

מיקרופדיה תלמודית-הלכתית

על שם משפחת רוהר

מבוססת על ערכי האנציקלופדיה התלמודית לענייני הלכה

אוצר מתומצת של ערכי האנציקלופדיה התלמודית, עם תיקונים, השלמות ועדכונים,

בסגנון שוטף וברור

ביקורת והערות

הרב זלמן נחמיה גולדברג

נשיא

הרב הראשי לישראל

הרב דוד לאו

עורך ראשי

הרב פרופ' אברהם שטינברג

חברי המערכת

הרב יצחק יחזקאל הלוי פוקס

הרב שלמה הירש

הרב משה רוזנר

הרב משה וינר

הרב שמואל שולביץ

עורך לשוני ומביא לבית הדפוס

הרב שלמה רקובסקי

מתאם ומזכיר המערכת

הרב דוד ארונובסקי

כרך ט

כבוד שבת; כבוד יו"ט – לא תאכילום

הוצאת האנציקלופדיה התלמודית בע"מ חל"צ / ירושלים ה'תשע"ח

יוצא לאור

בסיוע

משרד התרבות / מינהל התרבות - המחלקה למכוני מחקר תורניים

ספר זה יוצא לאור בסיוע
מלם-תים בע"מ *MalamTeam*

מספר מסת"ב: 8-050-445-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאכסן במאגר מידע, לסדר
או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני אופטי או מכני אחר –
מהחומר שבספר זה, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

נדפס בישראל תשע"ח – 5778 (2018) Printed in Israel

כל הזכויות שמורות להוצאה, כולל זכויות התרגום והקיצור

Copyright by Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc, Jerusalem (Israel)

זכרון עולם בהיכל ה'

כרך זה מוקדש

לזכר הורינו היקרים מנוחתם עדן

ר' אשר בן ר' יעקב הרצוג ז"ל

איש ישר וירא ה', בעל מידות תרומיות ובר אוריין, איש אשר רוח אלקים בו

נלב"ע ביום כ"ט סיון תשמ"ט

מ' גיטא בינה הרצוג ע"ה

בת ר' זאב וואלף יחיאל ז"ל

נו"נ הגה"ק **רבי אברהם מטשעכינוב** זצוקללה"ה

ביתה וליבה היו פתוחים לרוחה, נקראה בשם טובה, וכשמה היתה - טובה לכל

נלב"ע ביום ט' אייר תשע"ז

ר' מאיר בנדיקט ז"ל

מווייצען – גענף

נו"נ להגאון רבי **שלמה גאנצפריד** זי"ע, בעל ה"קיצור שולחן ערוך"

אהוב על הבריות, עדין נפש ומאיר פנים, עניו במידותיו ונעים בהליכותיו

נלב"ע ליל שב"ק, י"א חשוון תשע"ו

ת.נ.צ.ב.ה

נתרם על ידי

ילדיהם יעקב וחיה שולמית הרצוג

תוכן הענינים

כבוד שבת; כבוד יום טוב	1	כופר הכל ע"ע מודה במקצת וע' שבועת הסת	
כבוד תלמיד חכם ע"ע כבוד חכמים		כור	77
כבוי ע"ע מכבה		כורף ע"ע אכילת מרור	
כבולעו כף פולטו	9	כותב	78
כבוס ע"ע מלבן		כותבת	85
כבוס בגדים ע"ע טומאה בחבורים		כותים	87
כבוש	13	כותל מערבי	98
כבוש ארץ ישראל ע"ע ארץ ישראל		כותש ע"ע דש וע' טוחן	
כבוש וחלוק ע"ע ארץ ישראל		כזית ע"ע זית	
כבוש יחיד ע"ע ארץ ישראל וע' סוריא		כזית בכדי אכילת פרס	101
כבוש מלחמה	19	כח בית דין	103
כביצה ע"ע ביצה (שיעור)		כחו	103
כבישה ע"ע כבוש		כחל	109
כבש (כבש המזבח)	21	כי ע"ע חובה, מצוה ורשות	
כבש	21	כי ליכא לאשתלומי מהאי ע"ע בור וע' חצי נזק וע' תשלומי נזק	
כבשי עצרת (שלמי צבור)	22	כיבוד אב ואם ע"ע כבוד אב ואם	
כדי אכילת פרס ע"ע אכילה וע' אכילת פרס וע' כזית בכדי אכילת פרס		כיבוש מלחמה ע"ע כבוש מלחמה	
כדי חייו	23	כיון שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד	113
כדי נטילה (כדי נטילת מקום) ע"ע נטילה; קליפה		כיוור	118
כדי קליפה ע"ע נטילה; קליפה		כיסוי הדם ע"ע כסוי הדם	
כדי שיעשו ע"ע מעשה שבת		כיעור ע"ע כעור	
כדת משה וישראל ע"ע דת משה		כיפה ע"ע כפה	
כהן	25	כירה; כירים ע"ע הטמנה וע' שהיה וחזרה	
כהן גדול	36	כישוף ע"ע כשוף	
כהן המסייע בבית הגרנות	45	כפר	120
כהן משיח (משוח) ע"ע כהן גדול		כל; כל-	120
כהני חזקה ע"ע כהן		כל דאלים גבר	122
כהנים זריזים הם	48	כל דמקדש אדעתא דרפגן מקדש ע"ע אפקעינהו רבנן לקדושין מיניה	
כהנת ע"ע אשת כהן וע' בת כהן		כל דפריש מרובא פריש ע"ע רוב	
כהתרו כף אסורו ע"ע דבר שיש לו מתירין וע' טבל		כל דתקון רפגן כעין דאורייתא תקון	126
כובש עדותו ע"ע דיני שמים וע' עדות וע' שבועת העדות		כל האומר לא לויתי כאומר לא פרעתי ע"ע הודאת בעל דין וע' הוחזק כפרן וע' טוען ונטען וע' שויה אנפשיה חתיכה דאסורא	
כובש שכר שכיר	49	כל הטומאות כשעת מציתתן	128
כוחו ע"ע כחו		כל היכא דאיכא לאקושי לקולא ולחומרא ע"ע הקש וע' לקולא ולחומרא, לחומרא מקשינן	
כוי	51	כל המוסקי גורע ע"ע בל תוסיף וע' זקן ממרא	
כוד (כוכים) ע"ע בית הקברות וע' קבורה		כל המקדש אדעתא דרפגן מקדש ע"ע אפקעינהו רבנן לקדושין מיניה	
כוכבים ע"ע אצטגנינות וע' צאת הכוכבים		כל המקודש מחברו ע"ע מקודש	
כולא ע"ע כליות		כל המקל בארץ, הלכה כמותו בחוץ לארץ ע"ע הלכה	
כונה	54	כל המשנה ידו על התחתונה ע"ע פועל וע' קבלן וע' שליח	
כונס משקה ע"ע כלים		כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים ע"ע ברכות וע' גט וע' גרושין וע' חכמים עשו חזוק לדבריהם	
כוס של ברכה	58	כל העומד ל...	130
כוסו של אליהו ע"ע אליהו		כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה	134
כוסמת (כוסמים) ע"ע דגן וע' הפרשת חלה		כל הפטור מן הדבר ועושהו	137
כוף וגוד ע"ע גוד אחת		כל ישראל חברים ע"ע חבר	
כופים על מדת סדום	68		
כופר	71		
כופר בעקר ע"ע אפיקורוס וע' מין			
כופר בפקדון ע"ע גזל וע' חשוד על השבועה וע' פסולי עדות			

299	כְּנוּיִי ה'	143	כָּל יִשְׂרָאֵל עֲרַבִּים זֶה לָזֶה
306	כְּנוּיִים		כָּל כְּבוֹדָה בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָה עִיֵּעַ אַבְדָּה וְעִי אִשָּׁה וְעִי בַעַל וְעִי טַעְמָא
	כְּנַעֲנִי עִיֵּעַ שְׁבַע אֻמוֹת		דְּקָרָא וְעִי מַלְחָמָה וְעִי צְנִיעוּת
	כָּנָף עִיֵּעַ גֹּף	153	כָּל מַלְתָּא דְּאִמְר רַחֲמָנָא לֹא תַעֲבִיד, אִי עֲבַד וְכו'
	כֶּסֶף שֶׁל אֱלֹהֵיו עִיֵּעַ בְּרִית מִילָה		כָּל מַלְתָּא דְּלֹא רַמְיָא עָלֶיהָ דְּאִנִּישׁ עִיֵּעַ מַלְתָּא דְּלֹא רַמְיָא עָלֶיהָ
312	כֶּסוּי הָדָם		דְּאִנִּישׁ
	כֶּסוּי כְּלִים עִיֵּעַ כְּלִים		כָּל מְקוֹם שֶׁהֶאֱמִינָה תוֹרָה עַד אֶחָד עִיֵּעַ הַכְחָשָׁה פִּי"ח וְאֵילֶךְ וְעִי
	כֶּסוּי רֹאשׁ עִיֵּעַ גְּלוּי רֹאשׁ		סוּטָה וְעִי עֲגָלָה עֲרוּפָה וְעִי עַד אֶחָד וְעִי עֲדוּת אִשָּׁה
	כֶּסוּת עִיֵּעַ שֶׁאֵר כֶּסוּת וְעוֹנָה		כָּל נְדָרִי עִיֵּעַ הַתֵּרַת נִדְרִים פִּט"ז
	כֶּסוּת נִקְיָה עִיֵּעַ חוֹל הַמוֹעֵד פִּי"ח וְעִי יוֹם הַכִּפּוּרִים פִּי"י וְעִי יוֹם	159	כָּל פְּנוֹת שֶׁאֲתָה פּוֹנֶה לֹא יִהְיֶה אֶלָּא דָּרָךְ יָמִין
	טוֹב פִּי"ב, וְעִי כְבוֹד שַׁבָּת; כְבוֹד יוֹם טוֹב וְעִי שְׂמַחַת יוֹם טוֹב		כָּל פְּסוּקָא דְּלֹא פְּסָקִיָּה מִשָּׁה עִיֵּעַ טַעְמִים פִּי"ה
318	כֶּסְלוֹ		כָּל קְבוּעַ כְּמַחֲצָה עַל מַחֲצָה עִיֵּעַ קְבוּעַ
	כֶּסְמַת (כְּסָמִים) רֹאה: כּוֹסְמַת (כּוֹסְמִים)	162	כָּל שְׁאִינוּ בְּזָה אַחֵר זֶה, אֶפִּילוּ בְּבֵת אַחַת אִינוּ
319	כֶּסֶף (מִטְבַּע; תְּשֻׁלוֹם)		כָּל שְׁאִינוּ מַחֲבִיב בְּדַבָּר עִיֵּעַ כָּל יִשְׂרָאֵל עֲרַבִּים זֶה לָזֶה (פִּי"ג), וְעִי
327	כֶּסֶף (קִנְיִן)		שׁוֹמַע כְּעוֹנָה
332	כֶּסֶף צוּרִי; כֶּסֶף מְדִינָה	165	כָּל שְׁאִינוּ רֹאיוּ לְבִילָה, בִּילָה מַעֲכָבֶת בּוֹ
333	כַּעֲוִיר	169	כָּל שֶׁהוּא (אוּ: מִשָּׁהוּ)
340	כַּעַס	170	כָּל שֶׁתַּעֲבֹתִי לָךְ הָרִי הוּא בָּבֶל וְתֹאכֵל
344	כַּפָּה	173	כָּלֹאֲחֵר זָד
348	כַּפּוּרָת	180	כָּלֹאֵי אֵילָן
350	כַּפִּיָּה	184	כָּלֹאֵי בְּגָדִים
	כַּפִּירָה (בַּה'') עִיֵּעַ אֻמוֹת ה'. וְרֹאה כּוֹפֵר בַּעֲקָר	196	כָּלֹאֵי בְּהֶמָּה
	כַּפִּירָה (בַּמִּמוּן) עִיֵּעַ אֵין אָדָם מַעַז וְכו' וְעִי אִשָּׁם גְּזֻלוֹת וְעִי חוֹמֶשׁ		כָּלֹאֵי הַכֶּרֶם עִיֵּעַ כְּלֹאֵי כֶרֶם
	פִּי"ו וְעִי טוֹעֵן וְנִטְעֵן וְעִי שְׁבוּעַת הַפְּקָדוֹן. וְרֹאה: כּוֹפֵר בַּפְּקָדוֹן; כּוֹפֵר	204	כָּלֹאֵי זָרְעִים
	הַכֵּל	214	כָּלֹאֵי כֶרֶם (אוּ: הַכֶּרֶם)
	כַּפִּית הַמִּטָּה עִיֵּעַ אַבְלוֹת וְעִי אֲנִינוּת וְעִי דְּבָרִים שְׁבַצְנַעַא וְעִי חֶרֶם	230	כָּלֹאִים
	(א) וְעִי מַצּוּרַע וְעִי נִדּוּי וְעִי תִשְׁעָה בָּאֵב	232	כָּלֵב
358	כָּפֶל		כָּלָה (אִשָּׁה בַּעַת נִשׁוּאִיהָ) עִיֵּעַ חֲתָן וְכָלָה
	כָּפֹר עִיֵּעַ כּוֹפֵר	233	כָּלָה
	כָּפֹר; כָּפָרִים עִיֵּעַ כִּרְכִּים עִירוֹת וְכַפְרִים		כָּלִי גָבֶר; שְׁמַלְת אִשָּׁה עִיֵּעַ לֹא יִלְבַּשׁ
365	כַּפּוּרֹת		כָּלִי גוֹיִים עִיֵּעַ גְּעוּלֵי גוֹיִים וְעִי טְבִילַת כְּלִים וְעִי כְּלִי הַיֵּין וְעִי נוֹתָן
	כַּפּוּרַת עִיֵּעַ כַּפּוּרַת		טַעַם וְעִי נוֹתָן טַעַם לַפָּגֶם
	כָּרוֹב עִיֵּעַ דְּבַר שְׁבַמְנִין וְעִי יֶרֶק (יֶרְקוֹת) וְעִי כְּלֹאֵי זֶרְעִים וְעִי כְּלֹאֵי	234	כָּלִי הַדִּנְיָים
	כֶּרֶם	235	כָּלִי הַיֵּין
	כָּרוֹבִים עִיֵּעַ כַּפּוּרַת	242	כָּלִי הַמִּקְדָּשׁ
	כָּרוֹז עִיֵּעַ הַכְּרוֹזָה (ב) וְעִי חֲלוּצָה לַכֶּהֵן וְעִי חֲלִיצָה	252	כָּלִי רֹאשׁוֹן; כָּלִי שְׁנִי
	כָּרוֹת שְׁפָכָה עִיֵּעַ פְּצוּעַ דָּכָה; כָּרוֹת שְׁפָכָה	257	כָּלִי שְׁמֵלֶאֱכֶתוּ לְאַסּוּר (אוּ לְהַתֵּר)
	כָּרִי עִיֵּעַ אֲרִיס וְעִי גִמְר מִלֹּאכָה וְעִי הַפְּרִשְׁת תְּרוּמוֹת וּמַעֲשָׂרוֹת וְעִי	268	כָּלִי שֶׁרֶת
	טַבֵּל: חֲלוּתוֹ וְעִי טוֹמֵאת אַהֵל וְעִי מִרוּחַ		כָּלִיָּא (כָּלָה; כּוֹלָא) עוֹרֵב עִיֵּעַ הִכָּל פִּי"ג
	כָּרִיכָה עִיֵּעַ אֲכִילַת מִרוּר	274	כָּלִיוֹת
369	כָּרִיעָה	277	כָּלִים
375	כָּרִיכִים, עֲזִירוֹת וְכָפָרִים		כָּלֵל אֵין לְמַדִּים מִן הַכִּלּוֹת
	כָּרִפְשֶׁתָּא (כִּרְכִּשָׁא) עִיֵּעַ בְּנֵי מַעִים וְעִי דָם וְעִי דָקִין וְעִי חֵלֶב וְעִי	288	כָּלֵל הַצָּרִיד לְפָרֶט וּפָרֶט הַצָּרִיד לְכָלֵל
	חֲתִיכָה הַרְאוּיָה לְהַתְּכַבֵּד	289	כָּלֵל וּפָרֶט; פָּרֶט וְכָלֵל
	כָּרֶם עִיֵּעַ אַרְבַּע אֻמוֹת וְעִי כְּלֹאֵי כֶרֶם וְעִי עוֹלָלוֹת וְעִי עֲרִכִי	292	כָּלֵל וּפָרֶט וְכָלֵל
	הַמַּלְחָמָה וְעִי פֹאָה וְעִי פוֹעֵל וְעִי פֶרֶט וְעִי רַבְעִי וְעִי שְׁכַחָה	295	כָּלֵלָא הָוִי; פָּרֶטָא הָוִי
	כָּרֶם רַבְעִי עִיֵּעַ רַבְעִי		כָּלְתוּ עִיֵּעַ כֵּלָה
	כָּרְמֵל עִיֵּעַ חֲדָשׁ וְעִי עוֹמֵר	297	כְּמַהֲיִן וּפְטָרִיוֹת
377	כָּרְמִלִית		כֵּן עִיֵּעַ כִּיּוֹר
382	כָּרֶם		כְּנָה; כְּנִיָּים עִיֵּעַ כְּתָמִים וְעִי נְטִילַת נִשְׁמָה וְעִי צַד וְעִי שׁוּחַט

יבום וע' יבם ; יבמה וע' יבמה שאינה עולה ליבום	383	כַּרְפֵּס
לא יגוֹשׁ ע"ע שמיטת כספים	386	כָּרֶת ; מִיתָה בִּידֵי שְׂמָיִם
לא יגרע ע"ע עונה וע' שאר כסות ועונה	391	כְּשׁוּף ; כְּשָׁפִים
לא יִהְיֶה חוֹטֵא נֶשֶׁכֶּר	485	כֶּשֶׁם שְׁמֻצָּה לומֵר דְּבַר הַנִּשְׁמָע ע"ע תוכחה
לא יִהְיֶה טָפֵל חָמוּר מִן הַעֵיָקָר	485	כְּתָב ; כְּתִיבָה
לא יִהְיֶה כְּלִי גָבֶר עַל אִשָּׁה ע"ע לא ילבש	394	כְּתָב אֲשׁוּרִי
לא יִהְיֶה כְּקֶרֶחַ וְכַעֲדָתוֹ ע"ע כהן וע' מחלוקת	402	כְּתָב יָדוֹ
לא יִהְיֶה לָד אֱלֹהִים אַחֲרֵים ע"ע אמונת ה' וע' יחוד השם :	403	כְּתָב עַל גְּפִי כְּתָב
האיסור להאמין בזולתו, וע' עבודה זרה	408	כְּתִיבָה ע"ע כתובה
לא יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּים חֶלֶק וְנַחֲלָה ע"ע ארץ ישראל וע' חיבי	410	כְּתִיבֵי הַקּוֹדֶשׁ
מלקיות וע' כהן וע' כל מילתא וכו' וע' לוי		כְּתִיבַת קָצָקָע ע"ע כתובת קעקע
לא יִהְיֶה קָדָשׁ ; לא תִּהְיֶה קְדָשָׁה	418	כְּתִיבָה
לא יוכל לְבַכֵּר ע"ע ירושת הבכור	430	כְּתִיבִים
לא יומתו אָבוֹת עַל בָּנִים וכו' .		כְּתִיבִים הַבָּאִים כְּאַחַד ע"ע שני כתובים הבאים כאחד
לא יוֹסִיף ע"ע חובל		כְּתִיבַת אֲרוּסָה ע"ע כתובה וע' שטר כתובה
לא יַחְבֵּל רַחֲמִים וְרָכַב ע"ע משכון	432	כְּתִיבַת בְּגִין דְּכָרִין
לא יִחְשֹׁב ע"ע מחשבה בקדשים וע' פגול	436	כְּתִיבַת יְבָמָה (יְבָמִים)
לא יִלְבָּשׁ	441	כְּתִיבַת קָצָקָע
לא יִרְאֶה בֶּדֶךְ עֲרוֹת דְּבַר	442	כְּתִיבַת קָצָקָע
לא יִרְאֶה וְלֹא יִמָּצֵא ע"ע בל יראה ובל ימצא	444	כְּתִיבַת מִכְתֶּת שִׁיעוּרִיָּה
לא יִרְאוּ פָנֵי רִיקָם ; לא יִרְאֶה אֶת פָּנֵי ה' רִיקָם		כְּתִיבַת חֶסֶד ; כְּתִיבַת מִלָּא ע"ע חסרות ויתרות
לא יִרְבֶּה לוֹ כֶּסֶף וְזָהָב		כְּתִיבָה ע"ע כתב ; כתיבה
לא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים	446	כְּתִיבַת סֶפֶר תּוֹרָה
לא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים	452	כְּתִיבַת סֵתִ"ם
לא יִשְׁבּוּ בְּאַרְצָדָּ	463	כְּתִיבַת סֵתִ"ם כְּסִדְרָן
לא מִסֵּר הַכְּתוּב אֶלָּא לַחֲכָמִים ע"ע מסר הכתוב לחכמים		כְּתִיל מַעֲרָבִי ע"ע כותל מערבי
לא מִקְדָּשִׁים אֵינִישׁ פּוֹרְעָנוּתָא לְנַפְשִׁיהָ ע"ע גט מוקדם וע' גט שכיב	466	כְּתִמִּים
מרע. וע"ע אקדומי פורענותא לא מקדמינן		כְּתִנָּת ע"ע כתונת
לא נִיתְּנָה תּוֹרָה לְמַלְאָכֵי הַשָּׁרֵת	478	ל
לא פְּלוּג רַבָּנָן	480	לא בְּשָׂמִים הִיא
לא רְאִינוּ, אֵינָה רְאִיָּה		לא הוֹכְשָׁרוּ לְמַלְאָכֵת שְׂמָיִם ע"ע מן המותר בפיד
לא שָׁבִיק הִיתְּרָא וְאָכִיל אִיסוּרָא		לא הִמָּתִים יְהִלּוּ יָה ע"ע אתרוג וע' לולב וע' מת
לא תֵּאָחֵז לְשִׁלְמוֹ ע"ע בל תאחר	482	לא חֲצִיף אֵינִישׁ
לא תֵּאָכִילוּם	484	לא טוֹבָה הַשְּׂמוּעָה
איורים ותמונות		לא יִבְדִּיל ע"ע חטאת העוף
		לא יִבְנֶה ע"ע חלוצה : איסורה להחולץ ולאחים. וע"ע חליצה וע'

כְּבוֹד שַׁבָּת; כְּבוֹד יוֹם טוֹב

המצוה לכבד את השבת; המצוה לכבד ימים טובים

הפרקים:

- המצוה וגדרה
- הכבוד: בשבת
- לפני
- בכניסתה וביציאתה
- במקום מצוה ואיסור
- כבוד יום טוב

המצוה וגדרה

הם: שהעונג בכלל כבוד, שכשם שצריך לכבד את השבת במלבושים, כך צריך לכבדה במאכל ובמשתה (אבודרהם שחרית של שבת ברכת יוצר).

ערך זה עניינו כבוד שבת שאינו בכלל מצוות עונג וסעודות, ועל מצוות אלו ראה ערכים: עונג שבת, שלש סעודות, לחם משנה.

כבוד שבת כמה דברים חיובם בשבת הוא גם משום כבוד וגם כשאינו עונג לו (ראה להלן), ונפקא מינה, שמצד עונג, מי שאינו מתענג באותו ענין פטור ממנו (ראה ערך ענג שבת), מה שאין כן משום כבוד, שמחוייב אף כשאינו עונג לו (תורת חיים רסג סק"ה).

חיובה בנשים נשים חייבות בכבוד שבת, אף על פי שהיא מצוה שהזמן גרמא (ראה ערך אשה), כשם שחייבות בכל מצוות השבת (ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א א).

הכבוד: בשבת

כל המרבה לכבד את השבת הרי זה משובח (טור או"ח רסב), וכל מעשה שנראית בו חשיבות השבת הוא בכלל הכבוד (מסילת ישרים יט). ענייני הכבוד שנתפרשו בהלכה, יש הנוהגים בשבת עצמה (ראה בפרק זה); ויש הנוהגים לפני השבת, ראה להלן: לפני; ויש שהם בכניסתה וביציאתה, ראה להלן: בכניסתה וביציאתה.

בגדי שבת מכבוד השבת הוא שילבש אדם בשבת כסות נקייה (תנחומא בראשית ב; רמב"ם שבת ל ג; מאירי שבת קיט א), ועזרא תיקן לישראל שיהיו מכבדים בחמישי בשבת, מפני כבוד השבת (בבא קמא פב א; רמב"ם שם; טוש"ע או"ח רמב א).

ואמרו: וְכִבְדוּהָ (ישעיה נח יג), שלא יהא מלבושן של שבת כמלבושן של חול (שבת קיג א; ראה רמב"ם שם), וישתדל שיהיו לו בגדים נאים לשבת (טוש"ע שם רסב ב). ובכמה מקומות נזכרו "בגדי שבת" המיוחדים לשבת (ראה ירושלמי קדושין א ד, ופאה ח ז; ראה חגיגה כ א).

בטבריא נהגו לגמר את הכלים בערבי שבתות (ברכות נג א), היינו לבשם אותם במיני בשמים (רש"י), מפני כבוד השבת (תוספות הרא"ש שם).

מי שאין לו מי שיש לו בגדים להחליף לשבת - מחליף, ואם אין לו בגדי שבת - להחליף - משלשל בבגדיו (שבת קיג א ורש"י; רמב"ם שבת ל ג; טוש"ע או"ח רסב ב), שייראו ארוכים, כמנהג עשירים שאינם צריכים לסלק בגדיהם מן הארץ בשביל מלאכה, וכבוד שבת הוא (רש"י שם), ואין זה גאווה, הואיל ואינו עושה כן אלא בשבת (שבת שם).

במדרש אמרו:

• רב הונא אמר: צריך להחליף כל בגדיו מבגדי חול לבגדי שבת (בראשית רבה יא ב, ומתנות כהונה פירוש א).

חלקיה ומקורה ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה: זְכוֹר (שמות כ ח) וּשְׁמֹר (דברים ה יב), ושנים מדברי סופרים: כבוד ועונג, ונתפרשו על ידי הנביאים, שנאמר וְקִרְאתָ לְשַׁבָּת עֲנֵג, לְקַדֹּשׁ יְיָ מִכְבֵּד (ישעיה נח יג). רמב"ם שבת ל א; מנורת המאור אלנקוה ג עמוד 580). ויש למדים כבוד מסוף הפסוק: וְכִבְדוּהָ מַעֲשֵׂוֹת דְּרָכֶיךָ (ישעיה שם). יראים השלם תכט, וראה שבת קיט א, ורש"י ד"ה וכבדתו).

מהתורה או • המצוה של כבוד שבת יש מהראשונים סוברים מדברי סופרים שהיא מדברי סופרים (רמב"ם שם), היינו מדרבנן (שו"ע הרב קונטרס אחרון או"ח רמב בדעת הרמב"ם), ויש מפרשים בדעתם שהיא מן התורה, ונקראת דברי סופרים לפי שאינה מפורשת בתורה (ראה ערך דברי סופרים: פירושי התורה. חתם סופר שבת קיא א, ושו"ת או"ח קסח).

• יש שכתבו שהיא מצות עשה מדברי הנביאים (סמ"ג עשה ל).

• ויש סוברים שמצוה מן התורה היא (יראים השלם תכט; פרי מגדים או"ח רמח אשל אברהם ו, ושם רסד משבצות זהב א, ופתיחה כוללת א אות יח יט בדעת שו"ת צמח צדק הישן כח, ומפקפק בדבריו), ויש שמנוה במנין המצוות (ראה ערכו). יראים השלם שם; ראה בעל הלכות גדולות בהקדמה, והגהות רא"ש טרובי שם), ואף על פי שלא נאמר בתורה, קבלה היה בידי חכמים עד שבא ישעיה וסמכו למקרא (יראים השלם שם תכט; חתם סופר שם). ויש שכתבו שנלמד מהפסוק מְקַדֵּשׁ (ויקרא כג ג), והיינו לכבדו בכסות נקייה, ולענגו בעונג אכילה ושתייה (שו"ע הרב שם בדעת יראים השלם; שער הציון רמב סק"א בדעת רמב"ן).

גדרי כבוד ועונג ההבדל שבין כבוד שבת לעונג שבת, שעונג הוא באכילה ושתייה (ראה רמב"ם שבת ל ז ואילך; סמ"ג עשין ל; מאירי שבת קיט א), ובשאר תענוגי הגוף (ראה רמב"ם שם יד), ואילו כבוד הוא בכסות נקייה (רמב"ם שם ג; מאירי שם) וכיוצא (ראה להלן: הכבוד: בשבת; לפני), ועניינו כל מעשה שנראית על ידו חשיבות השבת (מסילת ישרים יט).

ויש מוסיפים, שעונג אינו אלא בשבת, ואילו כבוד נוהג גם בערב שבת (ראה באור הגר"א או"ח תקטס סק"ה; כתבי הגר"ח בדין כבוד שבת ועונג שבת (מהגר"ז)) בהכנות לשבת, ובהקבלת פני שבת בכניסתה, ועוד (ראה להלן).

במובן הרחב יש שזוכר כבוד שבת גם על עונג שבת (ראה ירושלמי דמאי ד א; ראה רש"י בבא מציעא נד א ד"ה בשבת; ראה רמב"ם שם ז; ראה טוש"ע או"ח רמב א, ועוד), וכן השתמשו בלשון "לכבוד שבת" על כל דבר שהוא לצורך השבת, בין לשם כבוד, ובין לשם עונג (ראה שבת קיח ב). ויש שנראה מדבריהם שעונג וכבוד ענין אחד

שם), כדי שיהא ניכר שהוא לכבוד שבת (משנה ברורה ס"ק כג), ולא יאחר אלא שעה מועטת, כדי שלא יצטער (מגן אברהם ס"ק יב).

אכילה ושתייה עיקר המצוה של אכילה ושתייה בשבת - מלבד חיוב בשבת עונג שבת (ראה ערכו), וחיוב סעודה בשבת (ראה ערך שלש סעודות) - יש שנראה מדבריהם שהיא גם משום כבוד שבת (ראה תנחומא (בבב) תולדות יב, ומדרש תהלים צב; שו"ת הרשב"א ה' ג מחגאוניס), וכן כתבו גאוניס, שהאיסור להתענות בשבת הוא מפני כבוד השבת (שאלות וז).

כמה פרטים באופן הקיום של עונג שבת וסעודות שבת הם משום כבוד שבת, שגם העונג צריך שיהא באופן של כבוד (סדר משנה שביתת עשור ג י עמוד 185 ד"ה ואיפו):

- שינוי זמן הסעודה מזמנה בחול (ראה לעיל);
- ריבוי המאכלים (ראה תוספות כתובות ז ב ד"ה והוא, וראה טוש"ע או"ח רמב א);
- שינוי המאכלים לטובה, כגון אכילת בשר (ראה פסיקתא רבתי כג; ראה שבת קט א), ודגים גדולים (רש"י שבת קכט ב ד"ה כיון. וראה שבת קט א), וחמין (רמ"א או"ח רנז), ומיני מגדים (רש"י ורשב"ם פסחים קה א ד"ה כבוד יום), ויין (ראה שבת קט א; ראה רש"י ורשב"ם שם), וריבוי בשמים לריח טוב (ראה מחזור ויטרי רצג, ובשו"ע שם: משום מאה ברכות. וראה כף החיים רסב ה, וראה שבת לג ב).
- חיוב בפת ויש שכתבו שהחיוב לאכול פת בשבת הוא משום כבוד שבת (שו"ת רבי עקיבא איגר א א בהשטות, וראה ערך שלש סעודות).

וכן אותה שאמרו שיש לבצוע פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה (שבת קז ב, לפירוש רש"י; רמב"ם ברכות ז ג; טוש"ע או"ח רעד ב. וראה ערך בציעת הפת וערך לחם משנה וערך שלש סעודות), ביארו ראשונים שהוא כבוד שבת, שנראה כמחבב סעודת שבת להתחזק ולאכול הרבה (רש"י ד"ה בצע).

מכבוד שבת הוא שיכנס לה כשהוא מתאוה לאכול (רמב"ם שבת ד). על הכבוד באופן עריכת השולחן ראה להלן.

זמירות שבת בסעודות שבת נהגו לומר זמירות (מחזור ויטרי קנח וקצד; רוקח נד, הובא במשנה ברורה שם סק"ה, וראה מגן אברהם תקס סק"י).

קידוש היום הקידוש שעושים בשבת ביום, יש שכתבו שהוא משום כבוד שבת (שאלות נד, הובא ברשב"ם פסחים קו א ד"ה אמר), לחלק בין שבת לחול, והוא ענין שיר, שאין אומרים שירה אלא על היין (רשב"ם שם), ויש שכתבו בדעתם שאף קידוש ליל שבת, מלבד עיקר חיובו יש בו גם משום כבוד שבת (העמק שאלה שם).

יש שכתבו בקידוש של יום, שהואיל וכבוד יום עדיף מכבוד לילה (ראה להלן), ראו חכמים לעשות ביום זכר לקידוש שמקדשים בלילה מן התורה (ר"ן פסחים קו א טעם א). וראה ערך קידוש.

כבוד היום עדיף כבוד יום וכבוד לילה, כבוד יום קודם (פסחים קה א; ירושלמי ברכות ז ה; שו"ע או"ח רעא ג), שאם אין לו יין הרבה או מיני מגדים, יניחם ליום ולא יאכלם בלילה (רשב"ם פסחים שם; ר"ש סיריליאו לירושלמי שם), וכן אם יש לו מאכל משובח ייין מבושם מניחו לכבוד היום (ראה רש"י שם).

• רבי חייא בשם רבי יוחנן אמר: צריך לערב (בראשית רבה יא ב), כלומר, די לערב בגד של שבת עם של חול (המיוחס לרש"י בראשית רבה שם; מתנות כהונה שם). ויש סוברים שלא נחלקו אלא שדברי רבי יוחנן אמורים כשאין לו להחליף הכל (מתנות כהונה שם פירוש ב).

• ואבין בר חסדאי אמר: צריך לשלשל (בראשית רבה שם), היינו אם אין לו אפילו לערב (מתנות כהונה שם).

ועל פי זה היו שנהגו בזמן הראשונים ללבוש בגד עליון של שבת לכסות את בגדי החול, למי שאין לו להחליף (ראב"ה קצז; מרדכי שבת שפח).

קודם כניסת בגדי שבת יש ללבושם לפני כניסת היום (ראה ראב"ה היום קצז עמוד 247; אגודה שבת קמג; באר שבע בשו"ת באר מים חיים ב), ולא לפושטם לפני מוצאי שבת (ראב"ה שעח; אגודה שם, הובא במגן אברהם רסב סק"ב).

יילבש בגדי שבת מיד לאחר שרחץ עצמו, שזהו כבוד שבת, ולכן לא ירחץ עד סמוך לערב, שילבש בגדי שבת מיד (רמ"א או"ח רסב ג).

בגדי יום השבת יש שכתבו שבגדים שלובש בשבת ביום יהיו נאים יותר, שכבוד יום קודם לכבוד לילה (יפה ללב ה בקונטרס אחרון; אשל אברהם תניינא או"ח שם).

בגד עליון יש מקומות שנהגו שלא לצאת לטייל בשבת במבוי בלא כיסוי ראשו, ובלא סרבל - בגד עליון - כדרך שהיו נוהגים בחול, והכל לפי המנהג (שו"ת הרא"ש כא ג, הובא בבית יוסף או"ח שא).

כשאין רואים אפילו הוא בדרך לבדו ובבית נכרי, ילבש בגדי שבת, כי אין הבגדים לכבוד הרואים אלא לכבוד השבת (חיי אדם שבת ה ז, ובזכרו תורת משה א).

זמן סעודת זמן סעודת בזמנה של סעודת שבת - ביום (ראה להלן) - נחלקו שבת אמוראים:

- רב אמר להקדים זמן סעודת שבת לזמן סעודת חול, שזהו כבודו (שבת קט א, ורש"י שם).
- שמואל אמר לאחר, שיהא מתאוה לאכול (שם ורש"י).

• רב פפא אמר שמי שאוכל בשר ושותה יין בכל יום, אם רגיל בכל יום להקדים סעודתו בבוקר - בשבת יאחזה, ואם רגיל לאחר - יקדימנה (שם ורש"י).

יש שכתבו שאף רב ושמואל לא נחלקו, אלא שרב מדבר במי שדרכו לאחר את סעודתו, ושמואל מדבר במי שדרכו להקדים (תוספות שם ד"ה רב). וכן יש שכתבו שלא נחלקו, אלא שאם ההקדמה עונג לו - יקדים, ואם האיחור עונג לו - יאחר (טור או"ח רפח), ויש שפסקו כן להלכה (טור שם; שו"ע שם ז).

יש שפסקו שיקדים סעודתו ממה שהוא רגיל, ואם אינו מתאוה לאכול - יאחר (פסקי ריא"ז שם).

יש שנראה מדבריהם שלא אמרו לשנות את זמן הסעודה אלא באדם ענוג ועשיר, וכל ימיו כשבת במאכלים טובים וערבים, ואף הוא לכתחילה צריך לשנות מאכל שבת ממאכל החול (רמב"ם שבת ל ח), או להרבות במאכלים (מאירי שם), ואם אי אפשר לו, ישנה את זמן האכילה, שאם היה רגיל להקדים בחול מאחר בשבת, ואם היה רגיל לאחר - מקדים (רמב"ם שם; מאירי שם, וראה רמ"א

כבוד יום קודם לכבוד לילה (ראה לעיל: כבוד היום עדיף. באור הגר"א שם סק"א).

כיסוי השולחנות ואף שלא בשעת הסעודות יהיה שולחנו מתוקן במפה (ראה מרדכי שבת תח, הובא בדרכי משה או"ח רסב), וכן נהגו להניח את השולחן מכוסה במפה כל השבת (טור שם רפט; דרכי משה ורמ"א רסב א). ויש שנהגו להניח שתי מפות, כדי שכשינערו את העליונה לא יישאר השולחן מגולה (מטה משה תד בשם מהרש"ל, הובא במגן אברהם סק"א). ויש שכתבו שיש לכסות אף שולחנות שאינו אוכל עליהם, ובשאר חדרי הבית שאינו אוכל בהם (פרי מגדים משבצות זהב שם).

על המפה שמכסים בה את הלחם בשעת קידוש ראה ערך קדוש וערך שלש סעודות.

• נר שבת יש שכתבו שהמצוה של הדלקת נר שבת (ראה ערכו) משום כבוד שבת היא (רש"י שבת כה ב ד"ה חובה; יראים השלם תכט; מגיד משנה שבת ה א; ועוד), ויש גורסים אף בנוסח הברכה: להדליק נר לכבוד שבת (ראב"ה תשיב, ואור זרוע ב יא, והגהות מיימוניות שבת ה א, בשם ירושלמי), שכבוד שבת הוא שיהא לאדם נר בסעודתו, שאין סעודה חשובה אלא במקום אור (רש"י שם). ומצינו שנהגו להרבות בנרות לשבת בבית הכנסת (שו"ת הרא"ש ה ח).

ואף הטעם שאמרו בהדלקת נר שבת משום שלום בית (ראה שבת כג ב וערך נר שבת), יש שכתבו שלא חשו לשלום בית אלא מפני כבוד השבת (מרדכי שבת רע).

• ויש שכתבו שהדלקת הנר היא גם משום כבוד שבת וגם משום עונג (כלבו נח; פרי מגדים רסד משבצות זהב א בדעת הרמב"ם שבת ה א, ושם ל ה, ועוד. וראה ערך הנ"ל וערך עונג שבת).

• ויש מצדדים בדעת ראשונים שאין נר שבת משום כבוד אלא משום עונג, ולא הזכירוהו בכלל כבוד שבת אלא כשאר ההכנות לעונג שבת, שההכנה לשבת יש בה גם משום כבוד (ראה הלח: לפני. פרי צדיק א שביתת שבת ה בדעת הרמב"ם, וראה כתבי הגר"ח שבת שם).

על טעמים אחרים בהדלקת הנר, ועל ההבדלים בין הטעמים ראה ערך נר שבת.

ממצוא חפצך בהלכות שלמדו מהפסוק וְכִפְּדוּתוֹ מַעֲשֹׂת דְּרָכָיִךְ, וּדְבַר דְּבַר מִמָּצְאוֹ הִפְּצָךְ וְדָבַר דְּבַר (ישעיה נח יג), שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול (שבת קיג א; רמב"ם שבת כד ד; טוש"ע או"ח שא א), חפצין אסורים, וחפצי שמים מותרים (שבת שם; רמב"ם שם א, ה; טוש"ע או"ח שו א), ושלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול (שבת שם א, ב; רמב"ם שם א, ד; טוש"ע שו א), יש סוברים שהן מטעם כבוד שבת (מאירי שם; מנורת המאור [אבוהב] נר ג כלל ד קנח), שכדי לכבד את השבת צריך להבדילה מן החול בכל דבר (מנורת המאור שם).

על דינים אלה והטעמים האחרים שנאמרו בהם ראה ערך שבת. טירחא יתירה איסור טירחא יתירה בשבת (ראה ערך שבת) יש שנראה מדבריהם שהוא מפני כבוד השבת (ראה תוספות הרא"ש חגיגה כו א בשם ה"ר אלחנן).

זילותא דשבתא אף דברים שאסרו משום "זילותא דשבתא" (זלזול השבת), כגון נתינת חטים מערב שבת לתוך ריחים של מים, שמשמיעים קול בשבת (ראה שבת יח א, ורש"י ד"ה שיטחנו,

ויש שכתבו שיש להוסיף בסעודת היום יותר מסעודת הלילה (ים של שלמה גיטין לח ב; אליה רבה רפט סק"ב). ויש שפירשו מה שאמרו במשפחה אחת שהיתה בירושלים שהיתה קובעת סעודתה בערב שבת, ונעקרה (גיטין שם), שקבעה עיקר סעודתה בליל שבת, משום ביטול בית המדרש ביום, ונענשה לפי שאין זה כבוד שבת, שהרי כבוד היום קודם (רש"י ד"ה בערב שבת פירוש א).

סעודה שלישית סעודות ליל ויום שבת הן עיקר כבוד שבת יותר מסעודה שלישית, ולכן צריך לאכול בהן דוקא פת, אף אם יוצאים ידי סעודה שלישית במיני תרגימא (ראה ערך שלש סעודות. תוספות פסחים קא א ד"ה טעימו).

הכנת הבית צריך לתקן ביתו מבעוד יום, ויהיה נר דלוק, ושולחן ונקיונו ערוך, ומיטה מוצעת (רמב"ם שבת ל ה; טוש"ע או"ח רסב א), שכל אלו לכבוד שבת (רמב"ם שם), וכמו שאמרו: שני מלאכי השרת מלוים לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע, וכשבא לביתו ומצא נר דלוק, ושולחן ערוך, ומיטתו מוצעת, מלאך טוב אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו, ואם לאו, מלאך רע אומר: יהי רצון שתהא לשבת אחרת כך, ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו (שבת קיט ב).

ויתקן כל ענייני הבית (טוש"ע שם), ויציע בו מצעות נאים וכלי יקר ונרות דולקים, כמי שמזמין את ביתו לקראת אורח חשוב (סדר היום סדר הדלקת הנר), ויהיה ביתו נקי ומהודר (זכור תורת משה ב), ויש להיזהר שלא ללכלכו בשבת (ראה מגן אברהם שם).

הבאת השולחן אין מביאים את השולחן אלא אם כן קידש (פסחים אחר הקידוש ק ב), כדי שתבא הסעודה לכבוד השבת (שאלתות נד, הובא ברשב"ם פסחים שם ד"ה ה"ג, ובתוספות ד"ה שאין, ועוד; טור או"ח רעא), והיינו שיהא השולחן ערוך ומסודר במקום אחר, אבל אין מביאים אותו עד לאחר הקידוש (תוספות שם; רא"ש פסחים י ג; טור שם בשם תוספות; שו"ע הרב שם יז), ודוקא בשולחנות שלהם שהיו קטנים, והיו מסובין על מיטות, וכל אחד שולחנו לפניו, אבל שולחנות שלנו שטורח להביאם לאחר קידוש ולהפסיק הרבה בין הקידוש לסעודה, מביאים אותם לפני הקידוש, ופורס מפה ומקדש (ראה ראשונים הנ"ל), ויותר נראה כבוד שבת כשהשולחן עומד ערוך במקום הסעודה (תוספות הרא"ש שבת קיט ב).

על פריסת המפה קודם הקידוש ראה ערך קדוש וערך שלש סעודות. כשאנו צריך לעולם יסדר אדם את שולחנו בערב שבת - ללילי שבת - אף על פי שאינו צריך אלא לכזית (שבת קיט ב, ורש"י שם; רמב"ם שבת ל ה. בטוש"ע השמיטו), כגון שאכל סעודת מצוה בערב שבת (ראה ערך ערב שבת) והוא שבע, מכל מקום יסדר את שולחנו כמו בשבת אחרת (מהרש"א בחדושי אגדות שם), בסעודה גמורה ובמיני תבשילים, אף שלא יאכל מהם אלא כזית (ב"ח שם). ויש סוברים שאין צריך להביא לשולחן אלא אותו כזית שאוכל, אלא שעורך את שולחנו בפריסת מפה, ובכל הסדר הנהוג אצלו בעריכת השולחן (ראה ט"ז או"ח ש סק"א).

ויש שכתבו שצריך לערוך שולחנו, ולהציע מיטתו, ולהדליק נרו אף כשאנו צריך לאכול כלל, כגון בשבת שחל בה יום הכיפורים (ארחות חיים ערב שבת יד, וראה ערך יום הכיפורים).

השולחן בסעודת שחרית יפה כמו בסעודת הלילה (טוש"ע או"ח רפט א), שהרי

אומר: אילו היו באים רבי אמי ורבי אסי לבקרני, וכי לא הייתי מכתף לפניהם (שבת שם).

יש שכתבו שמכבוד שבת לאפות את הלחם בערב אפייה בערב שבת, כדי שיהא חם בשבת (ה"ר נתנאל בארחות חיים עירובי תבשילין, ובכלבו נט; ראה דרכי משה או"ח תרג; סידור יעב"ץ מוסד השבת). וכן בתקנת עזרא שתהא אשה משכמת ואופה כדי שתהא פת מצויה לעני (בבא קמא פב א; ירושלמי מגילה ד א, וראה ערך צדקה) יש גורסים: בערבי שבתות (ירושלמי שם; אגודה בבא קמא שם; וכן משמע ברא"ש ביצה ב יב, ובדרכי משה שם). וכן המנהג ללוש - כדי שיעור חלה (רמ"א או"ח רמב א. ראה ערך הפרשת חלה וערך חלה) - ולאפות כל אחד בביתו בערב שבת (דרכי משה שם), ולא ליקח לחם מן השוק כמו בשאר ימים (שו"ע הרב שם, וראה ביאור הלכה שם ד"ה והוא), והוא מכבוד שבת (רמ"א שם). ויש שנהגו שמיד כשמוציאים את הפת מן התנור מניחים אותו על השולחן, משום כבוד שבת (ט"ז יו"ד קעח).

יש שנהגו להשחזיז את הסכין בכל ערב שבת (כלבו חשדות הסכין לא, וספר היראה את שט, הובאו בבית יוסף או"ח רנ; רמ"א או"ח שם א), שאם יהא הסכין קהה ולא יוכל לחתוך אין זה שלום בית (ספר היראה שם), שיכול לבא לפעמים לידי קטטה (משנה ברורה שם), והוא מכבוד שבת, שמכין עצמו לאכילה (רמ"א שם).

רחיצת ידים ורגלים בחמין, בערבית - היינו בערב שבת (רמב"ם שבת ל ב; ר"ן שבת כה ב; טושי"ע או"ח רס א, ועוד) - נחלקו בה אמוראים:

- יש אומרים שהיא מצוה (שבת כה ב) - ויש גורסים: חובה (רבינו חננאל שם; שבלי הלקט נח) - מפני כבוד השבת (רמב"ם שם; טור שם).
- ויש אומרים שאינה אלא רשות (שבת שם).

יש שכתבו, שלסוברים שהיא רשות, אף אם יזדמנו לו מים בערב שבת בלא טורח, הרשות בידו שלא לרחוץ, אבל אף לסוברים שהיא מצוה, אינה חובה לטרוח ולמצוא מים לרחיצה (ראה רבנו פרחיה שם, וראה רמב"ם ברכות יא ב, ושבת ה א, וראה ערך חובה מצוה ורשות). ויש שכתבו שמצוה היינו שמקבל עליה שכר, ואם אינו מקיימה אינו נענש עליה (אור זרוע ב ז, הובא בדרכי משה שם). ויש שכתבו שאינה מצוה כל כך כחובה (תוספות ד"ה חובה; תוספות הרא"ש שם ורא"ש יח; רשב"א שם).

להלכה פסקו ראשונים שהיא מצוה (רמב"ם שבת ל ב; רוקח שבת לג; טושי"ע או"ח רס א, ועוד), ואינה חובה גמורה (שו"ע הרב ומשנה ברורה שם). ויש שפסקו שהיא חובה (ארחות חיים ערב שבת ח; כלבו לא). ויש שפסקו שאינה אלא רשות (מאירי שם).

רחיצת פניו וכל רחיצה שאמרו היא רחיצת ידיו ורגליו (ראה לעיל גוף פניו (ראה שבת כה ב; רמב"ם שבת ל ב; טושי"ע או"ח רס א, ובכל הפוסקים) בחמין (שבת שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). וכן מצוה לחוף ראשו (בית יוסף שם, בשם כמה ראשונים; שו"ע שם).

ויש סוברים שמצוה לרחוץ כל גופו (קיצור פסקי הרא"ש שבת ב יח; טור שם; רמ"א שם) בחמין (שו"ע הרב ומשנה ברורה שם), ואם אי אפשר לו ירחץ לכל הפחות פניו ידיו ורגליו (טור שם; רמ"א שם). על המנהג על פי קבלה לטבול במקוה בערך שבת ראה ערך טבילה וערך ערב שבת.

וטור ורמ"א או"ח רנב ה, וראה אנציקלופדיה תלמודית: נספח לערך חשמל. וראה ערך חשד; מראית העין, טעם אחר. וראה ערך עובדין דחול, יש שכתבו שאסורים גם משום כבוד שבת (אגרות משה או"ח ד ט).

המזמורים שמוסיפים בשבת בשחרית בפסוקי ההוספות בפסוקי דזמרה (ראה ערך פסוקי דזמרה וערך שבת), יש שכתבו שתקנו להוסיפם לכבוד השבת (פירוש התפלות לר"י ב"ר יקר א עמוד ג; אור זרוע ב מב אות ד).

יש מהראשונים שכתבו שבכלל וְכַפֶּדְתָּ, שלא תהא קטטה ומריבה בביתו של אדם בשבת (ספר חסידים תתסג (במהדורת מקיצי נרדמים תרכא)), ורמז לדבר: כְּבוֹד לְאִישׁ שֶׁבֶת מְרִיב (משלי כ ג. ספר חסידים [מקיצי נרדמים] שם).

לפניה

כבוד השבת לפניה מצינו בחיוב - בהכנות לקראת השבת; ובשלילה - בדברים שאסרו חכמים לעשותם בערב שבת מפני כבוד השבת.

ההכנות לשבת הכנת צרכי שבת, מלבד חיובה בתורת הכשר מצוה למצוות עונג שבת (ראה ערכו), ושלוש סעודות (ראה ערכו), ושאר מצוות השבת (ראה ערך הנ"ל, וראה ערך הכנה), היא גם מצוה בפני עצמה משום כבוד שבת (תורת חיים או"ח רנ סק"א; פרי צדיק א שביבת שבת ה), שמראה בזה שהשבת חשובה בעיניו, והוא טורח ומשתדל בשבילה וחרד לכבודה, כמי שטורח לקראת אורח חשוב (ראה רבנו בחיי בראשית יח ו; שו"ע הרב רנ ד).

לטרות בעצמו אפילו אדם חשוב ביותר, חייב לעשות דברים לצורך השבת בגופו (רמב"ם שבת לו), ואפילו יש לו כמה עבדים לשמשו (ספר היראה לרבינו יונה שם; ספר חסידים קמט; טושי"ע או"ח רנ א), וישתדל להכין איזה דבר לצרכי השבת, כדי לכבדה (טושי"ע שם)², כי זה הוא כבודו שמכבד את השבת (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

חכמים הראשונים מהם מי שהיה מפצל עצים לבשל בהם; ומהם מי שהיה מבשל, או מולח בשר, או גודל פתילות, או מדליק נרות; ומהם מי שהיה יוצא וקונה דברים שהם לצורך שבת ממאכל ומשקה, אף על פי שאין דרכו בכך (ראה שבת קיט א; רמב"ם שם; ראה טושי"ע שם), וכל המרבה בדבר זה הרי זה משוכח (רמב"ם שם).

ואף על פי שיכול לעשות על ידי שליח, מצוה בו יותר מבשלוחו (ראה ערכו). קדושין מא א; רבינו חננאל שבת שם; ראבי"ה קצא; מגן אברהם סק"ב), כמו בכל המצוות (מגן אברהם שם). ויש שכתבו שהוא מעצם החיוב של כבוד שבת, שבכלל הכבוד הוא לטרות בעצמו, ולא על ידי שליח (קונטרס אחרון לשו"ע הרב שם).

אף בצורת ההכנה אמרו באמוראים שהיו עושים שהוא לכבוד שבת באופן שיהא ניכר כבוד השבת:

- רבי אבא היה קונה בשר מהרבה קצבים (שבת קיט א), ויש מפרשים שעשה כן כדי לעשות חשיבות יותר לכבוד שבת, להראות שמוציא הוצאות חשובות (רבינו פרחיה שם פירוש א);
- רב נחמן בר יצחק היה מכתף ויוצא, מכתף ונכנס (שבת שם), להביא צרכי שבת, כאדם שמקבל את רבו בביתו ומראה לו שהוא חשוב עליו, וחרד לכבודו לטרוח ולהרבות בשבילו (רש"י, והיה

2. וראה ביאור הלכה שם שמשמע שאינו חובה.

3. וראה שם עוד טעם בבישול שלא ייפגם טעם האוכל, ובשל"ה מסכת שבת

(רמב"ם שם, ויום טוב ו טז), ומשום עונג שבת לאכול את הסעודה לתאבון (ראה מגדל על שם; ראה פרי מגדים שם בדעת הרמב"ם).

על פירטי הדין ראה ערך ערב שבת.

על תענית בערב שבת, שיש שנהגו להתענות כדי להיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול, ושיש סוברים שאין להתענות, כדי שלא להיכנס לשבת כשהוא מעונה, ראה ערך ערב שבת וערך תענית (וראה להלן).

לבישת בגדים רב ענן היה לובש בערב שבת "גונדא" (שבת קיט א), בגד שחור, כדי להודיע שיום זה אינו כדאי להתנהג בו בחשיבות, להימנע להתעסק בצרכי שבת כדי שלא לטנף את בגדיו (רש"י שם ד"ה לביש).

ויש מסבירים שעשה כן כדי שיהא ניכר יותר כבוד השבת כשילבש בה בגדים נאים (מסילת ישרים יט).

שיהיה פנוי לעסוק כמה דברים אסרו חכמים לעשות בערב שבת כדי בצרכי שבת שיהא אדם פנוי לעסוק בצרכי שבת:

- אסור לישא אשה בערב שבת, לסוברים כן (ראה ערך נשואין וערך ערב שבת. ירושלמי כתובות א א, ופני משה שם פירוש א, וראה שם פירוש ב באופן אחר; ראה מגן אברהם או"ח רמט סק"ג);
- אין דנים דיני ממונות בערב שבת (ירושלמי שם וביצה ה ב, ומאירי סנהדרין לה א. וראה ערך בית דין);⁴

- אין מתענים בערב שבת, לסוברים כן (ראה ערך ערב שבת וערך תענית) - או שתענית שזמנה בשבת, מקדימים אותה ליום חמישי, ולא לערב שבת (ראה ערך ה"ל) - מפני טורח שבת (שאלות וטז; מגיד משנה תענית ה ה), שבתענית מרבים בסליחות ובתחנונים, ולא יוכלו לטרוח לכבוד השבת (רא"ש מגילה א א בשם הגאונים; טור או"ח תרפו);
- עשיית מלאכה בערב שבת מן המנחה ולמעלה, לסוברים שאסורה (ראה ערך ערב שבת. אור זרוע ב יג, הובא בדרכי משה או"ח רנא; ארחות חיים ערב שבת ה, וראה שם ג טעם אחר. וראה ערך ה"ל עוד טעמים);

- יש שכתבו שאין רגילים לצאת לדרך בערב שבת, מפני כבוד השבת (רש"י שבת סט ב ד"ה במעלי שבתא).

- האיסור ללכת בערב שבת יותר משלש פרסאות (ראה ערך ה"ל), כתבו ראשונים בטעמו, כדי שיוכל להגיע לביתו בעוד היום גדול ולהכין סעודה לשבת (רמב"ם שבת ל יא; טוש"ע או"ח רמט א). ויש שכתבו הטעם, מפני שצריך לעשות איזה דבר לעונג שבת (רבינו חננאל סוכה שם), ולא יהא לו פנאי להכין בעצמו (ראה לעיל. תורת חיים או"ח רמט סק"ב בדעת רבינו חננאל).

על דינים אלו וטעמים אחרים שנאמרו בהם, ראה ערך ערב שבת. כבוד שבת, שיהא פנוי לעסוק בצרכי שבת, נזכר גם כטעם להלכות אחרות:

- הכהנים שהיו מטהרים את העזרה מטומאת עם הארץ (ראה ערכו) כשעבר הרגל (ראה ערך חבר), אם עבר הרגל ביום ששי לא היו מטהרים, מפני כבוד השבת (חגיגה כו א), שהיו צריכים להתעסק בצרכי שבת (רש"י שם ד"ה מפני);
- אנשי מעמד, שהיו קוראים בתורה בכל יום מימי השבוע במנחה

(ראה ערך מעמדות), בערב שבת לא היו נכנסים לקרוא, מפני כבוד השבת (תענית כו א; רמב"ם כלי המקדש ו ד), שהיו טרודים לתקן צרכי שבת (רמב"ם שם; רע"ב שם ד א), וכן לא היו מתענים בערב שבת כדרך שהיו מתענים ברוב ימי השבוע (תענית שם וכו ב; רמב"ם שם ג).

• וכן הטעם במה שהתירו להם מפני כבוד השבת להסתפר ביום חמישי, אף על פי שאסורים להסתפר בשאר ימי השבוע (ראה ערך ה"ל וערך משמרות כהונה. תענית טו ב; רמב"ם שם יא), לפי שדרך רוב בני אדם להסתפר בחמישי ולא בערב שבת, מפני הטורח (רש"י ד"ה ובחמישי).

התקנה לכבס ביום חמישי אף בתקנת עזרא שיהיו מכבסים בחמישי בשבת, משום כבוד שבת (ראה לעיל), יש שפירש, שהתקנה היתה שלא יכבסו בערב שבת, כדי שיהיו פנויים לכבוד שבת (מגן אברהם או"ח רמב סק"ג), אבל עצם החיוב לכבס הוא בכלל החיוב של כסות נקיה בשבת (מחצית השקל שם).

ורבים פירשו שהתקנה היתה לכבס לכבוד שבת (ראה רמב"ם שבת ל ג; אליה רבה ומאמר מרדכי ומטה יהודה או"ח שם, ועוד)⁵, ומכל מקום תקנו שלא להתמין עד ערב שבת, כדי שייניחו את ערב שבת כולו לצרכי הכנת שבת (מאירי שם, וכן הוא בקיצור שו"ע עב ד, ובמשנה ברורה שם).

ויש סוברים שאין קפידא שלא לכבס בערב שבת, אלא שדרך לכבס בחמישי לפי שבערב שבת אין פנאי (גבורת ארי תענית כט ב), או לפי שקשה לכבס ולייבש ביום אחד (אליה רבה שם). ועל כל פנים אם לא כיבס בחמישי, מותר לכבס בערב שבת (מטה יהודה שם).

כיבוס במכונת כיבוס במכונת כביסה, שאין בו טורח גדול, יש מפוסקי זמננו שדנו אם אף זה בכלל התקנה שלא לכבס בערב שבת (ראה שמירת שבת כהלכתה מב הערה יג, בשם הגרש"ז אוירבאך); ויש שכתבו שבגדי קטנים מותר לכבס, ומי שיש לו גם מכונת יבוס לייבש את הכביסה מותר לכבס ולייבש בערב שבת (שו"ת אור לציון ב טו א); ויש שכתבו שגם כיבוס בזמנינו במכונת כביסה הוא בכלל התקנה לכבס ביום חמישי ולא בערב שבת, ואפילו בגד קטן אין לכבס בערב שבת (חוט שני ג סק"א; בעל שו"ת משנה הלכות במכתב בסוף ספר פסקי תשובות ג מהדורה ראשונה).

בכניסתה וביציאתה

קבלת פני חייב אדם להקביל את פני השבת, ולהכין את עצמו במלבוש, או במה שיוכל כדי לקבלה בסבר פנים יפות (רבינו ירוחם אדם וחיה יב א), וילבש בגדיו הנאים, וישמח בביאת השבת, כיצא לקראת המלך, וכיצא לקראת חתן וכלה (טוש"ע או"ח רסב ג).

רבי חנינא היה מתעטף בכגדים נאים בערב שבת לפנות ערב, ועומד ואומר לתלמידיו, בואו ונצא לקראת שבת המלכה (שבת קיט א ורש"י), כאדם המקבל פני מלך (רש"י בבא קמא שם), והוא מכבוד השבת (ראה רמב"ם שבת ל ב). רבי ינאי היה לובש בגדיו בערב שבת ואומר: בואי כלה, בואי כלה, שכך היה קורא לשביתת השבת מתוך חביבותה (שבת שם ורש"י).

וטוב לצאת לשדה (מגן אברהם שם סק"ג), ויש מקומות שנהגו לצאת מבית הכנסת לחצר (מגן אברהם שם, על פי כנסת הגדולה), ויש

שו"ת הרשב"א ד רצה שמן התורה מקיים בזה מצות קידוש, שמזכיר את השבת בדברי שבת וקילוס בכניסתה, וראה ערך קידוש.

4. וראה ערך בית דין שיש מפרשים שמחמת טרדתם בצרכי שבת יטעו בדין. 5. וראה לעיל שיש מפרשים שתיקן לכבס בחמישי, ולא קודם לכן. 6. וראה

(ראה ערך הבדלה: איסור מלאכה), ומעין דין תוספת שבת, שהוסיפו חכמים על הקודש אף על פי שכבר הוא חול לגמרי, ומשום כבוד השבת, וכדרך שאסרו בעשיית מלאכה בערב שבת מן המנחה ולמעלה (ראה פסחים שם, וערך ראה שם. רי"ז הלוי שבת כט ה) ⁹. וראה ערך ערב שבת וערך מוצאי שבת.

במקום מצוה ואיסור

קידוש הלילה קודם בליל שבת על הכוס (רשב"ם פסחים קה ב ד"ה קידוש היום) - קודם לכבוד יום (פסחים שם א וב; טושי"ע או"ח רעא ג), שאם אין לו אלא כוס אחד של יין אינו שותה אותו בסעודה לכבוד השבת, אלא מקדש עליו בלילה קודם אכילה (פסחים שם ורשב"ם) ¹⁰. ואף שאם יניחנו למחר ויקדש עליו קודם סעודת שחרית יקיים בזה גם כבוד היום במקצת, מכל מקום חביבה מצוה בשעתה (ראה ערכו), ולכן יקדש בו בלילה ולא ימתין עד למחר (שם ורשב"ם).

וכן מי שאין ידו משגת לקנות יין וצרכי סעודה לכבוד הלילה ולכבוד היום, מוטב שיקנה יין לקידוש ממה שיכין צרכי הסעודה (טושי"ע שם), לפי שקידוש הוא מן התורה (ראה ערך קידוש. בית יוסף שם). ואף שהחיוב לקדש על היין דוקא אינו אלא מדרבנן, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל), הואיל ועיקר חיובו מן התורה, גם היין לקידוש קודם לכל (שו"ע הרב שם). ואף שיכול לקדש על הפת, היין לקידוש קודם (ראה מגן אברהם סק"ג; שו"ע הרב שם).

כבוד היום קודם לקידוש יין לקידוש היום, שאינו אלא מדרבנן (ראה ערך הנ"ל), אינו קודם לכבוד היום (בית יוסף שם; לבושי שרד לט"ז היום סק"ג; שו"ע הרב שם), שעיקר התקנה לקדש ביום היתה משום כבוד הסעודה של יום (ראה לעיל: הכבוד: בשבת. מגן אברהם סק"ג), ואם כן הסעודה חשובה מהקידוש (מחצית השקל שם).

ויש שהסתפקו בדבר, שאפשר שדי לו בפת אחת לקיים בה כבוד היום בסעודה (מגן אברהם שם).

וראה עוד בערך קידוש וערך שלש סעודות.

הבדלה קודמת הבדלה (ראה ערכו) על היין יש שכתבו שקודמת לכבוד היום, שאם אין לו אלא כוס אחת של יין, מלבד כוס של קידוש, יניחנה להבדלה ולא ישתה אותה בשבת (ראה תוספות פסחים ק"ג א ד"ה דמשייר, ומהרש"א שם בדעתם).

ממעטים בלמוד ממעטים בדברי תורה כדי לעסוק בצרכי שבת (פסקי בלימוד ריא"ז שבת טז ב ז, הובא בדרכי משה או"ח רנא; רמ"א או"ח שם ב), ויש מקומות שאין קובעים ישיבה בערב שבת, משום הטורח לכבוד שבת (מהרי"ל פורים; כנסת הגדולה רנ, הובא במגן אברהם רנא סק"ו. וראה משנה ברורה שם, וביאור הלכה רנ א פרטי הדין).

ואף על פי שאין מבטלים תורה למצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים (ראה ערך תלמוד תורה), ההכנה לשבת מצוה לעשותה בגופו, ולא על ידי אחרים (ראה לעיל: לפניה. קונטרס אחרון לשו"ע הרב או"ח רט).

וכן מבטלים תורה לקיים רחיצה בחמין לכבוד שבת, אפילו מי שתורתו אומנותו (ביאור הלכה רס א).

קולות שהקילו בכמה מקומות הקילו חכמים משום כבוד שבת: משום כבוד שבת

שעומדים כדוגמת המקבל פני אדם גדול (אליה רבה שם), או שהופכים פניהם לצד מערב כשאומרים "בואי בשלום" (פרי מגדים שם, וראה משנה ברורה שם סק"י).

ובמדרש אמרו, שכשנכנסת השבת מקבלים אותה בשירה ובזמרה, שנאמר מְזֻמָּר שִׁיר לַיּוֹם הַשַּׁבָּת (תהלים צב א. מדרש תהלים שם).

על המזמורים ופיוט "לכה דודי" שנוהגים בימינו לומר בכניסת השבת, ראה ערך קבלת שבת.

החמתנה לביאתה מצוה על אדם לרחוץ פניו ורגליו בחמין ערב שבת מפני כבוד השבת, ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש, מייחל להקבלת פני השבת, כמו שהוא יוצא לקראת המלך (רמב"ם שבת ל ב), וצריך שיהיה אדם פנוי בכניסת השבת (ראה רמב"ם חובל ומזיק ו ט), שזהו כבוד המלך שיהיה אדם פנוי מעסקיו, ויושב ומייחל לבואו ולהקביל פניו (רי"ז הלוי על התורה פרשת יתרו).

ללוותה ביציאתה לעולם יסדר שולחנו במוצאי שבת אף על פי שאינו צריך אלא לכזית (שבת קיט ב; רמב"ם שבת ל ה; טושי"ע או"ח ש), ללוות את השבת (טושי"ע שם), כדי לכבדה בכניסתה וביציאתה (רמב"ם שם; ארחות חיים לרא"ש טט), כאדם המלווה את המלך בצאתו מן העיר (רש"י שבת שם ד"ה במוצאי שבת).

ויש שכתבו שצריך אדם להראות את עצמו כמצטער על השבת שהלכה, וכאילו הוא צריך לאכילה ולתענוג, כדי לחבב את המצוות ולהראות חיבתן (ארחות חיים שם לא בשם הרא"ה).

על פרטי דין סעודת "מלוה מלכה", ואם היא חובה גמורה, ראה ערך מוצאי שבת.

פיוטים ובגדי שבת ומוצאי שבת נהגו לומר במוצאי שבת פיוטים וזמירות (מחזור ויטרי קנ בשם ר"י טוב עלם, וכן הוא בכל הסידורים; המנהיג שבת ע; אבודרהם מוצאי שבת; שבלי הלקט קכט, הובא בבית יוסף או"ח ש, ובט"ז שם סק"א; שו"ע הרב שם), ללוות את השבת בשמחה ובשירים, כדרך שמלווים את המלך ביציאתו (מחזור ויטרי ושבלי הלקט שם; המנהיג ואבודרהם שם בשם מדרש). ויש נוהגים להרבות בנרות (שו"ע הרב שם).

ובגדי שבת אין לפושטם מעליו עד מוצאי שבת (ראבי"ה שעת; אגודה קמג לשבת קיח ב), עד אחר הבדלה (מגן אברהם רסב סק"ב) ⁷, כדי לכבד את השבת ביציאתה (ראה אגודה שם). וראה ערך מוצאי שבת.

לגמר את הכלים א, לרש"י וראשונים דלהלן), היינו לבשם את הבגדים (רש"י), והיו עושים כן לכבוד שבת, להראות צער על אבדת נשמה יתירה שהיתה להם בשבת, וכדי להתנחם מצער זה היו מריחים ריח טוב (תוספות הרא"ש ותלמידי רבינו יונה שם).

מלאכה במוצאי שבת אותה שאמרו בעושה מלאכה במוצאי שבת שאינו במוצאי שבת רואה בה סימן ברכה לעולם (ראה פסחים נ ב, וערך מוצאי שבת) ⁸, יש שכתבו שהוא משום כבוד שבת, שמוסיפים מחול על הקודש (רש"י שם ד"ה במוצאי), שמשום תוספת שבת (ראה ערכו) די כשמוסיף רגע אחד, אבל משום כבוד השבת ראוי היה לו להוסיף כל מוצאי שבת (הגהות מלא הרועים שם).

ויש מבארים שהדברים אמורים באיסור מלאכה קודם הבדלה

9. וראה שם בדעת רי"ף ורמב"ם טעם אחר. 10. ובתוספות פסחים ק"ג א ד"ה דמשייר פירשו באופן אחר, שקידוש הלילה קודם לקידוש היום.

7. וראה כף החיים שם ס"ק כח, ושם ש"ק יד שלא לפשוט עד אחר מלוה מלכה. 8. ראה שם אם קודם הבדלה ומן הדין, או לאחר הבדלה וממנהג.

חול המועד בחול המועד נחלקו ראשונים אם יש בו מצות כבוד כמו ביום טוב, ראה ערך חול המועד.

חוב נשים בו יש שנראה מדבריהם שנשים חייבות בכבוד יום טוב (ראה ארחות חיים יום טוב, וכלבו נח), ויש שכתבו בטעם שאינה כמצוה שהזמן גרמא שנשים פטורות ממנה, לפי שכבוד יום טוב נוהג גם בשאר ימים, בהכנות ליום טוב וכיוצא בזה, ונמצא שאין הזמן גרמא (זכרון שמואל (רוזובסקי) לב).

ויש שכתבו שפטורות, לפי שהזמן גרמא, ואינה דומה לכבוד שבת שמחוייבות בו (ראה לעיל), לפי שבשבת חייבות בכל מצוות השבת מהיקש "שמור" ו"זכור" (ראה ערך אשה, וראה לעיל. ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א א בהשמות, וראה ערך יום טוב).

קביעת סעודה **כבוד יום טוב הוא כדרך שמכבד את השבת (רמב"ם בערב יום טוב** יום טוב ו טז; טור או"ח תקסט; שו"ע שם א). וכמה ענייני כבוד נזכרו בפירוש לענין יום טוב: שלא לסעוד בערב יום טוב מן המנחה ולמעלה (ראה ערך ערב שבת. רמב"ם שם; רמ"א שם), וסעודה גדולה אסור לקבוע אף בשחרית, כבערב שבת, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל. פרי מגדים רמט מ"א ג). וראה ערך ערב יום טוב.

ללוש פת מצוה ללוש פת בערב יום טוב לכבוד יום טוב, כמו בערב שבת (ראה לעיל. ראה דרכי משה או"ח תרג; רמ"א או"ח תקכט א).

להכין בעצמו וכן בשאר הכנות יש שכתבו שמצוה להשתדל להכין בעצמו איזה דבר לצורך יום טוב, אף על פי שיש לו כמה משרתים, כמו בשבת (ראה לעיל. משנה ברורה סק"ג).

הכנת הכלים ערב יום טוב האחרון של חג הסוכות, מן המנחה ולמעלה מוריד אדם את הכלים מן הסוכה (סוכה מח א), היינו כלים נאים ומצעות נאות שהעלם לסוכה (רש"י), מפני כבוד יום טוב האחרון של חג (סוכה שם), שמראה שמכין את עצמו לקראתו (רש"י שם; תוספות סוכה כט א ד"ה ואמר).

להסתפר מצוה להסתפר בערב יום טוב (תלמיד ר"י מפאריש מועד קטן יד א; דרכי משה או"ח רס בשם אור זרוע; טוש"ע או"ח תקלא א), שלא יכנס ליום טוב כשהוא מנוול (ראה מועד קטן שם, ודרכי משה שם; שו"ע הרב או"ח תקכט ב).

וכן מצוה לנאות את עצמו ברחיצה (תלמיד ר"י מפאריש שם; רמ"א או"ח תעא ג), וליטול את ציפורניו (ראה באור הגר"א או"ח רס א; שו"ע הרב שם). על טבילה במקוה בערב יום טוב ראה ערך טהרה: טהרה ברגל, וערך טבילה, וערך ערב ראש השנה וערך ערב יום הכפורים.

לכבס בגדיו מצוה לנאות את עצמו בכיבוס בגדיו בערב יום טוב (תלמיד ר"י מפאריש שם), וללבוש כסות נקיה ביום טוב (משנה ברורה תקכט סק"ג), ובגדים נאים כמו בשבת (אור זרוע ב יח; רמ"א או"ח תעא ג). וצריך שיהיו בגדי יום טוב טובים יותר מבגדי שבת (הגהות מיימוניות יום טוב ו טז; שו"ע או"ח תקכט א), לפי שיום טוב חייבים בו אף בשמחה (ראה ערך שמחת יום טוב. מגן אברהם סק"ד).

נוי גם ניקיון הבית הוא בכלל כבוד יום טוב (ראה ר"ן ביצה כב ב). ומצינו שהקפידו על נוי מצוה ביום טוב, בשופר שתקעו בו במקדש בראש השנה, שהיה פיו מצופה זהב (ראש השנה כו ב וכן א תירוצו ב).

נר יום טוב הדלקת הנר ביום טוב יש שכתבו שהיא גם משום כבוד (ארחות חיים יום טוב וכלבו נח), ויש גורסים בנוסח

• אנשי משמר ואנשי מעמד, אף על פי שאסורים להסתפר ולכבס בשבוע של משמרתם (ראה ערך משמרות כהונה וערך מעמדות), בחמישי מותרים מפני כבוד השבת (תענית טו ב; רמב"ם כלי המקדש ו יא. וראה ערכים הנ"ל).

• שבוע שחל בו תשעה באב (ראה ערכו), שאסור להסתפר ולכבס בו (ראה ערך בין המצרים), בחמישי מותרים מפני כבוד השבת (תענית כו ב; טור או"ח תקנא). על פרטי דין זה, ואם ההיתר הוא רק בכביסה, או גם בתספורת, ראה ערך בין המצרים.

על קולות משום כבוד שבת במנהגי אבלות שנהגו מראש חודש אב, או מ"ז בתמוז, ראה ערך הנ"ל.

על קולות משום כבוד שבת במנהגי אבלות שנהגו בימי הספירה ראה ערך בין פסח לעצרת.

על חול המועד, שלא התירו לגלח בו אף לכבוד שבת, ראה ערך חול המועד.

אבלות בשבת אבלות, שאינה נוהגת בשבת (ראה ערך אבלות), יש מהראשונים שנראה מדבריהם שהטעם משום כבוד השבת (ראה שו"ת מהרי"ל רא אות ב), ולפיכך נוהגת בשבת בדברים שבצנעה (ראה ערכו וערך אבלות), שלא אסרו אלא אבלות שבפרהסיא (מהרי"ל שם).

רחיצה בתוך שלושים, שאינה אסורה אלא משום מנהג, לנוהגים כן (ראה ערך הנ"ל), אם חל יום שלושים בשבת, מותר לרחוץ לכבוד שבת (שו"ת מהר"ם [פראג] תקמט; רמ"א יו"ד ת ב), וכן מותר בשבת זו לחזור למקומו הקבוע בבית הכנסת, וללבוש בגדי שבת - לנוהגים איסור בזה (ראה שו"ע יו"ד שצ ד, ורמ"א שפט ג) - לפי שאינם אלא מנהג (רמ"א שם ת ב), אבל תספורת שאסורה מן הדין (ראה ערך הנ"ל: אבלות שלשים), אסורה אף שהוא לכבוד שבת (ראה ירושלמי מועד קטן ג ה, הובא בתוספות מועד קטן יט ב ד"ה הלכה; שו"ת מהר"ם שם; חכמת אדם קסט ו). ויש מקילים אף בתספורת (ראה תשב"ץ א קעח, ושו"ת גינת ורדים יו"ד ה ה בדעתו; רבי עקיבא איגר (השלם) או"ח תקמח ח. וראה גשר החיים א כא יא עמוד רלו-ז).

על כבוד שבת במובן הרחב - היינו עונג שבת וקיום סעודות שבת - שהקילו מחמתו בכמה איסורים, ראה ערך ענג שבת וערך שלש סעודות (וראה ערכים: הפרשת תרומות ומעשרות; דמאי; חומש; התרת נדרים. וראה ערך רבית וערך תענית צבור. על ביטול עונג שבת כדי שלא ייקרו את השער, ראה ערך הפקעת שערים).

על הכרעת ההלכה, שפעמים שהקילו בה הפוסקים כשהנידון הוא לצורך שבת, ראה ערך הפסד מרובה.

כבוד יום טוב

לקדוש ה' מכובד כשם שמצוה לכבד את השבת, כך מצוה לכבד כל ימים טובים (רמב"ם יום טוב ו טז; סמ"ג לא תעשה עה; טוש"ע או"ח תקכט א), שנאמר לְקֹדֶשׁ יְיָ מְכַבֵּד (ישעיה נח ג), וכל ימים טובים נאמר בהם מקרא קדש (ראה ויקרא כג ב ואילך. רמב"ם שם), הרי שאף הם בכלל לְקֹדֶשׁ יְיָ מְכַבֵּד (הגהות בני בנימין לרמב"ם שם).

כבוד יום הכפורים כבוד יום טוב נוהג בכל הימים הטובים (רמב"ם יום טוב הכפורים ו טז). ויש מהראשונים שכתבו שיום הכפורים עולה על כולם במצות הידור מלבושים נכבדים ובגדים מצוינים (ראה שבת קיט א, ומאירי שם, וראה ערך יום הכיפורים).

משא ומתן
בחול המועד
אף שגם לצורך המועד אין מוכרים אלא בצינעא
(ראה ערך חול המועד), מכל מקום ערב יום טוב האחרון
של חג מוציא ומעטר את שוקי העיר בפירות, בשביל כבוד יום
טוב (מועד קטן יג ב; רמב"ם יום טוב ז כג; טוש"ע או"ח תקלט יא. וראה
ערך חול המועד).

גילוח בחול
המועד
על גילוח בחול המועד, שלא הותר אף לכבוד יום טוב
האחרון של חג, ראה ערך חול המועד.

הוצאה מרשות
לרשות
הוצאה מרשות לרשות מרשות ביום טוב, שמותרת רק
לצורך היום, לסוברים כן (ראה ערך מתוך, ועד יום
טוב: בהוצאה ובהבערה), מותרת אף משום כבוד יום טוב, כגון
לצורך תכשיט (תשובות הגאונים ברא"ש ביצה א יח, הובא בבית יוסף
או"ח תקיח).

על נר שמדליקים לכבוד בעלמא, אם מותר להדליקו ביום טוב,
ראה ערך מתוך (וראה ערך יום טוב).

טלטול מוקצה
מן הצד
כיבוד בית שאינו מרוצף ביום טוב, שמותר,
לסוברים כן (ראה ערך דבר שאינו מתכוין), אף על פי
שמזיז בכך עפר שהוא מוקצה ממקומו, לפי משום כבוד יום
טוב התירו טלטול מוקצה מן הצד על ידי דבר אחר (ר"ן ביצה כב
ב, הובא בבית יוסף או"ח שלז).

שמחת יום טוב
במובן הרחב השתמשו בלשון כבוד יום טוב גם על
שמחת יום טוב (ראה סוכה מח א), ראה ערך שמחת
יום טוב וערך עונג שבת ויו"ט, ושם על קולות שהקילו בכמה
איסורים משום זה.

הברכה: להדליק נר לכבוד יום טוב (ראבי"ה תשיב), וראה ערך נר
שבת ויום טוב.

ונהגו להרבות בנרות בבית הכנסת לכבוד יום טוב, כמו שנאמר
בְּאֵרֵם בְּבָדוּ יְיָ (ישעיה כד טו. שו"ת הרא"ש ה ח).

על נר שמדליקים בליל יום הכפורים ראה ערך יום הכפורים.

החייב בפת
החייב לאכול פת ביום טוב - לסוברים כן (ראה ערך
ענג שבת ויום טוב וערך שמחת יום טוב) - יש שכתבו שהוא
משום כבוד יום טוב (תרומת הדשן א צה, ושם ב קס; שו"ת רבי עקיבא
איגר א א בהשטות), שאילו משום שמחת יום טוב (ראה ערכו) די
היה בבשר ויין (רבי עקיבא איגר שם).

הוספות בפסוקי
דזמרה
המזמורים שמוסיפים ביום טוב בפסוקי דזמרה, כמו
בשבת (ראה ערך פסוקי דזמרה וערך יום טוב), יש שכתבו
שלכבוד יום טוב מוסיפים אותם (ארחות חיים תפלת שבת שחרית א,
וכלבו לז).

הקילו באבלות
משום כבוד יום טוב
פגע יום טוב בימי אבלות שלאחר שבעה ותוך
שלשים - שבטלה ממנו אבלות שלשים (ראה
ערך אבלות) - מותר בתפוסות כבר בערב יום טוב (מועד קטן יט ב;
רמב"ם אבל י ה; טוש"ע או"ח תקמח ח, ויו"ד שצט ג), ואפילו חל שמיני
שלו בשבת שהיא ערב הרגל, מותר לגלח בערב שבת (מועד קטן
שם; ירושלמי מועד קטן ג ה; טוש"ע שם ושם), מפני כבוד הרגל
(ירושלמי שם, הובא בתוספות שם ד"ה הלכה).

אם מותר מהבוקר או רק אחר חצות או אחר מנחה, ועל יום טוב
שחל בתוך שבעה, ועוד, ראה ערך ערב יום טוב.

כְּבוֹלְעוּ כֶּךָ פּוֹלְטוּ

איסור שנבלע בכלי, נפלט מתוכו לגמרי על ידי הכשר הכלי באותה דרך עצמה שנבלע בו, וכן דם שנבלע בבשר על ידי צליה, נפלט
ממנו על ידי אותה צליה עצמה

בחמין והם מותרים (עבודה זרה עה ב; רמב"ם מאכלות אסורות יז ג;
טוש"ע או"ח תנא ד-ה, ויו"ד קכא ב), דברים שנשתמשו בהם על ידי
האור, כגון שפודים ואסכלאות, מלבנם באור והם מותרים (גמ' שם;
רמב"ם שם; טור שם ושם; שו"ע או"ח שם ד), וכדרך תשמישם כך הוא
הכשרם (טור שם ושם; שו"ע שם ה, ויו"ד שם), שכלל גדול אמרו בכל
הכלים: כבולעו כך פולטו (תורת הבית הארוך ב ד, על פי גמ' שם עו ב,
ופסחים ל ב), שבשיעור החום שבו הם בולעים, באותו שיעור הם
מוכשרים ופולטים (בדק הבית לרא"ה ג א).

מקורו
מקור הדין מהנאמר בכלי מדין: כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יָבֵא בְּאֵשׁ
תַּעֲבִירוּ בְּאֵשׁ וְטָהַר וגו' וְכָל אֲשֶׁר לֹא יָבֵא בְּאֵשׁ תַּעֲבִירוּ
בַּמַּיִם (במדבר לא כג. רי"ף פסחים ל ב; רא"ש שם ב ז), שפירושו: כל
דבר שתשמישו באש, כגון השפודים והאסכלאות, תעבירו באש
על ידי לבון (ראה ערכו), וכל אשר לא יבא באש, שאין תשמישו
באש לבדה, אלא על ידי חמין, כגון הקדירות והיורות, תעבירו
במים, כלומר, תגעילוהו במים רותחים (ספרי מטות קנח, לגירסת
הגרי"א שם; סמ"ג לאוין קמח; בכור שור ורלב"ג עה"ת שם), או שסוף
הפסוק וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים, מתפרש בדברים
שתשמישם בצונן ואין בהם בליעת איסור, שמדיחם במים צוננים,

"כבולעו כך פולטו" נזכר בתלמוד ובפוסקים בשני מובנים
שונים:

- בתורת כלל בהכשר כלים מאיסור הבלוע בהם על ידי הגעלה
(ראה ערכו) ולבון (ראה ערכו) וכיוצא בהם, שהדרך להפליט את
האיסור לגמרי מן הכלים היא באותה דרך עצמה שבה נבלע:
הנבלע על ידי בישול במשקים, הכשרו בהגעלה במים רותחים;
הנבלע על ידי צליה באש, הכשרו בליבון באש, וכיוצא בזה
(פסחים ל ב; עבודה זרה עו ב).
- בתורת הלכה פרטית בדם (ראה ערכו) הנבלע בבשר של היתר
על ידי צליה, שאין הבשר נאסר בכך, לפי שהדם הנבלע נפלט
מתוך הבשר על ידי אותה צליה עצמה (פסחים עד א-ב).

בהכשר כלים

הכלל
הלוקח כלי תשמיש מן הגוים - שנשתמשו בהם לבישול
דברים האסורים באכילה, ואם ישתמשו בהם עכשיו לבשל
מאכלים של היתר, ייפלט לתוך המאכלים טעם האיסור הבלוע
בכלי (ראה ערך געולי גוים: האיסור ומקורו) - דברים שנשתמשו בהם
על ידי חמין, כגון יורות וקומקומים, מכשירים בהגעלה (ראה ערכו)

הבית לרא"ה ד ד; טור יו"ד קכא, לפי ט"ז שם סק"ז, ועוד; רמ"א שם ו, ואפילו הוא כלי מתכת, ש"חם מקצתו חם כולו" (בדק הבית שם, על פי פסחים עד א; טור שם), והבליעה מתפשטת בכולו, לדעתם, מכל מקום די לו בהגעלת אותו מקצת, שכבולעו כך פולטו, וכשם שפעפעה הבליעה בכולו כשבלע במקצתו, כך עכשיו נפלטת היא מכולו על ידי הגעלת מקצתו (בדק הבית שם).

• ויש סוברים שצריך להגעיל את כולו (סמ"ק ריג; רשב"א בתורת הבית הארוך שם, ועבודה זרה עו א; טור שם, בשמו; שו"ע שם), שלא אמרו "חם מקצתו חם כולו" אלא לענין איסורו, אבל אין הכשר עולה לו עד שיכשיר את כולו (תורת הבית הקצר שם; טור שם, בשמו; שו"ע שם).

בבליעת דם

מולייתא "כבולעו כך פולטו" בבליעת דם נאמר בתלמוד לענין צליה של "מולייתא" (פסחים עד א), היינו עופות או גדיים שממלאים אותם בשר (רש"י שם ד"ה האי מולייתא; ערוך, מל יב, בפירוש הראשון; פסקי רי"ד שם, בפירוש הראשון; מאירי שם) ⁶, שלא נמלח (המאור שם; תוספות שם ד"ה האי, בשם רבנו תם; פירוש ראשון בתשובת גאון בשבלי הלקט ב יב; טוש"ע יו"ד עז א) ⁷, וצולים את הכל יחד. ומחלוקת אמוראים היא בדיון זה:

• יש מתירים מולייתא (רבה בגמ' שם), אף על פי שהגדי או העוף בולע דם מן הבשר שבתוכו (רש"י שם ד"ה והא קא בלע), לפי ש"כבולעו כך פולטו" (רבה בגמ' שם), שכשם שהוא בולע את הדם מן הבשר שבפנים, כך הוא פולטו לחוץ (רבנו חננאל שם ד"ה אמר רבה), וחום האור שואבו לחוץ (רש"י שם ד"ה פולטו), ונשרף שם (תשובות הגאונים (אסף) ב עמ' 44), והאש ממחרת לפלוט את הדם שנבלע תיכף כשנכנס, ולא נשאר ממנו כלום (רבנו יהונתן חולין צג ב), והרי בשר המילוי שבפנים עם העוף שבחוץ נחשבים כחתיכה אחת עבה שצלאה, שהאור מפליט את כל הדם שבתוכה (מאירי פסחים שם). וכן הלכה, ואפילו היה פיה למעלה (גמ' שם ב; רמב"ם מאכלות אסורות ו יז; טוש"ע יו"ד עז א) ⁸.

• ויש מהאמוראים אוסרים מולייתא (אב"י בגמ' שם, לפי גמ' שם ב), שדוקא בחתיכה אחת של בשר אין חוששים בצלייתה שמא הצד הפנימי פולט והצד החיצון בולע, לפי שכל צדדיה פולטים יחד, וכל זמן שהיא טרודה לפלוט אינה בולעת (ראה ערך אידי דטריד למפלט לא בלע), אבל במילוי של בשר אחר פולט החיצון תחילה את כל הדם, ואחר כך מתחיל הבשר הפנימי לפלוט, והחיצון שאינו טרוד לפלוט בולע ממנו (פסקי רי"ד שם) ⁹.

צליית הלב הלב שצלאו, שלכתחילה צריך לקורעו לפני הצליה בדמו להוציא את הדם הכנוס בחללו (ראה ערך לב וערך צליה), אם לא קרעו, קורעו לאחר צלייתו והוא מותר (כן משמע מפסחים

ותחילת הפסוק: כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש, מתפרש בין בדברים שמשמשים בהם על ידי האש לבדה, וטעונים ליבון, ובין בדברים שמשמשים בהם בחמין, שאינם טעונים אלא הגעלה, שאף הגעלה ברותחים על גבי האש היא, וכדרך תשמישם הגעלתם (ספרי שם, לפי תוספות רי"ד עבודה זרה שם; רש"י עה"ת שם, ופסחים מד ב ד"ה גיעולי, ועבודה זרה סז ב ד"ה יליף, וזבחים צז א ד"ה מידי דהוה; רמב"ן ורבנו מיוחס עה"ת שם).

איכות ההגעלה אף באיכות ההגעלה נאמרו מספר דינים משום כבולעו כך פולטו:

• כלי שתשמישו בכלי-ראשון (ראה ערכו), כגון כף שמגיסים בה את הקדירה - או הקדירה עצמה (רמב"ם חמץ ה כג; טור יו"ד קכא) - אף הכשרו הוא על ידי הגעלתו ברותחים בתוך כלי ראשון (פסחים ל ב; רמב"ם שם; טור שם, וטוש"ע או"ח תנא ה), שכבולעו מתוך כלי ראשון כך פולטו בכלי ראשון (גמ' שם, ורש"י שם ד"ה כבולעו).

• היה תשמישו בעירו מכלי ראשון, כגון קערה וכיוצא בה, אף הכשרו די לו בעירו מכלי ראשון, שכבולעו כך פולטו, ואינו צריך הגעלה בתוך כלי ראשון (תוספות שבת מב ב ד"ה אבל, על פי עבודה זרה עו ב, ותוספות עבודה זרה עד ב ד"ה דרש; טור שם וטוש"ע שם) ².

• לא היתה בליעתו אלא על ידי ניצוצות - טיפות הניתזות עליו בשעת רתיחה - כבולעו על ידי ניצוצות כך פולטו על ידי ניצוצות (עבודה זרה עו ב), ולפיכך כלי גדול שאין לו כלי גדול הימנו להכניסו לתוכו להגעילו, עושה לו שפה על פיו מבצק או מטיט, וממלאו מים ומרתיחם בתוכו (גמ' שם; רמב"ם שם כו, ומאכלות אסורות יז ד; טור יו"ד שם, וטוש"ע או"ח תנב ו), כדי שיקבל מים הרבה ויעברו הרותחים על שפתו, לפי שאף השפה של הכלי צריכה הגעלה, וכענין שבלעה את האיסור על ידי ניצוצות שניתזו עליה מן הרתיחה, כך בשעת פליטה הואיל ונתמלא יפה מעלה ניצוצות על שפתו ופולטת (רש"י שם ד"ה מה בולעו וד"ה כך בשעת) ³.

• כלי שתשמישו בחמין בכלי שני, לסוברים שכלי שני בולע וצריך הגעלה (ראה ערך הגעלה: הכשרו כתשמישו וערך כלי ראשון; כלי שני), אף הכשרו די לו בכלי שני, שכבולעו כך פולטו (תשובות הגאונים (שערי תשובה) רפ; רשב"א עבודה זרה עד ב, בשם הרמב"ן, ותורת הבית הארוך ד ד; טור יו"ד קכא, וטוש"ע או"ח תנא ה) ⁴.

• בהגעלה בשאר משקים חוץ ממים, לסוברים שאינה מועילה (ראה ערך הגעלה: המים), אף כשהיתה הבליעה בשאר משקים אין להגעיל בהם, ואין לומר בזה כבולעו כך פולטו, לפי שטבע שאר המשקים להבליע, אבל לא להפליט את האיסור לגמרי (מגן האלף תנב ה) ⁵.

כלי שנבלע האיסור במקצתו: כלי שנבלע האיסור במקצתו, נחלקו בו ראשונים: • יש סוברים שאין צריך הגעלה אלא במקום בליעתו, שכבולעו כך פולטו (יראים נב; סמ"ג לאוין עח, בשמו; בדק

פשיטה הממולאת בבשר חי (ראה להלן. ערוך שם, בפירוש השני; פסקי רי"ד שם, בפירוש השני; שבלי הלקט ב יב, בשם לועזין, ודחה). ⁷ או שנמלח מליחה מועטת בלבד, כדרך שמולחים לצלי (רש"י שם ד"ה שריא; פירוש שני בתשובת גאון שם; פסקי רי"ד שם), לסוברים שאף לצלי צריכים על כל פנים מליחה מועטת (ראה ערך צליה. תוספות שם, בדעת רש"י; מאירי שם, לדעה זו; דרכי משה שם סק"א). ⁸ ודוקא בצליה, אבל בבישול בקדרה אסור (רבנו חננאל שם א ד"ה אמר רבה; רי"ף חולין צג ב). ⁹ או שלדעה זו אין צליה מפליטה את כל הדם הבלוע, אלא שדם של החתיכה עצמה כיון שלא פירש לחוץ לא נאסר (ראה ערך דם א): דם האברים), אבל דם שנבלע ממקום אחר

² על הסוברים שעירו מכלי ראשון דינו ככלי ראשון, אף להגעיל כלי שבלע בכלי ראשון, ראה ערך הגעלה וערך עירו. ³ כלי שבלע איסור על ידי בישול באש, אם מגעילים אותו בחמי טבריא, ראה ערך חמי טבריא: בבליעה והגעלה וכיוצא. על מחלוקת הראשונים במים שבכלי ראשון שהוסר מן האש ועודם רותחים, אם מגעילים בהם כלי שבלע איסור כשעמד על האש, ראה ערך הגעלה וערך כלי ראשון; כלי שני. ⁴ ויש הסובר שצריך הגעלה בכלי ראשון, שכלי שני אין בו כח להגעיל ולהפליט כלל (ב"ח או"ח ויו"ד שם, בשם הר"ש משליצשטט). ⁵ על כלי חרס שאין הגעלה מועילה לו להפליט את האיסור הבלוע בו ראה ערך הגעלה: בכלי חרס. ⁶ ויש המפרשים שמולייתא היינו

עו סק"י; שלא אמרו כבולעו כך פולטו אלא בדם פליטה, שכיין שנתבשל אין איסורו אלא מדרבנן (ראה ערך דם א: דם שבישלו ושמלחו), מה שאין כן באיסורים דאורייתא (כן משמע מאיסור והיתר הארוך ה ח, ושם יב יא).

• דם בעין שנפל על גבי בשר רותח הנצלה על גבי האש, הרי זה אוסרו (תוספות חולין קיג א ד"ה אין; סמ"ג לאוין קלו; אור זרוע א תסה, בשם ר"י; איסור והיתר הארוך ה ח, בשם אור זרוע; טושי"ע י"ד עו א), בין אם היה הדם רותח ובין אם היה צונן (ראה ערך תתאה גבר. סמ"ג שם; אור זרוע שם; טור שם), שלא אמרו כבולעו כך פולטו אלא בדם הנפלט על ידי צליה ונוסף על חתיכה אחרת, אבל דם בעין הנבלע אין אומרים בו כבולעו כך פולטו (איסור והיתר הארוך שם; רמ"א יו"ד ע ו), שהרי איסורו דאורייתא, והוא כשאר איסורים דאורייתא שאין אומרים בהם כבולעו כך פולטו, מה שאין כן בדם פליטה שאינו אלא מדרבנן (ראה לעיל. איסור והיתר הארוך שם, ושם ד ב), ואף על פי שאף דם בעין לאחר שנצלה בתוך הבשר שנבלע בו אין איסורו אלא מדרבנן (ראה ערך דם א: דם שבישלו ושמלחו), מכל מקום בשעה שנבלע אסור היה מן התורה (פרי מגדים יו"ד ע, שפתי דעת ס"ק כט; יד יהודה סט, ארוך ס"ק יז) ¹³.

• במין הנבלע דגים שנצלו בשפור מתחת לעופות שלא נמלחו, שהדגים ממהרים לפלוט את דמם, וכשהם נחים מפליטתם בולעים הם דם הזב מהעופות (ראה ערך אידי דטריד למפלט לא בלע: במליחה), נחלקו ראשונים אם הם אסורים, ואין אומרים בהם כבולעו כך פולטו, לפי שהדגים קרום שלהם רך, והדם מסתרך בהם ואינו נפלט (כן מצדד בחידושי הר"ן חולין קיב ב); או מתירים, שאף בדגים אומרים כבולעו כך פולטו (ריטב"א שם).

• "מולייתא" שהמילוי שלה הוא בצלים, יש אומרים (בנימין זאב שלו; מהרשד"ם יו"ד מו), לפי שלא כל הדברים שונים, ובשר דרכו לפלוט, אבל בצלים אין האש שואבת את הדם שנבלע בהם (מהרשד"ם שם), או משום שבצלים נקרשים בצלייתם, והרי זה כבישול ולא כצליה, ואין הדם נפלט, וחוזרים ואוסרים את הצלי (שבות יעקב ג יז); ויש מתירים (הלכות גדולות, דם, עמ' תרמו במהדורת מכון ירושלים; פרי חדש יו"ד עו סק"ה).

• אף כשהמילוי הוא של ביצים - או בשר וביצים (רמ"א שם א; ש"ך שם סק"ה וארוך לש"ך שם) - יש אומרים לפי שהוא כבישול (אגודה פסחים עד א; איסור והיתר הארוך ט ג; רמ"א שם), והביצים נקרשות ומעכבות את הדם מליפול לאור (הגהות שערי דורא ח); ויש מתירים במילוי של בשר וביצים (כן משמע מרמב"ם מאכלות אסורות ו יז, וסמ"ג לאוין קלו), לפי שהדם נפלט דרך הבשר הפנימי, אבל לא במילוי של ביצים לחוד (ים של שלמה חולין א כט, ובהגהותיו לשערי דורא שם; דברי חמודות חולין ז ג); ויש מתירים אף במילוי של ביצים (שו"ת מהר"ם מרטנבורג (ברלין) שכד; אגור אלף רא; רמ"א וש"ך שם, בדעת הרמב"ם והסמ"ג; פרי חדש שם סק"ג).

• בשר שבלע דם בדרך בישול או בדרך רתיחה אין לו היתר להפליט ממנו את הדם על ידי צליה (תמים דעים ח-ט; רשב"א חולין קיב ב), שלא אמרו כבולעו כך פולטו אלא

עד ב; טושי"ע יו"ד עב ב), לפי שאף אם נבלע הדם בבשר הלב, כבולעו כך פולטו (כן משמע מהגמ' שם; ראב"ד מאכלות אסורות ו ו; כן משמע מהשו"ע שם) ¹⁰.

הטופל בצק מבחוץ על עוף שלא נמלח, וצולוהו כך, אם היה הבצק של סולת, אפילו האדים - מותר (גמ' שם; רמב"ם מאכלות אסורות ו יט; טור יו"ד עח) הבצק (רמב"ם שם; כן משמע מהטור שם) ¹¹, שכבולעו כך פולטו (כן משמע מהגמ' שם; טור שם) ¹², ואף על פי שהאדים הבצק, אודם זה אינו דם (רש"י ד"ה בין אסמיק). אבל אם היה הבצק מקמח נקי שאינו סולת (רש"י שם ד"ה בחיורתא; כן משמע מהטור שם) - ויש מפרשים: קמח של חטים שלתתן (רמב"ם שם) - והוא חזק וקשה ואינו פולט (גמ' שם, ורש"י ד"ה דשריר) - אסור (גמ' שם; רמב"ם שם; טור שם), אלא אם כן היה מראה מוהל הבשר שזב לתוך הבצק לבן וצלול שאין בו אדמומית דם, שאז מותר (גמ' שם, ורש"י שם; רמב"ם שם; טור שם). ובבצק של שאר קמחים, אם האדים אסור, ואם לאו מותר (גמ' שם; רמב"ם שם; טור שם), אף על פי שאינו לבן (פסקי ריא"ז חולין קיג א), ומכל מקום כתבו ראשונים להלכה שבזמן הזה אין אנו בקיאים במיני קמחים אלו ואוסרים את הכל (ראב"ד בתמים דעים י, בתירת השני; שבלי הלכת ב יב; שו"ע שם), או שאין לנו סולת (ראב"ד שם, בתירוף הראשון; העיטור שם, דף ב טור ד במהדורת רמ"א), ובשאר קמחים אין אנו בקיאים בין האדים ללא האדים (ראב"ד שם), ואף כשמראה הבצק לבן וצלול, שמן הדין מותר בכל מיני קמחים - אוסרים, לפי שגם במראות אין אנו בקיאים, ועוד, שלא יבואו להקל יותר (ים של שלמה חולין א כט). ודוקא בבצק אסור, אבל מותר למשוה בשר שלא נמלח בשומן או בציר ולצללות, שאין זה מעכב את הפליטה (רמ"א שם, על פי איסור והיתר הארוך ט ב), הואיל ואינו אלא משהו, ולא משום כבולעו כך פולטו, אלא שאינו מעכב את הפליטה כלל (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"א); ויש אומרים גם כזה לכתחילה, וסוברים שרק בדיעבד מותר (איסור והיתר הארוך שם; תורת חטאת כח ג).

כמה הגבלות נאמרו בהלכה של כבולעו כך פולטו, בין מצד הבליעה ובין מצד הפליטה.

מצד הבליעה נאמרו הגבלות:

- במין הנבלע.
- במין הבולע.
- באופן הבליעה.
- בכמות הבליעה.

• אין אומרים כבולעו כך פולטו אלא בדם, ולא בבליעת שאר איסורים (תוספות חולין קט ב ד"ה דלמא וד"ה ההוא לקדרה; תוספות הרא"ש ורשב"א וריטב"א שם; התרומה סג; ש"ך יו"ד צא ס"ק יג), ולכן הצולה בשר נבלה על גבי בשר שחוטה, נאסר בשר השחוטה (המכריע עג; רבנו דוד פסחים עד א), שלא אמרו כבולעו כך פולטו אלא בדם, שפליטתו קרובה, ולא בשומן של איסור, שהוא נדבק (רשב"א חולין שם; רבנו דוד פסחים שם; ט"ז יו"ד

האוסרים במולייתא מודים בזה שמותר (כן משמע מהגמ' שם), לפי שעיסה של סולת אינה נדבכת כל כך, ונפרכת מאליה, והדם יוצא ממנה (רש"י ד"ה בסמיא; רמב"ם שם). ¹³ בגדר דם בעין לענין זה, כגון לענין הצולה בשר בלא הדחה אם נאסר מדם שעליו, וכן המולח בשר וצולוהו, אם הדם הנבלע במלח חשוב כדם בעין ואוסר את הצלי, ושאר פרטים, ראה ערך הדחה ב: לצלי.

הרי כבר פירש ונאסר, והרי אינו נפלט כולו בצליה (רבנו דוד שם). ¹⁰ לאוסרים במולייתא, וסוברים שאין אומרים כבולעו כך פולטו, מכל מקום כאן מותר, מפני שלדעתם הלב חלק הוא ואינו בולע (גמ' שם). ¹¹ ויש מהגאונים שפירש שהנידון הוא אף על העוף אם פולט דמו (תשובות הגאונים (אסף) ב עמ' 44; הובאה בעיטור שם דף ג טור א במהדורת רמ"א). ¹² ואף

באופן ההפלטה • במליחה אין אומרים כבולעו כך פולטו (כן משמע מתוספות חולין קיב ב ד"ה ודגים; רמב"ן שם חולין קיב ב; יד יהודה ע, ארז סק"א), שאין כח המליחה כח האש להפליט כל מה שנבלע (רמב"ן שם. וכן הוא בראב"ד שם לצד זה) אף שלא נבלע אלא על ידי מליחה, ולא אמרו מליח-כרותח (ראה ערכו) של צלי אלא להחמיר, שמבליע כצליה, ולא להקל, לומר במליחה כבולעו כך פולטו (ראב"ה חולין אלף קיט)¹⁵. ודוקא כשאין הבשר הבולע פולט במליחה זו דם של עצמו, אבל כשפולט דם של עצמו, נחלקו ראשונים (ראה לעיל).

• תרנגולת שלא נמלחה ומניחים אותה על הרמץ, או מהבהבים באור, כדי להסיר את נוצותיה, כתבו ראשונים שאם רוצים לבשלה בקדירה אחר כך, אין להניחה עד כדי שיוכלו הלב והכבד להתחמם מבפנים ולזוב דם (רשב"א חולין צג ב, ותורת הבית ומשמרת הבית ג ג; טושי"ע י"ד סח ט), ואין מליחה מועלת לה, אף שלדעתם מועלת היא בבשר שפולט דם משל עצמו להפליט דם הנבלע ממקום אחר על ידי מליחה (ראה לעיל), לפי שכבולעו כך פולטו, וכל שבליעתו על ידי האש אינו נפלט על ידי מלח, שכחו מועט מן האש (רשב"א שם ושם ושם), וכלל זה אמרו אף בכלים הקלים לפולט, שאינם פולטים אלא כדרך שבלעו (ראה לעיל: בהכשר כלים), וכל שכן באוכלים (רשב"א חולין שם, ומשמרת הבית שם), אבל לצלי מותר, שכשם שפירש הדם ממקומו ונבלע במקום אחר על ידי האש, כך יצא משם על ידי האש (רשב"א שם ושם ושם).

• כבולעו כך פולטו שאמרו בצליה, אין אומרים אלא בפליטה שעל ידי צליה על גבי האש, ולכן יש אומרים שאסור להשהות צלי על גבי השפוד לאחר שהוסר מן האש אפילו רגע אחד, לאחר שפסק הצלי מלזוב דם¹⁶, שמא בתוך כך יחזור הבשר החם ויבלע דם מן השפוד, ולא יפלט (תורת הבית ד ד, בשם הראב"ד; מאירי חולין צז א, בשם גדולי המפרשים; טושי"ע י"ד עו ד, בשם יש אומרים); ויש מתירים להשהות בשר על גבי שפוד לאחר שנסתלק מן האור, שהואיל ודם שבשלו אינו אסור אלא מדרבנן, וקשה לדקדק בדבר זה להסיר את הבשר מיד, לא אסרו חכמים בכגון זה, ורואים את כל הדם שנפלט מן השפוד כאילו כלה לאלתר על ידי האור (בדק הבית לרא"ה שם); ויש סוברים שאף לאחר שנסתלק הבשר מן האור אומרים בו כבולעו כך פולטו (שו"ע י"ד עו ד, בסתם, על פי ש"ך י"ד כב סק"ו, על פי)¹⁷.

בזמן הפליטה בזמן פליטת הדם מהבשר נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמיד בשעת הבליעה הדם נפלט לחוץ (כן משמע מרבנו יוחנן חולין צג ב, והגהות מרדכי שם תשס, בשם הר"פ; בית יוסף י"ד עו ב, על פי רא"ש חולין ז יג; יד יהודה ע ארז סק"א), שכן משמעות הלשון כבולעו כך פולטו, שמיד כשכבולעו פולטו (יד יהודה שם), ולפיכך שתי חתיכות בשר שנצלו בשפוד זו על גבי זו, ונצלתה התחתונה ראשונה והסירה מן השפוד, אין לחוש שמא כבר בלעה דם מן העליונה ולא היתה לה שהות לפלוט (תוספות חולין קיא א ד"ה דמא), לפי שמיד כשבלעה פלטה (יד יהודה שם).

בשר זו על גבי זו, ואין חוששים לבליעת התחתונות מן העליונות לאחר שגמרו התחתונות לפלוט את דם עצמן (ראה ערך מליחה), אין זה משום כבולעו כך פולטו, אלא מטעם אחר (ראה: תוספות שם; רמב"ן שם); ויש מהראשונים הסוברים שאף במליחה מועיל כבולעו כן פולטו (חידושי הר"ן שם, בשם רבנו יונה).¹⁶ שכל זמן שהוא זב ופולט דם אינו בולע חזרה מן השפוד (ראה ערך אידי דטריד למפלט לא בלע. תורת הבית ד ד; מאירי חולין צז א).¹⁷ על עצם הדין בשפוד, ושיטות וטעמים אחרים שנאמרו בו, ראה ערך צליה.

בדם הבא שם דרך העברה ואינו מתעכב שם, אבל לאחר שנבלע הדם בבשר בדרך בישול או בדרך רתיחה שוב אינו נפלט בצליה (תמים דעים שם), שמסתורך הוא בתוך הבשר ואינו יוצא ממנו לעולם, ואינו דומה ל"מולייתא" שכבולעו כך פולטו, שהאש המוציאה את הדם מן המילוי ומבליעתו בעוף אינה מניחתו להתפשט ולהסתורך בבשר, אלא שואבתו ומוציאתו לחוץ (רשב"א שם).

• אף בשר שבלע על ידי כבישה, כגון שנמלח בכלי שאינו מנוקב (ראה ערך מליחה), אסור אף על ידי צליה (תוספות פסחים עד א ד"ה כבולעו; רא"ש חולין ז יג; ראב"ה חולין אלף קיט; מרדכי שם תשכו, בשמו; רשב"א שם ותורת הבית ג ג; טושי"ע י"ד סט יח), וכן בשר שנמלח, ולאחר ששהה שיעור מליחה נפל לציר פליטת הדם ובלע, אסור אף בצליה (תוספות שם; רא"ש שם; רבנו ירוחם טו ה כה), שאין אומרים כבולעו כך פולטו אלא כשנפלט הדם מיד בשעת הבליעה, אבל דבר שנאסר כבר מחמת דם שבא עליו ממקום אחר, אין אומרים בו כבולעו כך פולטו (רא"ש שם; רבנו ירוחם שם; ראב"ה שם; לבוש י"ד עז א; ט"ז שם סק"ב), שלאחר שנאסר כבר נתקשה בו האיסור ואינו נפלט אפילו בצליה (ראב"ה שם), ואין האוכלים ככלים שיוצאים מידי איסורם על ידי האור (רבנו דוד שם), ואף למתירים על ידי מליחה אחרת בשר שבלע דם על ידי מליחה (ראה לעיל) כאן, שבלע בדרך כבישה בתוך הדם והציר שבכלי, כבוש (ראה ערכו) כמבושל, וכל שנתבשל בו הדם אסור לעולם (רשב"א שם ושם).

בכמות הבליעה • הכבד (ראה ערכו), שאסור לכתחילה לצלותו בשפוד מעל בשר אחר, מפני שזב דם מן הכבד על הבשר ונבלע בו (ראה ערך הנ"ל: הכשרות לאכילה), כתבו ראשונים הטעם שלא התירו משום כבולעו כך פולטו, לפי שיש בכבד שפע דם, ולא שייך לומר בו כבולעו כך פולטו (תוספות חולין קיא א ד"ה דמא; תוספות הרא"ש שם; רא"ה שם ובדק הבית ג ג; תורת הבית שם), ומכל מקום כבד שנמלח מותר לצלותו על גבי בשר, שכבר נתמעט דמו במליחה, ומעתה הרי הוא כשאר בשר שמותר לצלותו על גבי בשר אחר (כן משמע מהתוספות שם; רמ"א י"ד עג ד)¹⁴.

• ואף בדיעבד, אם נצלה בשר מתחת לכבד, שלהלכה מותר (ראה ערך הנ"ל: שם), יש שכתבו שלא משום כבולעו כך פולטו הוא שמותר, שבכבד שיש בו שפע דם אין אומרים כבולעו כך פולטו, אלא לפי שדם מחליק ואינו נבלע בבשר שתחתיו (כן משמע מתוספות ותוספות הרא"ש שם, ומשמרת הבית שם); ויש סוברים שאף בכבד הטעם שמותר בדיעבד הוא משום כבולעו כך פולטו (כן משמע מהלכות גדולות, דם, עמ' תרמו במהדורת מכון ירושלים; כן משמע מתוספות פסחים שם ד"ה כבולעו; פסקי ריא"ז חולין שם; טושי"ע שם, לפי ש"ך שם ס"ק יב, בשם הלבוש, וס"ק כג).

מצד הפליטה נאמרו הגבלות בהלכה של כבולעו כך פולטו:

• באופן ההפליטה.

• בזמן הפליטה.

• באופן הפליטה של הבשר הבולע.

¹⁴. ויש שכתבו הטעם שלא התירו בכבד משום כבולעו כך פולטו, לפי שמתוך שדמיו מרובים ממשיך הוא לפלוט דם לאחר שכלתה פליטת הבשר שתחתיו, והבשר בולעו (מאירי פסחים עד א; המאורות חולין שם), ולדעתם אין בשר פולט דם שבלע ממקום אחר אלא כל זמן שפולט דם של עצמו (כן משמע מהמאורות שם); ויש נותנים טעמים אחרים לזה שאסור לכתחילה לצלות כבד בשפוד מעל בשר, ואין מתירים משום כבולעו כך פולטו (ראה: תמים דעים י; פסקי ר"י פסחים שם וחולין שם).¹⁵ ומה שמותר למלוח כמה חתיכות

שאנץ שם; רא"ש חולין ז' יג; אור זרוע א תסד; טושי"ע יו"ד עז א), אף על פי שאינו פולט כבר משל עצמו, לא דם ולא ציר (ש"י שם סק"א), כדרך שאמרו כבולעו כך פולטו בעיסה שטופלים על העוף מבחוץ (תוספות שם; רא"ש שם). וכן יש מתירים לצלות בשר חי על גבי בשר צלוי, שכבולעו כך פולטו, כדרך שהתירו בעיסה (פסקי ריא"ז חולין ק"ג א). וכן כתבו גאונים שמותר לצלות בשר יחד עם כמהין ופטריות, אף על פי שהבשר זב דם ובולעים הכמהין והפטריות, שכבולעו כך פולטו (הלכות גדולות, דם, עמ' תרמז במהדורת מכון ירושלים), וכן יש מתירים בצליית בשר על גבי דגים, אף על פי שכבר פסקו הדגים מלפלוט דם בשעת בליעה (ריא"ז שם).

• ויש מחלקים לענין "מולייתא" בין הבשר החיצון לבשר הפנימי, שבבשר החיצון אומרים כבולעו כך פולטו אף כשכבר נמלח ושהה, ולכן כשנמלח החיצון ולא הפנימי - מותר, אבל להיפך, כשהפנימי כבר נמלח ושהה, והחיצון לא נמלח, אסור הפנימי, שבולע הוא מן החיצון ואינו פולט (ים של שלמה חולין א כט, וש"י יו"ד עז סק"ב וארוך לש"י שם, בדעת המרדכי; ש"י שם ושם, בדעת הסמ"ק ועוד), שלא אמרו כבולעו כך פולטו אלא בחיצון, שפולט את הדם לחוץ והאור שואבו, אבל הבשר הפנימי, שאינו על האש ממש, אין אומרים בו כבולעו כך פולטו (רבנו דוד פסחים עד א, בדעת רש"י; ים של שלמה שם; ש"י שם). ומכל מקום כששניהם לא נמלחו מותר גם הפנימי, לפי שאינו בולע מן החיצון, שטרוד הוא לפלוט דם של עצמו ואידי-דטריד-למפל-לא-בלע (ראה ערכו. חוות דעת שם, ופרי מגדים שם, שפתי דעת סק"ב, בדעת הש"י), או שאמנם בולע הוא, אלא שבאופן זה שפולט דם של עצמו, פולט אגב כך גם את הדם שבלע, וכבולעו כך פולטו (חידושי חת"ס פסחים עד א, ויד יהודה שם קצר סק"ג, בדעת הש"י).

• ויש שנסתפק שמא אין אומרים כבולעו כך פולטו אלא בנצלה כל צרכו (רשב"א חולין צ"ג א, ומשמרת הבית שם), ולכן בשר שלא הוציאו ממנו את החוטין (ראה ערכו) של דם שבו, לדעה שאין צליה מועילה להפליט את כל הדם מחוטים אלה (ראה ערך חוטי: נטילתם וחיתוכם), אם לא צלאוהו היטב, שמא אף הבשר אסור, שנבלע בו דם מן החוטים ועדיין לא יצא ממנו, כיון שלא נצלה יפה (רשב"א חולין שם).

• ויש הסובר שאין אומרים כבולעו כן פולטו אלא כשנצלה יפה, וכתבו שאין נכון לצלות עופות שלמים שלא נמלחו כשהם חלולים, לפי שהדם פורש מלמעלה למטה בתוך החלל, ונאסר בזה, כמו דם שפירש מחתיכה לחתיכה, ופעמים שהעופות נצלים יפה מצד אחד, ואינם נצלים יפה מצד אחר, ואותו צד שלא נצלה יפה לא פלט את כל דמו, וכמו כן לא פלט את כל הדם שבלע מלמעלה (כן משמע מהסמ"ק לאוין קלז).

באופן הפליטה של הבשר הבולע
כשאין לבשר הבולע פליטה משל עצמו בצליה זו, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלא אמרו כבולעו כך פולטו אלא בבשר שיש לו פליטה של עצמו, שפולט אגב כך גם דם שנבלע בו ממקום אחר, אבל בשר שנגמרה פליטת דמו שוב אינו פולט דם שבלע ממקום אחר (פסקי רי"ד חולין ק"א א, ושם ק"ב א, והמכריע עג; המאורות חולין ק"א א; כן משמע מההשלמה שם, ומאירי פסחים עד ב), ולפיכך אין צולים בשר חי על גבי בשר צלוי, שהואיל וכבר נגמרה פליטתו של התחתון, כשבולע מן העליון שוב אינו פולט (פסקי רי"ד והמכריע שם).

• ויש סוברים שבמולייתא אף כשכבר נמלח הבשר החיצון ושהה אומרים כבולעו כך פולטו (תוספות פסחים עד א ד"ה כבולעו; תוספות

כבוש¹

דבר שנשרה בתוך משקה, בצונן, שנחשב כמבושל - לסוברים כן - לענין בליעה ופליטה בתערובת איסור בהיתר, ולדינים אחרים התלוים בבישול, ונפסל לקיום מצוות ידועות

הפרקים:

- מהותו וגדרו
- דינו כמבושל
- בבליעה ובפליטה
- לענין מליחה וצליה
- בכלים
- בשאר דינים

מהותו וגדרו

השם כבוש נזכר במשנה, בתלמוד ובראשונים, לגבי כל דבר יבש - כגון זיתים (תרומות א ט, ועוד), או דגים (שם י ח) - שנשרה בתוך דבר לח (כן משמע ממרדכי ביצה תרעד, ואיסור והיתר הארוך ל א, טו), כגון חומץ (תוספתא תרומות (ליברמן) ט ד) או יין (שביעית ז ז), ומעמידים אותו שם (תוספות יום טוב עוקצין א ב) כדי לקיימו (רש"י פסחים נב א ד"ה הכובש) שלא יירקב (ערוך, כבש א), או כדי להכניס ריח או טעם הדבר היבש בלח (שביעית ז ז, לפי רבי נתן אב הישיבה ופירוש המשניות לרמב"ם שם).

נדרים
בלשון בני אדם סתם כבוש הוא של ירק (כן משמע מהמפרש נדרים נא ב ד"ה אינו אסור, ותוספות שם ד"ה קונם, ופירוש הרא"ש

שם ד"ה אינו אסור), ולכן הנודר מן הכבוש אינו אסור אלא מן הכבוש של ירק (משנה נדרים שם).

יבש ביבש
דבר יבש השרוי בתוך דבר יבש אינו בכלל כבוש (איסור והיתר הארוך שם; דרכי משה הארוך יו"ד קה; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"א), אפילו הם לחים קצת (פרי מגדים שם). ואף דבר יבש בתוך שומן קרוש אין זה כבוש, אלא כשהשומן רך כל כך שיכול הגוש להתנועע בתוכו ממקום למקום (כן משמע משו"ת הרא"ש כ א, ורמ"א יו"ד קד ב; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ג, וקה, משבצות זהב סק"א; חוות דעת שם, חידושים סק"א).

בליעה ופליטה
במובן הרחב השתמשו הפוסקים בלשון כבוש לענין בליעה ופליטה באיסורים, על כל שרייה של דבר

• בעל חיים שנפל למשקה בעודו חי, יש סוברים שלא שייכת בו כבישה (מהר"ם שיק יו"ד קא, בדעת איסור והיתר הארוך ל א; חקרי לב יו"ד א פ; עמודי אור נד²; ויש סוברים שאף בכבוש מחיים יש בליעה ופליטה (כן משמע ממסקנת מהר"ם שיק שם; כן משמע מהחתם סופר בשו"ת יו"ד צד, וחיידשים עבודה זרה סח ב).

• דבר שדרכו וטבעו להיות עם משקה, כגון עור הקיבה של עגל שיש בו חלב של יניקה, יש מהראשונים הסובר שאינו נעשה כבוש בכך (שו"ת הרי"ד ג וקיג, והמכריע לג); ורוב ראשונים חולקים (התרומה עב; סמ"ג לאוין קלד; סמ"ק ריג; איסור והיתר הארוך יח טו), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד פז י).

הזמן בשיעור הזמן שנעשה כבוש נחלקו ראשונים, לענין בליעה ופליטה באיסורים:

• יש סוברים ששיעור כבישה הוא יום שלם מעת-לעת (ראה ערכו. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (מקצי נרדמים) ב צא; רבנו ירוחם טו כח, בשמו; מרדכי ביצה תרעד, בשם ר"מ שכתב בשם ריצב"א; רא"ש עבודה זרה ב כ, ושם ה יא, בשם ריצב"א) מתחילת הנחתו בתוך המשקה (יד יהודה קה ארוך סק"א וקצר סק"ב), שהרי אמרו בבשר-בחלב (ראה ערכו) שחידוש הוא שנאסר בבישול, אף על פי שאם שרו בשר כל היום בחלב מותר (פסחים מד ב), הרי שבשאר איסורים נאסרים בשריית יום, שנעשה כבוש בשרייה זו (שו"ת מהר"ם שם; רא"ש שם), ואי אפשר לפרש יום ממש, שאם כן נתת דבריך לשיעורים, שיש יום קצר ויש יום ארוך, אלא יום ולילה, מעת לעת (שו"ת מהר"ם שם), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד קה א).

• יש סוברים ששיעור כבישה הוא יותר מיום אחד, אבל ביום אחד אינו נעשה כבוש (אור זרוע ד רפה, בשם רבנו תם), או ששיעורו זמן מרובה, יום או יומיים (תוספות עבודה זרה ס ב ד"ה ההוא; התרומה עב; תשובות בעלי התוספות קו), או שנים או שלשה ימים (המכריע לג, בשם יש אומרים).

• ויש סוברים שאין שיעור לדבר, אלא כל שהחמיץ ונעשה כבוש כדרך שכובשים לאכול ולקיים, ופעמים שנעשה כבוש בזמן קצר, ופעמים שאינו נעשה כבוש אלא בזמן ארוך (יד יהודה שם, בדעת רש"י ועוד; ערוך השלחן יו"ד קה ג, בדעת הרמב"ם).

דינו כמבושל

כבוש, אם דינו כמבושל, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שכבוש הרי הוא כמבושל (שמואל בליעת איסור בהיתר בפסחים עו א, וחולין צא ב, ושם קיא ב, ושם קיג א; רבי יוחנן במסקנתו, בחולין קיא ב, לפי רש"ס תרומות י ו, ובעי חיי יו"ד קמא, ופליגי סט ס"ק יח, ועוד), שאם נכבשו איסור והיתר הרי זה כבישול בקדירה - כאילו נתבשלו יחד (האורה א קט) - ונאסר הכל (רבנו יהונתן ור"י אלמדארי חולין קיא ב; מאירי פסחים שם), וכן חומץ של איסור שנפל לתוכו בשר של היתר, או בשר איסור שנפל לתוך חומץ, הרי ההיתר נאסר בכך, מפני שדינו כמבושל (מאירי חולין צא א), וכן הלכה (הלכות גדולות, גיד הנשה, עמ' תרנד במהדורת מכון ירושלים; ר"ף ופסקי ר"ד חולין קיא ב; ר"ש תרומות י ח; רא"ש חולין ח כח, ועבודה זרה ב כ, ושם ה יא, ועוד, ופירוש המשניות תרומות שם; מאירי פסחים עו א, וחולין צא א,ב, ושם וקיא ב)³.

גוש עם משקה, אף באופנים שאינו כבוש ממש, כגון בדבר שאינו כבוש בתוך משקה, אלא אדרבה, המשקה שווה בתוכו (ראה להלן: בבליעה ובפליטה), ובכלים שהשהו בהם משקה (ראה להלן: בכלים) ועוד. וכן השתמשו בכבוש במובן זה על המשקה ששווה בו הגוש (ראה להלן), אף על פי שהגוש הוא שנעשה כבוש ומשתנה על ידי הכבישה, ואילו המשקה אינו משתנה בכך, אלא שנבלע בתוך הגוש ובוולע ממנו (כן משמע משו"ת מהר"ם שיק יו"ד קכד).

בגדר כבוש דנים מצד המשקה, מצד הדבר הכבוש, ומצד זמן הכבישה.

המשקה "כבוש" שאמרו שהוא כמבושל לענין בליעה ופליטה בתערובת איסור והיתר (ראה להלן: דינו כמבושל) נחלקו בו ראשונים:

• יש מפרשים כגון שנכבש בחומץ (רש"י פסחים עו א ד"ה כבוש; רבנו יהונתן וריב"ן ור"ן חולין קיא ב; מאירי חולין צא א, ופסחים שם), או בחומץ ובתבלין (רש"י חולין צא ב ד"ה כבוש; מאירי שם א, בשם יש מפרשים, וב, בסתם), או ביין וחומץ (ראבי"ה חולין אלף קיד, בשם רבותינו), או במלח (ערוך, כבש א; סמ"ג לאוין קלח; חקרי לב יו"ד א עז, בדעת רש"י), אבל אם נכבש במשקים אחרים - כגון שמן (כן משמע מהמרדכי ביצה תרעד) - אינו כמבושל (מרדכי שם, בדעת רש"י; הגהות מימוניות (קושטא) מאכלות אסורות טו לא).

• יש סוברים שלא אמרו כבוש בשרייה במים (שו"ת הרשב"א א תקיד, ומיוחסות קנא; תוספות רבנו פרץ פסחים מד ב), או בחלב (הגהות שערי דורא ח, בשם רבנו ברוך), אלא בכבוש בדברים החריפים כחומץ ומלח, וכן בכל דבר שיש בו חמיצות, כגון שכר (שו"ת הרשב"א שם ושם), שהפליטה היא מצד החריפות (מאירי חולין שם).

• ויש סוברים שאין חילוק בין המשקים, ואף הכבוש בשאר משקים נותן טעם כמבושל (ראבי"ה שם, שכן קיבל, על פי משנה שביעית ז ד; מרדכי שם, על פי שביעית שם; איסור והיתר הארוך ל א), וכן הלכה (כן משמע מהשו"ע יו"ד קד ב, ושם קה א; ים של שלמה חולין ח צא).

הדבר הכבוש • בשר חי ששהה כמה ימים בציר מלוח, יש מהראשונים שנסתפק אם חשוב הוא ככבוש בכך, שאפשר שאין אומרים כבוש כמבושל אלא בכבשים המתרככים על ידי הכבישה (תשובות ופסקים לר"י הזקן א); ומשאר ראשונים נראה שאין חילוק בדבר, וחשוב ככבוש (כן משמע מתוספות חולין צו ב ד"ה אפילו, ושם קיב ב ד"ה ודגים, ורשב"א חולין קיג א, ושו"ת א תסו, ותורת הבית הארוך ג, ועוד), וכן הלכה (כן משמע מטוש"ע יו"ד סט א, טו, יח).

• יש מהאחרונים שכתבו שכבוש כמבושל אינו כלל לכל דבר, שאין טבע כל המינים שוה, ויש דברים שאינם בולעים ופולטים בכבוש, כגון מיני ירקות, שלדעתם אינם בולעים זה מזה על ידי כבישה אלא כשאחד מהם הוא דבר חריף (נודע ביהודה קמא יו"ד כו, וערוך השולחן יו"ד קה ג-ו, בדעת הרמב"ם), ועל פי זה כתבו שכל דבר שלא נזכר בפירוש שיש בו דין כבוש כמבושל אינו אלא ספק, שמא אין טבעו להפליט ולבלוע על ידי כבישה, ואם הוא איסור של תורה יש להחמיר בו מספק, ובאיסור דרבנן ספקו להקל (נודע ביהודה שם); אבל מסתימת הפוסקים נראה שאין חילוק בין המינים, שכולם בולעים ופולטים על ידי כבישה (נודע ביהודה שם; ערוך השלחן שם ז).

השניה (מאירי פסחים שם, בשם יש אומרים; צ"ח ביצה טז ב, ובינת אדם, שערי צדק יט, בדעת הרמב"ם).

2. ומהם שכתבו שאין בליעה ופליטה מחיים אף באופנים אחרים של בליעה, כגון שנפל לדבר רותח (עמודי אור שם). 3. ויש מהראשונים הפוסקים כדעה

בכמה פרטים (ראה להלן: בבליעה ובפליטה, וראה להלן: בכלים), ויש מהאחרונים מסבירים, שהמתבשל מתחמם על ידי האש לבלוע ולפלוט, אבל הכבוש אינו מתחמם כלל על ידי כבישה בצונן, ואינו מתבשל, אלא שהמשקה נכנס בתוך הגוש, ומוציא ממנו את הלחלוחית שבתוכו, ולא אמרו שהוא כמבושל אלא לומר שהבליעה מתפשטת בכולו, בניגוד לבליעה של צלייה ומליחה, שאינה אלא במקצתו (יד יהודה קה, ארוך סק"א וקצר סק"ג).

נדרים בלשון בני אדם אין הכבוש כמבושל (ט"ז יו"ד ר"ז סק"ג), והנודר מירק המתבשל בקדירה, אינו אסור אלא במתבשל בה, ולא בכבוש (טוש"ע שם ד, וט"ז שם).

בשר בחלב לענין בישול בשר-בחלב (ראה ערכו), בשר שנשרה בחלב אפילו כל היום מותר מן התורה (פסחים מד ב; נזיר לו א), היינו שמותר לשרותו ואין בזה משום איסור בישול בשר בחלב, ואינו עובר אפילו על אכילתו (רש"י פסחים שם ד"ה תרי ליה), אף על פי שנעשה כבוש בכך, לסוברים כן (ראה לעיל: מהותו וגדרו. אור זרוע ד רפה; הגהות אש"י עבודה זרה ה ל, והגהות שערי דורא ח וכב ופה, בשמו; איסור והיתר הארוך ל א-ב; רמ"א יו"ד קה א), לפי שלא אסרה תורה אלא דרך בישול, ואפילו נותן בו טעם (רש"י שם), ולא אמרו כבוש כמבושל אלא לענין בליעה ופליטה, אבל אינו כמבושל ללקות עליו משום בשר בחלב (אור זרוע שם), ומכל מקום מדרבנן אסור בשר שנכבש בחלב (רש"י ואור זרוע ואיסור והיתר הארוך שם; סמ"ג לאוין קלד; כן משמע מטוש"ע יו"ד פז א, ושי"ך סק"א, ושו"ע יו"ד צא ח, ורמ"א יו"ד קה א), ואפילו בשר עוף שנכבש בחלב אסור מדרבנן, אף על פי שגם בבישול אין איסורו אלא מדרבנן, לסוברים כן (ראה ערך בשר בחלב: הבשר. דגול מרבבה יו"ד צ ג, ופרי מגדים יו"ד פז משבצות זהב סק"א, ועוד, על פי חולין קיב א). ומכיון שאין כבוש בבשר בחלב אסור אלא מדרבנן, הולכים בספקו להקל, כדין ספק-דרבנן (ראה ערכו. איסור והיתר הארוך שם; רמ"א שם), וכן אין הכבוש אסור אלא באכילה, אבל מותר בהנאה, כמו שאר בשר בחלב שאינו אסור אלא מדרבנן, שמותר בהנאה (ראה ערך בשר בחלב: האכילה וההנאה. איסור והיתר הארוך שם ה; שו"ע יו"ד צא ח, ורמ"א שם פז א), וכן מותר לכבוש בשר בחלב לגוי, ואין בזה משום איסור בישול אף מדרבנן (כן משמע מכנסת הגדולה יו"ד קה הגהות טור ג, והגהות בית יוסף ז).⁴

הכבוש בשבת הכובש כבשים בשבת אסור, מפני שהוא כמבושל (רמב"ם שבת כב י; מאירי חולין יד א; שו"ע או"ח שכא א), ואין האיסור אלא מדרבנן (מאירי שם; חיי אדם לב ח, וחכמת אדם נח א), לפי שאין איסור תורה בשבת אלא בבישול בתולדות האור (ראה ערך מבשל. חיי אדם וחכמת אדם שם).⁵

בגדר הכבישה האסורה בשבת כתבו ראשונים שהוא בכבישה בחומץ (מאירי שם); ואחרונים כתבו שאסור לכבוש בשבת כל מיני ירקות או פירות אפילו בלא מלח, אלא במים לבד (זכור תורת משה לו א), ומכל מקום מותר לשרות צמוקים ושאר פירות יבשים במים, ואין האיסור אלא לכבוש כבשים (פרי מגדים או"ח שלו, אשל אברהם ס"ק יב; משנה ברורה שם ס"ק נא, בשמו). ואסור לכבוש בשיעור מעת

• ויש אומרים שכבוש אינו כמבושל (רבין בשם רבי יוחנן בחולין קיא ב; רבי יוחנן בירושלמי תרומות י ו, לפי פני משה שם), שאמנם הכבוש נותן טעם ובוֹלֵע ופולט, אלא שאין הפליטה בבת אחת, אלא מעט מעט, ולדעתו כל מעט שנפלט ראשון-ראשון מתבטל, ואף על פי שלבסוף נותן טעם, כבר נתבטל, ואינו חוזר-ונעזר (ראה ערכו. ברוך טעם, התערובות ב ז; אמרי בינה, בשר בחלב יא, בתירוץ הראשון); או שאף על פי שהכבוש נותן טעם, אינו אלא טעם קלוש, ואין בו כח לאסור (ערוגות הבושם יו"ד פז ב, ושם קה א; ישועות יעקב או"ח תעג סק"ג; אמרי בינה שם, בתירוץ השני), ולא נתחדש דין טעם-כעיקר (ראה ערכו) אלא בטעם חשוב הנפלט על ידי בישול, אבל טעם היוצא על ידי כבישה קלוש הוא ומתבטל ברוב (אמרי בינה שם).

מקור הכלל הכלל של כבוש כמבושל הוא מן התורה, שאיסור שנכבש בהיתר מעת לעת אסרו מן התורה (איסור והיתר הארוך ל א; ים של שלמה חולין ח צ, והגהות לשערי דורא ג; שי"ך יו"ד פג ס"ק יד) - כדין איסור שנתבשל בהיתר, שלהלכה אסור בנתינת טעם מן התורה (ראה ערך טעם כעיקר) - ולכן ספק כבוש - כגון בספק אם שהה מעת לעת או לא (איסור והיתר הארוך שם ב) - אסור (איסור והיתר הארוך שם; רמ"א יו"ד קה א), כדין ספק של תורה (ראה ערך ספק. איסור והיתר הארוך שם).

במקור הדין נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שהוא בכלל השעורים (ראה ערכו) שהם הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. חכמת אדם נח ד).

• יש אומרים שכך שיערו חכמים בחכמתם, שהטעם נבלע על ידי כבישה, וממילא הוא בכלל טעם-כעיקר (ראה ערכו) מן התורה (קנאת סופרים (קלוגר) פח; מבוא התלמוד (חיות) טו).

• ויש אומרים שמקורו מהכתוב בנזיר (ראה ערכו): וְכָל מִשְׁרַת עֲנָבִים לֹא יִשְׁתָּהּ (במדבר ו ג), שדרשוהו שאם שרה ענבים במים, ויש בהם טעם יין - חייב (רבנן בפסחים מד ב), הרי שהשרייה במים נותנת בהם טעם יין, ואוסרתם (עמודי אור ו ז).

לדינים אחרים כבוש כמבושל נאמר לענין בליעת איסור בהיתר (ראה לעיל), אבל בכמה דינים אחרים התלויים בבישול נחלקו אם הוא כמבושל או לאו (ראה להלן), ובגדר החילוק יש מהראשונים שכתבו, שאין השרייה במים מעת לעת עדיפה מבשול בכלי שני, שאף על פי שמפליט ומבליע, לסוברים כן (ראה ערך כלי ראשון; כלי שני), אינו מבשל (ראה ערך הנ"ל. מהר"ח אור זרוע מו), והיינו שלא אמרו כבוש כמבושל אלא לענין בליעה ופליטה, אבל אינו כמבושל ממש (שואל ומשיב קמא ס ג), או שדוקא בכבוש במים אינו כמבושל אלא לבליעה ופליטה, אבל בשאר משקים נעשה כמבושל אף לדינים אחרים (אבני נזר יו"ד קיג יג, ושם חו"מ קצ יז, בדעת מהר"ח אור זרוע; שואל ומשיב שם, ושערי שמחה ד א, ג, בדעת רש"י); ויש סוברים בדעת ראשונים שחולקים אף בכבוש במים שהוא כמבושל בכלי ראשון, ונעשה כמבושל לכל דבר (ביאור הגר"א יו"ד סט ס"ק נז, בדעת מהר"ם מרוטנבורג, ועוד).

אף לענין בליעה ופליטה יש מחלוקת בין כבישה לבין בישול

4. ויש הסוברים שהכבוש אסור מדרבנן אף בהנאה, שלא מצינו שחילקו חכמים בזה, ועוד, שבכל מקום הכבישה כבישול, אלא שגזירת הכתוב היא להיתר בבשר בחלב, שלא אסרה תורה אלא דרך בישול, וחכמים שאסרו השוו דין בשר בחלב לשאר איסורים, ואם כן הרי זה כאילו נתבשל, ואסור גם בהנאה (ים של שלמה חולין ח ק; ט"ז יו"ד פז סק"א ושי"ך שם סק"ב, בשמו, ודחן); ויש

4. ויש הסוברים שהכבוש אסור מדרבנן אף בהנאה, שלא מצינו שחילקו חכמים בזה, ועוד, שבכל מקום הכבישה כבישול, אלא שגזירת הכתוב היא להיתר בבשר בחלב, שלא אסרה תורה אלא דרך בישול, וחכמים שאסרו השוו דין בשר בחלב לשאר איסורים, ואם כן הרי זה כאילו נתבשל, ואסור גם בהנאה (ים של שלמה חולין ח ק; ט"ז יו"ד פז סק"א ושי"ך שם סק"ב, בשמו, ודחן); ויש

לעת, אף על פי שאין הכבישה נגמרת עד לאחר השבת (אבני נזר או"ח שצ"ב; חלקת יואב או"ח י).

בישול אחר המבשל כבשים בשבת, כתבו אחרונים שחייב (פרי מגדים או"ח שיח, משבצות זהב סק"ו; אגלי טל, אופה סק"כ), ואף על פי שכבוש כמבושל, ואין בישול אחר בישול (ראה ערך מבשל), אין הכבוש כמבושל אלא להבליע ולהפליט, אבל אינו כמבושל ממש (פרי מגדים שם); ויש שנסתפקו בדבר, שאפשר שפטור הוא, הואיל והכבוש כמבושל (תשובה מאהבה רט).

כיוצא בזה דנו בבישול אחר כבישה לענין בשר בחלב:

• יש אומרים שבשר שנכבש בחלב, שאין איסורו אלא מדרבנן (ראה לעיל), אם בישלו אחר כך בחלב זה אסור מן התורה (כן משמע מתוספות מנחות קא ב ד"ה פיגל), וכן יש שכתבו שבשר שנכבש בחלב אסור לבשלו מן התורה (הגהות בסוף איסור והיתר הארוך ד ל; נודע ביהודה קמא יו"ד כו; פרי מגדים יו"ד קה, משבצות זהב סק"ב, ועוד, וחידושי רבי עקיבא איגר יו"ד פז א, על פי איסור והיתר הארוך) אף בפני עצמו (כן משמע מנודע ביהודה ופרי מגדים שם; חידושי רבי עקיבא איגר שם), ואם בישלו אסור באכילה ובהנאה מן התורה (נודע ביהודה שם; פרי מגדים, סוף הפתיחה לבשר בחלב; חידושי רבי עקיבא איגר שם), שהרי החלב בלוע בתוכו, ונמצא מבשל בשר בחלב (נודע ביהודה שם; חידושי רבי עקיבא איגר שם). ואף לסוברים שאין בישול אחר בישול לענין בשר בחלב (ראה ערך בשר בחלב: הבישול), כבוש אינו כמבושל אלא להבליע ולהפליט, ויש בישול אחר כבישה (דרכי תשובה יו"ד פז סק"ד).

• ויש אומרים שאינו נאסר מן התורה בבישול (הגהות יד שאול יו"ד צ ג; רא"ל בלחובר בשם אריה יו"ד סו, ובערוגות הבושם יו"ד קה ב), הואיל וכבוש כמבושל, ואין בישול אחר בישול (יד שאול שם), או לפי שאין גוף החלב נבלע על ידי הכבישה, אלא טעמו, והטעם היוצא על ידי כבישה קלוש הוא יותר מטעם היוצא על ידי בישול, ולא אסרה תורה בשר בחלב אלא בטעם היוצא על ידי בישול (שם אריה שם) ⁶.

קביעות למעשר הכובש קובע למעשר (מעשרות ד א; רמב"ם מעשר ה יד; ראב"ד שם ג ג; שו"ע יו"ד שלא קב) - שלאחר כבישה אסור לאכול אפילו אכילת עראי בלא לעשר (ראה ערך טבל: חלותו, וערך קביעות למעשר) - לפי שהכבוש כמבושל, ובישול קובע למעשר (ראה ערך הנ"ל. ר"ש סיריליאז מעשרות ד א; ביאור הגר"א יו"ד שם ס"ק קלו; אבני נזר יו"ד קיד), או שקביעות למעשר תלויה בגמר המלאכה ובתיקון לאכילה, ואף אם כבוש אינו כמבושל, מכל מקום הכובש קובע למעשר (שואל ומשיב חמישה יא).

בשולי גוים לענין איסור בשולי-גוים (ראה ערך) נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין הכבוש כמבושל, וכבשים של גוים מותרים, כמו ששנינו בכבשים של גוים, שאם אין דרכם לתת לתוכם יין וחומץ מותרים הם באכילה (משנה שם לט ב), ואף על פי שכבוש כמבושל, לא גזרו חכמים אלא בבישולי גוים שעל ידי תולדות האור (רמב"ן ופסקי רי"ד ותוספות רי"ד ורבנו יונה וריטב"א ור"ן עבודה זרה לח ב; תורת הבית הארוך ג ז), וכן הלכה (טור יו"ד קיג; רמ"א שם יג).

• יש סוברים שמחלוקת אמוראים היא בכבשים של גוים, אם גזרו אף במבושל שלא על ידי האור, או שלא גזרו, והלכה שמותר,

ולדעת האמוראים האוסרים, אותה ששנינו בכבשים שמותרים, לא אמרו אלא בדבר שאינו עולה על שלחן מלכים, שאף במבושל לא גזרו בו משום בשולי גוים (ראה ערך הנ"ל: הדברים האסורים בבישולי גוים. רמב"ן ור"ן שם, בדעת רש"י שם ד"ה דג מליח; פרי חדש שם ס"ק כא), או בדבר הנאכל כמות שהוא חי, שאף בו לא גזרו (ראה ערך הנ"ל שם. שלטי גבורים למרדכי עבודה זרה תתלא ז; פרי חדש שם).

• ויש אומרים שכבשים של גוים אסורים (רבנו גרשום חולין קיא ב ד"ה כבוש; שלטי גבורים שם, בשם הרב ברכיה מניקלואי, על פי ירושלמי שבת א ד), לפי שכבוש כמבושל, והגוי שכובשם הרי הוא כאילו מבשלם (רבנו גרשום שם; שלטי גבורים שם).

ערובי תבשילין בכלל תבשיל שאמרו בערובי-תבשילין (ראה ערך) אפילו הכבוש (ביצה טז ב, לגירסתו; רי"ף שם; רמב"ם יום טוב ו ד; רא"ש שם ב ה; שו"ע או"ח תקכו ה, ועוד), לפי שהכבוש כמבושל (מגן אברהם שם סק"ג); ויש מהראשונים הסוברים שאין הכבוש מועיל לערובי תבשילין, שאין לערב אלא בדבר שנתבשל על ידי האור (כן משמע מפסקי ריא"ז ביצה ב א; בית יוסף שם וחכם צבי קל, בדעת הטור) ⁷.

בבליעה ובפליטה

תערוכת איסור להלכה, שכבוש כמבושל (ראה לעיל: דינו כמבושל), כל דין שנוהג באיסור שנתערב בהיתר על ידי בישול, כך דינו אם נכבש בתוכו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) שכת; איסור והיתר הארוך ל א; טור יו"ד קה), שמאכל של היתר שנכבש בתוך משקה של איסור, או משקה של היתר שנכבש בתוכו מאכל של איסור, הכל אסור (מאירי חולין צ א; איסור והיתר הארוך שם), כגון בשר של היתר שנפל לתוך דם (ראה ערכו), או לתוך יין-נסך (ראה ערכו), ונכבש בתוכו, או שרץ מת שנפל לתוך משקה של היתר ונכבש בתוכו, ואפילו צונן בצונן (איסור והיתר הארוך שם). ואף איסור והיתר שנכבשו יחד במשקה, הכל אסור (רש"י פסחים עו א ד"ה הרי הוא כמבושל, וחולין צ ב ד"ה כבוש; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג שם; כן משמע משו"ע שם א), שהכבישה מפליטה מן האיסור ומבליעה בתוך ההיתר (יד יהודה שם, קצר סק"א), אבל אם היה בהיתר ששים כנגד האיסור - מותר (מאירי פסחים שם; איסור והיתר הארוך שם ג; כן משמע מטוש"ע יו"ד קד א), שאין הכבוש חמור מן המבושל, והרי אף בבישול היה בטל בששים (ראה ערך בטול בששים. איסור והיתר הארוך שם), וכן אם היה האיסור נותן-טעם-לפגם (ראה ערכו), אינו אוסר בכבישה, כדרך שאינו אוסר בבישול (ראה ערך הנ"ל. איסור והיתר הארוך שם; כן משמע מהטוש"ע שם).

ביעור שביעית חרובים שכבשם ביין, חייבים בבעור-שביעית (ראה ערכו. שביעית ז ז; רמב"ם שמיטה ז כב), לפי שהחרובים נותנים טעם ביין (פירוש המשניות לרמב"ם שם) וחייב לבערו, שהרי יש בו טעם פירות שביעית (רמב"ם שם). וכן הכובש שלשה כבשים בחבית אחת - שלשה מיני ירקות בחבית אחת של חומץ או של ציר (רש"י פסחים נב א ד"ה הכובש; מאירי שם; ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שביעית ט ה), כגון לפת ובצל וקפלוט (תוספות פסחים שם ד"ה הכובש, ותוספות הרשב"א ותוספות חכמי אנגליה שם) - נחלקו תנאים במהות האיסור לאחר זמן הביעור של אחד מהם (ראה שביעית ט ח).

ערוגות הבושם פז ב וי וקז ב, על פי תוספות עבודה זרה סז א ד"ה א"ר. 7. על כבישה שאינה כבישול לענין חמץ בפסח, שהבישול מביא לידי חימוץ, ואילו עיסה המוטלת במים צוננים אפילו מעת לעת אינה באה לידי חימוץ, ראה ערך חמץ: שאין באים לידי חימוץ.

קח ב ד"ה והלא הוא וד"ה ואלו, ובדעת ברטנורא שם; אבני נזר יו"ד פח בדעת היראים והר"ן. 6. ויש מצדדים לחלק, שאין היתר זה אלא לגבי החלב, שלא נבלע בו אלא טעם מן הבשר, אבל הבשר שנכבש בחלב נבלע בו ממשו של החלב, ועכשיו כשמשלו הרי זה בישול של בשר בחלב מן התורה (גדולי הקדש פז ד;

דג טמא עם (ראה ערך דגים: דגים טמאים) שכבשו עם דג טהור, מדיחו ומותר (תוספתא תרומות (ליברמן) ט א; ירושלמי תרומות י ה), שנאמר: תאכלו (ויקרא יא ט), לרבות את הטהור שנכבש עם הטמא (תורת כהנים שמיני פרשה ג ו, לפי רבא"ד ורבנו הלל שם). ואין הדברים אמורים אלא כשכבשם בבת אחת, ולא בזה אחר זה (ירושלמי שם), לפי שכשכבשם בבת אחת התחילו לפלוט בבת אחת, וכשהתחיל ההיתר לפלוט תמיד הוא פולט ואינו בולע, אבל אם כבש את האיסור תחילה פלט, ומיד כשכבש אחר כך את ההיתר בלע מן האיסור, לפני שהתחיל לפלוט (רא"ש תרומות י ח; ר"ש סיריליאנו שם); ומכל מקום הפוסקים נקטו שהדגים אסורים, לפי שכבוש כמבושל (רמב"ם מאכלות אסורות טו לד, לגירסתנו; תרומת הדשן קעד; תורת חטאת כ ז; ט"ז יו"ד פג סק"ו; ש"ך שם ס"ק יד; פרי חדש שם סק"ח), אף כשנכבשו בבת אחת זה עם זה (מנחת יעקב לתורת חטאת שם יג).

לענין מליחה וצלייה

כבוש בדמו בשר שלא נמלח, ונכבש בדמו, נחלקו בו ראשונים: דנים בו אם הוא כבשר שנתבשל בדמו, שאין לו עוד תקנה להוציא את הדם במליחה (ראה ערכו) או בצליה (ראה ערכו), או שכבוש אינו כמבושל לענין זה, ויש לו תקנה במליחה ובצלייה. ומחלוקת ראשונים בדבר:

- יש סוברים שבשר שלא נמלח, ושהה מעת לעת במים - אסור (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (מקצי נרדמים) ב צא; הגהות סמ"ק רה, בשמו; איסור והיתר הארוך ב ה, בשם המרדכי; שערי דורא ג; אגור אלף קצג, בשם יש אומרים; שו"ע יו"ד סט טו, בשם יש אומרים), אם היה מלוכלך בדם כששרהו (שו"ת מהר"ם שם; הגהות סמ"ק שם, בשמו; איסור והיתר הארוך שם, בשם המרדכי; שו"ע שם), לפי שהדם בעין שעליו מתערב במים, וחוזר ונבלע בו על ידי הכבישה, שכבוש כמבושל, והרי זה כבשר שנתבשל בדמו שאין לו עוד תקנה (איסור והיתר הארוך שם), וכבוש הרי הוא כמבושל לענין בליעה, שאין המלח מפליטו (הגהות סמ"ק שם) ⁸.
- ויש סוברים שמותר במליחה (כן משמע מתוספות רבנו פרץ פסחים מד ב; אגור שם, בשם תוספות; מהר"ח אור זרוע מו), לפי שלדעתם אין השרייה במים מבלעת דם (תוספות רבנו פרץ שם), או שאף על פי שהכבוש במים הוא כמבושל, לא אמרו אלא שמבליע ומפליט, אבל אינו כמבושל ממש, והדם שנבלע יש לו תקנה להוציאו במליחה (מהר"ח אור זרוע שם).

שהה במים בשר שלא נמלח ושהה במים מעת לעת, אם יש ששים במים כנגד הדם לבטלו - אינו נאסר (איסור והיתר הארוך ב ה, בשם מהר"ם; הגהות שערי דורא ג, בשמו, ושכן משמע מהשערי דורא שם; שו"ע שם), שהדם שנתערב במים כבר נתבטל, ומה שנשאר בחתיכה יוצא עכשיו על ידי מליחה (הגהות שערי דורא שם) ⁹.

בכלים

אף על פי שאין בכלים כבישה ממש - וגם אין הכלי שרוי בתוך

משקה, כדרך כבישה באוכלים שהגוש בתוך המשקה, אלא המשקה בתוך הכלי (וראה פלתי סט ס"ק טז שעמד ע"ז) - דנים על כלים ששהה בתוכם משקה כשיעור כבישה אם הם בולעים ופולטים על ידי כך, כדרך שהכבישה מבליעה ומפליטה במאכלים, או לא, ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שיש כבישה בכלים, ואם שהה איסור לח בכלי היתר כשיעור כבישה, נאסר הכלי (מרדכי ביצה תרעד; איסור והיתר הארוך ל ט, ושם מה ד; ט"ז יו"ד קה סק"א, בשם הדרכי משה; ש"ך יו"ד קלה ס"ק לג; חכמת אדם נז יא), ואפילו כשהאיסור אינו חריף כלל, לפי שכבוש כמבושל (איסור והיתר הארוך שם), והבליעה היא בכל הכלי - היינו בכל הדופן שכנגד המשקה מעבר לעבר, אבל לא בחלק הכלי שמחוץ למשקה (חכמת אדם שם) - שאם מבשל בו היתר אחר כך צריך ששים כנגד כל הכלי לבטלו (איסור והיתר הארוך לו א; תורת חטאת פה א; ש"ך שם, ושם צח ס"ק יג, ושם קלו סק"ט; פרי מגדים יו"ד קה, משבצות זהב סק"א). וכן איסור שנכבש במשקה של היתר, שאוסרו (ראה לעיל: בבליעה ובפליטה) אוסר אף את הכלי שנכבש בתוכו (איסור והיתר הארוך שם ל ט) בשריית מעת לעת אחד (כן משמע מאיסור והיתר הארוך שם), כגון בשר ששהה מעת לעת במים בלא מליחה, שנאסר משום פליטת הדם שבתוכו ובליעתו, לסוברים כן (ראה לעיל: לענין מליחה וצלייה), שאף הכלי נאסר (איסור והיתר הארוך כלל ב דין ח; רמ"א יו"ד סט א), שכבוש כמבושל אף בכלים (איסור והיתר הארוך שם; ש"ך שם סק"ח), ואם בישלו בו היתר אחר כך צריך ששים כנגד כל הכלי (איסור והיתר הארוך שם וכד ט). וכן כוס זכוכית של יין ששורים בה במשך השנה פתיתים של לחם, שצריכה הכשר לפסח, אף על פי שתשימה בצונן, לפי שכבוש כמבושל (פסקי תוספות עבודה זרה סח; הגהות מימוניות, חמץ, הלכות הגעלה, בשם רבינו יחיאל; מגן אברהם או"ח תנא ס"ק יז) ¹⁰.

- ויש סוברים שאין דבר לח נבלע בכלי בצונן (כן משמע מהמלחמות לרמב"ן פסחים ל ב ור"ן שם; רא"ה עבודה זרה לג א ובדק הבית ד ד; ריטב"א שם, בשמו), ואם השתמש בכלי בנבילה ושאר איסורים בצונן אינו נאסר (רמב"ן ור"ן פסחים שם; ריטב"א שם).

כלי חרס כלי חרס ישנים, שכבר נשתמשו בהם כמה פעמים ¹¹, נחלקו בהם הפוסקים:

- יש סוברים שאינם בולעים על ידי כבישה בשיעור מעת לעת, לפי שכבר שבעו מלבלוע ואינם בולעים יותר (לבוש יו"ד צג א; ב"ח יו"ד קג ב, על פי בבא מציעא מ א).

- ויש סוברים שאף כלי חרס ישנים בולעים בכבישה, כשם שבולעים בכישול, שכבוש כמבושל (הגהות מהרש"ל לשערי דורא פה; ט"ז יו"ד צג סק"ב; ש"ך יו"ד קלה ס"ק יג, וארוך יו"ד צג).

וכן נחלקו בכלי חרס חדשים כששתמשו בהם בפעם הראשונה או השנייה:

- יש סוברים שבולעים אף בפחות משיעור מעת לעת (הגהות שערי דורא פה, בשם ר"י הלבן, לפי הגהות מהרש"ל וט"ז וש"ך שם), אף בחצי

ויכוח מים חיים לתורת חטאת שם). ¹⁰. ומכל מקום יש מהפוסקים המתירים בדיעבד משקה היתר ששהה בכלי של איסור, לפי שאין ההיתר נעשה כבוש עד סוף מעת לעת, ואז כבר אין האיסור בן יומו והוא פגום, ונותן-טעם-לפגם (ראה ערכו) מותר (ראה ערך הנ"ל. ט"ז יו"ד קה סק"א, ואו"ח תמוז סק"ט, ושם תנא ס"ק כב; ש"ך יו"ד קה סק"ב, וארוך שם ד"ה כתב, ושם סט סק"י וס"ק סח, ונקודות הכסף שם). ¹¹. על שיעור השימוש להיקרא ישנים,

⁸. אבל בשר שנכבש ואין עליו דם בעין יש לו תקנה אף במליחה (ש"ך שם סק"ס, ופרי חדש שם ס"ק נא, בדעת המהר"ם ואיסור והיתר הארוך); ויש חולקים ואוסרים אף בבשר שאין עליו דם בעין (כן משמע מהגהות שערי דורא ג, ומהרמ"א שם, ובתורת חטאת ג, ודרכי משה שם ס"ק לב; ט"ז שם ס"ק לו, בדעת השו"ע). ⁹. ויש האוסרים, שכיון שכבוש כמבושל אין לחלק בין כבישה לכישול (הגהות מהרש"ל לשערי דורא שם, וים של שלמה חולין ח צ;

והיינו הכבוש בחומץ (רש"י שם ד"ה כבוש; ריב"ן ומאירי ור"ן שם; טוש"ע שם) או בחרדל (רש"י ומאירי ור"ן שם).

במים, נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שפסול, שהרי הוא כמבושל (מגן אברהם שם; שלחן ערוך הרב שם כה; משנה ברורה שם ס"ק נד).

• ויש מצדדים להכשיר בשרי במים, ואף על פי שחשוב כבוש לענין שבולע ופולט באיסורים, עדיין הוא בכלל הדר (אליה רבה שם סק"ג; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ב וס"ק יז).¹⁴

הדס ערבה אף הדס וערבה שכבשם פסולים (השגות הרמב"ן להלכות ולולב לולב לראב"ד; בית יוסף או"ח תרמה א, בשמו; מגן אבות למאירי כא), וכן בלולב (כן משמע ממגן אבות שם), ולפיכך אם שרו את הלולב ומיניו במים מעת לעת נעשו כבושים ונפסלו (כן משמע משו"ת החתם סופר יו"ד פא), לפי שעל ידי הכבישה משתנים הם מברייתם, ואין עליהם עוד שם כפות תמרים והדס וערבה (ראה לעיל. כתב סופר שם, בדעת החתם סופר).

יש שכתבו שאין נוהגים להיזהר בזה, לפי שלדעתם אין פסול כבוש אלא בנשתנה מראהו, שאינו הדר, ומינים אלו אין מראהם משתנה אלא אם נכבשו בחומץ או בדבר חריף, אבל לא בשרייה במים (ראה לעיל. בכורי יעקב שם; מנחת אלעזר ב סט), או שאין פסול כבוש אלא באתרוג, שהכבישה פועלת בו להפליט את טעמו, וכיון שנפלט ממנו הטעם ונשתנה מברייתו שוב אינו ראוי למצותו, אבל לולב והדס וערבה שהם עץ בעלמא, שאין בו טעם, לא שייך בהם ענין כבישה כלל (דרכי תשובה קה ס"ק טז).

דס דם היוצא מן הבשר על ידי כבישה - בין במים מעת לעת, ובין בחומץ בשיעור כדי שירתיח (פרי מגדים, פתיחה להלכות מליחה, ויו"ד ע, שפתי דעת ס"ק יח, וקה, שפתי דעת סק"ב ומשבצות זהב סק"א) - נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שאף על פי שדם (ראה ערכו) שבישלו מותר מן התורה, לסוברים כן (ראה ערך דם א: דם שבישלו ושמלחו), מכל מקום דם כבוש אסור מן התורה (ים של שלמה חולין ח ז; פרי מגדים שם, על פי איסור והיתר הארוך ל א; ישועות יעקב יו"ד עג סק"א; פתחי תשובה יו"ד סט סק"ל), שלא אמרו כבוש כמבושל ממש, אלא שמפליט ומבליע כמבושל (פרי מגדים שם; ישועות יעקב שם), והכבישה אינה משנה את גוף הדם כבישול, אלא שפועלת להוציאו ממקומו, והרי שמו דם כבתחילה (כן משמע מהפרי מגדים שם; האלף לך שלמה יו"ד קל).

• ויש סוברים שדם היוצא על ידי כבישה אין איסורו אלא מדרבנן (חוות דעת ע סק"ד, ושם קה סק"ה, על פי איסור והיתר הארוך ו כ; חסד לאברהם (תאומים) קמא יו"ד לד, ועוד, וראה שו"ת מקום שמואל כז), לפי שהוא כדם שבישלו, שאינו ראוי להקרבה על גבי המזבח (ראה ערך תערובת קדשים. חוות דעת שם, על פי איסור והיתר הארוך שם), הואיל ונתערב במים (כן משמע מאיסור והיתר הארוך שם). ודוקא בדם היוצא על ידי כבישה, אבל בשר שנכבש בתוך דם בעין כשיעור כבישה אסור מן התורה (איסור והיתר הארוך ל א), שהרי בעין הוא וראוי

מעט לעת (מהרש"ל שם), או אף בשיעור שעה (כן מצדד בפרי מגדים יו"ד צג משבצות זהב סק"ב), או אפילו מיד (פרי חדש יו"ד קה סק"א).

• ויש סוברים שדינם כשאר כלים, ואינם בולעים אלא בשיעור מעט לעת (ש"ך שם).

בשאר דינים

בכמה הלכות דנים על הכבוש משום שינוי טעמו, או מראהו, ושאר תכונותיו על ידי הכבישה:

מרור ירקות שאדם יוצא בהם ידי חובתו באכילת-מרור (ראה ערכו) בליל ראשון של פסח, אין יוצאים בהם כשהם כבושים (משנה פסחים לט א; רמב"ם חמץ ז יג; טוש"ע או"ח תעג ה), שכל שאין בו טעם מרור אין יוצאים בו (גמ' שם ב). ואף לסוברים שכבוש אינו כמבושל (ראה לעיל: דינו כמבושל) אין יוצאים בו, לפי שסוף סוף נתבטל טעמו (ישועות יעקב או"ח שם).

כבוש שאין יוצאים בו היינו שכבשו בחומץ (רש"י שם א ד"ה כבושין; רבנו יהונתן ומאירי ור"ן שם; תוספות ר"י שירליאון ותוספות הרא"ש ברכות לח ב; סמ"ג עשין מא) ימים רבים (תוספות ר"י שירליאון ותוספות הרא"ש שם).

מרור שנשרה במים מעת לעת, נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שיוצאים בו (חק יעקב או"ח שם סק"כ; תשובה מאהבה ב רסב). ואף לסוברים שלענין איסור נעשה כבוש בשרייה במים מעת לעת (ראה לעיל: שם), דוקא לענין בליעה ופליטה אמרו כן, אבל לענין מרור כל שיש בו טעם מרור יוצאים בו, והרי הדבר נראה בחוש שכל שלא נכבש בחומץ יש בו טעם מרור (חק יעקב שם). וכיוצא בזה יש מחלקים, שיש מיני מרור שמתבטל טעמם אף על ידי כבישה במים, אבל מין מרור שאנו רואים שאין מרירותו מתבטלת על ידי כבישה, יוצאים בו (פנים מאירות ב קיא).

• ויש סוברים שאין יוצאים בו (פסקי ר"י פסחים שם; מגן אברהם שם סק"י ד; חק יוסף שם סק"ק יח; עולת שבת שם; חיי אדם קל ג; הגדת מעשה נסים, סימני הסדר), ואף על פי שגם אחרי הכבישה טעמו מר, מכיון שנשתנה טעם מרירותו על ידי הכבישה מכמות שהיה מתחילה, אין יוצאים בו (הגדת מעשה נסים שם).

מצה כבושה, נחלקו בה אחרונים:

• יש סוברים שאין יוצאים בה ידי חובת אכילת-מצה (ראה ערכו) בלילה ראשון של פסח, כשם שאין יוצאים במצה מבושלת, לסוברים כן (ראה ערך מצה), שהרי כבוש כמבושל, והיינו אף בשרייה במים מעת לעת (חק יעקב תסא סק"י ג; שלחן ערוך הרב שם יב).

• ויש סוברים שיוצאים בה (פתי עג סק"א, על פי פסחים מא א; כתב סופר או"ח קכב ב), שכבוש אינו כמבושל אלא לענין בליעה ופליטה, אבל אינו מבושל ממש (פרי מגדים או"ח תסא, אשל אברהם סק"ח).¹²

אתרוג (ראה ערכו) הכבוש פסול למצות נטילת-לולב (ראה ערכו. סוכה לו א, לגירסתנו; רמב"ם לולב ח ח; טוש"ע או"ח תרמח טו), לפי שאינו הדר (סדור רש"י רצז; מחזור ויטרי (הורוויץ) שסג ושע).¹³

ראה ערך כלי היין. ¹² ואף לסוברים במרור הכבוש במים שאין יוצאים בו (ראה לעיל), מרור צריך שיהא טעמו חזק וניכר, אבל במצה די בטעם קלוש יותר. ומכל מקום יש מהם מצדדים שדוקא במים, אבל מצה השרויה בחומץ בטל טעמה ואין יוצאים בה (כתב סופר שם). ¹³ אם פסול כבוש הוא רק ביום הראשון של סוכות, או אף בשאר הימים, ראה ערך נטילת לולב. ¹⁴ ויש שכתב שהכל תלוי בשינוי מראהו אם יצא בכך מכלל הדר, שאף אם נשרה במים

מעט לעת, אם לא נשתנה מראהו אין בכך כלום, ואף הכבוש בחומץ שפסול אין שיעורו בכדי שירתיח, אלא כל שנשתנה מראהו על ידי הכבישה במקצת, אפילו אין זה מראה פסול, אינו הדר, וכן בכבוש בחרדל או במי מלח, ושיעור הפסול הוא כשאר פסולים של שינוי מראה באתרוג (ראה ערך אתרוג), שאם הוא במקום אחד, שיעורו ברובו, ואם בשני מקומות אפילו במיעוטו, ובחוטמו בכל שהוא (בכורי יעקב תרמז סק"י).

כן אלא להבליע ולהפליט, אבל אין הכבישה במים פועלת לשנות את הטעם הנפלט בהם כפעולת הבישול, וטעם היין הנפלט לתוך המים לא נשתנה, ודינו כיון שאינו מבושל (אבני נזר שם יג) ¹⁵.

מים שנכבשו המים שנכבשו בהם דינם כמי שלקות, שמברכים עליהם כברכת הירק או הפרי עצמו, לסוברים כן (ראה ערך ברכת הפירות. כן משמע מבית יוסף או"ח רב י, ושו"ע שם י-יא), שהרי כבוש כמבושל (הלכות קטנות ב קנא; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"י). יש שכתבו ששיעור הכבישה אף לענין זה הוא במים מעת לעת (פרי מגדים שם); ויש שכתבו שלענין ברכה הכל תלוי בטבע הדבר הנכבש, שהרי אנו רואים כמה דברים שאינם נותנים טעם גמור במים בשיעור מעת לעת, ובהם צריכים שיעור גדול יותר (שער הציון שם סק"ס) ¹⁶.

להקרב, ולא נתערב במים, ולא אמרו שאיסורו דרבנן אלא בנתערב במים, שאינו ראוי להקרב (אמרי בינה, בשר בחלב יא).

יין צימוקים אף על פי שיון מבושל אינו נאסר במגע גוי (ראה ערך יין של גוים: היין), מכל מקום יין צימוקים - הנעשה על ידי שריית הצימוקים במים (ראה ערך יין: יין צימוקים) - נאסר במגע גוי (כן משמע מהרמב"ם מאכלות אסורות יז יא, ואיסור והיתר הארוך כב, בסופו, ורמ"א יו"ד קכג יא). ואף על פי שכבוש כמבושל, אף במבושל ממש לא התירו אלא כשנתבשל לאחר עשייתו, אבל יין שתחילת עשייתו על ידי בישול או על ידי כבישה יש בו משום מגע גוי (אבני נדר יו"ד קיג י), או שאף המבושל מתחילתו אין בו משום מגע גוי, אלא שאין כבוש אלא בחומץ ובדבר חריף, לסוברים כן, ואף לסוברים שאף במים כבוש כמבושל, לא אמרו

כבוש מלחמה

כיבוש מקום ותפיסת בני אדם ומטלטלים במלחמה, לגבי קנינו של הכובש בהם

הדין וגדרו

כיבוש ישראל מלך ישראל שכובש כל ארץ הרי היא שלו, ונותן לעבדיו אנשי המלחמה כפי מה שירצה, ומניח לעצמו מה שירצה, ובכל הדברים הללו דיניו דין (רמב"ם מלכים ד י).

וכן מלך גוי שעשה מלחמה והביא שבויים ומכרים, או שהרשה לכל מי שירצה שילך ויגנוב מאומה שהיא עושה עמו מלחמה ויביא וימכור לעצמו, הרי דיניו דין, ועבד הנלקח בדינים אלו הרי הוא עבד-כנעני (ראה ערכו) לכל דבר (רמב"ם עבדים ט ד; שו"ע יו"ד רסז יח). וכן אמרו בעמון ומואב שטהרו בסיחון (גיטין לח א), כלומר, שאף שנצטוו ישראל: אל תצור את מואב (דברים ב ט), וכן בבני עמון: אל תצורם (שם יט), הותרו לכבוש מארצם מה שנכבש ממנה קודם לכן על ידי סיחון, לפי שעל ידי כיבוש סיחון מעמון וממואב טהרה ארצם והותרה לישראל (חולין ס ב, ורש"י שם ד"ה עמון ומואב, וגיטין שם ד"ה טהרו), שנעשתה "ארץ סיחון" ולא "ארץ עמון ומואב" (כפתור ופרח מז, עמ' קלא במהדורת בית המדרש להלכה בהתישבות).

כיבוש גוים מלחמת מלך ערד בישראל: וישב מן המדבר כא א. גיטין לח א), והואיל וקראו הכתוב שבי שלו, משמע שקנאו (רש"י ד"ה וישב). ולכן עבד כנעני של ישראל שנשבה על ידי גוי, שקנאו השבאי, וישראל אחר שקנאו מן השבאי הרי הוא שלו (גמ' שם, לדעת רבא). וכן מלכות שכבשה ארץ אחרת, והגלתה את יושבי הארץ, והושיבה במקומם אחרים, כל מי שלקח קרקע מן המלכות החדשה מקחו קיים, ואין אדם יכול לומר קרקע זו שלי היא, שכבר קנתה המלכות הכובשת את הארץ כולה קנין גמור, כעמון ומואב שטהרו בסיחון (מאירי גיטין נט א, בשם גאון המערב), וכן שאר ממון של ישראל שזכה בו גוי בשעת מלחמה - קנאו (מאירי עבודה זרה נב ב), והקונה מן הגויים ששללו ספרי קודש מבתי כנסיות, אם היתה ביזה זו במצות המלך - קנה (שיטה מקובצת בבא מציעא כד ב, בשם תשובת הרמב"ם; תשב"ץ ב קלו-קלז).

טעם הדין בטעמו של דין זה נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאין הכיבוש אלא כשאר גזילה, ולא אמרו שקנה הכובש אלא כשנתייבשו הבעלים, שקנה מטעם יאוש (ראה ערכו), ועל ידי מעשה קנין, כדין גזלן (ראה ערך יאוש: כשבא לידיהם באיסור. המקח לרב האי לב ורש"י גיטין לח א ד"ה בחזקה, לפי דבר אברהם א יא, ופסקי הלכות יד דוד ב, דף לח הגהה ד). ופירשו אותה שאמרו בעבד שנשבה שקנאו השבאי (ראה לעיל) שמשום יאוש הוא שקנה (המקח לרב האי שם; רש"י שם; תוספות חכמי אנגליה ורמ"א ורמב"ן שם), כדין גזלן שקונה ביאוש, או ביאוש ושנוי-רשות (ראה ערכו). רמב"ן בהשטמות גיטין שם), וכגון שעשה בו השבאי קנין חזקה (ראה ערך חזקה א - קנין. רש"י שם; תוספות חכמי אנגליה ורמ"א ומאירי שם). וכן עמון ומואב שטהרו בסיחון (ראה לעיל), בקנין חזקה הוא שקנה סיחון את ארצם (רש"י שם ד"ה עמון ומואב; תוספות חכמי אנגליה ורמ"א שם), לפי שנתייבשו עמון ומואב ממנה. ואף על פי שקרקע אינה נגזלת, ואין מועיל בה יאוש (ראה ערך יאוש: בקרקעות), במלחמה מועיל יאוש אף בקרקע (רמב"ן שם), שהואיל והבעלים ניתנים להריגה, וכיד הכובש להמית ולהחיות, גומרים הם בדעתם להקנות (ספר הישר (החידושים) תרצט).

• ויש אומרים שהקנין בכיבוש מלחמה דין מיוחד בפני עצמו הוא, וחזקה שאמרו בעבד שנשבה היינו חזקה כיבוש מלחמה (כן משמע מתוספות גיטין שם ד"ה אבל, בשם רבנו חננאל, והסכימו עמו, ותוספות בבא מציעא מח א ד"ה נתנה, ועוד, ותוספות הרא"ש ורמב"ן ורשב"א קדושין יד ב, בשם רבנו תם, ורשב"א גיטין שם, ושו"ת המיוחסות לרמב"ן רכה), וחזקה שאמרו בעבד לא קנין חזקה היא, אלא שהשבאי זוכה בעבד בחזקת יד, ומחזיק בו שלא מדעתו (רשב"א שם), וכל שלקחו בחזקת מלחמה אינו כגזל, אלא קנאו, שהתורה זכתה לו (רשב"א שם לו ב). וכן ארץ עמון ומואב קנאה סיחון קנין גמור בחזקה שהחזיק בה במלחמה (ריטב"א ור"ן שם), ואף על פי שקרקע אינה נגזלת ואינה נקנית ביאוש (ראה ערך גזל: בקרקעות עבדים ושטרות), על ידי כיבוש מלחמה נקנית היא (רמב"ן קדושין שם, בשם רבנו תם; רשב"א שם; ריטב"א גיטין וקדושין שם). וכן הלכה (כן

ערך ברכת הפירות; על ברכת הריח בשמן כבוש ראה ערך ברכת הריח.

כבוש מלחמה. 1. כז, טורים ככג-קלה.

15. על עיקר הדין של יין צימוקים הנעשה על ידי כבישת הצימוקים במים, אימתי דינו כיון לברכת בורא פרי הגפן ולשאר דינים, ראה ערך ברכת היין וערך יין: יין צימוקים. 16. על הברכה שמברכים על פירות וירקות כבושים, ראה

משמע משי"ך חו"מ שסג סק"ג; שלחן ערוך הרב, הפקר ב, בקונטרס אחרון).
ולדעה זו נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאף אם לא נתיאשו הבעלים כלל - קנה הכובש (רשב"א גיטין לו ב; מאירי שם נט א, בשם גאון המערב), שהתורה אמרה שיקנה בחזקת מלחמה, שהרי ארץ עמון ומואב טהרה בסיחון, וקרקע אינה נגזלת ולא שייך בה יאוש, ואף הכתוב: וישב ממנו שבי, לא נאמר בו יאוש, אלא משמע שמשעה ששבאו נעשה שלו (רשב"א שם).

• ויש אומרים שאין הכיבוש קונה אלא לאחר יאוש (ריטב"א ור"ן שם לו ב, ובחידושי שם; כן משמע מתוספות הרא"ש שם), לפי שאם לא נתיאשו הבעלים ודאי עדיין יכולים הם להציל - שאם אינם יכולים להציל היו מתייאשים, ואפילו אינם מתייאשים הרי זה כלאחר יאוש, כאבדה בזוטו של ים שאי אפשר להצילה, שהרי זה כיאוש אף על פי שאומר שאינו מתייאש (ראה ערך אבדה: אבידה האבודה מכל) - וכל שיכולים להציל עבד שנשבה מיד שובהו, אינו בכלל "שביו" (ריטב"א ור"ן שם). ומכל מקום לאחר היאוש אינו צריך מעשה קנין (המקנה קדושין כו א; שלחן ערוך הרב, הפקר ג).

ולדעה שהכיבוש מועיל מצד עצמו, נחלקו אחרונים
בדעת ראשונים:

• יש סוברים שטעמו משום דינא-דמלכותא-דינא (ראה ערכו: שו"ת הרדב"ז ג תקלג, ומלכים ד י, ושלחן ערוך הרב, הפקר ג, וקונטרס אחרון שם, בדעת הרמב"ם שם), כי כן דרך המלכים לכבוש מדינות זה מזה, וקונים אותן קנין גמור, שאם לא כן לא תמצא מלך שיש לו חזקה במלכותו, שכל מלכותם לוקחים אותה מאחרים, וכובשים אותם על ידי מלחמות (שו"ת הרדב"ז שם). וזהו ממשפטי המלכות שכל הארץ כולה היא ברשות המלך, בין מדינתו ובין מדינה שכובש אותה, ומשפטי המלכות דין גמור הם, כדין של תורה (שלחן ערוך הרב שם ושם). ואף על פי שלא שייך כאן הטעם שאמרו בדינא דמלכותא שכל בני המדינה מסכימים לכך (ראה ערך דינא דמלכותא דינא: מקורו וטעמו), שהרי הקנין הוא באומה אחרת, מכל מקום כך הם משפטי כל המלכים במלחמותיהם (שלחן ערוך הרב, הפקר ג, קונטרס אחרון).

• ויש סוברים להיפך, שדינא דמלכותא הוא משום כיבוש מלחמה, שהמלך קונה את הארץ בכיבושה, ואינו מניח לבני עמו לדור בארצו אלא על מנת כן שיעשו כדין המלכות (דבר אברהם א ו, בדעת רשב"א וריטב"א ונמוקי יוסף יבמות מו א, וריטב"א בבא מציעא עג ב).

תוקף הקנין של כיבוש הוא קנין הגוף גמור, שאם תאמר שאינו קונה אלא קנין-פירות (ראה ערכו), איך טהרו עמון ומואב בסיחון, הלא עדיין גוף הארץ של עמון ומואב היא (ישרש יעקב יבמות מו א; חידושי חתם סופר גיטין לח א), וכיון שכבש קנה לעולם, אף על פי שפקע הכיבוש (אמרי משה כג ו; חלקו של יוסף י²).

המלחמה והכיבוש

כיבוש מלחמה שקונה, היינו אף במלחמה של אומות העולם ביניהן (ראה לעיל: הדין וגדרו), או במלחמה שלהם בישראל (ראה לעיל: שם).

בכיבוש ארץ ישראל על ידי גוים, נחלקו הדעות:

כיבוש ארץ
ישראל בידי
גוים

• יש אומרים שאינו מועיל, ולא קנו הגוים בכיבושם, שכתבו שאין לך כל אדם מישראל שאין לו ארבע אמות בארץ ישראל - ותיקנו בהרשאה (ראה ערכו) להקנות את מעותיו אגב (ראה ערכו) אותן ארבע אמות, אם אין לו קרקע אחרת להקנות על גבה (ראה ערך הרשאה: קנינה) - ואף על פי שנטלו הגוים, קרקע אינה נגזלת, ובחזקת ישראל היא לעולם (תשובת רב נחשון גאון בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תקלו; כלבו קכח, בשם תשובת הגאונים), אף בזמן הגלות שאין אנו שולטים בה (כלבו שם, בשם תשובת הגאונים), שנאמר: פִּי לִי הָאָרֶץ (ויקרא כה כג. כן משמע מתשובות הגאונים (אסף) א עמ' 101), וארץ ישראל נקראת על שם ישראל, ואפילו בזמן שישראל שרויים על אדמתם אין להם רשות למכור שדותיהם לצמיתות, שנאמר: וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּהּ (ויקרא שם), ונאמר: לֹא הָאָרֶץ וּמְלוֹאָהָ (תהלים כד א), ועתידים אנו לחזור אליה ולירש אותה (תשובת רב נחשון בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג שם). ואף על פי שגוי קונה בכיבוש מלחמה אף מישראל, וכיבוש מועיל לקנות אפילו קרקע (ראה לעיל: הדין וגדרו), לדעתם אין כיבוש קונה אלא מטעם יאוש (ראה לעיל: שם), וארץ ישראל לא נתייאשו ממנה, ומצפים אנו לשוב אליה (כפתור ופרח ד, עמ' נ במהדורת בית המדרש להלכה בהתישבות, לפי פרחי ציון (פערלא) שם נה, ותורת הארץ ב סה; שו"ת מהר"ם שם, לפי תורת הארץ שם), ונוסחאות תפילותינו וברכותינו יוכיחו (כפתור ופרח שם), ועוד, שלא נשתקע ממנה שם הבעלים, שהרי היא נקראת על שם ישראל (תורת הארץ שם, בדעת תשובת רב נחשון שם).

• ויש אומרים שגוים קונים בכיבוש מלחמה אף בארץ ישראל (סמ"ג עשין קלג, בשם התרומה; שו"ת מהרי"ט א מג), ואף לענין קנין אגב בהרשאה יש מהראשונים סוברים שאין לכל אדם מישראל בזמן הזה ארבע אמות בארץ ישראל להקנות אגבן (כן משמע מתוספות בבא בתרא מד ב ד"ה דלא), וכתבו אחרונים בדעתם שהכיבוש מועיל מצד עצמו, ולכן קנו הגוים אף שלא נתיאשו ישראל מארצם (פרחי ציון שם, בדעת התרומה) ³.

גדר הכיבוש גדר כיבוש מלחמה הוא אף כשהרשה מלך גוי לכל מי שירצה שילך ויגנוב מהאומה העושה עמו מלחמה, ולמכור לעצמו (רמב"ם עבדים ט ד, על פי גיטין לח א; שו"ע יו"ד רסז יח). ולא בשעת מלחמה בלבד, אלא שיש "חירום" בין המלכויות, ודרך בני מלכות זו לבזוז ולשדוד מבני המלכות האחרת, הרי זה בכלל "כיבוש מלחמה", וקנו (תשב"ץ ב קלו-קלא). וגוים ששללו ספרים, שאם היתה ביזה זו במצות המלך, קנה הלוקח מהם, אבל אם שללו בלי רשות המלך לא קנה (שיטה מקובצת בבא מציעא כד ב, בשם תשובת הרמב"ם), וכל שהוא מנימוסי המדינות המקובלים בין העמים בתורת מלחמה יש לו דין כיבוש, וכל שאינו מנימוסי המדינות אינו אלא גזלן (דבר אברהם ב ו, בשם רבי אליהו ברך קמא), וגזלן יחידי, אף אם אינו יכול להוציא ממנו מצד אלמותו, או מצד חוקי המלכות שאינה מקפידה על גזל זה, אין לו תורת כיבוש מלחמה (דבר אברהם שם, על פי גיטין נה ב) ⁴.

אם קנאוה בתורת כיבוש מלחמה או לא, ראה להלן: המלחמה והכיבוש; על דיניו של שלל מלחמה וחלוקתו, במלחמה של ישראל באומות העולם, ראה ערך מלחמה; על הלויים שהוזהרו שלא ליטול חלק בבזה, ראה ערך לוי. ³ על קנינו של נכרי בכלל בארץ ישראל, בין לענין ממון ובין להפקיעה מקדושתה, ראה ערך אין קנין לנכרי בארץ ישראל. ⁴ ויש סוברים שכבוש שקונה אינו

² על גוי ששבה במלחמה עבד כנעני, אם יש לו בו קנין הגוף או שאינו קונהו אלא למעשי ידיו, וכן כששבה ישראלים, אם קונה אותם למעשי ידיהם או אף לגופם, ראה ערך גוי: בקנינים; על כיבוש ארץ ישראל בידי ישראל בימי יהושע, שנתקדשה על ידיו לחיוב מצוות התלויות בארץ, ועל החילוק בין "כיבוש רבים" ל"כיבוש יחיד", ראה ערך ארץ ישראל: ב; על כיבוש ארץ ישראל בידי גוים,

כָּבֵשׁ (כָּבֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ)

מעלה בנוי בשיפוע בדרומו של מזבח החיצון, שבו עולים הכהנים לעבודות המזבח

מצוותו ומקורו

בכלל עשיית כלי המקדש (ראה ערך בית המקדש, וערך כלי המקדש), גם כבש שעולים בו למזבח החיצון (ראה רמב"ם בית הבחירה א ו), והוא בנין כמו תל, בדרומו של מזבח, שמתמעט ויורד מראש המזבח עד הארץ (רמב"ם שם א יז), ועולים בו כדרך שעולים בהר (פירוש המשניות לרמב"ם מדות ג ג. וראה דברי הימים ב ט יח, ורד"ק שם). ולמדוהו ממה שנאמר: וְלֹא תַעֲלֶה בַּמַּעֲלָה עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תַגָּלָה עֲרוֹתָךְ עָלָיו (שמות כ כג), שכשאתה בונה כבש למזבח, לא תעשהו מעלות מעלות, אלא חלק ומשופע, שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך, וקרוב לגילוי ערוה, ואתה נוהג במנהג בזיון (רש"י שם. וראה מכילתא שם). ונמנה במנין הלאוין, שהזהירנו מעלות על המזבח במעלות, כדי שלא יפסע פסיעות גסות בעלותו (ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה פ; סמ"ג לאוין רצא; ספר החינוך מא).

אף במזבח הנחושת שבמשכן אמרו שהיה שם כבש (רש"י שמות כז ה, בשם ברייתא).

כל מזבח שאין בו כבש הרי הוא פסול (ברייתא זבחים סב א; רמב"ם בית הבחירה ב יז), ולמדו כן ממה שנאמר: אֶל פְּנֵי הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא ו ז), והוא הכבש, שהוא פניו של מזבח, שעולים לו דרך שם (רש"י זבחים שם ד"ה שכל מקום). וכן בבמה גדולה - והוא מזבח הנחושת שהקריבו עליו כשבאו לגלגל ולנוב ולגבעון (ראה ערך במה) - הכבש מעכב (זבחים קח ב, ושם קכ א). אבל בבמה קטנה - והיא במת יחיד בזמן היתר הבמות (ראה ערך במה) - אין הכבש מעכב (זבחים שם). מקום הכבש הוא בדרומו של המזבח (מדות ג ג; זבחים סב ב; רמב"ם שם א יז) [ראה איור מס' 1 בסוף הכרך].

קדושתו כמזבח

בכמה דינים שנאמרו בהקרבת הקרבנות על המזבח, אמרו שאף כבש המזבח בכלל (ראה לחלק):

כבש כמזבח באיסור הקטרת שאור ודבש על המזבח, אמרו שאם העלים על הכבש חייב כאילו העלים על המזבח (ראה מנחות נז ב, ורש"י ד"ה חייב; רמב"ם איסורי מזבח ה ד).

באיסור הקטרת שיירי קרבן שכבר העלו ממנו למזבח, נחלקו אמוראים במעלה מהם על הכבש (מנחות נז ב).

אף בקרבן הראוי למזבח, שנפסל, שאמרו בו שאם עלה למזבח לא ירד, שנינו: כשם שהמזבח מקדש את הראוי לו, כך הכבש מקדש (משנה זבחים פו א; רמב"ם פסולי המוקדשין ג יח), ומשיגיע לכבש דבר הראוי לו, לא ירד, אף על פי שנפסל (רמב"ם שם).

אין כבש כמזבח בקרבנות שמצותם בהזאה או מצוי הדם על המזבח (ראה ערכים: הזאה; מצוי; חטאת העוף; עולת העוף), אין הכבש בכלל (זבחים סד ב, ושם סה א).

אף בקרבנות שמצוותם במתן דמים על המזבח (ראה ערך חטאת, וערך מתן דמים), שנינו: נתנו על גבי הכבש - פסול (זבחים כו א, ושם לב א), ופירש שמואל, שהבשר פסול, אבל הבעלים נתכפרו (זבחים כו ב; רמב"ם פסולי המוקדשין ב י), אלא שמכל מקום אין הזריקה חשובה להתיר הבשר (זבחים שם). ונחלקו ראשונים: יש שכתבו, שלא אמר שמואל שהבעלים נתכפרו, אלא באופנים שניתנו דמים על המזבח עצמו שלא במקומם, אבל לא בנתנם על גבי הכבש (תוספות מנחות נז ב ד"ה אין); ויש מן הראשונים סוברים, שאף בנתן על הכבש אמר שמואל שהבעלים נתכפרו (תוספות זבחים כו ב ד"ה אמר בהג"ה).

בהקטרת הקרבנות על המזבח (ראה ערך הקטרה א), יש מן האחרונים שכתב, שאף לדעת הסוברים בנתן הדם על הכבש שנתכפרו הבעלים (ראה לעיל), מכל מקום אין הכבש מקום הקטרה (קרבן אורה מנחות נז ב); ויש שנסתפקו בדבר (ראה חזון איש זבחים יט כג, וחידושי הגר"י מנחות נז ב).

כָּבֵשׁ

מין ממיני הצאן, בשנתו הראשונה

(ראה ערכו): שֵׁה תָמִים וגו' מִן הַכֹּפְשִׁים וּמִן הַעֲזִים תִּקְחוּ (שמות יב ה), וכן במנחת נסכים (ראה ערכו): או לִשְׁה בְּכֹפְשִׁים או בְּעֲזִים (במדבר טו יא). וכן בכמה מצוות שנאמר בהם שה, כגון תשלומי ארבעה וחמשה (ראה ערכו), זרוע ולחיים וקבה (ראה ערכו), ופדיין פטר חמור (ראה ערכו), אף עז בכלל (ראה ערכים הנ"ל). ויש שכבש או כבשה הוזכרו בשם טלה, או טלייה (ראה מנחות קז ב, ורש"י ד"ה רחל).

על האליה, שהיא בכלל האמורים (ראה ערכו) בכבשים ולא בעזים, ראה ערך אליה.

הכלולים בכבש, כבשה, או כבשים - וכן כשב, כשבה, או כשבים "בצאן" (ראה לחלק) - שנאמרו בקרבנות (ראה ערכו), או בבהמות הטהורות (דברים יד ג. וראה ערך בהמה), הוא אחד משני המינים הנכללים בצאן (ראה ויקרא א י, ושם ה ו). וכן שנינו: מעשר בהמה (ראה ערכו) נוהג בכבשים ובעזים, שאף על פי שהם כלאים זה בזה (ראה ערך כלאי בהמה), מתעשרים מזה על זה, שנאמר וְכָל מִעֵשֶׂר בְּקָר וּבְצֹאן (ויקרא כז לב), משמע כל צאן אחד (בכורות נג א; רמב"ם בכורות ז ד. וראה ערך מעשר בהמה).

הכלולים ויש שנכללו שניהם בשם שה, כמו שנאמר בקרבן פסח "בשה"

(ראה ערכו). מאירי גיטין נט א, בשם גאוני המערב). **כבש (כבש המזבח)**. 1. כז, טורים קלו - קמא. על צורת הכבש ומדות ארכו ורחבו, ועל האויר שבינו למזבח, ועל שני כבשים קטנים שהיו בשני צידיו, ראה ערך מזבח החיצון. על דרך העליה והירידה בכבש ראה ערך עבודה. **כבש**. 1. כז, טורים קמא-קמד.

אלא כשעקרה המלכות הכובשת את יושבי הארץ הראשונים ממקומם, ולא נשארה למלכות הראשונה שום שורש במקום ההוא והושיבו אחרים במקומם, אבל אם בשעת המלחמה גלו מקצתם ונשארו מקצתם, ומכר המלך הכובש את הקרקעות של הגולים לאחרים, וחזרו הגולים ותבעו את קרקעותיהם מן הלוקחים, לא קנו הלוקחים, ואין דינם עמהם אלא כדין הלוקח מן הסקריקון

שעות, ושחטו - לקרבן פסח (ראה ערכו) - בשנה הבאה ביום ארבעה עשר בתשע שעות, אסור לזרוק דמו בעשירית, שכבר עברה שנתו (רש"י זבחים שם). ודבר זה נאמר להקל, שאם נולד בחצות היום, אינו נפסל אלא בחצות היום, ואם לא היו חושבים לשעות, היה נפסל בתחילת הלילה (משנה אחרונה פרה א ג ד"ה מיום ליום).

מונים לו מיום ההרצאה להקריב אלא מיום השמיני והלאה (ראה ערך מחוסר זמן), אין מונים לו שנה אלא מיום השמיני (תוספות ערכין יח ב ד"ה שנתו, בשם יש מפרשים), כדרך שאמרו בבכור בהמה טהורה (ראה ערכו) שאינו נאכל אלא בתוך שנתו, ומונים לו מיום שמיני ללידתו, שהוא ראוי להקריב (ראה ראש השנה ו ב. תוספות שם).

ויש חולקים, וסוברים שלא אמרו שמונים מיום ההרצאה אפילו בבכור, אלא לענין כל תאחר (ראה ערכו), אבל לא לענין מנין שניו (תוספות שם. וכן כתב רש"י זבחים כה ב ד"ה שעות).

על כבש לאחר שנתו הראשונה, שנקרא איל או פלגס, ראה ערך איל וערך פלגס.

על הגונב טלה ונעשה איל, אם קנהו בשינוי השם, ראה ערך הנ"ל וערך ארבעה וחמשה וערך לשון בני אדם.

על הנודר להביא קרבן כבש או איל, או להביא עולה או שלמים סתם, ועל דיני קדימה של פרים ואילים וכבשים ועזים, ראה ערך נדרים וערך קדימה במצוות וערך קרבנות.

כל מקום שנאמר בתורה כבש, או כבשה, או כבשים, הרי אלו בני שנה (ראה פרה א ג; רמב"ם מעשה הקרבנות א יד. וראה מנחות פז א. וראה ערך אשם), היינו שלא עברה עליהם שנה (ראה להלן מחלוקת תנאים וראשונים. וראה יד רמ"ה סנהדרין יא א). והוא הדין כשב, או כשבה, או כשבים (ראה פירוש המשניות לרמב"ם הקדמות קדשים. וראה רש"י קדושין נה ב ד"ה חטאת. וראה ערך חטאת). ונחלקו תנאים:

• לדעת רבי 'בן שנתו' האמור בתורה, שלש מאות וששים וחמשה ימים, כמנין ימות החמה (ראה ערך שנה);

• לדעת חכמים מונה שנים עשר חודש מיום ליום (פרה א ג, ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש שם), כמו שאנו קובעים אותם לשנת לבנה (ראה רש"י ערכין לא ב ד"ה י"ב חודש, וראה ערך שנה), ואם נתעברה שנה - נתעברה לו (רמב"ם שם. וראה ערך אדר).

הלכה כחכמים (רמב"ם מעשה הקרבנות א יא).

שעות פוסלות ושנינו: שנה האמורה בקדשים - כגון כבשים בני קדשים שנה (רש"י ערכין יח ב ונדה מז ב) - מעת לעת, היינו אותו יום ואותה שעה לשנה הבאה, ואין הולכים אחר מנין עולם, שכשיגיע תשרי (ראה ערכו) תיחשב לו שנה (בכורות כז ב, ערכין יח ב ונדה מז ב ורש"י שם ושם ד"ה מעת).

ועוד אמרו: שעות פוסלות בקדשים (זבחים כה ב; בכורות לט ב; רמב"ם מעשה הקרבנות א יא), שאם נולד בניסן ביום ארבעה עשר ותשע

כְּבִישִׁי עֶצֶרֶת (שְׁלָמִי צִבּוּר)¹

שני הכבשים לקרבן שלמים, הבאים עם שתי הלחם בעצרת, שהוא חג השבועות

מצוותם וגדרם

בכלל המצוה של הבאת שתי הלחם בחג השבועות [שהם מתירים את החדש במקדש (ראה ערך חדש וערך שתי הלחם)] אף הקרבנות הבאים עמהם, שנאמר: מְזוֹשְׁבְּתֵיכֶם תָּבִיאוּ לָחֶם תְּנוּפֶה שְׁתֵּי וְגו' וְהִקְרַבְתֶּם עַל הָלֶחֶם שְׁבַעַת כְּבָשִׁים תְּמִימִם בְּגִי שְׁנָה וּפָר בֶּן בָּקָר אֶחָד וְאֵילָם שְׁנָיִם יִהְיוּ עֲלֶיהָ לֶה' וְגו' וּשְׁנֵי כְּבָשִׁים בְּגִי שְׁנָה לְזִבְחַ שְׁלָמִים (ויקרא כג יז-ט). ספר המצות לרמב"ם עשה מז; רמב"ם תמידין ומוספין ח א; סמ"ג עשין רב; ספר החינוך מצוה שז).

בהלכה נתייחד השם כבשי עצרת לשני הכבשים, שהם קרבן שלמים (ראה פירוש המשניות לרמב"ם מנחות ב ב). ויש שהוזכרו בשם שלמי ציבור (ראה משנה פסחים עו ב; זבחים נד ב; מנחות סא א; מעילה ט א ועוד), שאין שלמים אחרים לציבור (רש"י פסחים עו ב ד"ה זבחי; רמב"ם מעשה הקרבנות א ד).

שתי הלחם ושני הכבשים הבאים עמהם, נחלקו בהם תנאים אם הלחם עיקר, או הכבשים עיקר (ראה מנחות מה ב - מז ב), שלדעת רבי עקיבא הלחם מעכב את הכבשים, שאינם קרבים בלא לחם, ואין הכבשים מעכבים את הלחם, ומביאים לחם אף על פי שאין כבשים, ולדעת רבי שמעון בן ננס הכבשים מעכבים את הלחם, ואין הלחם מעכב את הכבשים, ומביאים כבשים אף על פי שאין לחם (משנה מנחות מה ב, ותורת כהנים אמור יא). אף להלכה יש מן הראשונים שכתב, ששתי הלחם מעכבים את הכבשים, ושני הכבשים אינם

מעכבים את הלחם (רמב"ם תמידין ומוספין ח טו), ויש שלדעתם הלכה כדעת הסוברים שהכבשים עיקר (הראב"ד בהשגות שם).

כבשי עצרת הרי הם בכלל קדשי-קדשים (ראה ערכו). ראה משנה זבחים מז א, ורש"י ד"ה קדשי קדשים, וגמרא זבחים נה א; רמב"ם מעשה הקרבנות א יז, ושם ט ד), ואין לך שלמים קדשי קדשים אלא כבשי עצרת, ששלמי ציבור הם, וכתוב בהם: קִדֵּשׁ יִהְיוּ לֵה' לַפֶּהֶן (ויקרא כג כ, רש"י ערכין יא ב ד"ה מה עולה).

שחיטתם והקרבתם

בשחיטתם של כבשי עצרת שנינו: זבחי שלמי ציבור, שחיטתם בצפון (משנה זבחים נד ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ה ג. וראה ערך שחיטה (בקדשים)), היינו בצפון המזבח (רמב"ם שם. וראה ערך מזבח החיצון). וכן קבלת הדם של כבשי עצרת בצפון (זבחים שם; רמב"ם שם. וראה ערך קבלה (עבודה)). ודמם טעון שתי מתנות שהן ארבע (זבחים שם; רמב"ם מעשה הקרבנות ה ו. וראה ערך זריקה), ושיירי הדם היה שופך על יסוד דרומי של מזבח החיצון (רמב"ם שם, וראה ערך שירי הדם). כבשי עצרת אינם טעונים סמיכה (ראה ערכו) לפני שחיטתם (משנה מנחות סא א; רמב"ם שם ג כ. וראה ערך סמיכה (קרבנות)).

כבשי עצרת טעונים נסכים (ראה מנחות צ ב, ובתוספות ד"ה שלמי. וראה ערך נסכים).

(רמב"ם תמידין ומוספין ח יא). על סדר התנופה ראה ערך תנופה.

אכילתם לכהנים

בין עשרים וארבע מתנות-כהונה (ראה ערכו) נמנו זבחי שלמי ציבור (ראה תוספתא חלה ב ח; ברייתא בבא קמא קי ב; חולין קלג ב; רמב"ם בכורים א ד), והם כבשי עצרת, שהם קדשי קדשים לאכול בעזרה (רש"י חולין שם ד"ה זבחי. רמב"ם שם). וכן שנינו: זבחי שלמי ציבור נאכלים לפני מן הקלעים - שבמשכן היו קלעים היקף לחצר אהל מועד, ובמקום הקלעים היתה חומת העזרה בבית המקדש (רש"י זבחים נג א ד"ה לפני מן הקלעים. וראה ערך הר הבית) - לזכרי כהונה (משנה שם נד ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ט ד, ושם י ג. וראה ערך אכילת קדשים).

זמן אכילתם של כבשי עצרת הוא יום ולילה, היינו ביום הזביחה עם הלילה, עד חצות (משנה זבחים נד ב; רמב"ם מעשה הקרבנות י ז. וראה ערך אכילת קדשים).

כדי חייו

מתן אפשרות לאדם להתפרנס, כטעם לכמה תקנות ודינים

שמשגיג לעונת הפעוטות (ראה ערכו) יהא מקחו מקח וממכרו ממכר במטלטלים (כן משמע ממשנה גיטין נט א; רמב"ם מכירה כב א, ו; טושי"ע חו"מ רלה א)³, בין מטלטלים שלו, ובין מטלטלים שירש מאביו (רמ"ה בבא בתרא קנו א; שו"ת הרא"ש א ח; דרכי משה שם סק"א, בשם המרדכי), משום כדי חייו (גיטין שם; ירושלמי גיטין ה ח), שאם אין ממכרו ממכר לא ימכרו לו מזונות, ולא יקנו ממנו (רש"י שם ד"ה משום), ולא יהא לשום אדם עסק עמו, שהרי הוא יכול לחזור בו כשירצה, וגם קרוביו יכולים לבטל את מעשיו (סמ"ע שם סק"א)⁴. והוא הדין מתנה שנותן הקטן (מר בר רב אשי ורב מרדכי משם רב אשי בגמ' שם; רמב"ם שם כט ו; טושי"ע שם), שאף בה יש כדי חייו, שיעשו לו רצונו (רש"י שם ד"ה מתנתו; רמב"ן שם; רא"ש כתובות ו כג), ויגמלו עמו חסד, ויטיבו לו בכל ענייניו (מהר"ם אלא שקר יא)⁵.

• חרש (ראה ערכו), שאף הוא מדין תורה אין מקחו מקח ואין ממכרו ממכר (ראה ערך חרש שוטה וקטן: בדברים הצריכים דעת), אף בו תיקנו חכמים שיהא מקחו מקח וממכרו ממכר משום כדי חייו (ראה ערך הנ"ל: במקח וממכר וקניינים).

• שכיר התובע את שכרו מבעל הבית, והלה טוען שכבר נתנו לו, תיקנו חכמים שיהא השכיר נשבע ונוטל (משנה שבועות מד ב; רמב"ם שכירות יא ו; טושי"ע חו"מ פט ב) משום כדי חייו של השכיר (רמב"ן בבא מציעא קיב ב, ושבועות שם; רשב"א כתובות עט ב, ושבועות מה ב; ריטב"א שבועות מד ב), שלא ילך בפחי נפש (ר"י מיגש ורשב"א וריטב"א ור"ן שם), וכיון שמסר נפשו על שכרו, ראוי לרחם עליו (ר"ן שם מה א)⁶.

שני כבשי עצרת מעכבים זה את זה (משנה מנחות כז א; רמב"ם תמידין ומוספין ח יד).

שחיטתם וזריקת דמם של שני כבשי עצרת, מקדשים את שתי הלחם (ראה מנחות מז א).

תנופתם עם שתי הלחם

שני כבשי עצרת טעונים תנופה מחיים עם שתי הלחם הבאים עמהם, שנאמר: וְהִנִּיף הַכֹּהֵן אֹתָם עַל לֶחֶם הַבִּכּוּרִים תְּנוּפָה לִפְנֵי ה' עַל שְׁנֵי כִבָּשִׁים (ויקרא כג כ). וראה מנחות סא א). ונחלקו תנאים באופן תנופתם אם לחם למעלה, או כבשים למעלה, או שמניח זה בצד זה ומניף (בריייתא מנחות סב א).

אף לאחר שחיטה טעונים כבשי עצרת תנופה (מנחות סא א). ונחלקו תנאים: לדעת רבי תנופתם כמות שהם שלמים, וחכמים אומרים שתנופתם בחזה ושוק (בריייתא מנחות סב א). הלכה כחכמים

הלשון "כדי חייו" משמעותו דבר מועט, כשיעור שאדם זקוק לו כדי לחיות (כן משמע מרש"י ברכות נ א ד"ה ומטובו, וגיטין יב ב ד"ה ניזון, ורמב"ם תלמוד תורה ג ט), ובהלכה נזכר כשם כללי לסיפוק צרכי האדם למחייתו (ראה ערכים: בית דין; שכרם; ספר תורה; ערוב תבשילין; שכיב מרע; תלמיד חכם).

תיקנו חכמים מספר דינים ותקנות מפני תקון-העולם משום כדי חייו (ראה ערכו) כדי שיוכל אדם להתפרנס:

• מכירת דבר-שלא-בא-לעולם (ראה ערכו), אף על פי שמן הדין אינה מכירה, והאומר: מה שתעלה מצודתי מכור לך, לא אמר כלום (ראה ערך דבר שלא בא לעולם: בקניינים), האומר: מה שתעלה מצודתי היום מכור לך, דבריו קיימים (תוספתא נדרים (ליברמן) ו ז; בבא מציעא טז א; רמב"ם מכירה כב ו; טושי"ע חו"מ ריא ב), ותקנת חכמים היא זו (רש"י שם ב ד"ה משום), משום כדי חייו (גמ' שם) לצורך דבר מועט שאדם צריך למזונות (כן משמע מרש"י שם). ונחלקו ראשונים אם תיקנו כן לעני (רמב"ם שם; ריטב"א שם) שאין לו מה לאכול (כן משמע מרבנו חננאל שם א ד"ה מה שתעלה; רמב"ן שם, בשמו; טור שם) היום (ב"ח שם), וכן הלכה (טושי"ע שם); או שאפילו יש לו מה שיאכל ממכרו ממכר (כן משמע מרש"י שם; כן מצד הרמב"ן שם), ואפילו אינו עני, שלא נתנו חכמים שיעורים בדבריהם (מאירי שם)².

• קטן (ראה ערכו), שמדין תורה מקחו אינו וממכרו אינו ממכר (ראה ערך חרש שוטה וקטן: בדברים הצריכים דעת) תיקנו בו חכמים

האפטרופוס מוטל לקנות ולמכור עבורו (רא"ש כתובות ו כג). 5. ויש מהאמוראים הסובר שאין מתנתו מתנה (רב יימר בגמ' שם), שהמתנה אין בה משום כדי חייו (כן משמע מרש"י שם ד"ה מתנתו), וכיון שאינו בן דעת, יש לחוש שיתפתוהו לתת (שו"ת הרא"ש א ח). 6. ואף על פי שמטעם זה ראוי היה לתקן שיטול הפועל את שכרו בלא שבועה כלל, כדי להפיס את דעתו של בעל הבית תיקנו שבועה, והיה ראוי לתקן שבעל הבית הוא שישבע ויפטר בשבועתו, אלא שכיון שהוא טרוד בפועליו - ובשאר עסקיו (רמב"ן ור"ן שם) - הטילו חכמים את השבועה על השכיר (גמ' שם).

כדי חייו. 1. כז, טורים קנד-קסח. 2. על שיעור כדי חייו לענין זה, ועל הסוברים שלא חילקו חכמים בתקנתם והמכר קיים אפילו מוכר יותר מכדי חייו, ראה להלן. 3. על הטעם שתיקנו רק במטלטלים, ועל החשוב מטלטלים לענין זה, ודין מכירת שאר דברים, ראה ערך פעוטות. 4. היה לו לקטן אפטרופוס (ראה ערכו), אין מעשה קטן כלום (כתובות ע א; רמב"ם שם כט ז; טושי"ע חו"מ רלה ב), אלא אם רצה האפטרופוס לקיים את מעשיו של הקטן, שאז מעשיו קיימים (רמב"ם שם; מאירי בבא בתרא קנה ב; שו"ע שם), שזה שיש לו אפטרופוס אין בו משום "כדי חייו" (ריב"ש כ ותסח) שעל

וביאריו ראשונים שמאחר שאין האיסור אלא מדרבנן (ראה ערך הנ"ל: שם) התירו לו כדי חייו (שו"ת הרשב"א ד פו).

• אבל, שהוא אסור בעשיית מלאכה כל שבעת ימי האבלות (ראה ערך אבלות: אבלות שבעה), אם הוא עני ואין לו מה שיאכל, מותר לו לעשות מלאכה אחר שלשה ימים בצניעה בתוך ביתו (ראה ערך הנ"ל: שם).

שיעור הפרנסה בשיעור הפרנסה הנכלל ב"כדי חייו", פירשו ראשונים שתיקנו לעני שימצא צורך פרנסתו ופרנסת בני ביתו בהרוחה ולא בצמצום (ריטב"א בבא מציעא טז א, בשם הראשונים), ולא מזונותיו בלבד, אלא כל הוצאותיו (כן משמע מתוספות בבא מציעא ע ב ד"ה תשיך, ואור זרוע ג בבא מציעא רח, והתרומות מו ג; אגרות משה חו"מ א לח). ונראה מדברי ראשונים שאף שזכר מרובה יותר משכר אומן הרגיל בכלל "כדי חייו" הוא (רמב"ן בבא מציעא קיב ב). ויש איסורים שהתירו משום "כדי חייו", שלא התירו אלא בשיעור מועט, כגון מוחרם, שהתירו לו לעסוק במלאכה כדי חייו (ראה לעיל), כתבו ראשונים שלא התירו אלא כדי מזונותיו בצמצום (נמוקי יוסף מועד קטן טז א). וכן לעניין מסירת דמי שביעית לעם הארץ, שהתירו חכמים משום "כדי חייו" (ראה לעיל), נתנו שיעור לדבר עד כדי מזון של סעודות (ראה לעיל), שחששו שמא צריך הוא לסעודת שבת, וכיון שהותר שיעור זה בערב שבת, הותר אף בשאר כל ימות השבוע (רש"י סוכה לט א ד"ה יותר). ויש שלא התירו אלא לצורך שכר הרבה שיש בו כדי חייו, ולא לצורך שכר מועט, שבהפרשת חלה לעם הארץ בטהרה, שהתירו משום כדי חייו (ראה לעיל) יש סוברים בטעם שלא התירו לחבר אלא לעשות את עיסתו של עם הארץ כולה, אבל לא התירו לו להפריש חלה בלבד, שהרי זה לפי שמשום אותו שכר מועט של הפרשת חלה בלבד אין להתיר את האיסור לעשות חלת עם הארץ בטהרה (תוספות גיטין סב א ד"ה אין).

שיעור הזמן בשיעור הזמן הנכלל ב"כדי חייו", כתבו ראשונים בזו שתיקנו במוכר את מה שתעלה מצודתו היום שיהא מקחו קיים (ראה לעיל), לסוברים שלא תיקנו כן אלא ב"כדי חייו" (ראה להלן), שלא תיקנו אלא במקח שיש בו כדי חיי יום אחד (רא"ש בבא מציעא א מא, ורשב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם טז א, ומגיד משנה מכירה כב ו, בשם רב האי; טור חו"מ ריא); ויש שכתבו שתיקנו אף ליותר מחיי יום אחד, אבל לא מה שתעלה מצודתו חודש או שנה, שזה יותר מ"כדי חייו" (בית יוסף שם א, בדעת רש"י והר"ף והרמב"ם).

כשיש מס כשיש מס שאינו ידוע שיעורו היתה קצבה לעול המוטל על ישראל מהם (רא"ש שם ה נב), ואין ידוע כמה מס ישאל המלך (אור זרוע שם; התרומות שם), ורבו השרים הגוזרים גזירות וצריך לזה הון רב (אור זרוע שם, בשם הראב"ה), ואין לישראל שדות וכרמים לחיות מהם (ראב"ן בבא מציעא שם), יש מן הראשונים שכתבו - לענין הלואה לנכרי בריבית, שהותרה משום "כדי חייו" (ראה לעיל) - שהכל חשוב "כדי חייו", ומותר להלוות לנכרי ברבית בכל ענין (רא"ש שם; אור זרוע שם, בשם ר"י והראב"ה; חידושי הר"ן שם).

כשאינו כדי חיינו נחלקו בהן אם "כדי חייו" אינו אלא טעם לתקנה, ולא חלקו חכמים בתקנתם ותיקנו בכל ענין, ואפילו אינו בכלל

• אומן, אף על פי שאין לו חזקת-מטלטלין (ראה ערכו: באומן), ואפילו יש לו מגו (ראה ערכו), אינו נאמן על מטלטלים שבידו לומר שלקוחים הם (ראה ערך הנ"ל: שם), מכל מקום נאמן הוא לומר כמה קצצו עמו בשכרו, כשיש לו מיגו (בבא בתרא מה ב - מו א), ובטעם הדבר יש מן הראשונים שפירשו, לפי שראוי להקל עליו משום כדי חייו (רמב"ן ורשב"א שם מו א).

• פועל (ראה ערכו), שחייבים לתת לו מעות בשכרו, ואפילו אין לו לבעל הבית מעות, אינו יכול לתת לו מטלטלים - כשאר בעלי חובות (ראה ערך גבית מלוה: גבייה במטלטלים) - והוא חייב לטרוח ולמכור את מטלטליו ולהביא מעות (משנה בבא מציעא קיח א, ורש"י ד"ה אין שומעין), יש מן הראשונים שכתבו שהוא משום כדי חייו (רמב"ן בבא בתרא צב ב, בשם רבנו תם).

• העושה מלאכה בפירות-שביעית (ראה ערכו), שקנסו חכמים ששכרו יהא קדוש כדמי שביעית (ראה ערך הנ"ל), ולא קנסו אלא בחמרים ששכרם מרובה, אבל פועל ששכרו מועט לא קנסו בשכרו (עבודה זרה סב ב), יש מן הראשונים שכתבו בטעם שלא קנסו בפועל, שהוא משום כדי חייו (רמב"ם שמיטה ו יג).

תקנות שנמנעו מלתקנם משום שהיה ראוי לעשות כן מחמת טעמים אחרים: כדי חייו

• הכותב טופסי גיטין, שהתירו לו שיכתוב את הטופסים שלא לשמה, ובלבד שיניח מקום האיש והאשה והזמן (משנה גיטין כו א), ולא גזרו על כתיבת הטופס שתהא לשמה, גזירה טופס משום תורף, יש סוברים בטעם שלא גזרו כן שהוא מפני תקנת הסופר, כדי שיהיו חייו מצויים לו (רבי יונתן בגמ' שם; רבי אבהו בירושלמי גיטין ג ב).

• בגבל ובדד - אומן הלש עיסה, ופועל בבית הבד - אמרו שאף על פי שאין עושים חלת עם-הארץ (ראה ערכו) ותרומת זיתיו בטהרה, התירו לגבל לעשות את עיסתו של עם הארץ בטהרה, ולהפריש ממנה חלה בטהרה (גיטין סב א; רמב"ם בכורים ח יב), והתירו לבדד לעשות את חוליו של עם הארץ בטהרה, ולהפריש מהם תרומה בטהרה (גמ' שם; רמב"ם תרומות יב ט), אף על פי שיש לחוש שיגע עם הארץ בחלה ובתרומה ויטמאן (רש"י שם ד"ה וטעמא), מפני כדי חייהם של הגבל ושל הבדד (גמ' שם; רמב"ם שם ושם).

• הלואה לנכרי ברבית (ראה ערכו), אף על פי שגזרו עליה חכמים, שמא יבא ישראל ללמוד ממעשיו של הנכרי, לסוברים כן (ראה ערך גוי: ביחס לממונו), התירו להלוות לנכרי ברבית בכדי חייו של ישראל המלוה (רב חייא בריה דרב הונא בבא מציעא עא א; רמב"ם מלוה ה ה; טוש"ע יו"ד קנט א)⁷.

• עם-הארץ (ראה ערכו) המוכר פירות-שביעית (ראה ערכו), אף על פי שאמרו חכמים שאין מוסרים דמי שביעית לעם הארץ (ראה ערך פירות שביעית), התירו ליקח ממנו מעט דמי מזון של סעודות (סוכה לט א; רמב"ם שמיטה ח יב) משום כדי חייו של המוכר (כן משמע מרש"י שם ד"ה יותר; רמב"ם שם).

• מוחרם, אף על פי שאינו נשכר למלאכת אחרים, והוא אסור במלאכה (ראה ערך חרם א: המוחרם), ואסור לכל אדם להנותו (ראה ערך הנ"ל: גדרו), בכדי חייו מותר (מכתם מועד קטן טז א, ותשובת הרשב"א שבבית יוסף יו"ד שלד ב, בשם הראב"ד; רא"ש שם ג ח; שו"ע שם,

7. ויש הסובר שלא התירו דבר זה אלא לתלמיד-חכם (ראה ערכו), שכיון

שתלמיד חכם הוא, אין לחוש שמא ילמד ממעשיו של הנכרי (רמב"ן ורשב"א

חכמים שיהיו דבריו קיימים משום כדי חייו, נחלקו הדעות: יש שכתבו שאין ממכרו קיים אלא בכדי חייו (רא"ש בבא מציעא א מא, ורשב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם טז א, ומגיד משנה מכירה כב ו, בשם רב האי, והסכימו עמו); ויש סוברים שמשום "כדי חייו" תיקנו אפילו ביותר מכדי חייו (רמב"ן שם; מרדכי גיטין שצח), ואפילו מוכר באלף זוז, שלא חילקו חכמים בתקנתם, ומכל מקום עיקר התקנה משום כדי חייו היא, שאין דרך לקנות דבר-שלא-בא-לעולם (ראה ערכו) אלא בפחות משווי, ואין אדם מוכרו אלא לכדי חייו (רמב"ן שם).

• אף בהלואה לנכרי ברבית, שהתירו חכמים משום כדי חייו, נחלקו הדעות אם לא התירו אלא כדי חייו, אבל יותר מכדי חייו אסור (כן משמע מרש"י בבא מציעא עא א ד"ה בכדי; ילקוט שמעוני משלי תתקסא; רמב"ם מלוה ה ב, וכן הלכה (טושי"ע יו"ד קנט א); או שמשום כדי חייו התירו לגמרי (מרדכי שם; דרכי משה חו"מ רלה סק"ב, בשמו).

"כדי חייו", שאינו צריך עתה לדבר זה לצורך פרנסתו, או שלא התירו אלא בכדי חייו, ולא יותר:

• קטן, שתיקנו חכמים משום כדי חייו שמשעה שהגיע לעונת הפעוטות יכול הוא למכור את מטלטליו, נחלקו הדעות: יש אומרים שאינו יכול למכור אלא כדי חייו (המקח לרב האי ג ד; טור חו"מ רלה, בשמו; שו"ת ר"י מיגש קנא), לפי צרכו באותה שעה, ולא יתר על כן (תשובות רבי שמואל אבן חפני גאון בתשובות הגאונים (קיימברידג' לב) ⁸, וכן חרש, אינו יכול למכור אלא כדי חייו, ולא יותר (כן משמע מהב"ח שם); ויש אומרים שכיון שתיקנו חכמים שיהא ממכרו של הקטן ממכר, לא חילקו בו בין מוכר שיעור "כדי חייו", לבין מוכר יותר מזה (כן משמע מהרמב"ם מכירה כט ו; רמב"ן גיטין נט א, ובבא מציעא טז א; מאירי וריטב"א גיטין שם).

• אף באומר מה שתעלה מצודתי היום מכור לך, שתיקנו לו

מִלֵּן

אהרן הכהן וכל איש מזרעו, לענין מצוות ודינים ואיסורים האמורים בהם

• הפרקים:	• כבודם
• הכהנים ובחירתם	• בתורת לויים
• יחוסם וכשרותם	• בירור יחוסם
• קדושתם	• על פי עדות
• תפקידיהם וחובותיהם	• על פי חזקה
• זכויותיהם	• בזמן הזה

בנות אהרן (קדושין לו א, וראה ערך אשה: במקדש). על כמה מדיני כהונה הנהגים בנשים, ועל דינים אחרים המיוחדים להן, ראה ערך בת כהן וערך אשת כהן.

על הכהן הגדול, שנאמרו בו מצוות ודינים מיוחדים יותר משאר הכהנים, ראה ערך כהן גדול. על דיניו של כהן משוח מלחמה, ראה ערך משוח מלחמה.

הכהנים ובחירתם

הכהנים הובדלו מכלל שבט לוי לעבודת הקרבנות, שנאמר: וַיִּבְדֹּל אֶהֱרֹן לְהַקְדִּישׁוֹ קֹדֶשׁ קָדָשִׁים הוּא וּבָנָיו עַד עוֹלָם לְהַקְטִיר לִפְנֵי ה' לְשִׁרְתוֹ וּלְבָרְךָ בְּשִׁמּוֹ עַד עוֹלָם (דברי הימים כג יג. רמב"ם כלי המקדש ד א (והביא הפסוק רק עד: קדש קדשים)). וכן נזכרה בחירתם בכמה מקומות בתורה: וְאַתָּה הִקְרַב אֵלֶיךָ אֶת אֶהֱרֹן אָחִיךָ וְאֶת בָּנָיו אֲתוֹ מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְכַהֲנֵנוּ לִי (שמות כח א), כִּי בּוֹ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ מִכָּל שְׁבִטֶיךָ לַעֲמֹד לְשִׁרְתַּ בְּשֵׁם ה' הוּא וּבָנָיו כָּל הַיָּמִים (דברים יח ה), ועוד. ואמרו: עד שלא נבחר אהרן היו כל ישראל כשרים לכהונה, משנבחר אהרן יצאו כל ישראל, שנאמר: בְּרִית מִלַּח עוֹלָם הוּא לִפְנֵי ה' לָךְ וּלְזֶרְעֶךָ אֲתָךְ (במדבר יח יט), ואומר: וְהִיטָה לּוֹ וּלְזֶרְעוֹ אֲחֵרֵי בְרִית כְּהֻנָּה עוֹלָם (שם כה יג. מכילתא ריש פרשת בא).

החולק על בחירת אהרן ובניו לכהנים, שאומר שלא היתה כהונת אהרן מאת ה', יש מהראשונים סוברים

השם כהן נזכר במקרא במובן: משרת לאלהות (ראה אונקלוס בראשית יד יח; רש"י בראשית מז כב, ושמות כח ג ועוד), ולא דוקא לה', אלא אף לעבודה זרה, כמו: כִּי חָק לַכֹּהֲנִים מֵאֵת פְּרִיעָה (בראשית מז כב). ופעמים שנזכר במובן של שררה וגדולה (רש"י בראשית שם, ותהלים קי ד, ועוד), כמו: וּבְנֵי דָוִד כֹּהֲנִים הָיוּ (שמואל ב ח יח. רש"י תהלים ושמואל ב שם; רד"ק שמואל ב שם), וכן: וְאַתָּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלַכֶּת כֹּהֲנִים (שמות יט ו. רש"י שמות שם; רשב"ם בראשית מא מה, וראה רמב"ן שם שגם זה לשון שרות, משרתי המלך). ובעיקר נזכר על המשמשים בעבודת הקרבנות, ובפרט על אהרן ועל זרעו: לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן (שמות לא י; שם לה יט; ויקרא א ז, ועוד הרבה), בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים (ויקרא א ה; שם ח; שם יא, ועוד).

בהלכה נתייחד השם כהן לאהרן ולזרעו, שנצטוו בעבודת הקרבנות (ראה ערך עבודה, ולהלן: תפקידיהם וחובותיהם), ובנשיאות-כפים (ראה ערכו), ובכמה מצוות, יותר משאר ישראל, ונאסרו בכמה דברים המותרים לישראל, כגון להיטמא למתים (ראה ערך טומאת כהנים), ולשאת גרושה (ראה ערך גרושה לכהן) וזונה (ראה ערך זונה: איסורה לכהן. וראה ערך גיורת: פסולה לכהונה, וערך שבויה) וחללה (ראה ערך חלל; חללה: חללה לכהן. וראה להלן: קדושתם), ואף ישראל נצטוו עליהם לתת להם מתנות-כהונה (ראה ערכו, ולהלן: זכויותיהם), ולכבדם (ראה להלן: כבודם), ועוד.

כהן שדנים בו בערך זה הוא כהן זכר מזרע בני אהרן הזכרים, ולא אשה, כדרך שאמרו לענין עבודת הקרבנות: בני אהרן, ולא

אבל במתנה יכול הקטן ליתן אף מתנה מרובה, משום שבמתנה התקנה היא להחשיבם כדי שיעשו להם אנשים את צרכיהם (נמוקי יוסף בבא מציעא טז ב). כהן. 1. כז, טורים קסח-רמט.

שם ע ב, בשם רבנו חננאל, ודחו. 8. אלא שאם יש לו ממון הרבה, ינתן לו לקטן קצת ממנו בסחורה, כדי שיתלמד במקח וממכר (המקח שם), שזה גם כן טובתו, ובכלל כדי חייו הוא (פרישה שם סק"א ד"ה ולפי דעתנו). ודוקא במקר,

ומכל מקום לענין ראיית נגעים היה דינו כזר (ברייתא קא ב וקב א), לפי שבמראות נגעים נאמר: והובא אל אֶהְרֶן הַכֹּהֵן אוֹ אֶל אֶחָד מִבְּנָיו הַכֹּהֲנִים (ראה ויקרא יג ב. רב נחמן בר יצחק שם קב א).

• וחכמים אומרים: לא נתכהן משה אלא בשבעת ימי המלוואים (ראה ערכו) בלבד (ברייתא שם קב א, וראה מדרשים הנ"ל. וראה ערך מלוואים, וערך בגדי כהונה).

על ההיתר של משה להיכנס למקדש בכל עת, אפילו לפני ולפנים, ראה ערך ביאת מקדש.

יחוסם וכשרותם

על פי האב יחס הכהונה נקבע על פי האב בלבד: כהנת או לוייה בלבד או ישראלית שנישאו לכהן או ללוי או לישראל, הולד הולך אחר הזכר (משנה קדושין סו ב; רמב"ם אסורי ביאה יט טו; טוש"ע אבן העזר ח א), כלומר שכהן שנשא לוייה או ישראלית, בנם כהן הוא, ואילו לוי או ישראל שנשא כהנת, אין בנם כהן (רש"י ד"ה כהנת), שנאמר: לְמִשְׁפַּחָתָם לְבֵית אֲבֹתָם (במדבר א ב, וכמה מקומות. רש"י שם ורבנו מיוחס במדבר שם; רמב"ם שם: ויתילדו על משפחתם לבית אבתם (במדבר שם יח)), בית אביו היא משפחתו, ואין בית אמו משפחתו (רמב"ם שם. וראה ערך יחס).

ספק ספק כהן ספק ישראל, כגון אשה שנתאלמנה, ולא שהתה ג' חדשים (ראה ערך הבחנה), ונישאת לאחר, והיה אחד מהבעלים כהן ואחד ישראל, והולד הוא ספק בן ט' לראשון ספק בן ז' לאחרון (משנה יבמות ק ב), או שנתערב ולד כהן בולד ישראל (משנה שם צט א, ב), נותנים עליו חומרי כהנים וחומרי ישראלים (משנה שם ושם; רמב"ם אסורי ביאה כ יז; טוש"ע אה"ע ג ח), שלענין ספק איסור הולכים להחמיר, ואם עבר אין עונשים אותו מספק, ולענין ממון המוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו). פירוש המשניות לרמב"ם שם צט ב).

ולכן אינו מיטמא למתים, ואינו נושא אלא נשים הראויות לכהונה, ואינו אוכל בתרומה (משנה שם ושם; רמב"ם אסורי ביאה שם; טוש"ע שם), ואם עבר ונטמא למתים אינו לוקה מספק (משנה ורש"י שם ושם), וכן אם נשא גרושה, מוציאה ואינו לוקה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואם אכל תרומה בשוגג אינו משלם קרן וחומש (ראה ערכו. משנה שם ושם), ואין נותנים לו תרומה (ראה משנה שם ושם), ותרומה שלו אינו צריך לתתה לכהן, לפי שהמוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו. רש"י שם צט ב ד"ה ומוכרין, בפירוש המשנה שם), ולכן מוכר אותה לכהנים והדמים שלו (משנה שם ושם. וראה שם עוד פרטי דינים בכך), וכן פטור מזרוע-ולחיים-וקבה (ראה ערכו. משנה שם ושם), אם נושא את כפיו ראה ערך נשיאת כפים.

חלל חלל (ראה ערכו) - בן הנולד לכהן מביאתו על אחת הנשים האסורות לכהונה - הרי הוא כזר (ראה ערכו) לכל דבר (רמב"ם תרומות ו ז), שאינו עובד במקדש (ראה תרומות ח א ועוד, וראה ערך חלל: בעבודת המקדש, ושם מחלוקת אם עבודתו כשרה בדיעבד, ואם חייב מיתה כזר שעבד), ואינו אוכל בתרומה (תרומות שם; רמב"ם שם, וראה ערך חלל: בתרומה וקדשים ומתנות כהונה) ובקדשים (תוספות תענית יז ב ד"ה דבר; תוספות הרא"ש סנהדרין כב ב, וראה ערך הנ"ל שם), ומותר בנשים האסורות לכהונה (רמב"ם אסורי ביאה יט י; טוש"ע אה"ע ז כ, וראה ערך הנ"ל: בשאר דינים), וכן מיטמא למתים (תורת כהנים אמור; יבמות ק ב וסנהדרין ה ב; רמב"ם שם ואבל ג יא; שו"ע שם, וראה ערך הנ"ל

שעובר בלא תעשה: וְלֹא יִהְיֶה כְּקֹרֵחַ וְכַעֲדָתוֹ (במדבר יז ה. רמב"ן ספר המצות ח בדעת הלכות גדולות בהקדמה, ושם בסוף מנין הלאוין ד"ה וכן אם תתן), ומנאוהו במנין-המצוות (ראה ערכו) בכלל הלאוים (הלכות גדולות שם; רמב"ן שם; יראים השלם שנו); ויש חולקים, שאינו לאו, ולא נאמר אלא בדרך שלילה, שהחולק על הכהונה ומערער עליה לא יהא עונשו כקרח ועדתו בבליעה ובשריפה, אלא יצטרע, כמו שאירע לעוזיהו מלך יהודה, שעמד להקטיר קטורת ולקה בצרעת (ראה דברי הימים כו יט, ותנחומא צו יא. רמב"ם ספר המצות שם, ולא תעשה מה, וראה ערך אזהרה).

מאימתי נבחרו מאימתי נבחרו אהרן ובניו לעבודת הקרבנות, נחלקו תנאים:

• לרבי יהושע בן קרחה לא נבחרו עד הקמת המשכן (ראה זבחים קטו ב), וזה שנאמר במתן תורה, לפני הקמת המשכן: וְגַם הַכֹּהֲנִים הַנִּגְזָשִׁים אֶל ה' יִתְקַדְּשׁוּ (שמות יט כב), על הבכורות נאמר, שהיתה העבודה בהם (ברייתא זבחים שם). וכן שנינו: עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות (ראה ערך במח: זמנה), והיתה העבודה בבכורות (ראה ערך עבודה), משהוקם המשכן נאסרו הבמות, ועבודה בכהנים (משנה שם קיב ב; ברייתא קטו ב; ספרי ראה סח).

• לדעת רבי כשבאו לסיני הופרשו הכהנים, ושמשו בעבודה (ראה גמרא שם קטו ב, ורש"י ד"ה א"ל רב הונא וד"ה לישנא אחרינא), והפסוק: וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו, על נדב ואביהוא נאמר (ברייתא שם, ומכילתא דרשב"י שמות שם).

אימתי פנחס פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, נחלקו תנאים נתכהן ואמוראים אימתי נתכהן:

• יש אומרים שלא נתכהן עד שהרגו לזמרי (רבי אלעזר אמר רבי חנינא זבחים קא ב; גמרא שם בדעת רבי נחמיה בברייתא שם א), כמו שנאמר שם: וְהִיתָה לוֹ וּלְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו פְּרִיַת כְּהֵנָת עוֹלָם (במדבר כה יג. גמ' שם), ואף שכבר ניתנה כהונה לזרעו של אהרן, מתחילה לא ניתנה אלא לאהרן ולבניו שנמשחו עמו, ולתולדותיהם שיולידו אחרי המשיחה, אבל פנחס, שנולד קודם לכן, ולא נמשח, לא בא לכלל כהונה עד עתה (רש"י ורבנו בחי במדבר שם; רמב"ן שמות כח א).

• יש אומרים שלא נתכהן עד ששם שלום בין השבטים בימי יהושע (רב אשי זבחים שם), שנאמר: וַיִּשְׁמַע פִּינְחָס הַכֹּהֵן (יהושע כב ז), שלא מצינו שנקרא כהן אלא בפסוק זה (רש"י שם ד"ה וישמע).

• ויש אומרים שנתכהן מתחילה עם אהרן ובניו (גמרא שם לרבי יהודה ורבי שמעון בברייתא; סדר עולם ז, הובא שם קב א; רמב"ם ביאת מקדש ה יג, ופירוש המשניות זבחים ב), ומכל מקום יש מצדדים שאף לדעתם שמא לא נתכהן אלא לשאר דינים, אבל לעבודה ולענין קידוש זרעו לדורות לא נתכהן עד שהרגו לזמרי (דעת זקנים מבעלי התוספות פרשת פינחס בדעת ברייתא הנ"ל קב א).

האם דינו של משה רבינו אם היה דינו ככהן, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהוא עצמו היה דינו ככהן כל ימיו, ולא פסקה כהונה אלא מזרעו (יש אומרים בברייתא זבחים קב א; ויקרא רבה יא, בשם רבי יוסי ב"ר יהודה ורבי יהושע בן קרחה), שנאמר: מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בְּכֻהֲנָיו (תהלים צט ו. ברייתא שם; מדרשים הנ"ל), ושימש ככהן גדול (מדרשים הנ"ל), וכן אמר רב, שמשו רבינו כהן גדול היה, וחולק בקדשי שמים (זבחים קא ב), שנאמר: מֵאֵיל הַמִּלֻּאִים לְמֹשֶׁה הָיָה לְמֹנֶה (ויקרא ח כט. גמרא שם).

• ויש חולקים בעיקר היתרו בגרושה, וסוברים שלא הותר אלא בגיורת, שאין איסורה לכהן מפורש בתורה, אבל לא בגרושה ובחללה, שאיסורן מפורש בתורה (בית שמואל שם לדעת הרמב"ם שאסור במזורת, על פי מגיד משנה שם). וראה ערך פצוע דכא, ושם על דינו בשאר פסולי קהל.

כהן הנושא נשים בעבירה - כגון גרושה וחלוצה נשים בעבירה (ראה ערכו. רש"י) - וכן כהן המיטמא למתים, פסול לעבודת הקרבנות (משנה בכורות מה ב; רמב"ם ביאת מקדש ו ט), וכן אמרו: לא יטמא בעל פצעו לטהור (ויקרא כא ד), נהג מנהג כזה הרי הוא חולין (תורת כהנים שם לפירוש הרמב"ם בפירוש המשניות סוטה ג ח), ומכל מקום אם עבר ועבד לא חילל את העבודה (רמב"ם ביאת מקדש שם).

פסול זה אינו מן התורה, ואינו אלא קנס מדרבנן לענין עבודה (ריטב"א יבמות פה א; מגן אברהם או"ח קכח ס"ק נד; תומים לד ס"ק כא; שו"ת בני ציון ו, ועוד). ומהאחרונים יש שכתבו שפסול כהן זה מן התורה כחלל, ואין בו קדושת כהונה, לא לקרוא בתורה ראשון, ולא לשאת כפיו (שו"ת הרא"ם נט, על פי לשון תורת כהנים שם; חתם סופר ו יב; שו"ת ר"י אסאד או"ח מז, ושם יו"ד נא), וזה שעבודתו כשרה, בדיעבד, היינו לפי שגם חלל גמור שעבד עבודתו כשרה, לסוברים כן (ראה ערך חלל. רא"ם שם), ומכל מקום אם חזר בתשובה חוזר הוא לכשרותו, לפי שאין בו פסול הגוף, ולא נתחלל אלא מחמת רוע מעשיו (רא"ם שם).

קדושתם

הכהנים נתקדשו קדושה יתירה על קדושת ישראל (הוריות יב ב; תמורה ד ב; חרדים כ (עשין מהתורה ז), כמו שנאמר: קדשים יהיו לאלהיהם (ויקרא כא ו. חרדים שם), וכן: וְהָיוּ קָדָשׁ (שם), ועוד. ואף האיסורים שנצטוו בהם יתר על ישראל, שלא להיטמא למתים (ראה ערך טומאת כהנים), ושלא לשאת גרושה (ראה ערך גרושה לכהן) וזונה (ראה ערכו) וחללה (ראה ערך חלל; חללה), מפני קדושתם הם (רמב"ם ורבנו בחי ויקרא שם ו, ויראים השלם שכב (בטומאה), וחנינו מצות רסג, רסו, ועוד), ומצינו שאיסור גרושה-לכהן (ראה ערכו) נקרא "איסור קדושה" (יבמות כ א. וראה ערך אסור קדשה, ושם בטעם שגם איסור ממזרת לישראל קרוי איסור קדושה).

אף בברכת-המצות (ראה ערכו) תיקנו להזכיר את קדושת הכהנים במצוות המיוחדות להם, כגון בנשיאת-כפים (ראה ערכו), שמברכים הכהנים: אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וציונו וכו' (סוטה לט א³; רמב"ם תפלה יד יב; טוש"ע או"ח קכח יא. וראה ערך נשיאת כפים), וכן בשאר המצוות המיוחדות לכהנים, כגון באכילת-תרומה (ראה ערכו), שמברכים: אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וכו' (רמב"ם תרומות טו כב, וראה ערך אכילת תרומה ציונים), וכן באכילת חלה (ראה ערכו. רמב"ם שם; רמ"א בשו"ע יו"ד שכב ה. וראה ערך חלה), ואף על עבודת הקרבנות במקדש, יש שכתבו שמברכים: אשר קדשנו בקדושתו של אהרן וציונו לעשות כך וכך (משנה למלך מעשה הקרבנות א א), ודוקא בעבודות הפסולות בזר (מנחת חינוך סוף מצוה קטז).

האם עובר גם כהן הנטמא למתים עובר מלבד הלאו של טומאה גם בעשה

שם, שנאמר: אֱמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן (ויקרא כא א), יכול חללים, תלמוד לומר: הכהנים (תורת כהנים שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), אף שהם בני אהרן, עד שיהיו בכיהונם (רמב"ם אסורי ביאה ושו"ע שם).

ואף במקום שלא נאמר "כהנים", אלא "בני אהרן", נתמעט חלל, כגון בנשיאת-כפים (ראה ערכו), שאין החלל נושא את כפיו (רמב"ם תפלה טו ה; שו"ע או"ח קכח מב), לפי שאינו בכיהונו (רמב"ם שם). ומכל מקום כהן שעבד במקדש ונודע אחר כך שחלל הוא, להלכה עבודתו כשרה (ראה תרומות שם, ורמב"ם ביאת מקדש ו י, וראה ערך הנ"ל: בעבודת המקדש, ושם כמה שיטות בדיון זה).

בעל מוס כהן בעל-מוס (ראה ערכו) אסור לעבד עבודה במקדש, כמו שנאמר: אִישׁ מִזֶּרְעֶךָ לְדֹרְתָם אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוֹס לֹא יִקְרַב לְהִקְרִיב לָחֶם אֱלֹהֵיו (ויקרא כא יז. רמב"ם ביאת מקדש ו א, וראה ערך בעל מוס (כהן): פסולו לעבודה), ואם עבד - עבודתו פסולה (תרומות ח א ועוד; רמב"ם שם).

ומכל מקום בכלל קדושת כהונה הוא לשאר דינים: חולק בקדשים ואוכל בהם (משנה זבחים צח ב; רמב"ם מעשה הקרבנות י יז. וראה ערך הנ"ל: בשאר דיני כהונה, וראה ערך אכילת קדשים), שנאמר: לָחֶם אֱלֹהֵיו מִקְדָּשֵׁי הַקִּדְשִׁים וּמִן הַקִּדְשִׁים יֹאכַל (ויקרא כא כב. רמב"ם שם); ואסור להיטמא למתים (תורת כהנים אמור; סנהדרין נא ב, לפירש"י ד"ה ואינה; טוש"ע יו"ד שע ב), שנאמר: בְּנֵי אֶהֱרֹן (ויקרא כא א), לרבות בעלי מומים (תורת כהנים שם). על שאר דיני כהונה שלו ראה ערך בעל מוס (כהן): בשאר דיני כהונה.

פצוע דכא כהן פצוע-דכא (ראה ערכו) אוכל בתרומה (משנה יבמות ע א; רמב"ם תרומות ז יג). ומכל מקום נסתפקו בתלמוד אם עומד הוא בקדושתו ואסור בגיורת (ראה ערכו) כשאר כהנים (ראה ערך גיורת: פסולה לכהונה), או שאינו עומד בקדושתו, ומותר בגיורת (גמרא שם עו א), ונחלקו אמוראים בדבר: רב ששת מתיר (גמרא שם, וכן דעת רבא שם לאחר חזרה), ורבי יהושע בן לוי בירושלמי אוסר (ירושלמי יבמות ח ב, וראה שם לרבי יוחנן).

להלכה יש מהראשונים פוסקים שאסור, מספק (בעל המאור ורי"א שם, כדעת רבא קודם חזרה); ויש פוסקים שמותר (רמב"ם אסורי ביאה טז א, וראב"ד שם ב; ראשונים שם; טוש"ע אה"ע ה א), לפי שאינו בקדושתו (ראשונים הנ"ל; שו"ע שם).

לדעת המתירים נחלקו:

• יש סוברים שמותר אף בגרושה (ראה מאירי שם לצד זה; בית שמואל שם סק"א לדעת ראב"ד שם ועוד שמותר גם בממזרת, ראה ערך פצוע דכא; חלקת מחוקק שם סק"א ובית שמואל בדעתו, אף לאוסרים בממזרת).

• יש שכתבו שאין עליו שום קדושת כהונה, ומותר אף להיטמא למתים, ואינו נושא כפיו (חלקת מחוקק שם על פי לשון השו"ע שאינו בקדושתו), ודוקא בתרומה אוכל, לפי שמצינו שאף עבדים של כהן אוכלים בתרומה (חלקת מחוקק שם).

• יש חולקים, וסוברים שלא הותר אלא בנשים האסורות לכהונה, אבל לשאר דינים כהן גמור הוא (מעשה רקח שם; שו"ת מגידות לפרי מגדים מג²; בית מאיר אה"ע שם, והובא בפתחי תשובה שם; שו"ת מהר"ם שיק אה"ע יט; חזון איש אה"ע ד סק"ה, ועוד).

3. וראה דקדוקי סופרים השלם שם כמה גירסאות.

2. וראה פרי מגדים או"ח קכח אשל אברהם נד וקלה משבצות זהב ח שנסתפק.

ואף שבכל המצוות מפרישים אדם מן האיסור (ראה ערך אפרושי מאיסורא), הוצרך הכתוב לומר שאין הכהן יכול לוותר על קדושת כהונתו להיות כישראל (מושב זקנים ויקרא שם), וקדושת הכהנים לא להנאתם ניתנה להם, אלא גזירת מלך היא עליהם שיהיו קדושים (שו"ע הרב או"ח סוף סי' קכח).

על עיקר הדין של כפיה באיסורי כהונה ראה ערך גרושה לכהן, וערך חלל; חללה, וערך גרושין, וערך טומאת כהנים; טומאת קרובים.

המצוה שעל הכהנים להיות קדושים יש שכתבו קדושתם מוטלת אף על כל ישראל (שאלת דוד יו"ד יב הגהה א וסי' טז; אור גדול למשניות בבא מציעא סוף פרק ב; ר"י פרלא לרס"ג מצות עשה קנו), שנצטוו להיזהר שיהיו הכהנים קדושים מטומאת מת (אחרונים הנ"ל), וכמו שאמרו שבית דין מצווים לקדש את הכהנים בעל כרחם (אור גדול שם). וכן יש מהגאונים שמנו קידוש כהנים בפרשיות המוטלות על הצבור (הלכות גדולות בהקדמה).

וכיוצא בזה יש מהראשונים שמנו במנין המצוות מצות עשה מהפסוק: וקדשתו, לקדש את זרע אהרן (רמב"ם כלי המקדש ד א; סמ"ג עשין קעא; חינוך מצוה רסט), לעבודה (רמב"ם שם), ולהבדיל את הכהנים ולקדשם ולהכניסם לקרבן (רמב"ם כלי המקדש שם; חינוך שם), שיהיו ראויים ומוכנים להקריב קרבנות (ספר המצות הקצר לחפץ חיים ט).

תפקידיהם וחובותיהם

תפקידי הכהנים וחובותיהם מפורשים בכמה מקומות בתורה, וממה: וּנְגִשּׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּגֵי לְוִי כִּי בָם בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁרְתוֹ וּלְכַרְף בָּשָׂם ה' וְעַל פִּיָּהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נִגַע (דברים כא ה).

עבודת הקרבנות - בעבודת הקרבנות (ראה ספרי שם). הכהנים הובדלו מכלל הלויים לעבודת הקרבנות, שנאמר: וַיִּבְדֵּל אֶהֱרֹן לְהַקְדִּישׁוֹ קֹדֶשׁ קָדָשִׁים (דברי הימים א כג יג). רמב"ם כלי המקדש ד א), ומצות עשה היא להבדיל את הכהנים ולקדשם ולהכניסם לקרבן, שנאמר: וְקִדְּשְׁתוּ כִּי אֵת לֶחֶם אֱלֹהֶיךָ הוּא מִקְרִיב (ויקרא כא ח). רמב"ם שם; חינוך מצוה רסט). ואף המצוה של אכילת בשר חטאת (ראה ערכו) ואשם (ראה ערכו) נצטוו בה הכהנים, והיא בכלל כפרה, שהכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים (פסחים נט ב). רמב"ם ספר המצות עשה פט, ומנאה כמצות עשה⁴.

לברך את "ולברך בשם ה'" - בברכת כהנים בנשיאת כפים (ראה ישראל ערכו). ראה ספרי דברים כא ה), שנצטוו הכהנים לברך את ישראל (ראה סוטה לח ב; רמב"ם ספר המצות עשה כו, וריש הלכות תפלה; טוש"ע או"ח קכח ב⁵), ואף היא בכלל עבודה האמורה לבני אהרן, כעבודות הקרבנות (ראה תוספתא דמאי ב ז, הובאה חולין קלג א). וראה ערך נשיאת כפים על גדר החיוב ופרטיו.

טומאת נגעים "ועל פיהם יהיה וגו' וכל נגע" - בראיית נגעים (ראה ספרי דברים כא ה; רמב"ם טומאת צרעת ט ב), ואמרו: אלו נגעי-אדם (ראה ערכו) ונגעי-בתים (ראה ערכו) ונגעי-בגדים (ראה ערכו). ספרי דברים לג ו), שטומאת נגעים וטהרתם תלויה בכהן (נגעים ג א: בידי כהן; רמב"ם שם), ואין המצוה טמא עד שיאמר לו כהן: טמא אתה (ראה משנה שם; רמב"ם שם), ואינו נטהר מצרעתו עד שיאמר לו כהן: טהור אתה (משנה שם; תוספתא נגעים א י; רמב"ם שם ג).

בעשה (בבא מציעא ל א; רמב"ם גולה ואבידה יא יח) של: קְדָשִׁים יִהְיוּ (ויקרא שם ו). ראשונים בבא מציעא שם; רמב"ם שם; שו"ת הרי"ד מד, ועוד), או של: וְקִדְּשְׁתוּ (שם ח. רי"ף שם; פירוש המשניות לרמב"ם שם לב א). ויש שמנו עשה זה אף במנין-המצוות (ראה ערכו), מצות עשה להיזהר מטומאת מת (ראה ספר המצות לרס"ג עשה קנו; רשב"ץ זהר הרקיע עשין מט, וראה שם נו).

וכן יש סוברים שכהן הנושא גרושה או זונה וחללה עובר מלבד הלאו גם בעשה של: קדשים יהיו (תוספות יבמות פד א ד"ה והא, ותוספות הרא"ש שם (בחללה, ועי' הגהות הב"ח); חרדים כ (עשין מהתורה ז); ויש חולקים, שאינו עובר אלא בלאו, ולא בעשה (ראה רש"י יבמות פד א ד"ה והא (בחללה), ושער המלך יבום ו יא בדעתו; ראשונים יבמות כ א (בגרושה); שושנת העמקים ח, ומנחת חינוך רסו לו בדעת הרמב"ם יבום שם), שהעשה של קדושים יהיו אינו אמור אלא על איסור טומאה שנזכר בפסוקים הקודמים לו, ולא על איסורי גרושה וזונה וחללה שנזכרו בפסוקים שלאחריו (שיטה שבסוף ספר חמרא וחיי סנהדרין יט א).

ויש שמנו במנין המצוות מצוה מיוחדת שיקדשו הכהנים את עצמם במעשיהם, וישמרו את עצמם בקדושה ובטהרה (יראים השלם מצוה שכו, בישן מצוה שט), שלא יבואו לידי חילול הקדושה (יראים הישן שם), שנאמר: קְדָשִׁים יִהְיוּ לְאֱלֹהֵיהֶם וְלֹא יִחָלְלוּ שֵׁם אֱלֹהֵיהֶם (ויקרא שם. יראים שם).

לאוים ידועים נכפלו בתורה בכהנים, אף שהם נוהגים בכל ישראל: הלאו של השחתת-זקן (ראה ערכו): וּפָאֵת זָקֵנָם לֹא יִגְלַחוּ (ויקרא כא ה), ושל קרחה (ראה ערכו): עַל מַתּ: לֹא יִקְרְחוּ קְרָחָה בְּרֹאשָׁם (שם), ושל גדידה-ושריטה (ראה ערכו): עַל מַתּ: וּבִבְשָׁרָם לֹא יִשְׁרְטוּ שְׁרִטָּה (שם), ויש שמנו לאוים אלה במנין-המצוות (ראה ערכו) כלאוים מיוחדים בכהנים, מלבד הלאוים האמורים בישראל (הלכות גדולות בהקדמה; יראים השלם עמוד ז ריש וו ה, מ' שכג - שכה, שלו ושע).

ויש חולקים, שאין כאן אלא לאו אחד (רמב"ם ספר המצות לא תעשה מד מה וקעא; חינוך מצוה רב תסז ותסח, וכן בשאר מוני המצוות), שאינם לאוים מיוחדים בכהנים עד שילקו עליהם הכהנים שתי מלקיות, ולא נכפלו הלאוים אלא כדי להשלים את דיני המצוה (רמב"ם ספר המצות לא תעשה קע). ומכל מקום כהן המשחית את זקנו עובר מלבד הלאו האמור בכל ישראל גם בעשה המיוחד האמור בכהנים: קְדָשִׁים יִהְיוּ (ויקרא שם ו). ראה נזיר נח א ומפרש ותוספות ד"ה יכול אף כהן, ורא"ש ומאירי שם; שו"ת הרי"ד מד; ויש מצדדים שאינו עובר (ראה פסקי הלכות יד דוד סוף ח"א בשו"ת ג בדעת הרמב"ם שלא הזכיר עשה זה).

בעל כרחם קדושת הכהן נוהגת בו אף בעל כרחו, כמו שאמרו: קְדָשִׁים יִהְיוּ לְאֱלֹהֵיהֶם (ויקרא כא ו), על כרחם (תורת כהנים שם, והובא ברש"י שם: על כרחך יקדישוים בית דין בכך), שאם רצה כהן להיטמא למתים מפרישים אותו בעל כרחו (קרבן אהרן שם; מזרחי וגור אריה שם; באר שבע הוריות יב ב. וראה ערך טומאת כהנים). וכן אמרו: מנין שאם לא רצה, דפנו - הכהו (רש"י יבמות פח ב) - תלמוד לומר: וקדשתו (ויקרא שם ח), בעל כרחו (תורת כהנים שם, הובאה בגמרא יבמות שם), שאם נשא אשה מן הפסולות לכהונה ולא רצה לגרש, בית דין מצווים לכפותו לגרש (רש"י על התורה שם; מזרחי וקרבן אהרן שם בשם הרי"ד; שו"ת הרשב"א ז כא, ועוד).

4. וראה רמב"ן סוף שרש יב שסובר שאינה מצוה בפני עצמה אלא חלק ממצות

הקרבנות, וראה ערך אכילת קדשים: המצוה ומקורה. 5. וראה ערך נשיאת

אבל אין מושחים מלכים מן הכהנים (ירושלמי סוטה ח ג, וחוריות ג ב, הובא ברמב"ן בראשית מט י⁷, וראה ערך מלך), היינו שאין מעמידים מהם מלך (ראה רמב"ן שם לר"ח בר אבא בירושלמי שם; פני משה סוטה וחוריות), שנאמר: לְמַעַן יֵאָרֶיךָ יָמִים עַל מְלָכָתוֹ (דברים יז כ), וסמוך לו: לֹא יִהְיֶה לְכֹהֲנִים הַלְוִיִּם כָּל שִׁבְט לְוִי חֵלֶק וְנִחְלָה עִם יִשְׂרָאֵל (שם יח א. ר' חייא בר אבא (או: בר אדא) בירושלמי שם), שלא יהא להם חלק ונחלה במלכות (רמב"ן שם). וראה ערך מלך טעמים אחרים לדין זה, ועל החולקים בעיקר הדין.

זכויותיהם

מתנות כהונה עשרים וארבע מתנות ניתנו לאהרן ולבניו (תוספתא חלה ב ח, הובאה בבבא קמא קי ב; ספרי במדבר יח כ; רמב"ם בכורים א א) - עשר במקדש, וארבע בירושלים, ועשר בגבולין (ברייתא שם; רמב"ם שם יב).

עשר שאין נאכלות אלא במקדש: בשר חטאת (ראה ערכו) בהמה וחטאת-העוף (ראה ערכו), ואשם (ראה ערכו) ודאי, ואשם-תלוי (ראה ערכו), ושלמי ציבור (ראה ערך כבשי עצרת), ושירי מנחות (ראה ערכו), ומותר העומר (ראה ערכו), ושתי-הלחם (ראה ערכו), ולחם-הפנים (ראה ערכו), ולג-שמן-של-מצורע (ראה ערכו). ברייתא שם; רמב"ם שם ד ויג).

ארבע בירושלים: הבכורים (ראה ערכו), ובכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו), כשהוא תמים בלא מום (רש"י), והמורם מן התודה (ראה ערכו). וראה ערך לחמי תודה) ומאיל-נזיר (ראה ערך איל נזיר: אכילתו), ועורות קדשי-קדשים (ראה ערכו). ברייתא שם; רמב"ם שם ח, יד.

עשר בגבולין: תרומה-גדולה (ראה ערכו), ותרומת-מעשר (ראה ערכו), וחלה (ראה ערכו), וראשית-הגז (ראה ערכו), ושדה-אחוזת (ראה ערכו) שהקדישוהו בעליו ולא גאלוהו ומכרו גזבר, שיוצא ביובל לכהנים, וזרוע-לחיים-וקבה (ראה ערכו), ופדיון-הבן (ראה ערכו), ופדיון פטר-חמור (ראה ערכו), וחרמים (ראה ערך חרמים: חרמי כהנים), וגזל-הגז (ראה ערכו). ברייתא שם; רמב"ם ו, טו. מבין עשר המתנות שבגבולין, יש הנוהגות רק בארץ ישראל, ויש הנוהגות גם בחוץ לארץ (ראה רמב"ם שם, ובערכים המתאימים).

מתנות כהונה שזכר הוא שנתן המקום לכהנים על זאת כשזכר על עבודתם (ראה רש"י בבא קמא קט ב ד"ה שעבודתה, עבודתם וערכין לד א ד"ה הכא ברשותו; ר"א מביהם באור זרוע א קיג; זהר הרקיע עשין לד (בקדשים); שו"ת הרדב"ז ב תשצו (ד"ה עוד כתב ועוד), כמו שנאמר: כִּי שָׁכַר הוּא לָכֶם חֶלֶף עֲבֹדָתְכֶם (במדבר יח לא. ר"א מביהם שם). ואמרו: ר' שמעון אומר, כל כהן שאינו מודה בעבודה אין לו חלק בכהונה (תורת כהנים צו טז ט, הובאה חולין קלב ב - קלג א, ומנחות יח ב).

"אינו מודה בעבודה" פירשו ראשונים שאומר בלבו שדברי הבל הם, ולא ציוה המקום להקריב לו קרבנות, אלא משה בדה מלבו כן (רש"י חולין שם ד"ה שאינו); ויש שכתבו: שלבו נוטה למינות (מאירי שם. וראה ערך מין).

ויש שכתבו שאין מתנות כהונה שזכר על העבודה (שו"ת מהרי"ט צהלון א קד; שו"ת משיב דבר ד יא. וראה שו"ת מצל מאש נד שנסתפק), שלא נאמר: כי שזכר הוא לכם חלף עבודתכם, אלא בלויים לענין מעשר (מהרי"ט צהלון שם; משיב דבר שם, בפירוש ספרי במדבר שם כא).

להורות דרכי ה' הכהנים הם בכלל שבט לוי, שהובדל להורות דרכי ה' ומשפטיו לרבים (רמב"ם שמיטה ויובל יג יב, והובא בחינוך מצוה שמב), ומוטל על הכהנים להורות תורה לישראל (רש"י ירמיה יח יח, ומלאכי ב ז; רשב"ם וחזקוני ויקרא ד ג; רד"ק מלאכי שם ויחזקאל כב כו, וכמה מקומות, ועוד), שנאמר: יִירוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל (דברים לג י. רמב"ם שם (בכל שבט לוי); רש"י שם ושם; רד"ק מלאכי שם), וכן מצינו בכמה מקומות במקרא: וְלִהְיוֹת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא י יא. רד"ק שם ושם), כִּי שִׁפְתֵּי כֹהֵן יִשְׁמְרוּ דַעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׁוּ מִפִּיהוּ (מלאכי שם. רש"י ורד"ק שם), ועוד. אבל לא מצינו בהלכה שנתייחדו הכהנים בזה, וכתבו אחרונים שאין ההוראה מסורה דוקא לכהנים, אלא שדבר-הכתוב-בהוה (ראה ערכו), בזמן שישראל שרויים על אדמתם, שהכהנים נוטלים תרומות ומעשרות ופרנסתם מצויה להם בריות, והם פנויים לעבודת ה', ולהורות את התורה לישראל (שו"ת חתם סופר או"ח רח ד"ה נחזור. וכעין זה בדרשות הר"ן דרוש יא).

ומכל מקום בית-דין-הגדול (ראה ערכו), שההוראה מסורה לו, מצוה שיהיו בו כהנים, שנאמר: וּבָאתָ אֶל הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם (דברים יז ט. ספרי שם; רמב"ם סנהדרין ב ב). ויש ממפרשי התורה שכתבו שהאזהרה שלא יורה אדם הוראה כשהוא שתוי יין (ראה ערך הוראה: שתוי יין), לא נאמרה אלא לכהנים, שההוראה מוטלת עליהם, ולא לישראל (רלב"ג ויקרא י יא⁶).

תפקידם בשאר ענייני המקדש מלבד עבודת הקרבנות, מתפקידי הכהנים גם ענייני המקדש, שהיה דן על ענייני העבודה במקדש (ראה ערך בית דין של כהנים). ואף האמרכלים הממונים על ענייני המקדש (ראה ערך אמרכל), והגזברים הממונים על אוצרות המקדש ועל נכסי הקדש (ראה ערך גזבר), יש מהראשונים שנראה מדבריהם שכהנים היו רמב"ם כלי המקדש ד יט; ראה מאירי חוריות יג א. וראה ערך אמרכל).

ומצוות מסוימות בענייני המקדש מצינו שהן מוטלות על הכהנים: המצוה של נשיאת הארון (ראה ערכו) בכתף, יש סוברים שעל הכהנים היא מוטלת (רמב"ם ספר המצוות עשה לד. וראה ערך ארון: נשיאתו בכתף, ושם שיש חולקים שהמצוה גם על הלויים); המצוה של שמירת המקדש (ראה ערך בית המקדש: שמירתו), מוטלת על הכהנים עם הלויים (ראה תמיד כו א, ורמב"ם בית הבחירה ח ב); כהן ששימש בטומאה אין אחיו הכהנים מביאים אותו לבית דין, אלא פרחי כהונה מוציאים אותו חוץ לעזרה ופוצעים את מוחו (משנה סנהדרין פא ב; רמב"ם ביאת מקדש ד ב, וסנהדרין יח ו).

תפקידם בעניינים שמוחו למקדש מתפקידי הכהנים אף דברים ידועים בענייני הצבור שמחוץ לעבודת המקדש:

- מצות התקיעה בחצוצרות (ראה ערכו) בשעת מלחמה ובעת צרה, על הכהנים היא מוטלת (חינוך מצוה שפד, וראה ערך חצוצרות: התוקעים, פרטי הדין).
- בשעת מלחמה ממנים כהן לדבר אל העם, ועל כך ראה ערך משוח מלחמה.
- אורים-ותומים (ראה ערכו) שנשאלים בהם לצורך הציבור (ראה ערך אורים ותומים), אין נשאלים בהם אלא ככהן (ראה ערך הנ"ל: במי נשאלים, ושם אם דוקא כהן גדול, או אף הדיוט).

שהאזהרה היא אף לישראל. ⁷ הרמב"ם השמיט, וראה חקרי לב או"ח קכ

כפים אם יש מצוה גם לישראל להתברך. ⁶ וראה ערך הנ"ל מרמב"ם שכתב

כבודם

כל אדם מישראל צריך לנהוג כבוד הרבה בכהנים, ולהקדים אותם לכל דבר שבקדושה (רמב"ם כלי המקדש ד ב), היינו לכל דבר שיהא הכהן נראה גדול ומקודש אם יקדימונו (פירוש הרא"ש ושיטה מקובצת נדרים סב א), ומצוה לייחס לכהנים מעלת קדושה וכבוד (ספר המצות [מהדורות קאפח] עשה לב), ולכבדם יותר משאר ישראל (פסקי ריא"ז מגילה ג ב ה; שו"ת הריב"ש צד).

וכן אמרו: וְקִדְּשָׁתוּ (ויקרא כא ח), לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון, ולברך ראשון (תנא דבי רבי ישמעאל גיטין נט ב ושם נתבאר; רמב"ם שם; טוש"ע או"ח רא ב; רמ"א או"ח קסז יד בברכה. וראה להלן ביאור הדבר), וליטול מנה יפה ראשון (תנא דבי רבי ישמעאל שם; רמב"ם שם), שכל המקודש מחברו קודם את חברו (ראה ערך מקודש. הוריות יב ב). ויש שכתבו שהלימוד הוא מסוף הפסוק: קדש יהיה לך (רש"י ויקרא שם; כד הקמח ע' רשות (ח)).

יש מהראשונים שכתב שפסוק זה בכהן-גדול (ראה ערכו) נאמר, אלא שלמדים ממנו שכהן הדיוט אף הוא ראוי שיהא מקודש יותר מישראל (ר"ן מגילה ד, דף יד ב בדפי הר"ף), ותמחהו עליו, שהפסוק בכהן הדיוט נאמר (באר שבע הוריות שם, ומנחת חינוך מצוה רסט, ועוד⁸).

האם חיובו דין זה אמרו בתלמוד שהוא מן התורה (אביי גיטין נט מהתורה ב). ובירושלמי נחלקו על קדימת כהן לישראל בעליה לקריאת-התורה (ראה ערכו), שיש אומרים שהיא מדברי תורה, ויש אומרים שאינה אלא מדבריהם (ירושלמי גיטין ה ט).

ואף להלכה נחלקו ראשונים ואחרונים בחיוב של כבוד הכהנים, שיש סוברים שהוא מן התורה (רמב"ם ספר המצוות ומנין המצוות הקצר עשה לב; סמ"ג עשין קעא; סמ"ק מצוה נו; חינוך מצוה רסט; חרדים יב מו (עשין מהתורה ד)⁹, ומהם שמנאוהו כמצות עשה במנין-המצוות (ראה ערכו). רמב"ם וסמ"ג וסמ"ק וחרדים שם); ויש סוברים שאין החיוב של כבוד הכהנים אלא מדרבנן (תוספות חולין פז א ד"ה וחיוב, ורא"ש ותוספות הרא"ש ואגודה שם, ומרדכי שם תרנו בשם ריב"א, בקריאת התורה; בי"ח יו"ד כח בדעת הרמב"ם כלי המקדש ד א וב; שו"ת אבן השם לג בדעת שו"ע או"ח קלה יב, על פי ירושלמי שם), ועיקר המצוה של "וקדשתו" אינה אלא לקדש את הכהנים ולהכינם לעבודת הקרבנות (בי"ח שם על פי לשון הרמב"ם כלי המקדש שם), והדרשה להקדימם לכל דבר שבקדושה (ראה לעיל) אינה אלא אסמכתא (תוספות ורא"ש ומרדכי ואגודה שם), ומה שאמרו בתלמוד שהוא מן התורה היינו שיש לו סמך מן התורה, אבל אינו אלא מדרבנן (בי"ח שם; פרי מגדים פתיחה כוללת א כ).

ויש מצדדים אף לדעה השניה שעיקר החיוב הוא מן התורה, כמו שאמרו בתלמוד, אלא שאינו נוהג אלא בזמן הבית, שהרי בהמשך הפסוק "וקדשתו" נאמר: כִּי אֵת לְחֶם אֱלֹהֶיךָ הוּא מִקְרִיב (ויקרא כא ח), בזמן שיש קרבנות, אבל בזמן הזה אין החיוב אלא מדרבנן (תומים טו סק"ג, וראה בנימין זאב רנא).

על מי מוטלת המצוה על ישראל היא, ולא על הכהן, ולפיכך כהן שקראוהו לעלות ראשון לתורה ולא עלה, לא עבר על מצוה זו (בית יוסף או"ח קלה; לבוש או"ח סוף סי' קכח); ויש מצדדים שהמצוה היא אף על הכהן, לנהוג בעצמו קדושה זו (ספר מעשי למלך כלי המקדש ד א, ולא הביא מהבית יוסף והלבוש).

בדעתו. 8. וראה הגהות בן אריה על הר"ן שם שטעות סופר הוא. 9. וכן הכריעו בשו"ת בנימין זאב רמג, ובפרי חדש או"ח קלה ס"ק יב, ועוד, ראה מגן

בזמן הזה בזמן הזה יש מהאחרונים שכתבו שאין נוהרים להקדים את הכהן לכל דבר, לפתוח ראשון ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון (מגן אברהם רא סק"ד), ואפשר שהטעם לפי שאין אנו בקיאים ביחוסיה כהונה (מגן אברהם שם; תומים טו סק"ג). ואף שלכל הפחות ספק כהנים הם, והרי מצוה זו היא מן התורה, לסוברים כן, וספק של תורה הולכים בו לחומרא, יש שכתב שמצוה זו, שהיא לתועלת הכהנים, הרי היא מעין חיוב של ממון, שבספק אומרים בו המוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו). ספר העיקרים לר"ש איג"ר ב עמ' רפד ואילך). אבל להלכה כתבו הפוסקים שיש להיזהר בזה, ולהקדים את הכהן לכל דבר (מגן אברהם שם; שו"ע הרב ומשנה ברורה שם).

מהו "לפתוח ראשון" שאמרו (ראה לעיל בתחלת הפרק), ראשון נחלקו בו המפרשים:

• יש שפירשו ראשונים בקריאת-התורה (ראה ערכו), שקורא הכהן ראשון (ראה משנה גיטין נט א, ורמב"ם תפלה יב יח, וטוש"ע או"ח קלה ג, וראה ערך קריאת התורה. רש"י מועד קטן כח ב, והוריות יב ב ד"ה לפתוח; רמב"ם כלי המקדש ד ב; ראשונים מועד קטן שם; סמ"ק מצוה נו; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה ב ג, ועוד).

• יש מפרשים: להיות ראש המדברים בכל קבוץ עם, לדבר ולדרוש תחילה (פירוש הרא"ש נדרים סב ב, הובא במגן אברהם רא ד; פסקי ריא"ז מגילה ג ב ח), בכל דבר כבוד (רש"י גיטין שם ד"ה לפתוח; ר"ן מגילה ד, דף יד בדפי הר"ף), בין בתורה ובין בישיבה (רש"י ומאירי גיטין שם).

• ויש מפרשים לפתוח ראשון בבית הכנסת (ר"ן גיטין שם; נמוקי יוסף בבא בתרא ח א), כשמתחילים לומר ברכות בשחרית, שיתחיל הכהן, וכן בכל ראשי פרקים ומזמורים (ר"י מלוניל מגילה שם; נמוקי יוסף מגילה שם, [מהדורת בלוי] עמ' פב, בשם יש מפרשים). וכן יש שכתבו שהכהן קודם אף להיות שליח-צבור (ראה ערכו) לתפילה (שיירי כנסת הגדולה או"ח נג הגהות טור ג, הובא בפרי מגדים שם אשל אברהם יד).

וראה ערך קריאת התורה וערך דרכי שלום: משום כבוד, על טעם נוסף לתקנה של קדימת הכהן בקריאת התורה, ועל פרטי הדין, ועל אופנים שונים שקוראים ישראל ראשון.

מהו "לברך" פירשו ראשונים בסעודה (רש"י גיטין נט ב ראשון" ד"ה ולברך וראשונים שם; ריטב"א ופירוש לאחד הקדמונים על הר"ף מועד קטן כח ב), לברך ברכת המזון (רש"י מועד קטן שם ד"ה ולברך, ונמוקי יוסף שם; סמ"ק מצוה נו: בבהמ"ז וכיוצא בזה; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה ב ג, ועוד¹⁰), בזמן (ראה ערכו). רש"י הוריות יב ב ד"ה ולברך ומאירי שם), להוציא את הרבים ידי חובתם (ר"י מלוניל ונמוקי יוסף מועד קטן שם), וכן בברכת המוציא (רש"י על הר"ף ור"ש בן היתום מועד קטן שם; רמ"א או"ח קסז יד, וראה ערך בציעת הפת), ובקדוש (ראה ערכו). חידושי רמ"ה גיטין נט ב), ויש שכתבו אף בברכת-חתנים (ראה ערכו). ר"ש בן היתום שם). על פרטי הדין של קדימת הכהן בברכת המזון ראה ערך זמון.

מהו ליטול "מנה יפה" מפרשים בחלוקת-שותפות (ראה ערכו), שאם בא הכהן לחלוק עם ישראל, לאחר שחולקים את החלקים בשוה אומר לו הישראל לכהן: ברור אתה וטול לך איזה חלק שתמצא (רש"י גיטין נט ב ד"ה וליטול; תוספות מועד קטן כח ב ד"ה וליטול; מאירי גיטין שם; ר"ן נדרים סב ב, ור"ן על הר"ף בבא בתרא ח א),

אברהם רא סק"ד, ושו"ת ר"י אסאד או"ח מה. 10. וכן כתבו עיקר הדין בברכת המזון רי"ף ורא"ש ברכות מז א, וטוש"ע או"ח רא ב.

כְּהֵנֶתְכֶם (במדבר יח א וז), ונאמר: וְהִיָּתָה לוֹ וּלְזָרְעוֹ אֶתְרֵי בְרִית
כְּהֵנָת עוֹלָם (שם כה יג. מהר"ם שם).

ועל פי זה נהגו לומר בזימון: ברשות הכהן (דברי חמודות ברכות ז
יט אות מז, הובא במגן אברהם קסז ס"ק ג), אבל אין אמירה זו
מועילה אלא כשבאמת נתן לו הכהן רשות (מגן אברהם שם).

ויש מהראשונים חולקים וסוברים שאין הכהן רשאי לתת לברך
ברכת המזון אלא לרבו, או למי שגדול ממנו (הגהה במדכ"י שם,
בשם רבנו שמחה), ויש שכתבו בטעמם, שכבוד הכהן כבוד כל
השבט הוא, שהוא מזרע אהרן, ואינו של כהן זה למחול עליו
(שו"ת כתב סופר או"ח טו). וכן יש מהראשונים שכתבו שאף אם
הכהן ממאן בכבוד - בדרך ענוה (ספר הבתים עשה לא) - אין
שומעים לו, שהרי אמרו: וקדשתו, בעל כרחו (רמב"ם ספר המצוות
עשה לב; ספר הבתים שם; חינוך מצוה רסט, מרמב"ם שם), שכבוד
הכהנים הוא כבוד ה' שבחר בהם לעבודתו, והיא מצוה שנצטוו
אנחנו, ואינה תלויה בבחירת הכהן (רמב"ם וספר הבתים וחינוך שם),
וכתבו אחרונים שלדעתם אין מחילת הכהן על כבודו מועילה
(ביאור הגר"א שם; מנחת חינוך שם בדעת החינוך).

על קריאת התורה, שתיקנו בה שלעולם קוראים את הכהן ראשון,
ואין מחילתו מועילה, ועל אופנים שמועילה מחילתו, ושאר פרטי
הדין, ראה ערך קריאת התורה.

המשתמש בכהן המשתמש בכהן, אמרו בירושלמי שמעל, שנאמר:
אָתָם קָדַשׁ לַה' וְהַכֹּהֲנִים קָדַשׁ (עזרא ח כח), מה כלים
המשתמש בהם מעל, אף המשתמש בכהנים מעל (ר' אחא בשם
שמואל בירושלמי ברכות ח ה). וכן כתבו ראשונים ואחרונים להלכה,
שאסור להשתמש בכהן (סמ"ג עשין פג; ארחות חיים קריאת התורה כד;
שו"ת מהר"ם [לבוב] קטז; רמ"א או"ח קכח מה), אפילו במזיגת הכוס
(ארחות חיים שם), שהרי הוא כמועל בהקדש (רמ"א שם); ויש
מהראשונים שהוכיח מכמה מקומות בבבלי שמותר להשתמש
בכהן (הגהות מיימוניות עבדים ג ח, מקדושין כא ב, וכתובות נו ב ועוד,
ונשאר בצריך עיון מירושלמי הנ"ל).

איסור זה כתבו אחרונים שאינו אלא מדרבנן, והדרשה אינה אלא
אסמכתא (ראה ערכו). יפה מראה לירושלמי שם בהגהה; מגן גבורים או"ח סוף
סי' קכח; רבי אברהם פלאג' בספר הר המר (רב) בכורים ט כא, ועוד; ויש
סוברים בדעת ראשונים שהוא איסור דאורייתא (שו"ת כתב סופר או"ח
טו בדעת ראשונים), לפי שהוא בכלל: וקדשתו, שאם מצוה לכבד את
הכהן, כל שכן שאסור לבזותו ולהשתמש בו (כתב סופר שם), ואף
לסוברים שהמצוה לכבדו אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל), מכל מקום
לבזותו איסור מן התורה הוא, משום וקדשתו (כתב סופר שם).

כשמחל על כך אם מחל הכהן על כך, יש אומרים שמותר להשתמש
בו (רבנו פטר בהגהות מרדכי גטין תסא; שו"ת מהר"ם
[לבוב] קטז; רמ"א או"ח קכח מה, וכן כתב להלכה בחיי אדם לא יז, ועוד
אחרונים); ויש שנראה מדבריהם שאף במחילה אסור (ברכי יוסף שם
בדעת ראשונים, ומחמיר כן להלכה; הגהות מרדכי שם בשם רבינו תם), אף
לסוברים שמועילה מחילת הכהן על כבודו, כגון כשנותן רשות
לאחר לברך ראשון (ראה לעיל: כהן שמחל על כבודו. ברכי יוסף שם בדעת
סמ"ג), לפי ששימוש בו דרך בזיון הוא, ועל בזיונו אינו יכול
למחול (ברכי יוסף שם), או שהשימוש איסורו משום חילול קדושת
הכהנים, כעין מעילה בהקדש, ואין מחילה מועילה על זה (שו"ת
כתב סופר או"ח טו).

ואף שאמרו על שותף הנותן עיניו בחלק יפה שאינו רואה סימן
ברכה לעולם (פסחים נ ב), הכהן אין לו ליטול, אבל הישראל צריך
ליתן לו (תוספות מועד קטן שם).

ויש מהראשונים סוברים שבחלוקת שותפות לא אמרו שכהן נוטל
ראשון חלק יפה (תוספות גיטין שם ד"ה וליטול, ותוספות הרא"ש ורא"ש
שם; רמ"ה בבא בתרא א קסב ד"ה ואיכא אחרים וד"ה מיהו; ריטב"א
יבמות סז ב בשם רמ"ה; ארחות חיים קריאת התורה כג), שהרי הנותן
עיניו בחלק יפה אינו רואה סימן ברכה (תוספות ורא"ש שם), ואין
זה מסתבר לדרוש את הפסוק "וקדשתו" לכך, להרגיל את הכהן
ליתן עיניו בחלק יפה (רא"ש שם). ולדעתם ליטול מנה יפה ראשון
שאמרו היינו בסעודה (תוספות ורא"ש שם; רמ"ה שם; ריטב"א שם;
ארחות חיים שם), כגון בחברים המסובים בסעודה (תוספות ורא"ש
שם; רמ"ה שם), שמכבדים זה את זה (רמ"ה שם), או בבעל הבית
שנותן להם מנות (רמ"ה שם; ריטב"א שם), שהכהן שיושב בסעודה
מביאים לו מנה יפה תחילה (פירוש הרא"ש נדרים שם; ארחות חיים
שם), או במעשר-עני (ראה ערכו) ובצדקה (ראה ערכו), שאם הכהן
עני נוטל בראש (תוספות ורא"ש שם; סמ"ג עשין קעא בשם ר"י; ארחות
חיים שם בשם תוספות).

בשאר ענייני אף בשאר ענייני דרך ארץ מכבדים את הכהנים, כגון
דרכי ארץ שלשה שהיו מהלכים בדרך, שנים ישראלים ואחד
כהן, שממצעים את הכהן (ירושלמי ברכות ה ד) לכבדו שילך
באמצע, לפי ששלשה המהלכים הגדול באמצע (ראה יומא לו א,
וסנהדרין יח א). וכן בסעודה הכהן מיסב בראש (ראה מועד קטן כח
ב, ומאירי שם).

בדיני ממונות אף בדיני-ממונות (ראה ערכו) יש שכתבו שדינו של
כהן קודם לאחרים, שאם יש לכהן דין עם אחר, דנים
אותו לפני שדנים דינים של אחרים (ראה ריטב"א מועד קטן כח ב ד"ה
וקדשתו; עיון יעקב נדרים סב א על פי גמרא שם; שו"ת שמע אברהם
[פלאג'י] א בארוכה, ועוד); ויש סוברים בדעת ראשונים שאין לכהן
קדימה בדינו (תומים טו סק"ג בדעת הפוסקים שהשמיטו, וראה ערך דיני
ממונות), שלא אמרו לכבדו אלא בדבר שבקדושה, ולא בדברי
ריבות שבינו לבין אחרים (תומים שם).

בעניינים שונים כהן קודם ללוי ולישראל (משנה הוריות יג א) להחיותו
(משנה שם, ומחזור ויטרי קכד בשם רבינו תם, ושיטה
מקובצת נדרים סב א בפירוש משנה הנ"ל), ולהשיב אבדתו (משנה שם,
ומחזור ויטרי שם), ולתת לו צדקה (משנה שם; רמב"ם מתנות עניים ח
יז; טוש"ע יו"ד רנא ט), ולפדותו מבית השבי (משנה שם; רמב"ם שם;
שיטה מקובצת שם; טוש"ע שם).

יש מהראשונים שכתבו שאף קדימה זו בכלל "וקדשתו" היא,
שעל ידי זה נראה גדול ומקודש (שיטה מקובצת שם); ויש מצדדים
ש"וקדשתו" אינו אלא לענין קדימה של כבוד, להיות ראשון
במקום שאפשר לקיים את שניהם (קובץ שיעורים בבא בתרא רעז).

כשמחל על כהן שמחל על כבודו - כבודו מחול (שו"ת מהר"ם
כבוד מרוטנבורג [קרימונה] ח [פראג] קז, הובא במדכ"י גיטין תא, על
פי גיטין נט ב; הגר"א או"ח סוף סי' קכח בדעת ראשונים), כגון בברכת
המזון, כשנותן הכהן רשות לישראל לברך (מהר"ם שם; סמ"ג עשין
כו; טור או"ח שם), שהרי אף הרב שמחל על כבודו - כבודו מחול,
מפני שהתורה שלמד שלו היא (ראה ערך כבוד רבו מחלוקת אמוראים
ושכן הלכה), וכל שכן כהן, שהכהונה שלו היא, כמו שנאמר:

ישראל תלמיד חכם קודם לכהן עם הארץ

אף כהן עם-הארץ (ראה ערכו) הוא בכלל מצות "וקדשתו" (מנחת חינוך מצוה רסט על פי משנה דלהלן), אבל ישראל תלמיד חכם קודם לו, כמו שאמרו: כהן קודם ללוי ולישראל, אימתי, בזמן שכולם שוים, אבל אם היה ממזר תלמיד חכם, וכהן גדול עם הארץ - ממזר תלמיד חכם קודם (משנה הוריות יג א; רמב"ם תלמוד תורה ג ב, ומתנות עניים סוף פרק ח, והובא בטור יו"ד רמז; טושי"ע יו"ד רנא ט, ורמ"א שם רמז טו, ואו"ח קסז יד. וראה ערך כבוד חכמים), בין לפדותו מן השבי, ולהחיותו, ולתת לו כסות (ירושלמי סוף הוריות; רמב"ם מתנות עניים שם; טושי"ע שם), ובין לשייבה (ירושלמי שם, הובא בסמ"ג עשין קסב, ובש"י יו"ד רמז ס"ק ג), היינו בשייבה של לימוד תורה (באר שבע הוריות יב ב, על פי בבא בתרא קא א: בשייבה הלך אחר חכמה), לישב בראש, ולהקדימו בכניסה וביציאה (פני משה שם), ולפתוח ראשון ולברך ראשון (מגילה כח א; רמב"ם פירוש המשניות גטין נט ב; טושי"ע או"ח רא ב בברכת המזון; ש"י שם ס"ק יד), ובכל דבר של קדושה או של כבוד (נמוקי יוסף מגילה [מהדורת בלוי] עמ' פא), שנאמר על התורה: יְקָרָהּ הִיא מִפְּנִינִים (משלי ג טו), ודרשו: יקרה היא מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים (הוריות שם, וירושלמי שם; רמב"ם תלמוד תורה שם).

על קריאת התורה, שנהגו שכהן עם הארץ קודם בה אף לישראל תלמיד חכם, ראה ערך קריאת התורה (ושם כמה שיטות ופרטי הדיון, וראה ערך דרכי שלום: משום כבוד).

ישראל תלמיד חכם קודם לכהן עם הארץ

היה אף הכהן תלמיד חכם, אלא שהישראל גדול ממנו בחכמה, נחלקו ראשונים מי קודם:

- יש סוברים שהישראל קודם (רמב"ם פירוש המשניות גיטין נט א, ותשובות הרמב"ם לפסיא נ; פסקי ריא"ז מגילה ג ב ה; רמ"א או"ח קסז יד; באר שבע הוריות יב ב, הובא להלכה בש"י יו"ד רמז ס"ק יד, ורנא ס"ק טו. וראה ערך כבוד חכמים), ואין כהן קודם אלא לישראל השווה לו בחכמה, כמו שאמרו: אימתי, בזמן שכולם שוים (משנה הוריות יג א. רמב"ם שם).

- יש חולקים וסוברים שהכהן קודם (שו"ת הריב"ש רד; ב"ח ודרישה דלהלן), אלא שאם רצה הכהן נותן רשות לגדול להקדימו (תוספות רא"ש מגילה כח א; ריב"ש שם), ומכל מקום אם היה הישראל גדול בדורו, הישראל קודם (ריב"ש שם).

- יש שכתבו שאפילו הישראל גדול ומופלג בחכמה, הכהן קודם לו (ב"ח ודרישה או"ח קלה א).

על כבוד הציבור, שעדיף מכבוד כהן, ראה ערך כבוד הצבור: ביחס לכבוד אחרים.

בתורת לויים

בעשרים וארבעה מקומות נקראו הכהנים לויים, ואחד מהם: וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם בְּנֵי צִדְקָה (יחזקאל מד טו. רבי יהושע בן לוי יבמות פו ב, וחולין כד ב ועוד, ובירושלמי מעשר שני ה ג, וסוטה ז ד. וראה רש"י יהושע ג ג בשם בראשית רבה: במ"ח מקומות¹⁴), לפי שמשבט לוי הם (רש"י חולין שם ד"ה וזה בפירוש א, וראה שם פירוש ב שלויים לשון שמשים). ואף בהלכה לכמה דברים דין הכהנים כדין לויים, ויש שהופקעו הכהנים מכלל הלויים, כפי שיבואר.

איסור שימוש בכהן בזמן הזה נוהג האיסור להשתמש בכהן (ראה בכהן בזמן הזה הגהות מרדכי גיטין תסא בשם רבנו פטר; שו"ת מהר"ם [לבוש] קטז; רמ"א או"ח קכח מה, וכן נקטו האחרונים להלכה). ויש מהראשונים שהניח לכהן ליצוק מים על ידי, לפי שלדעתו בזמן הזה מותר להשתמש בכהנים, שאין קדושתם עליהם אלא בזמן שבגדי כהונה עליהם (ראה זבחים יז ב, וסנהדרין פג ב, וערך בגדי כהונה. רבינו תם בהגהות מרדכי שם. וכן מצדד להלכה בשו"ת נשאל דוד או"ח ד). ותמהו עליו, שאם כן גם שאר מיני כבוד של קדושה לא ינהגו בזמן הזה (הגהות מרדכי שם, שכן הקשו לרבינו תם, ושתק). ויש שכתבו בדעתו שלא אמר כן אלא דרך דחייה, ולעולם אף בזמן הזה אסור (ט"ז או"ח סוף סי' קכח ס"ק לט, שלכן שתק רבינו תם). ויש שכתבו בדעתו שלא התיר בזמן הזה אלא כשהכהן מוחל על כך (חידושי חתם סופר גיטין נט ב, וערך שי וערך השלם או"ח שם. וראה דרישה או"ח רא סק"ב).

יש שכתבו שבזמן הזה אין העולם נזהרים שלא להשתמש בכהן, ויש ללמד עליהם זכות, לפי שאין עכשיו כהן מיוחס, ורבים מהם מזוייפים (ראה להלן: בזמן הזה, ושם שרבים חולקים שאף בזמן הזה אין ספק בכהונתם. יפה מראה לירושלמי ברכות ח ה¹¹), ואיסור שימוש בכהן אינו אלא מדרבנן (ראה לעיל), וספק דרבנן להקל (מגן גבורים או"ח שם; ספר עבודה תמה [אלטונא תרלב] ד דף מד).

קטן ובעל מום כהן קטן (ראה ערכו), יש שכתבו שאינו בכלל מצות וקדשתו להקדימו בקריאת התורה וכיוצא בזה, שהרי נאמר: וְקִדְּשְׁתוּ בִּי אֶת לֶחֶם אֱלֹהֶיךָ הוּא מִקְרִיב (ויקרא כא ח), וקטן אינו בר עבודה (ראה ערך קטן וערך עבודה. מגן אברהם רפב סק"ו; שו"ע הרב שם). וכן יש שהתירו מטעם זה להשתמש בכהן קטן (שו"ת נשאל דוד או"ח ד, על פי המגן אברהם; רבי אברהם פלאגי בספר הר המר (רבי) בכורים ט כא דף כז-כח). ואף כהן בעל מום יש שכתבו שאינו בכלל וקדשתו, ואף מותר להשתמש בו, כיון שאינו ראוי לעבודה (נשאל דוד שם).

יש חולקים, שאף כהן קטן הוא בכלל וקדשתו (שו"ת מהרי"ט א קמה, הובא במגן אברהם שם; רבי עקיבא איגר או"ח רפב, ומנחת חינוך מצוה רסט, על פי תורת כהנים דלהלן), ואף שקטן אינו בר כבוד, מכל מקום כשמכבדים אותו כבוד הוא לזרעו של אהרן (מהרי"ט שם). וכן לענין שימוש יש אוסרים להשתמש אף בכהן קטן (שו"ת הרד"ד מהדו"ק ב, וקונטרס אמרי כהן בסוף בארובה¹²). וכן כתבו ראשונים בכהן בעל-מום (ראה ערכו), שהוא בכלל מצות וקדשתו (רמב"ם ספר המצות מצות עשה לב; חינוך מצוה רסט), כמו שאמרו: וְהָיוּ קִדְּשׁ (ויקרא שם ו), לרבות בעלי מומים (תורת כהנים שם).

יש מחלקים בין בעל מום לבין קטן, שבעל מום נחשב בר עבודה וישנו בכלל וקדשתו, שאף שאינו עובד, הרי חולק הוא בקדשים, שאכילתם אף היא עבודה (ראה ערך אכילת קדשים), מה שאין כן בקטן, שאינו חולק בקדשים (אמרי כהן ב, ותורת רפאל א יא דף טז ועוד, בדעת המגן אברהם¹³).

חלל (ראה ערכו) אין מצווים לכבדו, שהרי הוא כזר לכל דבריו (ראה ערך חלל. מנחת חינוך מצוה רסט), וכן מצינו בקריאת התורה, שאינו עולה לתורה ראשון (גיטין נט ב; רמב"ם תפלה יב יט; טושי"ע או"ח קלה ח).

קטן לבעל מום מטעמים אחרים בהר המר שם, ובתורת חיים [סופר] או"ח קלה סק"ה. ¹⁴ על מנין כ"ד המקומות ראה בן יהוידע בכורות ד א, וסיני כרך נה עמ' שמו-ט.

¹¹ וראה משנה למלך עבדים ג ח שדחה, שאף למחמירים לחוש שכהנים בזמן הזה הם ספק, אין ראייה מזה לקולא שמותר להשתמש בספק כהן. ¹² וכן כתב להחמיר מספק בקטן בשו"ת כתב סופר או"ח טו. ¹³ וכן חילקו בין

שני ה' ג; רמב"ם שם ד, ושו"ע שם סט. וראה ערך מעשר ראשון, ושם אם דוקא בפירות שלהם, או גם כשקנו מישראל, שנאמר: **כִּי תִקְחוּ מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל** (במדבר שם כו. ספרי שם; ירושלמי שם; רמב"ם שם), ואף לרבי עקיבא שאין ישראל נותן מעשר ראשון לכהן, מכל מקום אין מוציאים את של הכהן מידו (ירושלמי שם; רמב"ם שם; שו"ע שם). והדברים אמורים בדין תורה, אבל עזרא קנס את הלויים שיינתן המעשר לכהנים, ועל כך, ועל השיטות השונות בדין נתינת מעשר ראשון בזמן הזה, ראה ערך מעשר ראשון.

בקריאת התורה בקריאת-התורה (ראה ערכו), אם אין שם לוי, הכהן שעלה ראשון חוזר וקורא פעם שניה במקום לוי (אב"י גיטין נט ב; רמב"ם תפלה יב יט; טוש"ע או"ח קלה ח), וכתבו גאונים וראשונים הטעם, לפי שבכ"ד מקומות נקראו הכהנים לויים (ראה לעיל. הלכות גדולות [דפוס ברלין] עמ' 225; שבלי הלכת לד; פירוש התפילה לרוקח עמ' תקנד). על פרטי הדין וטעמים נוספים שנאמרו בו ראה ערך קריאת התורה.

בפדיון הבן בפדיון-הבן (ראה ערכו), שלויים פטורים (ראה ערך ופטר חמור פדיון הבן וערך לוי), אף כהנים פטורים (משנה בכורות ג ב, ושם יג א; רמב"ם בכורים יא ט; טוש"ע יו"ד שה יח), לפי שאף הם נקראו לויים (גמרא שם ד א), וכן פטורים כהנים מפדיון פטר-חמור (ראה ערכו) ועריפתו, כדין לויים (משנה שם יג א, וראה גמרא שם ד א; רמב"ם שם יב יד; טוש"ע שם שכא יט. וראה ערך פטר חמור). על פטור הכהנים ממחצית השקל, לסוברים כן, ואם אף לויים פטורים לדעתם, ראה ערך שקלים.

בירור יחוסם

בית-דין-הגדול (ראה ערכו) היו יושבים בלשכת-הגזית (ראה ערכו) ודנים את הכהונה (מדות ה ד; תוספתא סנהדרין ז א; רמב"ם ביאת מקדש ו יא), ובודקים את יחוס הכהנים (תוספתא שם; רמב"ם שם; רש"י פסחים ג ב ד"ה מן המזבח) כשהיו באים להתחנך לעבודה (תוספתא שם; רש"י פסחים שם), כדי להבדיל פסולים מן העבודה (רש"י קדושין עו ב ד"ה ששם), וכל כהן שנמצא פסול ביחוסו היה לובש שחורים ומתעטף שחורים ויוצא מן העזרה, ומי שנמצא כשר היה לובש לבנים ונכנס ומשמש עם אחיו הכהנים (משנה שם; תוספתא שם; רמב"ם שם).

במקום אחר אמרו שבית-דין-של-כהנים (ראה ערכו) היו יושבים אחורי מבית לפרוכת ובודקים יחוס כהונה, שנאמר: **וְאֵתָּה וּבְנֶיךָ אֶתְּשָׁמְרוּ אֶת כְּהֻנַּתְכֶם לְכָל דָּבָר הַמְצַוְתָּ וְלִמְבִּית לְפָרֶכֶת** (במדבר יח ז. ספרי שם), שמשמעו: תשמרו את כהונתכם ליחוס (רבנו הלל שם).

איזהו כהן ואיזהו כהן מיוחס? זה שהעידו עליו שני עדים שהוא מיוחס כהן בן פלוני הכהן, ופלוני בן פלוני הכהן, עד איש שאינו צריך בדיקה, והוא הכהן ששימש על גבי המזבח (רמב"ם אסורי ביאה כ ב), ואין בודקים מן המזבח ולמעלה (משנה קדושין עו א; רמב"ם שם. וראה ערך יוחסין), שאילו לא בדקו בית דין הגדול אחריו לא היו מניחים אותו לעבוד (גמרא שם ב; רמב"ם שם).

כהן ודאי אף כהן ודאי, אלא שאין ידוע מי הוא אביו, כגון שהיו עשרה כהנים עומדים ופירש אחד מהם, ואין ידוע מי הוא, ובא על אשה ונולד זה, משתקים את

בעבודת מקדש כהן שעבד במקדש בעבודת הלויים - לוקה (רמב"ם סנהדרין יט ד אות לב), שנאמר בלויים: **אֵךְ אֶל כָּלִי הַקֹּדֶשׁ וְאֶל הַמִּזְבֵּחַ לֹא יִקְרְבוּ וְלֹא יִמָּתוּ גַם הֵם גַּם אִתָּם** (במדבר יח ג), אין לי אלא לויים שמוזהרים וענושים על עבודת כהנים (ראה ערך זר וערך לוי), כהנים על עבודת לויים מניין, תלמוד לומר: גם הם גם אתם (ספרי שם), שהלשון מוסבת כלפי הכהנים, לומר שכדין הלויים כן דינכם, שכשם שאין להם רשות לבא בעבודתכם, כך אין לכם רשות לבא בעבודתם (רמב"ם ספר המצות לא תעשה עב; רבנו מיוחס שם. וראה רבנו הלל שם). ויש למדים מהפסוק: **וּבְנִסְעַ הַמִּשְׁפָּחָה יִירִידוּ אֹתוֹ הַלְוִיִּם וּבְחֻנַּת הַמִּשְׁפָּחָה יִקְימוּ אֹתוֹ הַלְוִיִּם וְהָזָר הַקָּרֵב יִקְמָה** (שם א נא. רבי בספרי שם, לגירסת הגר"א (לפנינו אין: והזר הקרב יומת), וכן הוא ברבנו מיוחס במדבר שם).

במנין-המצוות (ראה ערכו) יש שכללו איסור זה בלאו אחד עם האיסור של הלויים בעבודת הכהנים, מהפסוק: **אֵךְ אֶל כָּלִי הַקֹּדֶשׁ** (רמב"ם שם; סמ"ג לא תעשה רצו; חינוך מצוה שפט), שלכל אחת משתי המשפחות, משפחת הכהנים ומשפחת הלויים, עבודה המיוחדת לה במקדש, והוזהרו שתיהן יחד שלא תעבוד כל אחת מהן אלא כמה שנצטווה (רמב"ם שם); ויש מונים אותו בלאו בפני עצמו, מלבד הלאו של לויים בעבודת הכהנים (זהר הרקיע לאוין אות קנה ובסוף הספר, לפי שהם חלוקים בעונשם, שכהנים בשל לויים באזהרה, ראה לחלו).

עונשו כהן שעבד עבודת הלויים אמרו בברייתא שחייב מיתה-בידי-שמים (ראה ערכו. ברייתא ערכין יא ב: אתם בשלחם במיתה, לגירסא שלפנינו, וכן הוא ברש"י ד"ה אתם, ובפירוש שבשיטת הקדמונים עמ' שפב; ראב"ד בהשגות כלי המקדש ג יא, על פי ספרי לפסוק במדבר יח ג: ענושים ומוזהרים¹⁵), כמו שנאמר: **וְלֹא יִמָּתוּ גַם הֵם גַּם אִתָּם** (במדבר יח ג), מה הם באזהרה ובמיתה, אף אתם באזהרה ובמיתה (רבנו הלל לספרי שם).

במקום אחר אמרו שאין בו מיתה אלא לאו (ספרי זוטא שם, לגירסא שבמדרש הגדול; רמב"ם ספר המצות לא תעשה עב בשם מכילתא. וראה סמ"ג לא תעשה רצו, וכסף משנה שם בדעתו), או שאין בו אפילו לאו (ספרי זוטא שם לגירסא שבילקוט שמעוני), שלא נאמר "גם הם גם אתם" לחייב מיתה אלא בעבודת המשכן, אבל בעבודת בית המקדש אין מיתה (ספרי זוטא שם, וראה אמבואה דספרי בטעם החילוק).

ואף להלכה נחלקו ראשונים, שיש סוברים שאין בו אלא לאו (רמב"ם ספר המצות שם, וכלי המקדש שם, וסנהדרין יט ד אות לב; חינוך מצוה שפט; זהר הרקיע לאוין אות קנה); ויש סוברים שיש בו מיתה (ראב"ד שם; רבנו מיוחס במדבר א נא, ושם יח ג, וראה סמ"ג שם). על פרטי הדין ראה ערך לוי.

מעשר-ראשון (ראה ערכו), שנאמר בתורה שנותנים אותו ללויים (ראה ערך מעשר ראשון), רבי אלעזר בן עזריה אומר שניתן לכהן (ברייתא יבמות פו א, ב ושם נתבאר), היינו: אף לכהן (גמרא שם), לפי שבכ"ד מקומות נקראו הכהנים לויים (רבי יהושע בן לוי שם ב, ובירושלמי מעשר שני ה ג), ואף הם במשמע לויים שבכתוב (רש"י חולין קלא ב ד"ה אף לכהן); רבי עקיבא חולק, ואומר שאינו ניתן לכהנים (ברייתא שם), ודורש כן מן המקרא (ראה גמרא שם, וראה ערך הני"ל), וכן הלכה (רמב"ם מעשר א א, ד; שו"ע יו"ד שלא יט).

ומכל מקום אין כהנים צריכים לתת מעשר-ראשון (ראה ערכו) שלהם שהפרישו מטבלם ללויים (ספרי במדבר יח כח; ירושלמי מעשר

- אבל תרומה של תורה וחלה של תורה אין אוכל אותה אלא כהן המיוחס על פי שני עדים (רמב"ם אסורי ביאה שם א,ב,ד; מאירי שם כג ב וכד ב; טוש"ע אה"ע ג ב), שהלכה כרבי יהודה (ביאור הגר"א אה"ע שם סק"א, וחקרי לב אה"ע ג (דף ח) בדעת הרמב"ם, ראה שם בטעם שפסק כן), או שאמנם הלכה כחכמים, אלא שאף חכמים לא אמרו שמעלים לכהונה על פי עד אחד אלא לתרומה דרבנן (מאירי שם; מגיד משנה שם א, ור"ן שם בדעת הרמב"ם).

לנשיאת כפים מעלים להלכה אפילו על פי עד אחד (רמב"ם אסורי ביאה כ יג; פסקי ריא"ז כתובות שם; טוש"ע אה"ע ג ב), וכן לקרוא בתורה ראשון (רמב"ם שם; ריא"ז שם; טוש"ע שם).

על "חיה", אשה מילדת, שנאמנת לומר על הולד שכהן הוא, ראה ערך יחס: נאמנות החיה.

נאמנות אב על מי שבא ואמר: בני הוא זה, וכהן הוא - כגון שהאב ידוע שהוא כהן, ואומר כן על מי שאינו מוחזק כבנו, שהוא בנו, ושהוא כהן כשר (תוספות כתובות כה ב ד"ה הרי, ורמב"ן ושאר ראשונים שם) - לרבי חייא אינו נאמן להאכילו בתרומה (ראה ברייתא וגמרא כתובות שם, וראה שם ירושלמי ב ז), לפי שקרוב הוא (גמרא שם).

רבי חולק ואומר שנאמן להאכילו בתרומה, אף שאינו נאמן לענין יוחסין (ראה ערכו) להשיאו אשה, לפי שבידו (ראה ערכו) להאכילו תרומה (ברייתא שם), שהרי האב כהן הוא, והכל חולקים לו תרומה (רש"י שם ד"ה שיש).

הלכה כרבי, שנאמן האב להאכיל את בנו בתרומה (רמב"ם אסורי ביאה כ י; טוש"ע אה"ע ג ב), ולהיות בחזקת כהן (רמב"ם שם), לכל דיני כהונה (פסקי ריא"ז כתובות ב ה ח), לקרוא בתורה ראשון, ולישא כפיו (טוש"ע שם ובית שמואל סק"ז), אבל לא ליוחסין (רמב"ם שם ח), כדין עד אחד (בית שמואל שם); ויש שכתבו שאין הלכה כרבי, ואין האב נאמן להאכיל את בנו בתרומה, אלא אם כן היה מסיח-לפי-תומו (ראה ערכו. מאירי קדושין עט ב).

נאמנותו על האומר על עצמו שכהן הוא - אינו נאמן (משנה עצמו כתובות כג ב; רמב"ם אסורי ביאה כ יג; טוש"ע אה"ע ג א) ליתן לו תרומה (רש"י שם ד"ה אין), ואין מעלים אותו לכהונה על פי עצמו, ולא יאכל בקדשי הגבול (רמב"ם שם; טוש"ע שם), אפילו בתרומה דרבנן (רמב"ם וטוש"ע שם).

בטעם הדבר יש שכתבו, שהוא משום שחשוד לשקר בדבר זה, מכיון שיש בו שבח יוחסין, וריוח מתנות כהונה לו ולזרעו לדורותיו (שו"ת מהר"ם ד"ל סי' שכה אות י, הובא ברא"ש גיטין ה יב, ובשו"ת הרשב"א א תתלו. וראה רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה כא ד).

אף לענין קריאה בתורה ראשון ולנשיאת כפים כתבו ראשונים שאין מעלים אותו לכהונה על פי עצמו (רמב"ם שם; סמ"ג לא תעשה קכב; טוש"ע שם), שאינו נאמן בשום דבר על פי עצמו (מגיד משנה שם), וכן איסור תורה הוא לדעתם להעלות זר לתורה ראשון במקום כהן (ספר פני משה אה"ע שם סק"א בדעת הרמב"ם).

ויש חולקים וסוברים שמאמינים אדם על פי עצמו לקרוא בתורה ראשון, שאין בכך כלום (השגות הרמ"ד שם, הובא במגיד משנה שם), שלדעתם אין איסור בדבר אף אם אינו כהן (חלקת מחוקק שם סק"א), ואין חוששים שמא יעלו אותו מקריאת התורה לתרומה דרבנן, שאין אנו חוששים כל כך משום תרומה דרבנן (רמ"ד שם),

הולד מדין כהונה (שמואל כתובות יג ב, ויבמות ק ב; רמב"ם אסורי ביאה כ יט, כ; טוש"ע אבן העזר ג ט), שאינו עובד עבודה במקדש (יבמות שם; רמב"ם שם; רשב"א ושאר ראשונים כתובות שם; טוש"ע שם), ולא נושא את כפיו (רא"ה ומאירי ופסקי ריא"ז כתובות שם; שו"ת הרא"ש לב טז), ולא אוכל בתרומה (ראשונים כתובות שם; שו"ת הריב"ש רכט ורלא; טוש"ע שם), אף שהוא כהן ודאי, הואיל ואינו יודע מי הוא אביו שיתייחס לו (רמב"ם שם), שנאמר: וְהִיָּתָה לוֹ וְלִזְרָעוֹ אֲחִירָיו בְּרִית פְּהֻנָּה עוֹלָם (במדבר כה יג), מי שזרעו מיוחס אחריו (גמרא שם ושם), שניכר זרעו שהוא שלו (רש"י יבמות שם ד"ה אחריו), יצא זה שאין זרעו מיוחס אחריו (גמרא שם).

דין זה אינו אלא מדרבנן, שגזרו חכמים לשתקו מדין כהונה (גמרא יבמות שם; רמב"ם שם יט), והדרשה אינה אלא אסמכתא (ראה ערכו. גמרא שם), ולכן אם נטמא כהן זה למתים, או נשא גרושה - לוקה (רמב"ם שם כ; טוש"ע שם), שאין כאן ספק היתר (רמב"ם שם), וכשר הוא לענין יוחסין (ראה ערכו. ראה כתובות שם, ורש"י ד"ה הולד).

בירושלמי חולקים בעיקר הדין, ואמרו שאף ולד שנולד בדרך זנות כשר להיות אפילו כהן גדול (ירושלמי כתובות א ט, לפירוש נועם ירושלמי שם, אבל במראה הפנים שם פירש כהבבלי).

כשנולד דרך לא פסלו חכמים כהן שאין ידוע מי הוא אביו אלא נישואין כשנולד בדרך זנות, אבל הנולד דרך נישואין, כגון אשה שנתאלמנה מבעלה כהן, ולא שהתה ג' חדשים, ונישאת לכהן, וילדה ספק בן ט' לראשון ספק בן ז' לאחרון, לא גזרו בו, וכשר להיות אפילו כהן-גדול (ראה ערכו. יבמות ק ב; רמב"ם אסורי ביאה כ יט; טוש"ע אה"ע ג ט).

על פי עדות

בירור יחוסו של כהן להכשירו לעבודה על גבי להכשירו לעבודה המזבח, כתבו ראשונים שצריך שני עדים (רמב"ם אסורי ביאה כ ב, ותשובות הרמב"ם [בלאו] תמ; רבינו תם בספר הישר [שליוגרא] ל), שאין משמש במקדש אלא כהן מיוחס בלבד (תשובות הרמב"ם שם), ואיזהו כהן מיוחס, זה שהעידו עליו שני עדים שהוא כהן בן פלוני הכהן, ופלוני בן פלוני הכהן, עד איש שאינו צריך בדיקה, והוא הכהן ששימש על גבי המזבח (רמב"ם אסורי ביאה שם).

בירור יחוסו לשאר דיני כהונה נחלקו תנאים: חכמים אומרים שעד אחד נאמן להעלות אדם לכהונה (תנא קמא במשנה כתובות כג ב, ובברייתא שם כד א, ובתוספתא ב ז; רבי אלעזר במשנה שם, ובתוספתא ח), להאכילו בתרומה (ברייתא שם), ורבי יהודה אומר שאין מעלים לכהונה על פי עד אחד להאכיל בתרומה, עד שיהיו שם שני עדים (משנה ובברייתא שם, לתירוץ האחרון בגמרא שם כד ב, וכן פרש"י במשנה שם ד"ה רבי יהודה ומאירי שם).

ויש מהאמוראים סוברים שאף לדעת רבי יהודה מעלים לכהונה על פי עד אחד לתרומה (ראה גמרא שם כד א, לתירוץ רב ואב"י ורבא). להלכה יש מהראשונים סוברים שמעלים לכהונה על פי עד אחד, אפילו לתרומה ולחלה של תורה (פסקי ריא"ז ור"ן כתובות כד ב; מגיד משנה אסורי ביאה כ א, בשם יש מפרשים; ר"י קורקוס תרומות ו ב, בשם אחרים), לפי שהלכה כחכמים (ר"ן שם); ויש מהראשונים סוברים שאין מעלים על פי עד אחד אלא לתרומה דרבנן - כגון תרומה בזמן הזה, לסוברים שאינה אלא מדרבנן (ראה ערך תרומות ומעשרות)

משום חשש פסולי-קהל (ראה ערכו), או משום חשש פסולי כהונה (ראה ערך יוחסין) - בכהן שהוחזק לאכול תרומה, או לשאת כפיו, או לעלות לתורה ראשון, וכיוצא בזה, אם מעלים אותו על פי חזקה זו ליוחסין, ועוד, ועל כל זה ראה ערך יוחסין: בחזקה.

לענין איסורי כהונה כתבו אחרונים שמי שהוחזק ככהן, שקרא בתורה ראשון, ונשא כפיו, וחתם עצמו באגרותיו בשם כהן, שוב אינו יכול לומר שאינו כהן כדי לישא גרושה, או לעבור על אחד משאר איסורי כהונה, שהרי כבר הוחזק ככהן, וסוקלים ושוברים על החזקות (ראה ערך חזקה (ד). שו"ת מהרי"ט א קמו וקמט; שו"ת מהרש"ש ג נד, ועוד, וראה לבוש סוף אה"ע).

כתבו ראשונים שהכהן חייב לעשות מעשה לפחות לעשות מעשה המחזיק את עצמו בכהונה פעם בשנה להחזיק את עצמו בכהונה, כגון ליטול מתנות כהונה, או לשאת כפיו (רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה ב ג, הובא במגן אברהם או"ח קכח ס"ק עה, על פי חולין קלג א באב"ל), כדי שלא ישתכח הדבר שהוא כהן (רש"י חולין שם ד"ה לאחזוק). ויש שלא הזכירו חיוב, אלא שכתבו שאף כהן צנוע, שאין דרכו ליטול מתנות כהונה בזמן שיש שם כהנים רבים, מכל מקום אם היה במקום שאין מכירים בו שהוא כהן - יטול, כדי שידעו שהוא כהן (רמב"ם בכורים ט כב; טוש"ע יו"ד סא יא, וכעין זה במאירי שם).

ויש שנראה מדבריהם שאין צריך להחזיק עצמו בכהונה, אלא שאם כשאנו נוטל יאמרו עליו שאינו כהן - צריך ליטול, כדי להחזיק את עצמו ככהן (ראה תוספות שם ד"ה לבר, ומגן אברהם שם בדעתם¹⁷).

בחזקת משפחה אמרו, שמי שהוחזק אביו ככהן, הרי הוא בחזקת אביו (כתובות כו א; רמב"ם אסורי ביאה כ טו; טוש"ע אה"ע ג ו), שבכל דבר הולכים אחר החזקה, ושוברים וסוקלים על החזקה (רמ"א שם), ודינו ככהני חזקה לאכול בתרומה דרבנן וכיוצא (ראה רמב"ם שם, ולהלן; בית שמואל שם ס"ק יד), ואין צריך לבדוק באמו, ואין חוששים שמא בן גרושה הוא (כתובות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), אבל כהן מיוחס אינו אלא מי שהעידו עליו שני עדים שהוא כהן בן פלוני הכהן (רמב"ם שם ב, ותשובות הרמב"ם [בלאן] תמ; מאירי קדושין סט ב), ושהוא כשר (תשובות הרמב"ם שם), ופלוני אביו הוא בן פלוני הכהן (רמב"ם שם ושם), ואף הוא היה כשר (תשובות הרמב"ם שם), עד כהן ששימש על גבי המזבח, שהוא אינו צריך בדיקה, שאילו לא בדקו בית דין הגדול אחריו לא היו מניחים אותו לעבוד (רמב"ם שם ושם).

כשהוחזק אביו ככהן, שמעמידים אותו בחזקת אביו, יש שכתבו שלא אמרו אלא כשהעידו שנים על האב שהוא כהן, או שהוחזק ככהן (רמב"ם שם; טוש"ע שם), אבל מי שבא ואמר כהן אני, ועד אחד מעיד שידוע באביו שהוא כהן, אין מעלים אותו לכהונה בעדות זו, שמא חלל הוא (רמב"ם שם; טוש"ע שם, וראה מגיד משנה וביאור הגר"א שם על המקור לכך).

בזמן הזה

אף בזמן הזה, שאין בית המקדש קיים, קדושת הכהנים במקומה עומדת, כגון לענין איסורם להיטמא למתים, שאסורים בזה מן התורה גם בזמן הזה, לפי שקדושתם קדושת עולם היא (תשובות הגאונים חמדה גנוזה נה, הובאה באוצר הגאונים ברכות עמ' 47, וראה שו"ת

וכתבו שכן המנהג (רמ"ד שם¹⁶). ויש מצדדים ליישב המנהג שאין חוששים להעלאה לתרומה, לפי שאין תרומה מצויה בינינו - בחוץ לארץ - עכשיו (ר"ן ומגיד משנה שם: אפשר, וסיימו שאעפ"כ אין ראוי לעשות כן). ואף להלכה יש סומכים על טעם זה שאין תרומה מצויה בינינו, וכתבו שכן נוהגים היום בכל מקום שאין תרומה נוהגת בו בזמן הזה, שנאמן על עצמו לקרוא בתורה ראשון (רמ"א אה"ע שם), אבל בארץ ישראל אינו נאמן (חלקת מחוקק ובית שמואל סק"ב. וראה חזון איש אה"ע ג).

במה דברים אמורים, בקריאת התורה, אבל לנשיאת כפים יש אומרים שאף בחוץ לארץ אינו נאמן, לפי שאינו נאמן על עצמו לדיני תורה, וזר הנושא כפיו עובר באיסור תורה, לדעתם (חלקת מחוקק שם סק"א; מגן אברהם או"ח ריש סי' קכח¹⁷); ויש אומרים שנאמן אף לישא את כפיו (רמ"א שם: וכן נוהגין; לבוש שם), אף שהוא איסור תורה, לפי שאין חוששים שזר הוא ונושא כפיו באיסור, הואיל ואין לו הנאה בדבר (בית שמואל שם).

המסיח לפי תומו היה מסיח-לפי-תומו (ראה ערכו) ואמר על עצמו שכהן הוא - נאמן (כתובות כו א; רמב"ם אסורי ביאה כ יד; טוש"ע אה"ע ג א) לאכול בתרומה דרבנן, אבל לא בתרומה דאורייתא (בבא קמא קיד ב; פסקי ריא"ז כתובות ב ה יג; בית שמואל סק"ו; ביאור הגר"א סק"ב. וראה ערך מסיח לפי תומו), ונאמן גם לקרוא בתורה ראשון, ולשאת כפיו (רמב"ם וטוש"ע שם; בית שמואל שם בנשיאת כפים), אף שהוא איסור תורה לזר לשאת כפיו, לסוברים כן, לפי שאין לו הנאה בדבר זה, ואינו חשוד לשקר (בית שמואל שם, וראה חזון איש אה"ע ב סק"י).

על פי חזקה

המוחזקים ככהנים, על פי הנהגתם, שנוהגים בדיני כהונה, או על פי משפחתם, ואין עדות גמורה על יחוסם, נקראים בהלכה "כהני חזקה", בניגוד ל"כהן מיוחס" (ראה רמב"ם תרומות ו ב, ואסורי ביאה כ א, ובפוסקים בכמה מקומות), שהוא כהן גמור לכל דבר, לשמש במקדש, ולאכול בקדשי קדשים ובקדשי הגבול של תורה, ואילו כהני חזקה אינם אוכלים אלא בתרומה דרבנן ובחלה דרבנן, ולא בתרומה ובחלה של תורה (רמב"ם שם ושם; תשובות הרמב"ם [בלאן] תמ; מאירי קדושין סט ב), ואין צריך לומר בקדשי המקדש, וכל שכן שאינם עובדים במקדש (תשובות הרמב"ם שם; מאירי שם).

וכן כתבו ראשונים לענין מצורע (ראה ערכו) - שגזירת הכתוב היא שאינו טמא עד שיאמר לו הכהן: טמא אתה (ראה ערך נגעי אדם) - שאינו טמא עד שיטמא אותו כהן מיוחס (רמב"ם תרומות ז ט, וראה רדב"ז שם); ויש שנראה מדבריהם שנטמא אף על פי כהני חזקה (ראה ראב"ה סוף סי' תתמ. וכן נקטו בשאלת יעבץ א קלו וכמה אחרונים, שנטמא על כל פנים מספק, ראה ערך טהרת מצורע).

סוגי החזקות חזקה לכהונה מצינו בשני אופנים: על פי הנהגה, במי שהוחזק לנהוג בדיני כהונה; על פי משפחה, במי שהוחזק כבן למשפחה של כהנים, וכדלהלן:

חזקת הנהגה בחזקת הנהגה דנו בעיקר לענין יוחסין (ראה ערכו) - היינו להיות מוחזק בכך ככהן מיוחס הכשר לעבודה על גבי המזבח, או: להיות מוחזק בכשרות לענין נישואין, אם

¹⁶ ובמגיד משנה ובס' שלמה כתבו שהוא מנהג טעות. ¹⁷ וראה שם פירוש נאמן לישא כפיו עם כהנים אחרים, ראה ערך זר שם. ¹⁸ וכן פירש

בפלתי שם סק"ב דברי רמב"ם וטוש"ע שבציון הקודם, אבל במגן אברהם פירשם כדברי רבינו ירוחם הנ"ל.

הכהנים באחרים ברובם או בחלקם (ים של שלמה בבא קמא שם), או שחוששים שנתחללה אחת מאמותיהם (מגן אברהם שם). ולכן יש שנהגו בזמן הזה שלא לתת חלות חוץ לארץ לכהן, לפי שאין מחזיקים אותם בזמן הזה ככהנים בתורת ודאי (שו"ת מהרי"י וייל קצג: שמא, הובא בדרכי משה או"ח תנו ד, ובמגן אברהם שם, ובים של שלמה ובש"ך שם¹⁹).

וכן לענין פדיון-הבן (ראה ערכו), יש שכתב שראוי לכהן להחזיר את מעות הפדיון לאב הפודה מחשש גזל, שמא אינו כהן וגזל הן בידו, ואף צריך האב להחמיר ולפדות את בנו, הרי זה לפי שאי אפשר באחר, אבל מכל מקום הכהן אין כוחו יפה להפקיע ממון האב בחזקתו הגרועה (שאלת יעבץ שם: כמעט שאני אומר דמדינא²⁰), וכן יש לו לאב לפדות את בכורו שוב ושוב מכל כהן שיוכל למצוא, כדי לצאת ידי כל ספק אפשרי (שאלת יעבץ שם, וראה ערך פדיון הבן. וראה דברי חמודות בכורות א ט, וגליון מהרש"א יו"ד שה יח).

• ורבים חולקים וסוברים שאף הכהנים שבזמן הזה כהנים הם בתורת ודאי (קריית ספר איסורי ביאה כ; שו"ת מהרי"ט א קמט ופה; חות יאיר קסו; חקרי לב אה"ע ב; חתם סופר קובץ תשובות ס, וחינושי כתובות כה ב, וראה שדי חמד כללים מערכת כ צב שכן דעת הרבה אחרונים), ובחזקת כהנים כשרים הם, שכל המשפחות בחזקת כשרות (מהרי"ט שם; חתם סופר שם), וכהנים הם לכל דבר, אף לדיני תורה, שהרי סומכים עליהם בפדיון-הבן (ראה ערכו) שהוא מן התורה (קריית ספר שם; חות יאיר שם; חתם סופר שם, וראה חתם סופר יו"ד סוף סי' רצא), ורק מדרבנן החמירו עליהם שלא לאכול בתרומה של תורה (קריית ספר שם; מהרי"ט שם; חתם סופר שם), ואילו היו ספק כהנים לא היו נותנים להם תרומות ומעשרות, וזרוע-לחיים-וקבה (ראה ערכו), ופדיון בכור אדם, שהמוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו), ולא היו נושאים כפים ומברכים (מהרי"ט שם, וראה לעיל, וראה ערך נשיאת כפים).

מהרש"ם וקמט בארוכה, וראה ערך טומאת כהנים). ויש שדרשו כן מן הפסוק: קָדַשׁ יִהְיֶה לָךְ (ויקרא כא ח), אף על פי שאין קרבנות להקריב (פסיקתא זוטא שם).

יחוסם כל הכהנים בזמן הזה בחזקה הם כהנים, ואינם מיוחסים (ראה לעיל: על פי חזקה. רמב"ם אסורי ביאה כ א, ותשובות הרמב"ם [בלאון תמ], ולכן אינם אוכלים אלא בתרומה דרבנן, כדין "כהני חזקה", אבל לא בתרומה ובחלה של תורה (רמב"ם שם), היינו שאף לעתיד לבא, כשיחזרו תרומות ומעשרות להיות מן התורה, לא יאכלו בהם על פי החזקה (שו"ת מהרי"ט א קמט ד"ה ומעתה, לשיטת הרמב"ם שתרומה בזמן הזה דרבנן, ראה ערך תרומות ומעשרות). ולא יחזיקום ככהנים מיוחסים לעתיד לבא עד שיתברר יחוסם על פי נביא (מאירי קדושין סט ב).

וכתבו ראשונים, שבימות-המשיח (ראה ערכו), כשתתישב מלכותו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פיו ברוח הקודש שתנוח עליו, שנאמר: וַיָּשֶׁב מִצְרָיִם וּמִטָּהָר פָּסַף וְטָהַר אֶת בְּנֵי לֵוִי, ובני לוי מטהר תחילה, ואומר: זה כהן מיוחס, וזה לוי מיוחס, ודוחה את שאינם מיוחסים (רמב"ם מלכים יב ג), לפי שאין כהנים כשרים לעבודה אלא מיוחסים (רדב"ז שם; מהרי"ט שם ד"ה ויש לי תימא).

בזמנינו אנו "בזמן הזה" ממש, בזמננו, נחלקו אחרונים אם עדיין דין הכהנים כדין כהני חזקה שבזמן התלמוד:

• יש סוברים שאינם חשבים כהני חזקה, אלא כספק כהנים (ים של שלמה בבא קמא ה לה, ושם חולין ח ד, הובא בש"ך יו"ד שכב סק"ט, ובט"ז ובמגן אברהם תנז סק"ט; תומים טו סק"ג ופלתי סא סק"ו; שאלת יעבץ א קנה, ומור וקציעה או"ח ריש סי' קכח, ואחרונים דלהלן), שדוקא בימי התנאים והאמוראים היו עדיין יחוסיהם בידיהם, אבל בזמננו מרוב אריכות הגלות והגזירות והגירושים קרוב לודאי שנתבלבלו

פֶּהַן גָּדוֹל

ראש הכהנים בעבודת בית המקדש, לענין מצוות ואיסורים ודינים האמורים בו

הפרקים:	• תפקידיו
• גדרו	• עבודתו במקדש
• הראוי לכהן	• קדושתו
• מינויו וסילוקו	• גדולתו וכבודו
• משיחתו, ריבוי וחינוכו	• שני כהנים גדולים

גדרו

ובתלמוד נזכר בשם "כהן גדול", בניגוד ל"כהן הדיוט" (ראה משנה יבמות כ א, סא א, פד א, ועוד הרבה. וראה משנה חוריות יב ב). הלכותיו בהלכה דנים על דיניו של כהן גדול בעבודת המקדש, ועל שאר תפקידיו, ועל מצוות ואיסורים הנוגעים בו, וכן דנים על אופן מינויו וקידושו לכהן גדול, ועל כבודו ושאר זכויותיו.

עבודות הקרבנות, יש מהן שאינן כשרות אלא בכהן גדול, כגון עבודת יום הכפורים (ראה ערכו, וראה להלן: עבודתו במקדש); ויש עבודות שאף שהן כשרות בכהן הדיוט, מכל מקום מצותן לכתחילה בכהן גדול (ראה להלן: עבודתו במקדש, ובערכים המיוחדים לכל עבודה).

שמו כהן גדול הוא הראש לכל הכהנים (רמב"ם כלי המקדש ד יב). במקרא נזכר בשם: וַהֲפֹחֵן הַגָּדוֹל (ויקרא כא י; במדבר לה כח; יהושע כ ו; מלכים ב יב יא; שם כב ד; חגי א א; זכריה ג א, ועוד); הַפֶּהַן הַמְּשִׁיחַ (ויקרא ד גה טז; שם ו טו); פֶּהַן הָרֹאֵשׁ (מלכים ב כה יח, ראה תרגום יונתן ורד"ק ורלב"ג שם, ותוס' יומא ט א ד"ה ולא, שהוא כהן גדול; ירמיה נב כד; עזרא ז ה, ועוד); נָגִיד בֵּית הָאֱלֹהִים (דברי הימים א ט יא; דברי הימים ב לא יג, ראה ירושלמי שקלים ה ב שהוא כהן גדול). ובכמה מקומות נזכר סתם בשם: הַפֶּהַן (ראה שמואל א א ט, ורד"ק ורלב"ג שם; ראה מלכים א א ח: צדוק הכהן, וחוריות יג א, שהיה כהן גדול; ראה מלכים ב יא ט: יהוידע הכהן, ושקלים ו ו, שהיה כהן גדול). במשנה

שיזכה בו כדי לקיים המצוה מספק. כהן גדול. 1. כז, טורים רמט-שם.

19. וראה ערך חלה שיש סוברים שנותנים, ושם טעמים אחרים למנהג שלא לתת. 20. ובגליון מהרש"א יו"ד שה ח כתב שאין זה ספק גזל, שרצון האב

חננאל מגילה ט ב; רש"י יומא ה א ד"ה ריבוי, שאינו ניכר שהוא כהן גדול אלא בזה שהוא מרובה בבגדים (ר"י מלוניל מגילה שם). והם כל הכהנים הגדולים ששימשו בבית שני, שלא היה שם שמן המשחה (ירושלמי הוריות ג ב, והובא ברבינו חננאל שם; רש"י ומאירי מגילה והוריות שם; ר"י מלוניל שם; רמב"ם פירוש המשניות שם, וכלי המקדש א ח), ואף בבית ראשון מימי יאשיהו ואילך, שנגזר שמן המשחה (ראה הוריות יב א. רש"י ור"י מלוניל מגילה ט ב; תוס' נזיר מז א ד"ה וכן; רא"ש שם ב).

הקרבת פר כהן אין הבדל בין כהן משוח בשמן המשחה למרובה בגדים אלא פר הבא על כל המצוות (משנה מגילה ט ב, והוריות יא ב; רמב"ם כלי המקדש ד יד), דהיינו פר כהן משיח (רש"י מגילה שם, ויומא עג א ד"ה פר כהן משיח; ראה רבינו חננאל יומא שם; תוס' מגילה ונזיר מז ב, ויומא נז א ד"ה אני, בשם ר"י; תוס' ישנים יומא עג א; המפרש ושיטה לחכמי איורא ורבינו פרץ ורא"ש נזיר שם; רמב"ם שם; ר"י מלוניל וריטב"א מגילה שם; מאירי מגילה והוריות שם), שמרובה בגדים אינו מביא פר (מגילה ט ב, הוריות יב א; ירושלמי מגילה א י, הוריות ג ב; רמב"ם שם ושגגות טו ו), אלא כשבה או שעירה כיחיד (רש"י ומאירי במשנה הוריות יא ב; שיטה ורבינו פרץ ורא"ש נזיר מז ב), לפי שנאמר בחיוב הפר: הַפְּשִׁיחַ (ויקרא ד ג) - למעט מרובה בגדים (הוריות יב א; ירושלמי מגילה א י, הוריות ג ב). ור' מאיר חולק בפר כהן משיח, שאף מרובה בגדים מביאו (מגילה ט ב), שנאמר: הַפְּשִׁיחַ (ויקרא שם. הוריות יא א; מגילה ט ב; ירושלמי שם ושם).

הלכה כחכמים שמרובה בגדים אינו מביא פר כהן משיח (רמב"ם כלי המקדש ד יד).

ויש מפרשים ש"פר הבא על כל המצוות" שאמרו הכונה להזאת דמו של פר העלם דבר של ציבור (ראה רש"י הוריות יא ב ד"ה אין בין, ושם יב ב ד"ה ופליג, וחק נתן ושער יוסף יא ב בדעתו; תוס' יומא נז א ד"ה אני, בשם ריב"א; שיטה ורבינו פרץ ורא"ש נזיר מז ב, בשם יש מפרשים), כלומר, שלשון זו כוללת, מלבד פר כהן משיח, גם פר העלם דבר (חק נתן ושער יוסף שם), שלדעתם דינה שנעשית על ידי כהן גדול (וראה תוס' שם; וראה שיטה ורא"ש נזיר שם), ולדעת חכמים דווקא על ידי כהן גדול המשוח בשמן המשחה, ולא על ידי מרובה בגדים, ולדעת ר' מאיר אף על ידי מרובה בגדים (ראה רש"י שם יב ב, ושם א ד"ה מרובה, וראה שער יוסף שם).

משוח בשמן המשחה ומרובה בבגדים שוים בפר יום הכפורים, ובעשירית האיפה של חבתי כהן גדול (מגילה ט ב, ורש"י מגילה ד"ה אלא), וכן בשאר דיני כהן גדול (הוריות יב ב; רמב"ם כלי המקדש ד יב).

כהן שעבר מלבד המשרה והתפקיד של כהונה גדולה יש בכהן גדול קדושה עצמית (ראה להלן: קדושתו), ואף כשאינו משמש עוד במשרת הכהונה הגדולה לא פקעה קדושתו, כפי שיבואר.

וישנם שני מיני כהנים גדולים: "כהן המשמש", ו"כהן שעבר" (ראה משנה מגילה ט ב, מכות יא א, הוריות ט ב, ושם יא ב). "כהן המשמש" הוא הכהן גדול המשמש כעת במקדש, ואילו "כהן שעבר" הוא כהן גדול ששימש בעבר במקדש, ועבר מכהונתו מחמת מום או זקנה (פירוש המשניות הוריות ג ד; ר"י מלוניל ומאירי הוריות ט ב), או מחמת טומאה (הוריות יג א; נזיר מז ב).

ויש מפרשים: כהן ששימש ביום הכפורים תחת כהן גדול שאירע בו פסול, ולאחר יום הכפורים חזר הראשון לכהונתו, ועבר השני

עבודת כהן גדול אינה כשרה אלא כשעבד בבגדי הכהונה המיוחדים לו, שמונה "בגדי זהב" בשאר ימות השנה, וארבעה "בגדי לבן" בעבודת יום הכפורים (ראה ערך בגדי כהונה, ולהלן: עבודתו במקדש. וראה ערכים: אבנט; אבני חשן ואפוד; אפוד; חושן; כתנת; מכנסים; מעיל; מצנפת; ציץ; אורים ותמים). על דינים אלה, ועל שאר הדינים המיוחדים לעבודת כהן גדול, ראה להלן: עבודתו במקדש, וערך: בגדי כהונה, ובערכים המיוחדים לכל עבודה.

הלאוין הנוהגים כמה מצוות לא תעשה נאמרו בכהן גדול, יתר על כהן הדיוט:

- לאו שלא לישא אלמנה (ראה ערך אלמנה לכהן גדול);
- לאו הבא מכלל עשה שלא לשאת בעולה (ראה ערך בעולה לכהן גדול);
- לאו שלא להיטמא למתים, אף לא לקרובים שכהן הדיוט מותר להיטמא להם (ראה ערך טמאת כהנים; טמאת קרובים: בכהן גדול);
- לאו שלא לגדל שערו פרע (ראה להלן: קדושתו. וראה ערך גדול פרע);
- לאו שלא לקרוע את בגדיו על מת (ראה להלן: קדושתו. וראה ערכים: פריעה ופרימה; קרועי בגדים);
- לדעת מקצת ראשונים אף הלאו: וּמִן הַמִּקְדָּשׁ לֹא יֵצֵא (ויקרא כא יב. ראה להלן: עבודתו במקדש; קדושתו).

קרבנות הנוהגים בו וכן מוטלים עליו חיובים מיוחדים של קרבנות: מנחת חנוך ביום שמתקרב לעבודה (ראה ערך מנחת חנוך. ולהלן: משיחתו, רבוי וחינוכו); מנחת חבתין [קרבן מנחה, עשויה על מחבת שהכהן הגדול מביא בכל יום], שחייב להביא בכל יום (ראה ערך חבתין [חבתי כהן גדול]); פר יום הכפורים (ראה ערכו) לחטאת, ואיל לעולה (ראה ערך אילו של אהרן) ביום הכפורים.

וכן אם חטא, חייב להביא פר כהן משיח, וכנגד זה פטור הוא מחטאת יחיד אם עבר עבירה המחייבת שאר אדם בחטאת (ראה ערך פר כהן משיח), וכן פטור הוא מאשם תלוי (ראה ערכו). ולדעת מקצת תנאים פטור הוא אף מקרבן עולה ויורד (ראה ערכו, וראה שם שיש סוברים שרק בטומאת מקדש וקדשיו פטור). על כל אלה ופרטי דיניהם ראה בערכים המתאימים, וראה להלן: קדושתו.

על איסורים ודינים הנוהגים בכל הכהנים, וכהן גדול בכללם, ראה ערך כהן, ובערכים המתאימים (ראה ערך גרושה לכהן; זונה; חלל; חללה, ועוד). על הרוצח בשוגג, שחוזר מגלות במיתת הכהן הגדול, ראה ערך גלות: מיתת הכהן הגדול.

כהן משוח ומרובה בגדים שני אופנים של כהנים גדולים הם: משוח בשמן המשחה ובגדים (משנה מגילה ט ב, והוריות יא ב).

• "משוח בשמן המשחה" - כשממנים כהן גדול מושחים אותו בשמן המשחה, ומלבישים אותו בגדי כהונה גדולה, שנאמר: וְהִכְהִינֵהוּ הַגָּדוֹל מֵאֲחָיו אֲשֶׁר יִצָּק עַל רֹאשׁוֹ שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וּמִלֹּא אֶת יָדָיו לְלִבָּשׁ אֶת הַבְּגָדִים (ויקרא כא י. רמב"ם כלי המקדש ד יב), והוא הנקרא כהן משוח (מאירי מגילה שם).

• "מרובה בגדים" - אם אין שם שמן המשחה מרבים אותו בבגדי כהונה גדולה בלבד (רמב"ם שם), ובלבישתם נתרבה ונתגדל על שאר הכהנים (פירוש המשניות לרמב"ם הוריות ג ד), ולפי שבעודו כהן הדיוט שימש בארבעה בגדים, ועכשיו נתרבה בעוד ארבעה בגדים ונעשה בהם כהן גדול, לפיכך נקרא מרובה בגדים (רבינו

היה גדול בחכמה, אין ממנים אותו על דעת שילמד אחר כך, שהרי צריך זמן לזה, ואינו דומה לממון, שברגע אחד יכולים להעשירו (חסדי דוד לתוספתא יומא שם).

אף לאחר המינוי, אם ירד הכהן גדול מנכסיו, אחיו הכהנים מגדלים אותו (יומא יח א), שלעולם צריך שיהא עשיר (רש"י הוריות שם ד"ה נשיא).

כל זה לא אמרו אלא למצוה, אבל אין אחד מכל אלו מעכב, ואם נתרבה לכהן גדול מכל מקום - נתרבה (רמב"ם כלי המקדש ה ב; מאירי הוריות ט א, חולין קלד ב). וכן אמרו, שבמקדש ראשון לא היו מעמידים כהנים גדולים אלא על פי התורה, כהנים מהוגנים (רש"י יומא יח א ד"ה במקדש ראשון, בפירוש שם), שהיו גדולים מאחיהם בנוי, ובכוח, ובחכמה ובעושר (רבינו חננאל שם); אבל במקדש שני היו נותנים שוחד למלך ומתמנים (ראה יומא יח ב, ושם ח ב, ושם ט א), אף על פי שלא היו בהם כל המידות הללו (רבינו חננאל שם). ומהם שהיו עמי הארץ (ראה שם יח א, וראה הוריות יג א), ורשעים (ראה שם ט א, שם יט ב). וכן דרשו על הפסוק: 'יִרְאֵת ה' תוֹסִיף יָמִים וְשָׁנוֹת לְשָׁעִים תִּקְצְרֶנָּה' (משלי יז), 'יראת ה' תוסיף ימים' - זה מקדש ראשון, שעמד ארבע מאות ועשר שנים, ולא שמשו בו אלא י"ח כהנים גדולים; ושנות רשעים תקצורנה - זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה, ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים גדולים (יומא ט א), שבשביל שהיו קונים את הכהונה בדמים היו שנותיהם מתקצרות (ספרי במדבר כה יב). ומכל מקום היתה עבודת יום הכפורים של בית שני כשרה בכהנים גדולים אלו, שכיון שנתמנו - נתמנו (חקרי לב או"ח קכב; אור שמח וחר המוריה כלי המקדש שם).

אומנות בזויה אין מעמידים כהן גדול לא ספר, ולא בלן, ולא בורסקי (קדושין פב א; רמב"ם מלכים א ו), לא מפני שהם פסולים, אלא מפני שאומנותם נקלה, והעם מזלזלים בהם לעולם (ראה שם; רמב"ם שם; מאירי שם), והרי צריך שיהא "הגדול מאחיו" (רמ"ה קדושין שם), ומשעה שיעשה מלאכה באחד מאלו יום אחד - נפסל (רמב"ם שם). וכן הדין בשאר אומנויות כיוצא באלו (ראה קידושין שם ומאירי שם; ראה רמב"ם שם), אלא שהכל לפי המקום והזמן, שאם נשתנה המנהג, ונעשתה אומנות זו משובחת, מעמידים ממנה (תשב"ץ א טז, בדעת הרמב"ם; שו"ת חיים שאל א פז). ויש שכתבו שאין דין זה אלא מדרבנן (קרית ספר שם).

מניי בנו תחתיו כהן גדול שמת, מעמידים תחתיו את בנו (ראה יומא עב ב; רמב"ם כלי המקדש ד כ), כמו בכל שררות ומינויים שבישראל, שהבן יורשם (ראה ערך חזקת שררה: בירושל. ראה רמב"ם שם ומלכים א ז). וכן אמרו: 'וְהִכְהִינָה הַמִּשְׁחָה תַּחְתָּיו מִבְּנָיו' (ויקרא ו טו) - מלמד שיהא הבן קודם לכל אדם (ספרא צו ג ב; יראים השלם תמז; ס"מ"ג עשין קפו). והוא שיהא הבן ממלא מקום אביו (רמב"ם שם), שנאמר: 'וְאֶשֶׁר יִמְלֹא אֹת יָדוֹ' (ויקרא שם) - בזמן שממלא מקומו של אביו הוא קודם לכל אדם, ואם לאו, יבוא אחר וישמש תחתיו (ספרא אחרי מות ה ח ה, הובא ברש"י ויקרא שם, וביראים השלם, ובסמ"ג שם).

ממלא מקומו הכונה בחכמה וביראה (רמב"ם מלכים א ז), וכן אם היה ממלא מקומו ביראה, אף על פי שאינו כמותו בחכמה, מעמידים אותו במקום אביו (ראה תוס' מנחות קט ב ד"ה חוניו; רמב"ם שם; מאירי יומא שם), ומלמדים אותו (רמב"ם מלכים שם), אבל אם היה ממלא מקומו בחכמה ולא ביראה, אין ממנים אותו (מדרש הגדול דברים יז כ, וראה חינוך תצז).

ממנה, שהראשון קרוי "כהן המשמש", והשני "כהן שעבר" (רש"י יומא עג א ד"ה וכולן; רבינו חננאל יומא שם; פירוש המשניות וריטב"א מגילה ט ב; ר"י מלוניל ומאירי מגילה שם).

כהן גדול שנמשח בשמן המשחה ועבר מעבודתו מחמת מום (רמב"ם שגגות טו ז, ופירוש המשניות הוריות ג ד; ר"י מלוניל ומאירי הוריות ט ב), אפילו מום קבוע (ראה ר"י מלוניל שם), או מחמת זקנה (רמב"ם שם ושם; מאירי שם), ואחר כך חטא, מביא פר כהן משיח (משנה הוריות שם; רמב"ם שגגות שם), לפי שעומד הוא בקדושתו, ששמן המשחה שנמשח בו אין פעולתו בטלה (פירוש המשניות שם). ולמדו כן מריבוי הכתוב בפר כהן משיח: 'עַל חֲטָאתוֹ' (ויקרא ד ג. ספרא ויקרא דבורא דחובה ב ב ו; הוריות י א).

וכן מצווה כהן גדול שעבר מכהונתו על הבתולה, ואסור באלמנה (רמב"ם אסורי ביאה יז א).

ואין הבדל בין כהן משיח המשמש, לכהן משיח שעבר מפני מום או זקנה, אלא פר יום הכפורים ועשירית האיפה של כל יום, שאין מקריב אותן אלא כהן גדול המשמש בכהונה גדולה (רמב"ם שגגות טו ז), והוא המביא אותם משלו, ולא זה שעבר (רבינו חננאל מגילה ט ב), אבל לכל שאר דיני כהן גדול שוים הם (ראה רמב"ם שם; ר"י קורקוס שם). וכן לענין חזרת הרוצח מגלות במיתת כהן גדול (ראה ערך גלות: מיתת הכהן הגדול), חוזר אף במיתת כהן גדול שעבר מחמת מום (משנה מכות יא א, ופירוש המשניות שם; רמב"ם רוצח ז ט).

ויש מצדדים שכהן גדול שעבר מחמת מום דינו ככהן הדיוט, אלא שמכל מקום מביא הוא פר כהן משיח מריבוי הכתובים, וכן אסור באלמנה מגזירת הכתוב מריבוי "והוא", ולא אמרו שכהן שעבר דינו ככהן גדול לכל דבר אלא בכהן שני של יום הכפורים, שלא נפסל מעבודה (ראה לעיל. אהל משה (הורוי) ב נד, ושו"ת בית יצחק או"ח קיד, בדעת תוס'. וראה שיירי קרבן לירושלמי יבמות א א ד"ה זו הואיל; הורה גבר הוריות יב ב; תשובות רבי אליעזר גורדון טו אות טז).

הראוי לכהן

גדול מאחיו כהן גדול צריך שיהא גדול מכל אחיו הכהנים (רמב"ם כלי המקדש ה א), כמו שאמרו: 'וְהִכְהִינָה הַגְּדוֹל מֵאֲחָיו' (ויקרא כא י) - שיהא גדול מאחיו בנוי, בעושר, בכוח ובחכמה (ספרא אמור ב א א; תוספתא יומא (ליברמן) א ו; יומא יח א, הוריות ט א, חולין קלד ב; ירושלמי יומא א ג; תנחומא אמור ד; ויקרא רבה כו; רמב"ם שם).

במקום אחר אמרו: שיהא גדול בחמשה דברים, והוסיפו שיהיה גדול גם בשנים (תנחומא שם; ויקרא רבה שם, וראה יפה תאר ורד"ל שם); ויש מוסיפים: במראה (ספרא אמור ב א א; תוספתא יומא (ליברמן) א ו; ירושלמי שם; רמב"ם שם), או: בכבוד (ראה דקדוקי סופרים חולין קלד ב).

מהראשונים יש מוסיפים שצריך שיהא גדול אף בחסידותו (שער יוסף הוריות ט א, בשם רמ"ה); ויש שכתבו: ביראה (פירוש המשניות קאפח) יומא א ג).

אם אין לו ממון, כל הכהנים נותנים לו משלהם, כל אחד ואחד לפי עשרו, עד שיעשיר יותר מהעשיר שבכולם (רמב"ם כלי המקדש ה א; מאירי חולין קלד ב), ואמרו: מנין שאם אין לו, אחיו הכהנים מגדלים אותו, תלמוד לומר: 'וְהִכְהִינָה הַגְּדוֹל מֵאֲחָיו' (ויקרא כא י) - גדלו משל אחיו (יומא יח א, הוריות ט א, חולין שם). אבל אם לא

בפה (ראה פסקי תוס' יומא אות י; חקרי לב או"ח קכד, בדעת תוס'; ראה מנחת חינוך קפה סק"ב, ושם רסד סק"ל, בדעת תוס'; העמק שאלה קכו סק"ב, בדעת תוס').

• ויש סוברים שאין הדברים אמורים אלא בכהן שני של יום הכפורים, שלדעת הירושלמי אינו נמשח ולא מתרבה בבגדים, אלא מתמנה בפה, אבל כהן גדול קבוע אינו מתמנה אלא במשיחה, או ברכוי בגדים (העמק שאלה שם, וזבח תודה יומא יב ב, בדעת הרמב"ם).

העברה כשמעבירים כהן גדול ממשרתו, כתבו הראשונים **מתפקידו** שסילוקו הוא בפה, כמו המינוי (תוס' יומא יב ב ד"ה כהן, ושם זבחים יח א ד"ה הג"ה; פסקי תוס' יומא אות י).

יש מהראשונים שכתבו, שהסילוק תלוי בבית דין (ראה תוס' מגילה ט ב ד"ה ולא; תוס' ישנים (אריאל) ותוס' הרא"ש יומא יב ב, ושם עג א; וראה יריעות שלמה כלי המקדש ד יב); ויש שכתבו שתלוי הוא במלך ובאחיו הכהנים, כשם שמינויו תלוי בהם, לדעתם (תוס' יומא וזבחים שם; פסקי תוס' יומא שם).

משיחתו, ריבוי וחינוכו

משיחה וריבוי כשממנים כהן גדול מושחים אותו בשמן המשיחה, **בגדים** ומלבישים אותו בבגדי כהונה גדולה, שנאמר: וְהִלָּחֵן הַגָּדוֹל מֵאֲחֵיו אֲשֶׁר יֻצָּק עַל רֹאשׁוֹ שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וּמִלֵּא אֶת יָדוֹ לְלִבֵּשׁ אֶת הַבְּגָדִים (ויקרא כא י). ראה יומא ה א; רמב"ם כלי המקדש ד יב).

אם אין שם שמן המשיחה, מרבים אותו בבגדי כהונה גדולה בלבד, שנאמר: אֲשֶׁר יֻצָּק עַל רֹאשׁוֹ שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה וּמִלֵּא אֶת יָדוֹ לְלִבֵּשׁ אֶת הַבְּגָדִים (ויקרא שם), כשם שמתרבה בשמן המשיחה, כך מתרבה בבגדים (רמב"ם שם). ובבית שני, שלא היה שם שמן המשיחה, היה כהן גדול מתרבה בלבישת בגדים בלבד, שהיה לובש בגדי כהונה גדולה (רמב"ם שם א ח), וכן בבית ראשון מימי יאשיהו ואילך, שנגנז שמן המשיחה (ראה הוריות יב א).

אף קודם שנגנז השמן, אם נתרבה בבגדים בלבד, יש שכתבו שכשר הוא לעבודת כהן גדול (רמב"ן ויקרא טז לב, מכות יא א; מהרש"א מכות שם ב; שיח יצחק יומא ה א, בדעת תוס' ישנים שם); ויש שכתבו שבזמן שיש שם שמן, המשיחה מעכבת, שבמקום שאי אפשר במשיחה אינה מעכבת, אבל במקום שאפשר - מעכבת היא (צדה לדרך ויקרא שם; באר שבע הוריות יג א; אורח מישור נזיר מז א; פני יהושע בליקוטים יומא שם).

אפילו כהן גדול שהוא בנו של הכהן גדול שמת טעון משיחה, שנאמר: וְהִלָּחֵן הַמִּשְׁחָה תַּחְתָּיו מִבְּנָיו (ויקרא ו טו), ודרשו: אם משוח הוא, כהן גדול הוא, ואם לאו אינו כהן גדול (כריתות ה ב, הוריות יא ב; רמב"ם כלי המקדש ז).

ריבוי שבעה המשיחה והריבוי בבגדים עושים אותם שבעה ימים **ימים** רצופים (יומא ה א, ורש"י ד"ה ריבוי וד"ה משיחה; רמב"ם כלי המקדש ד יג; מאירי יומא שם), שנאמר בבגדים: שְׁבַעַת יָמִים לְלִבְשָׁם הִלָּחֵן תַּחְתָּיו מִבְּנָיו (שמות כט ל). יומא שם; רמב"ם שם), והוקשה משיחה לריבוי, שנאמר: וּבְגָדֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר לְאַהֲרֹן יִהְיוּ לְבָנָיו אֲחֵרֵי לְמִשְׁחָה בָּהֶם וּלְמִלֵּא בָּם אֶת יָדָם (שמות כט כט), מה

הבן קודם אפילו למי שהוא גדול ממנו בחכמה (שו"ת הרשב"א א ש; שו"ת הריב"ש רעא).

לא הבן בלבד יורש, אלא כל הראוי לירש (ראה רמב"ם כלי המקדש ד כ, ושם מלכים א ז), וכל הקודם בנחלה קודם (תוספתא שקלים (ליברמן) ב טו, והובאה בר"ש משאנץ לספרא צו ה ב; ראה ספרא שמיני פרק א ב; רמב"ם שם ושם; מאירי יומא עב ב²).

מנוי צעיר וזקן כהן פחות מבן עשרים יש שכתבו שאין ממנים אותו לכהן גדול, שאין ממנים כהן גדול אלא מי שראוי לעבודה, ופחות מבן עשרים הרי אין מניחים לו לעבוד אף ככהן הדיוט (ראה ערך עבודה. נודע ביהודה תנינא או"ח קיט).

כהן גדול שהזקין ואינו ראוי עוד לעבודה, או שנפל בו מום הפוסלו, מעבירים אותו ממשרת הכהונה הגדולה, וממנים כהן גדול אחר תחתיו (ראה לעיל: גדר: כהן שעבר).

כהן שחטא כהן גדול שחטא, מלקים אותו, ואין מעבירים אותו מגדולתו (ירושלמי סנהדרין ב א, הוריות ג א; רמב"ם כלי המקדש ד כב, סנהדרין יז ח), שאם עבר עבירה שחייבים עליה מלקות, מלקים אותו בבית דין כשאר חייבי מלקיות, וחוזר לגדולתו (רמב"ם כלי המקדש שם).

מינויו וסילוקו

החיוב למנותו מינוי כהן גדול לא נזכר בפירוש כמצוה בפני עצמה. ומכל מקום כתבו הראשונים שכשמת כהן גדול ודאי לא היו שוהים אפילו יום אחד בלא למנות כהן גדול אחר תחתיו (מאירי שקלים ז א); ויש שכתבו שמצוה מן התורה היא למנות כהן גדול, וממנים אותו לאלתר, שאין משהים את המצוה (ראה ערך זרזין מקדימין למצוות. חקרי לב או"ח קכד); ויש מי שכתב שאין חיוב למנות כהן גדול עד שבעה ימים לפני יום הכפורים, שאז צריכים להפרישו לקיום עבודת יום הכפורים, שאינה כשרה אלא בו, אבל קודם לכן הברירה ביד בית דין שלא למנות כהן גדול כלל (שו"ת בית שערים יו"ד שלד).

הממנים אותו אין מעמידים כהן גדול אלא בבית דין של שבעים ואחד (ראה ערך בית דין הגדול. תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ג ד; רמב"ם כלי המקדש ד טו; מאירי סנהדרין טו ב). ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שמינוי כהן גדול צריך שיהא מלבד על ידי הסנהדרין, גם על ידי אחיו הכהנים (רש"י יבמות סא א ד"ה מינה וריב"ן שם). ויש מהראשונים שכתבו שמינוי כהן גדול תלוי במלך ובאחיו הכהנים (תוס' יומא יב ב ד"ה כהן, ושם זבחים יח א ד"ה הג"ה; אגודה זבחים שם, בשם ר"י).

מינהו המלך, ולא מינוהו אחיו הכהנים והסנהדרין - נעשה כהן גדול בכך (ראה יבמות סא א).

צורת המנוי באופן המינוי אמרו בירושלמי לענין הכהן שמתקנים לשמש ביום הכפורים תחת כהן גדול שאירע בו פסול, שמתמנה בפה (ירושלמי יומא א א, מגילה א י, הוריות ג ב, הובא בתוס' יומא יב ב ד"ה כהן, זבחים יח א ד"ה הג"ה, וברבנו הלל לספרא פ' אחרי ח ד). ונחלקו המפרשים בדבר:

• יש סוברים שהדברים אמורים אף בכל כהן גדול, שמינויו הוא

ירושא מחיים; סדר הירושא.

2. על פרטי הדין בירושא הכהונה הגדולה ראה ערך חזקת שררה; בירושא;

שם טו), ונקרא: כֶּהֱן מְשֻׁנָּה (מלכים ב כה יח, ושם כג ד, ורד"ק שם; ירמיה נב כד, ורש"י שם), ועומד לימין כהן גדול תמיד לכבודו (ראה יומא לט א; רמב"ם שם), וכל הכהנים תחת יד הסגן (רמב"ם שם)⁴.

ענייני בית המקדש בכלל מוטלים על הכהן גדול, ומצינו שנקרא: נָגִיד בֵּית הָאֱלֹהִים (דברי הימים א ט יא; דברי הימים ב לא יג), והוא הממונה על הגזברים והאמרכלים שממונים על אוצרות המקדש, ועל הסגן הממונה עליהם (ראה ערכים: אמרכל; גזבר; סגן. ראה רמב"ם כלי המקדש ד טו ואילך).

לשכתו בית היה מוכן לכהן גדול במקדש, ונקרא לשכת כהן גדול (מידות ה ד; רמב"ם כלי המקדש ה ז), או לשכת פרהדרין (ראה משנה יומא ב א, שם ח ב; רמב"ם בית הבחירה ה יז. וראה ערך לשכות), וללשכה זו היו מפרישים את הכהן גדול שבעה ימים קודם יום הכפורים (משנה שם; רמב"ם עבודת יום הכיפורים א ג. וראה ערך פרישת כהן גדול). בירושלמי אמרו, לדעה אחת, שאף בכל ימות השנה היה כהן גדול לן שם כלילה (ירושלמי יומא א ב, חגיגה ב ד), אבל מהבבלי נראה שלא היה לן שם (ראה יומא י א).

ומהראשונים יש שכתב שכבודו ותפארתו של כהן גדול שיהיה יושב במקדש כל היום, ולא יצא אלא לביתו בלבד כלילה, או שעה או שתיים ביום (רמב"ם כלי המקדש שם, וראה הר המוריה שם).

ביתו של כהן גדול יש מהראשונים שכתב שצריך שיהיה בירושלים, ואינו זו משם (רמב"ם כלי המקדש ה ז).

תפקידיו מחוץ למקדש על תפקידיו של כהן גדול בעבודת הקרבנות במקדש, ואם היה עובד בכל יום, ראה להלן: עבודתו במקדש. על עבודת יום הכפורים, שמוטלת על הכהן גדול, ראה ערך עבודת יום הכפורים. על חיובו של כהן גדול להביא בכל יום מנחת חבתין, מחציתה בבקר ומחציתה בערב, ראה ערך חבתין.

מתפקידי הכהן גדול אף דברים ידועים בענייני ציבור שמחוץ לעבודת המקדש:

- אורים ותמים שנשאלים בהם לצורך הציבור, יש סוברים שאין נשאלים בהם אלא בכהן גדול (פירוש המשניות לרמב"ם יומא ז ה; ראה מאירי וריטב"א יומא עג א).
- בעגלה ערופה, שצריכים בית דין לצאת ולמדוד את העיר הקרובה אל החלל, יש מהתנאים סוברים שאף כהן גדול יוצא; ויש מהתנאים חולקים, שאין כהן גדול יוצא למדידת עגלה ערופה (סוטה מה א; סנהדרין יד ב; ירושלמי סנהדרין א ב), וכן הלכה (ראה רמב"ם רוצח ט א; מאירי שם ושם).

- כהן גדול רשאי לשבת בדין (משנה סנהדרין יח א; רמב"ם כלי המקדש ה ח).

- כהן גדול חייב להביא קרבן מיוחד, פר כהן משיח, על הוראתו בטעות להיתר בעבירות ידועות, אם היה ראוי להוראה, ועבר אותן עבירות על פי הוראת עצמו (ראה משנה הוריות ו ב; רמב"ם שגגות טו א. וראה ערך פר כהן משיח).

- הנהגת הציבור, יש שכתבו שמסורה היא לשני בני אדם: הנהגת העולם למלך, והנהגה מצד התורה לכהן גדול (מאירי סנהדרין יח א). וכתבו הראשונים שכהן גדול הוא שלוחם של ישראל לאביהם

ריבוי שבעה, אף משיחה שבעה (יומא שם). כיצד, לובש שמונה בגדים ופושטם, וחוזר ולובשם למחר, שבעה ימים, יום אחר יום, וכן המשיחה בשמן שבעה ימים, יום אחר יום (רמב"ם שם).

ולא אמרו שבעה אלא לכתחילה, אבל בדיעבד אפילו נתרבה שבעה ונמשח יום אחד, או נתרבה יום אחד ונמשח שבעה - כשר לעבודת כהן גדול ביום הכפורים (יומא שם, ורש"י ד"ה אין לי אלא). ומה שאמרו שנתרבה ונמשח, לאו דווקא שניהם, אלא זה או זה, שאף בנתרבה לחוד נעשה כהן גדול, וכן במשיחה לחוד (תוס' הרא"ש ותוס' ישנים יומא ה א, ושם יב א).

אם לא נמשח ולא נתרבה אפילו פעם אחת, אינו כהן גדול (ראה רמב"ם כלי המקדש ד יג; גבורות ארי יומא ה א; ליקוטי הלכות שם יב א), ודינו ככהן הדיוט להיטמא לקרובים ולכל דבר (ראה גבורות ארי שם; מנחת חינוך קפה סק"ב).

זמן לבישת הריבוי בגדים שאמרו, יש מהראשונים סוברים שאינו אלא בשעת עבודה, שעובד בשמונה בגדים (רש"י יומא ה א ד"ה ריבוי שבעה; ראה ר' אליקים יומא עג א, שם יב א; מאירי יומא יב א, מגילה ט ב, הוריות יא ב; ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שכהן גדול מתרבה בלבישת שמונה בגדים בלא עבודה (ראה רמב"ם כלי המקדש ד יג, וראב"ד ורדב"ז בדעתו).

אין כהן גדול נמשח אלא ביום, שנאמר: בַּיּוֹם הַמָּשָׁח אֹתוֹ (ויקרא ו יג. ספרא צו ג ג ד; רמב"ם כלי המקדש ד טו), וכן אם נתרבה בבגדים בלבד, אין מרבית אותו אלא ביום (רמב"ם שם, וראה סמ"ג עשה קעג)³.

בנוסף למשיחה ולריבוי, מצינו בכהן גדול בתחילת עבודתו "חינוך", במנחת חינוך שמביא כשמתמנה לכהן גדול.

כהן גדול אינו עובד תחילה בתורת כהן גדול עד שיביא עשירית האפיפה משלו, ועובדה בעצמו (רמב"ם כלי המקדש ה טז; יראים השלם תמו). וכן אמרו, שכשכהן גדול מתקרב לעבודה צריך הוא להביא שתי מנחות של עשירית האפיפה, אחת לחבתין שמביא כהן גדול בכל יום (ראה ערך חבתין), ואחת לחינוכו לעבודת כהן גדול (מנחות עח א, ורש"י ד"ה הא דלא, ותוס' ד"ה אחת), שנאמר: זֶה קֶרְבֶּן אֶהְרֹן וּבָנָיו אֲשֶׁר יִקְרְבוּ לָהּ בַּיּוֹם הַמָּשָׁח אֹתוֹ (ויקרא ו יג; רמב"ם שם), מקיש כהן גדול לכהן הדיוט, מה כהן הדיוט צריך חינוך (ראה ערך מנחת חינוך), אף כהן גדול צריך חינוך (מנחות שם לגירסת כתב יד מינכן (ולפנינו חסר)).

כהן גדול שעבד קודם שהביא עשירית האפיפה, עבודתו כשרה (תוספתא חגיגה (ליברמן) ב ט, סנהדרין (צוקרמאנדל) ז א; ירושלמי שקלים ז ג, לגירסת שלפנינו; רמב"ם כלי המקדש ה טז; תוס' ר"י הלבן יומא ה ב); ויש אומרים שעבודתו פסולה (ספרא צו פרשתא ג, לגירסת שלפנינו, וכן הגיה הגר"א בירושלמי שם).

תפקידיו

ראש הכהנים כהן גדול הוא ראש לכל הכהנים (רמב"ם כלי המקדש ד יב), ונקרא בכתוב: כֶּהֱן הָרָאשׁ (מלכים ב כה יח, וראה רד"ק שם).

וממנים לו סגן (ראה ערכו) שהוא לכהן גדול כמו משנה למלך (רמב"ם

לסגן, כגון ראש בית אב וראש משמר, ראה ערכים: כהן; משמרות כהונה; בתי אבות; ראשיהם וזקניהם.

3. על שאר פרטי הדין של משיחה בשמן המשחה, ואם קודמת היא לריבוי בגדים או שהיא לאחריו, ראה ערך משיחה. 4. על שאר הדרגות שמתחת

שמונה בגדים כהן גדול משמש בשמונה בגדים - ארבעה ככהן הדיוט: כתונת, ומכנסים, ומצנפת ואבנט, ונוסף עליהם: חושן, ואפוד, ומעיל וציץ (משנה יומא ע"ב; ראה רמב"ם כלי המקדש ח ב ואילך. וראה ערך בגדי כהונה ובערכים המתאימים). אם שימש בפחות משמונה בגדים אלו נקרא מחוסר בגדים, ועבודתו פסולה (ראה משנה זבחים טו ב; שם יח א; ראה תוספתא חולין (צוקרמאנדל) א יז; רמב"ם שם י ד), וחייב מיתה בידי שמים (רמב"ם שם) ⁷.

כשהוא אונן כהן גדול מקריב אף כשהוא אונן (משנה הוריות יב ב; רמב"ם ביאת מקדש ב ו), ואינו ככהן הדיוט אונן שעבודתו פסולה (ראה ערך אנינות: בעבודה במקדש).

וכן לענין שילוח קרבנות, אף על פי שאין אבל משלח קרבנותיו (ראה ערך אבלות), כהן גדול אונן משלח קרבנותיו, שכשם שהוא עצמו מקריב, כך עושה הוא כהן אחר שליח להביא עליו את קרבנותיו (בבא קמא קי א; רמב"ם כלי המקדש ד י).

אבל אין כהן גדול אוכל בקדשים כשהוא אונן (משנה הוריות יב ב; רמב"ם ביאת מקדש ח), וכן אינו חולק בקדשים לאכול מהם לערב (בבא קמא קי א; זבחים צט א; רמב"ם שם) ⁸.

שאר פסולי עבודה נוהגים אף בכהן גדול, כגון פסול טומאה (ראה ערך טמא: בעבודה במקדש. ראה זבחים טז ב; ופסול עבודתו כשלא קידש ידיו ורגליו שחרית (ראה ערך קדוש ידים ורגלים. תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) א יא, ויומא (צוקרמאנדל) א יז; זבחים יט ב; יומא ל ב; רמב"ם ביאת מקדש ה א; ופסול בעל מום (ראה נזיר מז ב; זבחים טז ב; ראה רמב"ם שגות טו ז).

• לדעת מקצת ראשונים יש לאו מיוחד בכהן גדול יציאה מהמקדש שלא יצא מן המקדש בשעת עבודתו, מהפסוק: וּמִן הַמִּקְדָּשׁ לֹא יֵצֵא (ויקרא כא יב), שלדעתם לא נאמר איסור זה אלא בכהן גדול (ראה השגות הראב"ד ביאת מקדש ב ה).

• ויש חולקים וסוברים שלא זו נהוג אף בכהן הדיוט, שלא יצא מן המקדש בשעת עבודה, ולא נכפל בכהן גדול אלא ללמדנו שהוא מקריב אונן, ולכן אף אם מת לו מת, ימשיך לעבוד, ולא יצא מן המקדש בשעת עבודה (רמב"ם ביאת מקדש ה א, ו, וספר המצות לא תעשה קסה; רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה, עג, קסג, ושרש ה, ובפירוש על התורה ויקרא י ז; חינוך קנא).

אכילת קדשים כהן גדול נוטל חלק בראש בחלוקת אכילת קדשים (משנה יומא יד א, ורש"י ד"ה ונוטל חלק; תוספתא הוריות (צוקרמאנדל) ב א; הוריות יב ב; רמב"ם כלי המקדש ה יב), אף על פי שלא הקריבם (רש"י הוריות שם ד"ה ונוטל חלק; מאירי יומא יז ב). כיצד, אומר: חטאת זו אני אוכל, אשם זה אני אוכל (יומא יז ב; תוספתא יומא (ליברמן) א ה; רמב"ם שם), עור קרבן זה שלי (ירושלמי יומא א ב). ואוכל שלא בחלוקה, אלא נוטל כל מה שירצה (רמב"ם מעשה הקרבנות י יח; ראב"ד לספרא צו פרשתא ב ח; סמ"ג עשין קפה), ונוטל את חלקו ראשון (פירוש המשניות (קאפח) יומא א ב).

ודווקא כשהיה הכהן גדול ראוי לאכול בשעת הקרבה, אבל אם

שבשמים, ונושא תפילה בעדם, ועל ידי תפילותיו וקרבנותיו הם מתכפרים (חינוך קלו). וכן מצינו שהיה הכהן גדול מתפלל תפילה קצרה על ישראל ביום הכפורים, ביציאתו מקדש הקדשים להיכל (משנה יומא נב ב, נג ב; רמב"ם עבודת יום הכיפורים ד א) ⁵.

עבודתו במקדש

עבודת הכהן יש מעבודות המקדש שאינן כשרות אלא בכהן גדול: הגדול

• כל עבודת יום הכפורים אינה כשרה אלא בכהן גדול (תוספתא הוריות (צוקרמאנדל) ב א; הוריות יב ב; יומא לב ב, ושם עג א; חולין כט ב; רמב"ם עבודת יום הכיפורים א ב), שהרי כל הפרשה של עבודת יום הכיפורים באהרן נאמרה (ראה רש"י יומא ה א ד"ה מה תלמוד לומר; ר' אליקים יומא לב ב).

• יש מעבודות הקרבנות שאף על פי שהן כשרות בהדיוט, מצותן לכתחילה בכהן גדול, כגון קבלת דמו של פר כהן משיח והזאתו בפנים, לחלק מהדעות (ראה ערכים: פר כהן משיח; הזאה א); וכן הזאת הדם של פר העלם דבר של ציבור ושל שעירי עבודה זרה, לחלק מהדעות (ראה ערכים: הזאה; פר העלם דבר; שעירי עבודה זרה) ⁶.

• אין כהן גדול נכנס לקדש הקדשים אלא ביום הכפורים בשעת העבודה (ראה ערך עבודת יום הכפורים. כלים א ט; רמב"ם ביאת מקדש ב א), אבל שלא בשעת העבודה - אסור, שנאמר: דְּבַר אֶל אֶהֱרֹן אֲחִיךָ וְאֵל יָבֹא בְּכָל עֵת אֶל הַקֹּדֶשׁ מִבֵּית לְפָרֶכֶת (ויקרא טז ב. רמב"ם שם ב). ואם נכנס בשאר ימות השנה, או אף ביום הכפורים שלא בשעת העבודה, חייב מיתה בידי שמים, שנאמר: וְלֹא יָמוּת (ויקרא שם. ראה מנחות כז ב; רמב"ם שם ג). וארבע פעמים נכנס הוא לשם ביום הכפורים, ואם נכנס פעם חמישית - חייב מיתה (תוספתא כלים (צוקרמאנדל) א ז; רמב"ם שם).

שאר העבודות בשאר כל ימות השנה, אם רצה כהן גדול להקריב, מקריב בכל קרבן שירצה, ואין אנשי המשמר יכולים לעכב על ידו (משנה יומא יד א, ורש"י ד"ה ושאר; רמב"ם כלי המקדש ה יב), שכהן גדול מקריב חלק בראש, כלומר, שהוא ראש להקריב כל חלק שיבחר (משנה יומא שם, ורש"י ד"ה מקריב; תוספתא הוריות (צוקרמאנדל) ב א, הובאה בבבלי יומא עג א), ומקריב ראשון לכל המקריבים (רמב"ם פירוש המשניות יומא שם).

בירושלמי נחלקו אם בפועל היה הכהן גדול עובד בכל יום:

• יש אומרים שבכל יום היה כהן גדול לובש בגדי כהונה גדולה, ובא ומקריב תמיד של שחר, ואם היו שם נדרים ונדבות היה מקריבם, והולך ואוכל בתוך ביתו, ובא ומקריב תמיד של בין הערבים, ולן בלשכת פלהדרין (ירושלמי יומא א ב, חגיגה ב ד, הובא בתוס' חגיגה יז א ד"ה אין, ובתוס' הרא"ש שם).

• ויש אומרים שלא היה כהן גדול עושה כן אלא בשבתות ובימים טובים (ירושלמי שם ושם), כלומר, שלא היה רגיל ללבוש בגדי כהונה ולבא לעבוד אלא בשבתות ובימים טובים, מפני כבוד היום, אבל אם רצה - מקריב בכל זמן שירצה (תוס' ותוס' הרא"ש שם).

5. על ברכת כהנים שכהן גדול מברך את ישראל עם שאר הכהנים במקדש, ואם מגביה בנשיאת כפים את ידיו למעלה מן הציץ, ראה ערך נשיאת כפים. 6. על שריפת פרה אדומה, שנחלקו בה אם טעונה היא כהן גדול או לא, ראה ערך שריפת פרה אדומה. על ההפרשה שמפרישים כהן גדול מביתו שבעה ימים קודם יום הכפורים, ועל עבודתו במקדש בימים אלה כדי להתרגל בעבודה, ראה ערך פרישת כהן גדול. על סדר עבודתו של כהן גדול ביום הכפורים, ועל עבודות

מסוימות הנעשות אף ביום הכפורים בהדיוט, ועל קריאת התורה של כהן גדול ביום הכפורים במקדש ועל ברכתיה, ראה ערך עבודת יום הכפורים. על שחיטת פרו של כהן גדול ביום הכפורים אם כשרה בור, ראה ערך פר יום הכפורים. 7. על ארבעה בגדי לבן שלובש כהן גדול ביום הכפורים בשעת עבודת היום ראה ערכים: בגדי כהונה; עבודת יום הכפורים. 8. וראה ערך אנינות: בעבודה במקדש, על פרטי הדין.

• ויש סוברים שהאיסור בפריעה הוא אף כשאנינה על מת (ראה רמב"ם ספר המצות לא תעשה קסג, וכלי המקדש ה ו, וראה לב שמח לספר המצות שם בדעתו; ראה מאירי יומא עג א, ברכות כ א; ראה חזקוני ויקרא שם), שאין האיסור משום אבלות, אלא בשביל העבודה כדי שיהא נאה (ספר המצות שם).

ומכל מקום בפרימה יש מהם שכתבו שהאיסור הוא כשקורע על מתו (רמב"ם לא תעשה קסד, וכלי המקדש שם; חינוך מ' קט); ויש שכתבו אף בפרימה שאסור בכל אופן (ראה ספר הבתים מגדל דוד לא תעשה קסד; ר"י קורקוס ביאת מקדש א טו, בדעת הרמב"ם; ראה חזקוני שם).

כהן גדול שמת לו מת, נחלקו תנאים: ר' יהודה אומר, שאינו בפריעה ובפרימה כל עיקר; ור' ישמעאל אומר שאינו פורם כדרך שבני אדם פורמים על מתייהם, אלא הוא פורם מלמטה, וההדיוט מלמעלה (הוריות יב ב; ספרא אמור ב א ג). וכן הלכה, שאינו קורע בגדיו כשאר הכהנים, אלא מלמטה, כנגד רגליו (רמב"ם כלי המקדש ה ו), ויוצא בזה ידי חובת קריעה (ראה רמב"ם אבל ח א).

אבלות בשאר דיני אבלות נחלקו הראשונים:

• יש מהראשונים סוברים שכהן גדול אין אבלות חלה עליו כלל (ר"ש בן היתום ותלמיד ר"י מפאריש ותוס' הרא"ש ומאירי מועד קטן יד ב; ניומוקי יוסף שם כו ב), כדרך שאין אבלות ברגל לשאר אדם (ראה ערך אבלות: אבלות בשבת וברגל. ר"ש בן היתום ותלמיד ר"י מפאריש שם), לפי ששמחת קדושתו של כהן גדול היא כשמחת הרגל (תוס' הרא"ש שם).

• ויש מהראשונים סוברים שכהן גדול חייב בכל דברי אבלות, אלא שאסור לו לקרוע בגדיו ולגדל פרע (רמב"ם אבל ז ה).

לוית המת בלוית המת נחלקו תנאים:

ר' יהודה אומר שכהן גדול שמת לו מת, אינו יוצא מן המקדש, שנאמר: וּמִן הַמִּקְדָּשׁ לֹא יֵצֵא (ויקרא כא יב). משנה סנהדרין יח א; ירושלמי סנהדרין ב א).

• ר' מאיר אומר: ומן המקדש לא יצא, עמהם אינו יוצא, אבל יוצא הוא אחריהם (ירושלמי שם; סנהדרין יט א), שאינו יוצא אחר המיטה (משנה שם; ספרא שמיני פרשת א כח), ממש, קרוב לה, שלא יתערב עם נושאי המטה (רמ"ה סנהדרין יח א; מאירי שם), אלא כשהמלוים יוצאים ממבוי אחד ונכנסים למבוי אחר, ואינם נראים מן המבוי הראשון, כהן גדול נגלה ונכנס למבוי הראשון (סנהדרין שם, ורש"י ד"ה הן נכסין).

הלכה כר' יהודה, שאין כהן גדול יוצא אחר המיטה מן המקדש, או מפתח ביתו (פירוש המשניות סנהדרין שם, ורמב"ם כלי המקדש ה ה, אבל ז ו, וכסף משנה כלי המקדש שם, בדעתו; מאירי שם), שלא אמרה תורה מקדש אלא מפני שעיקר ישיבתו של כהן גדול במקדש, אבל הוא הדין שלא יצא מביתו (מעשה רקח כלי המקדש ה ה).

ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש סוברים שאיסור זה שלא לצאת אחר המיטה לאו גמור הוא מן התורה (ראה ספר המצות לרס"ג לא תעשה רכו, ור"י פרלא שם, ובלא תעשה רטז בדעתו; ראה ספר המצות לרמב"ם לא תעשה קסה, וחידושי הר"ן סנהדרין יט א, בדעתו; ראה יראים השלם שכז, ותועפות ראם שם, בדעתו; ראה ספר הבתים לא תעשה קסה).

• ויש סוברים שאין האיסור אלא מדרבנן (רמב"ן ויקרא כא יב,

לא היה ראוי לאכול, אינו נוטל אפילו בעורות קדשים, כמו שאמרו בכהן גדול אונן, שאינו אוכל בקדשים, ואינו חולק בהם לאכול לערב (בבא קמא קי א).

במה דברים אמורים שכהן גדול נוטל חלק בראש, בקדשי המקדש, אבל בקדשי הגבול אחד כהן גדול ואחד כהן הדיוט חולקים בשוה (תוספתא יומא (ליברמן) א ה, הובאה בפירוש המשניות שם; רמב"ם כלי המקדש ה יב; מאירי יומא יז ב). והכונה בקדשי הגבול המתחלקים לאנשי משמר, כגון גזל הגר וחרמים, שאין כהן גדול נוטל בהם אלא כשאירעו במשמר שלו, ואז אינו נוטל אלא כאחד משאר הכהנים (חסדי דוד לתוספתא שם).

קדושתו

ביחס לשאר כהנים כהן גדול קדושתו יתירה על קדושת שאר הכהנים (ראה לחלן; דרשות רבנו יונה אמור עמ' רו), ונאסר אף בדברים שלא נאסרו לכהן הדיוט:

אסור לישא אלמנה (ראה ערך אלמנה לכהן גדול), ובעולה (ראה ערך בעולה לכהן גדול), ולהיטמא לכל מת, אף לקרובים שכהן הדיוט מיטמא להם (ראה ערך טמאת כהנים; טמאת קרובים: בכהן גדול), משום קדושתו (רבנו יונה שם; ראה חינוך רע, רעב; רבנו בחיי ויקרא כא י), שכל הכהנים קדושים, וכהן גדול קדש קדשים (חינוך שם ושם), וריבה בו הכתוב קדושה ומצוות יתירות (תוס' שאנץ בשיטה מקובצת בבא מציעא ל א).

ויש מונים במנין המצוות מצות לא תעשה מיוחדת: וְלֹא יִחַלְלֵךְ אֶת מִקְדָּשִׁי אֲלֵהֶיוּ (ויקרא כא יב), שישמור כהן גדול את עצמו בקדושה, ויזהר מכל האמור בפרשה, ואם לא עשה כן נקרא מחלל מקדש אלוֹקֵינוּ (יראים השלם שכת. הרמב"ם ושאר מוני המצוות לא מנו לאו זה).

פריעה ופרימה כהן גדול אינו פורע (משנה הוריות יא ב; תוספתא הוריות (צוקרמאנדל) ב א; הוריות יב ב; יומא עג א; רמב"ם כלי המקדש ה ו, ביאת מקדש א ו), דהיינו שאינו מגדל שער (רש"י יומא שם ד"ה לא פורע); ואינו פורם (משנה הוריות יא ב; שם יב ב; תוספתא שם; רמב"ם שם ושם), דהיינו שאינו קורע את בגדיו (רמב"ם שם), שנאמר: אֶת רֹאשׁוֹ לֹא יִפְרֹעַ וּבִגְדָיו לֹא יִפְרֹם (ויקרא כא י). רמב"ם שם).

יש שמנו לאוין אלה במנין המצוות (ספר המצות לרס"ג לא תעשה רכז רכה; יראים השלם שכא); ויש שלא מנו אלא את הלאוין שנאמרו בפריעה ופרימה בכהן הדיוט (רמב"ם ספר המצות לא תעשה קסג, קסד; סמ"ג לא תעשה שא; חינוך קמט, קט).

האיסורים של פריעה ופרימה נמנו בדברים שיש בהם הבדל בין כהן גדול לבין כהן הדיוט (תוספתא הוריות (צוקרמאנדל) ב א), ואף על פי שגם כהן הדיוט אסור בפריעת הראש ובקריעת בגדיו (ראה ערכים: פריעה ופרימה; קרועי בגדים; גדול פרע), כתבו הראשונים שבהדיוט אין איסור אלא בשעת ביאה למקדש, ואילו בכהן גדול אסור אף בזמן שאינו נכנס למקדש (רמב"ם ביאת מקדש א י, וספר המצות לא תעשה קסד; חינוך קמט, קנ; מאירי יומא עג א), כגון שאירע לו אונס, וצריך לעמוד מחוץ למקדש כמה ימים (חינוך שם קמט).

פריעה ופרימה שנאסרו בכהן גדול נחלקו בהן הראשונים:

• יש סוברים שלא נאסרו אלא פריעה ופרימה על מתו מחמת אבלות (ראה רש"י ויקרא כא י, ושם יומא עג א ד"ה לא פורע, ומזרחי וגור אריה ויקרא שם בדעתו; רמב"ן בספר המצות לא תעשה קסג, ובפירוש על התורה ויקרא שם, ושם י; חידושי הר"ן סנהדרין כב ב).

זמנים שכבוד המלך קודם לכבוד כהן גדול, וכהן גדול הוא שעומד לפני המלך (שער יוסף הוריות ח ב באחורי תרעא). ויש שכתבו בדעתם שלעולם כבוד כהן גדול קודם לכבוד מלך, ומן הדין המלך הוא שעומד מפני כהן גדול, אלא שמצוה על כהן גדול שלא יניח למלך לעמוד מפניו, אלא יכבדו ויושיבו ויעמוד הוא מפני המלך, מלבד בשעת שאלת אורים ותומים שמוכרח המלך לעמוד (ס' אהבת עולם (אלגזי) עמוד התורה דף ג; שרשי היס ג דף קסג, ודרכי היס דף קכ; עמק הנצי"ב לספרי פינחס עמ' רלט)¹⁰.

מנהגי כבוד כבוד כהן גדול נזכר בין בחיוב, במנהגי כבוד שונים שנהגים בו, ובין בשלילה, שלא לנהוג בו בפחיתות כבוד.

בחיוב, מצינו כמה מנהגי כבוד שנהגו בכהן גדול בשעת עבודתו במקדש:

- בזמן שכהן גדול נכנס להשתחוות, שלשה אוחזים בו: אחד מימינו, ואחד משמאלו, ואחד באבנים טובות של אפוד מאחוריו (משנה תמיד לג ב, ומאירי ורבי עובדיה מברטנורא שם; רמב"ם כלי המקדש ה יא), לכבוד כהן גדול, כדוגמת שר שסומכים אותו עבדיו בהיכנסו להיכל המלך (רא"ש שם). וכיון ששמע הממונה קול רגליו של כהן גדול שהוא יוצא, הגביה לו את הפרוכת, ואחר שיצא נכנסו אחיו הכהנים והשתחו ויצאו (משנה שם; רמב"ם שם).

- כהן גדול ביום הכפורים מקדש ידיו ורגליו מקיתון של זהב (משנה יומא מג ב; רמב"ם עבודת יום הכפורים ב ה), ולא מן הכיור, משום כבודו של כהן גדול (שם מה א; רמב"ם שם; ר' יהודה אומר: לעולם כהן גדול מקדש ידיו ורגליו מקיתון של זהב (משנה שם). הלכה כחכמים (רמב"ם שם).

- כהן גדול ביום הכפורים, כשעולה בכבש המזבח, עולה באמצע ויורד באמצע, ולא כשאר הכהנים שעולים במזרחו של כבש ויורדים במערבו, כדי שלא יהלכו במזבח שלא לצורך (משנה יומא מג ב, ורש"י ד"ה בכל יום), והטעם משום כבודו של כהן גדול (שם מה א), להראות את חשיבותו, שהוא כבן בית ומקיף לצורך ושלל לצורך (רש"י שם ד"ה והיום).

- בקריאת התורה שקורא כהן גדול במקדש ביום הכפורים (ראה ערך עבודת יום הכפורים), חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנו לסגן, והסגן נותנו לכהן גדול, שעומד ומקבל וקורא (משנה יומא סח ב; רמב"ם עבודת יום הכפורים ג י), וכל זה משום כבודו של כהן גדול, להראות שיש שררות הרבה למטה ממנו (יומא סט א, ורש"י ד"ה כולה).

- בזמן שכהן גדול רוצה להקטיר את אברי התמיד (מאירי תמיד לג ב), היה עולה בכבש והסגן בימינו, הגיע למחצית הכבש, אחז הסגן בימינו של כהן גדול והעלהו (משנה תמיד לג ב, הובאה מנחות צד א; רמב"ם כלי המקדש ה יא); ומושיט הכהן הראשון מן הכהנים המולכים את האיברים (ראה ערך הולכה: הולכת אברים. רש"י מנחות שם ד"ה הושיט) לכהן גדול את הראש והרגל של העולה, וסומך עליהם וזורקם לאש, וכך היו מושיטים לו את שאר כל האיברים (משנה שם; רמב"ם שם יג-יד). ואף על פי שאין סמיכה אלא בחיים ולא בשחוטים, סמיכה זו על האברים אינה אלא משום כבודו של כהן גדול (מנחות שם; רמב"ם שם).

והשגות לספר המצות שרש ה; ר"י קורקוס ביאת מקדש א טו, וכסף משנה כלי המקדש ה ה, בדעת הרמב"ם; חידושי הר"ן שם, בשם רמב"ן, שגזרו בכהן גדול שמא ייטמא, לפי שאינו מיטמא לקרובים, ומתוך שהוא בהול על מתו שמא יגע בו, אבל כהן הדיוט לקרוביו מיטמא הוא, ועל אחרים אינו בהול שייטמא להם (רמב"ן ויקרא כא יב).

מת שאינו קרובו כתבו הראשונים שמלוה אותו כהן גדול כדרכו, שאין לחשוש בזה לטומאה, שהרי אין המת מוטל עליו (ר"י מלוניל סנהדרין יח א; רבי עובדיה מברטנורא סנהדרין ב א).

גדולתו וכבודו

החיוב כהן גדול נוהגים בו גדולה יתירה, שנאמר: וְהָיָה הַגָּדוֹל מֵאַחֵיו (ויקרא כא י). רמב"ם כלי המקדש ה א, שיהיו אחיו הכהנים נוהגים בו גדולה (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד א), והוא חיוב מן התורה (מגילת אסתר לספר המצות סוף שרש ה).

אף מה שאמרו: וְקִדְּשֻׁהוּ (ויקרא כא ח) - לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון, ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון (גיטין נט ב), יש מהראשונים מפרשים "ליטול מנה יפה" בכהן גדול, כשחולק בקדשים עם שאר כהנים, שהרשות בידו לברור לו מה שירצה וליטול חלק יפה (ר"ן מגילה כד א; וראה רמב"ן ורשב"א שבעות ל א).

בגדי הכהונה של כהן גדול נאמר בהם: לְכַבֹּד וּלְתַפְאֶרֶת (שמות כח ב), והם מעין בגדי מלכות (רמב"ן ורבו בחיי שם).

הכהן הגדול עצמו כתבו ראשונים שאף הוא חייב לנהוג כבוד בעצמו, ולא יקל עצמו עם שאר העם (רמב"ם כלי המקדש ה א). ולעומת זה אמרו בכהן גדול המתפלל שמונה עשרה, ששוחה בכל ברכה וברכה, ולא כהדיוט ששוחה באבות ובהודאה בלבד (ברכות לד א, ב; ירושלמי ברכות א ח; רמב"ם תפלה ה י), שכל מה שהוא גדול יותר צריך להכניע ולהשפיל את עצמו (רש"י ברכות לד ב ד"ה כהן גדול).

קדימותו כהן גדול קודם למשוח מלחמה, ולסגן, ולאמרכל, לאחרים ולגזבר, ולראש משמר ולראש בית אב (תוספתא הוריות (צוקרמאנדל) ב י; הוריות יג א; ירושלמי שם ג ה; רמב"ם כלי המקדש ד יט), ואין צריך לומר לכהן הדיוט וללוי ולישראל (תוספתא שם), לפדותו מן השבי, ולהחיותו, ולכל ענין של מעלה וקדושה (הוריות שם; מאירי שם). וקודם כהן גדול אף לנביא (תוספתא שם ט; הוריות שם; ירושלמי שם), אם היו שניהם שוים בחכמה (פירוש המשניות לרמב"ם הוריות ג ח).

ביחס למלך מלך קודם לכהן גדול (תוספתא הוריות (צוקרמאנדל) ב ט; ירושלמי שם); ומצוה על כהן גדול לכבד את המלך, ולהושיבו ולעמוד מפניו כשהוא בא אליו, שכן מצינו בכהנים גדולים שהיו כפופים למלכים, וקוראים להם: אדוני המלך (רמב"ם מלכים ב ה; סמ"ג עשין קיד).

ומכל מקום כתבו הראשונים שאין כהן גדול בא לפני המלך אלא אם כן רצה, ואינו עומד לפני המלך אלא המלך עומד לפני כהן גדול, שנאמר: וְלִפְנֵי אֱלֹהֵינוּ יִצְמַח וְיִשָּׂא לֹא בְּמִשְׁפַּח הָאֲנָחִים (במדבר כז כא. רמב"ם שם; סמ"ג שם), אבל לא יעמוד המלך לפני כהן גדול אלא כששואל לו באורים ותומים (רמב"ם שם; סמ"ג שם), לפי שיש שם השראת השכינה ועומד מפניה, מה שאין כן בשאר

עשיר יותר מכל כהן אחר, ראה לעיל: הראוי לכהן. 10. על תלמיד חכם,

9. על גדולתו של הכהן גדול בעושר, שאם לא היה לו ממון נותנים לו עד שיהא

שאם אירע פסול ככהן גדול, נכנס הוא ומשמש תחתיו (יומא לט א; נזיר מז ב; סוטה מב א; הוריות יג א. וראה ערך סגן). וקודם יום הכפורים היו מתקנינים כהן אחר לעבודת יום הכפורים, שמא יארע ככהן גדול פסול, ויעבוד זה תחתיו (משנה יומא ב א, ורש"י ד"ה ומתקנין לו; רמב"ם עבודת יום הכיפורים א ג). ואף על פי שאין ממנים שני כהנים גדולים כאחת, במקום אונס לא הקפיד הכתוב (חקרי לב אר"ח קיד).

כהן שער כהן גדול שאירע בו פסול ביום הכפורים ומינו אחר מכהונתו תחתיו, לאחר יום הכפורים, כשעבר פסולו של הראשון, חוזר לכהונה גדולה (תוספתא יומא (ליברמן) א ד; יומא יב ב; הוריות יב ב; מגילה ט ב: חוזר לעבודתו; רמב"ם עבודת יום הכיפורים א ג). השני ששימש תחתיו נחלקו בו תנאים:

• ר' מאיר אומר שכל מצות כהונה גדולה עליו, שאינו פורע, ואינו פורס, ואינו מיטמא לקרובים, ומוזהר על האלמנה, ומשמש בשמונה בגדים (תוספתא שם; יומא יב ב, ורש"י ד"ה כל מצות), אלא שפר יום הכפורים ועשירית האיפה מביא הראשון (הוריות יא ב, ורש"י ד"ה ואין בין), לפי שאי אפשר להביא שנים (רש"י מגילה ט ב ד"ה אלא פר; מאירי מגילה שם).

• ר' יוסי חולק ואומר, שהשני אינו ראוי לא לכהן גדול, ולא לכהן הדיוט (תוספתא יומא (ליברמן) א ד; ירושלמי יומא א א, מגילה א י, הוריות ג ב), כלומר, שאינו משמש במקדש לא בשמונה בגדים ככהן גדול, ולא בארבעה ככהן הדיוט (רש"י יומא יב ב ד"ה אינו ראוי; ריטב"א יומא שם). לא ככהן גדול, משום איבה (יומא שם; הוריות יב ב), שלא יקנא בו הראשון על שגדל להיות כמותו (מאירי יומא עג א); ולא ככהן הדיוט, משום מעלין בקדש ואין מורידין (שם ושם), אבל כל מצות כהונה גדולה עליו (תוספתא שם), דהיינו שאסור בכל הדברים שכהן גדול אסור בהם, אלא שאינו עובד ככהן גדול (ראה פירוש קדמון באוצר הגאונים יומא עמ' 77; ריטב"א מגילה שם; כסף משנה עבודת יום הכיפורים א ג).

הלכה כר' יוסי (יומא יג א; ראה רמב"ם עבודת יום הכיפורים א ג, ור"י קורקוס וכסף משנה בדעתו; סמ"ג עשין רט; ספר הבתים (בלוי) ב עמ' קנד), שהראשון חוזר לעבודתו, והשני עובר, וכל מצות כהונה גדולה עליו, אלא שאינו עובד ככהן גדול (רמב"ם שם), ואם עבד - עבודתו כשרה (רמב"ם שם; הבתים שם). ואינו ראוי לכהן הדיוט משום מעלין בקדש ואין מורידין (סמ"ג שם; הבתים שם). ופר יום הכיפורים ועשירית האיפה אין מקריב אותם אלא הראשון (ראה רמב"ם שגגות טו ז).

ויש מהראשונים שפסקו כר' מאיר, ולדעתם לר' מאיר עובד ככהן גדול לכתחילה, ואינו חושש לאיבה (ריטב"א מגילה ט ב).

מת הכהן גדול הראשון לאחר שחזר לעבודתו, חוזר השני לעבודתו ככהן גדול, ומתמנה תחת הראשון (יומא יג א; רמב"ם עבודת יום הכיפורים א ג; מאירי יומא שם; ספר הבתים ב עמ' קנד).

ויש אומרים שאין השני מתמנה לכהן גדול, אם יש שם אחר שראוי יותר ממנו (תוס' הרא"ש יומא שם) ¹².

מחוץ למקדש כבוד כהן גדול בדרך חיוב נזכר אף בעניינים שמחוץ לבית המקדש:

• הרואה כהן גדול, אמרו בירושלמי שעומד מפניו משעה שרואהו עד שהוא נכסה ממנו, שנלמד מכבוד נשיא (ירושלמי בכורים ג ג, ופני משה שם); ויש גורסים שאינו עומד אלא עד שעובר ממנו (יחסי תנאים ואמוראים ערך חזקיה עמ' רמב); ויש שאינם גורסים בירושלמי: כהן גדול (ראה ירושלמי שעם פירוש הר"ש סירליאו. וראה גליוני הש"ס שם) ¹¹.

• כהן גדול שהולך לנחם אבלים, כל העם עוברים זה אחר זה, ומנחמים את האבל שעומד במעמדו (סנהדרין יח א, ורש"י ד"ה וכשהוא מנחם וד"ה וכשהוא), והסגן בימינו של כהן גדול, וכל העם בשמאלו, וכהן גדול באמצע (סנהדרין שם, ורש"י ד"ה והממונה). ואומר כהן גדול לאבלים: תנוחמו (שם יט א), והם מכבדים אותו כפי כוחם (רמב"ם כלי המקדש ד ט).

• וכן כהן גדול שמת לו מת, והוא עומד בשורה ומתנחם מאחרים, סגן מימינו וראש בית אב משמאלו (סנהדרין יט א; רמב"ם כלי המקדש שם ה), וכל העם אומרים לו: אנו כפרתך (משנה שם יח א; רמב"ם כלי המקדש שם, ואבא ז ו), כלומר: בנו תתכפר, ואנחנו תחתך לכל הראוי לבא עליך (רש"י סנהדרין שם ד"ה אנו כפרתך), והוא אומר להם: תתברכו מן השמים (משנה שם; רמב"ם שם ושם).

אף הכהן גדול עצמו מצינו שצריך לנהוג בעצמו בדרך כבוד: כהן גדול מסתפר מערב שבת לערב שבת (תענית יז א; סנהדרין כב ב; רמב"ם כלי המקדש ה ו). תספורת זו אינה משום המצוה של תורה שלא יגדל פרע (ראה לעיל: קדושתו), שאין פרע בפחות משלשים יום, אלא היא דרך כבוד בעלמא (חידושי הר"ן סנהדרין שם; יראים השלם רצא; ר"י קורקוס כלי המקדש שם).

כהן גדול מסתפר בתספורת מיוחדת נאה שאין כמותה; שמסתפר באופן שראשו של זה בצד עיקרו של זה (נדרים נא א; סנהדרין כב ב, ורש"י ד"ה יחידאה; רמב"ם כלי המקדש ה ו).

מניעת בזוי כבוד כהן גדול נזכר אף בדרך שלילה:

אין רואים כהן גדול כשהוא ערום; ולא בבית הכסא; ולא בבית המרחץ; ולא כשהוא מסתפר (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד א; רמב"ם כלי המקדש ה ג). וכתבו הראשונים שלא יכנס לבית המשתה, ולא לסעודה של רבים, אפילו הם של מצוה, אבל אם רצה הולך הוא לבית האבל (רמב"ם שם ד), והולך לסעודת הבראה של אבלים להברותם, ואחרים באים להברותו (תוספתא שם).

שני כהנים גדולים

מנוי שנים יחד אין ממנים שני כהנים גדולים כאחת (ירושלמי סנהדרין י ב; רמב"ם כלי המקדש ד טו), וכן אמרו: פְּיוֹם הַמִּשָּׁח אֶתּוֹ (ויקרא ו יג), אותו - אין מושחים שני כהנים גדולים כאחד (ספרא צו ג ד; ירושלמי יומא א א, מגילה א י, הוריות ג ב).

פעמים שממנים כהן גדול שני: סגן הכהן הגדול לכך הוא ממונה,

¹² כהן גדול שחלה או גלה, ושימש אחר תחתיו כמה שנים, ונתרפא הראשון או חזר, אם חוזר לעבודתו, ראה ערך חזקת שררה: איבוד החזקה.

¹¹ וראה באנציקלופדיה שקודם לכהן גדול עם הארץ, ראה ערך כבוד חכמים. וכיצד מתנחם מאחרים. ערך כהן גדול, כיצד הכהן הגדול מנחם אבלים, וכיצד מתנחם מאחרים.

פֶּהֶן הַמְּסִיעַ בְּבֵית הַגֶּרְנוֹת¹

האיסור לסייע בעבודה או לתת דבר אחר כדי ליטול מתנות כהונה ולויה, והאיסור לתת את המתנות למי שסייע

האיסור וגדרו

כהנים ולוים המסייעים בבית הרועים ובבית הגרנות ובבית המטבחים - לשמור את הבהמות של הרועים או להאכילן (רבנו גרשום בכורות כו ב ד"ה הכהנים), ולדוש ולזרות את התבואה בגורן, כדי שיתנו להם בכורות ותרומות ומעשרות, וזרוע-ולחיים-וקיבה (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה שנראה) - אין נותנים להם בשכרם תרומה ומעשר (תוספתא דמאי (ליברמן) ה כ; גמ' שם; ירושלמי דמאי ו ב, ועוד) ושאר מתנות (שאלות קלב; רמב"ם בכורות א יד). איסור זה הוא בין על הכהנים והלוים, שאסור להם לסייע בבית הגרנות כדי ליטול מתנותיהם (שאלות מד וקלב; רמב"ם תרומות יב יח; סמ"ג לאוין רנח; טור יו"ד שלא), ובין על הישראל שלא יתן להם בשכרם (רבנו מיוחס במדבר יח לב), ואסור לו להניחם שייסיעו, אלא נותן להם חלקם בכבוד (רמב"ם שם; סמ"ג שם; טור שם). ונזכר איסור זה בתלמוד בשם: כהן המסייע בבית הגרנות (גמ' שם, וקדושין ו ב, ותמורה ח ב). איסור זה הוא מדרבנן (תוספות בכורות שם ד"ה וכן, לפי מצפה איתן שם; תוספות רי"ד ופסקי רי"ד קדושין ו ב), מדברי-קבלה (ראה ערכו. קרית ספר בכורות א), שנאמר: שְׁחָתֶם בְּרִית הָלֵוִי (מלאכי ב ח. תוספתא שם; גמ' שם), וסמכוהו על הכתוב בתורה: וְאֵת קִדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא תַחַלְּלוּ וְלֹא תִמְוָנוּ (במדבר יח לב. תוספתא שם וגמ' שם, לפי העמק שאלה שם סק"ז). והעושה כן עווננו גדול מאוד, וקרוב לעוון מיתה (גמ' שם, לפי תוספות שם ד"ה וכן, ופירוש הרא"ש במזבח כפרה שם; מהר"י קורקוס תרומות שם, בדעת הרמב"ם), שהוא עוון דרבנן חמור, ומלקים עליו מכת-מרדות (ראה ערכו) יותר מעל שאר איסורים (מצפה איתן שם, על פי תוספות שם נד א ד"ה ושני)².

ומספר טעמים כתבו ראשונים לאיסור:

- שהואיל והכהן מסייע לבעלים, נמצא שאינו נוטל את התרומות והמעשרות בתורת תרומה ומעשר, אלא בתורת שכר עבודתו (רש"י ערכין כח ב ד"ה אלא אומדן) - או: שנראה הדבר כך (רש"י תמורה ח ב ד"ה חיינו טעמא; רבנו חננאל קדושין ו ב) - והתורה אמרה: חֶלֶף עֲבַדְתֶּם (במדבר יח כא), ולא חלף שכרם (רבנו יונה וריטב"א בבא בתרא סג א; ריטב"א ונמוקי יוסף קדושין שם; מאירי שם ושם).
- לפי שאינו נותן לכהן את חלקו בכבוד, אלא בשביל טורחו, ומחלל בזה את הקודש (כן משמע מרמב"ם שם, וסמ"ג שם; ר"ש סיריליא דמאי ו ב), שיש בכך בזיון קדשים של התרומה והמעשר, או בזיון לקדושת הכהונה והלויה (בן פורת א יא).
- שמצוה מן המובחר היא לתת לכהן דבר שתגיע לו הנאה ממנו, ולא שיתן לו בשכרו (תוספות רי"ד ופסקי רי"ד קדושין שם).
- קנס כהנים ולוים שסייעו בבית הגרנות ונתנו להם תרומה ומעשר בשכרם, נחלקו בהם הדעות:
- יש סוברים שבקשו חכמים לקנסם - את בעלי הבתים (רש"י

בכורות כו ב ד"ה לקונסן) - להפריש תרומה ומעשר משלהם (תוספתא דמאי שם; גמ' שם) פעם שניה (רבנו גרשום שם ד"ה תרומה), ומפני מה לא קנסום, לפי שמן התורה הרי נפטרו הפירות, ואם נחייבם לחזור ולהפריש, שמא יסברו שהם טבל גמור, ויבואו להפריש מן הפטור על החיוב (גמ' שם).

• ויש סוברים שתורמתם אינה תרומה, ומעשרותיהם אינם מעשרות (ירושלמי דמאי ו ב, ונדרים יא ג, וקדושין ב ט), שקנסום חכמים לחזור ולהפריש תרומות ומעשרות (ר"ש סיריליא דמאי שם; פי' ר' רבי יונה ב"ר גרשון לתוספתא שם).

המתנות

איסור מסייע בבית הגרנות נזכר במתנות-כהונה (ראה ערכו), כגון תרומה (ראה ערך תרומה גדולה. תוספתא דמאי (ליברמן) ה כ; בכורות כו ב; ירושלמי דמאי ו ב, ועוד; רמב"ם תרומות יב יח), בכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו. גמ' שם, ותמורה ח ב; רמב"ם בכורות א יד), וזרוע-ולחיים-וקיבה (ראה ערכו. רש"י בכורות שם ד"ה שנראה, על פי הגמ' שם), וכן במעשר-ראשון (ראה ערכו) הניתן ללוים (גמ' שם, ורש"י שם).

אף במעשר עני נאמר שנוהג איסור זה, ואמרו שהעניים המסייעים בבית הגרנות אין נותנים להם מעשר בשכרם (גמ' שם, לגירסתו; שאלות מד וקלב; פירוש המשניות לרמב"ם שם; ועוד), היינו מעשר עני (רבנו גרשום שם ד"ה הכהנים; רש"י שם ד"ה בבית הגרנות)³.

אף בפדיון-הבן (ראה ערכו) הזכירו ראשונים איסור כהן המסייע, וכתבו שאסור לתת את דמי הפדיון במתנה-על-מנת-להחזיר (ראה ערכו), כדרך שאמרו בתרומה שאסור ליתנה לכהן במתנה על מנת להחזיר, מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות (ראה להלן: הנראה כמסייע. תוספות בכורות נא ב ד"ה הלכן; תוספות שאנץ שם; הלכות בכורות לרמב"ן שם; רא"ש שם ח י, ושו"ת מט א; טוש"ע יו"ד שה ח)⁴.

תרומת חוץ תרומת חוץ-לארץ (ראה ערכו) אין בה משום כהן לארץ המסייע בבית הגרנות (בכורות כז א; הלכות בכורות לרמב"ן שם), לפי שאינה אלא מדרבנן (ראה ערך תרומות ומעשרות: בחוץ לארץ. רש"י שם ד"ה תרומת), ואינה חמורה כל כך (רבנו גרשום שם ד"ה אין בה), ומעשה באחד האמוראים שנתן אותה למשרתו, שהיה כהן, בשכרו, ולא חשש שיהא נראה כמסייע (גמ' שם, ורבנו גרשום ד"ה יהיב, ורש"י ד"ה לשמיעה). וכן הדין בחלת חוץ לארץ (ראה ערך חלה: חלת חוץ לארץ. רמב"ם בכורים ה יב, ופירוש המשניות חלה ד ח; מאירי חלה שם; טוש"ע יו"ד שכא א)⁵.

קדשי מקדש חלק הכהנים בקדשי מקדש, כגון זכייתם בעורות-קדשים (ראה ערכו), כשמסייע הכהן לישראל כדי שיקריב במשמר שלו ויזכה בעור הקרבן, נחלקו בהם ראשונים:

מהראשונים שהשמיט דין זה (רמב"ם בכורים יא ח), ונחלקו אחרונים האם לדעתו מותר לכהן לקבל מתנה על מנת להחזיר בפדיון הבן (ביאור הגר"א שם ס"ק יב; שו"ת חתם סופר יו"ד רצא ושא), וראה ערך פדיון הבן. ⁵ ההיתר הוא אף לכהן, שמתר לו לסייע על מנת ליטלן (בית יוסף שם וביאור הגר"א שם סק"י, בדעת הרמב"ם; ב"ח שם); ויש המצדד בדעת ראשונים שאין ההיתר אלא לישראל, שיכול לתת לכהן המסייע, אבל הכהן עצמו אין לו לסייע על מנת

כהן המסייע בבית הגרנות. 1. כז, טורים שמב-שנח. 2. ויש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת אמוראים אם הוא איסור תורה, או שאינו אלא מדרבנן (ראה ריטב"א דמאי ו ב, ושאלת דוד יו"ד יז). 3. ויש הסובר שאין איסור זה נוהג במעשר עני (רמב"ם תרומות שם, לפי חידושי חתם סופר נדרים פה א), שהרי לא שייך בו "שחתם ברית הלוי", ולא "ואת קדשי בני ישראל לא תחללו", שאין בו לא ברית לויה, ולא חילול קדושה (חידושי חתם סופר שם). 4. ויש

• יש אומרים שאין בו איסור זה (כן משמע מרבנו גרשום בכורות נג ב ד"ה כיצד שור, ועוד), שאין האיסור אלא במתנות כהונה כתורות ומעשרות ובכור, אבל הזכות שזוכים הכהנים בעורות אינה ממתנות כהונה (כן מצדד במשנה למלך ערכין ו יב).

• יש אומרים שאף בזה יש משום כהן המסייע בבית הגרנות (רש"י תמורה לב א ד"ה הקדש עליו, לפי לב חיים א נז).

הסיוע האסור

לא יתן אדם תרומה לשומר גיתו (תוספתא דמאי (ליברמן) ה טז; רמב"ם תרומות יב כ, בנוסחאות מדויקות; סמ"ג לאוין רנח; טור יו"ד שלא שהוא כהן (כן משמע מר"י קורקוס ורדב"ז שם), ולא בכור לרועה צאנו (תוספתא שם), ולא מתנות לרועה בהמתו (רמב"ם וסמ"ג וטור שם), שהרי זה ככהן המסייע בבית הגרנות שאין נותנים לו תרומה בשכרו (רדב"ז ור"י קורקוס שם), אלא אם כן נתן להם שכרם תחילה (תוספתא ורמב"ם וסמ"ג וטור שם), שכיון שנתן להם שכרם הרי הם ככהנים אחרים (ר"י קורקוס שם), ולא יתן אדם בהמתו לטבח כהן לשוחטה לו (תוספתא שם), על מנת שיטול הכהן זרוע-ולחיים-וקיבה (ראה ערכו) בשכר טרחתו (מנחת ביכורים), ולא יתן בכור לרועה כהן לרעות לו (תוספתא שם) כדי שיטלנו הכהן לעצמו (מנחת בכורים שם), אלא אם כן נותן להם שכרם (תוספתא שם).

אסור לכהן לתת ממון לישראל כדי שיתן לו את תרומתו (ר"ן נדרים לו ב ד"ה התורם משלו; תוספות ר"י הזקן קדושין נח א), שהרי אפילו סיוע בבית הגרנות אסור (ר"ן שם). וכן אם אמרו הבעלים לכהן או ללוי: הא לך חלק זה בטובת-הנאה (ראה ערכו), הרי זה אסור (רמב"ם תרומות יב ה), והיינו אף כשאין הכהן נותן לבעלים את הדמים עבור גוף התרומה, שאם כן הרי מכירה היא ולא נתינה (ראה ערך מתנות כהונה), אלא שנותן לו בשביל זכות טובת ההנאה שיש לו בה לתתה לאיזה כהן שירצה, שמכל מקום הרי הוא כמסייע בבית הגרנות שאסור (מנחת שלמה א פ)⁶.

כהן שמכר שדה לישראל על מנת שיהיו מעשרותיה שלו לעולם, הרי הן שלו (תוספתא דמאי (ליברמן) ז ג; רמב"ם מעשר ו יט), וכן בן לוי שמכר שדה לישראל ואמר לו: על מנת שמעשר-ראשון (ראה ערכו) שלי, מעשר ראשון שלו (בבא בתרא סג א), ואין בזה משום כהן המסייע בבית הגרנות, לפי שהמוכר משייר לעצמו את מקום המעשר, ושלו הוא (תוספות שם ד"ה על; ר"י קורקוס מעשר שם), ואינו נוטל משל ישראל כלום (רבנו יונה וריטב"א שם).

וכיוצא בזה ישראל שקיבל שדה מכהן ומלוי לעבוד בה בתורת אריס (ראה ערכו), המעשרות לבעלים (דמאי ו ד; רמב"ם שם יז), שהואיל וגוף השדה שלהם, שיירו לעצמם מקום המעשרות (ר"ש שם), ומותר לעשות כן (תוספתא שם ג, לגירסת החסדי דוד והגר"א; ירושלמי דמאי ו ב), ואין בזה משום כהן המסייע (ר"ש סיריליאן לירושלמי שם).

כהן ולוי שקיבלו שדה מישראל בתורת אריס, ליטול חלק בפירות, נחלקו תנאים:

• יש אומרים המעשרות של הכהן והלוי, שעל מנת כן באו (רבי אליעזר בדמאי ו ג).

• ויש אומרים שחולקים במעשרות כדרך שחולקים בחולין (תנא קמא במשנה שם), וכן הלכה (רמב"ם מעשר ו יז). ודוקא בסתם, אבל אם התנו בפירוש הכל מודים שהמעשרות שלהם (ירושלמי דמאי ו ב; רדב"ז שם), אלא שנחלקו האם מותר לעשות כן (חסדי דוד ורבי יונה ב"ר גרשון ומנחת בכורים לתוספתא שם; ר"א פולדא לירושלמי שם); או שאסור להתנות כן (ראה כן משמע מר"ש סיריליאן שם), משום כהן המסייע בבית הגרנות, שהרי אין דינו של הכהן ליטול אלא מחצה, ובעל השדה נותן לו הכל בשביל טרחתו (ביאור הגר"א לירושלמי שם).

המלואה מעות את הכהן ואת הלוי להיות מפריש עליהם תרומות ומעשרות מחלקם - שכשיפריש ימכור את התרומה ויעכב את הדמים לעצמו, ויעכב את המעשר הראשון לעצמו ויאכלנו בפרעון חוב זה (רש"י גיטין ל א ד"ה להיות) - רשאי לפסוק עמהם כשער הזול (גמ' שם; רמב"ם מעשר ז ז); ויש מהראשונים סוברים שרשאי אף להויל יותר מן השער (תוספות שם ד"ה ופוסק; תוספות הרא"ש ורשב"א שם), ואין בזה איסור משום כהן המסייע בבית הגרנות, שהרי הוא מויל לבעלים כדי ליטול את דמי התרומות והמעשרות, לפי שאין איסור אלא כשכבר חל החיוב של תרומות ומעשרות, אבל כאן עדיין לא חל החיוב, ולא באו התרומות והמעשרות עדיין לעולם (מהרש"ם ג קכד; חזון איש מעשרות ח ה), וגם אם לא יסייעו הכהן, ביד הבעלים לפוטרה מתרומות ומעשרות, כגון להכניסה דרך גגות וקרפיפות (ראה ערך קביעות למעשר. מהרש"ם שם).

באגדה מנו בין אלו שאינם מורישים את ממונם לבניהם, ואף אם מורישים לבניהם, אינם מורישים לבני בניהם: כהן ולוי שלוו על חלקם (דרך ארץ רבא ב; תנא דבי אליהו (איש שלום) טז), ויש שפירשו הטעם משום שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות (נחלת יעקב לדרך ארץ שם).

כשלקחו פירות כהן ולוי, אף על פי שכשהם מפרישים תרומות ומעשרות מפירות שלהם, אינם צריכים לתתם לאחרים, אלא מחזיקים בהם לעצמם (ראה ערך תרומות ומעשרות וערך מתנות כהונה), אם לקחו פירות טבל (ראה ערכו) מישראל לאחר שנגמרה מלאכתם, מוציאים את התרומה והמעשרות מידיהם (רמב"ם מעשר ו טו; שו"ע יו"ד שלא קבב), לפי שקנסום, שלא יהיו קופצים לגיתות ולגרנות (ירושלמי פאה א ה; רמב"ם שם), ויקנו טבלים כדי להפקיע מתנות אחיהם הכהנים (רמב"ם שם), והרי זה ככהן המסייע בבית הגרנות (אור שמח שם).

הנראה כמסייע

מלבד האיסור לסייע כדי ליטול מתנות כהונה, מצינו שאסור לכהן המקבל מתנות כהונה לוותר לישראל הנותן לו על מקצת מזכויותיו בהן, כגון ליטול על מנת להחזיר, או לחזור ולמכור לישראל בזול את המתנות שקיבל, מפני שנראה שהוא עושה כך כדי שיתן לו הישראל את שאר מתנותיו.

הנותן לכהן תרומה במתנה-על-מנת-להחזיר (ראה לחזיר מתנה על מנת ערכו), אף על פי שיצא בזה ידי נתינה (ראה ערך

אלא לתת ממון עבור גוף התרומה, שצריך לתתה לכהן במתנה ובדרך כבוד, אבל עבור טובת ההנאה מותר לכהן ליתן ממון, שזכות טובת הנאה ממון הבעלים היא (ראה ערך טובת הנאה), ונמצא שאין הכהן נותן עבור חלקו

שיתנו לו (בית יוסף שם, בדעת רש"י והטור).⁶ ויש הסובר שנחלקו בדבר אמוראים, שיש מהאמוראים מתירים לכהן ליתן לישראל ממון כדי שיתן לו תרומה (פני משה דמאי ו ב, בדעת רבי זעירא ועוד שם), שלדעתם אין איסור

הזה נמכר בזול, שהרי הלוקח צריך להשהות עד שיפול בו מום, ונראה כאילו הכהן מוזיל לישראל כדי שיתן לו בכורות אחרים שיוולדו לו בעדרו (רש"י שם ד"ה היינו טעמא), ואף על פי שכך הוא שוויו של בכור זה, מכל מקום כיון שנמכר בזול הרואה אומר שמשום סיוע הוא שהוזיל לו (משמרות כהונה שם). ודוקא בכור תם, שנמכר בזול, אבל בעל מום, שנמכר בשוויו - מותר (הגהות הגר"א אות יא; משמרות כהונה שם), אלא אם כן מוכרו בזול (משמרות כהונה שם, בדעת רש"י שם ד"ה ולא) ⁷.

• יש אומרים שמותר למכור לישראל (רב אשי בגמ' שם), שמכירה היא, ואין זה מוכח שיש כאן סיוע (גמ' שם, בלשון הראשונה), שהרי אינו נותן את הבכור לישראל במתנה (רש"י שם ד"ה מיזבן), וכיון שנוטל דמים אינו נראה ככהן המסייע (רבנו גרשום שם ד"ה אלא א"כ). וכן הלכה (רמב"ם בכורות א יז; טוש"ע יו"ד שז ג, ושו"ע שם שו ו). ואין לחוש שיוזיל הכהן לישראל כדי שיתן לו בכורות אחרים (גמ' שם, בלשון השניה), שאדברה, מוטב לו למכור בשוויו עכשיו מאשר לפחות עכשיו בשביל ריוח שלאחר זמן (כן משמע מרבנו גרשום שם), שאומר: שמא לא יועיל לי הדבר כלום, ולא יתנו לי בכורות שלהם (רש"י שם ט א ד"ה ח ב) דמסיק אדעתיה, ואינו מניח את הבכור, שהוא ודאי בידו, משום ספק, שאינו יודע אם יהיו לישראל בכורות אחרים (שאלות שם; הלכות גדולות, בכורות, עמ' תרעה במהדורת מכון ירושלים; הלכות בכורות לרמב"ן שם), ואם יתנום לו או לאו (שאלות שם; הלכות גדולות שם).

ומכל מקום ייתנו במתנה לישראל אסור (כן משמע מרש"י שם ח ב ד"ה מיזבן; שו"ת מהרי"ל קעד), ולכן אם אמר ישראל לכהן הילך בכור זה, ואמר לו הכהן שלך יהא, אסור לקבלו, מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות (תוספות שם ד"ה לשון, לדעת רב חסדא; אגודה תמורה שם, על פי תוספות שם), וכדרך שאסרו מתנה על מנת להחזיר בפדיון הבן (ראה לעיל). וכן אסור לכהן לחזור ולמוכרו לישראל בדבר מועט שנתנו לו (שו"ת מהרי"ל שם). וכן שאר מתנות כהונה, כגון זרוע-ולחיים-וקיבה (ראה ערכו), אסור לכהן למוכרו בדבר מועט לבעלים שנתנו לו, משום כהן המסייע בבית הגרנות (ר"י קורקוס באבקת רוכל טז, ובשו"ת הרדב"ז א שמ; מחנה אפרים זכיה טו).

קודם נתינה בכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו), שבעליו הישראל חייב לטפל בו שלשים יום או חמישים יום משנולד עד שיתננו לכהן (ראה ערך בכור בהמה טהורה: נתינתו לכהן), אם אמר לו הכהן בתוך הזמן: תנהו לי, הרי זה לא יתנו לו (משנה בכורות כו ב; רמב"ם בכורות א יד; טוש"ע יו"ד שו א), מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות (גמ' שם; רמב"ם שם), שהואיל ובזמן-הזה (ראה ערכו) אין בכור ראוי לכלום עד שיפול בו מום, ומוטל על הישראל לטפל בו, והכהן אומר לו שיוזן את הבכור אף על פי שלא יתנה בו, הרי זה דומה כמי ששוכרו ומצילו מן הטורח כדי שיתנו לו ולא לכהן אחר, ודומה לכהן המסייע בבית הגרנות (רש"י ד"ה שנראה). ואף על פי שעושה הכהן כן כדי ליטול בכור זה, מכל מקום אינו חשוב מסייע ממש, אלא רק נראה כמסייע, לפי שאינו מהנהו ממש אלא הוא כפורע חובו של חברו, ואינו כזן את בהמתו, שהרי הבכור אינו שלו, אלא של הקדש (ראשית בכורים שם) ⁸.

מתנות כהונה וערך תרומות ומעשרות) אסור לעשות כן, מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות (קדושין ו ב; רמב"ם תרומות יב יט, בנוסחאות מדויקות; טור יו"ד שלא), לפי שבשכר זה יתן לו הישראל לכהן את שאר תרומותיו (רש"י שם ד"ה ואסור; רבנו יהונתן ור"ן ונמוקי יוסף שם; ר"י קורקוס שם) במתנה גמורה (מאירי שם), ומרגיל הכהן את בעל הבית שלא יתן תרומותיו אלא לו, וייראה שנותן לו בשכר שמחזיר לו תרומה זו (רבנו חננאל בר שמואל שם, בשם ר"י מיגש), והרי כהן זה כקונה תרומה בשכרו וכמסייע בבית הגרנות שיתנו לו תרומה (רש"י שם). וכן הדין בשאר מתנות כהונה, כגון זרוע-ולחיים-וקיבה (ראה ערכו), שאסור לתתן במתנה על מנת להחזיר (פרי חדש יו"ד סא ס"ק מג).

החזרת מעות בפדיון-הבן (ראה ערכו), אם רצה הכהן ליתן לאבי הבן במתנה את חמשת הסלעים שקיבל ממנו - רשאי (כן משמע ממשנה בכורות נא א; גמ' שם ב; תוספתא בכורות (צוקרמאנדל) ו יד; רמב"ם בכורים יא ח; טוש"ע יו"ד שח ח). ודוקא כשנותן האב לכהן במתנה גמורה ומחזיר לו אחר כך, אבל לא יתן האב לכהן ודעתו שיחזיר, שאם כן אין בנו פדוי, עד שיגמור בלבו ליתן לו מתנה גמורה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שלמרות שאסור לפדות את הבן במתנה על מנת להחזיר, משום כהן המסייע בבית הגרנות (ראה לעיל: המתנות), מכל מקום כשפודה בלא תנאי מותר הכהן להחזיר, לפי שאין הנותן יודע בשעת נתינה שיחזירו לו, ואין אנו קוראים בו: שחתם ברית הלוי (תוספות שם ד"ה הלכך, בתירוץ הראשון), ומה שמחזיר לו הכהן אחר כך אינו אלא מתנה בעלמא שנותן לו (רא"ש שם ח י). • יש אומרים שאין להחזיר אלא לעניים, ולא לעשירים (תוספות שם, בתירוץ השני; רא"ש שם, בתירוץ השני; פסקי תוספות שם). וכן הלכה, שלא יהא הכהן רגיל להחזיר לכל אדם, כדי שלא להפסיד לשאר כהנים, שמתוך כך לא יתנו פדיוניהם אלא לו (טוש"ע שם) ונמצא משחית ברית הלוי (תוספות שם), ולעניים רשאי להחזיר בכל פעם (טוש"ע שם), שמפני שמחזיר לעניים לא יתנו לו הכל פדיוניהם (רשב"ש קלו).

במקום שנהגו כל הכהנים להחזיר מעות פדיון הבן, ודאי אין בזה משום כהן המסייע, שהרי כך הדרך בכל הכהנים (ים של שלמה קדושין א ז), וכיוצא בזה מצינו בחלב שעל הקיבה, שמן הדין הוא בכלל הקיבה שהיא לכהן (ראה ערך זרוע ולחיים וקיבה: המתנות), ומכל מקום נהגו הכהנים להניחו לבעלים (רבי יהודה בתוספתא חולין (צוקרמאנדל) ט יא, וגמ' שם קלד ב; רמב"ם בכורים ט יט), אבל במקום שלא נהגו כן אסור לכהן להניחו לבעלים, שהרי הוא נראה ככהן המסייע (דרכי תשובה יו"ד סא ס"ק כא).

מכירת בכור בכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו) בזמן הזה, שהכהן בהמה טהורה שנתנוהו לו רשאי למוכרו (ראה ערך בכור בהמה טהורה: מכירתו) נחלקו אמוראים למי רשאי למוכרו:

• יש אומרים שאינו רשאי למוכרו אלא לכהן אחר, אבל לא לישראל (רב חסדא בתמורה ח ב) - וכל שכן שאסור לישראל לקבלו במתנה (תוספות שם ד"ה לשון) - מפני שנראה ככהן המסייע בבית הגרנות (רב הונא בריה דרב יהושע בגמ' שם), לפי שסתם בכור תם בזמן

שם ד"ה לשון, בשם רש"י, שיסבור שיחזור וימכרם לו בזול (שאלות שם). ואף בבכור בעל מום יש סוברים שאסור (הלכות בכורות לרמב"ן שם; רא"ש שם ח א; העמק שאלה שם סק"ח). ⁸ ויש שכתב שהאיסור הוא לפי שנראה

המגיעו, אלא עבור חלקו של הישראל (משנת רבי אהרן זרעים ו). ⁷ ויש מפרשים בטעם איסור המכירה לישראל, שחוששים שמא יבוא הכהן למוכרו לו בזול, כדי שיתן לו הישראל בכורות אחרים (כן משמע משאלות מד, ותוספות

שאמר לישראל: הא לך סלע, ותן תרומה לקרובי שהוא כהן - אסור (גמ' שם, ורש"י ד"ה טובת הנאה; הלכות בכורות לרמב"ן שם; רא"ש שם ד א; טור שם), שהואיל והתרומה ראויה אף לכהן הנותן עצמו, נראה ככהן המסייע (רש"י שם, וערכין כח ב ד"ה לבן בתו; תוספות ערכין שם ד"ה לבן), וכאילו הישראל מוכרה לאותו כהן (רבנו גרשום בכורות שם ד"ה אם כהן) ⁹.

כשישראל אחר ישראל שהפריש תרומה מכריו, ומצאו ישראל אחר, ואמר לו: הא לך סלע זה ותנהו לבן בתי שהוא כהן - מותר (גמ' שם כז א; רמב"ם תרומות יב כ; טור יו"ד שלא), ואף על פי שנותן את הממון בשביל הכהן, אינו חשוב כאילו נתנו הכהן עצמו, שאסור (ראה לעיל: הסיוע האסור. כן משמע משו"ת הרשב"א ה קפט). אבל כהן

פְּהִינִים זְרִיזִים הֵם¹

הכהנים בעבודתם בבית המקדש, או במצוות המיוחדות להם, זריזים וזהירים לעשותן בזמן וכהלכתן

הכלל וגדרו

אינה בזריזים, שהרי היציקה והבלילה כשרה בכל אדם (ראה ערך מנחות), מכל מקום ישנה במקום זריזים (פסחים שם), היינו בעזרה, שהמחבת והמרחשת כלי שרת הן, וכן תנור של מקדש, וכיון שישנה בעזרה רואים אותה הכהנים, ומלמדים אותו להיזהר בה (רש"י שם ד"ה במקום זריזים).

בלחם-הפנים (ראה ערכו) - שהוא אסור לבוא חמץ (ראה מנחות נז א, וראה ערך לחם הפנים), והיה עביו טפח (ראה ערך הני"ל), ולא חששו שיחמץ - אמרו שאין ללמוד ממנו שמותר לאפות בפסח פת עבה טפח, שלא אמרו כן אלא בזריזים (ראה פסחים לו א. וראה שו"ע או"ח תס ה, ומגן אברהם סק"ד, ובאור הגר"א שם), היינו בכהנים, שבקיאם בשימורו שלא יחמץ (רש"י שם. וראה ערך מצה) ³.

בזהירות מאיסור

בגזירות שגזרו חכמים על דבר המותר, מחשש שמא יגרור הדבר בשוגג למעשה אחר האסור (ראה ערך גזרה), מצינו שלא גזרו על הכהנים במקדש. וכן שנינו שמאחיזים את האור בעצי המדורה שבבית המוקד [בית על יד העזרה שמדורת אש היתה שם תמיד לצורך הכהנים או המזבח (ראה ערך בית המוקד)] מעט מעט ערב-שבת (ראה ערכו) עם חשיכה, והיא הולכת ומתבערת משתחשך, ואין חוששים שמא יבואו הכהנים לחתות את האש בשבת, כדרך שחוששים מחוץ למקדש (ראה משנה שבת יט ב, כ א; רמב"ם שבת ג יט-כ. וראה ערך מבעיר), לפי שכהנים זריזים הם (שבת כ א; רמב"ם שם. וראה ערך ערב שבת), שכולם היו בני תורה וחרדים ונזכרים, ולא יבואו לחתות משתחשך (רש"י שם ד"ה אברים). וכן בדברים שאסרו חכמים לעשותם בשבת משום שבות (ראה ערכו), שלא גזרו עליהם במקדש (ראה משנה עירובין קב א, ושם קג ב, וראה ערך אין שבות במקדש), פירשו ראשונים הטעם לפי שכהנים זריזים הם (רבינו יהונתן על הרי"ף עירובין שם; ריב"ש קסג) ⁴.

מקום שגזרו אף באיסור אכילה, מצינו שגזרו אף בכהנים, שכן אמרו בכהנים בירושלמי במה ששנינו בלחם-הפנים (ראה ערכו), שאם חל יום הכפורים להיות בשבת, מתחלק לערב של מוצאי

כלל זה נאמר לענין עבודת הכהנים בבית המקדש (ראה ערך עבודה), או במצוות המיוחדות להם (ראה ערך כהן), שאין לחוש בהן שיעשו או שנעשו בפסול, מתוך טעות או שכחה, לפי שכהנים זריזים הם (ראה להלן: בזהירות מפסול), שכיון שנכנס הכהן לעבודה, בידוע שלימדוהו הלכות קודש (רש"י עירובין קג א ד"ה ואב"י), וכל שכן כהן-גדול (ראה ערכו), שהוא זריז יותר (ראה יומא יג א: כהן גדול זריז הוא, ותוס' שם ב ד"ה אלא) ².

ויש שאמרו כן אף על העבודות שבמקדש הכשרות בכל אדם, שבית המקדש הוא מקום זריזים (ראה להלן). וכן יש שאמרו: בני חבורה - הנמנים על קרבן-פסח (ראה ערכו) - זריזים הם (ראה עירובין שם; פסחים פה א), שכל העוסקים בקדשים, זריזים וחכמים (רש"י עירובין שם ד"ה בני חבורה) ².

וכן בכמה גזירות שגזרו חכמים על דבר המותר, מחשש שמא יגרור הדבר למעשה אחר האסור (ראה ערך גזרה), אמרו שלא גזרו עליהם במקדש, מטעם זה שכהנים זריזים הם (ראה להלן: בזהירות מאיסור), ואף שלא במקדש, משמע בירושלמי, שכהנים זריזים הם בזהירות מאיסור (ראה ירושלמי פסחים ב ז).

ויש מן הראשונים שכתב, שבזמן הזה אין הכהנים זריזים יותר מישראל (ריטב"א סוכה מג ב).

כהנים זריזים הם מצינו שנאמר אף לענין זה, שיחד עם זהירותם לעשות את עבודתם כהלכתה, ממהרים לרוץ ולעשותה (ראה פסחים סה א, וזבחים לה א. וראה רש"י פסחים סד א ד"ה ואם שנו).

בזהירות מפסול

במנחות (ראה ערכו), שנאמר בהן: כָּל הַמִּנְחָה אֲשֶׁר תִּקְרְבוּ לָהּ (ויקרא כ יא. וראה ערך מנחות), שנינו: כל המנחות נילושות בפורשים, ומשמרן שלא יחמיצו (משנה מנחות נה א; רמב"ם מעשה הקרבנות יב כא), שאף על פי שבאפיית מצה (ראה ערכו) של פסח אמרו שאין לשים את העיסה בפורשים, שממהרים להחמיץ (ראה ערך מצה), כהנים זריזים הם (ראה פסחים לו א). ואף על פי שהלישה

שלא יאבדו מעלתם ונחלתם ומתנותיהם. ³ כהנים זריזים הם נאמר גם לענין מליקה של עולת העוף (ראה ערך מליקה וערך עולת העוף. ראה חולין קכג ב), וגם בזהירות בסולת שבמקדש שלא תתלע, או ביין שלא יחמץ (ירושלמי שקלים ב ב, ד ה), וכן לענין החלפת המדות (ראה בבא בתרא צ א. וראה אגרות משה יו"ד א קז לענין מדות המקווה שהיה במקדש). ⁴ כהנים זריזים נאמר גם לענין הפרשת תרומות ומעשרות (ראה רש"י קדושין מו ב ד"ה ולא תאכל) ולענין אמירת "לה" חטאת" בגורל של שעירי יום הכפורים (ראה ריטב"א יומא לט א) ואף לענין זה שהם בקיאים באיסור והיתר, ויודעים ולא יבואו לטעות (ראה שבת קיד ב. ותוספות סוכה מג ב ד"ה שלוח).

שכוונתו בשביל שיתן לו הישראל כל מתנות כהונה שלו (ט"ז שם סק"א). ⁹ ויש מפרשים טעם האיסור, שהוא משום חשש גומלין (ראה ערכו). שאילתות קלב; כן מצדד ה"ר"י קורקוס שם), שלמחר יתן הכהן המקבל סלע לישראל כדי שיתן את התרומה לכהן הראשון, והרי זה כקונה תרומה (ר"י קורקוס שם). **כהנים זריזים הם. 1.** כז, טורים שנה-שסט. ² וראה רש"י פסחים שם ד"ה זריזין הן, שיש רבים ומזריזים זה את זה, ותוס' שם ד"ה דבני חבורה. וראה שו"ת חכם צבי סט, שכתב כן על מוהל, שאם לא שידוע בנפשו שהוא בקי, לא היה מכניס עצמו לספק, ושהוא כמו שאמרו כהנים זריזים הם, או בני חבורה זריזים הם. וראה רמב"ן במלחמות קדושין עו, שכהנים זריזים לבדוק ביוחסין,

בשולחן שהוא שני לטומאה (ראה ערך ולד הטמאה), גזירה משום אוכלי תרומה (ברכות נב ב), שהשני פוסל את התרומה (רש"י שם), ולדעת בית הלל מותר, לפי שאוכלי תרומה זריזים הם (ברכות שם).

בנטילת ידים לאכילה (ראה ערך נטילת ידים), אמרו: התירו מפה לאוכלי תרומה - היינו לאכול בלא נטילת ידים על ידי שפורס מפה על ידיו ולא יגעו באוכלים, שהכהנים זריזים הם ולא יגעו (רש"י חולין קז א ד"ה במפה, ושם ב ד"ה התירו), ולא התירו מפה לאוכלי טהרות (חולין קז ב), היינו לאוכלי חוליהם בטהרה (ראה ערך חליו), לפי שאינם למודים להישמר כמו כהנים (רש"י חולין שם ד"ה ולא התירו).⁵

אף בבת-כהן (ראה ערכו), אמרו שבקיהא היא בשמירת תרומה ולמוכרה בימי טומאתה (ראה כתובות נח א: מחלוקת בבית כהן לכהן כו', ורש"י שם).

על כהן גדול ביום הכפורים, שהוא זריז ונשמר מטומאה, ראה ערך עבודת יום הכפורים.

יום הכפורים (ראה משנה מנחות צט ב, וראה ערך לחם הפנים), ולא מתחלק בשבת כבכל השנים, שעל ידי שהוא דבר קל ומוכן לאכילה, חוששים שמא ישכח ויאכל (ירושלמי פסחים ד ד).

בדברים שאדם יכול להיכשל בהם בשעה שהוא ישן (ראה ערכו), יש מן הראשונים שכתב שלא אמרו בהם כהנים זריזים הם, שכן אמרו שהכהנים במקדש לא היו ישנים בבגדי קודש, אלא פושטים ומניחים אותם כנגד ראשיהם, ולא תחת ראשיהם (ראה יומא סט א, וראה ערך בגדי כהונה), לפי שהאבנט (ראה ערכו) היה בו כלאים (ראה ערך אבנט, וראה ערך כלאי בגדים), ואסרו חכמים אפילו להציע בגד כלאים תחתיו, שמא תיכרך נימא אחת על בשרו (יומא שם), ואין לומר בה כהנים זריזים הם, שאין זריזות במקום שינה (מאירי יומא שם).

בזהירות מטומאה

כהנים זריזים הם נאמר גם לענין זהירות מטומאה, שכן נחלקו תנאים בהלכות סעודה (ראה ערכו), שלדעת בית שמאי אסור להשתמש

כּוֹבֵשׁ שֶׁכֶּר שְׂכִיר¹

האיסור להימנע מלשלם לפועל את שכר עבודתו

נֶשֶׂא אֶת נַפְשׁוֹ (דברים כד טו. ספרי שם; ברייתא שם; רמב"ם שם). ואמרו עוד: ואליו הוא נושא את נפשו, וכי מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה, לא על שכרו (ספרי שם; ברייתא שם).

שכיר שאמרו, אין הברד איזו מלאכה עשה, כמו שאמרו: מכלל שנאמר וְאֵלָיו הוּא נֶשֶׂא אֶת נַפְשׁוֹ (דברים כד טו), אין לי אלא מלאכה שהוא עושה בנפשו (ספרי שם, והובא ביראים השלם מצוה קלד), כלומר שהוא מסתכן בה, כגון העולה באילן (רבנו הלל לגירסא שבחלופי נוסחאות שם; יראים השלם שם), מלאכה שאין עושה בנפשו, כגון גרדי וסורק - אורג, וסורק פשתן - מנין, תלמוד לומר: לא תַעֲשֶׂק (דברים שם יד: לא תעשק שכיר עני ואביון), מכל מקום (ספרי שם), שמשמע שבכל דבר שעושק עני ואביון עובר בלאו (רבנו הלל שם), ולא נאמרה מלאכה שמסתכן בנפשו אלא ללמד שממהירים להיפרע מן העושק שכיר המסתכן בנפשו יותר מן העושק שכיר שאינו מסתכן בנפשו (יראים השלם שם).

כששכר בהמה אחד שכר אדם, ואחד שכר בהמה וכלים, עובר עליהם משום "לא תעשוק" (תוספתא בבא מציעא י א; ברייתא בבא מציעא קיא ב²), שנאמר: לא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר עֲנִי וְאֶבְיוֹן מֵאֲחִיךָ אוּ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאֶרְצְךָ בְּשַׁעֲרֶיךָ (דברים שם), ודורשים: אין לי אלא שכר אדם, מנין לרבות שכר בהמה וכלים, תלמוד לומר: בארצך, כל שבארצך (ברייתא שם), ובירושלמי אמרו: בארצך, לרבות בהמה ועבדים, בשעריך לרבות מטלטלין (ירושלמי בבא מציעא ט יא).

על מחלוקת התנאים בהלנת שכר בהמה וכלים, אם עוברים עליה משום כל תלין ושאר הלאוים של הלנת שכר, ראה ערך כל תלין: שכירות חפצים.

עובר בחמשה הכובש שכר שכיר עובר בחמשה לאוין (תוספתא בבא מציעא י א; ספרי תצא פיסקא רעח; ברייתא בבא מציעא קיא

עניינו השם "כובש שכר שכיר" לא נזכר בלשון מקרא, אלא: עושק שכר שכיר (ראה דברים כד יד; מלאכי ג ה). ובלשון חכמים הוזכר "כובש שכר שכיר" בכמה מקומות (תוספתא בבא מציעא י א; תורת כהנים ויקרא דיבורא דחובה כב ו, וקדושים ב ט; ספרי תצא פיסקא רעח ורעט; בבא מציעא סא א, ושם קיא א, ושם קיב א, וסנהדרין נו א, ועוד), והוא הנמנע מלשלם לפועל את שכרו, כגון שאמר לו "לא שכרתיך מעולם", או שאמר "כבר נתתי לך את שכרך", וכיוצא בזה (ראה בבא מציעא קיא א, וראה להלן: האם ישנו חילוק בין הלאוים של עושק וגזל). ולדעת מקצת ראשונים נזכר השם "כובש שכר שכיר" אף על המאחר מלשלם את השכר בזמנו (ראה ראשונים להלן: במה עובר מי שבדעתו לשלם, אלא שמאחר). בדברי חכמים באגדה (ראה ערכו) נזכרו יחד "כובש" ו"עושק", בין העבירות שבשבילן נכסי בעלי בתים יורדים לטמיון (דרך ארץ רבה ב; רב סוכה כט ב).

ויש מהראשונים מפרשים שהכובש הוא הדוחה את השכיר ב"לך ושוב", והעושק הוא הגזול את שכרו לגמרי (רש"י ורבי אברהם מן החר סוכה שם. וראה מהרש"א וערוך לנר ועמק סוכות שם).

חומרו הכובש שכר שכיר הוא בכלל האיסור של עושק (ראה ערכו), ככובש שאר ממון של חברו תחת ידו, כגון הלואה או פקדון (ראה רמב"ם גזלה ואבדה א ד, וספר המצות לא תעשה רמז; סמ"ג לאוין קנו-ז; סמ"ק מצוה רעא; חינוך מצוה רכח; טוש"ע חושן משפט שנט ח, וראה ערך עושק), אלא שבשכר שכיר החמירה התורה יותר מבשאר עושק, שהמעכב את השכר ואינו משלמו בזמנו, אף אם משלמו לאחר הזמן, עובר בלאו של כל-תלין (ראה ערכו), ובעשה של: ביומו תתן שכרו, ועוד (ראה להלן עובר בחמשה לאוין. ראה ערך כל תלין).

חכמים הפליגו בחומרת האיסור, ואמרו: כל הכובש שכר שכיר כאילו נוטל נפשו ממנו (ספרי תצא פיסקא רעט; ברייתא בבא מציעא קיב א; רמב"ם שכירות יא ב; טוש"ע חו"מ שלט ב), שנאמר: וְאֵלָיו הוּא

ביצה יח א לענין טבילת כלים טמאים בשבת ויום טוב.
כובש שכר שכיר. 1. כז, טורים ששט-שעת. 2. והרמב"ם שכירות יא א,

5. ראה גם ירושלמי (מעשר שני ג ב) לענין זהירות הכהנים בתרומה שלא תבא לידי פסול וראה ירושלמי (שם ג א) לענין מטבילים כלים בתוך כלים. ראה גם

"כובש שכר שכיר", ועובר בלאוים אלו (ראה שאילתות קנו והעמק שאלה אות ד בדעתו; מאירי בבא מציעא קיא א; לבוש חו"מ שם, וסמ"ע שם בדעתו), ומכל מקום אינו עובר עליהם אלא ביום הראשון בלבד, אבל מכאן ואילך אינו עובר אלא בלאו של דבריהם, מן הכתוב אל תאמר לרעך לרעך לך ושוב ומחר אמתן (משלי ג כח. שאילתות שם על פי בבא מציעא קי ב בבל תלין, ראה ערך בל תלין).

ממפרשי התורה יש שפירשו את הלאו לא תעשק שכיר עני ואֶבְיֹן (דברים כד יד), על איחור השכירות (רלב"ג שם, מהדורת לוי עמ' רנ-רנא ועמ' רעב; אברבנאל שם), ומהם שכתבו שלא נאמר לאו זה אלא בעני, שנושא הוא את נפשו לשכרו, ואין ראוי לאחר שכירותו אפילו שעה אחת, ואם איחר לו הרי זה עושק גמור (אברבנאל שם⁴).

על עיקר האיסור של הלנת שכר ראה ערך בל תלין, ושם על הכובש את השכר ודעתו שלא ליתן כלל, אם עובר אף בשני הלאוים שנאמרו בהלנה, או שבשכיר יום אינו עובר אלא בלאו השייך בו, ובשכיר לילה בלאו השייך בו, ואימתי עובר עליהם.

האם לוקים על הכובש שכר שכיר, יש מהראשונים שכתבו שלוקה לאו זה (תוספות בבא מציעא סא א ד"ה לעבור⁵); ויש שכתבו שאינו לוקה (ראב"ד בשיטה מקובצת ובמיוחס לריטב"א בבא מציעא שם; רמב"ם גזלה ואבדה א א-ד, ושכירות יא א (בהלנת שכר), ופירוש המשניות מכות ג, וספר המצות לא תעשה רמז; סמ"ג לא תעשה קנו; חינוך מצוה רכח), שהרי הוא לא-הניתן-לתשלומין (ראה ערכו. פירוש המשניות שם, וכסף משנה ברמב"ם שכירות שם), וכל מקום שיש תשלומים אין מלקות (ראה ערך לאו הניתן לתשלומין. ראב"ד שם), או שהוא לאו הניתק לעשה (סמ"ג שם; חינוך שם).

הגר (ראה ערכו) נאמר בו לא תעשק שכיר עני ואֶבְיֹן מאֲחִיךָ או מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעֲרֶיךָ (דברים כד יד), ודרשו: מגר, זה גר צדק (ספרי שם; ברייתא בבא מציעא קיא ב), מלמד שעובר עליו בשני לאוים (ספרי שם לגירסא שלפנינו, והובא ברמב"ן על התורה שם), שהחמירה התורה בשכיר גר יותר מבישראל לעבור עליו בשני לאוים (פני יהושע בבא מציעא סא א, וראה שם עוד פירוש בענין אחר), והיינו שני הלאוים האמורים כאן במקרא זה, ועובר עוד בלאו שלישי האמור במקום אחר: לא תעשק אֶת רֵעֶךָ (ויקרא יט יג. רבנו מיוחס דברים שם); ויש שאינם גורסים: מלמד שעובר עליו בשני לאוים (הגהות הגר"א לספרי שם. וראה שני נוסחאות בספרי מהדורת פינקלשטיין). על שכיר גר-תושב (ראה ערכו), שעובר עליו בלא תעשוק, ועל דינו בשאר הלאוין האמורים בכובש שכר שכיר, ראה ערך גר תושב, וערך בל תלין; בנכרי וגר, וערך עושק. על שכיר גוי ראה ערך גזל הגוי.

בן נח בן-נח (ראה ערכו), שחייב על הגזל (ראה ערך בן נח: בגזל), אף כובש שכר שכיר בכלל (סנהדרין נז א; רמב"ם מלכים ט ט), מה שאין כן בישראל (רמב"ם שם), שאין חיובו משום גזל, אלא שיש בו לאו של לא תעשק שכיר (כסף משנה שם. וראה אחרונים שבספר המפתח לרמב"ם פרנקל שם). ולאו דוקא כובש שכר שכיר, אלא אף כובש הלואה או פקדון, שכל עושק הוא בכלל גזל שנצטוו עליו בני נח (מנחת חינוך מצוה רכח), וראה ערך עושק. על עושק שכר שכיר לענין חיוב קרבן שבועה ראה ערך שבועת הפקדון.

א; רמב"ם שכירות יא ב, וסמ"ג לא תעשה קפא: בארבע אזהרות, וראה לחלן; טוש"ע חו"מ שלט ב) ועשה (בבא מציעא שם, לגירסא שלפנינו וברש"י; רמב"ם וסמ"ג שם; טוש"ע שם):

• משום: לא תעשק אֶת רֵעֶךָ וְלֹא תִגְזֹל לֹא תִלִּין פְּעֻלַּת שְׁכִיר אֲחִיךָ עַד בֹּקֶר (ויקרא יט יג. תוספתא שם; ספרי שם; בבא מציעא שם; רמב"ם וסמ"ג שם).

• משום: לא תעשק שְׁכִיר עֲנִי וְאֶבְיֹן (דברים כד יד. בבא מציעא שם לגירסא שלפנינו וברש"י, ובמאירי בשם יש אומרים).

• משום: וְלֹא תָבוֹא עָלָיו הַשָּׁמֶשׁ (דברים שם טו. תוספתא שם; ספרי שם; בבא מציעא שם; רמב"ם וסמ"ג שם).

• ומשום: בְּיוֹמוֹ תִתֵּן שְׁכָרוֹ (דברים שם. בבא מציעא שם; רמב"ם וסמ"ג שם, וראה תוספתא וספרי שם).

ויש שאינם גורסים את הלאו של: לא תעשק שכיר עני ואביון (רי"ף ורא"ש שם, וגורסים: בחמשה שמות, ולא גורסים: ובעשה; רמב"ם שם, וראה לחם משנה בדעתו שגרס כהר"ף; סמ"ג שם; ראשונים בבא מציעא שם; חינוך מצוה רל; סמ"ק מצוה רסא), שהוא עצמו הלאו של "לא תעשק את רעך", אלא שנכפל פעמיים, ואינם נמנים אלא בלאו אחד (ראשונים בבא מציעא שם).

הבדל בין הכובש שני הלאוים שנאמרו בכובש שכר שכיר, לא תעשוק ולא תגזול, שאלו: איזהו עושק ואיזהו גזל (בבא מציעא קיא א), היינו עושק וגזל האמורים בשכר שכיר (ראב"ד בשיטה מקובצת שם; מגיד משנה ולחם משנה גזלה ואבדה א ג, ובהגר"א חו"מ שנט סק"י, בדעת הרמב"ם שם, וכן כתב בפני יהושע שם), ושתי דעות בדבר:

• לדעת אב"י, האומר לשכירו "לא שכרתיך מעולם" זהו עושק, והאומר לו "נתתיו לך" זהו גזל (גמרא שם, וראה שם עוד דעות שנדחו).

• ולדעת רבא זהו עושק זהו גזל, ולא חילקם הכתוב אלא לעבור עליו בשני לאוים (גמרא שם), ולעולם עובר הוא בשני לאוים, בין שאמר לא היו דברים מעולם, ובין שאמר נתתיו לך (רי"י מלוניל ומאירי שם; ב"ח חו"מ שלט), ובין שאמר יש לך בידי ואיני נותן לך (מאירי שם; ב"ח שם). ויש שנראה מדבריהם שאינו עובר בלאוים אלו אלא כשכפר לו את הממון, בין בטענת לא שכרתיך ובין בטענת נתתיו לך, אבל לא באומר יש לך בידי ואיני נותן לך, שלמדים מעושק וגזל שנזכרו בשבועת-הפקדון (ראה ערכו) שהם על ידי כפירת ממון (ראה מיוחס לריטב"א שם בשם הגאון). מהראשונים יש שהביא להלכה את דברי אב"י (רבינו ירוחם משרים נתיב כט א³).

במה עובר מי שבדעתו לשלם, אלא שמאחר בבל-תלין (ראה ערכו. ר"י מיגש שבועות מה ב; כסף משנה שכירות יא ב, על פי רמב"ם שם ה במשנה; ב"ח חו"מ שלט בדעת הטור שם; פרישה חו"מ שם, וסמ"ע סק"א, ועוד), ואינו נקרא "כובש" שכר שכיר, אלא "משהה" (כסף משנה שם). ומכל מקום אף כשדעתו לשלם, אם רוצה לצערו בעיכוב השכר יש שכתבו שהוא בכלל "כובש" (כסף משנה שם, וצריך ביאור).

ויש שנראה מדבריהם שאף המעכב את השכר ודעתו לשלם נקרא

אלא שדיבר הכתוב בהווה. 5. בטעם שאינו פטור משום לאו שאין בו מעשה ראה פני יהושע בבא מציעא שם, וראה ערך עושק.

וטוש"ע חו"מ שלט א, הביאו לענין בל תלין. 3. וראה מה שכתב בספר פתחי שערים בבא מציעא שם בטעמו. 4. אבל הרלב"ג שם פירש שעני לאו דוקא,

כוי

בעל חיים טהור, שנחלקו חכמים במהותו, ואם דינו כחיה או כבהמה

ספק זה, יש סוברים שמין בפני עצמו הוא, וספק אם מין זה חיה הוא או בהמה (ראה תוספות קדושין שם ד"ה לא); ויש סוברים שהוא ספק צבי ספק עז (ראה פירוש המשניות לרמב"ם בכורים ב ט; רשב"א קדושין שם בתירץ שני) מפני שדומה להם בצורתו (רשב"א שם). ויש שכתבו שכמה ספיקות יש בו, שאפילו הוא בהמה, ספק אם הוא מין בקר, או מין צאן (מנחת חינוך כב ח), ואפילו הוא מין צאן, ספק אם הוא כבש, או עז (שם תתקח).

ויש שנראה מדבריהם שסוברים שאין בין התנאים והאמוראים מי שסובר שהכוי הוא ספק חיה ספק בהמה (ראה רמב"ן חולין עט א. וראה פליתי בבית הספק ד"ה והנה דבר).

• ויש מן התנאים סוברים שהכוי הוא כלאים הבא מן התיש והצביה, או מן הצבי והעז (ר"א בירושלמי בכורים ב ו; יש אומרים בחולין פ א; תנא קמא ור"א שם עט ב, ראה שם פ א בדעתם)⁴, וכן שאר כלאים הבא מחיה טהורה עם בהמה טהורה (ראה רמב"ם מאכלות אסורות א יג, וטור יו"ד סא, וש"ע יו"ד פ ו) - ויש שכתבו שאף כלאים משתי בהמות טהורות נקרא "כוי" (ראה כנסת הגדולה יו"ד סד הגהות בית יוסף ו, ופרי מגדים יו"ד שם שפתי דעת סק"א) - והיינו שאין בריה בשם "כוי", ואינו אלא כלאים (ראה ירושלמי בכורים ב). רבי יהושע בן לוי חולק בעיקר הדבר, וסובר שאין כלאים מתיש וצביה, או צבי ועז, שאין חיה מתעברת מבהמה, ולא בהמה מחיה (בכורות ז א).

• להלכה יש סוברים שכלאים הבא מתיש וצביה הוא הנקרא כוי (הערוך ערך כוי; ראה רמב"ם מאכלות אסורות א יג, לגירסה שלפנינו, ומגיד משנה שם בדעתו; ראה ראב"ד בכורים ז י; ראה תורת הבית הקצר ג ב; טור יו"ד סא, לפירוש הבית יוסף שם; וש"ע יו"ד פ ו).

• ויש סוברים שהכוי הוא ספק חיה ספק בהמה (ראה ר"ן על הרי"ף חולין מה א, וכסף משנה בכורים ט ה בדעת הרמב"ם שם, ומגיה ברמב"ם שבציון הקודם; ראה רשב"א חולין עט א, ותורת הבית ב ד בדעת בעל הלכות גדולות; רא"ש בכורות א ו; החינוך קפז; ריטב"א קדושין ג א; טוש"ע יו"ד כח ג. וראה רש"י ביצה ח א, וקידושין ג א), או בריה בפני עצמה (ראה רמב"ן במלחמות חולין ריש ה; ראה ריטב"א חולין קלב א)⁵.

בריה בפני עצמה

הכוי, שהוא בריה בפני עצמה, שאינו חיה ולא בהמה, לסוברים כן, למדים בו מן הכתוב שדמו וחלבו ונבלתו וגיד הנשה שלו אסורים באכילה (ראה כריתות כא א, ויומא עד א).

וחייבים כרת על אכילת דמו, שהכתוב אמור לענין כרת (שיטה מקובצת כריתות שם).

ואין חייבים כרת על אכילת חלבו (ראה יומא שם), שאין חייבים כרת אלא על חלב בהמה הראויה לעלות על המזבח (ראה רבנו הלל ור"ש לתורת כהנים שם) - והכוי אינו ראוי לעלות על המזבח, שאינו שור

הכוי הוא בעל חיים טהור (ראה בית יוסף יו"ד רצז) - הדומה בצורתו לצבי ולעז (ראה פירוש המשניות לרמב"ם ביכורים ב ח; רשב"א קידושין ג א ד"ה לא) - שהיה ידוע לחכמים, ונחלקו בו אם הוא חיה (ראה ערכו), או בהמה (ראה ערכו), או שהדבר בספק, או שהוא בריה בפני עצמה, או שהוא בא מכלאי חיה ובהמה (ראה להלן: מהותו). וראה תפארת יעקב חולין פ א ד"ה אמר). וכן דנו בתלמוד ובפוסקים במצוות ואיסורים ודינים שונים הנוגעים בו, בדומה לחיה או לבהמה.

בזמננו בעל חיים זה אינו ידוע, ואף בזמן הראשונים לא היה מצוי ולא הכירוהו (ראה תוספות יום הכיפורים יומא עד ב לתוספות שם ד"ה כוי).

ויש שנראה מדבריהם שבשם "כוי" נקרא כל בעל חיים שיש בו ספק אם הוא מין חיה או בהמה (ראה רמב"ם מאכלות אסורות א יב), וכן יש שכינו בלשון "כוי" בעל חיים - שאינו הכוי הנזכר בתלמוד - שהיו מסופקים בו אם הוא חיה או בהמה (ראה הגהה להלכות שחיטה למהר"י ווייל: כוי שקורין בופי"ל, וראה הגר"א יו"ד כח סק"ז).

מהותו

חיה או בהמה במהות הכוי נחלקו תנאים ואמוראים: או מין בפני עצמו • יש סוברים שהוא "אֵיל הבר" הגדל ביערות (תנא קמא בברייתא חולין פ א, ורב נחמן שם, ורש"י שם ד"ה איל, ותוספות ד"ה מחדשיב)², ומין חיה הוא (תוספות שם ד"ה זה).

• יש סוברים שמין בהמה הוא, שיש שהיו מגדלים ממנו עדרים-עדרים (רבן שמעון בן גמליאל חולין שם)³.

• יש סוברים שבריה בפני עצמה הוא (רב אידי בר אבין ורבי יוחנן ראה יומא עד ב, וכריתות כא א), שאינו חיה ולא בהמה (תוספות יומא שם, וכריתות שם ד"ה כוי).

וכן בדעת רבי יוסי, שאמר שהכוי הוא בריה בפני עצמה ולא הכריעו בה חכמים אם מין חיה היא, או מין בהמה (חולין פ א), יש שפירשו שאינו חיה, ולא בהמה (רמב"ן יבמות פג א (בקונטרס אחרון)), והיינו שסימניו אינם מכריעים אותו להיות מכלל חיה, או מכלל בהמה, ולפיכך עשאוהו מין שלישי בפני עצמו (רמב"ן שם). אבל אי אפשר שיהיה גם חיה וגם בהמה (מאירי נזיר לד א).

• ויש סוברים שהכוי הוא ספק חיה ספק בהמה (תוספות חולין פ א ד"ה כוי, בדעת המשנה שם פג ב; תוספות ותוספות הרא"ש נזיר לד א ד"ה ראה, במשנה שם; ראה מאירי קידושין ג א, במשנה בכורים ב ח ואילך).

וכן בדעת רבי יוסי ורב יהודה, שלא הכריעו חכמים אם חיה הוא או בהמה, פירשו ראשונים שהסתפקו בו חכמים (ראה תוספות חולין שם; תוספות ותוספות ישנים יומא עד ב, וכריתות כא א; תוספות הרא"ש יבמות פג א, ונדה כח א), וכן אמרו בירושלמי, שהכוי ספק (ירושלמי כלאים ח ד).

ויש שכתבו שהוא ספק חיה, ספק בהמה, ספק בריה (פירוש הרא"ש נזיר שם, ורע"ב שם).

למהר"י (וראה באנציקלופדיה הע' 9). ועי' הגר"א יו"ד כח ס"ק ז; שמי"ח כח ד. 4. אם דינם כחיה או כבהמה, ראה ערך חוששין לזרע האב, וראה להלן. 5. על כוי הנולד מתיש וצביה, או צבי ועז, אם נוהגים בו הדינים שבמין האם בלבד, או אף שבמין האב, או לא זה ולא זה, ראה ערך חוששין לזרע האב. על איסור אותו ואת בנו בכוי הזה, ראה ערך אותו ואת בנו וערך חוששין לזרע האב. אם חייבים

כוי. 1. כז, טורים שעח-תז. בכל כתבי היד המנוקדים של המשנה שבמכון התלמוד הישראלי הנקוד הוא - כוי. על מקור השם "כוי", ראה ערך השלם ערך כוי. 2. ומבין חוקרי דורנו, יש שזיהו אותו ככבש הבר (Wild sheep) - ראה י. פליקס, החי במשנה ירושלים תשל"ב עמ' 76, [ראה אירור מס' 2 בסוף הכרך]. 3. יש שזיהו אותו כבופלו [ראה אירור מס' 2 בסוף הכרך], ראה הגהה להל' שחיטה

• והרבה סוברים שאף בכוי אומרים המוציא מחברו עליו הראיה (ראה דרישה יו"ד סא אות ה בדעת הטור, וב"ח שם; ראה מנחת חינוך תקח), וכן כתבו גאונים בספק של כוי באיסור דרבנן, שהולכים בו להקל (בעל הלכות גדולות יום הכיפורים). וכתבו אחרונים שאינו חשוב ספק של חסרון ידיעה, כיון שהספק הוא לכל באי עולם (ראה ערך ספק, מחלוקת אחרונים. פרי מגדים יו"ד פ שפתי דעת סק"ד).

כיסוי הדם הכוי שוה לחיה, כיצד?

• דמו טעון כיסוי כדם חיה (ראה ערך חיה וערך כסוי הדם. בכורים ב ט; רבי יוסי חולין פד ב, למפרשים בדעתו שהוא ספק, ראה לעיל: מהותו; רמב"ם נזירות ב יא; טוש"ע יו"ד כח ג), שמא חיה הוא (חולין פג ב, ורש"י ביצה ח א ד"ה אין; החינוך קפז). ולא חששו חכמים שיאמרו שודאי חיה הוא וחלבו מותר - שמטעם זה גזרו על כיסוי דמו ביום טוב (ראה להלן) - לפי שידעו שאף מספק אומרים לו חכמים שיטרח ויכסה (ביצה שם ב).

• חלבו מטמא בטומאת נבילה (ראה ערכו) כחיה - שאילו חלב בהמה טהורה שמתה, אינו מטמא (ראה ערך חלב) - וטומאתו בספק (ביכורים ב ט; רמב"ם אבות הטומאות ו א), לפיכך אין שורפים עליה תרומה וקדשים שנגעו בו (ראה ערכים: ספק טומאה, שרפת קדשים, תרומה טמאה), ואין אדם שנטמא בו חייב כרת על ביאת מקדש, או אכילת קדשים בטומאה (ראה ערכים: אכילת קדשים, טמא א), טמאת מקדש וקדשיו. רמב"ם שם).

• אינו קרב - הכוי אינו קרב על גבי המזבח, שמא חיה הוא (ראה למזבח ערך חיה: בקרבנות. ראה פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ביכורים ב י), ויש שהוסיפו, שאפילו הוא בהמה אינו ראוי למזבח, שאינו שור, ולא כבש, ולא עז (תפארת יעקב חולין פ א ד"ה לכן (הא')).

• אין פודים בו פטר חמור, כחיה (ראה ערך פטר חמור. חמור בכורים ב ט; בכורות יב א; רמב"ם בכורים יב ח; טוש"ע יו"ד שכא ב), ואפילו פדה בו - חוזר ופודה בשם (ירושלמי בכורים שם).

כיסוי דמו כוי שנושחט ביום טוב, אין מכסים את דמו (חולין פג ביום טוב ב ועוד, ורבי יוסי שם פד ב; רמב"ם יום טוב ג א, ושחיטה יד

ד; טוש"ע או"ח תצח יח, ויו"ד כח ג. וראה ערך יום טוב) עד הערב (רמב"ם וטוש"ע שם ושם). ואמר רבי יוסי שקל וחומר (ראה ערכו) הוא, שהרי מילה (ראה ערכו) שדוחה שבת, אין ספקה דוחה יום טוב (ראה ערך מילה), כיסוי הדם שאינו דוחה שבת (ראה ערך כסוי הדם), כל שכן שאין ספקו דוחה יום טוב (חולין פד ב).

בטעם האיסור נחלקו אמוראים:

• לדעת רמי בריה דרב ייבא, הוא גזירה שמא יבואו הרואים להתיר את חלבו (ראה לעיל. ביצה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שיסברו שבספק בהמה לא היו חכמים אומרים לו לטרוח ביום טוב לכסותו (ביצה שם; שו"ע שם), ויוכיחו מזה שודאי חיה הוא (ראה רש"י שם ד"ה בחול (הב'')) - וחלב חיה מותר הוא (ראה ערך חלב).

• רבא אמר שהאיסור משום שהעפר שבא לכסות בו מוקצה (ראה ערכו) הוא, ואסור לטלטלו לצורך כיסוי מסופק, אבל אם הוכן בפירוש לכך - מותר (ראה ביצה ח ב ורש"י).

הלכה כרמי בריה דרב ייבא, שאפילו יש לו עפר מוכן לכך, לא יכסה בו את דמו של הכוי, שמא יבואו להתיר את חלבו (ר"ף ובעל המאור ורא"ש ביצה ח ב; רמב"ם יום טוב ג א; עבודת הקודש לרשב"א בית מועד ב ב, ומשמרת הבית א ה; מאירי ביצה שם; טוש"ע או"ח תצח

וכשב ועז (ר"ש שם) - והכתוב לא נאמר בענין כרת, ומכל מקום לוקים על אכילתו (שיטה מקובצת שם); ויש סוברים שלא נתרבה אלא לאיסור, ולא למלקות (פרי מגדים יו"ד סד שפתי דעת סק"א).

טעון שחיטה נבלתו טמאה - נבלת חיה ובהמה (ראה ערך נבלה) ונבלתו טמאה - והוא טעון שחיטה (ראה ערכו), שכשם שלכל ענין ריבתה אותו התורה להיות כבהמה, אף לטומאתו ושחיטתו הוא כבהמה (כריתות כא א, ורש"י ד"ה טומאתו).

בשאר דינים איסור אבר מן החי (ראה ערכו) נוהג בכוי, שכל שבשרו מותר אנו מצווים על אבריו (ראה ערך אבר מן החי. שיטה מקובצת כריתות כא א, בשם תוספות הרא"ש).

איסור אותו ואת בנו (ראה ערכו) - שאינו נוהג אלא בבהמה (ראה ערך הנ"ל) - אינו נוהג בו (ערוך לנר כריתות כא א ד"ה אף בהמה).

זרוע לחיים הכוי שנשחט, דרשו בו מהכתוב, שחייב אף הוא לתת וקיבה לכהן זרוע לחיים וקיבה (ראה ערכו. חולין קלב א), ורבי אליעזר פוטר, שהמוציא מחברו עליו הראיה (ראה ערכו. ביכורים ב י; חולין שם ועוד), ויש מהראשונים סוברים שדרשה זו נאמרה לסוברים שהכוי בריה בפני עצמה הוא (האשכול (רצ"א) ג לט, בשם יש מי שכתב; ריטב"א חולין קלב א); ויש סוברים שלא דרשו מן הכתוב אלא לחייב את הבא מן הכלאים (ר"ן חולין קלב א בשם רש"י; תוספות חולין עט א ד"ה עייל; האשכול שם; תורת הבית ג ב; טור יו"ד שם, בדעת הרא"ש).

כיסוי הדם יש מהראשונים סוברים שאף אם הכוי מין בפני עצמו הוא, דנים בו להחמיר בחומרי חיה ובחומרי בהמה (רמב"ן יבמות פג א (בקונטרס אחרון), הובא בריטב"א נדה כח ב, וראה להלן), ולכן אמרו שדמו טעון כיסוי (ראה חולין פד ב, וירושלמי ביצה ג א) - כדם חיה (ראה ערך חיה וערך כסוי הדם) - שכיון שריבהו הכתוב לכמה דברים כבהמה (ראה לעיל), אי אפשר לדון בו ככריה ולהוציאו מדין חיה ובהמה, ומכל מקום לא הכריעו בו חכמים לעשותו כבהמה לכל דבר, שהרי אין בו סימני בהמה יותר מסימני חיה, אלא בריה הוא, ושמא נתנה עליו תורה חומרי חיה וחומרי בהמה (רמב"ן שם).

יש סוברים שאם מין בפני עצמו הוא, אין בו חומרי חיה, ומצות כסוי הדם (ראה ערכו) אינה נוהגת בו (תוספות יומא עד ב ד"ה כוי; תוספות הרא"ש נדה כח א; רמב"ן שם בשם תוספות).

ספק חיה ספק בהמה

ספקו לחומרא הכוי - שהוא ספק חיה ספק בהמה, לסוברים כן (ראה לעיל) - יש בו דרכים - היינו בענייני המצוה, ולא בתולדתו ובטבעו (רמב"ם נזירות ב יא) - שהוא שוה בהן לחיה, ויש בו דרכים שהוא שוה לבהמה, ויש בו דרכים שהוא שוה לחיה ולבהמה, ויש בו דרכים שבהן אינו שוה לא לחיה ולא לבהמה (ביכורים ב ח ועוד; רמב"ם שם י, וראה שם יא. וראה להלן), שמספק מחמירים בו (רש"י קדושין ג א ד"ה יש; פירוש המשניות לרמב"ם ביכורים שם; מאירי קדושין שם).

ספק מחמת חסרון ידיעה כשאר "ספיקא דדינא", אלא כספק הבא מחמת חסרון ידיעה, שאפילו בספק דרבנן יש להחמיר בו, לסוברים כן (ראה ערך ספק), ולכן אף אין אומרים בו לענין חיובו בזרוע ולחיים וקיבה (ראה ערכו), שהמוציא מחברו עליו הראיה (ראה ערכו, וערך ספק וערך ספק ממון. ר"י אלגזי בכורות א יא).

הכתוב (ר"י קורקוס שם: ואפשר עוד; כסף משנה בכורים שם ובית יוסף יו"ד סא; ראה ים של שלמה חולין י ז בדעת הרמב"ם והרא"ש; פרישה שם כד; מרכבת המשנה שחיטה יב ח).

ויש שפסקו שכיון שספק הוא, אינו חייב במתנות, שהמוציא מחברו עליו הראיה (ראה ים של שלמה שם בדעת הטור שם; דרישה יו"ד סא אות ה, בדעת הטור שם. וראה פירוש המשניות לרמב"ם ורע"ב בכורים שם, שהלכה כרבי אליעזר שם).

ראשית הגז (ראה ערכו) **נוהג בכוי** (רמב"ם בכורים י ז), **כשם שהמתנות נוהגות בו, לסוברים כן** (ראה לעיל. רדב"ז שם; ים של שלמה חולין יא ו).

ויש סוברים שהוא פטור (חסדי דוד לתוספתא חולין י בדעת הרמב"ם), **שאפילו הוא בהמה, אינו כבש, ואין חשוב צמר אלא של רחלים** (ראה ערך ראשית הגז. ים של שלמה שם, וראה ערך צמר).

שזה לחיה ולבהמה כיצד?

טעון שחיטה (ראה ערכו), **ומטמא משום נבלה** (ראה ערכו), **ומשום אבר מן החי** (ראה ערכו) **כזה וכזה** (ביכורים ב יא; רמב"ם נזירות ב יא. וראה הלכתא גבירתא ביכורים שם).

ונוהגים בו דיני טריפות (תפארת ישראל שם יכין נב; משנה ראשונה שם), **ודין רובע** (ראה ערכו) **ונרבע** (ראה ערכו. ירושלמי בכורים ב).

וחייבים על דמו (טור יו"ד סו וכל הפוסקים, וראה כריתות כא א, וחולין קלב א. והרמב"ם ושו"ע השמיטו), **שבין חיה ובין בהמה, חייבים על דמן** (ראה ערך דם. פרי חדש יו"ד סו סק"א, שלכן השמיטוהו הרמב"ם ושו"ע).

ונוהג בו איסור גיד הנשה (ראה ערכו. ראה חולין קלב א; מאירי חולין פט ב, ושם קלב א; ראה טושי"ע יו"ד סה ו. הרמב"ם השמיטו).

אינו שוה לחיה ולא לבהמה כיצד?

הכוי אסור משום כלאים - בהרבעה (רש"י קידושין ג א ד"ה שאין) - **עם החיה ועם הבהמה** (ביכורים ב יא; רמב"ם כלאים ט ה, ונזירות ב יא; טושי"ע יו"ד רצז (השני) ח, ושי"ך שם. וראה ערך כלאי בהמה), **כאילו אינו חיה ואינו בהמה** (רמב"ם נזירות שם).

ואין לוקים עליו, לפי שהוא ספק (רמב"ם וטושי"ע שם; החינוך רמז), **כשהביא אותו על עז או צביה, אבל אם הביא אותו על שאר בהמה וחיה** - לוקה, **שודאי כלאים הם, שהכוי, לדעתם, הוא ספק צבי ספק תיש** (ראה לעיל: מהותו. רשב"א קידושין שם).

וכן אסור להנהיג את הכוי עם חיה או עם בהמה (ראה פירוש ר"ש סיריליא לבכורים שם, וראה שער המלך שם בדעת הרמב"ם, וראה דרך אמונה שם), **אבל אין לוקים עליו מפני שהוא ספק** (רמב"ם שם).

אין שוחטים את הכוי ביום טוב (ראה ערכו. ביכורים ב טוב ט, וחולין פג ב, ורבי יוסי שם פד ב; רמב"ם יום טוב ג א; טושי"ע או"ח תצח יח, ויו"ד כח ג), **מפני שאינו יכול לכסות את דמו** (ראה לעיל: כיסוי דמו ביום טוב. רש"י ביצה ח א; ר"ש ורא"ש בכורים שם. וראה ערך כסוי הדם), **ואין אומרים שמשום שמחת יום טוב ישחטנו ולא יכסה את דמו** (ביצה שם).

יח; ויש סוברים שאסור אף משום טירחה (ראה ערך יום טוב, מחלוקת בדעת הרמב"ם).

ויש פוסקים כרבא, שאם יש לו עפר מוכן לכך - יכסה בו (אור זרוע א שצא; ראה ר"ה חולין ו ובדיני הפרק, וראה בדק הבית א ח).

שזה לבהמה כיצד?

• חלבו אסור;

• אינו נלקח בכסף מעשר לאכול בירושלים (בכורים ב י. ראה ערך חלב: בעלי החיים, וערך מעשר שני);

• חייב בזרוע ולחיים וקיבה (ראה ערך זרוע ולחיים וקיבה: הבהמה. חכמים בבכורים שם) ⁶.

• איסור אותו ואת בנו (ראה ערכו) **נוהג בו מספק** (ראה העיטור שחיטה ב, בדעת רבי יוסי (ראה לעיל) שהוא בריה; מאירי חולין עח א; ראה כסף משנה בכורים ט ה ובית יוסף יו"ד סא, בדעת הרמב"ם; דרישה יו"ד כח א; ב"ח יו"ד טז בקונטרס אחרון ד"ה ונוהג).

איסור חלבו של הכוי אסור כחלב בהמה (ביכורים ב י; רמב"ם מאכלות אסורות א יב, ונזירות ב יא; טושי"ע יו"ד סד א), **ואין חייבים עליו כרת** (ראה ערכו. ביכורים שם), **לפי שהוא ספק** (פירוש המשניות לרמב"ם שם) ⁷, **והיינו שאין מביאים חטאת** (ראה ערכו) **על שגגתו** (רא"ש ורע"ב בכורים שם), **או שאף כרת אין חייבים שהרי ספק הוא, ולפיכך אף שהוא מזיד אין עונשו כרת** (ראה ערך שוגג. תוספות יום טוב בכורים שם, בדעת הרמב"ם), **וכן אין לוקים על אכילתו** (ראה רמב"ם מאכלות אסורות א יב; רא"ש ורע"ב ביכורים שם. וראה שו"ע יו"ד פ ה).

אשם תלוי **אין חייבים אשם תלוי** (ראה ערכו) **על אכילת חלבו של בחלבו הכוי** (ראה ירושלמי בכורים ב ו; ראה כריתות יז ב, ויח א; רמב"ם שגגות ח ב), **שאין אשם תלוי אלא במי שאכל אחת משתי חתיכות שאחת מהן ודאי אסורה, לסוברים כן** (ראה ערך אשם תלוי. ראה כריתות שם ושם), **ורבי אלעזר מחייב** (כריתות שם ושם), **שלדעתו אף האוכל חתיכה אחת מסופקת, חייב אשם תלוי** (ראה שם ושם).

לקיחתו בכסף הכוי אינו נלקח בכסף מעשר שני (ראה ערכו) **לאכול מעשר שני בירושלים** (ביכורים ב י. הרמב"ם השמיטו), **שמא בהמה הוא, ואין לוקחים ממעות מעשר שני בהמה אלא כדי להקריבה לשלמים** (ראה ערך מעשר שני), **והכוי אינו קרב** (ראה לעיל. פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורא"ש ביכורים שם).

זרוע ולחיים וקיבה (ראה ערכו), **ששנינו שלדעת חכמים וקיבה הכוי חייב בהם** (ראה לעיל), **אמרו בירושלמי שלדעתם בריה בפני עצמה הוא** (ביכורים ב ו), **שלא הכריעו בה אם חיה היא או בהמה** (ראה ר"י קורקוס בכורים ט ה, ור"ט אלגזי בכורות א יא; מהר"א פולדא לירושלמי שם).

וכן פסקו ראשונים שאף על פי שהוא ספק, מפרישים ממנו זרוע ולחיים וקיבה (רמב"ם בכורים ט ה; מאירי חולין עט א; ראה שו"ע יו"ד סא יז; ראה ים של שלמה חולין י ז בדעת הרמב"ם והרא"ש), **משום שאין אומרים בספקו המוציא מחברו עליו הראיה** (ראה ערכו), **לסוברים כן** (ראה לעיל: ספק מחמת חסרון ידיעה), **או משום שלמדים כן מן**

ראה ערך כלאי בהמה. על חיוב ראשית הגז בכוי הבא מחיה וכבש, ראה ערך ראשית הגז. ⁶ ראה שם שרבי אליעזר חולק, וראה חולין עט ב. וראה לעיל: בריה בפני עצמה. ⁷ וראה רש"י יומא עד א ד"ה כוי, לפי שאינו קרב.

לחפריש ממנו מתנות כהונה, ראה ערך זרוע ולחיים וקיבה. על כיסוי דמו, ראה ערך כסוי הדם. על שחיטתו וכיסוי דמו ביום טוב, ראה ערך חוששין לזרע האב, וערך יום טוב, וערך כסוי הדם, וראה להלן. על הרבעתו עם צבי או עם תיש,

פְּנִיָּה¹

מחשבת אדם העושה מעשה - לפני עשיית המעשה או בשעת עשייתו - לעשות מעשה זה, או על מהותו של המעשה, או על תכליתו

הפרקים:

- דעת האדם על מהותו או תכליתו של מעשהו
- כוונת הלב

- מעשה במחשבה תחילה
- כוונה לעשות מעשה בעתיד

מעשה במחשבה תחילה

איסורי אכילה שאין בהם איסור חצי שיעור מן התורה (ראה ערך ה"ל), יש סוברים שמודים הם במקום שכוונתו להשלים את השיעור, שהוא אסור - ועל זה, ראה ערך חצי שיעור.

בתרומות ומעשרות וחלה שחלקו ראשונים אם התרומות והמעשרות שהפריש חלים אף אם נתכוין להוסיף ולהפריש כראוי, ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות. על העושה עיסה ודעתו לחלקה לכמה עיסות, או העושה כמה עיסות ודעתו לצרפן לעיסה אחת, שיש שצירופן לחלה תלוי בכוונתו זו, ראה ערך חלה: בדעתו לחלק. על קביעותו של טבל למעשר, שאינו נקבע אלא בראיית פני הבית, לסוברים כן, שיש הבדל בדינו בין המתכוין בשעת מירוח להביאו לביתו לבין המתכוין להוליכו לשוק או שלא להכניסו לבית, ראה ערך טבל וערך קביעות למעשר.

אופנים שחשב ויש שהמתכוין לעשות מעשה, ועדיין לא עשהו, דינו כמי שכבר עשה את המעשה, כגון החושב לגרש את אשתו, שיש סוברים באופנים שונים שמעתה דינו לענין ירושה כמי שגירשה, ואינו יורשה (ראה ערך ירושת הבעל: במקום קטטה ופירוד). על החושב להחזיר גזלה שגזל, שחשוב לכמה דינים כמי שהחזירה, ראה ערך דבר שאינו ברשותו וערך קדושין וערך תנאי וערך תשובה.

דעת האדם על מהותו או תכליתו של מעשהו

מעשים שונים, נקבעת מהותם על פי מחשבתו ודעתו של העושה על מהותם, כגון לשונות שאפשר לפרשם פירושים שונים, והאומר אחד מלשונות אלו נקבעת מהותה של אמירתו על פי הדבר שהיה בדעתו לומר (ראה להלן). ובמקומות רבים דנו על האופן שאנו אומרים את כוונתנו, ועל פיה קובעים מה היה המעשה שעשה או הדיבור שדיבר, ועל כך ראה ערך אדם יודע וערך אדם עשוי שלא להשביע את עצמו וערך אומדנא וערך אחזוקי אינשי ברשיעי לא מחזקין וערך אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וערך אין אדם מוציא דבריו לבטלה וערך אנן סהדי וערך גלוי דעת, וערך לשון בני אדם וערך תפוס לשון ראשון, ועוד.

וכן מצינו בדינים שונים שהעושה מעשה - מדעת, מתוך כוונה לעשותו - דינו משתנה על פי המחשבה שהוא חושב על התכלית שלצרכה הוא עושה מעשה זה, כגון המבטל איסור ברוב היתר, שאם נתכוין להתיר את האיסור התערובת אסורה, או המספר לשון-הרע (ראה ערכו) לתועלת, שצריך אף להתכוין לתועלת ולא משום שנאה, או גוי הבא להתגייר, שאם כוונתו לשם ממון או שררה אין מקבלים אותו, ועל כל אלה ועוד, ראה להלן.

במצוות: העושה מעשה מצוה בלי כוונה, נחלקו תנאים ואמוראים, וראשונים להלכה, אם יצא ידי חובתו בכך

העובר על איסור, אם עבר עליו בלא כוונה לעבור, שלא נתכוין לעשות מעשה זה שעשה, או שאף שנתכוין לעשותו, לא ידע על איסורו, או שלא ידע על חומר האיסור, דינו שונה לענין חומר האיסור שעשה והעונש הראוי לו, מהעושה איסור זה מתוך כוונה לעשותו, וכשהוא יודע שמעשה זה אסור, וכן את חומר איסורו, ועל כך ראה ערך אומר מותר וערך מתעסק וערך שוגג. על כוונה שבהעדרה משתנה מהותו של המעשה, שלא יהא בו איסור, ראה ערך מלאכת מחשבת וערך מתעסק, ועוד.

על המתכוין לומר דבר אחד, ונכשל בלשונו, ואמר דבר אחר, שאין בדבריו כלום, ראה ערך דברים שבלב.

על המתכוין לקנות חפץ מסויים, או חפץ בעל כשטעה במעשה תכונות מסויימות, וטעה ועשה קנין בחפץ שונה מזה שרצה לקנות, ראה ערך מקח טעות; על המתכוין להקדיש דבר מסויים והקדיש בטעות דבר אחר, ראה ערך הקדש: בטעות; על המפריש תרומה ועלה בידו מין שונה מזה שנתכוין לו, או שעלה בידו שיעור שונה מזה שנתכוין לו, ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות.

על החובל בחברו שלא בכוונה, ראה ערך חובל: שלא בכוונה; על אדם שהזיק שלא בכוונה, ראה ערך אדם המזיק וערך נזיקין; על המזיק בגרמי בשוגג, ראה ערך גרמא בנזקין; גרמי: באונס ושוגג. על הגוזל בשוגג, ראה ערך גזל.

על ההורג שלא בכוונה, ראה ערך רוצח (וראה ערך גלות); על המתכוין להרוג בהמה או עכו"ם והרג ישראל, או שנתכוין להכות ישראל במקום שאין בו כדי להמית והכהו במקום הממית והרגו, ראה ערך הנ"ל.

על המתכוין לעבור על איסור, ועלה בידו היתר, כגון שנתכוין לאכול בשר חזיר (ראה ערכו), ועלה בידו בשר טלה, שהוא צריך כפרה על כוונתו, ראה ערך הפרה וערך תשובה.

כוונה לעשות מעשה בעתיד

דינים שונים תלויים בכוונתו של האדם לעשות מעשה בעתיד, כגון האוכל חצי-שיעור (ראה ערכו) של איסור, שיש סוברים שאם כוונתו להשלים לשיעור, אסור הוא מן התורה, ואם מחשב בלבו שתהא כל אכילתו חצי שיעור זה, אין בו איסור תורה - מהם שכתבו כן בדעת האמוראים הסוברים שחצי שיעור אסור מן התורה (ראה ערך חצי שיעור), שלא אסרו אלא כשהיתה כוונתו להשלים, ומהם שכתבו כן בדעת האמוראים הסוברים שחצי שיעור מותר מן התורה (ראה ערך ה"ל, שם), שאין דבריהם אמורים אלא במי שזו כל אכילתו, ומודים הם שאם היתה כוונתו להשלים לשיעור, אסור הוא מן התורה, וכן לסוברים באיסורים שאינם

לצאת ידי חובתו במעשה זה שהוא עושה, ראה ערכים הנ"ל וערך מתעסק. על המקיים מצוה בשנתו, ראה ערך ישן.

על ברכות (ראה ערכו), שאינן נפסדות בשביל חסרון כוונה, שהמברך אפילו בלא שום כוונה ברכה, הברכה שבירך עלתה לו, ושיש חולקים שצריך לדעת על מה הוא מברך, ואם הדברים תלויים בדין מצוות צריכות כוונה, ועל המתכוין לברך ברכה מסוימת, ולאחר שהתחיל לברך נזכר שאינו חייב בברכה זו אלא בברכה אחרת, או שהיה סבור לברך על דבר מסוים ולאחר שהתחיל לברך נזכר שאינו צריך לברך אלא על דבר אחר, ראה ערך ברכות וערך מצוות צריכות כוונה.

על המתכוין לברך ברכה אחת, ובסופה טעה ובירך ברכה אחרת, אם יוצא ידי חובת הברכה מפני שבשעה שאמר שם ומלכות שהם עיקר הברכה (ראה ערך ברכות: שם ומלכות), נתכוין כהוגן, ראה ערך ברכות. על ברכת אהבה רבה, שהיא פוטרת את ברכת התורה, אם הדברים אמורים דוקא כשהמברך מתכוין לכך, ראה ערך ברכת התורה.

על מצוות שחובה לכוין בהם כוונה מיוחדת בשעת קיומן, כגון תפילין, שלמדים מהכתוב שעיקר המצוה וקיומה תלוי בכוונה שיכוין בשעת קיום המצוה, ולפיכך צריך לכוין בהנחתן שציונו הקדוש ברוך הוא להניחן כדי שזכור נסים ונפלאות שעשה עמנו כשהוציאנו ממצרים (ראה ערך הנחת תפילין וערך זכירת יציאת מצרים), או סוכה, שכתבו אחרונים שיש לכוין בעת הישיבה בה שהיא זכר ליציאת מצרים ולענני הכבוד (ראה ערך הנ"ל וערך ישיבת סוכה), או ציצית, שכתבו ראשונים שיכוין בהתעטפו בה שציונו המקום להתעטף כדי שזכור כל מצוותיו לעשותן (ראה ערך ציצית), או פדיון הבן, שיש מן האחרונים שכתבו שיש לכוין בה שהיא זכר ליציאת מצרים (פרי מגדים ח משבצות זהב סק"ח, וראה ערך פדיון הבן), ואם הכוונה במצוות אלו מעכבת או שאינה אלא למצוה לכתחילה, ראה ערך מצוות צריכות כוונה, ובערכים המיוחדים לאותן המצוות.

מכשירי מצוה מכשירי מצוה, יש מהם שאינם כשרים למצוותם אלא כשנעשו בכוונה לשם אותה המצוה, כגון חוטי ציצית (ראה ערכו), שהם צריכים להיות עשויים לשמה (סוכה ט א, ורש"י שם ד"ה כשרה ואילך), ומנחות מב ב; רמב"ם ציצית א יא, בטויה. וראה ערך הזמנה: בדבר מצוה, וערך חשמל. על פרטי המעשים שבכלל עשיית הציצית, ראה ערך לשמה וערך ציצית), וכן עור הבתים והרצועות של תפילין (ראה ערכו), יש סוברים שצריך לעבדם לשמם (ברייתא מנחות שם, מחלוקת תנאים, וראה רמב"ם תפילין ג טו, וטושי"ע או"ח לב לו, וראה ערך הזמנה: בדברים שבקדושה: הצורך בהזמנה, וערך תפילין), וכן הגוילים שכותבים עליהם ספר-תורה (ראה ערכו), ותפילין ומזוזות ומגילת אסתר, יש סוברים שצריך לעבדם לשמם (גיטין מה ב, ושם נתבאר, ושם נד ב, ורמב"ם תפילין א יא, ורא"ש בהלכות קטנות הלכות מזוזה ו, והלכות תפילין ג, וטושי"ע או"ח לב ח, ושם תרצא א, ויו"ד רעא א, ושם רפח ה, וראה ערך הזמנה וערך מזוזה וערך מגילה וערך ספר תורה וערך תפילין), וכן האזכרות (ראה ערכו) - השמות הקדושים - שבספר תורה תפילין ומזוזה (ראה ערכו), צריך לכתבן לשמן, ואם כתבן שלא לשמן - פסולים (ראה ערך אזכרות: קידוש האזכרות).

וכן כתיבת ספר תורה תפילין ומזוזות, יש סוברים שצריכה להיות לשמם (ראה ערך כתיבת סת"ם). וכן מצה (ראה ערכו) שהוא בא לקיים

(ראה פסחים קיד ב - קטו א, וראש השנה כח א - ב, וטושי"ע או"ח ס ד, וראה ערך מצוות צריכות כוונה, ושם שאף לסוברים שאין צריך כוונה, לכתחילה צריך לכוין, והיא מצוה מן המובחר, ויש סוברים שאם לא כיוון, ביטל מצות עשה של "ולעבדו בכל לבבכם" (דברים יא ג)).

כוונה זו שנחלקו בה, כתבו ראשונים שהיא הכוונה לצאת ידי חובתו (ראה ראש השנה כח ב: לצאת; רש"י ראש השנה שם א ד"ה שכפאווה; רמב"ם שופר ב ד; תוספות ישנים ראש השנה שם; שו"ע או"ח ס ד), היינו חובת המצוה המוטלת עליו (רש"י ראש השנה שם: חובת מצה), שהוא מתכוין לעשות מעשה זה כדי לקיים את מצות בוראו (שו"ת רדב"ז ב אלפים רמו), ויש מן הראשונים שסוברים שאין די בכוונה זו, אלא כוונה שאמרו היינו כוונת הלב כפי מה שהוא מבין מעיקר הענין, שהוא חושב בעיקר המצוה והחיוב, ומתכוין לצאת ידי החיוב ההוא בעשיית המצוה וקיומה (תוספות ספרדיות (לרמ"ה): ברכות יג ב (נדפס בספר הזכרון שם עולם, שניידר, טעלו וויקליף תשמ"ה)).

על פרטי הדעות במחלוקת זו, ואם הסוברים שמצוות צריכות כוונה למדים כן מהכתוב, או שסברא היא, או שאינו אלא מדרבנן, ועל המצוות שנחלקו בהן, ומצוות אחרות שלדברי הכל צריכות כוונה - כגון מצוות מסוימות שאין בהן אלא אמירה, לסוברים כן - ומצוות אחרות שלדברי הכל יוצא ידי חובה אפילו לא נתכוין לכך - כגון מצוות דרבנן, לסוברים כן - ראה ערך מצוות צריכות כוונה. על מצוות שמקיימים אותן באמירה או בהשמעת קול, ואדם יכול לצאת ידי חובה אף בשמיעה מחברו, מדין שומע-כעונה (ראה ערכו), אם הוא יוצא ידי חובתו אף כששמע מחברו ולא נתכוין לצאת, ראה ערך הנ"ל וערך ברכות וערך שומע כעונה.

על פרטי הדינים על פרטי הדינים בכוונת המצוות, כגון שדי בכוונת הלב ואינו צריך להוציא בפיו, ושיש חולקים, ועל האומר בפיו ולא נתכוין בלבו, ועל אופנים שונים שאף שלא נתכוין בפירוש חשוב הוא כמי שנתכוין - כגון שהוא נהנה מקיום המצוה, לסוברים כן, או שמוכח לפי הענין שכוונתו לצאת במעשה זה ידי חובה, וכיוצא (וראה ערך אכילת מצה) - ואם מועיל תנאי בכוונה, ועל המתכוין במעשה זה גם לקיים מצוה וגם לתכלית אחרת, ואם צריך לכוין בכל עת עשיית המצוה, או שדי בכוונה שהוא מתכוין בתחילת עשייתה, ועל כוונה שעל ידיה אינו מקיים את המצוה, אף לסוברים שמצוות אינן צריכות כוונה, כגון שהוא מתכוין בפירוש שלא לצאת ידי חובה, או שהוא מתכוין לקיים במעשה זה מצוה אחרת, שיש סוברים שאינו יוצא לדברי הכל, וכיוצא, ועל הנאנס לקיים מצוה, אם הוא חשוב כמי שנתכוין בפירוש שלא לקיים את המצוה, ראה ערך מצוות צריכות כוונה (וראה ערך אכילת מצה).

על מי שאינו מתכוין לצאת, או שנתכוין בפירוש שלא לצאת, באופן שאינו יוצא, ובדעתו לחזור ולקיים את המצוה כראוי, אם צריך לברך את ברכת המצוה בפעם הראשונה או בשנייה, ראה ערך הנ"ל. על המתעסק (ראה ערכו) במצוה, כגון ששמע קול תקיעת שופר והיה סבור שאין זה אלא קול חמור, שלדברי הכל לא יצא ידי חובה (ראה משנה ראש השנה לב ב וגמרא שם כח ב, בתקיעת שופר. וראה ערך אכילת מצה, ושם וערך מתעסק, על "מתעסק" באכילת מצה ובשאר מצוות, שהוא "נחנה" בקיומן), או מי שאינו יודע שמצוה היא, או אינו יודע שהוא חייב בה, או שאינו יודע שהוא יכול

במלאכות שבת על מלאכות שבת שונות, שהמלאכה תלויה בכוונתו של העושה, כגון בורר (ראה ערכו), שיש הבדל בין הבורר על מנת לאכול לאלתר, לבין הבורר על מנת לאכול לאחר זמן (ראה ערך בורר: אופני הברירה), או דש (ראה ערכו), שיש מחלקים בין הסוחט פירות להוציא את מימיהם, לבין סוחטם כדי למתק את הפרי (ראה ערך דש), או זורע (ראה ערכו), שהטומן זרעים באדמה יש סוברים שאינו חייב אלא כשהיתה כוונתו לזרוע (ראה ערך זורע), או המוציא בשבת מרשות לרשות מאכל לצורך בהמה, שאף שלא הוציא ממנו אלא פחות מהשיעור שחייבים על הוצאת מאכל זה, אם הוציא כשיעור הראוי לאותו מין בהמה שנתכוין להאכילה בו - והיא אוכלתו על ידי הדחק - יש סוברים שהוא חייב (ראה ערך מוציא. וראה ערך אכילה ע"י הדחק), או מכה-בפטיש (ראה ערכו), שאם עשה מעשה בדבר מסויים שמכשירו לשמש ככלי, שקטם קיסם והכשירו להשתמש בו לחצוץ את שיניו, שאם לא היתה כוונתו לכך אף שנעשה ראוי לאותו דבר, אין זו מלאכה כלל, ראה בערכים המיוחדים למלאכות השונות.

על העושה מלאכה בשבת, ולא נתקיימה כוונתו במלאכה זו, שאף על פי שנעשתה מלאכה על ידיו יש שאינו חייב עליה, ראה ערך מלאכת מחשבת (וראה ערך זורה: זורה ורוח מסייעתו, וערך חשמל, ובנספח לערך חשמל, וראה ערך כותב וערך מקלקל).

על רחיצה וסיכה רחיצה וסיכה האסורות בזמנים מסויימים, אם אינן אסורות אלא כשכוונתו לתענוג, אבל לא כשכוונתו להעביר את הזוהמא או לרפואה, ראה ערך אבלות וערך בין המצרים וערך יום הכפורים: איסור רחיצה; איסור סיכה, וערך תענית צבור וערך תשעה באב (וראה ערך אסטניס: ברחיצה, וערך חפיפה).

על נעילת הסנדל האסורה בימים מסויימים, אם אינה אסורה אלא כשכוונתו לתענוג, ראה ערך יום הכפורים: איסור נעילת הסנדל וערך תענית צבור וערך תשעה באב.

בקניינים בקניינים: העושה מעשה קנין בחפץ, אינו קונה אלא אם כן הוא מכין לקנותו (גמרא דלהלן, וראה ערך קנין), כלומר שהוא יודע שבמעשה זה קונים את החפץ - ושחפץ זה אינו שלו (יבמות נב ב: עזר בנכסי הגר; רמב"ם זכיה ב יג; טוש"ע חו"מ רעה כה, וראה ערך הנ"ל) - וכשהוא יודע זאת הרי הוא קונה, אפילו אינו מתכוין בלבו בשעת המעשה שיקנה בכך (ראה ערך דברים שבלב. ראה שו"ת חכם צבי א, להבדיל בין כוונת קנין לכוונת המצוות), וכתבו אחרונים שרצונם של המקנה והקונה הוא זה הגורם ועושה את הקנין - ואינו ככוונת "לשמה" שבכתיבת גט וכיוצא, ששם המעשה הוא הפועל ועושה את החלות, אלא שהתורה התנתה שאין המעשה מועיל אלא אם כן חשב בדעתו בשעת המעשה לאיזה צורך הוא עושה מעשה זה (עונג יום טוב דלהלן) - אלא שאמרה התורה שאין הקנין נגמר ברצון בלבד, וצריך בו אף מעשה (עונג יום טוב ב ד"ה וטעמא).

על שאר הפרטים במהות כוונתו של הקונה, ועל המקנה את החפץ שהוא צריך להתכוין להקנות, ועל מהות כוונה זו, ועל העושה מעשה קנין בחפץ, אבל הוא סבור שאינו קונה במעשה זה, כגון שהוא סבור בטעות ששלו הוא, שלא קנה, וכן אם עשה מעשה קנין בחפץ מסויים, ולא נתכוין לקנות בזה אלא חפץ אחר, שאינו קונה אף חפץ זה שהוא עושה בו מעשה, אף שהוא רוצה

בה מצות אכילת-מצה (ראה ערכו) בלילה הראשון של פסח, צריך שתהא שמורה לשם המצוה (פסחים לח ב, ושם מ א, וטוש"ע או"ח תס א, וראה ערך מצה, ושם בשעת איזה פעולות היא צריכה להיות שמורה).

באיסורים באיסורים: באיסורים שונים תלוי מעשה האיסור בכוונתו של האדם, שהמעשה שהוא עושה, אם נתכוין בו לדבר האסור הרי זה אסור משום האיסור שנתכוין לו, ואם לא לכך נתכוין, אלא לדבר אחר, אין בו משום אותו האיסור, או שהוא קל יותר מן המתכוין לדבר האסור, ועל כך ראה להלן. על העושה מעשה איסור אלא שכוונתו לדבר המותר הנעשה באותו מעשה, ראה ערך דבר שאינו מתכוין.

העובר עבירה העובר עבירה במזיד, אם עבר עליה כדי להכעיס, הרי זה חילל את השם (ראה ערך חלול השם), ועל חומר איסורו ראה ערך חלול השם. על ההבדלים בדין בין מי שעבר עבירה לתיאבון, לבין מי שהיתה כוונתו להכעיס, ועל גדר "להכעיס" ראה ערך מומר וערך פסולי עדות.

מעשים האסורים על מעשים האסורים משום דרכי-האמורי (ראה משום ערכו), שיש מהם שהוא דוקא כשזה שעשה אותם דרכי הגויים נתכוין לניחוש וכיוצא, אבל אם נתכוין לדבר טבעי, הרי זה מותר, ראה ערך דרכי האמורי; על דברים שהגויים נוהגים בהם ויש בהם משום פריצת גדרי הצניעות והענוה, וישראל פירשו מדברים אלו מפני צניעותם או מטעם אחר, שיש סוברים שאינם אסורים אלא כשכוונתו להתדמות לגויים, ואם אינו מתכוין להתדמות להם, מותר, ראה ערך חקות הגויים.

על ההוגה את שם ה', שזה מותר כשכוונתו להתלמד, ראה ערך הוגה את השם: בלימודו (וראה שם שיש אוסרים). על מעשה כשפים, שמותר לעשות כשכוונתו היא להורות ולהבין, ראה ערך הנ"ל וערך כשוף. על צורות מסויימות, שאסור לעשותן לנוי, ואם כוונתו להבין ולהורות מותר לו לעשותן, ראה ערך עבודה זרה וערך פסל ותמונה.

כשלא הייתה כוונתו לשם מצוה כמה מעשים אסורים, אינם אסורים אלא כשהיתה כוונתו לשם העושה לשם מצוה, כגון באיסור בל-תוסיף (ראה ערכו), שהמוסיף על המצוה ולא נתכוין באותה הוספה לשם מצוה, יש אופנים שונים שאינו עובר משום כך על הלאו של "בל תוסיף", כגון טלית מצויצת שהטיל בה עוד ארבע ציציות אחרות, ולא נתכוין לשם תוספת אלא כדי לבטל את הראשונות בלבד, שכיון שנתכוין לבטל אינו עובר על הלאו (ראה ערך בל תוסיף).

על האיסור לזר (ראה ערכו) לשאת את כפיו, שיש סוברים שאינו אלא כשהוא מתכוין לשם מצוה, ראה ערך זר וערך נשיאת כפים. על האיסור להניח תפילין (ראה ערכו) בלילה (ראה ערך הנחת תפילין: זמנה), שאם אינו מתכוין לשם מצוה אלא מניחן כדי לשמרן מותר, ראה ערך הנחת תפילין.

באיסורים על לשון-הרע (ראה ערכו), שהוא אסור אף כשלא נתכוין לבזות או להזיק, ראה ערך לשון הרע. על המדבר בגנות אדם אחר לתועלת, שאין בו איסור לשון הרע (ראה ערך לשון הרע), שצריך שתהא כוונתו לתועלת ולא משום שנאת אדם זה שהוא מדבר בגנותו, ראה ערך הנ"ל (ושם אם עבר על האיסור כשלא היתה כוונתו לתועלת).

עד שיתכוונו שניהם, היבם והיבמה, לחלוץ ולהתיר את היבמה לשוק בחליצה זו (ראה ערך חליצה: הכוונה).

אם דין תורה הוא, ומקורו, ועל מהות הכוונה הצריכה, ואם היא כעין כוונת המצוות, או שהיא כעין כוונת הקנאה, או שהיא כעין "לשמה", ואינה מעצם פעולת ההיתר, ולא באה אלא כדי להורות על מעשה החליצה לשם מה נעשה, ולהחשיב את המעשה שהוא חליצה המתרת ולא חליצת נעל בעלמא, ואם צריך שתהא כוונה זו בלבם בשעת החליצה, או שדי בכך שהם יודעים מתחילה שהחליצה מתירתה, ועל האופנים שחליצה שלא בכוונה פוסלת את היבמה מיבום, ראה ערך חליצה: הכוונה.

בדין חליצת חרש שוטה וקטן, ואם מועיל גדול עומד על גביו, ראה ערך הנ"ל: הפסולים לחליצה; הכוונה, וערך חרש: ביבום וחליצה, וערך חרש שוטה וקטן: בגדול עומד על גביו.

על הטועם מאכל ואין כוונתו לאכלו, שיש סוברים באכילה ושניה שאינו חייב לברך עליו ברכה ראשונה, ראה ערך ברכות הנהנין וערך טעימה. על האוכל מאכל חריף ואוכל עמו פת, שאם אין כוונתו באכילת הפת למלא את כריסו אלא להפיג את חריפות המאכל, הפת חשובה טפילה למאכל ואינו מברך עליה, ראה ערך ברכות הנהנין: עיקר וטפל. על האוכל שני מאכלים שברכתם שוה, וצריך לכתחילה לברך על אחד מהם, שהוא חשוב יותר (ראה ערך ברכות הנהנין: קדימה), ובירך על זה שאינו חשוב, שאם היתה כוונתו לפטור את החשוב אינו צריך לחזור ולברך עליו, ואם לא נתכוין לכך לא פטרו בברכתו, ראה ערך הנ"ל. על השותה יין לפני הסעודה, ובירך עליו, ולא נתכוין לשותות יין בתוך הסעודה, ואחר כך הוא רוצה לשותות בתוך הסעודה, אם צריך הוא לברך שנית על היין, ראה ערך ברכת היין. על המברך ברכה על מין אחד ויש שם מין אחר שבדיעבד יכול לפטור באותה ברכה, כגון שבירך על פרי האדמה, ויש לפניו אף פרי העץ, שאם נתכוין לפטור בברכה זו נפטר, ואם לא נתכוין לכך אינו נפטר, וצריך לברך עליו בורא פרי העץ, ראה ערך ברכת הפירות: בטעות וספק. על מי שיש לפניו כמה מיני בשמים שברכותיהם שונות, ובירך בורא מיני בשמים, שאם נתכוין לפטור את כל הבשמים יצא, ואם לא נתכוין לכך יש סוברים שלא יצא, ראה ערך ברכת הריח. על השותה יין לאחר סעודתו קודם ברכת-המזון (ראה ערכו), שיש סוברים שאותו היין אינו נפטר בברכת המזון מחובת מברכה אחרונה אלא אם נתכוין לפטור, ראה ערך ברכת המזון.

בהפרשת חלה על המפריש חלה מן העיסה, ונתכוין בפירוש שלא לפטור אלא חלק מן העיסה, שיש סוברים שאין כוונתו מועילה ופטר את כולה, והרבה חולקים וסוברים שלא פטר אלא מה שנתכוין לפטור, ראה ערך הפרשת חלה.

על הלש עיסה, שאינה מתחייבת בחלה אלא אם כן נתכוין בשעת הלישה לעשות ממנה פת, ראה ערך חלה: הלישה והאפיה. על המתכוין שאותה הפת לא תהא לאכילה, אלא למאכל בהמה, או לקישוטי נשים, או אף לאכילה אבל שלא כדרך אכילת פת, כגון לכותח, שאף זה פטור מחלה, ראה ערך הנ"ל: העיסות החייבות.

על טבילת אדם בטבילת אדם או כלים בה תנאים ואמוראים - וראשונים להלכה - אם היא מועילה לחולין, ועל מחלוקת הראשונים אם הדבר תלוי בדין

לזכות בו, ועל המתכוין לקנות חפץ מחבירו, ונתברר שאינו של חבירו אלא של הפקר (ראה ערכו) הוא, ראה ערך הפקר וערך קנין.

על הקונה או המקנה שלא נתכוונו, אבל אילו היו יודעים היו מתכוונים לקנין, אם מועיל ככוונה, ראה ערך הנ"ל וערך יאוש שלא מדעת.

ידו או חצרו של אדם, שהן קונות לו שלא מדעתו חפץ או חצר המונח בהן (ראה ערך חצר (ב) קנין: שלא מדעתו (ושם), אם הוא מהתורה, ואם קונה רק מתורת שליחות או אף מתורת יד), וערך יד (קנין): שלא מדעתו), כתבו ראשונים שאינן קונות שלא מדעתו אלא משום שאילו היה יודע שהוא מונח בידו או בחצרו היה מתכוין לקנותו, ולפיכך חפץ המונח שם בדיעתו, ואין דעתו עליו לקנותו, אינו נקנה לו (תוספות בבא בתרא נד א ד"ה אדעתא, על פי בבא קמא מט ב; טור ח"מ רעה בשם הרמ"ה, ושו"ת חתם סופר יו"ד שיח בדעתו).

ויש סוברים בדעת ראשונים שכיון שחצרו וידו קונות לו שלא מדעתו, הרי הן קונות לו אפילו הוא יודע שהחפץ מונח שם, ואינו מתכוין לקנות בהן (ראה ערך חצר וערך יד), כל שלא נתכוין בפירוש שלא לקנות (ראה ערך חצר).

על המוכר חפץ לחברו, או נותנו לו במתנה, או הקונה חפץ עבור חברו, ובלבו נתכוין למכור או לתת או לקנות רק בתנאי מסויים, אבל לא הזכירו בפירוש, אם הולכים אחר כוונתו - במקום שנאמן לומר שכך היה בלבו - או שדברים שבלב אינם דברים, ראה ערך דברים שבלב: בממונות, ושם על אופנים שונים שיש אומדנא מוכחת מה היתה כוונתו, והולכים אחר הכוונה.

על קנין בטעות, כגון שלא נתכוין לקנות דבר זה, או שלא נתכוין לקנותו באופן זה, או שנמצא מום בדבר הנמכר, ראה ערך מקח טעות.

על התחייבות שאדם מתחייב, וכדומה, ואין כוונתו אלא להבטיח את חברו שיסמוך על דבריו, ראה ערך אסמכתא.

העושה מעשה קדושין (ראה ערכו) - כגון נתינת כסף, או ביאה - באשה, אם לא נתכוונו הוא או היא לקידושין במעשה זה, אינה מקודשת (ראה ערך קדושין).

על אופנים שונים שתולים שהיתה כוונתם לקידושין באופן המועיל, ועל אופנים אחרים שתולים שלא היתה כוונתם לכך, ועל נאמנותם לברר מה היתה כוונתם, ועל המקדש או המתקדשת שלא ראו את העדים, שאינם קידושין, אם זה משום שמאחר שסברו שאין שם עדים לא נתכוונו לקידושין, ועל המקדש בביאה, שאינה מקודשת עד גמר ביאה, כיון שאין דעתו לקדש בהעראה (ראה ערכו), לסוברים כן, ראה ערך אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וערך קדושין.

נתינת גט לאשה בכדי לגרשה, צריכה להיות לשם גרושין (ראה ערך גרושין: גדר ומהותם). על פרטי הדינים בזה, ושטטעם זה צריך הבעל להודיע לאשה שהוא נותן לה גט, ראה ערך גרושין.

הבא על יבמתו, אפילו לא נתכוונו היבם והיבמה לקנין - קנאה (ראה ערך יבום). על המקור לכך מן הכתוב, ואם הדברים אמורים אפילו כשנתכוין היבם בפירוש שלא לקנותה, ראה ערך יבום.

חליצה צריכה כוונה, שאינה מועילה להתיר את היבמה

כוונת הלב

על כוונה - או כוונת הלב - במובן של כוונת ראש, שאינו מסיח את דעתו מאותו הדבר שהוא עוסק בו, ראה ערך בדיקת סכין וערך ברכות: הלשון והכוונה, וערך הנחת תפלין וערך חזרת הש"ץ: הציבור, וערך מצוות - ושם שהכוונה שהוא מכוין את לבו בשעת עשיית המצוה למה שהוא עושה ואינו מהרהר בדברים אחרים, אינה תלויה במחלוקת אם מצוות-צריכות-כוונה (ראה ערכו), אלא חייב הוא בה לכתחילה לדברי הכל, ובדיעבד אם לא כיוון, לדברי הכל יצא - וערך נשיאת כפים וערך קריאת התורה וערך קריאת שמע וערך תפילה.

על כוונת פירוש המלים במצוות שבדיבור, כגון ברכות, קריאת שמע ותפילה, ראה ערכיהן (וראה ערך אבות וערך אמן וערך הודאה).

על מחשבה שאינה באה להכשיר מעשה, אלא שיש בה דינים מצד עצמה, היינו שיש בה מצוה, כגון הרהור בקריאת-שמע (ראה ערכו) ותפלה (ראה ערכו) וכיוצא, או שהיא חשובה איסור, כגון מחשבת פסול בעבודות הקדשים, לסוברים שאין צריך בה דיבור (ראה ערך מחשבה בקדשים, ושם אם המחשבה היא הפוסלת, או העבודה שנעשתה במחשבה שאינה נכונה), או שהיא פועלת חלות, כגון בטול-חמץ (ראה ערכו), הפרשת-חלה (ראה ערכו) והפרשת-תרומות-ומעשרות (ראה ערכו), מחילה ויאוש, הקדש (ראה ערכו) וצדקה (ראה ערכו), ונדד ושבועה והפרה (ראה ערכו) והקמה (ראה ערכו), ראה ערך גנבה: גדרה, וערך דברים שבלב וערך הרהור כדבור וערך לשמה וערך מחשבה.

על מחשבתו של האדם ליחד חפץ לתשמיש מסוים, כגון דבר שאינו מיוחד לאכילת אדם והאדם חושב עליו לאכלו, או מאכל שדעתו של האדם היא להשתמש בו ככלי, או העושה כלי, שפעמים שצריך מחשבה שהוא עושה אותו לכלי, או כלי שלא נגמרה מלאכתו ודעתו להשתמש בו כמו שהוא, וכיוצא, ראה ערך אוכל וערך בגד וערך בטלה דעתו וערך בשר וערך דבש וערך הזמנה; על הכנתו של חפץ לשימוש בשבת וביום טוב, להוציאו מתורת מוקצה (ראה ערכו), ראה ערך הכנה: הכנה המתרת, וערך מוקצה (על בסיס לדבר האסור, שאינו נעשה בסיס אלא כשהוא מניח עליו בכוונה את הדבר האסור, ראה ערך בסיס לדבר האסור: שלא בכוונה).

מצוות צריכות כוונה, ראה ערך טבילה: הכוונה, ושם על הטובל ומתכוין בפירוש שלא להיטהר בכך, ועל כוונת המטביל בטבילת כלים טמאים, ושהיושב ומצפה לגל שיתלש מן הים ויפול עליו או על הכלים, כוונתו מועילה לטבילה זו, ועל קטן המטביל כלים מעצמו, או כשגדול עומד על גביו, ועל אדם המוטבל על ידי אחר, שכוונתו של המטביל מועילה לטהרו לדברי הכל. על כוונה בטבילת כלי גויים, ראה ערך טבילת כלים: הטבילה ושיעור המים.

על העושה מלאכה בשבת, שאסור ליהנות ממה שעשה, ויש שהדבר תלוי בצורך שלשמו עשה את המלאכה, ראה ערך מעשה שבת. ושם על גוי שעשה מלאכה בשבת, שאם היתה כוונתו בשביל ישראל, אסור לישראל ליהנות ממנה בשבת (ראה ערך אמירה לנכרי שבות), ואם היתה כוונתו לצורך עצמו, מותר אף לישראל ליהנות ממנה.

על הרואה עדות בלא כוונה להעיד, אם הוא כשר להעיד, ראה ערך עדות. על הרואה עדות ומתכוין להעיד, אם הוא נפסל בכך מלהיות דיין באותו דין, ראה ערך אין עד נעשה דיין. על הרואה דבר בלא כוונה לראותו ולהכירו, אם סומכים על עדותו שהכיר את הדבר בטביעות עין, ראה ערך טביעות עין.

על עדות, שנמצא אחד מן העדים קרוב או פסול, שאמרו בה שהעדו שבטלה מקצתה בטלה כולה (ראה משנה מכות ה ב, וראה ערך עדות, ושם באלו עדויות נוהג דין זה, ואם הדברים אמורים דוקא כשהפסולים העידו בבית דין, או שדי שראו את העדות), שנחלקו תנאים אם הדברים אמורים אף בעדים שמתחילה, כשראו את המעשה, לא נתכוונו להעיד, ועל מחלוקת הראשונים מי הם העדים הצריכים להתכוין, העדים הכשרים או אותם הפוסלים את העדות, ואם די בכוונתם להעיד או שצריך אף שיתכוונו להעיד עם חבריהם, ראה ערך עדות. על המסיח לפי תומו, ואינו מתכוין להעיד או לטעון, אם מקבלים את דבריו כעדויות או כטענה, ראה ערך יכיר וערך מסיח לפי תומו וערך עדות, וראה ערך ירושה וערך מיגו.

על גוי המעיד עדות אשה, שדוקא אם הוא מסיח לפי תומו הוא כשר לה, אבל אם נתכוין להעיד, עדותו פסולה, ועל הסוברים שאינה פסולה אלא כשנתכוין להתיר את האשה בעדותו, ראה ערך גוי וערך מסיח לפי תומו.

כוס של בִּרְכָה

כוס יין, שמצוה על הבא לברך ברכות מסויימות להחזיק בה לפניו בשעת הברכה

הפרקים:

- גדרה
- הברכות הטעונות כוס
- הכוס והכנתה
- היין
- הנהגת הברכה
- שתיית היין

גדרה

הלשון "כוס של ברכה" נזכר בתלמוד על הכוס שמברכים עליה את ברכת המזון (ראה פסחים קיט ב, ועוד). פעמים שנזכר לשון זה אף בדבר הנוהג בכל ברכת המזון, אפילו

כאשר מברכים אותה בלי כוס, כגון זו שמנו בין הדברים המקצרים את ימיו של האדם, מי שנותנים לו כוס של ברכה לברך ואינו מברך (ברכות נה א), וכך הוא בכל מי שנותנים לו לברך ברכת המזון ואינו מברך (טושי"ע או"ח רא ג).

שתה מהכוס, לא יצא ידי חובה, וצריך הוא לחזור ולקדש (ראה רשב"ם ותוס' פסחים ק ב ד"ה ידי קידוש; ראה טושי"ע או"ח רע"א יד; ארחות חיים הלכות קידוש היום אות כא); וכן המברך את שאר הברכות הטעונות כוס, אם לא שתה מן הכוס לאחר שברך, הרי זה כמו שלא היתה שם כוס כלל (רבנו דוד וחי'דושי הר"ן פסחים קז א).

יש סוברים שיצא ידי חובה, שהשתיה אינה מעכבת (ראה מגדל עז שבת כט ז; ראה לבוש או"ח רע"א יז; וראה מאירי עירובין עט ב), אלא שלא קיים את המצוה כתיקנה (ראה בית יוסף או"ח רע"א, ומגן אברהם שם ס"ק לב). בטעם החיוב לשותות מן הכוס, נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שצריך שיהנה האדם מן הכוס של הברכה (רבנו דוד פסחים קז א; רא"ש פסחים י יח. וראה רש"י ראש השנה כט ב ד"ה כיון), ובכלל חובת הכוס הוא, שלא די שיטלנה בידו, אלא צריך שיהנה ממנה (רבנו דוד שם)².

• יש מן הראשונים שסוברים שהשתיה אינה מעיקר דין כוס של ברכה (ראה רש"י ברכות מב א ד"ה דגורס), אלא שאם אינו נהנה מן הכוס, נראה כמבזה את המצוה (מהר"ם חלאווה פסחים קה ב); או שצריך לטעום מן הכוס כדי שלא תהיה ברכת היין ("בורא פרי הגפן") ברכה שאינה צריכה (ריטב"א עירובין מ ב; שו"ת רש"י שעט).

• יש שכתבו שגנאי הוא לכוס של ברכה שלא יהנה ממנו אדם לאלתר, ותהא ברכת בורא פרי הגפן נראית שלא לצורך (שו"ע הרב או"ח קצ ד, בדעת רש"י עירובין מ ב ד"ה ליתביה. וראה שו"ת בית שלמה או"ח יד, ואפיקי יס ב). ולדעה זו אפילו אינו שותה ממנה לבסוף, אין ברכתו לבטלה, שהרי היתה הברכה לצורך, ואינו צריך לשתות ממנה אלא משום גנאי הברכה (שו"ת ארץ צבי א סב).

סדר הברכות ברכות הנאמרות על הכוס, כגון קידוש והבדלה וברכת חתנים וברכת מילה, חוץ מברכת המזון וברכות הגאולה והשיר בליל הסדר, מברך תחילה את ברכת היין, ולאחריה את הברכה הנאמרת על הכוס (ראה פסחים קו א, ברכות נא ב. וראה ערכים: ברכת ארוסין; ברכת חתנים), שברכת היין תדירה היא, ותדיר קודם (ראה ערך תדיר. ברכות שם). ויש מן הראשונים שכתבו טעם אחר, שהברכה על היין מכשירתו לקיים בו את המצוה, שעד שהוא מברך על היין אסור לו ליהנות ממנו, והיין אינו ראוי למצוה (ריטב"א ראש השנה כט א).

יש שכתבו שהקידוש הוא על שם יום טוב או שבת שנכנס, ולכן ראוי שתהא ברכת הקידוש בסוף, סמוכה ליום טוב, וכן ברכת חתנים היא על שם החיתון והנישואין הנכנסים, וראוי לסומכה להם, וכן ברכת המילה "אשר קדש ידיד מבטן" היא על שם העתיד, שנכנס עכשיו לאחר שנימול לברית, וסומכים אותה לברית (פירוש התפילות והברכות לר"י בן יקר עמ' קלד).

המברך ברכת המזון על הכוס, אינו מברך את ברכת היין אלא לאחריה (ברכות נא ב; ראה רמב"ם ברכות ז טו; טושי"ע או"ח קצ א), ואמרו בירושלמי בטעם הדבר, שמתוך שברכת היין היא ברכה קטנה, אם יברך אותה קודם שיברך על המזון שמא ישכח וישתה (ירושלמי ברכות ח ח), והטעם שבברכת המזון הוא עוקר את דעתו מן השתיה, והפסק הוא בין הברכה לשתיה, ולכן תיקנו את ברכת היין סמוך לשתיה (תוס' ברכות נב א ד"ה ורבי; רא"ש פסחים י י).

וכן בברכות נוספות שמברכים אותן על הכוס, כינו הראשונים את אותה הכוס שמברכים עליה בשם "כוס של ברכה" (ראה שכל טוב לבראשית יז, ותוס' שבת קלט א ד"ה וליתן).

הערך שלפנינו דן בכל אותן הברכות שאמרו בהן שחובה או שמצוה לברך על הכוס.

מהותה ברכות מסויימות, כגון ברכת המזון וקידוש והבדלה וברכת חתנים, מצוה, או אף חובה, לברך על הכוס (ראה להלן: הברכות הטעונות כוס. וראה לבוש או"ח קפב א), דהיינו שהמברך ברכות אלו תהא כוס של יין בידו כל שעת הברכה (ראה להלן: היין); ויברך את ברכת היין סמוך לברכה העיקרית שהוא בא לברך, בדרך כלל לפניו, ובמקצת ברכות לאחריה, וישתה מן היין שבכוס (ראה להלן: סדר הברכות).

בטעם שתיקנו חכמים לברך את אותן הברכות על הכוס, כתבו הראשונים שהוא לפי שאין אומרים שירה של הלויים במקדש אלא על היין (ראה ברכות לה א. ספר העתים קנ; שו"ת הרשב"א ד רצה). ויש מוסיפים ביאור, שתיקנו חכמים שתהא אמירת אותן ברכות כעין שירה, וכשם ששירה במקדש אינה נאמרת אלא על היין שמנסכים על גבי המזבח (ראה ערך שירה), ולא על שתיה לחדר, דהיינו על נסכים הבאים בפני עצמם, שהיא שתיית המזבח, כך תיקנו אף בברכות אלו, שתהא הברכה נאמרת כעין שירה, על שתיית יין (שו"ע הרב או"ח קצ ב).

יש מהאחרונים שהוסיפו, שברכה על הכוס היא דרך כבוד ושבח, ולכן נאה לסדר כך שבחו וברכתו יתברך, וכמו שנאמר: כוס 'שועות אֶשָּׂא וּבִשְׁם ה' אֶקְרָא (תהלים קטז יג. לבוש או"ח קפב א, והובא במשנה ברורה שם סק"א).

אחיזת הכוס המברך ברכה על הכוס, צריך הוא לאחוז את הכוס בידו (ראה שו"ת הרשב"א ד רצה), והאחרונים נחלקו בדבר:

• יש אומרים שאם היתה כוס של יין מוכנה לו לשתיה לפניו על השולחן, או על הספסל, או על דבר אחר באותו החדר, או שהיתה הכוס ביד אדם אחר, אף על פי שלא אחז את הכוס בידו, הרי זה כמי שבירך על הכוס, שאחיזת הכוס בידו אינה מעכבת, שאינה אלא מאותם דברים שאמרו בכוס למצוה (שו"ע הרב או"ח קצ ג, ושם רע"א כח; ברכי יוסף או"ח רצה סק"ד בשם ר"י זיין. וראה משנה ברורה קפב ס"ק טו); אבל אם אין יין מוכן לשתיה לפניו בשעת אמירת הברכה, אין זו ברכה על הכוס (שו"ע הרב שם).

• יש סוברים שכל שאינו אחז את הכוס בידו, ברכתו אינה חשובה ברכה על הכוס, שברכה "על הכוס" הכונה שהמברך אחז את הכוס בידו (ב"ח או"ח קפב א; שו"ת חכם צבי קסח). ואפילו אם הוא מוציא את המסובים שם ידי חובתם, דוקא המברך הוא שצריך לאחוז בכוס, ואחיזת אחד משאר המסובים אינה מועילה להיחשב ברכה על הכוס (חכם צבי שם).

טעימה המברך על הכוס, צריך שיטעם דהיינו שישתה ממנה (עירובין מ ב; פסחים קה ב; רמב"ם ברכות ז טו, ושבת כט ז; טושי"ע או"ח קצ א, ושם רע"א יג), ולא יברך את הברכה הטעונה כוס, והכוס מעכבת בה (ראה להלן: הברכות הטעונות כוס) אלא אם אחר כך ישתה ממנה (ראה עירובין מ ב, סוכה מז ב; תשובת הראב"ן שבראב"ה תתצא); והמקדש ולא

2. וראה שו"ע הרב או"ח קצ ב, שכתב יותר מזה, שעיקר מה שהטעינו כוס לברכה, הוא לשתות ממנה לאחר אמירת אותה הברכה הטעונה כוס, כדי

שתהיה אמירת אותה הברכה כעין שירה הנאמרת על יין שמנסכים על גבי המזבח, שהיא שתיית המזבח.

בשתי ידי, נותנה בימין, מגביהה מן הקרקע טפח, ונותן את עיניו בה, ויש אומרים: אף משגרה במתנה לאשתו (ברכות נא א לגירסא שלפנינו; שאילתות נד; סדור רש"י קא).

ור' יוחנן אמר: אנו אין לנו אלא ארבעה דברים בלבד: הדחה, שטיפה, חי ושתהא מליאה (ברכות נא א), והראשונים נחלקו בביאור הדבר:

• הרבה ראשונים כתבו שלא בא ר' יוחנן למעט כל שאר הדברים שנאמרו בכוס של ברכה, ומודה הוא שצריך ליתן את הכוס בימין (תוס' ותוס' רבי יהודה החסיד ותוס' רבינו פרץ ברכות שם; תלמידי רבינו יונה שם; מרדכי ברכות רמז קפח), אבל חמשת הדברים הנוספים שנוכרו, אין חיוב בעשייתם, ומכל מקום יש בהם משום יפוי המצוה (תלמידי רבינו יונה שם).

• יש שכתבו שלא בא ר' יוחנן למעט אלא עיטור ועיטוף, ומודה הוא בשאר הדברים, שמסתבר לעשותם, או שלמדים אותם מן הכתוב (רא"ש ברכות ז לה; טור או"ח קפג, בשם תוס').

• יש מפרשים בדברי ר' יוחנן שאותם ארבעה הדברים שהזכיר מעכבים הם, ושאר הדברים שנמנו אינם מעכבים, ומודה ר' יוחנן שלכתחילה למצוה מן המובחר יש לנהוג בכולם (רשב"א ומאירי וריטב"א ורשב"ץ ברכות נא א).

• ויש סוברים שאף בארבעה דברים אלו שאמר ר' יוחנן אינם אלא לכתחילה, שצריך להשתדל בהם, ואינם מעכבים. וכן כתבו הראשונים והאחרונים במי שאין לו כוס מליאה, שיברך על כוס שאינה מליאה, ובלבד שיש בה יין כשיעור, ואפילו אינו אלא מיעוט הכוס (רבינו דוד פסחים קח ב ד"ה ואין; ראה שו"ע או"ח רעא יא, ושו"ע הרב או"ח שם כ, ומשנה ברורה שם ס"ק מב, נב, ושם קפג סק"ט. וראה מאמר מרדכי רעא ס"ק יד), ושאר הדברים אין מקפידים עליהם כלל (מאירי שם, בשם יש מפרשים).

להלכה, נחלקו הראשונים והאחרונים:

• יש שכתבו בכוס של ברכת המזון שאינה טעונה אלא שטיפה והדחה וממלאה ביין חי, כדעת ר' יוחנן (רמב"ם ברכות ז טו. וראה טור או"ח קפג).

• יש סוברים שאף על פי שהלכה כר' יוחנן, ואין מעכבים אלא אותם ארבעה דברים שמנה, למצוה יש לנהוג אף בשאר הדברים שנוכרו בכוס של ברכה (הלכות ברכות לריטב"א ח ג; תלמידי רבינו יונה ברכות נא א; ביאור הגר"א או"ח קפג ד, וחובא במשנה ברורה שם ס"ק כ).

• יש שכתבו שיש לנהוג בכוס של ברכה בכל הדברים שנאמרו בה, פרט לעיטור, שלדעתם מודה ר' יוחנן בכל אותם דברים פרט לעיטור ועיטוף, אלא שיש לנהוג אף עיטוף, כדי שלא יברך בגלוי ראש (רא"ש ברכות ז לה).

• ויש שפסקו שכוס של ברכה צריכה כל אותם עשרה דברים שנאמרו בה, שכן היא, לדעתם, דעת האמוראים האחרונים (טור או"ח קפג, בשם הגאונים; ראב"י קלט. וראה שו"ע שם ג, ד). וכן יש שכתבו שאף על פי שלדעת ר' יוחנן אין לנו אלא ארבעה דברים בלבד, יש להחמיר בכל אותם עשרה דברים שנאמרו בכוס של ברכה, שהרי אף האמוראים נהגו בעיטור ובעיטוף, לפי שהיו מחמירים על עצמם ונזהרים בכל עשרת הדברים שנאמרו בכוס של ברכה (תוס' ברכות נא א ד"ה אין; תוס' רבי יהודה החסיד שם).

בבין המצרים בימי בין המצרים, אף באותם הימים שנהגו שלא

המוציא אחרים המוציא אחרים ידי חובה בברכה שיש לברכה על הכוס, אין צריך שתהא כוס יין אלא לפני זה המברך, והוא מוציא את היוצאים בברכתו אף ידי חובת ברכה על הכוס (מהר"ם חלאוה פסחים קא א. וראה שו"ע או"ח רעא טז, ומשנה ברורה סק"א).

ואפילו אם לא נתכוונו השומעים לצאת בברכת היין, יצאו ידי חובת ברכה על הכוס (ראה פרדס הגדול עג; מגן אברהם רצו ס"ק י, לפירוש הפרי מגדים אשל אברהם שם, ומשנה ברורה שם ס"ק לג. וראה שמירת שבת כהלכתה מז מ, ושם ס הערה צא).

כתבו האחרונים שכשאנו מוציא את השומעים בעיקר הברכה, כגון המזמן על הכוס בזמן הזה, שכל אחד מברך ברכת המזון לעצמו, נכון שתהא ביד כל אחד מהם כוס בפני עצמה (פרי מגדים או"ח קפב משבצות זהב סק"ד).

ויש שנראה מדבריהם שאף על פי שכל אחד מברך ברכת המזון לעצמו ואילו נחלקו ולא זימנו, היתה כוס ביד כל אחד מהם, עתה שמזמנים אין כוס של ברכה אלא ביד המזמן (ראה ט"ז או"ח קצג סק"ה, ופרי מגדים משבצות זהב שם).

המוציא להוציא המברך על הכוס, אפילו אם כבר יצא ידי חובתו בברכת היין באותה הברכה שהוא בא לברך על הכוס, ואינו מברכה אלא כדי להוציא את השומעים, ואין בדעתו לשתות מן היין, הרי זה מוציא את המסובים שם בברכת היין. ואף על פי שבשאר ברכות הנהנין אין אדם מוציא את חברו אלא אם כן אף הוא נהנה, המברך על הכוס, כיון ששתיה זו חובה היא, שאי אפשר למצוה שלא בהנאה, והרי הנאה אי אפשר בלא ברכה, ונמצא שהמצוה תלויה בברכת הנאה, לפיכך היא כברכת המצות שיכול הוא להוציא בה את חברו (ראה ערכים: ברכות; ברכות הנהנין; כל ישראל ערבים. וראה ראש השנה כט ב, ורש"י ד"ה כיון; שו"ע או"ח רעג ד).

אף כוס שאינה חובה, כגון בברכת אירוסין, שאין הכוס מעכבת בה (ראה ערך ברכת אירוסין), צדדו האחרונים לומר שהמברך על הכוס מוציא את החתן והכלה ידי חובת ברכת היין, שכיון שאין עיקר כוונתו ליהנות מן היין, הרי זו חשובה כברכת המצות (פני יהושע כתובות בקונטרס אחרון כא. וראה שו"ת תשב"ץ ד חוט המשולש טור ג לב). וכן המברך ברכת המזון על הכוס, להלכה, שברכת המזון על הכוס אינה אלא למצוה מן המובחר, יש סוברים שיכול הוא להוציא את השומעים בברכת היין, שכיון שיש בברכה על הכוס משום מצוה מן המובחר, הרי היא בכלל ברכת המצות (ביאור הלכה קצ ד ד"ה יטעום).

ויש מהאחרונים שסוברים שאינו יכול להוציא את המסובים בברכות אלו שאינם חובה אלא אם כן אף הוא שותה מן הכוס (הגהות רבי עקיבא איגר לשו"ע שם).

עשרה דברים כוס של ברכה, הצריכו חכמים לייפותה משום הדור מצוה (ראה ערכו. רש"י וריטב"א שבת עו ב).

ועשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה ברכת המזון, משום כבוד הברכה, שהיא מהתורה (רש"י ברכות נא א ד"ה כוס, שבת עו ב ד"ה כוס; תוס' ותוס' רבי יהודה החסיד ברכות שם ב ד"ה והלכתא; ר"י מלוניל ברכות שם), ויש סוברים שאף בכוס של קידוש (מגיד משנה שבת כט ז. וראה שו"ע או"ח רעא ו), ויש שכתבו שהוא הדין בשאר כוסות שתיקנו חכמים לחובה (לקט יושר או"ח עמ' 86):

טעונה הדחה, שטיפה, חי, שתהא מליאה, עיטור, עיטוף, נוטלה

המובחר, ולפיכך כל שיש לו יין לפניו, צריך הוא, לדעתם, להשהותו ולברך עליו את ברכת המזון, שראוי להניח שתיה של רשות כדי לקיים מצות ברכה על הכוס (רמב"ן במלחמות ברכות נג ב; רבנו דוד פסחים קה ב; רא"ה ברכות נב ב; מאירי שם; ריטב"א שם); או שלעולם אינו חייב להשהות את היין לברכת המזון, ולא אמרו בית הלל שמברך על המזון תחילה בתורת חיוב, אלא שרשות בידו אם רוצה לומר ברכה על הכוס, להשהות את הכוס עד לאחר המזון, ולברך עליה את כל הברכות (רשב"א ברכות נב א; מאירי וריטב"א שם, בשם יש מתרצים).

ביחיד לדעת הסוברים שברכת המזון טעונה כוס, נחלקו הדעות אם כן הדין אף ביחיד המברך:

- יש סוברים שאפילו יחיד המברך, יש לו לברך על הכוס (תוס' פסחים קה ב ד"ה שמע (הג''), ושם בשם רבנו שלמה בן רבנו מאיר ורבנו יחיאל; אור זרוע א רט, בשם רבי אליעזר ממץ ור"י שירליאון; המנהיג פסח צד; תלמידי רבינו יונה ברכות נ ב; רא"ש ברכות ח ב; טור או"ח קפב, רצו; שו"ת מהרש"ל כג. וראה שו"ע שם א, ג, שהביא דעה זו והדעה דלהלן), ושנים שאוכלים יחד, כל אחד מהם צריך לקחת כוס לברכת המזון (תשב"ץ קטן שג; שו"ע או"ח קפב א).⁴

- ויש סוברים שברכת המזון ביחיד לדברי הכל אינה טעונה כוס, ואף הסוברים שברכת המזון טעונה כוס, לא אמרו כן אלא כשמברכים בשלשה (זוהר תרומה קנו ב, פנחס רמו א, עקב רעד א, זוהר חדש רות מז א; שו"ת הרשב"א ז תקלא, בשם הרמב"ם והראב"ד והרשב"א; שו"ע או"ח קפב א, בשם יש אומרים).

וכתבו האחרונים שמודים הם שאף ביחיד יש בברכה על הכוס משום מצוה מן המובחר (לבוש או"ח קפב א); ויש מצדדים לומר שאף מצוה מן המובחר אין ביחיד (מלבושי יום טוב ללבוש שם).

וכן כתבו הראשונים שאין נוהגים לברך ברכת המזון על הכוס אלא בשלשה (תוס' פסחים קה ב ד"ה שמע (הג'')).

ויש מדקדקים החוששים לדעה שאף ברכת המזון ביחיד טעונה כוס, ומוזגים כוס יין לברכת המזון ביחיד, וכדי לחוש אף לדברי החולקים, מניחים אותו על השולחן ואין תופסים אותו בידיהם, ויוצאים בזה ידי חובה לסוברים שהברכה טעונה כוס, שאחזיתה אינה מעכבת (בית יוסף או"ח קפב; רמ"א שם ב, ומשנה ברורה ס"ק טו), ועושים כך כדי להראות שאין הלכה מוכרעת בזה (ט"ז שם סק"ב).

חיזור אחריה לסוברים שברכת המזון טעונה כוס, נחלקו הדעות אם מותר לו לאכול כשאין לו כוס:

- יש אומרים שחייב הוא לחזור אחר יין לכוס של ברכה (ראב"ה תקח; רבינו ירוחם אדם טז ז; טושי"ע או"ח קפב א), והבא לאכול ואין לו כוס לברך עליה, לא יאכל עד שתהא לו כוס, אם הוא מצפה ואפשר שתהיה לו, ואפילו הוא צריך לשם כך לעבור זמן אכילה אחת (טושי"ע או"ח קפב א). ולדעת הסוברים שדוקא בשלושה היא טעונה כוס, כתבו האחרונים שאין לשלושה לאכול ביחד אם אין להם כוס (פרי מגדים או"ח קפב אשל אברהם סק"א).

- יש מצדדים לומר שאין איסור לאכול כשאין מוצא עתה יין לברכה (מגן אברהם שם סק"א).

לשתות בהם יין (ראה ערך בין המצרים), מותר לשתות יין של הבדלה וברכת המזון (שו"ת מהר"ל טו; שו"ע או"ח תקנא י).

יש שנראה מדבריהם שדוקא לסוברים שברכת המזון טעונה כוס מותר (ראה להלן: הברכות הטעונות כוס. ראה שו"ת ר"י ברונא יז); ויש שנראה מדבריהם שמותר אף לסוברים שברכת המזון אינה טעונה כוס אלא למצוה מן המובחר, שאף על פי שקבלו עליהם שלא לשתות יין בזמן הזה, בכוס של ברכה לא קבלו עליהם (ביאור הגר"א או"ח שם; משנה ברורה שם ס"ק טז).

ונוהגים להחמיר שלא לשתות יין בברכת המזון ולא בהבדלה, אלא נותנים לתינוק שאינו יודע להתאבל על ירושלים, שאינו אסור בשתיית יין בימים אלו (רמ"א או"ח תקנא י; מגן אברהם שם ס"ק לא); או שאף על פי שנהגו שלא ליתן יין אף לקטנים, התירו בזה משום המצוה (אליה רבה שם ס"ק כד; משנה ברורה שם ס"ק ע). ואם אין שם תינוק, שותה בעצמו מכוס של הבדלה (רמ"א שם).

אבל ברכת המזון נהגו שלא לברך על הכוס (ראה מגן אברהם תקנא ס"ק לב, בשם מהר"ל), אלא אם כן היא סעודת מצוה, שמותר לשתות בה יין, שסומכים על הסוברים שברכה אינה טעונה כוס (משנה ברורה שם ס"ק עא, עב).³

הברכות הטעונות כוס

ברכת המזון ברכת המזון, אם טעונה היא כוס, נחלקו תנאים בדעת בית שמאי:

יש אומרים בדעתם שברכת המזון אינה טעונה כוס, ולפיכך היושב בסעודה שבא לו יין לאחר המזון, ואין שם אלא אותה הכוס, הרי זה מברך על היין ושותה, ואחר כך מברך ברכת המזון (ברכות נא ב, נב א); ויש אומרים שלדעתם שברכת המזון טעונה כוס, ולפיכך הנכנס לביתו במוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחת של יין, מניחה לאחר המזון ומברך עליה ברכת המזון וברכות הבדלה, שכיון שברכה טעונה כוס, הצריכוהו להניחה לאחר המזון (ברכות שם, ורש"י ד"ה ברכה, ותלמידי רבינו יונה שם; פסחים קה ב).

בדעת בית הלל, שאמרו שאם בא להם יין לאחר המזון ואין שם אלא אותה הכוס, מברך על המזון ואחר כך מברך על היין (משנה ברכות נא ב), נחלקו הראשונים:

- יש שכתבו שלדעתם ברכת המזון טעונה כוס (רש"י ברכות נג ב ד"ה בא; תוס' רבי יהודה החסיד שם נב א; ספר ההשלמה שם; פסקי הרי"ד שם; שבלי הלקט קנו; תלמידי רבינו יונה שם; תוס' הרא"ש שם), ואף על פי שאינה ככוס של קידוש והבדלה שאין מקדשים ואין מבדילים אלא על הכוס (ראה ערכים: קידוש; הבדלה), שברכת המזון אין הכוס מעכבת בה, ומברכים אותה אף בלא כוס, ואינה טעונה כוס אלא למצוה (השגות הראב"ד על בעל המאור ברכות נג ב), מכל מקום כל שעה שיכול הוא לברך על הכוס, יש לו לברך על הכוס (תלמידי רבינו יונה ברכות שם).

- ויש שכתבו שאף לבית הלל ברכת המזון אינה טעונה כוס, ואין צריך לחזור אחר הכוס כדרך שמחזרים אחרי שאר המצוות. ומה שאמרו שאם בא להם יין לאחר המזון יש להשהותו ולברך עליו ברכת המזון, זהו מפני שיש בברכה על הכוס משום מצוה מן

3. וראה ערך אין עושין מצוות חבילות חבילות: שתי קדושות על כוס אחת, על עשיית שתי מצוות על כוס אחת. 4. וראה חזון איש או"ח כט סק"ג, שכתב

שם בירכו על כוס אחת לא קיימו מצות ברכה על הכוס, מפני שאין אדם יוצא בכוס שביד חברו.

• יש ראשונים הסוברים שדין תורה הוא לקדש על היין, ואף על פי שלא נזכר יין בכתוב, כך קבל משה בסיני (תוס' הרי"ד פסחים קו א). יש מהם סוברים שמן התורה אף חייב המקדש לשתות מן היין (ראה שבלי הלקט קל, בשם רב האי גאון; פרדס הגדול קיב; תוס' רבי יהודה החסיד ותוס' הרא"ש ברכות כ ב, בשם רבנו קלונימוס איש רומי; תוס' הרי"ד שם, בשם רש"י); ומהם סוברים שאינו חייב לשתותו אלא מדבריהם (תוס' פסחים קו א ד"ה זכרהו, שבועות כ ב ד"ה נשים, בלשון שני).

• והרבה ראשונים סוברים שהדרשה מן הכתוב לזכור את השבת על היין אינה אלא אסמכתא, שמן התורה אינו חייב אלא לקדש בדברים, והקידוש על היין אינו אלא מדבריהם (תוס' פסחים ושבועות שם, בלשון ראשון; תוס' סוכה לח א ד"ה מאי, נזיר ד א ד"ה מאי; רמב"ם שבת כט ו; סמ"ג עשין כט; תוס' הרי"ד פסחים שם; אור זרוע ב כה; שו"ת הרשב"א ד רצה; שו"ת הרא"ש כה א) ⁶.

וכן קידוש של יום טוב מקדש על היין כבשבת (תוספתא ברכות (ליברמן) ג ח; רמב"ם שם כא. וראה ערכים: יום טוב; קידוש) ⁷.

קידוש היום קידוש בשבת וביום טוב ביום ("קידושא רבא"), טעון כוס (פסחים קו א; רמב"ם שבת כט י; טוש"ע או"ח רפט א), דרשו חכמים: אין לי אלא בלילה שיש לקדש על הכוס, ביום מנין, תלמוד לומר "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ" (שמות כ ח. פסחים שם) ⁸. הבדלה הבדלה, תיקנה חכמים על הכוס (ראה ערך הבדלה) ⁹.

ארבע כוסות ארבע כוסות שתיקנו חכמים לשתות בליל הסדר, יש סוברים שהתקנה היתה שאמירת הקידוש וההגדה וברכת המזון וההלל תהא על הכוס (ראה תוס' פסחים צט ב ד"ה לא (הג')), וחידושי מרן רי"ז הלוי חמץ ומצה ז ט, בדעתם; וראה תוס' סוכה לח א ד"ה מל; ומהם שכתבו במי שאין לו יין, שלא יברך את ברכת "אשר גאלנו" על ההגדה ולא "יהללך" על ההלל, ששתיהן ברכות של כוס הן (ארחות חיים הלכות ליל הפסח ז, בשם הרא"ה. וראה ראבי"ה א שו"ת קסח).

יש סוברים שהברכה "אשר גאלנו" לא נתקנה על הכוס שאילו על הכוס נתקנה, היו מקדימים לברך בורא פרי הגפן, כמשפט כל הברכות הערוכות על הכוס, אלא ברכה בפני עצמה היא על סיפור הנסים ועל הגאולה (ארחות חיים שם כב). אבל ברכת "יהללך" גם לדעה זו נתקנה על הכוס (משנה ברורה תפג סק"ח); ויש שנראה מדבריהם שאף "יהללך" לא על הכוס נתקנה (ראה פרי חדש או"ח תפג א).

ברכת חתנים ברכת חתנים מברכים על הכוס (ראה ערך ברכת חתנים) ¹⁰. ברכת אירוסין ברכת אירוסין, נהגו להסדירה על כוס של יין או של שיכר. ויש סוברים שמן הדין הוא (ראה המנהגי הלכות אירוסין עמ' תקלו; רוקח שני; וראה פסקי הלכות יד דוד אישות ג אות רעז, בדעת הרמב"ם), שכך תיקנו בה מפני שהיא מצוה גדולה, ועוד שעשאוה קידוש, מפני שפותח וחותם בה בקידוש (ראה ערך ברכת אירוסין: הנוסח. המנהגי שם). ואם אין שם יין או שכר, מברך אותה בפני עצמה (רמב"ם אישות ג כד; טוש"ע אה"ע לד ב), שהכוס בברכה זו אינה אלא למצוה מן המובחר (ראה רא"ש כתובות א טז, בשם רבינו נסים גאון).

לכתחילה אומרה אחר קידוש על הכוס. וראה ערך ישיבת סוכה: הברכה, על ברכת הסוכה, שהנכנס לקדש בסוכה מברכה על הכוס, עם שאר ברכות הקידוש. ⁸ וראה ערך קידוש, על דיני הקידוש ביום. ⁹ וראה שם, על התקנה שתיקנו בתחילה להבדיל בתפילה, ועל התקנה שתיקנו לבסוף להבדיל בין בתפילה ובין על הכוס, ועל פרטי דין הבדלה על הכוס, ועל הסוברים שהבדלה על הכוס היא מן התורה. ¹⁰ וראה ערך בעילת מצוה, על ברכת

• ויש סוברים שלא אמרו שברכת המזון טעונה כוס אלא כשיש לו יין, אבל אינו צריך לחזור אחריו (ראה תלמידי רבינו יונה ברכות נ ב, נב ב; בית יוסף או"ח קפב).

למצוה מן המובחר אף לסוברים שברכת המזון אינה טעונה כוס, כתבו הראשונים שלמצוה טעונה היא כוס, ואותם עשרה דברים שנאמרו ביפוי כוס של ברכה (ראה לעיל: גדרה) אמורים אף לסוברים שברכה אינה טעונה כוס, שמכל מקום הוא מקיים מצוה כשהוא מברך עליה (רמב"ן במלחמות ברכות נג ב; רא"ה שם; רשב"א שם נב א).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שלדעה זו שברכת המזון אינה טעונה כוס, אפילו למצוה אינה טעונה (ראה תוס' פסחים קה ב ד"ה שמע (הג'); וראה תוס' רבי יהודה החסיד ברכות נב א ד"ה הנכנס (הב'), ותוס' הרא"ש שם).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שברכת המזון טעונה כוס (תוס' פסחים קה ב ד"ה שמע (הג'); תוס' רבי יהודה החסיד ברכות נב א; בעל המאור ברכות נג ב; ראבי"ה תקח; שבלי הלקט קנו; תלמידי רבינו יונה ברכות נ ב; רא"ש ברכות ח ב; טור או"ח קפב, רצו. וראה שו"ע או"ח קפב א, שהביא את שתי הדעות).

• ויש סוברים שאינה טעונה כוס (רמב"ן במלחמות ברכות נג ב; רשב"א ברכות נב א, ובשו"ת הרשב"א א שמב; ריטב"א ורשב"ץ ברכות שם, ור"ן פסחים קיז ב, בדעת הרי"ף פסחים שם; רמב"ם ברכות ז טו; סמ"ג עשין כז), אלא שיש לברך על הכוס למצוה (רמב"ן שם; רבנו דוד פסחים קה ב; רשב"ץ ברכות שם; ר"ן פסחים שם; רמ"א או"ח קפב א).

וכתבו האחרונים שכן נוהגים שאין מברכים על הכוס אלא למצוה (שו"ע הרב או"ח קפב א; משנה ברורה שם סק"ד), ודוקא בזמון בשלושה (משנה ברורה שם); ויש שכתבו שכבר מאות שנים המנהג שלא לברך על הכוס, אפילו בעשרה (אגרות משה יו"ד ג נב) ⁵.

אמירת סברי לפני ברכת היין שעל כוס של ברכת המזון יש נוהגים שאומר המברך "סברי". וכתבו הראשונים בטעם המנהג, שלפי שיש דעות חלוקות בענין ברכת המזון אם היא טעונה כוס, אומר "סברי מורי", כלומר שואלם אם יש בדעתם שיברכו על הכוס (כלבו כה, בלשון ראשון. וראה שבלי הלקט קמ, ורמ"א או"ח קעד ח, ומשנה ברורה שם ס"ק מו, טעמים נוספים).

נשים נשים, כתבו האחרונים שהן פטורות מלברך על הכוס, אף לסוברים שברכת המזון טעונה כוס אפילו ביחיד, שאין ראוי לאשה לשתות יין, שהוא מרגילה לתאות תשמיש (פני יהושע כתובות סה א); ואף נשים המזמנות לעצמן (ראה ערך זמון), כתבו האחרונים שברכתן אינה טעונה כוס (חידושי הרד"ל למשניות ברכות ח ח).

קידוש בלילה קידוש של שבת, חובה לקדש על היין (פסחים קו א; רמב"ם שבת כט ו; ראה טוש"ע או"ח רעא ג), ודרשו חכמים: זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ (שמות כ ח) - זכרהו על היין בשעה שמתקדש היום (פסחים שם, ורש"י ד"ה לקדשו). ונחלקו הראשונים בגדר החיוב:

5. וראה ערך השולחן קפב א-ג, שלימד זכות על המנהג שבמקומם לא היה היין מצוי, אבל מי שאפשר לו ראוי לברך על הכוס כשיש זימון. וראה פסקי תשובות קפב א. ⁶ וראה ערך קידוש, על הדינים המיוחדים לכוס של קידוש. ⁷ וראה ערך יום הכפורים, על יום הכפורים, שאינו מקדש על היין אפילו הוא חולה וצריך לאכול, ואם כך הדין אף כשחל יום הכפורים בשבת. וראה ערך ברכת הזמן, על ברכת הזמן במועדים, שאינה טעונה כוס, ושאלו על פי כן

שיכול למלא בה יין כשיעור או יותר (ראה רמב"ם ברכות ז יד, שבת כט ז; וראה טושי"ע או"ח תעב ט).

כוס כוס שפיה צר, יש מהאחרונים שכתבו שאין לברך עליה, שפיה צר שהמברך צריך לתת את עיניו ביין שבכוס, וכשפיה צר הוא אינו יכול לתת את עיניו היטב ביין שבתוכה (הגהות רבי אברהם מפראג לטור או"ח קפג, הובא בדרכי משה שם סק"ה; רמ"א שם ד).

ויש חולקים וסוברים שאפשר לברך על כוס שפיה צר, שלדעתם אינו צריך ליתן עיניו אלא בכוס, ולא ביין שבה (ט"ז שם סק"ד; שו"ע הרב שם ט).

הדחה ושטיפה כוס של ברכה, יש להדיח אותה מבפנים, ולשטוף אותה מבחוץ (ברכות נא א; רמב"ם ברכות ז טו, ושבת כט ז; טושי"ע או"ח קפג א). אם היתה הכוס נקיה מבית ומחוץ ואין בה שיריים, כלומר שלא נשתירי בה משקים כגון שיירי יין ששרה בו פת שהוא מאוס (מגן אברהם או"ח שם סק"א, ומחצית השקל שם; וראה פירוש רבנו אליהו מלונדריש לברכות עמ' צט); ויש סוברים שכוס שלא שטפה לאחר שתייתו, אפילו לא היה בכוס אלא משקה, ולא נשתיר ממנו כלום, הרי היא מאוסה (מור וקציעה קפג), אין צריך להדיחה ולשטיפה (תוס' ברכות נא א ד"ה שטיפה (הב'); תלמידי רבינו יונה ברכות שם; כלבו כה; שו"ע שם), שלא אמרו להדיחה ולשטיפה אלא כדי שתהיה הכוס של ברכה כוס יפה (תוס' שם). וכן אם קינח את הכוס היטב במפה מבפנים ומבחוץ די בכך (טור או"ח קפג, בשם תוספות; מגן אברהם שם סק"א; שער הציון שם סק"א).

ויש שכתבו שאפילו אין שיריים בכוס, ראוי לשטפה ולהדיחה, לכבוד הברכה, משום הדור מצוה (ראה פירוש רבנו אליהו מלונדריש שם; אליה רבה שם סק"א; תפארת שמואל על הרא"ש ברכות ז ס"ק כח), וכן נהגו העולם (תלמידי רבינו יונה שם; כלבו שם).

אם לא שתו בכוס כלל בעת האכילה, ומוציאים אותה נקיה לברכה, כתבו הראשונים שבדאי אינה צריכה הדחה ושטיפה (תלמידי רבינו יונה ברכות נא א), וכן כתבו האחרונים בכוס נקיה וצחה, שאינה צריכה שטיפה והדחה (אליה רבה קפג סק"א).

היין

שיעורו כוס של ברכה אינה אלא של יין (פסחים קז א; רמב"ם ברכות ז יד, טו, ושבת כט ו, ואישות י ד; ראה טושי"ע או"ח קפג ב, ושם רעא ג, ושם רצו א; שו"ע אה"ע לד ב, ושם סב א)¹⁵.

שיעור היין שצריך להיות בכוס של ברכה הוא רביעית הלוג יין מזוג, שלוקח רבע רביעית יין חי, ומוזגו בשלשה רבעי הרביעית מים (שבת עו ב, ורש"י ד"ה שיעור וד"ה ויעמוד).

מזיגה אין מברכים על כוס של ברכה עד שיתן לתוכה מים; והיין המזוג, כלומר המהול במים הוא החשוב לשתייה (ברכות נ ב, בבא בתרא צז ב, ורש"ם ד"ה עד שיתן). ונחלקו הראשונים בדבר: • יש סוברים שדווקא בברכת המזון אין מברכים אלא על יין מזוג כדי להודיע את שבחה של ארץ ישראל, שיינותיה חזקים עד שאי

ברכת המילה ברכת "כורת הברית" שמברכים לאחר המילה (ראה ערך ברית מילה: אחר המילה), מברכים אותה על הכוס (טושי"ע יו"ד רסה א), שמפני שמילה היא מצוה גדולה, תיקנו בה ברכה על הכוס (המנהיג הלכות ארוסין עמ' תקלו); ויש שכתבו שהוא "מנהג בעלמא" (תשב"ץ ד טור ג לב. וראה תשב"ץ ג סה, עט)¹¹.

אף במילת גרים ועבדים (ראה ערכים: גרות; הברכות; מילה; עבד כנעני) מברכים את ברכת "כורת הברית" על הכוס (מדרש שכל טוב לבראשית יז; כללי המילה לר' יעקב הגוזר עמ' 134; אבודרהם סוף דיני מילה וברכותיה, שכן נכון; פרישה יו"ד רסז ס"ק כו, הובא בש"ך שם ס"ק כב); ויש סוברים שמילת עבדים אינה טעונה כוס (אבודרהם שם, בשם יש אומרים).

פדיון הבן פדיון הבן, שהכהן מברך אשר קדש עובר במעו אמו וכו', לחלק מהדעות (ראה ערך פדיון הבן), כתבו הראשונים שהכהן מברך ברכה זו על היין (ראה שו"ת הגאונים שערי תשובה מז; ראה שו"ת הרשב"א ר; ארחות חיים פדיון בכורות אות ב; שו"ת הריב"ש קלא)¹², וזהו "מנהג בעלמא" (תשב"ץ ד טור ג לב).

הכוס והכנתה

כוס שלימה כוס של ברכה, יש סוברים שצריכה להיות כוס שלימה, שאינה שבורה (ספר הישר תכח, בשם גאונים; תוס' ברכות נ ב ד"ה מודים בתירוצו שלישי, עירובין כט ב ד"ה כדי; אור זרוע ב רנו; רא"ש ברכות ז לה, בשם יש מפרשים; טור או"ח קפג, בשם יש מפרשים; שו"ע שם א, ואינה פגומה (כלבו כה)).

אפילו היתה הכוס מחזיקה רביעית ממקום הנקב ולמטה, לכתחילה לא יברך עליה (פרי מגדים או"ח קפג משבצות זהב סק"א), ולא יברך לכתחילה על הכוס שנשברה, אפילו לא נשברה אלא מעט, כגון שנפגמה קצת בשפתה ונחסר ממנה כלשהו (אליה רבה קפג סק"ה; חיי אדם מו ז). ואפילו לא נשבר אלא בסיסה של הכוס (מגן אברהם קפג סק"ה, בשם מהרי"ל).

אין לו אלא כוס פגומה, כתבו האחרונים שיברך עליה (ראה עולת תמיד קפג א, ומשנה ברורה שם ס"ק י; אליה רבה שם סק"ה; פרי מגדים שם משבצות זהב סק"א).

כוס זכוכית הכוס שמברך עליה, כתבו האחרונים שראוי לחזר אחר כוס של זכוכית בהירה, כדי שיהנה גם ממראיתו של היין (סדור עמודי שמים: הנהגת הסעודה, הכוס, בשם אביו).

ויש שכתבו שכוס יפה העשויה מכסף, הדור מצוה הוא, והיא עדיפה על כוס מזכוכית (מקור חיים קיצור הלכות או"ח קפג א).

כוס חד פעמית יש שכתבו שאין לקחת כוס חד פעמית לכוס של ברכה, שכיון שעומדת לזריקה אחר השימוש אין לה חשיבות (אגרות משה או"ח ג לט; מנחת יצחק י כג; אור לציון ב מו כב, מו יב)¹³; ויש שכתבו שאפשר לקחת כוס חד פעמית, שאנשים חשובים משתמשים בכוסות אלו (שמירת שבת כהלכתה מז הערה נא; ציץ אליעזר יב כג; מבית לוי ג עמ' ע, בשם הגר"ש וואזנר)¹⁴.

שיעור כוס של ברכה צריך שתהא מחזקת רביעית הלוג כדי

בדבר. והמנחת יצחק כתב שיכול ליחד כוס זו לשימוש קבוע. ¹⁴. וראה מבית לוי שם, שאין לקחת כוס חד פעמית מנייר שמצוי שהמים מטפטים ממנה. ¹⁵. וראה ערך יין, על סוגים שונים של יינות, שדנו בהם אם ראויים הם לכוס של ברכה.

בתולים, אם היא טעונה כוס. ¹¹. וראה ערך ברית מילה, על מי שאין לו כוס, אם מברך ברכה זו בלא כוס, או שאינו מברכה כלל. ¹². וראה רמ"א יו"ד שהי, שאף על פי שעתה אין נוהגים לברך ברכה זו, הכהן מברך על היין לאחר הפדיון. ¹³. באגרות משה שם, כתב שאם אין לו כוס אחרת יתכן שיש להקל

השומעים יין שלפני המסובים שלכתחילה אף הם צריכים לשתות
הברכה לאחר הברכה מכוסות שלפניהם או מכוסו של המברך,
יש מן הראשונים סוברים שאף עליו יש להקפיד שלא יהא פגום,
ולפיכך אם היו לפנייהם כוסות פגומות, צריך לתת לתוכן מכוסו של
המברך לתקן בכך, כדי שישתו כולם מכוס שאינה פגומה (תוס'
ברכות מז א ד"ה אין, פסחים קו א ד"ה הוה; רשב"א ברכות שם; רא"ש ברכות
ז טו; דעה ראשונה בשו"ע או"ח קפב ד, ושם קצ א, ושם רעא יז בסתם).

וכתבו האחרונים שאם אי אפשר להקפיד על כוסות המסובים,
כגון שאין שם אלא כוס אחת למברך, אין להקפיד על שתיית
המסובים, ודי בכך שהמברך שותה מכוס שאינה פגומה (ט"ז או"ח
קפב סק"ד. וראה שו"ע הרב שם קצ ה).

ויש ראשונים סוברים שאין להקפיד על היין שלפני המסובים
שלא יהא פגום, ולא הצריכו כוס שאינה פגומה אלא לאותה הכוס
שמברכים עליה בלבד, שהרי המסובים אם רצו שלא לשתות
רשאים הם, ששתייתם אינה אלא למצוה מן המובחר (רא"ה ברכות
מז א; ראה רבנו דוד פסחים קח ב; מאירי ברכות שם, בשם יש חולקים;
שו"ע או"ח קפב ד, בשם יש מי שאומר. וראה ט"ז שם סק"ה).

המברך על הכוס ושותה ממנה, ונותן לשאר המסובים לשתות
אחריו מכוסו, נחלקו האחרונים:

- יש סוברים שלאחר ששתה המברך הרי זו כוס פגומה (ט"ז או"ח
קפב סק"ד), ולכן עדיף לסוברים שאף כוסות המסובים יש להקפיד
בהן שלא תהיינה פגומות שיהיה לכל אחד מן המסובים כוס של
יין לפניו בשעת הברכה, וישתה כל אחד מכוסו שלו, שהכוסות
כולן חשובות כוסות של ברכה כמו כוס המברך (ט"ז שם; שו"ע הרב
או"ח קצ ה); או שיהיו לפני המסובים כוסות ריקות, ויתן המברך
לתוכן מן היין שבכוסו קודם שישתה הוא (שו"ע הרב שם) ¹⁷.

- ויש שכתבו שאין לחוש במה שטועמים המסובים מכוס שכבר
טעם ממנה המברך, שכיוון שמתחילה היה היין שבכוס מתוקן,
נחשבת שתיית כולם כשתיה אחת של יין שאינו פגום (ראה מלכי
בדש או"ח תעב ט; משנה ברורה קפב ס"ק כד, ושער הציון רעא ס"ק פט).
ודוקא כשהם שותים מכוסו, אבל אם כל אחד מן המסובים שותה
מכוס שלפניו, וכוסותיהם פגומות, אי אפשר לתקן ביין שישפוך
המברך מכוסו לכוסותיהם לאחר ששתה מכוסו (ראה רא"ש ברכות
ז טו, ומעני יום טוב שם סק"ה, ושער הציון שם).

שפך לידו אם לא שתה מהכלי, אלא שפך ממנו לתוך ידו ושתה,
או ששפך לתוך כלי אחר ושתה ממנו, לא נפגם, ואין
בכך כלום (ברכות נב א; טושי"ע או"ח קפב ג).

וכן אם הושיט אצבעו לתוך הכוס והוציאה וטעם מהיין שעליה,
כתבו הראשונים שלא פגם את היין שבכוס, ויכול הוא לברך עליו
(ספר הבתים בית תפילה שער ה, בשם הרב הנגיד; אבודרהם סדר מוצאי
שבת; משנה ברורה קפב ס"ק יח); ויש מהראשונים שסוברים שפגום
הוא את היין שבכוס בכך (ספר הבתים שם, בשם רי"צ גיאת).

בשעת הדחק כתבו הראשונים שאם אין לו יין אחר מברך על היין
הפגום (רשב"א פסחים קו א ד"ה קפיד; המנהיג הלכות פסח
צג; תוס' הרי"ד ופסקי הרי"ד פסחים שם; פסקי הרי"א פסחים י א אות לב,

אפשר לשתותם בלא מזיגה (חידושי הגהות לטור או"ח רעב סק"ט, בשם
מהר"ח). אבל מקדשים אף על יין חי, אפילו הוא חזק עד שראוי
למזגו בשלושה חלקים מים (כד הקמח שלחן של ארבע שער ראשון;
הלכות ברכות לריטב"א ח א; טור או"ח רעב, בשם בעל הלכות גדולות), וכן
מבדילים עליו (הלכות ברכות לריטב"א שם). ומכל מקום יותר טוב
למזגו, כדי שיהא ערב לשתיה (טושי"ע שם ה; בית יוסף שם).

- ויש סוברים שכל כוס של ברכה יש למזגה במים, שכל מצוה
יש לעשותה מן המובחר (ראה ירושלמי ברכות ז ה; רי"צ גיאת הלכות
קידוש עמ' ד).

אם לא נתן מים לתוך היין כדינו, אלא בירך על יין חי, יש
מהראשונים שנראה מדבריהם שהוא כמי שבירך בלא יין (ראה
הלכות ברכות לריטב"א ח א) ¹⁶.

בברכת המזון נתינת המים ליין בברכת המזון, נחלקו בה הראשונים:

- יש סוברים שצריך ליתן קודם שיתחיל לברך, שתהא כל הברכה
על יין מזוג (ראה רש"י ברכות נא א ד"ה חי, בפירוש שני; תוס' שם נ ב
ד"ה מודים בפירוש שני; טור או"ח קפג, בשם רש"י; המכנת והמאורות
ורשב"ץ ומאירי ברכות נא א, בשם יש מפרשים; רמ"א או"ח קפג ב).

- יש סוברים שאינו נותן את המים אלא כשהוא מתחיל לברך את
ברכת הארץ, והטעם שמיד שיתחיל לזכור את שבח ארץ ישראל
בברכת המזון, צריך שיהא ניכר שבחו של יינה, ואין מעלת היין
ניכרת אלא כשהוא מזוג (תלמיד רבינו יונה ברכות נ ב).

- ויש סוברים שפעמיים הוא נותן מים לתוך היין, שבתחילה נותן
ביין מעט מים, שיהא מזוג ואינו מזוג, וכשהוא מגיע לברכת
הארץ הוא מוסיף עליו מים, עד שיהא מזוג כראוי בשלושה חלקי
מים וחלק אחד יין (תוס' שבת עו ב ד"ה כדי (הב'), עירובין כט ב ד"ה
כדי, פסחים קח ב ד"ה שתאן, בשם רבינו תם, וראה ספר הישר תכח; הלכות
ברכות לריטב"א ח א. וראה רשב"ץ ברכות נא א).

טעימה מהיין הטועם מן היין - פגמו, והיין נפסל בכך לכוס של
ברכת המזון (פסחים קח ב, ורש"י ד"ה ושמע מינה; ברכות
נב א; רמב"ם שבת כט טז; טושי"ע או"ח קפב ג), ולקידוש (רשב"א פסחים
קו א ד"ה קפיד; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח רעא י), ואף לקידוש של יום
(מאירי פסחים קח ב), ולהבדלה (רי"ף פסחים קח ב), ולכל שאר
הברכות שנתקנו לסדרן על היין (רשב"א שם; מאירי שם; אבודרהם
סדר מוצאי שבת). ונחלקו אמוראים בגמרא בפסול זה:

- יש אומרים שאפילו נשאר ביין כשיעור, הרי הוא פגום (ראה
פסחים קח ב; תוס' שם קו א ד"ה משום), שייך ששתו ממנו הרי הוא
כשירי כוסות (רמב"ם שבת כט טז; רשב"א ברכות נב א, בשם הראב"ד;
ארחות חיים הלכות קידוש היום כב; כלבו לא).

- ויש אומרים שייך שטעם ממנו נפגם מפני שכוס של ברכה יש לה
שיעור, וכשטעם ממנה נחסר שיעורה, אבל אם היה בכוס יין יותר
מכשיעור וטעם הימנו לא נפגם היין (פסחים קו א, ורש"י ד"ה משום).

יש מן הראשונים שסוברים שהלכה כדעה שניה (רי"צ גיאת הלכות
קידוש, בשם רב האי גאון ובשם רב שמואל הלוי); והרבה סוברים שאין
הלכה כדבריו (ראה רי"צ גיאת שם; ראה תוס' פסחים קו א ד"ה משום;
רמב"ם שבת כט טז; או"ח א רח; שו"ע או"ח קפב ג).

תשובות קפב ב, שיכול גם לטעום מעט, ואחר כך לתקן הכוס שלו וליתן לפני
המסובים. וראה שם ג, סדר העדיפויות בתיקון הכוס.

16. וראה ערך יין, על שיעור המים, שייחשב בהם היין מזוג כראוי
לענין כוס של ברכה, ועל היינוט שלנו, אם צריכים הם מזיגה. 17. פסקי

לתוכו מהכוס, ש"ראשון ראשון בטל"¹⁹, ויכול הוא לחזור ולשפוך מן הקנקן לתוך הכוס ולברך עליה (ראה תשב"ץ קטן שיג, בשם המהר"ם מרוטנבורג; שו"ע או"ח קפב ה); ודוקא בדיעבד, אבל לכתחילה אין מחזירים יין פגום לתוך הקנקן (מגן אברהם שם סק"ט).

- יש שכתבו שאפילו אין בקנקן אלא מעט יין, שאין לומר בו "ראשון ראשון בטל" כשם שבשפיכת מעט יין או מים לכוס פגומה, הכוס ניתקנת בכך, לסוברים כן, כך החזרת היין לקנקן אפילו אין בו אלא מעט יין זה הוא תיקונו (אלה רבה שם ס"ק י, בדעת רבינו פרץ).
- ויש מהאחרונים שכתבו שכשם שהמעה יין לתוך כוס פגומה תיקנה בכך, כך המעה לתוך קנקן מעט יין שנשאר בכוס שנפגמה, נעשה הכל פגום (ב"ח או"ח קפב, בשם מהרש"ל)²⁰.

הנהגת הברכה

הבא לברך ברכה על הכוס צריך לברך על כוס מליאה, ויש סוברים שכמו כן צריך להדר את הכוס בעיטור ועיטוף, נוטלה בשתי ידיו, ונותנה בימין, ומגביהה מן הקרקע טפח, ונותן את עיניו בה (ראה לעיל: גדרה). על פרטי הדינים בכל הנהגות אלו, ראה להלן.

מלאה כוס של ברכה צריך שתהא מליאה (ברכות נא א; רמב"ם שבת כט ז; טור או"ח קפג, רעא; שו"ע שם י; רמ"א שם קפב ב); ואמר ר' יוחנן: כל המברך על כוס מליאה, נותנים לו נחלה בלי מצרים, שנאמר: וּמְלֵא בְּרִכַּת ה' יָם וְיָרְדֵּם יִרְשָׁה (דברים לג כג. ברכות שם); ר' יוסי בר חנינא אומר: זוכה ונוחל שני עולמות, העולם הזה והעולם הבא (ברכות שם). ונחלקו הראשונים בדבר:

- יש סוברים שצריך שתהא הכוס מליאה על כל גדותיה (טור או"ח קפג; רמ"א שם ב), ונראה מדברי ראשונים שאפילו נחסר ממנה מעט, כשיעור שאדם מניח בידו כדי לטעום מן היין, אינה חשובה מליאה (ראה רשב"א ברכות נב א).

- ויש סוברים שאם נחסר מן הכוס מעט, עדיין חשובה היא כמליאה (ספר המאורות ברכות שם, בשם הראב"ד; שו"ע הרב או"ח קפג ד; משנה ברורה שם סק"ט). וכתבו האחרונים שלפיכך אם חושש בכוס מליאה על גדותיה שהיין עלול להישפך ולהתבזזות, לא ימלאנה כל כך (ראה ט"ז שם סק"ד); ונראה מדברי ראשונים שכל שאין החסרון ניכר, חשובה היא מליאה (ראה ראב"ה תקיד).

כוס מליאה שאינה מליאה ביין, כגון שזרק לתוכה דבר אחר והגביה את היין עד שפת הכוס, כתבו אחרונים שחשובה היא כוס מליאה (ראה מגן אברהם קפב ס"ק יב); ויש חולקים וסוברים שצריך למלאות את הכוס ביין (תוספת שבת או"ח רעב סק"ט).

עיטוף עיטוף שכוס של ברכה טעונה, לחלק מהדעות (ראה לעיל: גדרה), הכונה שיתעטף בטליתו או שיתן סודר על ראשו בשעה שמברך (ראה ברכות נא א; מאירי ברכות נא א; רבינו ירוחם אדם טז ז), כדי שיעמוד באימה וביראה ובענוה בשעת הברכה (ספר המכתם ורשב"י ברכות שם). בירושלמי אמרו שהמתעטף ומברך, הרי הוא כמלאכי השרת, שנאמר בהם: בְּשִׁתִּים יִכְסֶּה פָּנָיו וּבְשִׁתִּים יִכְסֶּה רַגְלָיו (ישעיה ו ב). ירושלמי ברכות ז ב.

סודר זה שהמתעטף נותן על ראשו, נחלקו בו המפרשים:

- הראשונים כתבו שהוא סודר שפורס על ראשו, משום שאסור

והוא בשלטי גיבורים פסחים שם סק"ג; אגודה פסחים שם אות פד; אבודרהם סדר מוצאי שבת; שו"ע או"ח קפב ז). יש שפרשו הכוונה שאין לו יין אחר בביתו (דרישה או"ח קפב סק"ג, בדעת הרשב"ם); ויש שכתבו שדוקא כשאין יין אחר בכל העיר (דרישה שם, בדעת מהר"ם מרוטנבורג).

תיקון היין יין פגום שהוסיף לתוכו מעט יין, יש סוברים שתיקנו בכך (ראה תוס' ברכות נב א ד"ה טעמו; מחזור ויטרי הלכות פסח נז; ראב"ה תקיד; רא"ש ברכות ח ב, ופסחים י ד; טוש"ע או"ח קפב ו), וכן אמרו בירושלמי, שר' יונה היה טועם מן הכוס ומתקנה (ירושלמי ברכות ז ה), שכשמוסיפים ליין מעט, חוזר הוא לחשיבותו (הגהות מיימוניות שבת כט טז סק"א), או שכל דבר שנפגם, כשנסתמה הפגימה חוזר הוא להכשרו (ב"ח או"ח שם).

וכתבו האחרונים שאפילו לכתחילה יכול הוא לברך על יין שתיקונוהו כך (אלה רבה רעא ס"ק כג, ודמשק אליעזר לביאור הגר"א או"ח קפב ו ס"ק יז, בדעת השו"ע). ויש שכתבו שדוקא כשאין לו יין שאינו פגום התירו לברך על יין המתוקן, אבל כל שאפשר לו, אין לו לברך אלא על יין שלא נפגם כלל (אלה רבה שם).

ויש חולקים וסוברים שאין לכוס פגומה תקנה, אלא צריך שיערה את כל היין שבכוס לחוץ וימזוג לה יין אחר, אבל שפיכת יין לתוך היין הפגום אינה מועילה לתקנו (מחזור ויטרי הלכות פסח נז, בשם רבינו; ראב"ה תקיד, בשם רבי אליעזר ממיץ; הגהות מיימוניות שבת כט ס"ק ת, בשם מהר"ם).

לסוברים שהוספת יין מתקנת את היין הפגום, יכול הוא כמו כן לתקנו בהוספת מעט מים (ראה ירושלמי ברכות ז ה; תוס' ברכות נב א ד"ה טעמו; רא"ש שם ח ב; טוש"ע או"ח קפב ו), כשהיין אינו מזוג כל צרכו, והוספת מעט מים לא תקלקלנו ולא תפסלנו לשתייה (ראה רא"ש ברכות שם; שו"ע או"ח רצו א); וכן יכול לתקנו בהוספת שאר משקים (ראב"ה תקיד; אלה רבה קפב ס"ק יא. וראה מגן אברהם שם ס"ק יא), ובלבד שאינם מקלקלים את היין (מגן אברהם שם).

יינות שלנו יינות שלנו, שאינם חזקים והמים פוגמים את טעמם, יש מן האחרונים שכתבו שאי אפשר לתקנם במים, שלא אמרו לתקן במים אלא בזמנם, שהיין היה חזק והיה טעון מזיגה במים (ראה יין: חי ומזוג), ולפיכך נחשבו המים בזמנם כמינו של היין (אלה אבה רד ס"ק י, בשם עולת תמיד; הגהות חתם סופר למגן אברהם קפב סק"י); ויש שכתבו שגם יינות שלנו אפשר להוסיף עליהם מים, ובלבד שישאר בהם טעם יין (פרי מגדים רד אשל אברהם ס"ק טז; קובץ תשובות לגר"ש אלישיב ג לד; ארחות רבינו ג עמ' רכא, בשם החזון איש; שבת הלוי י מב סק"ט).

יש שכתבו שאין להוסיף מים למיץ ענבים, שכיון שטעמו חלש מאוד, בהוספת מים בטל ממנו שם יין (מנחת שלמה קמא ד, תניינא יג, הליכות שלמה פסח ט יג; שיעורי הגר"ש אלישיב ברכות עמ' שעא, והלכות שבת בשבת א עמ' שפו, משמו)¹⁸; ויש שכתבו שאפשר למזוג מיץ ענבים במים באופן שנשאר בו טעמו (אור לציון ב כ יב; מבית לוי יז עמ' מט; דרור יקרא עמ' תלב, בשם הגר"ח קנייבסקי; חוט שני ברכות עמ' קפא).

החזירו לקנקן יין פגום שבכוס ששפכו לתוך קנקן או לתוך הבקבוק, נחלקו הפוסקים אם נתקן בכך:

- יש סוברים שהיין המרובה שבקנקן מבטל את היין הפגום שנשפך

19. תיקון יין פגום בשבת וביום טוב, ראה ערך שבות, וראה ישועות יעקב או"ח קפב סק"א, ושמירת שבת כהלכתה מז הערה עה.

18. הגר"ש אלישיב כתב שאם נותן כמה טיפות מים אין זה מזיק. 19. על האופנים שאומרים בהם "ראשון ראשון בטל", ראה ערך חוזר ונייעור. 20. על

א; רמב"ם שבת כט ז; טושי"ע או"ח קפג ד, או יותר (רמב"ם שם), שנאמר: פוס יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבָשָׂם ה' אֶקְרָא, ואין נשיאה פחותה מטפח (תהלים קטז יג. ברכות שם, ור"י מלוניל שם).

וכתבו הראשונים שלא אמרו שמגביהה טפח מן הקרקע אלא ביושב על גבי קרקע, אבל אם הוא מיסב אל השולחן, מגביהה מעל השולחן טפח, כדי שתהא הכוס נראית לכל המסובים, ויסתכלו בה (רש"י ברכות נא א ד"ה מן הקרקע; רשב"ץ שם; טושי"ע או"ח קפג ד); ויש סוברים שמגביהה טפח מן הקרקע ממש, ואף על פי שאינה גבוהה מן השולחן כלל, ובלבד שלא יניחנה על השולחן (הלכות ברכות לריטב"א ח א).

הבטה בכוס נתינת עיני המברך בכוס של ברכה שאמרו, לסוברים כן (ראה לעיל: גדרה; טושי"ע או"ח קפג ד, וראה רמ"א שם רעא ו, זהו כדי שלא יסיח המברך את דעתו ממנה (ברכות נא ב); טושי"ע או"ח קפג ד), כלומר מן הברכה (טור שם). ונחלקו האחרונים במה נותן המברך את עיניו:

יש סוברים שצריך ליתנן ביין שבכוס (ראה דרכי משה או"ח קפג סק"ה, ורמ"א שם ד); ויש סוברים שצריך ליתנן בכוס עצמה (ט"ז שם סק"ד; ראה מגן אברהם שם סק"ז; אליה רבה שם סק"ט, בדעת הלבוש; שו"ע הרב שם ט), שהטעם שנותן את עיניו בכוס הוא כדי שלא יסיח את דעתו מן הברכה, ודבר זה אינו תלוי אלא בראיית הכלי (ט"ז שם).

אף השומעים העונים אמן אחר הברכה יתנו עיניהם בכוס (ירושלמי ברכות ה ב; טור או"ח רצט; רמ"א או"ח רצו א, ומגן אברהם סק"א).

דיבור אין מסיחים בדברים בטלים שאינם מעניין הברכה, על כוס של ברכה (ברכות נא ב, וראה תוס' ברכות נא ב ד"ה אין; רמב"ם ברכות ז טו; שבלי הלקט קנו; טושי"ע או"ח קפג ו), משעה שאחזה בידו ועד שיברך (רש"י ברכות נא ב ד"ה אין; ראבי"ה קלט; טושי"ע שם).

אף המסובים שיוצאים ידי חובה בברכה, יש מהראשונים שכתבו שאין להם לשוח (תלמידי רבינו יונה ברכות שם, בשם רבני צרפת), אלא יש להם לשתוק עד שתכלה ברכת המזון וברכת היין, וישתנו (רמב"ם שם). וכתבו הראשונים שאף להם אסור לשוח משעה שנתנו למברך את הכוס לברך (ראה תלמידי רבינו יונה שם בשם רבני צרפת)²¹; ויש חולקים וסוברים שדוקא משעה שהתחיל המברך לברך אין להם לשוח (ראה רא"ש ברכות ז לה; מאירי ברכות שם; חדושי אנשי שם שם, בדעת רש"י; שו"ע או"ח קפג ו וט"ז שם סק"ה, בדעתו).

שתיית היין

כוס של ברכה, צריך לשתות ממנה תיכף כשגמר לברך את ברכת היין ואת הברכה שהוא מברך על הכוס (בית יוסף יו"ד רסח); ודנו בתלמוד ובפוסקים בשיעור שיש לשתות מן הכוס, ומי הוא שחייב או מצוה עליו לשתות (ראה להלן).

כוס קידוש טעימה מכוס של קידוש, נחלקו תנאים בשיעורה, וכן שנינו: טעימת יין, כל שהוא; ר' יוסי בר יהודה אומר מלא לוגמיו (פסחים קז א), וכן הלכה (רמב"ם שבת כט ז; טושי"ע או"ח רעא יג). ובשיעור מלא לוגמיו נחלקו הדעות:

• הרבה ראשונים כתבו שאינו מלא לוגמיו ממש, אלא הוא השיעור שאם יסלקנו לצד אחד של פיו ייראה כמלא לוגמיו (ספר

לברך בגלוי ראש (ראה ערך גלוי ראש: בדברים שבקדושה. רא"ש ברכות ז לה; רבינו ירוחם אדם טז ז; טור או"ח קפג), ואף על פי שאין בזה הבדל בין ברכת המזון לשאר ברכות, שאף שאר הברכות אסור לברך בגלוי הראש, נמנה העיסוף בין עשרת הדברים שנאמרו ביפוי כוס של ברכה (ראה לעיל: גדרה), לומר שאף מעלה זו יש בה (מעדני יום טוב שם אות ש).

• ויש מהאחרונים שכתבו שסודר זה שאמרו אין הכוונה לאותה מצנפת קטנה שאדם לובש על ראשו שלא יהא בגילוי הראש לגמרי, אלא הוא סודר נוסף שפורסים על הראש לצניעות, והוא כיסוי שמכניע את לב האדם, ומביאו לידי כוונת הברכה וליראת שמים (פרישה או"ח קפג ס"ק טו, בדעת הרא"ש והטור; ב"ח שם). ועוד כתבו להלכה שכל ירא שמים יהא נזהר בשעת הברכה להתעטף במלבוש עליון ולשים כובע על ראשו, ולא יברך במצנפת קטנה, ואפילו כשמברך ביחיד (ב"ח שם). ועוד כתבו האחרונים שבזמן הזה נוהגים שאף המברך בלא כוס מניח את הכובע על ראשו (משנה ברורה שם ס"ק יא).

אחיזת הכוס כוס של ברכה מנו בין הדברים שיש ליפותה בהם, שנוטלה מן השולחן (מאירי ברכות נא א), או ממי שנותנה לו (ראה לקט יושר או"ח עמ' 86), בשתי ידי (ברכות שם; טושי"ע או"ח קפג ד), קודם שיתחיל לברך (בית יוסף שם), כדי להראות את חביבות קבלת הכוס, שהוא חושק לקבלה בכל כוחו (ט"ז שם סק"ב, בשם אביו).

כוס של ברכה כשמתחיל לברך נותנה בימין לכבוד הכוס, שהימין היא ידו החשובה (ברכות נא א; רמב"ם שבת כט ז; טושי"ע או"ח קפג ד, וט"ז סק"ב), ולכל מצוה הימין עדיף (תוס' הרא"ש ברכות נא א; רבנו מנוח ברכות ז טו). ואמרו שלא יסייע ביד שמאל ליד ימין בשעת הברכה (ברכות נא ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

המבדיל, בשעה שמברך על הבשמים, שבשעת הברכה צריך הוא ליטלם בימינו (ראה ערך ימין), יש לו לאחוז את היין בשמאלו (ראבי"ה קכ, חובא במרדכי ברכות רמז קמט; שו"ע או"ח רצו ו), ואינו מניחו מידו, כדי שתהא הברכה על הכוס (משנה ברורה שם ס"ק ל). לא יטול את הכוס כשכפפות בידיו (מגן אברהם או"ח קפג סק"ו; אליה רבה שם סק"א), שגנאי הוא לכוס, שנראה כמי שאינו רוצה לאוחזה בידו (ערוך השלחן שם ה).

יש שכתבו, על פי הסוד, שלא יאחז את הכוס באצבעותיו, אלא יעמיד את הכוס על כף ידו, והאצבעות תהיינה זקופות סביב הכוס (של"ה שער האותיות אות ק ד"ה והכוס (דף ע), וחובא במגן אברהם קפג סק"ו); ויש שכתבו שיעמיד את הכוס על חמש האצבעות (ראה זוהר בהקדמה דף א א; שו"ת בית יעקב קעד, בשם כתבי האר"י; סדור יעב"ץ הנהגת הסעודה דיני הכוס ד סק"ז. וראה שו"ת תורה לשמה כט), והאצבעות תהיינה זקופות ומקיפות את הכוס, ומחזיקות אותה נגד הלב (סדור יעב"ץ שם).

כוס של ברכת המזון, לכתחילה נכון לאחוז בה עד לאחר ברכת בורא פרי הגפן שאחרי ברכת המזון (סדור עמודי שמים ברכת המזון; שלחן שלמה קפג הערה ד; כף החיים קפג ס"ק יט).

הגבהת הכוס כוס של ברכה, מגביהה מן הקרקע טפח (ברכות נא

21. וראה מגן אברהם קפג ס"ק י, ומשנה ברורה שם ס"ק כב, שנכון להחמיר.

משגרו לאשתו כוס של ברכה, יש תנאים הסוברים שמשגרו במתנה לאשתו דרך דורון וחשיבות, כדי שתשתה ממנו ותתברך ממנו בפרי בטנה (ראה ברכות נא א, ורש"י ד"ה במתנה; ברכות נא ב; וטושי"ע או"ח קפג ד), טעימה בעלמא ולא הרבה (פני יהושע כתובות סה א בלשון שני); ויש מצדדים לומר שצריכה לשתות את כל היין שנשלח לה בכוס (גליוני הש"ס ברכות נא א).

יש סוברים שדוקא כוס של ברכת המזון יש לאדם לשגרה לאשתו, ולא שאר כוסות של ברכה (מאירי ברכות שם; לקט יושר או"ח עמ' 86).

נדה אין בעלה משגר לה כוס של ברכה, שהרי אסור לבעל לשלוח לאשתו נדה כוס של יין (ראה ערך נדה. בעלי הנפש לראב"ד שער הפרישה א; וטושי"ע יו"ד קצה יג).²⁴

רשב"א ורא"ה ברכות שם; רא"ש ברכות ז טו; שו"ע או"ח קצ א, ושם רעא יז); ויש מהראשונים שכתבו שנוהגים ליתן מכוס המברך לשאר כוסות, משום כבוד הכוס (ראבי"ה תקכה; רא"ש פסחים י טז; ר"ן פסחים קו א).

בשיעור טעימת המסובים, יש סוברים שיטעמו כולם שיעור "מלא לוגמיו" (כלבו כה; לבוש או"ח רעא יד); והרבה סוברים שאינם צריכים לטעום כשיעור זה, ודי שיטעמו כלשהו (מגיד משנה שבת כט ז, בשם הגאונים; ריטב"א עירובין עט ב; ט"ז או"ח רעא ס"ק יז; תוספות שבת שם אות לח; משנה ברורה שם ס"ק עא).²³

תורת השתיה השותה מכוס של ברכה, מצוה שיגמץ מהכוס גמיעות גסות דרך שביעה (רש"י סוכה מט ב ד"ה מגמע), משום חיוב המצוה, שמראה שהוא תאב לשתות כוס של ברכה (מגן אברהם או"ח קצ סק"ב; ערוך לנר סוכה שם).

כופים על מידת סדום

חובתו של האדם שלא למנוע טובה מחברו, כשהוא אינו מפסיד בכך, וכפייתו על זה

- המעשים שחייב לעשותם
- הכפייה
- כשהוא "חסר"

הפרקים:

- הדין וגדרו
- הצורך של חברו

הדין וגדרו

כופים על מידת סדום שאמרו, נראה מדברי הראשונים שהוא מן התורה (ראה תוס' בבא בתרא יב ב ד"ה כגון, בשם ר"י, ועלית דרבינו יונה ורשב"א וריטב"א ור"י מיגש שם).²

וכן יש מהאחרונים שנראה מדבריהם שכפייה זו היא משום מצות "וְאֶהְיֶה לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט יח. וראה ערך אהבת ישראל); או מפני המצוות לגמול חסד איש עם רעהו, כגון פריקה וטעינה והשבת אבדה (ראה ערכם. ראה שו"ת עזרת ישראל (שפירא) חושן משפט קט, וראה שו"ת מהרי"ל דיסקין פסקים רמ), שבית דין כופים על מצות עשה (ראה חולין קי ב, ושם קלב ב, וראה ערכים: כפיה; מצות עשה. ראה כסף הקדשים חו"מ רלז א, ושו"ת מהרי"ל דיסקין שם).

ויש ראשונים שהסמיכו את הדבר על הכתוב: וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטֹּב (דברים ו יח. ראה עלית דרבינו יונה בבא בתרא יב ב; וראה שו"ת תשב"ץ ד טור א כז).

בתקנת חכמים כפייה על מידת סדום משמשת אף כטעם לתקנות שתקנו חכמים, באופנים שמהתורה אין לכפותו. כגון אחים שנפלה להם שדה בירושה, כשאחד מהם היתה לו קרקע סמוכה לה, וביקש שיתנו לו את חלקו בירושה סמוך לקרקעו, שיש מי שאומר שכופים על מידת סדום, ונותנים לו את השדה הסמוכה לקרקעו (ראה להלן: כשהוא "חסר").

בתביעה התובע לכפות את חברו על מידת סדום, כגון הטוען שהוא יודע בודאי שחברו מחזיק בידו שטר שיש לו זכות בו, שאם אכן יש בידו שטר כזה, כופים אותו להוציאו כדי שידונו על פיו, וכפר הנתבע, כתבו הראשונים שנשבע הנתבע שבועת הסת [שבועה שהטילו חכמים על הנתבע הכופר בכל התביעה, שישבע שאינו חייב כלום ויפטר] שאינו אצלו, כדין כל טענה וכפירה (ראה רמב"ם טוען ונטען ה ז, ח; ראה סמ"ג עשין צה, בשם

מידת סדום מידת סדום הוזכרה במשנה ביחס למידות של בני אדם, על האומר "שלי שלי" - שאינו רוצה שאדם אחר יהנה ממנו, שיש אומרים שזו מידת סדום, שאנשי סדום לא היו אחרים נהנים משלהם, אף כשהם עצמם לא היו חסרים (אבות ה י, ורש"י שם; מאירי שם), והיו מונעים אחרים מארצם אף על פי שהיתה הארץ רחבת ידיים ומספקת לכולם (רשב"א אבות שם).

וכן אמרו בכמה מקומות על המנוע טובה מחברו כשאין לו תועלת במניעתה: כופים על מידת סדום (עירובין מט א; כתובות קג א; בבא בתרא יב ב, ושם נט א, ושם קסח א), דהיינו שמכריחים את האדם לעשות דבר המועיל לחברו ואינו מזיק לעצמו, אף על פי שאינו חייב בעשיית אותה הטובה לחברו מעיקר הדין (ראה עלית דרבינו יונה בבא בתרא יב ב), כי מניעת דבר זה היא ממידת אנשי סדום, האומרים שלי שלי, ואף בדבר שאינם חסרים בו כלום אינם מהנים את חבריהם (פירוש המשניות לרמב"ם דמאי ו ח; ראה רש"י כתובות קג א ד"ה מדת, ושיטה מקובצת שם מרש"י מהדורא קמא), וכופים את האדם להתרחק מן המידות הרעות, דהיינו מדבר שאינו מונע אותו מחברו אלא מפני אימוץ הלב ורוע הנפש (ראה שו"ת הרשב"א ב מג), ולעשות חסד עם חברו בדבר שאינו מפסיד כלום (שו"ת הרא"ש צז ב).

כל דבר שחברו נהנה בו, והוא אינו מפסיד ולא חסר כלום - כופים עליו (רמב"ם שכנים ז ח, ושם יב ג; ראה יד רמה בבא בתרא יב ב; ראה מהרי"ק ט, קיב); וכל שכן אם אף לו יש הנאה בדבר, שכופים אותו שלא יאמר "תָּמוֹת נַפְשִׁי עִם פְּלִשְׁתִּים" (ראה שופטים טז ל) לקלקל את שלו כדי לקלקל את של חברו (שו"ת מהר"ם מינץ עד). אבל אם יש לו באותו הדבר נזק או הפסד, ואפילו מועט, אין כופים אותו (ראה להלן: כשהוא "חסר").

של בעלה, ועל הסוברים שעשו היכר בדבר להבחין שהיא נדה שלא תשתה כלל מכוס של ברכה, אף באופן שאין בדבר איסור מן הדין.

כופים על מידת סדום. 1. כז, טורים תקכו-תקפז. 2. וראה שו"ת ריב"ש סז,

23. וראה ערך הבדלה, על כוס של הבדלה, שנחלקו ראשונים אם מטעים ממנה לבני ביתו, ועל המנהג שהמבדיל שותה את כל הכוס, ואינו משקה ממנה לבני ביתו. 24. וראה ערך נדה, על האופנים שמותר לה לשתות מכוס של ברכה

(פח). ויש מן הראשונים שכתבו שדבר זה אינו משום מידת סדום, כיון שאין לפנינו אדם הרוצה ליהנות במים (פסקי הרי"ד יבמות שם).

המעשים שחייב לעשותם

האופנים שכופים כפייה על מידת סדום מצינו בכמה אופנים:

- כופים את האדם שלא למנוע מחברו לעשות מעשה, אף על פי שמעיקר הדין יש לו זכות למנוע, אם מניעתו היא מידת סדום. כגון שחברו בא לפתוח חלון לחצרו, שאף על פי שמעיקר הדין יכול הוא לעכב עליו מלפתחו (ראה ערך שכנים), אם אין לו נזק בדבר כופים אותו שלא ימחה בחברו (ראה בבא בתרא נט א).

- וכן אדם שחברו נתחייב לו דבר, ולא קיים את התחייבותו באופן שהוא חייב בו מעיקר הדין, אם אין לו הפסד בדבר כופים אותו להחשיב את חברו כמי שקיים את התחייבותו, כגון מי שנתחייב להביא לחברו ערב מסויים כדי לקיים את השותפות ביניהם, והביא ערב אחר, אם אותו ערב טוב כמו זה שנתחייב עליו, כופים את חברו לקבלו (ראה תשובות חכמי פרויבנציא ב חו"מ טז).

- וכן בדבר שאדם מתחייב לחברו, חייב הוא לקיים את ההתחייבות באופן המועיל לחברו, אף על פי שלא התנה כן מתחילה, אם אינו מפסיד מכך, כגון מי שנתחייב מעות לחברו, והתנה עמו לפרעו ביום פלוני ובמקום פלוני, וביום הפרעון הוצרך חברו לצאת למקום אחר, אם אותו המקום אינו רחוק יותר מן המקום שנתחייב עליו, חייב הוא לילך לשם ולפרעו, שאף בכגון זה אמרו כופים על מידת סדום (שו"ת מהרי"ק קיב).

- אף הבא לעשות מעשה בשל חברו, כופים את חברו שלא למנוע ממנו לעשותו, אם המניעה היא מידת סדום. כגון בית ועלייה על גביו, ונטבעו כתלי הבית, ואין בעל הבית יכול להיכנס לביתו אלא אם כן הוא שוחה, והוא רוצה לסתור את הבנין כולו ולחזור ולבנותו משלו, אם אין לו לבעל העלייה חפצים לפנות ואין לו טירחה כלל, ורוצה בעל הבית לשכור לו בית אחר שיגור בו עד שיסתור את הבנין ויחזור ויבנהו, הדין עמו, שכופים על מידת סדום (יד רמה בבא בתרא ז א).

- וכן מי שהיתה לו חזקה על חלון הפתוח לחצר חברו, ויש בו הזק ראייה (ראה ערכו), אם נראה לעינים או שהודה שאין לו הנאה בחלון זה, כיון שהוא לא נהנה מהחלון וחברו חסר בזה, כתבו האחרונים, שכופים אותו על מידת סדום, והוא חייב לתת לחברו לסתום את החלון (שו"ת מבי"ט א צו).

שימוש בחפץ אף לתת לחברו להשתמש בחפץ שלו, כשבעל החפץ לא חסר, יש סוברים שכופים על הדבר, ואפילו להשתמש בקביעות. כגון הבא לגור בחצר חברו, שיש מן הראשונים שכתבו שאם אין החצר עומדת להשכיר יכול הוא לכוף את בעל החצר שיניחנו לדור בה, שכופים על מידת סדום (מרדכי בבא קמא רמז טז, והגהות מיימוניות גולה ג סק"ד, בשם ראבי"ה; אור זרוע בבא קמא קכב, בשם יש אומרים).

והרבה ראשונים חולקים וסוברים שיכול בעל החצר למנוע אחרים מלדור בחצרו (תוס' בבא קמא כ ב ד"ה הא, ובבא בתרא יב ב ד"ה כגון, בשם ריצב"א; אור זרוע בבא קמא קכב, בשם יש אומרים; מרדכי

הגאונים; שו"ע חו"מ טז ד, וביאור הגר"א). ואף על פי שאין נשבעים אלא על כפירת ממון (ראה ערך שבועה), כיון שתובע ממנו להצילו מן ההפסד, וזה כופר בחיובו, חשוב הוא ככפירת ממון (שער משפט שם סק"ב, וראה ערך שי שם).

ויש שכתבו שאינו נשבע היסת אלא כשאמר התובע בבית דין דברים שיש בהם אמתלא שיש לו זכות אצל חברו (ראה דרכי משה ס סק"ט, וכנסת הגדולה חו"מ טז הגהות בית יוסף סק"ח, בדעת הרא"ש; אורים חו"מ טז ס"ק י; נתיבות המשפט חדושים שם סק"ז).

ויש חולקים וסוברים שבכל ענין אינו נשבע - שאין זו כפירת ממון (שער משפט טז סק"ב), אלא אם ירצה מחרים כל מי שיש בידו שטר שיש לו בו זכות (רשב"א שם).

ברבים אף את הרבים מצינו שכופים (ראה מהרשד"ם חו"מ תסג, ותורת אמת קכט), ומי שהיתה דרך הרבים עוברת בתוך שדהו, שבאופנים שונים יכול הוא להחליפה בדרך אחרת (ראה ערך דרך: דרך הרבים), יש מהראשונים שכתבו בטעם הדבר, שמן הדין היו החליפין קיימים, שכופים את הרבים על מידת סדום, שהוא נהנה שהדרך היא מן הצד, ואין הרבים חסרים כלום (עלית דרבינו יונה בבא בתרא צט ב, בשם רש"י; ראה נימוקי יוסף שם), או שמטעם זה היה להם לחכמים לתקן שתהיה לו רשות להחליף בעל כרחם (ראה רשב"ם שם ד"ה אמאל).

במומר ובגוי ישראל מומר, מצינו שכופים אותו על מידת סדום (שו"ת הרשב"א א תרסא, הובא בבית יוסף או"ח שפה, וראה שו"ע שם ד, ומשנה ברורה שם ס"ק יא).

גוי, יש מהאחרונים שצידדו לומר שאין כופים אותו (ראה חזון איש או"ח פו ס"ק יט, וראה תוס' ותוס' הרא"ש ותוס' רבינו פרץ ורמב"ן במלחמות עירובין עה ב); ויש שכתבו שכופים אותו (שי למורא בכורות נו ב).

הצורך של חברו

כופים על מידת סדום בין כדי שחברו שכופים לצרכו לא יפסיד, ואפילו אם אין הפסדו ודאי, אלא שיש לחוש לו (ראה להלן: המעשים שחייב לעשותם); ובין כדי שירויח, או שיוכל להשתמש בחפציו באופן יותר טוב (ראה להלן: המעשים שחייב לעשותם: האופנים שכופים; כשהוא "חסר": בחלוקת ירושה); או כדי שיתכבד, ואפילו אינו ראוי לאותו הכבוד (שו"ת מהר"ם אלאשקר כג); וכן כופים כדי להתיר איש או אשה להינשא (ראה להלן: המעשים שחייב לעשותם: מעשה שאינו מחוייב).

וכן כופים כדי שיוכל חברו לקיים את המצוה (ראה להלן: כשהוא "חסר": כשיש זכות להפסיד. וראה שו"ת פני יהושע חו"מ ט).

כשאינו לפנינו אפילו כאשר האדם הצריך לאותו דבר אינו לפנינו, אם ידוע שיכול הוא ליהנות מאותו הדבר, אין למנוע את הנאתו לאחר זמן, כגון מה שאמרו: לא ישפוך אדם מי בורו ואחרים צריכים להם (יבמות יא ב), אפילו אין לפנינו מי שיקחם, כיון שהוא יודע שאחרים צריכים להם, עד שידיעם אם ירצו לקחתם (ראה פסקי הרי"ד יבמות מד א, ושו"ת מבי"ט ב צו)³, שיש מן הראשונים שכתבו שהוא משום שכופים על מידת סדום (מאירי יבמות מד א; ראה שו"ת תשב"ץ ד טור י כז; ראה שו"ת מהרשד"ם אה"ע

בפשיטות שבכלל האיסור אף דבר שיש צד רחוק שבעתיד יימצא מי שיוקק לו.

שמשמע שאינו דין תורה. 3. וראה שו"ת מלמד להועיל יו"ד קלט, שנקט

חייב, והרי הוא כמו מה שאמרו לענין הצלת חברו: "חייך קודמים" (ראה בבא מציעא סב א. וראה ערך הצלת נפשות: במקום סכנה), שאף בחיי שעה ותיקוניהם אמור כלל זה (ראה כסף הקדשים ח"מ רלז א). לפיכך בית ועלייה על גביו, ונטבעו כתלי הבית, ובא בעל הבית לסתור את הבנין ולחזור ולבנותו, שאם אין לחברו נזק בדבר כופים אותו על מידת סדום (ראה בבא בתרא ז א), זהו דוקא כשבעל הבית אמיד, והוא אדם המציית לבית דין, שאם לא כן יש לחוש שמא יסתור ולא יבנה, ולא תועיל התביעה שיתבעוהו בבית דין, או שלא יהיה לו מהיכן לשלם (יד רמה בבא בתרא שם).

סוג החסרון אפילו אם אינו חסר אלא דבר מועט אין לחייבו, כי יש בדעות בני אדם שאינם חפצים לחסר דבר (צורר הכסף עמ' רמג, בדעת הרמב"ם), ובטעם כל שהוא אין כופים על מידת סדום, וכן בשום צד היזק (שו"ת מהרש"ם ח"מ תט, תסג, תסד); ואפילו אם אינו היזק ברור, ורק יש חשש מועט שיהיה חסר קצת, אינו מידת סדום (ראה ר"י מיגש בבא בתרא נט א; שו"ת הרשב"א ג צא; שו"ת מהרש"ם ג קעא).

בין שהיה החסרון בענייני הגוף ובין שהיה בענייני הנפש, אין מחייבים אותו (כסף הקדשים ח"מ רלז א); ואף כשאין החסרון בעצם הדבר שהוא נותן לחברו, אלא שעל ידי כך סופו שייגרם לו הפסד, כגון שחברו בא להשתמש בפעולתו, וליצור חפצים ולמכרם לאחרים, ומחמת זה לא יקנו ממנו את הדברים שהוא עושה, אין בו משום מידת סדום (ראה נודע ביהודה תניינא ח"מ כד). וכן מצינו בכמה מקומות שמחמת חסרון מועט כבר אין לחייב את האדם. כגון שותפים שבאו לחלוק שתי שדות, שאמרו שאם השדות שוות כופים על מידת סדום, וחולקים שדה נגד שדה (ראה בבא בתרא יב ב), אם אין השדות שוות, כגון שהאחת רחוקה מרשות הרבים והאחת קרובה לה (יד רמה בבא בתרא שם), אין מחייבים לחלוק שדה כנגד שדה, אפילו בעילוי דמים, שכיון שאינם שוות אם רוצה אחד מהם חלק בכל אחת מן השדות אין זה מידת סדום (ראה ערך חלוקת שותפות).

וכן הלוקח שדה מחברו, וכתבו את שטר המכירה על שם אדם אחר, ואחרי כן תבע הלוקח את המוכר לחזור ולכתוב שטר על שמו, אם לא התנו על כך מתחילה אין מחייבים אותו על כך (ראה בבא קמא קב ב - קג א; רמב"ם שלוחין ב ה; טוש"ע ח"מ קפד ב), שבזה נכסיו מזדלזלים (ראה תוס' כתובות נה א ד"ה כתבו; רא"ש בבא בתרא ה ה, ושם סנהדרין ג כז). וכן בעל אתרוג שלחברו אין אתרוג, אינו חייב ליתן את אתרוגו לחברו שיטלנו, שהאתרוג נפסד במשמוש היד (חוות יאיר קפא).

במקום וכן במקום שמתבייש, אף על פי שאין חסרון ממון או טירחה בושח בדבר, אין לחייבו (ראה דעת תורה יו"ד ד קונטרס אחרון פח), כגון ביבם שלדבריו כבר נפטרה ממנו יבמתו, שבאופנים מסויימים אין כופים אותו לחלוץ לה אף על פי שאינו מפסיד כלום בחליצתה (ראה ערך חליצה), והיה לנו לכופו על מידת סדום (תוס' הרא"ש יבמות קיא ב), יש ראשונים שביארו שכיון שהוא מתבייש שהיבמה תירק בפניו אין כופים אותו (תוס' יבמות שם ד"ה לאחר; תוס' הרא"ש שם).

בריוח גדול יש מקומות שמצינו שאף על פי שיש לו חסרון, הגורם במקומות אחרים שלא ייחשב למידת סדום, כופים

שם, בשם ר"י; הגהות אשרי בבא קמא ב ו סק"ב, בשם ר"י ומהר"ח; נימוקי יוסף בבא קמא שם, בשם הרא"ה והרא"ש והריטב"א; רמ"א ח"מ שסג ו), אף על פי שאינו חסר כלום על ידי דירתם (הגהות אשרי שם), ואפילו זה הבא לדור שם אינו עשוי לשכור חצר, ואינו נהנה בדירתו שם (תוס' בבא בתרא שם) ⁴.

מעשה שאינו מעשה לטובת חברו, אף על פי שאינו חייב לעשותו עבורו מן הדין (ראה להלן). כגון בעל הרוצה ללכת לארץ אחרת ולחזור, כופים אותו לגרש את אשתו על תנאי, שמא יקרה איזה אסון בדרך בלי רואים ותשאר האשה עגונה, משום שכופים על מידת סדום (שו"ת ראנ"ח עג); וכן אשה האומרת לאיש קדשתני, ותובעת שיתן לה גט, נראה מדברי ראשונים שכל שאין לו הפסד בדבר, כופים אותו לגרשה (ראה ר"ן קדושין סה א).

ליתן משלו פעמים שמשום כפייה על מידת סדום צריך הוא אף ליתן לחברו משלו, כשאין לו הפסד באותה נתינה, כגון מי שהמירה אשתו, והיא בחזקת שזינתה ונאסרה עליו (ראה ערכים: מומר; סוטה), ובאו קרוביה ובקשו שיתנו לה גט כדי שאולי תחזור לדת, כופים אותו על מידת סדום לגרשה (ים של שלמה יבמות א ו) ⁵.

הכפייה

בית דין במקום שכופים על מידת סדום, נראה מדברי הראשונים שאין צריך בית דין כדי לכפות על הדבר (ראה לשון הנימוקי יוסף בבא קמא כ ב - כא א. וראה להלן), ואפילו אין בית דין כופים אותו, חיוב גמור הוא שמעצמו ינהג באופן שחברו יוכל ליהנות (ראה בני אהובה לרמב"ם אישות ט טז), ומצינו שכופים על מידת סדום, הרי שהדין נפסק כן, ואין צריך לכפות בפועל, כגון מה שאמרו שמותר לילך בשבילי הרשות, ואין צריך לכפות את הבעלים (ראה בא קמא פא ב, ומאירי שם).

ויש אחרונים שנראה מדבריהם שדוקא בית דין כופים על מידת סדום (ראה כסף הקדשים ח"מ רלז א, ושו"ת מהר"ל דיסקין פסקים רמ שטעם הכפייה הוא משום שבית דין כופים על מצות עשה, וראה ערכים: כפיה; מצות עשה, מחלוקת אחרונים אם דוקא בית דין יכולים לכפות).

אופן הכפייה כפייה על מידת סדום, כגון לכתוב לחברו שטר כשחברו נהנה והוא אינו מפסיד בכך (ראה ים של שלמה בבא קמא ט לז), כתבו הראשונים שכופים אותו בשוטים, אם יש בידינו אפשרות, או בחרם ונדוי, וכשנידוהו על הדבר חייבים כל ישראל לנהוג בו נידוי, שמן הדין נידוהו (שו"ת ריב"ש קיז).

כשהוא "חסר"

כפיה במקום מידת סדום שכופים עליה, כתבו הראשונים שהיא חסרון כשאינו חסר כלום, ואין לו שום הפסד משום צד, ולא טירחה כלל (רמב"ם שכנים ז ח; ראה יד רמה בבא בתרא ז א). ויש מצדדים בדעת הראשונים שאף כשיש שם טירחה עדיין היא מידת סדום (ראה שו"ת חזון נחום פו אות ג, בדעת מהר"ק; וראה הגהות מרדכי קדושין רמז תקסא, הובא בדרכי משה ח"מ קנה סק"ו, ודעת תורה יו"ד ד קונטרס אחרון אות פח, בדעתו); שאם יש שם צד חסרון אינו

וראה שם, על שותפים שהיה למקצתם חלק גדול יותר מחלקם של שאר השותפים, אם כופים ליתן להם את חלקם במקום אחד; וראה שם, על קרקע שאין בה כדי חלוקה, ויש לכל אחד מהשותפים קרקע סמוכה לאחד המיצרים,

4. וראה ערך זה נהנה וזה לא חסר, פרטי הדינים בזה. 5. וראה ערך חלוקת שותפות, על יורשים או שותפים שבאו לחלוק בנכסיהם, שפעמים שכופים אותם לחלוק באופן מסויים שלא כעיקר הדין, מפני שכופים על מידת סדום;

• לדעת רבה כופים את שאר היורשים לתת לו חלק זה, שכופים על מידת סדום שזה נהנה וזה לא חסר (ראה בבא בתרא יב ב, ורש"י ד"ה על), ואינם יכולים לומר לו, חלק זה שוה יותר, שאם יפול לנו בגורל ותבוא אתה לקנותו מאתנו תיקחנו ביוקר, שמאחר שאין חלק זה שוה יותר אלא מחמת מצרנותו של זה, אם הם באים להעלותו בדמים מטעם זה, מידת סדום היא (עלית דרבינו יונה שם; רא"ש בבא בתרא א מו).

• לדעת רב יוסף יכולים האחים לומר לא ניתן לך זכות שיש לנו ליטול שדה זו אם תפול לנו בגורל, אלא בדמים יקרים, ואין זה מידת סדום, וכן הלכה (בבא בתרא שם). ובטעמו יש מהראשונים שפירשו שהם יכולים לומר לו שכיון שאם יפול לנו חלק זה בגורל, אם נרצה נחליף עמך בדמים יקרים, ואתה תקנה מאתנו שדה זו הסמוכה לקרקעך בדמים אלו, לפיכך אף עכשיו חלק זה שוה יותר, ואין זו מידת סדום (רשב"א וריטב"א ונימוקי יוסף בבא בתרא שם).

אותו כשהריוח של חברו גדול, שלגבי הנאה מרובה אינו חשוב חסרון, ומידת סדום היא לעכב בכך (ראה אבן האזל שכנים יב א; עבודה זרה כ א, ותוס' שם ד"ה ורבי). כגון מי שהיה לו בית שאינו מקורה, ובא לקרות אותו, ובני החצר רוצים לעכב עליו, בטענה שבית שאינו מקורה אין לו ארבע אמות בחצר, ושלא יחזיקנו כבית שיש לו ארבע אמות בחצר, אינם יכולים לעכבו, כיון שהוא יכול לכתוב להם שטר, ואף על פי שיצטרכו לשמור את שטרם מהעכברים, משום הטירחה שלהם אין מפסידים לשני הפסד גמור, שכל עוד הבית אינו מקורה חפציו נפסדים, ואין לו תקנה אלא בקירוי (יד רמה בבא בתרא יא ב אות קמב).

בחלוקת ירושה האחים שנפלה להם שדה בירושה, ואחד מהם היתה לו קרקע סמוכה לשדה זו שירשו, וביקש שיתנו לו את חלקו בירושה סמוך לקרקעו, וכן אם יש לו הנאה אחרת בחלק מסויים, ולחבריו אין הבדל בין החלקים (יד רמה בבא בתרא יג א), נחלקו אמוראים בדבר:

כופר

דמי כופר נפש, שבעליהם של שור ושאר בעלי חיים שהרגו אדם, חייבים לשלם ליורשי הנהרג

הפרקים:

- גדרו
- שיעורו
- הנהרג
- בעל החיים החורג
- הבעלים
- בית הדין והעדות
- התשלום
- כשהשור אינו נסקל

גדרו

שור - או בעל חיים אחר (ראה להלן: בעל חיים החורג) - מועד (ראה ערכו. על ההעדאה הנצרכת, ראה להלן שם), שנגח את האדם ומת, בעליו חייבים לשלם כופר (משנה בבא קמא מא א; רמב"ם נזקי ממון י ב), כמו שנאמר: וְאִם שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַל שְׁלֶשֶׁם וְהוּעַד בְּכַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ וְהָמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה הַשּׁוֹר יִסְקַל וְגַם בְּכַעְלָיו יוֹמֵת, אִם כֹּפֶר יוֹשֵׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִיָּן נִפְשׁוֹ כָּל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות כא כט-ל). ואין מקיימים מצוה בנתינת הכופר, אלא שכן דינם (מושב זקנים שמות שם ל, בשם ה"ר ישעיה).

רק כשמת חיוב הכופר הוא כשמת האדם, אף כשלא מת מיד (ראה רש"י בבא קמא מא ד"ה שסיכן, ואור החיים שמות כא כח בדעתו).

חובה ולא רשות ל, כתבו ראשונים שהוא חובה ולא רשות (ראשונים דלהלן; רבי אברהם בן הרמב"ם ומדרש הגדול שמות שם; רבנו מיוחס שם כט; חזקוני שמות כ כא). וזה שנקטה התורה לשון "אם", יש מהראשונים שכתבו שלשון זו משמשת במובן "אשר" (רש"י שמות שם, וראה רא"ם שם); ויש שביארו, "אם" יעידו עדים באופן שיחייבוהו דיינים בכופר (ספורנו שם); ויש שכתבו שהלשון "אם" באה להורות שאין כופים אותו לבא לבית דין לחייבו, ושלא אם חייבוהו בית דין, אין ממשכנים על הכופר, שלדעתם, הכופר הוא כפרה כקרבן (ראה ערכו), שאין כופים את החייב להביאו (ראה ערך כפיה וערך קרבן. רמב"ן ורבנו בחיי ופירוש הטור שמות שם).

החיוב מוטל על חיוב כופר אמרו בגמרא שהוא חיובם של הבעלים (בבא קמא מד ב), לכפר על נפשם (רש"י שם ד"ה כופר²), כפי שנאמר: וְנָתַן פְּדִיָּן נִפְשׁוֹ (שמות כא ל. תוספות תלמיד ר"ת ור"א שם), ואינו כחיוב שאר תשלומי נזקים, שהוא חיובו של השור (בבא קמא שם), שתשלומי הנזק באים מחמת השור (רש"י שם ד"ה חיוביה).

יש מהאחרונים שביארו, שבנזקי-ממון (ראה ערכו) אין בעלי השור משלמים על שלא שמרו, אלא שאמרה תורה שהואיל וממונם הזיק, הם חייבים לשלם - ואילו היו שומרים היו נפטרים (קובץ ביאורים בבא קמא כח) - אבל חיוב כופר הוא על שלא שמרו את שורם כראוי (חידושי הגר"ט שם קט; קובץ ביאורים שם), שאין סברא לומר שיתחייבו כפרה על מעשה שורם (קובץ ביאורים שם).

פדיון נפשו של בעל השור הכופר הוא פדיון נפשו של בעל השור (ראה שמות כא ל), שעל ידי נתינת הכופר נתכפר לו חיוב המיתה שחייבו הכתוב: וְגַם בְּכַעְלָיו יוֹמֵת (שם כט). ראה מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין י; דברי ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא בבבליא כתובות לו ב; רמב"ם נזקי ממון י ד; סמ"ג עשין סו).

מיתה זו שהכופר פוטרה אינה מיתה-בית-דין (ראה ערכו). מכילתא שם; סנהדרין טו ב, אלא היא מיתה בידי שמים (מכילתא שם; דברי ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא בבבליא כתובות שם; רש"י מכות ב ב ד"ה כופר חב'; רמב"ם שם: מפי השמועה), על כך שלא שמר את שורו כראוי (רבינו חננאל בבא קמא כז א; אבן עזרא שמות שם ל; חזקוני שם), והרי הוא כאילו הרג בעצמו, והתורה חסה עליו לשלם כופר, משום

• מת בעל השור, לסוברים שכופר הוא כפרה אין יורשיו חייבים לשלם את הכופר, לפי שאין-כפרה-למתים (ראה ערכו. תוספות בבא קמא מג א ד"ה מאי), ושאר ראשונים שם; תלמיד הרשב"א והרא"ש שם ב³, אבל לסוברים שחייב ממון הוא, חייבים היורשים בחיובי ממון שלו לאחר מיתה (ראה ערך יורש א): בחובות המוריש, וערך שעבוד. תוספות רבינו פרץ שם).

• אין לבעל השור מה לשלם, לסוברים שכפרה הוא אינו נפטר מן הכופר (ראה רש"י שם מג א ד"ה לא דמים; רא"ה בשיטה מקובצת שם; תוספות רבינו פרץ שם), שאם אינו משלם יש עליו עונש (רש"י שם), וחייב בדיני שמים (רא"ה שם), כמי שחייב קרבן, שאין חטאו מתכפר עד שיביא את קרבנו (ראב"ד שם), אבל אם חייב ממון הוא, ואין לו במה לשלם - פטור (תוספות רבינו פרץ שם).

ברשות הבעלים אין הבעלים משלמים את הכופר אלא אם כן המיתה בהמתם מחוץ לרשותם, אבל אם המיתה ברשות המזיק, אף שהשור נסקל (ראה ערך שור הנסקל), הבעלים פטורים מן הכופר (ראה ברייתות ותוספתא דלהלן; רמב"ם נזקי ממון י יא⁴).

כיצד, הנכנס לחצר בעל הבית שלא ברשות - ואפילו נכנס לחבוע את שכו (ברייתא בבא קמא לג א; רמב"ם שם), או את חובו (רמב"ם שם) - ונגחו שורו של בעל הבית ומת, השור בסקילה, והבעלים פטורים מן הכופר (ברייתא בבא קמא כג ב, וראה ברייתות שם לג א; רמב"ם שם), שהרי יכולים לומר לו: מה אתה עושה בתוך רשותנו (גמרא שם כג ב), ונמצא שלא פשעו הבעלים, שלא היה להם להעלות על דעתם שיכנס אחר לרשותם ויוזק (רלב"ג שמות כא (מהדורת לוי עמ' רלד)); אבל אם נכנס ברשות, חייבים הבעלים לשלם את הכופר (ברייתות שם ושם; תוספתא בבא קמא ה; רמב"ם שם), שפשעו בכך שלא שמרו את השור מלהזיק (רלב"ג שם).

בבור ברשות החופר בור ברשות הרבים, ונפל עליו שור והרגו, הרבים בעל השור פטור מן הכופר (תוספתא בבא קמא ו; ברייתא בבא בתרא קעה ב, וערכין ז א; רמב"ם נזקי ממון יב כב; טוש"ע חו"מ תי לח), לפי שהחופר גרם לעצמו את ההפסד בחפירתו (סמ"ע שם ס"ק נח⁵), שכיון שאין לחופר רשות לחפור ברשות הרבים, הרי הוא כנכנס לרשות המזיק שלא ברשות, שרשות הרבים שייכת לכולם (חזון איש בבא קמא יב סק"ז).

שמר עליו בעליו שמר הבעלים על שורו, כפי שחייב לשמרו לענין תשלומי נזיקין (ראה ערכו), והרג אדם, אף על פי שהשור נסקל (ראה ערך שור הנסקל), אין הבעלים חייבים כופר (ראה בבא קמא מה ב⁶).

שיעורו

בשיעורו של הכופר, שאמרה תורה: וְנָתַן פְּדִיָּן נַפְשׁוֹ (שמות כא ל), נחלקו תנאים:

• חכמים אומרים שדמי הנזיק הוא (ברייתא בבא קמא כז א, ושם מ א, ומכות ב ב), וכן אמר רבי ישמעאל (מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין י, הובאה ברש"י שמות שם), וכן אמר רבי יהודה (תוספתא בבא קמא ד, לגירסא שלפנינו, ובתוספתא כפשוטה לא גרסו ר' יהודה).

• ורבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר שדמי המזיק

שלא עשה מעשה בידים (רבינו חננאל שם). ואם לא נתן את הכופר - או שאין שם עדים שיחייבוהו כופר (ספורנו שמות שם) - הרי הוא חייב מיתה בידי שמים (בעל המאור בבא קמא מג א (יט ב בדפי הרי"ף), בשם רש"י; פירוש רבי אברהם בן הרמב"ם שמות שם; ספורנו שם).

בגדרו של הכופר נחלקו תנאים, ואמוראים בדעתם: • בדעת רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא, הסובר ששיעור הכופר הוא דמי המזיק, אמרו שהכופר הוא כפרה על בעל השור (בבא קמא מ א; מכות ב ב), שהרי שורו הרג אדם (רש"י מכות שם ד"ה כופרא (הא"י)), וצריך הוא לכפר על עצמו, שחייב מיתה בידי שמים, לפיכך נותן את דמי עצמו (רש"י שם ד"ה כופרא (הב"י)).

ואף בדעת חכמים, הסוברים ששיעור הכופר הוא דמי הנזיק, אמר רב פפא שאפשר שהם סוברים שהכופר הוא כפרה על בעל השור, אלא שאף על פי כן למדו מדרשת הכתובים, ששומת כפרה היא זו בדמי הנזיק (בבא קמא שם; מכות שם), ובכך הוא מתכפר (רש"י בבא קמא שם ד"ה בדניק, ומכות שם ד"ה ורבנן). ואף בדעת רבי אליעזר אמרו בתלמוד שכופר הוא כפרה (בבא קמא מא ב).

• ורב חסדא אמר בדעת חכמים הסוברים ששיעור הכופר הוא דמי הנזיק, שהכופר הוא חיוב ממון (ראה מכות שם), על שהזיק שורו את גופו של הנהרג, ונתחייב דמיו ליורשיו (רש"י מכות שם ד"ה ומר).

וכתבו אחרונים שאף לדעה זו, עיקרו של הכופר הוא כפרה, כפי שנראה מהכתוב: אם כפר וגו' ונתן פדיון נפשו (שמות כא ל. חזון איש בבא קמא ב ס"ק טו; משנת רבי אהרן שם טו ז, בדעת הרמב"ם נזקי ממון י יד); ויש מהאחרונים חולקים וסוברים שהוא חיוב ממון בלבד, ואינו בא לכפרה כלל (מנחת שלמה א צ).

להלכה פסקו ראשונים, שהכופר הוא כפרה (רמב"ם שם ד, וראה שם ו; אור זרוע בבא קמא קכט וקל; מאירי בבא קמא ומכות שם; הגהות אשרי בבא קמא ב טו).

חילוקים להלכה בכך כמה הבדלים להלכה אמרו בתלמוד ובראשונים ובאחרונים, בין הסוברים שכופר הוא כפרה, ובין הסוברים שחייב ממון הוא:

• על אותה ששנינו בשור של חרש-שוטה-וקטן (ראה ערכו) שהמית, שפטור האפוטרופוס (ראה ערכו) מלשלם את הכופר, אמרו בתלמוד שהדברים אמורים לסוברים שהכופר הוא כפרה, ויתומים אינם בני כפרה (בבא קמא מ א), היינו, שהקטנים, החרשים והשוטים, שאינם בני חיוב, אינם צריכים כפרה (ראה להלן).

• עדים שהעידו על שור שהרג אדם, וחייבו את הבעלים כופר, והוזמו, ששנינו בהם שאינם משלמים את הכופר (ברייתא מכות ב ב, ורש"י שם; רמב"ם עדות כ ח; טור חו"מ לח), אמרו בתלמוד שהדברים אמורים לסוברים שכופר הוא כפרה, והעדים אינם בני כפרה (גמרא שם), לפי שלא הרג שורם אדם (רש"י מכות שם ד"ה כופרא (הא"י); ר"י מלוניל שם; ריטב"א שם, בשם יש אומרים), או לפי שלא עשו מעשה, ואין כפרת כופר אלא כשיש מעשה, כשם שאין חיוב קרבן אלא בעושה מעשה, לסוברים כן (ראה ערך חטאת, מחלוקת תנאים. ריטב"א שם, בשם רבינו תם), אבל לסוברים שהכופר חיוב ממון הוא, משלמים העדים כופר (גמרא שם).

5. וראה שו"ת מהרי"ט דסקין קונטרס אחרון ה רנה, שפירש בענין אחר.
6. וראה רבנו מיוחס שמות כא כט, שלמד כן מהכתוב.

3. וראה שו"ת מהרי"ט ב אבן העזר ד, שגובים מיורשים, וצריך ביאור.
4. וראה טעמא דקרא שמות כא ל, שנסתפק אם יש בזה מיתה בידי שמים.

- היינו שיטתו את דמי הניזק, או דמי המזיק (ראה לעיל) - שנאמר: וְנָתַן פְּדִיָּן נַפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות כא ל. רמב"ם נזקי ממון יא א), וכן דרשו: אם כפר יושבת עליו (שמות שם), יכול אם אמר מנה יהא נותן מנה, ואם אמר מאה מנה יהא נותן מאה מנה, נאמר כאן: יושבת עליו, ונאמר להלן - לענין חיוב דמי-ולדות (ראה ערכו) - ישית עליו (שם כב), מה ישית עליו האמור להלן בבית דין (ראה ערך דמי ולדות), אף יושבת עליו האמור כאן בבית דין (מכילתא דרשב"י שמות שם ל; מדרש הגדול שם).

הנהרג

אשה שור שהמית אשה, בעליו חייבים לשלם את הכופר - ואין אומרים שתשלום הכופר הוא רק על הריגת איש, שביטלוהו מלקיים מצוות (רש"י בבא קמא טו א ד"ה איש, בביאור גמרא שם), ואילו אשה אינה חייבת במצוות כל כך כאיש (ראה ערך אשה. ראה בבא קמא שם, וקידושין לה ב, ותוספות שם ד"ה איש) - שנאמר: וְהָמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה (שמות כא כט). תנא דבי חזקיה בקידושין שם א, ובבבא קמא שם, ותנא דבי רבי יוסי הגלילי בבא קמא שם).

אנדרוניס אף שור שהמית אנדרוניס (ראה ערכו) או טומטום (ראה ערכו) וטומטום, חייבים בעליו לשלם את הכופר, שנאמר: או בן יָגַח אוֹ בַת יָגַח (שמות שם לא). מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין יא; פסיקתא זוטרתא שמות שם: ת"ל או או. וראה ערך אנדרוניס וערך טומטום), ואין אומרים שחיוב כופר הוא דוקא אם המית השור בן גמור או בת גמורה (מכילתא שם).

קטן או קטנה שור שהמית קטן או קטנה - אף שאינם חייבים במצוות (ראה ערך קטן). נמוקי יוסף בבא קמא מא א (יט ב), וראה גמרא שם מד א - חייב בעל השור לשלם את הכופר (משנה בבא קמא מא א, ורש"י שם; מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין יא; רמב"ם נזקי ממון י א), שנאמר: או בן יָגַח אוֹ בַת יָגַח וגו' (שמות כא לא). מכילתא שם; ברייתא בבא קמא שם).

גוי שור שהמית גוי (ראה ערכו), בעליו פטורים מן הכופר (תוספתא בבא קמא ד; רמב"ם נזקי ממון י א. וראה ערך גוי, שכן הוא בדיניהם (רמב"ם שם, ולחם משנה שם בביאור).

המית גר, חייבים הבעלים לשלם את הכופר, שנאמר: כִּמְשָׁפֵט הָיָה יַעֲשֶׂה לוֹ (שמות כא לא). מכילתא משפטים מסכתא דנזיקין יא. ויש מצדדים שאף אם המית גר-תושב (ראה ערכו), חייבים לשלם את הכופר (זית רענן לילקוט שמעוני משפטים רמז שמא, בפירוש שני, בביאור דרשת המכילתא שם).

נפל או טרפה אין חיוב כופר אמור אלא כששורו המית מי שחייבים מיתה על רציחתו (ראה להלן; מנחת חינוך מצוה נא (מהדורת מכון ירושלים אות יח)), שכן מהכתוב: וְגַם בְּעָלָיו יוֹמֶת (שמות כא כט), דרשו שיש עליו חיוב מיתה בידי שמים (ראה לעיל: גדרו; פדיון נפשו של בעל השור), וזה דוקא באדם שההורגו בידיים חשוב רוצח וחייב מיתה (מנחת חינוך שם). וכן שנינו שאם המית שורו נפל (ראה ערכו) - שאילו היה אדם ממית אותו, היה פטור (ראה ערך נפל וערך רוצח) - פטור הוא מן הכופר (תוספתא בבא קמא ד (להגות המגן אברהם שם); נמוקי יוסף שם מא א (יט ב). וראה מנחת חינוך שם), שאין הריגתו בכלל רציחה (מנחת חינוך שם, וראה ערך הנ"ל).

הוא (ברייתא בבא קמא ומכות שם; מכילתא דרשב"י שמות כא ל⁷), וכן אמר רבי עקיבא (מכילתא שם, הובאה ברש"י שם), וכן סובר רבי אליעזר (ראה תוספות בבא קמא פד א ד"ה אלא). וכן נחלקו בברייתא בירושלמי, אם שיעור הכופר הוא דמי המזיק או דמי הניזק (ירושלמי בבא קמא ד ו).

בטעם המחלוקת פירשו בתלמוד, שלסוברים שהכופר הוא דמי המזיק, הכופר הוא כפרה על בעל השור - שהרי שורו הרג אדם, ונתחייב מיתה בידי שמים - ולפיכך הוא נותן את דמי עצמו (בבא קמא מ א, ומכות שם, ורש"י מכות שם ד"ה כופרא הב'. וראה מכילתא דרשב"י שם), לפדיון נפשו (תוספות בבא קמא פד א ד"ה אלא). ובטעמים של הסוברים שהכופר דמי הניזק הוא, נחלקו אמוראים:

- רב חסדא אומר, שלדעתם, כופר הוא חיוב ממון (בבא קמא מ א, ומכות ב ב), שהואיל ושורו הזיק גופו של אדם, נתחייב הבעלים לשלם את דמי ההרוג (רש"י מכות שם ד"ה ומר), וככל חיובי נזיקין (ראה ערכו) ששמים את התשלום בדבר הניזק (ריטב"א שם ד"ה דכו"ע).
- ורב פפא אומר, שאף לדעת חכמים אפשר שכופר הוא כפרה, ומכל מקום מתכפר המזיק על ידי תשלום דמי הניזק, לפי שלמדים כן בגזירה-שוה (ראה ערכו) "השתה השתה" מדמי-ולדות (ראה ערכו), שנאמר בהם: כָּאֲשֶׁר יִשִּׁית עָלָיו בְּעַל הָאִשָּׁה (שמות כא כב), ונאמר בכופר: אִם כָּפַר יוֹשֵׁת עָלָיו (שם ל), שכשם שהמכה אשה הרה ויצאו ילדיה, חייב לשלם את דמי הולדות שניזוקו (ראה ערך דמי ולדות), כך כפרת בעל השור היא בדמי הניזק (גמרא שם ושם, ורש"י).

הלכה כחכמים, ששיעור הכופר הוא דמי הניזק (רמב"ם נזקי ממון יא א; ר"י מלוניל בבא קמא מא א; ראשונים בבא קמא שם; רבנו מיוחס שמות כא ל).

כיצד שמים את דמי ניזק שאמרו הם שוויו של הנהרג (משנה ערכין יד דמי הניזק ב; רמב"ם נזקי ממון יא א), ששמים את הניזק כמה הוא יפה (תוספתא בבא קמא ד) - יפה סלע נותן סלע, יפה שלשים נותן שלשים (ברייתא בבא קמא מב ב), ונחלקו בכך ראשונים:

- יש שכתבו שהיינו, כמה היה שווה מחיים (תוספות ערכין כ א ד"ה דמי), כעבד הנמכר בשוק (ר"י מלוניל בבא קמא מא א; פסקי ריא"ז שם ד ג אות ה). ואף שהכופר משתלם לאחר מיתה, ועתה שמת אין לו דמים (ראה ערך מת וערך נדרי הקדש וערך ערכין), כתבו ראשונים שגזירת הכתוב היא ששמים אותו כמה היה שווה מחיים (תוספות ערכין שם).
- יש מצדדים שאין שמים אותו כעבד, כדרך ששמים לנזקים - ששומא זו היא בזול (ראה ערכין יט ב) - אלא שמים אותו ביוקר, שרואים אותו כאילו היה חי ומוכתב למלכות, כמה יפדה אותו אדם לעשות לו מלאכתו (ראב"ד בבא קמא מג א: איכא למימר, על פי ערכין שם).
- ויש שסוברים, שאין שמים את הכופר לפי שוויו של הנהרג כעבד הנמכר בשוק, אלא שמים אותו לפי ערכו האמור בתורה לענין דיני ערכין (ראה ערכו. ראו"ה בשיטה מקובצת בבא קמא שם. וכן נסתפק הראב"ד שם מב ב ומג א).

לסוברים שהכופר הוא דמי המזיק (ראה לעיל), כתבו ראשונים ששמים את המזיק כפי שהיה שווה בשעת הנזק, ולא כפי שהוא שווה בשעת נתנית הכופר (ראה רא"ש בשיטה מקובצת ערכין יח א אות ב).

כפי שיראו שיעור הכופר הוא כפי מה שיראו הדיינים שהוא חייב הדיינים

7. אם כשהניזק שווה יותר, צריך לשלם את ההפרש בתורת דמים, ראה ערך נזק.

שאם קדם ושחטו, דינו כשור שאינו חייב מיתה (ראה להלן. ר' מיישא בירושלמי בבא קמא ד ה).

שור תם שהמית, כשאינו חייב מיתה, כגון שהמית שלא בכוונה (ראה ערך שור הנסקל) - נחלקו תנאים בחיוב בעליו בכופר:

• יש אומרים שהם פטורים (ראה משנה בבא קמא מא א; רבי אליעזר בברייתא שם ב, ובמכילתא דרשב"י שמות כא כח, ובירושלמי בבא קמא ד ה; רבי עקיבא בברייתא בבא קמא מב ב, ותוספות שם ד"ה מה).

• ולדעת רבי טרפון, וכן לדעת רבי יוסי הגלילי, שור תם שהמית, בעליו חייבים לשלם חצי כופר (בבא קמא כו א, בבאור דברי רבי טרפון בברייתא שם; בבא קמא טו א, ושם כו א, ושם מח ב, וכתובות מא ב, בשם רבי יוסי הגלילי), כשם שאם הזיק ממון חייבים לשלם חצי נזק (ראה ערך חצי נזק. תוספות בבא קמא מא ב סוף ד"ה נקי; רשב"א שם מב א. וראה מכילתא משפטים שם ד"ה ובעל), ואם המית ברשות הנהרג, לרבי טרפון הסובר בשור תם שהזיק ברשות הניזק שמשלמים הבעלים נזק שלם (ראה ערך חצי נזק וערך קרן), כשהמית אדם חייבים כופר שלם (רבי טרפון בברייתא בבא קמא כו א, וגמרא שם בביאורו).

להלכה, כתבו ראשונים ששור תם שהמית, בעליו פטורים מן הכופר (ר"ף בבא קמא מח ב כא א; רמב"ם נזקי ממון י ב, יג; סמ"ג עשין סז). ויש שכתבו - כשאין השור בסקילה - שחייבים הם לשלם חצי כופר (רשב"א בבא קמא מח ב ד"ה אמר, שכן סובר שמואל, וראה שם ראה נוספת).

המית בתולדות של קרן דוקא בהמיתו בנגיחה, אלא אף בהמיתו בנשיכה דחיפה רביצה ובעיטה (ראה מכילתא משפטים י; רש"י שמות כא כט) - שהם תולדות של נגיחה (ראה ערך קרן) - שכן נאמר בכתוב: וְהָמִיתָ (שמות כא כט) - מכל מקום (רש"י שם. וכן נראה במכילתא שם), שלא היה צריך לומר והמית, שהרי הוא המשיך של הכתוב שם: וְנָמַתָּ (שמות שם כח. ר"א"ם ודברי דוד שם. וראה מכילתא ומלבי"ם שם, שנראה שלומדים ממשמעות הכתוב).

המית ברגל או בשן על גבי תינוק (ראה בבא קמא כו א, וראה ערך רגל) - או בשן (ראה ערכו. ראה רש"י בבא קמא שם ד"ה מק"ו; תוספות שם ד"ה רגל, ושם מא א ד"ה ברגל; תלמיד הרשב"א והרא"ש שם), כגון ארי או זאב שדרכם לטרוף, וטרפו אדם (תלמיד הרשב"א והרא"ש שם. וראה ערך שן), או שור שרבע אשה להנאתה, והרגה (ראה בבא קמא מא א, ותוספות שם ד"ה ברגל), שהוא תולדה של שן (ראה ערך הנ"ל) - ברשות הנהרג (ראה ערך הנ"ל, ששן ורגל פטורים ברשות הרבים. ראה גמרא שם כו א, ושם מא א, ורש"י שם ושם, ורמב"ם נזקי ממון י יג), אמרו שבעליהם משלמים את הכופר (ראה דברי רבי טרפון בברייתא שם כו א, וגמרא שם; ראה דברי אביי שם מא א; ראה גמרא שם מד א: במתחכך בכותל להנאתו, ותוספות שם ד"ה הכא שם; ראה דברי רב יוסף שם מח ב), שאף בקרן (ראה ערכו), כיון שנגח השור פעמיים ושלש הרי דרכו בכך, ומשלמים הבעלים כופר, והוא הדין ברגל (גמרא שם כו א), שמתחילתה היא מועדת להלך ולדרוס (רש"י שם ד"ה הכא).

ויש מן האמוראים הסוברים בדעת תנאים, שהם פטורים מן הכופר (ר"ב בבא קמא מא א, בדעת רבי שמעון בברייתא שם מ ב, וראה גמרא שם שאב"י פירש את דברי רבי שמעון בעניין אחר⁸), ואינו דומה

וכן אם המית שורו אדם שהוא טרפה (ראה ערכו) - שאילו היה אדם ממית אותו, היה פטור (ראה ערך טרפה (אדם)) - כתבו אחרונים, שפטור הוא מן הכופר (מנחת חינוך שם. וכן נראה בגמרא בבא קמא מא א), שאין הריגתו בכלל רציחה, לסוברים כן (מנחת חינוך שם).

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שהם חולקים, וסוברים שחיוב כופר אמור אף במי שאין חייבים מיתה על רציחתו (ראה להלן, וראה מנחת חינוך שם, והוד צבי מא לבבא קמא מ א בדעתם), וכתבו שדין שור שהמית טריפה תלוי במחלוקת בשיעור דמי הכופר (ראה לעיל: שיעורו), ולסוברים שהכופר דמי המזיק הוא, משלם את הכופר (ראה רבינו ברוך בבא קמא מא א, בבאור גירסתו בגמרא שם).

בעל החיים ההורג

השור שאמרו, שאם המית אדם, הבעלים משלמים את הכופר, אינו דוקא שור, אלא אף שאר בהמה חיה ועוף (רמב"ם נזקי ממון י ב; ים של שלמה בבא קמא ד כו. וראה מכילתא משפטים י. וראה ברייתא בבא קמא לג א, על כלב), שלומדים שור שור משבת (ים של שלמה שם, על פי בבא קמא נד ב).

שור מועד (ראה ערכו), שאמרו בו שאם המית הבעלים משלמים את הכופר, הוא כשהיה מועד להרוג (בבא קמא מא א; רמב"ם נזקי ממון י ב), אבל אם נגח שלשה אנשים ולא מתו, אף שסיכנם, אינו חשוב מועד (רש"י שם ד"ה שסיכן; מאירי שם; מגיד משנה נזקי ממון שם ג, בדעת הרמב"ם שם), וכן אם אמדוהו לשלשה בני אדם - שרץ אחריהם זה אחר זה וברחו מפניו, ואמדו שאילו לא ברחו היה הורגם (רש"י שם ד"ה שאמדוהו) - אמר רב אשי שאומדנא אינה כלום (בבא קמא שם; רמב"ם שם; השלמה שם ו; מאירי שם); ורבה אמר שאף כשאמדוהו לשלשה בני אדם, חשוב מועד, וחייבים בעליו כופר (בבא קמא מא א), וכן דעת הירושלמי (ראה ירושלמי בבא קמא ד ב). הרג שלש פעמים בלי כוונה, כתבו ראשונים שאינו נעשה מועד, הואיל ולא נתכוין להרוג אדם (ותוספות שם ד"ה מאחר).

הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש, שהם מועדים מתחילתם, לסוברים כן (ראה ערך מועד, ושם הפרטים והדעות בזה, ושם שיש סוברים שנחש מועד משום רגל), אם הרגו את האדם משלמים הבעלים כופר, אף בפעם ראשונה שהרגו (ים של שלמה בבא קמא ד כו; מנחת חינוך מצוה נב ז).

שור תם שהמית (ראה ערכו), אמר רבי עקיבא שאין צריך למעטו מחיוב כופר, שהרי אפילו היה בו חיוב כופר, לא היו הבעלים משלמים אלא מגופו (ראה ערך חצי נזק: מגוף המזיק), וכיון שהרג את הנפש והוא נסקל (ראה ערך שור הנסקל), אין ממה לשלם (ברייתא בבא קמא מא ב, ובירושלמי שם ד ה, וראה מכילתא דרשב"י שמות כא כח), והיינו כשהרג בכוונה, שיש בו חיוב מיתה (ראה ערך הנ"ל. ראה דברי רבי אליעזר בברייתא שם).

קדם ושחטו - קודם שנגמר דינו למיתה (רש"י בבא קמא מב ב), שאינו אסור בהנאה (ראה ערך הנ"ל) - נחלקו בו אמוראים: יש סוברים, שהואיל ומתחילה היה השור חייב מיתה, פטורים בעליו מן הכופר, אף שנשחט (ראה מסקנת הגמרא בבא קמא שם), שמתחילה לא חל עליהם חיוב (רש"י שם ד"ה אבל⁸); ויש אומרים,

8. וראה זכר יצחק סב, וקהילות יעקב בספר זכרון אהל ישעיהו ע' תרד.
9. וראה תוספות שם ד"ה לרבא, וכו' א ד"ה אלמא, ורשב"א שם ושם, שלא

לסוברים שחיוב הכופר הוא חיוב ממון (ראה לעיל שם), חייב האפוטרופוס לשלם כופר (בבא קמא שם, ותוספות רבינו פרץ שם).

גוי גוי (ראה ערכו), ששורו המית אדם מישראל, יש שכתבו בדעת ראשונים שהוא חייב כופר משום קנס (לחם משנה בדעת הרמב"ם נזקי ממון י א: כדיניהם, על פי רמב"ם שם ח ה, וכן כתב בהלכה למשה שם).

ויש שתמהו על זה, שלא מצינו שהתורה תתן כפרה לגוי (מנחת סולת נא ד (עמ' כט), וראה שם ובאבן האזל נזקי ממון שם שפירשו דברי הרמב"ם בענין אחר. וראה ערך בן נח: בדינים, מחלוקת האם הם חייבים בדינים כישראל).

המוסר בהמתו המוסר לשומר-חנם (ראה ערכו), או לשומר-לשומרים שכר (ראה ערכו), או לשוכר (ראה ערכו), או לשואל (ראה ערכו) - נכנסו תחת הבעלים, ואם המיתה אדם, משלמים את הכופר (ברייתא בבא קמא מה א. וראה רמב"ם נזקי ממון ד ד), ודוקא אם פשעו בשמירת הבהמה באופן שאף הבעלים עצמם, אילו היו פושעים כך בשמירתה, היו חייבים לשלם את הכופר (בבא קמא שם ב¹²).

וכן דרשו: וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ בְּעֻלְיוֹ (שמות כא לו), אין לי אלא בעליו, מניין לרבות שומר חנם והשואל, נושא שכר והשוכר, תלמוד לומר: ולא ישמרנו, את שדרך שמירתו עליו, לרבות שואל ושומר חנם, נושא שכר והשוכר (מכילתא דרשב"י שם. וכעין זה במכילתא שם, בשומר חנם). ועוד דרשו: כָּל אֲשֶׁר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות שם ל), ככל, לרבות שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר (מכילתא דרשב"י שם).

בית הדין והעדות

הכופר כדיני ממונות הוא, שדנים עליו בבית-דין (ראה ערכו). ראה להלן).

בית-דין שדנים בו דין כופר, נחלקו בו אם הוא של שלשה דיינים, או של עשרים ושלשה:

• יש סוברים שהוא בית דין של עשרים ושלשה, כדיני-נפשות (ראה ערכו). ראה ערך בית דין: בדיני נפשות. ריב"א בתוספות כתב יד פריז (נדפס בסנהדרין גדולה ח"ח) סנהדרין ב א; טור חו"מ שפט).

• ויש סוברים, שהכופר נידון בבית דין של שלשה, כשאר דיני ממונות (תוספות סנהדרין ב א ד"ה דיני, ושם בשם רבינו תם, ותוספות הרא"ש שם בתירוץ שני).

הכופר, אין גובים אותו דיני חוץ לארץ (רמב"ם גבייתו בחוץ לארץ סנהדרין ה יד¹³; טושי"ע חו"מ א ב) - שאינם סמוכים (ראה ערך בית דין, וערך דיני קנסות וערך סמיכה) - ולא בזמן הזה, שאין לנו בית דין סמוכים (ראה ערכים הנ"ל. רבינו ירוחם מישרים נתיב לא חא; שו"ע שם), ולא תיקנו לגבות כופר בבית דין שאינם סמוכים, כדרך שתקנו בשאר דיני ממונות (ראה ערך בית דין), משום שהכופר אינו מצוי, ובדבר שאינו מצוי לא תיקנו לדנו בבית דין שאינם סמוכים (ראה ערך הנ"ל. רדב"ז סנהדרין שם; דרישה חו"מ שם סוף אות ד).

לקרן, שכוונתו להזיק (גמרא שם כו א, ורבא שם מא א), ולכן יש לחייב בה יותר, וכשאמרה תורה והועד בבעליו, לא דיברה אלא בקרן (תוספות רבינו פרץ שם).

להלכה, שור שהמית בשן ורגל משלמים הבעלים את הכופר (רי"ף שם (יא א); רמב"ם שם; אור זרוע בבא קמא קכט; רא"ש שם ב טו; רבינו ירוחם מישרים נתיב לא א (פח א)).

אדם שהמית אדם, פטור מלשלם כופר (בבא קמא כו א, אדם וראה שם ד א¹⁰), שנאמר בשור שהמית אדם: אִם כָּפָר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות כא ל¹¹), ודרשו: עליו - ולא על אדם (גמרא שם כו א. וראה תוספות שם ד א ד"ה כראי), שאין משלמים כופר אלא בשור שהמית, ולא באדם שהמית (רש"י שם ד"ה עליו). וכתבו ראשונים, שפטור הוא מן הכופר אפילו בדיני שמים (יראים השלם רצג).

אש ששרפה אש (ראה ערכו) ששרפה את האדם, שנינו שהמבעיר את האדם פטור מן הכופר (תוספתא בבא קמא ו; גמרא שם מג ב), ודרשוהו ראשונים ממה שנאמר: אִם כָּפָר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות כא ל), עליו - ולא על האש (תוספות בבא קמא ט ב ד"ה מה; תלמיד הרשב"א והרא"ש שם מג ב; רבינו ישעיה בשיטה מקובצת שם י א).

ויש שכתבו בדעת ראשונים, שדוקא במקום שהוא חייב מיתה, פטור הוא מן הכופר, שקם-ליה-בדרבה-מיניה (ראה ערכו), אבל במקום שאינו חייב מיתה, חייב הוא לשלם כופר (ראה ערך אש וערך כוחו וערך רוצח. ראה פני יהושע שם מג ב, בדעת רש"י שם י א ד"ה מה שאין כך, ושם מג ב ד"ה אבל אש).

בור שנפל אדם לתוכו, שנפל אדם לתוכו, ומת, בעל הבור אדם לתוכו פטור מן הכופר (תוספתא בבא קמא ו; גמרא שם נג ב; רמב"ם נזקי ממון יב טז, וחובל ומזיק ו טז), שנאמר: וְנָפַל שָׁמָּה שׁוֹר (שמות כא ל), שור ולא אדם (רש"י בבא קמא שם ד"ה אדם, על פי גמרא שם), או לפי שנאמר: אִם כָּפָר יוֹשֵׁת עָלָיו (שמות שם ל), עליו - ולא על הבור (תוספות בבא קמא ט ב ד"ה מה).

הבעלים

אשה אשה, שהמית שורה אדם, משלמת את הכופר (מאירי בבא קמא מד ב. וראה ים של שלמה שם ד כט, ושם בדעת הרמב"ם נזקי ממון י ו), שהרי היא בת כפרה, ושוה לאיש לכל עונשים שבתורה (ראה ערך אשה. ים של שלמה שם).

חרש שוטה שור של חרש-שוטה-וקטן (ראה ערכו) שהמית, פטור וקטן האפוטרופוס (ראה ערכו) מלשלם את הכופר (ברייתא בבא קמא מ א; רמב"ם נזקי ממון י ו), לפי שהכופר הוא כפרה - לסוברים כן (ראה לעיל: גדרו; חיובו מדין כפרה או מדין ממון) - ויתומים אינם בני כפרה (בבא קמא שם), היינו שהקטנים, החרשים והשוטים, שאינם בני חיוב (ראה ערך חרש שוטה וקטן), אינם צריכים כפרה (בבא קמא שם; רמב"ם שם. וראה צננת פענח שם). ואף האפוטרופוס עצמו פטור, ואין אומרים שהוא צריך כפרה משום שפשע בשמירת השור, משום שלא מינהו אפוטרופוס לענין מיתה אלא לענין נזקי ממון (ראה בשיטה מקובצת שם. וכעין זה בים של שלמה שם).

אשר יושבת עליו. ¹² על הפשיעה המחייבת את הבעלים בכופר ראה ערך שמירת נזיקין, ושם שדנו באופן שהשומר שמר כראוי, האם הבעלים חייבים, וראה רמב"ם וראב"ד נזקי ממון ד ד שהוא הדין לענין כופר, וראה אור שמח שם. ¹³ וראה שו"י נוסחאות מהדורות פרנקל שבכמה כתבי יד אינו.

10. אם הרוצח חייב לשלם את דמי הנהרג, ראה ערך נזק וערך קם ליה בדבריה מיניה וערך רוצח. ¹¹ כן הוא בדפוסים ישנים בגמרא דלהלן, וכן הוא בילקוט שמעוני משפטים רמז שם, ובים של שלמה בבא קמא ב לא, וכן הביא בדקדוקי סופרים מכתב יד. ובדפוסים שלפנינו דרשו כן מסוף המקרא: ככל

14. וראה מראה הפנים לירושלמי שם ד ה שרבי אליעזר חזר בו, וסובר שעד

ויש סוברים להלכה, שאין ממשכנים על הכופר (רמב"ן ורבו בחיי ופירוש הטור שמות כא ל, ואפשר שלא כתבו כן להלכה, וראה אבן האזל נזקי ממון ח יג; ריטב"א מכות ב ב ד"ה ת"ר, ושם בשם תוספות והרמב"ן; ריא"ז שם ד ג אות ז), שכן כפרה הוא (רמב"ן ורבינו בחיי ופירוש הטור שם), כחייבי חטאות ואשמות שאין ממשכנים עליהם (ריא"ז שם), לפי שהספק לא נפשט בתלמוד (ריטב"א שם).

כשהשור אינו נסקל

שור שהרג שלא בכוונה - שאינו נסקל (ראה ערך שור הנסקל, ושם אם כשנתכוין להרוג את זה והרג את זה, חשוב שלא בכוונה) - נחלקו בו אם בעליו חייבים לשלם כופר:

• רבה סובר שהם פטורים מן הכופר (בבא קמא מג א¹⁷), שנאמר: הַשּׁוֹר יִסְקַל וְגַם בְּעֻלּוֹ יוֹמֶת, אִם פָּקַד יוֹשֶׁת עָלָיו (שמות כא כט-ל), כל זמן שהשור בסקילה - בעלים משלמים כופר; אין השור בסקילה - אין בעלים משלמים כופר (בבא קמא שם), ויש סוברים כן אף בדעת רב (רש"י שם מד א ד"ה ורב, ותוספות שם ד"ה הכא בשם רבינו תם, ותוספות רבינו פרץ שם, בדעת רב בגמרא שם), ובדעת רבא (ראה דברי רבא שם מג ב, ותוספות שם ג ב ד"ה לענין, ותוספות רבינו פרץ שם).

• ויש סוברים שאף כשאין השור נסקל הבעלים משלמים כופר (ראה להלן), וכן אמר רב דימי בשם רבי יוחנן ששור שהרג בלא כוונה, בעליו חייבים לשלם את הכופר (בבא קמא מג ב. וראה שם בגמרא שנתפקה בדעת ריש לקיש), וכן סובר רבי אליעזר (ראה ברייתא שם מא ב, וראה רש"י שם מג א ד"ה אין, ותוספות שם ד"ה אמר ועוד), ויש סוברים כן אף בדעת רבי עקיבא (ירושלמי בבא קמא ד ה), וכן אמרו תנאים בברייתא (תוספתא בבא קמא ד, הובאה בגמרא שם מד ב), ומהם רבי יהודה ורבי שמעון שהם תלמידי רבי עקיבא (ראה גמרא שם מד ב. ותוספות שם מג א ד"ה אמר), וכן דעת שמואל (שם מד א, וראה רש"י שם ד"ה וחייב, ושאר ראשונים שם) ואב"י (גמרא שם מג א, ותוספות שם ד"ה אמר).

להלכה, כתבו ראשונים ששור שהרג בלא כוונה, בעליו חייבים לשלם את הכופר (רבינו חננאל בבא קמא מג א, ושם מח ב; רמב"ם נזקי ממון י ט, יג; סמ"ג סוף עשה סז; רא"ש שם ד ה, ועוד), ומהם שכתבו שהואיל והכופר הוא כפרה - להלכה (ראה לעיל: גדרו; חיובו מדין כפרה או מדין ממון) - יש להחמיר בו מספק (רלב"ג שמות כא לב (במהדורת מוסד הרב קוק עמ' רכא, רלד); ויש מן הראשונים שפסקו שפטורים הם מן הכופר (אור זרוע בבא קמא רו ורח).

מה איש נזקיו ליורשיו, אף אשה נזקיה ליורשיה (רבי עקיבא בברייתא בבא קמא שם; ירושלמי ומכילתא דרשב"י שם: לבניה), והיינו לענין כופר, לפי שאין הכופר משתלם אלא לאחר מיתה, והרי הוא ראוי - ממון הראוי לבוא לאחר מיתה - (ראה ערכו), ואין הבעל נוטל בראוי (ראה ערך ירושת הבעל: בראוי, וערך ראוי; מוחזק. ריש לקיש בבבא קמא שם; רבי הושעיה בירושלמי שם, וראה פני משה שם).

בגר או עבד היה הנהרג גר או עבד משוחרר שאין לו יורשים, פטור בעל השור מן הכופר (תוספתא בבא קמא ד; גיטין מג א; רמב"ם נזקי ממון יא ב), לפי שהכופר משתלם ליורשים, ולהם אין יורשים (חסדי דוד לתוספתא שם¹⁶).

שור מועד שהמית, משלמים בעליו את הכופר מן העליה תשלומו מן העליה (ראה להלן בסמוך. וכן מבואר בבבא קמא טו א, ושם מא ב), ואף לתנאים הסוברים בשור מועד שהזיק, שצד תמות במקומה עומדת, ומשלמים חצי נזק מגוף השור וחצי נזק מהעליה (ראה ערך חצי נזק וערך קרן), בכופר משלמים את כולו מהעליה, שהרי בכופר נאמר: הַשּׁוֹר יִסְקַל וְגַם אִם פָּקַד יוֹשֶׁת עָלָיו (שמות כא כט-ל), שאף שהשור נסקל, ואי אפשר לגבות מגופו, משלמים כופר שלם מהעליה (תוספות שם מא ב ד"ה הביאהו; ותוספות רבינו פרץ שם; ר' ישעיה ותוספות שאנץ בשיטה מקובצת שם), וגזירת הכתוב היא שמשלמים הכל מהעליה (תוספות שם; ותוספות רבינו פרץ שם; שיטה מקובצת שם), או שעל צד מועדות שבו חייבה התורה כופר שלם (תוספות ותוספות רבינו פרץ שם; שמא; שיטה מקובצת שם מא ב).

האם ממשכנים הכופר, נסתפק בו רב אחא בר יעקב אם ממשכנים עליו או לא, שאפשר שחייבי כופר הם כחייבי חטאות ואשמות, שאין ממשכנים עליהם (ראה ערך חייבי קרבנות וערך כפיח: בקרבנות ובגדרים, ושם הפרטים והאופנים בזה), שכיון שכפרה הוא כחטאת ואשם, הרי זה חמור בעיניו של בעל השור - ולא יעכב את התשלום (ראה רש"י בבא קמא מ א ד"ה חייבי חטאות) - ואין צריך למשכנו; או שמא ממשכנים על הכופר, לפי שאין חיוב הכופר חמור בעיני בעל השור, משום שלחברו הוא צריך ליתנו ולא לגבוה, וממון הוא, או שהואיל ולא חטא בעל השור בעצמו, אלא ממנו הוא שהזיק, אין זה חמור בעיניו, וצריך למשכנו (בבא קמא שם).

להלכה, יש מהראשונים הפוסקים שממשכנים את מי שנתחייב כופר (רמב"ם נזקי ממון י ד; מאירי שם מ א), בעל כרחו (רמב"ם שם), לפי שספק הוא בתלמוד, והואיל וכופר הוא כפרה, יש להחמיר בו שממשכנים (לחם משנה שם; ים של שלמה בבא קמא ד טז).

כור

מידת היבש והלח בשיעורי הלכה

עמ' רמד במהדורת בית המדרש להלכה בהתישבות). וכן במשנה ובתלמוד הוזכר כור כמידה גדולה, בין ביבש בין בלח (מקואות י ו; קדושין יב א; ועוד)².

ביחס למידות שיעור הכור שלשים סאה (ראה ערכו), שכן היה מקובל לבני בבל, שהיו מודדים תבואה בסאה ובכור (מנחות עז א, ורש"י כת"י שם ד"ה מעשר הבת). וכן אמרו: שלש

כור הוזכר במקרא, בין כשיעור מידת יבש, ובין כשיעור מידת לח (רד"ק יחזקאל מה יא), כמו שנאמר: וּשְׁלֹמֶה נָתַן לְחֵירָם עֶשְׂרִים אֶלֶף כֹּר חֲטִים וְגו' וְעֶשְׂרִים כֹּר שֶׁמֶן פְּתִית (מלכים א ה כה). וכן הוזכרה מידה זו בשם חומר (רמב"ם ערכי ד ז), כמו שנאמר: זָרַע חֲמֹר שְׁעָרִים (ויקרא כז טז), ותרגומו: זרע כור שעורין (אונקלוס שם), והיא המידה הגדולה ביותר שבמידות בני ישראל (כפתור ופרח טז,

כור. 1. כז, טורים תקפת-תקפט. 2. ויש שהוזכר כור והכוונה לבית-כור (ראה ערכו) [מקום שאפשר לזרוע בו כור תבואה, כמידה של שטח קרקע] (ראה שבת ז א, עירובין יט ב, ועוד).

לרמב"ם דין זה. 16. וראה מנחת חינוך מצוה נא כד, שהוסיף שזוכה מההפקר. 17. בגמרא לפנינו: רבה, אולם בחלק מדפוסים וכתבי יד ישנים: רבא (ראה שנויי נוסחאות שבמהדורת פרנקל), וכן הוא בהרבה מן הראשונים.

כמה שהם רגילים לחסור לכל כור (ראה ערך פקדון. בבא מציעא מ א), וכן לענין שאמרו במוכר תבואה, שמערב קב (ראה ערכו) חומטון - ארץ מלחה שמשמרת את הפירות מהתלע (רש"י שבת לא א ד"ה קב) - בכור של תבואה, ואינו חושש למוכרה בדמי חטים (ראה ערך מכירה. שבת שם, ורש"י ד"ה ואינו)³.

סאים באיפה (ראה ערכו), שנאמר: הַאִיפָה וְהַבֶּת תִּכְנֶן אֶחָד יִהְיֶה (יחזקאל מה יא), והבת עשירית מן הכור, שנאמר: מִצֶּשֶׁר הַבֶּת מִן הַכֹּר עֲשֶׂרֶת הַבִּתִּים חֶמֶר (שם יד. גמ' שם).
הזכרתו בהלכה שיעור מידת כור הזכר בהלכה לענין שאמרו במפקיד פירות אצל חברו, שכשמחזירם לו יפחות

פִּוּתָב

איסור מלאכת כתיבה בשבת ויום טוב

הפרקים:

- המלאכה, מקורה ותולדותיה
- הכתיבה
- הכתב
- השיעור
- רושם
- דברים שנאסרו מחשש שיכתוב

המלאכה, מקורה ותולדותיה

הרושם רשמים וצורות בכוחל ובששר - מיני סממנים (כן משמע מרש"י ירמיהו כב יד, ומצודת דוד ומצודת ציון שם) - וכיוצא בהם, כדרך שהציירים רושמים, חייב משום כותב (רמב"ם שבת יא יז), לפי שכל רושם, ואף השורט שריטות לסימן, חייב משום תולדת כותב (כן משמע מהמגיד משנה שם); ואף לסוברים ששאר רושם פטור, המצייר צורות תולדת כותב הוא, וחייב (ביאור הלכה שמ ד"ה מותר). ואין הדברים אמורים אלא בעושה רושם של צורה, כדי שיכין הצובע מה לצבוע, שדומה הוא לכותב אותיות כדי להורות איזה דבר, אבל העושה צורה בצבע, אינו חייב על כך משום כותב (ביאור הלכה שם ד"ה במשקין, בדעת הרמב"ם שבת י טו).

כוחלת הכוחלת את עיניה, נחלקו בה תנאים אם חייבת חטאת (משנה שבת צד ב), ולדעה שחייבת חיובה משום כותב (גמ' שם צה א, לגירסת רבנו חננאל שם צו א ד"ה הנוטל; ירושלמי שבת י ו), לפי שהיא מוליכה מכחול סביב העין כאדם המוליך קולמוס סביב האות (רש"י שם צד ב ד"ה משום), והפוטרים מחטאת סוברים שאינה כתיבה אלא שהיא כעין כתיבה ורשימה (מאירי שם)⁵.

על מנת לקלקל הכותב על מנת לקלקל את הדבר שעליו הוא כותב - כגון הכותב על העור על מנת לקלקלו (רמב"ם שבת יא ט), וקלקול העור הוא הרבה יותר מתיקון הכתיבה (אבני נזר או"ח רט א) - הרי זה חייב (רבי מנחם בי רבי יוסה בתוספתא שבת (ליברמן) יא יא; רמב"ם שם)⁶, ואין חיובו על מקום הכתב - שאותו הוא מקלקל, ובמלאכות שבת המקלקל (ראה ערכו) פטור (ראה ערך מלאכת שבת וערך מקלקל) - אלא על הכתב (רמב"ם שם), והולכים אחר התיקון הנעשה בכתב, ולא אחר קלקול בדבר אחר (אבני נזר שם)⁷.

הכתיבה

הכותב בשבת שחייב, הרי זה דווקא אם כתב כדרך הכותבים (ראה

כותב הוא אחד משלושים ותשעה אבות-מלאכות (ראה ערכו) האסורים בשבת (משנה שבת עג א; רמב"ם שבת ז א)², לפי שהיתה כתיבה במשכן (ראה ערך הני"ל: גדר האב), שהיו כותבים על קרשי המשכן, לידע על כל קרש איזה הוא בן זוגו (משנה שבת קג א, ורש"י שם עג א ד"ה כותב, ושם עה ב ד"ה כתב) - קרש הסמוך לו מצדו (פירוש המשניות לרמב"ם) - כדי שלאחר שיפרקו את המשכן, לא יחליפו את סדר הקרשים כשיחזרו ויקימוהו (משנה שם, ורש"י שם ד"ה משום רושם)³.

צורת הכתיבה הכותב בשבת, הן בדיו (ראה ערכו), והן באחד משאר סממנים, הן על קלף והן על דבר אחר, הרי זה חייב

(כן משמע מהמשנה שבת קד ב, ורמב"ם שבת יא טו), ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שכתובה בשאר סממנים, מלבד דיו, אינה אלא תולדה של מלאכת כותב⁴, שסתם כתיבה אינה אלא על קלף ובדיו (יראים רעד; סמ"ג לאוין סה). ומכל מקום אין הדברים אמורים אלא לענין הסממן שהוא כותב בו, אבל בדבר שעליו הוא כותב אין חילוק בין קלף לבין שאר דברים, ובכל ענין הוא אב, שאף הכתיבה שבאה לסמן את קרשי המשכן (ראה לעיל) לא על קלף היתה אלא על גוף הקרשים (ברית משה לסמ"ג שם).

• ויש אומרים שאף הכותב בשאר סממנים הרי הוא אב (כן משמע מהרמב"ם שבת יא טו, יז).

רושם הרושם, ששורט שריטות בעץ לסימן, יש ראשונים סוברים שהוא חייב - אף לסוברים שרושם אינו אב בפני עצמו (ראה להלן: רושם) - משום תולדת כותב (כן מצדד המאירי שבת קג א; מגיד משנה שבת יא יז, על פי רמב"ם שם ופירוש המשניות לרמב"ם שבת קג א); ויש הסוברים שהשורט שריטות פטור, שאינו חשוב אפילו תולדת כותב (כן משמע מרש"י שם ד"ה משום רושם, ורבנו יהונתן ומאירי שם).

על הקרשים, נחלקו ראשונים, ראה: פירוש המשניות לרמב"ם שם; רבנו יהונתן שם עג א; יש שכתבו לימודים אחרים לחיוב מלאכת כותב, ראה: יד המלך שבת יא; אבני נזר או"ח קצט י-יא. 4. על ההבדל בין אב ל"תולדה", ראה ערך אבות מלאכות. 5. ויש גורסים שחיובה משום צובע (ראה ערכו), ולא משום כותב, לפי שאין דרך כתיבה בכך (גמ' שם צה א, לגירסתנו), ועוד שאין כתיבה שייכת אלא בדבר שנעשה לרושם וסימן, כמו שהיו רושמים במשכן על הקרשים כדי לעמוד על סדרם (חידושי הר"ן שם, בשם תוספות). 6. ויש הגורסים שהכותב על מנת לקלקל פטור (רבי מנחם בי רבי יוסי בירושלמי שבת ז ב). 7. על חיובו של הכותב באופנים מסויימים משום צובע, ועל הטעם שבשאר האופנים אינו חייב משום מלאכה זו, ראה ערך צובע.

3. על מידות אלו בכלל, שהן מידות נפח, ושיש מן הראשונים שנתנו בהן משקל, ושהוסיפו עליהן שתות בירושלים, ושוב הוסיפו עליהן בצפורי, על המידות שהיו במדבר, וכן על שיעורן במידות הנהוגות בזמננו, ראה ערך מדות-ומשקלות וערך שיעורים.

כותב. 1. כז, טורים תקפט-תרמג. 2. לדעת התנאים הסוברים שהרושם הוא אב מלאכה, ועל כתיבת שתי אותיות משום רושם הוא שחייב (ראה להלן: רושם), נחלקו ראשונים אם אף הכותב אב מלאכה הוא, ושני אבות נפרדים הם, "רושם" ו"כותב" (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם); או שהכותב אינו מכלל אבות מלאכות (כן משמע מתחומא כי תשא לג, ותוספות שבת ע ב ד"ה שם, ומאירי שם עג א; פני משה שבת יב ג). 3. בדרך כתיבת האותיות

מחזיק ברכה שמ ב; ועוד), אם משום שנתינת הכחול או הדיו היא דרך כתיבה, וככותב על בשרו הוא, וחייב (נשמת אדם שם; שושנים לדוד שם), או שכשם שחשובה כתיבה לענין גט (ראה ערכו), כך חשובה היא כתיבה לענין שבת (נשמת אדם שם), או שהרי הוא כמשרט על בשרו (ראה לעיל), שמה לי שריטה לבד, או שורט וממלא את השריטה בצבע (מנחת חינוך שם), ומכל מקום חשובה שריטה זו כתיבה כדרכה, וחייב עליה בשבת, משום שדרך הגויים לכתוב כך על בשרם (מחזיק ברכה שם), או שחשובה כתיבה משום שהתורה מכנה כתיבה זו "כתובת קעקע" (ויקרא יט כח. קול הרמ"ז שם; מחזיק ברכה שם).

חק תוכות החק-תוכות (ראה ערכו) [שחוקק בתוך חלל האות וסביבותיה, ועל ידי כך נוצרת שם האות] - חייב (התרומה קטו ורה, ואור זרוע א תשטו, וסמ"ג עשין נ, ועוד, על פי שבת קד ב), לפי שבשבת מלאכת-מחשבת (ראה ערכו) אסרה התורה, וכיון שהוא מתכוין לעשות אותיות, חייב הוא בכל ענין שעשאו (התרומה שם; אור זרוע שם; קרית ספר למיאר ב ב; מרדכי גיטין שדמ) ¹¹.

חתימה בחותמת חתימה על ידי צורה החקוקה בעץ, כתבו והדפסה ראשונים שאסורה בשבת, לפי שהיא ככתיבה (רוקח רפ, על פי עבודה זרה מג ב (על פי ע"ז מג ב). וכן המדפיס בשבת, כתבו אחרונים שדרך כתיבה היא זו, וחייב משום כותב (כלכלת שבת, כללי ל"ט מלאכות לב).

הגהת אותיות - תיקון אותיות הכתובות שלא כהוגן - ככתיבה היא לענין מלאכת שבת (ראה ערך הגהה: הגהה ככתיבה), ולפיכך כשם שהכותב שתי אותיות חייב (ראה להלן: השיעור), כך הגיה ותיקן שתי אותיות, כגון שהיו כתובות שתי נקודות, וגמרן ועשאו שתי אותיות, הרי זה חייב (תוספתא שבת (ליברמן) יא ג), וכן אם היתה כתובה שם רי"ש ותייגה ועשאה דל"ת (ראה ערך ד וערך ר), או שהיתה כתובה שם דל"ת ונטל את תגה ועשאה רי"ש (ירושלמי שבת ז א), וכן אם הגיה אות אחת ועשה אותה שתיים, כגון שחילק את גגה של חי"ת ונעשית שני זי"נים (ראה ערך ז וערך ח) - והספר צריך לכך (רש"י שבת קד ב ד"ה ועשאו) - הרי זה חייב (שבת קד ב; רמב"ם שבת יא א).

ניקוד המנקד אותיות של תיבה ועל ידי כך משנה את משמעותה, כגון שהיה כתוב תחת אחת האותיות ניקוד צירה, והוסיף נקודה ועשאו סגול, ועתה היא תיבה אחרת, נחלקו בו אחרונים:

- יש סוברים שאין בו משום כותב, כיון שלא עשה מעשה בגוף האותיות (כן מצדד בעץ החיים, הקדמה לשבת, הכותב א).
- ויש סוברים שכותב הוא, בין שהוסיף נקודה לצירה ועשאו סגול, בין שמחק נקודה מהסגול ועשאו צירה, שכל שהוא נצרך לאותה תיבה שנעשתה עתה על ידו, ומתכוין לכך, חשוב הוא כאילו כתב אותה תיבה, וחייב (שתי הלחם כט).

הכתב

בשאר לשונות הכותב בגופן - אותיות הכתב - של כל אומה ואומה, נחלקו בו ראשונים:

נלמדת מהכתיבה שהיתה במשכן, שהיו מסמנים את הקרשים לדעת את מקומם (ראה לעיל: המלאכה, מקורה ותולדותיה), ובכתיבה ההיא לא היו חוששים באיזה ענין נעשו האותיות (התרומה שם; סמ"ג שם; קרית ספר שם; מרדכי שם); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שלענין שבת חק תוכות אינו חשוב כתיבה (רשב"א שבת קד ב; מרדכי, הלכות קטנות תתקנב).

להלן) - כשאר מלאכות שבת, שאין חייב עליהן אם עשאו שלא כדרך עשייתן אלא כלאחר-יד (ראה ערכו) - שאין חייבים בשבת אלא על מלאכת-מחשבת (ראה ערכו), וכתיבה שלא כדרך הכותבים - כשאר מלאכות הנעשות שלא כדרך - אינה מלאכת מחשבת (חלקת מחוקק קכג סק"ח). ולכן, אם שינה מדרך הכותבים וכתב לאחר ידו - בגב ידו, שאחז את הקולמוס באצבעותיו, והפך את ידו וכתב (רש"י שבת קד ב ד"ה לאחר ידו) - או ברגלו, או בפיו, או במרפקו - פטור (משנה שם; רמב"ם שבת יא יד). וכן אינו חייב אלא אם כן כתב ביד ימין, שדרך כתיבה בכך, אבל אם כתב ביד שמאל, הרי זה פטור (שבת קג א; רמב"ם שם), שהכתיבה מלאכה דקה היא, ואין דרך לעשותה בשמאל (מיוחס לר"ן שם), ואפילו אם אימן את ידיו וכתב אותיות ישרות כמו שכותב בימין, אין זו דרך כתיבה (אגלי טל, פתיחה ג) ⁸.

אטר האטר (ראה ערכו), הרי שמאלו כימין כל אדם, ולפיכך כתב ביד שמאל - חייב, כתב ביד ימין - פטור, והשולט בשתי ידיו, בין כתב ביד ימין ובין כתב ביד שמאל, הרי זה חייב (גמ' שם; רמב"ם שם). ואפילו אינו שולט יפה בשתייהן אלא באחת מהן, ועושה בה את רוב המלאכות, כיון שהוא שולט אף ביד השניה וכותב בה לפעמים, הכתיבה בה חשובה מלאכה כדרכה (ריטב"א שם). נולד שולט ביד אחת, והרגיל את עצמו לכתוב ביד האחרת, יש מן הראשונים שנסתפקו אם חייב הוא אף על הכתיבה ביד שהרגיל את עצמו לכתוב בה (מרדכי, הלכות קטנות, תפילין), אבל על הכתיבה ביד זו ששולט בה מתחילה ודאי חייב, אף על פי שהרגיל את עצמו לכתוב ביד אחרת, שכיון שכוחו באותה היד אין לומר בכתיבה בה שהיא כלאחר יד (ביאור מהרמ"ב למרדכי שם).

גדם הגדם, שרגיל לכתוב בפיו, נחלקו בו אחרונים:

- יש אומרים שאף על פי כן כתיבתו בפיו אינה חשובה דרך כתיבה, ופטור עליה (רמ"ע מפאנו לח), ואפילו במקום שכולם גדמים והורגלו לכתוב בפייהם (ציץ הקדש כה).
- ויש אומרים שגדם הכותב בפיו או במרפקו חייב (יהודה יעלה אסאד) ב קעב) ⁹.

כתיבה בבשר הכותב - בדיו (רש"י שבת קד ב ד"ה הכותב; רבנו יהונתן והמאורות שם), וכן בשאר סממנים (אפיקי ים ב ד, במסקנתו) - על בשרו, חייב (משנה שם; רמב"ם שבת יא טז).

שריטה בבשר המסרט - במכתב (רש"י שם ד"ה המסרט; רבנו יהונתן והמאורות שם) שהוא עט ברזל (רבנו יהונתן שם), או בקוץ (רש"י על הרי"ף שם; רבנו יהונתן והמאורות שם) - צורת כתב על בשרו, נחלקו בו תנאים אם חייב (רבי אליעזר במשנה שם); או פטור (חכמים במשנה שם, לגירסתו; רבי יהושע במשנה שם, לגירסת הרי"ף ופירוש המשניות לרמב"ם שם, ועוד), לפי שאין דרך כתיבה בכך (פירוש המשניות לרמב"ם שם; רבנו יהונתן שם), אך אסור לעשות כן לכתחילה (אור זרוע ב עג), וכן הלכה (רמב"ם שם) ¹⁰.

כתובת קעקע הכותב כתובת-קעקע (ראה ערכו) [שורט את בשרו ונותן כחול או דיו על מקום השריטה] - חייב (נשמת אדם ב לו א; שושנים לדוד שבת יב ד; מנחת חינוך לב, מוסף השבת לד יא;

⁸ אם חייב משום רושם, ראה להלן: רושם. ⁹ על שנים הכותבים יחד, באופן שאחד עושה את עיקר הכתיבה וחברו מסייע לו, שבאופנים שונים הוא חייב אף על פי שחברו מסייע, ויש סוברים באופנים מסויימים שאף המסייע חייב, ראה ערך שנים שעשו. ¹⁰ ויש מהראשונים שנקט שחייב (רבנו ירוחם יב יד); ואחרונים תמחו עליו (אליה רבה או"ח שמ ס"ק יא). ¹¹ ועוד שמלאכת כותב

שלחן ערוך הרב שם ח, בשם יש אומרים). ויש סוברים שאף בכתב האומות יש חילוק בדבר, שאף לסוברים שחייבים על כתב שבכל לשון (ראה לעיל) אין זה אלא בכתב "גלחות וערכאות", אבל כתב של "תגרים הדיוטות" אין בו איסור תורה (פתח הדבר ג שו ס"ק יז).¹²

• ויש סוברים שהכותב בכתבה שלנו חייב (כן משמע מהמיוחס לר"ן שבת עה ב ד), שכתבה דקה שלנו, אף על פי שאינה כעיקר הכתב, אינה גרועה מכתב האומות, שלדעתם אף הכתב של כל אומה הוא שינוי ושיבוש של כתב קדום, ולפיכך הכותב בכתבה שלנו בשבת חייב (ראה ערך כתב. מור וקציעה תקמח).

סימנים הכותב סימנים ידועים, שהם סימנים בעלמא, ואינם אותיות, ואינם נקראים (רשב"א שבת קג א), כגון אותיות נוסף הפוכות הכתובות בתורה בפרשת ויהי בנסע הארון (במדבר י לה-לו) - חייב, וזו היא ששנינו שהכותב שתי סימניות חייב (משנה שבת קג א, לחלק מהגרסאות. רשב"א וריטב"א שבת קג א, ומגיד משנה שבת יא י, בשם רב האי גאון). וכן הכותב מספרים בשבת חייב (תוספות יום טוב שבת יב ג; שלחן ערוך הרב או"ח שם ח).

ניקוד המנקד אותיות אינו חשוב כותב (עץ החיים, הקדמה לשבת, הכותב ג).¹³

בדבר שאינו מתקיים אין הכותב חייב עד שיכתוב בדבר המתקיים (ירושלמי שבת יב ד; רמב"ם שבת יא טו), שדין מלאכת כותב הוא כדין שאר מלאכות שבת, שאין חייבים עליהן אלא אם עשאוה באופן המתקיים (מגיד משנה שם), שאם אינן מתקיימות אין זו מלאכת-מחשבת (ראה ערכו. כן משמע מרשב"א וריטב"א שבת קטו ב). וכן שנינו: כתב בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס ובקנקנתום - מיני צבעים שרישומם עומד - ובכל דבר שהוא רושם - חייב (משנה שבת קד ב; רמב"ם שם). ואף על פי ששאר הסממנים אינם מתקיימים כדיו, אין צריך שיהא הכתב מתקיים לעולם, ודי בכך שיהא מתקיים קצת, כדרך שבני אדם כותבים בספרי זכרונות וכיוצא בהם, שאין עשויים לקיימם לעולם אלא לזמן מסוים בלבד (רשב"א וריטב"א שם).

כתב במשקים - שמשחירים, כגון מי תותים (רש"י שם קד ב ד"ה במשקין; ברטנורא שם), וטובל אצבעו בהם וכותב על השולחן (פרישה או"ח שם סק"א) - בשאר מי פירות, באבק דרכים, באבק הסופרים ובכל דבר שאינו מתקיים - פטור (משנה שם, ורש"י ד"ה או במל), וכן כל כתב שאינו מועיל בגט (ראה ערכו) אין חייבים עליו בשבת (רשב"א וריטב"א שם קד ב), אבל אסור מדרבנן (רוקח פה; מיוחס לר"ן שם; שו"ע שם ד), ואפילו לכתוב אות אחת (משנה ברורה שם ס"ק כד, על פי לבוש וט"ז שם). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלכתחילה בכל דבר אסור לכתוב (כן משמע מפירוש רבינו נתן אב הישיבה שם; ריטב"א שם).

• ויש סוברים שדווקא אלו שרישומם ניכר והם מתקיימים קצת אסור לכתוב בהם, אבל במים או בעפר לה שהרישום בו אינו מתקיים כלל, מותר לכתוב אף לכתחילה (כן משמע מרש"י וברטנורא שם; ריטב"א ומיוחס לר"ן שם, בשם הרא"ה).

על דבר שהכתב אינו חייב עד שיכתוב על דבר שהכתב מתקיים עליו (רמב"ם שם, על פי תוספתא שבת (ליברמן) יא ח; עליו

• יש סוברים שחייב, וזו היא ששנינו: הכותב בכל לשון חייב (משנה שבת קג א. רש"י שם ד"ה בכל לשון; פסקי רי"ד ורבנו יהונתן ומאירי שם; כן משמע מרמב"ם שבת יא י; משנה ברורה שו ס"ק מז, וביאור הלכה שם ד"ה בכתב שלהם, שכן דעת כל הפוסקים).

• ויש סוברים שדוקא הכותב בכתב אשורי - דהיינו, הכתב שאנו כותבים בו ספר-תורה (ראה ערכו. פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא ידים ד ה) - או בכתב יווני (ראה ערך כתב) - חייב, אבל הכותב בכתב של שאר האומות, הרי זה פטור (ראבי"ה עירובין שצא ותז, ומגילה תקמט, בשם אביו; אור זרוע שבת עו ופד, ואגודה עירובין סט, בשמו; רמ"א או"ח שו יא), שלדעתם כתיבה בשאר הלשונויות אינה חשובה כתיבה, ואינה מלאכה (ראבי"ה מגילה שם), ומכל מקום אסורה היא מדרבנן, גזירה משום כתב אשורי וכתב יווני (ראבי"ה עירובין ומגילה שם; רמ"א שם), ומה ששנינו שעל הכתיבה בכל לשון חייב, היינו על השפה ולא על הכתב (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"י).

אותיות הכותב אותיות שצריכות תגים (ראה ערכו) בראשיהן הנצרכות תגים - שבע האותיות שעטנ"ז ג"ץ (ראה ערך תגים) - בלא תגים, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהוא פטור (תוספות שבת קד ב ד"ה נתכוין, ושם קה א ד"ה והתניא, על פי גמ' שם; התרומה קיד, ואור זרוע א תשטו, ומדכי גיטין שטז, בשם ריב"א), ואפילו לא היתה כוונתו אלא לכתוב אותיות בלי תגים (כן משמע מהתרומה ואור זרוע ומדכי שם, בשם ריב"א), שאות שאין עליה תגים אינה חשובה אות (מהתרומה ואור זרוע ומדכי שם, בשם ריב"א) - ופסולה היא בכתיבת-סת"ם (ראה ערכו. כן משמע ממחזור ויטרי (הורו"ץ) תקיז) - ואין זה חשוב כתב (הגהות מימוניות ספר תורה ז מ).

• יש אומרים שהוא חייב (רמב"ם שבת יא יא, לפי ביאור הלכה שו ד"ה בכתב שלהם, ומשנה ברורה שם ס"ק כב; כן משמע מתוספות רי"ד שם קה א), שכן - להלכה - חסרון התגים אינו מעכב בכתיבת סת"ם (ביאור הלכה שם).

• ויש מחלקים שהדבר תלוי בדעת הכותב, שאם אין בדעתו לכתוב תגים לאותיות אלו שהוא כותב, חייב הוא, שאף אותיות בלא תגים אותיות הן - ואפילו בכתיבת סת"ם שהתגים מעכבים, אותיות שאין בהן תגים כתב הן, והכותב בכל כתב חייב (זרע אמת חידושי מסכת שבת ז) - ואם בדעתו לתייג את האותיות שהוא כותב, אינן חשובות אותיות עד שיתייגן, וכל שלא תייגן - פטור (סמ"ג עשין נ; התרומה שם; אור זרוע שם; רשב"א וריטב"א שבת שם), וכן אם הוא כותב בספר תורה, אינו חייב עד שיתייג את האותיות (התרומה שם; אור זרוע שם).

כתב המכונה "כתיבה דקה", כגון כתב שלנו שאנו כותבים רהוט בו שטרי הדיוטות - כתב רהוט - נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שאינו חשוב כתב להתחייב עליו, והכותב כן בשבת פטור (ראה להלן), שלדעתם אפילו אות שחסרה תגים אינה חשובה אות (ראה לעיל), וכל שכן אותיות של כתיבה דקה (הגהות מימוניות שם, בשם רבנו שמחה). ואף לסוברים שהכותב בשבת בכתב האומות חייב (ראה לעיל), אין זה אלא מפני שגמר את האותיות של אותו הכתב כתיקונן, אבל כתיבה דקה שאנו נוהגים בה, נלקחה מכתב אשורי, ואין זה כתב גמור, ולכן פטור עליו (כן מצדד במגן אברהם שם סק"י;

את משמעות התיבה שאותה ניקד, ראה לעיל: הכתיבה; אם חייב משום רושם,

12. אם חייב משום רושם, ראה להלן: רושם. 13. אם חייב כשהניקוד משנה

במקומה כדי לכתוב שתיים - פטור (תוספתא שבת (ליברמן) יא ט; גמ' שם עה ב; רמב"ם שבת יא ט).

השיעור של שתי אותיות נלמד מהכתיבה שהיו כותבים על קרשי המשכן - שמאותה הכתיבה למדים לאב המלאכה של כותב (ראה לעיל: המלאכה, מקורה ותולדותיה) - שהיו כותבים שם שתי אותיות אחת בקרש זה ואחת בקרש זה, כדי לזווגם (רש"י שבת עה ב ד"ה כתב; ר"ן שם), ואות אחת לא היתה סימן אלא בסמיכות בת זוגה אצלה (מאירי שבת עג א)¹⁶.

כפילת האות הכותב שתי אותיות, שחייב, הרי זה בין שהיו אותן האותיות משני שמות - היינו אותיות שונות, כגון א וב (כן משמע מרש"י שם קג א ד"ה משתי שמות, ור"ן שם, ורבנו ירוחם יב יד) - ובין שהיו משם אחד (משנה שבת קג א; כן משמע מרמב"ם שבת יא ט-י), שכתב אותה האות פעמיים, כגון אא (רש"י שם ד"ה בין; מאירי שם).

כשאין האותיות תיבה נחלקו בהם ראשונים:

• יש אומרים שהרי זה אפילו באותיות שאינן תיבה בשום מקום, כגון "אק" או "בס" (מאירי שם, וסנהדרין סב א), שאף על קרשי המשכן - שמהכתיבה עליהם נלמדת מלאכת כותב (ראה לעיל: המלאכה, מקורה ותולדותיה) - יש שכתבו "זח" או "טי", שאינן תיבה בשום מקום (מיוחס לר"ן שבת עה ב בשם תלמיד אחד שאמר בשם רבו הרשב"א), ואפילו כתב אות אחת בלשון אחת, ואות שניה בלשון אחרת - חייב (ירושלמי שבת יב ג, לפי ביאור הלכה שו יא, וביאורי הגר"ק לירושלמי שם; רבנו ירוחם יב יד).

• ויש אומרים שהכותב שתי אותיות שאינן תיבה - פטור (כן משמע מפירוש רבינו נתן אב הישיבה למשנה שם; חמרא וחיי סנהדרין סב א, בדעת רש"י שם).

כשלא השלים המילה הבא לכתוב תיבה גדולה, ולא השלים את חפצו ולא כתב את כולה, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שבאופנים מסויימים הרי זה חייב (ראה להלן) - כבשאר מלאכות האסורות בשבת, שהמתחיל לעשות מלאכה, ועשה ממנה כשיעור להתחייב כשכוונתו לאותו שיעור בלבד - חייב, אף על פי שלא השלים את המלאכה שנתכוין לה (ראה ערך מלאכת שבת) - שנאמר: **וְכָשֶׁ כִּי תַחַטָּא בְשִׁגְגָה מִכָּל מִצְוַת ה' אֲשֶׁר לֹא תַעֲשֶׂינָהּ וְעָשָׂה מֵאֲחַת מֵהֵנָּה (ויקרא ד ב), מאחת, ללמד שאין צריך לכתוב את כל השם - המילה - יכול אפילו לא כתב אלא אות אחת, תלמוד לומר: אחת (תורת כהנים ויקרא, חובה פרק ד ד; גמ' שם קג א-ב), שאינו חייב עד שיעשה מלאכה שכיוצא בה במקום אחר מתקיימת (כן משמע מהגמ' שם ב), כלומר, שתהיה מלאכה שלימה במקום אחר (רש"י שם ד"ה ת"ל), וכן הלכה (רמב"ם שבת א יד).**

• ויש אומרים שהכותב אותיות מתיבה גדולה, אינו חייב עד שיכתוב את השם - התיבה (רש"י שם ד"ה כל השם) - שנתכוין לכותבו כולו (רבי שמעון בתורת כהנים שם ו, ובגמ' שם, לפי הגמ' שם), שהבא לכתוב תיבה ולא כתב אלא מקצתה, אין לו כל תועלת

רשב"א וריטב"א שם), כגון על עור וקלף ונייר ועץ וכיוצא בהם (רמב"ם שם), וכן הכותב על בשרו - חייב (ראה לעיל: הכתיבה), אף על פי שחמימות הבשר מעברת את הכתב לאחר זמן (רמב"ם שם טז), ואפילו כותב על דם קרוש או חלב קרוש - ששורט בהם (ביאור הלכה שמ ד"ה במשקין) - הרי זה חייב (תוספתא שם), אף על פי שהם נימוחים על ידי האור (חסדי דוד שם). אבל הכותב על דבר שאינו עומד, כגון על עלי ירקות, הרי זה פטור (תוספתא שם; ירושלמי שבת יב ד; רמב"ם שם), לפי שאין זו מלאכת-מחשבת (ראה ערכו). מנחת חינוך לב, מוסף השבת לד, הכותב ו¹⁴. וכן הכותב על גבי אבק דרכים, ששורט באצבעו כמו אותיות בעפר חלק - פטור (משנה שם, לפי רש"י שם ד"ה באבק דרכים, בלשון אחר) אבל אסור, ואסור לכתוב באצבעו במשקים שעל השולחן (אור זרוע ב עו), היינו במשקה שהוא עב קצת, כגון שומן או דבש, וכן בשאר משקים אם אינם מרובים על השולחן, וכשאדם מדביק את אצבעו על שולחן ועושה בה צורה, נראית בהן אותה צורה (פרישה או"ח שמ סק"א), ואפילו לכתוב בדבר שאינו מתקיים על גבי דבר שאינו מתקיים - אסור (הזכרונות (אבוהב) ט, שבת א הכותב והמוחק; כנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף ב, בשמו; משנה ברורה שם ס"ק יט). ומותר לרמוז באצבעו ולהוליכה באויר כעין כתיבת אותיות (תרומת הדשן סג; רמ"א או"ח שמ ד), והוא הדין לרמוז באצבעו על גבי שולחן ודף נגוב, שאין רישומו ניכר כלל (ט"ז או"ח שמ סק"ג).

כתיבה שדרך כתיבה שדרך למחקה, כגון כותב בגיר על גבי לוח למחקה - או כתיבה שבדעתו למחקה, כגון הכותב בשבת בסוף היום, ודעתו לשרוף את הכתב במוצאי שבת (חזון איש או"ח סא א) - נחלקו בה אחרונים:

• יש סוברים שכיון שאינה נמחקת מעצמה אלא צריך למחקה בידיים, כתיבה המתקיימת היא, והכותב כתיבה כזו בשבת, הרי הוא חייב (בית שלמה או"ח לו; שבט הלוי ו לו א).

• ויש סוברים שאינה חשובה כתיבה המתקיימת (כן משמע מבנין עולם או"ח יא, וחזון איש שם).

רושם שאינו מתקיים ברשם שאינו מתקיים, כגון לסמן ולרשום בצפורן על ספר, נחלקו ראשונים: יש מתירים (טור או"ח שמ), שכיון שרושם המתקיים אין בו איסור תורה, לסוברים כן (ראה לעיל: המלאכה, מקורה ותולדותיה), לפיכך ברשם שאינו מתקיים מותר אף לכתחילה (צמח צדק שבת פ"ב מ"ג), וכן הלכה (שו"ע שם); ויש אוסרים (פסקי תוספות שבת שני; שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ברלין) יט).

כותב כתב על גבי כתב - שכותב על אותיות הכתובות על גבי כתב מכבר - פטור (משנה שבת קד ב; רמב"ם שבת יא יא)¹⁵.

השיעור

הכותב בשבת שתי אותיות, הרי זה חייב (משנה שבת עג א, ושם קג א; תוספתא ביצה (ליברמן) ד ד; רמב"ם שבת יא ט), ואפילו הן קטנות ביותר, שאף הקטנות אותיות הן (מנחת חינוך לב, מוסף השבת לה, המוחק ב). לא כתב אלא אות אחת, אפילו היא גדולה, ויש

אין לחייבו עליו, לפי שאין חייבים בשבת אלא על מלאכת-מחשבת (ראה ערכו), ואין תועלת במעשהו כיון שקודם לכן כבר היה כתוב (רמב"ן וריטב"א וחידישי הר"ן גיטין יט א, בדעת רב אחא בר יעקב בגמ' שם כ א).¹⁶ ומהאחרונים יש שכתב שמהמשכן לא נלמד אלא ענין המלאכה, אבל לא שיעור, ושיעור הכתיבה שחייבים עליו הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו) הוא, כשאר שיעורי תורה

ראה להלן: רושם.¹⁴ או לפי שכתבה זו אינה דומה לכתבה שהיתה במשכן (פרי חדש אה"ע קכד סק"ו).¹⁵ לסוברים שכתב על גבי כתב מועיל בהכשר ספר-תורה (ראה ערכו) וגט (ראה ערכו), הרי זה כתב אף לענין שבת, וחייבים עליו (כן משמע מהגמ' שם); ויש ראשונים סוברים בדעת אמוראים שמחלקים בין שבת לשאר דברים, שאף כתב על גבי כתב המועיל בגט ובספר תורה, בשבת

אף לסוברים שהכותב חלק מתיבה גדולה אינו חייב אלא אם כן אותו חלק הוא תיבה במקום אחר (ראה לעיל), הבא לכתוב "שמעון" או "שמואל", וכתב אותיות "שמ" - הרי זה חייב (רבי יהודה במשנה שבת קג א; תנא קמא בגמ' שם ב), מפני ששם היא תיבה המתקיימת במקום אחר (רש"י שם ד"ה מצינו). ואף על פי שכתב "שמ" במ"ם פתוחה, ותיבת "שמ" במ"ם סתומה היא נכתבת, הרי סתום ועשאו פתוח כשר הוא בכתב-סת"ם (ראה ערכו), לסוברים כן (גמ' שם ב). וכן הבא לכתוב "דניאל" וכתב "דנ", אף על פי שתיבת "דן" נכתבת בנו"ן פשוטה, הרי זה חייב (משנה שם; גמ' שם), שפשוט ועשאו כפוף - כשר (ריטב"א שם); אכן לסוברים, וכן הלכה, שסתום שעשאו פתוח, ופשוט שעשאו כפוף, פסולים הם (ראה ערך הני"ל), הכותב "שמ" מ"שמעון" או "דנ" מ"דניאל" - פטור (גמ' שם) ¹⁷.

כשאין נקראות בבת אחת הכותב שתי אותיות, אם אינן נהגות זו עם זו, כגון שכתב אות אחת בארץ ואות אחת בקורה, או על שני כתלי הבית - מבחוץ (תוספתא שבת (ליברמן) יא ג), ואפילו הם סמוכים זה לזה, אלא שהם בקרן זוית, ולכן האותיות אינן נקראות בבת אחת (שנות אליהו שבת יב, לפי הגהות הרנ"ה שם ט), וכן מבפנים שלא במקצועות הסמוכים זה לזה אלא באמצע הכתלים (מאירי שבת קד ב) - או על שני דפי פנקס - בפנקס העשוי עמודים כמגילה, וכתב אות בעמוד זה ואות בעמוד זה (רש"י שם ד"ה על שני דפי) - פטור (משנה שם; רמב"ם שבת יא יא), ואינו חייב אלא אם הן נקראות זו עם זו בסקירה אחת (כן משמע מהמאירי שם), ואפילו לא נכתבו על מקום אחד (רש"י שם ד"ה על), שאף האותיות שבקרשי המשכן, אף על פי שלא כתבו אלא אות אחת בכל קרש, היו נקראות זו עם זו (קריית ספר שבת שם). אכן, הכותב שתי אותיות על שני כתלי זוית - מבפנים (תוספתא שם) - או על שני לווי פנקס, והן נהגות זו עם זו - נקראות זו עם זו, שכתב את האותיות על שני כתלים סמוכים, או על שפתם של שני הלוחות, סמוכות זו לזו (רש"י שם ד"ה על שני כתלי; מאירי שם) - הרי זה חייב (משנה שם; רמב"ם שם).

כתב אות אחת בטבריה ואות אחת בציפורי - אף על פי שהן רחוקות זו מזו - חייב (גמ' שם; רמב"ם שם יב). היינו, שכתב אות אחת על שפת לוח שבטבריה, ואות אחרת על שפת לוח שבציפורי (רש"י שם ד"ה מחוסר; ראה רמב"ם שם; פסקי הר"ד שם; מאירי שם; מיוחס לר"ן שם), ואף על פי שאין האותיות נהגות זו עם זו, כתיבה היא, ואינו אלא מחוסר קריבה (גמ' שם), ואפשר לקרבן בלא מעשה (רש"י שם; רמב"ם שם), ובשעה שמקריבים אותן הם נקראות זו עם זו (רמב"ם שם). ואותה שאמרו בכותב בשני דפי פנקס שפטור, הדברים אמורים דוקא כשאנו יכול לקרבן אלא אם יחתוך את הקלף המפסיק ביניהן (רש"י שם ד"ה על שני דפי), ומחוסר קריבה אינו כמחוסר מעשה (ראה ערכו). תוספות מנחות נז א ד"ה בשנים) ¹⁸.

שתי אותיות לשני סימנים הכותב שתי אותיות לשני סימנים, כגון שכתב א לסימן אחד, וב לסימן שנים, יש מן האחרונים

בכך שאותו המקצת שכתב הוא תיבה במקום אחר, והרי זה כמלאכה-שאינה-צריכה-לגופה (ראה ערכו) שהעושה אותה בשבת, לדעתם, פטורים (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה. אבני נזר או"ח קצט), ולדעתם "מאחת" בא ללמד שלא נאמר שהבא לכתוב פסוק אינו חייב עד שיכתוב את כולו (גמ' שם).

שתי אותיות באלו שתי אותיות מתוך תיבה חייב, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאינו חייב אלא אם כן כתב שם קטן - כלומר, שאותו המקצת שכתב, הוא תיבה בפני עצמה, והרי זו מלאכה המתקיימת במקום אחר (רש"י שבת קג א ד"ה מצינו) - כגון "נח" מ"נחור" או "גד" מ"גדיאל" (רבי יהודה במשנה שם; תנא קמא בספרא שם ד, ובגמ' שם ב), אבל אם כתב "נפ" מ"נפתלי", הרי זה פטור, ש"נפ", שאינה תיבה, אין זו מלאכה בשום מקום (רש"י סנהדרין סב א ד"ה אחת), ודוקא כשכתב שתי אותיות שונות, אבל הכותב שתי אותיות שוות, כגון "שש" מ"ששך" ומ"ששבצר", או "תת" מ"תתנו", וכיוצא, אף על פי שהן תיבה שלימה במקום אחר, הרי זה פטור (כן משמע מתורת כהנים שם ה, וגמ' שם).

- ויש אומרים שאף הכותב מתיבה גדולה שתי אותיות שוות, כגון "שש", "תת", וכיוצא - חייב (רבי יהודה בתורת כהנים שם, וברייטא אחת בגמ' שם; רבי יהודה משום רבן גמליאל בברייטא אחרת בגמ' שם, ובמסקנת הגמ' שם), ודוקא כששתי אותיות אלו הן תיבה באיזה מקום, אבל אם אינן תיבה בשום מקום, אפילו דרך היא לכותבן בקמיעות וכתבים של מכשפות - פטור (גמ' שם, ורש"י ד"ה כיון דאיתא, לדעה זו). ואם כתב שתי אותיות שונות שאין הן תיבה בשום מקום - פטור (ירושלמי שבת יב ג).

ונחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שאין חילוק בין הכותב שתי אותיות משם גדול, לבין הכותב שתי אותיות בפני עצמן, וכל שחייב עליהן אם כתבן בפני עצמן, חייב הוא עליהן כשהן חלק משם גדול (כן משמע מהמאירי שם, ושו"ת הרמ"א קיט, ותפארת ישראל שם, ואבני נזר או"ח קצט ה), והסוברים שהכותב "אא" משם גדול פטור (ראה לעיל) הרי זה לפי שלדעתם אף הכותב "אא" בפני עצמו פטור (כן משמע מתוספות רעק"א ותפארת ישראל שם).

- ויש מחלקים ביניהם, וכתבו שהכל מודים בכותב "אא" מתוך תיבה גדולה שהוא פטור (טל אורות שם, בדעת הרמב"ם; תוספות העזרה לתורת כהנים, ויקרא, חטאת פרק א ד, בדעת רש"י; ועוד). וכן כתבו ראשונים שאף על פי שהכותב שתי אותיות, אפילו אינן תיבה, חייב (ראה לעיל), הכותב שתי אותיות מתוך תיבה גדולה אינו חייב אלא כשהן תיבה במקום אחר (ראה לעיל), שלא ריבה הכותב אלא את הכותב שם (כן משמע מהמיוחס לר"ן שבת עה ב, בשם תלמיד אחד שאמר בשם רבו הרשב"א), והוצרך הכותב לרבותו אף על פי שכתב תיבה, שכיון שמחשבתו היתה לכתוב תיבה גדולה, אלמלא ריבהו הכותב היה פטור משום שאין זו מלאכת מחשבת (מיוחס לר"ן שם).

על פי שהפסיק והלך מטבריה לציפורי בין כתיבת אות לאות, הרי זה חייב (שיירי קרבן לירושלמי יב ד; ומן הגאונים יש שפירשו שטבריה וציפורי סמוכות הן זו לזו, והיה השער של כל אחת מהן מסוייד בסיד עד קצה העיר, ואם כתב אות אחת גדולה בקצה העיר האחת, וכן אות אחרת גדולה בקצה העיר האחרת, הרי הרואה אות אחת ומהלך עד שרואה את האות השניה, יודע כי האותיות הללו תואמות הן ומכוונות זו לזו (רשב"א וריטב"א שם, בשם רב האי גאון), ואף על פי שאין האותיות נקראות זו עם זו - חייב, לפי שהן כתובות

(ראה ערך הלכה למשה מסיני וע' שעורים. חידושי חתם סופר שבת קג א). ¹⁷ הכותב אחד משמותיו של הקדוש ברוך הוא (ראה ערך אזכרות) יש מפרשים שעלו אמרו שהכותב את השם אינו חייב עד שישלים לכתוב את כולו (חידושי הרד"ל לירושלמי שבת יג א, בדעת הירושלמי שם), שכיון שאסור להפסיק בכתבתו אין מלאכתו מתקיימת עד שישלים את כולו (פני מאיר לירושלמי שם). ¹⁸ ויש מן הראשונים שפירשו הדברים שאם כתב אות אחת במגילה בטבריה, ואות אחת קרובה לה באותה מגילה עצמה בציפורי (רשב"א שם), ואף

כתב שתי אותיות לשני נוטריקון, נחלקו ראשונים: יש סוברים שהמחלוקת היא אף בזו (תוספות שבת קג ב ד"ה בלטור); ויש סוברים שבזה הכל מודים שחייב (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא).

כתב נוטריקון אחד של שתי אותיות, כגון "י"ב" במקום שנים עשר, הכל מודים שחייב, ואפילו כתב שתי אותיות שוות, כגון "תת" במקום שמונה מאות, או "מ"מ" במקום "מכל מקום" (תולדות שמואל לב סז ו).

סימן העומד
פני עצמו
הכותב סימן אחד העומד בפני עצמו, כגון אחד מסימני המספרים שאנו כותבים - פטור, שאינו חייב אלא על כתיבת שני סימנים (כן משמש מרשב"א וריטב"א שם קג א, בשם רב האי, ותוספות יום טוב שבת יט א) ²².

כתבה סמוך
לכתב
הכותב אות אחת, אפילו כתבה סמוך לכתב - כלומר, סמוך לאות הכתובה מכבר, להשלימה לשתי אותיות (רש"י שבת קד ב ד"ה כתב אות; מאירי שם) - פטור (משנה שם; רמב"ם שם יא); ולמחייבים במשלים מלאכה לשיעור אף על פי שלא עשה את כל המלאכה, כגון באורג חוט אחד על האריג (ראה ערך אורג) - הכותב אות אחת סמוך לכתב חייב (גמ' שם, בדעת רבי אליעזר).

כתב אות אחת והשלים על ידה את הספר, נחלקו אמוראים אם בזה הכל מודים שפטור (רבא בר הונא בגמ' שם); או להיפך, שבזה הכל מודים שחייב (רב אשי בגמ' שם) משום כותב (מאירי שם), שכן שהספר נשלם בזה, הרי הוא שיעור להתחייב עליו בכל שהוא (ריטב"א שם), וכן הלכה (רמב"ם שם ט).

וביאר ראשונים שהדברים אמורים בכותב אות אחרונה - או אות שהיתה חסרה באמצע הספר (פסקי ריא"ז שם יב ב ח) - של אחד מעשרים וארבעה ספרים של כתיב-הקדש (ראה ערכו). רש"י שם ד"ה והשלמה), או במזוזה שהיתה חסרה אות, והשלמה (רבנו חננאל שם ד"ה כתב אות), ובהשלמה זו נעשה תיקון גדול וחשוב, לפי שהספר היה מעוכב מלקרוא בו על ידי אותה אות שהיה צריך להשלים (רבנו יהונתן שם).

אותיות רבות
הכותב אותיות רבות, כתיבת כל שתי אותיות מהן חשובה מלאכה בפני עצמה (ט"ז אה"ע כקג סק"ט; בית שמואל שם סק"ח).

כתב ומחק
כתב אות אחת ומחק אות אחת - באותו מקום, או בסמוך לו (אבני נזר או"ח רו) - אף על פי שאין במעשה זה שיעור כותב ולא שיעור מוחק (ראה ערכו) - ששיעור המוחק להתחייב הוא במוחק על מנת לכתוב שתי אותיות (ראה ערך מוחק) - יש סוברים שהכתיבה והמחיקה מצטרפות לחייבו (מאירי שם, בשם הירושלמי), לפי ששתיהן מין מלאכה אחת הן (אבני נזר או"ח קז, ואגלי טל זוהר ב א).

רושם

הרושם, כגון שעשה שני רושמים בעלמא - שאינם ידועים לכל (כן משמע מרבנו חננאל שבת קד א ד) - לסימן, נחלקו תנאים:

שכתבו שאף על פי שאין זיווגם עולה כלל ביחד, אלא כל אחד הוא סימן בפני עצמו, ואינו דומה למשכן, שכתבו אותיות של הקרשים לדעת איזה הוא בן זוגם, והיו האותיות נכתבות בזיווג וחיבור, הרי זה חייב (תוספות יום טוב שבת יב א); ויש שנראה מדבריהם שאין הסימנים מצטרפים, ופטור (ט"ז או"ח שם סק"ד) ¹⁹.

בשני סממנים
הכותב שתי אותיות, כל אות בסממן שונה, כגון שכתב אות אחת בדיו ואות אחרת בסיקרא - מין צבע

אדום (רש"י שבת קד ב ד"ה סקרתא) - חייב (משנה שבת קג א, לפי רש"י שם ד"ה משתי סמניות, ורבנו יהונתן ומאירי ועוד). ואף לסוברים שכתובה בדיו היא אב מלאכה של כותב, וכתובה בסיקרא אינה אלא תולדה (ראה לעיל: המלאכה, מקורה ותולדותיה), ובשאר מלאכות חצי שיעור מהאב עם חצי שיעור מתולדת אותה מלאכה אינם מצטרפים, לסוברים כן (ראה ערך מלאכת שבת), כאן שהיא פעולה אחת ומלאכה שלימה ממש לפנינו, הרי הם מצטרפים (אפיקי ים ב ד"ה ויש).

כשהפסיק
בכתיבה
הכותב שתי אותיות בשבת, אף על פי שהפסיק בכתיבה, שכתב אחת בשחרית ואחת בין הערבניים, הרי הן מצטרפות (כן משמע ממשנה שבת קה א) ²⁰.

אות אחת
אות אחת, אף על פי שאין חייבים על כתיבתה בשבת (ראה לעיל), אסור לכותבה (תורת כהנים אחרי מות פרק ז ח; כן משמע משבת עה ב, ורמב"ם שבת יא ט ושם יח כג; רוקח פה).

• יש סוברים שאסור משום חצי-שיעור (ראה ערכו) במלאכת שבת (ווי העמודים ליראים קב סב; ערוגת הבשם או"ח פ לד א, על פי שבת קה א; ביאור הלכה שם ד"ה על) ²¹.

• ויש שכתבו שאף לסוברים שחצי שיעור במלאכת שבת אסור מן התורה, כתיבת אות אחת אין בה איסור תורה (כן משמע מרבנו ירוחם יב יד; אבני נזר או"ח קפז; דברי מרדכי (פריבורג) יט), שכתבת אות אחת אינה כתיבה כלל, והואיל ועצם מעשה המלאכה לא נעשה, אין זה חשוב אפילו "חצי שיעור" (אבני נזר שם; דברי מרדכי שם).

נוטריקון
הכותב אות אחת נוטריקון (ראה ערכו), דהיינו, שכתב אות אחת, ועשה סימן נקודה עליה (רש"י שבת קד ב ד"ה כתב, השלישי; פירוש המשניות לרמב"ם שם; רבנו יהונתן שם), לומר שלהבין בה תיבה שלימה כתבה (רש"י שם; ערוך, נוטריקון), וכן אם כתב אות באופן שניכר שהיא באה להורות על מילה (אור שמח תפילין ג א), כגון שכתב "מ" במקום "מעשר", או שכתב אות במקום מנין, כגון שכתב "מ" במקום "ארבעים" (רמב"ם שבת יא ג), והכוונה בזה מובנת לפי מנהג אנשי אותה עיר או אותה מדינה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), נחלקו בו תנאים:

• יש מחייבים (רבי יהושע בן בתירה במשנה שם), שכיוון שהכל מבינים מאות זו את המלה כולה, חשוב הוא כאילו כתב את כל אותיות התיבה (ירושלמי שם יב ה; פירוש המשניות לרמב"ם שם).

• ויש פוטרים (חכמים במשנה שם), שאף על פי שנוטריקון חשוב כתיבה לכמה דינים (ראה ערך נוטריקון) בשבת פטור, שאין דרך כתיבה בכך (אור שמח שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

אות אחת לכתבת האות השניה נודע לו, ראה ערך ידיעות מחלוקת: ידיעה לחצי שיעור. ²¹ על המחלוקת באיסור חצי שיעור במלאכת שבת, אם הוא מן התורה או שאינו אלא מדבריהם, ראה ערך חצי שיעור. ²² ויש הסובר שחייב, שלא נזכר שיעור שתי אותיות אלא בכותב אותיות שאין תיבה, אבל הכותב תיבה שלימה, אפילו אינה אלא אות אחת, חייב עליה משום מלאכת כותב, וסימן העומד בפני עצמו הרי הוא כתיבה שלימה (יד המלך שבת יא).

שם כדי לסמן כל עיר באות אחרת, שמתוך אותן אותיות אדם מכיר את העיר שרוצה ללכת לשם, ואין חסר מעשה כדי לקרבו, כי לא נכתבו כדי להיתלש, אלא במקומן הן עושות היכר וסימן (ריטב"א שם). ¹⁹ על הסוברים שחייב על סימן אחד העומד בפני עצמו, ראה להלן. ²⁰ על הכותב אות אחת בשבת אחת ואות שניה בשבת אחרת, ראה ערך מלאכת שבת; על הכותב שתי אותיות בשבת בשוגג, ששכח שהיום הוא שבת, או שכתבה אסורה בשבת, ובין כתיבת

כהנים (שם), ושריטה אחת על נסר אחד אינו חשוב סימן, שאפשר שיהא כן באקראי (מיוחס לר"ן שם ב). ואין הדברים אמורים אלא בשני רשמים העשויים לסימן אחד, כפי שרשמו במשכן שני רשמים על שני קרשים - רושם על כל קרש - לסימן שיש להעמידם זה ליד זה (ראה לעיל), אבל הרושם שני רשמים לסמן שני דברים שונים, כגון העושה שני רשמים בשני מקומות בספר, אין הם מצטרפים לחייבו (ט"ז או"ח שם סק"ד).

כשאנו רואים שאינו מתקיים, אסור הוא מדרבנן (ב"ח או"ח שם מתקיים ה; ט"ז שם סק"ד), כשם שכתובה שאינה מתקיימת אסורה מדרבנן (ראה לעיל: הכתב. כן משמע מהט"ז שם). ואף המתירים לסמן בצפורן על ספר (ראה לעיל: שם), לא התירו אלא ברושם כזה שאפילו היה מתקיים לא היה בו איסור תורה, כגון ברושם אחד, או בשני רשמים בשני מקומות שונים, באופן שכל אחד מהם הוא סימן לדבר אחר (ט"ז שם).

דברים שנאסרו מחשש שיכתוב

כמה דברים אסרו חכמים לעשותם בשבת וביום טוב, שמהם יבא לכתוב:

- האיסור לקנות ולמכור בשבת וביום טוב (ראה ערך מכירה וערך שבות) בפה או במסירה (רמב"ם שבת כג יג), יש סוברים שאסורו חכמים שמהם יבא לכתוב (רש"י ביצה לו א ד"ה משום, בפירוש השני; רמב"ם שם יב; סמ"ק רפב; רשב"א שם) שטרי מכירה (רש"י שם).

- אסור לשכור ולהשכיר, גזירה שמהם יבא לכתוב, אבל לשאול ולהשאיל מותר (רמב"ם שם).

- אסור להלוות בשבת בלשון הלואה, שאומר לחברו הלוני דבר זה (משנה שבת קמח א; רמב"ם שם יא; טוש"ע או"ח שז יא), גזירה שמהם יבא המלוה לכתוב על פנקסו שלא ישכח (גמ' שם, ורש"י ד"ה הלוני; טוש"ע שם). ומותר ללוות בלשון שאלה - אף על פי שהדבר שהוא נוטל מחברו אינו חוזר בעין, כגון - כדי יין וכדי שמן (משנה שם), שאם אומר בלשון שאלה יש היכר בדבר ולא יבא לכתוב (כן משמע מהגמ' שם) ²⁴.

- אין פורעים חוב בשבת ויום טוב (כן משמע משבת קמט א), שמהם יבא לכתוב (רש"י שם ד"ה משום; כן משמע מריב"ש קנו).

- האיסור לחשב בשבת חשבונות שאדם צריך להם (שבת קנ א; רמב"ם שם יח), יש סוברים שהוא משום גזירה שמהם יבא לכתוב (רמב"ם שבת כג יח; סמ"ק רפב).

- האיסור לקרוא שטרי הדיוטות בשבת (שבת קטז ב, ושם קמט א; רמב"ם שם יט; טוש"ע או"ח שז יג) ²⁵, יש סוברים שהוא מפני החשש שמהם יבא לקרוא לכתוב תשובה לשואל ממנו דבר (רבנו יהונתן ומיוחס לר"ן שבת קמט א, בפירוש השני).

- משקל ומנין האסורים בשבת (משנה שבת קמח ב) ²⁶, יש סוברים שהוא משום החשש שמהם יבא לכתוב (כן משמע מהרמב"ם שם יג, לגירסת המגיד משנה שם; סמ"ק שפ).

- האיסור להטיל גורל בשבת (ראה ערך גורל: בשבת ויום טוב), יש סוברים שהוא משום החשש שמהם יבא לכתוב (רבנו יהונתן שם; סמ"ק שם).

- יש אומרים שחייב (רבי יוסי בתורת כהנים ויקרא, חובה פרק א ה, וגמ' שם קג ב), ואב מלאכה הוא (פירוש המשניות לרמב"ם שם קג א, על פי משנה שם), שכן היו רשמים על קרשי המשכן לידע בכל אחד מן הקרשים איזה קרש הוא בן זוגו (רבי עקיבא בתוספתא שבת (ליברמן) יא ו; רבי יוסי במשנה שם, ותורת כהנים וגמ' שם), כלומר היו שורטים עליהם שריטות (ירושלמי שבת יב ג, וקרנן העדה ופני משה שם) - ולא אותיות - בקרש הראשון שריטה אחת, ובשני שתיים, וכן הלאה (רבנו הלל לתורת כהנים שם), או שהיו כותבים עליהם אותיות, אלא שאותן האותיות חשובות כרושם ולא ככתיבה, שלא נכתבו אלא לסימן בעלמא (כן משמע מהמאירי שם). ולדעתם, אף הכותב שתי אותיות בשבת, אין חיובו משום כותב, אלא משום רושם (רבי יוסי במשנה שם קג א). ואף המשרטט (ראה ערכו), יש שכתב שלדעה זו אינו אב בפני עצמו, אלא הוא תולדת רושם (אור שמח שבת יא יז).

- ויש אומרים שפטור (כן משמע מרבי יהודה במשנה שם; כן משמע מסתם משנה שם עג א), ורושם אינה אב מלאכה כלל (משנה שם), שלדעתם היו כותבים אותיות על הקרשים (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם קג א) ²³.

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (כן משמע ממחזור ויטרי (הורו"ק) קטז; פסקי הרי"ד שבת קג א, ופסקי ריא"ז שם יב ב א; אור זרוע ב עג; כן משמע מב"ח או"ח שם, וט"ז שם סק"ד); ויש פוסקים כדעה השנייה (רבנו חננאל שם קד ב; פירוש המשניות לרמב"ם שם, וכן משמע מרמב"ם שבת ז א; כן משמע מרי"ף שם ורבנו יהונתן שם, ורא"ש שם יב ב).

הבדלים להלכה וכמה דינים נוספים תלויים במחלוקת זו:

- המסמן נקוד (ראה ערכו) סמוך לאותיות כתובות, אף על פי שאינו חשוב כותב (ראה לעיל: הכתב), בכלל רושם הוא (עץ החיים, הקדמה לשבת, הכותב ג).

- הכותב חלק מתיבה גדולה (ראה לעיל: השיעור), למחייבים משום רושם, לעולם חייב (כן משמע מתוספות שבת ע ב ד"ה שם).

- הכותב "כתיבה דקה" - כתב רהוט - אף על פי שאינו חשוב כותב, לסוברים כן (ראה לעיל: הכתב), חשוב הוא רושם (חידושי חתם סופר שבת קג א ד"ה כולה).

- הכותב בכתב האומות, לסוברים שאין בו משום כותב (ראה לעיל: הכתב), כתבו חשוב הוא רושם (כן משמע מחידושי החתם סופר שם; יש סדר למשנה שבת יב ג; ביאור הלכה שו ד"ה בכתב).

- הכותב "אא", שכיון שאין תיבה כזו, אין בו משום כותב, לסוברים כן (ראה לעיל: השיעור), חשוב הוא רושם (רבנו הלל לתורת כהנים ויקרא, חובה פרק א ה, בדעת רבי יוסי שם; רש"י שבת קג א; ביאור הלכה שם ד"ה במשקין).

- הכותב בשמאל, וכן הכותב כלאחר יד, שכיון שאינם כדרך הכותבים, אינו חייב בהם משום הכותב (ראה לעיל: הכתיבה), חשוב הוא רושם (כן משמע מהרוקח פ). ²⁷

השיעור שיעור הרושם שחייב עליו - לדעת המחייבים - הוא שני רשמים, והשורט שריטה אחת על שני נסרים, או שתי שריטות על נסר אחד - חייב (רבי יוסי במשנה שבת קג ב, ובתורת

מחלוקת הראשונים במהותו של היכר זה, ראה ערך הלואה: כשאסור להלוות. ²⁵ על מהותו, ראה ערך שבות. ²⁶ על גורי האיסור, ראה ערך שבות.

²³ על מחלוקת הראשונים אם אף לדעתם הרושם חייב, שהוא תולדה של כותב, או שלדעתם הרושם פטור, ראה לעיל: המלאכה, מקורה ותולדותיה. ²⁴ על

בקיאות ועיון רב, יש לחוש בו שמא בעומק עיונו ישכח שהיום שבת או יום טוב, ומתוך שהוא ירא שמא ישכח את טעמו, יבא לכתבו (תפארת ישראל נגעים א, בועז ט)²⁹.

מקומות שלא נזכרו בתלמוד מעשייתם, שמא יבוא לכתוב, אף על פי שבתלמוד לא נזכרה גזירה על הדבר, ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שנהגו העם להימנע בשבת מלהפוך שעון - חול - גזירה שמא יכתוב כמה שעות הפך (לקט יושר או"ח, עמ' 64 במהדורת פריימנאן). וכן משחקים שדרך לכתוב בהם, יש מהאחרונים שכתבו שאסור לשחק בהם בשבת, שמא יכתוב (זכור תורת משה, ל"ט מלאכות מ), וכן יש שדנו במי שרוצה לקרוא בשבת ספר הטעון הגהה, כדי להכיר את המקום הצריך הגהה ולתקן אותו למחר, אם יש לאסור את הדבר שמא יבוא לכתוב, אלא שכתבו להתיר לפי שעד שיביא את הקולמוס והדיו סופו להיזכר ששבת היום ולא יכתוב (שו"ת הרדב"ז ב תרצ).

• ויש אומרים שאין לנו אלא מה שמנו חכמים, ואין לנו להוסיף גזירות מעצמנו, ולכן נהגו בכמה מקומות שמי שקונה קרקע, מכריזים ביום שבת שכל מי שיש לו זכות או תביעה על אותה הקרקע שיבא ויגיד תוך שלשים יום, ואם לא בא - איבד את זכותו, ולכן צריכים לכתוב לו לקונה שטר ראייה על הכרזה זו, ואין גוזרים לאסור הכרזה זו שמא יכתוב (שו"ת הר"ן פ). וכן כתבו אחרונים שמותר לחבר שירים בשבת, ואף על פי שדרך מחבר שירים לכותבם אחר כך במחברתו, אין לחוש שמא יכתוב, שאין לנו אלא מה שגזרו חכמים (שו"ת רבי משה פרובינצאלו מו)³⁰.

פּוֹתֵבֶת¹

פרי התמר בתורת מידה בשיעורי הלכה

אשר) - ושינו חכמים בשיעורו (גמ' שם; ירושלמי יומא ה א), שכך מקובל להם לחכמים, שבשיעור זה מתיישבת דעתו של אדם, ולא בפחות מזה (גמ' שם עט א, ושם פ ב), וכל כמה שלא מתיישבת דעתו, עינוי הוא (רש"י שם עט א ד"ה קים להו).

• שיעור ככותבת הוא בכלל השיעורים שהם הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. עירובין ד א-ב; סוכה ה ב), והסמיכות על הכתוב בשבח ארץ-ישראל (ראה ערכו): אֶרֶץ חֲשֵׁה וְשַׁעֲרָהּ וְגִפֶּן וְתֵאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ זֵית שָׁמֶן וְדָבָשׁ (דברים ח ט), וכן אמרו: כל הכתוב הזה לשיעורים נאמר - שבחה של ארץ ישראל, שיש בה פירות ששיעורי תורה נתלים בהם (רש"י ברכות מא א ד"ה ופליגא) - והכתוב ודבש, היינו דבש תמרים (גמ' שם ב ד"ה דבש), נאמר לשיעור ככותבת הגסה ביום הכפורים (גמ' שם, ועירובין ד ב, וסוכה ו א)³.

לעשר מעשר בהמה בשבת וביום טוב, גזירה שמא ירשום בסיקרא, ראה ערך מעשר בהמה וערך שבות; על חומר האיסורים שגזרו חכמים משום חשש כתיבה, ואם אסרום אף במקום מצוה גמורה, ראה ערך שבות. ³⁰ החשש שמא יבא לכתוב, יש שהוא משמש אף כטעם להתיר איסורים דרבנן, כדי שלא יבא לעבור על איסור תורה מתוך שאדם בהול על ממונו, ראה ערך מתוך שאדם בהול על ממונו; על הסוברים באיסור סחורה בחול המועד, שהוא משום גזירה שמא יכתוב, כשבת ויו"ט, ראה ערך חול המועד: במשא ומתן.

כותבת. 1. כז, טורים תרמג-תרמח. 2. על תשעה באב ושאר תעניות, שנחלקו בהם אחרונים אם שיעורם בכזית או בככותבת, ראה ערכיהם. 3. ויש מן האחרונים שכתב, שמכל מקום צריכים לטעם ששינה הכתוב במשמעו, להסמיק

• אין מקדשים אשה בשבת וביום טוב (משנה ביצה לו ב; רמב"ם שם יד; טור או"ח שלט, ורמ"א שם ד, וטושי"ע שם תקכד א) שמא יכתוב (גמ' שם לו א; רמב"ם שם) שטר ארוסין (רש"י שם ד"ה שמא יכתוב), או כתובה (שו"ת הרמ"א קכה), ולא כונסים (ראה ערך חפה וערך נשואין), שמא יכתוב כתובה (כן משמע משו"ת הרמ"א שם). וכן אין חולצים, ולא מיבמים (משנה שם לו ב; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח שלט ד, ושם תקכד א ד) גזירה שמא יכתוב (גמ' שם לו א; רמב"ם שם) גט חליצה (ראה ערך חליצה: גט חליצה) לחלוצה, וכתובה (ראה ערכו) ליבמה (רש"י שם ד"ה שמא יכתוב).

• האיסור לגרש בשבת וביום טוב (תוספתא ביצה (ליברמן) ד ד; תוספות עירובין עא א ד"ה ומקני, וביצה יז א ד"ה מאי, וגיטין עז ב ד"ה ותיזיל, ובבא בתרא קנו ב ד"ה קונין; שו"ע או"ח שלט ד, וטושי"ע שם תקכד א) אפילו בגט הנכתב מערב שבת (ורבנו דוד הכהן ביצה לו ב), יש סוברים שהוא שמא יכתוב גט (ראה ערכו. כן משמע מרא"ה ורבנו דוד הכהן ור"ן שם).

• אין דנים בשבת וביום טוב (משנה שם לו ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם, ושם, וחוי"מ ה א), גזירה שמא יכתוב (גמ' שם לו א; רמב"ם שם; טור חו"מ שם) פסק דין (רש"י שם ד"ה שמא יכתוב)²⁷. אכן, לבא לקבול לפני הדיינים על מנת שידונו לאחר השבת, הרי זה מותר (כן משמע מתוספות כתובות ג א ד"ה אי, ורא"ש שם א ג, וטור אה"ע סד, בטענת בתולים). יש מתירים אף לסדר את הטענות לפנייהם (רא"ש וטור שם); ויש אוסרים, שמא יבואו הדיינים לכתוב את הטענות (שלטי גבורים סנהדרין ט ב מדפי הרי"ף א)²⁸.

• ראיית מומי בכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו) וראיית נגעים (ראה ערכו), שאסורות בשבת (ראה ערך מומים וערך נגעים), יש הסוברים שטעם האיסור הוא משום חשש שיכתוב, שכל דבר הצריך

השיעור ומקורו

השיעור שיעור ככותבת, מצינו באיסור אכילה ביום-הכפורים (ראה ערכו), שנאמר: בַּחֲדָשׁ הַשְּׂבִיעִי בַּעֲשׂוֹר לַחֲדָשׁ תֵּעָנּוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם (ויקרא טז כט), ונאמר: כִּי כָל הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר לֹא תִעָנֶה בַּעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה וְנִכְרְתָה מֵעַמִּיהָ (שם כג כט), ועל זה שנינו: האוכל ככותבת הגסה, כמוה וכגרעינתה, חייב (משנה יומא עג ב; כלים יז יב; רמב"ם שביתת עשור ב א; טושי"ע או"ח תריב א,ה)².

מקורו במקור הדבר אמרו שני דברים:

• כל השיעורים כולם - האמורים באוכלים (רש"י שם פ א ד"ה כל) - בכזית (ראה ערך אכילה), יום הכפורים שינה הכתוב במשמעו - שנאמר בו: אשר לא תענה, ולא אשר תאכל (גמ' שם, ורש"י שם ד"ה

²⁷ אף בית דין של שלשה דיינים או יותר (תוספות שם ד"ה והא), ואף על פי שבגזירות אחרות שגזרו חכמים בשבת, לא גזרו על המרובים, מפני שהם מזכירים זה לזה (ראה ערך שבות) בדין, מתוך שיש בו יגיעה וטרדה מרובות, יש לחוש שכל הדיינים ישכחו ויבואו לכתוב (ציץ הקדש ב טז), או שחששו שאחד מן הדיינים יכתוב את הפסק לאחר שחבריו כבר יצאו משם (חידושי הרי"ם חו"מ ה א ב). ²⁸ על קבלת עדות בשבת וביום טוב, אם חשובה כדין ואסורה, ראה ערך עדות; על חבישה בבית הסוהר אם חשובה כדין, ואסורה בשבת וביום טוב, ראה ערך כפיה. על דברים נוספים שנאסרו בשבת וביום טוב משום שהם חשובים כדין, אף על פי שמצד עצמם אין בהם חשש שיבוא לכתוב, ראה ערך גרות וערך התרת נדרים וערך נדוי וערך שבות. ²⁹ על האיסור

• ויש אומרים שמשערים ככותבת הנמרין (רבי שמעון בן אלעזר בתוספתא שם, וירושלמי יומא ח ב), והיא קטנה משל ארץ ישראל (פני משה שם), שהיא כותבת שבעיר נמרה, שהוזכרה בתורה בין ערי עבר-הירדן (ראה ערכו). במדבר לב ג, לו, ואינה זבת חלב ודבש כארץ ישראל (חסדי דוד שם).⁵

משקל או מידה יש מן הראשונים שכתבו משקל לככותבת לפי משקלי זמנם (העתים עו; ארחות חיים, יום הכפורים יג; מגיד משנה שביתת עשור ב א); ויש מן הגאונים והראשונים שכתבו, שלא נאמרו בשיעורי התורה משקל אלא מידה [נפח] (תשובות גאונים (הרכבי) רסח; ארחות חיים, מאכלות אסורות ו, בשם רב שריא; אהל מועד ב, יום הכפורים ג ד).

ביחס לשאר שיעורים

ביחס לזית כותבת הגסה שאמרו, שיעורה גדול מכזית (ראה ערכו. וגורגרת כן משמע מביצה ז ב, ויומא עט ב), וכן אמרו שכותבת יש בה שני זיתים (כריתות יד א), וכן גדולה מכגורגרת (ראה ערכו). תוספות יומא עט ב ד"ה לומר; תוספות ישנים שם ד"ה לימרו; חינוך שיג). ביחס לביצה ביחס לשיעור כביצה (ראה ערך ביצה ב) נחלקו אמוראים:

• יש אומרים ששיעורה יותר מכביצה (רבה אמר רב יהודה ביומא עט א).
• ויש אומרים ששיעורה פחות מכביצה (רב זביד בגמ' שם ב), שאין לומר שככותבת הגסה - שאמרו שבשיעור זה מתיישבת דעתו של אדם ולא בפחות מזה (ראה לעיל: השיעור ומקורו) - שיעורה יותר מכביצה, שהרי במקום אחר דרשו מה שנאמר: וְאֶכְלָתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכָּתָּ (דברים ח י) אכילה שיש בה שביעה, שהיא כביצה (גמ' שם), וכל שכן שמיישבת דעתו (גמ' שם, לדעת רב זביד).⁶

להלכה כתבו ראשונים, ששיעור ככותבת הגסה הוא פחות מכביצה מעט (רמב"ם שביתת עשור ב א; טוש"ע או"ח תריב א), שאף על פי שלא פירשו בתלמוד בכמה הוא פחות, מסתבר שאינו אלא מעט, שכיון שאמורא אחד אומר שהוא יותר מכביצה, אין מחלקים ממנו דעת האומר שהוא פחות מכביצה, אלא פחות שבשיעורים (ר"ן שם). וכן בחולה ביום הכפורים, שצריך לאכול, באופן שאמרו שמאכילים אותו מעט מעט, כדי שלא יצטרף לשיעור (ראה ערך חולה: כשיש בו סכנה), מאכילים אותו כשני שלישי ביצה בינונית (ר"ן שם; שו"ע או"ח תריח ז), והוא הדין יותר מעט, רק שלא יהיה קרוב לכביצה (מגן אברהם שם סק"ו, לפי יד אפרים ומחצית השקל שם).

כביצה שאמרו לענין זה, נחלקו אחרונים אם היינו כביצה האמורה לענין טומאת אוכלים, שנחלקו בה תנאים אם השיעור הוא כמוה וכקליפתה, ולהלכה הוא כמוה בלא קליפתה (נודע ביהודה קמא או"ח לח, ודגול מרבבה או"ח תריב א); או שהיינו כביצה עם קליפתה (בנין ציון (החדשות) ל, שכן משמע מכל הפוסקים).

הנודר להתענות יום סתם, ושכח ואכל, שאבד תעניתו, וחייב להתענות יום אחר (ירושלמי נדרים ה א; טוש"ע או"ח תקסח א), יש מן הראשונים סוברים שלא אמרו כן אלא אם אכל ככותבת, שכן הוא שיעור אכילה לתענית, ולמדים כן מיום הכפורים (רא"ה תענית יב א; ר"ן שם, וריב"ש רפז, ובית יוסף שם, בשמו), שהרי לא נדר על אכילה אלא להתענות, וכל שלא אכל ככותבת, מתענה הוא וקיים נדרו (ריב"ש שם; שירי קרבן שם); ולהלכה כן הדין אפילו אכל כזית (ירושלמי שם, לגירסתנו; טוש"ע שם).

כשאסור אף כמה שאמרו בערב-יום-הכפורים (ראה ערכו), שמצוה לאכול בו, ואסור להתענות בו - ולמדו כן ממה שנאמר: וְעֵינֵיכֶם אֶת נִפְשֵׁיכֶם בְּתַשְׁעָה לַחֹדֶשׁ בְּעָרֵב וְגו' (ויקרא כג לב), שכל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי (ברכות ח ב) - יש המצדד שאינו יוצא ידי חובתו אלא אם כן אוכל כשיעור כותבת בתוך כדי אכילת-פרס (ראה ערכו), שבאופן זה אינו נקרא עינוי ביום הכפורים, ואכילה זו גזירת הכתוב שנקראת עינוי בערב יום הכפורים, אבל בפחות משיעור זה, שביום הכפורים נחשב כמתענה, אף בערב יום הכפורים הרי הוא כמתענה, והרי אסור להתענות בו (מנחת חינוך שיג טו), ויש שכתב כן אף בסעודת שבת, שכיון שאסור להתענות בו, לא די בפחות מככותבת (באר יצחק אה"ע ב).

חמץ בשיעור החמץ (ראה ערכו) שעוברים עליו בפסח בבל יראה ובל ימצא, נחלקו תנאים:

• יש אומרים ששאור בכזית וחמץ בככותבת (בית שמאי במשנה ביצה ב א, ותוספתא ביצה (ליברמן) א ד, וגמ' שם ז ב), שחילקם הכתוב: וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ חָמֶץ וְלֹא יֵרָאֶה לְךָ שָׂאֵר בְּכָל גְּבֻלְךָ (שמות יג ז) לומר לך שיעורו של זה לא כשיעורו של זה (ביצה שם; יומא עט ב), כמו שמצינו כן ביום הכפורים (תוספות ביצה ז ב ד"ה לומר), שכיון שחמץ הוא בר אכילה, אינו חייב בביעורו לדעתם, אלא בשיעור שהאוכלו מתיישבת דעתו (מכתם שם ב א), והיינו ככותבת הגסה (יומא שם, לדעת רב זביד).⁴

• ויש אומרים זה וזה בכזית (בית הלל במשנה ביצה שם, ותוספתא שם, וגמ' שם), שלמדנו שיעורו מאיסור אכילתו שהוא בכזית אף בשאור (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם חמץ א ב).

ככותבת הגסה וגזרה

שיעור ככותבת הגסה שנאמר באיסור אכילה ביום הכפורים (ראה לעיל: השיעור ומקורו) נמנה במשנה בין השיעורים (ראה ערכו) שאמרו בהם מידה גסה (כלים יז יב), שתהא התמרה גדולה מאד (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

הכותבת ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שמשערים ככותבת הגסה שבארץ-ישראל (ראה ערכו. תנא קמא בתוספתא יומא (ליברמן) ד ג).

בינונית, שלא יהא מופלג מדי משאור (תוספות שם); או שהוא בכלל שאמרו בשיעורים, שהם הלכה למשה מסיני (רש"י שם ד"ה שיעורו, בפירוש השני; תוספות שם, בשמו, ודחו).⁵ על הספק שנסתפק רב פפא בתלמוד: ככותבת הגסה כמוה וכגרעינתה, בגרעינתה או בלא גרעינתה (יומא עט א, לגירסתנו), על הפירושים השונים בו והגירסאות השונות בו, ראה: רש"י שם ד"ה בגרעינתה; ערוך, כתבת; תוספות שם ד"ה כותבת; רבנו יהונתן שם; מגיד משנה שביתת עשור ב א; דקדוקי סופרים שם. ⁶ ומכל מקום כותבת סתם, שלא נאמר בה ככותבת הגסה (ראה לעיל: השיעור ומקורו) לדברי הכל אינה

את ההלכה למשה מסיני על הכתוב, ומה שאמרו ששינו חכמים בשיעורו, היינו שהם אמרו שמשערים בככותבת הגסה, שבשיעור זה מתיישבת דעתו של אדם (שיח יצחק יומא פ א). על שיעור זה, ששוה בכל אדם ובכל האוכלים, וכן באכילות של פחות פחות מכשיעור, שאינן מצטרפות, אלא אם כן יש מתחילה ועד סוף כדי אכילת-פרס (ראה ערכו), ראה ערך יום הכפורים: איסור אכילה ושתיה; על חצי שיעור, אם אסור מן התורה או מדרבנן, ראה ערך חצי שיעור: האיסור, מקורו וטעמו. ⁴ או אפשר בככותבת סתם (גמ' שם), שלא מסרם הכותב אלא לחכמים, שביום הכפורים משערים בככותבת הגסה, ובחמץ בככותבת

פתיים

בני עמים ידועים שהביאום מלכי אשור לארץ ישראל, והתגירו

הפרקים:

- יחוסם ואמונתם
- גרותם ויהדותם
- בתורת פסולי קהל
- בתורת מומרים ורשעים
- בתורת חשודים
- בחשד להכשלת אחרים
- בדקדוקי מצוות
- בכוננת המצוות
- בחשש טומאה
- גזירות חכמים להרחיקם

יחוסם ואמונתם

זהותם אחרי גלות עשרת השבטים משומרון, הביא מלך אשור בני עמים ידועים לשבת במקומם (מלכים ב יז כד), והיו אריות הורגים בהם (שם כה-כח), ומאמת האריות התגירו (רש"י יבמות כד ב ד"ה גירי אריות). ועדיין היו עובדים עבודה זרה (מלכים ב שם לג, מא) בשיתוף (ראה מכילתא שמות כב יט).

ויש שכתבו שלא התגירו כלל (אברבנאל ומלבי"ם מלכים ב שם), אלא שאחר כך נמשכו לשמירת מקצת מן המצוות (אברבנאל שם). בימי עזרא, ביקשו לבנות את בית המקדש השני יחד עם ישראל, וכשנדחו, כתבו דברי שטנה למלך, ועל ידי זה התבטל בנין הבית במשך כמה שנים (ראה עזרא ד כל הפרק).

במשנה ובתלמוד נזכרו בהרבה מקומות "כותים" (ראה להלן)², והתייחדה לדיניהם "מסכת כותים" (במשכנות קטנות שבש"ס), והם צאצאי העמים הנזכרים, ועוד אחרים שנוספו עליהם (ראה פרקי דרבי אליעזר לח, ותנחומא וישב ב). ונקראו כותים לפי שבאו מכותה (ראה מלכים ב יז כד. רש"י קידושין עד א ד"ה וכותי), ואפשר שהבאים משם היו מרובים משאר העמים, ונקראו על שם הרוב (מלאכת שלמה ברכות ז א; תפארת ישראל כתובות ג א)³.

ונקראו עוד "שומרונים", על שם ערי שומרון שישבו שם (פרקי דרבי אליעזר ותנחומא שם; ערוך ערך כתי. וראה קדמוניות ט יד ג, ושם יא ד ד, ועוד).

וכן בימי הגאונים והראשונים והאחרונים נזכרו בשמות כותים ושומרונים (תשובות הגאונים אסף ד י-ם תש"ב) עמוד 57; מסעות רבי בנימין מטודילה; ראה פירוש המשניות לרמב"ם נדרים ג י, וידים ד ה; רמב"ן בסוף פירוש התורה; כפתור ופרח ה; שו"ת הרדב"ז ב תשמא, ושם ג תתפג; שו"ת מהר"ם אלשקר עד, ובימינו קרויים שומרונים, והשתנו באמונתם ובמנהגיהם בכמה פרטים מכפי שהיו בזמן חז"ל⁴.

התערבותם עם מקצת מישאל נתערבו בכותים, ומצינו שנטמעו בהם כהנים (ראה קידושין עה ב. וראה יוסיפון ה, וקדמוניות יא ד ט, ושם ז ב), ונזכר "כהן כותי" (תוספתא דמאי ג ג, ד; ראה נדה נז א, ורש"י ד"ה בכהן), היינו כהן שקיבל עליו את דת הכותים (ראה מאירי מכות כא א; תוספות יום טוב נדה ז ה).

יחוסם לפי הכותים מכחישים את יחוסם לגויים שהביא מלך אשור, ומייחסים את עצמם לשבטי אפרים ומנשה (ראה

בראשית רבה צד ז; קדמוניות ט יד ג, ושם יא ח ו; מסעות רבי בנימין מטודילה)⁵, ואת מקצתם לכהנים (מסעות רבי בנימין).

בזמן חז"ל הכותים בזמן חז"ל לא היו עובדים את אלוהיהם כמו שעשו בזמן בית ראשון, והחזיקו בתורה שבכתב (תוספות עירובין לו ב ד"ה דתן; פירוש המשניות לרמב"ם ברכות ח). אבל לא היו זהירים אלא במה שכתוב בפירוש בתורה (ראה ברכות מז ב, וחולין ד א), ולא האמינו בתורה שבעל פה (ראה ערכו. רש"י סוטה לג ב ד"ה ספרי; מאירי נדה לא ב), ולא האמינו בתחיית המתים (ספרי שלח קיב, חובא בסנהדרין צ ב; כותים ב).

זיפיהם בתורה אף את התורה שבכתב זייפו בכמה מקומות (סוטה שבכתב שם), ואין פרשה בתורה שלא זייפו בה (כפתור ופרח ח). וכותבים אותה ב"כתב עברי", ולא בכתב אשורי (ראה ערכו) שבידינו (פירוש המשניות לרמב"ם ידים ד ה; שו"ת הרדב"ז ג תתפג; שו"ת מהר"ם אלשקר עד), וכן אמרו שבימי עזרא ניתנה תורה לישראל בכתב אשורי, והניחו כתב עברי להדיוטות, היינו לכותים (סנהדרין כא ב)⁷.

מקדשם בהר הכותים לא האמינו בקדושת ירושלים (כותים שם, גריזים וראה ערך ירושלים), אלא בהר גריזים (כותים שם; ראה חולין ו א), והיו עולים לרגל להר גריזים (ראה נדרים לא א), והיו מתעבים ומגנים את ירושלים (פירוש המשניות שם ג י; תוספות ר"י נדה לד א ד"ה רגל; רא"ש נדרים ל ב), והיו עובדים בהר גריזים (תוספות שם לא א ד"ה מעול)⁸, ולא לעבודה זרה, אלא לשמים (תוספות הרא"ש יומא סט א ד"ה כיון; הגהות יעב"ץ יומא שם. וכן הוא בימינו).

אחד מהימים הטובים הקבועים במגלת תענית (ראה ערכו) הוא יום שביקשו כותים מאלכסנדר מוקדון להחריב את בית המקדש, והתבטלה הגזירה, ועשו להר גריזים כדרך שביקשו לעשות לבית המקדש (ראה יומא שם, ומגלת תענית ט, וראה ערך מגלת תענית וערך כסלו וערך טבת).

עד ימינו בימינו אינם מאמינים אלא בחמשה חומשי תורה בלבד, ולא בנביאים ובכתובים (רבינו עובדיה מברטנורא באוצר מסעות; מלאכת שלמה נדה ז).

אמונותיהם ומנהגיהם השתנו במשך הדורות, ובכמה מקומות אמרו שקלקלו הכותים מעשיהם, ובתקופה מאוחרת שבימי חז"ל אף נמצאו בהם עובדי עבודה זרה (ראה להלן). בימינו אינם עובדים עבודה זרה.

תרי"א), וספר השומרונים (י-ם תש"ל). 5. כך הוא עד ימינו, ומייחסים את עצמם גם ללוי ובנימין. 6. נוסח התורה שלהם נדפס כמה פעמים (תל אביב תשכ"ב-תשכ"ה, ועוד). 7. ראה פרקי דרבי אליעזר לח ורד"ל שם ששינוי הכתב על ידי עזרא היה כדי להיבדל מהכותים, וראה ערך כתב אשורי. 8. עד היום הם מקריבים קרבנות על מזבח בהר גריזים.

יתירה - או שהיא פחותה - מכביצה (גמ' שם). **כותים** 1. כז, טורים תרמט-תשל. 2. בדפוסים השתנו על ידי הצנזור בכמה מקומות "גוי" ו"נכרי" ל"כותי", ראה ערך גוי. 3. וראה תוספות יום טוב ותוספות חדשים ברכות שם טעמים אחרים. 4. כיום נותרו מהם כמה מאות, בעיקר בשכם ובחולון. על תולדותיהם ומנהגיהם ראה ספר כרמי שומרון (פפד"מ

- האונס (ראה ערכו) ומפתה (ראה ערכו) נערה כותית אין לה קנס (ראה ירושלמי כתובות ג א; תוספות כתובות כט א ד"ה ועל);
- שחיטת הכותי נבלה (ראה ערך הנ"ל. ראה חולין ג ב, ותוספות ד"ה קסבר);
- בנות כותים אין כתמיהן טמאים (נדה נו ב);
- פירותיהם פטורים מן המעשרות, לסוברים כן בגוי (ראה ערך אין קנין לנכרי בארץ ישראל וערך גמר מלאכה: ביד נכרי. רמב"ן חולין יד א ד"ה וקסבר, ורשב"א שם ד"ה דתנן);
- אסורים בנישואין עם ישראל (ראה תוספות קידושין עה ב ד"ה ורבי ישמעאל).

ויש מצדדים שיש עליהם תורת גר תושב (ראה ערכו), ששבע מצוות בני נח קיבלו עליהם (ראה שו"ת מהר"ם שיק יו"ד תה, ראה ערך בן נח).

על גזירות חכמים בכותים ראה להלן.

לא כגויים ויש שנראה מדבריהם שאף אם גרי אריות הם, אינם גמורים כגויים גמורים:

• יש שכתבו שהבא על הכותית יש לה קנס (רש"י כתובות כט א ד"ה כותית), שחייבים הם במצוות אלא שיש בהם איסור חתנות (רש"י ומאירי שם).

• ויש שנראה מדבריהם שכותי שקידש בת ישראל קידושיו קידושין, כשאר חיבי-לאוין (ראה ערכו. ראה רש"י סנהדרין נא א ד"ה כותי).

• ויש שנראה מדבריהם שישאל וכותי שהרג אחד מהם את חברו בשגגה הרי זה גולה על ידו (ראה ערך גלות. ראה מאירי מכות ח ב).

• וכיוצא בזה כתבו ראשונים, שכותי שתרם - תרומתו תרומה (ראה ערך גוי: בתרומות ומעשרות. תוספות ישנים יומא נו א ד"ה עשרה).

ויש שכתבו בדעתם, שלסוברים גרי אריות הם, דינם תלוי אם גר המתגייר מחמת יראה גרותו גרות, ולפיכך יש מהם סוברים שגויים גמורים הם, ויש מהם סוברים שאינו גר גמור, ואסור בנישואין עם ישראל כספק גוי (מגיני שלמה כתובות שם בדעת רש"י, וכן כתבו פני יהושע כתובות שם, וערוך לנר יבמות סח ב).

בגזירות חכמים לסוברים גרי אריות הם, פעמים שהחמירו בהם חכמים יותר מבשאר גוים, ופעמים שהקילו: החמירו שגזרו עליהן טומאת נדה מעריסתן (ראה להלן), ואילו בבנות גוים גזרו מבת שלש שנים ויום אחד (ראה ערך גוי), לפי שחששו שמא יטמעו בהם (רבינו תם בתוספות הרא"ש נדה לא ב; תוספות נדה לב א ד"ה רבי מאיר). והקילו שכשגזרו על יין של גוים (ראה ערכו), לא גזרו על יינם (ראה להלן. רבינו תם שם; תירוצו א בתוספות עירובין לו ב ד"ה דתנן; רמב"ן חולין יד א ד"ה וקסבר בשם יש אומרים). וכן לא גזרו עליהם לעשותם כזבים לכל דבריהם כגוים (ראה ערך גוי. רבינו תם שם).

ויש סוברים שגזרו אף על יינם (תוספות מנחות סו ב ד"ה רבי יוסי; ראה ראב"ד עבודה זרה לא א; תירוצו א ברמב"ן שם). וכן יש סוברים שגזרו עליהם להיות טמאים כזבים (ר"ש טהרות ח, ורע"ב שם).

גרי אמת לסוברים גרי אמת הם, הרי הם כישראל לכל דבר (ראה כישראל ירושלמי שקלים א ד), אלא שבכמה עניינים דיניהם בתורת עובדי עבירה וחשודים, וכן גזרו עליהם חכמים כמה גזירות (ראה בפרקים הבאים). וכן אמרו: דרכי כותים פעמים כגוים, פעמים

על עיירות מסוימות של כותים בארץ ישראל, שיש אומרים שפטורות מתרומות ומעשרות (ראה ערכו) או משביעית (ראה ערכו), ראה נספח לערך ארץ ישראל (ב"אוצר ארץ ישראל).

על ארצם לענין טומאת ארץ העמים (ראה ערכו) ראה להלן: בחשש טומאה.

על שאר הכתות הכופרות בתורה שבעל פה, ראה ערך צדוקים וערך קראים.

גרותם ויהדותם

תוקף גירותם נחלקן תנאים ואמוראים אם הכותים "גרי אריות" הם הראשונה - על שם האריות שהתגיירו מאימתם (ראה לעיל) - ואין גרותם גרות, או ש"גרי אמת" הם:

• לדעת רבי ישמעאל גרי אריות הם (קידושין עה ב), וכן דעת רבי יוסי ורבי שמעון (ראה מנחות סו ב, ותוספות ד"ה רבי יוסי), ורבי אליעזר בן יעקב (ראה גיטין ל א, ב, ורש"י ד"ה עניי), ורבי (ירושלמי שקלים א ד, ור"ש סירילאו שם, וכתובות ג א, ופני משה שם), וכן סובר רב אשי (חולין ג ב).

• ולדעת רבי עקיבא גרי אמת הם (קידושין שם), וכן דעת רבי אליעזר (ראה קידושין שם, ועו א), ורבן גמליאל (ראה גיטין י א, וחולין ה ב, ותוספות שם ד"ה רבן גמליאל), ורבי מאיר (נדה נו ב, ובבא קמא לח א, ורבי אליעזר (ראה קידושין עו א ועוד), ורבי שמעון בן אלעזר (ראה חולין ו א, ותוספות עבודה זרה כב א ד"ה תיפוק), ורבן שמעון בן גמליאל (ירושלמי שקלים א ד), וכן היא סתם משנה בכמה מקומות (ראה ברכות מה א, וכתובות כט א, ונדרים לא א, ועוד), וכמה אמוראים: רבי יוחנן (ראה חולין ה ב, ורמב"ן שם ד"ה ואיכא), ורבי אבהו (ראה חולין ו א, ורמב"ן בבא מציעא עא ב ד"ה אבל), ורבי אמי (ראה חולין שם), ורבי אסי ורבי זירא (ראה חולין שם ו ב), ורבי ורבי (ראה חולין ג א וב).

טעמי • בטעם הסוברים שגרי אריות הם, אף שלהלכה גרים המחלוקת שהתגיירו מחמת אימה, גרותם גרות (ראה ערך גרות), כתבו ראשונים, שהכותים לא התגיירו לגמרי (תוספות סוכה ח ב ד"ה סוכת, ובבא קמא לח ב ד"ה גרי; רמב"ן קידושין עה ב ד"ה דאמר, וריטב"א שם ד"ה סבר תירוצו ב), ומעולם לא השתקעה עבודה זרה מהם (רמב"ן וריטב"א שם). ואילו לדעת הסוברים שגרי אמת הם, התגיירו לגמרי (ראה תוספות בבא קמא שם; רמב"ן וריטב"א קידושין שם).

• ויש שכתבו שלדעת הסוברים שגרי אריות הם, כל המתגייר מחמת יראה אינו גר (ראה ערך גרות. ראה רש"י יבמות שם ד"ה גירי, וערוך לנר שם בדעתו; רמב"ן וריטב"א קידושין שם תירוצו א), ואילו לסוברים גרי אמת הם אף המתגייר מחמת יראה גרותו גרות (ערוך לנר שם).

גרי אריות לסוברים שגרי אריות הם, הרי הם גוים גמורים כגויים גמורים (ראה ירושלמי שקלים א ד; רש"י סנהדרין פה ב ד"ה גירי אריות; ריטב"א קידושין עה ב ד"ה סבר), שאינם חייבים במצוות (ראה סוכה ח ב; ראה רש"י גיטין מה ב ד"ה כותי), ולכל דבר, כגון:

• לענין ולד מולד מכותי הבא על בת ישראל (ראה ערך גוי: היחס. קידושין שם);

• המכהו או מקללו אינו לוקה (סנהדרין שם);

• שור תם (ראה ערכו) של כותי שנגח שור של ישראל משלם נזק שלם, ושור של ישראל שנגח שור של כותי פטור (ראה ערך הנ"ל. בבא קמא לח ב);

שקידש בת ישראל חוששים לקידושיו (בעל הלכות גדולות סוף קידושין, הובא בעיטור אות ק קידושין, ובטור אה"ע מד; שו"ע אה"ע שם י).

ומכל מקום יש מהם סוברים שגזרו עליהם לכל דבריהם (ראה פסקי ריא"ז ברכות ז ב ד, וגיטין א ב י, ובבא קמא ד ב ה, וחולין ו א), כגון שאינו מצטרף לזימון (ראה ערך זמון. ריא"ז ברכות שם, ובראשונים ברכות מז ב, ובטוש"ע או"ח קצט ב), ועדותו בגט פסולה (ריא"ז גיטין שם), ושור של ישראל שנגח שור של כותי פטור, ושור תם של כותי שנגח שור של ישראל משלם נזק שלם (ראה ערך גוי. ריא"ז בבא קמא שם).

ויש שנראה מדבריהם שאף לחומרא לא עשאו אלא כמומרים לעבודה זרה (ראה תשובות הרמב"ן ב; ראה סמ"ג עשה קסב ופ; ראה שו"ע יו"ד קנט ג), כגר שחזר לסורו, שהוא כגוי לכמה עניינים (ראה ערך גר: כשחזר לסורו וראה ערך מומר), כגון לשחיטה, וליין נסך, ולזימון (ריטב"א שם), אבל שור תם של כותי שנגח שור של ישראל אינו משלם אלא חצי נזק, והאונס והמפתה נערה כותית משלם קנס (רמב"ן שם). וכן יש שמכשירים עדות כותי בגט אף בזמן הזה (העיטור ח).

על דיניהם לאחר הגזירה ראה בפרקים הבאים, ובערכים המתאימים בכל ענין (ראה ערכים: אמן; ארץ ישראל: בטומאה וטהרה; זמון; יחוד).

בתורת פסולי קהל

איסור נישואין הכותים נמנו בין ה"ספקות" שאסורים לבא בקהל לישראל (ראה להלן על הספק. קידושין עד א, וכן בכתובות כט א) אף לסוברים שגרי אמת הם, ואף לפני שגזרו עליהם לעשותם כגוים (ראה לעיל: גרותם ויהדותם. ראה קידושין עה ב, ועו א).

כותי הבא על בת ישראל פסלה מן הכהונה (יבמות סח א, וקידושין עד ב), כדין הנבעלת לשאר פסולים (ראה ערך זונה וערך חלל; חללה), שאסורה להינשא לכהונה, ואם בת כהן היא, נפסלה אף מאכילת תרומה (רש"י יבמות וקידושין שם ד"ה פסולה), ואף לסוברים שגרי אמת הם (תוספות יבמות שם ב ד"ה עובד כוכבים (הא"י)).

לסוברים שגרי אריות הם, הרי דינם כגוים, שאסורים לישראל (ראה ערך חתנות), ואם התגיירו ראה להלן.

טעמי האיסור כמה טעמים נאמרו באיסור הכותים לבא בקהל (ראה קידושין עה ב, ועו א, ותלמיד רש"י ויד רמ"ה ורמב"ן וריטב"א שם פירוש ב):

- רבי עקיבא אומר, מפני ספק ממזרות (ראה ערך ממזר. כותים ב; ראה קידושין שם), שהיו פוטרים את הנשואות מן החליצה (ראה ערכו. קידושין שם, ורש"י ד"ה ופוטריה), ונישאו לשוק בלא חליצה ובניהם ממזרים (תלמיד רש"י), ורבי עקיבא לשיטתו שהולד מחייבי לאוין ממזר הוא (ראה ערך יבמה לשוק: האיסור וגדרו, וראה ערך חיבי לאוין וערך ממזר. קידושין עו א).

- ויש אומרים, לפי שאין בקיאים בתורת קידושין וגרושין (קידושין שם), ושמה התקדשה אשה ואמרו שאינם קידושין, והלכה ונישאה (רש"י שם ד"ה לפי), או שהתקדשה בכסף או בשטר, והתירוה הכותים בלא גט, שאין הם מודים בקידושי כסף ושטר, שאינם מפורשים בתורה (ראה רש"י יבמות לז א ד"ה וכותי).

- רב נחמן אמר בשם רבה בר אבוה, לפי שהתערבו בכותים ממזר מנישואי אחות (ראה ערכו), וממזר מנישואי אשת אח (ראה ערכו. קידושין שם).

כישאראל, ורובן כישאראל (כותים א). וכיוצא בזה יש שפירשו פסולם לבא בקהל (ראה להלן: בתורת פסולי קהל), שהוא משום שנתערבו בהם עבד ושפחה (רבי קידושין עו א).

להלכה פסקו ראשונים שגרי אמת הם (ראה בעל הלכות גדולות סוף קידושין; ראה רי"ף ברכות מז ב, ורא"ש שם ז כ; ראה רמב"ם עבדים ו ו, ופרי מגדים יו"ד ב ש"ד כד בדעתו; ראה טוש"ע או"ח קצט ב, ואה"ע מד י, ובאור הגר"א שם ס"ק יט, ושו"ע יו"ד רסז מז, ועוד).

אף על פי שלהלכה גרי אמת הם, גזרו עליהם שיהא גזירות רבי מאיר ורוב גמליאל דינם כגוים:

- רבי מאיר גזר לאסור יינם כיון של גוים (ראה ערכו. חולין ו א), לפי שמצאו להם דמות יונה בראש הר גריזים שהיו עובדים אותה, ונעשו מומרים לעבודה זרה, ורבי מאיר לשיטתו שחושש למיעוט (ראה ערך רוב), וגזר על הרוב משום המיעוט (חולין שם, ורש"י ד"ה מצאו).

- רבן גמליאל ובית דינו אסרו שחיטת כותי כשחיטת גוי (ראה ערך גוי. חולין ה ב), לפי שסברו כרבי מאיר (חולין ו א).

עשאו כגוים גזירותיהם לא התקבלו (חולין שם), לפי שלא רצו העם גמורים לפרוש מהם, אבל בימי האמוראים לא היו הכותים שומרי תורה, ועשאו לגוים גמורים, לאסור את שחיטתם ואת יינם (ראה חולין שם ו א, ורש"י ד"ה וקבלו), ואף לענין בטול רשות (ראה ערכו) בשבת (חולין שם), שישאראל ששכח לערב ערובי-חצרות (ראה ערכו), צריך לשכור מכותי הדר במבוי את ביתו, כדין גוי (רש"י שם ד"ה לבטל), שגזרו עליהם אפילו באיסורים מדרבנן, ולא משום חשד, אלא שמא ילמדו ממעשיהם (ראה רמב"ן שם ד"ה והא).

וכן אסר רבי אבהו "חלוט" של כותים - בצק שחולטים אותו במים רותחים - כדין בשולי גוים (ראה ערכו), ואמר: הלואי היינו יכולים לאסור גם מימיהם (ירושלמי ופני משה עבודה זרה ה ד).

וכן להלכה, הכותים בזמן הזה כגוים גמורים, בין לענין שחיטה (רי"ף גיטין י א, ורא"ש שם א ט; רמב"ם אבות הטומאות ב י; טוש"ע יו"ד ב ח), ובין לענין יין נסך (רי"ף ורא"ש שם; ש"ך יו"ד קנט סק"ה), ובין לביטול רשות (ראה לעיל. רי"ף ורא"ש שם; טוש"ע או"ח שפה ב).

גדר הגזירה בגדר גזירה זו נחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שגזרו לעשותם כגוים גמורים (רמב"ם עבדים ו ו; מאירי גיטין י א; רע"ב ברכות ז א), בין לחומרא ובין לקולא (ראה רמב"ם הנ"ל, ובית יוסף ובי"ח אה"ע ד בדעתו; ש"ך יו"ד קנט סק"ה), ואין חייבים במצוות (ראה מאירי נדרים לא א; קרן אורה נדרים שם לדעת הרמב"ם), שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה אפילו ב"קום ועשה", לצורך "מיגדר מילתא" (גדר וסייג) (ראה ערך יש כח וכו' מחלוקת ראשונים. חכמת בצלאל נדה נו ב; משנת ר' נתן ברכות ז); ויש שכתבו שיש לכלל ישראל כח להוציא את המורדים מכלל האומה (הגהות חתם סופר לשו"ע או"ח לט); ויש שכתבו שמכיון שמצאו להם דמות יונה שהיו עובדים אותה התברר למפרע שמעולם לא היתה גרותם גרות (שו"ת מהר"ם שיק יו"ד תה על פי לשון הרמב"ם).

- ורבים סוברים שלא עשאו כגוים אלא להחמיר (בית יוסף ובי"ח אה"ע ד, בדעת הטור שם; תפארת למשה ובית הלל ושער דעה יו"ד קנט, וחוות דעת שם סק"ד; שאילת יעביץ א ל, ועוד), ועדיין חייבים בכל המצוות (ראה ריטב"א הלכות ברכות ה כ; ראה שו"ע יו"ד קנט ג), וכותי

ויש שכתבו שלא נאסרו אלא הכותים שבזמן התלמוד, שמקצתם כשרים לעדות היו, והיה מקום לחוש שמא קידשו בעדים כשרים וגירשו בגט פסול, ואם נישאת לאחר הולד ממזר (ראה לעיל), אבל בזמננו, שאינם נוהגים כלל בדרכי ישראל, אין לחוש לקידושיהם, ואין בהם ספק ממזרות, ואם חזרו לדרכי ישראל מותרים לבא בקהל (פסקי הלכות יד דוד בהשטטות סוף חלק א. וראה ערך קראים).

בתורת מומרים ורשעים

קודם שגזרו לסוברים גרי אמת הם, לפני שגזרו לעשותם כגוים לעשותם כגוים (ראה לעיל: גרותם ויהדותם), דנו עליהם אם היה דינם כישראל מומר (ראה ערכו) או אפיקורוס (ראה ערכו), מכיון שלא האמינו בתורה שבעל פה (ראה לעיל).

וכן דנום כדין ישראל רשע (ראה ערכו. ראה להלן), שמחמת כפירתם בתורה שבעל פה היו עוברים כמה איסורים (ראה להלן: בתורת חשודים, ובפרקים הבאים).

בקללתם ישראל המקלל כותי אינו לוקה משום וְנָשִׂא בְעַמָּהּ לֹא וְהָכֵאתָ (שמות כב כז. סנהדרין פה ב; מכות ח ב), אף קודם שעשאו כגוים (מאירי מכות שם), שאין לאו זה נוהג אלא במי ש"עושה מעשה עמך" (ראה ערך רשע. מכות שם), ואף שגרים גמורים היו, אחר כך הרשיעו (רש"י סנהדרין שם ד"ה גיר).

המכה כותי הכאה שאין בה שוה פרוטה - שאילו ישראל היה, מכיון שאין כאן תשלומי ממון, היה לוקה (ראה ערך חובל: עונשו) - נחלקו תנאים, יש פוטרים, ויש מחייבים (סנהדרין שם; מכות שם וט א).

בגלות להורגם ההורג כותי בשוגג - גולה (מכות ח ב; כותים שם), ובמזיד - נהרג (כותים שם), שהכותי בכלל "רעהו" האמור לענין רציחה (שו"ת רדב"ז ה אלף תפד). ואף על פי שאפיקורוס (ראה ערכו) הכופר בתורה שבעל פה הוא בכלל מורידין ולא מעלין (ראה ערכו), אין דינם כאפיקורסים לענין זה, לפי שמעשה אבותיהם בידיהם, והרי הם כתינוק שנשבה לבין הגוים, שהוא אנוס (חזון איש יו"ד ב ס"ק יח).

בדין עדים וכן במקום שנאמר "אחיו" אף הכותי בכלל, כגון זוממים בעדים שהעידו על הכותי שהתחייב מלקות, והוזמו, שלוקים (ראה ערך עדים זוממים. מכות שם).

על דינם לאחר שעשאו כגוים ראה לעיל.

כשרותם לעדות בכמה עניינים נחלקו אם היה דין הכותים כדין מומרים ורשעים:

- כתבו ראשונים שמן התורה היו הכותים כשרים לעדות (ראה רש"י גיטין ט ב ד"ה פסולא; תוספות שם י ב ד"ה אי לאו), שהרי גרי אמת הם, ואותה ששינו: כל גט שיש עליו עד כותי - פסול, חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים (שם י א), אינו אלא מדרבנן (תוספות שם). ואף על פי שהיו עוברים על גופי תורה, הואיל ומעשה אבותיהם בידיהם, הרי הם כתינוק שנשבה בין הגוים, שאינו חשוב כמזיד, ואינם נפסלים לעדות (אבן האזל עבדים ו; ראה חזון איש יו"ד ב ס"ק יח. וראה ערך רשע). ומטעם זה היתה שחיטתם כשרה קודם שגזרו עליה, לסוברים שהכופר בתורה שבעל פה שחיטתו נבלה (ראה ערך מומר וערך שחיטה. חזון איש שם).
- ויש סוברים שפסולים היו לעדות מן התורה (מהריק"ש בשו"ת אחלי יעקב שם ולג (הב'); ישועות יעקב אה"ע קל ס"ק יא), ולא הכשירום

• רבא אמר, משום שהתערבו בהם עבד ושפחה (קידושין שם. ראה ערך קדש; קדשה וערך עבד כנעני וערך שפחה כנענית).

• בירושלמי יש שאמרו, משום גוי ועבד הבא על בת ישראל, שהולד ממזר, לסוברים כן (ראה ערך ממזר. ירושלמי כתובות ג א), שהתערבו בכותים גוים ועבדים (קרבן העדה שם).

• ויש שכתבו שהוא קנס וגזירה שגזרו חכמים על הכותים (ראה בעל המאור קידושין שם בדעת אב"י שם עה א).

איסורם אף לרבי ישמעאל, הסובר שגרי אריות הם, יש אומרים אם התגיירו - שאסורים אף אם התגיירו (רמב"ן במלחמות קידושין שם) - משום ספק ממזרות, שנשאו להם מבנות ישראל, וגוי הבא על בת ישראל הולד ממזר (ראה ערך הנ"ל), ונמצאו בניהם ממזרים (ירושלמי גיטין א ד, ורידב"ז ופני משה שם, וראה רש"י קידושין עה ב ד"ה ורבי ישמעאל).

ולסוברים שהולד מגוי הבא על בת ישראל - כשר (ראה ערך הנ"ל), הטעם לפי שנטמעו בכותים כהנים פסולים (קידושין שם; ירושלמי שם), והיינו ממזרים (תלמיד רש"י ותוספות רי"ד ושיטה לא נודע למי שם); ויש מפרשים שהם פסולי כהונה (ראה ערכו. יד רמ"ה קידושין שם; ראה ריטב"א שם), ולדעתם לטעם זה לא נאסרו הכותים אלא לכהונה (יד רמ"ה שם).

נישואי כותי כותי הבא לישא כותית, נחלקו תנאים:

לרבי אליעזר כל פסולי קהל (ראה ערכו), אף הספקות, אסורים זה בזה (קידושין עד א), וכן היה רבי אלעזר אומר: כותי לא ישא את הכותית (קידושין עה א), שמא אחד מהם כשר והשני פסול (רש"י שם עד א ד"ה אסור); ויש מתירים (תנא קמא שם עד א).

ואף אם איסורם משום ספק ממזרות (ראה לעיל), והרי להלכה גר מותר בממזרת (ראה ערך גר: בחתנות), ישראלים כשרים נטמעו בהם, ויש לחוש שמא אחד מהם ישראל כשר, והשני ממזר (תוספות רבינו פרץ ותוספות הרא"ש שם עו א ד"ה ממזר; ראה ריטב"א שם עה ב ד"ה אבל בפירוש ב).

להלכה להלכה הכותים פסולים לבא בקהל (פסקי ריא"ז קידושין ד ב ו), ופוסלים בביאתם את האשה מן הכהונה ומן התרומה (רי"ף יבמות סח א, ורא"ש שם ז ה; ריא"ז שם), ואסור לקבל גר מן הכותים (בעל הלכות גדולות סוף נחלות). ודינם כשאר ספקות פסולי קהל, שאסורים זה בזה (ראה ערך פסולי קהל וערך אסופי. ראה רי"ף קידושין עה א, ורא"ש שם ד יג; טור אה"ע ד, ולבוש שם), ואין להם תקנה אלא להינשא לגרים (טור ולבוש שם).

יש שכתבו שהלכה כהטעם שאינם בקיאים בתורת גיטין וקידושין (ראה לעיל. שו"ת המב"ט א לו); ויש שהביאו להלכה את הטעמים שהתערבו בהם ממזר מאחותו, או עבד ושפחה (בעל הלכות גדולות שם).

התגיירו לאחר אף לאחר שעשאו כגוים גמורים (ראה לעיל: גרותם שעשאו כגוים ויהדותם), אם באו להתגייר אסורים לבא בקהל (רבינו חננאל, הובא בר"י אלמנדי קידושין עד א; בית יוסף ובי"ח אה"ע ד בדעת הטור), שלא עשאו כגוים אלא להחמיר, ולא להקל ולהכשיר פסולם (בית יוסף ובי"ח שם).

ויש שכתבו שעשאו כגוים גמורים אף להקל (ראה בית יוסף שם לדעת הרמב"ם), ומותרים לבא בקהל אם התגיירו (עצי ארזים אה"ע שם ס"ק סו).

לאחר שגזרו עליהם לעשותם כגוים (ראה חגי יהודה שם). ראה לעיל: גרותם ויהדותם, וכן כתבו ראשונים שמותר להלוותם ברבית (ראה ריטב"א הלכות ברכות ה כ; כפתור ופרח ה; שו"ע יו"ד קנט ג), אבל ללוות מהם ברבית אסור, שאף ממומר אסור ללוות ברבית, לדעתם (ראה ערך מומר וערך רבית. ראה ריטב"א שם; ראה שו"ע שם).

• ויש סוברים שמותר אף ללוות מהם ברבית, שלדעתם עשאו כגוים גמורים אף לקולא (ראה לעיל: גרותם ויהדותם. שו"ע יו"ד שם סק"ה. וראה כותים א').

גולתם וגניבת גזל ממונם, אף לאחר שעשאו כגוים, נראה מדברי דעתם ראשונים שאסור (ראה תשובות הרמב"ן ב), כמומר לעבודה זרה שגזלו אסור, לדעתם (רמב"ן שם, וראה ערך מומר), ולא התירו אלא להלוותם ברבית, וכן לא חייבה התורה להשיב אבדה למומר, לדעתם (ראה ערך הנ"ל. רמב"ן שם). אבל מברייטא במסכת כותים נראה שאף גזלם הותר (ראה כותים ב), שקנסום להרחיקם מישראל (חק משה שם).

גנבת דעת (ראה ערכו) שלהם אסורה, ולכן אין מוכרים להם סנדל של נבלה (כותים א) - סנדל מעור של נבלה (ראה חולין צד א) - בחזקת שחוטה (חגי יהודה שם); ואין מוכרים להם "כוס כוס" - בהמה מסוכנת (ראה ערכו) שנשחטה (ראה חולין לו ב) - ולא שליל - בשר בן פקועה (ראה ערכו) שלא נשחט (חגי יהודה שם) - ואף על פי שישראל אוכלים אותם (ראה ערך טרפה ב), וערך מסוכנת וערך בן פקועה), מפני שהכותים סוברים שאסור לאוכלם, והרי זו גניבת דעת (כותים שם, ומצרף שם)¹⁰.

בתורת חשודים

כמה מצוות ואיסורים הכותים חשודים עליהם שלא לקיימם, ואינם נאמנים להעיד עליהם, ואין סומכים עליהם מן הסתם שעשאו כדינם, וחוששים להם באותם עניינים שלא להכשילם (ראה ערך חשוד).

וכמה אופנים בדבר:

א) מצוות ואיסורים שלא החזיקו בהם הכותים, ואינם מודים בהם; ב) מצוות ואיסורים שהחזיקו בהם, אבל אינם חוששים להכשיל אחרים בהם, לפי שאינם מודים באיסור לפני עור (ראה ערכו), ראה להלן: בחדש להכשלת אחרים;

ג) מצוות ואיסורים שמודים הכותים בהם, אבל יש לחשוש שרפויים הם בידם, או שאינם בקיאים בהלכותיהם, ראה להלן: בדקדוקי מצוות.

ד) מצוות ואיסורים שאמנם מקיימים הם אותם, אבל יש לחשוש שמא כוונתם בהם אינה כראוי, ראה להלן: בכוונת המצוות.

לאחר שעשאו לסוברים שהכותים גרי אריות הם, הרי הם כגוים כגוים שפסולים לעדות (ראה ערך גוי: בעדות ונאמנות), ואינם נאמנים באיסורים ובמצוות (ראה ערך הנ"ל. ראה תוספות עירובין סא ב ד"ה אמר; ראה ריטב"א חולין ד א ד"ה אלא). אבל לסוברים שגרי אמת הם, נאמנים היו באותם דברים שלא היו חשודים עליהם (ראה להלן).

ומכל מקום, לאחר שעשאו כגוים, נפסלו לעדות (ראה לעיל: עדותם בגט), ונעשו חשודים לכל התורה (ראה רמב"ן ורשב"א ור"ן

אלא בחתימת הגט, שהיא מדרבנן (ראה ערך גרושין: עדי מסירה), ומשום עיגון הקילו (מהריק"ש שם); ויש שכתבו שלא הכשירו אלא בכותי חבר, שאינו כופר בדברי חכמים (חוות דעת יו"ד קנט סק"ד).

לאחר שגזרו לעשותם כגוים, פסולים לחתום כעד אף בגיטי נשים ובשחרורי עבדים (רי"ף גיטין י א, ורא"ש שם א ט; ראה רמב"ם עבדים ו, ופירוש המשניות גיטין שם; ראה טור אה"ע קל, ויו"ד רסז, ובית יוסף שם ושם בדעתו; ראה שו"ע יו"ד שם מז), ואפילו היה כותי חבר (ראה רמב"ם שם; ראה שו"ע שם). לסוברים שעשאו כגוים גמורים אף להקל (ראה לעיל: גרותם ויהדותם), פסול הגט לגמרי (שו"ע יו"ד קנט סק"ה); לסוברים שלא עשאו כגוים אלא להחמיר עליהם (ראה לעיל שם), אין הגט פסול אלא מדרבנן (חוות דעת שם), ואם קידשה אחר צריכה גט מהשני (בית הלל יו"ד שם).

אינו בקשירה ספר תורה (ראה ערכו) תפלין (ראה ערכו) ומזוזה (ראה אינו בכתיבה ערכו), שפסולים אם נכתבו על ידי מומר (ראה ערך כתיבת סת"ם), כתבם כותי - פסולים (גיטין מה ב, ומנחות מב ב; שו"ע או"ח לט א בתפלין, ויו"ד רפא ג בספר תורה), שכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה (גיטין שם. וראה ערך כתיבת סת"ם). ואף לסוברים גרי אמת הם (ראה תוספות ר' אלחנן עבודה זרה כז א), מפני שאינם מודים במצות קשירת תפלין, שהיא מדרש חכמים (ראה פסקי ריא"ז גיטין שם).

ויש שפירשו שהדברים אמורים לסוברים גרי אריות הם (רש"י גיטין שם ד"ה כותי, וראה חזון איש יו"ד ב סק"כ).

על פסול כותי בכתיבת סת"ם משום שאינו מכוין לשמה ראה להלן: בכוונת המצוות.

צירוף לזימון מזמנים על הכותי (ברכות מה א), ואף על פי שאין ולדבר שבקדושה מזמנים על עם הארץ (ראה ערכו), לסוברים כן (ראה ערך זמון), הדברים אמורים דוקא בכותי חבר (ראה ערכו). אביי שם מז ב; ויש אומרים שלא אמרו שאין מזמנים אלא על עם הארץ שאינו מעשר את פירותיו כראוי (ראה ערך הנ"ל שם וערך עם הארץ), ואילו הכותים מעשרים (ראה להלן. רבא ברכות שם).

• יש מהראשונים שנראה מדבריהם שכיון שאינם מאמינים בתורה שבעל פה, אינם מצטרפים לא למנין לדבר שבקדושה (ראה ערכו), ולא לזמון בשלשה, שכל שאינו מאמין בחיובי קדושה וזימון ובמנין עשרה ושלשה אינו מצטרף להם (ראה תשובות הרמב"ם (בלאו) רסה בקראים), ולא אמרו שמצטרף לזימון אלא כותי חבר המאמין בדברי חכמים ובתורה שבעל פה (פתח הדבר או"ח קצט ג, בדעתו).

• ומהאחרונים יש שכתבו שאף מי שאינו מאמין בתורה שבעל פה מצטרף לזימון (שו"ע הרב או"ח שם ב).

על דינם לאחר שעשאו כגוים, ראה לעיל.

• הכותים שבקיסרין מותר להלוותם ברבית (ראה ערכו. ברבית ירושלמי עבודה זרה ה ד), מפני שקלקלו מעשיהם (רמב"ן בבא מציעא עא ב ד"ה אבל; בית יוסף יו"ד קנט), ונעשה דינם כישראל מומר (ראה ערכו) לעבודה זרה, שמותר להלוותם ברבית, לסוברים כן (ראה ערך מומר וערך רבית, וערך אח ב). ראשונים הנ"ל; תוספות עבודה זרה שם ד"ה אני).

• במסכת כותים אמרו שמותר להלוות לכותים ברבית (כותים א), ולא לאלו שבקיסרין בלבד (ראה חגי יהודה שם), והדברים אמורים

משם על השו"ע. 10. וראה שאר מפרשי מסכת כותים שפירשו באופן אחר.

9. וראה משנה למלך מלוה ולוה ה ב, ובאור הגר"א יו"ד שם סק"ב, שתמהו

הלכות כותים עקורות הן, שאינן למדות זו מזו (מועד קטן יב א), ואין אומרים שכשם שהחזיקו בדבר זה כך החזיקו באחר (רש"י שם ד"ה ואין). על מצוה שאין ידוע אם החזיקו בה הכותים, ראה להלן: בדקדוקי מצוות.

בדינים מסוימים פעמים שהכותים נאמנים גם בדינים דרבנן, כגון: • בציון קברות (ראה ערכו. נדה נו ב; כותים א), הואיל והוזכר במקרא (ראה יחזקאל לט טו), זהירים הם בו (שם נו א).

• כתמים (ראה ערכו) הבאים מבין הכותים, לדעת רבי מאיר טמאים הם, שנחשדו הכותים על כתמיהם, אבל לדעת חכמים טהורים הם, שלא נחשדו על כתמיהם הטמאים, ומצניעים הם אותם (שם נו ב), ואף שטומאת כתמים מדרבנן (ראה ערך כתמים), סבורים הם שהיא מן התורה (רמב"ם שם נו א ד"ה וענין בתירוצו א; רשב"א שם נו ב ד"ה וחכמים תירוצו א).

אם חשודים להעיד עדות שקר, ראה להלן: בדקדוקי מצוות.

לכנות מהם אין קונים מהם דברים שהם חשודים עליהם, כגון יין כשיש לחשוש שנגע בו גוי (ראה להלן), ומאכלים שדרכם לתת בהם יין וחומץ (ירושלמי עבודה זרה ה ד; כותים ב), וכן קנקנים שכבר נתנו בהם יין אסורים (ראה ערך כלי היין. כותים שם).

אבל פעמים שסומכים עליהם שהקפידו על מגע גוי: בראשונה היו אומרים, יין של עין כושי - מקום של כותים (רש"י) - אסור, מפני בירת סריקא, שהיא עיר של גוים הסמוכה לעין כושי, כיון שאין הכותים מקפידים על מגע גוי (עבודה זרה לא א ורש"י, וכעין זה כותים ב). חזרו לומר חביות פתוחות אסורות - בכל מקום (כותים שם) - וסתומות מותרות, שהכותים מקפידים על מגע גוי בסתומות, שמא לא יקנו ישראל מהם (עבודה זרה שם, ורש"י שם ב ד"ה בעיר; ראה כותים שם). ואף בסתומות לא התירו אלא בשעת הגיתות, שהכל הולכים ובאים בדרכים, והכותים מתייראים שמא יראום כשהם מניחים לגוים לגעת (עבודה זרה שם ב).

רבי מאיר אומר שכל יינם מותר, חוץ מן החבית הפתוחה בשווקים (כותים שם), שלדעתו מקפידים הם גם בפתוחות, אלא שבשווקים אפשר שנגע גוי בלי ידיעתם (חגי יהודה שם). על הגזירה שגזר רבי מאיר אחר כך לאסור את יינם של הכותים עצמם ראה לעיל: גרותם ויהדותם.

הכשלתם איסורים שהכותים חשודים לעבור עליהם, ישראל מזהירים שלא להכשילם בהם משום הלאו של לפני עור (ראה ערכו):

• לא ישכיר אדם שדהו לכותי, מפני שעושה בה מלאכה בחול המועד (ראה ערכו. עבודה זרה כא ב וכב א ורש"י, וראה שם טעם נוסף). ואפילו כשאומר לו שלא לעשות בה מלאכה בחול המועד, אינו מציית לו (עבודה זרה שם).

• אין מקנים לכותים במחור לקרקע (ראה תוספתא עבודה זרה ב ב; כותים א), בארץ ישראל, לפי שחשודים לחזור ולמכור לגוים, ונמצאו עוברים בלא תחנם (ראה ערכו. חק משה שם פירוש א). ואין משכירים להם בתים שדות וכרמים בארץ ישראל (רבי מאיר בתוספתא שם א), ואין נותנים להם בארסות (ראה ערכו) ובקבלנות (ראה ערכו. תוספתא שם). ויש מצדדים שהטעם משום שקנסו את הכותים עצמם

חולין ו א), ואינם נאמנים בכל האיסורים (ראה פירוש המשניות ומאירי נדה נו ב; ראה רמב"ם ורשב"א ור"ן שם); ויש שכתבו שאינם נאמנים אף להחמיר, לסוברים כן בגוי (ראה ערך גוי. ר"ש סיריליאנו לירושלמי דמאי ו ח). ואין סומכים עליהם אף במצוות שעשו לצורך עצמם (ראה ריטב"א שם, וראה ירושלמי פסחים א א; ראה בית יוסף יו"ד רא).

לסוברים שגרי אמת הם, קודם שעשאו כגוים, נחשבו הכותים כחשודים לכמה עניינים, כדלהלן.

דבר שחשודים זה הכלל: דבר שחשודים בו הכותים, אינם נאמנים בו עליו (נדה נו ב; כותים א):

• אינם נאמנים על טומאת סככות ופרעות (ראה ערכו), ועל טומאת בית הפרס (ראה ערכו. נדה שם; כותים שם), ולא על ארץ העמים (ראה ערכו. כותים שם), שהן טומאות שחששו חכמים לספק טומאה, ואין הכותים מודים בהן (רש"י שם ד"ה סככות);

• אינם נאמנים לומר עד כאן תחום שבת, לפי שתחומין מדרבנן, ואין הכותים מודים בהם (נדה נו א, ורש"י ד"ה לאתווי. וראה ערך תחומין);

• אינם נאמנים לומר על יין שלא נגע בו גוי (נדה שם ומאירי שם. ראה ערך יין נסך), לפי שאינם מקפידים על מגע גוי ביין (רש"י שם ד"ה ויין).

יש שכתבו שאין זה אלא חשש דרבנן, שחששו משום מיעוט המצוי של חשודים (פני יהושע גיטין כה ב, ראה ערך רוב); ויש שכתבו שמן התורה אינם נאמנים, שהרי אינם מאמינים בדברים אלה (חמדת שלמה גיטין י א. וראה ערך חשוד אם אינו נאמן מהתורה או מדרבנן).

דברים שאין דברים שאין הכותים חשודים בהם, נאמנים הם עליהם חשודים בהם (ראה נדה שם, ולהלן). ואפילו נחשדו על חלק מהאיסור, נאמנים לגבי החלק שאינם חשודים עליו (חזון איש יו"ד קיט סק"ד).

ואף שחשודים על איסורים חמורים (ראה להלן), וחשוד לדבר חמור נעשה חשוד לדבר קל (ראה ערך חשוד: חשוד מדבר לדבר), דבר שלא החזיקו בו הרי הוא קל בעיניהם, ואין זה מחמור לקל (חזון איש שם מב סק"א). ואף לסוברים שהחשוד לדבר אחד נעשה חשוד לכל התורה (ראה ערך חשוד), כיון ששוגגים הם וטועים, לא נעשו חשודים לכל התורה (חזון איש שם סק"ד).

דבר שכתוב דבר שכתוב בתורה זהירים בו הכותים (ברכות מז ב), ונאמנים עליו (ראה להלן). וראה להלן: בחשד להכשלת אחרים):

• נאמנים לומר על מקום: קברנו שם את הנפלים, או: לא קברנו (נדה נו ב; כותים א), שהרי טומאת-מת (ראה ערכו) דאורייתא היא (רש"י שם נו א ד"ה נאמנים);

• נאמנים על בכור בהמה טהורה (ראה ערכו), לומר על הבהמה אם ביכרה (נדה שם; כותים שם);

• נאמנים על נטע רבעי (ראה ערכו) ועל הערלה (ראה ערכו. כותים שם).

ויש דינים דאורייתא שנחשדו עליהם, כגון:

• על שיעור ארבעים סאה של מקוה (ראה ערכו), שהם אומרים שהמקוה מטהר בכל שהוא (ירושלמי עבודה זרה ה ד).

• חמצם אסור אחר הפסח משום חמץ שעבר עליו הפסח (ראה ערכו), אם לא עשו את פסחם עם ישראל, שאין הם מודים בקביעות המועדים של ישראל (תוספתא פסחים ב א; כותים ב), ואינם נאמנים מטעם זה על בדיקת חמץ (ראה ערכו. ירושלמי פסחים א א).

וכתבו אחרונים, שאף שעד אחד, במקום שאינו נאמן, אינו נאמן אפילו כשעושה בעצמו על פי דבריו (ראה ערך עד אחד נאמן באיסורים), כותי נאמן, לפי שעד כשר הוא, ונאמן במקום שאינו חשוד, וכל שעושה על פי דברי עצמו הרי אינו חשוד (שו"ת חתם סופר יו"ד קמז).

למכור להם
דבר העלול
למכשול
אין מוכרים לכותים נבלות וטרפות שקצים ורמשים (כותים א), שמא יחזרו וימכרום לישראל בחזקת דברים המותרים (חגי יהודה שם פירוש א ומטהר שם).

ואין מוכרים להם כלי זין (עבודה זרה טו ב; כותים שם), ולא כל דבר שיש בו נזק לרבים (כותים שם), שמא ימכרום לגוים החשודים על שפיכות דמים (ראה ערך גוי. ראה עבודה זרה שם), שהרי אין הכותים מקפידים על לפני עור (חסדי דוד שם).

חשודים למכור
פירות הכותים טבל (ראה ערכו) הם, ולא דמאי (ראה טבל. ראה דמאי ה ט, ושם ז ד, ור"ש ורא"ש שם ושם; ראה כלים יז ה ופירוש המשניות ור"ש ורא"ש שם; ראה נדרים נח ב והמפרש ד"ה ומעשר; כותים א. וראה ערך דמאי חילוקים בין ודאי לדמאי). ואותה שאמרו שהכותים זהירים בתרומות ובמעשרות, לפי שכתובים בתורה (ברכות מז ב), הדברים אמורים בפירות שאוכלים בעצמם, אבל לא ממה שהיו מוכרים לאחרים (ראה ערכו). תוספות עירובין לו א, וסוכה כג ב, וגיטין כה א ד"ה שני; ר"ש ורא"ש דמאי שם ה, וכלים שם, ועוד), אלא שמכל מקום דמאי הם, כפירותיו של עם הארץ (תוספתא דמאי ה כה, ומנחת בכורים שם).

שינויים בדן
טבל הם: כיפת הישוב, וכיפת אנטיפטריס, ושוק של פטרוס - מקומות שישבו בהם כותים (חזון יחזקאל) - בראשונה היו דמאי, מפני שחזקתן שלקחום מישראל שבהר המלך, שפירותיהם דמאי (רבי יהודה בתוספתא דמאי א ט, וחזון יחזקאל שם), ועכשיו אמרו רבותינו: כל עיירות הכותים שעל יד הדרך התבואה והקטניות שלהן דמאי, מפני שהן של ישראל, ושאר כל פירותיהן ודאי (תוספתא שם).

במקום אחר אמרו ששלוש גזירות היו: מעשה שנכנסו רבותינו לעיירות של כותים שעל יד הדרך, והביאו לפניהם ירק, וקפץ רבי עקיבא ועישרו ודאי, ואמר לו רבן גמליאל שאין הדין כן, שאינו אלא דמאי. וכשבא רבן גמליאל ביניהם, עשה תבואה וקטנית שלהם דמאי, ושאר כל פירותיהם ודאי. וכשחזר רבן גמליאל ביניהם, וראה שנתקלקלו, עשה כל פירותיהם ודאי (תוספתא שם ה כו).

לעשר משל
כותי על של
כותי אחר
נחלקו תנאים אם מעשרים מפירות של כותי על פירות של כותי אחר:
• יש אומרים שמעשרים (תנא קמא דמאי ה ט).

• רבי אליעזר אוסר (דמאי שם), לפי שמקצתם זהירים בתרומות ומעשרות, ושמא יפריש מן החיוב על הפטור (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בפטור וחיוב. פירוש המשניות שם), כשם שבדמאי אין מעשרים מזה על זה (ראה ערך דמאי: מדמאי על דמאי. ירושלמי דמאי ה ח). ויש מפרשים טעמו, לפי שאפשר שאחד מהם עישר כדי לאכול, ונמלך למכור (ר"ש ורא"ש דמאי שם).

על מתנות עניים
בשעת הקציר
פעמים שנאמנים על המעשרות: עניי כותים כעניי ישראל (תוספתא פאה ד א), שנאמנים על הלקט ועל השכחה ועל הפאה (ראה ערכיהם) בשעתם, ועל מעשר עני (ראה ערכו) בשנתו (כותים א), לומר על פירות שבידם שהם של מתנות עניים, ופטורים מן המעשר (ראה ערך תרומות ומעשרות וערך מתנות

שלא לתת להם חניה בקרקע בארץ ישראל (יד ישראל כותים שם פירוש ב; חק משה שם פירוש ב; חזון יחזקאל לתוספתא שם: אולי).

• אין מוכרים לכותי ואין לוקחים ממנו פירות שביעית (ראה ערכו. תוספתא שביעית ו יב), כדין ישראל החשוד על השביעית (ראה ערך חשוד וערך פירות שביעית. מנחת ביכורים שם).

• אין מוכרים להם בהמה גסה (ראה ערכו). כותים א; ראה עבודה זרה טו ב, ורש"י ד"ה אלמא, שמא ימכרוה לגוי, שאסרו חכמים למכור לו בהמה גסה (ראה ערך בהמה גסה: איסור מכירתה לגוי. ראה רש"י שם). ואף בהמה דקה (ראה ערכו), שמותר למכרה לגוים, אלא שיש מקומות שנהגו שלא למכרה להם (ראה ערך בהמה דקה: מכירתה לגוי), במקום שנהגו שלא למכרה אף לכותים, אין מוכרים (עבודה זרה שם), שמא ימכרוה לגוי (רבינו חננאל שם).

דברים שנהגו
דברים המותרים שנהגו בהם הכותים איסור, אין בהם איסור מתירים אותם בפניהם (פסחים נ ב ונא א), כדרך שאין מתירים אותם בפני עמי הארץ (ראה ערך מנהג. ראה פסחים שם), לפי שיבואו להקל ולזלזל יותר (רש"י שם ד"ה דסרכי).

דברים שישראל אוכלים אותם, והכותים נוהגים בהם איסור, כגון בשר בן פקועה (ראה ערכו), ובשר מסוכנת (ראה ערכו) שנשחטה (ראה לעיל: גניבת דעתם), אין לוקחים אותם מן הכותים, שנאמר כי עם קדוש אתה ליי אלהיך (דברים יד כא), כשאתה קדוש, לא תעשה עם אחר קדוש למעלה ממך (כותים א).

בחשד להכשלת אחרים

אין מודים
באיסור לפני
עיוור
אף דברים שלא היו הכותים חשודים לעבור עליהם בעצמם, חשודים היו להכשיל בהם אחרים (ראה להלן; פסקי ריא"ז חולין ד א), שאין הם מודים באיסור לפני עור (ראה ערכו. נדה נו א), שמפרשים אותו כמשמעו, שלא יתן אבן בדרכו של עור להפילו (רש"י חולין ג א ד"ה ואפילו), ולכן אינם נאמנים באיסורים, אלא כשנוהגים בהם בעצמם על פי דבריהם (ראה להלן).

כשנוהג בעצמו
על פי עדותו
לעיל,
אין נאמנים לומר לא קברנו במקום פלוני נפלים (ראה על פי עדותו לעיל), אלא כשכהן כותי עומד באותו מקום ותרומה בידו ואוכל ממנה (נדה שם), וכן אין נאמנים על הבהמה שביכרה (ראה לעיל), אלא כשהכותי גוזז ועובר בולד זה (ראה ערך גזה ועבודה. נדה שם).

וכן שחיטת כותי שמותרת, לסוברים כן (ראה להלן), לא אמרו אלא כשישראל עומד על גביו ורואה ששחט כהוגן (חולין ג א, וראה ערך שחיטה), או אם חתך כזית בשר ונתן לו ואכלו (חולין שם, ושם ב, ושם ד א), ואין לוקחים בשר מטבח כותי אלא ממה שהוא אוכל (כותים ב).

וכן גבינת כותים, מותרת כשהיא של בעלי בתים, ולא של סיטונים (רבי שמעון בן אלעזר כותים שם), שבעלי בתים עושים לעצמם לאכילה, אבל הסוחרים, אפשר שלקחו גבינת גוים (ראה ערכו) שאסורה (יד ישראל ומטהר שם).

וכן מצת כותי שמותרת בפסח, לסוברים כן (ראה להלן), דוקא כשראינו את הכותי אוכל ממנה (תוספות טוך ויד רמ"ה קידושין עו א; ריטב"א חולין ד א ד"ה דתניא). ומה שיוצאים בה ידי חובה בליל ראשון של פסח (ראה להלן), ולא חששו שלא שמרה הכותי לשם מצוה, הדברים אמורים כשאכל ממנה גם הכותי (תוספות קידושין שם ד"ה מצת), ואין לו מצה אחרת לצאת בה ידי חובתו (תוספות גיטין י א ד"ה מצת).

• לדעת תנא קמא סומכים עליהם (רש"י שם ד"ה אלא), שכיון שכתובות ודאי החזיקו בהן (רש"י שם ד"ה תנא קמא).

• לדעת רבן שמעון בן גמליאל נחלקו: יש סוברים שכיון שלא הוחזקו הכותים בהן, אין סומכים עליהם (תוספות חולין שם ד"ה איכא בנייהו); ויש סוברים שמודה רבן שמעון בן גמליאל שסומכים עליהם (רמב"ן וריטב"א חולין שם ד"ה אלא); ויש שכתבו שהתלמוד מסופק בזה (תוספות גיטין שם ד"ה א).
 דעות הראשונים • יש פוסקים כתנא קמא, שאין סומכים על הכותים לחלכה במצוות שאין הלכותיהן כתובות בתורה, אף שהחזיקו בהן (רמב"ן חולין ה ב ד"ה וכן, ור"ן שם ד"ה שמא; רשב"א חולין שם ד"ה ונראה, ותורת הבית א א, הובא בטור יו"ד ב. וראה שו"ע יו"ד שם ט, ופרי מגדים שפתי דעת כד בדעתו, וראה באור הגר"א ס"ק כא).

• ויש פוסקים כרבן שמעון בן גמליאל, שסומכים עליהם במצוות שהחזיקו בהן אף שאינן כתובות (פסקי ריא"ז חולין שם. וכן כתבו בב"ת, ובפרישה יו"ד שם, ובש"ך שם ס"ק כב, בדעת הרמב"ם שחיטה ד טז, ובדעת הטור שם בשמו), וכן במצוות הכתובות בתורה אף שאין ידוע אם החזיקו בהן (ריא"ז שם).

• ויש פוסקים כרבי אלעזר, שאף במצוות הכתובות בתורה שהחזיקו בהן אין סומכים עליהם (ראה שו"ת רדב"ז ב תשצו, וחתם סופר חולין ג ב, בדעת הרמב"ם עבדים ו ו).

• ויש פוסקים כרבי אלעזר, שאף במצוות הכתובות בתורה שהחזיקו בהן אין סומכים עליהם (ראה שו"ת רדב"ז ב תשצו, וחתם סופר חולין ג ב, בדעת הרמב"ם עבדים ו ו).

בזמן הזה, שכבר עשאו כגוים, אין סומכים עליהם - לדברי הכל - אף במצוות שהחזיקו בהן (ראה ריטב"א חולין ד א ד"ה אלא).

הכותים, לפני שעשאו כגוים (ראה לעיל על דינם לאחר ששאו כגוים), דנו בהם אם אפשר לסמוך על עדותם, משום החשש שאינם בקיאים בדקדוקי ההלכה, וכן דנו אם חשודים היו להעיד שקר:

גט - שטר - שחתום עליו עד כותי - פסול לדעת רבי אלעזר, שאוסר מצת כותי, לפי שאינם בקיאים בדקדוקי מצוות, אבל לתנא קמא שמתיר במצה, אף השטר כשר, ולדעת רבן שמעון בן גמליאל, שמצוה שהחזיקו בה הכותים מדקדקים בה יותר מישראל, הסתפקו אם החזיקו בשטרות או לא (ראה גיטין י א, וראה להלן). וכתבו ראשונים, שלרבי אלעזר שאין הם בקיאים בדקדוקי מצוות, חשודים הם על עדות שקר (רש"י שם ד"ה עד כותי), אבל לתנא קמא אינם חשודים (רש"י שם ד"ה אפילו ודי"ה לעולם). להלכה שטר שחתום עליו עד כותי פסול (רמב"ם עבדים ו ו; סמ"ג עשין פז; שו"ע יו"ד רסז מז).

גט ששני עדיו גט (ראה ערכו) אשה, או גט שחרור (ראה ערכו) של עבד כותים שהיו שני עדיו כותים - פסול לדעת רבי אלעזר, לפי שאין הכותים בקיאים בדקדוקי גיטין (גיטין י א; ירושלמי גיטין ד א). יש שכתבו שחשודים לשקר (ראה רש"י שם ד"ה לעולם), אולם בירושלמי אמרו שעל העריות לא נחשדו לשקר (ירושלמי שם).

רבן גמליאל מכשיר גט ששני עדיו כותים (ראה גיטין שם ושם ב, לרבא, ולאביי הכשיר בעד אחד), שסובר כרבן שמעון בן גמליאל, שמצוה שהחזיקו בה מדקדקים בה יותר מישראל, וגיטי נשים ושחרורי עבדים ידוע לנו שהחזיקו בהם (ראה תוספות שם ד"ה רבא). להלכה גט שעדי כותים - פסול (ראה רמב"ם עבדים ו ו; ראה סמ"ג עשין פז; ראה שו"ע יו"ד רסז מז).

עניים), לפי שהיא שעת הקציר, והפירות שבידם הם בחזקת מתנות עניים (חגי יהודה פירוש א ויד ישראל).

אין חשודים ישראל המוליך חטים לטוחן כותי, וכן המפקיד להחליף פירות אצל כותי, הרי אלו בחזקתם למעשרות ולשביעית (ראה ערכו). דמאי ג ד, שאין הכותי חשוד להחליפם (רש"י גיטין סא ב ד"ה בחזקתן. וראה ערך חשוד: בפקדון ושליחות), ואפילו לאחר שנחשדו הכותים (ראה ירושלמי דמאי שם ד) על עבודה זרה, שמצאו להם דמות יונה (ר"ש סיריליאנו שם).

וכן בשאר איסורים, כגון השולח ציר דגים ביד כותי, הרי זה מותר, ואין חוששים שמא החליפו הכותי בציר של דגים טמאים (רש"י עבודה זרה לא ב ד"ה ושל ציר).

בדקדוקי מצוות

מצוות שהכותים מודים בהן, נחלקו תנאים אם אפשר לסמוך עליהם שמדקדקים הם לקיימן כהלכתן.

• מצה של כותים • מצה של כותים, רבי אלעזר אוסר (גיטין י א, וקידושין עו א, וחולין ד א; ראה כותים ב) לאוכלה בפסח, שמא החמיצה (רש"י גיטין שם ד"ה ר"א), לפי שאינם בקיאים בדקדוקי מצוות כישראל (שם; כותים שם), לשומרה מחימוץ (רש"י חולין שם ד"ה קסבר), ולהבחין בסימני חימוץ (ראה ערך חמץ: חימוץ בבבא. רש"י שם ד"ה שאין), ולדעתו אין סומכים על הכותים אף במצוה הכתובה בתורה שהחזיקו בשמירתה (רש"י שם ד"ה אלא איכא); ויש סוברים שרבי אלעזר סובר שאין יוצאים בה ידי חובת מצה בליל ראשון של פסח, שאין הכותים בקיאים בשימור לשם מצות מצה (ראה ערך מצה. ראה רש"י שם ד"ה קסבר בשם יש מפרשים).

• רבן שמעון בן גמליאל אומר: כל מצוה שהחזיקו בה כותים, הרבה מדקדקים בה יותר מישראל (גיטין וקידושין וחולין שם). וכן אמר תנא קמא: מצה של כותים מותרת, ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח (תוספתא שם), שהכותים בקיאים אף בשימור (חולין שם) לשם מצת מצוה (רש"י שם ד"ה מהו).

כותי שהפריש תרומות ומעשרות כיוצא בזה נחלקו בכותי שהפריש תרומות ומעשרות (ראה ערכו):

• רבי אומר: הכותי כגוי (תוספתא תרומות ד יב, ג), שתרומותיו ומעשרותיו ספק טבל (ראה תוספתא שם יג), שמא הפריש ממין על שאינו מינו, שאין הפרשתו כלום (ראה ירושלמי תרומות ג, וערך גוי: בתרומות ומעשרות).

• רבן שמעון בן גמליאל אומר: הכותי כישראל (תוספתא שם ושם. וראה ברכות מז ב).

מצוות שאין כתובות בתורה והחזיקו בהן כתובות בתורה - כגון שחיטה (ראה ערכו), שאין הלכותיהן כתובות בתורה (ראה חולין ד א) - לדעת רבן שמעון בן גמליאל הואיל והחזיקו - החזיקו (חולין שם), וסומכים עליהם (רש"י שם ד"ה אלא); ולתנא קמא כיון שאינן כתובות בתורה, אין סומכים עליהם (שם ורש"י שם).

מצוות הכתובות בתורה ולא החזיקו בהן הכותים - היינו שאין ידוע לנו אם החזיקו בהן (רש"י חולין ד א ד"ה תנא קמא):

מילה במילה (ראה ערכו) נחלקו תנאים:

• רבי יהודה אומר, כותי לא ימול את ישראל, מפני שהם מלים לשם הר גריזים (עבודה זרה כז א; כותים א).

• רבי יוסי אומר, וכי היכן מצינו מילה מן התורה לשמה, אלא מל והולך עד שתצא נשמתו (עבודה זרה שם). וכן סובר רבי מאיר (עבודה זרה כז ב, למסקנת הגמרא שם כז א. וכן סובר תנא קמא כותים שם).

ויש גורסים שרבי מאיר אומר לא ימול, ורבי יהודה אומר ימול (שם לפי הגירסא הראשונה שם, וכן הוא במנחות מב א).

על ההלכה במחלוקת אם צריכים כוונת לשמה במילה, ראה ערך מילה. על מילת כותי לאחר שעשאו כגוי, ראה לעיל.

• "לשם הר גריזים", פירשו ראשונים, לשם עבודה זרה (ראה רש"י עבודה זרה כז ב ד"ה ימול וד"ה ואל ימול; רמב"ן גיטין מה ב ד"ה הא), שדמות יונה מצאו להם בראש הר גריזים, שהיו עובדים לה, והיו מלים את בניהם לשם יונה זו (רש"י שם ד"ה ואל), והמצוות היו עושים לשם עבודה זרה (ראב"ד שם כז ב). והדברים אמורים לאחר שנתקלקלו (ראה תוספות מנחות מב א ד"ה ואל ימול).

• ויש סוברים שהמחלוקת נשנתה לפני שגזר רבי מאיר על הכותים (תוספות ר"ד עבודה זרה שם בתירוצו ב), שלא היו עובדי עבודה זרה, אלא שמצות מילה היו עושים לשם הר גריזים (מטהר למסכת כותים אות כ בדעת הר"ד)¹¹.

כתיבת סת"ם כתיבת סת"ם (ראה ערכו) יש מהראשונים שכתבו שהכותי פסול לה, מלבד פסולו משום ש"אינו בקשירה" (ראה לעיל), גם משום שאינו מכוין לשמה (ראה ערכו), שבסתם מכוין לשם הר גריזים (תוספות מנחות מב א ד"ה ואל).

צביעת התכלת הלוקח טלית מצוייצת מן הכותי ויש בה תכלת - פסולה (מסכת ציצית), כלוקח טלית מצוייצת מהגוי (ראה ציצית שם, ומנחות מג א. וראה ערך ציצית), שמא צבעה שלא לשמה (פירוש תכלת וארגמן למסכת ציצית שם (תל אביב תשכ"ג)).

שימור מצת על שימור מצה לשמה, שנחלקו תנאים אם הכותים מכוונים לשם מצת מצוה, ראה לעיל: בדקדוקי מצוות.

אמן על ברכתו כותי המברך אין עונים אחריו אמן (ברכות נא ב; רמב"ם ברכות א יג; טוש"ע או"ח רטו ב), אלא כששומעים ממנו את כל הברכה (ברכות שם; טור שם), שמא בירך להר גריזים (רש"י שם ד"ה ענין).

• יש מפרשים שהחשש שכוונתו לעבודה זרה (תלמידי רבינו יונה ורא"ש שם; טור שם), אבל כשאמר את כל הברכה מוכח שאין כוונתו לעבודה זרה (תלמידי רבינו יונה ורא"ש וטור שם). והדברים אמורים לפני שעשאו כגוי גמורים (פירוש המשניות לרמב"ם שם; יש אומרים בתלמידי רבינו יונה שם), לפי שכבר מצאו להם דמות יונה, אף שרק מיעוטם עבדו עבודה זרה, לענין ברכה החמירו לחשוש למיעוט זה (רד"ל שם בדעתם).

• ויש שכתבו שחששו שהואיל ואין הם מאמינים בדברי חכמים, שמא שינו ממטבע הברכה, ולכן אין עונים אחריהם אמן עד שישמעו מהם כל נוסח הברכה כתיקונו (רד"ל שם ואבן האזל ברכות שם בדעת הרמב"ם שם).

עדות על שטר עד כותי בגט, פסולו מדרבנן (רש"י גיטין ט ב ד"ה קידושין פסולא; תוספות שם י ב ד"ה א). ולכן יש סוברים ששטר קידושין שחתומים עליו שני עדים כותים - כשר, שאף מדרבנן לא פסלום להתיר האשה בלא גט (תוספות הרא"ש שם א ד"ה כי בשם ה"ר משה מאיברא); ויש שכתבו שפסול אף בשטר קידושין (רש"י שם א ד"ה מילתא), שהפקיעו חכמים את הקידושין, שכל המקדש על דעת חכמים הוא מקדש (ראה ערך אפקעינהו רבנן לקידושין. מהר"ם שיף שם ב בתירוצו ב).

כותי חבר היה הכותי חבר (ראה ערכו), כשר לעדות בגיטי נשים בעדויות אלו ושחרורי עבדים (ראה גיטין י ב; רמב"ם עבדים ו; ו; שו"ע יו"ד רסז מז). "חבר" היינו שמדקדק במצוות, ובקי במצוות שהחזיקו בהן הכותים (רשב"א שם ד"ה הא, ובשו"ת א תרסג, ושם ד רלא), אבל אינו מאמין בדברי חכמים (חתם סופר גיטין שם בדעת רשב"א שם); ויש שכתבו שחבר היינו שהולך בדרכי ישראל, בין בתורה שבכתב ובין בתורה שבעל פה (שו"ת המב"ט א לו). אבל בשאר שטרות יש סוברים שאף כותי חבר פסול (ראה רמב"ם ושו"ע שם), שלא חילקו חכמים בשטרות (מאירי שם).

ואף בגיטין אינו כשר אלא כשחתם עד ישראל עמו, אבל גט ששני עדייו כותים - פסול (ראה רמב"ם וסמ"ג ושו"ע שם), שמא אחד מהם אינו חבר, כיון שרובם אינם חברים (מב"ט שם), או כדי שלא יבואו להכשיר אף כותים שאינם חברים (שו"ת הרדב"ז שם).

ויש שכתבו שאף שני כותים חברים כשרים בגט (שו"ת תורת חיים למהר"ש ג קיא; בני אהובה גרושין ט כט), ואף בשאר שטרות (ראה תורת חיים שם; בני אהובה שם ותומים מה ס"ק יד).

עד כותי אחד גיטי נשים ושחרורי עבדים שיש עליהם עד כותי - יחד בגט עם עד ישראל - כשרים (גיטין י א), אף לפוסלים עדות כותים בגיטין (ראה לעיל), וכגון שחתום ישראל לבסוף, שעדי הגט אינם חותמים זה בלא זה, ואילמלא היה הכותי חבר, לא היה נותן לו לחתום לפניו, אבל בשאר שטרות שרשאים העדים לחתום זה בלא זה, אפשר שהישראל חתם ראשון, וחתם כותי שאינו חבר למעלה מחתימתו (ראה ערך גט וערך גט שחרור. גיטין שם ורש"י).

בירושלמי יש סוברים שאף כשחתם הכותי לבסוף - כשר (רבי יוסי בירושלמי גיטין א ד), שאלמלא היה הישראל מכירו שהוא חבר לא היה חותם עמו (רמב"ן וריטב"א ור"ן ומאירי גיטין שם), ולדעתם אף בשטרות כשר (ראה ירושלמי שם ומאירי שם).

להלכה יש פוסקים שהגט כשר כשהישראל חתם לבסוף (העיסור ח; מאירי וריטב"א ור"ן שם; רבינו ירוחם אדם וחיה כד ב); ויש שנראה מדבריהם שכשר אף כשהכותי חתם לבסוף (ראה רמב"ם עבדים ו; ו; ושו"ע יו"ד רסז מז, ומרכבת המשנה שם ותומים שם, ובני אהובה גרושין ט כט בדעתם, וראה באור הגר"א יו"ד שם ס"ק פז).

שליחות בגט נאמן הכותי להביא גט ממדינת הים (כותים א), היינו שנאמן לומר "בפני נכתב ובפני נחתם" (ראה ערך שליח להולכה. יד ישראל שם).

בכוונת המצוות

בכמה מקומות חששו שלא לסמוך על כותים העושים מצוה בשביל ישראל, שמא אין כוונתם כראוי.

גריזים", ראה ספר השומרונים (י-ם תש"ל) עמוד 141.

11. וכן בימינו אינם עובדים עבודה זרה, ואף על פי כן מלים ושוחטים "לשם הר

לעיל: גרותם ויהדותם. פסקי רשב"ץ נדה שם); ויש סוברים שאין מטמאות אלא כבנות הגויים (ראה פירוש המשניות נדה שם, וכן כתב בחסדי דוד לתוספתא נדה ה א בדעת הרמב"ם).

הכותים טמאים הכותים טמאים מפני שהם בועלי נדות (ראה ערך שהם בועלי נדות בועל נדה. נדה לא ב), אם נשואים הם (שם לג א), לפי שהכותיות יושבות על כל דם ימי נדות, בין שהוא אדום וטמא, ובין שהוא ירוק וטהור (ראה ערך דם נדה: מראיו), ואם רואה דם ירוק, ותראה באותם ימים דם אדום אינה מונה אלא מראייתה הראשונה, ומן הראייה השניה היה לה למנות (רש"י שם לא ב ד"ה וה); ועוד, שיום שפוסקת בו סופרתו למנין שבעה (נדה שם לג א), שאם ראתה בימי זיבה (ראה ערכו) וצריכה למנות שבעה נקיים (ראה ערך זבה: טהרתה), סופרת את יום שראתה בו ופסקה למנין שבעה, והרי אין זבה נטהרת אלא בשבעה נקיים שלמים (רש"י שם ד"ה יום).

לאחר שעשו את הכותים כגויים כתבו ראשונים שדינם כגויים מבן תשע שנים ויום אחד, שגזרו עליהם טומאת זב לכל דבריהם (ראה ערך גוי. רשב"ץ נדה שם; רע"ב טהרות ה ח).

טומאת הכותים משום בועלי נדות אין חייבים עליה משום ביאת מקדש (ראה ערכו וערך טומאת מקדש וקדשיו), ואין שורפים עליה את התרומה (ראה ערך תרומה טמאה), מפני שטומאתם ספק (נדה לא ב), שאין יודעים אם נשותיהם נדות הן אם לאו, וטומאתם אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל. רש"י שם ד"ה אין, ראה מהר"ם שם) ¹³.

בטומאת עם הכותים טמאים אף משום הטומאה שגזרו חכמים על הארץ עם הארץ (ראה ערך טמאה וערך עם הארץ. נדה לג ב), שסתם כותי עם הארץ הוא (מאירי שם לא ב), אלא אם כן ידוע שהוא חבר (ראה ערכו. שם לג ב), ואף לא גזרו בו משום בועל נדה (ראה נדה שם; מאירי שם). כותי "חבר" היינו המודה בדיני טומאה כהלכתם, אבל כותי שאינו מודה בטהרת דם ירוק וכיוצא בזה, אף על פי שחבר הוא לשאר דברים, לא יצא מכלל עם הארץ לטומאה (חזון איש יו"ד קיט ס"ק יא).

לאחר שעשו את הכותים כגויים יש שכתבו שאין בהם טומאה אלא כגויים, אבל לא טומאת עם הארץ (ערוך לנר שם לג ב).

בטומאת מת "בית הטומאות" של כותים - חדר שהנשים משתמשות בו בימי נדותן (רש"י נדה נו ב ד"ה בית), או: מקומות של טומאה (פירוש המשניות שם), שמחזיקים אותם בטומאה, ואין טהורים הולכים לשם (אלה רבה שם) - מטמא טומאת אוהל (ראה ערכו), מפני שהם קוברים שם את הנפלים (נדה שם). רבי יהודה אומר לא היו קוברים אלא משליכים, וחיה גוררתו (נדה שם), ולכן טהור (ראה תוספתא נדה ו ט). הלכה כתנא קמא (פירוש המשניות ומאירי שם).

ואף על פי שהיו זהירים בטומאת מת (ראה לעיל), מכל מקום היו קוברים את הנפלים שם לפי שעה, ואין אנו יודעים אם כבר סילקו אותם לקוברם בבית הקברות (תוספות שם ד"ה קוברין).

אבל לא גזרו בבתייהם כדרך שגזרו על בתייהם של גויים, שהיו קוברים נפליהם בבתייהם (ראה ערך מדורות הגויים. תוספתא מקואות ו א). לאחר שעשו את הכותים כגויים, הרי אף הם בכלל גזירת מדורות הגויים (חסדי דוד אהלות יח א).

לאחר שגזרו עליהם לעשותם כגויים, תלוי במחלוקת אם עונים אמן אחר גוי (ראה ערך אמן וערך גוי):

• יש סוברים שאין עונים אחר גוי אפילו כשומעים ממנו את כל הברכה (ראה פירוש המשניות שם; יש אומרים בתלמודי רבינו יונה שם; כסף משנה ובית יוסף וב"ח שם בדעת הרמב"ם);

• יש סוברים שעונים אחריו כשומעים ממנו את כל הברכה (תלמודי רבינו יונה שם בשם מורו);

• ויש סוברים שאחרי גוי עונים אף כשאין שומעים ממנו את כל הברכה, אבל אחר כותי אין עונים אלא כשומעים את כל הברכה (רבינו ירוחם שם; טור שם), שגוי אין דרכו לכוין בברכתו לשם עבודה זרה, ואילו כותי דרכו בכך (ראה רבינו ירוחם וטור שם) ¹².

שליחות לעירוב השולח עירוב תחומין (ראה ערכו) ביד מי שאינו תחומין מודה בעירוב - כותי - אינו עירוב (עירובין לא ב; רמב"ם עירובין ו כב; טוש"ע או"ח תט ח), כיון שאינו מודה בדברי חכמים אין סומכים עליו (פסקי יו"ד שם).

ואפילו נמצא העירוב שם, חוששים שמא לא הניחו על מנת לקנות למשלח שביתה שם (ר"י מלוניל ומאירי שם; מגן אברהם שם ס"ק טו מ"י מלוניל), שכיון שאינו מודה בעירוב אינו מכוין לקנות שביתה (מאירי שם).

יש שכתבו שהטעם לפי שכל שאינו בתורת אותו דין אינו נעשה שליח לו (ראה ערך שליחות), וכיון שאינו מודה בעירוב הרי הוא כמי שאינו בתורת עירוב (ראה באור הגר"א או"ח שפה סק"ב; מרומי שדה עירובין שם, וסא ב), אבל משום הספק בכוונתו לא היינו חוששים, לדעתם, שספק דרבנן להקל (מרומי שדה שם).

בחשש טומאה

הכותים אינם מודים בדינים ידועים מדיני טומאה וטהרה, ולכן חוששים שמא טמאים הם. ויש שטימאום כדי להרחיקם מישראל, שלא ייטמעו בהם.

בנות הכותים בנות כותים נדות מעריסתן (נדה לא ב), מיום שנולדו נדות מעריסתן (רש"י שבת טז ב ד"ה בנות), אף שאין ידוע אם ראו דם נדה, לפי שמיעוט הקטנות רואות דם, וחששו למיעוט (נדה שם), וכשיטת התנאים החוששים למיעוט (ראה ערך רוב), ובישראל אין לחשוש לזה, שאילו היתה רואה היו מפרישים אותה מן הקדשים, אבל הכותים אינם מודים בטומאת נדות בקטנה, ואינם מפרישים, ולכן גזרו עליהם חכמים (שם לב א); ויש אומרים שגזירה זו היא מהגזירות של שמונה עשר דבר (ראה ערכו. שבת שם ו"א א).

הדברים אמורים אף לסוברים שגרי אריות הם, שאף על פי שאין בבנות גויים טומאת נדה מן התורה (ראה ערך גוי), גזרו עליהן כדי שלא ייטמעו בהם (תוספות נדה שם ד"ה רבי מאיר, ושבת טז ב ד"ה אף). ויש שכתבו שמתעם זה גזירה זו היא אפילו לסוברים שאין חוששים למיעוט (ראה ערך רוב. תוספות נדה שם; רבינו תם בתוספות הרא"ש נדה שם).

להלכה יש סוברים שאין בנות הכותים נדות מעריסתן, לפי שלהלכה אין חוששים למיעוט (מאירי נדה לא ב); ויש סוברים שנדות הן משום גזירה (מאירי שם).

יש סוברים שנוהג דין זה אף לאחר שעשו את הכותים כגויים (ראה

ב, ותוספות ד"ה ורמינהו, ורשב"א שם גרי הספק.

12. ובימינו שאינם עובדים עבודה זרה פשוט שדינם כגויים. 13. ראה נדה לג

• רבי אליעזר היה אומר, כל האוכל פת כותי כאוכל בשר חזיר (שביעית ח י. וכן בפרקי דרבי אליעזר לח, ותנחומא וישב אות ב).
 • רבי עקיבא, כשאמרו לפניו את דברי רבי אליעזר, אמר להם: שתוקו, לא אומר לכם מה שרבי אליעזר אומר בו (שביעית שם).
 ונחלקו בדעתו:

• יש מפרשים שסבר שרבי אליעזר מתיר לאכול פת כותי (רבי חזקיה בשם רבי אחא בירושלמי שביעית שם ח), שתיקנו הכותים את מעשיהם והתירו את פיתם (ר"ש סיריליאן ערלה ב ו), או שלדעתו אף מתחילה לא גזרו (ראה ר"ש סיריליאן שביעית שם).
 • ויש אומרים שבא רבי עקיבא להחמיר (רבי יוסי בירושלמי שם), שיש בה אף משום איסור טבל (ראה ערכו), שאין הכותים מעשרים מה שהם נותנים לאחרים (ראה לעיל: בחשד להכשלת אחרים. ר"ש שם).
 "כאוכל בשר חזיר", לאו דוקא, שאינו לוקה אלא מכת מדרות (ראה ערכו) מדרבנן (רמב"ם ורע"ב שביעית שם).

ינים ושחיתותם גזירות אחרות שגזרו על מאכלי גוים לא גזרו בכותים, לסוברים שגרי אמת הם, לפני שעשאו כגוים (ראה לעיל: גרותם ויהדותם, ועל דינם למאן דאמר גרי אריות), כגון על יינם (ראה דמאי ז ד, וחולין ו א. ראה תוספות עירובין לו ב ד"ה דתנן, ויומא נה ב ד"ה הלוקח; ר"ש דמאי שם. ראה לעיל: שם; עשאו כגוים), ועל תבשיליהם (ראה בירושלמי עבודה זרה ה ד. וראה לעיל: שם), ועל שחיתותם (ראה חולין ה ב. וראה לעיל: שם), ועל גבינה שלהם (ראה כותים ב. וראה לעיל: בחשד להכשלת אחרים).

איסור פיתם ואף איסור פת כותי לא בכלל גזירת פת גוים (ראה גזירה נפרדת ערכו. ראה לעיל שהיא גזירת עזרא), ואסורה אפילו למתירים פת של גוים (ראה ערך פת גוים. העיטור ב הכשר הבשר), ואף למתירים כשחתה ישראל באש שבתנור (ראה ערך הנ"ל), שפת של כותי יש בה חרם, ואסור ליהנות ממנה (ר"י מלוניל בשיטה מקובצת בבא קמא פג א). וכן אף למתירים במקום שאין פלטר ישראל (ראה ערך הנ"ל), שבכותים חששו יותר שמא ייטמעו ישראל בהם (רמב"ן חולין יג א ד"ה הא).

וכן לאחר שעשו את הכותים כגוים, איסור פתם במקומו עומד (ראה כפתור ופרח שם, וברכי יוסף יו"ד קיב ד). ויש חולקים (פרי חדש יו"ד שם סק"ב).

אינם חשודים גזירות שגזרו חכמים בגוים מפני שהם חשודים על כגוים גלוי עריות (ראה ערכו) ועל שפיכות דמים (ראה ערכו). ראה ערך גוי: בתורת חשוד, לא גזרו בכותים, שאינם חשודים בכך: מתייחדת אשה עם שני כותים (תוספתא קידושין ה י. וראה ערך יחוד), אף שבגוים אסור (ראה ערך גוי). מעמידים בהמה בפונדקאות של כותים, ומוסרים בהמה לרועה כותי, שלא נחשדו על הרביעה (עבודה זרה טו ב; כותים א).

מוסרים לכותי תינוק ישראל ללמדו, שלא נחשדו על משכב זכור (עבודה זרה שם; כותים שם. וראה ערך גוי).

מתייחד ישראל עם הכותי (עבודה זרה שם; כותים שם), ומסתפר ממנו, והכותית מייילדת את בנה של ישראלית ומניקתו (תוספתא עבודה זרה ג א, הובאה בתוספות שם כט א ד"ה המסתפר. וראה כותים שם), שלא נחשדו על שפיכות דמים (עבודה זרה שם. וראה ערך גוי).

והדברים אמורים אף לסוברים שגרי אריות הם (תוספות עירובין סא

בטומאת ארץ העמים לענין טומאת ארץ העמים (ראה ערכו), שגזרו מחשש טומאת מת (ראה ערך ארץ העמים: הגזרה וטעמיה), שנינו: ארץ הכותים טהורה, ומדורותיה ושביליה טהורים (תוספתא מקואות ו א. וראה ר"ש מקואות ח א), שחזקה שאינם בוררים להם שביל אלא בטהרה (ירושלמי עבודה זרה ה ד).

• יש מפרשים שהדברים אמורים בעיירות שבארץ ישראל, והוא הדין לנכרים, שלא גזרו טומאת ארץ העמים בארץ ישראל (ראה ערך ארץ ישראל. ר"ש ומאירי מקואות שם פירוש א).

• ויש מפרשים שהדברים אמורים בעיירות של חוץ לארץ המובלעות בתחום ארץ ישראל (ראה ערך הנ"ל וערך ארץ העמים: סמוכות ומובלעות), וגזרו טומאה במקום שדרים נכרים, ולא במקום שדרים ישראל, ובמקום הכותים לא גזרו (ר"ש שם בפירוש ב; מאירי שם בשם יש מפרשים).

במקום אחר אמרו שאין מביאים יין ושמן מן הגליל לירושלים לנסכים (ראה ערכו), מפני שרצועה של כותים מפסקת ביניהן (חגיגה כה א; ירושלמי חגיגה ג ד), שגזרו עליה טומאה משום ארץ העמים (מאירי שם, וראה פירוש המשניות שם), לאחר שנתקלקלו הכותים ומצאו להם דמות יונה (תוספות שם ד"ה שרצועה ותוספות הרא"ש שם), ואף על פי שגזירת רבי מאיר על שחיתותם ויינם לא התקבלה (ראה לעיל: גרותם ויהדותם), לענין טומאה התקבלה הגזירה, מכיון שנעשו חשודים על טהרה (שיח יצחק שם בדעת תוספות שם ד"ה שרצועה), ולדעתם אף בארץ ישראל גזרו על מקומות של גוים (חזון איש מקואות קמא ט סק"ד, וראה לעיל). ויש שכתבו שלא משום ארץ העמים טימאו, אלא משום מדורות הגוים (ראה ערכו. כפתור ופרח י).

גזירות חכמים להרחיקם

חכמים גזרו על הכותים כמה גזירות להרחיקם מישראל, כדי שלא ייטמעו בהם (בבא קמא לח ב). ואף כשגזרו מפני חששות איסור - ראה בפרקים הקודמים - יש שגזרו מטעם זה אף כשמן הדין לא היה ראוי לאסור (ראה לעיל: בחשש טומאה, ועוד).

הדברים אמורים אף לסוברים שגרי אמת הם, וקודם שעשאו כגוים (ראה בבא קמא שם, ולחלף). וראה לעיל: גרותם ויהדותם, על הגזירות לסוברים שהם גרי אריות.

גזירת כשביקשו הכותים לבטל את בנין בית המקדש השני עזרא וסיעתו (ראה לעיל: יחוסם ואמונתם), נידו עזרא וסיעתו את הכותים (פרקי דרבי אליעזר לח, ותנחומא וישב אות ב), והחרימום שלא יאכל אדם מישראל פת כותי עד עולם, ולא יתגייר כותי בישראל - היינו שאסור לו לשאת אשה מישראל (ראה לעיל: בתורת פסולי קהל. ראה ר"י מלוניל בשיטה מקובצת בבא קמא פג א) - ולא יהא להם חלק בתחיית המתים, ולא חלק ונחלה בירושלים (פרקי דרבי אליעזר ותנחומא שם).

יש שכתבו שנראה מכאן שהכותים מנודים, ושאסור ליהנות מממנם, לסוברים כן במנודה (ראה ערך נדוי וערך חרם א). כפתור ופרח ה; ויש שנראה מדבריהם שלא נתנדו הכותים (ראה שו"ת הריב"ש קעב. ושאר הראשונים לא הזכירו נדוי זה), ולפיכך הכותי מצטרף לזמון (ראה ערכו). ראה ברכות מה א, וראה לעיל: בתורת מומרים ורשעים. ראה ערך נדוי וערך חרם א). ריב"ש שם).

פת של כותים באיסור הפת של כותים נחלקו תנאים:

והדברים אמורים אף לסוברים שגרי אמת הם (ראה רמב"ן בבא מציעא ע"ב ד"ה אבל), אלא שקנסום שלא לקבל מהם קרבנות חובה (יד ישראל כותים שם), או שיש לחוש שמא לא התחייבו בהם על פי דין, וטועים הם בפרטי ההלכות (חק משה שם).

• ויש סוברים שאפילו נדרים ונדבות, אין מקבלים מהם, שדינם כמומרים (ר"א פולדא לירושלמי שם לדעת רבי אלעזר. וראה לעיל: בתורת מומרים ורשעים).

לאחר שעשאו כגוים (ראה לעיל: גרותם ויהדותם), דינם כגוים אף לקבלת קרבנות (פירוש המשניות שם, וראה מרכבת המשנה מעשה הקרבנות ג ב, ולחם משנה שם).

• שור של כותי שנגח שור של ישראל, לדעת רבי מאיר בין תם (ראה ערכו) ובין מועד (ראה ערכו) משלם נזק שלם, ואילו שור של ישראל שנגח שור של כותי - פטור (בבא קמא לח ב; כותים ב, שדין הכותי לענין זה כדין גוי (ראה ערך גוי. רש"י שם ד"ה שור). ואף שגרי אמת הם (ראה לעיל: גרותם ויהדותם, שכן דעת רבי מאיר), קנס הוא שקנס רבי מאיר בממונם, שלא ייטעו בהם (בבא קמא שם). ואף שהאונס (ראה ערכו) והמפתה (ראה ערכו) כותית משלם קנס (ראה לעיל: גרותם ויהדותם), לענין זה לא קנסו, כדי שלא יהא חוטא נשכר (בבא קמא שם, ולט א).

• תנא קמא חולק ואומר ששור של כותי שנגח שור של ישראל, תם משלם חצי נזק, ומועד משלם נזק שלם, ושור של ישראל שנגח שור של כותי - פטור (בבא קמא לח ב), שקנסו את הכותים, אבל דיים בזה שפטורים ישראל על נגיחת שורם (רש"י שם ד"ה שור).

• ויש סוברים בדעת תנאים שדינם כישראל, אף לחייב שור של ישראל שנגח שור שלהם (ראה רש"י סנהדרין פה ב ד"ה היינו).

הלכה כתנא קמא, ששור תם שלהם שנגח שור שלנו משלם חצי נזק, ושור שלנו שנגח שור שלהם - פטור (ראה תשובות הרמב"ן ב; רא"ה בשיטה מקובצת בבא קמא לט א; ים של שלמה בבא קמא שם), ואף בשאר נזקים אין מחייבים את ישראל לשלם להם, משום קנס (רמב"ן שם). ויש שכתבו שבנזקי שור בלבד פטרו את ישראל המזיקים (יד ישראל כותים ב אות ה).

ב ד"ה הדר). וכן לסוברים שגרי אמת הם, אף לאחר שעשאו כגוים (ראה תוספות ר"ד עבודה זרה כז א).

לא חששו דברים שגזרו כגוים מחשש עבודה זרה (ראה ערכו) לא לעבודה זרה חושש שמכניס בתוכו עבודה זרה (תוספתא עבודה זרה ב ג. וראה ערך עבודה זרה)¹⁴, ומיילדת בת ישראל ומניקה את בנה של כותית, שאילו בבנה של גויה אסור, מפני שמגדלת בן לעבודה זרה (ראה ערך גוי. תוספתא שם ג א).

וכן בגזירת יין של גויים, שיש סוברים שהיא משום חשש ניסוך לעבודה זרה (ראה ערך יין של גויים), לא נאסר יינם של הכותים עד שנתקלקלו ונמצאו בהם עובדי עבודה זרה (ראה חולין ו א. וראה לעיל: גרותם ויהדותם)¹⁵.

הקרבן קרבנות חובה, ושקלים (ראה ערכו) לקרבנות ציבור, קרבנותיהם שאין מקבלים מן הגוים (ראה ערך גוי: בקרבנות) - וכן לבדק הבית (ראה ערכו), ולחומת ירושלים (ראה ערכו) ומגדלותיה, שאין מקבלים מהם, לסוברים כן (ראה ערך ה"ל: בנדרים ובהקדשות) - אף מן הכותים אין מקבלים (שקלים א ה), לסוברים שגרי אריות הם (ראה ירושלמי שם ד, ור"ש סיריליאנו ופני משה שם), אבל מקבלים מידם נדרים ונדבות, כדרך שמקבלים מגוים (ראה ערך ה"ל: שקלים שם).

לסוברים שגרי אמת הם, נחלקו:

• יש סוברים שדינם כישראל (ראה ירושלמי שם לרבי אבא לפירוש ר"ש סיריליאנו; תלמיד רשב"ש שם).

• יש סוברים שקרבנות חובה מקבלים מהם, כיון שמתכוין לכפרה, שמא ישוב (מאירי שם), אבל שקלים אין מקבלים מהם (מאירי שם; ראה פני משה שם), לפי שנוטלים מהם גם לבדק הבית, ובזה אין חלק לכותים (פני משה שם).

• ויש מחלקים בין חטאות ואשמות, שמקבלים כיון שמתכוין לכפרה, לבין קניי זבים וזבות ויולדות, שאין מקבלים מהם (פירוש המשניות שם), לפי שאין הם מונים שבעה נקיים כהוגן (ראה לעיל: בחשש טומאה. שקל הקדש לירושלמי שם).

• במסכת כותים שנינו, שאין מביאים מהם קניי זבים וזבות ויולדות וחטאות ואשמות, אבל מקבלים מידם נדרים ונדבות (כותים א, ו

פּוֹתֵל מֵעֶרְבִי

קיר שנשאר מאחת החומות שהקיפו את המקדש, במערבו

מהותו ומעלתו

(שמש ומגן, כותל מערבי) - שנשבע לו הקדוש ברוך הוא שאינו חרב לעולם (במדבר רבה יא ב; שיר השירים רבה ב ד). ודווקא כותל המערבי - מכל הכתלים שהקיפו את בית המקדש בשאר רוחות - אינו חרב לעולם, לפי שהשכינה במערב (במדבר רבה שם).

קדושתו עובי הכותל - ושאר כתלים של הר הבית - נתקדש בקדושת הר הבית (משכנות לאביר יעקב תמיד ב א א, על פי

מהותו הכותל הידוע כ"כותל מערבי", הוא חלק מחומת הר-הבית (ראה ערכו). כפתור ופרח ו, ע"מ קיב במהדורת בית המדרש להלכה בהתישבות; פאת השלחן ג יב; תבואות הארץ ז; אבני נזר יו"ד תנ; ועוד) [ראה איור מס' 5 בסוף הכרך]², ועליו אמר הכתוב: הִנֵּה זֶה - הקדוש ברוך הוא - עוֹמֵד אַחֶר פְּתָלָנוּ (שיר השירים ב ט) - הכותל המערבי

(ראה ערכו) להיכנס לשם (ראה ערך טומאת מקדש וקדשיו) אף בזמן הזה שהבית חרב (ראה ערך בית המקדש: קדושתו) - לפי שהוא ארוך הרבה יותר מכותל העזרה כולו (תפארת צבי יו"ד כז, בשם אדרת אליהו; עיר הקודש והמקדש ד ב ג), וגבוה ממנו, שכותל העזרה היה גבוה ארבעים אמה, והכותל המערבי גבוה הרבה יותר (עיר הקודש והמקדש שם); ויש מן האחרונים שחששו שמא הכותל הוא כותל העזרה (שו"ת הרדב"ז ב תרצא, לפי ארץ חיים (סתהון

¹⁴. על השכרת בית לכותי בארץ ישראל ראה לעיל: בתורת חשודים. ¹⁵. על דינים נוספים שאינם כגוים אף למאן דאמר גרי אריות, מפני שאינם עובדי עבודה זרה, ראה לעיל: גרותם ויהדותם; לא כגויים גמורים.

כותל מערבי 1. לג, טורים תרמא-תרנח. 2. וכתבו אחרונים שאין לחוש שמא הוא מחומת העזרה - והמקום שלפניו בכלל הר-הבית (ראה ערכו), שאסור לזב (ראה ערכו) וזבה (ראה ערכו) ונדה (ראה ערכו) ויולדת (ראה ערכו) ובעל-קרי

המצוה לירא מן המקדש, ואין להתיר השימוש אלא לצורך מצוה (עיר הקודש והמקדש ד ח ט; הר הקודש עמ' רסט ורעב ורעג), כגון לסמוך על הכותל את הראש והידיים בזמן נפילת אפים (הר הקודש עמ' רעב).

• **ויש סוברים שהאבנים לא נתחללו** (משכנות לאביר יעקב שם; עיר הקודש והמקדש שם; אגרות משה יו"ד ד סג), ואסור ליקח אבן מהכותל (משכנות לאביר יעקב שם; עיר הקודש והמקדש ד ט; אגרות משה שם), ואסור להשתמש בחתיכה שנשברה מאבני הכותל (עיר הקודש והמקדש שם; ציץ אליעזר י ח), ואף בעפר שבין האבנים (עיר הקודש והמקדש שם; אור לציון ב מה נח), ואסור להישען על הכותל (עיר הקודש והמקדש שם), ואסור להניח ספרים וחפצים בפרצות הכותל (משכנות לאביר יעקב שם)⁷, שאין מתחללים על ידי פריצים אלא כלים, ולא קרקע או המחובר לה (משכנות לאביר יעקב שם; עיר הקודש והמקדש שם)⁸.

צל הכותל, מותר ליהנות בו, שזו הנאה שלא כדרך, שאין בה איסור אפילו מדרבנן (עיר הקודש והמקדש שם).

שבירת אבנים אסור להוציא אבן מאבני הכותל, או חלק של אבן, אף בזמן הזה (משכנות לאביר יעקב תמיד א ח, ושם ב א; עיר הקודש והמקדש שם; כף החיים או"ח קנא ס"ק עו; אגרות משה שם), והשובר אבן מאבני הכותל - או כל נתיצה שעושה רושם בבנין (ראה ערך לא תעשון כן לה' אלהיכם: האיסור וגדרו) - עובר על איסור "לא-תעשון-בן-לה'-אלהיכם" (ראה ערכו. דברים יב ד), שאסור לנתץ דבר קדוש (ראה ערך הנ"ל: שם. משכנות לאביר יעקב שם; עיר הקודש והמקדש שם; אגרות משה שם); ועוד, שאין השכינה זזה מהכותל (ראה לעיל), והרי הוא כסא לשכינה (משכנות לאביר יעקב תמיד ב א א); ועוד שהוא מקום תפילה (ראה להלן), ויש לו קדושת בית-הכנסת (ראה ערכו), ואסור לסתור דבר מבית הכנסת (ראה ערך לא תעשון כן לה' אלהיכם: האיסור וגדרו. משכנות לאביר יעקב שם ושם).

אבנים שניתקו מהכותל, וכן חלק מאבן, או טיח מהכותל וסיד, שנקבעו בכותל וניתקו - לסוברים שבשעת החורבן נתחללו האבנים (ראה לעיל) - אינן טעונות גניזה (יד הלוי (במברגר) א יו"ד ריד); ולסוברים שלא נתחללו האבנים, טעונות גניזה (שערי ציון (רבינוב) ג, על פי שו"ע או"ח קנד ג).

השראת השכינה כותל מערבי, שכנה בו השכינה (ראה להלן), ולא נחה דעת השכינה בכל המקומות אשר התהלכה בהם, בסנה, בסיני, ובאהל מועד, עד ששכנה בבית המקדש בכותל מערבי (רמב"ן שיר השירים ב ט), ולעולם אין השכינה זזה ממנו (שמות רבה ב ב; תנחומא שמות ו), ואף בשעת חורבן הבית לא נסתלקה שכינה משם (יערות דבש א ד); ויש סוברים שבשעת החורבן השיב אחור ימינו, ונתן לאויבים להיכנס שם ולהחריבו, אלא שמיד אחר כך חזרה השכינה לכותל (דרשות חת"ס א, דרוש לח' טבת)⁹. אף על פי שגלו ישראל, עדיין השכינה תמיד שם,

ירושלמי פסחים ז יב; תשובת האדר"ת במשכנות לאביר יעקב שם; עיר הקודש והמקדש ד ז)³.

הכנסת אצבעות בהכנסת אצבעות לחורים שבכותל, נחלקו בתוכו אחרונים:

• **יש הסוברים שכיון שעובי הכותל נתקדש בקדושת הר הבית, אסורה לאותם שאסורים להיכנס להר-הבית (ראה ערכו) - שאסור לזב (ראה ערכו) וזבה (ראה ערכו) ונדה (ראה ערכו) ויולדת (ראה ערכו) ובעל-קרי (ראה ערכו) להיכנס לשם (ראה ערך טומאת מקדש וקדשיו) אף בזמן הזה שהבית חרב (ראה ערך בית המקדש: קדושתו) - ואף על פי שלא נכנס כל גופם, אלא ראשי האצבעות בלבד, מכל מקום אף ביאה-במקצת (ראה ערכו) אסורה, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל: במקדש. משכנות לאביר יעקב שם, ושהאדר"ת הסכים עמו; עיר הקודש והמקדש שם).**

• **ויש הסוברים שאף אותם האסורים להיכנס להר הבית, מותר להם להכניס את ידיהם לנקבי הכותל, ואין בדבר איסור משום ביאה במקצת (כן משמע מאבני נזר יו"ד תנ-תנא; הליכות שלמה א תפילה ו הערה 41), שאין ביאה במקצת חשובה ביאה אלא במקום שראוי לכניסת כולו, אבל חורי הכותל שאין אפשרות שכל גופו של אדם יכנס בהם, אין להחשיב את הכנסת הידים כביאת כולו, ולפיכך הכנסתן מותרת (משנתו של רבי עקיבא יב)⁴.**

נגיעה בו לאוסרים להכניס את הידים לחורי הכותל, נחלקו אחרונים אם האיסור חל אף על הנגיעה בו, שמא יכניסו את הידים לחורים, או שמדרבנן אסורה גם הנגיעה כביאה (משכנות לאביר יעקב שם); או שהנגיעה בכותל מותרת (עיר הקודש והמקדש ד ז ד).

הימצאות ברחבה הכותל הוא חומת הר הבית (ראה לעיל), והמקום שלפני הכותל הסמוך אליו אינו מהר הבית, ומותר לטמאים להימצא שם (אבני נזר שם; משכנות לאביר יעקב שם, בשם ר"ל דיסקין)⁵.

מעילה באבנים אבני הכותל, בזמן שבית המקדש היה קיים, היה בהן איסור מעילה (ראה ערכו. משכנות לאביר יעקב תמיד ב ז; אגרות משה יו"ד ד סג; כן משמע מהיכל יצחק או"ח יח) - כאבני שאר חומות הר הבית, שהיה בהן מעילה לדעתם - שהר הבית וכתליו הקדש הם (אגרות משה שם, על פי רמב"ם מעילה ח ד)⁶.

אחר החורבן, נחלקו אחרונים:

• **יש סוברים שאין באבני הכותל איסור מעילה, לפי שנתחללו - כנלמד מהכתוב: וְכָאֵין כֹּה פְּרִיצִים וְחָלְלוּהָ (יחזקאל ז כב. עבודה זרה נב ב) - עם כניסת הגויים לבית המקדש (שו"ת הרדב"ז ב תקצו, ושו"ת חתם סופר יו"ד רסד, לפי הר הקודש עמ' רע; כן משמע מתפארת ישראל מדות א, יכין מט; משכנות לאביר יעקב תמיד ב א א, בשם ר"י דיסקין), ומכל מקום יש סוברים שאף לדעה זו, אסור להשתמש באבנים, משום**

היה בהן איסור מעילה, שאין מעילה אלא מהעזרה ולפנים, אבל מהעזרה ולחוץ משמש להרבה תשישיים של חול, ואין בו מעילה (עיר הקודש והמקדש ד ח ז).

7. ויש המתיר להניח, שלדעתו הנחת החפצים בפרצות היא הנאה שלא כדרך הנאתו, שאפילו מדרבנן אין בה איסור, לסוברים כן (משכנות לאביר יעקב תמיד ב ז, בשם ר"י דין קאסוב). 8. לטעמים נוספים, ראה אגרות משה שם. על הסוברים שאף דבר שנתחלל עם כניסת הגויים לבית המקדש, חוזר לקדושתו לאחר שהלכו הפריצים, ראה ערך מעילה. 9. יש שכתב שאין השכינה מצויה בכותל מערבי יותר משאר מקומות, אלא שהשכינה במערבו של עולם, ועל זה אמרו שלא זזה שכינה מכותל מערבי, שצד מערב של עולם נקרא כותל מערבי; ועוד כתבו שכותלי בית המקדש מכוונים כנגד עולם העליון, וכותל מערבי מכוון

יו"ד ריד לט; שערי צדק, משפטי ארץ יא ח; בית רידב"ז לח, בשם ר"י כלבו). 3. ויש הסובר שהכותל נבנה מחוץ לשטח הר הבית, ואינו קדוש בקדושת הר הבית (משכנות לאביר יעקב שם, בשם ר"ל דיסקין). 4. לטעמים נוספים להיתר, ראה משנתו של רבי עקיבא שם. 5. ויש מן האחרונים שכתב, שעד אחד עשר אגודלים מהכותל בזמן הזה הוא מהר הבית, והאסור בכניסה להר הבית, אסור לו להימצא שם, לפי ששורות האבנים בכותל בולטות זו מזו, וכל שורה של אבנים בולטת כשיעור אגודל (ראה ערכו) מהשורה שלמעלה הימנה, וכל שמעל השורה התחתונה, הרי הוא מהר הבית, וכיון שיש אחת עשרה שורות של אבנים למטה תחת הקרקע, נמצא שאחד עשר אגודלים סמוך למקום הכותל בזמן הזה, מהר הבית הוא (אבן ישראל בית הבחירה ו ז). 6. ויש שכתב שלא

נשיקה כשמגיעים לכותל, יש שנהגו לנשק את אבניו (שערי ירושלים שם; הר הקודש שם), ויש שמשקים את הכותל אף כשנפרדים ממנו (הר הקודש שם), ומכל מקום יש שנהגו לא להכניס מגופם לחורים שבכותל, ואינם מנשקים אלא אבנים חלקות, שחוששים להכניס חלק מהגוף בחורים, משום ביאה במקצת (ראה לעיל: שם. דבר יהושע ה' יו"ד טז, שכן נהג הראי"ה קוק).

פתקאות הבאים לכותל לבקש בקשות, יש שנהגו להכניס בין אבניו פתקאות שכתבו בהן בקשותיהם ותפילותיהם (ציץ אליעזר י ה, שיש הנוהגים כן); ויש שכתבו שלא לעשות כן, שיתכן שיש בזה איסור שימוש בכותל (ראה לעיל: שם. תשובת הר"מ שטרנבוך בשערי ציון (רבינוביץ) ד).

חדלקת נרות אין להדליק נרות על הכותל, שהרי אסור להשתמש בו (ראה לעיל: שם); ועוד, שאין זה כבוד לכותל, שמשחירים אותו מהעשן (כפ החיים קנא ס"ק עו).

תפילה ברחבת הכותל נהגים להתפלל סמוך לכותלי הר הבית (כפתור ופרח ו, עמ' קיב במהדורת בית המדרש להלכה בהתיישבות; פאת השלחן ג יב, בשמו), ומצוה להתפלל שם, שאין התפילות עולות ומתקבלות אלא דרך מקום המקדש; ועוד, שמצוה לאדם להתפלל במקום שהתפללו אבותיו (משנה הלכות טו צו ב), וראוי לכל אדם להשתוקק לזכות להתפלל שם לפני היכל המלך (סידור העיב"ץ, סולם בית אל, המעשה ו). אפילו במקום פרוץ הסמוך לכותל, מתפללים - אף על פי שאין מתפללים בשאר מקום פרוץ (ראה ערך תפילה) - שכיון שייחדו את הרחבה שלפני הכותל להתפלל שם בקביעות, יש בה קדושת בית-הכנסת (ראה ערכו), ומתפללים בה אף על פי שמקום פרוץ הוא (ראה ערך הני"ל), ומכל מקום הרחבה הסמוכה לכותל המערבי מוקפת מחיצות (ציץ אליעזר יח ב).

התפילה סמוך לכותל, אף עליה ביקש שלמה המלך בתפילתו שתקובל (כן משמע מכפתור ופרח שם), כמו שנאמר: כָּל תְּפִלָּה כָּל תְּחִנָּה אֲשֶׁר תִּהְיֶה לְכָל הָאָדָם וְגו' וּפָרַשׁ פָּפְיוֹ אֶל הַבַּיִת הַזֶּה, וְאָתָּה תִשְׁמָע הַשְּׁמַיִם מְכוֹן שִׁבְתְּךָ (מלכים א ח לח-לט. כפתור ופרח שם), וממה שנאמר שם: וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי שְׁמֵעֵתִי אֶת תְּפִלָּתְךָ (מלכים א ט ג) משמע שהקב"ה הסכים על ידו (דרוש דרש ב עמ' צ). ואף על פי שהמתפלל סמוך לכותל אינו מתפלל בבית המקדש, מכל מקום למדים מלשון הכתוב: ופרש כפיו אל הבית הזה, שאף העומד בסמוך ומכוין אל הבית, חשוב כאילו מתפלל בתוך בית המקדש (דרוש דרש שם); ועוד, שכיון שהשכינה לא זזה מהכותל (ראה לעיל: מהותו ומעלתו), אין התפילה שם חוזרת ריקם (טוב ירושלים עמ' קט).

ריקודים ריקודים, ראוי להימנע מהם סמוך לכותל, שהנמצא בכותל הרי הוא כמי שמתו מוטל לפניו (הליכות שלמה תפילה ו הערה 40; פאת שדך או"ח לח), שהרי רואה לפניו את בית המקדש בחורבנו (פאת שדך שם), ומכל מקום אין למחות ברוקד שם, שכבר נהגו כך (הליכות שלמה שם). לכבוד התורה בשמחת תורה, אף סמוך לכותל יש לרקוד (ירושלים במועדיה, בין המצרים עמ' רט).

הזכרת "הכותל" בהזכרת הכותל, יש שהקפידו שלא לכנותו "הכותל" סתם - כמו שאמרו שאין לקרא לארון-הקדש (ראה ערכו) "ארון" סתם (ראה ערך ארון הקדש) - "שכותל" סתם, שם של זלזול הוא, ומכנים אותו "הכותל המערבי" (מעילו של שמואל עמ' 10. על אופן הקריעה ודיניה, ועל הימים שאין קורעים בהם, ראה

ממתנת עד שיחזרו למקומם (עץ הדעת טוב ויטאל), ורושם המקדש שנשאר בכותל מערבי לאחר החורבן הוא סימן שנתן הקדוש ברוך הוא שלא תזוז השכינה מישראל אפילו בעת הגלות (של"ה, תצוה), ואף בזמן הזה השכינה שם (כן משמע מעץ הדעת הטוב שם), ויש מהגדולים שזכו לגילוי שכינה בכותל המערבי (שערי ירושלים שער ה, על הרדב"ז; הד הרים לא; ועוד).

השגחה מהכותל המערבי משגיח ה' ומשקיף על כל צרכי בני ישראל בכל מקום שהם (רמב"ן שם; כן משמע מריקאנטי שמות טו ב, ובית אלוקים, התפילה ט), וזהו שנאמר: הִנֵּה זֶה עֹמֵד אַחֵר כְּתָלָנוּ מִשְׁגָּחַת מִן הַחֲלֹנוֹת מִצִּיץ מִן הַחֲרָפִים (שיר השירים ב ט. רמב"ן שם).

כבודו ומנהגיו

קריעה הרואה את הכותל, נחלקו אחרונים אם חייב קריעה:

- יש סוברים שהרואה את הכותל - אפילו מרחוק (זר התורה, דיני הרואה ערי יהודה ועיר הקודש והמקדש) אחר שלשים יום שלא ראה אותו, ולא את מקום המקדש (אחר כתלנו (דבליצקי) עמ' יא אות ט, על פי טושי"ע או"ח תקסא ה) - דינו כרואה את מקום המקדש, שחייב לקרוע את בגדו (ראה ערך קריעה. זר התורה שם; אחר כתלנו שם, בצד אחד), משום אבלות וצער על חורבן בית המקדש (מנחת שלמה א עג) ¹⁰.
- ויש סוברים שאינו חייב לקרוע, שהכותל אינו חשוב חלק מן המקדש (עיר הקודש והמקדש ג יז ג; אחר כתלנו עמ' י, צד שני); או שאין חיוב קריעה אלא על הרואה מקום שחרב, והכותל שעודנו קיים, אין חיוב לקרוע על ראייתו (תשובות והנהגות ה קסה).

התנהגות בכבוד העומדים סמוך לכותל, יש להם להתנהג בכבוד מפני השכינה (ראה לעיל: מהותו ומעלתו. משנתו של רבי עקיבא יא). בזמן הזה שמתפללים בקביעות סמוך לכותל, יש למקום קדושת בית-הכנסת (ראה ערכו), ויש לנהוג במקום בכבוד אף מדין בית הכנסת (משכנות לאביר יעקב תמיד א ז; משנתו של רבי עקיבא שם; ציץ אליעזר י ח). ברחבת הכותל החיצונה העליונה, שאין מתפללים בה בקביעות, אלא בזמן שהרחבה הסמוכה לכותל מלאה, אין קדושת בית הכנסת (משנתו של רבי עקיבא שם, בהערות; מנחת אמת יב, בשם רי"ש אלישיב), ומכל מקום אין לנהוג שם קלות ראש - אלא יש להתנהג בכבוד מפני השכינה - כיון שהיא פתוחה למול הכותל (משנתו של רבי עקיבא שם, על פי משנה ברורה קנד סק"ג).

עמידה כשאחוריו אל הכותל בעמידה ליד הכותל, יש שכתבו שיש להיזהר שלא לעמוד ואחוריו אל הכותל (כן משמע משו"ת הרדב"ז ב תרמח; ירושלים במועדיה בין המצרים עמ' רנ, על פי רמב"ם בית הבחירה ז ז), כי אם לצורך תפילה (ירושלים במועדיה שם); ויש שכתבו שכשיוצא מן הכותל, לא יצא ואחוריו אל הכותל, אלא יצדד (הר הקודש עמ' רעג).

חליצת נעליים כשמגיעים לכותל, נהגו מלפנים לחלוץ נעליהם (שערי ירושלים ט; הר הקודש שם; קורות העתים (קמניץ) עמ' סד), משום שכל מקום שהשכינה נגלית אסור בנעילת הסנדל (שמות רבה ב ו), ובכותל - שאין השכינה זזה ממנו (ראה לעיל: מהותו ומעלתו) - נוהגים כבמקום שהשכינה נגלית בו (כן משמע מהר הקודש שם); ובימינו אין נוהגים לחלוץ הנעלים (הר הקודש שם), ואין נוהגים בכותל כדין מקום שהשכינה נגלית, שאף על פי שלא זזה שכינה משם, מכל מקום אין היא נגלית שם (סבו ציון עמ' ט).

כנגד השכינה שהיא במערב, וזה הטעם שלא חרב עד היום הזה (שו"ת הרדב"ז

אמירת סדר קרבן פסח - שנהגו לאמרו בערב-פסח קרבן פסח (ראה ערכו), זכר לקרבן-פסח (ראה ערכו) שהיו מקריבים בזמן הבית (ראה ערך ערב פסח) - יש מהדרין לאמרו סמוך לכותל (תורת חיים מד; מועדי הראייה פרק כג, שכן נהג הראייה קוק; ציץ אליעזר י ז, ושם יב מז), ומרבים בתחנונים לפני יושב מרום שיראנו בבנינו וישמחנו בתיקונו (ציץ אליעזר יב מז)¹¹.

ידידי מעשר וידידי-מעשר (ראה ערכו), שלכתחילה מצוה להתודות במקדש, שנאמר בו: לפני ה' (דברים כו יג. ראה ערך הנ"ל: זמנו), ראוי לאמרו - לסוברים שנהג בזמן הזה (ראה ערך הנ"ל: שם) - סמוך לכותל (אחרית השנים לאדר"ת ד ד סק"ד; המעשר והתרומה עמי מה, ועיר הקודש והמקדש ג ט, וחר הקודש עמי רעה, בשמו; כרם ציון א עמי שצב, והלכות שביעית עמי צו, והלכות פסוקות שביעית עמי עו).

רצ, בשם רי"ל דיסקין; ויש שכתבו שאין להקפיד על כך (אגרות ורשימות קהלות יעקב ג, אמרות משה עמי דש; גאולת אור הצב"י עמי 162, שכן נהג הרצ"ה קוק), שכולם רגילים לקרותו "הכותל", ואינו נראה כולזול (אגרות ורשימות קהלות יעקב שם).

עליה לרגל עליה לרגל (ראה ערך ראייה) אחר חורבן בית המקדש, שבטלה מצות ראיית פנים בעזרה בשלש-רגלים (ראה ערכו. ראה ערך ראייה), יש סוברים שמכל מקום מצוה לעלות ברגלים בירושלים (ר"ן תענית י א, לפי חרדים עה"ת, פקודי; כן משמע משלחן ערוך הרב או"ח קיז א), זכר למצות ראייה (משוש כל הארץ, עניני עליה לרגל בזמן הזה; הר הקודש עמי רעה, בפנים מסבירות); ויש שכתבו שהמצוה היא להראות בכותל, שאין השכינה זזה ממנו (ראה לעיל: מהותו ומעלתו. חרדים שם; משוש כל הארץ שם).

כּוֹזִית בְּכַדִּי אֲכִילַת פֶּרֶס¹

ברוב בתערובות, אם יש במיעוט שיעור של כזית בתוך כל פרס ופרס מהתערובת, יש אומרים שבאופנים מסויימים אינו בטל ברוב²

הדין וגדרו

"כזית בכדי אכילת פרס" לענין תערובת של איסורי-אכילה (ראה ערכו) בהיתר, נחלקו בו אמוראים:

- יש אומרים שכזית בכדי אכילת פרס מן התורה הוא (רב דימי בפסחים מד א, ונזיר לו ב), ולפיכך זר (ראה ערכו) שאכל תערובת שמיעוטה תרומה ורובה חולין, אם יש בתרומה כזית בכדי אכילת פרס - לוקה, ומחמירים בספק של תערובת כזו כדין ספק של תורה (כן משמע מהגמ' שם ושם), וכן הלכה (מהר"ם חלאה שם מג ב).
- ויש שהקשו כמה קושיות על דעה זו (אביי בגמ' שם ושם), וביארו ראשונים שלדעתם אף על פי שהלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו) היא שאכילת כזית בכדי אכילת פרס מצטרפת לאכילה אחת (ראה ערך אכילה: שהייתה), לא אמרו כן אלא באכילת איסור בעינו, אבל לא על ידי תערובת (כן משמע מתוספות נזיר שם ד"ה וכזית, בשם רשב"ם, ושיטה לחכמי איוורא שם, בשם רבנו שמשון, ורבנו טודרוס שם, בשם רבנו תם, בתירוצו השני; תוספות ראי"ש שם; מהר"ם חלאה וחיידושי הר"ן פסחים שם), לפי שלא נהנה גרונו מכזית איסור בבת אחת (מהר"ם חלאה שם), או לפי שהאיסור מתבטל (תוספות נזיר שם, בשם הר"ם), ולדעתם כל איסור בטל ברוב מן התורה, אפילו בנותן טעם, ואף על פי שיש בו כזית בכדי אכילת פרס (כתוב שם לראב"ד פסחים מג ב). או שהנידון הוא בתערובת מין במינו, שאין בה נתינת טעם, ולפיכך לדעתם האיסור מתבטל (רבנו דוד שם, בתירוצו השני).

טעמו וממשו עוד אמרו בתלמוד שכל שטעמו וממשו - של האיסור ניכר בהיתר, ואוכלו עם ההיתר (ר"ן עבודה זרה סז א) - אסור, ולוקים עליו, וזהו כזית בכדי אכילת פרס (רבי אבהו אמר רבי יוחנן בגמ' שם), אבל בפחות מכזית בכדי אכילת פרס אין לוקים (כן משמע מהגמ' שם). ונחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שהדברים אמורים בתערובת איסור בהיתר מין בשאינו מינו, שאינו בטל ברוב (ראה ערך בטול ברוב: איסור בהיתר.

כן משמע מתוספות עבודה זרה סז א ד"ה אמר, בשם ה"ר אליהו ובשם הר"ר יוסף, ותוספות חולין צח ב ד"ה רבא, בתירוצו השני, וזבחים עט א ד"ה אמור, בתירוצו השני, ומהרמב"ם מאכלות אסורות טו א-ג; רבנו יונה ומאירי וריטב"א עבודה זרה שם; סמ"ג לאוין קלח; תורת הבית הקצר ד א), ואין לוקים עליו אלא כשאכל כזית מן האיסור בכדי אכילת פרס מן התערובת (רמב"ם שם; מאירי שם), שהואיל ואין האיסור בטל ברוב הרי זה כאילו הוא בעינו (כתוב שם לראב"ד פסחים מג ב; חינוך שסח; ריטב"א שם), ודינו כאוכל כזית איסור בעינו בכדי אכילת פרס שלוקה (חינוך שם), והטעם שאינו בטל ברוב כתבו ראשונים שהוא משום טעם-כעיקר (ראה ערכו), שלדעתם הוא מן התורה (ראה ערך הנ"ל: שם. כן משמע מכתוב שם לראב"ד שם; סמ"ג שם; חינוך שם).

• יש אומרים שלוקה אף אם לא אכל אלא כזית מן התערובת (רא"ש חולין ז לא, ותוספות הרא"ש פסחים מה א, בשם ר' חיים כהן; טור יו"ד צח, בשם רבנו תם, לגירסתנו), שבתערובת מין בשאינו מינו כשיש באיסור בנותן טעם נהפך גם ההיתר לאיסור, משום טעם כעיקר (ראה ערך טעם: בחיוב מלקות. רא"ש שם ושם), ושיעור אכילת פרס לא נזכר אלא לסימן בעלמא, שכמו ששיעור אכילת פרס חשוב לצרף חצאי שיעורים, כך בתערובת שיש בה איסור מרובה כל כך שאילו היה אוכל פרס ממנה היה אוכל כזית מן האיסור, נהפכה כולה להיות איסור, ולוקה עליה בכזית (תוספות הרא"ש שם), ומכל מקום אינו לוקה אלא כשיש בתערובת כזית בכדי אכילת פרס מן האיסור, אבל בפחות מכזית בכדי אכילת פרס אינו לוקה, לפי שמסתבר לומר שלא החמירה התורה בנתינת טעם של איסור בהיתר להופכו לאיסור כשההיתר מרובה כל כך על האיסור, עד שאילו היה האיסור בעינו וניכר בתוך התערובת לא היה לוקה עליו (רא"ש שם ושם). ואף דין זה הוא בכלל ההלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו) של כזית בכדי אכילת פרס (ראה ערך אכילה: שהייתה) שתערובת שיש באיסור שבה כזית בכדי אכילת פרס לוקים על כזית ממנה (פני יחושע פסחים מד א; שלחן ערוך הרב או"ח תמב ט).

לענין שיעור אכילה, ראה ערך אכילה: שהייתה; על שיעור הזמן של כדי אכילת פרס ראה ערך אכילת פרס; על מידתו של "זית" לענין שיעור כזית ראה ערך זית: מידתו, ושם: ביחס לשאר שיעורים; על מידתו של ה"פרס" ראה ערך אכילת פרס: שיעור אכילת פרס.

ערך קריעה. ¹¹. על הסוברים שהנמצא בערב פסח אחר חצות קרוב לבית המקדש אף בזמן הזה מבטל מצות קרבן פסח, ולכן אין ראוי להימצא אז שם, ראה ערך קרבן פסח.

כזית בכדי אכילת פרס. ¹. כח, טורים א-יט. ². על כזית בכדי אכילת פרס

גדרו גדר הדין של כזית בכדי אכילת פרס בתערוכות תלוי במחלוקת הראשונים הנזכרת בפירוש הדין ובטעמו:

• לסוברים ששיעור כזית בכדי אכילת פרס נאמר בתערוכות של מין בשאינו מינו, שאינו בטל כל שנותן טעם, ואין לוקים אלא על אכילת כזית מן האיסור, ואף בפחות מכזית בכדי אכילת פרס אסור מן התורה משום חצי שיעור (ראה לעיל), יש מהאחרונים סוברים שאין בשיעור כזית בכדי אכילת פרס הלכה מיוחדת בדין ביטול ברוב, או בדין טעם כעיקר, אלא שכיון שאינו בטל הרי הוא ממילא כאוכל איסור בעינו, שדינו כן (ראה ערך אכילה; שהייתה. כן משמע ממנחת ברוך נג; דברי דוד, שיטת טעם כעיקר דף ו; ברכת ראש נזיר לו ב ט; יד יהודה יו"ד צח סק"ו-ז); ויש סוברים שאף לשיטה זו, מלבד מה שאין מין בשאינו מינו בטל משום נתינת טעם, ישנה גם הלכה מיוחדת בשיעור כזית בכדי אכילת פרס, שאינו בטל ברוב אף במקום שבפחות מכזית בכדי אכילת פרס היה בטל (כן משמע מפלתי קט סק"ד, ומקור חיים פתיחה לתמב, ועוד).

• ולסוברים שבתערוכות מין בשאינו מינו, כשאין באיסור כזית בכדי אכילת פרס הרי מן התורה הוא בטל ברוב, ואילו בכזית בכדי אכילת פרס אינו בטל (ראה לעיל), כתבו אחרונים שהיא הלכה בדין טעם כעיקר, שלא נתחדש שדבר הנותן טעם אינו בטל ברוב אלא בתערוכות שיש בה כזית בכדי אכילת פרס (כן משמע מפרי מגדים, פתיחה לפסח ב א ב)⁴.

השיעור

אופן השיעור באופן שמשערים "כדי אכילת פרס" בתערוכות, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שתלוי הוא במחלוקת הראשונים אם כזית בכדי אכילת פרס בתערוכות אינו אלא שיעור זמן לצירוף האכילה לחיוב מלקות, או שהוא שיעור בכמות האיסור לבטלו (ראה לעיל: הדין וגדרו), שאם אינו אלא שיעור זמן למלקות, משערים אותו כדרך שמשערים לענין צירוף אכילות בכדי אכילת פרס של פת חטים, והוא שיעור זמן קבוע בכל מיני המאכלים, לסוברים כן (ראה ערך אכילת פרס), אבל אם הוא שיעור בביטול האיסור, משערים בכל תערוכות ותערוכות כזית בכדי פרס מאותה תערוכות, ולא בפרס של פת חטים (ובין דעת יו"ד צח א). וכיוצא בזה יש מן האחרונים סוברים בדעת ראשונים, שאף על פי שלדעתם שיעור צירופם של משקים לענין השוהה בשתייתו הוא כששוהה רביעית בכדי שתיית רביעית (ראה ערך שתייה), לענין תערוכות שיעורו הוא בפרס, שאם נתערב משקה של איסור במשקה או במאכל של היתר אינו מתבטל אלא ברביעית בכדי פרס מן התערוכות, שלענין שיעור הביטול בתערוכות אין חילוק בין משקה שנתערב למאכל שנתערב, אבל לענין צירוף השתיה אף בתערוכות השיעור הוא בכדי שתיית רביעית, ואינו חייב על תערוכות זו אלא כששתה פרס ממנה בכדי שתיית רביעית (חתם סופר, חידושי סוגיות כא, בדעת הרמב"ם נזירות ה ה, וחמץ א ו).

• ויש לסוברים שלדעה שאינו אלא שיעור זמן לצירוף אכילה, ודאי אף במשקה שיעורו כדרך שמשערים בשותה משקה בעינו

• יש מפרשים שטעמו וממשו לוקים עליו בכזית בכדי אכילת פרס, בתערוכות מין במינו (ספר הישר לרבנו תם (החידושים) תרצד-תרצה; תוספות עבודה זרה סז א ד"ה אמר, וזבחים עט א ד"ה אמר, בשמו, ותוספות חולין צח ב ד"ה רבא, בפירוש הראשון), ובאופן שאינו בטל ברוב, כגון שהאיסור בעין ומכירו (ספר הישר שם, ותוספות שם ושם ושם), או כגון שאין רוב בהיתר כנגד האיסור (רבנו תם בתשובת ראב"ן שבסוף הספר). ובתערוכות מין בשאינו מינו כשאין האיסור ניכר לוקה אף על אכילת כזית מן התערוכות, שכיון שנתן האיסור טעם בהיתר נהפך כולו להיות איסור (רא"ש חולין שם, ותוספות הרא"ש פסחים שם, בשם רבנו תם)³.

• יש מפרשים שהדברים אמורים בתערוכות מין-במינו (ראה ערכו), וכשהאיסור ניכר ואינו בטל (כן משמע מההשלמה פסחים מב א, ועבודה זרה שם; תוספות ר"ד ופסקי ר"ד שם), אבל במין בשאינו מינו אין לוקים אלא על אכילת כזית מן האיסור בכדי אכילת פרס מן התערוכות (השלמה פסחים שם; תוספות ר"ד עבודה זרה שם; פסקי ריא"ז שם). ומהם שכתב שבפחות מכזית בכדי אכילת פרס אינו אלא מדרבנן, שלא אמרה תורה טעם כעיקר אלא כשיש באיסור כזית בכדי אכילת פרס (תוספות ר"ד שם).

• יש אומרים שהדברים אמורים בתערוכות מין במינו, שאם יש במיעוט כזית בכדי אכילת פרס, ואכל כזית מן האיסור בכדי אכילת פרס של התערוכות - לוקה עליו, ולא אמרו שמין במינו בטל ברוב (זבחים עח א - עט א) אלא במיעוט הנימוח בתוך הרוב, שמתחבר עם הרוב ומתבטל בו, אבל כשהמיעוט עומד לבדו והרוב לבדו, כגון בחיטים של תרומה שנפלו לתוך של חולין, ויש בו כזית בכדי אכילת פרס - אינו מתבטל (ר"ש טבול יום ב ג, בתירוף השני).

• ויש אומרים שמחלוקת אמוראים היא, שיש הסוברים שכזית בכדי אכילת פרס אף במין במינו אינו בטל מן התורה (רבי יוחנן לפי המאור פסחים מג ב; סתמא דגמ' שם מד א, רמב"ן יבמות פב ב); ויש הסוברים שמין במינו בטל ברוב סובר כן אף בכזית בכדי אכילת פרס (ריש לקיש לפי המאור שם ורמב"ן שם; רבא לפי רמב"ן שם).

להלכה, בתערוכות מין בשאינו מינו, הכריעו הפוסקים שטעם כעיקר מן התורה (ראה ערך טעם כעיקר: האיסור וגדרו), ואף כשאין בו כזית בכדי אכילת פרס האיסור הוא מן התורה (תורת הבית הקצר ד א; כן משמע משו"ע יו"ד צח ב, ושו"ע סק"ו, וט"ז סק"ג). כשיש באיסור כזית בכדי אכילת פרס יש שהכריעו כשיטת רוב הראשונים שאין לוקים על כזית מן התערוכות, אלא על אכילת כזית מן האיסור בכדי אכילת פרס (כן משמע מים של שלמה חולין ז מו, ולבוש יו"ד צח א); ויש מחמירים לחשוש לשיטת הראשונים שבכזית בכדי אכילת פרס ההיתר נהפך לאיסור, ולוקים על כזית מן התערוכות (שלחן ערוך הרב או"ח תמב ט, בקונטרס אחרון). בתערוכות מין במינו כתבו הפוסקים להלכה שמן התורה בטל ברוב (רמב"ם מאכלות אסורות טו א, ד; טור יו"ד צח, בשם רבנו תם והרא"ש; כן משמע משו"ע שם ב, וט"ז סק"ג, ושו"ע סק"ו), אף כשיש במיעוט כזית בכדי אכילת פרס (כן משמע מרמב"ם שם, וטו"ש שם), וכיון שאין איסורו אלא מדרבנן, שהחמירו שלא יבטל אלא בששים (ראה ערך בטול אסורים: בכל האסורים) מקילים בספק תערוכותו (כן משמע מטוש"ע שם).

3. ויש סוברים בדעתם שלוקה אפילו כשאין באיסור שבתערוכות כזית בכדי אכילת פרס (כן משמע מרא"ש, הלכות קטנות חלה טו; פרי חדש או"ח תמב

סק"א; מנחת כהן, התערוכות א ה; ביאור הגר"א או"ח תנג סק"ט).
4. לדעות נוספות, ראה: ר"ש טבול יום ב ג; רא"ש חולין ז לא ותוספות הרא"ש

טעמו, לסוברים שנוהג בזה דין טעם-כעיקר (ראה ערכו) מן התורה ושלוקים עליו (ראה ערך טעם כעיקר: בחיוב מלקות), שנחשב כזית בכדי אכילת פרס ללקות עליו אם נתן האיסור טעם גדול בהיתר כאילו נתערב בו כזית מממשו של האיסור (כן משמע מרמב"ן חולין צח ב, ומלחמות פסחים מג א, ורשב"א חולין שם, ותורת הבית הארוך בית ד שער א; ספר החינוך מצוה שסח, בשם קצת המפרשים), ויש בו טעם הראוי לכזית בכדי אכילת פרס (ריטב"א חולין שם), שאם אכל פרס מן התערובת - לוקה, לפי שטעם בכולה טעם של איסור, כאילו אכל ממנו כזית (ר"ן שם), וכן הלכה (אבני נזר אורח חיים תקמב יז).

(אפיקי ים ב ג), ואף לדעה שהוא שיעור בביטול, יש סוברים ששיעורו במשקים הוא כשיעורו לענין צירוף שתיה, שלדעתם הטעם שבפחות מכזית בכדי אכילת פרס מתבטל הוא מפני שאין בו שיעור אכילה (כן משמע מכתבי הגר"י נזיר לו א). ולדעה זו אין חילוק במשקים בין שיעורם בתערובת לבין שיעורם לצירוף שתיות (כן משמע מתוספת יום הכפורים יומא פ ב, וחמדת שלמה יו"ד טז ג, וקרוך אורה נזיר לה ב, ומנחת חינוך שסח יז).

כשאין בתערובת אלא פליטת טעם בלבד שיעור כזית בכדי אכילת פרס שייך אף בתערובת שאין בה כלום מממשו של האיסור, אלא פליטת

כח בית דין

אסמכתא (קנין): בקנין בית דין חשוב, וערך בית דין: בית דין חשוב.

על כך שיש סוברים שלעיתים מתקיימים מעשי בית דין אף במקום שהיה מן הראוי לבטלם, משום הטעם שאם כן מה כח בית דין יפה, ראה ערך אונאה: מכירה על ידי אחר, וערך הכרזה (מכירת נכסים), וערך הפקר בית דין, וערך חלוקת שותפות, וערך שליח להולכה.

אם בית דין יכול לבטל דברי בית דין שקדם לו, בתקנות ובגזירות או בדיני ממונות, ראה ערך אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו.

על חלוקת שותפות הנעשית על ידי אחד מן השותפים בלא ידיעת חבריו, שיש סוברים שהיא צריכה להיעשות בבית דין דוקא, ועל מהות הבית דין, ראה ערך חלוקת שותפות: שלא בידיעת השותף. על כוחם של בית דין במקרים מסויימים לפסוק בדיני ממונות על פי ראיות עיניהם, ועל מהות הבית דין הרשאי לפסוק כן, ראה ערך שודא דדיני.

על גדרם של הבית דין ושל דייניו, ראה ערך בית דין. על כוחו של הבית דין בכלל, ראה ערך הנ"ל, ושם: כח בית דין.

על כוחם של בית דין לענוש את מי שאינו מחוייב, ראה ערך הנ"ל, שם, וערך הוראת שעה: על פי בית דין. על כוחם של בית דין להורות לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה, ראה ערך הנ"ל, שם, וערך יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה. על כוחם להפקיר ממון שיש לו בעלים, ראה ערך הפקר בית דין.

על הדברים שאינם נעשים אלא בבית דין הגדול, או על פיהם, ראה ערך בית דין הגדול: דברים הצריכים בית דין הגדול. על סמכותם של בית דין הגדול בהוראת התורה שבעל פה, ראה ערך הנ"ל: סמכותם. על הסמכות שבימינו העומדת לדברים מסויימים במקום בית דין הגדול, ראה ערך הנ"ל: במקום בית דין הגדול. על תוקפם וגדרם של פסקי ההלכה של בית דין הגדול, ראה ערך הוראת בית דין.

על כוחו של "בית דין חשוב" בקנין שיש בו אסמכתא (ראה ערכו) ובפרוזבול (ראה ערכו), ועל גדרו ומהותו של בית דין זה, ראה ערך

כחו

מעשה הנעשה על ידי כחו של אדם [או בעל חיים], או בכח טבעי שהוא הביאו לפעול, שבדינים ואופנים מסויימים דינו כדין מעשה שעשה בגופו

הפרקים:

- גדרו
- דיניו
- כח כחו
- הסרת מונע
- כח שני
- אשו

אף בדינים שכחו כגופו, יש מהם ש"כח כחו" אינו חשוב בהם כגופו, ודינו שונה ממעשה שנעשה בכחו הגמור.

גדרו

מעשים שונים נאמר עליהם שחשובים שנעשו בכחו של האדם, ולא בגופו, כגון: הזורק חפץ, ונעשה מעשה על ידי החפץ בדרך הילוכו - כגון שהזיק - חשוב שנעשה בכחו של הזורק (ראה בבא קמא ו א במשליך ובלו לרשות הרבים, ושם יז ב לענין צרורות) (ושם יט ב

מעשה הנעשה כתוצאה מפעולה של אדם, או בעל חיים, יש שהוא חשוב [לענין חיובו של האדם על נזק, או על רציחה וכדומה, ולענין מצוה או עבירה שנעשו באותו מעשה, ועוד] כמי שעשאו האדם או בעל החיים בגופו; ויש שהוא חשוב שלא עשאו האדם אלא בכחו, ודינו שונה, בדינים מסויימים, ממעשה שעשה האדם בגופו.

ויש שמעשה הנעשה כתוצאה מפעולה של אדם אינו מתייחס כלל לאדם, ואינו חשוב אף כעשייה בכחו, שפעולת האדם אינה אלא "גרמא בעלמא".

כחו. 1. כח, טורים כא-קח. על מצוות ודינים שאמרו שיש לעשותם בכל כחו, כגון סמיכה (ראה ערכו), ראה בערכים המתאימים להם (וראה ערכים: אמן;

פסחים מה א, בשם ר' חיים כהן; מגנזי הגר"ח סט, בדעת הראב"ד. כח בית דין. 1. כח, טורים יט-כ.

בכחו (ראה להלן) - שעליית המשקה בצינור מכחו היא (ראה רמב"ם מאכלות אסורות יב יד). מן האחרונים יש שכתבו שזה אינו אלא כח כחו, שהאור יוצא מכחו, ומכח יציאת האור עולה המשקה, או שאפילו כח כחו אינו (נודע ביהודה קמא יו"ד לט ד"ה ואפילו).

כלה כחו חפץ שהאדם זרק, שמעשה שהוא עושה חשוב שנעשה בכח האדם, הרי זה דוקא כל עוד לא "כלה כחו" של הזורק, אבל לאחר שכלה כחו, אף על פי שאותו החפץ ממשיך בתנועתו, מעשה שהוא עושה אינו חשוב שנעשה בכח האדם (ראה להלן). ובכמה אופנים דנו אם כבר כלה כחו:

הזורק אבן למעלה, ונפלה חזרה נכחה כנגד מקום הזריקה, ועשתה מעשה בחזרתה, כגון שהרגה, המעשה שעשתה אינו חשוב שנעשה בכחו של הזורק, שהאבן חוזרת לארץ מאליה (רש"י סנהדרין עז ב ד"ה והלכה), וכבר כלה כחו של הזורק (רא"ה בשיטה מקובצת בבא קמא נו א; מאירי סנהדרין שם), והאבן יורדת מצד טבעה (מאירי שם).

הלכה האבן דרך נפילתה לצדדים, מעשה הנעשה על ידה חשוב שנעשה בכחו (סנהדרין עח א; ראה רמב"ם רוצח ג יג). היה מושך במעגילה [חתיכת עץ עבה (רש"י מכות ז א ד"ה היה)], ונשמטה מידו ונפלה, כתבו ראשונים שכחו הוא, ואינו דומה לזורק אבן למעלה ונפלה נכחה למטה, שמתוך שהוא מושך את המעגילה למעלה היא נופלת יותר רחוק (תוספות סנהדרין עז א ד"ה סוף, וראה חזו"א בבא קמא ב סק"ט).

הזורק חפץ, באופן שמעשה שנעשה על ידי אותו החפץ חשוב כנעשה בכחו (ראה לעיל), אם בשעה שזרק היה שם דבר המונע את החפץ מללכת ולעשות מעשה, כגון שהיתה שם גדר, אף על פי שאחר כך הוסר אותו דבר המונע, והלך החפץ ועשה מעשה, אין זה חשוב כנעשה בכחו, שכבר כלה כחו (רמב"ם סנהדרין עז ב, וראה רמב"ם רוצח ג יא); ויש מצדדים לומר שדווקא לענין רציחה אינו חייב באופן זה, או אף לענין נזקים, שכיון שיש שם דבר המונע את החפץ מללכת אין זה מעשה רציחה או היזק, אבל בשאר דיני התורה, אם הסירו את הדבר המונע את הליכת החפץ לאחר שזרקו, מעשה שנעשה החפץ אפילו במקום שלא היה יכול להגיע לשם מתחילה, הרי זה חשוב כנעשה בכחו (שו"ת הר צבי יו"ד יב; חידושי ר' נחום בבא קמא ב קצא).

היה בשעת הזריקה אותו הדבר שבו נעשה המעשה במקום אחר, ושוב הביאוהו למקום שיפגע בו החפץ הנזרק, ופגע בו ועשה מעשה, חשוב כנעשה בכחו (ראה מכות ח א, ורמב"ם רוצח ו ט).

צינור ששופכים לתוכו בדלי מים מן היאור, והוא מוליך את המים לשדות, המים שבצינור שאינם בסמוך למקום השפיכה, אינם חשובים כבאים מכח האדם - ואין נוטלים בהם ידים (ראה ערך נטילת ידים. רב פפא בחולין קז א; רמב"ם ברכות ו יד; טושי"ע או"ח קנט ז) - שכבר עבר כח השופך, והמים מקלחים מאליהם, ואינם באים מכח האדם (ראה חולין שם ורש"י. וראה הר צבי יו"ד יב). ונראה מדברי ראשונים שכל שאינו קרוב ביותר, אין זה חשוב כחו (ראה רמב"ם תתקסז), ומן האחרונים יש סוברים שעד שלשה טפחים הוא כחו, וביותר משלשה טפחים שוב אינו כחו (ראה גנת ורדים יו"ד ד ד); וכן השופך את המים במדרון, והמים שותתים ויורדים - שלא מכח הנפילה הראשונה, אלא כדרך כל דבר כבד היורד למטה מעצמו (יד רמא סנהדרין עז ב) - אינם חשובים

וכב א), וראה להלן) ולא בגופו (ראה רמב"ם חובל ומזיק ו י, וטושי"ע חושן משפט שפד א); וכן היורה חצים, ונעשה על ידם מעשה, חשוב שהמעשה נעשה בכחו של היורה (ראה בבא קמא כב א; חציו מכחו קאזלי; ראה רמב"ם שם; ראה טושי"ע חושן משפט שפד א); וכן המבקע עצים, ובשעת הנפת הגרון נשמט הברזל של הגרון מקת העץ, אם עשה הברזל מעשה בדרך הילוכו, כגון שהרג, הרי זה חשוב כמעשה שנעשה בכחו של המבקע, והוא חייב גלות (ראה ערכו. ראה דעת מכות ז ב).

חפץ שנשבר בדרך הילוכו הזורק חפץ, ובדרך הילוכו נעשה בחפץ עצמו מעשה, כגון שנשבר, לסוברים שאותו המעשה חשוב כמי שכבר נעשה משעת הזריקה (ראה ערך בתר-מעיקרא; בתר בסוף) הזורק חשוב כעושה את המעשה בגופו (בבא קמא יז ב; ראה טור ורמ"א חושן משפט שצ ה).

פגע בכותל וחזר לאחוריו הזורק חפץ ופגע בכותל, וחזר לאחוריו מכח הזריקה, ובחזרתו עשה מעשה, אותו המעשה חשוב שנעשה בכח האדם הזורק (סנהדרין עז ב; רמב"ם רוצח ג יב. וראה חולין יב ב), וכחציו הוא חשוב (ראב"ה תתקסז); ויש סוברים שכח כחו הוא (ראה להלן: כח כחו).

וכן המפיל חפץ, ופגע בדבר אחר, וחזר החפץ וניתז מכח הנפילה, ובהילוכו עשה מעשה, חשוב שהמעשה נעשה בכחו (ראה סנהדרין שם ורש"י).

העושה מעשה בחפץ על ידי שאוחז בו [בעת עשיית המעשה] בידו, או בפיו, או בגופו - כגון בהמה שהזיקה במשא שעליה (תוספות בבא קמא יז ב ד"ה וחמור) - הרי זה חשוב כעושהו בגופו (ראה בבא קמא ב ב בקרן תלושה; ראה רמב"ם נזקי ממון א י, וטושי"ע חושן משפט שצ א; ראה בבא קמא כב א, בכלל וגחלת); וכן הדוחף חפץ ועשה מעשה, חשוב המעשה כנעשה בגופו (ראה בבא קמא מד א, ב, בדוחף כותל; ראה רא"ש בבא קמא א א).

וכן המושך חפץ על הקרקע, ונעשה מעשה על ידי החפץ - כגון בהמה המושכת בקרון, ודרס הקרון על הכלים ושברם - הרי זה חשוב כמעשה בגופו של המושך (ראה בבא קמא יז ב; ראה רמב"ם נזקי ממון יז א; ראה טושי"ע חו"מ שצ א), ואפילו המושך אינו נוגע בחפץ הנמשך, אלא הוא קשור אליו בחבלים (ראה ב"ק יח א, בתרנגולים שהיו מחטטים בחבל; ראה ב"ק יט א בדליל. וראה רש"י בבא קמא ג א ד"ה ובשערה; רא"ש בבא קמא ב א).

הנסמך על חברו שהיה יושב על חפץ, ונשבר החפץ, הרי זה חשוב כשוברו בכחו (בבא קמא י ב). בירושלמי אמרו כמי שהיה מהלך על גבי חפץ המונח על גבי חפץ אחר, ושיבר את התחתון, שאינו חשוב כמשבר בגופו, אלא כמשבר בכחו (ראה ירושלמי בבא קמא ב א). ויש מהראשונים שכתבו, בבהמה ההולכת על דף, והיו כלים תחת קצהו השני ושברתם, שחשוב כמי ששברתם בגופה (מאירי בבא קמא יז ב; פרישה חו"מ שפט סק"י, וסמ"ע שם ס"ק טו).

מעשה שנעשה אדם ברוק פיו בשעת הילוכו, חשוב הוא כעושהו בכחו (בבא קמא ג ב; רמב"ם חובל ומזיק ו י; שו"ע חושן משפט שפד א); וכן רוח היוצאת מכנפי העוף, ונעשה על ידה מעשה, חשוב שנעשה העוף מעשה זה בכחו, ולא בגופו (ראה תוספתא בבא קמא ב א; רמב"ם נזקי ממון ב יב; טושי"ע שצ ט).

השואב משקה בצינור שבפיו, כתבו ראשונים - לענין גוי האוסר יין

ברוצח ההורג בכחו, כגון שהשליך כלי על חברו והרגו, או שזרק עליו חץ והרגו, בשוגג חייב גלות (ראה במדבר לה כב ואילך, וראה בבא קמא כו ב, וסנהדרין עז ב, ומכות ז ב, ושם ח א), ובמזיד חייב מיתה (ראה במדבר לה כ-כא; ראה סנהדרין עז ב, ורמב"ם רוצח ג ב,יא).

וכן הזורק צרור בכותל וחזר לאחוריו והרג - חייב, שמכחו הוא בא (רמב"ם רוצח ג יב); וכן הזורק צרור למעלה, והלך לצדדים והרג בנפילתו, הרי זה חייב (סנהדרין שם; רמב"ם רוצח ג יג)².

בשחיטה (ראה ערכו) - שאינה כשירה אלא כשאדם עושה אותה, ולא כשהוא גורם לה (ראה חולין טז א, וראה ערך שחיטה) - השוחט בכחו, שחיטתו כשירה, כגון שזרק סכין על צואר הבהמה, ושחטה בהילוכה (ראה ברייתא חולין יב ב, ושם לא א; ראה רמב"ם שחיטה ב יא), ואפילו זרק חץ ושחט בו עוף הפורח (ראה חולין ל ב), או שהפיל סכין ושחטה (ראה חולין לא א; טוש"ע יו"ד ג א, וראה רמב"ם שחיטה ב יב); וכן סכין הקבועה בגלגל, ואדם מסבב את הגלגל בידו או ברגלו, והניח שם צואר בעל חיים שיישחט בסכין, שחיטתו כשירה (ראה חולין טז א: בסרנא דפחרא; רמב"ם שם יג; טוש"ע יו"ד ז א).

בשבת במלאכת-שבת (ראה ערכו) - שדוקא מעשה אסור בה מן התורה, אבל גרמא מותר (ראה שבת קכ ב)³ - מעשה הנעשה בכחו הרי הוא כמעשה הנעשה בגופו (ראה בבא קמא כו ב), והזורק (ראה ערכו) בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים - חייב; וכן הזורק ארבע אמות ברשות הרבים (ראה ערך הני"ל); וכן הזורק חפץ בשבת ופגע באדם או בבהמה ועשה בהם חבורה - חייב (ראה שבת קב א, ואגלי טל טוחן ה ח; ראה רמב"ם שבת א ח); וכן הזורק רגב אדמה על העץ, והשיר תמרים, חייב משום קוצר ומשום דש, לסוברים כן (שבת עג ב); וכן הזורק סודר למים חייב משום מלבן (ראה ערכו), והזורק פשתן למים חייב משום לש (ראה ערכו. זבחים צד ב); וכן הזורק דבר לתוך האש ומתבשל בה (ראה שבת עד ב); וכן השולח חץ ומבעיר על ידו במקום שהוא פוגע בו - חייב (ראה ירושלמי בבא קמא ב ח)⁴.

במצוות ואיסורים מצוות שצריך האדם לקיימן בגופו, אף לסוברים שבגופו שאין אדם מקיים מצוות בגרמא (ראה ערך מצוות), יכול הוא לקיימן בכחו (ראה יד יוסף (רוזנבורג) או"ח שכת"ג. וראה אהל אברהם (קארפלס) מב לענין כתיבת סת"ם וגט. וראה שיח השדה שער הכללים כלל ו ד"ה ואשוב).

וכן באיסורים, העושה מעשה איסור בכחו, הרי הוא כמי שעשאו בגופו (שיח השדה שם).

בגזירות חכמים בגזירות שגזרו חכמים, יש שחילקו בין מעשה האדם בגופו, למעשהו על ידי כחו, כגון בהעברת ארבע אמות בכרמלית (ראה ערכו), והוצאה מרשות היחיד לכרמלית בשבת - שאסרו חכמים (ראה ערך כרמלית וערך מוציא) - יש שהתירו אותן כשנעשות בכחו ולא בגופו (ראה שבת קמא א, ורמב"ם שבת טו כב, וטוש"ע או"ח שכו ז. וכן ראה שבת ק ב - קא א, ורמב"ם שם יט, וטוש"ע או"ח שנה א,ג)⁵.

כנופלים מכחו של השופך (ראה חולין שם); וכן מן התורה מותר לשפוך מים בחצר בשבת, אף על פי שהם יוצאים לרשות הרבים (רש"י עירובין פח א ד"ה שופכי), מפני שמאליהם הם יוצאים (רש"י שם), ואינם מקלחים מחמת זריקתו, אלא כטבע מים המוגרים (חזון איש או"ח קה סק"ח); וכן המשליך חפץ, ולאחר שפגע בדבר אחר לא ניתז ממנו בכח, אלא מעצמו הוא נופל ויורד כנגדו, מעשה שהוא עושה בנפילתו אינו חשוב כמעשה הנעשה מכחו של המשליך (ראה סנהדרין עז ב, בקידוש מי חטאת).

במסובב גלגל המסובב גלגל, ונעשה מעשה על ידי הגלגל בדרך סיבובו - כגון שהיתה נתונה בו סכין, והיתה שם בהמה ונשחטה בסכין זה - חשוב שמעשה זה נעשה בכחו (ראה חולין טז א), ואפילו נעשה אותו המעשה לאחר שהאדם הסיר את ידו מן הגלגל, והמשיך הגלגל להסתובב כמה פעמים (תורת הבית הקצר א א).

המגלגל חבית, ועשתה מעשה בדרך גילגולה, יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאינו חשוב כחו, שדבר המתגלגל אינו צריך מעשה וכח גמור (ראבי"ה תתקסז); ומדברי הרבה ראשונים נראה שכתו הוא (ראה תוספות שבת ק א ד"ה אחזתו (וחזון איש או"ח קה סק"ח בדעתם), ורא"ש שם א טז בסופו).

אף המונע מעשה, דנו בו - לענין איסור יין של גויים (ראה ערך יין של גויים) - אם המניעה ככחו היא, כגון האוחז בחבית שנסדקה שלא ייפרדו סדקיה זה מזה, ולא יישפך היין שבתוכה, אם נסדקה החבית לאורכה מלמעלה למטה, ואדם מחבקה שלא יתפרדו החרסים, חשוב כל היין שבתוכה כנסמך ועומד על כחו של האדם, ואם זה המחבקה הוא גוי, היין אסור בשתייה; אבל אם נסדקה החבית לרוחבה, ואדם מכביד עליה ומונע את יציאת היין, אין זה חשוב שהיין נסמך על כחו (ראה רמב"ם מאכלות אסורות יב ח).

דיניו

בנויקין אדם המזיק בכחו, חייב כמזיק בגופו (בבא קמא י ב) - ואינו כמזיק בגרמא, שפטור (ראה ערך גרמא בנויקין) - ולפיכך המזיק בכוחו ובניעו חייב (בבא קמא ג ב; רמב"ם חובל ו י; שו"ע חושן משפט שפד א).

וכן הזורק אבן, או ירה חץ, או שפך מים, והזיק בהם - חייב (ראה כתובות לא א, ובבא קמא כב א, בזורק חץ, ובבא מציעא קיז א, בשופך מים; רמב"ם חובל ו י; טוש"ע חו"מ שפד א).

וכן המבקע עצים וניתזה חתיכה מן העץ המתבקע והזיקה או חבלה - חייב (ראה בבא קמא לב ב; רמב"ם חובל א יז; טוש"ע חו"מ תכא ט).

אף המזיק באופן שאינו חשוב ככחו הגמור - ואינו חייב על רציחה באופן זה (ראה להלן וראה ערך רוצח) - כגון המשיך נחש בחברו, לסוברים שהנחש מעצמו מקיא את הארס, או המניח סולם ליד השוכן, ויש שם בסמוך נמייה, שמיד בהנחת הסולם היא קופצת ממנו לשובך ומזיקה, שהנזק אינו חשוב כמי שנעשה בכחו הגמור של מניח הסולם (ראה בבא בתרא כב ב, וערך גרמא בנויקין) - יש מן הראשונים שכתבו שהוא חייב בנזק (שיטה מקובצת בבא קמא נו א בשם הרא"ה).

שאינו עושה את כל המעשה, משום שנעשתה מחשבתו. 4. על מלאכות שדרך לעשותן בגופו, ולכן העושה אותן בכחו הרי הוא כעושה אותן כלאחר-יד (ראה ערכו), ופטור, ראה ערך כלאחר יד וערך מלאכת שבת. 5. על פרטים נוספים בחיתר הוצאה לכרמלית בכחו, ועל אופנים נוספים שהתירו טלטול או הוצאה

מלקות; פועל; שעורים; תחומים). 2. על בעל חיים המזיק בכחו, ראה ערך צרורות. 3. וראה ערך מכבה וערך מלאכת שבת, ושם על הסוברים בחלק מהמלאכות שאף גרמא אסור מן התורה, ושם וערך שבות, אם יש איסור דרבנן במלאכה בגרמא. וראה ערך מלאכת מחשבת, שבאופנים שונים חייב אף על פי

מכות שם; ראה רמב"ם רוצח ו טו). זרק רגב על העץ, והעץ הלך והכה באשכול התמרים, ונפלו ועשו מעשה, מודה רבי שאין זה אלא כח כחו (מכות שם).

פגע בכותל הזורק חפץ בכותל, ופגע בכותל וחזר לאחוריו מכח אותה וחזר הזריקה, ובחזרתו עשה מעשה, כחו הוא, ולא כח כחו (ראה לעיל), ואינו כחפץ שהותו כשפגע בו חפץ הנזרק עליו - שמעשה אותו חפץ חשוב כח כחו (ראה לעיל) - שאותו החפץ שזרק הוא שעשה את המעשה (שמלה חדשה ג ג, ותבואת שור שם סק"ה); ויש סוברים שכח כחו הוא (פרי תאר ג; מנחת שלמה בבא קמא יא ט), כמו חפץ אחר שהותו כשפגע בו החפץ הנזרק (מנחת שלמה יא יא).

בבעלי חיים בעל חיים המזיק בכח כחו, כתבו ראשונים שחייב הבעלים חצי נזק, כדין בעל חיים המזיק בכחו (ראה ערך צרורות. רא"ש בבא קמא ב ב; וטו"ע חושן משפט שצ ה: יש מי שאומר, וראה טור ורמ"א שצ א בשם י"א), וכן אדם המזיק בכח כחו, לדעה זו הרי הוא חייב (מנחת שלמה בבא קמא יב א); ויש חולקים וסוברים שבעל חיים שהזיק בכח כחו, הבעלים פטור, ואינו כמי שהזיק בכחו (ראה רמב"ם נזקי ממון ב יז, וביאור הגר"א לתוספות בבא קמא כב א ד"ה ורבי, ובשו"ע חושן משפט שצ ס"ק יג), או שספק הוא בתלמוד אם כח כחו לענין נזיקין (ראה תוספות בבא קמא כב א ד"ה ורבי יוחנן), והלכה שאינו ככחו (ראה לחם משנה נזקי ממון ב יז).

לדעה זו שבעל חיים שהזיק בכח כחו הבעלים פטור, יש ראשונים הסוברים שאף אדם המזיק בכח כחו פטור (רבינו אפרים בגליון הרי"ף בבא קמא צב ב; מנחת שלמה בבא קמא יא ט, יב ג, ה); ויש סוברים שאף על פי שאינו ככחו, חייב מדין גרמי (ראה חידושי הר"ן סנהדרין עז ב. וראה החשמל לאור ההלכה ב א ז); ויש שכתבו שדווקא בנזקי בהמתו כח כחו אינו ככחו (חזון יחזקאל בבא קמא ב א).

ברוצח הרוצח בכח כחו, פטור ממיתה (ראה תוספות סנהדרין עז א סוד"ה סוף. וראה שו"ת ספר המאור מב ד"ה ועל פי, בהורג ביריית רובה) - ויש שכתבו שחייב מיתה (ראה כנסת הגדולה יו"ד ג הגהות בית יוסף א, וזבחי צדק יו"ד כב; ראה יד יהודה ג סק"ב; ראה חלקת יעקב או"ח עו סק"ד) - ואם היה שוגג, פטור מגלות (מכות ח א; רמב"ם רוצח ו טו).

בשבת העושה מלאכה בשבת בכח כחו, יש שכתבו שהוא פטור (אור שמח שבת ט ב; אבני נזר או"ח רל); ויש חולקים וסוברים שהעושה מלאכה אף בכח כחו חייב (פרי יוסף (מאן) דף יז א).

בשאר דינים כח כחו, יש סוברים שבכל התורה דינו ככחו (פרי יוסף (מאן) דף יז א), מלבד כמה דינים שאין דינו ככחו (ראה להלן); ויש סוברים שבכל מקום כח כחו אינו ככחו, ואינו חשוב כמעשה האדם (ראה מראה הפנים בבא קמא ב ה).

הסרת מונע

המסיר דבר המונע מכח לפעול, ועל ידי כך עשה אותו הכח מעשה ב"כח ראשון" [על האופנים שחשוב כח ראשון, ראה להלן], כגון שהיה דבר המפסיק בין המים לבין אדם אחר, ונטלו, ויצאו המים, ובהילוכם הרגו את האדם הנמצא שם, הרי זה חשוב כמעשה שעשה זה שפתח בפניהם (ראה סנהדרין עז ב: ואשקיל עליה

טלטול מוקצה (ראה ערכו) בשבת בכחו, יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שהוא אסור, ולא התיירו לטלטל מוקצה בנפיקה (ראה שו"ע או"ח שח מג, וראה ערך מוקצה), אלא מפני שהוא טלטול כלאחר יד (ראה ערכו); ויש שנראה מדבריהם שהוא מותר (ראה תוספות שבת לט א ד"ה מפני בשם ר"ת בפירושו א').

בבשולי-גוים (ראה ערכו), שאם ישראל מבעיר את האש או חותה בגחלים שוב אין נאסר התבשיל שהגוי מבשל עליה, לסוברים כן (ראה ערך בשולי גוים), אף אם ישראל מבעיר בכחו, כגון שהוא נופח בעצים כבויים ומדליקם שוב אין בו משום בישולי גוים (שו"ת מהרי"ל קצג; בית יוסף יו"ד קיג. וראה רמ"א יו"ד קיב ט, בפת גוי).

בטומאה אף על פי שכחו כגופו, אינו חשוב כמגע ממש, ולפיכך הנופח בדבר המטמא במגע (ראה ערכו) אינו נטמא בכך (ראה ברכות יט ב, וראה מנחת יעקב בשו"ת יג ד"ה איברא ואילך).⁶

בנטילת ידיים בנטילת-ידיים (ראה ערכו) לאכילת פת, לדעת ר' יוסי צריכים המים לבא על הידים מכח האדם (ראה משנה ידים א ה), יש סוברים שחכמים (משנה שם, וראה ערך נטילת ידיים) חולקים על ר' יוסי, וסוברים שאין צריך שיבואו המים על ידי הנוטל ב"כח גברא", ומהם שסוברים כן להלכה (הרשב"א חולין צו א); והרבה ראשונים סוברים שהלכה כר' יוסי (רא"ש חולין ח יג; ים של שלמה חולין ח כג, שכן דעת כל האחרונים).⁷

אף לסוברים שבנטילת ידיים צריכים המים לבא על ידי הנוטל מכח האדם, יש מן הראשונים שכתבו שבנטילת ידיים אין צריך מעשה של האדם בגופו, ודי שתיעשה הנטילה בכחו (ראב"ה תתקסז בלשון ראשון). לפיכך השופך מים לצינור, והם מתגלגלים ובאים, אם הם קרובים למקום השפיכה, אף על פי שמעשה שהמים עושים דרך גלגולם אינו חשוב מעשה האדם, לסוברים כן, נוטלים בהם ידיים (ראב"ה שם); ויש סוברים שאין ליטול ידיים ממים אלו אלא במקום קרוב ממש למקום השפיכה, שעדיין נחשב כמעשה אדם (ראה ראב"ה שם בלשון שני).⁸

כח כחו

"כח כחו", להבדיל מכחו, נאמר על מעשה - כגון נזק - שעשה שבר הניתז מכלי שנשבר בכחו (ראה בבא קמא יט א, ורש"י שם ד"ה אחרון, וטור ח"מ שצ); וכן הזורק כלי ונשבר, וניתז ממנו שבר על כלי אחר ושברו, חשוב שהשבירה נעשתה בכח כחו (ראה בבא קמא יח א); וכן הזורק גחלת על הגדיש, והובערה אש ושרפה את הגדיש, לסוברים שאשו משום חציו (ראה ערך אש, וראה להלן: אשו) חשובה שריפה זו כמי שנעשתה בכח כחו (תוספות בבא קמא כב א ד"ה ורבי).

הזורק רגב אדמה על עץ, והשיר העץ תמרים, והלכו ועשו מעשה, לדעת רבי חשוב אותו המעשה כמעשה הנעשה בכחו, כקיסם הניתז מן העץ שהגרזן מכה בו, שלדעת רבי חשוב כחו (ראה מכות ח א), שהרגב הנזרק הרי הוא כגרזן שבידו - אף על פי שכבר יצא מידו בשעה שפגע בדקל (ראה תוספות שם ד"ה מהו) - והתמרים חשובים כקיסם (רש"י שם); וחכמים סוברים - וכן הלכה (רמב"ם דלהלן) - שנפילת התמרים אינה כחו אלא כח כחו (ראה

שיבואו המים מכח נותן, ושם שבשעת הדחק יש לסמוך על בה"ג שם, וראה משנה ברורה שם ס"ק נו. 8. על שאר נטילת ידיים, כגון בשחרית ובמים אחרונים, אם צריך בהן מעשה אדם, ואם צריך ליטול בכח גברא, ראה ערך נטילת ידיים וערך מים אחרונים.

בכחו לכרמלית ראה ערך ערוב חצרות. 6. על המטמאים בהסט (ראה ערכו), שאינם מטמאים אלא כשהסיטו בגופם, או בדבר המחובר לו, אבל אם הסיטו בכחם בלי נגיעה, אינם מטמאים, ראה ערך הסט. על יין הניסט בכחו של גוי, שאסור, ראה ערך יין של גוים. 7. וראה שו"ע או"ח קנט ז ואילך, שצריך

זה כחו, אבל המתכוין בהרפיית אחיזתו שיצא החפץ מידו כדי שיעשה את המעשה הזה, הרי זה חשוב כחציו (יד רמה שם; ראה רא"ש חולין ב ח, בשחיטה: לא מיקרי כח גברא, וכעין זה בטושי"ע יו"ד ג א), ואף על פי שהנפילה אינה מכחו, אינו גרוע מפותח בפני המים, שהמעשה שהם עושים חשוב הוא כנעשה בכחו (יד רמה שם. וראה חזון איש בבא קמא ב ס"ק טז ד"ה נראה).

• יש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שאפילו פתח את ידו בכוונה שהחפץ יפול ויעשה את המעשה הזה, אין זה חשוב נופל מכחו, אלא שעד עתה היה מעוכב בידו, ואחרי שסר העיכוב הוא נופל מאליו (שמלה חדשה ג א, ותבואת שור שם), ואינו דומה לפותח בפני המים, ששם העיכוב לא היה מכחו, והוא עשה פעולה להסיר את הדבר המעכב את המים, והמעשה שנעשה על ידי המים לא היה נעשה בלעדיו, ואפילו אם הוא עיכב מתחילה את המים, על ידי עיכובו נאספו שם המים, ואחר כך כשפתח בפניהם הלכו בכח רב יותר (תבואת שור שם סק"ב).

• יש שכתבו טעם אחר לחלק בין עוזב חפץ שבידו, לבין הפותח בפני המים, שהפותח בפני המים עושה מעשה, אבל הפותח את ידו אינו עושה מעשה כלל, שאין צריך כח אדם בכדי להרפות את היד מאחיזתה (חלקת יואב יו"ד ב).

• ויש ראשונים סוברים שהמניח לחפץ ליפול, אפילו לא נתכוין לכך, המעשה חשוב כמי שנעשה בכחו (ראה רשב"א חולין לא א בלשון ראשון)¹¹.

הסרת מונע, שהיא חשובה ככחו, נזכרה בדינים שונים:

ברוצח אם קשר ידי חברו ורגליו על שפת הים, ופתח לפני המים והפנה את מרוצתם עליו, ומת, אם מכח ראשון מת, הרי זה כחציו - וחייב (סנהדרין עז ב, ורש"י וחולין טז א; רמב"ם רוצח ג יג).

בחורג ומזיק וכן ההורג את חברו בשוגג, או המזיק, או המוציא שן ועין לעבדו הכנעני, אף כשעשה מעשים אלו באופן שאינו אלא מסיר מונע, הרי הוא כמי שעשאו בכחו (ראה בבא קמא כו ב).

בשחיטה וכן בשחיטה, שאינה כשירה אלא כשהיא בכח אדם (ראה ערך שחיטה), אם פטר מים על הגלגל, ונסתובב ושחט בכח ראשון, שחיטתו כשירה (ראה חולין טז א; רמב"ם שחיטה ב יג; טושי"ע יו"ד ז)¹²; ויש סוברים בדעת אמוראים ששחיטתו פסולה מן התורה (ערך השלחן יו"ד שם בדעת לשון ראשון בגמרא חולין שם), ויש סוברים שאינה פסולה אלא מדרבנן (ב"ח יו"ד שם בדעת הרשב"א).

בנטילת ידים וכן לענין נטילת-ידים (ראה ערכו) וקדוש-ידים-ורגלים (ראה ערכו), שאף לסוברים שצריכים המים לבא מ"כח גברא" (ראה ערך נטילת ידים וערך קדוש ידים ורגלים), אפשר ליטול את הידים ולקדש ידים ורגלים בקילוח הראשון היוצא לאחר הסרת הברז (רא"ש חולין ח יד; טושי"ע או"ח קנט ט. וראה דרישה או"ח קנט א), וכן בקילוח ראשון היוצא מהכלי כששברו (הגר"א או"ח קנט י).

העושה מעשה, שהסוברים שאינו חשוב כמעשה האדם בידים, נחלקו אם הוא כמסיר מונע, שלא הוא מזרים את הזרם, אלא שעל ידי קירוב ראשי החוטים זה לזה הרי הוא מסיר את המונע מן החשמל מלזרום בחוטים, ואין חשוב ככחו אלא מעשה שהמכונה עושה מיד, או שחשוב כעושה על ידי כחו מעשה בגוף הזרם, וכל מעשה המכונה חשוב שנעשה בכחו, או שאין חשוב אף כהסרת מניעה, כיון שאינו עושה דבר בגוף הזרם, ראה באנציקלופדיה התלמודית ערך חשמל: כמעשה אדם.¹² על שחיטה באופן זה לכתחילה, ראה ערך שחיטה (וראה אהל אברהם קארפלס מב).

בידקא דמ"א, ואף על פי שאין זה כחו, כיון שמחמת מעשהו המים הולכים, הרי הם ככחו (יד רמה סנהדרין שם).

וכן גלגל הראוי להתגלגל על ידי זרם מים, ונתונה בו סכין, ויש שם דף המעכב את המים - או שמעכב את הגלגל מלהסתובב (יד יהודה ז בסופו. וראה שנות חיים יו"ד ג סק"ג, הסובר שבזה אינו חשוב כחו) - והסיר את הדף, ובאו המים על הגלגל והתגלגל ושחט בכח ראשון, הרי זו שחיטה מכח אדם (חולין טז א, שהשחיטה כשירה).

וכן הפותח ברו שבחבית, כח ראשון של קילוח המים היוצא מן החבית בפתיחת הברז חשוב כנשפך מכחו (רא"ש חולין ח יד; טושי"ע או"ח קנט ט), כיון שעל ידי פתיחת הברז המים נשפכים (שו"ת הרא"ש מח ו); וכן כלי שפיו צר, והוא נקוב בתחתיתו, וכשאדם מניח את אצבעו על פיו אין המים יוצאים ממנו, וכשהוא מסיר את אצבעו המים נשפכים מן הנקב שבתחתיתו, המים הנשפכים בהסרת האצבע חשובים כנשפכים מכחו (ראה רא"ש חולין ח טו, וטושי"ע או"ח קנט ה).

וכן הפותח את הדלת בפני הרוח, ובאה וליכתה אש, או כיבתה אותה, כתבו אחרונים שחשוב הוא כמי שליכה או כיבה בכחו (אמרי בינה שבת כז בתחילתו).

אף היורה חצים ונעשה על ידם מעשה, שהוא חשוב כמעשה הנעשה בכחו, כתבו ראשונים שאינו אלא הסרת מונע, שהרי לא מחמת כחו ממש החץ נזרק, אלא שעל ידי שהוא עוזב את היתר של הקשת - והוא משחרר את הכח הנמצא ביתר בשעה שהוא מתוח - ממילא החצים נזרקים (יד רמה סנהדרין עז ב)⁹.

ויש מצדדים לומר בדעת ראשונים שהסרת מונע אינה חשובה ככחו (גרם המעלות שבסוף ספר יבין דעת קצט, ומנחת שלמה תניינא לא (סוף שאלה א), בדעת רמב"ם רוצח ג יג).

גדרו הפותח בפני המים, שהמעשה שהם עושים חשוב כנעשה בכחו, כתבו ראשונים שאינו חשוב כנעשה בכחו אלא מפני שהמים נוגעים באותו דבר המונע את הילוכם, ובשעה שהאדם מסיר אותו הם נעקרים ממקומם (יד רמה סנהדרין עז ב), ויש מוסיפים שחשוב ככחו אפילו אין המים דוחקים את הדף המעכב, ואין הדבר תלוי אלא בכך שהסרת המעכב גורמת למים להתחיל לזרום, ולכן הוא חשוב כעושה מעשה במים, ומעשה שהמים עושים חשוב כמעשה הנעשה בכחו (החשמל לאור ההלכה דף ע-עא, על פי תוספות סנהדרין שם א ד"ה כפה, ומנחת שלמה בבא קמא י ז, יא,יב); ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם שהוא חשוב ככחו לפי שבהסרת הדף הוא מנענע את המים הסמוכים לו (ט"ז או"ח קנט ס"ק יג)¹⁰.

חפץ שנפל מידו האוחז חפץ בידו, ונפל מידו ועשה מעשה בנפילתו, כתבו ראשונים שאין זה חשוב כמי שנעשה בכחו

(ראה יד רמה סנהדרין עז ב בסופו; ראה רשב"א חולין לא א בלשון שני, ובתורת הבית א א בסופו), ואין בו כח אדם כלל (בדק הבית א א).

• יש מן הראשונים שכתבו שדווקא כשנפל מידו בלא כוונה אין

9. ויש מן האחרונים שמצדדים לומר שדווקא כשיועד שבהסרת המונע ייעשה המעשה, וכוונתו לכך, דנים את המעשה כנעשה בכחו, אבל כשאינו יודע שיעשה המעשה, אינו חשוב ככחו (מנחת שלמה א י י); ויש שכתבו שהסרת מונע אינה חשובה ככחו, אלא כשעל ידי הסרת המונע ודאי שהמעשה ייעשה (יבין דעת ג סק"ג). 10. וראה באנציקלופדיה התלמודית בערך חשמל ציון 32 ואילך שיש אחרונים שסוברים במחבר מעגל חשמלי שאינו חשוב כ"בידקא דמ"א" אלא כמסלק תריס, מפני שאינו עושה מעשה בגוף הזרם, אף על פי שחיבור המעגל הוא הגורם לזרם שילך. 11. על המחבר מעגל חשמלי, ומפעיל בכך מכונה

בדינים השונים • רציחה בכח שני - פטור (סנהדרין עז ב; ראה רמב"ם רוצח ג יג).

• המזיק בכח שני, כתבו ראשונים שהוא פטור (ראה תוספות בבא קמא ד ב ד"ה ואימא); ויש שנראה מדבריהם שחייב (ראה רמב"ם חובל ו י, וטושי"ע חושן משפט שפד א, שלא חילקו, ראה שיעורי ר"ש רוזובסקי מכות ב הערה יב).

• שחיטה בכח שני - פסולה (ראה חולין טז א; רמב"ם שחיטה ב יג; טושי"ע יו"ד ז א).

• נטילת ידים (ראה ערכו) - לסוברים שהיא צריכה לבא מכח אדם (ראה ערך נטילת ידים) - בכח שני, פסולה (ראה משמרת הבית ו ד).

• מלאכת שבת שנעשתה בכח שני, יש מן הראשונים סוברים שאין חייבים עליה (ראבי"ה תתקסז), וכן כתבו אחרונים (זרע אמת או"ח מד; אגלי טל מלאכת טוחן ב; ראה באור הלכה רנב ה). לפיכך הפותח מים בשבת רחוק מן הגינה, והלכו המים והשקו את הגינה - פטור (אגלי טל שם סק"ה אות ד); ויש שנראה מדבריהם שחייבים על כח שני (ראה ריטב"א שבת יח א), וכן כתבו אחרונים שאף על פי שלענין רציחה ושחיטה כח שני אינו חשוב כח אדם, אפשר שלענין שבת חייבים עליו, שהרי במעשיו התחילה המלאכה (חזון איש בבא קמא יד ס"ק יב, ושם או"ח לו סק"א ד"ה החורש, וראה מנחת שלמה א י א).

• טוית ציצית בכח שני, יש שכתבו שפסולה היא, שאם צריך מעשה אדם בטויית הציצית (ראה ערך ציצית) אין זה חשוב מעשה אדם (אמרי אש א בסופו; הרי צבי או"ח א י), ואפילו אין צריך בטויית הציצית מעשה אדם (ראה ערך הנ"ל) הרי יש לטוות את הציצית לשמה, והנעשה בכח שני אינו חשוב כנעשה לשמה (אמרי אש שם; ארץ צבי ה).

אשו

המבעיר אש (ראה ערכו), והלכה למקום אחר ועשתה מעשה - וכן המכין כח טבעי אחר שיעשה מעשה, ועשאו (ראה באנציקלופדיה התלמודית ערך זה: אשו) - אם מעשה האש חשוב שנעשה על ידי המבעיר, נחלקו אמוראים:

לדעת ריש לקיש אין האש חשובה כחציו (ראה ערך אש), לא לענין נזקין (בבא קמא כב א), ולא לענין רציחה (ראה בבא קמא שם ב), ולא לשאר דברים (ראה ירושלמי בבא קמא ב ה), שהרי לא מכחו היא הולכת (בבא קמא שם) אלא מאליה - או מכח הרוח (ר"ח שם) - היא הולכת ודולקת למרחוק (רש"י שם)¹⁴. וזה שהוא חייב בנזקיה (ראה ערך הנ"ל) לדעתו הרי זה משום שהיא כממונו, וכשם שהוא חייב בנזקי שורו ובורו, כך הוא חייב בנזקי אשו (ראה ערך הנ"ל), ואפילו האש הולכת מעצמה בלא רוח כלל, כתבו אחרונים שלריש לקיש אינה חשובה כחציו (מהרש"א סנהדרין עז א לתו"ה סוף).

לדעת ר' יוחנן, וכן הלכה, "אשו משום חציו" (ראה ערך אש) לענין נזיקין (ראה להלן: בנזיקין), ויש סוברים שאף לענין דינים נוספים (ראה להלן: בשאר דינים), ומה שנעשה על ידי האש הרי הוא כמי שנעשה בכחו (ראה בבא קמא כב א, ורמב"ם נזקי ממון יד טו), מאחר שהוא מזמין את האש לרוח שתולכנה רואים כאילו הוא עשה את המעשה שהיא עושה (רבינו דוד סנהדרין עז ב), שהרי אף חציו

במלאכת שבת וכן במלאכת שבת, שהמסיר מונע בפני כח טבעי, ואותו הכח עשה מלאכה - כגון שפתח בשבת את

הדלת בפני הרוח שתבא ותלכה את האש, או שתכבה אותה (ראה שבת קכ ב, ורמב"ם שבת ה יז, וטושי"ע או"ח רעז א, ב) בכח ראשון (ראה אגלי טל טוחן סק"ו, ויד יהודה ז) - הרי זה חייב (ראה שבת קכ ב, ורמב"ם שבת ה יז, וטושי"ע או"ח רעז א-ב, ומנחת שלמה א י ח, ושם תניינא לא).

בקים וכן בקיום מצוות כשצריך לעשותן בגופו, כתבו אחרונים שמקיימן אף על ידי הסרת מניעה (תורה לשמה רעח).

וכן לענין עשייה לשמה, כשעשה מעשה על ידי הסרת מניעה ונתכוין לשמה, חשובה עשייתו לשמה (חזון איש או"ח ו סק"י ד"ה ונראה ה"ב).

כח שני

הפותח פתח למים לצאת ממקומם, ויצאו ועשו מעשה ב"כח שני" [על גדרו, ראה להלן], אותו המעשה אינו חשוב שנעשה בכחו של האדם הפותח בפניהם, ואינו אלא גרמא (סנהדרין עז ב), ואף על פי שמתחילה פתח את הפתח כדי שיעשו המים מעשה זה (מהרי"ט ב יו"ד יז), שכבר כלה כח האדם, והמים הם שעושים את המעשה (יד יהודה ג סק"ב).

וכן דף המעכב את המים - או את הרוח (אגלי טל סק"ו; יד יהודה ז) - מלסובב גלגל, והסיר אדם את הדף, והחל הגלגל להסתובב, ועשה מעשה בסיבובו, אם סיבובו נעשה ב"כח שני" של הילוך המים - היינו הסיבובים שהמים מסובבים את הגלגל לאחר הסיבוב הראשון (רמב"ם שחיטה ב יג; ראה טושי"ע יו"ד ז, וט"ז שם סק"ב, ושי"ד שם סק"ג, וכן הסכימו כל הפוסקים) - אין זה אלא גרמא (חולין טז א ורש"י; רמב"ם וטושי"ע שם)¹³.

כח שני, כתבו אחרונים, שאפילו משום כח כחו אין בו (ראה יד יהודה ג סק"ב); ויש שנראה מדבריהם שכח כחו וכח שני, דבר אחד הוא (ראה תבואות שור ג סק"ד, ואחרונים נוספים שצין ביביע אומר ג או"ח יח ד). בביאור "כח שני", מצינו כמה דעות בראשונים:

• יש שכתבו שכח שני הוא כשהמים לא עשו מעשה מיד כשפתח בפניהם, אלא לאחר מכן, כגון שלא עשו את המעשה אלא כשהלכו למקום רחוק קצת (רש"י חולין טז א ד"ה בכח ראשון וד"ה אבל; ראבי"ה תתקסז). וראה תבואות שור ז ג, שלא ידענו מה נקרא סמוך, ומספק אין להתיר רק בסמוך ממש, ובדינים דרבנן יש להקל; ויש ראשונים החולקים, שכיון שהמים היוצאים ראשונים חשובים כחציו, אין הבדל בין מעשה שעשו סמוך למקום יציאתם, לבין מעשה שעשו רחוק משם (יד רמה סנהדרין עז ב).

• יש שכתבו שכח שני נקרא המעשה שעושים המים שנשתהו במקומם לאחר שפתח בפניהם, ולא יצאו אלא לאחר זמן (ראה רש"י חולין טז א ד"ה בכח ראשון וד"ה בכח שני, ותבואות שור ז א); ויש חולקים וסוברים שכל המים היוצאים מן הברז חשובים כבאים מכח האדם (ראה רמב"ן ע"ז נט ב בסופו).

• ויש שכתבו שכח שני היינו שיצאו המים על ידו, ונתעכבו, ושוב נמשכו מאליהם והלכו (יד רמה סנהדרין שם בלשון שני).

ד. 14. ויש מהאחרונים שפירשו, שלא האש שהדליק המבעיר שורפת, אלא היא מבעירה איזה דבר, ואותו דבר מבעיר דבר אחר, וגוף מעשה המבעיר אינו מחובר לדבר שנעשה בו מעשה על ידי האש, וכאילו אינו נעשה מכוחו אלא מכמה כח כחו (פני יהושע בבא קמא כב א ד"ה אמנם), וכעין זה במנחת שלמה בבא קמא י טו, ואפילו ודאי שיעשה המעשה (מנחת שלמה בבא קמא כג ב ד"ה וצ"ל דהכא, על פי גמרא שם כב א במניח גחלת על הגדיש).

13. ויש סוברים ש"כח שני" לא לענין פותח בפני המים נזכר, אלא בשופך מים בידיו (ראה מנחת שלמה תניינא לא (סוף שאלה א) בדעת הרמב"ם), או שאין חילוק בין פותח בפני המים לבין שופכם, ו"כח שני" אמור על שניהם (ראה יד רמה דלהלן; ראה אגלי טל טוחן סק"ה אות ט). וכן יש מן האחרונים שנראה מדבריהם ש"כח שני" היינו שמלבד כח האדם מעורב בעשיית המעשה גם כח אחר, כגון כח המים בדרך חילוכם (ראה פלתי ז, ושו"ת חלקת יעקב או"ח עז

(ראה לעיל), שאם הזיקה לחפץ טמון, המבעיר פטור (ראה ערך הני"ל).
וכן אם חבלה האש באדם, הרי המבעיר חייב בארבעה דברים (ראה
ערך ארבעה דברים) כמי שבידיו חבל באדם (ראה ערך חובל. בבא קמא כג
א; רמב"ם נזקי ממון יד טו; וטושי"ע חושן משפט תיח יז. וראה ערך חובל).

ברצויה המבעיר אש והלכה והרגה, הרי זה חייב (ראה בבא קמא
סא ב, ושם כב ב; רא"ש בבא קמא ב ח; טור חושן משפט תיח)
כאילו הרג בידים (רא"ש שם); ויש חולקים, שאף על פי שאש
חשובה כחציו, וחייב בנזקה, אם הרגה אינו חייב כרוצח (חידושי
הר"ן סנהדרין עז א).

בשאר שאר דיני התורה, מלבד נזיקין - כגון שחיטה, ומלאכה בשבת
דינים - יש סוברים שאף בהם דנים את אש כחציו (ראה תוספות
סנהדרין עז א ד"ה סוף); ויש סוברים בדעת ראשונים שדווקא לענין
חיוב נזיקין עשתה התורה את מעשה אש כמעשה של המדליק, ולא
בשאר דינים (ראה שו"ת ארץ צבי קיב בדעת הר"ן סנהדרין עז ב).

בשבת המבעיר אש בשבת והלכה ושרפה, אמרו בירושלמי שמלבד
החיוב על תחילת ההבערה, חייב מיתה על כל דבר שהאש
שורפת בהילוכה, כעושה מלאכה בשבת (ראה ירושלמי בבא קמא ב ה,
וכתובות ג א, וראה אחיעזר א יט). וכן נראה מדברי ראשונים שהמבעיר
חייב על מלאכה שעשתה האש בשבת (ראה נמוקי יוסף בבא קמא כב
א י א), שדן בטעם שאין מחייבים את המבעיר מערב שבת על ההדלקה
שתדליק אותה האש בשבת, וראה מנחת שלמה בבא קמא יד א.

וכן כתבו אחרונים שהמקרב דבר אצל האש ונעשתה מלאכה על
ידה - חייב בשבת. כגון המניח חטים בתוך ריחיים של רוח
בשבת, ואחר כך באה רוח מצויה וסובבה את הריחיים, וטחנו
את החטים שהניח - וכיון שקירב את החטים למקום שהרוח
יכולה לטחנם, דנים את הרוח כחציו - חייב משום טוחן (ראה
ערכו. אגלי טל טוחן ו. וראה מגן אברהם רב סק"כ שפוטרי); וכן המקרב
בשבת עצים אצל האש, והגיעה האש אליהם ושרפתם, יש
סוברים שחייב משום מבעיר (ראה ערכו. שביתת השבת גרס מלאכה ב;
חזון איש בבא קמא יד יב ד"ה עוד).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאין חייבים על מעשה
שנעשה על ידי אש בשבת - וכן יש מן האחרונים שהתירו להביא
עצים בשבת ליד אש, אף על פי שתבוא אחר כך האש ותשרוף את
העצים (תשובת ר"י מולכו המובאת בשערי תשובה רנה סק"א), כיון שאש
אינה כחו ממש (ראה תוספות רי"ד ופסקי רי"ד ב"ב כו א. וראה באור
הגר"א או"ח שיד א. וראה שער הציון שלד ס"ק מז, ומנחת שלמה תנינא כז).

אינם הולכים למקום רחוק מכחו ממש אלא בסיוע כח טבעי
(מנחת שלמה בבא קמא מילואים ד).

אף לדעת ר' יוחנן ש"אשו משום חציו", כתבו ראשונים שאין האש
חשובה כחצים גמורים, אלא שהאש שחייבה התורה על נזקה, יש
בה חיוב חצים (תוספות תלמיד ר"ת בשיטת הקדמונים ב"ק כב א).

המבעיר אש, ולא נשלמה ההבערה אלא בסיוע הרוח, כתבו ראשונים
שאינו חייב על מעשה האש (תוספות בבא קמא ס א ד"ה ליבה).
המקרב דבר לאש, ושרפתו, כתבו ראשונים שאף זה חשוב כשורף
בחציו (תוספות בבא קמא נו א ד"ה אילימא); ויש חולקים וסוברים
שאינו נידון כחציו (ראה תוספות סנהדרין עז ב).

המביא בעל חיים לעשות מעשה, יש סוברים שחשוב אותו המעשה
כמי שעשאו האדם בידיו, שבעל החיים הרי הוא כאש, ומעשה
שעשה חשוב כמעשה הנעשה בחציו של האדם שהביאו לעשותו
(ראה תוספות בבא קמא נו א ד"ה אילימא); ויש סוברים שאין לדון בעל
חיים כאש וכחציו של אדם (ראה רש"י בבא קמא כג א ד"ה ג).

כלו חציו המדליק אש במקום שיש שם גדר המונעת מן הדליקה
להתפשט, ואחרי שהדליק את האש נפלה הגדר שלא
מחמת הדליקה, והלכה האש מעבר למקום הגדר ועשתה מעשה,
אותו המעשה אינו נידון כמי שנעשה בכחו, שכבר "כלו לו חציו"
(ראה בבא קמא כג א, וטושי"ע חושן משפט תיח יג ויז), ובשעה שהדליק
את האש, שחשובה כשעת זריקת החץ, לא היתה ראויה לעשות
את המעשה הזה (רש"י בבא קמא כג א ד"ה דכלו).

ליבה וליבתו העושה מעשה בסיוע הרוח, כגון זורה - שהוא זורק את
הרוח התבואה כלפי מעלה, והרוח המנשבת דוחפת את המון
למקום רחוק (ראה רש"י ב"ב כד ב ד"ה שאינו) - ועשאו באופן שאין
מעשה הרוח מתייחס אליו מדין "אשו משום חציו", נחלקו אמוראים
אם חשוב שהמעשה נעשה בכחו, או שאינו אלא גרמא בעלמא (בבא
קמא ס א). הלכה שאינו חשוב כמעשה הנעשה בכחו (רי"ף בבא קמא
שם; רא"ש בבא קמא ו יא; טור ורמ"א חושן משפט תיח ט); ויש סוברים
בדעת ראשונים שהלכה שחשוב ככחו (בית יוסף ושו"ע תיח ט).

בנזיקין כמה דברים דנו בהם שעשייתם על ידי אש חשובה
כעשייתם על ידי האדם עצמו, לסוברים, וכן הלכה,
שאשו משום חציו (ראה ערך אש):

בנזיקין וחבלה המבעיר אש והלכה והזיקה, הרי זה חייב בנזקה
כמי שהזיק בכחו (ראה ערך אש). לפיכך חייב הוא
אף על הטמון - שלא כאש שהזיקה לאחר שכבר "כלו לו חציו"

כחל¹

דד הבהמה, ודיני החלב הנמצא בו

הפרקים:

- איסור החלב כברייתו
- הכשרתו
- כשנתבשל בחלבו
- לאחר הוצאת החלב

נשחטה הבהמה, ונסחט החלב מדדיה, ויצא ונתבשל עם בשר,
מהתורה אין בו איסור בשר בחלב (חולין קיא א, ושם קיג ב, ורש"י
שם קט ב ד"ה אמר רב; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; וטושי"ע יו"ד צ א.

מהתורה דד הבהמה, והוא הנקרא כחל², יש בו נקבוביות וגומות
ובהן חלב (ראה רא"ש חולין ח כז; סמ"ג לאוין קמ-קמא;
ריטב"א חולין צז ב)³ [ראה איורים מס' 4, 6 בסוף הכרך].

צ א. 3. על דרך התהוותו של החלב, ראה ערך חלב: מהותו.

כחל. 1. כח, טורים קח-קצח. 2. ערוך ערך כחל (ב); רבי עובדיה מברטנורא
חולין ח ג, וכעין זה בפירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) שם; הגהה בשו"ע יו"ד

בן איש חי שנה ב שלח אות טו); והאוכל חלב וגבינה, כשם שאסור לו לאכול אחריהם בשר באופנים מסויימים (ראה ערך בשר בחלב), כך אסור לו לאכול כחל (ראה שו"ת מעשה הגאונים טו; כנסת הגדולה יו"ד צ הגהות בית יוסף סט, ובאר היטב יו"ד צ ס"ק כב, בשם דמשק אליעזר; בן איש חי שם).

ויש סוברים שמותר לאכול כחל וגבינה ללא קינוח הפה וללא נטילת ידים ביניהם (ריטב"א חולין קי א).

בישלו את הכחל עם חלב, הרי הוא כבשר גמור, שכל שאין ששים בחלב כנגדו נאסר החלב (רשב"א חולין צ ב, ובתורת הבית ד א, והובא בטור יו"ד צ; בדק הבית שם; מגיד משנה מאכלות אסורות ט יג, בדעת הרמב"ם; איסור והיתר יח ה; ים של שלמה חולין ז לה) מהתורה (בדק הבית שם).

איסור הכחל כבוי

בישול הכחל הבא לבשל כחל ולאכלו, קורעו תחילה (ראה חולין קט ב, ורש"י ד"ה הא קמ"ל), ומוציא את חלבו (משנה שם א; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; טושי"ע יו"ד צ א. על דרך הקריעה ודיניה, ראה להלן: הכשרות), שהכחל שלא הוציאו את חלבו ממנו, אסור מדברי סופרים לבשלו (טור שם).

ונחלקו הראשונים בבישול הכחל בפני עצמו, בלא בשר אחר:

• יש סוברים שאם לא הוציאו את החלב מן הכחל, אפילו בפני עצמו אסור לבשלו (ראה רש"י חולין קט ב ד"ה הא קמ"ל; רבינו גרשום שם א; ספר הישר תעג, והובא בבעל המאור חולין קט ב; תורת הבית ד ג; הרוקח תלז, תמב), שמדברנן החלב שבו שנבלע בבשר על ידי הבישול, דינו כחלב (ראה לעיל, שמדברנן חלב שחוטה דינו כחלב), וגזרו בו חכמים משום בשר בחלב גמור (רא"ש חולין ח כד).

• ויש סוברים שמותר לכתחילה לבשל את הכחל בפני עצמו - כלומר כשאינו מבשל בשר אחר עמו, ואף על פי שמבשלו עם דברים אחרים (שו"ת יו"ד צ סק"ג, ופרי חדש שם סק"ג) - וכן מותר לאפותו בעיסה (ספר התרומה נז; הרוקח תמב, בדעת רבינו תם), אף על פי שלא הוציאו את חלבו (בעל המאור חולין קט ב; ספר התרומה נז, ורוקח תמב, בדעת רבינו תם), שתולדתו וברייתו עם חלבו (המכריע ו), ואף על פי שהחלב נפלט וחוזר ונבלע בכחל, טעמו של הכחל אינו משתנה ממה שהיה בתחילה (ראה ספר התרומה נז, ואור זרוע תסג).

להלכה, יש מתירים לבשל את הכחל בפני עצמו (ר"ן חולין קט ב, בשם ספר התרומה; רא"ה שם; ריטב"א שם); ויש אוסרים (רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; טושי"ע יו"ד צ א).

אפיה של הכחל בעיסה, כתבו הראשונים שהיא כבישול לכל דבר, וכשם שאסור לבשל את הכחל בפני עצמו ללא תיקון, לסוברים כן (ראה לעיל), כך אסור לאפותו ללא תיקון (ספר הבתים שערי בשר בחלב ב סק"ד. וראה שערי דורא כט).

צליה בא לצלות את הכחל, יש מן הראשונים שכתבו שמותר לכתחילה לצלות כחל כמו שהוא, ואינו צריך להוציא את חלבו ממנו תחילה (רי"ף חולין קט ב; רמב"ן שם; ותורת הבית ד ג; ראב"ן יז).

ויש ראשונים שסוברים שאין לצלות את הכחל אלא לאחר שיוציא את חלבו ממנו (רש"י חולין קיא ב ד"ה והלכות; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; שו"ע יו"ד צ א).

מליחה מליחת הכחל, נחלקו בה הראשונים:

וראה ערך בשר בחלב), ששלוש פעמים נאמר בתורה: פָּחַלְבָּ אִמּוֹ (שמות כג יט, שם לד כו, דברים יד כא), ומאחת מהן דורשים: ולא בחלב שחוטה (חולין קיג ב), שדוקא חלב של בהמה הראויה להיות אם אסור, וזו שנשחטה שוב אינה ראויה להיות אם (רש"י שם קיג ב ד"ה ו לא (הב"י)), וחלב זה אינו נקרא חלב (רש"י חולין קט א ד"ה לא), ששאר חלב, משיצא מדדי הבהמה חלב הוא, וזה כיון שלא יצא מדדי הבהמה בחייה, לא בא לכלל חלב (רש"י שם ב ד"ה זה). ויש חולקים שודאי חלב הוא אלא שלא אסרתו תורה (משמרת הבית ד א).

ויש שנראה מדבריהם שאף אם כבר נקרא עליו שם חלב, אם נעשה אחר כך חלב שחוטה התירתו תורה, ואף שיצא מחיים (וראה חינוך קיג, ומנחת חינוך סק"ה; האלף לך שלמה יו"ד קנב; יד שאול יו"ד צ).

ואפילו היה כבר כנוס בדדים ולא מובלע בהם מחיים, כתבו הראשונים שמותר (איסור והיתר יח א), ואפילו נעקר כבר החלב מחיים ועומד לצאת (שו"ת מנחת שלמה תנינא לא שאלה א אות ב בעהרה).

מדברנן אף שחלב שחוטה מותר מהתורה, חכמים אסרו לאכול חלב שחוטה שנתבשל עם בשר (חולין קיא א; ראה רמב"ם מאכלות אסורות ט ו, ומגיד משנה שם; ראה שו"ע יו"ד צ א), שמא יבואו לאכול בשר בחלב גמור (ראה תוס' חולין קי א ד"ה (קט ב) ההוא, ותוס' הרא"ש שם; ראה רמב"ן שם קט ב; תורת הבית הקצר ג ד; רא"ש חולין ח כד; איסור והיתר שם), ואפילו כשבישלו עם בשר הכחל שממנו נסחט אסור הוא (יד יהודה צ ס"ק א); ואף כשבישלו עם בשר עוף - אסור (חידושי רבי עקיבא איגר לט"ז יו"ד צ ס"ק יב); ואף לאכול ללא בישול בשר עם חלב שחוטה אסור (ראה שפת אמת שבת קמד ב; וראה שו"ת חתם סופר יו"ד עג).

וכן בישולו של חלב שחוטה עם בשר אסור מדבריהם (יראים השלם שיב; ראה מגיד משנה ואור שמח מאכלות אסורות ט ו, בדעת הרמב"ם; לבוש יו"ד צ ח), כיון שהחלב בא ממין בהמה שחלבה אסור בבשר מן התורה (אור שמח שם); ויש מתירים (ראה פרי תואר שם ס"ק יד; וראה דרכי תשובה יו"ד צ ס"ק סט).

בשר בחלב שחוטה, יש סוברים שבאופנים שונים הקילו בו כיון שאין איסורו אלא מדברנן (ראה להלן: איסור הכחל כבוי); אפיה; כשנתבשל בחלבו; בשלו עם בשר, מהם שכתבו שאינו אסור אלא באכילה, אבל בהנאה מותר (הגה"ה באיסור והיתר ל ה; פרי חדש יו"ד פז סק"ג; ראה האלף לך שלמה יו"ד קנב; ערך שי יו"ד צ), ואינו כבשר בחלב גמור האסור בהנאה מהתורה, אלא כשאר בשר בחלב דרבנן המותר בהנאה, לסוברים כן (ראה ערך בשר בחלב); ויש חולקים שאסור אף בהנאה (תפארת למשה יו"ד פז).

וכן יש מהאחרונים שסוברים, שלא גזרו על בשר כבוש בחלב שחוטה (ט"ז יו"ד צ ס"ק יב); אבל הראשונים, וכן הרבה אחרונים, סוברים שדוקא כשנכבש בחלב שלא פירש הוא מותר, אבל אם נכבש בחלב שפירש - אסור (ראה להלן: איסור הכחל כבוי).

בשר הכחל בשר הכחל הרי הוא כשאר בשר (איסור והיתר יח יג. וראה שו"ת זכרון יהודה לו), וצריך מליחה להפלטת הדם שבו (מאירי וספר המאורות חולין קט ב; ארחות חיים הלכות איסורי מאכלות אות עט; כלבו קו), ואין לבשלו בקדירה של חלב (ריטב"א חולין קי א); והאוכל כחל לא יאכל חלב וגבינה עד שיששה כשיעור שיש לשהות בין אכילת בשר, לבין אכילת חלב וגבינה (ראה ערך בשר בחלב איסור והיתר שם; שבלי הלקט ב כח; לבוש יו"ד צ ג;

בקדירה פי ששים מהכחל, הבשר מותר, ואם לא, הרי זה אסור אף על פי שהכחל עצמו היתר הוא, ואין בו איסור אלא משום החלב שבו (רמב"ן ורא"ה חולין שם), שאין אנו יודעים כמה חלב נפלט מהכחל (ראה חולין שם), לפיכך אנו אומדים בכולו, כדי לסלק מעלינו כל ספיקות שבעולם (תמים דעים ז, ושו"ת הראב"ד צב, בדברי השואל; רשב"א חולין שם; טור יו"ד צח; ט"ז שם סק"י, ושו"ת שם סק"ט).

הכחל עצמו מצטרף למנין הששים (חולין צז ב; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב, יג, טו יח; טוש"ע יו"ד צ א), כלומר שהוא מתבטל בחמישים ותשעה חלקים כמותו (שו"ע שם צח ח, וראה טור שם ודרישה שם סק"ב), שכיון שאיסורו אינו אלא מדרבנן, הקילו בשיעורו (רמב"ם שם טו יח; סמ"ג לאוין קמ, קמא; ארחות חיים איסורי מאכלות עט; רבי עובדיה מברטנורא חולין ז ה; מהרש"ל בהגהות לשערי דורא כט ד).

הכשרותו

קריעה שתי **הבא להכשיר את הכחל לאכילה לבשלו, ויש סוברים וערב** **שאף לצלותו** (ראה לעיל: איסור הכחל כברייתו), קורעו תחילה ומוציא את חלבו (משנה חולין קט א; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; טוש"ע יו"ד צ א), ומועיל הכשר זה אף לכול של בהמה מניקה (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ח ח; תוס' חולין קי א ד"ה דאתנייה; ראה רמב"ם שם, ושו"ע שם א, ושו"ת שם סק"ב, וביאור הגר"א שם סק"ה; סמ"ג לאוין קמ, קמא; תורת הבית ג ד; רא"ש חולין ח כה; איסור והיתר יח יא; טור שם).

קריעה זו שאמרו, הכונה שהוא קורע את הכחל שתי וערב וטחו בכותל (חולין קט ב), כלומר קורעו לאורך ולרוחב (ארחות חיים איסורי מאכלות עט; כלבו קו; הגהות שערי דורא כט; ביאור הגר"א יו"ד צ ס"ק טו), כדי לחתוך את כל מקורות החלב, שיש מהם שהולכים לאורך, ויש מהם שהולכים לרוחב (ארחות חיים וכלבו שם), ובקריעה זו הוא מוציא את החלב שבעין שכנוס בכחל (איסור והיתר יח א), ואחר כך כובשו בידי לכותל כדי לסחוט ממנו את החלב שנותר דבוק בו (רש"י חולין קט ב ד"ה וטחו; ראב"ן שם; איסור והיתר שם), וטחו כמה פעמים עד שלא תישאר בו לחלוחית חלב (רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; שו"ע יו"ד צ א).

טיגון **טיגון הרי הוא כבישול, וצריך לקרוע את הכחל שתי וערב ולטוחו בכותל כשם שמכשירו לבישול, קודם שמטגנו** (שו"ע יו"ד צ ב). ולדעת הסוברים שאין לבשל כחל עם בשר, אפילו לאחר קריעה גמורה (ראה לעיל) אף אין לטגנו עם בשר (ראה שו"ע שם).

צליה **הבא לצלות כחל, לסוברים שצריך הוא להכשירו קודם צלייתו** (ראה לעיל: איסור הכחל כברייתו), יש מן הראשונים שסוברים שמספיק לקרוע את הכחל קריעה מועטת (ראה רש"י חולין קיא ב ד"ה והלכות; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; ראה טוש"ע יו"ד צ א - ב), דהיינו קריעה של שתי או של ערב (ראה רש"י חולין קט ב ד"ה הא קמ"ל), או קריעה שתי וערב (ראה ספר התרומה נו וסמ"ק ריג), שלא הצריכו קריעה גמורה, לדעתם, אלא לבישול הכחל (רש"י חולין קט ב ד"ה הא קמ"ל, לגירסתו בגמרא שם; רשב"א שם, בדעת הרמב"ם), אבל בצליה, כיון שקרעו קצת החלב זה דרך הנקב והאש שואבתו (ראה רשב"א חולין שם, ותורת הבית ג ד). ויש שכתבו שמלבד הקריעה, צריך אף למרק את החלב שבכחל (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ט יב, ורשב"א חולין שם, בדעתו), ומכל מקום אין צריך טיחה בכותל, שהאש שואבת את כל הלחלוחית שבכחל (רש"י מלוניל ור"י אלמדארי חולין קט ב).

• יש שכתבו שהיא מותרת, ואפילו על בשר (תורת הבית ג ד; רא"ש חולין ח כז; צדה לדרך מאמר ב ב י; שו"ע יו"ד צ ד: בשם יש מתייר), ואפילו לא קרע את הכחל (פרישה יו"ד צ ס"ק יט; ש"ך שם ס"ק כו), שמלח אינו מפליט חלב (תורת הבית שם; רא"ש שם).

• יש סוברים שאין למלוח כחל עם בשר (ראה שערי דורא כד, כט, וציונים שם; ראה אגודה חולין ח קכא. וראה סמ"ג לאוין קלו, ואיסור והיתר יח ב).

• ויש שכתבו עוד, שאף אין למלחו אלא לאחר שיוציאו את חלבו (ראה ספר הבתים שערי בבשר בחלב ב אות ג, ה; ראה איסור והיתר יח א; ים של שלמה חולין ח מז), אבל מדברי האחרונים נראה, שלא אסרו למלחו לבדו (ראה שו"ע ורמ"א יו"ד צ ד, ולבוש שם ב; פרי חדש שם ס"ק כא; חכמת אדם מא יד; ערוך השלחן שם טו; בן איש חי שנה ב שלח אות ד).

כשאינה מניקה **הכחל שאין לבשלו ללא קריעה, הרי זה בין כחל של בהמה מניקה, ובין כחל של בהמה שאינה**

מניקה (שו"ת הרמב"ם (בלאו) קמג, ורמב"ם מאכלות אסורות ט יב; ארחות חיים איסורי מאכלות עט; ספר הבתים שערי בשר בחלב ב ב; סמ"ג לאוין קמ-קמא; ר"י מלוניל חולין קט א; מאירי שם קי א; איסור והיתר יח יא; טוש"ע יו"ד צ א, וראה ש"ך שם סק"ב), ואפילו קטנה שלא היה לה עובר מעולם ולא הניקה (רמב"ם שם; מאירי שם; שו"ע שם), ואפילו כחל של בהמה בת יום אחד אסור, שאי אפשר לה בלא צחצוחי חלב (שו"ת הרמב"ם קמג; פרדס הגדול רמה; שו"ת מעשה הגאונים טו).

ויש מן הראשונים שכתבו להלכה שלא אסרו אלא כחל של בהמה מניקה (הרוקח תלו, וראה בית דוד יו"ד צ, בדעתו; מאירי חולין קי א, בשם גדולי פרוניצא; ריטב"א חולין שם; ספר הבתים שם).

כשנתבשל בחלבו

כחל שבשלו **הכחל שנתבשל כברייתו, שלא קרעוהו להוציא את חלבו, אפילו נתבשל כך בקדירה עם בשר, האוכלו אינו עובר על איסור בשר בחלב** (משנה חולין קט א; תוס' שם קי א ד"ה (קט ב) ההוא; בעל המאור ורמב"ן שם), ואינו לוקה על בישולו של הכחל, ולא על אכילתו (רש"י שם קט א ד"ה לא קרעו), שאיסור חלב שחוטא אינו אלא מדרבנן (רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; ר"י מלוניל חולין שם; שו"ע יו"ד צ א. וראה לעיל: איסור הכחל כברייתו).

בשלו עם בשר **נתבשל הכחל - ללא קריעה - עם בשר, הכחל אסור** (חולין צז ב; רמב"ם מאכלות אסורות ט יג; טוש"ע יו"ד צ א) **באכילה** (איסור והיתר יח טו, ובהגהה לאיסור והיתר ל ה; מנחת יעקב כט ס"ק מה; פרי מגדים שם שפתי דעת סק"ג; חכמת אדם מא ד; בן איש חי שנה ב שלח אות ב) **מדרבנן** (תוס' חולין קי א ד"ה (קט ב) ההוא; ספר הישר תעג; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; שו"ע יו"ד צ א).

ואפילו היה בבשר שנתבשל עמו ששים כנגד הכחל - ולפיכך אותו הבשר שנתבשל עמו מותר (ראה להלן) - הכחל עצמו אסור (חולין צז ב; רמב"ם וטוש"ע שם), ואף כשיש בבשר מאה כנגדו (רשב"א חולין שם; איסור והיתר יח ד; פרי חדש שם סק"ה).

שיעורו בששים **הבשר שנתבשל עם הכחל משערים אותו בששים, שאם אין בתבשיל ששים כנגד הכחל - אסור**

מדרבנן (חולין צז ב; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; טוש"ע יו"ד צ א, צח ח). וכן הקדירה שנתבשל בה כחל עם בשר, נאסרת אם אין שם ששים כנגד הכחל (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ט יג; סמ"ג לאוין קמ, קמא; ראה רשב"א עבודה זרה לח א; איסור והיתר יח ד, ה).

כשמשערים הכחל בששים, משערים כמו הכחל כולו (חולין צז ב; טור יו"ד צח, וראה שו"ע שם ג. וראה ערכים: אומד; בטול בששים), **שאם יש**

בשר (רמ"א שם, ובתורת חטאת כט א) שמתחילה לא נהגו וקבלו בו אלא שיהא אסור לכתחילה, ולא בדיעבד (מנחת יעקב כט סק"ט).
 ויש חולקים וסוברים שאף בזמן הזה נהגו לבשל כחל (רמב"ם מאכלות אסורות יב ט; הגהות מיימוניות (קושטנטינא) מאכלות אסורות ט יב; טוש"ע יו"ד צ ב).

אף על פי שנהגו שלא לבשל כחל, יש שהיו נוהגים לאפות את הכחל בתוך עיסה בתנור (ארחות חיים איסורי מאכלות עט; כלבו קו; הגהות שער דורא כט; איסור והיתר יח ח; רמ"א יו"ד צ ב) בלא בשר (איסור והיתר דס) לאחר קריעה שתי וערב וטיחה בכותל (איסור והיתר יח ח), שאף על פי שאנו מחמירים בכמה דברים שהאפיה חשובה כבישול, מכל מקום בזה שאינו אסור אלא בצירוף כמה חומרות, אין לאסור (איסור והיתר שם; ראה ש"ך יו"ד צ ס"ק יט). אלא שכתבו שתלמידי חכמים המדקדקים מושכים את ידיהם אף מזה (הגהות שער דורא כט; רמ"א שם).

וכתבו האחרונים שעתה נהגו העולם לדקדק בצנועים שמושכים את ידיהם מכחל שנאפה (ים של שלמה חולין ח מז).

לנוהגים שלא לבשל כחל (ראה לעיל), אין מטגנים אותו (רמ"א יו"ד צ ב), שכשם שהחמירו בבישול משום שסופו לבשל בכלי זה בשר, אף בטיגון סופו להשתמש בכלי זה בבשר (הגר"א שם ס"ק כא; חמודי דניאל בשר בחלב כז).

בישול עם בשר בישול הכחל עם בשר, אף לאחר שקרעו את הכחל שתי וערב וטחוהו בכותל, יש סוברים שמדין התלמוד הוא אסור (ראה לעיל: הכשרות).

ויש סוברים שאף על פי שמן הדין מותר לבשלו עם בשר, לאחר זמן התלמוד החמירו בדבר (ראב"ן יז, והובא במרדכי חולין רמז תרצח, ובשערי דורא כט; ראה רמב"ן ור"ן חולין קט ב), ואפילו אחר צליה (ראה דמשק אלעזר חולין ח ט נה), שמא יבא לבשלו עם בשר בלא קריעה (ראב"ן יז), או שחששו שמא לא יקרענו יפה יפה (רמב"ן ור"ן חולין קט ב).

ויש מתירים אף לבשלו עם בשר (ראה ע"י רמב"ם מאכלות אסורות ט יב, ורבינו ירוחם טו ה יא; וראה שו"ת רשב"ש תקעז, ושו"ת בית יהודה (עייאש) יו"ד לו).

אכילתו אחר האוכל בשר, יש מן הראשונים שאסרו לאכול אחריו בשר כחל, כשם שאסורה אכילת חלב אחרי הבשר (ראה ערך בשר בחלב. פרדס הגדול רמה, ושו"ת מעשה הגאונים טו, בשם רבנו קלונימוס; וראה שו"ת רש"י מז; וראה הרוקח תלו); והנהגים להמתין שש שעות לאחר אכילת בשר קודם שיאכלו חלב, יש להם להמתין שש שעות בין אכילת בשר לאכילת כחל (הלכה פסוקה צ סק"ט).

ויש חולקים וסוברים שמותר לאכול כחל שקרעו כדינו, ובישלו או צלאו, אחר בשר, ואין צריך קינוח ולא הדחה, ואף אינו צריך לחטוט את שיניו ביניהם (איסור והיתר יח יג; ראה רמ"א יו"ד צ א; אבל לאכול עם בשר אסור (ראה איסור והיתר שם); ויש סוברים שמותר אף לאכול עם בשר (ראה ר"ף חולין קט ב, ורמב"ן במלחמות ור"ן שם, בדעתו; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; המכריע ע; סמ"ג לאוין קלז, קמ - קמא; שו"ע יו"ד צ א).

ויש סוברים שצריך לצליית הכחל קריעה שתי וערב וטיחה בכותל (ראה ספר המכריע ע, בשם ר"י; ים של שלמה חולין ח מז, ובהגהות לשערי דורא כט א). וכן יש שכתבו שנהגו קודם צליית הכחל לקרעו שתי וערב ולטוחו בכותל (איסור והיתר יח א; דרכי משה יו"ד צ סק"ב ותורת חטאת כט ט; רמ"א שם ב).

לאחר הוצאת החלב

בזמן התלמוד הכחל, אף על פי שמעיקר הדין מותר לאכול, כשהוכשר כדין, נהגו בסורא שלא לאכול כחל כלל, אפילו צלי ואפילו לאחר שנקרע, כדי שלא יבואו לזלזל באיסור בשר בחלב (חולין קי א, ורש"י ד"ה בקעה).

אולם בפומבדיתא נהגו לאכול כחל (חולין שם), וכן הלכה (ראה רמב"ם מאכלות אסורות ט יב ואילך, וטוש"ע יו"ד צ⁴), ואף כחל של מניקה מותר (ראה תוס' חולין קי א ד"ה דאתנייה; רמב"ם מאכלות אסורות ט יב; שו"ע יו"ד צ א, וש"ך שם סק"ב, וביאור הגר"א שם סק"ה).

המנהג בזמנינו לאחר זמן התלמוד, כתבו הגאונים שנהגו כל ישראל שאין מבשלים כחל אף בפני עצמו, ואין אוכלים אותו אלא צלוי (תשובות הגאונים חמדה גנוזה קנט; ראב"ן חולין רעא; ראב"ה אלף קי; אור זרוע תסג; שער דורא כט, ל; וראה ארחות חיים איסורי מאכלות עט; וראה ים של שלמה חולין ח מז, ורמ"א יו"ד צ ב), ואף של בהמה שאינה מניקה ואינה חולבת (ראה מהרי"ל איסור והיתר ט), שכיון שחששו לדעת הסוברים שאין לבשל כחל עם בשר אפילו לאחר שקרעו שתי וערב וטחו בכותל, אף בפני עצמו נהגו שלא לבשלו מטעם זה, לפי שסופו לבשל בשר באותה קדירה, והרי זה כמבשל כחל עם בשר, ואפילו יש לו קדירה מיוחדת לכחל אין לסמוך על זה, שאין רגילים כל כך בכחל עתה, ויש לחוש שיטעה לבשל אחר כך בשר באותה הקדירה (הגהות סמ"ק ריג, בשם מורו ר' יחיאל; ראה אגודה חולין ח קיח; הגהות מיימוניות (קושטנטינא) מאכלות אסורות ט יב), או שחששו שמא יבא לבשל בשר עם הכחל ביחד (הגהות רבינו פרץ לסמ"ק שם).

וכתבו האחרונים שאפילו כחל שנצלה, אסור לבשלו או לטגנו (עצי לבונה יו"ד צ ב; חמודי דניאל בשר בחלב כז; יד יהודה שם ס"ק יא), משום אותה הגזירה (ים של שלמה חולין ח מז). ויש סוברים, שאף אחר הגזירה כחל שנצלה מותר לבשלו (איסור והיתר יח ב; תורת חטאת כט יד. וראה רמ"א יו"ד צ א).

עוד כתבו האחרונים שגזירה זו חשובה כדבר שנאסר במניין, וישראל קיימו וקבלו עליהם לאסור, ולפיכך אף בדיעבד שעבר ובישלו, אף לאחר קריעה - אסור (ים של שלמה שם, ובהגהות לשערי דורא כט יב, ל ג; ב"ח יו"ד צ), ואף בבישול ללא בשר (ים של שלמה שם), אם לא כשיש ששים כנגד הכחל (פרי מגדים יו"ד צ משבצות זהב סק"ח); ויש אומרים שאף כשיש ששים כנגדו אסור (תורת האשם כט ב, בדעת מהרש"ל).

ויש מתירים בדיעבד כחל שנקרע כדינו וטחו בכותל שנתבשל בפני עצמו (ראה רמ"א יו"ד צ ב, וש"ך שם ס"ק טז, בדעתו; ב"ח שם. וראה חוות דעת שם סק"ב), ובמקום הפסד מרובה אפילו נתבשל עם

שנהגו שלא לאכול כחל כלל, לפי שאף המומחים אינם יודעים את הגבול שבינו

4. וראה שלחן גבוה יו"ד שם מחודש א, הובא בדרכי תשובה שם ס"ק לה, שיש

של שלמה חולין ח ט ובהגהות לשערי דורא (ט); ויש שכתבו שצריך הוא קינוח והדחה (פרדס הגדול רמה), כדין אוכל בשר אחר גבינה (ראה ערך בשר בחלב: בשר אחר גבינה. ספר הבתים שם; ים של שלמה שם).

אכל כחל, יש שכתבו שמותר לאכול אחריו בשר, שהרי בין שהכחל בשר ובין שהוא מין חלב, מותר לאכול אחריו בשר, ואף אין להצריכו קינוח והדחה, שחומרא יתירה היא (ספר הבתים שערי בשר בחלב ד ח; ים

כיון שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד¹

עד הבא לסתור עדותו הראשונה, אין שומעים לו

הפרקים:

- גמר ההגדה הראשונה
- החזרה
- באמתלא

- הדין מקורו וגדרו
- חוץ לבית דין
- בעד אחד ובשאר נאמנויות

הדין מקורו וגדרו

שאלו היה הדין שהעד יכול לחזור ולהגיד, לא היה צריך להביא קרבן, שהרי עדיין יכול הוא להעיד ולהפטר מחיובו (תלמידי רבינו יונה בשיטה מקובצת כתובות שם בפירוש שני; ריטב"א כתובות יח ב, בשם אחרים; סמ"ע כט סק"ד).

בשטר דין זה, שאין העד חוזר בו מעדותו הראשונה, נוהג בין שהיתה עדותו על פה, ובין שהיתה עדותו בשטר, שעדים החתומים בשטר נעשה כמי שנחקרה עדותם בית דין (כתובות יח ב; ירושלמי כתובות ג, גיטין ד ב. וראה ערכים: עדות; שטר. וראה להלן: גמר ההגדה הראשונה).

אפילו אם נתבטלה העדות הראשונה, כגון שהכחישו העדים זה את זה בחקירות (ראה ערך דרישה וחקירה), אין העד יכול לחזור בו מהחקירה כדי לקיים את עדותו הראשונה, שאף זה בכלל חזר ומגיד (תוס' פסחים יא ב ד"ה זה).

כל הגדה שלא נעשתה כדינה, יכול העד לחזור בו, כגון עדות שנתקבלה שלא בפני בעל דין, לדעת הסוברים שאף בדיעבד אין דנים על פיה (ראה ערך עדות. ראה תשובת ר' מנחם הארוך בבית יוסף חו"מ כח מחודש יא, וראה שו"ת עבודת הגרשוני ג, בדעתו; רמ"א שם טו; שו"ת ראני"ח א כט); וכן כשנתקבלה בלילה (ראה ישועות ישראל חו"מ כב עין משפט ס"ק ג וחוקת המשפט סק"ט); וכן בעדות שאי אתה יכול להזימה, העדים חוזרים ומגידי, שעדיין לא נגמרה עדותם (ראה רשב"א ונימוקי יוסף כתובות לג א, בשם הראב"ד; הפלאה שם; רבי עקיבא איגר שם. וראה ערך עדות שאי אתה יכול להזימה).

נאמנות על עדים שהעידו על אדם שהוא חייב ממון לחברו, ולאחר מכן חזרו בהם ואמרו עדות שקר העדנו, אף על פי שאינם נאמנים לחזור ולהעיד על בעלי הדין, נאמנים הם לגבי עצמם, שאדם נאמן על עצמו יותר ממאה עדים (ראה כריתות יב א. ביאור הגר"א חו"מ כט ס"ק טו), וחייבים הם לשלם לו מה שהפסיד על ידם לסוברים שיש בעדות שקר משום דין גרמי, שהמודה שגרם היזק משלם על פי עצמו (ראה ערך גרמא בנזיקין: גרמי, וראה שם שיש חולקים), שהרי הודו שהעידו שקר, וגרמו לאבד ממנו של זה (שו"ת הרא"ש נח ו, והובאה בטור חו"מ מו; שו"ע חו"מ שם ב, וראה ש"ך שם לח סק"א).

מלקות מי שהעיד עדות וחזר בו מעדותו והעיד להיפך, כתבו

חזרה מהעדויות המעיד עדות בין בדיני ממונות, ובין בדיני נפשות (ראה ערכם. בבא בתרא קסח א; מכות ג א; סנהדרין מד ב; רמב"ם עדות ג ה) בבית דין, אינו יכול לחזור בו מעדותו הראשונה, שכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (כתובות יח ב; רמב"ם שם; טוש"ע חושן משפט כט א), ודנים על פי עדותו הראשונה (ראה סנהדרין מד ב; מכות ג א, ורבינו חננאל שם, ורש"י שם ד"ה כל כמיניה), ואף שייכת בו תורת הזמה על עדותו הראשונה (ראה תוס' מכות שם ד"ה באומר, וש"ך חו"מ לח סק"א). וכן שנינו בתוספתא: עדים שהעידו לטמא ולטהר, לרחק ולקרב, לאסור ולהתיר, לפטור ולחייב, עד שלא נחקרה עדותם בבית דין אמרו בדאים אנו, הרי אלו נאמנים, משנחקרה עדותם בבית דין אמרו בדאים אנו, אינם נאמנים (תוספתא כתובות (ליברמן) ב א, סנהדרין (צוקרמאנדל) ו ה; ירושלמי כתובות ב ג).

ואין העד יכול לחזור בו מעדותו אפילו אם נותן אמתלא לעדותו הראשונה (ראה כתובות יח ב, וסנהדרין מד ב; רמב"ם עדות ג ה; טוש"ע חו"מ כט א)²; ואפילו אם נראה כדבריו אין שומעים לו (ראה שו"ת הב"ח ח; שו"ת חתם סופר אבן העזר א עה). כללו של דבר, כל דברים שיאמר העד אחר שנחקרה עדותו שיבא מכללם ביטול העדות, אין שומעים לו (רמב"ם שם), אבל אם בדבריו האחרונים אינו סותר דבריו הראשונים אלא מפרשם, אין הוא חשוב חוזר ומגיד (ראה להלן: החזרה).

מקור הדין דין זה, שעד שהעיד אינו חוזר ומגיד, נלמד מהכתוב לענין הכובש עדותו ואינו מעיד: "אם לוא יגיד וְנִשָּׂא עֲוֹנוֹ" (ויקרא ה א. וראה מושב זקנים שם), ודרשו: כיון שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד (מדרש עשרת הדברות סוף דיבור תשיעי; שאלות סט; רבינו חננאל סנהדרין לא ב; רש"י כתובות יח ב ד"ה כיון; תוס' בבא קמא נו א ד"ה פשיטא; חוקות הדיינים סא; ר"ן שבועות לא ב).

ופירשו הראשונים שהיה ראוי לכתוב "לא הגיד" בלשון עבר, ושינה הכתוב לכתוב "לא יגיד" בלשון עתיד, ללמד שכיון שלא הגיד בתחילה את מה שבא להגיד עכשיו, שוב אינו מגיד, ומזה למדים שאף במקום שהעיד, כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (יד רמה סנהדרין לא ב; רבנו יונה סנהדרין שם, בשם רב אחאי גאון; תלמידי רבינו יונה בשיטה מקובצת כתובות יח ב בפירוש ראשון, בשם ר"י); ויש מהראשונים שכתבו שדין זה נלמד מכך שעד שנשבע שאינו יודע עדות, ונמצא כפרן, חייב להביא קרבן (ראה ערך שבועת העדות),

לכך שאינו יכול לחזור בו אף במקום אמתלא, ראה פני יהושע והפלאה כתובות שם, ואמרי בינה עדות טו. וראה ערך אמתלא.

לבין שומן הירד, וחוששים שצולים אותו עם בשר.
כיון שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד. 1. כח, טורים קצט-רעט. 2. על הטעם

חזרה מדבריו העדות שנאמר בה "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד", הרי זו דוקא עדות שהעידה בבית דין, אבל המעיד עדות חוץ לבית דין אפילו בפני עדים, יכול לחזור ולהעיד בענין אחר, ואין אומרים בו כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד (ראה משנה שבעות לא ב, ורש"י ד"ה הואיל; ראה תשובת גאוני מזרח ומערב פח; תוס' בבא קמא נו א ד"ה פשיטא; תוס' ר"ד בבא קמא צח ב; רמב"ן שם; שו"ע חו"מ כט א), שאין אדם מדקדק בדברים שאומר חוץ לבית דין (ראה שו"ת הר"ן מז), וכל שחוזר מדבריו, תולים שאמר דבריו הראשונים שלא בדקדוק (שו"ת באר משה אח"ע ג ס"ק י, וראה קובץ הערות עח א);

על פי שאינו יכול לחזור בו, נאמן הוא לפרש את דבריו או להוסיף עליהם, שאין דין "כיון שהגיד אין חוזר ומגיד" בבעל דבר (מאירי כתובות כב א; ראה רמב"ם טוען ונטען ז ז, וספר התרומה שער יא א), שדוקא בעדים גזירת הכתוב שאינם חוזרים ומגידים (חידושי הרי"ם בבא מציעא ד א; קובץ שיעורים בבא בתרא קיג).

ויש סוברים שמאחר והודאתו חשובה כמאה עדים אינו חוזר ומגיד, כעדים (ראה ריטב"א שבועות מ ב; וראה רמ"א חו"מ פא כג; ראה קצות החושן עה סק"ז; שו"ת ערוגות הבושם קונטרס חתיכא דאיסורא ואמתלא י ד"ה עוד; אבני נזר חו"מ פט, אה"ע קיט ס"ק קכז, קלא).

האומר על דבר שאסור עליו, שנאמן לאסור משום דאיסורא שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא, אם בא לחזור בו ונותן אמתלא לדבריו, הרי זה חוזר, ואין בו דין כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, שהדין שאינו חוזר ומגיד נאמר בעדים, ולא בבעל דבר, שאין לו נאמנות גמורה כשל עדים (מאירי כתובות יח ב; שו"ת מהריב"ל א כלל ו לט, בשם קצת מחכמי פרובינציה; שו"ת חכמי פרובינציה א טו, וראה שב שמעתא ו ח).

ויש חולקים וסוברים שאף האוסר דבר על עצמו מדין שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא, אינו חוזר ומגיד (שו"ת משיבת נפש ב אה"ע יט; משכן העדות שער יא ב ד"ה היוצא; שו"ת תפארת יוסף אה"ע טז), שכיון שנאמן על עצמו יותר מעדים, כשם שעדים אינם חוזרים ומגידים, אף הוא אינו חוזר ומגיד (ערוך השולחן י"ד א ס).

אמר איני יודע העד שאמר שאינו יודע עדות בענין מסויים, ושוב בא להעיד באותו ענין, כתבו הגאונים והראשונים שאינו יכול להעיד, שחוזר ומגיד הוא (רמב"ן שבועות לא ב; ריטב"א שבועות שם; חידושי הר"ן שבועות שם; נמוקי יוסף בבא קמא נו א, בשם הרא"ה; הגהות אשרי כתובות ב טז; שלטי גיבורים על המרדכי כתובות שם אות ו; ראה רמ"א חושן משפט מ כט א, וסמ"ע שם סק"ט, וביאור הגר"א שם ס"ק יד, בדעתו).

וכן כתבו הראשונים בביאור הכתוב על הכובש עדותו ואומר שאינו יודע עדות "אם לוא יגיד", שכיון שהגיד בראשונה שאינו יודע העדות, שוב אינו חוזר ומגיד (ראה שאילתות סט; מדרש והזהיר פרשת צו; ראה תוס' בבא קמא נו א ד"ה פשיטא; יד רמה סנהדרין מד ב. וראה שו"ת מהריט"ף נד).

ויש מן הראשונים שמצדדים לומר שהאומר "איני יודע", דוקא לאחר שנשבע שאינו יודע אינו חוזר ומגיד, אף על פי שבשאר עדות אפילו לא נשבע אינו חוזר ומגיד (ראה לעיל: הדין מקורו וגדרו), שהכתוב "אם לוא יגיד", שממנו למדים שעד אינו חוזר ומגיד, נאמר לאחר הכתוב "וְשָׁמְעָה קוֹל אֱלֹהִים" (ויקרא ה א. ר"ן שבועות לא ב, בפירוש ראשון).

גמר ההגדה הראשונה

לפני חקירת העדות כלל זה, שכיון שהעיד העד את עדותו, אינו יכול לחזור בו, אינו אלא אם בא העד לחזור בו לאחר שנחקרה עדותו בבית דין (ראה ערך דרישה וחקירה. תוספתא כתובות (ליברמן) ב א, סנהדרין (צוקרמאנדל) ו ה; ספרי דברים יט יח פיסקא קצ; תוס' סנהדרין לב ב ד"ה היכי; ראה רמב"ם עדות ג ה; אור זרוע א תשמח; רמב"ן ורא"ה ורבנו קרשקש וריטב"א ושיטה לר"ן כתובות יח ב; חוקות חדיינים סא; שו"ת הר"ן לד, מז; ראה טור חו"מ כט. וראה שו"ע שם א),

• ויש מהראשונים שכתבו שהמעיד לאשה שמת בעלה, כיון שחכמים התירו לה להינשא על פי עד אחד שאמר לה כן חוץ לבית דין, הרי האשה כבית דין לענין קבלת העדות, ושוב אינו חוזר ומגיד (ריטב"א שבועות לב ב). ופירשו האחרונים, שכיון שמעיקר הדין צריך, כדי להתיר אשת איש, עדות של שנים בבית דין (ראה ערך עדות), לפיכך כשהתירוה חכמים על פי עדות עד אחד שלא בבית דין, עשו את עדותו כעדות של שנים הנאמרת בבית דין, ולפיכך אין חוזר ומגיד בה (צמח צדק החדש ב כתובות ב אות ב ד"ה והנה (הב'), אפשר; ערך שי אה"ע יז ח, אבני נזר אה"ע ק), אבל בעדות שמעיקר הדין אין צריך לה בית דין, כגון המעיד עדות אשה לאוסרה (ראה ערך עדות אשה, שאף בלא העדות, האשה בחזקת אסורה), כל שהעיד חוץ לבית דין הרי זה חוזר ומגיד (ערך שי ואבני נזר שם).

בעד אחד ובשאר נאמנויות

עד אחד המעיד בדבר שעד אחד נאמן בו, אינו יכול לחזור מעדותו ולהעיד בענין אחר, שאף בעדות זו נאמר "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד" (ראה רמב"ם עדות ג ה, וכנסת הגדולה חו"מ כט הגהות הטור סק"ה, בדעתו; ראה שו"ע חו"מ כט א, וראה סמ"ע שם מו ס"ק קח, וביאור הגר"א שם כט סק"ב). לפיכך עד אחד המחייב ממון בעדותו, כגון שחייב את הנתבע להישבע, והנתבע אינו יכול להישבע, ומתוך שאינו יכול להישבע משלם, והיודע עדות זו ונשבע שאינו יודעה חייב קרבן שבועת העדות, שוב אינו חוזר ומגיד (דרך המלך (רבי) נדרים ב ב ד"ה איד).

בעדות שבועה עד אחד המעיד בממון, שמחייב את הנתבע להישבע (ראה ערך עד אחד), יש סוברים שאינו חוזר ומגיד (ש"ך חו"מ מו ס"ק קיט; חוות דעת קפה סק"ה, בדעת השו"ע), כיון שלענין שבועה, עדותו חשובה עדות גמורה, כעדות של שנים לענין ממון, וכשם ששנים המחייבים ממון אינם יכולים לחזור בהם ולבטל עדותם, כך עד אחד המחייב שבועה אינו יכול לחזור בו ולבטל את עדותו (ראה יד המלך עדות ג ה ד"ה אמנם (הד); ערוגות הבושם קונטרס חתיכא דאיסורא ואמתלא טז).

ויש שכתבו שלדעת הסוברים שלמדים שעד אינו חוזר ומגיד מהכתוב "אם לוא יגיד" (ראה לעיל: הדין מקורו וגדרו), עד אחד שאינו מחייב ממון בעדותו, כשם שאינו בכלל הכתוב לענין חיוב הגדת העדות, לסוברים כן (ראה ערך עד אחד), כך אינו בכלל הכתוב לענין שאינו חוזר ומגיד (ראה אמרי בינה עדות טז ד"ה ועד; עין יצחק אה"ע תניינא מג סק"ד; אורח משפט כט א; דרך המלך נדרים ב ב).

באיסורים עד אחד המעיד באיסורים, באופן שנאמן (ראה ערך עד אחד), יש סוברים שאינו חוזר ומגיד (ראה רמב"ן וריטב"א קדושין סה ב; ראה שו"ת הר"ן מז; ראה הפלאה כתובות כב א, ובקונטרס אחרון מז סק"ד; חוות דעת קפה סק"ה); ויש חולקים וסוברים שעד אחד באיסורים חוזר ומגיד, שעד אחד באיסורים אין נאמנותו כשנים לפי שאין נאמנותו מן הכתוב, אלא מסברא (ריטב"א יבמות פח ב; ש"ך יו"ד קכד ס"ק יד), לפיכך חוזר ומגיד (ראה שערי תורה א כלל ז טו; הגהות אמרי ברוך לחוות דעת שם; שו"ת בית שערים יו"ד ריד; שו"ת אפריון דוד טו ג; עין משפט חו"מ כט א).

בהודאת בעל המודה שהוא חייב לחברו ממון, שנאמן, שהודאת דין בעל דין כמאה עדים (ראה ערך הודאת בעל דין), יש סוברים שאין אומרים בו כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, ואף

ואה"ע מב, בדעתו; שו"ת הר"ן לד; שו"ת הריב"ש רסו; שו"ת הרא"ם כד, בדעת הרשב"א.

תוך כדי דיבור חזר בו העד מעדותו תוך כדי דיבור, שהוא שיעור זמן כדי שאילת שלום תלמיד לרב, הרי הוא כדיבור ויכול לחזור בו (ראה כתובות לג א, שבועות לב א, וראה שו"ת הריב"ש רסו; שאילתות סח; ראה רש"י כתובות יח ב ד"ה כיון, ותוס' שם ד"ה הרי; בית יוסף חו"מ כט מחודש יא; רמ"א שם א, וסמ"ע שם סק"א. וראה ערך תוך כדי דיבור, ושם על שיעורו של זמן זה), לפי שבכל מקום דעתו של אדם שיוכל לחזור בו עד לאחר כדי דיבור, לסוברים כן (ראה ר"ן נדרים פז א), ואף לענין עדות דעתו היתה שיוכל לחזור בו, ולא העיד בהחלט (שו"ת עמודי אור צט. וראה שו"ת חתם סופר אה"ע א צז).

באו שנים לבית דין להעיד, והעיד האחד ואחר כך העיד השני, יכול הראשון לחזור בו עד תוך כדי דיבור מעדותו של השני, שעדות אחת היא (ראה רשב"א כתובות לג א, ובשו"ת א אלף ס; ר"ן שבועות לב ב, והובא בבית יוסף ובסמ"ע חו"מ כט סק"א; שו"ת הריב"ש רסו).

עדי שטר עדים החתומים על השטר אינם יכולים לחזור בהם (ראה כתובות יח ב; ראה רא"ה ומאירי ושיטה לר"ן כתובות שם; ראה ריטב"א כתובות שם; ראה הגהות מרדכי קידושין רמז תקסט), שעדים החתומים על השטר נעשו כמי שנחקרה עדותם בבית דין (כתובות שם; ירושלמי גיטין ד ב. וראה ערכים: עדות; שטר), דהיינו, שחשובים הם כמי שהגידו עדותם בבית דין על פה, ונחקרה עדותם (מאירי כתובות יח ב), וחזק כח השטר שאין לחוש בו שחתמו בשקר (ריטב"א גיטין ג א, בשם רבו).

החזרה

סתירת העדות העד שהעיד, שאינו יכול לחזור בו מעדותו (ראה לעיל), הרי זה כגון שחזר בו ואומר: עדות שקר העדתי (תוספתא כתובות (ליברמן) ב א, סנהדרין (צוקרמאנדל) ו ה; מכות ג א; ראה סנהדרין מד ב; טוש"ע חו"מ לח א), או מוטעה הייתי על ידי אחרים (רמב"ם שם; חינוך קכב; שו"ע חו"מ כט א, וביאור הגר"א שם), או טעיתי מעצמי, כגון שטוען שמחשבתו היתה לומר לא, וטעה ואמר כן (טור חו"מ כט), או שוגג הייתי (רמב"ם שם; חינוך שם; טוש"ע שם), או נזכרתי שאין הדבר כן (רמב"ם שם; חינוך קכב), או מחמת פחד עשיתי (רמב"ם שם; שו"ע שם), שהייתי אנוס כיון שאמר להרוג אותי (כתובות יח ב, ורש"י ד"ה מחמת נפשות). כללו של דבר, כל דברים שיאמר העד אחר שנחקרה עדותו שיבא מכללם ביטול העדות, אין שומעים לו (רמב"ם שם).

בעדי שטר עדים החתומים על השטר, והיה כתב ידם יוצא ממקום אחר - דהיינו שחתומים בשטר אחר שהוחזק בבית דין, וכתוב בו קיום השטר, ובא אותו שטר לפנינו עם זה וכתב חותמם דומים של זה לשל זה - ואמרו קטנים היינו, או פסולי עדות היינו, אין נאמנים, שעדים החתומים על השטר כמי שנחקרה עדותם בבית דין, ואינם יכולים לחזור בהם, ואינם נאמנים בשום דבר שיאמרו לבטל השטר (משנה כתובות יח ב, ורש"י ד"ה יוצא; רמב"ם עדות ג ו; טוש"ע חו"מ מו לו). אבל אם אומרים שהשטר פרוע - נאמנים (תוס' כתובות יט ב ד"ה או; הגהות אשרי בבא בתרא ג נב, בשם מהרי"ח), שכשאומר פרוע הוא אינו מרע את השטר (תוס' שם), שפרעון דבר אחר הוא לגמרי (הגהות אשרי שם).

פירוש דבריו עד שבחזרתו מפרש דבריו הראשונים ואינו סותרם,

אבל אם לא נחקרה עדותו בבית דין, אפילו אם עברו כמה ימים מאז שהעיד (משאת בנימין קו), הרי הוא כאילו לא העיד כלל, ויכול לחזור ולהעיד, ולהפך בעדותו ממה שהעיד תחילה (חוקות הדיינים סא); והטעם שאין העדים מדקדקים בדבריהם עד שעת גמר עדותם בבית דין (שו"ת הר"ן מז). ויש שפירשו הטעם, שעד שלא נחקרה עדותם יש להם מגו (ראה ערכו), שיכולים לפסול את העדות בדרישות ובחקירות (ראה ערך דרישה וחקירה), ולכן נאמנים לחזור ולהגיד (ראה אור זרוע א תשמח; ראה נתיבות המשפט כט סק"א; דברי משפט כט סק"א; שו"ת שם אריה אה"ע פב). ויש שפירשו הטעם, שהואיל והגדת העדות אינה אלא דיבור, בלא דרישה וחקירה יכולים הם לומר שטעו (פני יהושע גיטין ג א).

ויש ראשונים שנראה מדבריהם שחולקים על כל זה, וסוברים שאף אם לא נחקרה עדותם אין העדים יכולים לחזור בהם (ראה ראב"ה תתקצג; ראה תוס' פסחים יא ב ד"ה זה, ושם יב א ד"ה באיזה, וסנהדרין מא ב ד"ה שזה, ותומים כט סק"א, בדעתו; וראה דברי יחזקאל כז אות כג, כד; וראה שו"ת מהריט"ץ החדשות רו). ומהם שביארו שמה ששינוי שעד שלא נחקרה עדותם, יכולים הם לומר בדאים אנו (ראה לעיל, בשם התוספתא), אינו אלא בעדות שאפשר להבין בה את דברי העדים בשני אופנים, שעד שלא נחקרה עדותם עד שורשה, יכולים לחזור בהם ממה שהיה משמע לנו מדבריהם, ולפרשם באופן האחר (ראב"ה שם, בפירוש ראשון); או שהכוונה היא שעד שלא נגמרה חקירת העדות עצמה, יכולים לחזור בהם (ראב"ה שם, בפירוש שני).

בדיני ממונות עדויות על עניינים שאינם צריכים דרישה וחקירה, כגון עדות בדיני ממונות, או עדות אשה, או עדות על אשת איש שזינתה, לחלק מהדעות, או עדות גיטין וקידושין, לחלק מהדעות, או עדות על כהן שהוא בן גרושה או חלוצה, לחלק מהדעות (ראה ערך דרישה וחקירה), כתבו הראשונים שכיון שהעידו העדים, שוב אינם יכולים לחזור בהם (רא"ה כתובות יח ב; ראה ריטב"א כתובות שם; ראה מרדכי סנהדרין רמז תשיא, ובית יוסף חו"מ כט, בדעתו; שו"ת הר"ן לד; ראה שו"ת הריב"ש רסו; ראה שו"ע חו"מ כט א, וסמ"ע שם סק"א, ודברי יחזקאל כז ס"ק כד, בדעתו; ב"ח חו"מ שם), לפי שנגמרה עדותם, ואין אנו צריכים עוד לדבריהם (שו"ת הר"ן לד), שהגדתם בבית דין הרי היא כחקירה בדיני נפשות (בית יוסף שם).

ויש סוברים שבלא דרישה וחקירה יכולים העדים לחזור בהם ולומר "שקר העדנו", אף במקום שאין צריכים דרישה וחקירה (ראה רמב"ם עדות ג הו, ופסקי רי"ד כתובות יח ב, ושו"ת הרא"ם כד, בדעתם), לפי שכאשר העדים חוזרים בהם חשוב הדין דין מרומה שצריך לעשות בו דרישה וחקירה, לסוברים כן, ובדין מרומה יכולים העדים לחזור בהם לפני דרישה וחקירה (ראה להלן. ראה מהרי"ק סז; ערוך השולחן אה"ע מב לו).

בדין מרומה עדים שהעידו בדין מרומה, שאף בדיני ממונות צריכים הם דרישה וחקירה, ואף בענייני גיטין וקידושין צריכים הם דרישה וחקירה, לחלק מהדעות (ראה ערך דין מרומה), כתבו הראשונים, שאף לסוברים בדין שאינו טעון דרישה וחקירה, שלאחר שהעידו העדים, אינם יכולים לחזור בהם (ראה לעיל), בדין מרומה הטעון דרישה וחקירה יכולים הם לחזור בהם עד לאחר הדרישה והחקירה (מרדכי ישן סנהדרין רמז תשיא, הובא בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי ד, וראה שו"ת הרא"ם כד, ובית יוסף חו"מ כט

ודוקא בהכרת אשה אין דרך תלמיד חכם לדקדק, אבל בשאר עדויות הרי הוא מדקדק ככל אדם, ואינו נאמן לחזור ולומר שטעה (ראה שו"ת הריב"ש שפ"ב; מבי"ט ג' לג; רמ"א חו"מ מט ב). ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שתלמיד חכם בכל דבר אין דרכו לדקדק, ובכל דבר שאומר שטעה ולא דקדק בעדותו, חוזר ומגיד (ראה רבינו ירוחם מיישרים ב ב, וראה בית יוסף חו"מ כט, בדעתו; ראה שו"ע חו"מ מט ב; כנסת הגדולה שם הגהות בית יוסף לט).

בשאר טעות המצויה לטעות, כתבו ראשונים שאף בה יכול העד לומר שטעה, ואין בזה משום חוזר ומגיד (בעל המאור ראש השנה ב א; ר"ן שם, ושו"ת הר"ן לד, מז; תשב"ץ ג' רנ; שו"ע חו"מ כט א; רמ"א שם מג ח, בשם יש אומרים). וכתבו שצריך בזה בית דין חשוב (ראה בית דוד לשביעית י ח), ולהחמיץ את הדין לאחר עיון גדול, לידע איזו היא טעות מצויה (ראה בעל המאור שם, וראה תשב"ץ א א, ושו"ת לחם רב צו, בדעתו).

ויש חולקים על כל זה ומפרשים המעשה בר' ירמיה בענין אחר (ראה ריטב"א בבא בתרא קסח א), וסוברים שאף בטעות המצויה, אינו חוזר ומגיד שטעה (ראה רמ"א חו"מ מג ח, ושו"ת שם ס"ק יט, ותומכים שם סק"ז, בדעתו; וראה שו"ת לחם רב צו).

טעות בשטר עדות שכיון שהטעות מצויה בה יכול לחזור ולהעיד, היא בין בעדות על פה, ובין עדות שבשטר (ראה שו"ת הר"ן מז; שו"ת פני יצחק א י, בעדות שבעל פה, ושו"ת הרא"ש מה ג; בעל המאור ראש השנה ב א, בעדות שבשטר).

ויש שכתבו בדעת הראשונים שבשטר אין לתלות בטעות, שכיון שמהותו של שטר שהוא עומד לימים רבים, מדייקים בו העדים היטב (ראה תומים ל יג ב-א).

נתינת אמתלא עד הבא לחזור בו מעדותו, אפילו נותן אמתלא [טעם וסיבה לדברים בלתי נכונים שנאמרו קודם, ופירוש "אמתלא" הוא משל] לדבריו ומבאר הטעם שהעיד בראשונה בענין אחר, אינו חוזר ומעיד (ראה סנהדרין מד ב; רמב"ם עדות ג ח; חינוך קכב; שו"ע חו"מ כט א), ואפילו נראה הטעם אמיתי (ראה להלן). וכן שנינו בעדים החתומים בשטר שאמרו שקר העדנו, ואנוסים היינו מחמת נפשות לחתום על השטר, שאינם חוזרים ומגידים (ראה כתובות יח ב), אף על פי שיש להם אמתלא, ולדבריהם היה מותר להם לחתום בשקר (ראה כתובות יט א; חוט המשולש א ג. וראה ערך פיקוח נפש).

וכן היה מעשה בעדים שחייבו מיתה על פי עדותם, ושוב חזרו בהם מעדותם ואמרו שהעידו כן מפני שהיו שונאים אותו, ולא קיבלו חזרתם, והמיתוהו על פי עדותם הראשונה (סנהדרין מד ב; ראה ירושלמי סנהדרין ו ג, ומראה הפנים שם), אף על פי שהיה נראה שהם אומרים אמת בחזרתם (חידושי הר"ן סנהדרין שם), והדברים היו מוכיחים ששקר העידו (שיטה על מסכת סנהדרין שם בסוף חמרא וחיי, בשם כללי המאירי; שו"ת הבי"ח; שו"ת חתם סופר אה"ע א עה).

בטעות מוכחת עד שחזר ואמר טעיתי בעדות הראשונה, שמתחילה לא נתכוונתי להעיד אלא דבר אחר, והדבר מוכח שטעה - שומעים לו, ואין בזה משום חוזר ומגיד. כגון שהביאו אחד מבעלי הדין, והעיד לחובתו, ושוב אומר שטעה והתכוין להעיד להיפך, שמן הסתם אין אדם מביא עד להעיד חובתו, ולפיכך שומעים לו (ראה בבא מציעא כח ב; טוש"ע חו"מ כט

וכן אם מוסיף דברים שאינם סותרים (מהרשד"ם אה"ע נו), כתבו הראשונים והאחרונים שמקבלים דבריו, ואין בו משום חוזר ומגיד. כגון עדות שיש בלשונה שתי משמעויות, אחת קרובה ואחת רחוקה, ונתקבלה כמשמעות הקרובה, יכול לחזור ולפרש דבריו כמשמעות הרחוקה, ואין בו משום חוזר ומגיד (ראה שו"ת הר"ן לד; תשב"ץ ד חוט המשולש כד; שו"ע חו"מ כט א; ראה רדב"ז על הרמב"ם עדות ג ה), כיון שאין בעדות זו חזרה מהעדות הראשונה אלא בירור דברים בלבד (תשב"ץ שם), שיש לבית דין לכיון דבריו בראשונה ובשניה שלא יהיו סותרים (ר"ן שם; שו"ע שם).

וכן במקום שמסתימת הדברים נשמע כצד אחד, כתבו הראשונים שיכולים העדים לפרש כצד אחר, כגון שטר שכתוב בו שאין רשות ללוה לסלק את המלוה מבית שממשכן לו, שמסתימת הדברים נשמע שאין רשות ללוה לסלק לעולם, יכולים העדים שחתמו לחזור ולהגיד שהתנו לכך וכך שנים, שהרי הם לא כתבו לעולם אלא סתם, והרי הם מבררים דבריהם (שו"ת הרשב"א א אף יב; שו"ת הרד"ק בית סא חדר יא).

וכל שאין העדים באים לסתור דברי השטר לגמרי אלא לפרש דברי השטר - שומעים אליהם (שו"ת מהרי"ט א עה), ויכולים לפרש דברי השטר בכל דבר שאינם סותרים דבריהם, ואפילו אם פירוש דבריהם דחוק (רמ"א חו"מ מו לו; שו"ת שם ס"ק קיב).

ודוקא כאשר העדים מבררים את הלשון המסופק של העדות שיש בה שתי משמעויות, אבל לבטל את העדות לגמרי אין שומעים להם, שאינו חוזר ומגיד (ראה שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד) קלב; ראה שו"ת הריטב"א קסז; ראה תשב"ץ א א עמ' כו; שו"ת מבי"ט א קעא); ויש מן האחרונים שכתב שאף במבטל עיקר העדות יכול לפרש דבריו (ראה שו"ת תורת חיים א עה, וחשק שלמה חו"מ כט הגהות בית יוסף יב, בדעתו, ושו"ת רב פעלים אה"ע כב ב).

באמתלא

בטעות מצויה העד שהעיד עדות שמצוי לטעות בה, כגון תלמיד חכם שהעיד עדות על אשה, שתלמיד חכם מצוי לטעות ולהחליף אשה בחברתה, לפי שאין דרכו לדייק ולהכיר בנשים כל כך (ראה רשב"ם בבא בתרא קסח א ד"ה צורבא. וראה ערך תלמיד חכם), אף שמקבלים עדותו (ראה בבא בתרא קסז ב, קסח א), ואין חוששים שטעה, לפי שאף תלמידי חכמים רוב פעמים אינם טועים בכך (קובץ שיעורים בבא בתרא תרכב), אם חזר ואמר שטעה והחליפה בחברתה, אף על פי שבשאר עדות אין העד יכול לחזור ולומר שטעה, כזו נאמן, ואין בו משום חוזר ומגיד (בבא בתרא קסח א, ורשב"ם שם ד"ה צורבא; טור ורמ"א אה"ע קי א), לפי שהגדתו הראשונה אינה הגדה מעולה (יד רמה שם קסז ב), שמתחילה נתקבלה עם צד שנאמרה בטעות (שו"ת עטרת חכמים אה"ע יח).

ומעשה באשה שתבעה כתובתה, והוציא הבעל שובר שפרע לה, ור' ירמיה היה חתום עליו, והעיד ר' ירמיה שאשה זו התובעת אינה אותה האשה הנזכרת בשובר, שעל שובר של אשה אחרת חתם, ולבסוף חזר ואמר שטעה בראשונה, ועכשיו דקדק שהיא זאת, אלא שנשתנה קולה, ואמר אביי שהוא נאמן בדבר ואין בו משום חוזר ומגיד, לפי שתלמיד חכם אין דרכו לדקדק ולהכיר בנשים כל כך (בבא בתרא קסח א, ורשב"ם ד"ה צורבא וד"ה אע"ג לפירוש רשב"ם ותוס' ד"ה כיון).

א. וכן היה מעשה באחד שהביא עדים שיעידו עליו שאינו רמאי, ושאלם הדיין אם הם יודעים שהוא רמאי, וענו העדים כן, אמר להם זה שהביאם, וכי רמאי אני, וענו העדים שלא נתכוונו שהוא רמאי אלא שאינו רמאי, וחשבו בטעות שכן שאלם הדיין, ואמרו שכיון שמסתבר שאין אדם מביא חובה לעצמו - נאמנים (בבא מציעא שם, ורש"י ד"ה אמרו וד"ה מסתברא).

פִּיּוּר¹

כלי קיבול גדול של נחושת בבית המקדש, שהיו בו מים תמיד לצורך קדוש ידים ורגלים של הכהנים בעבודתם ולשאר צרכים שבמקדש הנעשים במימיו

מצותו

בכלל צרכי עבודת הכהנים במשכן, נאמר בתורה ציווי עשיית כיור, שנאמר: וְעָשִׂיתָ פִּיּוּר נְחֹשֶׁת וְכִנּוֹ נְחֹשֶׁת לְרַחֵצָה (שמות ל יח), והוא כמין דוד גדול, ולו דדים המריקים בפיהם מים ו"כנו" הוא בסיס, מושב מתוקן לכיור (רש"י שם), ויש לו תוך (כן משמע מזבחים כב א, ותוספות ד"ה ק"ו), ועשוי כמין תיבה פרוצה למעלה, והכיור יושב עליו (תוספות שם)² [ראה איור מס' 7 בסוף הכרך].

וכן בקידוש המשכן וכליו בשמן המשחה (ראה ערך חנוך כלי המקדש וערך שמן המשחה) נאמר: וּמָשַׁחְתָּ בּוֹ וּגְוִ' וְאֵת הַכִּיֹּר וְאֵת כָּנּוֹ (שמות ל כו-כח).

דינו של הכיור ככלי-שרת (ראה ערכו. רש"י סוכה מח ב ד"ה היה ממלא; פירוש המשניות לרמב"ם יומא לו א).

• לדעת הראשונים הסוברים שעשיית כלי המקדש היא בכלל המצוה של וְעָשִׂיתָ לִי מִקְדָּשׁ (שמות כה ח. ספר המצוות לרמב"ם שורש יב ומ"ע כ), אף עשיית הכיור וכו' בכלל המצוה (רמב"ם בית הבחירה א א, לפי שו"ת הרדב"ז ה אף תסו).

• ולדעת הסוברים שעשיית הכלים אינם אלא "הכשר מצוה" של המצוות הנעשות בהם, והם תשמישי-קדושה (ראה ערכו. השגות הרמב"ן לספר המצוות מ"ע לג), אף עשיית הכיור אינה מצוה, אלא צוה בו לצורך קדוש-ידים-ורגלים (ראה ערכו. רמב"ן שמות ל יט).

בבמות אף כשהיה המשכן בגלגל ובנוב ובגבעון, והוא הנקרא במה גדולה (ראה ערך במה: מהותה), היה שם כיור, מה שאין כן בבמה שכל אחד בונה לו בכל מקום שירצה, בזמן היתר הבמות, והיא הנקראת במה קטנה (ראה ערך הני"ל: שם. תוספתא זבחים (צוקרמאנדל) יג יז; גמ' שם ק א), שבמזבח של משכן כתוב כיור, וכתוב: וְנָתַתָּ אֹתוֹ בֵּין אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ (שמות ל יח. רש"י זבחים ק א ד"ה קר).

כיורי שלמה בכלים שעשה שלמה בבית-המקדש (ראה ערכו) נאמר: וַיַּעַשׂ עֲשָׂרָה כִּיּוֹת נְחֹשֶׁת אֲרָבָעִים פֶּתַי יָכִיל הַכִּיֹּר הָאֶחָד וּגְוִ' (מלכים א ז לח). ועשרה בסיסים עשה להם (יונתן שם ז כז; תוספות שבת מד ב ד"ה ואין, בשם רבנו תם), שנאמר: וַיַּעַשׂ אֶת הַמִּכְנוֹת עֲשָׂרָה נְחֹשֶׁת (מלכים שם כז). ובמקום הכיורים נאמר: וַיַּעַשׂ פִּיּוּרִים עֲשָׂרָה וַיִּתֵּן חֲמִשָּׁה מִיָּמִין וְחֲמִשָּׁה מִשְּׂמָאל וּגְוִ' (דברי הימים ב ד ו), חמשה מימין כיור של משה, וחמשה משמאל כיור של משה (בריייתא דמלאכת המשכן יב, ילקוט שמעוני תורה שפז; מיוחס לרש"י שם; רד"ק שם), ועוד הוסיף שלמה ועשה ים-של-שלמה (ראה ערכו. ברייתא דמלאכת המשכן שם; ילקוט שמעוני שם).

מקומו בעזרה

במקומו של הכיור במשכן נאמר: וְנָתַתָּ אֹתוֹ בֵּין אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ (שמות ל יח). ובמקומו בעזרה (ראה ערכו) שבבית המקדש, שנינו: הכיור היה נתון בין-האולם-ולמזבח (ראה ערכו), ומשוך כלפי הדרום (מדות ג ו).

ובמקומו המדויק נחלקו תנאים [ראה איור מס' 7 בסוף הכרך]:

• יש אומרים שמתוך שנאמר: וְנָתַתָּ אֶת הַכִּיֹּר בֵּין אֹהֶל מוֹעֵד וּבֵין הַמִּזְבֵּחַ (שמות מ ז), וכתוב אחר אומר: וְאֵת מִזְבַּח הָעֹלָה שָׁם פָּתַח מִשְׁפַּן אֹהֶל מוֹעֵד (שם מ כט), מזבח לפני אהל מועד, ואין כיור לפני אהל מועד (רש"י שמות ל יח), ואין כיור מפסיק בינתיים, למדת משני המקראות הללו שצריך ליתנו כל מה שיכול לקרבו באויר שבין מזבח לאהל מועד, ובלבד שלא יהא מפסיק בין מזבח ולפתח; היכן היה נותנו, בין האולם ולמזבח, משוך קימעה - מזוית המזבח - כלפי הדרום (רבי יוסי הגלילי בזבחים נח ב - נט א, ורש"י שם נח ב ד"ה מתוך שנאמר, ושם נט א ד"ה היכן), ונמצא שאינו כנגד המזבח כלל, אלא כבין אהל מועד ולמזבח (ירושלמי יבמות יב א; רש"י זבחים נט א ד"ה היכן), והוא שמאל הנכנס למקדש (רמב"ם בית הבחירה א ו).

• ואין הדברים אמורים אלא לדעת הסובר שמקום המזבח - שארכו, מלבד הכבש, שלשים ושתים אמה (ראה ערך מזבח החיצון) - היה בצפון העזרה, באופן שקצהו הדרומי היה כנגד אמצע הפתח (ראה גמ' שם נג א, ושם נח א-ב), שאם היה נותן את הכיור בין האולם ולמזבח, אי אפשר שלא יפסיק בין המזבח לפתח (כן משמע מרש"י שם נט א ד"ה ה"ל), אבל לדעת הסובר שמקום המזבח היה בדרום העזרה, באופן שקצהו הצפוני היה כנגד אמצע הפתח (ראה ערך הני"ל), וכן לדעת הסובר שהמזבח היה חצוי בצפון וחצוי בדרום, באופן שהרבה מן המזבח יש בדרום שלא כנגד הפתח, היה אפשר להעמיד את הכיור בין האולם ולמזבח ממש (גמ' שם)³.

עיכוב הכיור והכן מעכבים (ירושלמי יומא ד ה, ושקלים ד ב), שמקומם בין אהל מועד ובין המזבח מעכב (ירושלמי יומא שם, ופני משה שם), ונחלקו אחרונים:

• יש מפרשים שאם אין הכיור והכן במקומם, פסול לקדש בשאר כלים (קרבן העדה שם).

• יש מפרשים שאין מקדשים בשאר כלים אלא במקום הזה (מים חיים עבודת יום הכפורים ב ה; משך חכמה שמות ל יח).

• ויש מפרשים שהימצאות הכיור במקומו מעכבת את הקרבנות (מקדש דוד ב סק"ה, בדעת קרבן העדה).

הַמִּזְבֵּחַ צִפְנָה לִּגְוִ' (ויקרא א יא) - והיה לו לכתוב צפון וכתב צפונה (רש"י זבחים שם ד"ה צפונה) - שיהא צפון פנוי מכלים (גמ' שם), שצפונה לשון אויר משמע, אל צפון, שהוא האויר הפנוי (רש"י יומא לו א ד"ה צפונה), וכיור כלי

כיוור. 1. כח טורים רע-רצ. 2. או: כמין יורה כפויה על פיה ונפתחו שוליה (תוספות שם, בשם רבינו). 3. ומכל מקום אי אפשר להעמידו בצפון בין האולם ולמזבח, שלא כנגד הפתח, שכן דרשו מה שנאמר: וְשָׁחַט אֹתוֹ עַל יָרֵךְ

בקידוש ידים ורגלים

הכיוור עשוי לקידוש ידים ורגלים של הכהנים במימיו לעבודה, כמו שנאמר: וְעִשִּׂיתָ כִּיֹּר נְחֹשֶׁת וְכָנֹךְ נְחֹשֶׁת לְרַחֵצָה וְגו' וְנָתַתָּ שָׁמָּה מִיָּם, וְרָחֲצוּ אֶהָרָן וּבְנָיו מִמֶּנּוּ אֶת יְדֵיהֶם וְאֶת רַגְלֵיהֶם בַּבָּאֵם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְגו' (שמות ל יח-כ). והוא הדין כל כלי-שרת (ראה ערכו) מקדשים ממנו, שנאמר: וְרָחֲצוּ מִמֶּנּוּ וְגו' וּבְקִרְבָּתָם אֶל הַמִּזְבֵּחַ יִרְחֲצוּ (שם מ לא-לב) - והמילה "ירחצו" מיותרת ובאה (רש"י זבחים כב א ד"ה ירחצו) - לרבות כלי שרת, ו"ממנו", למעט כלי חול (גמ' שם; רמב"ם ביאת מקדש ה י), שאין מקדשים אלא במים המקודשים, בדומה לכיוור שנמשח בשמן המשחה (ראה ערך חנוך כלי המקדש וערך שמן המשחה), ומקדש את מימיו (רש"י סוכה נ א ד"ה גזירה). ומכל מקום, אין מקדשים מהבסיס של הכיוור (זבחים כב א), אף על פי שנמשח עם הכיוור ונתקדש כמותו (גמ' שם, ורש"י ד"ה שנמשח עמו), שנאמר: ועשית כיוור נחשת וכנו נחשת (שמות ל יח), לנחושת הקשתית - להיות של נחושת דמיתו לכיוור (רש"י זבחים שם ד"ה לנחושת הקשתית) - ולא לדבר אחר (גמ' שם).

קידוש בתוכו קדוש ידים ורגלים במי הכיוור הוא על ידי הדדים שהיו בו ליציקת המים (כן משמע מרש"י יומא לו א ד"ה עשה), ונסתפקו בתלמוד מהו לקדש ידיו ורגליו בכיוור - שיכניס ידיו ורגליו בתוכו (רש"י שם ד"ה בכיוור) - אם דורשים "מִמֶּנּוּ" (שמות מ לא) ולא בתוכו, או אפילו בתוכו (זבחים כא א), ולא נפשט הספק, לפיכך כתבו ראשונים שאם קידש בתוכו ועבד, לא חילל (רמב"ם ביאת מקדש ה י, לפי ר"י קורקוס וכסף משנה שם).

מספר הדדים בכיוור שהיה במקדש אמרו שמתחילה לא היו בו אלא שני דדים (משנה יומא שם), תחתון ועליון (פסקי רי"ד שם), ושחרית במילואו - בעליית הכיוור מבית שיקועו (ראה ערך בור הגולה) והוא מלא (רבנו חננאל שם ב ד"ה תנא בשחרית) - מקדש ידיו ורגליו מן העליון; ערבית בירידתו - שחסרו מי הכיוור (רבנו חננאל שם) - מקדש ידיו ורגליו מן התחתון (גמ' שם א, לפי רש"י שם). ובן קטין - שהיה כהן גדול (רש"י שם ד"ה בן קטין) - עשה שנים עשר דדים לכיוור (משנה שם; תוספתא יומא (ליברמן) ב ב; זבחים כ א), כדי שיהיו שנים עשר אחיו הכהנים העסוקים בתמיד (ראה ערכו) - ביום מרובה של תמיד (ירושלמי יומא א), בשבת שבתוך החג (קרבן העדה שם, על פי משנה יומא כו ב) - מקדשים ידיהם ורגליהם בבית אחת (תוספתא שם; גמ' שם ושם; רמב"ם בית הבחירה ג יח), שלא יבואו לידי קטטה, שיאמר כל אחד אני אקדים לקדש (פסקי רי"ד יומא שם) ⁵.

שיעור המים שיעור המים שבכיוור, שהיה ראוי לקדש בו, אין פחות מכדי לקדש ממנו ארבעה כהנים (זבחים יט ב, ושם כא ב; רמב"ם ביאת מקדש ה ג), שנאמר: וַיִּשֶׁם אֶת הַכִּיֹּר וְגו' וַיִּתֵּן שָׁמָּה מִיָּם לְרַחֵצָה וְרָחֲצוּ מִמֶּנּוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְנָיו (שמות מ ל-לא. גמ' שם ושם), משה ואהרן שנים ובניו שנים (רש"י שם יט ב ד"ה משה ואהרן), שמייעוט רבים שנים, שאם רוצה לומר שיוכלו לקדש כל ארבעת בני אהרן, היה לו לומר "וכל בניו" (כסף משנה שם),

ומשה כהן היה בשבעת ימי המלוואים (ראה ערכו. רש"י שם), וביום שמיני למלוואים הוששו כולם לכהונה (רש"י שמות שם) ⁶.

המים הכשרים אלו מי כיוור הכשרים לקדוש ידים ורגלים, נחלקו תנאים: יש אומרים מי מעין בלבד (רבי ישמעאל בסוטה טו ב, וזבחים כב ב); ויש אומרים כל המימות כשרים (חכמים בגמ' שם ושם; רבי ירמיה בשם ריש לקיש בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שם יב).

פסול לינה הכיוור - שנמשח בשמן-המשחה (ראה ערכו), ודינו ככלי-שרת (ראה ערכו. רש"י סוכה מח ב ד"ה היה ממלא; פירוש המשניות לרמב"ם יומא לו א) - מימיו נפסלים בלינה (משנה יומא לו א, לפי מסקנת הגמ' זבחים כ א; רמב"ם בית הבחירה שם, וביאת מקדש ה יד), שכל דבר שנתקדש בכלי שרת, אם לן נפסל (רמב"ם בית הבחירה שם. וראה ערך לינה) ⁷.

המוכני מטעם זה שמי הכיוור נפסלים בלינה (רש"י יומא שם ד"ה מוכני; רמב"ם שם ושם), שנינו על בן קטין שעשה מוכני לכיוור, שלא יהיו מימיו נפסלים בלינה (משנה יומא שם; זבחים שם; רמב"ם שם ושם), לפי שקדשו בכלי, ולא כבוד קדשים הוא ליפסל מים קדושים (רש"י יומא שם). המוכני הוא גלגל (גמ' שם ושם), לשקעו בו - ערבית - בבור שיהיו מימיו מחוברים למי הכיוור (רש"י יומא שם ד"ה מוכני), ובטלה לינתם (רש"י זבחים שם ד"ה מוכני), והוא כזריעה - היינו השקה (ראה ערכו) - בטהרת טומאה (תוספות שם כא א ד"ה כיוור). והיו משקעים את הכיוור בים-של-שלמה (ראה ערכו), והיה משוקע בו כל הלילה (רבנו חננאל שם ב ד"ה תנא שחרית) ⁸, ומיריחו היו שומעים קול העץ שעשה בן קטין מוכני לכיוור (תמיד א ד), דהיינו הקול שהיה מושך ומסלק הכיוור מלא מים מתוך הים שעשה שלמה (רבנו חננאל שם) ⁹.

הסח הדעת הסח הדעת המים המיוחדים לקדוש ידים ורגלים לא שייך בהם ומעילה הסח-הדעת (ראה ערכו. תוספות זבחים כ ב ד"ה קידש), ואין בהם מעילה (ראה ערכו), לפי שניתנו לרחצה וליהנות לכהנים, כדרך שאמרו כן בבגדי-כהונה (ראה ערכו. משך חכמה שמות מ יא).

בשאר צרכים שבמקדש

מריקה ושטיפה בקרבן עולה (ראה ערכו), שנאמר בו: וְקָרְבוּ וּקְרָעוּ יָרֵיחַ בְּיָמֵם (ויקרא א ט), וכן בקרבן חטאת (ראה ערכו), שנאמר בו: וְאֵם בְּכָלִי נְחֹשֶׁת וּמִרְקָה וְשִׁטָּף בְּיָמֵם (שם ו כא. ראה ערך מריקה ושטיפה), דרשו: במים, לרבות שאר מים - ואפילו מכונסים (רש"י זבחים כב א ד"ה שאר מים) - וקל וחומר למי כיוור (זבחים כב א; תורת כהנים ויקרא, נדבא פרק ו ז, וצו פרק א ג). ואמרו בתלמוד שמכל מקום אין לפרש למי כיוור, שהרי נאמר: במים, מים שאין להם שם לווי, יצאו מי כיוור שיש להם שם לווי (גמ' שם א-ב), שנקראו מי כיוור (תוספות שם ב ד"ה יצאו) ¹⁰. ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שמי כיוור פסולים, שבמקום שנאמר מים סתם, אין מי כיוור כשרים לו (רש"י זבחים שם א ד"ה והא תנא; ראב"ד ורבנו הלל

רמב"ם שם. ⁷ על מחלוקת האמוראים באלו זמנים נפסלים המים בלינה לעבודות המקדש השונות, ראה ערך לינה וערך קדוש ידים ורגלים. ⁸ ים שעשה שלמה כמקוה היה, מפני שאמה של מים היתה עוברת בתוכו מעין עיטס (ירושלמי יומא ג ח; רמב"ם ביאת מקדש ה טו), ולפיכך לא היו מימיו נפסלים בלינה כמי הכיוור (רמב"ם שם). ⁹ על האופנים שהמים שבכיוור נפסלים כשיצאו חוץ לעזרה, ראה ערך יוצא: הקדשים. ¹⁰ או שנקראו מים קדושים

הוא (רש"י זבחים שם ד"ה שיהא). ⁴ יש מפרשים דהיינו עשרים וארבע: שנים עשר למעלה, ושנים עשר למטה (ראה לעיל. עזרת כהנים מדות ג ו סק"א). ⁵ ואף על פי שהיו שלושה עשר כהנים בתמיד, לא עשו דד לשוחט, שהשחיטה כשרה בור, ואינו טעון קדוש ידים ורגלים (יומא כה ב, ורש"י ד"ה תליסר). ⁶ או - שמשה כיהן רק בשבעת ימי המלוואים - ואף על פי שלא כיהנו בבית אחת, מכל מקום כתוב זה לכך נדרש (רש"י זבחים שם). ללימוד נוסף, ראה:

כיוור על פני מים אחרים (גמ' שם, לפי אבן האזל שם, בדעת הרמב"ם).
 השקאת סוטה בהשקאת-סוטה (ראה ערכו), שנאמר בה: וְלָקַח הַפֶּה מִים קְדָשִׁים (במדבר ה' יז), היו לוקחים מים מן הכיור (משנה סוטה טו ב; רמב"ם סוטה ג ט), שכן דרשו: אין מים קדושים, אלא שנתקדשו בכלי, אלו מי כיוור (ספרי נשא י; רש"י סוטה שם ד"ה מן הכיור, בשמו).
 נסוד אף בנסוך-המים (ראה ערכו) בחג הסוכות, שנינו: צלוחית המים של זהב מחזקת שלשה לוגים היה ממלא מן השילוח (משנה סוכה מח א), נשפכה או נתגלתה (ראה ערך גלוי) היה ממלא מן הכיור (משנה שם ב; רמב"ם תמידין י י).

לתורת כהנים ויקרא שם), אלא קל וחומר למים שראויים למי כיוור, והוא לדעת הסוברים שאין כשרים למי כיוור אלא מים חיים (ראה לעיל: בקידוש ידים ורגלים. גמ' שם ב).

• ויש מפרשים שכל המימות כשרים לרחיצת הקרב והכרעים של עולה (רמב"ם מעשה הקרבנות ו), ואף מי כיוור בכלל (מיוחס לרש"י ורד"ק דברי הימים ב ד ו; רמב"ם שם, לפי שפת אמת זבחים שם ואבן האזל שם), וכן נאמר: וַיַּעַשׂ כִּיּוֹרִים עֲשָׂרָה וּגּו' לְרַחֲצָה בָהֶם אֶת מַעֲשֵׂה הָעוֹלָה וַיִּיָּחֲוּ בָם (דברי הימים ב ד ו. מיוחס לרש"י ורד"ק שם), ומה שאמרו שאין לפרש למי כיוור, היינו שבמקום שנאמר מים סתם, אין שום מעלה למי

כָּפֹר¹

שיעור משקל של מתכות

ככר, לא פחות ולא יותר (רש"י שמות כה לט. ראה מנחות כט א במנורות שעשה שלמה).
 בשיעור משקל ככר זהב וכסף ונחושת כתבו ראשונים, שככר של חול היא ששים מנה, ושל קודש היתה כפולה מאה ועשרים מנה, והמנה עשרים וחמשה סלעים, הרי ככר של קודש שלשת אלפים שקל (רש"י שמות כה לט, ושם לח כד, וכן מתבאר בבכורות ה א, ורש"י שם ד"ה מחצית).
 במידות זמננו, יש שכתב שמשקלו של ככר הוא 2125-255 ק"ג, ושל קודש הוא 425-51 ק"ג (מדות ושיעורי תורה לר"ח בניש (בני ברק תשמ"ז) עמ' תמד), הן בככרי כסף והן בככרי זהב (ראה מדות ושיעורי תורה שם ועמ' תכט, תלא).

שיעור ככר הוזכר בכל מקום במקרא כשיעור משקל של מתכות, בדרך כלל זהב או כסף (ראה שמות כה לט, ושם לו כד במנורה, ושם לח כז באדנים. וראה שמאל ב יב ל, ומלכים א י יד, ואסתר ג ט. וראה שמות לח כד – כט גם בנחושת, וזכריה ה ז בעופרת, ודברי הימים א כט ז בנחושת וברזל. וראה ערך מדות ומשקלות).

אף במשנה הוזכר שיעור ככר כמשקל גדול של פירות וירקות (ראה תרומות ח ו. וראה ראש השנה טו ב. וראה אבן עזרא ויקרא ח כו, שיתכן שככר לחם האמורה בשמות כט כג היא משקל, ואינו כמשקל הכסף והזהב).

בהלכה מצינו שיעור משקל ככר בעשיית המנורה (ראה ערכו) לדורות (ראה ערך בית המקדש, וערך מנורה), שלא יהיה משקלה אלא

כָּל; כָּל-¹

מצוות או איסורים שנאמרה בהם המלה "כל", יש שדרשוה חכמים לרבות עוד דברים, או במשמעויות שונות

שנאמר: כי כל אכל מחמצת ונכרתה וגו', בא לרבות את הנשים, שאף שאינם דורשים "כל", דורשים "כי כל" (שם).
 וכן באיסור הקטרת שאור ודבש במקדש, שנאמר: כִּי כָל שָׂאֹר וְכָל דָּבָשׁ לֹא תִקְטְרוּ וּגּו' (ויקרא ב יא. וראה ערך שאור ודבש), דרשו: אין לי אלא כול – שכל ההקטרה מן השאור (רש"י), מקצתו מנין, תלמוד לומר "כל"; עירובו מנין, תלמוד לומר "כי כל" (ברייתא שם), ושהוא לדעת ר' אליעזר, הדורש "כל", שאף הוא דורש "כי כל" (פסחים שם).
 וכתבו ראשונים, שאף שמצינו אף בתנאים אחרים שדרשו "כל" לרבות (ראה להלן בכמה מצוות ואיסורים, וראה תוספות שם מג ב ד"ה מאן, ומנחות נו ב ד"ה אמר, שצינו לסוכה כז ב, ולבבא קמא סג א ולזבחים פב א, ועוד), מכל מקום אמרו שרבי אליעזר הוא שדורש "כל", והיינו בדברים שאין בהם סברא לרבות אותם, כגון תערובת חמץ, או מקצת שאור (תוספות פסחים שם ומנחות שם), מה שאין כן בדברים שיש בהם סברא לרבות אותם, או שמשמעות הכתוב הוא כן (תוספות הרשב"א (משנץ) פסחים שם).

מצוות שדרש "כל" שנדרש לרבות, מצינו בכמה מצוות כגון:
 • במצוות זכירת יציאת מצרים, שנאמר: לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת

"כל" לרבות

בכמה מצוות או איסורים שנאמרו בתורה בתוספת המלה "כל" – או: "בכל", "הכל", "וכל", "ככל", "לכלל", "מכלל" – מצינו שדרשוה חכמים לרבות (ראה להלן).

ויש שנחלקו תנאים בדבר, וכן אמרו שרבי אליעזר הוא שדורש כל (ראה פסחים מג א-ב; נזיר לו א, וראה תוספות שם ד"ה כמאן), ושמטעם זה סובר בתערובת-חמץ (ראה ערכו) שיש בה איסור לאו (ראה ברייתא פסחים שם א, וראה ערך תערובת חמץ), ולמד כן ממה שנאמר: כָּל מִחְמָצָה לֹא תֹאכְלוּ (שמות יב כ), והלימוד אינו מ"מחמצת" אלא מ"כל" (פסחים שם). ומכל מקום אין בה חיוב כרת, כבאכילת חמץ גמור, אף שנאמר: כִּי כָל אֹכֵל מִחְמָצָה וְנִכְרְתָהּ וּגּו' (שמות יב יט. וראה ערך חמץ), שמה שנאמר "כי כל", לא בא אלא לרבות את הנשים (פסחים שם²), שמסתבר שאם הכתוב מדבר באוכלים, מרבה אוכלים, וכשמדבר בנאכלים מרבה נאכלים (פסחים שם ב). ולדעת חכמים שאין איסור לאו בתערובת חמץ (ראה ברייתא שם א. וראה ערך תערובת חמץ), אמרו שאינם דורשים "כל" לרבות (גמרא שם ב). ואף לדעתם אמרו, שמה

כל. 1. כח, טורים רצב-ש. 2. וראה שם בטעם שצריכים לרבות את הנשים, אף על פי שנתרבו לכל עונשים שבתורה. וראה ערך אשה.

(מלבי"ם ויקרא ט). ככר. 1. כח, טורים רצב-ש. וראה גם ערך מדות ומשקלות. על שיעור הנפח של ככר פת, ראה ערך אכילת פרס.

"כל" במשמעויות שונות

בבכור מלבד המצוות והאיסורים שדרשו בהם "כל" לרבות (ראה לעיל), מצינו מצוות שנאמר בהם "כל", שדרשוה במשמעויות שונות, כגון בכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו), או פטר-חמור (ראה ערכו), שהדין הוא שבהמת הגוי פטורה מן הבכורה, שנאמר: קָדַשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּכֵנִי יִשְׂרָאֵל (שמות יג ב). וראה ערך בכור בהמה טהורה, וערך פטר חמור), נחלקו תנאים בבהמה שבשופות הגוי, שילדה בכור, שלדעת רבי יהודה מעלים אותו בשויו ונותן חצי דמיו לכהן, וחכמים אומרים כל שיד גוי באמצע פטורה מן הבכורה (ברייתא בכורות ב ב), ואמר ר' יוחנן: שניהם מקרא אחד דרשו: כל בכור וגו' בבני ישראל, שחכמים סוברים "בכור" מקצת בכור משמע - אפילו מקצת בכור של ישראל (רש"י שם ג א ד"ה כל בכור) - כתבה תורה "כל", עד שיהיה כולו של ישראל, ורבי יהודה סובר "בכור" כל הבכור משמע, כתבה תורה "כל", אפילו כל שהוא (בכורות שם).

וכן בחיוב מיתה של רוצח (ראה ערכו), שנחלקו תנאים של רוצח בהכוחו עשרה בני אדם בעשר מקלות ומת, שלדעת חכמים בין שהכוחו בבת אחת, בין שהכוחו בזה אחר זה, כולם פטורים, ולדעת ר' יהודה בן בתירא אם הכוחו בזה אחר זה האחרון חייב, מפני שקירב את מיתתו (ברייתא סנהדרין עח א. וראה בבא קמא י ב, וראה ערך רוצח), אמר ר' יוחנן: שניהם מקרא אחד דרשו, שנאמר: וְאִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם מוֹת יוּמָת (ויקרא כד יז), שחכמים סוברים: כל נפש, עד שיכה כל הנפש - וכיון שמתחילה סייעו הראשונים בהריגתו, אין כאן כל נפש במכת האחרון (רש"י סנהדרין שם) - ור' יהודה בן בתירא סובר: כל נפש, כל שהוא נפש (סנהדרין שם), אפילו מקצתה (רש"י שם).

ויש מן הראשונים שפירש בדעתם, שלשון "כל" כולל שתי משמעויות: יש שהוא כולל כל הדבר, כמו: כָּל צִפּוֹר טְהוֹרָה תֹאכְלוּ (דברים יד יא), או: כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֲנִי מֵצִוֶּה אֶתְכֶם וגו' (שם כז א), ויש שמשמעותו מקצת הדבר, כמו: לֹא תִחַיֶּה כָּל נֶשְׁמָה (שם כ טז), או: לֹא תֹאכַל כָּל תוֹעֵבָה (דברים יד א), לפיכך נחלקו ב"כל נפש אדם", אם הוא כללות הנפש, או מקצת הנפש, בהשאלת לשון כל (חידושי הר"ן שם).

במקום שנאמר "לכל", שבכמה מקומות דרשוהו לרבות (ראה לעיל: "כל" לרבות; מצוות שנדרש בהם לרבות, ועוד), יש שדרשוהו למעט, כגון מה שנאמר ביום-טוב (ראה ערכו): אַף אֲשֶׁר יֵאָכַל לְכָל נֶפֶשׁ הוּא לְבָדוּ יַעֲשֶׂה לָכֶם (שמות יב טז), דבר השה לכל נפש, פרט לדבר שאינו שזה לכל נפש, אלא למפונקים בלבד (ראה כתובות ז א. וראה ערך אוכל נפש). וכן: משגלו שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה, בטלו יובלות, שנאמר: וְקָרְאתֶם דָּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל (ויקרא כה י), בזמן שכל יושביה עליה, ולא בזמן שגלו מקצתם (ערכין לב ב. וראה ערך יובל).

וכן במקום שנאמר "מכל", שבכמה מקומות דרשוהו לרבות, כגון: וּמִיָּד כֵּן נָכַר לֹא תִקְרִיבוּ אֶת לֶחֶם אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל אֵלֶּה (ויקרא כב כה), אין לי אלא תמידים, שהם קרויים לחם, שאר כל קרבנות מנין, תלמוד לומר: מכל אלה (תורת כהנים שם. וראה ערך גוי, ועוד, מצינו שדרשוהו למעט, כגון מה שנאמר בפר-העלם-דבר-של-צבור (ראה ערכו): וְנִעְלַם דָּבָר מֵעֵינֵי הַקֹּהֵל וְעָשׂוּ אֶחָת מִכָּל מִצְוֹת ה' אֲשֶׁר לֹא תַעֲשִׂינָהּ (ויקרא ד יג), שאם הורו בית דין לעקור את

יום צאתך מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ (דברים טז ג. וראה ערך זכירת יציאת מצרים), שכן זומא דורש: ימי חיך, הימים; כל ימי חיך, הלילות, וחכמים אומרים: ימי חיך, העולם הזה; כל ימי חיך, להביא לימות המשיח (ראה משנה ברכות יב ב, וראה ערך הנ"ל וערך ימות המשיח).

• במצות ישיבת סוכה, שנאמר: כָּל הָאֻזָּרָה בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בִּסְכַת (ויקרא כג מב), דרשו: מלמד שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת (סוכה כז ב, שמתעם זה יוצא ידי חובתו בסוכתו של חברו). וכן: "כל", לרבות את הקטנים (ברייתא שם כח א), ופירשוה בקטן שהגיע לחינוך, שחיובו מדרבנן (סוכה שם. וראה ערך חנוך), והדרש אינו אלא אסמכתא (שם).

• בפדיון-הבן (ראה ערכו) אמרו: מנין שאם היו לו חמשה בנים מחמש נשים, שחייב לפדות את כולם, תלמוד לומר כל בכור בְּנֵיךְ תִּפְדֶּה (שמות לד כ. ברייתא קדושין כט ב).

• בשביתת בהמתו, שהאדם מוזהר עליה בשבת (ראה ערך שביתת בהמה), כל בעלי חיים בכלל, שנאמר בדברות אחרונות: וְשׁוֹרְךָ וְחִמְרְךָ וְכָל בְּהֶמְתְּךָ (דברים ה יד), "וכל" ריבוי הוא (מסקנת הגמרא בבא קמא נד ב).

• בהשבת-אבדה (ראה ערכו): וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל אֲבֵדַת אֲחִיךָ (דברים כב ג), אחד שור ואחד כל בהמה (בבא קמא נד ב. וראה ערך השבת אבדה).

• בתשלומי כפל (ראה ערכו), בגנב או בטוען טענת גנב, בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים, שנאמר: עַל כָּל דְּבַר פֶּשַׁע (שמות כב ח), "כל" ריבוי הוא (ראה משנה בבא קמא סב ב), ועוד.

באיסורים אף באיסורים מצינו שדרשו "כל" לרבות, כגון:

• באיסור בל יראה ובל ימצא של חמץ בפסח: שנאמר: שְׁבַעֲתָ יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם (שמות יב יט), אין לי אלא שבבתיכם, בכורות שיחין ומעורות מנין, תלמוד לומר: וְלֹא יִרְאֶה לְךָ חֻמֶּץ וְלֹא יִרְאֶה לְךָ שָׂאֵר כָּל גִּבְלֶךָ (שם יג ז. פסחים ה ב. וראה ערך בל יראה).

• באיסור אכילת חלב, שנאמר: כָּל חֶלֶב וכו' לֹא תֹאכְלוּ (ויקרא ג יז), אין לי אלא כל שישנו בעונש ישנו באזהרה, כוי (ראה ערכו) שהוא ספק חיה ואין בו כרת (ראה ערך כוי), וכן חצי-שיעור (ראה ערכו), הואיל ואינו בעונש אינו באזהרה, תלמוד לומר כל חלב (ברייתא יומא עד א. וראה ערך חצי שיעור).

• באיסור אכילת דם, שנאמר: וְכָל דָּם לֹא תֹאכְלוּ (ויקרא ג יז), אין לי אלא דם קדשים שהנפש יוצאת בו, שמכפר, דם חולין ודם התמצית מנין, תלמוד לומר וכל דם (רבי יהודה בברייתא כריתות ד ב, וראה חולין עד ב. וראה ערך דם).

• באיסור אכילת נבלה נאמר: לֹא תֹאכְלוּ כָּל נְבֵלָה (דברים יד כא), טרפה מנין, תלמוד לומר כל נבלה (ספרי שם; רבי יוחנן בירושלמי נזיר ו א. וראה ערך טרפה).

• וכן בערלה (ראה ערכו) ורבעי (ראה ערכו) נאמר: וּנְטַעְתֶּם כָּל עֵץ מֵאֲכָל (ויקרא יט כג), אין לי אלא שנטע אגוז ושקד, נטע ייחור מנין, תלמוד לומר כל עץ (תורת כהנים שם), ואין לי אלא נטוע, העולה מאליו מנין, תלמוד לומר כל עץ (ראה ערלה א ב, ובפירוש ריב"מ"צ שם, ויראים השלם עה); וּבִשְׁנֵה הָרְבִיעִת יִהְיֶה כָּל פְּרִי קֹדֶשׁ הַלְוִיִּים לַה' (ויקרא שם כד), לרבות את הפרט ואת העוללות (תורת כהנים שם).

וכן אמרו אין גוזרים גזירה על הצבור אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה (ראה ערך אין גוזרין כו'), ולמדוהו ממה שנאמר: **בְּמִצְוֵה אֶתְּם גְּזָרִים וְאֶתִי אֶתְּם קִבְּעִים הַגּוֹי כָּלּוּ** (מלאכי ג ט). עבודה זרה לו א-ב; הוריות ג ב).

כל הגוף, כגון שאמרו אין נדה בתורה, אין שבת בתורה, אין עבודה זרה בתורה, הרי אלו פטורים, שנאמר: **מכל מצות, ולא כל מצות** (ראה משנה הוריות ג ב, וגמרא שם ד א. וראה ערך שגגת הוראה). רובו ככולו במקום שנאמר "כל" או "כולו", יש שאף רובו ככולו,

כָּל דְּאֵלִים גִּבֵּר¹

פסק על ממון העומד בספק, שמי מהטוענים עליו שיגבר, יזכה בו

הפרקים:

- ההתגברות
- תפיסת אחד מהם
- תפיסת בית דין

- גדרו
- הספק

גדרו

חלוקה (ראה רא"ש בבא מציעא שם) - שמא נפסיד לאחד מהם החצי שלא כדין (רא"ש שם) - אין אומרים כל דאלים גבר להוציא את הטלית מיד האוחזים בה (רמב"ן בבא מציעא ב א, ובבא בתרא לד, ור"ן בבא מציעא ג א, בשם ר"ח; מאירי בבא בתרא לה ב; שו"ת הריב"ש תלד), שאי אפשר להוציא מחזקת שום אחד מהם (ר"ן שם, בשם ר"ח).

ויש שביארו הטעם שאין אומרים כל דאלים גבר להוציא מן המוחזק, שכל דבר שאנו רואים אותו בידי אדם, אנו מחשיבים אותו שהוא שלו, אף שאדם אחר מערער עליו ואומר שלי הוא (ראה בבא בתרא לד א; וכיון דאמר דחטפה הוה ליה כגולן, וראה ערך חזקת מטלטלים), ובית דין חייבים למחות שלא יגזול האחד את חברו (תוספות בבא בתרא שם ב ד"ה ההוא, בשם רבינו תם; רא"ש בבא מציעא שם, ובשו"ת עז א בשם ר"ח), מה שאין כן כשאין אחד מהם מוחזק בדבר שמערערים עליו, שאין בית דין חייבים למחות במי שבא לקחת בחזקה דבר שאין אנו יודעים של מי הוא, והוא אומר ששלו הוא (רא"ש שם ושם; סמ"ג עשה צה [מהדורת שלזינגר עמ' תקכ]).

ויש חולקים וסוברים שאף אם היו שניהם אוחזים בחפץ, אם אחד מהם ודאי רמאי, מוציאים אותו מידיהם לומר בו כל דאלים גבר (רמב"ן שם בשם יש אומרים, לדעת חכמים; רשב"א בבא מציעא ב ב, וראה ערך יחלוקו).

כשיש עד אחד **היה עד-אחד** (ראה ערכו) **המעיד לטובת אחד מבעלי הדין, אינו נאמן להחזיק את הדבר אצלו** (ראה טור מהם חו"מ רכב; נתיבות המשפט כג סק"א; שו"ת חלקת יעקב חו"מ יז הערה ב), שהרי עד אחד אין לו נאמנות בשום דבר בממון (ראה ערך עד אחד. נתיבות המשפט שם).

בטענות ברי **טען אחד מבעלי הדין טענת ברי, והאחר בא בטענת ושמא** **שמא, אין אומרים כל דאלים גבר, אלא ברי-ושמא** (ראה ערכו) **ברי עדיף** (ראה ערך ברי ושמא, וערך טוען ונטען. ר"י מיגש בבא בתרא לד ב; יד רמה שם אות ס, סא; רמב"ן בבא בתרא שם; תשב"ץ ב רעב).

טענו שניהם טענת שמא, נחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שאומרים כל דאלים גבר (יד רמה שם אות סא; רשב"א בבא בתרא לה א סוף ד"ה ופרקינן; תשב"ץ שם).

- ויש שנראה מדבריהם שאין אומרים כל דאלים גבר אלא יחלוקו (ראה ערכו. רמב"ם גולה ואבדה ד י, ורבינו ירוחם משרים נתיב לא ד, ושו"ע חו"מ ששה ב, ורבי עקיבא איגר דלהלן בדעתם), וכתבו אחרונים שלדעת

עניינו **שנים שהיו חלוקים בדבר, ואין אחד מהם מוחזק בו, כגון שנים שהיו עוררים על קרקע, או על מטלטלים, זה אומר שלי, וזה אומר שלי - ואין לאחד מהם ראייה יותר מלחברו** (רשב"ם בבא בתרא לד ב ד"ה זה; רמב"ם טוען ונטען טו ד; טוש"ע חושן משפט קמו כב) - **אמר רב נחמן "כל דאלים גבר"** (בבא בתרא לד ב, ורשב"ם שם; רמב"ם שם ופרק י ו; טוש"ע שם וקלט א), **דהיינו, מי שתגבר ידו בכח או בראיות יזכה** (רשב"ם שם לד ב ד"ה וכל; רא"ש בבא מציעא א א; שיטה מקובצת בבא בתרא לא ב, בשם רבינו יהונתן), **ויש שנראה מדבריהם שאין דין "גבר" בראיות** (כן משמע מסתימת רוב הראשונים והאחרונים והפוסקים). והוא בניגוד למקום שאחד מבעלי הדין מוחזק, או מרא קמא (ראה ערך חזקת ממון וערך חזקת מרא קמא), שהדין הוא המוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו), ובניגוד לאופנים אחרים של ספק-ממון (ראה ערכו) שפוסקים בהם שיהא-מונח-עד-שיבא-אליהו (ראה ערכו), או יחלוקו (ראה ערכו), או שודא-דדיני (ראה ערכו).

גדרו בגדרו של "כל דאלים גבר", דנו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שאינו פסק דין, אלא שבמקום שאין בית דין יכולים לברר כעת של מי הדבר, ואין אחד מבעלי הדין מוחזק, מסתלקים בית דין מן הדין, ואומרים "כל דאלים גבר" (רשב"ם בבא בתרא לה א ד"ה התם (הא); תוספות ר"ד בבא מציעא ב א; שו"ת הרשב"א המיוחסות קלח; מאירי בבא בתרא שם), שאין בית דין נזקקים להם, אלא מניחים אותם, וכל דאלים גבר, עד שיבואו עדים ויבררו את הדבר (רשב"ם שם; ראב"ן שם; ריב"ש תלד).

- ויש סוברים שכל דאלים גבר פסק דין הוא (רא"ש בבא בתרא ג כב, וראה שו"ת הרא"ש עז א), שסמכו חכמים על כך שכל מי שהדין עמו קרוב להביא ראיות, ועוד, שמי שהדין עמו, ימסור נפשו להעמיד את שלו בידו, יותר ממה שימסור האחר את נפשו לגזול, ואף יאמר "מה בצע שאמסור את נפשי, והיום או למחר יביא ראיה ויוציאנה מיד" (רא"ש בבא מציעא א א, ובבא בתרא ובשו"ת שם).

כששניהם **היו שניהם אוחזים בחפץ, אין מוציאים אותו מידם אוחזים בחפץ לומר בו כל דאלים גבר** (ראשונים דלהלן. וראה ריטב"א ב"ב לד ב), ולכך בשנים אוחזים בטלית, וכל אחד אומר אני מצאתיה וכולה שלי, ששנינו שיחלוקו בשבועה (בבא מציעא ב א), יש ראשונים שכתבו שאף שלכאורה היה עדיף לפסוק כל דאלים גבר, ולא

שכשאנו עתיד להתברר אין פוסקים כל דאלים גבר אלא כשיש לומר שודא דדייני (תומים קלט סק"ב, בדעת הרמב"ם ערכין ד כב).

ספק שלא שכיח שיתברר דנים בו חלוקה או שודא דדייני, אף שיתכן שיתברר, גבר, ואין חוששים שיתברר (ראה ראשונים דלהלן). ולכן בספק של שני שטרות היוצאים ביום אחד - שכתב ראובן שטר מכר או מתנה על שדהו לשמעון, ובאותו יום כתב על שדה זו שטר מכר או מתנה ללוי, ואין ידוע מי מהם קנה (ראה ערך שטרות) - נחלקו בו תנאים ואמוראים אם פוסקים ביניהם יחלוקו או שודא דדייני (ראה ברייתא כתובות צד ב, ובבא בתרא לד ב וזה א, מחלוקת רב ושמואל), ואין אומרים שכל דאלים גבר, הואיל ואין האחד יכול להביא אחר כך עדים שהוא זה שקנה וליטול (גמרא בבא בתרא לה א, ורשב"ם שם), שהרי השטרות שווים בזמנם (רשב"ם שם ד"ה התם).

ואף שיתכן שיבואו עדים ויבררו שהשטר האחד נמסר בבוקר והאחר בערב, והקודם זכה - לסוברים שעדי מסירת השטר הם עיקר השטר (ראה ערך שטר) - אין חוששים לכך (ראה בבא בתרא שם, וראשונים דלהלן), לפי שאין הדבר מצוי שיתברר (יד רמה בבא בתרא שם; ראשונים דלהלן), שכשם שעדי החתימה לא דקדקו בשעת הכתיבה והחתימה של השטר - שהרי אין כותבים בו שעות (ראה ערך הני"ל) - כך עדי המסירה לא דקדקו בשעת המסירה, ולא יתברר איזה מהשטרות נמסר תחילה (רמב"ן בבא בתרא שם; רשב"א שם בפירוש ראשון; ר"ן שם. וראה ריטב"א שם).

ספק של ספק של הכחשה טוענים עליה, והביא כל אחד מהם ששל אבותיו היא, ושאלה שני חזקה (ראה בבא בתרא לא א - ב) - נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שפוסקים בו כל דאלים גבר (ראשונים בבא בתרא לא ב; רמב"ם טוען ונטען טו ד,ה, ומגיד משנה שם; רבינו ירוחם מישרים נתיב יא ב; טוש"ע חו"מ קמו כב-כג), שלדעתם, חשוב הוא ספק שאפשר לבררו, שמי שהדין עמו יחקור אחר העדים להוכיח שקרם, וקרוב הוא שנדע הדבר בבירור (נמוקי יוסף שם), כגון שיביא עדים אחרים שיעידו על כת אחת שעדים פסולים הם (בני שמואל חו"מ סוף סי' קמו (דף קיא ב); כתונת פסים בבא בתרא שם (דף מג), ושם: או יחקור אחרי עדי הזמה²).

• ויש סוברים שבספק של הכחשת עדים אין פוסקים כל דאלים גבר, לפי שאי אפשר לבררו לעולם (ריטב"א וחיידושי הר"ן בבא בתרא לא ב), אלא פוסקים בו שודא דדייני (ראה ערך שודא-דייני, וערך יחלוקו. ראה ריטב"א שם), או יחלוקו (ראה ערך הני"ל. נמוקי יוסף שם לדעת ר"ח).

ספק שיש בו ספק שיש בו דררא-דממונא (ראה ערכו) - דהיינו, שיש לבעלי הדין שייכות וזיקה לממונן (ראה ערך דררא וזיקה לממונ) דממונא ושם שיש שפירשו בענין אחר, וראה עוד להלן. וראה ערך יחלוקו) - דינו יחלוקו (ראה ערכו), ואין פוסקים בו כל דאלים גבר (בבא בתרא לה ב. וראה הטעם להלן), ואפילו אם אפשר שיתברר הספק בעתיד (ראה רשב"ם בבא בתרא לה א ד"ה יחלוקו, וראשונים שם), וכגון אותה ששנינו במחליף פרה מעוברת בחמור וילדה, וכן

הסוברים שהטעם לכל דאלים גבר הוא הבירור שמי שהדין עמו ימסור נפשו להעמיד את שלו בידו (ראה לעיל: גדרו), אין אומרים כל דאלים גבר בשניהם טוענים שמא, שהרי אינו יודע אם הדין עמו (תומים קלט ב, ורבי עקיבא איגר בבא מציעא ב א, ובהגהותיו לשו"ע שם, בדעת הש"ך שם סק"ג), ומהם שהוסיפו, שבמקום שניכר שאחד מהם רמאי, אף ששניהם טוענים שמא, אומרים כל דאלים גבר, שהרי הוא יודע שאין הדין עמו (רבי עקיבא איגר שם ושם, בדעת הש"ך שם).

כשלא ברור אם אין הדבר ודאי שאחד מבעלי הדין רמאי, נחלקו שאחד מהם ראשונים:

• יש סוברים שאין אומרים כל דאלים גבר (ריב"א בתוספות בבא בתרא לד ב ד"ה ההוא, וכעין זה בהגהות מרדכי בבא מציעא תמא בשם ריב"א, ובתוספות הרא"ש שם ב א בשם ריב"ם, וברמב"ן שם בשם יש אומרים; הגהות מיימוניות טוען ונטען ט ז, בדעת הרמב"ם שם).

• ויש סוברים שאפשר לומר כל דאלים גבר, אף אם אין אחד מהם ודאי רמאי (ראה תוספות שם, בשם רבינו תם; רמב"ן בבא בתרא שם, בדעת ר"ח; רא"ש ותוספות הרא"ש בבא מציעא ב א; תשב"ץ ב רעב).

בזמן הזה, בזה, יש שכתב שאין פוסקים כל דאלים גבר, לפי שאנחנו בגולה שפלים ונבזים, וקונסים מאוד על ההכאה, ואף הטעם שכתבו ראשונים שמי שהדין עמו ימסור נפשו על ממונו (ראה לעיל: גדרו), לא שייך בדורות אלו, שרבו המתפרצים והגזלנים והאלימים, שמוסרים נפשם אף על ממונ שאינו שלהם (שו"ת שבות יעקב ב קסז, וראה שם שהוא דבר חדש שלא נמצא בפוסקים, ומכל מקום יש לפסוק כן לפי צורך השעה).

הספק

ספק העתיד אין דנים כל דאלים גבר אלא בספק שיתכן שיתברר להתברר לאחר מכן, אבל בספק שאינו עתיד להתברר פוסקים יחלוקו (ראה ערכו) או שודא-דייני - הכרעת הדיינים על פי התרשמותם ושיקול דעתם - ולדעה אחרת: לפי רצונם החופשי ללא כל שיקול דעת - (ראה ערכו. בבא בתרא לה א. וראה להלן).

בטעם הדבר שבספק העתיד להתברר אין פוסקים יחלוקו או שודא דדייני אלא כל דאלים גבר, נחלקו ראשונים:

• יש שביארו הטעם, שאם יפסקו, אפשר שיבואו עדים ויבררו את הדבר, ויסתרו את הדין שדנו בית דין (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה התם; שו"ת הרא"ש עז א), ונמצאו בית דין טורחים בכדי (יד רמה בבא בתרא ג סא, סב), או שגנאי הוא לבית דין, שיפסקו ויצטרכו להחזיר (חיידושי ר"י בן חכמון בבא בתרא שם; שו"ת הרא"ש שם. וראה ערך זילותא דבי דינא), ולכן אין בית דין נזקקים להם לפסוק דין שסופו לבא לידי עיוות, אלא מניחים אותם, וכל דאלים גבר עד שיבואו עדים ויבררו את הדבר (רשב"ם שם. וראה שו"ת הרא"ש שם).

• ויש שנראה מדבריהם הטעם, שאין אומרים כל דאלים גבר אלא משום שאף אם יתגבר האחד אפשר שלמחר יתברר הדבר ויוציאו את הדבר מידו, מה שאין כן בספק שלעולם לא יתברר (ראה מאירי בבא בתרא שם).

ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שאף בספק שאינו עתיד להתברר פוסקים כל דאלים גבר ולא יחלוקו, ולא אמרו

2. וראה תומים חו"מ שם ס"ק כד, שלא הוזכר כלל בנמוקי יוסף, ושדוהק הוא.

ההתגברות

גבר אחד ותפס לפני שפסקו הדין
גבר האחד ותפס, לאחר שערער חברו בטענה שהדבר שלו, לפני שפסקו בית דין כל דאליס גבר, נחלקו ראשונים בדבר:

• יש סוברים שאין בחזקתו כלום, שהרי אנו עדים (אנן-סחדי. ראה ערכו) שבתורת חטיפה בא לידו (ראה ערך תפיסה, מחלוקת אם תפיסה לאחר לידת הספק מועילה. רשב"ם ונמוקי יוסף בבא בתרא לד ב ד"ה תיפסוה).

• ויש סוברים שאף שבתורת חטיפה בא לידו, חזקה היא (חידושי ר"י בן חכמון בבא בתרא שם; יד רמא שם ג מב; פסקי הרי"ד בבא בתרא שם), שכיון שעיקר דין זה הוא שכל דאליס גבר, כשם שאם יתקוף לאחר פסק הדין חזקה היא וזוכה, כך אם יתקוף לפני פסק הדין - יזכה (פסקי הרי"ד שם. וכעין זה ביד רמא שם).

כשעמד אחד ומסרו ביד גוי שלי הוא וזה אומר שלי הוא, ועמד אחד מהם ומסרו ביד גוי, נחלקו אמוראים בדינם:

• אביי סובר שיכול הוא לומר "את שלי מסרתי" (בבא קמא ק"ז א), שכיון שאין אנו יודעים של מי הוא, הרי דינו שכל דאליס גבר (שיטה מקובצת שם בשם הראב"ד [ורבינו יהונתן], ובפירוש ר"י מלוניל ורשב"א בבא קמא שם), ויכול הוא לומר "אני גברתי, שהעמדתי אדם חזק במקומי" (שיטה מקובצת שם בשם הראב"ד).

• ורבא סובר שלא כל הימנו לומר כן, אלא מנדים אותו עד שיחזיר הדבר לכמות שהיה, ויסלק יד האנס מביניהם, ויעשו דין בישראל (בבא קמא שם; רמב"ם חובל ומזיק ח ה; טושי"ע ח"מ שפח ה. וראה ערך תפיסה. אם חשוב הוא מוסר, ראה ערך מסור), והלכה כרבא (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

תפיסה בדרך ערמה ותחבולה, נחלקו בה ערמה ותחבולה ראשונים אם מותרת היא בדבר שדינו כל דאליס גבר:

• יש סוברים שמותר לתפוס בדרך זו (ראה להלן), וכן היה מעשה ברב שימי בר אשי שבא להשקות את שדהו של אביי, ולאותו נהר שממנו השקה היו סמוכות שדות של אחרים, מעל שדהו של אביי ומתחתיה, והדין בין העליונים לתחתונים הוא כל דאליס גבר - שהואיל ואין בנהר די מים להשקות את כל השדות, ונחלקו רב ושמואל אם העליונים ישקו או התחתונים, אמר רב הונא בר תחליפא שמספק אומרים כל דאליס גבר (גיטין ס ב; רמב"ם שנינים ג י; טושי"ע ח"מ קע ב. וראה ערך דרכי שלום, ושם מחלוקת ראשונים להלכה) - והערים עליהם רב שימי, ואמר לעליונים שהדין עם התחתונים, ולתחתונים אמר שהדין עם העליונים (גיטין שם). וכתבו ראשונים שאף אביי שלא טעם לאחר מכן מפירות שדהו (גיטין שם), אינו חולק על רב שימי בכך, ואף הוא סובר שבמקום שאומרים כל דאליס גבר מותר להערים (ראה תוספות שם ס ב ד"ה כבי; תוספות הרא"ש שם; נמוקי יוסף שם), ובכלל כל דאליס גבר הוא (נמוקי יוסף שם), שמה לי גבורת היר, ומה לי גבורה בטעם ובטענה (סמ"ע ח"מ שם סק"ב), וביארו בכמה אופנים הטעם שלא אכל מהפירות (ראה שם).

• ויש מן הראשונים שסוברים בדעת אביי, והלכה כמותו, שאף בדבר שדינו כל דאליס גבר, אסור לתפוס בדרך ערמה ותחבולה, ושלכן לא טעם אביי מהפירות (מאירי שם במשנה נט א, בדעת גדולי הפוסקים).

המוכר שפחתו וילדה, ואין ידוע אם ילדה לפני שנמכרה והולד של המוכר, או שילדה לאחר שנמכרה והולד של הלוקח, זה אומר עד שלא מכרתי ילדה, וזה אומר משלקחתי ילדה, שאין אומרים כל דאליס גבר, אלא פוסקים יחלוקו, לדעת סומכוס (ראה משנה בבא מציעא ק א, וגמרא בבא בתרא שם) - ואף חכמים מודים שאם אין אחד מהם מוחזק כלל, חולקים - משום שהוא ספק שיש בו דררא דממונא (גמרא שם).

ונחלקו ראשונים בפירוש "דררא דממונא":

• יש מפרשים עיקר ממון, שלכל אחד יש עיקר תביעה בממון זה בלי המחלוקת, שלבעל הפרה יש חזקה גמורה, שכן הפרה היתה שלו קודם לכן, וכן בעל החמור יש לו חזקה גמורה, שכן עכשיו הפרה שלו ודאי, ונמצא שכל אחד מהם יש לו עיקר תביעה - ושייכות (עליות דרבינו יונה בבא בתרא לה א; ריטב"א בבא מציעא ב ב) - בלי המחלוקת (ראשונים בבא מציעא שם; יד רמא בבא בתרא ג סג; עליות דרבינו יונה שם).

• ויש מפרשים "דררא דממונא", שבלא טענותיהם יש ספק לבית דין (תוספות בבא מציעא ב ב ד"ה היכא, ובבא בתרא לה ב ד"ה דררא. וראה ערך דררא דממונא).

ויש חולקים על כל זה, וסוברים שלענין כל דאליס גבר אין הבדל בין ספק שיש בו דררא דממונא, לבין ספק שאין בו דררא דממונא, ושהספק של מחליף פרה בחמור חשוב ספק שאי אפשר לבררו, ולכן הוא "ממון המוטל בספק", שאין אומרים בו כל דאליס גבר (ר"י מגש בבא בתרא לד ב; מאירי שם לה ב), ולא נתנה הגמרא טעם של "דררא דממונא" אלא לבאר שמשום כך אין פוסקים שודא דדייני (יש מפרשים ברשב"ם בבא בתרא שם ד"ה אי דמר, וכן משמע בראשונים הני"ל).

ספק בממון, מחמת שעמד בתלמוד ב"תיקו" (ראה ערך הלכה), בדיו או מחמת שנחלקו או נסתפקו בדינו, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאין אומרים בו כל דאליס גבר אלא יחלוקו (תרומת הדשן שנה, והובא להלכה ברמ"א ח"מ קלט ד; שו"ת משאת בנימין יא), משום שהוא ספק שאינו עתיד להתברר - שאין אומרים בו כל דאליס גבר, לסוברים כן (ראה לעיל: ספק לא שכח שיתברר) - שהרי מי יעיד לנו שהלכה כפלוגי או כפלוגי (תרומת הדשן שם. וכעין זה במשאת בנימין שם), או משום שלדעתם הטעם לעשיית כל דאליס גבר הוא משום שמי שהדין עמו ימסור נפשו להעמיד את שלו בידו (ראה לעיל: גדרו), וזה לא שייך אלא בדבר שהתובע בעצמו יודע את האמת, אבל בספק בדין אין התובע יודע את הדין יותר מחברו, ולא ימסור נפשו על כך (לבוש ח"מ קלט ד (הובא בש"ד שם סק"ו, והסכים); משנה למלך טוען ונטען טו ה, לדעה זו).

• ויש שנראה מדבריהם שאף ספק בדין אומרים בו כל דאליס גבר (רמב"ם ערכין ד כב, ומשנה למלך שם בדעתו; שו"ת הרשב"א המיוחסות קלח; מהרי"ק קצא; שו"ת הרד"ך ב יב), ובדעתם, יש שכתבו שאומרים כל דאליס גבר אף בספק שאינו עתיד להתברר (תומים קלט סק"ב); ויש שכתבו שפעמים שאף ספק בדין יכול להתברר, וכגון במקום שיש חכם גדול, שיכול הוא לחלוק על דברי הגאונים ולהכריע בין הפוסקים (שו"ת שבות יעקב ב קסז, על פי רא"ש סנהדרין ד ו (הובא בטושי"ע ח"מ כה א)).

תפיסת אחד מהם

תפיסת האחד גבר האחד, נחלקו ראשונים אם יכול האחר לחזור ולתפוס ממנו (וראה ערך תפיסה):

• יש סוברים שאינו יכול (רא"ש בבא בתרא ג כב; רבינו ירוחם משרים נתיב ג ה; טושי"ע חו"מ קלט א; שו"ת מהרש"ם חו"מ שכת), שלא מסתבר שיתקנו חכמים שיהיו כל ימיהם במריבה ומחלוקת, היום יגבר זה ומחר חברו (רא"ש בבא בתרא שם), ועוד, שלאחר שגבר הראשון, נתברר הדבר ששלו הוא, שהרי הוא מסר נפשו להעמיד את שלו בידו, ולא חברו (ראה לעיל: גדרו), ואין האחר יכול לחזור ולתפוס ממנו (רבינו ירוחם שם; לבוש חו"מ קלט א; ט"ז חו"מ רמה יא).

• ויש סוברים שכל דאלים גבר אינו דין חתוך לעולם (שמיטה מקובצת ורשב"א בבא קמא קז א, בשם הראב"ד), ואף לאחר שגבר האחד, יכול האחר לחזור ולתפוס ממנו (תוספות בבא מציעא ו א ד"ה והא; הגהות מיימוניות ערכין ו כב, וטוען ונטען י ו; שו"ת הרשב"א המיוחסות קלח (בספק בדין); ש"ך חו"מ קלט סק"ב, שמספק אין מוציאים מידו, ועוד שכן דעת רוב הפוסקים).

גבר האחד, וביקש האחר - הטוען טענת ברי, שהדבר שלו (תשב"ץ ב רעב) - להשביעו שהוא שלו, חייב הגובר להשיב (שו"ת הרא"ש עז א; תשב"ץ שם; טושי"ע חו"מ קלט א³) שבועת היסת (תשב"ץ שם; בית יוסף חו"מ שם; פרישה שם א; ש"ך שם סק"א), לפי שחשוב הוא כאילו לקח את הדבר בחזקה (שו"ת הרא"ש שם), ואף שעשה כן על פי בית דין, אין זה פסק דין שיוכל לומר זכיתי בדבר מכח פסק הדין, ואני פטור משבועה, אלא שנסתלקו בית דין מן הדין לפי שאינם יכולים לבררו (ראה לעיל: גדרו. שו"ת הרא"ש שם; פרישה שם).

תפיסת בית דין

ביקש שבית דין דבר שדינו כל דאלים גבר, שביקש אחד מבעלי הדין מבית דין שיתפסוהו עד שיביא עדים ששלו הוא - שהוא ירא שמא ימכרנו חברו בינתיים, ולא יוכל להוציא מהקונה (רשב"ם ונמוקי יוסף בבא בתרא לד ב ד"ה תיפסוהו), או שמא יחזיק בה בעל דינו, לסוברים שיכול לתפוס קודם פסק דין (ראה לעיל: ההתגברות; גבר אחד ותפס לפני שפסקו הדין. חידושי ר"י בן חכמון בבא בתרא שם) - רב הונא אומר שבית דין תופסים אותו (בבא בתרא שם), ורב יהודה אומר שאין בית דין רשאים לתפוס (בבא בתרא שם). ונחלקו ראשונים בביאור מחלוקתם:

• יש שכתבו שרב יהודה הולך לשיטתו, שכן הוא סובר שאם תפסוהו בית דין, שוב אינם רשאים להוציאו מידם לכל דאלים

גבר, ונמצא שהפסיד הבעלים על ידי בית דין (רשב"ם שם ד"ה תפסינו וד"ה רב הונא; יד רמה שם ג ס; פסקי הרי"ד שם; נמוקי יוסף שם), ולכן אינם רשאים לתפוס, שמא שקרן הוא ואין לו עדים, והוא רוצה להפסיד את חברו, שהוא יודע שאחר שיתפסו בית דין, שוב לא יוציאו (רשב"ם שם ד"ה רב הונא); ורב הונא סובר כדעה שאם תפסוהו בית דין, והוא לא מצא עדים, מוציאים הם את הדבר מידם לכל דאלים גבר, ולכן אין שום הפסד בתפיסתם (רשב"ם ויד רמה ופסקי הרי"ד ונמוקי יוסף שם).

• ויש שכתבו שמחלוקת אלו אינן תלויות זו בזו, ולדעתם, רב יהודה שאמר שבית דין אינם רשאים לתפוס, אמר כן אפילו לסוברים שאם לא ימצא עדים יוציאוהו בית דין מידם, ואין לבעלים הפסד, שסוף סוף כיון שיש לחשוש שמא לא יביא עדים, ולא ידעו בית דין למי להחזיר - ויצטרכו להוציאו מידם לכל דאלים גבר - לכתחילה אין להם להיכנס לדבר ולתפוס; ורב הונא שאמר שבית דין תופסים, אמר כן אפילו לסוברים שאם לא יביא עדים לא יהיו רשאים להוציאו מידם, לפי שאנו מאמינים לו שיביא עדים (תוספות שם ד"ה רב הונא).

הלכה כרב יהודה (גמרא שם; רמב"ם טוען ונטען י ו; טושי"ע חו"מ קלט א).
כשתפסו האם דבר שדינו כל דאלים גבר, שתפסוהו בית דין - רשאים להוציא ואף שהלכה שאין תופסים (ראה לעיל), אירע שסברו חבר מידם כרב הונא ותפסו, או ששני בעלי הדין הסכימו לתפיסה (רשב"ם בבא בתרא לד ב ד"ה א"ל אפקוה; מאירי שם) - ולא מצאו בעלי הדין עדים לדבריהם, וביקש הבעל דין להוציאו מבית דין לעשות כל דאלים גבר, נחלקו בו אמוראים:

• רב יהודה סובר שאין בית דין רשאים להוציא את הדבר מידם (בבא בתרא שם), שמאחר שבא ממון ישראל ביד בית דין, אינם רשאים להפקירו, אלא עליהם לעכבו עד שידעו למי להשיבו (רשב"ם שם ד"ה לא מפקינן; פסקי הרי"ד שם; חידושי ר"י בן חכמון שם; נמוקי יוסף שם).

• ורב פפא סובר שבית דין מוציאים את הדבר מידם (גמרא שם), כעין שמצאוהו מתחילה, שלדעת כן תפסוהו, שאם לא יביא עדים, יחזירוהו וכל דאלים גבר (רשב"ם שם ד"ה מפקינן).
הלכה כרב יהודה שאין בית דין רשאים להוציא מידם (גמרא שם; רמב"ם טוען ונטען י ו; טושי"ע חו"מ קלט א), הן אם תפסו מדעת שניהם, והן אם תפסו שלא כדין (יד רמה שם ג ס; חידושי הר"ן בבא בתרא שם ונמוקי יוסף שם, ושכן נראה מסתימת הרמב"ם שם; טושי"ע שם), ויש שכתבו שאם תפסו שלא כדין, יוציאו וכל דאלים גבר, שתפיסתם היא בגדר "טעה בדבר משנה", שהדין חוזר (ראה ערך טעות הדינים: חזרת הדין. ר"ן שם בשם "מי שחולק", ודחה).

לומר לחברו "או השבע או תניחני לתפוס", ראה שם טעם הספק.

3. וראה נודע ביהודה קמא חו"מ יב, שנסתפק אם אף מתחילה יכול האחד

פַּל דְּתִקּוּן רַבְנָן כְּעִין דְּאוּרִייתָא תִּקּוּן¹

מצוות או איסורים או דינים שתיקנו חכמים, השוו את גדריהם ופרטיהם לגדרים ולפרטים שנאמרו במצוות ובאיסורים ובדינים שמן התורה

הכלל וגדרו

תקנות שתיקנו חכמים, תיקנו אותן כעין הדינים שבתורה (פסחים ל ב; יומא לא א; יבמות יא א; גיטין סד ב - סה א, ועוד), כדי שלא יבואו לזלזל באיסורי חכמים (שו"ת הרשב"א א סא; מאמר מרדכי [קריספין] גיטין סד ב (קי ב) על פי רש"י עירובין לו א ד"ה הואיל: דלא לית לזלזול). ולפיכך יש שהחמירו באיסורים מדבריהם כשל תורה (ראה להלן), ויש שכתבו אף שיש שהקלו כשל תורה (ראה להלן). וכן בשיעורים של המצוות שמדרבנן תיקנו כשל תורה (ראה להלן), ובתקנות בדיני ממונות תיקנו כשל תורה (ראה להלן), וכן האישים שחייבום במצוות שמדרבנן, חייבו כעין של תורה (ראה להלן).

אף בחומר איסור שגזרו חכמים יש מן הראשונים שכתבו שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (ראה רא"ש חולין ז ח, שלכן אין לזלזל בחלב דרבנן).

אותה שאמרו שחכמים עשו חיזוק לדבריהם כשל תורה (ראה ערך חכמים עשו חיזוק לדבריהם, ושם שפעמים שלא עשו חיזוק, ופעמים שעשו חיזוק יותר משל תורה), יש שכתבו שהוא משום שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (ראה שו"ת ריב"ש שם, וחקרי לב או"ח ב ריג, ועוד).

החולקים על כלל זה שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, יש שכתבו שאין חולק עליו (דמיון אריה ו, ו; שו"ת ובחרת בחיים כח ה, על פי גמרא גיטין סה א; ויש שכתבו שיש מן התנאים והאמוראים שחולקים (ראה הגהות מצפה איתן בבא בתרא קלט ב בדעת רב ביבמות יא, וכעין זה באילנא דחיי הלכות פסח יג ב. וראה דקדוקי סופרים יבמות שם); ויש שכתבו בדעת ראשונים שפסקו להלכה שאין אומרים כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (אילנא דחיי שם בדעת הרמב"ם יבום ו טו).

תקנות חכמים יש תקנות חכמים שלא תיקנום כעין של תורה² - אף שבכל מקום שלא נזכר בדברי חז"ל חילוק בזה, מן הסתם לא חילקו, ותיקנו כעין של תורה (ערוך השלחן חושן משפט ז ד. וראה שו"ת מהרש"ם ה לו, ושאלת שלום (תנינא) ח) - כגון טבילת בעל-קרי (ראה ערכו) להתירו בדברי תורה, שאף שבטומאה דאורייתא פוסלת חציצה (ראה ערכו), בטבילת בעל קרי אינה פוסלת (ראה ערך בעל קרי), וכן טבילה במים שאובים ונתינת תשעה קבים מים עליו, אף שאין בהן לטהר טומאה של תורה (ראה ערך מקוה וערך שאובים), בעל קרי נותר על ידן בדברי תורה (ראה ערך בעל קרי, וראה ספר האשכול [רצב"א] א (הלכות תפילה וקריאת שמע)).

וכתבו אחרונים שהדבר תלוי בסברת חכמים - בכל ענין בפני עצמו - איזו תקנה לתקן כעין דאורייתא ואיזו תקנה לא להקפיד בה על כך (חזון איש דמאי יז טז).

בכמה מקומות שלא תיקנו כעין של תורה, נתקשו ראשונים בטעם הדבר (ראה רמב"ן ורשב"א יבמות פב ב; שיטה מקובצת ביצה ד ב בשם

תוספות, שנתקשה בדעת המקלים בביטול בשר וחלב דרבנן אף שיש לו עיקר מן התורה, וראה קהלת יעקב [אלגזין] קסא).

לדבר שאין לו עיקר מן התורה לא הקפידו חכמים על תקנתם שתהא כעין של תורה אלא בדבר שיש לו עיקר מן התורה (ראה גיטין סד ב - סה א³), כגון דין תורה שאינו נוהג אלא בזמן הבית, ותיקנו חכמים שינהג אף בזמן הזה (שו"ת עדות ביהוסף [רוזין] יד ט), אבל דבר שאין לו עיקר מן התורה, יש שתיקנו שלא כעין של תורה, כגון בדין שתופי-מבואות (ראה ערכו), שאין לו עיקר מן התורה (ראה ערך שתופי מבואות), שאף הקטן - שמן התורה אינו יכול לזכות לאחרים (ראה ערך קטן) - זוכה לאחרים בעירוב (גיטין שם. וראה שו"ת זית רענן א אבן העזר ה ט).

יש סוברים שנחלקו בדבר אמוראים, שיש הסוברים שאף בדבר שאין לו עיקר מן התורה תיקנו חכמים כמו של תורה (גיטין שם: ואידך כי אמרין כו', וראה יד דוד גיטין שם, וישמח לב או"ח ו, ושו"ת ברית עולם לא ח; דברי רב חסדא ביבמות יא א, ומשכנות הרועים ז ח בדעתו; שדי חמד כ קמ בדעת הריב"ש והרשב"ש); ויש שכתבו שהכל מודים שאין לומר כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון אלא בדבר שיש לו עיקר מן התורה (שו"ת עדות ביהוסף [רוזין] יד ט).

להלכה כתבו אחרונים בדעת ראשונים שבדבר שאין לו עיקר מן התורה לא נאמר כל דתקון וכו' (ברית עולם שם בדעת הרמב"ם עירובין א כ); ויש שכתבו שהלכה שאף בדבר שאין לו עיקר מן התורה, כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (נפש חיה [לנדא] קונטרס הספיקות נג⁴).

במקום שהתקנה יביא לידי קולא, כגון שאחד מעדי הקידושין פסול לעדות מדרבנן, ואם תיקנו כעין של תורה, היה לו לפסול את שאר העדים ששם, שכל שנמצא אחד מן העדים קרוב או פסול מן התורה, עדות כולם בטילה (ראה ערך עדות), ונמצא שאינה מקודשת ומותרת להינשא לאחר, יש שכתבו שלא תיקנו בו כעין דאורייתא, שלא תיקנו אלא להחמיר על דין תורה ולא להקל (השואל בשו"ת זכרון יהודה [לר"י בן הרא"ש] פא); ויש שנראה מדבריהם שאף להקל תיקנו כעין דאורייתא (ראה תשובת ר"י בן הרא"ש שם).

בדבר שאינו שכיח, יש שכתבו שלא תיקנו בו חכמים כעין דאורייתא (מאמר מרדכי [קריספין] גיטין סד ב (קי ב), בשם גופי הלכות רלד (רלה); ויש שכתבו שאף בדבר שאינו שכיח כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (מגניי שלמה כתובות פ ב; יעלת חן דיני כתובה כב. וראה שו"ת מהר"י באסאן סוף סי' פ ד"ה גם אין להקשות).

בספק, שבדינים דרבנן אין דינו כדין ספק של תורה, שספק-דאורייתא (ראה ערכו) לחומרא (ראה ערך ספק דאורייתא) - מן התורה, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל, ושם שיש חולקים) - וספק-דרבנן (ראה ערכו) לקולא (ראה ארך ספק דרבנן), ולא אמרו לענין זה שכל דתקון

הקפידו בזה. וראה תוספות חכמי אנגליה פסחים לט ב, שלא נאמר כל דתקון אלא בדבר שהיה בו בתחילתו איסור דאורייתא. ⁴ וכן משמע בכמה אחרונים שהזכירו כל דתקון וכו' בדברים שאין להם עיקר מהתורה, ראה פירוש הרא"ם לסמ"ג מצווה ד' דרבנן, ואפריון שלמה, קונטרס מזבח אבנים דף יד ב אות ד.

כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. 1. כח, טורים שכת-שמ. 2. וראה שו"ת מהר"י באסן פ, וישמח לב או"ח ו, ותפארת יעקב גיטין סה א. וראה נפש חיה [לנדא] קונטרס הספיקות אות נד, ושו"ת מהרש"ם ה לו, וחזון איש דמאי יז טו. 3. וראה חזון איש דמאי טז יז ד"ה יו"ד, שסובר שאין הדבר תלוי ביש לו עיקר מהתורה, אלא לפי סברת חכמים יש שתיקנו כעין של תורה, ויש שלא

כעין דאורייתא תקון (תוספות פסחים קח ב ד"ה שאף; רשב"ש תנב ותנג. וראה ערך אשה, שיש סוברים שבדרבנן חייבת אף במצות שהזמן גרמן).

מצוות צריכות
צריכות-כוונה (ראה ערכו) - מן התורה (ראה ערך מצוות כוונה)
צריכות כוונה) - יש שכתבו שאף מצוות מדרבנן צריכות כוונה, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (פרי חדש או"ח תעה סק"ד; גנזי יוסף על פתיחה כוללת לפרי מגדים ה, וראה שם ד).

במידות ושיעורים, תיקנו כעין של תורה, כגון לענין ושיעורים שיעור אכילה במצוות דרבנן, ומטעם זה יש שכתבו לענין אכילת כרפס (ראה ערכו) בליל פסח ששיעורו כזית (ראה ערכו). ראה ערך כרפס, ושם שהרבה סוברים שאין צריך כזית, ראה שם טעמים) - אף שלא תיקנו את אכילתו אלא להיכר לתינוקות (ראה ערך הני"ל) - שכל שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו, ומן התורה אכילה בכזית (ראה ערך אכילה: שיעורה. תפארת צבי על מעשה רב לגר"א).

וכן באיסורי אכילה כתבו אחרונים ששיעור אכילה בצום דרבנן שהאוכל לוקה מכת-מרדות (ראה ערכו) הוא ככותבת (ראה ערכו), כשיעור שחייבים עליו באכילת יום-הכיפורים (ראה ערכו) שאסורה מן התורה (ראה ערך יום הכיפורים: איסור אכילה ושתיה. הלכות קטנות אות ק. וראה יד מלאכי כללי המ"ם תנח).

במצוות, איסורים, ודינים שונים

בכמה מצוות שמדבריהם תיקנו חכמים את דיניהן כעין של תורה (ראה להלן, וראה בערכים המיוחדים למצוות דרבנן, כגון נטילת ידים, עירוב חצרות, ועוד):

ברכת מעין ברכה-מעין-שלש (ראה ערכו) שתיקנו חכמים, כתבו שלוש אחרונים שתיקנוה כעין ברכת המזון שמן התורה, וזה הטעם שאינו מברך אלא על אכילת כזית (ראה ערכו). משנה ברורה רי סק"ד) - כברכת המזון (ראה ערך ברכת המזון, ושם ששיעור זה מדרבנן) - וכן אינו מברך אלא בהנאת מעיו (שו"ת פנים מאירות ב כז, באוכל חצי כזית והקיא וחזר ואכלו).

חיוב נשים הבדלה (ראה ערכו), שיש סוברים שאפילו אם חיובה מדרבנן נשים חייבות בה (ראה ערך הבדלה), יש מן הראשונים שכתבו שהוא משום שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (ריטב"א פסחים נד א ד"ה ומדאמרין, ונראה שרצונו לומר שעשאוה כקידוש).

תרומות ובעשרות-תרומות-ומעשרות (ראה ערכו), שאין תורמים ומעשרות ממין על שאינו מינו (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: בשני מינים), הרי זה אף במינים שחיובם אינו אלא מדרבנן (ראה ערך תרומות ומעשרות), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (בכורות נד א).

וכן בעור-מעשרות (ראה ערכו) נוהג אף במעשרות בזמן הזה, אף שאינם אלא מדרבנן, לסוברים כן (ראה ערך תרומות ומעשרות. ראה רמב"ם מעשר שני יא ד), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (מנחת חינוך מצוה תרז ב).

הנחת תפילין יום-טוב-שני-של-גלויות (ראה ערכו), אף שאינו אלא ביום טוב שני מדרבנן (ראה ערך יום טוב שני של גלויות), אין מניחים בו של גלויות

רבנן כעין דאורייתא תקון, ביארו אחרונים שלא באו חכמים להחמיר בדבריהם כעין חומרות שמחמירים באיסור תורה, ולא אמרו אלא בעיקר הדין שיהא כעין דין התורה (אהלי יהודה כ, כל דתקון).

ובכמה מקומות מצינו אף לענין ספק דרבנן שאמרו שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (ראה רא"ם פירוש הרא"ם לסמ"ג מצווה ד' דרבנן; בינת אדם שער רוב וחזקה כא).

הנהגות שהנהיגו הלכות-מדינה (ראה ערכו) - מנהג שהנהיגו בני בני המדינה עליהם המדינה עליהם (ראה ערך הלכות מדינה) - יש מן הראשונים שכתבו שכשם שכל שתיקנו כעין של תורה תיקנו, כך כל שהנהיגו, כעין של תורה הנהיגו (ראה רשב"א בבא קמא סט א ד"ה אלא).

בכללי המצוות

הרבה כללים הנוהגים במצוות של תורה, נוהגים אף במצוות דרבנן, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון:

אין איסור חל אין-אסור-חל-על-אסור (ראה ערכו), כתבו אחרונים על איסור שכשם שאיסור מן התורה אינו חל על איסור תורה אחר, כך אף איסור דרבנן אינו חל עליו, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (בית האוצר מערכת א - י סוף כלל קיז⁵).

אין שליח אין-שליח-לדבר-עבירה (ראה ערכו), כתבו אחרונים לדבר עבירה שכשם שאינו נעשה שליח לדבר עבירה מן התורה (ראה ערך אין שליח לדבר עבירה), כך אינו נעשה שליח לדבר עבירה דרבנן (ראה ערך הני"ל), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (שאלת שלום (תנינא) ח).

דבר שבערוה דבר-שבערוה (ראה ערכו), שאין עד אחד נאמן בו (ראה ערך דבר שבערוה), כשם שאינו נאמן לענין איסור דאורייתא, כך אינו נאמן לענין איסור דרבנן, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (גרש ירחים גיטין ג א ד"ה אתי לאחלופי בקיום שטרו; בית יצחק בית נאמן חדש טו; בית הלוי ג ט; אגרות משה ח"מ כד ד).

מצוות חינוך חנוך (ראה ערכו), כשם שחייב אדם לחנך את בנו במצוות מן התורה, כך חייב הוא לחנכו במצוות דרבנן, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (ראה ברכי יוסף או"ח תרנז, ושם שלא יתן האב לבנו קטן לולב שאול, שפסול הוא אצל גדול). וכן במצוות שמן התורה שתיקנו חכמים לקיימן אף באופן שמן התורה פטור, כגון ברכת-המזון (ראה ערכו) למי שלא אכל אלא כזית (ראה ערך ברכת המזון), לא חילקו בין גדול לבין קטן (ראה ערך חנוך) - שאינו חייב בעיקר המצוה אלא מדבריהם - שכל דתקון רבנן, כעין דאורייתא תקון (עולת תמיד קפו סק"ד. וראה שו"ת מהר"ם בן בכרי [קרמונא] ר).

חצי חצי-שיעור (ראה ערכו), כשם שאסור הוא באיסורים דאורייתא שיעור (ראה ערך חצי שיעור), כך אסור הוא באיסורים דרבנן (ראה ערך הני"ל, ושם שיש חולקים שאין דין חצי שיעור באיסור דרבנן), שחכמים תיקנו כעין דאורייתא (שו"ת הריב"ש רפז; פרי חדש יו"ד סח סק"ז⁶).

מצוות דרבנן מצוות דרבנן שהזמן גרמן, נשים ועבדים פטורים מהן שהזמן גרמן (ראה ערך אשה וערך עבד כנעני⁷), כשם שבמצוות מן התורה פטורים הם ממצוות-עשה-שהזמן-גרמא (ראה ערכו), שכל דתקון רבנן

עיקר מהתורה חצי שיעור אסור. 7. על מצוות שונות שהנשים חייבות בהן אף שהזמן גרמן, לפי שהיו באותו הנס שמחמתו המצוה, ראה ערך ארבע כוסות

5. ונראה שכמו כן אינו חל על איסור דרבנן, אלא ששם דן באיסור תורה. 6. וראה שדי חמד כללים ח טז באורך, ושם שדוקא באיסור דרבנן שיש לו

מטמא בהזק שאינו ניכר; ש"ך חו"מ שפח ס"ק יב, בגרמי. וראה המאיר לעולם ד בתשלומי ד' ויה'.

במכת מדרות במלקות, שתיקנו חכמים מכת-מדרות (ראה ערכו) לעובר על דבריהם, יש שכתבו שלוקה ארבעים מלקות, כעין מלקות (ראה ערכו) של תורה (ראה ערך מלקות), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (שו"ת הרשב"א ד רסד; ברכת ראש נזיר כ ב).

בפסולי עדות בפסולי-עדות (ראה ערכו), שהעובר עבירה מדרבנן יש סוברים שהוא פסול לעדות מדרבנן (ראה ערך פסולי עדות, מחלוקת ראשונים), יש שכתבו שהוא משום שתיקנו כעין של תורה (שושנת העמקים כלל ט).

בשבועה מדרבנן שבועת-המשנה - שבועה מדרבנן, נקראת "שבועת המשנה", משום שנתקנה בתקופת המשנה - (ראה ערכו), כתבו ראשונים שהיא בנקיטת חפץ - היינו באחיזת ספר תורה - כמו שבועה של תורה (ראה ערך שבועה), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (פירוש המשניות לרמב"ם שבועות לח ב').

גלגול-שבועה (ראה ערכו), כשם שמגלגלים משבועה של תורה, כך יש לגלגל משבועה דרבנן (ראה ערך גלגול שבועה: בשבועה דרבנן), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (רי"ף שבועות מח ב' ¹⁰).

תפילין, שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון, וכשם שאין מניחים תפילין ביום טוב שמן התורה (ראה ערך הנחת תפילין: זמנה, ושם שיש חולקים), כך אין מניחים תפילין ביום טוב שני של גלויות שאינו אלא מדבריהם (ראה ערך הנ"ל. שו"ת הרשב"א א סא, הובא בבית יוסף או"ח תקכו; אהל מועד שער תפילין ד ⁸).

שבות דרבנן שבות (ראה ערכו) דרבנן, שיש מן הראשונים שכתבו שאינה נדחית מפני עשה, שכיון שאיסור שבת חמור הוא ואינו נדחה מפני עשה (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה, ושם בטעם החומרא), כך אף שבות דרבנן, שכל דתקון רבנן, כעין דאורייתא תקון (רשב"א ביצה ח ב ד"ה ו.חא. וראה ר"ן ראש השנה לב ב. וראה בית יצחק [שמלקס] דרוש ד (נדפס בחלק חו"מ)).

בדיני ממונות בדיני ממונות, יש שתיקנו כעין של תורה, כגון המזיק באופן שאין חיובו אלא מדרבנן - שהזיק בגרמי, או הזק-שאינו-נכר (ראה ערכו), שיש סוברים שהחיוב בנזקים אלו אינו אלא מדרבנן (ראה ערך גרמא בנזקין; גרמי, וערך הזק שאינו נכר, ושם ושם שיש סוברים שחייב באלו מהתורה) - חייבוהו לשלם ממיטב (ראה ערכו), כמזיק בידים שחייב מן התורה (ראה ערך אדם המזיק), שחייב לשלם ממיטב (ראה ערך מיטב וערך נזיקין), שכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון (חדושי הראב"ד בבא קמא דף ה ד"ה

פַּל הַטּוּמָאוֹת כְּשַׁעַת מְצִיאתָן

דבר שנפל בו ספק טומאה, מחזיקים אותו למפרע על פי מצבו עכשיו, לטהרו או לטמאו

• ר' מאיר מטהר את הנוגע (טהרות ה ז; עירובין לה ב, ורש"י ד"ה נגע באחד; תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ו ח), שמעמידים את המת על חזקתו הראשונה שחי היה בשעת נגיעה (רש"י עירובין שם ד"ה ר"מ), ויש כאן שתי חזקות להקל, חזקת הנוגע שהיה טהור, וחזקת חיים של זה שנמצא מת (עירובין לו א, ורש"י ד"ה התם ורבינו חננאל שם).

• וחכמים מטמאים, שכל הטומאות כשעת מציאתן (משנה טהרות ה ז; תוספתא שם), ולכן טמא אפילו ברשות הרבים (ראה תוספתא שם; רמב"ם אבות הטומאות יח יד), והטומאה היא ודאית לשרוף עליה את התרומה (ראה נדה ד א).

הלכה כחכמים (רמב"ם שם).

בחזקת טהרה דבר שנמצא עכשיו טמא לפנינו, אבל מתחילה ראינוהו כשהוא טהור, אין הולכים אחר שעת מציאתו לטמא למפרע, כגון בנגע באחד בלילה ובשחר עמד ומצאו מת, שאין הולכים אחר שעת מציאתו לטמא אלא כשלא ראוהו חי מבערב, אבל אם ראוהו חי מבערב, הרי הוא טהור (תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ו ח; רמב"ם אבות הטומאות יח יד), מפני שמעמידים אותו על חזקתו הראשונה שהיה חי (ראה תוס' נדה ב ב ד"ה דאיכא, ותוס' הרא"ש שם א; רמב"ן ור"ן שם; רשב"א שם, ועירובין לה ב; ריטב"א עירובין שם, ונדה ד א; תלמיד הרשב"א עירובין שם).

ויש סוברים שהוא הדין להיפך, בדבר שנמצא טהור לפנינו, אבל מתחילה ראינוהו כשהוא טמא, כגון מחט שנמצאת חלודה על

הדין הכלל "כל הטומאות כשעת מציאתן" (טהרות ג ה; תוספתא טהרות (צוקרמאנדל) ג ד, ושם ו ח; רמב"ם אבות הטומאות טו ו,י, ושם יח יד), כוונתו שדיני הטומאות והטהרות נקבעים על פי המצב שנמצאו בו (פירוש המשניות טהרות שם), ומחזיקים אותן למפרע כאותה שעה, ודנים שכן היו בתחילה כפי שהן עכשיו (ריטב"א כתובות עו א; מאירי עירובין לה ב), בין לקולא ובין לחומרא (נדה ד א), שאם טהורות הן בשעת מציאתן - טהורות, ואם טומאות - טומאות (טהרות שם; ראה רמב"ם שם ושם).

לטהרה מחט שנמצאת מלאה חלודה או שבורה על גבי טהרות, ומכיר בה שהיתה טמאה (רש"י נדה ד א ד"ה או שבורה; ריטב"א שם), ועכשיו שהיא שבורה או חלודה נטהרה (ראה ערך טמאת כלים), ואין אנו יודעים אם בשעה שנפלה על הטהרות היתה שבורה או שנשברה אחר כך, טהורה מלטמא טהרות שנמצאת עליהם, בין ברשות הרבים ובין ברשות היחיד, שכל הטומאות כשעת מציאתן (טהרות ג ה; ירושלמי גיטין ג ח; נדה שם ורש"י ד"ה טהרה מלטמא; מאירי שם; רמב"ם אבות הטומאות טו י). ואין אומרים ששלימה היתה כשנפלה על הטהרות וטימאתן, ואחר כך נשברה או העלתה חלודה, אלא אומרים ששבורה או חלודה נפלה עליהם, כפי שהיא עתה (רש"י נדה ד א ד"ה טהורה).

לטומאה בכלל שאמרו שכל הטומאות כשעת מציאתן לטומאה, נחלקו תנאים לגבי נגע באדם אחד בלילה, ואין ידוע אם חי אם מת, ובשחר עמד ומצאו מת:

היה כח לאמוראים לתקן שתהיה כמו החומרא של שבועה מהתורה. ¹⁰ על הנשבע לעבור על מצוה דרבנן, שיש סוברים שאין השבועה חלה כיון שתיקנו חכמים כעין של תורה, ראה באר יצחק או"ח ט וי ואה"ע א, וראה ערך שבועה. כל הטומאות כשעת מציאתן. ¹ כח, טורים שמא-שנה.

וערך חנכה וערך מגילה. ⁸ וראה ערך יום טוב שני של גלויות, ושם הרבה דברים שהשני יום טוב שני של גלויות ליום טוב ראשון שמן התורה, והרבה דינים שחלקו ביניהם. ⁹ וראה ידי אליהו תיקון צב, שדוקא בשבועת המשנה החמירו, אבל בשבועה שתיקנו אמוראים, כגון שבועת - היסת (ראה ערכו), לא

למפרע אלא לתרומה ולקדשים בלבד, אבל לחולין אין מטמאים למפרע, ואין טומאה זו אלא מדרבנן (תוס' ותוס' הרא"ש שם).

ואילו מה שאמרו כשעת מציאתן לקולא, לטהר, כגון במחט שנמצאת שבורה או מלאה חלודה (ראה לעיל: לטהרה), אין זה מפני שהדין של "כשעת מציאתן" הוא מן התורה, אלא מפני שמעמידים את הטהרות בחזקתן הראשונה (תוס' ותוס' הרא"ש שם). וכתבו האחרונים שלשיטה זו בשאר דיני התורה, כגון בדבר הנמצא לפנינו כשיש בו איסור, וספק אם היה בו האיסור אף קודם לכן, או שלא נפל בו אלא עכשיו, אין אוסרים למפרע משום כשעת מציאתו, שהרי אף בטומאה אינה אלא חומרא לקדשים (שו"ת פנים מאירות א טו); ויש מצדדים בדעת חלק מהראשונים שמדרבנן החמירו בטומאה ללכת אחר שעת מציאתן אף לחולין, וכן בשאר איסורים (ראה בינת אדם שער רוב וחזקה ל).

• ויש שנראה מדבריהם שכל הטומאות כשעת מציאתן דין תורה הוא (ראה רמב"ן ור"ן וחינושי הרא"ה נדה ב ב ורשב"א שם, בשם יש אומרים; ריטב"א שם ד א, וראה חוסן ישועות שם ב א, ושו"ת נודע בשערים ב יו"ד יד, בדעתם; ראה תוס' רי"ד קדושין עט א; ראה אור זרוע א תרנו; שו"ת משיב דבר ד עו, ומרומי שדה נדה ב א, ד א, בדעת רש"י), בין להחמיר ובין להקל (ראה תוס' רי"ד שם), משום "חזקה דהשתא", שלדעתם הולכים אחריה בכל הספקות, במקום שאין חזקה דמעיקרא (ראה ערך חזקה (ב): חזקה דהשתא. ראה ריטב"א עירובין לה ב; שו"ת מהרי"ט ב יו"ד ז). וכן יש מהראשונים ומהאחרונים שלמדו מהדין של "כל הטומאות כשעת מציאתן" שהולכים אחר שעת מציאתן אף בשאר דינים (רוקח רפט; מהרי"ל אפיית מצות לד, בשם חיבור ישן; ראה איסור והיתר ל ז, וט"ז יו"ד קד סק"ג, בשמו; שו"ת הרמ"ע מפאנו צו; שו"ת מבעל מנחת יעקב בסוף ספר תורת חטאת, טז). וכן כשעת מציאתן היא לטהר, כגון במחט שנמצאת חלודה, טעם הדבר מפני שלא הוחזקה המחט שלימה לפנינו (חזון איש טהרות ג סק"ד), ולכן בנוגע באחד בלילה, אם ראוהו חי בערב ונמצא מת בבוקר הרי הנוגע בו טהור, לפי שאין מוציאים אותו מחזקתו הראשונה שהיה חי, אף על פי שנמצא עכשיו מת (רמב"ן ורשב"א ור"ן נדה ב ב; ריטב"א שם ד א).

• ויש מהראשונים שכתבו שהדין של כל הטומאות כשעת מציאתן הוא חידוש בטומאה דוקא (שיטה מקובצת כתובות עו ב, בשם הריטב"א; שו"ע הרב יו"ד קפג קונטרס אחרון סק"ד, ושו"ת בנין עולם יו"ד א ס"ק כב, בדעת הרמב"ם), ומהם שכתבו שהוא הלכה למשה מסיני (שו"ע הרב שם), ואומרים כן אפילו נגד "חזקה דמעיקרא" (שו"ע הרב שם).²

במקום אחר לא אמרו כל הטומאות כשעת מציאתן אלא במקום מציאתן. כגון בנגע באחד בלילה ונמצא מת למחר שהוא טמא (ראה לעיל), לא אמרו אלא כשנמצא מת באותו מקום שנגע בו בלילה, אבל אם נמצא מת במקום אחר הרי הנוגע טהור, ואין אומרים שכשם שנמצא מת כאן, כך היה מת גם במקומו הראשון (ברייתא נדה ד א, ורש"י ד"ה ובמקום).³

גבי טהרות, אם מתחילה ראינוה כשהיא בלא חלודה, הטהרות טמאות ואין הולכים אחר שעת מציאתה אלא בסתם מחט שלא הכיר בה מזה זמן מה טיבה (בינת אדם שער רוב וחזקה מג; ערוך השולחן העתיד קנא כא).

ויש מהאחרונים שכתבו שמחלוקת תנאים יש בדבר, ושיש סוברים שאף מחט שהכיר בה מתחילתה שהיא טמאה הולכים בה אחר שעת מציאתה לטהר (ראה חסדי דוד לתוספתא טהרות ג ד. וראה נודע ביהודה תנינא אה"ע נט).

בדבר הנטמא "כל הטומאות כשעת מציאתן" נאמר בין בספק בדבר המטמא האם היה ראוי לטמא, כדוגמת מת שאין ידוע אם ראוי היה לטמא (ראה לעיל), ובין בספק בדבר הנטמא האם ראוי היה לקבל טומאה, כגון כלי חרס המוקף צמיד פתיל [כלי חרס טהור שיש עליו מכסה מהודק היטב], שמציל באהל המת על דברים שבתוכו שלא ייטמאו (ראה ערך צמיד פתיל), שאם נמצא עכשיו מכוסה, אין אומרים שמא בשעה שהיה המת שם היה מגולה, ואם נמצא מגולה, אין אומרים שמא בשעה שהיה המת שם היה מוקף צמיד פתיל (ר"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא טהרות ג ה).

בשאר דיני "כל הטומאות כשעת מציאתן", נראה מדברי מקצת התורה הראשונים שחידוש מיוחד הוא בהלכות טומאה, כפי שיבואר (ראה להלן).

אבל לדעת רוב הראשונים אינו דין מיוחד בטומאה, ואינו כלל מיוחד, אלא שדינים בו כפי שדינים בכל הספקות שבתורה (ראה להלן). והטעם שהולכים אחר שעת מציאתן הוא משום "חזקה דהשתא" [דבר שנשתנה ודאי, והספק אימתי נשתנה, והוא באופן שאין לנו להעמידו על חזקתו הראשונה, אם מעמידים אותו על חזקה של עכשיו להחזיקו שכשם שעכשיו הוא כך, אף בכל הזמן המסופק היה כך] (ראה ערך חזקה (ב): חזקה דהשתא), ופעמים שהוא בצירוף "חזקה דמעיקרא" [דבר שהיה במצב או דין מסויים, אנו אומרים שעדיין הוא כמו שהיה, כל זמן שלא ראינו שנשתנה] של הטהרות שנגעו בדבר המסופק, ושלש שיטות עיקריות בדבר:

• יש מהראשונים סוברים שמה שאמרו כל הטומאות כשעת מציאתן לחומרא, לטמא, אינו מן התורה (ראה תוס' נדה ב א ד"ה מעת לעת, שם ד א ד"ה שכל הטמאות, עירובין לה ב ד"ה כל, כתובות עו א ד"ה על; ראה תוס' הרא"ש נדה ד א; וראה בכור שור מועד קטן כ א, ושו"ת חתם סופר יו"ד שמא, בדעתם). וכתבו האחרונים בטעמם, שמן התורה החזקה הראשונה ("חזקה דמעיקרא") עדיפה מהחזקה של עכשיו ("חזקה דהשתא"), ואומרים שלא נשתנה הדבר אלא עכשיו (ראה ערך חזקה: חזקה לשעבר. נודע ביהודה קמא אה"ע לא; ראה שו"ת אור הישר לא; חידושי רבי עקיבא איגר יבמות פ ב; רש"י נדה ד א; שערי יושר ב ד; חזון איש טהרות ג סק"ב); אבל במקום שאין חזקה דמעיקרא, הולכים אחר שעת מציאתן מן התורה (נודע ביהודה שם; שו"ת רבי עקיבא איגר ג טג). וכתבו הראשונים העומדים בשיטה זו, שלא טימאו משום כשעת מציאתן

חזקה דהשתא; חזקה לשעבר; בתרתי לרעותא. ³ על כלל זה, בין בטומאה ובין בשאר דינים, ראה ערך אין מחזיקין ממקום למקום.

² ראה ערך טמאה למפרע, על אופנים שונים של דבר הנמצא טמא לפנינו, שמטמא למפרע, ועל פרטי דיניהם. וראה שם, על גזירת חכמים בנדה הוואה דם, שמטמאה למפרע. על דין "חזקה דהשתא" בכלל ראה ערך חזקה (ב):

כָּל הָעוֹמֵד ל...¹

דבר שעומד להיעשות בו איזה מעשה, דינו לגבי עניינים מסויימים כאילו כבר נעשה בו אותו מעשה

הפרקים:

- הכלל וגדרו
- העומד מחמת מצוה
- העומד מצד טבעו ודרכו
- הדינים שנאמר בהם
- אימתי נחשב כעומד
- כשלבסוף לא נעשה

הכלל וגדרו

כלל זה נזכר בתלמוד בכמה מקומות, לדעת מקצת תנאים: ר' שמעון, יש מהאמוראים ואומרים שלדעתו כל העומד לפדות כפדוי הוא דומה (בבא קמא עו ב, ומנחות קא ב, וראה להלן); וכל העומד לזרוק כזרוק הוא דומה (בבא קמא שם, ומנחות שם, ושם קב ב, וראה להלן); וכל העומד לשרוף כשרוף הוא דומה (רב אשי מנחות קב ב, וראה להלן). וכיוצא בזה אמרו לדעת ר' מאיר, שכל העומד לבצור הרי הוא כבצור (ר' יוסי ב"ר חנינא שבועות מג א בדעת ר' מאיר במשנה שם מב ב, וראה להלן); ושכל העומד להיחתך, הרי הוא כחתוך (רבינא חולין עב ב - עג א בדעת רבי מאיר מקואות י ה, וראה להלן); ולדעת רבן שמעון בן גמליאל, ששיער העומד להיגזז הרי הוא כגזוז (סנהדרין טו א, וראה להלן). ובכל אחד מן העניינים הנזכרים יש מהתנאים חולקים וסוברים שאין אומרים שכל העומד להיעשות הוא כעשוי (ראה להלן בכל ענין וענין). על כל אחד מן הדינים הנזכרים ופירטיהם ראה בפרקים הבאים.

האם נחשב כנעשה ממש בגדר הכלל של "כל העומד" שנחשב כעשוי, לתנאים הסוברים כן, יש שכתבו שאין הכוונה שנחשב ממש כאילו נעשה המעשה, שהרי עדיין לא נעשה, אלא שלגבי דינים מסויימים די בכך שעומד הדבר להיעשות (שערי ישר ג יא, וכן כתב בארוכה בספר המדות לחקר ההלכה מדה יט), ובשאר דברים התלויים בחשיבותו של החפץ, שכל דבר שסופו להיות חשוב, גם עכשיו יש לו חשיבות, מכיון שעומד הוא לכך (פסקי הלכות יד דוד א דף לו; חזון איש פרה יג סק"א), וכן לצד השלילה, כגון בדבר חשוב העומד לשריפה (ראה להלן: העומד מחמת מצוה), שכבר עכשיו מאבד הוא את חשיבותו (חזון איש שם²).

ויש מצדדים ששני אופנים הם בכלל זה, שיש דינים שדי להם במה שראוי להיעשות בו המעשה, והואיל ועומד הוא להיעשות ובידו לעשותו הרי הוא בכלל "ראוי", ויש דינים שלא די להם שיהא המעשה ראוי להיעשות, אלא צריך שיעשה, ובוזה אומרים שהואיל ועומד הוא לכך הרי הוא כאילו נעשה (מלא הרועים ע' כל העומד לזרוק וכו' אות ה).

גדרו והתנאים כתבו ראשונים שהעניינים שאמרו בהם "כל העומד" אין כולם שווים (תוספות סוטה כה ב ד"ה לאו כגבוי: דלאו בחדא מחיתא נחות להו), ויש מהתנאים הסוברים בענין אחד שכל העומד לכך הרי הוא כעשוי, ובענין אחר שאינו כעשוי (ראה תוספות שם). וכמה חילוקים יש בדבר: במעשה העומד להיעשות; במידת עמידתו ליעשות; באופן עשייתו; ובדינים שנאמר בהם, וכדלהלן:

• במעשה העומד ליעשות - כתבו ראשונים ששני אופנים הם ב"כל העומד":

העומד ליעשות מחמת מצוה, כגון העומד לפדות ולזרוק ולשרוף,

כשיש מצוה בדבר (ראה להלן: אימתי נחשב כעומד, וראה להלן: העומד מחמת מצוה). העומד להיעשות מצד עצמו, שכך דרכו, כגון העומד לבצור ולחתוך ולגזוז (ראה להלן: העומד מצד טבעו ודרכו. ראה תוספות שם, ושער המלך גרושין ד ב בדעתם, וראה בשער המלך שם בדעת הרמב"ם, וכן כתבו בערך השלחן או"ח רעד, ובשו"ת אגרות משה יו"ד ב פח). והסבירו אחרונים, שבאופן הראשון, מכיון שיש מצוה בדבר לעשותו הרי דינו כאילו כבר נעשה המעשה, אבל באופן השני, שאין מצוה בדבר, אינו כעשוי, ומה שאמרו שהוא כחתוך וכתלוש וכיוצא בזה אינו אלא לומר שאינו חשוב כגוף הדבר שהוא מחובר אליו (אגרות משה שם, וכן כתב עיקר הסברא בפסקי הלכות יד דוד א דף לו - לוז), ושני עניינים נפרדים הם, ואף הסוברים שאומרים "כל העומד" באחד האופנים, יכולים לסבור שאין אומרים "כל העומד" להיעשות כעשוי באופן האחר (ראה שער המלך שם ושאר אחרונים הנ"ל).

ויש מהראשונים שהשוו בין הדינים השונים שנאמר בהם "כל העומד", ולמדו מזה לזה (ראה אור זרוע עבודה זרה רעט), וכן מהאחרונים יש שלא חילקו בדבר (ראה שו"ת משאת משה א אח"ע כ ד"ה ואולם; שו"ת שער אפרים א; שו"ת מקום שמואל ג, וראה שם ד"ה הנה מבואר) שתוספות בסוטה הנ"ל שמחלקים הם דעת יחיד. וראה על שני האופנים להלן: העומד מחמת מצוה; העומד מחמת טבעו ודרכו.

• במידת עמידתו להיעשות - לא כל דבר שעומד להיעשות בו איזה מעשה נחשב כ"עומד" להיחשב כעשוי, אלא הדבר תלוי עד כמה מחוסר הוא מעשה, כגון לסוברים שכל העומד להיעשות מחמת מצוה הוא כעשוי, שיש מהאמוראים מחלקים, שאין אומרים כן אלא בדבר שאינו מחוסר אלא דיבור בעלמא, אבל לא באופן שעדיין הוא מחוסר מעשה (ראה רש"י בדעת רב אשי מנחות קב א). וכיוצא בזה כתבו ראשונים שאף התנאים הסוברים שאומרים "כל העומד" בדבר העומד לכך מחמת טבעו ודרכו, מודים שאין אומרים ששטר העומד לגבות הוא כגבוי, לפי שכדי לגבות צריך התובע דיינים, ואין הדבר בידו (תוספות סוטה שם. וכן כתב בארוכה בשלטי הגיבורים בבא מציעא קי ב (סז א בדפי הרי"ף)). וראה להלן: אימתי נחשב כעומד, עוד כללים שונים בדבר.

• באופן עשייתו - "כל העומד להיעשות כעשוי" נאמר בתלמוד בדברים שיש בהם מעשה בידי אדם (ראה להלן: העומד מחמת מצוה; העומד מחמת טבעו ודרכו). ובראשונים מצינו לשון זו אף בדברים העומדים להיעשות מאליהם, כגון בטריפה (ראה ערכו) באופנים שאין הבהמה טריפה מחמת עצמה, אלא מפני שעומדת להיעשות טריפה, כגון בשינוי מראה בריאה באופן שאסורה (ראה ערך מראות וערך ריאה), שיש מהראשונים שכתבו הטעם מפני שסופה לינקב, והרי היא כנקובה (רש"י חולין מג א ד"ה לא, וראה ערכים הנ"ל שיש סוברים שאינו מטעם זה). וכן כתבו ראשונים בעוד מיני טריפות (ראה

פרי יצחק לחלק ב כ שדן אם הוא כמי שאינו כלל, או שבטלה חשיבותו.

כל העומד ל... 1. כח, טורים שנו-תח. 2. וראה קונטרס ענף פרי בסוף ספר

ערך טריפה (בע"ח), וערך אונא, וערך בועא, וערך גרגרת, וראה עוד בשאר הערכים המיוחדים לאברים השונים ולסוגי הטריפות). וכתבו אחרונים שאין זה ענין למחלוקת התנאים בכל העומד להיעשות אם הוא כעשוי, לפי שבטריפות העומד ליטוף הוא עצמו טריפה (יחידושי הרי"ם חולין מב א ד"ה ובוזה מיושב; ערוך השלחן יו"ד לט כה בדעת הרשב"א בשם הרמב"ן³). ויש מהאחרונים שאינם מחלקים, וסוברים שאף דבר העומד להיעשות מאליו תלוי במחלוקת התנאים אם כל העומד להיעשות כעשוי (ראה שו"ת מקום שמאל סוף סי' ג בטריפה; חלקת יואב אה"ע ג, וראה שם ראיות לזה, וראה אבני נזר יו"ד שלה ושלו, ושם אה"ע רלו שדחה ראיותיו).

בדברים שנגשו על ידי שימוש האדם בחפץ כדרכו, יש מהראשונים שכתבו בהם שכל העומד להיעשות כעשוי, כגון: שופר (ראה ערכו) שנסדק לאורכו, יש מהראשונים סוברים שפסול לתקיעה בראש השנה אפילו כשאין הסדק אלא במשהו (ראב"ד בדרשה לראש השנה, הובא בר"ן ראש השנה כז א; רא"ש שם ג ו, בשם יש אומרים ושכן עיקר; טור או"ח תקפו; שו"ע שם ח דעה ראשונה), לפי שכשהוא תוקע בו מתבקע, והולך ונסדק כולו (ראב"ד שם; רא"ש שם), וחשוב מעתה כחתיכת קרן, שסוף הסדק להתרחב, וכל העומד ליחתך וליסדק כסדוק הוא (ריטב"א ראש השנה כז א לדעת יש אומרים⁴).

וכן לולב (ראה ערכו) שנסדק העלה העליון בראשו, שיש מהראשונים מחמירים לפוסלו אפילו כשלא נסדק אלא מיעוטו (ראה ערך לולב מחלוקת ראשונים), יש מהם שכתבו הטעם לפי שהסדק מתרבה בכל שעה שמגענעו (ריטב"א סוכה לא ב ד"ה אמר לדעה זו), ופירשו אחרונים שעל ידי הנענועים סופו להיסדק כולו, וכל העומד ליסדק כסדוק הוא (חיי אדם קמט ו).

העומד מחמת מצוה

"כל העומד" להיעשות מחמת מצוה, אמרו בתלמוד לדעת ר' שמעון ועוד תנאים שהוא כעשוי (ראה להלן). ונראה מלשון התלמוד שאינה אלא דעת אותם תנאים, אבל שאר התנאים חולקים על כלל זה (ראה בבא קמא עו ב, ופסחים יג ב, ומנחות עט ב, ושם קב ב. וכן הוכיח בשו"ת שער אפרים לח מבבא קמא שם, ומנחות קב ב), וכן כתבו ראשונים, שחכמים חולקים על כלל זה וסוברים שאינו כעשוי (תוספות סוטה כה ב ד"ה לאו כגבוי, ומעילה ד ב ד"ה היתר שחיטה; תשובות הרוקח בראב"ה אלף קמ עמ' קצז; ריטב"א ור"ן גיטין כ א). על ההלכה בענין זה ראה להלן: להלכה.

"כל העומד" להיעשות מחמת מצוה שנחלקו בו התנאים אם נחשב כעשוי, מצינו בתלמוד בשלשה אופנים: "כל העומד לפדות כפדוי", בקדשים העומדים לפדיון (ראה להלן); "כל העומד לזרוק כזרוק", בקרבנות שעומד דמם להיזרק על גבי המזבח (ראה להלן); ו"כל העומד לשרוף כשרוף", באיסורי הנאה שדינם להישרף (ראה להלן).

העומד לפדות כפדוי ר' שמעון אומרים בהם כל העומד לפדות כפדוי (סתם גמרא בבא קמא עו ב, ומנחות קא ב), ולכן פרה-אדומה (ראה ערכו) מטמאה טומאת-אוכלין (ראה ערכו). ר"ש בתוספתא פרה ו ט, הובאה בבבא קמא עז א, ושבויות יא ב, ומנחות שם) - אף שאסורה היא בהנאה (ראה

ויש סוברים בדעת אמוראים שחולקים בדעת ר' שמעון, וסוברים שלדעתו העומד לפדות אינו כפדוי (רבינו תם בתוספות בבא קמא שם ד"ה כל העומד בדעת ר' אושעיא חולין פ א וב).

העומד לזרוק כזרוק "כל העומד לזרוק" - קרבנות שעומד דמם להיזרק, נחלקו אמוראים בדעת ר' שמעון ובדעת עוד תנאים:

- יש סוברים שלדעת ר' שמעון כל העומד לזרוק כזרוק (סתם גמרא בבא קמא עו ב, ומנחות קא ב), ולכן הנותר (ראה ערכו) מבשר קדשים לאחר שנראה דמו לזריקה (ראה ערכו), שהיתה שהות ביום לזרוק את הדם, מטמא טומאת-אוכלין (ראה ערכו). גמרא שם ושם) - אף שנותר אסור בהנאה (ראה ערך אסורי הנאה, וערך נותר), ואיסורי הנאה לר' שמעון אינם מטמאים טומאת אוכלין (ראה ערך אוכל) - לפי שכל העומד לזרוק כזרוק הוא (גמרא שם ושם), ואין הזריקה מעכבת (רבינו חננאל באוצר הגאונים בבא קמא שם). וכן פגול (ראה ערכו), שאסור בהנאה (ראה ערך אסורי הנאה, וערך פגול), אם נתפגל בזריקה מטמא טומאת אוכלין, לפי שכל העומד לזרוק כזרוק הוא (מנחות שם וקב א).

וכן ר' יוסי, שאמר שהמביא אשם-תלוי (ראה ערכו), ונודע לו שלא חטא - שאילו היה נודע לו לאחר זריקת הדם, היה הקרבן כשר והבשר נאכל (ראה ערך אשם תלוי) - אפילו נודע לו כשהדם בכוס, הדם ייזרק והבשר ייאכל (משנה כריתות כג ב), אמר רבא שטעמו מפני שכל העומד לזרוק כזרוק (מנחות קב ב, וכריתות כד ב).

- רב אשי חולק ואומר שאף לדעת ר' שמעון לא אמרו אלא כל העומד לפדות כפדוי, אבל העומד לזרוק אינו כזרוק (מנחות קב א, לפירוש רש"י וראשונים דלהלן), ופירשו ראשונים שבזריקה הרי הוא מחוסר מעשה, אבל פדיה אינה אלא דברים בעלמא (ראה רש"י שם ד"ה לן ממש).

לדעת רב אשי שאין אומרים כל העומד לזרוק כזרוק, הנותר מבשר קדשי קדשים אף לאחר שנראה דמו לזריקה אינו מטמא טומאת אוכלין, וכן המפגל בזריקה אינו מטמא טומאת אוכלין (ראה גמרא שם).

אף בדעת ר' יוסי, שאמר שהמביא אשם-תלוי ונודע לו לפני זריקת הדם שלא חטא, הדם ייזרק, חולק רב אשי, וסובר שאין טעמו משום שכל העומד לזרוק כזרוק, אלא משום שכלי שרת מקדשים את הפסולים לכתחילה להיקרב (מנחות קב ב לרב אשי: אמרי במערבא משמיה דר' יוסי בר חנינא). ויש מהראשונים שכתבו בדעת ר' יוסי את שני

בפרי מגדים או"ח שם משבצות זהב יא, ובחיי אדם קמ יד, ובמשנה ברורה שם סי"ק לט, וראה לבוש שם, וראה שו"ע הרב שם.

3. וכן כתב סברא זו בשו"ת דברי חיים ב אה"ע לא, וראה שו"ת בית שערים או"ח שמא, ושו"ת חבלים בנעימים א י. 4. וכן כתבו הטעם משום כל העומד

(ראה פירוש המשניות לרמב"ם כריתות כג ב, וכן כתב חלקת מחוקק אה"ע שם סק"א, וחסדי דוד מקואות ח ג, בדעת הרמב"ם פסולי המוקדשים ד יט שפסק שלא כר' יוסי הנ"ל באשם תלוי; חלקת מחוקק ופרי חדש שם וביאור הגר"א סק"ב; חסדי דוד שם, וכן נקט בקצות החושן ששג סק"א), ולדעתם גט שנכתב על אסורי הנאה הטעונים שריפה - כשר (חלקת מחוקק ופרי חדש והגר"א שם), ואף שלהלכה כל העומד ליחתך כחתוך, לא אמרו כן אלא בדבר העומד לכך מצד טבעו ודרכו, אבל בדבר שאינו עומד להיעשות אלא משום מצוה, כגון העומד לפדות ולזרז וכו', אינו כעשוי (שו"ת מתת ידו ב לה; אגרות משה יו"ד ב פח).

העומד מצד טבעו ודרכו

דבר העומד להיעשות מצד טבעו ודרכו, או משום שדרך בני אדם לעשותו, נחלקו תנאים בכמה עניינים אם נחשב כעשוי: בפירות העומדים להיקצר אם הם כקצורים, או כמחוברים לקרקע (ראה להלן); בשיעור העומד להיגזז אם נחשב כגזוז, או כחלק מגוף האדם (ראה להלן); ובמידת הכלים העומדות להיחתך, אם נחשבות כחתכות או כגוף הכלי (ראה להלן).

פירות העומדים "ענבים העומדות להיבצר" - פירות העומדים להיקצר
(ראה ערכו) שהוא כקרקע (ראה ערכו), או שדינם כמטלטלין (ראה ערכו), כגון האומר לחברו: עשר גפנים טעונות מסרתי לך, והלה אומר: אינן אלא חמש, ר' מאיר מחייב שבועה (משנה שבועות מב ב), כדין מודה במקצת (ראה ערכו), אף על פי שאין נשבעים על הקרקעות (ראה ערך קרקע וערך שבועה. רש"י סנהדרין טו א ד"ה ר"מ מחייב), ופירשו אמוראים שהדברים אמורים בענבים העומדות להיבצר, שלדעת ר' מאיר כבצורות הן (ר' יוסי ב"ר חנינא שבועות מג א, ושם נתבאר), ואינן כקרקע (משנה שם) אלא כמטלטלין (רש"י סנהדרין שם ד"ה ואינו), הואיל ובידו לבוצרן, ואינן צריכות לגפן, ולכן אינן חשובות כקרקע (תוספות סוטה כה ב ד"ה לאו כגבוי⁵), וחכמים אומרים: כל המחובר לקרקע הרי הוא כקרקע (משנה שם), שענבים העומדות להיבצר אינן כבצורות (ר' יוסי ב"ר חנינא שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• **יש פוסקים כר' מאיר, שענבים העומדות להיבצר כבצורות הן, ונשבעים עליהן** (רבינו חננאל, הובא בתוספות כתובות נא א ד"ה סוף ועוד; סמ"ג עשין צה על פי ר"ח, והובא בהגהות מיימוניות טוען ונטען ה ד, ונזקי ממון ד יד, ובמרדכי שבועות תשסח), שהרי נפסקה הלכה כר' שמעון שהעומד להיקצר כקצור לענין שומא אגב שדה (ר"ח שם), וכן אמרו בסתם בגביית חוב שהעומד להיקצר הוא כמטלטלין (ר"ח שם).

• **יש פוסקים כחכמים, שאינן כבצורות, ואין נשבעים עליהן** (משפטי שבועות לרב האי גאון א ה; שו"ת הרי"ף קפז; רמב"ם שכירות ב ד; טור חו"מ צה בשם הרמ"ה; טור שם בשם הרא"ש; הגהות אשרי בבא מציעא ח יט בשם מהרי"ח; טושי"ע חו"מ שא ה. וראה בש"ך שם בארוכה), שיחיד ורבים הלכה כרבים (ראה ערך הלכה: על פי הרוב. ש"ך שם).

שיעור העומד להיגזז
שיעור העומד להיגזז, כגון שכבר גדל פרע וראוי להסתפר (רש"י

הטעמים יחד, שכלי שרת מקדשים את הפסול ליקרב, ושכל העומד לזרוק כזרוק (פירוש המשניות לרמב"ם כריתות ו א, וברטנורא שם⁵).

העומד לשרוף "כל העומד לשרוף" - איסורי הנאה העומדים לשרוף
לישרף, אמר רב אשי שלר' שמעון שכל העומד לזרוק כזרוק (ראה לעיל), אף כל העומד לשרוף כשרוף (רב אשי מנחות קב ב⁶), ולכן מן הדין היה שנותר (ראה ערכו) ופרה-אדומה (ראה ערכו) לא יטמאו טומאת אוכלים, שהרי עומדים הם לשרוף, והרי הם כעפר בעלמא, אלא שמכל מקום מטמאים הם משום חבת-הקדש - דבר שאינו מקבל טומאת-אוכלין, מחמת שאינו אוכל, או לפי שלא הוכשר במים, אם הוא של קדשים, מקבל טומאה מחמת חשיבות הקודש - (ראה ערכו. רב כהנא מנחות שם), שמועילה לחשוב אף דבר שאינו אוכל, כעצים ולבונה (ראה ערכו), כאוכל (ראה ערך חבת הקדש. תוספות בבא קמא עז א ד"ה פרה (הא"י)).

וכתבו ראשונים שלפי דעה זו גט (ראה ערכו) שכתבו על אסורי-הנאה (ראה ערכו) שצריכים להתבער מן העולם - אינו גט (ר"ן בחידושי גיטין כ א, ועל הרי"ף שם (דף י בדפוס וילנא), והובא בבית יוסף אה"ע קכד, וכן כתב להלכה רמ"א אה"ע שם א. וראה ערך גט), שכל העומד לשרוף כשרוף, והרי הוא כמי שאינו (ר"ן שם), וכאותיות הפורחות באויר (בית שמואל אה"ע שם סק"ב; הגהות רבי עקיבא איגר על גט פשוט אה"ע שם), או שאין כאן נתינת גט, שאין תורת "נתינה" בדבר שהוא כשרוף (לבוש אה"ע שם; ישועת יעקב אה"ע שם).

ויש חולקים וסוברים שאף לר' שמעון אין אומרים כל העומד לשרוף כשרוף (פסקי הלכות יד דוד א דף לו-לז, ראה שם ראיותיו; כלי חמדה פרשת ראה אות ו (דף פ; שו"ת תשובת חן [אוסטורב תרצ"ג] יח), שלא נאמר "כל העומד" אלא בדין חיובי, כגון בעומד להיפדות ולזרוק ולהיאכל, שנותנים עליו תורת אוכל מפני שסופו לבוא לידי חשיבות אוכל, אבל לא להיפך, לשלול ממנו תורת אוכל מפני שעומד להישרף (יד דוד שם; תשובת חן שם).

להלכה נחלקו ראשונים ואחרונים:

• **יש פוסקים שהלכה כר' שמעון** (אור זרוע עבודה זרה רעט ורפ; כסף משנה פרה ה ז בשם ר"י קורקוס, ופלתי צט ס"ק יב בדעת הרמב"ם שם ב; בית שמואל אה"ע קכד סק"ב על פי רמ"א שם; שער המלך גרושין ד ב, בדעת תוספות חולין קמ א ד"ה למעוטי; בית מאיר אה"ע שם, ועוד, וכן נקט בשו"ת שיבת ציון יז), שכל העומד לפדות כפדוי, וכל העומד לזרוק כזרוק, וכל העומד לשרוף כשרוף (אור זרוע שם), שלדעתם סתם משנה היא כרבי שמעון (אור זרוע שם), ועוד, שהלכה כר' יוסי באשם תלוי שנודע לו שלא חטא קודם זריקה שהדם יזרק (ראה לעיל: העומד לזרוק כזרוק), וכרבא האומר בטעמו שהוא משום כל העומד לזרוק כזרוק (ראה לעיל שם), שהרי הלכה כר' יוסי שנימוקו עמו (ראה ערך הלכה. אור זרוע שם. וראה ערך הנ"ל אם הלכה כמותו אף נגד רבים), וכרבא שהוא אחרון (ראה ערך הלכה כבתראי. אור זרוע שם).

וכן יש שכתבו להלכה שגט שכתבו על איסורי הנאה הטעונים שריפה, הגט בטל (ראה לעיל: העומד לשרוף כשרוף. רמ"א אה"ע קכד א), לפי שכל העומד לשרוף כשרוף (בית שמואל שם, וכן פירשו דברי הרמ"א בחלקת מחוקק ובפרי חדש וביאור הגר"א שם, ועוד).

5. וראה ראב"ד לתורת כהנים ויקרא דבורא דחובה כא ב שהביא את שניהם, אבל בתורת ב' טעמים נפרדים. 6. וראה רש"י ד"ה כל העומד לזרוק שרב

אשי עצמו סובר שלרבי שמעון אינו כזרוק, ואמר כן רק לסוברים שהוא כזרוק. 7. וטעות סופר שם: צריכין לגופו, וצריך לומר: לגפן.

דבר, אלא לדינים מסויימים, וכגון לתנאים הסוברים ש"כל העומד להיזרק כזרוק", אין אומרים כן אלא לאותם דברים שנזכר בהם, אבל לא לענין האיסור של בשר קדשים להיאכל לפני זריקה, שאיסור זה אין לו היתר אלא בזריקה בפועל (ראה לעיל: העומד מחמת מצוה; העומד לזרוק כזרוק).

וכן לענין קרבן-פסח (ראה ערכו), לתנאים הסוברים שנמנים עליו עד שיזרק דמו (ראה ערך קרבן פסח), הרי זה תלוי בזריקת הדם בפועל (ראה פסחים ח א), לפי שכל זמן שלא נזרק הדם בפועל עדיין לא נעשית מצותו, ולדעתם כל שלא נעשית מצותו נמנים עליו (תפארת ירושלים פסחים שם בתירוץ ב, וראה תפארת ישראל ורש"ש שם).

כשאם נאמר ^{כלל זה הדבר יתבטל} אין אומרים "כל העומד להיעשות כעשוי" לענין אותו דבר עצמו שעומד לו, שאם תאמר כן הרי יתבטל אותו דין לגמרי, ולמשל: דבר העומד לשריפה, אם תאמר שהוא כשרוף לכל דבר, הרי שוב אי אפשר לקיים בו מצות שריפה, או שאין צריך לשורפו (חתם סופר או"ח מו; שו"ת דעת מרדכי א לד; שו"ת זכר יהוסף או"ח ב ה).

יש שכתבו כן אף לגבי דינים אחרים שבכלל אותו ענין שעומד לו, שאין אומרים לגביהם "כל העומד", כגון איסורי-הנאה (ראה ערכו) העומדים להישרף, שחייבים על אכילתם, ואין אומרים שכשרופים הם, והאוכלם אינו אלא כאוכל אפר בעלמא, שיש שכתבו הטעם, לפי שחייב השריפה נובע מן האיסור, ואי אפשר שיתבטל האיסור מחמתו (המדות לחקר ההלכה יט ב ו). ויש מהאחרונים שכתבו שמן הדין היה שלא יתחייבו על אכילתם, לפי שהם כשרופים, אלא שגזירת הכתוב היא, שבכך חייבתו התורה (חקרי לב יו"ד א נ; תפארת ישראל פסחים א בועז א).

דבר התלוי במציאות ^{בדבר התלוי במציאות} דברים התלויים במציאות, נחלקו אם אומרים בהם "כל העומד להיעשות כעשוי", אף שלא נתקיימה המציאות בפועל, או שלא אמרו שהוא כעשוי אלא בדברים התלויים בדין:

- שער-המשתלח (ראה ערכו), שאינו מטמא טומאת-אוכלין (ראה ערכו) מחיים (ראה ערך אוכל וערך טומאת אוכלים מחלוקת תנאים, ושכן הלכה), אף שהוא עומד להידחות מן הצוק ולמות, ויהיו איבריו מותרים בהנאה, לסוברים כן (ראה ערך שער המשתלח), ואין אומרים שכל העומד לדחות כדחוי ויטמא טומאת אוכלין, כתבו ראשונים הטעם, מפני שאין אומרים "כל העומד" אלא באוכל האסור שייחשב כאילו כבר הותר, אבל לא בדבר שאינו אוכל, כמו בעל חיים, שייחשב כאוכל (תוספות בבא קמא עז א ד"ה פרה (הא'')), שהרי דבר הנראה לעינים הוא שאינו אוכל (ה"ר ישעיה בשיטה מקובצת בבא קמא שם בשם ר"י).

- באיסור כתיבה בשבת, יש מן האחרונים מצדדים שהכותב בשבת על גבי דבר העומד לשריפה, חייב משום כותב (ראה ערכו), ואינו ככותב על גבי דבר שאינו מתקיים שפטור (ראה ערך כותב), לפי שבדרך טבעו של עולם הרי זה דבר המתקיים, ואיסור המלאכה תלוי בדבר המתקיים בדרך הטבע (מנחת חינוך מוסף השבת לד יג).

- הכותב תפלין (ראה ערכו) בדיו (ראה ערכו) של איסורי הנאה העומדים להישרף, יש שכתבו שאין לפוסלו מטעם כל העומד להישרף כשרוף, לפי שאין צריך אלא צבע שחור, והרי הוא שחור (פרי מגדים או"ח לב משבצות זהב כז), ויש מסבירים, שאינו גרוע מאפר שצבעו שחור (מנחת שלמה תנינא קכב).

סנהדרין טו א ד"ה העומד ליגזז, נחלקו בו תנאים אם הוא כגזוז לענין מעילה (ראה ערכו), שרבן שמעון בן גמליאל אומר שהמקדיש את עבדו, מועלים בשיער העבד (ברייתא סנהדרין שם וגיטין לט א), אף על פי שאין מעילה בעבדים, לסוברים כן (ראה ערך מעילה וערך עבד כנעני), שאין השיער כגופו, אלא כמטלטלין (רש"י סנהדרין שם ד"ה מועלים בשער), כשהוא עומד להיגזז, לפי שהוא כגזוז (גמרא שם ושם לפרש"י), ותנא קמא אומר שאין מועלים בשערו (ברייתא שם), לפי שאינו כגזוז (גמרא שם לפרש"י).

וכן לענין פדיית שיער אדם שהקדישו, שהמקדיש מטלטלין שומת פדיונם בשלשה, ואילו אדם שומתו כקרקעות, בעשרה (ראה ערך אדם, וראה ערך פדיון הקדש וערך כהן), לרבן שמעון בן גמליאל שיער העומד להיגזז הוא כגזוז, ושומת פדיונו בשלשה, ולתנא קמא אינו כגזוז, ושומתו בעשרה (ראה סנהדרין שם).

מחלוקת זו אינה תלויה במחלוקת בענבים העומדות להיבצר, שאף לר' מאיר הסובר שענבים העומדות להיבצר הרי הן כבצורות (ראה לעיל), אפשר שדוקא ענבים הן כבצורות, לפי שכל כמה שהן עומדות באילן הן מכחישות, אבל שיער, שכל כמה שמניחו שם הוא משיב, אינו כגזוז (גמרא שם ושם), אבל לחכמים שענבים העומדות להיבצר אינן כבצורות, אף שיער העומד להיגזז אינו כגזוז (גמרא שם).

להלכה, יש מהגאונים שכתבו לענין שומת פדיונו של שיער העומד להיגזז שהוא בשלשה, כמטלטלין, שכל העומד להיגזז כגזוז (תשובות הגאונים אסף ד (תש"ב) עמ' 155); ומהראשונים יש שפסקו לענין מעילה שאין מועלים בשיער עבד העומד להיגזז (רמב"ם מעילה ה י; מאירי גיטין לט א, וסנהדרין טו א), שאינו כגזוז (מאירי שם ושם), וכן לענין שומא דינו כקרקע ששומתה בעשרה (מאירי סנהדרין שם), ומהם שכתבו הטעם שהוא כמחובר, שכל זמן שהוא מחובר הולך ומשיב (רמב"ם שם (במעילה); מאירי גיטין שם במעילה וסנהדרין שם בשומא).

העומד ליחתך ^{העומד ליחתך} "העומד ליחתך" - ידות הכלים הטעונים טבילה כחתוך (ראה ערכו) שהן ארוכות ועתיד לקוצצן, נחלקו תנאים: לדעת ר' מאיר (כן הוא בחולין עג א, ובמשנה לפנינו הוא בסתם מטבילים עד מקום המידה (מקואות י ה, הובאה בחולין שם) שהוא עתיד לקיים, אבל מה שעתידי לקצוץ אין צריך טבילה, שהוא קצוץ (רש"י חולין שם ד"ה עד), לפי שכל העומד ליחתך כחתוך הוא (גמרא שם), וכדרך שסובר ר' מאיר בענבים העומדות להיבצר שהן כבצורות (ראה לעיל: פירות העומדים להיקצר. ראה תוספות סוטה כה ב ד"ה לאו כגבוי). ולדעת ר' יהודה (כן הוא במשנה שם. ובגמרא: חכמים) צריך להטביל את כולו (משנה שם), לפי שלדעתו העומד ליחתך אינו כחתוך (ראה מרדכי שבועות תשנ, וכן משמע בגמרא שם: כמאן כר"מ).

להלכה יש מהראשונים פוסקים כר' מאיר, שמטביל עד מקום המידה (רמב"ם מקואות ג כה, ופירוש המשניות שם; מאירי שם; רא"ש הלכות מקואות ל; איסור והיתר נח צד בשם הרמב"ם; טוש"ע יו"ד רב ט), לפי שכל העומד ליחתך כחתוך (איסור והיתר שם; בית יוסף ופרישה שם; ויש פוסקים כר' יהודה (ראב"ה תתקצא עמ' קכד-קכה; מרדכי שם, וראה רוקח ס"י שעו).

הדינים שנאמר בהם

כל העומד להיעשות שהוא כעשוי, לסוברים כן, אינו כעשוי לכל

וכן בדברים העומדים לשריפה שיש מצוה בשריפתם, שאומרים בהם כל העומד לשרוף כשרוף (ראה לעיל שם). תוספות סוטה שם בשריפת פרה אדומה, אבל בדברים שאין מצוה בעשייתם אין אומרים כל העומד להיעשות כעשוי, ולכן המפגל במנחה (ראה ערכו), שנאסרת בהנאה (ראה ערך פגול), לדעת ר' שמעון שאוכל האסור בהנאה אינו מטמא טומאת-אוכלין (ראה ערכו. ראה ערך אוכל), אף מנחה זו אינה מטמאה (ר' אושעיא מנחות קא א), ואף שראויה היתה להיפדות ולהיאכל קודם שקדשה בכלי, אין אומרים שכל העומד להיפדות כפדוי הוא, מפני שאין מצוה לפדותה (גמרא שם ורש"י).

כשלבסוף לא נעשה

"כל העומד להיעשות כעשוי", לסוברים כן, נאמר אף באופן שלבסוף לא נעשה המעשה כלל, כגון "כל העומד לזרוק" שהוא זרוק, הרי זה אף כשלן הדם לאחר שהיתה שהות ביום לזרוק, ולא נזרק (בבא קמא עו ב, ומנחות קא א), או כשפיגל בזריקה (מנחות שם, וקב א), או כשנשפך הדם (פסחים יג ב, ומנחות עט א וב; ראה בבא קמא עו ב ותוספות ד"ה והלא זריקה, וראב"ד ורשב"א שם); וכן "כל העומד לפדות" שהוא כפדוי, הרי זה אף כשלא נפדה לבסוף (ראה בבא קמא שם ותוספות ד"ה והלא פדייה) ועו א וב; תוספות חולין פד א ד"ה ולפרקינהו).

כשנעשה שלא כהלכתו נעשה המעשה לבסוף, אלא שנעשה שלא כהלכתו, נחלקו אם אומרים בו שהוא כעשוי:

שתי-הלחם (ראה ערכו), שמתקדשים קדושת הגוף על ידי זריקת הדם של כבשי-עצרת (ראה ערכו), לסוברים כן (ראה ערך שתי הלחם), אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון שאין הלחם קדוש עד שישחטם לשמן, ויזרוק דמם לשמן (ברייתא פסחים יג ב, ומנחות מז א), אבל אם זרק את הדם שלא לשמן כתבו ראשונים שלדעתו אין הלחם קדוש (ראה ראשונים דלהלן), אף שאם נשפך הדם לפני זריקה נתקדש הלחם, לדעתו, משום "כל העומד לזרוק כזרוק" (ראה גמרא פסחים שם), שהואיל ועקרו מלשמן הרי זה גרוע מנשפך הדם (תוספות פסחים שם ד"ה כל, ותוספות הרא"ש ותוספות רבינו פרץ שם; תוספות מנחות שם ד"ה עד בשם ריב"א), והוברר למפרע שלא היה הדם זרוק בשעת קבלה (תוספות פסחים שם, ותוספות הרא"ש שם; חידושי הר"ן פסחים שם), שהדבר גרוע יותר כשעשו את הזריקה שלא כדינה מאשר כשלא עשו אותה כלל (תוספות רבינו פרץ שם).

• בכתיבת גט יש מן האחרונים סוברים שהכותב גט (ראה ערכו) על גבי דבר העומד לשריפה, אין לפוסלו משום כל העומד להישרף כשרוף, לפי שאין צריך בגרושין אלא שתתגרש האשה על ידי כתב, ומה בכך שהנייר עומד להישרף, הרי סוף סוף כתב הוא, ובכתב נתגרשה (תפארת יעקב אה"ע קכד א).

ורבים חולקים בכמה מן האופנים הנזכרים, ודנו לפסול גט שנכתב על דבר העומד להישרף משום כל העומד לשרוף כשרוף (ר"ן בחידושי גיטין כ א, ועל הרא"ש שם (דף י בדפוס וילנא), והובא בבית יוסף אה"ע ריש סי' קכד; ריטב"א שם, ושכך כתב רבו (הרא"ה); רמ"א שם קכד א).

העומד להיבצר אף ב"כל העומד" להיעשות מחמת טבעו ודרכו, לתנאים הסוברים שהוא כעשוי (ראה לעיל: העומד איסור שבת מחמת טבעו ודרכו), כתבו ראשונים שלא לכל דבר אמרו כן, וכגון לסוברים ש"ענבים העומדות להיבצר כבצורות" (ראה שם: פירות העומדים להיבצר), לענין שבת אינן כבצורות, שהבוצרן בשבת חייב משום קוצר (ראה ערכו). תוספות בבא מציעא ק ב ד"ה ואמר, ושבועות מג א ד"ה כבצורות; תוספות הרא"ש שם ושם; הגהות אשרי בבא מציעא שם בשם מהרי"ח (לפי הגהת הגר"א), לפי שמלאכת קוצר נלמדת מקצירת הסממנים שהיתה במשכן, שהיתה לאחר שכבר עמדו להיקצר (תוספות שבועות שם; תוספות הרא"ש שם ושם).

בטעם החילוק לענין שבת, יש שכתבו, שאף על פי שכבצורות הן לכל דבר, בשבת חייבים על כל דבר שהיה כדוגמתו במשכן (דבר אברהם א כד אות טז בדעת תוספות שם. וכן כתב בחסדי דוד מקואות ח ג, ולא הביא מתוספות הנ"ל). ויש שכתבו, שלא אמרו "כל העומד" אלא לגבי החפץ, שנחשב כאילו כבר נעשה בו המעשה והרי הוא כמטלטלין, אבל לא לגבי המעשה, שאף הקוצר דבר העומד להיקצר הרי זה מעשה גמור של קצירה (שו"ת דברי חיים [צאנא] א אה"ע יא).

אימתי נחשב כעומד

בדבר שאינו מצוה "כל העומד להיעשות כעשוי", לסוברים כן, בדבר העומד לכך מצד הדין (ראה לעיל: העומד מחמת מצוה), לא נאמר אלא כשיש מצוה במעשה זה (ראה מנחות קא ב, וכדלהלן; תוספות בבא קמא עו ב ד"ה והלא זריקה על פי גמרא שם, ותוספות סוטה כה ב ד"ה לאו כגבוי), כגון בדם קדשים העומד להיזרק, שנחשב כזרוק (ראה לעיל שם), לפי שיש מצוה בזריקה (ראה ערכו). תוספות שם ושם,

פֶּלַע הַעוֹשָׂה עַל דַּעַת רֵאשׁוֹנָה הוּא עוֹשָׂה

מחשבה שבתחילת מעשה, מועילה אף להמשך המעשה שנעשה בסתם

זבחים ב ב ד"ה הא, או ששחטו לשם פסח, וקיבל את דמו בסתם (תוספות שם ד"ה הא) - הקרבן כשר (גמ' שם, על פי משנה שם יג א), ואפילו היינו אומרים שהשוחט סתם אינו חשוב כשוחט לשם פסח, חשוב הכל כעשוי לשמו, הואיל ובתחילה כיון לשם פסח, וכל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע מהגמ' שם).

במחשבת איסור במחשבת של מנחות (ראה ערכו), שאם חשב הכהן מחשבת פגול (ראה ערכו) בהקטרת הקומץ (ראה ערכו), ולא חשב כן בהקטרת

הכלל וגדרו

על המתחיל מעשה במחשבה מסוימת, וממשיך לעשותו בסתם, אמרו בתלמוד: כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (זבחים ב ב, ושם מא ב, ומנחות טז א), והרי זה כאילו חשב כן במשך כל המעשה כולו (כן משמע מגמ' שם ושם ושם). לכן, המקריב קרבן-פסח (ראה ערכו), שמן הדין צריך לעשות את כל עבודותיו לשם פסח (ראה ערך קרבן פסח), אם שחטו לשם פסח וסתם - היינו שהתחיל לשחטו לשם פסח, ובסוף השחיטה שחטו בסתם (כן משמע מרש"י

האומר בשעת מעשה שאינו עושה על דעת
הראשונה, דבריו קיימים (כן משמע מזבחים ב ב,
ותוספות מנחות טז א ד"ה קתני).

כשמפרש שאינו
עושה על דעת
ראשונה

המעשה

כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה שאמרו, לא
למעשה שבאותו יום בלבד הוא מועיל, אלא אף
למעשה שלאחר כמה ימים (כן משמע מפרי מגדים או"ח יא, משבצות
זהב סק"א, ומשנה ברורה שם סק"ה, ושם לב ס"ק כה), ואפילו עבר זמן
רב ביניהם (מראה יחזקאל (הוכברג) יא ד"ה מש"ה). ולכן, הטוה חוטי
ציצית, ואומר בתחילת הטווייה שעושה כן לשמה, שוב אינו
צריך לומר כן בהמשך הטווייה, ומועיל הדבר אפילו לטווייה
שביום אחר (פרי מגדים שם, לפי משנה ברורה יא סק"ה).

למעשה שלאחר
זמן

בשני מעשים כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה, לא במעשה
אחד בלבד נאמר, אלא אפילו בשני מעשים (כן משמע
מזבחים ב ב, ורמב"ם פסולי המוקדשים טו א, ולכן אם נטוו חוטי
הציצית במחשבת לשמה, ונשזרו בסתם - כשרים הם, שכל
העושה על דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע מאמרי בינה או"ח ו;
ביאור הלכה יא ד"ה לשמן). ואפילו היו המעשים בחפצים שונים,
ולכן לענין תליית חוטי הציצית (ראה ערכו) בבגד, אף על פי שיש
לעשותה במחשבת לשמה, לסוברים כן (ראה ערך ציצית), מכל
מקום אם תלה את החוט הראשון במחשבת לשמה, ואת שאר
החוטים תלה בסתם, רשאי הוא לברך על ציצית זו (כן מצדד בביאור
הלכה יד ד"ה בלי כוונה). ומכל מקום לא נאמרו הדברים אלא
במעשים וחפצים המשמשים למצוה אחת (כן משמע מביאור הלכה
שם ושם; משנת רבי אהרן א כ).

בשני מעשים

בשני אנשים כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה לא נאמר
אלא במעשה הנעשה כולו על ידי אדם אחד, אבל
במעשה הנעשה בשתי דעות, היינו במעשה שתחילתו נעשית על
ידי אדם אחד, וסופו נעשה על ידי אדם אחר, אין אומרים בו
שסופו נעשה על דעת הראשונה (כן משמע ממנחות טז א). לכן,
לדעת התנאים הסוברים שאין מפגלים בחצי מתיר (ראה לעיל: הכלל
וגדרו), כהן שהקטיר קומץ של מנחה במחשבת פיגול, ואחר כך
הקטיר חברו את הלבונה בשתיקה, לא נתפגלה המנחה (גמ' שם).
ואין הדברים אמורים במחשבת איסור בלבד, אלא אף במחשבת
מצוה, ולכן סופר הממשיך כתיבת ספר תורה או גט שהתחיל
חברו לשמה, צריך לומר מחדש שכותבו לשמה, ואין אמירת
הראשון מועילה לו (מראה יחזקאל (הוכברג) יא; ספר סת"ם עז),
ואפילו היה הראשון שלוחו של שני, שהרי סוף סוף שתי דעות
הן (כן משמע מאחיעזר ב לא, במסקנתו; נתיבות הקודש מנחות טז א, בשם
הגר"ז; חזון איש קדשים כב יט)³.

בשני אנשים

במקום שיש ראיות כנגד

כשטוען שסיים האומר לאחר מעשה שלא סיים את המעשה על דעת
הראשונה, אלא סיימו בסתם, כתבו ראשונים -
לשיטתם שגדר כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה הוא
שהכריעו חכמים את דעתו (ראה לעיל: הכלל וגדרו) - שאין סומכים
על דבריו, אלא דנים כפי שהכריעו חכמים את דעתו, שעל דעת

כשטוען שסיים
בסתם

הלבונה (ראה ערכו), או שחשב מחשבת פיגול בלבונה ולא בקומץ,
ונחלקו תנאים אם הרי זה פיגול (רבי מאיר במשנה מנחות טז א); או
שאינו פיגול עד שיפגל בכל המתיר (חכמים במשנה שם), וכן הלכה
(רמב"ם פסולי המוקדשים טז ז).

לדעה זו נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שדווקא משום שנתן את הקומץ בשתיקה, ואת
הלבונה במחשבה - שהקטרה ראשונה הקטיר בשתיקה ושניה
במחשבה (רש"י שם ד"ה שנתן) - אינו פיגול, אבל אם נתן את
הקומץ במחשבה, ואת הלבונה בשתיקה - שחשב בראשונה
ושתק בשניה (רש"י שם) - הרי זה פיגול, לפי שכל העושה על
דעת ראשונה הוא עושה (רב בגמ' שם).

• ויש אומרים שאף אם נתן את הקומץ במחשבה, ואחר כך נתן
את הלבונה בשתיקה, אין זה פיגול (שמואל בגמ' שם, לגירסתנו; כן
משמע מריש לקיש בזבחים מא ב), שבמחשבת פיגול אין אומרים כל
העושה על דעת ראשונה הוא עושה (משנה למלך שם), שמה שאמרו
שאינו עושה על דעת הראשונה, אין זה אלא במחשבת איסור
(קרא אורה זבחים ב ב; מהר"ם פדווא לח; ועוד), שכנגד הכלל של כל
העושה על דעת ראשונה הוא עושה, יש לעושה חזקת-כשרות
(ראה ערכו) שאין להחזיקו כרשע, ויש לומר שחזר בו ושב
מרשעתו (חבלים בנעימים א כה י), וכן הלכה (רמב"ם שם).

גדרו בגדרו של כלל זה, נאמרו כמה הסברים:

• יש סוברים שהמתכוין בתחילת מעשה לדבר מסויים, אפילו לא
נתכוין לכך בהמשך המעשה כלל, חשוב כל המעשה כנעשה
באותה כוונה (כן משמע ממרכבת המשנה מעשה הקרבנות ד יא; קרא אורה
שם), שאין זו אומדנא שדעתו בסוף המעשה היא לעשותו לשם
אותו דבר, אלא דין הוא, שהואיל ונתכוין בתחילת המעשה,
חשוב כל המעשה כנעשה בכוונה (גר"ז מנחות טז א), לפי שנמשך
כל המעשה אחר דעת הראשונה (שפת אמת זבחים מא ב).

• יש סוברים שאם לא נתכוין בהמשך המעשה כלל, אין המעשה
חשוב כאילו נעשה כולו בכוונה, אלא שהואיל ונתכוין לדבר
מסויים בתחילת המעשה, אנו אומרים שנתכוין לכך אף בסופו (כן
משמע מתוספות גיטין ה ב, לפי מרומי שדה זבחים ב ב; שפת אמת מנחות טז
ב), ואין סברא לומר שחזר בו מדעתו, שאין דרך בני אדם לחזור
בהם בלא סיבה (שערי תורה א ג יג; חבלים בנעימים א יט א-ג, ושם כה י).

• ויש סוברים שכך הכריעו חכמים את דעתו של אדם, שכל
העושה על דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע מאור זרוע א תרי"א),
שאף על פי שאין העושה מרגיש בעצמו שמתכוין לעשות על
דעת הראשונה, מכל מקום בעומק דעתו מתכוין הוא לכך (כן
משמע מתקנת רבים, אחרית דבר, בדעת האור זרוע שם; כן משמע ממנחת
יהודא זבחים מא ב, בדעת תוספות מנחות טז א ד"ה קתני), ודי שחשוב
על כך בכח, אף אם אינו חושב על כך בפועל (בד קודש א ב).

אפילו שכח בסוף מעשה את מחשבתו הראשונה, על
דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע מאור זרוע שם).

שכח מחשבתו
הראשונה

מחשבה קודם מעשה
מעשה על דעת ראשונה הוא עושה, אין אומרים בה כל העושה
על דעת ראשונה הוא עושה, שאין אומרים כן אלא
בשעת מעשה (אחיעזר ב יו"ד ד ה; משנה ברורה לב ס"ק כה)².

מחשבה קודם
מעשה

איש יו"ד קנט י. 3. ויש מהאחרונים סוברים, שכיון ששלוcho של הראשון

2. ויש מהאחרונים המצדד שאומרים כן אפילו במחשבה שקודם מעשה (חזון

בשני אנשים אף על פי שאין אומרים כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה בשתי דעות, דהיינו במעשים שתחילתם נעשית בידי אדם אחד, וסופם בידי אדם אחר (ראה לעיל: המעשה), יש מן האחרונים סוברים שאמירה שבתחילת המעשה על כל המעשה מועילה אף בשתי דעות, לפי שהדיבור שבתחילת המעשה מתפשט על כל המעשה, ואין צריך בהמשך המעשה שום מחשבה כלל (יד יוסף שם); ויש סוברים שכשם שאין אומרים העושה על דעת ראשונה הוא עושה בשתי דעות, כך אין אומרים שתועיל בשתי דעות אמירה שבתחילת המעשה על כל המעשה (כן משמע מבית יהודה יו"ד ג, והגהות הדברי חיים על שו"ע או"ח לב יט).

בגילוי דעת שקודם מעשה

המגלה דעתו קודם עשיית מעשה שכוונתו שהמעשה יחול באופן או בתנאי מסויים, ובשעת מעשה לא הזכיר הדבר, אלא עשאו בסתם, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהמעשה חל באופן ובתנאי שהזכיר, לפי שכל העושה על דעת ראשונה הוא עושה, ולדעתם, מי שאמר בפני עדים: גט זה אני רוצה ליתן לאשתי בפניכם על תנאי זה (ראה ערך גרושין: גרושין בתנאי), ואחר כך נתנו לה בפניהם סתם ולא הזכיר התנאי, על דעת ראשונה הוא עושה, ואינו מוחל התנאי (כן משמע מהשגות הראב"ד לרי"ף ורמב"ן ורשב"א ומאירי וריטב"א גיטין עו א; שו"ת הרא"ש לה א ט; שו"ת הרדב"ז ב תקצב, בשם ראשונים; מהרי"ל ב ט; דרכי משה אה"ע קמג סק"ב), שכל המתנה קודם מעשה, ולאחר מכן עושה את המעשה בסתם, על סמך תנאו הראשון הוא עושה (ראב"ד ומאירי שם).

• ויש סוברים שמוכר וקונה שהסכימו ביניהם קודם גמר המקח שתהיה המכירה בתנאי מסויים, ובשעת גמר המקח לא הזכירו התנאי, הרי זה כדברים-שבלב (ראה ערכו), שאינם דברים, וחל המקח בלא התנאי (כן משמע משו"ת מהרי"ל החדשות קנט; שו"ת בית יוסף דיני גיטין יב, ומהר"ש ג פז, בדעת הרי"ף כתובות עד א, והרמב"ם אישות ו כג).

מי ששידך את בתו של חברו (ראה ערך שדוכין), ולאחר מכן נתן לו קידושין בסתם, ואמר לו: הרי בתך מקודשת לי, נחלקו הדעות:

• יש סוברים שהמשודכת מקודשת לו, והשאר מותרות, שכיון שגילה דעתו מתחילה שרוצה לקדשה, אומדים את דעתו שלכך נתכוין בשעת הקידושין, שכל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (הגהות מימוניות אישות ט ג, בשם רבינו שמחה).

• ויש סוברים שהמקדש את בת חברו בסתם, אין אומרים שנתכוין דווקא לאותה ששידך, אלא כולן צריכות גט (רשב"א ורי"ן קדושין נב א, בשם רס"ג; יראים ז), לפי שבני אדם עשויים לחזור בהם לאחר השידוכין (יראים שם).

מקח וממכר מוכר וקונה שלא הסכימו ביניהם על תנאי המכירה, ולאחר מכן תבע אחד מהם את חברו לקיים את המקח, נתקיים המקח על דעתו הראשונה של הנתבע (תוספתא קדושין (ליברמן) ב ט; רמב"ם מכירה כ א; טו"ע חו"מ רכא א), שכל החוזר אצל חברו ותובעו, ביטל דעתו ורצונו לרצון חברו (שו"ת מהרי"ל לז).

ראשונה עשה (כן משמע מאור זרוע א תרי"א), ולכן, השוחט קרבן פסח לשם פסח וסתם, אף על פי שאמר שלא נתכוין לדעה הראשונה, אלא עשה בסתם, אין סומכים על דבריו, אלא דנים שעל דעת ראשונה שחט, ועבודתו כשרה (אור זרוע שם).

דמים הניתנים על מזבח הפנימי, כגון ארבעים ושלשה של יום הכיפורים (ראה ערך עבודת יום הכפורים), לתנאים הסוברים שאין בו כרת עד שיפגל בכל המתיר (חכמים בזבחים מא ב, ומנחות טז א), נחלקו אמוראים: יש סוברים דהיינו כגון שפיגל בראשונה ושתק בשניה ופיגל בשלישית, שאומרים: אם הזה בשניה על דעת הראשונה, מדוע חזר ופיגל במפורש בשלישית (רבא במנחות שם, בדעת רב); ויש סוברים שאין הדברים אמורים, אלא כגון שפיגל בראשונה ובשניה, ושתק בשלישית, שאומרים: אם הזה בשלישית על דעת הראשונה, מדוע חזר ופיגל במפורש בשניה (רב אשי בגמ' שם, בדעת רב, ורש"י ד"ה אלא).

כנגד חזקת כשרות הכלל של כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה, כגון שאם נאמר שעשה את המעשה על דעת הראשונה, נאמר בהכרח שחשב מחשבת איסור, נחלקו הדעות:

• יש סוברים שאין אומרים שעושה את מעשהו על דעת הראשונה, שאף אם עבר עבירה אחת, אין סברא לומר שימשיך ויעבור עבירה אחרת (כן משמע מתשובת מהר"א"י שהובאה ב"ח אה"ע קנו א).

• יש סוברים שאף בזה אומרים כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע מחבלים בנעימים א יט, ומרומי שדה זבחים מא ב).

• ויש סוברים שמחלוקת אמוראים בדבר (קרבן אורה זבחים ב ב; בית שלמה אה"ע קמז, בהג"ה מנן המחבר ב).

באמירה על כל המעשה

האומר בתחילת מעשה שעושה את כל המעשה לשמה, אין צריך לומר כן כל שעה שעושה את המעשה עד שיגמור, אלא דיו שיאמר כן בתחילת המעשה (כן משמע מתוספות זבחים ב ב ד"ה הא), ומועיל הדבר אף לסוברים שבלא אמירה זו אין אומרים כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע מתוספות שם). לכן, השוחט קרבן פסח לשם פסח וסתם, אפילו אם נאמר שהשוחט סתם אינו חשוב כשוחט לשם פסח, ושאין אומרים כל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע מהגמ' שם), מכל מקום דיו שיאמר בתחילת השחיטה שתהא כל השחיטה לשם פסח (תוספות שם).

במחשבה לא אמר בתחילת המעשה שעושה את כל המעשה בכוונה מסויימת, אלא חשב כן בליבו, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאין המחשבה מועילה כאמירה, שרק כשאמר בתחילת המעשה שעושה את כל המעשה לשמה, מועיל הדבר אף אם אינו חושב כן בהמשך המעשה כלל, משום שמחשבתו שבהמשך המעשה הינה דברים שבלב, ואין דברים שבלב מועילים להכחיש את מה שאמר מפורש בפיו בתחילה (כן משמע מבית שלמה יו"ד ב קסג).

• ויש סוברים שאף מחשבה שבתחילת המעשה מועילה להחשיב את המעשה כנעשה לשמו, ואין צריך לחשוב כן במשך כל המעשה (מי באר זבחים ב ב; בד קודש א ב, על פי תוספות שם).

היתה (רש"י יבמות שם ד"ה וכנסה), שאין-אדם-עושה-בעילתו-בעילת-זנות (ראה ערכו. אביי בכתובות עג א), וגמר ובעל לשם קידושין, ואפילו ימצא עליה נדרים (רש"י כתובות שם ד"ה אלא), אבל בלא טעם זה, הכל מודים שאינה צריכה הימנו גט, שכל העושה על דעת ראשונה הוא עושה (כן משמע משו"ת הרא"ש לה ט).

• ויש סוברים שאף אם כנסה סתם ולא בעל צריכה הימנו גט (רבי אלעזר בדעת רב בכתובות עד א), לפי שמחל על תנאו הראשון (כן משמע מהגמ' שם), ואינו עושה על דעת הראשונה (קהלת יעקב, מדות חכמים סז).

להלכה פסקו ראשונים שצריכה גט מספק, שמא ביטל התנאי כשכנס (ר"ף בכתובות שם, ורמב"ם אישות ז כג, לפי הר"ן שם; כן משמע מהטו"ש אה"ע לח לה).⁴

המקדש אשה על תנאי שאין עליה נדרים (רש"י יבמות קי א ד"ה על תנאי, וכתובות עב ב ד"ה קידשה), וכנסה סתם, ואחר כך נמצאו עליה נדרים (רש"י יבמות שם ד"ה וכנסה), נחלקו אמוראים:

• יש סוברים שאינה צריכה הימנו גט (שמואל בגמ' שם ושם), והדברים אמורים אף כשבעל, ואין אמורים שבא עליה לשם קידושין, ומחל על תנאו (יבמות שם, ורש"י ד"ה וכנסה), לפי שכל הבעל על דעת קידושין ראשונים הוא בועל (גמ' שם).

• ויש סוברים שצריכה הימנו גט (רב ביבמות קט ב, וכתובות שם), ומכל מקום יש סוברים שאין הדברים אמורים אלא בבעל (יבמות קי א, ואביי בכתובות עג א), וצריכה גט משום שביאתו לשם קידושין

כָּל הַפְּטוּר מִן הַדָּבָר וְעוֹשֵׂהוּ

המחמיר על עצמו ועושה דבר שהוא פטור מלעשותו, פעמים שנקרא הדיוט

הפרקים:

- החומרא
- במצוות שיש מי שחייב בהן
- במחלוקת
- גדרו
- המחמיר

טעמו בגדר כלל זה, נחלקו ראשונים:

יש סוברים שנקרא הדיוט לפי שהוא כמוסיף על התורה (רמב"ן קידושין לא א) ועל התלמוד (תרומת הדשן קא, על פי שו"ת מהר"ם מרונטבורג [דפוס פראג] תרטו), וגנאי הוא לתורה או לחכמים שיהיה אדם מחמיר בדבר שהם פטורו ממנו (שו"ת אפרקסתא דעניא א קמה ד"ה ויש להסביר).

וכן כתבו אחרונים, שאין הטעם משום שנראה כיוהרא (שו"ת דברי יוסף מה [דף צג], בדעת ראשונים; שו"ת שער יוסף ח סוף ד"ה הדרן, בדעת הפוסקים שלא כתבו שדווקא העושה בפרהסיא נקרא הדיוט), ומהם שהוסיפו, שאף אם המחמיר אדם גדול או תלמיד חכם, שלא שייך בהם טעם של נראה כיוהרא (ראה להלן), הרי הוא נקרא הדיוט (דברי יוסף שם), ואף המחמיר בצינעה נקרא הדיוט, אף שאין בזה משום יוהרא (שער יוסף שם, ובברכי יוסף או"ח לב ב, ובחסדי אבות ב א).

ומן האחרונים יש שהוסיפו בטעם הדבר:

• יש שביארו שהרואה אותו מחמיר, יסבור שכן הוא הדין, וילמד ממנו טעות (פרי האדמה תלמוד תורה א יג, וראה שם שביאר עוד שנקרא הדיוט לפי שאינו יודע את הדין).

• יש שכתבו שכיון שעושה דבר שאינו מחויב בו, שוב אין ניכר בו כשמקיים מצוה שעושה כן מפני שמחויב (כתב סופר גיטין ו ב).

• ויש שכתבו שהוא מוציא לעז על האחרים שאין מחמירים כן (חסדי דוד מקוואות ה יד, וראה שם עוד).

ויש חולקים וסוברים שדווקא המחמיר בחומרא שיש בה משום יוהרא נקרא הדיוט, אבל המחמיר במקום אחר, אינו נקרא הדיוט (ראב"ה א נו, ושם ב תקלו ותקצו; פירוש מבעל ספר חרדים לירושלמי ברכות ב ט; שו"ת דבר שמואל מו; שבות יעקב ב מד; מור וקציעה השלם

גדרו

על הפטור מן הדבר ועושהו אמר חזקיה שהוא נקרא הדיוט (ירושלמי ברכות ב ט, ושבת א ב), וביארו אחרונים שהרי הוא מן המתמיהים (פרי מגדים אורח חיים בהקדמה אגרת ב אות ה. וראה שו"ת הרמ"א סוף סי' נד. וראה מקור חסד על ספר חסידים תתפח א).

מן הראשונים יש שהביאו כלל זה על אותו שנקרא "חסיד שוטה" (משנה סוטה כ א) - שעניינו ההגזמה בזירות ובדקדוק, וכאילו אמרו "שוטה בחסידותו" (פירוש המשניות סוטה שם²) - וכן היה מעשה בר' מיישא (כן הוא בירושלמי שבת שם, ובברכות שם: ר' יסא ור' שמואל בר רב יצחק, שהיו יושבים בסעודה, וכשהגיע זמן תפילת מנחה קם ר' שמואל בר רב יצחק והפסיק את סעודתו כדי להתפלל, ואמר לו ר' מיישא שהואיל ומן הדין מי שהתחיל לאכול והגיע זמן מנחה לא יפסיק, אלא גומר לאכול ואחר כך מתפלל תפילת מנחה (משנה שבת ט ב. וראה ערך תפלה), ואמר חזקיה שכל מי שהוא פטור מדבר ועושהו, נקרא הדיוט, המפסיק נקרא הדיוט (ירושלמי שם ושם, ומגן אברהם או"ח רלב סק"ט³), ואין אתה יכול להחמיר על עצמך (קרבן העדה על ירושלמי שבת שם).

בדעת הבבלי, נחלקו אחרונים אם סובר כחזקיה:

• יש שכתבו שאף הבבלי סובר כן (יד אהרן או"ח טז בהגהות בית יוסף; שער יוסף ח ד"ה הנה וד"ה הדרן; מנחה טהורה מנחות לב ב).

• ויש שכתבו שהבבלי חולק, וסובר שהרועה להחמיר - רשאי (ראה שבות יעקב ב ל, ושער יוסף שם בדעתו; קרן אורה תענית י ב), שהרי אמרו שלסוברים שתפילת ערבית רשות (ראה ערך ערבית), אין מטריחים את מי שהתיר חגורתו לאכול, להפסיק כדי להתפלל (שבת ט ב), ומשמע שאם ירצה, רשאי הוא לטרוח וזכור לטוב (שבות יעקב שם).

לרבינו תם (חלק החידושים) קד: שטות ובורות, וראה שבות יעקב ג מה: נקרא חסיד שוטה והדיוט. וראה ערך חסיד. 3. וראה שנות אליהו ברכות ג א, שהמפסיק לתפילה באמצע הסעודה תבא עליו ברכה, ושדברי הירושלמי שם

הוא, על דעתו הוא עושה (כן משמע מבית יצחק יו"ד יד ה; בן פורת ט ו). 4. ויש מהראשונים הפוסק שאינה צריכה גט (ריטב"א שם).

כל הפטור מן הדבר ועושהו. 1. כח, טורים תמ-תעא. 2. וראה ספר הישר

יוהרא (ראבי"ה ברכות נו וסוכה תקצו). וכעין זה בפני משה (למהר"ם חביב) לירושלמי ברכות שם, או שלדעת רבן גמליאל אין בחתן הקורא קריאת שמע בלילה הראשון משום יוהרא, שהואיל והכל קוראים ואף הוא קורא, אין זה נראה כיוהרא (מהר"א פולדא לירושלמי ברכות שם, על פי ברכות יז ב), ומהם סוברים שדווקא בקריאת שמע לא שייך כלל זה ומותר להחמיר, שלפי שמהותה קבלת עול מלכות שמים (ראה ערך קריאת שמע. קרבן העדה שבת א ב בפירוש שני), ופני משה שם, ושם וחידישי הרד"א שם; זכור לאברהם א או"ח ס (דף נט), היא חמורה יותר (ארץ יהודה ליקוטי הרמב"ם א תלמוד תורה א יג).

דבר שנזכר בתלמוד כ"רשות" (ראה ערך חובה מצוה דבר שנזכר בתלמוד כ"רשות" ורשות: רשות), כתבו אחרונים שהרוצה להחמיר בו, הרשות בידו ונכון הוא, ואין הוא בכלל הפטור ועושה שנקרא הדיוט (ים של שלמה חולין ח ה).

להחמיר על הפטור מן הדבר ורוצה להחמיר ולקיימו, שנקרא עצמו הדיוט (ראה לעיל), דנו בו אחרונים אם רשאי להחמיר:

• יש שכתבו על הרוצה להפסיק מסעודתו לתפילת מנחה, שנקרא הדיוט (ראה לעיל), שאינו רשאי להחמיר על עצמו ולהפסיק (טי"ז או"ח תעב סק"י; פני יהושע ברכות יז ב, ושם יח א; שו"ת פנים מאירות ב סוף סי' ו, לענין מי שפטור מזימון (ראה ערכו), שאינו רשאי לזמן; קרבן העדה לירושלמי שבת א ב).

• ויש שנראה מדבריהם שרשאי להחמיר (ראה ברכי יוסף יו"ד שלג א ד"ה וכיוצא), ושאיין איסור בדבר אלא שנקרא הדיוט (שו"ת זרע אמת א צג; אבני שהם (לר"א פרץ) על הרמב"ם סוכה ו יג).

המחמיר

הנוהג תדיר בפרישות, כתבו אחרונים שאם מחמיר אינו נקרא הדיוט, שלא אמרו כלל זה אלא על המחמיר שאינו נוהג תדיר בפרישות (ברכי יוסף או"ח לב ב, על פי המדכא דלהלן, וראה שם יו"ד שלא כ; תפארת ישראל ברכות א יכין כה). וכן כתבו ראשונים לסוברים שהטעם לכך שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט הוא לפי שנראה כיוהרא (ראה לעיל: גדרו; טעמו), שהרגיל בפרישות - כגון תלמיד חכם או גדול הדור (ראבי"ה א נו) - ומחמיר, אינו נראה כיוהרא (ראבי"ה א א, נו, ושם ב תקצו, והובא במדכא ברכות א; מהר"ם פדובה לט: שכל מעשיו הם בחסידות).

ויש שחילקו, וכתבו שדווקא לסוברים שהפטור ועושהו נקרא הדיוט לפי שנראה כיוהרא רשאי אדם גדול להחמיר, אבל לסוברים שנקרא הדיוט מטעמים אחרים (ראה לעיל שם), אין לחלק בין אדם גדול לשאר אנשים (דברי יוסף מה (דף צג); שדי חמד כ טז יא שם).

היחיד בדורו לסוברים שהטעם שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט הוא משום שנראה כיוהרא (ראה לעיל: גדרו; טעמו), כתבו אחרונים שאם המחמיר הוא אדם היחיד בדורו שיכול להחמיר בכך, אינו נקרא הדיוט (חבלים בנעימים א ט אות יא). ולכן שיבחו חכמים את אגריפס המלך שהחמיר לקרוא את פרשת המלך כשהוא עומד (משנה סוטה מא א), אף שמן הדין קורא כשהוא יושב (ראה ערך מלך), לפי שאין יוהרא אלא אם יש בני אדם אחרים שאינם נוהגים כמותו, והוא מחמיר יותר מהם, מה שאין כן מלך שהוא יחיד בדורו, שאם מחמיר וקורא מעומד אין

מהדורת מכון ירושלים) או"ח תרלט), ולא נאמר כלל זה בירושלמי אלא בדבר שנראה כיוהרא (ראבי"ה שם נו). וכן כתבו ראשונים שהפטור ומחמיר נראה כגס רוח, והרי הוא כאומר "ראו שאני חסיד" (ארחות חיים (לר"א מלנויל) הלכות שבת דיני קידוש כ). ולדעתם, אין נקרא הדיוט אלא מי שמחמיר לשם יוהרא וכדי לבטל דברי חברו, ולא מי שעושה כן לשם שמים (מעיל שמואל (לשונו הרמב"ם) תלמוד תורה א יג; שלום ירושלים לירושלמי ברכות שם ו⁴), וכן אין המחמיר נקרא הדיוט אלא אם עושה כן בפרהסיא, שנראה כיוהרא, אבל רשאי אדם להחמיר על עצמו בצינעה, שניכר מתוך מעשיו שאינו עושה משום יוהרא (שבות יעקב שם).

החולקים על בדעת חכמים, שאומרים שאף שחתן פטור מקריאת כלל זה שמע בלילה הראשון (משנה ברכות טז א), אם רוצה לקרות - קורא (משנה שם טז ב), נראה מדברי רב שמואל בר רב יצחק שחולקים על הכלל של חזקיה (ראה לעיל. ראה לירושלמי ברכות ב ט, ושבת א ב, וראבי"ה תקצו, ופירוש מבעל ספר חרדים וקרבן העדה ופני משה שם), וסוברים שאין אדם נקרא הדיוט כשמחמיר על עצמו בדבר שפטור בו מן הדין (פירוש מבעל ספר חרדים ברכות שם; פני משה ברכות ושבת שם. וראה פירוש מבעל ספר חרדים שם, שאין הם חוששים ליוהרא), ורשאי לעשות כן (פני משה וקרבן העדה שבת שם).

וכן כתבו אחרונים בדעת הבבלי, שלדעת חכמים רשאי אדם להחמיר על עצמו, ואינו נקרא הדיוט (ספר החיים או"ח תרנב ד"ה אך, על פי ברכות יז ב, ופסחים נה א. וראה קרן אורה תענית י ב, שכן כתב בדעת חכמים).

לשיטה זו נמצא, שלדעת הפוסקים כחכמים (רי"ף ברכות טז ב י א; רמב"ם קריאת שמע ד ז. וראה ערך גאווה, וערך קריאת שמע), אין הלכה כחזקיה (שו"ת אבן שתיה או"ח כב ד"ה ובירושלמי, וכעין זה בספר החיים שם⁵); ויש שכתבו בדעת חכמים, שמודים הם לכלל של חזקיה (ספר החיים שם, בדעת ר' מיישא בירושלמי שם), ובקריאת שמע, שיש בה קבלת עול מלכות שמים (ראה ערך קריאת שמע), התיירו להחמיר (ספר החיים שם).

בדעת רבן שמעון בן גמליאל, שחולק על חכמים וסובר שחתן אינו רשאי לקרוא קריאת שמע בלילה הראשון, שלא כל הרוצה ליטול את השם יטול (משנה ברכות טז ב), כתבו ראשונים ואחרונים שהוא משום הכלל של כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט (ראבי"ה תקצו, ומהר"א פולדא לירושלמי ברכות ב ט, וקרן אורה תענית י ב, בבאור הירושלמי שם).

בדעת רבן גמליאל - שנשא אשה וקרא קריאת-שמע (ראה ערכו) בלילה הראשון, וכשאמרו לו תלמידיו "למדתנו רבינו שחתן פטור מקריאת שמע" (ראה ערך חתן וכלה, וערך קריאת שמע), אמר להם איני שומע לכם לבטל הימני מלכות שמים אפילו שעה אחת (משנה ברכות טז א) - נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שחולק על הכלל של חזקיה (פירוש מבעל ספר חרדים לירושלמי שם; מהר"א פולדא לירושלמי שם; קרן אורה תענית י ב).

• ויש סוברים שאף רבן גמליאל מודה לכלל של חזקיה (ראשונים ואחרונים דלהלן), מהם סוברים שהטעם שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט הוא משום שנראה כיוהרא (ראה לעיל), וכלל זה אינו אמור בתלמוד חכם וגדול הדור - כרבן גמליאל - שאין לגביו חשש

חמד מערכת הכ' טז י, שנראה מדברי רבים מהפוסקים שסוברים כחזקיה, ושיבארו את הירושלמי כאחרונים דלהלן.

אינם להלכה, וצריך ביאור. ⁴ וראה מנחה טהורה מנחות לב ב וארץ יהודה ליקוטי הרמב"ם א תלמוד תורה א יג, שהקשו על חילוק זה. ⁵ וראה שדי

ובכללים היוצאים ד. וראה ערך עוסק במצוה) - וכן כתבו אחרונים שאף ששומר אבדה (ראה ערכו) פטור מלתת צדקה לעני, שהרי הוא עוסק במצוה (ראה ערך השבת אבדה, וערך עוסק במצוה), מכל מקום אם הוא נותן אינו נקרא הדיוט, וזכור הוא לטוב (שו"ת מנחת יעקב טו, וראה שם שכן משמע בש"ס ובפוסקים (וראה רמ"א או"ח לח ח)).

ואין הדברים אמורים אלא אם על ידי קיום המצוה השניה לא תתבטל המצוה הראשונה (שו"ת ניר לדוד שם; שו"ת לב ים או"ח טז), אבל העוסק במצוה, ומפסיק ממצותו כדי לקיים מצוה אחרת, אין תועלת במעשהו, שהרי בלאו הכי מקיים הוא מצוה, ומשום כך נקרא הדיוט (אבן שתייה שם, על פי דברי חמודות ומגן אברהם דלהלן), וכן כתבו אחרונים שהעוסק בצרכי רבים, שפטור מלקרוא קריאת-שמע (ראה ערכו). ראה ערך עוסק במצוה (ושם שפטור אף מן התפלה), וערך קריאת שמע, ומחמיר לקרוא, נקרא הדיוט (דברי חמודות ברכות ב ס"ק נח, והובא במגן אברהם או"ח ע סק"ח), כיון שאינו מרויח כלום (אבן שתייה שם).

במצות ישיבת סוכה המצטער מן הסוכה, שפטור מלשבת בה (ראה ערך סוכה ישיבת סוכה), והחמיר לשבת בה, נקרא הדיוט (הגהות מיימוניות סוכה ו ב, בשם רבינו שמחה⁷; הגהות ר"פ לסמ"ק מצוה צג ע; שו"ת מהר"י ווייל קצא; רמ"א או"ח תרלט ז; לבוש שם ח), שאין הוא מקיים מצוה בכך (ראה ערך ישיבת סוכה, ושם שיש חולקים. אפיקי מגינים או"ח לב ביאורים ז; שבילי דוד או"ח לח ד), ואין בזה תועלת כלל (שבילי דוד שם), ויש מן האחרונים שצידדו שאין הדברים אמורים אלא בשינה בסוכה או כשיושב בסוכה ואינו יוצא, אבל המחמיר לאכול בסוכה, ששוהה שם זמן מועט, אינו נקרא הדיוט (משמרת שלום מג, וצריך ביאור).

ומן האחרונים יש שנראה מדבריהם שסוברים שהמצטער מן הסוכה ורוצה להחמיר על עצמו ולשבת בה, אינו נקרא הדיוט (עצי עדן סוכה ב ט⁸), ורשאי הוא להחמיר (עצי עדן שם. וראה חכמת שלמה או"ח תרלט ז: ראוי להחמיר).

ויש שחילקו וכתבו, שדווקא בירדו גשמים ומצטער מן הסוכה, המחמיר על עצמו ושוהה בה נקרא הדיוט (אחרונים דלהלן), לפי שמן השמים עושים אותו מצטער כדי לפטור אותו מן הסוכה, ומראים לו שאין רוצים בשימוש (חכמת שלמה או"ח תרלט ז; שו"ת בנין שלמה א מז ד"ה ולענין, ובתקונים והוספות כו. וראה ערך ישיבת סוכה), או לפי שדווקא השוהה אז בסוכה מחמיר כנגד שאר כל אדם, אבל הפטור מן הסוכה משום צער פרטי שיש לו, אינו נקרא הדיוט (פתחא זוטא שם סוף סי' תרכט), לפי שיש לו צער גדול יותר מזה שהכל יושבים בסוכה והוא אינו יושב בה (שם תרלט סק"י). וכן לסוברים שהטעם שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט הוא לפי שנראה כיוהרא (ראה לעיל: גדרו; טעמו), כתבו אחרונים שדווקא בשוהה בסוכה בזמן שיורדים גשמים חוששים בו ליוהרא (פתחא זוטא שם סק"ה), ואף ניכר הדבר לכל שהוא מחמיר על עצמו שלא על פי הדין (שם), אבל בשאר מצטער לא ניכר לרואים שפטור הוא משום שמצטער, שאפילו אם צערו ניכר לכל, אין ניכר שצערו בא מחמת הסוכה, שיתכן שאף אם היה יושב בביתו היה מצטער, ומצטער כזה חייב בסוכה (ראה ערך ישיבת סוכה. פתחא זוטא שם).

זו יוהרא, ואינו נקרא הדיוט (תבליס בנעימים שם. וראה תפארת ישראל שם ז יכין נד, שיישב באופן אחר).

על אדם חשוב, שצריך להחמיר על עצמו בדברים מסויימים המותרים מצד הדין, ראה ערך אדם חשוב.

החומרא

החומרא, שעליה אמרו שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, אינה אלא חומרא שאין בה תועלת (שנות אליהו ברכות א ג; דברי יוסף מה (דף צא); שבילי דוד או"ח לח ד; שו"ת לב ים או"ח טז), ואינה דבר שיצא ממנו שכל או מוסר או הכנעת לב וכיוצא בזה (מאירי בבא קמא פז א), ואין בה עשיית נחת רוח לה' כלל (שבילי דוד שם), אבל כל שהיא מצוה בעצם, אלא שלא הצריכוהו חכמים לכך, נותנים לו שכר על שעשה מצוה מן המובחר (שנות אליהו שם⁶), והטעם שאמר ר' מיישא לרב שמואל בר יצחק שהפסיק את סעודתו כדי להתפלל מנחה, שהעושה כן נקרא הדיוט (ראה לעיל: גדרו), הוא לפי שאין בכך תועלת כלל, ואינו מרויח דבר, שהרי יוכל להתפלל אחר כך (שבילי דוד ולב ים שם).

וכן אמרו בישיבת-סוכה (ראה ערכו), שאף שמותר לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה (משנה סוכה כה א, וראה ערך ישיבת סוכה), אם בא להחמיר על עצמו לאכול בסוכה - מחמיר (גמרא שם כו ב, על פי משנה שם, וראה שם שאין בזה משום יוהרא), ואינו חשוב כמי שאינו מצווה בדבר ועושהו שנקרא הדיוט (ריטב"א סוכה כה א ד"ה ומעשה; ר"ן שם (יא א)), אלא המחמיר על עצמו ואינו שותה חוץ לסוכה אפילו מים הרי זה משובח (רמב"ם סוכה ו ו; טוש"ע או"ח תרלט ב (בטור שם: תע"ב). וראה ערך ישיבת סוכה), לפי שמקיים בכך מצוה מן המובחר (בכורי יעקב או"ח תרלט ס"ק לח, והובא בביאור הלכה שם ד"ה הדיוטות, ואפיקי מגינים או"ח לב ביאורים ז).

ויש שנראה מדבריהם שאפילו המחמיר בדבר שאין בו תועלת אינו נקרא הדיוט, ולא אמרו שנקרא הדיוט אלא בחומרא המביאה לידי קולא, שבכך שהוא מחמיר בדבר זה הוא מיקל בדבר אחר (עולת שמואל נט, צח; אפיקי מגינים או"ח לב ביאורים ז; מנחת יהודה (הלוי) או"ח תעב י) - ולדעתם, רשאי אדם להחמיר באכילת עראי בסוכה דווקא אם אינו מצטער משום כך, אבל המצטער אינו רשאי להחמיר, לפי שהוא מבטל עונג יום טוב (ראה עולת שמואל שם ושם) - או בחומרא היכולה להביא לידי מכשול (ישועות יעקב או"ח תרלט סק"ג).

כשעוסק במצוה העוסק במצוה (ראה ערכו), שפטור מלקיים מצוה אחרת אחרת המזדמנת לו (ראה ערך עוסק במצוה, ושם שיש סוברים שאם יכול לקיים את שתי המצוות, אין הוא פטור), רשאי לקיים גם את המצוה השניה (מאירי עירובין צו א ד"ה כבר ידעת, וסוכה כה ב ד"ה חתן; ר"ן סוכה כה א), ואין הוא בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט (מנחת יעקב ושבילי דוד דלהלן; שו"ת ניר לדוד פו; ציץ הקדש א כו אות ח, על פי הרמב"ם כלי המקדש י ו), לפי שאין אומרים כלל זה בחומרא שיש בה תועלת (ראה לעיל), ויש תועלת במעשהו (שבילי דוד שם; שו"ת אבן שתייה או"ח כב ד"ה מיהו) - שהעוסק במצוה ומקיים מצוה אחרת, קיים מצוה בכך (ר"ן שם; שו"ת רמ"ע מפאנו קב התשובה השמינית; פרי מגדים או"ח עא משבצות זהב סק"ה; שבילי דוד או"ח לח ד,

מצטער אלא על כל הפטור מן הסוכה. 8. וראה קרבן חגיגה פז בפירוש שני, שהאריך בטעם שהיושב בסוכה לא יברך, ומשמע שאינו נקרא הדיוט. וראה משמרת שלום שם, שמלשון המשנה סוכה כה ב, והטור או"ח שם, נראה שרשאי

6. וראה אבן שתייה או"ח כב ד"ה היוצא, שמטעם זה הפטור ומקיים מצוה שאחרים חייבים בה אינו נקרא הדיוט, לסוברים כן, לפי שיש לה' רצון במצוה זו. 7. כך הוא ברמב"ם מהדורת פרנקל, אבל בשאר דפוסים לא כתבו כן דווקא על

כשמחמיר לתכלית אחרת אין הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אלא כשעושהו דרך חומרא - ומראה לכל שהוא סבור שחובה לעשות כן (קריית ספר למאירי מאמר א ד) - אבל אם אינו עושה אותו אלא לתכלית אחרת - כגון להנאתו ולטובתו (שו"ת באר שבע כא) - אינו נקרא הדיוט (קריית ספר למאירי שם, וראה מאירי בבא קמא פו ב; בית יוסף או"ח לב, והובא במגן אברהם שם סק"ח; מעדני יום טוב הלכות קטנות הלכות ספר תורה ז ג; שו"ת באר שבע שם).

ולכן אף שהמשרטט תפילין - שאינן צריכות שרטוט (ראה ערך שרטוט, וערך תפילין, ושם ושם שיש חולקים וסוברים שהמשרטט פסל את התפילין בכך) - נקרא הדיוט (ספר הישר לרבינו תם חלק החידושים קד, והובא בתוספות גיטין ו ב ד"ה א"ר יצחק; תוספות מנחות לב ב ד"ה הא; רשב"א גיטין שם ד"ה וזו; מאירי גיטין שם, בשם חכמי צרפת), ושטות ובורות היא לעשות כן (ספר הישר שם), הואיל והיא חומרא שאין מי שחייב בה, ואין בה סרך מצוה (מאירי שם), כתבו ראשונים שאם אין הסופר יכול לכתוב יפה בלא שרטוט, צריך הוא לשרטט משום הדור-מצוה (ראה ערכו). תוספות ותוספות הרא"ש גיטין שם; סמ"ג עשה כה; הלכות קטנות לרא"ש הלכות ספר תורה ז, ופסקי הרא"ש שם; לבוש שם ו. וראה האגור הלכות תפילין נא. וראה ערך הדור מצוה וערך שרטוט), ואין הוא נקרא הדיוט (ספר התרומה קצו, ותוספות הרא"ש והלכות קטנות לרא"ש, ופסקי הרא"ש שם; הגהות מיימוניות תפילין א ט), כיון שמשרטט כדי לכתוב ביושר שלא בעוקם, וכדי שיהיה ריוח בין שיטה לשיטה כמלא שיטה, ולא משום חומרא (ספר התרומה שם).

אם יודע הסופר לכתוב ביושר, ואינו משרטט משום חומרא אלא כדי לכתוב יפה יותר, נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שלא ישרטט (ראה ב"ח או"ח לב; שער יוסף שם, בדעת השו"ע או"ח שם; אליה רבה שם סק"י, בדעת הלבוש שם), והמשרטט משום נוי נקרא הדיוט (חידושי הגהות לטור שם, בדעת הטור שם, על פי תוספות מנחות שם).

- ויש סוברים שאם ירצה לשרטט הרשות בידו (ראה מאירי שם, ובקריית ספר שם; טור שם, ובית יוסף שם בדעתו, שפסק כר"י שהובא בספר התרומה שם), שאף שהוא יודע ליישר השיטה בלא שרטוט, יותר נאה ויותר ישר כשהוא משרטט (בית יוסף שם, בדעת ספר התרומה שם), ואינו עושה כן בדרך חומרא (שו"ע הרב שם ח), ולכן אינו נקרא הדיוט (בית יוסף שם), ותבא עליו ברכה (מאירי שם, ובקריית ספר שם; יפה הם עושים).

לסוברים שהטעם שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט הוא לפי שנראה כיוהרא (ראה לעיל: גדרו; טעמו), כתבו ראשונים שאין שייך טעם זה בשרטוט תפילין (אור זרוע א תקמג, בשם רבינו שמחה; ערוגת הבשם ב עמ' 70).

במצות מזוזה הפטור מלקבוע מזוזה (ראה ערכו) בביתו, כגון הדר בשותפות עם גוי (ראה ערך מזוזה), ומחמיר לקבוע מזוזה, נחלקו בו אחרונים:

- יש שכתבו שהואיל והמזוזה היא שמירה על הבית (ראה ערך הני"ל), אין הוא נקרא הדיוט, כיון שעושה כן משום שמירה (שבות יעקב ג פט; שו"ת הרי בשמים תנינא ר"ט, לענין השוכר בית סתם, שפטור מלקבוע מזוזה תוך ל' יום, ראה ערך הני"ל, ורוצה להחמיר ולקבעה), ועוד,

בלילה הראשון של חג הסוכות המצטער - כגון שיוורדים גשמים - חייב לאכול בסוכה בלילה זה (ראה ערך ישיבת סוכה), כתבו אחרונים שאף לסוברים שפטור, המחמיר ואוכל בסוכה אינו נקרא הדיוט (חכמת שלמה או"ח תרלט ה בהגה), שכשם שנשים רשאיות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן, ואינן חשבות הדיוטות (ראה להלן: במצוות שיש מי שחייב בהן), כך בלילה הראשון של החג, הואיל ובמקום שאין גשמים יורדים חובה לאכול בסוכה (ראה ערך ישיבת סוכה הני"ל), אם כן אף במקום שגשמים יורדים אין הוא גרוע מנשים ויכול לקיים את מצוות סוכה, ואינו נקרא הדיוט (חכמת שלמה שם⁹).

ויש שנראה מדבריהם שאף בלילה הראשון של החג, לסוברים שהמצטער פטור מן הסוכה, אם החמיר על עצמו, הרי הוא נקרא הדיוט (שבות יעקב ג מה; חיי אדם קמז ט בסופו), וכן יש שכתבו שאם ירדו גשמים אסור לו להחמיר על עצמו ולאכול בסוכה אפילו בלילה הראשון, ונקרא הדיוט, שלדעתם הטעם בשאר ימי החג שנקרא הדיוט הוא שמראים לו מן השמים שאין רוצים בשימוש, ואף בלילה הראשון מראים לו כן (שו"ת בנין שלמה תקונים והוספות כו. וכעין זה בשבות יעקב שם).

במצות הסבה במקום שנזכר בו שאין צריך להסב בליל הסדר (ראה בליל הסדר ערך הסבה: הפטורים מלהסב), נחלקו בו אחרונים:

- יש שכתבו שאסור להסב (ט"ז או"ח תעב סק"י, בשם המהרש"ל), והמסב הרי הוא בכלל כל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט (ט"ז שם בשם המהרש"ל, והובא במגן אברהם שם סק"י; שו"ע הרב שם יג), ומהם שביארו שהואיל והסבה אינה מצוה בפני עצמה, אלא שהצריכוהו חכמים להסב כדי שישב דרך חרות (ראה ערך הני"ל), אזי בכל מקום שפטור אותו מלעשות ועושהו נקרא הדיוט, כיון שאינו מקיים שום מצוה בעשייה זו (אבן שתיא או"ח כב).

- ויש שכתבו שאין המסב נקרא הדיוט, שלדעתם אין הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אלא בחומרא המביאה לידי קולא (ראה לעיל), אבל בהסבה מותר להחמיר שאין בה צד איסור (עולת שמואל נט וצח. וראה חק יעקב או"ח שם סק"י, שהסתפק בכך), ומהם שהוסיפו שלכן תלמיד בפני רבו - שפטור מלהסב (ראה ערך כבוד רבו; מורא רבו) - אינו רשאי להחמיר ולהסב (ראה חק יעקב ועולת שמואל שם), כיון שבכך הוא מזלזל בכבוד רבו, והיא חומרא המביאה לידי קולא (עולת שמואל שם ושם; אפיקי מגינים או"ח לב ביאורים ז), ואף אם רבו נתן לו רשות להסב, לסוברים שאינו חייב בכך (ראה ערך הסבה מערך השולחן, ושם שהרבה אחרונים חולקים וסוברים שחייב להסב), כתבו אחרונים שהמסב נקרא הדיוט, לפי שאין לו לעשות דבר שהוא נגד כבוד רבו אף אם נתן לו רשות לכך (ערוך השולחן או"ח שם ח).

במצות הדלקת נרות חנוכה להדליק בעצמו במקום שנותר בו, נחלקו ראשונים אם נחשב הוא מהדר בכך, או שהרי הוא בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט, ועל כך ראה ערך חנוכה. ואף לסוברים שאין המחמיר נקרא הדיוט אלא בחומרא המביאה לידי קולא (ראה לעיל), כתבו אחרונים שחומרא זו יכולה להביא לידי קולא, שהואיל ומחלוקת היא אם רשאי להדליק ולברך, יש בכך חשש ברכה לבטלה (שו"ת עולת שמואל נט).

⁹ לפי שבימים אלו אף במקום שאין גשמים יורדים אין חיוב לאכול בסוכה, שהרי אם אינו רוצה אינו חייב לאכול כלל, לסוברים כן, ראה ערך ישיבת סוכה.

להחמיר ולהישאר בסוכה. 9. וראה שם שאינו דומה לשאר ימי החג, שיש סוברים שהמחמיר ואוכל בסוכה בזמן שיוורדים גשמים הדיוט הוא (ראה לעיל),

על המחמיר שלא לאכול בשר בהמה וחיה אחר אכילת גבינה, ראה ערך בשר בחלב.

המחמיר שלא לעשות מעשה מסויים, היינו שאין הוא מחמיר במעשה אלא ב"שב ואל תעשה", נחלקו מסויים בו אחרונים:

• יש שכתבו שאינו נקרא הדיוט (פרי מגדים או"ח בהקדמה אגרת ב אות ה, וראה פתח הדביר או"ח לח ד; פתח עינים חולין לו ב, ובשער יוסף ח סוף ד"ה ובענין זה), לפי שאינו ניכר שעושה להחמיר (פתח עינים שם) - ומהם סוברים, שהמחמיר ב"שב ואל תעשה" באופן שניכר שעושה להחמיר, הדיוט הוא (פתח עינים שם).

• יש שנראה מדבריהם שאף הפטור ומחמיר ב"שב ואל תעשה", נקרא הדיוט (אחרונים דלהלן), וכן כתבו אחרונים שאנשים הנוהגים שלא לעשות מלאכה בראש חודש, מנהג בורות הוא (פרי חדש או"ח תיו א; דברי יוסף מה (דף פט)), והעושה כן, הרי הוא בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט (ברכי יוסף או"ח שם אות ד), שלדעתם אף הפטור ומחמיר ב"שב ואל תעשה", נקרא הדיוט (אפרקסתא דעניא קמה).

• ויש מי שכתב שאף שהכלל של כל הפטור וכו' לא נאמר על המחמיר על עצמו ב"שב ואל תעשה", נאמר על כך: "לא דיך מה שאסרה לך התורה אלא שאתה מבקש לאסור עליך דברים אחרים" (ר' דימי בשם ר' יצחק בירושלמי נדרים ט א), וסוף סוף ענין שני דברים אלו אחד הוא (סדר משנה דעות ג סוף א).

בעניינים שבין אדם לחברו, יש אחרונים שכתבו שאין אדם לחברו הפטור ומחמיר בהם נקרא הדיוט, שלא אמרו כלל זה אלא בדברים שבין אדם למקום, ולא באלו שבין אדם לחברו (מראית העין ליקוטים יד; אהלי יהודה לספרי כי תצא ז), לפי שעל דברים שבין אדם לחברו יש מצוה לעשות לפנים-משורת-הדין (ראה ערכו). מראית העין שם), ולכן אף שזקן המוצא אבדה שאין זה לפי כבודו להשיבה, פטור מהשבת-אבדה (ראה ערכו), אם רוצה הוא ללכת בדרך הטוב והישר יכול להחזיר, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל וערך לפנים משורת הדין), ואינו בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט, לפי שבמצוות שבין אדם לחברו מצוה לעשות לפנים משורת הדין (מראית העין ואהלי יהודה שם).

יש שכתבו שהפטור מדבר שבממוץ, כגון הפטור מלשלם על אש (ראה ערכו) שלו שהזיקה דבר הטמון, לסוברים כן (ראה ערך אש: טמון), ורצה להחמיר ולשלם, נקרא הדיוט (שו"ת ר' בצלאל טו ח"י¹¹), וכן כתבו ראשונים לענין מי שלוה מן הגר שנתגייירו בניו עמו, שלא יחזיר לבניו (ראה ערך אין רוח חכמים נוחה הימנו, ושם שיש סוברים שלא רק חומרא יתירה היא בעיני חכמים, אלא שאין המעשה רצוי בעיניהם), שאם יחזיר לבניו, הרי הוא בכלל הפטור מן הדבר ועושהו ונקרא הדיוט (פירוש רבינו חננאל בן שמואל קידושין יח א; שיטה לא נודע למי קידושין יז ב, בפירוש שני).

במצוות שיש מי שחייב בהן

לא אמרו שכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אלא בדבר שכל בני אדם פטורים מלקיימו (ראה רמב"ן וריטב"א קידושין לא א;

שעושה כן כדי שתהיה מצות ה' נגד עיניו (ראה ערך הנ"ל. הרי בשמים שם)

• ויש שכתבו שהרי הוא בכלל הפטור מן הדבר ועושהו, שנקרא הדיוט (בית אריה יו"ד רצא כ ה. וראה שו"ת תורת חסד [פרחיא נג]).

המכניס עצמו לחיוב במצוה, כגון מי שאין לו סוכה, שפטור מלטרות וללכת לסוכת חברו (ראה ערך ישיבת סוכה), ורוצה להחמיר על עצמו, כתבו אחרונים שאינו נקרא הדיוט (בכורי יעקב או"ח תרלט ס"ק לח; כלילות שמואל (שבסוף ספר שאילות שמואל) כללי האלף טו; שו"ת לב ים או"ח טז ד"ה ומעתה; שו"ת אפרקסתא דעניא קמה ד"ה אמנם), שהואיל ואחר כך בשעת קיום המצוה כבר הוא חייב, אלא שהוא המשיך את החיוב על עצמו, רשאי להחמיר, וראוי לעשות כן (שו"ת אפרקסתא דעניא שם, וכעין זה בשו"ת לב ים שם).

ויש מן האחרונים שכתבו שמי שיכול לחייב עצמו במצוה, ויש לו דרך להפקיע עצמו מן המצוה, כגון הצריך לדם חיה או עוף - שהשוחט מתחייב במצות כסוי-הדם (ראה ערכו), והנותר או מעקר פטור (ראה ערך כסוי הדם) - ראוי לו לכתחילה לנחור או לעקר כדי לפטור עצמו ממצות כסוי הדם, כדי שלא יהיה בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט (חכמת שלמה יו"ד כח יח, וראה שם שכן משמע מלשון הברייתא חולין פה ב וטושי"ע שם).

האוסר על עצמו דבר המותר כדי להיזהר מאיסור, נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שהרי הוא בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט, שכלל זה לא נאמר דווקא על המחמיר במקום שאין לחוש שיבא לידי איסור, אלא אפילו על המחמיר בדבר שיכול לבא לידי איסור (שו"ת באר שבע סוף סי' כא (והובא ביד מלאכי כלל שיב), ובצידה לדרך דברים יד כא; שבילי דוד או"ח לב ד).

• ויש סוברים שלא אמרו כלל זה אלא במי שבא להחמיר על עצמו בדבר שאין בו חשש איסור, ולא שום טעם כלל להחמיר (שו"ת דברי יוסף מה (דף צא); שו"ע הרב או"ח לב ח), אבל המחמיר לסייג ולגדר כדי שלא יבא לידי איסור, אינו נקרא הדיוט (אפי זוטרי [לר"א פינטו] או"ח תעב ח; שו"ע הרב שם), שהרי זה ככל גזירות חכמים שגזרו משום סייג וגדר (אפי זוטרי ושו"ע הרב שם), וכן כתבו אחרונים שהרוצה להחמיר על עצמו ולבדוק את כל הבהמה שנשחטה שאינה טריפה, שחושש שמא נטרפה הבהמה בטריפה שבסתר - ומן הדין כל בהמה חיה ועוף בחזקת בריאים הם, ואין חוששים להם שמא טריפה הם (ראה ערך טרפה (בעלי חיים)) - אין בכך כלום, ואין הוא חשוב מוסיף על דברי חכמים, ואינו אלא כמוסיף גדרים וסייגים לטהרת נפשו, ומקדש עצמו במותר לו (פרי תואר יו"ד לט סק"א, וכעין זה ביד הלוי או"ח י א¹⁰).

ויש שכתבו שנחלקו בזה אמוראים, שלדעת ר' ירמיה, שהפסיק מלימודו כדי להתפלל (ראה שבת י א), המחמיר בדבר היכול לבא לידי איסור אינו נקרא הדיוט; ולדעת ר' זירא, שקרא עליו את הכתוב: מְסִיר אָזְנוֹ מִשְׁמַע תּוֹרָה גַּם תִּפְלֹתָ תוֹעֵבָה (משלי כח ט. שבת שם), אף המחמיר בכדי להינצל מאיסור, נקרא הדיוט (פתח עינים שבת שם).

עצמו אלא מצד אחר, כגון שפטור משום קים ליה בדבריה מיניה (ראה ערכו), או מי שפטור על נזק שעשה בעודו קטן, ורוצה להחמיר ולשלם, תבוא עליו ברכה.

10. וראה שבילי דוד שם, שהמחמיר על עצמו שלא לאכול בשר, נקרא הדיוט, שכל שלא נולד בו ספק אין מקום להחמיר בו. 11. וראה שם שאם אין הפטור מחמת

ימים, והובא בהגהות מיימוניות חנוכה ג ד). וכתבו אחרונים שאין הוא נקרא הדיוט משום כך, הואיל והציבור קוראים הלל בראש חודש (ראה ערך הנ"ל), והמחמיר בדבר שאחרים מקיימים אינו נקרא הדיוט (ראה לעיל). מחזיק ברכה יו"ד סא טז ד"ה והני מילי).

אנשים בעשיית מלאכה ברי"ח כתבו אחרונים שמנהג בורות הוא (פרי חדש או"ח תיז א; דברי יוסף מה (דף פט). וראה ערך ראש חודש, שיש חולקים וסוברים שגם האנשים נהגו שלא לעשות מלאכה בראש חודש), והנהגה כן הרי היא בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדיוט (ברכי יוסף או"ח שם ד).

ואף שהנשים נוהגות שלא לעשות מלאכה בראש חודש, ומנהג טוב הוא (ראה ערך הנ"ל), אין אומרים שהואיל והמנהג ישנו בעולם בנשים, מנהג האנשים מנהג הוא (ראה לעיל, וראה ברכי יוסף שם), לפי שהיה זה עונש לאנשים שניטל מהם ראש חודש (ראה ערך הנ"ל), ובכגון זה אומרים שכל הפטור ועושהו נקרא הדיוט, והרי זה בור (ברכי יוסף שם), או לפי שבנשים אין זה איסור אלא מנהג, לכן איש הנוהג כן נקרא הדיוט (אפרקסתא דעניא קמה).

בכתיבת ספר תורה מי שכתב לעצמו ספר-תורה (ראה ערכו), שפטור מלכתוב לעצמו ספר תורה שני (ראה סנהדרין כא ב, ורש"י שם ד"ה לשתי תורות, וראה ערך ספר תורה), ורוצה להחמיר על עצמו ולכתוב ספר תורה נוסף, כתבו אחרונים שאינו נקרא הדיוט, שהרי מלך (ראה ערכו) חייב לכתוב לעצמו ספר תורה שני (ראה סנהדרין שם, וראה ערך הנ"ל, וערך מלך), ובמצוה שיש מי שחייב בה אין אומרים שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט (ראה לעיל. שו"ת שערי רחמים או"ח ט).

במחלוקת

מקום שנחלקו בו, ונפסקה הלכה כדברי המיקל, אסור לנהוג כדעת החולק אפילו להחמיר (ראה להלן).

וכן שנינו באותה שנחלקו בית שמאי ובית הלל בקורא קריאת-שמע (ראה ערכו), שבית שמאי אומרים שבערב כל אדם יטה ויקרא, ובבוקר יעמוד, ובית הלל אומרים שכל אדם קורא כדרכו - והלכה כבית הלל (ראה ערך קריאת שמע, ושם אם יצא ידי חובת קריאת שמע) - שאמר ר' טרפון "אני הייתי בא בדרך, והייתי לקרות כדברי בית שמאי, וסיכנתי בעצמי מפני הלסטים", ואמרו לו "כדאי היית לחוב בעצמך, שעברת על דברי בית הלל" (משנה ברכות י ב. וראה ערך הנ"ל), ומכאן אמר רב נחמן בר יצחק לענין מחלוקת בית שמאי ובית הלל, שאם נפסקה הלכה כבית הלל, ועשה כדברי בית שמאי, חייב מיתה (ברכות שם. וראה סדר רב עמרם שם אות כא, והובא בטושי"ע או"ח סג ב, שנקרא עבריו), שעבר על דברי הבת קול שאמרה שהלכה כבית הלל (עירובין יג ב, וחולין מד א. שנות אליהו ברכות א ג. וראה ירושלמי ברכות א ד).

בטעם הדבר, יש שכתבו שכיון שעושה כן לשם חובה, נראה הוא כחולק על רבותיו (רא"ה שם יא א; שטה מקובצת דלהלן. וכעין זה בשו"ת מהרש"ל נד), ומהם שהוסיפו שהדברים אמורים דווקא במתכוין לסתור את דברי בית הלל ולעשות כבית שמאי, וכגון שהיה יושב והטה כדי לקרוא קריאת שמע (שטה מקובצת ברכות שם), ויש שכתבו שיש לחוש שיראו שעושה כן ויקבעו הלכה לדורות (מהרש"ד"ם יו"ד סוף סי' קצב, וראה ברכות שם), ויש לקיים את האמת כפי שהיא, ואפילו לקולא (מהרש"ד"ם שם).

ארחות חיים (לר"א מלוניל) א דיני קידוש כ, בשם יש מפרשים; מאירי ראש השנה לג א; יד אהרן או"ח יז בהגהות בית יוסף, וחלקו של ידיד או"ח שם, לדעת רבינו תם בתוספות קידושין לא א ד"ה דלא. וראה שדי חמד מערכת הכי טז ב), שאינו מצוה מן התורה כלל (רמב"ן וריטב"א שם), והרי הוא כמוסיף על התורה (רמב"ן שם), או לסוברים בטעם כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט שהוא משום יוהרא (ראה לעיל: גדרו; טעמו), הרי זה נראה כגסות הרוח, וכאומר "ראו שאני חסיד" (ארחות חיים שם), אבל לא במצוה שצוה ה' לאחרים (רמב"ן וריטב"א שם, וכעין זה בארחות חיים שם), שהפטור ומחמיר לקיימה מקבל שכר על כך (רמב"ן שם), שהרי מטוב לבב וחסידות הכניס עצמו לעשות מצות השם יתברך (ריטב"א שם), ותבא עליו ברכה (יד אהרן שם; שדי חמד שם).

ולכן נשים, שפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן (ראה ערך אשה: במצות עשה שהזמן גרמא), ומחמירות לקיימן - לסוברים שמותרות להחמיר (ראה ערך הנ"ל: קיומה במצוות שפטורה, ושם שנחלקו בזה תנאים) - או גויים המקיימים מצוות שלא נצטוו בהן (ראה ערך גוי), אינם בכלל "כל הפטור וכו'", ויש להם שכר על כך (רמב"ן שם; ריטב"א שם. וכן כתבו היד אהרן שם, וחכמת שלמה או"ח תרלט ה). וכן לסוברים בטעם כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט שהוא משום יוהרא (ראה לעיל שם), כתבו ראשונים שאין אומרים כלל זה בנשים המקיימות מצוות עשה שהזמן גרמן (ראב"ה א נ, ושם ב תקצז), שכיון שאנשים מקיימים מצוות אלו אין בכך משום יוהרא, שלא שייך יוהרא אלא במקום שמשנה משאר בני אדם (ראב"ה שם תקצז). ויש שנראה מדבריהם שהפטור מן הדבר ומחמיר בו, אף אם הוא דבר שאחרים חייבים בו, נקרא הדיוט (שלטי גיבורים ריש הלכות ציצית).

בן חו"ל בן חוץ לארץ המקיים מצוה שאינה נוהגת אלא בארץ המקיים מצוה ישראל, כגון המקיים מצות ראשית-הגז (ראה ערכו) - הנוהגת בארץ לסוברים שאינה נוהגת בחוץ לארץ (ראה ערך חוץ לארץ, וערך ראשית הגז) - הואיל ופטורו חכמים נקרא הדיוט (ים של שלמה חולין יא יא). ואף שבמצוה זו חייבים בני ארץ ישראל, והפטור ומקיים מצוה שאחרים חייבים בה אינו נקרא הדיוט - לסוברים כן (ראה לעיל) - כתבו אחרונים שמכל מקום נקרא הדיוט וכמוסיף על התורה, שהרי אין הדברים אמורים במי שהוא "בר חיובא" ועתה הוא פטור, והנמצא בחוץ לארץ אין הפטור בא לו מחמתו ומסיבת עצמו, אלא שהמקום גורם שהוא חוץ לארץ, וכל איש ישראל פטור בחוץ לארץ וחייב בארץ ישראל (ברכי יוסף יו"ד שלג א). ואף לסוברים שהפטור מדבר ועושהו נקרא הדיוט משום שנראה כגסות הרוח (ראה לעיל: גדרו; טעמו), ואין נראה גסות רוח במצוות שאחרים מקיימים, צידדו אחרונים שאף הדר בחוץ לארץ, ומקיים מצוות שאין חייבים בהן אלא בני ארץ ישראל, נראה כגסות הרוח, כיון שכל בני חוץ לארץ אינם נוהגים כמותו (ברכי יוסף שם, וראה שם שיש לדחות).

יחיד הרוצה לבד על אמירת הלל ברי"ח הלל (ראה ערכו) של ראש-חודש (ראה ערכו), שנחלקו בו אם מברכים עליו (ראה ערך הלל), כתבו ראשונים שאפילו אם אין היחיד חייב לקראו (ראה ערך הנ"ל, מחלוקת גאונים וראשונים), מכל מקום מאחר שמזיק עצמו לכך אין ברכתו על הקריאה חשובה ברכה לבטלה, וכנשים המברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן אף על פי שפטורות (ותוספות ברכות יד א ד"ה ימים, בשם השר מקוצי, ותוספות ערכין י א ד"ה י"ח

ברכות א ג. וראה ספר המכתם ברכות יא א), ומהם שכתבו שדווקא בדבר שיש בו קצת קולא אסור להחמיר כבית שמאי, כגון בקריאת שמע, שלבית הלל יוצא ידי חובה אף בהטייה, אך עדיף לקרוא מעומד שהוא יותר דרך כבוד (ראה ערך הנ"ל), ולבית שמאי יוצא ידי חובה דווקא בהטייה, שאין להחמיר ולהטות כבית שמאי, אבל במקום שאין בו צד קולא כלל, מותר להחמיר כבית שמאי (שו"ת הרמ"א צא).

מחלוקת שלא מחלוקת בגמרא הוכרעה בזה רק בזמן מאוחר יותר - יש מן האחרונים שציידו שאינה חמורה כל כך, ומותר לנהוג כדברי המחמיר, אף שנפסקה בה הלכה כמיקל (ציץ הקדש ב סוף סי' ח. וראה שו"ע דלהלן). וכן כתבו אחרונים לענין המתפלל תפילת שמונה-עשרה (ראה ערכו) - שצריך שלא יהיה דבר חוצץ בינו ובין הקיר, ונחלקו ראשונים אם אדם חוצץ, והלכה שאינו חוצץ (ראה ערך שמונה עשרה) - שטוב לחוש לדברי המחמירים ולהיזהר מלהתפלל אחורי שום אדם (שו"ע או"ח צ כב. וראה פרי חדש או"ח שם ס"ק כא, שהנהיר שלא להתפלל אחורי אדם, כיון שפטור הוא מן הדבר ועושהו, נקרא הדיוט).

וכן לענין קריאת-שמע (ראה ערכו) של ערבית, שנחלקו בה ראשונים אם זמנה כבר מפלג המנחה, או שאין זמנה אלא לאחר צאת הכוכבים (ראה ערך קריאת שמע, מחלוקת ראשונים), כתבו אחרונים שאפילו במקום שנהגו הציבור לקרוא קריאת שמע מבעוד יום - ולדעת הראשונים הסוברים שזמנה מפלג המנחה, המחמיר לקרוא בלילה נקרא הדיוט (רבינו תם בפסקי תוספות מנחות קיח; ראב"ה דלהלן), לפי שנראה כיוהרא, וכל העושה דבר שאינו צריך נקרא הדיוט (ראב"ה א, והובא במרדכי ברכות א) - יש לכל אדם להשתדל לקרוא קריאת שמע לאחר צאת הכוכבים, שמכיון שלדעת כמה גדולים, הקורא קודם לא יצא ידי חובתו (ראה ערך הנ"ל), אין זה נראה כיוהרא (בית יוסף או"ח רלה).

והעושה כן, ומחמיר במקום שנפסקה הלכה להקל, הרי הוא בכלל כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט (סדר רב עמרם גאון סדר קריאת שמע וברכותיה אות כז; יד אהרן יז; שנות אליהו שם; חידושי רז"ה יו"ד כח ד).

המחמיר בדבר שאף המקילים מודים שעדיף להחמיר בו, חשוב מחמיר בדבר שיש בו תועלת, שאינו חשוב הדיוט (שו"ת דברי יוסף (אירגאס) מה (דף פט); שער יוסף ח, ובעין זוכר מערכת הפ' יג; שנות אליהו ברכות א ג. וראה ראשונים ואחרונים דלהלן).

ולכן שיבחו אותו ששכח לברך - שבית שמאי סוברים שצריך לחזור למקומו ולברך, ובית הלל אומרים שיברך במקום שנזכר (משנה ברכות נא ב. וראה ערך ברכת המזון) - וחזר לברך במקום שאכל (ראה גמרא שם נג ב: הנהו תרי תלמידי וכו'), שהואיל ומודים בית הלל שעדיף לנהוג כבית שמאי ולחזור לברך במקומו, אלא שלא הטריחוהו לכך (תוספות שם נב ב ד"ה בכוליה; תלמידי רבינו יונה ואחרונים שבציון הבא), המחמיר וחזר לברך במקומו הרי זה משובח (תוספות רבי יהודה החסיד ברכות נג ב; תלמידי רבינו יונה שם מ א); שער יוסף ועין זוכר שם; שו"ת גנת ורדים יו"ד ג ו; שנות אליהו שם; שו"ע הרב או"ח סג ב), שכל שהיא מצוה בעצם, אלא שלא הצריכוהו לכך, העושה מקבל שכר על שעשה מצוה מן המובחר (שנות אליהו שם), שבחומרתו יש שבח, מעלה וזריזות (גנת ורדים שם).

ויש שנראה מדבריהם שאין איסור להחמיר במחלוקת שנפסקה בה הלכה כדברי המיקל, אלא אם יש בחומרא זו איזה חשש או צד קולא (ראה רמ"א ולחם שמים דלהלן. וראה ב"ח או"ח תקנא), מהם סוברים שדווקא בדבר שיכול להביא לביטול מצוה אסור להחמיר, כקריאת שמע, שאין להחמיר ולהטות כבית שמאי (ראה לעיל), שמא יהיה במקום שלא יוכל להטות, ויבטל מן המצוה ולא יקרא כלל (לחם שמים

כָּל יִשְׂרָאֵל עֶרְבִים זֶה לָזֶה¹

כל אדם מישראל אחראי לקיום המצוות אף על ידי זולתו מישראל, ונחשב כמחויב בעצמו אף במצוות המוטלות על אחרים, להוציאם ידי חובה בברכות ובמצוות

הפרקים:

- הכלל, מקורו וגדרו
- בהוצאת אחרים ידי חובתם
- במניעת איסור ובקיום מצוה
- המצוות והאישים שבכלל הערבות

הכלל, מקורו וגדרו

הכלל "כל ישראל ערבים זה בזה" (או: זה לזה) (בחו"ל בדרך כלל: זה בזה, ובראשונים גם: זה לזה) נזכר באגדה (ראה ערכו). תורת כהנים בחוקותי סוף פרק ז, הובאה סנהדרין כז ב, ושבועות לט א, ומדרשים בכמה מקומות, ראה להלן, ופירושו שפעמים שכל ישראל נענשים על עוונות של יחידים (ראה להלן).

בהלכה משמש מאמר זה כיסוד לחיוב שמחויב כל אדם מישראל למנוע אחרים מן האיסור, ולהשתדל שיקיימו את מצוות התורה (ראה להלן: במניעת איסור ובקיום מצוה, ושם אם הוא חיוב מיוחד, או שהוא בכלל מצות תוכחה). וכן נזכר בראשונים ובאחרונים בתורת טעם לכך שיכול אדם להוציא את חברו ידי חובה בברכת-

המצוות (ראה ערכו) ובמצוות ידועות אף לאחר שכבר קיים בעצמו את המצוה, מפני שנחשב כמחויב בעצמו אף במצוות המוטלות על חברו (ראה להלן: בהוצאת אחרים ידי חובתם, וראה שם אם הוא אף במצוות מהתורה, או רק בדברנן). ויש מהראשונים שכתב שהחיוב של הצלת-נפשות (ראה ערכו), להציל כל אדם מישראל מן המיתה ומן הסכנה, הוא אף מטעם ערבות (דרשות ופירושי רבנו יונה על התורה פרשת נצבים, וראה ערך הצלת נפשות: המצוה ומקורה).

מקורו של כלל זה הוא מן הפסוק: וְנִשְׁלַח אִישׁ בְּאָחִיו (ויקרא כו לו), ודרשו: איש בעוון אחיו, מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה (תורת כהנים שם, הובאה סנהדרין כז ב, ושבועות לט א²), שכשם שערב (ראה ערכו) על הלואה משלם ממון שלוחו חברו ולא

כהנים שם פירוש הדרשה, ומזרחי ויקרא שם שאינה אלא אסמכתא לקבלת

כל ישראל ערבים זה לזה. 1. כח, טורים תעב-תקכ. 2. וראה מפרשי התורה

לך כל מצוה ומצוה שבתורה שלא נכרתו עליה מ"ח בריתות של שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים (ר"ש בן יהודה איש כפר עכו בשם ר"ש שם), כמנין שהיו ישראל במדבר (רש"י ד"ה ר"ש ברבי יהודה), שכל אחד מהם קיבל על עצמו ערבות על כל ששים רבוא שהיו שם (רש"י ד"ה אמר רב משרשיא).

במקום אחר אמרו שלא נענשו - הצדיקים שבישראל על עוברי עבירה (רש"י סנהדרין מג ב ד"ה לפי ד"ה על) - עד שעברו ישראל את הירדן (סנהדרין מג ב), וקיבלו עליהם ברכות-וקללות (ראה ערכו) בהר גריזים ובהר עיבל, ונעשו ערבים זה לזה (רש"י ורמ"ה ומאירי ותוספות הרא"ש שם), או: כשעברו בירדן ממש (ראה ירושלמי סוטה ז ה, ומראה הפנים שם ג ד"ה ברכות וקרן אורה סוטה לד א), אלא שנחלקו תנאים, שלדעת ר' יהודה ור' אלעזר ב"ר שמעון הדברים אמורים בעבירות נסתרות (ברייתא סנהדרין שם), אבל על הנגלות נענשו אף קודם שעברו את הירדן; ולדעת ר' נחמיה לא נענשו על הנגלות עד שעברו (ברייתא שם). וכתבו אחרונים שר' נחמיה חולק על התנאים האומרים שקיבלו ישראל את הערבות על עצמם בסיני ובערבות מואב, שלדעתו לא קיבלוהו אלא בהר גריזים ובהר עיבל (מהרש"א בחידושי אגדות סוטה לו ב).

פרשת ברכות יש מהגאונים ומהראשונים שמנו במנין-המצוות (ראה וקללות במנין ערכו) פרשת ברכות-וקללות (ראה ערכו) שבהר גריזים ובהר עיבל (הלכות גדולות בהקדמה; ספר המצות לרס"ג נז,

אבל באזהרותיו לעשרת הדברות לא מנה; אזהרות ר"י בר ראובן; אזהרות רשב"ג עשין אות עג), ויש שכתבו בדעתם שהמצוה היא חיוב הערבות, שקבלוהו ישראל עליהם בברית של הר גריזים והר עיבל, שלא באה אלא לחייב את כל ישראל בערבות זה לזה, והרי זו מצוה הנוהגת לדורות, שנצטוו: וישמרם את דברי הברית הזאת וצויתם אתם (דברים כט ח. ר"י פרלא לרס"ג שם, ראה שם בארוכה). אבל שאר מוני המצוות לא מנו פרשת ברכות וקללות (רמב"ם ספר המצות ג, ורמב"ן ושאר מוני המצוות), ונראה מדבריהם שלא באה לחייב את ישראל בערבות דוקא, אלא לקבל את התורה בכללה באלה ובשבועה (ראה רמב"ן בחשונות לספר המצוות שם), והרי לא נצטוו בזה אלא באותה שעה, ואינה מצוה הנוהגת לדורות (רמב"ם שם), ואף בדעת הגאונים שמנאוה, יש שכתבו שאינה מצוה הנוהגת לדורות (רמב"ן שם בדעת הלכות גדולות, ראה שם בטעם שנמנית).

כשאין בידו לא אמרו שישאל ערבים זה לזה להיענש איש בעוון למחות אחיו אלא כשהיה בידם למחות ולא מיחו (סנהדרין כז ב, שבועות לט ב), שכל שאפשר לו למחות באנשי ביתו על עבירות שבידם ואינו מוחה, נתפס על אנשי ביתו (שבת נד ב ורש"י, וראה שם שם נה א, ושם נו ב), וכל שאפשר לו למחות באנשי עירו ואינו מוחה, נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו נתפס על כל העולם כולו (שבת שם; רמב"ם דעות ו ז), אבל כשאין בידו למחות, הרי נאמר: איש בִּקְטָאוֹ יוֹמְתוֹ (דברים כד טז. סנהדרין שם).

במה דברים אמורים בשאר עבירות, אבל בשבועת שקר אמרו: כל עבירות שבתורה נפרעים ממנו, ובשבועת שקר ממנו ומכל העולם כולו (תוספתא סוטה ז א, הובאה שבועות לט א), היינו שבשאר עבירות אין נפרעים אלא מן העובר, ומי שהיה בידו למחות ולא מיחה, ובשבועת שקר נפרעים אף ממי שלא היה בידו למחות (ראה גמרא שם ב), שנאמר: אֵלֶּה וְכֹחַשׁ וְרִצְחָ וְגִנְבָּה וְנֶאֱפָה פְּרָצוּ וְדָמִים בְּדָמִים נִגְעוּ, עַל פֶּן תִּאָּכַל הָאָרֶץ וְאִמְלֵל כָּל יוֹשֵׁב בָּהּ (הושע ד ב-ג. תוספתא שם), ולא דוקא בשבועת שקר, אלא אף בעריות

הוא, מפני שערב לו, כך ישראל ערבים זה בזה, וכשעובר אחד מהם עבירה מתחייבים כולם עליו, מפני שהיה להם למחות ולא מיחו (רבנו הלל שם).

ואמרו באגדה: וְנִפְשׁ כִּי תִקְטָא (ויקרא ה א), אינו אומר: נפשות כי יחטאו, אלא נפש, שכל ישראל נקראו נפש אחת, שנאמר: כָּל אִישׁ יִשְׁרָאֵל (דברים כז יד, ושם כט ט; שופטים כ יא), כולם כאיש אחד, ואם חטא אחד מהם כולם ערבים זה בזה, למה הדבר דומה, לבני אדם שהיו באים בספינה, נטל אחד מהם מקדח והתחיל קודח תחתיו, אמרו לו: שוטה, אתה קודח תחתיו והמים נכנסים, וכולם אבודים (מדרש ילמדנו, הובא בקונטרס אחרון לילקוט שמעוני אות לח, וכעין זה בויקרא רבה ד).

מהראשונים יש שכתבו המקור שכל ישראל ערבים זה לזה מהפסוק: הִכָּח תוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא (ויקרא יט יז). אגרת התשובה לרבנו יונה יום א, וכן מבואר בשערי תשובה ג אותיות עב, קצה, קצו, שהוזהרנו שלא נישא בחטא חברינו וניענש עליהם, אם נימנע מלהוכיח אותם (שערי תשובה שם, ושער א אות נ, וכן פירשו בעקידה ובאלשיך (בפירוש אחד) ובכלי יקר ויקרא שם).

יש שכתבו המקור מפרשת: אַתֶּם נֹצְרִים הַיּוֹם פְּלִכֶם לִפְנֵי ה' וגו' כָּל אִישׁ יִשְׁרָאֵל וגו' (דברים כט ט ואילך. כלי יקר ואור החיים דברים שז), שהרבים נענשים בעוון היחיד (רש"י שם כח), כמו שנאמר שם: פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ וגו' (שם יז), ואחר כך: וְנָא אֶת מִכּוֹת הָאָרֶץ הַהִוא וגו' (שם כא. רש"י שם, וכן הוא בתוספות ורא"ש ובכור שור ורבנו מינוח על התורה שם).

ויש שכתבו המקור מהפסוק בברכות-וקללות (ראה ערכו) שבהר גריזים ובהר עיבל: אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם (דברים כז כו. שו"ת מהר"ם שיק או"ח שג; שו"ת מחנה חיים ג יו"ד סוף סי' כז), שדרשוהו על מי שיש בידו להחזיק ידי אחרים בקיום התורה והמצוות ולא החזיק (ראה ירושלמי סוטה ז ד, הובא ברמב"ן על התורה שם, ובשערי תשובה ג יט. מחנה חיים שם).

מאימתי עם ישראל הערבות נזכרה עוד בדברי תנאים בתורת התחיוב בה התחייבות מיוחדת שקיבלו ישראל על עצמם, בנוסף לעצם קבלת התורה, ונחלקו אימתי קיבלוהו על עצמם: רבי אומר, בשעה שעמדו ישראל על הר סיני לקבל את התורה, היו ממשכנים את עצמם זה על זה (מכילתא יתרו ה, ותנחומא שם יג), שנאמר: וַיַּעֲנוּ כָל הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה (שמות יט ח. ראה תנחומא שם), שלא אמר כל אחד: אעשה, אלא אמרו כולם: נעשה, בלשון רבים, וקיבל כל אחד מהם על עצמו ערבות אף על חבריו (עץ יוסף לתנחומא שם; שו"ת בית הלוי סוף חלק ב דרוש ו), או שלמדים מהפסוק: אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ (שם כ ב. ראה מכילתא שם וברורי המדות וזה ינחמנו; ראה פסיקתא זוטא שמות שם), לשון יחיד (פסיקתא זוטא שם), שנאמר לכלל העדה, שכולם כאיש אחד חברים, וערבים זה לזה (ברורי המדות שם).

וכיוצא בזה אמר רבי שמעון, שבכלל הבריתות שנכרתו עם ישראל על קבלת התורה - בסיני, ובערבות מואב, ובהר גריזים ובהר עיבל (ראה תוספתא סוטה ח ז, הובאה סוטה לו א וב, וירושלמי סוטה ז ד, ושם על מנין הבריתות), או: בסיני, ובאהל מועד שבמדבר, ובערבות מואב (ראה ברייתא שם לר"ש, וגמרא שם) - נכללה אף הערבות (ראה תוספתא וגמרא שם) להיות כל אחד מהם ערב על כל אחיו שישמרו את המצוות (רש"י סוטה שם ד"ה ר"ש ברבי יהודה ד"ה אמר רב משרשיא), ואין

שולח ידו לעבור בסתר עבירות חמורות, ולפיכך נענשים אף על הנסתרות (מאירי בכלליו, הובא בחמרא וחיי סנהדרין שם בסוף הספר), או שנענשים מפני שדייני ישראל וחכמיהם ומנהיגיהם צריכים לחקור ולרגל אחרי מעשי בני עירם כפי יכולתם, אף בנסתרות, ואם התרשלו בזה, נענשים הכל על כך (מאירי בבית הבחירה שם). וכיוצא בזה כתבו ראשונים, שלפיכך נעשו ערבים על הנסתרות, לפי שאי אפשר שלא יכירו שום פגם באדם זה שעובר בסתר (רבנו יונה סנהדרין שם).

אף לסוברים שנענשים על הנסתרות, אמרו ביטול הערבות על עבירות נסתרות בירושלמי: ביבנה הותרה הרצועה, יצאה בת קול ואמרה: אין לכם עסק בנסתרות (ר' לוי בירושלמי סוטה ז ה), כלומר, שבעבירות שבסתר אינכם ערבים זה לזה (כפתור ופרח ז). וראה פני משה ויפת מראה לירושלמי שם).

בטעם הדבר יש שכתבו, שמשרבו הרצחנים, וגלתה סנהדרין ממקומה (ראה ערך בית דין הגדול), התפללו שלא ייענשו על הנסתרות (קרבן העדה שם), ומחל הקדוש ברוך הוא על הערבות להקל מעליהם, מכיון שרבו עוברי עבירה (יש סדר למשנה ברכות ג א); ויש שכתבו הטעם, שלא נתחייבו בערבות על הנסתרות אלא בהיותם בשלוח בארץ (קרבן אורה סוטה לא דא).

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שלא בטלה הערבות על הנסתרות (ראה רש"י סנהדרין מג ב סוף ד"ה והנגלות: ותנהוג עד עולם, וכן נראה ממאירי שם⁴).

ערבות על אם נתחייבו ישראל בערבות אף על הערבות עצמה, חרבות נחלקו תנאים:

• יש סוברים שנתחייבו בערבות אף על הערבות (רבי בדעת ר' שמעון בתוספתא סוטה ז ה, הובאה בסוטה לו ב, לפירוש רב משרשיא שם), שאם יודע ראובן שבידו של שמעון למחות בעוברי עבירה ואינו מוחה בהם, חייב ראובן למחות בשמעון, ואם לא מיחה, נתפס ראובן בעוון שמעון, וגם בעוון כל מי שהיה ביד שמעון למחות בו (רב האי גאון בתורתן של ראשונים ב עמ' 50; ערוך ערב ב; שו"ת בנימין זאב סוף סי' רפב; שו"ת מהרי"ט א ק).

• ויש מהתנאים חולקים וסוברים שלא נתחייבו בערבות על הערבות (רשב"י איש כפר עכו בדעת ר"ש ברייתא שם, לפירוש רב משרשיא). בגדר הכלל של ערבות, יש מהראשונים שכתבו, שאף על פי שהמצוות מוטלות על כל אחד מן ישראל בפני עצמו, כל ישראל ערבים זה לזה, וכולם כגוף אחד (ריטב"א ראש השנה כט א ד"ה תני), וכשחברו של אדם חייב במצוה, הרי זה כאילו הוא עצמו חייב (הלכות ברכות לריטב"א ה א), וכשיש בידו למחות בעבירה ולא מיחה, הרי הוא כאילו עשה (מאירי שבת נד ב, על פי גמרא שם), ולא משום ביטול מצות תוכחה (ראה ערכו) בלבד, אלא שנחשב כאילו הוא עצמו החוטא באותו חטא (שו"ת גת ורדים או"ח ג טו; חקרי לב או"ח סוף סי' מח).

וכיוצא בזה יש שכתבו שהערבות במצוות אינה כערב "סתם" של הלואה, שאינו מקבל על עצמו אלא את תשלום החוב בלבד אם לא יפרע הלווה, אלא כ"ערב קבלן", שמתחייב בעצם החוב כמו הלווה עצמו (ראה ערך ערב), שהרי מטעם ערבות הוא נחשב

(תוספות שם א ד"ה שנאמר, ותוספות הרא"ש שבועות שם), וכן בשאר העבירות שזכרו בפסוק זה (רמב"ן ור"ן ונמוקי יוסף שם, וראה חידושי חתם סופר שם); ויש סוברים שאף בעריות ובשפיכות דמים אין נענש אלא מי שבידו למחות (תוספות ערכין שם ד"ה הא).

מהראשונים יש שכתבו אף בשבועת שקר שהטעם שנפרעים עליה מכל ישראל הוא לפי שכל ישראל ערבים זה בזה (רמב"ם שבועות יא טז; טוש"ע חו"מ פז כ), שלדעתם אף בשבועה הטעם הוא משום ערבות, אלא שבכל העבירות אין נענש משום ערבות אלא מי שבידו למחות, ובשבועה נענש אף מי שאין בידו למחות (ספר דברים אחדים לחיד"א דרוש כ). ויש מהראשונים שכתב שבשאר עבירות אין נפרעים מצדיקים, אפילו כשיש בידם למחות (ר"י מיגש שם, וראה דברים אחדים שם בדעתו).

עונש על עבירות נסתרות שביד עוברי עבירה נחלקו תנאים עבירות נסתרות אם נענשים אחרים עליהן:

• לדעת ר' נחמיה אין נענשים עליהן (בריייתא סנהדרין מג ב), וכן דעת רבי (מכילתא יתרו ה, ותנחומא שם ג), ולמדו מהפסוק: הַנְּסִתְרָתָּ לָהּ אֶלְהִינוּ וְהַנְּגַלְתָּ לָנוּ וְלִבְנֵינוּ עַד עוֹלָם (דברים כט כח). ראה ברייתא שם ורש"י; מכילתא (לגירסת הגר"א) ותנחומא שם), שהנסתרות לה' הן להיפרע מן העוברים עליהן, אבל הנגלות לנו ולבנינו הן לבער הרע מקרבנו, ואם לא נעשה דין בהם ייענשו הרבים (רש"י דברים שם), ולא נעשו ישראל ערבים אלא על הנגלות, שהיה להם למחות ולבער הרע מקרבם, אבל על הנסתרות שלא ידעו בהן אין לחייבם (רבנו יונה סנהדרין שם).

• ר' יהודה ור' אלעזר ב"ר שמעון חולקים וסוברים שנענשים אף על הנסתרות (סנהדרין שם³), שלכך נקוד על "לנו ולבנינו" ועל עי"ן שב"עד", ללמד שלא נענשו על הנסתרות עד שעברו את הירדן (ראה לעיל: מאימתי עם ישראל התחייב בה' ר' יהודה ברייתא שם, וראה רש"י ותוספות ושאר ראשונים שם בביאור הדרשה), לומר שלא עד עולם יהיו הנסתרות לה' אלקינו, ולא תנהג מידה זו לפטור מן הנסתרות אלא עד שיעברו את הירדן (רש"י ד"ה והנגלות), ויקבלו עליהם ברכות וקללות בהר גריזים ובהר עיבל, וייעשו ערבים זה לזה (רש"י ד"ה עד שעברו, ומאירי), אף על הנסתרות, כמו שנאמר בפרשת ברכות וקללות: אָרוּר מִכָּה רָעָהוּ בִּסְתֵר (שם כד. שו"ת ראב"ן מה). וכיוצא בזה אמר ריש לקיש, שאמר יהושע לישראל בשעה שעברו את הירדן: אם אין אתם מקבלים עליכם את הנסתרות, המים באים ושוטפים אתכם (ירושלמי סוטה ז ה, הובא בתוספות סוטה לד א ד"ה עודם בירדן, ובכפתור ופרח ז).

בטעם שנענשים על הנסתרות, לסוברים כן, אף שמשום ערבות אין הרבים נענשים על עבירות שאין בידם למחות עליהן (ראה לעיל), כתבו ראשונים שאין נענשים על הנסתרות אלא כשהיה בידם למנוע את העבירה (ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) תרסב, על פי סנהדרין מד א; בכור שור דברים כט כח).

וכיוצא בזה יש שכתבו שעל נסתרות גמורות אין אחרים נענשים, כי מה בידם לעשות, ולא אמרו שנענשים אלא כגון שהיה החוטא בעל עבירות קלות בגלוי, ואילו היו מוכיחים אותו עליה לא היה

לב או"ח מח דף פב שתמהו מהירושלמי, וראה מה שתירץ בחקרי לב, ומה שהעיר עליו בפני מבין סנהדרין שם.

חז"ל שישאל ערבים זה לזה. 3. וראה אוצר הגאונים שם גירסא אחרת שכן דעת ר' יוסי, ושרי יהודה חולק שלא נענשו. 4. וראה קרבן אורה שם וחקרי

מאיסורא, ועל טעמים אחרים לכפיה על המצוות ראה ערך כפיה, ועל טעמים אחרים לאיסור מסייע בידי עוברי עבירה ראה ערך אין מחזיקין ידי עוברי עברה, וערך לפני עור.

מקור החיוב להפריש מן האיסור מטעם ערבות יש להפריש מאיסור סוברים שהוא מן התורה (מהר"ם שיק לתרי"ג מצות מצוה רלג, בדעת ריטב"א עבודה זרה ו ב; פרי יצחק א נג מר"נ אמשטרדם; אבני נזר אה"ע יח ב; ר"י פרלא לרס"ג נז⁵).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שהחיוב להפריש מן האיסור אינו אלא מדרבנן (ראה תוספות שבת ג א ד"ה בבא, ותוספות הרא"ש ופסקיו ורשב"א ור"ן שם; ר"ן עבודה זרה שם. וכן כתב בב"ח יו"ד שג, וראה פרי יצחק א כו שנסתפק), וכן האיסור לסייע ידי עוברי עבירה (ראה ראשונים הנ"ל). אבל יש שכתבו שאף לדעתם עיקר האיסור לסייע בידי עוברי עברה מן התורה הוא, ולא אמרו שהוא מדרבנן אלא כשאין ביד המסייע להפריש את חברו מן האיסור, שמכל מקום אסור מדרבנן לסייע בידי עוברי עברה (שער הציון למשנה ברורה שמו ח; שו"ת אורח ישר א).

חיוב הערבות. חיוב הערבות מוטל על כל יחיד ויחיד מישראל, על היחיד או הכלל וזה שנוכח "בית דין" לענין הפרשה מן האיסור (ראה יבמות קיד א: בית דין מצווין עליו כו', וראה ערך בית דין), אינו אלא לפי שדברו בהווה, שבדרך כלל בית דין הוא שבידו לעשות כן, ובית דין שליחותם של כל ישראל הם עושים בכך, ועל ידי המינוי שממנים הציבור בית דין מקיים כל יחיד חיוב זה (שו"ת חתם סופר חו"מ קעז א).

ויש שכתבו בדעת גאונים שחיוב הערבות הוא מן המצוות המוטלות על הציבור (ר"י פרלא לרס"ג נז, בדעת רס"ג שם ובעל הלכות גדולות בהקדמה), ואף שהחיוב מוטל אף על כל אחד ואחד מישראל, עיקר המצוה אינה אלא על הציבור והעומדים בראש העם, שבידם הכח לכפות את הכל על קיום התורה והמצוות (ר"י פרלא שם דף רח).

על מחלוקת האחרונים בכפיית אחרים להפרישם מן האיסור או לקיים מצוות, אם היא מוטלת על כל יחיד, או שכפייה בכח אינה מסורה אלא לבית דין, ראה ערך כפיה, וערך אפרושי מאיסורא, וערך בית דין.

ההפרשה - בחומר החיוב של ערבות להפריש מן האיסור דנים כאיסור עצמו אם הוא כחומר האיסור עצמו:

• יש מן הראשונים סוברים שהרואה את חברו עובר איסור על ידי מעשה, חייב להפרישו מן האיסור אף כשאין זה לפי כבודו של הרואה (ראה תירוצ ב בתוספות שבועות ל ב ד"ה אבל, ובתוספות ר"י שירליאון ברכות כ א, ובתוספות הרא"ש שם ושם, ובראבי"ה קנא עמ' 152), ואף שכבוד-הבריות (ראה ערכו) דוחה איסור תורה ב"שב ואל תעשה" (ראה ערך כבוד הבריות: בשב ואל תעשה), מכיון שיעשה חברו איסור על ידו אם לא יפרישנו, אין זה חשוב "שב ואל תעשה" (תוספות ותוספות הרא"ש שם).

ויש מהראשונים סוברים שחיוב ההפרשה מן האיסור נדחה מפני כבוד הבריות, שהרי זה כ"שב ואל תעשה" (ראה תירוצ א בתוספות, ובתוספות הרא"ש שם, ובתוספות ר"י שירליאון שם).

כמחוייב בדבר להוציא אחרים (ראה להלן: בהוצאת אחרים ידי חובתם. הגר"ח מבריסק, הובא בספר נחלת יעקב [קמיינצקי] כ, ובקובץ מכתם לדוד [ב"ב תשכ] עמ' מח מרבי"ד ליבוביץ').

ומטעם זה אומרים בירדו (ראה ערכו) ובתפילה "חטאנו" בלשון רבים, אף שהמתודה לא חטא, לפי שכל ישראל ערבים זה לזה (ספר חסידים כב ותרא, והביא מדניאל ט טו: חטאנו רשענו, שכלל את עצמו בתוך החוטאים), שכל הרואה מי שחוטא ולא מיחה בו צריך להתודות, אף שהוא עצמו לא חטא באותו חטא (ספר חסידים שם כב), וכן אומרים מטעם זה בירדו "על חטאים שאנו חייבים עליהם סקילה ושריפה וכו'", אף שידוע המתודה שהוא עצמו לא נתחייב בכך (ספר חסידים שם תרא).

ואף לזכות, יש שכתבו שכל אדם המוחה באחרים שלא יעברו עבירות, ומסייע בידם לקיים מצוות המוטלות עליהם, נחשב כאילו קיים בעצמו (קרית ספר למב"ט בהקדמה ז, וכעין זה בחרדים סא).

במניעת איסור ובקיום מצוה

מכיון שכל ישראל ערבים זה בזה, מוטל על כל אדם מישראל להציל אחרים מישראל מן העוון (תלמידי רבינו יונה ור"א אלשבילי ברכות כ ב בשם ר"י; רא"ש שם; דרשות ופירושי רבנו יונה פרשת נצבים), ולפוטרו מן המצוות (תלמידי רבינו יונה ורא"ש ור"א אלשבילי שם), היינו להוציא אותם ידי חובתם במצוות (ראה להלן: בהוצאת אחרים ידי חובתם. ראה ראשונים הנ"ל). ועיקר החיוב של אפרושי-מאיסורא (ראה ערכו) - חיוב למנוע את חברו מלעשות דבר איסור - יש שכתבו שהוא מטעם ערבות (ראה תלמידי רבינו יונה עבודה זרה ו ב בשם רמ"ה, ודרשות ופירושי רבנו יונה שם; ריטב"א קדושין כז ב ד"ה אמר; שו"ת חתם סופר יו"ד יט, ושם חו"מ קעז).

וכן החובה המוטלת על בית דין לכפות כל אדם מישראל על קיום מצוות עשה (ראה ערך כפיה), יש שכתבו שהיא משום שכל ישראל ערבים זה לזה (חתם סופר חו"מ שם; שו"ת אמרי אש יו"ד קיב; שפת אמת ראש השנה ו א ד"ה ועשית, וכן צידד ר"י פרלא לרס"ג נז דף רז). וכן האיסור לסייע בידי עוברי עבירה (ראה ערך אין מחזיקין ידי עוברי עברה וערך לפני עור) - אף באופן שאין בדבר משום הלאו של לפני-עור (ראה ערכו), כגון במושיט לאדם איסור שיכול היה אותו אדם ליטלו בעצמו (ראה ערך לפני עור, ושם שיש חולקים שגם באופן זה עובר) - כתבו ראשונים שהוא אף מטעם ערבות, שהואיל וכל ישראל ערבים זה בזה, וחייבים אף למחות בעוברי עברה, כל שכן שאסור להם להושיט איסור לעוברי עבירה (תלמידי רבינו יונה בשם רמ"ה וריטב"א עבודה זרה שם), או לגרום להם לעשות איסור, או להרבות באיסור (ריטב"א שם).

וכן החיוב להסיר מכשול, שלא יעברו אחרים איסור בשוגג, כגון אותה שאמרו בחמץ (ראה ערכו) בפסח שהכל מצווים עליו לבעור, אף מי שאינו בעליו (ראה בבא קמא צח ב), יש שכתבו שהטעם כדי להסיר מכשול מבעל החמץ, שלא יעבור בשגגה באיסור בל-יראה (ראה ערכו). תוספות הרא"ש פסחים ז ב; ב"ח או"ח תמג ב, ומג"א שם סק"ה בדעת טושי"ע שם, וראה בהגר"א שם טעם אחר), לפי שכל ישראל ערבים זה בזה (שו"ע הרב שם; שו"ת בנין שלמה הוספות יז, וראה שם ב לא).

על טעמים אחרים לחיוב ההפרשה מן האיסור, ראה ערך אפרושי

למשנה ברורה שמו ח ועוד אחרונים, אבל לא כתבו שהוא משום ערבות.

5. וכן נקטו שאפרושי מאיסורא הוא מהתורה בשאגת אריה נח, ובשער הציון

לתת משלו לאחרים לקיים מצוה, שהואיל והם אנוסים הרי הם פטורים מן המצוה, וממילא גם הוא פטור, כשם שהערב (ראה ערכו) בממון אינו חייב במה שהלוה גופו לא נתחייב (ר"י פרלא לרס"ג פ' נו דף רו ואילך, וראה לפלגות ראובן שם פלג יג).

אם משום מצות צדקה צריך אדם לתת מממונו לאחרים שאין ידם משגת לקיים מצוה, ראה ערך צדקה.

חוב המקיים מצוה עבור אחרים, דנים אם מחוייב הוא בברכת המצוה, מטעם ערבות אף בברכת המצוה: יש סוברים מדין ערבות **שחייב** (ראה להלן), ולכן שליח המקיים מצוה של אחרים, באופנים שהשליח מברך (ראה מגן אברהם או"ח תלב סק"ו, ויד אפרים שם, וראה ערך בדיקת חמץ וערך חנכה), יש שכתבו הטעם שמברך, שאף על פי שאינו חייב במצוה זו מצד עצמו, חייב הוא בה מטעם ערבות (מור וקציעה או"ח שם טעם ב; כתב סופר יו"ד קנ וקנב, ואגרות משה או"ח א קצ, בדעת מגן אברהם שם).

יש שכתבו בדעת ראשונים ששליח העושה מצוה, אף כשכבר בדרך המשלח על מצוה זו, עדיין מחוייב אף השליח בברכה מטעם ערבות, כגון בבדיקת-חמץ (ראה ערכו), כשבדוק בעל הבית מקצת מן החדרים בביתו ומברך, ובני ביתו בודקים מקצתם, שאף שבעל הבית נפטר בברכה אחת על בדיקת כל החדרים (ראה ערך בדיקת חמץ), מכל מקום אין זה פוטר את בני ביתו, וגם הם חייבים בברכה (קונטרס אחרון לשו"ע הרב או"ח רסג סק"ה, בדעת הרא"ש פסחים א י, וטור או"ח תלב). וכן בתקיעת-שופר (ראה ערכו) בראש השנה, כשתוקע להוציא אחרים (ראה להלן: בהוצאת אחרים ידי חובתם), אף שכבר יצאו השומעים ידי חובת הברכה, כגון שבירך להם אחד ולא תקע, ובא אחר שלא שמע את הברכה להוציאם ידי חובת התקיעות, יש סוברים שחזור השני ומברך, אף שהוא עצמו כבר יצא ידי המצוה (קונטרס אחרון שם בדעת בית יוסף או"ח תקפה, שסתם, וראה שיירי כנסת הגדולה או"ח שם שנסתפק), שהרי עדיין חייב הוא במצוה זו מדין ערבות, וכשם שמברך אדם על מצוה שחייב בה מצד עצמו, כך מברך הוא על מצוה שחייב בה משום ערבות (קונטרס אחרון שם).

ורבים חולקים וסוברים שאין בני הבית מברכים על בדיקת מקצת החדרים (חק יעקב תלב; קונטרס אחרון שם בדעת השו"ע, וראה שם סי' תלב, ובסי' רסג הכרעתו להלכה), וכן אין התוקע השני מברך, אם כבר יצא ידי חובתו (פרי חדש ואליה רבה ועולת שבת ושו"ע הרב ומשנה ברורה תקפה ג). ואף שליח המברך על קיום מצוה של אחר, יש שכתבו הטעם שמברך לא משום ערבות, אלא לפי שהוא כשלוחו של אותו אחר אף לענין הברכה (בית מאיר או"ח תלב; משנה ברורה שם סק"י, וראה כתבי הגר"ח ברכות בענין ברכת מזוזה).

בהוצאת אחרים ידי חובתם

האם הוא הבא להוציא אחרים ידי חובתם בברכות (ראה ערך משום ערבות ברכות: להוציא את חברו, וערך שומע כעונה, ושם על גדר הדין וטעמו), אף שכבר יצא המברך עצמו ידי חובתו - והפטור מן הדבר אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם (ראה ערך הני"ל, ולהלן) - מי שיצא מוציא אחרים (תני אהבה בריה דר' זירא ראש השנה כט א; ברייתא שם ב בהלל ומגילה; ירושלמי ברכות ג ג; רמב"ם ברכות א י; טור או"ח תרצב, וכ"ה בטוש"ע בכמה ברכות ומצוות).

וכיוצא בזה יש מהאחרונים שנסתפקו אם חייב אדם למסור את עצמו למיתה כדי למנוע בכך את חברו מלעבור באחת משלוש העבירות החמורות שדין יהרג-ואל-יעבור (ראה ערכו), שהואיל והוא נתפס בעוון חברו משום ערבות, שמא מחוייב אף הוא ליהרג ולא לעבור (קרבן העדה מח אות ט ואילך, וראה צמח צדק פסקי דינים יו"ד קנו שנקט שדינו כג' עבירות).

וכיוצא בזה נסתפקו אחרונים אם חייב אדם להוציא את כל ממונו כדי למנוע את חברו מלעבור על לא תעשה, כדרך שמחוייב לעשות כדי שלא לעבור בעצמו על לאו, לסוברים כן (ראה רמ"א יו"ד קנו א), הואיל וכשבדיו למחות ביד חברו נחשב כעובר בעצמו על הלאו (תבת גמא לפרי מגדים בסוף הספר חקירה ד, הובא בפתחי תשובה שם סק"ה).

ומהראשונים יש שכתבו שאין אדם חייב להוציא ממונו למחות בעוברי עבירה (שו"ת מהר"י וייל קנו, הובא בדרכי משה יו"ד קנו; רמ"א יו"ד שם, ושם שלד מח, על פי מהר"י וייל), אף על פי שבשביל להימנע מלעבור בעצמו על לאו חייב אדם להוציא את כל ממונו (רמ"א שם). אם מותר לאדם לעבור איסור קל כדי לזכות את חברו שלא יעבור איסור חמור, ראה ערך אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך. על מי שבא לגנוב דבר איסור, שאין חיוב להזהירו שלא ייכשל באכילת אותו איסור, ראה ערך הלעיטהו לרשע וימות.

סיוע לאחרים לקיים מצוות בכלל החיוב של ערבות אף הסיוע לאחרים לקיים מצוות (שו"ת מהר"ם שיק או"ח שכב; שער הציון למשנה ברורה תרנה ה, וערך השולחן שם ג).

ולכן יש סוברים שחייב אדם להניח לחברו לאכול בסוכתו, אם אין לחברו סוכה משלו, אלא שאין בית דין כופים על כך, שלא מצינו שכופים אלא על המצוה גופה, אבל לא על החיוב של ערבות, שאינו אלא למשמרת ולסייג לתורה (מהר"ם שיק שם), ועוד, שהסיוע לקיים מצוה יש בו אף משום גמילות-חסדים (ראה ערכו), שהיא מן הדברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה (ראה ערך גמילות חסדים), וכל מצוה שמתן שכרה בצידה אין כופים עליה (ראה ערך כפיח. מהר"ם שיק שם). ויש מצדדים שאף כופים על חיוב זה (שו"ת מחזה אברהם א קלט, ראה שם שמשגי בארוכה על הטעמים שבמהר"ם שיק).

וכן בשאר מצוות, יש סוברים שמחוייב אדם מטעם ערבות להניח לאחרים להשתמש בשלו לקיום מצוה (ראה אחרונים דלהלן), וכן אותה שאמרו שמותר ליטול חפץ של מצוה כדי לקיימה אף בלא ידיעת הבעלים, לפי שודאי נוח לו לאדם שתתקיים מצוה בממונו (ראה ערך ניחא ליה לאינש דתתעביד מצוה בממוניה), יש מצדדים שהטעם שאומרים כן הוא משום חיוב הערבות, שמוטל על בעל החפץ לסייע במצותו של זה (ראה מחזה אברהם שם, ושו"ת עטרת ישועה לד, וספר לפלגות ראובן א מערכה ב פלג ח ואילך, וראה ערך הני"ל טעמים אחרים).

ואף כשצריך לוותר בזה משלו, כגון מי שיש לו ארבעה-מינים (ראה ערכו) משל עצמו, ובעיר אחרת אין לכל הקהל ארבעת המינים, יש שכתבו שמוטב שישלח להם את המינים שלו, ויברך הוא על של הקהל שבעירו, כדי שיצאו הרבים ידי חובתם (הגהה במנהגי מהר"א קלוזנר דיני סוכות, והובאה במהר"ל הלכות לולב, ובמטה משה תתקלט; מגן אברהם תרנח ס"ק יב⁶); ויש שכתבו שאף כשאינו מוותר על הידור מצוה שלו, מן הדין אינו חייב מטעם ערבות

6. וראה יוסף אומץ תתרכב שבשביל יחיד אין צריך לתת את שלו, וכתב הטעם

לפי שהיחיד יכול ללכת למקום שיש ד' מינים, וראה שו"ת בית יעקב קיד טעם

הברכות והמצוות שמוציא בהם ברכות שאמרו בהן שאף מי שיצא מוציא אחרים משום ערבות, היינו ברכת-המצוות (ראה ערכו). תשובות הרמב"ם (בלאו) רג; מאירי ראש השנה כט א, שמברך להוציא אחרים העושים מצוה (רמב"ם שם), כגון בנטילת-לולב (ראה ערכו), שחברו נוטל והוא מברך ומוציאו בברכה (מאירי שם), ובאכילת-מצה (ראה ערכו), שמוציא אחרים האוכלים מצה בברכת "על אכילת מצה" (ראה גמרא שם ב; טוש"ע או"ח תפד).

וכן מוציא בברכות שהן גופן מצוה, כגון בקדוש (ראה ערכו). ראה גמרא שם) של ליל שבת (ראה שאילתות נד והעמק שאלה יח; בעל הלכות גדולות הלכות קידוש (מכון י-ס עמ' צז); סמ"ג עשין כז; רבינו ירוחם אדם וחיה יב א, ושם יג ג; טוש"ע או"ח רעג ד), ושל ליל יום טוב (ראה רש"י ראש השנה שם ד"ה מהו: ומקדש ישראל; רבינו ירוחם שם יג; טוש"ע שם תפד), ובהבדלה (ראה ערכו). ריבב"ן ומאירי ראש השנה שם; אבודרהם דיני קידוש; שו"ת מהרי"ל (מכון י-ס קנו ו).

ולאו דוקא ברכות, אלא כל מצוות שבדיבור, כגון הלל (ראה ערכו) ומגילה, אף על פי שיצא מוציא (ברייתא ראש השנה שם), היינו קריאת ההלל (רי"צ גיאת הלכות ראש השנה; רבינו ירוחם יג שם, הובא בבדק הבית או"ח תכב; אבודרהם תפילות של חול ג; מגן אברהם או"ח שם סק"ה. וראה ערך הלל: סדר הקריאה), ומקרא-מגילה (ראה ערכו) בפורים (רי"צ גיאת ורבינו ירוחם ואבודרהם שם), וכן בקריאת ההגדה (ראה ערכו) בליל פסח (רי"ף ורא"ש סוף פסחים; שבלי הלקט סוף סי' ריח; טוש"ע או"ח תפד). וכן בתקיעת-שופר (ראה ערכו) כתבו גאונים וראשונים שאף אם יצא - מוציא (בעל הלכות גדולות הלכות ראש השנה; שאילתות קעא; רי"צ גיאת שם; יראים השלם תיט; רמ"א או"ח שם ב) משום ערבות (רי"צ גיאת שם).

והדברים אמורים בין במצוות דרבנן (ראה לעיל במגילה, ובהלל (ראה ערך הלל), ובקידוש יום טוב (ראה ערך קדוש שיש סוברים שהוא מדרבנן), ובתפילה (ראה ערך תפילה. ברכי יוסף או"ח קכד, ושו"ת כתב סופר או"ח כט), ובין במצוות שמן התורה (העמק שאלה נד אות יח, ושו"ת ר' יוסף מסלוצק א, ורי"י פרלא לרס"ג נז על פי ראשונים הנ"ל בשופר, ועוד ראיות, וכן הוא בראשונים הנ"ל בקידוש של שבת ובהגדה שהם מהתורה).

ומהאחרונים יש שכתבו בדעת ראשונים שלא אמרו שמוציא אלא בברכות ובמצוות דרבנן, אבל במצוות של תורה, אם יצא - פקע חיובו ואינו מוציא אחרים, שמטעם ערבות אינו נחשב מחויב מן התורה (טורי אבן ראש השנה כט א, ושאגת אריה יג בדעת הגאונים).

ויש שכתבו להיפך, שלא אמרו שמוציא אלא במצוות של תורה, שמטעם ערבות נחשב כמחויב במצוה, ולכן מוציא אף בברכת המצוה, אף שהברכה גופה אינה אלא מדרבנן, אבל במצוות דרבנן אם יצא אינו מוציא, שלדעתם לא נעשו ישראל ערבים זה לזה אלא בשל תורה (שו"ת זרע אברהם [יצחקי] או"ח יב; צלי"ח ברכות מח א).

בברכות הנהנין בברכות-הנהנין (ראה ערכו), כגון בברכת הלחם ובברכת היין - המוציא ובורא פרי הגפן (רי"ח) - אם יצא אינו מוציא אחרים (תני אהבה בריה דר' זירא ראש השנה כט א; ברייתא שם ב בברכת הלחם; רמב"ם ברכות א י; טוש"ע או"ח קסז יט (בהמוציא), ושם ריג ב (בכל ברכות הנהנין), ושם רעג ד (ביין), וטור תפד), וכן בברכת-הפירות (ראה ערכו) ובברכת-הריח (ראה ערכו). רש"י

וכתבו גאונים וראשונים הטעם, שהרי כל ישראל ערבים זה בזה (שאילתות נד; ראשונים ראש השנה שם; תוספות ברכות מח א ד"ה עד שיאכל, ותוספות הרא"ש ופסקיו שם; שבלי הלקט כז בשם גאונים; שו"ת הריב"ש שצא) למצוות (רש"י שם), שכולם כגוף אחד (ריטב"א ראש השנה שם ד"ה תנן), וגם זה שיצא נקרא מחויב בדבר (תוספות ברכות שם) מפני חיוב חברו שלא יצא (ריב"ש שם), שכל זמן שלא יצא חברו, הרי זה כמי שלא יצא הוא עצמו (שאילתות שם; ר"ן שם).

ויש מהראשונים שלא הזכיר טעם ערבות, אלא כתב הטעם שמוציא, שהואיל ומחויב הוא במצוה זו הרי הוא מקודש בה, ויכול לברך: אשר קדשנו (ספר הבתים הלכות ברכות ב). ואף מהאחרונים יש שכתבו שהמחויב בדבר, אף אם אינו בכלל ערבות, או שבא להוציא במצוות שאינן בכלל ערבות, אף שכבר יצא ידי חובתו מוציא אחרים, לפי שעיקר הטעם שמוציא הוא מפני שהוא מחויב בעיקר המצוה, ולא משום ערבות (ברכת ראש ברכות כ ב), או שאמנם במצוות של תורה אינו מוציא אלא משום ערבות, אבל במצוות דרבנן, הם-אמרו-והם-אמרו (ראה ערכו) שכל המחויב בדבר מוציא, אף אם אינו בכלל ערבות (שו"ת בית שלמה או"ח יד).

במי שאינו במה דברים אמורים שמוציא אחרים, במי שחייב מחויב בדבר בדבר, אלא שכבר יצא ידי חובתו (ירושלמי ברכות ג א, אבל מי שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתם) (משנה ראש השנה כט א בתקיעת שופר; ברכות כ ב בברכת המזון; ירושלמי שם; רמב"ם ברכות א יא, וראה ערך ברכות וערך שומע כעונה). וכתבו אחרונים, שאינו נחשב כמחויב משום ערבות, שהואיל ואינו מחויב במצוה בעצמו, אין עליו אף חיוב של ערבות באותה מצוה, אבל מי שמחויב במצוה מחויב בה גם בערבות על אחרים, ואף על פי שיצא, עדיין חייב הוא משום ערבות (טורי אבן מגילה יז א, וצלי"ח ברכות שם, בדעת תוספות ברכות מח א ד"ה עד).

ויש שכתבו שאף מי שאינו מחויב בדבר נחשב כמחויב מטעם ערבות אף לענין הוצאת אחרים ידי חובה, ולא אמרו שאינו מוציא אחרים ידי חובה אלא באדם שאינו בכלל ערבות (תלמידי רבינו יונה ורא"ש ברכות כ ב לפירוש הצלי"ח ועוד).

על גודי המחויב בדבר להוציא אחרים, ופרטי הדין, ראה ערך שומע כעונה.

במי שיועד לברך בעצמו אם מי שיצא ידי חובתו מוציא אחרים היודעים לברך בעצמו נחלקו ראשונים:

• יש מהגאונים ומהראשונים סוברים שאינו מוציא אלא את מי שאינו בקי לברך בעצמו, אבל לא את הבקי (תשובת רב יהודאי גאון בתשובות הגאונים ליק מה [נטעות סופר שם: שאין יודעים, וצריך לומר: שיודעים], ובשערי תשובה קטז) (ושם בשם רב האי); רי"צ גיאת הלכות ראש השנה וסוף הלכות פסחים; ב"ח או"ח תקפה (ד"ה ומי"ש וברכה) בדעת הטור שם; שו"ע או"ח רעג ד; חיי אדם כלל ה יח וכו'), שכיון שהבקי אפשר לו לברך בעצמו, נמצא זה שחוזר ומברך להוציאו מוציא שם שמים לבטלה (רי"צ גיאת פסחים שם).

וכמה ראשונים סוברים שמוציא אף את הבקי (אור זרוע ב רסב; הגהות אשרי ראש השנה סוף פרק ג בשם מהרי"ח; רבינו ירוחם אדם וחיה יג ג; אבודרהם תפילות של חול ש"ג, ועוד⁷).

ובביאור הלכה שם כתב שהשו"ע או"ח רעג ד רצונו לומר רק לכתחילה, אבל בדיעבד מוציא, וכן הוא בשו"ע הרב שם.

אחר. 7. וכן הכריעו בפרי חדש או"ח תכב ותקפה, ובארצות החיים ח ה, הובאו במשנה ברורה רעג סק"כ, ובביאור הלכה שם, וכן צידד בתהלה לדוד ח,

8. וראה אוצר הפוסקים אה"ע שם ס"ק יג מעוד אחרונים.

מוציא, חוץ מברכת המזון (ברייתא בירושלמי ברכות ג ג¹¹), שאינו מוציא עד שיאכל (ראה להלן), לפי שנאמר: וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ (דברים ח ו), מי שאכל הוא יברך (ר' לייא בירושלמי שם). וכן אמר ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן: לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובתם עד שיאכל כזית דגן (ברכות מח א, וכן אמר רבא שם ב). ונחלקו בכך ראשונים:

• יש סוברים שמן הדין היה שאפילו מי שלא אכל יוציא את חברו שאכל (תוספות ברכות שם א ד"ה עד שיאכל ותוספות רבינו פרץ שם; סמ"ג עשין כז בשם ר"י; תוספות הרא"ש ברכות שם ופסקי הרא"ש שם וכ ב; אור זרוע א קצח בשם ר"י; תלמודי רבינו יונה בשם ר"י שם כ ב ומח א), לפי שכל ישראל ערבים זה לזה (תוספות ותוספות רבינו פרץ וסמ"ג ואור זרוע שם), והדרשה מהפסוק "ואכלת ושבעת וברכת" אינה אלא אסמכתא (ראה ערכו. סמ"ג ורא"ש שם). ולכן מי שאכל שיעור שאינו מחייב בברכת המזון אלא מדרבנן, מוציא אף את מי שאכל שיעור המחייב בה מן התורה, לפי שמן הדין היה מוציא אף אם לא אכל כלל, ואף מדרבנן שאינו מוציא עד שיאכל, אם אכל שיעור המחייב מדרבנן די בכך (תוספות ושאר ראשונים הנ"ל).

• ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שזה שאינו מוציא בברכת המזון עד שיאכל מעיקר הדין הוא (פסקי ריא"ז ראש השנה סוף פרק ג; אהל מועד א שער הברכות א ו), וכן יש מהראשונים סוברים שהאוכל שיעור שאינו מחייב בברכת המזון אלא מדרבנן אינו מוציא את מי שאכל שיעור המחייב בברכה מן התורה, שלגבי ברכה של תורה נחשב כאינו מחוייב בדבר, ואינו מוציא (בעל הלכות גדולות הלכות ברכות, הובא בתוספות ובשאר ראשונים שם ובטור או"ח קצז; תשובות הרמב"ם [בלאז] רצ"ו ורמב"ם ברכות ה טז' וכסף משנה שם בדעתו; ההשלמה ברכות כ ב; יראים השלם רג¹²).

ובטעם שאין מוציא לשיטה זו מעיקר הדין, משום ערבות, יש שכתבו שלדעתם לא אמרו שמוציא אחרים מטעם ערבות אלא במצוות דרבנן, ולא בברכת המזון, שהיא מן התורה (ראה ערך ברכת המזון: חיובה. טורי אבן ראש השנה כט א' ושאגת אריה ג). ויש שכתבו שאף הראשונים הסוברים שהאוכל שיעור דרבנן אינו מוציא את האוכל שיעור תורה, מודים שהיה מן הדין שיוציא משום ערבות, אלא שנתמעט מדרשת "ואכלת ושבעת וברכת", שלדעתם דרשה גמורה היא מן התורה (שו"ת כתב סופר או"ח כט; שו"ת ר' יוסף מסלוצק א; אמרי בינה דיני שבת יא בפירוש א).

לשיטה הראשונה, שמן התורה מוציא ותקנת חכמים היא שאינו מוציא, הטעם שתיקנו כן, כתבו ראשונים שעשו חכמים ברכת המזון כברכות הנהנין, שאינו מוציא בהן עד שיהנה (רא"ה ברכות מה ב: כעין ברכת הנהנין; ר"א אלשבילי שם, וכעין זה בתלמודי רבינו יונה שם כ ב ומח א, וברא"ש שם כ ב), לפי שהיא דומה קצת לברכת הנהנין, שבאה לאחר אכילה (ר"א אלשבילי שם מח א), וחששו שמא יטעו ויחליפו בינה לבין ברכות הנהנין שלפני האכילה, שהן רשות (ריטב"א הלכות ברכות ה, וראש השנה כט א ד"ה חוץ). וכתבו אחרונים שהוא הדין בכל ברכות הנהנין שלאחר האכילה, שמן

• ויש מחלקים בין שחיטה לציצית, שבשחיטה אינו מוציא, ובציצית מוציא (ספר שבילי דוד ריש או"ח כללי ברכות כלל ג ד, ושם כלל ד א אותיות ד ה; אבני נזר חו"מ כו), לפי שציצית עבירה היא בידו אם ביקש תחבולות להיפטר ממנה, אבל מצות שחיטה אינה אלא כדי שלא יאכל נבלה, ואם אינו אוכל בשר אין בה שום מצוה (שבילי דוד שם), או לפי ששחיטה אינה חובה, שאפשר לו שלא לשחוט ולא לאכול, ולכן אין כאן ערבות, אבל בציצית אף מי שאינו יודע לברך מותר לו ללבוש בגד של ארבע כנפות, ולאחר שלבשו הרי כבר נתחייב בציצית ובברכה, ויש כאן ערבות להוציא (אבני נזר שם).

במצוה של מצוה של רשות, כגון אשה הבאה לקיים מצות-עשה-שהזמן-גרמא (ראה ערכו) שהיא פטורה ממנה (ראה ערך אשה: במצות עשה שהזמן גרמא), לסוברים שהיא מקיימת מצוה בכך, ומברכת (ראה ערך ה"ל: קיומה במצוות שפטורה), יש שכתבו שהבא להוציא, אם כבר יצא בעצמו אינו יכול להוציא בברכה, שהואיל ומצוה זו אינה אלא רשות בידה, הרי היא כבר בברכה הנהנין, שאינו מוציא בה אחרים אלא כשיוצא בעצמו (ריטב"א ראש השנה כט ב ד"ה קיימא, ושכן כתב רבנו אפרים, והלכות ברכות לריטב"א ה ב). וכיוצא בזה יש מהראשונים שכתבו שלפיכך לא תיקנו חזרת-הש"ץ (ראה ערכו) בתפלת ערבית (ראה ערך חזרת הש"ץ, ושם טעמים אחרים), לפי שלהלכה תפילת ערבית אינה אלא רשות (ראה ערך ערבית), וכיון שיצא הש"ץ בעצמו בתפילת לחש, שוב אינו מוציא את שאינו בקי, שאין ערבות אלא בתפילות חובה (האשכול [אלבק] א עמ' 107⁹).

ויש סוברים שהאיש אף שכבר יצא מוציא את האשה במצות עשה שהזמן גרמא (ראב"ה תקלד ותקלט; יש אומרים בריטב"א ראש השנה שם; ארחות חיים הלכות שופר אות ח בשם בעל המאורות; מהרי"ל הלכות שופר; שו"ע או"ח תקפט ו בתקיעת שופר), ובברכה שעליה (ראשונים הנ"ל¹⁰), לפי שאין זו רשות גמורה, שהרי יש צד מצוה בדבר (ריטב"א שם).

במצוה מן כיוצא בזה נחלקו אחרונים במצוה שאינה חובה, אלא המובחר מצוה מן המובחר, שיש סוברים שכיון שאינה חובה, אין מי שיצא מוציא בה אחרים (הגהות מהר"ח לטור או"ח קמא; רבי עיקבא איגר דלהלן), כגון כוס של ברכת המזון, לסוברים שאינה אלא מצוה מן המובחר (ראה ערך כוס של ברכה: הברכות הטעונות כוס), שאם אין המבחר טועם מן הכוס, אינו מוציא אחרים בבורא פרי הגפן (הגהות רבי עקיבא איגר או"ח קצ ד; כף החיים שם); ויש סוברים שמוציא (ביאור הלכה למשנה ברורה שם, שכן משמע בשו"ע שם).

במצוה שחיובה רק משום מנהג מצוה שחיובה קריאת ההלל (ראה ערכו) בראש חדש (ראה ערך הלל), יש מהאחרונים מצדדים שמי שיצא ידי חובתו אינו מוציא בה אחרים, שאין חיוב ערבות אלא במצוה גמורה, ולא בדבר שאין חיובו אלא משום מנהג (ישועות יעקב או"ח תכב); ויש סוברים שאף בדבר שהוא משום מנהג מוציא (ראה מגן אברהם או"ח שם סק"ה).

בברכות שלאחר האכילה ברכת-המזון (ראה ערכו) אמרו בירושלמי שאינה כשאר מצוות, שכל המצוות אפילו מי שיצא

שמוציא. 11. וכן היא גירסת הלכות גדולות הלכות ראש השנה' וה"פ ששון עמ' כ' ומחזור ויטרי שיז בברייתא ראש השנה כט א: חוץ מברכת הפירות וברכת המזון, וכעין זה בראב"ן ראש השנה שם: מברכת הלחם ומברכת המזון. 12. וראה רא"ש הנ"ל מח א, ורבינו ירוחם אדם וחיה טז ז, וטוש"ע קצז ד

9. וכן כתבו בספר בני ציון או"ח רלז' ובאבי עזרי תפלה י' בכוונת הרמב"ם תפלה ט ט. 10. וראה רמ"א שם שלא יברך, ודרכי משה שם הטעם מפני שלדעתו לכתחילה עדיף שנים לא יברכו אף בעצמן על מצות עשה שהזמן גרמא, ואין על זה ערבות לברך להן, אבל לסוברים שמברכות לכתחילה משמע

שהרי ברכות חובה הן (אור זרוע שם; מאירי שם), וכן הדין בברכות-קריאת-שמע (ראה ערכו. ריטב"א שם; משנה ברורה נט ס"ק כא).

ואף ברכות-השחר (ראה ערכו) יש סוברים שמי שיצא מוציא אחרים בהן (תשובות רבי אברהם בן הרמב"ם [פריימן] פג עמ' 124 - 125; ספר המנהגות לרא"ש מלוניל עמ' 22; משנה ברורה ו סק"י).

ויש סוברים שאותן ברכות השחר שנתקנו על הנאה, ואין אדם מברכן אלא כשנהנה, לסוברים כן (ראה ערך ברכות השחר: חיוב), דינן כברכות הנהנין, שמי שיצא בהן אינו מוציא אחרים (פרי מגדים או"ח מו אשל אברהם יד; שו"ת דברי מלכאל ו ג עמ' י).

וכן יש שכתבו בברכות שבח והודאה שאין אדם מוציא את חברו אם לא נתחייב בעצמו, כי איך יברך "שהחיינו" על שמחת הלב והוא אינו שמח (פרי מגדים או"ח רכה אשל אברהם א, וכן כתב בספר צרור החיים הלכות ברכות יא בדעת הרמב"ם שם בברכת שהחיינו, וראה ערך ברכת הזמן), ועוד, שאינן חובת הגוף, ואין כאן ערבות (פרי מגדים שם; דברי מלכאל שם עמ' ה ועמ' ט ואילך). וכן יש שכתבו בברכות-הראיה (ראה ערכו), שמי שיצא אינו מוציא אחרים, שהן כברכות הנהנין (דברי מלכאל שם).

המצוות והאישים שבכלל הערבות

כמה מצוות דנים בהן אם כלולות הן בחיוב הערבות, וכן דנים בכמה מיני אישים אם נכללו בערבות, בין לענין העונש שנענש הכלל בעוון יחידים (ראה לעיל: מקורו), ובין לענין החיוב להשתדל במניעת איסור מאחרים ובקיום מצוות על ידם (ראה לעיל: במניעת איסור ובקיום מצוה), ובין לענין הוצאת אחרים ידי חובתם במצוות (ראה לעיל: בהוצאת אחרים ידי חובתם).

ויש מצדדים לחלק בין הנושאים: יש שכתבו שאף מי שאינו נכלל בערבות לענין דיני שמים, בכלל ערבות הוא לענין הוצאת אחרים ידי חובתם (חבש פאר לרא"ה קוק בתשובה לרבי צבי פסח פרנק בסוף הספר [מהדורת י-ם תרפ"ה דף צא], ראה שם שלא מצינו בפוסקים חילוק שיש שאינם מוציאים, וראה להלן); ויש שכתבו שאף מי שאינו בכלל ערבות לענין הוצאת אחרים ידי חובתם במצוות, בכלל ערבות הוא לענין הפרשה מן האיסור, שלדעתם על לאוין קיבלו הכל ערבות (שו"ת פני מבין יו"ד לז, וכעין זה בשו"ת בית שערים או"ח ק).

המצוות שבכלל הערבות - מצוה שאין אדם מחוייב בה בעצמו כלל ועיקר, יש סוברים שאין עליו חיוב במצוה זו אף משום ערבות, לענין הוצאת אחרים ידי חובתם (ראה להלן: נשים, דעת אחרונים בדברי תלמידי רבינו יונה ורא"ש ברכות כ ב; טורי אבן מגילה יז א וצל"ח ברכות שם בדעת תוספות ברכות מח א ד"ה עד; חקרי לב או"ח מח דף פט), ויש שכתבו כן אף לענין אפרושי-מאסורא (ראה ערכו. ספר דעת מרדכי א נ; שו"ת משביר ים [קיסילב] ו, שלא קיבל כל אחד מישראל ערבות על אחרים אלא במצוות שנתחייב בהן בעצמו, שאף אחרים נעשים ערבים לו עליהן (חמדת שלמה תניינא קדושין מב ב; שו"ת כתב סופר או"ח כט).

ויש סוברים שבכלל הערבות אף מצוות שאין אדם מחוייב בהן בעצמו (ראה תלמידי רבינו יונה ורא"ש שם לפירוש אחרונים שהובאו להלן שם, וכן כתבו בשו"ת מצל מאש א יב, ובשו"ת סמא דחיי או"ח יג ועוד אחרונים שם).

הדין מוציא אחרים אף אם לא אכל עמהם, מטעם ערבות, ותיקנו חכמים שאינו מוציא, כדרך שתיקנו בברכת המזון (חידושי אנשי שם ברכות מח ב).

אף הבא להוציא את מי שאינו יודע לברך ברכת שאינו יודע לברך המזון, כתבו ראשונים שאינו מוציא אלא כשאוכל עמו (רא"ה ורי"א אלשבילי ברכות מה ב; טוש"ע או"ח תפד); ויש מהראשונים שכתב שלא אמרו "מי שאכל הוא יברך" אלא כשהשומעים יודעים לברך, שדין הוא שיברכו בעצמם, אבל מי שאינו יודע לברך, יכול חברו להוציא בברכה אף שלא אכל עמו (ספר הפרדס לר"א ממונתשון [מהדורת הרשלר] עמ' קסד בשם רבו).

על שאר הפרטים בדין זה של הוצאה ידי חובה בברכת המזון ראה ערך ברכת המזון.

בהנ"ל, באכילה אף ברכת המזון על אכילה שהיא חובה, כגון ברכת שהיא חובה המזון שלאחר אכילת מצה בליל פסח, כתבו ראשונים שמי שלא אכל אינו מוציא בה ידי חובה את מי שאכל (סדר רב עמרם גאון סדר של פסח, [מהדורת גולדשמידט] עמ' קכא - קכב, הובא בטור או"ח תפד, ובית יוסף וב"ח שם בדעתו; שבלי הלקט סוף סי' ריח; טור שם בשם רי"צ גיאת ורא"ש; אבודרהם סדר ההגדה; שו"ע שם כלשון הרי"ף; מגן אברהם שם סק"ג), ואף שברכה זו חובה היא, הרי בברכת המזון דרשו: ואכלת ושבעת וברכת, מי שאכל הוא מברך (ראה לעיל. אבודרהם שם, הובא במגן אברהם שם; שבלי הלקט שם).

ויש מהראשונים מצדדים שמוציא בברכת המזון של ליל פסח, שהואיל ותיקנו חכמים בליל פסח ארבע-כוסות (ראה ערכו), ותיקנו אחת מהן על ברכת המזון (ראה ערך ארבע כוסות), נמצא שברכה זו חובה היא (טור שם; אפשר; יבין שמועה לרשב"ץ סוף מאמר חמץ; פרי חדש שם), ואף שאמרו: מי שאכל הוא מברך, כאן שכוס זו חובה היא וצריך לומר עליה ברכת המזון, הרי זה כברכת המוציא שלפני אכילת מצה, שחובה היא, ומוציא בה אחרים אף שאינו אוכל עמהם (בית יוסף שם בדעת הטור¹³).

בברכות השבח ברכות השבח יש סוברים שהן כברכות המצוות, שאדם מוציא בהן את חברו אף אם יצא (ריטב"א ראש השנה כט א ד"ה תני).

וכן ברכת "הגומל" (ראה ערך ברכות הודאה: ברכת הגומל), יש סוברים שאף מי שלא נתחייב בה מוציא את המחוייב, משום ערבות (ראה חידושי רבי עקיבא איגר או"ח ריט ה, וכן מצדד בשו"ת כתב סופר או"ח כז, וראה ערך הנ"ל).

וכן יש שכתבו שברכות-הראיה (ראה ערכו) אדם מוציא בהן את חברו אף שכבר יצא (ספר שבילי דוד או"ח תפד, וכללי ברכות (בתחילת הספר) ג ג י; שיח השדה [פרומר] שער ברכת ה' ג דף יג, ומדמים לברכות השחר דלהלן, וכן מצדד בערך שי או"ח שם).

וכן כתבו ראשונים בברכות השבח שבסדר התפילה, שאף מי שיצא מוציא בהן, כגון בברכת "שלא עשני גוי" (ראה ערך ברכות השחר. אור זרוע ב רסב; הגהות אשרי ראש השנה סוף פרק ג בשם מהרי"ח), וב"ברוך שאמר" שלפני פסוקי-דזמרה (ראה ערכו. אור זרוע שם; הגהות אשרי שם; דרשות מהרי"ח אור זרוע לט), וב"ישתבח" שלאחריהם (תשובות ראב"י אב"ד לד; מאירי ראש השנה שם בשם גאונים; מהרי"ח אור זרוע שם),

יוסף ולבוש וט"ז שם שדחו דברי הטור, שהרי יוצאים בכוס אף אם לא שתאוה

שחששו לכתחילה לשיטה זו. 13. וראה הגהות מהר"ח שתמה. וראה בית

ערבות (רש"י נדה יג ב ד"ה כספחת; תוספות יבמות מז ב ד"ה קשים, ותוספות מהר"ם שם), וכן לא נתחייבו הגרים בערבות בשביל ישראל (שו"ת פנים מאירות א סו, וצל"ח ברכות כ ב, וחקרי לב או"ח מח¹⁴), ועל פי זה יש מהאחרונים שכתבו שאין גרים בכלל ערבות לענין הוצאת אחרים ידי חובתם (פנים מאירות שם; צל"ח שם; חקרי לב שם. וראה חמדת שלמה קדושין מב ב שנשאר בצריך עיון).

• ויש חולקים וסוברים שישראל נענשים משום ערבות אף על הגרים (רש"י שם בשם יש אומרים; רבנו פרחיה שבת קט א; מהר"ט קדושין ע ב), וכן הגרים ערבים לישראל (פנים מאירות שם; מהר"ט שם בתירוץ א), וכמו שנאמר בברית של פרשת אתם נצבים: וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרְבְּךָ מִתְּנִיף (דברים כט י. מהר"ט שם), ומה שלא נמנו במנין הבריתות אינו אלא לפי שלא נודע מספרם (תוספות נדה שם ד"ה קשים).

וכן נראה מדברי ראשונים שגרים מוציאים אחרים ידי חובתם אף כשכבר יצאו בעצמם (ראה תשובות רבנו יואל בראב"ה תקמט, הובא במדכ"י מגילה תשפ, ושו"ע או"ח נג יט שיכול גר להיות ש"ץ), וכתבו אחרונים בדעתם שאף הגרים בכלל ערבות (פנים מאירות שם, ופרי מגדים או"ח שם אשל אברהם יט, ופתיחה כוללת ג כט, וישועות יעקב או"ח שם).

נשים יש מהראשונים שכתבו שאין בכלל ערבות (תלמידי רבינו יונה בשם ר"י הזקן ורא"ש ברכות כ ב; ספר הפרדס לר"א ממונתשון [מהדורת הרש"ר] עמ' רכג בשם ר"י), ולכן אינן מוציאות אנשים בברכת-המזון (ראה ערכו), לצד הספק בתלמוד שנשים אינן חייבות בברכת המזון אלא מדרבנן (ראה ערך אשה), ואינן דומות לאיש שאכל כזית, שאין חיובו אלא מדרבנן, ומכל מקום מוציא את החייב מן התורה (ראה לעיל: בהוצאת אחרים ידי חובתם; בברכת המזון וכו'), לפי שהאיש מעיקר הדין אפילו כשלא אכל כלל מוציא את חברו, שערב הוא עבורו, אבל אשה אינה בכלל הערבות (תלמידי רבינו יונה ורא"ש שם; הפרדס שם: אינה בדין הערבות).

וכתבו אחרונים בדעתם שאין נשים בכלל ערבות אפילו במצות שהן חייבות בהן (שו"ת מצל מאש א יב; שו"ת סמא דחיי או"ח יג; דגול מרבבה או"ח רעא וצל"ח ברכות שם; כתב סופר או"ח כט, ועוד אחרונים), בין לענין הוצאת אחרים ידי חובתם (ראה ראשונים ואחרונים הנ"ל), ובין לענין עונש הערבות (סמא דחיי שם; חקרי לב או"ח מח), שלא קיבלו הנשים על עצמן ערבות בהר גריזים ובהר עיבל, והרי לא נמנו במנין הבריתות שנזכרו שם (דגול מרבבה שם).

העומדים בשיטה זו, יש מהם שכתבו שאף אנשים אינם ערבים לנשים, ואם יצאו בעצמם ידי חובתם אינם מוציאים את הנשים (מוצל מאש שם; חקרי לב שם; ישועות יעקב או"ח קפו סק"ג. וכן כתב בצל"ח שם, ובדגול מרבבה שם נסתפק). אבל מדברי כמה ראשונים נראה שהאיש שיצא ידי חובתו מוציא את האשה (ספר המנהגות לרא"ש מלוניל עמ' 22 (בקידוש); תשב"ץ קטן קעו, וארחות חיים הלכות מגילה ופורים אות כד בשם מהר"ם (במגילה), וכן הוא במגן אברהם או"ח תרצב סק"ה (במגילה)¹⁵), וכן כתבו אחרונים לענין עונש הערבות, שאף לסוברים שאין הנשים בכלל ערבות לאנשים, מכל מקום האנשים ערבים לנשים (מהר"ט קדושין ע ב; אור החיים דברים כט ט; סמא דחיי שם).

ויש חולקים בעיקר הדבר, וסוברים שאין הבדל בין נשים

מצוות דרבנן מצוות דרבנן, יש מהאחרונים שכתבו שאין בכלל החיוב של ערבות (שו"ת זרע אברהם [יצחקי] או"ח יב; צל"ח ברכות מח א; שו"ת בית שערים יו"ד רכ, וכן נקט ביום תרועה ראש השנה כט א), לענין הוצאת אחרים ידי חובתם (ראה אחרונים הנ"ל), ומהם שכתבו כן אף לענין אפרושי-מאסורא (ראה ערכו. בית שערים שם), שלא קיבלו ישראל על עצמם ערבות בסיני ובערבות מואב אלא על תרי"ג מצוות שבתורה (זרע אברהם שם, על פי לשון הגמרא סוטה לו ב; צל"ח שם, על פי לשון תוספות שם ד"ה רב משרשיא), ואף שכל מה שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו (ראה ערך כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון), לא אמרו אלא בעצם התקנה, אבל אין בידם לגזור על ישראל שיהיו ערבים שלא ברצונם (זרע אברהם שם).

ויש סוברים שאף מצוות דרבנן הן בכלל הערבות (שו"ת סמא דחיי או"ח יג; ברכי יוסף או"ח קכד; שו"ת חסד לאברהם [אלקלעי] או"ח ז; שו"ת כתב סופר או"ח כט), שהרי הן בכלל הלאו של "לא תסור", לסוברים כן (ראה ערך דברי סופרים: החיוב לקיימם, מחלוקת ראשונים. ברכי יוסף שם). ועוד, שבכלל קבלת התורה, שקיבלו עליהם ישראל אף מצוות דרבנן העתידות להתחדש בכל דור ודור (ראה שבועות לט א), קיבלו ערבות אף על מצוות דרבנן (סמא דחיי שם; ברכי יוסף שם; חסד לאברהם שם).

בדבר הנדרש או בהלכה למשה מסיני דבר שהוא מן התורה, אבל אינו מפורש בתורה, כגון מדרשה, יש שנסתפקו אם הוא בכלל הערבות להוציא בו אחרים ידי חובתם, שאפשר שלא קיבלו ישראל ערבות אלא על דברים המפורשים בתורה שבכתב, וכן על מצוות דרבנן (ראה לעיל), לסוברים שהן בכלל "לא תסור", שהוא לאו המפורש בתורה (פרי מגדים או"ח קסז משבצות זהב יז, ופתיחה כוללת א טז, ומצדד בדעת הלבוש או"ח שם שאינו בכלל ערבות, וכן צידד בברכת ראש ברכות כ ב (לענין אפרושי מאסורא)); ויש שכתבו שאף דבר שאינו מפורש בתורה הוא בכלל הערבות (אפיקי מגינים או"ח שם ס"ק כא; אבני נזר יו"ד תסא ז, וכן הכריע בגנזי יוסף על פתיחה כוללת שם).

בדבר שנתחייב דבר שנתחייב בו אדם או אסר עצמו בו על ידי נדר, בו או אסר יש שנסתפקו אם הוא בכלל ערבות, מכיון שלא עצמו בנדר אסרתו התורה ולא חייבתו, אלא שנתחדש על ידי האדם עצמו (מהר"ם שיק לתרי"ג מצוות מצוה רלג, ובשו"ת או"ח שכב; שו"ת בנין שלמה ב או"ח לא; שפת אמת ראש השנה ו א), או מכיון שאפשר להישאל עליו (ראה ערך התרת נדרים. שו"ת מהר"ם שיק שם); ויש שכתבו במי שקיבל על עצמו להיות נזיר (ראה ערכו), שישראל ערבים עליו שלא יעבור על נזירותו (תלמידי רבינו יונה עבודה זרה ו ב, וכן משמע בריטב"א שם).

האישים שבכלל הערבות

גר נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאין נענשים עליו משום ערבות, שהרי אמרו שכל אחד מישראל נכרתו עמו שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים בריתות של ערבות, על כל אחד ואחד מישראל (ראה לעיל: מקורו; מאימתי עם ישראל התחייב בה), ולא נמנו הגרים של "ערב רב" במנין זה, הרי שעל הגרים לא קיבלו ישראל

ערבים לגבי גרים אחרים. 15. וכן הוכיחו מכמה מקומות בשו"ת חסד לאברהם [אלקלעי] או"ח ז, ובספר בית יצחק [וייס] מגילה ד א, ובשו"ת הסבא

על סדר הברכות, ראה ערך ארבע כוסות, וראה פרי חדש שם. 14. וראה הגהות חתם סופר או"ח רעא ב שנראה מדבריו שאף לשיטה זו נעשו גרים

גרוע מגר ואינו בכלל (דברי מלכאל שם); ויש שכתבו שבכלל ערבות הוא לגבי עבדים אחרים (ראה הגהות חתם סופר או"ח רעא ב).

קטן אף לסוברים שהפחותים מבין עשרים בכלל ערבות הם (ראה לעיל), קטן (ראה ערכו) יש סוברים שאינו בכלל ערבות להוציא אחרים ידי חובה, אף במצוות שחייב בהן מדרבנן משום חנוך (ראה ערכו). טורי אבן מגילה יט ב; פרי מגדים פתיחה כוללת ב יז (וטעות סופר שם: מוציא, וצריך לומר: אינו מוציא), וסוף הפתיחה ליו"ד צח¹⁷, לפי שלא נמנו הקטנים במנין הבריתות של הערבות (מחצית השקל או"ח קצט ז בדעת מגן אברהם שם), או לפי שאף מדרבנן אין הקטן עצמו מחויב במצוות, אלא שאביו הוא שמחויב לחנכו בהן, לדעתם (שו"ת הרי בשמים א כח, וראה ערך חנוך).

ויש מצדדים שאף גדול שיצא אינו מוציא את הקטן, שאינו בערבות לגבי קטן (פרי מגדים או"ח תפט משבצות זהב ב¹⁸); ויש שכתבו שהגדולים ערבים אף לקטנים, שהרי נאמר בפרשת נצבים: טַפְּכֶם (דברים כט ו), אבל הקטנים אינם ערבים לגדולים (ראה חידושי מהרי"ט קדושין ע ב, וכן צידד בשו"ת בית שערים יו"ד רכ).

אמנם יש סוברים שקטן בכלל ערבות הוא אף לגדולים, במצוות שחייב בהן משום חינוך (ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א ז; חכמת שלמה או"ח קפו; ציץ הקדש א כח).

מומר (ראה ערכו), יש שכתבו שאינו בכלל ערבות לענין הפרשתו מן האיסור (שו"ת הרדב"ז א קפו; אבני נזר יו"ד קכו; שו"ת הרי בשמים ג קט, ושם ה כז), שלא קיבלו ישראל ערבות אלא על בני ברית (הרי בשמים שם ושם), ועוד, שמקור הכלל של ערבות הוא מהפסוק: וְכָשָׁלְךָ אִישׁ בְּאָחִיו (ויקרא כו לו). ראה לעיל: מקורו, ומומר אינו בכלל "אחיו", לסוברים כן (ראה ערך אח (ב) וערך יבם וערך מומר. אבני נזר שם; הרי בשמים שם ושם. וראה אבני נזר שם עוד טעם). ויש מצדדים שאין המומר בכלל ערבות אף לענין הוצאת המומר ידי חובתו על ידי אחרים שכבר יצאו (קובץ שעורים ביצה ל א); ויש שכתבו שמומר בכלל ערבות הוא (שו"ת מהר"ם שיק או"ח שג, שעיקר הערבות שבפרשת נצבים היא על העובד עבודה זרה).

על עיקר הדין בהפרשה מן האיסור, לסוברים שהיא מטעמים אחרים ולא משום ערבות, אם אף מומר בכלל החיוב להפרישו, ראה ערך מומר.

לאנשים, ואף הנשים בכלל ערבות הן לגבי המצוות שהן חייבות בהן (שו"ת זרע אברהם [יצחק] או"ח יב; פרי מגדים או"ח תפט משבצות זהב ב, וראה בסי' רעא אשל אברהם ב, ושם תרפט אשל אברהם ד שנסתפק; רבי עקיבא איגר או"ח רעא; תהלה לדוד או"ח קפו; אבני נזר או"ח תלט, ושם יו"ד שנב, ועוד אחרונים, וכן הכריע במשנה ברורה רעא סק"ח).

אישים נוספים כדרך שנחלקו בערבות של גרים ושל נשים, שלא נמנו בבריתות של הר גריזים והר עיבל, כך נחלקו אחרונים בעוד מיני אישים שלא נמנו שם, וכדלהלן:

• כהנים ולוים, יש שכתבו שאינם בכלל ערבות להוציא אחרים ידי חובתם, שהרי לא נמנו במנין הבריתות (צל"ח ברכות כ ב לדעת הסוברים שגרים אינם בכלל ערבות מטעם זה); ויש חולקים, שבכלל ערבות הם (שו"ת זרע אברהם [יצחק] או"ח יב; שו"ת פנים מאירות א סו; שו"ת בית יצחק יו"ד א מד אות ו (בכהנים)).

• הפחותים מבין עשרים שנה, שלא נמנו במנין הבריתות, יש מצדדים שאינם בכלל ערבות (חקרי לב או"ח מח. וכן כתב באהבת ציון דרוש ז לענין עונש הערבות) להוציא אחרים (חקרי לב שם, וכתב שהוא חידוש גדול, ונשאר בצריך עיון להלכה, שאין לזה רמז בפוסקים¹⁶); ויש סוברים שבכלל ערבות הם להוציא אחרים (פרי מגדים אגרת ראשונה טו, וראה שו"ת חתן סופר סוף סי' קכט).

• סומא (ראה ערכו), יש מצדדים שאינו בכלל ערבות, שבמנין הבריתות לא נמנו אלא יוצאי צבא (חקרי לב שם, ונשאר בצריך עיון, שאין לזה רמז בפוסקים); ויש שכתבו שבכלל ערבות הוא (תבת גמא בסוף הספר חקירה ד, לסוברים שחייב במצוות מן התורה, ראה ערך הנ"ל).

• ממוזר (ראה ערכו) ושאר פסולי-קהל (ראה ערכו), יש שכתבו שאינם בכלל ערבות להוציא אחרים (פרי מגדים פתיחה כוללת ב ל, ושם חלק ג כט בדעת אור זרוע א תקנה, וראה ר"ט אלגזי בכורות ח סה, ושו"ת חתם סופר יו"ד רעא שפירשו דברי האור זרוע בענין אחר); ויש שכתבו שבכלל ערבות הם (חסדי דוד לתוספתא ברכות ה טו, וכן הוא באור זרוע שם בשם רבנו שמחה, לפירוש פרי מגדים הנ"ל).

• עבד-כנעני (ראה ערכו), יש שכתבו שאינו בכלל ערבות (צל"ח ברכות שם; פרי מגדים או"ח נג אשל אברהם יט, ותבת גמא שם; שו"ת כתב סופר או"ח סב; דברי מלכאל ד עא), ומהם שכתבו כן אף לסוברים שגרים בכלל ערבות (תבת גמא שם; כתב סופר שם; דברי מלכאל שם), שעבד

כָּל מַלְתָּא דְּאָמַר רַחֲמָנָא לָא תַעֲבִיד, אִי עֶבֶד וכו'

העושה מעשה שאסרה התורה לעשותו, באופנים מסויימים אין עשייתו מועילה כמו עשייה בהיתר

הפרקים:

- הדין, טעמו וגדרו
- סוגי האיסורים
- החלויות המתבטלות

בממון

- באישות
- בשאר דברים
- החיוב על מעשה איסור שלא הועיל

הדין, טעמו וגדרו

ביאור הדין העושה מעשה שאמרה התורה שלא לעשותו, נחלקו אמוראים אם אותו המעשה מועיל, ומה שעשה עשוי,

או שאינו מועיל - ליצור חלות או דין שהיו נוצרים על ידי מעשה כזה הנעשה בהיתר - ולא עשה כלום:

- אביי סובר שהוא מועיל (תמורה ד ב).

בערבות. 18. וכתב שמכל מקום האב שיצא מוציא את בניו הקטנים ידי קידוש וברכת המזון, לפי שעליו לחנכם, וראה שם עוד טעם.

כל מלתא דאמר רחמנא לא תעבד, אי עבד וכו'. 1. כח, טורים תקא-תשכט.

קדישא ג ד. 16. וראה עמודי הארזים לו ה שהעיר שאף היתרים מבין סי' לא היו במנין. 17. וראה מגן אברהם או"ח קצט סק"ז שכתב שאינו בכלל ערבות להוציא מהתורה, אבל יש לומר בדעתו שמדרבנן שחייב משום חינוך, חייב גם

מכירה, הוא רק מדין התורה, ובמקום שהתורה אסרה לעשות חלות זו, ממילא אין לו כוח לעשותה (שו"ת בית שער י"ד ז. וראה גבורות שמונים מט).

• ויש מצדדים לומר שקנס הוא שקנסה התורה שלא יועילו מעשיו של העובר על איסור (ראה שו"ת מהריט"ץ טז; תשובת שמואל ז סוד"ה דהנה; צלעות הבית ד בלשון ראשון; ראה שמחת יום טוב מב).

ההכרעה להלכה נחלקו הראשונים והאחרונים:

• הרבה מהם פסקו כרבה שהעובר על איסור - מעשיו בטלים (רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה רכז; רשב"א קדושין סז ב; שו"ת הרא"ש ז ד; הגהות מרדכי שבועות תשפד, בשם ר"י בר פרץ; ר"י קורקוס בכורות ו ה; ראה העמק שאלה קלב סק"ב, בדעת השאילתות, וראה שאילת שלום שם; ראה מגיד משנה גולה ואבדה א ט, בדעת הרמב"ם; שו"ת מהרשד"ם אה"ע ריח; שו"ת מהרש"ך ב עט; סמ"ע צו ס"ק טו; יד אליהו (לובלין) יז; נודע ביהודה קמא אה"ע עז; שו"ת בית שלמה י"ד ב קפא, שכן דעת רוב הראשונים ורוב הפוסקים).

• יש פוסקים כאב"י, שהעובר על איסור מעשיו קיימים (חידושי רבי עקיבא איגר גיטין פד א, בדעת תוס' פסחים סג א ד"ה השוחט, בשם ריב"א; ראה חק נתן תמורה ו א, וחזון נחום קדשים דף קלו א ואילך, בדעת הרמב"ם; ראה בינת אדם שער בית הנשים לא, ושער מצוות הארץ כב ב, בדעתו; תמורת תודה תמורה ו א, בדעת הריטב"א קדושין ו ב; כנסת הגדולה אה"ע כח הגהות בית יוסף נג; חוות יאיר קכב; פני יהושע בבא מציעא נו א).

• יש שכתבו שלהלכה הדבר ספק (שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט, ודרוש וחידוש מערכה יא, בדעת הרמב"ם והחינוך; וראה פרי מגדים או"ח עא אשל אברהם סק"ה; ראה שדי חמד מערכת כ כלל ס), ולפיכך המקבל מתנה באיסור, הדבר ספק אם זכה בה, ומספק אין להוציאה מידו (שו"ת רבי עקיבא איגר שם).

• ויש סוברים שאין הבדל בדין בין אב"י ורבה, ולא נחלקו אלא במקור של כמה דינים האמורים בעובר על איסור - מהם שנאמר בהם שמעשיו קיימים, ומהם שנאמר בהם שמעשיו בטלים - אם הוא מפני שכך דינו של כל עובר על איסור, או שהוצרכו ללימוד מן הכתוב (ראה רש"י תמורה ו ב ד"ה בשינוי, בלשון ראשון, ותוס' שם ד"ה והשתא, וצלעות הבית ד בדעתם; ראה שו"ת מהרשד"ם י"ד קטו; ראה שו"ת מהריט"א ט).

מקרים שמעשיו קיימים בכמה מעשים אסורים נזכר בתלמוד שלדעת אב"י, שסובר שכל העובר על איסור מעשיו קיימים, הרי הם קיימים²:

• התורם מן הרע על היפה, שעבר על הכתוב: מְכַל חֶלְבֹו (במדבר יח כט. ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: ביפה ורע); וכן המקדים תרומה לבכורים, שעבר על הכתוב: מְלֶאֱתָךְ וְדַמְעָךְ לֹא תֵאָחֵז (שמות כב כח) - תרומתם תרומה (ראה תמורה ה א-ב).

• הגזלן שעשה שינוי בגזלה שתחת ידו, קונה אותה בשינוי, אף על פי שהשינוי נעשה באיסור (ראה ערך שינוי. ראה נתיבות המשפט לד סק"ה במהדורא בתרא, ושם שסא סק"א. ראה קצות החושן שם סק"ב, ורבי עקיבא איגר ומים קדושים ועולת שלמה תמורה שם).

• המלוה הבא לבית הלווה ונטל ממנו משכון, שעבר על הכתוב: לֹא תָבֵא אֶל בֵּיתוֹ לְעֵבֶט עֲבָטוֹ (דברים כד י), קנאו למשכון (ראה

• ורבה חולק וסובר שאינו מועיל כלל (תמורה שם), מן התורה (שם ה א ואילך).

הסברא שהמעשה מועיל אב"י הסובר שמעשה שנעשה באיסור מועיל, זהו לפי שאם אין המעשה מועיל, מה טעם הוא לוקה על עשייתו (תמורה ד ב). ונחלקו בביאור טעמו:

• יש סוברים שאם לא היה המעשה מועיל, לא היה איסור בעשייתו, ולא היה לו ללקות (חידושי הגר"ז תמורה ה א; חזון איש בכורות כב סק"ד ד"ה בתוס'); ואין אומרים שדבר שאין רצון התורה שהאדם יעשהו לא יהיה לו קיום, שהתורה כתבה שלא לעשות את הדבר, בלשון איסור, ולא בלשון המורה שאין לדבר קיום, להורות שיש איסור בדבר ולוקים עליו (חמדת שלמה יבמות קג ב).

• יש סוברים שמעצם האיסור אין ראייה שהמעשה הועיל, אלא שאם המעשה בטל אי אפשר, לדעת אב"י, שילקו עליו, וכיון שלוקה בהכרח שהמעשה הועיל (ראה ערוגת הבושם ב עמ' 80; חזון נחום תרומות ג; ראה מים קדושים תמורה ו ב; קובץ הערות עד ד).

• ויש מפרשים טעם אב"י בעניין אחר, שלדעתם אף לאב"י אפשר שיהא איסור במעשה שאינו מועיל, וחיוב מלקות עליו משום שעבר על דברי הכתוב, אלא שלדעתו מעשה הנעשה באיסור אינו בטל אלא כשבביטולו מתקיים רצון ה' (ראה להלן: התועלת בביטול המעשה), ואם במעשהו עובר על איסור ולוקה, הרי סוף סוף עבר על רצון ה' והמרה פיו, ואין ריוח בביטול המעשה (חמדת שלמה שם בהג"ה ד"ה אמנם; שו"ת כתב סופר או"ח לה. וראה תפארת יוסף או"ח כג).

הסברא שאינו מועיל ורבה חולק על כל זה, וסובר שאף על פי שיש איסור בעשיית מעשה, והעושהו לוקה (ראה להלן: החיוב), אין זה משום שהמעשה מועיל, שאפילו אינו מועיל הרי זה לוקה משום שעבר על דברי הכתוב (תמורה ד ב). בטעמו של רבה שהעובר על איסור מעשיו בטלים, נחלקו האחרונים:

• יש מן האחרונים שכתבו שכיון שבכמה איסורים נתרבה מן הכתוב שהעובר עליהם מעשיו קיימים (ראה להלן: מקרים שמעשיו קיימים), למדים מהם שבשאר איסורים העובר עליהם מעשיו בטלים (שו"ת חתם סופר י"ד ו).

• יש שכתבו שכל כתוב האוסר לעשות מעשה, אנו מפרשים שכוונתו לומר שלא יהא לאדם כוח לעשות מעשה זה (ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט ד"ה זאת ועוד אחרת; שערי חיים קדושין יד ד).

• יש מצדדים לומר שסברא היא שמעשיו בטלים, שאינו בדין שיועילו מעשיו להחזיק העבירה (ראה להלן. וראה ממלאכת חושב תמורה ו א ד"ה והשתא; ראה תוס' חולין ב א ד"ה התם, תמורה ב א ד"ה הא, שנראה שסברא היא במקום שלוקה שמעשיו בטלים; שו"ת רבי עקיבא איגר קכט; ראה שו"ת חתם סופר אה"ע ב סג), שהואיל והקדוש ברוך הוא אסר לעשות דבר זה, מן הסתם אינו רוצה בקיומו, ולכן ראוי שיהיה המעשה ויהיה כאילו לא נעשה, כדי שלא יהא בעולם דבר המתועב בעיניו (צלעות הבית ד בלשון שני; חמדת שלמה יבמות קג ב, בבא מציעא י ב; שו"ת כתב סופר או"ח לה; חזון איש בכורות כב סק"ד).

• יש שכתבו שאין לאדם כוח לעשות מה שאסרה התורה (חמדת שלמה גיטין יא ב ד"ה עוד; חתן סופר כללי אי עבדי לא מהני כו). ויש מוסיפים ביאור, שכל כוחו של האדם לפעול חלות מסויימת, כגון

הם קיימים, אלא שהוצרכו ללמוד כן מן הכתוב.

2. וראה להלן: איסורים שהעובר עליהם מעשיו קיימים, שיש מהם שאף לרבה

איסורים
שמעשיו קיימים
אף על פי שלדעת רבא העובר על איסור - מעשיו בטלים (ראה לעיל), בכמה איסורים למדו מן הכתוב שמעשיו קיימים. כגון:

התורם מן הרע על היפה, אף על פי שחטא (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות), תרומתו תרומה (תרומות ב ו; רמב"ם תרומות ה ג; שו"ע יו"ד שלא נג), שלמדים מן הכתוב: וְלֹא תִשָּׂאוּ עָלָיו חֲטָא (במדבר יח לב) אם אינו קדוש נשיאות חטא מנין, מכאן שתורמתו תרומה (תמורה ה א).

וכן התורם שלא מן המוקף, אף על פי שחטא - תרומתו תרומה (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: מן המוקף), ואף לסוברים שהחיוב לתורם מן המוקף הוא מן התורה, שאף עליו נאמר הכתוב ולא תשאו עליו חטא (שיטה מקובצת תמורה שם אות כה).

וכן איסור מלאכה בשבת, אמרו בכמה מקומות שהעובר עליו מעשיו קיימים; כגון השוחט בשבת - שחיטתו כשירה (משנה חולין יד א; רמב"ם שחיטה א כט; טו"ש יו"ד יא ב. וראה ערך שחיטה). ולמדים דבר זה שמעשיו קיימים מן הכתוב: קִדְּשׁ הָיָה לְכֶם (שמות לא יד), שדרשו בו: היא קדש ואין מעשה קדש, ללמד שאין מעשי שבת אסורים משום כל שתיעבתי לך (חולין קטו א, וראה ערכים: כל שתיעבתי לך; מעשה שבת), ומדרשה זו למדים שבמלאכת שבת המעשה קיים אף על פי שנעשה באיסור (שער המלך גירושין ג יט; מחנה לויא לה אות א; חזון נחום קדשים דף קמד א, דף קמה ב; חתם סופר כתובות לד א). וכתבו האחרונים שזה הטעם שהעובר על איסור שבת שהוא מדרבנן, כגון מקח וממכר, מעשיו קיימים (ראה רמב"ם מכירה ל ז; טו"ש חו"מ רלה כח, ושו"ע שם קצה ו), שאם העובר על מלאכה שמן התורה מעשיו קיימים, כל שכן העובר על איסור דרבנן (בני יהודה (עייאש) דף י א).

לדעת רבא שהעובר על איסור מעשיו בטלים, הרי זה בין בישראל ובין בגוי (ראה נתיבות המשפט רצב ס"ק יז; ספר המקנה (סופר) כלל כד פרט ה אות כז; ראה יהודה יעלה יו"ד רמט). וכתבו האחרונים שזה הטעם שגוי שגזל, אף על פי שאינו חייב בהשבה, לסוברים כן (ראה ערך בן נח), אינו קונה את הגזלה (נתיבות המשפט שם).

סוגי האיסורים

כשאפשר
לקיים מעשיו
אף לסוברים שהעובר על איסור מעשיו בטלים, כתבו הראשונים והאחרונים באיסורים שונים שהעובר עליהם מעשיו קיימים:

איסור שאפשר לעבור עליו באופן שמעשהו קיים, כגון איסור מלאכה בשבת, שאם בנה בית או נטע כרם בשבת הרי הבית בגוי והכרם נטוע - שלא בא לחדש חלות במעשהו, ואין שם אלא את גוף המעשה שעשה, והרי הוא עשוי - יש שכתבו שאפילו עבר עליו באופן שאפשר לבטל את מעשיו, מעשיו קיימים (שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט, ומהדורא תניינא קמח, ודרוש וחיידוש מערכה יא; חמדת שלמה יבמות קג ב ד"ה ועוד, גיטין יט א בהגהה; מנחת חינוך שסא סק"ה; ברוך טעם דין מעשיו ד"ה ולפענ"ד ואילך; שו"ת מים רבים או"ח ל, שאנו אומרים שמעשיו בטלים כדי שלא תהא אפשרות לבא לידי איסור, ולא יהיה קיום לדבר האסור שהתורה הזהירה עליו, והרי

תמורה ו א, ורש"י ד"ה מחזיר), ושוב אינו עובר על איסור בהחזקת המשכון בידו (חיידוש רבי עקיבא איגר ג ב).³

אף העובר על איסור שאין חייבים עליו מלקות, כגון איסור עשה, או לאו שאין בו מעשה, או לאו שבכללות, או לאו הניתן לתשלומין - לדעת אב"י מה שעשה עשוי (ערוגת הבושם ב עמ' 79; ידי אליהו (גאליפפה) דף קג טור א, וחזון נחום קדשים דף קלא א; אלפי מנשה חו"מ ט סק"ב).

ויש שכתבו שמודה אב"י בזה שמעשיו בטלים (ראה ערוגת הבושם שם בהערות, לגירסת אחד מכתבי היד, בשם "איש תהפוכות"; חזון נחום תרומות ג; ראה מחנה ראובן תמורה ה א; מעין החכמה לא תעשה ריח).

כשיש אפשרות
לבטל האיסור
העובר על איסור באופן שאינו אסור אלא אם מעשיו קיימים, אבל אם מעשיו בטלים נמצא שכלל לא עבר על איסור, יש מן האחרונים שכתבו שאף לדעת אב"י אין מעשיו מועילים, ולא אמרו שמעשיו קיימים אלא בדבר שאפילו לא הועילו מעשיו עבר על איסור (טורי אבן ראש השנה כח א; ראה שו"ת רבי עקיבא איגר קכט בהשמות; ראה כתב סופר או"ח לה; ישרש יעקב יבמות קג ב ד"ה ברש"י; חתן סופר כללי אי עבד לא מהני ה). לדעה זו המקדש אשה באיסורי הנאה⁴, שאם הקידושין בטלים נמצא שכלל לא נהנה ולא עבר על איסור - אינה מקודשת (שו"ת רבי עקיבא איגר שם, ודרוש וחיידוש מערכה יא, בדעת תוס'; ישרש יעקב שם, בדעת תוס'; בית שערים או"ח רנא; ספר המקנה (סופר) כד א).

אבל יש חולקים וסוברים שאין לבטל את הקידושין משום כך, שלא יתוקן האיסור בביטולם, שכיון שנתכוין לזכות בקידושין על ידי איסור הנאה, עובר על האיסור אפילו לא חלו (אמרי בינה קניינים כז).

איסורים
שמעשיו בטלים
אף לדעת אב"י שהעובר על איסור מעשיו קיימים, בכמה מקומות למדים מן הכתוב שמעשיו בטלים (ראה להלן); ומודה אב"י באותם מקומות שאף על פי שמעשיו בטלים, איסור הוא כמה שעובר על דברי התורה, כדעת רבא (חמדת שלמה יבמות קג ב בהג"ה; חזון איש בכורות כב סק"ד ד"ה בתוס'). כגון:

בכור בהמה טהורה, שאסרה התורה לפדותו, שנאמר: אֵף כְּכוֹר שׁוֹר או כְּכוֹר קֶשֶׁב או כְּכוֹר עֶז לֹא תִפְדֶּה קֶדֶשׁ הֵם (במדבר יח יז), אם עבר ופדאו - אינו פדוי (וראה ערך בכור בהמה טהורה: מכירתו), שנאמר: הֵם, ללמד שבהויתם יהיו, ואינם נפדים (תמורה ה ב).

וכן התורם ממין על שאינו מינו, אין תרומתו תרומה, שנאמר: וְאִשִּׁיתָם (במדבר יח יב), ודרשו: ראשית לזה וראשית לזה, כלומר ששנה עליו הכתוב לעכב (תמורה ה א, ורש"י ד"ה שאני התם).

ולדעת רבא, שהעושה מעשה שאסרה התורה, אותו המעשה אינו מועיל כלל (ראה לעיל), בתורם ממין על שאינו מינו, שלמדים מן הכתוב שתורמתו אינה תרומה, לא הוצרכו לכך לדעת רבא אלא לשאר תורם ממין על שאינו מינו, אבל התורם מתירוש על יצהר, או מיצהר על תירוש, שנאמר בו: כָּל חֶלֶב יִצְהָר וְכָל חֶלֶב תִּירוֹשׁ וְדָגָן (במדבר יח יב), ללמד שיש ליתן חלב לזה בפני עצמו, וחלב לזה בפני עצמו, אף בלא אותה דרשה היו מעשיו בטלים, מפני שעבר על הכתוב (תמורה שם, ורש"י ד"ה ליתן חלב).⁵

שמות ליהנות מאפרם, ראה ערך אסורי הנאה: הנשרפין והנקברין. 5. וראה באנציקלופדיה עוד כמה מעשים מצינו שכיון שנעשו באיסור הרי הם בטלים

3. וראה באנציקלופדיה מקרים רבים נוספים שלדעת אב"י מעשיו קיימים. 4. ומדובר באופן שמצד עצמם חשובים ממון לקדש בו, כגון שהם מן הנשרפים,

מדרבנן למכרה להם (ראה ערך בהמה גסה: איסור מכירתה לעכו"ם), המכר בטל (חידושי בן ההפלאה (בסוף ספר הפלאה) עבודה זרה יד ב).

• ויש חולקים וסוברים שהעובר על איסור דרבנן מעשיו קיימים (שו"ת דב"ז ו ב אלפים סח; ראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד קטו; ראה נודע ביהודה קמא חו"מ ל כח; שו"ת רבי עקיבא איגר קכט; קהלת יעקב אה"ע כח כא; שו"ת חתם סופר יו"ד ו; שו"ת מהר"ם שיק או"ח כט), ולא אמרו שמעשיו בטלים אלא כשעבר על דברי תורה (שו"ת רבי עקיבא איגר קכט). וזה הטעם שהמקדש מעוברת חבירו, שאסרו חכמים את הדבר (ראה ערך מעוברת) קנאה וצריכה הימנו גט (מהרשד"ם שם). וכן המוכר בהמה גסה לגוי, יש שכתבו שהמכירה חלה, כיון שאין האיסור אלא מדרבנן (משכנות הרועים (היבנר) לח ו).

בשוגג העובר עבירה בשוגג, כתבו האחרונים שמעשיו בטלים, כדין העובר במזיד (חזון נחום קדשים קנא ב (קונטרס ר"א קארו); תומים צו סק"ד; נודע ביהודה תניינא יו"ד ט, אה"ע קיא; תוס' רבי עקיבא איגר זבחים ב אות יג; שו"ת חתם סופר חו"מ נו; מהר"ם שיק או"ח רצה), שאף על פי שהוא שוגג, הרי בעצמות הדבר האיסור קיים, ואינו יכול לבטל את רצון הבורא בעשייתו (תפארת יוסף או"ח כא). ויש שכתבו שהעובר על איסור בשוגג מעשיו קיימים (ראה חזון נחום דף קמו א (ושם קנא ב); ראה שער המלך גירושין ג יט, ושדי חמד מערכת כ כלל סח, בדעתו; ראה שו"ת בית יצחק חו"מ כ ט; שואל ומשיב רביעא ג סג).

החלויות המתבטלות

ביטול המעשה העובר על איסור, שמעשהו בטל, הרי זה לעניין ביטול החלות הנוצרת על ידי אותו מעשה, אבל עצם המעשה אינו בטל, ואין להחשיבו כמי שלא נעשה (ראה בית אפרים יו"ד לט; ראה חמדת שלמה יבמות קג ב; הר צבי או"ח ב לב).

דין זה שהעובר על איסור מעשיו בטלים, נזכר לעניין מקח הנעשה באיסור (ראה תמורה ו א. וראה להלן: בממון); קידושין וגירושין (ראה תמורה ה א, ב); חלות הקדש ותרומה (ראה תמורה שם); קיום מצוות (ראה להלן: בשאר דברים), ועוד, ועל כל זה ראה בפרקים הבאים.

ויש שכתבו שדווקא לעניין קנין והעברה מרשות לרשות אמרו שמעשה הנעשה באיסור אינו מועיל, ולא בשאר דברים (חמדת שלמה יבמות קג ב; עולת שלמה תמורה ד ב).

מעשה שחל מעשה מאליו מועיל, הרי זה מועיל אפילו נעשה על ידי אדם באיסור (תוס' תמורה ד ב ד"ה רבא), שמעשיו של העובר על איסור אינם בטלים אלא במה שנעשה מכוחו, אבל דבר שכך דינו, ולא מעשה האדם גורם לו, אפילו נעשה באיסור אינו בטל (משובב נתיבות לד סק"ה; עונג יום טוב קמח). ולפיכך המטיל מום בבכור, כגון שצרם את אוזנו, אף על פי שעבר על איסור (ראה ערכים: לא תעשון כן לה' אלהיכם; מטיל מום בקדשים), מעשיו קיימים; ומן התורה קדושת הבכור למזבח נפקעת במום זה (ראה ערך מטיל מום בקדשים), כיון שאילו נעשה מאליו היה נותר, קדושתו נפקעת אף כשעשאו אדם באיסור (תוס' תמורה שם).

הוא מרוחק בעיני ה', אבל באיסור שאי אפשר למנוע שיעברו עליו, אין לומר שמעשיו בטלים (חמדת שלמה שם ושם). וכל איסור שיש אפשרות במציאות לעבור עליו באיזה שהוא אופן שמעשיו יועילו, לעולם העובר עליו מעשיו מועילים, שאין לפרש שהתורה נטלה ממנו את הכוח לעשות מעשה כזה (שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורא תניינא שם).

וזה הטעם שגט שכתבו על איסורי הנאה כשר (ראה ערך גט. שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט).

וכן המוכר קרקע בארץ ישראל לגוי, המקח חל, שוודאי לא בא הכתוב "לא תחנם" - שמחמתו אסור למכור לגוי קרקע (ראה ערך ארץ ישראל) - לומר שאין מעשיו מועילים, שהרי בכלל האיסור אף נתינת חן ושבח לגוי, שאין שייך לבטלם, ובהכרח שהכתוב בא רק לאזהרה (חסד לאברהם (תאומים) א יו"ד פג).

והרבה חולקים על כל זה, וסוברים שאף איסור שאפשר לעבור עליו באופן שוודאי מעשיו קיימים, אם עבר עליו באופן שאפשר שהמעשה יתבטל, הרי זה בטל (שו"ת רבי עקיבא איגר ודרוש וחיידוש שם, בדעת תוס' תמורה ו א ד"ה והשתא. וכך דעת הרבה אחרונים שדנו בטעם שבאופנים שונים העובר על איסור מלאכה בשבת מעשיו קיימים, ראה צלעות הבית ד, נודע ביהודה תניינא אה"ע נ, ושם קכט ד; בינת אדם שער בית הנשים לא, ועוד).

באיסור עשה דבר האסור בעשה, ולא בלאו, יש שכתבו שהעובר עליו מעשיו קיימים לדברי הכל, שלא אמרו שמעשיו בטלים אלא בעובר על דבר שנאסר בלשון לאו (ראה ראבי"ה אלף קלט; ערוגת הבושם ב סוף עמ' 79; פני יהושע גיטין צ א; שו"ת חתם סופר אה"ע ב סג; שער משפט ט סק"ב; כתב סופר או"ח עג). וכן כתבו האחרונים בעובר על איסור חצי שעור, שכיון שאין בו לאו, מעשיו קיימים (ברית אברהם אה"ע קכא ג).

ויש סוברים שאף העובר על איסור עשה, מעשהו בטל (ראה רש"י תמורה ה א ד"ה גרוע לא; ראה תוס' זבחים קיד ב ד"ה היתר; חזון נחום קדשים דף קלא א; מרכבת המשנה סנהדרין יח ג; מחנה ראובן תמורה ד ב; נודע ביהודה קמא אה"ע עז, ושם תניינא אה"ע קכט; ישועות יעקב אה"ע קסה סק"ז; ברית אברהם שם; שו"ת רבי עקיבא איגר א קצד, וחיידוש רבי עקיבא איגר כתובות ל א; שו"ת חתם סופר אה"ע ב קנא; ישרש יעקב יבמות נו ב; חלקת יואב קונטרס קבא דקשייתא לד), שאף העובר על עשה עבירה היא בידו, שעובר על דברי הקדוש ברוך הוא (נודע ביהודה קמא שם; חתם סופר שם).

באיסור דרבנן העובר על איסור דרבנן, נחלקו הפוסקים אם מעשיו קיימים:

• יש סוברים שאף הוא מעשיו בטלים (ראה הגהות מרדכי שבועות רמז תשפד, והובא בשו"ת מהר"י וייל קנו, וראה סמ"ע חו"מ רח סק"ג, בדעתו; ראה שו"ת מהריט"ץ א טז; פרי מגדים או"ח שסו משבצות זהב סק"ה, תמח משבצות זהב סק"ה; חזון נחום קדשים קנא א; שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט, בדעת התוס', ודרוש וחיידוש בבא מציעא סא ב; נתיבות המשפט רח חדושים סק"ג), אלא אם כן אמרו חכמים בפירוש שמעשיו קיימים (ברית אברהם אה"ע קכא יב), שכל שתקינו חכמים, כעין של תורה תיקנו (שערי בנימין מא; דברי שלום (זינובר) קז). ולכן המוכר בהמה גסה לגוי, יש שכתבו שכיון שעובר על האיסור

שאינ האיסור בעצם הקניה, אלא שחייב להשביט ולבער חמץ שלו, ועד שלא קנהו אין בו כל איסור, ואם היה שורפו ומאבדו מיד כשזכה בו, לא היה עובר כלל על איסור משום עצם הקניה (ספר יהושע יג; בית אפרים או"ח מא; בית שערים או"ח קע).

• ויש סוברים שמקח, אפילו נעשה באיסור, אין לבטלו משום כך. וכן כתבו הגאונים במוסיף על דמי המקח כדי להאריך זמן התשלום, שאסור משום ריבית, ונתקיים המקח בקנין, שהמקח קיים, ואין אחד מהם יכול לבטל את המקח מפני שנעשה באיסור (רב האי גאון, הובא ברמב"ן ונימוקי יוסף בבא מציעא סה א, וברא"ש שם ה יט; טוש"ע חו"מ רח). וכתבו האחרונים שמדבריהם מוכח שמקח אפילו נעשה באיסור הרי הוא חל (בית יוסף ורמ"א שם). וכתבו האחרונים שמן הכתוב: **אֲשֶׁר גָּזַל** (ויקרא ה כג), שממנו למדים שהגזלן קונה את הגזלה בשינוי (ראה תמורה ו א), למדים לכל ענייני ממון שאפילו נעשו באיסור הרי הם קיימים. ואם הגזלן שעשה איסור קונה לעצמו, כל שכן שאם המוכר בלבד עבר על איסור, שהלוקח ממנו קנה (תשואת חן מה; צלעות הבית ד).

מקח בשבת מקח הנעשה בשבת - המקח חל (ר"י ביצה לו א; רמב"ם מכירה ל ז; טוש"ע חו"מ רלה כח; שו"ע שם קצה יא, וראה ש"ך שם ס"ק יא, שהוא פשוט בכל הפוסקים).

ויש שכתבו שמקח הנעשה בשבת בטל; וכן לדעתם הנותן מתנה בשבת וביום טוב, כיון שאסור לתתה (ראה ערכים: מתנה; שבת), מעשיו בטלים, ולא קנה המקבל את המתנה (המקנה קידושין ו ב; ראה עבודת הגרשוני פה, בדברי השואל).

בהפקר המפקיר חפציו באיסור, יש סוברים שאינם מופקרים (ראה שו"ת כתב סופר או"ח עג; הפלאות נדרים נדרים ד א; שו"ת קריה הנאמנה ב מה סק"ג); ויש שכתבו שאין לומר שמעשיו בטלים, כיון שהפקר אינו אלא סילוק רשות (קרוך אורה סוטה ג ב).

באישות

באיסורי כהונה כהן גדול שקידש אלמנה, או כהן שקידש גרושה או זונה או חללה (ראה טור אה"ע יח, שתופסים בה קדושים), אף על פי שהוא עובר על איסור בקידושין אלו – הקידושין תופסים (ראה משנה קדושין סו ב; ראה רמב"ם עבדים ד יב, תרומות ז כ-כא, נחלות א ח, ועוד), שכתוב: **וְלֹא יִחַלְלֵנוּ** (ויקרא כא טו. תמורה ה ב). וביארו הראשונים שלמדים מן הכתוב שחללים הוא עושה, אבל אינו עושה ממזרים, הרי הקידושין תופסים, שאם לא כן היה הולד ממזר (רש"י תמורה שם ד"ה שאני התם; קובץ הערות לה סק"א).

בשאר איסורים שאר מקדש באיסור, נחלקו האחרונים בדינו: • יש סוברים שמעשיו קיימים, שלמדים מאלמנה לכהן גדול לשאר קידושין הנעשים באיסור (נודע ביהודה תניינא אה"ע קכט בסוף התשובה אות ז; ישועות יעקב אה"ע א ס"ק ז, יח; בית יצחק אה"ע ב צו). וכן הנשבע שלא לקדש אשה ועבר וקדשה, אף לסוברים שהעובר על השבועה מעשיו בטלים (ראה לעיל: סוגי האיסורים), הרי היא מקודשת (נודע ביהודה תניינא שם). וכן הנושא אשה על אשתו, אף על פי שעבר על חרם דרבנו גרשם, הקידושין תופסים (ראה ישועות יעקב ובית יצחק שם).

• ויש סוברים שהמקדש באיסור קידושיו בטלים (ראה תשובת ר"י

וכן הממעט ענבי הדס ביום טוב, שאף על פי שמעשהו אסור (ראה ערכים: מכה בפטיש; שבות), ההדס הוכשר בכך (ראה ערך דחוי), כתבו האחרונים שהוא מכיון שאם היו הענבים מתמעטים מאליהם היה כשר, אף כשמיצטן בידים הוכשר בכך (בית אפרים או"ח נט; ברית אברהם אה"ע קכא יד; חקרי הלכות ג).

וכן המניח תפילין של ראש לפני של תפילין יד, כתבו אחרונים שיוצא ידי חובת הנחת תפילין, ואינו צריך להסירם ולהניחם, שאפילו היו מונחים עליו מאליהם הרי הוא מקיים את המצוה (אמרי בינה או"ח ט; שו"ת מהרש"ג או"ח ט).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שחולקים על כל זה, וסוברים שאף דבר שאילו היה נעשה ממילא היה מועיל, אם נעשה בידי אדם באיסור הרי זה בטל (מרומי שדה בבא קמא סז א, והעמק שאלה שאילתא עא סק"ג, בדעת הרמב"ם; ראה צלעות הבית ד; ראה שו"ת רבי שלמה איגר ב כתבים ח, בדעת תוס').

דיבור ומחשבה אף דבר הנעשה בדיבור או במחשבה, אם עשאו באיסור הרי הוא כשאר מעשה שנעשה באיסור, ובטל (פרי מגדים או"ח עט משבצות זהב סק"א; ראה גבורות שמונים מט; ראה קובץ הערות עד ב, עו ד). ולפיכך לעניין הפרשת תרומה – שנעשית במחשבה או בדבור (ראה ערך הפרשת תרומות ומעשרות: במחשבה) – הוצרכו ללמוד מן הכתוב על המפריש באיסור, שהקדים תרומה לבכורים, או שתרם מן הרע על היפה, שתורמתו תרומה (ראה תמורה ה א. פרי מגדים שם).

ואף בדבר שלא נעשה מעשה על פי דיבורו, כתבו האחרונים שאם נעשו באיסור הרי הם בטלים (בית יצחק חו"מ כ ט), כגון נדר ושבועה (ראה תנא תוספאה נדרים א י סק"ב; תפארת יוסף או"ח יד, יז), ובטול הגט ומודעא (ראה לב שלמה (חלמא) ה; שמן רוקח אה"ע ס; שו"ת ראני"ח מב).

בממון

במקח וממכר מקח הנעשה באיסור, נחלקו בדינו:

• הרבה סוברים שאינו חל (ראה להלן. ראה שלטי גיבורים ביצה לו א, וראה צלעות הבית ד; ראה שו"ת מהרשד"ם אה"ע ריח). כגון המוכר קרקע בארץ ישראל לעולם, לסוברים שהוא עובר על האיסור **וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְעוֹלָם** (ויקרא כה כג), שאין המכירה חלה לעולם, והשדה חוזרת לבעליה ביוכל (רמב"ם שמיטה ויובל יא א; רמב"ן בהשגות לספר המצות לא תעשה רכז; חינוך שלט), כתבו הראשונים שהוא מפני שהעובר על איסור תורה, מעשיו בטלים (רמב"ן שם; ראה חינוך שם; רדב"ז לרמב"ם שם).

וכן המוכר קרקע בארץ ישראל לגוי, שעבר על לא תחנם (ראה ערכו), יש סוברים שכיון שבאיסור מכרה לו לא קנה הגוי (משנת חכמים מב צפנת פענח ח).

וכן הנשבע שלא ימכור חפץ מסויים, ועבר ומכרו – לסוברים שהעובר על השבועה מעשיו בטלים (ראה לעיל: סוגי האיסורים) – כתבו הראשונים שהמקח בטל (ראה לעיל שם).

וכן הקונה חמץ בפסח, או הזוכה בו מן ההפקר (הר הכרמל או"ח יא), יש סוברים שהמקח בטל (המקנה קדושין נו ב לתוס' ד"ה המקדש, וחינוכי הפלאה פסחים כט ב, בדעת רש"י שם; לחמי תודה בדרשה לשבת הגדול תקסו; יד המלך מכירה ל ז). אלא שבזה יש חולקים וסוברים שהמקח חל, לפי

השוחט באיסור, שחיטתו פסולה. ולפיכך השוחט קרבן בעל מום, שנאמר עליו בתורה: לא תזבח לה' אֱלֹהֶיךָ שֹׂר וְשֶׁה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוֹם כָּל דָּבָר רָע (דברים יז א). וראה ערך בעל מום: איסור הקרבנות, יש שכתבו ששחיטתו פסולה, ואותה בהמה ששחט מטמאת בטומאת נבילה (צל"ח פסחים עג א; מנחת חינוך רפט סק"ה).

שליח שליח ששליחותו אסורה - אף על פי שגוף המעשה שעושה אין בו איסור - כתבו האחרונים ששליחותו בטילה, וזה הטעם שהזוכה לעני בפאה, לא הועילה זכייתו ויתננה לעני הנמצא ראשון, שכיון שאסור הוא להיעשות שליח לעני, כמו שלמדו מן הכתוב: לא תִּלְקֹט, לְעָנִי (ויקרא כג כב), שדרשו בו חכמים לא תִּלְקֹט לוֹ לעני (גיטין יב א), אינו יכול להיעשות לו שליח ולזכות עבורו (בית אפרים אה"ע קיד. וראה ערך תופס לבעל חוב).

החיוב על מעשה איסור שלא הועיל

חיוב מלקות לדעת רבא העושה מעשה שאמרה עליו התורה שלא לעשותו, שלדעת רבא לא הועיל אותו המעשה, אמר רבא שאף על פי כן הוא לוקה, כיון שעבר על דברי הכתוב (תמורה ד ב. וראה רמב"ן ויקרא כה כ), ואף על פי שאין העבירה חמורה כל כך כמו מי שעשה נגד ציווי התורה מעשה המועיל (מכתב בסוף דרוש וחידוש ב מכתב ג, חובא בחידושי רבי עקיבא איגר קדושין מו ב).

ויש חולקים, וסוברים שאם לא הועילו מעשיו אינו לוקה, ולא אמר רבא שלוקה אלא באונס שגירש את אנוסתו, שאף על פי שלא הועילו מעשיו לגמרי והוא חייב להחזירה, מכל מקום הועילו מעשיו במקצת להתירה לשוק (ראה תמורה ה א, ותוס' ד"ה מיתבי. וראה ערך אונס (ב)), שבזה ראוי היה לחייבו מלקות אם לא שלמדים מן הכתוב לפטרו (צלעות הבית ד; גט מקושר רח).

חיוב מלקות לדעת אב"י בדעת אב"י, שאמר שהעובר על איסור מעשיו קיימים, שאם הם בטלים מה טעם הוא לוקה, שמחויב המלקות מוכח שהמעשה קיים (ראה לעיל: חדין טעמו וגדרו), כתבו המפרשים שהוא חולק על דברי רבא שהעובר על דברי הכתוב לוקה אף על פי שלא הועילו מעשיו, וסובר שמעשה שאינו מועיל, אפילו אם הוא אסור, אין לוקים עליו (ראה תוס' תמורה ו א ד"ה והשתא; ראה רמב"ם בכורות ו ה, לפירוש החק נתן תמורה ו א, וחזון נחום קדשים דף קלו א, פשוט כאב"י; חזון נחום קדשים דף קלט ב; ראה רש"י תמורה ד ב ד"ה מהני; ראה גלינוני השי"ס לירושלמי פסחים ה ד), שהחיוב בעונש הוא על עצם מעשה העבירה, ולא על זה שעבר על דברי הכתוב, ואם לא הועילו מעשיו אין מעשה עבירה לחייבו עליו (ראה דגל ראובן ג ד"ה לכן עמ' מב).

ויש מן האחרונים שכתבו שבמעשים שלמדים מן הכתוב שאף על פי שלא הועילו מעשיו יש איסור בעשייתם, אף לדעת אב"י העושה אותם חייב מלקות (קהלת יעקב תוספת דרבנן אות פ רסה; חמדת שלמה יבמות קג ב).

פסק ההלכה להלכה נחלקו הראשונים והאחרונים:

• יש פוסקים כרבא שהעובר על איסור אפילו לא הועילו מעשיו - לוקה (ראה חינוך שלט, ושם שצג, והגהות משנה למלך שם ושם, בדעתו; ראה מאירי קדושין מו ב; אבני נזר יו"ד שח ד, בדעת הרמב"ם), שבמחלוקת אב"י ורבא הלכה כרבא (ראה ערך הלכה: אב"י ורבא. פירושים וחידושים תמורה עמ' 82).

הורו"ץ בנדע ביהודה קמא אה"ע עו; שו"ת רבי עקיבא איגר א צג; ראה שו"ת רבי שלמה איגר ב כתבים כו), חוץ מכמה מקומות שלמדים מן הכתוב שהקידושין חלים (ראה לעיל באלמנה לכהן גדול, וראה שו"ת ר"ש איגר שם במחזיר גרושתו), שאין למדים מאלמנה לכהן גדול אלא לאיסורים שנאמרו בלשון "לקיחה" בדומה לאלמנה (ראה המקנה קדושין סז ב, סח א; ערוגות הבושם יו"ד יא סק"א).

בנישואין נישואין שנעשו באיסור, יש מן האחרונים שסוברים שאינם חלים (ראה מנחת חינוך תקנט סק"ז, וחידושי הרי"מ אה"ע סו א ד"ה והיה, ושו"ת מראה יחזקאל פג); ויש שנראה מדבריהם שנישואין שנעשו באיסור נישואין הם (ראה שו"ת מהרש"ד ב עט).

גירושין גירושין שנעשו באיסור, כגון מגרש בגט שכתבו על איסורי הנאה, כתבו האחרונים שמועילים, משום שהוקשו גירושין למיתה (ראה תוס' תמורה ה א ד"ה מיתבי. דרוש וחידוש מערכה יא, וראה שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט; מאמר מרדכי (איטיגא) ק; עונג יום טוב קמה).

ויש סוברים שהמגרש באיסור מעשיו בטלים (ראה שיטה מקובצת תמורה ה א אות כד, ואהלי יהודה (הכהן) מערכת הכף סוף ענין כל מילתא; ראה חמדת שלמה יבמות קג ב; ראה ישועות יעקב אה"ע קיט סק"ז).

בחליצה החולץ באיסור, כתבו האחרונים שחליצתו פסולה (שערי בנימין מז).

בשאר דברים

במצוה בכמה חלויות נוספות דנו האחרונים שכשנעשו באיסור הרי הן בטלות:

מצוה, יש שכתבו שאפילו אם מקיימה במעשה האסור, אין לדון שתהא בטילה ולא יצא ידי חובתו משום שהעובר על איסור מעשיו בטלים (ראה נשמת אדם ברכות ג לג סק"ז; ראה תפארת יוסף או"ח יד; צמח דוד קעד; ראה שואל ומשיב רביעאה ב טז). ולא אמרו שהעובר על איסור מעשיו בטלים אלא בבא ליצור חלות, שבזה אם מעשיו בטלים לא חל הדבר שרצה לעשות, אבל לא במצוות, שהרי אין עושה בהן חלות (ראה צמח דוד שם), אלא שיש שלא יצא ידי חובה משום שהיא מצוה הבאה בעבירה (ראה ערך מצוה הבאה בעבירה).

והרבה סוברים שאף בקיום מצוה, אם עשאו באיסור - המעשה בטל, ולא קיים את המצוה (ראה פרי הארץ ב י, וטורי אבן ראש השנה כח א). כגון היושב בסוכה שאסור לו לישב בה, שיש שכתבו שלא קיים את המצוה, ואם אכל בה בליל יום טוב ראשון של חג שחייב לאכול בסוכה (ראה ערך ישיבת סוכה: הלילה הראשון) לא יצא ידי חובתו (ערוך לנר סוכה כב ב על רש"י ד"ה כשרה). וכן הקורא קריאת שמע באיסור - כגון שיש במקומו צוואה, או שהוא כנגד הערוה (ראה ערך מחנה קדוש) - יש מהאחרונים שכתבו שכיון שעבר על איסור מעשהו בטל, וזה הטעם שצריך הוא לחזור ולקרוא (ראה ערך מחנה קדוש. פרי מגדים או"ח עא אשל אברהם סק"ה).

בהכשר מצוה בהכשר כמה דברים למצוה, דנו האחרונים שאם היה באיסור, לא הוכשר למצוה אלא באופנים שבהם העובר על איסור מעשיו קיימים (ראה להלן). ולכן המטיל ציצית בבגדו באיסור - כגון שהטילה בשבת, לסוברים שהעובר על איסור מלאכה בשבת מעשיו בטלים (ראה לעיל: סוגי האיסורים) - כתבו האחרונים שהיא פסולה (ראה מנחת חינוך לב מוסך השבת ב).

כשמעשיו בטלים מחמת עצמם הבא לעבור על איסור, ועשה מעשה שאף לולא האיסור האמור בתורה על מעשה זה לא היו מועילים מעשיו, לדברי הכל אינו לוקה (ראה חזון נחום קדשים דף קמ א; נודע ביהודה תניינא אה"ע קכט; המקנה קדושין יג ב; מנחת חינוך שלט ס"ק כד, שסא ס"ק גה; בית אפרים יו"ד לט; צפנת פענח ערכין ו ד). לפיכך התולש סימני טומאת צרעת באופן שלא הועילו מעשיו לטהר, כגון שהיתה בו בהרת ובה שלש שערות לבנות, ותלש אחת מהן, שעדיין הוא טמא כשהיה (ראה ערך נגעי אדם), שפסקו הראשונים שאינו לוקה, אף על פי שעבר על איסור (רמב"ם טומאת צרעת י א; חזון נחום קדשים דף קלט ב; משנה למלך על הרמב"ם שם), הרי זה אף לדעת רבא, שהרי לא משום שעבר על דברי הכתוב לא הועילו מעשיו, ואפילו נתלשו מעצמן לא היה נטהר (חזון נחום שם; שער המלך גירושין ג יט).

ויש חולקים על כל זה וסוברים שאף אם לא הועילו מעשיו מצד עצמם, לדעת רבא חייב מלקות (ראה חזון נחום קדשים קלט ב (קונטרס ר"א קארו), ושם קמב ב; ראה שיח יצחק יומא כז ב; ראה מקנה ורש"י קדושין נד ב). ומהם שכתבו שהתולש סימני טומאת צרעת, באופן שלא הועילו מעשיו לטהרו, כגון שהיתה בו בהרת ובה שלש שערות לבנות ותלש אחת, והרי הוא טמא כשהיה (ראה ערך נגעי אדם), לדעת רבא לוקה (חזון נחום שם קלט ב).

• יש פוסקים כאב"י שאם לא הועילו מעשיו אינו לוקה (חזון נחום קדשים דף קמב ב, בדעת הרמב"ם; ראה הגהות משנה למלך לחינוך שסא, שלט, בדעת הרמב"ם; ראה רש"י קדושין נד ב. וראה לעיל: הדין, טעמו וגדרו, שיש סוברים שהלכה כמותו שהעובר על איסור מעשיו קיימים). וכן מה שפסקו הראשונים במוכר בהמה, או חרמי כהנים, שכיון שלא הועילו מעשיו ולא קנה לוקה, אינו לוקה (רמב"ם בכורות ו ה; חינוך שסא), יש מהאחרונים שכתבו שהרי זה כדעת אב"י שאם לא הועילו מעשיו אינו לוקה (הגהות משנה למלך לחינוך שסא, בדעת הרמב"ם; חזון נחום קדשים (ר"א קארו) דף קכו ב, קכו א, קלו ב; נודע ביהודה תניינא אה"ע קכט; קצות החושן רפא סק"א).

• ויש מן האחרונים שכתבו שהלכה הדבר ספק אם כאב"י או כרבא, ולפיכך מספק אינו לוקה (שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט, ודרוש וחינוך מערכה יא).

ההלכה במחלוקת שבין אב"י ורבא בעובר על איסור במקום שלא הועילו מעשיו אם לוקה, וההלכה במחלוקתם בעובר על איסור אם מעשיו בטלים (ראה לעיל: הדין, טעמו וגדרו), דין אחד להן, שאם הלכה כרבא שהעובר על איסור מעשיו בטלים, הלכה כמותו אף בזה שלוקה משום שעבר על דברי הכתוב; ואם הלכה כאב"י שאינו לוקה אלא בהועילו מעשיו, הלכה כמותו שהעובר על איסור מעשיו קיימים (ראה תמורה ד ב. וראה אבני נזר יו"ד שח ה, שו"ת רבי עקיבא איגר א קכט).

כָּל פְּנוֹת שְׂאֲתָה פּוֹנֶה לֹא יְהוּ אֶלָּא דֶּרֶךְ יָמִין¹

מצוות, דינים, או מנהגים, הנעשים על ידי הליכה או הקפה וסיבוב מצד אל צד, יש לפנות בהם דרך ימין, שהוא צד של כבוד וחשיבות²

לְחֻמָּה (נחמיה יב לא. וראה ערך ירושלים), להקיף את העיר בתהלוכות שהלכו דרך ימין, כשפניהם לחלל העיר הלכו תמיד לצד ימינם עד שהקיפו את כולה (רש"י שבועות טו א ד"ה ואעמידה⁴). בכמה דינים ומצוות שאמרו בהם שצריך לפנות דרך ימין, נחלקו באופן הדבר:

• יש שכתבו שעיקר הדבר הוא לפנות לצד ימין, ואף אם יצטרך להתחיל מצד שמאל (מרדכי שבת רסח, בשם מהר"ם; שו"ת מהרי"ל מ; שו"ת מהרי"ק קפג; שו"ת רדב"ז ד אלף פט; בית יוסף קכח, תרנא, ותרעו), ולכן הכהנים שעולים לדוכן והופכים פניהם אל הקהל, כיון שפניהם למזרח, צריכים לפנות לימינם, והיינו דרך דרום, והופכים פניהם למערב, ובסוף כשמחזירים פניהם להיכל מחזירים דרך ימינם שהוא בצפון (שו"ת רדב"ז שם; בית יוסף קכח, וראה פרישה שם כג; מגן אברהם שם כח); וכן כשמוציא ספר תורה מההיכל להוליכו לתיבה, כיון שמהפך פניו למערב כדי להוליכו לתיבה, צריך לפנות לצד צפון שהוא לימינו, וכשמחזיר הספר תורה מהתיבה להיכל, שפניו לצד מזרח, צריך לפנות לצד דרום שהוא לימינו (בית יוסף שם, וראה פרישה שם); וכן כשמקיפים את הבימה בחג הסוכות, העומדים במזרח ופניהם למערב, מקיפים מצד צפון שהוא לימינם, והעומדים במערב ופניהם למזרח, מקיפים לדרום שהוא לימינם (שו"ת מהרי"ל מ; בית יוסף שם); וכן בנענוע הלולב מקיף ומנענע מזרח דרום מערב צפון (שו"ת מהרי"ל שם; שו"ע או"ח תרנא ו).

הכלל מקורו וגדרו

הכלל ומקורו כלל זה למדוהו מהכתוב בים שעשה שלמה בבית המקדש (ראה ערך ים של שלמה): וַיַּעַשׂ אֶת הַיָּם וּגְוִי עָמַד עַל שְׁנֵי עָשָׂר בָּקָר וְשָׁלֹשָׁה פָּנִים צְפוֹנָה וְשָׁלֹשָׁה פָּנִים יָמָה וְשָׁלֹשָׁה פָּנִים נֶגְבָּה וְשָׁלֹשָׁה פָּנִים מְזָרְחָה (מלכים - א ז כג-כה; דברי הימים ב ד ב-ד), שמקרא זה מונה והולך דרך ימין, מצפון למערב, וממערב לדרום, ומדרום למזרח, וכשאתה מקיף שום דבר ופניך אליו, ואתה סובבו מצפון למערב, לימינך אתה הולך (רש"י יומא נח ב ד"ה עומד, וזבחים סב ב ד"ה לא יהו, וראה שם יומא יז א ד"ה ומשנין), הא למדת שכל פנות שאתה פונה לא יהיו אלא דרך ימין (תני רמי בר יחזקאל יומא נח ב, וזבחים שם). והלימוד הוא מיתור הכתוב פונים, פונים (זבחים שם).

וכן אמרו בברייתא: מה תלמוד לומר פונים פונים, ארבע פעמים, אלא נכנס להיכל פונה לימין; לעזרה, פונה לימין; להר הבית, פונה לימין; עולה לראש המזבח, פונה לימין (ברייתא דמלאכת המשכן יב³).

וכן בגבולות ארץ-ישראל (ראה ערכו) שבפרשת מסעי (במדבר לד ג - יב. וראה ערך ארץ ישראל), הסדר הוא דרך ימין, שיהושע החולק עומד בפנים הארץ, ומסדר גבולותיה מנגב לים, ומים לצפון, ומצפון למזרח (תוספות יום טוב סוכה ג ט. וראה רשב"ם במדבר ב יז: דרך ימין נמנו הדגלים כו').

וכן בקידוש ירושלים על ידי נחמיה, נאמר: וְתִהְיֶה לְיָמִין מַעַל

כל פנות שאתה פונה וכו'. 1. כט, טורים א-יב. 2. ראה ערך ימין, ושם על מצוות ודינים שיש לעשותם בימין. וראה שו"ת מהרי"ל ברונא לט, שהימין עיקר בכל דבר שבקדושה. וראה דרישה או"ח תרנא א, שידוע כשאדם רוצה לעקור רגליו, עוקר רגל ימין בראשונה, לכן יש לכבד רגל ימין להתחיל מצדו. 3. וראה יומא יז ב: הני מילי בעבודה כו', ובפרקים הבאים. וברמב"ם תפלה יד יג: וכן כל פינות שיחא אדם פונה, לא יהיו אלא על דרך ימין. 4. וראה

בהשקאת סוטה (ראה ערכו), שנינו: נכנס להיכל ופנה לימינו, ומקום היה שם אמה על אמה וטבלה של שיש וטבעת קבועה בה, ומגביה ונוטל עפר מתחתיה (משנה סוטה טו ב; רמב"ם סוטה ג י. וראה ערך השקאת סוטה), ופירשו בגמרא הטעם, לפי שכל פינות שאתה פונה לא יהיו אלא דרך ימין (סוטה שם).

ואף שבלא טעם זה היה צריך לפנות לימינו, ששם הטבלה, פירשו אחרונים שאמרו כן, ללמד שלא יפנה לשמאלו ויסבב עד שיגיע לטבלה, אלא שיפנה לימין (באר שבע סוטה שם), או שאמרו כן כטעם על קביעת הטבלה בצד ימין (יד המלך על הרמב"ם שם).

בעליה למזבח

בכהנים העולים למזבח-החיצון (ראה ערכו) לצורך עבודה (ראה ערכו), שנינו: כל העולים למזבח, עולים דרך ימין ומקיפים ויורדים דרך שמאל (משנה זבחים סג א; ברייתא שם סד ב; תוספתא שם ז; פסיקתא רבתי ז; רמב"ם מעשה הקרבנות ז יא), שאחרי שהוא עולה לראש המזבח, פונה לקרן דרומית מזרחית, שהיא לימינו של העולה, שהכבש בדרומו של מזבח הוא (רש"י סוכה מח ב ד"ה עולין. וראה ערך כבש וערך מזבח החיצון), ומקיף את המזבח לצדכי עבודה (רש"י זבחים סג ב ד"ה ומקיפין). וכשהוא בא לירד, מקיף סביב למזבח עד שמגיע לכבש, ויורד במערבו של כבש, שהוא לשמאל בעלייתו, ואינו חוזר על העקב, שאם כן נמצא מהלך לצד שמאלו, שהרי פניו למזבח ואינו מחזיר לו עורף (רש"י סוכה שם ד"ה ומקיפין, והוסיף: ורחמנא אמר כל פינות שאתה פונה כו').

חוץ מן העולה לשלשה דברים, והם נסוך-המים (ראה ערכו) בחג, ונסוך היין של נסכים (ראה ערכו) - שמקומם הוא בקרן מערבית דרומית (ראה ערך נסוך המים וערך נסכים) - ועולת-העוף (ראה ערכו), כשהיא רבה במזרח - שמקומה של עולת העוף הוא על קרן דרומית מזרחית (ראה ערך עולת העוף), וכשיש שם כהנים רבים, באים ועושים אותה בקרן מערבית דרומית (רש"י סוכה שם ד"ה כשרבתה) - שהיו עולים דרך שמאל וחוזרים על העקב (משנה זבחים שם; ברייתא שם סד ב; תוספתא שם; ברייתא סוכה שם; רמב"ם שם), שאחרי שהוא עולה למזבח, פונה לשמאל באותה הקרן, וכשגומר חוזר על העקב דרך עלייתו (רש"י זבחים סג ב ד"ה לגי דברים), שדרך ימין היא לו (תוספות שם ד"ה ויורדין).

והטעם שאינו עולה דרך ימין ומקיף עד שיגיע לקרן מערבית דרומית, אמרו: נסכים, שמא יתעשנו - המים והיין (רמב"ם שם) בעשן המערכה, ויין מעושן פסול (רש"י זבחים סד א ד"ה יתעשנו. וראה ערך יין. על המים, ראה ספר הלכות וספר המפתח לרמב"ם [פרנקל] שם) - ועולת העוף, שמא תמות בעשן (ר' יוחנן זבחים שם; רמב"ם שם. וראה רש"י סוכה שם ד"ה חוץ: שיותר ממלך מאה אמה יש בהיקף המזבח).

מקומו של כבש המזבח, שהוא בדרומו של מזבח כבש המזבח (ראה מדות ג ג, וראה ערך כבש), למדוהו מהכתוב: וּמַעַלְתָּהוּ פְּנוֹת קָדִים (יחזקאל מג יז), ודרשו בו: כל פינות שאתה פונה לא יהיו אלא דרך ימין למזרח (זבחים סב ב; תורת כהנים דבורא

• ויש סוברים שמה שאמרו כל פינות וכו' לא יהיו אלא דרך ימין, היינו שצריך להתחיל מימין, ואף אם יפנה משם לשמאל (תשובת זקן אחרון [הלוי] פד; בית יוסף קכח ד"ה וכשמחזירין, בשם יש טועים; אבקת רוכל טו (ואינה מהבית יוסף); לבוש תרנא יא, ושם תרעו ה, וכן צידד שם קכח יז, לענין הכהנים שבסמוך; ימין ה' רוממה לרמ"ע מפאנו; שו"ת פנים מאירות א צח), וכמו שמצינו בכתובת כתבי הקודש שמתחיל מימין וגומר בשמאל (שו"ת מהר"י ברונא לט, לדעה זו; אבקת רוכל שם; לבוש תרעו ה; ב"ח קכח לדעה זו). או שהוא כמו שמצינו בהקפת מזבח החיצון, שהיה כהן עולה בכבש בדרום והתחיל בקרן דרומית מזרחית, ואח"כ מזרחית צפונית וכו' (זקן אחרון שם; אבקת רוכל שם; לבוש תרעו שם; ימין ה' רוממה שם⁵), לפי שמסתבר שיש לעקור רגל ימין תחילה (זקן אחרון שם; פרישה קכח כג בטעמים. וראה ערך ימין). ולכן הכהנים העולים לדוכן והופכים פניהם אל הקהל, כיון שפניהם למזרח, צריכים לפנות מימנם לשמאלם, והיינו מצפון למערב (בית יוסף שם בשם יש טועים; אבקת רוכל שם; זקן אחרון שם), וכן בנענוע הלולב צריך לנענע מזרח צפון מערב דרום (ולבוש שם; שו"ת חתם סופר או"ח קפז העולה להלכה ב).

באטר אטר (ראה ערכו), שלענין כמה מצוות ודינים נחשבת שמאלו כימין כל אדם, וימינו כשמאל כל אדם (ראה ערך אטר), הוכיחו אחרונים, שלענין פנייה דרך ימין דינו ככל אדם, ופונה דרך ימין העולם (מגן אברהם תרנא כא בסדר הנענועים שבלולב, על פי מדות ב ב: מה לך מקיף לשמאל כו', ואין תולים שאיטר הוא⁶).

בכניסה למקדש

כל הנכנסים להר-הבית (ראה ערכו), נכנסים דרך ימין, ומקיפים ויוצאים דרך שמאל (מדות ב ב; רמב"ם בית הבחירה ז ג. וראה ערך בית המקדש), כגון מי שנכנס בשער שושן שבמזרח, לא יהלך לצד שער חולדה שבדרום, אלא לצד שער טדי שבצפון (ראה ערך הר הבית), ועל דרך זה בכל מי שנכנס דרך שער מן השערים (פירוש המשניות לרמב"ם מדות שם, וברטנורא ותוספת יום טוב שם⁷). ואף אם אותו המקום שהוא צריך לילך לשם, אם יפנה לשמאל יהיה קרוב אליו, אינו רשאי לפנות לשמאל, אלא צריך לפנות דרך ימין ולהקיף עד שיגיע לאותו מקום, ומשם יצא דרך שמאל של כניסתו, שהוא ימין ביציאתו, שכל פינות שאתה פונה בעזרה ובהר הבית, לא יהיו אלא דרך ימין (פירוש הרא"ש שם על פי ברייתא דמלאכת המשכן יב⁸), וזהו מורא למקדש (הרדב"ז על הרמב"ם שם. וראה ערך בית המקדש, וראה מורא מקדש).

וכן בחלוקת לחם-הפנים (ראה ערכו), שהנכנסים חולקים בצפון, והיוצאים חולקים בדרום (ראה משנה סוכה נו א, וראה ערך לחם הפנים), פירשו בירושלמי הטעם, לפי שכל הנכנסים להר הבית נכנסים דרך ימין, ומקיפים ויוצאים דרך שמאל (ר' יוסי בר בון בירושלמי שם ה ח), והנכנס מהר הבית לעזרה, שהיא מן המזרח למערב, והולך דרך ימין, פוגע בצפון, והיוצא יוצא דרך שמאל, שהוא בדרום (פני משה שם).

על כהנים העולים לדוכן דלעיל. 7. וראה ספר דרך ימין ט, שהאריך בביאור שיטות הראשונים בדבר. 8. וראה תרומת הדשן ב קיט, הובא בבית יוסף סוף סי' קמא: כדאמרין הנכנס לעזרה, נכנס בקצרה ויוצא בארוכה, ובבאור הגר"א שם ז, שאין זה בשום מקום, לא תוספתא ולא גמרא. וראה שו"ת חתם סופר או"ח קפז.

שו"ת אבקת רוכל טו, שהוכיח משם על אופן הפנייה לימין. 5. וראה ט"ז תרנא ס"ק יג, ועוד, שדחו, וראה באר אברהם [בכרך] שהאריך בביאור טעמי המחלוקת. 6. וראה פרי מגדים רנא אשל אברהם יא, על ראייה זו, ושם קכח משבצות זהב יא, שמתפק אם לא אמרו כן אלא בלולב וכדומה, שכולם מקיפים דרך ימין, משא"כ במקום שאין ניכר שהוא משנה מהעולם, וראה שם

ופירשו בדעתם שנחלקו אם למדים מתנות פנים ממתנות חוץ - ש"סביב" שנאמר במזבח הפנימי, כ"סביב" שנאמר במזבח החיצון (ראה רבינו חננאל שם נט א, על פי הגמרא שם, וראה רש"י והגהות הגר"א שם) - שיש לפנות בו דרך ימין (גמרא שם נח ב), ושלדעת ר' עקיבא הסובר שאין למדים פנים מחוץ, אינו פונה לימין, אלא לקרן דרומית מערבית, שבה נתחייב תחילה, לפי שאין-מעבירין-על-המצות (ראה ערכו. שם), או שלדברי הכל למדים פנים מחוץ, אלא שלדעת ר' עקיבא מקיף ביד - ובמקומו עומד ומחטא לכל הקרנות, לפי שאינו צריך להקיף ברגל, שהרי המזבח כולו אינו אלא אמה על אמה (רש"י שם נט א ד"ה ואי בעית, וראה ערך מזבח הפנימי) - ואין למדים יד מרגל, ולדעת חכמים ור' יוסי הגלילי, אף במתנות אלו מקיף ברגל, ויש לו לפנות דרך ימין (מסקנת הגמרא שם).

בנענועים הקפה ביד לימין, מצינו אף בנענועים שבנטילת-שבנטילת לולב (ראה ערכו), שאמרו: מוליך ומביא ומעלה ומוריד (ראה סוכה לו ב; רמב"ם לולב ז ט - י; טוש"ע או"ח תרנא ט), היינו לכל צד מארבעה צדדים, ומעלה ומטה (טוש"ע שם, וראה ערך נטילת לולב, ושם שיש סוברים שאינו מוליך ומביא אלא לבי צדדים), שאף שעומד במקומו ומוליך ידיו לצדדים, יש לו לפנות לימין (שו"ת מהרי"ל מ), שהעומד ופניו למזרח, יקיף דרך ימין וינענע למזרח ולדרום ולמערב ולצפון (שם, הובא בבית יוסף שם; שו"ע שם י).

ויש שכתבו סדר אחר, שאינו דרך ימין (ראה מגן אברהם שם סק"א ובאר היטב שם, שכן הוא בכתבי האריז"ל).

על הגבהת ספר התורה להראות פני כתיבתו לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ראה ערך הגבהה.

במצוות ומנהגים

בכמה מצוות או מנהגים, שיש לעשותם על ידי פנייה מצד אל צד, או הקפה, או הליכה ממקום למקום, מצינו שנאמר בהם כלל זה, שיש לעשותם דרך ימין:

נשיאת כפים בנשיאת-כפים (ראה ערכו), שהכהנים עולים לדוכן (ראה ערכו) ועומדים שם פניהם להיכל (ראה ערך ארון הקדש), ואחוריהם כלפי העם, ומחזירים פניהם כלפי העם ומברכים ברכת כהנים (ראה רמב"ם תפלה יד ג וטוש"ע או"ח קכח י, וראה ערך נשיאת כפים), כתבו ראשונים שכאשר מחזירים הכהנים את פניהם לצבור לברכם, וכן כשמחזירים פניהם מן הצבור אחרי שמברכים, לא יחזירו אלא דרך ימין, שכל פינות שהאדם פונה לא יהיו אלא דרך ימין (רמב"ם שם יג; טוש"ע שם יז), היינו שיחזירו פניהם לצד ימין שלהם (בית יוסף שם; ב"ח שם; מגן אברהם שם כח), שכאשר פניהם למזרח, יחזירו פניהם לדרום ואחר כך למערב, וכשפניהם למערב, יחזירו פניהם לצפון ואחר כך למזרח (ב"ח שם; ט"ז שם יא; מגן אברהם שם).

ויש שפירשו שהם צריכים להחזיר פניהם תחילה לצד שמאל (ראה לעיל: הכלל מקורו וגדרו; גדרו).

הקפות במנהג שבמקדש, להקיף את המזבח בכל יום מימי בחג הסוכות חג הסוכות (ראה משנה סוכה מה א ורמב"ם לולב ז כג, וראה ערך הושענא רבה וערך סוכות), וכן בזמן הזה, שנוהגים להעלות ספר תורה על הבימה (ראה ערכו) ולהקיפה (ראה רמב"ם שם וטוש"ע או"ח תרס א. וראה ערך הנ"ל מנהגים שונים בסדר הקפות אלו), שהיא

דנדבה ח, שתעמיד כבש שיהיו מעלותיו ברוח הראויה לפנות הימנה למזרח, ותהא אותה הפנייה לימין, ואין לך רוח ראויה לכך אלא דרום (רש"י שם ד"ה ומעלותיה).

במתן דמים וזריקתם

במתן דמים של חטאות הצבור והיחיד על המזבח החיצון (ראה ערך מתן דמים), שנינו: עלה בכבש ופנה לסובב (ראה ערך מזבח החיצון על מקום הסובב), ובא לו לקרן דרומית מזרחית, מזרחית צפונית, צפונית מערבית, מערבית דרומית (משנה זבחים נג א; רמב"ם מעשה הקרבנות ה י), שהכבש בדרום, וכשעולה בו ופניו למזבח, ימינו למזרח, ובא לאותו קרן והולך ומקיף בסובב דרך ימין ופניו למזבח, מן הדרום למזרח וממזרח לצפון ומצפון למערב, היינו דרך ימין (רש"י שם ד"ה ובא לו).

בזריקת דם אף בזריקת דם עולה (ראה ערכו) ושלמים ואשם (ראה עולה שלמים ערכו) - שהיא שתי מתנות שהן ארבע, על קרן מזרחית צפונית ועל קרן מערבית דרומית (ראה משנה זבחים נג ב, נד ב, נה א, ותמיד ד א, הובא ביומא יד ב, ועי' רמב"ם מעשה הקרבנות ה ו, וראה ערך זריקה) - אמרו שמתחיל מקרן מזרחית צפונית, שכיון שבחטאת, שדמה ניתן בעליונה של קרן (ראה ערך מתן דמים), היה עולה בכבש שבדרום ופונה למזרח, הוא הדין בכל הדמים, שאף שאינו עולה בכבש, שעל הרצפה עומד וזורק למרחוק, מתחיל להקיף בדרך הדרום, שהוא פני המזבח כפתח כניסת הבית, ומשם פונה לימין ופוגע בקרן דרומית מזרחית תחילה, וכיון ששם אי אפשר לזרוק, לפי שאין לה יסוד (ראה ערך מזבח החיצון), וזריקה טעונה יסוד (ראה יומא טו ב וזבחים נג ב), הרי הוא מקיף ובא עד קרן מזרחית צפונית וזורק (יומא שם, בקרבן תמיד, ראה ערכו, ולדעת רבי שמעון איש המצפה שם ע"א, ורש"י ד"ה ברישא, ומשמע ברש"י שהוא הדין אף לחכמים, ואף בכל הזבחים הניתנים למטה, וכן נראה במפרש תמיד ל ב בדעתו).

הקפה ביד

במתן דמים שעל קרנות המזבח-הפנימי (ראה ערכו), כגון פר ושעיר של יום הכפורים, שנאמר בהם: וַיֵּצֵא אֶל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' וגו' וַיִּנָּתַן עַל קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב (ויקרא טז יח. וראה ערך מתן דמים וערך עבודת יום הכפורים), נחלקו תנאים:

- לדעת חכמים במשנה, ור' יוסי הגלילי בברייתא, מתחיל מקרן מזרחית צפונית, צפונית מערבית, מערבית דרומית, דרומית מזרחית (משנה וברייתא יומא נח ב; תורת כהנים אחרי מות ד; רמב"ם מעשה הקרבנות ה יד ועבודת יום הכיפורים ד ב), שהם סוברים שבתחילה בא לו הכהן הגדול לקרן מזרחית צפונית ונותן שם (ראה גמרא ורבינו חננאל ורש"י שם בטעם הדבר, וראה ערך הנ"ל), וחוזר לקרן צפונית מערבית דרך ימין (רש"י שם ד"ה ר"י הגלילי).

- ולדעת ר' עקיבא מתחיל מקרן מזרחית דרומית, דרומית מערבית, מערבית צפונית, צפונית מזרחית (ברייתא שם), שסובר שהוא יוצא מקדש הקדשים דרך הדרום (ראה ערך הנ"ל וערך אמה טרקסין), ובא לו למזבח לקרן דרומית מערבית, שהיא ראשונה לו, ושם אינו נותן, שצריך שיצא מכל המזבח (ראה יומא נח ב: אמר שמואל, וערכים הנ"ל), לפיכך יוצא לקרן מזרחית דרומית ומתחיל שם, וחוזר דרך שמאל לקרן דרומית מערבית (רש"י שם נח ב ד"ה מהיכן).

בדרך הקצרה (תורת הדשן ב קיט), משום כבוד הציבור, שלא ימתינו לו הרבה (לבוש שם ז. וראה ערך כבוד הצבור), או משום כבוד התורה, להראות שהיא חביבה עליו וממהר לקרות בה (פרי מגדים שם אשל אברהם סק"ז, ושם שהחזן עולה תמיד דרך ימין, שאין שייך בו טעמים אלו), ויורד בדרך הארוכה (לבוש שם, והוסיף שלא תהא נראית כמשא עליו⁹).

ויש שכתבו שלעולם יעלה בפתח שהוא לו דרך ימין (ביאור הגר"א שם).

הוצאת ספר תורה מההיכל אף בהוצאת ספר התורה מההיכל שבמזרח, והולכתו אל הבימה שבמערב (ראה ערך הוצאה והכנסה), כתבו הפוסקים שמוליכים אותו דרך צפון, שהאוחז אותו מחזיר פניו לבימה ואחוריו להיכל, ונמצא שיד ימינו לצד צפון, וכשמחזירים את הספר להיכל מוליכים אותו דרך דרום, שכאשר מוליכו מהבימה להיכל נמצא שיד ימינו לצד דרום (בית יוסף קכח ד"ה וכשמחזירין; דרכי משה שם סק"ט, על פי שו"ת מהרי"ל מ. וראה ערך הנ"ל עמ' תפג), ומצדדים אחרונים שזה אפילו כשדרך שמאל קצרה יותר (פרי מגדים קמא אשל אברהם סק"ז, ומשנה ברורה ס"ק כח).

ויש שכתב שילך בדרך הקצרה, כמו שאמרו כן בעולה לקריאת התורה (מגן אברהם קמא סק"ז: לכאורה¹⁰).

כשפוסע לאחוריו לאחר תפילת העמידה, יש מהראשונים שכתבו שצריך לפסוע בימין תחילה משום כל פינות (ארחות חיים הלכות תפילה כח, הובא בבית יוסף קכג. וראה דרך ימין [סאמיגא, נדפס בבאר אברהם, פ"ת תשי"ס], שדחה); ויש שכתבו שאין אומרים בזה כל פינות כיון שאינו פונה לשום צד (בית יוסף שם, על פי מדרש שוחר טוב תהלים לה י, והגהות מיימוניות תפילה ה אות ס שפוסע בשמאל, וכן פסק בשו"ע שם ג).

במקום מזבח (תורת הדשן צח; באור הגר"א בשו"ע שם), כתבו ראשונים שכל ההקפות הן לימין (האורה א דין אתרוג; המנהיג הלכות לולב מד; כד הקמח אות ע ערבה; טו"ש שם), שבזמן שספר התורה על הבימה, צריכים אף העומדים במזרח להפוך פניהם נגד ספר התורה, ואז צפון הוא ימין שלהם (תורת הדשן שם, הובא בדרכי משה שם סק"א, וכעין זה בשו"ת מהרי"ל מ), והעומדים במזרח מקיפים מצפון למערב ולדרום ולמזרח, והעומדים במערב מקיפים מדרום למזרח, לפי שאחוריהם למערב, נמצא שיד ימינם לצד דרום (בית יוסף קכח סוף ד"ה וכשמחזירין).

ויש שהוסיף, שהיה נראה לו שבשעה שהחזן - שעומד נגד ההיכל - מקיף עם הצבור, היה לו להפך עצמו דרך ימין, כדרך שאמרו כן בנשיאת כפים, לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך, וכוונתו שאחרי שמחפך עצמו למערב דרך ימין, יוסיף לפנות לימין לצפון ויקיף עם הצבור, וראה פרי מגדים תרס אשל אברהם סק"א), אלא שלא נהגו כן, ושם משום כבוד שכינה וציבור (שו"ת מהרי"ל שם, הובא במגן אברהם שם סק"א), שאין זה מן הנכון שיהפוך פניו מתחילה שיהיו אחוריו נגד ההיכל, ומכל מקום צריך להקיף לצפון עם הציבור, אף שאצלו הוא דרך שמאל (ראה בכורי יעקב שם סק"ד, הובא במשנה ברורה שם סק"ג שפירש כן כוונתו, וכעין זה בלבושי שרד שם. וראה ערך הנ"ל).

העולה לתורה בקריאת התורה בציבור על הבימה במגדל שבאמצע בית הכנסת (ראה ערך בימה וערך בית הכנסת. וראה ערך קריאת התורה), כתבו הפוסקים שהעולה לתורה והולך ממקומו למגדל, אם שני הדרכים מימינו ומשמאלו שוים, עולה בפתח שהוא לו בדרך ימין, ויורד בפתח שכנגדו (בית יוסף קמא; שו"ע שם ז).

היתה דרך אחת קצרה, ודרך אחת ארוכה, כתבו הפוסקים שעולה

כָּל שְׂאִינוֹ בָּזָה אַחֵר זֶה, אֶפִּילוֹ בְּבֵת אַחַת אֵינוֹ⁹

שני מעשים הסותרים זה את זה, שאילו היו נעשים בזה אחר זה לא היה השני מועיל, אם נעשו שניהם בבת אחת אפילו אחד מהם אינו מועיל

הכלל וגדרו

שהואיל ואין קיום אחר הפרה, ולא הפרה אחר קיום (ראה ערכים: הפרה; הקמה), אף בבת אחת אינם חלים (פסקי ריא"ז נדרים סט ב). ופירשו הראשונים שאינה לא הקמה ולא הפרה, ויכול הוא אחר כך לקיים את הנדר או להפר אותו כרצונו (ר"ן שם; תוס' רי"ד שם; פסקי ריא"ז שם; טור יו"ד רלד; שו"ע שם מד, דעה א בסתם; שו"ע שם ס"ק ס"ב).

יש סוברים שחלק מהאמוראים חולקים על כלל זה (פני יהושע קדושין נ ב, ופרשת המלך אישות ט א, בדעת הרמב"ם; המקנה קדושין סב ב, וקונטרס אחרון מ ז, בדעת הרמב"ם. וראה תוס' הרא"ש עירובין נ ב; רשב"א קדושין נא א, בדעת אב"י; חידושי רבי עקיבא איגר בכורות ט ב; חזון נחום זבחים יא א; חסדי דוד לתוספתא בכורות ו ד); ויש סוברים שאין מחלוקת בכלל זה, והכל מודים בו (פני יהושע קדושין נא א, בדעת התוס').

להלכה כתבו הראשונים שכל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (רי"ף ופסקי הרא"ש נדרים סט ב; תוס' עירובין נ א ד"ה מט ב) מאי, תמורה ד א ד"ה מעשרותיהם; ראה רשב"א עירובין מט ב; מאירי עירובין נ א, קדושין נ ב; פסקי ריא"ז נדרים שם; ראה טו"ש יו"ד רלד מד; בית שמואל וחלקת מחוקק אח"ע מא סק"ב; ט"ז שם סק"א).

הכלל כלל זה מקורו בדברי אמוראים: אמר רבה, כל דבר שאינו בזה אחר זה, אפילו בבת אחת אינו (עירובין נ א; נדרים סט ב; קדושין נ ב), ופירשו בזה מה ששנינו: המקדש אשה ובתה, או אשה ואחותה כאחת, שאמר הרי שתיכן מקודשות לי, אינן מקודשות (משנה קדושין נ ב, ורש"י ד"ה כאחת; רמב"ם אישות ט א; טו"ש אבן העזר מא ב), שהטעם מפני שקידושין אלו אינם בזה אחר זה, שאילו היתה אחת מהן מקודשת לו, והיה חוזר ומקדש את השניה, לא היו תופסים בה קידושין, שאין קידושין תופסים בעריות (ראה ערכים: חבי כריתות; קדושין), ולכן אף כשמקדש את שתיהן בבת אחת אינם קידושין (קידושין שם, ורש"י ד"ה ומתניתין; פירוש ר"ח בן שמואל שם; ר"ן שם נא א).

וכן בהפרה [ביטול נדרים ושבועות של בתו, כשהיא ברשותו, או של אשתו] והקמה [הסכמת אדם לנדרים או לשבועות של אשתו, או של בתו שברשותו, שעל ידה אינו יכול עוד להפר אותם] של בעל בנדרי אשתו, אם אמר הבעל קיים ומופר לך בבת אחת, לדעת רבה מכיון שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (נדרים סט ב),

לא כתב כן אלא כששני הדרכים שוים.
כל שאינו בזה אחר זה וכו'. 1. כט, טורים יג-נא.

9. וראה שם שהסמיכוה על הכתוב ביחזקאל מו ט: לא ישוב דרך השער אֶשְׁרָא בָּא בּוֹ כִּי יָבֹאוּ יְצָא. 10. וראה מחצית השקל שם שיש לומר שאף הבית יוסף

שתי אחיות לאחר שלוש יום, ומתה אחת מהן בתוך שלשים יום, יש מהאחרונים שנסתפקו אם מקודשת השניה, או שכבר בטלו קידושה (טיב קידושין אה"ע מא סק"א); ויש שכתבו שמקודשת היא (חלקת יואב או"ח כג).

באותה חלות שני מעשים היוצרים אותה חלות עצמה, יש שכתבו שאם עשאו בבת אחת מועילים שניהם כאחד אף על פי שאינם בזה אחר זה, ולכן המקדש אשה בשני מעשי קידושין בבת אחת, שנתן לה שתי תמורות ואמר לה: התקדשי לי בתמורה זו, התקדשי לי בזו, ויש בכל אחת מהן שוה פרוטה (ראה משנה קדושין מו א), הרי היא מקודשת בשתייהן, אף על פי שאינם בזה אחר זה, שאילו היה מקדשה באחת מהן שוב לא היתה מתקדשת בשניה, מפני שאין כאן שתי חלויות סותרות, אלא שני מעשי הקידושין יחד יוצרים חלות אחת של קידושין, ואין מניעה שתיווצר חלות אחת מחמת שתי סיבות (רבי אליהו ברוך קאמי בספר הזכרון לרבי חיים שמואלביץ עמ' שפ; רבי שמעון שקופ בספר אהל חייא עמ' רפז – רפח. וראה חזון איש אה"ע קמח לקדושין שם) ³.

יוצאים מהכלל כו', מהן בתלמוד ומהן בדברי הראשונים, שישנם דברים שאינם בזה אחר זה, ואף על פי כן ישנם בבת אחת:

- כשאפשר שיתקיימו שני הדברים יחד בבת אחת, ועל כך ראה להלן: כשאפשר שיתקיימו שניהם.
- כשבזה אחר זה אין הראשון מונע את השני מלחול, אלא שאין השני חל מטעם צדדי, ועל כך ראה להלן: כשאינו בזה אחר זה מטעם צדדי.
- כשישנם בזה אחר זה באופנים מסוימים, ועל כך ראה להלן: כשישנו בזה אחר זה באופן מסוים.

וכתבו האחרונים בטעמן של הגבלות אלו, שבאופנים אלו יש חילוק בין בזה אחר זה לבין בבת אחת, והחסרון המונע את חלותו של השני בזה אחר זה אינו קיים כשעושה אותם בבת אחת; כגון בדברים שאינם בזה אחר זה מטעם צדדי, שלפיכך חלים הם כשעשאו בבת אחת, כשאותו טעם צדדי אינו קיים אלא כשעושה אותם בזה אחר זה, ולא כשעושה אותם בבת אחת (ראה דבר אברהם ג י סק"ג בהגהה, לב ב). וכן בשני דברים שאפשר שיתקיימו שניהם יחד, הואיל ואפשר שיתקיימו כאחד על כרחך אינם סותרים זה את זה, אלא שבזה אחר זה ישנו טעם אחר המונע אותם מלחול, וכיון שבבת אחת אין אותו טעם קיים, הרי שניהם חלים כאחד (שערי חיים קדושין נג).

כשאפשר שיתקיימו שניהם

שני דברים שאינם בזה אחר זה, אבל אפשר שיתקיימו שניהם יחד, כתבו הראשונים שאם עשאו בבת אחת חלים שניהם (תוס' עירובין נ א ד"ה כל, בשם ר"י, זבחים ל א ד"ה דבריו בתירוץ ב; תוס' הרא"ש עירובין שם תירוץ ב, קדושין נ ב; תוס' טוך ורמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן ושיטה קדמונית קדושין נ ב; תשב"ץ ג קמז; שו"ת הריב"ש שפג). ולכן האומר על בהמת חולין: הרי זו תמורת עולה תמורת שלמים, דבריו קיימים, ואף על פי שאינם בזה אחר זה ישנם בבת אחת, לפי שאפשר לקיים

ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שפסקו להלכה שאף על פי שאינו בזה אחר זה, ישנו בבת אחת, וכדעת האמוראים החולקים לדעתם על כלל זה (ראה לעיל. ראה ר"י בן חכמון עירובין נ א, בדעת הרמב"ם; פני יהושע קדושין נ ב, וטיב קדושין אה"ע מא סק"א, ומקנה קדושין סב ב, וחיבת הקודש זבחים ל א, ופרשת המלך אישות ט א, בדעת הרמב"ם); ויש סוברים אף בדעת ראשונים אלה שפסקו להלכה שכל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (ראה קרית ספר אישות ט, בפירוש א; נחלת יהושע א; אבני נזר יו"ד שד).

מקורו כלל זה סברא הוא (רש"י קדושין נ ב ד"ה ומתניתין; תוס' ר"י הזקן שם; פירוש ר"ח בן שמואל שם).

וכתבו הראשונים שכלל זה נאמר בדברים שאי אפשר לקיים את שניהם יחד, שסותרים הם זה את זה, ואיזה מהם תקיים (תוס' זבחים ל א ד"ה דבריו), וכגון במקדש שתי אחיות, שכיון שאי אפשר שיתפסו קידושין בשתייהן, אינם תופסים אפילו באחת מהן, שבאיזו מהן יתפסו (ר"ן קדושין נא א; תוס' עירובין נ א ד"ה כל), ואילו היו הקידושין תופסים, הרי בשתייהן היו תופסים, שאין לומר על אחת מהן שהיא מקודשת יותר מחברתה, ולפיכך אין הקידושין תופסים כלל (שיטה לא נודע למי קדושין נ ב).

ויש מהאחרונים מבארים, ששני המעשים כאחד מעכבים זה את זה מלחול (שו"ת נטע שעשועים חושן משפט מח, בדעת תוס'; חידושי רבי חיים הלוי נדרים יג כב, בדעת הרמב"ם), מכיון שעשאו שיחולו שניהם כאחת, והרי כל אחד כשיחול ימנע את חברו מלחול, ולפיכך שניהם אינם חלים (פסקי הלכות יד דוד אישות ט א), ואף על פי שעדיין לא חל אף אחד מהם, יש בכח המעשה האחד למנוע מן המעשה האחר לפעול חלות (רבי חיים שמואלביץ בספר הזכרון על שמו עמ' קצא).

וכיוצא בזה יש מהראשונים שכתבו, שהואיל ובזה אחר זה האחרון אינו חל, אף בבת אחת לא חל לא זה ולא זה, שכל אחד מהם יש לנו לומר שהוא האחרון, וכל מעשה נחשב כאילו נעשה אחרי חברו (שיטה מקובצת תמורה ד א בהשמטות אות לב, בשם תוס'; ספר תורת הקנאות סוטה יח א; אבני נזר אה"ע רי סק"ד, או"ח רנ סק"ג).

ויש מהאחרונים שכתב שלמדים את הכלל של כל שאינו בזה אחר זה מן הפסוק בענין טהרת מצורע: **שְׁתֵּי צִפְרִים** (ויקרא יד ד), שדרשו: שנים ולא ארבע (שאליות פח) ², שאם הביא ארבע צפרים במקום שנים אינן מועילות לטהרו, לפי שכל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (העמק שאלה שם ס"ק לב, ומרומי שדה קדושין נ ב).

זמן החלות "בבת אחת" שאמרו, כתבו האחרונים שהוא בזמן החלות, אף בשני מעשים שנעשו בזה אחר זה, כגון המקדש אשה לאחר שלוש יום, ואחר כך קידש את אחותה שיחולו קידושה באותה שעה שעומדים לחול קידושי הראשונה, שאינן מקודשות (המקנה קדושין נ ב, וקונטרס אחרון אה"ע מא ב; חמדת שלמה קדושין נ ב). וכן כתבו הראשונים שהמקדש אשה לאחר ל' יום, ובא אחר וקידשה לאותו זמן, שניהם אינם קידושין, לפי שכל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (תוס' ר"י קדושין נט ב, והובא בהגהות רבי עקיבא איגר אה"ע מ א).

שני מעשים שאינם בזה אחר זה שנעשו כדי לחול בבת אחת לאחר זמן, ולפני זמן החלות כבר נתבטל אחד מהם, כגון המקדש

זה לזה, שחלותו של כל אחד מהם תלויה בחלותו של השני, ואינם יכולים לחול כל אחד לבדו בזה אחר זה, ואף על פי כן פעמים שחלים הם בבת אחת.

2. וראה שאלת שלום שם ס"ק קו, והעמק שאלה שם ס"ק לב, שאין לדרשה זו מקור לפנינו בחז"ל. 3. וראה ערך באים כאחד, על שני דברים הצריכים

• יש סוברים שחלים שניהם, הואיל וישנם בזה אחר זה בצד אחד (ראה מהרי"ט על הרי"ף קדושין סב ב, וחוסן יוסף לרבי יוסף ענגיל אות רעא, בדעתו; ראה רש"י גיטין מב א; נהור שרגא יבמות ב ב), וכל שישנו בזה אחר זה באיזה אופן שהוא ישנו אף בבת אחת (ראה לעיל: כשישנו בזה אחר זה באופן מסוים. ובמנחת פתים אה"ע טו יג). וכן כתבו הראשונים במשחרר חצי עבדו ומוכר חציו לאחר בבת אחת, שמועילים מעשיו, אף על פי שהמשחרר חצי עבדו אינו משחרר, לחלק מהדעות (ראה ערך גט שחרור), ונמצא שאילו היה משחרר חציו ואחר כך מוכר חציו לא היה משחרר, מפני שישנו בזה אחר זה בצד אחד אם היה מוכר חציו תחילה ואחר כך משחרר חציו (תוס' גיטין מב א ד"ה הא דאמר, ותוס' הרא"ש ורשב"א ור"ן גיטין שם, בשם רשב"ם).

וכן כתבו האחרונים בדעת חלק מהראשונים בנותן לאשה שתי פרוטות, ואמר לה: באחת התקדשי לי היום, ובאחת התקדשי לי מעכשיו ולאחר שאגרשך, לסוברים שמקודשת לאחר שיגרשנה (ראה רמב"ם אישות ז יד), שהקידושין השניים חלים מעכשיו, ואינו יכול לחזור בו קודם שיגרשנה, שאף על פי שהקידושין השניים אינם בזה אחר זה לאחר הראשונים, שהמקדש את אשתו מעכשיו ולאחר שיגרשנה אין בדבריו כלום, הרי ישנם בזה אחר זה בצד אחד, אם הקדים וקידשה מעכשיו ולאחר שיקדשה ויגרשנה, וחזר וקידשה סתם, ולכן אף בב"א ישנם (מהרי"ט על הרי"ף קידושין סב ב).

• ויש סוברים שאותו דבר החל בזה אחר זה לאחר חברו חל אף בבת אחת, שאין חברו מעכב עליו מלחול, ואילו אותו דבר שאינו חל לאחר חברו אף בבת אחת אינו חל (ראה המקנה בקונטרס אחרון מ ז; ראה רש"י לרמב"ם אישות י ב; ראה שו"ת כתב סופר אה"ע כב; ראה אור שמח איסורי ביאה ב ז; חוסן יוסף שם, בשם האחרונים), כגון במקדש בשתי פרוטות אחת מהיום ואחת מעכשיו ולאחר שיגרשנה, שחלים רק הקידושין הראשונים, שהם ישנם בזה אחר זה אם הקדים וקידשה מעכשיו ולאחר שיגרשנה, אבל הקידושין השניים שאינם בזה אחר זה אכן אומרים בהם כל שאינו כו' (ראה המקנה שם).

• ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים ששניהם אינם חלים, ולכן אף לסוברים שקידושין תופסים בבת אשתו הארוסה שלא נישאה לו (ראה ערך אשה ובתה), המקדש אשה ובתה אינם קידושין, שכל שאינו בזה אחר זה אף בבת אחת אינו, אף על פי שאילו היה מקדש את האם ואחר כך את הבת, היו קידושיה קידושין, לפי שאילו היה מקדש את הבת ואחר כך את האם לא היו קידושיה קידושין, שאין קידושין תופסים באם אשתו הארוסה לו, וכל שאינו בזה אחר זה אף בצד אחד אינו בבת אחת (מנחת פתים אה"ע טו יג ותקנת עזרא מעילה ז א, וכתבי קהילות יעקב החדשים יבמות ב, בדעת תוס').

בדברים החלים מאליהם

חלות הבאה מאליה, שלא על ידי מעשה האדם, יש מהראשונים שכתבו שאין אומרים בה כל שאינו כו', שלא מסתבר לומר כן אלא בדבר התלוי במעשה, כמו במקדש שתי אחיות, ולא בקדושה הבאה מאליה. ולכן יש אומרים בפדיון פטר חמור, שאתון שילדה שני זכרים בבת אחת, נותן טלה אחד לכהן (ראה בכורות ט א), אף על פי שאם היו נולדים זה אחר זה לא היה השני קדוש, ואין אומרים שכל שאינו בזה אחר זה אף בבת אחת אינו, ולא יתקדש לא זה ולא זה, לפי שהיא קדושה הבאה מאליה (תוס' בכורות ט ב ד"ה ע"א) אמר; תוס' שאנן שם; תוס' חיצוניות בשיטה מקובצת שם).

שניהם, שתרעה עד שתסתאב ותמכר ויביא בדמי חציה עולה ובדמי חציה שלמים (זבחים ל א ותוס' ד"ה דבריו; רמב"ן ורשב"א וריטב"א קדושין נ ב), ולא אמרו כל שאינו בזה אחר זה כו' אלא במקדש אשה ובתה או שתי אחיות, ובהקמה והפרה בבת אחת, וכיוצא בהם (ראה לעיל: הכלל וגדרו), שאי אפשר לקיים את שניהם יחד, שאם תופסים קידושין בזו אינם תופסים בזו (תוס' עירובין שם; תוס' הרא"ש שם ושם; רשב"א וריטב"א ור"ן ושיטה קדמונית שם).

כשאינו בזה אחר זה מטעם צדדי

"כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו" כתבו הראשונים שלא אמרו אלא כשבזה אחר זה הראשון מונע את השני מלחול, כמו בקדושי שתי אחיות, שקידושי הראשונה מונעים מקידושי השניה לחול, ולא כשיש טעם אחר בדבר שאין השני חל (ראה להלן. תוס' גיטין מב א ד"ה הא; תוס' הרא"ש שם). כגון בנותן כל נכסיו לשני עבדיו, שכתב לכל אחד מהם "כל נכסי נתונים לך במתנה" וזיכה לשניהם בבת אחת, שקנו שניהם כל אחד מחצה (ראה גיטין שם), אף על פי שאילו היה עושה כן בזה אחר זה לא היה השני קונה כלום, לפי שמה שלא היה קונה אינו אלא מפני שכבר נסתלק הנותן ואין לו כלום בנכסים, ואילו היה הראשון שזכה מקנה לשני, היה השני קונה, והרי זה כנותן כל נכסיו לשני בני אדם וזיכה להם בבת אחת, שקנו את כל הנכסים, אף על פי שבזה אחר זה לא קנה השני (תוס' שם; תוס' הרא"ש שם).

ויש מסבירים, שבאופן זה לא הדין הוא שמעכב על השני מלחול בזה אחר זה, אלא שאין מציאות שיבוא השני אחר הראשון (ספר שמן רוקח בכורות ט א; ראה חידושי רבי חיים הלוי נדרים יג כב), ואילו היתה בזה אחר זה אותה מציאות עצמה שישנה בבת אחת, גם בזה אחר זה היה חל (דבר אברהם ג י סק"ג בהגחה, לב אות ב).

כשישנו בזה אחר זה באופן מסוים

ישנו בטעות לא אמרו כל שאינו בזה אחר זה כו' אלא כשלעולם אי אפשר שיחול בזה אחר זה, אבל כל שישנו בזה אחר זה באיזה אופן שהוא, כתבו ראשונים שישנו אף בבת אחת (ריטב"א עירובין נ א. וראה רמב"ן וריטב"א גיטין מב א).

ולכן המונה בהמותיו להפריש מהן מעשר בהמה, וכשהגיע לעשירי יצאו שנים וקרא לשניהם עשירי, שניהם קדושים, שעשירי ואחד עשר מעורבים זה בזה (ראה ערך מעשר בהמה. וראה שם שאחד מהם מעשר ואחד שלמים ואין ידוע איזה הוא המעשר), ואף על פי שאילו יצאו בזה אחר זה וקרא לעשירי עשירי שוב אין אחד עשר קדוש כלל, מכל מקום בבת אחת נעשה אחד מהם מעשר (רש"י קידושין נא א ד"ה ואחד עשר; רש"י עירובין נ א ד"ה והרי מעשר בהמה). ואמרו בתלמוד בטעם שאין אומרים בזה שכל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו ולא יהא קדוש לא זה ולא זה, לפי שמעשר בהמה ישנו בזה אחר זה בטעות, שאם קרא לתשיעי עשירי ולעשירי תשיעי ולאחד עשר עשירי, שלשתם מקודשים (קידושין שם; עירובין שם; תוס' רבינו פרץ וריטב"א עירובין שם).

כשישנו בזה אחר זה בצד אחד

שני דברים שאם עשה אחד מהם תחילה אין השני חל אחריו, ואם הקדים את השני לראשון חלים שניהם, נחלקו אחרונים מה הדין כשעשאו בבת אחת, ושלש שיטות בדבר:

מעשים שכל אחד מהם הוא סיבה בפני עצמו לחלות נפרדת, והם סותרים זה לזה, מה שאין כן כשאין כאן אלא סיבה אחת לחלות על אחד משני דברים, ובככורה אין הלידה מקדשת מעיקרה אלא אחד מהולדות, שהרי כך הוא דין התורה שלא יתקדש אלא אחד מהם (שערי חיים קדושין נג, בדעת תוס' שם).

ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שאף בדבר הבא מאליו אומרים כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (ראה נחלת יהושע א דף ג-ד, ושמן רוקח שם, בדעת תוס'; קובץ הערות יבמות כה, בדעת הרי"ד), וזה שבפדיון פטר חמור אין אומרים כל שאינו כו', יש שכתבו שהוא מטעם אחר, שלא אמרו כל שאינו כו' אלא בשני

כָּל שְׂאִינוּ רְאוּי לְבִילָה, בִּילָה מְעַכֶּבֶת בּוֹ

חפץ שיש לעשות בו מעשה, או אדם העושה מעשה, ויש באותו המעשה חלק שאינו מעכב בקיום המעשה כשראוי לעשות אותו החלק, אם אין החפץ או העושה ראויים לעשיית אותו החלק, הרי הוא מעכב

הכלל וגדרו

הכלל מעשה שיש בו חלק שאפילו לא נעשה אינו מעכב בקיום אותו המעשה, אם החפץ שבו נעשה המעשה, או האדם העושהו, אינם ראויים לקיום אותו החלק, פעמים שהוא מעכב. כגון מנחה שיש לבללה, שאפילו אם לא בלל, המנחה כשרה (מנחות יח א; רמב"ם מעשה הקרבנות יג יא, וראה ערך מנחות), אמר ר' זירא שאף על פי שכל הראוי לבילה, אין בילה מעכבת בו, אם אינו ראוי לבילה, כלומר, שאי אפשר לבלול, הבילה מעכבת בו (מנחות יח ב, ורש"י ד"ה ושאיין; מנחות קג ב; רשב"ם בבא בתרא פא ב ד"ה כל; רמב"ם שם יז). וזהו הטעם שהמתנדב להביא למנחה יותר משישים עשרון אינו מביא נדבתו בכלי אחד, אלא ששים עשרון בכלי אחד, והשאר בכלי שני (משנה מנחות קג ב; רמב"ם שם), שאין יכולים להיבלל יפה אלא ששים עשרון, אבל יתר על ששים אינם נבללים (משנה מנחות קג ב; רש"י יבמות קד ב ד"ה חליצה; רמב"ם שם), ואף על פי שאין הבילה מעכבת, צריך שתהא המנחה ראויה לבילה (מנחות שם), ותוכל להתקיים בה כל מצות מנחה (רש"י יבמות שם).

וכן אמרו באילם ואילמת שחלצו, שכיון שאינם ראויים לקרוא את הקריאה שהיבמה והיבם קוראים קודם החליצה, חליצתם פסולה היא (ראה ערך חליצה: הקריאה); ואף על פי שקריאת היבמה והיבם אינה מעכבת בחליצה, כל שאינו ראוי לקרוא - הקריאה מעכבת (יבמות קד ב; רמב"ם יבום ד יג; שו"ע אבן העזר קסט מג).

יש מהאחרונים הסוברים שיש אמוראים החולקים על כלל זה, וסוברים שכל חלק במעשה שאינו מעכבו, אפילו כשאין החפץ שבו נעשה המעשה, או האדם העושה המעשה ראויים לאותו חלק - אינו מעכב (ראה שו"ת בית יצחק י"ד א ב בשולי הגליון אות ה; ראה ישרש יעקב יבמות קד ב; ראה מרכבת המשנה שופר א ח).

מקורו דין זה שכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו, דין תורה הוא. וכתבו הראשונים שסברא היא בכל דבר שהזכיר הכתוב ואינו מעכב, שכיון שהזכירו הכתוב, צריך שהמעשה יהא ראוי לקיים בו אותו הדבר שציוה הכתוב לעשותו (תוספות יבמות קד ב ד"ה דאמר, חולין פג ב ד"ה אין, מנחות יח ב ד"ה ואמר; רשב"א יבמות קו ב; תוס' הרא"ש נדה סו ב), שכיון שהקפיד הכתוב לכתחילה לעשות את הדבר, אם אינם ראויים לו נתבטל הדבר לגמרי, שלא היה יכול להיעשות (תוספות נדה שם).

ומזה שמצוה לבלול מנחה, יש ללמוד שציוה הכתוב להביא דוקא מנחה שאפשר לקיים בה מצות לבילה, ומנחה שאינה ראויה להיבלל, לא ציוה להביא, וכל דבר שציוה הכתוב להביאו, יש

עייכוב בעיקר הבאתו, להביא באותו ענין ולא בענין אחר, ולפיכך המביא מנחה שאינה ראויה להיבלל, הרי הוא כמביא מנחה מן הקטניות, שאינה כלום (רשב"ם בבא בתרא פא ב ד"ה כל).

ויש ראשונים שכתבו שמזה ששנה הכתוב "בלולה" כמה פעמים, למדים שצריך שתהא המנחה ראויה לבילה (תוספות קדושין כה א ד"ה כל; ריטב"א חולין פג ב, בפירוש א'). וכתבו האחרונים שממנחה למדים לכל התורה (פני יהושע גיטין כח ב; ראה קרן אורה יבמות קד ב). יש מהאחרונים שכתבו שלמדים שצריך שתהא המנחה ראויה לבילה מן הכתוב: וְכָל מִנְחָה בְּלֻלָה בְּשֶׁמֶן (ויקרא יז). שפת אמת מנחות קג ב).

בשתי מצות דבר המעכב כשאין האדם או החפץ ראויים לו, כתבו האחרונים שזהו דוקא חלק או סניף של המצוה שאותה הוא מעכב, ואין לו קיום בפני עצמו, והוא טפל לעיקר המצוה (מאמר פתיל תכלת פרט חמישי ד"ה והנראה דחומרת), אבל אין לומר שמצוה אחת תעכב את חברתה כשהן שתי מצוות נפרדות. ולפיכך בהנחת תפילין, ששינינו שתפלה של יד ותפלה של ראש אינן מעכבות זו את זו (מנחות לח א. וראה ערך הנחת תפילין), אפילו אינו ראוי להניח אחת מהן, כגון כשהוא גידם שאין לו יד, אין זה מעכב את הנחת התפלה השנייה (ראה ערך גדם), ואין לומר בזה שכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו, לפי שכל תפלה היא מצוה בפני עצמה, ואינן שייכות זו לזו כלל (שאגת אריה לו; מעין החכמה (רעדעלהיים) כג א; עמק יהושע ג; אמרי בינה א י), ואף על פי שהקפיד הכתוב על סדר הנחת התפילין, שניח של יד תחילה ואחר כך של ראש, אין תפלה של יד גורמת לתפלה של ראש שתהא יותר מן המובחר (שאגת אריה לו).

דבר הרשות דבר שאף לכתחילה אין צורך לעשותו, יש סוברים שאף בזה אם אינו ראוי לאותו דבר אפשר שיעכב את המעשה (ראה להלן). וראה רבינו גרשום בבא בתרא קנא א; ערוך לנר יבמות נד א; דעת כהן יא). כגון ביאת מים בבית הסתרים בטבילה, אף על פי שכאשר בית הסתרים ראוי לביאת מים, אפילו לכתחילה אין צריך שיבואו שם מים (ראה ערכים: בית הסתרים; טבילה), כשאינו ראוי לביאת מים שם, הרי זה מעכב בטבילה (קדושין כה א; נדה סו ב. וראה המאיר לעולם א ו).

ויש ראשונים שכתבו שאין אומרים שדבר שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו אלא בדבר שצריך לכתחילה לעשותו, כמו מנחה שמצוה לבלולה (רשב"א קדושין כה א; מנחת שמואל ט ד, ודעת מרדכי לד, בדעת תוס', ובדעת שאגת אריה); ובטבילה שאף לכתחילה אין

וכן מי שאינו יכול להשמיע ברכות לאזניו, כתבו האחרונים שהרי זה מעכב, ואין לו לברך, ואפילו בירך, הרי הוא כמי שלא בירך כלל (שאגת אריה ז).

וכן יש מהראשונים שכתבו בשומע קדיש או קדושה, שאם אינו ראוי לענות אין בו דין שומע כעונה, ואינו יוצא בשמיעה, שכל שאינו ראוי לבילה, בילה מעכבת בו (ראה להלן: הדינים בהם נוהג הכלל), וכתבו האחרונים שהוא מפני שאף בדרבנן כל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו (אמרי בינה או"ח י; מקנה אברהם כ קסה).

אף לדעה זו יש סוברים שאין מעכב במצוה דרבנן אלא דבר שיש לו עיקר מן התורה, ולפיכך חרש המדבר ואינו שומע, שאינו ראוי להשמיע לאזניו מה שהוא קורא, לדעת ר' יהודה שאף הקורא ולא השמיע לאוזנו יצא, מוציא אחרים בקריאת המגילה (ראה ברכות טו א-ב; מגילה יט ב. וראה ערך קריאת המגילה), שכיון שאין לשמיעת אזנים עיקר מן התורה אינה מעכבת בדיעבד כשאנו ראוי לה (שאגת אריה ז).

ויש שכתבו שדבר שכל חיובו אינו אלא מדרבנן, אפילו אינו ראוי לו אינו מעכב, וכתבו שזהו טעמם של הסוברים שהשומע קריאת התורה מפי חברו יוצא ידי חובה בשמיעתו אפילו אינו ראוי לקריאה, כגון שהוא סומא ואינו יכול לקרוא מתוך הכתב; וכן השומע קדיש או קדושה יוצא ידי חובה אפילו אינו ראוי לענות, כגון שהוא עומד באמצע התפילה (משאת בנימין סב).

כטעם להכשיר "ראוי לבילה", נזכר בראשונים ובאחרונים אף כטעם להכשיר דבר הראוי לקיים בו מצוה או דין אף על פי שלא קיימו, שכל הראוי לבילה, אין בילה מעכבת בו. כגון בשליח המביא גט שצריך להעיד שבפניו נכתב ובפניו נחתם, ואם לא העיד סוברים חכמים שהולד כשר (ראה ערך שליח להולכה, ושם שיש חולקים), יש מן הראשונים שכתבו שאף חכמים סוברים שכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בגיטין הולד ממזר, אלא כיון שהשליח יכול לומר "בפני נכתב ובפני נחתם", כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו (אור זרוע גיטין תש, ורשב"א גיטין ה ב, בשם רבינו חננאל).

וכן בכסוי הדם, שצריך להניח עפר מתחת הדם (ראה ערך כסוי הדם), אם שחט ולא הניח עפר מלמטה, יש מן הראשונים סוברים שאינו צריך לגרור את הדם ולהניחו על עפר (בדק הבית א ה; מאירי חולין פג ב, בשם יש חולקים), כיון שבשעת שחיטה היה ראוי לבילה, שהיה יכול לשפוך עפר על הארץ קודם שיגיע הדם, כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו (בדק הבית ומשמרת הבית שם).

וכן ברכת הנר בהבדלה, כתבו האחרונים בטעם שמברכים אותה אף על פי שאין נהנים מאור הנר, ואף על פי שהסומא אינו מברך על הנר (ראה ערך ברכת הנר), זהו מפני שאינו ראוי ליהנות ממנו, אבל בראוי ליהנות כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו (דרישה או"ח רצו סק"ו).

הכלל שכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, כתבו שלא נתפרשו האחרונים שקבלה היתה ביד הראשונים בדבר בכמה מקומות, שהרי ודאי אין לומר בכל מקום שצריך תיקון, שאין צריך לתקן בפועל ודי שיהא ראוי לתקן; כגון גט שנכתב שלא לשמה, שיכול להעביר עליו קולמוס לשמה ולתקנו, לחלק מהדעות (ראה ערך גט), ודאי אין לומר שכיון שיכול לתקנו הרי הוא כשר אף בלא תיקון זה, אלא יש מקומות שלמדו חכמים מן הכתוב או מסברא או מקבלה שהיתה בידם שכן הוא הדין שאין צריך אלא שיהא ראוי

צריך שיבואו מים בבית הסתרים, הצורך שיהא בית הסתרים ראוי לביאת מים, לדעתם אינו אלא מדרבנן, או שנדרש מן הכתוב (ראה להלן: הדינים בהם נוהג הכלל: בטבילה).

בהידור מצוה דבר שצריך לעשותו משום הדור מצוה, אפילו אין ראוי לקיימו, אינו מעכב בקיום המצוה (שפת אמת מנחות כז א, בשם רוב הפוסקים). וכן כתבו האחרונים, בטעם הסוברים שאילם יכול לצאת ידי חובה במצוות שבדיבור על ידי שמיעה מאחר, שאף על פי שהידור מצוה הוא שיענה בפיו (ראה תוס' ברכות כא ב ד"ה עד. וראה ערך שומע כעונה), כיון שאינו מעיקר המצוה, אין לומר שמי שאינו ראוי לו יעכב (מנחת שמואל ט ד).

ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שאם אין המצוה הראויה לקיום ההידור, הרי זה מעכב. וכתבו שמטעם זה כתבו הראשונים בטעם שלולב היבש פסול למצוה (ראה משנה סוכה כט ב. וראה ערך לולב), שהוא משום שאינה מצוה מהודרת, ואין מתקיים בו הכתוב "וְהָאֵלִי וְאֶנְהוּ" (שמות טו ב. ראה ערך הדור מצוה), הרי זה לפי שהידור מצוה, אף על פי שאינו מעכב בקיומה, אם אינו ראוי לו, הרי זה מעכב (טהרת הקדש זבחים ב ב על תוס' ד"ה זבחים; ספר נס לשובשים חדושים פרק לולב הגזול, אות א).

וכן יש מצדדים לומר בדעת ראשונים שאף אם איגוד הלולב אינו אלא משום הידור מצוה, צריך שיהיו ארבעת המינים ראויים לאגוד, ולכן אינו יוצא ידי חובה אלא כשכל המינים נמצאים לפניו והוא יכול לאגדם, אבל אם אינם נמצאים לפניו אינו יוצא ידי חובה, אף על פי שהוא יכול ליטלם בזה אחר זה (שפת אמת מנחות כז א, בדעת הרמב"ם).

בדבר הנלמד דבר שלמדים מן הכתוב שאינו מעכב, כגון דם מהכתוב הקרבנות הניתן בשתי מתנות שהן ארבע, שלמדים מן הכתוב שאפילו לא נתן אלא מתנה אחת הקרבן כשר (ראה ערך זריקה), יש מהאחרונים שכתבו שאפילו אינו ראוי לאותו מעשה כלל אינו מעכב; ופירשו שזה שבילה מעכבת סברא היא, שאם אינו ראוי למעשה, אותו המעשה מעכב אף בדיעבד, וסברא זו אינה אלא במקום שזה שאינו פוסל בדיעבד - כשראוי הוא לאותו המעשה - הרי זה מפני שאין לימוד מן הכתוב לפסול, ולא במקום שיש לימוד מן הכתוב שאותו המעשה אינו מעכב (תורת חסד א מח סק"א).

ומדברי הרבה אחרונים נראה שאף בדבר שלמדים מן הכתוב שאינו מעכב, אם אינו ראוי לו הרי זה מעכב (ראה טורי אבן מגילה י א; מאירי עדיות ד י; שאגת אריה לא; אור שמח קרבן פסח ד א; תורת חסד א מח א. וראה אור שמח יבוס ד ח; חלקת יואב אבן העזר יז, שהזקקו לתת טעמים אחרים שאינו מעכב כשאנו ראוי למות שמים).

במצוות דרבנן במצוות דרבנן, כגון ברכת המצות וקריאת המגילה, נראה מדברי הראשונים, וכן כתבו האחרונים, שאף בהן אם אינו ראוי לחלק מן המצוה, הרי זה מעכב (ראה אור זרוע שחיטה שסז; ראה רמב"ן בתורת האדם שער האבל ענין אבלות ישנה (אות קיא), הובא ברא"ש תענית ד מ, בהבדלה דרבנן; ראה פני יהושע מגילה יט ב; מנחה טהורה מנחות יח ב; אורח משפט מו ז; וראה חדות יעקב קכד; ראה עמודי אש ד י; וראה בני יעקב דף קנ טור ד). ולפיכך חרש המדבר ואינו שומע, שאינו ראוי להשמיע לאזניו את קריאת המגילה, יש סוברים שאינו יוצא ידי חובה בקריאתו, שכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו (פני יהושע שם).

ראויים לקריאה, חליצתם פסולה, שכיון שאינם ראויים לקריאה הקריאה מעכבת (יבמות קד ב. וראה ערך חליצה: הפסולים לחליצה).

בטבילה בטבילה, אמרו שאף בבית הסתרים [מקומות המכוסים ואינם נראים בגופו של אדם, באוכל, בכלים ובבגדים] לא יהא דבר חוצץ, ואף על פי שאין צריך שיבואו בו המים בשעת טבילה, צריך שיהיה ראוי לביאת מים, כדרך שאמרו: כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, וכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו (קדושין כה א; נדה סו ב; רמב"ם מקואות א י; שו"ע יו"ד קצח מג. וראה ערכים: בית הסתרים; טבילה; חליצה: בבית הסתרים).

לדעת הסוברים שזה שאינו ראוי לבילה מעכב סברא היא, שכיון שהזכיר הכתוב את הדבר צריך שיהא ראוי לו (ראה לעיל: הכלל וגדרו: מקורו), כתבו הראשונים שביאת מים בבית הסתרים חשובה כמי שנוכרה בכתוב, שאנו מפרשים שתיבת "כל" שבכתוב: וְרָחַץ בַּמַּיִם אֶת כָּל בְּשָׂרוֹ (ויקרא טו ז) באה לרבות בית הסתרים לטבילה.

לדעת הסוברים שמן התורה אין צריך שיהא ראוי לבילה אלא במקום שלכתחילה מצוה לבלול (ראה לעיל: הכלל וגדרו: לכתחילה), בטבילה, שאין צריך ביאת מים בבית הסתרים אפילו לכתחילה, יש מן הראשונים שכתבו שלומדים מהכתוב כל בשרו, שבא לרבות שאף על פי שאין צריך ביאת מים, צריך שיהיה ראוי לביאת מים (רשב"א קדושין כה א, בשם תוס'); ויש שכתבו שמן התורה כיון שאין צריך ביאת מים לכתחילה, אף אין צריך שיהיה ראוי לביאת מים, אלא תקנת חכמים היא להצריך שיהא בית הסתרים ראוי לביאת מים, שהרי מצינו שהחמירה התורה בראוי לבילה שמעכב, יותר מן הבילה עצמה שאינה מעכבת, ותיקנו חכמים כעין של תורה (ראה ערכים: חליצה: בבית הסתרים; טבילה).

בכסוי הדם בכסוי הדם, שלכתחילה צריך לתת עפר אף מתחת לדם, ואם לא נתן אינו מעכב (ראה ערך כסוי הדם), אם אינו יכול לתת עפר מלמטה, הרי זה מעכב, שכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו. ולפיכך עופות שהם קדשי מזבח, שאי אפשר לתת על המזבח עפר מלמטה (ראה ערך מזבח), אין נוהגת בהם מצות כיסוי הדם (חולין פג ב).

מנחות שמצוה לבולל (ראה ערך מנחות), אם אינן ראויות לבלילה, כגון מנחה שיש בה יותר מששים עשרון, שאינה ראויה להיבלל יפה - פסולות (ראה לעיל: הכלל וגדרו).

במצוות מצוות שקיומן בדיבור, כקדיש וקדושה וקריאת שמע שבדיבור ותפילה, שפעמים שהאדם יכול לצאת ידי חובתו בהן אף בשמיעה מאחר, ששומע כעונה הוא חשוב (ראה ערך שומע כעונה); או מצות שקיומן בהרהור, לסוברים שהרהור כדבור, דנו בהן הראשונים והאחרונים אם מי שאינו ראוי לדבר יכול אף הוא לצאת בשמיעה או בהרהור:

• יש מן הראשונים שכתבו בשומע קדיש או קדושה, שאם אינו ראוי לענות - כגון שהוא באמצע תפילתו, ואסור לו להפסיק אז, או שאסור לו לענות מפני שאינו נקי (ראה ערכים: תפילה; מנחה קדוש) - אין בו דין שומע כעונה, ואינו יוצא בשמיעה (שבלי הלקט כ, בשם ר' אברהם ב"ר שלמה, וראה ריטב"א ור"ן סוכה לח ב).

וכן יש מהראשונים שהסתפקו באילם אם יוצא הוא ידי חובת

לאותו המעשה, ואף על פי שלא נעשה (שו"ת רד"ק א כב. וראה שבט סופר יו"ד עח); ולפיכך אין לומר שהראוי לבילה אין בילה מעכבת בו אלא בדבר שהוא "מפורסם בתלמוד" (כנסת הגדולה כללי הגמ' קעד, בשם הרד"ק שם, הובא במגיה למשנה למלך בכורים ג ד).

ויש שדנו להכשיר משום "ראוי לבילה" אף בדברים שלא "נתפרסמו בתלמוד" (ראה שו"ת יהודה יעלה או"ח כו; וראה משאת בנימין ז; וראה שו"ת בנין ציון ב קח; וראה אבן שתייה או"ח טז).

ויש מהאחרונים שכתבו, שאין אומרים שמועיל ראוי לבילה אלא בדבר שמצוה לעשותו, ומשום שכל שבידו אינו חשוב מחוסר מעשה, וכל העומד להיעשות, כעשוי הוא חשוב (ראה ערך כל העומד להיעשות. חסד לאלפים (תאומים) קמא חו"מ א, תניינא אח"ע קמט).

לכתחילה דבר הראוי לבילה, יש מהאחרונים שכתבו שאף על פי שהוא כשר משום כך אפילו לא בללוהו, אין הדברים אמורים אלא בדיעבד, אבל אין לעשות לכתחילה באופן שיש בו ריעותא כשהוא לפנינו ואפשר לתקנה (ט"ז או"ח נה סק"ד)².

ויש מוכיחים שאף לכתחילה אפשר לעשות בלא תיקון, שהרי ספר תורה שנדבקו אותיותיו, כתבו הראשונים שכיון שראוי לגרור את הדיבוק אין הגרירה מעכבת בו, וכשר (ראה שו"ת הרשב"א א תריא), ולדעתם אף לכתחילה אינו צריך תיקון (פרי מגדים משבצות זהב נה סק"ד), וקוראים בו לכתחילה אף על פי שאפשר להוציא ספר אחר (מנחה טהורה מנחות יח ב ד"ה ואני).

הדינים בהם נוהג הכלל

אינו ראוי לבילה בדינים שונים נזכר שיש בהם דבר שאם אינו ראוי לו הרי הוא מעכב (ראה להלן), כתבו הראשונים שכל חלק ממצוה שנאמר למצוה ולא לעיכוב, אין זה אלא כשראוי לקיים אף את אותו החלק, אבל אם אין ראוי לקיימו, הרי הוא מעכב (מאירי יבמות קד ב. וראה טהרת הקדש זבחים ב ב על תוס' ד"ה זבחים, בדעת התוס').

ויש סוברים שאין אומרים שהוא מעכב, אלא במקום שלמדו כן חכמים מן הכתוב, או מסברא, או מקבלה שהיתה בידם (ראה שו"ת רד"ק א כב, ובנין ציון ב כח, וערוך לנר יבמות קד ב, וצמח צדק החדש אח"ע שכנ סק"ב, ואבני נזר או"ח לא ס"ק יא, בדעתו).

ויש מצדדים לומר בדעת ראשונים שחלק מן המצוה שאינו מעכב, אפילו אינו ראוי לו אינו מעכב, אלא אם כן למדים מן הכתוב שמעכב (טהרת הקדש זבחים ב ב).

בהפרת נדרים בהפרת נדרים, בעל חרש אינו מיפר נדרי אשתו, ואף על פי ששמיעת הבעל אינה מעכבת, לחלק מהדעות (ראה ערך הפרה: השמיעה), זה שאינו ראוי לשמיעה אינו יכול להפר, שלומדים מהכתוב וְשָׁמַע אִשָּׁה (במדבר ל ח, יב), פרט לאשת חרש (ראה נדרים עג א; רמב"ם נדרים יב ג).

בחליצה חליצה, שלפני שהיבמה חולצת צריכה היא לקרוא: מֵאֵן יִבְמִי לְהָקִים לְאִחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל לֹא אָבָה יִבְמִי (דברים כה ז), והיבם צריך לקרוא: לֹא תַפְצְתִּי לְקַחְתָּהּ (שם ח. ראה ערך חליצה: חלקיה; הקריאה), אף על פי שקריאתם אינה מעכבת בחליצה, זהו דוקא כשהם ראויים לקריאה, אבל האילם או האילמת שאינם

2. וכתב שלכן יש להעיר את הישן שיענה לקדיש וקדושה.

חסרון דבר שהוא ראוי מצד עצמו, אלא שבפועל אין מציאות במציאות לעשותו, כגון שאין תחת ידו חפץ הנצרך לעשיית אותו המעשה, נחלקו האחרונים אם נחשב ראוי:

• יש שכתבו שנחשב משום כך "אינו ראוי" (ראה אבני נזר או"ח כו; ראה פני יהושע גיטין כח ב). כגון עדים שאינם לפנינו, ואין ידוע היכן הם, כתבו האחרונים שהם חשובים כמי שאינם ראויים להעיד בפניהם, ואף לסוברים שעד הראוי להעיד בפיו, יכול להעיד בכתב (ראה תוס' יבמות לא ב ד"ה דחזו, בשם רבינו תם), כשאינם לפנינו עדותם בכתב אינה מועילה (הגהות דרישה ופרישה חו"מ כח ס"ק טז, וסמ"ע שם ס"ק מג).

• ויש סוברים שאף דבר שאי אפשר במציאות לעשותו הרי הוא ראוי לכך, כגון לענין ציצית, שאף בזמן שאין בידנו תכלת, נראה מדברי ראשונים ואחרונים שהציציות חשובות ראיות לתכלת (ראה מאירי עדיות ד, ונימוקי יוסף הלכות קטנות ציצית יג ב, ושאגת אריה לא, שכתבו שציצית שאינה ראויה לתכלת פטורה אף מלבן, ואף על פי כן ציצית בזמן הזה חייבת בלבן. וראה שלחן מלכים, שערי שלום פתיחה להלכות ציצית אות ז; וראה מאמר פתיל תכלת פרט חמישי ד"ה והנראה דחומרת).

וכן מנחה שאי אפשר לבוללה מפני שאין בידנו כלי לבלול אותה בו, כתבו האחרונים שהיא חשובה ראויה לבילה, וכשירה (שו"ת שי למורא נח).

דבר שאסור לעשות בו מעשה מסוים, חשוב "אינו מניעה מחמת איסור ראוי" לאותו המעשה. כגון מה שאמרו לענין כסוי הדם בקדשים, שכיון שאסור לתת עפר תחת הדם, הרי זה אינו ראוי לנתינת עפר תחתיו (ראה חולין פג ב - פד א, וראה אמרי בינה או"ח י, חלקת יואב אה"ע יז).

וכן אמרו במביא בכורים מקרקע שספק אם שלו היא, שאסורה לו קריאת פרושת בכורים שמא אין הקרקע שלו, שמשום כך חשוב אינו ראוי לקריאה (בבא בתרא פב א).

באיסור דרבנן מעשה המועיל מן התורה, ויש בו חלק שאם אינו ראוי לו הרי הוא מעכב, ומדרבנן אסור לעשות את אותו החלק, נחלקו האחרונים בדינו:

• יש מהאחרונים שכתבו שחשוב ראוי לו ואינו מעכב (ראה פני יהושע ביצה יט א; שאגת אריה ז; הגהות ברוך טעם לטורי אבן מגילה כ ב ד"ה ולודיו; ארצות החיים יג סק"א, כו סק"ב, בדעת הרמב"ן; אמרי בינה או"ח י), שאינו ראוי לבילה מדרבנן אינו יכול לעכב בשל תורה (שאגת אריה ז). וכתבו שאף על פי שמקרא בכורים מעכב כשאנו ראוי לקראו, המביא בכורים ואסור לו מדרבנן לקרוא מקרא בכורים, כגון שמביא מאילן שלו הנמצא בקרקע שספק אם קנאה, שאסור לו לקרוא מקרא בכורים, לסוברים שהאיסור הוא מדרבנן, שמא יבא להפקיע את הפירות מתרומות ומעשרות (ראה בבא בתרא פב א), אין הקריאה מעכבת, ורק כשמן התורה אסור לו לקרוא, כגון לסוברים שהאיסור לקרוא בספק בכורים הוא משום שנראה כשקר, שאיסור תורה הוא, לדעה זו (ראה בבא בתרא שם, ושיטה מקובצת שם, בשם הרא"ש), כיון שאינו ראוי לקריאה, קריאה מעכבת בו (ראה רא"ש שם).

• ויש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים שאף בדבר האסור מדרבנן, נחשב "אינו ראוי" לאותו הדבר (ארצות החיים יג סק"א, כו סק"ב, בדעת בעל המאור והנימוקי יוסף; אמרי בינה י, בדעת חלק מהראשונים; עין יצחק ב אה"ע מב ס"ק סו). ויש מוסיפים ביאור,

ברכה בשמיעתה מאחרים הואיל והוא עצמו אינו יכול לברך, ואינו ראוי לבילה (אור זרוע שחיטה שסז, הובא בהגהות אשרי חולין א ג; פרי מגדים או"ח קמ משבצות זהב סק"ב).

וכן צידדו אחרונים בקריאת התורה, לדעת הסוברים שיכול לברך עליה אף כשאחר קורא, משום שהשומע כקורא (ראה ערך קריאת התורה), שסומא אינו יכול לברך, שאינו ראוי לבילה ולפיקח אין לומר בו שהשומע כקורא (פרי מגדים או"ח קמא משבצות זהב סק"ג). • ויש מהאחרונים שכתבו שבבא לצאת מדין "שומע כעונה" אין לדון משום כל שאינו ראוי לבילה, ואפילו היה השומע אילם, שאינו ראוי לדבר, יוצא הוא ידי חובתו בשמיעתו מחברו בתפילות ובברכות ובשאר מצוות שבדיבור, וכן פסקו האחרונים שהאילם יוצא בברכת אחרים, ושוחט אף לכתחילה אם אחר מברך ומוציאו בברכתו (שו"ע יו"ד א ה; אבני נזר יו"ד שסו סק"ג). וכן כתבו האחרונים שאף סומא עולה לתורה ומברך ואחר קורא (ט"ז או"ח קמא ס"ק ג. וראה שו"ת שאל האיש או"ח ב, בהגהת בן המחבר), שאפילו היכול לדבר די לו לכתחילה בשמיעתו מחברו, ואינו צריך לומר בפיו דוקא, וכשם שהמדבר יוצא ידי חובה לכתחילה בשמיעתו מחברו, כך אף האילם שאינו מדבר (שאגת אריה ו).

וכן כתבו שלסוברים שהרהור כדיבור הוא חשוב, הרי הרהור ודיבור שווים הם, ואפילו לכתחילה די בהרהור, ולכן אין לומר שמי שאינו ראוי לדבר, אינו יוצא מחמת כך ידי חובתו בהרהור (שאגת אריה ז. וראה המאיר לעולם א ו).

לחשמיע לאזניו במצוות שבדיבור, כגון קריאת שמע וקריאת המגילה, שצריך להשמיע לאזניו מה שהוא מוציא מפיו, ובדיעבד שלא השמיע לאזניו, יצא (ראה ערכים: קריאת שמע; קריאת המגילה), אפילו לא היה ראוי לשמוע, כגון חרש המדבר ואינו שומע, יצא ידי חובה (ראה ערך חרש).

ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שאם לא היה ראוי לשמוע, ההשמעה לאזניו מעכבת, ולא קיים את המצוה (ראה ב"ח או"ח תרפט, בדעת הרמב"ם והרא"ש; וראה שו"ע שם ב, ט"ז שם סק"א; שבות יעקב ב לג; ראה שאגת אריה ז; הר צבי מילי דברכות א, בדעת הש"ך יו"ד א ס"ק כט), שדין זה שצריך להשמיע לאזניו למדים מן הכתוב "שְׁמַע" (דברים ו ד. ברכות טו א; מגילה כ א), ויש ללמוד מהכתוב שמעכב אף בדיעבד כשאנו ראוי לשמיעה (ט"ז שם).

"אינו ראוי"

גדרו "אינו ראוי" למעשה מסוים, נזכר בתלמוד בדבר שאי אפשר שיתקיים בו אותו המעשה, כגון מנחה שיש בה יותר מששים עשרון, שאינה ראויה לבילה, לפי שאי אפשר לבוללה יפה (ראה לעיל: הכלל וגדרו); או אילם שאינו ראוי לקריאה, לפי שאי אפשר שיקרא (ראה לעיל: הכלל וגדרו; הדינים בהם נוהג הכלל); או חרש שאינו ראוי לשמיעה, לפי שאי אפשר שישמע (ראה לעיל: הדינים בהם נוהג הכלל: בהפרת נדרים); או חציצה, שהמקום שעליו היא נמצאת חשוב שאינו ראוי לביאת מים (ראה לעיל: הדינים בהם נוהג הכלל: בטבילה); אבל כשאפשר לעשות את המעשה, אפילו על ידי הדחק, כגון יבם שהוא עלג ואינו יכול לקרוא אלא אם טורחים עמו לומר את התיבות ואומרים מתוך הדחק, כתבו האחרונים שנקרא "ראוי" לאותו דבר (שו"ת מהרי"ט אה"ע ב טז). וכן מי שכבדו אזניו ואינו יכול לשמוע אלא אם צועקים לו בקול רם, נחשב ראוי לשמוע (שו"ת שבות יעקב ב לג).

שיש בהם חלק האסור מדרבנן, כתבו האחרונים שאף אם בדינים מן התורה אין להחשיבו "אינו ראוי" משום איסור דרבנן (ראה לעיל), לדינים דרבנן חשוב הוא "אינו ראוי" ומעכב (שאגת אריה ז; עזרת ישראל סא); לפיכך מי שאינו חייב בבכורים אלא מדרבנן, אם אסור לו מדרבנן לקרוא מקרא בכורים, הרי זה מעכב בהם (עזרת ישראל שס). ויש סוברים שאם בדינים של תורה אין להחשיבו "אינו ראוי" מחמת איסור דרבנן, אף בדין דרבנן כן (אמרי בינה י).

שהתורה צייתה לשמוע בקול החכמים, וכיון שאסרו חכמים לעשות מעשה, מן התורה אינו ראוי לאותו דבר (אמצעות החיים יג סק"א). ולדעה זו בהבאת בכורים, במקום שאסור מדרבנן לקרוא מקרא בכורים, הקריאה מעכבת (ראה טורי אבן מגילה כ ב; אבני נזר יו"ד שסו סק"ה, או"ח ח סק"ה; עין יצחק שם).
דין או מצוה דרבנן – לדעת הסוברים שאף בדינים דרבנן, אם אינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו (ראה לעיל: הכלל וגדרו: במצות דרבנן) –

פ'ל שְהוּא (או: מְשֹהוּ)¹

דברים שלא נאמר בהם שיעור למטה, או שנאמר בהם שיעור מועט לפי הצורך

- ויש שדינים הם כן מחמת חשיבותם, כגון דבר שנמכר במנין, ולא באומד, שאינו בטל (ראה ערך דבר שבמנין).
- ויש שדינו בכל שהוא מפני שהוא מצטרף לדבר שיש בו שיעור, כגון זיו כל שהוא - הבולט מן הכותל למעלה מן הפתח (פירוש הרא"ש וברטנורא אהלות יד א) - שמביא את הטומאה (משנה שם; רמב"ם טומאת מת יז א), ואף על פי שאינו בולט מן הכותל טפח (פירוש הרא"ש שם) חשוב כאילו יש בו פותח טפח, שהואיל והוא משמש לפתח הוא מצטרף עם הפתח (ר"ש שם).
- ויש שדינו בכל שהוא מפני שנשתייר מדבר שהיה בו שיעור, כגון אזור (ראה ערכו), שגרדומו כל שהוא (רבי יוסי במשנה פרה יא ט), שאם נשרו העלין וכלה אותן הזמן (רש"י סוכה יג א; פירוש המשניות לרמב"ם פרה שם), אפילו לא נשתייר מהן אלא כל שהוא - כשר (רמב"ם פרה אדומה יא ד).
- ויש שחייבים עליהם בכל שהוא, כיון שיש בו תועלת כל שהיא, כגון מלאכת בונה (ראה ערכו) בשבת (משנה שבת קב ב, לפי הגמ' שם).
- ויש שחייבים עליהם בכל שהוא, משום שהצניעם והחשיבם, כגון צפורת כרמים, שחייבים עליהם במוציא (ראה ערכו) בשבת מרשות לרשות כל שהוא, משום שמצניעים אותה לרפואה (משנה שבת צ ב).
- ויש שחייבים עליהם בכל שהוא, משום שהאיסור שלהם מחשיב אותם (ראה ערך אסורו חשובו), כגון משמשי עבודה זרה, שיש מהתנאים סוברים שהמוציא מהם בשבת מרשות לרשות כל שהוא - חייב (רבי יהודה במשנה שם א), שהחשיבו הכותב לאוסרו (ברטנורא שם טו).
- ויש שדינו בכל שהוא, לפי שכן היא דעת בני אדם, כגון באונאה (ראה ערכו) - בדמים (בבא מציעא נו ב; רמב"ם מכירה טו א) - שאמרו בפחות משתות שנקנה המקח, ואינו חייב להחזיר את האונאה, שבפחות משתות דרך הכל למחול (גמ' שם נ ב; רמב"ם שם יב ג).
- שיעור כל שהוא ברוב המקומות מצינו שאמרו כל שהוא, ופירשו שהדברים אמורים אף בשיעור המועט ביותר, כגון בקרקע כל שהוא שחייב בפאה (פאה ג ו), שהדברים אמורים אפילו היה שם קנה אחד ובו חמשה שכולות (ירושלמי פאה ג ז), ובכמה מקומות נמצא הלשון "כל שהוא", ופירשו חכמים שאין כוונתם לכל שהוא ממש, אלא לשיעור מסוים, ולא אמרו לשון כל שהוא או משהו אלא דרך גוזמא (כן משמע מרש"י חולין קלז ב ד"ה מה בין), כגון בשיעור הגיזה המחייבת בראשית-הגז (ראה ערכו), שיש

- מצוות או איסורים או דינים, שמן התורה או שמדרבנן, יש שלא נאמר בהם שיעור משיעורי התורה (ראה ערך שיעורים) אלא בלשון כל שהוא (ראה משנה שבת כ א, וגמ' ברכות כה ב, ועוד), כל שהם (ראה מקואות ד ה, ומשנה תמורה כח א, ועוד), משהו (ראה עירובין יב ב, ועבודה זרה סו א, ועוד) או: משהויין (עירובין פז א).
- מהם שלא נאמר בהם שיעור בכמותם, היינו נפח או מנין, כגון אסורי-הנאה (ראה ערכו), שיש מהם האסורים ואוסרים בכל שהוא (משנה עבודה זרה עד א), שאינם בטלים אפילו באלף (ראה ערך בטול אסורים. רש"י שם ד"ה אלו אסורים).
- ומהם שלא נאמר בהם שיעור במידת ארכם או רחבם, כגון אתרוג (ראה ערכו), שניקב וחסר כל שהוא - פסול (משנה סוכה לד ב).
- ויש שנאמר כל שהוא בשויו, כגון עולת ראיה (ראה ערכו) ושלמי חגיגה (ראה ערכו), שנאמר: וְלֹא יֵרָאוּ פְּנֵי יִיָקֶם (שמות כג טו), אפילו כל שהוא, אבל חכמים אמרו: הראיה מעה כסף, והחגיגה שתי כסף (ראה משנה חגיגה ב א. ירושלמי חגיגה א ב).
- ויש שנאמר כל שהוא בגיל האדם, כגון תינוק בן יום אחד משטמא בזיבה (ראה ערך זב. משנה נדה מג ב), שנאמר: וְהָזָב אֶת זֹכוֹ לְזָכָר וְלְזָקָה (ויקרא טו לג), לזכר כל שהוא, בין גדול בין קטן (נדה מד א).
- ויש שנאמר כל שהוא על חלק מן הדבר, כגון בבכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו), שיש הסוברים - ואין הלכה כמותם (ראה ערך הנ"ל: חובת ההפרשה) - שאף על פי שיש בו שותפות גוי (ראה ערכו), חייב בבכורה (רבי יהודה בבכורות ב ב), שמה שנאמר: כָּל בְּכוֹר בִּישְׂרָאֵל מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה (במדבר יג) משמעותו כל שהוא בכור (גמ' שם ג א, לדעה זו), ש"כל" משמע כל שהוא, כמו שנאמר: אֵין לְשִׁפְחָתָךְ כָּל בְּבִית (מלכים ב ד ב. רש"י בכורות שם ד"ה לגרועי).
- טעם השיעור דברים שלא נאמר בהם שיעור ודינם בכל שהוא, מלבד באלו שלמדו כן מהכתוב (ראה לעיל), יש בהם טעמים שונים:
- יש שדינים הם כן מחמת חומר שבהם, כגון איסורים שאוסרים תעורבתם בכל שהוא, ואינם בטלים (ראה ערך בטול אסורים).
- ויש שדינים הם כן מחמת טבעם, כגון מה שנאמר ברוצח (ראה ערכו): וְאִם בְּכָלִי בְּרָצָל הִקְהוּ וַיָּמָת (במדבר לה טז), גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהברזל ממית בכל שהוא, לפיכך לא נתנה בו תורה שיעור (סנהדרין עו ב).

• ויש אומרים שמכל מקום יש שיעור קטן ביותר בדבר (הראש לראובני, בשם ר' לייב שפירא, בשם רבי מנשה מאיליא, במוריה כ, על פי תוספות שבת סג ב ד"ה אריג), שאינם אוסרים את תערובתם אלא כשיש באיסור לכל הפחות שיעור קזה שאם יופרד מן ההיתר יהיה ניכר בחושי האדם, אבל אם נתערב בשיעור קטן ביותר שאף אם יופרד מן ההיתר לא יהיה ניכר בחושי האדם, התערובת מותרת (הליכות שלמה פסח, דבר הלכה ו); או יש שכתבו שלא גזרו חכמים איסור משהו אלא בשיעור קזה שיכול לבוא לידי נתינת טעם, אבל בנהר גדול, שאין שום חשש שיתן טעם, לא גזרו לאסור בכל שהוא (ספר יהושע ח).²

מהתנאים הסוברים שחמש רחלות גוזזות כל שהן (חכמים במשנה חולין קלה א), ופירשו: כמה כל שהן, מנה ופרס (רב בגמ' שם קלו ב, ובבא בתרא קנ א). וכן מצינו דבר שנאמר בו כל שהוא, ונחלקו אמוראים אם יש לו שיעור מסויים (בבא בתרא קמא ב).

כל שהוא איסורים האוסרים את תערובתם אפילו ב"משהו" באיסור תערובת - כגון חמץ (ראה ערכו) בפסח, ויין-נסך (ראה ערכו), ודבר-חשוב (ראה ערכו) ועוד (ראה ערך בטול אסורים: בין נסך, ושם: בחמץ בפסח) - נחלקו אחרונים:

• יש אומרים שאין לו כלל שיעור, ואפילו אחד מאלף אלפי אלפים, הרי הוא כל שהוא (שלחן ערוך הרב או"ח תמו טז).

פַּל שְׁתֵּעֲבִיתִי לָךְ הָרִי הוּא בָּבֵל תֹּאכֵל¹

דבר שנעשה בו מעשה עבירה - או: שנוצר ושנשתנה על ידי עבירה - יש והוא נאסר על ידי כך באכילה, או אף בהנאה²

האיסור, מקורו וגדרו

באכילה, אלא שמכיון שאסרה תורה לעשות מעשה זה, הרי זה סימן וראיה שאותו דבר מתועב הוא, וכל דבר שהוא "תועבה" אסור באכילה, ולכן אסור הוא אף כשנעשה המעשה בהיתר, כגון בשר בחלב שנתבשל מאליו, או על ידי גוי, ולכן אפשר שיפקע איסורו, כגון בשר שנתבשל בחלב, ואחר כך נפלט טעם החלב לגמרי מן הבשר, לסוברים שאפשר-לסחטו (ראה ערכו) מותר, שאין בו איסור משום כל שתיעבתי, לפי שלא מעשה העבירה של הבישול הוא האסור, עד שייאסר מחמתו לעולם, אלא שבשר בחלב הוא "תועבה", וכשנסחט אין כאן תועבה (קובץ שמועות חולין נ).

• ויש סוברים ששני אופנים יש באיסור כל שתיעבתי לך: כשהדבר הוא תועבה מצד עצמו, ואז אסור הוא אף כשנעשה המעשה מאליו, וכשאין הדבר תועבה מצד עצמו, אלא שנעשה בו מעשה עבירה, ובאופן זה אכן אינו נאסר כשנעשה מאליו (נר אחרן (בורשטיין) א).

מה בכלל האיסור בתלמוד לא מצינו שיהא דבר אסור באכילה משום "כל שתיעבתי" אלא בשר בחלב בלבד (דברי שאול (נתנון) יו"ד פז א), ולעומת זה אמרו בכמה דברים שנעשו בהם עבירות שמוותרים הם באכילה, לפי שיש לימודים מיוחדים להתירם (ראה להלן: שהתירם הכתוב). ויש מהראשונים שהזכירו דברים נוספים האסורים באכילה מדין זה:

• כלאי-כרם (ראה ערכו) נאסרו בהנאה (ראה ערך הנ"ל: איסור הנאה) - מלבד האיסור המיוחד שנאמר בהם (ראה ערך הנ"ל: שם) - אף משום "כל שתיעבתי" (כן משמע מראב"ן, שו"ת נג), וכן האוכל כלאי כרם לוקה משום "כל שתיעבתי" (ר"ש סיריליאו תרומות ו א); ויש סוברים שאין בהם "כל שתיעבתי" (כן משמע מתוספות חולין קטו א ד"ה כלאי), שמסתבר ללמוד כל איסורי כלאים זה מזה, וכשם שהופקעו כלאי זרעים וכלאי בהמה מאיסור כל שתיעבתי (ראה להלן: שהתירם הכתוב), כך הופקעו כלאי הכרם מאיסור כל שתיעבתי, ואף כשנאסרו לא נאסרו אלא מדרשה מיוחדת (ראה ערך כלאי כרם: איסור הנאה. דברות משה חולין עמ' קכד, בדעת התוספות).

• חולין-שנשחטו-בעזרה (ראה ערכו), לסוברים שהשחיטה שם

האיסור ומקורו מניין לבשר-בחלב (ראה ערכו) שאסור באכילה, שנאמר: לא תאכל פֶּלַ תוֹעֵבָה (דברים יד א), כל שתיעבתי לך הרי הוא בכל תאכל (רב אשי בחולין קיד ב), היינו: כל דבר שאסרתי לך, לתעבו ולהתרחק ממנו, הרי הוא בכל תאכל, ובשר בחלב הרי תיעבתי לך להתרחק מבישולו, שלא לבשלם יחד (ראה ערך בשר בחלב: הבישול. רש"י ד"ה כל וד"ה הרי הוא); ולסוברים שכל איסור אכילה שנאמר בלשון "לא תאכל" אסור אף בהנאה (ראה ערך אסורי הנאה: האיסורים ומקורותיהם) נלמד מכאן אף איסור הנאה של בשר בחלב (גמ' שם).

אם מוסכם על הכל ונחלקו ראשונים: יש אומרים שהתנאים הדורשים הכתוב הנ"ל לדרשות אחרות חלוקים על לימוד זה, ולדעתם אף דבר שנעשה בגופו עבירה מותר באכילה (כן משמע מתוספות בכורות לד א ד"ה ומי, ותוספות שאנץ שם; אור חדש פסחים כא ב), וכן הדין באמוראים הדורשים איסור אכילה בבשר בחלב מפסוקים אחרים (מהרי"ט אלגזי בכורות ה מג, ועוד); ויש אומרים שהכל מודים ללימוד זה (כן משמע מרש"י דברים יד ג, וריב"א עה"ת שמות כג יט, בשם הר"ר אליקים; שאגת אריה (החדשות) חובת קרקע ט).

להלכה אף להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שכל דבר שנעשה בגופו עבירה הרי הוא אסור באכילה (כן משמע מתוספות חולין קטו א ד"ה כל, וריב"א שם קיד ב; מאירי שם קטו א, בשם יש אומרים; מושב זקנים מבעלי התוספות ויקרא כב כד; חידושי מהרי"ק עה"ת שם; פרישה חו"מ קמא ס"ק יב, בדעת הטור שם); ויש פוסקים שמותר באכילה (מאירי שם, בשם קצת מפרשים; צל"ח שם ויד המלך מאכלות אסורות טז ו, בדעת הרמב"ם בספר המצוות ל"ת קפו, ומאכלות אסורות ט ב, וטושי"ע יו"ד פז א).³

גדרו בגדר האיסור נאמרו מספר דעות באחרונים:

• יש סוברים שאין הקפידא על אכילת בשר בחלב בעצם, אלא משום מעשה העבירה של הבישול, שמעשה זה הוא תועבה, וממילא נאסר באכילה (כן משמע מחידושי חתם סופר חולין קח א, וכתב סופר יו"ד נג).

• ויש סוברים להיפך, שלא עצם מעשה העבירה הוא האסור

בתורת לאו כללי על איסורי אכילה שבתורה, ראה ערך לא תאכל כל תועבה.
3. על "לא תאכל כל תועבה", אם הוא נחשב לאו שבכללות, שאין לוקים עליו, או שאינו נחשב לאו שבכללות, בין לסוברים שגדרו "כל שתיעבתי", ראה ערך

2. דבר שנתערב באופן שאוסר בכל שהוא, אם אוסר כשנתערב ממנו בתערובת שניה, ראה ערך חתיכה נעשית נבילה: כשיש בחתיכה ששים.
כל שתיעבתי לך וכו'. 1. כט, טורים קכט-קנט. 2. על "כל שתיעבתי" וכו'

ומהאחרונים יש שכתבו בעוד עניינים שאסורים משום כל שתיעבתי:

• שחוט-חוק (ראה ערכו) אסורים באכילה משום כל שתיעבתי (מגדל עז בית מדות טז; חדרי דעה יו"ד ה א; דברי מלכאל ב ח; ויש סוברים שאין בהם איסור משום כל שתיעבתי (ספר יהושע יו"ד לח ז, ועונג יום טוב צח, בדעת תוספות בבא קמא עו א ד"ה שחיטה).

• עיר-הנדחת (ראה ערכו) שאסור לבנותה, אם בנאה אסור לישב בה משום כל שתיעבתי (מנחת חינוך תסה ג, בצד השני); ויש סוברים שהאיסור הוא מטעמים אחרים (משנת חכמים עבודה זרה כא, בשם מגילת ספר; מנחת חינוך שם, בצד הראשון), שאין איסור תורה לישב בה (משנת חכמים שם).

• מן שירד לישראל במדבר, שנאמר בו: איש אל יותר מקנני עד בקר (שמות טז יט), אם עברו והותירו, נאסר הנותר משום כל שתיעבתי (כן מצדדים באור החיים שם כה, ורא"מ מגור בחדות יעקב תנינא כו); ויש סוברים שלא נאסר (כן מצדד בגבעת הלבונה ל, וקונטרס נס על הגבעה שבסוף הספר דפים ד-ה).

המעשה האוסר

המעשה האוסר משום כל שתיעבתי נאסר אף כשנעשה מעשה מאלי (כשנעשה העבירה) ולא עבר בו אדם עבירה, כגון בשר-בחלב (ראה ערכו), לסוברים שאיסורו באכילה נלמד מדרשת כל שתיעבתי (ראה לעיל: האיסור, מקורו וגדרו) שנאסר מטעם זה אף כשנחשב על ידי קטן (רש"י חולין קיד ב ד"ה הרי הוא), או על ידי נכרי (רש"י שם; תוספות שם קטו א ד"ה כל שתיעבתי; מאירי שם; ריטב"א שם קיד ב), ואפילו כשנפל הבשר לתוך החלב מאלי (תוספות תמורה ד ב ד"ה רבא), שכל שתיעבתי לך, שאסרתיו לך לתעבו ולהתרחק ממנו, הרי הוא בבל תאכל עולמית, בכל ענין שהוא, בין שבא בעבירה ובין שלא בעבירה (רש"י חולין שם).

כשאנו מתעב ולכן המטיל מום בבכור-בהמה-טהורה (ראה ערכו) כדי להתירו באכילה, אין הבכור נאסר משום כל שתיעבתי, ואם עשה כן גוי אינו נאסר - לפי שאילו היה מום זה נופל בבכור מאלי היה מותר, ולכן אינו בכלל כל שתיעבתי אפילו כשנעשה המום בידיים (תוספות תמורה שם) - שהואיל והתירה התורה בעל מום, אם כן אינו דבר מתועב (תוספות חולין שם), אלא שהאדם הוא שנצטווה שלא להטיל מום, אבל אין המום מתועב מצד עצמו, ואינו תועב (בית אפרים או"ח נו ויו"ד עה) ⁴.

כשהדבר לא נשתנה ידיה, נחלקו ראשונים אם נאסר משום "כל שתיעבתי":

• יש סוברים שאין מקום לאיסורו, אף על פי שנעשה בו עבירה (רש"י חולין קטו א ד"ה לא אמרה), שאין איסור כל שתיעבתי אלא בדבר שבא לעולם על ידי העבירה, או שקיבל שום שינוי על ידיה (ריטב"א שם, בדעת רש"י). ולכן החורש בשור ובחמור יחדיו, או המרביעם יחד, שעובר משום כלאי-בהמה (ראה ערכו), או החוסם פי פרה בשעת מלאכתה, שעובר בלאו של חסימה (ראה ערכו), אין בהם נאסרות בכך (רש"י שם).

אסורה מן התורה (ראה ערך הנ"ל: איסור שחיטה והקרבנה), ושאסורים באכילה מן התורה (ראה ערך הנ"ל: איסור כשנשחטו), איסורים הוא משום כל שתיעבתי (תוספות חכמי אנגליה פסחים כב א; פורת יוסף יבמות עה א, ויד המלך שחיטה ב א, בדעת הרמב"ם); ויש סוברים שאין לאו באכילתם (רש"י פסחים כב א ד"ה ור"מ; כסף משנה שחיטה ב ג), אם משום שלא ניכר היכן נשחטו (ראה להלן: המעשה האוסר. שו"ת חתם סופר חו"מ קצב; פתח הבית (טיקטין) פסחים כד א; ברכת אברהם (אביש) שם כב א), או לפי שאין איסור שחיטתם אלא לאו הבא מכלל עשה (שער המלך מאכלות אסורות ד כב; בית אפרים יו"ד נד), או משום שלדעתם כל בהמה שנעברה בה עבירה בכלל היתר ואינו בבכל שתיעבתי (ראה להלן: שהתירים הכתוב. המקנה קדושין נו ב).

ויש מהגאונים וראשונים שלא הזכירו בפירוש "כל שתיעבתי", אבל כתבו לאסור דברים ידועים שנעשתה בהם עבירה, ויש מהאחרונים סוברים בדעתם שהוא משום כל שתיעבתי:

• השוחט אותו-ואת-בנו (ראה ערכו) ביום אחד, יש מהגאונים סוברים שאסור לאכול את השני בו ביום (הלכות גדולות, אותו ואת בנו, ע"מ תרמט במהדורת מכון ירושלים; טור יו"ד טז, בשמו; שו"ע שם ג, בשם יש אומרים), וכתבו אחרונים בדעתם שהאיסור הוא משום כל שתיעבתי, שאף על פי שלמדים מן הכתובים שאין השני נאסר לעולם (ראה להלן: שהתירים הכתוב), מכל מקום בו ביום נאסר (ב"ח שם); ויש מהראשונים סוברים שמותר השני באכילה אף בו ביום (רמב"ם שחיטה יב א, לפי הטור שם; כן משמע מהרמב"ן חולין עח א, ותורת הבית הארוך ב ד; שו"ע שם, בסתם), ואף בדעת הגאונים האוסרים כתבו ראשונים שאינו אלא קנס דרבנן על העבירה שעשה (העיסור ב - שחיטה ב ג, דף כט טור ב במהדורת רמ"י; רמב"ן ור"ן שם; ש"ך שם סק"ג; ט"ז שם סק"ג), כשם שאסרו חכמים מעשה-שבת (ראה ערכו. רמב"ן ור"ן שם; המאורות שם פב א; ש"ך וט"ז שם).

• נחל-איתן (ראה ערכו), יש מהראשונים שכתבו שהנזרע בתוכו אסור (הכריתות, בסופו), וכתבו אחרונים בדעתם שהאיסור הוא משום כל שתיעבתי (פרי חדש יו"ד קי ס"ק יג); ויש סוברים שאינו אסור משום כל שתיעבתי שהרי לא שייך אלא אם ניכר שנעשה מתועבה (ראה להלן: המעשה האוסר), וכאן לא ניכר (שואל ומשיב תליתא א שצד), ויש מהאחרונים סוברים שהנזרע בתוכו מותר באכילה (ערוך השלחן יו"ד קי יח).

• שדה שנזרעה בשביעית (ראה ערכו), או שנעבדה באיסור בשביעית, יש מהראשונים סוברים שפירותיה אסורים (כתוב שם לראב"ד סוכה לט ב, והשגות שמיטה ד טו; ערוך לנר ראש השנה ט א, בדעת תוספות שם ד"ה וקציר, הראשון, בשם ריב"א; פרישה חו"מ קמא ס"ק יב, בדעת הטור שם) מן התורה (כן משמע מהתוספות שם; ביאור הגר"א לירושלמי שביעית ט א), ויש סוברים בדעתם שהאיסור הוא משום כל שתיעבתי (פרישה שם, בדעת הטור; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות שכת, בדעת הראב"ד; ערוך לנר שם, בדעת התוספות); ויש סוברים שאינו משום כל שתיעבתי, אלא דרשה אחרת (בית רידב"ז ג א), ויש מהראשונים הסוברים שפירותיה מותרים מן התורה (רמב"ם שמיטה ד טו; כן משמע מהר"ם שביעית א ד; חינוך שכת).

הסובר שאכן האיסור של אכילת הבכור שהטיל בו מום מן התורה הוא משום כל שתיעבתי (רש"י דברים יד ג, לפי מזרחי שם). ואסור אף כשהטיל גוי מום בבכור, כדרך שנאסר בשר בחלב אף כשנחשב על ידי גוי, ולא הותר בעל מום אלא במום שנפל מאלי (מזרחי שם).

לא תאכל כל תועבה וערך לאו שבכללות. ⁴ ויש מהראשונים הנותן טעם אחר לכך שאין במטיל מום בבכור משום כל שתיעבתי, משום שלדעתם כל בהמה שנעברה בה עבירה בכלל היתר ואינו בבכל שתיעבתי (ראה להלן: שהתירים הכתוב. שיטה מקובצת (אילן) בכורות לד א, בשם הרא"ש); ויש מהראשונים

(רש"י שם ד"ה הני לא כ"ש); ולגירסא אחרת ההיתר בחרישה ובחסימה נלמד בקל-וחומר (ראה ערכו) ממה שהותר להקריב לגבוה בהמות שנעשתה בהם עבירה, שנאמר: וּמִדֵּן בֶּן נֶכֶד לֹא תִקְרְיֻבוּ אֶת לָחֶם אֱלֹהֵיכֶם מִפֶּלֶא אֵלָּה (ויקרא כב כח), מכל אלה - בעלי מומים - אי אתה מקריב, אבל אתה מקריב קדשים שנעבדה בהם עבירה, ואם לגבוה מותר, כל שכן שמותר להדיוט (תוספות שם ד"ה חורש ותוספות הרא"ש שם, בשם יש ספרים; ריטב"א שם, בשם כל הספרים), ופירשו, שלא הוצרכה הדרשה להתיר את הזרעים שזרע על ידי החרישה, והדיש שדש בפרה שחכם, שאלו ודאי אין לאוסרם משום כל שתיעבתי, שהאיסור אינו אלא מחמת הבהמות, ולא מחמת הזרעים והדיש (ראה לעיל: המעשה האוסר), ולא באה הדרשה אלא להתיר את הבהמות עצמן שחרש בהן או חסמן (תוספות שם; תוספות הרא"ש שם; ריטב"א שם), ולדעתם למדים מכאן להתיר אף בהמות שנעשו בהן שאר עבירות, כגון כלאי-בהמה (ראה ערכו) בהרבעה (ראה להלן: תוספות הרא"ש שם).

• כלאי-בהמה (ראה ערכו) בהרבעה, אמרו בתלמוד שולדות היוצאים מהם מותרים באכילה (גמ' שם; רמב"ם כלאים ט ג; טוש"ע יו"ד רצו ה), ואין בהם משום כל שתיעבתי, שלמדים ממה שאסרה התורה כלאים (ראה ערכו) - ולד הבא מכבש ועז - לגבוה (ראה ערך כלאים), הרי שלהדיוט מותר (גמ' שם), וכן כלאי-זרעים (ראה ערכו) מותרים באכילה (כלאים ח א; רמב"ם שם א ז; טור יו"ד רצו), ואין בהם משום כל שתיעבתי, לפי שהוקשו לכלאי בהמה, שנאמר: כְּהִמְתָּךְ לֹא תִרְפִּיעַ פְּלִאִים שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט יט), מה בהמתך היוצא ממנה מותר, אף שדך היוצא ממנו מותר (גמ' שם) והוא הדין בכלאי-אילן (ראה ערכו), שהיוצא מהם מותר (שאלות מט; רמב"ם שם; המאורות שם; טוש"ע יו"ד רצו ז), שאף הם הוקשו לכלאי בהמה, שהרי מפסוק זה עצמו נלמד איסור כלאי אילן (ראה ערך כלאי אילן: המאורות שם).

• כלאי-כרם (ראה ערכו) - שבדרך כלל אסורים הם בהנאה (ראה ערך הני"ל: איסור הנאה) - באופנים שאינם נאסרים, כגון במעביר עציץ-נקוב (ראה ערכו) בכרם ולא הוסיף מאתים, שלמדים מן המקרא שאינו נאסר בהנאה (ראה ערך כלאי כרם), כתבו ראשונים שאף באכילה אינם נאסרים משום כל שתיעבתי, שסברא היא, שהואיל ואינם נאסרים בהנאה כשאר כלאי הכרם, הרי הם מותרים אף באכילה, כמו כלאי זרעים (תוספות חולין שם ד"ה כלאי), שמסתבר ללמוד כל איסורי כלאים זה מזה, וכשם שהופקעו כלאי זרעים וכלאי בהמה מאיסור כל שתיעבתי, כך הופקעו כלאי הכרם מאיסור כל שתיעבתי, ואף כשנאסרו לא נאסרו אלא מדרשה מיוחדת (ראה ערך הני"ל: דברות משה חולין עמ' קכד, בדעת התוספות); ויש מהראשונים סוברים שכלאי הכרם אסורים אף משום כל שתיעבתי, אלא שהואיל ולמדים מן הכתוב שאין כלאי הכרם נאסרים בהנאה לפני השרשה (ראה ערך הני"ל), ממילא אף באכילה אינם נאסרים, אבל הזורע כלאים בכרם שלא הגיעו ענביו לשיעור הגידול של "כפול הלבן", אף על פי שלדעתם אין הענבים נאסרים בהנאה (ראה ערך הני"ל) מכל מקום אסורים הם באכילה (כן משמע מהראב"ן, שו"ת ג).

• השוחט אותו-ואת-בנו (ראה ערכו) ביום אחד, אמרו בתלמוד שהבשר מותר באכילה (גמ' שם; רמב"ם שחיטה יב א; טוש"ע יו"ד טז ג), ואין הבהמה השניה נאסרת משום כל שתיעבתי (גמ' שם), שאותו ואת בנו אינו אלא "מחוסר זמן", שהיום אסור ומחר מותר (כן משמע מרש"י שם ד"ה אותו ואת בנו), והואיל ואסרה התורה

• ויש סוברים שאף דבר שלא נשתנה על ידי העבירה, ואף כשאין העבירה מועילה לאדם, כל שנעשתה בו עבירה יש מקום לאוסרו משום כל שתיעבתי, ולכן אף החורש בשור ובחמור, והחוסם פי פרה - אילמלא היה לימוד להתירם (ראה להלן: שהתירם הכתוב) - היו הבהמות עצמן נאסרות (כן משמע מתוספות חולין קטו א ד"ה חורש, ותוספות הרא"ש שם, בפירוש הראשון, וריטב"א שם).

דבר היוצא ממעשה העבירה דבר שאינו ה"תועבה" עצמה, אלא יוצא ממנה ובא מכוחה, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאין בו משום "כל שתיעבתי", ולכן החורש בשור ובחמור יחדיו, שעובר משום כלאי-בהמה (ראה ערכו), או החוסם פי פרה בשעת דישה, שעובר בלאו של חסימה (ראה ערכו), אין הזרעים והדיש נאסרים משום כל שתיעבתי, שהרי אין אוכלים את החרישה והחסימה עצמן, אלא את הדבר הבא מכוחן (רש"י חולין קטו א ד"ה הני לא כ"ש). ולמדים כן בקל-וחומר (ראה ערכו) ממעשה-שבת (ראה ערכו), שאין הבא מכוחו נאסר, כגון המבשל בשבת, שדרשו שאין התבשיל נאסר משום כל שתיעבתי (ראה להלן: שהתירם הכתוב), שאם שבת החמורה מעשיה מותרים, החורש והחוסם לא כל שכן (גמ' שם, לגירסת רש"י שם). אבל בשר בחלב אין ללמוד להתיר מאותו קל וחומר, מכיון שנאמר: לא תאכל כל תועבה, ומסתבר שעליו נאמר איסור זה, שהרי אוכל הוא את התועבה עצמה (רש"י שם).

• ויש סוברים שאף מעשה שבת נחשב כגוף התועבה, אלא שהתירו הכתוב, ומכל מקום היוצא מן התועבה, כגון הזרעים הבאים מכח חרישה בכלאי בהמה, והדיש הבא מכח חסימה, אינם נאסרים, מכיון שהם עצמם אינם תועבה (כן משמע מהריטב"א שם).

• ויש סוברים שאף היוצא מן התועבה נאסר, ואין למדים ממעשה שבת להתירו (כן משמע מתוספות שם ד"ה חורש, ותוספות הרא"ש שם), ומכל מקום אין הזרעים והדיש הבאים מכח חרישה בכלאי בהמה או מכח חסימה נאסרים, לפי שהאיסור אינו אלא מחמת הבהמות (תוספות שם; תוספות הרא"ש שם), ולא מחמת הזרעים והדיש (כן משמע מתוספות הרא"ש שם), והרי - לדעתם - כלאי בהמה אסורים אפילו בהנהגה יחדיו, בלא חרישה (ראה ערך כלאי בהמה: איסור מלאכה: תוספות שם).

שהתירם הכתוב

על מספר עבירות אמרו בתלמוד וראשונים שהעובר עליהן אין מעשיו נאסרים משום כל שתיעבתי, לפי שהתירם הכתוב:

• מעשה-שבת (ראה ערכו), כגון המבשל בשבת, אמרו בתלמוד שאינו נאסר משום כל שתיעבתי, שנאמר: וּשְׂמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם (שמות לא יד), היא קודש, ואין מעשיה קודש (חולין קטו א).

• החורש בשור ובחמור יחדיו, שעובר בלאו של כלאי-בהמה (ראה ערכו), או החוסם פי פרה בשעת דישה, שעובר בלאו של חסימה (ראה ערכו), נחלקו גירסאות התלמוד: לגירסא אחת הטעם שאין בהם איסור משום כל שתיעבתי - לאסור את הזרעים ואת הדיש (רש"י חולין שם ד"ה) - לפי שלמדים כן בקל-וחומר (ראה ערכו) ממעשה שבת שמותר, שאם שבת החמורה מעשיה מותרים, אלו לא כל שכן (גמ' שם, לגירסתנו), ופירשו ראשונים, שלמדים ממעשה שבת שלא אסרה תורה אלא את התועבה גופה, ואילו החורש והחוסם אינו בא לאכול את התועבה עצמה אלא את הבא מכוחה

נטל מצוה עליו לחזור ולשלחה (רש"י ד"ה לא אמרה), ולא אמרה תורה שלח לתקלה (גמ' שם), שאילו היתה אסורה, לא היתה התורה אומרת לך שלחנה, שייכשלו בה בני אדם (רש"י שם).

• באיסור סרוס (ראה ערכו) של בעלי חיים, כתבו ראשונים שבעלי חיים מסורסים, כגון ססירסם גוי, מותרים באכילה, ואין לאוסרם משום כל שתיעבתי, שהואיל ואסרה התורה מעוך וכתות לגבוה, מכלל שלהדיוט מותר (תוספות שם ד"ה כל; ריטב"א שם).

"מחוסר זמן" לגבוה - היינו אותו ואת בנו, שאסרה התורה להקריבו לגבוה (כן משמע מתוספות שם ד"ה מדאסר, השני, וריטב"א שם) ⁵ - מכלל שלהדיוט מותר (גמ' שם) ⁶.

• במצות שלוח-הקן (ראה ערכו), אמרו בתלמוד שמי שעבר ונטל את האם על הבנים ושחטה, בשרה מותר באכילה (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם שחיטה יג א), ואינו נאסר משום כל שתיעבתי (גמ' שם, לפי רש"י שם ד"ה שילוח הקן, בפירוש הראשון), לפי שאף עכשיו שכבר

פלאחר יד

מלאכה הנעשית בשינוי, שלא כדרך שרגילים לעשותה, שאין חייבים עליה

- שינוי שאינו שווה בכל
- האיסור מדרבנן
- שהאיסור נדחה מפניהם

הפרקים:

- גדרו ודינו
- השינויים

שלשה מובנים ללשון "כלאחר יד" בדברי חז"ל:

• מלאכות שהדרך לעשותן בכף היד, כגון הוצאה וכתובה, ועשאן בגב היד (משנה שבת צב א, ופירוש המשניות לרמב"ם שם, ומשנה שם קד ב).

• מלאכה הנעשית שלא כדרכה, ואף על פי שלא נעשתה בגב היד (כן משמע ממשנה שם, לגירסת תוספות שם ד"ה לאחר, בשם ספרים, וגמ' שם סב א, ורש"י ד"ה והא, וגמ' שם קג ב, ורש"י ד"ה כלאחר, ועוד), ואפילו נעשתה בכף היד, אלא שהדרך לעשותה בכלי ולא ביד (כן משמע מבכורות כה א), ובו עוסק הערך שלנו.

• מעשה הנעשה באופן שאין כוונת העושה ניכרת (כן משמע מעבודה זרה ו ב, וזבחים פד ב, וחולין קמא ב).

כשאין מלאכה מלאכה הנעשית בשינוי מדרך עשייתה, יש שמשום כלל כך אינה חשובה מלאכה כלל, כגון במלאכת תופר (ראה ערכו), לסוברים שאינה אלא בתופר בחוט (ראה ערך הני"ל), המחבר בתחיבת מחט, או קיסם, או בדבק, אין זו מלאכה כלל (טל אורות (גיוויא), תופר). ערך זה יעסוק רק במקרים שבהם חשוב שהמלאכה נעשית, ופטור משום שעשאה בשינוי.

גדרו ודינו

העושה בשבת - או ביום-טוב (ראה ערכו). כן משמע משבת מז ב, ורש"י ד"ה מן, וראש השנה לג א, ורש"י ד"ה ואין, ועוד) - מלאכה כלאחר יד, פטור (כן משמע ממשנה שבת צב א, ושם צד ב, ושם קד ב), שאין בו איסור תורה (כן משמע ממשנה שם צד ב) ². בטעם הפטור, נחלקו ראשונים אם הוא משום שאין חייבים בשבת אלא על מלאכה חשובה (ראבי"ה לולב תרצד; שו"ת הרשב"א א אלק קכ, שמו); או שהוא משום שמלאכה הנעשית שלא כדרכה אינה מלאכת-מחשבת (ראה ערכו). כן משמע מהמאורות ראש השנה לג א; חלקת מחוקק קכג סק"ח), ואין חייבים בשבת אלא על מלאכת מחשבת (ביצה לג ב. ראה ערך הני"ל); או שהוא משום שאינה נחשבת כלל מלאכה (כן משמע מרלב"ג שמות כ יא), לפי שבמשכן לא היו עושים מלאכה אלא כדרכה (בית אפרים יו"ד סא, בדעת התרומה).

העושה מלאכה באופן שרגילים לעשותה, אך שונה מדרך עשיית המלאכה במשכן, אף על פי שעשאה כדרך שרגילים לעשותה, חשובה מלאכה כלאחר יד

כשהעשייה במשכן שונה מהרגילות

(כן משמע מרב פעלים יו"ד ב; הר צבי או"ח ב נט א). והעושה באופן שנעשתה במשכן, אבל שונה מדרך שבני אדם רגילים לעשותה - חייב, ואין לפטרו מצד כלאחר יד (כן משמע מתוספות רי"ד שבת קנה ב; אגלי טל לש ט יד, ושם גוזז ח), אלא אם כן עשייתה באופן זה במשכן היא חכמה יתירה, ועיקר הדרך שנעשה דבר זה לא היה באותו אופן אף במשכן, ולכן אין דרך המלאכה בכך, ופטור כשאר מלאכה כלאחר יד (אגלי טל גוזז שם) ³.

העושה מלאכה כלאחר יד, ועשה עמה מעשה המחייב ממון - שאילו עשה עמו מלאכה גמורה, היה פטור, שקם-ליה-בדרכה-מיניה (ראה ערכו) - אינו נפטר משום כך מחיובו (כן משמע מכתובות לא א-ב).

כשמתחייב ממון

בשאר מלאכות דין "כלאחר יד" לא מצינו בתלמוד אלא במלאכת שבת וכיוצא (ראה לעיל), ובשאר דינים שבתורה, אין שייך בהם דין כלאחר יד, כגון בשוחט בהמה כלאחר יד - שהשוחט כך בשבת פטור (ראה ערך שוחט) - שחיטתו כשרה (התרומה, תפילין רח), וכמו שאמרו במפיל סכין מידו ושחט בהמה, ששחיטתו כשרה (חולין לא א), וכן הכותב גט (ראה ערכו) בשמאלו - שהכותב בשבת בשמאלו פטור, שאין זו דרך כתיבה - הגט כשר (חלקת מחוקק קכג סק"ה, על פי רמ"א שם א).

השינויים

כל מלאכה ומלאכה, יש דרך מיוחדת לעשותה, ואם היא נעשית שלא כאותה הדרך, חשוב שהמלאכה נעשתה כלאחר יד ⁴, ומצינו בכמה אופנים שדנו בהם אם הם חשובים שינוי דרך כלל ⁵.

העושה מלאכה בכלי שאין הדרך לעשותה בו, כתבו ראשונים שהרי זו מלאכה כלאחר יד, ופטור

כשאין הדרך לעשות המלאכה בכלי זה

כלאחר יד, ראה להלן: האיסור מדרבנן. ³ ויש הסובר שאינו חייב אלא כשעשאה כדרך שבני אדם רגילים לעשותו (הר צבי שם ד). ⁴ ראה בערכים המיוחדים למלאכות השונות. ⁵ ויש מהאחרונים הסובר שמכיון שבכמה מקומות מצינו מלאכה הנעשית באופן שונה מדרך העשייה הרגילה של המלאכה, ואף על פי כן לא החשיבוהו חכמים כשינוי לפטור את עושה המלאכה מחמתו, אין

⁵ ויש מפרשים: שאסרה התורה להקריב בהמה לפני היום השמיני ללידתה (ראה ערך מחסר זמן. רבנו גרשום שם ד"ה דאסר; ט"ז שם סק"ג). ⁶ על הסוברים שבאותו יום שנשחטה אסורה בהמה באכילה משום כל שתיעבתי, ולא הותרה אלא למחרת, ראה לעיל: האיסור, מקורו וגדרו. **כלאחר יד**. ¹ כט, טורים קנט-רלט. ² על האיסור מדרבנן בעשיית מלאכה

העושה בשתי ידיו מלאכה שדרכה לעשותה ביד אחת, מכיון שאין דרך לעשותה בשתי ידים, הרי זה חשוב שעשה את המלאכה כלאחר יד, ופטור (חידושי רבי עקיבא איגר חולין טו ב, על פי תורת שבת שח, בהקדמה).

מלאכות שדרכן לעשותן בגופו, ושינה לעשותן שלא בגופו, מלאכה שנעשית בגוף המשייר תמרים מן הדקל - שהמשייר אותם כדרכם חייב משום תולש, שהוא תולדת הקוצר (ראה ערכו), וכן הוא חייב משום מפרק, שהוא תולדת הדש (ראה ערכו). כן משמע משבת עג ב) - אם השירים על ידי זריקת רגב אדמה על העץ, יש מהאמוראים הסוברים - וכן הלכה (רבנו חננאל שם; כן משמע ממגן אברהם שלו ס"ק יא) - שפטור, משום שאין דרך תלישה ופריקה בכך (רב אשי בגמ' שם), שמלאכות אלו אין עושים אותן אלא ביד או בכלי, ולא על ידי זריקה, והזורק הרי הוא תולש ומפרק כלאחר יד (רש"י שם ד"ה אין; מאירי שם, בפירוש הראשון).

מלאכות שהדרכן היא לעשותן בידים, ושינה לעשותן באופן שהמלאכה נעשית מאליה, נחלקו אחרונים אם הרי זה חשוב שעשאן כלאחר יד, כגון המניח ענבים בתוך יין כדי שיתבקעו מאליהם, הוא חשוב דש (ראה ערכו) כלאחר יד (ט"ז או"ח שכ סק"ג); או שאינה חשובה עשייה כלל (ב"ח שם; מגן אברהם שם סק"ה), שאין זו מלאכה כלל, שהענבים מתבקעים מעצמם (אליה רבא שם סק"ה).

מלאכה הנעשית על ידי בעל חיים שאין דרך להשתמש בו לאותה מלאכה, הרי זו עשייה כלאחר יד, ולכן המנהיג טלה שנתן סכין בצמרו, או גדי שנתן סכין בין קרניו, חשוב מחמר (ראה ערכו) כלאחר יד, שאינו מחמר כדרך המחמרים (רבנו חננאל פסחים סו ב, על פי הגמ' שם), וכן לענין איסור שביתת-בהמתו (ראה ערכו), חשוב באופן זה שאינו אלא כלאחר יד (כן משמע מרש"י שם סו א ד"ה ומי), שאין דרך להשתמש בטלה או בגדי לשאת משאוי (רש"י שם ב ד"ה כלאחר).

מלאכה שהדרכן לעשותה היא בכמות מרובה בבת אחת, ושינה לעשותה מעט מעט, נחלקו בה אחרונים:

- יש סוברים שהרי זה שינוי גמור, ואין בו איסור תורה (כן משמע מפרי מגדים או"ח שכא, אשל אברהם ס"ק יז, ומשבצות זהב ס"ק יב, ותורת השבת שכא ס"ק כח; חזון איש או"ח נח א, על פי רמב"ן שבת קנה ב), ולדעתם מטעם זה מותר לגבל קמח קלי מעט מעט (שבת קנו א), אף על פי שהמגבל קלי כדרכו חייב, לסוברים כן (פרי מגדים שם ושם, בדעת תוספות שבת יח א ד"ה אבל; תורת שבת שם, בדעת הראב"ד שבת ח טז), שאין דרך לגבלו אלא בכמות מרובה, ושינה מדרך עשיית המלאכה (חזון איש שם, על פי הרמב"ן שם), שאין אדם טורח לגבל כמות מועטת (חזון איש שם; שביתת השבת, לש לה), שטורח מרובה הוא לדקדק להעמידו באופן הראוי לו (חזון איש שם).
- ויש סוברים שהמשנה לעשות את המלאכה בכמות מועטת, הרי זה כעושה מלאכה פחות מכשיעור, ואינו חשוב שהוא עושה

(רשב"א ראש השנה לג א ור"ן שם לב ב, על פי גמ' שם). כגון העושה חריץ בקרקע - שהעושהו בכלים שהדרך לעשות חריץ היא על ידיהם, כגון מרא או קרדום, חייב משום חורש (ראה ערכו), או משום בונה (ראה ערכו). כן משמע מרש"י שבת כב א ד"ה הלכה) - שאמרו שאם עשאו על ידי גרירת מיטה, כיסא וספסל - פטור (כן משמע משבת מו ב), כתבו ראשונים שחופר כלאחר יד הוא (רש"י שבת מו ב ד"ה איסורא; תוספות שבת מא ב ד"ה מיחם, ויומא לד ב ד"ה הני, ופסחים כה ב ד"ה לא; רשב"א ראש השנה; חידושי הר"ן שבת שם), וביארו שהוא משום ששינה לעשותו על ידי כלי שאין דרך לחפור בו (רשב"א שם; חידושי הר"ן שם).

וכן כמה מלאכות שהדרך לעשותן היא בכלי, מצינו בהן שאם שינה לעשותן ביד, הרי זה חשוב שעשאן כלאחר יד, ופטור, כגון בחתיכת יבלת לחה מבעל חיים - שהדרך לחתכה היא בסכין (רש"י עירובין קג א ד"ה אם), והחתכה חייב משום גוזז (ראה ערכו) - החותך ביד פטור, שעשה את המלאכה כלאחר יד (רש"י שם) ⁶.

העושה מלאכה בידו השמאלית, יש שעשייתו חשובה עשייה כלאחר יד, כגון הכותב (ראה ערכו) בשמאלו, שהוא פטור משום שאין דרך כתיבה בכך (שבת קג א; רמב"ם שבת יא יד), שהכתיבה מלאכה דקה היא, ואין דרך לעשותה בשמאל (כן משמע מרבנו יהונתן שם; מיוחס לר"ן שם), וכתיבה כלאחר יד היא (כן משמע מהתרומה רה, ושלחן ערוך הרב או"ח לב ז); ויש שעשייתו אינה חשובה עשייה כלאחר יד, כגון המוציא (ראה ערכו) בשמאלו, שחייב (משנה שבת צב א; רמב"ם שם יב יב), לפי שהוציא כדרך המוציאים (כן משמע מרש"י שם ד"ה שכן; רמב"ם שם), שהרי רגילים להוציא בשמאל כמו בימין (רבנו יהונתן ומיוחס לר"ן שם).

מלאכה שהדרך לעשותה היא בידו, ושינה לעשותה בגופו, כגון המוציא משא על ראשו - פטור, שלא הוציא כדרך המוציאים (כן משמע משבת צב א, ורש"י ד"ה אנשי; רמב"ם שם יב יד, ומגיד משנה שם); ויש ראשונים הסוברים שלא אמרו אלא בחפץ קל, כגון שהניח על ראשו בגד או ספר או סכין, ואינו אוזחו בו בידו, אבל משא כבד, כגון שק מלא, או תיבה ומגדל וכיוצא, שהוא שם על ראשו ותופס בידו - חייב, שכן דרך המוציאים (רמב"ם שם), ונחלקו לדעתו האם אין לחייב אלא הנושא משא כבד ואוחזו בידו, אבל הנושא משא קל, אפילו אוחזו בידו - פטור (מאירי שם, במסקנתו; קרית ספר שם; לחם משנה שם); או שהנושא משא כבד על ראשו חייב אף כשאינו אוחזו בידו (מאירי שם, בהוה אמינא; מעשה רקח שם, במסקנה).

מלאכה שהדרך לעשותה היא בכל ידו, ושינה לעשותה בחלק מידו, כגון הממשמש בצרור בפי הטבעת - שהוא משיר שערות, ואם הוא ממשמש כדרכו, אסור משום גוזז (ראה ערכו). כן משמע משבת פא א, ורש"י שם ד"ה למשמש וד"ה כלאחר; טוש"ע או"ח שיב ז) - ששינה לאחוזו הצרור בשתי אצבעותיו, ולא בכל ידו, הרי זו מלאכה הנעשית כלאחר יד (כן משמע מרש"י שם; טוש"ע שם) ⁷.

ירושלמי ראש השנה ד טז, ולא מצינו בשום מלאכה חילוק בין אם עשאה ביד, לבין אם עשאה בכלי, אלא במלאכת גוזז, שאי אפשר לעשותה בשלימות ביד (מרכבת המשנה שבת יא ז, בדעת הרמב"ם שם; חידושי חתם סופר שם). ⁷ ויש מהראשונים הסובר שאינו חשוב שינוי (רבנו ירוחם יב ט, לפי קצות השלחן

אנו יכולים לדון דבר זה לפי השערותנו, שאין אנו יכולים לעמוד על אופי המלאכות השונות כל הצורך (גינת ורדים או"ח ג יט). ⁶ ויש מן האחרונים חולקים וסוברים שהמשנה לעשות מלאכה בכלי שאין דרך לעשותה בו, אינו חשוב משום כך שהוא עושה את המלאכה כלאחר יד (חידושי חתם סופר יומא לד ב, על פי

שנים שעשו יחד מלאכה, שיש מהתנאים סוברים
שם כל אחד מהם יכול לעשותה לבדו - פטורים
(ראה ערך שנים שעשו), יש מהראשונים הסובר שהוא
משום שאין דרך לעשותה בשנים (רש"י שבת צב ב ד"ה ור' יהודה וד"ה
זה, ושם צג א ד"ה וחז), ויש מהאחרונים שביארו שלדעתו הרי זו
מלאכה כלאחר יד (חידושי רבי עקיבא איגר חולין טו ב; אבני נזר י"ד
שצג י, ואגלי טל, דש יז נז).

המשנה באופן עשיית המלאכה, באופן שהמלאכה
עצמה אינה משתנה בכך, כגון המניח קדירה על
האש כלאחר יד, שבגוף הבישול לא נעשה שינוי, חייב משום
מבשל (ראה ערכו), שאין שינוי מועיל אלא ביונק חלב מן הבהמה
- שהוא חשוב מפרק כלאחר יד (יבמות קיד א, וכתובות ס א) -
וכיוצא בו, שעצם המלאכה נעשה בשינוי (מהר"ח אור זרוע לא).

שינוי שאינו
שווה בכל
הנוהגים לעשותה באופן זה, הרי זה חשוב שעשה את המלאכה
שלא כדרכה, שבטלה-דעתו-אצל-כל-אדם (ראה ערכו), ופטור (כן
משמע משבת צב א), ואפילו הטעם שרוב עושי המלאכה אינם
רגילים לעשות באופן זה הוא משום שהמצב שלהם שונה מאותם
יחידים, ואילו היה מצבם כמצב אותם היחידים, אף הם היו
נוהגים כמותם, אף על פי כן אם עשה את המלאכה כאותם
היחידים - פטור, שבטלה דעתם של אותם יחידים אצל כל אדם
(תוספות שם ד"ה ואת"ל). ואף העושה מלאכה באופן שרגילים
לעשותה במשפחה אחת, ומה שאין רוב העולם עושים כן הוא
משום שמצבם שונה, ואילו היה מצבם כאותה משפחה, היו כל
העולם נוהגים כמותה, אין זה חשוב שעשה כדרכה, שבטלה
דעתם אצל כל אדם (ריטב"א עירובין כח א, על פי גמ' שבת קמד ב); יש
סוברים שאם רוב עושי אותה מלאכה אין רגילים לעשותה כך
משום שמצבם שונה, לא בטלה דעת היחידים העושים אותה
באופן אחר (כן משמע מרשב"א שבת קמד ב, ועירובין שם); ויש סוברים
שלא אמרו שבטלה דעת בני מקום מסויים, אלא בעיר קטנה, אבל
בעיר גדולה, לא בטלה דעת בני העיר במקומם (מיוחס לר"ן שבת
צב ב; מאירי שם, בשם יש מפרשים, ודחה).⁹

כשדרג גברים
ונשים לחוד
מלאכה שדרך אנשים לעשותה באופן אחד, ודרך
נשים לעשותה באופן אחר, העושה אותה כדרך בני
מינו, כגון אשה שעשתה המלאכה כדרך הנשים - חייבת, והעושה
אותה שלא כדרך בני מינו, כגון איש שעשה כדרך הנשים, הרי
זו מלאכה כלאחר יד (כן משמע משבת סב א), שהנשים עם בפני
עצמן הן (נהר שלום שא סק"ה, על פי גמ' שם).

כעושה בדרך
שבעלי חכמה יתירה
עושים אותה
אף העושה מלאכה בדרך שבעלי חכמה יתירה
עושים אותה, כיון ששאר בני אדם אינם
עושים המלאכה בדרך זו, חשוב שעשה
המלאכה שלא כדרכה, ופטור, שהעושים אותה כן בטלה דעתם
אצל כל אדם (כן משמע מתוספות שבת עד ב ד"ה חכמה), כגון הטווה
בשבת צמר שעל גבי בהמה, שיש מהאמוראים סוברים שפטור,
שאין דרך גזיזה וניפוץ וטוויה בכך (רב כהנא בגמ' שם), ואף על פי
שבמשכן היו טווים על גבי העזים (ראה ערך טווה), חכמה יתירה

כלאחר יד (נשמת אדם ב יט א, על פי שבת עד א, ורש"י ד"ה וכן, השני;
ביאור הלכה שכא ד"ה שמא, על פי שבת קג ב; אגלי טל לש טו וכג, על פי
שבת פ א), ולא התירו לגבל קמח קלי מעט מעט אלא לסוברים
שגיבול הקלי כדרכו אינו אסור אלא מדרבנן (ראה ערך לש. נשמת
אדם שם), או שהתירו לגבל את הקלי מעט מעט לפי שדרך אכילה
היא, ואינה לישא כלל (ביאור הלכה שם).

כשאין הדרך
לעשות מלאכה
זו
העושה מלאכה שאין דרך לעשותה, כגון הסוחט
שאר פירות מלבד זיתים וענבים, שפטור (ראה ערך
דש: סוחט) - אף על פי שסחיטה היא תולדת הדש
(ראה ערך הנ"ל: שם) - מכיון שאין דרך העולם לסחוט פירות אלו,
אין לך שינוי גדול מזה (תוספות ר"ד שבת קמד א), והרי זה סוחט
כלאחר יד (אגלי טל דש יז, בדעת תוספות ר"ד שם). וכן איש המוציא
(ראה ערכו) מחט, בין נקובה ובין שאינה נקובה, שהוא פטור -
לסוברים כן (ראה ערך מוציא) - יש סוברים שפטור אף אם הוציאה
בידו, שאין דרכו של איש להוציא מחט, והרי זה מוציא (ראה
ערכו) כלאחר יד (פרישה שם סק"ז).

כשעשיית האב
שונה מעשיית התולדה
המשנה מדרך העשייה של תולדה, לעשותה
בצורה שאין הדרך לעשותה, אבל כן הדרך
לעשות עיקר אב המלאכה, אינו חשוב כלאחר יד וחייב מן
התורה, כגון הקוצר קטניות שחייב, אף על פי שאין הדרך לקצרם
אלא לתלשם או לעוקרם, כיון שכן הוא עיקר אב המלאכה (אגלי
טל גוזז א, בדעת היראים רעד ועוד).

העושה בשבת מלאכה כדרך שרגילים לעשותה, ויש בעשייה זו
שינוי מדרך עשיית עיקר המלאכה, חשוב שעשה את המלאכה
כלאחר יד, כגון השובר עוגה שיש עליה אותיות, שיש שכתבו
שהרי זה מוחק (ראה ערכו) כלאחר יד, שאין דרך מחיקה בכך (דגול
מרבבה למגן אברהם שם סק"ו).

לפי הזמן
כלל הוא במלאכה כלאחר יד, שהכל הוא לפי הזמן (כן
משמע ממגן אברהם שא ס"ק טו, וחזון איש או"ח נח א; קובץ
שעורים כתובות רג), לכן המוציא (ראה ערכו) מחט תחובה בבגדו,
שאם דרכו לצאת כך בחול - חייב, ואם אין דרך להוציאה כך
בחול - פטור, ואף על פי שנחלקו ראשונים איזו מחט דרך
להוציאה כך (ראה טוש"ע או"ח שא ח), לא נחלקו אלא כיצד היתה
דרך ההוצאה בזמן התלמוד (מגן אברהם שם).⁸

כשהשינוי ניכר
באיכות הדבר
הנעשה
המשנה מדרך עשיית מלאכה באופן שהשינוי ניכר
באיכות הדבר הנעשה על ידה, כגון שהמלאכה אינה
נעשית יפה, מצינו בכמה אופנים שהוא חשוב שעשה
כלאחר יד (כן משמע מרש"י ביצה לג ב ד"ה אינו, ומרכבת המשנה שבת יא
ז, ואבני נזר או"ח ריג, ומנחת חינוך לב, מוסד השבת, המפשיט), כגון השובר
את החבית כדי להוציא מה שבתוכה, ומתכוין לעשות לה פתח,
אבל אינו עושה לה פתח יפה, יש שכתבו בטעם שאינו חייב משום
מתקן-מנא (ראה ערכו), שאינו אלא מתקן כלאחר יד (אבני נזר שם).

כשהחפץ אינו
ראוי למלאכה
העושה מלאכה בחפץ שאינו ראוי לאותה מלאכה,
כגון המעבד עור לח סמוך להפשטו, שעדיין אינו
ראוי לעיבוד (שבת עט א, ורש"י ד"ה בבישולא), יש מן האחרונים
שכתב שהיא מלאכה כלאחר יד (פני יהושע ביצה יא).

אומרים שהדבר חשוב בדרך בכל העולם, או שהוא חשוב בדרך רק באותו
מקום, והאופנים שאף במנהג מקום מסויים אומרים שבטלה דעתם אצל כל
אדם, ראה ערך בטלה דעתו אצל כל אדם.

קלח, בדי השלחן ס"ק יג). 8. ויש מהאחרונים החולק וסובר שאין חילוק בזה
בין הזמנים (חמד משה שם סק"ח). 9. על העושה מלאכה בדרך שנהגו
לעשותה במקום מסויים, שבאופנים מסויים אין אומרים שבטלה דעתם, ואם

ואפילו אינו שולט יפה בשתייהן אלא באחת מהן, ועושה בה את רוב המלאכות, שכיון שהוא שולט אף ביד השניה וכותב בה לפעמים, הכתיבה בה חשובה מלאכה כדרכה (ריטב"א שם).

גידם גידם הכותב ביד שמאלו - חייב (נשאל דוד ג או"ח ג).

גידם בשתי ידיו הכותב בפיו, נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שחייב (נשאל דוד שם; יהודה יעלה ב קעב; השואל בציץ הקדש כד; ציץ אליעזר יט ה, שכן משמע בכמה אחרונים), שדינו כאיטר, ופיו הרי הוא כימין של כל אדם (נשאל דוד שם), ולגביו חשוב דרך כתיבה כך (יהודה יעלה שם).

• ויש סוברים שפטור, שאין דרך כתיבה בפה כלל (כן משמע מרמ"ע מפאנו לח; ציץ הקדש כה; הר צבי או"ח א כה), שכיון שהוא מקרה משונה, הולכים אחר רוב העולם (הר צבי שם), או שכיון שאין כל הגידמים כותבים באופן זה, ואין השינוי מחמת טבע בריאתו, אין זה אלא חכמה יתירה, ובטלה דעתו (ראה לעיל. ציץ הקדש שם).

כשהיא דרך הוצאה זב (ראה ערכו) היוצא - לרשות הרבים בשבת - בכיסו - הקשור לפי האמה לקבל בו את הזוב (רש"י שבת יא ב ד"ה כיס) - חייב (גמ' שם; רמב"ם שבת יט כב), שכן היא דרכו, שצריך הוא לשאת הכיס באופן זה כדי לקבל בו הזוב (גמ' שם), ואין דרך הוצאתו אלא בכך (רש"י שם ד"ה במידי וד"ה הדיוט; רמב"ם שם), ואין שום אדם מוציאו בדרך אחרת (מאירי שם), אלא שמי שאינו זב אינו מוציאו כלל, וכך הוא אופן הוצאת כיס לזיבה (שפת אמת שם).

וכן המוציא טלית עם ציצית, הוצאת הציצית חשובה הוצאה כדרך, אף על פי שאין דרך להוציא בכנף בגדו, שאין דרכו של המתעטף בציצית אלא להוציאן בכנף בגדו (בי"ח או"ח רנב יא), ואף אשה היוצאת בטלית מצויצת, חשובה ההוצאה כדרכה, ולא כלאחר יד (כן משמע ממגן אברהם שא ס"ק נד); ויש סוברים שבאשה היא חשובה הוצאה כלאחר יד (תוספת שבת שם ס"ק עז). אף היוצא בשבת לכוש בטלית שאינה מצויצת כהלכתה - חייב (שבת קלט ב, ומנחות לו ב; רמב"ם שם כ; שו"ע או"ח שא לח), שכיון שכן היא הדרך להוציא ציצית כשרה, אינה חשובה הוצאה כלאחר יד (כן משמע מבי"ח או"ח רנב יא).

העושה מלאכה כדרך שנוהגים לעשותה לפעמים, אינו חשוב עושה כלאחר יד, לפיכך אשה המוציאה טבעת שיש עליה חותם - שאינה תכשיט לה, באצבעה דרך מלבוש (רש"י שבת סב א ד"ה והא) - חייבת (משנה שם; רמב"ם שם ג; טוש"ע או"ח שג י), אף על פי שלא הוציאתה כדרך המוציאים - שכל המוציא דבר שאינו תכשיט לו מוציא אותו בידים ולא דרך מלבוש (רש"י שם) - שפעמים שאדם נותן לאשתו טבעת שיש עליה חותם להוליכה לקופסא, ומניחתה באצבעה עד שמגיע לקופסא (גמ' שם).

וכן איש המוציא טבעת שאין עליה חותם - באצבעו דרך מלבוש - חייב (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע או"ח שא ט), ואף על פי שאין דרכו להוציאה כן, פעמים שאשה נותנת לבעלה טבעת שאין עליה חותם להוליכה לאומן לתקנה, והבעל מניחה באצבעו עד שמגיע אצל אומן (גמ' שם, ורש"י ד"ה איש).

האיסור מדרבנן

עשיית מלאכה כלאחר יד, אף על פי שמן התורה היא מותרת

היתה שם (גמ' שם), אבל הדיוט אין דרכו בכך, והרי זו מלאכה כלאחר יד (רש"י שם ד"ה חכמה; מאירי שם).

עשה החכם עצמו כדרך אומנתו, כגון שטווה צמר על גבי הבהמה, נחלקו בדינו:

• יש סוברים שבטלה דעתו אצל כל אדם (ראה ערכו. כן משמע מנהר שלום שא סק"ה, ושפת אמת שבת יא ב, בפירוש השני, על פי תוספות שם עד ב ד"ה חכמה; ציץ הקדש כה).

• ויש סוברים שאין אומרים שבטלה דעתו אצל כל אדם, שאומנים הם כאנשי מקום מסויים, שאם יש טעם לשינוי מנהגם, ואף רוב העולם אם היה להם אותם תנאים היו עושים כמותם, אין אומרים שבטלה דעתם (ראה ערך בטלה דעתו אצל כל אדם: בחשיבות פעולה), ולכך לא בטלה דעת האומן, שהרי כל העולם אילו היו חכמים גדולים היו עושים כן (אגלי טל, גוון ז, בהג"ה, על פי תוספות שם).

כשמוציא להודיע חייט היוצא לרשות הרבים במחט התחובה לו על אומנותו בבגדו, או נגר היוצא בקיסם שבאוזנו, ושאר בעלי אומנות היוצאים בכלי אומנותם - כדרך שדרכם לצאת בשעה שרוצים להכריז על אומנותם (כן משמע מרש"י שבת יא ב) - נחלקו בהם תנאים:

• יש סוברים שאומן שהוציא כדרך אומנותו - חייב (רבי יהודה בגמ' שם), שזו דרך הוצאתו בחול (רש"י שם ד"ה הא); ועוד, שכיון שכל אדם אילו אומן היה מוציא בדרך זו, כך היא דרך הוצאת כלי אומנות (ציץ הקדש כה).

• ויש סוברים שפטור (רבי מאיר בגמ' שם), שאין הדרך להוציא כן (גמ' שם), שאף האומן אין דרכו להוציא דברים אלו אלא ביד, ואינו מוציא בדרך זו אלא בשעה שהוא רוצה להכריז על אומנותו (רש"י שם ד"ה במידי); או שאין זה חשוב דרך הוצאה, כיון שאף האומן אינו עושה כן אלא לפעמים כדי להודיע שהוא אומן, וכשאין לו סיבה זו מוציא בידיו, ואם כן אף כלפיו דרך ההוצאה הוא ביד (עטרת צבי שא ס"ק יז; שפת אמת שבת יא ב, בפירוש הראשון).

להלכה נחלקו ראשונים אם לפסוק כדעה הראשונה (פסקי רי"ד שם; השלמה שם; מאירי שם); או השניה (רמב"ם שבת יט כא), וכן הלכה (טוש"ע שם יב).

שאר בני אדם שהוציאו באופן זה, פטורים לדברי הכל (גמ' שם), שלשאר בני אדם אין דרך הוצאה בכך (כן משמע מהמאירי שם קמז א). בעל מלאכה, שמחמת כך דרכו להוציא באופן מסויים - ולא בשביל להכריז על אומנותו (ראה לעיל) - אם הוציא כן חייב (כן משמע משבת סב א), ואף אם אחר עושה כן חשוב מלאכה כדרכה, שהרי כל אדם ראוי לכך (מאירי שבת צב א, על פי גמ' שם).

איטר אטר (ראה ערכו) הכותב בשבת בשמאלו - חייב (שבת קג א; רמב"ם שבת יא יד), שאצלו דרך כתיבה בכך (כן משמע מהגמ' שם), שכיון שאינו יכול לכתוב בימינו, אין לומר שתיבטל דעתו אצל כל אדם (מיוחס לר"ן שם).

כתב האיטר בימינו - פטור (גמ' שם; רמב"ם שם), ששמאלו היא כימין כל אדם, וימינו היא כשמאל כל אדם (כן משמע מהגמ' שם, ורמב"ם שם).

השולט בשתי ידיו חייב, בין כשכותב כימין, ובין בשתי ידיו ככותב בשמאל (משנה שם, לפי הגמ' שם; רמב"ם שם),

• ויש סוברים שכלאחר יד חמור יותר מהרבה איסורים שמשום שבות, שהרי המלאכה אסורה מן התורה, אלא שאינו עושה אותה כדרכה (כן משמע ממלחמות לרמב"ן שבת שם; ותוספות רא"ש שבת סב א).

ביחס לאיסור איסור עשיית מלאכה כלאחר יד, ביחס לאיסור אמירה לנכרי אמירה-לנכרי (ראה ערכו), נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שמלאכה כלאחר יד חמורה מאמירה לנכרי (כן משמע ממאירי ור"ן שבת קמד ב), שאמירה לנכרי היא שבות שאין בה מעשה (ראה ערך אמירה לנכרי שבות: במקום מצוה. ביאור הגר"א או"ח שכן יז), או שהעושה מלאכה כלאחר יד קרוב לבוא לידי עשייה כדרכו, יותר משקרוב האומר לנכרי לבוא לעשות בעצמו (כן משמע מדבר יהושע ב מט ט), ולכן כשהתירו מלאכה כלאחר יד במקום צער (ראה להלן: שהאיסור נדחה מפניהם) לא התירוה אלא כשאי אפשר לעשותה על ידי נכרי (מאירי ור"ן שם).

• ויש סוברים שמלאכה כלאחר יד קלה מאמירה לנכרי (כן משמע משבלי הלקט קכג; ר"ן שם, בתירוץ השני, לגירסת המהר"ם), שהרי לא התירו אמירה לנכרי משום הפסד ממון - שאסור לומר לנכרי לכבות את הדליקה (ראה ערך הנ"ל) - ומלאכה כלאחר יד, כגון למעך כלאחר יד עשבים שעלו בצינור, התירו (ראה להלן: שם. ר"ן שם).

ביחס לאיסור איסור עשיית מלאכה כלאחר יד, ביחס לאיסור מקלקל מקלקל (ראה ערכו), נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שאיסור כלאחר יד חמור מאיסור מקלקל (חידושי רבי עקיבא איגר בכורות כד ב, על פי תוספות שם ד"ה והיינו).

• יש סוברים שאין טעם לחלק בין מקלקל לבין שאר איסורים דרבנן כגון כלאחר יד (כן משמע ממשנה למלך שבת א ח).

• ויש סוברים שכלאחר יד גרוע ממקלקל, שהרי המקלקל שעשה דבר המחייב ממון באותה שעה, יש סוברים שהוא פטור, שקם-ליה-בדרכה-מיניה (ראה ערכו), ואילו העושה מלאכה כלאחר יד, אין לפוטרו מחיוב ממון משום כך (ראה לעיל: גדרו ודינו. אגלי טל דש יז לד, בהגחה).

בין השמשות בין-השמשות (ראה ערכו), שיש תנאים הסוברים, וכן הלכה, שלא גזרו בו בכל דבר שהוא שבות (ראה ערכו).

ראה ערך בין השמשות: דיניו), מכל מקום גזרו על הוצאה כלאחר יד (רא"ש עירובין ג ד, ותוספות רא"ש שם לג א; חידושי רבי עקיבא איגר חולין טו ב), כיון שבקל יכול לבוא לידי חיוב דאורייתא (רא"ש שם ושם), או משום שדווקא בשבות שעיקרה מדרבנן לא גזרו חכמים בין השמשות, אבל באיסור שיש לו עיקר מן התורה, ובכלל זה איסור מלאכה כלאחר יד, גזרו (חידושי רבי עקיבא איגר שם).

שינוי גמור אף על פי שאסרו חכמים לעשות מלאכה בשינוי, יש מן הראשונים שסוברים שלא כל שינוי אסור, אלא דווקא שינוי הדומה למלאכה (כן משמע מרש"י שבת עד א ד"ה פטור) שאינו "שינוי גמור" (פסקי רי"ד שם והמכריע כג), אבל שינוי גמור - או "שינוי דשינוי" (פסקי רי"ד שם קמא א; שבלי הלקט ב, בשם אחיו רבי בנימין) - שאינו דומה כלל למלאכה, עשייתו מותרת לכתחילה (כן משמע מרש"י שם, ופסקי רי"ד שם), שכיון שהוא עושה בשינוי גמור אין לחוש שלא יבדילו בינו לבין מלאכה האסורה מן התורה (שביתת השבת דש סק"ו, בשם הרב צבי פסח פראנק), ולכן מותר לסחוט פגעים ופרישים ועוזרדים (כן משמע משבת קמד א-ב), ואפילו מתכוין להוציא מימיהם (תוספות רי"ד שם ב), אף על פי שסחיטה היא תולדת דש

(ראה לעיל: גדרו ודינו), חכמים אסרוה משום שבות (ראה ערכו). פסחים סו ב, ויבמות קיד א ועוד) - בין בשבת ובין ביום טוב (כן משמע ממשנה ביצה לו ב) - גזירה משום מלאכה הנעשית כדרכה (כן משמע מרש"י שבת יא ב ד"ה כי תניא, ושם צד ב ד"ה מי איכא מידל), שהעושה מלאכה שלא כדרכה יש לחוש שמא יבוא לעשותה כדרך עשייתה בחול (שלחן ערוך הרב או"ח שא ב), או שיבואו להחליף בינה לבין מלאכה גמורה (כן משמע משביתת השבת, דש סק"ו, בשם הרב צבי פסח פראנק), או משום שהמעשה עצמו הוא מעשה מלאכה (אגלי טל, דש כח ג), ואף על פי שאינה מלאכת מחשבת (ראה לעיל: שם), מדברי חכמים אסורה מלאכה אף על פי שאינה "מלאכת מחשבת" (כן משמע מאגלי טל, זורה ט, ואופה מד).

בבהמה אף המחמר (ראה ערכו), האסור בשבת וביום טוב שלא משום מלאכה, אסור לעשותו גם כשהוא כלאחר יד (כן משמע מפסחים סו ב). ואף על פי שהעושה עם הבהמה שאר שבות, יש סוברים שלא אסרוהו חכמים משום מחמר (ראה ערך מחמר), מלאכה כלאחר יד חמורה היא משאר שבות, לסוברים כן (ראה להלן), וגזרו בה (קהלות יעקב פסחים נב).

וכן בשביתת-בהמתו (ראה ערכו), יש מן האחרונים שכתבו שאף מלאכה כלאחר יד היא בכלל האיסור, ואף על פי ששאר שבות דרבנן יש סוברים שלא אסרו בבהמה (ראה ערך הנ"ל), הרי זה לפי שטעם ההיתר בשאר שבותים הוא, שבשביתת בהמתו הציווי הוא על מנוחת הבהמה ממלאכה של צער, ולכן לא גזרו בבהמה על איסורי שבת שאינם מלאכה, אבל במלאכה כלאחר יד, כיון שנעשית מלאכה על ידי הבהמה, גזרו עליה חכמים (שאלת דוד או"ח ד; ויש שכתבו טעם אחר שגזרו עליה, לפי שמלאכה כלאחר יד חמורה משאר שבות, שאין חסרון בגוף הפעולה, לסוברים כן (ראה להלן. קהלות יעקב שם); ויש סוברים שמלאכה כלאחר יד דינה כשאר איסורי שבות, שלסוברים שלא גזרו עליהם בבהמה, אף במלאכה כלאחר יד לא גזרו בה, ולסוברים שגזרו בבהמה אף על האסור משום שבות, אף במלאכה כלאחר יד גזרו (כן משמע מתורת שבת שה ס"ק כז, ומחצית השקל שם סק"ו; מרומי שדה פסחים שם).

איסור דרבנן אף דבר שאינו אסור אלא מדרבנן, אסרו חכמים לעשותו אף כלאחר יד (כן משמע מהרמב"ן שבת קמד ב, ובדק הבית ג ז, ומגן אברהם שז סק"ז, ועוד).

ביחס לשאר איסורי שבות איסור עשיית מלאכה כלאחר יד, ביחס לשאר איסורי שבות, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שהוא שבות קלה (ריב"ש שפז), ואינו חמור כשאר דברים האסורים משום שבות (כן משמע מרש"י פסחים סו ב ד"ה שיש, ור"ן שבת קמד ב; מאירי פסחים סו א; ריב"ש שם; שב יעקב ה; אגלי טל חורש יב ח), משום שעשיית מלאכה כלאחר יד אינה שכיחה (רש"י פסחים שם), ובמקומות אחדים התירו שבות זו של כלאחר יד, אף על פי ששאר שבות, הנעשית כדרך שנעשית בחול, לא התירו, כגון במקום הפסד (ראה להלן: שהאיסור נדחה מפניהם. כן משמע מר"ן שם, וריב"ש שם, ושב יעקב שם), ואף מלאכות ששכיח יעשו אותן כלאחר יד אף בחול, לא חילקו חכמים בגזירתם (ראה ערך לא פלוג רבנן), ואינה חמורה כשאר שבות (בדי השולחן קלד ו).

• יש שדימו עשיית מלאכה כלאחר יד לשאר שבות, שבמקום שנאסרה שבות, אסורה אף מלאכה כלאחר יד (כן משמע מתוספות פסחים שם ד"ה הנח), ובמקום שהותרה מלאכה כלאחר יד, אף שאר שבות מותרת (כן משמע מראב"ד שבת ו ט).

במקום צער (כן משמע מתוספות כתובות ס א ד"ה מפרק, ויבמות קיד א ד"ה קסבר).

היה המעשה אסור מן התורה, נחלקו בו ראשונים:

- יש סוברים שההיתר לעשות מלאכה כלאחר יד במקום צער אינו אלא במעשה שעשייתו כדרכו אסורה מדרבנן, ואין בה איסור תורה (רמב"ן שבת קמד ב; בדק הבית ג ז; ריטב"א כתובות ס א).
- ויש סוברים שאף מעשה שעשייתו כדרכו אסורה מן התורה, הותר לעשות אותו במקום צער (כן משמע מרבנו חננאל שבת צו ב, ושו"ת הרי"ף ש"ב, ותוספות שם עג ב ד"ה מפרק, ורשב"א שם צה א בשם רב האי גאון).

הצער שכדי להינצל ממנו התירו לעשות מלאכה כלאחר יד, היינו כל צער שמחמת חולי (כן משמע מתוספות יבמות קיד א ד"ה שבת, וכתובות ס א ד"ה גונח, בשם רבנו תם; המאור שבת קמה א; רמב"ן עבודה זרה כח א; עבודת הקודש בית מועד א ג; מאירי שבת קמד ב, וביצה ב א, ויבמות וכתובות ועבודה זרה שם; ריטב"א שבת קמ א, וכתובות שם), אפילו אין בו סכנה (רמב"ם שבת כא יד; רמב"ן שם ותורת האדם, המיחוש; מאירי שם ושם ושם ושם; ריטב"א כתובות שם)¹¹.

המתאווה למאכל - אפילו הוא מתאווה מאד לאותו למאכל, מאכל, עד שתאוותו מושלת עליו (המאור שם) - לא התירו לו מלאכה כלאחר יד בשבת, ואסור לו לינוק אף על פי שהינוק אינו אלא מפרק כלאחר יד (כן משמע מתוספות שם ושם, בשם רבנו תם; המאור שם; מאירי שבת שם, וביצה שם, בשם יש מפרשים, ויבמות שם, בשם אחרוני הרבנים; טור או"ח שכח; שו"ע שם לג, בשם יש אומרים; ב"ח שם)¹².

מחמת רעב - המצטער מחמת רעב, נחלקו בו ראשונים:

- יש סוברים שהרי הוא כמתאווה למאכל, שאין להתיר איסור כלאחר יד לצרכו, לסוברים כן (ראה לעיל). כן משמע מתוספות שם ושם, ורא"ש והגהות אש"ר כתובות ה יט, ושו"ע שם, בשם יש אומרים, ואין להתיר משום רעב במקום שאין חשש חולי (מאירי ביצה שם; ב"ח שם), ואינו קרוב לסכנה (כן משמע מפני יהושע כתובות ס א).
- ויש סוברים שדווקא משום תאוות מאכל לא התירו, אבל המצטער מחמת רעב הרי הוא כשאר מצטער (רי"ף שבת שם ותוספות שם ושם, בשם ר"י, לפי הב"ח שם; שו"ע שם, בסתם, לפי אליה רבה שם ס"ק לו).

מחמת קור - צער של קור, אף אם אין אומרים שהכל חולים הם אצל קור, יש לדמותו לצער של גונח (תשובת רבנו יום טוב בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תעה, והגהות מרדכי שבת תנב, והגהות מימוניות שבת ו א).

לשכב בנחת - בית צוואר או בתי שוקיים שנקשרו, והוא מבקש במיטתו לפשטם בלילה כשיכנס למיטתו לישון, כתבו אחרונים שהוא חשוב צער גדול כגונח (חוות יאיר קסד וקצא).

צער מועט - צער מועט, אין להתיר לצרכו אפילו איסור שבות על

(ראה ערך דש: סוחט), שסחיטת פירות אלו - שאין הדרך לסוחטם - לעולם חשובה סחיטה כלאחר יד, ואין לך שינוי גדול מזה, ולפיכך היא מותרת לכתחילה (תוספות ר"ד שם).

כשהמלאכה נגמרת מאליה - מלאכה שהאדם עושה מעשה, ואחר כך היא נגמרת מאליה, כגון מבשל, שאדם מניח הקדירה על האש והיא מתבשלת שלא על ידי מעשיו, מותר לכתחילה לעשותה כלאחר יד (אבני נזר או"ח קנט כב), ולכן בישול בחמה - שאין זה דרך בישול (רש"י שבת לט א ד"ה דשרי) - מותר לכתחילה (כן משמע מהגמ"ש שם, וטושי"ע או"ח ש"ח ג; אבני נזר שם).

כשאינו חשוב מלאכה אלא משום מחשבה - מעשה שמצד עצמו אינו חשוב מלאכה, ומשום מחשבת העושה נידון כמלאכה, כגון הזורה (ראה ערכו) ורוח מסייעת - שלא עשה את המלאכה כולה אלא את מקצתה, וחייב לפי שמלאכת - מחשבת (ראה ערכו) אסרה תורה, ונתקיימה מחשבתו (ראה ערך זורה: זורה ורוח מסייעת) - מותר לעשותו כלאחר יד, שמלאכה הנעשית כלאחר יד אינה מלאכת מחשבת, ואף על פי שמדרבנן אסור אפילו אינה מלאכת מחשבת, זו כשאינה מלאכת מחשבת הרי אינה מלאכה כלל (כן משמע מאגלי טל זורה ט, ושם דש כח ג).

שהאיסור נדחה מפניהם

אף על פי שאסרו חכמים לעשות מלאכה או שבות כלאחר יד (ראה לעיל: האיסור מדרבנן), לצרכים שונים יש שהתירו חכמים לעשות לכתחילה מלאכה כלאחר יד:

במקום צער - במקום צער (ראה ערכו) יש שהתירו חכמים מלאכה כלאחר יד (כתובות ס א, לגירסתנו; כן משמע מתורת האדם לרמב"ן, המיחוש, ורשב"א וריטב"א שבת קכט א; הגהות אש"ר כתובות ה יט), ולכן הגונח - מילל מכאב לב (רש"י כתובות שם ד"ה גונח), ורפואתו של הגונח היא שתיית חלב עז (רש"י שם ד"ה יונק) כשהוא רותח (רמב"ן ומאירי ור"ן שבת קמד ב), בשעת יציאתו מדדי הבהמה (ר"ן שם), שמעלה קצף כחלב רותח (חלקת יעקב יו"ד יב) - מותר לו לינוק חלב בשבת (רבי מרינוס בכתובות שם; רב יוסף שם, שכן הלכה; רמב"ם שבת כא יד; טושי"ע או"ח שכח לג) מדד הבהמה (שיטה מקובצת שם, בשם רש"י במהדורא קמא), אף על פי שלבריא היניקה אסורה, שהיניקה דינה כחליבה, וחליבה אסורה - מן התורה, או מדרבנן - משום מפרק (ראה ערך דש: חולב), שהינוק הוא מפרק כלאחר יד, ובמקום צער (ראה ערכו) לא גזרו עליו חכמים (גמ' שם, לגירסתנו)¹⁰.

ההיתר לעשות מלאכה בשינוי במקום צער, נחלקו בו ראשונים:

- יש סוברים שדין מלאכה הנעשית בשינוי שונה בזה משאר שבות, ששאר שבות אסורה אף במקום צער (כן משמע מתורת האדם לרמב"ן שם, ומאירי עבודה זרה כח ב), ששאר שבות אסורה אף במקום חולי גמור, כשאין בו סכנה (תורת האדם שם; מאירי שם).
- ויש שאינם מחלקים לענין זה, וסוברים שאף שאר שבות התירו

10. יש מהראשונים סוברים שמחלוקת תנאים בדבר (כן משמע מרי"ף שבת שם, ותוספות יבמות קיד א, בדעת אבא שאול ביבמות שם), ומכל מקום ההלכה שהדבר מותר (רי"ף שם ותוספות שם); ויש מהגאונים וראשונים שנראה שלגירסתם בתלמוד אין היתר בדבר (רבנו חננאל שבת צו ב; רמב"ן כתובות ס א, בשמו; רי"ף שבת קמה א, בשם איכא מאן דמוקים; האורה א נט). 11. ויש מהראשונים סוברים שלא התירו אלא רפואה שאם אינו עושה אותה לעולם נמצא שהוא מסתכן - אף על פי שאם בשבת לא יעשה, אין סכנה

12. ויש מהראשונים הסובר שאף תאוות למאכל חשובה צער, וכשהתירו לגונח לינוק חלב בשבת, הרי זה משום שיש לו צער לפי שעה שימתין עד שיוכל לאכול ולשתות במקום אחר, אלא שאין להתיר משום צער רעב מלאכה אחרת, כגון בישול, בשינוי, שאין למדים גזירות חכמים זו מזו, שהכל לפי הענין עשו

הטלה, ומכישו עד שמביאו לעזרה, ואף על פי שהוא מחמר (ראה ערכו), מחמר כלאחר יד הוא, ואינו אסור אלא מדרבנן, ובמקום מצוה של שחיטת הפסח לא גזרו (כן משמע מפסחים סו א-ב; רמב"ם קרבן פסח א יט); ויש שאסרו מלאכה כלאחר יד, אף על פי שמשום כך תתבטל מצוה, כגון שוחט חיה ועוף ביום טוב, אסור לו לכתוש עפר לצורך כיסוי הדם אפילו כלאחר יד (כן משמע מאור שמח יום טוב א טו, על פי ביצה ז ב), שכיון שהדרך היא לכתוש בידו, יש לגזור שמא יכתוש ללא שינוי (אור שמח שם).

מפני כבוד איסור מלאכה כלאחר יד, הרי הוא כשאר איסורים דרבנן הנדחים מפני כבוד-הבריות (ראה ערכו), ולפיכך מי שגנאי הוא לו שנראה בשר בין שינוי, רשאי לקטום בידו קיסם לחצוץ בו את שינוי (כן משמע מפרי מגדים או"ח שכב, אשל אברהם סק"ד).

יום טוב יום-טוב (ראה ערכו), אף על פי שאסור בו חכמים מלאכה כלאחר יד, כדרך שאסרו בשבת (ראה לעיל: האיסור מדרבנן), במקום צער הקלו בו חכמים והתירו מלאכה כלאחר יד, אפילו כזאת שלא הותרה בשבת (כן משמע מאבא שאול ביבמות קיד א), והקלו ביום טוב מבשבת, לפי שיום טוב אינו אסור אלא בלא תעשה (גמ' שם). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהדברים אמורים דווקא בצער של חולי, אבל משום צער של רעב, אין להתיר סוך איסור (מלחמות לרמב"ן ומאירי שבת קמד ב).

• יש סוברים שהדברים אמורים אף בצער של רעב (תוספות שם ד"ה שבת, וכתובות ס א ד"ה גונח, בשם רבנו תם; כן משמע משו"ע או"ח שכב ל, בשם יש אומרים).

• ויש סוברים שביום טוב התירו אף משום צער הבהמה (תוספות ביבמות שם, בשם איכא דמפרש¹³).

הבא לשחוט בהמה ביום טוב, התירו לו לתלוש את הצמר לפנות מקום לסכין (בכורות כד ב; רמב"ם יום טוב ג ג; כן משמע מטוש"ע או"ח תצח יב), ואף על פי שהוא עוקר דבר מגידולו - ואיסורו משום גוזז (ראה ערכו), או משום קוצר (ראה ערכו), ותלישה כדרכה אסורה ביום טוב, שאין בה צורך אוכל נפש, או שאסורה אפילו לצורך אוכל נפש (ראה ערך מלאכת אוכל נפש) - מותר, כיון שתולש כלאחר יד (גמ' שם כה א), שאין דרך לתלוש צמר, אלא לגזוז (רש"י שם ד"ה כלאחר), והתירו לכתחילה לתלוש כלאחר יד ביום טוב, כדי שלא תתקלקל שחיטתו (תוספות שם ד"ה והיינו), ויימנע משמחת יום טוב (הלכות בכורות לרמב"ן שם; מאירי ביצה לד א).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהתירו אפילו במתכוין לתלוש (תוספות שם כד ב ד"ה והיינו, בפירוש השני, וכה א ד"ה דהוה, בפירוש השני; כן משמע מהרמב"ם שם, ורמב"ן שם, ומאירי שם).

• ויש סוברים שלא התירו אלא באופן שהאיסור כדרכו אינו אלא מדרבנן, היינו באופן שאינו מתכוין לתלוש, ואף אפשר שלא ייתלש, לסוברים שדבר-שאינו-מתכוין (ראה ערכו) אסור מדבריהם (ראה ערך דבר שאינו מתכוין: במלאכות שבת. תוספות שם ושם, בפירוש ראשון).

ידי שינוי (כן משמע ממאירי עבודה זרה כח ב, ומגיד משנה שבת ו ט; שלחן ערוך הרב או"ח שכב כ; תהלה לדוד או"ח שכב ג), שלא התירו מלאכה בשינוי אלא במקום צער מרובה, כצער של הגונח (ראה לעיל. מאירי שם), שאף על פי שאינו חולה, לסוברים כן (ראה לעיל), היינו שלא נפל למשכב, אבל על כל פנים יש לו צער גדול (שלחן ערוך הרב שם), שיש בו צער כל הגוף, ואין למדים ממנו אלא לצער כיוצא בו (ריטב"א יבמות קיד א; כן משמע מחוות יאיר קסד), ולא למיחוש שאין בו חולי ואין אדם חולה ממנו אלא מתחזק והולך כבריא בשוק (תורת האדם לרמב"ן, המיחוש).

במקום שיש חשש שאדם יסתכן, יש שהתירו חכמים מלאכה כלאחר יד, כגון זו שהתירו למשמש בצרור בשבת כלאחר יד, כדי שלא יבוא לידי סכנה (שבת פא א; שו"ע או"ח ש"ב ז). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהדברים אמורים במי שאינו יכול להיפנות, והעצור מליפנות יכול לבוא לידי חולי (כן משמע מרש"י שם ד"ה ליסתכן, על פי ברכות סב ב), וממשמש בצרור בנקב כדי שיפתח, אף על פי שמשיר שערות (כן משמע מרש"י שם; שו"ע שם).

• ויש מפרשים שמשמש בצרור כדי להחליקו, שלא ישרוט את בשרו (כן משמע מרבנו חננאל שם) - כשיקנה בו - שכדרכו אסור שמא יבוא לידי כתישה וטחינה (רבנו חננאל שם), או לפי שהוא מתקן כלי (רמב"ן שם; חידושי הר"ן שם), או מעין ממחק (ריטב"א שם).

להלכה כתבו ראשונים שבין משמוש בנקב, ובין משמוש בצרור - מותרים לכתחילה (הגהות אש"ר כתובות שם).

במקום הפסד במקום הפסד ממונ, יש שהתירו חכמים מלאכה ממונ כלאחר יד, כגון צינור המקלח מים מן הגג, שעלו בו קשים ועשבים - הסותמים ומעכבים את קילוחו, ומימיו יוצאים ומתפשטים לגג ודולפים לבית (רש"י כתובות ס א ד"ה קשקשים), והגג נפסד, או שהוא צריך לאותם המים (שיטה מקובצת שם, בשם רש"י במהדורא קמא) - מותר למעכם ברגלו בצנעא בשבת (רבי מנחם איש גליא בתוספתא עירובין (ליברמן) ח ט; נחום איש גליא בכתובות שם; רב יוסף בגמ' שם, שכן הלכה; טוש"ע או"ח שלו ט), שזה אינו מתקן אלא כלאחר יד, ובמקום הפסד לא גזרו חכמים (גמ' שם), וכיון שהמעשה מצד עצמו אסור, ולא התירוהו אלא משום הצורך והדחק, לא התירו אלא בצנעא (ראה ערך חשד; מראית העין ר"ן ביצה ט א, במסקנתו), או שאסרו בפרהסיא משום מראית העין (רשב"א ור"ן שם, בשם רב ניסים גאון).

מלאכה גמורה מן התורה, אם במקום הפסד ממונ מותר לעשותה כלאחר יד, נחלקו הדעות: יש מתירים (כן משמע מר"ף ור"ן שבת קמד ב, ותוספות כתובות ס א ד"ה ממעכן, ושב יעקב ה, ופרי מגדים שא, משבצות זהב ס"ק כג; תהלה לדוד שז ה); ויש אוסרים, שסוברים שלא התירו לעשות בשינוי אלא שבות בלבד (כן משמע משו"ת מהרי"ל החדשות מ; מנחת פתים שז ז; חזון איש או"ח נו ד).

במקום מצוה במקום מצוה, יש שהתירו מלאכה כלאחר יד, כגון בערב פסח שחל בשבת, השוכח להביא מערב שבת סכין לשחוט בו את פסחו, נותנה בין קרני הגדי, או בצמרו של

פְּלָאֵי אֵילָן

האיסור להרכיב שני מיני צמחים זה עם זה

• הצמחים	• הפרקים:
• המינים	• האיסור וגדרו
• קיומם	• ההרכבה

האיסור וגדרו

האיסור אין מרכיבים אילן באילן (כלאים א ז, ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש שם; תורת כהנים קדושים פרק ד יז; ירושלמי כלאים א ז) מין בשאינו מינו (ירושלמי שם)², כגון יחור של תפוח באתרוג, או של אתרוג בתפוח (רמב"ם כלאים א ה; שו"ע יו"ד רצה א), שנאמר: בְּהִמְתָּךְ לֹא תִרְבִּיעַ פְּלָאִים, שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע פְּלָאִים (ויקרא יט ט), מה בהמתך בהרבעה, אף שדך בהרכבה (קדושין לט א; סנהדרין ס א), שזריעה זו אינה זריעה ממש, אלא שלא להרכיב אילן על שאינו מינו, ש"לא תזרע" באופן הדומה ל"לא תרביע", שהוא דבר המסויים על דבר המסויים (רש"י סנהדרין שם ד"ה שדך; רמ"ה שם, בשם יש אומרים), שמערב גוף בגוף, מה שאין כן בכלאי-זרעים (ראה ערכו) ובכלאי-הכרם (ראה ערכו), שאין התערובת גוף בגוף (ריטב"א ונמוקי יוסף קדושין שם)³. ואף על פי שפשוטו של המקרא "שדך לא תזרע כלאים" בכלאי זרעים הוא מדבר, מכל מקום אף הרכבת אילנות בכלל הכתוב, שם "לא תזרע" למדים זריעה ממש, ומן ההיקש למדים להרכבת האילן (יחסי תנאים ואמוראים ערך חנינא, בשם רבנו תם; שיטה לא נודע למי שם; דרישה יו"ד רצה סק"א; ט"ז שם סק"א)⁴.

מלקות המרכיב אילן באילן - לוקה (קדושין לט א, במסקנת הגמ'; רמב"ם שם; שו"ע שם) מן התורה (גמ' שם; רמב"ם שם), שכלאי האילנות הם בכלל מה שנאמר: שדך לא תזרע כלאים (ראה לעיל. רמב"ם שם; שו"ע שם).

במנין המצוות במנין-המצוות (ראה ערכו) לא נמנה האיסור של כלאי אילן כלאו בפני עצמו, מפני שהוא בכלל הלאו של כלאי-זרעים (ראה ערכו): שדך לא תזרע כלאים (ראה לעיל. ספר המצוות ל"ת רטז; סמ"ג לאוין רעט; חינוך רמה), ולכן המרכיב כלאי אילן והזרע כלאי זרעים אינו לוקה אלא אחת, ששניהם לאו אחד הם (ישועות מלכו כלאים א ד; עמק הלכה (אורנשטיין) יח ז).

פעולת האיסור אף על פי שכלאי-זרעים (ראה ערכו) וכלאי אילן שניהם נלמדים מאותו פסוק עצמו (ראה לעיל) אין דיניהם שווים, ומספר הבהלים ביניהם, כגון שכלאי זרעים אינם נוהגים אלא בארץ ישראל (ראה ערך כלאי זרעים: האיסור וגדרו), ואילו כלאי אילן נוהגים אף בחוץ לארץ (ראה להלן). עיקר ההבדל ביניהם הוא בפעולת האיסור, שכלאי אילן היינו הרכבה של מין בשאינו מינו (ראה להלן: ההרכבה), ואילו כלאי זרעים היינו זריעת שני מינים בסמוך זה לזה (ראה ערך הנ"ל: שם), אבל אין עיקר ההבדל ביניהם שזה נאמר באילנות וזה בזרעים, שהרי האיסור של כלאי זרעים יש סוברים שנוהג אף בזרעי אילנות (ראה ערך

הנ"ל: שם), והאיסור של הרכבה נוהג אף בירקות ובזרעים, לסוברים כן (ראה להלן: הצמחים), ולא נקטו הפוסקים לשון "כלאי אילן" אלא מפני שדיברו בהווה, שעל פי רוב מרכיבים אילן באילן (בית שלמה יו"ד ב קעח).

מקום האיסור כלאי אילן נוהגים בין בארץ ישראל, ובין בחוץ לארץ (קדושין לט א, וסנהדרין ס א; רמב"ם שם; טוש"ע שם)⁵ דבר תורה (כן משמע מקדושין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ולוקים עליהם בכל מקום (גמ' שם, במסקנה; רמב"ם שם; שו"ע שם). דין זה נלמד מן ההיקש של כלאי אילן להרבעת בהמה (ראה לעיל), מה בהמתך בין בארץ ובין בחוץ לארץ (ראה ערך כלאי בהמה), שהרי חובת הגוף היא, וחובת הגוף נוהגת בין בארץ ובין בחוץ לארץ (ראה ערך חוץ לארץ: בחיוב המצוות. רש"י סנהדרין שם ד"ה מה בהמה), אף שדך - כלאי אילן - בין בארץ ובין בחוץ לארץ (גמ' שם ושם; טור שם), שאף כלאי אילן חובת הגוף הם (יחסי תנאים ואמוראים, ערך חנינא; ט"ז יו"ד רצו סק"א)⁶.

בן נח אם בן-נח (ראה ערכו) נצטווה אף על כלאי האילן, נחלקו תנאים:

• יש סוברים שבני נח בכלל הציווי, שנאמר: אֶת חֲקֹתֵי תִשְׁמְרוּ וְגו' שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע פְּלָאִים (ויקרא יט ט). רבי אלעזר בסנהדרין נו ב), חוקים שחקקתי לך כבר (גמ' שם ס א), היינו שחקקתי כבר לבני נח (רש"י שם ד"ה את חקתי).

• ויש סוברים שבני נח מותרים בהרכבת כלאי האילן (תנא קמא בגמ' שם נו א, ושאר התנאים שם נו ב, החלוקים על רבי אלעזר, לפי תוספות שם ס א ד"ה חוקים), ואת חקתי תשמרו מפרשים חוקים שחקקתי בעולמי (ירושלים כלאים א ז), היינו שחקקתי בהנהגת טבע העולם (ר"ן קדושין שם).

להלכה נחלקו גאונים וראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (שאילתות צט; רמב"ם מלכים י ו); ויש הפוסקים כדעה השניה (כן משמע מתוספות סנהדרין שם; ריטב"א קדושין שם; ש"ך יו"ד רצו סק"ג).

אמירה לנכרי אסור לישראל לומר לגוי להרכיב כלאי אילן (סמ"ג לאוין רעט; מאירי קדושין שם; פסקי ריא"ז קדושין שם, וסנהדרין שם, וקונטרס הראיות סנהדרין שם; אהל מועד, איסור והיתר ב ז), וכן אסור להניח לגוי שירכיב לו את אילנו כלאים (רמב"ם כלאים א ו; רא"ש, הלכות קטנות, כלאים ג, ורבנו ירוחם כא א, על פי שבת קלט א; חינוך רמה; טוש"ע יו"ד רצה ב).

• לסוברים שבני נח נצטוו על הרכבת האילן (ראה לעיל), האיסור

מלאכה כלאחר יד (רמב"ן כתובות ס א, בדעת תנא קמא ביבמות שם).

כלאי אילן. 1. כט, טורים רלט-שה. 2. האיסור נזכר בתלמוד בשם: הרכבת אילן (קדושין לט א; סנהדרין נו ב), ובראשונים ובאחרונים גם בשם: כלאי האילנות (רמב"ם שם; חינוך רמה; שו"ע שם), כלאי אילן (שו"ע שם בכותרת), ולפעמים: כלאי הרכבה (שו"ת חתם סופר או"ח רז). 3. לפירוש נוסף ללימוד, ראה רמ"ה סנהדרין שם. 4. ללימוד נוסף, ראה: תורת כהנים קדושים פרק

ד יז; ירושלמי כלאים א ז. וראה תוספות בבא קמא נה א ד"ה למיניהו, וסנהדרין ס א ד"ה חקים, ששני הלימודים נצרכים. 5. ויש הסובר שמחלוקת אמוראים בדבר (ר"ש סיריליאנו ערלה ג ז, בבאור מחלוקת שמואל ורבי יוחנן בירושלמי שם). 6. ויש מהראשונים סוברים שחובת הקרקע היא (רבנו חננאל בן שמואל קדושין לו א), אלא שהלכה למשה מסיני היא (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם קידושין שם (קאפח), ורבנו חננאל בן שמואל שם).

שאינן לך בכלאים פרי ועץ אסורים אלא בכלאי-הכרם (ראה ערכו) בלבד (רא"ש שם), ואין הפרי נאסר משום כל-שתעבתי-לך-הרי-הוא-בבל-תאכל (ראה ערכו), לפי שהוקשו כלאי אילן לכלאי-בהמה (ראה ערכו) שולדותיהם מותרים באכילה (ראה ערך כלאי בהמה. חולין שם, לגירסת הלכות גדולות, כלאים, עמ' קז במהדורת מכון ירושלים, ושאלות צט, וחמשה ספרים לרב ניסים גאון עמ' 87; המאורות חולין שם; רמ"ה ושיטה קדמונית ונמוקי יוסף קדושין שם; ריטב"א בבא בתרא צד א) ⁸.

ההרכבה

הרכבת האילן האסורה היא נטילת ענף מאילן אחד, ותקיעתו באילן ממין אחר (תשב"ץ ג שיד), היינו שנוקב אילן, ונוטל מן הרך שבענפי אילן אחר ותוחבו לתוכו, והענף נושא פירות מאותו מין אילן שניטל ממנו (רש"י סוטה מג ב ד"ה מרכיב). אף ההרכבה בתוך גזע אילן שנקצץ אסורה [ראה איור מס' 8 בסוף הכרך]: אין נוטעים ירקות בתוך סדן של שקמה (כלאים א ח; רמב"ם כלאים ב יא; שו"ע יו"ד רצז ו), היינו קורת השקמה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), שקמה שנקצצה (ר"ש ורא"ש שם), שהרי זו ההרכבה של ירק באילן שאסורה, לסוברים כן (ראה להלן: הצמחים). וכן אסורה ההרכבה זרעי אילנות בתוך אילן אחר (משנת רבי נתן כלאים ז, על פי משנה שם), כמו ששנינו בהרכבת ירק בירק: אין נותנים זרע דלעת לתוך החלמית (משנה שם).

תחת הקרקע יש איסור ההרכבה אפילו תחת הקרקע (רא"ש, הלכות קטנות, כלאים ד; צדה לדרך ב ד יא; טושי"ע יו"ד רצה ד), ולכן המבריק את הגפן בארץ - שלוקח זמורה מן הגפן, וטומן אותה בתוך הקרקע, כדי שתשריש ותוציא אילן חדש (ראה ערך הברכה) - לא יזרע עליה זרע, אפילו אם הבריכה בתוך דלעת שיבשה, או בתוך סילון - צינור - של חרס, אם אין עפר על גבה שלשה טפחים (כלאים ז א; רמב"ם כלאים ו ז; טושי"ע שם); או אם הבריכה בסלע - קרקע קשה (פירוש המשניות לרמב"ם שם) - אם אין עפר על גבה שלש אצבעות (משנה שם; רמב"ם שם ח; טושי"ע שם). איסור זה הוא אף באופן שמרחיק את הזרע מן הגפן על פני הקרקע, באופן שאין בזריעה זו משום כלאי-הכרם (ראה ערכו), אלא שאסור משום ההרכבה ירק באילן, ששרשי הזרעים נכנסים לתוך הזמורה (תוספות בבא בתרא יט א ד"ה המבריק, בשם ר"י; רמב"ן ורשב"א ותוספות ר"ד וריטב"א ור"ן שם; ר"ש כלאים שם; רא"ש בפירוש שם והלכות שם; סמ"ק קסח; טושי"ע שם). ואף על פי שההרכבה היא תחת הקרקע, ובכלאי-זרעים (ראה ערכו) ובכלאי-הכרם (ראה ערכו) כל שאין שם מראית עין של עירוב שני מינים אין בו משום כלאים (ראה ערך כלאי זרעים וערך כלאי כרם), כלאי אילן אסורים אף בלא מראית העין (מאירי שם), אלא שאין איסור אלא בגפן, שהיא רכה ושרשי הזרעים נכנסים בה, אבל המבריק אילנות אחרים, שהם קשים ואין הזרעים נשרשים בתוכם, מותר לזרוע על גביהם (תוספות ורבנו יונה ורמב"ן ורשב"א שם; ר"ש שם; רא"ש שם ושם; טושי"ע שם ה).

בשרשים בהרכבה בשרשים נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאין ההרכבה בשרשים (כן משמע מהרמב"ן וריטב"א ור"ן בבא בתרא יט ב; רא"ש כלאים שם), ולכן המבריק את הגפן בארץ, לא אסרו אלא לזרוע על גבי הזמורה, אבל מותר לזרוע מן הצדדים (בבא בתרא שם; ירושלמי כלאים ז א; רמב"ם שם ו ז; טושי"ע שם) - באופן שאין בכך איסור מטעם כלאי-הכרם (ראה ערכו) -

הוא משום לפני-עור (ראה ערכו). פסקי ריא"ז שם ושם; משנה למלך ומרכבת המשנה שם, ועוד, בדעת הרמב"ם).

- ולסוברים שאינם בכלל הציווי, אין האיסור אלא מדרבנן (ריטב"א שם, וראש השנה ט ב; נמוקי יוסף שם), משום אמירה לנכרי, שאסורה מדרבנן בכל איסורי תורה, לסוברים כן (ראה ערך אמירה לנכרי שבות: בשאר איסורים. כסף משנה שם; רדב"ז שם ג), או מטעם קיום כלאים, שאין זה גרוע מן המקיים אילן מורכב, שאסור לדעתם (ראה להלן: קיומם. דרישה יו"ד רצז סק"א).

הרכבת אילנו הרכבת אילן אסורה לישראל מן התורה אף באילן של נכרי של נכרי, כדרך שאסור לישראל להרביע כלאי-בהמה (ראה ערכו) בשל נכרים (ראה ערך כלאי בהמה. ראב"ד לתורת כהנים קדושים פרק ד יד).

גדר האיסור גדר האיסור של כלאי אילן הוא בעצם פעולת ההרכבה, אף על פי שלא נתחברו שני המינים יחד, כמו בהרבעת בהמה, שהאיסור הוא בעצם הפעולה, ולכן המרכיב יחור, ונטלו מן האילן לפני שנקלט, לא תיקן בזה את האיסור (ע"הדר לרא"ה קוק אות מו. וכן כתב עצם הדין שלא תיקן הלאו בבתי כלאים לתפארת ישראל אות מג, ובחזון איש כלאים ב ס"ק ה), ולמתירים לקיים כלאי אילן (ראה להלן: קיומם) האיסור הוא רק בפעולת ההרכבה, ולא במציאות שני המינים המורכבים יחדיו, כמו בהרבעת בהמה, שעיקר איסורה אינו אלא בפעולת ההרבעה (משפט כהן כד; תורת זרעים כלאים א ז) ⁷.

גדר ההרכבה ההרכבה על ידי גרמא, כגון הזרוע על גבי זמורת גפן המוברכת בארץ באופן שהזרע משתרש בתוך הזמורה, אסורה מן התורה, לסוברים כן (ראה להלן: ההרכבה), ואף על פי שבשעת הזריעה אינו מרכיב בידים, וההרכבה נעשית מעצמה, הדבר חשוב כמעשיו של האדם, כדרך שמצינו במבשל (ראה ערכו) בשבת שמתחייב על הנחת הקדירה על גבי האש, אף על פי שהבישול נעשה מאליו (ראה ערך מבשל. חזון איש כלאים ב ח). ואף על פי שאיסור ההרכבה נלמד מהרבעת כלאי-בהמה (ראה ערכו), ושם אינו לוקה אלא על מעשה בידים, שמכניס כמכחול בשפופרת (ראה ערך כלאי בהמה: איסור הרבעה), הרי זה לפי שבהרבעה נעשה עיקר המעשה מדעת הבהמה, מה שאין כן בהרכבה, שנעשית מאליה בלא דעת אחרת (מעדני ארץ כלאים עמ' עו); ולסוברים שאין בזריעה על גבי זמורה משום ההרכבה (ראה להלן: שם), סוברים שכיון שאינו עושה בידים ואינו מתכוין לכך, אין זה בכלל ההרכבה (חזון איש שם ו).

עירוב זרעים אין איסור כלאי אילן אלא בהרכבה של מין אחד בחבורו, אבל מותר לערב זרעי אילנות ולזרועם כאחד, שאין לך כלאים באילנות אלא בהרכבה בלבד (רמב"ם כלאים א ו; סמ"ג לאוין רעט; רא"ש, הלכות קטנות, כלאים ג; מאירי קדושין לט א; שו"ע יו"ד רצה ג), שהיא דומה להרבעת בהמה (ראה לעיל. רא"ש שם).

אכילת הפירות המרכיב אילנות כלאים, אף על פי שהוא לוקה, הרי הפירות מותרים באכילה (כן משמע מחולין קטו א; רמב"ם שם ז; רא"ש שם; מאירי סוטה מג ב, וסנהדרין ס א; טושי"ע שם ז), ואפילו לזה שעבר והרכיב (רמב"ם שם; מאירי שם ושם; טושי"ע שם),

האילן המורכב משני מינים יחד (דרישה יו"ד רצז סק"א). ⁸ על קיום האילן

⁷ ויש הסובר בדעת האוסרים לקיים כלאי אילן שהאיסור הוא אף במציאות

שלהלכה דינו כקרקע לכל דבר (ראה ערך הני"ל), אף לענין כלאי אילן איסורו מן התורה (כן משמע מחוקות הארץ עמ' 40-39), ואם היה עציץ שאינו נקוב, שאינו כקרקע אלא מדרבנן (ראה ערך הני"ל), אף לענין כלאי אילן אין איסורו אלא מדרבנן (כן משמע מחוקות הארץ שם); ויש מצדדים שאף בעציץ שאינו נקוב האיסור הוא מן התורה, שאינו גרוע מחוץ לארץ, שאף שם נוהג איסור כלאי אילן מן התורה (ראה לעיל: האיסור וגדרו. מעדני ארץ כלאים עמ' עז).

בתוך בית הרכבת אילנות בתוך בית, נחלקו בה אחרונים:

• יש מצדדים שאין בה איסור תורה, לסוברים כן בכלאי-זרעים (ראה ערכו), שזריעתם בתוך בית אין בה איסור תורה (ראה ערך הני"ל), לפי שאיסורם נלמד מהפסוק: שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים (ויקרא יט ט), ובית אינו בכלל "שדך", והוא הדין לכלאי אילן שנלמדים מפסוק זה עצמו (ראה לעיל: שם. ארץ חמדה עמ' רעו).

• ויש מצדדים שהרכבה בתוך בית אסורה מן התורה בין בכלאי אילן ובין בכלאי זרעים (ראה ערך הני"ל. כן משמע מחזון איש שביעית כו ד).

הצמחים

אילן באילן עיקר האיסור של הרכבה נאמר באילנות, שאין מביאים - מרכיבים - אילן באילן (כלאים א ז), כגון זיתים בדקל, שאין מרכיבים זיתים ברכב של תמרה (תוספתא כלאים (ליברמן) א י).

ירק בירק בהרכבת ירק בירק שנינו: אין מביאים ירק בירק (כלאים א ז), ויש מהראשונים מפרשים שנסתפקו בתלמוד אם איסור זה הוא אף משום כלאי אילן או כלאי-זרעים (ראה ערכו) בלבד (רבנו תם בספר הישר (החידושים) תקכ; יחוסי תנאים ואמוראים, חנינא, והשלמה ומאורות חולין ס א, בשמו; כן משמע מתוספות שם ד"ה הרכיב, ור"ש ופירוש הרא"ש כלאים א ז; רמב"ן ומאירי ור"ן שם), ונפקא מינה באופנים שאין איסור משום כלאי זרעים, כגון בחוץ לארץ (ראה לעיל: האיסור וגדרו. תוספות שם, בתירוצו הראשון, וסנהדרין ס א ד"ה חקים; רא"ש בפירוש שם והלכות קטנות, כלאים ב).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שאין מרכיבים ירק בירק אף בחוץ לארץ (סמ"ג לאוין רעט; טור יו"ד רצה; צדה לדרך ב ד יא), ולוקים עליו, אף בחוץ לארץ (סמ"ג שם) ⁹.

• ויש פוסקים שמותר להרכיב ירק בירק בחוץ לארץ (רמב"ן ורשב"א קדושין ב ב; מאירי שם, בשם גדולי המפרשים; תלמיד הרשב"א שם, בשם הראב"ד; רדב"ז וכסף משנה כלאים א ה, בדעת הרמב"ם).

ירק באילן הרכבת ירק באילן ואילן בירק נחלקו בה תנאים:

• יש סוברים שאין מביאים - מרכיבים - לא ירק באילן, ולא אילן בירק (תנא קמא בכלאים א ז; חכמים בסוטה מג ב: אילן בירק), וכן הלכה (רמב"ם כלאים א ה, ופירוש המשניות שם; טוש"ע יו"ד רצה א).

• ויש מתירים הרכבת ירק באילן (רבי יהודה במשנה שם, ותוספתא שם (ליברמן) א יב), שאין ירק באילן מתאחים (ירושלמי כלאים א ז, לפי פירוש הרא"ש שם, ור"ש סיריליאן שם) לעשות פרי או ירק משונה, ולדעתם לא אסרה התורה אלא הרכבת אילן באילן או ירק בירק, שעל ידיה נוצר פרי אחר ומשונה (תוספות יום טוב שם).

ואף על פי ששרשי הגפן מתפשטים לצדדים ונכנסים שרשי הירק בתוכם, לפי שאין הרכבה אלא בגוף האילן (כן משמע מהרמב"ן שם; ריטב"א שם, בתירוצו השני; כן מצדד הר"ן שם), ולכן מותר לזרוע זרעים בצד גפן אף במקום שמתפשטים שרשיה (רא"ש שם), ואין חוששים להרכבה של שרשי הזרעים בשרשי הגפן, שהשרשים אין עליהם שם אילן, ולא נאסרה הרכבה תחת הקרקע אלא במבדוק זמורה, שכבר היה שם אילן עליה לפני שהבריכה (רא"ש שם; טוש"ע שם ה), או שאין הרכבה אלא בזרעים, שניטעים בגוף הגפן, אבל שרשים בשרשים, אף על פי שהם מסתבכים אלו באלו, רכים הם, ואין זו הרכבה, שכל אחד ואחד יונק לעצמו, ועושה פרי הראוי לו, ואינו בטל בשל חברו (רמב"ן שם).

• ויש סוברים שיש הרכבה אף בשרשים (כן משמע מסמ"ק קסח, ור"י קורקוס וכסף משנה כלאים א ו, בדעת הרמב"ם, ועליות דרבנו יונה ורשב"א שם, וחינוך תקמח ותקמט), ונותנים טעם אחר בהיתר לזרוע ירק בצד הזמורה שהבריכה, ששרשי הגפן אינם נשרשים לצדדים אלא למטה משלשה טפחים, ושרשי הזרעים אינם מגיעים לשם, ואינם נכנסים בתוכם (עליות דרבנו יונה ורשב"א שם), ונראה מדבריהם שבאופן שנכנסים בתוכם יש איסור הרכבה אף בשרשים (ב"ח שם; ש"ך שם סק"ה).

הכל מודים שמותר לנטוע בכרם שאר מיני אילנות (רמב"ם כלאים ה ו; שו"ע יו"ד רצו ב) אף על פי שהשרשים נכנסים זה לתוך זה, שאף לאוסרים הרכבה בשרשים, לא אסרו אלא בזרעים או בירקות בשרשי אילנות, אבל שרשי אילנות בשרשי אילנות, מכיון שאין עליהם שם אילן, אינם חשובים מין בשאינו מינו (דגל ראובן ב כח).

הרכבת "עין" כשנוטלים "עין" - חלק קטן מן הענף שממנו עומד לצמוח ענף חדש - מאילן ממין אחד, ומרכיבים אותה תחת קליפתו של אילן ממין אחר, יש שנסתפקו בדינה, שאפשר שלא נאסרה אלא הרכבת יחור, שיש עליו שם אילן, שהרי אם נוטעים אותו באדמה הוא צומח, מה שאין כן ב"עין", שאם נוטעים אותה באדמה אינה מצמחת כלום, ואין עליה שם "אילן" (מעדני ארץ כלאים עד-עה ורט-ר), וכדרך שהתירו הרכבה בשרשים לפי שאין עליהם שם אילן, לסוברים כן (ראה לעיל. צץ אליעזר א טז, בשם ר"ב מרקוס מחיפה) [ראה אור מ"ס 8 בסוף הכרך].

• ויש אוסרים, שאין הרכבת "עין" דומה להרכבה בשרשים, שלא היה עליהם שם אילן מעולם, מה שאין כן ב"עין", שכבר היה עליה שם אילן מתחילה (צץ אליעזר שם).

האבקה בהכלאת מין בשאינו מינו על ידי האבקה - נתינת אבקה של אילן ממין אחד בתוך הפרח של אילן ממין אחר, שמצמיחה פרי המורכב משניהם - נחלקו אחרונים:

• יש מתירים, שלדעתם אין זה בכלל הרכבה (ר"ש ישראלי בקובץ התורה והארץ ג עמ' 121), או לפי שאין על אבקה זו שם "מין", מכיון שאין בכוחה להצמיח בפני עצמה (כשרות ארבעת המינים עמ' קפב, בשם רש"י אורבך).

• ויש אוסרים, שהואיל ונוצר על ידי כך מין פרי חדש, הרי זה בכלל הרכבה, ואסור משום כלאי אילן (זרע הארץ (הלוי) עמ' רלד-רלה, על פי הערוך, נסח), ואף על פי שאין ההכלאה משנה את האילן אלא את הפרי, הרי זה דומה להרבעת בהמה (דעת יואל (קלופט) מה).

בעציץ המרכיב בתוך עציץ (ראה ערכו), אם היה עציץ נקוב,

המורכב, ועל נטיעת יחור מן האילן המורכב במקום אחר, ראה להלן: קיומים.

9. ויש מהאחרונים המבאר שדין זה הוא רק מספק (שערי צדק, משפטי הארץ א).

קו; דברי חיים יו"ד א ס; טוב טעם ודעת שם), ואפילו אם קנה אילן זה מגוי (ארחות חיים ב עמ' 219, בשם ר' דוד ב"ר לוי; דברי יוסף (אירגאס) יו"ד כד, בדעת השו"ע; דברי חיים שם; טוב טעם ודעת שם).

• ויש סוברים שמותר לקיים אילן מורכב (כן משמע מרמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן ראש השנה ט ב).

עשיית מעשה בגוף האילנות המורכבים לגדלם, כגון ניכוש והשקאה, יש מהראשונים שנסתפק אם יש בו איסור, לפי שאפשר שלמדים כלאי אילן מכלאי בהמה שאין איסור בקיומם, ולכן אין בכך איסור אף על ידי מעשה (תוספות רא"ש סוטה מג לפי משנת רבי אלעזר שם), וכן יש מהאחרונים שנסתפק אם יש בו איסור מן התורה או מדרבנן (חזון איש כלאים ב ט, על פי תוספות רא"ש שם); ויש מהאחרונים שכתב שאסור מן התורה (חוט המשולש כד).

אילן מורכב שניכוש וניכוש חשבו כמרכיב מחדש, ואינו אלא כמקיים, ותלוי במחלוקת הראשונים אם יש איסור קיום בכלאי אילן (ראה לעיל). כן משמע ממשפט כהן יג-טו וכא-כג, ובית שער יו"ד שט; פסקים וכתבים (הרצוג) ג יא, ויש מהאחרונים שנסתפקו שמא מותר אף לאוסרים קיום, שאין איסור קיום אלא כל זמן שהאילן קיים מכוח הרכבת האיסור, אבל כשעקרו כבר בטל קיומו מצד ההרכבה הראשונה, ושוב כשחוזר ונוטעו שמא אין בו משום קיום (משפט כהן יד וכג; מעדני ארץ כלאים עמ' רטו).

היתר קיום אילן מורכב יש שכתבו שאף לאוסרים לקיימו, אין האיסור אלא כל זמן שלא נתאחדו הענף המורכב עם האילן, אבל אם כבר נתאחדו באופן שאין ההרכבה ניכרת בהם, שוב אין איסור לקיימם (שו"ת חתם סופר ו כה; מהרש"ם א קעט; ערוגת הבשם יו"ד רלג), שבזה כבר נגמרה ההרכבה, ואין היניקה מן הקרקע מסייעת עוד להרכבתם, ונעשו ככריה חדשה (גידולי טהרה, שו"ת לה); ויש מקילים יותר מזה, שאין האיסור של קיום אלא כל זמן שלא נקלטה ההרכבה, אבל כשכבר נקלטה - מותר (ערוך השלחן יו"ד רצה יח); ויש סוברים שאף כשנתאחדו הענף והאילן, ואין ההרכבה ניכרת - אסור לקיימם (כן משמע משמש מרפא (הירש) צו ומשפט כהן כא-כג; חזון איש כלאים ג א), ואין זה כשני מינים דומים, שהרי כל אחד מן המינים המורכבים אינו דומה לחברו, אלא שנתאחדו יחד לגדל אילן משותף (חזון איש שם).

נטיעה מאילן מותר ליטע יחור מאילן שהורכב כלאים (ירושלמי מורכב כלאים א ד; רמב"ם כלאים א ז; רא"ש, הלכות קטנות, כלאים ג; רבנו ירוחם כא א; נמוקי יוסף ברכות כב א), אפילו אם הרכיבם אחרים (נמוקי יוסף שם), ולוקים על קיומם (רא"ש שם), וצריכים לקוצצם (כן משמע מר"ש שם), היינו לקצוץ מהם את היחור המורכב (בגדי ישע יז יז), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד רצה ז; שערי צדק, משפטי הארץ א ח; בתי כלאים יז; קיצור שלחן ערוך קעד ב), ואפילו בחוץ לארץ (כן משמע מטוש"ע שם; טוב טעם ודעת קמא רנא), ואפילו אילן מאכל המורכב באילן סרק (ראה לעיל: הצמחים. לבושי שרד, חידושי דינים ליו"ד

• ויש מתירים אילן בירק (רבן שמעון בן גמליאל משום רבי יהודה בן אגרא איש כפר עכו בתוספתא שם, וסוטה מג ב), שאין ירק באילן מתאחים (משפט כהן כד, לדעה זו).

אין מרכיבים לא אילן מאכל על גבי אילן מאכל, ולא אילן סרק - שאינו עושה פירות (אור זרוע א רס) - על גבי אילן מאכל (תורת כהנים קדושים פרק ד יז; ירושלמי כלאים א ז; טוש"ע יו"ד רצה א), ולא אילן מאכל על גבי אילן סרק (תורת כהנים שם; טוש"ע שם), שנאמר: **אֶת חֲקְמֵי תִשְׁמְרוּ** (ויקרא יט יט. תורת כהנים שם; ירושלמי שם), שחוק זה של הרכבת מין בשאינו מינו תשמרו בכל מקום שיהיה, בין שיהיה עץ סרק על עץ מאכל או להיפך (קרבן אהרן שם) ¹⁰.

המינים

מין במינו כלאי אילן נאסרו בהרכבת מין בשאינו מינו (כן משמע מכלאים א ד, ורמב"ם כלאים ג ד, וטוש"ע יו"ד רצה ו; ירושלמי כלאים א ז), אבל מותר להרכיב מין במינו (כן משמע מהמשנה ורמב"ם וטוש"ע שם; רמ"א שם), אפילו שני אילנות שזה פירותיו גסים וזה פירותיו דקים (רש"י סוטה מג ב ד"ה מרכיב; רמ"א שם), או שחורים ולבנים (ירושלמי שם; רמ"א שם), ואף על פי שיש לאחד מהם שם-לווי (ראה ערכו. רבי נתן אב הישיבה כלאים א, בשם תשובות הגאונים; האורה מח; כלבו צא, בשם ר"ש; רמ"א שם), שכן מה כלאי-בגדים (ראה ערכו) שאסרתי לך שני מינים, לא זה ממין זה, ולא זה ממין זה, אף כלאים שאסרתי לך בכל מקום לא זה ממין זה (ירושלמי שם).

איזה הוא במשניות ובברייתות מפורש איזה הוא מין במינו, ואיזהו מין במינו מין בשאינו מינו (ראה כלאים א ד, ותוספתא כלאים (ליברמן) ב טו, וירושלמי כלאים א ד), וכל שאינך יודע אם הוא מותר או אסור, הרי זה אסור עד שיתירנו חכם (אגרת התשובה לרבנו יונה יוס ד), והואיל ואין המון העולם מכירים את רוב המינים, טוב להיזהר מכולם (סמ"ג לאוין רעט; רמ"א שם), אפילו באלו המפורשים במשניות להיתר (כן משמע מסמ"ג שם; בית יוסף שם; ביאור הגר"א שם ס"ק יח), ומכל מקום בשינויים קלים בפירות שמחזיקים אותם כמין אחד, כגון כמה מיני תפוחים, אין צריך להיזהר (חזון איש כלאים ג ו).

קיומם

אילנות שעברו והרכיבם מין בשאינו מינו, נחלקו ראשונים אם מותר לקיימם:

• יש סוברים שאסור לקיימם (ר"ש כת"י פריז (נדפס בירושלמי מהדורת מוצל מאש) כלאים ח א, על פי תוספתא כלאים (ליברמן) א ג; רא"ש, הלכות קטנות, כלאים ג; רבנו ירוחם כא א; נמוקי יוסף ברכות כב א), אפילו אם הרכיבם אחרים (נמוקי יוסף שם), ולוקים על קיומם (רא"ש שם), וצריכים לקוצצם (כן משמע מר"ש שם), היינו לקצוץ מהם את היחור המורכב (בגדי ישע יז יז), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד רצה ז; שערי צדק, משפטי הארץ א ח; בתי כלאים יז; קיצור שלחן ערוך קעד ב), ואפילו בחוץ לארץ (כן משמע מטוש"ע שם; טוב טעם ודעת קמא רנא), ואפילו אילן מאכל המורכב באילן סרק (ראה לעיל: הצמחים. לבושי שרד, חידושי דינים ליו"ד

פְּלֵאֵי בְּגָדִים¹

האיסור ללבוש או להעלות על הגוף בגד של צמר ופשתן המחוברים זה לזה ("שעטנז")

הפרקים:

- האיסור וגדרו
- לבישה והעלאה
- הצעה תחתיו
- הבגד
- הצמר והפשתן
- טוייתם ואריגתם
- חיבורם זה לזה
- לבישתם זה על זה
- בתערובת
- בחשש ובספק

האיסור וגדרו

הלאו אסור ללבוש בגד של כלאים, שנאמר: וּבְגָד פְּלֵאִים שֶׁעָשָׂה לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ (ויקרא יט יט); לֹא תִלְבַּשׁ שֶׁעָשָׂה צִמְרָ וּפְשָׁתִים יַחְדָּו (דברים כב יא), והיא מצות לא תעשה (ראה ערכו). מכות כא א, ב; יבמות ג ב, ד א, ולוקים עליה (מכות שם א; רמב"ם כלאים י ל, וסנהדרין יט ד אות קמה).

במנין המצוות המצוה נמנית במנין המצוות (ראה ערכו). רמב"ם ספר המצוות לא תעשה מב; סמ"ג לאוין רפג; חינוך תקנא. ויש שמנו את "לא יעלה" ו"לא תלבש" כשתי מצוות (בעל הלכות גדולות בהקדמה; יראים השלם עמוד ז).

הלבוש כלאים לוקה מלקות אחת (ראה מכות שם, וערוך לנר שם ב; רמב"ם כלאים שם, וספר המצוות לא תעשה קעט), ואף שנאמרו בו שני כתובים, אין זה אלא לאו אחד שנכפל באותו ענין עצמו (ראה ערך חיבי מלקיות. ראה ספר המצוות שם).

היקף האיסור כלאי בגדים נוהגים בין בארץ ובין בחוץ לארץ (ראה ערכו). ירושלמי ערלה ג ז; חינוך תקנא, בין בזכרים ובין בנקבות (תוספות פסחים מג ב ד"ה סלקא דעתך, ויבמות ד ד"ה דכתיב; חינוך שם).

ואינם אסורים אלא ללבושם או להתכסות בהם (ראה להלן: לבישה והעלאה), אבל מותרים לעשותם, ולקיימם, ולמוכרם לגוי (ראה כלאים ח א, ושם ט ה, וראה רש"י פסחים כו ב ד"ה יש שטועין; רמב"ם כלאים י ב; ראה טושי"ע יו"ד שד, וש"ך שם סק"א, וראה טושי"ע שם ש א).

למוכרם לישראלים החשודים שילבשום, ראה ערך לפני עור.

על בגד שאבד בו חוט של כלאים, שאסור מדרבנן למוכרו או להשתמש בו באופן שיש חשש שיבואו ללבושו, ראה להלן: בתערובת. על העומדים לתשמישים אחרים שאסור מדרבנן להשתמש בהם ראה להלן: הבגד.

פעולת הלבישה איסור כלאי בגדים הוא בין על הלבישה (ראה תוספות או התוצאה יבמות צ ב ד"ה כולהו, ותוספות הרא"ש שם), ובין על כך שהאדם לבוש (ראה להלן), ולכן מי שהלבישו חברו כלאים, והיה הלבוש מזיד - לוקה (ראה רמב"ם כלאים י לא, והובא בטור יו"ד שג).

לסוברים שגם השהייה נחשבת כמעשה לענין מלקות (ראה להלן), בכלל הלאו גם שלא לעמוד לבוש כלאים (ראה רמב"ן מכות שם א; ריטב"א שם ב).

השהיית כלאים היה לבוש בכלאים כל היום, אינו לוקה אלא אחת (מכות כא א; רמב"ם כלאים י ל). אמרו לו: אל תלבש,

אל תלבש, והוא פושט ולבוש, חייב על כל אחת ואחת (מכות שם). ונחלקו אמוראים בפירושו:

• רב ביבי בשם רב אסי אמר, אפילו מכניס ומוציא בית יד אונקלי שלו (מכות שם ב, לגירסת ר"ף ורא"ש שם), לפי שנראה כמכין עצמו ללבוש ולפשוט (נמוקי יוסף שם). ויש גורסים שהסתפק האם פושט ולבוש ממש, או אפילו מכניס ומוציא ידו (מכות שם לגירסה שלפנינו).

• רב אשי אמר, אפילו שהה כדי לפשוט וללבוש (מכות שם). ואף על פי שלאו שאין בו מעשה אין לוקים עליו, לסוברים כן (ראה ערך לאו שאין בו מעשה), השהייה נחשבת כמעשה, כיון שתחילת הלבישה היתה על ידי מעשה (תוספות שבועות יז א ד"ה או אין. וראה להלן). ויש מצדדים שנשיאת הבגד על גופו נחשב כמעשה (ראה רבי עקיבא איגר שבועות שם; קרן אורה נזיר יז א).

הלכה כרב אשי, שאם אמרו לו: פשוט, ושהה כדי לפשוט וללבוש, חייב על כל שהייה שהתרו בו עליה (ראה ר"ף מכות כא ב; רמב"ם כלאים י ל). וכן אם הוציא ראשו מן הבגד והחזירו, אף שלא פשט את הבגד כולו, חייב על כל אחת ואחת (רמב"ם שם).

השהיית כלאים המוצא כלאים בבגדו פושטו אפילו בשוק (ברכות יט במקום כבוד ב; ראה רמב"ם כלאים י כט; טושי"ע יו"ד שג, ואין הבריות האיסור נדחה מפני כבוד הבריות - שדוחה איסור תורה ב"ש ואל תעשה" (ראה ערך כבוד הבריות) - לפי שעוקר את האיסור במעשה, שהוא לובשו (רש"י שם כ א ד"ה שב). ויש שכתבו שנחשב מעשה כיון שתחילת הלבישה היתה על ידי מעשה (תוספות שאנץ מכות כא ב. וראה שו"ת שאגת אריה לב).

ויש שכתבו שלסוברים שאינו לוקה על השהייה, שאינה חשובה כמעשה (ראה לעיל), הוא הדין לענין כבוד הבריות, ואין צריך לפשוט את הבגד (פני יהושע ברכות יט ב; נודע ביהודה קמא או"ח לה; בית הלוי א לה אות יג). ויש שכתבו שהואיל ועיקר איסור כלאים הוא על ידי מעשה, יש בו חומרת "קום עשה", ואינו נדחה מפני כבוד הבריות (קובץ הערות סט לא).

המלביש אחר המלביש את חברו כלאים, יש שכתבו שאם לא ידע אם לוקה הלבוש שהבגד כלאים - המלביש לוקה, והלבוש פטור, אבל אם היה הלבוש מזיד - הלבוש לוקה, והמלביש עובר משום לפני עור (ראה ערכו). רמב"ם כלאים י לא, הובא בטור יו"ד שג).

שיעור האיסור כלאי בגדים אין להם שיעור, שאפילו חוט כל שהוא של צמר בבגד גדול של פשתן, או של פשתן בצמר - אסור (רמב"ם כלאים י ה; ראה טור יו"ד רצט; שו"ע שם א).

ומתחמם בו, או נהנה ממנו בהגנה מפני החמה או הגשמים (מאירי יבמות ד ב), אבל מותר לשבת תחת אהל כלאים (תוספתא כלאים ה יד; ירושלמי כלאים ט ו; רמב"ם וטור ורמ"א שם).

וילון אין בו משום כלאים (תוספתא שם לגירסת חסדי דוד והגר"א ומנחת בכורים), ואפילו מגין מהחמה (ים של שלמה ביצה א מה; ש"ך שם ס"ק יא). וכן מותר לפרוס בגד כלאים על גיגית שרוחץ בה כדי להעמיד החום (רמ"א שם). ומותר להפשיל קופה של כלאים לאחוריו (טור שם, וראה כלאים ט ה), שדרך לבישה אסרה תורה, שהיא הנאת הגוף (תורת כהנים ויקרא יט יט; ספרי דברים כב יא; ירושלמי שם א).

העלאה בלא הנאה מותר להעלות כלאים על הגוף באופן שאין הנאה בדבר, שלא נאסרה אלא העלאה הדומה ללבישה שיש בה הנאת הגוף, ולכן הותרה העלאה במוכרי כסות, אם אינם נהנים, כגון בימות החמה שמצטערים בהם (יבמות ד ב, ורמב"ן ורשב"א וריטב"א שם). ובאופן זה מותר אף לסוברים שדבר שאינו מתכוין אסור (ראשונים הנ"ל).

לבישה בלא הנאה • לבישה בלא הנאה, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שאין בה איסור (ראה רש"י שבת כט ב ד"ה מוכרין; ראה רמב"ן ור"ן שבת קיא א), שאין זה מלבוש אלא משאוי (רמב"ן ור"ן שם. וראה להלן: הבגד; בגדים קשים, תכריכים).

• יש סוברים שלבישה אף בלא הנאה אסורה (ר"י קורקוס כלאים י ח בפירוש א, ובית הלוי א א ו בדעת הרמב"ם שם), ולא ילבש אדם כלאים אפילו על גבי עשרה בגדים (רמב"ם שם; שו"ע יו"ד שא ה). ומה שאמרו שהעלאה נאסרה בדומה ללבישה שיש בה הנאת הגוף (ראה לעיל), הכוונה בדומה לסתם לבישה שיש בה הנאה (ר"י קורקוס שם; עמק הנצי"ב לספרי תצא עמוד רסו).

יש שכתבו שאף לדעתם אין האיסור אלא בבגדים העשויים ללבישה בדרך חימום והנאה, ראה להלן: הבגד.

גדר הדין • יש שכתבו, שהאיסור הוא ההעלאה או הלבישה, של הנאה אלא שלבישה שאין בה הנאה אינה קרויה לבישה, ולכן הוצרכה התורה להתיר כלאים בציצית (ראה ערך ציצית), ובבגדי כהונה (ראה ערך אבנט), אף שמצוות לאו ליהנות ניתנו (ראה ערכו), שאין טעם זה מועיל אלא בהנאה אסורה, אבל בכלאים אין ההנאה אלא תנאי בלבישה (יד המלך [מכון ירושלים] מאכלות אסורות יג יד; עונג יום טוב צו; אבני נזר יו"ד שצ; ועוד).

• יש סוברים שהאיסור הוא בהנאה (בית הלוי א א ה), והוצרכה התורה להתיר כלאים בבגדי כהונה, כדי להתיר ללבושם אף שלא בשעת עבודה (בית הלוי שם. וראה שם בדעת האוסרים, וראה עוד טעמים בערך מצוות לאו ליהנות ניתנו).

• ויש מחלקים, שבהעלאה שנאסרה כשיש בה הנאה - ההנאה היא האיסור, ובלבישה, לסוברים שאינה אסורה בלא הנאה (ראה לעיל) - ההנאה היא תנאי בלבישה (משנת רבי אהרן יבמות ד עמוד לב).

כשאינו מתכוין להנאת לבישה, נחלקו תנאים:

• לא ילבש אדם כלאים אפילו על גבי עשרה בגדים כדי להכריח את המכס² - שאין נותנים מכס מבגדים שלבוש בהם

מהאחרונים יש שכתב שאין איסור אלא כשיש בחוט לפחות שיעור מלא הסיט (ראה ערכו), כשיעור מלאכת אורג בשבת (ראה ערך אורג. הלכות קטנות ב פד, וראה שו"ת בית אב ה שיו).

אם כל הבגד נעשה כלאים • כתבו ראשונים שכל הבגד נעשה איסור וחשוב ככלאים (מאירי עבודה זרה סה ב; תוספות הרא"ש נדה סא ב; טור יו"ד רצט), ואפילו חוט אחד פשתן שנארג בבגד צמר נעשה כל הבגד גוף אחד של איסור (טור שם), ולכן לא יתכסה בצד השני, אף על פי שהכלאים מונחים בארץ (תוספתא כלאים ה ח; ירושלמי כלאים ט א; טוש"ע יו"ד שא ג. הרמב"ם השמיט).

ויש שנראה מדבריהם שאין כולו נעשה איסור, ומדרבנן אמרו שלא יתכסה בצדו השני, שמא ימשוך עליו את הצד שיש בו כלאים (ראה דרישה יו"ד שא ה בתירוץ ג; חסדי דוד לתוספתא כלאים ה ח; בתי כלאים לתפארת ישראל ככו).

ויש שכתבו ששני אופני איסור הם: "לא תלבש שעטנז", נאמר על צמר ופשתן שנשעו ונטוו ונארגו יחד (ראה להלן: חיבורם זה לזה), שבזה נעשה כל הבגד כחתיכה אחת של איסור, ו"לא תלבש צמר ופשתים יחדיו", שנאמר כשנשעו או נטוו או נארגו כל אחד בפני עצמו וחיברם יחד, ובזה אין כל הבגד חשוב כחתיכה של איסור, אלא שאסור האדם בלבישתם (כתבי הגר"ח יבמות ה ב, ומגנזי הגר"ח עג בדעת הרמב"ם).

כשאחד המינים ייש שכתב שאין האיסור חל אלא על הצמר והפשתן יחד, ולכן אם הותרה לבישת אחד מהם, הותרה ממילא גם לבישת המין השני. לכן בכלאים בציצית, שהותרו (ראה ערך ציצית), אין איסור לעשות בגד גדול מן הדרוש לחיובו בציצית, שהואיל והותר האיסור לגבי הציצית שהיא צמר, הותר ממילא גם לגבי הבגד של הפשתן (תידושי רבי שמעון שקופ יבמות ו. וראה אשל אברהם (בוטשאטש) תנינא או"ח ט שהסתפק).

לבישה והעלאה

שני לאוים • כלאי בגדים אסורים בלבישה (כלאים ח א; יומא סט א, בכלאי בגדים ויבמות ד ב, ותמיד כז ב; רמב"ם כלאים י ב; טור יו"ד שא, ורמ"א שם א, וטוש"ע שד), שנאמר לא תלבש שעטנז (דברים כב יא. רמב"ם שם), ואסורים בהעלאה (יומא ויבמות ותמיד שם; טור ורמ"א שם), היינו להתכסות בהם (רמב"ם שם; טור ורמ"א שם), שנאמר לא יעלה עֲלֶיךָ (ויקרא שם. תורת כהנים שם; ראה רמב"ם שם), אף שאין הנאתו מרובה בלבישה (יבמות שם).

הלבוש או מתכסה בכלאים לוקה (רמב"ם שם ל).

מותר מן התורה לשבת על מצעות כלאים, ומדרבנן אסור (יומא ותמיד שם וביצה יד ב; רמב"ם שם יב; טוש"ע שם), ראה להלן: הצעה תחתיו.

לבישת עראי • אסור ללבשם אפילו עראי (כלאים ט ב, ור"ש ורא"ש שם; רמב"ם כלאים י יח; טוש"ע יו"ד שא ד, ה), שלבישת עראי שמה לבישה (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם; שו"ת הרשב"א ד פג). ויש שכתבו שהיא בכלל העלאה (ר"ש סיריליאנו שם).

הנאה שלא בדרך • העלאה נאסרה בדרך לבישה (רמב"ם כלאים י יב), או בדרך חימום (טור יו"ד שא; רמ"א שם א), כל שנוגע

טוב שם.

(כלאים ט ב; רמב"ם כלאים י יג; טוש"ע יו"ד שא א), ולא אמרו אלא בכרים וכסתות ריקים, וכשהם על גבי איצטבא, אבל במלאים, או נתונים על גבי מיטה - אסור (ירושלמי שם א; ראב"ד כלאים שם; טוש"ע שם). ויש סוברים שמותר (ר"י קורקוס שם, וים של שלמה ביצה א מד, ובאור הגר"א יו"ד שם סק"ה בדעת הרמב"ם, שהבבלי חולק).

יש שכתבו שטעם ההיתר בהם לפי שהם קשים (ראה רמב"ם שם; שו"ת הרשב"א א תשסב בתירוץ אחד; רא"ש כלאים שם; טוש"ע שם); ויש שכתבו לפי שאין כריכת נימא מצויה בהם (תוספות שבת נז ב ד"ה אין בח); ויש שכתבו לפי שאין דרך להעלותם על הגוף (ראה לעיל. תוספות נדה סא ב ד"ה לא).

אף שאין בהם משום כלאים, ראוי לכתחילה שלא לתופרם בכלאים (רמ"א יו"ד שא א, וראה דרכי משה שם).

ריפוד המחובר לכיסא כרים וכסתות המלאים בדבר קשה, שאין חשש שיעלו עליו מן הצדדים - מותר (רדב"ז ומרכבת המשנה כלאים י ג). וכן כתבו אחרונים בכסאות המרופדים בכלאים, שמותר לישב עליהם אם אין בשרו נוגע בהם, אם ממלאים אותם בדוחק, וכל שכן כשמחברים במסמרים, שאינם יכולים לעלות על צידיו (שו"ת פנים מאירות ב קיג; שו"ת רי"ט וי"ל יו"ד פז; ערוך השלחן יו"ד שם). ויש מקילים מטעם אחר, שכרים המחברים בכסא בטלים לגביו, ובטלה מהם תורת בגד (שו"ת בשמים ראש רלג; שו"ת חסד לאברהם תניינא יו"ד עב).

הצעה כשאינו מתכוין להנאתו, יש סוברים שמותר משום דבר שאינו מתכוין (ראה ערכו. מהר"ל בליקוטנים), ולכן התירו לישב על כרים של שעטנז בעת ביקור בבית גוי, כשאין כוונתו להנאתו (מהר"ל שם); ויש אוסרים (ליקוטי מהר"ל שם בשם מהר"י וי"ל).

הבגד

בדבר שאינו בגד דברים שאינם בגד הם בכלל איסור שעטנז, כגון שעשה מהם חגורה, וכיצא בזה (רמב"ן ויקרא יט יט; טור על התורה שם); או כגון שהוא קטן משלש אצבעות על שלש אצבעות, שאינו בגד לענין טומאה (ראה ערך בגד: שעורו. יראים השלם שלג); וכן דברים שאינם עשויים ללבישה, כגון מרדעת של חמור (ראה כלאים ט ד), וחבלים שקושרים בהם את הבהמה, וכורכס על ידי (ראה שבת נד א, וראה לעיל: לבישה והעלאה), וכרים וכסתות העשויים לשכיבה (ראה לעיל: הצעה תחתיו. וראה להלן על וילון).

יש סוברים שכל שאינו עשוי ללבישה, איסורו מדרבנן (תפארת ירושלים כלאים ט; ראה תשובות הרי"ד מג, וריטב"א ביצה טו א, וקריית ספר כלאים י).

יש מחלקים, שהעשוי לשם מלבוש אסור אף כשנהנה בו הנאה שאינה חימום, כגון שמגין מפני הגשמים, אבל שאינו עשוי לשם מלבוש, אין אסור אלא להתחמם בו (ראה ט"ז יו"ד שא סק"פ).

בגדים שאין בהם הנאת חימום (רמב"ם כלאים י יט, הובא בטור יו"ד שא; שו"ע שם יד); ואף לסוברים שלבישה אסורה אף בלא הנאה (ראה לעיל שם), אין איסור אלא בדרך הנאה (ראה ר"י קורקוס שם סוף יח); ויש מחלקים, שבגד שאינו עשוי לחימום מותר בהעלאה, אבל בלבישה אסור (צפנת פענח כלאים שם ב בדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים שאף היא בכלל הנאת לבישה האסורה (ש"ך שם סק"ח; ראה ט"ז שם סק"ח וי).

הצעה תחתיו

האיסור וטעמו מן התורה מותר לשבת על מצעות של כלאים, אבל מדרבנן אסור, שמא יכרך חוט על בשרו (יומא סט א, וביצה יד ב, ותמיד כז ב; רמב"ם כלאים י יב; טוש"ע יו"ד שא א. וראה רש"י ביצה שם ד"ה שמא).

בהפסק בגד אפילו עשר מצעות זו על גבי זו, וכלאים תחתיהן, אסור לישן עליהן (ביצה ויומא ותמיד שם; רמב"ם כלאים י יב; טוש"ע יו"ד שא א), שמא תכרך נימא על בשרו (ראה לעיל. רמב"ם שם; תוספות פסחים מ ב ד"ה לא, ויומא שם ד"ה קשין; טוש"ע שם), היינו שיבוא לשכב עליהם בלא המצעות שעליהם, ותיכרך נימא על בשרו (ר"י קורקוס כלאים שם), וכולה גזירה אחת היא, שאילמלי גזירה זו לא תעמוד אף זו (ראה ערך גזרה לגזרה: בגזרה אחת. ריטב"א ביצה שם). ואסור באופן זה גם בכלאים שאין דרך להעלותם על גופו (תוספות שם; ר"י קורקוס כלאים י יב, ובית יוסף יו"ד שא בדעת הרמב"ם, וראה טוש"ע שם א).

יש מפרשים הטעם, שמא יבוא להעלות עליו את הכלאים (ראה תוספות נדה סא ב ד"ה לא; ר"ן ביצה שם), אבל משום כריכת נימא לא גזרו, כיון שיש דבר מפסיק בינו לבין הכלאים (ראה ר"ן שם). ולדעתם, בדבר שאין דרך להעלותו על הגוף, אין לחשוש ומותר (ראה תוספות ור"ן שם. וראה להלן: בכרים וכסתות).

יש סוברים שבדבר שאין דרך להעלותו עליו, אם הוא כלאים דרבנן מותר, אבל בכלאים של תורה אסור (שו"ת הרשב"א א תשסב, ורשב"א ביצה טו א. וראה להלן).

בבגדים קשים בגדים קשים של כלאים - שאינם מחממים (רש"י ביצה טו א ד"ה בקשין, ויומא סט א ד"ה קשים), או: חזקים, שאין נימא נמשכת מהם (רבינו חננאל ביצה ויומא שם; ראה רמב"ם כלאים י ג) - מותר לישן עליהם (ראה ביצה ויומא שם, ותמיד כז ב; רמב"ם כלאים י ג; טוש"ע יו"ד שא א). על בגדים קשים בלבישה ובהעלאה ראה להלן: הבגד.

כשאין דבר מפסיק בין גופו לבינם, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאסור להציעם תחתיו (רמב"ם כלאים י יג; רא"ש כלאים ט ב, וכלאי בגדים ח; שו"ת הריב"ש כט; טוש"ע יו"ד שא א). מהם יש הסוברים שבקשים ביותר, כגון מרדעת של חמור - מותר (רא"ש כלאים שם ד), ויש אוסרים (מאירי שם בשם יש אומרים. וראה רמב"ם שם כה; שו"ע שם ח).

• ויש סוברים שמוותרים בהצעה תחתיו אפילו כשבשרו נוגע בהם (תשובות הרי"ד מג; ריטב"א ביצה יד ב).

בכלאים דרבנן כלאים דרבנן יש סוברים שלא גזרו עליהם בהצעה תחתיו (מאירי ביצה יד ב; שו"ת מהר"ח אור זרוע פד); יש סוברים שאינם מותרים אלא כשיש דבר מפסיק בינו לבין הכלאים (ראה שו"ת הריב"ש כט); ויש סוברים שאפילו בהפסק אסורים (שו"ת הרשב"א א תשסב; ראה רמ"א יו"ד שא א).

בכרים וכסתות כרים וכסתות - העשויים לשכיבה (ר"ש ורא"ש) - אין בהם משום כלאים, ובלבד שלא יהא בשרו נוגע בהם

תחבושות אספלנית ומלוגמא ורטייה אין בהן משום כלאים (תוספתא כלאים ה יד; רמב"ם כלאים י יט; טוש"ע יו"ד שא יד), שאין דרך חימום בכך (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ויש סוברים בדעת אמוראים בירושלמי שאסור, שלדעתם אף כשאינו דרך חימום אסור (באור הגר"א יו"ד שם ס"ק כא).

"איסטמא" "איסטמא" אין בה משום כלאים (תוספתא כלאים ה יד; שבת נז ב). ונחלקו בפירושה:

• יש מפרשים שהיא מצנפת קטנה שלובשת אשה לכסות שיער היוצא מקישוריה, ועשויה כמין לבד, בלא טויה (רש"י שבת שם ד"ה כליא וד"ה אין).

• יש מפרשים שהם חוטים שתולים על פני הכלה כדי שלא יצטרו אותה הזכוכים (רבינו חננאל שבת שם, וכעין זה ברי"ף ורא"ש שם), וכן יש שכתבו שהיא ציץ שתלויים בו חוטים על פני האדם כדי להפריח את הזכוכים (ראה רמב"ם כלאים י כ, וטור יו"ד שא בשמו; ראה שו"ע יו"ד שא יד).

• יש מפרשים שהיא מין עטרה ותכשיט (ערוך ערך אסטמא ב, הובא בתוספות שם ד"ה ואינה).

נעלים וערדלים נעלים יש בהן משום כלאים (ראה כלאים ט ז; ראה רמב"ם כלאים י טו; ראה טוש"ע יו"ד שא יג).

ערדלים אין בהם משום כלאים (ביצה טו א; טוש"ע שם). ונחלקו ראשונים בפירוש ערדלים:

• יש שכתבו שהם אנפילאות של בד קשה (מאירי שם), שלובשים תחת הנעלים, וטולים עור תיישים מעובד תחת קרקעיתם, וכנגד עקב הרגל יש שעושים אותם מצמר (תשובות הגאונים הובאה ברש"י שם ד"ה ערדלין; רא"ש כלאי בגדים כ; טור שם). ומותרים לפי שקשים הם (רש"י שם. ראה לעיל: בגדים קשים), או: לפי שהעקב קשה ואינו מתחמם (רא"ש שם; טור שם). ויש שכתבו שאין דרך חימום בכך (רבינו חננאל שם; רי"ף שם; רא"ש ביצה שם).

• יש מפרשים שהם נעלים שאין להם עור מלמעלה אלא מלמטה ועל האצבעות, ומניחים בתוכם לבד קשה (ראב"ן שם), וכן יש שכתבו שלמעלה הם של עור, ומתחת כף הרגל יש בהם כמין בגד קשה (רי"ד שם; פסקי ריא"ז שם), ואינם עשויים לחימום אלא למדוך כף הרגל, והרי זה כהצעה תחתיו, שבקשים מותר אף מדרבנן (ראה לעיל. ראב"ן שם; תשובות הרי"ד מג), אבל העלאה על גב הרגל אסורה (רי"ד שם).

• יש שכתבו שמנעל שאין לו עקב אין בו משום כלאים (רמב"ם שם, הובא בטור שם; ארחות חיים ב עמוד 223; רמ"א שם), וכתבו אחרונים בדעתם שפירשו כך "ערדלים" (בית יוסף שם; מרכבת המשנה כלאים שם), שאין להם עור מלמטה אלא בגד כדי שלא תזוק הרגל (ראה ר"ש סיריליאו כלאים שם), ועשויים להלך על כרים וכסתות (ראה פירוש המשניות כלאים שם), ומותר לפי שעור הרגל קשה, ואינו נהנה כשאר עור הגוף (רמב"ם שם, הובא בטור שם; ארחות חיים שם; רמ"א שם), והיינו כל כף הרגל מלמטה (ראה דרישה שם; ראה ט"ז שם), אלא שאם יש לו עקב נראה כמלבוש ואסור (בית יוסף שם).

ויש מסבירים לדעתם ש"עקב" היינו אחורי הרגל, ומנעלים אלו אינם אלא תחת הרגל ועל האצבעות (ראה ב"ח בקונטרס אחרון שם:

בגדים קשים - שאינם מחממים (רש"י ביצה טו א ד"ה בקשין), אלא שמגינים מן הצניחה (ריטב"א ביצה שם) - נחלקו בהם:

• יש סוברים שאין בהם משום כלאים (רש"י יומא סט א וד"ה שרי), ומותרים בלבישה ובהעלאה (תוספות יומא שם ד"ה קשין, ועוד ראשונים ביצה שם בשם רש"י, וראה בית יוסף יו"ד שא, ומהרש"א ביצה שם שתמהו), שלא נאסרה אלא העלאה הדומה ללבישה, שיש בה הנאת חימום (רש"י יומא שם), שכשאין בה הנאה חשוב כמשאוי בעלמא (שיטה מקובצת שם). ואף שמגין עליו, אינו בכלל בגד כלאים שאסרה תורה (קהילות יעקב ביצה יא). ויש שכתבו הטעם, הואיל ואין דרך ללבשם, ולא נאסרה אלא לבישה כדרכה (בגדי יום טוב לר"ש קלוגר ביצה שם, ושפת אמת יומא שם בדעת רש"י)⁴.

• יש סוברים שמדרבנן אסורים (ראב"ד שם; בית הלוי א ב ד, בדעת שיטה מקובצת שם), שיש בהם קצת הנאה (שיטה מקובצת שם).

• ורבים סוברים שלא הותרו אלא בהצעה תחתיו (ראה לעיל: בהצעה תחתיו), אבל אסורים בלבישה ובהעלאה (רבינו תם בתוספות שבת נז ב ד"ה אין ויומא שם; תוספות ביצה שם ד"ה אלא; ראה רמב"ם כלאים י יג; רשב"א שבת וביצה שם, ושו"ת א תשסב; אור זרוע ב שמא; פסקי רי"ד ביצה שם, ותשובות הרי"ד מג; תוספות הרא"ש שבת ויומא שם, ורא"ש כלאי בגדים כ; טור שו"ע יו"ד שא א, ורמ"א שם ב, ועוד), שהרי נהנים מהם מפני החמה ומפני הגשמים (ראה אור זרוע שם), ויש בלבישתם כבוד (ראה לעיל: הנאה של כבוד. רי"ד שם). ויש שכתבו בדעתם, שכל דרך לבישה אסור אף בלא הנאה (עונג יום טוב צו; שאילת דוד יב).

כלאים דרבנן כלאים דרבנן שהם קשים, יש סוברים שמותרים אף בלבישה (רבינו תם שם; ריב"א בתוספות שבת נז ב ד"ה אין; רשב"א ורא"ש שם ושם; טור יו"ד שא; רמ"א שם ב), שלא גזרו בדבר שאינו מצוי (רבינו תם בספר הישר שפב); ויש אוסרים (שו"ת הרשב"א שם בשם רבנו יונה; תשובות הרי"ד מג), שכיון שנאסרה לבישת קשים, אף בכלאים דרבנן אין חילוק (רי"ד שם).

ויש מהאחרונים שכתבו שאף למתירים, בזמן הזה אפשר שאין אנו בקיאים מה הם קשים שהתירו (חומות ירושלים או"ח ל, הובא בפתי תשובה סק"ט).

צרור של צרור של בגד כלאים שצוררים בו מעות אין בו משום כלאים, מעות וכיו"ב ומותר לתתו בחיקו, מפני שהמעות מקשים אותו (ביצה טו א, ורש"י ד"ה צררי); ויש סוברים בדעת אמוראים בירושלמי שאוסרים (ב"ח יו"ד שא, ראה ירושלמי כלאים ט ד). היו בצרור זרעונים - רב פפא אוסר, ורב אשי מתיר, לפי שאין דרך חימום בכך (ביצה שם).

ויש מפרשים "צרורות", שהם חגורות קטנות שעושים אותם בבית יד כדי לצרור בהם מעות או תבלין (רמב"ם כלאים י יט; שו"ע יו"ד שא יד), ולא נאסרו בגדים שאינם דרך חימום (רמב"ם שם).

להלכה יש פוסקים כרב אשי, לפי שאין דרך חימום בכך (רבינו חננאל ורי"ף ביצה שם; רמב"ם שם; ראה ראב"ד שם יז; שו"ע שם); ויש פוסקים כרב פפא, לפי שהם רכים ומחממים (טור יו"ד שם).

נטילת ביצה נטילת ביצה מטעם זה, שאין איסור כלאים אלא בדרך חימום, יש בכלאים מתירים ליטול ביצה חמה בידו בבגד של כלאים (ראב"ד כלאים י יז); ורבים מהראשונים אוסרים (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד שא יב), ראה לעיל: לבישה והעלאה.

4. יש סוברים בדעת רש"י שלבישה אסורה והעלאה מותרת, ראה: עמק הנצי"ב

לספרי תצא עמ' רסו, ומרומי שדה ביצה ויומא שם; ערך שי יו"ד שא. וכעין

מעיל של ספר תורה מטפחות הספרים ומטפחות התיבה, הנוגעות בגוף הספר, יש סוברים שמותרות אף לאוסרים, לפי שהן כתשמישי קדושה שאסורים בהנאה (ראה ערך תשמישי קדושה), ואין לחוש שיתחמם בהן (שו"ת באר עשק נד; ראה ערוך השלחן י"ד שא כב, וכעין זה בים של שלמה שם).

יש סוברים שיש לחוש שיתחמם בהן בלא מתכוין, והוא קרוב ל"פסיק רישיה", שאין נזהרים בדבר (שו"ת שמש צדקה או"ח ג).

מטפחות שמניחים בשעת תפירת על כתפי המסתפרים מטפחות אסורות משום כלאים (כלאים ט ג, ופירוש המשניות שם; רמב"ם כלאים י כב; טושי"ע י"ד שא י). ודוקא כשמתכוין לשם מלבוש (ירושלמי שם ב, לגרסת ר"ש סירילאו והגר"א), כגון שיש לה בית ראש ולבושה כמין מלבוש (רא"ש כלאים שם, וכלאי בגדים ט; טושי"ע י"ד שא י), שבאופן זה כוונתו למלבוש ולא להגן מהלכלוך (ראה ביאור הגר"א שם), או שבאופן זה הוא דרך לבישה האסורה בלא הנאה, לדעתם, אבל בלא בית ראש הוא דרך העלאה ומותר, כיון שאין הנאה בהגנה מלכלוך, לדעתם (ראה לעיל: לבישה והעלאה. דברי חמודות על הרא"ש שם, ובינת אדם קו צז).

יש סוברים שהגנה מלכלוך נחשבת הנאה, וביארו שכשיש לה בית ראש יש עליה שם מלבוש ונהנה בלבישתה, אבל בלא בית ראש, אין עליה שם מלבוש כלל (ט"ז שם סק"י. וראה לעיל: לבישה והעלאה; הגנה מלכלוך).

וילון שפורסים כנגד הפתח, אסור לעשותו מכלאים וילונות ופרוכות (ראה ביצה יד ב, ורש"י ד"ה מפני; רמב"ם כלאים י יד; טושי"ע י"ד שא יא), מפני שהשמש מתחמם כנגדו, ומתעטף בשוליו לפעמים (ראה ביצה שם ורש"י; טושי"ע שם), או שחוששים שייסמך לו השמש ויעלה על בשרו (רמב"ם שם). וכן תמונות לנוי העשויות שטענו, אסורות (מהרי"ל בליקוטים (מכון ירושלים עמ' תרלג)), וכן אין לתלותן לנוי סוכה (ראה ערכו) אלא למעלה מתשמישי אדם (שו"ת מהר"י וייל קצא; מהרי"ל סוכות; מגן אברהם או"ח רלח סק"ט).

וילון קשה מותר (רמב"ם שם; טושי"ע שם), לפי שאינו נכרך על בשרו (ראה רמב"ם ופירוש המשניות שם). וכן וילון העשוי למחיצה, ואין מתחממים בו כלל - מותר (שו"ת הרא"ש ב ו), כשאינו ראוי לחימום, מפני שהוא קשה (בית יוסף שם), או מפני שהוא גבוה (ים של שלמה ביצה א נ; קרבן נתנאל לרא"ש ביצה שם אות ק).

וכן פרוכת שלפני ארון הקודש - מותר (רמ"א י"ד שם), שאין דרך להתחמם בה (לבוש י"ד שם ואו"ח קנד; חכמת אדם קו כא).

תכריכים תכריכים (ראה ערכו) של מת אין בהם משום כלאים (כלאים ט ד), ומותר לעשותם מכלאים (נדה סא ב ועוד; רמב"ם כלאים י כה; טושי"ע י"ד שא ז, ושם שנה א).

ונחלקו אמוראים: לדעת רבי ינאי לא אמרו אלא לספור את המת, אבל לקוברו בהם אסור; לדעת רבי יוחנן מותר אפילו לקוברו (נדה שם), שאין המתים חייבים במצוות (ראה נדה שם; רמב"ם שם ופירוש המשניות שם), ויש מוסיפים שאין זו לבישה של הנאת חימום, ואף החי מותר בה (רשב"ם, הובא בתוספות נדה סא ב ד"ה אבל; רמב"ן בתורת האדם ענין ההוצאה (שעוועל עמוד צט)).

בטעמו של רבי ינאי יש שכתבו, שלדעתו החי מצווה שלא להאכילו איסור בידים, כדרך שאמרו בקטנים (ראה ערך חנוך: באיסורים. רשב"א שם, ובשו"ת החדשות (מכון ירושלים) שסח; שו"ת

כעין פנטאפלין שלנו (נעלי בית); ט"ז שם ס"ק יב; באר הגולה י"ד שם), ואין להם שם בגד, וכיון שאין בהם חימום - מותר (ט"ז שם).

ויש שכתבו לדעתם שאף כשיש לו עקב - מותר, שאין לך קשה בעור הרגל כעור העקב (כסף משנה שם בדעת הרמב"ם).

מטפחות הידים, וכן מטפחות הספרים, ומטפחות הספג (ראה להלן), נחלקו בהן תנאים: לחכמים אין בהן משום כלאים (כלאים ט ג), שאין עשויות לבישה (ריבמ"ץ שם), והעלאתן אינה לחימום (ראב"ן שם). רבי אליעזר אסור (כלאים שם). אלו דברי רבי מאיר, אבל רבי יהודה אומר: רבי אליעזר מתיר, וחכמים אוסרים (תוספתא כלאים ה י).

מטפחות הידים, שמנגבים בהן את הידים (רמב"ם בפירוש המשניות כלאים שם; רע"ב שם), או שמושיטים בהן פת או בשר (ריבמ"ץ שם בפירוש א; ר"ש שם בפירוש ב), או שפורסים על השולחן (ריבמ"ץ שם בפירוש ב; ר"ש בפירוש א. וראה טור י"ד שא); מטפחות הספרים, שנותנים על ספר תורה (פירוש המשניות שם; רא"ש כלאי בגדים ט; טור שם; רע"ב שם), ואוחזים בהן בשעת קריאת התורה (פירוש המשניות שם); מטפחות הספג, שמנגבים את הגוף לאחר הרחצה (פירוש המשניות שם; ר"ש שם; רא"ש שם; טור שם), או שמספגים בהן את הכלים והקרקעות (רמב"ם כלאים י כב).

בטעם האוסרים מטפחת ספרים, יש אומרים מפני שהוא עושה אותה כמין תיק ומשימה בחיקו, ונותן ספר תורה עליה; ויש אומרים מפני שמחמם בה את ידיו (ירושלמי כלאים שם). ובמטפחת הספג, לפי שפעמים רואה את רבו ומתעטף בה (ירושלמי שם). ויש שכתבו הטעם בכל המטפחות מפני שנכרכות על היד ומחממות (רמב"ם כלאים י כב; שו"ע י"ד שא ט), ונחשב לבישה האסורה לדעתם אף בלא כוונת הנאה (ראה לעיל: לבישה והעלאה. ר"י קורקוס שם).

בטעם המתירים, יש שכתבו שכיון שאין עשויות לשם חימום, אין דרך חימום בכך (משנה ראשונה כלאים שם). ויש סוברים שאף לדעתם אסור להתחמם בהן, אלא שלא אסרו להשתמש בהן, ואילו האוסרים אוסרים כל דבר שלפעמים מתחממים בו (ראה באור הגר"א י"ד שם ס"ק טו).

הלכה שיש בהן משום כלאים (ירושלמי שם; רמב"ם כלאים י כב; רא"ש כלאי בגדים שם; טושי"ע י"ד שא ט, וראה רמ"א שם, ובאור הגר"א ס"ק טו); ויש פוסקים שאין בהן משום כלאים (תלמיד הרשב"א כלאים עמוד לה בשם יש אומרים); ומהאחרונים יש מתירים כשהן קשות (תפארת ישראל בתי כלאים אות קלח).

מפות של ארון מטפחות התיבה אין בהן משום כלאים (תוספתא ובימה כלאים ה י), והיינו מפות שפורסים בארון הקודש בבית הכנסת מתחת לספר תורה, או מסביבו (אור זרוע ב שפו, הובא בהגהות אשר"י מגילה ד ה; רמ"א י"ד שא יא), ואינן נכנסות ויוצאות עם הספר (ט"ז שם ס"ק יא).

מפה שפורסים על הבימה שנותנים עליה ספר תורה לקרוא בו, כתבו ראשונים להיזהר שלא יהיה בה כלאים, שלפעמים כורכה סביב ידיו (אור זרוע שם; רמ"א שם ט), ויש שכתב שאסור אפילו כשאינו אלא חשש רחוק (שו"ת הרב"ך מט); ויש מתירים, לפי שאינה עשויה להתחמם (ראב"ן בתשובות שבסוף הספר; ים של שלמה ביצה א ג), ואף כשנשען עליה אין ההנאה מן המטפחת אלא מן השולחן (ראב"ן שם).

צמר כלל (מנחת חינוך תקח ו; חזון איש יו"ד קצ סק"ד). ויש סוברים שעז בת רחל לוקים על צמרה, שדינה כרחל לכל דבר, ואינה דומה לרחל בת עז, שדינה כעז לכל דבר (מרכבת המשנה בכורות ב ו, בדעת הרמב"ם כלאים שם).

בצבעים צמר ופשתן אסורים בכלאים בין כשהם לבנים ובין כשהם צבועים (ירושלמי כלאים ט א), ומה שאמרו שאין אסור כשנשתנה (ראה לעיל: רחל בת עז), דוקא בשינוי שמתחילת ברייתו; ועוד, שמראה אין בו ממש, ואינו חשוב שינוי (שו"ת בית יצחק יו"ד ב קלב. וראה ערך חזו"ת).

נייר מפשתן נייר העשוי מפשתן, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שעדיין שמו עליו, ודינו כפשתן (תשובות בתחילת נשמת אדם, הובא בפתחי תשובה יו"ד ש סק"א; שו"ת ר"י וייל יו"ד פז).

• ויש סוברים שמותר לתופרו עם צמר, שנשתנו צורתו ושמו, ובטל ממנו שם פשתן (ראה שו"ת באר עשק יב, הובא בפתחי תשובה שם; ראה ברכי יוסף יו"ד שא; מי נדה קונטרס אחרון קצ י; ועוד. וראה ערך שינוי).

מינים האסורים השיריים והכלך אין בהם משום כלאים, אבל משום מראית העין אסורים מפני מראית העין (כלאים ט ב; רמב"ם כלאים י א; טושי"ע יו"ד רצח א: משי וכלך).

• יש מפרשים שהשיריים הם משי הדומה לפשתן (ראה פירוש המשניות שם ורמב"ם שם), או: מעיל עשוי משי (רא"ש שם; רש"י שבת כ ב, ומנחות לט ב ד"ה השיראין), ואסור עם צמר (טושי"ע שם). הכלך הוא משי הדומה לצמר (ראה פירוש המשניות), ויש שכתבו שהוא פסולת של משי (ערוך ערך כלך בשם יש מפרשים; רש"י שבת שם ד"ה גושקרא), או שהוא מין הדומה לצמר וגדל על אבנים בים (רמב"ם שם; רא"ש שם; חינוך תקנא; טושי"ע שם), ואסור עם פשתן (רמב"ם שם; טושי"ע שם). וכן אסורים השיריים והכלך זה עם זה (ראה רמב"ם שם ור"י קורקוס וכסף משנה ורדב"ז בדעתו).

• ויש מפרשים ששיריים הם בגד העשוי ממשי ופשתן, וכלך עשוי ממשי וצמר, ואסור ללבשם מפני מראית העין (ריבמ"ץ שם).

משי שלנו אין בו איסור, שהכל מכירים בו, ואין בו משום מראית העין (ר"ש כלאים שם; רא"ש שם וכלאי בגדים ז; ר"י קורקוס שם; ראה טושי"ע שם; ראה רע"ב שם). ואף על פי שכבר נאסר בזמן חז"ל, לא אמרו שדבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו (ראה ערכו) אלא בגזירת חכמים, אבל באיסור משום מראית העין, כל שאין מראית עין - מותר (קול הרמ"ז כלאים שם, וראה ערך חשד; מראית העין).

קנבוס אם יש יש מהראשונים שאסר במקומו לתפור בגד של קנבוס מתחת לבגד צמר (ראה לעיל: קנבוס וכותנה), לפי שלא היה קנבוס מצוי שם, והיה סבורים שהוא פשתן (רא"ש כלאי בגדים ז, הובא בטור יו"ד רצח; רמ"א יו"ד שם ב).

וכן יש שכתבו שלא יתפור בגדי צמר בחוטי קנבוס לבן, שלא יחדוהו שהם של פשתן, אלא יצבעם (מהרי"ל הובא בדרכי משה יו"ד שב; רמ"א יו"ד שם ב: יש מחמירין, וראה באר הגולה ושי"ש שם). אבל במקום שהוא מצוי - מותר (רמ"א שם רצח), שהרואהו יתלה בהיתר (ערוך השלחן שם).

פשתן צבוע אף פשתן עם פשתן פעמים שגזרו בו משום מראית העין:

הריב"ש קכד), ומכל מקום לסופדו בהן מותר שאין זו דרך לבישה (רשב"א שם ושם); ויש סוברים שטעמו מפני שעתיד המת לעמוד בהם בתחיית המתים, ראה ערך מת וערך תחית המתים.

הלכה שמותר לקבור בתכריכים של כלאים (ראה רמב"ם שם ור"י קורקוס בדעתו; רא"ש כלאי בגדים י; טושי"ע שם); ויש פוסקים שאסור (ראב"ן בשו"ת שבסוף הספר).

מרדעת חמור מרדעת של חמור אין בה משום כלאים (כלאים ט ד; רמב"ם כלאים י כה; טושי"ע יו"ד שא ח), שלא גזרו על הצעה תחתיו בדבר שאין דרך להעלותו עליו, לסוברים כן (תוספות נדה סא ב ד"ה לא; ר"ש כלאים שם ב), או מפני שהיא קשה, ולא גזרו בבגדים קשים (ר"י קורקוס שם בדעת הרמב"ם).

הצמר והפשתן

אין אסור משום כלאים אלא צמר ופשתים (כלאים ט א; רמב"ם כלאים י א; טושי"ע יו"ד רצח א), בין בהעלאה ובין בבישה (שבת כז א; יבמות ד ב), שנאמר לא תלפש שעטנז צמר ופשתים יחדו (דברים כב יא). ראה שבת שם, ותוספות ד"ה אלא; רמב"ם וטור שם. וראה ערך כלל ופרט, וראה רע"ב כלאים שם).

צמר גמלים צמר אלא צמר רחלים ואילים (ראה כלאים ט א; וארנבים טושי"ע יו"ד רצח א), אבל לא צמר גמלים, וארנבים, ונוצה של עזים, וכל שאר המינים (ראה כלאים שם; ראה תוספתא כלאים ה ח; ראה בכורות יז א; ראה רמב"ם כלאים י ב, ט; טושי"ע שם), שצמר סתם הוא צמר רחלים ואילים, אבל צמר אחר יש לו שם לווי (ראה ערכו), כגון "צמר גמלים" ו"צמר ארנבים" (רא"ש כלאים שם; טור שם).

ומהגאונים יש שלמדו דבר זה ממה שנשמך בתורה איסור כלאים למצות ציצית (ראה ערכו). דברים כב יא, ובצמר שבציצית אינו אלא צמר כבשים (ראה ערך ציצית. תשובות הגאונים פ ח).

קנבוס אין אסור אלא פשתן (כלאים ט א; רמב"ם כלאים י א; טושי"ע וכותנה יו"ד רצח א), ולא קנבוס, ולא צמר גפן - כותנה - ולא שאר מינים (ראה כלאים ט א, ז; ראה רמב"ם שם ח, ט; טושי"ע שם), שיש להם כינוי אחר (טור שם) [ראה תמונות של מינים אלו באיור מס' 9 בסוף הכרך].

קנבוס שלנו⁵ יש שכתב שהוא אינו הקנבוס שנזכר בחז"ל (רבנו אפרים, הובא בתוספות יומא עא ב, וזבחים יח ב ד"ה ואימא). אבל רבים סוברים שהוא הקנבוס שבדברי חז"ל, ומותר (ראב"ה א קצ; ראה פסקי תוספות זבחים שם בשם רבינו תם; ועוד. וראה שו"ת בית שלמה יו"ד ב קעט בארוכה), וכן המנהג (תוספות ישנים וריטב"א שם).

ויש שכתבו שאף אם מין פשתן הוא - מותר, שהרי יש לו שם לווי (שואל ומשיב קמא ג קנד). אם יש בו איסור משום מראית העין, ראה להלן.

צמר ופשתן עם צמר או פשתן שמכונים בשם לווי על שם מקומם, שם לווי אין זה שם לווי (ראה תשב"ץ ב ד, וראה ערך שם לווי).

על שם לווי מחמת תערובת במין אחר ראה להלן: בתערובת.

צמר רחל בת צמר רחל בת עז - כמין רחל שנולדה מעז (ראה ערך עז ועז בת רחל נדמה) - אין לוקים על צמרה משום כלאים (ראה בכורות יז א; רמב"ם כלאים י ב; ראה שו"ע יו"ד רצח ב). והוא הדין בעז בת רחל (ראה ר"י קורקוס כלאים שם), וכל שכן הוא, שהרי אין זה

זה בבית הלוי א ג ז - ט. 5. בלטינית: Cannabis sativa, בגרמנית: Hanf.

ש א, ובאור הגר"א סק"א בדעתו, ולדעתם הלבדים אסורים מן התורה (רמב"ם כלאים שם; ראה שו"ע שם ולבוש שם; ראה רמ"א יו"ד שא ב דעה ב).⁹

יש סוברים בדעתם שלא אמרו אלא בשוע לבד, אבל בטווי לבד אין איסור תורה אלא כשארג ממנו בגד (ראה כסף משנה כלאים שם בדעת הרמב"ם), ואפילו מדרבנן אינו כלאים (באור הגר"א שם), ובארוג לחוד הסתפקו אם אסור (כסף משנה שם); ויש סוברים בדעתם שאף בטווי לחוד או ארוג לחוד עובר (ר"י קורקוס ורדב"ז כלאים שם).

בחוטמים שאינם לסוברים שהלכה כמר זוטרא, ו"נוז" היינו שזור (ראה שו"ע שם), אין כלאים מן התורה אלא כשהצמר שוע וטווי ושזור לבדו, והפשתן שוע וטווי ושזור לבדו (רבינו תם הובא בתוספות יבמות ה ב ד"ה עד, ונדה סא ב ד"ה שוע), ובגד העשוי מחוטמים שאינם שזורים אינו אסור אלא מדרבנן (שו"ת הרשב"א א שם).

ולסוברים ש"נוז" אין פירושו שזור (ראה לעיל, וראה להלן: חיבורם זה לזה), אף כלאים מחוטמים שאינם שזורים אסור מן התורה (ראה ר"ש כלאים ט ח, ובית יוסף יו"ד שם בדעתו; ב"ח יו"ד שם; חכמת אדם קו יא).

לא שוע ולא לא שוע ולא טווי ולא נז, יש שנראה מדבריהם שאין בזה כלאים אפילו מדרבנן (ראה באור הגר"א יו"ד רצט סק"ה). ויש שנראה מדבריהם שיש בו משום כלאים (ראה רמב"ם כלאים י ז) מן התורה (ספר הבתים [הרש"ר] א עמוד 45 בדעת הרמב"ם).

חיבורם זה לזה

כשאינם מחוברים (ראה להלן), אבל כשאינם מחוברים זה לזה מותר ללובשם כאחד (ראה כלאים ט י; ראה רמב"ם כלאים י יא, כא, כד; ראה טושי"ע יו"ד ש ב, ד. וראה להלן: לבישתם זה על זה), שנאמר: יִתְּדוּ (דברים כב יא. ספרי שם; תוספות יבמות ה ב ד"ה ואכתל).

אף התוכף תכיפה אחת - שתחב המחט בבגד פעם אחת, וחיבר בה בגד של צמר ובגד של פשתן (רש"י יבמות שם ד"ה תכיפה; פירוש המשניות כלאים שם; רמב"ם וטושי"ע דלהלן) - אינה חיבור, ואין בה משום כלאים (כלאים שם; רמב"ם שם כד; טושי"ע שם ב), שנאמר: יִתְּדוּ (דברים שם. יבמות שם), עד שיחברם יחד יפה (רש"י שם).

שוע טווי ונוז אף מה שדרשו "שעטנז, דבר שהוא שוע טווי ונוז" יחד (ראה לעיל: טוויים ואריגתם), יש מפרשים על אופן חיבורם יחד:

"שוע" - שטורפים צמר ופשתן יחד, ועושים מהם לבדים (ערוך ערך שוע פירוש א; שו"ת הרי"ף שטז; ראה פירוש המשניות כלאים ט ח, ורמב"ם כלאים י ב; ראה ר"א מן החר יבמות ה ב), ומלשון חיבור ועירוב (שו"ת הרי"ף שם), או מלשון החלקה, מפני שמחליקים את פניו (פירוש המשניות שם), ויש מפרשים שנסרקו יחד במסרק (רש"י יבמות ה ב ונדה סא ב ד"ה שוע), או שנופצו יחד (רבינו נתן אב הישיבה כלאים שם; ראה רש"י הוריות יא א ד"ה ורבי יוסי);

"טווי" - שעורבו ונטוו יחד לחוטמים (רש"י נדה שם ד"ה טווי, והוריות שם; ר"א מן החר שם; ערוך שם; ר"ף שם; פירוש המשניות שם, ורמב"ם שם), או שטוה חוט צמר וחוט פשתן לחוט שזור אחד (ערוך שם; רבינו נתן אב הישיבה שם);

"נוז" - שנארגו יחד (ראה פירוש המשניות שם, ורמב"ם שם; ראה רש"י

פשתן שצבעו בחרת - צבע שחור - לא יעשה אותו אימרה מפורסמת (תוספתא כלאים ה יג, הובאה בירושלמי כלאים ט א, וראה ר"ש סריליאו שם), היינו שפה לבגד בגלוי (מנחת ביכורים שם), מפני מראית העין (ראה ירושלמי שם), לפי שאין דרך לצבוע פשתן, אלא צמר, ונראה כלובש כלאים (ר"ש שם ט ב).⁶

בכרים ובכסות מותר (תוספתא שם), לפי שתשימש בבית, ואין בהם משום מראית עין (ר"ש סריליאו ופני משה שם), או שהואיל ואין איסור תורה להציעם תחתיו (ראה לעיל: הצעה תחתיו), לא גזרו בהן (חסדי דוד שם). ובזמן הזה שצובעים אף פשתן, אין בו משום מראית עין, ומותר (חסדי דוד שם).

פשתן שצבעו בחרת לא ימכרו לגוי (תוספתא כלאים ה יג), שמא ימכרו לגוי לישראל, ויסבור הישראל שהוא מין אחר, ויבוא לחברו עם צמר (חסדי דוד שם).

טוויים ואריגתם

שוע טווי ונוז אין אסור משום כלאים אלא טווי וארוג, שנאמר לא תִלְבַּשׁ שְׂעָטָנָה (דברים כב יא), דבר שהוא "שוע, טווי ונוז" (כלאים ט ח).

"שוע", יש מפרשים: סרוק במסרק (רש"י יבמות ה ב, ונדה סא ב ד"ה שוע; מאירי ביצה טו א; ראה רא"ש כלאים ט ח; טור יו"ד ש); ויש מפרשים: מנופץ (רבינו נתן אב הישיבה כלאים שם; ראה רש"י הוריות יא א ד"ה ורבי יוסי; ר"ש סריליאו לירושלמי כלאים ט ח).⁷ וראה להלן: חיבורם זה לזה, דעת המפרשים "שוע" על חיבורם יחד.

"נוז", יש מפרשים: ארוג (רש"י יבמות שם ד"ה נז, ונדה שם ד"ה ונוז; ר"ש כלאים שם; פירוש המשניות שם, וראה רמב"ם כלאים שם).⁸ והוא בלשון ארמי (מאירי ביצה שם. וראה פירוש המשניות שם); ויש מפרשים: שזור (רבינו תם הובא בתוספות יבמות שם ד"ה עד; שו"ת הרשב"א א שם; רע"ב כלאים שם), ולדעתם מה שאין כלאים אלא בארוג, לא מ"שעטנז" למדו אלא מ"יחדו", ראה להלן: חיבורם זה לזה (רבינו תם שם). וראה להלן שם, דעת המפרשים "נוז" על חיבורם יחד.

אם האיסור ונחלקו אמוראים: לדעת מר זוטרא אין עוברין בלאו דוקא בשלשתם עד שיהא גם שוע וגם טווי וגם נז, אבל באחד מהם אינו אסור אלא מדרבנן; לדעת רב אשי עוברים מן התורה באחד מהם (נדה סא ב).

בירושלמי אמרו שכל אחד מהם לבדו אסור (ראה ירושלמי כלאים ט ה) כדעת רב אשי (ר"י קורקוס כלאים י ב; באור הגר"א יו"ד ש סק"א). ויש שפירשו שהוא מדרבנן וכמר זוטרא (ר"ש סריליאו שם).

בתלמוד נפסקה ההלכה כמר זוטרא (נדה סא ב), וכן פסקו הרבה גאונים וראשונים (ר"ף ובעל המאור ביצה טו א; ראה רש"י הוריות יא א ד"ה ורבי יוסי; ראה תוספות שבת נז ב ד"ה אין, וביצה שם ד"ה אלא; ראה ראב"ד כלאים י ב וז; רא"ש כלאי בגדים ב, ג; ראה טור יו"ד ש. וראה בפירוש המשניות לרמב"ם כלאים ט ח, וראה להלן), והלבדים שאינם טוויים איסורם מדרבנן (תוספות שם; ראב"ד שם; טור שם ושם; רמ"א שם שא ב; ש"ך שם ש סק"א בשם רוב הפוסקים).

ויש שפסקו כרב אשי (ראה רמב"ם כלאים שם, ועדות י ג, ובית יוסף יו"ד שם, ורדב"ז כלאים שם בשם פירוש המשניות בנוסחא ערבית; ראה שו"ע יו"ד

דוקא ארוג או כל חיבור שהוא, וראה להלן: חיבורם זה לזה. ⁹ ראה טור יו"ד ש בשם הרמב"ם: אין זה כלאים, ובית יוסף שם שצריך לומר: הרי אלו כלאים.

⁶ ראה רא"ה ביצה טו א, שפירש באופן אחר. ⁷ ראה מעשה אורג עמוד 2 - 4 תיאור מלאכת הניפוף. ⁸ ראה מאירי ביצה טו א, ויבמות ה ב אם לדעתם הוא

כלאים (רלב"ג ויקרא יט יט), ולכן אסור לחבר בבגדי צמר עורות התפורים בפשתן (מהר"ם בתרומת הדשן א רצ; אגרת התשובה לרבו יונה יוס ד; מאירי שם; רלב"ג שם), ולמדו כן ממה ששנינו: לא יקשור סרט של צמר בשל פשתן לחגור בו את מתניו, אף על פי שהרצועה באמצע (כלאים ט ט. ראה פירוש המשניות שם; רלב"ג שם), וכן: העושה חלוק שכולו צמר גמלים או צמר ארנבים, וארג בו חוט אחד של צמר בצד זה, וחוט אחד של פשתן בצד זה - אסור (תוספתא כלאים ה ח. ראה רמב"ם שם ט; מאירי שם; רלב"ג שם. וראה שו"ע רצט ב).

• יש סוברים שאין זה חיבור ומותרים (ר"ש כלאים שם ט; רא"ש כלאים שם, ובשו"ת ב ה¹⁰; שו"ת הרשב"א א רפח וש; תרומת הדשן א רצ; טור שם ורצט; שו"ע ה דעה ראשונה, וראה לעיל; רמ"א שם, ורצט ב; לבוש שם; מגן אברהם או"ח ט סק"ח), ואין אסור במה שנהגו העולם לחבר עורות התפורים בפשתן במלבושים של צמר (ר"ש שם; רשב"א שם; רא"ש שם; טור שם בשם רמב"ן; תרומת הדשן שם; שו"ע שם; רמ"א שם). ואותה ששנינו שלא יקשור סרט צמר בשל פשתן, הדברים אמורים כשקושר את ראשי הצמר והפשתן יחד (ר"ש שם; רא"ש שם ושם; טוש"ע שם), ואותה ששנינו בחלוק של צמר גמלים, הדברים אמורים כשהחוט סמוכים זה לזה (ר"ש שם א; רא"ש שם; טור שם רצט; רמ"א שם רצט).

• יש סוברים שמחלוקת תנאים היא (ראב"ן שם; יראים השלם שלג), ומצדדים להלכה שמותר (ראב"ן שם), או שהוא ספק, ובכלאים דרבנן יש להקל (ראב"ן שם; ועוד; יראים השלם שם).

• ויש סוברים שמותר מעיקר הדין, אבל אסור משום מראית העין (רב שריא גאון, באשכול (אלבק) א עמוד 217, 218).

בגד צמר ובגד פשתן שתפרם יחד בחוט משי, הרי אלו תפירה במין אחר, ועל ידי כלאים (רמב"ם כלאים י ג, ופירוש המשניות כלאים ט ט; שו"ע חפסק יו"ד א). והכל מודים בזה שאסור (ראה ר"ש שם; ראה שו"ת הרא"ש ב ה; ראה שו"ע שם; שו"ך סק"ב; באור הגר"א סק"ב), מכיון שהם זה אצל זה, אלא שהתחברו על ידי משי (שו"ך שם).

התופר בד צמר ובד פשתן יחד, ומפסיק ביניהם על ידי בד משי, או מין אחר, באופן שהצמר והפשתן מחוברים יחד אף בלא המין האחר, יש שכתבו שאין בזה כלאים, לסוברים שחיבור על ידי דבר אחר - מותר (ראה ר"י וייל דלהלן; שו"ת פני יהושע א יו"ד יא; ראה חכמת אדם קו יט, ומגן אברהם ט סק"ח), ומכל מקום דוקא בהפסק גדול הנראה לעינים (הלכות ומנהגים לר"י וייל בספר הזכרון לר"ח שמואלבץ עמוד שז).

מילוי צמר שמיכות העשויות מסדיני פשתן התפורים זה לזה בתוך פשתן וממולאים מוכין של צמר, יש מהראשונים שכתבו שאין בהן משום כלאים (תוספות שבת נז ב ד"ה אין בשם ר"י, וביצה טו א ד"ה אלא; רא"ש כלאי בגדים יט בשם ר"י; שו"ת הריב"ש כט; טור יו"ד ש; רמ"א שם א), שאין התפירה מחברת אותם, שאפשר ליטול את הצמר והתפירה נשארת קיימת (ראה תוספות שבת שם; רא"ש שם; טור שם; רמ"א שם). אבל אם מילאם בכלאי בגדי צמר - אסור (תוספות שבת וביצה שם; דרכי משה ורמ"א שם), שאי אפשר להוציאם בלא התרת התפירה (רמ"א שם).

ויש שכתבו שצמר ופשתן שנתנם בשק או בקופה וכרכם הרי הם כלאים (רמב"ם כלאים י ג; שו"ע יו"ד ה דעה ב בשמו), וכתבו אחרונים

הוריות שם), ויש מפרשים שהתחברו על ידי אריגה או תפירה או קשירה או שזירה (ראה שו"ת הרי"ף שם; ראה ר"א מן החר שם; מאירי יבמות שם בשם יש מפרשים).

וראה לעיל: טויתם ואריגתם, דעת המפרשים שאין הדברים אמורים בחיבורם אלא בכל אחד מהם לבדו, ולדעתם אין כלאים של תורה אלא כשהם שוע וטווי ושזור כל אחד לבדו, ואחר כך התחברו.

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שחוט צמר ופשתן שנעשו כל אחד בפני עצמו, ואחר כך התחברו, הרי הם כלאים מן התורה, בין כשחיברם על ידי אריגה, ובין על ידי קשירה, ובין על ידי תפירה - ואף על ידי הדבקה (שו"ת הלכות קטנות ב פז; בתי כלאים לתפירת ישראל קיד; חיי אדם בתחילת נשמת אדם) - שלדעתם "שוע טווי ונוז" נאמר על כל אחד בפני עצמו, ואילו החיבור נלמד מ"יחדיו", ולכן כל שהתחברו אחר כך הרי הם כלאים (רשב"א יבמות ה ב, ונדה שם, ורא"ש כלאים ט ח, וכלאי בגדים ג, וטור יו"ד ש, בשם רבינו תם), וכל שכן אם נשעו ונטווי ונשזור יחד (ראה טור שם; חכמת אדם קו יא).

• יש סוברים ש"שוע טווי ונוז" נאמרו על הצמר והפשתן יחד (ראה לעיל), אבל להלכה אין צריך שלשתם יחד (ראה לעיל: טויתם ואריגתם), ולכן חייב בין ב"שוע", שלדעתם הוא עירובם ועשייתם לבדים, ובין ב"טווי", שטוואם יחד, ובין ב"נוז", שארגם יחד, ובכלל זה כל שנתחברו בצד חיבור שבעולם (ראה רמב"ם כלאים י ב וג ורדב"ז שם; ראה שו"ע יו"ד ש א).

• יש סוברים ש"שוע טווי ונוז" נאמרו על הצמר והפשתן יחד, ולהלכה אין כלאים של תורה אלא בשלשתם יחד (פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) כלאים ט ח בשם גאונים; ראה רש"י יבמות שם ד"ה שוע וטור שם בדעתו; ראה תוספות יבמות שם ד"ה עד בשם ריב"ן; ראב"ן נדה שלא ושלז), אבל טוואם כל אחד בפני עצמו וחברם יחד, אינו כלאים אלא מדרבנן (ראב"ן שם. ראה פירוש המשניות שם ט).

• יש מחלקים בין בגד הארוג מצמר ופשתן שאין ניכר בו עירוב הצמר והפשתן כל כך, והקילה בו התורה שאינו נאסר אלא בשוע וטווי וארוג יחד, אבל צמר ופשתן שהתחברו וניכרים, חייב בכל אופן חיבור, בין בקשירה ובין בתפירה (מזרחי ויקרא יט יט בדעת רש"י).

• ויש שכתבו שבכל חיבור הוא כלאים של תורה, שאיסור "לא תלבש שעטנז", נאמר כשנשעו ונטווי ונארגו יחד, שהבגד כולו כחתיכה של איסור, ו"לא תלבש צמר ופשתים יחדיו", נאמר כשחיברם בכל חיבור שהוא, ובזה אין הבגד כחפץ של איסור, אלא שאסור האדם בלבישת צמר ופשתן מחוברים, ונפקא מינה לביטול ברוב, שכשהכל נעשה כחתיכת איסור, אין המיעוט בטל ברוב (כתבי הגר"ח יבמות שם, ומגנוי הגר"ח עג בדעת רש"י והרמב"ם).

חיבור על ידי בגד של מין אחר שארוג בו חוט צמר בצד זה, וחוט דבר אחר פשתן בצד זה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאסורים (ראה רמב"ם כלאים י ג ורדב"ז, ושם ט ור"י קורקוס, ופירוש המשניות כלאים ט ט, וראה רא"ש כלאי בגדים טו, ובית יוסף יו"ד ש בדעתו; מאירי יבמות ה ב; שו"ע יו"ד רצט ב. וראה חכמת אדם קו יא, יח, יט, ורבי עקיבא איגר או"ח ט ו, וקיצור שו"ע קעו ג), מן התורה (ראה רמב"ם שם ג וד), שאף חיבורי חיבורים נחשבים כחיבור לענין

שאינן זה מתקיים, אינו כלאים, אבל קשר את שני ראשי החוט יחד לעצמם, הרי זה קשר המתקיים (ארצות החיים שם, וראה ערך תופר וערך קושר. ובחזון איש שם פירש באופן אחר).

קשר אחד ושני קשרים הקושר צמר ופשתן יחד אינו חיבור לכלאים אלא בשני קשרים זה על גבי זה, ולא בקשר אחד (ראה להלן; יראים השלם, תא, וסמ"ג עשין כו; חינוך תקנא). ואותה שאמרו במושך בהמות בחבלים של צמר ופשתן שלא יכרכם יחד על ידו (ראה לעיל: לבישה והעלאה), אם כורכם על ידו בלא קשירה - מותר, שהרי זה כתכיפה אחת שאינה חיבור (ראה לעיל), ולא אסרו אלא לכרוך ולקשור (שבת נד א; רמב"ם כלאים י כא; טוש"ע יו"ד ש ו).

קשר עניבה קשר של עניבה, יש סוברים שאינו חיבור לכלאים, כדרך שמותר בשבת, לסוברים כן (ראה ערך קושר. המנהיג ציצית עמוד תרנ; פרי מגדים או"ח יא משבצות זהב ס"ק יד); ויש שכתבו שראוי שלא לעשות כן מפני מראית העין, או שמא יבוא לקשור קשר גמור (ריטב"א ביצה טו א).

חיבור שניתן להפרידו, וכתורים וקרסים קשר צמר בפשתן באופן שאפשר להפרידם מבלי להתיר את הקשר, כגון חלוק של צמר שנפרם, ופרפו בחוט של פשתן - שחיבר את שני ראשי הקרע וכרך חוט פשתן מסביבם וקשרם - אם תפרם אסורים משום כלאים (תוספתא כלאים ה ט, וראה רא"ש כלאי בגדים יט; רמב"ם כלאים י; טוש"ע יו"ד ש א), אבל אם לא תפרם - מותרים (ראה תוספתא שם, וגירסת הגר"א שם; רמב"ם שם; רא"ש שם; טוש"ע שם), ואין קשר זה חיבור, מכיון שאפשר להוציא את ראשי הקרעים מבלי להתיר את הקשר (רא"ש שם; טור שם בשם רבינו ירוחם; ש"ך סק"ד).

וכן כתבו ראשונים שמותר לחבר שרוולים של צמר לבגד פשתן על ידי כפתורים הנכנסים בנקבים שבבגד, או קרסים הנכנסים בלולאות, הואיל והם רפויים, ואפשר להוציאם בלא לקרוע, אין זה חיבור (תרומות הדשן רצו; רמ"א שם), אבל אם תפר את הנקבים, הרי זה חיבור, ואסור (תרומות הדשן ורמ"א שם).

ויש אוסרים לפרוף חלוק שנפרם אף בלא תפירה (רבינו תם חובא ברא"ש ובטור שם), לפי שקשר חיבור הוא (רא"ש שם בשמו).

חיבור העומד להנתק יו"ד ש ז, שאם חתיכת בגד צמר מחוברת לשק, וחתיכת בגד פשתן מחוברת לקופה, וחיבר את החתיכות בשתי תכיפות - מצטרפות, אף על פי שמחוברות לשני כלים, ואין אומרים שכל כלי עומד בפני עצמו ואינו חיבור (רא"ש שם; רא"ש שם; טור שם; רע"ב שם), ואף על פי שעתידיהם להינתק זה מזה (שו"ת הרא"ש ב ה). וכן הסל והקופה מצטרפים (ראה ירושלמי שם ו), והוא הדין לכל הכלים (רא"ש כלאי בגדים יח; רע"ב שם; ש"ך שם ס"ק יד). אבל האב שהיה לבוש צמר ובנו לבוש פשתן, וחיברו את בגדיהם בשתי תכיפות, יש סוברים שאין בזה כלאים (רא"ש שם; רא"ש שם ושם; טור שם), שבעלי חיים נפרדים זה מזה (רא"ש שם; טור שם).

חגר האב חגורה עליו ועל בנו - והוא הדין לכל שני אנשים (בית יוסף שם) - הסתפק רבי ירמיה שמא חיבור הוא לכלאים (ירושלמי שם), ופירשו ראשונים שהצמר ופשתן מחוברים בשתי תכיפות, והאב ובנו חגורים כדי שלא יפרידו (רא"ש שם; רא"ש שם). וכן היה לבוש מנעל צמר ברגלו האחת, ומנעל פשתן ברגלו השניה,

שהוא הדין לדעתם בשמיכה של פשתן ומילוי צמר (בית יוסף שם; ט"ז שם סק"ו; באור הגר"א שם סק"ז).

שיעור החיבור: תפירה וקשירה דנים מהו השיעור שנחשבות בו תכיפה אחת כחיבור [ראה איור מס' 9 בסוף הכרך]: ושתי תכיפות

התוכף תכיפה אחת אינה חיבור, ואין בה משום כלאים (כלאים ט י; רמב"ם כלאים י כד; טוש"ע יו"ד ש ב), אם חיבר בגד של צמר ובגד של פשתן בתפירה אחת (רא"ש יבמות ה ב ד"ה תכיפה; פירוש המשניות כלאים שם; רמב"ם וטוש"ע שם), לפי שמאליו הוא נשמט (מאירי שבת נד א).

ויש מפרשים ש"תכיפה" היא קשר, ואינו חייב בקשר אחד (ערוך ערך תכף)¹¹.

התוכף שתי תכיפות, היינו שתחב את המחט פעם אחת והוציאה, והכניסה חזרה, שנמצאים שני ראשי החוט בצד אחד (ראה רא"ש ורא"ש כלאים שם; טור יו"ד ש), לתנא קמא הרי זה חיבור (ראה כלאים שם, ויבמות שם), ורבי יהודה אומר: עד שישלש (כלאים שם), שאינו חיבור לכלאים עד שיעשה שלש תכיפות (ראה פירוש המשניות שם), היינו שיכניס ויוציא את המחט שלש פעמים (רא"ש ורא"ש שם).

הלכה שהתוכף שתי תכיפות הרי זה כלאים (רמב"ם שם; טוש"ע שם). ויש שכתבו שאף רבי יהודה לא נחלק אלא לענין תופר (ראה ערכו) בשבת, אבל לענין כלאים מודה ששתי תכיפות חשובות חיבור (רא"י קורקוס כלאים שם).

בתפירה בשתי תכיפות בלא קשירת החוט, נחלקו ובלא קשירה אמוראים בירושלמי: לרבי יונה ולרבי יוסי אינה חיבור אלא אם כן קשר מכאן ומכאן, ולרב היא חיבור אף בלא קשירה (ירושלמי כלאים ט ו, ורא"ש סירילא ורא"א פולדא שם, וראה פני משה שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין כלאים בשתי תכיפות אלא כשקשר את שני ראשי החוט (רא"ש כלאים ט י; שו"ת הרשב"א ג רכו; רא"ש שם וכלאי בגדים יז; טור יו"ד ש דעה ראשונה; רמ"א שם ב בשם יש אומרים), שבענין אחר אינו מתקיים (רשב"א ורא"ש וטור שם), וכשם שמצינו בתופר בשבת (ראה ערך תופר. רא"ש ורשב"א ורא"ש שם על פי שבת עד ב), אבל בתכיפה אחת אין זה חיבור אפילו כשקשר את ראשי החוט על שפת הבגד (רא"ש כלאי בגדים שם; טור שם).

• יש סוברים שאף בתכיפה אחת, אם קשר את שני ראשי החוט יחד הרי זה כלאים, ולדעתם בשתי תכיפות חייב אף אם לא קשר (רמב"ם כלאים י כד, וטור שם, ורא"י קורקוס שם בדעתו; ראה שו"ע שם), ואף שבשבת אינו חייב (ראה רמב"ם שבת י ט. וראה ערך הנ"ל), לפי שאין זו מלאכה המתקיימת, אבל בכלאים אסור כל חיבור שהוא (רדב"ז שם; ט"ז שם סק"ג); ויש שכתבו בדעתם שאין איסור בשתי תכיפות אלא אם כן קשר, אלא שאסור אף אם קשר כל אחד מראשי החוט לעצמו, ואילו בתכיפה אחת אין איסור אלא כשקשרם יחד על שפת הבגד (ב"ח שם בדעת הרמב"ם).

• ומהאחרונים יש סוברים שלדברי הכל אין איסור בשתי תכיפות בלא קשירה (ארצות החיים יא ס"ק טו; חזון איש או"ח ג ס"ק יב), אלא שבתכיפה אחת אם קשר את שני ראשי החוט זה לזה בקשר אחד,

11. וראה רא"ש שבת שם ד"ה בתכיפה שפירש בין בתפירה ובין בקשירה.

ושב; ראה שו"ע שם שא ח, ושם שב א, ורמ"א שם רצט א), ואין החוט בטל ברוב, שהרי עיקר כלאים על ידי תערובת אסרה תורה (רש"י תמורה לד א ד"ה ליבטל; ראה תוספות עבודה זרה שם ד"ה הבגד בשם ר' יוסף ב"ר יום טוב). ויש מסבירים שהואיל והתערובת גורמת את האיסור, אי אפשר שתחזור ותגרום היתר (שו"ת חתם סופר או"ח קז, ושם יו"ד צו).

ויש שכתבו שאין ביטול ברוב אלא באיסור שהתערב בהיתר, מה שאין כן בכלאים, ששניהם היתר, ועל ידי התערובת נאסרים (תוספות נדה שם ד"ה בגד; רא"ש כלאי בגדים ה, ותוספות הרא"ש נדה שם; שו"ת הרשב"א א רנט), ואף הרוב אסור כמו המיעוט (תוספות שם).

ומהאחרונים יש שכתבו טעמים אחרים: שהיתר בהיתר אינו בטל, לסוברים כן (ראה ערך בטול ברוב: היתר בהיתר. חתם סופר או"ח שם; או שאין ביטול כשפעולת האיסור בכל התערובת בבת אחת, כגון כאן, שבבת אחת לובש את כל הבגד, ובכללו הכלאים בכל מקום שהוא (משנה למלך מטמאי משכב ומושב א יד בדעת הרמב"ם; שו"ת באר יצחק יו"ד ל).

צמר גמלים - שאין בו כלאים (ראה לעיל: הצמר רחלים וגמלים והפשתן) - וצמר רחלים שטרפם זה בזה, אם הרוב או פשתן וקנבוס מן הגמלים - מותר עם פשתן, ואם הרוב מן הרחלים, או מחצה על מחצה - אסור, שהכל כצמר רחלים (כלאים ט א; רמב"ם כלאים י ו; טוש"ע יו"ד רצט א). וכן הפשתן והקנבוס שטרפם זה בזה (כלאים שם; רמב"ם שם ח; טוש"ע שם).

• **יש סוברים שההיתר משום בטול ברוב** (ראה ערכו. רא"ש כלאים שם, וכלאי בגדים ה, ושו"ת ב ה; מהר"ם חלאה פסחים ל ב; רע"ב כלאים שם, וראשונים דלהלן), ואף כשיתערבו אחר כך בצמר או בפשתן, שוב אינו חוזר ונעזר (ראה ערכו. ר"י הובא באור זרוע א תשעט, וברבנו מנחם חמץ ומצה א ה; ראה הגהות מיימוניות חמץ ומצה שם; איסור והיתר כד ח). ואף לסוברים שהיתר בהיתר אינו בטל (ראה ערך בטול ברוב: היתר בהיתר), נידון זה הוא כביטול איסור בהיתר, שהרי צמר רחלים נוהג בו איסור כלאים, וצמר גמלים אין נוהג בו איסור כלאים (ראב"ד בתמים דעים לו; ראה פרי חדש או"ח תמו סק"ד; שו"ת רבי עקיבא איגר א לח; בית מאיר או"ח שם ד).

• **יש שכתבו הטעם, לפי שצורת צמר גמלים היא, ואין חוששים לנימי צמר המעורבות, מפני שאינן חוטי צמר** (רמב"ם כלאים י ו; שו"ע יו"ד רצט א), שלענין כלאי בגדים הכל תלוי במראית העין (חמד משה או"ח תמו סק"ט בדעת הרמב"ם הנ"ל); ויש מסבירים, שצמר גמלים אין בו כלאים מפני שיש לו שם לווי (ראה ערכו. ראה לעיל: הצמר והפשתן), ואף תערובת זו נקראת "צמר גמלים", ונמצא שאף הצמר רחלים יש לו שם לווי, ולא נאסר בכלאים (שו"ת אמרי נועם (הורו"ץ) א א בדעת הרמב"ם).

• **ויש מסבירים, שכל מה שמתחדש בתערובת נקרא על שם הרוב, ולכן כשנעשה החוט, אם רובו מצמר גמלים, הרי הוא קרוי "חוט" של צמר גמלים, וצמר הרחלים שבו הרי הוא כמי שלא נטוה, שאין בו איסור כלאים** (נודע ביהודה תניא יו"ד קפו; שערי יושר ג כ וכו'; חזון איש יו"ד קפא ס"ק ג וט; קהלות יעקב נדרים לד). ולפי זה מותר אף כשצמר הרחלים ניכר (ראה שערי יושר שם; חזון איש שם סק"ט).

תערובת צמר גמלים וצמר רחלים או פשתן וקנבוס שאמרו, במינים אחרים יש סוברים שהוא הדין במערב פשתן בצמר גמלים, או צמר רחלים בקנבוס (תשב"ץ ב ד, והובא ברבי עקיבא איגר יו"ד רצט); ויש שכתבו שאין ביטול אלא במינים דומים, כגון צמר

הסתפק רבי חגי אם חיבור הוא לכלאים (ירושלמי שם), ופירשו ראשונים שחיברם יחד, והספק לפי שבדרך הילוכו נפרדים הם זה מזה (ראה ר"ש שם; רא"ש שם). וכן הסתפקו בירושלמי במניח איספלנית צמר על מכה, ואיספלנית פשתן על מכה אחרת, אם חיבור הוא לכלאים (ירושלמי שם), ופירשו שהספק כשחיברן יחד בשתי תכיפות (ר"ש סיריליאו שם).

יש מפרשים שלמסקנת הירושלמי פשוט רבי יוסי את כל הספיקות, שאין באלה משום כלאים (ר"ש סיריליאו ופני משה שם); ויש מפרשים שלא נפשטו הספיקות (ראה ר"ש ורא"ש שם), וכתבו להלכה באב ובנו שאסור (טור שם; רמ"א שם), וכן בשני מנעלים (טור שם).

לבישתם זה על זה

לובש אדם חלוק של צמר על גבי חלוק של פשתן (לבישת צמר על גבי פשתן) (תוספתא כלאים ה י; רמב"ם כלאים י יא; טוש"ע יו"ד ש ד), ואף על פי שפונדתו - חגורתו - חגורה עליו מבחוץ (תוספתא שם; רמב"ם שם).

בירושלמי אמרו שאסור ללבוש "דרדסים" - גרביים (כשאי אפשר לפשוט אחד בלא השני) - של צמר על גבי דרדסים של פשתן (ירושלמי כלאים ט ד), לפי שאינו יכול לפשוט את התחתון בלא העליון (ר"ש סיריליאו ופני משה שם; דרכי משה יו"ד ש; ים של שלמה ביצה א מז), והרי זה כחיבור (רמ"א יו"ד ש ד). ואותה שאמרו שמותר ללבוש חלוק צמר על גבי חלוק פשתן (ראה לעיל), היינו לפי שאפשר לפשוט את התחתון בלא העליון (דרכי משה ורמ"א שם), ואף על פי שיש לו בתי זרועות - שרוולים, יכול להוציא את זרועותיו ולהכניסן פנימה, ואז לפשוט את התחתון מבלי לפשוט את העליון (ש"ד שם).

ויש מפרשים שהאיסור הוא כשאנו יכול לפשוט את העליון בלא התחתון (בית יוסף יו"ד שם; לבוש שם), כגון שהם צרים ודחוקים זה לזה (בית יוסף שם).

יש מצדדים שאין הלכה כדברי הירושלמי (בית יוסף שם, וכן השמיט בשו"ע; ראה ש"ד סק"ח, ובאור הגר"א ס"ק יא; ראה לבוש שם), וכתבו שנהגו העולם להקל בזה (ש"ד שם); ויש פוסקים שכל שאינו יכול לפשוט התחתון בלא העליון - אסור (רמ"א שם, בשם יש אומרים), וכתבו שנכון לזהר בדבר (רמ"א שם. וראה של"ה שער האותיות סוף אות ק, ושו"ת חוות יאיר קמג); ויש מהאחרונים שכתב שאף לסוברים שאסור לא אמרו אלא כשקשורים שניהם מבחוץ, שחשובים כמחברים, אבל כשאננם קשורים הלא יכול לפשוט את העליון, ובמה הם מחברים (שו"ת מהרש"ם ג רבב).

אף שמותר ללבוש חלוק צמר על גבי חלוק פשתן (קשירת שני חלוקים) (ראה לעיל), לא יתן את המשיחה ויקשור בה בין כתפיו (תוספתא כלאים ה י, לגירסת הגר"א וחסדי דוד; רמב"ם כלאים י יא), כלומר, לא יקשור אותם בענין שאינו יכול להפרידם בלא התרת הקשר (רא"ש כלאי בגדים כ).

בתערובת

בגד פשתן שהתערב בו חוט צמר, או להיפך, אסור משום כלאים (פסחים מ ב, ועבודה זרה סה ב, ונדה סא ב, ורש"י שם; ראה רמב"ם כלאים י כז; ראה טור יו"ד רצט ושא

תערובת חוט פשתן בבגד צמר ולהיפך

בפשתן (פירוש המשניות שם). וכל הלוקח כלי צמר מן הגוים צריך לבודקם יפה יפה, שמא תפורים הם בפשתן (רמב"ם כלאים י כח; טוש"ע יו"ד שב ב), ולא ילבשם עד שיבדקם (טור שם).

בכלאים דרבנן אף בחשש משום כלאים דרבנן, צריך בדיקה (ראה תשובות רש"י קעט; ראה ר"ש כלאים ט ז; ריטב"א ביצה טו א; דרישה יו"ד שב; באור הגר"א שם סק"ג), ולכן הלוקח בגד מן הגוים צריך לחשוש לתפירה בפשתן, אף שחיבור על ידי תפירה אינו כלאים אלא מדרבנן, לדעתם (ראה לעיל: חיבורם זה לזה), הואיל ומקום התפירה ידוע, ואם לא בדק הרי זה אסור, שהרי הגוים רגילים לתפור בגדיהם בכלאים (רש"י שם).

כשהפשתן אינו במה דברים אמורים, במקומות שהפשתן מצוי (ראה מצוי או שהוא ירושלמי כלאים ט ד; טור יו"ד שב), אבל במקום שאינו ביוקר מצוי, וחזקה שהחוטם מקנבוס, אין צריך בדיקה (ראה כלאים שם ז, וירושלמי שם).

• היה הפשתן מצוי, אבל הקנבוס זול ממנו, וגם טוב יותר לתפור בו, שהוא חזק, יש סוברים שמותר ליקח כלי צמר מן הגוים בלא בדיקה (ר"ש כלאים שם; שו"ע יו"ד שב ב).

• יש שכתבו שהנותן לחייט גוי לתפור לו בגד צמר, אינו יכול לסמוך שיתפור לו בקנבוס, לפי שקל יותר לתפור בפשתן (שו"ת הרשב"א א תשסא, הובא בדרכי משה שם; רמ"א שם; ועוד, שלכתחילה אין לסמוך על הגוי בכך (רשב"א שם)).

• יש סוברים שאף המתירים ליקח כלי צמר בלא בדיקה לא התירו אלא כשאין הגוי נהנה כלל בפשתן יותר מבקנבוס (באור הגר"א שם).

• ויש שכתבו שלא נחלקו כלל, אלא שבגדים שעשה הגוי לעצמו ודאי תפרם בקנבוס, שהוא זול וחזק, אבל כשנותן לו ישראל לתפור, כיון שהפשתן נוח יותר לתפירה, יש לחשוש שמא תפר בפשתן (ערוך השולחן יו"ד שם בדעת הרמ"א).

נאמנות גוי גוי שהיה מסיח לפי תומו (ראה ערכו) ואומר: זה מסיח לפי תומו שאני מוכר תפור בקנבוס, יש שכתבו שאינו נאמן (שו"ת הרא"ש ב ז; טוש"ע יו"ד שב ב), שמא כדי להשביח מקחו אומר כן (רא"ש שם; ט"ז סק"ג), ולכן אינו נאמן אף כשהחשש לכלאים דרבנן (דרישה ובאור הגר"א סק"ג).

ספק אם ניתק החוט בגד צמר שהיה בו חוט פשתן, וניתק החוט מן הבגד, ואין ידוע אם ניתק (נדה סא ב), היינו שספק אם ניתק כולו (ראה ראב"ן נדה שם; ב"ח יו"ד שב), אם כלאים של תורה הוא - אסור, ואם כלאים דרבנן - מותר (נדה שם. הרמב"ם וחשו"ע השמיט, ראה בית יוסף יו"ד שב, ובאור הגר"א שם ש סק"א).

ויש גורסים בגד צמר "שאבד בו" חוט פשתן, ומפרשים שהספק כשניתק חוט אחד מן הבגד, ואין ידוע אם חוט הפשתן ניתק, או חוט של צמר, ובכלאים דרבנן תולים להקל שהחוט פשתן שאבד בו הוא שניתק (חידושי הרא"ה נדה שם), וכן כתבו ראשונים להלכה, שאם הוא כלאים דרבנן, ניתק חוט אחד ממנו, ותולים לומר שהסיר את חוט הפשתן (טור שם).

בדיקה על ידי בגד שאבד בו כלאים, צובעו ומותר, שעל ידי הצבע צביעה הוא ניכר, שהפשתן קשה לקבל צבע יותר מן הצמר, ומיד החוט ניכר לו ושומטו, ואם אינו ניכר, כיון שלא מצא אומרים שנשמט (נדה סא ב, ורש"י ד"ה צובעו; רמב"ם כלאים י כז;

גמלים בצמר רחלים, או פשתן בקנבוס (בית דוד (שלוניק) יו"ד קנא; חמד משה או"ח תמוז סק"ט).

תערובת חוטים הדברים אמורים כשנתערבו לפני הטויה, אבל חוטי צמר או פשתן שהתערבו בחוטים אחרים, אינם בטלים (ראה רמב"ם כלאים יו; רא"ש נגעים יא ב; ראה טור יו"ד רצט; שו"ע שם א). ולכן בד מחוטי פשתן וחוטי משי, אסור לתופרו עם צמר, אפילו כשרובו משי (שו"ת הרא"ש ב ה; טור שם; רמ"א שם), לפי שחוטים חשובים הם ואינם בטלים (ב"ח שם. ראה ערך דבר חשוב).

צמר גמלים וצמר רחלים שטרפם זה בזה, והיה הרוב מן הגמלים, ועירב עמהם פשתן (תוספתא כלאים ה ח, לגירסת הגר"א), או שטרף פשתן עמהם (תוספתא שם לגירסת ר"ש ורא"ש כלאים שם), כיון שעירבם ברוב ממין אחר - מותרים (ירושלמי כלאים ט א, לפירוש ר"ש סיריליאן). ולכן מי שהתערב לו צמר עם פשתן מביא מין אחר ומערבו עמהם, ומבטל אחד מהם (ירושלמי שם; טוש"ע יו"ד רצט א).

ואף שאין מבטלין איסור לכתחילה (ראה ערכו), לא אמרו אלא בדבר האסור מצד עצמו, אבל צמר ופשתן שהחיבור אוסרם, מותר לבטלם כדי שלא יאסרו (ט"ז יו"ד רצט סק"א); או שהואיל ואין איסור עד שיעשו חוטים, אינם חשובים עדיין כאיסור (דרישה שם; לבוש שם; מראה הפנים לירושלמי כלאים ט א). ומכל מקום אסור לערב על סמך שיבטל אחר כך (ב"ח שם).

שימוש בבגד בגד שאבד בו כלאים, באופן שאסור בלבישה (ראה של תערובת לעיל), לא ימכרנו לגוי (פסחים מ ב, ועבודה זרה סה ב, נדה סא ב; רמב"ם כלאים י כז; טוש"ע יו"ד שא ח), שמא יחזור וימכרנו לישראל (פסחים ועבודה זרה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם. וראה ערך לפני עור).

ולא יעשה בגד זה מרדעת לחמור (תוספתא כלאים ה יא; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שמא ישכח שיש בו כלאים (תוספות הרא"ש עבודה זרה לב א; טוש"ע שם), ויתפרנו באחד מבגדיו (רש"י פסחים מ ב ד"ה ולא; תוספות שם ד"ה לא, ויומא סט א ד"ה קשין, ועבודה זרה סה ב ד"ה הרי; טוש"ע שם); או שמא ימצאנו אדם אחר ויקרענו מעל המרדעת וילבשנו (רמב"ם שם). אבל עושה מבגד זה תכריכים למת (תוספתא שם), שהרי תכריכי המת אסורים בהנאה (ראה ערך תכריכים. רש"י פסחים שם ד"ה אבל; תוספות נדה שם ד"ה אבל).

רבי שמעון בן אלעזר אומר, לא יעשה הימנו אימרה המפורסמת (תוספתא שם), שלא יעשה ממנו שפה לבגד אחר כדי למוכרו לגוי אפילו באופן שיהא ניכר שהוא כלאים, שאין לחשוש שימכרנו לישראל, שמא יחתוך הגוי את האימרה מן הבגד, וימכרנה אחר כך לישראל (חזון יחזקאל שם).

כלאים הניכרים מותר למוכרם לגוי (רש"י פסחים כו ב ד"ה יש; תוספות עבודה זרה סה ב ד"ה הרי, ונדה סא ב ד"ה לא; וכן הוא ברמב"ם כלאים י יב, ובטוש"ע יו"ד שא ח), שכיון שהם ניכרים לא יקנם ישראל מן הגוי (תוספות נדה שם), וכן מותר לעשותם מרדעת לחמור (תוספות שם ושם, ופסחים מ ב ד"ה לא; ר"ש כלאים ט ד; טוש"ע יו"ד שא ח).

בחשש ובספק

בדיקה בבגדים הברסין והברדסין והדלמטיקין ומנעלות הפינן - חקקים מגוי מיני בגדי צמר - לא ילבשם עד שיבדוק (כלאים ט ז), שמא יש בהם פשתן (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם), או שמא תפורים

הן ארוכות הרבה בידוע שהוא של קנבוס (דברי חמודות על הרא"ש כלאי בגדים יב אות כז, הובא בש"ך סק"ה; שו"ת פני יהושע יו"ד ח. וראה שו"ת מאמר מרדכי (איטינגא) א).

וכתבו אחרונים שאין לסמוך על בדיקות אלו שבין פשתן לקנבוס (פני יהושע שם, הובא ברבי עקיבא איגר ובפתחי תשובה יו"ד שם; שאילת יעבץ א נג; חכמת אדם קו כו בשם יש אומרים), שאינם אלא סימנים שאינם מובהקים, שאינם מועילים מן התורה, לסוברים כן (ראה ערך סימנים. פני יהושע שם; שאילת יעבץ שם).

ויש מתירים לסמוך על סימנים אלו (חכמת אדם שם בשם יש אומרים; שואל ומשיב מהדורה קמא ג קיד הראשון (באש)), או על שני הסימנים יחד (שו"ת מהרש"ם ג קעב), כיון ששני החושים לפנינו, ורואים שאינם שווים (שואל ומשיב שם).

בזמן הזה יש שכתבו שבימינו הבגדים נעשים באופן שקשה לבדוקם, ולכן אין לסמוך אלא על בדיקות הנעשות על ידי מומחים לדבר במעבדות המיוחדות לכך, שבבדיקות אלו אפשר לברר את הדבר בבירור גמור (ספר דרך אמונה כלאים י כז).

טושי"ע יו"ד שב א, היינו שודאי נפל (רש"י שם), ויש שפירשו שהוא ספק (רמב"ם שם; שו"ע שם).

יש סוברים שאין מקילים אלא בכלאים דרבנן (טור שם לפירוש הבית יוסף; רמ"א שם); ויש סוברים שאף בכלאים דאורייתא מותר (ט"ז שם; באור הגר"א סק"א).

בזמן הזה הזוהר יש שכתבו שקשה לסמוך על בדיקת הצביעה, שאפשר שצביעה שלנו אינה כצביעה של זמן התלמוד, ואין להבחין בה בין צמר לפשתן (טוב טעם ודעת מהדו"ג ב קטז).

בדיקות אחרות בראשונים ובפוסקים הוזכרו בדיקות נוספות:

- יש שכתבו שנותנם על גבי האור, וחוט של פשתן דולק ואינו מתכווץ, וחוט של צמר מתכווץ ומתהפך על גבי הגחלים (שבלי הלקט ב מד עמוד קנח).
- ויש שכתבו שחוט של פשתן כבה מיד, וחוט של קנבוס הולך ודולק (ראה מגיד משנה מאכלות אסורות ח י, והובא ברמ"א יו"ד שב ב).
- או שמושכים את החוט עד שנמשכים ממנו כעין שערות, ואם

כְּלָאִי בְּהֵמָה

האיסור להרביע שני מיני בעלי חיים זה עם זה; האיסור לעשות מלאכה בשני מיני בעלי חיים כאחד

הפרקים:

- איסור הרבעה
- איסור מלאכה
- בעלי החיים
- המינים
- בולדות של כלאים
- בפסולי המוקדשין

איסור הרבעה

בְּהֵמָתָךְ לֹא תִרְפֶּיעַ כְּלָאִים (ויקרא יט יט), היא מצות לא-תעשה (ראה ערכו), והיא נמנית במנין-המצוות (ראה ערכו). הקדמת בעל הלכות גדולות; ספר המצוות לרמב"ם לא תעשה ריז; חינוך מצוה רמד), ולוקים עליה (מכות כב א; בבא קמא נה א; רמב"ם כלאים ט א, וסנהדרין יט ד אות כקג; טושי"ע יורה דעה רצז א²) מן התורה (רמב"ם כלאים שם).

מצוה זו נוהגת בכל מקום, בין בארץ-ישראל (ראה ערכו), ובין בחוץ-לארץ (ראה ערכו). קדושין לט א; רמב"ם שם; טור שם).

עניינו האיסור הוא להרכיב זכר על נקבה שאינה ממין (רמב"ם כלאים ט א; טושי"ע יו"ד רצז א).

מהאחרונים יש שכתבו שאף הרבעת זכר על זכר שאינו מינו היא בכלל לאו זה (מנחת חינוך בקומץ מנחה מצוה רמד, שהרמב"ם שבציון הקודם אורחא דמילתא נקט), ואף שיש מהראשונים שכתבו בטעם המצוה שהוא כדי שלא לשנות מן המינים שנבראו במעשה בראשית (ראה חינוך שם, וכעין זה ברמב"ן ויקרא יט יט), וזה אינו שייך אלא בזכר ונקבה, אין למדים הלכה מטעמי המצוות (ראה ערך טעמא דקרא. מנחת חינוך שם).

ויש שכתבו שאין הרבעה אלא בזכר עם נקבה (ספר בית ישחק [גאטינין] כלאים שם יא; מנחת סולת מצוה רמד, על פי לשון הרמב"ם³).

גדרו אינו לוקה עד שיכניס כמכחול בשפופרת (שמואל בבא מצינא

צא א; רמב"ם כלאים ט א; טושי"ע יו"ד רצז ב), היינו שיכניס בידו אבר הזכר בנקבה (רש"י שם ד"ה בכלאים), שכך משמע לשון: תרביע, שמרביע בידים (רבנו מיוחס ויקרא יט יט, וראה לבוש יו"ד שם), כדרך בני אדם המרביעים בהמות זו על זו מין במינו (קריית ספר כלאים שם).

ויש שכתבו שאינו חייב על העראה, אלא בגמר ביאה (אור גדול א מג אות ג, שכן משמע לשון כמכחול בשפופרת, שלא נתרבתה העראה בדין זה, וכן כתב בחידושי הגאון רבי זליג ראובן בנגיס א כג אות ב).

ויש שכתבו שאינו חייב עד שיטיל הזכר זרע (ספר ניר לירושלמי כלאים ח ב, וראה שאר מפרשים שם שפירשו בענין אחר⁴).

המגדל ומקיים אין כלאי בהמה אסורים אלא בהרבעה, אבל מותרים לגדל ולקיים (כלאים ח א), היינו לגדל ולקיים יחד שני מיני בהמות, אף שרובעים זה את זה (תשובות הרי"ד מג; רבי שלמה סירליאו כלאים שם, וכן כתב במשנה ראשונה שם, וראה ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש וברטנורא שם), שנאמר: בְּהֵמָתָךְ לֹא תִרְפֶּיעַ (ויקרא יט יט), אין אתה אסור אלא להרביע, אבל מעמיד אתה זכרים אצל נקבות, ונקבות אצל זכרים (ירושלמי כלאים ח ב).

ומותר להכניס מין ושאינו מינו לדיר (ראה בבא מציעא צא א ועמ' ב; רמב"ם כלאים ט ב: לסהר אחד; טושי"ע יו"ד רצז ג, וכן בכל הפוסקים, וראה להלן), כדי שירביעו זה את זה, מכיון שאין האדם עושה מעשה בידים, אף שאי אפשר שלא יבואו זה על זה (ר"י מלוניל שם), ואם

צפנת פענח כלאים שם א שנסתפק. 4. וראה ספר עץ הדר לראי"ה קוק אות מז שנקט שחייב אף בלא הזרעה, כמו בעריות, ראה ערך ביאה.

כלאי בהמה. 1. כט, טורים תמג-תצג. 2. בדפוס השו"ע המאוחרים נכפל סי' רצז, והלכות כלאי בהמה הם בשני, ובדפוס ראשון נכפל סי' רצז. 3. וראה

באיסור זה, לסוברים כן, ונמצא ישראל מכשילו, ועובר בלפני-עור (ראה ערכו) לא תתן מכשול (ריא"ז שם). ואף לסוברים שלא נצטוו בני נח על הכלאים, אסור משום אמירה לנכרי, שאסורה מדרבנן בכל איסורי תורה, לסוברים כן (ראה ערך אמירה לנכרי שבות: בשאר איסורים. ר"י קורקוס וכסף משנה ורדב"ז כלאים שם, ובית יוסף ובי"ח ושי"ח יו"ד שם בדעת הרמב"ם; רמ"א יו"ד שם).

הזרעה הזרעה מלאכותית במין אחר [נתינת זרע של מין אחד מלאכותית במין אחר], יש שכתבו שמותרת היא (חזון איש כלאים ב ס"ק טז; ספר אשל אברהם [נתימק, ת"א תרצ"ז] פירות גיוסר ב. וראה שו"ת יגל יעקב יו"ד צו שנסתפק, וראה להלן: בעלי החיים: מינים שבים), לפי שאין הרבעה אלא בגוף חי (חזון איש שם), או לפי שאין זו דרך הרבעה (אשל אברהם שם).

מי שעבר והרכיב את בהמתו כלאים, הרי הנולד כשעבר והרביע דין הנולד מהם מהם מותר בהנאה (חולין קטו א; רמב"ם כלאים ט ג; טוש"ע יו"ד רצו ה), ומותר לקיימו (טור שם, וראה פרישה), ואם היה מין טהור, מותר באכילה (חולין שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואף שיצירתו בעבירה, אינו נאסר משום: לא תאכל כל פל תועבה (דברים יד ג), שדרשו: כל-שתיעבתי-לך-הרי-הוא-בבל-תאכל (ראה ערכו), לפי שלמדים ממה שנפסלו כלאים (ראה ערכו) של כבש ועז לקרבן (ראה ערך כלאים), מכלל שלהדיוט מותרים (חולין שם). וכל שכן שהבהמות שנרבעו גופן מותרות באכילה ובהנאה (ט"ז יו"ד שם סק"ג, וכן הוא בתוספות הרא"ש חולין שם).

איסור מלאכה

לא תחלש בשור ובחמור יחדיו (דברים כב י) היא מצות לא-תעשה (ראה ערכו), ונמנית במנין-המצוות (ראה ערכו). הקדמת בעל הלכות גדולות; ספר המצוות לא תעשה ריח; חינוך מצוה תקנ"ח, והעובר עליה חייב מלקות (משנה כלאים ח ג, ומכות כא ב; רמב"ם כלאים ט ז; טוש"ע יו"ד רצו יא).

הלאו נוהג בכל מקום (רמב"ם שם; חינוך מצוה תקנ). הוא נזכר בשם "כלאים של חרישה" (בבא קמא נד ב; כריתות כא ב, וראשונים בכמה מקומות), או "של הנהגה" (רש"י בבא קמא שם ד"ה לכלאים; תוספות שם נה א ד"ה המנהיג, וכן בכמה מקומות), בניגוד ל"כלאים של הרבעה" (ראה לעיל: איסור הרבעה. גמרא וראשונים הני"ל).

בעלי החיים אחד שור ואחד כל בהמה לכלאים (משנה בבא קמא נד ב, וראה גמרא שם; רמב"ם כלאים ט ח; טוש"ע יו"ד רצו י), ולא נאמר שור וחמור אלא מפני שדבר-הכתוב-בהוה (ראה ערכו). משנה שם), שאדם רגיל להשתמש בהם יותר מבשאר בהמות (ר"י מלוניל ומאירי שם). וראה להלן: בעלי החיים, על מחלוקת הראשונים אם הלאו הוא דוקא במין אחד טהור ומין אחד טמא, או בכל שני מינים.

עניינו כל העושה מלאכה בשני מיני בהמה או חיה כאחת הרי זה לוקה (רמב"ם כלאים ט ז; טור יו"ד רצו; שו"ע שם יא), ואחד החורש, או הזורע (בעל הלכות גדולות הלכות כלאים; רמב"ם שם), או הדש (ספרי דלהלן; תשובות הגאונים גזי שכתר ב עמ' 107, ותשובות רב יוסף גאון בהלכות פסוקות מן הגאונים י (הובאה באשכול אלבק ב עמ' 36, 37)), או המושך בהם עגלה או אבן כאחד (פירוש המשניות כלאים ח ב בפירוש משנה שם: ולמשוך; רמב"ם שם; שו"ע שם יא). וכן

ראה אותם רובעים זה את זה אינו זקוק להפרישם (רמב"ם שם; טוש"ע שם). אבל אסור להעלותם זה על זה (רמב"ם שם א; סמ"ג לאוין רפא; חינוך מצוה רמד; טור שם; שו"ע שם ב), או לעוררם בקול (רמב"ם שם; חינוך שם; טוש"ע שם), מדרבנן (מאירי שם; ר"י קורקוס וכסף משנה כלאים שם; תשב"ץ ב נח; לבוש יו"ד שם, וט"ז שם סק"א), ואם העלם או עוררם בקול לוקה מכת-מרדות (ראה ערכו). רמב"ם שם; סמ"ג שם (בהעלאה); חינוך שם; שו"ע שם; ויש מצדדים שאיסור תורה הוא (פרישה יו"ד שם בתירוץ ב; מעשה רקח כלאים שם: קרוב להבין⁵).

רב פפא הורה איסור להכניס מין ושאינו מינו לדיר, ולא מן הדין (בבא מציעא שם א: דלאו כהלכתא), אלא כדי שלא יזלזלו (רש"י ד"ה ופשט), כדרך שאסרו במקומות שאינם בני תורה כמה דברים המותרים מן הדין (ראה ערך הלכה ואין מורין כן. ראה תשובות הרשב"א שהובאה בתשב"ץ א קנד; ר"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא שם).

וכן הורה רב אשי לבית ראש הגולה, שלא להכניס אפילו מין ומינו ושאינו מינו לדיר, אף שיש לומר שודאי ייגרר מין אחר מינו, ולא אחר שאינו מינו, ולא מן הדין אסר, אלא משום פריצות העבדים (גמרא שם ב⁶), שסתם עבדים פרוצים הם, ויש לחוש שירביעו בידים (ש"ח שם סק"ב).

וכן כתבו גאונים, שבמקום שיש פרוצים אין מורים היתר להכניס מין ושאינו מינו לדיר (שאלות שם, והובא בתשב"ץ ב נח). וכן כתבו ראשונים להלכה, שבמקום שיש לחשוש לפריצות העבדים, אסור להכניס לדיר מין ושאינו מינו (ר"ן ונמוקי יוסף שם, הובא בדרכי משה יו"ד שם; רמ"א בשו"ע שם ב, וראה ש"ח), וכן במקום שאינם בני תורה (ר"ן ונמוקי יוסף שם. הרמ"א בשו"ע השמיט, וראה ביאור הגר"א סק"ז, וערך השלחן שם).

ויש סוברים בדעת ראשונים שלהלכה מותר אף במקום שיש לחשוש לפרוצים (ש"ח שם בדעת ר"ן ורמב"ם ורא"ש ושאר פוסקים שסתמו שמותר).

בהמת חברו אחד המרביע בהמה שלו או של חברו הרי זה לוקה ובהמת גוי (רמב"ם כלאים ט א; חינוך מצוה רמד), וזה שנאמר "בהמתך", דבר-הכתוב-בהוה (ראה ערכו). רבנו מיוחס ויקרא יט יט), וכן אמרו: אין לי אלא בהמתך, בהמת אחרים מנין, תלמוד לומר: אַתְּ תִּקְחִי תִּשְׁמְרוּ (ויקרא שם. תורת כהנים שם⁷).

ויש מפרשים "בהמת אחרים": בהמת גוים (ר"ש וראב"ד לתורת כהנים שם; יראים הישן מצוה ס, וראה יראים השלם שלב); ויש סוברים שבהמת גוים, ואפילו בשותפות גוי, אין איסור תורה, שנתמעה מן הכתוב: בהמתך (שו"ת הרדב"ז ה אלף תקסד), ובהמת אחרים שאמרו היינו דוקא בהמת חברו ישראל (חקרי לב יו"ד ב יז דף לב, ועמודי הארזים על היראים מצוה ס בדעת הרדב"ז).

על בני נח, שנחלקו תנאים אם נצטוו על איסור הרבעת כלאים או לא, ועל מחלוקת הראשונים להלכה בדין זה, ראה ערך בן נח.

לישראל הנותן ישראל הנותן בהמתו לגוי (רמב"ם כלאים ט ב; ארחות חיים ב עמ' 220, וכלבו צא; להרביעה פסקי ריא"ז קדושין א י ט, וסנהדרין ז ב ח; חינוך מצוה רמד; טוש"ע יו"ד רצו ד), או לומר לגוי להרביע כלאים (בעל הלכות גדולות הלכות כלאים; שאלות צט; ספר האורה א מז), לפי שאף הגוי מצווה

העמק שאלה שם על ההבדל בין רב פפא לרב אשי. 7. וראה ר"י קורקוס וכסף משנה ורדב"ז כלאים שם שמכאן מקור הרמב"ם. 8. בטעם שלא נמנית

5. וראה מעיני החכמה בבא מציעא שם שתמה מניין שאיסור תורה הוא. 6. וראה שאלות צט שכתב גם רב פפא הטעם משום פריצות העבדים, וראה

• ויש סוברים שהנהגה בלא מלאכה מחלוקת תנאים היא, שלר' מאיר לוקים עליה מן התורה, וחכמים פוטרם ממלקות, אבל אוסרים מדרבנן (יראים השלם שפח בפירוש תוספתא כלאים ה ז), ופסקן להלכה כחכמים, שאסור מדרבנן (יראים השלם שם).

מלאכה שאינה לצורך האדם, אלא לצורך הבהמות לצורך האדם העושות אותה, כגון שמסתייע בהן כדי להוציא אותן מבור שנפלו לתוכו, או להצילן מן הדליקה, יש מהאחרונים מצדד להתיר, שלא אסרה תורה אלא כעין חרישה, שהיא לצורך האדם (ישועות מלכו כלאים ט ז). אבל המוליד בהמות קשורות בחבל אסור משום משאוי החבל שביניהם, אף שאינו קושרן אלא כדי שלא יברחו, שהרי אין זה צורכן, אלא צורך בעל הבהמה (ישועות מלכו שם). ולכן יש שכתבו שאין לקשור שני מיני עופות יחד בחבל כדי שלא יברחו, שהרי כשהעופות מתנועעים כדרכם נמצאו נושאים את החבל שביניהם (ט"ז יו"ד רצו סק"ה, וכתב שהעולם אינם נוהגים בזה, וכן הסכים בתהלה לדוד שם); ויש מצדדים להתיר, שלאדם אין צורך בתנועתם של העופות, וכיון שאינו צריך למלאכה זו, אינו נחשב כעושה מלאכה לענין כלאים (חדרי דעה יו"ד שם); ויש מתירים בעופות מטעם אחר, שאף שנושאים את החבל, הרי אין האדם מנהיגם ומוליכם, ואין איסור אלא במנהיג כלאים בשעת מלאכה (ראש יוסף שבת נד א).

לא היו שני המינים קשורים יחד, אלא שעושה בהם מלאכה יחד - או שמנהיגם יחד, לסוברים שאף הנהגה אסורה (ראה לעיל: המושך או מנהיג) - נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין איסור אלא בקשורים יחד (בעל הלכות גדולות הלכות כלאים; רש"י דברים כב י, ושבת נד א ד"ה אי; תוספות סנהדרין סו א, וחולין עח ב ד"ה עד; רמב"ן ויקרא יט יט; רא"ש כלאים ח א, והלכות כלאים ה, הובא בטור יו"ד רצו; רמ"א יו"ד שם יא דעה א בשם יש אומרים, ועוד), שאם אינם קשורים אין זה בכלל "יחדיו" (תוספות שם; רמב"ן שם; רא"ש כלאים שם; ב"ח שם), ולכן סוס וחמור ההולכים יחד כשאננם קשורים, ודף מונח עליהם, מותר לישב על גבי הדף (רא"ש כלאים והלכות כלאים שם, וטור שם בשמו).

• ויש סוברים שאף כשאננם קשורים יחד - אסור (רבנו אפרים, הובא בראב"ה קצג; חרדים כט (ל"ח פה) בדעת הרמב"ם כלאים ט ז שסתם, ושכן משמע בטור שם בדעת הרמב"ם; רמ"א שם דעה ב). ומכל מקום יש שכתבו שדוקא כשעושים שניהם יחד מלאכה, כגון בנושאים יחד דף המונח עליהם, אבל שור החורש לעצמו, וחמור החורש לעצמו, מותר אדם לחמר אחריהם בקול בבת אחת (קונטרס בתי כלאים לבעל תפארת ישראל אות קז).

המזווג את המזווג את הכלאים - פטור (תוספתא כלאים ה ז, ובבא הכלאים מציעא ח ו [צוקרמנדל], ומכות ד א, הובאה בבבא מציעא צ ב; רמב"ם כלאים ט ז; טוש"ע יו"ד רצו יא), שאם זיווג שור וחמור לקרון, ובא חברו והנהיגו, פטור הראשון (רש"י בבא מציעא שם ד"ה וכן), ואינו לוקה אלא המנהיג בלבד (תוספתא שם; בבא מציעא שם; רמב"ם וטוש"ע שם: עד שימשוך או ינהיג).

יש מהראשונים שכתב שלא אמרו שפטור המזווג אלא ממלקות, אבל אסור מדרבנן (ריטב"א בבא מציעא שם ד"ה החוסם); ויש שנראה מדבריהם שאף מדרבנן מותר (פסקי ריא"ז שם ב ב).

אמרו: אין לי אלא חורש, מנין לרבות הדש, תלמוד לומר: יִחָדּוּ (דברים כב י) - מכל מקום (ספרי שם; רמב"ם שם), לרבות כל מלאכה (רבנו מיוחס דברים שם).

החורש בכמה מהראשונים סוברים שלוקה כמה מלקיות (ראה ריב"ן מכות כא ב ד"ה יש חורש, ואחרונים דלהלן בדעתו), לפי שגופין-מחלקין - גופים רבים שנעשתה בהם עברה אחת, גורמים לעובר העברה חיוב כפרה או עונש כמספר הגופים - (ראה ערכו), ולדעתם אומרים כן אף בבהמות, ואף כשעשה בבת אחת (ראה ערך גופין מחלקין: בבעלי חיים. חקרי לב יו"ד א לד; שרשי חים ב דף קכ; יבין דעת טז).

ואף שאינו עושה אלא פעולה אחת של חרישה בכלאים, עיקר האיסור הוא משום זיווג שור וחמור במלאכה אחת, ונמצא שבכל זוג של שור וחמור נוסף עוד מעשה עבירה, וחייב על כל אחד מהם (ספר זכר דוד (בי"ב תשנ"ח) עמ' רמה).

ויש מהראשונים שכתבו שאף במאה שוורים ומאה חמורים אינו לוקה אלא אחת, שלדעתם אין אומרים גופים מוחלקים באופן זה (תוספות ישנים מכות שם).

המושך או כלאי בהמה אסורים לחרוש ולמשוך ולהנהיג (כלאים ח מנהיג ב; רמב"ם כלאים ט ז; טוש"ע יו"ד רצו יא), ודרשו: לא תחרש, אין לי אלא חורש, מנין לרבות המנהיג, תלמוד לומר: יחדו (דברים כב י. ספרי שם), ואף המנהיג לוקה ארבעים (כלאים שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

"למשוך ולהנהיג" יש מפרשים באופנים שונים של עשיית מלאכה: "למשוך" יחד איזה דבר, ו"להנהיג" עגלה (שו"ת הרי"ד מג. וראה מאירי שבת נד א); ויש מפרשים "למשוך" כגון בגמל, שדרכו במשיכה (ראה אשכול [מהדורת אלבק] ב עמ' 33 בשם הלכות פסוקות; ר"ש ורא"ש וברטנורא שם ב; רבינו שלמה סירליאו שם), שמושכים אותו מלפניו (רבינו שלמה סירליאו שם), ו"להנהיג" כגון בחמור, שדרכו בהנהגה (ר"ש ורא"ש ורבינו שלמה סירליאו וברטנורא שם), במקל מאחוריו (האשכול שם; רבינו שלמה סירליאו שם), ומכל מקום בין בגמל ובין בחמור חייב בין המושך ובין המנהיג (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם). ויש מהראשונים מפרשים, "למשוך" בהם עגלה או אבן יחד, ו"להנהיג", לקושרם יחד ולהולכים (פירוש המשניות לרמב"ם שם, וכן פירשו בתוספות יום טוב ובשנות אליהו ובתפארת ישראל שם), אף בלא שום משא (שנות אליהו ותפארת ישראל שם).

וכן נחלקו ראשונים להלכה אם יש איסור להנהיג שני מינים יחד בלא עשיית מלאכה:

• רבים סוברים שהנהגה בלא מלאכה אין בה לא לאו (בעל הלכות גדולות הלכות כלאים; רש"י שבת נד א ד"ה אי נימא; תוספות שבת שם ד"ה והתנן, ומכות כב א ד"ה המנהיג; ראשונים שבת שם; ט"ז יו"ד רצו, וכן כתב גם בדעת הרמב"ם, ועוד), ולא איסור דרבנן (ראה רש"י ושאר ראשונים שבת שם; ט"ז שם).

• יש סוברים שהנהגה אף בלא מלאכה אסורה בלאו (רבנו אפרים ב"ר יצחק מריגנשבורג בראב"ה א קצג; רמב"ם שם, וכן כתבו בדעתו הרדב"ז שם, וב"ח יו"ד שם; חרדים כט (לאוין פ"ה) אות עה בדעת רבנו יונה בשערי תשובה ג צא; ב"ח שם, וכתב שאין חולק בזה). ודוקא במנהיגן ממש יחד, אבל כשזו הולכת לפניו וזו לאחור אין איסור (רבנו אפרים בראב"ה שם; רדב"ז כלאים שם).

• שמחמת כובדו של היושב בקרון מושכות הבהמות יותר בכח, שככל שהמשקל גדול יותר, הבהמות מושכות בכח גדול יותר (ספר מעשה ארג למשניות שם בפירוש ירושלמי ה"ל, וכן כתב בספר תהלוכות המים [ורשה תרכ"ג] דף עא - עב).

ובטעם הפוטרים כתבו ראשונים, שאין היושב עושה כלום (רש"י בבא מציעא שם ד"ה פטר¹¹), ואין הבהמות חשובות כהולכות מחמתו, שאין מהלכות אלא לדעתן (רמב"ן שם), וזה שהולכות מפני שמרגישות שהקרון טעון, אינו אלא גרמא בעלמא (ר"ן שם). להלכה נחלקו ראשונים:

• יש פוסקים שהיושב בקרון לוקה (רמב"ם כלאים ט ט; יראים השלם שפח; רא"ש הלכות כלאים ו, בדעת הר"ף בבא מציעא ח ב; החינוך מצוה תקנ; טור יו"ד רצו (רצו) בשם הר"ף, ושכן מסקנת הרא"ש שם).

• יש פוסקים שהיושב בקרון פטור מלקות (רא"ש וטור שם, בשם ר"י; סמ"ק קע; רא"ה הצרפתי דברים כב י. וראה שו"ע שם יב: אסור, ושו"ת חוות יאיר קנ, וביאור הגר"א שם בדעתו), ומכל מקום יש מהם שכתבו שאסור (סמ"ק שם. וראה ביאור הגר"א שם).

• ויש שנסתפקו בדעת ראשונים אם יש איסור או לא (שו"ת רדב"ז ג תתקע בדעת רשב"ם).

הקושר בהמה שני סוסים שהיו קשורים בקרון, אסור לקשור עמהם נוספת לקרון חמור, אף שהסוסים יכולים למושכו בלא החמור (ר"ש ורא"ש וברטנורא כלאים ח ג בפירוש המשנה שם: והשלשית כו; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה כ א; טוש"ע יו"ד רצו יד), ואם עשה כן - לוקה (קיצור פסקי הרא"ש כלאים ו: חייב; טור שם). ואין אומרים שהחמור הוא כמי שאינו (ר"ש ורא"ש שם), ושאינו אלא כמסייע (ראה ערכו), שאין בו ממש (ראה ערך מסייע. רא"ש הלכות כלאים ו; רבינו ירוחם שם), לפי שהחמור מקיל את המשא מן הסוסים (לבשו יו"ד שם).

ויש שכתבו שאין האיסור אלא מדרבנן, שמן התורה אין החמור אלא כמסייע, שאין בו ממש (ר"י חאגיז בעץ החיים למשנה שם: אפשר, וכן כתב בבית האוצר שם שכן משמע לשון המשנה: אסורה, שאינו לוקה).

ומהראשונים יש שכתבו שאם קשירת החמור אינה אלא כדי ללמדו למשוך, ואין בו צורך למשיכת הקרון, אין האיסור אלא מדרבנן (מיוחס לראב"ד תמיד כז ב (נדפס לג א)).

הקושר בהמה היתה בהמה עושה מלאכה, ובא לקשור עמה בהמה ממין אחר לתכלית אחרת, נחלקו תנאים:

• לדעת חכמים אין קושרים את הסוס לא לצדדי הקרון, ולא לאחר הקרון (כלאים ח ד בסתם; תנא קמא בתוספתא כלאים ה א), כשמושך בקרון שור (ריבמ"ץ שם; פירוש המשניות שם; ר"ש ורא"ש שם: עגלה), ובא לקשור את הסוס כדי ללמדו למשוך (ר"ש ורא"ש שם), להרגילו לילך בקרון (מיוחס לראב"ד תמיד כז ב (נדפס שם לג א)), ואין הסוס מסייע (רבינו יואל בראב"ה א קצג, ועי' להלן), ומכל מקום אסור, אף שאין זו דרך משיכה (ר"ש שם).

• ר' מאיר מתיר (תוספתא שם), וכן דרשו: יְתָדו (דברים כב י), פרט לקושר סוס בצדי הקרון או לאחריו (ספרי שם, וכן כתבו תוספות

המנהיג כלאים בלי שאוחזם המנהיג כלאים בקול, ואינו אוחזם בידו, נחלקו אמוראים אם חייב מלקות:

• ר' יוחנן אמר חייב (בבא מציעא ז ב), וכן אמר ר' יוסי בר חנינא שחייב (ירושלמי כלאים ח ב), לפי שעקימת פיו היא כמעשה (בבא מציעא שם. וראה ערך דבור: דבור כמעשה, וערך לאו שאין בו מעשה), והרי זה כלאו שיש בו מעשה שלוקים עליו (רש"י שם ד"ה הויא).

• וריש לקיש אמר פטור, שקול אינו כמעשה (גמרא שם), ולא-שאינו-בו-מעשה (ראה ערכו) אין לוקים עליו (ראה ערך ה"ל וערך חייבי מלקיות. יראים השלם שפח), אבל אסור (בעל הלכות גדולות הלכות כלאים; יראים השלם שם) מן התורה (יראים השלם שם).

הלכה שהמנהיג בקול - לוקה (רמב"ם כלאים ט ז; טוש"ע יו"ד רצו יא⁹). וכיון שהנהיגה אסורה אפילו בקול, יש שכתבו שנכון ליוזר שלא לפרוש שלום לנכרי המנהיג כלאים, שלפעמים הבהמות ממחרות ללכת מחמת הקול (הגהות רבינו פרץ לסמ"ק קע, וחובא בכלבו צא; חרדים כט (לאוין פ"ה) עה בשם רבנו יונה); ויש שכתבו שאין לחוש לכך, ומותר לפרוש שלום לנכרי, או לדבר עמו בקול רם, לפי שהוא דבר-שאינו-מתכון (ראה ערכו) שמותר בכל התורה, ואין זה "פסיק רישיה" שימחרו הבהמות ללכת מחמת קולו (תרומת הדשן רצח, חובא בבית יוסף שם; רמ"א בשו"ע שם מתרומת הדשן).

אבל אם המשא שעל העגלה הוא של ישראל, והנכרי מנהיגה, והגלגלים נכבשים מלכת, או מתעכבים באבן או בגומא, לא ילמד הישראל את הנכרי איך לתקן את הגלגלים, שיש לחוש שמא מתוך עסקו בתיקון העגלה ישכת, ויצעק על הבהמות שילכו (תרומת הדשן שם; רמ"א שם), וזה אסור משום מנהיג בכלאים (רמ"א שם), ולכן לעולם כשהולך עם עגלה של נכרי טוב שילך מרחוק (תרומת הדשן שם; רמ"א שם: לא ילך סמוך), ודוקא כשהמשא של ישראל יש לחוש לזה (שו"ע שם ס"ק יב; דברי חמודות הלכות כלאים אות כה).

היושב בקרון היושב בקרון - ששור וחמור מושכים אותו (ריבמ"ץ ששור וחמור כלאים ח ג; מאירי ח א) - נחלקו תנאים: חכמים מחייבים אותו מלקות, ור' מאיר פוטר (כלאים ח ג; ספרי דברים כב י). שמואל שנה מחלוקת זו להיפך, שר' מאיר הוא המחייב, וחכמים פוטרים (בבא מציעא ח ב), ולדעתו הלכה כחכמים שפוטרים (ראה גמרא שם¹⁰). לדעת המחייבים דרשו: אין לי אלא חורש, מנין לרבות היושב בקרון, תלמוד לומר: יְתָדו (דברים שם) - מכל מקום (ספרי שם).

בטעם שחייב כתבו ראשונים כמה טעמים:

• לפי שהבהמות הולכות מחמתו (ר"ש ורא"ש כלאים שם, ומיוחס לראב"ד לספרי שם על פי גמרא בבא מציעא שם), ושיבתו בקרון גורמת לבהמות למשוך (רמב"ם כלאים ט ט, וראה פירוש המשניות שם: שישבתו שם היא הסייע), ואינו גרוע ממנהיג בקול שלוקה על דיבורו, לפי שבדיבורו נעשה מעשה (ראה לעיל. רא"ש הלכות כלאים ו; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה כ א. וראה מיוחס לראב"ד שם).

• לפי שפעמים שהאדם היושב בקרון מניע את עצמו, והולכות הבהמות מחמתו (רבינו הלל לספרי שם (בחלופי נוסחאות), בפירוש הירושלמי כלאים ח ב בטעם חכמים; פירוש ר' אביגדור הצרפתי דברים כב י, וראה מפרשי הירושלמי שפירשו בענין אחר).

להיפך, לקבוע הלכה כדעה זו, וראה יחסי תנאים ואמוראים ערך חנא עמי שכד ושכו בטעם שהוצרך להפוך, ולא אמר: הלכה כרבי מאיר. ¹¹ וראה פירוש המשניות שם: לא סייע בשום פעולה. וראה ירושלמי שם: רבי מאיר אמר אינו

כמצוה אחת עם כלאי הרבעה ראה מעין החכמה פרשת כי תצא דף קכה ב. ⁹ וראה ערך ה"ל אם הלכה כן בכל מקום בעקימת שפתיו שנחשב כמעשה. ¹⁰ וראה רש"י ד"ה ומדאפיך, וריב"א שם, ורא"ש כלאים שם, שלכן שנה

בראבי"ה א קצג), ומהם שהביאו להלכה את שני הטעמים (רבינו ירוחם שם); ויש שכתבו שהלכה כטעמו של ר' יוחנן, ולא כרב, ואין חוששים לנשיאת החבל שביניהם (חילופי נוסחאות בפירוש רבינו הלל לספרי תצא רלא בשם כ"ן¹³).

בעלי החיים

אחד שור ואחד כל בהמה לכלאים, וכן חיה ועוף כיוצא בהם (משנה בבא קמא נד ב; תוספתא שם ו ז; רמב"ם כלאים ט א; טוש"ע יו"ד רצא א), בין לכלאים של הרבעה, ובין לכלאים של חרישה (תוספתא שם; גמרא שם; שאילתות צט; טור שם), בין בבהמה עם בהמה, או בחיה עם חיה, ובין בחיה עם בהמה (כלאים ח ב; רמב"ם שם ח במלאכה; טור שם; שו"ע שם י במלאכה), ובין בבהמה או חיה עם עוף (טור שם), ואף על פי שנאמר: **בְּהֶמְתָּךְ לֹא תִבְרִיעַ פְּלִאִים** (ויקרא יט יט. רש"י בבא קמא שם ד"ה לכלאים), וכן: **לֹא תִתְּרֹשׁ בְּשׂוֹר וּבְחֶמֶר** (דברים כב י), דבר-הכתוב-בהמה (ראה ערכו). משנה בבא קמא שם, ותוספות תלמיד רבינו תם שם, ששור וחמור דרך לחרוש בהם, ודרך הרבעה היא בבהמה (תוספות תלמיד רבינו תם שם).

ויש מהראשונים שלא הזכירו בכלאים של מלאכה אלא בהמה וחיה (רמב"ם שם ז וח; חינוך תקנ; שו"ע שם י¹⁴), וכתבו הטעם לפי שחיה בכלל בהמה (ראה ערך חיה. רמב"ם שם ח); ויש שכתבו בדעתם שבכלאים של מלאכה אין עוף בכלל (נועם ירושלמי בבא קמא ח ט¹⁵); ויש שכתבו שאף לדעתם עוף בכלל האיסור, אלא שלא הזכירוהו לפי שאין זה מצוי שיעשו בו מלאכה (שם חדש ליראים קנו; משנה ראשונה כלאים שם).

מקורם בכלאים של הרבעה למדו שהלאו נוהג אף בחיה ובעוף בגזירה-שוה (ראה ערכו) משבת, שנאמר בה: **וּבְהֶמְתָּךְ** (שמות כ י), וכל בהמה וחיה ועוף בכלל (ראה ערך שביבת בהמתו וערך מחמור וערך בעלי חיים. בבא קמא נד ב).

בירושלמי יש למדים עוף מהפסוק: **בְּהֶמְתָּךְ לֹא תִבְרִיעַ פְּלִאִים** (ויקרא יט יט. ברייתא בירושלמי כלאים א ז; ירושלמי בבא קמא ח ח), בגזירה שוה משבת (ר"א פולדא ופני משה כלאים שם), ויש למדים מהפסוק: **אֶת חֲקֵתִי תִשְׁמְרוּ** (ויקרא שם. ברייתא בירושלמי כלאים שם), וכיוצא בזה אמרו בתורת כהנים: אין לי אלא בהמה על בהמה; בהמה על חיה וחיה על בהמה, טהורה על טמאה, טמאה על טהורה מנין, תלמוד לומר: את חקתי תשמרו (ויקרא שם. תורת כהנים שם), היינו חוקות שחקקתי לך במעשה בראשית, שנאמר בכולם: למינהו, ומשמע למינהו - ולא בשאינו מינו (רבינו הלל על תורת כהנים שם).

בכלאים של חרישה למדו שהלאו נוהג בכל בהמה ובחיה ובעוף בגזירה שוה "שור שור" משבת, שנאמר בה: **וְשׂוֹרְךָ** (דברים ה יד. בבא קמא נד ב). ובספרי דרשו: אין לי אלא שור וחמור, מנין לרבות שאר בהמה וחיה ועוף, תלמוד לומר: **לֹא תִתְּרֹשׁ** (דברים כב י), מכל מקום (ספרי שם, וראה רבינו הלל ועמק הנצי"ב שם בפירוש חדרשה).

מינים שבים המרביע שני מיני חיה שבים - לוקה (ר' ירמיה אמר ריש לקיש בבא קמא נה א: שני מינים; ר' ירמיה ור' אחא בשם ריש לקיש בירושלמי כלאים א ו; רמב"ם כלאים ט א; שו"ע יו"ד רצא

שבועות כז ב ד"ה עד בשם ירושלמי), שאין זה "יחדיו", שהסוס שבצידי הקרון ולאחריו אינו מושך עם השור כלל (רבינו הלל על ספרי שם), ואין איסור בהנהגת שני מינים יחד אלא כשעושים מלאכה יחד (רבינו יואל בראבי"ה שם). אבל אם היו הסוס והשור מסייעים זה את זה בירידה ובעלייה, הכל מודים שאסור (תוספתא שם, הובאה בירושלמי שם).

ויש סוברים שר' מאיר מתיר אף כשהסוס מושך בקרון, מכיון שאין בו צורך, ואינו קושרו שם אלא להרגילו (ראה מיוחס לראב"ד שם).

טעם האוסרים בטעם האיסור לדעת חכמים נחלקו אמוראים בירושלמי:

- ר' יוחנן אמר, מפני שזה נושא עצלותו של זה, וזה נושא עצלותו של זה (ירושלמי כלאים ח א), שכשהשור מתעצל, הסוס שלאחר הקרון נוגע בקרון ומנהיגו בגופו (רא"ש כלאים שם; רבינו ירוחם אדם וחוה כ א; טור יו"ד רצא; רמ"א יו"ד שם טו).
- ורב אמר, מפני שנושאים את החבל שבינתיים (ירושלמי שם), שראש החבל קשור בקרון, ונמצא שיש כאן הנהגה כל שהיא בשניהם (רבי שלמה סירליאו שם).

ומהראשונים יש שכתבו טעם האיסור משום מראית העין (ראה ערך חשד: מראית העין. רבינו יואל בראבי"ה א קצג, הובא ברא"ש הלכות כלאים ז); ויש שכתבו שהיא גזירה דרבנן, שמא יבואו להתיר במקום שיש צורך בשתי הבהמות למשיכת הקרון (מיוחס לראב"ד תמיד כז ב (נדפס לג א); דרישה יו"ד רצא בדעת מהר"ח אור זרוע).

אבל אם קשרו בשערו - לקרון (תשובות בעל התרומות לד פי א), בלא חבל (ראה ביאור הגר"א ורידב"ז) - פטור לדברי הכל (ירושלמי שם לגירסא שלפנינו, והובא בר"ש וברא"ש כלאים ח ד, וברא"ש הלכות כלאים ו, ובתשובות בעל התרומות שם; טור יו"ד רצא), לפי שאם ימשוך יכאב לו (רא"ש שם ושם; טור שם).

האם האיסור נחלקו ראשונים: אם האיסור לדעת חכמים הוא מן התורה או מדרבנן, מהתורה

- יש סוברים שאין האיסור אלא מדרבנן (יראים השלם שפח; רבינו יואל בראבי"ה א קצג; סמ"ג לא תעשה רפב; סמ"ק קע; תוספות רבינו פרץ בבא מציעא צד ב), אבל מן התורה אינו בכלל "יחדיו" (ראה לעיל. תוספות רבינו פרץ שם).

- ויש סוברים שאיסור תורה הוא, ולוקים עליו (מיוחס לראב"ד על הספרי דברים כב י; טור יו"ד רצא, וקיצור פסקי הרא"ש כלאים: חייב; ט"ז יו"ד שם סק"ו).

הדעות להלכה להלכה פסקו ראשונים כחכמים, שאסור לקשור את הסוס בצידי הקרון או לאחריו (יראים השלם שפח,

שהלכה כרבים וכסתם משנה; סמ"ג לא תעשה רפב; סמ"ק קע; רא"ש הלכות כלאים ו; רבינו ירוחם אדם וחוה כ א; טוש"ע יו"ד רצא טו¹²). יש מהם שכתבו הטעם מפני שדוחק את הקרון בגופו ומסייע בהליכתו (טור שם; רמ"א שם), כטעמו של ר' יוחנן (ראה לעיל: טעם האוסרים. ביאור הגר"א שם ס"ק לא). ויש שהביאו להלכה את טעמו של רב, משום נשיאת החבל שביניהם (ראה לעיל שם. רבינו יואל

דברים שם שתמה על השמטת עוף, ובמנחת חינוך שם כתב שסמכו על מה שהזכירו עוף בהרבעה. ¹⁵ אבל בתוספתא ובגמרא הנ"ל ובספרי מפורש שגם במלאכה עוף בכלל, וצריך עיון.

משקל. ¹² הרמב"ם השמיט, וראה בית יוסף שם בטעמו, וראה תולדות אדם לספרי שם שמצדד בדעתו שפוסק כרבי מאיר. ¹³ ראה מבוא לרבינו הלל במדבר אות ו שאין ידוע מי הוא חכם זה. ¹⁴ וראה ספרי דבי רב לספרי

לדעה זו שמחלוקת תנאים היא בכלאי הנהגה, שלר' מאיר לוקה מן התורה אף בשני מינים טמאים, ולחכמים אין איסור אלא מדרבנן (סמ"ג לא תעשה רפב, בפירוש תוספתא כלאים ה ד בקושר סוס ופרד, וכן פירש במנחת בכורים), ולדעתם הלכה כחכמים (סמ"ג שם).

• ויש מחלקים בין מינים טמאים לטהורים, ששני מינים טמאים אסורים בכלאי הנהגה, ואילו שני מינים טהורים - מותרים (פירוש ר"א הצרפתי דברים כב ז).

• ורבים חולקים בעיקר הדין, וסוברים שהלאו של כלאי הנהגה נהוג מן התורה בכל שני מינים, אפילו שניהם טמאים, או שניהם טהורים (ריב"ן מכות כא ב ד"ה והן מוקדשין; יראים השלם שפח; רא"ש הלכות כלאים שם; טור יו"ד רצז; ש"ך שם, וכתב שכן דעת השו"ע).

המינים

כלאים שאמרו היינו מין בשאינו מינו (רמב"ם כלאים מין בשאינו מינו ט א; טוש"ע יו"ד רצז א). וכן דרשו: בְּהֶמְתָּךְ לֹא תִבְיַע בְּלֶאֱסִים (ויקרא יט יט), הייתי אומר אפילו שור שחור על גבי שור לבן, פירש בכלאי-בגדים (ראה ערכו) צמר ופשתים יחדו (דברים כב יא), מה כלאי בגדים שאמרת לך שני מינים, לא זה ממין זה, ולא זה ממין זה, אף כלאים שאמרת לך בכל מקום לא זה ממין זה, ולא זה ממין זה (ירושלמי כלאים א א). כל שהם שני מינים לענין הרבעה אסורים אף בהנהגה (רמב"ם שם ח).

שני מיני בהמה או חיה, אף שמתעברים הם זה מזה, ודומים זה לזה - וגדלים זה עם זה (טוש"ע יו"ד רצז ו, וראה בית יוסף המקור מגמרא) - הואיל והם שני מינים הרי אלו כלאים (רמב"ם כלאים ט ד; טוש"ע שם (בטור אין: ומתעברים)). ולכן הזאב עם הכלב, והכלב הכופרי (על מהותו ראה ערך חיה) עם השועל, והצבאים עם העזים, והיעלים עם הרחלים, והחמור עם הערוד (על מהותו ראה להלן: בעל חי שיש בו מין בהמה ומין חיה), אף שהם דומים זה לזה, הרי הם כלאים זה בזה (כלאים א ו; רמב"ם שם; טוש"ע שם) [ראה תמונות של מינים אלו באיור מס' 10 בסוף הכרך].

וכן בעופות: תרנגול וטווס ופסיוני כלאים זה בזה (תוספתא כלאים א ה¹⁶), אף שהם דומים זה לזה (תוספתא שם; ירושלמי שם) [ראה תמונות של מינים אלו באיור מס' 10 בסוף הכרך], ואף שגדלים זה עם זה (רב חביבא בבא קמא נה א), ומגדלים זה את אפרוחיו של זה (ראב"ד שם, והובא ברשב"א), מכל מקום אינם חשובים כמין אחד (גמרא שם).

מין שיש בו "מדברי" ו"ישובי" - בר וביתי - מותר ומין ביתי להרכיבם זה עם זה, מפני שהם מין אחד (רמב"ם כלאים ט ח; טוש"ע יו"ד רצז ז, וראה בית יוסף שם, וביאור הגר"א ס"ק יג מקור מירושלמי, ועוד ראיות), ולכן הרמך - סוס בר (פירוש המשניות [קאפח] כלאים ח ה; רמב"ם שם ור"י קורקוס בדעתו) - מותר עם הסוס (רמב"ם שם; טוש"ע שם). וכן עז "מדברי" ועז "ישובי" מין אחד הן, ומותרות בהרבעה (רשב"א קדושין ג א ד"ה לא).

וכן מין אחד שיש בו סוגים שאינם שוים לגמרי זה לזה, כגון גמל פרסי וגמל ערבי, שזה צווארו עבה, וזה צווארו דק (רש"י בבא קמא נה א ד"ה אלים, לגירסא שלפנינו: קועיה, וראה ערוך ערך קק שגרס: קקיה (ראה מוסף הערוך שם), ופירש בשם ר"ח: שוקיו), אינם כלאים זה בזה (רבא בר רב חנן בבא קמא שם), שאין זה שינוי גדול

א, לפי שנאמר בהם: לְמִינֵהֶם (בראשית א כא. ריש לקיש בירושלמי שם), וכל שכתוב בו "למינהו" כלאים נהוג בו (ר' אחא בשם ריש לקיש בירושלמי שם), שלומדים "למינהו למינהו" מיבשה (רב אדא בר אבהב בשם עולא בבא קמא שם).

וכן המנהיג שני מיני חיה שבים, או דגים - כגון שהנהיג בהם ספינה (רש"י בבא קמא שם ד"ה אידן) - לוקה (ראה בבא קמא שם; ר' יונה בירושלמי שם), שאף לענין זה למדים "למינהו למינהו" מיבשה (רש"י שם).

ולא נתרבו דגים אלא לענין הנהגה, אבל הרבעה בדגים אין (ירושלמי שם לפירוש תוספות שם ד"ה המרביע וראשונים שם), שאי אפשר להרביעם (תוספות שם), שאינם מולידים בדרך הרבעה, אלא הנקבה מטילה ביציה, והזכר מטיל בהן את זרעו מחוץ לגופה (מתנות כהונה לבראשית רבה שם), ולא אמרו שהמרביע שני מינים שבים לוקה אלא בחיות הים, שאותן אפשר להרביע (תוספות וראשונים שם).

אדם מותר לחרוש ולמשוך ולהנהיג עם כולם (כלאים ח ו; רמב"ם כלאים ט י; טוש"ע יו"ד רצז טז), עם כל הבהמות, שלא אסרה תורה אלא שני מיני בהמה כאחד, כעין שור וחמור (רש"י שבת נד א ד"ה והתנן), ומותר לעשות מלאכה באדם עם בהמה או חיה כאחד, כגון אדם שחורש עם שור, או מושך עגלה עם חמור (רמב"ם שם; טוש"ע שם), שנאמר: בְּשׂוֹר וּבַחֲמֹר (דברים כב י) - והרי הלאו הוא בכל בהמה וחיה ועוף, ואם כן למה נאמר: בשור ובחמור (ספרי שם) - בשור וחמור אי אתה חורש, אבל אתה חורש באדם ובחמור (ספרי שם; ירושלמי כלאים סוף פרק ח; רמב"ם שם), ובאדם ובשור (ספרי שם, לגירסת כמה כתבי יד; ירושלמי שם לגירסא שלפנינו; רמב"ם שם).

בעלי חיים טמאים עם טהורים
הלאו של כלאי הרבעה נהוג בין בבעלי חיים טמאים עם טהורים (ראה כלאים ח ב, לפירוש הרמב"ם בפירוש המשניות שם; טור יו"ד רצז), אף שטמא וטהור אינם מתעברים זה מזה (ראה ערך בהמה טמאה. מנחת סולת רמד; קרית חנה דוד ב יו"ד כא דף עח - עט).
וכן נהוג הלאו אף במינים שאינם עושים פירות (שו"ת חת"ס יו"ד סי' רפז), כגון בפרדה (רמב"ם שם ד; טוש"ע שם ו וט), אף שאינה יולדת (ראה בכורות ח ב. חתם סופר שם).

בכלאי הנהגה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שמן התורה אין הלאו של כלאי הנהגה נהוג אלא בשני מינים שאחד מהם טמא, ואחד מהם טהור, כשור וחמור (רמב"ם ספר המצות לא תעשה ריח וכלאים ט ז וח; מאירי שבת נד א, ובבא קמא נד ב; חינוך תקט), בין בבהמה עם בהמה, כחזיר עם כבש, או חיה עם חיה, כיחמור עם פיל, או חיה עם בהמה, ככלב עם עז או צבי עם חזיר, וכיוצא בהם, שעל כל אלה לוקים מן התורה (רמב"ם שם ח).

ואף שנתרבו כל מיני בהמה וחיה ועוף, לא נתרבו אלא כעין שור וחמור, שאחד מהם טמא ואחד טהור (רא"ש הלכות כלאים ה בדעת הרמב"ם), אבל מדרבנן אסרו בכל שני מינים שהם (רמב"ם שם; חינוך שם), כל שהם כלאים בהרבעה (רמב"ם שם ח). יש סוברים

והתרנגול פסאני, וכעין זה בירושלמי כלאים א ו, ובבא קמא סוף פרק ה: תרנגול עם

16. לגירסת כתב יד ערפורט, הובאה בבבא קמא נה א (ולפנינו: תרנגול טווס

בטעמים של חכמים יש מהראשונים שכתבו שאין זה קל וחומר, לפי שאין חומר בכלאי בהמה יותר מבכלאי בגדים, שכשם שאין כלאי בגדים בלא חיבור, כך אין כלאי בהמה בלא חיבור, שאין כלאים אלא כשהבהמות קשורות יחד (רא"ש כלאים ח א, והלכות כלאים ה); ויש שכתבו בטעם חכמים, שאין דנים קל וחומר בכלאים, לפי שדיני כלאים חוקים הם, כמו שנאמר: **אֵת חֻקֵּי תִשְׁמְרוּ** (ויקרא יט יט), ואין לך בהם אלא מה שפרט הכתוב (שו"ת הרשב"א א תצא).

להלכה כתבו ראשונים שמותר לרכב על הפרדה (תוספות חגיגה ב ב ד"ה לישא, ובבא בתרא יג א ד"ה כופין; פסקי תוספות בבא בתרא שם, וגיטין אות קסח; רמב"ם כלאים ט ו; ראשונים חולין עט א; טוש"ע יו"ד רצו ט); ויש שנראה מדבריהם שאסור (תשב"ץ קטן שע. וכן כתב בקיצור שו"ע קעה בשם יש אומרים, וראה מסגרת השלחן שהאחרונים לא הביאו דעה זו כלל).

הפרד עם הסוס הפרד והפרד, הפרד והחמור, אף שדומים הם זה או החמור לזה, הרי הם כלאים זה בזה (כלאים א ו; רמב"ם כלאים ט ד; טוש"ע יו"ד רצו ו), שאסור להרביעם זה על זה (רמב"ם שם; טוש"ע שם), וכן לא יקשור אדם סוס לפרד, ופרד לחמור (תוספתא כלאים ה ד).

כשמותיהם ולדות של כלאים שאמותיהם ממין אחד, מותר ממין אחד להרכיבם זה עם זה (רמב"ם כלאים ט ו; טוש"ע יו"ד רצו ט), ולעשות בהם מלאכה יחד (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ולכן פרד ופרדה הנולדים מסוסה ואביהם חמור מותרים זה עם זה, וכן הנולדים מאתון ואביהם סוס (כלאים ח ד; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שממה נפשך, אם אין חוששין-לזרע-האב (ראה ערכו), הרי כולם מין אחד הם כאמם, ואף אם חוששים לזרע האב שניהם שוים, שבשניהם יש צד סוס וחמור (רש"י חולין עט א ד"ה אף על פי). ואין לאסור מפני שצד סוס שבפרד זה משתמש בצד חמור שבפרדה זו (גמרא חולין שם), לפי שאין כאן צד סוס מיוחד וצד חמור מיוחד, אלא הזרע "מתבלבל" ומתערב (רש"י שם ד"ה קמ"ל; רמב"ן שם), ומין בפני עצמו הוא נקרא, מעין סוס וחמור (רש"י שם), או לפי שלא אסרה התורה בכלאים אלא שני מינים (תוספות שם ד"ה מהו דתימא; תוספות הרשב"א פסחים פח א; תוספות הרא"ש חולין שם, וחגיגה ב ב, וגיטין מא א; רשב"א חולין שם, ותורת הבית ב ד), חלוקים (תורת הבית שם), וכל הפרדות שאמותיהן שוות מין אחד הן (תוספות חולין שם; תוספות הרא"ש שם; רשב"א שם).

כשמותיהם ולדות של כלאים שאמותיהם משני מינים שונים, נחלקו בהם תנאים:

פרד הנולד מן הסוסה ואביו חמור, ופרדה הנולדת מן האתון ואביה סוס, ר' יהודה אומר, אסורים זה עם זה (כלאים ח ד, הובאה חולין עט א; תוספתא כלאים ה ד), וכן שנינו: כלאי בהמה אסורים זה עם זה (כלאים שם א, לפירוש הרמב"ם בפירוש המשניות [קאפח] ור"ש ורא"ש שם, וראה שנות אליהו שם שפירש בענין אחר), וחכמים אומרים, כל הפרדות מין אחד הן (תוספתא שם; רב יהודה אמר שמואל חולין שם; ירושלמי שם).

בטעמים של חכמים אמרו, שחוששין-לזרע-האב (ראה ערכו: בכלאי בהמה), ונמצא שבן סוסה וחמור, ובן אתון וסוס, מין אחד הם

(קונטרס בתי כלאים לתפארת ישראל אות קא. וראה אגרות משה או"ח ד ככג בטעם שאין זה שינוי).

אבל אוזו ואוזו הבר כלאים זה בזה (שמואל בבא קמא שם, ובכורות ח א; ר' בא בשם שמואל בירושלמי כלאים ח ד: אוזו מדבר; רמב"ם שם; טוש"ע שם), לפי שזה ביציו מבפנים, וזה ביציו מבחוץ (אביי בבא קמא שם; רמב"ם שם; סמ"ג לא תעשה רפא; שו"ע שם), שבאוזו הבר ניכרות ביצי הזכרות מבחוץ (רש"י שם ד"ה ביציו), ומכאן שהם שני מינים (רמב"ם שם; שו"ע שם). ואף אוזו הים עם אוזו היבשה אמרו בירושלמי שכלאים הם זה בזה (ברייטא בירושלמי כלאים שם; שמואל בירושלמי בבא קמא שם¹⁷).

בעל חיים שיש בו מין שהוא בהמה (ראה ערכו), ומין שהוא חיה (ראה ערכו), הרי הם כלאים זה בזה, ולכן כלב, לדעת ר' מאיר שמין בהמה הוא (ראה ערך חיה), וכלב הכופרי, שהוא מין חיה, הרי הם כלאים זה בזה (ירושלמי כלאים א ו), ואילו לדעת חכמים שאף כלב מין חיה הוא (ראה ערך הנ"ל), אינו כלאים עם כלב הכופרי (ראה ירושלמי שם שכן משמע במשנה שם, והובא בר"ש וברא"ש שם), והלכה כחכמים (אור זרוע א רנח; רדב"ז כלאים ט ד בדעת הרמב"ם שם).

וכן שור הבר, לדעת ר' יוסי שהוא מין חיה (ראה ערך חיה), הרי הוא כלאים עם שור (ירושלמי שם ח ד, לפירוש פני משה שם, וראה ספר ניר שם שפירש בענין אחר), וכן שנינו בתוספתא: שור ושור הבר, אף שדומים זה לזה, כלאים זה בזה (תוספתא כלאים א ה, הובאה בירושלמי בבא קמא סוף פרק ה, וראה חסדי דוד ופני משה שהיא כר' יוסי), אבל לחכמים ששור הבר בהמה הוא (ראה ערך הנ"ל), אינו כלאים עם שור (ירושלמי שם לפירוש הנ"ל).

להלכה יש פוסקים ששור הבר והשור אינם כלאים זה בזה (רמב"ם שם ה; סמ"ג לא תעשה רפא; סמ"ק מצוה קסה; טוש"ע יו"ד רצו ז), שלדעתם שור הבר מין בהמה הוא (סמ"ג שם; סמ"ק שם; רדב"ז שם). אבל לפוסקים ששור הבר מין חיה הוא (ראה ערך הנ"ל), הרי הוא כלאים עם השור (ש"ך שם סק"ה). וכן חמור וחמור הבר כלאים זה בזה (ראה כלאים א ו: החמור והערוד, ופירוש המשניות וריב"ף שערוד הוא חמור בר; תוספתא שם; רמב"ם שם ד: החמור עם הערוד, ור"י קורקוס שם בדעתו; סמ"ג שם; טוש"ע שם ו: החמור עם הערוד), לפי שחמור מין בהמה הוא, וחמור הבר מין חיה (ראה ערך הנ"ל. ר"י קורקוס שם; משנה ראשונה שם ח ו).

בולדות של כלאים

פרדה - ולד של סוס וחמור - נחלקו בה תנאים:

• איסי בן עקביא אומר: אסור לרכב על גבי הפרדה (תוספתא כלאים ה ד (ושם: איסי הבבלי, וראה פסחים קיג ב שהוא איסי בן עקביא), הובאה בירושלמי כלאים ח ב), קל-וחומר (ראה ערכו) מכלאי-בגדים (ראה ערכו), שמותר ללבוש שני חלוקים של צמר ושל פשתן כאחד, ואסור בתערובתם; כלאי בהמה, שאסור לנהוג שתי בהמות זו עם זו, אינו דין שאסור בתערובתם (תוספתא וירושלמי שם).

• וחכמים חולקים ומתירים לרכב על הפרדה (ראה תוספתא שם: אמרו לו כו'; שו"ת הרי"ד מג בדעת ר"י וחכמים בתוספתא שם; תוספתא בבא מציעא ז ה, ותשובות חכמי אשכנז וצרפת סוף סי' פד; חולין עט א).

¹⁷ ופירושים שונים, וראה ספר בית אהרן (מגיד) ג עמ' קמז - קנב בארוכה, ושם על

הפיסיוני, תרגול עם הטווס. 17. וראה ירושלמי שם ובמפרשים גירסאות

שנתנו בפרד סימנים מובהקים הם (מאירי חולין שם; מראה הפנים לירושלמי בבא מציעא ב ה, וקדושת יום טוב [מקפוליא] א בדעת הרמב"ם הני"ל), שסומכים עליהם אף בדבר שהוא מן התורה בכל מקום (ראה ערך הני"ל. מאירי שם).

אם אי אפשר לבדוק בסימנים, כגון שהיו הפרדות אלמות ואזניהן וזנבותיהן קטועים, אסור להרביען זו על זו (גמרא שם, לצד שודאי אין חוששים לזרע האב).

ויש מהראשונים שכתבו שאם אין ידוע אם אמותיהן שוות, מותרות זו עם זו, לפי שהוא ספק-ספקא (ראה ערכו), שמא אמותיהן שוות, ואפילו אינן שוות, ספק הוא, לדעתם, שמא חוששים לזרע האב, ומותרות הן זו עם זו (ראה לעיל. המאורות חולין שם). וכן כתבו אחרונים, שמותר משום ספק ספיקא, אלא שכשאפשר לבדוק בסימנים צריך לבדוק, לפי שאין סומכים על ספק ספיקא במקום שאפשר לברר את הספק (ראה ערך ספק ספיקא. שו"ת ישועות יעקב ט; בית מאיר אה"ע יז כח; שו"ת תורת חסד או"ח לד ה), או לפי שאין אדם רשאי להכניס עצמו בידים לכתחילה לספק ספיקא (ראה ערך הני"ל. לב אריה חולין שם; בית נאמן לרי"א חבר יא ד).

בפסולי המוקדשין

המריבע שור פסולי-המוקדשין (ראה ערכו) - לוקה (ר' הושעיא מכות כב א; רמב"ם כלאים ט יא: בהמת פסולי המוקדשין) משום כלאים (ריב"ן; רמב"ם שם¹⁸), וכן לוקה המנהיג בשור פסולי המוקדשין (ר' יצחק מכות שם; רמב"ם שם: החורש), שהרי גוף אחד הוא, ועשאו הכתוב כשני גופים (גמרא שם; רמב"ם שם: אף על פי שהיא גוף א'), ויש גורסים: שני מינים (שיטה מקובצת בכורות לג א אות ג בשם ספרים אחרים). דין זה נלמד מריבוי המקרא, שנאמר בפסולי המוקדשין שלש פעמים "צבי ואיל", פעמיים: פֶּצְצִי וְכֶאֱל (דברים יב טו; שם טו כב), ופעם אחת: פֶּאֶשֶׁר יֶאֱכַל אֶת הַצִּבִּי וְאֶת הָאֵל (שם יב כב), ואחד מהם בא ללמדנו דין זה (גמרא בכורות שם לפירוש רבינו תם בספר הישר [שלזינגר] תרגם, הובא בתוספות שם ד"ה חד, ובתוספות שאנץ שם), ופירשו ראשונים שבא הכתוב לעשותו כצבי וכאיל שהם שני מינים (רבינו תם בספר הישר, ובתוספות שם, ובתוספות שאנץ שם; תוספות הרא"ש חולין קטו ב; ריטב"א חולין שם בשם תוספות), וכאילו הוא מורכב מצבי ואיל (ריטב"א מכות שם), או מבהמה ומחיה (ריטב"א שם).

וכתבו ראשונים שגזירת הכתוב היא, וחידוש שחידשה תורה לעשות גוף אחד כשני גופים (ריטב"א שם). ויש מהראשונים שלא הביאו דרשה זו, וכתבו הטעם שיש בו משום כלאים, לפי ששור זה תורת חולין יש עליו ותורת קדשים, תורת חולין שמותר באכילה לכל אדם ובכל מקום, ותורת קדשים, שאסור בגזה-ועבודה (ראה ערכו), והרי זה כמריבע חולין על קדשים או כמנהיגם יחד, שעובר משום כלאים (ריב"ן מכות שם; תוספות ישנים מכות שם בשם רש"י); ויש שכתבו שהואיל ובהמה זו היתה קודש נעשית כקודש וחול המעורבים זה בזה, וכבהמה טמאה עם טהורה המעורבות כאחד, ונאמר בפסולי המוקדשין: וְאִם כָּל בְּהֵמָה טְמֵאָה (ויקרא כז יא. רמב"ם שם; מאירי מכות שם), וכתבו שאיסור זה הוא מדברי קבלה (רמב"ם שם), היינו שאין איסורו מפורש בתורה, אלא שחכמים קיבלו כן (מרכבת המשנה כלאים שם ח).

(חולין שם), שבשניהם יש שני הצדדים (רש"י חולין שם ד"ה קסבר). בטעמו של ר' יהודה יש אומרים שסובר שאין חוששים לזרע האב (צד א' בבעיית הגמרא חולין שם; פירוש המשניות כלאים שם ד), ונמצא שפרד זה כולו סוס, ופרדה זו כולה אתון (רש"י ד"ה אבל), ולפי זה מותר כל אחד מהם עם מין אמו, כגון פרד זה עם הסוסה, ופרדה זו עם החמור (גמרא שם); ויש אומרים שר' יהודה מספק אם חוששים לזרע האב, או שאין חוששים, ומספק הוא שאסר, שמא אין חוששים לזרע האב (צד ב' בבעיית הגמרא שם, וכן היא המסקנא לדעת רוב הראשונים שם), ולפי זה אסור כל אחד מהם עם מין אמו מספק, שמא חוששים לזרע האב (גמרא שם), וכן שנינו: ר' יהודה אומר, פרדה שתבעה זכר אין מרביעים עליה לא מן הסוס, ולא מן החמור, אלא מן הפרד (תוספתא כלאים א ה, הובאה בגמרא חולין שם).

אבל עם מין אביו אסור הפרד בודאי לדברי הכל, ולוקים עליו, שאף אם חוששים לזרע האב, הרי לזרע האם ודאי חוששים (ש"ך יו"ד רצו סק"י).

להלכה פסקו ראשונים כר' יהודה (הלכות גדולות סו הלכות אותו ואת בנו; רי"ף ורא"ש חולין שם; תוספות חולין שם ד"ה עייל בשם רבינו תם; סמ"ג לא תעשה קמט; טוש"ע יו"ד רצו ט, וראה בית יוסף שם, וביאור הגר"א ס"ק יז); ויש מהראשונים פוסקים כחכמים, שכל הפרדות מין אחד הן (רי"ף שם בשם יש אומרים שפסקו כשמואל; רבינו ירוחם אדם וחיה כ א בשם יש אומרים; מאירי שם בשם יש אומרים, וכתב שכן המנהג להקל ו"פוק חזי מאי עמא דבר").

כיצד יודעים אם אמותיהם ממין אחד
הרוצה להרכיב פרד על פרדה, או למשוך בשתי פרדות - לסוברים שאם אמותיהם משני מינים אסורים זה עם זה - בודק בסימני אזנים וזנב וקול: אם דומים זה לזה בידוע שאמותיהם ממין אחד, ומותרים (חולין עט א וב; ירושלמי כלאים ח ג; רמב"ם כלאים ט ו; טוש"ע יו"ד רצו ט), שפרד שאמו אתון קולו עבה ואזניו גדולות וזנבו קצר (גמרא שם), כשל חמור (רא"ה שם), ופרד שאמו סוסה קולו צלול ואזניו קטנות וזנבו ארוך (גמרא שם), כשל סוס (רא"ה שם).

והטעם, לפי שסימנים (ראה ערכו) מן התורה הם (חולין שם ב), היינו שהדברים אמורים לשיטת הסוברים שזה שמחזירים אבדה על פי סימנים הוא מן התורה (ראה ערך סימנים), ולפיכך סומכים על סימני הפרדות להתיר איסור כלאים (רש"י ורי"י מלוניל ורי"י אלמדארי שם), שהוא מן התורה (רש"י שברייף שם; רי"י אלמדארי שם), אבל לסוברים שהשבת אבדה על פי סימנים אינה אלא מדרבנן (ראה ערך הני"ל), אין לסמוך על סימנים לענין איסור, שלא תיקנו חכמים אלא בממון, ולא באיסור (ראשונים הני"ל). וכן נראה מדברי ראשונים, שלהלכה אין סומכים על סימנים אלו, לפי שסימנים דרבנן (ספר העיטור הלכות שחיטה ב ב).

ויש מהראשונים שכתבו להלכה שסומכים על סימנים אלו (רמב"ם שם ו; סמ"ג לא תעשה קמט; רא"ש וקיצור פסקי הרא"ש חולין שם; טוש"ע שם), אף שלדעתם השבת אבדה על פי סימנים אינה אלא מדרבנן (מאירי בבא מציעא כז ב), או שהוא ספק אם היא מן התורה או מדרבנן (רמב"ם גרושין יג כא; טוש"ע אבן העזר יז כד. וראה ערך הני"ל שכן דעת רוב הראשונים), וכן יש מהראשונים שכתבו שסימנים אלו

זהות האוזה ומינוי. 18. אם לוקה גם משום עבודה בקדשים ראה ערך גזה ועבודה.

פְּלָאֵי זְרַעִים¹

האיסור לזרוע שני מיני זרעים בסמיכות זה לזה

הפרקים:

• האיסור וגדרו	• המינים
• איסור קיומם	• ההרחקות
• חובת מניעתם	• בחלקות קטנות
• הזריעה	• על ידי הפסק
• הכלאים והשדה	• על ידי היכר
• הזרעים	• בתערובת

האיסור וגדרו

הלאו הזורע שני מיני זרעים כאחד בארץ ישראל עובר בלא תעשה (ראה תוספתא כלאים א י; רמב"ם כלאים א א; טור יורה דעה רצו; שו"ע יו"ד רצו (רצו) א) ² ולוקה (ראה משנה מכות כא ב, ותוס' שם ד"ה החורש, ופסחים מז א ד"ה ומוקדשין; ראה מועד קטן ב ב; ראה בבא קמא נה א; ראה ירושלמי כלאים ח א; רמב"ם שם וסנהדרין יט ד אות קכ; שו"ע שם), שנאמר: שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט יט. רמב"ם כלאים שם; שו"ע שם).

לאו זה נמנה במנין המצוות (הקדמת בעל הלכות גדולות; ספר המצוות לרס"ג לאוין רמו; ספר המצוות לא תעשה רטו; יראים השלם שז; סמ"ג לא תעשה רעט; חינוך רמה); ונזכר במשנה ובתלמוד בשם כלאי זרעים (כלאים ח א; קדושין לט א; חולין קיד ב, קטו א), ופעמים שנזכר סתם בשם: כלאים (כלאים א א).

יש מהראשונים סוברים שאיסור כלאי זרעים מן התורה שנוי במחלוקת תנאים, שלדעת ר' יאשיה האומר שאין חייבים על כלאי כרם אלא בזריעת חיטה ושעורה וחרצן יחד (ראה ערך כלאי כרם. וראה שם שכך הלכה), זריעת חיטה ושעורה בלא חרצן אין בה לאו (תוס' הרשב"א פסחים מז א, בשם רבו (ר"י) בתירוצו א; מגיני שלמה שבת פד ב, וראה יוסף וחיידושי רבי עקיבא איגר ורש"י חולין ס א, בדעת תוס' חולין שם ד"ה הרכיב), והפסוק: שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים, לא על כלאי זרעים נאמר, אלא על הזרוע שני מינים בכרם, ולא בא אלא לעבור על כלאי הכרם בשני לאוין, ללקות שתים. ומה שאמרו שלוקים על כלאי זרעים אינו אלא לדעת ר' יונתן, שכלאי הכרם חייבים עליהם אף בזרוע מין אחד בלבד עם הגפן (ראה תוס' הרשב"א שם). וכן יש מן הראשונים שכתבו שכלאי זרעים אינם אסורים אלא מדרבנן (רש"י שבת פד ב ד"ה ואחת באמצע, ובכורות נד א ד"ה גפנים; ראה רבינו גרשום בבא בתרא צד א), וכתבו האחרונים בדעתם שאיסור כלאי זרעים תלוי במחלוקת ר' יאשיה ור' יונתן, והלכה כר' יאשיה שאין איסורם אלא מדרבנן, והפסוק: שדך לא תזרע, מדבר בכלאי הכרם (מגיני שלמה שם, בתירוצו ב; מעין החכמה קדושים (דפוס רדלעהיים דף נה). וראה מעדני ארץ כלאים עמ' לב).

אבל רוב הראשונים סוברים שאיסור כלאי זרעים הוא מהתורה (רמב"ם כלאים א א, ופירוש המשניות כלאים א ט, ערלה ג י; ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) תקכ; תוס' שבת פד ב ד"ה ארבע, בשם ר"י; תוס' הרא"ש שם; מאירי ברכות כב א, קדושין לט א; תלמיד הרשב"א כלאים א; ראה טור יו"ד רצו; הלכות ארץ ישראל המיוחס לטור דין ערלה וכלאים;

שו"ע יו"ד רצו (רצו) א), אף לר' יאשיה (ראה רמב"ם שם ה א, ור"י קורקוס וכסף משנה שם; ראה שו"ת ראב"ן נג; ראה טור שם; ראה שו"ע יו"ד רצו א), ולדעתם אין מחלוקת תנאים בדבר, וזה שלדעת ר' יאשיה אין חייבים על זריעת חיטה ושעורה בלא חרצן, הכוונה מצד הלאו של כלאי הכרם, אבל עובר עליהם משום הלאו של כלאי זרעים (ראה תשובות הגאונים (ליק) קו, מרב נסים גאון, והובא בערוך ערך תלת; תוס' שבת שם, בשם ר"י, פסחים מז א ד"ה ומוקדשין, בבא קמא נה א ד"ה אלא; ר"ש כלאים א ט, ושם ח א; סמ"ג לא תעשה רפ, בשם ר"י; ר"י מלניל חולין קלו ב; רמב"ן חולין פב ב; אור זרוע כלאים רסג, בשם ר"י; ראה ריטב"א ור"ן קדושין לט א; ראה טור שם; רשב"ץ ברכות כב א; ראה שו"ע שם רצו (רצו) א), והלאו של כלאי הכרם לא הוצרך אלא לתוספת מלקות בזרוע חיטה ושעורה וחרצן, שאם התרו בו משום "כרמך לא תזרע" לוקה אף משום כלאי הכרם, מלבד מה שלוקה משום כלאי זרעים (ראה תשובות הגאונים שם; תוס' פסחים שם; ר"ש שם; רמב"ן שם).

הזרוע כלאים, יש מהראשונים סוברים שעובר מלבד איסור מסיג גבול הלאו של "שדך לא תזרע כלאים" אף בלאו של: לא תסיג גבול רָצֵף (דברים יט יד), שנדרש לדעתם על איסור כלאים (ראה שבת פה א, וראה ערך הסגת גבול. תוס' שבת שם ד"ה לא תסיג, חולין פב ב ד"ה הזרוע כלאים; תוס' הרא"ש חולין שם, וראה מים חיים לפני חדש כלאים א א, ומנחת חינוך רמה סק"א, שהכוונה לכלאי זרעים), דהיינו שלא לזרוע מין אחד בתוך גבול יניקתו של מין אחר (מהר"ם שבת שם), אלא שאינו לוקה משום לאו זה, לפי שפשוטו של הכתוב מדבר בהסגת גבול (ראה ערכו) ממש, שאין לוקים עליה, מפני שהיא לאו הניתן לתשלומין [מצות לא תעשה שהעובר עליה חייב תשלומים] (ראה ערכו), ולכן אינו לוקה גם משום כלאים; ועוד, שהוא לאו שבכללות [לאו הכולל אזהרה לכמה איסורים שונים] (תוס' שם; תוס' הרא"ש שם).

ויש מהראשונים סוברים שלא נדרש פסוק זה לאיסור כלאים (ראה רש"י שבת שם ד"ה גבול רעך, ומהרש"א ומהר"ם שם, בדעתו; ריטב"א שבת שם; מנחת חינוך שם, בדעת הרמב"ם והחינוך).

מהות האיסור כלאי זרעים אסורים מלזרוע ומלקיים, ומותרים באכילה וכל שכן בהנאה (ראה להלן: איסור קיומם. כלאים ח א; רמב"ם כלאים א ז; טור יו"ד רצו) אפילו לזה שעבר וזרעם, שלא נאסרה אלא זריעתם בלבד (רמב"ם שם), ואסורים משום גזל, וחייבים במעשרות (תוספתא כלאים (ליברמן) ה א,ב).

¹ ונקרא בדפוס ראשון של השו"ע רצו שני, ובדפוסים מאוחרים רצו ראשון, וכדי למנוע בלבול נציין בשו"ע: רצו (רצו).

² כלי זרעים. 1. כט, טורים תצג-תשלב. 2. הטור השמיט הלכות כלאי זרעים כיון שאינם נוהגים בחוץ לארץ, והשו"ע הוסיף בסימן מיוחד בין רצו לרצו,

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שכלאי זרעים נוהגים בארץ ישראל בזמן הזה מן התורה, אף על פי שקדושה שניה בטלה לדעתם (ראה סמ"ג לא תעשה רעט שסתם שכלאי זרעים מהתורה, וסוף מצות עשה קלג שהביא הדעה שבטלה קדושת הארץ; ראה הלכות ארץ ישראל המיוחס לטור דין כלאים, ושם בדין חלה ט, ו; ותורת הארץ ב א ס"ק מג, בדעתו). וכתבו האחרונים שלדעתם איסור כלאים אינו תלוי בקדושת הארץ, אלא בעצם שם "ארץ ישראל", וזה אינו בטל לעולם (ראה תורת הארץ שם ס"ק לט; פסקי הלכות יד דוד ב דף יב ואילך; שו"ת ישועות מלכו יו"ד סז). וכן נוהגים כלאי זרעים מן התורה במקומות שלא כבשו עולי בבל, אף על פי שקדושה ראשונה של עולי מצרים כבר בטלה (ראה תורת הארץ שם ס"ק מב; פסקי הלכות שם. וראה ישועות מלכו שם, שהסתפק)³.

במקומות בארצות הסמוכות לארץ ישראל, כגון בבל, אף הסמוכים לארץ לסוברים שחייבות מדרבנן בתרומות ומעשרות (ראה ערך בבל), אין איסור כלאי זרעים נוהג אפילו מדרבנן (ראה קדושין לט א).

סוריא, להלכה שאינה כארץ ישראל מן התורה, ואף מדרבנן לא לכל דבר דינה כארץ ישראל (ראה ערך סוריא), יש שכתבו שנוהגים בה כלאי זרעים מדרבנן (מלבושי יום טוב ב חובת קרקע יז. וראה חזון איש כלאים ד ס"ק כג; ויש שהסתפקו בדבר (תורת הארץ ב ב ס"ק עד).

בני נח, אף לדעת התנאים הסוברים שנצטוו על איסור כלאים (ראה ערך בן נח), לא נצטוו אלא על כלאי אילן, אבל מותרים לזרוע כלאים (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ח ח; סנהדרין נו ב; ירושלמי כלאים א ז).

אסור לזרוע כלאים לגוי (רמב"ם כלאים א ג; טור יו"ד רצו; שו"ע יו"ד רצו (רצו) ב), אפילו בשדה של גוי (ר"י קורקוס שם, בפירוש דברי הרמב"ם, והובא בכסף משנה שם), ואין עושים עם הגוי בכלאים (תוספתא כלאים (ליברמן) ב טז; עבודה זרה סג ב), אף על פי שהשדה של גוי, וזה שנאמר: שדך, לא בא למעט שדה של גוי, אלא שלא ינהגו כלאי זרעים בחוץ לארץ (רשב"ם עבודה זרה שם).

יניקה וערוב כמה מדיני כלאים תלויים במראית העין, כדוגמת ההיתר לזרוע שני מינים בסמוך זה לזה על ידי היכר (ראה להלן: על ידי היכר), או כשיש ביניהם הפסק (ראה להלן: על ידי הפסק. תשובות הגאונים הרכבי תכה; רבינו חננאל שבת פה ב; פירוש המשניות להרמב"ם כלאים ג א). והראשונים נחלקו בגדר הדבר:

• יש מהראשונים שכתבו, שאין האיסור של כלאי זרעים משום היניקה של שני המינים זה מזה, אלא משום הערבובי של שני המינים, ולכן מותר לזרועם כשיש ביניהם הפסק או היכר, אף על פי שיונקים הם זה מזה (רש"י שבת פד ב ד"ה ואחת. וראה תוס' שבת פה א ד"ה וקים), ולא ביניקת השרשים הדבר תלוי, אלא במראית העין (ראה רלב"ג ויקרא יט יט; ר"ש סירליאו כלאים ג ד).

• רבים מהראשונים סוברים שאיסור כלאים תלוי ביניקה ובערבובי, שניהם יחד (ראה רמב"ם כלאים ג ז, ד טז, ופירוש המשניות כלאים ג א; ראה סמ"ג לאוין רעט; רמב"ם שבת פד ב, בבא בתרא יט ב; מאירי שבת שם, פסחים לט ב, בבא בתרא א א; חינוך רמה); ולכן כל שנראים המינים מובדלים זה מזה אין חוששים ליניקתם, ולהיפך,

ואינם נאסרים משום "כל שתעבתי לך הרי הוא בבל תאכל" [דבר שנעשה בו מעשה עבירה, פעמים שנאסר על ידי כך באכילה, או אף בהנאה] (ראה ערכו), לפי שהוקשו כלאי זרעים לכלאי בהמה, שנאמר: בְּהֶמְתָּךְ לֹא תִבְעֶה פְּלִאִים, שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט יט) מה בהמתך היוצא ממנה מותר (ראה ערכים: כלאי בהמה; כל שתעבתי לך), אף שדך היוצא ממנו מותר (חולין קטו א).

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שכלאי זרעים אסורים באכילה (ראה רשב"ם בבא בתרא צד א ד"ה כל סאה, ור"א אב"ד שם; ראה רבינו גרשום בבא בתרא שם; שו"ת בית שלמה יו"ד ב קעו, בדעת רשב"ם), או אף בהנאה (תוס' יום טוב כלאים ב ה, שקלים א א, בדעת רשב"ם; ראה רבינו גרשום שם), והראשונים תמחו עליהם (תוס' בבא בתרא שם ד"ה סאה; תוס' ישנים ורמב"ן ורשב"א ותורי"ד וריטב"א ור"ן בבא בתרא שם).

בחוץ לארץ בחוץ לארץ מותר לזרוע כלאי זרעים (ראה קדושין לט א; ר"י ור"א שם; רמב"ם כלאים א ג; טור יו"ד רצו; שו"ע יו"ד רצו (רצו) ב), שנאמר: שְׂדֶךְ (ויקרא יט יט) ודרשו: למעט זרעים שבחוץ לארץ (קדושין שם, לפירוש רבינו חננאל בן שמואל ורבי אברהם מן ההר (תוס' ר"י הזקן) ור"י מלונל ותוס' הרא"ש ורמ"ה קדושין שם; ספר הישר לרבינו תם (שלינגר) תקכ; תוס' שבת פד ב ד"ה ארבע, חולין ס א ד"ה הרכיב; ר"ש כלאים א ז; חינוך רמה), ש"שדך" משמע המיוחדת לך, וחוץ לארץ לא הקנו לך מן השמים (רש"י קדושין שם ד"ה והכתיב); או: שבחוץ לארץ אין קנין לישראל, שקנין עראי הוא (ריטב"א ונימוקי יוסף שם).

אפילו לכתחילה מותר בחוץ לארץ לערב מיני זרעים ולזרועם (ראה קדושין לט א; כלאים א ג; טור יו"ד רצו; שו"ע יו"ד רצו (רצו) ב), לא רק בתוך שיעור יניקה, אלא אף ביחד ממש (מאירי קדושין שם), ולא גזרו חכמים על כך, כדרך שגזרו בכלאי הכרם (ראה ערך כלאי כרם: בחוץ לארץ), שכלאי הכרם כיון שבארץ ישראל אסורים הם בהנאה גזרו עליהם אף בחוץ לארץ, אבל כלאי זרעים, שבארץ אינם אסורים בהנאה, אף בחוץ לארץ לא גזרו עליהם (קדושין שם).

ויש מהראשונים שכתב שכלאי זרעים נוהגים בחוץ לארץ מדברי סופרים (ריב"ם ע"ה ג ח. וראה רש"י בבא קמא נה א ד"ה כלאים, והגהות יעב"ץ שם).

בזמן הזה, יש סוברים שהדבר תלוי במחלוקת ראשונים אם כלאי זרעים נוהגים בארץ ישראל מן התורה, שלדעת הסוברים שבטלה קדושת הארץ למצוות התלויות בה בזמן הזה (ראה ערך ארץ ישראל), אף כלאי זרעים אינם נוהגים בזמן הזה אלא מדרבנן; ואילו לדעת הסוברים שלא בטלה קדושת הארץ, אף כלאי זרעים נוהגים מן התורה (שו"ת מהרשד"ם יו"ד קצג; חזון איש כלאים ד ס"ק כג; מלבושי יום טוב ב חובת קרקע ד; ואף על פי שתירומות ומעשרות בזמן הזה אינם אלא מדרבנן, לסוברים כן, לפי שכשנתקדשה הארץ קדושה שניה בימי עזרא לא היתה שם "ביאת כולכם" (ראה ערך ארץ ישראל), כלאים נוהגים מן התורה (ראה רמב"ם כלאים א א), שבכלאים לא נאמר "ביאת כולכם", וקדושה שניה לא בטלה (מהרשד"ם שם; צ"ח ברכות לו א; מנחת חינוך רמה ס"ק טו). ואף לדעה זו, שלא בטלה קדושה שניה, במקומות שכבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל מכיון שקדושה ראשונה בטלה, אין כלאי זרעים נוהגים אלא מדרבנן (מלבושי יום טוב שם יז).

קטן ב ב; ריטב"א מכות ד ב), או שחיפה את הזרעים בעפר (תלמידי רבינו פרץ מכות כא ב), או שניכש (ריטב"א מכות ד ב); ולדעת חכמים פטור המקיים אף על פי שעשה מעשה (ראה ראשונים שם). אבל המקיים בלא מעשה אף לר' עקיבא אינו חייב מלקות, שלא שאין בו מעשה אין לוקים עליו (תוס' עבודה זרה סד א ד"ה רבי עקיבא; ראה תוס' בבא קמא פא א ד"ה אין; תוס' ר"י מפאריש עבודה זרה סד א; תלמידי רבינו פרץ שם ד ב; ריטב"א שם), ומכל מקום יש בו איסור (ראה ראב"ד לספרא קדושים ד; טורי אבן מגילה יג ב, וחידושי רבי עקיבא איגר מועד קטן ב ב, בדעת הבבלי)

• ויש מפרשים שמקיים שלוקה לר' עקיבא הוא כגון שעבד בשדה הזרועה כלאים וגרם להם לצמח (רבינו חננאל מועד קטן ב ב). וכן יש סוברים בדעת ראשונים שאינו לוקה לר' עקיבא אלא כשעשה מעשה בגוף הכלאים להצמיחם, כגון המנכש והמחפה, אבל העושה גדר כדי לקיימם אינו לוקה, שלא נתרבה מקיים לחיוב אלא בעושה מעשה הדומה לזריעה המפורשת בכתוב, ולדעת חכמים פטור אף בעושה מעשה בגוף הכלאים (שער המלך כלאים א ג, בדעת יש מי שאומר שהוא בכסף משנה שם).

לדעת חכמים שאין המקיים כלאים לוקה, אמרו בירושלמי שמכל מקום יש בו איסור (ירושלמי כלאים ח א), וכן כתבו הראשונים (תוס' בבא קמא פא א ד"ה אין מחייבין בתירוץ ב; מאירי בבא קמא שם; ראב"ד וריטב"א עבודה זרה סד א; רמב"ם כלאים א ג; שו"ע יו"ד רצו (רצו) ב), ונחלקו המפרשים בדבר:

• יש סוברים שאיסור זה אינו אלא מדרבנן שחייבוהו חכמים לעקור כלאים, כדי שלא יחשדוהו שזרעם (תוס' שם; ראה תלמידי ר"י מפאריש מועד קטן ו א; מאירי בבא קמא פא א; ראשון לציון מועד קטן ב ב; שו"ת חוט המשולש לרבינו חיים מולוצין כד; שו"ת בית שלמה יו"ד ב קעו).

• יש סוברים שקיום כלאי זרעים אף לחכמים אסור מן התורה, שאף חכמים דורשים "כלאים שדך לא", אלא שלדעתם אין לוקים על כך (ראה ר"ש סירליאו ומהר"א פולדא כלאים ח א, בפירוש הירושלמי; הגהות מהרש"ל עמודי שלמה לסמ"ג לא תעשה רעט; ראה לבוש יו"ד שם ב; ראה ט"ז יו"ד שם סק"ד; שו"ת דברי חיים א יו"ד ס), מכיון שלא עשה מעשה, ולא שאין בו מעשה אין לוקים עליו (מהר"א פולדא שם).

• ויש סוברים שלדעת הבבלי לחכמים אין איסור בקיום כלאים אפילו מדרבנן (טורי אבן מגילה יג ב).

מנכש המנכש עשבים רעים מבין הזרעים של כלאים, או המחפה עפר על גביהם, נחלקו אמוראים אם יש בכך איסור כלאים:

• רב יוסף סובר שהמנכש בכלאי זרעים לוקה משום זורע, וכן הדין במשקה מים לזרעים (ראה מועד קטן ב ב; מנחת חינוך רמה סק"ב). וראה השגות הראב"ד כלאים א ג, ולוקה אפילו לדברי חכמים (ריב"ן מכות כא ב ד"ה אי לאו), שלא נחלקו חכמים ור' עקיבא אלא במקיים שלא על ידי מעשה, אבל המקיים כלאים על ידי מעשה - לדברי הכל לוקה, כגון המחפה בכלאים (ירושלמי כלאים ח א).

• לדעת רבה, המנכש בכלאים נחשב חורש ולא זורע, ולכן בכלאי זרעים שלא נאסרו בחרישה אלא בזריעה, אינו לוקה לדברי חכמים, ורק לדעת ר' עקיבא לוקה, שלדעתו אף המקיים לוקה (ראה מועד קטן ב ב).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש מהראשונים שפסקו שהמנכש או המחפה, כגון שהיו חיטה

בזמן שהם רחוקים ואינם יונקים זה מזה אין חוששים למראית העין של ערבוביא (רמב"ם כלאים ד טז, ופירוש המשניות שם; סמ"ג שם; רמב"ן ומאירי שם), שבשניהם יחד הקפידה התורה - שיינקו זה מזה, ושתיראה יניקתם לעיני הרואים (חינוך שם), וכך היא משמעות לשון "כלאים", שהם קרובים זה לזה, וגם נראים כמעורבים (קרית ספר כלאים ג).

• יש מהראשונים סוברים שאיסור כלאים תלוי באחד משני הדברים, יניקה או ערבוביא, ואין היתר לזרוע שני מינים יחד אלא כשאין לא יניקת שרשים מלמטה, ולא מראית עין של עירוב מלמעלה (ר"י מייגש בבא בתרא יח א; מאירי בבא בתרא ב א, בשם יש אומרים).

• ויש שנראה מדבריהם שאיסור כלאים מן התורה תלוי ביניקה לחוד, וכתבו שאין הולכים אחר מראית העין להתיר כלאים על ידי הפסק או היכר אלא באופן שאין עיקר איסורם אלא מדרבנן, כגון בזריעה שלא במפולת יד, שלדעתם אין בה איסור תורה (ראה רמ"ה בבא בתרא עב א; כסף משנה כלאים ד טז).

איסור קיומם

האיסור כלאי זרעים אסור לקיימם (כלאים ח א; רמב"ם כלאים א ג; טור יו"ד רצו; שו"ע שם רצו (רצו) ב), ונחלקו תנאים בדבר:

• לדעת ר' עקיבא המקיים כלאים עובר בלא תעשה, ולוקה (תוספתא כלאים (ליברמן) א טו; מועד קטן ב ב; מכות כא ב; עבודה זרה סד א, לפירוש היראים השלם שצ, והסמ"ג לא תעשה רעט), וכן דרשו: שְׁדָךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט יט) אין לי אלא זורע, מקיים מנין, תלמוד לומר: כלאים שדך לא (מועד קטן שם), כלומר, שהואיל וסמך הכתוב "בהמתך לא תרביע כלאים" ל"שדך" (ריב"ן מכות שם ד"ה בהמתך), ולא נאמר "ולא תזרע שדך כלאים", דורשים כאילו "שדך" מוסב גם על המלה "כלאים" שלפניו, ומשמע שהזהיר הכתוב שלא יהיו כלאים בשדהו, ולא יניחם כך אם ימצאם בשדהו (רש"י עבודה זרה סד א ד"ה ת"ל לא; תלמיד ר"י מפאריש מועד קטן ב ב).

• חכמים חולקים וסוברים שהמקיים כלאים אינו לוקה (ראה עבודה זרה ומכות שם; ירושלמי כלאים ח א). וכתבו הראשונים שלדעתם אין דורשים "כלאים שדך לא", שאין לסרס את המקרא כל כך (ריטב"א מועד קטן שם); ויש סוברים שאף חכמים מודים בעצם האיסור לקיים כלאים שהוא מן התורה, אלא שלדעתם אין לוקים על כך (ראה הגהות מהרש"ל עמודי שלמה לסמ"ג לא תעשה רעט; ט"ז יו"ד רצו (רצו) סק"ד; טורי אבן מגילה יג ב, בדעת הירושלמי; שו"ת דברי חיים א יו"ד ס).

מהו מקיים בגדר "מקיים" שלוקה לר' עקיבא נחלקו הראשונים, וכמה שיטות בדבר:

• יש מהראשונים מפרשים שהוא המניח כלאים בשדהו, ואינו עוקרם (רש"י מועד קטן ב ב ד"ה אף המקיים; רבינו גרשום שם; ערוך ערך קס, והובא בתוס' מכות ד ב ד"ה הא, עבודה זרה סד א ד"ה רבי עקיבא), ואף על פי שהוא לאו שאין בו מעשה, לדעתם סובר ר' עקיבא שלוקים על לאו שאין בו מעשה (תוספות שם בדעת הערוך; תלמיד ר"י מפאריש מועד קטן ב ב, בדעת רש"י).

• יש מפרשים שהמקיים שלוקה לר' עקיבא הוא כגון שזרעם אחר, ובא זה ועשה להם סייג וגדר כדי לקיימם (ראה רש"י עבודה זרה סד א ד"ה אפילו, ותוס' שם ד"ה רבי עקיבא, בדעתו; תוס' ר"י מפאריש עבודה זרה שם; תוס' תלמידי רבינו פרץ מכות ד ב, ושם כא ב; מאירי מועד

לפני שיזרע בה מין אחר. על האיסור לקיים כלאי זרעים בשדהו עי' לעיל: איסור קיומם.

בית דין באחד באדר משמיצים על הכלאים, כלומר מכריזים בית דין שמי שיש לו כלאים בשדהו שיעקרום (שקלים א, ורא"ש שם; ראה פסיקתא רבתי יא; רמב"ם כלאים ב טו, ובפירוש המשניות שקלים שם; רש"י מגילה יג ב, ושם כט ב ד"ה ועל), וכל אדם יוצא לגינתו ולשדהו, ומנקה אותן מן הכלאים (רמב"ם שם), שכשם שאסור לזרוע כלאים כך אסור לקיימם, ולפני אדר הזרעים קטנים הם ואינם ניכרים מהם, אם חיטים או שעורים (פסיקתא שם), ובאדר כבר גדלו קצת והם ניכרים (רש"י מגילה יג ב ד"ה ועל הכלאים).

בחמשה עשר באדר יוצאים על הכלאים לעוקרם (שקלים א א; רמב"ם כלאים ב טו; תלמיד ר"ש ב"ר שניאור שקלים א א), ששלוחי בית דין יוצאים לבדוק אם ניקו אותם הבעלים, ואין מסתפקים בהכרזה בלבד (פירוש המשניות שם ורמב"ם שם; מאירי שקלים שם), שמא לא עקרום הבעלים, ויוצאים הם ועוקרים אותם (רבי עובדיה מברטנורא שם).

אף בזמן הזה יש מהראשונים שכתב שחייבים בית דין בכל עיר של ישראל לשלוח שלוחים בט"ו באדר לבדוק את השדות, ואם יש בהן כלאי זרעים - להפקירן (הל' ארץ ישראל המיוחס לטור דין כלאים)⁴.

בהפקרן היו בית דין עוקרים ומשליכים את הכלאים והיו בעלי השדות שמחים שמנכשים להם את שדותיהם, ולכן התקינו שיהיו מפקירים את השדה כולה, דהיינו את פירות השדה (שקלים א ב; מועד קטן ו ב; ירושלמי שקלים א ב; רמב"ם כלאים ב טו; חזון איש כלאים א ס"ק טז), והיו שלוחי בית דין יוצאים בחמשה עשר באדר ומפקירים את הכלאים, שהפקר בית דין הפקר (תוספתא שקלים (ליברמן) א ג). ונחלקו הפוסקים מאימתי נעשה הצומח בשדה הפקר:

- יש שכתבו שבזמן הזה אין מכריזים על הכלאים, אלא תקנה קבועה ועומדת היא שיזהר כל אדם שלא יהיו כלאים בשדהו, ואם יימצאו יהיו הפקר (דרישה חו"מ רעג ס"ק טז, בדעת הטור).

- יש שכתבו שאינם הפקר אלא אם כן הזהירו בית דין והשמיצו מתחילה באחד באדר, או שהכריזו והזהירו על כך בבתי כנסיות, אבל משעה שהכריזו יכול כל אדם ליטול את הזרעים לעצמו, שכל המוצא כלאים בשדה נעשה שליח בית דין לכך, ששליחות מצוה היא (ב"ח חו"מ רעג).

- יש סוברים שאין הזרעים הפקר עד שיפקירם שלוחי בית דין (בית יוסף חו"מ רעג; ראה שו"ע שם יח, וראה סמ"ע ס"ק כז, וביאור הגר"א ס"ק יט, בדעתו; חזון איש כלאים ב ס"ק יא, ושם א ס"ק טז, ושם ד ס"ק כג), וכל זמן שלא הפקירם אסורים הם משום גזל, וחייבים במעשרות (חזון איש כלאים ב ס"ק יא). ואם התברר לשלוחי בית דין שבעל השדה לא ידע ולא פשע, אין הכלאים הפקר (חזון איש כלאים ד ס"ק כג). ובזמן הזה, כשאין שלוחי בית דין יוצאים על הכלאים (ראה לעיל), אינם הפקר (חזון איש שם א ס"ק טז, ושם ב ס"ק יא).

לאחר שתיקנו שיהיו מפקירים את השדה, יש סוברים שלא היו שלוחי בית דין עוקרים את הכלאים (אליה רבה או"ח תקמ"ו, בדעת הרמב"ם; חזון איש כלאים א ס"ק טז; דברות משה בבא קמא א כ ענף ה);

אחת ושעורה אחת מונחות בארץ וחיפה אותן בעפר, בין בידו בין ברגלו ובין בכלי, הרי זה לוקה (רמב"ם כלאים א ב; מאירי מועד קטן ב ב, מכות כא ב, עבודה זרה סד א; חינוך רמא; שו"ע יו"ד רצז (רצו) א). וכתבו שאסור לאדם לקיים כלאי זרעים בשדהו, אלא עוקר אותם, ואם קיים אינו לוקה (רמב"ם שם ג; מאירי שם ושם; ראה חינוך שם; שו"ע שם ב), שהלכה כחכמים, שהמקיים אינו לוקה, אפילו כשעשה מעשה, כגון שגדר לפני הכלאים (מאירי מועד קטן שם; ר"י קורקוס ורדב"ז שם ג, וביאור הגר"א יו"ד שם סק"ג, סק"ט, בדעת הרמב"ם), אלא שאף לחכמים הדבר אסור (מאירי שם); ואילו המנכש והמחפה חייבים משום זורע כדעת רב יוסף (מאירי שם ושם; ר"י קורקוס שם ב; ראה חינוך שם).

- יש מהראשונים שנראה מדבריהם שהלכה כר' עקיבא (ראה ראב"ד בחשבות כלאים א ג, ור"י קורקוס שם, בדעתו; ראה יראים השלם שצ, וראה שם חדש קנג, בדעתו; ראה סמ"ג לא תעשה רעט; ראה רא"ש כלאים ג; ראה רבנו מיוחס ויקרא יט יט, דברים כב ט), שהמקיים על ידי מעשה, כגון עשיית גדר - לוקה, ובלא מעשה אסור מן התורה (ראה ראב"ד עבודה זרה סד א, וראב"ד לספרא קדושים ד).

- ויש מהראשונים שכתבו שכלאי זרעים מותר לקיימם (ס' הנייר עמ' פח, פט; ראה שו"ת חתם סופר יו"ד רפח, בדעת תוס').

מהאחרונים יש שהכריעו להלכה שאסור לקיים כלאי זרעים אף בלא מעשה מן התורה (לבוש יו"ד רצז (רצו) ב; ט"ז יו"ד שם סק"ד; שו"ת דברי חיים יו"ד א ס); ויש שהכריעו שקיום, מלבד מנכש ומחפה וכיוצא בהם, אינו אסור אלא מדרבנן (שו"ת חוט המשולש כד; שו"ת מהר"ם שיק או"ח קל; ראה חזון איש כלאים ב ס"ק ח,ט. וראה שו"ת בית שלמה יו"ד ב קעו).

צמח מאליו הזורע מין אחד בשדהו, וכשצמח ראה בו כלאים, הרי זה ילקט עד שימנע את הכלאים שיהיו פחות משיעור אחד מכ"ד משאר השדה. והאיסור הוא מפני מראית העין, שמא יאמרו שזרע כלאים בכוונה (רמב"ם כלאים ב ז; מאירי בבא קמא פא א; שו"ע יו"ד רצז (רצו) ח).

במה דברים אמורים, בזמן שיש מקום לחדש, אבל בזמן שהדברים מראים שאין זה מדעתו של בעל השדה, אלא מאליהם עלו, אין מחייבים אותו למעטם (רמב"ם שם ח; שו"ע שם ט). ולכן תבואה שעלו בה ספיחי איסטים - שהוא מין צבע - אין מחייבים אותו לנכש (כלאים ב ה, ור"ש ורא"ש; רמב"ם שם ט; שו"ע שם), שהאיסטים מכחיש את כח התבואה, וקשה בעיניו של בעל השדה שהוא בתוך התבואה, וסופו לעוקרו, וכשאינו מנכש מיד אינו נראה כמקיים כלאים (רא"ש שם).

אבל אם התחיל לנכש או לכסח, אומרים לו: עקור הכל חוץ ממין אחד, שהרי גילה בדעתו שהוא רוצה בקיום השאר (משנה שם; רמב"ם שם י; שו"ע שם).

חובת מניעתם

החיוב למנוע את האיסור של כלאי זרעים נזכר לגבי בית דין, שעוקרים כלאים מן השדות ומפקירים אותן; ולגבי חיובו של אדם לנקות את שדהו מזרעים שנותרו בתוכה מזריעה קודמת

דנפשי בני עשר מדות בעקבתא דמשיחא, אין מכריזין ואין שולחין.

4. וראה חזון איש כלאים א ס"ק טז, שכתב שאחרי שרפו ידי בית דין מחמת

דהיינו שלשה זרעים, בין משני מינים ובין משלשה מינים (תוס' בבא קמא נה א ד"ה אלא).

אין הלכה כר' יהודה, והזורע כל שני מיני זרעים כאחד הרי זה לוקה (פירוש המשניות שם; רמב"ם כלאים א א; ראה טור יו"ד רצו; שו"ע יו"ד רצו (רצו) א).

הזורע בעצץ הזורע כלאים בעצץ נקוב, להלכה, שדינו כקרקע מן התורה (ראה ערך עצץ), לוקה, כזורע בארץ (רמב"ם כלאים א ב; שו"ע יו"ד רצו (רצו) א).

בעצץ שאינו נקוב אסור לזרוע כלאים מדרבנן, והזורע מכים אותו מכת מרדות (מנחות ע א, ורבינו גרשום שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), וגם אם העצץ בתוך הבית - אסור (חזון איש שביעית כו סק"ד)⁵.

בשדה חברו זריעת כלאי זרעים בשדה חברו נחלקו בה, וכמה שיטות בדבר. שנינו במשנה שאם היתה שדה זרועה חטים, מותר לחברו לזרוע בצידה שעורים בתוך שלו (כלאים ב ז), והראשונים נחלקו בטעם הדבר:

• יש מהראשונים שכתבו בטעם הדבר שאין איסור אלא בזרוע שדה כלאים, שלא נאמר "הארץ לא תזרע כלאים", אלא שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט ט), פרט לשדה חברו (רמב"ם כלאים ג טז; סמ"ג לא תעשה רעט; חינוך רמא; עץ חיים (חזון) ב עמ' קז; שו"ע יו"ד רצו (רצו) כב).

• ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שאין הבדל באיסור כלאי זרעים בין שדה חברו לשדה, וכתבו שטעם ההיתר לזרוע בסמוך לשדה חברו, לפי שכל שדה חלוק מחברו, ושינוי הבעלות חשוב כהיכר (ראה רא"ש כלאים ב ז; ראה תלמיד הרשב"א כלאים יב, בשם מקצת מפרשים); ויש שכתבו שהוא מפני שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, לפי שאין חברו יכול לאסור עליו את שדהו, ולא הוא על חברו (ראה ערך דבר שאינו שלו; באיסור. ראה השגות הראב"ד כלאים ג טז; תלמיד הרשב"א שם).

הזרעים

הזרעים בין מיני הזרעים שאסור לזרועם כלאים נזכרו מיני תבואה אסורים (כלאים א א, ב ב, ג, ז, יא), ירקות (שם א ב, ג, ח, יא, ג, ב), קטניות (שם א א, ב ב), וזרעוני גינה שאינם נאכלים (שם ב ב).

יש מהראשונים סוברים, שכדרך שאמרו בכלאי כרם שלא אסרה התורה אלא קנבוס ולוף בלבד, ושאר זרעים אינם אסורים בכרם אלא מדרבנן (ראה מנחות טו ב, וראה ערך כלאי כרם: הזרעים), כך בכלאי זרעים אין איסור מן התורה אלא בקנבוס ולוף בלבד (תוס' חולין ס א ד"ה הרכיב בתירוץ ג; תוס' שאנץ בשיטה מקובצת בבא קמא נה א בתירוץ ג; ר"ש כלאים א ז בתירוץ ב; מגני שלמה שבת פד ב בתירוץ א; ישועות מלכו כלאים א א, בדעת רש"י).

ורבים סוברים שלא אמרו כן אלא בכלאי הכרם, אבל בכלאי זרעים אף שאר מינים אסורים מן התורה (ראה תוס' שאנץ שם, בדעת רש"י; ראה רמב"ם כלאים א א ואילך ששתם, ור"י קורקוס שם ה ג, ומגיני שלמה שם וישועות מלכו שם, בדעתו; ראה מאירי קדושין לט א; חזון איש כלאים א ס"ק יד. וכך משמע מסתימת כל הראשונים); שבכלאי הכרם לא נאסרו אלא קנבוס ולוף שדומים הם לגפן (ראה רש"י מנחות טו

ויש סוברים שאף לאחר התקנה היו עוקרים (חזון איש או"ח קלה בחערות למועד קטן ו ב, בדעת הרמב"ם).

אין בית דין מפקירים את השדה אלא כשנזרע בה מין אחד בשיעור של אחד מכ"ד, אבל בפחות מכאן אין נוגעים בה (ראה מועד קטן ו א-ב; רמב"ם כלאים ב טז, ז), ואינו חייב לעקור (רמב"ם שם ז), שהרי מותר לזרוע כך (ראה להלן: בתערובת. ראה ריטב"א שם).

בא לזרוע היתה שדהו זרועה חטים, ונמלך לזרעה שעורים, מין אחד ימתין לה עד שתירקב התבואה, ואחר כך יהפוך את הקרקע על ידי חרישה, ואחר כך יזרע, שכשהופכים את הקרקע לאחר שהתליעו החטים שוב אינן צומחות (כלאים ב ג, ופירוש המשניות ור"ש ורא"ש; ערוך ערך תלע; רמב"ם כלאים ב יג; שו"ע יו"ד רצו (רצו) יג). שיעור ההמתנה כדי שתירקב התבואה הוא שלשה ימים (תוספתא כלאים א יב; ירושלמי כלאים ב ב; רמב"ם ושו"ע שם), ודוקא בקרקע לחה, אבל במקום היבש צריך יותר (ירושלמי שם ור"ש סירליאו; ר"ש ורא"ש כלאים שם).

הזריעה

מפולת יד זריעת כלאים שלא ב"מפולת יד", דהיינו שאינו זורעם יחד בבת אחת, אלא שהיה מין אחד זרוע בקרקע, זרוע לידו מין אחד, נחלקו בה הראשונים:

• יש סוברים שלדעת ר' יאשיה, הסובר שאין לוקים משום כלאי כרם אלא בזרוע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד (ראה ערך כלאי כרם), אף על כלאי זרעים אין לוקים אלא כשזרוע שני מיני זרעים במפולת יד; אבל הזורע חיטה, ואחר כך זרע שעורה לידה - אינו לוקה (ראה שו"ת ראב"ן נג; תוס' שאנץ בשיטה מקובצת בבא קמא נה א; ראב"ד, הובא ברמב"ן וברשב"א חולין פב ב; כסף משנה כלאים ד טז; תפארת ישראל בתי כלאים ג; שערי צדק משפטי הארץ ג), שהואיל ונאמר: שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט ט) אינו עובר אלא כשהם כלאים בשעת הזריעה (ראב"ד שם), אלא שאף בלא מפולת יד אסור מדרבנן (תוס' תלמיד רבינו תם בבא קמא נה א; רמ"ה בבא בתרא עב א; כסף משנה שם); ויש מהם שנראה מדבריהם שמותר אף מדרבנן (ראה ראב"ן שם בפירוש המשנה כלאים ב ג).

• ויש סוברים שאף לר' יאשיה, בכלאי זרעים לוקים אף שלא במפולת יד (השלמה ברכות כב א). וכן כתבו הראשונים, שאם היתה שדה זרועה מין אחד, זרוע בצידה מין אחד בתוך ששה טפחים, הרי זה לוקה (ראה רמב"ם כלאים ג ט). ואינו דומה לכלאי הכרם, לפי ששם הקדים הכתוב את הזריעה לכרם, "לֹא תִזְרַע פְּרִמָּךְ" (דברים כב ט), ומשמע שאף הכרם עכשיו הוא שנזרע, ולא שהוא נטוע מכבר, ולכן אף על הזרעים אינו עובר אלא כשזרועם עכשיו יחד עמו, אבל בכלאי זרעים הקדים הכתוב שדה לזריעה: שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע, ומשמע שלא יזרע מין אחד ליד שדה זרועה (רבי משה קזיס חולין עמ' 278).

הכלאים והשדה

מנין הזרעים במנין הזרעים שאסור לזרועם יחד נחלקו תנאים:

לדעת חכמים הזורע חיטה ושעורה כאחת, הרי זה כלאים; ר' יהודה חולק ואומר שאינו כלאים עד שיהיו שתי חטים ושעורה, או חיטה ושתי שעורים, או חיטה ושעורה וכוסמת (כלאים א ט),

⁵ זרע כמה מיני ירקות בעצץ אחד, ומרחיק ביניהם כשיעור ההרחקה - מותר,

⁵ וראה דרך אמונה כלאים ד ציון ההלכה מח; משפטי ארץ כלאים א יג, שאם

שינוי המקומות והעבודה שעובדים הארץ, עד שייראה כשני מינים, ואף על פי שאינם דומים זה לזה, הואיל והם מין אחד אינם כלאים זה בזה (רמב"ם כלאים ג א; מאירי פסחים לט א; שו"ע יו"ד רצו (רצו) יד). כגון חזרת שהיא חסה בלשוננו (ראה רש"י פסחים לט א ד"ה חסא. וראה שו"ת חכם צבי קיט), אינה כלאים בחזרת גלים, שהיא מין חסת בר (פירוש רבי נתן אב הישיבה דף טו ועמ' 32. כלאים א ב; רמב"ם כלאים ג ג; שו"ע שם), וכן שאר ירקות השדה וירקות הגינה, מין במינו, אינם כלאים זה בזה (תוספתא כלאים (ליברמן) א א).

צורה דומה יש מיני זרעים שהם דומים זה לזה, וצורת שניהם קרובה להיות צורה אחת, ואף על פי כן הואיל והם שני מינים הרי אלו אסורים זה עם זה (רמב"ם כלאים ג ב; מאירי נדרים נא א; שו"ע יו"ד רצו (רצו) יד), כגון הצנון והנפוס שאף על פי שדומים זה לזה, הרי הם כלאים זה בזה (כלאים א ה; רמב"ם שם; שו"ע שם).

"צנון" הוא כמשמעו בלשוננו ("צנון הגינה". ראה ערוך ערך צנון, וערוך השלם שם)⁹. "נפוס" יש שכתבו שהוא מין צנון שעליו דומים לעלי הלפת (ראה תשובות הגאונים אסף עמ' 175; פירוש המשניות ורבי עובדיה מברטנורא כלאים א א; ויש שנראה מדבריהם שהוא גזר בלשוננו (ראה מלות המשנה לרס"ג עמ' 190, ורבי נתן אב הישיבה דף טו ועמ' 32)¹⁰.

בימינו כתבו הראשונים שהואיל ואין המון העולם מכירים את רוב המינים, טוב להיזהר מכולם אפילו באלו המפורשים במשניות להיתר (סמ"ג לאוין רעט, הובא בבי"י יו"ד רצח; רמ"א יו"ד שם ו, וביאור הגר"א ס"ק יח; שערי צדק לחכמת אדם שער משפטי הארץ א). ומצד הדין הבקי בהם ובשמותיהם - מותר (שערי צדק שם), אבל טוב שייזהר אף הבקי מפני אלו שאינם מכירים, ומכל מקום בשינויים קלים בפירות שמחזיקים אותם כמין אחד, אין צריך להיזהר (חזון איש כלאים ג סק"ו).

וכתבו האחרונים שאסור לנו להמציא מדעתנו להתיר אפילו במינים השווים בעלים ובפירות, ואין להתיר אלא דבר הידוע לנו בודאי שהוא מין אחד, מפני שאין אנו יכולים להשוות מידות חכמים, וללמוד מן המינים המפורשים כלל השווה לכולם (שערי צדק שם).

ויש שכתבו שאף בדורותינו רשאים החכמים לסמוך על דעתם להכריע איזה הוא מין אחד, ואלו הם שני מינים, או להכריע להתיר על פי דמיון הפירות והעלים, אף על פי שאין אנו בקיאים במינים המפורשים במשנתנו כדי ללמוד מהם (חזון איש כלאים ג סק"ו), אבל אין לסמוך על חלוקת המינים של חכמי הטבע, שאינה שווה לחלוקת המינים על פי דין תורה (שו"ת דעת כהן רלד).

ויש שכתבו שאין להקל במינים שאין ידוע לנו אם הם מין אחד או שני מינים, אפילו באופן שאין האיסור אלא דרבנן, כגון בזריעה שלא במפולת יד, לסוברים כן (ראה לעיל: הזריעה), לפי שהוא ספק חסרון ידיעה, שמחמירים בו אפילו בדרבנן (ראה ערוך ספק חסרון ידיעה. דעת כהן רלד).

ההרחקות

הכלל שיעור ההרחקה שצריך להרחיק בין שני מיני זרעים שהם כלאים זה עם זה, הוא כדי שיהיו נראים מובדלים זה מזה, אבל אם נראים שנזרעו בערבוביה - אסור, ושיעורים רבים יש

ב ד"ה אסרה בטעם ב'), אבל בכלאי זרעים אין טעם לחלק בין קנבוס ולוף לשאר מינים (ר"י קורקוס ומגיני שלמה וראש יוסף שם).

עשבים המרים כתבו הראשונים שאין אסורים משום כלאי זרעים אלא זרעים הראויים למאכל אדם, אבל עשבים המרים, ושוורשים כיוצא בהם, שאינם ראויים אלא לרפואה וכיוצא בה, אין בהם משום כלאי זרעים (רמב"ם כלאים א ד; חינוך רמח; שו"ע יו"ד רצו (רצו) א).

וכן מינים העומדים לנוי בלבד, ואינם ראויים למאכל אדם, יש שכתבו שאין בהם איסור כלאי זרעים (שו"ת הרדב"ז ו ב אלפים רנ"ג)⁶.

המינים

שני מינים כלאי זרעים לא נאסרו אלא בשני מינים (ראה כלאים א א ואילך; ראה רמב"ם כלאים א א, ג א ואילך; ראה שו"ע יו"ד רצו (רצו) א, יד, טו), אבל שני זרעים ממין אחד, אפילו הם שונים בשמותיהם, שלכל אחד מהם יש שם בפני עצמו, אינם כלאים זה בזה (תשובות הגאונים החדשות (שושנה) קפד). וכן דרשו: נאמר "שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע כְּלָאִים" (ויקרא יט יט), הייתי אומר אפילו שני מיני חיטים, כגון חיטה אדומה וחיטה לבנה, ואפילו שני מיני שעורים, פירש בכלאי בגדים: לֹא תִלְבַּשׁ שְׂעִטָּנוּ צִמָּר וּפְשָׁתִים יַחְדָּו (דברים כב יא), מה כלאי בגדים שאסרתי לך שני מינים, לא זה ממין זה, ולא זה ממין זה, אף כלאים שאסרתי לך בכל מקום לא זה ממין זה, ולא זה ממין זה (ירושלמי כלאים א א, ור"ש סירילאו שם).

קביעת המינים בקביעת המינים לענין איסור כלאי זרעים אמרו בירושלמי שפעמים שהלכו אחר הפרי, ופעמים שהלכו אחר העלים (ירושלמי כלאים א ה). ולכן הלפת⁷ והנפוס (על מהותו ראה להלן) אינם כלאים זה בזה (כלאים א ג; רמב"ם כלאים ג ו; שו"ע יו"ד רצו (רצו) טו), לפי שהלכו בהם אחר העלים, שעליהם דומים זה לזה, אף על פי שפירותיהם אינם שווים (ירושלמי שם; רמב"ם שם; ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש כלאים א ג; אור זרוע א רנה; שו"ע שם).

אבל צנון ונפוס שהם כלאים זה בזה (כלאים א ה, וראה להלן), אף על פי שהפרי דומה והעלים דומים, זהו מפני שבזה הילכו אחר טעם הפרי (ירושלמי שם), שאין טעמם שווה, וטעם פרי זה רחוק מטעם פרי זה ביותר (ריבמ"ץ שם ה; רמב"ם שם; שו"ע שם).

סוגי הזרעים מינים רבים נזכרו בדברי חכמים, שהם כלאים זה בזה, או שאינם כלאים:

החיטים והזונים אינם כלאים זה בזה; וכן השעורים ושבולת שועל; הכוסמים והשיפון; הפול והספיר; הפורקדן והטופח; הפול הלבן והשעועית; הכרוב והתרבותור; התרדים והלעונים, אינם כלאים זה בזה (כלאים א א, ג; רמב"ם כלאים ג ג; שו"ע יו"ד רצו (רצו) יד)⁸ [ראה תמונות של חלק מהמינים הנזכרים באיור מס' 11 בסוף הכרך].

ובכל אלו זוגות זוגות שנינו, שכל אחד מן הזוגות השנויים אינו כלאים עם בן זוגו, אבל אחד מזוג זה עם אחד מזוג זה כלאים הם (ראה תוספתא כלאים (ליברמן) א א; ירושלמי כלאים א א; פסחים לט א; רא"ש כלאים א א; ראה רמב"ם ושו"ע שם).

מין אחד פעמים שמין אחד של זרעים נפרד לצורות הרבה מפני

6. וראה דרך אמונה כלאים א ד ביאור ההלכה ד"ה הראויין; משפטי ארץ כלאים א א, שעשבי תבלין יש בהם משום כלאים. 7. היא לפת שלנו (בלטינית Brassica rapa), ראה רבי נתן אב הישיבה עמ' 32, 8. וראה באנציקלופדיה על מהותם של מינים אלו. 9. בלטינית: Raphanus sativus. 10. "גזר הגינה", בלטינית Dacucus carota. ובערוך ערך נפס בפירוש ב פירש שהוא פשטיק, וכנראה הוא "גזר

אף שהם בעציץ אחד. 6. וראה דרך אמונה כלאים א ד ביאור ההלכה ד"ה הראויין; משפטי ארץ כלאים א א, שעשבי תבלין יש בהם משום כלאים. 7. היא לפת שלנו (בלטינית Brassica rapa), ראה רבי נתן אב הישיבה עמ' 32, 8. וראה באנציקלופדיה על מהותם של מינים אלו. 9. בלטינית: Raphanus sativus. 10. "גזר הגינה", בלטינית Dacucus carota. ובערוך ערך נפס בפירוש ב פירש שהוא פשטיק, וכנראה הוא "גזר

(ריבמ"ץ ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורא"ש שם; סמ"ג לא תעשה רעט; ראה תלמיד הרשב"א כלאים יא), דהיינו שטח שראוי לזרוע בו רובע הקב, שהוא עשר אמות וחומש בקירוב על עשר אמות וחומש בקירוב (פירוש המשניות לרמב"ם שם. וראה ערכים: בית סאה; בית סאתים). וכן בירק הדברים אמורים לענין הרחקת שני מיני ירקות זה מזה (פירוש המשניות שם; תלמיד הרשב"א שם).

וכן כתבו הראשונים להלכה, ששדה שהיתה זרועה מין תבואה וביקש לזרוע בצידה מין תבואה אחר בשדה אחרת, מרחיק ביניהן בית רובע, שהוא כעשר אמות וחומש על עשר אמות וחומש אמה מרובע, ואם לא היה כשיעור הזה - אסור (רמב"ם כלאים ג ט; שו"ע יו"ד רצו (רצו טז); ואם היתה שדה זרועה ירק וביקש לזרוע בצידה שדה ירק אחר, מרחיק בין שתי השדות ששה טפחים על ששה טפחים מרובע, ופחות משיעור זה אסור (רמב"ם שם י; שו"ע שם יז).

ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שמחלוקת תנאים היא בשיעור ההרחקה בירקות, ולהלכה אף ירק בירק שיעור הרחקתו מדרבנן הוא בית רובע, ולא אמרו ששיעורו ששה טפחים אלא לענין מלקות מן התורה (שם ישראל (איסרלין) כלאים שם, וחוקות הארץ לרא"ה קוק עמ' 196, וזרע הארץ עמ' קיט, בדעת הראב"ד כלאים ג י); אבל יש סוברים שאף לדעת ראשונים אלו שיעור ההרחקה בירק הוא ו' טפחים (ראה ר"י קורקוס כלאים שם, ור"ש סירליאו כלאים ב ז).

• ויש חולקים בפירוש מה ששינוי "תבואה בתבואה בית רובע, ירק בירק ששה טפחים", שאין הדברים אמורים לענין הרחקה, אלא לענין שיעור "שדה", שלדעתם לא נאסרו כלאי זרעים אלא כשזרעם בשדה אחת, אבל מותר לזרוע שני מינים סמוכים זה לזה כשכל אחד מהם זרוע בשדה אחרת, ואין צריך להרחיק ביניהם, ושיעור שדה לענין זה הוא בית רובע, שאם היתה שדה זרועה חטים, ובא לזרוע שעורים אצלה בשדה אחרת, צריך שתהיה כל אחת משתי השדות לכל הפחות בשיעור "בית רובע" כדי שתיחשב שדה בפני עצמה ויהא מותר לזרוע בה (ר"ש סירליאו לירושלמי כלאים ב ד, ח; שנות אליהו כלאים ב ו, ג. וראה רלב"ג ויקרא יט יט; ספר ניר לירושלמי כלאים ב ח), אבל לענין הרחקה לא מצינו שיעור זה. וכתבו שאי אפשר שיהיה שיעור ההרחקה של תבואה מתבואה יותר משיעור ההרחקה בכלאי כרם, שהם חמורים ואסורים בהנאה, ואף על פי כן אין שיעורי ההרחקה בהם אלא ששה טפחים או ארבע אמות (ראה ערך כלאי כרם. ר"ש סירליאו שם ח). וכן בירק בירק לדעתם אין הדברים אמורים בשיעור הרחקה, אלא בשיעור "שדה ירק", לזרוע שתי ערוגות של ששה על ששה טפחים משני מיני ירקות זו בצד זו (ר"ש סירליאו שם; שנות אליהו שם ג א).

תבואה בירק תבואה בירק וירק בתבואה לענין שיעור הרחקתם זה מזה, נחלקו תנאים:

לדעת תנא קמא שיעורם בית רובע; ור' אליעזר אומר: ירק בתבואה ששה טפחים, דהיינו ו' טפחים ברוחב על אורך של בית רובע שהוא י' אמות וחומש (כלאים ב י, וריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם); ויש מפרשים: ו' טפחים על ו' טפחים (ר"ש סירליאו כלאים ב י; ראה ביאור הגר"א לירושלמי שם).

בהרחקה הזאת, הכל לפי גודל השדה הנזרעת, ולפי רוחב העלים, ושילוח היונקות (רמב"ם כלאים ג ז, ח; שו"ע יו"ד רצו (רצו טז). בשיעורי ההרחקות יש הבדל בין תבואה וירקות, ששיעור ההרחקה בתבואה גדול משיעור ההרחקה בירקות (ראה להלן בפרק זה); וכן מצינו הבדל בין ירקות ל"זרעים" לענין זריעת כמה מינים בערוגה אחת, שמקילים בירקות ומחמירים בזרעים (ראה להלן: בחלקות קטנות: בערוגה)¹¹.

סוגי הזרעים בהבדל שבין מינים אלו כתבו הראשונים, שהזרעונים נחלקים לשלשה חלקים:

- תבואה, דהיינו חמשת מיני דגן.
- קטניות, והם כל הזרעים הנאכלים לאדם חוץ מן התבואה, כגון פול ואפונים ועדשים ודוחן ואורז ושומשומים ופרגים וספיר וכיוצא בהן.
- זרעוני גינה, והם זרעונים שאינם מאכל אדם, אלא שהפרי היוצא מאותו זרע הוא מאכל אדם, כגון בצלים ושומים וחציר וקצח ולפת וכיוצא בהם, כשזרעים כל מיני זרעונים אלו ויצמחו, נקרא הצמח כולו, כל זמן שלא ניכר הזרע, דשא, ונקרא ירק (רמב"ם כלאים ח; שו"ע יו"ד רצו (רצו ג, ד).

זרעוני גינה יש מהם שדרך בני אדם לזרוע מהם שדות, כגון פשתן וחרדל, ונקראים מיני זרעים, ויש מהם שאין דרך בני אדם לזרוע מהם אלא ערוגות ערוגות קטנות, כגון לפת וצנון ותרדים ובצלים וכוסבר וכרפס ומרור, ואלו נקראים מיני ירקות (רמב"ם שם ט, ובפירוש המשניות כלאים ג ב; שו"ע שם).

מיני זרעים שאינם בכלל תבואה וירקות, יש שכתבו שדינם כתבואה אף לענין הרחקה (מקדש דוד סא סק"ה ד"ה אמרין דתבואה; חזון איש כלאים ז ס"ק כג); ויש שכתבו שלענין שיעורי הרחקה דינם כירקות (משנה ראשונה כלאים ב י; זרע הארץ לרבי יוסף צבי הלוי עמ' 1; ארץ חמדה עמ' רכז, רפז), שהחילוק בין זרעים לירקות אינו אלא לענין זריעת כמה מינים בערוגה אחת, שתלוי בדרך זריעתם בשדות או בערוגות, אבל לא לענין הרחקה (זרע הארץ שם).

קטניות, יש מהראשונים שכתבו שדינן כתבואה לענין זריעה בערוגה (מאירי שבת פה ב, פסחים לט ב), וכן יש סוברים שדינן כתבואה לשיעור הרחקה (חזון איש כלאים ו סק"א, ודיני כלאים סק"ג); ויש סוברים שדינן כירקות (ארץ חמדה שם ושם).

מידות כלאים שיעורי ההרחקות שנזכרו לענין כלאי זרעים במידות אמה וטפח, נמדדים באמות של ו' טפחים (ראה רמב"ם שבת יז לו, וראה כלאים ח יב), ובמידות "שוחקות" ולא "עצבות", דהיינו באמה מרווחת ולא מצומצמת, ואמה זו יתירה חצי אצבע על האמה הרגילה (בית יוסף יו"ד רא, בשם הרשב"א. ראה ערכים: אמה; טפח)¹².

תבואה בתבואה לענין שיעור ההרחקה שנינו: תבואה בתבואה בית וירק בירק רובע, ירק בירק ששה טפחים (כלאים ב י). והראשונים נחלקו בפירוש הדבר:

- רוב הראשונים פרשו, שאם היתה שדה זרועה חטים, ובא לזרוע בה תבואה אחרת, כגון שעורים, צריך להרחיק בית רובע

ומתפשטים, כגון קישואים ודלועים, החמירו בהם יותר מבשאר ירקות.
12. על שיעורי האמה והטפח במידות ימינו, ראה ערכים: אמה; טפח.

לבן", מין הדומה לגזר, בלטינית *Pastinaca sativa*. 11. וראה באנציקלופדיה ערך זה: בירקות המתפשטים, מיני ירקות מסויימים שעליהם ארוכים

(ריבמ"ץ), שהם תלמי החרישה הראשונה, כשמתחילים לפתוח את האדמה בקיץ (ר"ש סירליאו שם).

• בית הלל אומרים, מלא העול השרוני, דהיינו כרוחבו של עול זה (משנה שם; רבי נתן אב הישיבה שם; פירוש המשניות שם).

וקרובים דברי אלו להיות כדברי אלו (משנה שם), אלא ששיעורם של בית הלל פחות משהו משיעורם של בית שמאי (ר"ש סירליאו ותפארת ישראל ומשנה ראשונה שם). בירושלמי אמרו שעושה ב' אמות על ב' אמות (ירושלמי כלאים ב ד), ופירשו הראשונים שב' אמות הם מלא העול (ר"ש כלאים ב ו; אור זרוע א רסח), או שהם ג' תלמים של פתיח (ר"ש סירליאו ורבי עובדיה מברטנורא שם).

בפירוש הלכה זו נחלקו הראשונים, ושתי שיטות עיקריות בדבר [ראה איור מס' 12 בסוף כרך]:

• יש מפרשים שהשיעורים הנזכרים נאמרו במישרים עצמם, ששיעור כל מִיִּשֵׁר הוא ג' תלמים, או מלא העול, והגבול שביניהם אינו אלא כל שהוא, ואין צריך להרחיק בין המינים (ראה רבי נתן אב הישיבה כלאים שם; ר"ש ואור זרוע ורא"ש בפירוש א; ר"ש סירליאו שם; שנות אליהו שם), מכיון שהם עשויים שורות שורות (מלאכת שלמה שם).

• ויש מפרשים שהשיעורים הם שיעורי ההרחקה בין המישרים שמניח ריוח ביניהם כשיעורים אלו (פירוש המשניות שם; רמב"ם כלאים ד ו; ר"ש ורא"ש שם, בפירוש ב; ראה שו"ע יו"ד רצז (רצו) לב). לשיטה זו יש שכתבו שהשטח הזרוע אין לו שיעור (ר"י קורקוס כלאים שם); ויש שכתבו שרוחבו לא פחות מ' טפחים, אבל בפחות מזה צריך הרחקה כזרע יחידי, שלדעתו שיעור הרחקתו הוא בית רובע (חזון איש כלאים ה ס"ק יח, בדעת הרמב"ם).

להלכה יש מהראשונים שכתבו שהרוצה לעשות שדהו מישר מישר מכל מין, מרחיק בין כל מישר ומישר שתי אמות על שתי אמות, ומיצר והולך עד שלא ישאר ביניהם בסוף המישר אלא כל שהוא, שהרי הם נראים שלא נזרעו בערבוביא (רמב"ם כלאים ד ו; שו"ע יו"ד רצז (רצו) לב), ואף על פי שיונקים זה מזה בסוף המישר, הואיל ויש היכר בדבר, אין חוששים ליניקה (רדב"ז שם).

שיעור ההרחקה בין מיני ירקות, שהוא ו' טפחים, נאמר ^{זריעה} בשדות (רמב"ם כלאים ג יב; שו"ע יו"ד רצז (רצו) יז, יט). וכתבו ^{מועט} הראשונים שלא אמרו שיעור זה אלא בשדה גדולה שיש בה הרבה ירק, אבל בזרע מכל מין מעט אין צריך להרחיק אלא שיעור יניקה, שלא ינקו המינים זה מזה (ר"ש ורא"ש כלאים ג א. וראה להלן: בערוגה). וכן זרעים יחידים של ירקות נראה מדברי הראשונים ששיעור הרחקתם זה מזה הוא כשיעור יניקה (ראה להלן: בערוגה. ראה חידושי הר"ן שבת פה א, וחזון איש במכתב (שנדפס בדרך אמונה ה מכתב ח) אות י, בדעתו; וראה פירוש המשניות כלאים ג א), דהיינו ג' טפחים, או טפח ומחצה (ראה ר"ן שם). ולהלכה הכריעו האחרונים שהשיעור הוא טפח ומחצה (ראה שו"ת דעת כהן רלד; חזון איש כלאים ז ס"ק כה, ודיני כלאים אות א), מלבד מקום הזרעים (חזון איש שם).

בערוגה ערוגה שהיא ששה על ששה טפחים, זורעים בתוכה חמשה זרעונים מחמשה מינים של ירקות (ראה כלאים ג ב; תוספתא כלאים ב י), ארבעה על ארבע רוחות הערוגה ואחד באמצע (כלאים ג א; משנה שבת פד ב; תוספתא שם) ¹⁴.

יש מפרשים ש"ירק בתבואה" הכוונה שהיה שדה של תבואה בתחילה, ובא לזרוע שם ירק, ואילו "תבואה בירק" היינו שזרע את התבואה לבסוף (ראה ר"ש סירליאו למשנה שם).

ויש מפרשים "ירק בתבואה" שהוא שטח קטן מרובע של ירק שזרעו בסמוך לשדה תבואה, ו"תבואה בירק" הוא שטח קטן של תבואה שזרעו בסמוך לשדה ירק (חזון איש כלאים ו סק"א אות ו, וראה שם ס"ק יט).

הלכה כתנא קמא, שאם היתה אחת השדות זרועה תבואה, והשניה שבצידה ירק, מרחיק ביניהן בית רובע (פירוש המשניות שם; רמב"ם כלאים ג יא; שו"ע יו"ד רצז (רצו) יח).

שיעור ההרחקה בית רובע שמרחיקים בין שדה לשדה, כתבו הראשונים שהוא כעשר אמות וחומש על כעשר

אמות וחומש מרובע, בין מן האמצע ובין מן הצד (רמב"ם כלאים ג ט; שו"ע יו"ד רצז (רצו) טז). וכן ו' טפחים שמרחיקים בין שדה ירק לשדה ירק כתבו הראשונים שהוא מרובע, בין מן האמצע ובין מן הצד (רמב"ם שם י; שו"ע שם יז). ופירשו דבריהם, שאין צריך להרחיק על פני כל האורך (סמ"ג לאוין רעט), אלא במקום אחד, בין בתחילת השדות ובין באמצע, אף על פי שבתחילתן ובסופן השדות סמוכות יחד (ראה כסף משנה שם, וישועות מלכו כלאים ד א; תפארת ישראל כלאים ב אות נב, ובתי כלאים אות ככא; משנת רבי נתן אדלר כלאים שם) ¹³.

ויש מהראשונים סוברים לענין הרחקה בירקות שצריך להרחיק ו' טפחים על פני כל האורך (ראה ר"ש כלאים ג ג, וסמ"ג לאוין רעט, בדעתו; וראה ישועות מלכו שם), וכתבו האחרונים שלדעתם אף בתבואה צריך להרחיק רוחב בית רובע לכל אורך השדה (ישועות מלכו שם).

לאחר הזריעה שיעורי ההרחקה נאמרו בשעת הזריעה, שאם הרחיק כשיעור מותר אף אם לאחר מכן התפשטו העלים לתוך שטח ההרחקה. ולכן המרחיק בין המינים הרחקה הראויה להם, והיה מין זה נוטה על גבי מין אחר - מותר (רמב"ם כלאים ג יד; שו"ע יו"ד רצז (רצו) כא); בין אם תבואה נוטה על גבי תבואה, ובין ירק על גבי ירק, תבואה על גבי ירק וירק על גבי תבואה, הכל מותר לקיים, ואין צריך לעקור שהרי הרחיק כשיעור (כלאים ב יא, ור"ש סירליאו; רמב"ם שם; שו"ע שם), ונזרעו כהלכה, אלא שהשיבולים ועלי הירקות מתפשטים, ומרוב גודלם הם נכפפים ושוככים זה על זה (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש כלאים שם), שכל שהרחיק כשיעור אין חוששים למראית העין שנראים מעורבים (סמ"ג לא תעשה רעט).

בחלקות קטנות

שיעורי הרחקה של "בית רובע" בתבואה וששה טפחים בירקות אמורים בהרחקה בין שדות, אבל בזריעת חלקות קטנות נאמרו שיעורים אחרים, כפי שיבואר.

בתבואה הרוצה לעשות שדהו משר משר מכל מין של תבואה (כלאים ב ו; ראה תוספתא כלאים (ליברמן) ב א), דהיינו לזרוע הרבה מינים בתוך שדה בערוגות ערוגות (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש; ערוך ערך משר בפירוש א), או בשורות שורות (רבי נתן אב הישיבה), נחלקו תנאים בדבר:

• בית שמאי אומרים, שלשה תלמים פתוחים הרבה ורחבים

באנציקלופדיה, סדר הזריעה ושיעור ההרחקה של הירקות זה מזה.

13. וראה משפטי ארץ כלאים א יא, בשיעור ההרחקה למעשה. 14. וראה

כפתור ופרח נו; שנות אליהו כלאים ג א; ויש סוברים שאין הגבול חשוב הפסק (מראה הפנים לירושלמי כלאים ג ב בדעת הרמב"ם; חזון איש כלאים ח סק"ט, בדעת הר"ש).

• תלם, שהיא חפירה שעומק לפחות טפח אחד, ורוחבה לפחות כעומקה, נחלקו אמוראים אם נחשב כהפסק בין ערוגות של ירק: רב ששת אמר שאינו חשוב הפסק; ורב אשי אמר שחשוב הפסק (שבת פה ב; ספר הישר לרבינו תם (שלזינגר) רסז; תוס' שם ד"ה אמר עולא; תוס' הרא"ש שם; ריטב"א שם). להלכה כתבו הראשונים שהעושה תלם בין ערוגה לערוגה - מותר (רמב"ם כלאים ד י; סמ"ג לא תעשה רעט; מאירי שבת שם; שו"ע יו"ד רצז (רצו) לה).

ערוגות ששטחן קטן מו' טפחים על ו' טפחים, יש שכתבו שאין הפסק תלם או גבול מועיל להן, ואפילו כשרק אחת מהן פחותה משיעור זה (חזון איש כלאים ח ס"ק יט).

גבול וכן תלם, לסוברים שחשוב הוא כהפסק, אינו מפסיק אלא במיני ירקות בלבד, ששיעור הרחקתם הוא טפח ומחצה, או ג' טפחים, אבל לא בזרעים ששיעור הרחקתם בית רובע (ראה ר"ש סירליאו לירושלמי כלאים ג א; ר"א פולדא בפירוש הירושלמי שם; חזון איש כלאים ח ס"ק יט).¹⁷

על ידי היכר

ראש תור מותר לסמוך שני מינים כשהזריעה נעשית באופן שניכר שכל אחד מהם זרוע בשדה נפרד בפני עצמו (ראה להלן); וההיתר הוא מן התורה, אפילו כשידוע שאין השדות של שני בני אדם, אלא אדם אחד זרע הכל, שכיון שהם מובדלים בצורת הזריעה - אינם כלאים (קריית ספר כלאים א).

כגון אם היה היכר בצורת השדה, שהיה "ראש תור" חטים נכנס לתוך של שעורים - מותר, מפני שהוא נראה כסוף שדהו (כלאים ב ז; ראה רמב"ם כלאים ג יח; ראה שו"ע יו"ד רצז (רצו) כה). וכן בירקות: היה ראש תור ירק נכנס לתוך שדה ירק אחר - מותר, מפני שהוא נראה כסוף שדהו (כלאים ג ג; ראה רמב"ם שם; ראה שו"ע שם). "ראש תור" הוא משולש כראשו של שור (ר' נתן אב הישיבה ופירוש המשניות ורא"ש ורש"ס כלאים ג ב; ראה רש"י שבת פה ב ד"ה ולא יחא; כפתור ופרח נו), שהוא רחב מלמעלה וצר מלמטה (רבינו גרשום וריטב"א בבא בתרא סב א).

ועל פי זה כתבו שאם היתה זוית של זרע זה נוגעת בצלע של זרע אחר בתוך שדהו - מותר, מפני שהם נראים מובדלים זה מזה, ואין צריך לומר אם היתה זוית של זרע זה נוגעת בזוית של זרע אחר, מפני שהם נראים כסוף שדה שנגע בסוף שדה, שהוא מותר בלא הרחקה ובלא הבדלה (רמב"ם כלאים שם, ופירוש המשניות כלאים ג א; שו"ע שם).

לסמוך היה השדה שלו של חטים, ושל חברו של מין אחר, לשדה חברו מותר לסמוך לו מאותו המין (כלאים ב ז). ופירשו הראשונים שמותר לבעל שדה של חטים לזרוע בה חטים עד סמוך לשדה חברו, לפי שאינם נראים ככלאים בשדה חברו, אלא כסוף שדה החטים, אף על פי שאין כאן היכר של ראש תור, לפי שכל שדה חלוק מחברו (ריבמ"ץ שם; ר"ש ורא"ש בשם בפירוש

במה דברים אמורים שזרעים ה' זרעונים בערוגה, בירקות, אבל מיני זרעים אין זורעים בערוגה (כלאים ג ב; רמב"ם כלאים ד יג; שו"ע יו"ד רצז (רצו) לו), שהירקות דרך בני אדם לזרוע מהם מעט, ולכן הם נזרעים ערוגות ערוגות, ואילו מיני זרעים זורעים מהם שדות גדולים, ולכן הם נראים כלאים כשזורעם בערוגה בענין זה (פירוש המשניות שם; רמב"ם שם; סמ"ג לא תעשה רעט; מאירי שבת פד ב,פה א; שו"ע שם).

על ידי הפסק

הכלל היתה בין שני מיני הזרעים מחיצה או הפסק אחר, כפי שיבואר, מותר לסמוך מין אחד לצד זה של ההפסק, ואת המין האחר לצד השני, שהואיל ואחד מאלו מבדיל ביניהם, הרי הם נראים מובדלים זה מזה (ראה כלאים ב ח; ראה רמב"ם כלאים ג טו; ראה שו"ע יו"ד רצז (רצו) כב), ואפילו כשאין ביניהם שיעור הרחקה של תורה, כגון ו' טפחים בתבואה (קריית ספר כלאים שם). סוגי ההפסקים ישנם כמה סוגי הפסקים המתירים לסמוך שני מינים זה לזה:

• גדר גבוהה עשרה טפחים (כלאים ב ח; רמב"ם כלאים ג טו; שו"ע יו"ד רצז (רצו) כב), ורחבה ארבעה טפחים, שבפחות מזה אינה חשובה מחיצה להפסיק, ועוביה אפילו כל שהוא (ר"ש ורא"ש שם). ויש סוברים שאפילו אינה רחבה במשך ארבעה טפחים אלא כל שהוא - חשובה להפסיק (מראה הפנים כלאים ד א, בדעת הרמב"ם; רבי אליהו מלונדריש כלאים שם).

• סלע גבוה עשרה ורחב ארבעה, שדינו כגדר (כלאים ב ח, וריבמ"ץ שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), ואף לסוברים שגדר מפסיקה אף כשאינה רחבה ארבעה, סלע מכיון שלא נעשה לשם גדר אינו מפסיק אלא ברחב ארבעה (רבי אליהו מלונדריש כלאים שם, הובא בתוס' יום טוב), דהיינו במשך אורך של ארבעה טפחים, ועוביו אפילו כל שהוא (תוס' רבי עקיבא איגר שם).

• חריץ עמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים משפתו אל שפתו (משנה שם ור"ש; רמב"ם שם, לגרסא שבכתב חיד ובמהדורות פנקל; שו"ע שם בדפוסים אחרונים על פי הגהת באר הגולה).¹⁵

• אילן המיסך על הארץ (משנה שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), אם אין נופו גבוה מן הארץ שלשה טפחים זורע תחתיו זרע, וסומך לו מין אחר מבחוץ (תוספתא כלאים (ליברמן) ב ה, הובאה בריבמ"ץ ובר"ש וברא"ש כלאים שם), שכל פחות משלשה הוא כסתום, והרי הוא כגדר (ראה ערך לבד. ריבמ"ץ שם; ר"ש ורא"ש שם).

• דרך מפסיקה (משנה כלאים שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), שאם היתה עוברת באמצע שדהו זורע משני עבריה שני מינים (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש כלאים שם), בין דרך הרבים, ובין דרך היחיד שרוחבה ארבע אמות ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש כלאים שם. וראה ערך דרך).¹⁶

בירקות הפסקים מסויימים נזכרו לענין מיני ירקות בלבד:

• "גבול", דהיינו קרקע חלקה סביב הערוגה שאדם מהלך בה כשהוא משקה את הזרעים (רש"י שבת פה א ד"ה אמר רב אסי), שהוא גבוה טפח ורחב טפח, יש מהראשונים סוברים שמפסיק לכלאים, ומותר לזרוע שני מיני ירקות משני צידיו (פירוש המשניות כלאים ג א, ב;

כלאים. וערכים: פי תקרה; כלאי הכרם, על הפסק על ידי פי תקרה. וערך כלאי כרם, על שיעור הגדר המפסיקה בכלאים ועל דיניה כשיש בה פרצה. 17. וראה משפטי ארץ כלאים א יב, פרטי דינים בענין ההפסק.

15. וראה חזון איש כלאים ו סק"ג; משפטי ארץ כלאים א כ, שאם יש שני מפלסים של אדמה, ואחד גבוה מחברו י' טפחים, מותר לזרוע בכל אחד מין אחר. 16. וראה ערכים: צורת הפתח; כלאי הכרם, על פרטי הדין של צורת הפתח לענין

יונה וריטב"א ור"ן שם; ויש סוברים שאף ביותר מרובע מספיק למעט (ראה בבא בתרא שם; ורבינו יונה ורמ"ה שם).

להלכה יש מהראשונים שנראה מדבריהם שאף ביותר מרובע אין צריך לברור הכל, אלא ימעט (ראה רמב"ם כלאים ב א; ראה מאירי בבא בתרא שם; ראה שו"ע יו"ד רצז (רצו) ה).

ומהאחרונים יש מצדדים להלכה להחמיר ביותר מרובע לברור הכל (ראה תוס' רבי עקיבא איגר כלאים ב א).

זרעוני גינה במה דברים אמורים שמשערים ברובע הקב לסאה, כשנתערבו תבואה בתבואה, או קטנית בקטנית, או תבואה בקטנית וקטנית בתבואה, אבל זרעוני גינה שאינם נאכלים שנתערבו בתבואה או בקטניות, מצטרפים אחד מעשרים וארבעה בנופל לבית סאה (כלאים ב ב; רמב"ם כלאים ב ג; שו"ע יו"ד רצז (רצו) ו), דהיינו אחד מכ"ד בזרעים שזרעים מאותו מין בשטח של בית סאה (פירוש המשניות שם, ורמב"ם שם), שיש זרעוני גינה שהם דקים, וזרעים מהם קב בבית סאה, כגון חרדל, ואם נתערבו בסאה של חיטים או של קטניות שיעורם לאסור הוא א' מכ"ד בקב, שהוא כביצה (ריב"מ ור"ש ורא"ש כלאים שם; רמב"ם שם ג; שו"ע שם). ואף על פי ששיעור זה הוא מועט מאד, אוסר הוא את כל הסאה, לפי שבכלאים הולכים אחר מראית העין, וזרעים בשיעור זה תופסים שטח בשיעור רובע הקב של תבואה, ונראים ככלאים (ירושלמי שם א, לפירוש מהר"א פולדא).

ר' שמעון אומר, כשם שאמרו להחמיר כך אמרו להקל, דהיינו שמיני זרעונים שהם גסים, וצריך לזרוע מהם הרבה בבית סאה, אינם אוסרים אלא בשיעור אחד מכ"ד ממה שזרעים מהם בבית סאה. וכן אמרו בפשתן שנתערב בתבואה, ששיעורו אחד מכ"ד בנופל לבית סאה שצריך ממנו ג' סאים לבית סאה, ולכן אין צריך למעט עד שיתערבו ממנו ג' רבעי הקב בסאה תבואה (כלאים ב ב, ור"ש ורא"ש ורבי עובדיה מברטנורא שם). והראשונים נחלקו בפירוש הדברים:

- יש מהראשונים שנראה מדבריהם שחכמים חולקים על ר' שמעון בדיון זה, ולדעתם לא אמרו אלא להחמיר ולא להקל (ראה ר"ש שם), אבל הלכה כר' שמעון (רבי עובדיה מברטנורא שם); ויש שכתבו בדעתם שהלכה כחכמים (חזון איש כלאים ד סק"ב, בדעת הר"ש).
- ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שאין מחלוקת בדיון זה, ולדברי הכל אומרים כן אף להקל (ראה רמב"ם בפירוש המשניות), ופסקו כן להלכה, שאם היה מין שזרעים ממנו סאתים בבית סאה, ונתערב בתבואה או בקטנית, שיעורו בחצי קב, ולכן פשתן שנתערב בתבואה שיעורו בג' רבעי הקב, ועל דרך זו משערים בכל הזרעים האחרים (רמב"ם כלאים ב ד, ה; שו"ע שם), ומשערים שיעורים אלו בכל מקום לפי מנהגו בזריעה, שאין כל הקרקעות שוים (רדב"ז שם ה).

עלו מאלהם הזורע מין אחד בשדה, וכשצמח ראה בו כלאים, שצריך ללקטו מפני מראית העין (ראה לעיל: איסור קיומם), כתבו הראשונים שאין צריך ללקט אלא כשהיה המין האחר אחד מכ"ד בשדה, בין שהיה המין האחר שצמח תבואה וקטניות בתבואה וקטניות, ובין שהיה זרעוני גינה בתבואה וקטניות ובזרעוני גינה, אבל אם היה הצומח פחות מכאן אין צריך למעטו (רמב"ם כלאים ב ז; שו"ע יו"ד רצז (רצו) ח).

א; תלמיד הרשב"א כלאים יב, בשם מקצת מפרשים בפירוש א), וחילוק הבעלות נחשב כהיכר (חזון איש כלאים ג ס"ק טז, בדעת הרא"ש).

ויש מהראשונים סוברים שאין טעם ההיתר משום היכר, אלא מפני שלא נאסרו כלאים אלא בשדהו (ראה רמב"ם כלאים ג טז; סמ"ג לא תעשה רעט; חינוך רמה; שו"ע יו"ד רצז (רצו) כב); או מפני שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (ראה ראב"ד כלאים שם; תלמיד הרשב"א כלאים יב. וראה לעיל: הכלאים והשדה).

ויש שפירשו "מותר לסמוך לו מאותו המין", שמותר לבעל שדה חיטים לזרוע בסמוך לשדה חברו אפילו מאותו מין שבשדה חברו, כגון שעורים, ואין השעורים כלאים עם החיטים הזרעים במקצת שדהו, מפני שהשעורים נראות כסוף שדה חברו (פירוש המשניות שם; מסקנת הר"ש שם; רא"ש שם, בשם יש מפרשים; תלמיד הרשב"א שם, בפירוש ב).

וכן כתבו הראשונים להלכה, שאם היתה שדהו זרועה חיטים מותר לחברו לזרוע בצדה שעורים (רמב"ם שם טז; כפתור ופרח נו; שו"ע יו"ד רצז (רצו) כב); ולא עוד אלא שאפילו זרע בתוך שדהו שעורים סמוך לחיטים, ומשך את זרע השעורים עד שסמכו לשדה חברו הזרועה שעורים, הרי זה מותר, מפני שהשעורים שבשדהו נראות כסוף שדה חברו (רמב"ם שם; שו"ע שם).

בתערובת

שיעור מועט מין זרע שנתערב במין אחר בשיעור של פחות מאחד מעשרים וארבעה, פעמים שמותר לזרועם יחד, ואין חוששים לזרע המועט. וכן שנינו: סאה של תבואה או קטניות, שיש בה רובע קב ממין אחר, ימעט אותו מין אחר המעורב בה, עד שיפחות מרובע הקב, ומותר לזרועם, ואין בכך משום זרע כלאים (כלאים ב א, ב, ופירוש המשניות ור"ש ורא"ש שם; ראה רמב"ם כלאים ב א, ב; ראה שו"ע יו"ד רצז (רצו) ה).

ואמרו בירושלמי שאם נתכוין לזרוע אפילו חיטה אחת בתוך שעורים הרבה - אסור, ולא התירו אלא כשלא היתה כוונתו לכך (ראה ירושלמי כלאים ב א).

שיעור מרובה אם נתערב רובע הקב בסאה, נחלקו תנאים כיצד יעשה:

- לדעת חכמים ימעט את המין האחר, עד שיפחות מרובע הקב, ומותר.

• ור' יוסי אומר, יבור מן הסאה את כל הרובע (כלאים ב א, ופירוש המשניות וריב"מ ור"ש ורא"ש). ואף על פי שאם היה שם מתחילה פחות מרובע אינו זקוק לו, מכל מקום סובר ר' יוסי שכשיש שם רובע, מכיון שהתחיל ברובע צריך להשלים את הכל (ירושלמי שם א).

הלכה כחכמים (פירוש המשניות שם, ורמב"ם כלאים ב א; שו"ע יו"ד רצז (רצו) ה).

נתערב יותר מרובע הקב בסאה, יש סוברים שצריך לברור את הכל, שלא אמרו חכמים ימעט אלא כשנתערב רובע הקב בצמצום, שמן הדין אין בזה משום כלאים, אלא שמשום חומר כלאים צריך למעט גזירה משום יותר מרובע, אבל בנתערב יותר מרובע, שאסור מן הדין, ממעט את כולו (ראה בבא בתרא צד א-ב, ורשב"ם ד"ה כרובע; רבנו

פְּלֵאֵי כָרֶם (או: הַפָּרֶם)¹

האיסור לזרוע תבואה ומיני זרעים בתוך כרם ובסמוך לגפנים, או לנטוע גפנים בסמוך לזרעים, והאיסור ליהנות מהזרעים והגפנים הללו

הפרקים:

• איסור זריעה	• בגפנים מודלות
• מקומו וזמנו	• בחוץ לארץ
• הכלאים וזריעתם	• איסור הנאה
• הזרעים	• זמן חלותו
• הכרם	• הנאסרים
• סדרו וצורתו	• שיעור הכרם הנאסר
• ההרחקות	• שלא מדעתו
• המפסיקים	• בשל אחרים
• במקומות פנויים שבכרם	• בתערובת ובספק

איסור קיום כלאי הכרם אסור לקיימם (כלאים ח א; רמב"ן ומאירי שבת קלט א; טור יו"ד רצו). ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שהמקיים כלאי הכרם עובר בלא תעשה (רבי עקיבא בתוספתא כלאים שם, וגמ' מועד קטן ב ב, ומכות כא ב, וירושלמי כלאים ח א), שנאמר: **לֹא תִזְרַע פְּרִמָּךְ פְּלִאִים** (דברים כב ט), אין לי אלא הזרע, מקיים מנין, תלמוד לומר: **כרם**, ולא כלאים (ירושלמי שם, לגירסת אור זרוע א רעה), היינו שמיתור המלה "הכרם" שבהמשך הכתוב: **פֶּן תִּקְדַּשׁ הַמְּלָאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאָת הַפָּרֶם** (דברים שם) דורשים שאפילו הוא כרם זרוע מכבר אסור לקיימו (ר"ש סיריליאנו שם)⁴. ונחלקו אמוראים אם לדעה זו לוקה (כן משמע מרבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם; יפה עינים מכות שם, בדעת הבבלי שם); או שאינו לוקה (מסקנת הירושלמי שם).

• ויש חולקים (תנא קמא בתוספתא שם, וגמ' שם ושם), ומכל מקום אף לדעתם יש איסור בדבר (רבי יוסי בירושלמי שם) אלא שאינו לוקה (כן משמע ממכות שם וירושלמי שם)⁵, וכן הלכה (ראה ערך כלאי זרעים: איסור קיומם). ונחלקו הדעות אם הוא סוברים שהאיסור מן התורה (הגהות מהרש"ל לסמ"ג לאוין רעט; טורי אבן מגילה יג ב, וחיידושי הרעק"א מועד קטן ב ב, ובית הלוי א לה י, בדעת הירושלמי); או מדרבנן (טורי אבן שם וחיידושי הרעק"א שם, ובית הלוי שם, בדעת הבבלי).

עשייה עם גוי אין עושים עם הגוי בכלאים (תוספתא כלאים (ליברמן) ב טז; ירושלמי ערלה ג ז), דהיינו שאין עודרים עמו (עבודה זרה סג ב; רמב"ם כלאים ה ה; שו"ע יו"ד רצו א), אבל עוקרים עמו, כדי למעט את התפלה (תוספתא שם; גמ' שם סד א; רמב"ם שם; שו"ע שם), ולכן מותר לעשות כן, ואינו נחשב בעקירה זו כ"רוצה בקיומם" של הכלאים, אפילו לסוברים שהמקיים כלאים לוקה (גמ' שם), וכן אינו נחשב מטעם זה כמשתכר באסורי-הנאה (ראה ערכו) וכ"רוצה בקיומם" (ראה ערך אסורי הנאה: רוצה בקיומו. כן משמע מהגמ' שם)⁶.

כשזרע שלא מדעתו אף כלאי הכרם שנזרעו בכרמו של אדם שלא מדעתו חייב הוא לעוקרם (כן משמע מכלאים ז ו), ולכן, העובר בכרמו ונפלו ממנו זרעים שלא מדעתו וצמחו, חייב לעוקרם

כלאי הכרם אסור לזרועם, ולקיימם, ואסורים בהנאה (כלאים פח א). איסור זריעה ואיסור הנאה של כלאי הכרם אינם תלויים זה בזה, ופעמים שהזרוע כלאי הכרם עובר באיסור, אבל אין הגידולים נאסרים בהנאה (כלאים ז ג), וכן להיפך, יש שהגידולים אסורים בהנאה אף כשלא נעשה איסור בזריעתם (ערלה ג ט; כלאים ה ו-ז; ועוד).

איסור זריעה

הזרוע תבואה - או ירקות (ראה להלן: הזרעים) - בכרם הרי זה לוקה (כן משמע ממשנה מכות כא ב; תוספתא כלאים (ליברמן) א טו; רמב"ם כלאים ה א, וסנהדרין יט ד; שו"ע יו"ד רצו א)² משום: **לֹא תִזְרַע פְּרִמָּךְ פְּלִאִים** (דברים כב ט). רמב"ם כלאים שם; שו"ע שם), ונמנה לאו זה במנין-המצוות (ראה ערכו. ספר המצוות ל"ת רטז; סמ"ג לאוין רטז; חינוך תקמח).

ונחלקו תנאים:

• לסוברים שכלאי הכרם חיובם הוא אף בזריעת מין אחד של תבואה עם הגפן, כגון חיטה וחרצן (ראה להלן: הכלאים וזריעתם), הוצרך הכתוב ללאו מיוחד לכלאי הכרם, מלבד הלאו של כלאי-זרעים (ראה ערכו): **שָׁדֶךְ לֹא תִזְרַע פְּלִאִים** (ויקרא יט יט), מפני שזרעי אילנות אינם קרויים זרעים (ראה ערך כלאי זרעים: הזרעים. ירושלמי כלאים ח א, לדעת רבי יונתן).

• ולסוברים שאינו חייב עד שיזרע שני מינים עם הגפן, כגון חיטה ושעורה וחרצן, נמצא שאף בלא הכרם הרי הוא עובר על זריעת החיטה והשעורה משום כלאי זרעים (תוספות פסחים מז א ד"ה ומוקדשין, וקדושין לט א ד"ה לא, ועוד; ר"ש כלאים ח א; ועוד), ולא הוצרך הלאו של כלאי הכרם אלא להתראה (ראה ערכו), שאם התרו בו משום "שדך" - לוקה, ואם התרו בו משום "כרמך" - לוקה (ירושלמי שם, בדעת רבי יאשיהו), כלומר, שהלאו הוצרך כדי לחייבו שתי מלקיות (ר"ש שם), שאם התרו בו משום שני הלאוים - לוקה שתיים (תוספות קדושין שם; סמ"ג לאוין רפ), ובא הכתוב השני לחייבו בשני לאוים (סתם ספרי כי תצא רל), וכן הלכה (רמב"ם שם)³.

נוספות, ראה: רבנו חננאל מועד קטן ב ב; ר"ש הבן היתום שם; ריטב"א קדושין לא ט; רבנו מיוחס דברים כב ט. 5. ויש סוברים שלא נחלקו אלא בכלאי זרעים, אבל בכלאי הכרם מודים הם שלוקים על קיומם (ברכי יוסף יו"ד רצה א, ומהר"י אסאד יו"ד ש, בדעת הריטב"א קדושין לט א). 6. על פרטי דין זה, שנוהג אף בכלאי זרעים, ועל שיטות שונות בביאורו, ראה ערך כלאי זרעים: איסור קיומם.

כלאי כרם (או: הכרם). 1. כלאי כרם א: ל, טורים א-קפב; כלאי כרם ב: ל, טורים קפג-רנא. 2. אם לוקה בכל אופן, או רק כשזרוע התבואה והגפן בבת אחת, ראה להלן: הכלאים וזריעתם. 3. מלבד הלאוים הנוכחים יש שכתבו שעובר אף בלאו של: לא תסיג גבול רעך (דברים יט יד. תוספות חולין פב ב ד"ה הזרוע; מנחת חינוך תקמח ב), שנדרש על כלאים (שבת פה א), אלא שאין לוקים עליו (מנחת חינוך שם, בדעת תוספות שבת שם ד"ה לא). 4. לדרשות

זריעה), ובין לענין איסור הנאה, שכלאי הכרם שזרעם גוי בקרקע שלו אסורים (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) קל, על פי ערלה ג ט), שנאמר: פְּרָמֶךָ (דברים כב ט), אין לי אלא כרם שלך, כרם של אחרים - אפילו גוים (ר"ש סיריליאנו ור"א פולדא ופני משה וביאור הגר"א כלאים ז ג; ספרי דבי רב כי תצא רל) - מנין, תלמוד לומר: לא תִּזְרַע פְּרָמֶךָ פְּלִאִים (דברים שם), מכל מקום (ספרי שם) ¹⁰. ואף בחוץ לארץ, שנוהג איסור כלאי הכרם מדרבנן (ראה לעיל), נוהג הוא אף בקרקע של נכרים (תוספות עבודה זרה סג ב ד"ה אין, הראשון; ריטב"א שם; הגהות אשרי שם ג ה, בשם מהרי"ח, שכתב בשם ר"י; סמ"ג לאוין קמו).

הכלאים וזריעתם

בגדר הכלאים האסורים ובאופן הזריעה האסורה נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאינו חייב עד שיזרע שני מינים בכרם, שנאמר: לא תִּזְרַע פְּרָמֶךָ פְּלִאִים (דברים כב ט). רבי יאשיה בירושלמי כלאים ח א), ומשמעות הכתוב היא לא תזרע "כלאים" מלבד הכרם (תוספות קדושין לט א ד"ה לא; ריטב"א ור"ן שם; ר"ש ורא"ש כלאים ט א, ושם ח א; חינוך תקמח; ועוד) ו"כלאים" היינו שני מיני זרעים (פירוש הרא"ש שם ח א), שהם כלאים זה בזה, ועוברים בזריעתם משום כלאי-זרעים (ראה ערכו), כגון חיטים ושעורים (הנר ברכות שם), ואינו קרוי "כרם" בלא גפן (ר"ש שם ושם; פירוש הרא"ש שם א ט) ¹¹. ואינו חייב עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד (רבי יאשיה בברכות כב א, וקדושין שם, ועוד, ובירושלמי ברכות ג ד), היינו בכת אחת (רש"י בכורות נד א ד"ה ולר' יאשיה; רבנו יונה חולין קלו ב; מאירי ברכות כב א, וקדושין לט א), שנאמר: לא תזרע כרמך כלאים (דברים שם), משמע שאף זריעת הכרם עצמה תהיה בכלאים (רש"י קדושין שם ד"ה לא קי"ל), שאם לא כן היה לו לומר: כרמך לא תזרע כלאים (רמב"ן שם; ר"ן קדושין שם, וחולין קלו ב; רבנו בחי דברים שם), וכן הלכה (כן משמע מברכות כב א, וחולין קלו ב, ובירושלמי ברכות ג ד; קדושין לט א; רמב"ם כלאים ה ב; טוש"ע יו"ד רצו א) ¹².
- יש אומרים שחייב אפילו על מין אחד (כן משמע מסתם תוספתא כלאים (ליברמן) א טו; סתם ברייתא בחולין פב ב, לפי הגמ' שם; רבי יונתן בירושלמי כלאים שם), היינו שאף הזרע חיטה וחרצן, או שעורה וחרצן - חייב (גמ' שם, לגירסת השיטה מקובצת שם ב), ולוקה ארבעים (תוספתא שם), שכן משמעות הכתוב "לא תזרע כרמך כלאים" היא בזרע מין אחד, שלאחר שיהיה בכרמך יהיה כלאים עם הכרם (רשב"א שם). וחייב אף שלא במפולת יד (כן משמע מקדושין שם, לגירסתנו; ר"ן שם וחולין שם; פסקי ר"י מנחות טו ב) ¹³.

שנאמר: כרמך (דברים שם), ולא של גוי (שיטה מקובצת בבא קמא ק א, בשם תוספות שאנץ, שכתבו בשם הירושלמי, ומכל מקום אסור מדרבנן (מלבד יום טוב, חובת קרקע ח); ויש מהראשונים הסוברים שאף לסוברים שיש קנין, מכל מקום כלאי הכרם נוהגים אף בשל גוים (תוספות עבודה זרה שם ד"ה אין, הראשון, וד"ה אין, השני). ¹¹ להסברים נוספים ללימוד, ראה: תוספות פסחים מז א ד"ה ומוקדשין; מדרש הגדול דברים שם. ¹² ויש הסוברים שמחלוקת אמוראים בדבר, ויש הפוסקים כדעה החולקת (שו"ת מהר"ם מרונטבורג (פראג) קנב ורא"ש, הלכות קטנות, כלאים ד, בשם ר"י, בדעת מספר אמוראים בשבת קלט א; כן מצדדים בתוספות שם ד"ה ולישלח), ויש אף הסובר שההלכה כדעה החולקת (שו"ת מן השמים יח). ¹³ ויש סוברים שהכל מודים שאינו חייב עד שיזרעו במפולת יד (ירושלמי כלאים שם, לפי ר"א פולדא שם; שיטה לא נודע למי וריטב"א קדושין שם); ויש הסובר שלא נחלקו אלא במפולת יד, אבל הכל מודים שאינו חייב אלא על שני מינים (ר"י אלמנדר) קדושין שם, בשם יש אומרים).

כשיראה (רמב"ם כלאים ה יז; טוש"ע יו"ד רצו ג) משום מקיים כלאים (ביאור הגר"א שם ס"ק כז). וכן גזלן שגזל כרם וזרעו, וחזר הכרם לבעליו (משנה שם, לפי פירוש הרא"ש שם) קוצרו מיד (רמב"ם שם יב; טוש"ע יו"ד רצו ח) אפילו בחול-המועד (ראה ערכו). משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואף על פי שאין זה דבר-האבד (ראה ערכו), שהרי לא נאסר הכרם בהנאה בזריעה זו, שאין אדם אוסר דבר-שאינו-שלו (ראה ערכו: באיסור) מפני מראית העין התירו לקצור, שלא יהא נראה כמקיים כלאים (רא"ש שם, וברטנורא שם, בפירוש הראשון).

מקומו וזמנו

כלאים מצוה התלויה בארץ היא (רש"י קידושין לו א ד"ה חובת קרקע; תוספות שם לט א ד"ה החוץ; סמ"ג לאוין רעט), ונוהגים כלאי-זרעים (ראה ערכו) מן התורה רק בארץ ישראל (משנה קידושין לו א; תוספות שם), ומדרבנן אף בחוץ לארץ (ערלה ג ט).

ובדין כלאי הכרם נחלקו תנאים:

- יש אומרים שדינם ככלאי זרעים (משנה קידושין לו א, וערלה ג ט), וכן הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות י ח; טוש"ע יו"ד רצו א), ולמדו חיוב כלאי הכרם וכלאי זרעים בארץ ישראל, מהכתוב: שְׂדֵךְ לא תִּזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט יט), שדך, למעט זרעים שבחוץ לארץ (קידושין לט א) ⁷.
- ויש אומרים שכלאי הכרם נוהגים מן התורה אף בחוץ לארץ, בקל וחומר מחדש שאין איסורו איסור עולם, ואין איסורו איסור הנאה, ויש היתר לאיסורו ונוהג בחוץ לארץ, כל שכן כלאי הכרם (רבי שמעון בקידושין לח א) ⁸.

בימינו בארץ ישראל בזמן הזה, לדעת הסוברים שקדושת עזרא לא בטלה (ראה ערך ארץ ישראל ד: קדושה שניה) - וכן הלכה (ראה ערך הנ"ל: שם) - הכלאים נוהגים מן התורה, שהרי בכלאים לא נאמר ביאת כולכם כמו בתרומה (מהרשד"ם יו"ד קצג); ולדעת הסוברים שקדושת עזרא בטלה, אינם אלא מדרבנן (כן משמע מתוספות יבמות פא א ד"ה מאי, וזבחים עג א ד"ה רבי; ר"ש ערלה ג ו; רשב"א ביצה ג ב) ⁹.

בקרקע נכרים כלאי הכרם נוהגים אף בקרקע של נכרים (כן משמע מתוספתא תרומות (ליברמן) ב יג, ובירושלמי ערלה ג ז, וקדושין ח; תוספות קדושין לו ב ד"ה כל, ועבודה זרה סג ב ד"ה אין, ורא"ש קדושין א סב, בשם רבנו תם; סמ"ג לאוין קמו; ועוד), בין לענין איסור זריעה, שאין עושים עם הנכרי בכלאים (ראה לעיל: איסור

⁷. ואף על פי שכל מצוה התלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ, מכל מקום הוצרכנו לפסוק מיוחד לכך, שלא נאמר שמכיון שהקשו להרבעת בהמה (ראה ערך הרבעה) שיהנוגו אף בחוץ לארץ ככלאי בהמה (סמ"ג לאוין רעט; יראים שצ), או שהוצרכנו לפסוק מיוחד לכך, כדי שלא נלמד את הקל וחומר של הדעה החולקת (תוספות קידושין לט א ד"ה ההוא). ⁸ אם מחלוקת זו תלויה במחלוקת בתחילת זמן חיוב כלאים, ראה ערך ארץ ישראל ה: כלאים; על קולות שהנהוגות בכלאי חוץ לארץ, ראה להלן: בחוץ לארץ. ⁹ אם דין זה תלוי במחלוקת בתחילת זמן חיוב כלאים, ראה ערך הנ"ל: שם. סוריא, אם נוהגים בה כלאי הכרם, ראה ערך סוריא; עבר הירדן, אם נוהגים בה כלאי הכרם, ראה ערך עבר הירדן. ¹⁰ ללימוד נוסף ראה ירושלמי שם. והדברים אמורים לסוברים - וכן הלכה (רמב"ם תרומות א י) - שאין-קנין-לנכרי-בארץ-ישראל (ראה ערכו) להפקיע מתרומות-ומעשרות (ראה ערכו. ירושלמי שם); אבל לסוברים שיש לו קנין, אין כלאי הכרם נוהגים מן התורה בקרקע של נכרי (ירושלמי שם, לפי ר"ש סיריליאנו ור"א פולדא ופני משה וביאור הגר"א שם),

רמב"ם שם טז; שו"ע שם יב), שאסור לעשות כן מדרבנן (כסף משנה שם) גזירה שאינו נקוב משום נקוב (רדב"ז שם) ¹⁶.

הטומן לפת וצנונות תחת הגפן - להשתמר בקרקע, שכן דרכם (רש"י שבת נ ב ד"ה הטומן; ר"ש כלאים א ט) וצנונות - אם היו מקצת העלים מגולים, אינו חושש משום כלאים (משנה שם; רמב"ם כלאים ב יא; שו"ע יו"ד רצו יא) - כלאי הכרם (רש"י עירובין עז ב ד"ה אינו חושש; רבנו יהונתן שם) ¹⁷ - מפני שאינו רוצה בהשרשתם (ירושלמי כלאים א ט; רמב"ם שם; שו"ע שם), ואינם כזרועים (ריבמ"ץ ור"ש שם). ואפילו הוסיף הכרם מאתיים - לא נאסר, ואף על פי שהמעביר עציץ נקוב בכרם והוסיף מאתיים קידש (ראה לעיל), שם הרי זה כדרך זריעה, אבל כאן אין זה כדרך זריעה (ר"ש ורא"ש שם), ודוקא כשכוונתו להטמנה, אבל אם נתכוין לזריעה אסור (תוספות שבת שם ד"ה הטומן).

ונחלקו אמוראים:

- יש אומרים שלא שנו אלא לפת וצנונות, אבל לא שאר כל הדברים (חזקיה בירושלמי שם), שמיני ירקות אחרים אסור להטמינם תחת הגפן, מפני שאין דרכם בכך להטמינם (ר"א פולדא שם) ¹⁸.
- יש אומרים שהוא הדין בשאר המינים (רבי יוחנן בירושלמי שם), שאין חוששים להטמנה לפי שעה (ר"ש סיריליאו שם), וכן הלכה (כן משמע מריבמ"ץ ור"ש שם; רמב"ם שם; ר"ש סיריליאו שם).

הזרעים

כל מיני זרעים אינם כלאים בכרם (כלאים ה ח, לגירסתנו) מן התורה, אלא מדרבנן, לפי שקנבוס ולוף הוא שאסרה תורה, ולא שאר זרעים (מנחות טו ב. כלאים שם, לפי ר"ש ורא"ש שם ותלמיד הרשב"א כלאים ד). משום שקנבוס ולוף נגמרים עם גמר תבואת הכרם (רמב"ם כלאים ה ג, בגירסאות מדויקות; סמ"ג לאוין רפ, בפירוש הראשון; מאירי קדושין לט א; שו"ע יו"ד רצו א), ודומים לכרם, שאינם עושים פירות אלא לשלש שנים (גמ' שם, לגירסתנו; רמב"ן ורשב"א חולין פב ב, ורשב"א ברכות כב א, בשם הראב"ד; מאירי ברכות שם), כשם שהגפן אינה עושה אלא לשלש שנים (רלב"ג דברים שם), או כשם שתבואת הכרם אינה ניתרת עד שלש שנים (כסף משנה שם) ¹⁹. ומעשה באחד שזרע את כרמו של חברו, ואסרו חכמים את הזרעים והתירו את הגפנים, לפי ששאר זרעים בכרם אינם אלא מדרבנן, וקנסו חכמים לאסור את זרעיו של הזורע, שעשה איסור, אבל בעל הכרם, שלא עשה איסור, לא קנסוהו (גמ' שם) ²⁰.

וכתבו ראשונים שמלבד קנבוס ולוף אף חמשת מיני דגן (ראה ערכו) אסורים בכרם מן התורה (תוספות יבמות פג א ד"ה רבי, ומנחות טו ב ד"ה והתירו; ספר הישר (החידושים) תקיט; פסקי ר"ד מנחות שם, בשמו; יראים עו ושפט; כן משמע משו"ע יו"ד רצו א; לבוש שם א; שערי צדק, משפטי הארץ ד; ועוד), שהרי אמרו שהזורע חיטה ושעורה וחרצן בכרם - לוקה (ברכות כב א, וקדושין לט א ועוד. ספר הישר שם; יראים שם ושם), ולשון: פֶּן תִּקְדַּשׁ הַמְּלָאָה (דברים כב ט) משמע

להלכה שאינו חייב בזריעת כלאי הכרם שלא במפולת יד, וזריעת מין אחד עם הגפן, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שמכל מקום יש איסור בדבר, וכן הלכה (רמב"ם שם; שו"ע שם א).
- ויש סוברים ששני מינים שלא במפולת יד אסורים בזריעה מן התורה, ואילו מין אחד מותר מן התורה, שאין לך איסור של תורה בכרם בלא קידוש, אבל אסור מדרבנן (תלמיד הרשב"א כלאים ה).
- יש סוברים שמין אחד בכרם מותר לזרוע אפילו מדרבנן (ריטב"א קדושין לט א).
- ויש סוברים בשני האופנים שאין איסור תורה בזריעה, אלא מדרבנן בלבד (רמ"ה קדושין שם).

הזורע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד, אלא שהרחיק שיעור הרחקה בין החיטה והשעורה כשיעור הרחקתן לענין איסור כלאי זרעים (ראה ערך כלאי זרעים: ההרחקות), ושתייהן בתוך שיעור עבודת הכרם (ראה להלן: ההרחקות), אף על פי שאין החיטה והשעורה כלאים לענין כלאי זרעים, לוקה משום כלאי הכרם (כן משמע מריב"ן בן רבבי חייא בירושלמי כלאים ח א; ר"י קורקוס כלאים ה א) ¹⁴.

בשתי ידיים הנוטל חיטה וחרצן בידו אחת, ושעורה וחרצן בידו השנייה, ומפילם בבת אחת וזורעם, נחלקו ראשונים אם הוא בכלל מפולת יד וחייב (מאירי חולין פב ב, בשם יש אומרים); או שאינו בכלל, ופטור (מאירי שם).

הזורע כלאי הכרם לוקה מיד כשזרעם, אפילו כשעדיין המלקות לא השרישו, אף על פי שלענין איסור הנאה אינם נאסרים עד לאחר השרשה (ראה להלן: זמן חלותו. חינוך תקמח; מאירי פסחים כה א, וחולין קטו ב), והדברים אמורים אפילו אם לבסוף לא נקלטו הזרעים, כגון שנטלם מן הארץ לפני שהשרישו (מנחת חינוך רחצ יד; אגלי טל, זורע סק"ח, ואבני נזר או"ח ט).

עציץ נקוב ושאינו נקוב (ראה ערכו) נקוב ושאינו נקוב ¹⁵ נחלקו תנאים:

- יש אומרים שזה וזה אסורים ולא מקדשים (רבי שמעון בכלאים ז ח), שאסור לזרוע בתוכם (ר"ש ורא"ש שם), או להביאם ולהעמידם בכרם (ריבמ"ץ שם) מדרבנן (ריטב"א שבת צה א), ואם הביאם אינם מקדשים, שלדעתם עציץ נקוב אינו חשוב כמחובר לרוב דיני התורה (כן משמע מריבמ"ץ ור"ש ורא"ש כלאים שם).

• ויש מחלקים: עציץ נקוב מקדש בכרם (תנא קמא במשנה שם), שאם היה מונח בכרם או בארבע אמות של עבודת הכרם וזרע בתוכו, הרי הוא מקדש את הגפנים - אוסרן בהנאה (ראה להלן: איסור הנאה) - כאילו זרע בארץ (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם), אבל עציץ שאינו נקוב אינו מקדש (תנא קמא במשנה שם), שאינו כקרקע (ריבמ"ץ שם). וכן הלכה (רמב"ם כלאים ה טז; שו"ע יו"ד רצו ב), ואסור להעביר עציץ נקוב שיש בו ירק בתוך כרם, ואם הניחו שם עד שהוסיף אחד ממאתיים, הרי זה קידש (רמב"ם שם כג; שו"ע שם יז); אבל הזורע בעציץ שאינו נקוב המונח בכרם לא קידש, ומכים אותו מכת-מרדות (ראה ערכו).

14. ויש הסובר שאינו לוקה (חזון איש כלאים ג יב, בדעת חב"י אירושלמי שם, ובדעת הבבלי חולין פב ב). 15. על גדרי עציץ נקוב ושאינו נקוב, ראה ערך עציץ. 16. על פרטי הדין של איסור ההנאה בהעברת עציץ בכרם, ואם יש הבדל בין המעבירו בכרם למניחו שם, ראה להלן: זמן חלותו; על צירוף גפנים הנוטעים בעציצים לכרם, ראה להלן: הכרם. 17. ויש מפרשים שהידון

הוא אף בשאר אילנות (רמב"ם שם; שו"ע שם). 18. לביאורים נוספים, ראה: ר"ש סיריליאו שם; חזון איש כלאים ג י. 19. לביאורים נוספים לייחוד הקנבוס והלוף, ראה: רש"י מנחות טו ב ד"ה אסרה תורה; שיטה מקובצת (אילן) שם; סמ"ג לאוין רפ; ראב"ן, שו"ת נג. 20. על מיני צמחים נוספים שדנו בהם במשנה ובתוספתא אם הם כלאים, ראה: כלאים ה ח, ושם ז ב;

• ויש אומרים שלא קידש אלא דבר שכמוהו מקיימים (חכמים במשנה שם), שרגילים בני אדם לזרעם ולקיים אותם (תשובות הגאונים (אסף, תש"ב עמ' 150), שהולכים אחר רוב העולם, שאינם מקיימים שדות לגמליהם (רבנו גרשום בבא בתרא שם ד"ה וחכמים אומרי; רשב"ם שם ד"ה שכן), ואסמכתא לו (כן מצדד בספר הישר שם) ממה שנאמר שם: הַזֶּרַע (דברים שם), פרט למקיים קוצים בכרם (חכמים בספרי שם) שאין זורעים אותם, אלא מעצמם הם עולים (רבנו הלל שם). ודוקא במקום שאין מקיימים אותם, אבל במקום שמקיימים אותם אסור (ירושלמי כלאים א א). וכן הלכה (רמב"ם שם; שו"ע שם).

דשאים במיני דשאים שנינו בשם אחד התנאים שהרי הם כלאים (רבי דוסתאי בן יהודה בתוספתא כלאים (ליברמן) ג יג) - וכן הלכה (תוספות בבא קמא פא א ד"ה אין, לפי חזון איש כלאים א טז; רמב"ם שם יט; שו"ע שם) - ובהמשך הדברים נחלקו הגירסאות:

• יש גורסים שנאמר שם על מיני דשאים שהרי הם כלאים (תוספתא שם יד, לגירסתו; ירושלמי כלאים א ז, לגירסת הפני משה שם).

• ויש גורסים שנאמר שם על מיני דשאים שאינם כלאים (תוספתא שם, לגירסת ספר הישר (החידושים) תקק, וראב"ד שם יח, וביאור הגר"א יו"ד רצו סק"ז וס"ק לב; ירושלמי שם, לגירסתו), והיא דעה חולקת (רמב"ן ור"ן חולין ס א) הסוברת שאינם כלאים, לפי שאין מקיימים מהם (ראב"ד שם), או משום שאין דרך לזרעם (השלמה ומאורות חולין שם), אלא עולים מאליהם (מאירי שם; ניר שם; חזון איש שם יב).

אילנות מיני אילנות אינם כלאים בכרם (רמב"ם שם ו; שו"ע שם ב), ומותר לנוטעם שם (כן משמע מרמב"ם ושו"ע שם), אם משום שזרעי אילנות אינם קרויים זרעים, ונאמר: הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע (דברים כב ט), ומשמע שלא נאסרו אלא מיני זרעים כגון תבואה, שדרך בני אדם לזרעם בגרעין, ולא אילנות שדרך לנוטעם כשהם זמורות ויחורים (ירושלמי כלאים ח א, לפי ר"ש סיריליאנו שם; רלב"ג דברים שם), או משום שנאמר שם: לֹא תִזְרַע פְּרָמֶךְ (דברים שם), ולא נאמר: לא תטע כרמך (רבנו יהונתן שבת קלט א).

גדר אילן וירק לענין כלאי הכרם: כל המוציא עליו מעיקרו הרי זה ירק, וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו הרי זה אילן (תוספתא שם טו; רמב"ם שם כ; שו"ע שם טו)²⁶.

תבואה שיבשה קמה שיבשה כל צרכה - שאינה נאסרת בהנאה משום כלאי הכרם (ראה להלן: זמן חלותו), מכל מקום אסור ליטע גפן בצידה (ירושלמי כלאים ב ד; רמב"ם שם יג), והאיסור מדרבנן (ר"א פולדא שם)²⁷.

הכרם

כרם האמור לענין כלאי הכרם הוא מקום גידולם של ענבים (יראים שפט), ואין האיסור נוהג בשאר אילנות, ואף על פי שמצינו במקרא: כָּרֶם יָזִית (שופטים טו ה), כרם סתם אינו אלא כרם של ענבים (שם חדש ליראים קנב, וערוך השלחן יו"ד רצו א, על פי ברכות לה א).

גפן יחידית לֹא תִזְרַע פְּרָמֶךְ פְּלִאִים (דברים פרק כב פסוק ט), אין לי

חמשת המינים, כמו: מְלֶאֱתָךְ וְדָמְעָךְ לֹא תֵאָחֵר (שמות כב כח), שאינו אלא בחמשת המינים (ראה ערך דגן: במצות התורה, וערך תרומות ומעשרות. ספר הישר שם)²¹.

ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שמה שאמרו "קנבוס ולוף אסרה תורה" [ראה תמונותיהם באיור מס' 11 בסוף הכרך] בא למעט מאיסור תורה את כל שאר מיני הזרעים (ספר הישר שם; יראים שם ושם), כגון ירקות שאינם אסורים אלא מדרבנן (חינוך תקמח; מאירי קדושין לט ב)²².

• ויש אומרים שמיני תבואה ומיני ירקות אסור לזרעם בכרם מן התורה (רמב"ם שם א, ז; שו"ע יו"ד רצו א), ואסורים בהנאה מן התורה (רמב"ם שם ז, ומאכלות אסורות י ו; שו"ע שם ג), ואינו חייב מן התורה אלא על קנבוס ולוף וכיוצא בהם מזרעים שנגמרים עם גמר תבואת הכרם, ושאר הזרעים אסורים מדבריהם (רמב"ם כלאים שם ג; שו"ע שם א). וכתבו עוד שאין איסור משום כלאי הכרם אלא מיני תבואה וירקות, אבל שאר מיני זרעים מותר לזרעם בכרם (רמב"ם שם ו; שו"ע שם ב), וביארו בדעתם ששלשה חילוקים בדבר: מיני תבואה אסורים מן התורה; מיני ירקות כגון קנבוס ולוף ושאר ירקות הדומים להם, שנגמרים עם גמר תבואת הכרם, אסורים מן התורה, ושאר זרעי ירקות שאינם נגמרים עם הכרם אינם אסורים אלא מדרבנן; ושאר מיני זרעים, שאינם תבואה ולא ירקות, מותרים אפילו מדרבנן (כן משמע מר"י קורקוס וקרית ספר שם; רדב"ז שם), שלא גזרו אלא בירקות, שדומים לתבואה (ר"י קורקוס שם יט)²³. וכן הלכה (לבוש שם; שערי צדק שם)²⁴.

כשאננם צמחים העומדים למאכל בהמה יש בהם משום כלאי למאכל אדם הכרם (רשב"ם בבא בתרא קנו ב ד"ה בכרם, על פי כלאים ה ח וגמ' שם; כן משמע מרמב"ם שם יח, ושו"ע שם יד) מדרבנן (לבוש שם ב; מרכבת המשנה שם א ד). ובעשבים העומדים לרפואה, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שיש בהם כלאי הכרם, אם הוא מין שרוב בני אדם מקיימים אותו בשדותיהם (כן משמע מרמב"ם שם ושו"ע שם).

• ויש אומרים שאין כלאי הכרם אלא בדבר שהוא בר מאכל (ספר הישר שם; תלמיד הרשב"א כלאים ד), אבל עשבים מרים העומדים לרפואה אין בהם משום כלאי הכרם (תלמיד הרשב"א שם, על פי רמב"ם כלאים א ד).

קוצים המקיים קוצים בכרם, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שקידש (רבי אליעזר בכלאים ה ח), לפי שבערביא מקיימים קוצים בשדות לגמליהם (שבת קמד ב, ובבא בתרא קנו ב; ירושלמי כלאים א א, ושם ה ז), וכיון שמקיימים אותם במקום אחד, נאסר מינם בכל מקום שהוא (ירושלמי שם א א), לפי שאף שאר העולם, אילו היו להם גמלים כבני ערביא היו מקיימים אותם (תוספות שבת צב ב ד"ה ואת"ל). והאיסור מדרבנן ואסמכתא (ראה ערך אסמכתא א) לו (כן מצדד בספר הישר (החידושים) תקיט) מהכתוב: אֲשֶׁר תִּזְרַע (דברים כב ט. רבי אליעזר בספרי כי תצא רל), שהוא ריבוי (רבנו הלל שם).

שיטה מקובצת מנחות טו ב. 24. ויש שפסקו כדעה הראשונה (מהריט"ץ (החדשות) לא); ויש שפסקו שהדבר ספק אם הם מן התורה או מדרבנן (חזון איש כלאים א יג). 25. ויש מהראשונים הפוסק כדעה החולקת (ראה להלן. ראב"ד שם יח). 26. על כלל זה ופירושו, ועל כללים נוספים, ועל ההבחנה בין אילן וירק לגבי שאר דינים, ראה ערך אילן: מהותו. 27. ויש סוברים

תוספתא כלאים (ליברמן) ג יג-יז. 21. ללימודים נוספים, ראה: יראים שם ושם; מהר"י בירב קדושין לט א. 22. ויש הסובר שתבואה וירקות אסורים מן התורה, וכל מיני זרעים מותרים מן התורה ואסורים מדרבנן, חוץ מקנבוס ולוף שאסורים מן התורה (פירוש הרא"ש כלאים ח א). 23. לדעות נוספות בראשונים, ראה: ראב"ן ג; רמב"ן חולין פב ב; תלמיד הרשב"א כלאים ד; ו

הגר"א שם ס"ק כב³². שאם יבשה לגמרי עץ בעלמא היא, והכל מודים שאינה אסורה כלל (ראב"ד שם), אבל כשאין ידוע מפני מה נשרו עליה - אסורה, לפי שחוששים שמא לא יבשה לגמרי, ולא נפלו עליה אלא מחמת הקור, וזה שנשרו קודם לשאר הגפנים, מפני שיש גפן שמרגשת יותר מחברותיה, ואפילו בקיץ אנו חוששים שמא לא יבשה לגמרי, לפי שיש מקומות שהגפן משירה עליה אפילו בקיץ (כן משמע מהראב"ד שם; ר"י קורקוס ור"י בירב ומרכבת המשנה שם, בדעת הרמב"ם), אבל אם ניכר בה שאינה עושה עוד פרי, מותר לזרוע בצידה (ר"י בירב שם; מלאכת שלמה שם).

• ויש מפרשים שהמחלוקת היא אפילו בגפן שיבשה לגמרי (כן משמע מר"ש ורא"ש שם), שלדעה הראשונה אסור לזרוע בצידה משום מראית העין (פירוש הרא"ש שם), שנראית כגפן לחה שנשרו עליה מפני הקור (כן משמע מרא"ש וברטנורא שם), שאסור לזרוע בצידה מעיקר הדין (פסקים וכתבים (הרצוג) ג טז), וגזרו על גפן יבשה משום גפן לחה (ר"ש שם; חרדים ביצה ה ב)³³, וכן הלכה (ר"י קורקוס ורדב"ז שם, ומשנה ראשונה שם, בדעת הר"ש); ולדעה השניה - מותר (ר"א פולדא שם ב ג).

ענבים שבשלו כל צורכן - שאינן נאסרות בהנאה משום כל צרכן כלאי הכרם (ראה להלן: זמן חלות) - אסור לזרוע בצידן תבואה או ירקות (רמב"ם שם יג; סמ"ג שם) מדרבנן, משום מראית העין (כן משמע מר"א פולדא כלאים ז ח)³⁴.

זריעת כלאי הכרם אסורה אף בתוך בית (כן משמע מבית חבית) במשנה כלאים ה ד, וגמ' עירובין צג א ועוד). ונסתפק אחרונים האם האיסור אינו אלא מדרבנן (משפט כהן מט, בתירוצי הראשון; תורת הארץ (קלירס) א י ג, בתירוצי השני), שהרי הגדל בבית פטור מתרומות ומעשרות (ראה ערכו), מפני שאינו בכלל עֶשֶׂר תַּעֲשֹׂר וגו' הַיָּצָא הַשָּׂדֶה (דברים יד כב. ירושלמי ערלה א ב), וכן לענין איסור זרוע בשביעית (ראה ערכו) נסתפקו בתלמוד אם הזרוע בתוך בית הוא בכלל שָׂדֶה לֹא תִזְרַע פְּלִאִים (ויקרא יט יט. ירושלמי שם); או שהאיסור הוא מדאורייתא, ש"שדה" משמע דוקא בגלוי, אבל "כרם" הוא אף כרם שבתוך בית (משפט כהן שם, בתירוצי השני; תורת הארץ שם, בתירוצי הראשון), שכרם אינו אלא שמן של הגפנים בכל מקום שהן, ואילו שדה הוא שם הקרקע, וקרקע הבית אינה קרויה שדה אלא בית; ועוד, שאין ללמוד דרשות חכמים זו מזו, ולענין כלאים מסתבר שאין למעט בית, שעל עירוב המינים הוא שהקפידה התורה (חזון איש שביעית כו ד).

כרם המיטלטל נטע חמש גפנים בחמישה עציצים שאינם נקובים - שנוהג בהם איסור כלאי הכרם מדרבנן (ראה לעיל:

הכלאים וזריעתם) - ועשאו שנים כנגד שנים ואחת יוצאת זנב, הרי זה כרם, ואם חזר והפכם, נסתפקו בתלמוד אם כרם הוא, שאין כרם מיטלטל (ירושלמי כלאים ז ו), כלומר, שהואיל ועכשיו אינם בצורת כרם חזרו להיתרם, או שמא כיון שנאסרו נאסרו (ר"ש סיריליאו שם); ויש מפרשים שלמסקנת התלמוד ודאי אינו כרם, אף כשלא הפכם,

אלא כרם שלם, מנין אפילו גפן יחידי - כל שלא הגיע לכדי שיעור כרם (ראה להלן: סדרו וצורתו) - ועושה פירות - שאסור מן התורה (כן משמע מרמב"ם כלאים ה א-ב, וחינוך תקמח ותקמט, ושו"ע יו"ד רצו א; רמב"ן ראש השנה ט ב; ר"ן קדושין לט א, וחינוכי הר"ן שם)²⁸ - תלמוד לומר: כרם, מכל מקום (ספרי כי תצא רל)²⁹.

כרם קטן וכרם גדול בכמה מדיני כלאי הכרם יש הבדל בין "כרם גדול" לבין "כרם קטן"³⁰.

• יש דינים שלגביהם נזכר שכרם קטן היינו כרם של שתי שורות, אף כשיש בכל אחת שלש גפנים ויותר, וכרם גדול הוא של שלש שורות ומעלה (ירושלמי כלאים ז ב, לגירסתנו; ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש וברטנורא כלאים ד ח).

• ויש דינים שלגביהם נזכר שכרם קטן הוא כרם של חמש גפנים, שנים כנגד שנים ואחת יוצאת זנב (ראה להלן: סדרו וצורתו. סוטה מג ב; רמב"ם שם ז ט; שו"ע שם לז).

ילדה הפחותה ילדה הפחותה מטפח - גפן שפלת קומה, שלא תגבה לעולם עד טפח (כן משמע מרש"י סוטה מג ב ד"ה פחותה, ומאירי שם) - אינה מקדשת את הזרעים (גמ' שם; רמב"ם שם ו ד; שו"ע שם כב) משום כלאי הכרם (רש"י שם ד"ה אינה). ודוקא בכרם שאין בו אלא שנים כנגד שנים ואחת יוצאת זנב (ראה להלן: שם), אבל אם היה כרם גדולה - מקדש (גמ' שם; רמב"ם שם; שו"ע שם).

הכנה לזריעה הכנה לזריעה ונטיעה ונטיעה היתה שדהו נטועה גפנים ונמלך לזרעה, משרש את הגפנים, ואחר כך זורע (כלאים ב ד; רמב"ם שם ו; שו"ע שם כד), ולא יאמר: אזרע ואחר כך אשרש (משנה שם), ואם רצה גומם עד פחות מטפח (משנה שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), כלומר, קוצץ את הגפנים עד שלא יישאר מהם אלא פחות מטפח סמוך לארץ (רמב"ם שם; ר"ש שם; שו"ע שם), וזורע ואחר כך משרש (משנה שם; רמב"ם שם; שו"ע שם) את מה שנשאר בארץ מן הגפנים (רמב"ם שם; שו"ע שם). ומותר לזרוע לאחר שגמם עד פחות מטפח, לפי שכרם פחות מטפח אינו כרם, ואינו מקדש את הזרעים (רדב"ז שם, בפירוש השני). היתה שדהו זרועה ונמלך לנטועה, הופך - את הזרעים במחרשה - ואחר כך נוטע, ולא יטע ואחר כך יהפוך (משנה שם; רמב"ם שם; שו"ע שם).

גפן שיבשה גפן שיבשה, נחלקו בה תנאים: יש אומרים שאסורה - לזרוע בצידה (רמב"ם שם טז; ר"ש ורא"ש כלאים ז ב; שו"ע שם יב) - ואינה מקדשת (סתם משנה שם; רבי מאיר, לפי רבי לעזר בירושלמי כלאים ב ג; רמב"ם שם; שו"ע שם); ויש אומרים שמותר לזרוע בצידה (חכמים, לפי רבי לעזר בירושלמי שם) והפני משה שם)³¹.

ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים "יבשה", שיבשו העלים שלה ונפלו, כדרך הגפנים בחורף (רמב"ם שם, ופירוש המשניות שם; סמ"ג לאוין רפ), ולא שיבשה באופן שאינה עושה פרי כלל (פירוש המשניות שם), ובזה נחלקו תנאים (ראה לעיל), וההלכה שאסורה (רמב"ם שם ושו"ע שם, לפי ביאור

ולהלן: סדרו וצורתו, ולהלן: במקומות פנויים שבכרם. ³¹ ויש הסוברים שלא נחלקו בזה, והכל מודים שאסור לזרוע בצידה (סתמא דירושלמי שם ז ב, לפי מראה הפנים שם). ³² ויש שפסק שמותר (ר"ש סיריליאו כלאים ב ג וז ב). ³³ וגזרו על כך אפילו בקיץ, אף על פי שבקיץ ההבדל בין הגפנים הלחות והיבשות ניכר, לפי שישנם מקומות שהגפנים הלחות משירות עליהן בקיץ, ונראות כיבשות (ר"ש ורא"ש שם). ³⁴ ויש הסוברים שהאיסור הוא מן התורה (אהלי יצחק (קאץ) עמ' צב).

שהאיסור מן התורה (אהלי יצחק (קאץ) עמ' צב). ²⁸ שהרי אמרו שחייב על זריעת חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד (ברכות כב א, וקדושין לט א ועוד. רמב"ן שם; ר"ן שם ושם); ויש הסוברים שאין איסורו אלא מדרבנן (כן משמע מהשאלות ק, לפי רמב"ן שם ור"ן שם ושם, ויראים עו), ולכל הפחות שאם זרע עמה כלאים אין בה איסור הנאה מן התורה, שלשון קידוש לא נאמרה בכתוב אלא בכרם (ר"ש סיריליאו כלאים ז ו). ²⁹ על ההבדל בין כרם לגפן יחידית לענין שיעורי ההרחקות, ראה להלן: ההרחקות. ³⁰ ראה להלן,

שבשורת השלש, ומרחיק מן החוט ארבע אמות (ר"ש ורא"ש שם, ור"ש סיריליאו שם); ולדעה השניה רואים כאילו גפן שלישית נטועה בשורה של שתיים כנגד גפן הזנב, ומודדים משם (ר"ש ורא"ש שם; ר"ש סיריליאו שם), וכן הלכה (ר"ש סיריליאו שם; כן משמע מרדב"ז כלאים ז' ז; חזון איש, פרטי דיני כלאי הכרם ו).

כרם גדול כרם גדול אין לו זנב, מפני שאין אתה זקוק לו (ירושלמי שם א), כלומר, שכרם גדול שיש בשורה האחרונה שלו גפן כעין זנב, אין צריך להרחיק ממנה אלא שישה טפחים כדין גפן יחידית (ראה להלן: ההרחקות), מפני שאין אנו צריכים לגפן זו כדי לעשותו כרם (ר"ש סיריליאו שם).

זריעה בין שתי גפנים כנגד שתיים, שאין דינן ככרם (ראה לעיל), נחלקו הגפנים הדעות: יש סוברים שלא אמרו כן אלא לענין זריעה מחוצה להן, אבל ביניהן אסור לזרוע כדין כרם, שבתוך הכרם החמירו יותר (תוספות יום טוב שם ח, בדעת פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם); ויש סוברים שאינן אלא כגפן יחידית לכל דבר (מלאכת שלמה שם, בשם ר' סולימאן ור' יהוסף אשכנזי; חזון איש שם י ג).

כרם הנטוע בערבוביא (כלאים ה א), שאין הגפנים בערבוביא מכוונות שורות שורות (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורא"ש שם), אם יש בכרם לכזו שתיים כנגד שלש - היינו שתיים כנגד שתיים, ואחת יוצאת זנב (ר"י קורקוס ורדב"ז כלאים ז ט, בדעת הרמב"ם שם) - הרי זה כרם (תנא קמא במשנה שם, ותוספתא כלאים (ליברמן) ג ג; יוסה בן גיאל בתוספתא שם), שאם אפשר לכזו בתוכו שתיים כנגד שלש, כולו חשוב כרם (רא"ש שם), ואם לאו אינו כרם (תנא קמא שם ושם), ודי להרחיק ששה טפחים מכל גפן וגפן (רמב"ם שם; שו"ע שם לט) ³⁷.

כיצד הוא יודע אם הן מכוונות, מותח את החוט מזו לזו (תוספתא שם ד; ירושלמי שם ה א; ר"ש ורא"ש שם; רמב"ם שם י; שו"ע שם מא), אם היו כולן נוגעות בחוט הרי זה כרם, ואם אחת נכנסת ואחת יוצאת אינו כרם (תוספתא שם). המדידה היא לפי גזע הגפן, ולא לפי הנוף: היה הגזע מכוון והנוף אינו מכוון, הרי זה כרם, היה הנוף מכוון והגזע אינו מכוון, אינו כרם (תוספתא שם; רמב"ם שם; שו"ע שם מ), שהגזע הוא עיקר הגפן, ואין חוששים לנוף (ר"י קורקוס שם). ונחלקו תנאים אם המדידה היא בצד פנים של הגפנים (אית תניי תני בירושלמי שם), או בחוץ (אית תניי תני בירושלמי שם; חסדי דוד שם, בדעת התוספתא שם).

שורה נמשכת כרם הנטוע כהלכתו, ושורה אחת יוצאה ממנו - שאינה מסתיימת בשורה עם שאר השורות, אלא נמשכת הלאה (מנחת בכורים שם) - כשהוא מודד נותן לכרם ארבע אמות, ולשורה ששה טפחים (תוספתא שם, לגרסת מנחת בכורים שם), שאין השורה בטלה לגבי הכרם, ולכן אין דינה ככרם לענין הרחקה (חסדי דוד שם). היה נטוע כהלכתו, וגפנים החיצונים מראים מבינתיים - היינו שלא היו עיקרי הגפנים שבשורה החיצונה מכוונים כנגד הגפנים שבכרם, אלא ביניהן (חסדי דוד וחזון יחזקאל שם) - כשהוא מודד מבפנים נותן לכרם ארבע אמות, ולגפנים שישה טפחים (תוספתא שם), שהשורה אינה נמנית עם הכרם והיא כגפן יחידית (ר"ש סיריליאו כלאים ה א), ואם זרע חוץ לשישה טפחים מן

לפי שאין כרם מיטלטל, ולא אסרה תורה כרם המיטלטל ממקום למקום, אלא כרם קבוע הדומה לשדה (פני משה שם).

כרם חברי הזורע בכרם של חברו, יש מהראשונים שנראה מדבריהם שלתנאים הסוברים שאין הכרם נאסר בהנאה, לפי שאין אדם אוסר דבר-שאינו-שלו (ראה ערכו. ראה להלן: בשל אחרים), הוא הדין שאינו לוקה על זריעה זו (ראה רבב"ד בהשגות כלאים ג טז, וחמדת ישראל לרמ"ד פלוצקי נר מצוה רטז).

סדרו וצורתו

אין הכרם קרוי כרם לאיסור כלאי הכרם בפחות מחמש גפנים, ובהם שתי שורות (בית הלל בכלאים ד ה) ³⁵, והנטוע חמש גפנים שתיים כנגד שתיים ואחת יוצאת זנב, הרי זה כרם (כלאים ד ו; רמב"ם כלאים ז ז; שו"ע יו"ד רצו לו), וצריך להרחיק מהן ארבע אמות לכל רוח (ראה להלן: ההרחקות. רמב"ם שם; שו"ע שם), ואם אינו כך, אין דינו ככרם אלא כגפן יחידית (ראה להלן: שם. רמב"ם שם א), שנאמר: אָרְץ פְּנֵעַן לְגִבְלֶיהָ (במדבר לד ב), גבולות כדרך הכנעניים (רבי חייא בר יוסף בירושלמי כלאים ד ד, לגרסת הרימב"ץ שם), שכך היו הכנעניים נוטעים כרמיהם (ריבמ"ץ שם; ר"ש סיריליאו שם), והם היו בקיאים בטיבה של הארץ (ר"ש סיריליאו שם, על פי שבת פה א), ולפי מנהגם הוא שאסרה התורה (ר"ש סיריליאו שם) ³⁶.

יוצאת זנב הנוטע חמש גפנים שתיים כנגד שתיים ואחת בינתיים - שהגפן החמישית נטועה בין שתיים מאותן ארבע גפנים (פירוש המשניות לרמב"ם שם) - או אחת באמצע, אינו כרם (משנה שם; רמב"ם; שו"ע שם) עד שתהיה אחת יוצאת זנב (משנה שם). ובפירוש "יוצאת זנב" נחלקו ראשונים [ראה איור מס' 13 בסוף הכרך]:

- יש מפרשים שהגפן החמישית נטועה באמצע, מחוץ לשתי השורות של ארבע הגפנים, כנגד אורן (כן משמע מרבי נתן אב הישיבה שם, ורבנו חננאל בבא בתרא פג א; ציור בפירוש המשניות לרמב"ם (קאפח); ראב"ה, תשובות וביאורי סוגיות אלף, בשם רבותיו, ודחה), ולפירוש זה אם נטע שתיים בשורה זו ושלש בשורה שניה אין זה כרם (כן משמע מהרדב"ז שם, ותוספות יום טוב שם; חסדי דוד שם; ערך השלחן יו"ד רצו נב).

- ויש מפרשים יוצאת זנב, כגון שלש גפנים הנטועות בשורה אחת, ושתיים בשורה שניה כנגד שתיים מן השלש (כן משמע מתוספות מנחות לא ב ד"ה שלא; ר"ש ורא"ש וברטנורא כלאים שם; ראב"ה שם, על פי כלאים ה א, ותוספתא כלאים (ליברמן) ג ג; ר"י קורקוס שם), ולפירוש זה אם נטע את החמישית באויר שבין שתי השורות אינו כרם (ר"י קורקוס שם, בדעת הרמב"ם, בפירוש הראשון; תוספות יום טוב שם, בדעת הברטנורא).

בשיעור ההרחקה מכרם של "שתיים כנגד שתיים ואחת יוצאת זנב" נחלקו אמוראים (ירושלמי שם ד ד, לפי ריבמ"ץ ור"ש שם ועוד): יש אומרים במודד אלכסון (שומאל בירושלמי כלאים ד ד, לגרסת הרימב"ץ, ור"ש שם, ורא"ש שם ו); ויש אומרים שאתה רואה כאילו אחרת נטועה כאן (רבי יוסי בר זמינא בשם רבי יוחנן בירושלמי שם). וביארו ראשונים - לפירוש השני ביוצאת זנב - שלדעה הראשונה רואים כאילו חוט מתוח מן הגפן השניה של שורת השתיים עד גפן הזנב

³⁵ פולדא שם), וכן יש מהאחרונים שכתב שצורת הכרם היא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. משנה ראשונה שם). ³⁷ ויש מהתנאים הסוברים שהואיל והוא נראה כתבנית הכרמים, הרי זה כרם (רבי מאיר במשנה שם).

³⁵ ויש מהתנאים סוברים שהנוטע שורה - יחידית - של חמש גפנים, הרי זה כרם (בית שמאי במשנה שם). ³⁶ ויש מהאמוראים שתמה - וכי למדים מהכנענים (רבי אימי בירושלמי שם), וביארו בדעתו שסובר שהיא הלכה (ר"א

דוחקות זו את זו, ומפסידות זו את זו (פירוש המשניות לרמב"ם שם; יחוסי תנאים ואמוראים, יעקב הדייבא, ועומדות להיעקר, והרי הן כמי שאינן (יחוסי תנאים ואמוראים שם).

כרם שאין בין כרם הנטוע על פחות פחות מארבע אמות - שאין שורותיו ארבע בין שורה לשורה ארבע אמות (רש"י עירובין ג ב ד"ה אמות על פחות; ריבמ"ץ ור"ש ופירוש המשניות לרמב"ם כלאים ה

ב) - נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שאינו כרם (רבי שמעון במשנה שם), ודינו כדין גפן יחידית שאין צריך להרחיק את הזרעים ממנו אלא שישה טפחים (ראה להלן: ההרחקות. ר"ש ור"א שם; מאירי ותוספות ר"ד עירובין שם), שאין דרך בני אדם לנטוע על מנת לעקור (בבא בתרא קב ב), והנטוע רצופים ודאי לשם כרם נטע הכל, וכיון שאין הכרם נטוע כהלכתו אינו חשוב כרם (רשבי"ם שם ד"ה לא נטע).

• ויש אומרים שהרי זה כרם, ורואים את האמצעיות - הנטועות בתוך הריחוק הראוי להיות בין שורה לשורה (רש"י עירובין שם; ר"ש שם) - כאילו אינן (חכמים במשנה שם), ומצרפים את השורות החיצוניות, אם יש ביניהן ריחוק הראוי להן (פירוש הרא"ש וברטנורא שם), ויש בהן חמש גפנים הנטועות כהלכתן בריחוק ארבע אמות ביניהן (רמ"ה בבא בתרא פג א, ושם קב ב), אבל אם אין שם אלא חמש גפנים, שבלא האמצעיות לא יישאר שם שיעור כרם, אינו כרם (תוספות הרא"ש ורשב"א ומאירי עירובין שם), וכן בכל אופן שאם תסלק את האמצעיות לא יישארו שם שמים כנגד שמים ואחת יוצאת זנב (ראה לעיל. תוספות עירובין שם ד"ה כרבנן; ראה ריבמ"א שם). שלדעה זו דרך בני אדם - לפעמים (ר"י קורקוס כלאים ז א) - ליטע שורות רצופות, על מנת שהראוי להתקיים יהיה כרם, והשאר ייעקרו לעצים (בבא בתרא קב ב, ורשב"ם ד"ה כרם; פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ור"א וברטנורא שם), וכל העומד ליעקר הרי הוא כעקור (רשב"ם שם פג א ד"ה רואין), ורואים אותן כאילו הן עצים בעלמא (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם), וחומרא היא לגבי כלאים (רשב"ם שם). וכן הלכה (רמב"ם כלאים שם, לפי רדב"ז ומעשה רקח ומרכבת המשנה שם, ועוד, ופירוש המשניות לרמב"ם שם; שו"ע יו"ד רצו לג, לפי ביאור הגר"א שם ס"ק נב).⁴⁰

משתלות של גפנים שנוטעים אותן בצפיפות, פחות פחות מארבע אמות, כדי לעקור את הגפנים משם כשיגדלו מעט ולנטוע במקום אחר, נחלקו בהן אחרונים:

• יש אומרים שדין גפן יחידית, ואין צריך להרחיק מהן אלא ששה טפחים, שעד כאן לא נחלקו התנאים אלא כשדעתו שיישארו לפחות חלק מן הגפנים במקומן, אבל כשדעתו לעקור את כולן אין זה כרם (רא"י אורלנסקי בקובץ הדביר טבת תרפ"א; ארץ חמדה עמ' רמח-ט). ועוד, שאין לומר בזה שרואים את האמצעיות כאילו אינן, שהרי גם החיצוניות עומדות להיעקר (ארץ חמדה שם). • ויש אומרים שטעונות הרחקה ארבע אמות כדין כרם, שלא אמרו רואים כאילו אינן אלא כשהגפנים עומדות להיעקר לשם עצי

השורה, בתוך ארבע אמות של הכרם, הגפנים שבשורה מותרות, והכרם אסור (ירושלמי שם, לפי ר"ש סירילאו ור"א פולדא שם).

כשהשורות שורות גפנים הנטועות בריחוק זה מזו אינן מצטרפות רחוקות להיות כרם³⁸, ובשיעור המרחק נחלקו תנאים:

• יש אומרים שהנטוע את כרמו שש עשרה אמה על שש עשרה אמה - שורות שורות רחוקות זו מזו שש עשרה אמה (רשב"ם בבא בתרא פב ב ד"ה ה"ג) - מותר להביא זרע לשם (תנא קמא ורבי יהודה בכלאים ד ט), שבשיעור זה אין השורות מצטרפות זו לזו לכרם, והרי שורה אחת בפני עצמה אינה כרם (רשב"ם שם) ואין צריך להרחיק מכל שורה אלא כדין גפן יחידית (ראה להלן: ההרחקות. ריבמ"ץ ור"ש ור"א שם). ודוקא בכרם גדול של שלש שורות או יותר, אבל כרם של שתי שורות, אם יש ביניהן שמונה אמות מותר לזרוע שם (משנה שם ח), ששתי שורות אינן חשובות תבנית כרם כמו שלש, ובפיזור של שמונה אמות כבר אינן בכלל כרם (ראב"ד כלאים ז א), או שהנטוע שלש שורות גילה דעתו שבא לנטוע כרם בענין זה, ולכן מצטרפות הן עד ששה עשר אמה, שהרי הן ככרם גדול שיש לו קרחת עד שש עשרה אמה (ראה להלן: במקומות פנויים שבכרם. ריבמ"ץ ור"ש ור"א שם).

• ויש אומרים שאף הנוטע את כרמו על שמונה שמונה אמות - מותר (רבי מאיר ורבי שמעון במשנה שם ט) לזרוע שם (רבי יוסי בשם רב בירושלמי שם ד ו), בין בכרם קטן של שתי שורות, ובין בכרם גדול (ריבמ"ץ שם)³⁹.

להלכה נחלקו אמוראים וראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (כן משמע מאב"י בבבא בתרא פב ב - פג א; רב נחמן בשם שמואל ורבא בגמ' שם פג א; ראב"ד כלאים ז א); ויש פוסקים כדעה השנייה (רב יוסף בשם שמואל בגמ' שם; רב בירושלמי כלאים ד ו; רמב"ם שם ב-ד; מאירי שם בבא בתרא לו ב, ושם פג א), וכן הלכה (שו"ע שם לב, לד).

ולדעה הראשונה נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שאם היו ביניהם עד שמונה אמות - אסור ומקדש, אבל אם היו ביניהם משמונה אמות ועד ששה עשר, אסור ואינו מקדש (רבי לעזר בירושלמי שם, ושם ה ד, לפי ר"ש סירילאו ור"א פולדא שם) אלא עד ארבע אמות מן הגפנים (ר"ש סירילאו שם ז ב), שמן התורה אינו מצטרף לכרם אלא עד שמונה אמות, וחכמים הם שאסרו עד ששה עשר, ולכן אינו מקדש (חזון איש כלאים י יא).

• ויש אומרים שעד ששה עשר אמות אסור ומקדש (רב בירושלמי שם ד ו, ורבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם ז ב, לפי חזון איש שם יב ה).

שתי שורות כשאין ביניהן ארבע אמות זה כרם (רמב"ם שם ב, על פי כלאים ה ב; שו"ע יו"ד רצו לב), והרי אלו כגפן אחת, ומרחיק ששה טפחים לכל רוח (רמב"ם שם; שו"ע שם), שכיון שאינו יכול לחרוש בין הגפנים בשורות אין זה כרם (רא"ש כלאים שם; מאירי עירובין ג ב, בטעם הראשון; ר"י קורקוס שם א), או לפי שגפנים הנטועות כשהן רצופות

הראשונה אף בכרם קטן מצטרפות השורות עד שש עשרה אמה; ולדעה השנייה אינן מצטרפות אלא עד שמונה אמות, אבל בכרם של שלוש שורות הכל מודים שהגפנים מצטרפות עד שש עשרה אמה (כן משמע מפירוש הרא"ש שם ח-ט; ר"ש סירילאו שם, בשמו, ודחה).⁴⁰ ויש שפסקו כדעה הראשונה (רמב"ם כלאים שם, לפי חידושי הר"ן בבא בתרא לו ב, וכסף משנה שם ב; רמ"ה שם

³⁸. ומכל מקום אף אז כתבו ראשונים שהזרוע חוצה לו צריך להרחיק ארבע אמות, כשאר הכרמים (רמב"ם כלאים ז ד; שו"ע יו"ד רצו לד), שמבחוץ אין ריחוק השורות ניכר, ונראה כזרוע סמוך לכרם גמור, אבל העומד בתוך הכרם יראה שהשורות רחוקות שמונה אמות (ר"י קורקוס וכסף משנה שם; ט"ז שם סק"ט).³⁹ ויש המפרש שהמחלוקת היא בכרם של שתי שורות, שלדעה

• יש אומרים ש"עבודת הגפן" - המקום שצריך לעבד בשבילה, ששם מתפשטים שרשיה לינוק מים, ואסור לזרוע בו (ר"י אב הישיבה כלאים ו א) - היא ששה טפחים לכל רוח (תנא קמא במשנה שם; רבי יוסי במשנה שם ג ז; רימב"ץ ור"ש ור"א שם ה ד, ושם ז א; רמב"ם שם; סמ"ג לאוין רפ), וכן הלכה (שו"ע שם).

• יש אומרים שלשה טפחים (רבי עקיבא במשנה שם ו א, לפי ר"ש ור"א שם; תוספות בבא בתרא לו ב ד"ה אינו, ושם פב ב ד"ה וזרוע; יראים עו; חינוך תקמט).

• ויש אומרים שאין עבודה לגפן יחידית (רבי ישמעאל בירושלמי כלאים ב ח, ושם ד ו), ומותר לזרוע אצלה כשאר אילנות (ר"ש סיריליאוו שם ב ח), אבל תחתיה - אסור (כן משמע מר"ש סיריליאוו שם ד ו; רש"י בבא בתרא יט ב ד"ה המבריק, לפי דרך אמונה שם ו ג, בביאור הלכה).

חשוב ההרחקה של ששה טפחים הוא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. תוספות ר"ד שם; קרית ספר כלאים ו) בכלל ההלכה של שעורים (ראה ערכו. קרית ספר שם), והזרוע בתוך עבודת הגפן הרי זה מקדש (כלאים ג ז; רמב"ם שם ו ג; שו"ע שם כא).

אור הסמוד אור לזרוע בו זרעים, כגון שתי גינות זו על גבי זו שיש בתחתונה גפן יחידית או כרם, שאינו זורע בעליונה אלא עד אור עשרה טפחים קרוב לגפן או לכרם (רמב"ם שם ה; שו"ע שם כ), שרשות הכרם היא עד עשרה טפחים (רימב"ץ שם ז ח).

הזרוע באור עשרה - אסור ואינו מקדש (רבי בון בר חייא בשם רבי שמואל בר יצחק בירושלמי שם ז ב, בדעת רבי אלעזר ברבי צדוק בשם רבי מאיר במשנה שם ז ב; ר"ש שם ח), והיינו אור של גפן יחידית, אבל אור כרם - מקדש (נ"ר שם ז ה, בדעת הר"ש, בתירוץ השני; חזון איש כלאים יג ז, בדעת הר"ש; תורת זרעים שם, בדעת הירושלמי), לפי שעיקר הענין של אור אינו שייך אלא בכרם, שרשותו עולה עד עשרה טפחים, ולא בגפן יחידית, שלא שייך בה רשות, אלא שמכל מקום אסור חכמים לזרוע אף באור גפן יחידית, ולענין קידוש לא גזרו (תורת זרעים שם) ⁴⁵.

שרשים שרשי גפנים היוצאים לתוך ארבע האמות שבין הכרם לתבואה - יעקור (רמב"ם שם יא, על פי תוספתא כלאים (ליברמן) ד י; שו"ע שם סז) את השרשים כדי להרחיק ארבע אמות (מנחת בכורים שם), שאף השרשים בכלל כרם הם (לבוש שם סז). היו שרשי התבואה יוצאים לתוך ארבע אמות - מותר (רמב"ם שם, על פי תוספתא שם; שו"ע שם), ששרשי הגפן הרי הם כגפן, אבל שרשי התבואה אינם כתבואה (רדב"ז שם).

המבריק את הגפן בקרקע - שלוקח זמורה מן הגפן וטומן אותה תחת הקרקע כדי שתשתרש ותוציא אילן חדש (ראה ערך המבריק) - אפילו אם הבריכה בתוך דלעת שיבשה או בתוך סילון - צינור - של חרס, לא יזרע עליה ירק, אם אין עפר על גביה שלשה טפחים (כלאים ז א; רמב"ם כלאים ו ז; טוש"ע יו"ד רצה

הסקה, אבל כאן אדרבה, זוהי דרך נטיעתן לשותלן בתחילה במקום זה ואחר כך להעבירן למקום אחר, והרי זה כרם; ועוד, שזה שאמרו שהגפנים העומדות להיעקר חשובות כאילו אינן, לא אמרו כן אלא לחומרא, ולא לקולא, לבטל מהן שם כרם (ציץ אלעזר א יח).

גדר היתה בין שורות הגפנים גדר הגבוהה עשרה טפחים, אינן מצטרפות (כלאים ד ז; כן משמע מרמב"ם כלאים ז ה, ושו"ע יו"ד רצו לה) ⁴¹. וכן חריץ עמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים מפסיק בין שתי שורות שלא יצטרפו לכרם (כן משמע מירושלמי כלאים ה א).

ההרחקות

כל ההרחקות והשיעורים האמורים בכלאים הם באמה בת ששה טפחים (תוספתא כלים, בבא מציעא (צוקרמאנדל) ו יג, לגירסת רב ניסים גאון עירובין ג ב; כן משמע מגמ' שם ג ב - ד א; רמב"ם כלאים ח יב; שו"ע יו"ד רצו סח) שוחקות (גמ' שם; רמב"ם שם שו"ע שם) ⁴² - אמה מרווחת (ראה ערך אמה: אמה בשיעורי תורה) - ולא יצמצם במידות הכלאים, שאין מצמצמים אלא להחמיר (רמב"ם שם), לפי שמחמירים באיסור תורה (קרית ספר שם). וגם באופנים שאין איסור כלאי הכרם אלא מדרבנן מחמירים למדוד בשוחקות (כן משמע מהגמ' שם, וקרית ספר שם).

במקום שהמדידה במידות שוחקות היא לקולא, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שמודדים לחומרא במידות עצבות (מאירי שם).
- ויש סוברים שלא חילקו חכמים בכלאים, ולעולם מודדים בשוחקות, אף במקום שהוא לקולא, שהשוו חכמים מידותיהם, והלכו אחר רוב הדינים שהמדידה בהם בשוחקות היא לחומרא, ולא חששו למיעוט הדינים שהמדידה בהם היא לקולא (ריטב"א שם, בשם יש אומרים).

בצד כרם הבא לזרוע בצד הכרם, מרחיק ארבע אמות מעיקרי הגפנים (רמב"ם שם ז א, על פי תוספתא כלאים (ליברמן) ג ב; שו"ע יו"ד רצו לא) ⁴³, שהן עבודת הכרם, כמלא הבקר וכליו (רש"י עירובין ג ב ד"ה ואם לאו) שהיו בוצרים את הכרמים בשוורים ובעגלות, ובעת החרישה חורשים בין הכרמים בשוורים, ולכן ארבע אמות שאצל הכרם נחשבות ככרם (רש"י שם; ר"ש ור"א שם כלאים ד א), ובטלות לגביו (פירוש ר"א שם), שכל הצריך לכרם הרי זה הכרם עצמו (רש"י עירובין צג א ד"ה הכי גרסינן). והזרוע ארבע אמות שבכרם - מקדש (כלאים ד ה, ושם ג ז; רמב"ם שם ו ג; שו"ע שם כא), ושיעור ההרחקה הוא מן התורה (כן משמע מירושלמי כלאים ח א, ורבנו יונה ומאירי בבא בתרא ב א, ועוד), ושיעור זה הוא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. תוספות ר"ד בבא בתרא יט ב; קרית ספר כלאים ו) בכלל ההלכה של שעורים (ראה ערכו. קרית ספר שם) ⁴⁴.

הרחקה זו צריכה להיות מכל סביביו, בין בצד השורות של הכרם, ובין כנגד ראשי השורות (ירושלמי כלאים ג ו, לגירסת הגר"א, וביאורו שם).

בצד גפן יחידית בשיעור ההרחקה מגפן יחידית נחלקו תנאים וראשונים:

שכתב ששיעור ארבע אמות הוא בכרם קטן של אחד יוצא זנב (ראה לעיל: סדרו וצורתו), אבל בכרם של שתי שורות צריך חמש אמות (ר"י אב הישיבה כלאים ו א). ⁴⁴ ויש הסובר שאין לוקים אלא על זריעה בתוך הכרם, אבל ארבע אמות שבצד הכרם אין לוקים עליהן (ר"ש סיריליאוו כלאים ז ב), ואינן אסורות אלא מדרבנן (ר"ש סיריליאוו שם ה ד), וכן יש שנסתפק שמה אין שיעור הרחקה ארבע אמות מחוץ לכרם אלא מדרבנן, ומן התורה די בהרחקת ששה טפחים (חזון איש כלאים י יא, ועוד). ⁴⁵ ויש הסובר בדעת ראשונים שאור עשרה

לז ב; מאירי עירובין שם בבית הבחירה ובחידושים). ⁴¹ ויש מהתנאים הסובר שאם ערסן מלמעלה - שנתערבו ראשי הזמורות מעל גבי הגדר (ר"ש ור"א שם) - הרי אלו מצטרפות (רבי יהודה במשנה שם); ואין הלכה כמותו (פירוש המשניות לרמב"ם שם; כן משמע מהרמב"ם ושו"ע שם), ויש מהאחרונים שפסק כמותו (הלכתא גבירתא שם). ⁴² ולעולם מודדים בשישה טפחים (רבא בגמ' שם; רמב"ם שם; שו"ע שם); ויש מהאמוראים הסובר שכשהיא לחומרא, מודדים באמה של חמשה טפחים (אביי בגמ' שם). ⁴³ ויש

לתנאים הסוברים שמחיצה תלויה שמה מחיצה (ראה ערך גוד אחית: מחיצה תלויה) מועילה היא להפסיק בכלאי הכרם (רבי יהודה בתוספתא שם ה, לפי ר"י ב"ר גרשון שם). ואף לאמוראים הסוברים בדעת תנאים אלה שאינה מחיצה אלא לענין דינים דרבנן, ולא לאיסורי תורה (ראה ערך הני"ל: שם), מכל מקום בכלאים, מכיון שאין המחיצה אלא להיכר, שלא תהא ערבוביא, אף מחיצה תלויה מועילה (ר"י ב"ר גרשון שם).

חריץ חריץ עמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים - משפתו אל שפתו (חסדי דוד לתוספתא שם א) - מפסיק לכלאי הכרם (רמב"ם שם, על פי כלאים ד ג; שו"ע שם), שמותר ליטע כרם בצדו מכאן, וירקות בצדו מכאן (רמב"ם שם; שו"ע שם). ואם אין בו רוחב ארבעה טפחים אינו מפסיק, לפי שנוח לפסוע עליו מצד לצד (חידושי מהרי"ח למשנה שם), ואינו ניכר (ערוך השלחן שם סד).

גדר שפנצה גדר שפנצה עד עשר אמות, הרי הפרצה כפתח (כלאים ד ד; רמב"ם שם טז; שו"ע שם מו), ומותר לסמוך זרעים לגפנים אפילו כנגד הפרצה (כן משמע מתוספתא שם ו; ר"ש ורא"ש שם), ואף על פי שיש בזה קצת מראית העין של כלאים, הואיל ואין הפרצה על פני כל הכרם אין זו מראית העין גמורה לאסור (חידושי המאירי עירובין טז א). נפרצה יתר מיכן, כנגד הפרצה אסור (משנה שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), אבל כנגד העומד מותר (ירושלמי כלאים ד ב, ועוד; ר"ש שם; תוספות ישנים ותוספות רא"ש ורשב"א ועוד עירובין שם) ⁴⁶.

נפרצו בה פרצות רבות - וכולן משלשה טפחים ומעלה ועד עשר אמות (כן משמע מר"ש ורא"ש שם) - אם היה העומד מרובה על הפרוץ - מותר (משנה שם) אף כנגד הפרוץ (תוספתא שם; ר"ש ורא"ש שם), וכאילו אין שם פרצה (רמב"ם שם; שו"ע שם). היה הפרוץ מרובה על העומד, כנגד הפרצה אסור (משנה שם; ירושלמי שם; רמב"ם שם; שו"ע שם) לזרוע, עד שירחק כשיעור (רמב"ם שם; שו"ע שם), אבל כנגד העומד - מותר (תוספתא שם, לגירסת הגר"א שם; ר"ש ורא"ש שם; ר"ש סיריליאן שם; סמ"ג לאוין רפ). ואף על פי שלענין מחיצות בשבת אסור אפילו כנגד העומד (ראה ערך מחיצה), בשבת צריך מחיצה שלמה לכל רשות-היחיד (ראה ערכו), וכל שהפרוץ מרובה בטלה המחיצה, אבל בכלאים אין המחיצה באה אלא להבדיל בין הזרוע לנטוע, וכל שהעומד הוא חשוב מותר לזרוע כנגדו (ר"ן עירובין שם). ודוקא כשהעומד רחב ארבעה טפחים, אבל אם אינו רחב ארבעה, אף כנגד העומד אסור (תוספתא שם, לגירסתנו; גמ' שם; ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם), שאם יש בו ארבעה טפחים הרי הוא חשוב להתיר כנגדו, ואם אין בו שיעור זה אינו חשוב (כן משמע מהגמ' שם ב; גאון יעקב עירובין שם, ותפארת ישראל שם, בועז ב, בדעת הר"ש שם). היה העומד כפרוץ, מותר לזרוע כנגד הפרצה (רב פפא בגמ' שם, ומסקנת הגמ'; רמב"ם שם; שו"ע שם).

צורת הפתח צורת-הפתח (ראה ערכו) חשובה כמחיצה לכלאי הכרם (תוספתא שם ה, לפי חסדי דוד שם; כן משמע מעירובין יא א-ב, וירושלמי כלאים ד ב, ועוד; רוקח צד; רא"ש סוכה א ו). ואף לסוברים שבמחיצות שבת אין רשות-היחיד (ראה ערכו) נעשית על ידי צורת הפתח מכל ארבע הרוחות (ראה ערך מחיצה וערך צורת

ד), ואם הבריכה בסלע - קרקע קשה (פירוש המשניות לרמב"ם שם) - לא יזרע עליה ירק אם אין עפר על גביה שלש אצבעות (משנה שם; רמב"ם שם ח; טו"ש שם).

עבר וזרע, נחלקו תנאים:

• **יש אומרים שאינו מקדש** (רבי אלעזר ברבי צדוק משום רבי מאיר במשנה שם, לפי רבי שמואל בשם רבי זעירא בירושלמי כלאים ז ב).

• **ויש אומרים שמקדש, ואסור בהנאה, וכן הלכה** (פירוש המשניות לרמב"ם שם, בדעת תנא קמא; כן משמע מיראים עו). ואף לסוברים שאיסור זה טעמו משום הרכבה, ולא משום כלאי הכרם, כתבו אחרונים, שהואיל ונעשה כלאים מחמת הרכבה, חל עליו גם איסור כלאי הכרם (חזון איש כלאים ב ה).

תחת הגפן הזורע תחת הגפן הרי זה מקדש (כלאים ז ג; רמב"ם שם ח יא; שו"ע יו"ד רצו כז), אף על פי שהזרע רחוק מעיקר הגפן כמה אמות (רמב"ם שם; שו"ע שם), ואפילו היא מאה אמה, כל הגפן כולה אסורה, היא ופירותיה (תוספתא שם), וכל שכן התבואה שהיא תחת הגפן (ביאור הגר"א שם ס"ק מז). ונחלקו אמוראים:

• **יש אומרים שתחת האשכולות אסור ומקדש, אבל תחת העלים לא** (רבי חמא בר עוקבא בשם רבי יוסי בן חנינא בירושלמי כלאים ו ד), שאסור לזרוע תחתם, אך אינו מקדש (שנות אליהו שם).

• **ויש אומרים שאפילו תחת העלים אסור ומקדש** (רבי יוסי בירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; שו"ע שם).

המפסיקים

גדר גבוהה עשרה טפחים - וארוכה ארבעה טפחים (תוספתא כלאים (ליברמן) ד א-ב, לפי חסדי דוד שם) - מותר ליטע כרם בצידה מכאן, ולזרוע ירקות בצידה מכאן (כלאים ד ג, לפי פירוש המשניות לרמב"ם שם; משנה בבא בתרא כו א, לפירוש רש"י שם ב א ד"ה אומר לו, ושם יח א ד"ה גדר; תוספתא שם; רמב"ם כלאים ז טו; שו"ע יו"ד רצו מה) בלי שום הרחקה (מאירי עירובין צג א, וחידושי המאירי שם טז א). ואין חוששים ליניקה שיונקים הזרעים והגפנים זה מזה מלמטה, הואיל ואינם מעורבים זה עם זה (רש"י שבת פד ב ד"ה אחת; תוספות בבא בתרא יט א ד"ה המבריק), לפי שבכלאים היכר הוא שצריך, שלא יהיו מעורבים זה עם זה, אבל ליניקה אין חוששים (רש"י שבת שם), שאיסור כלאים תלוי בשניהם, ביניקה ובערבוביא, וכיון שיש כאן גדר אין כאן ערבוביא, וליניקה לחוד אין חוששים (עלויות דרבנו יונה בבא בתרא ב א, ושם יט ב; רמב"ן שם יט ב; רשב"א ור"ן שם יט ב, ושם פג א; מאירי שם ב א, וחידושי המאירי עירובין שם).

מחיצה אין האיסור נעשה מחיצה להציל (ירושלמי כלאים ד א, מכאן איסור ושם ח א), כגון תבואה הזרועה סמוך לגפנים בתוך ד' אמות, והיא גבוהה עשרה טפחים, שאינה חשובה כמחיצה להציל שיהא מותר לזרוע בצידה זרעים אחרים (ר"ש סיריליאן שם ד א; ר"א פולדא שם ושם), הואיל והיא עצמה נאסרת (ר"א פולדא שם ח א), אף אם היא עצמה אינה נאסרת, כגון שיבשה כל צרכה (ראה לעיל: הזרעים. ר"א פולדא שם ושם).

מחיצה התלויה באויר ואינה מגיעה עד הארץ, התלויה באויר

עשר; ראב"ד לתורת כהנים תזרעים, נגעים פרק ח ז; השלמה ותלמיד הרשב"א עירובין שם), שבטלה כל המחיצה (ראב"ד שם).

מקדש בין בכרם ובין בגפן יחידית (חזון איש שם, בדעת הרמב"ם). ⁴⁶ ויש מהראשונים סוברים שאף כנגד העומד אסור (כן משמע מרש"י שם ד"ה ועד

סופו, הרי זה נראה כבין שני כרמים, וזורעים בתוכו (רבי אליעזר בן יעקב במשנה שם), שהרי זה הפסק, והוא כרשות אחרת (ר"ש ורא"ש שם). ונחלקו תנאים אם ההיתר הוא רק בחריץ המפולש כדי הוא ועבודתו (חכמים בירושלמי שם); או שמותר עד סוף ארבע אמות של עבודת הכרם מכאן ומכאן (רבי אליעזר בן יעקב בירושלמי שם, לפי ר"א פולדא ושנות אליהו שם), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) שם).

ואם לאו - שאינו מפולש (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם), אלא הכרם מקיפו משלש רוחותיו (ר"ש ורא"ש שם) - הרי הוא כגת שבכרם (רבי אליעזר בן יעקב במשנה שם) שנחלקו בה חכמים (ראה לעיל).

במקומות פנויים שבכרם

איסור זריעת כלאי הכרם הוא אפילו במקום בתוך הכרם שאין בו גפנים, כל שיש עליו שם "כרם", שהתורה הקפידה על שם כרם, כמו שנאמר: לא תִּזְרַע פְּרֻמָּה פְּלִאָה (דברים כב ט). כן משמע מתוספות עירובין צב ב ד"ה גפנים).

קרחת הכרם "קרחת הכרם", והיא כרם שחבר באמצעותו (כלאים ד א), ויש גפנים מסביב לכל הקרחה⁴⁸, וכן כשהקרחת הולכת על פני כל רוחב הכרם, ואין שם גפנים אלא משני צידיה (רש"י עירובין ג ב ד"ה שחבר באמצעותו; ר"ש ורא"ש שם), נחלקו בה תנאים:

• יש אומרים שאם יש בקרחת עשרים וארבע אמות - מותר לזרוע שם, פחות מכאן - אסור (בית שמאי במשנה שם, וריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם), שלדעתם שיעור שדה הוא ארבע אמות, ושיעור עבודת הכרם הוא שמונה אמות, וצריך שיהיה שמונה אמות מכל צד, שהן חשוכות ככרם עצמו, ועוד ארבע אמות מכל צד לעבודת השדה, שבפחות מזה הן בטלות לגבי הכרם (ירושלמי שם ד א, לגירסתנו, לפי ר"ש סיריליא ור"א פולדא; רש"י שם ד"ה ואם לאו, בפירוש השני), או ששדה היא שמונה אמות, ועבודת הכרם ארבע (רש"י שם, בפירוש הראשון; ר"ש ורא"ש שם).

• ויש אומרים, שאם אין שם שש עשרה אמה לא יביא זרע לשם, ואם יש שם שש עשרה אמה, נותן לה עבודתה (בית הלל במשנה שם) ארבע אמות מכל צד, שהיא עבודת הכרם (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורא"ש שם), וזורע את המותר (בית הלל במשנה שם) שהוא שמונה אמות או יותר (פירוש המשניות לרמב"ם שם), שלדעתם ארבע אמות לכל צד היא עבודת הכרם, ואם נשארו מלבדן עוד שמונה אמות אינן בטלות לגבי הכרם (רש"י שם; ר"ש ורא"ש שם), וכן הלכה (רמב"ם שם; שו"ע שם).

מחול הכרם "מחול הכרם", והוא - מקום פנוי מסביב לכרם (ר"ש ורא"ש כלאים ד ב) - בין כרם לגדר (משנה שם)⁵⁰, נחלקו בו תנאים: יש אומרים שש עשרה אמה (בית שמאי במשנה

הפתח), בכלאים הרי אלו מחיצות להפסיק (תוספות שם א ד"ה אילימא, בשם ריב"א; ריטב"א שם), לפי שבכלאים אין חילוק בין שתי מחיצות לארבע (תוספות שם), ודי לכלאים במחיצה אחת, שהרי היא כגדר שסומך לה מכאן ומכאן, ואף ארבע צורות הפתח מארבע רוחות אינן אלא כמחיצה אחת, שכל אחת מהן מתירה את הזריעה באותה רוח (כן משמע מהריטב"א שם).

פי תקרה פי-תקרה (ראה ערכו) חשוב כמחיצה לכלאי הכרם (ראה להלן), ולכן בית שחציו מקורה וחציו אינו מקורה, והיו גפנים נטועים בצד זה, מותר לזרוע ירקות בצד האחר (עירובין צג א; רמב"ם כלאים ז יח; שו"ע יו"ד רצו מח), מחוץ לקרוי מיד, בלי להרחיק (רש"י שם ד"ה מותר), לפי שפי תקרה כאילו יורד וסותם, ונעשה ביניהם כמחיצה (רש"י שם; מאירי שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), אבל אם השוה את קרויו - שקירה את כל הבית (רש"י שם ד"ה השוה) - אסור (גמ' שם; רמב"ם שם; שו"ע שם).

שומרה שומרה שבכרם - מקום גבוה ששומר הכרם יושב בו (פירוש המשניות לרמב"ם כלאים ה א) - אם היא גבוהה עשרה טפחים ורחבה ארבעה, זורעים בראשה (משנה שם, לגירסת פירוש הרא"ש שם; רמב"ם שם כב; שו"ע שם נב), לפי שהיא חולקת רשות לעצמה (רדב"ז שם). אבל אם היה שער כותש - שהענפים מסתבכים ומתערבים זה עם זה (ערוך, סער ב; ריבמ"ץ שם, בשם רבו; ר"ש ורא"ש וברטנורא שם) על גבי השומרה (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם), או שענפי הגפנים מגיעים לראש השומרה (כן משמע מהרמב"ם ושו"ע שם; ר"י קורקוס שם) - אסור (משנה שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), שלא ייראה ירק בתוך הכרם מלמעלה (רמב"ם שם; שו"ע שם)⁴⁷.

אימתי מותר לזרוע בראש השומרה, כשיש שם - בתוכה (רמב"ם שם; שו"ע שם) - חלל ארבעה טפחים (רבי חייה בשם רבי יוחנן בירושלמי שם ה ג; רמב"ם שם; שו"ע שם) על ארבעה טפחים (רדב"ז שם), כדי שתהא השומרה מופלגת מן הארץ (רמב"ם שם; שו"ע שם).

גת הגת שבכרם, שהיא עמוקה עשרה טפחים ורחבה ארבעה, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שזורעים בתוכה (רבי אליעזר בכלאים ה א), לפי שעמוק כגבוה (ירושלמי שם ה א), וכשם שמותר לזרוע על גבי שומרה שבכרם הגבוהה עשרה טפחים (ראה לעיל), כך מותר לזרוע בגת העמוקה עשרה טפחים (ריבמ"ץ שם; ר"ש סיריליא שם) שהיא חולקת רשות לעצמה (ר"ש סיריליא שם).

• ויש אומרים שאין זורעים בתוכה (חכמים במשנה שם), לפי שאויר הכרם מקיף את הגת (ירושלמי שם), מה שאין כן בשומרה, שהיא גבוהה ואין אויר הכרם מקיפה (פירוש הרא"ש שם), שלמעלה מעשרה טפחים רשות אחרת היא (שנות אליהו שם), וכן הלכה (רמב"ם שם כ; שו"ע שם ג).

חריץ חריץ העובר בכרם, אם היה מפולש מראש הכרם ועד

שנים וחמישים יוצאת זנב (ראה לעיל: סדרו וצורתו. חסדי דוד שם).
49. מחול ביאורו סיב, כמו מחולות (ערוך, מחל; רש"י עירובין ג ב ד"ה מחול, ותענית לא א ד"ה מחול; ריבמ"ץ שם, בסתם; ברטנורא שם); ויש מפרשים: שבל (ריבמ"ץ שם, בשם יש אומרים); ויש מפרשים: סוף הכרם ומקום כלותו (פירוש המשניות לרמב"ם שם); ויש מפרשים: מחיצה (ראב"ה עירובין שפ).
50. יש מהתנאים הסובר שאין זה מחול הכרם הצריך שנים עשרה אמה, אלא גדר הכרם, ומחול הכרם הוא בין שני כרמים (רבי יהושע במשנה שם ג) שאינם גדרים, וביניהם שבל (ריבמ"ץ שם).

47. ויש מפרשים כגון שהיתה השומרה תל של עפר, ושער כותש היינו שהיה עפר זה נפרד ונכתש, ואז אסור לזרוע שם, לפי שפעמים תבוא הרוח ותיטול את העפר, ונמצאת השומרה פחותה מעשרה טפחים או מארבעה טפחים (ריבמ"ץ שם; ר"ש ורא"ש ור"י קורקוס שם, בשם יש מפרשים). 48. ונשתתו בו חמש גפנים (כלאים ד א, לגירסת מלאכת שלמה שם, בשם אית דגרסי, ודחה; תוספתא כלאים (ליברמן) ג א, לגירסת מנחת בכורים שם) מכאן וחמש גפנים מכאן (משנה שם, לגירסת מלאכת שלמה שם, בשם אית דגרסי, ודחה); ויש גורסים: ארבע וחמש גפנים (תוספתא שם, לגירסתנו), דהיינו שנים כנגד

טפחים, אין לכרם זה מחול (רמב"ם שם יד, על פי משנה שם ד ג; שו"ע שם מד), וכן אם היתה הגדר גבוהה עשרה טפחים, אבל אין בה רוחב ארבעה טפחים, אין לו מחול, אלא מרחיק מסוף הגפנים ארבע אמות וזורע עד המחיצה (רמב"ם שם; שו"ע שם), שאין מחול אלא למחיצה גמורה (רי"י קורקוס שם), וכל שאין שם מחיצה חשובה הרי הגדר כמי שאינה (ט"ז שם ס"ק יז).

גפנים מודלות

גפנים הגדלות כברייתן, שהשריגים ואשכולות שלהן מונחים על הארץ, הן הנקראות כרם, אבל העושה כעין מיטה או שבכה - בנין של עצים המסודרים כמין סכך, שתי וערב (ריבמ"ץ ורי"ש ורא"ש כלאים ו א) - כדי שיהיו השריגים והאשכולות נסמכים עליה, ומגביה ומדלה את נוף הגפנים על גבי אותה שבכה, הרי זה נקרא "עריס", ואותם קנים שהדלה עליהם נקראים "אפיפירות" (רמב"ם כלאים ח א; שו"ע יו"ד רצו נו), ואף גפנים המודלות על גבי כותל נקראות "עריס" (פירוש המשניות לרמב"ם שם ו א).

דינים מיוחדים ישנם באפיפירות ובעריס, לענין זריעה תחתיהם במקום שאין ענפי הגפן מגיעים אליו, ולענין צירוף הגפנים לשיעור כרם, ולענין שיעור ההרחקה מהן.

מותר אפיפירות המדלה את הגפן על מקצת אפיפירות - מקלעות של עצים או קנים שמדלים עליהן את הגפנים (ראה לעיל. פירוש המשניות לרמב"ם וריבמ"ץ ורי"ש ורא"ש כלאים ו א), והדלה את הגפן על מקצתם, ומקצתם נשארו בלא גפן (ריבמ"ץ שם) - לא יביא זרע אל תחת המותר (משנה שם; רמב"ם שם ו יב; שו"ע שם כז), אף על פי שאין עליהם לא שריגים ולא עלים (רמב"ם שם; שו"ע שם). איסור זה הוא מדרבנן (שו"ת מהרי"ל (החדשות) קכה; קרית ספר שם), שהואיל וסופן של הזמורות למלא את כל האפיפירות, הרי זה נראה לבני אדם כזורע תחת העלים והזמורות של הגפן, והמקום שתחת הגפן קרוי בלשון בני אדם כרם (כן משמע משו"ת המהרי"ל שם).

עד היכן אסור לזרוע תחת מותר אפיפירות, נחלקו אמוראים:

- יש אומרים עד ארבע אמות (רבי יעקב בר אידי בשם רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם ו א) מקצה ענפי הגפן המודלה (כן משמע מרי"ש שם ז ג, ורי"ש סיריליאו שם ז ב), וכן הלכה (הלכות כלאים על פי פסקי החזון איש (כהנא) פ).
 - ויש אומרים עד שש אמות (רבי אחא ורבי חנינא בשם רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם, לגירסתנו) ⁵⁴.
- הזורע תחת מותר אפיפירות לא קידש (משנה שם ו ג; רמב"ם שם; שו"ע שם) הואיל ואין הזרע תחת סיכוך הגפן (רמב"ם שם; שו"ע שם), כשזרע ששה טפחים (ירושלמי כלאים ז ב).

המדלה את הגפן על מקצת אילן סרק, דין האילן כדין אפיפירות (כן משמע ממשנה שם ו ג; רמב"ם שם; שו"ע שם), אבל המדלה את הגפן על מקצת אילן מאכל, מותר להביא זרע אל תחת המותר (משנה שם ד; רמב"ם שם;

שם א); ויש אומרים שתיים עשרה אמה (בית הלל במשנה שם; סתם משנה שם ב), שאם אין בין הכרם לגדר שתיים עשרה אמה לא יביא זרע לשם, ואם יש שם שתיים עשרה אמה נותנים לו את עבודתו - ארבע אמות שהן עבודת הכרם (ראה לעיל. פירוש המשניות לרמב"ם שם) - וזורע את המותר (סתם משנה שם) אפילו עד הגדר, היינו שמונה אמות (פירוש המשניות לרמב"ם שם), וכן הלכה (רמב"ם כלאים ז יב-יג; שו"ע יו"ד רצו מג).

וזו היא מחיצת הכרם להחמיר, שאילמלא היתה שם מחיצה היה מרחיק ארבע אמות מן הכרם וזורע, ועכשיו שיש שם מחיצה, והכרם רחוק ממנה פחות משתיים עשרה אמה, לא יביא זרע לשם (כן משמע מעירובין צג א).

"מותר מחול הכרם" - מותר (משנה שם ז א), שאם זרע במחול הכרם בריחוק ארבע אמות מן הגפנים, לא קידש (פירוש המשניות לרמב"ם וריבמ"ץ ורי"ש ורא"ש שם; רמב"ם שם יג; שו"ע שם), ונחלקו הדעות אם איסור הזריעה בו הוא מן התורה (ביאור הגר"א לירושלמי כלאים ח א); או מדרבנן (קרית ספר שם).

כרם קטן אין מחול הכרם אלא לכרם גדול - לכל הפחות שלש שורות עם שלש גפנים או יותר בכל שורה (ירושלמי שם, לפי ר"ש סיריליאו שם) - ולא לכרם קטן (ירושלמי כלאים ד א, ושם ז ב; רמב"ם שם; שו"ע שם) של שתי שורות, אפילו כשיש בכל אחת יותר משלש גפנים (ירושלמי שם, לפי מראה הפנים שם; כסף משנה וממרכבת המשנה שם ומראה הפנים שם, בדעת הרמב"ם) ⁵¹. שאם יש גדר כנגד כרם קטן אין נותנים לו שתיים עשרה אמה (רי"ש סיריליאו שם ד א), אלא מרחיק ארבע אמות מעיקרי הגפנים וזורע עד הגדר (רמב"ם שם; שו"ע שם).

כרם גדול שהיו בין שורותיו שמונה אמות או יותר, אין לו מחול (ירושלמי שם ז ב; רמב"ם שם; שו"ע שם) אף לדעת התנאים שחשוב כרם, שהשורות מצטרפות עד שש עשרה אמה (ראה לעיל: סדרו וצורתו. ר"ש סיריליאו ורי"א פולדא שם), שהואיל ובאופן זה אינו מקדש, לסוברים כן (ראה לעיל: שם), אין לו מחול, שאין מחול אלא במקום קידוש (רי"ש סיריליאו שם).

מחול הכרם שאמרו היינו אפילו כשאין הגדר אלא מרוח אחת מרוח אחת של הכרם, ואפילו אינה כנגד כל אותה רוח, אלא כנגד שלש גפנים (ירושלמי שם ד א) בשלש שורות, שהן שיעור כרם גדול שיש לו מחול (ראה לעיל. ביאור הגר"א לירושלמי שם) ⁵². ואם יש לו גדר כנגד שלש שורות יש לו מחול לכל אורכו, וצריך להרחיק שנים עשר אמה אפילו במקום שאין שם גדר (רי"ש סיריליאו ופני משה שם) ⁵³.

הגדר גדר שאמרו לאו דוקא גדר ממש של אבנים, אלא אפילו עשה פסים שאין בין אחד לחברו שלשה טפחים, שדינם כמחיצה (ראה ערך לבד וערך מחיצה. ירושלמי כלאים ד א, לפי ר"ש סיריליאו ורי"א פולדא שם; כן משמע מריבמ"ץ שם ד ב), ואפילו קמה, ואפילו קשים (ירושלמי שם) כשהם גבוהים עשרה טפחים (רי"ש סיריליאו שם). היה גובה הגדר המקיפה את הכרם פחות מעשרה

שאין צריך להרחיק שנים עשר אמה אלא במקום שיש כנגדו גדר (כן משמע משנות אליהו שם ד ג; חזון איש, פרטי דיני כלאי הכרם יג); ויש הסובר שכל שאין גדר כנגד כל הרוח אין לו דין מחול, שאין אדם מבטל ארבע אמות שבבד הגדר אלא בגדר שלמה (מראה הפנים שם, בדעת הרמב"ם). ⁵⁴ ויש גורסים: עד ששה טפחים (ירושלמי שם, לגירסת ריבמ"ץ ורי"ש שם).

⁵¹ ויש סוברים ששתי שורות של שלש כנגד שלש חשבות כרם גדול ויש להן מחול, וכרם קטן אינו אלא שתיים כנגד שתיים ואחת יוצאת זנב (רי"י קורקוס שם ורי"א מגרידיץ למשניות שם ה, ורש"י לרמב"ם שם, בדעת הרמב"ם). ⁵² ויש הסובר שאין מחול הכרם אלא כשהכרם מוקף מחיצות מסביב (מקדש דוד סא ו, בדעת תוספות עירובין צב ב ד"ה שאילמל). ⁵³ ויש הסוברים

שורה בצד גדר ערים, שהוא שורה אחת של חמש גפנים - או יותר (רמב"ם שם ח ב; שו"ע שם נו) - בצד גדר הגבוהה עשרה טפחים, או בצד חריץ העמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים, נותנים לו עבודתו ארבע אמות (כלאים ו א; רמב"ם שם; שו"ע שם), כדרך שמרחיק מן הכרם (רמב"ם שם; שו"ע שם) ⁵⁵, אף על פי שלהלכה שורה אחת אינה חשובה כרם (ראה לעיל: סדרו וצורתו. כן משמע מהירושלמי שם ו א), ואפילו היה הערים מעוקם (ירושלמי שם), היינו שלא היו הגפנים מכוונות בשורה, אלא זו נכנסת וזו יוצאת, שבדרך כלל אינן מצטרפות לכרם (ראה לעיל: שם. ר"ש שם). והדברים אמורים כשעירס את הגפנים על גבי הגדר (רמב"ם שם; רב"ד ותוספות שאנץ עדיות ב ד; שו"ע שם) או על גבי החריץ (חזון איש שם), שכיון שהדלה, הגדר מחשיבתו, וצריך הרחקה כדין כרם מפני מראית העין (רב"ד ותוספות שאנץ שם) ⁵⁶.

לא נאמר דין ערים אלא כשיש שם לפחות חמש גפנים (ירושלמי שם; פירוש המשניות לרמב"ם שם ב), שהוא שיעור כרם של שתיים כנגד שתיים ואחת יוצאת זנב (לבוש שם נו). היתה הגדר פחות מעשרה טפחים אין בזה דין ערים, ודי להרחיק ששה טפחים מן הגפנים, שהערים והגדר יחד הם הגורמים את האיסור (רב"ד שם; ר"ש סיריליאן שם; משנה ראשונה שם), וכן בחריץ הדברים אמורים דוקא בעמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים, ולא פחות (כן משמע מהרדב"ז שם) ⁵⁷.

בחוף לארץ

להלכה אסור לזרוע כלאי הכרם בחוף לארץ מדרבנן (ראה לעיל: מקומו וזמנו), וכתבו ראשונים שהם אסורים בהנאה (רמ"ה ותוספות ר"י הזקן ומאירי קדושין לט א; חינוך תקמט, בסתם; רבנו ירוחם כא א, ושם כב א; ועוד), ומצוה לשורפם באש (ראה להלן: איסור הנאה. כל בו צב), והאוכל כזית מכלאי הכרם של חוף לארץ לוקה מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם מאכלות אסורות י כא) ⁵⁸, ואסור לקיימם (רמב"ן ומאירי וריטב"א ומיוחס לר"ן שבת קלט א).

איסור זריעה נהגו העם - בכלאי הכרם בחוף לארץ (ירושלמי ברכות ג ד, לפי יחוס תנאים ואמוראים, ר' יהודה גלוסטרא, וחרדים שם) - כסוברים שאין לוקים על כלאי הכרם בארץ ישראל עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד (ראה לעיל: הכלאים וזריעתם. ברכות כב א, וחולין קלו ב; ירושלמי שם), וכן הלכה (ראה לעיל: שם). ונחלקו הדעות:

• יש סוברים שמותר לכתחילה לזרוע תבואה או ירקות בכרם בחוף לארץ (תשובות גאוניס קדמונים מד; תשובת רב נטרונאי בתמים דעים קלג; האורה א מח; רמב"ם כלאים ח יג; רא"ש, הלכות קטנות כלאים ד), ואין צריך להרחיק מן הכרם כדי עבודה (תשובות גאוניס (הרכבי) י ותל; האורה שם; רמב"ם שם), ומותר לזרוע תחת הגפן (תוספות קדושין לט א ד"ה לא). וכל השיעורים של ההרחקות בין גפנים ותבואה וירקות (ראה לעיל: ההרחקות) לא נאמרו אלא בארץ ישראל, או בסוריא (ראה

שו"ע שם), היינו מתחת כדי האילן שלא נמשכו עליהן שריגי הגפן (רמב"ם שם; שו"ע שם), לפי שאדם מבטל אילן סרק לגבי גפנו (ירושלמי שם ו א), ועומד הוא לכך שיתפשטו ענפי הגפן על כולו, ולכך היתה כוונתו (פירוש המשניות לרמב"ם שם), אבל אין אדם מבטל אילן מאכל לגבי גפנו (ירושלמי שם; רמב"ם שם; שו"ע שם) לעשות אותו אפיפירות לגפן (רמב"ם שם; שו"ע שם), לפי שהגפן מכחישה את פירות האילן (ר"ש סיריליאן שם), ואין אדם מתכוין להפסידו (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

איזהו אילן סרק, נחלקו תנאים:

- יש אומרים כל שאינו עושה פירות (תנא קמא במשנה שם ה), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם שם; כן משמע מרמב"ם ושו"ע שם).
- יש אומרים שהכל אילן סרק חוץ מן הזית והתאנה (רבי מאיר במשנה שם), שלדעתם כל שאר אילנות אדם מבטל אצל גפנו (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם).
- ויש אומרים שכל שאין נוטעים כמוהו שדות שלמות, הרי זה אילן סרק (רבי יוסי במשנה שם), שאינו חשוב בעיניו (ר"ש סיריליאן וברטנורא שם), והוא מבטלו לגפנו (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם).

עשתה זמירות למרות שהזרוע תחת מותר אפיפירות אינו מקדש חדשות (ראה לעיל), אם הילך החדש - אסור (משנה שם ג), היינו שאם עשתה הגפן זמורות חדשות (ריבמ"ץ ור"ש וברטנורא שם), או שהתפשטו ענפיה (פירוש המשניות לרמב"ם ורא"ש שם) ומילאו את כל האפיפירות עד שסיככו על הזרע, אסור אותו זרע (פירוש המשניות לרמב"ם וריבמ"ץ ור"ש ורא"ש וברטנורא שם) אם הוסיף מאתים (רא"ש ורע"ב שם) כדין הזרוע תחת הגפן, שמקדש (ראה לעיל: ההרחקות. ריבמ"ץ שם).

גפן המודלה על מקצת אילן מאכל, שמותר לזרוע תחת האילן (ראה לעיל), אם הלך החדש, יחזירנו (משנה שם ד; רמב"ם שם; שו"ע שם), ונחלקו ראשונים:

- יש מפרשים, שאם הלך החדש על כל האילן, יחזירנו למקום שהיה שם מתחילה, ויזרע את המותר (ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש וברטנורא שם), שדוקא באילן מאכל רשאי לעשות כן, אבל באילן סרק, אף אם החזיר את ענפי הגפן למקומם הראשון אסור לזרוע שם, שכבר נתבטל לגפן ונעשה כולו אפיפירות בכל מקום שהלך שם החדש, ואסור לזרוע תחתיו, אבל אם זרע שם לא קידש (תוספות יום טוב שם, בדעת הר"ש).

• ויש מפרשים שלא אמרו יחזירנו אלא כשכבר זרע תחת המותר, ונתפשטו ענפי הגפן וסיככו על הזרע (פירוש המשניות לרמב"ם ורמב"ם שם; ר"ש סיריליאן שם) שמחזירים לצד אחר (פירוש המשניות לרמב"ם שם), והזרעים מותרים (תוספות יום טוב שם) בהנאה, מה שאין כן באילן סרק, שכיון שהיתה זריעתו באיסור, אם הלך החדש הרי הזרעים אסורים בהנאה (ראה לעיל: חזון איש כלאים יג א), וכן הלכה (שו"ע שם).

כלאים ח ז; שו"ע יו"ד רצו סא; על ערים שחרב באמצעו, ראה: כלאים ו ו, ושם ז ג; תוספתא כלאים (ליברמן) ד ח; ירושלמי כלאים ז ב; פירוש המשניות לרמב"ם וריבמ"ץ שם ו ו. ⁵⁸ ויש הסוברים שלא אסור חכמים אלא לזרועם, אבל מותרים הם בהנאה (חינוך שם, בשם יש אומרים); ויש הסוברים שאסורים הם באכילה, אבל מותרים בהנאה, שהקילו בהם חכמים יותר מכלאי הכרם של תורה (שיטה לא נודע למי קדושין לשם).

⁵⁵ על צורת מדידת ההרחקה, ראה: כלאים ו א; ריבמ"ץ ור"ש ורא"ש שם; רב"ד בהשגות לרמב"ם שם. ⁵⁶ ויש הסוברים שדין זה נוהג אפילו כשלא הדלה את הגפנים על גבי הגדר, אלא שנטען בצד הגדר כדי שיתפשטו ענפיהן עליה, שכיון שהן סמוכות לגדר, הגדר מחשיבתן, ודין ככרם (ר"ש סיריליאן שם, לגרסת כת"י לונדון). ⁵⁷ על גינה קטנה שהיא מוקפת ערים, ראה: עדיות ב ד; ירושלמי כלאים ו א; רמב"ם ורב"ד ור"י קורקוס ורדב"ז שם

ולא לתינוק ישראל, כדי שלא יתרגל לעשות כן (כן משמע מהגמ' שם; פרישה שם סק"ט, בשם מורו ורבנו), וכן הלכה (טושי"ע שם סט).

• ויש אומרים שאסור לומר אף לתינוק גוי, שאפילו קיום כלאים בחוץ לארץ אסור (ראה לעיל), וכל שכן זריעתם על ידי גוי (רמב"ן וריטב"א ומיוחס לר"ן שם).

ספק כלאים ספק כלאי הכרם, בארץ ישראל אסור (כן משמע מערלה ג ט; רמב"ם מאכלות אסורות י יא-יב; טור שם), ובסוריא (ראה ערכו) מותר (משנה שם; רמב"ם שם), ואין צריך לומר בחוץ לארץ (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שהואיל וכלאי הכרם בחוץ לארץ אינם אלא מדרבנן, הרי זה ספק-דרבנן (ראה ערכו) שהולכים בו להקל (רמ"ה קדושין לח ב), ולכן כרם שהוא ספק כלאים, בחוץ לארץ מותר (רמב"ם שם יב).

ספק כרם - של גוי (כן משמע מרש"י קדושין לח ב ד"ה יורד, מהיכן הירק ותוספות שם לו ב ד"ה כל; שו"ת הרמב"ם (פרידברג) קל; תוספות ר"י הזקן שם לח ב; שו"ת הרשב"א ה נו), או של ישראל עברייני (כן משמע מרש"י ברכות לו א ד"ה ובחוצה לארץ) - שהוא נטוע ירק, וירק נמכר חוצה לו - וספק אם מירק שגדל בכרם הוא, או ממקום אחר (רש"י קדושין שם ד"ה וירק; רמב"ם מאכלות אסורות י יא) - בארץ ישראל אסור, ובסוריא מותר (ערלה ג ט; תוספתא ערלה (ליברמן) א ח; רמב"ם שם), שמספק הולכים להקל ואומרים שמשדה היתר נלקט (ריבמ"ץ שם) ⁶².

לסוברים שאין איסור אכילה והנאה נוהג בכלאי הכרם בחוץ לארץ אלא בזרע שני מינים בכרם במפולת יד (ראה לעיל), סתם ירקות הנמצאים זרועים בכרמים מותרים באכילה, שאין זה מצוי שנזרעו באיסור (רמ"א יו"ד רצו סט).

איסור הנאה

כלאי הכרם אסורים בהנאה (כלאים ח א; רמב"ם מאכלות אסורות י ו; טושי"ע יו"ד רצו ג) אם קיימם, והדבר נלמד בגזרה-שוה (ראה ערכו) "קודש" "קודש", נאמר כאן קודש - לא תזרע פְּרִמָּךְ פְּלִאִים פֶּן תִּקְדַּשׁ הַמִּלְאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וְתִבְּרָא הַפֶּרֶס (דברים כב ט) - ונאמר להלן קודש - בהקדש (ראה ערכו): וְחִטָּא בְּשִׁנְגָה מִקְדָּשִׁי ה' (ויקרא ה טו). רבנו הלל לספרי כי תצא רל) ⁶³ - מה להלן אסור בהנאה (ראה ערך מעילה), אף כאן אסור בהנאה (ספרי שם), ופירושו הכתוב הוא: פֶּן תֵּאָסֵר בַּהֲנָא כְּקוֹדֶשׁ (השרשים לרד"ק, קדש) ⁶⁴.

איסור זה נמנה במנין-המצוות (ראה ערכו) בכלל הלאוין (ספר המצוות ל"ת קצג; סמ"ג לאוין קמה; סמ"ק רטז; חינוך תקמט), שלא לאכול כלאי הכרם (רמב"ם וסמ"ק וחינוך שם), לפי שלשון "פֶּן" חשוב כלאו (ראה ערך אזהרה: לשונות האזהרה. ספר המצוות וחינוך שם) ⁶⁵.

מלקות האוכל כלאי הכרם לוקה עליהם (פסחים כד ב; ירושלמי יומא ח ג; רמב"ם שם ז, וסנהדרין יט ד) מן התורה (רמב"ם מאכלות אסורות שם), ש"פן תקדש" חשוב כלאו (ראה ערכו). רש"י שם ד"ה כלאי הכרם) ⁶⁶.

נוספים, ראה: קדושין נו ב; ירושלמי כלאים ח א; רמב"ם שם; ריבמ"ץ שם. ⁶⁵ ויש שמנה איסורי אכילה והנאה כשתי מצוות נפרדות (ראים עו וק); ויש שלא מנה, לא איסור אכילה ולא איסור הנאה (הלכות גדולות). ⁶⁶ יש הסוברים שהאוכל כלאי הכרם עובר אף משום הלאו של לא תאכל כל תועבה (דברים יד ג. כן משמע מראב"ן, שו"ת נג; ר"ש סיריליא תרומות ו א), שדרשו ממנו: כל-שתעבתי-לך-הרי-הוא-בבל-תאכל (ראה ערכו). ראב"ן שם; ויש החולקים, שלמים כלאי הכרם מכלאי-זרעים (ראה ערכו), שאינם נאסרים

ערכו. רמב"ם שם), וזה שאסרו כלאי הכרם מדרבנן בחוץ לארץ לא אמרו אלא בשני מינים וחרצן במפולת יד (תשובות גאוניס קדמונים שם; תשובות גאוניס (הרכבי) שם; רמב"ם שם; סמ"ג לאוין רפ; פסקי תוספות שם), אבל זריעת שני מינים בכרם נטוע - מותרת (המאורות ברכות כב א; ר"י קורקוס שם, בדעת הרמב"ם), וכן זריעת מין אחד עם חרצן (טור יו"ד רצו), וכן הלכה (טושי"ע שם סט).

• ויש סוברים שאסור מדרבנן לזרוע שני מיני זרעים בכרם בחוץ לארץ אפילו שלא במפולת יד (רמ"ה וריטב"א קדושין לט א; תלמיד הרשב"א כלאים ה; נמוקי יוסף ברכות שם), אבל מין אחד בכרם - מותר (רמ"ה וריטב"א שם; רמב"ן שבת קלט א; נמוקי יוסף ברכות שם), ששני מינים כשיצמחו יהיו דומים לכלאים דאורייתא, שאין הדבר ניכר אם נזרעו במפולת יד או לא, אבל מין אחד בכרם, שאינו דומה לכלאים דאורייתא, אף על פי שבארץ ישראל אסור מדרבנן לזרועו, לדעתם (ראה לעיל: הכלאים וזריעתם), בחוץ לארץ לא גזרו על כך (רמ"ה שם) ⁵⁹.

אכילה והנאה ובכל האופנים הנ"ל של ההיתר, נחלקו ראשונים: מחזור

• יש סוברים שהירק אסור באכילה (רמב"ם שם יד; סמ"ג לאוין רפ; שו"ע שם), וכן הכרם (השלמה ומאורות ברכות שם; רבי דוד עראמה כלאים שם), אך בהנאה מותרים הם (כן משמע מכסף משנה ובית יוסף שם), שלדעתם בארץ ישראל כלאי הכרם אף באופנים אלו אסורים בהנאה מן התורה (ראה לעיל: שם), ולכן בחוץ לארץ אסורים הם על כל פנים באכילה (כסף משנה ובית יוסף שם) ⁶⁰.

• יש סוברים שאסורים בהנאה (השלמה ומאורות שם, בדעת הרמב"ם; תוספות ר"י הזקן קדושין שם), וזה שאמרו שנהגו העם כן, היינו שנהגו היתר לזרוע, אבל הפירות של זריעה זו אסורים בהנאה (השלמה ומאורות ומאירי שם) ⁶¹.

• ויש מחלקים, שהזרוע שני מינים בכרם בחוץ לארץ, אפילו שלא במפולת יד, אסורים הם בהנאה (רמ"ה ושיטה קדמונית קדושין שם; אגרת התשובה לרבנו יונה ד; נמוקי יוסף ברכות שם וקדושין שם), ואילו הזרוע מין אחד בכרם מותרים הם באכילה ובהנאה (השלמה ומאירי ברכות שם).

זרעים האסורים מיני זרעים שאין כלאי הכרם נוהגים בהם בארץ מדרבנן אלא מדרבנן (ראה לעיל: הזרעים), נחלקו הדעות אם אף בחוץ לארץ אסורים (כן משמע מתלמיד הרשב"א כלאים ה, ופסקי ריא"ז קדושין א י ז); או שהם מותרים שם (ישועות מלכו כלאים ה ג; פסקי הלכות יד דוד ב יב).

אמירה לגוי קטן, נחלקו ראשונים:

• יש אומרים שאם אמר לגוי קטן לזרוע לו כלאי הכרם בחוץ לארץ, מותר (רמב"ם כלאים ח יג, וסמ"ג לאוין רפ, על פי שבת שם), ומותר אף לכתחילה לומר לו כן, מכיון שאין כלאי הכרם בחוץ לארץ אלא מדרבנן (ט"ז יו"ד רצו ס"ק כא, לדעה זו), אבל לא יאמר כן לגוי גדול, כדי שלא יתחלף בישראל (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם שם),

⁵⁹ לטעם נוסף, ראה תלמיד הרשב"א שם. ⁶⁰ או שהוא הרחקה יתירה, שלא יהא רגיל בכך, כדי שלא יבוא לזרוע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד (רדב"ז שם). ⁶¹ ויש שכתב שלדעה זו אין האיסור אלא כשזרע ישראל בעצמו, אבל הזרוע על ידי גוי אין הפירות נאסרים בהנאה (כן משמע מהרמב"ן שם). ⁶² על מחלוקת התנאים לגבי ספק ירק הנמכר בסוריא, ראה ערך סוריא. ⁶³ לביאורים נוספים לגבי הפסוק והענין ממנו למדים, ראה: השרשים לרד"ק, קדש; סמ"ג לאוין קמה; עמק הנצי"ב שם. ⁶⁴ ללימודים

ובתוכו זרעים שכבר צמחו (רש"י פסחים שם ד"ה המעביר), ודינם כמחוברים לקרקע (ראה ערך הנ"ל) - אם הוסיף מאתים, אסור (כלאים שם; רמב"ם כלאים ה' כג; שו"ע יו"ד רצו יז), היינו שאם הוסיפו הזרעים בכרם אחד מן המאתים שיש בהם עכשיו, לאחר שהוסיפו, הרי הם אסורים (רש"י שם), אבל אם לא הוסיף מאתים - מותר (גמ' שם ושם).⁶⁸

דין זה נלמד מהכתוב: **פֶּן תִּקְדַּשׁ הַמְּלָאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֵת הַפָּרֶם** (דברים כב ט), נאמר "הזרע" ונאמר "המלאה" - ש"זרע" משמע משעת הזריעה, שהיא ההשרשה, ואילו "המלאה" משמע עד שיוסיף (רבנו גרשום חולין שם ד"ה אמר רבא) - הא כיצד, "זרוע מעיקרו" בהשרשה, "זרוע ובא" כשהוסיף מאתים (גמ' שם ושם).

השרשה ושילוש מאימתי ענבים מתקדשים, משיעשו כפול הלבן (כלאים ז' ז; תוספתא כלאים (ליברמן) ד' יב; ספרי כי תצא רל; רמב"ם כלאים ה' יג; שו"ע יו"ד רצו ט), שנאמר: **וּתְבוֹאֵת הַפָּרֶם** (דברים כב ט. ירושלמי שם ז ה), שתהא קרויה תבואה (ר"ש סיריליאו שם), ותבואה היינו פרי הכרם (ראב"ן, שו"ת נג), וקודם שהגיעו הענבים לשיעור פול הלבן אינם קרויים פרי (ר"ש סיריליאו שם). מאימתי תבואה מתקדשת, נחלקו הגירסאות והאמוראים:

• **יש סוברים:** משתשריש (משנה ותוספתא וספרי שם, לגירסתנו; אית תני תני בירושלמי שם; רבי אושעיא בירושלמי שם, לגירסתנו), שנאמר: **הַמְּלָאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע** (דברים שם), עד שיוזרע (רמב"ם שם), היינו בהשרשה (ראב"ן שם).

• **יש סוברים:** משתשליש (משנה שם, לגירסת ר"ש ורא"ש שם; ספרי שם, לגירסת רבנו הלל ופירוש הראב"ד שם; אית תני תני בירושלמי שם, לגירסת ר"ש סיריליאו; רבי יוחנן בירושלמי שם, לגירסתנו), היינו משתביא שלישי (רבנו הלל שם; פירוש הרא"ש שם; ר"ש סיריליאו שם), שנאמר שם: **הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֵת הַפָּרֶם** (דברים שם), הוקש הזרע לכרם שנקרא "תבואה", ועד שתביא שלישי אינה קרויה תבואה (ר"ש סיריליאו שם), או שאין התבואה נקראת "מלאה" עד שתביא שלישי (ר"ש שם).

אביב תבואה שזרעה בכרם נטוע ולא הביאה שלישי, אף לסוברים שאינה אסורה בהנאה (ראה לעיל), אם נעשתה התבואה "אביב", שהזרע ניכר - הדגן אסור (ירושלמי כלאים ה' ו) בהנאה (פירוש המשניות לרמב"ם שם ה' ז), אבל אינו טעון שריפה, אלא מנפץ את הזרע מן השיבולת, והקשים מותרים (ירושלמי שם), ואיסור זה מדרבנן (כן משמע מר"ש סיריליאו שם).

הנאסרים

אף הקשים של כלאי הכרם אסורים בהנאה (כן משמע מפסחים כו ב, וירושלמי כלאים ה' ו; רש"י שם ד"ה בקליפי; רבנו יהונתן בבא קמא ק ב; רמב"ם כלאים ה' ז; שו"ע יו"ד רצו ג; ועוד),⁶⁹ שהרי לא נאמר בכלאים "פרי" (רש"י פסחים שם ד"ה בקליפי; מאירי ופסקי רי"ד ור"ן

שיעור המלקות הוא כזית, שאם אכל כזית - בין מן הירק ובין מן הענבים - לוקה, ושניהם מצטרפים זה עם זה (רמב"ם מאכלות אסורות י' ז; סמ"ג שם). טעם שהאוכל פחות מכזית אינו לוקה, אף על פי שלא נאמרה בכלאי הכרם לשון אכילה (ראה ערכו), לפי שבכלל ההלכה - למשה-מסיני (ראה ערכו) של שיעורים (ראה ערכו) נאמר שאין לוקים על אכילת פחות מכזית, אף במקום שלא נאמרה לשון אכילה (פרי מגדים, פתיחה לפסח ב' ג ה-), או שהואיל וענין האיסור הוא אכילה, אף על פי שלא נאמרה בו לשון אכילה, אין אכילה בפחות מכזית, ואינו לוקה (כתבי הגר"ח, סוף פסחים בענין כזית באכילת מרור).

ולוקים עליהם אפילו אם אכלם שלא כדרך הנאתם (פסחים כד ב; רמב"ם שם יד י), כגון שעירב בהם דבר מר (רמב"ם שם יא), שלא כשאר אסורי-אכילה (ראה ערכו) ואסורי-הנאה (ראה ערכו) שפטור עליהם אם אכלם שלא כדרכם (ראה ערך אכילה: איכותה, וערך אסורי אכילה: שלא כדרך אכילתם, וערך אסורי הנאה: שלא כדרך הנאתם), מפני שבכלאי הכרם לא נאמרה לשון "אכילה" (גמ' שם; רמב"ם שם י), אלא הוציאה התורה איסור אכילתם בלשון הַקָּדָשׁ, לאוסרם אפילו שלא כדרך הנאה (רמב"ם שם).

אף הנהנה מכלאי הכרם, כגון שעשה מהם אספגנית והניחה על גבי מכתו - לוקה (ירושלמי ערלה ג א ופסחים ב א; חינוך שם)⁶⁷.

ביעורם כלאי הכרם טעונים שריפה (משנה תמורה לד ב; רמב"ם כלאים ה' ז, ומאכלות אסורות טז כז, ופסולי המוקדשים יט י; שו"ע יו"ד רצו ג), שנאמר: **פֶּן תִּקְדַּשׁ** (דברים כב ט), ודרשו: **פֶּן תִּקְדַּשׁ** (קדושין נו ב, וחולין קטו א, וירושלמי כלאים ח א. רש"י תמורה שם ד"ה כלאי הכרם, ויבמות פא א ד"ה ידלקו; תוספות תמורה שם ד"ה אלו). ולא יסיק בהם תנור וכיריים, ולא יבשל בהם בשעת שריפתם (רמב"ם כלאים שם; שו"ע שם), אבל אפרם מותר בהנאה, כדין אפרם של כל אסורי-הנאה (ראה ערכו) הנשרפים (ראה ערך הנ"ל: הנשרפין והנקברין. כן משמע ממשנה שם, וגמ' שם לד א; ביאור הגר"א שם ס"ק יא, בדעת הרמב"ם והשו"ע), שמותר מפני שכבר נעשית מצותם (תוספות תמורה שם ד"ה הנשרפין).

הם כהפקר כלאי הכרם מותרים משום גזל, ופטורים מן המעשרות (תוספתא כלאים (ליברמן) ה' א, ושקלים (ליברמן) א' ג), מכיון שאסורים הם בהנאה, ואינם ראויים לכלום (מנחת בכורים שם ושם), והרי הם כהפקר (מרחשת א א א ו; אפיקי ים ב כו).

זמן חלותו

כלאי הכרם שנזרעו מעיקרם באיסור (פסחים כה א, וחולין קטו א), אינם נאסרים בהנאה אלא משהשרישו (רש"י פסחים שם ד"ה זאת אומרת, על פי הגמ' שם; מאירי שם ושם), לפי שכל זמן שלא השרישו הרי הם כמונחים בכד (רש"י שם; מאירי פסחים שם), אף על פי שעל זריעתם לוקים כבר משעת הזריעה (ראה לעיל: הכלאים וזריעתם. מאירי שם ושם). וכשנזרעו בהיתר ונעשו כלאים אחר כך, אינם נאסרים בהשרשה, אלא בתוספת של אחד ממאתים (גמ' שם ושם, על פי כלאים ז' ח). כיצד, המעביר עציץ (ראה ערכו) נקוב בכרם -

כלאי הכרם, שחייב על אכילתם אף שלא כדרכה (ראה להלן), חייב אף על הנאה מהם (פרי תאר שם); או שלדעתם אין לוקים על כלאי הכרם (משנה למלך יסודי התורה ח ח, בדעת הרמב"ם; פסקי הלכות יד דוד, השמטות בסוף ב, עמ' רנ"ד-ט).⁶⁸ וכן הרואה ירק בכרם, ואמר: כשאחזור אלקטנו, אם הוסיף מאתים אסור (כלאים ה' ו; רמב"ם שם כא; שו"ע שם טז).⁶⁹ ויש מהאחרונים המצדד להתיר (ביאור הגר"א שם סק"י, על פי פסחים כה א,

באכילה משום "כל שתעבתי" (תוספות חולין קטו א ד"ה כלאי).⁶⁷ לסוברים ששאר אסורי-הנאה (ראה ערכו) אין לוקים אלא על אכילתם, ולא על הנאתם (ראה ערך אסורי הנאה: חיובם ושיעורם), נחלקו אחרונים אם מכל מקום בכלאי הכרם לוקה (פרי תאר יו"ד פז סק"א; זכר יצחק ב כא), מפני ששאר אסורי הנאה הנהנה מהם שלא כדרך הנאתם פטור (ראה ערך הנ"ל: שלא כדרך הנאתם), ודבר הראוי לאכילה אין דרך הנאתו אלא באכילה, אבל

שתי שורות (בית הלל במשנה שם ושם) [ראה איור מס' 13 בסוף הכרך], שפחות משתי שורות אינו נקרא ותבואת הכרם (פירוש המשניות לרמב"ם שם ושם), וכן הלכה (רמב"ם שם; שו"ע שם).

שלא מדעתו

המקיים כלאי הכרם - שראה כלאים שצמחו בכרמו והניחם (רמב"ם כלאים ה ח; שו"ע יו"ד רצו ד) - הרי זה קידש (כלאים ה ה; רמב"ם שם; שו"ע שם) מן התורה (כן משמע מרמב"ם מאכלות אסורות י ו-ז). ואף לסוברים שאיסור קיום כלאים אינו אלא מדרבנן (ראה לעיל: איסור זריעה), הכלאים נאסרים בהנאה מן התורה (חזון איש כלאים ד יג), שנאמר: פֶּן תִּקְדַּשׁ הַקְּלָאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרַע וּתְבוֹאֶת הַפֶּקֶם (דברים כב ט), אין לי אלא שזרע, זרע חברו ורצה לקיימו מנין, תלמוד לומר: תזרע, מכל מקום (ספרי כי תצא רל), שאף על פי שמצד זריעת חברו אין אדם אוסר דבר-שאינו-שלו (ראה ערכו, וראה להלן: בשל אחרים), מכיון שרצו הבעלים לקיימו נאסר בהנאה (רמב"ם שם).

מחשבת איסור ההנאה של כלאי הכרם תלוי במחשבה (תוספות הבעלים יבמות פג ב ד"ה אין, ותוספות ר"ד ומאירי בבא בתרא ב א, על פי כלאים ה ו; ר"ש שם ז ד, על פי כלאים ה ו-ז; פירוש הרא"ש שם ז ד, על פי כלאים ה ו, ובבא בתרא שם, ותוספות הרא"ש שם, על פי משנה שם), וב"ניחותא" של הבעלים (ר"ש ופירוש הרא"ש שם), שכל שאין דעתם ורצונם בכלאים אינם נאסרים (רמב"ם בראשית א א, והעירוב של הגפנים בזרעים לבדו אינו אוסרם בהנאה, אלא המחשבה היא האוסרת (רמב"ם, דינא דגרמי, בשם ר"י), שאין כלאים נאסרים אלא בדומה לזריעה האמורה בכתוב: לֹא תִזְרַע (דברים שם), שנוח לו בדבר (תוספות בבא קמא ק ב ד"ה נתיאש, ובבא בתרא ב ב ד"ה נתיאש; רמ"ה בבא בתרא שם; ר"ש ורא"ש כלאים ה ו)⁷¹.

לפיכך, הרואה ירק בכרם, ואמר: כשאגיע לו אלקטנו - מותר (משנה שם; רמב"ם כלאים שם א; שו"ע שם טז), אפילו הוסיף מאתים (ר"ש ורא"ש שם; תוספות שם ושם), מכיון שאינו מתעצל בקיום הכלאים (ר"ש ורא"ש שם), ומחזר הוא אחר לקיטתם (תוספות שם ושם; תוספות ישנים בבא בתרא שם, בשם ר"י). וכן מחיצת הכרם - הסמוך לשדה לבן (רש"י שם א ד"ה מחיצת) - שנפרצה, אומרים לו: גדור, ואם לא נתיאש מלגדור, אף על פי שהוסיף מאתים - מותר (תוספות שם ושם, על פי גמ' שם; ר"ש ורא"ש שם; רמב"ם בבא בתרא שם, בשם רבותינו הצרפתים), מכיון שעוסק הוא בכל שעה לגדור (תוספות שם ושם; ר"ש ורא"ש שם), או לפי שדעתו לגדור, אלא שלא הספיק (רמב"ם ורמ"ה ור"ן ונמוקי יוסף שם).

שלא בכוונה אף הזורע כלאי הכרם שלא בכוונה אינם נאסרים, שנאמר: לֹא תִזְרַע (דברים שם), שמשמע בכוונה (ר"ש שם ז), שאין כלאי הכרם נאסרים בהנאה אלא בדומה ל"לא תזרע", שנוח לו בדבר (ר"ש שם ז ד; ר"ש שם ז ו ד)⁷². ולכן אם היה עובר בכרם ונפלו ממנו זרעים, או שיצאו זרעים עם הזבלים או עם המים, הרי זה מותר (משנה שם ז; ספרי שם; רמב"ם שם יז; שו"ע שם יג), ולא נתקדש (רמב"ם שם; שו"ע שם), לפי שכל אלו לא בכוונה נזרעו

שם), אלא הקלעה (דברים כב ט), והכל במשמע, אפילו קשים (פסקי רי"ד שם; תוספות ר"י מפאריש ותוספות רא"ש עבודה זרה מח ב). אכן, בעצים וזמורות של גפנים נחלקו ראשונים אם נאסרו (רמב"ם שם; תוספות פסחים כה א ד"ה עיקרן, וכתובות שם ד"ה אכלה, ועוד; ר"ש כלאים ז)⁷⁰, וכן הלכה (שו"ע שם); או שלא נאסר גוף הגפן, אלא הענבים היוצאים מהן (רמב"ם יהונתן שם; תוספות רי"ד עירובין צב ב; שיטה מקובצת כתובות פ א, בשם רש"י במהדו"ק), שנאמר: וּתְבוֹאֶת הַפֶּקֶם (דברים שם), ולא נאמר: והכרם (רמב"ם יהונתן שם); או שנאסרו זמורות וקשים כשנזרעו שניהם באיסור, אבל כשנזרע בהיתר ואחר כך בא איסור לא אסר הכתוב אלא תבואת הכרם (כן מצדד הר"ש שם, במסקנתו; מאירי בבא בתרא לו א, בשם גדולי המפרשים, וכתובות שם).

סיכך גפנים פעמים שהקשים של כלאי הכרם מותרים, כגון על גבי זרעים הזורע בהיתר - תבואה או ירק, וצמחו (רמב"ם שם ח יא; שו"ע שם סו) - ואחר כך סיכך גפן על גבי הזרעים, שהקשים מותרים, והדגן אסור (ירושלמי שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), לפי שהקשים כבר צמחו בהיתר קודם שסיכך, והזרע לא צמח אלא אחר כך (ר"ש סיריליא ור"א פולדא ופני משה שם). והדברים אמורים כגון שלא הוסיפו הקשים מאתים לאחר הסיכוך (כן משמע מהכף משנה שם; מעשה ארג כלאים ה ז).

זרע באיסור, ואחר כך העביר את הסיכוך של הגפן מן הזרעים, נחלקו אמוראים: יש אומרים שהקשים אסורים, והדגן מותר (רבי יעקב בר אידי בשם רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם), שהקשים נאסרו בשעת הזריעה, ואילו הדגן גדל בהיתר (ר"ש סיריליא שם); ויש אומרים שאף הדגן אסור, מפני שגדל מתוך איסור (כן משמע מרבי זעירא בירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם שם, לפי ר"ש סיריליא ומראה הפנים שם, וביאור הגר"א שם ס"ק פד).

שיעור הכרם הנאסר

הזורע בסמוך לגפן יחידית מקדש מן הזרעים ששה טפחים לכל רוח - מן הגפן, לסוברים שזהו שיעור ההרחקה מגפן יחידית (ראה לעיל: ההרחקות) - והזורע בסמוך לכרם, נאסרים הזרעים ברוחב ארבע אמות, לאורך כל השורה של הכרם (רמב"ם כלאים ו ג, על פי כלאים ז ג; שו"ע יו"ד רצו כא).

ליד כרם אכן, הכרם שזרעו בתוך ארבע אמות שלו, אף אותן גפנים המרוחקות מן הזרעים יותר מארבע אמות מתקדשות, ואין מתקדשות אלא מספר גפנים בשיעור המועט ביותר הקרוי "כרם" (ראה לעיל: סדרו וצורתו. כן משמע מכלאים ד ה, ועדיות ה ב). ולפיכך:

- לדעת הסוברים ששורה של חמש גפנים חשובה כרם (ראה לעיל: שם), קידש שורה אחת (בית שמאי במשנה שם ושם) [ראה איור מס' 13 בסוף הכרך], שהיא בכלל: וּתְבוֹאֶת הַפֶּקֶם (דברים כב ט. פירוש המשניות לרמב"ם שם ושם) ולא יותר מזה, לפי שכל שורה חשובה כרם בפני עצמה, וכרם אחד אמרה תורה שייאסר, ולא שני כרמים (ראב"ד עדיות שם).
- ולדעת הסוברים שאינו כרם עד שיהיו שם שתי שורות, קידש

כשנזרעו שניהם בהיתר אינם נאסרים אלא מדרבנן, והם-אמרו- והם-אמרו (ראה ערכו), שכשלא נוח לו בדבר מותר (תוספות ישנים שם). ללימודים נוספים לדעה שהיא דאורייתא, ראה: חינוך תקמט; עליות דרבנו יונה שם. 72. ללימודים נוספים, ראה: ספרי כי תצא רל; הגהות הגר"א שם; פירוש המשניות לרמב"ם כלאים ה ז.

70. וכפי ששינו לגבי זמורה של גפן שהיתה מודלה על גבי תבואה, שכל הגפן כולה אסורה, היא ופירותיה (תוספתא כלאים (ליברמן) ד י. ר"ש שם); אלא שיש גורסים: הגפן אסורה (ספרי כי תצא רל; הגהות הגר"א לתוספתא שם). 71. ויש סוברים שמן התורה אין כלאי הכרם נאסרים בהנאה אלא כשנזרעו באיסור, כמו שנאמר: לֹא תִזְרַע (דברים שם), בידיים, אבל

נתייאשו הבעלים וזרע הגזלן, הרי הכלאים אסורים מדברי-סופרים (ראה ערכו). ירושלמי שם ד; רמב"ם שם י; שו"ע שם ו, שלענין כלאים החמירו שאוסר, אף על פי שאין יאוש (ראה ערכו) קונה בקרקע (ראה ערך יאוש: בקרקעות. ר"ש שם; רדב"ז כלאים שם) ⁷⁵.

פועל בעל הבית שקיים ירקות שדה בכרם, אסורין בין לו ובין לאחר (תוספתא כלאים (ליברמן) ג יב; ירושלמי שם ה ה).

פועל - והוא הדין כל אדם אחר (כן משמע מהתוספתא שם; רמב"ם שם ט; שו"ע שם ה) - שקיים ירקות שדה בכרם - חבירו (רמב"ם שם; שו"ע שם) - אסור לו, ומותר לכל אדם, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו על אחרים, אבל לו עצמו אסור (ירושלמי שם) מדרבנן (קרית ספר כלאים ה) משום קנס (לבוש יו"ד רצו ה; מרכבת המשנה כלאים ה ט) ⁷⁶.

בתערובת ובספק

תערובת מן התורה כלאי הכרם בטלים ברוב, כשאר האיסורים, אלא שמתקנת חכמים (תוספות בבא מציעא נג א ד"ה ועולה, ונדה מז א ד"ה אתי, ועוד; סמ"ג לאוין קמ; תוספות רא"ש ומאירי יבמות עג א) שכלאי הכרם עולים באחד ומאתים (ערלה ב א; תוספתא תרומות (ליברמן) ה ט; רמב"ם מאכלות אסורות טו יד). כיצד, רביעית יין של כלאי הכרם שנפלה לתוך מאתים רביעיות של יין - הכל מותר (רמב"ם שם), ואינו צריך להרים כלום (משנה שם; רמב"ם שם), שמותר לאכול הכל, ואין צריך להפריש את הרביעית שנפלה (פירוש המשניות לרמב"ם שם). נפלה לפחות ממאתים - הכל אסור (רמב"ם שם). במה דברים אמורים, כשנתערבו מין-במינו (ראה ערכו), אבל כשנתערבו שלא במינם - שיעורם בנותן טעם (ירושלמי שביעית ו ג, ונדרים ו ד; כן משמע מרמב"ם שם ו) כשאר האיסורים (רמב"ם שם) ⁷⁷.

חכמים הסמיכו דין זה לכתוב (ראה ערך אסמכתא א. תוספות שם ושם; ר"ש ערלה שם; תוספות הרא"ש שם). נאמר כאן: הַקְלָאָה (דברים כב ט), ונאמר להלן: קְלָאָתָךְ (שמות כב כח), מה מלאה האמורה להלן - בבכורים (ראה ערכו) - עולה, אף מלאה האמורה כאן - עולה; אי מה להלן באחד ומאה - שביכורים בטלים באחד ומאה (ראה ערך בטול אסורים: בתרומה חלה וביכורים) - אף כאן באחד ומאה, אמרת, מקום שכפל את האיסור כפל את ההעלאה (ספרי קרח קכא; ירושלמי ערלה ב א), שבכורים אסורים לזרים באכילה בלבד, ואילו כלאי הכרם אסורים באכילה ובהנאה (ריב"מ"ץ ור"ש ורא"ש שם), ולפי שכפל הכתוב איסורו, כפלו חכמים עירובו (ירושלמי שם, לגירסת הגר"א שם).

ספק תערובת מכיון שאין האיסור אלא מדרבנן, לכן ספק תערובת של כלאי הכרם - מותר, כגון ספק אם נפלו לחולין פחות ממאתים, וספק לא נפלו לתוכם אלא נאכלו או אבדו, שהרי זה ספק דרבנן ומותר, שאפילו נפלו לחולין הרי מן התורה בטלים הם ברוב (כן משמע מתוספתא שם ט, לפי מנחת בכורים וחזון יחזקאל שם).

(ריב"מ"ץ ור"ש שם; וכן הזורע - או זורה (רמב"ם שם; שו"ע שם) בשדה לבן (ירושלמי כלאים ה ו; ריב"מ"ץ ור"ש ורא"ש שם; רמב"ם שם; שו"ע שם) וסיערתו הרוח לאחריו (משנה שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), ולא ידע שהוליקה הרוח את הזרעים לתוך הכרם (רא"ש שם), ונפלו הזרעים לתוך הכרם וצמחו (רמב"ם שם; שו"ע שם) - מותר (משנה שם; תוספתא כלאים (ליברמן) ג יב; ירושלמי שם; רמב"ם שם; שו"ע שם).

אכן, היה זורע בכרם, וסיערתו הרוח לאחריו - אסור, מכיון שאינו אנוס אלא עובר עבירה (ר"י קורקוס וכסף משנה שם, על פי ירושלמי שם), ואפילו לא היה זורע, אלא זורה תבואה בכרם, נחשב כעוסק בעבירה, ואסור (ר"י קורקוס שם, על פי רמב"ם שם).

בשל אחרים

התבואה המסכך את גפנו על גבי תבואתו של חברו, נחלקו תנאים: יש אומרים שהרי זה קידש את התבואה (תנא קמא בכלאים ז ד; רבי מאיר ביבמות פג א; רבי יהודה בירושלמי כלאים ז א); ויש אומרים: אין אדם מקדש דבר-שאינו-שלו (ראה ערכו). רבי יוסי ורבי שמעון במשנה שם) ⁷³.

הדבר תלוי במחלוקת אם אדם אוסר באיסור הנאה דבר שאינו שלו (ראה ערך דבר שאינו שלו: באיסור), שלדעה הראשונה אדם אוסר דבר שאינו שלו; ולדעה השניה אינו אוסר (ירושלמי שם), שאיסור כלאי הכרם תלוי הוא במחשבת הבעלים, שאינם נאסרים אלא כשנוח לבעלים בקיומם (ראה לעיל: שלא מדעתו. תוספות יבמות פג ב ד"ה אין; ר"ש שם, בשם יש אומרים, ודחה; תוספות ר"י בבא בתרא ב א, בשם ר' יצחק, בתירוץ השני), ואין מחשבתו של אדם מועילה בדבר שאינו שלו (כן משמע מתוספות ר"י שם) ⁷⁴.

להלכה נחלקו אמוראים וראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רב הונא בשם רב ביבמות שם; מסקנת הגמ' שם, לפי רמב"ן עבודה זרה נט ב, ומשמרת הבית א א; מאירי שם, בשם גאוני ספרד; פירוש המשניות לרמב"ם כלאים שם; רא"ש יבמות שם ח ח; ברטנורא שם); ויש פוסקים כדעה השנייה (שמואל ורב אדא בשם רב ביבמות שם א; פירוש המשניות לרמב"ם (קאפח) שם, ורמב"ם כלאים ה ח; סמ"ג לאוין רפ), וכן הלכה (שו"ע שם ד).

הגפן ונחלקו אמוראים לדעה זו, מה דינה של הגפן: יש אומרים שהכל מודים בענבים שהן אסורות (רבי יוחנן בירושלמי כלאים ז א), שהרי הן שלו, ויכול הוא לאוסרן (שנות אליהו שם; ר"א פולדא שם, בפירוש השני), וכן הלכה (רמב"ם שם; חינוך תקמט; שו"ע שם); ויש אומרים שאם התבואה שאתה אומר שאוסרת את הגפנים אינה נאסרת, לפי שאינה שלו, הגפנים שאינם אוסרים את התבואה אינו דין שלא ייאסרו (רבי אלעזר בירושלמי שם, לפי ר"ש שם, וראב"ן שו"ת נג).

אנס להלכה שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו (ראה לעיל. תוספות סוכה ל ב ד"ה וקרקע), אנס - גזלן (פירוש הרא"ש כלאים ז ו) - שזרע כלאים בכרם חברו, לא נאסר הכרם (כן משמע מרמב"ם שם י, ובשו"ע שם ו, ח, על פי משנה שם).

אסרו אלא בפועל (ראב"ד שם, לפי חזון נחום ותורת זרעים כלאים ה ו; תלמיד הרשב"א כלאים ט, לגירסת הספרים שלנו בירושלמי, לפי שקיום כלאים עיקר איסורו הוא במה שמניח אותם בכרם ואינו עוקרם, וזה אינו שייך אלא בבעלים, או בפועל שמוטלת עליו מלאכת הכרם, ולא באחרים (חזון נחום ותורת זרעים שם). לדעות נוספות, ראה: תלמיד הרשב"א שם, לגירסת אחת בירושלמי; מראה הפנים שם, בדעת הראב"ד. ⁷⁷ ויש מהתנאים הסובר שכלאי הכרם בטלים במאתים, ואין צריך אחד ומאתים (רבי שמעון בתוספתא שם).

⁷³ בספרי דרשו: כְּרָמָךְ (דברים כב ט), אין לי אלא כרם שלך, כרם של אחרים מנין, תלמוד לומר: כְּלָאִים (שם) - מכל מקום (ספרי כי תצא רל), ונחלקו ראשונים אם דרשה זו היא כדעה הראשונה (ר"ש ורא"ש שם); או שהם דברי הכל, והדברים אמורים באיסור הזריעה, האסור אף בכרם של חברו (ראב"ד לספרי שם). ⁷⁴ לביאורים נוספים במחלוקת התנאים, ראה: ר"ש שם; עליות דרבנו יונה שם. ⁷⁵ ויש סוברים שהדברים אמורים למי שאומר שיאוש קונה בקרקע (ראה ערך הני"ל), אבל למי שאומר שאין יאוש קונה בקרקע - לא נאסרו (כן משמע מתוספות בבא בתרא מד א ד"ה דוקא). ⁷⁶ ויש סוברים שלא

בהנאה, אלא אם כן היו הכלאים דבר-שבמנין (ראה ערכו) שאינו בטל, שאז התעורבת אסורה אף בהנאה (ראב"ד מאכלות אסורות שם).

כלאי הכרם שנפלו לפחות ממאתים, נחלקו בהם ראשונים אם אסורים בהנאה (רמב"ם מאכלות אסורות טו יד; ר"ן עבודה זרה עד א); או שאף על פי שאסורים באכילה, מותרים

כִּלְאִים¹

ולד של כבש ועז, או של תיש וכבשה, לענין דינים הנוהגים במינים אלו

על גופם (רש"י תמורה יז א ד"ה לא קדושין, ויבמות פד א ד"ה כלאים; רמב"ם איסורי מזבח ג י), אלא קדושת דמים (רש"י שם ושם), והרי הם חולין לכל דבר, ויימכרו ויביא בדמיהם כל קרבן שירצה (רמב"ם שם), ואינם צריכים מום להיפדות (רש"י שם ושם; רמב"ם שם), ומותרים בגזה-ועבודה (ראה ערכו) לאחר פדיונם (רש"י יבמות שם).

ויש סוברים בדעת אמוראים שמחלוקת תנאים היא, שיש מהתנאים סוברים שהמקדיש כלאים חלה קדושת הגוף עליהם, ואינם נפדים עד שיפול בהם מום (חזון איש תמורה לב סק"א, וכתבי הגרי"ז תמורה שם).

כלאים אינם נכנסים לדיר להתעשר מעשר-בהמה (ראה במעשר בהמה ערכו. משנה בכורות ז א; רמב"ם בכורות ו יד), היינו שפטורים הם מן המעשר (רמב"ם שם), שלמדים בגזירה שוה מעשר בהמה, שנאמר בו: **תַּחַת הַשֶּׁבֶט** (ויקרא כז לב), מקדשים, שנאמר בהם: **תַּחַת אֲמֹ** (שם כב כז). ר' ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא בברייתא בכורות שם. וראה רמב"ם שם: ודברים אלו מפי השמועה הם).

וכן נתמעטו כלאים מדין בכור-בהמה-טהורה (ראה בכור טהורה ערכו. בבא קמא עח א, והובא להלכה במאירי שם, ובראב"ה ס"י אלף קנד), שבכור שהוא כלאים אינו קדוש (מאירי שם), שלמדים בכור בגזירה שוה "העברה העברה" ממעשר בהמה (בבא קמא שם, וראה שם עוד מקור); ויש למדים מהפסוק: **אֵךְ כָּכוֹר שׁוֹר אוֹ כָּכוֹר כָּשָׁב אוֹ כָּכוֹר עֵז** (במדבר יח יז), שור גמור, כשב גמור, עז גמור, להוציא את הכלאים (ספרי שם).

הלאו של אותו-ואת-בנו (ראה ערכו) נוהג בכלאים (תוספתא חולין ה א, הובאה חולין עח א, ושם עט ב; רמב"ם שחיטה יב ט; טוש"ע יו"ד טז ז), כגון כבשה שילדה מן התיש, ושחט אותה ואת בנה (רש"י שם עח א ד"ה כלאים. וראה ראש יוסף שם ב שהוא חדין כשהאם כלאים), שלמדים מהפסוק: **וְשׁוֹר אוֹ שֶׁה** (ויקרא כב כח), "או" לרבות את הכלאים (גמרא שם עח ב).

זרוע לחיים זרוע-ולחיים-וקבה (ראה ערכו) נוהגים בכלאים (תוספתא חולין ט א, הובאה חולין קלב א; רמב"ם בכורים ט ה; טוש"ע יו"ד סא יז), שנאמר: **אִם שׁוֹר** (דברים יח ג), לרבות את הכלאים (ספרי שם; ברייתא חולין שם, ראה שם שהלימוד מיתור "אם").

איסור חלב איסור חלב (ראה ערכו) נוהג אף בכלאים (ב"ח יו"ד סד, ופרי חדש שם סק"ג, על פי תורת כהנים דלהלן), וכן דרשו: **כָּל חֶלֶב שׁוֹר וְכֶשֶׁב וְעֵז לֹא תֹאכְלוּ** (ויקרא ז כג), אין לי אלא חלב שור וכשב ועז המיוחדים, מנין לרבות את הכלאים, תלמוד לומר: שור וכשב ועז (רבי עקיבא בתורת כהנים שם), שאף בהמה שיש בה כשב ועז, היינו כלאים, חלבה אסור (ראב"ד שם, וראה מיוחס לר"ש ורבנן הלל שם), ונאמר עוד: **מִן הַבְּהֵמָה** (ויקרא שם כח), לרבות את הכלאים (תורת כהנים שם, וראה שם ובמפרשים בטעם שהוצרכו לדרשה השניה).

השם כלאים הוזכר במשנה ובתלמוד בכמה מקומות (משנה זבחים פד א, ובכורות ז א, ותמורה כח א, וכמה מקומות), ומשמעו ולד של תיש וכבשה (תוספתא חולין ה א, ושם ו א, ועוד, ובכורות א ו, ושם ז ג: רחל וגדי; רש"י בבא קמא עז ב ד"ה גנב כלאים, וחולין לח ב ד"ה פרט), או של כבש ועז (תוספתא בכורות ז שם; רש"י נדה מא א ד"ה כלאים). במובן הרחב נזכר השם כלאים אף על ולדות של מינים אחרים (ראה תוספתא חולין הנ"ל, ובכורות א שם).

בהלכה דנו על כלאים בין בדינים האמורים בשני המינים, כבשים ועזים, ובין בדינים האמורים בכבשים בלבד, אם נוהגים הם אף בכלאים או לא.

על כלאים במובן של האיסור לערב מיני צמחים שונים, ראה ערך כלאי אילן וערך כלאי זרעים וערך כלאי כרם. על כלאים במובן של האיסור להרביע מיני בעלי חיים שונים זה עם זה, ולעשות מלאכה בהם יחד, ראה ערך כלאי בהמה. על כלאים במובן של האיסור ללבוש שעטנז ראה ערך כלאי בגדים.

בדינים שבשני המינים

פסולים לקרבן כלאים פסולים לקרבן (משנה זבחים פד א, ותמורה כח א; רמב"ם איסורי מזבח ג ד), שנאמר: **שׁוֹר אוֹ כָּשָׁב אוֹ עֵז** (ויקרא כב כז), שור או כשב פרט לכלאים (תורת כהנים שם, הובאה בבא קמא עז ב, ושם נתבאר), שיהיה כל מין ומין בפני עצמו, ולא שיהיה מעורב מכבש ומעז (רמב"ם שם).

יש דורשים מן הכתוב בעולה (ראה ערכו): **מִן הַפְּשָׁבִים אוֹ מִן הָעֵצִים** (ויקרא א י), להוציא את הכלאים (תורת כהנים שם²).

ויש דורשים מן הכתוב בקרבן-פסח (ראה ערכו): **מִן הַפְּשָׁבִים וּמִן הָעֵצִים** (שמות יב ה), פרט לכלאים (מכילתא דרשב"י שם).

מהאחרונים יש שכתבו בטעם הפסול, שהואיל ונעשתה עבירה בלידתה של בהמה זו (ראה ערך כלאי בהמה), מאוסה היא לגבוה (לבוש או"ח תרמט ד). ותמהו עליהם, שגזירת הכתוב היא לפסול כלאים, ולא משום שנעשתה עבירה ביצירתם (שו"ת פנים מאירות ב קעג: דילמא; בית אפרים או"ח תרמח ס"ק כג; חלקת יואב או"ח לב), והרי הפסול הוא אף כשלא נעשתה עבירה בידי אדם, אלא נזדווגו מאליהם (בית אפרים שם).

אסורים למזבח, כלאים נמנו בכלל שאר אסורי-מזבח (ראה ערכו), ואין קדושה שאסור להקריבם על גבי המזבח (ראה ערך אסורי חלה עליהם מזבח. משנה תמורה כח א; רמב"ם איסורי מזבח ג יא. וראה ערך הנ"ל וערך חיבי מלקיות אם לוקים על זה), ואף אם עלו על המזבח - ירדו (משנה זבחים פד א; רמב"ם פסולי המוקדשין ג ה).

המקדיש כלאים הרי זה כמקדיש עצים ואבנים, שאין קדושה חלה

בפירוש הדרשה. וראה מיוחס לר"ש שם שאף שכבר נלמד משור או כשב, כן

כלאים. 1. ל, טורים רג-רס. 2. ראה מיוחס לר"ש משאץ ומלבי"ם שם

קמא עח א ד"ה לטמא, וכן הוא לפנינו במשנה שבמשניות) - מתיר לפדות בכלאים (משנה שם; תוספתא בכורות א ו), מפני שהוא שם (משנה שם), שבין רחל ובין עז קרויים שם (רש"י), וחולק על הלימוד מבנין אב, שדורשו לענין אחר (ראה גמרא בבא קמא שם).

הלכה שאין פודים בכלאים (רמב"ם בכורים יב ח; טוש"ע יו"ד שכא ב).

בתשלומי ארבעה-וחמשה (ראה ערכו) שחייב הגונב שור או שה וטבחיו או מכרו (ראה ערך ארבעה וחמשה), נחלקו תנאים: הגונב בהמת כלאים וטבחה, ר' מאיר - ויש מגיהים: ר' שמעון (חסדי דוד לתוספתא דלהלן, על פי הסוגיא בבא קמא עז ב) - אומר: משלם תשלומי ארבעה-וחמשה (ראה ערכו). תוספתא בבא קמא ז ה; ברייתא בבא קמא שם בסתם), וכן אומר ר' אליעזר (תוספתא שם, לגירסא שלפנינו ובכתב יד ערפורט. ובכתב יד וינה ובדפוס ראשון: אלעזר), שלמדים מהפסוק: שור או שֶׁה (שמות כא לו), לרבות את הכלאים (מכילתא דרשב"י שם; גמרא שם); וחכמים אומרים: אינו משלם אלא תשלומי כפל (ראה ערכו) בלבד (תוספתא שם. וראה חסדי דוד שלדעתם דורשים או למעט). הלכה שחייב (רמב"ם גניבה ב ט; טור חו"מ שט), בין בכלאים מרחל ותיש, ובין בכלאים מאיל ועז (מאירי בבא קמא שם).

בדינים שבכבשים בלבד

ראשית הגז מצות ראשית-הגז (ראה ערכו) - שאינה נוהגת אלא בכבשים, ולא בעזים (ראה ערך ראשית הגז) - נוהגת אף בכלאים (תוספתא חולין י א; רמב"ם בכורים י ז. בטוש"ע השמיטות), מכבשה ותיש (תוספתא שם: רחל וגדלי), אם צמרו רך כצמר הכבשים (ראה ערך הנ"ל. מאירי חולין קלו א), שלענין ראשית הגז לא נאמר בתורה "שה" אלא "צאן" (דברים יח ד), ואף כלאים הוא בכלל צאן (קריית ספר בכורים שם).

ויש סוברים בדעת תנאים שכלאים פטורים מראשית הגז, כדרך שהם פטורים ממעשר בהמה (ראה לעיל: בדינים שבשני המינים: במעשר בהמה. חדרי דעה יו"ד סוף סי' שלג בדעת ר"ש חולין קלו ב שפטר טריפה מראשית הגז בגזירה שווה ממעשר בהמה, וכן צידד באור שמח בכורים שם).

בדינים שנאמרו בצמר של כבשים - כגון בכלאי-בגדים בצמר כבשים (ראה ערכו), שלא נאסר מן התורה אלא צמר רחלים (ראה ערך כלאי בגדים), ובנגעי-בגדים (ראה ערכו), שאין מטמא אלא בגד של צמר רחלים, או של פשתן (ראה ערך בגד, ושם מחלוקת בשאר טומאות), ובתכלת (ראה ערכו) לציצית (ראה ערכו), שאינה באה אלא מצמר רחלים (ראה ערך תכלת וערך ציצית), ובתכלת לבגדי כהונה (ראה ערך תכלת), ובעיקר חיוב ציצית, לסוברים שאין חיוב מן התורה אלא בבגד של צמר רחלים, או של פשתן (ראה ערך בגד, וערך ציצית) - נחלקו אחרונים אם צמר של כלאים דינו כצמר רחלים:

- יש שכתבו שצמרם פסול לציצית (חידושי מהר"ז בינגא עמ' קג; פרי מגדים או"ח ט א), וכן אינו חשוב צמר לכלאי בגדים ולשאר הדינים הנזכרים (פרי מגדים שם, וביאור הלכה או"ח שם בדעתו).
- ויש סוברים שצמרו צמר הוא לדינים הנזכרים (ים של שלמה חולין יא ו; ביאור הלכה שם), אף באופן שאינו חשוב ככבש גמור אלא כ"מקצת שה", שאף מקצת שה צמרו חשוב כצמר רחלים (ים של שלמה שם. אבל בביאור הלכה שם סתם).

חלב של כלאים חייבים עליו כרת, כחלב שאר בהמות (ראה ערך חלב. ראה רבנו הלל שם; פרי מגדים יו"ד שם שפתי דעת א, וכן הוא בב"ח ובפרי חדש שם³), ואף שבכרת נאמר: מִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר יִקְרִיב מִמֶּנָּה אֹשֶׁה לָהּ (ויקרא שם), וכלאים פסולים לקרבן (ראה לעיל: פסולים לקרבן), למדים מריבוי: מן הבהמה, שאף המורכב משני מינים שהם בני הקרבה למזבח חייבים על חלבו כרת (משך חכמה ויקרא שם, וראה עזרת כהנים לתורת כהנים שם).

על איסור גיד-הנשה (ראה ערכו) שנוהג בכלאים, כמו בשאר בהמה וחייה, ראה ערך גיד הנשה.

לענין תמורה (ראה ערכו) שנינו: ר' אליעזר אומר כלאים אינם קדושים ולא מקדישים (משנה תמורה יז א⁴; תוספתא שם א ה), כלומר, שאינם קדושים בתמורה (שמואל תמורה שם), שאין תמורה חלה עליהם (רש"י), אם המיר בהמת קודש בהם (רש"י יבמות פד א ד"ה לא קדושים), ולא מקדישים לעשות תמורה (שמואל שם), אם קודש הם (רש"י), כגון שהיו ולדות קדשים (ברייתא תמורה שם), לסוברים שולדות שהם כלאים חלה עליהם קדושה (ראה ערך ולדות קדשים: ולדות שהם פסולים), ושולדות עושים תמורה (ראה ערך תמורה. גמרא שם); ויש מהתנאים חולקים ואומרים שכלאים עושים תמורה (תנא קמא בתוספתא שם. ומשמע שגם נעשים תמורה לבהמת קדשים, וכן פירש בכתבי הגר"ז תמורה שם).

הלכה כרבי אליעזר (רמב"ם תמורה א יז; פירוש המשניות תמורה שם), שהממיר בכלאים אין קדושה חלה עליהם (רמב"ם שם), שהרי זה כמי שהמיר בגמל או בחמור, ולא כממיר בבעל מום, לפי שבעל מום יש במינו קרבן, וכלאים אין במינם קרבן, ולפיכך אינו לוקה (רמב"ם שם).

פטר חמור פטר-חמור (ראה ערכו), שפדיונו בשה (ראה ערך פטר חמור), נחלקו תנאים אם נפדה בכלאים:

- יש אומרים שאין פודים בכלאים (תנא קמא במשנה בכורות יב א; בן בג בג בברייתא שם; מכילתא דרשב"י ותנחומא שמות יג יג, ומכילתא דרשב"י שם לד כ), שנאמר בפדיון פטר חמור: שֶׁה (שמות יג יג ולד כ), ונאמר בקרבן-פסח (ראה ערכו): שֶׁה (שם יב ה), מה קרבן פסח אינו בא מן הכלאים, שפסולים לקרבן (ראה לעיל: פסולים לקרבן), אף כאן שה פטר לכלאים (בן בג בג בברייתא שם ורש"י, וראה מכילתא דרשב"י שם); ויש למדים מבנין-אב (ראה ערכו), שכל מקום שנאמר "שה" אינו אלא להוציא את הכלאים (בבא קמא עח א לרבא), מהפסוק: שֶׁה כְּשִׁבִים וְשֶׁה עֲזִים (דברים יד ד. רש"י חולין עח ב ד"ה אינו אלא), שלא נאמר: שה כשבים ועזים, ללמד שאינו נקרא שה עד שיהיו אביו ואמו כבשים, או שניהם עזים, אבל אחד כבש ואחד עז אינו שה (רש"י שם), או שהלימוד הוא מהפסוק בקרבן-פסח (ראה ערכו): שה וגו' מן הכבשים ומן העזים (שמות שם. תוספות חולין שם, ובבא קמא עז ב ד"ה זה; תוספות ישנים יומא שם; ראשונים בבא קמא וחולין שם), שמשמע עד שיהא אביו כבש ואמו כבשה, ולגופו אינו צריך, שהרי בכל הקדשים נתמעטו כלאים, ולא בא אלא ללמד בנין אב לכל מקום שנאמר שה להוציא את הכלאים (תוספות שם ושם; ראשונים שם ושם).

- ר' אליעזר (כן הוא לפנינו במשנה שבגמרא שם, וכן הוא בכתב יד מינכן) - ויש גורסים: ר' אלעזר (תוספות בכורות שם ד"ה רבי אליעזר, ובבא

אלא איסור תורה, ופירש כן בתורת כהנים שם, אבל המפרשים פירשו שם בענין אחר, וראה ערך חלב. 4. לפנינו: ר' אלעזר, וראה מסורת השי"ס ושנויי נוסחאות

דרך התורת כהנים לרבות מכמה פסוקים, או שאינה אלא אסמכתא 3. וראה כנסת הגדולה יו"ד שם הגהות בית יוסף ו שחולק על הב"ח, שאין בו לאו וכרת

כָּלָב¹

אחד מבעלי החיים הטמאים

להלך אחריה (תוספות בבא מציעא שם ד"ה לא), וכתבו אחרונים שלדעתם אין איסור בדבר, אלא חומרא בלבד (ט"ז שם סק"י).

טבעו הכלב, פירשו חכמים טבעו, שהוא עז שבחיות (כן משמע משמות רבה מב ט), וכמה דינים תלויים בטבעו של הכלב:

• **וְהַכְּלָבִים עֲזֵי נֶפֶשׁ לֹא יָדְעוּ שָׂכָעָה** (ישעיהו פרק נו פסוק יא), שאינם יודעים לאכול ולשבוע נפשם במידה, אלא ממלאים כריסם (מהר"י קרא שם), וכל מזונו של הכלב דברים פחותים, העצמות היבשות אשר ימצא בקרקעית הבית (פירוש המאירי למשלי כו יא), ואוכל הנפסל מאכילת כלב, הרי הוא כעפר (רא"ש פסחים ב א, בשם יש שרוצים לומר; ר"ן שם כא ב; רבנו מנוח חמץ ג יא, בדעת הרמב"ם; טור או"ח תמב, בשם יש אומרים), ואם היה אסור, פקע איסורו, ואם היה טמא, פקעה טומאתו ושוב אינו מקבל טומאה (ראה ערך אוכל: תורת אוכל באוכלים שנפסדו).³

• בהמה חיה ועוף שהכלב דרסם, היינו שהכבם בצפורניו, אף על פי שדרוסת חיה ועוף טריפה, לפי שהם מטילים ארס, והוא שורף את הגדרס (ראה ערך דרוסה), דרוסת הכלב מותרת, שהכלב אין לו דריסה (חולין ג א; רמב"ם שחיטה ה ו; טוש"ע י"ד נ א).

• הכלב פקח משאר בהמה (טהרות ג ח), ואין דרכו לשתות כל זמן שהוא מוצא אוכל, ולפיכך יש מהתנאים סוברים שכלב שאכל מן הככרות, ויש משקים טמאים בבית, אין חוששים ששתה מן המשקים וחזר לככרות וטימאן (רבי אליעזר בן יעקב בטהרות ג ח), ואין הלכה כמותם (ראה ערך ספק טומאה).

• אכילת הכלב שווה במעיו שלושה ימים (שבת קנה ב, על פי אהלות יא ז), ולפיכך הכלב שאכל בשר המת, כל שלושה ימים מעת לעת מעת אכילתו, עדיין הבשר בטומאתו (כן משמע מאהלות שם, ורמב"ם טומאת מת כ ד).⁴

• מימיו לא יאמר לך אדם שנשכו כלב שוטה וחיה (ירושלמי ברכות ח ה), וכן אכילת בשר בהמה שנשכה כלב שוטה, אף על פי שאין בה משום טרפה (ראה ערכו), יש בה משום סכנת נפשות (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ג יט), ונהגו הרופאים להאכיל את הננשך בחצר כבד של הכלב, ונחלקו תנאים אם היא רפואה גמורה, ומותרת; או שאינה רפואה גמורה, או שהיא רפואה של סגולה, ואסורה (ראה ערך חולה: רפואה שאינה בדוקה).⁵

השלכת טריפה **הכתוב בבשר טריפה: לְכָלֵב תִּשְׁלַחֲכֶן אֹתוֹ** (שמות כב לכלב ל) אינו מצות עשה, אלא רשות, ומותר למכור טריפה לנכרי, או ליתנה לו (ראה ערך טרפה ב: איסורה באכילה).⁶

מהותו הכלב הוא אחד מבעלי החיים הטמאים האסורים באכילה (ראה ערך בהמה טמאה: מיני הבהמה הטמאה וסימניה. כן משמע מהמשנה יומא פג א, ועוד), והמטמאים בטומאת נבלה (ראה ערכו. כן משמע מרש"י ויקרא יא כז, ועוד), ונחלקו בו תנאים:

• **יש אומרים שהוא מין חיה** (תנא קמא בכלאים ח ו, ותוספתא כלאים (ליברמן) ה ז), והמוכר חיתו, הכלב בכלל, אך לא כשמוכר בהמתו (תוספתא שם), והמקדיש חיתו, הכלב בכלל, אך לא כשמקדיש בהמתו (ר"ש שם), והאומר הריני נזיר אם זה חיה - נזיר, אך לא כשאומר הריני נזיר אם זה בהמה (שנות אליהו שם), והכלב אינו כלאים עם כלב הכופרי,² שהוא לדברי הכל מין חיה (תוספתא שם), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ברטנורא שם).

• **ויש אומרים שהוא מין בהמה** (רבי מאיר שם ושם), ובכל הדינים הנ"ל, הדין הוא להיפך (תוספתא שם, ור"ש שם, ושנות אליהו שם).

גידולו **אין מגדלים את הכלב - הרע** (רמב"ם נזקי ממון ה ט; טוש"ע חו"מ טג ג) - בכל מקום (משנה בבא קמא עט ב; תוספתא בבא קמא (ליברמן) ח יז; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שהיזיקן מרובה ומצוי (רמב"ם שם), שנושך ומנבח, ואשה מפלת מיראתו (רש"י שם ד"ה את הכלב), והמגדל כלב עומד בארור (גמ' שם פג א; רמב"ם שם).

אכן אם היה קשור בשלשלת מותר לגדלו (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאף על פי שמנבח, כיון שיודעים שהוא קשור בשלשלת אין יראים ממנו (סמ"ע שם סק"ח).

בעיר הסמוכה לספר מותר לגדלו, וקושרו ביום ומתירו בלילה (תוספתא שם; גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

ובזמן הזה כתבו הפוסקים שמותר לגדל כלב בכל אופן, מכיון שאנו שרויים בין הגוים, ודומה הדבר לספר (שלטי גבורים על המרדכי בבא קמא עד א, בשם הגהות; רמ"א שם, ובאור הגר"א סק"ב), אבל כלב רע שיש לחוש שיזיק לבני אדם אסור, אם אינו קשור בשלשלת (רמ"א שם).

אלמנה **אלמנה לא תגדל כלב** (בבא מציעא עא א, ועבודה זרה כב ב), שאסורה - לעולם - לגדלו (רמב"ם איסורי ביאה כב טז; טוש"ע אה"ע כב יח). ונחלקו ראשונים:

• **יש מפרשים הטעם שמא תקלקל עמו** (רש"י בבא מציעא שם ד"ה לא תרבי; ר"ן עבודה זרה שם).

• **ויש מפרשים הטעם מפני החשד** (ר"י שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ויש ראשונים שכתבו לדעה זו, שאף על פי שלא נחשדו ישראל על הבהמה, ואין איסור להתייחד עמה (ראה ערך יחוד: האסורים להתייחד), לא תגדל כלב משום לזות שפתים, כיון שדרכו

עליו מפולת, שאין הכלב יכול לחפש אחריו, ראה ערך בעור חמץ: מהותו; על כלבים הבאים על העדר שהוא ביד שומר, מתי נחשב אונס, ראה ערך שומר. 6. על הסוברים שיש בכתוב הזה איסור עשה: לכלב תשלכון אותו, ולא תאכלוהו, והאוכל טריפה עובר עליו, ועל הסוברים אף יותר מזה, שמצות עשה בקום ועשה היא להשליך הטריפה לכלב, ראה ערך הנ"ל: שם; על איסור הקרבת מחיר כלב, ראה ערך מחיר כלב; על המקבץ צואת כלבים שכופים אותו להוציא את אשתו, ראה ערך מומים; על מים שליקק בהן הכלב, שפסולים לנטילת ידים, ראה ערך נטילת ידים.

במשניות דפוס וילנא שצריך לומר ר' אליעזר.

כלב. 1. ל, טורים רסא-רסד. 2. על מהותו, ראה ערך בהמה: בעלי חיים אם הם בהמה או חיה. 3. על דיניו, ועל דיני אוכל שנפסל מאכילת אדם ועדיין ראוי לאכילת כלב, ראה ערך אוכל: תורת אוכל באוכלים שנפסדו, וערך אסורי אכילה: אוכל שאינו ראוי, וערך בל יראה ובל ימצא: חמץ שאינו ראוי לאכילה, ועוד; על מים שנפסלו משתיית הכלב, שהם פסולים לנטילת ידים, ראה ערך נטילת ידים. 4. על פרטי דינים בזה, ראה ערך עכול. 5. על הסכנה במעבר בין שני כלבים, ובמעבר כלב בין שני אנשים, ראה ערך סכנה; על חמץ שנפלה

פְּלָה¹

אשת בנו, בתורת איסור ערוה

האיסור והחיוב

לספר מיתת כלתו אסורה עליו אף לאחר מיתת בנו (משנה סנהדרין נג בנא; רמב"ם איסורי ביאה ב א) - או לאחר שגירשה בנו (רמב"ם שם; החינוך מצוה רא) - שנאמר: עֲרוֹת פְּלִתָּךְ לֹא תִגְלֶה אֶשֶׁת בְּנֶךָ הִוא לֹא תִגְלֶה עֲרוֹתָהּ (ויקרא יח טו), וכתבו ראשונים שמה שחזר הכתוב "אשת בנך היא", הוא לחייב עליה לאחר מיתה (ראה רש"י סנהדרין נד א ד"ה וסיים, ותוספות שם ד"ה לומר; חידושי הר"ן שם³).

ויש מן הראשונים שלמדו איסור זה מלשון הכתוב "כלתך", שבכל ענין נקראת היא כלה (יראים השלם שם; חידושי הר"ן סנהדרין שם, בשם הרמב"ן), לאחר מיתה כמו בחיים (חידושי הר"ן שם, בשם הרמב"ן). אפילו נישאה לאחר, לא פקע שם כלה ממנה, וחייב עליה משום כלתו (משנה יבמות ב ב, ורש"י שם ד"ה וכלתו; משניות כריתות יד ב, וגמרא ורש"י שם; רמב"ם שגגות ד ב; חידושי הר"ן סנהדרין נג א).

באשת חורגו מותר אדם באשת חורגו (ברייתא יבמות כא א; תוספתא יבמות ג; דרך ארץ רבה א; טושי"ע אה"ע"ז טו כא. וראה ערך חורג: בעריות), היינו אשת בן אשתו שאינו בנו (רש"י יבמות שם ד"ה חורג), ויש מן האמוראים שדרשו כן מן הכתוב באיסור כלה: אֶשֶׁת בְּנֶךָ הִוא (ויקרא יח טו), משום אשת בנך אתה מחייבו, ואי אתה מחייבו משום אשת בנה (אב"י בסנהדרין עו א⁴).

ויש שאסורה עליו משום מראית העין, שנראית ככלתו, ועל כך ראה ערך חורג, וערך חשד; מראית העין.

על יחוד (ראה ערכו) עם כלתו, שדנו בו אם אסור הוא או מותר, ולסוברים שאסור, אם איסורו מן התורה, ראה ערך יחוד (וראה אוצר הפוסקים כב א ס"ק ד אות ה, וציץ אליעזר ו מ כ אות ח ואילך). אם יש איסור הסתכלות בכלתו, וכן אם יש לגביה איסור שאלת-שלום (ראה ערכו) וכיוצא בזה, ראה ערך קריבה לעריות (וראה גלוי עריות: קריבה לעריות; הרחקה מעריות).

בבן נח בן-נח (ראה ערכו), נחלקו בו אם אסור בכלתו:

• בדעת ר' מאיר שאמר בשיטת ר' אליעזר, שבן נח נהרג אף על עריות שישראל חייב עליהן כרת (ראה ברייתא בסנהדרין נח א, וגמרא שם. וראה ערך בן נח), נחלקו ראשונים: יש סוברים שלא הוזהרו בני נח על קרובות שמחמת אישות (רש"י סנהדרין שם ד"ה ומותר וד"ה ושאר וד"ה לאתוי; רמב"ן יבמות צח א; ר"ן סנהדרין שם), לפי שבאישות נאמרה קיחה - כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה (דברים כב יג) - ואין קיחה לבן נח (רמב"ן ור"ן שם), ולכן מותר הוא בכלתו (רש"י ורמב"ן ור"ן שם).

• בדעת ר' עקיבא, שסובר שבן נח אסור באשת אביו (ברייתא שם נח א. וראה ערך אשת אב וערך בן נח), נחלקו ראשונים: יש סוברים שבני נח הוזהרו אף על שאר קרובות שמחמת אישות, כגון כלתו, שהרי אף אשת אביו היא ערוה שמחמת אישות, ויש ללמוד ממנה לשאר עריות (רש"י שם ד"ה ואיכא וד"ה יצא); ויש סוברים שאין בן נח מוזהר על עריות שמחמת אישות, שלא אסרה עליו תורה אלא את אשת אביו (רמב"ן שם; רשב"א יבמות שם; ר"ן שם). הלכה, שבן נח מותר בכלתו (רמב"ם איסורי ביאה יד י ומלכים ט ה).

גוי שהתגייר גוי שהתגייר מותר באשת בנו שנולד לו בגויותו

האיסור ומקורו כלתו - היינו אשת בנו (ראה דברי אב"י דלהלן; פסיקתא זוטרותא ויקרא יח טו; רמב"ם איסורי ביאה א ד) - היא אחת מן העריות האסורות מן התורה (משנה סנהדרין נג א; רמב"ם שם, ושם ב א; טושי"ע אבן העזר טו יט), ואם בא עליה עוברים שניהם בלא תעשה, שנאמר: עֲרוֹת פְּלִתָּךְ לֹא תִגְלֶה אֶשֶׁת בְּנֶךָ הִוא לֹא תִגְלֶה עֲרוֹתָהּ (ויקרא שם. תורת כהנים קדושים י י (ה"י"ג)). ואמר אב"י שאין אלו שני שמות לחייב את הבא עליה שתי חטאות, משום כלתו ומשום אשת בנו, אלא שלפיכך פתח הכתוב בכלתו, וסיים באשת בנו - אשת בנך היא, ומשמע שהיא הכלה האמורה בתחילת הכתוב (רש"י סנהדרין נד א ד"ה וסיים) - לומר לך, זו היא כלתו זו היא אשת בנו (סנהדרין שם), והכל שם אחד (מאירי סנהדרין נג א).

לא זו נמנה במנין המצוות (הקדמת בעל הלכות גדולות; ספר המצות לרס"ג לאוין צח; ספר המצות לרמב"ם לא תעשה שמג; סמ"ג לאוין צג; החינוך מצוה רא).

דינו הבא על כלתו, הרי שניהם חייבים סקילה (ראה ערכו). משנה סנהדרין נג א; רמב"ם איסורי ביאה א ד, וסנהדרין טו י. וראה ערך חיבי מיתות בית דין: המיתות), שנאמר: וְאִישׁ אֲשֶׁר יִשְׁכַּב אֶת פִּלְתּוֹ מוֹת יוֹמָתוֹ שְׁנֵיהֶם תָּבֵל עֵשׂוֹ דְּמִיהֶם בָּם (ויקרא כ יב), ודרשו: אתה אומר בסקילה, או באחת מכל מיתות האמורות בתורה, תלמוד לומר "דמיהם בם", ונאמר להלן - היינו באיסור אוב (ראה ערכו) וידעוני (ראה ערכו. ראה סנהדרין נד א) - "דמיהם בם" (ויקרא שם כז), מה דמיהם בם האמור להלן בסקילה, אף דמיהם בם האמור כאן בסקילה (תורת כהנים קדושים י י (ה"י"ג); ברייתא בכריתות ה א, ורש"י שם ד"ה נסקליון).

באופנים שאינם נסקלים - כגון שלא התרו בהם (ראה ערך חתראה וערך חיבי מיתות בית דין) - אם היו מזידים חייבים כרת (משנה כריתות ב א; רמב"ם איסורי ביאה א א), הן הבוועל והן הנבעלת (תורת כהנים סוף פרשת אחרי מות: הנפשות, הרי כאן שנים; בבא קמא לב א, ורש"י שם ד"ה הנפשות; רמב"ם שם. וראה ערך אשה וערך גלוי עריות וערך חיבי כריתות), שנאמר לענין איסורי עריות: כִּי כָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מִכָּל הַתּוֹעֲבֹת הָאֵלֶּה וְנִכְרְתוּ הַנִּפְשֹׁת הָעֹשֹׂת מִקֶּרֶב עִמָּם (ויקרא יח כט). רמב"ם שם. וראה כריתות ב ב. וראה ערך חיבי כריתות: בעריות), ואם היו שוגגים חייבים חטאת (משנה שם; רמב"ם שם, ושגגות א א וד. וראה ערך חיבי קרבנות).

הבא על כלתו הבא על כלתו בעודה אשת בנו, חייב עליה - שתי בעודה אשת בנו חטאות, אם היה שוגג (משניות כריתות יד ב, ומשנה שם א; רש"י סנהדרין נג א ד"ה הבא, ור"י מלוניל שם) - משום כלתו, ומשום אשת-איש (ראה ערכו). משנה סנהדרין שם, וראה משניות כריתות יד ב; רמב"ם איסורי ביאה ב א. וראה ערך אין אסור חל על אסור: איסור בבית אחת). ואם היו מזידים, נידונים בסקילה, כדין הבא על כלתו (סנהדרין נא א וב; ר"י מלוניל שם נג א), אף שהבא על אשת איש נידון בחנק (ראה ערכו), לפי שסקילה היא מיתה חמורה יותר (ראה ערך ארבע מיתות בית דין), וכמי שנתחייב שתי מיתות, שנידון בחמורה (ראה ערך חיבי מיתות בית דין. ר"י מלוניל שם²).

כלה. 1. ל, טורים רסה-רעב. 2. וראה מנחת חינוך מצוה רא ד, שמכל מקום פשוט שאם לא התרו בהם משום איסור כלה, חייבים חנק משום אשת איש.

3. וראה יריאים השלם ג, שהביא דרשה זו בשם רבותיו, וכתב שלא מצא שדרשו כן חז"ל בשום מקום. 4. וראה שם הטעם שהוצרך לדרשה זו, ושרבא חולק

סוף כל העולם אסורה (ברייתא שם; רמב"ם שם; טור שם), עד שתהיה אשת אחד מאתנו אסורה על יעקב אבינו (רמב"ם שם; שו"ע שם).
ובירושלמי אמר רב שכלת בנו יש לה הפסק - וכלת בן בנו מותרת - לפי שהיא באה ממקום אחר ואינה זרעו (ירושלמי יבמות ב ד. וראה אור שמח אישות א ו), היינו שהיא באה מכח אישות (קרבן העדה שם).

כלת בתו כלת בתו אסורה עליו מדרבנן (ברייתא יבמות כא א; רמב"ם אישות א ו; טוש"ע אהע"ז טו כ. וראה ערך חלוצה), שחכמים אסרו אותה בתורת שניה לעריות (ברייתא ורמב"ם שם. וראה ערך שניות), וגזרו על כלת בתו משום כלת בנו (רב חסדא ביבמות שם ב; ר' יעקב דרומייתא בירושלמי יבמות ב ד), ובירושלמי אמר רב הטעם שגזרו על אשת בן בתו, שהואיל ובת בתו אסורה, כלל הוא שכל שאילו נקיבה אסורה מן התורה, כיוצא בו זכר אשתו אסורה (ירושלמי יבמות ב ד).

מי שיש לו כלת הבת, ואין לו כלת הבן, נחלקו בו ראשונים:

- יש שכתבו, שלא נאסרה כלת בתו אלא למי שיש לו כלת הבן וכלת הבת - כגון כלת בר ציתאי (ראה דברי אבי ביבמות שם), או כלת רב פפא בר אבא (ראה דברי רב פפא שם), או כלת מרי בר איסק (ראה דברי רב אשי שם⁵), שהיו להם כלת הבן וכלת הבת (רש"י שם ד"ה כגון; ריטב"א שם), ויש לחשוש שיבואו להחליף ביניהן (רש"י שם) - אבל מי שיש לו כלת הבת בלבד, הרי היא מותרת לו (פסקי ריא"ז שם ב א אות יא; ריטב"א שם⁶).

- ויש שכתבו, שלפי שאם יש לו כלת הבן, קרוב הדבר שיבואו להחליף, גזרו על כל כלת הבת, ואפילו אין לו כלת הבן (פירוש ר"א מן ההר יבמות שם; דרכי משה שם ו; בית שמואל שם סק"ג⁷).

כלת בתו, יש לה הפסק (ראה דברי רב ביבמות שם א; שו"ע שם), שלא גזרו אלא על כלת בתו בלבד (רמב"ם שם), אבל מכאן ואילך, כגון כלת בן בתו - או בת בתו (רש"י שם ד"ה וכלתו, וריטב"א ומאירי שם, ועוד) - היא מותרת לו (מאירי שם א; טור שם), הואיל ואין בבתו צד איסור כלה מן התורה (רש"י שם). ור' חנין בירושלמי סובר, שאף בת בתו אין לה הפסק (ירושלמי יבמות שם).

כלת בת בנו כלת בת בנו, נחלקו בה אחרונים לדעת ראשונים:

- יש שכתבו שאף שאילו היתה מצד בתו היתה מותרת, מכל מקום כיון שהיא מצד בנו, הרי היא אסורה לו (בית שמואל אהע"ז טו ס"ק יז, לדעת תרומת הדשן ריד, ורמ"א בשו"ע שם ז, האוסרים כעין זה באשת אבי אם אביו, ראה ערך אשת אב; עצי אלמגוים הלכות שניות לעריות א ח).
- ויש שכתבו שהיא מותרת לו, שדווקא לבנו היא אסורה מצד כלת בתו (ראה לעיל. ים של שלמה יבמות ב ו; ארץ צבי [ברודא] אהע"ז טו ס"ק יט. וכן הכריע בבית משה אהע"ז שם ס"ק יא).

(רמב"ם איסורי ביאה יד יג; ראשונים יבמות צא א; שו"ע יו"ד רסט ג), ואפילו אם נישאה לבנו לאחר שהתגייר הבן (רמב"ם ושו"ע שם), לפי שגר הוא כקטן שנולד (ראה ערך גר. רמב"ם שם יא), וכל שארי בשר שהיו לו בהיותו גוי, אינם שארי בשר (ראה ערך הנ"ל, וראה ערך יחס. רמב"ם שם).

על כך שאין קידושין תופסים בכלתו, ראה ערך עריות וערך קדושין. על המקדש את כלתו, אם הם עוברים איסור בזה, ראה ערך אחות אשה וערכים הנ"ל. על כך שולד הנולד לאדם מכלתו, ממזר הוא, ראה ערך ממזר וערך עריות.

אישות הבן

אף מן אשת בנו אסורה עליו, אף אם אינה אשתו של הבן אלא מן האירוסין (משנה סנהדרין ג א; רמב"ם איסורי ביאה ב א. וראה ערך קדושין), שכיון שקידשה - אשתו היא (רש"י סנהדרין שם ד"ה בין מן האירוסין, ודברות משה יבמות א הערה טז בדעתו), ובכל ענין נקראת היא כלה (יראים השלם ג. וראה החינוך מצוה רא: בכל ענין זה נקראת אשת בנו).

נשים שאין לבנו אישות עמהן אשת בנו שאין לו אישות עמה, כגון שפחה כנענית (ראה ערך עבד כנעני) או גויה (ראה ערך גוי), אינה אסורה עליו משום כלה, שנאמר: אֵשֶׁת בְּנֶךָ הִוא (ויקרא יח טו), ודרשו: לא אמרתי אלא באשה שיש לה אישות עם בן, יצאו השפחה והנכרית שאין להן אישות עם בן (תורת כהנים קדושים י (ה"יג), והובא ברש"י על התורה ויקרא שם).

ועוד שנינו: נושא אדם אנוסת בנו ומפותת בנו (משנה יבמות צא א; רמב"ם איסורי ביאה ב יג. על גדרי אנוסה ומפותת, ראה ערך אנוסה וערך מפותת), ומן הראשונים יש שביארו שהואיל ואין להן אישות עם הבן, הרי הן מותרות (יראים השלם ג; רמב"ם שם; מאירי ברכות כא ב, ויבמות ד א), ויש שביארו שאינה חשובה "כלה" אלא מקודשת וראויה לחופה (רש"י יבמות ד א ד"ה אנוסת).

שניות

כלת בנו כלת בנו אסורה עליו מדרבנן (ברייתות יבמות כא וב ושם נתבאר, וראה כריתות יד ב; רמב"ם אישות א ו; טוש"ע אהע"ז טו יט), שחכמים אסרו אותה בתורת שניה לעריות (ברייתות ורמב"ם שם. וראה ערך הנ"ל), וגזרו עליה משום כלתו (רש"י שם א ד"ה וכלת בנו), ובירושלמי אמר רב הטעם שגזרו על אשת בן בנו, שהואיל ובת בנו אסורה, כלל הוא שכל שאילו נקיבה אסורה מן התורה, כיוצא בו זכר אשתו אסורה (ירושלמי יבמות ב ד, וראה שם שכן דעת ר' חונה, ושם שדחו דברי רב מברייתא). וזו אין לה הפסק (גמרא שם, על פי ברייתא דלהלן; רמב"ם שם; שו"ע שם), שאפילו כלת בן בן בנו עד

פְּלִי הַדְּיָנִים¹

כלים המשמשים את בית הדין בדין, והחובה להחזיקם

הדיינים (רבי ירמיה ואיתימא רבי חייה בר אבא בסנהדרין ז ב), שהם דבר המיטלטל ושייך בהם לשון "שימה" (רש"י שם ד"ה כלי הדיינים),

הכלים וחיוכם וְאֵלֶּה הַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר תִּשֶׂים לַפְּנִיָּהם (שמות כא א), והלא צריך להיות "אשר תלמדם", אלא אלו כלי

גהות טור טו, וישועות יעקב שם סק"ד, שכן משמע מסתימת כל הפוסקים. **כלי הדיינים. 1.** ל, טורים רעט-רפב.

וסובר שאין צריכים לכך. 5. וראה תוספות שם ד"ה רב אשי, שכל אחד מהם נקט אותו שהיה בימיו. 6. וראה דרכי משה אהע"ז טו ו, שתמה על הריא"ז. וראה ב"ח אהע"ז שם, שמסתפק. 7. וראה ב"ח שם, וכנסת הגדולה שם

- יש מפרשים שלא הוצרכו לכלים אלו אלא דיינים סמוכים (סמ"ע שם סק"א), אלא שבזמן שיש דיינים סמוכים אף הדיינים שאינם סמוכים צריכים לכלים אלו, לרדות את העוברים על פסק הסמוכים (אורים שם, לדעה זו).
- יש מפרשים שאין הדיין צריך כלי דיינים אלא בשעה שהדור סרבנים וזקוקים לכך (עטרת צבי, תשובה שבסוף הספר, על פי מהרש"א סנהדרין שם).
- ויש מפרשים שהדרשה אינה אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א. אורים שם, בדעת הרמב"ם, לדעה הנ"ל), או שאינה אלא רשות, ואין דברים אלו מעכבים (פלפולא חריפתא לקיצור פסקי הרא"ש שם), או שאינה אלא אגדה (ראה ערכו), ואין למדים ממנה הלכה (ראה ערך הנ"ל: אין למדין מאגדה. שבות יעקב א קלד).
- בזמן הזה כתבו הפוסקים שלא ראו לזקני הרבנים שמחזיקים הכלים הללו (סמ"ע שם), ואם רוצה להחזיקם, נחלקו אחרונים:
- יש אומרים שאם רוצה להחזיקם - רשאי, ואין בו משום יוהרא (שבות יעקב שם).
- ויש אומרים שאסור לעשות כן, שיש בו משום יוהרא, לעשות מעשה שלא נהגו זקני הרבנים לעשותו, ועוד שמראה בעצמו שידוע לדון דין תורה (עטרת צבי חו"מ שם סק"א, ובתשובה שבסוף הספר).

פְּלִי הַיֵּין

כלים המשמשים ליין, לענין בליעת יין אסור ופליטתו

הפרקים:

- מהותם, גזריהם ודיניהם
- כלים שמכניסים לקיום
- כלים שאינם מכניסים לקיום
- הכשרם
- הגת וכליה
- איסורם והנאסר על ידם

מהותם, גזריהם ודיניהם

של גוים, אף על פי שלהלכה אין יין זה אסור אלא בשתיה (ראה ערך יין של גוים: תערובתו) דינם כשאר כלי היין (ריב"ש ריח), ואף כשהתערב יין זה ביין כשר (ש"ך יו"ד קלז ס"ק יד, על פי הריב"ש שם).
טעמו • בטעם האיסור נחלקו ראשונים:

- יש אומרים שהוא משום בליעת היין בכלים (המכריע לג ושו"ת הרי"ד ג; כן משמע מריטב"א עבודה זרה לג א, וטושי"ע יו"ד קלז א, ושו"ע שם א, והרי רואים שמאכל שנשתהה בכלי שהיה בו יין יש בו טעם יין (מאירי עבודה זרה לג א). ושונה דינם מדיני כלים שנשתמשו בהם שאר איסור בצונן (ראה לעיל), שכל דבר שיש לו חריפות (ראה ערך דבר חריף) דומה קצת לחמין (מלחמות לרמב"ן פסחים ל ב), ומחמת חריפותו היין פולט אף בצונן (מהר"ם חלאה פסחים שם) ורבותינו היו בקיאים בחזק היין ובחריפותו, ובבליעת כליו ובפליטתם, ולא דנו אותו כרותח גמור ולא כצונן גמור, ואין לנו כיוצא בו בשאר איסורים צונן, ולפיכך החמירו בו בבליעתו והקילו בו בהכשרו (רמב"ן חולין קיא ב).

וצריך שיהיו מזומנים במקום מושב בית-דין (ראה ערכו. כן משמע מטור חו"מ א, בשם רב האי), ויהיו כלים מצויים עמהם תמיד (מאירי שם)². ואמרו על אחד האמוראים, שכשהיה יוצא לדין היה אומר: הביאו לי כלי עבודתי, מקל ורצועה ושופר וסנדל (רב הונא בגמי שם), מקל למכת-מרדות (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה מקל)³, רצועה למלקות (רש"י שם ד"ה רצועה), שופר לחרם (ראה ערך חרם א) ונדוי (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה שופר), וסנדל לחליצה (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה סנדל)⁴.
להלכה מהגאונים יש שהביא דין זה להלכה, אלא שהשמיט סנדל (טור שם, בשם רב האי), שאין צורך בזה בכל מקום, שהרי רוב העולם הולכים - בזמנם - בסנדל הכשר לחליצה (העיסור ג - גט חליצה, דף ה טור א במהדורת רמ"י, בשם רב האי)⁵, והוסיף ספר-תורה (ראה ערכו. טור שם, בשם רב האי), שכשהיו משיבים בעל דין, היו משיבים אותו וספר תורה בידו, לאיים עליו (ראה ערך שבועת הדינים. פרישה שם סק"ג (שירת דבורה והמאמר), על פי טור חו"מ פז לא ולה).
וראשונים נחלקו בדבר: יש שהביאו להלכה שצריכים בית דין שיהיו להם כלי הדיינים (רי"ף סנהדרין שם; רא"ש שם א י; מאירי שם; טור שם; רבנו ירוחם, מישרים א ד); ויש שהשמיטו הדין (רמב"ם סנהדרין א; פסקי רי"ד שם; פסקי ריא"ז שם; קיצור פסקי הרא"ש שם; שו"ע ורמ"א שם), ונחלקו בטעמם:

- יש מפרשים שמכיון שאמרו בתלמוד שאחד האמוראים היה אומר כן, מוכח ששאר דיינים אינם נוהגים בכך (כן מצד באורים שם סק"א).

4. ויש מפרשים: סנדל לשליח בית דין (לקח טוב שמות שם). 5. לביאורים נוספים בהשמטת הסנדל, ראה: ב"ח שם; דרישה שם סק"ג.

2. ועוד דרשו: וְאַצְוָה אֶת שְׁפָטֶיכֶם בְּעַת הַהִיא (דברים א טז), זירזם על המקל ועל הרצועה (רבי יוחנן בגמי שם), שעל ידם מטיילים אימה על הציבור לשם שמים (רש"י שם ד"ה ואצוה; מאירי שם). 3. ויש מפרשים להכות מי שממרה את דבר הדיין (ר"ש בן היתום מועד קטן טז א שם; רבנו יהונתן סנהדרין שם).

כלי שהדרך להניח בו יין יום או יומים, נחלקו בהם ראשונים:

- יש סוברים אין חשוב מכניסו לקיום (כן משמע משו"ת הרמב"ם (פרידברג) שיז, והובא במגדל עוז וכסף משנה מאכלות אסורות יא יח).
- יש סוברים שאף כלים שפעמים משהים בהם יין יום או יומים, חשובים כלים שמכניסים לקיום (ארחות חיים שם ב, בשם הר"י מקורביל), ואף כלים שהדרך שפעמים משהים בהם יין מעט לעת, חשובים כלים שמכניסים לקיום (מהר"ח אור זרוע קלח, בשם ר' שלום ב"ר ברוך).
- יש סוברים, שכל כלי שאדם רגיל להצניע בו יין, ואפילו הצנעה מועטת, חשוב מכניסו לקיום, שטעם החומרא בכלי שמכניסו לקיום היא מפני הבליעה שהוא בולע מהיין, וכל שהיין עומד שם מסעודה לסעודה אין בו ספק שהוא בולע; וכל שעיקר תשמישו אינו להצניע, אלא לשתותו בסעודתו, אינו חשוב מכניסו לקיום (מאירי עבודה זרה לג א, בשם יש מי שאומר, ודחה).
- יש סוברים, שכל שדרך להצניע בו יין לזמן, ושלא לשתותו אלא אחר איזה זמן שיהיה, הרי זה מכניסו לקיום, וכל שמכניסו לצורך שולחנו ולהריק ממנו לכוס, אין זה מכניסו לקיום (מאירי שם).
- יש סוברים שכלי שמכניסו לקיום הוא כלי שדרך להניח בו יין לכל ימות השנה (פסקי מהר"ח אור זרוע עבודה זרה פג, בשם אור זרוע).

גודל הכלי ויש שהוסיפו שיעור בגודל הכלי, וכתבו שכלי שמחזיק יין כשיעור שתיית אדם בשלושה ימים - שהוא שיעור הכנסה לקיום לשיטתם (ראה לעיל) - חשוב כלי שמכניסו לקיום (ראב"ד שם ושם; אהל מועד, איסור והיתר הארוך י ח, בשם תשובת חכמי פרוויןצא); ויש שכתבו מעין זה שכשמחזיק יין כשיעור שתיית שלש סעודות, שהוא מספיק לשלושה ימים לקצת בני אדם, נקרא מכניסו לקיום, ואם אינו מחזיק שיעור זה, אינו נקרא מכניסו לקיום (מאירי שם א, בשם יש מפרשים).

בהטיה ויש שכתבו עוד, שכלי שמסתפקים ממנו בהטיה, אינו נקרא מכניסו לקיום, ואפילו הוא גדול, שמפני הנענוע אין מתקיים בו יין שלא יחמיץ, ולפיכך אין נותנים בו יין לקיום, אבל כלי שמסתפקים ממנו דרך ברז, חשוב מכניסו לקיום (ראב"ד שם ושם; שו"ת הרשב"א ז תקכח, בשמו, ובשם ר' משה ב"ר יהודה; מאירי שם, בשם גדולי קדמוניו שבנרבונא).

פתוח וסתום ויש סוברים, שכלי שכשמניחים בו יין הוא סתום מכל צדדיו, נקרא מכניסו לקיום, שמתקיים בו היין, שאין האויר שולט בו (תשובות ופסקים לראב"ד עג; ארחות חיים שם, בשמו; מאירי שם, בשם גדולי קדמוניו שבנרבונא בדרך אחרת), ואפילו הוא קטן, וכלי שמניחים אותו פתוח, והאויר שולט בו, אפילו גדול הרבה הרי זה כלי שאינו מכניסו לקיום (ארחות חיים שם, בשם הראב"ד; מאירי שם).

כלי שאינו כלל מכניסו לקיום, היינו כלי שאין דרך להכניס מכניסו לקיום (כן משמע מתורת הבית הארוך ה ו, ואור זרוע ד עבודה זרה קסט; טור יו"ד קלה), וכשבמקום אחד דרכם להכניס יין לקיום באותו הכלי, דינו שם ככלי שמכניסו לקיום (רשב"א עבודה זרה לג א, ותורת הבית שם), ואף כשאין מנהג המקום כן אלא שהכניסו בו יין לקיום, דינו ככלי שמכניסו לקיום (רשב"א שם ושם; מאירי שם ב, אלא שאין לחוש לכך, כיון שאין זה דרך תשמישו (בית יוסף שם א,

• ויש אומרים שאין האיסור משום בליעה ממש, שהרי צונן אינו בולע ואינו מפליט, אלא שהכלי קולט טעם היין, כיון שיש ליין חריפות גדולה (הרא"ה בבדק הבית ד ד, ושם ה ו, ועבודה זרה שם; ריטב"א שם, בשמו).

בשאר איסורים כלי שיש בו יין האסור בשאר איסורים, נחלקו בו ראשונים:

- יש שנראה מדברי ראשונים שלא נאמרו בו דיני כלי היין האסורים משום יין של גוים (כן משמע מתורת הבית הארוך והקצר ד ד, ושם ה ו, ושו"ת הרשב"א א שפה, ומאירי עבודה זרה שם).
- ויש שהשוו ראשונים דיני כלי היין לדין שאר כלים שנשתמשו בהם איסור בצונן (המכריע לג, ושו"ת הר"י ד ג; כן משמע מרמב"ן ורשב"א ור"ן חולין שם), ויש מהאחרונים הסוברים שאף בהם נאמרו הדינים הללו (כן משמע מפני יהושע פסחים מד ב, ושואל ומשיב קמא ג כח).

מהות הבליעה הבליעה שכלי היין בולעים מהיין שהיה בהם, נחלקו בה הדעות:

- יש סוברים שאינה אלא כדי קליפה (ריטב"א עבודה זרה לג א; מאירי שם ב, בשם התוספות; ר"ן שם, בשם ר"י; נמוקי יוסף שם א-ב), וכן הלכה (כן משמע מטוש"ע יו"ד קלה יג, ושם קלו א, ושו"ע שם א).
- יש סוברים שבולעים בכל הכלי (ריטב"א שם א, בשם רבנו תם).
- ויש מחלקים, שכלים שמכניסים לקיום - שמשהים בהם יין לזמן מרובה (כן משמע מרש"י עבודה זרה עד ב ד"ה מכניסו), שהיין נשמר בתוכם ואדם מכניס יינו בתוכם להתקיים (שו"ת הרא"ש יט יא) - בולעים בכל הכלי, וכלים שאינו מכניסים לקיום, אף כשנאסרים (ראה להלן: כלים שאינו מכניסים לקיום) אין בולעים אלא כדי קליפה (ב"ח יו"ד קלו א)².

טופח על מנת להטפח ויין האוסר את כלי היין כשניתן בתוכם, הרי זה אפילו אין בו אלא טופח (ראה ערכו) על מנת להטפח (כן משמע מעבודה זרה ס ב, ורמב"ם מאכלות אסורות יב כז, ושו"ע יו"ד קכט ג). לא היה בהם אלא יין טופח, שאין בו כדי להטפח, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאף הוא אוסר את הכלים (כן משמע מהמאירי שם, וריטב"א שם בשם הרא"ה; חזון איש יו"ד נד ח, בדעת התוספות).
- ויש סוברים שאינו אוסר אלא כשיש בו טופח על מנת להטפח (כן משמע מראב"ד ורשב"א שם; דרישה יו"ד קלה סק"א ושי"ד שם סק"ו, בשם המהרש"ל).

כלי שמכניסו לקיום בתלמוד דנו על כלים שונים, אם הם כלי שמכניסו לקיום או לא (ראה עבודה זרה עד ב), ויש מהראשונים שנתנו כללים בדבר: כלי שמניחים אותו באוצר לשמור לזמן אחר, חשוב כלי שמכניסו לקיום (כן משמע מרבנו חננאל עבודה זרה לג ב ד"ה כלי נתר), וכן כלי שהדרך שמששים בו יין להסתפק ממנו מעט מעט, חשוב מכניסו לקיום (שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד) סו), וכן כלי שלעיתים אדם משהה בו יינו (כן משמע משו"ת הרשב"א ז שפט, ומיוחסות לרמב"ן קנו), וכן כלי שהדרך להכניס בו יין לעמוד בו שלשה ימים (הראב"ד בתמים דעים יח, ותשובות ופסקים ק; ארחות חיים, טהרת כלים ב ד, בשמו; ראב"ה תשובות וביאורי סוגיות אלף סג, בשם יש מרבותי; מרדכי ביצה תרעד, ועבודה זרה תתכב; רמ"א יו"ד קלה ט).

מאוד, לדברי הכל בליעתו בכל הכלי (נודע ביהודה תנינא יו"ד סז).

2. מהאחרונים יש שכתבו, שיש שרף העשוי מין האסור, כיון שהוא חזק וחריף

ולא מצא לו חבר; רא"ש שם וטור שם, בשמו; שו"ע שם, בשם מי שאומר, ומותרים ב"ניגוב" (ר"ן שם); ויש סוברים שמותרים אף על ידי שכשוך (רא"ש וטור שם, בשם הרמב"ן).

כשהשתמש בהם גוי, צריכים מילוי ועירוי (טושי"ע יו"ד קלה ז), ואפילו אם נשתמש בהם ישראל כמה פעמים ושבעו לבלוע בידו (ראה להלן: כלים שאינו מכניסם לקיום. בית יוסף שם; קהל יהודה שם ויין המשמח שם סק"ט, בדעת התוספות ועוד).⁴

השהייה בידו כלים שמכניסם לקיום, אסרו חכמים להשהותם ביד גוי, ואפילו לפי שעה גזרו חכמים שלא להשהותם בידו (כן משמע מהגמ' שם; טושי"ע יו"ד קלו א), שאפילו אין מוסרם לגוי אלא לפי שעה, גזרו בהם חכמים כיון עצמו - שאין להשהותו ברשות גוי ללא שמירה אף זמן מועט (ראה ערך שמירת היין) - כדי שלא יבוא להשהותם ביד גוי (רש"י שם ד"ה קסבר; מאירי שם), ולפיכך אין לשלוח כלים שמכניסם לקיום ביד גוי, אלא אם כן חתמם (ראה ערך שמירת יין. גמ' שם; טושי"ע שם).

וכשנתנו לפי שעה ביד גוי בלא חותם, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהכלי נאסר, וצריך הכשר כשאר כלי שמכניסו לקיום שנשתמש בו גוי ביין (תורת הבית הארוך ה' ו; מאירי שם עד ב, במסקנתו; טור שם; רמ"א שם; ב"ח שם, בדעת הרבה ראשונים), שחוששים שהגוי נתן בתוכו יין (תורת הבית שם).

• ויש סוברים שלא גזרו לאסור כלי שנתנו ביד גוי לפי שעה, אלא כשידוע שנשתמש בו הגוי ביין, אבל כשלא ידוע שנשתמש בו - מותר (רא"ה עבודה זרה שם, ובדק הבית שם; מאירי שם, בשם קצת מחכמי הדור; שו"ע שם, לפי פרי חדש שם קכב סק"ח) בשכשוך (רא"ה שם), שאף כשידוע שנשתמש בו ביין אין אסור אלא משום גזירה (בדק הבית שם), ומכל מקום לכתחילה חששו שישתמש בו, ולפיכך אסרו להשהותו ביד גוי (רא"ה שם).

מסירת חביות לגויים ומכל מקום חביות שלנו, שהן גדולות, כתבו ראשונים שמותר ליתנן לגוי אומן לתקן (סמ"ג לאוין קמח; מאירי שם עד ב, בשם חכמי הצרפתים; סמ"ק רכד; מרדכי שם נתנו; טור שם, בשם התרומה; שו"ע שם), וכן ליתנן לגוי להעביר ממקום למקום (מאירי שם), שדוקא בחביות שלהם, שהיו קטנות ונוחות לתת לתוכן יין ולערותו מיד, חוששים שמא נשתמש בהן הגוי, אבל חביות שלנו שהן גדולות, אינן נוחות לתת לתוכן יין ולערותו מיד, ואין לחוש שמא נשתמש בהם הגוי (כן משמע מהתוספות שם ד"ה רבא), שבכלי גדול כזה אין רגילים להשתמש בו (סמ"ק שם; סמ"ג שם; טור שם, בשם התרומה; שו"ע שם) לפי שעה (סמ"ק שם; טור שם, בשם התרומה; שו"ע שם), ואין משתמשים בהם בדרך כלל אלא בשעת הגיתות (מאירי שם); ויש מהראשונים שנסתפקו בדבר, וכתבו שטוב להחמיר בזה (תוספות שם; התרומה שם קפה; מרדכי שם), ולהחתימם בכל היכולת (התרומה שם; מרדכי שם).

כלים חדשים כלים חדשים של גוי, אף על פי שמכניסם לקיום - מותרים (כן משמע מעבודה זרה לג א-ב; רמב"ם מאכלות אסורות א יז, לפי לחם משנה שם טו; טור שם), ואינם צריכים אפילו

וכסף משנה מאכלות אסורות יא יז), אבל כשהכניסו בו יין סתם, ונשתהה שם היין הרבה, אינו חשוב משום כך ככלי שמכניסו לקיום (כן משמע מהאורה א קי; מאירי שם), שלא נתנו חכמים דבריהם לשיעורים (מאירי שם ב), ואף כשמהשהה בו יין לעתים כל היום, דרך מקרה ולא ברגילות, ואף כשהשהה יינו שם יומים או שלשה, אין מחמירים בדינו (כן משמע משו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קנח).

כלים שמכניסם לקיום

כלי היין שמכניסם לקיום (ראה לעיל: מהותם, גדיהם ודיניהם) שנשתמשו בהם ביין של גוי, החמירו בהם חכמים לאוסרם (רמב"ם מאכלות אסורות יא טו; טושי"ע יו"ד קלה ז)³, שמתוך שהיין משתהה שם הרבה, הכלי בולע ממנו (מלחמות לרמב"ן במלחמות פסחים ל ב; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קנו וקנח; רא"ש עבודה זרה ה לב). ואף על פי שבשאר כלי איסור אין חילוק בין כלים שמכניסם לקיום לשאר כלים, יין האסור נשתנה דינו משאר איסורים (רמב"ן חולין קיא ב; ר"ן שם), ולפיכך קנקנים של גויים אסורים (עבודה זרה עד ב; כן משמע מהרמב"ם שם טו), ואינם ניתנים ב"ניגוב" (ראה להלן: הגת וכליה. כן משמע מהגמ' שם), אלא על ידי מילוי-ועירוי (ראה ערכו. כן משמע מהגמ' שם לג א; רמב"ם שם; טושי"ע שם) [שממלאם מים שלשה ימים ומערם כל מעת לעת]. ואפילו בלעו מתחילה היתר - ששוב אין בולעים כמו בתחילת תשימשם (ראה להלן: כלים שאינו מכניסם לקיום) - כגון שהיתה תחילת תשימשם ביין של ישראל (רא"ש שם לג) - אסורים (כן משמע מהגמ' שם, ורמב"ם שם וטושי"ע שם).

כלים הניתנים במילוי ועירוי כלים היין שמכניסם לקיום, שאין ניתנים אלא במילוי ועירוי (ראה לעיל), נחלקו בהם ראשונים:

• יש סוברים שאין חילוק בין כלים לכלים (כן משמע מתוספות עבודה זרה עד ב ד"ה רבא, ושו"ת הרא"ש יט ג; רמב"ן שם, בשם מקצת ראשונים; ר"ן ש' לג ב), שכיון שהיין שוהה שם הרבה, נבלע בתוכם (רא"ש עבודה זרה ה לב); ויש סוברים שאף לדעה זו כלי זכוכית אינם צריכים מילוי ועירוי (ר"ן שם; שו"ע שם), שהם חלקים וקשים, ובליעתם מועטה מכל הכלים (פרישה שם סק"ל; ש"ך שם ס"ק כג, על פי ר"ן שם), וכן כלים העשויים משיער מותרים בשכשוך, שאינם בולעים כלל (רמב"ן שם).

• יש סוברים שדוקא כלי עור וחרס - ועץ (כן משמע מהרשב"א שם לג א, בשם הראב"ד, וטור שם, בשם הרשב"א; שו"ע שם, בשם יוסף קארו) - צריכים מילוי ועירוי (תורת הבית הארוך ה' ו; טור שם, בשמו; שו"ע שם, בשם יוסף קארו), אבל כלי מתכות מותרים בשכשוך (רשב"א שם ושם; טור שם, בשמו), שאין כלי מתכות בולעים בצונן (תורת הבית הארוך שם), שקשים וחלקים הם (ב"ח שם). וכן כלי זכוכית מותרים בשכשוך (תורת הבית הארוך שם; טור שם, בשם הרשב"א; חידושי הר"ן פסחים ל ב, ור"ן שם ועבודה זרה שם, בדעת הרמב"ם), שהם חלקים וקשים, ובליעתם מועטה מכל הכלים (ראה ערך כלים: כלי זכוכית. ר"ן שם ושם ושם).

• ויש מהראשונים הסובר שאין מחמירים בכלי שמכניסו לקיום אלא בכלי חרס, אבל כלי עץ אין צריכים עירוי (רמב"ן שם עד ב,

3. על הנכלל באיסור בכלי היין שנאסרו, ראה להלן: איסורם והנאסר על ידם.
4. ויש שכתב, שכלי חרס שנשתמש בהם ישראל כמה פעמים, וכבר שבעו לבלוע

שכן מצדד הרמ"ח), ויוליך ויביא וינענע המים בכלי מכל צדדיו (ארחות חיים, טהרת כלים ב); ויש שכתבו שצריך שיהיה בו שני שלישי מלח (זכרון יהודה ד; נקודות הכסף שם).

• נתן לתוך הכלים האסורים יין, כתבו ראשונים שאין מועיל להכשיר (כן משמע מהרמב"ן עבודה זרה לג א, ושו"ת הרשב"א א תקעה, ושו"ת הרא"ש יט ד, ושו"ע שם ה) ⁹.

• נתן לתוכם שיכר - שלהם שהיה בו חריפות, משום מריירות הכישות שבו (ריטב"א שם ב) - יש מהראשונים שפירשו שנחלקו אמוראים אם מתיר כציר ומוריים (ריטב"א שם; ר"ן שם, בשם אחרים; נמוקי יוסף שם), ולא חששו שמא יבוא לתת בהם יין ללא הכשר, שאין מתחלף לאנשים יין בשיכר (ריטב"א שם), ולדבריהם הלכה שהותרו על ידי נתינת שיכר (ריטב"א שם; נמוקי יוסף שם); ויש סוברים שכלי היין האסורים לא הותרו על ידי נתינת שיכר (כן משמע מהרמב"ם מאכלות אסורות יא טז, ולחם משנה שם; התרומה קסא; מאירי שם; מרדכי שם תתכב, בשם ריב"ן ורבונו תם), ששיכר אינו מפליט את היין הבלוע בכלי (התרומה שם).

• נתן לכלי היין שנאסרו שאר משקים, אין מועילים להכשירים כציר ומוריים (תורת הבית הארוך ה ש"ו סה ב); אגודה עבודה זרה כג; טור י"ד קלה).

• הגעלה (ראה ערכו) נחלקו ראשונים אם מועילה אף היא לכלי היין שנאסרו (רמב"ם מאכלות אסורות יא כד; שו"ת הרשב"א ד צג, ותורת הבית ה ו, ומשמרת הבית שם; טור י"ד קלה, בשם מספר ראשונים), וכן הלכה (שו"ע שם טו וקלה ו); או שאינה מועילה, (כן משמע ממעשה הגאונים פח; רש"י שם לג ב, לפי בית יוסף שם קלה יד; כן משמע מהרא"ה שם), שאם כשהכניס את האש עצמה לתוכם על ידי קסמים גדולים לא הותרו (ראה לעיל), כל שכן שאין להתירם כשלא הכניס לתוכם אלא מה שהוחם באש (רש"י שם).

• לדעה שהגעלה מועילה, נחלקו ראשונים: יש סוברים שמועילה בכלי חרס (שו"ת הרשב"א שם, ותורת הבית שם, ומשמרת הבית שם; מאירי שם לג ב, בשם חכמי צרפת ובשם חכמי התוספות; ארחות חיים, טהרת כלים ד, וכלבו צו, בשם יש מתירים), שכל שבלע בצונן, בקל הוא פולט (תורת הבית שם; מאירי שם, בשם התוספות), שאם מועיל להכשירים כציר או מוריים (ראה לעיל) כל שכן שיועילו חמי האור להכשירים (ר"ן שם, לדעה זו), ועוד שבהגעלה הכלים מפיגים הטעם שבהם (מאירי שם, בשם רבותיו), וכן הלכה (טור י"ד קלח; שו"ע שם א וקלה טו); ויש סוברים שהגעלה אינה מועילה בכלי חרס, שלא מצינו שמועילה הגעלה בכלי חרס באף איסור (שו"ת הראב"ד ל, ותמים דעים פד; ארחות חיים וכלבו שם, בשמו; רמב"ן שם; תורת הבית שם, ור"ן שם, וטור שם, בשמו).

• וכן נחלקו ראשונים לדעה זו בהגעלה על ידי ערוי (ראה ערכו) מכלי-ראשון (ראה ערכו): יש סוברים שהיא מועילה (תוספות עבודה זרה לג ב ד"ה קינסא, בשם רבנו תם ור"י; הישר (החידושים) רט), משום שכל הגעלה כשרה על ידי ערוי (ראה ערך הגעלה: הכשרו כתשמישו. תוספות זבחים צה ב ד"ה עירה, ורא"ש שבת ג טז, בשם רבנו תם, על פי עבודה זרה עד ב; סמ"ג לאוין עח, בשם מורי רבי יהודה; טור י"ד קכא, בשם רבנו תם); ויש

מותרים במעט חמימות, שאין צריך אלא לייבש לחות היין שבתוכם (ראב"ד שם).

• כלי היין שנאסרו, אמרו בתלמוד שאם נתן לתוכם ציר או מוריים מותרים (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ד ד; גמ' שם א-ב; ירושלמי שם ב ד; רמב"ם מאכלות אסורות יא טז; טור י"ד קלה), ויש מראשונים שכתב שאין אנו בקיאים בציר ומוריים, ואין עושים מעשה בהכשר זה (ריטב"א שם), וכן הפוסקים המאוחרים השמיטוהו (שו"ע שם), וביארו בדעתם שהוא משום שאינו שכיח בינינו (ש"ך שם ס"ק לב).

הכשרים שדנו ובמספר הכשרים דנו בתלמוד ובראשונים אם בהם אם מועילים מועילים:

• חליטה - עירוני על הכלי (תוספות זבחים צה ב ד"ה עירה; הגהות מרדכי שבת תסז) - במי זיתים - שמבשלים הזיתים להיות רכים ולהוציא שומנם (רש"י עבודה זרה עה א ד"ה חולטן) - יש מהתנאים סוברים שמועילה להתיר בכלי היין (רבי יוסי בגמ' שם, לגירסתנו, ונדה סה ב), ואף על פי שאינה מועילה בשאר איסורים, בכלי היין כיון שתשימש בצונן - מועילה (תוספות עבודה זרה לג ב ד"ה קינסא; רא"ש שם ב כב), וכן הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות יא כד; שו"ע י"ד קלח ו); ויש מהראשונים סוברים שתנאים אחרים חלוקים על זה (השלמה שם ב ו, בדעת תנא קמא; בית יוסף שם, בדעת הר"ף והרא"ש, בדעת תנא קמא), ושהלכה כמותם (בית יוסף שם, בדעת הר"ף והרא"ש).

• כלי היין שהניחם - לשתיים עשרה שעות (רש"י עבודה זרה ד"ה בתקופת, על פי הגמ' שם; שו"ע י"ד קלח ו) - תחת צינור שמימיו מקלחים, או במעין שמימיו רודפים - שוטפים (רש"י שם ד"ה רודפין), וכיוצא בזה, כגון שהניחם תחת גלגל הטחנה (מאירי שם לג ב) - יש מהתנאים סוברים שהותרו (רבן שמעון בן גמליאל משום רבי יוסי בתוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ח ג, וטהרות (צוקרמאנדל) יא טז, וגמ' עבודה זרה עה א, ונדה סה ב), שכח המים שיורדים על הכלים כל שעה שוטף ומעביר מהם כל המשקה שבלעו ומעביר היין שעליהם ואת טעם היין, וכן הלכה (רמב"ם מאכלות אסורות יא כד; שו"ע י"ד קלח ו); ויש מהראשונים סוברים שתנאים אחרים חלוקים על זה, והלכה כמותם (פירוש המשניות לרמב"ם טהרות י ח; ברטורא שם; בית יוסף שם, בדעת הר"ף והרא"ש). כמה דברים אמורים בכלים פשוטים, שאין המים מתעכבים בהם, אבל כלים שהמים מתעכבים בהם לא הוכשרו בקילוח המים (ראב"ד עבודה זרה שם, ושו"ת הראב"ד ל, ותמים דעים פד וקז; רשב"א שם, בשמו; ריטב"א שם; מאירי שם לג ב) ⁷.

• הכניס "קינסא" - קיסמים דולקים (ערוך, קנס ב; רש"י עבודה זרה לג ב ב ד"ה קינסא) ⁸ - לתוך קנקן שנאסר על ידי יין אסור - עד שנשר זפתו (רש"י שם) - נחלקו אמוראים אם הותר בכך, ולהלכה אסור (גמ' שם).

• נתן לתוך הכלים האסורים מי מלח, כתבו ראשונים שאין מועיל להכשיר (תורת הבית הארוך ה ו; טור שם, בשמו; ריטב"א שם א), ואפילו הם עזים הרבה, שאין לנו אלא מה שאמרו בתלמוד (ריטב"א שם); ויש סוברים שמי מלח עזים, שיש בהם שליש מלח, דומים לציר ומוריים, שהמלח בהם בחזק, מועילים להכשיר הכלי (טור שם,

8. ויש המפרש שהוא גחלים (ראב"ד שם). 9. ויש שכתב שאם שכשכס בין של היתר, היין נאסר והכלים הותרו (מרדכי עבודה זרה תתכב); ויש שכתב שבין שלנו, שבטל בשישים, לסוברים כן (ראה ערך יין של גויים: תערובתו), כשנשתמש פעם אחת ביין, והיה בו שישים כנגד קליפת הכלי, ולא נאסר, שוב

נשאר בהם יין בעין, אין צריכים שכשוך, שאינם בולעים, ולא נאמר שכשוך אלא בכלי חרס, שבולעים ושוב פולטים (תוספות ר"י פסחים ל ב). 7. ויש המצדדים שאף בכלים שהמים מתעכבים בהם מועיל הכשר זה, שחזק הקלוח מפיג טעם היין בשיעור זה (מאירי שם; כן משמע מכלבו צו, בשם רש"י).

התרומה קסא) להעביר טיחת היין שעל פני הכלי (בית יוסף יו"ד קלה א), וכן הלכה (שו"ע שם).

• יש מפרשים שצריך הדחה ושפשוף יפה (ריטב"א שם לג א), או שטיפה ושכשוך במים היטב (ריטב"א שם ב).

• יש שחילקו, שכלי שתחילת תשמישו ביין של היתר, ושוב נשתמש בו ביין אסור – משכשו; וכלי שתחילת תשמישו ביין אסור צריך הדחה (שו"ת הרשב"א ז תקכח; ארחות חיים, טהרת כלים ה; רכלבו צו), וצריך שפשוף להעביר היין שנקרש ונתייבש בו (תשובות ופסקים לראב"ד עג; ארחות חיים וכלבו שם, בשמו).

• ויש שחילקו, שכלי מזופת או מצופה אינו צריך שפשוף, אבל כלי שאינו מצופה צריך שפשוף (ריב"ש כו, בדעת הרמב"ם שם יח).

שכשוך מועיל במים – או בשאר משקים (לבשו יו"ד קלה יב) – אבל לא ביין (דרכי משה יו"ד קלו סק"א, בדעת הרשב"א והרא"ש; רמ"א שם קלה יא, בסתם); ויש שכתבו שכששכשוך ביין, מותר בדיעבד (דרכי משה שם, בדעת הרמב"ם והמרדכי והטור; רמ"א שם, בשם יש מקילין).

שכשוך המכשיר נחלקו בו ראשונים אם צריך פעם אחת בלבד (האורה א קיג; מאירי עבודה זרה לג ב; ריטב"א שם), שיין אינו דבר הנדבק (ריטב"א שם); או שנחלקו אמוראים בדבר אם מותר כמשכשוך פעמיים (רב אסי ורבי אשי, לשתי הלשונות בגמ' שם, לפי תוספות שם ד"ה כסי, ותוספות רבנו אלחנן ותוספות הרא"ש ורמב"ם ור"ן שם), והכל מודים שמותר כמשכשוך שלוש פעמים, שבשכשוך שלישי ודאי נפלט הכל (תוספות ותוספות רבנו אלחנן ותוספות הרא"ש שם), ואין בהן צחצוחי יין, אבל אחר שכשוך ראשון ושני, עדיין יש בהן צחצוחי יין (רשב"א שם א), ואין היין נפלט היטב בשכשוך אחד או שנים (כן משמע מתוספות הרא"ש שם), וכן הלכה (תוספות שם ותוספות רבנו אלחנן שם; רמב"ם שם; שו"ע שם).

הגת וכליה

גת שלא דרך גת של אבן, שזפתה גוי – ולא דרך בה (ראה להלן) בה גוי ענבים – אינה מותרת אלא ב"ניגוב" (ראה להלן. משנה עבודה זרה עד ב; רמב"ם מאכלות אסורות יא כ; טוש"ע יו"ד קלה א), שהדרך בשעת הזפתה לתת בה מעט יין, להעביר עשן הזפת (רש"י שם ד"ה גת), והיין נקשר שם (רשב"א שם), והניגוב אינו מועיל להפליט, אלא להסיר הזוהמא שנדבקה בחוץ (תוספות שם לג ב ד"ה כסי; תוספות רבנו אלחנן שם א-ב; התרומה קסג; שו"ת הרא"ש יט א), והוא במקום שכשוך בשאר כלים (ראה לעיל: הכשר. תוספות רבנו אלחנן שם ב). והוא הדין כשזפתה ישראל, והיה תחילת תשמישה בידו, ונגע בה גוי כשיש עליה יין טופח (ראה ערכו. רשב"א עבודה זרה שם, ותורת הבית שם, על פי גמ' שם; מאירי שם עד ב; נמוקי יוסף שם; טוש"ע שם) על מנת להטפח (רשב"א שם ושם; ש"ך שם סק"ב).

וכשהיא של עץ, נחלקו בה תנאים, אם גם היא ניתרת בניגוב (רבי במשנה שם), שאין בולע בשהייה מועטת כי אם מעט (ראב"ד שם); או שצריך לקלוף את הזפת (חכמים במשנה שם), שגת של עץ צריכה הרבה זפת – שאינה קשה כמו גת של אבן (לבשו שם א) – ובולעת יין יותר (רש"י שם ד"ה של)¹², וכן הלכה (רמב"ם שם כא; טוש"ע שם).

שמועיל עירוי מכלי ראשון בלבד, ולא מכלי שני (רמב"ם שם, לדעה זו; כן משמע מהרא"ש שם ושם ושם).¹¹ ויש שהוסיף שלא התירו בקליפה אלא כשגרדו מבפנים יפה יפה, עד שהסיר כל שחרורית שבו, והגיע עד הלבן (ריטב"א שם).¹² לביאורים נוספים לחילוק בין הגתות, ראה ראב"ד ותוספות רי"ד ורמב"ם שם.

סוברים, שלא התירו אלא בכלי היין, כיון שתשמישן על ידי צונן (תוספות זבחים שם, בשם רבינו שמואל; מרדכי עבודה זרה תתנח, בשם רשב"ם; רא"ש עבודה זרה ב כב, ותוספות הרא"ש שם לג ב, ושו"ת הרא"ש כ יט יא) וכבולעו-כך-פולטו (ראה ערכו. רמב"ם שם)¹⁰; ויש סוברים שאף להכשר כלי היין אין מועילה הגעלה על ידי עירוי (כן משמע מהרמב"ם שם עד ב; רשב"א שם, בדעת רבנו חננאל, ותורת הבית הארוך ה ו, שראוי לחוש לדעה זו; מאירי שם לג ב, יש מי שמחמיר; טור שם), אלא צריך להגעילם בכלי ראשון (תורת הבית הארוך שם).

• כלי היין שנאסר, וקילפו לצד היין, נחלקו ראשונים אם שוב אינו צריך הכשר (תוספות שם עד ב ד"ה דרש; התרומה רלד; תורת הבית הארוך ה ו, בשם רבנו יונה)¹¹, שלדעתם אין כלי היין בולעים אלא כדי קליפה (ראה לעיל: מהותם, גדריהם ודיניהם. מאירי שם לג ב, בשם תוספות; ר"ן שם, בשם ר"י; טוש"ע יו"ד קלה יג), וכן הלכה (שו"ע שם קלה יג); או שקליפת הכלי אינה מועילה להכשיר את כלי היין (רמב"ם שם ב; תורת הבית שם, בשמו).

כשעברו עליהם כלי היין של גויים, שעברו עליהם שנים עשר י"ב חודש ללא שימוש בתירוץ הראשון), וכל חודש עשרים ותשעה ימים (ברית אברהם יו"ד ח; פתחי תשובה שם סק"ג) – משנשתמשו בהם, מותרים (תנא קמא בתוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ח ג, וטהרות (צוקרמאנדל) יא טז, וגמ' עבודה זרה עה א, ונדה שם; עבודה זרה לד א, שכן הלכה; רמב"ם מאכלות אסורות יא טו; טוש"ע שם טז) מיד, ללא הכשר נוסף (רש"י שם ד"ה לאחר), שהישון מבטל היין שבכלי לגמרי (ר"ן שם), שהיין שהיה בלוע בכלי, יבש והלך לו (נמוקי יוסף שם ב), וכלתה כל לחלוחית היין שבתוך הכלי (תורת הבית הארוך ה ו, ושו"ת הרשב"א א תקעה; טוש"ע שם), ואפילו היו משקים בכלי בתוך שנים עשר החודשים (שו"ת הרא"ש יט ד; טוש"ע שם), אבל צריכים שכשוך (האורה א קיג; נמוקי יוסף שם).

כלים שמילוי כלי נתן, שהם כלי מחפורת של צריף – כלים העשויים מקרקע שחופרים ממנה "צריף" (רש"י עבודה זרה לג ב ד"ה מחפורת) – אין להם טהרה עולמית (גמ' שם; טוש"ע יו"ד קלה ה. ובר"י וברמב"ם הושמט) כיון שהם רכים (פסקי ריא"ז שם ג י) ובולעים הרבה (רש"י שם; ערוך, נתר א; שו"ע שם) מכל משקים שנותנים לתוכם (הערוך שם), שהצריף בולע הרבה (תורת הבית הארוך ה ו), ואין להם הכשר במלוי-וערוי (ראה ערכו. האורה א קיג; רמב"ם וריא"ז וריטב"א שם; רשב"א שם ותורת הבית שם).

שכשוך שטעונים כלים שנשתמש בהם גוי ביין, ולא נאסרו לגמרי להצריכם מילוי ועירוי (ראה לעיל: כלים שאינו מכניסם לקיום), נחלקו בו ראשונים:

• יש מפרשים שפשוף (מאירי עבודה זרה לג ב, בשם יש מפרשים; השלמה שם ב ובכללי דקנקנים), שיפשושם בידו בכח (השלמה שם, כללי דקנקנים).

• יש מפרשים הדחה (ראה ערכו. כן משמע מתוספות עבודה זרה ס ב ד"ה בעיא, ורמב"ם מאכלות אסורות יא יז, יט; מאירי שם לג ב, בשם יש מפרשין, והסכים עמם) בעלמא (כן משמע מתוספות שם ס ב בשם רשב"ם;

אין אוסר יין שנתנו בו אחר כך (בית יוסף יו"ד קלו ה, בשם הרא"ש).¹⁰ לסוברים שהגעלה בידי עירוי מועילה, נחלקו ראשונים אם שפיכת מים שלא מכלי ראשון מועילה (רמב"ם שם עד ב, בשם התרומות; חידושי אנשי שם שם, בשם הרא"ש), אלא שצריך כלי-שני (חידושי אני שם שם, בשם הרא"ש); או

של שבטים שמסננים בה יין (רש"י שם ד"ה חלתא) - של גויים, כשהם תפורים בחבלים של צורי - דקל (רש"י שם ד"ה בחבלי) - היתרם בשכשוך (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ח), שאינם בולעים כל כך (תורת הבית הארוך ה ה), וכשהם תפורים בחוטי צבתא - מין גמי (רש"י שם ד"ה דצבתא; תורת הבית שם; נמוקי יוסף שם); ויש מפרשים מיני קש דקים (רא"ה שם; ר"ן שם) - היתרם בניגוב - שבולעים יותר (תורת הבית שם) - וכשהם תפורים בחוטי פשתן, צריך ליישנם (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• עקלים - שכורכים אותם סביב התפוח, שלא יתפזרו הענבים מכובד הקורה (רש"י שם ד"ה גורגי; כן משמע מטוש"ע יו"ד קלח ו) ¹⁵ - כשהם של נצרים (גמ' שם) - מחבלים העשויים מהוצי הדקל (ר"ש שם) - או של בצבוץ - קנבוס (רש"י שם ד"ה ושל בצבוץ ונדה שם ד"ה בצבוץ; ר"ש שם, בפירוש השני; שו"ע שם); ויש מפרשים פשתן (ערוך, ב' ד; ר"ש שם, בפירוש הראשון) - הכשרם בניגוב (תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ח ג וטהרות (צוקרמאנדל) יא טז; גמ' שם ושם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שבולעים יותר מדפים ולולבים, שהכשרם בשכשוך, לסוברים כן (ראה לעיל). כן משמע מרש"י עבודה זרה שם ד"ה ושל בצבוץ, שמתוך שהם מרופות מתלחחות ושואבות קצת (ראב"ד שם).

ניגוב - ניגוב שאמרו, כשהכלי רטוב, שיש בו לחלוות יין - או מכל דבר (ראב"ד שם עה א) - צריך ליתן בתחילה אפר - על פני כל הגת, בשוליה ודפנותיה (שו"ת הרא"ש יט יא) - לשפשף - יפה יפה (תורת הבית הארוך ה ו) - עד שיהיה נגוב, ואחר כך ליתן בו מים (כן משמע מהגמ' שם; טוש"ע שם ו), לבער ולנקות הגת מהאפר (נמוקי יוסף שם).

וכשהוא יבש, נותן תחילה מים - ומדיחו היטב (תורת הבית הארוך שם) כדי שיהיה האפר מועיל בו (נמוקי יוסף שם) - ואחר כך נותן אפר ומשפשף, וחוזר ונותן מים (גמ' שם; טוש"ע שם).

כלים שיש בהם קשרים, צריך להתירם קודם הניגוב (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י ד"ה שרי; ראב"ד שם א-ב; רמב"ם שם ב; רשב"א שם עד ב, ושם עה א, ותורת הבית הארוך ה ו; טור יו"ד קלח; שו"ע שם קלח ט), שאין המים והאפר יכולים להיכנס בין הקשרים, אלא כשמתיר הקשרים ומרפה אותם (רשב"א שם ושם), ויש לחוש שמא היין עומד בעין בין הקשרים (מאירי שם עה א).

כלי הגת שהכשרם בניגוב, מועילה להם אף הגעלה (כן נוספים משמע מגמ' שם עד ב), וכן מועיל בהם מילוי ועירווי ושאר ההכשרים שנאמרו בכלי היין (כן משמע מהרמב"ם שם).

איסורם והנאסר על ידם

נתן יין בכלים שמכניסים לקיום שנאסרו מיין האסור, אותו היין נאסר בשתייה (משנה עבודה זרה כט ב; רמב"ם מאכלות אסורות יא טו; טוש"ע יו"ד קלח א) ¹⁶, אפילו היו הכלים נגובים או מודחים (מאירי שם עב א; ארחות חיים, טהרת כלים י; כלבו צו; רבנו ירוחם יז ג; כן משמע מטוש"ע שם), ואף כלי שתחילת תשמישו היתה ביד ישראל, ושוב נאסר מחמת יין אסור, אוסר את היין הניתן בו (ש"ך שם סק"ב).

הביטול של פליטת היין מכלי האסור משום יין של גויים, ראה ערך הני"ל: שם; על הבליעה שבולעים כלי היין, אם היא בכל הכלי או רק כדי קליפה, ראה לעיל: מהותם, גדריהם ודיניהם; על דין יין שמעורבים בו מים, שהמים שבו, שאינם מינו של היין, מבטלים את היין האסור הנפלט מהכלי, ראה ערך תערובת.

וכן נחלקו תנאים בגת של חרס, שזפתה גוי, יש אומרים שאף על פי שקלף את הזפת - אסורה (סתם משנה עבודה זרה עד ב), ואף על פי שלא דרך בה (כן משמע מהגמ' שם; שו"ע שם) ¹³, וצריכה הכשר כשאר כלי היין (ראה לעיל: הכשרם. כן משמע מהשאלות קסב, ורמב"ם שם, וטוש"ע שם), שהיין נכנס בין הזפת לבין הכלי (תורת הבית הארוך ה ו), והחרס אף ללא זפת בולע יין (רש"י שם ד"ה ושל), וכן הלכה (רמב"ם שם כב; טוש"ע שם); ויש מתירים על ידי קילוף הזפת (רבי בגמ' שם, ורש"י ד"ה סיפא), שסובר שאינה בולעת בשהייה מועטת (ראב"ד שם; רשב"א שם). וכן כשאינה זפותה, ודרך בה, לדעה זו מותר בניגוב, כיון שאינו מכניסו לקיום (רבי בגמ' שם), ולדעתם כשאינו מכניסו לקיום אין בולע הרבה (תורת הבית שם); ולדעה החולקת אסור (חכמים בגמ' שם), ואפילו דרך בה רק פעם אחת (רמב"ם שם לג א), וכן הלכה (טור שם; רמ"א שם).

גת של עץ ואבן שדרך בהן, כשהן מזופות אסורות בה ענבים (עבודה זרה עד ב; רמב"ם שם כא; טוש"ע), עד שיקלוף את הזפת (כן משמע מהגמ' שם, לגירסתנו; רמב"ם שם; טוש"ע שם), משום שנכנס יין בסדקי הזפת, ואפילו שנראה שהם חלקים מאוד (כן משמע מהגמ' שם), שכשדרך בה יש בה סדקים שנכנס בהם היין (רמב"ם שם לג א), שהזפת מתבקע (תורת הבית הארוך ה ו).

אף כשאינם מזופות צריכים ניגוב (עבודה זרה עד ב; רמב"ם מאכלות אסורות יא כ; טוש"ע יו"ד קלח א), כשדרך בהם גוי (גמ' שם; רמב"ם שם; טור שם). ואף על פי שכל כלי שאינו מכניסו לקיום אין צריך ניגוב (ראה לעיל: כלים שאינו מכניסים לקיום), גת אינה חשובה לגמרי ככלים שאינם מכניסים לקיום (התרומה קסא; רמב"ם שם לג א, ושם עד ב; רשב"א שם לג א; מאירי שם עד ב; ריטב"א שם; ר"ן שם ושם, וחיידושי הר"ן שם לג א), או שהטעם הוא שעל ידי דריכה נבלע בהם יין קצת (רא"ה שם ה לא).

כלי הגת • מחץ - כלי שדולים בו מהבור לחבית (רש"י שם עד ב ד"ה מחץ; תוספות ר"ד שם, במסקנתו) - ומשפך - שמריקים מהמחץ לתוכו, ונשפך מתוכו לחביות (מאירי שם) - דינם כגת, שכשהם של חרס, נחלקו בהם תנאים אם נאסרים ללא זפת (ראה לעיל), וכשהם של עץ ואבן צריכים ניגוב (כן משמע מהגמ' שם, וטוש"ע יו"ד קלח ד) [ראה צורתם של כלים אלו באיור מס' 14 בסוף הכרך].

• גיגיות שרגילים לדרוך בהם ענבים ברגל דינם כדין גת (התרומה קסב-קסג; סמ"ג לאוין קמח; רשב"א עבודה זרה עד ב; רא"ה שם ה לב; טוש"ע יו"ד קלח ד).

• רווקי - כמין שקים שנותנים בהם שמרים להוציא את יינם (רש"י שם עה א ד"ה רווקי) - של גויים, כשהם של שיער - אדם (רש"י שם ד"ה דמזיא) - מותרים על ידי שכשוך (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאינם בולעים כלל (רמב"ם שם עד ב; רשב"א שם עה א; מאירי שם; ר"ן שם) ¹⁴. וכשהם של צמר - מנגבם (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שמתוך רפיונה שואבת מעט (ראב"ד שם). וכשהם של פשתן מישנם (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שפשתן בולע יותר מצמר (רש"י שם ד"ה כיתנא) שהוא ספוגי ושואב (מאירי שם).

• סלים - העשויים מהוצים של עץ (ראב"ד שם) - וחלאתא - כוורת

13. ויש הסובר שכשלא דרך בה מותרת בניגוב אחר הקילוף (טור שם).
14. ויש המפרש: שאינם בולעים הרבה (רש"י שם). 15. ויש מפרשים כמין קופה מסורגת ששמים בה הענבים אחר סחיטתם, ומניח קורה עליה להכביד ולהוציא המשקה הנשאר (רש"י שם, בשם רב האי; ר"ש וברטנורא טהרות י ח). 16. אם אסור אף בהנאה, ראה ערך יין של גויים: תערובת; על שיעור

והמאירי שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רמב"ם שם; טור שלחן ערוך שם ד).
חומץ אין ליתן לתוכם, שיש לחוש שיתן לתוכם יין (מאירי שם).
שאר משקים, נחלקו בהם ראשונים:

• יש סוברים שאסור ליתנם בכלי היין (האורה א קיג, ואיסור והיתר הארוך לרש"י ז; ארחות חיים, טהרת כלים ב; כלבו צו; כנסת הגדולה שם, וערך השלחן שם סק"ח, בדעת הרמב"ם), שלא התירו לתת בכלי היין אלא ציר ומורייס, שכיון שהם חריפים שורפים טעם היין (איסור והיתר הארוך לרש"י שם) וכן שיכר, משום שהשיכר מבטל את טעם היין (כן משמע מרש"י שם ד"ה לא), וכתבו הפוסקים שלדעה זו אם נתן בתוכם מים - נאסרו (כן משמע מרש"י יו"ד קלה ס"ק כט).

• ויש סוברים שכלי היין שנאסרו מותר ליתן לתוכם מים (תוספות שם ב ד"ה שרא, בשם ר"י; תוספות רבנו אלחנן ותוספות הרא"ש ורשב"א וריטב"א ונמוקי יוסף שם א), ושאר משקים (תוספות שם, בשם ר"י; ריטב"א שם), וכן הלכה (טוש"ע יו"ד קלו ד). ומותר להשהות המשקים בכלים האסורים מעת לעת (ט"ז שם סק"ז; ש"ך שם ס"ק יז), ואפילו דרך קבע (כן משמע מליקוטי פרי חדש שם, וכנסת הגדולה שם, הגהות בית יוסף כג, וחכמת אדם פא יב ובינת אדם, איסור והיתר הארוך סח) ¹⁷, וכן מותר ליתן בתוכם כל דבר (ריטב"א שם לב א ולג ב), וצריך להדיח תחילה לכלוכי היין שעליהם (מאירי שם; שו"ע שם).

זמן השהיה היין שנאסר מחמת שהיה בכלי היין, הוא כששהה שם מעת לעת (רא"ש שם ב כ, בדעת רש"י; רבנו ירוחם יז ג; טוש"ע יו"ד קלו א), שהוא שיעור כבישה, לסוברים כן (ראה ערך כבוש: מהותו וגדרו. רא"ש שם; רבנו ירוחם שם), ודוקא בדיעבד אין נאסרים, אבל לכתחילה אין ליתן יין בתוכם אפילו זמן מועט (פרישה שם סק"א). ודוקא בכלי שאינו מכניסו לקיום - ואף באופנים שאינו ניתן אלא במלוי-וערוי (ראה ערכו. כן משמע מהט"ז שם) - אבל בכלי שמכניסו לקיום, נאסר מיד (כן מצדדים הרא"ש שם, ורבנו ירוחם שם; טור שם; רמ"א שם), שכל שמכניסו לקיום גזור בו אפילו לפי שעה (רא"ש שם; טור שם); ויש סוברים שאף בכלי שאינו מכניסו לקיום נאסר היין אף בזמן מועט (כן משמע מהרמב"ן ורשב"א ומאירי וריטב"א וחידושי הר"ן שם עב א, ור"ן שם).

שאר משקאות כלי היין שנאסרו, אף על פי שאין ליתן לתוכם יין, מותר ליתן לתוכם ציר או מורייס (כן משמע מהגמ' שם לג א-ב; רמב"ם מאכלות אסורות יא טז), אפילו הם כלים שמכניסים לקיום (כן משמע מהגמ' שם, ורמב"ם שם).

ליתן לתוכם שיכר, נחלקו אמוראים: יש אוסרים (רב נחמן ורב יהודה בגמ' שם א), שגוזרים שמא יתן לתוכם יין (כן משמע מהראב"ד שם; כנסת הגדולה יו"ד קלו, הגהות בית יוסף כב); ויש מתירים, ואין חוששים שמא יתן לתוכם יין (רבא ורבינא בגמ' שם, לפי הראב"ד

פְּלִי הַמִּקְדָּשׁ

הכלים שהיו במשכן ובמקדש

שינוי מקומם	הפרקים:
כבודם	מהותם
במשכן ובמקדש	עשייתם
איסור עשיית תבניות	כשנעשו שלא לצורך הקדש
התבנית האסורה	תבניתם

מהותם

כלים שמקומם כלי המקדש, יש מהם שמקומם קבוע במקדש:
• מזבח-החיצון, שנעשה להקרבת הקרבנות (ראה ערך מזבח החיצון), והכבש שנעשה לעלות בו למזבח (ראה ערך כבש) - מקומם בעזרה (ראה מדות ה א, וברייתא דמלאכת המשכן יא; רמב"ם בית הבחירה א ו).
• הכיור - וכנו - ממנו היו הכהנים מקדשים את ידיהם ורגליהם לעבודה (ראה ערך כיור. וראה ראב"ן חולין רעא, וריטב"א חולין קו א, בשם יש מפרשים) - מקומו בין האולם ולמזבח (מדות ג ו, וראה ברייתא דמלאכת המשכן יא; רמב"ם שם).
• מזבח הפנימי, עליו היו מקטירים את הקטורת, ונותנים מדם חטאות הפנימיות (ראה ערכם, וערכים: מזבח הפנימי; מתן דמים); וכן המנורה והשלחן - מקומם בהיכל (ברייתא דמלאכת המשכן ד, וראה יומא נא ב; רמב"ם שם) ³.
• הארון, שלוחות הברית היו מונחים בו (ראה מנחות צח א),

ערך זה דן בכלל הכלים שהיו במשכן ובבית המקדש (ראה ערכם), במהותם, ובדינים המשותפים להם. על מידותיהם המסוימות של כל כלי וכלי, על תבניתם, על דיניהם המיוחדים ועל המצוות הנעשות בהם, ראה ערכים: ארון; כבש (כבש המזבח); כיור; כפורת; מזבח החיצון; מזבח הפנימי; מנורה; שולחן, ועוד.

על דיניהם המיוחדים של כלי השיר, ועל המצוות הנעשות בהם, ראה ערכים: חצוצרות; שירה.

על בגדי-כהונה, ראה ערכם.

על הדינים המיוחדים לכלי-שרת, ראה ערכם.

על האמות בהן השתמשו למידות הכלים, ראה ערך אמה.

על השיעורים שנתנה התורה במידות כלי המקדש, אם אפשר לצמצם בהם, ראה ערך אי אפשר לצמצם: בידי אדם.

על המצוה לחנך את המזבח הפנימי, ואת המזבח החיצון, ואת השלחן והמנורה, בעבודות מסוימות, ראה ערך חנוך כלי המקדש ².

כלי המקדש. 1. ל, טורים שפז-תנו. 2. על המצוה לחנך כלי שרת, ראה ערך חנוך כלי המקדש: חינוך כלי שרת, וערך כלי שרת. 3. על מקומם המדויק של כלים אלו בהיכל, ראה ערכים: מזבח הפנימי; מנורה; שלחן; וראה ערך

17. ויש מהאחרונים שכתבו שאין ליתן בתוכם משקים דרך קבע, שיש לגזור שמא ישתמש בהם ביי, ורק באקראי מותר (ש"ך שם ס"ק טז; חזון איש יו"ד נה ז), ואף לדבריהם, נתן בהם משקים דרך קבע - לא נאסרו (יד יצחק א צו).

• **בזך שהוא מין קערה** (פירוש המשניות לרמב"ם תמיד ד ד; פירוש הרא"ש לתמיד לא ב), להביא בו את הקרביים למזבח (תמיד ד ג; רמב"ם מעשה הקרבנות ו טז).

• **כף, בזך, ושתי מחתות - אחת של כסף, ואחת של זהב - להקטרת הקטורת של כל יום** (ראה ערך הקטרה ב). תמיד ה ד, ה; רמב"ם תמידין ומוספין ג ד, ה), ומחתה נוספת של זהב להקטרת הקטורת של יום הכפורים (ראה ערך הקטרה: ביום הכפורים).

• **פסכתר** (ראה שמות כז ג, ואונקלוס ופסיקתא זוטרתא שם), שהוא סיר העשוי נחושת (רש"י עירובין קד ב ד"ה כופין), לכפותו על גבי הגחלים, וכן לכפותו על גבי השרץ בשבת, ולהוריד בו את הדשן מעל גבי המזבח (ראה שמות שם, ורש"י ורשב"ם שם; תמיד ה ה; רמב"ם תמידין ומוספין ג ו).

• **מחתה בה היו תורמים את הדשן** (תמיד א ד; רמב"ם תמידין ומוספין ב יב. וראה פסיקתא זוטרתא שמות כז ג, פירוש ב. וראה ערך תרומת הדשן).

• **יעים** (ראה שמות כז ג, ושם לח ג), שהם מגרפות (אונקלוס שמות שם ושם; רש"י שמות כז ג, מלכים א ז מ, ערכין י ב ד"ה מגריפה; רלב"ג מלכים שם מה), לגרוף בהן את הדשן שהצטבר על גבי מזבח החיצון כדי להעלותו לתפוח (ראה ערך מזבח החיצון. ראה משנה תמיד ב א, וראב"ד ורא"ש והמפרש ורבנו גרשום שם; רמב"ם תמידין ומוספין ב ג).

• **מזלגות** (ראה שמות כז ג, ושם לח ג), שהן צינורות (אונקלוס שם ושם; רש"י ורשב"ם שם כז ג; פירוש הראב"ד והרא"ש והמפרש לתמיד ב א), לסלק בהן את האברים שלא נתאכלו לצדי המזבח (ראה תמיד שם והמפרש שם; ראה רמב"ם תמידין ומוספין ב ג); **ולחפך בהם אברים כדי שיתאכלו** (ראה יומא יב א, מעילה י א; ראה רש"י שמות שם, וזבחים קט א ד"ה תלמוד לומר, וסוכה נו ב ד"ה האי; ראה רמב"ם שם א ו).

• **מגריפה, שהוא כלי מכלי הזמר** (ראה ערכין י ב), להשמיע בה קול (תמיד ג ח, ושם ה ו, וראה פירוש הראב"ד לתמיד ג ח; רמב"ם תמידין ומוספין ו ח).

• **שתי קערות, אחת לבלילת המנחות, ואחת ליציקת השמן לתוכן** (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות יג ה, וכסף משנה שם. וראה רמב"ם כלי המקדש א יג. וראה ערך מנחות).

• **מחבת ומרחשת לעשיית המנחות** (משנה מנחות סג א; רמב"ם מעשה הקרבנות יב כג).

• **מלקחי המנורה ומחתותיה** (ראה שמות כה לח; ראה רמב"ם בית הבחירה ג ו, יא), דהיינו הצבתות העשויות ליקח בהן הפתילות מתוך השמן, והבזיכין הקטנים שחותרים בהם את האפר שבנרות (ראה רש"י שמות שם, ומלכים א ז מט, ודברי הימים ב ד כא, ורשב"ם שמות שם, ואברבנאל שמות כה ל. וראה ערך מנורה).

• **עלת** (ראה דברי הימים ב כד יד), שהוא כלי קטן לשאוב בו יין מן ההין לנסכים (ראה רד"ק שם. וראה ערך נסוך היין).

• **הדחת קרבי התמיד** (ראה ערכו), יש מן הראשונים סוברים שהיתה נעשית בכלי מיוחד שהיה נקרא "מיעוטה" (ראה פירוש הראב"ד ופירוש הרא"ש תמיד לא א).

על הכלים המיוחדים לשולחן, דהיינו קערותיו וכפתיו וקשותיו ומנקיותיו, ראה ערכים: שולחן; בזיכין.

והכפורת עם הכרובים שעליה - מקומם בקודש הקדשים (ראה ברייתא דמלאכת המשכן ז. וראה ערך ארון)⁴.

• **עשרת הכיורים שעשה שלמה** (ראה להלן: במשכן ובמקדש), עמדו אף הם בין האולם ולמזבח, חמשה מימין הכיור של משה, וחמשה משמאלו (ברייטא דמלאכת המשכן יב, וראה דברי הימים ב ד ו). וכן עשרת השולחנות ועשר המנורות שעשה שלמה (ראה להלן: במשכן ובמקדש), עמדו בהיכל, חמשה מימין אלו שעשה משה, וחמשה משמאלם (ברייטא דמלאכת המשכן ח; מנחות צח ב; ירושלמי שקלים ו ג, וראה דברי הימים ב ד ז-ח). הים של שלמה - שהיה בית טבילה לכהנים, או שהיו ממלאים ממנו מי הכיור - היה נתון בעזרה במקצוע מזרחית צפונית, או בצד דרום משוך כלפי המזרח (ראה ערך ים של שלמה).

• **בנוסף, היו במקדש עשרים וארבע טבעות שבהן היו שוחטים את הקרבנות** (מדות ג ח. וראה ערך בית המטבחים: הטבעות); **שמונה שולחנות של שיש שבהם היו מדיחים את הקרביים והבשר** (ראה ערך בית המטבחים: השלחנות); **ושמונה עמודים שעליהם היו תולים את הקדשים ומפשיטים את עורם** (ראה ערך בית המטבחים: העמודים) - כל אלו עמדו בבית המטבחים [מקום שחיטת הקרבנות בעזרה שבבית המקדש], בצפוניו של מזבח החיצון (ראה ערך בית המטבחים: מקומו).

• **מלבד השולחן שהיה בהיכל ושמונת השולחנות שהיו בבית המטבחים** (ראה לעיל), היו במקדש ארבעה שולחנות נוספים - שנים במערבו של כבש המזבח, אחד של שיש ואחד של כסף - על של שיש נותנים את האברים, ועל של כסף כלי שרת (משנה שקלים ו ד; רמב"ם בית הבחירה ב טו); ושנים באולם מבפנים על פתח הבית, אחד של שיש ואחד של זהב, על של שיש נותנים את לחם הפנים בכניסתו, ועל של זהב ביציאתו (שקלים שם; משנה מנחות צט ב; רמב"ם שם ג טז).

כלי העבודה מלבד כלים אלו, היו במקדש כלים רבים שהיו נצרכים לעבודה:

• **שתי מידות של יבש** (משנה מנחות פז א; רמב"ם כלי המקדש א טז), ושבע מידות של לח (משנה שם פז ב; רמב"ם שם יז).

• **שלוש סכינים, אחת כדי לשחוט בה את הקרבנות** (ראה ערך שחיטה (קדשים)), השניה כדי לחתוך בה את הבשר (ראה תמיד ד ב; ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ו ח), והשלישית לחתוך בה את החלבים (תמיד ד ג; רמב"ם שם ז).

• **מזרק כדי לקבל בו את הדם** (ראה שמות כז ג, ורש"י ורשב"ם שם, ופסיקתא זוטרתא שם פירוש ב; ראה משנה יומא מג ב, ושם נג ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד ח. וראה ערך קבלה).

• **כוס של זהב להשקות בה את התמיד** (תמיד ג ד; רמב"ם תמידין ומוספין א ט. וראה ערך תמיד).

• **טני, והוא כלי הדומה לסל ופיו רחב, לדישון מזבח הפנימי** (תמיד ג ו, ורבי עובדיה מברטנורא שם; רמב"ם תמידין ומוספין ג ד. וראה ערך דשון מזבח הפנימי); **וכוז, שהוא כלי הדומה לקיתון גדול, לדישון המנורה** (תמיד ג ו, ופירוש המשניות לרמב"ם שם; רמב"ם שם יז).

• **קופיץ לשבר בו את עצמות הקדשים** (ראה רש"י פסחים ע א ד"ה קופיץ, ומאירי שם. וראה תוס' בכורות כד ב ד"ה השוחט).

המקדש (ראה להלן: שנוי מקומם). וכן יש שכתבו שאין הארון בכלל איסור עשיית תבנית כלי המקדש (ראה להלן: איסור עשיית תבניות), לפי שאינו מכלי המקדש (ראה צפנת פענח שם; תורת הקרבנות ב יב, בדעת הרמב"ם). וכן יש שכתבו, שאף על פי שיש לעשות את כלי המקדש לשמה, לסוברים כן (ראה להלן: כשנעשו שלא לצורך קודש), הארון אינו בכלל זה, לפי שאינו מכלי המקדש (תורת הקרבנות שם).

• ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאף הארון מכלי המקדש הוא (ראה רמב"ן שמות כה ב, וראה להלן). וכן יש מן האחרונים שכתבו בטעם הראשונים שלא מנו את עשיית הארון כמצוה בפני עצמה (ראה ספר המצות לרמב"ם שורש יב, ועשה כ), שלדעתם כלולה עשיית כלי המקדש במצות בנין בית המקדש, ואף הארון מכלי המקדש הוא (לב שמח על ספר המצות שורש יב, וקנאת סופרים לספר המצות עשה לג, ודרך מצוותיך על השגות הרמב"ן עשה יח, בדעת הרמב"ם). וכן יש שכתבו, שכשם ששאר הכלים שנאמרה בהם "שימה" מעכבים את העבודות שבפניהם - לסוברים כן (ראה להלן: שנוי מקומם) - כך מעכב הארון עבודות אלו שאף הוא מכלי המקדש (ראה לב שמח שם, ומנחה חדשה צה ו, בדעת הרמב"ם). וכן יש מן הראשונים סוברים שאף הארון בכלל איסור עשיית תבנית כלי המקדש (ראה תוס' ראש השנה כד ב ד"ה לא תעשון; תוס' הרא"ש שם, ועבודה זרה מג ב; תוס' ר"י מבירנא עבודה זרה שם) ⁶.

הארון ששברי הלוחות היו מונחים בו, והיה יוצא עם ישראל במלחמה (ראה ערך ארון) - כתבו האחרונים שלכל הדעות אינו מכלי המקדש (חידושי ר"י הלוי במכתבים שבסוף הספר עז, בשם ר"מ סאלאוויצ'ק; תורת הקרבנות א נד ה, ב יב).

המזבחות מזבח הנחושת שעשה משה, לדעת הסוברים שלא היה מחובר לקרקע (ראה ערך מזבח החיצון. וראה שו"ת מהרש"ם ג ק סק"ח), וכן מזבח הפנימי - כלים הם (זבחים ס א, ורש"י שם ד"ה כלי. וראה רש"י מנחות צז ב ד"ה ר' מאיר, ותוס' זבחים נט א ד"ה פנוי).

לעומת זה, מזבח החיצון שהיה בבית המקדש, שהיה עשוי אבנים ומחובר לקרקע (ראה ערך מזבח החיצון), יש סוברים שאינו כלי, אלא חלק מן הבנין (ראה זבחים ס א, וראה רש"י זבחים פז א ד"ה או דלמא; ר"י פרלא לרס"ג עשה יג דף קיא ואילך). ומטעם זה יש שכתבו, שאף לסוברים שמותר לבנות את כלי המקדש בלילה - שלדעתם מה שאמרו שאין בונים את בית המקדש בלילה (ראה ערך בית המקדש), אין זה אלא במקדש, אבל לא בכלי המקדש (עי' להלן: עשייתם) - אין בונים את מזבח החיצון בלילה, לפי שאינו כלי, אלא חלק מן המקדש (עבודה תמה שער ז סז א); ר"י פרלא לרס"ג עשה יג; ראש המזבח זבחים כז ב).

יש שכתבו שמזבח החיצון בכלל כלי המקדש הוא (ראה ערוך לנר סוכה מא א, וחר המוריה בית הבחירה א סק"ב, ותורת הקרבנות ב י סק"ב, בדעת הרמב"ם שם ו; תורת הקרבנות שם, בדעת מדרש הגדול שמות כה ח והמאיר). וכן יש מן האחרונים סוברים שאף על פי שאין בונים את בית המקדש בלילה (ראה ערך בית המקדש), מכל מקום מזבח החיצון אפשר לבנותו בלילה שלדעתם אין כלי המקדש בכלל איסור זה, ואף המזבח בכלל כלי המקדש הוא (ערוך לנר סוכה מא א; וראה שו"ת בית יצחק או"ח ג סק"ה, בשם גדול אחד; ראש המזבח זבחים כז ב, ושו"ת מהרש"ם ו לח, ובהגהותיו לש"ס סוכה מא א, בשם רבי עקיבא איגר; וראה הגהות הר צבי לטור או"ח קפ).

שאר כלי המקדש אדמה בהם היו עושים את מעשי פרה אדומה (יומא ב א; רמב"ם פרה אדומה ב א. וראה ערך פרה אדומה); מכתשת בה היו כותשים את סממני הקטרת (ראה תוספתא ערכין (צוקרמאנדל) ב ד; ערכין י ב, ורש"י ד"ה מפטמת); כוס חרס להשקאת סוטה (ראה משנה סוטה טו ב, ורש"י ד"ה פילי; סוטה ט א, ושם לב ב; רמב"ם סוטה ג ט); כלי חרס לטהרת מצורע (נגעים יד א; רמב"ם טומאת צרעת יא א); קלפי ושני גורלות בהם היה נעשה הגורל על שעירי עבודת יום הכפורים (משנה יומא לט א; רמב"ם עבודת יום הכיפורים ג א.ג. וראה ערך גורל: בשעירי יום הכפורים); חצוצרות בהן היו הכהנים תוקעים במקומות וזמנים ידועים (ראה ערך חצוצרות: בקרבנות ציבור; בשאר עבודות שבמקדש); וכן היו כמה מיני כלי שיר בהם היו הלויים משוררים (ראה משנה ערכין יג א, ומדות ב ו; רמב"ם בית הבחירה ו ו, כלי המקדש ג ד); תנורים, לאפות בהם את המנחות הנאפות (ראה תוספתא שקלים (ליברמן) ב יד; וראה זבחים צה ב; וראה רמב"ם מעשה הקרבנות יב כג); צלוחית של זהב, ושני ספלי כסף, ויש אומרים שהיו של סיד (סוכה לח ב), המונחים על גבי מזבח החיצון, לנסוך המים ולנסוך היין (משנה סוכה מח א; רמב"ם תמידין ומוספין י ז).

כלים חלופיים כל הכלים שהיו במקדש היו עושים עוד שני כלים דוגמתם, שאם נטמאו הראשונים יביאו את אלו תחתיהם (משנה חגיגה כו ב; רמב"ם כלי המקדש ז יט).

השולחן, יש שכתבו שלא היה אלא אחד (מאירי חגיגה כז א, בשם קצת מפרשים, וראה שו"ת רדב"ז ו ב אלפים קעח); אבל יש שכתבו שאף לשולחן היו עושים עוד שנים (ראה רדב"ז שם. וראה דרך חכמה כלי המקדש ח יט).

הוצאת הכלים בכל יום היו נכנסים ללשכת הכלים להוציא משם תשעים ושלושה כלי כסף וכלי זהב לצורך העבודה (תמיד ג ד, ופירוש הראב"ד; וראה ירושלמי חגיגה ג ח. וראה רמב"ם תמידין ומוספין ו א), שזהו מספר הכלים שהיו צריכים לכל תשמישיהם באותו היום (פירוש המשניות לרמב"ם תמיד שם, וראה רמב"ם תמידין ומוספין שם). מלבד כלים אלו היו במקדש כלים רבים, וכמו שנאמר לענין הכלים שעלו עם עולי בבל לירושלים: כָּל פְּלִים לְזָהָב וְלַפֶּסֶף חֲמִשָּׁת אֲלָפִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת הֶפֶל הָעֵלָה שֶׁשֶּׁבַצָר עִם הָעֲלֹת הַגּוֹלָה מִבָּבֶל לְיִירוּשָׁלַם (עזרא א יא, וראה רש"י שם) ⁵.

כלים מסויימים דנו בהם אם מכלי המקדש הם:

• הארון, אף על פי שמקומו בבית המקדש, בקדש הקדשים (ראה ערכו, וערך ארון: מקומו), יש סוברים שאינו בכלל כלי המקדש (ראה מדרש הגדול להלן; וראה שושנים לדוד מנחות יא ו; וראה צפנת פענח מהדורא תניינא עמ' 134; וראה כלי חמדה תרומה ג, פקודי א), וכן אמרו: הארון הרי הוא ללוחות, ואינו מכלי המקדש (מדרש הגדול שמות כה ח). והטעם ששאר הכלים תלויים בבית המקדש, שבלא בית המקדש אי אפשר לקיים את המצוות הנעשות בהם, ואילו הארון אינו תלוי בבית המקדש, שעיקרו נעשה ללוחות העדות, והרי הוא משמש למה שנעשה אף בלא המקדש (כלי חמדה שם). ומטעם זה יש שכתבו, שאף לסוברים שכלי המקדש שנאמרה בהם "שימה" מעכבים את העבודות שבפניהם, הארון אינו מעכב את העבודה, שכן אין הוא מכלי

הבית. 6. וראה ערך כלי שרת, אם הארון כלי שרת הוא.

5. וראה מלבי"ם שם, שכתב שמספר זה כולל את הכלים שהתנדב כורש לבנין

ועשיית המנורה, שאינן נמנות כמצוות מיוחדות, אלא כלולות במצוות לחם הפנים, ובמצוות הדלקת הנרות, ובין עשיית מזבח החיצון ועשיית מזבח הפנימי, שנמנות כמצוות בפני עצמן (ראה ספר המצוות לרס"ג פרשה נה ופרשה סה. וראה ר"י פרלא שם נה, בבנין דעתו).

עשייתם בלילה אף על פי שאין בונים את בית המקדש בלילה, ואם בנוהו בלילה הרי הוא פסול לעבודת יום (ראה ערך בית המקדש), יש מן האחרונים סוברים שכלי המקדש אינם בכלל זה, ואפשר לעשותם בלילה, שהדין שאין בונים את בית המקדש בלילה נלמד מן הכתוב: וְיִזְכְּרוּ הַקָּדָשׁ אֶת הַמִּשְׁכָּן (במדבר ט טו), ולפיכך אין הוא נוהג אלא ב"משכן", אך לא בכליו (ערוך לנר סוכה מא א; דרישת ציון מאמר קדישין (דף לד ב) אות ט, ובהוספות שם (דף מד א) אות ו; שו"ת בית יצחק או"ח ג סק"ה, בשם גדול אחד; הר המריה בית הבחירה א סק"ב; ראש המזבח זבחים כז ב, ושו"ת מהרש"ם ו לח, ובהגותיו לשי"ס סוכה מא א, בשם רבי עקיבא איגר).

ויש מן האחרונים סוברים שאף כלי המקדש והמזבח אינם נבנים אלא ביום, שבלשון "משכן" האמורה בכתוב כלולים אף כלי המשכן ומזבח החיצון (ר"י פרלא לרס"ג עשה יג; עבודה תמה שער ז ד"ה ועתה).

כשנעשו שלא לצורך קודש

כלים שנעשו כלים שנתעשו מתחילתם להדיוט אין עושים אותם לגבוה לחדיוט (תוספתא מגילה (ליברמן) ב טז; רמב"ם בית הבחירה א כ).

בגדר דין זה, נחלקו האחרונים:

• יש סוברים שאין צריך לעשות כלים אלו לשם קודש דווקא, אלא שאם נעשו לצורך הדיוט אין להשתמש בהם לגבוה (ראה שו"ת חות יאיר קסא; ושב הכהן ה; ראה חזון נחום מנחות ג ב; מנחת חינוך צט ס"ק טו; ראה שו"ת בית אפרים או"ח י; ראה שו"ת יהודה יעלה יו"ד רסט; ערוך השולחן בית המקדש ד כב), שדבר שנעשה לצורך הדיוט גנאי הוא שיעשה ממנו תשמיש קדושה (חות יאיר שם; חזון נחום שם; יהודה יעלה שם).

• ויש סוברים שיש לעשות כלים אלו לשם קודש (ראה קרית ספר בית הבחירה א; בתי כהונה ב ח, בלשונות הרמב"ם בית הבחירה א כ; ראה זרע יעקב דרוש לשבת תשובה (דף צו א); ראה חלקת יואב או"ח ה יא; שו"ת עמק הלכה מט; ראה אבני נזר או"ח יח כא; ראה מגן גבורים קמז סק"ב; ראה עמק הנצי"ב במדבר ז יג; ראה משך חכמה שמות לט א; קובץ שיעורים ב כה; הר אפרים על המכילתא יתרו יא; חזון איש יו"ד ס ס"ק כא; שו"ת שבט הלוי א לא). ויש שכתבו בטעם הדבר, שדין עשיית כלי המקדש כדין עשיית המקדש עצמו, שנאמר: אֶת תְּבִנֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת תְּבִנֹת פֶּלֶא פִּלְיוֹ וְכֵן תַּעֲשׂוּ (שמות כה ט), ולפיכך כשם שיש לעשות את המקדש לשם קודש - שנאמר: וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ (שם ח), שיהא לשם קודש מתחילת עשייתו (ראה ערך בית המקדש) - כך יש לעשות את הכלים לשם קודש (קרית ספר בית הבחירה א).

נשתמשו כלים שנשתמשו בהם לעבודה זרה ונאסרו להדיוט לעבודה זרה (ראה ערך אסורי הנאה), אסור להשתמש בהם לגבוה, שאם להדיוט אסורים, כל שכן לגבוה (עבודה זרה נב ב, ורש"י ד"ה ד"ה בית חנוני. וראה ערך עבודה זרה).

וכן כלים שנעשו בהם עבירות מסוימות ולא נאסרו להדיוט, כגון כלי קודש שנשתמשו בהם לעבודה זרה - שלא נאסרו להדיוט,

הפירות הקדשים (ראה ערכים: אמה טרקסין; פרוכת), אמר רב נחמן שנשים האורגות בהן נוטלות את שכרן מקדשי בדק הבית, משום שהפירות תחת בנין הן עשויות (כתובות קו א; רמב"ם שקלים ד ב), וכיון שנעשו למחיצה - צורך הבית הן (מאירי כתובות שם).

בדיקת הכלים שתי כיתות של כהנים היו בודקים את העזרה (ראה בכל יום משנה תמיד כח א, מדות א ז; רמב"ם בית הבחירה ח יא) בכל בוקר לראות אם כל הכלים נמצאים במקומם כפי שהניחום אמש (רבנו גרשום תמיד כו ב, ופירוש הראב"ד שם; רא"ש מדות שם, ותמיד כח א; ורבי עובדיה מברטנורא מדות שם, ותמיד א ג). וכן שנינו: היו בודקים והולכים וכו', הגיעו אלו ואלו אמרו שלום הכל שלום (משנה תמיד כח א; רמב"ם שם), כלומר כל הכלים נמצאים במקומם בשלום (רבנו גרשום תמיד שם; רבי עובדיה מברטנורא מדות שם), ולא נפקד מהם כלי (פירוש הרא"ש תמיד שם).

עשייתם

המצוה עשיית כלי המקדש, נחלקו הדעות אם היא חלק ממצות בניית המקדש:

• יש סוברים שמצוה מן התורה היא, וכלולה במצוות בנין בית המקדש (ראה ערך בית המקדש. ספר המצוות לרמב"ם שורש יב, ועשה כ; חינוך צה; ראה מדרש הגדול שמות כה ח; זוהר הרקיע עשין מט; רדב"ז בית הבחירה א ו, ובשו"ת הרדב"ז ה צג), הנלמדת מן הכתוב: וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ (שמות כה ח), שהמנורה והשולחן והמזבח וזולתם, כולם מחלקי המקדש הם, והכל נקרא מקדש (ספר המצוות לרמב"ם עשה כ), שכל הכלים הללו נצרכים לעבודה בבית המקדש (חינוך שם), ואין ראוי למנות כל חלק מחלקי המצוה כמצוה בפני עצמה (ספר המצוות לרמב"ם שורש יב. וראה ערך מנין המצוות).

ויש מן האחרונים שביארו, שלדעה זו, מלבד שמשמשים כלים אלו למצוות המיוחדות להם, אף חלק מתבנית המקדש הם, ולפיכך כלולה עשייתם במצוות עשיית המקדש (חידושי הגר"ח שג"ש (שיט), וגור אריה יהודה חלק השו"ת ד עז, ומשנת יעבץ יו"ד לח, בדעת הרמב"ם שם). וכתבו האחרונים, שמכל מקום, אף לדעה זו העובר ומבטל כל אחד מן הכלים עובר בעשה, שאין ביטול העשה תלוי במנין המצוות (שו"ת הרדב"ז ה צב).

• ויש חולקים וסוברים שעשיית כלי המקדש אינה כלולה במצוות בנין בית המקדש, שאין הכלים חלק מן הבית, שהרי מקריבים בבית אפילו אם אין בו כלים אלו, לסוברים כן (רמב"ן בספר המצוות עשה לג. וראה מנחת חינוך צה סק"ח); ולדעתם עשיית כלי המקדש אינה אלא הכשר למצוות הנעשות בהם, כגון עשיית השולחן לשים עליו את לחם הפנים (ראה ערכים: לחם הפנים; שלחן), עשיית המנורה להדליק בה את הנרות (ראה ערכים: הדלקת הנרות: המצוה ומקורה; מנורה), ועשיית המזבחות לעבוד בהם את העבודות הראויות להם, שכולם אינם אלא תשמישי מצוה (ראה ערכים: מזבח החיצון; מזבח הפנימי), מלבד עשיית הארון שנמנית כמצוה בפני עצמה (רמב"ן שם, ובשכחת הלאוין), לפי שאינה הכשר לעבודה אחרת (רמב"ן בספר המצוות עשה לג).

• ויש ממוני המצוות שנראה מדבריהם שמחלקים בין עשיית השולחן

• לדעת רבי מאיר השולחן והמנורה והמזבחות והפרוכת מעכבים את הקרבנות, שכל זמן שאין הם על מקומם הראוי להם, אסור להקריב קרבנות.

• ולדעת חכמים אין מעכב את הקרבן אלא הכיור והכן בלבד, שצריך שיהיו הכיור והכן במקומם בשביל קדוש ידים ורגלים שקודם העבודה (ירושלמי שקלים ד ב, ורבנו משולם ותלמיד ר"ש ב"ר שניאור ופני משה ותקלין חדתינן שם. וראה קרבן העדה שם, בפירוש א), או שאין הקרבן כשר אם אין הכיור והכן על מקומם (ראה קרבן העדה שם, ומקדש דוד ב ה, בדעתו); אבל שאר הכלים אינם שייכים לקרבן, ואינם מעכבים את העבודה (ר"ש סירליאו לירושלמי שם).

להלכה נחלקו הראשונים והאחרונים:

• יש שכתבו שאין הכלים מעכבים את העבודה שבבית המקדש, ומקריבים בבית אף על פי שאין בו כלים אלו (השגות הרמב"ן לספר המצות עשה לג; ראה מאירי שקלים ד).

• ויש שכתבו שכלי המקדש מעכבים את העבודה שבמקדש (לב שמח על ספר המצות שורש יב, וכלי חמדה פקודי אות א, בדעת הרמב"ם. וראה מנחת חינוך צה סק"ח, שחילק בין סוגי הכלים).

עבודות שבפנים אף לסוברים שכלי המקדש אינם מעכבים את העבודה (ראה לעיל), אמרו בירושלמי שכל זה לענין עבודות שבחוץ, אבל לא לענין עבודות שבפנים (ירושלמי שקלים ד ב), דהיינו לענין עבודות שבהיכל, כגון הקטרת הקטורת שבכל יום, הדלקת נרות המנורה, ועריכת לחם הפנים (פני משה לירושלמי שם), שבהן מעכב כל שנאמר בו "נכח", כגון המנורה שנאמר בה: וְאֵת הַמִּנְחָה נִכַּח הַשֻּׁלְחָן (שמות כו לה. ירושלמי שם, ופירוש רבינו משולם ומהר"א פולדא ור"ש סרליאו וקרבן העדה ותקלין חדתינן שם), שאם אין המנורה נוכח השולחן הרי היא פסולה, וכל שכן אם אינה נמצאת על מקומה כל עיקר (ראה ר"ש סרליאו שם), או שאם אין המנורה על מקומה אין השולחן ראוי לעבודתו (ראה גור אריה יהודה חלק השו"ת ד אות עח).

ויש אומרים שאף כל שנאמר בו "צלע", כגון השולחן שנאמר בו: וְהַשֻּׁלְחָן תִּתֵּן עַל צִלְע צֶפֶן (שמות כו לה. ירושלמי שם, ופירוש רבינו משולם ור"ש ור"א פולדא וקרבן העדה ופני משה ותקלין חדתינן שם), שאם אינו בצד צפון הרי זה מעכב (ר"ש סרליאו שם), או שאין הוא ראוי לעבודתו עד שתהא המנורה נכחו (חזון איש מנחות ל ח), או שאם אינו על מקומו אין המנורה ראויה לעבודתה (ראה גור אריה יהודה שם).

ויש אומרים אף כל שנאמר בו "שימה", כגון הפרוכת ומזבח הזהב (ירושלמי שם, ור"ש סרליאו שם) שנאמר בהם: וַיִּשֶׂם (ראה שמות מ כא, כו. ראה ר"ש סרליאו שם; קרבן העדה שם), שאם אין הם במקומם מעכבים הם את העבודות הנעשות בהם (ראה ר"ש סרליאו שם). ויש שפירשו, שאם אין אחד מכלים אלו נמצא בהיכל, מעכב הדבר את כל העבודות שבהיכל (ראה רבינו משולם ותקלין חדתינן שם; ראה יריעות שלמה בית הבחירה א ו).

ויש שכתב שהמנורה אינה מעכבת את השולחן (חזון איש מנחות ל ח, בדעת התנא במשנה חגיגה כו ב); וכן כתב שמזבח הפנימי, לדעת רב, שאמר שמזבח שנעקר מקטירים קטורת במקומו (ראה ערך הקטרה ב), אין השולחן והמנורה מעכבים את המזבח, ואין המזבח מעכב את השולחן והמנורה (ראה טל תורה לירושלמי שם; חזון איש שם).

הארון הארון יש מן האחרונים סוברים שמעכב את העבודה (קרבן העדה ותקלין חדתינן לירושלמי שקלים ד ב, וחזון איש מנחות

לסוברים כן (ראה להלן) - אסור להשתמש בהם בבית המקדש (עבודה זרה נב ב). ואף שמן התורה לא נאסרו כלים אלו בהנאה, ולהדיוט הם מותרים, לפי שכלי גבוה הם, ואין אדם אסור דבר שאינו שלו (ראה רש"י שם ד"ה והקדשנו, ותוס' שם ד"ה תא שמע, וחולין מא א ד"ה תא שמע; פירוש הראב"ד עבודה זרה שם; רמב"ן שם), מכל מקום קנסו חכמים שלא להשתמש בהם לגבוה, שלענין גבוה מאוסים הם (רש"י שם ד"ה שהקדשנו; תוס' שם ד"ה ברוך; רמב"ן שם).

תבניות

הכלים שראה משה בתבניות מידותיהם ותבניתם של כלי המשכן, אף שחלקן נתפרשו בתורה (ראה שמות כה י (לענין הארון), שם כה כג (לענין השלחן), שם כז א (לענין מזבח החיצון), ושם ל ב (לענין מזבח הפנימי)), מכל מקום יש מהן שהראו למשה בהר סיני (ראה דלהלן). וכן שנינו: ארון של אש, ושולחן של אש, ומנורה של אש ירדו מן השמים, וראה משה ועשה כמותם, שנאמר: וַיֵּרָא וַעֲשֶׂה כְּתַבְנֵיתָם אֲשֶׁר אֶתָּה מְרַאֶה בְּהָר (שמות כה מ. מנחות כט א; ברייתא דמלאכת המשכן י), שמן השמים ירדו למשה על ההר (תוס' מנחות שם ד"ה הכא), וראה אותם משה בהר כאילו היו במציאות, כדי שיבין את תבניתם בשלמות, כי הצורות יצטיירו טוב יותר בראיית החושים מאשר יוכל האדם לציירן בשכלו ובדמיונו (אברבנאל דברים לד). וכן פירשו הראשונים את הכתוב: כָּל אֲשֶׁר אָנִי מְרַאֶה אוֹתָךְ אֶת תְּבִנֵית הַמִּשְׁכָּן וְאֶת תְּבִנֵית כָּל פְּלִי וְכֵן תַּעֲשֶׂה (שמות כה ט), שהראה ה' למשה את דמויות הכלים ממש (רשב"ם שם; רבי יוסף בכור שור שמות שם בפירוש א; בעלי התוס' על התורה שם אות יג: במראות אש), במראית העין (ראה שו"ת הגאונים (אופק) קנח; רבי אברהם בן עזרא שמות שם; שיטה מקובצת ברכות ו א, בשם רב האי גאון; רשב"א ברכות שם).

באחרת שנינו, שנתקשה משה בעשיית המנורה עד שהראה לו הקדוש ברוך הוא באצבעו, שנאמר: וְזֶה מַעֲשֵׂה הַמִּנְחָה (במדבר ח ד. מנחות כט א; מכילתא בא א; ספרי בהעלותך א, ועוד). ויש מהאחרונים שכתבו, שלדעה זו לא הראתה למשה מן השמים אלא תבנית המנורה בלבד, אבל לא תבנית שאר הכלים (מהרש"א מנחות שם, בפירוש א; מזרחי שמות כה מ; נחלת יעקב שמות שם, בפירוש א).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שתבנית כלי המשכן לא הראתה למשה כלל, ופירשו את הכתוב: כָּל אֲשֶׁר אָנִי מְרַאֶה אוֹתָךְ (שמות כה ט), שתיאר ה' למשה את תבנית המשכן בדברים, ופירש לו כיצד יעשהו, שבלשון בני אדם נקרא אף זה "מראה" (רבי יוסף בכור שור על התורה שם, בפירוש ב).

כלים של חול כלים המקדש של חול נעשים מכל דבר - אף לסוברים שכלי שרת אינם נעשים אלא ממני מתכות (ראה ערך כלי שרת) - ולכן יכולה היתה הקלפי של עבודת יום הכיפורים להיעשות מעץ, שהרי של חול היתה (יומא לט א; רמב"ם עבודת יום הכפורים ג א). וכן שאר כלים שאינם קדושים בקדושת כלי שרת, כתבו הראשונים שנעשים מכל דבר (תוס' חולין ג א ד"ה כגון בפירוש א; רבנו אפרים, הובא בתוס' שם, ובזבחים מז א ד"ה איזהו, ובתוס' הרא"ש חולין שם; רמב"ן ורשב"א וריטב"א חולין שם, בשם יש מפרשים; מאירי חולין שם).

שינוי מקומם

כלים מסוימים, נחלקו בהם תנאים אם עמידתם על מקומם מעכבת את העבודה שבמקדש (ראה להלן):

המצות לרמב"ם שם), דהיינו שלא נתן משה לבני קהת עגלות ושוורים לשאת בהם את המשכן, כי היתה עבודת הקודש מוטלת עליהם לשאת את הכלים בכתיפיהם (ראה תרגום יונתן שם; רש"י סוטה לה א ד"ה לא), לפי שמצוה שיהו כלי הקודש נישאים בכתיפי האנשים הנכבדים והמקודשים שב ישראל (ראה חינוך שם), ולא יוליכום לא על גבי בהמה, ולא על גבי עגלות, אלא על הכתף (רמב"ם כלי המקדש שם; סמ"ג שם; חינוך שם) ¹¹.

מצוה זו, יש סוברים שנוהגת בארון, ובשולחן, ובמנורה, ובמזבחות וכליהם (ראה לקח טוב (פסיקתא זוטרתא) במדבר (דף צט א); שו"ת מעשה ניסים ב; ראה כוזרי ב כו. וראה רש"י במדבר ז ט, שבת צב א ד"ה תלתא, סוטה לה א ד"ה לא, ודרשות ר"י אבן שועיב פרשת קרח); ויש שנראה מדבריהם שאינה נוהגת אלא בארון (ראה ספר המצות לרמב"ם עשה לד, וסמ"ג עשין קסח, והשגות הרמב"ן לספר המצות שורש ג, וחינוך שעט, ומנחת חינוך שם סק"ב; ראה תנחומא מטות א).

ויש שכתבו ששתי מצוות הן: הראשונה היא מצות נשיאת כלי המקדש, הנלמדת מן הכתוב: בַּכֶּתֶף יִשָּׂאוּ (במדבר ז ט), שעניינה הוא נשיאת הכלים כחלק מנשיאת המקדש כולו, ובה נוהגים דיני עבודת הלויים (ראה ערך לוי, ושם על דיני העובד); והשנייה היא מצות נשיאת הארון, הנלמדת מן הכתוב: בַּעֲצֵת הָהוּא הִבְדִּיל ה' אֶת שִׁבְט הַלְוִי לְשֵׂאת אֶת אֲרוֹן בְּרִית ה' (דברים י ח), ובה אין דיני עבודת הלויים נוהגים (חידושי ר"י הלוי במכתבים שבסוף הספר, בדעת הרמב"ם; ראה משך חכמה דברים שם, ובמרגניתא טבא לספר המצות שורש ג אות ו, ובגניזת הספרי ב, וראה מלבי"ם דברי הימים א טו ב).

מצוה זו נוהגת לדורות, בכל פעם שיש צורך לשאת את הארון ממקום למקום (ספר המצות לרמב"ם עשה לד; השגות הרמב"ן לספר המצות עשה לג; ראה חינוך שעט; ראה שו"ת מעשה ניסים ב), כגון בעת מלחמה, או לשום דבר אחר (ראה ערך ארון. חינוך שם), שאף על פי שנשיאת כלי המקדש בטלה בבנין המקדש, מכל מקום נשיאת הארון לא בטלה (מעשה ניסים שם). וכמו שמצינו ביאשיהו המלך שצוה לשאת את הארון, שנאמר: וַיֹּאמֶר לְלִוִּים הַמְּבֹנִים לְכָל יִשְׂרָאֵל הַקְּדוּשִׁים לֵה' תָּנוּ אֶת אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ בְּבֵית אֲשֶׁר בָּנָה שְׁלֹמֹה (דברי הימים ב לה ג). ואף על פי שבימי יאשיהו נגנז הארון (ראה ערך ארון), מכל מקום תהיה מצוה זו נוהגת בחזרת הארון לקדש הקדשים בימות המשיח מהרה יגלה (ראה השגות הרמב"ן לספר המצות עשה לג; מעשה ניסים שם), בבנין הבית, או במלחמות העתידות לפני מלך המשיח (ראה השגות הרמב"ן לספר המצות שורש ג).

ויש שכתבו - לשיטתם שמצות נשיאת כלי המקדש ומצות נשיאת הארון שתי מצוות הן (ראה לעיל) - שאף על פי שמצות נשיאת כלי המקדש מצות שעה היא, ופקעה בבנין המקדש, שנאמר: כִּי אָמַר דָּוִיד הַנִּיחָה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲמֹ וַיִּשְׁכֶּן בִּירוּשָׁלַם עַד לְעוֹלָם. וְגַם לְלִוִּים אֵין לְשֵׂאת אֶת הַמִּשְׁכָּן וְאֵת כָּל פְּלִי לַעֲבֹדָתוֹ (דברי הימים א כג כח-כו), מכל מקום מצות נשיאת הארון נוהגת לדורות, לפי שאינה תלויה בנשיאת המקדש וכליו (ראה מרגניתא טבא לספר המצות שורש ג אות ו, בדעת הרמב"ם שם; חידושי ר"י הלוי במכתבים שבסוף הספר, בדעת הרמב"ם; ראה משך חכמה דברים י ח; ראה גניזת הספרי ב).

ל סק"ח, בפירוש הירושלמי שם), שאף בו נאמרה "שימה", שנאמר: וַיִּשֶׂם אֶת הַבָּדִים עַל הָאָרֶץ (שמות מ כ. קרבן העדה ותקלין חדתין שם). ויש מן האחרונים שכתבו, שהארון אינו מעכב, שלדעתם אין הארון מכלי המקדש (חסדי דוד לתוספתא מנחות ו ו, וראה שושנים לדוד מנחות יא ו; ראה צפנת פענח תנינא עמ' 134; כלי חמדה פקודי אות א; תורת הקרבנות ב יא ה), ולכן היו נוהגות כל העבודות בבית שני, אף על פי שלא היה בו ארון (יומא כא ב. חסדי דוד שם) ⁸.

שוני מקומם המשנה את מקומם של כלי המקדש ⁹, נחלקו תנאים אם עובר בלאו:

• יש מן התנאים סוברים שעובר בלאו, וכן דרשו במכילתא: וּבְכָל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשְׁמְרוּ (שמות כג יג) למה נאמר, לפי שהוא אומר, וְשָׁמַתְּ אֶת הַשְּׁלֶחָן מִחוּץ לְפָרֶכֶת וגו' (שמות כו לה) - אם שינה עובר בלא תעשה (מכילתא משפטים כ; פסיקתא זוטרתא משפטים כג). וביארו הראשונים שבא הכתוב להזהיר על מה שנצטוונו בענין סדור המקדש (השגות הרמב"ן לספר המצות בשכחת הלאוין, המצוה השלישית), וליתן לא תעשה על הדברים הנראים כתיקון ועצה טובה בלבד, כגון על סידור השולחן במקומו (רא"מ שמות כג יג. וראה שו"ת שבט הלוי ג ז).

• ויש מן התנאים שדרשו כתוב זה באופנים אחרים (ראה מכילתא ובפסיקתא שם; ראה שבת יח א), ולדעתם המשנה את סדר הכלים אינו עובר בלאו (ראה השגות הרמב"ן ומגילת אסתר שם).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש שפסקו שעובר בלאו (רמב"ן בהשגות שם; זוהר הרקיע לאוין קיח); וכן יש מן הראשונים שכתבו שאסור לטלטל את השולחן ואת המנורה (השגות הראב"ד כלים ג א. ראה תורת הקרבנות א (מהדורא תניינא) יז א, ב יא ה, כג ב) ¹⁰.

• ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שפסקו שאינו עובר בלאו (ראה ספר המצות לרמב"ם שורש ד, וראה רמב"ן בשכחת הלאוין ומגילת אסתר שם, בדעת הרמב"ם), וכדעת שאר התנאים (מגילת אסתר שם).

כבודם

שימוש להדיט כלי גבוה שהשתמשו בהם לגבוה, אף לאחר שיצאו לחולין וכבר אין בהם איסור מעילה (ראה ערך מעילה), עדיין אסורים להדיט, שאין זו דרך ארץ שישתמש בהם הדיוט (ראה עבודה זרה נב ב; ראה תוספתא מגילה (ליברמן) ב טו).

כלי גבוה שהשתמש בהם הדיוט, כתבו האחרונים שלא נאסרו לגבוה (פרשת דרכים דרוש יב, והובא במנחת חינוך מ סק"ג, ובקובץ שיעורים ב כה; ראה שו"ת כפי אהרן א א), ואף על פי שכלי הדיוט שנשתמש בהם הדיוט אסורים לגבוה (ראה לעיל: כשנעשו שלא לצורך קודש), כלי גבוה שנשתמש בהם הדיוט - מותרים (כפי אהרן שם).

נשיאתם בכתף מצוה לשאת את כלי הקודש בכתף (ראה ספרי נשא מו; ראה ספר המצות לרמב"ם עשה לד, וכלי המקדש ב יב;

ראה סמ"ג עשין קסח; ראה חינוך שעט), שנאמר: וְלִבְנֵי קֹהֵת לֹא נָתַן כִּי עֲבַדְתָּ הַקֹּדֶשׁ עֲלֵיהֶם בַּכֶּתֶף יִשָּׂאוּ (במדבר ז ט. ראה ספרי שם; ספר

היכל: כליו. ¹⁰. וראה משנת יעבץ י"ד לח, ובקובץ קול תורה (טבת תשכ"ח), שכתב בדעת הרמב"ם שהמשנה את מקומם של כלי המקדש עובר אף על הכתוב: הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל (דברי הימים א כח יט). ¹¹. על אופן

⁸. על מקומם ואופן עמידתם של הכלים בהיכל, ראה ערך היכל: כליו, וערכי הכלים. על האולם, אם קדושתו כקדושת ההיכל, והרי הוא כשר שיעמדו בו כלים אלו, ראה ערך אולם. ⁹. על מקום הכלים השונים, ראה ערכיהם, וערך

איסור זה היה נוהג בזמן שהיו ישראל במדבר (ראה יומא נד א; ראה מדרש הגדול במדבר ד כ; ראה ספר המצות לרמב"ם שורש ג, וראה השגות הרמב"ן שם, ומעשה ניסים ב), אבל לא בזמן בית ראשון (ראה יומא שם), וכן אמרו: בשעה שהיו ישראל עולים לרגל, מגללים להם את הפרוכת, ומראים להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה (ראה ערך כפורת. יומא שם). ובטעם הדבר אמרו: משל לכלה, כל זמן שהיא בבית אביה, צנועה מבעלה, כיון שבאתה לבית חמיה, אינה צנועה מבעלה (יומא שם). וביארו הראשונים שאף ישראל במדבר כעין ארוסה היו (מאירי יומא שם), שעדיין לא היו גסים בשכינה (רש"י שם ד"ה בבית אביה), אבל משנכנה בית המקדש הראשון, נתפרסמה החיבה, ולפיכך רשאים היו לראות את הארון והכרובים (מאירי שם).

בזמן בית שני, חזר איסור זה ונהג, שכן באותו הזמן היו ישראל דומים לכלה שנתגרשה וחזרה, ומשום כך חזרו לחיבתם הראשונה שהיתה להם במדבר, שלא היו גסים זה בזה (יומא נד א, ורש"י ד"ה נתגרשה, ורבנו אליקים שם, ורש"י שם ד"ה לחיבתה).

ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שמצוה זו לא נהגה אלא במדבר (ראה ספר המצות לרמב"ם שורש ג, וראה השגות הרמב"ן שם; ראה מדרש הגדול במדבר ד כ; ראה שו"ת מעשה ניסים ב).

יש מן הראשונים שלא מנו מצוה זו במנין המצות (ספר המצות לרמב"ם שורש ג; ראה חינוך במדבר, ומנחת חינוך שם סק"א, בדעתו), שלדעתם אין למנות במנין המצוות אלא מצוות הנוהגות לדורות (ראה ערך מנין המצוות. ספר המצות לרמב"ם שם), ומצוה זו לא נהגה אלא במדבר (ספר המצות שם, וראה שו"ת מעשה ניסים ב, בדעתו, וראה השגות הרמב"ן לספר המצות שם); ויש ממוני המצוות שמנו מצוה זו במנין הלאוין (ספר המצות לרס"ג לא תעשה ריב, ור"י פרלא שם בדעתו; אזהרות לר"י בר ראובן: סודי לא יבואו לראות כבלע קודש, וראה ישיר משה ונתיב מצוותיך שם, בדעתו; ראה אזהרות רשב"ג לאוין אות רעו, וזוהר הרקיע שם אות קיג, בדעתו; ראה יראים השלם שם).

נגיעה בכלים כשם שאסור לראות את כלי הקודש (ראה לעיל), כך אסור ליגע בהם, שנאמר: וְלֹא יִגְעוּ אֶל הַקֹּדֶשׁ (במדבר ד טו. רבי אברהם אבן עזרא ורמב"ן שם כ; ראה ספר המצות לרס"ג לא תעשה ריב). ונחלקו הגאונים והראשונים:

יש שנראה מדבריהם שאיסור זה נוהג בכל כלי המקדש הנישאים (ראה רס"ג שם. וראה אמבואה דספרי במדבר ז א); ויש סוברים שאין איסור זה נוהג אלא בארון (רבי אברהם אבן עזרא ורמב"ן במדבר שם). הנגיעה בכלי הקודש, יש מן האחרונים שכתבו שאינה אסורה אלא בכלים מגולים, אבל כשהם מכוסים מותר ליגע בהם (ראה מלבי"ם במדבר ד טו, פירוש א; ר"י פרלא לרס"ג לא תעשה ריב). אבל יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאסור לנגוע בכלי הקודש אף כשהם מכוסים (ראה רמב"ן במדבר ד כ, ואמבואה דספרי במדבר ז א, בדעתו. וראה מלבי"ם שם, פירוש ב).

ממוני המצוות, יש שלא מנו מצוה זו במנין הלאוין (ראה ספר המצות לרמב"ם שורש ג; ראה חינוך פרשת במדבר. וראה אזהרות לר"י בר ראובן, ואזהרות רבי שלמה בן גבירול לאוין רעו, ויראים השלם שם, שמנו רק את איסור ראית כל המקדש), שלדעתם אין זו מצוה הנוהגת לדורות (ראה ספר המצות לרמב"ם שם, ור"י פרלא לא תעשה ריב, ואמבואה דספרי במדבר ז א, בדעתו), וכמו ששנינו: אֵךְ אֶל כָּלִי הַקֹּדֶשׁ וְאֶל הַמִּזְבֵּחַ לֹא יִקְרְבוּ (במדבר יח א), יכול אם נגעו יהו חייבים,

מצוה זו, יש מן הראשונים שכתבו שאף על פי שבעיקרה ניתנה במדבר ללוויים, שנאמר: וְלִבְנֵי קָהָת לֹא נָתַן כִּי עֲבַדְתָּ הַקֹּדֶשׁ עֲלֵהֶם בְּפִתְחֵי יִשְׂרָאֵל (במדבר ז ט. וראה חינוך שעט), מכל מקום לדורות חייבים הכהנים בנשיאת הארון, ולא ניתנה ללוויים בזמן ההוא אלא מחמת מיעוט מספר הכהנים באותה העת (ספר המצות לרמב"ם עשה לד, ושו"ת מעשה ניסים ב; רבנו בחיי דברים ח ד), וכשנתרבו הכהנים נעתקה המצוה מן הלוויים וניתנה לכהנים (ראה ספר המצות לרמב"ם שם, והשגות הרמב"ן לספר המצות שורש ג, ושו"ת מעשה ניסים שם, בדעתו; רבנו בחיי שם).

ויש מן הראשונים סוברים שהכהנים והלוויים כולם כשרים מן התורה למשא הארון, שכולם נקראים לויים, שנאמר: וְהַכֹּהֲנִים הָלְלוּם (יחזקאל מד טו), ולפיכך כשר כל השבט למשא הארון (ראה ספר המצות לרס"ג באזהרות לעשרת הדברות הדיבור החמישי, ור"י פרלא לא תעשה ריב, בדעתו; רמב"ן בהשגות לספר המצות שם ובדברים יח; חינוך שם).

ראיית הכלים אסור לראות את כלי הקודש, שנאמר: וְלֹא יָבֹאוּ לְרֹאוֹת פְּבַלְעַת אֶת הַקֹּדֶשׁ (במדבר ד כ). האיסור הוא שלא לראות את הכלים בשעת הכנסתם לנרתק שלהם (יומא נד א, ורש"י סנהדרין פא ב ד"ה כבלע; יראים השלם שם), ובלע הוא לשון כיסוי (לקח טוב (פסיקתא זוטרותא) במדבר ד יח; ראה רש"י במדבר שם, ויומא שם ד"ה ולא), שהם כנבלעים בו (יראים השלם שם); שאף שהיו הלוויים נושאים את כלי הקודש בכתף (ראה לעיל), לא היו רשאים להיכנס בשעת סילוק המסעות, עד אשר היו אהרן ובניו מפרקים את הארון והמזבח, ומכסים אותם בנרתיקיהם (רש"י יומא שם ד"ה ולא; מאירי יומא שם; רשב"א וריטב"א עירובין לג א), שנאמר: וְכָלִי אֲהָרֹן וּבָנָיו לְכַסֹּת אֶת הַקֹּדֶשׁ וְאֶת כָּל כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ בְּנֹסֶעַ הַמִּזְבֵּחַ וְאַחֲרָיו כֵּן יָבֹאוּ בְנֵי קָהָת לְשָׂאתָ (במדבר ד טו. מאירי יומא שם). וכן בשעה שהיו חונים, היו הלוויים מניחים מבחורין, ואהרן ובניו היו מכניסים בפנים את הקודש וכליו (רשב"א עירובין שם; ריטב"א שבת צז א).

ויש תנאים שלמדו מכתוב זה את איסור גניבת כלי שרת (ראה סנהדרין פא ב. ראה רמב"ן בספר המצות שורש ג ובשכחת הלאוין, ויראים השלם שם), וכתבו הראשונים שאף לדעתם רמז בעלמא הוא, ולא מפשטות הכתוב הוא נלמד, שעיקר הכתוב בא להזהיר על ראית הכלים בשעת הכנסתם לנרתיקיהם (רש"י סנהדרין שם ד"ה כבלע; ספר המצות לרמב"ם שורש ג; רמב"ן בספר המצות שם).

מכיון שאסור לראות את כלי הקודש, הוזהרו הכהנים שלא להתרשל בכיסוי הכלים, כדי שלא יבואו הלוויים נושאי הכלים לכלל מיתה, שנאמר: אֶל תִּכְרִיתוּ אֶת שִׁבְט מִשְׁפַּחַת הַקֹּהֲנִי מִתּוֹךְ הָלְוִיִּם וְזֹאת עֲשׂוּ לָהֶם וְחִיו וְלֹא יָמָתוּ (במדבר ד יח-ט), וכוונת הפסוק לומר לכהנים היזהרו במעשיכם שלא תהיו אתם סיבה להיות שבט הקהתי נכרת מתוך הלוויים, שאם היו הכהנים מתרשלים בכיסוי כלי הקודש, אין ספק שבבוא הקהתים לשאת את הכלים, יראו את הקודש מגולה וימותו (ראה שערי תשובה ג ככד; ראה צרור המור במדבר; אברבנאל במדבר א).

איסור ראית כלי הקודש, יש מן הראשונים סוברים שנוהג בכל כלי המקדש הנישאים (ראה רש"י יומא נד א ד"ה ולא, וסנהדרין פא ב ד"ה כבלע; ראה יראים השלם שם, ותועפות ראם שם סק"א, ור"י פרלא לא תעשה ריב, בדעתו; שו"ת מעשה ניסים ב; ראה מאירי יומא שם; ראה צרור המור במדבר); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאינו נוהג אלא בארון (ראה רבי אברהם אבן עזרא ורמב"ן וחזקוני ורבנו בחיי במדבר שם).

נוספים. וכן שנינו בתוספתא: עשרה שולחנות עשה שלמה, שנאמר ויעש שלחנות זהב עשר (ראה דברי הימים ב ד ח; ראה מלכים א ז מט) וכו'; עשר מנורות זהב עשה שלמה, שנאמר: ויעש מנורות זהב עשר (ראה דברי הימים שם ז). תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) יא ט,י; ראה מנחות צט א).

וכן אמרו לענין הכיור והים של שלמה: משה עשה כיור אחד וכו', שלמה עשה עשרה כיורים, שנאמר: ויעש כיורים עשרה (ראה דברי הימים שם ו, וראה מלכים א ז לח) וכו', חמשה מימין כיור של משה, וחמשה משמאל כיור של משה; שלמה הוסיף שעשה את הים (ראה ערך ים של שלמה); שנאמר: וַיַּעַשׂ אֶת הַיָּם מוֹצָק (מלכים א ז כג, ודברי הימים ב ד ב). (ברייטא דמלאכת המשכן יב, הובאה בילקוט שמעוני כי תשא שפז).

וכן עשה שלמה את המכונות שהם מושב הכיורים (ראה תרגום יונתן מלכים א ז כז: בסיסא. וראה רד"ק ורלב"ג ומצודות שם), שנאמר: וַיַּעַשׂ אֶת הַמְּכֻנּוֹת עֶשֶׂר (מלכים שם).

כמו כן, מלבד הכרובים שהיו על הכפורת מימות משה, עשה שלמה כרובים נוספים, שנאמר: וַיַּעַשׂ בְּדָבָר שְׁנֵי כְּרוּבִים עֲצֵי שִׁטָּן (מלכים א ו כג), ורגליהם בקרקע, אחד מצפון לארון ואחד מן הדרום, סוככים על הארון ועל בדיו (רש"י שם). וראה רש"י דברי הימים ב ג יג).

ואף על פי שהוסיף שלמה על הכלים שהיו במשכן, לא עבר בכך על איסור כל תוסף (ראה ערכו), כיון שכך היתה מסורת בידם מפי משה, שכשיבנו בית אבנים, יהיו בו עוד עשרה שולחנות, עשר מנורות, ועשרה כיורים, כמו שנאמר: הַכֹּל בְּכֶתֶב מִיַּד ה' עָלֵי הַשִּׁפְלִי (דברי הימים א כח יט). מדרש הגדול שמות כה כג; פירוש הרס"ג לשמות כה לא; רבנו בחיי שם י).

כשחבר בית המקדש הראשון, לקח נבוכדנצר את כלי המקדש לבבל, שנאמר: וְכָל כְּלֵי בֵּית הָאֱלֹהִים הַגְּדֹלִים וְהַקְּטָנִים וְאַצְרוֹת בֵּית ה' וְאַצְרוֹת הַמֶּלֶךְ וְשָׂרָיו הַכֹּל הֵבִיא בָּבֶל (דברי הימים ב לו יח), כשנבנה בית שני, השיבו עולי הגולה את כלי המקדש למקומם, שנאמר: וְהַמֶּלֶךְ כֹּרֵשׁ הוֹצִיא אֶת כְּלֵי בֵּית ה' אֲשֶׁר הוֹצִיא נְבוּכַדְנֶצַּר מִירוּשָׁלַם וְגו' וַיִּסְפְּרֵם לְשִׁפְצֵצֵר הַנָּשִׂיא לַיהוּדָה וְגו' כָּל כְּלִים לְזָהָב וְלַכֶּסֶף וְחִמְשַׁת אֲלָפִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת הַכֹּל הַעֲלָה שִׁפְצֵצֵר עִם הָעֹלֹת הַגּוֹלָה מִבָּבֶל לִירוּשָׁלַם (עזרא א ז-יא).

בית שני לא היה בו ארון (יומא כא ב, ושם נא ב; ירושלמי תענית ב א, מכות ב ו, הוריות ג ב; רמב"ם בית הבחירה ד א)¹².

מזבח החיצון, הוסיפו עולי הגולה על מידותיו ארבע אמות מן הדרום, וארבע אמות מן המערב (מדות ג א; ראה רמב"ם בית הבחירה ב ג. וראה ערך מזבח החיצון).

עשרה שולחנות שהוסיף שלמה בבית ראשון (ראה לעיל), יש מהראשונים סוברים שהיו בבית שני (ראה תוס' רי"ד יומא נא ב; ראה המפרש תמיד לא בד"ה שמעליו), וכן כתבו האחרונים לענין עשר המנורות (עזרת כהנים מדות ד ז); אבל יש מן הראשונים שכתבו שכלים אלו לא היו אלא בבית שעשה שלמה (ראה פירוש ריבב"ן לשקלים ג ו; ראה ירמיהו שלמה בית הבחירה ג יב, בדעת הרמב"ם; ראה שלטי הגבורים כז, לא).

בימי בית שני נכנסו אנשי יון להיכל, וטמאוהו ונטלו את כל כלי

אמרת "אך", משום עבודת זר הם חייבים, אין חייבים משום מגע (ספרי זוטא יח), והרי הם מותרים בנגיעה (רמב"ם כלי המקדש שם ג ט, וסמ"ג לאוין רצז), שמיעט הכתוב את הנוגע הן מעונש והן מאזהרה, ועל כרחק שלא היה איסור זה נוהג אלא במדבר (ר"י פרלא שם, ואמבואה דספרי שם, בדעת הרמב"ם). ויש ממוני המצוות שמנו מצוה זו במנין הלאוין (ספר המצוות לרס"ג לא תעשה ריב), ולדעתם נוהגת מצוה זו לדורות, ולא מיעט הכתוב את העובר על איסור זה אלא מעונש (ר"י פרלא שם, בדעת הרס"ג שם).

העובר על אחד מאיסורים אלו, יש סוברים שחייב מיתה בידי שמים, ועל כך ראה ערך חיבי מיתות בידי שמים.

שמירת המקדש מצות שמירת המקדש (ראה ערך בית המקדש: שמירתו), יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שנוהגת אף בכלי המקדש (ראה המפרש לתמיד כה ב ד"ה בשלשה; ראה קרית ספר בית הבחירה ח; ראה תורת הקרבנות א (מהדורא נתיינא) טז אות א).

במשכן ובמקדש

הכלים שעשה כל הכלים שעשה משה במדבר כשרים היו לדורות, חוץ מן החצוצרות שאינן כשרות לדורות (ספרי במדבר עה; מנחות כח א,ב. ראה ערך חצוצרות).

כלים אלו, מהם שנגנזו, ומהם ששימשו במקדש, וכן שנינו בתוספתא: משנבנה בית ראשון נגזז אהל מועד וכו', ואף על פי כן לא היו משתמשים אלא בשולחן שעשה משה, ובמנורה שעשה משה (תוספתא סוטה (ליברמן) יג א; מנחות צט א), שאף על פי ששאר כלי המשכן נגנזו ולא שימשו בבית המקדש, שהכל נעשה מחדש (מנחת בכורים לתוספתא שם), השולחן והמנורה שעשה משה שימשו בבית המקדש (חסדי דוד לתוספתא שם). ואף הארון נשאר מימות משה, כמו שנאמר בענין חנוכת הבית שהיתה בימי שלמה (ראה מלכים א ח, דברי הימים ב ה): וַיַּעֲלוּ אֶת אֲרוֹן ה' וְאֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְאֶת כָּל כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר בְּאֹהֶל (מלכים א ח ד, וראה דברי הימים ב ה ח), שנגזזו את אהל מועד שעשה משה בבית אוצרות ה' עם שאר הכלים וההקדשות, לפי שלא הוצרכו להם, אבל את הארון הכניסו למקומו אל דביר הבית (רש"י דברי הימים שם; רד"ק מלכים שם, ודברי הימים שם). במקום אחר מצינו שאף הכיור שעשה משה נשתמשו בו בבית המקדש (ראה ברייתא דמלאכת המשכן יב, הובאה בילקוט שמעוני כי תשא שפז); וכן אמרו לענין המכתשת (ראה ערכים: בית אבטינס; קטורת. ערכין י ב); וכן שנינו לענין כמה מכלי השיר (ראה ערך שירה): חליל שבמקדש של קנה היה, ומימות משה היה וכו', צלצל שבמקדש של נחושת היה, ומימות משה היה (תוספתא ערכין (צוקרמאנדל) ג. וראה ערכין שם, לענין אבוב, וראה שיטה מקובצת ערכין שם אות י).

הכלים שעשה שלמה המלך עשה את הכלים כשבנה את בית המקדש, שנאמר: וַיַּעַשׂ שְׁלֹמֹה אֶת כָּל הַכֵּלִים אֲשֶׁר בֵּית ה' (מלכים א ז מח, וראה דברי הימים ב ד יט), וכולם על פי ה' נעשו, שנאמר: הַכֹּל בְּכֶתֶב מִיַּד ה' עָלֵי הַשִּׁפְלִי כָּל מְלָאכָת הַתְּבִנָּה (דברי הימים א כח יט. רש"י ערכין י ב ד"ה אל), שעשאו שלמה על פי הנבואה כמו שמסר לו דוד אביו (שו"ת רדב"ז ו ב אלפים רפט). מלבד הכלים שהיו במשכן, עשה שלמה בבית המקדש כלים

נשיאת הכלים בכתף, ראה ערך לוי. ¹² על הטעמים לכך ראה ערך ארון: זמנו.

תוס' ראש השנה כד ב ד"ה לא תעשון; תוס' הרא"ש ראש השנה שם, ועבודה זרה מג ב; תוס' ר"י מבירינא עבודה זרה שם¹⁴.

המשלים צורה חסרה, כגון שמצא מנורה של ששה קנים והשלימה לשבעה, יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שעובר על איסור זה (ראה תוס' ראש השנה כד ב ד"ה לא, עבודה זרה מג א ד"ה לא, ותוס' הרא"ש ראש השנה שם, וש"ת שער דעה מהדורא תניינא רסו, בדעתם).

בגוי בני נח (ראה ערך בן נח), יש שכתבו לסוברים שאיסור עשיית תבנית כלי המקדש בכלל מורא מקדש הוא (ראה לעיל), אין בני נח בכלל האיסור; ואילו לסוברים שאיסור זה נלמד מן הכתוב: לא תַעֲשֶׂון אֹתִי (ראה לעיל), כשם שנצטוו בני נח שלא לעשות שאר צורות לנוי, לסוברים כן (ראה ערכים: בן נח; עבודה זרה, שיש בזה מחלוקת ראשונים), כך נצטוו שלא לעשות כלים בתבנית כלי המקדש (טל תורה לירושלמי מגילה א א; ראה תורת הקדש א לח א, ב כ ב).

עשו לו אחרים עשו לו אחרים כלים אלו, נחלקו הגאונים והראשונים אם מותר לו מן התורה להשתמש בהם:

• יש סוברים שאין איסור אלא לעשותם, אבל להשתמש בהם מותר (ראה שאילתות נז, והעמק שאלה שם סק"ב, בדעתו; ראה תוס' יומא נד א ד"ה כרובים, ותפארת למשה ומקור מים חיים יו"ד קמא ח, בדעתם; ראה טור יו"ד קמא, ובית יוסף ובי"ח שם, בדעתו; משנת חכמים יח ג, בדעת הרמב"ם בית הבחירה ז י).

• יש סוברים שכשם שאסור לעשותם, כך אסור להשתמש בהם (רא"ה עבודה זרה מג א; ריטב"א שם, בשם רבותיו; נמוקי יוסף עבודה זרה שם, בשם הרשב"א; חידושי הר"ן שם, ובר"ן על הר"ף שם, בשם מהר"ם מרוטנבורג ובשם הרשב"א).

מהראשונים העומדים בשיטה זו, יש שכתבו שמותר אף לעשות כלים אלו שלא על מנת להשתמש בהם (ראה ריטב"א ראש השנה כד ב); אבל לדעת ראשונים אחרים אף העשיה בלא תשמיש אסורה, וכתבו שמטעם זה אסור לעשות כלים אלו אפילו כדי למכרם לגוי (נמוקי יוסף שם).

עשייתם כשם שמותר לעשות שאר צורות האסורות כדי להתלמד להחלמך (ראה ערך עבודה זרה), שדרשו: לא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת (דברים יח ט), אבל אתה למד להבין ולהורות (ראש השנה כד ב, עבודה זרה מג א), כך מותר לעשות את תבנית כלי המקדש כדי להתלמד בהם (ראה אשכול (אלבק) הלכות עבודה זרה (דף קצא א), וכך משמע מסתימת הראשונים שלא חילקו בהיתר זה בין עשיית תבנית כלי המקדש לעשיית שאר הצורות).

ועל פי זה יש מן האחרונים שהתירו לעשות דוגמת כלי המקדש כדי להסביר לתלמידים היאך היו הכלים נעשים, אף על פי שאין בדבר שום צורך למעשה (שו"ת אגרות משה יו"ד ג לג); או כדי שידעו באיזו תבנית לעשותם כשיבנה בית המקדש במהרה בימינו (ראה שו"ת מנחת יצחק י עא). אבל יש מן האחרונים סוברים שלא הותר לעשות כן אלא לכשיצטרכו ללמוד כיצד עושים כלים אלו למעשה (שו"ת שלמת חיים או"ח עב).

בזמן הזה איסור עשיית כלי המקדש נהוג אף בזמן הזה, אף על פי שאין בית המקדש קיים (ראה רמב"ם בית הבחירה ז י;

רש"י עבודה זרה מג א ד"ה ומלכות; ראה נימוקי יוסף שם. וראה ספר מקבים א א כא-כד), וכשגברה יד בית חשמונאי עשו כלים אחרים במקומם (ראה מגילת תענית ט. וראה ספר מקבים א ד מט).

לאחר חורבן בית שני, הוגלו כלי המקדש לרומי (גיטין נו ב), ועדיין מונחים ברומי (אבות דרבי נתן א יב), וכן מצינו בר' שמעון שהלך לרומי וראה שם את המנורה (ספרי זוטא בהעלותך ח ב).

איסור עשיית תבניות

האיסור לא יעשה אדם שולחן תבנית שולחן, מנורה תבנית מנורה, שנאמר: לא תַעֲשֶׂון אֹתִי (שמות כ כ), ודרשו: לא תעשון כדמות שמי, כלומר לא תעשו כדמות שמי שבמשכן (ראש השנה כד א, וריטב"א שם, עבודה זרה מג א, מנחות כח ב; רמב"ם בית הבחירה ז י; טוש"ע יו"ד קמא ח).

יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שאיסור זה אינו נלמד מן הכתוב: לא תַעֲשֶׂון אֹתִי (ראה ספר המצות לרמב"ם לא תעשה ד, ורמב"ם עבודה זרה ג י, ובית הבחירה ז י, וחינוך מצוה לט, ומנחת חינוך שם סק"א, ומצוה רנד סק"ח, והגהות חשק שלמה עבודה זרה שם, בדעתם), אלא כלול הדבר במצות עשה של מורא מקדש, שמכלל מורא מקדש הוא שלא להשתמש בשרביטו של מלך (ראה רמב"ם בית הבחירה ז י, ורדב"ז שם; חינוך רנד; ראה רבי יוסף בכור שור ודעת זקנים לבעלי התוס' שמות ל לח); או שאסור לעשות כן מדרבנן, שכל שכינצא בו נעשה במקדש לעבוד לגבוה, אסרו חכמים להדיוט לעשות כמותו (בית אפרים או"ח י, וחינוכי חתם סופר ראש השנה שם, ומעשי למלך בית הבחירה שם, בדעת הרמב"ם שם; ראה קרית ספר בית הבחירה שם).

אף לסוברים שאיסור עשיית תבנית כלי המקדש נלמד מן הכתוב: לא תַעֲשֶׂון אֹתִי (ראה לעיל), העובר עליו אינו לוקה (ראה מאירי עבודה זרה מג א; משנת חכמים יח א, ה; ראה ברית משה לסמ"ג לאוין כב ב, בדעת הסמ"ג שם), שכיון שאיסורים נוספים כלולים בו - כגון איסור עשיית צורת אדם ומלאכים (ראה ערך עבודה זרה), חשוב הוא לאו-שבכללות (ראה ערכו. ראה מאירי שם; משנת חכמים שם)¹³.

שאר הכלים כשם שאסור לעשות מנורה בתבנית המנורה, שולחן בתבנית השולחן, ומזבח בתבנית המזבח (ראה לעיל), כך אסור לעשות את תבנית שאר כלי השרת (מאירי ראש השנה כד ב, עבודה זרה מג ב; וראה תורת הקרבנות ב יב ח, בדעת התוס' יומא נד ב ד"ה כרובים; מנחת חינוך רנד ס"ק יג).

יש מן האחרונים שכתבו שאין איסור זה נוהג אלא בכלים שיש להם מקום קבוע במקדש (ראה לעיל: מהותם), שלדעתם לא נאמר איסור זה אלא בתבנית המקדש עצמו, וכן בכלים שמקומם קבוע, כיון שחשובים הם כחלק מתבנית המקדש (ראה מקדש דוד ב א; תורת הקרבנות א (מהדורא תניינא) טז ה, ב יב, כ).

הארון, יש שכתבו שאינו בכלל איסור זה (ראה צפנת פענח תניינא עמ' 134; ראה תורת הקרבנות ב יב, בדעת הרמב"ם בית הבחירה ז י, שלא הזכיר את הארון בכלל איסור זה), שלדעתם אין איסור זה נוהג אלא בכלים שהם חלק מן המקדש, והארון אינו מכלל זה (תורת הקרבנות שם). אבל מדברי הראשונים נראה שאף הארון בכלל איסור זה (ראה

אם מלבד שעובר על הלאוים שנאמרו בעשייתם, עובר הוא אף על הלאו של "לא תעשון אותי", שכן בכלל כלי המקדש הם לענין זה, ראה ערכים: קטורת; שמן המשחה.

13. על הלאו של "לא תעשון אותי", אם מאבזיריהו של עבודה זרה הוא, ראה ערך עבודה זרה. 14. על המפטם קטורת בדוגמת הקטורת שהיתה במקדש, וכן על המפטם שמן כדוגמת שמן המשחה שהיה במקדש, שנחלקו ראשונים

תבנית הכשרה למקדש, אף אם אינו דומה במראית העין לכלי שהיה במקדש, שאם לא כן מהו השיעור להיתר, ומי יגיד לנו עד היכן אדם טועה בדמיון מראית עינו (ראה שו"ת חכם צבי ס. וראה יד דוד ראש השנה כד ב); או שכיון שסדר עמידת הקנים אינו מעכב במקדש (ראה ערך הנ"ל) - אסור לעשותה, אף על פי שאינה עשויה בתבנית המנורה ממש (בכור שור ראש השנה כד א; ראה פתחי תשובה יו"ד קמא ס"ק יד; קרית חנה דוד ב יו"ד י).

במנורה אף לסוברים שאין אסור לעשות כלים אלא במידותיהם המדויקות של כלי המקדש (ראה לעיל), יש מן האחרונים שכתבו שבמנורה אין הדין כן. שדווקא בשאר כלים, שכל אדם צריך להם, ואי אפשר להימנע מלהשתמש בהם, ואין ניכר מן השימוש בהם שמשתמש בשרביטו של מלך, התירו לעשותם במידות אחרות מאלו של כלי המקדש, אולם במנורה, כיון שאפשר להשתמש במנורה בעלת ששה קנים או שמונה, נחשב השימוש במנורה של שבעה קנים כשימוש בשרביטו של מלך, ואסור לעשותה אף כשאינה עשויה במידותיה המדויקות של המנורה שבמקדש (תורת משה לחתם סופר סוף פרשת יתרו; ראה שו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא ג עא).

וכן יש מן האחרונים שציידו שאסור לעשות כלי מתוך כוונה שיהא דומה לאחד מכלי המקדש, אף כשאין אותו כלי עשוי במידותיו המדויקות של הכלי שבמקדש, שכיון שיכול אדם להימנע מלעשות כלים מתוך כוונה זו, ואין צריך לעשות כן לשימושו, אסור הדבר לכל הדעות (שו"ת מנחת יצחק י עג, לדעת החתם סופר בתורת משה שם).

אבל יש מן האחרונים שכתבו, שלראשונים הסוברים שאין אסור לעשות כלים אלא במידותיהם המדויקות של כלי המקדש, אף במנורה הדין כן (שו"ת לבושי מרדכי תנינא יו"ד סח; מנחת יצחק שם).

תבנית שאינה דומה למקדש מותר לעשות כלי בתבנית שאינה דומה לתבנית הכלי שהיה במקדש. וכן שנינו: לא יעשה אדם מנורה כנגד מנורה, אבל עושה של חמשה ושל ששה ושל שמונה קנים (ראש השנה כד ב, עבודה זרה מג א, מנחות כח ב, ורש"י ד"ה אבל; ראה רמב"ם בית הבחירה ז י; טוש"ע יו"ד קמא ח), שאינה דומה למנורה של מקדש (רש"י עבודה זרה שם ב ד"ה אבל, ומנחות שם ד"ה אבל).

מנורה של שבעה קנים, אף אם אינה כשרה למקדש מטעמים אחרים, כגון מנורת זהב הנעשית בלא גביעים כפתורים ופרחים - לסוברים שאינה כשרה למקדש (ראה ערך מנורה) - יש שכתבו שאסור לעשותה, שעל כל פנים יש לה שבעה קנים, ובתבניתה החיצונית דומה היא למנורה שבמקדש (בכור שור ראש השנה כד א; שו"ת בית אפרים או"ח י; ראה שפת אמת ראש השנה שם, בדעת השו"ע יו"ד קמא ח; ראה שו"ת שבט הלוי ג קו, בדעת הגר"א).

וכן מנורה שאין בנרותיה כדי לקבל חצי לוג שמן, יש מן האחרונים שכתבו, שאף על פי שאין מנורה כזו כשרה למקדש (ראה ערך מנורה), מכל מקום אסור לעשותה, כיון שבעיקר תבניתה דומה היא למנורת המקדש (אמרי דוד (חורבץ) פה; ראה פתחי תשובה יו"ד קמא ס"ק יד; ראה שו"ת מנחת יצחק י עג, בדעת החתם סופר).

אבל יש סוברים שמותר לעשות מנורת זהב בלא גביעים כפתורים ופרחים הואיל ומנורה כזו אינה כשרה למקדש (ראה שו"ת יו"ד קמא ס"ק לו, ובכור שור שם, ורבי עקיבא איגר יו"ד שם, בדעתו; ראה שו"ת דבר

טוש"ע יו"ד קמא ח; ראה תורת הקדש א (מהדורא תנינא) לח א; ראה שו"ת בית אפרים או"ח י).

התבנית האסורה

כלי הכשר למקדש אסור לעשות כלי בתבנית כלי המקדש מכל חומר שכשר למקדש. וכן שנינו לענין המנורה: לא יעשה אפילו של שאר מיני מתכות; ר' יוסי ב"ר יהודה אומר אף של עץ לא יעשה (ראש השנה כד ב, עבודה זרה מג א, מנחות כח ב. וראה רמב"ם בית הבחירה ז י). שלדעת תנא קמא, מנורה של מיני מתכות כשרה למקדש, ולכן אסור לעשות רק של מיני מתכות; ואילו לדעת ר' יוסי ב"ר יהודה אף מנורה של עץ כשרה למקדש, ולכן אסור לעשות גם של עץ (ראה ראש השנה ועבודה זרה שם). הלכה כתנא קמא, שרק של מיני מתכות אסורה (רמב"ם שם; טוש"ע יו"ד קמא ח).

כל כלי העשוי בתבנית הכשרה למקדש, נראה מדברי הראשונים שאסור לעשותו. וכתבו שאסור לעשות מנורה אפילו בלא גביעים כפתורים ופרחים (ראה סמ"ק קכב; שו"ת מהרי"ק עה; שו"ע יו"ד קמא ח), על כל פנים כשנעשית שלא מזהב (ראה מהרי"ק שם), שכיון שכווצא בה כשרה למקדש (ראה ערך מנורה), הרי זו ממש דוגמת המנורה שבמקדש (שו"ת חכם צבי ס. וראה שו"ת יו"ד קמא ס"ק לו).

וכן כתבו הראשונים לענין מנורה שאינה גבוהה י"ח טפחים, שאף על פי שגובה המנורה שבמקדש היה י"ח טפחים (ראה ערך מנורה), מכל מקום אסור לעשות אף מנורה שאינה בגובה זה, לפי שאין הגובה מעכב את המנורה במקדש (ראה שו"ת הרשב"א ה רסו; שו"ת מהרי"ק עה).

ויש שכתבו בדעת הראשונים, שאף שלענין איסור עשיית בית בתבנית ההיכל, אין אסור לעשות בית אלא במידות ההיכל ממש (ראה ערך בית המקדש), מכל מקום בכלים אין הדין כן, משום שבבית אין דבר מסויים לדמותו להיכל אלא במידותיו, מה שאין כן בכלים, כגון בשולחן ומנורה, שאין הדמיון אליהם לפי גדלם, אלא לפי צורתם (ראה אבן האזל בית הבחירה א ו, בדעת הרמב"ם).

אבל יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שלא אסרה התורה לעשות כלים אלא בתבנית כלי המקדש ממש (ראה ראה רש"י עבודה זרה מג א ד"ה בית, ושו"ת חכם צבי ס, ושו"ת כנף רננה יו"ד נ, בדעתו; ראה מהרי"ק שם; ראה תורת משה לחתם סופר סוף פרשת יתרו; ראה תוס' יומא נד ב ד"ה כרובים, ושלטי הגבורים עבודה זרה מג א, וראה כנף רננה שם, ושו"ת לבושי מרדכי תנינא יו"ד סח, בדעתו; ראה טור יו"ד קמא), דהיינו במידת ארכם ורחבם, שאם לא כן לא יוכל שום אדם לעשות שולחן וכלים, ועוד שכיון שאפשר לעשות כמותם, מסתמא לא אסרה אלא לעשות כיוצא בהם (תוס' שם ושלטי הגבורים שם).

דמיון במראה אף לסוברים שאסור לעשות כלי בכל תבנית הכשרה למקדש (ראה לעיל), יש שנראה מדבריהם שמכל מקום אין אסור לעשות אלא כלי הדומה במראית העין לכלי שהיה במקדש. וכתבו שמותר לעשות מנורה שקניה עומדים בעיגול, שאף על פי שמנורה זו כשרה למקדש, לסוברים כן (ראה ערך מנורה), מכל מקום כיון שלמראית העין אינה דומה למנורת המקדש, אין היא בכלל איסור זה (משנת חכמים יח. וראה שו"ת חבצלת השרון מהדורא תנינא מו).

אבל יש מן האחרונים שנראה מדבריהם שאסור לעשות כלי בכל

וכן יש שכתבו לענין עשיית שולחן, שכיון ששולחן בלא מסגרת וזר אינו כשר למקדש (ראה ערך שלחן) - מותר לעשותו באופן זה (עזרת כהנים מדות ד ו).

מנורה חשמלית מנורה חשמלית, שנרותיה עשויים מנורות חשמל, יש שכתבו שאין לעשותה אף שאינה דומה ממש למנורה שבמקדש (שו"ת אפרקסטא דעניא קיא); ופוסקים רבים התירו לעשותה, מפני שאין לנרותיה בית קיבול, ואינה דומה למנורה שבמקדש (נר אחרון (להגאון מטוורג) עמ' קמב; משפטי עוזיאל ב יו"ד יח; יביע אומר א יו"ד יב).

ציור באיסור עשיית תבנית כלי המקדש, לא נאסרה אלא עשיית הכלים, אבל מותר לצייר כלים אלו בדיו (ריטב"א ראש השנה כד א, עבודה זרה מג א, וראה מאירי שם ושם), או לרקום את צורתם בבגד (ריטב"א ראש השנה שם), וכן נהגו לציירם בעטרות ובמטפחות ספרים ובבתי כנסיות, ואין בכך כלום (ריטב"א עבודה זרה שם).

משה חו"מ קכב; ראה מנחת חינוך רנד ס"ק יא; שו"ת שערי דעה יו"ד רסו; ראה שפת אמת ראש השנה שם; ראה שו"ת שבט הלוי ג קו, בדעת המהרי"ק (עא). וכן מנורה שאין בנרותיה כדי להחזיק חצי לוג שמן, יש שכתבו שכיון שאינה כשרה למקדש - מותר לעשותה (שו"ת חבלים בנעימים ג נד; קרית חנה דוד ב יו"ד י; ראה שו"ת מערכי לב השמטות ג; הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג בקובץ קול תורה (סיון תשי"ד) ע ד; שו"ת אגרות משה יו"ד ג לג).

וכן מנורה שאין נרותיה כפופים כנגד הנר האמצעי, יש שכתבו שכיון שאינה כשרה למקדש - מותר לעשותה (משמרת איתמר דף קנו ב; ראה חבלים בנעימים שם; ראה שו"ת שאילת שלום ו).

וכן מנורה המחוברת לקרקע או לבנין, יש שכתבו שמותר לעשותה, שלדעתם באופן זה בטלה ממנה תורת כלי, ואינה כשרה למקדש (ראה שו"ת דעת כהן יו"ד נו; שו"ת חלקת יעקב יו"ד נד בהערה).

פְּלִי רֵאשׁוֹן; פְּלִי שְׁנִי¹

כלי שמה שבתוכו נתבשל בו על האש, וכלי שנתנו בו את מה שנתבשל על האש

הפּרָקִים:

- ביטול בהם
- בליעתם ופליטתם

גדרם

גדרם

כלי ראשון הוא הכלי שחיממו אותו על האש (כן משמע מתוספות שבת מ ב ד"ה ושמע, וטושי"ע או"ח תנא ג, ועוד; איסור והיתר לרבנו ירוחם לב) עם מה שבתוכו (כן משמע מהטו"ש שם) עד לחום שיד-סולדת (ראה ערכו) בו (כן משמע מאיסור והיתר לרבנו ירוחם שם), ואפילו העבירוהו מעל גבי האש - לסוברים כן (ראה להלן: ביטול בהם) - נקרא הוא כלי ראשון על שם תחילתו (רמב"ן עבודה זרה עד ב).

ואילו כלי שני, הוא הכלי שנתנו לתוכו מהכלי הראשון את הדבר שנתבשל בו (כן משמע מהמשנה שבת מב ב, ורש"י שם ד"ה אבל וד"ה תמחוי, וריטב"א שם א; איסור והיתר לרבנו ירוחם שם). וכתבו ראשונים שמצד החום אין הבדל בין כלי ראשון לכלי שני (ראה להלן: שם), ומכל מקום כלי ראשון, מתוך שעמד על האש, דפנותיו חמות, והוא מחזיק את חומו זמן מרובה, אבל כלי שני, אין דפנותיו חמות, והוא הולך ומתקרר (תוספות שבת מ ב ד"ה ושמע מינה), שהרי לא עמד אצל האש (תרומת הדשן קפא)².

כלי שלישי רביעי כללי שלישי או רביעי, יש מהפוסקים שחילקו בינו לבין רביעי כללי שני לעניינים מסויימים (בית יוסף או"ח שיח יא; מגן אברהם תמו סק"ט); ויש שלא חילקו בכך, וכתבו שאין חילוק בין כלי שני לבין כלי שלישי או רביעי, שלכולם יש דין של כלי שני (ב"ח או"ח שיח יא; פרי מגדים שם, משבצות זהב ס"ק יז).

גוש דבר גוש - כגון חתיכת בשר או דג (ים של שלמה חולין ז מד, ושם ח עא)³ - נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שאף על פי שהעבירוהו לכלי שני - ואף אם העבירוהו מכלי שני לכלי שלישי (תורת האשם כג ז; ערוך השלחן יו"ד צד לב, ושם קה כ) - אם חם הוא בשיעור שהיד-סולדת (ראה ערכו) בו, הרי זה מבשל (איסור והיתר הארוך לו ז, לפי שי"ד קה סק"ח, ועוד; מגן אברהם שיח ס"ק מה), ושאף לסוברים שכלי שני אינו מבליע ומפליט (ראה להלן: בליעתם ופליטתם) דינו של הגוש ככלי ראשון, והוא מבליע ומפליט (הגהות סמ"ק רה יד, לפי ט"ז יו"ד צד ס"ק יד; כן משמע מאיסור והיתר הארוך לו ז; ים של שלמה שם ושם; תורת האשם שם; מהר"י ווייל קצג; מגן אברהם תמו סק"ט), ולכן אם תחב סכין של איסור בגוש זה, הרי הוא מבליע ומפליט (הגהות סמ"ק שם, לפי ט"ז שם; איסור והיתר הארוך שם). ואם תחב סכין חלבית בגוש בשר, נאסרו הסכין והגוש (כן משמע מהים של שלמה שם ושם, והט"ז שם), שאין דין כלי שני אלא בדבר צלול המתערב (ים של שלמה שם ושם) ומתקרר מהר (ים של שלמה שם ז מד), שדבר גוש אינו דומה לשאר כלי שני שדפנותיו מצננות אותו כל שעה (ראה לעיל. איסור והיתר הארוך שם), שכיון שהוא יבש, לא שייך בו דפנות (איסור והיתר הארוך שם; שי"ד שם)⁴.

• ויש סוברים שדבר גוש דינו ככלי שני, ואף אינו מבליע ומפליט (תוספות שבת מב ב ד"ה אבל, וזבחים צה ב ד"ה עירה, לפי פלתי קה סק"ו וכרתי סק"ט, והסכים עמם; תורת הבית הארוך ד א, לפי דרכי משה יו"ד קה סק"ד; רמ"א יו"ד צד ז, ושם קה ג, ודרכי משה שם, ותורת חטאת סא יג; שו"ת פני יהושע ב יו"ד כה; שיירי קרבן שבת ג ד), ולכן אם תחב סכין חלבית בגוש בשר המונח בכלי שני, אינם נאסרים (רמ"א יו"ד צד

סילוקו מהאש (ראה להלן), ולא גוש דק וקטן (כן משמע ממגן אברהם תמו סק"ט; תפארת ישראל מעשרות א, יכין עא; מנחת ברוך יב). 4. ואף על פי שאינו דומה גם לכלי ראשון שדפנותיו מחזיקות את חמימותו זמן ארוך (ראה לעיל) הרי אף ערוי (ראה ערכו) אין לו דפנות מחממות, והוא מבשל ככלי ראשון, לסוברים כן (ראה ערך ערוי. איסור והיתר הארוך שם).

כלי ראשון; כלי שני. 1. ל, טורים תנו-תק. 2. על עירוי מכלי ראשון, שנחלקו בו אם דינו ככלי ראשון או ככלי שני, ראה ערך ערוי. 3. ואפילו הוא גוש דק וקטן (כן משמע מאיסור והיתר הארוך כז ג, בשם המרדכי, ושערי דורא, ליקוטים השייכים לאיסור והיתר ד"ה דין זבוב בקדירה); ויש סוברים שהכל מודים בגוש דק וקטן שהוא כלי שני, שדווקא דבר עבה משמר את חומו לאחר

שהוסיפו שלאחר שפסק כוחו של המלח, אין הוא חשוב עוד כרותח (ים של שלמה שם). ודווקא בשר שנמלח אינו מבשל בכלי שני, לפי שכבר פסק כוחו של המלח והוא כבר עשה פעולתו, אבל חומץ וציר ושאר דבר חריף, ודאי מבשלים (חוות דעת שם ביאורים ס"ק יב; הגהות רעק"א שם, לש"ך שם ס"ק לח).

ונחלקו אחרונים אם ההלכה כדעה הראשונה (כרתי שם; כן משמע ממנה ברורה שכא ס"ק סח); או כדעה השניה (כן משמע מש"ך שם, וביאור הגר"א שם ס"ק מא), ומכל מקום אף הם מודים שבמקום שאין הפסד-מרובה (ראה ערכו) יש לחוש למחמירים (ש"ך שם).

בישול תבלין
ובישול מחמת
חומץ
א ד"ה שהעבירו - מרותחים, נחלקו בהם תנאים:

• יש אומרים שלא יתן לתוכם תבלין, אבל נותן הוא לתוך הקערה או לתוך התמחוי (תנא קמא במשנה שבת שם; רמב"ם שבת כב ו; ראה טושי"ע או"ח שיח ט, ו), שכלי ראשון מבשל כל זמן שהוא רותח (רש"י שם ד"ה לא), ונמצא שהוא מבשל את התבלין (רש"י פסחים מ ב ד"ה לא); אבל כלי שני אינו מבשל (רש"י שבת שם ד"ה אבל, ופסחים ד"ה לתוך). ונחלקו אחרונים: יש מפרשים שלדעתם כלי שני אינו מבשל כלל, אף לא על ידי חומץ וציר (פנים מאירות ב לט; פני יהושע פסחים שם; ביאור הגר"א יו"ד סט ס"ק מא); ויש מפרשים שלדעתם דברים רכים מתבשלים בכלי שני, אלא שתבלין, שהוא קשה להתבשל, אינו מתבשל בכלי שני, אף לא על ידי חומץ וציר (פלתי שם בפירוש ראשון, בדעת האיסור והיתר הארוך).⁶

• ויש אומרים שלכל הוא נותן חוץ מדבר שיש בו חומץ וציר (רבי יהודה במשנה שבת שם), לפי שחומץ וציר מבשלים את התבלין כשהם רותחים (רש"י שם ד"ה חוץ; פסקי הרי"ד שם; ר"ן שם), שלדעתם - אין חילוק בין כלי ראשון לכלי שני - בכלי ראשון לכל אילפסים וקדרות רותחות הוא נותן, חוץ מדבר שיש בו חומץ וציר (רבי יהודה בגמ' שם), וכן בכלי שני, שלדעתם מבשל על ידי חומץ וציר (רש"י פסחים שם ד"ה לכל, לפי פנים מאירות שם ופני יהושע שם, ועוד; ביאור הגר"א שם, על פי הגמ' שם).

כלי שהכניסוהו לתוך יורה הרותחת על האש,
לירה
כלי שהכניסוהו
לירה

• יש סוברים שאותו הכלי חשוב כלי ראשון (כן משמע מתוספות רבנו אלחנן עבודה זרה לג ב, ואיסור והיתר הארוך כז ב), ואפילו אם הוציאוהו מהיורה, חשוב הוא כלי ראשון שהורד מהאש (ט"ז יו"ד צב סק"ל, על פי שבת מ ב), וכשם שאם היה הכלי מתחמם מחמת האש עצמה, והיתה רתיחתו נפסקת בהורדתו מהאש, עדיין חשוב הוא כלי ראשון - שהלא כלי ראשון שמו עליו אף אם נעקר מהאש (ט"ז שם) - כך יש לדוןנו כאשר נתחמם מחמת חומם של מי היורה, שמה לי נתחמם מחמת מי היורה, ומה לי נתחמם על ידי האש עצמה (תוספות רבנו אלחנן שם; מרדכי עבודה זרה תתנח, בשמו; איסור והיתר הארוך שם).

• יש סוברים שאין לשאוב בכלי מהמים שבתוך היורה ולהגעיל על ידם, משום שכלי שני הוא, ונתבטל בו בישול הרותחים טרם ההגעלה (מהרי"ל, הגעלה ז; מגן אברהם תנב סק"ט, ומשנה ברורה שם סק"כ, בשמו; מאירי שבת מב א, לפי אבני צדק או"ח שיח יא).

ז, ותורת חטאת שם); וכן אם הניח חתיכה של היתר אצל גוש של איסור המונח בכלי שני, חתיכת ההיתר אינה נאסרת כלל (רמ"א יו"ד קה ג), שכן אדרבה, רוטב רותח שומר על החום יותר מאשר דבר גוש, ואף על פי כן דינו ככלי שני (דרכי משה שם); ויש שכתבו לחלק, שאף על פי שגוש זה מבליע ומפליט, מכל מקום אינו מבשל (מנחת יעקב לתורת חטאת שם מה, ופרי מגדים יו"ד צד, משבצות זהב ס"ק יד, ועוד, בדעת האיסור והיתר הארוך והים של שלמה שם), שהרי אין לו דפנות של כלי ראשון המחזיקות את החום לזמן ארוך (כן משמע מאיסור והיתר הארוך שם), ולכן אם חתך בשר רותח בסכין חלבית לאחר שהונח הבשר בכלי שני, נאסרת הסכין, לפי שהבשר מפליט מעצמו ומבליע בסכין, אבל אין הבשר נאסר, לפי שאין כח בחום הדבר המונח בכלי שני להפליט את הבלוע בסכין ולהבליעו בבשר, שדבר זה חשוב כבישול (כן משמע מהב"ח יו"ד קה ג, לפי תורת האשם כג ז); ויש שכתבו שמכל מקום אם חתך את הגוש בסכין, מתוך דוחק הסכין, אף מבשל הוא (פרי מגדים או"ח רנג, אשל אברהם ס"ק לב, ויו"ד צד, משבצות זהב ס"ק יד).

להלכה כתבו אחרונים שיש להחמיר במקום שחתך את הגוש בסכין, שמתוך דוחק הסכין בולע ומפליט, אבל במקום שאין דוחק סכין יש להקל (ט"ז יו"ד צד ס"ק יד).

נצלה הגוש, נחלקו אחרונים אם גם בזה נחלקו ראשונים (כן משמע מפרי מגדים או"ח שיח, משבצות זהב ס"ק כד, ונשמת אדם כ כ ג, ובינת אדם איסור והיתר הארוך מח; יד יהודה צד הקצר ס"ק מה וקה הארוך ס"ק יד, על פי רמ"א יו"ד קה ג); או שבזה הכל מודים שהוא ככלי ראשון (פלתי קה סק"ה; צמח צדק יו"ד סה, שכן משמע מרש"י ובדעת ה"י והמגן אברהם; אגלי טל אופה ס"ק לב ב; מנחת ברוך יב), שדווקא דבר שנתבשל בכלי המפסיק בינו לבין האש, דפנות הכלי הן השומרות על חומו, וכאשר הוא מונח בכלי שני, הרי הוא מצטנן, אבל צלי שנתחמם מהאש עצמה, בכל מקום שיניחוהו עדיין חומו בקרבו, והרי הוא כמעביר כלי ראשון ממקום למקום (פלתי שם), ודינו ככלי ראשון שהוסר מן האש (ראה להלן: בישול בהם. צמח צדק שם).

בישול מחמת
מלח
ס"ק לו - לסוברים שאינו מבשל (ראה להלן: בישול בהם), שנתן בו בשר שנמלח ולא הודח (ראה ערך הדחה ב: כשלא הדיח באחרונה) - נחלקו בו אם הוא מבשל מחמת המלח והציר:

• יש סוברים שהוא מבשל מחמת רתיחת מליחת הבשר (כן משמע מאיסור והיתר הארוך יא א, בשם המרדכי, ושכן המנהג; רמ"א יו"ד סט ט, ותורת חטאת כלל א דין ג; מהר"ם לובלין כט), היינו מבשל ממש, ולא רק בולע ומפליט (פלתי שם סק"ז; פרי מגדים או"ח שיח, משבצות זהב סק"ח), ושמשום איסור מבשל (ראה ערכו) אסור לתת בשר זה בשבת בכלי שני, וכן שמשום איסור בישול בשר-בחלב (ראה ערכו) אסור ליתן בשר זה לכלי שני של חלב רותח (פרי מגדים שם).⁵ והוא הדין אם נתן בכלי שני תבשיל שיש בו חומץ וציר או שאר דבר-חריף (ראה ערכו), שהוא מבשל (פני יצחק לח ח; חוות דעת שם, חדושים ס"ק לד וביאורים ס"ק יב).

• ויש סוברים שכלי שני אינו מבשל כלל (מרדכי חולין תשכו, בשם מהר"ם, ורא"ש שבת ג יז, ושו"ע או"ח שיח ט, לפי הש"ך שם ס"ק לו; ים של שלמה חולין ח פג; כן משמע ממגן אברהם שם ס"ק טו), ומהם

יו"ד שם; ויבין דעת יו"ד שם ו). 6. לפירוש נוסף, ראה פלתי שם וחוות דעת שם,

5. ויש שכתבו שאין כוונתם שהוא מבשל, אלא שהוא מבליע ומפליט (דברי שאול

והקדירה שהעבירים - מן האש (רש"י שבת מב א ד"ה שהעביר) - מרותחים, לא יתן לתוכם תבלין (תנא קמא במשנה שבת שם; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח שם), אבל נותן הוא לתוך הקערה או לתוך התמחוי (משנה שם; רמב"ם שם), שכלי ראשון, כל זמן שרותח, מבשל הוא (רש"י שם), אבל כלי שני אינו מבשל (רש"י שם ב ד"ה אבל; רמב"ם שם; איסור והיתר לרבנו ירוחם שם; ריטב"א שם א) ¹⁰.

כלי ראשון רותח שהורד מן האש, נחלקו בו כלי ראשון שהורד מהאש ראשונים:

• יש סוברים שמבשל מן התורה (כן משמע מרש"י שבת מב א ד"ה שהעביר, ופסחים מ ב ד"ה לא וד"ה לכל, בדעת תנא קמא ורבי יהודה במשנה שם, ור"ן פסחים ל ב, ומהר"ם חלאווה שם בשם הרמב"ן, ומאירי עבודה זרה עו ב, בשם מקצת גדולי הדורות, על פי שבת מב ב; ביאור הגר"א יו"ד קה ס"ק יג; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ט).

• יש סוברים שאינו מבשל מן התורה אלא מדרבנן (רמב"ם שם, לפי אגלי טל אופה ס"ק כג ב, וערוך השלחן או"ח שיח כ; מהר"ם חלואה פסחים ל ב, בדעת רבי יונה בירושלמי מעשרות א ד, ושבת ג ד).

• ויש סוברים שאינו מבשל אפילו מדרבנן (סידור רש"י שצח, בשם רבינו שמואל, בדעת רבי יהודה במשנה שבת שם; כן משמע מר"ן עבודה זרה עד ב).

לסוברים שמבשל לאחר שהורידוהו מן האש (פרי מגדים או"ח שיח משבצות זהב ס"ק יב), אם אינו רותח, כל זמן שהכלי חם בשיעור שהיד-סולדת (ראה ערכו) בו, חשוב הוא כלי ראשון (כן משמע מתוספות שבת מ ב ד"ה ושמע; בית יוסף או"ח שיח ט, על פי שבת מ ב, וש"ע שם; מגן אברהם תנא סק"ז; אליה רבה שם סק"ז) ¹¹.

כלי ראשון שהוא חם בשיעור שאין היד-סולדת (ראה כשאין היד סולדת בו ערכו) בו - אף אם הוא עומד על האש (כן משמע מאליה רבה שיח ס"ק כג, ופרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק כח) - אינו מבשל (כן משמע מרש"י שבת מב א ד"ה לא יתן, ופירוש הרא"ש מעשרות א ז; תוספות שבת מ ב ד"ה ושמע; שו"ע או"ח שיח ט). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף על פי שאינו מבשל, מכל מקום לא יתן בו בשבת דבר המתבשל (ריטב"א שבת מב א, על פי משנה שם; כן משמע מהר"י קורקוס מעשר ג טו, בדעת רבי יונה בירושלמי מעשרות א ד, ושבת ג ד), שחכמים גזרו שמא יתן בו כשהיד סולדת בו (ריטב"א שם; מהר"י קורקוס שם). ונחלקו בדעתם: יש שכתבו שגזרו אף על כלי ראשון שהעבירוהו מעל גבי האש (כן משמע מהריטב"א שם, והמגן אברהם שם ס"ק כח), כיון שהעבירוהו מעל גבי האש כשהיה רותח (ריטב"א שם); ויש שכתבו, שלא גזרו אלא בכלי ראשון העומד אצל האש, אבל אם העבירוהו מן האש, ואין היד סולדת בו - מותר (כן משמע מים של שלמה חולין ח עא; אליה רבה שם ופרי מגדים שם שם, על פי הים של שלמה שם).

• ויש שנסתפקו אם כלי זה חשוב כלי ראשון או כלי שני (תוספות עבודה זרה שם ד"ה קניסא, בשם ר"י; כן משמע מהגהות שער דורא מט, בשם אמרכל, שכתב בשם רש"י), ותלו הדבר להחמיר, ככלי שני, שאין להגעיל במים שבכלי זה, וככלי ראשון, שאין למלוג בהם תרנגולת (ראה ערך מליחה) וכיוצא בזה (תוספות שם; כן משמע מרמ"א או"ח תנא כא).

אמבטי - בריכה העשויה בקרקע, שנמשכים לה מים חמים ממעיין, והם נכנסים שם ונאספים (רש"י שבת מ ב ד"ה באמבטי וד"ה בכלי שני) - חשובה היא כלי ראשון (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י שם ד"ה בכלי שני), אף על פי שנמשכו הרותחים על גבי קרקע, שלסוברים בגדרו של כלי שני, שלפי שלא עמד אצל האש אינו מחזיק את חומו והוא הולך ומתקרר (ראה לעיל) בכגון זה, כל טיפה וטיפה אינה מניחה לזו שלפניה להתקרר (תרומת הדשן קפא). ואין הדברים אמורים דווקא באמבטי הנמשכת ממעיין, אלא הוא הדין אף אם נתחממו המים על ידי האש (תרומת הדשן שם, על פי הגמ' ראשון).

כלי ראשון שפינה ממנו מה שנתבשל בו, אף על פי שרוקנו אותו שהכלי ריק, עדיין חשוב הוא כלי ראשון (רשב"א שבת מב א, לפי אגלי טל אופה ס"ק כט אות ה), וזהו ששנינו: מיחם - שהעבירוהו מעל האש (טור או"ח שיח) - שפינה ממנו מים חמים, לא יתן לתוכו בשבת מים מועטים כדי שיתחממו (משנה שבת מא א, לפי גמ' שם; טור שם) ⁷.

ואם החזיר את התבשיל לכלי הראשון, אין לתבשיל כבר דין כלי ראשון, ולכן אם פינה את התבשיל בשבת לכלי אחר, שאמרו שיותר להטמינו בשבת בדבר שאינו מוסיף הבל (ראה ערך הטמנה: הטמנה במקצת), כתבו אחרונים שאף אם חזר ועירה אותו לכלי הראשון, מותר להטמינו, שכבר אין לו דין כלי ראשון (מגן אברהם רנו ס"ק יד), לפי שכבר נתקרר התבשיל קצת בדופני הקדירה השניה (שלחן ערוך הרב שם ט).

טרמוס - שהוא כלי שני העשוי באופן שהוא שומר על חום המים שבתוכו, אף על פי כן חשוב הוא כלי שני, לפי שדפנותיו מתקררות קצת מתחילה, ככל כלי שני (מנחת שלמה ב י; אגרות משה או"ח א צח; בצל החכמה ב עד) ⁸.

בישול בהם

כלי ראשון חלוק מכלי שני לענין הבישול בהם, שכלי ראשון מבשל (כן משמע ממשנה שבת מב א, ומעשרות א ז, וגמ' חולין קד ב, ורמב"ם שבת כב ו; טושי"ע או"ח שיח ט, ויו"ד קה ב) וכלי שני אינו מבשל (כן משמע מהמשנה שם ושם; שבת מ ב, וחולין קד ב; רמב"ם שם; טור יו"ד סח, ורמ"א שם יא, וש"ע יו"ד קה), ואפילו לא כדי קליפה (ראה ערך נטילה; קליפה. איסור והיתר הארוך לד כג) ⁹. ולכן האילפס

ואור זרוע ב סב, בדעת בית שמאי בשבת מב א). ¹⁰ וכן הדין לענין קביעות-למעשר (ראה ערכו) בשמן (ראה משנה מעשרות שם), וכן הדין לענין איסור בשר-בחלב (ראה חולין קד ב); ומן הראשונים יש שכתבו בדעת תנאים, שכלי שני מבשל (רבנו יהונתן שבת מא א, ומיוחס לר"ן שבת מב א, וברטנורא שם ג, בדעת התנא של המשנה שם מא א; כן משמע מספר הישר (החידושים) ר, ותוספות שאנן פסחים מ ב, ואור זרוע ב סב, בדעת בית שמאי בשבת מב א). ¹¹ ויש מהראשונים שמצדד שאינו חשוב כלי ראשון אלא מיד עם סילוקו מן האש, אבל אם הניחוהו לעמוד כדי להפיג את רתיחתו, חשוב הוא כלי שני (ראב"ה שבת רב, על פי משנה שבת מב א; הגהות מרדכי שם תנו, בשמו).

ביאורים ס"ק יב. ⁷ ומן האחרונים יש שכתב שכלי ראשון שהורד מן האש והורק ממה שבתוכו, הרי הוא ככלי שני, ואינו בולע ואינו פולט, לפי שכלי ריק אינו חם כל כך (ט"ז יו"ד צב סק"ל), וביארו לדעה זו, שמחים ששנינו בו שלא יתן לתוכו מים, היינו שאף על פי שכלי שני הוא, תנא זה סובר שגם כלי שני מבשל, או שאיסורו הוא משום שנראה כמבשל (אגלי טל שם סק"ב). ⁸ ויש הסובר שדינו ככלי ראשון, לפי שהטעם שכלי שני אינו מבשל ואינו מבלע ומפליט, הוא לפי שדפנותיו אינן חמות, והוא הולך ומתקרר (ראה לעיל), וכלי זה, לא רק שאין דפנותיו מתקררות, אלא אדרבה, טבען להחזיק את חום המים למשך זמן רב (לב יהודה (צירלסון) מ). ⁹ ויש הסוברים בדעת תנאים שכלי שני מבשל (כן משמע מספר הישר (החידושים) ר, ותוספות שאנן פסחים מ ב,

שני, אף אם היד סולדת בו, אין דפנותיו חמות והוא הולך ומתקרר (תוספות שם) ¹⁵. היה הכלי חם ביותר עד כדי שהיד נכוית בו, נחלקו הפוסקים אם מבשל (שערי צדק, מצוות הארץ ב, בינת אדם ט, בדעת רבי יונה בירושלמי שם, ושבת ג ד, והרמב"ם מעשר שם, וחכמת אדם נט ו; חזון איש מעשרות ד ס"ק יח, בדעת הירושלמי שם ושם); או שאינו מבשל (בית יוסף שם, על פי הגמ' שם).

עירוי חמים מותר לתת צונן לתוך הכוס (סתם משנה שבת מא א; לתוך צונן בכלי בית הלל בגמ' שם מב א) שיש בה חמין (בית הלל בגמ' שני שם), שהיא כלי שני (רבו חננאל שם ד"ה פיסקא; רש"י שם ד"ה בכוס; ר"ף שם; תוספות שם ד"ה נותן, הראשון; כן משמע מרמב"ם שבת שם, ורא"ש שם ג טז; טוש"ע או"ח שיח יב) ¹⁶.

אמבטיה אמבטי - כלי שרוחצים בו (הגהה בשו"ע או"ח שיח יא שם) - שיש בה מים חמים, אין נותנים בה מים צוננים (גמ' שם מב א). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שאמבטי זו היא כלי שני (כן משמע מרבנו חננאל שם ד"ה פיסקא; תוספות שם ד"ה אבל; רשב"א שם בשם הגאונים, והסכים עמם; רמ"א שם), ואסור לתת בה מים חמים לפי שמי האמבטי עומדים לרחיצה, ומן הסתם הם חמים מאוד (רשב"א שם; טור שם; לבוש שם יא), שהדרך היא לחממם יותר מדי (רשב"א שם; כן משמע מהטוש"ע שם), ומתבשלים בהם הצוננים (רשב"א שם; לבוש שם) ¹⁷, וכן הלכה (כן משמע מהטוש"ע שם; לבוש שם). ואפילו לתת בה מים צוננים מרובים כדי מילואה אסור, שכיון שהוא מחמם הרבה את מי האמבטי אי אפשר שיבואו הצוננים לידי הפשר אלא לידי בישול (רשב"א שם) ¹⁸.

• יש מפרשים שאמבטי זו היא כלי ראשון, ולכן אין נותנים בה, אבל בכלי שני מותר לתת, שאינו מבשל (רבו יהונתן שם; ר"ף שם, וחינושי הר"ף שם; נמוקי יוסף שם) ¹⁹.

• ויש מפרשים שאמבטי היא כלי שני, אבל גזרו בה דוקא שלא יתנו בה צונן, לפי שמי האמבטי חמים מאוד (רש"י שם ד"ה ספל; תוספות שם ד"ה אבל), והרואה אותם חמים כל כך סבור שכלי ראשון היא (תוספות שם) ²⁰.

כלי שרוחצים ספל - היינו, כלי שני (רבו חננאל שם מב ב ד"ה מב בו רחיצה חלקית א) פיסקא; רש"י שם א ד"ה ספל; תוספות שם ד"ה אבל) הגדול מן הכוס (פסקי הר"ף שם), שאינו עומד לשתייה אלא לרחיצה (רש"י ותוספות הרא"ש וחינושי הר"ף ונמוקי יוסף שם), ומקפידים בחימומו (חינושי הר"ף ונמוקי יוסף שם) - אינו כאמבטי (גמ' שם) שאסור לתת לתוכה צונן (ראה לעיל). ואף לסוברים שאמבטי היא כלי שני (ראה לעיל), אין המים שבספל חמים כמים

שם ורשב"א שם, בשם הגאונים), אם משום שלדעתם כלי שני מבשל (ראה לעיל. (כן משמע מספר הישר (החינושי) רנ ותוספות שאנן פסחים מ ב, ואור זרוע ב סב, בדעת בית שמאי); או שאף על פי שכלי שני אינו מבשל, אסור לתת צונן בכלי שני, גזירה משום כלי ראשון (רבו חננאל שם, בדעת רבי שמעון בן מנסאי; תוספות שבת שם, ורשב"א שם ועוד, בדעת בית שמאי). ¹⁷ ויש מפרשים הטעם לפי שמים מרובים הם (תוספות הרא"ש שם; חידושי גור אריה שבת שם; לבושי שרד לשו"ע שם), וכלי המחזיק הרבה מים, מחזיק את חומו זמן רב, ואין הדפנות מקררות אותו (כנפי יונה יו"ד קה ד"ה ואתה) ואינו דומה לשאר כלי שני שהוא מצטנן קודם שישחה כדי שיעור בישול, שאמבטי אינה מתקררת כל כך מהר, והיא מבשלת קודם שהיא מתקררת (שביתת השבת, מבשל קיה). ¹⁸ ויש מהאחרונים המתירים (ברכי יוסף שם, שיורי ברכה ב, בשם מהר"ל ואל; תוספת שבת שם ס"ק מה). ¹⁹ אם מותר לדעה זו לתת צוננים מרובים באמבטי, ראה ערך מבשל. ²⁰ אם מותר לערות מהאמבטי, שהיא כלי ראשון או כלי שני, מים חמים לתוך צונן, ראה ערך ערוי.

• ויש סוברים שמותר לתת דבר המתבשל בכלי ראשון שאין היד סולדת בו (כן משמע מהר"י קורקוס שם, וה טז, בדעת רבי יוסי בירושלמי שם ושם ובדעת הרמב"ם; אליה רבה שם) ¹², וכן הלכה (ערוך השלחן שם מ; משנה ברורה שם ס"ק טד) ¹³.

הקשה להתבשל כלי ראשון, אף על פי שהוא מבשל גם כשהורד מן האש - לסוברים כן (ראה לעיל) - אין זה אלא בדברים שאינם קשים להתבשל, כגון מים ושמן ותבלין וכיוצא בהם, ולא בדברים הקשים להתבשל (ר"ף שבת מב ב, על פי גמ' שם), וכן אמרו בבשר השור, שאינו מתבשל בכלי ראשון (גמ' שם), שהואיל והורד מהאש, הקדירה הולכת ומצטננת רגע אחר רגע (רבו יהונתן שם).

מלח ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שמלח אינו כתבלין, ואף בכלי ראשון - שהעבירוהו מן האש (רש"י שם ד"ה דבכלי; מיוחס לר"ף שם) - אינו מתבשל (אביי, שכך שנה בברייתא רבי חייה, ללשון השניה בגמ' שם), והמלח צריך בישול כבשר השור (ראה לעיל. רב נחמן בגמ' שם). ואף על פי שאנו רואים את המלח נימוח, ואפילו כאשר הוא בכלי שני, אין זה בישול, ואף בצונן הוא נימוח, שאינו בישול עד שישתנה טעמו מפני הבישול (ראה ערך מבשל. מאירי שם).

• ויש אומרים שאסור לתת מלח אפילו בכלי שני (אביי, שכך שנה בברייתא רבי חייה, ללשון הראשונה בגמ' שם), לפי שהוא רך ונוח להתבשל יותר משאר דברים (לבוש או"ח שיח ט).

ההלכה כדעה הראשונה (ר"ף שם; תוספות שם ד"ה והיינו, בשם רבינו שמואל; רמב"ם שבת כב ו; רא"ש שם ג יז; ריטב"א שם, בשם הגאונים; טוש"ע או"ח שיח ט; ועוד) ¹⁴, ומכל מקום המחמיר כדעה החולקת תבוא עליו ברכה (תוספות שם; ריטב"א שם; רמ"א שם), הואיל ובישול יש בו איסור תורה (ראה ערך מבשל. מרדכי שם שח), אבל אסור לתת כל דבר חוץ ממלח בכלי ראשון שהורד מן האש, לפי שאין אנו בקיאים בטבעי הדברים (ר"ף שם).

בישול בכלי שני כלי שני אינו מבשל (ראה לעיל) אפילו הוא חם בשיעור שהיד-סולדת (ראה ערכו) בו (תוספות שם ד"ה ושמע;

רמב"ם שם; ריטב"א שם ופסחים מ ב; טור או"ח שיח, לפי בית יוסף יו"ד קה ב; כן משמע משו"ע שם; רמ"א יו"ד סח יא). ואף אם הוא מעלה רתיחות כעין שהעלה כשהיה בכלי ראשון, אינו מבשל, שכלל גדול הוא שכלי שני אינו מבשל בשום פנים (ב"י יו"ד קה ב, על פי הגמ' שם), ואינו דומה לכלי ראשון שהוא מבשל בחום זה, לפי שכלי ראשון, מתוך שעמד על האש דפנותיו חמות, ומחזיק חומו זמן מרובה, אבל כלי

¹². ומהם שהוסיפו, שמכל מקום סתם כלי ראשון כשהוא חם אסור לתת לתוכו דבר, עד שיתברר לנו שאין היד סולדת בו (מהר"י קורקוס שם ושם). ¹³ ויש שכתב שטוב לחוש לדעה הראשונה (שלחן ערוך הרב שם יז). ¹⁴ ויש מהראשונים הפוסקים כדעה השניה (ריטב"א שם, בשם רבנו תם ורבינו). ¹⁵ ויש סוברים שכלי שני החם בשיעור שהיד סולדת בו - מבשל, ולא אמרו שכלי שני אינו מבשל (ראה לעיל), אלא לפי שסתם כלי שני כשהוא חם, אינו מבשל, עד שיתברר לנו שהיד סולדת בו (מהר"י קורקוס מעשר ג טו, בדעת הירושלמי מעשרות א ד, ורמב"ם שם; גינת ורדים או"ח ג ט, בדעת הרמב"ם ורבי יוסי בירושלמי שם); ויש המחלקים: לענין בישול בשבת אינו מבשל, אבל לענין קביעות-למעשה (ראה ערכו) מבשל (רדב"ז מעשר שם, בתירוץ השני, וערוך השלחן העתיד זרעים צח ט, בדעת הרמב"ם), שכיון שעל ידי בישול זה הוא מכשיר את הדבר לאכילה, הרי זה גמר מלאכה, והוא מתחייב במעשר (רדב"ז שם). ¹⁶ ויש תנאים האוסרים לתת צונן לתוך כוס של חמין (בית שמאי בגמ' שם; רבי שמעון בן מנסאי בדעת בית שמאי ובית הלל בגמ' שם, לפי רבנו חננאל

• ויש סוברים שאין לחשוש שמא קלי הבישול מתבשלים בכלי שלישי (פרי מגדים או"ח שיח אשל אברהם לה; משנה ברורה שם ס"ק מז, בשמו; אגרות משה או"ח ד עד טו).
תה, נחלקו בו אחרונים:

• יש אומרים שענינו רואות שמתבשל שבישולו קל, ומתבשל בכלי שני ובכלי שלישי, והוא הדין קפה (ערוך השלחן או"ח שיח כח).
• ויש אומרים שאין דבר המתבשל בכלי שלישי (ראה לעיל), ומה שאנו רואים אינו שמתבשל, אלא שמתאדמים המים, ואין זה ענין לבישול, שהרי אף במים קרים מתאדמים במשך זמן, וכל שכן בחמין שאין היד סולדת בהן (אגרות משה שם).

נתינת מים מותר לתת מים צוננים בכלי שני מלא, שדווקא בכלי מלא במים הנחת גוש בכלי שני נראית כמבשל, לסוברים כן (ראה לעיל), מה שאין כן נתינת מים במים שהם מתערבבים יפה (כן משמע משבת מב א; פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק לב) ²⁴.

בליעתם ופליטתם

כלי החם בחום של כלי ראשון, שראוי לבשל בו (ראה לעיל: בישול בהם), יש בו כח לבלוע ולהפליט (תורת הבית הארוך ד א; טושי"ע יו"ד קה ב), אבל כלי החם בחום שאינו ראוי לבשל בו, נחלקו בו גאונים וראשונים אם הוא בולע ומפליט:

• יש סוברים שאין בולע ומפליט אלא חום הראוי לבשל, ולפיכך חום של כלי ראשון, שהוא מבשל, הוא שיש כח בידו לבלוע ולהפליט, אבל כלי שני, שאינו מבשל מן התורה (ראה לעיל: שם), אינו בולע ומפליט (שאליות קלו, לפי העמק שאלה שם ט; תשובות ופסקים לר"י הזקן (שיטת הקדמונים עבודה זרה ג) ח; מרדכי עבודה זרה תתנח, בשמו; תורת הבית הארוך שם, בשם יש אומרים; שו"ע יו"ד קה ב, בשם יש אומרים, הראשון) ²⁵. וכן כלי ראשון שאין היד-סולדת (ראה ערכו) בו, שאינו מבשל (ראה לעיל: שם), אין בו כח לבלוע ולהפליט כלל, ואפילו הוא עומד על האש (בית יוסף יו"ד צה ג; תורת חטאת נו יב; ים של שלמה חולין ח עא).

• ויש סוברים שכלי שני, אף על פי שאינו מבשל, מכל מקום הוא בולע ומפליט (כן משמע מהלכות גדולות, יין נסך, עמ' תרא במהדורת מכון ירושלים; ר"ף פסחים ל ב, לפי שו"ת הרשב"א ג רמח, והסכים עמו; מרדכי שם, בשם ה"ר חיים כהן; מאירי חולין צא א, ושם קיא ב; ריטב"א שבת מב א, וחולין קד ב; ר"ן חולין צג ב; ב"ח שם), ואין הבליעה והפליטה תלויה בבישול, שהרי חום בית-השחיטה (ראה ערכו) וחום חלב הכסלים, מועט הוא אף מחום כלי שני, והם בולעים ומפליטים (ראה ערך בית השחיטה: חמיותו. ראה רמב"ן עבודה זרה עד ב; תורת הבית הקצר שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים, השני; ריטב"א שם ושם; מרדכי שם, בשם ה"ר חיים כהן; מאירי שם ושם; ר"ן שם).

חיטה שנמצאה לדעה הראשונה, אם חימומו תרנגולת בפסח, בתרנגולת ונמצאה חיטה בתוכה, שאם היה זה בכלי ראשון,

שבאמבטי (רשב"א שם), שכן אין הרחיצה בו אלא רחיצת עראי (מיוחס לר"ן שם), שאינו עומד אלא לרחיצת פניו ידיו ורגליו, ואינו דומה לאמבטי, שסתם אמבטי עומדת לרחיצת כל גופו, ומשום כך המים שבתוכה חמים מאוד, כדי שיעמדו בחמיותם כל משך זמן הרחיצה, וכדי שיזיע (פני יהושע שם) ²¹.

כלי נחושת - כלי העשוי נחושת המשמרת את רתיחתו (כן משמע מרש"י שם מא א ד"ה שותין, בשם רבותינו) ²² - אף על פי שהיא גרופה, אין שותים הימנה (משנה שם), מפני שנחושתה מחממתה (גמ' שם). ואף אם נתן את המים שבתוכה לתוך כלי שני, אסור לתת צוננים לתוכם - לפי שאנטיכי יש בה הבל מרובה, ואף בכלי שני מים אלו חמים ביותר (תוספות הרא"ש שם) - ויש לחשוש שמא יבא ליתן צוננים אלו אף בכלי ראשון (תוספות הרא"ש שם, בשם ה"ר פורת; ריטב"א שם, בשם ר"י).

כלי בתוך כלי - כלי שיש בו מים - או שאר משקים (כן משמע מתוספות שבת מב א ד"ה שאני; שו"ע או"ח שיח יג) - מותר לתתו בשבת בתוך כלי שני שיש בו מים חמים - אף באופן שבלא הפסק כלי היה הדבר אסור (כן משמע מפרי מגדים שם משבצות זהב ס"ק יט) - אבל בכלי ראשון אסור ליתנו (תוספות שם, על פי גמ' שם ומ ב; תוספות הרא"ש שם מב א, על פי גמ' שם ומח א; מאירי שם מח א; טושי"ע שם).

נתינת מאכל בכלי שני ושלישי דברים שאין אנו יודעים אם הם מקלי הבישול, נחלקו בהם ראשונים:

• יש סוברים שאין בישול תלוי בדווקא בכלי ראשון, אלא הוא תלוי בדבר המתבשל, שפעמים שהוא רך ומתבשל אף בכלי שני, ולפי רכותם של דברים כך הוא בישולם (יראים רעד, לגירסת תועפות ראם שם מד; סמ"ג לאוין סה, לפי חזון איש או"ח נב יח), ומטעם זה יש להיזהר שלא להכניס בשבת שום דבר בכלי שני שהיד סולדת בו, שאין אנו בקיאים בדברים רכים וקשים, מי מתבשל ומי אינו מתבשל (יראים שם; מגן אברהם שיח ס"ק יח, ומשנה ברורה שם ס"ק מב, בשמו), ולכן לא יתן פת אפוייה אף בכלי שני (יראים שם; טור שם, בשמו; שו"ע שם ה, בשם יש מי שאומר), שלדעתם יש בישול לאחר אפיה (ראה ערך מבשל), ויש לחוש שהיא מקלי הבישול (יראים שם, לפי בית יוסף שם), שהרי הפת היא דבר רך (עולת שבת שם סק"כ), וכן נהגו להיזהר לכתחילה (רמ"א שם ה) ²³.

• ויש סוברים שאין לאסור לתת פת בכלי שני (רוקח סו; פסקי ריקאנטי קטז, בשם ר' אברהם בן ר' אפרים; טור שם; שו"ע שם, בשם יש מתירין, לפי הרמ"א שם), שכיון שכלי שני אינו מבשל (ראה לעיל), ולא מצינו אלא במלח שדנים אם מתבשל בכלי שני (ראה לעיל), אם כן שאר דברים ודאי אינם מתבשלים בכלי שני (הגהות מהר"ח שם).

ובכלי שלישי נחלקו הדעות:

• יש סוברים שיש להיזהר שלא להכניס שום דבר אף בכלי שלישי שהיד סולדת בו, שהואיל ואין אנו בקיאים מה הם קלי הבישול, יש לחשוש שהם מתבשלים אף בכלי שלישי (יראים שם).

אופה כט ג). ²⁴ ויש סוברים בדעת תנאים החולקים וסוברים שאף נתינת מים במים נראית כמבשל (תוספות רעק"א שבת כב ב, בדעת סתם משנה שבת מא א, ובדעת רבי יהודה במשנה שם מב ב). ²⁵ ונחלקו הדעות אם לדעה זו, מכל מקום בדברים המתבשלים בו - כגון "קלי הבישול" (ראה לעיל: בישול בהם) - בולע ומפליט (כן משמע ממגן אברהם תמו סק"ט); או שאף בהם אינו בולע ומפליט (שו"ת מהרי"ל קנו יד, לפי אגלי טל, אופה טז א).

²¹ ויש מהאמוראים הסובר שספל דינו כאמבטי (רב יוסף בגמ' שם, ונדחה), ויש מהראשונים שפסק כן (טור או"ח שיח), ונחלקו אחרונים בביאור דעתו (ראה: בית יוסף שם; ב"ח שם; דרישה שם). ²² או כלי ששמו גחלים בשוליו, ומתוך שהשוליים מכוסים, חומם משתמר אף על פי שגרפו את גחליהם (כן משמע מרש"י שם). ²³ ולדעה זו דבר לח שנתבשל, לסוברים שיש בו בישול אחר בישול (ראה ערך מבשל), אפילו כלי שני מבשל אותו (אגלי טל,

יש סוברים שהדברים אמורים אפילו נשתמשו בהם בחמץ בכלי שני (בית יוסף או"ח תנא א, בדעת הרמב"ם חמץ ה כה, ורמ"א שם; דרכי משה שם א, בדעת המגיד משנה שם; ב"ח שם), היינו, לא שעירו לתוכם חמץ מכלי ראשון, אלא שנשתמשו בהם בחמץ בכלי שני ממש (ב"ח שם), שאחרי שעירו את המים לתוכם, נתנו בהם חמץ (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ג) או שהניחו את הכלים בתוך כלי שני אחר (מגן אברהם שם סק"ג).

להלכה, כלים שנשתמש בהם בחמץ בכלי שני, יגעיל אותם לפסח (טושי"ע שם ה), ואינו אלא לכתחילה (מגן אברהם שם ס"ק יג; פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ג).

הרי היא נותנת בה טעם חמץ, שאיסורו במשהו (ראה ערך בטול אסורים: בחמץ. הגהות מימוניות (קושטא) חמץ א ח; שו"ע או"ח תמו ג, אם חיממוה בכלי שני אין לחוש (הגהות מימוניות שם; רמ"א שם, בסתם); ויש מחמירים בכלי שני בפסח (רוקח רצא; הגהות מימוניות, חמץ, הגעלה, בשם רבינו שמואל בר נטרונאי והר"י משטראסבורג; רמ"א שם, בשם יש מחמירין), שאף לסוברים שכלי שני אינו בולע ומפליט, הרי הוא מבליע משהו (ב"ח או"ח תסז ט; עולת שבת תנא א, ושם תסז יב; כף החיים או"ח תנא ס"ק פד)²⁶. להלכה כתבו הפוסקים שבכלי שני שהיד סולדת בו טוב להחמיר, ואם אין היד סולדת בו אין להחמיר כלל (רמ"א שם). וכן לענין כלים שנשתמשו בהם בחמץ בהם, שצריך להגעילם²⁷,

פְּלִי שְׁמֵלֶאכְתּוֹ לְאִסּוּר (או לְהִתֵּר)

כלי המשמש למלאכה האסורה (או למלאכה המותרת) בשבת או ביום טוב, שגזרו איסור על טלטולו בזמנים אלו

הפרקים:

- גדרו
- הכלי
- לצורך גופו
- לצורך מקומו
- טלטולו בעודו בידו
- כלי שמלאכתו להתר
- "אין ניטלים אלא לצורך"
- לצורך דבר שאינו ניטל

• רבא סובר שבין צורך גופו ובין צורך מקומו צורך הם (רש"י שם ד"ה מה לי גופו), והתירו בתחילה לטלטל כלי שמלאכתו להתר בין לצורך גופו ובין לצורך מקומו, וחזרו והתירו לטלטלו מחמה לצל - שלא יתבקע בחמה (רש"י שם ד"ה מחמה), היינו לצורך הכלי (ריטב"א שבת שם ד"ה אלא) - וחזרו והתירו לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו או מקומו, אבל לא מחמה לצל (שבת שם. דעות נוספות ראה להלן: לצורך גופו; לצורך מקומו).

מחמה לצל • טלטול כלי שמלאכתו לאיסור לצורך הכלי - כגון מחמה לצל - אסור (שבת קכג ב וקכד א; רמב"ם שבת כה ג; טושי"ע או"ח שח ג), וכן אם ירא שיישבר או ייגנב שם - אסור (ראה רמב"ם שם ה; טושי"ע שם), שאין כאן צורך שבת כלל, ונמצא מטלטל לצורך חול, היינו להשתמש בו למחר (מאירי שבת קכד א). לדעת רבי שמעון - החולק על רבי יהודה בדיני מוקצה, והלכה כמותו (ראה ערך מוקצה)³ - יש שכתבו שמותר לטלטלו אפילו מחמה לצל (ראה רש"י שבת לו א ד"ה הא רבי יהודה, וראש יוסף שם בדעתו; תוספות ר"ד שם קכג ב ד"ה דבר; מאירי שם קכד א, בשם מקצת מפרשים). אבל רבים מהראשונים סוברים שאף לרבי שמעון אסור לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור מחמה לצל (תוספות שבת לו א ד"ה הא רבי שמעון; רשב"א שבת לו א ד"ה ואם. וראה רמב"ם שבת כה ג, וטושי"ע או"ח שח ג).

לכמה זמן גזרו • גזירה זו, נחלקו בה ראשונים:

• יש שכתבו שגזרו לאותו דור (ראה רבינו תם בתוספות בבא קמא צד ב ד"ה בימי, וחתם סופר שבת קכג ב בדעתו), וכבר באותו דור התירו וחזרו והתירו (חתם סופר שם).

בנוסף לאיסור טלטול מוקצה (ראה ערכו), שהוא איסור טלטול בשבת וביום טוב של דברים שאדם מקצה דעתו מהם (ראה ערך מוקצה) - גזרו איסור טלטול בשבת וביום טוב על כלים מסוימים². עיקר הגזירה היה על כלי המשמש למלאכת איסור, אך גם כלי המשמש למלאכת היתר נכלל בה.

גדרו

הגזירה • בין הדברים האסורים בטלטול בשבת (ראה ערכו) וביום טוב (ראה ערך בסיס לדבר האסור, וערך מוקצה), אסרו חכמים באופנים מסוימים לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור (ראה להלן: הכלי. ראה שבת קכג ב; ראה רמב"ם שבת כה ב וג; ראה טושי"ע או"ח שח ג).

גזירה זו גזרו בימי נחמיה בן חכליה, בזמן בית שני, מפני שהיו מזלזלים בשבתות (שבת שם, ורש"י ד"ה ג' כלים וד"ה משנה), ונוהגת אף בבית המקדש (ראה ערכו), שלא כשאר איסורי שבות (ראה ערכו). ראה ערך אין שבות במקדש. תוספות שבת קכג ב ד"ה לא, וכשראו שחזרו להיזהר קצת באיסור שבת, התירו, וחזרו והתירו כשנזהרו יותר, וחזרו והתירו (שבת שם, ורש"י ד"ה התירו).

שלבי ההיתר • ונחלקו אמוראים:

• אביי סובר שהתירו בתחילה לטלטל כלי שמלאכתו להתר, לצורך גופו - כשצריך להשתמש בגוף הכלי (רש"י שבת קכג ב ד"ה התירו. ראה להלן: לצורך גופו) - וחזרו והתירו לטלטלו לצורך מקומו (ראה להלן: לצורך מקומו), וחזרו והתירו לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו למלאכת היתר (שבת שם ורש"י ד"ה וחזרו).

26. או שטעמם שחששו לדעת הסוברים שכלי שני בולע ומפליט (ראה לעיל), ולפחות בפסח יש לנהוג כמותם (מגן אברהם תנא סק"ג; ביאור הגר"א או"ח תמו ס"ק יח) משום חומרתו של החמץ (ביאור הגר"א שם). 27. ואם כלי חרס הם, אין להם היתר להשתמש בהם בפסח (ראה ערך תערובת חמץ).
כלי שמלאכתו לאיסור (או להתיר). 1. ל, טורים תקא-תקעו. 2. שלשה

חלקים באיסור מוקצה: א. גזירה קדומה שגזרו על טלטול כל דבר שאין בו שימוש, ולכן הוקצה מדעתו של אדם. ב. דברים שאדם מקצה מדעתו מחמת סיבות שונות, ונחלקו בזה רבי יהודה ורבי שמעון. על שני אלו ראה ערך מוקצה. ג. גזירת טלטול בכלים, שגזרה בימי נחמיה, ובה דן ערך זה. 3. ראה שם, שנחלקו בדברים שמקצה אדם מדעתו משימוש מסיבות שונות - ולא מחמת

במקום בוין תפילין (ראה ערכו) שהיו מונחות בביזיון, כגון שיש חשש שייגנבו, כתבו אחרונים שאף לסוברים שכלי שמלאכתו לאיסור הם (ראה להלן: הכלי), התירו לטלטלם למקום שמור (פרי מגדים או"ח שח משבצות זהב סק"ג; ראה שו"ע הרב או"ח שח יט; משנה ברורה לא סק"ח).

אם מותר להניח כלי שמלאכתו לאיסור על כלי שמלאכתו להיתר, ראה ערך מבטל כלי מהיכנו.

אם מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך מצוה, ראה ערך מוקצה.

על מוקצה מחמת חסרון כיס, אם אמור דווקא בכלי שמלאכתו לאיסור, ראה ערך מוקצה.

על טלטול במקצת, ועל שימוש בכלי שמלאכתו לאיסור בלא לטלטלו, ראה ערך מוקצה.

הכלי

החומר ממנו עשוי הכלי כלי שמלאכתו לאיסור שאמרו, הוא הן של עץ, הן של חרס, הן של אבנים, הן של מתכת (רמב"ם שבת כה ג).

כלי שמלאכתו לאיסור ולהיתר אפילו לצורך הכלי, כדין כלי שמלאכתו להיתר (ראה להלן: כלי שמלאכתו להיתר. שלטי גבורים על הרי"ף שבת מח א, על פי הרמב"ם שבת כו ב; עולת שבת או"ח שם סק"ו; שו"ע הרב שם כא; משנה ברורה שם סק"כ), הואיל ומיוחד אף למלאכת היתר (שו"ע הרב שם), ואף לא מקצה דעתו ממנו (משנה ברורה שם).

כשרוב מלאכתו כלי שרוב השתמשותו לאיסור, נחלקו אחרונים: • יש שכתבו שאף על פי שמשמשים בו גם להיתר,

חשוב הוא כלי שמלאכתו לאיסור, ולכן קדירה ריקה, היא כלי שמלאכתו לאיסור - לסוברים כן (ראה בעל המאור שבת קכג א (מו ב); ראה רשב"א שבת שם ד"ה הא, ובעבודת הקודש בית מועד ה ב; ועוד) - לפי שעל פי רוב היא מיוחדת לבישול (פרי מגדים או"ח רעט אשל אברהם ס"ק יד ב, ושח משבצות זהב בהקדמה ואשל אברהם סק"ט; דרך החיים דין מוקצה בכלים ג; תפארת ישראל כלכלת שבת כללי מוקצה י; בן איש חי שנה ב מקץ ד; משנה ברורה שח סק"ל).⁴

• יש שכתבו שדווקא אם עיקרו למלאכת איסור, כקדירה שעיקר שימושה לבישול, חשוב כלי שמלאכתו לאיסור, אבל אם דרך להשתמש בו לאיסור ולהיתר, ומשתמשים בו יותר לאיסור, אינו כלי שמלאכתו לאיסור (ראה שו"ע הרב או"ח שח כא, וקצות השלחן קח בבדי השלחן ס"ק יב בדעתו; באור הלכה שח ס"ג ד"ה קורדום), שאין מקצה דעתו ממנו (באור הלכה שם).

• ויש שנראה מדבריהם שסוברים שאף אם רוב ההשתמשות בו לאיסור, הרי הוא כלי שמלאכתו להיתר, וקדירה היא כלי שמלאכתו להיתר (חיי אדם שבת סו ג; קיצור שלחן ערוך פח ח), אף שמבשלים בה, מכל מקום דרך להשתמש בה אף בלא בישול, ואין אדם מקצה דעתו מלהשתמש בה (חיי אדם שם).

• ויש שכתבו שעשו גדר ותקנה לדורות, עד שיעמוד בית דין אחר ויתיר (ראה ערך אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו. ריטב"א שבת קכג ב ד"ה ת"ר).

טעם איסור בטעם האיסור אמרו בגמרא שמשום הוצאה הוא, שהרי טלטול הוא צורך הוצאה (שבת קכד ב, ורש"י ד"ה טלטול, וראה ביצה לו א), היינו שתחילת הוצאה היא על ידי טלטול, וגזרו על הטלטול שמא יוציא מרשות לרשות (רש"י ביצה שם ד"ה אטו). ומכל מקום, אסור אף ביום טוב, אף לסוברים שאין בו איסור הוצאה (ראה ערך יום טוב, וערך מוציא, וערך מתוך. שו"ת הרשב"א א רמח).

ובראשונים מצינו טעמים נוספים:

• שלמדו חכמים ממה שהזהיר הנביא שלא יהיה הילוכך בשבת כהילוכך בחול, ולא שיחת השבת כשיחת החול (ראה שבת קיג א וב, וראה ערך עבדין דחול וערך שבת), קל וחומר שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול, כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו, ויבוא להגביה ולתקן כלים מפניה לפינה, או מבית לבית, ונמצא שלא שבת (רמב"ם שבת כד יב; טור או"ח שא), ובטל הטעם שנאמר בתורה "לִמְצַן יְנִיחַ" (שמות כג יב; דברים ה יד. רמב"ם שם).

• שמא יתעסק בהם ויבוא לידי מלאכה (רמב"ם שם יג).

• מפני שמקצת העם אינם בעלי אומנויות, וכל ימיהם שובתים ממלאכה, אם יהיה מותר לטלטל כשאר הימים, נמצא שלא שבתו שבייתה הניכרת (רמב"ם שם).

• ויש שכתבו הטעם, משום שנראה כרוצה לעשות בו מלאכתו (ראב"ד על בעל המאור ביצה ב א אות ב; מאירי ביצה שם).

בטעם לכך שאסור לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור, כאשר הדבר נעשה לצורך הכלי (ראה לעיל), כתבו ראשונים, שמן הסתם אינו עשוי להשתמש בו בשבת, ונמצא מטלטל לצורך חול (ההשלמה שבת קכג ב; מאירי שם קכד א).

גדר הגזירה בגדר האיסור נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שהוא משום מוקצה, שמקצה דעתו מהם (ראה ערך מוקצה. ראה שו"ת הרשב"א תרו; תוספת שבת או"ח שי ס"ק יג; ראה פרי מגדים או"ח רסה משבצות זהב סק"א; חיי אדם שבת סו ד; ראה משנה ברורה שח סק"כ, ושם באור הלכה ד"ה קרדום).

• ויש סוברים שאינו אסור משום מוקצה (ראב"ד על בעל המאור שם אות ב; מאירי שם קכד א, וביצה ב א; ריטב"א שבת קכד ב ולענין; באור הגר"א יו"ד רסו סק"ג), אלא שגזרו על טלטולו כשם שגזרו בימי נחמיה אף על כלים שמלאכתם להיתר (ראה לעיל. ריטב"א שם; ראה מאירי שם).

המשמש בסיס לו כלי שמלאכתו להיתר שמונח עליו כלי שמלאכתו לאיסור, יש שהסתפקו אם חשוב הוא בסיס לדבר האסור (ראה ערכו), הואיל ולהלכה מותר לטלטלו לצורך גופו ומקומו (ראה להלן. פרי מגדים או"ח שח משבצות זהב בהקדמה). ויש שציידו שאינו חשוב בסיס לדבר האסור (ישועות יעקב או"ח שח סק"ה). ויש שכתבו שחשוב הוא בסיס לדבר האסור (תהלה לדוד שח סק"א; ערוך השלחן או"ח שי ט).

וערך נולד), והן להדליקם מאש שכבר מצויה (דבר המותר ביום טוב, ראה ערך יום טוב: בהוצאה ובהבערה, וערך מלאכת יום טוב), שדנו אם רוב מלאכתם לאיסור, או שהם כלי שמלאכתו לאיסור ולהיתר, ראה ערוך השלחן או"ח תקב ו, ומאורי אש ב (דף לו), וראה להלן על דבר האסור בשבת ומותר ביום טוב.

שאינ בהם שימוש - אימתי ובאלו נסיבות נחשבת למוקצה. 4. כלי יריה, שעומדים בעיקר להטלת אימה ופחד, אם דינם כמלאכתם להיתר, ראה שו"ת דברי יציב או"ח קמח, ומנחת שלמה ב לד אות לא; על גפורים ביום טוב, שעומדים הן להוציא מהם אש (דבר האסור ביום טוב, ראה ערך מלאכת יום טוב

כשיחדוהו כלי שמלאכתו לאסור שיחדו אותו למלאכת היתר, הרי להיתר הוא כלי שמלאכתו להיתר (ראה תוספות שבת קכב ב ד"ה רחח; ותוספות הרא"ש שם ד"ה אמר, ושם קכב ג לדעת רבי יהודה), ואותה שאמר רב שמצודות הפרוסות בשבת ונשרפות מהשמש, אם חשב עליהן לתת תחת ראשו לישון עליהן, מותר לטלטלן מחמה לצל (ירושלמי שבת ד ב, וביצה ה א), פירשו אחרונים שאם יחד אותן מערב שבת, הרי הן כלי שמלאכתו להיתר (קרבן העדה שם ושם).

ומהאחרונים יש שכתבו שאפילו יחדו שישמש בו לאסור ולהיתר, הרי זה כלי שמלאכתו להיתר (ראה חזון איש או"ח מג סק"א. וראה לעיל: כלי שמלאכתו לאסור ולהיתר).

בדעת רב יהודה האוסר לטלטל כלי שמלאכתו לאסור אפילו לצורך גופו ומקומו (ראה להלן), יש שביארו שאותה ששינו שנוטל אדם את הרחת או את המלגז - כלים המשמשים לתבואה - לתת עליו לקטן מזונות (שבת קכב ב, ורש"י ד"ה לתת), היינו כשייחדם לשימוש הקטן (תוספות ותוספות הרא"ש שם); וכן אותה ששינו שנוטל אדם קורנס לפצע בו את האגוזים, וביאר רב יהודה שהכוונה לקורנס של אגוזים (שבת שם), כתבו ראשונים שהיינו קורנס שיחדו לאגוזים (תוספות הרא"ש שם).

יש שכתבו שאין יחוד מועיל לשבת אחת בלבד, בכלי שהיה מיוחד למלאכת אסור (חזון איש שם); ויש שכתבו שאף אם יחדו לשבת אחת למלאכת היתר, הרי זה כלי שמלאכתו להיתר (מאורי אש ב דף לו).

כלי המשמש כלי המשמש
לאסור אבל
אין האיסור
נעשה בו

כלי המשמש אבל לאסור, אבל אין הוא עצמו עושה את המלאכה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינו חשוב כלי שמלאכתו לאסור (רמב"ן ורשב"א שבת קכב ב ד"ה ואיכא, בשם הראב"ד; צ"ח שבת מד א, בדעת רש"י שם ד"ה מטלטלין), שאין חשוב כלי שמלאכתו לאסור אלא כגון קורנס של נפחים (ראה שבת קכב ב), שעושים בו מלאכת אסור, אבל לא כגון נר, שאינו אלא בסיס לשמן ולפתילה (רמב"ן ורשב"א שם, בשם הראב"ד. וראה לבוש או"ח שי ז, וראש יוסף שבת מד ב בדעת הר"י שבת מד ב כא א), והרא"ש שם ג כ).

• ויש סוברים שאף כגון זה חשוב כלי שמלאכתו לאסור, ואסור לטלטלו שלא לצורך גופו או מקומו (ראה תוספות שבת לו א ד"ה הא, ושם מד א ד"ה מטה, וראש יוסף שם בדעת; ראה רא"ש שם, בשם רבינו תם, ובית יוסף שם בדעתו; הגהות אשר"י שבת ג כ; באור הגר"א או"ח רעט ב (סק"ד); ראה רמ"א או"ח שם ז, ומשנה ברורה שם ס"ק טז ויט. וראה מגן אברהם או"ח שי סק"ה, ובאור הגר"א שם ז (ס"ק כד), בדעת הר"י).

כשהכלי לבדו עושה את המלאכה
האדם, כתבו אחרונים שאינו חשוב כלי שמלאכתו לאסור (מאורי אש ב דף לג), וכעין זה במנחת שלמה א טו, ולכן שלהבת הנר, אינה חשובה כלי שמלאכתו לאסור (מאורי אש שם).

ומכל מקום דנו אחרונים על כלי שבהפעלתו יש עשיית מלאכה, כגון מכשיר חשמלי (ראה ערך חשמל:

בשבת וביום טוב):

• יש סוברים שכשהוא פועל חשוב הוא כלי שמלאכתו לאסור (שו"ת אגרות משה או"ח ג מט, ושם ד צא אות ה; חלקת יעקב ב מא; ציץ

בזמן שמשמש וכתבו ראשונים, שהואיל ואינו אסור אלא מחמת מלאכת האיסור - ולא משום שמקצה אותו מדעתו - בזמן שמשמש להיתר, הרי הוא כלי שמלאכתו להיתר, ולדעתם, זהו ששינו: מדוכה - כלי שדכים בו שום - אם יש בה שום מטלטלים אותה (שבת קכב ב ורש"י), הואיל ועכשיו משמשת להיתר (בעל המאור שבת קכב ב (מז ב); רמב"ן שם ד"ה ומדאוקים).

כשמלאכתו להיתר כלי המשמש למלאכה האסורה בשבת ומותרת ביום טוב, נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שביום טוב חשוב הוא כלי שמלאכתו להיתר, ולכן שפוד שצולים בו בשר חשוב ביום טוב כלי שמלאכתו להיתר (רמב"ן במלחמות ביצה ב ב א ב); רשב"א ביצה כח ב ד"ה רבינא; מאירי ביצה שם).

• ויש סוברים שיש לנהוג בו ככלי שמלאכתו לאסור, ולכן אסור לטלטל ביום טוב שפוד שלא לצורך גופו או מקומו, גזירה יום טוב משום שבת (המכתם ביצה שם; מאירי ביצה שם; ראה פרי מגדים או"ח תקיח משבצות זהב סק"ג, ובאור הלכה שם ג ד"ה לקח, בדעתו).

כשראי רק מעט למלאכת היתר
כלי שמלאכתו לאסור שאינו ראוי למלאכת היתר אלא מעט - היינו תשמיש משונה בעיני בני אדם (חזון איש בקובץ אגרות ב מג) - יש שכתבו שטלטולו

לצורך גופו או מקומו תלוי במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון בידיני מוקצה (ראה ערך מוקצה), שלרבי יהודה אסור לטלטלו שהרי מקצה אותו לגמרי ממלאכת היתר, ולרבי שמעון הרי הוא כשאר כלי שמלאכתו לאסור (ראה תוספות שבת לו א ד"ה הא רבי יהודה, וד"ה הא רבי שמעון)⁵. ולדעתם, חצוצרות - שראויות בדוחק להשקות מים לתינוק (פרי מגדים או"ח שח אשל אברהם ס"ק יב) - שנחלקו רבי יהודה ורבי שמעון אם מותר לטלטלן (ראה שבת לו א), לרבי יהודה אסור לטלטלן אפילו לצורך גופן ומקומן, ולרבי שמעון מותר לטלטלן כשאר כלי שמלאכתו לאסור (תוספות שם).

אינו ראוי למלאכת היתר
כלי שמלאכתו לאסור שאינו ראוי לשום מלאכת מלאכת היתר היתר בשבת, נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שלפי שאינו ראוי לצורך גופו לשום דבר, אינו חשוב כלי (ראה ערך כלים), והרי הוא מוקצה מחמת גופו (ראה ערכו. רבי עקיבא איגר שבת מז א, ותוספות רבי עקיבא איגר שבת ג סה בדעת תוספות שבת לו א; ראה אבני נזר או"ח נה ב; ראה ערוך השלחן או"ח רעט א, ושם שח כג. וכעין זה ראה חזון איש או"ח מג ס"ק יז, ושם מד ס"ק יג. וראה שמירת שבת כהלכתה א כח הערה פ מהרש"י אויערבך), או שאף שתורת כלי עליו, לא התירו לטלטל לצורך מקומו במקום שאין היתר לטלטלו לצורך גופו (פרי מגדים או"ח שח אשל אברהם ס"ק יב; תהלה לדוד או"ח רסו סק"ח).

ומטעם זה, אסור לטלטל פתילה כבויה - שמלאכתה לאסור מבעיר (ראה ערכו) - שהרי אין משתמשים בה לשום דבר אחר (רבי עקיבא איגר שם).

• ויש סוברים שמותר לטלטלו לצורך מקומו (ראה אור זרוע ב פו, וההשלמה שבת לה ב, בדעת רבי שמעון; רשב"א שם קנד ב וראיתי; ריטב"א שם קנד ב ד"ה והא. וראה ראש יוסף שם לו א, בדעת רש"י שם לה ב ד"ה חצוצרות, אף בדעת רבי יהודה), הואיל ויש עליו תורת כלי, שראוי הוא למלאכתו בחול (שו"ע הרב שח פה).

שהמדידה איסור דרבנן (ראה ערך כותב, וערך עובדין דחול, וערך שבות).

• וכן כלי שאסור להשתמש בו משום מראית העין (ראה ערך חשד; מראית העין. ראה פרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק לא, וראה שמירת שבת כהלכתה טו הערה סג).

כשמשום חומרא **כלי שאין משתמשים בו בשבת משום חומרא,** אין משתמשים בו **אינו חשוב כלי שמלאכתו לאיסור⁸, ולכן מכבדות, שמכבדים בהן את הקרקע, אף שאין נוהגים לכבד בשבת אפילו בית מרוצף, היינו חומרא בעלמא - ומעיקר הדין מותר, לסוברים כן (ראה ערך דבר שאינו מתכוין. לבוש או"ח שח מט).**

כשהשימוש בו **כלי שנחלקו בו אם מותר להשתמש בו בשבת או שנוי במחלוקת** **ביום טוב, שיש הנוהגים בו איסור, ויש הנוהגים בו היתר, כגון כלי עישון ביום טוב (ראה ערך מלאכת אוכל נפש), נחלקו אחרונים:**

• **יש שכתבו שהואיל ואחרים נוהגים בו היתר, הרי הוא כלי שמלאכתו להיתר (שער המלך לולב ז כה).**

• **יש שחילקו, שלגבי הנוהג בו איסור, הרי זה כלי שמלאכתו לאיסור, שלדעתו אותם שאין נוהגים כן עושים שלא כהוגן, אבל לגבי מי שאינו נמנע אלא משום חומרא, אין זה כלי שמלאכתו לאיסור (מחזיק ברכה או"ח תקיא סק"ב. וראה מאורי אש ב (דף לח), לענין טלטול גפרורים ביום טוב).**

• **ויש שכתבו שהכלי תלוי בבעליו, אם נוהג בו איסור, חשובים כלי שמלאכתו לאיסור אף למי שאינו נזהר בכך, ואם נוהג בו היתר, חשובים כלי שמלאכתו להיתר אף למי שנזהר בכך (שו"א ומשיב תניינא ב ח; קהילות יעקב שבת כג ד"ה והנראה), שהרי הוא שלו הוא ובשבילו הוא עומד (קהילות יעקב שם).**

על דברי מוקצה, האסורים לאחד ומותרים לאחר, ראה ערך מוקצה.

כשמשמש הכנה **כלי המשמש הכנה למלאכה אסורה, נראה מדברי למלאכה אסורה** **אחרונים שחשוב כלי שמלאכתו לאיסור, שכן אמרו בסולם של שובך - המשמש הכנה לצידת היונים (ראה ערך צד) - שמותר לנטותו בשבת ממקום למקום (ביצה ט א; רמב"ם שבת כז ז; טו"ש או"ח שח יט), אם צריך לו לצורך גופו (פרי מגדים או"ח שח אשל אברהם ס"ק לח)⁹.**

תפילין (ראה ערכו), נחלקו בהם ראשונים ואחרונים:

• **יש סוברים שהם כלי שמלאכתו לאיסור, שאין להניח תפילין בשבת, לסוברים כן (ראה ערך הנחת תפילין. בית יוסף או"ח שח, בשם ספר מקדש; ראה ט"ז שם סק"ג, ומשנה ברורה שם ס"ק כד בדעתו; מגן אברהם שם ס"ק יא; שו"ע הרב או"ח שם יט), או לפי שהם כמלבוש, וכל דבר שאסור לצאת בו לרשות הרבים, אסור ללבשו בשבת שמא ישכח ויצא בו, לסוברים כן (ראה ערך מוציא. מגן אברהם שם; שו"ע הרב שם).**

• **ויש סוברים שהם כלי שמלאכתו להיתר (שו"ת תרומת הדשן ע; ראה מהרי"י ברונא מ; בית יוסף שם, בשם מהרל"ח, ושכן משמע בשו"ת**

אליעזר ו ו ד; ראה שמירת שבת כהלכתה יג לה. וראה מנחת שלמה שם, שהסתפק), **לפי שיש מלאכה בהפעלתו (אגרות משה שם ג, וחלקת יעקב וציץ אליעזר שם), או לפי שהואיל וכשאין פועל הרי הוא כלי שמלאכתו לאיסור - שעומד להפעלה - גם כשפועל לא פוקע ממנו שם זה, שרגילים להפעילו ולכבותו (ראה מנחת שלמה שם).**

• **ויש סוברים שחשוב כלי שמלאכתו להיתר, שהרי כשפועל אינו משמש לאיסור (שו"ת אגרות משה או"ח ח כג; אז נדברו ז מח, ושם ח לג אות ב)⁶.**

עוד בענין טלטול מכשירים חשמליים, ראה נספח לערך חשמל: טלטול מכשירים.

כשטפל למה **קדירה שיש בה תבשיל (ראה לעיל: כשרוב מלאכתו שבתוכו** **לאיסור) יש שכתבו שטפילה לתבשיל, ולכן מותר לטלטלה (מיוחס לר"ן שבת קכג א ד"ה מדוכה; אהל מועד שער השבת י ד). וכן אותה ששנינו: מדוכה, אם יש בה שום מטלטלים אותה, אגב השום (שבת שם ורש"י ד"ה אם), הטעם, לפי שטפילה לשום (מיוחס לר"ן שם), ויש שכתבו בדעתם, שלכן מותר לטלטלה אף שלא לצורך (שו"ע הרב או"ח שח כב).**

כשמלאכתו **כלי המשמש לדבר שאינו אסור משום מלאכת שבת, לאיסור שאינו** **יש שסוברים שאינו חשוב כלי שמלאכתו לאיסור, ולכן סנדל המסומר - סנדל עץ מצופה עור, ומסמרים תקועים בו (רש"י ביצה יד ב ד"ה אבל, ושבת ס א ד"ה סנדל) - שגזרו שלא לנעלו בשבת וביום טוב (שבת שם), ואמר אביי שמותר לטלטלו (ביצה שם), יש שכתבו שאינו כלי שמלאכתו לאיסור, ומותר לטלטלו אף שלא לצורך גופו או מקומו (דעה ראשונה במאירי ביצה שם. וראה ים של שלמה ביצה א מד בדעת מרדכי ואור זרוע). וכן בגד כלאים - שאסור ללבשו (ראה ערך כלאי בגדים) - יש סוברים שמותר לטלטלו (שו"ע או"ח שח מז בשם יש אומרים, ומגן אברהם שם ס"ק עד).**

אבל מדברי ראשונים ואחרונים רבים נראה שלא חילקו בכך, ולדעתם סנדל המסומר ובגד כלאים חשובים כלי שמלאכתו לאיסור (תוספות שבת מו ב ד"ה לא; רשב"א ביצה טו א ד"ה מותר, ומאירי שם בשם יש מכריעין; בית מאיר או"ח שח טו; תוספות רבי עקיבא איגר ביצה א אות ז; ים של שלמה שם. וראה תוספות שבת מו ב ד"ה ואמר; ראה ט"ז או"ח תרנ"ג סק"ג; ראה ביאור הלכה שח יד)⁷, וכן תפילין, יש סוברים שחשובים כלי שמלאכתו לאיסור אף על פי שאין איסור מלאכה בהנחתם (ראה להלן).

כשמלאכתו **אף כלי המשמש למלאכה האסורה מדרבנן, חשוב לאיסור דרבנן** **כלי שמלאכתו לאיסור (ראשונים ואחרונים דלהלן; פרי מגדים או"ח שח משבצות זהב בהקדמה, ואשל אברהם סק"ה; תפארת ישראל כלכלת שבת כללי מוקצה אות ו), כגון:**

• **שופר, לסוברים כן, משום שהתקיעה אסורה מדרבנן (ראה ערך שבות. ראה להלן);**

• **כיס של מעות, שהן מוקצה האסור מדרבנן (ראה ערך מוקצה. ראה ראב"ן שעת, ורמ"א או"ח שי ז);**

• **שעון, הסתפקו בו, משום שדומה למדידה (ראה להלן), אף**

6. על נורה חשמלית, אם היא בסיס לדבר האסור, ראה נספח לערך חשמל: טלטול מכשירים, וערך מוקצה. 7. וראה ערך כלים, שיש סוברים שבגד כלאים אינו כלי. 8. וראה מנחת שלמה א יג, ושמירת שבת כהלכתה כג הערה סח, שהאסור משום גרמא, אינו חשוב כלי שמלאכתו לאיסור. 9. ראה שמירת שבת כהלכתה

ד"ה ואיכא, ורשב"א שם ד"ה ויש; ריטב"א שם ושם קכב ב; ר"ן שם קכב ב ד"ה אמר).

תנור כתבו אחרונים שכלי שמלאכתו לאיסור הוא (ראה פרי מגדים או"ח שם משבצות זהב ס"ק טז).

אבל יש שנראה מדבריהם שהוא כלי שמלאכתו להיתר (ראה רש"י ביצה לד א ד"ה הרי, ושיטה מקובצת שם כא ב בדעתו; ראה רמב"ם שבת כו ו, ומנורה הטהורה או"ח שם ב בדעתו), שראוי להניח בו דברים, ואינו מיוחד להסיק בלבד (ראה רש"י שם ושיטה מקובצת שם בדעתו).

שופר שופר (ראה ערכו) - המשמש לאיסור, שהרי השמעת קול אסורה בשבת (ראה ערך שבות) - נחלקו בו ראשונים:

- יש שנראה מדבריהם שהוא כלי שמלאכתו להיתר, לפי שראוי לשאוב בו מים, להשקות את התינוק (ראה רש"י שבת לה ב ד"ה והתניא, ותוספות שם ד"ה והתניא, בדעתו; ראה ארחות חיים שבת שסח).
- ורבים מהראשונים סוברים, שהוא כלי שמלאכתו לאיסור (תוספות שם, ושם לו א ד"ה הא; בעל המאור שם לו א יד ב; אור זרוע ב פו א; בית יוסף או"ח שם; רמ"א שם ד, ותקפח ה, ועוד).

בזמן הזה, הואיל ואין השופר עומד אלא לאיסור בלבד, אסור לטלטלו אף לצורך גופו ומקומו, לסוברים כן בכלי שאינו ראוי למלאכת היתר (ראה לעיל. שמירת שבת כהלכתה כח הערה פ, בשם הרש"י אויערבך).

לצורך גופו

כלי שמלאכתו לאיסור, נחלקו אם מותר לטלטלו כשצריך לגוף הכלי למלאכה המותרת (רש"י שבת מלאכה מותרת קכג א ד"ה דבר, ושם ב ד"ה וחזור, וביצה י א ד"ה את):

- לדעת רבה, מותר לטלטלו לצורך גופו (שבת קכב ב), ולדעתו, אף תנא קמא במשנה, שאומר שנוטל אדם קורנס - פטיש (רע"ב שבת יז ב) - לפצע בו את האגוזים (שבת קכב ב; רמב"ם שבת כה ז; טוש"ע או"ח שם א), קורנס של נפחים הוא, ומותר לטלטלו לצורך גופו (שבת קכד א).

וכן נוטל אדם קרדום - גרזן (פירוש המשניות שם. ראה ערך טוחן: ביקוע עצים, וראה ערך זומר: בשבת, וערך קוצר) - לחתוך בו את הדבילה, שעבה היא וקשה, ומגירה - שמנסרים בה עץ (פירוש המשניות שם) - לגור בה את הגבינה, ומגריפה לגרוף בה את הגרורות מן החביות, ואת הרחת ואת המלגז - המיוחדים לתבואה (ראה רש"י שם ד"ה מלגז) - לתת עליו לקטן מזונות, ואת הכוש ואת הכרכר - כלי טוויה ואריגה (ראה רש"י שם ד"ה כוש, ופירוש המשניות ורע"ב שם. ראה ערך אורג וערך טווה) - לאכול בו תותים או שאר פרי רך, וכן נוטל מחט המשמשת לתפירת בגדים (ראה ערך תופר) ליטול בה את הקוץ מברשו, ומחט גדולה המשמשת לתפירת שקים כדי לפתוח בה את הדלת (שבת קכב ב ורש"י; רמב"ם שם), שאף שעיקרם למלאכה של איסור, מטלטלים אותם לצורך השבת ולהנאת גופו (מיוחס לר"ן שבת שם).

וכן סוברים אב"י ורבא, שאחר שגזרו על הכלים, והתירו וחזרו והתירו (ראה לעיל: גדרו), התירו לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו (שבת קכג ב), וכן סובר רב (שבת קכד ב). וכן כתבו ראשונים שרבי יוסי שאמר שכל הכלים ניטלים וכו' (שבת קכג ב), סובר שניטלים לצורך גופם (בעל המאור שם מז א); רמב"ן שם קכב

הרא"ש כב ח; ראה רמ"א או"ח שם ד, וט"ז שם סק"ג, ומגן אברהם שם ס"ק יא בדעתו; ראה באור הגר"א או"ח שם ז, ובאור הלכה לא בדעתו; ראה חיי אדם שבת סו ב; ערוך השלחן או"ח שם יז), והיתר גמור לטלטלם אם יש צורך (תרומת הדשן שם), כגון שלא יפלו (חיי אדם שם), או שלא יגנבו (באור הלכה לא א ד"ה אסור), שאף שאין חיוב להניח תפילין בשבת וביום טוב, מכל מקום אין איסור בדבר (ראה ערך הנחת תפילין. בית יוסף שם, בשם מהרל"ח; מגן אברהם שם), ואף לסוברים שיש איסור, אינו אלא להניחם לשם מצוה (ראה ערך הנ"ל) או בפרהסיא, אבל אם מניחם לשמירה כקמיע - אין איסור, ומשום כך אינם כלי שמלאכתו לאיסור (פרי מגדים או"ח כט משבצות זהב סק"ג, הובא בבאור הלכה לא שם; ראה ערוך השלחן שם).

להלכה, יש להקל בשעת הדחק (משנה ברורה לא סק"ב. וראה ערוך השלחן או"ח שם יז).

על כך שמותר לטלטלם כדי שלא יהיו בבזיון, ראה לעיל: גדרו. על הטעם שאינם חשובים מוקצה מחמת חסרון כיס, ראה ערך מוקצה.

שעון חול או מין אחר - כגון שעון שמש - הסתפקו אם מותר לטלטלו שלא לצורך גופו או מקומו, משום שדומה למדידת הזמן או הצל, ומדידה אסורה בשבת, שמא יכתוב (ראה ערך כותב), או משום עובדין דחול (ראה ערכו וערך שבות. שו"ת מהר"ל ר ב, בשם מהר"ר פייבש; שו"ע או"ח שם נא, ומגן אברהם שם ס"ק עז ועח), וכבר פשט המנהג לאסור (שו"ת מהר"ל שם; רמ"א שם).

וכתבו אחרונים, שדווקא שעונים אלו, שהמדידה נעשית על ידי האדם המעמיד אותם, אבל שעונים שלנו שמודדים את הזמן מעצמם, הרי הכלי לבדו עושה את המלאכה (ראה לעיל), ומותר לטלטלם (שו"ת פנים מאירות ב קכג; מאורי אש ב (דף לא); ויש שכתבו טעם, לפי שמשמשים אף כתכשיט (פרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק עח; פנים מאירות שם. וראה לעיל, על כלי שמלאכתו לאיסור ולהיתר), וכל הגדולים וחכמי ישראל נהגו להתיר (מחצית השקל שם ס"ק עח; יוסף אומץ (לחיד"א) טז ח).

ויש שאסרו לטלטל שעון (שו"ת מים רבים א לא. וראה מחצית השקל שם), שהואיל ואסור לערכו בשבת - שהוא תיקון כלי (ראה ערך בונה וערך מכה בפטיש) - חשוב כלי שמלאכתו לאיסור (מים רבים שם), ויש שנהגו איסור בכך, ובכל מקום יעשו כפי המנהג (ברכי יוסף שם).

על טלטול שעון שאינו פועל, ראה ערך מוקצה.

כלי אריגה "כלי קיואי" - הקנים של האורגים (רבינו ירוחם אדם יב יג, וכעין זה ברש"י שבת קיג א ד"ה כל) - מותר לטלטלם בשבת (שבת קיג א; רמב"ם שבת כו א). ונחלקו ראשונים:

- יש סוברים שאינם חשובים כלי שמלאכתו לאיסור (רש"י שם ד"ה מותר; רבינו ירוחם שם), אלא כלי שמלאכתו להיתר (ריטב"א שבת שם ד"ה כלי, בשם רש"י), הואיל וראויים לשימוש אחר (ראה רש"י שם, ובריטב"א שם בשם רש"י), ואף אין האומן מקפיד עליהם (רש"י ורבינו ירוחם שם), ומהאחרונים יש שביארו בדעתם, שהואיל והאומן לא ייחד את כלי האריגה למלאכת איסור, אינם חשובים כלי שמלאכתו לאיסור (חתם סופר שבת קכב ב).

• ויש שפירשו שמותר לטלטלם ככלי שמלאכתו לאיסור (ראה תוספות שבת קכב ב ד"ה רחת; רמב"ם שבת כו א; ראה רמב"ן שבת שם

לצורך אדם טלטול לצורך אדם אחר, חשוב אף הוא טלטול אחר **לצורך גופו** (ראה תוספות עירובין סט א ד"ה כיון), וכן שנינו: מטלטלין את הקרקע - כלי המשמיע קול, והשמעת קול אסורה בשבת (ראה ערך שבות) - ואת הפנקס - העומד לכתובה (ראה ערך כותב) - לתינוק בשבת, כדי שישחק בהם, שהרי הוא מטלטל לצורך היתר (תוספתא שבת יד טו, וחזון יחזקאל שם. וראה שמירת שבת כהלכתה כ הערה כח).

לצורך גוי יש שכתבו, שאסור לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גוי (שמירת שבת כהלכתה כ הערה כ) ¹³, שהרי הוא כמטלטל כדי להשתמש לאחר השבת (שמירת שבת כהלכתה שם).

לצורך בעל חיים מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך בעל חיים, וכן שנינו לענין האכלת בעל חיים בשבת: נוטל הוא בכברה, ונותן לתוך האבוס (שבת קמ א; רמב"ם שבת כא לב; טוש"ע או"ח שכד א), אף על פי שמלאכתו לברירה, האסורה בשבת (ראה ערך בורר. תהלה לדוד או"ח שה סק"ז, ושם שכד סק"א, וראה תשב"ץ א קלז. על הסוברים שאין כלי ניטל אלא לצורך דבר הניטל, ראה להלן). וכן מותר לטלטל מרדעת וליתנה על החמור (שבת נג א; רמב"ם שבת כ יג; טוש"ע או"ח שה ח), אף שמשמשת לרכיבה האסורה בשבת (ראה ערך שבות), כיון שהוא לצורך החמור (תפארת שמואל על הרא"ש שבת ה ו).

לצורך כלי אחר טלטול כלי שמלאכתו לאיסור לצורך כלי אחר שמלאכתו לאיסור **שמלאכתו לאיסור**, כגון לטלטל פטיש כדי לסגור בו דלת שלא יכנסו גנבים ויגנבו פטישים המונחים בחדר, צידדו אחרונים שאסור (ראה שמירת שבת כהלכתה כ הערה ל, בשם הרש"י אויערבך, ושם בתיקונים ומלואים (ג)). וכן נראה מדברי אחרונים שכתבו שאין לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור אלא לצורך דבר שצריך לו בשבת (ראה פרי מגדים או"ח רסה משבצות זהב סק"א. שמירת שבת כהלכתה שם, בשם הרש"י אויערבך).

שליחתו כמתנה כלי שמלאכתו לאיסור, נחלקו ראשונים ואחרונים, אם מותר לשלחו כמתנה בשבת או ביום טוב:

- יש סוברים שמותר, שחשוב טלטול לצורך גופו, הואיל ונהנה בדבר, ומביא לשמחת יום טוב (ראה ערכו. תוספות שבת ס א ד"ה לא; ראה רשב"א ביצה טו א ד"ה מותר), ולכן מותר לשלוח לחתן ביום חתונתו בשבת פמוטות כסף חדשים לדורון דרשה, שמשום שמחת החתן, הרי זה צורך גופו (הגהות רבי עקיבא איגר לשו"ע או"ח שו סק"ה).
- ויש סוברים שאסור (ראה רש"י ביצה טו א ד"ה משלחין, וריטב"א שם בדעתו; ראה ים של שלמה ביצה א מד), אלא אם כן הוא לצורך גופו ומקומו (ים של שלמה שם).

כשיש תענוג בטלטול כאשר יש לאדם תענוג בטלטול, אין זה חשוב "צורך גופו" (ערך השלחן או"ח שח טו).

טלטול על ידי הערמה אף מי שעיקר כוונתו בטלטול לצורך הכלי (ראה לעיל: גדרו) מותר לו להערים ולטלטלו לצורך גופו (בעל המאור שבת קכב ב מז א; מגן אברהם או"ח שח סק"ח; שו"ע הרב או"ח שם יב; חיי אדם שבת סו ד; משנה ברורה שם ס"ק טז). **בטעם**

ב ד"ה קורנס, בשם יש מפרשים; רשב"א שם; ועוד). ואף בדעת רבי יהודה, החולק על רבי שמעון בכמה דיני מוקצה (ראה ערכו), כתבו ראשונים שמותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו (ראה רש"י שבת לו א ד"ה הא רבי יהודה, וראש יוסף שם בדעתו; תוספות שבת לו א ד"ה הא רבי יהודה, וקמא ב ד"ה ההיא; רשב"א שבת לו א ד"ה לא).

• לדעת רב יהודה, תנא קמא שאומר שנוטל אדם קורנס לפצע בו את האגוזים (ראה לעיל), סובר שאסור לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור אפילו לצורך גופו (שבת קכב ב), היינו, אף אם גופו ראוי למלאכה אחרת של היתר, אין מטלטלים אותו לאותה מלאכה (רש"י שבת שם ד"ה לצורך). ולא התיר תנא קמא אלא בקורנס המיוחד לפציעת אגוזים, שעיקרו למלאכת היתר (שבת שם ורש"י ד"ה קורנס). ויש שכתבו בדעתו שדווקא אם הכלי מיוחד למלאכה חשובה, אסור להשתמש בו למלאכה גרועה, אבל לצורך מלאכה חשובה, מותר לטלטלו (תוספות שבת קכב ב ד"ה רחת).

וכן בדעת בית שמאי, שביום טוב אין נוטלים את העלי לקצב עליו בשר (ראה ביצה יא א), יש שכתבו שמשום שכלי שמלאכתו לאיסור הוא, וסוברים בית שמאי שאסור לטלטלו אפילו לצורך גופו (רש"י ביצה י א ד"ה את העלי, ושם יא א ד"ה עלי) ¹⁰.

הלכה שמותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו (רי"ף שבת קכד ב מח א); תוספות ביצה ג ב ד"ה אבל; רמב"ם שבת כה ג; מרדכי שבת תיב; טוש"ע או"ח שח ג).

הטעם בטעם הדבר שמותר לטלטלו לצורך גופו יש שכתבו שלתשמיש זה אינו מקצה את דעתו מהכלי (חיי אדם שבת סו ד). ויש שכתבו משום שלרצונו זה הוא מייחדו למלאכת היתר, והרי כלי שייחדו למלאכת היתר, הוא כלי שמלאכתו להיתר (ראה לעיל: הכלל. מאורי אש מלואים ב; אז נדברו ט כ).

לצורך תועלת צדדית טלטול כלי לצורך תועלת צדדית, כגון מי שהחזיק מחייבו לשאת כלי יריה בשבת, יש שכתבו שאף על פי שהוא כלי שמלאכתו לאיסור, לסוברים כן (ראה לעיל: הכלל), אין זה גרוע משאר צורך גופו שצריך את עצם הטלטול (דברי יציב או"ח קמח) ¹¹.

לצורך הכלי כשרוצה להשתמש אחריו כן אם צריך את הכלי להשתמש בו לאחר מכן בשבת, יש שכתבו שמותר לטלטלו מקודם אף לצורך הכלי (ראה לעיל: גדרו), שהואיל ורוצה להשתמש בו היום, הרי זה לצורך גופו (תהלה לדוד שח אות ה) ¹².

כדי להשתמש לאחר השבת אם צריך להשתמש בו לאחר השבת, כתבו אחרונים שאין לטלטל אלא כשצריך להשתמש בו בשבת עצמה תשמיש המותר בשבת (פרי מגדים או"ח רסה משבצות זהב סק"א; שו"ע הרב או"ח שח לג).

לצורך שימוש האסור בשבת כתבו אחרונים שאין לטלטלו אלא לצורך שימוש המותר בשבת, ולכן אסור לטלטל נר (ראה לעיל: הכלל) ליתנו לגוי שידליקו לעצמו (שו"ע הרב או"ח שח לג; משנה ברורה שם ס"ק לד).

אויערבך. ¹² אולם מסתימת הפוסקים שאוסרים לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור מחמה לצל, ולא חילקו בדבר, נראה שאין סוברים כן. ¹³ ראה שם ובתיקונים ומלואים (ג) על אשה שקבלה שבת ורוצה לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור עבור בעלה שעדיין לא קיבל שבת, וכן על בן חוץ לארץ שרוצה לטלטל ביום טוב שני עבור בן ארץ ישראל.

¹⁰ וראה תוספות שם יא א ד"ה אין שביארו את דעת בית שמאי מטעם אחר. ¹¹ על המוצא כלי שמלאכתו לאיסור, ורוצה לקיים בו מצות השבת אבדה (ראה ערכו), או מי שאמר לו אביו לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור, ורוצה לקיים בכך מצות כבוד אב ואם (ראה ערכו), אם טלטול זה חשוב לצורך גופו, ראה מנחת שלמה תנינא מג ד, ושמירת שבת כהלכתה כ הערה כח בשם הרש"י.

קכג ב). וכן כתבו ראשונים בדעת רב יהודה שסובר שאסור לטלטלו לצורך גופו (ראה לעיל: לצורך גופו), שלצורך מקומו כל שכן שאין מטלטלין (רש"י שבת קכב ב ד"ה לצורך).

הלכה שמוותר לטלטל כלי שמלאכתו לאסור לצורך מקומו (ר"ף שבת קכד ב (מח א); תוספות ביצה ג ב ד"ה אבל; רמב"ם שבת כה ג; מרדכי שבת תיב; טוש"ע או"ח שח א).

כשאנו רוצה "לצורך מקומו" היינו צריך להשתמש במקום בכלי במקום שהכלי מונח שם (טוש"ע או"ח שח א), כגון לשבת במקומו (רמב"ם שבת כה ח), אבל אם רוצה שהכלי לא יהיה שם, כגון שהיתה בהמתו טעונה כלי שמלאכתו לאסור - ומצטער - אסור לפורקו ממנה (רמב"ן שבת קנד ב ד"ה ואוקימנא; רשב"א שם ד"ה היתה)¹⁴, ואין טלטול זה חשוב לצורך מקומו, ודומה לטלטול מחמה לצל (רמב"ן שם).

כלי המפריע כלי שמלאכתו לאסור הנמצא במקום שהולכים להשתמש בו בחדר (רמב"ם שבת קנד ב ד"ה ואוקימנא; רשב"א שם ד"ה היתה)¹⁴, ואין טלטול זה חשוב לצורך מקומו, ודומה לטלטול מחמה לצל (רמב"ן שם).

• יש שכתבו שאין זה טלטול לצורך מקומו, שטלטול לצורך מקומו אינו אלא אם צריך להשתמש באותו מקום ממש (אמרי בינה דיני שבת טו).

• ויש שכתבו שהרי זה טלטול לצורך מקומו (ראה לבוש או"ח שח ו; תוספות רבי עקיבא איגר שבת ג סג; חזון איש או"ח מג סק"ז). וכן מכשיר חשמלי בזמן שהוא פועל, לסוברים שדינו ככלי שמלאכתו לאסור (ראה לעיל: הכלל), אם מפריע להשתמש בחדר, רשאי להוציאו מהחדר (אגרות משה או"ח ה כג).

וכן אם מונח על שולחנו כלי שמלאכתו לאסור, ומתבייש מפני האורחים, ולא יכניסם לחדר משום כך, רשאי לטלטלו משם (שמירת שבת כהלכתה כ הערה כד)¹⁵.

כשיכול להשתמש כשיכול להשתמש במקום בלא לטלטל נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאסור לטלטלו (אליה רבה או"ח שח ס"ק לב). ולכן חלוק התלוי על כלי שמלאכתו לאסור - ששטחו אותו לנגבו (ראה רש"י שבת קמ ב ד"ה משלפא) - שמוותר ליטול את הכלי מתוכו (שבת שם; טוש"ע שם טז), שהרי זה לצורך מקומו, דהיינו החלוק (משנה ברורה שם ס"ק סז), אין הדברים אמורים אלא אם אי אפשר בענין אחר (אליה רבה שם).

• ויש סוברים שמוותר לטלטלו, שהתירו חכמים אף אם אפשר לטלטל בענין אחר בהיתר גמור (תוספת שבת הקדמה לשח). ולכן, אף אם אפשר לשמוט את החלוק בלא לטלטל את הכלי, מותר לטלטל את הכלי (עולת שבת או"ח שם ס"ק לג, וראה תוספת שבת שם ס"ק מז).

ויש שנראה מדבריהם, שאף לאוסרים אין זה אלא אם אפשר שלא לטלטל כלל, אבל אם צריך לטלטל אלא שיכול בלטול מן הצד - שהוא מותר (ראה ערך מוקצה) - אין צריך לעשות כן (ראה חזון איש או"ח מט סק"ח).

טלטול על ידי מי שעיקר כוונתו בלטול לצורך הכלי - שהוא הערמה

הדבר, יש שביארו שלסוברים שההיתר לטלטל לצורך גופו הוא לפי שיחדו עתה למלאכת היתר (ראה לעיל), הרי אף כאן יחדו למלאכת היתר (מאורי אש מלואים ב); ויש שביארו שהתירו משום הפסד (ערוך השלחן או"ח שם יד; שו"ת אז נדברו ח לא).

ושנינו: מדוכה - כלי שדכים בו שום (ראה לעיל) - אם יש בה שום מטלטלים אותה (שבת קכג א), ואמרו שעל ידי שום מותר לטלטלה מחמה לצל (שם ב), והיינו שמוותר להערים (בעל המאור שם). וכן אותה שאמר רב שמצודות הפרוסות בשבת ונשרפות מהשמש, אף שמשמשות לאיסור (ראה ערך צד), אם חושב לתת תחת ראשו, מותר לטלטל (ירושלמי שבת ד ב, וביצה ה א), פירשו אחרונים שהיינו אפילו עיקר כוונתו לטלטל מחמה לצל (מגן אברהם שם, וראה לעיל: הכלי, שיש שפירשו באופן אחר).

כשאפשר היתר טלטול כלי שמלאכתו לאסור לצורך גופו אינו באופן אחר אלא כשאי אפשר בענין אחר - כגון שאין לו כלי היתר אחר לתשמיש זה - אבל אם אפשר בלא כלי זה, אין לטלטלו (הגהות רא"מ הורו"ץ שבת קכד א; משנה ברורה שם ס"ק יב; כף החיים או"ח שם ס"ק כב). ובדעתם יש שכתבו שאף אם בכלי ההיתר יצטרך לטרוח יותר, ישתמש בכלי ההיתר (בדי השלחן קח ס"ק יד); ויש שכתבו שאין צריך לטרוח הרבה להשיג כלי שמלאכתו להיתר (אגרות משה או"ח ה כא אות יב).

ויש שציידו שהאסור לטלטל כשאפשר בענין אחר אינו אלא אם אפשר לעשות אותה פעולה בלא כלי כלל, אבל אם אינו יכול, אלא שיכול בכלי שמלאכתו להיתר, שניהם שווים לענין זה, ואם בכלי שמלאכתו לאסור יש פחות טורח, אפשר שעדיף להשתמש בכלי שמלאכתו לאסור (בדי השלחן שם. על טירחה בשבת ראה ערך שבת). ויש שכתבו, שחכמים התירו לטלטל כלי שמלאכתו לאסור לצורך גופו, אף אם אפשר לטלטל בענין אחר בהיתר גמור (תוספת שבת הקדמה לשח).

לצורך מקומו

כלי שמלאכתו לאסור, נחלקו אם מותר לטלטלו לצורך מקומו, כגון כדי לשבת במקומו (ראה רמב"ם שבת כה ח):

• רבא סובר שלאחר שגזרו על הכלים, והתירו וחזרו והתירו, התירו לטלטל כלי שמלאכתו לאסור אף לצורך מקומו, שמה לי לצורך גופו, מה לי לצורך מקומו (שבת קכג ב, ושם קכד א בדעת תנא קמא במשנה שם), שהרי שניהם צורך הם (רש"י שם קכג ב ד"ה מה). וכן סובר רב (שבת קכד ב).

ואף בדעת רבי יהודה, החולק על רבי שמעון בכמה דיני מוקצה (ראה ערכו), כתבו ראשונים שמוותר לטלטל כלי שמלאכתו לאסור לצורך מקומו (ראה רש"י שבת לו א ד"ה הא רבי יהודה, וראש יוסף שם בדעתו; תוספות שם ד"ה הא רבי יהודה, וקמא ב ד"ה ההיא; רשב"א שבת לו א ד"ה לא).

• רבה סובר בדעת תנא קמא במשנה, שאסור לטלטל כלי שמלאכתו לאסור לצורך מקומו (שבת קכד א), שצורך מקומו חשוב כשלא לצורך (ראה ריטב"א שם קכג ב ד"ה התירו). וכן סובר אביי, שכשהתירו וחזרו והתירו, לא התירו אלא לצורך גופו (שם

לשימוש בחדר, אינו רשאי לטלטלו מפני כבוד השבת, שאין זה לצורך מקומו, וזה כבוד השבת, שאין מטלטלים.

14. וראה הגהות הרמ"ן שבת כה ג, שהסרת כלי מהשלחן, אינו חשוב טלטול לצורך מקומו. 15. וראה אגרות משה שם כב אות לא, שאם אינו מפריע

מט סק"ח, בדעת באור הגר"א, ויש שהוסיפו שהוא הדין אם נטלו במזיד (שו"ע הרב שז שם).

• ויש סוברים שלא התירו אלא אם התחיל ברשות (ראה ר"ן ביצה ג ב א), ומשנה ברורה שח ס"ק יג בדעתו; ראה באור הגר"א או"ח רסו יב (ס"ק טז), ומשנה ברורה שם בדעתו; בית מאיר או"ח שח ג; תוספת שבת שח ס"ק יא).

נטלו
בערב שבת
לדעה זו, אם נטלו מערב שבת, נחלקו בו אחרונים:
• יש סוברים שחשוב כמי שנטל באיסור (ראה באור הגר"א או"ח רסו יב (ס"ק טז), ומשנה ברורה שח ס"ק יג בדעתו; בית מאיר או"ח שח א), הואיל וכשקיבל על עצמו שבת היה עליו לזרוק מידו (בית מאיר שם).

• ויש סוברים שהוא חשוב שנטל בהיתר (חזון איש או"ח מט סק"ח).
הפסק בתוך
כדי טלטולו
אין הדברים אמורים אלא כשהוא מטלטל או הולך, אבל אם עמד או ישב, אינו רשאי לטלטל עוד (ראה פרי מגדים או"ח שח אשל אברהם ס"ק ס; שו"ע הרב או"ח שא קונטרס אחרון י; ישועות יעקב או"ח שח סק"ט), שלא התירו לעמוד כפי שירצה, שלזה אין גבול, ולכן אפילו שהיה מועטת באופן שאינה צורך ההליכה, לא יטלטל יותר (שו"ע הרב שם); ויש שכתבו שהואיל ובעת שעומד אין זה חשוב טלטול, כשמתחיל ללכת הרי זו התחלת טלטול, ואסור (ישועות יעקב שם).

אם נפל הדבר מידו שלא בכוונה, יכול ליתלו ולהניחו בכל מקום שירצה (דעת תורה או"ח שח ג ומקדש דוד [קדשים] לח).

העברנו לאחר
או מיד ליד
יש שכתבו שמכל מקום אסור לו ליתנו לאדם אחר שימשיך לטלטלו, שלגבי אחר הוא טלטול חדש (מחצית השקל או"ח שלא סק"ה); ויש שכתבו, שאסור לו אף להעבירו מיד ליד (תוספת שבת שח בהקדמה; בן איש חי שנה ב פרשת מקץ אות ג).

ויש מתירים להעבירו מיד ליד (פרי מגדים או"ח תמו משבצות זהב סק"ב); ויש מתירים אף ליתנו לאדם אחר (אליה רבה או"ח שלא סק"ה, הובא במשנה ברורה שי ס"ק טו).

השתמשות בו
אם מותר להשתמש בו כשטלטלו בעודו בידו (ראה לעיל), נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאסור להשתמש בכלי שבידו, שהרי זה כטלטול חדש (תוספת שבת שח בהקדמה, ושם ס"ק נט).
• ויש סוברים שמותר (ראה מטה אפרים תקפו לג, הובא במשנה ברורה שם ס"ק פח; חזון איש או"ח מט ס"ק יא), שהשימוש אינו חשוב טלטול חדש (חזון איש שם).

כלי שמלאכתו להיתר

גדרו
כלי שמלאכתו להיתר, היינו כלי שמותר לעשות בו בשבת מה שעושים בו בחול, כגון כוס לשותות בה, וקערה לאכול בה, וסכין לחתוך בו בשר ופת, וקרדום לפצוץ בו אגוזים - היינו, שנעשה לשם כך - וכיוצא בהם (רמב"ם שבת כה א ומגיד משנה שם).

כאשר גזרו על טלטול הכלים בימי נחמיה בן חכליה (ראה שבת קכב ב, וראה לעיל: גדרו), גזרו על טלטול כל הכלים - ואף על כלים שמלאכתם להיתר - כדי לגדור גדר ולהחמיר באיסורי שבת, מפני שהיו מקילים בה (רש"י שם ד"ה גז), וזו היא ששינו: בראשונה היו אומרים ששלושה כלים ניטלים בשבת, מקצוע של דבילה -

אסור (ראה לעיל: גדרו) - שמותר לו להערים ולטלטלו לצורך גופו (ראה לעיל: לצורך גופו), מותר לו להערים ולטלטל לצורך מקומו (שו"ע הרב או"ח שח יב).

טלטולו בעודו בידו

הכלל
כלי שמלאכתו לאיסור, שמותר לטלטלו לצורך מקומו - להלכה (ראה לעיל: לצורך מקומו) - כל שהוא בידו, מוליכו ומניחו באיזה מקום שירצה (ראה רש"י שבת מג א ד"ה בצריך; תוספות ביצה ג ב ד"ה אבל; רשב"א ביצה שם ד"ה אבל, ובעבודת הקודש בית מועד ה ב; מגיד משנה שבת כה ה; שו"ע או"ח שח ג; חיי אדם שבת סו טז), ואין אומרים שכיון שסלקו מהמקום שצריך לו, יש לו לשמטו מיד (רשב"א ביצה שם; מגיד משנה שם), שמתוך שמטלטלו לצורך מקומו, מוליכו למקום שירצה (רש"י שם; מגיד משנה שם), שכיון שהוא בידו, רשאי לטלטלו יותר (מגן אברהם שם סק"ז; משנה ברורה שם ס"ק יג).

וכן אם התחיל לטלטלו לצורך גופו - להלכה שהוא מותר (ראה לעיל: לצורך גופו) - מותר להוליכו למקום שירצה (תוספות שם; ראה שו"ע שם, ומשנה ברורה שם. וראה משנה ברורה תקפו ס"ק פח; חיי אדם שם).

גדרו וטעמו
היתר זה, יש סוברים שאינו אמור דווקא בכלי שמלאכתו לאיסור, ומי ששכח כיסו - שהוא מוקצה מחמת גופו (ראה ערך מוקצה) - עליו בשבת, יכול לטלטלו כדי להצניעו (רמ"א או"ח רסו יב). ואף בטעם ההיתר, יש שכתבו שעיקר איסור טלטול הדברים האסורים בטלטול בשבת, הוא דוקא תחילת נטילת הדבר בידו (צל"ח ביצה ג ב; ערוך השלחן או"ח שח יח); ויש שכתבו, שהואיל וגזרו על טלטול משום הוצאה (ראה לעיל: גדרו), ואין מלאכת הוצאה בלא עקירה והנחה (ראה ערך מוציא), לא גזרו על מי שהחפץ בידו, שהרי לא היתה עקירה ראשונה (אור שמח שבת כד יב).

אבל רבים סוברים שדין זה לא נאמר אלא בדבר שיש בו היתר טלטול (אבן העזר או"ח שם; דרך החיים דין טלטול מוקצה א), או שלא נאמר אלא לענין טלטול כלי שמלאכתו לאיסור (באור הגר"א או"ח רסו יב (ס"ק טז), ויו"ד רסו סק"ג; תוספת שבת שם ס"ק כט, ושם שלט סק"ט; פרי מגדים או"ח רסו אשל אברהם ס"ק יט), שאינו מוקצה, לסוברים כן (ראה לעיל: גדרו. באור הגר"א יו"ד שם), והתחלת טלטולו בהיתר, מה שאין כן בשאר מוקצה שטלטולו אסור (באור הגר"א או"ח שם).

ואף בטעם ההיתר, יש שכתבו שהואיל וצריך לפנות את ידו הרי זה טלטול לצורך מקומו (חזון איש או"ח מט סק"ח), ולטעם זה, אין ההיתר נוהג אלא בכלי שמלאכתו לאיסור ולא בשאר מוקצה (חזון איש שם, בדעת הגר"א).

כשניתן להימנע
ונחלקו אחרונים:
מלטול

• יש סוברים שעדיף שלא יבא לידי כך (מגן אברהם או"ח רסו ס"ק יט), וכל שיכול לסלקו מידו, הרי הוא מחויב בכך (פרי מגדים או"ח שלט משבצות זהב סק"ה, הובא במשנה ברורה שם ס"ק יט).

• ויש סוברים שאין צריך להימנע מלטלטל (ראה באור הגר"א או"ח רסו יב (ס"ק טז)), ואינו צריך להשליכו מידו (תוספת שבת או"ח שלט סק"ט).

כשנטלו באיסור
כשנטלו באיסור, נחלקו בו:

• יש סוברים שאף אם שכח ונטלו, רשאי לטלטלו יותר (מגן אברהם או"ח שח סק"ז; שו"ע הרב או"ח שז לו, ושם שח יג; חזון איש או"ח

• ויש סוברים שמותר לטלטל כלי שמלאכתו להיתר אפילו שלא לצורך כלל (ראה רא"ה ביצה יב א; ריטב"א שבת שם, בשם מורו; מגיד משנה שם, בשם יש מפרשים).

לצורך קצת כלי שמלאכתו להיתר, שיש קצת צורך בטלטולו - לסוברים שאסור לטלטלו שלא לצורך כלל - נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שמותר לטלטלו (מאירי שבת קכד א; ערוך השלחן או"ח שח טו; משנה ברורה שיג סק"י).

לדעה זו, יש שכתבו שהאסור בטלטול שלא לצורך הוא דווקא אם אין לו שום כוונה בטלטולו, אבל אם יש לו תענוג בטלטולו - מותר (ערוך השלחן שם. וכעין זה בבן איש חי שנה ב פרשת מקץ); ויש שכתבו שאף בני אדם שמפריע להם כשאננם אוחזים באיזה חפץ, התעסקותם בחפץ חשובה צורך (חוט שני שבת ג מט, וספר מעשה איש ה עמוד יח (מהר"ח קניבסקי), בשם החזו"ן איש); ויש שכתבו, שאף לצורך גוי - שאסור בכלי שמלאכתו לאסור (ראה לעיל: לצורך גופו) - חשוב כצורך קצת של הישראל (שמירת שבת כהלכתה כ הערה כ, בשם הרש"י אויערבך).

• ויש סוברים שלא התירו אלא לצורך הכלי, ולא לצורך אחר (הלכות קטנות ב קלט. וראה רמב"ן במלחמות שבת קנד ב (סו ב)).

לסוברים שאסור לטלטלו שלא לצורך, יש סוברים כשאפשר באופן אחר שאף באופנים שמותר לטלטלו, אם אפשר בלא כלי זה, אין לטלטלו (מאירי שבת קכג ב. וראה לעיל: לצורך גופו). אבל מדברי ראשונים אחרים נראה שלאחר שהותרה הגזירה מותר לטלטל כלי שמלאכתו להיתר אף אם אפשר באופן אחר (ראה רשב"א וריטב"א שבת קכד א ד"ה אמר)¹⁶.

לצורך לסוברים שאסור לטלטלו שלא לצורך, כתבו שלאחר מכן אחרונים שאם עתיד להשתמש בו היום - מותר (ט"ז או"ח שח סק"ב; שו"ע הרב שם יח; משנה ברורה שם ס"ק כא), שהואיל ורוצה שיהיה מוכן לו, הרי זה טלטול לצורך (שו"ע הרב שם).

בעודו בידו להלכה שמותר לטלטלו מחמה לצל, אין אומרים שאם אפשר להצילו בטלטול מועט לא יטלטל במרובה, אלא יביאנו עד מקום שירצה (מאירי ביצה ו א; רבינו ירוחם אדם כח א, בשם הרמב"ן. וראה לעיל: טלטולו בעודו בידו).

כלים שלא כליים שלא יסוברים שאסור לטלטלו על טלטולם בימי נחמיה, וכפי נכללו בגזירה ששנינו: בראשונה היו אומרים ששלושה כלים ניטלים בשבת, מקצוע של דבילה, וזוהמא ליסטרן של קדירה, וסכין קטנה שעל גבי שולחן (שבת קכג ב. ראה לעיל).

ונחלקו ראשונים:

• יש שנראה מדבריהם שדווקא על אלו לא גזרו (ראה רבינו חננאל שבת קכד א; ראה רש"י שם קכג ב ד"ה ג).

• ויש סוברים שאף על כלים נוספים לא גזרו (תוספות שבת שם ד"ה מקצוע וד"ה הרי; בעל המאור שם (מז א); ר"ן שם. וכן הוא בשו"ע הרב או"ח שח טז) - מהכלים הנצרכים ביותר לסעודת השבת (שו"ע הרב שם) - והוא הדין כלים המשמשים לשאר צרכי שבת, לפי שאי אפשר בלא זה (ריטב"א שם).

איזמל שחותכים בו דבילה - וזוהמא ליסטרן של קדירה - כף גדולה שמסלקים בה זוהמא של קדירה - וסכין קטנה שעל גבי שולחן, שחותכים בה לחם ובשר ואוכלים (שבת שם ורש"י), ועל כלים אלו לא גזרו (רש"י שם ד"ה ג) לפי שתשמישם תדיר (רש"י שם ד"ה וסכין), ולא היו יכולים לעמוד בגזירה זו, לבטל עונג שבת ושמחת יום טוב (רש"י ביצה לו א ד"ה אטו).

לאחר מכן - כשראו שחזרו להיזהר קצת באיסור שבת - התירו עוד, וחזרו והתירו - כשנזהרו יותר - וחזרו והתירו (שבת שם ורש"י ד"ה התירו).

ויותר ממה שהתירו לטלטל כלי שמלאכתו לאסור (ראה לעיל: גדרו) התירו לטלטל כלי שמלאכתו להיתר, שהואיל ואחד הטעמים לגזירה הוא שמא יבא לעשות בכלי מלאכה (ראה לעיל שם), הרי טעם זה אינו שייך בכלי שמלאכתו להיתר (מרכבת המשנה שבת כד יב).

הכלי כלי שמלאכתו להיתר הוא הן של עץ, הן של חרס, הן של אבנים, הן של מתכת (רמב"ם שבת כה ג). ואף שאר דברים, שאינם כלי, אפילו אינם אסורים משום מוקצה (ראה ערכו), גזרו עליהם ככלי שמלאכתו להיתר (ראה חתם סופר שבת קמא א).

בכמה כלים דנו אם הם כלי שמלאכתו לאסור, או כלי שמלאכתו להיתר, ועל כך ראה לעיל: הכלי.

טלטולו לצורך לאחר שהתירו, וחזרו והתירו, וחזרו והתירו, נחלקו הכלי אמוראים:

• אביי סובר שלא התירו אלא לצורך גופו ומקומו (שבת קכג ב. ראה לעיל: לצורך גופו, ולעיל: לצורך מקומו), וכן סובר רבה (שבת קכד א).

• רבא סובר שהתירו לטלטלו אף מחמה לצל (שבת שם ושם), דהיינו לצורך הכלי (ראה לעיל: גדרו), ואינו דומה לכלי שמלאכתו לאסור, שהואיל ואינו עשוי בסתם לשימוש בשבת, אסור לטלטלו לצורך הכלי, שהרי הוא כמטלטל משבת לחול, אבל כלי שמלאכתו להיתר, מן הסתם מטלטלו לצורך שבת (ההשלמה שבת קכג ב. וראה לעיל שם).

להלכה כלי שמלאכתו להיתר מותר לטלטלו, הן לצורך גופו, הן לצורך מקומו, והן לצורך הכלי (ר"י שם קכד א (מח א); רמב"ם שבת כה ג; אור זרוע ב פו; רא"ש שם יז ד; תוס"ע או"ח שח ד), ולכן מותר לטלטל קערה של עץ כדי לאכול בה, או כדי לשבת במקומה, או כדי שלא תיגנב, או לטלטלה מן החמה כדי שלא תתייבש ותשבר, או מן הגשמים כדי שלא תתפח ותיפסד (רמב"ם שם ד).

טלטולו שלא לצורך כלי, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלא התירו לטלטלו אלא לצורך הכלי, אבל שלא לצורך כלל - אסור (ראה רמב"ם שבת כה ג, ומגיד משנה שם בדעתו; ראה רמב"ן במלחמות שבת קנד ב; ריטב"א שבת קכג ב ד"ה אבל; ר"ן על הר"י שם קכד א (מח א), ובחידושים שם קכג ב ד"ה וחזרו; שו"ע או"ח שח ד; שו"ע הרב או"ח שם טז; ראה חיי אדם שבת סו ג; בן איש חי שנה ב פרשת מקץ אות א), שהרי מתחילה גזרו על טלטול כל הכלים, ולאחר שהתירו לא התירו לטלטלו אלא מחמה לצל, ואין לנו אלא מה שהתירו חכמים (ר"ן שם ושם. וכן הוא בשו"ע הרב שם, ובבאור הגר"א או"ח שח ס"ד (ס"ק יט)).

הביאו איסור טלטול כשאפשר באופן אחר, אף על פי שנקטו איסור זה לענין

16. וכן משמע במשנה ברורה שח ס"ק יב, ובכף החיים או"ח שח ס"ק כב, שלא

כתבי הקודש כתבי הקודש מותר לטלטלם אפילו שלא לצורך (ר"ן שבת קכד א (מח א); שו"ע או"ח שח ד), שלא נאסרו מעולם (ר"ן שם. וכן הוא בשו"ע הרב או"ח שח יז). הואיל והם לצורך השבת, שהרי מצוה לעסוק בהם (חיי אדם שבת סו ב).

ולא אמרו אלא בספרים שמותר לקרוא בהם (מגן אברהם שח סק"י; תוספת שבת או"ח שם ס"ק יט; שו"ע הרב שם; משנה ברורה שם ס"ק כב), ומטעם זה, לסוברים שגזרו על ספרי הפטורות שלא לקרוא בהם (ראה גיטין ס א, וראה ערך כתיבת סת"ם), אסרו אף לטלטלם (ראה גיטין שם, וראה ערך מוקצה. מחצית השקל או"ח שם סק"י, בדעת המגן אברהם שם) ¹⁷.

ויש אחרונים שכתבו, שכשם שבענייני מאכל, התירו לטלטל שלא לצורך אף את הכלים שעל השולחן, לסוברים כן (ראה לעיל), כך לענין כתבי הקודש, התירו לטלטל שלא לצורך אף את תיקיהם ואת כל הנצרך להם (אשל אברהם (בוטשאטש) או"ח שם).

בגדים, נחלקו בהם ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שדינם ככלי שמלאכתו להיתר (מאירי ובגדים ותכשיטים שבת קכד א; זכרו תורת משה נב א).

• ויש סוברים שהרי הם כדברי מאכל וככתבי הקודש (ראה לעיל), ומותרים בטלטול שלא לצורך (כסא אליהו או"ח שח אות א; קצות השולחן קח בדי השולחן אות ז).

כלי גדול כלי גדול, שאינו ניטל אלא בשני בני אדם, נחלקו בו אמוראים וראשונים בדעתם:

• רבא סובר שכשאמרו שכל הכלים ניטלים בשבת, היינו אפילו על ידי שני בני אדם (שבת קכג ב).

• אביי סובר שכשאמרו שכל הכלים ניטלים בשבת, היינו אפילו בשתי ידיים (שבת שם), ונחלקו ראשונים בדעתו: יש סוברים שחולק על רבא, ולדעתו, אסור לטלטל כלי שניטל על ידי שני בני אדם (רשב"א שם ד"ה עד; ריטב"א שם ד"ה ועדיין; ר"ן שם (מו א)); ויש סוברים שאף אביי לא נחלק על רבא בזה (מיוחס לר"ן שם ד"ה אפילו, בשם הרא"ה).

כלי גדול ביותר כלי שאפילו שני בני אדם אינם יכולים לטלטלו, נחלקו בירושלמי: יש סוברים שאף על פי שהוא חשוב כלי - אסור לטלטלו; ורבי זעירא סובר שאף הניטל בארבעה או בחמשה בני אדם מותר לטלטלו (ירושלמי שבת יז א, וקרבן העדה שם).

להלכה, אפילו אם צריך עשרה בני אדם לטלטלו - מותר לטלטלו (רמב"ם שבת כה ו; רשב"א שבת קכב א ד"ה אמר; ריטב"א שם ד"ה בניטלים; ר"ן שם ד"ה הלכך. וראה טו"ש או"ח שח ב).

"אין ניטלים אלא לצורך"

הכלל רבי נחמיה חולק על תנא קמא - שסובר שכל הכלים ניטלים לצורך ושלא לצורך (שבת קכד א. וראה לעיל: לצורך גופו, ולעיל: לצורך מקומו, שנחלקו אמוראים בדעתו) - ואומר שאין כלים ניטלים בשבת אלא לצורך (שבת שם. וראה רמב"ם שבת כה ז, שנראה שפוסק שלא כרבי נחמיה), וכן שנינו: רבי נחמיה אומר, אפילו תרוד - כף (ראה רש"י שבת פא א ד"ה תרוד) - ואפילו טלית, ואפילו סכין - אין ניטלים אלא לצורך תשמישם (שבת קמו א).

טלטולם כלים אלו, לסוברים שכלים שמלאכתם להיתר אסור לטלטל שלא לצורך כלל (ראה לעיל), נחלקו בהם גאונים וראשונים ואחרונים:

• יש שכתבו, שמותר לטלטלם אף שלא לצורך כלל (ראה רש"י ביצה לו א ד"ה אטו; שלטי גבורים שבת קכד א (מח א)), שלדעתם, מתחילה לא נאסרו (שלטי גבורים שם).

• ויש שכתבו, שאסור לטלטלם שלא לצורך כלל (שו"ע הרב שם יז; מאמר מרדכי או"ח שם סק"ה; הגהות ראי"מ הורו"ץ שבת קכג ב, בדעת תוספות שם ד"ה מקצוע; משנה ברורה שח ס"ק כג (ובשער הציון שם אות כא), בדעת הרמב"ם שבת כה א; בן איש חי שנה ב פרשת מקץ), ולכן היושב ליד שולחן שעליו קערות וכוסות ומזלג, אסור לו לטלטל אם אין לו צורך בטלטול אלא שידי עסקניות ללא צורך (בן איש חי שם), שמתחילה גזרו אף עליהם שלא לטלטלם אלא לצורך תשמישם, וכשהתירו, לא התירו שלא לצורך (שו"ע הרב שם), או שאמנם מתחילה לא גזרו עליהם, אבל לאחר שאמרו שכלי שמלאכתו להיתר מותר לטלטלו מחמה לצל, ואסור לטלטלו שלא לצורך, לא חילקו בין הכלים, ואסרו אף טלטול כלים אלו שלא לצורך (מאמר מרדכי שם; ראה הגהות ראי"מ הורו"ץ שם).

דברי מאכל דברי מאכל מותר לטלטלם אפילו שלא לצורך (ר"ן שם קכד א (מח א); שו"ע או"ח שח ד), ואפילו אם יחדם לסחורה (חיי אדם שבת סו ב), שדווקא הכלים שנאסרו מתחילה לא הותרו אלא כפי מה שפירשו חכמים (ראה לעיל), מה שאין כן דברי מאכל שלא נאסרו מעולם (ר"ן שם. וכן הוא בשו"ע הרב או"ח שח יז). שהואיל ולא יוכלו לעמוד בכך לבטל עונג שבת (ראה ערכו) ושמחת יום טוב (ראה ערכו), לא רצו לגזור עליהם (רש"י ביצה לו א ד"ה אטו).

ויש שנראה מדבריהם, שאסור לטלטלם שלא לצורך, ולדעתם, זה ששינוי שנותנים מזונות לפני כלב, ואין נותנים מזונות לפני חזיר, שזה מזונותיו עליך, וזה אין מזונותיו עליך (שבת קנה ב; רמב"ם שבת כא לה-לו; טו"ש או"ח שח יא), היינו שאסור לתת לו אפילו דבר הראוי למאכל אדם, לפי שהוא טלטול שלא לצורך (ההשלמה שבת מג א. וראה ערך שבות, טעמים אחרים).

מאכל בהמה מאכל בהמה הוא ככלי שמלאכתו להיתר (קצות השולחן קיא בדי השולחן סק"ו, בדעת הפרי מגדים. וראה מנחת שלמה תנינא טז, שהוכיח כן מהרשב"א), ואין לו דין אוכל (פרי מגדים או"ח שח אשל אברהם סק"י ושם תמוד אשל אברהם סק"א), הואיל ואינו ראוי למאכל אדם (פרי מגדים תמוד שם).

וכן מצה בערב פסח (ראה ערכו) - שאסור לאכול בו מצות (ראה ערך ערב פסח) - שחל בשבת, צידדו אחרונים שאסור לטלטלה שלא לצורך, הואיל ואינה ראויה אלא לבעלי חיים (פרי מגדים תמוד שם).

מאכל שאינו מאכל לאכילה ואשר עדיין אינו ראוי לאכילה, אין לו דין או"ח שח משבצות זהב ס"ק כח), כגון דגים חיים העומדים לאכילה ביום טוב, או מאפה שנאפה ביום טוב ועדיין לא הפרישו ממנו חלה (ראה ערכו), אסור לטלטלם שלא לצורך כלל לסוברים כן (ראה לעיל. שמירת שבת כהלכתה כ הערה רסד, בשם הרש"י אויערבך).

אליה רבה או"ח שם ס"ק י, ועולת שבת שם ס"ק יג, שבכלל כתבי הקודש היא, ומותרת בטלטול.

כלי שמלאכתו לאיסור. ¹⁷ וראה ערך הנ"ל, אם מותר לטלטל מגילת אסתר בפורים שחל בשבת, שהרי אסור לקרוא בשבת (ראה ערך מקרא מגלה), וראה

התיר רבי נחמיה, ולדעת רבא, צורך מקומו הוא כצורך גופו ותשמישו (רש"י שם ד"ה א"ל), שמיוחד הוא לזה שמסלקים אותו לאחר השימוש בו (ספר הישר לרבינו תם ב; רשב"א שבת שם ד"ה ואתא), ולכן מותר ליטול את הקערה לאחר שאכלו ממנה, שהואיל והדרך להסירה כל שעה, הרי שצורך מקומו זה הוא תשמיש המיוחד לו (תוספות שבת לו א ד"ה הא רבי נחמיה, בשם רבינו תם).

לצורך דבר שאינו ניטל

הכלל וגדרו נטילת כלי לצורך דבר שאינו ניטל, נחלקו בה אמוראים:

• רבי יצחק סובר שכשם שאין נותנים כלי תחת תרנגולת לקבל ביצתה (ראה שבת מב ב, ורש"י שם ד"ה אף על פי) - כשחושש שתתגלגל ותשבר (רש"י שם), וביצה שנולדה בשבת היא מוקצה (ראה ערך נולד) - כך אין כופים עליה כלי בשביל שלא תשבר, שלדעתו אין כלי ניטל אלא לדבר הניטל בשבת (שבת מג א; ביצה לו א).

בטעם הדבר יש שכתבו שהוא טלטול שלא לצורך השבת (ראה לעיל: כלי שמלאכתו להיתר; טלטולו שלא לצורך), שהרי מטלטל לצורך דבר שאינו ניטל בשבת (אור זרוע ב לו); ויש סוברים שמדין מוקצה הוא (ראה להלן הסוברים שרבי שמעון חולק על כלל זה. וראה מנחת שלמה תנינא טז. וראה ערך מוקצה).

• ורב חסדא סובר שכופה כלי על ביצה שנולדה בשבת כדי שלא תשבר (שבת מב ב), שלדעתו כלי ניטל אף לצורך דבר שאינו ניטל (ראה רש"י שם ד"ה אבל).

להלכה פסקו הרבה ראשונים שכלי ניטל אפילו לצורך דבר שאינו ניטל (ר"י שם סו ב), וביצה לו א (כ א); רמב"ם שבת כה כג; רא"ש שבת ג יח, ושם כד א, וביצה ה א; מהרי"ל (מנהגים) יום טוב לג; טוש"ע או"ח שח לד, ושם שי ו, ושם תקיג ד; ויש שכתבו שמכל מקום, אם אפשר אין מטלטלים כלי לצורך דבר שאינו ניטל (רשב"א שבת מג ב ד"ה והרב); ויש פוסקים שאין כלי ניטל לצורך דבר שאינו ניטל (יראים השלם רעד; אור זרוע שם; רשב"א שם, בשם מורו); ויש פוסקים שלצורך מת, אין כלי ניטל, אבל ניטל הוא לצורך שאר דברים שאינם ניטלים (ראה רמב"ם שבת כה כג, ושם כו כב, ושער המלך כה שם בדעתו. וראה רמב"ן במלחמות שם קנד ב, בשם הראב"ד).

בדעת רבי שמעון - החולק על רבי יהודה בדיני מוקצה (ראה ערך מוקצה) - נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו, שאף לדעתו אין כלי ניטל אלא לצורך דבר הניטל (רשב"א שם, בשם מורו הרב).

• ויש שכתבו, שלא אמרו כלל זה בדעת רבי שמעון (רש"י ביצה לו א ד"ה במאי; ראה מהרש"א שם מג א לתוספות ד"ה טבל וד"ה ושני).

כדי להישמר טלטול כלי כדי להישמר מדבר מסוים, יש שנקטו מדבר מסוים שהטלטול הוא לצורך הדבר שממנו רוצים להישמר:

• נותנים כלי תחת הנר לקבל ניצוצות (שבת מז ב; רמב"ם שבת ה יג; טוש"ע או"ח רסה ד), והרי זה טלטול לצורך דבר שאינו ניטל (ראה שבת שם, ושם מג א), שהניצוצות אינם מיטלטלים (רש"י שם ד"ה והא).

• נותנים כלי תחת הדלף - גשמים הנוטפים מהגג - בשבת (ביצה לה ב, ורש"י ד"ה דלף; רמב"ם שבת כה כד; טוש"ע או"ח שלח ח, ושם תקכא

וכן אמר רבי נחמיה, שאין מטלטלים את השופר, אף שראוי לגמע בו מים לתינוק (שבת לה ב ולו א), הואיל ועיקר שימוש אינו לכך (רש"י שם לו א ד"ה הא (הג"ל)).

וכן אמר רבי נחמיה: חותלות - כלי העשוי כפות תמרים (רש"י שבת קמו א ד"ה חותלות) - של גרוגרות ושל תמרים, מתיר אבל לא מפקיע ולא חותך (שבת שם ושם), דהיינו, אם הכיסוי קשור בחבל, אינו סותרו או חותכו בכלי, שאין כלי ניטל אלא לצורך תשמישו (ראה שם ורש"י).

אם דווקא בדעת רבי נחמיה ביארו רבה ורבא, שטלטול כלי לצורך תשמישו שמלאכתו להיתר לצורך, היינו לצורך גופו (שבת המיוחד לו קכד א) - או אף לצורך מקומו (ראה להלן) - ונחלקו ראשונים בגדר זה:

• יש סוברים, שדווקא לצורך השימוש המיוחד לכלי זה (רש"י שבת לו א ד"ה הא (הג"ל), ושם קכד א ד"ה תשמישו, ועוד; רשב"א שם לו א ד"ה לא, ושם קכד א ד"ה ואתא ועוד; ועוד).

• יש סוברים, שהיינו לצורך תשמיש הרגיל לעשות בכלי זה בחול, ואפילו אינו מיוחד לו (רבינו תם בתוספות שם לו א ד"ה הא רבי נחמיה).

• יש סוברים שכלי המיוחד לאותה מלאכה, ואפילו מלאכת איסור, מותר להשתמש בו למלאכה מותרת הדומה לה, כגון, קורנס של נפחים, מותר לפצע בו אגוזים, שאף מלאכה זו היא שחיקה והכאה, אלא שהיא מותרת (רמב"ן שם קכד א ד"ה הא, בפירוש שני; רשב"א שם, בשם יש מפרשים).

• ויש סוברים שמחלוקת תנאים היא בדעת רבי נחמיה (פסקי הרי"ד שבת קכד א).

גדרו בגדר איסור הטלטול לפי רבי נחמיה, יש שנראה מדבריהם שמשום מוקצה (ראה ערכו) הוא, שמקצה דעתו מהם (ראה רשב"א שבת קכד א ד"ה ורבינו תם: לא מסיק אדעתיה עליה; אבני נזר או"ח ריד ד)¹⁸.

ביום טוב בדעת רבי נחמיה, נחלקו אם אף ביום טוב אין כלי ניטל אלא לצורך:

• יש סוברים שהברייתא ששנינו לגבי יום טוב: אין מסיקים לא בכלים ולא בשברי כלים, נאמרה על ידי רבי נחמיה, ולפי שאינם ניטלים אלא לצורך תשמישם (שבת קכד ב, וביצה לב א, ורש"י שם).

• ויש סוברים שהברייתא ששנינו לענין חותמות שבכלים - כגון תיבה הנעולה על ידי חבל קשור (רש"י ביצה לא ב ד"ה ושל כלים) - שבשבת מתיר את הקשר, אבל לא מפקיע ולא חותך את החבל, אבל ביום טוב מתיר ומפקיע וחותר (שם לב א, ורש"י ד"ה מתיר וד"ה אבל), נאמרה על ידי רבי נחמיה, שדווקא בשבת אוסר (ביצה שם), הואיל ומיועד לחיתוך דברי מאכל, ולא לחיתוך חותמות (רש"י שם ד"ה הא), ולא החמיר בטלטול ביום טוב כבטלטול בשבת (רש"י שם ד"ה שבות).

לצורך מקומו נחלקו אמוראים בדעת רבי נחמיה: רבה סובר שמותר לטלטלו דווקא לצורך גופו, ולא לצורך מקומו; רבא סובר שמותר לטלטלו אפילו לצורך מקומו, אבל לא מחמה לצל (שבת קכד א. על גדריהם ראה לעיל).

ופירשו ראשונים, שלדעת רבה, דווקא לצורך גופו המיוחד לו

שהיתר זה נוהג בגזירת כלים, ולא במוקצה.

18. ראה להלן דעת המתירים בעודו בידו, וראה באור הגר"א יו"ד רסו ס"ק ג

לטלטלה בשבת (ראה ערך מוקצה), חשובה היא דבר הניטל, כיון שיכול למושכה (ראה ערך מוקצה) ולהוליכה בכל מקום (תוספות שבת נג א ד"ה מהו).

• ויש סוברים, שבהמה היא דבר שאינו ניטל (אור זרוע ב לו; מאירי ביצה לו א), שהרי אסור להשתמש בשבת בבעלי חיים (מאירי שם).

טלטול דברי מאכל (ראה לעיל), אבל דברי מאכל מותר לטלטל אף לצורך

דבר שאינו ניטל (אור זרוע ב לו; רא"ה ביצה לו א; רבנו דוד הכהן ביצה שם), ואפילו כלים כדי ליטול בהם דברי מאכל נכללו בהיתר זה (אור זרוע ורא"ה ורבנו דוד הכהן שם). ומשום כך, אף לסוברים שבעלי חיים הם דבר שאינו ניטל (ראה לעיל), מותר לטלטל לצורכם דברי מאכל בשבת (אור זרוע שם; מאירי ביצה שם), ואפילו אינם ראויים למאכל אדם (מאירי שם).

ויש שנראה מדבריהם, שאסור ליטול מאכל בהמה לצורך דבר שאינו ניטל, ומכל מקום מותר להאכיל בעלי חיים בשבת, לפי שחשובים דבר הניטל (רשב"א ביצה שם ד"ה הא, וראה לעיל: לצורך בהמה), או משום צער בעלי חיים (ראה ערכו. אור זרוע שם).

לצורך הרחקה מאיסור תורה (ראה לעיל), יש שכתבו שזה שאמר רב יהודה אמר רב, שהמוצא חמץ בביתו ביום טוב, כופה עליו את הכלי, כדי שלא ישכח ויאכלנו (פסחים ו א, ורש"י ד"ה כופה) - אף שהוא מוקצה מחמת גופו (ראה ערך מוקצה) - הוא לפי שהתירו משום החשש שמא יבוא לאכלו (תוספות שם ד"ה כופה, בתירוץ שני), והתירו כדי שלא יבוא לידי איסור תורה (ריטב"א שם ד"ה המוצא).

ויש שנראה מדבריהם שחולקים, שלא התירו לטלטל אלא אם כן היה צריך בתחילה למקומו של הכלי (ראה להלן: בעודו בידו. תוספות שם, בתירוץ ראשון).

במקום הפסד מרובה (תוספות שבת מג ב ד"ה כבר); ויש סוברים שאפילו משום הפסד מרובה לא התירו (רמב"ן במלחמות שם קנד ב (סו ב)).

טלטול בעודו בידו נטל כלי בהיתר, אם הכלי עודו בידו, מותר לטלטלו לצורך דבר שאינו ניטל (ראה שבת מג א. וראה לעיל: טלטול בעודו בידו), ומוליכו לכל מקום שירצה (רש"י שם ד"ה בצריך). אבל לא התירו לעשות בו מעשה נוסף לצורך הדבר שאינו ניטל, כגון לכסותו בו, שהרי זה מעשה נפרד (רמב"ן שבת שם ד"ה אי; ר"ן שם ד"ה אי. וראה חזון איש או"ח מט ס"ק יא).

א, והרי זה טלטול לצורך דבר שאינו ניטל (ראה שם לו א, ושבת מג א), שהדלף אינו ראוי לכלום, והרי הוא מוקצה (ראה ערכו. רש"י שם לו א ד"ה נותנין).

• כופים קערה על צואה של קטן, כדי שלא יתלכלכו בה (שבת קכא א; טושי"ע או"ח שח לד), והיא נטילה לצורך דבר שאינו ניטל (שו"ע הרב או"ח שח ב; משנה ברורה שם ס"ק קלה).

ויש שנקטו שהטלטול הוא לצורך הדבר שאותו רוצים לשמור:

• כופים קערה - של חרס - על גבי הנר, שלא יאחז בקורה (שבת קכא א, ורש"י ד"ה כופין; רמב"ם שבת יב ד; טושי"ע או"ח רעז ה, וטור שם שלד, ורמ"א שם כג), והרי זה טלטול לצורך דבר שאינו ניטל (ראה שבת מג א), שהקורה אינה ניטלת בשבת (רש"י שם קכא א ד"ה על גבי הנר).

• מותר לזקוף את המיטה בסוכה, ולפרוס עליה סדין, כדי שלא תיפול חמה על המת (עירובין מד א), אף לסוברים שאין כלי ניטל אלא לצורך דבר הניטל, שכן הוא בשביל החי, שלא יצטרך לצאת מן הסוכה (תוספות שם ד"ה כדי, בשם ר"י).

דבר שיהיה ניטל לאחר מכן זה טלטול לצורך דבר שאינו ניטל, שהרי בשעה שמטלטל דבר שאינו ניטל הוא (מהר"ם שבת מג א לתוספות ד"ה ושני). ולכן נתינת כלי תחת הדלף, נטילה לצורך דבר שאינו ניטל היא (ראה לעיל), אף על פי שהדלף הוא גרף של רעי - שמוותר לטלטלו (ראה ערך מוקצה) - שהואיל ואינו נעשה גרף של רעי עד שיגיע לקרקע הבית, הרי קודם לכן חשוב הוא דבר שאינו ניטל (שיטה מקובצת ביצה לו א, בשם מורו; מהר"ם שיף ביצה לו ב).

ויש שחילקו, שדווקא לסוברים שזה שאין כלי ניטל לצורך דבר שאינו ניטל הוא משום מוקצה (ראה לעיל), על כל פנים עכשיו מוקצה הוא, ואסור לטלטל לצורכו; אבל לסוברים שאינו ניטל משום שנטילה שלא לצורך היא, הואיל ויוכל להשתמש בדבר לאחר מכן, הרי זו נטילה לצורך (ראה דברות משה שבת לא ענף ב; ראה מנחת שלמה תנינא טז).

לצורך כלי שמלאכתו לאיסור, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שהואיל ומותר לטלטלו לצורך גופו ומקומו (ראה לעיל: לצורך גופו, ולעיל: לצורך מקומו), חשוב הוא לצורך דבר הניטל (רמב"ן שבת קנד ב ד"ה או).

• ויש סוברים שהרי זה טלטול לצורך דבר שאינו ניטל (מאירי ביצה לו א, בשם יש אומרים, ודחה דבריהם).

לצורך בהמה • יש שכתבו שאף על פי שבהמה מוקצה היא, ואסור

פְּלִי שְׂרֵת

כלים הקדושים לענין היותם ראויים לעבודות מסוימות במקדש, ולענין היותם מקדשים דברים אחרים

הפרקים:

- מהם נעשים
- מהותם וקדושתם
- מהם באים
- הכלים
- המעשים הטעונים כלי שרת

וְלִקְחוּ אֶת כָּל פְּלִי הַשְּׂרֵת אֲשֶׁר יִשְׁרְתוּ בָּם בַּקֹּדֶשׁ (במדבר ד יב). בלשון חז"ל פעמים שמשמשת הלשון "כלי שרת" במשמעות של

"כלי שרת" נזכרו בתורה במשמעות של כלים שמשמשים בהם לה' (ראה רש"י ישעיהו כב כד, ואונקלוס ותרגום יונתן שם), כמו שנאמר:

על ידי מעילה (מעילה יט ב, ותוסי' ד"ה מאי); ור' נחמיה לומד מקל וחומר, אם כלי שרת חמורים הם כל כך שמקדשים אחרים לעניין שיהיה בהם מעילה, הם עצמם לא כל שכן שיהיו קדושים כל כך שיהא בהם מועל אחר מועל, ולא יצאו לחולין על ידי מעילה (מעילה שם, ורש"י ד"ה ר' נחמיה וד"ה הוא עצמו, ותוסי' שם ד"ה מאי).

פדיון כלי שרת אין להם פדיון (משנה מנחות ק ב; רמב"ם איסורי מזבח ו ד). ונחלקו בטעם הדבר:

• יש סוברים שאף על פי שאין כלי שרת קדושים קדושת הגוף לדעתם, שכן מכשירי קרבן הם (רש"י מנחות קא א ד"ה אלא), מכל מקום כיון שכלי שרת אינם שכיחים, ואם היו מוציאים אותם לחולין לא היו הגזברים מוצאים כלים אחרים לצורך העבודה, אין להם פדיון מדרבנן (מנחות קא א, ורש"י ד"ה משום לגירסת השיטה מקובצת שם אות יא; תוס' שם ק ב ד"ה וכלי שרת; פסקי הר"י שם קא א).

• ויש שכתבו שלדעת ר' נחמיה הסובר שבכלי שרת יש מועל אחר מועל לפי שקדושים הם קדושת הגוף (ראה לעיל), אין כלי שרת נפדים מן התורה (ראה תוס' מנחות ק ב ד"ה וכלי, וחזון איש מנחות ל סק"א, ופרה ג סק"א, בדעתם; ראה רמב"ן במלחמות עבודה זרה נב ב, ומאירי סנהדרין טז ב, וחיידושי הר"ן שם).

חילום על ידי אם נפרץ ההיכל על ידי פריצי גויים, יש מן הראשונים סוברים שאף לדעת הסוברים שכלי שרת קדושים קדושת הגוף, ולפיכך אינם יוצאים לחולין על ידי מעילה, ואין להם פדיון (ראה לעיל), מכל מקום באופן זה יוצאים הם לחולין, ולכן אמרו באנשי בית חשמונאי שגזזו את אבני המזבח ששקצו אנשי יון לעבודה זרה, לפי שדרשו את הכתוב: וַיִּבְנוּ בָּהֶם פְּרִיצִים וַיִּחַלְלֻהָ (יחזקאל ז כב), שכיון שנכנסו גויים להיכל, יצאו הכלים לחולין, וקנו אותם הגויים מן ההפקר, וכשנשתמשו בהם לעבודה זרה - נאסרו (עבודה זרה נב ב, ורש"י ד"ה דכתיב), שאף על פי שלדעתם המזבח כלי שרת הוא, ואבניו קדושות קדושת הגוף, מכל מקום גזירת הכתוב היא שיוצאים לחולין על ידי פריצי גויים (רמב"ן במלחמות עבודה זרה שם).

ויש מן הראשונים סוברים שכלי שרת שנלקחו על ידי פריצי גויים לא יצאו לחולין, ולדעתם מה שאמרו במזבח שכיון שנכנסו פריצים להיכל יצאו האבנים לחולין (ראה לעיל), בפריצי ישראל הדברים אמורים, שלדעתם אין המזבח חשוב כלי שרת, ואבניו אינן קדושות קדושת הגוף, ולפיכך יוצאים לחולין מדין מעילה, אבל כלי שרת אינם יוצאים לחולין גם באופן זה (בעל המאור ומאירי עבודה זרה נב ב).

כלים שנשברו כלי שרת שנשברו, אין קדושתם מסתלקת מהם לעולם (רמב"ם כלי המקדש א יא). יש מן האחרונים שפירשו לעניין שיש בהם מעילה (משנה למלך מעילה ה יד; מעשה רקח שם; ראה קרן אורה מנחות ק ב ד"ה וכלי שרת; ראה מקדש דוד ב ה); ויש שפירשו לעניין שאינם יוצאים לחולין על ידי מעילה (ראה חזון איש מנחות ל סק"ב); או לעניין שאין להם פדיון מן התורה (ראה מרכבת המשנה כלי המקדש שם; קרן אורה מעילה יט ב ד"ה אבל, ומנחות שם; חזון איש שם; אבן האזל כלי המקדש שם; ראה חזון יחזקאל מנחות ט י).

כלי קודש שניקבו או שנפגמו, אין מתקנים אותם (זבחים פח א; רמב"ם כלי המקדש א יא), לפי שאין עניות במקום עשירות (ראה ערכו. פירוש המשניות לרמב"ם זבחים ט ז), שנראה הדבר כעניות ואינו דרך

בגדי כהונה (ראה תוספתא זבחים (צוקרמאנדל) א ח; ספרא ויקרא דבורא דנדבה ד ד; וראה רש"י זבחים יג א ד"ה ובכלל).

ערך זה עוסק במובן הראשון של כלי שרת, בתורת כלים שמשרתים בהם לה'. על המובן השני של כלי שרת, בתורת בגדי כהונה, ראה ערך בגדי כהונה.

מהותם וקדושתם

קדושת הגוף כלי שרת, נחלקו תנאים אם קדושים קדושת הגוף, הן לעניין יציאתם לחולין על ידי מעילה, והן לעניין יציאתם לחולין על ידי פדיון, ועל כך ראה להלן (מועל אחר מועל; פדיון. וראה ערכים: מעילה; פדיון קדשים; קדושת הגוף). ומכל מקום אף לסוברים שכלי שרת אינם קדושים קדושת הגוף, מכל מקום תורת כלי שרת עליהם, הן לעניין שראויים לעבודות מסוימות, והן לעניין שמקדשים אחרים (חזון איש מנחות ל סק"א).

תורת כלי שרת, וקדושת הגוף של כלי שרת, יש סוברים שאינן תלויות זו בזו, ואף חלוקות זו מזו בגדריהן, שקדושת הגוף חלה על המתכת עצמה, אף אם אין שם "כלי" עליה, ואילו תורת כלי שרת אינה חלה אלא על הכלי. וכתבו אחרונים שכלי שרת שנשברו והתיכום ועשו מהם כלים חדשים, אף על פי שקדושת הגוף עליהם לעניין שאין להם פדיון, לפי שקדושת הגוף חלה על המתכת עצמה, ומשום כך לא פקעה בשעה שנשברו הכלים, מכל מקום אין תורת כלי שרת עליהם לעניין שיהיו ראויים לעבודות הטעונות כלי שרת, שכן תורת כלי שרת לא חלה אלא על הכלי, וכיון שפנים חדשות באו לכאן, פקעה תורת כלי שרת מעליהם (ראה חזון איש מנחות ל סק"ב; אבן האזל כלי המקדש א יג, ובהשטמות שם).

אבל יש מן האחרונים סוברים שאף קדושת הגוף של כלי שרת אינה חלה על כלי השרת אלא בעודם כלים, אבל לאחר שנשברו, בטלה קדושתם, ויש להם פדיון (מקדש דוד ב ה).

קידוש הכלים כל הכלים שעשה משה, משיחתם בשמן המשחה מקדשתם, מכאן ואילך עבודתם מחנכתם (יומא יב ב; סנהדרין טז ב; שבועות טו א; רמב"ם כלי המקדש א יב), הן לעניין שתחול עליהם קדושת הגוף, לסוברים כן, הן לעניין שמקדשים אחרים (רש"י שבועות שם ד"ה משיחתן; מאירי ורבנו יונה וחיידושי הר"ן סנהדרין שם), והן לעניין היותם ראויים לעבודות הטעונות כלי שרת (חזון איש מנחות ל סק"א).

מועל אחר מועל כלי שרת, נחלקו תנאים אם יש בהם מועל אחר מועל: לדעת תנא קמא אין בהם מועל אחר מועל, שכלי שרת יוצאים לחולין על ידי מעילה, ולכן אין בהם מועל אחר מועל (מעילה יט ב, ותוסי' ד"ה מאי); ור' נחמיה אומר שיש בהם מועל אחר מועל, שאין כלי שרת יוצאים לחולין על ידי מעילה, שכן קדושים הם קדושת הגוף, ולכן יש בהם מועל אחר מועל (מעילה שם ורש"י ד"ה אין; רש"י פסחים כז ב ד"ה והלא, קדושין נה א ד"ה אלא; תוס' קדושין נד א ד"ה בכתנות, ומעילה שם ד"ה מאי; תוס' ר"י בבא מציעא נז א; ראה רמב"ם מעילה ו ה; ראה בעל המאור ורמב"ן במלחמות עבודה זרה נב ב; מאירי פסחים כז ב, קדושין נה א; ריטב"א קדושין נד א).

בטעם מחלוקתם אמרו בגמרא, שתנא קמא לומד מן הכתוב האמור בעניין מעילה: בְּאֵיל הָאֶשֶׁם (ויקרא ה טז) - שרק בבהמה יש מועל אחר מועל, אבל לא בכלי שרת, שכן יוצאים הם לחולין

• תשעים ושלושה הכלים שהיו מונחים בלשכת הכלים, והיו נצרכים לתשמיש העבודה בכל יום (ראה ערך כלי המקדש), יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שכלי שרת הם (ראה רמב"ם תמידין ומוספין ו א; ראה פירוש סדר התפילה לרוקח ט; ראה מאירי תמיד ל א, ורא"ש שם לא ב; ראה רבי עובדיה מברטנורא שקלים ו ד).

בגדי כהונה בגדי נחלקו בהם הראשונים:

• יש סוברים שמשעה שנתחנכו לעבודה נתקדשו בקדושת כלי שרת (תוס' קידושין נד א ד"ה בכתנות).

• ויש סוברים שאין הם קדושים קדושת הגוף ככלי שרת, שאין משתמשים בהם בגופם, ואינם אלא מכשירי עבודה (רמב"ן קידושין שם; ריטב"א שם; ראה תוס' ר"ד עבודה זרה נב ב, ותורת הקרבנות א (מהדורא תניינא) כד ב, בדעתו), ולפיכך אין קדושתם אלא כקדושת דמים בלבד (ריטב"א שם).

סכין השחיטה סכין של שחיטת קדשים, נחלקו בה הראשונים, ושלש דעות בדבר:

• יש סוברים שכלי שרת היא, ולדעתם שחיטת קדשים טעונה כלי שרת (רש"י סוטה ו ב ד"ה קדש, יד ב ד"ה סכין, זבחים צא א ד"ה אלא; תוס' בבא מציעא צט א ד"ה וחבירו, חולין ג א ד"ה כגון, זבחים מז א ד"ה קדשי קדשים, וראה תוס' פסחים עט א ד"ה בטומאת, ושו"ת בית יצחק י"ד ו יג, בדעתם; תוס' שאנץ ותוס' מאיוורא סוטה יד ב; ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ד ז; רמב"ן חולין ג א; תוס' הרא"ש עירובין לא א), ומטעם זה אמרו שסכין השחיטה מקדשת את הדם שבצואר הבהמה (סוטה יד ב; מנחות טז ב).

• יש סוברים שאין הסכין חשובה כלי שרת, ולדעתם שחיטת קדשים אינה טעונה כלי שרת (ראה תוס' חולין ג א ד"ה כגון, בפירוש א; רבנו אפרים, הובא בתוס' חולין שם; רמב"ן ורשב"א וריטב"א חולין שם, בשם יש מפרשים; מאירי חולין שם; חידושי הר"ן חולין שם), ומה שאמרו בסכין שמקדשת את הדם, אין זה משום שכלי שרת היא, אלא שמקדשת היא ככלי שרת (ראה תוס' חולין שם, לגירסא שלפנינו, ומהר"ם שם, ומטה אהרן ב ערך סכין של שחיטה), שלא הסכין מקדשת, אלא מעשה השחיטה מקדש (חמדת דניאל זבחים מז א, מנחות יד ב; מקדש דוד ג א; חזון איש מנחות לב ס"ק יא).

• ויש מן הראשונים הסובר שאף על פי שהסכין חשובה כלי שרת לקדש את הדם קצת, מכל מקום כיון שהשחיטה כשרה בזרים ובפסולים (ראה ערך שחיטה ב), אין הסכין גומרת לקדש את הדם לגמרי עד שהוא מתקבל בכלי, ולפיכך אין היא חשובה כלי שרת גמור להיפסל ביוצא (ריטב"א חולין ג א, וראה טהרת הקודש זבחים מז א, וזכר יצחק מז, ודבר אברהם ג א ענף ח, בדעתו).

המידות מידות הלח - כגון ההין וחצי ההין (רש"י מנחות נז ב ד"ה מדת), כלי שרת הן (מנחות צ א; רמב"ם כלי המקדש א יט, מעשה הקרבנות ב ט), אלא שנחלקו תנאים באופן משיחתן:

תנא קמא ור' עקיבא סוברים שמידות אלו נמשחו בין מבפנים ובין מבחוץ; ור' יוסי סובר שלא נמשחו אלא מבפנים (ראה משנה מנחות שם).

הלכה שמידות הלח נמשחו בין מבפנים ובין מבחוץ (רמב"ם שם ושם).

מידות היבש, דהיינו העשרון וחצי העשרון (ראה משנה מנחות פז א; ראה רמב"ם כלי המקדש א טז), נחלקו בהן תנאים אם כלי שרת הן:

ארץ (רש"י זבחים שם ד"ה ואין), אלא מתיכים אותם, ועושים מהם כלים חדשים (רמב"ם כלי המקדש א יג, יד).

כלי שרת שאי אפשר לעשות מהם כלים אחרים - יש לגנוזם (ראה זבחים פח א; רמב"ם שם טו).

הכלים

הארון הארון, יש מן האחרונים סוברים שכלי שרת הוא (מקדש דוד ב א; הר אפרים שקלים ו א; גנזי הספרי ב; כנסת הראשונים מנחות טז ב נח), שמתקדש על ידי הכנסת הלוחות לתוכו, או על ידי משיחתו בשמן המשחה (הר אפרים שם ושם). וכן יש מן האחרונים שכתבו שארון שציפוהו שלא במיני מתכות הרי הוא פסול כשאר כלי שרת שעשאוהו שלא במיני מתכות (ראה להלן: ממה נעשים. ערוך לנר סוכה נ ב).

ויש מן האחרונים שכתבו שהארון אינו חשוב כלי שרת, אבל הכפורת חשובה כלי שרת, משום שזורקים עליה את הדם ביום הכפורים (צפנת פענח שמות כה י).

השולחן והמנורה השולחן כלי שרת הוא, והרי הוא מקדש את הניתן וכליהם (ראה מנחות נ א, צה ב, צו א, פז ב. וראה ערך קדוש כלי; וכן המנורה כלי שרת היא (ראה סוכה נ ב, מנחות כח ב). וכן כתבו הראשונים שהמנורה והשולחן אין עושים אותם אלא של מתכת כדין כלי שרת (רמב"ם בית הבחירה א יח; ראה אבן האזל שם ד. ראה להלן: ממה נעשים).

כלי השולחן וכלי המנורה חשובים אף הם כלי שרת (ראה תוס' מנחות צד א ד"ה וכשהוא; ראה תוס' זבחים פח א ד"ה מדות. וראה ערך בזיכין). אבל הקערות של השולחן (ראה ערך שולחן), יש מן הראשונים שצידדו לומר שאינן חשובות כלי שרת, שאינן מכלי השולחן (תוס' מנחות שם בתירץ א).

המזבחות מזבחת הפנימי כלי שרת הוא. וכן אמרו שמזבחת הפנימי מקדש בין ראויים לו ובין שאינם ראויים לו, שכלי שרת הוא (זבחים כז ב וראה תוס' שם ד"ה והאי).

מזבחת החיצון, נחלקו בו הראשונים:

• יש סוברים שאינו קדוש בקדושת כלי שרת, ואבניו יוצאים לחולין על ידי מעילה (ראה בעל המאור עבודה זרה נב ב; ראה מאירי שם), לפי שאינו כלי אלא חלק מן הבנין (שו"ת שאילת דוד או"ח ג, בדעת בעל המאור).

• ויש מן הראשונים סוברים שאין לך כלי שרת גדול ממזבחת החיצון, וקדוש קדושת הגוף, ואין לו פדיון, ואין אבניו יוצאים לחולין על ידי מעילה (רמב"ם במלחמות עבודה זרה שם; ראה רמב"ם בית הבחירה א טו, ואבן האזל שם, בדעתו).

• הכיור ושאר המשיניות לרמב"ם יומא ג יא; מאירי יומא לו א, סוכה מח א, תמיד כח א; ריטב"א יומא שם; מדרש הגדול שמות ל יח), שנמשח והוקדש לכלי שרת (רש"י שם; מאירי סוכה שם).

• המזרקות, בהם מקבלים את הדם לאחר השחיטה (ראה ערך קבלה), כלי שרת הם (ראה ספרא צו פרשה א; ראה זבחים מז א-ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ה א, כלי המקדש א יג).

• המחבת והמרחשת (ראה ערך מנחות) כלי שרת הן (ראה רש"י פסחים לו א ד"ה במקום; רמב"ם מעשה הקרבנות יב כג).

תוס' חולין ג א ד"ה כגון; רמב"ם בית הבחירה א יח, כלי המקדש א יג, וראה כסף משנה מעשה הקרבנות יג יב; ראה רשב"א ור"ן חולין שם; תוס' הרא"ש חולין שם; מאירי פסחים עט א, סוכה נ ב, סוטה יד ב, חולין שם. ראה טוש"ע יו"ד קמא ח, וש"ך שם ס"ק לה).

ויש מן הראשונים הסוברים שהלכה כדעת ר' יוסי ב"ר יהודה בברייתא הראשונה, שעושים כלי שרת של עץ (ראה תוס' הרשב"א פסחים סו א. וראה שאלות נז שהסתפק בדבר, וראה העמק שאלה שם ה בדעתו. וראה תוס' מנחות ז א ד"ה אמר. וראה ביאורי הרא"ם לסמ"ג הלכות חנוכה (הובא בב"ח או"ח תרט), ולבוש או"ח תרט א).

אף לסוברים שכלי שרת שעשאו של עץ כשרים, כתבו הראשונים שמדרבנן יש לעשותם משל מתכות (תוס' ישנים יומא לט א; ריטב"א שם); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שלסוברים שכלי שרת שנעשו משל עץ כשרים, מותר לעשותם משל עץ אף מדרבנן (ראה תוס' הרא"ש יומא שם).

הארון, השולחן, והמזבח הפנימי, נעשים מעצי היטב (ראה להלן). לעניין הארון והמזבח שיטתם ומצופים זהב (ראה להלן). לעניין הארון נאמר: וַעֲשׂוּ אֹרֹן עֲצֵי שִׁטִּים וְגו' וְצִפִּיתֶם אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר (שמות כה י - יא, וראה ערך ארון); ולעניין השולחן נאמר: וְעָשִׂיתָ שֻׁלְחָן עֲצֵי שִׁטִּים וְגו' וְצִפִּיתֶם אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר (שמות שם כג - כד. וראה ערך שולחן); ולעניין מזבח הפנימי נאמר: וְעָשִׂיתָ מִזְבֵּחַ מִקְטָר קְטָרֶת עֲצֵי שִׁטִּים תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ וְגו' וְצִפִּיתֶם אֹתוֹ זָהָב טָהוֹר (שמות ל א-ג. וראה ערך מזבח הפנימי).

אם נעשו כלים אלו ממיני מתכות בלבד, יש מן האחרונים שצידדו שכשרים, כשאר כלי שרת שאם נעשו ממיני מתכות הרי הם כשרים (מנחת חינוך צו סק"א; אבן האזל בית הבחירה א יח).

ויש שכתבו שאינם כשרים, שרק כלים שנתפרש בתורה שנעשים משל זהב, או משל כסף - כשרים אף אם נעשו משאר מיני מתכות, אולם כלים שנתפרש בתורה שנעשים משל עץ, אינם כשרים אלא אם כן נעשו משל עץ (מנחה חדשה מצוה צו א).

סכין של שחיטת קדשים מותר לעשותה מעץ (ראה חולין שחיטה ג א). יש מן הראשונים סוברים שאף על פי שכלי שרת גמור היא, מכל מקום מותר לעשותה של עץ (חידושי הר"ן חולין שם, בשם תוס'); אבל שאר ראשונים סוברים שהטעם הוא שהסכין אינה כלי שרת (תוס' חולין ג א ד"ה כגון, בפירוש א; רבנו אפרים, הובא בתוס' זבחים מז א ד"ה קדשי קדשים; רמב"ן ורשב"א וריטב"א חולין שם, בשם יש מפרשים; מאירי חולין שם).

עשייתם מזהב וכלי שרת, אף על פי שמותר לעשותם מכל מיני מתכות, כולם משל כסף או של זהב היו נעשים (רמב"ם כלי המקדש א ג), כפי שנתפרש בכתובים (ראה שמות כה כד לעניין צפוי השולחן, ושם לא לעניין המנורה, ועוד. קרית ספר כלי המקדש שם); שמצוה מן המובחר לעשות את כל הכלים של זהב אם סיפק בידם לכך (מאירי סוכה נ ב).

בטעם הדבר יש שכתבו לפי שאין עניות במקום עשירות (ראה ריטב"א יומא מד ב; כסף משנה כלי המקדש שם; ראה רדב"ז בית הבחירה א יח); ויש שכתבו לפי שלא נתרבו שאר מיני מתכות אלא לעניין דיעבד, אולם לכתחילה מצוה לעשות כלי שרת דווקא מן המינים שנתפרשו בכתובים בעשייתם (ראה קרית ספר בית הבחירה שם; ראה אור החיים שמות לו יז; ראה אבן האזל בית הבחירה שם). ואפילו המזרקות, והשפודים, והמגרפות של מזבח העולה (ראה ערך מזבח

תנא קמא ור' יוסי סוברים שנמשחו מבפנים ולא מבחוץ, שהם קודש; ור' עקיבא סובר שמידות היבש חול הן, ולא נמשחו כל עיקר (מנחות צ א).

הלכה שמידות היבש, הן העשרון והן חצי העשרון, כלי שרת הן, וכולן לא נמשחו אלא מבפנים (רמב"ם כלי המקדש א יט).

כלי השיר כלי השיר, בהם היו מנגנים הלויים בבית, המקדש, לסוברים שעיקר השירה היא בכלי (ראה ערך שירה), כלי שרת הם, שהשירה נחשבת עבודה; ואילו לסוברים שעיקר שירה בפיה, והכלי לא בא אלא לבסס את הקול (ראה סוכה נא א, עבודה זרה מז א. וראה רש"י סוכה שם ב ד"ה ועיקר), אינם נחשבים כלי שרת (סוכה נ ב, ורבינו חננאל שם, ורש"י שם ד"ה מאן וד"ה עיקר).

ממה נעשים

עשייתם מעץ כלי שרת, נחלקו תנאים מאילו מינים אפשר לעשותם, וכן שנינו בברייתא: כלי שרת שעשאו של עץ - רבי פוסל; ור' יוסי ב"ר יהודה מכשיר (סוכה נ ב; סוטה יד ב; מנחות כח ב. וראה ערך כלי המקדש).

וכן שנינו לעניין המנורה: אין לו זהב למנורה, מביא אף של כסף, של נחושת, של ברזל, של בדיל, ושל עופרת; ר' יוסי ב"ר יהודה מכשיר אף בשל עץ (מנחות שם, ורש"י ד"ה אין לו).

בטעם מחלוקתם אמרו, שלדעת רבי דורשים את הכתוב האמור במנורה: וְעָשִׂיתָ מִנֶּחֱסֵי זָהָב טָהוֹר מִקְשֵׁה תַּעֲשֶׂה הַמִּנְוָה (שמות כה לא) בכלל ופרט וכלל: מנורת הוא כלל, שמשמע כל דבר, זהב טהור פרט, מקשה תיעשה המנורה חזר וכלל, מה הפרט מפורש שהוא של מתכת, אף כל שאר מתכות כשרות (סוכה נ ב, ורבינו חננאל שם; מנחות כח ב, ורש"י מנחות ד"ה ועשית); אבל של עץ, של עצם, של אבן, או של זכוכית, וכל שאינו של מתכת - פסולים (מאירי סוטה יד ב). ואף בשאר כלי שרת הדין כן (ראה מנחות כח ב, ומכילתא יתרו י), שלמדים במה מצינו ממנורה (ערוך לנר סוכה שם).

ולדעת ר' יוסי ב"ר יהודה דורשים כתוב זה בריבוי ומיעוט וריבוי (ראה ערך כלל ופרט וכלל): ועשית מנורת - ריבה, זהב טהור - מיעט, מקשה תיעשה המנורה - חזר וריבה, ריבה הכל, ולא מיעט אלא של חרס (סוכה נ ב; מנחות כח ב), שהוא הראוי להתמעט יותר מן הכל (רש"י סוכה שם ד"ה מיעט), שהוא פחות מכל הכלים, ואינו ראוי אפילו למלך בשר ודם, אבל של עץ או של עצם כשרים (רש"י מנחות שם ד"ה של חרס; מיוחס לרשב"א שם; שיטה מקובצת מנחות שם).

בברייתא אחרת שנו מחלוקת זו באופן אחר: מנורה היתה באה מן הזהב, עשאה של כסף כשרה, של בעץ, ושל אבן, ושל גיסטרון, שהם מיני מתכות - רבי פוסל, ור' יוסי ב"ר יהודה מכשיר; של עץ, ושל עצם, ושל זכוכית - דברי הכל פסולה (מנחות כח ב, ורש"י ד"ה גסטרון).

בטעם מחלוקתם אמרו, שלדעת הכל למדים את הכתוב האמור במנורה בכלל ופרט וכלל, אלא שרבי סובר שלמדים: מה הפרט זהב, שהוא דבר חשוב, אף כל דבר חשוב, כגון כסף, אבל שאר מיני מתכות לא; ור' יוסי ב"ר יהודה סובר, מה הפרט מפורש של מתכת, אף כל של מתכת (מנחות שם ורש"י ד"ה מה).

הלכה שאין כלי שרת נעשים אלא ממתכת בלבד, ואם עשאו של עץ, של עצם, של אבן, או של זכוכית - הרי הם פסולים (ראה

מתרומת הלשכה; ובין מזבח הזהב, השולחן, המנורה, והכור, שמלבד שיש בהם צורך עבודה, חשובים אף כחלק מתבנית הבית עצמו, ומשום כך דינם כבנין, ובאים משיירי הלשכה (מקדש דוד לה א; ראה חסדי דוד לתוספתא שם, ומנחות ט ח; ראה תורת הקרבנות (מהדורא תניינא) כא ו).

להלכה כתבו הראשונים שכלי שרת באים ממותר נסכים, כדעת רבי עקיבא (רמב"ם שקלים ד ב, לגירסא שלפנינו, וכסף משנה ומשנה למלך ומעשה רקח שם, בדעתו; מאירי שקלים ד המשנה הראשונה). ויש סוברים שבאים מתרומת הלשכה (קריית ספר שקלים ד, לגירסתו ברמב"ם. וראה רמב"ם כלי המקדש ז יג, ויריעות שלמה שם; ראה מראה הפנים שקלים ד ב), וכדעת ר' ישמעאל (אמבואה דספרי א עמ' 214 אות ח).

אם לא היה שם מותר נסכים, נראה מדברי הראשונים שאף לדעת ר' עקיבא באים כלי השרת מתרומת הלשכה (ראה רמב"ם שקלים ד ב, וכסף משנה שם בדעתו; ראה מאירי כתובות קו ב).

מעות בדק מעות של קדשי בדק הבית אין עושים מהן כלי שרת, וכמו שנאמר בעניין המעות של בדק הבית: אף לא יַעֲשֶׂה בֵּית ה' סְפוֹת כֶּסֶף וְגו' פִּי לַעֲשֵׂי הַמִּלְאָכָה יִתְּנֶהוּ וְחִזְקוּ בוֹ אֶת בֵּית ה' (מלכים ב יב יד-טו. כתובות קו ב), כלומר, שלא היו עושים שום כלי שרת מכסף קדשי בדק הבית, כי אם חיזוק בנין הבית לבד (שיטה מקובצת שם), וכלי שרת אינם צורך המזבח שהוא מכלל הבית, אלא צורך הקרבן (מאירי שם).

המעשים הטעונים כלי שרת

צורך עבודה מעשים הטעונים כלי שרת מצינו בעיקר בשני וקידוש הכלי אופנים:

• במעשים החשובים עבודה (ראה ערכו. ראה שו"ת אבני נזר או"ח עה; ראה אוצר הספרא משנה ו ג; אבן האזל מעשה הקרבנות ד ז), כגון בהולכת הדם, שעבודת כהן היא וחשובה שירות, שעיקר דין כלי שרת משום עבודת שירות הוא, שנאמר: אֲשֶׁר יִשְׁרְתוּ בָּם בַּקֹּדֶשׁ (במדבר ד יב. אבן האזל שם).

• כשהדבר הנעבד טעון קידוש כלי, כגון במנחות הניתנות בכלי שרת, שאף על פי שאין המעשה עצמו חשוב עבודה, מכל מקום יש לעשותו בכלי שרת כדי לקדש את הדבר הנעבד קדושת הגוף (אבן האזל שם; ראה אבני נזר או"ח עה ב).

• ויש שהוסיפו, שכל מעשה שאי אפשר לעשותו אלא בכלי, כגון נסוך המים ונסוך היין, טעון כלי שרת (ראה חדושי הגרמ"ז יח; חזון איש מנחות כב סק"ו).

כשזכר הכלי פעולות שנאמר בתורה במפורש שעשייתן טעונה בתורה כלי, טעונות כלי שרת בדווקא. וכן אמרו לגבי טיגון מנחת חביתין: עַל מִחְבַּת (ויקרא ו יד) - מלמד שטעונה כלי שרת (ספרא צו פרשה ג ד; מנחות נא א, ורש"י ד"ה רבא), כדי שתתקדש בכלי (תוס' מנחות שם ד"ה אפי), שכיון שנאמר בה: עַל מִחְבַּת בִּשְׁמֶן תַּעֲשֶׂה (ויקרא שם), על כרחו טעונה היא מחבת כלי שרת (תוס' שם סג א ד"ה וכשרות); אבל פעולות שלא נזכר כלי בעשייתן כלל, כגון אפיית שתי הלחם (ראה ויקרא כג יז), אין הכרח שיהיו טעונות כלי שרת (ראה תוס' מנחות שם ושם).

פעולות שזכר כלי בעשייתן, אלא שלא נאמר בהן במפורש שעשייתן טעונה כלי, כגון אפיית מנחת מחבת, מנחת מרחשת,

החיצון), וכלי המידות (ראה ערך כלי המקדש), וכן ידות הכלים (כסף משנה בית הבחירה א יט), אם יש כוח ביד הציבור עושים אותם של זהב (רמב"ם בית הבחירה א יט).

במה דברים אמורים, בכלי שאינו נפסד על ידי השימוש בו, אבל כלי שנפסד על ידי השימוש, אין עושים אותו משל זהב, שהתורה חסה על ממונם של ישראל (באר שבע תמיד לג א). לכן המחמה שבה היה הכהן חותה את הגחלים לקטורת של שחרית וערבית (ראה ערך הקטרה ב), לא היתה של זהב אלא של כסף (ראה משנה יומא מג ב; ראה רמב"ם תמידין ומוספין ג ה), שהתורה חסה על ממונם של ישראל, וחתית הגחלים שוחקת את הכלי ומחסרתו (יומא מד ב, ורש"י ד"ה חסה. וראה ערך התורה חסה על ממונם של ישראל).

בשעת הדחק כלי שרת שאי אפשר לעשותם ממיני מתכות, פעמים שנעשים אף משל עץ. וכן שנינו לעניין האבוב המכה לפני המזבח (ראה ערך שירה), שלא היה מכה באבוב של נחושת, אלא באבוב של קנה, מפני שקולו ערב (משנה ערכין י א; רמב"ם כלי המקדש ג ה). וכן שנינו בחליל של מקדש, שמקנה היה עשוי, ופעם אחת ציפוהו זהב, ולא היה קולו ערב כמות שהיה, נטלו צפוי וחזרו קולו להיות ערב לכמות שהיה (תוספתא ערכין (צוקרמאנדל) ב ג. ראה סוכה נ ב, וריטב"א שם. ראה שו"ת אבני נזר חו"מ עא).

ויש מן האחרונים סוברים שכל הפסול לכלי שרת פסול אף בשעת הדחק (תבואות שור שבת כא ב; דרך חכמה בית הבחירה א יח, בדעת הרמב"ם). ומה שאמרו באבוב שהיה עשוי מקנה, אין זה משום שאי אפשר היה לעשותו בעניין אחר, אלא משום שלהלכה אין הוא חשוב כלי שרת (ראה רמב"ם כלי המקדש ג ג. דרך חכמה שם).

ממה באים

הבאתם משל כלי שרת, אינם באים אלא משל ציבור, והמביא משל ציבור יחיד, מוסרם לציבור והרי הם כשרים (ירושלמי שקלים ד ב; ראה רמב"ם כלי המקדש ח ז; מאירי שקלים א המשנה השנית. וראה שו"ת צמח צדק ו). ונחלקו תנאים מהיכן היו באים, ושלש דעות בדבר:

• ר' ישמעאל סובר שכלי שרת באים ממותר תרומת הלשכה (ראה ערך תרומת הלשכה. תוס' כתובות קו ב ד"ה תנא; תוס' הרא"ש שם; תלמיד הרשב"א בשיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד; רבנו קרשקש שם; שיטה מקובצת שם, בשם רש"י במהדורא קמא), לפי שכלי שרת חשובים צורך קרבן, כגון לקבלת הדמים, לרחיצת הקרבים ואברי העולה, וליתן בהם סולת למנחות, ולפיכך באים ממקום שבאים הקרבנות (כתובות קו ב, ומאירי שם; שיטה מקובצת כתובות שם א, בשם רש"י במהדורא קמא; פירוש ריבב"ן לשקלים ד ד).

• ר' עקיבא סובר שכלי שרת באים ממותר נסכים (ראה ערכו. משנה שקלים שם). וכתבו הראשונים בטעם הדבר, שכשם שמותר הנסכים אינו מצוי כל כך, כך אין כלי שרת מצויים כל כך, שהרי אין צריכים אלא פעם אחת בכמה שנים (שיטה מקובצת כתובות קו ב, בשם תלמיד הרשב"א).

• בתוספתא שנינו שהסירות, והיעים, והמזמרות, והמזרקות וכו' באים מתרומת הלשכה; מזבח הזהב וכלי שרת וכו' באים משיירי הלשכה (תוספתא שקלים (ליברמן) ב ו). וביארו האחרונים, שלדעה זו יש חילוק בין כלי שרת שנועדו לתשמיש המזבח, כגון המזרקות בהם מקבלים את הדם וזורקים אותו על גבי המזבח (ראה ערך קבלה), שכיון שלצורך הקרבנות הם באים, דינם לבוא

קבלה והולכה קבלת הדם טעונה כלי שרת (ראה ספרא צו יא; מכילתא דרשב"י שמות כד ו; ראה זבחים מז א-ב, ומשנה שם נב ב, נג ב, נד ב; מנחות פב ב; סוטה יד ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ה א), שהרי עבודה היא (ראה ערך קבלה), והרי היא כשאר עבודות הטעונות כלי שרת (אבן האזל מעשה הקרבנות יג יב).

דם הקרבן, אף על פי שמתקדש בשעת השחיטה, מכל מקום יש לקדשו בכלי שרת אף בשעת קבלתו בכלי (ראה סוטה יד ב; ראה מנחות יג ב, ורש"י שם ד"ה קדושת).

הולכת הדם, כתבו האחרונים שטעונה כלי שרת (ראה לקוטי הלכות מנחות כו א; מקדש דוד ז ג; מקור ברוך א ג; נר הקודש זבחים כה א; אבן האזל מעשה הקרבנות ד ז, ופסולי המוקדשין ב כד), כיון שעבודת כהן היא וחשובה שירות (ראה אבן האזל שם ושם).

זריקה הזריקה, בקרבנות הטעונים זריקת הדם (ראה ערכים: זריקה; גדרה; הזאה; גדרה; מתן דמים), טעונה כלי שרת (משנה זבחים לב א; רמב"ם פסולי המוקדשין א כד), שאף על פי שאין הזריקה מקדשת את הדם, מכל מקום עבודה היא, וטעונה כלי שרת (שו"ת אבן ישראל ז עא).

אם זרק את הדם שלא על ידי כלי שרת, יש מן האחרונים סוברים שזריקה פסולה היא (ראה לקוטי הלכות מנחות כו א בזבח תודה ד"ה שלא; ראה חזון איש מנחות יח סק"ג); ויש שכתבו שאם היוז באצבע מדם קרבן הטעון זריקה, הרי זה כשר (ראה מרכבת המשנה פסולי המוקדשין ב ח, בדעת הרמב"ם; ראה חזון איש זבחים כו ב, ועל התוספתא יומא ג ג, זבחים ו ג, בדעת הרמב"ם ותוס').

עשיית המנחות • מנחות אין צריך להביאן בכלי שרת, אבל לאחר מכן יש לתיתן בכלי שרת (ראה סוטה יד ב; תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) א טז; ראה רמב"ם מעשה הקרבנות יג יב). ואף על פי שאין נתינתן בכלי חשובה עבודה, שהרי כשרה היא בזר (ראה ערכים: מנחות; עבודה), מכל מקום יש לעשות כן כדי לקדשן קדושת הגוף, שקודם לכן אין עליהן אלא קדושת דמים בלבד (ראה ערך מנחות. ראה שו"ת אבני נזר או"ח עה; ראה קרן אורה סוטה שם; ראה חמדת דניאל זבחים מז א, מנחות ט א; אבן האזל מעשה הקרבנות ד ז).

• בלילת המנחה טעונה כלי שרת (ראה רש"י מנחות ז א ד"ה ביסא; תוס' פסחים לו א ד"ה במקום, חולין לו א ד"ה צריד; תוס' הרא"ש חולין שם; שיטה מקובצת זבחים מז א אות כט, בשם הר"פ); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, שהבליטה, וכן מתן השמן והסולת אינם טעונים כלי שרת (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות יג ה, וכסף משנה ולחם משנה ומשנה למלך שם), ורק היציקה טעונה כלי שרת (ראה רמב"ם שם).

לישת המנחות עריכתן ואפייתן, במנחות הטעונות שמן (ראה ערך מנחות), נעשות בכלי שרת (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות יב כג; ראה רבינו גרשום מנחות צו א, ותוס' שם ד"ה שאלו); ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שלישת המנחות ועריכתן אינן טעונות כלי שרת כלל (ראה רש"י מנחות נב ד"ה בפנים, שם צו א ד"ה חבית, וטהרת הקודש ומנחת עני שם צו א, בדעתו; ראה רשב"א מנחות נ ב; רבי עובדיה מבטנורא מנחות יא ג).

הקומץ הקומץ טעון כלי שרת, דהיינו שצריך לקומצו מתוך כלי שרת (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ד טו; מנחות כו א; ראה רמב"ם פסולי המוקדשין יא ו; ראה תוס' חולין ג א ד"ה כגון, זבחים מז ב ד"ה קדשי קדשים).

קידוש הקומץ בכלי שרת, נחלקו בו תנאים:

ומנחת מאפה תנור (ראה ויקרא ב ד-ז. ראה ערך מנחות), יש מן הראשונים שכתבו שאין הכרח שתהא עשייתן טעונה כלי שרת (ראה תוס' מנחות סג א ד"ה וכשרות); ויש שנראה מדבריהם שכיון שנזכר כלי בעשייתן, טעונות הן כלי שרת (ראה פירוש הראב"ד לספרא ויקרא דבורא דנדבה י יב, וחינושי הגר"י מנחות נ ב, וקהילות יעקב שבועות ח, בדעתו, ובדעת הרמב"ם; ראה עזרת כהנים לספרא שם).

קידוש ידים קידוש ידים ורגלים טעון כלי שרת. וכן שנינו: מקדש ורגלים ידיו ורגליו בכלי שרת, קידש ידיו ורגליו מכלי חול ועבד - עבודתו פסולה (תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) א ט; זבחים כ ב; רמב"ם ביאת מקדש ה י. וראה ערכים: כיוור; קדוש ידים ורגלים).

שחיטת קדשים שחיטת קדשים נחלקו בה הראשונים, וארבע דעות בדבר:

• יש סוברים שטעונה כלי שרת (ראה רש"י סוטה ו ב ד"ה קדש, יד ב ד"ה סכין, זבחים צח א ד"ה אלא, מנחות קא א ד"ה דמכלי; ראה תוס' פסחים סו א ד"ה תותב; ראה תוס' שאנץ ותוס' מאיוורא סוטה יד ב; תוס' הרא"ש עירובין לא א, חולין ג א; ראה ראב"ד לספרא ויקרא דבורא דנדבה י יב; ראה יראים השלם תנח; מאירי פסחים עט א, סוטה שם), ואם שחט קדשים בכלי חולין - שחיטתו פסולה (ראה תוס' חולין ג א ד"ה כגון, וראה רשב"א חולין שם, בשם תוס'; ראה טהרת הקודש זבחים שם, ובדורש לציון דרוש ה, ובדברות משה חולין כא הערה יב, בדעת ראשונים אלו). ואף על פי שהשחיטה כשרה בזר, ואינה חשובה עבודה (ראה ערכים: זר; עבודה; שחיטת קדשים), מכל מקום צריך שתיעשה בכלי שרת, כיון שהסכין מקדשת את הדם שיהא ראוי לזריקה (ראה סוטה יד ב, ומאירי שם; טהרת הקודש זבחים מ א; שו"ת חבצלת השרון או"ח מה ד"ה והא דזבחים).

• ויש מן הראשונים סוברים ששחיטת קדשים אינה טעונה כלי שרת (תוס' חולין ג א ד"ה כגון, בפירוש א; רבנו אפרים, הובא בתוס' חולין שם; רמב"ן ורשב"א וריטב"א חולין שם, בשם יש מפרשים; מאירי וחינושי הר"ן חולין שם), כיון שכשרה היא בזר, ואינה חשובה עבודה (מאירי וחינושי הר"ן שם), וכשרה אף בכלי של חולין (ראה שיטה מקובצת זבחים מז א אות כט; רמב"ן חולין שם). ומה שאמרו בסכין שמקדשת את הדם, לא הסכין מקדשת אלא מעשה השחיטה מקדש שהוא תחילת העבודה (חמדת דניאל מנחות יד ב; מקדש דוד ג א; חזון איש מנחות לב ס"ק יא; חידושי הגר"י סוטה יד ב, זבחים כה א; נזר הקודש מנחות יד ב; שו"ת שבט הלוי א רד).

• יש סוברים שאין שחיטת קדשים טעונה כלי שרת אלא לכתחילה (ראה רמב"ם מעשה הקרבנות ד ז; רמב"ן חולין שם), ואף על פי שהשחיטה אינה עבודה, מכל מקום טעונה היא כלי שרת לכתחילה (ראה רדב"ז מעשה הקרבנות שם).

• ויש סוברים, שאף על פי שהשחיטה טעונה כלי שרת, מכל מקום אין היא טעונה כלי שרת גמור, שלדעתם הסכין חשובה כלי שרת לקדש את הדם קצת, אולם כיון שהשחיטה כשרה בזרים ובפסולים, אין היא גומרת לקדש את הדם לגמרי, ולפיכך אין הסכין חשובה כלי שרת לפסול ביוצא (ריטב"א חולין ג א). וביארו האחרונים בדעתם, שאף על פי שכלי שרת מקדשים להיפסל בטבול יום ובמחוסר כפורים, ובלינה, מכל מקום אין הם מקדשים להיפסל ביוצא עד שתיעשה עבודה, והשחיטה אינה חשובה עבודה (ראה ערכים: עבודה; שחיטה ב). דבר אברהם ג א לו; ראה עולת שלמה זבחים כו א; ראה חמדת דניאל זבחים מז א).

ב כד, יא ו. וראה ר"י קורקוס שם יא ו, וקרן אורה מנחות שם, בדעתו).
 • ניסוך המים וניסוך היין (ראה ערך ניסכים) טעונים כלי
 והיין והקטורת שרת, ואם ניסכם בכלי חול או בידו הרי הם פסולים
 (תוספתא זבחים (צוקרמאנדל) א יב; רמב"ם פסולי המוקדשין ב כח).
 • הקטרת הקטורת של כל יום אינה טעונה כלי שרת, שמתוך
 חפני המקטיר היתה נעשית (ראה ערך הקטרה (ב). ראה מקדש דוד ז ג,
 וחזון איש מנחות כב סק"ו).
 • וכן עבודת החפינה בקטורת של יום הכיפורים (ראה ערך הקטרה
 (ב): החפינה) אינה טעונה כלי שרת, והבזך שממנו היו חופנים
 אותה היה כלי חול (ראה ירושלמי יומא ה א; מקדש דוד ג ה, ז א, ג).
 וכן אין הקטורת טעונה הנחה בכלי שרת לאחר החפינה (ראה תוס'
 יומא מח ב ד"ה מדפסיל, בשם ריב"א; ראה תוס' הרא"ש ותוס' ישנים,
 וריטב"א שם א, בשם רבנו אלחנן).

לדעת חכמים צריך לקדש הקומץ בכלי שרת, ואם לא נתנו בכלי
 שרת - פסול; ר' אלעזר ור' שמעון מכשירים במתן כלי, אפילו
 שאינו כלי שרת (מנחות כו א, ורש"י ד"ה מכשירין, והמיוחס לרשב"א
 מנחות שם; תוספתא מנחות (צוקרמאנדל) ד טו).

הלכה כחכמים, ולפיכך אם היה הקומץ שלא בכלי שרת הרי הוא
 פסול (פירוש המשניות לרמב"ם מנחות ג ד; רמב"ם פסולי המוקדשין יא ו).
 וכן נחלקו תנאים בהולכת הקומץ (ראה רש"י מנחות כו א ד"ה ממתן,
 זבחים יא א ד"ה ור"ש), ובהקטרתו: תנא קמא סובר שמעלה את
 הקומץ ומקטירו בכלי שרת; ור' אלעזר ור' שמעון סוברים
 שמעלה ומקטיר את הקומץ שלא בכלי שרת ודיו (מנחות כו א).
 ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שלא נחלקו תנאים אלו אלא
 בהעלאת הקומץ על גבי המזבח, אבל הקטרתו על גבי האישים
 כשרה לדברי הכל אף שלא בכלי שרת (ראה רמב"ם פסולי המוקדשין

פְּלִיּוֹת

זוג אברים פנימיים בגוף בעלי חיים

הפרקים:

- צורתן ומחותן
- בקרבנות
- בטריות
- דמן וחלבן

צורתן ומחותן

מחותן הכליות נבראו לנקות את הדם מהנוזלים שאינם ראויים
 להיות דם, ובבהמה הן נמצאות סמוך לשדרה (ראה ערכו)
 שלה, קרוב לכבד (ראה ערכו), כאשר הכליה הימנית גבוהה יותר
 מהשמאלית (כן משמע מיבין שמועה לרשב"ץ, טריפה ד"ה כליות) [על
 מיקומן בגוף הבהמה והעוף, ראה איור מס' 4 בסוף הכרך].

צורתן הכליות הן חלקות (כן משמע מרש"י תהלים נא ח, ורש"י ראש השנה
 כו א ד"ה טוחות, לגירסת הרש"י שם), וכל כליה דומה לגרגר חיטה
 (אבן עזרא דברים לב יד; השרשים לרד"ק, כליות), אבל כלית בהמה גסה
 עשויה חתיכות-חתיכות, נפרדות קצת זו מזו, וכל אחת מהחתיכות
 נקראת "ענבא" (בית יוסף יו"ד מד ה, בשם מהר"י בן חביב). צבע הכליה
 נוטה לאדום (בית יוסף שם, בשם העיטור; לבוש שם ט), ויש בה רוב דם (כן
 משמע מאיסור והיתר הארוך נה ה; רמ"א יו"ד עד א). באמצע הכליה יש חריץ
 (כן משמע מחולין נה א), ובו ה"לובן" (ראה להלן: בטריות), היוצא מתחת
 המתניים (כן משמע מהגמ' שם), והוא המקום שבו הכליה מחוברת אל
 הגוף (יבין שמועה שם). הכליות מוקפות בחלב (ראה ערך חלב א: החלבים
 האסורים, ושם: חלב הכליות. כן משמע מחולין ככו ב, ורש"י ד"ה כוליא) [ראה
 איור מס' 15 בסוף הכרך] ובשני קרומים, אחד בין החלב לכליה, ואחד על
 החלב (כן משמע מחולין צג א, ורש"י ד"ה עילאה וד"ה תתאה).

שם השם כליות לאברים אלה שבגוף הבהמה הוזכר בתורה
 בהקטרת אימורי הקרבנות או תנופתם (ראה להלן: בקרבנות).
 בנביאים ובכתובים הוזכר שם זה אף לענין אברים אלו שבגוף האדם
 (ירמיהו יא כ, ותהלים ז י, ועוד), ונקראו כליות, מגזרת נְכֶסֶפָה וְגַם פְּלִתָה

נְפִשִׁי (תהלים פד א), כי שם כח התאווה למשגל (אבן עזרא שמות כט יג,
 ויקרא ג ד, ותהלים קלט יג; השרשים לרד"ק שם; יבין שמועה שם).
 וכן נקראו טוחות, שנאמר: מִי שֶׁת בְּטֹחוֹת חֲכָמָה (איוב לח לו),
 ודרשו: אלו כליות (ראש השנה כו א), שהן חלקות (רש"י תהלים נא
 ח, וראש השנה שם, לגירסת הרש"י שם), או לפי שהם טוחות מן
 החלב אשר עליהם, מלשון: וְטָח אֶת הַפֶּיֶת (ויקרא יד מב. רמב"ן
 איוב שם), שהן טוחות ומכוסות בחלב (השרשים לרד"ק, טוח)².

בטריות

בהמה שניטלו ממנה הכליות, הרי היא כשרה (משנה חולין נד א;
 תורת כהנים שמיני פרק ג ט; רמב"ם שחיטה ח כה; טושי"ע יו"ד מד א) -
 ואפילו ניטלו שתי כליותיה (ראב"ן רנו, בשם רב האי גאון; מאירי חולין
 נה א), שאין חילוק בין כליה אחת לשתיים לשום דין (הגהות
 מהרש"ל לשערי דורא פט)³ - שנאמר: נִבְלָה וְטִרְפָּה לֹא יֵאָכֵל (ויקרא
 כב ח), מה נבילה שאין כמוה חיה, אף טריפה שאין כמוה חיה,
 יצאה זו שכמוה חיה (תורת כהנים שם), שהואיל ויש בריות שאין
 להן כליה, אף בהמה זו יכולה לחיות בלא כליה (יבין שמועה שם).
 על ידי חולי ודוקא כשנבראה כך, אבל ניטלו הכליות על ידי חולי
 - אסורה (כן משמע מרמב"ן ור"ן חולין עו א; ארחות חיים,
 טריפות לו, וכלבו קט, בדעת הראב"ד; שו"ע יו"ד מד ו), שכיון שכבר
 נאסרה כשקטנו לפחות מכשיעור (ראה להלן) - שאין דרך הכליה
 להינטל כולה בבת אחת מחמת החולי, אלא הולכת וקטנה עד
 שלא נשאר ממנה כלום (לבוש שם ו) - איך תחזור להכשרה כשכלו

שיש בכליות איסור אבר מן החי, ראה ערך אבר מן החי: אימתי חל האיסור;
 על האופנים שיש בהם איסור בשר מן החי, ראה ערך בשר מן החי: הבשר.
 3. ויש הסוברים שלא אמרו אלא כשניטלה כליה אחת, אבל אם ניטלו שתי
 כליותיה הרי היא טריפה (כן משמע מפסקי ר"י מפאריש הוראות מרבני צרפת

כליות. 1. ל, טורים תרמט-תרעב. 2. וענין החכמה בכליות, כמו: אף לילות
 יְסָרְנִי כְלִיּוֹתַי (תהלים טז ז. רמב"ן איוב שם). על טומאת אבר מן החי בתורת
 נבילה, שיש סוברים שלא נאמרה בכליות, לפי שאין בהן עצם, ראה ערך נבלה;
 אם הכליות נמנו בכלל אברי האדם, ראה ערך אברים: הגדרתם; על האופנים

הקדמונים, ושסמכו על כך רבותינו למעשה; אור זרוע א תכג, בשם רש"י ופירושו הקדמונים⁷, אבל אם לא הגיע הליקוי למקום חריץ, הרי היא כשרה, ואף על פי שסופו להגיע לשם, הרי אם ינתנו לה סמי מרפא, סופה להתרפא (תורת הבית הארוך ב ג).

הגיע עד למקום החריץ, אבל לא הגיע אל הלבון שהוא מקום החריץ עצמו - כשרה (כן משמע מאור זרוע שם; ארחות חיים, טריפות לו, בשם מספר ראשונים; ים של שלמה חולין ג פז; ב"ח שם; ט"ז שם סק"י; ועוד)⁸, ואף על פי שאין הפסק בין הליקוי ללבון (פרי מגדים שם). לא היה הליקוי אלא בלבון, ואילו כל שאר הכליה בריאה - טריפה (שו"ע שם ג; לבוש שם ג), לפי ששם הוא עיקר חיותה (בית יוסף שם; לבוש שם; ט"ז שם סק"י)⁹.

מהות הליקוי ליקוי שאמרו, נחלקו בו ראשונים:

• יש מפרשים שהיינו, כגון שמלאה מוגלה (רש"י חולין נה א ד"ה לקתה; מאירי שם, בשם חכמי הצרפתים; התרומה כ), ואף אותם שפירשו ליקוי זה בענין אחר (ראה להלן) סוברים שאם נמצאת בכליה ליחה - היינו, מוגלה (כסף משנה שחיטה ח כו) - אף על פי שאינה סרוחה, הרי זו טריפה (רמב"ם שם; מאירי שם; שו"ע שם ב), שהרי אמרו שכליה המלאה מוגלה טריפה היא (גמ' שם מח א; כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם). ונחלקו ראשונים אם לדעתם אף כליה שיש בה מוגלה אינה טריפה אלא אם כן הגיעה המוגלה למקום חריץ (ראה לעיל. תורת הבית הארוך ג ג; טור שם, לפי בית יוסף שם; שו"ע שם); או שאפילו אם לא הגיעה המוגלה למקום חריץ הרי זו טריפה (ראב"ה שם, בדעת המדקדק בשערים; מרדכי חולין תרל, ואגור אלף קלו, ואיסור והיתר הארוך ג ד, בשמו; ים של שלמה חולין ג פו; הגהות הרמ"א לאיסור והיתר הארוך שם; ב"ח שם; ט"ז שם סק"ו).

• יש מפרשים שליכוי הוא בשר שנתמסמס (כן משמע מהרמב"ם וטושי"ע שם; רמב"ן שם נה ב; תורת הבית הארוך שם, ורשב"א שם א; רא"ש שם) מחמת חולי (רא"ש שם), ונעשה כבשר המת שהבאיש אחר ימים (רמב"ם ושו"ע שם), ונופל חתיכות חתיכות (רמב"ן שם) עד שהרופא גוררו ומעמידו על בשר חי (תורת הבית ורשב"א שם; רא"ש שם), אבל אם נמס בשרה קצת, ולא הגיע לכדי שיהיה הרופא גוררו - כשרה (תורת הבית שם)¹⁰.

• יש מפרשים שליכוי הוא שנשתנה המראה (העיסור ב - שחיטה, דף לה טור א במהדורת רמ"י; איסור והיתר הארוך הארוך נה ה; מאירי שם, בשם יש מפרשים, ודחה; טושי"ע שם ח), כגון שיש לובן בכליה (העיסור שם), או שהשחירה כדיו, והוא הדין לכל דבר הנראה ליקוי, שהרי מהות הליקוי לא נתפרשה (תמים דעים יג, ותשובות ופסקים לראב"ד צו)¹¹.

טריפה, אלא שלא נלמד מהלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. נקודות הכסף ודגול מרבבה שם, בדעת הרמב"ם), אלא מהכתוב: זאת החיה אשר תאכלו (ויקרא יא ב), חיה אכול, שאינה חיה לא תאכל (חולין מב א. דגול מרבבה שם). 7. ויש סוברים שהכוונה היא לכל לובן שבכליה (ראב"ה ואור זרוע שם, בשם יש מפרשים; זר זהב לאיסור והיתר הארוך ג נה, בדעת הטושי"ע שם). 8. ויש סוברים שהואיל והגיע הליקוי עד הלבון, אף על פי שהלבון שלם, הרי היא טריפה (מגיד משנה שחיטה ח כו, בדעת הרמב"ם; לבוש שם ב; תבואות שור שם סק"ב). 9. ויש מהראשונים סובר שאינה טריפה (תמים דעים יג, ותשובות ופסקים לראב"ד צו). 10. ואף על פי שאם ניטלו הכליות - כשרה (ראה לעיל), קיבלו חכמים שאם נתמסמס הבשר - טריפה היא (רא"ש שם). 11. ואף על פי שבכל האברים אין שינוי מראה פוסל (ראה ערך מראות), מכל מקום פוסל הוא בכליה, משום שליכוי פוסל בה, ושינוי מראה הוא ליקוי (ש"ך שם ס"ק יט).

לגמרי (ארחות חיים וכלבו ושו"ע ולבוש שם)⁴, ולכן צריך לבדוק את מקום הכליות, אם הוא מלא חלב, ניכר שכך נבראה, וכשרה, ואם נמצא שם חלל ומקום ריק, ניכר שהיו לה כליות, אלא שנימוחו, וטריפה (ארחות חיים וכלבו ומאירי ושו"ע ולבוש שם).

ניטלו הכליות ביד, נחלקו ראשונים: יש סוברים שכשרה (כן משמע מהרמב"ן ור"ן שם; מאירי שם נה ב, בשם יש מפרשים; שו"ע שם; לבוש שם א); ויש סוברים שאסורה (מאירי שם; כן משמע מהם של שלמה חולין ג ח, בדעת הראב"ד, ומהט"ז שם ס"ק יא).

בהמה שנבראה עם כליה אחת, הרי זו כשרה (הלכות מספר כליות גדולות, טריפות, עמ' תרל במהדורת מכון ירושלים; ראב"ן רנו, בשם רב האי גאון; רמב"ם שחיטה ח כה, ופירוש המשניות חולין נד א; רוקח שצט; ארחות חיים שם; כלבו קא; מרדכי חולין תרל; שו"ע שם א), וכן אם נבראה בלא כליות כלל (כן משמע מהרמב"ם שם כד; רוקח וארחות חיים וכלבו שם), וכן אם נבראה עם שלוש כליות - או יותר (ראב"ן שם; רוקח שצו; מרדכי שם) - כשרה (הלכות גדולות שם; ר"ף חולין נה ב; רמב"ם שם כה, ופירוש המשניות שם; רוקח שם ושצט; מרדכי שם; רא"ש שם ג מה; מאירי שם נה ב; טושי"ע שם), שכל יתר (ראה ערכו) הרי הוא כנטול (ראה ערך יתר: "יתר כנטול". ר"ף וראב"ן ומאירי ורא"ש ומרדכי שם; ט"ז שם סק"א), והרי שנינו שאם ניטלו הכליות, כשרה היא (ראה לעיל. מרדכי שם)⁵.

כשלקתה בהמה שלקתה בכליה אחת - וכל שכן בשתייהן באחת הכליות (רש"י שם מב ב ד"ה לקתה, ונה א ד"ה בכוליא) - נחלקו בה אמוראים:

• יש אומרים שהרי זו טריפה (רכיש בר פפא בשם רב בגמ' שם מב ב, ונה א), ושונה הדבר מניטלה הכליה, או ניקבה, או נחתכה, שאין הבהמה נטרפת משום כך (ראה לעיל וראה להלן), לפי שהליקוי מכאיב לה יותר (כן משמע מהרשב"א שם נה א, ור"ן שם עו א), ולכן מזיק לה יותר (כן משמע מהרא"ש שם), וכן הלכה (רמב"ם שחיטה ח כו; טושי"ע יו"ד מד ב).

• ויש אומרים שאינו טריפה (גמ' שם מג א, בדעת עולא, לפי רש"י שם ד"ה למעוטי, ותוספות שם ד"ה הנך, ותורת הבית הארוך ג ג, ורשב"א שם נה א)⁶.

לא אמרו שטריפה כשלקתה בכליתה, אלא אם כן הגיע הליקוי למקום חריץ (גמ' שם נה א; כן משמע מהרמב"ם שם כו, וטושי"ע שם ב), היינו, מקום הלבון היוצא מתחת המתניים (כן משמע מהגמ' שם) הנכנס באמצע הכליה (ר"ף ורמב"ם ומאירי ושו"ע שם, לפי משיב דבר ב כח; רשב"א שם), הוא מקום שהגידים מעורים שם (רש"י שם ב ד"ה למקום; שבלי הלפט, טריפות י; ר"ן שם), היינו, אותו חוט שבכליה, שבו היא תלויה (ראב"ה, תשובות וביאורי סוגיות אלף פט, ב, בשם פירוש

יא; דברי זאב יט ח, בדעת הלכות גדולות). 4. ויש שביאר שהחולי בכליה מכאיב לבהמה יותר מנטילתה, עד שהיא נטרפת בכך, ושוב אין לה תקנה (ר"ן שם); ויש מהאחרונים סוברים שאף אם ניטלו הכליות על ידי חולי, כשירה היא (ים של שלמה שם; ב"ח שם, בשמו; פרי חדש שם ס"ק יג), ואף על פי שכבר נאסרה כשקטנו הכליות, חוזרת היא להכשרה, לפי שנתרפאה מעצמה, ולא על ידי אדם (ים של שלמה שם), או לפי שנתבטל הכאב שהיה מכאיבה יותר כשהיתה הכליה קטנה (פרי חדש שם ס"ק יג; ערוך השלחן שם יט, בפירוש הראשון), ואין הטריפות בכליות מצד עצם האבר אלא מצד הכאב (ערוך השלחן שם). 5. ויש שלמדו כן ממה שדרשו את הכתוב לענין הקטרת האמורים (ראה ערכו): ואת שפתי הקלית (ויקרא ז ד), ולא בעלת כוליא אחת, ולא בעלת שלוש כליות (בכורות לט א; תורת כהנים ויקרא, נדבה פרק יד ז), ומכך שפסלה אותה התורה לגבוה, הרי שלהדיוט היא כשרה (הלכות גדולות ור"ף וראב"ן ורא"ש ומרדכי שם). 6. ויש שכתבו שהכל מודים שהוא טריפה, ולדעה זו הוא

אמרו שטריפה אלא בנמצאו בה מים עכורים או סרוחים, ולא בנמצא בה דם, לפי שדם הוא בריאות ולא ליקוי (תשובות הגאונים שם; ראבי"ה ואור זרוע שם, בשם הלכות גדולות)¹⁷.

אבנים בכליה בהמה שנמצאו אבנים בכליתה, הרי זו כשירה (רוקח שצח; ארחות חיים, טריפות לו; שו"ע שם ד), לפי שמשם יורדות לגיד הערוה (רוקח שם). אם הגיעו האבנים אף למקום חריץ, נחלקו ראשונים: יש סוברים, שטריפה היא (ארחות חיים שם); ויש סוברים, שכשירה היא (רוקח שם, לפי תורת חטאת פט ו, ושי"ך שם ס"ק יא, ופרי חדש שם סק"ח), לפי שדרכך לגדול שם (תורת חטאת שם)¹⁸.

כליה קטנה בהמה שנמצאה כליתה קטנה ביותר - ואפילו רק אחת משתי כליותיה (איסור והיתר הארוך הארוך נג ג; ים של שלמה שם ג פח) - הרי זו טריפה (גמ' שם נה ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם ה). ודווקא שהיתה גדולה ונתקטנה (רא"ש שם ג מה; איסור והיתר הארוך שם, בשמו) מאליה מחמת חולי (רש"י שם ד"ה הקטנה; טוש"ע שם), או בידי אדם (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"א), אבל אם היתה קטנה בתולדתה, הרי זו כשירה (תורת הבית ורשב"א שם; רא"ש ומאירי שם; טוש"ע שם). ומראה מוכיח עליה, שכאשר רואים שהקרום שלה כוץ, בידוע שמחמת חולי הוא, ואם אינו כוץ אלא עשוי כמידת הכליה, מוכח הדבר שתחילת בריאתה היתה כך, וכשרה (ר"ן שם, בשם הראב"ד, שו"ע שם), ואם אין אפשרות לדעת אם נתקטנה מחמת חולי או לא, הרי זו טריפה (ערוך השלחן שם יז)¹⁹.

שיעור הקטנות המטריפה, בבהמה דקה הוא עד כפול - בינוני (העיטור שם, בשם רב האי גאון) - ובבהמה גסה - ובחיה (בעי חיי עץ הדעת יו"ד סו) - עד כענבה בינונית (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), היינו ענבי הגפן (ראב"ן רנו; ים של שלמה שם; בית יוסף ובי"ח שם, בדעת רבנו יונה), שהיו במקומם בארץ ישראל גדולים יותר מפול (ראב"ן שם)²⁰. היה שיעורה כפול או כענבה, נחלקו הדעות אם כשרה היא (הלכות גדולות שם; הלכות פסוקות עמ' קצח; ראב"ן שם; העיטור שם, בשם רב האי גאון); או שהיא טריפה (רמב"ן ורשב"א ור"ן שם; רא"ש שם), שכן אמרו: כל שיעורי חכמים להחמיר (חולין נה א. רמב"ן רשב"א ור"ן שם נה ב), ואיסור תורה הוא (רא"ש שם). ולכן, בשאלה אם "עד, ועד בכלל" או "עד, ולא עד בכלל" הולכים לחומרא, ושכשאמרו עד כפול וכענבה, היינו שבשיעורים אלה היא טריפה (רשב"א ורא"ש ורבנו ירוחם ור"ן שם), וכן הלכה (טוש"ע שם).

כליות עוף כליה של עוף, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שאין בה טרפות (רמב"ם שם י, לפי שבט הלוי ב יז; תורת הבית ב ג, במסקנתו; מאירי שם נה ב, בשם גדולי האחרונים), שהואיל ואפילו בבהמה לא אסרו ליקוי ומוגלה וכיוצא בזה אלא אם הגיעו למקום חריץ (ראה לעיל), היינו הלובן שבתוך הכליה (ראה לעיל), אין זה שייך

• ויש מפרשים שליקוי היינו מכת חרב בלא מוגלה (ראבי"ה שם, בשם המדקדק בשערים; מרדכי ואגור שם, בשמו), ואף לסוברים שליקוי הוא מוגלה, מכת חרב דינה כמוגלה (ראבי"ה שם; מרדכי ואגור שם, בשמו; אור זרוע א תכג, והגהות אש"ר חולין ג מה, בדעת רש"י; רמ"א שם ב)¹².

ניקבה הכליה בהמה שניקבה כליתה, הרי זו כשרה (חולין נה ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם א), אפילו אם הגיע הנקב עד מקום החריץ (רשב"א שם א, ותורת הבית הארוך ב ג; רא"ש שם ג מה; ר"ן שם; טוש"ע שם)¹³. ודווקא כשניקבה שלא על ידי חולי (העיטור שם; איסור והיתר הארוך נג ב; ש"ך שם סק"ב, בשמו), אלא על ידי מכה - או מחט (ש"ך שם) - שלאחר מכן חוזרת הבהמה ונרפאת (העיטור שם), אבל ניקבה על ידי חולי, כליקוי הוא, וטריפה (ראה לעיל. העיטור שם; ש"ך שם); ויש המצדדים, שאף אם ניקבה כליתה על ידי חולי, כשירה היא (בי"ח שם, שכן משמעות הפוסקים), וכתבו אחרונים שלהלכה יש להכשיר אם לא הגיע הנקב למקום החריץ (ראה לעיל. פרי מגדים שם, שפתי דעת סק"ב; פרי חדש שם סק"ב; מחזיק ברכה שם ס"ק טז).

נחתכה הכליה בהמה שנחתכה כליתה, הרי זו כשירה, אפילו אם הגיע החתך עד מקום החריץ (רשב"א שם, ותורת הבית שם; רא"ש שם ג מה; טוש"ע שם)¹⁴. ואפילו אם נחסרה הכליה - כשרה (טור שם; הגהות שערי דורא פט; תורת חטאת פט ד, בשם הרא"ש; ט"ז שם סק"ב; פרי חדש שם סק"ב)¹⁵. אבל אם נבקעה הכליה לשנים - טריפה (ראבי"ה, תשובות וביאורי סוגיות אלף פט; איסור והיתר הארוך נה, וים של שלמה חולין ג פו, בשמו)¹⁶.

מים בכליה נמצאו בכליה מים זכים, הרי הבהמה כשרה (חולין מח א, ושם נה ב; רמב"ם שם כו; טוש"ע שם ב), אבל נמצאו בה מים עכורים או סרוחים, הרי זו טריפה (גמ' שם נה ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

נמצאו בה מים שמראיהם רע, אבל לא היו עכורים, אלא מראיהם כמראה הדבש, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שמיחוי בשר הכליה הוא שנתערב בהם - ואין מראה המים רע אלא מחמת חולי וליקוי שהיו בבהמה (לבוש שם ב) - והרי זה כנמצאו בה מים עכורים, ולא אמרו "מים זכים" אלא על ליחה לבנה כמים (שו"ת הרשב"א ג רנח; שו"ע שם, בשם יש אומרים), וכן המנהג (רמ"א שם).

• ויש סוברים שאין להטריף משום מיחוי הכליה, וכל שאינם עכורים ממש חשובים מים זכים, בכל מראה שיהיו (הגהות אש"ר חולין ג מה, לפי בית יוסף שם; שו"ע שם, בסתם)

דם בכליה כליה שנמצא בה דם, דינה כנמצאו בה מים זכים (ראה לעיל), והבהמה כשרה (תשובות הגאונים (חמדה גנוזה) קכב; ראבי"ה ואור זרוע שם, בשם הלכות גדולות; שו"ע שם; ועוד), שהרי לא

(ראה לעיל) - ואין ליקוי גדול מכליה המליאה דם (ים של שלמה חולין ג פז; ט"ז שם סק"ט).¹⁸ ויש מהאחרונים שכתבו לחלק, שיש אבנים הבאות מחמת שתיית משקים שאינם נקיים מאבנים ומצורות, ולא מחמת ליקוי בכליה, שאפילו נמצאו במקום חריץ - כשרה היא, ויש אבנים הנוצרות בתוך הכליות, ממכה שיש בכליות, היינו מחמת ליקוי בכליה, ואילו אבנים לבנות, שאם נמצאו במקום חריץ, הרי זו טריפה (תבואות שור שם; האלף לך שלמה יו"ד קא).¹⁹ ויש שכתב בדעת ראשונים, שאף אם היתה הכליה קטנה מתחילה, הרי זו טריפה (לחם משנה שם, בדעת הרמב"ם).²⁰ ויש המפרש שכלית בהמה גסה עשויה חתיכות-חתיכות, נפרדות קצת זו מזו, ואחת מהן נקראת ענבה (בית יוסף ובי"ח שם, בשם מהר"י בן חביב).

¹² ויש שכתב בדעת אחד הראשונים, שסובר שבהמה שלקתה במכת חרב, הרי היא כשרה (הגהות הרמ"א, בדעת האיסור והיתר הארוך שם).¹³ ושונה הדבר מלקתה הכליה, שהבהמה נטרפת משום כך (ראה לעיל), לפי שהליקוי מכאיב ומזיק לה יותר (כן משמע מהרא"ש שם).¹⁴ ויש הסוברים בדעת המפרשים שליקוי היינו מכת חרב (ראה לעיל), שבהמה שנחתכה כליתה, הרי היא טריפה (ים של שלמה חולין ג פו; כן משמע מדברי חמודות שם ג רלח).¹⁵ ויש הסוברים שאם נחסרה, הרי זו טריפה (כן משמע מהרוקח תסד; ים של שלמה חולין ג פו).¹⁶ על בהמה שנפלה ממקום גבוה, ונתרסקו שתי הכליות או נתרסקה אחת מהן, ראה ערך נפולה.¹⁷ ויש מהאחרונים הסובר שדוקא מים זכים הכשירו ולא דם, שאין מסתבר שדם יהיה עדיף ממים עכורים - שאם נמצאו בה, טריפה היא

לצלוחם (האגור אלף רמה ואיסור והיתר הארוך הארוך א כא, בשם הרוקח; הגהות שערי דורא לח; מהרי"ל, איסור והיתר משערי דורא; רמ"א שם, בשם יש אומרים), אבל לאחר צלייתו, מותר לבשלן (מהרי"ל שם); ויש מהאחרונים שכתבו שהמנהג לבשלם (בית יוסף שם), והיתר גמור הוא (לבוש שם א).

לדעה הראשונה אם נתבשלה הכליה עם שאר בשר, נחלקו בה ראשונים אם הכליה מותרת (איסור והיתר הארוך שם, בשם הרוקח), וכן הלכה (רמ"א שם, בשם יש אומרים); או שאפילו אם אין בתבשיל שישים כנגד הכליה, התבשיל מותר, אבל הכליה אסורה (הגהות שערי דורא שם, בשם מהרי"י טרושין; מהרי"ל שם).

מליחת הכליות עם שאר בשר, יש שכתבו שאין לעשות כן (איסור והיתר הארוך א יט, בשם הרוקח) לכתחילה (איסור והיתר הארוך שם, לדעה זו); ויש שכתבו, שאף על פי שיש בהן רוב דם, מותר למלוח אותן עם שאר בשר (רמ"א שם), ואפילו לכתחילה (ש"ך שם סק"ד).

צליה ומליחה כליה שנצלחה - או שנמלחה (רבנו ירוחם טו ה יב) - עם החלב **עם החלב** (ראה ערכו) שעליה - שאסור באכילה (ראה ערך חלב: החלבים האסורים, ושם: חלב הכליות) - נחלקו בה ראשונים:

- **יש סוברים שמותרת** (כן משמע מתוספות חולין צז א ד"ה כוליא, וסמ"ק רד, ורא"ש שם ז כד; תורת הבית הארוך ד א; רבנו ירוחם שם, בשם יש מפרשים; ר"ן שם; טושי"ע שם), שהקרום מפסיק בין החלב לכליה (רש"י שם ד"ה כוליא בחלבה; תוספות ורא"ש ור"ן שם; רבנו ירוחם שם, בשם יש מפרשים), ונבלע החלב בקרום (רא"ש שם; רבנו ירוחם שם, בשם יש מפרשים), והקרום מונע את הכליה מלבלוע (תורת הבית הארוך שם ורשב"א חולין שם), ומכל מקום יש להסיר מהכליה כדי קליפה (ראה ערך נטילה; קליפה. כן מצדדים התוספות והרא"ש שם; רבנו ירוחם שם; ר"ן שם; טושי"ע שם).

- **יש סוברים שאסורה היא** (ר"י ורמב"ם, לפי שו"ת הב"ח נד; הגהות סמ"ק שם; רבנו ירוחם שם, בשם יש מפרשים; תרומת הדשן פסקים צח; רמ"א שם, שכן המנהג), שלדעתם אין הקרום מונע את הכליה מלבלוע (הגהות סמ"ק שם; רבנו ירוחם שם, בשם יש מפרשים; שו"ת הב"ח שם), והחלב נבלע בכל הכליה (הגהות סמ"ק שם) ²⁴.

בעוף, לפי שאין לובן בכליתו (תורת הבית שם; מאירי שם, בשם גדולי האחרונים; פרי חדש שם ס"ק יח) ²¹. ולכן לא נתנו שיעור לכלית העוף שנתקטנה, וכן כל כיוצא בזה (רמב"ם שם), שכיון שקטנות הכליה אינה אוסרת בעוף, הוא הדין לשאר דברים האוסרים (כסף משנה, בדעת הרמב"ם שם). וכן הלכה (טושי"ע שם י; פרי חדש שם).

- **יש סוברים שעוף שלקתה כליתו, הרי הוא טריפה** (מאירי שם; בדק הבית ב ג) ²².

בקרבנות

הכליות הן בכלל האמורים (ראה ערכו. תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ט יד; רמב"ם מעשה הקרבנות א יח) [האיברים ששורפים אותם על גבי המזבח, מן החטאות הנאכלות, האשמות והשלמים], כמו שנאמר: וְאֵת שְׁתֵּי הַכְּלִיֹּת וְגו' יְסִירָנָה, וְהַקְטִירֹה אֹתוֹ וְגו' הַמִּזְבֵּחַ (ויקרא ג ד-ה, ועוד), ובטעם הדבר כתבו ראשונים שהם כלי המחשבה והתאווה (רמב"ן ויקרא א ט; חינוך צה).

הכליות ויותרת הכבד - היינו חצר-הכבד (ראה ערכו), שהוא אחד מהאמורים (ראה ערכו) - אין מעכבות זו את זו, שכן דרשו: וְאֵת הַיֹּתֶרֶת עַל הַכְּבֵד עַל הַכְּלִיֹּת יְסִירָנָה (ויקרא ג ד), יסיר יותרת אף על פי שאין כליות, יסיר כליות אף על פי שאין יותרת, ואפילו אם אבדו הכליות, יקטיר את היותרת. וכן הכליות עצמן אינן מעכבות זו את זו, שכן דרשו: יסירנה (ויקרא שם), אפילו כוליא אחת (תורת כהנים, ויקרא נדבה פרשה יד ט, וראב"ד שם) ²³.

תנופה הכליות הן מהאימורים הטעונים תנופה (ראה ערכו. תורת כהנים צו פרשה יא י; רמב"ם מעשה הקרבנות ט ח), שנאמר בתנופה: מֵאִשֵּׁי ה' (ויקרא ז לה), לרבות שתי הכליות (תורת כהנים שם), והן מונחות על היד בשעת ההנפה, למעלה מהחזה והשוק (רמב"ם שם). אף אם נטמאת הכליה, ולא נשארה אלא כליה אחת, טעונה תנופה, שנאמר שם: אֹתוֹ (ויקרא ז ל), אפילו כוליא אחת (תורת כהנים וראב"ד לתורת כהנים שם).

דמן וחלב

בישול הכליות, כתבו ראשונים רבים שאסור לבשלן בקדירה - משום שיש בהן רוב דם (רמ"א יו"ד עד א) - ושהמנהג

כלים

חשיבות כלים בדיני התורה וייחודם משאר חפצים

• דיניהם ומעלתם	• הפרקים:
• בטומאת משקים	• מהותם
• טלטול בשבת ויום טוב	• חיבור הכלי ואליו
• שברי כלים	• מיניהם

כלי. וכן במצוות ודינים שמדרבנן, כגון נטילת-ידיים (ראה ערכו), יש שהקפידו חכמים על כלי ².

בכמה מצוות ודינים שמן התורה, כגון טומאה (ראה ערכו) וטהרה, יש שהקפידה התורה שאינם נוהגים אלא בכלי, ולא בחפץ שאינו

²⁴. לטעמים נוספים, ראה שו"ת מהרי"ל שם. ²². ויש מהפוסקים שפסק להחמיר כדעה זו, אם לא בהפסד-מרבח (ראה ערכו. לבוש שם י). ²³. על זמן הקטרת הכליות ביחס לשאר האימורים, ראה ערך הקטרה א: אימורים; על בהמה שיש לה כליה אחת, אם אסורה למזבח, ראה ערך מחסר אבר; על בהמה שיש לה שלש כליות, אם אסורה למזבח, ראה ערך יתר: בתורת מוס.

²⁴. לטעמים נוספים, ראה שו"ת מהרי"ל שם. ²². ויש מהפוסקים שפסק להחמיר כדעה זו, אם לא בהפסד-מרבח (ראה ערכו. לבוש שם י). ²³. על זמן הקטרת הכליות ביחס לשאר האימורים, ראה ערך הקטרה א: אימורים; על בהמה שיש לה כליה אחת, אם אסורה למזבח, ראה ערך מחסר אבר; על בהמה שיש לה שלש כליות, אם אסורה למזבח, ראה ערך יתר: בתורת מוס.

להשתמש בו, וסופו לשובו - כגון כלי גדול שעשאו לגנוב בו את המכס, במקום שהמוכסים אינם גובים מכס אלא ממתכת שמוליכים אותה לסחורה, ולא מכלים שאדם נושא עמו, ועשה כלי גדול וכבד להפטר בו מן המכס, ואינו צריך להשתמש בו וסופו לשובו, יש מן הראשונים שכתבו שנחלקו בו תנאים אם נחשב כלי (ר"ש כלים יא ג, לגירסת מים טהורים שם, בדעת רבי מאיר בתוספתא שם בבא מציעא א א); או לא (ר"ש שם, לגירסת מים טהורים שם, בדעת חכמים שם).

כשאנו צריך מיעוט ענבי הדס להכשירו למצות נטילת-לולב (ראה את הכלי ערכו), שאסור ביום טוב מפני שהוא מתקן כלי (כן משמע מסוכה לג ב), אם יש לו הדס אחר, ואינו צריך לזה שהוא ממעט את ענביו, אין זה תיקון כלי (רש"י שם ד"ה לא צריכא; ריטב"א שם; רמב"ן שבת קיא א; מאירי שם קג א), שאין ההדס חשוב כלי אלא משום שיכול לשמש למצוה, ועכשיו שאינו צריך לו, אינו כלי, ואף לסוברים שכלי שאינו צריך לו חשוב כלי, וחייב על עשייתו ביום טוב (ראה לעיל), הרי זה דוקא בכלי גמור, ולא בהדס שאינו חשוב כלי אלא משום התיקון אצל מצוה (ראב"ה שם) ⁵.

כלי חד פעמי חפץ המשמש למלאכה פעם אחת, ובגמר שימושו משחיתים או משליכים אותו, כגון חותל - כלי מחריות של דקל, שמניחים בו תמרים לחים (רש"י שבת קמו א; ר"ש ורא"ש כלים טז ה; כסף משנה שם ה ז) - שאינו יכול ליטול מתוכו עד שיקרענו או יתירנו - טהור (כלים שם; רמב"ם שם), שכיון שאינו יכול ליטול הפירות וישאר בשלימותו, אינו חשוב כלי (כן משמע מפירוש הרא"ש שם), שכיון שקורעו ומתירו, משליכו לאשפה, ואין תשמישו אלא תשמיש עראי (ר"ש שם). וכתבו ראשונים שאף חותל שיכול ליטול מתוכו בלי לקרעו, אלא שחשב לאכול מה שבתוכו ולזרקו - טהור; וכן הקרן שמשמש בה ומשליכה, אינה מקבלת טומאה (רמב"ם שם, על פי תוספתא שם בבא מציעא ו ד), ואף על פי שאין בה שינוי משום השימוש שנעשה בה (קהילות יעקב סוכה יט).

כלי זפת כלי שאינו יכול לקבל מים חמים, כגון כלי זפת - שומן שחור היוצא מעץ שמן מסויים (מאירי שבת כ ב) - יש מהתנאים מטהרים, שאינו יכול לקבל את החמץ כצונן (רבי יוסי בכלים ג ז, לפי פירוש המשניות לרמב"ם שם), ויש מהראשונים שפסקו כן להלכה (רמב"ם כלים יט טו).

מדבר שאינו מתקיים "כלי" אינו אלא העשוי מדבר המתקיים, שיכול לעמוד זמן מרובה (כן משמע מתוספתא ז ז, ורמב"ם שם ב א), אבל העשוי מדבר שאינו מתקיים, אינו חשוב כלי (כן משמע מהתוספתא שם), ולפיכך החוקק לפת ואתרוג יבשים כדי למוד בהם, וכן כל כיוצא בהם, כיון שאי אפשר שיעמדו אלא זמן מועט, אינם חשובים כלים, ואינם מקבלים טומאה (כן משמע מהתוספתא ורמב"ם שם), אף על פי שאפשר להשתמש בהם כמה פעמים (אגרות משה יו"ד ג כג). כלים המתקיימים לפי שעה, יש מהראשונים סוברים שנחלקו תנאים בזה (תוספתא שבת סו א ד"ה טמא, בלשון הראשון); ויש המפרשים המחלוקת בכלי שאין רגילות לעשות כלי כמוהו (רש"י שם ד"ה ור, בשם רבותיו).

מהותם

כלי הוא חפץ הראוי לתשמיש (כן משמע מכלים כו ז) חשוב או שכיח, והוא עומד לאותו תשמיש (ריטב"א שבת קכד ב), או שעשה בו מעשה לשם כלי, ונתכוין לכך או שהשתמש בו (כן משמע מרש"י חולין יב ב ד"ה שיש; בית שלמה בתרא סו) ³.

ואינו חשוב כלי אלא כשיש לו צורת כלי (כן משמע מתוספות בבא בתרא סו א ד"ה ושאני, ורמב"ם כלים ב ח, ועוד; רלב"ג שמיני, שורש יז) ⁴ - בין בדבר שאין בו קיבול, ובין בדבר שיש בו (כן משמע מרמב"ם כלים ה יא) - ואפילו חשב לייחדו לתשמיש, מחשבתו אינה מועילה לעשותו כלי, שאין מחשבה זו מועילה אלא בכלי, ולא בחפץ שאינו כלי לעשותו כלי (חסדי דוד כלים בבא מציעא ה ד). וצריך שתהא לכלי צורה מיוחדת להשתמש בה למלאכתו (חזון איש כלים טו א), ולכן קורת אסירים - קורה שיש בה כמין פגימה להכניס בה רגל האדם, ומניחים עץ ארוך על גביה, ואינו יכול לצאת (ר"ש ורא"ש וברטנורא כלים יב א) - אינה מקבלת טומאה (משנה שם; רמב"ם שם י יז), שאותה קורה אין בה צורה מיוחדת המועילה למלאכתה, אלא כל עשת ברזל ראויה לכך, שאין תשמישה אלא על ידי רוב כבדה, ולפיכך לא חל עליה שם כלי (חזון איש שם).

כשאנו ראוין החפץ ראוי לתשמיש כל שהוא, כגון מיוזן - אבנט או אזור של אריג שכורכים אותו סביב המיטה כדי לחבר את פרקיה (רמב"ם שם כא ח, ופירוש המשניות לרמב"ם ורא"ש וברטנורא שם יט ג) - שנקרע ולא נשתתיו בו שבעה טפחים, אינו מקבל טומאה (משנה שם), שכיון שאינו ראוי לכלום, אינו חשוב כלי (ברטנורא שם).

מחשבה כל הכלים יורדים לידי טומאה במחשבה (כלים כה ט; להפיקה לכלי רמב"ם שם ח י) - שעל ידי מחשבה הם נעשים כלים, ומקבלים טומאה - כגון עור שחשב לעשותו שטיח, הרי זה מקבל טומאה (פירוש הרא"ש שם, על פי כלים כו ח). וכן המוצא עץ שנחנק מאליו וחשב עליו לישיבה, הרי זה מקבל טומאה (כן משמע מתוספתא כלים (צוקרמאנדל) בבא בתרא ב א), אבל אם נעשה מאליו, או שנעשה בלא כוונת האדם לעשותו כלי, אינו חשוב כלי (הגהות מרדכי קדושין תקס, בשם רבנו שמעיה). ואין מורידה לידי טומאה אלא מחשבת הבעלים, אבל חשב עליהם אדם שאינם שלו הרי הם טהורים (תוספתא שם).

כשאסור בשימוש חפץ שיש לו צורת כלי, וראוי לתשמיש, אף על פי שאינו עומד לשימוש, כגון כלי של איסורי הנאה, חשוב כלי ומקבל טומאה, מפני שהוא ראוי לתשמיש אם לא היה אסור בשימוש (פירוש הראב"ד תמיד כט ב (לד א בדפוס וילנא); מלאכת שלמה שקלים ח ה, בשמו), והעושה כלי גמור בשבת (ראה ערך מכה בפטיש), בין צריך לו, ובין אינו צריך לו - חייב (ראב"ה לולב תרסז); ויש סוברים שחפץ שאסור להשתמש בו אותו תשמיש שהוא עומד לו, כגון מאזניים שאינן שוקלות יפה, שאסור לשקול בהן (ראה ערך מדות ומשקלות), אינו חשוב כלי (כן משמע מרשב"ם בבא בתרא פט ב ד"ה כך אמרו).

כשאנו רוצה כלי שאינו רוצה בקיומו - היינו שאינו צריך בקיומו

א ד"ה ואין). 5. ויש סוברים שאף כשיש לו הדס אחר, הדס נוסף הכשר למצוה חשוב כלי (כן משמע מתוספות כתובות ו א ד"ה האי, בשם הערוך, ותוספות שבת קג א ד"ה לא, ותוספות יומא לה א ד"ה (לד ב) הני ותו, ותוספות

3. ויש סוברים שאפילו בלא כוונה, כל שנתרצה שישמש ככלי, הרי זה חשוב כלי (שו"ת חתם סופר יו"ד רא). 4. ויש חולקים וסוברים שאף קליפת אגוז - שאין בה צורת כלי - שחשב עליה למדוד בה עפר, חשובה כלי (רש"י חולין יג

בית קיבול בסלע, אינו חשוב כלי (כן משמע מהמשנה פרה ה ז, ומקואות ד ה, ותוספתא פרה (צוקרמאנדל) ה ח, וידים (צוקרמאנדל) א ט) כל זמן שלא נתלש (כן משמע מהתוספתא שם ושם; שו"ת הרי"ד טו) בכוונה (כן משמע מהתוספתא שם ושם). אין ממלאים בו מים לחטאת, ואין מקדשים בו מי חטאת, ואין מזים ממנו מי חטאת, ואינו צריך צמיד-פתיל (ראה ערכו) (משנה שם ושם; תוספתא שם ושם; כן משמע מהרמב"ם פרה ו ה), אלא הוא כשאר בורות, ודי לו בכיסוי כדי להציל מן הטומאה (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ור"א וברטנורא פרה שם; ר"א וברטנורא מקואות שם), ואינו פוסל את המקוה (משנה שם ושם; תוספתא שם ושם; רמב"ם מקואות ו א), ואין נוטלים ממנו ידים (תוספתא ידים שם), וטובלים בתוכו (מהר"ש ג כא; פרי מגדים יו"ד קנט, משבצות זהב סק"ח, תפארת ישראל שם ושם), ואפילו היה ממין המקבל טומאה, אינו מקבל טומאה (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא כלים כ ד), שהוא כחפירה או בור בקרקע, ואינו "מחובר לקרקע", אלא קרקע ממש (מהר"ש שם).

העשוי לקרקע כלי העשוי לקרקע, כגון הדלת והציר והצינור - מרזב (פירוש המשניות לרמב"ם כלים יא ב) - אינו מקבל טומאה (משנה שם; רמב"ם כלים ט א), בין בכלי מתכת, ובין בכלי חרס ושאר כלים (כן משמע מהרמב"ם שם).

כוורת כוורת דבורים, נחלקו תנאים:

• יש סוברים שהיא כקרקע (רבי אליעזר בשביעית י ז, ועוקצין ג י), ואפילו אם היא תלושה (תוספות בבא בתרא סו א ד"ה ומקבלת; פירוש הרא"ש וברטנורא ושנות אליהו שביעית שם), שנאמר: וְיִטְבֵּל אוֹתָהּ בַּיַּעַר הַדְּבָשׁ (שמואל א יד כז. רבי אליעזר בגמ' שם, לדעה זו; רבי יוסי ברבי בון בשם רבי שמעון בן לקיש בירושלמי שביעית י א), שהדבש חשוב מחובר כמו יער (כן משמע מרשב"ם שם ד"ה טעמא; ריטב"א שם), והרודה דבש מן הכוורת בשבת חייב חטאת כתולש (כן משמע מהגמ' שם), ועל ידי הדבש אף הכוורת חשובה כמחובר (פירוש הרא"ש שביעית שם).

• ויש סוברים שכוורת דינה כשאר כלי (חכמים במשנה שם ושם), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שביעית שם; רמב"ם שבת כא ו, לפי מגיד משנה שם).

גלמי כלים - שנגמרה מלאכתם, וכבר נעשו הכלים כשלא נגמרה מלאכת הייפוי שלהם בצורתם, והם ראויים לתשמיש, אלא שלא נגמרה כל מלאכתם, ועתיד להשוותם ולצחצחם וליפותם וכיוצא (ראה ערך טומאת כלים: גמר מלאכה) - אף על פי שיש מהם שאינם מקבלים טומאה, מפני שאין דרך להשתמש בהם או למוכרם קודם גמר כל מלאכתם (ראה ערך הנ"ל: שם), הרי הם כלים, ומצילים בצמיד פתיל (תוספתא כלים (צוקרמאנדל) בבא קמא ז ד).

חיבור הכלי ואילו

שני כלים שתי אבנים שהקיפן - סמכן (ברטנורא פרה ה ט) - זו שחברו וסדק ביניהם, ועשאו שוקת - ונשאר סדק ביניהן (כן משמע

בא במידה כלי המחזיק ארבעים סאה (ראה ערכו) בלח, שהם כוריים - ששים סאה - ביבש (פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש כלים כד ג, ואהלות ד ג, על פי כלים טו א), והוא הנקרא: בא במידה (כלים שם ג-ד ואהלות שם), שצריך למדור ארכו ורחבו (רש"י שבת פד א ד"ה טהורה), אם היה מעץ, או מעור, או מעצם, אינו מקבל טומאה, שכלי ממנים אלו אינו מקבל טומאה אלא כשהוא ראוי להיטלטל מלא וריקן (ראה ערך טומאת כלים: תשמישם), וזה הבא במידה אינו ראוי להיטלטל מלא, שאם יטלטלה מלא - יישבר (רש"י שבת לה א ד"ה טהורין, וחגיגה כו ב ד"ה מה; ר"ש רא"ש וברטנורא כלים טו מא)⁶, וכתבו ראשונים בגדר טהרתו, שהוא גדול יותר מדי, וכיון שאינו מיטלטל מלא וריקן אין תורת כלי עליו (רש"י עירובין יד ב ד"ה טהורין; מאירי שבת לה א; מיוחס לר"ן שם מד ב, בשם הרא"ה, בדעת רש"י), ואפילו הוא דומה לכלי, שיש לו שוליים ככלי (מאירי שבת שם)⁷. גדר זה, שכל שאינו מטלטל מלא וריקן יצא מתורת כלי, למדים מההיקש שהוקשו כלי עץ וכלי עור לשק (ראה ערך הנ"ל: שם. ריטב"א שם; מיוחס לר"ן שם), שהתורה מיעטה כלי שאינו מטלטל מלא וריקן מלקבל טומאה בהיקש זה, מפני שיצא מתורת וצורת כלי (פתח האהל ד ו).

אם נחשב כלי ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שכלי הבא במידה יצא מתורת כלי (כן משמע מהמאור ותוספות ר"ד שם פד א, והרמב"ן שם פג ב; מיוחס לר"ן שם מד ב, בשם הרא"ה), ואינו צריך צמיד-פתיל (ראה ערכו), ואפילו בכיסוי בעלמא הוא מציל מן הטומאה (ראב"ד כלים יג ה), וביארו אחרונים שלדעה זו אף כלי חרס וכלי מתכת הבאים במידה, שמקבלים טומאה, הרי זה מפני שלמדים כן מריבוי הכתוב, או שאף על פי שיצאו מתורת כלי, כל שלא מיעטתם התורה מקבלת טומאה, מקבלים טומאה (פתח האהל ד ו).

• ויש סוברים שלא יצא מתורת כלי (רש"י שם פד א ד"ה טהורה, ותוספות שם ד"ה הבאה, ועוד, לפי פתח האהל שם), ואינו מציל אלא בצמיד פתיל (תוספות שם מד ב ד"ה ואין; רמב"ם טומאת מת כא א).

לענין בונה (ראה ערכו) או סותר (ראה ערכו) בשבת, להלכה שאין בנין וסתירה בכלים (ראה ערך בונה: בנין בכלים), כלי גדול - שיש בו ארבעים סאה (כן משמע מתוספתא זבים (צוקרמאנדל) ד ו, וגמ' עירובין לה א) - אינו חשוב כלי, ויש בו משום בנין וסתירה (רש"י עירובין לה א ד"ה ומתני', למסקנת הגמ'; אור זרוע ב עח יב; רמ"א או"ח שיד א)⁸.

טלטול בשבת בטלטול בשבת, פירשו ראשונים שנחלקו אמוראים אם כל שיש בו תורת כלי לקבל טומאה יש עליו תורת כלי לענין טלטול שבת, וכל שמשום גדלו אינו מקבל טומאה אסור לטלטלו (ריטב"א שבת קכב א, בדעת רבה ורב יוסף בגמ' שם לה א); או שלענין טלטול בשבת אין בטלה תורת כלי מן הכלי משום כובדו, ואפילו צריך עשרה אנשים לטלטלו, תורת כלי עליו (תוספות שם לה ד"ה ואפילו, בביאור הגמ' שם מה ב, ועירובין קב א), וכן הלכה (תוש"ע או"ח שח ב)⁹.

המחובר לקרקע כלי המחובר לקרקע מתחילת עשייתו, כגון החוקק מתחילת עשייתו

ר"ד שם, בביאור מסקנת הגמ'). 9. ויש הפוסקים כדעה הראשונה (כן משמע מרבנו חננאל שם לה א ד"ה אמר אביי; פסקי ריא"ז שבת יז ב ח); ויש מחלקים, שכלי שבחול אין מטלטלים אותו משום כובדו, אף בשבת אסור לטלטלו, אבל כלי שבחול אין נמנעים מטלטלו, אף על פי שהוא כבד ואינו מטלטל אלא על ידי רבים, מותר לטלטלו בשבת (כן משמע מתוספות עירובין שם ד"ה ההוא; ערכי תנאים ואמוראים, יהודה בר ליואי, על פי שבת קיג א).

סוכה שם ד"ה מודה). 6. או לפי שכלי המחזיק ארבעים סאה חזקתו שהוא עשוי לנחת (רמב"ם כלים ג א), ואפילו מטלטלו לפעמים, בטלה דעתו אצל כל אדם (ריטב"א מגילה כו ב). 7. ועוד שהוא דומה לאהל (כן משמע מרמב"ם טומאת מת יב ב, וראב"ד שם, וכלים יג ה; סמ"ג עשין רלא), או שחשוב כמחובר לקרקע (ריטב"א שבת שם, בשם יש שתירצו, בדעת רש"י). 8. ויש מהראשונים הסובר חשוב כלי, ואין בו איסור בנין וסתירה מן התורה (תוספות

גם חברו (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא כלים כט ב) - מפני שהם ככלי אחד (רמב"ם פרה יב ה, על פי משנה שם ועוד); וכן המחבר - בתפירה (פירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם) כשלל של כובסים (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם) - שלש כסתות של צמר, או שש של פשתן, או שלשה סדינים, או שתים עשרה מטפחות, הרי אלו חיבור לטומאה ולהזאה (משנה שם; רמב"ם שם ז), שהם נעשים כבגד אחד (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

חיבר יותר מהשיעור שאמרו, נחלקו תנאים אם אינם חיבור כלל (רבי יוסי במשנה שם); או שאינם חיבור להזאה, אבל הם חיבור לטומאה (תנא קמא במשנה שם) מדרבנן, שגזרו שמא יבואו לטהר אף את הכלי שבו נגעה הטומאה (משנה אחרונה שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

שני כלים שמחברם כדי להשתמש בהם, והם משמשים ביחד, כגון מספורת של פרקים - ששני סכינים שלה מתפרדים (רש"י שבת נח ב ד"ה מספורת) יחד

- בשעת מלאכה חיבור הוא מן התורה, בין לטומאה ובין להזאה (גמ' שם; רמב"ם פרה יב ד), ששני החלקים יחד עושים מלאכה אחת, והם צריכים זה לזה בשעת מלאכה (תוספות שם ד"ה אי; רמב"ן ורשב"א שם), ואי אפשר להשתמש בזה בלא זה (רמב"ן שם), אבל שלא בשעת מלאכה, מן התורה אינם חיבור לא לטומאה ולא להזאה (גמ' שם; רמב"ם שם) אף על פי שהם מחוברים (רמב"ם שם), הואיל ואינם צריכים להיות מחוברים (רש"י שם ד"ה שלא).

זוג ועינבל - הפעמון, והלשון שבתוכו המשמיע את הקול בנענועו (פירוש המשניות לרמב"ם ורא"ש וברטנורא פרה יב ח) - הם חיבור (משנה שם; רמב"ם פרה יב ט), ואם נטמא אחד - נטמא חברו (רש"י שבת שם ד"ה הזוג; תוספות שם; פירוש הרא"ש פרה שם), ודוקא לענין הזאה, ואם היזה על אחד מהם, נטהר אף חברו (רש"י שם; המאור שם; פירוש המשניות לרמב"ם ורא"ש וברטנורא שם; רמב"ם שם), שכלי אחד הוא (רש"י שם ד"ה הזוג וד"ה אלא; המאור שם; פירוש הרא"ש פרה שם). טעם החילוק בין זוג ועינבל לבין שאר כלים, שזוג ועינבל כיון שאם נפרדו אפשר להקיש את הזוג על גבי חרס (ראה שבת נט א), הזוג הוא העיקר והענבל טפל לו, ולפיכך הם ככלי אחד אף להזאה, ולא אמרו בשני כלים המחברים זה לזה שלא בשעת מלאכה שאינם חיבור אלא בכלים שזה עיקר כמו זה (המאור שם).

כלים שחיברם ועומד להפרידם - אינם חיבור (כן משמע מבאור הגר"א לתוספתא כלים בבא קמא ב ב), אלא שיש שמדרבנן הם חיבור לטומאה, כגון שלל הכובסים - שהכובסים תופרים בגדים זה עם זה, הקטן עם הגדול, כדי שלא יאבד הקטן (ר"ש וברטנורא פרה יב ט) - וכן שלשלת של מפתחות, והבגד שהוא תפור בכלאים, הרי אלו חיבור לטומאה, ואינם חיבור להזאה (משנה שם; רמב"ם פרה יב ו), שכיון שעומדים להיפרד זה מזה אינם חיבור קבוע, ולכן אינם חיבור אלא לטומאה להחמיר, ולא להזאה, להקל (פירוש הרא"ש שם).

מגופת החבית, אינה חיבור (כלים ג ו; רמב"ם כלים כ ז), ואם נגעו משקים טמאים בחבית או במגופה, לא נטמאה חברתה (רמב"ם שם ובפירוש המשניות שם), ונחלקו ראשונים אם הטעם מפני שהמגופה עומדת להינטל (רש"י שבת מח ב ד"ה מגופה); או שהטעם הוא שמגופה דיבוקה לחבית מועט (מאירי מכות ג ב).

מהתוספתא פרה (צוקרמאנדל ה י) - וכן שתי עריבות, וכן השוקת שנחלקה, המקדש בהן מים לחטאת, המים בסדק שביניהן אינם מקודשים (פרה ה ט, לפי פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש ורא"ש שם, ורמב"ם פרה ט ז), שאין זה חיבור לעשותן כלי אחד (כן משמע מהראב"ד שם).

כלי העשוי פרקים כלי, וכל אדם, אפילו אינו אומן, יכול לפרקו ולהחזירו, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאינו חשוב כלי אחד (רמב"ם כלים י טו, ופירוש המשניות לרמב"ם כלים יא ז), ולדעתם זהו ששינוי בקרן פשוטה שהיא טהורה (כלים שם. כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם), שהקרן עשויה פרקים ומורכבת מחתיכות רבות (פירוש המשניות לרמב"ם שם), וכיון שהכל יכולים לפרקה ולהחזירה, ואין צריך לכך אומן, הרי היא טהורה (כן משמע מהרמב"ם שם ושם), שכל שהדיוט יכול להחזיר אינו חשוב חיבור לעשותם יחד כלי אחד (גר"ח שם).

• ויש סוברים שאדרבה, מפני שהדיוט יכול להחזירם יותר יש להחשיב את החלקים כמחברים, שהרי אפילו בשעה שנתפרקו יש סוברים שחשובים כחיבור - לענין שכל חלק יקבל טומאה ככלי שלם, ולענין שאם נטמא אחד החלקים ושוב חיברם, אף חברו מטמא את הנוגע בו (ראה ערך טומאת כלים: בכלים שנפסדה צורתם) - מפני שהדיוט יכול להחזירם (ראב"ד שם).

הטופל כלי הטופל כלי - טח עליו חומר, כדי שאותו החומר יתקיים וישאר שם (פירוש המשניות לרמב"ם כלים ג ד) - אם היה הכלי צריך לאותה הטפילה, הרי היא ככלי עצמו (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם וברטנורא שם ה), שאם היה הכלי טמא, אוכל או משקה הנוגע בטפילה נטמא (כן משמע מרמב"ם כלים כ א, ופירוש המשניות שם, ור"ש ורא"ש וברטנורא שם), ואם נגעה טומאה בטפילה שעל גביו, הרי היא כמי שנגעה בגבו (ר"ש ומשנה אחרונה שם), ואם מטבילו, אין הטפילה חוצצת (כן משמע מתוספתא כלים (צוקרמאנדל בבא קמא ג ב). לא היה הכלי זקוק לטפילה, נחלקו תנאים:

• יש מטהרים (חכמים במשנה שם), שמכיון שאינו צריך לה, אינה חיבור לו (כן משמע מהר"ש שם), וכן הלכה (רמב"ם שם).

• ויש מטמאים (רבי מאיר ורבי שמעון במשנה שם), שלדעתם כל טפילה חשובה חיבור לכל כלי שנטפלת לו, שהכלי צריך לטפילה שלא ימהר להישבר (סדרי טהרה פב א).

טפילת הכלי, אינה חשובה מן הכלי אלא כשהיא נדבקת בכלי - דיבוק המתקיים - אבל אם אינה נדבקת בו, אינה חשובה מכללו (משנה שם ג ז, לפי פירוש המשניות לרמב"ם ור"ש וברטנורא שם, ורמב"ם שם כ ו).

כלי גדול כלי אחד, אפילו הוא ארוך או רחב ביותר, כולו חיבור בין לטומאה ובין להזאה (ראה ערכו. כן משמע מרמב"ם פרה יב ז, על פי כלים כט ב), ואין אומרים שבגלל גדלו בטלה דעת העושהו ואינו חיבור; ואפילו עומד לקוצצו חשוב חיבור (חזון איש כלים לד ב).

כלים שחיברם ונעשו גוף אחד שני כלים שחיברם עד שנעשו כגוף אחד, כגון שתפר שני בגדים או שתי יריעות, הרי אלו חיבור, בין לטומאה ובין להזאה - שאם נטמא אחד מהם נטמא גם השני, ואם הוזה מאפר פרה על אחד מהם לטהרו מטומאת מת, נטהר

מיניהם

מין אחד, ומעט באופן שאפילו יינטל עדיין אפשר להשתמש בו, חשוב הוא כאותו מין שעיקרו ממנו, ולפיכך כלי עץ שקבועה בו מתכת, שניקח מן הגוי, אינו טעון טבילה (ראה ערך טבילת כלים: בכלי מתכות ושאר מינים), שמדמים חיוב טבילה לדין טומאה, והרי לענין קבלת טומאה כלי זה חשוב כלי עץ, כמו ששינו כלים פשוטים, שמתכת המשמשת את העץ טהור (כלים יג ו. באור הגר"א יו"ד קכ ז).

עיקר עושה כלי שנעשה מחיבור שתי חתיכות, ויש הבדל בשימוש - באופן שחשוב כלי אחד (ראה לעיל: חיבור הכלי ואליו) - שינו בו, לענין טומאה-ישנה (ראה ערכו), שהולכים אחר עיקר עושה המלאכה - ואפילו הוא מיעוט הכלי, ואפילו החלק השני בפני עצמו יש בו כדי לקבל טומאה (ראה ערך טומאה ישנה: בספק ובתערובת) - כגון קיתון שעשאו מן הטמא, ושוליו מן הטהור - טהור, עשאו מן הטהור, ושוליו מן הטמא - טמא, הכל הולך אחר המקבל (תוספתא כלים (צוקרמאנדל) בבא מציעא א ד; רמב"ם כלים ב ח) שהוא עושה המלאכה (רמב"ם שם), שאי אפשר לכלי בלא שוליים, והם מעמידים את כל הכלי, ולכן דינו ככלי מאותו מין של השוליים (ערכי תנאים ואמוראים, יהודה בן שמוע).

וכן לענין קבלת טומאה, כוורת שעשאה מן החלמא - טיט עבה (ר"ש כלים שם) - ושוליה מן הגללים - שאינם מקבלים טומאה (ר"ש שם) - טהורה; עשאה מן הגללים ושוליה מן החלמא, אינה טמאה עד שיהיו השוליים מקבלים (רבי נתן בתוספתא שם, לגירסתו; ערוך השלחן העתיד טהרות רה יז), שכדי שתקבל טומאה לא די בשוליים לחוד מחלמא, אלא צריך שיהא גם קצת מדפנותיה הסמוכות לשוליים מחלמא (חסדי דוד שם) ¹⁰.

אף לענין טבילת כלים הניקחים מן הגוי, בכלי הנעשה מדבר טעון טבילה ומדבר שאינו טעון, הולכים אחר העיקר (ראה ערך טבילת כלים: הכלים שבכלל כלי סעודה).

כלי חשוב ושינוי חשוב בכמה דינים מצינו חילוק בין כלי חשוב לבין כלי שאינו חשוב, כגון לענין חליפין (ראה ערכו), שאין קונים אלא בכלי העשוי מדבר חשוב, ולא בעשוי מגללי בקר, שאין ראוי להשתמש בו בחמין אלא בצונן, או עביט של מי רגלים (ראה ערך חליפין: דברים הנעשים חליפין), וכן בכלי לקדוש מי חטאת, יש שכתבו שאין מקדשים אלא בכלי חשוב, ולא בשברי כלים, אף על פי שיש בהם שיעור לקבל טומאה (פרי מגדים או"ח קנט, אשל אברהם סק"ג), וכן בנטילת ידים, יש שכתבו שאין נוטלים אלא בכלי חשוב (ים של שלמה חולין ח כז, על פי תרומת הדשן רסא).

דיניהם ומעלתם

בנין וסתירה כלי רעוע, כגון שעשוי מחתיכות הדבוקות זו לזו במוסתקי, אף על פי שחשוב כלי לשאר דינים, אין בו בנין וסתירה (כן משמע מרשב"א וריטב"א שבת קמו א) ¹¹.

גמר מלאכתו של כלי, לחייב עליו משום מכה-בפטיש (ראה ערכו), הרי זה כגמר מלאכתו לענין טומאה, שכל שאינו חשוב גמר מלאכה לענין טומאה, לא חשוב גמר הכלי אף לענין שבת, ומותר לעשותו (כן משמע מביצה לב א), וכל שחשוב גמר מלאכה לענין טומאה, אסור לעשותו בשבת וביום טוב (ראה ערך בונה: בנין בכלים. תוספות שם ד"ה אין פוחתין; תוספות רבנו פרץ שם) ¹².

הניקח מן הגוי, אם כלי הוא, הרי הוא חייב בטבילת-מין הגוי כלים (ראה ערכו).

בכיווי כלים הניקחים מן הגוי, שחייבים בטבילה (ראה ערך טבילת כלים: הכלים שבכלל כלי סעודה), נחלקו אחרונים: יש סוברים שחייבים בה אף על פי שאינם מקבלים טומאה (גידולי טהרה, שו"ת יז); ויש סוברים שאינו חייב בטבילה אלא כשמקבל טומאה, כגון המשמש לקבלה (כן משמע מבאור הגר"א יו"ד קכ ס"ק טו).

הצלה מטומאה אין מצילים מטומאה באהל המת בצמיד-פתיל (ראה באהל המת ערכו) אלא כלים (פרה ה ה, וידים א ב; רמב"ם טומאת מת כב א), אבל שברי כלים, אינם מצילים בצמיד פתיל (כן משמע מהרמב"ם שם, ור"ש וברטנורא שם), ואין צריכים צמיד פתיל אלא כלים, אבל מחיצות שאין עליהן שם כלי, די להן בכיווי להציל מן הטומאה (כן משמע מפרה ה ז, ומקואות ד ח, ורמב"ם מקואות ד א) ¹³.

הצלה מטומאת כלי חרס שכלי חרס טמא אוכלים ומשקים שנכנסו לתוכו (ראה ערך טומאת כלים: טומאתם), הכניס לאוירו כלי שיש בו אוכלים ומשקים, ושפתו חוץ לכלי החרס, אף על פי שהאוכלים והמשקים מכוונים בתוך כלי חרס הטמא, הרי אלו טהורים (ראה ערך הנ"ל: שם), ואין מציל מיד כלי חרס אלא כלי שיש לו תוך, כגון סל וקופה וחמת (כלים ח ג, לפי ר"ש שם; תוספתא כלים (צוקרמאנדל) בבא קמא ו ו; רמב"ם כלים יד יג), אבל כלי שאין לו תוך, כגון סרידה - כלי שהנחתו משתמש בו להניח בו את העיסה לאחר שנלושה, או להניח עליו קמח או סובין (ר"ש ורא"ש שם) - שאין לה גפיים - מחיצות (ר"ש ורא"ש שם) - הנתונה על פי התנור ושוקעת לתוכו, השרץ בתוכה - התנור טמא, השרץ בתנור - אוכלים שבתוכה טמאים (משנה שם).

טבילת אדם מעין (ראה ערכו) או מקוה (ראה ערכו) שהיה בתוכם כלי - והמים שבתוך הכלי אינם מחוברים למים שבמקוה, שאין בכלי נקב כשפופרת הנוד (כן משמע מתורת הבית הארוך ג א) - הטובל בתוך הכלי לא עלתה לו טבילה (ראה ערכו), שאין מטהרים אלא מים שבקרקע, בדומה למעין (כן משמע מתורת כהנים שמיני פרשה ט א, ותורת הבית שם).

טבילת ידים טבילת ידים, לסוברים שמועילה כנטילה (ראה ערך נטילת ידים), כתבו ראשונים שאינה צריכה כלי (מרדכי ברכות רב); ויש שכתב יותר, שאין מטבילים ידים בכלי (ריקאנטי פד; שלחן ערוך הרב או"ח קנט כג); ויש מהפוסקים שכתב שטבילת

בשבת, אם צריך להיות בכלי, ראה ערך נר שבת; על השקאת סוטה שאינה אלא בכלי חרס, ראה ערך השקאת סוטה: המים; על הזאה לטהרת מצורע, שצריכה להיות בכלי, ראה ערך הזאה ב: בטהרת מצורע. ¹² ויש הסוברים שאפילו לא נגמרה מלאכתו לקבלת טומאה, אסורה עשייתו משום שהוא כמתקן כלי (כן משמע מהרמב"ם יום טוב ד ח, ומאירי שם). ¹³ על מיני הכלים שמצילים, ועל גדרי כלי לענין זה, ראה ערך צמיד פתיל.

¹⁰ ויש מהתנאים סוברים: הכל הולך אחר השוליים (רבי בתוספתא שם, לגירסתו). ¹¹ על המוציא בשבת כלי שחפצים אגודים בתוכו, אם כשלא הוציא את כל הכי נחשב כאילו הוציא מה שבתוכו, ראה ערך אגד; כלים אם נעשים אוהלים לטהר, ראה ערך טומאת אהל: הטומאה; על קלקול כלים בשבת, ראה ערך מקלקל וערך סותר; על כלי המוכן לשימוש בשבת, שאסור לעשות דבר המבטל את תשמישו, ראה ערך מבטל כלי מהיכנו. על הדלקת נרות

- אסור לטלטלו (רמב"ם שבת כה ו, על פי שבת שם ושם וביצה שם; טושי"ע או"ח שח ז), שאסרו חכמים לטלטל מקצת דברים כדרך שהוא עושה בחול (ראה ערך מוקצה. כן משמע משבת קכג ב), ואסור לטלטלם אפילו לצורך גופם או מקומם (שבת קכד א; רמ"א שם), והוא נקרא "מוקצה מחמת גופו" (בית יוסף שם. וראה ערך מוקצה).

כל הכלים ניטלים בשבת (שבת קכב ב, ושם קכג ב), ואף כלי-שמלאכתו-לאיסור (ראה ערכו), כיון שתורת כלי עליו, התירו לטלטלו לצורך גופו או מקומו (שבת קכד א; רמב"ם שבת כד ג; טושי"ע שם א), ואפילו אינו ראוי לשום מלאכה חשובה של היתר, כגון נרות, שלאחר שהשתמשו בהם הם מסריחים, ואינם ראויים אלא לכסות בהם כלים, וכיסוי הכלים אינו חשוב תשמיש (כן משמע משבת מו א-ב, וריטב"א שם), וכן שירים ונזמים וטבעות, כיון שיש עליהם תורת כלים, מותר לטלטלם (גמ' שם ב), אף על פי שאסרו חכמים להתקשט בהם (ראה ערך שבת. תוספות שם ד"ה ואמר; ריטב"א שם), ואינם ראויים לשום מלאכה חשובה של היתר (ריטב"א שם א, בשם התוספות)¹⁶.

כרמלית כלי המונח ברשות הרבים, ואין בו שיעור להיחשב רשות-היחיד (ראה ערכו) - שכשיש בו שיעור, הרי זה רשות היחיד (כן משמע משבת ה א, ושם ח א; טושי"ע או"ח שמה ו) - מותר לטלטל מתוכו לרשות הרבים ומרשות הרבים לתוכו (גמ' שם ח א), אפילו יש ברוחבו ארבעה טפחים, כשיעור כרמלית (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה פחות מכן), שאין כרמלית בכלים (תוספות שם ה א ד"ה כאן) הואיל וכלי הוא, לא גזרו חכמים עליו לבטלו מתורת כלי ולהחשיבו כרמלית (רש"י שם ח א ד"ה פחות מכן), אלא הוא בטל אגב הרשות שהוא נמצא בה, וכלי המונח ברשות הרבים, הרי הוא רשות הרבים (רשב"א שם ה א), שאינו עשוי להתעכב שם אלא לשעה, ואינו רשות לעצמו אלא הוא עומד ברשות, ובטל לגביה (רשב"א שם ז א)¹⁷.

וכן המוציא מרשות היחיד לכלי המונח ברשות הרבים - חייב (כן משמע מגמ' שם ה א), אף על פי שעמוד כעין אותו כלי חשוב ככרמלית, והמוציא מרשות היחיד לשם פטור (ראה ערך כרמלית), שאין כרמלית בכלים (תוספות שם ד"ה כאן), וכן אם היה הכלי קטן כשיעור שעמוד כמותו חשוב מקום פטור - חייב, שאין מקום פטור בכלים (כן משמע מהרשב"א שם, ומאירי שם ח א)¹⁸.

מודה במקצת מודה-במקצת (ראה ערכו), שאינו חייב שבועה אלא אם היתה ההודאה בפרוטה, והכפירה שתי כסף (ראה ערך מודה במקצת), אם טענו כלים וכפר במקצתם, אפילו אינם שוים שתי כסף, כגון שטענו שתי מחטים והודה באחת מהן, הרי זה חייב (שבועות מ ב; רמב"ם טוען ג ה; טושי"ע ח"מ פח א), שהכלים חשובים הם כיון שעומדים לעשות בהם מלאכה מרובה (סמ"ע שם סק"ד). ונחלקו אחרונים:

• יש סוברים שכלי לענין הודאה הוא דוקא כלי חשוב, ולפיכך חלק מכלי, אפילו חלק כזה שאם יפסק יהא כלי בפני עצמו, אם

הידים היא דוקא במים העומדים בנהר או בכלי, אבל מים העומדים בצינור שאינו כלי, אף על פי שיש שם ארבעים סאה, אין לטבול בהם את הידים (ב"ח שם ט).

טהרה (ראה ערכו) בטבילה במקוה (ראה ערכו), יש שכתבו שלא נאמרה בתורה אלא בכלים (ראה להלן) - ואדם (ראה ערך טבילה) - ולכן מפץ אין לו טהרה במקוה, לפי שאינו כלי, שטבילה למדים מן הכתוב: **כָּל פְּלִי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מְלֶאכָה בָּהֶם בַּמַּיִם יוֹבֵא וְטָמֵא עַד הָעֶרֶב וְטָהַר** (ויקרא יא לב), וכיון שביארה התורה טומאה בכלל כלים, כך הם נטהרים במקוה, שכבר קבע הכתוב שכל מה שבאר בו את הטומאה, במים יובא, אבל המפץ אינו בכלל כלים, ואף על פי שנתרבה לטומאה, לטהרה לא נתרבה (פירוש המשניות לרמב"ם כלים כד י, בשם רב יוסף גאון; ראב"ד מקואות ד; ברטנורא שם יז).

מאכל שעשאו כלי, כגון כופת - גוש - שאור שייחדה לשיבה, שמעתה נטמאת במושב הזב (ראה חולין קכט א), אין לו טהרה במקוה (תוספות שבת פד א ד"ה לאפוקי; רמב"ן וחי'דושי הר"ן שם; מאירי וריטב"א שם ב), שאוכלים אין להם טהרה במקוה (ריטב"א שם)¹⁴.

טומאה כלים נמנו בין הדברים המקבלים טומאה (ראה ערך טומאה: הטומאות וחומרתן, וערך טומאת כלים, ולהלן: בטומאה), ובטומאת מדרס (ראה ערכו), נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינה אלא בכלים, אבל דבר שאין בו תורת כלי, אינו נעשה מדרס (כן משמע מרמב"ם כלים כה י, וריטב"א ומיוחס לר"ן שבת מד ב), וכן שנינו: **וְכָל הַפְּלִי אֲשֶׁר יֵשֵׁב עָלָיו וְטָמֵא** (ויקרא טו ד), יכול אפילו ישב על האבן ועל הקורה, תלמוד לומר: כלי, ולא אבן ולא קורה (תורת כהנים מצורע, זבים פרק ב ד).

• ויש סוברים שאף משכב שאינו כלי נטמא במדרס (כן משמע מתוספות זבחים צה א ד"ה (צד ב) לא, ורמב"ם כלים כג א, ופירוש המשניות כלים כד י, וראב"ד מקואות א ד, וברטנורא שם יז), ולדעתם כן אמרו במפץ - מחצלת - שאף על פי שאינו כלי (ראה להלן: בכלים שונים), למדים מן הכתוב: **כָּל הַמִּשְׁכָּב** (ויקרא שם), "כל" לרבות את המפץ, שנטמא במדרס (רמב"ם שם ושם; ראב"ד שם; ברטנורא שם).

אין טמא במדרס אלא כלי המיוחד לשיבה, ולא שאומרים לו ליושב עליו עמוד ונעשה מלאכתו, ולפיכך כלי שלא נעשה למשכב או למושב או למרכב, אף על פי שהוא ראוי למשכב, אינו נטמא במדרס (כן משמע מתורת כהנים שם ג, ושבת נט א; רמב"ם מטמאי משכב ז ח). היה הכלי משמש לשיבה עם מלאכתו שנעשה לה, כגון חלוק וטלית, שאף על פי שלא נעשו מתחילתם למשכב, הרי הם משמשים למשכב עם מלאכתם, הרי זה מתטמא במדרס (תורת כהנים שם; רמב"ם שם)¹⁵.

טלטול אין מטלטלים בשבת וביום טוב אלא דבר שיש עליו תורת כלי (כן משמע משבת מו א, ושם קכ ב, ושם קמ ב, וביצה כג ב), אבל דבר שאינו כלי - ואינו מאכל אדם או בהמה (ראה ערך מוקצה)

כיסוי כלים שאין להם בית אחיזה, ראה ערך מוקצה. 17. או שאיסור כרמלית הוא לפי שאינו מקום דריסת הרבים (ראה ערך כרמלית), והכלי לפי שעשוי להינטל, מקומו חשוב מקום דריסת רגלי הרבים (מיוחס לר"ן שם ח א, בשם הרא"ה). 18. ויש סוברים בדעת אמוראים שחולקים על כל זה, וסוברים שיש כרמלית בכלים (רשב"א שבת ה א, בדעת המקשן בגמ' שם, בדעת רבי יוסי ברבי יהודה), וכן יש ראשונים שנראה מדבריהם שיש כרמלית בכלים (תוספות עירובין לג א ד"ה הואיל, וראב"ד שבת יד יח).

14. ויש המצדד לומר שיש לו טהרה במקוה, שהרי טומאתה מפני שיצאה מתורת אוכל ונעשתה כלי, ולפיכך עולה מטומאתה בטבילה כשאר כלים (שפת אמת שם). 15. על הכלים השונים הראויים לשיבה או לשכיבה או לרכיבה, ראה ערך מרכב וערך משכב ומושב. 16. על גדרי כלי לענין זה, ראה להלן: טלטול בשבת ויום טוב; על ההבדלים בין הכלים השונים בענין שלצרכו מותר לטלטלם, ראה ערך כלי שמלאכתו לאיסור וערך מוקצה; על כלים שאדם מקפיד שלא להשתמש בהם שאסרו לטלטלם, ועל טעמים נוספים שאסרו כלים מסויימים בטלטול, כגון

אין המים יוצאים, וכשמסיר אצבעו המים יוצאים, אין נוטלים ממנו ידים, וכל שאינו חשוב כלי לענין טומאה, כל שכן שאינו חשוב כלי לענין נטילת ידים (ים של שלמה שם) ¹⁹; אכן ראשונים כתבו שאף כיסוי כלי יש שהוא חשוב ככלי לענין נטילת ידים (כן משמע מתוספות חולין קו א ד"ה מגופת, ומאירי שם, וקונטרס בית יד ו, וברטנארא כלים א ב, ועוד) אם יכול לעמוד בלא סמיכה ולקבל רביעית, כשר לנטילת ידים (כן משמע מהמאירי שם ושם, וברטנארא שם), וכן מן הראשונים יש שכתב שאף כלי שלא נגמרה מלאכתו לענין טומאה, כגון שהתחיל לחקוק בו, ועדיין לא סיים החקיקה, יש שחשוב הוא כלי לענין נטילת ידים (מהר"ח אור זרוע קלח) ²⁰.

צירוף כלי הכלי מצרף מה שבתוכו לקודש (חגיגה כ ב; רמב"ם אבות הטומאה יב ז).

קידוש ידים קדוש-ידים-ורגלים (ראה ערכו), צריך שיהא מכלי ורגליים (תוספתא ידים (צוקרמאנדל) א ז; ר"ש כלים ד א; שאילתות צ; הלכות גדולות, ברכות פרק שישי, עמ' עו במהדורת מכון ירושלים; רמב"ן ורשב"א ורא"ה חולין קז א).

קידושין בקידושין, שאין אשה מתקדשת אלא בפרוטה ובשוה פרוטה (ראה ערך קדושין), צריך שיהא הכלי שוה פרוטה (כן משמע מרש"י קדושין מח ב ד"ה בו, ותוספות ר"י הזקן ומאירי שם, ורמב"ם אישות ד יט), שאשה מקפידה ואינה מתקדשת בפחות משוה פרוטה, אפילו הוא כלי (ר"ן שם ג ב) ²¹.

שחיטת קדשים שחיטת קדשים טעונה כלי (ראה ערך שחיטה ב).

בטומאת משקים

כלי שיש לו תוך, שנגעו באחוריו - בגבו (כן משמע מפסחים יז ב, ובכורות לח א) - משקים טמאים - המטמאים כלים מדרבנן (ובים ה יב) - אחוריו טמאים, ותוכו טהור (כלים כה ו; תורת כהנים שמיני פרשה ח ה; רמב"ם אבות הטומאה ז ג, וכלים כח א), שעשו חכמים היכר ואמרו שלא יטמא הכלי כולו כדרך שנטמא בטומאה דאורייתא, כדי להודיע שטומאה זו מדרבנן היא, ולא יבואו לשרוף עליה תרומה (ראה ערכו) וקדשים (ראה ערכו. בכורות שם), והחשיבו אחוריים ותוך - לענין טומאת התוך, כשנטמא הכלי מאחוריו - כשני כלים (רבנו יהונתן חגיגה כ ב). נגעו משקים טמאים בכלי מתוכו - נטמא כולו (כלים שם; רמב"ם שם ושם).

טלטול בשבת ויום טוב

דבר שאינו כלי, אסור לטלטלו בשבת וביום טוב (כן משמע משבת מו א, ושם קכו ב, ושם קמ ב, וביצה כג ב), אפילו הוא ראוי לאיזו מלאכה, כגון צרורות, שראויים לכסות בהם כלים (שבת מו א; שו"ע או"ח שח ז), ואף דבר שלפעמים אדם משתמש בו דרך עראי (חיי אדם ב סה ג). לפיכך אסור לטלטל אבנים ומעות וקורות ועפר וחול ומת, וכיוצא בהם (רמב"ם שבת כה ו; שו"ע שם), אף לא לצורך גופם או מקומם (כן משמע משבת קכד א, ורמב"ם שם; רמ"א שם) ²².

כשאנו מקבל אף כלים שאינם מקבלים טומאה, כגון קנה של טומאה

אין בו שווי כשיעור שאמרו, אין בו דין מודה במקצת (נתיבות המשפט פלח, ביאורים סק"א).

• ויש סוברים שכל החשוב כלי לענין קנין חליפין, חשוב כלי אף לענין מודה במקצת (משובב נתיבות שם).

מילוי מים למי-חטאת (ראה ערכו), וקידושם, אינם חטאת והזאתם אלא בכלי (כן משמע מפרה ה, ורמב"ם פרה ו ג), וכן הזאתם צריכה להיות מן הכלי (ראה ערך הזאה ב: האזוב וטבילתו), ובכל הכלים מקדשים מי חטאת (משנה שם; רמב"ם שם), ואפילו בכלי גללים, כלי אבנים, וכלי אדמה - שאינם חשובים כלים לענין קבלת טומאה (תוספות יומא ב א ד"ה שכל, וסוכה לו א ד"ה נפל; ור"ש ורא"ש פרה שם) - ובספינה - שאינה חשובה כלי לקבל טומאה (תוספות יום טוב שם, בשם מהר"ם, בלשון ראשון) - מקדשים בה (משנה שם; רמב"ם שם), שנאמר: מִים חַיִּים אֶל כָּלִי (במדבר יט יז), "כלי" ולא "הכלי", איזה כלי שיהיה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), וכן ממלאים מים לחטאת בכל הכלים, ומזים מכל הכלים (רמב"ם שם).

מים שאובים מים שאובים, שגזרו עליהם חכמים שיפסלו את המקוה, אפילו נשפכו למקוה שלא בכוונה (ראה ערך שאובים), הם מים שנשאבו בכלים (כן משמע ממקואות ד א, ורמב"ם מקואות ד ד, וטושי"ע יו"ד רא לד), ואין המים נעשים שאובים - לפסול את המקוה אפילו באו לתוכו מעצמם (שו"ע שם לט) - אלא בכלים המקבלים (מקואות שם ב; רמב"ם שם א), אבל שאינם מקבלים, כיון שאין דרך שאיבה בכך, לא גזרו בהם חכמים (מי השילוח, מקור נפתח ד).

כל הכלים פוסלים משום שאובים, אפילו כלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה (כן משמע ממשנה שם ד א; רמב"ם שם ד ד; טושי"ע שם לד), וכן כלי הבא במידה, אף על פי שאינו מקבל טומאה (ראה לעיל: מהותם) פוסל את המקוה משום שאובים (כן משמע מתוספות שבת טז ב ד"ה אחד, ורמב"ן וריטב"א ומיוחס לר"ן שם, ועוד). וכן כלים קטנים, שמשום קטנם אינם מקבלים טומאה, כגון כלי חרס שאין בהם כדי סיכת קטן, שיש סוברים שאינם מקבלים טומאה (ראה ערך טומאת כלים: חומר הטומאה) - פוסלים את המקוה (תוספות שם, על פי כלים ב ב).

נטילת ידים נטילת-ידים (ראה ערכו), אין נוטלים אלא מכלי (כן משמע מידים א מב, וגמ' חולין קז א; רמב"ם ברכות ו ו; טושי"ע או"ח קנט א), שהסמיכו חכמים נטילת ידים על קידוש מי חטאת או על קידוש-ידים-ורגלים (ראה ערכו) במקדש, שאינם אלא מכלי (ראה לעיל). שאילתות צ; הלכות גדולות, ברכות פרק שישי, עמ' עו במהדורת מכון ירושלים; רמב"ן ורשב"א ורא"ה חולין קז א).

בכל הכלים נוטלים לידים (משנה שם; רמב"ן וריטב"א שם), אפילו כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה (משנה שם; טושי"ע או"ח קנט א), אף על פי שאינם חשובים כלי לענין טומאה (תורת הבית הארוך ו ג), שתורת כלי עליהם, אלא שנתמעטו מקבלת טומאה (תשב"ץ א קכא; לבוש שם א). יש מהפוסקים שכתב שאין נוטלים ידים אלא מכלי חשוב (ים של שלמה חולין ח כז, על פי תרומת הדשן רסא), ואפילו כלי המקבל טומאה, אם אין לו חשיבות כלי, כגון כלי שהוא מלא נקבים מתחתיו, ופיו צר מלמעלה, וכשמניח אצבעו למעלה

דברים שהוכנו לשימוש בשבת, שיש שההכנה מועילה להתיר את טלטולם אפילו אינם נעשים כלים בכך, ראה ערך מוקצה; על כלים שאדם מקפיד עליהם שלא להשתמש בהם תשמיש אחר מלבד תשמישם בחול, והוא תשמיש האסור בשבת, או שמייחדם לסחורה ומקפיד על כל שימוש בהם, שאסור לטלטלם, ראה ערך הניל; על כלים שאדם קובע להם מקום, שאסור לטלטלם ממקומם,

19. ויש שכתב יותר מזה, שצריך כלי חשוב שאין תשמישו אלא לקבלה, וכל המשמש תשמיש נוסף, פסול לנטילה (ישועות יעקב או"ח קנט סק"ו). 20. על נטילת ידים במים אחרונים, אם צריך ליטלם דוקא לתוך הכלי, ראה ערך מים אחרונים. 21. ויש מהראשונים שנסתפק בזה (רשב"א שבועות לט ב). בקנין כסף, אם אפשר לקנות בכלי שאין בו שוה פרוטה, ראה ערך כסף ב. 22. על

ויטרי (הורוויץ) פסח צד; תוספות ביצה יב א ד"ה ה"ג, שכן המנהג; רמ"א שם, בשם יש מתירין ושכן המנהג, ושם תקיח א, והוא הדין בשבת (בית יוסף או"ח שח מה; כן משמע מהרמ"א שם), שמכיון שעשוי לכך מתחילתו ומיוחד לזה בתמידות, יש עליו תורת כלי (משנה ברורה שם ס"ק קנח).

נוי העשוי ליהנות ממראהו, אינו מוקצה (מהר"ח אור זרוע פא), וכן העשוי לנוי הבית חשוב כלי, כתכשיט לאדם (תהלה לדוד שלו ו), ומותר לטלטלו בשבת (כן משמע מהמשנה ברורה שלו ס"ק נג).

בגד שאסור לבשו, כגון מכלאי-בגדים (ראה ערכו), נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שמותר לטלטלו בשבת ויום טוב (אור זרוע א תשעו, ושם ב נג ושמא, בשם רבנו שמחה; מרדכי ביצה תרסז; שו"ע שם מז, בשם יש מתירים; ים של שלמה ביצה א מד) לצורך גופו ומקומו (ים של שלמה שם), שתורת כלי עליו (אור זרוע שם; מרדכי שם), מפני שראוי לתשמישים אחרים (כן משמע מהמגן אברהם שם ס"ק עד) לכסות בו כלי (פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק עד), או לעשותו אהל (מחצית השקל שם).

• ויש סוברים שאסור לטלטלו (תשב"ץ קטן מו; שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן ריא; רבנו ירוחם יב יג; שו"ע שם, בשם יש אוסרים; אליה רבה שם ס"ק פח). ואף על פי שיש עליו צורת ותואר מלבוש, כיון שאף בחול אינו ראוי למלאכה, שאסור ללבשו, אין לו תורת כלי ומלבוש כלל (שלחן ערוך הרב שם פה), ואף לצורך גופו ומקומו אסור לטלטלו (אליה רבה שם). ואף על פי שיש תשמישים שהוא ראוי להם, כגון לכסות בו כלי, או להאחיל בו למעלה מראשו, אינו עומד לתשמישים אלו (פרי מגדים שם; שלחן ערוך הרב שם), ולא נעשה לצרכם, וכל שלא יחדו לאותם תשמישים, אין מורידים עליו תורת כלי (שלחן ערוך הרב שם).

בעלי חיים בעלי חיים, נחלקו בהם ראשונים:

• יש אוסרים לטלטלם בשבת אף לצורך, כגון להשתיק בהם תינוק (תוספות שבת מה ב ד"ה הכא, על פי גמ' שם מג א; מרדכי שבת שטז; הגהות אשר"י שם ג כא), שאין עליהם תורת כלי (תשובת הרא"ש במהר"ח אור זרוע פב; בית יוסף או"ח שח, פתיחה), שאינם ראויים לשום דבר (מגיד משנה שבת כה כה; ר"ן שם), ואפילו הם עופות המצפצפים בקול נאה ובני אדם נהנים בקולם, אסור לטלטלם (תשובת הרא"ש שם).

• ויש מתירים לטלטל בעלי חיים כדי לשחק עם התינוק (תוספות שם, בשם הר"ר יוסף; מרדכי שם, בשם ר"ש; הגהות אשר"י שם, בשם ה"ר פורת), שבעלי חיים חשובים כלי, שכל שעושים בו איזה דבר ומיוחד לכך, נקרא כלי (הלכות קטנות א מה, על פי תוספות בבא מציעא מו ב ד"ה ופירי).

לולב המשמש למצוה, כגון לולב (ראה ערכו), נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שכיון שיצא ידי חובתו - אסור לטלטלו (ירושלמי סוכה ג יא; דרכי משה או"ח תרנב סק"א, בשמו, ותמה מבבלי; רש"י סוכה מב ב ד"ה טלטול; תוספות שם ד"ה טלטול; שו"ת הרשב"א ד עג; ר"ן שם מב ב), שהוא כמטלטל עצים (רש"י ותוספות ושו"ת הרשב"א ור"ן שם),

זיתים - קנה המשמש להפוך זיתים ולבדקם אם ראויים לעוצרם בבית הבר (רש"י שבת קכג ב ד"ה קנה של זיתים), וראוי להוריד בו בגדים ממקום תלייתם, ולהעלות בו בגדים (פסקי רי"ד ופסקי ריא"ז שם) - שאין קשר בראשו (משנה שבת שם), ניטלים בשבת (משנה שם; כן משמע מרמב"ם שבת יט ה, וטושי"ע או"ח שג טו).

גלמי כלים וכן גלמי כלים, כגון מחט העומדת לינקב, ועדיין לא ניקבוה (רש"י שם נב ב ד"ה בשבת; רמב"ם שם כה ח; טושי"ע או"ח שח יא), הרי הם ניטלים בשבת, שלפעמים אדם נמלך עליהם ועושה אותם כלי כמו שהם (שבת קכג א), והם ראויים למלאכה (כן משמע מרש"י שם ד"ה בגלמי), ובדעתו שכשיוצרך לכך יגמור את תיקונם (רבנו יהונתן ומיוחס לר"ן שם), ואפילו אינם מקבלים טומאה (כן משמע מרש"י שם), שלא נמלך לעשותם כלי (כן משמע מתוספות שם מט ב ד"ה לא, ושם קכג א ד"ה מדלענין, וחולין נה א ד"ה שיעורן), שכיון שגלמי כלים מקבלים טומאה על ידי יחוד (ראה ערך טומאת כלים: גמר מלאכה), די בזה להחשיבם כלים לענין שבת אפילו בלא שייחודם (תוספות שם ושם ושם).

מחובר לקרקע כלי המחובר לקרקע, כגון דלת הבית, אף על פי שנתפרק - אינו ניטל בשבת, שאינו מן המוכן (משנה שבת קכג ב), ונחלקו ראשונים אם טעם הדבר, שאינו כלי (רש"י שם ד"ה ואע"פ; מאירי וריטב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם), שחיבורו לקרקע מפקיע ממנו תורת כלי (מאירי שם); או שכלי הוא (רמב"ם שבת כה ו), ואינו ניטל משום שלא הוכן לטלטול (רי"ף והמאורות שם; רמב"ם שם, ובפירוש המשניות שם; רבנו יהונתן שבת שם; רא"ש שם טז א).

כסויי כלים כסויי כלים ניטלים בשבת (כן משמע ממשנה שם קכו ב; רמב"ם שם יג; טושי"ע שם יז), דוקא כשיש תורת כלי עליהם (גמ' שם; רמב"ם שם; שו"ע שם) ²³. וביארו ראשונים שהמשמש לכיסוי, אפילו אינו ראוי לתשמיש נוסף, מותר לטלטלו בשבת, שכיסוי כלי - כלי הוא, שהוא ראוי לתשמיש זה של כיסוי, ו"תורת כלי" שאמרו היינו שתיקנו במעשה והכינו לכיסוי כלי (תוספות שם ב ד"ה וכי תימא, בשם רבנו תם, וספר הישר (החידושים) רפד וש"י; רשב"א וריטב"א וחידושי הר"ן שם; המאור שם קכה ב), ואף על פי שלא עשאו כלי גמור, אלא שיהא ראוי וניכר שהוא עומד לכיסוי (רשב"א שם), וכן אם השתמש בו, הרי הוא כמי שתיקנו וחלה עליו תורת כלי (ר"ן שם; שו"ע שם). וכן אם הניחו על הכלי על דעת כיסוי, והוא דבר הראוי לעשותו קבע, מקומו מוכיח עליו, ואין צריך שם תורת כלי אחר (המאור שם) ²⁴.

כדור חפץ המשמש למשחק, כגון כדור, נחלקו בו ראשונים:

• יש אוסרים לשחק בו בשבת ויום טוב, שאין לו תורת כלי (כן משמע משו"ת הרמב"ם (פרידברג) קעט; שבלי הלקט קכא; שו"ע או"ח שח מה), שאינו ראוי לשום שימוש, והמחשבה לשחק בו אינה נותנת למשחק שם כלי (שבלי הלקט שם; מגן אברהם שם ס"ק עב), ואפילו עשוי לכך ומיוחד לשחק בו בתמידות (כן משמע מהמשנה ברורה שם ס"ק קנו וס"ק קנח).

• ויש מתירים לשחק בו ביום טוב, משום שמחת יום טוב (מחזור

עליהן, ולתת עליהן מזונות לקטן (רש"י שם ד"ה ה"ג וד"ה א"ר); ויש המפרשים שתורת כלי היינו שראוי להשתמש בו, אלא שהדברים אמורים דוקא בכיסוי קרקעות, ולא בכיסוי כלים המטלטלים (פסקי רי"ד שם; רשב"א שם בשם הרשב"א).

ראה ערך הנ"ל. ²³ ויש סוברים שהדברים הללו שנויים במחלוקת תנאים (כן משמע מהמאירי שם קכה ב; מיוחס לר"ן שם קכו ב). ²⁴ ויש המפרש שתורת כלי היינו שראוי לתשמיש אחר, שכיסוי כלי אינו חשוב כלי, ואין ניטל אלא כיסוי הראוי לתשמיש אחר, כגון דלתות שידה תיבה ומגדל, שראוי לשבת

יא; ארחות חיים, נטילת ידיים יח), שאין נוטלים ידיים אלא מכלי שלם (כן משמע מחולין קז א; פסקי הרי"ד ונמוקי יוסף שם). ואין נוטלים ידיים בדפנות הכלים (כן משמע מידים א ב; רמב"ם שם), משום ששברי כלים הם (ר"ש ורא"ש וברטנורא שם; תורת הבית הארוך ו א). וכן כלי שניקב בכונס משקה, אין נוטלים ממנו לידים (גמ' שם; טוש"ע או"ח שם א), שחכמים תיקנו ליטול בכלי, וזה אינו כלי (רש"י שם ד"ה כלי שניקב), ושבר כלי, אפילו מקבל טומאה, פסול לנטילת ידיים, והדברים אמורים בכל מיני הכלים, ובכלל זה כלי עץ ושאר כלי שטף שאינם נטהרים בנקב בשיעור (כן משמע מתוספות נדה מט א ד"ה אם, וטוש"ע או"ח קנט א; סמ"ג עשין כז, שכן נהג ר"י; ט"ז שם סק"א ומרכבת המשנה שם, בדעת הרמב"ם שם) ²⁵.

מים שאובים כלי שניקב, אינו פוסל את המים שבו משום שאובים (תוספתא מקואות (צוקרמאנדל) ד ו, לפי ר"ש מקואות ד ה; שו"ע יו"ד רא מ). בשיעור הנקב, נחלקו הדעות:

• יש מפרשים שנחלקו תנאים, אם הוא עד שיפחתו רובה (רבי יהודה בן בתירא בשם בית שמאי במשנה שם), שכשנפרץ רובה המים העוברים בה כשרים ולא יהיו שאובים, שהרי לא נשארה עוד כלי (פירוש המשניות לרמב"ם שם); או כשפופרת-הנוד (ראה ערכו). תנא קמא במשנה שם).

• יש מפרשים שבנקב מן הצד שיעורו בשפופרת הנוד, ובאופן שאינו מקבל מן הנקב ולמטה, שהנקב אינו גבוה מן השוליים (ר"ש מקואות שם, על פי תוספתא שם ז, לגירסתו; רא"ש נידה, מקואות ח; טוש"ע יו"ד רא מ), ונקב בשולי הכלי שיעורו במלא מחט (מסקנת התוספתא שם ו, ורבי אלעזר ברבי יוסי בתוספתא שם ז, לפי הרא"ש שם), כלומר כל-שהוא (ראה ערכו. רא"ש שם), שכיון שהכלי אינו יכול לקבל מים, בנקב כלשהו הוא בטל מתורת כלי (רא"ש שם).

• ויש מפרשים שיש מהתנאים סוברים שכשיעור הגדול ביותר לטהרת כלי חרס, שהוא מוציא זית, כך שיעורו שלא יפסול את המקוה (רבי אלעזר ברבי יוסי בתוספתא שם, לפי כסף משנה מקואות ו ד, בדעת הרמב"ם שם).

להלכה יש מהפוסקים שכתבו ששיעור הנקב בכל שהוא (רא"ש שם, ובשו"ת לא א; רבנו ירוחם כו ה; שו"ע שם); ויש מהפוסקים שכתבו ששיעורו כשפופרת הנוד (כן מצדד בשו"ת הרשב"א ג רח; רמ"א שם ז); ויש שבמקום אחד פסק ששיעורו בכל שהוא (שו"ע שם מ), ובמקום אחר ששיעורו בכזית (שו"ע שם ז).

טבילה כלי שניקב כשפופרת הנוד - אפילו אין הנקב מטהרו, כגון בכלי עץ ששיעור טהרתם הוא בנקב כמוציא רימון, שגדול יותר משיעור שפופרת הנוד (כסף משנה שם) - שאם נמצא בתוך המקוה טובלים בו (מקואות ו ה, ורמב"ם שם ח), יש סוברים שהוא מפני שבטל מתורת כלי לענין זה (כסף משנה שם ח), וכתבו שאף על פי שלענין טומאה אינו בטל מלהיות כלי בנקב זה, שיעור לטומאה וטהרה לחוד, ושיעור לענין מקואות לחוד (כסף משנה שם ד).

טלטול כל הכלים הניטלים בשבת שנשברו - בין קודם השבת, שכבר הוכנו מבעוד יום, ובין שנשברו בשבת (כן משמע מהמשנה שבת קכד ב, ורמב"ם שבת כה יב; טוש"ע או"ח שח ו) - שבריהם ניטלים, ובלבד שיהיו עושים מעין מלאכה (משנה שם; רמב"ם שם;

ואף על פי שהוא ראוי למצוה, כיון שאינו עשוי כלי, שייך בו איסור מוקצה (תוספות ור"ן שם), ולא התירו לטלטלו - אחרי שקיים בו את המצוה - אלא משום הידור מצוה (שו"ת הרשב"א שם) ²⁵.

• ויש סוברים שמותר לטלטלו (סוכה מא ב, לפי פרי מגדים או"ח תרנב, אשל אברהם סק"ג; רש"י סוכה מב א ד"ה קמ"ל, השני; אור זרוע ב סוכה שיד), שכיון שראוי לנטילת אנשים, תורת כלי עליו (רש"י שם), ואף נשים שאינן מצוות בנטילתו, מותר להן לטלטלו (כן משמע מאור זרוע שם), וכן מותר לטלטלו אחרי שיצא בו ידי חובתו, אפילו כבר הניחו מידו (כן משמע מהפרי מגדים שם), וכן המנהג (חזון איש או"ח מט ט).

בזמן הזה, שלולב אינו ניטל בשבת, בשבת אסור בטלטול (כן משמע מרמב"ם לולב ז כה; מאירי ור"ן סוכה מב א; רמ"א או"ח תרנב ב), אף לא לצורך גופו ומקומו (משנה ברורה שם סק"ד, ושם ס"ק כה, בשם כמה אחרונים), שאין לו שם כלי (כן משמע מהרמ"א שם) ²⁶.

שברי כלים

כלים טמאים שנשברו שבירה שמפסדת צורתם ותשמישם - נטהרו (ראה ערך טומאת כלים: טהרתם). ואף אם נשברו והשברים ראויים לתשמיש אחר שאינו מעין תשמישם הראשון - נטהרו (תוספות שבת נט א ד"ה ואין וד"ה ורבי; תוספות רא"ש שם, בשם ריב"א; רשב"א ומאירי וריטב"א שם) ²⁷. ואף אם ניקב, אפילו עומד לשוב ולסותמו ולהשתמש בו, בשעה שניקב בטל מתורת כלי, ואם היה טמא, נטהר מטומאתו (חזון איש מקואות תנינא ו יג, על פי שבת טז ב, וזבחים צה א). ואין השבר או הנקב אמורים אלא בשבר המבטל את תשמישו לגמרי (משנה אחרונה כלים א).

כלי המשמש למספר דברים כלי שיש לו כמה חלקים, וכל אחד מהם יכול לעשות מלאכה בפני עצמו - כגון ריחיים של פלפלים, שעשויים משלושה כלים שונים (משנה ביצה כג ב) - אם נשבר אחד מן החלקים או כמה מהם, הנותרים מקבלים טומאה (כן משמע מהמאירי שם). וכן כלי שיש לו שני תשמישים - וכשהוא שלם, הרי הוא כלי אחד, שהכל עושים אותו בצורה זו (חזון איש כלים יז י) - כל אחד בצד אחר, אם נשבר צד אחד, הכלי מקבל טומאה משום צדו השני (פירוש המשניות לרמב"ם כלים יג ב, ורמב"ם כלים יא כ).

כלים שנעשו לצורך שני עניינים, כגון הכרים והכסתות והשקים והמרצופים, שנעשו כדי לקבל בהם, וכדי לישב ולשכב עליהם (פירוש המשניות לרמב"ם שם כ א, ורמב"ם שם כד יא) ונפחתו, הרי אלו טמאים מדרס (משנה שם; רמב"ם שם), אף על פי שטהרו מלהיטמא במת ובשאר טומאות מפני שאינם יכולים לקבל, הרי הן מְטמאים במדרס, שעדיין הם ראויים למדרס (רמב"ם שם).

כשאין בו תואר כלי שבר שאין בו תואר כלי, נחלקו בו הדעות: יש אומרים שהוא כלי, ומקדשים בו מי חטאת (תני רבי חייה ורבי יוחנן בירושלמי שבת ח ז; רבנו חננאל שבת צז א ד"ה אמר רבא); ויש אומרים שאינו כלי, ופסול לקידוש מי חטאת (תני רבי שמעון בן יוחי ורבי שמעון בן לקיש בירושלמי שם; כן משמע מרש"י שבת צה ב ד"ה ועדיין, ומאירי שם, וריטב"א שם ונדה מט ב, ורשב"י נדה שם).

נטילת ידיים שברי כלים, אין נוטלים מהם ידיים (רמב"ם ברכות ו

העזר בחיבור המוקצה). ²⁷ ויש מהראשונים הסובר שנחלקו אמוראים אם כך הדין; או שעודנו טמא (רש"י שם ד"ה ואין אומרים וד"ה אומר). ²⁸ ויש המבאר בדעת אחד הראשונים שכל שהשבירה מטהרת אותו מטומאתו, שוב אין נוטלים ממנו ידיים (רמב"ם שם, לפי כסף משנה שם, ובית יוסף שם).

²⁵ ויש הסוברים שאיסור טלטול לולב לאחר הנחתו מידו הוא דוקא בשבת, אבל לא ביום טוב (כן משמע מרבי יוסה בתוספתא סוכה (ליברמן) ב יא, לגירסתו; ירושלמי שם, לפי מרומי שדה סוכה מא ב). ²⁶ ויש מהראשונים הסובר שאף בזמן הזה לולב וימינו ניטלים בשבת (רבנו מנוח שם, בשם בעל

• יש סוברים שיש עליהן תורת כלי לפי שעדיין ראיות למלאכתן הראשונה, ולזה הן עומדות (תוספות שם ד"ה אדרבה; ריטב"א שם), ואף הדיוט יכול להחזירם (תוספות ר"ד שם), ולפיכך תורת כלי עליהן אף על פי שאינן ראיות למלאכה (תוספות ר"ד שם; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ח; משנה ברורה שם ס"ק לה).

• ויש סוברים שחלקי כלי שהתפרק ואינם ראויים למלאכה, אף על פי שעומדים לחברם בחזרה לכלי, אין להם תורת כלי - משום שאסור לחברם בשבת (ראה ערך בונה: בנין בכלים. כן משמע מפסקי ריא"ז שם א) - ואין מטלטלים אלא דלתות הראיות למלאכה, כגון לכסות בהן כלים (כן משמע מרבנו יהונתן והמאירי והמיוחס לר"ן שם; פסקי ריא"ז שם).

כשדעתו לתקנו כלי שנשבר ודעתו לתקנו, ואין דעתו להשתמש בו עד שיתוקן, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שכיון שעשוי לתקנו, ולחזור ולהשתמש בו מחר כבתחילה, אינו מבטלו ממלאכתו, ואינו חשוב כלי, ואסור לטלטלו (רשב"א וריטב"א ור"ן שם קכ ב, בשם הראב"ד; השלמה שם).

• ויש סוברים שחשוב כלי, ומותר לטלטלו (מגיד משנה שבת י ד, בדעת הרמב"ם; בית יוסף או"ח שח טו).

כשראוי לשימוש שבר כלי הראוי לשימוש, כגון שבר כלי חרס הראוי לשימוש לכיסוי, בחצר מותר לטלטלו (שבת קכד ב), שמצויים שם כלים שחרס זה ראוי לשמש להם ככיסוי (רבנו חננאל שם ד"ה וזה שאמר; רש"י שם ד"ה בחצר). ובמקום שהשימוש בו אינו מצוי, נחלקו אמוראים:

• יש אומרים שבכרמלית (ראה ערכו) שבר כלי חרס אינו ניטל (רב נחמן בשם שמואל בגמ' שם), שאין מצויים שם כלים, ואין חתיכת חרס זו ראויה שם לכיסוי (רש"י שם ד"ה אבל לא).

• יש מתירים אפילו בכרמלית - שמצוי שהולכים ויושבים שם, ושבר חרס זה ראוי לכסות בו רוק (רש"י שם ד"ה אפילו בכרמלית; פסקי ר"ד שם) - אבל לא ברשות הרבים (ראה ערכו. רב נחמן בגמ' שם).

• ויש מתירים אפילו ברשות הרבים (רבא בגמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם שבת כו ג; טוש"ע או"ח שח ז).

ונחלקו בטעם דעה זו, אם הוא משום שראוי לקנח בו טיט (רבנו חננאל שם ד"ה ורבה סבר; מאירי שם), וכן שיירי בגדים מותר לטלטלם, שהם ראויים לקינוח לכלוך כמו חתיכת חרס (רשב"א ומאירי וריטב"א ור"ן שם קכ א, וכלבו לא, ומגיד משנה שם ו, בשם הראב"ד); או שהוא מכיון שבחצר יש תורת כלי על חרס זה, אף בשאר מקומות אין פוקע ממנו שם כלי (רש"י שם קכד ב ד"ה ורבה אמר; רמב"ם שם ג) ³¹.

כשאין הדרך להשתמש בו ראוי לתשמיש, אינו ניטל בשבת (כן משמע משבת קכא א, ועוד), ולכן שיירי פרוזמיות - בגדים - אסור לטלטלם בשבת, כשאין בהם שלש על שלש, משום שאינם ראויים לא לעניים ולא לעשירים (גמ' שם; רמב"ם שם ו; טוש"ע שם יג). ונחלקו ראשונים:

• יש אומרים שהדברים אמורים בשיירי טלית של מצוה, אבל שיירי בגדים מותרים בטלטול (רשב"א ומאירי ור"ן שם וכלבו שם ומגיד משנה שם, בשם הראב"ד; שו"ע שם, בשם יש מתירין), ששיירי בגדים

טוש"ע שם) ²⁹, ואפילו אינם עושים מעין מלאכתם הראשונה, כיון שראויים למלאכה אחרת, מותר לטלטלם (תנא קמא במשנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאף שבר שאינו מקבל טומאה, כל שמועיל בו יחוד לקבל טומאה, אפילו עדיין לא יחדו וטהור הוא, חשוב כלי לענין טלטול בשבת (תוספות שם מט ב ד"ה לא, ושם קכג א ד"ה מדלענין; וחולין נה א ד"ה שיעור).

• יש סוברים שאף שבר כלי שמועיל לו יחוד לקבל טומאה, אין להתיר טלטולו אלא כשרגילים להשתמש בו תשמיש זה שהוא ראוי לו עתה (תוספות זבחים צד א ד"ה צג ב) מנין, לפי מגן אברהם שח ס"ק כד).

• ויש סוברים שכל שלא יחדו לתשמיש, כשם שאינו חשוב כלי לטומאה, כך אינו חשוב כלי לענין שבת, אלא שלדעתם כל שמועיל בו יחוד לקבלת טומאה, מיד שחושב עליו ליטול כדי להשתמש בו, נעשה כלי, ומקבל טומאה, ומותר לטלטלו (ר"ן שבת קכג א).

מחט שנשברה מחט שניטל חררה - הנקב (ערוך, חרר, בשם יש אומרים; רש"י שבת קכג א ד"ה חררה; פירוש המשניות לרמב"ם כלים יג ה; ר"ש שם, בסתם), שבו מכניסים את החוט (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ר"ש שם, בפירוש הראשון) - או עוקצה - הקצה הדק שנוקב את הבגד (פירוש המשניות לרמב"ם שם) ³⁰ - שהיא טהורה, והיא ראויה למלאכה, שאפשר ליטול בה את הקוץ (גמ' שם) - נחלקו אמוראים בדינה לענין שבת:

• יש אומרים שניטלת בשבת, ואף על פי שאינה מקבלת טומאה, אין מקבל טומאה אלא "כלי מעשה" (ראה ערך טומאת כלים: תשמיש, ושם: גמר מלאכה) - שמעשה שלו קיים (רש"י שם ד"ה כלי מעשה) - אבל בשבת כל הראוי לתשמיש חשוב כלי ומטלטלים אותו (אב"י בגמ' שם).

• ויש אומרים שכיון שאינה חשובה כלי לטומאה, אף לשבת אינה חשובה כלי (רבא בגמ' שם), ואף על פי שאפשר להשתמש בה (תוספות ר"ד שם קכא א), שאפילו על ידי יחוד אינה מקבלת טומאה (תוספות שבת מט ב ד"ה לא), וכן הלכה (רמב"ם שבת כה ח; טוש"ע או"ח שח יא).

כיסוי כלי שבר של כיסוי כלי, כגון מגופה, נחלקו בהם ראשונים:

• יש סוברים שאינו ניטל, שדוקא שברי הכלים ניטלים, אבל כיסוי הכלים אינם חשובים כלים, ואין שבריהם ניטלים (כן משמע מרש"י שבת קכד ב ד"ה ונכתתה, ומאירי שם; פסקי ר"ד שם; פסקי ריא"ז שם יז א י, בשמו).

• ויש סוברים ששברי מגופה ניטלים בשבת (רבנו יהונתן וריטב"א ומיוחס לר"ן שם), שמגופה - לענין זה - חשובה ככלי גמור (מיוחס לר"ן שם. וראה ריטב"א שם)

דלת כלי דלתות כלים הניטלים בשבת, כגון שידה תיבה ומגדל, שנתפרקו מן הכלים, בין שנתפרקו בשבת, בין שנתפרקו בחול, מותר לטלטלם (כן משמע ממשנה שם קכג ב, וגמ' שם; רמב"ם שם יב; טוש"ע שם ח), שעדיין שם כלי עליהם (רש"י שם ד"ה ואע"פ; ריטב"א שם; נמוקי יוסף שם), שהיו כלים אגב אביהם (רש"י שם; נמוקי יוסף שם; שלחן ערוך הרב שם לד). ונחלקו ראשונים:

שמלאכתו לאיסור. ³⁰ ויש מפרשים להיפך: עוקצה הוא הנקב שבו נכנס החוט וחריירה הוא הקצה שבו עושים חורים בבגד (ערוך שם, בסתם; ר"ש שם, בשם יש מפרש). ³¹ ולטעם זה אין להחשיבו כלי מחמת שראוי לקינוח טיט,

²⁹ על שברים הבאים מכלים שאינם ניטלים בשבת, כגון כלי מוקצה מחמת חסרון כיס, ראה ערך מוקצה; על כלים שמלאכתן לאיסור שנשברו בשבת ועומדים עתה למלאכת היתר, אם עדיפים על הכלי ממנו באו, ראה ערך כלי

ור"ן שבועות שם), שנאמר: כָּסֶף אוֹ כֶּלִים (שמות כב ו), מה כסף דבר חשוב, אף כלים דבר חשוב (גמ' שם, לגירסת הרמב"ן ור"ן), להוציא שברי כלים, שאינם דבר חשוב (רמב"ן ור"ן שם).

כלי שחיברו לקרקע, כגון דף של נחתומים - של וקבעו בכותל (בבא בתרא סו ב) שמקבל טומאה מן התורה (כן משמע מהגמ' שם) - שקבעו בכותל, נחלקו בו תנאים:

• יש מטהרים (רבי אליעזר בכלים טו ב), שלדעתם החיבור מועיל להוציאו מתורת כלי (רמ"ה שם א), ונעשה כקרקע, ולפיכך אף בלא שינוי מעשה הרי הוא טהור (גידולי טהרה, שו"ת ג; חזון איש מקואות תנינא ב יא), וכן כלי שיש לו בית קיבול שקבעו בקרקע, לדעתם בטל מתורת כלי (כן משמע מהגמ' שם ב), ואינו מקבל טומאה (כן משמע מהגמ' שם), וכן הלכה (רשב"ם שם סז א ד"ה אגבה, בשם רבנו חננאל, והסכים עמו; נמוקי יוסף שם, בשם; תורת חיים ג כא, שכן דעת הרבה ראשונים).³³

• ויש סוברים שכלי שחיברו לקרקע מקבל טומאה (חכמים במשנה שם) מן התורה (כן משמע מהרמ"ה שם א), ואפילו חיבור גמור במסמרים או בטיט (משנה אחרונה שם, על פי המשנה שם, ומשנה אחרונה עוקצין ג י), שהחיבור אינו מועיל להוציאו מתורת כלי (רמ"ה שם; מאירי בבא קמא סז א), שכיון שהיה עליו שם כלי בתלוש, אינו בטל על ידי חיבור (שו"ת הרי"ד טז; תפארת ישראל כלים שם).

המחבר כלי המקבל טומאה לכלי שאינו מקבל טומאה, יש ונעשה חלק מאותו כלי שחיברו לו, ונטהר, כגון כסא שקבעו בעריבה - כדרך ישיבתו

(תוספתא כלים (צוקרמאנדל) בבא בתרא א יב) - הרי הוא טהור (בית הלל בעדיות א יא, וכלים כב ד; רמב"ם כלים כה ח), שהכסא בטל לגבי העריבה (ר"ש ור"א"ש כלים שם).³⁴ ויש שאף על פי שחיבר את הכלי לכלי שאינו מקבל טומאה - טמא, כגון כסא שקבעו בכלונס או בקורת בית הבד - טמאים (כלים כ ג; רמב"ם שם). ונחלקו אחרונים בטעם החילוק:

• יש סוברים שקביעות כסא בעריבה, שמטהרת את הכסא, הרי זה מפני שהיא קביעות יותר מקביעות הכסא בכלונס, או בקורת בית הבד (תוספות יום טוב שם כב ד).

• ויש סוברים שדוקא חיבור לכלי מחשיבו חלק מאותו כלי שחיברו אליו ונטהר, אבל כלונס וקורת בית הבד אינם חשובים כלים אלא עצים בעלמא, ואין כלי בטל לגביהם (משנה אחרונה שם כ א).

קומקומוס - שתשמישו בחמין (ר"ש ור"א"ש כלים ג ז), ששופכים לתוכו מים חמים מן המיחם (אליה רבא שם; תפארת ישראל שם) - שניקב וסתמו בזפת, יש מהתנאים סוברים שהוא טהור, שאינו יכול לקבל חמין כצונן (רבי יוסי במשנה שם), וכן כוס שניקבה וסתמה בזפת - מטהרים (רבי יוסי במשנה שם ל ג) - אף על פי שלדעתם אם סתמה בבעץ - טמאה (כן משמע מרבי יוסי במשנה שם) - שאינה יכולה לקבל את החמין כצונן (אליה רבא ותפארת ישראל שם), וכן הלכה (רמב"ם כלים יט טו), והדברים אמורים דוקא בכלי שכל תשמישו בחמין (סדרי טהרה כלים פב ב; דעת משה (פרידמן) י).

לענין איסור עשיית כלי בשבת, כלי שלם אין עושים מדבר שאינו מתקיים (ראה לעיל: מהותם), אבל כלי העשוי כבר אלא שניקב, דרך לתקנו אף בדבר שאינו מתקיים (ר"ן ביצה לב ב; שלחן ערוך הרב או"ח שיד יא).

ראויים לכיסוי לכלוך, בשיירי טלית של מצוה אין הדרך להשתמש לזה (ריטב"א שם, בדעת הראב"ד).

• ויש אומרים שכל שיירי בגדים אינם ניטלים (רמב"ם שם; טור שם; שו"ע שם, בסתם), שאף על פי שראויים לכסות בהם לכלוך, אין הדרך להשתמש בהם אלא לזורקם לאשפה (רשב"א שם, על פי גמ' שם כט א; ריטב"א שם).

כלי שלם בגד, מותר לטלטלו בשבת אפילו זרקו לאשפה (כן משמע מהגמ' שם קכד ב), ואפילו מבעוד יום זרקו (כן משמע מתוספות שם קכה א ד"ה אם, ומאירי שם קכד ב), שאין הזריקה מועילה לבטל ממנו שם כלי (ריטב"א שם), שהזורקו בטלה דעתו (מאירי וריטב"א שם). וכן מחצלת שלמה שזרקה לאשפה, בטלה דעתו ומותר לטלטלה (משנה ברורה שם ס"ק נא).

כשלא פקע שבר כלי חרס הראוי למלאכה, שמותר לטלטלו, אם ממנו שם כלי זרקו לאשפה בשבת, מותר לטלטלו, שלא פקע ממנו שם כלי (כן משמע משו"ע או"ח שם ז, על פי גמ' שם קכה א) - משום שהיה עליה תורת כלי שעה אחת (פסקי רי"ד שם; פסקי ריא"ז שם יז ב יא), שכל שהוכן בבין השמשות, אין הזריקה מועילה להוציאו מתורת כלי (ריטב"א שם).

כלים חד אכן כלים חד פעמיים משומשים שהשליכם לאשפה, פעמיים אף העניים לא יוציאו אותם משם, והרי הם מוקצה (שלחן שלמה ב שם לו).

כשהדרך וכן שבר כלי הראוי לשימוש, ואין דרך בני אדם לזורקו להשתמש בו אלא לזרוק, אסורה בטלטול בשבת (כן משמע משבת קכג א), שהאדם מתיימש מלעשותה כלי (רב נסים גאון שבת נב ב), ובטל ממנה תורת כלי (רש"י שם קכג א ד"ה גרוטאות; פסקי ריא"ז שם יז ב ה; מאירי וריטב"א שם).

עלונים עלונים וניירות שדרך לזרוקם, כגון אלו המכריזים על קניות שונות, אפילו רוצה להשתמש בהם, כגון לכסות את הרצפה, או להניח עליהם דבר, אסור לטלטלם, שאין להם שם כלי (אגרות משה או"ח ה כב טז).

כזרקה מבעוד יום חתיכת חרס שנשברה מכלי וראויה לכסות בה כלי, מותר לטלטלה (כן משמע משבת קכד ב), אכן, אם זרקה לאשפה - או לרחוב (באור הלכה שם ד"ה לאשפה) - מבעוד יום אסור לטלטלה כיון שבטלה מהיות עוד כלי (טושי"ע שם ז), ואפילו קודם שזרקה היתה ראויה למלאכתה הראשונה שהיה הכלי השלם ראוי לה (באור הלכה שם ד"ה ואם), וכן קרומיות של מחצלת - שיירי מחצלאות - שזרקן לאשפה מבעוד יום, בטלו מתורת כלי ואסור לטלטלן (רמב"ן שם; שו"ע שם יב).³²

חליפין בקנין חליפין (ראה ערכו) אין קונים אלא בכלי שלם, ולא בשבר כלי שאינו ראוי למלאכתו, שנאמר: שֶׁלֶף אִישׁ נִצְעָלוֹ (רות ד ז), מה נעלו דבר המסויים - היינו שלם (רש"י בבא מציעא מז א ד"ה המסויים) - אף כל דבר המסויים (רמב"ן ורשב"א ור"ן שבועות לט ב, על פי בבא מציעא שם).

מודה במקצת מודה במקצת (ראה ערכו), שאינו חייב אלא בטוענו כסף או כלים (ראה ערך מודה במקצת), שברי כלים שאינם ראויים למלאכתם אינם חשובים ככלים לענין זה (רמב"ן

אגב המחצלת, אבל נשברו לפני שבת, אסור לטלטלן (רשב"א שם, בשם איכא מאן דמפרש).³³ ויש שפסק הלכה כדעה השניה (רמב"ם כלים יא כד).³⁴ ויש

שהוא שימוש שאינו חשוב ואינו שכיח (ריטב"א שם).³² ויש הסובר שלא הותר לטלטלן בשבת אלא כשנשברו מן המחצלת בשבת, שבתחילת שבת היו מוכנות

כָּלֵל הַצֵּרִיךְ לַפֶּרֶט וּפֶרֶט הַצֵּרִיךְ לַכָּלֵל¹

לשון כללית הכתובה בתורה, ואחריה לשון פרטית, או להיפך, כשלשונות אלו צריכות זו לפירושה של זו, אינן נדרשות לא במידת כלל ופרט (ראה ערכו). שאין בכלל אלא מה שבפרט, ולא במידת פרט וכלל (שהכלל מוסיף על הפרט), אלא למדים משתיהן יחד

ופרט, שהרי הפרט אינו מפרש אלא ממעט נקבות, מה שאין כן דרשת "בכור" ו"פטר רחם" היא כלל הצריך לפרט, שהפרט מפרש שאין בכור אלא פטר רחם (רש"י שם).

ויש שכתבו שלשיטה זו כלל הצריך לפרט אינו אלא במקום שעוקר את הכלל ממשמעותו, כגון "בכור", שמשמעותו הזכר הראשון שנולד, והפרט "פטר רחם" עקרו ממשמעותו, וכן "וכסהו" משמע יותר כפיית כלי, והפרט עקר את משמעותו, ואינו דומה לכלל ופרט, שהכלל כולל כמה דברים, והפרט מפרש אחד מהם אבל אינו עוקר את הכלל ממשמעותו (תוספות הרא"ש חולין שם בדעת רש"י).

לשיטה זו "פרט הצריך לכלל" היינו שהפרט צריך לפירושו של הכלל, כגון "זכר" ו"פטר רחם" שהם פרטים, ואלמלא הכלל "בכור" היינו אומרים שכל זכר או כל פטר רחם קדוש, אפילו כשאינו בכור (רש"י בכורות שם).

• יש מפרשים כלל הצריך לפרט שהוא כלל שהפרט מוסיף עליו דין שאינו משתמע מן הכלל (ראה תוספות בכורות שם ד"ה כיצד, וחולין שם ד"ה כלל בשם רבינו תם), כגון "וכסהו בעפר", שמשמע כיסוי מלמעלה, ו"בעפר" למדים שצריך שיהא עפר אף מלמטה (ראה ערך כסוי הדם. רבינו תם שם ושם).

ופרט הצריך לכלל היינו שהכלל ממעט ממשמעו של הפרט, כגון "פטר רחם", שהוא פרט, ומשמעו אף הבא אחר יוצא דופן, ו"בכור", שהוא כלל, וממעט את הבא אחר יוצא דופן (ראה תוספות שם ושם).

• ויש מפרשים "כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל", ששניהם צריכים זה לזה, שכל אחד מהם סותם דבר אחד ומפרש דבר אחר, ש"בכור" משמע אפילו יוצא דופן, ו"פטר רחם" ממעט, ו"פטר רחם" משמע אפילו הבא אחר יוצא דופן, ו"בכור" ממעט, ולכן שניהם חשובים "כלל" ושניהם חשובים "פרט", ואין לדורשם במידת כלל ופרט (ר"י בתוספות בכורות שם; תוספות חולין שם בפירוש ב).

וכעין זה פירשו גאונים וראשונים, שהוא כלל שלא יתכן בלא הפרט, ופרט שלא יתכן בלא הכלל (רבנו סעדיה גאון לברייתא דרבי ישמעאל שם), כגון "בכור" שהוא כלל ו"זכר" שהוא פרט, והכלל צריך לפרט כדי למעט נקבה, והפרט צריך לכלל כדי למעט פשוט (רבנו סעדיה גאון שם).

• ומהאחרונים יש מפרשים אף הם שמידה אחת היא, ובאופן אחר, שכלל הצריך לפרט הוא כלל שאינו מהווה "כלל" אלא בצירוף הפרט שעמו, ופרט הצריך לכלל הוא פרט שאינו מהווה "פרט" אלא בצירוף הכלל שעמו, וכגון "בכור" ו"זכר", שה"בכור" אינו כלל יותר מה"זכר", שאדרבה, זכר כולל אפילו שאינו בכור, ואין "בכור" חשוב כלל אלא לגבי הצירוף של "בכור זכר" יחד, וכן "בכור" ו"פטר רחם", הרי "פטר רחם" כולל

כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל היא אחת משלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן (ראה ערכו) שמנה רבי ישמעאל (בריייתא דרבי ישמעאל בריש תורת כהנים; מכילתא בא טז; תנחומא בא יא).

המידה כלל הצריך לפרט אין דנים אותו בכלל ופרט (ראה ערכו), כדין כלל הקודם לפרט בכתוב, שאין בכלל אלא מה שבפרט (ראה ערך כלל ופרט; פרט וכלל), אלא מרבים מן הכלל עוד דברים הדומים לפרט (ראה חולין פח ב). וכן כשהפרט קודם בכתוב לכלל אין דנים אותו בפרט וכלל, לומר שהכלל מוסיף על הפרט כל דבר (ראה ערך הנ"ל), ואין מרבים אלא דברים הדומים לפרט (ראה תוספות פסחים עה א ד"ה למעוטי, ותוספות הרשב"א שם).

ופעמים שאין מרבים כלום מכלל הצריך לפרט, אלא שלמדים בין מן הכלל ובין מן הפרט, ואין הולכים לא אחר הכלל לחוד כדרך פרט וכלל, ולא אחר הפרט לחוד כדרך כלל ופרט (ראה להלן). ומידה זו קרובה למידת כלל ופרט וכלל (ראה ערכו), שדורשים בין את הכלל ובין את הפרט (ראב"ד [שושנה] ברייתא דרבי ישמעאל ב).

דוגמאות כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל: נאמר קִדְּשׁ לִי כָל בָּכוֹר (שמות יג ב), יכול אף נקבה במשמע, תלמוד לומר הַזָּכָר (דברים טו יט), אי זכר, יכול אפילו יצאה נקבה לפניו, תלמוד לומר פֶּטֶר רָחֵם (שמות שם יב). אי פטר רחם, יכול אפילו יצא אחר יוצא דופן (ראה ערכו), תלמוד לומר בָּכוֹר (שמות שם ב. ברייתא דרבי ישמעאל שם, ובכורות יט א).

כלל הצריך לפרט: וְכִסְּהוּ בַּעֲפֹר (ויקרא יז ג), שנאמר בענין כסוי הדם (ראה ערכו), אין דורשים בכלל ופרט (ראה ערכו), לומר שאין בכלל אלא מה שבפרט, ויכסהו בעפר ולא בדבר אחר, לפי ש"וכסהו" הוא כלל הצריך לפרט, ואין דנים אותו בכלל ופרט (חולין פח ב).

פירושה וגדרה בפירוש מידה זו נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים "כלל הצריך לפרט", שאין משמעותו של הכלל ידועה עד שיבוא הפרט ויפרשו (רש"י בכורות יט א ד"ה ת"ל), כגון בדרשת "בכור" ו"פטר רחם" (ראה לעיל), ש"בכור" אפשר לפרשו בכמה אופנים, והוצרך "פטר רחם" לפרש שאינו אלא כשהוא ראשון ללידה ולפתיחת הרחם (רש"י שם ד"ה בכור).

וכן בדרשת "וכסהו בעפר", הכלל "וכסהו" יש לו שני מובנים: כיסוי בכפיית כלי, וכיסוי בדבר המתערב שהדם נבלע בו, ו"בעפר" מפרשו שהוא בדבר המתערב (רש"י שם ד"ה ת"ל, וחולין פח ב ד"ה כלל (הא"י)), וכיון שהפרט צריך לפרש, לא בא למעט אלא כיסוי שאינו מתערב, אבל בכיסוי המתערב לא מיעט כלום (ראה רש"י חולין שם). ואינו דומה לכלל ופרט (ראה ערכו), ששם הכלל ידוע פירושו, אלא שהוא כולל דברים רבים, ובא הפרט למעט מן הכלל, ואז אין בכלל אלא מה שבפרט (רש"י בכורות שם), והלכה למשה מסיני (ראה ערכו) היא שבזה אין דנים כלל ופרט (יחסי תנאים ואמוראים [בלוי] עמ' תשכג).

ולפי זה דרשת "בכור" ו"הזכר" למעט נקבה היא במידת "כלל

כלל הצריך לפרט וכו'. 1. לא, טורים רנט-רסח.

מהתנאים סוברים שטמא (בית שמאי במשנה שם ושם).

עוד כלל ופרט בפני עצמו הרי זה מלמדנו שצריכים את שני הפרטים יחד (מידות טובות על מכילתא שם).

בכלל ופרט כלל הצריך לפרט, יש שכתבו שאפילו כשהפרט והכלל מרוחקים מרוחקים זה מזה הרי הם נדרשים יחד, אף לסוברים שמידת כלל ופרט (ראה ערכו) אינה נוהגת במרוחקים זה מזה (ראה ערך כלל ופרט: במרוחקים זה מזה. מהרי"ט אלגזי בכורות ב כד; הגהות יעב"ץ פסחים ו ב ובכורות יט א ושאלת יעב"ץ ב קט), לפי שכלל ופרט נדרשים על פי סדרם, שאם הכלל קודם אין בכלל אלא מה שבפרט, ואם הפרט קודם נעשה הכלל מוסיף על הפרט (ראה ערך הנ"ל), וכשהם מרוחקים זה מזה אין לדורשם על פי סדרם, שאין מוקדם ומאוחר בתורה (ראה ערכו), אבל כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל שנדרשים יחד ולא על פי סדרם, נדרשים אף כשהם מרוחקים זה מזה (יעב"ץ בכורות שם ובשאלת יעב"ץ שם).

בכלל ופרט אף במידת כלל ופרט וכלל (ראה ערכו) כתבו ראשונים וכלל שאם היה הכלל צריך לפרט אין דנים אותו בכלל ופרט וכלל (ראה ראב"ד לברייתא דרבי ישמעאל במידות פרט וכלל וכלל הצריך לפרט).

אף הבא אחר יוצא דופן שאינו "בכור", אלא ש"בכור" הוא כלל לגבי הצירוף של "בכור פטר רחם", ולכן אין דנים אותם בכלל ופרט (עזרת כהנים לברייתא דרבי ישמעאל שם).

• ויש מפרשים "כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל", שעיקר הדרשה היא בדרך כלל ופרט, שאין בכלל אלא מה שבפרט, ומידה זו עוסקת בענין אחד שנאמרו בו פעמיים כלל ופרט, כגון הפסוק קָדֵשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם (שמות יג ב), שאין בכלל אלא מה שבפרט, בכור שהוא פטר רחם, והפסוק כָּל הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יוֹלֵד בְּבִקְרָךְ וּבְצֹאנְךָ הַזֶּכֶר תִּקְדִּישׁ (דברים טו ט), שאין בכלל אלא מה שבפרט, בכור שהוא זכר, ואילו היו שני הפרטים נאמרים במקרא אחד עם הכלל, היינו אומרים שדי באחד מהם, שאם הולד הוא פטר רחם או שהוא זכר הרי הוא קדוש בבכורה, ומחמת המדה של כלל הצריך לפרט התחדש שכיון שנאמרו בשני פסוקים נפרדים, אין בכלל אלא שני הפרטים יחד (ספר כריתות לר"ש מקינון בתי מדות ח). ופירושה כלל הצריך לפרט למעט ופרט הצריך לכלל למעט (ספר כריתות שם), היינו שאילמלא נאמר עוד כלל, לא היינו מצריכים את שני הפרטים, אבל עכשיו שנאמר

כָּלֵל וּפְרָט; פְּרָט וְכָלֵל

לשון כללית ("כלל") הכתובה בתורה יחד עם לשון פרטית ("פרט"), הולכים אחר הלשון האחרון: אם הכלל קודם לפרט, הפרט בא לפרש את הכלל, ואין כוונת התורה אלא לאותו פרט; ואם הפרט קודם לכלל, הכלל מוסיף על הפרט, וכוונת התורה איננה רק לאותו פרט, אלא לכל דבר

כלל ופרט

המידה כאשר נכתב בתורה כלל ופרט, אנו אומרים שאין בכלל אלא מה שבפרט (ברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א; ספרי נשא ח, לד; מנחות עח א; פסחים ו ב; ירושלמי מעשרות א א, חלה ב א), שהפרט הוא פירושו של הכלל, דהיינו שמפרש, מה הוא הכלל האמור למעלה, פרט זה שאני אומר לך עכשיו, ולא יותר (רש"י סוכה נ ב ד"ה והכא, סנהדרין מו א ד"ה כי, שבועות ד ב ד"ה דדריש; תוס' נזיר לה ב ד"ה איכא, בשם רש"י), לפי שהולכים אחר הלשון האחרון (ראה רבנו הלל לספרא שם, בשם ריב"מ; מדות אהרן ה).

כיצד? נאמר: אָדָם פִּי יִקְרִיב מִפֶּם קִרְבָּן לַה' מִן הַחֶמֶה מִן הַבָּקָר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרִיבוּ אֶת קִרְבָּנְכֶם (ויקרא א ב), "מן הבהמה" הוא כלל, שהרי אף חיה בכלל בהמה (ראה ערכים: בהמה; חיה); "מן הבקר ומן הצאן" הם פרט, ואין בכלל אלא מה שבפרט, ונתמעטה חיה מן הקרבן (ברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א, וראב"ד שם).

וכן דרשו את הכתוב: לֹא תִלְבֹּשׁ שְׂעִטָּנָה (דברים כב יא), שזהו כלל, שמשמע כל דבר שהוא משני מינים; צֶמֶר וּפְשָׁתִים יִחָדּוּ (דברים שם) זהו פרט, ואין בכלל אלא מה שבפרט, צמר ופשתים אסור, ולא דבר אחר (רס"ג ורש"י ורבנו הלל לברייתא דרבי ישמעאל ספרא שם; רבי עובדיה מברטנורא כלאים ט א).

ומצינו דרשת כלל ופרט אף על פרשה שלמה בתורה: אִישׁ אִישׁ אֵל כָּל שָׂאֵר בְּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ לְגִלּוֹת עֲרֹוָה (ויקרא יח ו), זהו כלל (ספרא שם), שמשמע שכל שאר בשר אסור משום ערוה (רבנו הלל שם); עֲרֹוֹת

מידת כלל ופרט היא אחת משלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן (ראה ערכו) שמנה רבי ישמעאל (ברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א), ואחת משבע המידות שמנה הלל הזקן (ברייתא דרבי ישמעאל שם; אבות דרבי נתן לו; תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל ז יא).

השם "כלל ופרט" במובן הרחב כולל מידות רבות בענין לשונות כלליים ופרטיים שנאמרו בתורה, ויש מהראשונים שמנה אחת עשרה מידות כאלה:

א) כלל ופרט במובן המצומצם (ראה להלן); ב) כלל ופרט וכלל; ג) ריבה ומיעט (ראה להלן: כלל ופרט); ד) ריבה ומיעט וריבה (ראה ערך כלל ופרט וכלל); ה) כלל ופרט או ריבוי ומיעוט המרוחקים זה מזה (ראה להלן: במרוחקים זה מזה); ו) פרט וכלל (ראה להלן: פרט וכלל); ז) פרט וכלל ופרט (ראה ערך כלל ופרט וכלל); ח) שני כללים סמוכים ופרט אחריהם, שנדרשים ככלל ופרט וכלל; ט) כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל (ראה ערכו); י) כלל ופרט וכלל כשאין הכלל האחרון דומה לראשון (ראה ערך כלל ופרט וכלל); יא) כלל בעשה ופרט בלא תעשה (ראה להלן: הכלל והפרט. מאירי סנהדרין מה ב).

ערך זה עוסק ב"כלל ופרט" במובן המצומצם, דהיינו מקרא שנאמרה בו בתחילה לשון כללית ואחריה לשון פרטית, שאין בכלל אלא מה שבפרט, או שדורשים אותם בריבוי ומיעוט (ראה להלן: כלל ופרט); וכן ב"פרט וכלל", שהכלל מוסיף על הפרט, או שדורשים אותם במיעוט וריבוי (ראה להלן: פרט וכלל); ובהגדרת "כלל" ו"פרט" הנדרשים בין במידות אלו ובין בשאר המידות הנזכרות.²

דורשים אותם במידות כלל ופרט ופרט וכלל, ראה ערך כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל. וראה ערך דבר שהיה בכלל ויצא מהכלל ללמד, על ההבדל בין

כלל ופרט; פרט וכלל. 1. לא, טורים רסט-רצ. 2. על שאר המידות הנזכרות ראה ערך כלל ופרט וכלל. על כלל ופרט הצריכים זה לזה לפירושם, שאין

"מיעוט" אין משמעו פירוש, אלא שממעט מקצת ממה שמרבה הריבוי (ריטב"א עירובין כו ב). והראשונים נחלקו בפירוש מחלוקת זו:

• יש מהראשונים סוברים שמחלוקת התנאים אינה מחלוקת כללית בעיקר המידה, אלא שכל אחד מן התנאים היה דורש בכלל ופרט או בריבוי ומיעוט כפי שקיבל מרבו באותו מקום, ופעמים שהיה דורש כך ופעמים שהיה דורש כך (ריטב"א קדושין כא ב), ומה שאמרו שיש תנאים שדרשו בריבוי ומיעוט, הכונה שבסתם דרשו כך, אבל כשהיתה קבלה בידם להיפך, או הוכחה, דרשו אף הם בכלל ופרט (ריטב"א עירובין כח א. וראה חקרי לב שבועות ד ב).

• ורבים מהראשונים סוברים שהתנאים הדורשים בכלל ופרט אינם דורשים בריבה ומיעוט (ראה תוס' נזיר לה א ד"ה ורבי אלעזר; ראה ראבי"ה תתקפא; ראה ספר כריתות בתי מידות ו. וראה משנה למלך עבדים ג ט), והתנאים הדורשים בריבה ומיעוט אינם דורשים בכלל ופרט (ראה תוס' נדה ל א ד"ה ושמע מינה, ומשנה למלך שם, בדעת; ראה תוס' נזיר שם וחידושי רבי פרץ הכהן ופירוש הרא"ש ותוס' הרא"ש נזיר שם; ראבי"ה שם), שלדעתם אינה מן המידות שהתורה נדרשת בהן (רא"ש שם).

להלכה, יש פוסקים כדעת התנאים הדורשים בכלל ופרט (תוס' נדה ל א ד"ה ושמע מינה; אור זרוע ב יד; עצמות יוסף קדושין כא ב, ופרי חדש יו"ד פד סק"ז, וחקרי לב שבועות ד ב, בדעת הרמב"ם); ויש פוסקים כדעת הדורשים בריבה ומיעוט (ראב"ן שבועות א; ראה ראבי"ה תתקפא; תוס' יום טוב בכורות ח ח, בדעת הרמב"ם ורבי עובדיה מברטנורא); ויש מהראשונים שכתבו שברוב המקומות הלכה כדעת הדורשים בכלל ופרט, ובמקצתם הלכה כדעת הדורשים בריבה ומיעוט (מאירי סנהדרין מה ב, נזיר לד ב. וראה חזון נחום נגעים יד ב, בדעת הרמב"ם).

הכלל והפרט

כלל שאינו מלא כלל שאינו מלא אין דנים אותו בכלל ופרט (זבחים ד ב, בתירוצ' א'; תוס' יומא כד א ד"ה אין בכלל; תוס' הרא"ש מועד קטן ג א, בבא מציעא י ב). כלל שאינו מלא הכוונה שלא נשלם הכלל, ולא נתברר ממנו במה הדברים אמורים עד שבא הפרט והפסיקו (רש"י זבחים שם ד"ה השתא. וראה הליכות עולם ט ז), כגון הכתוב: וְאֵת הָאֵיל יַעֲשֶׂה זֶבַח שְׁלָמִים (במדבר יז), שדרשו ממנו שתהא עשייתו לשם שלמים (זבחים שם. וראה ערך לשמה), שאין אומרים "יעשה" כלל, שיהיו כל עשיותיו לשם שלמים, ו"זבח" פרט, ששחיטה היא שתהא לשם שלמים ולא שאר עבודות, ואין בכלל אלא מה שבפרט, לפי שהוא כלל שאינו מלא (שם), שמ"יעשה" לבד לא למדנו לאיזה ענין הוזכרו כאן עשיותיו, עד שנאמר "שלמים", שיהיו לשם שלמים, ולא נשלם הכלל אלא בתיבת "שלמים", ובא הפרט "זבח" והפסיק את הדבר לפני שנשלם הכלל (ראה זבחים ד ב, ורש"י ד"ה השתא).

ויש מהאמוראים סוברים שכלל שאינו מלא דנים אותו בכלל ופרט (זבחים שם, וראה ספר כריתות בתי מידות ו בדעתו; וראה יד דוד (זינצהיים) זבחים שם)⁴.

לשון כל לשון "כל", וכן "וכל", האמורה בכלל, יש אומרים שאינה חשובה כלל אלא ריבוי (תירוצ' א בבא קמא נד ב,

אֲבִיךָ וְעַרְוֹת אִמְךָ לֹא תִגְלֶה (ויקרא יח ז), ושאר העריות הכתובות באותה פרשה, הם פרט, ואין בכלל אלא מה שבפרט, דהיינו כל העריות שפרט הכתוב, ולא שאר בשר אחר (ספרא שם ורבינו הלל).

וכתבו הראשונים שאף כשנאמרו כמה פרטים אחרי הכלל, אין בכלל אלא אותם פרטים, ואף כשהם מיותרים אין מרבים מהם עוד דברים אחרים (שיטה מקובצת בבא קמא סד א, בשם ר' ישעיה).

בטעם שהוצרכה התורה לכתוב את הכלל, אף על פי שאין בו אלא מה שבפרט, כתבו הראשונים, שאילמלא הכלל היינו למדים מן הפרט עוד דברים הדומים לו, בבנין אב (תוס' נזיר לה ב ד"ה איכא; תוס' הרא"ש שם; ראבי"ה תתקפא; מיוחס לרשב"א מנחות נה ב; ספר כריתות לר"ש מקינון בתי מידות ה; חידושי הר"ן סנהדרין מה ב), או בקל וחומר (תוס' הרא"ש שם; שערי צדק המיוחס לרלב"ג שער ה; ספר כריתות שם; חידושי הר"ן שם), או בגזירה שוה (תוס' נזיר שם; שערי צדק שם), ועכשיו שנכתב כלל ופרט הרי זה מלמדנו שאין להוסיף על הפרט בשום מידה מן המידות (שערי צדק שם; ספר כריתות שם; חידושי הר"ן שם)³.

לימוד זה של כלל ופרט, הוא דין תורה, כשאר המידות שהתורה נדרשת בהן (ראה ערך; דברי סופרים: פירושי התורה. וראה ערך מדות שהתורה נדרשת בהן).

בקדשים אף בקדשים, שדבר הנלמד מן הכתוב בהם אינו מעכב בדיעבד אלא כששנה עליו הכתוב (ראה ערך דיעבד: בקדשים), כתבו הראשונים שדבר הנלמד בכלל ופרט הרי הוא מעכב אף בדיעבד, אף על פי שלא שנאו הכתוב (יחוס תנאים ואמוראים ערך ר' ישמעאל בן אלישע).

ריבה ומיעוט בעיקר מידה זו וכן בשאר המידות של כללים ופרטים, כגון פרט וכלל, וכלל ופרט וכלל (ראה להלן: פרט וכלל, וערך כלל ופרט וכלל), נחלקו תנאים, שיש דורשים כתובים האמורים בלשון כלל ופרט בדרך "כלל ופרט", וכן סובר רבי ישמעאל; ויש דורשים כתובים אלה בדרך "ריבה ומיעוט", וכן סובר רבי עקיבא (ראה סנהדרין מה ב; שבועות ד ב, כו א; סוטה טז א-ב; בכורות נא א; תוספתא שבועות (צוקרמאנדל) א ז).

ההבדל בין "כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט", ובין "ריבה ומיעוט" הוא, שלדורשים בכלל ופרט אפילו דברים הדומים לפרט אינם בכלל הכתוב, לפי שהפרט הוא פירושו של הכלל, ואין בכלל אלא מה שבפרט ולא יותר; ואילו לדורשים בריבה ומיעוט הרי בכלל הכתוב אף דברים אחרים הדומים לפרט, שלדעתם לא בא הפרט לעקור את הכלל ממקומו, אלא למעט ממשמעותו, שמן הכלל היה משמע כל דבר, ובא המיעוט לומר שלא הכל במשמע, אלא כגון פרט זה והדומים לו (רש"י סנהדרין מה ב ד"ה ורבי אליעזר, שם מו א ד"ה כ, ושבועות ד ב ד"ה דדריש), ואין המיעוט מפרש את הריבוי, אלא הריבוי מרבה בפני עצמו, והמיעוט ממעט בפני עצמו מה שאינו דומה לו (שו"ת הרשב"א ג שמה, בשם רש"י; תוס' ר"י נזיר לד ב).

וכתבו הראשונים שלשון "פרט" משמע כאדם המפרט ומפרש מה שבידו, ו"כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט" הרי זה כאילו אמרו "סתום ומפורש, אין בסתום אלא מה שבמפורש"; ואילו לשון

ופרט הצריך לכלל, על כלל שאין משמעותו מובנת אלא בצירוף הפרט, שאין דנים אותו בכלל ופרט.

מידה זו למידת פרט וכלל. 3. וראה ערך מדות שהתורה נדרשת בהן אם אדם דן כלל ופרט מעצמו, או דוקא כשקיבלו מרבו. 4. וראה ערך כלל הצריך לפרט

להוסיף על הפרט בשום מידה מהמידות (שערי צדק שם; תוס' שם). אבל פעמים שריבוי מוציא מידי כלל ופרט, כגון האמור בנחל איתן: **אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹד בּוֹ וְלֹא יִזְרַע** (דברים כא ד), שאין דורשים: **"לא יעבד" כלל**, **"ולא יזרע" פרט**, אין בכלל אלא מה שבפרט, זריעה אסורה ולא עבודה אחרת, לפי ש**"אשר"** ריבוי הוא לרבות כל העבודות שאסורות (סוטה מו ב, ורש"י ד"ה רבויא).

כנגד הסברא במקום שהסברא מתנגדת לדרשת כלל ופרט, אמרו: זאת היא מידה בתורה, כל כלל ופרט שדרך הדין לוקה בו, יתקיימו זה וזה, ולא תלקה דרך הדין (ספרי נשא ח, והובא ברבנו הלל לברייתא דרבי ישמעאל תחילת ספרא פרשה א). ולכן האמור במנחת סוטה: **מִנְחַת זָרוֹן מִזְכָּרָת עֶזְרָה** (במדבר ה טו) אין דורשים אותו בכלל ופרט: **"מנחת זכרון" כלל**, בין לזכות ובין לחובה, **"מזכרת עזר" לפורענות**, ואין בכלל אלא מה שבפרט, שאינה זכרון אלא לפורענות, ואין זכות תולה לה; לפי שהדין נותן שתהא מזכרת זכות, שמידה טובה מרובה ממידת פורענות, וכיצד יתקיימו זה וזה, ולא תלקה מידת הדין - אם היתה טמאה פורענות פוקדת מיד, ואם יש לה זכות, זכות תולה לה, ובוזה מתקיימות גם דרשת כלל ופרט, וגם מידת הדין (ראה ספרי ורבונו הלל שם), ואף כשדנים כלל ופרט צריך טעם וסברא בדבר, ואין ממעטים מן הפרט דבר שאין סברא למעטו (תוס' נזיר מט א ד"ה ומשני).

פרט וכלל

פרט וכלל היא משלש עשרה מידות שהתורה נדרשת לכלל ופרט בהן שמנה רבי ישמעאל (ברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א. וכן נמנית באבות דרבי נתן לו, בז' מידות של הלל הזקן), ונחלקו הדעות אם היא מידה בפני עצמה:

• יש סוברים שאינה נמנית כמידה בפני עצמה, אלא מידה אחת היא עם כלל ופרט (פירוש רס"ג לברייתא דרבי ישמעאל ספרא שם; רבנו הלל ספרא שם, בשם ריב"מ; פירוש סידור התפילה לרוקח מהדורת הרש"ל עמ' מא), שבשתייהן הולכים אחר הלשון האחרון (ריב"מ"י שם).

• יש סוברים שהיא נמנית כמידה בפני עצמה (רש"י לברייתא דרבי ישמעאל שם; סידור ר"ש ב"ר שמשון מגרמייזא עמ' יט; ראב"ד לספרא שם; ראה ספר כריתות בתי מידות ו), שהרי הם שני הפכים, שכלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט, ואילו בפרט וכלל הכלל מוסיף על הפרט (מידות אהרן א).

המידה פרט וכלל, נעשה כלל מוסף על הפרט, והכל בכלל, ונתרבו כל הדברים (ברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א; ראה מכילתא שמות כב ט; עירובין כח א; פסחים ו ב; נזיר לד ב; חולין פ א; ירושלמי שבועות ג ח), לפי שהולכים אחר לשון אחרון (רבנו הלל לספרא שם, בשם ריב"מ; מידות אהרן ו), והכל הולך אחר הכלל (רש"י לברייתא דרבי ישמעאל שם; אבודרהם שחרית של חול), והכלל מבטל את הפרט לגמרי, כאילו לא היה (תוס' נזיר לה ב ד"ה איכא; שיטה לחכמי איורא ורבי פרץ הכהן ותוס' רבנו טודרוס ותוס' הרא"ש נזיר שם).

כיצד, נאמר בשומר שכר: **כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ שׂוֹר אוֹ שֶׁה (שמות כב ט) פרט, וְכָל בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר (שמות שם) כלל, נעשה כלל מוסף על הפרט, ונתרבה כל מה שבכלל, שהן שאר בהמות והדומה להן, כגון דבר המיטלטל וגופו ממון (ברייתא דרבי ישמעאל ספרא שם; רמ"ה לספרא שם).**

ושם סג א; וראה תוס' ר"ד קדושין כה ב), דהיינו שאין דורשים אותה בדרך כלל ופרט אלא בדרך ריבה ומיעט, ואפשר שקבלה היתה כן בידי החכמים (הליכות עולם כללי הגמרא לרבי יוסף קארו תריז; ר"ט אלגזי בכורות ו נב), אבל לשון **"בכל"** היא כלל (בבא קמא שם ושם), וכן לשון **"לכל"** היא כלל (תוס' יומא כד א ד"ה אין).

ויש אומרים שאף לשון **"כל"** כלל היא (תירוצ ב בבא קמא שם ושם).

במרוחקים זה מזה

כלל ופרט המרוחקים זה מזה בענין אחד, נחלקו תנאים ומוראים אם דורשים אותם במידת כלל ופרט (ראה להלן):

• יש מהתנאים והאמוראים אומרים שאין דנים אותם בכלל ופרט (בבא קמא פה א; נדה לג א), ואף על פי שבענין אחד יש מוקדם ומאוחר בתורה (ראה ערך אין מוקדם ומאוחר בתורה), כך נאמרה המידה של כלל ופרט, דוקא בסמוכים זה לזה (שפת אמת מנחות נה ב; שו"ת שפת הים (וילנא תרל"ה) או"ח כג ד"ה ועתה); ויש מסבירים, שמידת כלל ופרט היינו שהפרט הוא פירושו של הכלל, ולא יתכן שיהא הפירוש מרוחק מן הדבר המתפרש (מלא הרועים ב ערך דבר שהיה בכלל ח).

• ויש מהתנאים והאמוראים אומרים שדנים כלל ופרט אף במרוחקים (בבא קמא פה א; נדה לג א). ולא נחלקו אלא כשהכלל והפרט כתובים בתורה בענין אחד, אבל כשהם כתובים בשני עניינים שונים, לדברי הכל אין דנים אותם בכלל ופרט, לפי שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ושמה אין זה כלל ופרט, אלא פרט וכלל (פסחים ו ב; הליכות עולם ד כט).

• ויש סוברים בדעת חלק מהאמוראים שאף בשני עניינים דנים (ראה תוס' מנחות נה ב ד"ה כלל, ויבין שמועה קל, בדעתם).

כדרך שאין דורשים כלל ופרט המרוחקים לשיטת התנאים הדורשים כלל ופרט במידת **"אין בכלל אלא מה שבפרט"**, כך אין דורשים אותם **"ריבה ומיעט"** לשיטת התנאים הדורשים כלל ופרט במידת **"ריבה ומיעט"** (ראה לעיל כלל ופרט. ראה סנהדרין מו א).

שני עניינים **"שני עניינים"** שאין דורשים בהם כלל ופרט יש מהראשונים מפרשים שהם שתי פרשיות, ואילו **"ענין אחד"** פירושו מקראות הסדורים בפרשה אחת (ראה רש"י פסחים ו ב ד"ה בתרי ענייני, וד"ה בחד עניינא; ראה תוס' מנחות נה ב ד"ה כלל ופרט), ומכל מקום אף בפסוקים סמוכים בפרשה אחת, אם ההפסק בין הכלל לפרט הוא בדבר אחר, שאינו מאותו ענין, הרי הם ככתובים בשני עניינים, ואין דנים אותם ככלל ופרט (תוס' שם; מיוחס לר"ש לספרא צו טו א).

יש סוברים ש**"שני עניינים"** היינו אפילו בפרשה אחת, אלא שפסוק אחר מפסיק ביניהם, ואילו כלל ופרט המרוחקים זה מזה **"ב"ענין אחד"** שנחלקו בהם, היינו כששניהם כתובים בפסוק אחד או בשני פסוקים רצופים, אלא שיש תיבות המפסיקות ביניהם (ראב"ה תתקפב).

ביחס לשאר מידות

כנגד שאר המידות כלל ופרט דורשים אף במקום שאילמלא היה נאמר הכלל, היינו מוסיפים על הפרט בבנין אב, או בקל וחומר (תוס' נזיר מט א ד"ה ומשני, בשם מהר"ף; יחסי תנאים ואמוראים ערך ר' ישמעאל), או בגזרה שוה (שערי צדק המיוחס לרלב"ג שער ח); ואין

הטעם שכתב ב"ר אבהו (תוס' בבא קמא נד א ד"ה שה, ותוס' הרא"ש בבא קמא נד א, בשם רבנו שמואל; תוס' נזיר לה ב ד"ה איכא; רא"ש לברייתא דרבי ישמעאל ספרא שם; ספר כריתות בתי מידות ו; שו"ת הריב"ש שעה, בשם תוס' ובשם רבי פרץ הכהן).

ויש שכתבו שבפרט וכלל אין הכלל מרבה כל דבר ממש, שאם כן למה נכתב הפרט, אלא שהכלל מרבה כל דבר הדומה לפרט אפילו ב"צד אחד", ונמצא שהפרט מפרש את הכלל, לרבות כל דבר הדומה לו בשום צד (ריטב"א עירובין כז ב).

מיעט וריבה בעיקר מידה זו נחלקו תנאים, כדרך שנחלקו בשאר המידות של כללים ופרטים, שיש אומרים שאין דורשים בפרט וכלל, אלא בדרך "מיעט וריבה" (ראה לעיל: כלל ופרט).

לענין פרט וכלל אמרו בתלמוד שההבדל בין דרכי הדרשות הוא, שלדרשת "פרט וכלל נעשה כלל מוסף על הפרט" מרבים כל דבר, ואילו לדרשת "מיעט וריבה" ממעטים מקצת (ראה נזיר לה ב, ותוס' ר"י שם), דהיינו דבר אחד (רא"ש נזיר שם; תוס' שם ד"ה איכא בשם רבינו תם).

ויש גורסים בתלמוד להיפך, שבדרשת מיעט וריבה מרבים יותר מאשר בדרשת פרט וכלל (רבי פרץ הכהן נזיר שם, בשם ספרים שלנו. וראה שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ה).

ויש שנראה מדבריהם שלענין פרט וכלל אין הבדל בין שתי הדרכים של הדרשות, שבין לדרשת פרט וכלל, ובין לדרשת מיעט וריבה, מרבים כל דבר (ראה ראב"ד לברייתא דרבי ישמעאל תחילת ספרא פרשה א, במידת פרט וכלל, ואולי היתה לו גירסא אחרת בגמרא שם).

פרט וכלל המרוחקים זה מזה, כתבו הראשונים שאין דנים אותם בפרט וכלל, כדרך שאין דנים כלל ופרט המרוחקים זה מזה (ראה לעיל: במרוחקים זה מזה. ראב"ד ומוחס לר"ש משאנץ לספרא צו טו ג; רשב"א שבועות ז א, בדעת רש"י).

כמה פרטים שאחריהם כלל, אין דנים אותם בפרט וכלל, לומר שהכלל מוסיף על הפרט, שאם תדרוש כן, למה נכתבו כל אותם פרטים (ראה חולין פ א; ראה פסחים צה א ורש"י ד"ה קמ"ל. וראה מדות אהרן ז ז).

מקורה מידה זו דרשו מהפסוק בנזיר: מִיֵּין וְשֹׁכֵר יִזִּיר וְגו' (במדבר ו ג) מִכָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מִגִּפְּן הַיֵּין מִחֲרָצִים וְעַד זֶה לֹא יֵאָכֵל (שם ד), "מיין ושוכר יזיר" פרט, "מכל אשר יעשה מגפן היין" כלל, "מחרצנים ועד זג לא יאכל" חזר ופרט, פרט וכלל ופרט אי אתה דן אלא כעין הפרט (ראה ערך כלל ופרט וכלל), ומאחר שסופנו לרבות כל דבר שהוא כעין הפרט, מה תלמוד לומר: מחרצנים ועד זג, דהיינו שמפרט וכלל לחוד נרבה כל שהוא כעין הפרט, ולמה לי הפרט האחרון, אלא לומר לך, כל מקום שאתה מוצא פרט וכלל אי אתה רשאי למושכו ולדונו כעין הפרט, אלא נעשה כלל מוסף על הפרט, עד שיפרוט לך הכתוב כדרך שפרט לך בנזיר (נזיר לד ב, ושיטה לחכמי איוורא ופירוש הרא"ש שם).

יש מהראשונים מפרשים שמכאן הוא שנלמדה מידת פרט וכלל, שהכלל מוסיף על הפרט (ראה רבנו הלל לברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א); ויש מפרשים שאין כאן יתור בפסוק ללמדנו מידת פרט וכלל, שהרי "מחרצנים ועד זג" הוצרך לגופו, ללמד שחייב עליהם אף על פי שאינם ראויים לאכילה, ולא נאמרו הדברים אלא בדרך פירוש בעלמא, שבמקום שנאמרו פרט וכלל ופרט אי אתה דן אלא כעין הפרט, ובמקום שאין פרט אחרון נעשה כלל מוסיף על הפרט (רבי פרץ הכהן נזיר לד ב, בתירוץ ב; שיטה מקובצת שם, בשם תוס' הרא"ש בתירוץ ב).

כָּלֵל וּפְרָט וְכָלֵל

לשון כללית ("כללי") הכתובה בתורה, ואחריה לשון פרטית ("פרט"), ושוב לשון כללית, נדרשות לרבות כל דבר הדומה לפרט ("כעין הפרט")

שניה; ירושלמי מעשר שני ועירובין שם; או: מה הפרט מפורש פרי מפרי וגידולי קרקע, אף כל פרי מפרי וגידולי קרקע (ברייתא ראשונה עירובין שם; נזיר לה ב; בבא קמא נד ב, ושם סג א).

דבר הנלמד בכלל ופרט וכלל הרי הוא דין תורה, כמו בשאר המידות שהתורה נדרשת בהן (שיטה לא נודע למי קדושין כד ב. וראה תוס' שם ד"ה הואיל).

ויש שכתב שדבר הנלמד בכלל ופרט וכלל אינו אלא אסמכתא בעלמא (מאירי קדושין שם, בשם יש אומרים).²

טעמה בטעמה של מידה זו ישנם כמה הסברים:

• יש מהראשונים שכתבו, שבמקום שיש רק כלל ופרט, אנו אומרים שאין בכלל אלא מה שבפרט, ואפילו דברים הדומים לפרט אינם נידונים עמו, לפי שהפרט הוא פירושו של הכלל, ולא יותר (ראה ערך כלל ופרט); אבל כלל ופרט וכלל, מכיון שנאמר כלל שני שלאחר הפרט, הרי כלל זה בא להוסיף על הפרט, ודייק אם

המידה וגדרה

המידה כלל ופרט וכלל היא אחת משלש עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן (ראה ערכו) שמנה ר' ישמעאל (ברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א).

כלל ופרט וכלל, אי אתה דן אלא כעין הפרט (ברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א; מכילתא יתרו בחודש ח, משפטים נזיקין ח, טו; ספרי קרח קיח; תוספתא שבועות (צוקרמאנדל) א ז; עירובין כז ב; סוכה נ ב; ירושלמי מעשר שני א ג, עירובין ג א). כיצד? נאמר בכסף פדיון של מעשר שני: וְנִתְּתָה הַכֶּסֶף כָּלֵל אֲשֶׁר תִּאָּוֶה נִפְשָׁךְ בְּבִקְרָא וּבְצֹאן וּבְיֵינִי וּבְשֹׁכֵר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נִפְשָׁךְ (דברים יד כו), ודרשו: "ונתתה הכסף בכל אשר תאווה נפשך" הרי זה כלל, "בבקר ובצאן וביין ובשכר" הרי זה פרט, "ובכל אשר תשאלך נפשך" הרי זה כלל, כלל ופרט וכלל אין אתה דן אלא כעין הפרט, לומר לך, מה פרט מפורש דבר שהוא ולד וולדות הארץ, אף אין לי אלא ולד וולדות הארץ (ברייתא דרבי ישמעאל ספרא שם; עירובין שם ברייתא

התורה, על הסוברים שדבר הנלמד ב"ג מידות שהתורה נדרשת בהן אינו אלא

כלל ופרט וכלל. 1. לא, טורים רצא-שיב. 2. וראה ערך דברי סופרים: פירושי

וכלל), ועכשיו שנאמר עוד כלל אחרון הרי זה מרבה אף דברים שאינם דומים לפרט, ולא מיעט הפרט אלא דבר אחד שאינו דומה לו לגמרי, וראוי להוציאו מן הכלל יותר מן הכל (רש"י סוכה נ ב ד"ה והכא וד"ה מיעט, קדושין כא ב ד"ה דריש וד"ה ריבוי; מאירי סנהדרין מו א; ריטב"א סוכה שם), ומסרו הכתוב לחכמים איזה דבר ראוי למעט (רש"י קדושין שם).

וכתבו הראשונים שלדורשים ב"ריבה ומיעט וריבה" לא הוצרך הריבוי הראשון להיכתב, שהרי אף ב"מיעט וריבה" לחוד לדעתם מרבים הכל, וממעטים דבר אחד (ראה ערך כלל ופרט; פרט וכלל, ושם שיש חולקים שבמיעט וריבה מרבים הכל), ולא נכתב אלא משום שכך דרך המקרא לפתוח בלשון ריבוי (תוס' נזיר לה ב ד"ה איכא, בשם רבינו תם). ויש שכתבו שמידת "ריבה ומיעט וריבה" מרבה יותר מאשר מידת "מיעט וריבה" (פירוש ר' משה אבן מוסא לברייתא דרבי ישמעאל)³. להלכה, יש פוסקים כדעת התנאים הדורשים בכלל ופרט (תוס' נדה ל א ד"ה ושמע מינה; אור זרוע ב יד; עצמות יוסף קדושין כא ב, ופרי חדש יורה דעה פד סק"ז, בדעת הרמב"ם); יש פוסקים כדעת הדורשים בריבה ומיעט (ראב"ן שבועות א); ויש מהראשונים שכתבו שברוב המקומות הלכה כדעת הדורשים בכלל ופרט, ובמקצתם הלכה כדעת הדורשים בריבה ומיעט (מאירי סנהדרין מה ב, ונזיר לד ב).

כעין הפרט

שני צדדים "כעין הפרט" שאמרו שמתרבה בדרשת כלל ופרט וכלל, יש מהאמוראים סוברים שנחלקו תנאים בגדרו, שלדעה אחת לא נתרבה אלא הדומה לפרט ב"שלשה צדדים", ולדעה שניה נתרבה אף הדומה לו ב"שני צדדים" בלבד (עירובין כח א). ולכן כלל ופרט וכלל שנאמר בלקיחת דברי מאכל בכסף מעשר שני בירושלים (ראה לעיל: המידה וגדרה), לדעה אחת אף עופות נלקחים בדמי מעשר שני, לפי שהם "כעין הפרט" בשני צדדים, שהפרט הוא "בקר וצאן ויין ושכר", שהם "פרי מפרי", שעגל נולד מאמו וענבים מחרצנים (רש"י עירובין כז ב ד"ה פרי מפרי), והם גדולי קרקע, שניזונים וגדלים מן הקרקע (רש"י שם ד"ה וגידולי קרקע), ואף עופות הם פרי מפרי וגידולי קרקע (שם כח א). ולדעה אחרת עופות אינם נלקחים בדמי מעשר שני, לפי שלא נתרבו אלא הדומים לפרט בשלשה צדדים, שהם פרי מפרי וגידולי קרקע, ו"ולדות הארץ", דהיינו שנבראו מן הארץ במעשה בראשית, ואילו עופות מן הרקק נבראו (עירובין כח א; רש"י שם כז ב ד"ה ולד ולדות הארץ).

להלכה כתבו הראשונים שדורשים כלל ופרט וכלל אף כשדומה בשני צדדים בלבד (מאירי נזיר לה ב, סנהדרין מו א; ריטב"א עירובין כח א; פרי חדש יו"ד פד סק"ז, ופני יהושע בבא קמא סג א, בדעת הרמב"ם). ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שלהלכה דורשים כלל ופרט רק כשיש שלשה צדדים (חקרי לב יו"ד א מא, בדעת רש"י ותוס' הרא"ש. וראה חק נתן ושי למורא בכורות לז א, ואחיעזר ב לה סק"ב, שחולקים).

"שני צדדים" ו"שלשה צדדים", יש מהראשונים שכתבו שאינם בדיוקא, שלסוברים שכעין הפרט הוא ב"שלשה צדדים", גם אם יש בפרט יותר משלשה צדדים אין מרבים אלא את הדומה לו בכל צדדיו (תוס' חולין סו א ד"ה סה ב) וכי תימא; ריטב"א עירובין כח

תוסיף עליו את הדברים הדומים לפרט בלבד (רש"י סוכה נ ב ד"ה והכא, סנהדרין מו א ד"ה כי קללת, שבועות ד ב ד"ה דריש), וזהו פירוש לשון "אי אתה דן אלא כעין הפרט", שאמנם דן אתה על ידי הכלל האחרון להוסיף על הפרט, אבל אין אתה דן להוסיף עליו אלא את הדומה לו (רש"י שבועות שם). וכן אילו לא היה נכתב אלא הפרט והכלל האחרון, היה זה פרט וכלל שמרבה הכל, ובא הכלל הראשון למעט שלא נרבה אלא דברים הדומים לפרט (חידושי רבי פרץ הכהן נזיר לה א).

• ויש מסבירים, שאילו היתה כוונת הכתוב לאותו פרט בלבד, לא היה אומר אלא כלל ופרט בלבד, והיינו אומרים שאין בכלל אלא מה שבפרט, וכן אילו היתה כוונת הכתוב לרבות אפילו דברים שאינם דומים לפרט, לא היה מזכיר את הפרט כל עיקר, או שלא היה אומר אלא פרט וכלל בלבד, שהכלל מוסיף על הפרט ומרבה הכל (ראה ערך כלל ופרט; פרט וכלל), ומכיון שהזכיר את הפרט בין שני הכללים, על כרחך בא לומר שהדין נוהג בכל מה שדומה לפרט (תשובת רבי אברהם בן הרמב"ם צח).

ואף על פי שבפרט וכלל מרבים הכל, ואיך אפשר שכלל אחד בסוף מרבה יותר משני כללים אחד בתחילה ואחד בסוף, יש לומר, שאילו היתה כוונת התורה לרבות הכל היה די בכלל אחד, ועכשיו שהוסיפה כללים גילתה לנו בזה שלא בא הכלל לרבות הכל, אלא לדונו במידה זו, והרי זה דומה במקצת למה שאמרו שאין רבוי אחר רבוי אלא למעט (ובין שמועה לרשב"ץ בברייתא דרבי ישמעאל מידה ז).

• ויש שכתבו שמידת כלל ופרט וכלל מורכבת משתי המידות של כלל ופרט ושל פרט וכלל, שהרי הכלל הראשון עם הפרט הוא כלל ופרט, והפרט עם הכלל האחרון הוא פרט וכלל, ולכן דנים בכלל ופרט וכלל מעין שתי המידות, לרבות את כל הדומה לפרט, כעין מידת פרט וכלל שמרבה הכל, ולמעט כל שאינו דומה לפרט, כעין מידת כלל ופרט שממעטת הכל, והוא כעין פשרה ביניהן (הליכות עולם ד ב; מידות אחרן רז).

ריבה ומיעט בעיקר מידה זו נחלקו תנאים, כדרך שנחלקו בשאר וריבה המידות של כללים ופרטים, שיש אומרים שאין דורשים בכלל ופרט וכלל, אלא בדרך "ריבה ומיעט וריבה" (ראה ערך כלל ופרט; פרט וכלל). ההבדל בין "כלל ופרט וכלל" ל"ריבה ומיעט וריבה" הוא, שכלל ופרט וכלל אינו מרבה אלא כל שהוא כעין הפרט, ואילו "ריבה ומיעט וריבה" מרבה הכל, ואינו ממעט אלא דבר אחד (ראה עירובין כז ב, סוכה נ ב, סוטה טז א-ב, קדושין כא ב, ועוד). ולמשל, אם הכלל בפני עצמו כולל עשרה פרטים, הרי בכלל ופרט וכלל נתרבו שלשה בלבד, הפרט שבכתוב ועוד שני פרטים הדומים לו, ואילו בריבוי ומיעוט וריבוי נתרבו תשעה פרטים, הפרט שבכתוב ועוד שמונה פרטים שלא נתפרשו, ונתמעט פרט אחד בלבד (תשובת רבי אברהם בן הרמב"ם צח).

וטעם הדבר, לפי שלדורשים בכלל ופרט, אילו היה נאמר רק הכלל הראשון והפרט, לא היה בכלל אלא מה שבפרט, ובא הכלל האחרון ומרבה עוד, ודייך אם תרבה דברים שהם כעין הפרט, אבל לדורשים בריבוי ומיעוט, אילו היה נאמר רק הכלל הראשון והפרט, היינו מרבים כל הדומה לפרט (ראה ערך כלל ופרט; פרט

על ההבדל בין מידת כלל ופרט וכלל, ובין מידת דבר שהיה בכלל ויצא מהכלל

מדברי סופרים. 3. וראה ערך דבר שהיה בכלל וכו': הבדלה משאר מידות,

זה אלא תנא דבי ר' ישמעאל (רמב"ן חולין סה ב), ותנא יחיד הוא, ולדעת תנאים רבים אינו נדרש בכלל ופרט וכלל (מאירי סנהדרין מו א; יבין שמועה על הליכות עולם ד ב). ונראה מדבריהם שלהלכה אינו נדרש בכלל ופרט וכלל (ראה מאירי ורמב"ן שם).

ויש סוברים שהלכה כתנא דבי ר' ישמעאל (מאירי שם, בשם יש אומרים)⁴.

בכללים שני כללים סמוכים זה לזה, ואחריהם פרט, נחלקו סמוכים תנאים בדינים:

• יש אומרים, שכל מקום שאתה מוצא שני כללות הסמוכים זה לזה, הטל פרט ביניהם ודונם בכלל ופרט וכלל (בבא קמא סד ב; שבועות ה א; חולין סו ב, סז א; זבחים מד א; בכורות נא א). ויש מפרשים טעם דעה זו, שבמקום שיש דרשה וטעם אומרים אין-מוקדם-ומאוחר-בתורה (ראה ערכו) אפילו בענין אחד, ואף כאן יש טעם לומר שמקומו הראוי של הפרט הוא בין הכללים, לדורשם בכלל ופרט וכלל, שאם לא כן למה נכתבו שני הכללים (יבין שמועה קסא).

• תנא דבי ר' ישמעאל חולק ואומר שאין זה כלל ופרט וכלל, אלא ריבה ומיעט וריבה (בבא קמא שם; שבועות ה א; חולין סז א; בכורות שם), שלפיכך הפרידה התורה בין הפרט לכלל, והסמיכה את שני הכללים, לומר שלא תדרשנו בכלל ופרט, וכך היא המידה בתורה, שבאופן זה אין דורשים בכלל ופרט אלא בריבוי ומיעוט (רש"י חולין שם ד"ה במים).

להלכה יש סוברים כדעה הראשונה, שנידונים בכלל ופרט וכלל (מאירי שבועות שם, סנהדרין מו א; ראה מדרש הגדול ויקרא א ב; פרי חדש יו"ד פד סק"ז, בדעת הרא"ש); ויש סוברים בדעת חלק מהראשונים שהלכה כתנא דבי ר' ישמעאל, שנידונים בריבוי ומיעוט וריבוי (פרי חדש שם, ורבי יום טוב אלגזי בכורות ח אות פא, בדעת הרמב"ם).

לסוברים ששני כללים סמוכים ופרט אחריהם מטילים את הפרט ביניהם לדונם בכלל ופרט וכלל, הוא הדין כששני הכללים הסמוכים כתובים אחרי הפרט (ראה חולין סז א, ורש"י ד"ה מיניה; מיוחס לרשב"א מנחות כו ב).

פרט וכלל ופרט

המידה פרט וכלל ופרט, אי אתה דן אלא כעין הפרט (נזיר לד ב, לה א; ספרי נשא כד לגירסת הגר"א, וכן פירשו רבנו הלל וספרי דבי רב גם לגירסת שלפנינו). כיצד, נאמר בנזיר: מִיֵּין וְשֹׁכֵר יִזְרָה (במדבר ו א), פֶּלֶא יִמֵּי נִזְרוֹ מִפֶּלֶא אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מִגֶּפֶן הַיֵּין מִחֲרָצִים וְעַד זֶה לֹא יֵאָכֵל (שם ד), ודרשו: "מיין ושכר יזיר", פרט, "מכל אשר יעשה מגפן היין", כלל, "מחרצנים ועד זג לא יאכל", חזר ופרט, אי אתה דן אלא כעין הפרט, שהוא פרי ופסולת פרי (נזיר לד ב; ספרי שם).

וכן נאמר בשומר שכר: כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ שׂוֹר אוֹ שֶׂה וְכָל בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר (שמות כב ט), ודרשו: "חמור או שור או שה" פרט, "וכל" כלל, "בהמה לשומר" חזר ופרט, הרי זה פרט וכלל ופרט, ואי אתה דן אלא כעין הפרט (נזיר לה א לגירסת תוס' ד"ה וכי, ושיטה לחכמי איזורא ותוס' רבנו טודרוס ומאירי שם), שהוא דבר המיטלטל וגופו ממון (שיטה ותוס' רבנו טודרוס ומאירי ורא"ש ותוס' הרא"ש שם).

א; ולסוברים שאין צריך שיהא כעין הפרט אלא ב"שני צדדים", מרבים אף את הדומה לו בצד אחד בלבד, ומה שאמרו שצריך שני צדדים היינו שאם שני הצדדים שקולים הם צריך שיהא דומה בשניהם, שכיון ששניהם שקולים איזה מהם תוציא (תוס' שם, ותוס' הרא"ש חולין שם, בשם ר"י).

הריבוי מהכלל אין מרבים ב"כעין הפרט" יותר ממשמעות הכלל האחרון, לפי שבכלל כלל ופרט וכלל הכלל האחרון הוא שבא לרבות, שהכלל הראשון למעט כל מה שאינו דומה לפרט הוא בא, שהרי בלעדיו היה זה פרט וכלל שמרבה הכל, ואילו הכלל האחרון הוא שבא לרבות, שבלעדיו היה זה כלל ופרט שאין בכלל אלא מה שבפרט, ולכן אין לרבות בכלל ופרט וכלל יותר מן הכלל האחרון (ראה בבא קמא סד ב, ורש"י ד"ה ה"ג. וראה יבין שמועה קכט).

אבל אין לחוש אם הריבוי הוא יותר ממשמעות הכלל הראשון, שהרי הכלל האחרון הוא שמרבה, ולא הראשון (שיטה מקובצת בבא קמא נד ב, בשם הרא"ש בשם ר"מ); ויש סוברים שאף אין מרבים יותר ממשמעות הכלל הראשון (שיטה מקובצת שם בשם ר' ישעיה).

המיעוט אם היו כמה פרטים בין שני הכללים, פעמים שדורשים מהפרטים "כעין הפרט" מכל הפרטים יחד, כגון בכלל ופרט וכלל בענין דמי מעשר שני, שהפרט הוא "בבקר ובצאן וביין ובשכר", ומרבה דברים הדומים לצד השווה של כל הפרטים כאחד, "ולד וולדות הארץ", או "פרי מפרי וגידולי קרקע" (ראה לעיל: המידה וגדרה. תוס' בבא קמא סג א ד"ה דהא; תוס' רבינו פרץ שם); ופעמים שדורשים "כעין הפרט" מכל פרט לחוד, וכל פרט מרבה את הדברים הדומים לו בלבד (ראה בבא קמא שם, ורש"י ד"ה דהא).

וכתבו הראשונים שאין דורשים כל פרט לחוד אלא במקום שמשמע מלשון הכתוב שכל פרט עומד בפני עצמו (תוס' ותוס' רבינו פרץ שם בתירוץ א), או במקום שדי היה לכתוב פרט אחד ללמוד ממנו "כעין הפרט", ושאר הפרטים מיותרים, שבא הדבר ללמדנו לדרוש כל אחד בנפרד (תוס' ותוס' רבינו פרץ שם בתירוץ ב).

הכללים והפרט

כשאניס דומים במקרה שהכלל האחרון אינו דומה לכלל הראשון, כגון שהכלל הראשון מרבה יותר מן האחרון (ראה חולין סו א; ראה בבא קמא סד א), או להיפך, כשהאחרון מרבה יותר מן הראשון (ראה זבחים ד ב, ושם ח ב); או כשהכללים אמורים בשני עניינים, כגון שהכלל הראשון הוא באיסור לאו, והשני בחיוב כרת (ראה כריתות כא א), נחלקו תנאים אם דורשים כלל ופרט וכלל:

• תנא דבי ר' ישמעאל סובר שנדרש בכלל ופרט וכלל (חולין שם; בבא קמא שם; זבחים שם ושם; כריתות שם), שכל שהכללים מוסיפים על הפרט הרי זה כלל ופרט וכלל, אף על פי שכלל אחד אינו כולל כמו השני (מאירי בבא קמא סב ב).

• ותנא דבי רב סובר שאינו נדרש בכלל ופרט וכלל (ראה חולין סו א, ורש"י ד"ה תנא דבי רב סבר), שאותו כלל שאינו כולל כל כך חשוב אף הוא כפרט לגבי הכלל האחר (ראה שו"ת חתם סופר חושן משפט קיג). וכתבו הראשונים, שלא מצינו מי שדורש כלל ופרט וכלל באופן

אם הם חשובים כ"כלל" או כ"ריבוי", בין לענין כלל ופרט, ובין לענין כלל ופרט

ללמד. 4. וראה ערך כלל ופרט: הכלל והפרט, על לשונות שונים שונים בהם

ויש שכתבו שמידה זו שוה למידת כלל ופרט וכלל, ששתייהן מורכבות ממידת כלל ופרט וממידת פרט וכלל, שבכלל ופרט וכלל הכלל הראשון עם הפרט הוא כלל ופרט שממעט הכל, והפרט עם הכלל האחרון הוא פרט וכלל שמרבה הכל, ולכן עושים כעין פשרה בין המידות ומרבים כל שהוא כעין הפרט. וכן בפרט וכלל ופרט, הפרט הראשון עם הכלל הוא פרט וכלל, והכלל עם הפרט האחרון הוא כלל ופרט, ולכן מרבים כל שהוא כעין הפרט (ראה פירוש ר"מ אבן מוסא לברייתא דרבי ישמעאל; מידות אהרן ז ד).

ויש סוברים בטעם מידה זו, שהפרט האחרון חשוב כריבוי, לפי ששני הפרטים שני מיעוטים הם, ואין מעוט אחר מעוט אלא לרבות (ראה ערך מעוט אחר מעוט), ואף הכלל שבאמצע ריבוי הוא, ונמצא שיש כאן שני ריבויים ומיעוט אחד - כמו בכלל ופרט וכלל - ולכן מרבים כל שהוא כעין הפרט (ראה מיוחס לראב"ד לספרי נשא כד).

פרט וכלל ופרט מרבה כעין הפרט, כמו כלל ופרט ופרט וכלל וכלל, אלא שיש קצת חילוק בין שתי המידות (תוס' נזיר לד ב ד"ה מין), שבכלל ופרט וכלל מרבים כל שהוא כעין הפרט אפילו בצד אחד, לסוברים כן, ואילו בפרט וכלל ופרט אין מרבים אלא דבר הדומה לפרט בשני צדדים (שם לה א), שהדין נותן לרבות בשני כללים יותר מאשר בכלל אחד (תוס' נזיר לה ב ד"ה מכדי תרי, ושיטה לחכמי איורא שם, בפירוש א; חידושי רבי פרץ הכהן שם, בשם הקונטרס ותוס'; תוס' רבנו טודרוס שם; רא"ש שם).

שני פרטים שני פרטים סמוכים ואחריהם כלל, יש שכתבו שמטילים וכלל את הכלל בין הפרטים ודורשים אותם בפרט וכלל ופרט, כדרך שבשני כללים סמוכים שאחריהם פרט אומרים הטל פרט ביניהם ודונם בכלל ופרט וכלל, לסוברים כן (ראה לעיל: הכללים והפרט. יבין שמועה קט, בדעת תוס'; שו"ת פרדס רמונים אבן העזר ו עמ' ריז).

וכתבו הראשונים בטעם שלא מנה ר' ישמעאל פרט וכלל ופרט כמידה בפני עצמה במידות שהתורה נדרשת בהן, לפי שהיא בכלל מידת כלל ופרט וכלל, ומידה אחת הן, שבשתייהן מרבים כל שהוא כעין הפרט (חידושי רבי פרץ הכהן נזיר לד ב; הליכות אלי לרבי שלמה אלגאזי תמה); או לפי שטעמן של שתי המידות שוה (פירוש רבנו הלל לברייתא דרבי ישמעאל בתחילת ספרא פרשה א).

ויש מהראשונים שכתבו שר' ישמעאל חולק על מידה זו, ואינו דורש פרט וכלל ופרט (פירוש הראב"ד לברייתא דרבי ישמעאל בריש ספרא שם; הליכות עולם ד ב).

אף התנאים הדורשים את כל התורה בריבוי ומיעוט, וחולקים על דרשת כלל ופרט וכלל (ראה לעיל: המידה וגדרה), מודים הם בדרשת פרט וכלל ופרט, שאין אתה דן אלא כעין הפרט (ראה נזיר לה א, ותוס' שם ד"ה ורבי, בשם ר"י; תוס' שם ב ד"ה איכא, בדעת רבינו תם; חידושי רבי פרץ שם, בשם רבינו תם ור"י; תוס' ר"י ד שם לד ב; ראב"ה תתקפא; ספר כריתות בתי מידות ו, בשם ר' נתנאל).

ויש מהראשונים מצדדים שהתנאים הדורשים את כל התורה בריבוי ומיעוט חולקים אף על מידת פרט וכלל ופרט (ראה שו"ת הרשב"א א תלב. וראה מאירי נזיר לד ב, וקרא אורה שם לה א; וראה תוס' חכמי אנגליה סנהדרין מה ב).

בטעמה של מידה זו כתבו הראשונים, שאילו לא היה שם הפרט האחרון, היה זה פרט וכלל, שהכלל מוסיף על הפרט, ובא הפרט האחרון לגרוע את כוח הכלל שלא לרבות הכל, אלא כעין הפרט בלבד; וכן אם לא היה שם הפרט הראשון, היה זה כלל ופרט, שאין בכלל אלא מה שבפרט, ואין הכלל כלום, ובא הפרט הראשון ללמדנו שאין הדבר כן, אלא שבא הכלל לרבות כל שהוא כעין הפרט (חידושי רבי פרץ הכהן נזיר לד ב).

פְּלָלָא הוּי; פְּרָטָא הוּי

אדם המזכיר כמה פרטים בתוך משפט אחד, פעמים שמפרשים את כל הפרטים כחלקים של משפט אחד, ונידונים כולם יחד ("כלל הוא"), ופעמים שמפרשים את הפרטים כאילו נאמר כל אחד מהם במשפט נפרד, ונידון כל אחד מהם בפני עצמו ("פרט הוא").

וכן בנודר שאיני נהנה לזה, ולזה, ולזה, נחלקו אם הוא כלל, ואם התיר את נדרו לאחד מהם, נדר שהותר מקצתו הותר כולו, לסוברים כן (ראה ערך התרת נדרים: התרה במקצת), או שהוא פרט, וצריך פתח לכל אחד ואחד בפני עצמו (ראה נדרים סו א ור"ן שם).

דעות התנאים חמש שיטות תנאים הן בדין זה:

- לדעת רבי לעולם פרט הוא, בין שאמר את הפרטים בלא וי"ו, ובין שאמרם בוי"ו, ולכן במקדש אשה בתמרה זו, ובזו, ובזו, הרי זה פרט, ואינה מקודשת עד שיהא באחת מהן שוה פרוטה (ראה קדושין מז א, ורש"י ד"ה ה"ג הא מני רבי, ותוס' ד"ה הא, ורמב"ן ומאירי ושיטה לא נודע למי שם). וכן בשבועת הפקדון, כשאמר לכמה תובעים: שבועה שאין לך בידי, ולא לך, ולא לך, או: שבועה שאין לך בידי חטים ושעורים וכוסמים, או: שבועה שאין לך בידי פקדון ותשומת יד וגזל ואבדה - וכן בכל אלה בלא וי"ו - חייב על כל אחת ואחת (שבועות לח א); ואינו כלל אלא כגון האומר לכמה תובעים: שבועה שאין לכם בידי (ראה שבועות לו ב, לח א).
- לדעת ר' שמעון לעולם כלל הוא, בין בוי"ו ובין בלא וי"ו,

לשון כלל ופרט בכמה מקומות נחלקו תנאים בלשון בני אדם, באדם שהזכיר בתוך דבריו כמה פרטים, אם דנים כל פרט ופרט בפני עצמו, כאילו נאמר כל אחד לחוד, או שדנים את כל הפרטים יחד, כגון בשבועת הפקדון [שבועתו של מי שכוּפּר בממון שיש לחברו בידו] (ראה ערכו) כשאמר לכמה תובעים: שבועה שאין לך בידי, ולא לך, ולא לך, שנחלקו אם חייב קרבן על כל אחת ואחת כאילו נשבע כמה שבועות, או שאינו חייב אלא קרבן אחד על כולם; ולדברי הכל אם פָּלַל אינו חייב אלא אחת, ואם פָּרַט חייב על כל אחת ואחת, אלא שנחלקו איזו לשון חשובה כלל ואיזו פרט (משנה שבועות לו ב; שם לח א).

וכן בקדושין, על האומר לאשה: התקדשי לי בתמרה זו, ובזו, נחלקו אם הוא כלל, ואפילו אם אין בכל אחת מהן שוה פרוטה, אם יש בכולן יחד שוה פרוטה הרי היא מקודשת, או שהוא פרט, ודינו כאומר "התקדשי לי בזו; התקדשי לי בזו", שאינה מקודשת אלא כשיש באחת מהן שוה פרוטה (ראה משנה קדושין מז א; שם ומז א).

מז א, בדעת הר"ף; מהר"ח אור זרוע קכד; ראה טור יורה דעה רכט, ובית יוסף ב"ח וביאור הגר"א שם סק"ג; ראה שו"ע יו"ד שם א, בדעה ראשונה בסתם, ושי"ך שם סק"ג, וביאור הגר"א שם סק"ג.

• ויש מהראשונים פוסקים כדעה הראשונה, שלעולם פרט הוא, בין בוי"ו ובין בלא וי"ו (פסקי ריא"ז שבועות ה ב, וקונטרס הראיות שם כב ב, ושם לו ב. וראה פסקי הלכות יד דוד ה כו; מאירי קדושין מד א, בשם יש אומרים).

• ויש פוסקים כדעה החמישית, שבו"ו הוא פרט, ובלא וי"ו הוא כלל (ריטב"א נדרים שם, בשם רמ"ה ובשם רבו, והסכים לזה; ראה שו"ת הר"ן יז, בשם יש אומרים).

• ויש שנראה מדבריהם שהלכה כדעה הרביעית, שבו"ו הוא כלל, ובלא וי"ו הוא פרט (ראה רמב"ן הלכות נדרים סו א, בשם יש אומרים; ראה רשב"א נדרים כז א; ראה ר"ן נדרים סו א; שיירי קרבן לירושלמי גיטין ט ו, בדעת הטור).

• ויש מהראשונים שפסקו להלכה לענין שבועת הפקדון שהאומר לחמשה תובעים: שבועה שאין לך ביד, לא לך, ולא לך, ולא לך, חייב על כל אחת ואחת (רמב"ם שבועות ז י, ולחם משנה שם; מאירי שבועות לו ב, וקדושין מד א). וכן בנדר, הנודר שאיני נהנה לזה, לזה, לזה צריך פתח לכל אחד ואחד, דהיינו שהוא פרט (רמב"ם נדרים ד יא, ורדב"ז ולחם משנה; שו"ע יו"ד רכט א, בדעה שניה). ואילו לענין קידושין פסקו שהאומר התקדשי בזו, ובזו, ובזו, אם יש בכולן שוה פרוטה מקודשת, דהיינו שהוא כלל בין בוי"ו ובין בלא וי"ו (רמב"ם אישות ה כז; מאירי קדושין שם, בדעת גדולי המחברים; שו"ע אבן העזר לא ה). ואף על פי שלענין שבועות הוא פרט, לענין קידושין אינו כן (מאירי שם. וראה כסף משנה נדרים שם).

בטעם החילוק יש שכתבו, שאדם יודע שאין אשה מתקדשת בפחות משה פרוטה (ראה ערך קדושין), וכיון שאין בכל אחת מהתמורות שוה פרוטה ודאי כוונתו בדרך כלל, לקדש בכולן (מרכבת המשנה אישות ה כז, בדרך א; פני יהושע שם); ויש שכתבו, שבשבועות ובנדרים אין ספק בכוונתו, שודאי נשבע ונדר על כולם, אלא שהנידון הוא אם לשונו מתפרשת בדרך כלל או בדרך פרט, ובזה פסקו להלכה שהוא פרט, אבל בקידושין הספק הוא בכוונתו של המקדש, אם רצונו לקדשה בכל התמורות יחד, או שכוונתו לכמה מעשי קידושין, שתתקדש או בזו, או בזו, או בזו, ומסתבר יותר שכוונתו היתה לקדשה בצירוף התמורות יחד (בני אהובה אישות שם, תירוץ ב).

• ויש מחלקים בין נדרים לשבועות, שבנדרים הלכה כדעה השניה, שלעולם הוא כלל, ובשבועות הלכה שהוא פרט (שיטה מקובצת נדרים סו א, בשם הר"ף).

• מהאחרונים יש מכריעים להלכה, לענין קידושין, שהוא ספק, בין בוי"ו ובין בלא וי"ו (ים של שלמה קדושין ב י; ראה בית שמואל אה"ע לא ס"ק יב); ויש מכריעים לענין קידושין שבו"ו הוא כלל, ובלא וי"ו הרי זה ספק (ראה אבני נזר אה"ע קיט; פסקי הלכות יד דוד ה כו).

דעת האדם מחלוקת התנאים בשבועות ובנדרים ובקידושין אם כלל או פרט הוא, יש שכתבו שאינה תלויה בדעת האומר, שאם אמר בלשון שמשמעה פרט, אפילו אמר שהיתה דעתו לכלל אין זה כלום, וכן אם אמר בלשון כלל, אפילו אמר שהיתה דעתו לפרט אין זה כלום, שאין לנו אלא משמעות הלשון (שו"ת מהרי"ט חושן משפט ב נב).

ולכן בשבועת הפקדון, האומר לכמה תובעים: שבועה שאין לך בידי, ולא לך, ולא לך, אינו חייב אלא אחת, עד שיאמר שבועה לכל אחד ואחד (משנה שבועות לו ב; שם לח א). וכן בקידושין, האומר לאשה התקדשי לי בתמרה זו, ובזו, ובזו, אם יש שוה פרוטה בכולן מקודשת, ואין צריך שתהא אחת מהן שוה פרוטה, אלא כשאמר: התקדשי לי בזו, התקדשי לי בזו (ראה קדושין מז א). וכן בנודר שאיני נהנה לזה, ולזה, ולזה, או: לזה לזה לזה, בלא וי"ו, הרי זה נדר אחד, ואם הותר מקצתו הותר כולו, לסוברים כן (ראה ערך התרת נדרים: התרה במקצת), עד שיאמר: לזה קרבן, ולזה קרבן, לכל אחד ואחד (נדרים סו א, ור"ן שם).

• לדעת ר' אלעזר בשבועת הפקדון, אם אמר: שבועה לא לך, ולא לך, ולא לך, אינו חייב אלא אחת, עד שיאמר שבועה באחרונה, דהיינו שיאמר: לא לך, ולא לך, ולא לך שבועה שאז השבועה מוסבת על כולם (משנה שבועות לו ב, ורש"י ד"ה שבועה באחרונה; שם לח א), אבל אם אמר שבועה בתחילה ולא בסוף הרי זה כלל (רש"י קדושין מד א ד"ה לא לך ולא לך).

• ויש מחלקים בין המחבר את הפרטים בוי"ו לבין האומרם בלא וי"ו, שהאומר בלא וי"ו, כגון בשבועת הפקדון: לא לך, לא לך, הרי זה פרט, והאומר בוי"ו, כגון: לא לך, ולא לך, הרי זה כלל, ומערב את כולם לשבועה אחת (שבועות לח א, דעת רבי מאיר; ר"י מיגש שם). וכן בקידושין, המקדש בתמרה זו, ובזו, ובזו בוי"ו, הרי זה כלל, ואף אם לא היה שוה פרוטה אלא בכולן יחד, מקודשת, ואילו האומר כן בלא וי"ו הרי זה פרט, ואינה מקודשת עד שיהא שוה פרוטה באחת מהן (רבי אברהם מן החר (תוס' ר"י הזקן) קדושין מז א).

• ויש סוברים להיפך, שהאומר בלא וי"ו: לא לך, לא לך, הרי זה כלל, ואילו האומר בוי"ו: לא לך, ולא לך, הרי זה פרט (שבועות לח א, דעת רבי יהודה). ואף על פי שוי"ו מוסיף על ענין ראשון, אדרבה, על ידי הוי"ו נחשב הדבר כאילו אמר "שבועה" לכל אחד (ר"י מיגש שם; תוס' הרא"ש שם), שהוי"ו מוסיף על ענין השבועה שהזכיר (רמב"ן וריטב"א שם; תוס' הרא"ש שם), אבל בלא וי"ו כלל הוא, שלשון "שבועה" שפתח בה מתחילה משמשת לכולם, ולא נשבע אלא שבועה אחת (ר"י מיגש שם). אף לענין קידושין כתבו ראשונים שלדעת תנאים אלה המקדש בתמרה זו, ובזו, ובזו הרי זה פרט, ואינה מקודשת אלא כשיש שוה פרוטה באחת מהן, ואילו האומר כן בלא וי"ו הרי זה כלל, ואם יש שוה פרוטה בכולן מקודשת (רבי אברהם מן החר (תוס' ר"י הזקן) קדושין מז א).

בבבלי נחלקו אמוראים באומר: שבועה שאין לך בידי חטים ושעורים וכוסמים, לתנאים הסוברים שחייב על כל אחת ואחת, שיש אומרים שמתחייב בקרבן רביעי על לשון הכלל שאמר בתחילה: שבועה שאין לך בידי, שהיא שבועה נוספת בפני עצמה על כולם כאחד; ויש אומרים שאינו מתחייב אלא שלשה קרבנות על הפרטים, אבל על הכלל אינו מתחייב, שלדעתם "שבועה שאין לך בידי" אינה שבועה נפרדת בפני עצמה, אלא שהפרטים באו לפרש אותה (שבועות לח א, ורש"י ד"ה חד אמר. וראה רמב"ם שבועות ז י ולחם משנה).

להלכה נחלקו הראשונים, וכמה שיטות בדבר: • הרבה ראשונים פסקו כדעה השניה, שלעולם כלל הוא, בין בוי"ו ובין בלא וי"ו (רמ"ה בבא בתרא א אות קנח; רמב"ן הלכות נדרים סו א; רא"ש נדרים ט ה, בשם רמב"ן; רבי אברהם מן החר (תוס' ר"י הזקן) קדושין מז א, בשם יש אומרים; שיטה לא נודע למי קדושין

אבל כאן הרי אין משמעות הלשון ברורה, ויש בה מחלוקת תנאים ואמוראים (פסקי הלכות יד דוד ה כו).

משפט עם משפט שני חלקים
פרטים, באופן שהדברים נידונים בדרך פרט, הרי כל אחד מן הפרטים שבכל חלק מן המשפט נידון כ"פרט" בפני עצמו אף ביחס לפרטים שבחלקו האחר, כגון שהיו חמישה תובעים אדם: תן לנו פקדון ותשומת יד וגזל ואבדה שיש לנו בידך, ואמר לאחד מהם: שבועה שאין לך בידי פקדון ותשומת יד וגזל ואבדה, ולא לך, ולא לך, ולא לך, הרי זה חייב על כל טענה וטענה לכל אחד מן התובעים, ונמצא מתחייב עשרים קרבנות (שבועות לח א-ב; רמב"ם שבועות ז יד).

ויש שכתבו, שהנשבע באופן שיש יתור לשון בדבריו שמשמעו פרט, ואמר שאכן היתה כוונתו לפרט, חייב על כל אחת ואחת, אפילו לדעת התנאים הסוברים שבסתם מתפרשת לשון זו בתורת כלל, אבל אם לא היה יתור לשון בדבריו, אינו חייב אלא אחת, אף על פי שאמר שהיתה כוונתו לפרט, שכיון שאין במשמע לשונו אלא כלל, נמצא שאין כאן אלא שבועה אחת (שרשי הים שבועות ז י (דף קלג)).

ויש שכתבו לענין קידושין, שהאיש והאשה שניהם נאמנים לומר שנתכוונו בדרך כלל או בדרך פרט, אף באופן שעל ידי דבריהם יתבטלו הקידושין, ואין זה בכלל דברים שבלב שאינם דברים, שכלל זה אינו אלא כשהדברים שבלב הם נגד משמעות הלשון,

כמהין ופטריות¹

מיני צמחים, שאינם יונקים מן הארץ כשאר פירות וירקות

מהותם וטבעם

כמהין ופטריות הם צמחים רחבים ועגולים (כן משמע מרש"י שבת לב ד"ה כמהין) הגדלים על העצים (רש"י ברכות מ ב ד"ה מירבא; מאירי שם; המפרש נדרים נה ב ד"ה מותר; רבנו מנוח ברכות ח ח), ועל האבנים (מאירי שם; רבנו מנוח שם), ועל הארץ (רבנו מנוח שם), ועל הכלים (רש"י ברכות שם), ועל האשפות והגגות והכתלים (אור זרוע ב עירובין קלא). כמהין הם אותם המצויים תחת הקרקע (רבנו יונה ברכות שם, בשם הערוך; מוסף הערוך, כמהין), ונבראים משומן הארץ (רבנו יונה שם, בשם הערוך), ונראים אחר חפירתה (מוסף הערוך שם), ופטריות הן מין אחר (רבנו יונה שם, בשם הערוך; מוסף הערוך שם), וגדלות על הארץ (מוסף הערוך שם) ובעצים (רבנו יונה שם, בשם הערוך) [ראה איור מס' 16 בסוף הכרך].²

כמהין ופטריות אינם יונקים מן הארץ (ברכות מ ב, ונדרים נה ב) אלא מן האויר (נדרים שם), ואף על פי שאינם יונקים מן הארץ, רבייתם וצמיחתם היא מן הארץ (גמ' שם ושם), היינו שהם גדלים מלחלוחית הארץ (רש"י ברכות שם ד"ה מירבא; פירוש הרא"ש נדרים שם ד"ה מירבא) אף על פי שאינם נוגעים בקרקע (פירוש הרא"ש שם), ופועמים שהם גדלים בשפת הדלי מן המים שיש שם (רש"י שבת קח א ד"ה מאונא), או מלחלוח הגשמים (כן משמע מתענית כג א, וברש"י ד"ה כמהין), ואין להם שרשים בארץ (המפרש נדרים שם ד"ה מאוירא; פירוש המשניות לרמב"ם עוקצין ג ב; ר"ש פאה א ד, ועוקצין שם; מאירי עבודה זרה יד א), ולא זרע (פירוש המשניות לרמב"ם עוקצין שם), אלא בעפר מועט הם גדלים (מאירי ברכות שם). ולמרות שגם להם שרשים דקים באדמה שאינם ניכרים מחמת דקותם, אין התורה מתחשבת במה שאין רואים בגלוי, ונחשב הדבר שאינם צומחים באדמה כלל (דרך אמונה, מתנות עניים ב ב, ביאור הלכה ד"ה כמהין, ושמיטה ד א ד"ה בין).

זריעתם בתלמוד אמרו שכמהין ופטריות אינם נזרעים ומצמיחים (רבי יוחנן בשם רבי סיסבי בירושלמי מעשרות א א, לגירסתנו), היינו שאינם גדלים על ידי זריעה, שאם נטע כמהין ופטריות אינם מצמיחים; ועוד, שמעצמם הם גדלים, בלא זריעה ונטיעה כלל

(מהר"א פולדא שם), והארץ פולטתם (רבי יונה בירושלמי שם), שאף כשכא לזרעם, אין הארץ קולטת אותם (פני משה שם).

בימינו הם נזרעים ונקצרים (שבט הלוי ח רמח; דרך אמונה, מתנות עניים שם).

כמהין ופטריות הם מיני אוכלים, ואינם נאכלים כשהם חיים (כן משמע מעבודה זרה לח א, ורש"י שם ד"ה דגים; מאירי שם), שרוב בני אדם אוכלים את הפטריות כשהן מבושלות ושלוקות (פירוש המשניות לרמב"ם עוקצין ג ב).

דיניהם

פטריות, שנינו בתוספתא שהן אסורות באכילה מפני סכנת נפשות (תוספתא תרומות (ליברמן) ז ט), היינו משום גלוי (ראה ערכו), שחוששים שהנחש מנקר בהן (פרי חדש יו"ד פד ס"ק יט; מנחת בכורים לתוספתא שם), והן לחות (מנחת בכורים שם); אבל בתלמוד מצינו שמותר לאכול פטריות (כן משמע מעבודה זרה לח א, ועירובין כז א, וקדושין לד א)³, וכן כתבו הפוסקים שאכילתם מותרת (כן משמע מאליה רבה רכה ס"ק יג, ופרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק יב), וכן המנהג, ואין חוששים לסכנה (דרכי תשובה ק ס"ק פג וקטו סק"ד)⁴.

באירופה - בימי האחרונים - היו מצויות תולעים ברוב מיני כמהין (אגרות משה יו"ד ב כה), ולכן יש שנמנעו מלאכלם, שהוחזקו שאף לאחר שבדקו אותם הם נגועים בתולעים (ים של שלמה חולין ג ק, שכן נהג; ט"ז יו"ד פד ס"ק יז, בשמו; שלי"ה, האותיות הקו"ף קיא, בשם אביו; בית הלל שם, בשם אנשי מעשה), ויש שכתבו להימנע אף מלאכול פטריות (שלי"ה שם; בית הלל שם); ויש מהפוסקים שכתבו שאפשר לבדוק כמהין ופטריות מתולעים, ואף אחר שנתבשלן, ומותרים על ידי בדיקה (לבוש יו"ד ק ד; ש"ך יו"ד פד ס"ק לד, בשמו), וכן המנהג (דרכי תשובה שם ס"ק פג).

ביזוי אוכלים כמהין ופטריות חשובים כאוכל לענין איסור בזוי-אוכלים (ראה ערכו. שמחות ח ג)⁵.

ס"ק יט, ושם קטו סק"א, ותמה על מה שנהגים בהרבה מקומות לאכול פטריות, וכתב ששמואל לא אכלם, אלא מפני שהיה רופא מומחה ובקיא לדעת אם אכל מהם נחש (פרי חדש פד שם). 5. לענין טומאת אוכלים, אם הם בכלל אוכל, ראה ערך אוכל: מהו אוכל.

כמהין ופטריות. 1. לא, טורים שכתב-שמד. 2. ויש מהגאונים שכתב, שהפטריות הן ממין הכמהין, אלא שהן גדולות מהם (תשובות הגאונים (הרבב) רצד). 3. וכן האמורא שמואל אכל פטריות (ברכת מז א, לפי רש"י שם ד"ה אילו מייתו). 4. ויש מהפוסקים שפסק שאסור לאכלם (פרי חדש יו"ד פד

(ראה לעיל: מהותם וטבעם) בכרם, כיון שהם גדלים מן האויר, ואין בכלל הכתוב: הַנֶּזֶע אֲשֶׁר תִּזְרַע (דברים כב ט). כן משמע משאילת יעבץ ב כ), וכן אינו נוהג בו איסור כלאי-זרעים (ראה ערכו). כן מצדד בשיח השדה, הליקוטים ב א).

לקיחה בכסף כמהין ופטירות אם הם ניקחים בכסף מעשר-שני
מעשר שני (ראה ערכו) נחלקו תנאים:

• יש סוברים שניקחים (סתם משנה מעשר שני א ה, ועירובין כו ב, לפי ירושלמי מעשר שני א ג, ועירובין ג א; רבי עקיבא בירושלמי שם ושם, לפי הירושלמי שם ושם), שנאמר: וְנִתְּתָה הַכֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאָוֶה נֶפֶשׁ בְּכָקָר וּבְצֹאן וּבְיֵינִן וּבְשֹׂכֶר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נֶפֶשׁ (דברים יד כו) - ונדרש בריבה ומיעוט וריבה (ראה ערך כלל ופרט וכלל: המידה וגדרה. רימב"ץ מעשר שני א ה; ר"ש סיריליאו לירושלמי שם) - מה הפרט מפורש דבר שהוא פרי וולד פרי ומכשירי פרי - שמתקנים ואוכלים בהם איזה דבר (פני משה שם) - אף כל דבר שהוא פרי וולד פרי ומכשירי פרי (רבי עקיבא בירושלמי שם ושם).

• ויש סוברים שאינם ניקחים (רבי ישמעאל בירושלמי שם ושם, לפי הירושלמי שם ושם), שכן הכתוב נדרש בכלל-ופרט-וכלל (ראה ערכו), ואין אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש דבר שהוא וולד וולדות הארץ, אף כל דבר שהוא וולד וולדות הארץ (רבי ישמעאל בירושלמי שם ושם), יצאו כמהין ופטירות (ברייתא שבריש תורת כהנים, לגירסתנו; פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם), שאינם וולד וולדות הארץ, שאינם יוצאים מזרע אחר (פירוש הראב"ד שם), שמעצמם הם גדלים על הארץ (ראה לעיל: מהותם וטבעם. עזרת כהנים שם), ומהאויר הם יונקים, ואינם נולדים זה מזה כשאר פירות, ואף אם נאמר שנולדו מן הארץ, הרי הם וולדות הארץ עצמה, ואינם וולד וולדות הארץ (פירוש י"ג מדות לרמ"ה שם), וכן הלכה (רמב"ם מעשר שני ז ד) ⁸.

נדרים הנודר מגידולי קרקע, אסור אף בכמהין ופטירות (ברכות מ ב, ונדרים נה ב; רמב"ם נדרים ט יא; טוש"ע יו"ד ריז כ), שרבייתם - צמיחתם - מהקרקע (גמ' שם ושם), וכן הנודר מגידולי שנה, אסור אף בכמהין ופטירות (רבנו ירוחם יד ד; ב"ח שם).

הנודר מפירות הארץ מותר בכמהין ופטירות (גמ' שם ושם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאינם בכלל פירות הארץ (ר"ן נדרים שם ד"ה ומותר בכמהין), שהם גדלים אף על העצים (המפרש שם ד"ה מותר בכמהין), או לפי שהם יונקים רק מן האויר, אף על פי שגידולם מן הארץ (כן משמע מרבנו מנוח ברכות ח ח; ט"ז יו"ד שם ס"ק כח), ויש שפירשו טעם ההיתר משום שאינם נקראים פירות (לבוש יו"ד ריז כג).

סוחט איסור סחיטת פירות בשבת (ראה ערך דש: סוחט) נחלקו אחרונים אם - לסוברים שאין דישה אלא בגידולי קרקע (ראה ערך דש: האיסור וגדרו) - נוהג הוא בכמהין ובפטירות שהם כגידולי קרקע (אגלי טל דש ס"ק כד; שבת הלוי ט פח); או שאין חייבים על סחיטת כמהין ופטירות בשבת, שאינם חשופים כגידולי קרקע לכמה דברים (ראה לעיל. כן משמע מראש יוסף שבת עה א).

סכך בסכך סוכה (ראה ערכו), שאינו כשר אלא מדבר שגידולו מן הארץ (ראה ערך גדולי קרקע: בסוכה), אף כמהין ופטירות

בישולי גוים איסור אכילת בשולי-גוים (ראה ערכו) - שלהלכה לא נאמר אלא בדבר שהוא עולה על שולחן מלכים, וגם אינו נאכל כשהוא חי (ראה ערך בשולי גוים: הדברים האסורים בבישולי גוים) - כתבו בתלמוד שאינו נוהג בכמהין ופטירות, שכן אינם עולים על שולחן מלכים (כן משמע מעבודה זרה לח א; מאירי שם; אור זרוע ד עבודה זרה קצב), וכתבו ראשונים - שאף שבזמן התלמוד לא היו ראויים לעלות על שולחן מלכים, מכל מקום בימינו (דברי יוסף (רוזנברג) יו"ד קיג ג) - עולים הם על שולחן מלכים משום פרפראות, ואיסור זה נוהג בהם (איסור והיתר הארוך מג ב; דרכי משה יו"ד קיג סק"ג, בשמו, וש"ך שם סק"ב, בשמו), וכן כתבו אחרונים בזמן הזה (שבט הלוי ו קח).

ברכתם כמהין ופטירות, מברכים עליהם שהכל נהיה בדברו (ראה ערך ברכת שהכל. ברכות מ ב, ונדרים נה ב; רמב"ם ברכות ח ח; טוש"ע או"ח רד א), בין מבושלים ובין מרוקחים (חיי אדם נג ז), כדין דבר שאין גידולו מן הארץ (ראה ערך ברכת שהכל: דברים שמברכים עליהם שהכל. גמ' שם ושם; שו"ע שם), כיון שאינם יונקים מן הארץ (גמ' שם ושם) ⁶. ואם בדיעבד ברך בורא פרי האדמה, יצא ידי חובתו (שמח נפש, כמהין ופטירות, על פי רמ"א יו"ד פד ו; ערוך השלחן או"ח רד ה; כף החיים שם סק"ב), שהרי תולעים הנמצאים בכמהין ופטירות אסורים משום שרץ השורץ על הארץ כשאר פירות (ראה להלן), למרות שאין גידולם מן הארץ (ראה לעיל: מהותם וטבעם. שמח נפש שם, על פי רמ"א שם), או משום שמכל מקום יש להם יניקה מהארץ (ראה לעיל: שם. ערוך השלחן שם) ⁷.

ברכת שהחינו ברכת-שהחינו (ראה ערכו) שמברכים על פרי חדש, כתבו אחרונים שאין לברך על כמהין - ופטירות (אליה רבה רכה ס"ק יג) - לפי שאין זמן קבוע לגידולם; ועוד, שהם גדלים מן האויר (אליה רבה שם; פרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק יב). גידולי קרקע כמהין ופטירות, אף על פי שאינם גדלים מן הקרקע (ראה לעיל: מהותם וטבעם) מצינו שלכמה עניינים הם חשובים גדולי-קרקע (ראה ערכו). ראה להלן על נדרים, ועוד), ולכמה עניינים אין דינם כשאר דברים שגידולם מן הארץ (ראה לעיל על ברכתם, ועוד), ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים, שכמהין ופטירות חשובים גידולי קרקע לכל דבר, ואותם העניינים שלגביהם אין דינם כשאר דברים שגידולם מן הארץ, הוא משום שאותם דברים תלויים האם יניקתם מן הארץ, ויניקתם של כמהין ופטירות אינה אלא מהאויר (כן משמע מתוספות נדרים נה ב ד"ה מירבא), ואין לשנות באותם העניינים: גידולו מן הארץ, אלא: יניקתו מן הארץ (תוספות נדה נ א ד"ה וגידולו).

• ויש סוברים, שאף על פי שהם גדלים מן הקרקע, הואיל ואינם יונקים ממנה, אינם חשובים דבר שגידולו מן הארץ לכמה עניינים (רמב"ם ברכות ח א, ונדרים ט יא, לפי לחם משנה נדרים שם), שאינם חשובים שגידולם מן הארץ, ולא גידולי קרקע (כן משמע מרש"י סוכה יא ב ס"ה כי חגיגה), ו"גידולו מן הארץ" באותם העניינים, היינו שהוא יונק מן הארץ, שיש לו שרשים בארץ שהוא פורה על ידם (פירוש המשניות לרמב"ם פאה א ד).

כלאים איסור כלאי-כרם (ראה ערכו), אינו נוהג בזריעת פטריות

(עירובין כז ב), ונחלקו ראשונים האם לדרשה זו כמהין ופטירות ניקחים בכסף מעשר שני (כן משמע מרבנו חננאל שם; ר"ש סיריליאו לירושלמי שם); או שאינם ניקחים (תוספות שם ד"ה כז א) מאן, ובבא מציעא מה א ד"ה בכל, לפי באר שבע עירובין שם).

6. ואף כמהין ופטירות הגדלים על הארץ ממש ברכתם שהכל, שאף הם אינם יונקים מן הארץ (שאלת יעבץ ב כח). 7. ויש הסובר שלא יצא ידי חובתו, שהרי אין גידולם מהארץ (ראה לעיל: מהותם וטבעם. פתח הדביר רד ד, בשם מוהר"י אשכנזי בעל בית עובד בכת"י). 8. ויש שנדרש הכתוב בצורה שונה

ופטירות חשובים גדולי-קרקע (ראה ערכו), לענין שבת הם חשובים גידולי קרקע (אגלי טל דש ס"ק כד ד'¹¹).

שביעית שביעית (ראה ערכו), ששנינו בה: כל שיש לו עיקר יש לו שביעית (עבודה זרה יד א), יש מן הראשונים שפירשו ש"עיקר", היינו שהפרי גדל מן השורש (כן משמע מרש"י נדה סב א ד"ה עיקר, ותוספות שם ד"ה כל; מאירי שם ב, בשם יש מפרשים), וכתבו שאין שביעית נוהגת בכמהין ופטירות לפי שאין להם עיקר, היינו שורש שהם גדלים ממנו (מאירי שם, לדעה זו), ויש מהאחרונים שפסקו כן (כרם ציון, הלכות פסוקות, שביעית יג, גידולי ציון יב, בשם הרצ"פ פרנק, על פי שבת סח א); ויש שפסקו להחמיר, שלפירושים האחרים ב"עיקר" (ראה רש"י עבודה זרה שם ד"ה כל, ורמב"ן שם, ועוד) אין הדין כן (כרם ציון שם, בשם הראי"ה קוק). ומכל מקום איסור ספיחים ודאי אינו נוהג בהם, שכן הם עולים מאליהם ואינם נזרעים (ראה לעיל: מהותם וטבעם. שיח השדה, הליקוטים ב).

תולעים תולעים הגדלות בכמהין ובפטירות קודם לקיטתם, ולא פירשו, אין הברדל לענין זה בינם לבין שאר פירות, והתולעים שבתוכם אסורות באכילה כדין שרץ השורץ על הארץ (תורת חטאת מו א, ורמ"א יו"ד פד ו), שאף על פי שאינם חשובים גידולי קרקע, הרי הם מחוברים לקרקע, והדבר תלוי בחבור לקרקע, ולא אם נחשבים דבר שגידולו מן הארץ, ועוד שלכמה עניינים הם נקראים גידולי קרקע, ועוד שגדלים הם מן הקרקע, אף שאינם יונקים ממנה (ראה לעיל: מהותם וטבעם. דרכי משה שם סק"ד)¹².

תרומות תרומות ופטירות פטורים מהפרשת מעשרות (כן משמע ומעשרות משבת סח א, ונדה נ א), שכלל אמרו במעשרות, שאין חייבים בהם אלא כל שגידולו מן הארץ (מעשרות א א), וכמהין ופטירות אין גידולם מן הארץ (כן משמע מהגמ' שם ושם, וריבמ"ץ ופירוש המשניות לרמב"ם ור"ש שם), שנאמר: עֶשֶׂר תַּעֲשֶׂר אֶת כָּל תְּבוּאֹת יִרְעָךָ (דברים יד כב), ו"זרעך" משמע דבר שהוא נזרע ומצמיח, יצאו כמהין ופטירות שאינם נזרעים ומצמיחים (ראה לעיל: מהותם וטבעם)¹³. וכן פטורים הם מהפרשת תרומה (ראה ערכו), שכל הפטור ממעשר פטור אף מתרומה (ראה ערך הנ"ל).

אינם כשרים לסיכוך, שאינם חשובים גידולי קרקע (כן משמע מרש"י סוכה יא ב ד"ה כי חגיגה, ומאירי שם א, וריטב"א שם יב א).

עירוב לענין עירוב - היינו עירוב-תחומין (ראה ערכו). פירוש המשניות לרמב"ם עירובין כו ב; תוספות שם ד"ה בכל⁹ - ושיתופי-מבואות (ראה ערכו), שנינו שאין מערבים ומשתתפים בכמהין ופטירות (עירובין כו א, וקדושין לד א; רמב"ם עירובין א ח, ושם ו ז; טושי"ע או"ח שפ"ה, ושם תט ז). ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש שכתבו שמקובל היה לחכמים שאינם מזינים (רש"י קדושין שם ד"ה והאיכא).

• ויש שפירשו הטעם, שאינם חשובים כאוכלים (רמב"ם עירובין שם; ריטב"א עירובין כו ב, וכו' א), והאוכלם בתורת לפתן בטלה-דעת-אצל-כל-אדם (ראה ערכו. ריטב"א שם כז א), כיון שהם מאכלים גרועים (פירוש המשניות לרמב"ם שם), ואין אדם סומך עליהם, לא מחמת סעודה ולא מחמת ליפתן (רשב"א שם כו ב; ריטב"א שם כז א)¹⁰.

פאה כמהין ופטירות פטורים מן הפאה (ראה ערכו. שבת סח א, ופסחים נו ב, ונדה נ א; רמב"ם מתנות עניים ב ב) - ואף חכמים לא חייבו אותם בפאה, כדרך שחייבו בפירות שאינם חייבים מן התורה (תוספות פסחים שם ד"ה כלל) - שכלל אמרו בפאה, שאין חייבים בה אלא בדבר שגידולו מן הארץ (פאה א ד; רמב"ם שם א-ב) - שנאמר: וּבְקִצְרְכֶם אֶת קִצְרֵי אֶרְצְכֶם (ויקרא יט ט). תורת כהנים קדושים פרק א ז; רמב"ם שם א, ופירוש המשניות שם) - למעט כמהין ופטירות (גמ' שם ושם), שאין גידולם מן הארץ, כשאר פירות הארץ (רמב"ם שם ב).

קוצר התולש פיטרא בשבת משפת הדלי - שהוא גדל שם מן המים (רש"י שבת קח א) - חייב משום עוקר דבר מגידולו (גמ' שם), ופירשו גאונים וראשונים שפיטרא היינו פטריות (רב ניסים גאון שם קז ב ד"ה מאן דתליש; רש"י שם קח א ד"ה פיטרא), או ממניי כמהין ופטירות (רבנו חננאל שם ד"ה אמר אביי; מאירי שם), וחייב משום קוצר (ראה ערכו) כיון שהפיטרא במקום גידולו הוא (כן משמע מרבנו חננאל שם), והוא יונק מן האויר, וכשעוקרו אינו יונק מן האויר (רבנו חננאל שם), ואף שלכמה דברים אין כמהין

פְּנוּי ה'

הלשונות שמכונה בהן הבורא, מלבד שם המפורש, ודיניהן

הפרקים:

- בקלות ושבועות
- בשאר דינים

- הכינויים ומהותם

- בדינים השייכים לכבוד השם

הכינויים ומהותם

הלשונות שנקרא בהן הבורא, שאינן עיקר השם - שם-המפורש

(ראה ערכו)² - נקראות "כינויים". בעיקרה נאמרה לשון כינויים בתלמוד ובפוסקים על שמות התואר של הבורא (ראה שבועות לה

(שם). ¹² ויש מהראשונים הסובר שאינן בכלל שרץ השורץ על הארץ ומותרות (ראה ערך שרץ הארץ) שלדעתו, כמהין ופטירות אינם נחשבים גידולי קרקע, שכן הם גדלים מן האויר (ראה לעיל: מהותם וטבעם), ואינם ניקחים בכסף מעשר שני (ראה לעיל), ואין מברכים עליהם בורא פרי האדמה (ראה לעיל). הגהת איסור והיתר הארוך מא יא; דרכי משה שם, בשמו, ודחה. ¹³ ללימודים נוספים, ראה: ריבמ"ץ שם; רמב"ם תרומות ב א. **כנויי ה'.** ¹ לא, טורים שמה-שצח. ² על הנכלל בשם המפורש, והנכלל בכינויים, ראה להלן: הכינויים ומהותם, וראה ערך שם המפורש.

⁹ ויש מפרשים אף עירוב-חצרות (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה בכל מערבי; תוספות שם, בשמו, ודחו); ולדעה הראשונה אין מערבים עירוב חצרות אלא בפת בלבד (פירוש המשניות לרמב"ם שם; תוספות שם). ¹⁰ ויש מהאחרונים החולק על כל זה, וסובר שמעריבים בכמהין ופטירות מבוסלים, שהם בכלל אוכל (ביאור הגר"א או"ח שפ"ק טז, על פי שבת סח א, והגיה הגירסא בעירובין וקדושין שם). ¹¹ ויש מהראשונים שפירשו שפיטרא אין הכונה לפטריות (כן משמע מהרמב"ם שבת ח ט, וטושי"ע או"ח שלו ח), ונראה מדברי אחרונים, שאף לדבריהם כמהין ופטירות חשובים כמחוברים, והתולשם בשבת חייב (אגלי טל

• מלך, כשברור שכוונתו לבורא, הרי הוא כינוי (כן משמע מרמב"ן ורשב"א וריטב"א שבעות לה ב), והוא הדין מלך גדול ומלך קדוש (רמב"ן ורשב"א שם); ויש סוברים שמלך חי וקיים אינו חשוב כינוי (כן משמע מסדר היום שם, ומגן אברהם שם ועוד).

• מלך העולם, יש סוברים שהוא כינוי (ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג מ"ע א); ויש סוברים שאינו כינוי (כן משמע ממנה"ח אור זרוע קכט, ומשפטי צדק טו, ועוד).

• מלכא האמור בדניאל, במקום שהוא קודש (ראה דניאל ב לו, ועוד), הרי הוא כינוי (רמב"ם יסודי התורה ו ט; רמב"ן ורשב"א וריטב"א ונמוקי יוסף שבעות לה ב; חינוך תלז).

• מעון, הרי הוא כינוי (ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג עונש לב).

• מרי, לסוברים שיש שהוא קודש (ראה שבעות לה ב) עדיף מחנוך ורחום ואסור למחקו, שהוא תרגום של שם אדנות (מהרש"א שם, בחידושי אגדות).

• נאמן, הוא כינוי (רמב"ם יסודי התורה ו ה, וקריאת שמע ג ה; שו"ע או"ח פה ב) ⁵.

• צבאות, לסוברים שאינו חשוב שם שאינו נחקק (ראה ערך אזכרות: האזכרות וקדושתם), הרי הוא כינוי (כן משמע מרשב"א רסז).

• רחמן, אינו כינוי (כן משמע מתשובת רש"י שבשו"ת רש"י מג, והאורה ב ט, ומחזור ויטרי (הורו"ץ) תסט).

• שבת, הוא שמו של הקדוש ברוך הוא (זוהר, יתרו פח ב), וכשהוא תואר לו הוא כינוי (כן משמע מחסד לאלפים פד א וקנח ו, ורוח חיים פד א, ועוד).

• שלום, הוא שמו של הקדוש ברוך הוא (שבת י ב), שנאמר: וַיִּקְרָא לוֹ ה' שְׁלוֹם (שופטים ו כד. גמ' שם), ויש בו קדושה (שו"ת הרא"ש ג טו), ונחלקו הראשונים מהי קדושתו: יש סוברים שהוא חשוב שם - כמו אלהים שדי וכיוצא בזה (ראה להלן) - ולא כינוי כחנוך ורחום (תוספות סוטה י א ד"ה אלא), וכתבו הפוסקים שראוי להחמיר כן (ערוך השלחן יו"ד רעו כז; אגרות משה או"ח ד מ ג); ויש סוברים שחשוב כינוי כחנוך ורחום, ואף על פי שהקב"ה עצמו נקרא שלום, מכל מקום שם זה אינו שם העצם אלא שעל ידי הפעולה שעושה שלום נקרא כך, ולכן אינו מכלל השמות, והרי הוא כמו הגדול הגבור והנורא וכיוצא שנחקקים (שו"ת הרא"ש שם) ⁶.

• שלמה המוזכר בשיר השירים, כשהוא תואר לקדוש ברוך הוא (ראה שבעות לה ב) הרי הוא כינוי (רמב"ם יסודי התורה ו ט; רמב"ן שם; פסקי רי"ד שם; רשב"א שם; חינוך שם; ועוד); ויש הסוברים שעדיף מכינוי (רמב"ן שם, בהוה אמינא; פסקי ריא"ז שבעות ד ג לא, וקונטרס הראיות שם לה ב; מגדל עז ליעב"ץ, אבן בוחן ב מד), ודינו כשאר שמות שאינם נחקקים (רבי מצליח בשו"ת הרא"ש ג טו).

• שמש, שהוא מעין שמו של הקדוש ברוך הוא, שמכונה הקדוש ברוך הוא כן מלשון הכתוב: כִּי שָׁמַשׁ וַיִּמָּגֵן ה' אֱלֹהִים (תהלים פד יב. סוטה י א, לפי תשב"ץ א קעז), ושמש הוא לשון חומה, כמו: וְשִׁמְתִּי פֶּךְדָּר שְׁמִשְׁתִּיךָ (רש"י שם ד"ה שמש), הרי הוא כינוי (כן משמע מהתשב"ץ שם) ⁷.

א ורמב"ם דעות א ו, ועוד), אבל אף מהשמות שאינם נחקקים (ראה להלן) יש שנקראים בדברי חכמים גם בשם כינויים (ראה סנהדרין נו א, ועוד), שאינם שמות העצם אלא כינויים ותארים כפי מעשיו יתברך (רשב"א רסז) ³.

שמות התואר כינויים שמות תואר הם (כן משמע מריטב"א שבת י ב), הנגזרים ממידותיו של הקדוש ברוך הוא (כן משמע מתשובת רס"ג בתשובות הגאונים (שערי תשובה) שכט), ונתייחדו בפי ההמון לשמותיו של הקדוש ברוך הוא (כן משמע מהמאירי שם), שכדי להימנע משימוש בשם העצם, אנו רומזים על השם יתברך על ידי תיאור מידותיו, והלשון בעצם אינה דווקא עליו, שכל מי שיש לו המידה קרוי על שמה, ומפני שאנו מוצאים מידות אלו אצל הבורא יותר מאצל כל הנבראים, אנו מכנים אותו במידות אלו (אור שמח עבודה זרה ב ז), ואינם אלא זכרון שבחו והגדת גדולתו של הקדוש ברוך הוא, אבל אינם שמות הבורא (ר"י מיגש ונמוקי יוסף שבעות לה א), ולשון כינויים אינה על שם הנובע מעיקר השם, אלא על שמות שאין להם שייכות לעיקר השם (כן משמע ממנה"ק קסב, על פי השרשים לרד"ק, כנה), אבל מצינו תארים שמתארים בהם את הבורא, שאינם חשובים אפילו ככינויים (ראה להלן), והיינו כל שלא נתייחדו בפי ההמון לקרוא כן לקדוש ברוך הוא (כן משמע מהמאירי שבת שם).

שמות התואר כמה כינויים נזכרו בדברי חז"ל: חנוך, רחום, ארך אפים, של הבורא רב חסד, הגדול, הגבור, הנורא (שבעות לה א; סופרים ד כה; רמב"ם יסודי התורה ו ה), האדיר, החזק, העזוז (גמ' שם; רמב"ם תפילה ט ז), האמין (גמ' שם, לגירסתנו וגירסת הרמב"ם שם), האמת (גמ' שם, לגירסת רבנו חננאל שם ד"ה ואלו שנחקקו, ופסקי רי"ד שם ופסקי ריא"ז שם ג כד, והל' ס"ת (גנזי מצרים) עמ' 27), מלך מלכי המלכים, מרומם, עליון, חסיד, צדיק, ישר, תמים (סופרים שם), וכל כיוצא בהם - כגון קנא, חזק (כן משמע מרמב"ם יסודי התורה שם), בורא, יוצר, נוקם (כן משמע מתשובת רס"ג בתשובות הגאונים (שערי תשובה) שכט) - חשוב כינוי (כן משמע מהרמב"ם שם, וקריאת שמע ג ה, ושבעות ב ב, וסנהדרין כו ג).

ובמספר תארים מצינו שדנו אם הם כינויים:

• "אד", נחלקו בו אם הוא כינוי (תוספות ופסקי רי"ד נרים י ב, ומכריע ז); או שחשוב שם בפני עצמו, כמו יה, שהוא חשוב שם, לסוברים כן (ראה ערך אזכרות: כנויים. תוספות עבודה זרה יח א ד"ה הוגה, בשם רבנו אלחנן); או שאף כינוי אינו חשוב (אגרות הרמ"ה ג).

• אדון, הרי הוא כינוי (תשובת רס"ג בתשובות הגאונים שם).

• המקום, הרי הוא כינוי (כן משמע מהפני יהושע והצל"ח ברכות מ ב, ומשנה ברורה קסז ס"ק נג, על פי הגמ' שם) ⁴.

• הקדוש ברוך הוא, הרי הוא כינוי (מגדל עז ליעב"ץ, אבן בוחן ב מג; מנחת שלמה תנינא ז).

• הַשֵּׁם, הרי הוא כינוי (כן משמע ממנה"ח אור זרוע קכט; אפיקי יס ב ג).

• חי, יש הסוברים שהוא כינוי (שדה הארץ ג יו"ד יב); ויש הסוברים שאינו כינוי (כן משמע מסדר היום (עמ' ג במהדורת ניו יורק תשל"ח), ומגן אברהם ד ס"ק כח, ושאר פוסקים שם, בשמו).

שאינו כינוי (כן משמע ממאירי שבת י ב). ⁶ ויש סוברים בדעת ראשונים שאפילו כינוי אינו נחשב (הלכות קטנות א סז, בהג"ה, בדעת הרי"ף; מעין החכמה, אלב"ם הב' צג, בדעת הרמב"ם). ⁷ על דין כמה יודין שדרך לכתבם במקום שם ה', ראה ערך אזכרות: כנויים; על לשון המשמשת לכינוי,

3. ויש מהראשונים שכתב שמות התואר אינם נקראים כינויים, אלא שמות שאינם נחקקים הם הנקראים כינויים (פסקי ריא"ז שבעות ד ג טז וכד, וקונטרס הראיות שם לה ב). ⁴ והסתפקו אחרונים לענין ברכה, אם הוא רק בזמן שקוראים לקדוש ברוך הוא כן (שער הציון קסז ס"ק נב). ⁵ ויש הסובר

(רשב"ש רסז). דין זה נלמד מהכתוב - ממנו לומדים על איסור מחיקת השם (ראה ערך מחיקת השם) - לא תִּעֲשֶׂהוּ כִּי יִהְיֶה אֱלֹהֶיְכֶם (דברים יב ד), שלא נאמר בסתם לה', אלא לה' אלהיכם, ללמד שכל שם אלהות בכלל (רשב"ש שם)¹⁰. וכן אין במוחק כינויים כחנן ורחום משום עשה של אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא (דברים ו יג) - שהמוחק את השם עובר בעשה זה (ראה ערך הני"ל) - שכינויים אינם בכלל עשה זה (ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג מ"ע א).

ההיתר למחוק כינויים, נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שהוא כשטעה הסופר וכתבם שלא במקומם (תשובת רס"ג בתשובות הגאונים (שערי תשובה) שכת; ארחות חיים, דין אהבת השם ויראתו ח, בשמו), שאם לא טעה, או כשכתב כל המקרא אף כשטעה, אף כינויים כחנן ורחום אין למחקם (תשובות ופסקים לראב"ד ס; ארחות חיים שם, בשמו; מאירי שבועות לה ב, בשם גדולי המפרשים), וכתבו אחרונים שכן יש לנהוג מלכתחילה (משנה הלכות ה קיט-קכ).

• ויש סוברים שלעולם מותר למחקם (כן משמע מהמאירי שם; בית יוסף יו"ד רעו י, בדעת הרמב"ם והטור).

כינויים המיוחדים לבורא בלבד, יש מן האחרונים שכתב שאין למחקם (מגדל עז ליעב"ץ, אבן בוחן ב מו, בשם יש מי שמחמיר, ושכך ראו).

הזכרה לבטלה איסור הזכרת השם לבטלה (ראה ערך אזכרות: איסור הזכרת שם שמים לבטלה), נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שהוא דווקא בשמות המיוחדים (רמב"ם שבועות יב יא; סמ"ג לאוין רמא), והיינו כל השמות שאינם נמחקים (שו"ת רבי עקיבא איגר קמא כה, ויתרון האור נדרים א א, בדעת הרמב"ם), ולא בכינויי השם כחנן ורחום (שו"ת הרדב"ז ג תכא (תתסג), ושו"ת רבי עקיבא איגר שם, בדעת הרמב"ם), ולא בשם בלשון לעז (שו"ת הרדב"ז שם)¹¹, והמזכיר שם שמים לבטלה, שצריך לנדומו (ראה ערך הני"ל: שם) אינו אלא במזכיר אחד מהשמות המיוחדים, אבל המזכיר השם בשאר לשונות אין צריך לנדומו, אלא גוערים בו (נמוקי יוסף נדרים ז ב, בשם הריטב"א).

• ויש סוברים שגם השומע את חברו שהוא מזכיר כינויים לבטלה צריך לנדומו (תשובות גאוני מזרח ומערב קג; נמוקי יוסף שם, בשם הגאונים)¹², ואף המזכיר שם בלשון לעז לבטלה, עובר באיסור הזכרת השם לבטלה (רבונו ירוחם יד ח; חיי אדם ה א, בשמו; חרדים מ"ע מה"ת א ד; הגהות יש נוהלין, אזהרת נדר ושבועה נ; משנה ברורה פה סק"י, בשמו), וצריך לנדומו (תשובות גאוני מזרח ומערב שם; תשובות הגאונים (מוסאפיה) לו ו(שערי תשובה) קמב), שלדעתם אף הזכרת כינויים חשובה הזכרת השם לבטלה (כן משמע מהגהות יש נוהלין שם).

האזכרות שבמקראות שמותר לאמרן בדרך לימודו, ואין בזה משום הוצאת שם שמים לבטלה (ראה ערך אזכרות: שם), נחלקו הדעות אם דווקא שם אלהים וכדומה מותר, ולא שם אדנות (כן משמע מתשב"ץ קטן טיט); או שמותר אף בשם אדנות (כן משמע מב"ח או"ח תרכא ה, בדעת הרי"ץ גיאת; יוסף אומץ שטט).

לעז ותרגום שם בלשון לעז שקוראים בו הגויים לקדוש ברוך הוא, חשוב ככינוי (רמב"ם סנהדרין כו ג; סמ"ג לאוין רט; חינוך רלא; מאירי סנהדרין סו א; טור ח"מ כז), והיינו שאין דינו כשמות שאינם נמחקים (יתרון האור נדרים א א, ואחיעזר ג לב, ור"י פערלא לספר המצוות לרס"ג מ"ע א, בדעת הרמב"ם; תורת חיים סנהדרין שם), אבל הוא עדיף משאר שמות שמתארים בהם את השם (כן משמע מהמאירי שם; תשב"ץ א ב), וכן שם שהוא תרגום וביאור של אחד מהשמות בלשון-הקדש (ראה ערכו), כגון "אלהא" המוזכר בספר דניאל ובתרגומים, חשוב ככינוי (אבני נזר יו"ד שנה ה), שעיקר שם הבורא הוא בלשון הקודש, והוא שם העצם, ובשאר לשונות אינו אלא ביאור לשמו (מרומי שדה נדרים ב א)⁸.

שמות שאינם נמחקים שאר השמות שנקרא בהם הבורא - דהיינו שם הוי"ה ואדנות, אל, אלוה, אלהי, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה, אהיה אשר אהיה, שדי, צבאות, יה (ראה ערך אזכרות: האזכרות וקדושתם) - נקראים אף שמות שאינם נמחקים (שבועות לה א), וכולם, חוץ משם הוי"ה נקראים בדברי חכמים גם בשם כינויים (גמ' שם נו א, ורש"י ד"ה ואלביא; רמב"ם עבודה זרה ב ז, ועוד). ואף שם יה - שהוא חלק משם-המפורש (ראה ערכו) - כן (רמ"ה שם סו א; מאירי שם נו א). ובשם אדנות, נחלקו ראשונים: יש סוברים שלעולם אינו נקרא בשם כינוי (רמב"ם עבודה זרה ב ז; תשובת ר"א מלוניל באגות הרמ"ה כח; מאירי שם), ששם אדנות עדיף משאר שמות, כיון - ששם הוי"ה נקרא באדנות (ראה ערך הוגה את השם: האיסור ומקורו) - והוא כינוי לשם ההוי"ה (שו"ת הרדב"ז ה לד ולה ורנד); ויש סוברים שאף שם אדנות נקרא כינוי (רמב"ם שם, בשם יש מי שמפרש; רמ"ה שם ס א, ואגרות הרמ"ה יג ונ; ריטב"א שבועות לו א)⁹.

השמות שאינם נמחקים, נקראים גם "אזכרות" (ראה ערכו. ירושלמי ברכות ד ד, וחגיגה ג ח, ועוד); ויש הסוברים שאף הכינויים יש שהם נקראים אזכרות (כן משמע מרמב"ם ברכות א ו); ויש שכתב שאין נקרא אזכרה אלא שם הוי"ה, שהוא מורה על עצמותו והייתו יתברך, ואינו שם משותף לנבראים כשאר השמות (שו"ת הרדב"ז א קב), ונקרא אזכרה בלשון סגי נהור, שאסור להזכירו חוץ למקדש (יהודה יעלה או"ח ט).

בדינים השייכים לכבוד השם

מחיקת השם איסור מחיקת-השם (ראה ערכו) אינו דוקא בשם הוי"ה, אלא אף בשם אדנות ובשמות אלהים אהיה שדי וצבאות, אבל כינויים כחנן ורחום - נמחקים (שבועות לה א; רמב"ם יסודי התורה ו ב), שאין בהם קדושת השם (קונטרסי שיעורים נדרים ד טז). ואף על פי שגם שאר שמות מלבד שם הוי"ה אינם שמות העצם, מכל מקום כיון שהם לשון אדנות ומרות ואלהות אסור למחקם, ודוקא אותם שאינם כינויי אלהות אלא תארי הפעולות, ופעמים שאף אדם מתואר בהם, אין איסור במחיקתם

ב), באל"ף דל"ת (רש"י שם ד"ה בכינויו); ולדעה הראשונה אין הכוונה ששם אדנות הוא כינוי לבורא, אלא שהוא כינוי לשם הוי"ה (ראה לעיל. אור שמח עבודה זרה שם).¹⁰ ללימוד נוסף, ראה אבן שתייה ס. ¹¹. ואף על פי שבאיסור לא תשא את שם ה', נכללים גם כינויים ושם בלשון לעז, לסוברים כן (ראה להלן: בשאר דינים), איסור הזכרת שם שמים לבטלה קל שאינו נלמד מלא תשא, אלא מאֵת ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא (דברים יג). כן משמע משו"ת הרעק"א שם), ודוקא באיסור לא תשא התרבו מהכתוב אף כינויים (העמק שאלה נג ב, על פי שו"ת הרעק"א שם).¹² ויש מהאחרונים שביארו שאין כוונתם אלא

כשנשתמש בה לדבר אחר, אם דינה ככינויים, ראה ערך אזכרות: האיסור לבזותם. ⁸. ויש סוברים, שדוקא שאר שמות בלשון לעז חשובים ככינויים, אבל שם המפורש - שלדעתם יש לו תרגום - אף בלשון לעז חשוב שם, ולא ככינוי (אבני נזר שם ט, בדעת המפרשים את סנהדרין קא ב בשם הוי"ה); ויש שכתבו ששם המפורש אין שייך בו כלל תרגום (שו"ת חתם סופר, השמטות קצב, ואבני נזר שם, בדעת רש"י); ויש סוברים שכל שמות בלשון לעז דינם כשם גמור (כן משמע מריא"ז שבת טז א ח, ומגן אברהם שלד ס"ק יז, בשמו). ⁹. וכן שנינו: במקדש אומר את השם ככתבו, ובמדינה בכינויו (משנה סוטה לו

המרחץ: לדברים שבקדושה) - היינו בבית הפנימי שלו (ראה ערך הנ"ל: שם) - נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהוא דווקא בשמות שאינם נמחקים (ראה לעיל: הכינויים ומהותם), אבל הכינויים מותר להזכירם שם (רמב"ם קריאת שמע ג ה; רבנו יונה ברכות כו א, בשמו, ושמור הסכים עמו; ריטב"א שבת י ב; שו"ע או"ח פה ב), ששמות תואר הם, ואף אדם מתואר בהם (ריטב"א שם).

• ויש סוברים שאין להזכיר רחום בבית הכסא, שלא מצאנו שם רחום כי אם על הבורא (ראב"ד קריאת שמע שם; רבנו יונה ברכות שם, בשמו), וכתבו אחרונים שיש להחמיר כן (ב"ח או"ח פד א; פרי חדש שם פה סק"ב; עטרת זהב שם; פרי מגדים שם פד, אשל אברהם סק"ב; ועוד), והוא הדין שאר כינויים (כן משמע מאגרת התשובה יוס ב, ושו"ת הרא"ש ג טו, ומאירי שבת שם) ¹⁴.

שם בלשון לעז אסור להזכירו בבית המרחץ (ב"ח או"ח פד א, וי"ד קעט יא, על פי שבת מ ב; שלחן ערוך הרב או"ח פה ג; קצור שלחן ערוך ה יד), שאף על פי שאין בו קדושה ומותר למחקו (ראה לעיל: הכינויים ומהותם), יש בזיון בהזכרתו במקום טינפות (שלחן ערוך הרב שם).

"שלוש", אסור להזכיר בבית המרחץ (שבת י ב; רי"ף ברכות שם, ושבת שם; רא"ש ברכות ג נז, ושבת א כא; שו"ע או"ח פד א), שכך נקרא השם עצמו (שבת שם). וכן אסור להזכירו במבואות המטונפות (כן משמע מויקרא רבה ט ט; מגן אברהם פד סק"ב, ושם פה סק"ג; משנה ברורה פד סק"ו, ושם פה סק"ב), ואף לסוברים שמותר להזכיר כינויים בבית המרחץ (ראה לעיל), וגם לסוברים ששלוש דינו ככינויים (ראה לעיל: שם), אף על פי כן אסור להזכירו בבית המרחץ כיון שאינו שם תואר (ריטב"א שבת שם) ¹⁵.

בבית האמצעי שבמרחץ, מותר לשאול בשלוש חברו (ראה ערך בית המרחץ: לדברים שבקדושה) - אף על פי שמזכיר שלוש בשאלתו - וכן מותר להזכיר שם שאר כינויים, אפילו שכונתו לשם, אבל אסור להזכיר שם שמות הקודש (זקן אהרן עב).

קודם נטילת-ידיים (ראה ערכו) בשחרית - כשידיי נטילת ידיים מטונפות (ראה ערך נטילת ידיים), והוא הדין בשאר אופנים שאין ידי נקיות (כן משמע מאגרת התשובה יוס ב) - אסור להזכיר לא שם ולא כינוי (כן משמע מאגרת התשובה שם; סדר היום (עמ"ג במהדורת ניו יורק תשל"ח); מגן אברהם ד ס"ק כח, ושאר פוסקים שם, בשמו) ¹⁶.

נדה (ראה ערכו), שיש סוברים שאין לה להזכיר את השם (ראה ערך נדה), מכל מקום שם בלשון לעז מותר לה להזכיר (כרם שלמה (האס) קצה).

בגילוי ראש הזכרת השם בלשון לעז בגילוי-ראש (ראה ערכו) יש שכתבו שהיא בכלל איסור הזכרת השם בגילוי ראש שאסורה, לסוברים כן (ראה ערך גילוי ראש: בדברים שבקדושה. פתח הדביר צא א), וכן הזכרת כינויים כחנן ורחום בגילוי ראש אסורה (כן משמע מפתח הדביר שם); ויש שכתבו שמותר להזכיר כינויים בגילוי ראש (כן משמע ממור ואהלות (פוסק), ראשי בשמים ז, בהערה) ¹⁷.

שאלת שלום בשאלת-שלום (ראה ערכו) חברו, שתיקנו חכמים לשאול בשלומו בשם - ואף בשמות המיוחדים (ראה ערך שאלת שלום) - נחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שבאמירת "שלום" לחוד, ללא הזכרת שם נוסף, ודאי אין איסור, ולא תקנו חכמים אלא לומר שאין איסור בשאלת שלום, אף כשמזכיר שם ה' ומוציא שמים לבטלה (כן משמע מריב"ן מכות כג ב ד"ה ושאלת שלום, בשם רבו), ולזה הביאו ראייה שאמר בועז לקוצרים: ה' עִמָּכֶם (רות ב ד), ואין לומר שעשה כן מדעתו ולא הסכימו משמים, שהרי אמר המלאך לגדעון: ה' עִמָּךְ גִּבּוֹר הַחַיִּל (שופטים ו יב. כן משמע מהגמ' שם).

• ויש מפרשים שהתקנה היתה שחייב אדם לשאול בשלוש חברו בשם, ובהזכרת השם שלום אנו יוצאים בזה ידי חובה, משום ששלום הוא אחד משמותיו של הקב"ה (ראה לעיל: הכינויים ומהותם. ריב"ן שם, בפירוש השני).

אף בשלוש גוי מותר לשאול, מפני דרכי-שלום (ראה ערכו. משנה גיטין סא א; רמב"ם עבודה זרה י ה; כן משמע מטוש"ע יו"ד קמח ט), ואפילו להזכיר תיבת שלום, ואף על פי ששלום הוא שמו של הקב"ה, ומטיל עליו שם שמים (כן משמע מרש"י שם ד"ה ושואלין), ונחלקו הדעות אם מותר להזכיר בשאלתו אף שאר שמות (כן משמע ממחרי"י ברונא קיב); או שאין לזלזל ולהזכיר שמות בשאלת שלום לגוי (כן משמע מפרי חדש יו"ד פה סק"ב, ונשמת אדם ג ט), ולא התירו אלא ב"שלום" שאינו שם גמור (ראה לעיל: שם. פרי חדש שם), אבל לכפול לו שלום אסור (גיטין סב א; רמב"ם שם, ומלכים י יב; טוש"ע שם י), שאין לכפול בשבילו שלום שהוא שמו של הקדוש ברוך הוא (ארחות חיים, עבודה זרה טו, בשם הר"מ; הגהות סמ"ק קלה). שם בלשון לעז מותר להזכיר בשאלת שלום לגוי (נשמת אדם שם), ואף אותו אסור לכפול (מהרי"י מברונא שם; כן מצדד הש"ך שם סק"ז). עובדי האלילים והזובחים לשעירים ולשדים וכיוצא בזה, יש מהראשונים שכתבו שאין ראוי להזכיר עליהם אחד משמותיו של הקדוש ברוך הוא, שאין נזכרו על מי שכופר מציאותו או מכחיש יכלתו ומסלק השגחתו (מאירי סנהדרין מד א).

קודם תפילת שחרית (ראה ערכו) אין להקדים לפתח חברו ליתן לו שלום, כיון שהוא שמו של הקדוש ברוך הוא (שו"ע או"ח פט ב, על פי ברכות יד א) ¹³, ואין ראוי להזכיר שמו על אדם ולכבדו קודם שמכבד את הקדוש ברוך הוא (משנה ברורה שם ס"ק יא). להקדים לפתח חברו ליתן לו שלום בלשון לעז, נסתפקו אחרונים אם מותר (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ב; משנה ברורה שם). להקדים לפתח חברו לומר לו הרחום ירחמך וכדומה, כתבו אחרונים שמותר, שאינו שואל בשלומו אלא מברכו בשמו של הקדוש ברוך הוא (פרי מגדים שם; משנה ברורה שם).

בבית הכסא האיסור להזכיר שמות בבית הכסא (ראה ערך בית ובבית המרחץ הכסא: לתורה ולתפילה) ובבית המרחץ (ראה ערך בית

שם); ויש שכתבו שאין האיסור אלא לשאול בשלוש חברו, אבל להזכיר שלום בלא שאלה בשלומו - מותר, כמו שמותר להזכיר שאר כינויים לסוברים כן (פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ג); ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שלהלכה מותר להזכיר שלום בבית המרחץ (כן משמע מהרמב"ם שם). ¹⁶ ויש הסובר שאין איסור להזכיר אלא שם מהשמות שאינם נמחקים (כן משמע משלחן ערוך הרב או"ח א ה). ¹⁷ ויש שצידד להתיר אף להזכיר שם בלעז (אגרות משה או"ח ב כה), אבל בהזכרת שלום בגילוי ראש צידד לאסור (אגרות משה או"ח

לשמות המיוחדים, שאף הם נקראים כינויים (ראה לעיל: אחיעזר ג לב ב). ¹³ על פרטי דין זה, ראה ערך שאלת שלום. ¹⁴ ויש מהאחרונים הסוברים שלדעה זו דווקא "רחום" אסור להזכיר, ולא שאר כינויים (כן משמע מאלה רבה שם סק"ג, ומגדל עז ליעביץ, אבן בוחן ב מו, ואשל אברהם (בוטשאטש) או"ח ריט ד). ¹⁵ ויש שפירשו שכשמזכיר שלום כוונתו לברך חברו בשם, ולכן אף על פי שהוא ככינויים - אסור, שאף כינויים אסור להזכיר בבית המרחץ כשכוונתו לשם, לסוברים כן (ראה לעיל. זקן אהרן עב; שפת אמת שבת

• **ויש פוטרם** (חכמים במשנה שם, ותורת כהנים שם, וגמ' שם ושם; סתם משנה סנהדרין נה ב, לפי פסקי רי"ד שם), **וסוברים שאינו חייב מיתה אלא על ברכת שם המיוחד** (חכמים בגמ' סנהדרין נו א, ושבועות שם), **שבכתוב וְנָקַב שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת** (ויקרא שם טז) **כתוב רק שם הוי"ה**, **שהוא שם המיוחד** (כן משמע מרש"י שם ד"ה על שם), **ועל ברכת הכינויים** - **בין שמות שאינם נמחקים** (כן משמע מרש"י שם ד"ה כי יקלל), **ובין חנון ורחום וכדומה** (מרכבת המשנה (אלפנדרי) עבודה זרה ב ז; מנחת חינוך ע ד) - **הרי הוא באזהרה** (חכמים בגמ' שם ושם), **שנאמר: אֱלֹהִים לֹא תִקְלָל** (שמות כב כז. ירושלמי סנהדרין ז ח; רש"י סנהדרין שם ד"ה ועל הכנויי, ושבועות שם ד"ה באזהרה)²⁰, **וכן הלכה** (רמב"ם עבודה זרה ב ז, ט).

חייב כרת ולדעה זו נחלקו תנאים בחיוב כרת על ברכת הכינויים: **• יש אומרים שחייב גם כרת על ברכת הכינויים, ולא פטרוהו אלא ממיתה** (ברייתא ראשונה בירושלמי שם), **שהכתוב: וְנָקַב שֵׁם ה' מוֹת יוֹמָת** (ויקרא שם), **הכוונה לחיוב כרת** (ירושלמי שם, לדעה זו; רש"י סנהדרין שם ד"ה וחכמים; תוספות שם ד"ה ועל), **וכן נקטו הראשונים** (תוספות ותוספות הרא"ש שם), **וצידדו אחרונים לומר שחייב כרת לא רק על השמות שאינם נמחקים, אלא אף על ברכת כינויים כחנון ורחום** (מנחת חינוך ע ד).

• **ויש אומרים שאינו חייב כרת על ברכת הכינויים** (ברייתא שנייה בירושלמי שם), **שהכתוב: ונשא חטאו, אינו עולה אלא על המברך שם המיוחד** (כן משמע מהירושלמי שם).

על איזה שם **שם המיוחד, שחייב עליו לדעה זו ואינו בכלל מיוחד חייב** **כינויים, אינו שם של שתי אותיות - אף על פי שהוא חציו של שם המפורש** (תורת חיים סנהדרין ס א) - **אלא שם של ארבע אותיות, אבל אין צריך דווקא שם גדול** (גמ' שם ס א) - **של ארבעים ושתים אותיות** (ראה ערך הוגה את השם: לימודו. רש"י שם ד"ה שם בן; רמ"ה שם, ואגרות הרמ"ה ט), **או של ארבע עשרה אותיות** (רמ"ה ואגרות רמ"ה שם) - **ונחלקו ראשונים:**

• **יש סוברים שאינו חייב מיתה אלא כשברך שם הוי"ה** (רמב"ם שם ז, בשם יש מי שמפרש; רמ"ה שם ואגרות הרמ"ה שם ויג; הר"ש באגרות הרמ"ה טז; סמ"ג לאוין טז, בפירוש הראשון; ריטב"א שבועות לו א), **או שם של ארבעים ושתים, או של ארבע עשרה אותיות** (ערוך לר שם).

• **ויש סוברים שהוא חייב אף על ברכת שם אדנות** (רמב"ם שם; סמ"ג שם, בשם יש אומרים; חינוך ע, בשם קצת מפרשים; ר"א מלוניל שם, בדעת רש"י)²¹.

ברכת שם בשם **לסוברים שאין המגדף חייב עד שיברך שם בשם, דהיינו שיאמר: יכה יוסי את יוסי** (ראה ערך מגדף) - **שיוסי הוא כינוי לשם** (רש"י שם נו א ד"ה בכל יום) - **המברך בכינוי, לדעה שחייב בגידוף אף בכינויים** (ראה לעיל), **אף כאן חייב אף בכינוי** (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם; פסקי רי"ד שבועות לו א; ר"א מלוניל באגרות הרמ"ה כח), **ואף כשמברך בכינוי כחנון ורחום** (תורת חיים שם).

ולדעה שאינו חייב על הכינוי, נחלקו ראשונים: יש סוברים שאינו חייב אלא המברך בשם המיוחד (אגרות הרמ"ה יג ונ; הר"ש באגרות

בעל קרי **בעל-קרי** (ראה ערכו), **לתנאים הסוברים שבזמן שנהגה תקנת עזרא לא היה אסור אלא בתלמוד-תורה** (ראה ערכו) **שיש בו הזכרת השם** (ראה ערך בעל קרי: תקנת עזרא), **יש מהאחרונים סוברים שאף הזכרת כינויים היתה אסורה לו** (שמו יוסף אות קמ, בשם אחיו; אבני זכרון ב כו ו); **ויש שכתב שהיה מותר לו להזכיר כינויים** (כן משמע מתורה לשמה תצו).

על ריקה **האיסור להזכיר שם שמים על הרקיקה** (ראה ערך לחשים), **נחלקו בו הדעות:**

• **יש אומרים שאינו אלא בשם בלשון הקודש, ולא בשם בלשון לעז** (רש"י סנהדרין קא א ד"ה רוקק, בשם רבו; סמ"ג עשין ד, בשם רש"י שכתב בשם רבנו יעקב; רמ"א יו"ד קעט ח, בשם יש אומרים; קרית ספר יסודי התורה ב), **שדינו ככינויים לסוברים כן** (ראה לעיל: הכינויים ומהותם), **ואף לא בכינויים כחנון ורחום** (תורת חיים שם, לדעה זו).

• **וכן אומרים שאף שם שמים בלעז אסור להזכיר על הרקיקה** (רמ"א שם, שכן טוב להזהר; ב"ח שם, שכן דעת כל הפוסקים; חכמת אדם פט ט), **וגם כינויים** (תורת חיים שם, לדעה זו), **שכל שהוא משום בזיון, אף בכינויים אסור** (תורת חיים שם).

כשיבואו **אסור לכתוב שמות בלשון לעז במקום שסופם שיבואו לידי בזיון** **לידי בזיון** (תורת חיים (זוננפלד) כו, בדעת האורים), **וכן כינויים** (אורים כז סק"ב; נתיבות המשפט שם, חידושים סק"ב; קצור שלחן ערוך ו א¹⁸), **ואף לסוברים שאין בהם משום הזכרת שם שמים לבטלה** (ראה לעיל), **שאסור להביאם לידי מנהג בזיון** (אחיעזר ג לב ג, ואבן שתיא יו"ד ס, ועוד, בביאור דעת האורים ונתיבות המשפט).

עמידה **השומע הזכרת כינוי, באופן שהשומע הזכרת השם צריך לעמוד** - **דהיינו בשמיעת ברכת ה', או עד המעיד על שמיעת ברכת ה'** (מאירי סנהדרין ס א; קונטרס הראיות שם) - **אף הוא צריך לעמוד, שכן מצינו בעגלון מלך מואב, שעמד בשעה שאמר לו אהוד דָּבַר אֱלֹהִים לִי אֱלִיף** (שופטים ג כ), **אף על פי שלא שמע את השם אלא בכינוי** (גמ' שם; פסקי ריא"ז שם ז א), **שגם שם "אלהים" נקרא כינוי** (ראה לעיל: הכינויים ומהותם. אגרות הרמ"ה ט), **ואף בהזכרת השם בלשון לעז צריך לעמוד, שאהוד הזכיר את השם בלשון לעז** (תורת חיים סנהדרין שם; אור שמח עבודה זרה ב ז).

בגבולים **בגבולים** **שאסור להזכיר את השם ככתבו** (ראה ערך הוגה את השם: האיסור ומקורו) **מזכירים אותו בכינויו, והיינו בלשון אדנות** (ראה ערך הנ"ל: שם)¹⁹.

בקלות ושבועות

חייב מיתה **המגדף** (ראה ערכו), **אם הוא חייב אף על ברכת המגדף** **הכינויים, נחלקו בו תנאים:**

• **יש מחייבים** (רבי מאיר במשנה שבועות לה א, ותורת כהנים אמור פרק יט ה, וגמ' שם לו א, וסנהדרין נו א), **שנאמר: אִישׁ אִישׁ פִּי יִקְלָל אֱלֹהֵיו וְנָשָׂא חֲטָאוֹ** (ויקרא כד טו. רבי מאיר בתורת כהנים שם, וגמ' שם ושם), **מכל מקום** (רבי מאיר בגמ' שם ושם) - **בכל אופן שברך, אף שלא בירך שם הוי"ה** - **שבכתוב זה לא הוזכר שם הוי"ה, אלא אלהים שהוא כינוי, וסמוך לו חיוב מיתה** (ויקרא שם טו. רש"י סנהדרין שם ד"ה כי יקלל).

ד מ כד). ¹⁸ **יש המתיר בשמות לעז** (תורת חיים שם). ¹⁹ **על הזכרת השם בכינויו במקדש, ראה ערך הוגה את השם: במקדש; על הזכרת אותיות השם, לסוברים שאסור בשם הוי"ה, אם אסור בשם אדנות ובשם יח, ראה ערך הנ"ל:**

האיסור ומקורו; על האיסור להרבות בכינויים של השם בתפילה, יותר ממה שתקינו אנשי כנסת הגדולה, ראה ערך תפלה. ²⁰ **אם לוקים על לאו זה, ראה ערך מגדף.** ²¹ **על חיוב בן נח המגדף בכינוי, ראה ערך בן נח: בברכת השם.**

רמב"ם שם, לפי מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות ע ב, וצפנת פענח שם, ועוד; רמ"ה שם, ואגרות הרמ"ה יג ונ; הר"ש באגרות הרמ"ה סז) - שם הו"ה (רמ"ה שם ושם ושם), או שם אדנות, לסוברים שדינו כשם הו"ה (ראה לעיל: הכינויים ומהותם. ערך לנר שם) - אבל המקללם בשדי ובצבאות פטור (רש"י שם; ש"ך שם סק"א). ואף על פי שהכתוב אינו מדבר על קללת אביו ואמו אלא על ברכת השם, אם אינו ענין לברכת השם, שכבר כתוב בה: וְנִקְבָּ שֵׁם (ויקרא שם), תנהו ענין למקלל אביו ואמו (רש"י שם), שבנקבו לאביו ולאמו בשם - יומת (רבינו הלל שם), וכן הלכה (רמב"ם ממרים ה ב; סמ"ג לאוין רט; חינוך רס; טושי"ע יו"ד רמא א).

מקלל חברו מקלל (ראה ערכו) חברו, או את עצמו - לסוברים שאף לקלל עצמו אסור (ראה ערך מקלל) - איסורו אף בכינויים, ואפילו בכינויים כחנן ורחום וארץ אפיים (משנה שבועות לה א; סופרים ד ט; שאילתות קלד) ²³. ואף לסוברים שמקלל-אביו-ואמו (ראה ערכו) בכינוי פטור (ראה לעיל. גמ' שם לו א, ורש"י ד"ה ודברי הכל). שמיתור הכתוב במברך השם: בנקבו שם יומת, ממנו למדו על מקלל אביו ואמו שאינו חייב אלא כשקללם בשם (ראה לעיל) אין ללמוד אלא על מקלל אביו ואמו שהוא בסקילה כמברך השם, ולא על מקלל עצמו או חברו שאין בו חיוב מיתה אלא לאו (ראה ערך מקלל. רש"י שם) ²⁴.

שבועה בשבועת-העדות (ראה ערכו), אף שבועה בכינויים, ואפילו בכינויים הנמחקים כחנן ורחום, דינה כשבועה בשם (משנה שבועות לה א; רמב"ם שבועות ב ב, ושם ט יא), שנאמר: וְשִׁמְעָה קוֹל אֱלֹה (ויקרא ה א), ולא "ושמע" אלה" (פירוש המשניות לרמב"ם שם), שמשמע כל קול שיהיה, ולא דווקא בשם המיוחד (כן משמע מלחם יהודה שבועות ב ג). ואף על פי שחנן ורחום אינם שמות הבורא, מפרשים כוונתו במי שהוא חנן ובמי שהוא שכין שאין דבר אחר שנקרא חנן ורחום, ודאי כוונתו במי שהוא חנן ומי שהוא רחום (כן משמע מהגמ' שם א-ב); ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שאינה חשובה כשבועה בשם אלא כשמפרש בשבועתו שנשבע במי ששמו חנן ומי ששמו רחום (כן משמע מרמב"ם שבועות ב ב, ושם יא ט-י, וסמ"ג לאוין רמא, ושו"ע חו"מ פז יז). וכן בשם בלשון לעז, אף שאינו חשוב שם, לסוברים שאינו חשוב אלא ככינוי (ראה לעיל: הכינויים ומהותם), כוונתו למי שבלשון לעז נקרא כן (שו"ת רבי עקיבא איגר קמא כה).

וכן בשאר שבועות, אף שבועה בכינויים, ואפילו בכינויים הנמחקים כחנן ורחום, מועילה כשבועה בשם, אף על פי שלא נשבע בשם המיוחד (כן משמע מתורת כהנים קדושים פרשה ב ו, וגמ' שבועות לח ב; רמב"ם שם ב ב; המכריע צ; סמ"ג שם), שנאמר: וְלֹא תִשָּׁבְעוּ בְשֵׁמִי לְשָׁקֶר (ויקרא יט יב), כל שם שיש לי (תורת כהנים שם; שאילתות ד; רש"י ויקרא שם) ²⁵. וכן שבועה בשם בלשון לעז - שיש סוברים שחשוב ככינוי (ראה לעיל: שם) - מועילה כשבועה בשם (כן משמע מירושלמי שבועות ג ח; רמב"ם שם).

במקלל בשם (רש"י שם לה ב ד"ה לא תקלל, לפי מהרש"א שם לו א, בדעת רבי חנינא בר אידי שם לה ב; תוספות שם לו ב ד"ה ה"ג, בדעת חכמים במשנה שם לה א), והוא הדין במקלל עצמו (מהרש"א שם לו ב). ²⁵ ללימודים נוספים, ראה רמב"ן ויקרא שם, ורא"ש שבועות ד כד; ויש מהתנאים הסובר ששבועה בכינויים אינה חשובה כשבועה בשם, שאמרה תורה השבע, ואל תשבע - ולא תשבעו בשמי לשקר (ויקרא יט יב. ר"ח שם; רש"י שם; ר"י מיגש שם) - מה השבע, בשם, אף אל תשבע בשם (רבי חנינא בן אידי בספרי נשא יד, וגמ' ²²

הרמ"ה סז; פסקי רי"ד שם; מאירי סנהדרין שם, בשם יש שפירשו); ויש סוברים שהמברך באחד מכל השמות שאינם נמחקים - חייב (רמב"ם שם; סמ"ג שם; ר"א מלוניל, בדעת רש"י), אבל המברך בכינוי פטור ממיטה (כן משמע מהרמב"ם וסמ"ג שם), והרי הוא באזהרה (מאירי שם; מנחת חינוך שם).

קריעה השומע ברכת השם, שחייב לקרוע (ראה ערך מגדף וערך קריעה) נחלקו בו אמוראים:

• יש אומרים שאף על שמיצת ברכת כינוי - כחנן ורחום (קרבן העדה מועד קטן ג ז) - חייב לקרוע (רבי חייא בסנהדרין ס א; רבי שמעון בן לקיש בירושלמי מועד קטן שם, וסנהדרין ז ח), ואף על שמיצת ברכת השם בלעז (נמוקי יוסף שם; רמ"א יו"ד שמ לו).

• ויש אומרים שאינו חייב לקרוע אלא על שמיצת ברכת שם המיוחד (רב יהודה בשם שמואל בגמ' שם). ונחלקו ראשונים: יש מפרשים ששם המיוחד שחייב לקרוע על ברכתו היינו אותו השם שהמברך אותו חייב מיתה (ראה לעיל. כן משמע מאגרות הרמ"ה סז, וש"ך שם ס"ק ג); ויש סוברים שהחיוב הוא אף בשאר שמות שאינם נמחקים, שלהלכה המברך אותם אינו חייב מיתה, לסוברים שהמברך בהם חייב מיתה (ראה לעיל. מאירי שם; אור שמח עבודה זרה ב ז).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שחייב לקרוע אף על ברכת כינוי (רי"ף שם, לפי פסקי ריא"ז שם ב ה, וקונטרס הראיות שם, והסכים עמו; רמב"ם שם י; תורת האדם, הסוף, הקריעה יד; מאירי שם, בשם יש פוסקים ובשם יש חולקים), וכן הלכה (שו"ע שם) ²².

• ויש פוסקים שאינו חייב לקרוע אלא על ברכת שם המיוחד (רי"צ גיאת, אבל, עמ' רנד במהדורת יצחק ירנן; פסקי רי"ד שם; מאירי שם; ריטב"א מועד קטן כו א).

בשם המברך השם בשם עבודה-זרה (ראה ערכו), שקנאים עבודה זרה פוגעים בו, לסוברים כן (ראה ערך מגדף), נסתפקו אחרונים אם הוא אף כשבייך כינוי כחנן ורחום (מנחת חינוך ע ח).

מקלל במקלל-אביו-ואמו (ראה ערכו) בכינוי נחלקו תנאים: אביו ואמו • המחייבים על ברכת השם בכינוי (ראה לעיל), יש מחייבים (רבי מאיר במשנה סנהדרין סו א, ושבועות לה א), ואף בכינויים כחנן ורחום (רבי מאיר במשנה שבועות שם), והם מחייבים אף על ברכת השם בכינוי (ראה לעיל).

• ויש פוטרים (חכמים שם ושם; רבי מנחם בר יוסי בתורת כהנים אמור פרק יט ז, וגמ' סנהדרין שם, ושבועות לו א; רבי אחאי ברבי יאשיה ורבי חנינא בן אידי במכילתא משפטים, נזיקין ה; סתמא דמכילתא דרשב"י שמות כא יז; סתמא דבריייתא סופרים ד ט), שנאמר: בְּנִקְבוּ שֵׁם יוֹמֶת (ויקרא כד טז), שאינו חייב על קללת אביו ואמו עד שיקללם בשם (רבי מנחם בר יוסי בתורת כהנים שם, וגמ' שם ושם; רבי אחאי ברבי יאשיה במכילתא שם) מן השמות הגמורים (ראה להלן. רש"י סנהדרין סו א ד"ה עד שיקללם), הוא שם המיוחד (כן משמע מרש"י שם ד"ה קללם בכנוי;

²² ומהם שכתבו שבזמן הזה דווקא השומעה מפי ישראל קורע, אבל השומעה מפי גוי - שלדעתם השומע ברכת השם מפי גוי חייב קריעה (ראה לעיל) - אינו חייב לקרוע על ברכת כינוי (תורת האדם שם, לפי בית יוסף שם, וש"ך שם ס"ק ג; רא"ש שם ז ב; טור שם; ב"ח שם, בדעת הרמב"ם והסמ"ג), שבזמן הזה אם יתחייבו לקרוע על ברכת כינוי, יתמלא כל הבגד קרעים (רא"ש שם). ²³ על מקלל בלי שם וכינוי, אם אין בו איסור כלל, ראה ערך מקלל. ²⁴ ויש הסוברים בדעת תנאים שהם חולקים וסוברים שאיסור מקלל חברו הוא דוקא

או"ח קסז יג), או שאינו יוצא ידי חובתו בברכה בהזכרת רחמנא לחוד, אלא כשמוסיף אלהנא (ראשון לציון שם, על פי רבנו יונה ברכות נד א), או כשמוסיף מרא שהוא שם (כן משמע מבי"ח או"ח קצב א, בשם ברכת המזון הקצר לה"ר נפתלי), ואף על פי כן מהם שכתבו שאם אמר ברוך המקום כו' - יצא (משנה ברורה קסז ס"ק נג, על פי ברכות מ ב), ויש שכתבו שאינו יוצא ידי חובתו אלא בשם אדנות, ולא בשאר שמות (כן מצדד בשם משמעון שם; אגרות משה או"ח ד מ כז), ומה שיוצא ידי חובתו בברכה בהזכרת רחמנא, הוא משום שרחמנא בלשון ארמית הוא עיקר השם (אגרות משה שם).

ברכה שאינה
צריכה וברכה
נחלקו הדעות:
לבטלה

• יש סוברים שאין בברכה בלעז משום האיסורים הללו (פני יהושע ברכות יב א), והוא הדין בברכה בכנוי כחנן ורחום (כן משמע ממהר"ח אור זרוע כט; חלקת יעקב תנינא א; פני מבין יו"ד רכז), ולכן במקום ספק ברכות, יאמר הברכה בלשון בריך רחמנא (אשל אברהם (בוטשאש) ריט ד, ודעת קדושים יט סק"ה; ברכת משה (קרנר) עמ 27 ואילך, בשם הרבה אחרונים; מהרש"ם א רה; ערוך השלחן או"ח רב ג; רב פעלים ג או"ח ז, ובן איש חי א נשא ט; שם משמעון (פולק) יו"ד כד).

• ויש סוברים שיש בברכה בלעז ובכינוי משום האיסורים הללו (כן משמע מריב"ש לו, ותשב"ץ ג קכא; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא כה; חתם סופר נדרים ב א; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות סט א, בשמו).

נשיאת כפים
בנשיאת-כפים (ראה ערכו), שבמקדש היו הכהנים מזכירים בברכתם את השם שכתבו (ראה ערך הגוה את השם: במקדש), אם ברכו בכינוי לא יצאו ידי חובה, וכן בגבולים שמזכירים בנשיאת כפים את השם בכינוי, דהיינו בשם אדנות (ראה ערך הנ"ל: האיסור ומקורו), אם ברכו בשאר שמות שאינם נמחקים, כתבו אחרונים שלא יצאו ידי חובה (יהודה יעלה או"ח מא).

שמות
שבספר תורה
כתבו אחרונים שאפשר לכתוב בכל לשון אף את השמות (אבני נזר יו"ד שנה ז; כן משמע מבאר יצחק יו"ד כא, ובית יצחק או"ח י ג, במסקנתו, ויו"ד א קנב ד, ומהרש"ם ה ט), אף על פי שבשאר לשונות דינם ככינויים לסוברים כן (ראה לעיל: הכינויים ומהותם) - מלבד שם הוי"ה (אבני נזר שם ח; בית יצחק שם ושם; אבן שתייה שם) ²⁷.

קידוש השמות
בכתיבת השמות בספר תורה תפילין ומזוזות, שצריך לקדשם (ראה ערך אזכרות: קידוש האזכרות), הרי זה בכל השמות שאינם נמחקים (ראה לעיל: הכינויים ומהותם). ר"י אסקנדרני או"ח לב; שו"ע יו"ד רעו ב) ²⁸, ואף בדיעבד פסול

סוטה
שבועות וקללת סוטה (ראה ערכו) אינם אלא בשם המיוחד (כן משמע משבועות לה ב), ואף לסוברים שבשאר שבועות חייבים גם על שבועה בכינוי, ושהמקלל את חברו חייב אף אם קיללו בכינוי (ראה לעיל. כן משמע מהגמ' שם, ורמב"ן שם), שנאמר: 'תן ה' אותך לְאֵלָה (במדבר ה כא. לקח טוב שמות כא יז; כן משמע מרש"י שבועות שם ד"ה קלל וד"ה ג"ש; ר"י מגיש שם). ואף על פי ששאר פרשת סוטה אפשר לאמרה בכל לשון (ראה ערך השקאת סוטה: השבעתה), את השם צריך לומר בלשון-הקדש (ראה ערכו), שצריך לומר דווקא שם המיוחד (תשובת ריב"א שבשו"ת הרשב"א א תתמב, ומהר"ם מרוטנבורג (פראג) ו, ועוד), ואין הכוונה שהוא משביעה בשם הוי"ה ככתיבתו, אלא בשם אדנות כקריאתו (העמק שאלה ד ז), ומהם שפירשו שאף ששם אדנות חשוב כינוי לסוברים כן (ראה לעיל: הכינויים ומהותם), כשקורא שם הוי"ה באדנות חשוב שם המיוחד (בית יצחק יו"ד א קנב ד) ²⁶.

בשאר דינים

קריאת שמע
קריאת-שמע (ראה ערכו) שנאמרת בכל לשון (ראה ערך קריאת שמע), אף השמות שבה - ששם בלשון לעז דינו ככינוי, לסוברים כן (ראה לעיל: הכינויים ומהותם) - נאמרים בכל לשון (משיבת נפש ב מד; בית יצחק או"ח י ג).

ברכה
ברכה שנאמרת בכל לשון (ראה ערך ברכות: הלשון והכוונה) וצריכה שם (ראה ערך הנ"ל: שם ומלכות), אף המברך בשם בלשון לעז - שחשוב בכינוי לסוברים כן (ראה לעיל: שם) - יצא ידי חובתו (כן משמע מרא"ש ברכות ו כג, על פי ברכות מ ב, וטושי"ע או"ח קסז י, ושם קפז א), וכן אמרו בברכת-המזון (ראה ערכו), שהאומר בריך רחמנא מלכא מרא דהאי פיתא, להלכה יצא ידי חובתו (רא"ש שם; טושי"ע או"ח קפז א), בריך בכינוי כחנן ורחום, נחלקו בדבר:

• יש פוסקים שאף בברכה בכינוי יצא ידי חובתו (משפטי צדק טו; אבני נזר יו"ד שנה ז), שברכה אינה עדיפה משבועה שחלה אף בכינוי (ראה לעיל. ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג שם), ועוד שהרי ברכה בשם בלשון לעז מועילה (ראה לעיל), אף על פי ששם בלשון לעז אינו חשוב אלא ככינוי, לסוברים כן (ראה לעיל: אבני נזר).

• ויש פוסקים שצריך שיזכיר דווקא שם מהשמות שאינם נמחקים (שם משמעון (פולק) יו"ד כד; משנה ברורה ריז סק"ד, ושער הציון שם סק"ד), ואינו יוצא ידי חובתו בכינוי, אלא בשם (ראשון לציון ברכות מ ב; כן משמע משלחן ערוך הרב או"ח קסז יג, וקונטרס אחרון פה סק"ב; שדי חמד, אסיפת דינים ברכות א יג), ולא אמרו שהוא יוצא ידי חובתו בברכה בלשון בריך רחמנא וכו', אלא משום שרחמנא הוא שם השם בארמית, ואינו דומה לרחום בלשון הקודש (שלחן ערוך הרב

גינת ורדים או"ח ב יב; בית יצחק או"ח שם, בחוה אמינא). ²⁸ ויש החולקים וסוברים שאין צריך לקדש אלא שם הוי"ה, ולא שאר שמות (שו"ת הרדב"ז א קב; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא כה; השיב משה נב), ואף לא שם אדנות (שו"ת הרדב"ז שם), ומותר להפסיק באמצע כתיבתם (ראה להלן. שו"ת הרדב"ז א לא נאמרו אלא בשם הוי"ה (שו"ת הרדב"ז שם, על פי ירושלמי מגילה א ט; השיב משה שם, על פי נמוקי יוסף שם), ולא נאמר בהם הדין שהשם צריך לכתבו כסדר (כן מצדד בזרע אמת ב כק); ויש המחלק: בספר תורה אם כתב שאר שמות בלי קידוש - כשר, שכיון שהוא יכול לכתוב את השמות אף בלעז, לסוברים כן (ראה לעיל), ואז אינו צריך לקדשם בכתיבתו, שיש להם דין כינויים (ראה לעיל), אף כשכתבם בלשון-הקדש (ראה ערכו) בלא קידוש, אינם גרועים משמות הכתובים בלשון לעז, אבל תפילין ומזוזות שאינם נכתבים אלא בלשון

שבועות לה ב), ונחלקו ראשונים אם לימודו הוא מהשבועה שנאמרה בשבועות הדיינים: שְׁבַעַת ה' תְּהִיָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם (שמות כב י. רש"י שבועות שם ד"ה השבע; ראב"ד לספרי שם; מאירי שם), או השבועה שנאמרה בסוטה (רבנו חננאל שבועות שם ד"ה תנן המשבע; ר"י מגיש ורמב"ן ורשב"א ועוד שם): יִתֵּן ה' אוֹתָךְ לְאֵלָה (במדבר ה כא). ²⁶ ויש מהאחרונים שכתבו שהוא משביעה בשם הוי"ה, ששבועות סוטה היתה במקדש (ראה ערך הנ"ל: השבעתה), ולדעתם במקדש אסור לומר את השם בכינוי, אלא ככתבו (ראה ערך הגוה את השם: במקדש. אפיקי יס ב ג); ויש שכתבו בדעת ראשונים, שאפשר להשביע את הסוטה גם בשאר שמות, ואף בלשון לעז (יתרון האור שבועות ד יג, ואגרות משה או"ח א לב ו, בדעת הרמב"ם סוטה ג ז; אגרות משה שם, בדעת תוספות סוטה לח א ד"ה או, בשם רבינו הלל). ²⁷ ויש מהאחרונים מצדדים לומר ששמות הקודש שאינם נמחקים, אינם נכתבים אלא בלשון-הקדש (ראה ערכו).

השמות שאינם נמחקים (באר שבע עד; מגן אברהם לב ס"ק מז, בשמו).
וכן מה שאמרו בכתבת האזכרות, שכשטובל הקולמוס לכתבם,
לא יתחיל מיד בכתבתם, שמא יהיה עליו הרבה דיו, אלא יתחיל
קודם באות אחרת (ראה ערך הנ"ל: שם), הוא בכל השמות שאינם
נמחקים (ב"ח יו"ד שם). וכן לסוברים שצריך לכתוב האזכרות
בספר-תורה (ראה ערכו) כסדרן (ראה ערך הנ"ל: שם), אף שם אלהים
ושאר שמות הקודש צריך לכתוב כסדרם (גינת ורדים שם; השואל
בנודע ביהודה קמא יו"ד עו)³⁰.

כשכתבם בלי לקדשם (ברכי יוסף שם ב, ומלאכת הקדש ב ו, בדעת
השו"ע; יהודה יעלה יו"ד רסט-רע; משנת אברהם יט יז, בשם כמה
אחרונים)²⁹. וכן הכותב את השם, שאין לו להפסיק באמצע
כתבתו (ראה ערך הנ"ל: שם), הוא בכל שמות שאינם נמחקים (ר"י
אסכנדרוני שם; יד מלאכי א, א סט), וכן הדינים המיוחדים בתליית
השם (ראה ערך הנ"ל ציון 113 ואילך) הם בכל השמות שאינם נמחקים
(ברכי יוסף שם יז, שכן משמע מראשונים ואחרונים). וכן הדין שאין
לכתוב אף חלק מהשם מחוץ לדף (ראה ערך כתבת סת"ם) הוא בכל

פְּנוּיִים¹

תיבות שאינן מעיקר הלשון, אם הן מועילות כעיקר הלשון, בנדרים חרמים שבועות ונזירות ובדינים נוספים

- בדינים אחרים
- הכינויים
- כינויי כינויים

הפרקים:

- גדרם ודיניהם
- בנדרים חרמים שבועות ונזירות

וכתבו ראשונים ואחרונים שיש נפקא מינה להלכה בין ר' יוחנן
וריש לקיש (ראה להלן שיש שכתבו שהלכה כרבי יוחנן, ומשמע שיש נפקא
מינה להלכה, וראה רש"י נדרים י ב, ושלמי נדרים ומנחת שלמה שם,
וקונטרסי שיעורים נדרים א א, וראה להלן עוד), ויש מן האחרונים
שכתב שאין נפקא מינה להלכה ביניהם (שו"ת הרדב"ז ה ללשונות
הרמב"ם אלף תרפב (תכ, לשבועות פ"ב)).

להלכה כתבו ראשונים שכינויים לשון גויים הם (ראה ראב"ן נדרים;
יראים השלם קנ, רמד, רמו ושנ; סמ"ג לאוין רמב; החינוך מצות ל ושעד
ותו; שו"ע יו"ד רלו י, וראה טושי"ע שם רז, ובאר הגולה שם בדעתם), שבכל
מקום במחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש הלכה כר' יוחנן (ראה ערך
הלכה. חיים שאל ב ל אות ג); ויש מן האחרונים שכתבו בדעת
ראשונים שפירשו כריש לקיש שכינויים הם לשון שבדו להם
חכמים (שו"ת הרדב"ז ה ללשונות הרמב"ם אלף תרפב (תכ, לשבועות ב),
וראה בית יחזקאל נדרים א ב), כיון שמסתבר טעמו (רדב"ז שם, וראה
שם שהוסיף שאין נפקא מינה בדין בין רבי יוחנן לריש לקיש).

מהו לשון גויים לשון גויים שאמרו (ראה לעיל), נחלקו ראשונים
בביאורה:

- יש סוברים שהכוונה היא שיש מהגויים שמדברים כן בלשונם
(ראה להלן; רבי אברהם מן החר נדרים י א, בשם רש"י; המפרש שם ג א
ד"ה כינויים, ושם י א ד"ה רבי; תוספות שם ב א ד"ה כל; רא"ש שם,
ותוספות הרא"ש שם ב א; ברטנורא נדרים א ב, ונזיר א א), והכינויים הם
מעיקר הלשון בלשונות הגויים (רשב"א נדרים ב א ד"ה כל),
ומשבעים לשונות הגויים הם (תוספות נזיר ב א ד"ה נזיר; מאירי נדרים
ג א, בשם גדולי הרבנים), וכן היו לשונות הגויים שהיו באותו זמן
(נמוקי יוסף נדרים ב א, וראה שם י א), ומהם שכתבו, שדומה לשונם
ללשון ישראל, וישראל שבאותם המקומות נהגו לדבר בלשונם
(תוספות שם, וראה ברטנורא שם). ואף שהם מלשונות גמורים קרואים
כינויים, משום שעיקר הלשון הוא לשון התורה, ושאר הלשונות
הן כינויים ללשון התורה (רשב"א נדרים ב א: שם א)².

כינויים הם מלשון מכנה שם לחברו (תוספות נדרים ב א; תוספות
ישנים שם; פירוש הרא"ש שם; ראשונים שם; ברטנורא נדרים א א, ונזיר א
א) - כלומר שהוא קורא אותו בשם אחר שאינו שמו (ריטב"א שם)
- שאין הכינוי עיקר השם של אותו דבר (תוספות נזיר ב א ד"ה כל;
רשב"א נדרים ב א; ברטנורא שם ושם), אלא טפל לו (תוספות שם: כינוי
זהו שם שפל, ויש גורסים: טפל; ר"א מן החר נזיר ב א; מאירי שבועות כ
א), ואין דיבורו מתקן, שהוא מדבר בלשון אחרת (ריטב"א שם),
ואינה לשון מבוארת (ר"א מן החר שם).

גדרם ודיניהם

במהותם של כינויים נחלקו אמוראים: ר' יוחנן אמר: כינויים
לשון גויים הם (נדרים ג א, ושם י א. וראה קרן אורה שם ג א, בדעת רבא
בנזיר ב א); ור' שמעון בן לקיש אמר: כינויים הם לשון שבדו להם
חכמים - שחדשו אותה חכמים מלבם (ר"ן נדרים י א), ואין לה
עיקר מן התורה (תלמידי רבינו פרץ שם) - להשתמש בה (נדרים שם).
בירושלמי אמרו שרבי יוחנן הוא שסובר שכינויים הם לשונות
שביררו להם ראשונים (נזיר א א), ורבי שמעון בן לקיש סובר
שכינויים הם לשון גויים (שם ונדרים א ב).

מחלוקתם היא בין כינויי נדרים (נדרים ג א, ושם י א; ירושלמי נדרים
שם ב), בין כינויי נזירות (ירושלמי נזיר שם; מפרש נזיר ב א; תוספות
נדרים ב א ד"ה ונזירות, וד"ה כל בשם ר"י; יראים השלם פ; רא"ש נדרים
ג א), בין כינויי שבועות, ובין כינויי חרמים (תוספות נדרים ב א
ד"ה ונזירות; ר"י בשיטה מקובצת שם ג א; תלמידי רבינו פרץ שם י א. וכן
משמע מסתימת שאר ראשונים), ויש מן הראשונים שכתבו שלא
נחלקו אלא בכינויי נדרים, אבל כינויי נזירות לדברי הכל לשון
גויים הם (פירוש א' בתוספות שם ב א ד"ה כל; פירוש א' בתלמידי רבינו
פרץ שם י א; צפנת פענח נזירות א ה, על פי רמב"ם שם), וכן כינויי חרמים
ושבועות, שקרובים הם ללשון תורה, ו"יכול להגיהם" (תלמידי
רבינו פרץ נדרים שם).

בהזכרת שם, ואם כינוי חשוב כשם לאיסור זה, ראה ערך נביא שקר.
כנויים. 1. לא, טורים שצט-תנא. 2. וראה ראב"ד בהשגות קריאת שמע ב י,
וביאור הגר"א אה"ע קכט ס"ק כז, וקונטרסי שיעורים שם אות ז. וראה ערך
לשון הקודש.

הקודש (ראה ערך כתבת סת"ם) אינם כשרים אלא כשקידש כל השמות שאינם
נמחקים (אבני נזר שם ח ויא). 29. ויש שכתבו שאם כתב שאר שמות בלי
קידוש, כשר בדיעבד (שו"ת רבי עקיבא איגר קמא כה, וחשיב משה נב, בדעת
הבית יוסף). 30. על איסור נבואה בשקר בשם השם, אם האיסור הוא דווקא

הפרק) - כדי שלא יבוא להזכיר את השם, כשיאמר חרם כלשון הכתוב: **יִחָרֵם אִישׁ לֵה' (ויקרא כז כח)**, ואף שאינו יכול להחרים בלא לפרש שהוא מחרים לגבוה - לסוברים שאם לא כן יהיו החרמים לכהנים (ראה ערך חרמים: סתם חרמים) - מכל מקום כתבו ראשונים שאינו מוכרח להזכיר את השם, והוא יכול לפרש שהוא מחרים לבדק הבית מבלי להזכיר את השם (תוספות נדרים ב א ד"ה וחרמים; תוספות הרא"ש שם; ראשונים שם), ולכך תיקנו שיאמר בלשון כינויים, שאם יאמר כן אין חשש שיבוא לפרש את השם, אלא יאמר: לבדק הבית (תוספות הרא"ש שם ב א; רשב"א ור"ן שם י א).

אף בשבועות תיקנו כינויים, כדי שלא יאמר שבועה לה', ושבועתו תחול אף שלא הזכיר שם ה', שהנשבע בלשון שבועה או כינוייה, חלה שבועתו, אף שלא הזכיר את השם, לסוברים כן (ראה ערך שבועה, ושם איזה שבועות חלות בלא שם ומהי חומרתן. המכריע ז; ראבי"ה אלף כה; רא"ש נדרים א א; קונטרס הראיות שבועות לה ב; ר"ן נדרים ב א), ולסוברים ששבועה אינה חלה בלא שם, הוצרכו לתקן כינויים, כדי שלא ישבע בשם ה', אלא בכינוי-ה' (ראה ערכו) כרחם וחנן, שהנשבע בהם חשוב הוא כמי שנשבע בשם, ואין בהם משום הזכרת שם שמים לבטלה, לסוברים כן (ראה ערך כינויי ה'. גור אריה שבועות ב ג), או שתקנו כינויים לשבועה, שכיון שידבר בלשון הכינויים, יזכור שחכמים תיקנו שלא יזכיר את השם תחילה (נדרי זריון נדרים ב א).

וכן בנזיר תיקנו כינויים, כדי שלא יאמר נזיר לה', כמו שכתוב **נָזִיר לַיהוָה (במדבר ו ב)**. תוספות שם י א; ריטב"א בשיטה מקובצת שם ב א).

במקום שלא נהגו לדבר בלשון הכינויים - לסוברים שהכינויים לשון גויים הם (ראה לעיל בתחילת הפרק) - נחלקו האם המדבר שם בלשון כינויים דבריו מועילים:

• יש סוברים שאין דבריו מועילים (ירושלמי נדרים א ב, ונזיר א א, לגירסת קרבן העדה שם ושם; רמב"ם דלהלן; סמ"ג לאוין רמא ורמב; החינוך מצוה שעד; בית יוסף יו"ד רז ורלז, ושו"ע שם י; שו"ת רדב"ז א מב; פרישה שם), וזהו שכתבו ראשונים, שהולכים אחר לשון כלל העם באותו מקום ובאותו זמן (רמב"ם נדרים א טז, וכעין זה בשבועות ב ה, ובנזירות א ח, ובית יוסף יו"ד רז, ורדב"ז נדרים ושבועות שם).

• ויש סוברים שדבריו מועילים אף במקומות שאין רגילים לדבר שם בכינויים אלו (ירושלמי נדרים ונזיר שם, לגירסה שלפנינו, לפירוש הפני משה נדרים שם, וערוך השלחן העתיד נזירות ב טז; תוספות הרא"ש שם ב א), מכיון שהם לשון בעולם לדבר זה, והוא מתכוין לדבר בהם (תוספות הרא"ש שם).

לסוברים שכינויים הם לשון שבדו להם חכמים (ראה לעיל שם), כתבו ראשונים ואחרונים, שדבריו מועילים בכל מקום ובכל זמן (ר"א מן החר נדרים י א; ריטב"א שם ב א; פרישה יו"ד רז).

בזמן הזה יש שכתבו שאם דיבר בלשונות כינויים כפזיזת וכדומה אינו מועיל (ראה להלן: הכינויים. ופשוט דהיינו בשאר לשונות, אבל בלשון קונם משתמשים אף בזמן הזה), שבזמן הזה נעקרו לשונות אלו, ושוב אין משתמשים בהן כלל, ואין שום אדם המכיר לשונות אלו, ואף לסוברים שהמדבר בלשונות הכינויים דבריו מועילים גם במקומות שאין רגילים לדבר בהן (ראה לעיל בסמוך), מכל מקום אינו אלא כשישנם מקומות

• יש סוברים שכינויים לשון גויים הם, אין הכוונה שהם מלשונות גמורים (ראה להלן; רבי אברהם מן החר נזיר ב א; ריטב"א נדרים ב א: שאינו לשון מתוקן; רבינו ירוחם אדם וחיה יד ג (קח ב), על פי רמב"ם דלהלן), אלא הכוונה שהם מלשון מקומות שאנשיהם עילגים - היינו שאינם מדברים בלשון ברורה - ומפסידים את הלשון ומכנים על דבר בדבר אחר (רמב"ם נדרים א טז, ונזירות א ח, ושבועות ב ה; סמ"ג לאוין רמא ורמב; החינוך מצוה שעד ותו; פסקי ריא"ז נדרים א א אות ב ואות ז), והיינו לשון גויים המדברים בלשון הקודש בלעגי שפה, ואינם יודעים לדבר בלשון מתוקנת (ר"ן נדרים ב א בשם רבי יהודה בר חסדאי, וראה שם י א; שיטה מקובצת נזיר ב א בשם ר' עזריאל), ומחמת עילגותם שיבשו את הלשון, ועברו הכינויים האלו אל ההמון (פירוש המשניות לרמב"ם נדרים א ב, וכעין זה שם נזיר א א), שלא היו בקיאים בטיב לשון הקדש (שו"ע יו"ד רלז י, וראה בית יוסף שם), והולכים אחר לשון כלל העם באותו מקום ובאותו זמן (רמב"ם נדרים שם).

• ויש מהראשונים שכתבו, שלשון גויים הכוונה היא, ללשון המון העם המדברים בלשון הקודש, ומתערבבת הלשון בפיהם, ושגורה בפיהם לשון זו מחמת עילגותם, וכאילו אמר שהן מלשונות של עמי הארץ (מאירי נדרים ב א, ושם ג א, ונזיר ב א, וראה שם שבועות כ א).

הטעם שבדו **הטעם לשונות** **אלו** **חכמים** **לעיל** **בתחילת הפרק**, פירשו בתלמוד שהוא כדי שהאדם הנודר לא יאמר: קרבן, שאם יאמר קרבן, חוששים שמא יאמר: קרבן לה', ושמא יפתח ויאמר לה', ולא יסיים ויאמר קרבן - שחששו שמא אחרי שיאמר את שם ה', יתחרט ויחליט שאין ברצונו לגמור דבריו (ר"א מן החר נדרים י א; פירוש הרא"ש שם; מאירי שם ג א), או שמא ימות אחרי שיאמר את שם ה' (שלי"ה פסחים מצה עשירה דרוש ראשון בשם יפה תואר; מאורי אש (לבעל הפנים מאירות) בכותנות אור פרשת ויחי ד"ה ואמרתי; חידושי חתם סופר נדרים שם) - ונמצא שהוא מזכיר שם שמים לבטלה (נדרים י ב), ולכן תיקנו חכמים כינויים, כדי להפריש את האדם מן העבירה (המפרש שם, על פי מועד קטן ה א, ויבמות כא א, וראה ערך גזרה), שלא יבוא להזכיר את שם ה' (הערוך ערך סג הא'; המפרש נדרים שם, ושיטה מקובצת שם; פירוש הרא"ש שם ג א), שרק בעיקר הלשון חוששים שיזכיר את השם, משום שלשון הכתוב שגורה בפיו (תוספות נדרים שם ד"ה ה"ג, וראה שם ב א ד"ה וחרמים; תוספות ישנים שם; ראשונים שם), או שכיון שאינו רגיל לדבר בלשונות הכינויים, לא יבוא להזכיר בהן את השם (תוספות ישנים שם י א).

וכתבו אחרונים, שלדעה זו אסור לכתחילה לידור בלשון קרבן, אלא יש לידור בלשונות הכינויים (רש"ש נדרים י ב; גור אריה יהודה [זמבא] ב שו"ת ו א, ע"פ המפרש והרא"ש שם ג א), אבל לסוברים כינויים לשון גויים הם (ראה לעיל שם), מותר לכתחילה לידור בלשון קרבן (כנסת הגדולה לשונות הרמב"ם שבועות י; רש"ש שם ב), שהם סוברים שכל שכוונתו היא לגמור את דבריו, אין חוששים שמא לא יגמרם, ויבוא להזכיר שם שמים לבטלה (כנסת הגדולה שם), ויש מהראשונים שנראה מדבריהם, שאף לסוברים שכינויים לשון גויים הם, תיקנו חכמים לידור בהם, כדי שלא יזכיר את השם (ראה רא"ש נדרים א א, וראה קרבן נתנאל לרא"ש שם, וחיים שאל ב ל אות ג; תוספות ישנים שם).

אף בחרמים **אף בחרמים** **ובשבועות** **תיקנו כן** **שכינויים** **לשון שבדו חכמים הם** (ראה לעיל בתחילת

רדב"ז שם), משום שאין פיו ולבו שוים (רדב"ז שם), או שהכינויים אינם לשון גמורה, ואינם מועילים מן התורה אלא כשנתכוין לכך (תוספות נזיר שם).

בנדרים חרמים שבועות ונזירות

כל כינויי נדרים כנדרים, וחרמים כחרמים, ושבועות כשבועות, ונזירות כנזירות (משנה נדרים ב א. וראה להלן), שהמדבר בדברים אלו בלשון כינויים, חשוב כאילו הוציא בשפתיו הלשון כתיקנה (רמב"ם שבועות ב ה; החינוך תו; פסקי ריא"ז נדרים א א אות ב; ר"ן נדרים שם).

כל כינויי נדרים כנדרים (משנה נדרים ב א; רמב"ם נדרים א טז, ומעשה הקרבנות יד יא; טוש"ע יו"ד רז). היינו שהמתפס בכינויי "קרבן" נאסר כמו מתפס בקרבן (ראה ערך נדרים). ראה משנה שם י א, והמפרש שם ב א, ורמב"ם נדרים שם, וטוש"ע שם, וראשונים דלהלן, כגון האומר קונם עלי ככר זה (המפרש שם י א; רמב"ם שם; ראשונים שם; טוש"ע שם), שקונם הוא כינוי לקרבן (ראה להלן: הכינויים).

אף בתיבת: נדר, כתבו ראשונים שנאמר בה דין כינויים (רבנו בחיי במדבר ל ג).

כינויי חרמים כחרמים (משנה נדרים ב א; רמב"ם נדרים א טז). יש מהראשונים שפירשו שהדברים אמורים בנכסים שהוקדשו בכינויים של לשון חרם (ראה ערך חרמים). תוספות נדרים ב א; תוספות ישנים שם; יראים השלם קנ; רשב"א שם י א; פירוש הרא"ש ותוספות הרא"ש שם ב א), וכן נראה בירושלמי (נדרים א א, וראה במפרשים שם), והיינו שהאומר: נכסים אלו חרק - שהוא כינוי לחרם (ראה להלן: הכינויים) - לבדק-הבית (ראה ערכו), הרי אלו יפלו לבדק הבית (ירושלמי שם; יראים שם; פירוש הרא"ש שם), וכשאמר: נכסים אלו חרק לכהן, הרי אלו חרמי כהנים וניתנים לכהנים (ירושלמי שם; יראים שם; פירוש הרא"ש שם ב א), ואף כשאמר בסתם: נכסים אלו חרק, ינתנו לכהנים, לסוברים סתם חרמים לכהנים (ראה ערך חרמים: סתם חרמים. שם ושם).

להלכה כתבו ראשונים, שכינויי חרמים כחרמים, בין בנכסים שהוקדשו בלשון חרם, ובין באוסר חפץ בלשון חרם (רמב"ם נדרים שם, בנדרים איסור; פסקי ריא"ז שם).

כינויי שבועות כשבועות (משנה נדרים ב א; רמב"ם שבועות ב ה; טוש"ע יו"ד רלז), בין בשבועת-ביטוי (ראה ערכו), בין בשבועת-שוא (ראה ערכו), בין בשבועת-העדות (ראה ערכו), ובין בשבועת-הפקדון (ראה ערכו). רמב"ם שם, וחידושי ר' שמואל נדרים א ו בדעתו. וראה ערך שבועות הדיינים, שיש סוברים שאינה אלא בלשון הקדוש). כגון האומר שבוטה - שהוא מכינויי שבוטה (ראה ערכו). ראה להלן: הכינויים) - שאוכל, הרי הוא כאומר שבוטה שאוכל (נמוקי יוסף שם ב א. וראה ערך שבוטה, על דין האומר שבוטה שאוכל).

כינויי נזירות כנזירות (משנה נדרים ב א, ונזיר ב א; רמב"ם נזירות א ח), שאם אמר על עצמו אחת מלשונות הכינויים, כגון שאמר: אהיה נזיק - שהוא מכינויי נזיר (ראה ערכו). ראה להלן: הכינויים) - הרי זה נזיר (משנה נזיר שם; רמב"ם שם; החינוך מצוה שעד).

כשם שכינויי נזירות כנזירות, כך כינויי שמשון כשמשון (תוספתא נזיר א ה; ירושלמי נזיר א ב) - היינו שאף כשקיבל עליו נזירות-שמשון

שמדברים בהן - שאז לשונות הכינויים חשובות לשון - אבל בזמן הזה שאין רגילים לדבר בהן כלל בשום מקום, אין דבריו מועילים, שאינן חשובות לשון (מנחת שלמה נדרים י א, וראה קונטרסי שיעורים נדרים א ט, שנקט שהוא מחלוקת ראשונים³).

ואף לסוברים שכינויים הם לשון שבדו להם חכמים (ראה לעיל בתחילת הפרק), כתבו אחרונים שאין כינויים אלו נוהגים בזמן הזה, משום שהם סוברים שאף לדעה זו אין הכינויים מועילים אלא כשאנשים משתמשים בהם - ואפילו מעט אנשים - ודווקא מפני זה חשובים הם לשון, אבל בזמן הזה שאין משתמשים בכינויים אלו כלל בשום מקום, אינם חשובים לשון (מנחת שלמה שם).

המדבר בלשונות הכינויים ואינו מבין הלשון, לסוברים שכינויים הם לשון גויים (ראה לעיל בתחילת הפרק), נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שדבריו מועילים (ירושלמי נזיר א א, ואחרונים בביאור; תוספות נדרים ב א ד"ה כל, וראה תוספות נזיר ב א ד"ה נזיר; רמב"ן בבא בתרא קסד ב ד"ה חין; תוספות הרא"ש נדרים ב א בתירוץ א), ומהם שהוסיפו שכן הוא אף כשאינו מתכוין לקבל עליו אותו דבר שאמר (תוספות נזיר שם, וראה רש"י שם), והיינו שאינו יודע מה היא משמעות הלשון, אלא שדעתו היא לקבל את מה ששמע מתוך הלשון, אבל כשאינו מתכוין לקבל עליו כלל, אינו חל (ירושלמי שם; אגודה ריש נזיר; אורח מישור וברכת ראש נזיר שם וערוך השלחן העתיד נזיר ב יד, בדעת תוספות שם); ויש סוברים שאינו חל אלא כשנתכוין לקבל עליו אותו דבר, אלא שאינו מבין את משמעות הלשון (רשב"א נדרים שם, לצד זה, וראה הגהות רביע עקיבא איגר יו"ד רז; אחרונים דלהלן), שהוא יודע שבנוסח זה הוא מקבל על עצמו אותו דבר, אלא שאינו יודע לפרש ולתרגם כל תיבה ותיבה, אלא רק את כללות הענין (הגהות יעב"ץ ומרומי שדה נזיר שם; חידושי ושיעורי ר' ברוך בער נדרים ב; דברות משה נדרים א ב א).

• ויש חולקים על כל זה וסוברים שאם אינו מבין את לשונות הכינויים, אין דבריו מועילים (תוספות הרא"ש נדרים שם בשם הרא"ם, ושכן מסתבר; מהרש"ל בבא בתרא קסד ב בדעת תוספות שם; רמ"א יו"ד רז⁴; שו"ת הרדב"ז ה ללשונות הרמב"ם אלף תרפב (תכ, לשבועות פ"ב)), שהרי אינו יודע מה שהוא מדבר (לבוש שם), ואין פיו ולבו שוים (ראה ערך נדרים). רשב"א נדרים שם לצד זה; רדב"ז ה שם; ביאור הגר"א יו"ד רז, ואף כשהוא מתכוין לקבל אותו דבר שאמר, אם אינו מבין משמעות הלשון ממש, אין חשוב פיו ולבו שוים (רשב"א שם לצד זה).

אף לסוברים שכינויים הם לשון שבדו להם חכמים (ראה לעיל בתחילת הפרק), נחלקו ראשונים אם המדבר בהם דבריו מועילים גם כשאינו מבין את לשונות הכינויים:

• יש סוברים שדבריו מועילים (תוספות בבא בתרא קסד ב ד"ה הינא, ומהרש"ל שם בדעת; רמב"ן בבא בתרא שם), שהכינויים דינם כלשון הקדוש (רמב"ן שם; מהרש"ל שם), ואף שאינו יודע מה היא משמעות הלשון, אלא שדעתו היא לקבל את מה ששמע מתוך הלשון, דבריו מועילים (ירושלמי נזיר א א; תפארת ציון נזיר ב א, בדעת המפרש שם).

• ויש סוברים שאם אינו מבין את הלשון, אין דבריו מועילים (תוספות נזיר ב א, ותוספות הרא"ש נדרים ג א; תוספות ישנים שם ב א;

השתמשו בלשון קונח, וצריך ביאור. וראה שו"ת הרדב"ז ג תיט (תתסב). 4. וראה

3. וראה שו"ע יו"ד רז שהביא את לשונות הכינויים, ומסתבר שאף בזמנו לא

נדרים א, ושיטה מקובצת נדרים שם בשם הרא"ם בביאורו; מאירי נדרים ב א; רא"ם בשיטה מקובצת שם).

ויש סוברים שבכינוי ערכין לא נאמר שדינם כערכין (ראה תוספות ערכין ב א ד"ה הכל; תוספות הרא"ם שם; אגודה ריש ערכין; מאירי נדרים שם בשם יש אומרים), שאין מדברים בערכין בלשון כינויים (תוספות הרא"ם שם, וראה תוספות שם; תוספות יום טוב ערכין א א), ושל לא תיקנו כינויים - לסוברים שכינויים הם לשון שבדו חכמים (ראה לעיל: גדרם ודיניהם) - אלא כדי שלא להזכיר שם שמים (ראה לעיל: הטעם שבדו חכמים לשנות אלו), ובערכין אין מזכירים עליהם שם שמים (תוספות ערכין שם; תוספות הרא"ם נדרים שם, וראה תוספות שם; אגודה ערכין שם), שלא כתוב בהם ערך לה' (תוספות ותוספות הרא"ם נדרים שם).

וכן הממיר בלשון כינויים לא חלה התמורה, וכן המפריש תרומה בלשון כינויים לא חלה התמורה, שאין מדברים בהם בלשון כינויים (קרבן העדה בפירוש הב', וכתר המלך נדרים א יז בביאור הירושלמי הנ"ל; גור אריה יהודה [זמבא] ב שו"ת ו ד, בדעת הרמב"ם שלא הביא שמעיל בזה כינויים).

קריאת שמע בקריאת-שמע (ראה ערכו), שלהלכה הקורא בכל לשון יצא (ראה ערך קריאת שמע), אם קרא בלשונות משובשות, כתבו אחרונים שלסוברים שכינויים הם לשונות משובשות, ואף על פי כן חשובים הכינויים כלשון גמורה (ראה לעיל: גדרם ודיניהם), אין זה דווקא בנדרים, אלא אף בשאר דינים הצריכים דין לשון, ואף בקריאת שמע הקורא בלשונות כינויים יצא (חידושי הגר"י (מהדו' ג) נזיר ב א: אפשר, וצריך עיון; חידושי ר' שמואל נדרים א ג וד; מנחת שלמה נדרים ב א); ולסוברים שכינויים אינם חשובים לשון גמורה, משום שהם מלשונות משובשות (ראה לעיל שם), הקורא בלשונות כאלו לא יצא, שהמדבר בלשון כינויים אין דבריו מועילים אלא במקומות שאין בהם דין לשון גמורה, ולא בקריאת שמע שיש בה דין לשון בקריאתה (חידושי הגר"י שם; חידושי ר' שמואל שם, וראה שם אות י, שמצדד שבקריאת שמע גם כן אין צריך לשון; מנחת שלמה שם).

חליצה בחליצה (ראה ערכו), שהיבם והיבמה צריכים לקרוא כמה מקראות בלשון-הקודש (ראה ערכו). ראה ערך חליצה: הקריאה), יש מהאחרונים שכתבו שיכולים לקרוא אף בלשון משובשת, וכמו שמצינו שכינויים מועילים בנדרים (שו"ת מהר"ט ב אה"ע טז (הובא בבית שמואל קסט ס"ק כח); דברי מלכאל ג קכד), והרי כינויים אינם לשון בפני עצמה, ומה שהשתמש בהם דבריו מועילים, הוא משום שהם מלשון הקודש שנשתבשה לסוברים כן (ראה לעיל: גדרם ודיניהם). שו"ת ארץ טובה ה (הובא בשו"ת שרידי אש א ו ה); דברי יציב יו"ד נג בהערה); ויש שכתבו, שאף שהכינויים מועילים בנדרים, אינם חשובים כלשון הקודש (עונג יום טוב קעג; חלקת יואב אה"ע יז).

קידושין המקדש אשה בלשון משובשת, כתבו אחרונים שהקידושין (ראה ערכו) חלים, ואף לסוברים שהכינויים הם מלשונות משובשות ואינם חשובים לשון (ראה לעיל: גדרם ודיניהם), מכל מקום בקידושין אין צריך לקדש את האשה על ידי דיבור ולשון, לסוברים כן (ראה ערך קידושין, ושם שיש סוברים שיש דין לשון בקידושין), אלא כל שמוכן שהכסף ניתן לקידושין - הקידושין חלים (חידושי הגר"י (מהדו' ג) נזיר ב א, ושם שכן הוא אף בקנינים; חידושי ושיעורי רבי ברוך בער נדרים ג⁵).

(ראה ערכו), ולא הזכיר שמשון, אלא כינויי שמשון, חלה עליו נזירות (על הלשונות שהם כינויים לנזירות שמשון ראה להלן: הכינויים) - ויש מהאחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שלא נאמרו כינויים בשמשון (צפנת פענח נזירות ט, והשמטה להלכות תרומות דף נט ד"ה וזה, ותיינא תחילת דף פז, בדעת הרמב"ם נזירות ח שהשמיט, וראה שם טעמים שונים. וראה חסדי דוד לתוספתא שם שתמה על השמטת הרמב"ם).

לשונות הגויים - לסוברים שכינויים לשון גויים הם הכינויים הנ"ל (ראה לעיל: גדרם ודיניהם) - מה שהמדבר בהן דבריו מועילים, הרי הוא מן התורה (ראה תוספות נדרים ב א בשם ר"י, ושם ג א, ונזיר ב א; תוספות ישנים נדרים ב א ד"ה כל וד"ה ונזירות; יראים השלם קנ, רמד, רמו ושנ; פירוש הרא"ם שם ג א), ואם נדר ונשבע בהן, הרי הם נדר ושבעה גמורים (מאירי נדרים ג א; ריטב"א שם ב א), וחייבים עליהם מלקות (ראה ערכו). ראה ערך נדרים וערך שבעה. תוספות שם ונזיר ב א; רשב"א נדרים שם), וקרבן (ראה ערכו), כדין העובר על נדר ושבעה שהם מן התורה (ראה ערך הנ"ל. תוספות שם ושם; רשב"א שם; ר"ן שם).

לסוברים שכינויים לשון שבדו חכמים הם (ראה לעיל: שחכמים בדו גדרם ודיניהם), כתבו ראשונים שאי אפשר ללמוד מהכתוב שהמדבר בהם דבריו מועילים (פירוש הרא"ם נדרים ג א; ר"ן שם), ולדבריהם מה שלמדו כינויים מהכתוב (ראה לעיל בסמוך), אינו אלא אסמכתא (רי"ף בשיטה מקובצת נדרים ג א).

בדינים אחרים

הקדש הקדש, כתבו ראשונים בדעת הירושלמי, שנאמרה בו פרשת כינויים, ואם הקדיש בכינוי קרבן - ואף הקדש בדק-הבית (ראה ערכו). ירושלמי דלהלן. וראה שירי קרבן נדרים א א - ההקדש חל (ירושלמי שם ב, לפירוש מאירי נדרים ב א, והפלאות נדרים שם י א ועוד; רמב"ם נדרים א יז, ומעשה הקרבנות יד יא; סמ"ג לאוין רמב; שיטה מקובצת שם בשם הרא"ם, ושם י א בשם שיטה), שכל כינוי קרבן כקרבן (רמב"ם מעשה הקרבנות שם; תלמיד רבינו פרץ שם י א; רא"ם בשיטה מקובצת שם ב א).

ויש סוברים שלא תיקנו שהמקדיש בכינוי קרבן, יהיה הקרבן קדוש (תוספות הרא"ם שם ב א. וראה רא"ם בשיטה מקובצת שם) - לסוברים שכינויים לשונות שבדו להם חכמים הם (ראה לעיל: גדרם ודיניהם) - שהמקדיש בהמה אינו קורא עליה שם קרבן, אלא מפרש בפיו את שם הקרבן: חטאת (ראה ערכו), או עולה (ראה ערכו) וכדו', ולא תיקנו לכל קרבן כינוי שאינו מצוי כל כך שאדם יפריש קרבן, ולא תיקנו כינויים אלא בנדרים שהם דבר המצוי (תוספות הרא"ם שם ב א).

הקדיש בכינויים לתיבת הקדש: יש סוברים שההקדש חל (ירושלמי נדרים א א, ושיטה מקובצת נדרים שם בשם הרא"ם בביאורו; מאירי שם); ויש שכתבו שבכינוי תיבת הקדש לא נאמר שדינם כהקדש (תוספות שם ד"ה ונזירות; תוספות הרא"ם שם; שיטה מקובצת שם בשם הריטב"א).

ערכין ותמורה המעריך בלשון כינויים, והממיר בהמת קדשי מזבח בבהמת חולין (ראה ערך תמורה) בלשון כינויים, והמפריש תרומה בלשון כינויים (על החשוב כינוי ערכין ותמורה ותרומה, ראה להלן: הכינויים), יש סוברים שכינויים כמותם (ירושלמי

הכינויים

בקרן **קונם** הוא כינוי לקרבן (משנה נדרים י א; רמב"ם נדרים א טז, ופירוש המשניות לרמב"ם נדרים א ד, ושם ב א; טור יו"ד רז, לגירסא שלפנינו, ושו"ע וט"ז שם), וכן **קונח** (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), וכן **קונם** (משנה שם, לגירסא שלפנינו, וראה להלן מראשונים שגרסו באופן אחר; טוש"ע שם), ויש גורסים **קונז** (רמב"ם שם; פסקי הרא"ה נדרים ב ב, ושם י א, ופסקי ריא"ז שם א א ב, ומאור האפלה במדבר (עמ' תנ) ומדרש הגדול שם ל ג), או **קונן** (סמ"ג לאוין רמב).

יש מן הראשונים שכתבו שקונם פירושו הקדש, והוא כעין נוטריקון קדש נא"ם, כלומר אני אומר שיהיה דבר זה כקדש (ר"י מלוניל בבא קמא קח ב, והובא בשיטה מקובצת שם; מאירי נדרים ב א). אם אף המקדיש שאמר: הרי זה קונם, חל ההקדש, ראה לעיל: בדינים אחרים: הקדש. כינויי נדר, כתבו ראשונים שהם נזק או בזק (רבנו בחי במדבר ל ג).

בחרם **חרק** חרף חרף, הרי אלו כינויים לחרם (משנה נדרים י א; רמב"ם נדרים א ה). אם במקום חרם אמר כרם בכ' רפויה - אסור, שאינו גרוע מכינויי נדרים, שהרי רבים הוגים את האות ח' ככ' רפויה (שיירי כנסת הגדולה יו"ד רז ג בשם תשובות כתב יד).

בשבעה **שבותה** היא כינוי לשבועה (משנה נדרים י א; רמב"ם שבועות ב ה; טוש"ע יו"ד רלו ז⁷), וכן **שקוקה** (משנה שם, לגירסא שלפנינו, וראה להלן; רמב"ם שם; טור שם), ויש גורסים: **שבוקה** (תוספות נדרים ב א; יראים השלם רמז (ובסי' רמו: שקוקה); פירוש הרא"ש שם, וראה בפסקים א ט: שקוקה, וראה רש"י שם; מאירי שם ב א, וראה שם בהעתקת המשנה, שהועתק שקוקה; שו"ע שם), או **שתוקה** (רבינו ירוחם אדם וחוה יד ג, ונראה שגרס כן במשנה), וכן **שקועה** ו**שקודה** (ירושלמי שם א ב), וכן **שבובא** (מאירי שבועות כ א), ו**שבובא** (מאירי נדרים שם ב א).

בנזירות **נזיק** נזיח פזיח, הרי אלו כינויים לנזירות (משנה נדרים י א, ונזיר ב א, לגירסא שלפנינו, וראה דקדוקי סופרים נזיר שם, שבכתב יד מינכן הגירסא: פזיק, וראה להלן; רמב"ם נזירות א ח).

בירושלמי הובאה ברייתא שהוסיפה כינויים נוספים: **רזיח**, **הזיח** (נזיר א א: תני רבי חייה). וכן יש שכתבו שאם אמר: **נזיק**, הרי זה כינוי לנזירות (יראים השלם שנג, ונראה שגרס כך במשנה ולא: פזיח, ובתוספות ראם שם אות ב הגיה; מאירי נדרים ב א, ונזיר ב א, ונראה שגרס כך במשנה, בנוסף לשונות דלעיל).

האומר הריני מסלסל, שהוא חשוב נזיר (ראה ערך נזירות), יש מהאחרונים שפירשו שהוא מכינויי נזירות (קרבן העדה נזיר א א).

האומר הריני נזיר הן - או הינא (כן הגירסא בבבא בתרא קסד ב) - אמר סומכוס שמשמעותו היא: אחת, דיגון שתים, טריגון שלש, טטרגון ארבע, פונטיגון חמש (נזיר ח ב; בבא בתרא שם), שאם אומר הריני נזיר הן, חייב למנות נזירות אחת, ואם אמר הריני נזיר דיגון חייב למנות שתי נזירות, טריגון מונה שלש נזירות, טטרגון מונה ארבע, פונטיגון מונה חמש, שכן מונים בלשון יון (המפרש נזיר שם), וכתבו אחרונים שהחידוש בלשונות אלו הוא, שאף שאינן לשונות העמים ממש, אלא הן קצת כינוי בלשונם, כיון שאין בהן שינוי לשון, חשובות הן כינויים (ברכת ראש נזיר שם),

וכן כתבו ראשונים שלשונות אלו מועילות מדין כינויי נזיר (ריטב"א בבא בתרא שם ד"ה ת"ר בשם תוספות, וראה תוספות שם), וכתבו שכיון שחכמים היו משתמשים בלשונות אלו, דומות הן ללשון-הקדש (ראה ערכו), ואף אם אינו מתכוין למספר זה של נזירות חלים דבריו, לסוברים כן בכינויים הדומים ללשון הקודש (ראה תוספות שם, ותורת חיים שם בביאורו).

יש מהראשונים שכתבו, שלשונות אלו אינן שייכות לדין כינויים, שלשון יוני גמור הן, ונזירות גמורה היא (ריטב"א שם).

כינויי שמשון שהם מועילים, לסוברים כן (ראה לעיל: בנדרים חרמים שבועות; בנזירות, ושם שיש חולקים), אמרו בירושלמי שהם: **שמשון**, **שמשור**, **שמשוך** (נזיר א ב. וראה ערך נזירות, אם האומר: הריני כשמשון נהיה נזיר, וראה חזון יחזקאל לתוספתא נזיר א ה).

בתרומה ערכין **כינויי תרומה** (ראה ערכו) הם: **תרופה**, **תרופה**, **תרופה**; **כינויי ערכין** (ראה ערכו) הם: **ערפין**, **ערפין** - **ויש גורסים: ערעין** (מאירי נדרים ב א) - **ערקין**; **כינויי תמורה** (ראה ערכו) הם: **תמופה**, **תמרנה** - **ויש גורסים: תמוצה** (שיטה מקובצת שם בשם הרא"ם) - **תמוקה** - **ויש גורסים רק: תמותה**, **תמוקה** (מאירי שם); **כינויי הקדש** (ראה ערכו) הם: **הגדר**, **הגזר**, **הגרם** (ירושלמי נדרים א א, ושיטה מקובצת שם בשם הרא"ם בביאורו), **ויש גורסים: הגרן** (שיטה מקובצת שם בשם הרא"ם), **ויש גורסים רק: הגדר** **הגדרם** (מאירי שם). וראה שם שהג' והד' דגושות. וכתבו ראשונים שאף הקדש הוא כינוי להקדש, לאותם שאומרים את השי"ן כתי"ו רפה (מאירי שם).

הוספה על **לסוברים שכונויים לשון גויים הם** (ראה לעיל: גדרם ודיניהם), **הולכים בכל מקום אחר הלשון שרגילים בה שם, שאם יש להם כינוי ללשון - אף כינוי שלא נזכר בתלמוד - אם נשתמש בו, דבריו מועילים** (נדרים י ב; מפרש נדרים ג א ד"ה כינויי, וראה שם י א ד"ה ר' יוחנן, וראה ביאור הגר"א יו"ד רז בדעתו; רמב"ם דלחלן; יראים השלם רמו ושנג; טוש"ע יו"ד שם), **שהולכים אחר לשון כלל העם באותו מקום ובאותו זמן** (רמב"ם נדרים א טז), **שהרי הנודר בכל לשון נדרו נדר, ואין הבדל בין הכינויים שנזכרו במשנה לשאר כינויים** (רשב"א נדרים ב ד"ה כל), **ואין לו לדיין בדברים אלו אלא מה שעניו רואות לפי לשונות המקום והזמן** (מאירי שם, ושם י ב).

בירושלמי נסתפקו, בדבר שיש בו משמעות אף לדבר אחר, אם דינו ככינויים (נדרים א ב).

לסוברים שכונויים לשונות שבדו להם חכמים הם (ראה לעיל שם), **אין דבריו מועילים אלא בלשונות שתיקנו חכמים, ואין להוסיף עליהן** (ירושלמי נזיר א א; תוספות ישנים נדרים ב א).

כינויי כינויים

עניינם **כינויי כינויים**, יש מהראשונים שפירשו, שאותם הרחוקים מעיקר הלשון אין להם שפה ברורה כעיקר הלשון, והם משנים אותה במקצת (פירוש הרא"ש נדרים י א, וראה שם ב: לעגי שפה), ויש שכתבו שהם כינויים שאינם דומים לעיקר הלשון (יראים השלם רמו ושנג), ורחוקים הם הרבה מעיקר הלשון באותו זמן ובאותו מקום (טוש"ע יו"ד רז, ולבוש שם. וראה שו"ת צמח

אומר א יו"ד יז, ותשובות והנהגות א תתע, וראה בצל החכמה ב פט. וראה שרידי אש א נא, על האומר "הצהרה במקום שבועה".

6. וראה בשו"ת נוסחאות שברמב"ם פרנקל, שיש גורסים ברמב"ם קונס, וכן מבואר בשו"ת יו"ד רז. 7. על הצהרה בהן צדק, ראה צ"ח אליעזר ז נ, ויביע

ופירשו ראשונים, שהספיקות אינן אלא לדעת בית שמאי הסוברים שכינויי כינויים אסורים (ראה לעיל: דינים), והספק הוא אם לשונות אלו הן בכלל כינויי כינויים ואסורות, או שאינן אפילו בכלל כינויי כינויים ולדברי הכל הן מותרות, אבל לדעת בית הלל הסוברים שכינויי כינויים מותרים (ראה לעיל שם), הדבר פשוט שלשונות אלו אינן עדיפות מכינויי כינויים (רבי אברהם מן החרש שם; ר"י בשיטה מקובצת שם, ושם שלכן לא הביא הרמב"ם ספיקות אלו); ויש סוברים, שהספק הוא אף לדעת בית הלל, האם לשונות אלו הן כינויים גמורים, ואסורות לדברי הכל (פסקי ריא"ז שם א ב; משמרות כהונה נדרים שם; בנין יחזקאל שם, ותמה למה השמיטו הפוסקים בעיות אלו).

בחרמים בכינויי כינויים של חרם ישנן כמה גירסאות:

- חרקים, חרכים, חרפים (תני מפשאה בנדרים י ב, לגירסא שלפנינו).
- חרקיאי, חרכיאי, חרפיאי (המפרש שם; מיוחס לרי"ף שם; שיטה מקובצת שם; דקדוקי סופרים השלם שם מכתב יד מינכן ואוקספורד).
- הרקיא, הרכיא, הרפיא (הערוך ערך הריקה; דקדוקי סופרים השלם שם מכתב יד רומי).
- חרקא, חרכא, חרפא (מאירי שם). אבל מחרקייא מחרכייא ומחרפיאי, אין משמעותם כלל לכינויים, אלא לשונות אחרות הם (שיטה מקובצת שם).

בשבועות כינויי כינויים של שבועה: שבובאל, שבובאל - או שבובאל (גירסת הערוך ערך אשקוקא ומיוחס לרי"ף ומאירי נדרים י ב, בגמרא נדרים שם, וכן הוא בדקדוקי סופרים השלם שם מכתב יד ודפוסים) - שקוקאל (נדרים שם, לגירסא שלפנינו).

הנשבע בלשון אשיבתא - או שביתה (ריטב"א בשיטה מקובצת שם, ובדקדוקי סופרים מכתב יד מינכן: שביתא¹⁰) - או אשקיקא - או אשקוקא (ערוך ומיוחס לרי"ף שם; דקדוקי סופרים השלם שם מכתב יד רומי; מאירי שם) - אמר שמואל שלא אמר כלום (נדרים שם). וראה תפארת ציון שם, שהוא משום שיש לו משמעויות אחרות, ויש מהראשונים שנראה מדבריהם, שדווקא לבית הלל לא אמר כלום, אבל לבית שמאי חלה השבועה, שהם ככינויי כינויים (מאירי שם, על אשקוקא; ריטב"א בשיטה מקובצת שם, על שביתה).

בניירות כינויי כינויים של נזיר: מחזקנא מנזחנא מפחנא (תני רב יוסף בנדרים י ב, לגירסא שלפנינו), ויש מן הראשונים שגרסו: מנזיקנא מנזחנא מפחנא מנזחנא מיתחנא (מאירי שם), ויש מן האחרונים שגרסו: מנזקנא, מנזחנא, מפחנא (גירסת חסדי דוד נזיר א א, והרש"ש שם. וכעין זה במיוחס לרי"ף ובשיטה מקובצת שם, ובדקדוקי סופרים השלם שם מכתב יד מינכן ועוד), ובירושלמי אמר ר' בא בר זבדא: מנזקא, מנזיקנא, מפחנא (נזיר א א).

כינויי כינויים בירושלמי יש חולקים בפירוש כינויי כינויים, לדעת הירושלמי וסוברים שהלשונות האלו אינן כינויי כינויים אלא כינויים ממש, וכמו שהאומר: מנזרנא הוא נדר גמור, וכן האומר: מנזרנא הוא קבלת נזירות גמורה, כמו כן האומר: מפחנא הוא כאומר: פזיח, שהוא כינוי לנזיר, ולא כינויי כינויים, וכן האומר: מנזקא או מנזיקנא כאומר: נזיק, וחשוב כינויים ולא

צדק [לובאוויטש] אה"ע רמד: כשהכינוי רחוק מאד משם העצם, ויש שכתבו שהם כינויים שאינם כינויי ללשון העיקרית אלא לכינוי (רי"ף בשיטה מקובצת שם ד"ה מיפחנא), וכגון לשון פעולה מן הכינויים (ריטב"א בשיטה מקובצת שם ב; רבי אברהם מן החרש שם) - כמו מקנמנא, שהוא לשון פעולה של קונם שפירושו אני עושה קונם - או לשון תואר של הכינויים (רבי אברהם מן החרש שם).

דינים בית שמאי אומרים: כינויי כינויים אסורים, ובית הלל אומרים: כינויי כינויים מותרים (תוספתא נזיר א א; ברייתא בגמרא נדרים י ב; ירושלמי נזיר א א). בטעמי המחלוקת פירשו בתלמוד בכמה אופנים:

- בית שמאי סוברים שכינויים הם לשון גויים, ובית הלל סוברים שכינויים הם לשון שבדו להם חכמים (ראה לעיל: גדרם ודיניהם. נדרים שם).
- לדברי הכל כינויים לשון גויים הם, בית שמאי סוברים שהגויים מדברים אף בלשון כינויי כינויים, ובית הלל סוברים שהגויים אינם מדברים בלשונות אלו (נדרים שם).
- בית שמאי סוברים שגוזרים לאסור את המדבר בכינויי כינויים, שלא יבאו להתיר כשדיבר בכינויים, ובית הלל סוברים שאין גוזרים לאסור כינויי כינויים משום כינויים (נדרים י ב). וראה תפארת ציון שם, טעם המחלוקת.

להלכה כתבו ראשונים, שכינויי כינויים מותרים (רמב"ם נדרים א יז; יראים השלם רמד, רמו ושג; מאירי נדרים י ב; ר"ן שם ד"ה ובי"ה; טוש"ע י"ד רז⁸), בין בכינויי נדרי איסור, בין בכינויי נדרי הקדש (רמב"ם שם. וראה מאירי וטוש"ע שם), בין בכינויי שבועה (יראים השלם רמד ורמו; מאירי שם⁹), בין בכינויי נזירות (יראים השלם שג; מאירי שם. וראה רמב"ם נזירות א ח), בין בכינויי חרמים (מאירי שם), שהלכה כבית הלל (ראה ערך הלכה, שלעולם הלכה כבית הלל, ושהוא דין ודאי: כסף משנה שם).

בנדרים כינויי כינויים של נדרים: מקנמנא, מקנחנא, מקנסנא (תני רב יוסף בנדרים י ב), והם כינויים לקונם קונח קונס (מפרש שם; תלמידי רבינו פרץ שם; ריטב"א בשיטה מקובצת שם), ויש שכתבו שכינויי כינויים של נדרים הם: מקני, מקנינא, מקנים (מדרש הגדול במדבר ל א).

הנודר בלשון קרינשא - או קורנסא (הערוך ערך קרנסא; דקדוקי סופרים השלם שם מכתב יד מינכן רומי ואוקספורד), או קרנסא (מדרש הגדול שם), או קרנס (מאירי שם) - לא אמר ולא כלום (שמואל בנדרים שם, לגירסא שלפנינו), שאינו אלא כינויי כינויים לקרבן (מאירי שם; מדרש הגדול שם), שמשמעות הלשון הוא פטיש (מאירי שם).

הנודר בלשון קינמא - או קנמונא (מאירי נדרים י ב) - נסתפקו בתלמוד אם הוא אסור כקונם, או שמא כוונתו לקנמן בָּשָׁם (שמות ל כג. רבינא בנדרים שם), ואינו כלום (המפרש שם; פסקי ריא"ז שם א ב). וכן אם נדר בלשון קינה - בלא דגש (ריטב"א בשיטה מקובצת שם); ויש גורסים קונה (ריטב"א שם) - נסתפקו אם כוונתו לקינה של תרגולים, או שמא כוונתו ללשון קונם (רב אחא בריה דרב חייה בנדרים י ב).

8. וראה מנחת חינוך מצוה תו, שזה נכלל בדברי החינוך שלא הזכיר אלא כינויים. 9. וראה רמב"ם שבועות ב ה, וטוש"ע י"ד רלז, ובית אהרן נדרים

10. וראה מנחת חינוך שם. 10. וראה מיוחס לרי"ף שם: שובתא. וראה דקדוקי סופרים השלם שם גירסאות נוספות.

וטפרוהי כצפרין, ופני משה שם), וכיון שהאומר: הריני מסלסל, הוא מכינויי נזיר, לסוברים כן (ראה לעיל: הכינויים; בנזירות), האומר: הרי עלי ציפורים, שכוונתו לגידול שיער הסמוך לציפורים, הוא כינויי כינויים (קרבן העדה שם. וראה תוספות שם ופני משה ושיירי קרבן שם), ומה שסובר רבי מאיר שהוא נעשה נזיר, הוא משום שסובר שבית שמאי ובית הלל לא נחלקו בכינויי כינויים, ולדברי הכל המדבר בכינויי כינויים דבריו מועילים (שיירי קרבן לירושלמי שם).

כינויי כינויים (ראה דעת ר' יוסה בירושלמי נזיר א א, לפירוש הפני משה שם וחסדי דוד לתוספתא נזיר א א, וראה קרבן העדה שם), ולדעתם כינויי כינויים הם - כגון - באומר: הרי עלי ציפורים, שלדעת רבי מאיר הוא נזיר (משנה נזיר ב א), ופירש רב יוחנן שהוא משום כינויי כינויים, מפני שכשהוא נודר הרי עלי ציפורים, כוונתו לנדור להיות נזיר שהוא גידול שערות, משום שנאמר בכתוב ציפורים סמוכים לגידול שיער (ירושלמי שם, על פי דניאל ד ל: שעה כנשרין רבה

פסוי הדם

המצוה לכסות דם חיה או עוף שנשחטו

- נתכסה ללא קיום המצוה
- העפר ושאר כיסויים
- המכסה
- הברכה
- מעשה הכיסוי

הפרקים:

- המצוה
- בעלי החיים
- שפיכת הדם
- הדם

טוב אף באופן שיש בו משום מלאכה, ואף על פי שאין המצוה דוחה איסור מלאכה, כיון שהתחיל במצוה של שחיטה שהיא מלאכת אוכל נפש, ומותרת ביום טוב (ראה ערך מלאכת אוכל נפש), אומרים לו לגומרה (ראה ירושלמי ביצה א ג, לפירוש קרבן העדה וגליון הש"ס שם). וכן כתבו הראשונים שהכיסוי, גמר מעשה השחיטה הוא (ראה רש"י ביצה ז ב ד"ה הא, ושטה מקובצת שם; רא"ש חולין ו ד), ובכיסוי הדם הרי הוא מסתלק מן השחיטה (ראה תוס' חולין פו ב ד"ה אסור, שם פז א ד"ה משחא; שו"ת הרשב"א החדשות לה).

ויש שכתבו שכיסוי הדם חשוב כמצוה אחת עם השחיטה (אהל מועד שער השחיטה דרך ז. וראה פרישה יו"ד כח סק"ב, בדעת הרא"ש. וראה חידושי ר' שמואל פסחים ז ב קכג), ולכן אין לברך עליו קודם הכיסוי, שאין מברכים באמצע מצוה (ראה להלן: הברכה).

ויש שדנו את הכיסוי כמצוה בפני עצמה, שאינה חלק מהשחיטה; כגון לענין ברכה, שהרבה סוברים שמברכים על הכיסוי לפניו, כשאר מצוות שמברך עליהן עובר לעשייתן (ראה ערך ברכת המצוות: עובר לעשייתן), וכתבו הראשונים שאינו חשוב מברך באמצע המצוה, שהכיסוי מצוה בפני עצמה הוא (ראה רא"ש חולין ו א). וכן כתבו הראשונים והאחרונים בטעם שאין הכיסוי מעכב את אכילת הבשר, שהוא מצוה בפני עצמה שאינה תלויה בשחיטה, ואינה ממכשירי האכילה (מאירי חולין פד ב; ראה לבוש יו"ד כח א; שמלה חדשה שם ב. וראה רמ"א יו"ד כח א).

שחט הרבה שחט מאה חיות במקום אחד, כיסוי אחד לכולן; במקום אחד שחט מאה עופות במקום אחד, כיסוי אחד לכולם, שלשון "חיה" ולשון "עוף" שבכתוב (ויקרא יז יג) משמעותם בין חיה אחת או עוף אחד, ובין חיות מרובות או עופות מרובים כמו שנאמר: וַיְהִי לִי שׂוֹר וַתְּמֹר (בראשית לב ו), והיו לו הרבה, מכאן שכיסוי אחד לכולם (משנה חולין ו ד, ותוספות יום טוב שם; ספרא אחרי יא; רמב"ם שחיטה יד ה; טושי"ע יו"ד כח ט).²

שחט חיה ועוף במקום אחד, כיסוי אחד לכולם ומצוה אחת היא;

המצוה

מחיתה מצות עשה מן התורה לכסות דם היוצא בשחיטת חיה טהורה, או עוף טהור, שנאמר: וְאִישׁ אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו' אֲשֶׁר יִצוֹר צִיד חַיָּה או עוֹף אֲשֶׁר יֶאֱכַל וְשִׁפָּן אֶת דָּמֹו וְכִסְהוּ בְּעֶפֶר (ויקרא יז יג. רמב"ם שחיטה יד א).

מצות כיסוי הדם נוהגת בארץ ובחוץ לארץ (משנה חולין פג ב. וראה כנסת הגדולה יורה דעה כח הגהות הטור ג), שמצוה זו חובת הגוף היא, שאינה מוטלת לא על הקרקע ולא על גידוליה, אלא על גופו של אדם (ראה רש"י קידושין לו א ד"ה חובת הגוף), וכל חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחוץ לארץ (מאירי שם). ונוהגת המצוה בין בזמן שבית המקדש קיים, ובין בזמן שאינו קיים (חולין פג ב, ורבינו גרשום ומאירי שם).

מצות כיסוי הדם נמנית במנין המצוות, ונמנית כמצוה בפני עצמה (רס"ג עשין צד; ראה הלכות גדולות בהקדמה: קע; ספר המצוות לרמב"ם עשה קמז; סמ"ג עשין סד; חינוך קפז).

מצות כיסוי הדם, יש מהראשונים שכתבו שהיא חוקה, והיא בין הדברים שהשטן ואומות העולם ויצרו של אדם משיבים עליהם שאין בהם תועלת (ראה יומא סז ב, ורש"י ד"ה השטן, ותוס' ישנים ד"ה אכילת); ויש שכתבו טעמים למצוה (רבי אברהם אבן עזרא ובעל הטורים ויקרא יז יג; רבי יוסף בכור שור שם יא; חינוך קפז).

מצות כיסוי הדם נוהגת בזכרים ובנקיבות (ספרא אחרי יא; חינוך קפז), בגרים ובנשי הגרים ובעבדים, שנאמר: וְאִישׁ אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִן הַגֵּר הַגֵּר בְּתוֹכָם (ויקרא יז יג), ודרשו: ישראל - אלו ישראל, מבני ישראל - לרבות הנשים, גר - אלו הגרים, הגר - לרבות נשי הגרים, בתוכם - לרבות עבדים (ספרא שם, לגירסת הגר"א). דרשה זו אינה אלא אסמכתא, שהרי השה הכתוב אשה לאיש בכל התורה (ראה ערך אשה. אור זרוע א תג).

ביחס לשחיטה כיסוי הדם, פעמים שהוא נחשב חלק מהשחיטה. כגון מה שאמרו בירושלמי שמותר לכסות דם ביום

לב אריה (גרונס) יח ב ג, שחולק, שדי בכיסוי חלק מהדם אף על פי שיש שם עופות או חיות שדמם לא נתכסה כלל.

כסוי הדם. 1. לא, טורים תג-תרכב. 2. וראה שבט הלוי ה פז, שאם הדמים לא נבללו, צריך לכסות בענין שלפחות מקצת דמו של כל בעל חיים יכוסה. וראה

ורוצה לשחוט בהמה, מכסה דם החיה קודם שחיטת הבהמה, ואינו מברך על שחיטת הבהמה (רמ"א שם).

הפסק בדיבור הפסקה בין השחיטה לכיסוי הדם, כגון בדיבור, נחלקו הראשונים בדינה:

• יש מהראשונים שכתבו שמותרת (העיסור שחיטה שער ב ו, דף מו ב; מרדכי חולין רמז תרנב, בשם ספר התרומה; רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה טו ד), שכיסוי הדם, לדעתם, הוא מצוה בפני עצמה, ואינה גמר השחיטה (ראה לעיל. ב"ח יו"ד יט; ט"ז שם סק"ה).

• ויש מהראשונים שכתבו שהיא אסורה (ראב"ן חולין רפד; ראב"ה אלף צ, הובא במרדכי חולין רמז תרנח; ספר אסופות ז), משום שלדעתם כיסוי הדם גמר השחיטה הוא, ואין להפסיק באמצע מצוה (ראה ב"ח וט"ז שם; פרי מגדים יו"ד יט משבצות זהב סק"ה).

להלכה פסקו האחרונים שמותר להפסיק בדיבור בין השחיטה לכיסוי הדם, ומכל מקום טוב שלא להפסיק בדיבור (רמ"א בשו"ע יו"ד כח ד; לבוש שם ד; פרי תואר שם סק"ט), לחוש לדעת האוסרים (פרי מגדים שם).

כשאנו יכול הבא לשחוט חיה או עוף, לא ישחטם אלא אם יכול לכסותם לכסות את דמם, אבל אם אינו יכול לכסותו, כגון שאין לו עפר, אסור לו לשחוט (ראה ביצה ח א, וראה תורת הבית לרשב"א א ח, וטושי"ע יו"ד כח כא), שאסור לגרום לביטול מצות עשה (שו"ת עדות ביהוסף (רוזין) יו"ד ח).

ויש שכתבו שאין האיסור אלא במקום שבידו להמתין ולשחוט לאחר זמן ולקיים את המצוה, אבל אם אי אפשר לבא לידי קיום המצוה, מותר לגרום לביטולה (עונג יום טוב א; תוספת ירושלים יו"ד כח בקיצור הוראת איסור והיתר). ולדעתם חיה או עוף מסוכנים, שאם לא ישחטם עתה ימותו ולא יוכל לשחטם, אפילו אין לו עפר רשאי לשחטם (תוספת ירושלים שם).

איסור הבשר כיסוי הדם אינו מעכב את היתר הבשר באכילה, באכילה והשוחט חיה או עוף ולא כיסה את הדם אפילו במזיד מותר לאכלם (רש"י ביצה ח ב ד"ה אין מכסין; פסקי הרי"ד ביצה ח ב; מאירי חולין פד ב, ושם פז א; כלבו קח; אהל מועד שער השחיטה ז א; ב"י יו"ד כח, ורמ"א שם א).

ויש מהאחרונים שמצדדים בדעת חלק מהראשונים, שאם לא כיסה את הדם הבשר אסור באכילה (שער הציון תצח ס"ק קכת, בדעת רבינו חננאל. וראה ערך השלחן יו"ד כח סק"ג).

להלכה פסקו האחרונים שאפילו לשוחט עצמו שבמזיד לא כיסה את הדם, הבשר מותר באכילה (רמ"א יו"ד כח א; ש"ך שם סק"ג. וראה כף החיים שם סק"ו), אלא שאם העם פרוצים ולא מקיימים מצות כיסוי כראוי, יש לקנוס ולהלקות ולאסור את הבשר על העובר, כדי לגדור את הדבר (ש"ך שם; שמלה חדשה כח ב, ותבואות שור שם סק"א).

כסוהו ונתגלה המכסה את הדם, ונתגלה, אינו חייב לכסותו פעם אחת שנאמר: וְכָסָהוּ (ויקרא יז ג), משמע שאין צריך לכסות אלא פעם אחת ולא יותר (חולין פז א, ורש"י ד"ה כתיב; רמב"ם שחיטה יד ז; טושי"ע יו"ד כח יא). כיסה את הדם ויצא ידי חובתו, אינו צריך לשמור שלא יתגלה (תבואות שור שם סק"ק יח).

יש מהאחרונים שכתבו שאף מותר לכתחילה לגלות את הדם מיד אחרי שכיסהו (תורת חיים חולין שם; פרי חדש יו"ד כח ס"ק יח); ויש מהאחרונים שכתבו שלכתחילה אין לגלות את הדם, משום שנראה

ור' יהודה חולק ואומר שאם שחט חיה יכסנה, ואחר כך ישחט את העוף (משנה חולין פו ב, וריטב"א שם; ספרא אחרי יא).

הלכה כחכמים, שהשוחט עופות וחיות במקום אחד - כיסוי אחד לכולם (רמב"ם שחיטה יד ה; טושי"ע יו"ד כח ט), שיחיד ורבים הלכה כרבים (ראה ערך הלכה: על פי הרוב. פסקי הרי"ד חולין פו ב).

גדר המצוה בגדר מצות כיסוי הדם, יש מהראשונים שנראה מדבריהם שהמצוה היא שדם חיה ועוף לא יהיו מגולים (ראה רמב"ן דברים יב כב. וראה חתם סופר חולין פט א). וכן כתבו האחרונים שכיסוי הדם תיקון הוא, שהשוחט קלל בריה, ועל ידי הכיסוי אין הקלקול נראה (הגהות הרמ"א למרדכי חולין תקעה, ובקיצור בדרכי משה יו"ד כח ס"ק יא). ויש מוסיפים שהמצוה אינה חובה על האדם לכסות, אלא חובה שהדם יהיה מכוסה (אבני נזר או"ח תו י; שו"ת דבר יהושע ב צח ד; שו"ת שרידי אש ב ח).

ויש מהאחרונים שנראה מדבריהם שכיסוי הדם אינו חובת החפצא אלא חובת הגברא, שכתבו שקיום המצוה הוא בשעה שמפזר את העפר מעל הדם, ואף על פי שהדם אינו מתכסה אלא אחר כך (שו"ת דברי חיים א או"ח לא).

בלא כונה כיסה את הדם בלי כוונה, נחלקו האחרונים:

• יש סוברים שלא קיים את המצוה, שמצוות צריכות כוונה (ראה צבי לצדיק יו"ד כח ה; שו"ת טוב טעם ודעת מהדורה ג צג; ביאור הלכה תצח יח ד"ה אפילו; מנחת שלמה א א), ומכל מקום אינו חייב לגלותו, שהרי הדם מכוסה (מנחת שלמה שם), והמכסה ולא נתכוין לקיום המצוה באותו כיסוי, הרי זה מבטל את המצוה בידים (ביאור הלכה שם).

• ויש סוברים שקיים את המצוה (שו"ת בית שערים או"ח שנה; יבין דעת כח א), שתכלית המצוה שהדם יהיה מכוסה, ומתקיימת אף בלא כוונה (בית שערים שם).

סמוך לשחיטה כיסוי הדם, יש לעשותו מיד אחרי השחיטה (ראה ר"י מנרובא חולין פו ב; ראה מאירי ביצה ח א; ראה ט"ז יו"ד כח סק"ב), שחביבה מצוה בשעתה (ראה ראב"ה תשכו; פלתי יו"ד כח סק"א), וזרזין מקדימין למצות (מחזיק ברכה יו"ד כח סק"א), ועוד שמא ישכח לכסות (פרי מגדים יו"ד כח משבצות זהב ס"ק יג).

המאחר בכיסוי, אף על פי שקיים המצוה, יש מהאחרונים שכתב שכיון שחביבה מצוה בשעתה, לא קיים את המצוה על בוריה (פלתי יו"ד כח סק"א); והרבה סוברים שאף על פי שראוי לכסות מיד, יכול לכסות ומקיים את המצוה כהלכתה כל זמן שירצה (מחזיק ברכה שם; תבואות שור כח ס"ק לו; פרי מגדים יו"ד כח משבצות זהב ס"ק יג, ושפתי דעת שם ס"ק כט; מחזיק ברכה יו"ד כח סק"א; שו"ת ערוגת הבשם יו"ד לא ג; אמרי בינה יו"ד דיני שחיטה כב).

שחט ואינו יכול לכסות את הדם סמוך לשחיטה, כגון שהכיסוי אסור באותה שעה, או שאין לו עפר - כשיוכל לאחר זמן לכסות, חייב לכסות. שכן שנינו: השוחט בשבת וביום הכיפורים שאינו רשאי לכסות בו ביום, כיון שחשיכה, אם היה דם קיים, חייב לכסותו (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ו ה. וראה רמב"ם שחיטה יד יד, וטושי"ע יו"ד כח טז).

כיסוי הדם וברכתו אינם חשובים הפסק בין שחיטה לשחיטה, והשוחט חיה או עוף והיתה דעתו לשחוט עוד, ושכח וכיסה דמם קודם ששחט את שאר החיות, כשחוזר לשחוט אינו צריך לחזור ולברך על השחיטה (טושי"ע יו"ד יט ח). וכן השוחט חיה או עוף,

רמב"ם שחיטה יד א; טושי"ע יו"ד כח א; ובין במליקה - בעופות של קדשי מזבח, לסוברים שנוהג בהם כיסוי הדם (ראה לעיל: בעלי החיים); ובין בנחירה [המתת בעל חיים על ידי דקירת סכין בגרון] המתירה את הבשר באכילה (ראה להלן), כגון נחירה בעוף, לסוברים שאין שחיטה לעוף מן התורה (ראה ערכים: עוף; שחיטה), ומן התורה נחירה מתירתו באכילה (ראה ערך נחירה. ראה חולין כז ב, פה ב, פו א).

מליקה ונחירה שחייבות בכיסוי, זהו מפני שהן חשובות כשחיטה (ראה רש"י חולין יז א ד"ה אלא לר' עקיבא, וריטב"א שם פג ב; ויש סוברים שמליקה ונחירה נכללות בלשון שפיכה האמורה בכתוב, שלא הקפיד הכתוב על שחיטה דווקא (תוס' חולין פג ב ד"ה במקדשין; ראה ריטב"א שם), אלא כל ששופך את דמו חייב לכסות (ראה תורת הבית הקצר לרשב"א א ה).

חרש שוטה חרש שוטה וקטן ששחטו שחיטה כשירה - כגון וקטן שאחרים ראו אותם שוחטים כראוי (ראה ערכים: חרש שוטה וקטן; שחיטה) - חייב הוראה לכסות את הדם (משנה חולין פו א, ורש"י ד"ה ואחרים; ר"י מלוניל שם; רי"ף שם; טור יו"ד כח. וראה רמב"ם שחיטה יד י, ושו"ע שם יז) בברכה (ש"ך יו"ד כח ס"ק כג), כשאר חיה ועוף שנשחטו והשוחט לא כיסה את הדם, שהוראה חייב לכסותו (רש"י שם; ר"י מלוניל שם).

נבילה השוחט ונתנבלה בידו, שנפסלה שחיטתו, כגון על ידי פגיומת הסכין, או שהיה או דרסה (רש"י חולין יז א ד"ה ונתנבלה); והנוחר דהיינו שקרעה מנחירה ועד החזה (רש"י שם ד"ה והנוחר); והמעקר דהיינו שעקר את הסימנים (רש"י שם ד"ה והמעקר) - פטור מלכסות (משנה חולין פה א; תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ו ד; רמב"ם שחיטה יד י; טושי"ע יו"ד כח יז).

שחיטה השוחט שחיטה שאינה ראויה, דהיינו שחיטה שאינה שאינה ראויה מתירה באכילה, מחמת דבר שאינו בגופו של מעשה השחיטה (ראה מאירי חולין פה א, ור"י מלוניל שם; ריטב"א שם. וראה ערך שחיטה שאינה ראויה), כגון השוחט ונמצאת טריפה, והשוחט לעבודה זרה, והשוחט חולין בעזרה (ראה ערך חולין שנשחטו בעזרה), וקדשים בחוץ (ראה ערך שחוט חוץ), והשוחט חיה ועוף הנסקלים, נחלקו תנאים:

ר' מאיר מחייב בכיסוי הדם; ור' שמעון פוטר (משנה חולין שם).

הלכה כר' שמעון שאין חייב בכיסוי אלא דם שחיטה שמכוחה הבשר ראוי לאכילה, אבל השוחט ונמצאת טריפה - פטור מלכסות (חולין פה א; רמב"ן יבמות מב ב; רשב"א וריטב"א יבמות שם; רמב"ם שחיטה יד י; ראה טושי"ע יו"ד כח יז); וכן השוחט חולין בעזרה, או השוחט חיה ועוף שנגמר דינם לסקילה - פטור מלכסות (רמב"ם שם).

הדם

כסוי כל הדם שיעור הדם שמצוה לכסותו, נחלקו בו תנאים:

- לדעת חכמים צריך לכסות את כולו, אפילו דם הניתז למרחוק, מחוץ לגומא ששוחט בה (רש"י חולין פג ב ד"ה דם), וכן הדם שעל הסכין, שנאמר: וְשִׁפָּךְ אֶת דָּמוֹ וְכָסָהוּ (ויקרא יז יג), מלמד שכל דמו חייב לכסות, ש"דמו" משמעותו כל הדם (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ו ח; חולין פה א).

שכיסהו על מנת לגלותו, והמכסה על מנת לגלותו, לדעתם לא יצא ידי חובה (שמלה חדשה שם ס"ק יג, ותבואות שור שם) ³.

אכילתו דם כיסוי הרי הוא, לענין איסור אכילה, כשאר דם, שבהרבה מקומות הזהירה התורה על הדם (ראה ערך דם (איסור)), ללמדנו שאף על דם כיסוי יש איסור לאו וחיוב כרת (כריתות ד ב).

בעלי החיים

חיה ועוף כיסוי הדם נוהג בחיה ובעוף (משנה חולין פג ב, ושם קלח ובהמה ב; רמב"ם שחיטה יד י; טושי"ע יו"ד כח א), בין בזכרים ובין בנקבות (תוס' חולין קלט ב ד"ה שכיסוי; רמב"ן חולין קלט א; רשב"א שם קלח ב; ריטב"א שם), כמו שכתוב: אֲשֶׁר יִצוּד צִיד חַיָּה אוֹ עוֹף אֲשֶׁר יִאֲכַל וְשִׁפָּךְ אֶת דָּמוֹ וְכָסָהוּ בְּעֶפֶר (ויקרא יז יג. מאירי שם פג ב).

בהמה, אין נוהג בה כיסוי הדם (ראה משנה חולין פג ב, פד א, קלח ב; ראה רמב"ם וטושי"ע שם), ואף על פי שבכמה מקומות שנאמר בתורה "חיה", אף בהמה בכלל, בכיסוי הדם אין בהמה בכלל חיה (חולין פד א), שנאמר בדם בהמה: עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפָּכֶנּוּ פְּמִיִּם (דברים יב טז, כד, שם טו כג), ודרשו: מה מים אינם צריכים כיסוי, אף דם שחיטת בהמה אינו צריך כיסוי (ספרי ראה כח; חולין פד א).

בטמאים כיסוי הדם אינו נוהג אלא בחיה ועוף טהורים, ולא בחיה ועוף טמאים שנאמר: אֲשֶׁר יִאֲכַל (ויקרא יז יג) - ולא טמא, שאינו נאכל לישראל (ספרא אחרי יא; חולין פה א; ראה רמב"ם שחיטה יד א; תוס' חולין פה א ד"ה ורבי, בכורות ט ב ד"ה מכל).

במזומן כיסוי הדם נוהג בין במזומן, דהיינו עוף הגדל בבית, ובין בשאינו מזומן, דהיינו בחיה ועוף הגדלים במדבר (משנה חולין פג ב, ורבינו גרשום ורש"י ד"ה במזומן; חולין קלח ב; רמב"ם שחיטה יד ב; טושי"ע יו"ד כח א). וכן שנינו: נאמר: אֲשֶׁר יִצוּד (ויקרא יז יג), אין לי אלא אשר יצוד, דהיינו שאינו מזומן, ניצודים ועומדים מאליהם, כגון אווזים ותרנגולים, מנין, תלמוד לומר: ציד, מכל מקום (חולין פד א, ותוס' שם פג ב ד"ה במזומן; ספרא אחרי ח יא); והכתוב אשר יצוד, בא ללמד דרך ארץ, שלא יאכל אדם בשר אלא בהזמנה (חולין שם), או שדיבר הכתוב בהווה (רמב"ם שם; סמ"ג עש"ן סד; חינוך קפז).

בקדשים קדשי מזבח, נחלקו בהם אמוראים:

- יש סוברים שנוהג בהם כיסוי הדם (חולין פג ב), בחטאת העוף (רש"י חולין פג ב ד"ה בקדש), ויש סוברים שאף בעולת העוף (ריטב"א חולין פג ב; שיטה מקובצת שם).
- ויש סוברים שבקדשי מזבח אין נוהג כיסוי הדם, לפי שנאמר: חַיָּה אוֹ עוֹף (ויקרא יז יג), הקיש הכתוב עוף לחיה, מה חיה אינה קודש, אף עוף שחייב הכתוב לכסות את דמו, אינו קודש (חולין פג ב).

קדשי בדק הבית, פטורים מכיסוי הדם (חולין קלט א).

שפיכת הדם

מליקה ונחירה שפיכת הדם האמורה בתורה, שהשופכו חייב לכסותו, שנאמר: וְשִׁפָּךְ אֶת דָּמוֹ וְכָסָהוּ בְּעֶפֶר (ויקרא יז יג), הרי זה בין בשחיטה (ראה חולין פה א, ושם פו א-ב, ושם פז א;

העפר ושאר כיסויים

כסוי בעפר מכסים את הדם בעפר, שנאמר: וְכָסֶהוּ בְעֶפֶר (ויקרא יז ג). ואמרו: שאם היה כתוב ובעפר יכסנו, דהיינו שהכיסוי היה נאמר אחרי שנאמר עפר, היה משמע שמכסים בעפר ולא בדבר אחר, אבל כיון שנאמר: וכסהו, הרי הוא נדרש בפני עצמו, שמשמע שמכסהו בכל דבר, ומיעט - "בעפר" - לרבות כל שהוא מין עפר, ולהוציא דברים שאינם מין עפר (חולין פח א-ב, ורש"י שם ב ד"ה ת"ל. וראה מלבי"ם ויקרא שם (קכ)).

ר' ישמעאל אומר: שהלכה למשה מסיני, פעמים שהיא עוקרת את הפסוק להוציאו מפשוטו (ראה ערך הלכה למשה מסיני: הלכה עוקרת מקרא), שהתורה אמרה: בעפר, והלכה שמכסים בכל דבר שמגדל צמחים (ירושלמי קדושין א ב; סוטה טז א, ורש"י ד"ה והלכה; מאירי שם). מדברי הראשונים נראה שאינם חולקים בהלכה, אלא בדרשה, שחכמים למדים מ"וכסהו", ור' ישמעאל סובר שלמדים מהלכה למשה מסיני (תוס' חולין פח ב ד"ה שוחק).

דבר המגדל צמחים בגמרא נחלקו אם מכסים בדבר שאינו מגדל צמחים: • רב נחמן בר רב חסדא אמר שאין מכסים אלא בדבר שזורעים בו ומצמיח (חולין פח ב).

• רבא דחה את דברי רב נחמן בר רב חסדא (ראה חולין שם), וסובר שמכסים אף בדבר שאינו מגדל צמחים (ראה חולין שם לפירוש הרמב"ן והרשב"א שם; ר"ן שם, בדעת השאלות).

להלכה נחלקו הראשונים:

• יש סוברים שמכסים אף בדבר שאינו מגדל צמחים (ראה רמב"ם שחיטה יד יא, ור"ן חולין פח ב, בדעתו; ראה רמב"ן ורשב"א ור"ן חולין פח ב, בדעת השאלות; ראה בית יוסף יו"ד כח, בדעת תורת הבית הקצר).

• יש סוברים שאין מכסים אלא בדבר המגדל צמחים, ואפילו זורעים בו ואינו מצמיח (ראה ארחות הלכות כיסוי הדם וכל בו קח, בשם הראב"ד; ראה מאירי וריטב"א חולין שם), כגון שמגדל עשבים, אבל אינו מצמיח מה שזורעים בו (פסקי רי"ד חולין פח ב).

• ויש סוברים שאין מכסים אלא בדבר שזורעים בו ומצמיח (רי"ף חולין פח ב; שבלי הלקט שחיטה יא; כלבו קח, בשם הרז"ה; טוש"ע יו"ד כח כג).

עפר תיחוח אין מכסים את הדם אלא בעפר תיחוח (ראה ביצה ז ב, ורש"י ד"ה השוחט; ראה חולין לא א, לגירסת הרי"ף שם פח א; ראה רש"י שם פג ב ד"ה עפר למטה, וד"ה וכסהו עפר; יראים השלם תלח; ראה רוקח שפ; רא"ש חולין ב ח, ו י; מהר"ם חלאה פסחים מז ב), דהיינו עפר דק, כגון עפר הכתוש יפה יפה (יראים השלם תלח).

מכסים בזבל דק ובחול הדק, אבל אין מכסים לא בזבל הגס ולא בחול הגס (משנה חולין פח א; רמב"ם שחיטה יד יא, יב; טור יו"ד כח; שו"ע יו"ד כח כג). ואמרו שחול דק שמכסים בו הוא חול שאין היוצר כלי חרס צריך לכתשו, וחול הגס שאין מכסים בו הוא חול שהיוצר צריך לכתשו (חולין שם).

כסוי באפר אפר, נחלקו תנאים אם מכסים בו:

• בית הלל סוברים שמכסים בו, שמצינו אפר שקרוי בכתוב "עפר", שנאמר: וְלָקַחוּ לְטָמֵא מֵעֶפֶר הַחֲטָאֵת (במדבר יט יז). חולין פח ב), ודבר הנקרא "עפר" בכתוב מכסים בו אפילו אינו מגדל צמחים (תוס' חולין פח ב ד"ה שוחק; ריטב"א שם; ראה ספר

• ור' יהודה סובר שכל שיש שם דם אחר, אין צריך לכסות דם הניתז או שעל הסכין, ואין צריך לכסותו אלא כשאין שם דם אלא הוא, ש"דמו" לדעתו משמעו אפילו מקצת דמו (חולין פח א).

הלכה כר' יהודה, שאין צריך לכסות כל הדם (רי"ף חולין פח א; מחזור ויטרי תקלו; העיטור שחיטה ב ו, דף מז א; ראה רמב"ם שחיטה יד ח; תוס' חולין שם ד"ה רבנן; סמ"ג עשין סד; סמ"ק קנו; ראב"ה אלף פח; אור זרוע א תב, בשם רבינו חננאל; פסקי ריא"ז חולין פז א; רמב"ן רשב"א וריטב"א חולין שם; רא"ש חולין ו י; טוש"ע יו"ד כח טו; לבוש שם טו).

ויש מהראשונים שכתבו שהלכה כחכמים, שיש לכסות את כל הדם (בעל המאור חולין פח א, ובהלכות שחיטה להרז"ה ז"ל; ר"י מלוניל חולין פג ב, ושם פז א; השגות הראב"ד שחיטה יד ח, בשם אחרים; הגהות הרמ"ך לרמב"ם שם, בשם כל רבותיו; ריטב"א חולין פח א, בשם ר"י. וראה משכנות יעקב יו"ד יד).

סוג הדם שמוצאו לכסותו, נחלקו בו תנאים:

• תנא קמא סובר שחייב לכסות כל דמו, ואפילו כיסה דם הנפש שהוא הדם היוצא בקילוח (ראה ערך דם (איסור)), חייב לכסות דם הניתז ושעל אגפיים (ראה תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ו ח; חולין פח א).

• ורבן שמעון בן גמליאל סובר שאינו חייב לכסות דם הניתז ושעל אגפיים אלא כשלא כיסה דם הנפש, אבל אם כיסה דם הנפש, פטור מלכסות, ש"דמו" משמעו דם המיוחד, דהיינו דם הנפש (חולין שם).

להלכה, יש שפסקו שיש לכסות מדם הנפש דווקא (רבי ירוחם פרלא לרס"ג עשין צד, בדעת רס"ג שם; ראה רמ"א יו"ד כח טו, ותבואות שור שם ס"ק כט, בדעתו; לבוש שם טו; ראה דברי חמודות חולין ו י ל; כנסת הגדולה יו"ד כח הגהות בית יוסף לא).

והראשונים כתבו שלהלכה אין צריך לכסות מדם הנפש (ראה רמב"ן חולין פח א, ובמלחמות שם; ראה כרתי כח ס"ק כ; יד יהודה שם בפירוש הקצר ס"ק טז; וכך משמע מסתימת טוש"ע שם). יש מן האחרונים שכתב, שלהלכה יש לחשוש לסוברים שיש לכסות מדם הנפש, ולכן צריך השוחט לדקדק קודם ברכתו שמכסה מקצת דם הנפש, ואם מכסה דם הניתז או שעל הסכין, ואינו יודע שהוא מדם הנפש, יכסה בלי ברכה, שלא תהיה ברכתו לבטלה (תבואות שור יו"ד כח ס"ק כט).

נתכסה ללא קיום המצוה

נתכסה מאליו השוחט וכיסתה הרוח את הדם עד שאין רישומו ניכר (פרי תואר כח ס"ק טו), פטור מלכסות (חולין פז א; רמב"ם שחיטה יד ז; טוש"ע יו"ד כח יא), אף על פי שלא נתקיימה מצות כיסוי, ואם יתגלה יהא חייב לכסות (הגהות רבי עקיבא איגר לש"ן שם ס"ק יב), שהרי עתה מכוסה ועומד הוא (רש"י שם ד"ה פטור).

וכן השוחט ונבלע הדם בקרקע, ואין רישומו ניכר - פטור מלכסות כמי שכיסתו הרוח (תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ו ז; חולין פז א; רמב"ם שם ט ט; ראה טוש"ע שם י). אף על פי שנפטר בכיסוי הרוח, לא יסמוך על כך, וכל שעדיין לא כיסתה, מצוה שיתן הוא עפר ויכסה (פרי מגדים יו"ד כח שפתי דעת ס"ק יב).

חזר ונתגלה דם שכיסתו הרוח, וחזר ונתגלה - חייב לכסותו (משנה חולין פז א; רמב"ם שחיטה יד ז; טוש"ע יו"ד כח יא).

שליח לכסות השוחט, שעליו מוטלת מצות כיסוי הדם, אם יכול למנות שליח לכסות, נחלקו בדבר:

• יש ראשונים ואחרונים הסוברים שאי אפשר למנות שליח, שכיסוי הדם היא מצוה שצריך השוחט שיעשה בגופו, ומצוות שבגופו אינו יכול לעשות על ידי שליח (כל בו קמו; אבודרהם ברכת המצות ומשפטיהם; ראה ש"ך חו"מ שפ"ד; קצות החושן שם סק"ב; חתם סופר חולין פ"א; בינת אדם שער איסור והיתר ז' סק"י).

• ויש סוברים שמועילה שליחות בכיסוי הדם (ראה ספר המנהגים (קלויזנר) כד בהגהה; שמלה חדשה כח ט, ותבואות שור ס"ק יד; פרי מגדים יו"ד כח משבצות זהב סק"ח, ושפתי דעת ס"ק יד; כרתי שם ס"ק י, ופלתי שם סק"ג; המקנה קידושין כ"ט א; בית אפרים חו"מ סז; שו"ת חתם סופר או"ח קנט), שאין המצוה שיעשה כיסוי בגופו, אלא שמוטל עליו שיכוסה הדם ששפך, וזה יכול לעשות על ידי שליח (בית אפרים שם). ומכל מקום עדיף שהשוחט עצמו יכסה, שמצוה בו יותר מבשלוחו (ראה ערך שליחות). שמלה חדשה ותבואות שור שם). אף לדעה זו, קטן אין לעשותו שליח לכיסוי הדם, שאין שליחות לקטן (ראה ערכים: קטן; שליחות. דעת קדושים יו"ד שם סק"ו; מנחת יוסף שם י).

כסוי על ידי לא כיסה השוחט את הדם, ובא אחר וראה את הדם אחר המגולה (ראה ר"ן חולין פו; מלאכת שלמה חולין ו' ד), ואפילו רואה זה אינו בעל החיה או העוף (פלתי כח סק"ב), חייב לכסותו (ספרא אחרי יא; משנה חולין פז א; תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ו' ט; רמב"ם שחיטה יד טו; טוש"ע יו"ד כח ח), ויברך על הכסוי (ראה שמלה חדשה כח ט), שנאמר: וְאָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל (ויקרא יז יד), אזהרה לכל בני ישראל (חולין שם). וכל הקודם לראות הדם שאינו מכוסה חייב לכסותו (תורת הבית הקצר לרשב"א א ח), שמצות כיסוי הדם היא מצוה בפני עצמה, ולא חלק ממצות שחיטה, ואינה תלויה בשוחט לבדו (רמב"ם שם; ארחות חיים דין כיסוי הדם; כל בו קח), שכל ישראל בכלל החיוב, ואף כשהשוחט נמצא שם (ט"ז יו"ד כח סק"ח), אלא שהשוחט קודם בחיובו (תורת הבית הקצר שם; טור יו"ד כח; לבוש שם ח).

אף על פי שמצות כיסוי הדם שייכת אף ברואה - ואם כיסה הרואה, השוחט פטור, שהרי הדם נתכסה (מאירי חולין פז א) - לכתחילה מי ששפך הוא יכסה, ולא יכסה אחר (ספרא אחרי יא לגירסת הגר"א שם. ראה פרי תואר כח סק"א); ואין ראוי לשום אדם לחטוף את המצוה ממנו, שהמצוה מוטלת בעיקר על השוחט (יראים השלם תלח; מאירי חולין פז א), והוא קודם לכל אדם (תורת הבית הקצר לרשב"א א ה; טור יו"ד כח).

ולא יכסה אחר כל עוד השוחט עוסק במצוה (סמ"ק קנו; כל בו קח), או רוצה לכסות את הדם (ר"י מלוניל חולין שם); ואין מוטל על הרואה לכסות אלא כשהשוחט שכח לכסות (פרדס הגדול רח), או שאינו רוצה לכסות (ר"י מלוניל שם). ויש מהאחרונים שכתבו שאפילו אין ידוע שהשוחט מונע עצמו מלקיים את המצוה, כל שלא כיסה מיד בגמר השחיטה - שלכתחילה יש לכסות מיד אחרי השחיטה (ראה לעיל: המצוה) - מצוה על כל אדם לכסות את הדם, וקדימת השוחט אינה אלא כשהוא מוכן לקיים את המצוה ועוסק בעשייתה (רבי ירוחם פערלא פרלא לרס"ג עשה יד-טו ד"ה אמנם נראה).

הברכה

חיוב הברכה המכסה את הדם - בין השוחט ובין הרואה את הדם מגולה, שחייב לכסותו (ראה לעיל: המכסה). שמלה חדשה

התרומה איסור והיתר מ; רא"ש חולין ו' י; כלבו קח). ולכן אפר, שנקרא בכתוב "עפר שריפה" מכסים בו (ראה חולין שם).

ויש ראשונים שחולקים, וסוברים שאף לדעת בית הלל דבר הנקרא עפר אין מכסים בו אלא אם מגדל צמחים (ראה ראב"ה תשכו, ואור זרוע שחיטה שצב, וחידושי המאירי ביצה ח א, ושיטה מקובצת שם, בלשון ראשון).

• ובית שמאי סוברים שאין מכסים אלא בעפר ולא באפר, שאפר נקרא "עפר שריפה", אבל אינו נקרא "עפר" סתם (חולין פח ב).

הלכה כבית הלל, ומכסים בין באפר עצים, ובין באפר בגדים, ואפילו בבשר שנשרף (רמב"ם שחיטה יד יג; ראה טוש"ע יו"ד כח כג), ומכסים בכל דבר שרוף (ראה פירוש המשניות לרמב"ם חולין ו' ז; קרית ספר שחיטה יד; פרי חדש יו"ד כח ס"ק מב; פרי מגדים שם משבצות זהב ס"ק יט), וכן באפר אוכלים שנשרף (רשב"א ביצה ח א; שו"ע שם).

יש שהיו מדקדקים לכסות דווקא באפר (ראה בית הלל יו"ד כח סק"ד; מנחת יוסף שם ליקוטי יוסף ס"ק קנו; אהל יצחק שערי זבח כד ז; דרכי תשובה יו"ד כח ס"ק מא), שיש להקפיד שהכיסוי לא יהיה גס, ובאפר לא שייך בו שיהיה גס (מנחת יוסף שם); או משום שבכיסוי בעפר יש טרחה גדולה שצריך לכסות עד שהדם לא ייראה כלל (ראה להלך: מעשה הכיסוי), שעד שאינו מכסה בהרבה עפר, הדם ניכר, אבל בכיסוי באפר, במעט אפר אינו ניכר (אהל יצחק שם).

המכסה

חיוב השוחט מי ששחט, הוא צריך לכסות את הדם, שנאמר: וְשָׁפַךְ ... וְכִסָּה (ויקרא יז יג), מי ששפך הוא יכסה (ספרא אחרי יא; חולין פז א; רמב"ם שחיטה יד טו; טוש"ע יו"ד כח א, ח). ואמרו בתורת כהנים: לא יפקיד אחר שיכסה (ספרא שם לגירסת קרבן אהרן), וביארו האחרונים שדרשה זו היא אזהרה לשוחט שיכסה הוא בעצמו, ולא יזלזל במצוה לתת לאחר לכסות (ראה קרבן אהרן שם; ראה מלבי"ם שם; רבי ירוחם פערלא פרלא לרס"ג עשה יד). וכן יתן השוחט את העפר שצריך לתת תחת הדם (שמלה חדשה כח ט, ותבואות שור שם ס"ק יג; כרתי שם סק"ח; בן איש חי שנה א' וילך ג), שאף נתינת העפר למטה, מן הכיסוי היא (ראה תבואות שור שם).

וכן כתבו האחרונים שלא זכות היא שזיכתה התורה לשוחט, אלא חובה היא שמוטלת עליו שהוא יכסה, לפי שהוא זה ששפך (תפארת יעקב חולין פז א).

ויש שכתבו ששני דינים הם, שמוטל חיוב על השוחט, ואם לא כיסה - אף על פי שאחרים כיסו, וקיימו את המצוה, שכל שלא כיסה השוחט, מסורה המצוה לאחרים (ראה להלך) - עוון תלוי בצוארו; ועוד, שזכות המצוה מסורה לו, ואין אחר רשאי לחוטפה מידו, והחוטף ממנו נידון כגזול (פרי תואר יו"ד כח ס"ק יא).

שליח ששחט בעל חיה או עוף שמינה שליח לשחוט עבורו, יש מהאחרונים שכתבו שהבעלים הוא שיכסה את הדם (דעת חכמים לב; משיב דבר ב סד; התעוררות תשובה ד ו; שו"ת עני בן פחמא יו"ד ג), שהבעלים חשוב כמי ששחט את החיה או העוף בעצמו (משיב דבר שם; התעוררות תשובה שם).

ויש מהאחרונים שכתבו שעל השוחט לכסות את הדם, אפילו החיה או העוף הנשחטים שייכים לאדם אחר, והוא שוחט בשליחותו (שו"ת האלף לך שלמה יו"ד כג; רב פעלים ב יו"ד ב; דעת תורה יו"ד כח סק"ח).

זמן הברכה שעת הברכה על כסוי הדם, נחלקו בה הגאונים והראשונים:

• יש סוברים שמברך אחרי הכיסוי (הלכות גדולות כיסוי הדם סט; תורת הבית א ה; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה טו ד), ואינה כשאר ברכת המצוות שמברך לפני עשיית המצוה (ראה ערך ברכת המצוות), שהכיסוי תלוי בשחיטה, שאם נפסלת השחיטה - פטור מלכסות (תורת הבית שם), ואינו תחילת מצוה אלא גמר מצוה, וכיון שכבר שחט והתחיל במצוה, אי אפשר לו לברך עובר לעשייתו, ואין ראוי לברך באמצע המצוה, לכן תיקנו שיברך אחרי הכיסוי (רא"ש חולין ו ו; רבינו ירוחם שם; טור יו"ד כח).

• והרבה ראשונים סוברים שמברך לפני כיסוי הדם (סידור רס"ג עמ' קא; פרדס הגדול שחיטה רו; מחזור ויטרי תקלו; רמב"ם שחיטה יד א; אור זרוע א שפז; תורת הבית לרשב"א א ה; ריטב"א חולין פז א; מאירי שם פו ב; רא"ש שם, שהעולם לא נהגו כהלכות גדולות; טור יו"ד כח ב), דהיינו לפני שנותן עפר על הדם למעלה, כדרך שאר המצוות שמברך עליהם קודם עשייתן (ראה ערך ברכת המצוות: עובר לעשייתן. תורת הבית שם), ואינו חשוב מברך באמצע המצוה, ששחיטה וכיסוי הדם שתי מצוות הן (ראה מאירי שם; רא"ש שם).

וכן כתבו הפוסקים להלכה, שמברך לפני הכיסוי (שו"ע יו"ד כח ב; לבוש שם ב; שמלה חדשה שם ג; חכמת אדם שער איסור והיתר ח ד).

בדיעבד, שלא בירך לפני הכיסוי, יש סוברים שיש לסמוך על הדעה שמברכים אחריו, ולברך (ראה פרי חדש יו"ד כח סק"ג; ערוך השולחן שם ח); ויש חולקים, שאף בדיעבד אין לברך אחריו (שמלה חדשה כח ג, ותבואות שור שם סק"ג; פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ג).

ואדם שמברך על כיסוי הדם, כתבו הראשונים שצריך לבדוק ששחיטתו כשירה, שמא ימצא שהשחיטה מקולקלת, ונמצא מברך לבטלה (אור זרוע א שפז, הובא במרדכי חולין רמז תרנ"ג; מאירי חולין פה א; ר"י מנרבונא שם פו ב; שו"ע יו"ד כח יט).

אף על פי שהשוחט צריך לתת עפר למטה קודם השחיטה, אינו מברך - לסוברים שמברך לפני המצוה - אלא קודם שיכסה מלמעלה (ראה רמב"ם שחיטה יד א; שו"ע יו"ד כח ב).

מעשה הכיסוי

השוחט צריך שיתן עפר למטה תחת הדם, ועפר למעלה על הדם, שנאמר: וְכִסְּהוּ בַּעֲפָר (ויקרא יז ג), "עפר" לא נאמר, אלא "בעפר", מלמד שהשוחט צריך שיתן עפר למטה ועפר למעלה (ביצה ז ב; חולין לא א, פג ב; ראה רמב"ם שחיטה יד יד; ראה טושי"ע יו"ד כח ה). בביאור הדרשה כתבו הראשונים, ש"בעפר" משמע שהדם כלול וטמון בעפר קודם הכיסוי, אבל "וכסוהו עפר", משמעותו שאינו מקפיד אלא על כיסוי (רש"י ביצה שם ד"ה בעפר וד"ה וכסוהו עפר).

העפר שנותנו למטה, כתבו הראשונים שהוא עפר תיחוח (ראה ביצה ז ב; רי"ף חולין פח א; רש"י חולין פג ב ד"ה עפר תיחוח; תוס' שם ד"ה צריך; רא"ש חולין ב ח; טושי"ע יו"ד כח ה), שאין נקרא "עפר" אלא התיחוח, ולא ישחט על גבי קרקע קשה (רש"י חולין לא א ד"ה צריך). וכתבו האחרונים שיש ליתן למטה עפר כזה שכשר ליתנו למעלה (פרי מגדים יו"ד כח משבצות זהב סק"ו).

כח ט; ערוך השולחן יו"ד יט א) - צריך לברך ברכת המצוות: אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על כיסוי כו' (תוספתא ברכות (ליברמן) ו יא; ראה ירושלמי ברכות ט ג; ראה חולין פז א; ראה רמב"ם שחיטה יד א, ברכות יא ו; ראה טושי"ע יו"ד כח ב).

מברכים את הברכה מעומד, כשאר ברכת המצוות (ראה ערך ברכת המצוות. גליון מהרש"א יו"ד כח סק"ד).

אפילו לא כיסה בשעת השחיטה, כשמכסה - מכסה בברכה (המנהיג הלכות אירוסין ונישואין).

השוחט בעלי חיים רבים, ובא לכסות את דמם, מברך ברכה אחת על כיסוי הדם (ראב"ן חולין רט; ראב"ה אלף פח, בשם רבי שמואל בן חפני ורבינו קלונימוס מרומא ורבינו חננאל).

נוסח הברכה בחתימת הברכה, יש סוברים שאומר בה: על כיסוי דם (ראה תוספתא ברכות (ליברמן) ו יא, לגירסת ביאור הגר"א יו"ד כח ב; שחיטות מרבינו ירוחם טז ב); ויש סוברים שצריך לומר עם ה' הידיעה: על כיסוי הדם (ראה תוספתא ברכות (ליברמן) ו יא, לגירסת שלפנינו; ירושלמי ברכות ט ג; סידור רס"ג עמ' קא; רמב"ם שחיטה יד א; רמב"ן חולין פו ב, בשם הלכות גדולות; רוקח שפ; ריטב"א שם פז א; כל בו קח; תשובות פסקים ומנהגים למהר"ם מרוטנברג ב א, ותשב"ץ קטן שכד; או: על מצות כיסוי הדם (אור זרוע א שפז, בשם הירושלמי; מהר"ח אור זרוע קכט). בטעם המצריכים ה' הידיעה, כתבו האחרונים משום שחייב הוא לכסות את הדם שלפניו (חזון יחזקאל לתוספתא שם).

להלכה יש מהאחרונים שפסקו שאומר: על כיסוי דם (טושי"ע יו"ד כח ב לגירסת שלפנינו; ים של שלמה חולין ו יב; לבוש שם ב; שמלה חדשה שם א); והרבה פסקו שאומר: על כיסוי הדם (ראה טושי"ע שם, מהדורת מכון ירושלים, שכן הגירסא בדפוסים ראשונים; מחזיק ברכה יו"ד כח ב; מטה אפרים תרד - תרה ח; תורת הובח יד העלה שלמה סק"א; בן איש חי שנה א וילך א).

חתימת הברכה של כיסוי הדם, נחלקו בה הראשונים אם מסיים בחיבת "בעפר":

• יש סוברים שיש להוסיף בנוסח הברכה "בעפר" (רוקח שפ; פירוש התפילות והברכות לרבי יהודה בר יקר ב עמ' סא; ראה אור זרוע א תד; פסקי ר"ח אור זרוע חולין לה; מהר"ם מרוטנברג ב א; תשב"ץ קטן שכד; אבודרהם ברכת מזוזה והפרשת חלה; טושי"ע יו"ד כח ב), כלשון הכתוב: וְכִסְּהוּ בַּעֲפָר (ויקרא יז ג). פירוש התפילות והברכות לרבי יהודה בר יקר שם).

• ויש מהראשונים שלא כתבו בנוסח הברכה בעפר (ראה הלכות גדולות כסוי הדם סט; סידור רס"ג עמ' קא; רמב"ם שחיטה יד א), משום שאין מוסיפים בברכה את פרטי המצוה (ב"ח יו"ד כח, לדעה זו; דמשק אליעזר חולין פד ב ס"ק לד).

להלכה פסקו האחרונים שמזכירים בחתימת הברכה את הלשון "בעפר" (טושי"ע יו"ד כח ב; ים של שלמה חולין ו יב; לבוש שם ב; ט"ז שם סק"ג; הארוך משי"ד שם; שמלה חדשה שם ג; כרתי שם סק"ב; פרי תואר שם סק"ג). ויש מהם שכתבו שאינו אלא מנהג ל"רווחא דמילתא" (שי"ש שם ס"ק כט), ובשעת הדחק יש לסמוך על הפוסקים שאין צריך להזכיר עפר (ארוך משי"ד שם); וכן בדיעבד כשברך על כיסוי הדם ולא הזכיר "בעפר" - יצא (פרי תואר שם; חכמת אדם ח ד; כף החיים שם ס"ק יב).

יראה כלל (חינוך קפז; ראה דעת קדושים כח סק"ז; מור ואהלות שם; דרכי תשובה שם סק"ה).

דרך כבוד כיסוי הדם - וכן שאר מצוות (ראה ערך בזוי מצוה) - יש לעשות דרך כבוד, ולא דרך בזיון, שנאמר: וְשִׁפְךָ... וְכִסְתָּהּ (ויקרא יז ג), ודרשו: במה ששפך, דהיינו בידו (רש"י חולין פז א ד"ה במה), או בסכין (סמ"ג עשין סד), בו יכסה, שלא יכסנו ברגל, שלא יהיו מצוות בזויות עליו (ספרא אחרי יא; תוספתא חולין (צוקרמאנדל) ו י; חולין פז א; טור או"ח כא. וראה רמב"ם שחיטה יד טז, וטושי"ע יו"ד כח ו).

האיסור לכסות את הדם דרך בזיון, איסור תורה הוא, שהדרשה מן הכתוב ושפך וכסה, דרשה גמורה היא (ראה פרס הגדול מט; ראה חרדים יח יב; ראה קרית ספר מעשר שני ג; שאגת אריה מ; חיי אדם סח ב; עין יצחק א או"ח ה); ויש מהאחרונים שכתב שהדרשה אינה אלא אסמכתא, והאיסור אינו אלא מדרבנן (שו"ת אבן שתיא או"ח כו).

לאחר כיסוי הדם, כתבו הראשונים שמותר לדרוך על דם הכיסוי, שאין האיסור לנהוג דרך בזיון אלא בשעת קיום המצוה (ריטב"א שבת כב א).

השוחרט חיה או עוף ולא נתן עפר למטה, אם לא היה ראוי לתת שם עפר למטה, אין נהגת בהם מצות כיסוי הדם, שכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו (ראה חולין פג ב), שכל שאי אפשר לו להיות בתורת כיסוי גמור, לא זהו הדם שחייבה התורה לכסות (משמרת הבית א ה. וראה ערך כל שאינו ראוי לבילה בלה מעכבת בו); אבל היה ראוי קודם שחיטה לתת עפר למטה, אף על פי שלא נתן, אינו מעכב, וחייב לכסות (ראה חולין שם, ורש"י ד"ה כל הראוי).

כגון שחט בהמה, ואחר כך שחט חיה, ונשפך הדם על דם הבהמה ולא נתערב בו (ראה בדק הבית א ה), חייב לכסות מלמעלה, אף על פי שאין עפר למטה בין דם הבהמה לדם החיה (חולין פג ב, ורש"י ד"ה חייב לכסות ותוס' ד"ה שחט), לפי שהוא ראוי לבילה שהיה ראוי לתת עפר למטה, בין דם הבהמה לדם החיה, קודם ששחט את החיה (חולין שם, ורש"י ד"ה כל הראוי; משמרת הבית א ה).

עפר הכיסוי אין לו שיעור (מור ואהלות אוהל ברכות והודאות מט; קהילות יעקב חולין כד. וראה פרי חדש יו"ד כח ס"ק יב), אלא יש לכסות את הדם ולהסתירו מעין רואיו עד שלא

פסלו

החודש התשיעי למנין החדשים

בלשון תרגום (תרומת הדשן שם), ואם כתב ביו"ד הגט כשר (ים של שלמה שם בשם הרא"ש, וראה שם ט י מר' הילל; חלקת מחוקק שם כה, ראה שם ב' טעמים; פרי חדש וגט פשוט שם), וכן אם כתב "כיסלו" - ביו"ד אחר הכ' - הגט כשר (ברכת המים על סדר הגט קד).

קביעותו בזמן הזה שקביעות החדשים היא על פי חשבון (ראה ערך קדוש החודש), ראש חודש כסלו פעמים שהוא יום אחד, והיינו כשחודש מרחשון (ראה ערכו) שלפניו הוא בן כ"ט יום ("חסר") וראש החודש הוא ביום השליש שהוא א' בכסלו, ופעמים שהוא שני ימים, והיינו כשמרחשון הוא בן שלשים יום ("מלא"), וראש חודש כסלו הוא ביום השליש ולמחרתו שהוא א' בכסלו (רמב"ם קדוש החודש ח ד ו, וראה ערך הנ"ל וערך חודש וערך מרחשון). הימים שאפשר שיחול בהם א' בכסלו, הם א' ב' ג' ד' ה' ו' (טושי"ע או"ח תכח ב).

מלא או חסר חודש כסלו - כשהקביעות על פי חשבון - פעמים שהוא כ"ט ימים ("חסר"), ופעמים שהוא שלשים ימים ("מלא") (רמב"ם שם ו. וראה ערך קדוש החודש בטעם הדבר⁵), ואינו יכול להיות חסר אלא בשנה שאף מרחשון חסר (ראה ערך מרחשון, שפעמים הוא מלא ופעמים חסר. רמב"ם שם). כשכסלו מלא, יום השליש הוא ראש חודש טבת (ראה ערכו. רמב"ם שם ד).

דיני החודש

הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים - בארץ ישראל - בית דין גוזרים ג' תעניות על הציבור (משנה תענית י א; רמב"ם תעניות ג ב; טושי"ע או"ח תקעה ב), שני וחמישי ושני (משנה שם טו ב; רמב"ם תעניות שם; טושי"ע או"ח שם).

4. וכן הוא לפנינו בנוסח הגט בסמ"ק סוף מצוה קפד, ובהגהות ר"י פרלא אות יג, אבל אולי טעות סופר הוא. וראה ים של שלמה גיטין ט י מר' הילל. 5. וראה בפירוש על הרמב"ם שם, ולבוש או"ח תכח א, בטעם שתיקנו דוקא

זמנו וקביעותו

חודש כסלו נזכר במקרא בשמו (זכריה ז א, ונחמיה א א), וכן נזכר בשם "חדש התשיעי" (ראה זכריה שם. וראה ירמיה לו ט וכב: בחדש התשיעי²), לפי שהוא תשיעי לניסן (ראה ראש השנה ז א), שממנו מונים את החדשים (ראה ראש השנה שם ורש"י, וראה ערך זכירת יציאת מצרים וערך ניסן).

השם "כסלו" הוא כשאר שמות החדשים שעלו מבבל (ראה דברי רבי חנינא בירושלמי ראש השנה א ב, ובבראשית רבה מח), שהם מלשון הפרסים (רמב"ן שמות יב ב; ריטב"א ראש השנה ג א ד"ה חדא³); ויש שכתבו שהשם כסלו הוא מלשון "כסיל", והוא הכוכב הנקרא כסיל שבו הגשם יורד (מדרש שמות החדשים, נדפס בספר תורה שלמה במילואים לפרשת בא).

כתיבתו עם "כסלו" נכתב במקרא בלי יו"ד אחר הלמ"ד (ראה או בלי יו"ד לעיל), ובתרגומים יש גירסאות שנכתב בהם "כסליו" ביו"ד (ראה תרומת הדשן רלג, ושם שהוכיח כגירסא זו, ושם שבעברית הוא חסר, ובלשון תרגום הוא מלא).

ויש מן הראשונים שאף כתב שיש לכתוב בגט (ראה ערכו) כסליו ביו"ד (שלטי הגיבורים על המרדכי גיטין תמו⁴), והקדמונים היו נשמטים מלכתוב גט בכסלו מספק (תרומת הדשן שם); אבל רוב הפוסקים כתבו שיש לכתוב בגט כסלו חסר יו"ד (ראה ים של שלמה גיטין ד ל ולא, מתשובות הרא"ש שבטור אהע"ז (וברא"ש ובטור שלפניו אינו); שו"ת מהרי"ל קפט, שכן הוא במקרא כנ"ל; תרומת הדשן שם; שו"ע אהע"ז קכו כד, ורמ"א שם ז; ב"ח שם. וראה ערך גט), לפי שהמקרא עיקר ומדוקדק יותר מהתרגום, והזמן שבגט נכתב בעברית ולא

כסלו. 1. לא, טורים תרכג-תרכח. 2. וראה עזרא י ט: חדש התשיעי, וברש"י שם שהוא כסלו, וחגי ב יח: לתשיעי, ובאבן עזרא ורד"ק שם י שהוא כסלו. 3. וראה אבן עזרא שמות יב ב, ודברים טז א, שהחדשים הם מלשון כשדים.

• איסור ספיחי-שביעית (ראה ערכו), אינו נוהג אלא עד חנוכה (ירושלמי דמאי ב א⁷).

• זמן בעור-שביעית (ראה ערכו) בגרורות - ויש אומרים בתמרים (ר' יוחנן בפסחים נג א, וכן הוא בירושלמי שביעית ז א) - הוא עד חנוכה (ברייתא פסחים שם; רמב"ם שמיטה ז יא. וראה ערך בעור שביעית⁸).

יום שראוי להענות בו ירמיה (ראה ירמיה לו, ושם כב-כג. וראה להלן), והוא מהימים שאירעו בהם צרות לאבותינו, וראוי להתענות בהם (בעל הלכות גדולות הלכות ט' באב ותענית; סדר רב עמרם גאון בסדר תענית; מחזור ויטרי עמ' 230; כלבו סג; טושי"ע או"ח תקפ, ועוד⁹).

וכמה גירסאות יש באיזה יום בכסלו היה הדבר:

• יש גורסים שהיה זה ב' בו (מגילת תענית שם ברוב הנוסחאות, וכן הביא המגן אברהם שם סק"ה ממגילת תענית. וכן הוא במנורת המאור [אלנקווא] ב עמ' 321).

• יש גורסים בח' (מגילת תענית [דפוס לבוב] תרס"ו, וכן הוא בסדר רב עמרם סדר תענית, ובעל הלכות גדולות יח הובא במגן אברהם שם, ועוד).

• יש גורסים בה' (כלבו סג, הובא בשל"ה תענית פרק נר מצוה ד"ה וז"ל, ובמגן אברהם שם).

• ויש גורסים בכ"ח (טושי"ע שם. וראה ערך תענית צבור שיש סוברים שבעל נפש יחמיר על עצמו ויתענה בכולם).

וכן מצינו עוד גירסאות: בא' (ראה ארחות חיים הלכות תשעה באב כד); ב"ח (צדה לדרך ה א פ"ח); בכ' (טור דפוס קושטא רנד).

שאלת גשמים שאלת גשמים בגולה, כתבו ראשונים שמתחילה לעולם בחודש כסלו (ספר מהרי"ל תפילות פסח ד), וראה ערך שאלה (ושם שבמקצת השנים הוא בתחילת טבת, ושלפני זמן המהרי"ל היה במקצת השנים בסוף מרחשוון).

ט"ו בכסלו בט"ו בכסלו, יש הנוהגים שהוא קביעות תענית לחברא קדישא (חיי אדם ב קנה מא נויש דפוסים שכתוב: ט"ז בכסלו, ולכאורה טעות סופר הוא), וערוך השולחן או"ח תקסו ו, וביאור הלכה שם ב ד"ה ויש, ושער הציון קכט סק"ה).

על פרטי הדין, ובטעם קביעת התענית במועד זה, ואם יש תנאים החולקים על כך, ועל שאר תעניות שגזירים על הציבור אם לא נענו, שיש מהן בכסלו, ראה ערך תענית גשמים (ושם אם ראש חודש כסלו דווקא, ועל הדין כשחל בשבת, ומי מתענה בתענית זו).

ג' כסלו ג' בכסלו, נזכר במגילת-תענית (ראה ערכו) שעשאוהו יום טוב, לפי שבנו יוונים סימואות סימואות - מעין גג (ראה נוסח כתב יד למגילת תענית ט [וילנא תרפ"ה], שהיינו כעין מה שנאמר במלכים ב טז יח: ואת מוסד השבת אשר בנו בבית, וראה רש"י שם דהיינו גג), או צורות פסלים (פירוש האשל למגילת תענית שם [ירושלים תרס"ח]), או אוצרות (פירוש יעב"ץ ופירוש מהר"א הלוי למגילת תענית) - בעזרה, וכשגברה יד בית חשמונאי ביטלום והוציאו, ואותו היום שהוציאו עשאוהו יום טוב (מגילת תענית שם). על דיני מגילת-תענית (ראה ערכו) בזמן הזה, ראה ערכו.

ז' כסלו ז' בכסלו, נזכר במגילת תענית שעשאוהו יום טוב, לפי שמת בו הורדוס שהיה שונא את החכמים, ששמחה היא לפני המקום כשהרשעים מסתלקים מן העולם (מגילת תענית ט).

כ"א כסלו כ"א בכסלו, נזכר במגילת תענית שנקבע יום טוב, לפי שרצו הכותים להחריב את בית המקדש, וביקשו מאלכסנדר מוקדון שיתיר להם זאת, וביום זה בטלה עצתם, ועשו להר גריזים כדרך שרצו הכותים לעשות לבית המקדש, והוא "יום הר גריזים" (מגילת תענית ט, וראה שם באריכות בפרטי המעשה, וראה ערך כותים); ויש שגרסו שיום זה חל בכ"ה בכסלו, או שאינו חל כלל בכסלו אלא בטבת (ראה ערכו. יומא סט א, ושינויי נוסחאות שם. וראה ערך טבת).

כ"ה כסלו כ"ה בכסלו, מתחילים בו שמונת ימי החנכה (ראה ערכו), על דיני החנכה, ראה ערכו. ושם על חנוכת המשכן בכ"ה בכסלו, ועל דינים שנאמרו בכ"ד כסלו משום היותו ערב חנוכה. על יום-כפור-קטן (ראה ערכו) בסוף כסלו, שיש נוהגים להתענות בכ"ד בכסלו, ראה ערכו, וערך חנכה. על תענית יארציט בכ"ד בכסלו, ראה ערך יום שמת בו אביו.

דינים נוספים • זמן הבאת בכורים (ראה ערכו) הוא עד חנוכה (רה ערך בכורים, ושם על פרטי הדין⁶).

כָּסֶף (מטבע; תשלום)¹

מטבע או דבר אחר המשמש כאמצעי תשלום במקח וממכר, ובפרעון חובות וחיובי ממון שונים, ומשערים על פיו ערכו של ממון

- בשיעור ערכו של ממון
- כשהחלף המטבע
- שינוי ערכו

הפרקים:

- גדרו
- בתורת דמי מקח

• מטבע המשמש כאמצעי תשלום, כמו: תְּשַׁבְּרוּ מֵאֲתָם כֶּכֶסֶף (דברים ב ו)².

השם "כסף" נזכר במקרא בכמה מובנים:

• מין מתכת, כמו: שְׁתֵּי חֲצוֹצֶרֶת כֶּסֶף (ראה ערך חצוצרות. במדבר י ב).

מיוחד בסוף מגילת תענית. וראה ערך מגילת תענית וערך תענית צבור בגדרי החוב.

כסף (מטבע; תשלום). 1. לא, טורים תרכט-תשו. 2. על כסף במובן של מעשה קנין על ידי נתינת כסף או שוה כסף, ראה ערך כסף (קנין); על דיני מטבע בתורת חפץ בפני עצמו ראה ערך מטבע, וערך אונאה: אונאה במטבעות, וערך חליפין: דברים הנעשים חליפין, ושם: דברים הנקנים בחליפין, ושם: חליפין

במרחשון וכסלו שיהיו פעמים מלאים ופעמים חסרים, וראה ערך ה"ל. 6. וראה דרך אמונה בכורים ב ו בביאור ההלכה ד"ה אין (הב'), שמצדד שכבר מתחילת חנוכה אין מביאים, וכן כתב באור ישראל [מונסי תשס"ג] בשם בעל חידושי הרי"ם. 7. וראה דרך אמונה שם, ושמטה ד ו בביאור ההלכה, שאיסור זה נוהג עד תחילת חנוכה. וראה ערך ספיחי שביעית. 8. וראה דרך אמונה שמטה ד שם, שזמן הבעור הוא עד תחילת חנוכה. 9. והובא כפרק

• מין מטבע מסויים, כמו: מָאָה כֶּסֶף (שם כב יט).³

• רכוש בכלל, כמו: וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יִרְכָּה לוֹ מָאָד (שם יז יז), שפירושו ממון (ראה ערך מלך).

ערך זה ענינו כסף בתורת אמצעי תשלום, וכקנה מידה לשיעור ערכו של ממון.

גדרו

כסף בדיני התורה ובמצוותיה נזכר לענין מספר רב של דברים, כגון קדושי אשה (ראה ערך קדושין) ופדיון-מעשר-שני (ראה ערכו). על גדר כסף בהלכה דנים לענין דברים הטעונים כסף ולא "שוה-כסף" (ראה ערכו), וכן דנים על גדרו בתורת תשלום עבור סחורה (ראה להלן: בתורת דמי מקח), ועל גדרו בתורת קנה מידה לשער בו ערכו של ממון, שהיוקר והזול נמדדים על פיו (ראה להלן: בשיעור ערכו של ממון).

ברוב דיני התורה התלויים בכסף, אף שוה כסף דינו ככסף (ראה ערך שוה כסף), אולם יש מדיני התורה הטעונים כסף דוקא ולא שוה כסף, כגון פדיון-מעשר-שני (ראה ערכו) - שנאמר בו: וְצִרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדְךָ (דברים יד כה), ודורשים: כסף שיש עליו צורה (ברכות מז ב, ושבת קכח א ועוד), או כתב (רמב"ם מעשר שני ד ט; שו"ע יו"ד שלא קלח), ויוצא באותו זמן ובאותו מקום (רמב"ם שם י; שו"ע שם) - וכן מחצית השקל שנותנים כל שנה לקרבנות ציבור (ראה ערך שקלים. משנה בכורות מט ב).⁴

גדרו כסף לענין מקח וממכר (ראה להלן: בתורת דמי מקח) פירושו מטבע היוצא (כן משמע ממשנה בבא מציעא מד א, ורמב"ם מכירה ו, וטושי"ע חו"מ רג ח; המקח לרב האי מא), שבמקום שאין מלך נקבע על פי הסכמת אנשי המדינה, ובמקום שיש מלך נקבע על פי מצות המלך, ולא על פי הסכמת בני המדינה (המקח שם), אבל לשונות של זהב ושל כסף הרי הן כעשיות של ברזל ושל נחושת, ודינן כשאר המטלטלין (רמב"ם שם ב; שו"ע שם ג). וכן כסף האמור לענין שומת ערכו של ממון - שהזול והיוקר נמדדים על פי כסף, ולא על פי שאר דברים (ראה להלן: בשיעור ערכו של ממון), ולכן מותר להלוות מטבע במטבע (כן משמע מגמ"ש מד א-ב; טושי"ע יו"ד קסב א), ואין זה כהלואת פירות, שאסור להלוותם סאה בסאה, שמא יתייקרו בשעת הפרעון, ויש בכך משום רבית (ראה ערכו. גמ' שם; טושי"ע שם) - היינו מטבע היוצא (ראים קיח; התרומות מו ה; טושי"ע שם), אבל חתיכות של כסף דינן כפירות (ראים שם; התרומות שם). וכן תשלומי גזילה ונזיקין, שמשערים בכסף (ראה להלן: בשיעור ערכו של ממון) שיעורם הוא על פי ערך המטבע היוצא, ולא על פי ערך מתכת הכסף (המקח שם; חזון איש חו"מ טז סק"ב, שכן המנהג).

חפצים כאמצעי במקומות שמשמשים בחיטים או בפירות אחרים לתשלום כאמצעי תשלום במקח וממכר, נחלקו גאונים:

• יש אומרים שדין החיטים והפירות הוא כמטבע היוצא, ואף אם יש באותו מקום מטבע הנוהג על פי המלך, אלא שחוק המלך הוא שיתקבלו שניהם בסחורה, והפירות "חריפים" לצאת בהוצאה, שניהם חשובים מטבע, בין הפירות ובין מטבע המלך (המקח שם).

• יש אומרים שאין דין הפירות באותם מקומות כמטבע, שאין מטבע אלא של כסף (קיצור השערים למקח שם; רי"ף גיאת בבא מציעא מד א, בשם רב שריא), ואף אם נהגו לישא וליתן בפרוטות נחושת אינן כמטבע (קיצור השערים שם).

כסף החשוב כסף האמור לענין שיעור שוה פרוטה (ראה ערכו) ממון שחשוב ממון (ראה ערך הנ"ל), וכן כסף שנזכר בניגוד ל"שוה-כסף" (ראה ערכו), נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שמוכנו הוא מתכת כסף, ולא מטבע (אבני מלואים כז סק"א, בדעת הרבה ראשונים), ולדעתם מטעם זה הוא שיש הסוברים ששיעור פרוטה (ראה ערכו) הוא משקל חצי שעורה של כסף טהור (תשובות הגאונים (קורנל) צח; רבנו חננאל שבועות לח ב; רי"ף קדושין יב א; ועוד), ובפחות מזה אינו חשוב ממון, אפילו אם הוא שוה הרבה בדברים אחרים (בדק הבית אה"ע לא, בדעת הטור שם, בשם הרמ"ה), לפי שכסף האמור בתורה הוא מתכת כסף, והשיעור הוא על פי משקל המתכת, בין אם הוקרה ובין אם הוזלה (אבני מלואים שם, בדעת הרבה ראשונים). ולדעתם אף "כסף" האמור בתשלומי נזיקין (ראה ערכו) לענין תשלום "כסף או מיטב" (ראה ערך נזיקין וערך מיטב) הוא מתכת כסף, ולא מטבע (אבני מלואים שם, בדעת נמוקי יוסף בבא קמא ט א, בשם הרמ"ה).

• יש סוברים ש"כסף או מיטב" האמור בתשלומי נזיקין היינו מטבע היוצא, כמו: אִם כֶּסֶף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי (שמות כב כד. ש"ך חו"מ תיט סק"ג, שכן דעת כל הפוסקים). וכן יש סוברים שכסף האמור בתורה בניגוד לשוה כסף פירושו מטבע, ואף פרוטה של נחושת כסף היא ולא "שוה כסף" (כן משמע מרבנו חננאל בן שמואל קדושין ב א; אבני נזר אה"ע שפד, על פי רש"י קידושין ב א ד"ה פרוטה; חזון איש אה"ע קמח לקידושין יא ב), ורק לענין שיעור פרוטה הולכים אחר שיווי מתכת הכסף במשקל חצי שעורה, שכל שיש בפרוטות נחושת שיווי זה הרי היא חשובה ממון (אבני נזר שם; חזון איש שם). וכן שאר שיעורי מטבעות, כגון חמישה סלעים לפדיון הבן, שכתבו ראשונים שיעורם במשקל המתכת (טושי"ע יו"ד שח א; ועוד), אין השיעור כולל את ערך ההטבעה, אלא את משקל המתכת בלבד (דעת כהן קפד; חזון איש חו"מ טז ז), שאף מתכת הכסף חשובה מטבע מצד עצם טבעה, לפי שהיא יקרה ונוח להשתמש בה כאמצעי תשלום, וקבעה תורה את השיעור לדורות על פי משקלה (כן משמע מחזון איש שם ט-י).

• ויש סוברים שכסף האמור בתורה אין פירושו לא מתכת כסף ולא מטבע, אלא "ממון", ולכן אין שיעור שוה פרוטה תלוי במשקל הכסף, אלא בערכו, ואפילו פחות ממשקל חצי שעורה כסף חשוב ממון, אם הוקרה המתכת ואפשר לקנות בשיעור זה דברים אחרים כמו בפרוטה (אבני מלואים שם, בדעת ריטב"א קדושין יא א).⁵

מטבעות ושרות כערך המתכת שנעשה ממנה על פי משקלו⁶, וההטבעה באה בעיקר לציון משקלו של המטבע (חידושי הרי"מ אה"ע כז סק"א), ומכל מקום מטבע טבוע היה שוה יותר מערך המתכת שבו (תוספות בכורות נ א ד"ה דמזבנא, בשם ריב"ן). ונחלקו ראשונים אם

בכסף דוקא, ראה ערך פועל. 5. על הסוברים שאם הוזלה מתכת הכסף עד שערך משקל חצי שעורה ממנה הוא מועט ביותר אינו חשוב ממון, ראה ערך פרוטה וערך שוה פרוטה. 6. ובכמה מקומות שקל משמש לציון יחידת משקל (במדבר ז יג; יהושע ז כא; ועוד).

שוה בשוה. 3. על מיני מטבעות פרטיים שנזכרו בהלכה, ראה בערכים המתאימים על פי שמות המטבעות; על שוה כסף אם דינו ככסף, ראה ערך שוה כסף. 4. על הלואת כסף, שחייב הלווה לפורעה בכסף דוקא, אם יש לו, ולא בשוה כסף, ראה ערך גבית מלוה; בגייה במעות; על שכר פועל, שצריך לפורעו

מטבע טבוע, כגון הגזול מטבע ונפסל - והמטבע הגזול קיים בידי הגזול - אומר לו הגזול לנגזל: הרי שלך לפניך (משנה בבא קמא צו ב; רמב"ם גזלה ג ד; טושי"ע חו"מ שסג א). ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים שכך הדין דוקא כשפסלתו מדינה זו, ויוצא במדינה אחרת (רב יהודה בגמ' שם צו א), אבל אם פסלתו מלכות, שציותה שלא יצא לא במדינה זו ולא במדינה אחרת (רש"י ד"ה פסלתו מלכות), הרי זה כגזול מטבע ונסדק, שמשלם כשעת הגזלה (רב יהודה בגמ' שם), שהואיל ואינו יוצא כלל, היזק גמור הוא (כן משמע מרש"י שם ד"ה היינו), שאין צורת מטבע זה דומה לצורת שאר המטבעות היוצאים עכשיו, ואילו בשעת הגזלה היו כל המטבעות שוים לו (רש"י ד"ה הכא מינכרא).

• ויש אומרים שאפילו פסלתו מלכות אומר לו הרי שלך לפניך, שהרי לא נשתנה (רב הונא בגמ' שם), שאין זה שינוי, מכיון שלא נעשה מעשה בגוף המטבע (רבנו יהונתן שם צו ב).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (רמב"ם שם; טור שם, בשמו; שו"ע שם); ויש פוסקים כדעה השנייה (רא"ש שם ט י; טור שם, בשמו; רמ"א שם, בשם יש אומרים; ב"ח שם).

שטרות כסף של ימינו, יש מהאחרונים שכתבו שאם נפסלו לדברי הכל אינו יכול לומר הרי שלך לפניך, שאי אפשר לומר כן אלא במטבע שעיקר ערכו הוא משום המתכת שבו, וגם כשנפסל הרי המתכת קיימת, אבל שטרות של ימינו, שאין להם ערך עצמי, כשנפסלו הרי זה כהיזק ניכר (מנחת פתים שם; דברות משה שם סח ב).⁷

השף מטבע של חברו - שפיחת את צורת המטבע הפוחת מצורת המטבע (רש"י שם צא ד"ה השף), ולא חיסר את גופו (גמ' שם) - אמרו אמוראים שפטור, לפי שלא חיסרו כלום (רבה בגמ' שם), ונחלקו ראשונים בטעם הדבר:

• יש מפרשים שהם סוברים שמטבע שפסלתו מלכות אין זה חשוב שינוי לקנות בגזלה (ראה לעיל). תוספות שם ד"ה השף; רשב"א שם; רא"ש שם), והשף מטבע חברו הוא הזק-שאינו ניכר (ראה ערכו). תוספות שם, לפי מחנה אפרים נזקי ממון ד), שהצורה היא דבר שאין בו ממש (מחנה אפרים שם; חידושי הרי"מ חו"מ פח סק"ג), שהמתכת נשארה כמות שהיתה, ואף על פי שירד ערכה על ידי זה, הרי זה אינו ניכר (חידושי הרי"מ שם), אבל לאמוראים הסוברים שמטבע שפסלתו מלכות הרי הוא כנסדק, וחשוב כהיזק ניכר (ראה לעיל), השף מטבע חייב לשלם (תוספות ורשב"א ורא"ש שם).

• ויש מפרשים הטעם שאינו אלא גרמא-בנוזקין (ראה ערכו). רש"י שם ד"ה חסורי; תוספות רי"ד ופסקי רי"ד ופסקי ריא"ז שם; מרדכי שם קטז; טור חו"מ שפ; רמ"א שם ג; ים של שלמה שם יז), שחסרון הצורה אינו חשוב אלא גרמא, הואיל ולא חיסרו כלום (תוספות רי"ד ופסקי רי"ד ופסקי ריא"ז שם), שעיקר המטבע הוא המתכת שבו, וביטול צורתו אינו אלא גרמא שייפחת מדמיו (אבן האזל חובל ז ד, בדעת הרמב"ם שם יא).⁸

שטרות כסף של ימינו, מכיון שעיקרם אינו אלא הצורה, המוחק את הצורה שעליהם - חייב (חידושי הרי"מ אה"ע כז סק"ג; שו"ת אמרי יושר ב קנא, ומנחת פתים חו"מ שסג).

שיעור ההפרש בין מטבע טבוע לשאינו טבוע היה אחד מכ"ד בערך המתכת, והוא שכר ההטבעה (תוספות שם, בשם ריב"ן); או ששיעור ההפרש היה חומש (כן משמע מפסקי רי"ד בבא קמא צא א; רא"ש שם ט יב, לפי תשובת ר"מ בנט בשו"ת חתם סופר חו"מ סה).

במשך הדורות התחילו לערב במטבעות הכסף מתכות אחרות, כגון נחושת, והיה שווי המטבעות גבוה בהרבה מערך מתכת הכסף שבתוכם (כן משמע מביאור הגר"א יו"ד שה סק"ד), ולאחר מכן התחילו המדינות או הבנקים להוציא שטרות נייר לשימוש בתורת אמצעי תשלום במקום מטבעות של מתכת. בתחילה היו המדינות שהוציאו שטרות נייר מתחייבות לשלם לכל דורש את תמורת השטרות במטבעות כסף או במטבעות זהב, לפי הסכום הנקוב בהם, והיו מקומות וזמנים שלא היה מקבל כלום, כמו במטבע (ראה שו"ת ר' משולם איגרא חו"מ טז, ונחל יצחק חו"מ סו לח), ובתקופה מאוחרת יותר היו מתחייבות לשלם את התמורה במתכת זהב, ואילו בימינו אין בשטרות כל התחייבות מצד המדינות, ואינם משמשים אלא כאמצעי תשלום בלבד, ואף מטבעות המתכת בדרך כלל אין להם ערך עצמי, ואינם משמשים אלא כאמצעי תשלום (ראה ברית יהודה (בלוי) פתיחה לפרק יח), ונחלקו אחרונים בדין שטרות הכסף:

• יש סוברים ששטרות נייר אינם חשובים כסף לדיני התורה (תשובה מאהבה ג תד; שו"ת חתם סופר שם; טוב טעם ודעת קמא רעא ותליתאה ב לח, והאלף לך שלמה חו"מ ו, וחכמת שלמה חו"מ קצ; בית שלמה חו"מ לד וע וצא ועז; עונג יום טוב קב; חיי אריה א), לפי שאין להם ערך עצמי (עונג יום טוב שם; חיי אריה שם), או לפי שאינם אלא כשטרי חוב על אוצר הממשלה, ודינם כשטרות שאין גופם ממון (ראה ערך שטרות). תשובה מאהבה שם; טוב טעם ודעת והאלף לך שלמה וחכמת שלמה שם; בית שלמה שם; עונג יום טוב שם), ונתמעטו מחיובי אונאה (ראה ערך אונאה: דברים שאין בהם אונאה. בית שלמה חו"מ ע), ושומרים (ראה ערכו). בית שלמה חו"מ לד ועז), ומשבועה (ראה ערכו) דאורייתא (ראה ערך שבועת הדיינים. שו"ת חתם סופר שם), ואין פודים בהם בכור-אדם (ראה ערכו), שאין פודים בשטרות (ראה ערך פדיון הבן. תשובה מאהבה שם; שו"ת חתם סופר שם; חכמת שלמה שם; עונג יום טוב שם; חיי אריה שם), ומכל מקום אינם ממש כשטר, אלא נקנים כשאר מטלטלין, ואינם צריכים כתיבה ומסירה כשטר (ראה ערכו). שו"ת חתם סופר שם), והמזיקם חייב לשלם מן הדין כממון גמור, ואינו כמזיק שטרו של חברו, שחיובו הוא רק מדין "גרמי" (ראה ערך גרמא בנוזקין; גרמי: באין גופו ממון. שו"ת אור שמח ב יד).

• ויש סוברים ששטרות נייר דינם ככסף לכל דבר (שו"ת חתם סופר יו"ד קלד, ושם חו"מ קפז; נחל יצחק חו"מ סו לח, ועין יצחק יו"ד ל; שואל ומשיב תליתאה ג נה; ערוך השלחן חו"מ סו ט, ושם רג יב, ושם רעא יג, ויו"ד שה יח), שהרי אף מטבעות של כסף פעמים שערכם הוא יותר מערך המתכת שבהם, ואף על פי כן דינם ככסף לגבי כל שוויים, וזה הוא גדר מטבע, שגזרה המלכות עליו שיצא בהוצאה, והמוכר חייב לקבלו כתשלום, ודינא-דמלכותא-דינא (ראה ערכו) לענין זה, והרי הוא מטבע גמור (שו"ת חתם סופר שם ושם; נחל יצחק שם).

הגזול מטבע הגזול מטבע שבזמן חז"ל, אף על פי שהיה עיקר ערכו משום המתכת שבו, יש דינים התלויים בערכו בתורת

(מרדכי שם), והרי המטבע עצמו קיים ושוה בתורת מתכת, ולא הוזל אלא מעט משום ביטול צורתו, וזה אפשר לתקן, והפסד שכר הצורך אינו אלא גרמא (ים של שלמה שם).

7. על הגזול מטבע ונפסל, כשאין המטבע הראשון בעין, שמשלם במטבע החדש, ראה להלן: כשהוחלף המטבע. 8. או שהטעם שחשוב גרמא, לפי שאפשר לתקן את צורת המטבע, ואין הנזק אלא במה שצריך ליתן שכר לצורך לתקנו

החפץ שאדם מוכר הוא המקח, והכסף הוא דמי המקח (כן משמע מהמקח לרב האי מא).

חליפין מטבע אינו נקנה בחליפין (ראה ערכו. גמ' שם מו א; רמב"ם שם ו א; טוש"ע חו"מ רג א), שאם ייחד לו מעות כדמי מקח ומשך את המטלטלין - לא קנה (טור שם; רמ"א שם), לפי שמטבע אינו מקח וממכר כשאר סחורה, עד שייקנה בחליפין, אלא לעולם הוא משמש כדמי הסחורה (המקח לרב האי יא).

טבעא ופירא כסף לעומת מטלטלין של מקח נקרא בתלמוד "טבעא" - מטבע - לעומת המקח שנקרא "פירא" (גמ' שם מד א-ב ומה ב) - פירות - ה"טבעא" אינו קונה את ה"פירא", ואילו ה"פירא" קונה את ה"טבעא" (כן משמע מהמשנה שם מד א, וגמ' שם), ולא קונה ממש, אלא שמחייב את הלוקח לשלם (ראה לעיל).

בגדר כסף שהוא "טבעא" אמרו שאינו אלא מטבע היוצא (ראה להלן), אבל לשונות של זהב ושל כסף אין דינן ככסף אלא כ"פירא" (המקח לרב האי מא; רמב"ם שם ב; שו"ע שם), והרי הן כעשיות של ברזל ושל נחושת, וכשאר מטלטלין, שנקנים בקנין, וקונים זה את זה בחליפין (ראה ערכו. רמב"ם שם; שו"ע שם). וכן אסימון (ראה ערכו) [כסף שאינו טבוע, או מטבע שהצורה שבו שבורה או סדוקה] קונה את המטבע, והמטבע אינו קונה את האסימון (משנה בבא מציעא מד א; טור שם), היינו שמישכית האסימון מחייבת את הלוקח לשלם עבורו מטבע, ואילו משיכת המטבע אינה מחייבת לתת את האסימון (טור שם), שהאיל ואסימון אין בו צורת מטבע הרי הוא כחתיכת כסף, ונקרא סחורה לגבי מטבע היוצא, ואילו המטבע חשוב ככסף לגבי האסימון (המקח שם; מאירי שם). וכן מעות הרעות קונות - היינו מחייבות - את היפות, והיפות אינן קונות את הרעות (משנה שם; רמב"ם שם ו; טוש"ע שם ח), שהרעות הן כשאר מטלטלין (רמב"ם וטוש"ע שם), ומחייבות את המעות היפות במשיכתן, ואינן נקנות במשיכת המעות היפות (טוש"ע שם).

מעות רעות, נחלקו בהן הדעות:

- יש מפרשים שהן מעות שנפסלו (המקח שם; רש"י שם ד"ה מעות הרעות; רמב"ם שם; רבנו יהונתן ומאירי ופסקי רי"ד שם), שפסלתן המלכות או המדינה (רמב"ם שם; מאירי שם), או שנמחקה צורתן (מאירי שם), או שעירבו בהן הרבה נחושת עד שאינן יוצאות בסחורה (המקח שם)¹⁰.
- ויש מפרשים מעות הרעות, מעות שיוצאות על ידי הדחק - כגון שנשפשה צורתן והאדימו (רשב"א שם), או שנסדקו (תוספות רבנו פרץ ותוספות רא"ש ואור זרוע וטור שם) - ולדעתם אף על פי שחשובות הן כ"טבעא" לגבי מטלטלין (ראה להלן), לגבי מעות היפות חשובות הן כ"פירא" (תוספות שם ד"ה הנחושת; תוספות רבנו פרץ ותוספות רא"ש שם; אור זרוע ג בבא מציעא קמא; רשב"א שם, שכן משמע מהראב"ד, והסכים עמו; ריטב"א (החדשים) שם, בשם ר"י; טור שם; כן משמע מרמ"א שם)¹¹.

להחליף מטבע זה בזה אף מיני מטבעות שונים יש שנחשב אחד מהם לגבי חברו כ"טבעא" לעומת "פירא" כשכא להחליפם זה

מודה במקצת לענין שבועת מודה-במקצת (ראה ערכו), שלהלכה אין נשבעים אלא כשהודאה היא ממין הטענה (ראה ערך הני"ל), כל מין מטבע אחת היא, ולכן אם אמר לו: דינר זהב יש לי בידך, והשיבו: אין לך בידי אלא דינר כסף, או פרוטה - חייב (משנה שבועות לח ב). וביארו גאונים וראשונים שלא אמרו כל מין מטבע אחת אלא בתובעו "מטבע" סתם, כגון שטען שנתן לו דינר זהב להחליפו וליתן לו מטבעות תחתיו (כן משמע ממשפטי שבועות לרב האי א א; תוספות שם ד"ה בטוענו; תוספות הרא"ש שם מ א, בשם רבנו חננאל; רמב"ן ורשב"א ועוד שם; טוש"ע חו"מ פח יא), אבל הטוען "דינר זהב יש לי בידך בפקדון", והודה לו הנתבע בדינר כסף, או בפרוטה - פטור, שאין זו הודאה ממין הטענה (משפטי שבועות שם; רמב"ם טוען ג ח; תוספות ורמב"ן ורשב"א שם; טוש"ע שם ט), מכיון ששתי המטבעות חלוקים בין במינן ובין בצורתן (ריטב"א שם), וכן אם טענו מטבע ממלכות זו, והודה לו במטבע ממלכות אחרת - פטור (רמב"ן שם)⁹.

היו התביעה והטענה באותו מין מתכת, אבל במטבע אחר, כגון שתבעו דינר זהב והודה לו בחצי דינר זהב, נחלקו ראשונים אם זו הודאה ממין הטענה (כן משמע מהרמב"ן שם לט ב, ורא"ש שם ו ד, בשמו); או שאינה חשובה הודאה ממין הטענה, ופטור (רא"ש שם), וכן הלכה (טוש"ע שם יא).

בעל חוב בעל חוב, שלהלכה אם יש לו מעות חייב לפרוע מעות, ולא שזה כסף (ראה ערך גבית מלוה: גבייה במעות), נחלקו אחרונים אם חייב לפרוע באותו מין מטבע שלוה, אם זהב - זהב, ואם כסף - כסף (קצות החושן קא סק"ה; חזון איש חו"מ יא יא); או שרשאי לפרוע אף במין מטבע אחר, כל שהוא מטבע היוצא (חידושי הרי"ם חו"מ פח ס"ק כד; נחל יצחק עד ז ב).

בתורת דמי מקח

כסף משמש לקנין בדברים הנקנים בכסף, כגון קרקע (ראה ערכו. ראה ערך כסף (קנין): הדברים הנקנים), אולם מטלטלין (ראה ערכו) אינם נקנים בכסף (ראה ערך כסף (קנין): במטלטלין), ולפיכך הלוקח מטלטלין, אף על פי שפרע הלוקח את כל הדמים - לא קנה (כן משמע ממשנה בבא מציעא מד א; רמב"ם מכירה ג ד; כן משמע מטוש"ע חו"מ קצח א, ושם רג א), ויכול לחזור בו (משנה שם; רמב"ם שם; כן משמע מטוש"ע שם רד א). משך הלוקח את המטלטלין, או עשה בהם קנין אחר המועיל במטלטלין (ראה ערך מטלטלין, וערך אגב וערך הגבהה וערך חליפין וערך חצר), אף על פי שלא נתן את הדמים - קנה, ואין שניהם יכולים לחזור בהם (כן משמע ממשנה שם; רמב"ם שם; כן משמע מטוש"ע שם קצח א), ומתחייב הלוקח בדמים (כן משמע ממשנה שם, וגמ' שם מה ב; רמב"ם שם; טור שם קצח ורג; רמ"א שם רג א, אבל אין הכסף נקנה למוכר במשיכת המטלטלין, אלא שנעשה חוב על הלוקח (כן משמע מגמ' שם, ורמב"ם שם, וטור שם). כללו של דבר, כל שנקנה - קונה (תוספתא בבא מציעא (ליברמן) ג יד), היינו שהדבר הנקנה - המקח - מחייב במשיכתו את דמיו, ואילו הדמים אינם קונים את המקח במשיכתן (רמב"ן שם מד ב), ולעולם

9. ויש מהראשונים סוברים שהדברים אמורים כל שתבעו מטבע, ולא מתכת במשקל, ואף על פי שמטבע זה כסף וזה נחושת, הרי זו הודאה ממין הטענה, שכולם מטבע הם (רש"י שם מ א ד"ה דינר מטבעות; רבנו יהונתן שם לח ב), ואף על פי שהם משתי מתכות ושתי צורות, כל שם צורה אחת היא (ריטב"א שם, בדעת רש"י), וחייב שבועה אפילו אם תבעו מטבע ממלכות זו, והודה לו

במטבע ממלכות אחרת (רמב"ן וריטב"א שם, בדעת רש"י). 10. על מעות שאינן יוצאות באותה מדינה, ואין נושאים ונותנים בהן עד שמחליפים אותן במטבע אחר, ראה להלן. 11. ומכל מקום יש שכתבו שחשובות הן כ"טבעא" לגבי אסימון שאינו טבוע (תוספות רא"ש שם, בשם רבנו מאיר; כן משמע מהשיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד); ויש שכתבו שחשובות הן כ"טבעא" אף

שם יד ב) כשעת הנזק (כן משמע משו"ת מהר"ם מרוטנבורג (קרימונה) שח), שאם הרג את שורו של חברו, והוקרה הבחמה או הוזלה, או הדליק את גדישו של חברו, והוקרה התבואה או שהוזלה, אין לו אלא כשעת נזקו (תוספתא בבא קמא (ליברמן) ג ה), ואפילו אם החזיר המזיק לניזק חפץ כדוגמת החפץ הניזוק, מכיון שהוזלו דמיו של חפץ כזה, ולא פרע את דמיו כשווי בשעת הנזק, לא יצא בזה ידי חובתו (חסדי דוד לתוספתא שם; מרחשת ב לב ג ד).

פירות בחיובי תשלומים מסויימים שמשלמים בפירות, דנים אם שיעור התשלום נקבע על פי ערך הפירות בכסף, "לפי דמים", או על פי כמותם של הפירות, "לפי מידה":

• בתשלומי-תרומה (ראה ערכו), שמשלם זר האוכל תרומה בשוגג, נסתפקו בתלמוד כשהוקרו הפירות שאכל בין שעת אכילתו לשעת התשלומים, האם משלם לפי דמים, כדין גזלן שמשלם לפי דמים כשעת הגזלה, או שמא לפי מידה הוא משלם, היינו פירות באותה מידה שאכל, אף על פי שהם שוים עכשיו יותר מזו (פסחים לב א), ואינו דומה לגזלן שמשלם לפי דמים, מכיון שהקפידה התורה בתשלומי תרומה לשלם פירות ולא מעות (ראה ערך הנ"ל. רש"י ד"ה איבעיא להו), ותלו הדבר במחלוקת תנאים (ראה גמ' שם א-ב). להלכה נחלקו ראשונים אם משלם לפי דמים (רמב"ם תרומות י ה,ו, כו); או לפי מידה (כן משמע מרש"י שם לא ב ד"ה בשוגג, וגיטין נד א ד"ה בשוגג תשלומיו, ורשב"א גיטין שם בשמו; ראב"ד שם ו,כו; פסקי רי"ד ומאירי שם).

• בפרעון חוב של הלואת פירות, פעמים שמשלמים לפי דמים, ופעמים שמשלמים לפי מידה: המלוה לחברו כור חטים, ולא קצץ את דמיהם, והוזלו החטים, נותן לו כור חטים, אבל אם הוקרו החטים, נותן את דמיהם (בבא מציעא עה א; רמב"ם מלוה י ד; טוש"ע י"ד קסב א) כשוויים בשעת ההלואה (רמב"ם שם; טוש"ע שם). וביארו ראשונים שזה שבהוזלו נותן לו כור חטים, הרי זה מעיקר הדין, שאינו חייב לו אלא חטים, כמו שהלוהו, ואילו זה שבהוקרו נותן את דמיהם ולא כור חטים, אינו אלא משום רבית (ראה ערכו. כן משמע מפסקי רי"ד שם מד ב; ריב"ש שצו), אבל מן הדין היה מחוייב לפרוע לו כור חטים, כמו שהלוהו (בית אפרים י"ד מג, על פי ריב"ש שם) ¹⁴.

שומת ערך בשומת ערכו של ממון דנים את הכסף כדבר שערכו קצוב וקבוע, ואילו שאר החפצים הם שמתייקרים או מוזלים, ומשתנה ערכם ביחס לכסף (כן משמע מגמ' שם מד ב; המקח לרב האי מאן), ואין היוקר והזול תלויים במטבע, אלא בפירות (כן משמע מרש"י שם ד"ה בשלמא, השני, וד"ה הוי ליה), שהמטבעות אינם בני יוקר וזול אלא הפירות, שפעמים שמחירים לגבי המטבעות עולה ופעמים יורד (תלמיד הרשב"א שם), ולכן האיסור ללוות סאה-בסאה (ראה ערכו), נוהג בכל דבר חוץ ממטבע (כן משמע מהגמ' שם מד ב - מה א; טוש"ע י"ד קסב א), שטעם האיסור הוא שמא יתייקרו הפירות ונמצא בא לידי רבית, אבל במטבע אין יוקר וזול (תשב"ץ ג רפז; ב"ח שם; לבוש שם א) ¹⁵.

בזה, שהמין החשוב יותר, או ה"חריף" יותר, היינו שיוצא בהוצאה ועובר לסוחר, נחשב כ"טבעא", ואילו המין שאינו חשוב וחריף כל כך נחשב כ"פירא" (ראה להלן). וזהו כללו של דבר - כל הירוד מחברו קונה את חברו (ירושלמי בבא מציעא ד א) ¹².

חילול מעות בחילול מעות של מעשר שני (ראה ערך פדיון מעשר שני), מעשר שני מחללים אף מטבע החשוב "טבעא" על מטבע החשוב "פירא" (מאירי בבא מציעא מד ב), אם משום שנאמר: וצרת הכסף (דברים יד כה), ולא "וצרת כסף", לרבות אף מיני מטבעות הללו (המאור וראב"ד על הרי"ף ורמב"ן ורי"ן שם מה ב), או שבמעשר לא הקפידה התורה אלא על כסף שיש עליו צורה, כדי להקל ממשאו, וכל שהמטבע הוא כסף שיש עליו צורה, מחללים עליו, אף על פי שלענין מקח וממכר הוא חשוב כ"פירא" (ריטב"א שם) ¹³.

מטבעות וטבעות זהב וכסף ונחושת ושרטות כסף שבימינו, כולם חשובים כ"טבעא" זה לגבי זה, שהרי אין להם ערך עצמי, וכולם שוים בחשיבותם ובחריפותם (חזון איש חו"מ טו ס"ק כו). ומכל מקום מעות שאינן יוצאות באותה מדינה, ואין נושאים ונותנים בהן עד שמחליפים אותן במטבע אחר, נחשבות "פירא" לגבי מטבע היוצא (כן משמע מהמקח שם וקיצור השערים שם, ורי"ף שם מד א; רמב"ם שם; מאירי שם), והוא הדין שחשוב כ"פירא" לגבי מטלטלין (רי"ף שם; רא"ש שם; רמב"ם שם; טוש"ע חו"מ רג ח), אבל מעות שנתקלקלה צורתן, ועדיין יוצאות הן על ידי הדחק, לסוברים שנחשבות הן כ"פירא" לגבי מעות היפות (ראה לעיל), לגבי מטלטלין חשובות הן כ"טבעא" (תוספות שם ד"ה הנחושת; תוספות רבנו פרץ ותוספות רא"ש ורשב"א שם; טור שם).

לגבי מטלטלין מטבע של מדינה אחרת, שאינו יוצא באותה מדינה ואין נושאים ונותנים בו עד שמחליפים אותו למטבע אחר, שחשוב כ"פירא" לגבי מטבע של מדינה זו, הוא הדין שחשוב הוא כ"פירא" לגבי מטלטלין (כן משמע מהרי"ף שם; רמב"ם שם; שו"ע חו"מ רג ח); ויש מחלקים, שאם השולחנים שבמדינה זו קונים מטבע זה בשווי מתכת הכסף שבו בלבד, הרי הוא כ"פירא" לכל דבר, אבל אם קונים אותו ביותר משווי זה מחמת צורת המטבע שבו, כגון שיוצא במדינות שאינן רחוקות כל כך, או שהסוחרים מצויים לילך לשם, אף על פי שלגבי מעות היפות הרי הוא כ"פירא", לגבי מטלטלין חשוב הוא כ"טבעא" (ריטב"א שם מה א, שכן מצא מוגה; מאירי שם מד ב, במסקנתו).

בשיעור ערכו של ממון

גזל וניזקין חיוב התשלומים של גזל (ראה ערכו) וניזקין (ראה ערכו) נקבע "לפי דמים", היינו על פי שווי הרכוש הגזול או הניזוק בכסף בשעת הגזלה והנזק, ולכן הגזול מחברו ואין הגזלה בעינה, או שקנאה הגזול בשינוי, משלם את דמיה לפי שוויה בשעת הגזלה (ראה ערך גזל: תשלומי גזלה. כן משמע ממשנה בבא קמא צג ב; רמב"ם גזלה ב א, ושם ג א; טוש"ע חו"מ שס ה, ושם שסב א), וכן בתשלומי ניזקין (ראה ערכו) שמים את הנזק בכסף (כן משמע מגמ')

שם ובמלחמות). ¹⁴. ויש הסובר בדעת ראשונים שכשהוקרו החטים מעיקר הדין הוא שאינו נותן אלא את דמיהם (אבני נזר י"ד קעז ז, בדעת תוספות שם עה א ד"ה וכדברי). על הלואת פירות ברבית לפי מידה, כגון סאתיים בשלש, אם היא רבית מן התורה אף כשאין בה ריוח לפי דמים, כגון שהוזלו בשעת הפרעון ועמדו שלש סאים בדמי סאתיים, ראה ערך רבית. ¹⁵. אם כלל זה שהזול והיוקר תלוי בפירות נאמר אף במקום שידוע שסיבת ההוזלה או

לגבי מטבעות זהב ונחושת (מיוחס לריטב"א שם; מאירי שם). ¹². מטבע של נחושת נחשב פירא לעומת מטבע של כסף (רמב"ם מכירה ו ג, ושו"ע חו"מ רג ד, על פי משנה בבא מציעא מד א). ¹³. ויש מהאמוראים הסובר בדעת תנאים שאין מחללים מטבע של מעשר שני ממין הנחשב "טבעא" על מטבע ממין הנחשב "פירא" לגביו (ריש לקיש בגמ' שם מד ב, בלשון הראשונה, בדעת בית שמאי), ש"וצרת הכסף" הינו מטבע גמור החשוב "טבעא" (כן משמע מהרמב"ן

למלוה דרך למישן (רב נחמן בגמ' שם ב, לפי רבנו חננאל שם), היינו שצריך הוא ללכת לשם (רש"י שם ד"ה ומשני), ובכגון זה כופים-על-מדת-סדום (ראה ערכו. רבנו יהונתן שם), שזה-נהנה-וזה-אינו-חסר (ראה ערכו. תשב"ץ שם), אבל אם אין לו דרך למישן - לא, מכיון שאינו מטבע היוצא לו, ואומדים את דעתו שעל מטבע הראוי לו הלוהו (ראב"ד שם), ואין המלוה מחוייב להוציא מנה על מנה כדי להוציאו במישן (שיטה מקובצת שם, בשם הרמ"ה).

במה דברים אמורים, כשהמלוה מקפידות זו על זו (גמ' שם), היינו שמלכות זו שפסלה את המטבע אינה מניחה להוציא ממנה את המטבע הפסול למקום אחר, כדי שיהיה הכסף בזול, ויוכלו להתיר את המטבעות הישנים ולחדש את המטבע (ראב"ד שם), ולכן אין המלוה יכול להשתמש במטבע זה כדי לקנות מסוחר מישן הבאים לכאן (פסקי ר"ד שם), אלא שאין המלוה מקפידה עד כדי כך שיהיו בודקים ומחפשים בכליו, ולכן יכול המלוה להוליד את המעות "על ידי הדחק" למישן (גמ' שם); אבל כשאין המלוה מקפידות זו על זו, יכול הלוה לפרוע במטבע שנפסל אפילו כשאין למלוה דרך למישן (כן משמע מהגמ' שם), שהרי יכול הוא להוציאו במקומו (פסקי ר"ד שם). וכשאין מלוה מקפידות הכל מודים שנותן לו ממעות הראשונות, ולא נחלקו אלא כשמלוה מקפידות (המאור שם, בתירוצו השני; פסקי ר"ד שם).

בפירוש "המלוה על המטבע" נחלקו ראשונים:

- יש מפרשים שהדברים אמורים במלוה לחברו פרקמטיא, וקצץ לו את התשלום במעות (רש"י שם א ד"ה המלוה וד"ה על המטבע; רבנו יהונתן ונמוקי יוסף שם; מאירי שם, בשם חכמי הצרפתים), ולכן יש הסוברים שנותן לו מטבע היוצא באותה שעה, שהרי קיבל עליו לתת מעות, אבל המלוה את חברו מעות, ונפסל המטבע, מה שהלוהו משלם לו (רש"י שם ב ד"ה נותן לו; תוספות שם ד"ה המלוה ורשב"א שם, בשמו; נמוקי יוסף שם). וההבדל בין מכירת פרקמטיא להלוואת מעות אינו אלא לפי שבמכירה רגילים להזכיר את התשלום בדמים, ואילו בהלוואת מעות אין רגילים להזכיר דבר, אבל הוא הדין בהלוואת מעות כשקצב לו בפירוש לשלם מעות (תוספות שם, בדעת רש"י; נמוקי יוסף שם).

- יש מפרשים ש"מלוה על המטבע" היינו שהתנה עמו בפירוש על מנת שישלם מטבע, בין במלוה מעות, ובין במלוה פרקמטיא (תוספות שם; תוספות רבנו פרץ שם; רשב"א שם, בשם תוספות; רא"ש שם; מגיד משנה מלוה ד יב, בשם תוספות ורשב"א; טור חו"מ עד), וכיון שפירש מטבע, מן הסתם לכך פירש, שאם ייפסל יתן לו מטבע היוצא באותה שעה, ואילו מטבע שנפסל אין שמו מטבע (תוספות שם; רשב"א שם). ודוקא בתנאי מפורש לשלם במטבע, אבל המוכר פרקמטיא, אף אם קצץ דמים רשאי לתת מטבע שנפסל, שלא נתכוין בקציצה זו אלא לזקוף עליו את דמי הסחורה במלוה (כן משמע מתלמיד הרשב"א שם, בשם תוספות), אלא שאם לא זקף במלוה גמורה, אלא הלוהו סאה חטים והתנה עמו שיחזיר או סאה חטים, או כך וכך מעות, שאם ירצה נותן לו חטים, נותן לו מטבע היוצא באותה שעה (תוספות שם, בשם ר"י).

- ויש מפרשים שהכל מודים שהמלוה מעות סתם ונפסל המטבע, נותן לו מטבע היוצא באותה שעה (כן משמע מהראב"ד

שני מיני מטבעות, שאחד מהם חשוב ביחס לחברו כ"טבעא" לעומת "פירא" (ראה לעיל: בתורת דמי מקח), אם נשתנה ערכם זה ביחס לזה, דנים את ה"טבעא" כמי שערכו קבוע, ואילו היוקר והזול הוא באותו מין מטבע החשוב "פירא" (כן משמע מגמ' שם מד ב).

מטבע של מלכות אחרת, שבמלכות זו אינו יוצא אלא בין הסוחרים, ומחליפים אותו במטבע של מלכות זו - שמטבע זה חשוב הוא כ"פירא" לגבי מטבע של מלכות זו (ראה לעיל: שם), נחלקו ראשונים אם לגבי הלוואה דינו כ"טבעא", ומותר ללוותו מטבע במטבע, ואין בו משום רבית (ריטב"א (החדשים) שם א, בשם מקצת רבותינו; תלמיד הרשב"א שם ב), שכיון שאף כאן אין מקפידים עליו, ובמקומו הוא "טבעא" גמור, אף כאן דינו כ"טבעא" (ריטב"א (החדשים) שם א); או שדינו כ"פירא", ואסור (יראים קיח; מאירי שם ב; ריטב"א שם מה א).

בימינו שטרות ומטבעות כסף של ימינו, כתבו אחרונים שדינם כ"טבעא", מכיון שעיקר המשא ומתן אינו אלא בהם, ואין בהלוואתם משום הלוואת סאה בסאה, שאין בהם יוקר וזול (כן משמע מחמת אדם קלב ט), וכן נקבעים תשלומי נזיקין וגזלה על פיהם, כדין מטבע היוצא (חזון איש חו"מ טז ס"ק כה). ודוקא שטרות ומטבעות של מדינה זו, אבל שטרות ומטבעות של מדינה אחרת דינם כ"פירא", ואין חיובי התשלומים במדינה זו נקבעים על פיהם (חזון איש שם). ונחלקו אחרים אם אסור ללוותם מטבע במטבע משום סאה בסאה, כדין פירות (חזון איש שם); או שמותר ללוותם מטבע במטבע, שדוקא מטבע שבזמן חז"ל היה נידון כ"פירא" כשהוא מחוץ למקומו, מכיון שהיה לו ערך עצמי, אבל מטבע שלנו, שאין לו ערך עצמי, הרי מחוץ למקומו אין לו ערך, וכל ערכו אינו אלא מפני שימוש בתורת "טבעא" במקומו, ובמקומו הרי אין בו יוקר וזול, וערכו קבוע (מנחת שלמה א כז א).

כשהוחלף המטבע

המלוה את חברו על המטבע, ונפסל המטבע, כגון שמת המלך וקם מלך חדש תחתיו, ושינה את צורת המטבע לכתוב את שמו עליו (רבנו יהונתן בבא קמא צז ב), והמטבע החדש שוה לישן במשקלו (ראב"ן שם; ראב"ה תשובות וביאורי סוגיות אלף לח; התרומות מו ח; תשב"ץ ג יז), וערכו שוה לערכו של הישן קודם שנפסל לגבי קניית פירות (רבנו ברוך שם; ראב"ה שם; מאירי שם), נחלקו אמוראים:

- יש אומרים שנותן לו מטבע היוצא באותה שעה (רב בגמ' שם צז א-ב) בשעת פרעון, ולא מטבע שנפסל, שהרי קיבל עליו לתת לו מטבע, וזה אינו מטבע (רש"י שם ב ד"ה נותן לו).

- ויש אומרים שיכול לומר לו על המטבע שנפסל: לך הוציאו במישן (שמואל בגמ' שם ב) - מקום שבו יוצאים כל המטבעות (התרומות שם), אפילו מטבע שפסלתו מלכות (רבנו חננאל שם; ראב"ד שם) - שכיון שיוצא הוא במישן שם מטבע עליו (תוספות שם א ד"ה המלוה; רשב"א ונמוקי יוסף שם), והרי זה כאילו לא נפסל (רבנו יהונתן שם), וכן הלכה (רבנו חננאל שם ב; רא"ש שם ט יא; ראב"ד שם, בדעת הר"י; סמ"ג לאוין קצ; רמב"ם מלוה ד יב; טוש"ע חו"מ עד ז) ¹⁶.

ומכל מקום אינו יכול לומר: לך הוציאו במישן, אלא כשיש לו

שפסקו כדעה הראשונה (שו"ת רש"י (אלפנבין) רכב; מרדכי ב"ק קי, בשמו;

ההתייקרות היא מחמת המטבע, ראה להלן: שינוי ערכו. 16. ויש מהראשונים

כשהמטבע חוסר המלוה על המטבע והוסיפו עליו - שנפסל המטבע הראשון, ועשו מטבע חדש גדול וכבד מן הראשון (רא"ש שם ט יב) - נותן לו מטבע היוצא באותה שעה (גמ' שם ; רמב"ם מלוה ד יא ; טושי"ע י"ד קסה א), ודוקא כשנפסל המטבע הראשון, אבל אם לא נפסל, ועדיין הוא יוצא בהוצאה, הלווה פורע במטבע הראשון (שו"ת הרא"ש קג א, ותשובת הרא"ש שבתור חו"מ עד ; תשב"ץ ג יז) ¹⁹.

שיעור התשלום מן המטבע היוצא הוא שאם הוזלו הפירות מחמת התוספת, מנכה הלווה מן התשלום את שיעור התוספת (גמ' שם ; רמב"ם שם ; טושי"ע שם), אפילו לא היתה התוספת אלא כלשהו (רבנו חננאל שם ; ר"ף שם ; רמב"ם שם ; שו"ע שם), שאם לא ינכה נמצא משתכר בתוספת, ויש בכך משום רבית (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה והא קזיילין ; ראב"ד ורשב"א ורא"ש שם), ולכן אינו נותן לו אלא כפי מה שהיו נותנים תחילה בפירות (רבנו יהונתן שם), ואם לא הוזלו הפירות מחמת התוספת - או אפילו אם הוזלו, אבל לא היתה ההוזלה מחמת התוספת, אלא "מחמת השער" (גמ' שם צא א), כגון שבאו גשמים ונמצאו רוב תבואות בעולם והוזלו הפירות (רש"י שם ד"ה מחמת תרעא) - אינו מנכה לו (גמ' שם ; רמב"ם שם ; טושי"ע שם), שהרי אף במטבע הראשון, אילו לא היה נפסל היה קונה עכשיו פירות באותו שיעור (רבנו יהונתן שם ; רמ"ה שם).

במה דברים אמורים, שהוסיפו על המטבע עד חמישיתו (גמ' שם ; רמב"ם שם ; טושי"ע שם), כגון שהיה משקלו ארבעה ועשרה חמישה (רבנו חננאל שם ; תוספות שם ד"ה עד, בשמו ; ר"ף וראב"ן ומאירי ורא"ש שם ; רמב"ם שם ; טושי"ע שם) ²⁰, אבל הוסיפו עליו יותר מזה הרי הלווה מנכה לו, אף על פי שלא הוזלו הפירות (גמ' שם ; רמב"ם שם ; טושי"ע שם), מכיון שיש בדבר ריוח לענין משקל המתכת, אם בא להתיך את המטבע ולעשות ממנו חתיכת כסף (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י ד"ה לענין נסכא), והוא רבית (רש"י שם ; ראב"ד שם ; שו"ת הרשב"א ד רפז) ²¹, ובאופן זה מנכה לו את כל התוספת (רבנו חננאל ורשב"א ומאירי שם ; רמב"ם שם ; טושי"ע שם), ומשלם לו לפי משקל המטבעות הראשונים, ולא לפי מניינם (רא"ש שם ; רבנו ירוחם משרים ו א) ²².

בטעם ההיתר עד שיעור חומש, נחלקו ראשונים :

- יש מפרשים, שמצוי הדבר במטבעות היוצאים שמקצתם חסרים או יתרים במשקלם עד חומש, ובין אלו ובין אלו יוצאים בהוצאה בערך שוה, ולכן אין תוספת המשקל במטבע החדש חשובה רבית (ראב"ד שם, בפירוש הראשון ; רשב"א שם, בשמו), שהרי אפשר שהמטבעות הישנים שהלווה שוים במשקלם למטבעות החדשים שנוטל, ואין כאן תוספת כלל (רשב"א שם, וראב"ה, ביאורי תשובות וסוגיות אלף לח, בשם הראב"ד).
- יש מפרשים, שאם יתיך את המטבע החדש יפסיד חומש באכילת האש ובשכר עשיית המטבע, ולפיכך ריבוי עד חומש במשקל המתכת אינו רבית (ראב"ד שם, בפירוש השני ; רשב"א שם, בשמו).
- ויש מפרשים שכיון שלא הוזלו הפירות, ואין ריוח בדבר אלא לענין משקל המתכת, עד חומש הכל דרכם למחול על כך, ולכן אין בזה משום רבית (רשב"א שם).

המטבע הראשון לגמרי, ואינו יוצא אפילו במישן (ראב"ד שם ; רשב"א שם), אבל אם יוצא המטבע במישן ויש למלוה דרך לשם הרי זה נותן לו מן המטבע הראשון (מגיד משנה שם). ²⁰ ויש המפרש שבחמישית בצמצום אסור, ורק בפחות מחמישית מותר (כן משמע מרש"י שם ד"ה עבדו עובדא). ²¹ או לפי שנראה הדבר כרבית (פסקי ר"ד ; רא"ש שם). ²² ויש שכתב שאינו מנכה אלא את התוספת של יותר מחומש (פסקי ריא"ז שם).

ורבנו ברוך שם), ולשון "על המטבע", שהלווה מטבע היוצא בסתם, ולא התנה עמו בפירוש שאם ייפסל המטבע יתן לו זקוק של כסף בכך וכך דינרים (ראב"ד שם) ; או ש"על המטבע" היינו שההלוואה היתה במטבע פלוני (ראה רבנו ברוך שם). וכן יש מפרשים "מלוה על המטבע" בכל אדם החייב מעות לחברו, בין אם הלווה מעות סתם, ובין אם הלווה פירות וקצץ להם דמים (פסקי ר"ד שם ; מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם), ונותן לו מטבע היוצא באותה שעה, לפי שבסתם דעתו היא על המטבע היוצא, ולא עלה על דעתו שייפסל (פסקי ר"ד שם), וכל המלוה על סמך המטבע היוצא וחשיבות צורתו הוא מלוה (מגיד משנה שם), ולשון "על המטבע" לא בא אלא לרבות את המלוה פירות וקצץ דמים, שדינו כמלוה מעות (מגיד משנה שם, לפי לחם משנה שם), או שלא בא אלא לבאר את טעמו של שמואל הסובר שאם יכול להוציאו במישן משלם במטבע שנפסל, מפני שעל סמך אותו מטבע הלווה (פסקי ר"ד שם).

כשהמעות בעין היו מעות ההלוואה בעין ביד הלווה, שעדיין לא הוציא אותן, נחלקו ראשונים :

- יש סוברים שנותן אותן למלוה, אף על פי שנפסלו, לפי שאינו גרוע מגזלן, שהגזול מטבע ונפסל אומר לנגזל : הרי שלך לפניך (ראב"ן בבא קמא צז ב ; מרדכי שם קי, בשמו),
- ויש סוברים שנותן לו מטבע היוצא באותה שעה (סמ"ג לאוין קצ ; הגהות מימוניות מלוה ד יב, בשמו ; פסקי מהרי"ח שם), ואינו דומה לגזלן שאומר הרי שלך לפניך, לפי שמלוה להוצאה ניתנה (ראה ערך הלוואה), והלווה רשאי להחזיר לו מעות אחרות, ולכן אפילו כשמחזיר לו אותן מעות עצמן אין זה פרעון עד שישלם במטבע החדש (סמ"ג שם ; פסקי ר"ד שם).

להלכה לא הכריעו הפוסקים במחלוקת (כן משמע מדרכי משה חו"מ עד סק"ו, וסמ"ע שם ס"ק יט ; בי"ח שם ט), וכתבו שכיון שהוא ספק, המוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו. בי"ח שם) ¹⁷.

הלווה שלא שילם את חובו בזמן הפרעון, ודחה את המלוה בלך ושוב, ובינתיים נפסל המטבע, משלם במטבע היוצא באותה שעה, ולא אמרו שמשלם במטבע שנפסל אלא כשנפסל לפני זמן הפרעון (ים של שלמה בבא קמא ט יג, על פי שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תתר, ועל פי טור חו"מ עד ; שו"ת חתם סופר אה"ע א ככו, וחו"מ נח ועד, בדעת המהר"ם ; שער משפט שם סק"ה ; אבני מלואים קיד סק"א), לפי שעיקר ההלוואה חשוב כגולה, ומשלם כשעת הגזלה (אבני מלואים שם) ¹⁸.

שיטות כסף של ימינו, אם לזה אותם אדם ונפסלו אינו יכול לפרוע את חובו בהם, אף לסוברים שבהלוואה סתם יכול לשלם במטבע שנפסל (ראה לעיל), שלא אמרו כן אלא במטבע שעיקר ערכו משום המתכת שבו, וגם כשנפסל הרי המתכת קיימת, והרי הוא כחפץ שהוזל, אבל שטרות של ימינו, שאין להם ערך אלא מצד צורתם, כשנפסלו בטל מהם שם כסף (הר המור (בנט) לו ; ערוך השלחן חו"מ עד ח).

ראב"ד שם ; שו"ת מהרי"ל ק, בדעת ראב"ן. ¹⁷ ויש מהפוסקים שפסק כדעה השניה (ש"ך שם ס"ק כד). ¹⁸ ויש הסובר שאף באופן זה רשאי לפרוע במטבע שנפסל (ש"ך חו"מ עד ס"ק כז, על פי שו"ת המהר"ם שם). ¹⁹ והדברים אמורים לסוברים שהמלוה על המטבע ונפסל נותן לו מטבע היוצא באותה שעה (ראה לעיל. רש"י ד"ה והוסיפו עליהן ; ראב"ד שם, בפירוש הראשון), או אף לדעה החולקת, כגון שאין למלוה דרך למישן, או כגון שנפסל

שם ד"ה הוי ליה), אבל במטבע לא שייך יוקר וזול (תלמיד הרשב"א בבא מציעא שם; ב"ח ולבוש יו"ד קסב א).

וכן שני מיני מטבעות, שאחד מהם חשוב "טבעא", והשני חשוב "פירא" לגביו (ראה לעיל: בשיעור ערכו של ממון), אם נשתנה ערכם זה ביחס לזה, דנים את ה"טבעא" כמי שערכו קבוע, ואילו היוקר והזול הוא באותו מין מטבע החשוב "פירא" (כן משמע מהגמ' שם; המקח שם).

כשטעם השינוי נשתנה ערך הכסף באופן שברור שסיבת השינוי היא מחמת המטבע, ולא מחמת הפירות, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שלא אמרו אין יוקר וזול במטבע אלא כשיסיבת השינוי היא מחמת הפירות, אבל אם סיבת השינוי היא מחמת המטבע, הכסף הוא שהוקר והוזל²³; ולכן הלווה מחברו, וגזרה המלכות לשנות את ערך הכסף, ועל ידי כך הוקרו הפירות או הוזלו, הרי זה מנכה מדמי הפרעון או מוסיף עליהם לפי ערך הפירות בשעת ההלוואה (מהרשד"ם חו"מ עה, ושם יו"ד קעו ורכב ורכד, לפי חקרי לב חו"מ א קנד; דרכי נעם יו"ד כד), כדרך שאמרו כשהוחלף המטבע והוסיפו על משקלו או פחתו ממנו, שאם הוזלו הפירות או הוקרו מחמת כך הרי זה מנכה או מוסיף על פי ערך הפירות (ראה לעיל: כשהוחלף המטבע), ואין לחלק בין תוספת ופחת מצד המשקל לבין תוספת ופחת משום גזירת המלכות (מהרשד"ם חו"מ שם).

• יש סוברים שאף כשיסיבת השינוי היא מחמת המטבע רואים את הכסף כדבר שערכו קצוב, והפירות הם שהוקרו והוזלו (כן משמע מחקרי לב שם; חזון איש חו"מ טז ו וכה, ושם בבא קמא יז לא; אגרות משה יו"ד ב קיד), שכן הוא הדין בחוק התורה שהכסף נחשב כדבר שערכו קבוע (חזון איש חו"מ שם כה), ולכן הלווה מחברו ונשתנה ערך הכסף מחמת גזרת המלכות, ועל ידי כך הוקרו הפירות או הוזלו, משלם כמו שלווה, ואינו מנכה ומוסיף לפי ערך הפירות (חקרי לב שם, בדעת שו"ת הרשב"א ג מ, ושו"ת הרא"ש צא ב וקג א; בני שמואל (חאיון) מט וסא; חזון איש בבא קמא שם).

• ויש שכתבו שהוא ספק, והמוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו. כן משמע מחקרי לב בתרא שם דף קפז), וכן יש מקומות שנהגו או שהתקינו לפשר בין הצדדים בכל העניינים הנובעים מעליית וירידת המטבעות (מהרש"ך ב, תשובות הנוספות ז, ומהר"ש הלוי חו"מ לג, וחקרי לב שם דף קצ, ועוד).

בימינו בשטרות כסף שבימינו, החסרים ערך עצמי, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שיש בהם יוקר וזול, ואינם דומים לכסף שבזמן התלמוד שהיה לו ערך עצמי, ולפיכך אומרים שערכו קצוב, והפירות הם שמוקרים ומוזלים, מה שאין כן בכסף של ימינו, שכל ערכו אינו אלא בתורת אמצעי תשלום, וכשהוקרו הפירות או הוזלו ביחס לכסף נמצא שירד ערכו של הכסף או שעלה (אגרות משה יו"ד ב קיד).

• ויש סוברים שאף בכסף של ימינו אין יוקר וזול, אלא רואים את הכסף כמי שערכו קבוע, והפירות הם שמוקרים ומוזלים (כן משמע מחזון איש חו"מ טז כה), וכן אם השתנה ערך המטבע של מדינה זו ביחס למטבע של מדינה אחרת, מכיון שמטבע של מדינה אחרת דינו כאן כ"פירא" (ראה לעיל: בשיעור ערכו של ממון), רואים את המטבע של מדינה זו שהוא "טבעא", כמי שערכו קבוע, והמטבע של המדינה האחרת הוא שהוקר והוזל (חזון איש שם)²⁴.

כשהמטבע המלווה על המטבע ופחתו ממנו - שנפסל הראשון, נפחת ועשו מטבע חדש קטן ממנו (פסקי רי"ד שם צא א) - נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שדינו כמו בהוסיפו על המטבע (תשובות גאוני מזרח ומערב יג; רי"ף שם; רא"ש שם; רמב"ם שם), שאם נתייקרו הפירות מחמת הפחת אפילו משהו, מוסיף הלווה מן המטבע החדש עד שישלים לשער הפירות שהיה בזמן ההלוואה (ראה תשובות גאוני מזרח ומערב שם; רבנו יהונתן שם; רמ"ה ור"מ מסרקסטא שם; ספר התרומות שער מו חלק ח; פסקי רי"ד שם; ראה הרא"ש כלל קג א, בדעת הרי"ף; ריב"ש שם), ואין בכך משום ריבית (ספר התרומות שם), ואם לא נתייקרו הפירות מחמת הפחת, אם היה הפחת עד חומש במשקל המתכת אינו מוסיף, אבל אם היה יותר מחומש מוסיף לו במטבע החדש כשיעור המתכת שהיה במטבע הישן שהלווה (ראה תשובות גאוני מזרח ומערב שם, ותשובת רב שר שלום שם; רבנו יהונתן שם; ראב"ד שם בדעת הרי"ף; רמ"ה ור"מ מסרקסטא שם; ראה הרשב"א ב"ק שם וב שם; ספר התרומות שם; ראה הרא"ש שם; צרור הכסף שם; ריב"ש שם; תשב"ץ שם וזו בדעת הרי"ף והרמב"ם; ים של שלמה ב"ק שם), וכן הלכה (טושי"ע יו"ד קסה א).

• יש סוברים שלא נאמר השיעור של חומש אלא לענין הוספה על המטבע, ומשום ריבית, אבל לענין פחת אין חוששים לשיעור זה, אלא לעולם נותן לו מן המטבע החדש (ראב"ד שם; עיטור שם).

• ויש סוברים להיפך, שבפחת לעולם נותן לו מן המטבע הישן שהלווה, שלא יפסיד המלווה (רא"ש שם, בשם הראב"ד; תשב"ץ שם, בדעת תשובות הגאונים שבעיטור).

כתובת אשה הכותב לאשה בכתובתה מטבע ידוע, ופירש משקלו, והוסיפו על המטבע, דינו כמו המלווה על המטבע (רמב"ם שם; סמ"ג לאוין קצג). ונחלקו הדעות:

• יש מפרשים שכך הדין דוקא כשפירש את משקל המטבע, שאז אינו מחוייב יותר ממשקל המטבע שפירש, אבל אם כתב לה סתם, נותן לה מטבע היוצא בשעת הפרעון, אף על פי שהוסיפו עליו יותר מחומש, וגם הוזלו הפירות מחמת התוספת (לחם רב יג; שו"ת מהרי"ט ב יו"ד מז; ועוד).

• ויש מפרשים שאף בכתובה, אף אם לא פירש את משקל המטבע, אם פחתו מן המטבע יותר מן השיעור נותן על פי ערך המטבע הראשון (כן משמע מתשב"ץ ג רפז).

בימינו שטרות כסף של ימינו שנפסלו, והוחלף המטבע, כתבו אחרונים שאם פחת ערך המטבע החדש לעומת הישן, שאין אנשים נותנים בו אמון כדרך שנתנו במטבע הראשון, והוקרו הפירות מחמת זה, דינו כמטבע שנפחת משקלו, שמוסיף הלווה את הפחת על פי שער הפירות במטבע הראשון (חזון איש שם יז ס"ק לא).

שינוי ערכו

הכסף שנשתנה ערכו ביחס לחפצים אחרים, רואים אותו כדבר שערכו קצוב וקבוע בלא שינוי, ואילו הפירות הם שהוקרו או שהוזלו, ונשתנה ערכם ביחס לכסף (כן משמע מבא מציעא מד ב; המקח לרב האי מא), שהיוקר והזול תלוי בפירות (רש"י בבא מציעא

בזמנם שינוי בערך המטבע בלא שינוי משקלו (דרכי נעם יו"ד כד). 24. על

23. ומה שסתמו בתלמוד שאין יוקר וזול במטבע הוא לפי שלא היה מצוי

כָּסֶף (קִנְיָן)¹

נתינת כסף מאדם לחברו לשם קנין

הפרקים:

- הקנין וגדרו
- הכסף
- שווי
- נתינתו
- בקנין לאחר זמן
- הדברים הנקנים
- במטלטלין
- כשטעם התקנה אינו שייך
- באופני קנין שאינם שכיחים
- אופנים בהם לא ביטלו הקנין

אמירה קנין כסף, נחלקו בו ראשונים:

• יש מצריכים שתהא בו אמירה (ראה להלן), מהם שכתבו שדווקא המוכר צריך לומר ללוקח "שדי קנויה לך", שקנין כסף במוכר הוא תלוי, ולא בלוקח (כן משמע מרמב"ן ורשב"א קדושין ט א); ומהם שכתבו שבכל אופן חל המקח, בין אם אמר המוכר ללוקח "שדי קנויה לך", ובין אם אמר הלוקח למוכר "שדך קנויה לי" (כן משמע מתוספות רי"ד ושיטה לא נודע למי, ומאירי שם ה ב); ומהם שכתבו, שאם אמר הלוקח למוכר "שדך קנויה לי" המקח חל, ואם אמר המוכר ללוקח "שדי קנויה לך", הרי זה ספק (מאירי שם, בשם תוספות).

• ויש סוברים שבקנין כסף אין צורך באמירה (כן משמע מרמב"ם מכירה א ד, וטושי"ע חו"מ קצ ב, וטור שם קצח).

קנין קרקע הקונה מחברו בית או שדה באלף זוז, ופרע לו מהם במקצת מעות חמש מאות, או אפילו פרוטה, לשם תחילת פירעון, או אפילו בסתם, קנה הלוקח את הכל (בבא מציעא מח ב, ושם עז ב, ורש"י שם מח ב ד"ה מאי, ומאירי שם ושם), ואין אחד מהם יכול לחזור בו (רמב"ם מכירה ח ב; טושי"ע חו"מ קצ א), שכיון שהתחיל לפרוע המעות כנגד כל הקרקע, כנגד כולה הוא קונה (שיטה מקובצת שם מח ב, בשם ה"ר יוסף טוב עלם וריצב"ש), שנאמר: **שְׂדוֹת בְּכֶסֶף יִקְנוּ** (ירמיהו לב מד), ומשמע אפילו כסף כל שהוא (שער המלך שם א ג; המקנה קדושין כו א).

ואמרו על זה בתלמוד שמחזיר לו את השאר אפילו לאחר כמה שנים (בבא מציעא שם ושם), וביארו ראשונים שהוא לשון גוזמא, לומר שהדמים הנשארים חוב הם אצלו, ואינם מעכבים בקניית השדה, אבל חייב לפורעו לאלתר אם לא קצץ זמן (ריטב"א שם מח ב, בשם רבו).

במה דברים אמורים, בקרקע אחת, אבל בשתי קרקעות - הנמצאות בשני מקומות, או אפילו סמוכות זו לזו אלא שיש מיצר ביניהן (רמב"ן קדושין כו א) - אם נתן דמים לשם אחת מהן לא קנה חברתה, ואפילו פירש המוכר ואמר לו קנה את חברתה בדמי זו, לא קנאה (כן משמע מהגמ' שם; המקח לרב האי יג). ובטעם החילוק ביארו אחרונים - לדעה שכסף הקונה כסף שיווי הוא (ראה לעיל) - שלענין שאר הקרקעות אין המעות חשובות כסף שיווי, אלא כסף קנין בלבד (אמרי בינה ב קנינים א; חידושי רמ"ש שם; חידושי ר"ש שקופ קדושין א).

קנין מטלטלין הקונה מחברו מטלטלין - שאין מעות קונות בהם במקצת מעות

כסף בתורת קנין, נזכר בהלכה לגבי קנין קרקעות ומטלטלין, לגבי קדושי אשה (ראה ערך קדושין), וכן לגבי קנין של עבד-כנעני (ראה ערכו), עבד-עברי (ראה ערכו), ואמה-עבריה (ראה ערכו). הערך שלפנינו עוסק בקנין כסף לגבי קרקעות ומטלטלין.

הקנין וגדרו

קנין כסף כיצד, פסקו ביניהם הלוקח והמוכר את סכום הדמים, בדברים הנקנים בכסף (ראה להלן: הדברים הנקנים), ונתן הלוקח את הדמים - אפילו פרוטה אחת (ראה להלן) - למוכר, עבר המקח לרשות הלוקח לכל דבר, ואין אחד מהם יכול לחזור בו (טור חו"מ קצח).

גדרו בגדר קנין כסף, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין קנין זה חל אלא על ידי כסף הניתן בתורת שיווי דמי החפץ (כן משמע מרש"י בבא מציעא מח ב ד"ה בזמן, ושם עב ב ד"ה ואמר, לפי שו"ת הרדב"ז ב תתה, ושיטה מקובצת שם מח ב, בשם ה"ר יוסף טוב עלם וריצב"ש; תוספות רי"ד קדושין ג א, לפי אבני מלואים כט סק"ב וס"ק יב), אם משום שקנין כסף בקרקע נלמד לדעתם משדה עפרון (ראה להלן: הדברים הנקנים) - ושם ניתן הכסף בשיווי דמי השדה (סמ"ע קצ סק"א, ופרישה שם סק"ב, סמ"ע ופרישה שם), או משום שלענין מטלטלין למדים קנין כסף מסברא, שרוב קניינים בכסף הם - לסוברים כן (ראה להלן: שם) - והרי ברוב קניינים הנעשים בכסף ניתן הכסף בתורת שיווי דמי המקח (אבני מלואים שם סק"ב). לדעה זו אין קנין כסף נוהג במתנה (ראה ערכו). פרישה רמא סק"א, ושושנת יעקב חו"מ קצ ס"ק א, בדעת הרמב"ם זכיה ג א, והטור חו"מ רמא; העמק שאלה לג א, בדעת השאלות שם והטור שם; חידושי הרי"ם שם ג, בדעת הטור שם), שהרי באופן זה אין הכסף ניתן בתורת שיווי דמי המקח, אלא כמעשה קנין גרידא (העמק שאלה שם ומשיב דבר שם; שושנת יעקב שם).

• ויש סוברים שקנין כסף חל בתורת מעשה קנין גרידא (כן משמע מתוספות רי"ד קדושין יג א, ור"ן נדרים כט א ד"ה וכתב הרשב"א; חמדת שלמה קדושין כו ב; חסד לאברהם (תאומים) תנינא או"ח מה, שכן הסכמת האחרונים), וכפי שמשמע מהכתוב ממנו למדים קנין כסף בקרקעות: **שְׂדוֹת בְּכֶסֶף יִקְנוּ** (ירמיהו לב מד. ראה להלן: שם. ב"ח חו"מ קצ א; חידושי הרי"ם קדושין מז א), וקנין כסף נוהג אף במתנה (תוספות רי"ד שם; כן משמע מהר"ן שם), אף על פי שבאופן זה אין הכסף ניתן כשיווי דמי החפץ, אלא כמעשה קנין גרידא (העמק שאלה שם, ומשיב דבר שם; חמדת שלמה שם)².

כסף (קנין). 1. לא, טורים תשז-תתכב. 2. ויש מהאחרונים שחילק בין קנין כסף במטלטלין, שכסף שיווי הוא, שנלמד מרוב הקנינים הנעשים בכסף, ורוב הקנינים נעשים בכסף הניתן בתורת שיווי דמי המקח, וקנין כסף בקרקעות, שאינו אלא מעשה קנין, שרדי נלמד מן הכתוב: שדות בכסף יקנו (שושנת יעקב

שינוי ערך הכסף כתוצאה מהחלפת המטבע, ועל חוק המלכות בענין פרעון חובות כשנשתנה ערך המטבע, ראה לעיל: כשהוחלף המטבע; על איסור ריבית בהלוואת מטבע כשהוקר או הוזל לפני זמן הפרעון ביחס למטבע אחר, אם הולכים בזה אחר זמן ההלוואה או אחר זמן הפרעון, ראה ערך רבית.

ואף במטלטלין אינה קונה, ואין המקח חל כלל, אף לא לענין מי-שפרע (ראה ערכו). ראב"ד מכירה ה' ד; רמב"ן קדושין מז א, ובבא מציעא מח ב; ריטב"א קדושין שם), ואין חילוק בזה בין מלוה-על-פה (ראה ערכו) למלוה-בשטר (ראה ערכו). מאירי קדושין ו ב).

• **ויש סוברים שמלוה קונה** (כן משמע מתוספות בבא מציעא טז א ד"ה האי, בתירוץ הראשון, ורמב"ם מכירה ה' ד, ושם ז' ד, ומגיד משנה ז' ד, על פי קדושין כח ב; מאירי שם מז ב, בשם גדולי המחברים והפוסקים; שו"ע שם, בשם יש אומרים), שבחוב הנוצר מחמת הלואה, מעות ההלואה חשובות כאילו נמצאות בעין בשעת המכר, ובחוב הבא על ידי מכר - כגון במחליף דמי שור בפרה - הקנין חל משום שנראה הדבר כאילו לא התחייב המוכר לקונה מעות מעולם, אלא שהחליפו ביניהם המוכר והלוקח פרה בשור (כן משמע מלחם משנה שם ה' ד, בדעת המגיד משנה; עצמות יוסף קדושין כח ב, בדעת הרמב"ם). והקנין חל בקרקעות לענין קנין גמור, ובמטלטלין לענין מי שפרע (כן משמע מרמב"ם שם ז' ד; מאירי בבא מציעא מז ב, בשם גדולי המחברים והפוסקים; סמ"ק מצורף רסט קצג).

• **ויש שחילקו בדין זה בין חובות הבאים מחמת מכר לשאר חובות, שבחובות הבאים מחמת מכר, כגון שהחליף דמי שור בפרה, מעת שנתחייב המוכר לקונה את דמי המקח ויש ברשותו מעות, אין הוא רשאי להוציאן - לדעתם - ועל כן חשובות הן פקדון, ומשום כך חשובה מחילת הלוקח למוכר כנתינת מעות בעין, אולם בחובות הבאים באופן אחר, כגון על ידי הלואה, כיון שרשאי הלוח להוציא המעות (ראה ערך הלואה: פרעונה), אין מחילת החוב חשובה כנתינת מעות בעין, ולפיכך אין היא מועילה לקנין כסף (כן משמע משו"ת ר"י מיגש קיג, ומאירי קדושין כח א, ותוספות ר"י הזקן שם ב; עצמות יוסף קדושין כח ב, ולחם שלמה קנין כסף ז, בדעת הראב"ד).**

כשהרויח זמן **ההלואה** (כן משמע מקדושין ו ב; תוספות בבא מציעא טז א ד"ה האי, ושם מז ב ד"ה יש; רא"ש קדושין א ה; טור חו"מ רד; רמ"א שם י, בשם יש אומרים). ונחלקו ראשונים:

• **יש מפרשים במוכר שהיה חייב כסף ללוקח, והרויח לו הלוקח את זמן הפרעון - אף קודם שהגיע זמן הפרעון** (כן משמע מתוספות טוך ותוספות רא"ש קדושין שם; כן משמע ממאירי שם, בשם קצת אחרונים) - ואמר לו מכור לי חפץ זה בהנאה שהיית נותן פרוטה לאדם שיפייסני על כך (תוספות טוך ותוספות הרא"ש שם).

• **יש מפרשים כעין זה, בלוקח שהרויח למוכר את זמן ההלואה, אלא שלדעתם אין הדבר מועיל אלא אם כן כבר הגיע זמן הפרעון** (כן משמע מהרי"ף שם, ותוספות בבא מציעא טז א ד"ה אלא; נמוקי יוסף קדושין שם), שאם עדיין לא הגיע הזמן, אף שמרויח לו הזמן יותר, אין זה חשוב הנאה כל כך (פרישה שם סק"ח, וסמ"ע שם ס"ק טז); ויש שהוסיפו, שאין הדבר מועיל אלא כאשר מעות הפרעון מזומנות בידי המוכר לפרוע (תוספות ר"י הזקן, שכן הוא בהלכות הרי"ף הבאות מספרד; תוספות רי"ד שם, בשם הרי"ף; רשב"א שם, בשם ר"א אבי"ד), שיכול הלוקח לגבותו בעל כרחו של המוכר, וחשוב הדבר כאילו גבאן (רשב"א שם, בשם הראב"ד והר"א אבי"ד).

• **יש מפרשים בלוקח שמלוה כסף למוכר בשעת המכירה, ואומר לו שתהא השדה קנויה לו בהנאת הזמן שמרויח לו במלוה זו, שלא יתבענה ממנו עד זמן פלוני** (כן משמע מרבנו חננאל ותוספות הרא"ש שם, ומרדכי שם תעח; רמב"ם אישות ה טו; מאירי שם,

אלא לענין מי-שפרע (ראה ערכו). ראה להלן: במטלטלין) - ונתן לו מקצת מן המעות, נחלקו אמוראים:

• **יש אומרים כנגדו הוא קונה** (רב בבא מציעא מח ב; רבי חייא בר יוסף בירושלמי קדושין ב א), שכיון שהורע כח הכסף במטלטלין שאינו קונה בהם אלא לענין מי שפרע, אין מקצת הכסף קונה הכל (רש"י שם ד"ה ומאי).

• **ויש אומרים כנגד כולו הוא קונה** (רבי יוחנן בגמ' שם, ובירושלמי שם), וכן הלכה (רמב"ם מכירה ז א; טוש"ע חו"מ רד א).

היה המקח דבר שאין דרכו להיקנות לחצאין, כגון פרה או טלית, הכל מודים שכנגד כולו הוא קונה (ירושלמי שם), שלא על דעת להיות שותפין עשו כן (רמב"ן שם עז ב, ומלחמות שם; ריטב"א שם).

קנין מטלטלין **בחליפין** **שמקפיד עליהם** **חליפין ומקפיד עליהם - דהיינו שנתן הלוקח למוכר חפץ עבור החפץ שרוצה לקנות, והמוכר מקפיד לראות שיהא חפץ זה שוה כל כך** (רש"י שם מז א ד"ה חליפין) - **נחלקו אמוראים:**

• **יש אומרים שלא קנה** (רב אדא בר אבהו בגמ' שם), שכיון שמקפיד על הדמים - ואין דעתו על גוף החפץ אלא שמקבל אותו בתורת שוה כסף (חזון איש קדושין מד ז) - אין זה קנין חליפין, אלא קנין כסף, ומטלטלין אינם נקנים בכסף (ראה להלן: במטלטלין. כן משמע מרש"י שם ד"ה מהו; רמב"ן שם מז ב, ובמלחמות שם).

• **ויש אומרים שקנה** (כן משמע מרבא בגמ' שם), אם משום שבאופן כזה לא בטלו חכמים קנין כסף במטלטלין (המאור שם), או שקנין חליפין הוא, שהרי אף בחליפין מקפידים אנשים לדעת שיהיו החפצים שוים (רמב"ן שם ושם), וכל שמחליפים הלוקח והמוכר את החפצים זה בזה, ורצונם לקנותם בבת אחת, אף שדעתם על שיווי החפצים הרי זה קנין חליפין (חזון איש שם), וכן הלכה שקנה (רמב"ם מכירה ה א; טוש"ע חו"מ רג א).

הכסף

שוה כסף **שוה-כסף** (ראה ערכו), הרי הוא ככסף לענין קנין, והדבר נלמד מסברא, שכיון שנתרצו ביניהם המוכר והלוקח ונשתוו במחיר, מדוע לא יהיה דינו של שוה כסף ככסף (תוספות רי"ד קדושין ז ב; מאירי וריטב"א שם ב א).

הנאה **הנאה** שגורם הלוקח למוכר, חשובה כסף (ריטב"א ור"ן בבא מציעא טז א), וכן שנינו בגזלן שמכר קרקע שאינה שלו לאחר, וחזר ולקחה מבעלים הראשונים, שקנאה הלוקח בהנאה שגרם לגזלן בכך שהאמינו וסמך עליו שיעמיד הקרקע בידו (גמ' שם), שהנאה זו חשובה כאילו נתן הלוקח לגזלן כסף לאחר שלקח הגזלן את הקרקע מהגזלן, והנאה חשובה כסף בכל מקום (ריטב"א ור"ן שם).

מלוה **מלוה** **נחלקו בה הדעות:**

• **יש סוברים שמלוה אינה קונה** (המקח לרב האי יג, ותשובת הרי"ף בשיטה מקובצת שם עז ב, על פי קדושין מז א, תוספות שם טז א ד"ה האי, בתירוץ השני, ושם מז ב ד"ה יש, וקדושין כז ב ד"ה במה, על פי קדושין ו ב, ושם מז א; רמב"ן קדושין מז א, ובבא מציעא מח ב, על פי ירושלמי קדושין ב ה; שו"ע חו"מ רד י, בשם יש חולקים), ואפילו הגיע זמנו של החוב להיגבות (ריטב"א ויד רמה ותוספות הרא"ש קדושין ו ב), ואפילו מעות ההלואה (ראה ערכו) עדיין בעין (תשובת הרי"ף שם; תוספות ר"י הזקן קדושין ו ב; רשב"א שם כח ב),

י. ואף לסוברים שמישיכה (ראה ערכו) אינה קונה מטלטלין מהתורה (ראה ערך משיכה), מכל מקום כיון שאין קנין כסף שייך בזה, הרי זה כמציאה ומתנה שמישיכה מועילה בהן, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל. המקנה שם; מנחת חינוך שם).

• ויש סוברים שהמעות הניתנות למוכר אינן צריכות להיות קנויות לו כלל, שלא הקנאת המעות מקנה את החפץ, אלא עצם הניתנה (חידושי הר"מ קדושין מז א; חקר הלכה א קנינים ד; חידושי הגר"ט קדושין צא).

תן מנה לפלוני
וקנה בכך השדה
האומר לחברו תן מנה לפלוני, ותהא שדי קנויה לך, כיון שנתן את המנה לפלוני קנה את השדה, וכפי שמצינו בערב (ראה ערכו), שמשעבד את עצמו אף על פי שלא הגיעה הנאת המעות לידו (ראה ערך ערב. קדושין ז א, ועבודה זרה סג ב; כן משמע מרמב"ם מכירה ו, וטושי"ע ח"מ קצ ג).

מתנה על מנת
להחזיר
נתן הלוקח למוכר את הכסף במתנה-על-מנת-להחזיר (ראה ערכו), המקח חל (כן משמע מרש"י קדושין ו ב ד"ה במכר, על פי מסקנת הגמ' שם; ראב"ן שם; נמוקי יוסף שם; טושי"ע ח"מ קצ ב), ועל כן אם אמר אדם לחברו תן מנה לפלוני במתנה על מנת להחזיר, ותהיה שדי קנויה לאותו פלוני, קנה פלוני את השדה (ב"ח שם ג).

היה הלוקח אדם-חשוב (ראה ערכו), ונתן לו המוכר את המעות במתנה-על-מנת-להחזיר (ראה ערכו), אין הדבר מועיל בתורת קנין כסף (כן משמע מרמב"ן ורשב"א ור"ן שם ז א, על פי בבא מציעא מז א).

בקנין לאחר זמן

נתן מעות לצורך
קנין לאחר זמן
נתן הלוקח למוכר מעות כדי לקנות חפץ לאחר-זמן (ראה ערכו), חל הקנין באותו זמן, אף אם נתאכלו המעות בנתיים ואינן בעולם, שמעות אלו אינן כמעות פקדון - שאם לא נשתייר בהן שוה פרוטה אין הקנין חל (כן משמע מרש"י קדושין נט א ד"ה ולא) - שמעות פקדון ברשות בעליהן נתאכלו, ואילו מעות אלו ברשות המוכר נתאכלו, וכן אין מעות אלו כמעות מלוה - שאינן קונות, לסוברים כן (ראה לעיל: הכסף) - שכן מלוה להוצאה ניתנה, ואילו מעות אלו ניתנו מתחילתן על דעת מכירה (תוספות יבמות צג א ד"ה קנויה, וכתובות פב א ד"ה הא, וקדושין סג א ד"ה כגון, על פי קדושין נט א; רשב"א ור"ן ונמוקי יוסף בבא מציעא טז ב; מרדכי קדושין תקכה).

אבדו המעות
ואי אפשר
להיפרע מהן
אבדו המעות או נאנסו קודם זמן חלות הקנין, באופן שאי אפשר לחזור ולהיפרע מהן, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שהמקח איננו חל (כן משמע מרמ"א שם ד, ודרכי משה שם סק"ג, לפי סמ"ע שם סק"ט), שלדעתם הטעם שקנין כסף חל לאחר זמן אפילו נתאכלו המעות, הוא משום שאם לא היה הקנין נגמר, היה על המוכר להחזיר, ולפיכך כשאי אפשר לחזור ולהיפרע מהן - ופטור הוא להחזיר ללוקח - אין למקח במה לחול (סמ"ע שם, בדעת הרמ"א שם).

• ויש סוברים, שדין זה תלוי במחלוקת הראשונים בגדר חלות קנין כסף לאחר זמן כשנתאכלו המעות, שלסוברים שהקנין חל לאחר זמן מחמת ההנאה (ראה לעיל), אם אבדו המעות באופן

בשם גדולי המחברים), או שהמוכר רוצה ללוות לזמן מועט, והלוקח מלוה לו לזמן ארוך יותר עבור המקח (מאירי שם), ולדעתם הרווחת הזמן של הלואה קיימת אינה מועילה (כן משמע מרבנו חננאל והרמב"ם שם; תוספות ר"ד שם; מרדכי שם; שו"ע שם, בשם יש אומרים), שהרי בשעת המכירה אין המוכר מקבל מהלוקח כלום (מגיד משנה שם; ט"ז שם ס"ק יט).

• ויש מפרשים במוכר שהיה חייב מעות לאדם אחר, וכשהגיע זמן הפרעון, בא הלוקח ונתן למלוה פרוטה כדי שירווח למוכר את הזמן (כן משמע מתוספות שם ד"ה דארווח, ורמב"ן ור"ן ונמוקי יוסף שם, בשם אחרים, וריטב"א שם, בשם יש מפרשים).

מלוה שיש
על אחרים
מלוה שיש לקונה על אחרים, אינה כמלוה שיש לקונה על אחרים, אלא ככסף בעין (כן משמע מקדושין מז ב), שכאשר נותן הלוקח למוכר מלוה שיש לו על אחרים - ומוציא השעבוד מרשותו ומשליט את המוכר עליו (רשב"א ותוספות הרא"ש שם) - נותן הוא לו דבר חדש שלא היה בידו קודם לכן (תוספות שם ד"ה לעולם; רשב"א ותוספות הרא"ש שם), והרי הוא כמי שמוציא דבר מרשותו ומכניסו לרשות המוכר (רשב"א שם).

משכון על מלוה
קנה (כן משמע מקדושין ח ב, וירושלמי שביעית י ד; רמב"ם מכירה ז ה; טושי"ע ח"מ קצ ט ורד ה).

שוויו

אין קנין כסף חל בפחות משה פרוטה (ראה ערכו). כן משמע מקדושין יג א; ירושלמי קדושין א ג, ומעשר שני ד ה; כן משמע מרמב"ם מכירה א ד, וטושי"ע ח"מ קצ ב³ - בין במכירה בין בשכירות (מאירי קדושין שם) - שנאמר: שְׁדוֹת בְּכֶסֶף יִקְנוּ (ירמיהו לב מד. ירושלמי קדושין שם), ופחות משה פרוטה לאו כסף הוא (לבוש שם ב; פני משה שם), ואין תורת ממון עליו, והוא מכלל שיעורי חז"ל שנתקבלו איש מפי איש עד משה רבינו (ערוך השלחן שם ב), ואף אם שוויה של הקרקע הוא פחות משה פרוטה, אי אפשר לקנותה בפחות משה פרוטה (כן משמע מסמ"ע שם סק"ב, ופרישה שם סק"ב; ערוך השלחן שם).

הקונה שתי
קרקעות
אף הלוקח מאדם אחד שתי קרקעות שאינן סמוכות זו לזו, דיו שיתן פרוטה אחת (ירושלמי כתובות ה א), ואותה שאמרו שהנותן פרוטה על קרקע אחת לא קנה חבירתה (קדושין כז א), הרי זה משום שנותן הפרוטה עבור קרקע מסוימת, ובכך רוצה לקנות גם את האחרת (ראה לעיל: הקנין וגדרו), אבל אם נותן הפרוטה עבור שתי הקרקעות גם יחד, קונה את שתיהן (שמחת יום טוב (אלגזי) ג).

נתינתו

בקנין כסף, צריך הלוקח ליתן את הדמים למוכר (כן משמע מטור ח"מ קצח), נתן המוכר את הכסף ללוקח, אינו קונה בכך (מאירי קדושין ב).

קנין המעות
המעות הניתנות למוכר, נחלקו בהם אחרונים:

• יש סוברים שנקנות לו בקנין משיכה (ראה ערכו). כן משמע מהמקנה קדושין כב ב, ושם כו א, ומנחת חינוך שלו ט, ודברי חיים (אויערבך) מכירה

אפשר לקנות בפרוטה כי אם מעט מזעיר, ועל כן אין על פרוטה תורת ממון (סמ"ע פח סק"ב).

ח"מ קצ סק"א. 3. ויש המסתפק שמא כל זה בימי חז"ל, שהיו הפירות והקניינים בזול, ולכך היתה הפרוטה חשובה ממון, מה שאין כן בזמננו שאי

לו המוכר שטר, מה שאין כן בשכירות, שבקנין כל שהוא סומך הלוקח דעתו (בית יוסף שם; לבוש שם).

• ויש סוברים ששכירות הרי היא כמכירה לענין זה, אלא שכיין שאין נוהגים לכתוב שטר על שכירות, נקנית היא בכסף לחוד (כן משמע מהסמ"ע שם סק"כ, וביאור הגר"א שם ס"ק לב).

במקום שרגילים לקנות קרקע בחזקה, נחלקו הדעות: כשקונים בחזקה • יש סוברים שאין קרקע נקנית בכסף עד שיעשה בה הלוקח חזקה (שאלתות קטו; ריטב"א בבא מציעא יד א, בשם רבנו תם; מרדכי בבא קמא ו, ואפילו חזקה כל שהיא (ריטב"א שם, בשם רבנו תם; מרדכי שם).

• ויש סוברים, שאף במקום שרגילים לקנות קרקע בחזקה, נקנית היא בכסף לחוד (ריטב"א שם; מאירי קדושין כו א)

כל המחובר-לקרקע (ראה ערכו) וצריך לה, הרי הוא לקרקע לענין קנין כסף (רמב"ם שם יז; טוש"ע חו"מ קצג א), וכן זרעים שבעצין, דינם כקרקע לענין קנין כסף (מאירי גיטין כב א; רבנו ירוחם מישרים יא; מגיד משנה שם ג טו).

עבד-כנעני (ראה ערכו) נקנה בכסף (משנה קדושין כב ב), שנאמר: וְהַתְּנַחֲלֶתֶם אִתָּם לְבָנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם לְרִשְׁתָּ אֲחֻזָּה (ויקרא כה מו), הקישו הכתוב לשדה-אחווה (ראה ערכו), מה שדה אחווה נקנה בכסף (ראה לעיל) אף עבד כנעני נקנה בכסף (גמ' שם).

שטר-חוב (ראה ערכו), נחלקו בו הדעות אם נקנה בכסף (בבא קמא יד ב, לגירסתו, ורש"י ד"ה שטרות); או לא (תוספות שם ד"ה עבדים, ותוספות רבנו פרץ שם, לגירסתם בגמ'; רמב"ן בבא בתרא עז א), וכן הלכה (כן משמע מרמב"ם מכירה ו יא, וטוש"ע חו"מ סו א; ש"ך שם סק"ב). ונחלקו אחרונים אם מהתורה אין מועיל בו קנין כסף (קצות החושן שם סק"ג; ערוך השלחן שם ג); או שמהתורה דינו כשאר מטלטלין, שמועיל בהם קנין כסף - לסוברים שדבר תורה מעות קונות (ראה להלן: במטלטלין), ולסוברים שמכירת-שטרות (ראה ערכו) דאורייתא (ראה ערך מכירת שטרות) - אלא שחכמים בטלו בו קנין זה, כבשאר מטלטלין (כן משמע משו"ת בית שמואל אחרון נ; מהר"ש ענגיל ד כד ו).

במטלטלין

המטבע אינו קונה את המטלטלין (ראה ערכו). כיצד, נתן לו מעות ולא משך הימנו פירות, יכול לחזור בו (משנה בבא מציעא מד א), ונכסים שאין להם אחריות - דהיינו מטלטלין (פירוש המשניות לרמב"ם קדושין כו א) - אינם נקנים אלא במשיכה (ראה ערכו). משנה שם, ובבא בתרא קנו א).

מדאורייתא קנין כסף, אם נוהג מן התורה במטלטלין, נחלקו בדבר תנאים ואמוראים:

• יש אומרים שדבר תורה מעות קונות - מקל וחומר, מה גופו קונה בכסף בעבד-עברי (ראה ערכו), מטלטליו לא כל שכן (רבנו חננאל ור"ף בבא מציעא מז ב) ⁵ - וחכמים תקנו שלא יקנו במעות, אלא במשיכה (רבי יוחנן בעירובין פא ב, ועוד; רב נחמן בבא מציעא מח א; גמ' שם, בדעת רבי שמעון; רבי ינאי בירושלמי בבא מציעא ד ב; רבי

שפטור המוכר מלהחזיר, אין הקנין חל, ואילו לסוברים שהקנין חל על ידי נתינת המעות בתחילה (ראה לעיל), אף אם אבדו המעות באופן שאין המוכר חייב להחזיר, חל המקח (נתיבות המשפט שם).

הדברים הנקנים

קרקע נקנית בכסף (משנה קדושין כו א; רמב"ם מכירה א ג; טוש"ע חו"מ קצ א), שנאמר: שְׂדוֹת בְּכֶסֶף יִקְנוּ (ירמיהו לב מד. גמ' שם).

אין קרקע נקנית בכסף, אלא במקום שאין דרך לכתוב שטר, אבל במקום שדרך לכתוב שטר - היינו שרגילים בכך כולם, או על כל פנים רובם (תשורת ש"י קמא תד) - אין קרקע נקנית בכסף עד שיכתבו את השטר (גמ' שם; רמב"ם מכירה א ד; טוש"ע חו"מ קצ ז), שעד אז אין הלוקח סומך דעתו על המקח (רש"י שם ד"ה לא קנה), ולפיכך כל עוד לא כתבו שטר, יכולים שניהם לחזור בהם מן המקח (פסקי רי"ד שם). ואף לענין עבד-כנעני (ראה ערכו) - לסוברים שדינו כקרקע לענין קנין כסף (ראה להלן) - במקום שדרך לכתוב שטר על העבדים, אין הוא נקנה בכסף לחוד, עד שיכתבו שטר (תוספות בבא מציעא ק ב ד"ה דמי; ריטב"א ותוספות הרא"ש שם א). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שכל זה במקום שדרך לכתוב שטר לשם קנין - שדעת הלוקח לקנות בקנין המועיל יותר, ושטר יותר מועיל מכסף, לפי שמועיל הן לקנין והן לראיה (ר"ן שם כו א, בשם איכא מאן דאמר; כסף משנה שם, בשם יש אומרים), אבל במקום שדרך לכתוב שטר לראיה בלבד, נקנית הקרקע בכסף לחוד, והרי זה כמקום שאין דרך לכתוב שטר (כן משמע מהעיטור ג - אגב, דף יג טור א במהדורת רמ"י, ומרשב"א שם, ומאירי שם בשם גדולי צרפת; ר"ן שם, בשם איכא מאן דאמר; כסף משנה שם, בשם יש אומרים).

• ויש סוברים, שאף במקום שדרך לכתוב שטר לראיה בלבד, אין קרקע נקנית בכסף עד שיכתבו שטר ראה (כן משמע מרמב"ן גיטין י ב; ריטב"א קדושין שם; כן משמע מר"ן שם וכסף משנה שם, בדעת הרמב"ם), וכן הלכה (שו"ת רבי בצלאל אשכנזי יז, בדעת רש"י והרמב"ם והטור, ושכן דעת רוב הפוסקים; סמ"ע שם סק"ח), ומכל מקום הקרקע נקנית למפרע משעת נתינת הכסף (ר"ן שם) ⁴.

אף במקום שכותבים את השטר, אם התנה הלוקח שיקנה בכסף ואמר, אם ארצה לקנות בכסף אקנה, ואם ארצה לקנות בשטר אקנה, כלומר, אם ירצה המוכר לחזור בו לאחר נתינת הכסף לא יוכל לחזור בו, ואילו אם ארצה אני לחזור בי עד קבלת השטר, אוכל לעשות כן, תנאו קיים (קדושין שם; רמב"ם מכירה א ה; טוש"ע חו"מ קצ ח). וכן אם התנה המוכר תנאי כזה, שאם ירצה הלוקח לחזור בו לאחר נתינת הכסף לא יוכל לחזור בו, ואילו אם ירצה הוא לחזור בו עד קבלת השטר יוכל לעשות כן, תנאו קיים, והדבר תלוי בו (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

שכירות קרקע כשם שגוף הקרקע נקנה בכסף, כך שכירות קרקע נקנית בכסף (בבא קמא עט א, ובבא מציעא צט ב; רמב"ם מכירה א יח; טוש"ע חו"מ קצה ט, ושם שטו א) לחוד (בית יוסף חו"מ קצה ט; רמ"א שם; לבוש שם ט). ונחלקו אחרונים:

• יש סוברים שנקנית היא בכסף אף במקום שדרך לכתוב שטר, שדווקא לגבי מכר אין הלוקח סומך דעתו על המקח עד שיכתוב

⁴ ויש שנראה מדבריהם, שאף במקום שדרך לכתוב שטר לשם קנין, אם כתבו שטר לשם קנין, נקנית הקרקע למפרע משעת נתינת הכסף, שנעשה כאומר קנה

⁵ בכסף זה על מנת שתכתוב את השטר (רמב"ן וריטב"א שם). ⁵ ללימודים נוספים, ראה: רש"י קדושין כו א ד"ה דבר; תוספות עירובין פא ב ד"ה דבר;

בהג"ח), ומכל מקום החזרה מבטלת את המקח למפרע (נאות יעקב (אלגזי) א ד; דברי חיים שם).

אונס נאנס החפץ לאחר מתן מעות, כגון שנשרפו החיטים, נחלקו הדעות:

• **יש סוברים שלמוכר נאנס** (המקח לרב האי יג; רבנו חננאל והר"ף שם; כן משמע מרש"י קדושין כח ב ד"ה שמא; המאור בבא מציעא שם, בשם הגאונים; רמב"ן שם, בשם כל בעלי הוראה, ובמלחמות שם; רא"ש שם ד ח), דהיינו שהלוקח יכול לחזור בו (רבנו חננאל שם; רמב"ן שם ושם), שאם לא יוכל הלוקח לחזור בו לאחר אונס, מדוע יטרח המוכר בהצלת החפץ (מלחמות לרמב"ן שם), וכן הלכה (טור חו"מ קצח יד; שו"ע חו"מ רד ב) ⁷.

• **יש סוברים שללוקח נאנס** (רש"י בבא מציעא שם ד"ה כד, לפי אור זרוע ג בבא מציעא קמו, ותוספות הרא"ש שם, ומרדכי שם שג, ועוד; אור זרוע שם, בשם רשב"ם, שכתב בשם רבותיו; מאירי גיטין נב א), ואין הוא יכול לחזור בו (רש"י שם, לפי תוספות הרא"ש שם; המאור שם).

הקדש ויתומים הקדש (ראה ערכו), מעות קונות בו, שאם נתן גזבר מעות של הקדש עבור מטלטלין, קנה אותם ההקדש בכל מקום שהם, וכן אם נתן אדם מעות לגזבר עבור מטלטלין, קנה אותם ההדיוט בכל מקום שהם (כן משמע ממשנה קדושין כח ב). וכן יתומים (ראה ערכו), פעמים שדינם כהקדש לענין זה, ואין נכסיהם נקנים במשיכה כשאר הדיוטות, אלא בכסף (כן משמע מגיטין נב א).

לסוברים שדבר תורה מעות קונות מטלטלין (ראה שחנני יעיל לעיל), אם התנו ביניהם הלוקח והמוכר שיגמר קנין המטלטלין במעות - או שלא התנו ביניהם, אלא שכך הוא מנהג אותו מקום (כן משמע מדרישה חו"מ רא סק"ג, ושער משפט קצח סק"ב) - נחלקו אחרונים:

• **יש סוברים שבאופן זה מעות קונות** (בית יוסף ובי"ח חו"מ קצח ה; דרכי משה שם סק"א, ורמ"א שם ה; שו"ת הרדב"ז ו ב אלפים צז), שכיון שמהתורה מעות קונות, ותקנת חכמים שאין המעות קונות, לטובת הלוקח נתקנה (ראה לעיל), יכול הלוקח לומר אי-אפשר בתקנת-חכמים (ראה ערכו. דרכי משה שם; בי"ח שם).

• **יש סוברים שאף באופן זה אין המעות קונות**, שלא חילקו חכמים בתקנתם (ראה ערך לא פלוג. דרישה שם, בדעת הטור שם; ש"ך שם סק"י, שכן סתימת כל הפוסקים), והמתנה על דברי חכמים אפילו בדבר שבממון אין תנאו קיים - לסוברים כן (ראה ערך תנאי) - ואף לסוברים שתנאו קיים (ראה ערך הני"ל), היינו בדבר ששייך בו ענין מחילה, אבל אי אפשר להתנות לעשות קנין מדבר שאינו קנין (ש"ך שם).

כשטעם התקנה אינו שייך

היו החיטים מונחות בעלייתו של לוקח המושכרת למוכר, מעות קונות אותו, שהטעם שתקנו חכמים שאין המעות קונות - לסוברים שדבר תורה מעות קונות (ראה לעיל: במטלטלין) - הוא משום גזירה שמא יאמר המוכר ללוקח נשרפו חטים בעלייה (ראה לעיל: שם), וכיון שחיטים אלו ברשות לוקח הן, אם תיפול דליקה באונס, יטרח ויצילן (בבא מציעא

שמעון בן לקיש בירושלמי שביעית ח א), משום גזירה, שמא תפול דליקה באונס בבית המוכר, ויאמר המוכר ללוקח "נשרפו חטים בעליה" (בבא מציעא מז ב; ירושלמי שם), ולא ימסור נפשו לטרוח ולהצילן (רמב"ם מכירה ג ה; טוש"ע חו"מ קצח ה), וכיון ששומר-חינם (ראה ערכו) הוא, יהא פטור מלשלם (תוספות עירובין פא ב ד"ה שמא; ריטב"א בבא מציעא שם), וכן הלכה (המקח לרב האי יג; ר"ף בבא מציעא מז ב ומו ב; תוספות קדושין יד ב ד"ה הואיל, ועבודה זרה עא א ד"ה רב, ועוד, בשם רבנו תם; רמב"ם שם א; טוש"ע שם א) ⁶.

• **יש אומרים שמשיכה קונה דבר תורה, אבל לא מעות** (ריש לקיש בקדושין כח ב, ועוד; רבי אושעיא בבכורות יג א; ריש לקיש בבבא מציעא מז ב, בדעת חכמים; רבי יוחנן בירושלמי שביעית שם), שנאמר: או קנה מיד עמיתך (ויקרא כה יד), דבר הנקנה מיד ליד (בבא מציעא שם).

מטלטלין שאין משיכה שייכת בהם, הכל מודים שנקנים בכסף מן התורה (אור זרוע א תשנב ו).

לסוברים שמעות אינן קונות דבר תורה, יכולים הן המוכר והן הלוקח לחזור בהם לאחר מתן מעות (כן משמע מהגמ' שם), שכיון שלא נגמר המכר, למה לא יחזרו בהם (תוספות רבנו פרץ שם).

לסוברים שמעות קונות דבר תורה, וחכמים תקנו שלא יהיו המעות קונות, נחלקו תנאים:

• **יש סוברים שכל שהכסף בידו - ידו על העליונה** (רבי שמעון במשנה שם מד א; רבי ורבי חנינה בירושלמי שם), כלומר שרק המוכר יכול לחזור בו, אבל לא הלוקח (גמ' שם מז ב).

• **יש סוברים שהן המוכר והן הלוקח יכולים לחזור בהם לאחר מתן מעות** (כן משמע מתנא קמא במשנה שם מד א), שכדרך שתקנו משיכה למוכרים - לחזור בהם כל זמן שלא משך הלוקח (רש"י שם מז ב ד"ה כדרך, ושם מט ב ד"ה כדרך) - כך תקנו משיכה ללקוחות (גמ' שם ושם) לחזור בהם (רש"י שם ד"ה כד ושם ד"ה כד), והשוו חכמים מידותיהם שלא תהא יד אחד מהם על העליונה (תוספות רבנו פרץ שם מז ב; רמב"ן שם, בפירוש הראשון; מאירי שם), וכן הלכה (רמב"ם מכירה ג ד; כן משמע מטוש"ע חו"מ קצח א).

ונחלקו ראשונים:

• **יש סוברים שחכמים בטלו את קנין המעות, ועשאוהו כמי שאינו** (כן משמע מר"י מיגש שבועות מח א, ורמב"ן גיטין ל ב, ורשב"א בבא מציעא מח א, וריטב"א שם מז ב), שעשו מעות אלו כמי שאינן שלו לענין קנין (רשב"א שם מח א; ריטב"א שם מז ב), ולפיכך כשרוצה הלוקח לקנות את החפץ, צריך הוא לעשות בו קנין המועיל ולהתכוין לקנותו (קבא דקשייתא נב, בדעת ר"י מיגש והרמב"ן; אמרי בינה א ג יב, ושם חו"מ ב ה, לצד זה).

• **יש סוברים שאף לאחר התקנה קונות המעות את המטלטלין, אלא שחכמים תקנו למוכר וללוקח זכות חזרה, ולכשימשכם הלוקח, ייקנו לו המטלטלין למפרע משעת נתינת המעות** (מאירי עירובין פא ב; גט מקושר (נבו) הפקר ביי"ד; אבני נזר חו"מ לה; דברי חיים (אויערבך) מכירה ט), ודי במה שיבוא החפץ לרשותו, ואין הוא צריך לעשות בו מעשה קנין חדש, או להתכוין לקנותו (דברי חיים שם,

דבר, הרי זה מחזיר את הדמים, שחכמים תקנו שלא יקנו אלא במשיכה (רמב"ם מכירה ג ו; סמ"ג עשין פב; טור חו"מ קצח יד; שו"ע חו"מ רד ב); ויש מהראשונים סוברים שכל שבא האונס מחמת הלוקח, המוכר פטור, וכן אם הגיע ההפסד בדרך שלא יכול היה המוכר לטרוח בדבר ולמנעו, יש שכתבו

רשב"א בבא מציעא מז ב. ⁶ ויש מהראשונים שפסק כדעה השניה (תוספות עבודה זרה שם, ובבא מציעא מז ב ד"ה ופירי, וריטב"א שם מח א, בשם רש"י); ויש מהראשונים שפסק שיש להחמיר כשתי הדעות (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (קריעוואט) שיג). ⁷ ואף אם לא היה המוכר כח להציל את החפץ, ולא נתרשל

של חג, בערב יום טוב הראשון של פסח, בערב עצרת, ובערב ראש השנה⁹ - היו כופים את הטבח לשחוט בעל כרחו את השוורים שנתנו עליהם הלכות מעות, אפילו היה השור שוה אלף דינרים, ולא נתן לו הלוקח אלא דינר אחד (תנא קמא במשנה חולין פג א), שבזמנים אלו העמידו חכמים דבריהם על דין תורה שמעו קנות (רבי אלעזר אמר רבי יוחנן בגמ' שם; רב אילא אמר רבי יוחנן בעירובין פא ב; רמב"ם מכירה ט ז; טוש"ע חו"מ קצט א), מפני כבודם של ימים אלו (מאירי שם ושם), או משום שכל העם צריכים לבשר (רמב"ם שם), ולפיכך אין הטבח יכול לחזור בו, אף על פי שאין לוקחים לשאר השור (רש"י חולין שם ד"ה אפילו; רמב"ם שם; מאירי שם ושם), כיון שנתן הלוקח מעות, ונעשה שותף בגוף הבשר, ולא נשתתף בו אלא על מנת לשחוט (מאירי שם ושם).

זכייית ערוב - בזכייית ערוב - דבערובי-חצרות (ראה ערכו), ושתופי-מבואות (ראה ערכו). כן משמע מרש"י עירובין שם ד"ה בעירובין, ומאירי שם), או בערובי תחומין (רשב"א שם; מאירי שם ב, בשם קצת מפרשים) - יש מהאמוראים שפירשו שמחלוקת תנאים היא אם העמידו חכמים דבריהם על דין תורה, שעשאוהו כארבעה פרקים בשנה (ראה לעיל). רב נחמן אמר רבה בר אבהו בגמ' שם, בדעת רבי אליעזר במשנה שם א), מפני תיקון השבת (רש"י שם א ד"ה בארבעה), וזכו לו מעותיו (רבי אליעזר במשנה שם); או שלא זכו לו מעותיו (חכמים במשנה שם), שלא העמידו חכמים דבריהם על דין תורה (ריטב"א שם), וכן הלכה (רמב"ם עירובין ו כ; טוש"ע או"ח שסט א).

ענייני מצוה - כשם שבארבעה פרקים העמידו חכמים דבריהם על דין אחרים - תורה משום שצורך מצוה הוא (ראה לעיל), כך העמידו דבריהם על דין תורה במי שנתן מעות על יין בערב שבת כדי ליטול היין בשבת, שמאחר שרוצה לקיים ביינ זה מצות קידוש והבדלה, אין המוכר יכול לחזור בו (מהרי"ל ליקוטים לו; רמ"א חו"מ קצט ג, בשם יש מי שכתב). ואף על פי שלענין ערובי חצרות ושתופי מבואות, להלכה לא העמידו חכמים דבריהם על דין תורה (ראה לעיל), מכל מקום לענין קידוש (ראה ערכו) והבדלה (ראה ערכו) מעות קונות, שערובי חצרות ושתופי מבואות אינם מצוה ממש, אלא זהירות בעלמא (תוספת שבת שסט סק"א; נהר שלום שם סק"א) להציל מאיסור טלטול (נהר שלום שם), ואינם חובה כמו יין לקידוש (ביאור הגר"א חו"מ קצט סק"ו), או שדוקא לענין עירובין לא העמידו דבריהם, משום שאפשר לערב באופנים אחרים (ראה ערך ערובי חצרות וערך שתופי מבואות. אליה רבה שם סק"א; ברכי יוסף שם א). והוא הדין לענין אתרוג, או שאר מצוה שאינה מצויה, שמעו קנות בהם אף מדבריהם (פרי מגדים או"ח תרנו, אשל אברהם סק"א)¹⁰.

מט ב; טוש"ע חו"מ קצח ה), שהרי יודע הוא בקיומה של שריפה זו, ואף יש לו רשות להיכנס בתוך שלו (מאירי שם), ועל כן אין צריכים לתקנה זו (רש"י שם ד"ה מושכרת; נמוקי יוסף שם), והעמידו דינם על דין תורה (מגיד משנה מכירה ג ו; נמוקי יוסף שם; שו"ע שם).

הנותן מקצת - הנותן מקצת מן המעות על מטלטלין, לא קנה את המטלטלין אלא לענין מי-שפרע (ראה ערכו). כן משמע מגמ' שם מח ב, ורמב"ם שם ז א, וטוש"ע חו"מ רד א). ואף על פי שאין לחוש שמא יאמר לו המוכר "נשרפו חטיף בעליה", שהרי לא נתן לו הלוקח אלא מקצת מן המעות, וכיון שלא ירצה המוכר לילך עם הלוקח לדין יטרח ויציל, מכל מקום לא חילקו חכמים בתקנתם (שער משפט קצח סק"ב; אמרי בינה ב קנינים ה; חידושי הרי"מ בבא מציעא מה ב).

באופני קנין שאינם שכיחים

אופני קנין מסוימים, שאינם שכיחים, אמרו בתלמוד שמעות קונות בהם - לסוברים שדבר תורה מעות קונות מטלטלין (ראה לעיל: במטלטלין) - שכיון שאין הם מצויים (ראה ערך מלתא דלא שכיחא), לא גזרו בהם חכמים, והעמידו דינם על דין תורה:

המחליף דמים - המחליף דמי שור בפרה, או דמי חמור בשור - קנה בבמה (קדושין כח ב, ובבא מציעא מו ב, בדעת רב נחמן; רי"ף בבא מציעא שם; רא"ש שם ד ה; רמב"ם מכירה ה ד; טוש"ע חו"מ קצט ב), שאם שמעון שמשך את שורו של ראובן ונתחייב לו דמיו, ואמר ראובן מכור לי פרתך בדמי השור שיש לי בידך, אם אמר לו שמעון הרי היא לך בדמים שיש לך בידי - קנה, ואין אחד מהם יכול לחזור בו (רבנו חננאל ורי"ף בבא מציעא שם; רש"י שם ד"ה כיצד, הראשון, וקדושין שם ד"ה כיצד; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאין זה שכיח שהיה שמים דמי מטלטלין במטלטלין (רש"י בבא מציעא שם ד"ה גזרה)⁸.

כשלא הקפיד - האומר לחברו מכור לי חפץ שלך במעות אלו לשאול למנין המעות - שבידי, ולא הקפיד המוכר לשאול כמה הן - או שחפץ הלוקח בידו מעות בלא משקל ובלא מנין, ואמר למוכר מכור לי באלו (תלמיד הרשב"א שם מו ב; טוש"ע שם א) - וקיבלן המוכר מיד הלוקח, קנה הלוקח את החפץ באותן מעות, ואין אחד מהם יכול לחזור בו (גמ' שם מו ב - מו א), שאף על פי שקנין כסף הוא זה - ולא חליפין (ראה ערכו), שהרי בלשון מכר נעשה (רש"י שם מו א ד"ה סבר) - מכל מקום כיון שהרי זה דבר שאינו שכיח, לא גזרו בו חכמים (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

אופנים בהם לא ביטלו הקנין

בארבעה פרקים בשנה - בערב יום טוב האחרון קנין בהמה בארבעה פרקים

פֶּסֶף צוּרִי; פֶּסֶף מְדִינָה¹

שני מיני מטבעות כסף, בנוגע לשיעורי תשלומים בדיני התורה ובמצוותיה

• "כסף צורי", כלומר כסף של צור (בכורות מט ב), מטבע שהיה יוצא במדינת צור (רש"י שם ד"ה מנה צורי, לגירסת התוספות שם ד"ה

שיעורי דמים שזכרו בתורה ובדברי חכמים, נקובים בשני מינים שונים של מטבעות:

החולק בכל זה וסובר שאפילו במקום מצוה אין מעות קונות, שביאר בדעת ראשונים הטעם שהעמידו דבריהם על דין תורה בארבעה פרקים, אינו משום המצוה שבדבר, אלא משום תקנת העולם שצריכים לבשר (מוצל מאש (אלפאנדר) ב מב, בדעת הרמב"ם).

כסף צורי; כסף מדינה. 1. לא, טורים תתכג-תתלב.

שהמוכר פטור (מאירי שם, בשם גדולי הפוסקים). 8. לביאורים נוספים, ראה: רמב"ן שם; תוספות הרא"ש שם; מאירי קדושין שם. 9. ויש מהתנאים סובר אף בערב יום הכפורים בגליל (רבי יוסי הגלילי במשנה שם). 10. ויש שהוסיף שהוא הדין בכל מקום שבלא הקנין יהיה מכשול חמור, כגון איסור אשת-איש (ראה ערכו). כן משמע מעין יצחק אה"ע עו א; ויש מהאחרונים

ונמסר השיעור לחכמים לפי מה שיראו (מאירי קדושין שם) ⁵.

בדינים דרבנן כל כסף האמור בשל דבריהם - בדברי-סופרים (ראה ערכו. תשובות הגאונים (אסף, תרפ"ט) עמ' 92) - הרי הוא

כסף מדינה (קדושין יא א; רמב"ם טוען ג ב), כגון בחיוב בושת (ראה ערכו) של התוקע לחברו, שקצבו חכמים דמי בושתו סלע (ראה ערך בושת: המבייש והמתבייש), הרי זה סלע מדינה, ולא סלע צורי (גמ' שם ב; רמב"ם חובל ג י; טוש"ע חו"מ תכ מב).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין זה כלל לכל כסף של דבריהם, אלא שכסף האמור בתורה לעולם הוא צורי, ואילו האמור בשל דבריהם פעמים שהוא של מדינה, ופעמים שהוא צורי, וכמו שמצינו בתוקע לחברו שלדעה ששיעור חיובו הוא מנה אמרו שהוא מנה צורי (בבא קמא צ א-ב), ומכל מקום כל כסף האמור בדברי חכמים שלא נתפרש, מן הסתם הוא של מדינה, לפי שתופשים את המועט (רמב"ן קדושין שם, בפירוש השני; ריטב"א שם, בשמו; רשב"א שם, בשם יש מפרשים).

• ויש סוברים שכלל הוא שכסף של דבריהם הוא כסף מדינה, אלא שלא נאמר אלא לענין סלע, בדומה לכסף קצוב האמור בתורה, שאינו אלא בסלע, שלא נזכר כסף קצוב בתורה אלא בסלעים, שהם שקלים בלשון התורה, ואילו סלע האמור בדברי חכמים הוא סלע מדינה, אבל מטבעות אחרים שנזכרו בדברי חכמים, בכסף צורי הם (תוספות כתובות סז א ד"ה אמר, ותוספות שאנץ ותוספות רא"ש שם, בשם רבנו תם; ותוספות בכורות נ ב ד"ה כל, ובבא קמא לו ב ד"ה ושל, וסמ"ג עשין ע, ונמוקי יוסף בבא קמא שם, בשם ר"י; ועוד) ⁶.

אמר; ברטנורא שם; או מטבע שהיו מטביעים בצור (רמב"ן במכתב שבסוף פירושו עה"ת) ². וכתבו ראשונים שמטבע זה היה עשוי כסף טהור (רבנו חננאל בן שמואל קדושין ב א; פסקי רי"ד בבא קמא לו ב; מאירי שם צ א; ועוד) ³ [ראה איור מס' 17 בסוף הכרך].

• "כסף מדינה", הוא מטבע של ארץ ישראל שהיה בזמן חכמי המשנה (סמ"ע תכ סק"ס) והתלמוד, ובאותו הזמן כבר לא היה מטבע צורי (פרישה שם ס"ק לד ד"ה לפיכך). ערך המטבע אחד משמונה בכסף צורי (רש"י קדושין יא א ד"ה ושל דבריהם, ובבא קמא לו ב ד"ה סלע, ועוד).

בדינים כסף שדיברה בו תורה בכל מקום זה כסף צורי (כן משמע דאורייתא ממשנה בכורות מט ב; תוספתא כתובות (ליברמן) יב ו; קדושין יא א, ובכורות נ ב, ובבא קמא לו ב; כן משמע מרמב"ם טוען ג ב), וכן דרשו: **בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ** (שמות ל יג; ויקרא ה טו; ועוד), **סלעים של קודש**, **סלעים של צורים** (תורת כהנים ויקרא, חובה פרק כ ו), וכן הדין אף כשלא נזכר בתורה "שקל הקדש", כגון במפתה (מכילתא דרשב"י שמות כב טז) וערכין (כן משמע מתוספות בכורות מט ב ד"ה חמש, וחינוך שט) ⁴.

במה דברים אמורים, בכסף קצוב האמור בתורה (קדושין יא ב, ובכורות נ ב), היינו כסף שנאמר בו **מִנְיָן**, כגון חמישים של אונס ומפתה, ושלשים של עבד, ומאה של מוציא שם רע (רש"י קדושין שם ד"ה קצוב), אבל כסף סתם האמור בתורה, כגון קדושי אשה בכסף (ראה ערך קדושי), אינו דוקא כסף צורי, שהרי אשה מתקדשת בפרוטה (ראה ערכו וערך הני"ל. גמ' שם ושם), שאינה כסף צורי (כן משמע מהגמ' שם ושם), ולא כיוונה התורה אלא לממון,

כעור

מעשים שעשתה אשת איש (ראה ערכו), שמחמתם יש לחוש שזינתה, לענין איסורה על בעלה ועל הנחשד

• עניני הכיעור

• העדות

• הקול

הפרקים:

• לאוסרה על בעלה

• לאוסרה על הנטען

לאוסרה על בעלה

בעדי כיעור אשת איש שיש עליה עדות שעשתה מעשה כיעור (ראה להלן: עניני הכיעור), אם נאסרת לבעלה, ואם בית דין

כופים אותו להוציאה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין כופים אותו להוציאה (תוספות יבמות כד ב ד"ה אמר, בשם רבינו חננאל רבינו תם ור"י; רמב"ן שם ד"ה ובעל, ורשב"א שם ד"ה ורבינו, בדעת הרי"ף שם ו א; ראה רמב"ם אישות כד טו וטז ויח, ומגיד משנה שם), שאין מוציאים אלא בעדות על זנות ברורה (רי"ף שם; מרדכי יבמות טו). ואותה שאמר רבי שהאשה יוצאת מחמת כיעור

ערך זה עוסק בדבר מכוער שעשתה אשת איש עם אדם אחר. על דברים שאמרו חכמים: הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו (חולין מד ב, ועוד), ראה ערך חשד; מראית העין.

כיעור הוא מעשה פריצות שאין בו הוכחה גמורה על זנות (ראה יבמות כד ב; רמב"ם אישות כד טו; טוש"ע אהע"ז יא א), אלא שהדברים מראים שהיתה שם זנות (רמב"ם שם. ראה להלן: עניני הכיעור), והרי היא נאסרת לזה שעשתה עמו אותו מעשה (ראה להלן: לאוסרה על הנטען), ויש סוברים שבאופנים מסוימים נאסרת אף על בעלה (ראה להלן: לאוסרה על בעלה).

ומשנין, בדעת רבא שם, וראב"ן, שו"ת נז). ⁵ יש מהראשונים סוברים בדעת אמוראים שישנה מחלוקת תנאים בדבר, שלסוברים שאין אשה מתקדשת אלא בדינר (ראה ערכו. בית שמאי במשנה קדושין ב א), הרי זה לפי שאף כסף סתם האמור בתורה אינו אלא כסף צורי, ופרוטה אינה כסף צורי (רמב"ן קדושין יא א, בפירוש השני, וריטב"א שם ב, בדעת רב יוסף בגמ' שם). על כסף האמור בתורה סתם בלא הזכרת שם המטבע, כגון "חמישים כסף", אם פירושו הוא דינר או שקל, ראה ערך דינר וערך שקל, ובערכים המתאימים בכל ענין שנוכר. ⁶ על שאר הדינים שנוכרו בהם שיעורי מטבע, אם הם בכסף צורי או בכסף מדינה, ראה בערכים המתאימים לכל ענין וענין, ובערכי המטבעות על פי שמויתיהם. **כעור**. ¹ לא, טורים תתלג-תתקי.

² שהיתה שם מטבעה ידועה במשך ימי הבית השני עד קרוב לחורבן, ומטבעות צור היו עוברים לסוחר בכל ארצות המזרח (מידות ושיעורי תורה עמ' שסו-שסז). ³ ויש שכתב שאין אנו יודעים מה היה שיעור הכסף שבמטבע צור באותם זמנים, ולפיכך כל השיעורים ששיערו בכסף צורי צריך שיהיו בכסף הנקי ביותר (כן משמע מפירוש המשניות בכורות שם). ⁴ ונחלקו ראשונים אם הטעם הוא שכסף צורי הוא המטבע שהיה יוצא בזמן מתן תורה (כן משמע מתוספות קדושין יא ב ד"ה והרי, בשם רבנו תם, וריטב"א שבועות לח ב); או שהשקל האמור בתורה לא היה סלע צורי, אלא מטבע אחר הקטן ממנו, אולם לאחר שהוסיפו חכמים על השקל (ראה ערך שקל) נקבעו שיעורי התשלומים של תורה בסלע צורי, הגדול מסלע של תורה (כן משמע מרש"י בכורות נ א ד"ה

שזינתה, כופים את בעלה להוציאה (ראה רמ"א אהע"ז יא א, ובית שמואל שם סק"ד בדעתו; ים של שלמה יבמות ב טז; ב"ח אהע"ז שם; ט"ז שם סק"א), ויש שביארו בדעתם, שמכיון שלדעת רוב הראשונים אין מוציאים את האשה אלא בעדי טומאה, לא החמירו להוציאה אלא כשיש גם קול שאינו פוסק (בית שמואל שם).

• ויש סוברים שאין כופים אותו להוציאה (שו"ע אהע"ז שם, וראה באור הגר"א שם סק"ג; ראה שו"ת מהריב"ל ב ו; שו"ת בנימין זאב קכח; שו"ת מהר"ם לובלין פ, שאין לילך אחר המחמיר, שכן יש בזה צד קולא לכוף על גט (מהריב"ל שם). ויש שכתבו, שמכל מקום יכולים לגזור שלא לישא וליתן עמו, ושלא לעשות לו טובה, עד שיגרשנה (תומת ישרים קסא).

אופן הכפיה לסוברים שמוציאים את האשה מבעלה, כופים אותו אפילו בשוטים ובנידוי, כדין הנושא אשה בעבירה (ראה ערך גרושין. שו"ת הרשב"א אלף קפז); ויש שכתבו שכופים אותו בדברים (ראה ערך הנ"ל), לפי שאין נאסרת עליו אלא מספק (כנסת הגדולה אהע"ז יא הגהות בית יוסף יג).

גדר האיסור לסוברים שנאסרת על בעלה, יש שכתבו שאיסורה מהתורה (ראה שו"ת מהריב"ל ב ו; ראה כנסת הגדולה אהע"ז יא הגהות בית יוסף יג; שו"ת כתב סופר אהע"ז יד א); אולם רבים כתבו שאסורה מדרבנן (פני יהושע כתובות ט א; אבני מילואים יא סק"ו; שו"ת חתם סופר ח"מ רג; ראה שו"ת רבי עקיבא איגר קמא צט וקא; חזון איש אישות יז סק"ג), ולא השוו עדי כיצור לעדי טומאה אלא לפרש שחכמים החמירו בה כדין אלו (אבני מילואים שם; חזון איש שם).

לצאת ידי שמים לסוברים שאין מוציאים אשה מבעלה מחמת כיצור, נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שמצוה עליו להוציאה כדי לצאת ידי שמים (רשב"א יבמות כד ב ד"ה ורבינו, בדעת הר"ף ורבינו חננאל; ריטב"א יבמות שם, וכתובות ט א; נמוקי יוסף יבמות ו א). ומהם שכתבו, שהיא חשובה כעוברת על דת (ראה ערכו), שמצוה לגרשה (ראה ערך גרושין וערך עוברת על דת. רשב"א שם); ויש שכתבו שחייב לגרשה (שו"ת צמח צדק החדש אהע"ז לח ב, בדעת הרשב"א והר"ן נדרים צא ב).

• ויש שכתבו שאין עליו מצוה לגרשה, שלא אמרו אלא בעוברת על דת, שרגילה בכך, מה שאין כן במי שעשתה מעשה כיצור פעם אחת (שו"ת בית מאיר מט, בדעת ר"י ורבינו תם בתוספות יבמות כד ב ד"ה אמר).

כשנראה לבעל שזינתה היה נראה לבעל מן הענין שאשתו זינתה, כתבו ראשונים שחלילה לו מלקיימה (תשובות מיימוניות נשים ח). וכן כתבו ראשונים, שכל שמאמין בלבו שאשתו אסורה לו, חייב להוציאה, ואם הודה בבית דין על כך, מוציאים אותה ממנו (ריטב"א קידושין פא א ד"ה והא).

כשטוען שמותרת לו טען הבעל שאשתו מותרת לו, נראה מדברי ראשונים ואחרונים שאין צריך להוציאה (ראה נמוקי יוסף יבמות כד ב ו א).

באשה שיש לה בנים אם נולדו לה בנים אחר הכיעור, נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שאין כופים אותו להוציאה (ראה רמב"ן יבמות כד ב ד"ה בשיש; שו"ת הרשב"א א אלף קפז זה רמא, ומאירי יבמות שם; רמ"א אהע"ז יא א), שמא יצא לעז עליהם שהם ממזרים (ראה מאירי שם).

(ראה יבמות שם), היינו שתצא מן הנטען, אם נשאה לאחר שהוציאה הבעל מדעתו (תוספות שם בשם רבינו תם).

לדעה זו, אף אינה נאסרת על בעלה (ראה תוספות שם בשם רבינו תם; באור הגר"א אהע"ז יא יג, בדעת הרמב"ם), ואף שהוא ספק איסור תורה, מעמידים אותה על חזקתה שמותרת לבעלה (ראה שו"ת חתם סופר אהע"ז א כו), ואם רוצה להחזיקה, אין מוחים בידו (אבני נזר אהע"ז ל יט). ויש שכתבו שאסורה לו מן הדין (ראה כסף משנה אישות כד טו, בדעת הרמב"ם שם, ושו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא קג בדעתו).

• ויש סוברים שכופים אותו להוציאה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוב] ש, בדעת השאילתות קלד; ראה ראב"ה תתקכ, בדעת רש"י יבמות כד ב; מהר"ם מרוטנבורג שם בשם רבינו תם, שחזר בו, וכן כתבו הרא"ש יבמות ב ח, והטור אהע"ז יא בדעתו; ראה ר"ן קידושין כט ב בדפי הר"ף ד"ה בבאלי, בשם אחרים), שעדי כיצור כעדי טומאה, שרגלים לדבר, וכאילו ראוה שזינתה (מהר"ם מרוטנבורג שם). ואותה ששינו שמוציאים אשת איש מבעלה, והעמידה רב בראוה עדים (ראה יבמות שם), היינו בראוה עדי כיצור (מהר"ם שם). ואותה שאמרו שאין תולים שנעשתה עבירה עד שיראו כדרך המנאפים (ראה בבא מציעא צא א, ומכות ז א), לא אמרו אלא שאין נהרגים, אבל לאסור אשה על בעלה די בעדי כיצור (מהר"ם מרוטנבורג שם).

יש שביארו לדעתם שנאסרת מספק שמא זינתה (ראה כנסת הגדולה אהע"ז יא הגהות בית יוסף יג; ראה שו"ת רבי עקיבא איגר א קו), ויש שביארו שלדעתם באיסורי ערוה הולכים אחר אומדנא (חתם סופר כתובות ט א ד"ה ופתח; ראה שו"ת דברי מלכאל ד ק). ויש שנראה מדבריהם, שאף לדעה זו אין נאסרת אלא משום לעז (ראה רא"ש שם בדעת רבינו תם), ומשום הלעז החשיבו חכמים את מעשה הכיעור כעדי טומאה (חזון איש אישות יז סק"ג).

• ויש סוברים שלדעת רבי תצא מהבעל, ולדעת רב לא תצא אלא בעדי טומאה (ראה רמב"ן ורשב"א יבמות כד ב, ורא"ש שם ב ח, בדעת השאילתות קלד; ראה רמב"ן ורשב"א שם, בדעת רש"י שם), והלכה כרבי כשיש עם עדי הכיעור קול שאינו פוסק (ראה ראשונים הנ"ל), דהיינו שרינו עליה שזינתה במשך יום ומחצה או יותר (ראה יבמות כה א; ראה רמב"ם סוטה ב יד; ראה שו"ע אהע"ז יא א. וראה ערך קול).

וכן יש מהראשונים שכתבו, שאין כופים אותו להוציאה, אלא אם יש עם הכיעור קול שאינו פוסק שזינתה (ראה מרדכי יבמות טו, בדעת רבינו תם; ראה רא"ש שם, בדעת הר"ף והרמב"ם; טור שם, בשם הרא"ש), שהם חשובים כטענת פתח פתוח, או כעד אחד אחר קינוי וסתירה, שהאשה נאסרת בהם על בעלה (ראה ערך טענת בתולים: לאוסרה על עצמו, וערך סוטה. רא"ש שם), או שחשובים כעדי טומאה (דרכי משה אהע"ז שם ב, בדעת הר"ף והטור), שצירוף שניהם מוכיח שזינתה (שו"ת בית מאיר מט ד"ה ואפשר; ראה שו"ת דברי מלכאל ד ק). וראה שו"ת נודע ביהודה תנינא אהע"ז כ ד"ה ובזה), או שעדי הכיעור מוציאים אותה מחזקת כשרות, וממילא יש לחוש שהקול אמת (שו"ת מהרא"ל צינץ אהע"ז יב).

לדעה זו די ברגלים לדבר שזינתה כדי לאסרה (רמב"ן ורשב"א שם), ויש שנראה מדבריהם, שנאסרת מחמת הלעז (ראה רא"ש שם בדעת השאילתות, ושו"ת תפארת צבי אהע"ז מט, ושו"ת רבי עקיבא איגר קד ד"ה ומעתה).

להלכה נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאשה שיש עליה עדי כיצור וקול שאינו פוסק

לאוסרה על הנטען

אישת איש שהוציאה בעלה מחמת כיעור, אסורה להינשא לנטען להינשא לזה שעמו נעשה אותו כיעור (רמב"ם סוטה ב יג, ופירוש המשניות יבמות ב ח; ריטב"א יבמות כה א; שו"ע אהע"ז יא א), ואפילו לא יצא קול שאינו פוסק שזינתה עמו (ריטב"א שם; ים של שלמה יבמות ב טז; ראה חלקת מחוקק שם סק"ד, ובית שמואל שם ס"ק טו), כיון שלבעל יש מצוה לגרשה (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה), כל שכן שלנטען אסור לישאנה לכתחילה (שו"ת שאילת דוד אהע"ז א א).

טעם האיסור בטעם שאסורה על הנטען, כתבו ראשונים, שהיא כאשת איש שזינתה, שכשם שאסורה לבעל, כך אסורה לבעול (ראה ערך אשת איש, וערך סוטה. ראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוב] שי בדעת השאילתות קלד, וראה שו"ת הרא"ש לב יד בשם הר"מ). ולדעה זו, במקום שאין כופים את הבעל להוציא, אין כופים אף את הנטען (רא"ש שם, וראה שם טו).

לסוברים שאין אסורה לבעל מחמת כיעור (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה), הטעם שנאסרת לנטען הוא משום קנס (ראה מאירי יבמות כד ב), או משום לזות שפתיים, שיאמרו שנושא אשה האסורה עליו (רבי אברהם מן החר"ם יבמות שם), או מספק שמא זינתה עמו ונאסרה עליו (בית שמואל יא סק"ד: גם יש לומר; ראה שו"ת חתם סופר אהע"ז א כו).

באשה שיש לה ראו בה דבר כיעור, ויש לה בנים, נחלקו ראשונים: בנים

• יש סוברים שאין מוציאים אותה מהנטען, אפילו יש קול שאינו פוסק שזינתה (ראה רי"ף יבמות כד ב ו; רמב"ם סוטה ב יג, יד; רמב"ן ורשב"א יבמות שם בדעת רש"י; ריטב"א שם כה א; טור אהע"ז יא, בדעת הר"ף והרא"ש; שו"ע ורמ"א שם א), שאם יוציאו ממנו, יצא לעז על הבנים (רמב"ן וריטב"א שם. וראה להלן). ולדעתם אותה שאמרו שאשה שיש לה בנים לא תצא מן הנטען אלא אם כן באו עליה עדים (ראה יבמות כד ב), הכוונה לעדי טומאה (ראה ראשונים הנ"ל יבמות שם).

• ויש סוברים שמוציאים אותה מהנטען אפילו יש לה בנים, שלדעתם היוצאת מחמת עדי כיעור - או עדי כיעור וקול שאינו פוסק (ראה חלקת מחוקק שם סק"ה) - הרי זו כיוצאת בעדי טומאה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוב] שי; חלקת מחוקק שם, בדעת הרא"ש. ראה לעיל: לאוסרה על בעלה).

ענייני הכיעור

שלשה ענייני כיעור התפרשו בברייתא שנאסרת מחמתם לנטען, וכן לבעל, לסוברים כן (ראה לעיל: לאוסרה על הבעל), והם דברים המראים שהיתה שם

עבירה (רמב"ם אישות כד טו):

• היה רוכל - מוכר בשמים לנשים (רש"י יבמות כד ב ד"ה רוכל (הא')) - יוצא מן הבית, והאשה חוגרת את סינרה - כעין מכנסים שהיו חוגרות לצניעות (רש"י שם ד"ה סינר) - הרי זה דבר מכווער (יבמות שם; ירושלמי כתובות ז ו; רמב"ם אישות שם, וסוטה ב יג; טוש"ע אהע"ז יא א), שלא התירתו מעליה אלא לזנות (רש"י שם ד"ה רוכל (הב')).

• נמצא רוק למעלה מן הכילה, היינו בגג הכילה (רש"י יבמות שם ד"ה רוק), הרי זה דבר מכווער (יבמות שם; רמב"ם שם ושם; טוש"ע שם), שאין דרך לרוק כלפי מעלה אלא מי ששוכב ופניו למעלה, ובודאי שזינתה ורקקה בשעת תשמיש (רש"י שם). ויש שפירשו

• יש סוברים שמוציאים את האשה (ראה דרישה שם, וט"ז וחלקת מחוקק ובית שמואל שם סק"ה), שלדעתם כיעור - או כיעור עם קול - הוא כעדי טומאה (ראה לעיל), ובעדי טומאה מוציאים את האשה אף כשיש לה בנים (ראה ערך סוטה. חלקת מחוקק שם; ראה ט"ז שם; בית שמואל שם).

• ויש מחלקים, שאם יש קול שאינו פוסק עם עדי הכיעור, יוצאת מן הבעל אף כשיש לה בנים, ואם אין קול, אינה יוצאת ממנו (ב"ח אהע"ז שם).

להוציאה רצה הבעל להוציאה לצאת ידי שמים, רשאי להוציאה בעל כרחה (ראה שו"ת הרשב"א א תקנו; שו"ת מהר"ם לובלין פ; ט"ז אהע"ז יא סק"א; בית שמואל שם סק"ו), אף על פי שיש חרם דרבנו גרשום (ראה ערכו) שלא לגרש אשה בעל כרחה (ראה ערך הנ"ל), ודאי לא תיקן רבנו גרשום שיחזיק אדם רשעה בתוך ביתו (שו"ת הרשב"א שם).

ויש שכתבו, שבזמן הזה שהתפשט חרם דרבנו גרשום, אינו יכול לגרשה בעל כרחה (שו"ת מהרש"ל לג, וים של שלמה יבמות ב טז).

להפסידה לסוברים שכופים להוציאה (ראה לעיל), יוצאת בלא כתובה (ראה ערכו. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוב] שי; ים של שלמה יבמות ב טז). וכן לסוברים שאסורה לבעלה, אף שאין כופים להוציאה (ראה לעיל), מכל מקום מפסידה את כתובתה אף בלא התראה (שו"ת בית מאיר מט).

לסוברים שאין נאסרת לבעלה (ראה לעיל), ובעלה מוציאה כדי לצאת ידי שמים (ראה לעיל), נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שאינה מפסידה כתובתה (שו"ת הרשב"א א אלף קפז; ראה ים של שלמה יבמות ב טז, וכתובות ב מו), שהיא מותרת לבעלה מן הדין (שו"ת בית מאיר מט).

• ויש סוברים שמפסידה כתובתה אף בלא התראה (רמב"ם אישות כד טו; ריטב"א קידושין פא א). וזו היא ה"יוצאת משום שם רע", שאמרו בה שיוצאת בלא כתובה (ראה כתובות קא א), אף בלא התראה (רמב"ם שם), שהדבר המכווער חשוב התראה (ראה נמוקי יוסף יבמות ו א); או שקנסוה חכמים (שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורא קמא קא); או שאין שייכת בה התראה, שהרי הבעל מוציאה מחשש שמא כבר נאסרה עליו (שו"ת אור שמח ג).

לסוברים שבזמן הזה אין מוציאה בעל כרחה מחמת כיעור (ראה לעיל), אין מפסידה כתובתה (שו"ת מהרש"ל לג), שלא אמרו אלא כדי שתהא קלה בעיניו להוציאה (ראה רמב"ם אישות כד טז), ובזמן הזה ממילא אינו מוציאה שלא מדעתה (מהרש"ל שם).

להינשא לאחר גירשה בעלה, כיון שנתגרשה משום פריצות, אין ראוי לאדם כשר שישאנה (ראה שו"ת רא"ם כה, על פי רמב"ם אישות י כב, וראה ערך גרושה).

להינשא לכהן ראו בה כיעור ולא יצא קול שזינתה, ומת הבעל, מותרת לכהן (רמב"ם איסורי ביאה יז כא; טוש"ע אהע"ז ו טז), לסוברים שאין מוציאים אשה מבעלה מחמת כיעור בלבד (ראה מגיד משנה שם).

עשתה דבר כיעור, ויצא עליה קול שאינו פוסק שזינתה, כשם שיוצאת מן הנטען (ראה להלן: לאוסרה על הנטען), כך נאסרת לכהונה (ערוגת הבושם ו מט, ושם יא טו).

ומהם שכתבו שאינם חשובים כיעור אף לענין כפיית הנטען להוציאה (מאירי שם, בדעת הגאונים הנ"ל; רבי עקיבא איגר שם קא), שאין בהם הוכחה על גוף הזנות, אלא אמתלא לזנות או להקדמות של זנות (מאירי שם). ואותה שאמרו שתצא מבעלה (ראה לעיל), היינו שאם רצה להוציאה כדי לצאת ידי שמים, יוצאת בלא כתובה (ראה ערכו. מאירי שם), או שנאסרת עליו, אף שאין כופים אותו להוציאה (בית מאיר שם).

ומהם שכתבו, שהבבלי חולק על הירושלמי וסובר שאין מוציאים אשה מבעלה אלא בשלשת ענייני הכיעור שיש בהם הוכחה לזנות (ראה לעיל. מאירי שם).

מקום אפל, שאמרו שאם ראו אותם יוצאים משם סתירה
 במקום אפל הרי זה כיעור (ראה לעיל), הוא גרוע משאר מקום סתר
 (ים של שלמה כתובות ב מו), והוא מקום מיוחד לדבר עבירה (שו"ת מהרש"ל לג ד"ה והעדות), שאין דרך שום אדם ליכנס שם, וניכרים הדברים שהיתה שם עבירה (שו"ת מב"ט א רפז; תשובת רבי נפתלי הירץ בשו"ת הרמ"א יד; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא צט וקה); אבל מקום שבני אדם עשויים לראותם אינו חשוב מקום סתר, אפילו באישון לילה, שיראים שמא יראום (מב"ט שם; רבי נפתלי הירץ שם), ואין לתלות שהתייחדו לשם זנות (רבי עקיבא איגר שם קה).

ויש סוברים, שאף עמידה עם הנחשד בפתח הבית בחשיכה בחצות הלילה, היא בכלל סתירה במקום האופל (שו"ת הרמ"א יב), כיון שאין דרך להיוועד באמצע הלילה, ניכר שלא נסתרו אלא לשם זנות, והוכיחו במעשיהם שאינם חוששים מבני אדם העשויים לראותם, שאינו שכיח שיעברו שם (שו"ת תפארת צבי אהע"ז מט וז, בדעת הרמ"א).

נעלו הדלת יחוד בנעילת דלת (ראה להלן), הוא דווקא במקום שאי אפשר לראותם (שו"ת מב"ט א רפז).

ונחלקו אחרונים:

- יש סוברים שנעילת דלת אינה כיעור, אלא אם כן ניכר ממעשיהם שעצת זימה ביניהם (שו"ת רבי עקיבא איגר קמא צט), ורגלים לדבר שנסתרו לשם זנות (רבי עקיבא איגר שם קה), וכן הוא לפי ראות עיני הדיינים (חזון איש אהע"ז יז סק"ז), כגון שנועדו להיכנס יחדיו (רבי עקיבא איגר שם צט, וראה רמב"ם אישות טו כד), או שנכנסו לחורבה, או לבית בודד, שאין דרך אנשים להיכנס בהם, וכיוצא בזה (חזון איש שם).

אבל אם אין הדבר מוכיח ביותר שעל דעת עבירה עשו כן - כגון שאחד היה שם, ואחר כך נכנס השני (ראה רבי עקיבא איגר שם), או במקום שדרך בני אדם להיכנס שם (ראה חזון איש שם) - אינו חשוב כיעור (רבי עקיבא איגר שם; חזון איש שם), שאפשר שנעלו כדי שלא יכנסו גנבים, או שלא יכנסו שלא ברשות (חזון איש שם. וראה ערך יחוד).

- ויש סוברים שיחוד במקום נעול הרי זה כיעור, שלא נעלו אלא על דעת ניאוף (שו"ת בית מאיר מט).

סגרו הדלת הגיפו הדלת אחריהם בלא לנעלה, הסתפקו בלא לנעול
 בירושלמי אם מעשה זה חשוב כנעילה (ראה ירושלמי כתובות ז ו. וראה גירסת מאירי יבמות כד ב בירושלמי שם, שאינו כנעול. וראה ערך יחוד), שיראים שמא יכנס אחר שלא ברשות (שו"ת הרשב"א א אלף רנא), והכריעו ראשונים שסגירה אינה כנעילה (רשב"א שם; ראה מאירי שם; רמ"א אהע"ז שם א).

שרוק זה הוא כינוי לשכבת זרע, ונמצא בכילה באופן שאפשר שקנח בה (מאירי יבמות שם).

- נמצא מקום מנעלים הפוכים תחת המיטה, הרי זה דבר מכווער (יבמות כה א; טור שם; רמ"א שם. הרמב"ם השמיט), והוא שהיה רוכל יוצא מן הבית (ראה ספר הישר לרבינו תם חידושים לט; פסקי רי"ד יבמות שם; טור שם).

ופירשו ראשונים, שפי המנעלים היה כלפי מטה (ראה רש"י יבמות שם ד"ה מנעלים), וניכר מקום הפיכתם בעפר שתחת המיטה (רש"י שם כה א ד"ה מקום, בשם מורו), שודאי של נכרי הם והפכם, כדי שלא יכיר הרואה (רש"י שם ד"ה מנעלים), או מתוך שבהול לקלקל השליך מנעליו מהר, והיו פתחי מנעליו כלפי מטה (ריב"ן שם); ויש שפירשו, שמדרך המנעל בקרקע מוכיח שאדם יצא מתחת למטה, שפי המנעל לצד חוץ ועקבו כלפי פנים, וכיון שראו רוכל יוצא, תולים שהוא היה שם, וקלקל עמה בהיחבא כדרך המנאפים (פסקי רי"ד שם); ויש שפירשו שנמצא בעפר צורת פני המנעל, כמי שנעץ רגליו בשעת מעשה (מאירי שם).

ויש שפירשו, שמקום הנחת המנעלים נמצא הפוך, היינו שמנעלי האשה נמצאו במקום שרגל הבעל לשים את שלו (רש"י שם: לשון אחר), שודאי נכרי בא לכאן, ושם מנעליו במקום שלה, ושלה במקום בעל (רש"י שם), או שמן הסתם מיטת הבעל חשובה יותר, והשכיבתו שם (מאירי שם).

בירושלמי נתפרשו עוד ענייני כיעור: היו האשה מעשים שאין בהם הוכחה לזנות
 והנטען יוצאים ממקום אפל, או מעלים זה את זה מין הבור (ירושלמי כתובות ז ו; רמב"ם אישות כד טו; ראה שו"ע אהע"ז יא א), או שהיו שניהם טופחים על יריכה במרחץ
 (ירושלמי שם, לגירסת הגר"א אהע"ז שם סק"ז, וראה קרבן העדה שם).

עוד אמרו בירושלמי על כמה דברי פריצות, שאשת איש העושה אותם עם איש אחר חשובה כסוטה, כלומר שעשתה מעשה כיעור (ראה רמב"ם שם, ומגיד משנה שם; סמ"ג עשין מח; פני משה לירושלמי שם ד"ה סוטה): היו מגפפים - מחבקים - זה את זה, או מנשקים זה את זה, או שהתייחדו ונעלו הדלת (ירושלמי שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), וכן אם ישבה בחיקו, או הוא ישב בחיקה (ירושלמי שם, ופני משה שם), או שהיו שניהם במחבוא אחד (קרבן העדה שם).

וכן אם ראוהו מנשק על פי חלוקה, חשוב מעשה כיעור (רמב"ם שם; שו"ע שם).

כפיה להוציא ונחלקו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שאין לחלק בין ענייני כיעור אלו לענייני הכיעור שבבבלי (ראה רמב"ם אישות כד טו, ובית יוסף אהע"ז יא, בדעתו; שו"ע אהע"ז יא א; ראה שו"ת הרמ"א יב, וראה רמ"א אהע"ז שם, ושו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא צט, בדעתו; ראה חזון איש אישות יז סק"ח, בדעת מהר"ם מרוטנבורג), ומוציאים את האשה מחמתם מן הנטען, או אף מן הבעל הראשון (ראה שו"ע ורמ"א שם).

ואף על פי שאין בהם הוכחה על זנות ממש, לדעה זו הטעם שמוציאים את האשה מחמת כיעור הוא משום לעז, ואף בענייני כיעור אלו יש לעז (חזון איש שם); או שלדעה זו אין צריך הוכחה לזנות, אלא רק חשש לזנות (ראה שו"ת בית מאיר מט ד"ה והנה).

- ויש סוברים שענייני כיעור אלו אינם חשובים כיעור גמור לענין כפיית הבעל הראשון להוציאה (מאירי יבמות כד ב, בשם קצת גאונים),

יחוד לסוברים שיחוד עם נואף חשוב כיעור (ראה לעיל), אף יחוד עם עם גוי גוי חשוב כיעור, שרובם פרוצים בעריות (ראה ערך גוי. ראה שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא פח; שו"ת דברי חיים אהע"ז א טז; שו"ת אבני נזר אהע"ז לג יא); ויש שכתבו שאין לחלק בין יחוד עם ישראל ליחוד עם גוי, ואינו חשוב כיעור (ראה שו"ת כתב סופר אהע"ז י).

יחוד לאחר אשת איש שהוחזקה בעיני אחרים כפנויה, ונתקדשה קידושין לאחר ונתייחדה אתו, כתבו ראשונים שהוא יותר מדבר מכווער וקול שאינו פוסק, וקרוב הדבר לעדי טומאה, ואינו נאמן לומר שהתייחד עמה שלא לשם נישואין (שו"ת הרשב"א מכתב יד קסב, הובא בבית יוסף אהע"ז יז).

כשוכבים יחד היו שוכבים זה על זה בלבושיהם, ללא קירוב בשר, הרי זה כיעור (שו"ת מהרש"ל לג, הובא בבית שמואל יא ס"ק יא; שו"ת הרמ"א יב). על השוכבים בקירוב בשר זה על זה, שנחלקו אם זה דרך ניאוף, ראה ערך סוטה.

שכבו זה אצל זה, כתבו אחרונים שהרי זה כיעור (שו"ת מהרש"ם אהע"ז קסא; ראה שו"ת בית יהודה אהע"ז יט). היו בקירוב בשר, יש שכתבו שהרי זה כשאר מעשי כיעור (שו"ת הר המור לג); ויש שכתבו שבכיעור גדול כזה, הכל מודים שאסורה לבעלה מן התורה (שו"ת צמח צדק החדש אהע"ז כט ב).

שכבו יחד ונמצאה שכבת זרע ביניהם, יש שכתבו שאסורה לבעלה לדברי הכל (ראה מרדכי קידושין תקל בשם רבי שמעון); ויש שכתבו שהוא כשאר מעשי כיעור (שו"ת שם אריה אהע"ז יא ד"ה הן).

נשמעו כדרך הנאפים שאינו כיעור גמור, שיתכן שלא היו אלא משתגעים יחד, ויש לתלות שמחמת השגעון נשמע קולם, ואינו מכווער כמו רוכל יוצא ואשה חוגרת בסינר (ראה לעיל), שודאי לא הסירתו אלא לזנות (ראה ים של שלמה יבמות ב יח בדעת שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [פראג] צח, ושו"ת הרשב"א תתלג; ראה תשובות רבי אליעזר בר מנחם בשו"ת הרמ"א טז), ויש שהוסיפו, שיש לחוש שמא עיניה נתנה באחר, והשמיעה קול תשמיש כדי שבעלה יוציאנה (תשובות מיימוניות נשים ח).

יש סוברים שאין לך דבר מכווער יותר מזה (ים של שלמה יבמות ב יח; ראה שו"ת צמח צדק [הקדמון] עט), וגרוע מראו אותם יוצאים ממקום אפל (ראה לעיל. ים של שלמה שם).

בכיעור מצד האיש היה מעשה כיעור מצד האיש, ולא מצד האשה - כגון שבא ושכב בצידה, או שנישק אותה, והיא לא עשתה דבר (ראה שו"ת מהרש"ם אהע"ז קסא) - אם ברור שהמעשה נעשה על דעתה, חשוב כיעור (ראה מהרש"ם שם; ראה כנסת הגדולה הגהות טור אהע"ז יא יב ואילך בשם כמה אחרונים). ויש מי שכתב לחלק, שדוקא כיעור גדול כמו מנשק על פי חלוקה חשוב כיעור אף שהאשה לא עשתה דבר, אבל אם נישק אותה סתם, אינו חשוב כיעור (שו"ת תפארת צבי אהע"ז מט)³.

כשאין ידוע אם המעשה נעשה על דעתה, יש שכתבו שאינה נאמנת לומר שלא רצתה בו (מהרש"ם שם; ראה כנסת הגדולה שם יג, והגהות בית יוסף כח); ויש שכתבו שאם לא ראו מעשה מצד האשה, אין זה כיעור (שו"ת עבודת הגרשוני כז וכח; שו"ת דברי מלכאל ד ק), שאפשר שהמעשה נעשה שלא מדעתה (ראה עבודת הגרשוני כז).

יש שכתבו שאין חילוק (רבי אברהם מן החר יבמות כד ב, ועוד, בדעת הרמב"ם), שכיון שהגיפו הדלת, ודאי שנסתרו לשם זנות, והוכיחו במעשיהם שאינם חוששים שמא יכנס אדם (שו"ת תפארת צבי אהע"ז מט).

יש שכתבו, שאם ידעו שרואים אותם בכניסתם, נראה אנשים שלא התכוונו לדבר עבירה, שאין איש ואשה מתייחדים בפני אנשים לדבר עבירה (שו"ת מב"ט א רפז); ויש סוברים שאין להקל (כנסת הגדולה אהע"ז יא הגהות בית יוסף אות כב).

שאר דברים מכוערים, כדוגמת הנזכרים בבבלי - או בירושלמי, לסוברים כן (ראה לעיל) - חשובים הם כיעור (ראה רמב"ם אישות כד טו, ומהר"ק קסו בדעתו, ובדעת הטור אהע"ז יא), והיינו שיהיו מכוערים ביותר כמו אלו, שמראים הדברים שהיתה שם עבירה (ראה שו"ת מב"ט א רפז), והדבר תלוי בשקול דעת הדיין (מהר"ק קלה; ראה שו"ת ורמ"א אהע"ז שם א).

נעשה לשם סיבה ידועה כשיש סיבה למעשה, כגון אשת איש שהובאה לחקירה, ונכנסה עם הפקיד ונעלו הדלת, אינו חשוב כיעור (ראה שו"ת הרשב"א אלף רנא, על פי ירושלמי ז ו). וכן אם נכנסה עם אחר לבית כדי לדור שם, אף שנעלו הדלת, אין זה כיעור, לפי שלא נתייחדו לשם זנות (שו"ת חתם סופר אהע"ז ב קט).

יחוד (ראה ערכו) אינו חשוב כיעור (ראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוב] שי; ראה תוספות ר"ד קידושין פא א; ראה שו"ת הרמ"א יב; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא צט; ועוד), וכן מצינו שאינה נאסרת על בעלה, ואינה מפסדת כתובתה בלא שהתרו בה תחילה, ואינה נאסרת לזה שנתייחדה עמו (ראה ערך יחוד).

יש מי שכתב שאף יחוד לבדו חשוב כיעור (ראה רבי עקיבא איגר שם ד"ה ואפשר, בדעת שו"ת מהר"ם לובלין פ ד"ה מכל) בדעת הרמב"ם אישות כד טו).

יחוד לשם זנות אשת איש שהתייחדה עם אחר, ויש רגלים לדבר שהיה זה לשם זנות - כגון שבא הבעל והתחבא הנטען מפניו (ראה תוספות ר"ד קידושין פא א) - אינו חשוב כיעור (ראה מרדכי יבמות טו בדעת ר"י; בית שמואל יא ס"ק יא); ויש שנראה מדבריהם, שהרי זה כיעור (ראה תוספות כתובות סג ב ד"ה אבל, ורבי עקיבא איגר שם צט ד"ה ואפשר, ושו"ת בית מאיר מט, בדעתם)².

יחוד לאחר קינא הבעל לאשתו, ואמר לה אל תסתרי עם פלוני, ונסתרה עמו ושהתה כדי טומאה, כתבו ראשונים שאין לך כיעור גדול מזה (רשב"א יבמות כד ב, ובשו"ת אלף קפז; ריטב"א יבמות שם בשם רבינו תם; נמוקי יוסף שם. ראה ערך קינוי וסתירה), שכיון שהתרה בה, לא היה לה להסתיר כדי שלא תחזק בעיניו כמנאפת, וקצת רגלים לדבר שנסתרה לזנות (שו"ת צמח צדק החדש אהע"ז כד). ויש שכתבו, שכשאין נאסרת מחמת דין קינוי וסתירה (ראה ערכו), אין היחוד נחשב לדבר מכווער (שו"ת משיב דבר ד יז [בהג"ה], והעמק שאלה קלד ח; ראה אבני נזר אהע"ז לג טו).

יחוד עם נואף התייחדה עם מוחזק כנואף, הרי זה כיעור (שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא קיא, בדעת תוספות כתובות יג א ד"ה מעלה), שודאי נתייחדו לשם זנות (רבי עקיבא איגר שם). והוא הדין אם האשה בחזקת נואפת (שו"ת אבני נזר אהע"ז לג י ואילך); ויש שכתבו, שמסתימת הפוסקים נראה שאינו חשוב כיעור (שו"ת הרי בשמים ב נז).

3. וראה תפארת צבי שם, שאפשר שאם אחר הגיפוף לא מיחתה, הרי זה כיעור

2. על הסוברים שאם התייחדו לשם זנות, נאסרת לבעלה, ראה ערך סוטה.

כיעור גדול ישנם דברים מכוערים ביותר, שדינם חמור משאר מעשי כיעור: במיוחד

• אשת איש ואיש אחר ששכבו במיטה אחת, ונמצאה שכבת זרע ביניהם, אפילו לסוברים שאין אשה נאסרת לבעלה מחמת מעשי כיעור (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה), בכיעור כזה אסורה לבעלה (ראה מרדכי קידושין תקל בשם רבי שמעון, על פי גטין נז א).

• איש ואשה שהתייחדו ונשמעו כדרך המנאפים, הכל מודים שאסורה לבעלה (תשובות רבי חזקיה בשו"ת הרשב"א א תתלב).

• נואף ואשה שהתייחדו, וכשבא הבעל התחבא הנואף מפניו, אפילו לסוברים שאין אשה יוצאת מבעלה מחמת מעשי כיעור בלא קול (ראה לעיל שם), בכיעור זה יוצאת ממנו אף בלא קול (רמב"ן יבמות כד ב: אי נמי).

• איש ואשה ששכבו בקירוב בשר על מיטה אחת, יש שכתבו שאסורה לבעלה, אף לסוברים שאין אשה נאסרת אלא בעדי טומאה (ראה לעיל שם), שכן מצינו שנאסרת מחמת רגלים לדבר על ידי קנוי וסתירה (ראה ערך סוטה וערך קנוי וסתירה), וכן אשה הרוחצת עם בני אדם, שרגלים לדבר שזונה היא (ראה רש"י גטין צ ב ד"ה עס. וראה תוספות שם ד"ה עס), ואף זו, רגלים לדבר שזינתה, וחייב לגרשה (צמח צדק החדש אהע"ז כט ב).

עשתה האשה כמה מעשים שיש בהם חשד זנות, ואינם כיעור גמור, כגון שנסתרה עם איש אחר כמה פעמים, יש שכתבו שאף שיחוד אינו כיעור גמור (ראה לעיל), מכל מקום צירוף של כמה מעשים מתחזק לכיעור גמור (שו"ת שמן רקח ג אהע"ז ט ח).

והוא חמור מסתם כיעור, ואף לסוברים שאם יש לה בנים אינה יוצאת מחמת כיעור (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה, ושם שיש חולקים), יוצאת מחמת צירוף כמה דברי כיעור, שיש יותר הוכחה שנטמאה (שמן רקח שם).

העדות

עדים פסולים עדי הכיעור צריכים להיות כשרים לעדות (שו"ת הרמ"א יב; שו"ת מהרש"ל לג; ראה ב"ח אהע"ז יא; ראה בית שמואל שם ס"ק יב). ויש מי שכתב, שבמקום שיש קול של זנות, אף עדים פסולים מועילים לעדות כיעור (רבי נפתלי הירץ בשו"ת הרמ"א יד, בשם רבי שכנא).

עד אחד עד אחד בדבר מכוער, אינו כלום (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוב] שי, הובא במרדכי יבמות טו; רמ"א אהע"ז יא א), ואין האשה נאסרת על הבעל (ראה מהר"ם מרוטנבורג שם) ועל הנטען (ט"ז אהע"ז שם סק"ד, ובית שמואל שם ס"ק יד), שאין עד אחד נאמן בדבר שבערוה (ראה ערכו. ראה שו"ת אבני נזר אהע"ז כד א).

בנאמן על הבעל היה העד נאמן על הבעל כשני עדים (על גדר הנאמנות כשנים ראה ערך סוטה), נחלקו אם אסורה לו מחמת העדות, לסוברים שנאסרת על ידי עדי כיעור (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה):

• יש סוברים שהעד חשוב כשנים - אפילו הוא פסול (ראה מהר"ם מרוטנבורג שם) - ואסורה לבעל, כשם שבטומאה נאסרת על פי עד אחד הנאמן עליו כשנים (ראה ערך סוטה. אגודה יבמות ב כא; ראה חלקת מחוקק שם סק"ח).

עשתה מעשה כיעור, אך ודאי שלא נטמאה באותה פעם - כגון שראו אותם מנשקים בלא שהתייחדו, או שלא שהו במקום סתר כדי שיעור טומאה (ראה חלקת מחוקק יא סק"ג) - נחלקו אחרונים:

• יש שכתבו, שאין חוששים שמא נטמאה בפעם אחרת (ראה שו"ת מבי"ט א רפז; בית שמואל שם סק"ד; שו"ת נודע ביהודה מהדורה תנינא אהע"ז קנט; שו"ת כתב סופר אהע"ז י⁴), שיש לה חזקת כשרות (ראה אפי זוטרי אהע"ז שם ט, בדעת הבית שמואל). ולדעה זו כל הכיעורים אמורים באופן שהכיעור מורה שזנו עתה, כגון ששהו יחד במקום סתר, אבל כיעור בלא סתירה אינו כלום (נודע ביהודה שם).

• יש שכתבו, שחוששים שמא נטמאה בפעם אחרת (ראה שו"ת הרא"ם כה; שו"ת שאגת אריה יח) - שהרי לבס גס זה בזה (שו"ת ויאמר יצחק קלג) - ולדעתם אף באופן שודאי לא נטמאה באותה פעם, הרי זה כיעור (ראה שו"ת הרא"ם שם), ואפילו לא היו במקום סתר (שאגת אריה שם).

• ויש שהסתפקו אם כיעור בלא סתירה חשוב כיעור (חלקת מחוקק שם).

נמצא כתב עם נמצא אצל אשת איש מכתב מאיש זר, ובו דברים דברי כיעור מכוערים המוכיחים שהיתה עבירה, כתבו אחרונים שהרי זה כיעור (שו"ת אבני נזר ח"מ צז). וכן אם נמצא אצל איש אחר מכתב בכתב ידה של האשה, ובו דברים מכוערים, הרי זה כיעור (שו"ת אבני נזר אהע"ז לד).

דברי פריצות אשת איש ואחר שדברו ביניהם בקריצת עין, אינו חשוב כיעור (כנסת הגדולה אהע"ז יא הגהות בית יוסף יז), וכן אם דברו דברי שחוק ותפלות, או שאחזו ידיים ברבים, אינו חשוב כיעור, שאין מעשים אלו דומים לדברי הכיעור שהזכירו חכמים (אפי זוטרי אהע"ז שם ט).

ספק כיעור מעשה שספק אם הוא מכוער, אף לסוברים שהאשה מפסידה כתובתה מחמת כיעור (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה), כשיש ספק אינה מפסידה, לפי שהיא מוחזקת בה (שו"ת מבי"ט א רפז); יש שכתבו שאף אין לאוסרה לבעלה, שדינו כספק דרבנן להקל (ראה לעיל שם, וראה ערך ספק דרבנן. שו"ת תפארת צבי אהע"ז מט ד"ה ואני); ויש שכתבו שלסוברים שהוא איסור תורה, יש לאסור במקום שהדברים מראים כן (אפי זוטרי אהע"ז יא ח).

בנותנת אמתלא אם האשה מביאה ראיה לדבריה - כלומר, שטוענת לכיעור שלא היתה שם זנות, ונותנת אמתלא (ראה ערכו) למה נעשה המעשה (ראה ריטב"א יבמות כד ב; שדה יהושע וקרנן העדה לירושלמי כתובות ז ח) - נאמנת (ירושלמי שם), והוא שתהא אמתלא מספקת (שדה יהושע שם; ראה שו"ת נודע ביהודה תנינא אהע"ז כ).

יש סוברים שבכיעור גדול, כגון שנתן פיו על פיה, אין אמתלא מועילה (שירי קרבן שם; פני משה שם).

יש שכתבו, שאם יצא על האשה קול שזינתה, אין מועילה שום אמתלא (שו"ת שאילת דוד אהע"ז א בהגהה א).

יש שכתבו בדעת רבי בירושלמי שחולק וסובר שאין נאמנת לתת אמתלא (קרנן העדה שם, בפירוש השני).

שלדעתם הטעם שיוצאת מבעלה בעדי כיעור עם קול הוא משום לעז, ודווקא כשיש עדי כיעור, שהדבר מתפרסם והלעז גדול (מרדכי שם; רבינו ירוחם שם). ויש שכתבו שאף על פי כן חייב לגרשה (כנסת הגדולה שם בפירוש א' בדעת הטור שם בשם הר"ף והרא"ש).

לאוסרה על ראה באשתו דבר כיעור והוציאה, ונראה הנטען, לסוברים שאין מוציאים אותה מהבעל (ראה לעיל), אין מוציאים אותה אף מהנטען (טור אהע"ז יא, בדעת הר"ף והרא"ש), שלגבי הנטען חשוב הבעל כעד אחד, ואין נאמן בעדות כיעור (ראה לעיל: העדות. קרן אורה יבמות כה א ד"ה ורבינו תם; חזון איש אישות יז סק"ג).

ולסוברים שיוצאת מהבעל (ראה לעיל) - נחלקו ראשונים ואחרונים אם יוצאת אלו אף מהנטען:

- יש שכתבו, שמוציאים את האשה אף מהנטען (טור אהע"ז יא בדעת רבינו תם), שכיון שהבעל נאמן, נאסרת ממילא אף לנטען (בית משה אהע"ז שם סק"ב; אבני נזר שם).
- ויש שכתבו שאין היא אסורה לנטען, שאין הבעל נאמן לאוסרה אלא על עצמו (ראה כנסת הגדולה אהע"ז שם הגהות טור יז, בפירוש השני בדעת הטור בשם הר"ף).

לצאת ידי ראה הבעל באשתו דבר כיעור - שאינה נאסרת עליו שמם (ראה לעיל) - לסוברים שבעדי כיעור מצוה עליו להוציאה (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה), אף באופן זה מצוה עליו להוציאה (ראה שו"ת צמח צדק החדש אהע"ז לח א; ראה שו"ת נחלת דוד כג ד"ה ומצד, בדעת הרמב"ם אישות כד טז; שו"ת אבני נזר אהע"ז לו), שלא תהא השמיעה מפי העדים גדולה מראייה עצמה (צמח צדק שם; ראה נחלת דוד שם; אבני נזר שם).

ויש שצדדו לומר, שלסוברים שהאשה נאסרת על בעלה מחמת הלעז (ראה לעיל), אין צריך להוציאה אפילו לצאת ידי שמם, שאין לחוש שיתפרסם הדבר (שו"ת אבני נזר חו"מ צז ד"ה אמנם).

בזמן הזה אמר הבעל שראה באשתו דבר כיעור, אינו יכול לגרשה בעל כרחא בזמן הזה - שיש חרם דרבנו גרשום (ראה ערכו) - שחוששים שמא נתן עיניו באחרת (שו"ת חתם סופר חו"מ רג; שו"ת נחלת דוד כג ד"ה ומצד).

ואף לסוברים שהאומר שראה באשתו זינתה, נאמן לגרשה בעל כרחא אף בזמן הזה (ראה ערך חרם דרבנו גרשום), בדבר כיעור אין הדין כן, שאין האשה אסורה עליו מן הדין, לסוברים כן (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה. נחלת דוד שם), או שאינה אסורה אלא מדברי חכמים, לסוברים כן (ראה לעיל שם. חתם סופר שם).

הקול

מהות הקול קול שאינו פוסק, שמצטרף עם עדי כיעור להוציא את האשה מהנטען (ראה לעיל: לאוסרה על הנטען) - או אף מהבעל, לסוברים כן (ראה לעיל: לאוסרה על בעלה) - כתבו ראשונים, שהוא שרננו אנשי העיר על האשה שזינתה (רמב"ם סוטה ב יד; טוש"ע אהע"ז יא א).

לא רננו שזינתה, אלא שעשתה עמו מעשה כיעור, אין זה קול האוסר אותה (ראה שו"ת שב יעקב אהע"ז ו, שו"ת חתם סופר אהע"ז ב קל), שאינו מוסיף כלום על העדים (חתם סופר שם).

קול היוצא בקול היוצא על ידי העדים או הבעל שראו הכיעור, מחמת הכיעור נחלקו ראשונים ואחרונים:

- ויש סוברים שהאשה מותרת לבעל (שו"ת מהר"י וייל ח, בדעת מהר"ם מרוטנבורג; שו"ת הרמ"א יב; בית שמואל שם ס"ק יד; כנסת הגדולה אהע"ז קטו הגהות טור כב, על פי טור שם), ואף על פי שבמעיד על טומאה אוסר את האשה, מכל מקום בכיעור אינו מעיד על דבר ברור (באור הגר"א שם אות יז).

ויש שכתבו, שהדבר תלוי אם האשה נאסרת מחמת דבר כיעור שראה הבעל בעצמו (ראה להלן. שו"ת מהריב"ל ב ו; ראה רבי עקיבא איגר א צט; שו"ת אבני נזר אהע"ז לו), שאמונת הבעל בעדות אינה גדולה מראייתו בעצמו (אבני נזר שם).

עדים שלא ראו עדות מיוחדת (ראה ערכו), היינו שהעדים לא ראו המעשה כאחד, מועילה בכיעור, ומצטרפים להעיד, אפילו ראו זה אחר זה, וראה זה מה שלא ראה זה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוש] שי; שו"ת תשב"ץ ג קצא; ראה בית יוסף אהע"ז יא, ושם חו"מ ל, ושו"ע חו"מ שם ו; רמ"א אהע"ז שם א), ששניהם מעידים על דבר מכוער (מהר"ם מרוטנבורג שם), שעדות מיוחדת מועילה בדיני ממונות (ראה ערכו), לסוברים כן (ראה ערך עדות מיוחדת), וענייני איסור שוים לדיני ממונות (ראה מהר"ם מרוטנבורג שם).

ויש מהאחרונים שסוברים שאין עדות מיוחדת מועילה בכיעור (ערך לחם אהע"ז יא; ראה שו"ת מהר"א ששון יז וכד; ראה שו"ת צמח צדק החדש אהע"ז כד), שלדעתם איסור אשה על בעלה שווה לדיני נפשות (מהר"א ששון שם ושם).

בראיית הבעל ראה הבעל באשתו דבר מכוער, ולא היו עדים על כך, כתבו ראשונים, שאין מוציאים אותה ממנו (רא"ש יבמות ב ח, ומרדכי שם טו, בדעת רבינו תם, וראה טור אהע"ז יא, בשם רבינו תם), ואין אומרים שהאשה אסורה עליו מדין שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא (ראה ערכו. רא"ש שם; מרדכי שם).

בטעם הדבר, יש שכתבו שאין האשה נאסרת אלא משום הלעז היוצא מחמת הכיעור, ובראיית הבעל לבד לא יצא לעז (ראה רא"ש שם), שיאמרו שכוונתו להוציא שם רע על אשתו מחמת קטטה שיש ביניהם (שו"ת אור שמח א). ויש שכתבו שיש לומר שלא היה הכיעור גדול עד שהדברים מראים שהיתה עבירה, אלא שנדמה היה לו המעשה כדבר מכוער, מחמת הקנאה והכעס שראה בה דבר שאינו הגון (שו"ת דברי מלכאל ד קי; שו"ת אור שמח א). ויש שכתבו שהטעם הוא שאין אומרים דין שויה אנפשיה וכו' באיסור דרבנן (פני יהושע כתובות ט א. וראה ערך שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא). וכתבו אחרונים, שאף על פי כן אין משיאים לו עצה להחזירה (שו"ת הרא"ם כה).

ויש שכתבו שאף בראיית הבעל לבדה האשה אסורה לו וחייב להוציאה, ולא אמרו אלא שבית דין אינם מוציאים אותה (שו"ת בית מאיר מט בדעת הרא"ש).

כשיש קול היה עם ראיית הבעל קול שאינו פוסק על זנות, שאינו פוסק נחלקו ראשונים:

- יש שכתבו שמוציאים את האשה ממנו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג [לבוש] שי, בדעת השאלתות; ראה דרישה אהע"ז יא א, בדעת רבינו תם), שהקול מוכיח שדברי הבעל אמת (דברי מלכאל ד קי); או שכיון שראה את הכיעור, עליו לחוש לקול (שו"ת אגודת אזוב אהע"ז א).
- ויש שכתבו, שאין מוציאים אותה ממנו (ראה מרדכי יבמות טו, בדעת רבינו תם; רבינו ירוחם אדם וחוה כג ב; ראה טור שם בדעת הר"ף והרא"ש),

אברהם מן החר יבמות כה א ד"ה בקלא; ראה טור אהע"ז שם, ודרישה שם (א).

• ויש מחלקים, שאם הקול יוצא מחמת העדים, אין נאסרת אלא משום לעז, ולפיכך כשיש לה בנים אין מוציאים אותה מבעלה; אבל אם הקול יוצא ממקום אחר, הקול והעדים חשובים כעדי טומאה, ומוציאים אותה מבעלה אפילו יש לה בנים (שו"ת רבי משולם איגרא אהע"ז לו ז, ולח ד ואילך).

• יש סוברים שאינו מצטרף לכיעור לאסור האשה, שאינו מוסיף על הכיעור (ים של שלמה יבמות ב טז; ב"ח אהע"ז יא; בית שמואל שם סק"ט; שו"ת חתם סופר סופר אהע"ז ב ק), שהרינון שזינתה אינו כלום, שהבריות שופטות במחשבתם שמן הסתם זינתה (חתם סופר שם), או שהוא קול של שקר, שהרי העדים לא ראו אלא כיעור (שו"ת בית יהודה אהע"ז יט).

• ויש סוברים שאף קול זה מצטרף לאסור את האשה (ראה רבי

פֶּעַס

האיסור לכעוס, דיני הכעס, ומעשה שנעשה מתוך כעס

הפרקים:

- האיסור
- מקומות שמותר או אף מצוה
- הכועס
- מעשה שנעשה מתוך כעס

האיסור

הכעס הוא מהמידות הרעות (ראה להלן²), שההרחקה מהן לא נמנעה במנין המצוות, לפי שהיא היסוד לתרי"ג מצוות התורה (ראה ערך מנין המצוות), ומכל מקום, המידות הרעות קשות מהעבירות עצמן (שערי קדושה לרבינו חיים ויטאל א ב. וראה ערך דרך ארץ: במידות ודעות). וכשם שעל אדם לשוב בתשובה מעבירות שיש בהן מעשה, כך עליו לחפש במידות רעות שיש לו, כגון הכעס, ולשוב מהן, שכן עוונות אלו קשים מאותם שיש בהם מעשה, שבזמן שאדם שוקע בהם, קשה לו לפרוש (רמב"ם תשובה ז ג³). ויש אחרונים שכתבו, שבכעס כל שהוא אין משום איסור הכעס (ברכי יוסף יו"ד רמ"ק יג, על פי גמרא קידושין לב א).

חומרו הכעס הוא מידה רעה עד מאד (רמב"ם דעות ב ג; רבנו יונה אבות ב י; ספר הישר [המיוחס לר' זרחיה] ו), אשר היא משחיתה את עבודת ה' (ספר הישר שם), והמושל ברוחו היא אחת מן המידות הנכבדות שבעולם, והיפוכה מביא לכלל טעות והריסת כל מצב ופריצת כל גדר (מאירי עירובין סה ב).

ואמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן: כל הכועס, כל מיני גיהנם שולטים בו - לפי שהכעס מביא לכפור בעיקר (ר"ן נדרים כב א. וכעין זה בפירוש הרא"ש שם, בפירוש שני); ויש שפירשו, שהכעס קשה לגופו, כאילו היה נדון בכל מיני פורעניות בגיהנם (פירוש הרא"ש שם, בפירוש ראשון) - שנאמר: וְהָסֵר פֶּעַס מִלִּפְדֵּי וְהַעֲבִיר רָעָה מִבְּשָׂרָךְ (קהלת יא י), ואין רעה אלא גיהנם (נדרים שם), ומטעם זה היה ר' עקיבא מתפלל בכל יום שלא יכעס, משום שהכעס מצוי, והוא סיבת כל העבירות, עד שאמרו שכל מיני גיהנם שולטים בו (חרדים ז ריש פרק ה מהלי תשובה), על פי פרקי רבי עקיבא כתב יד). ואמר רב נחמן בר יצחק על הכועס: בידוע שעוונותיו מרובים מזכויותיו, שנאמר: וּבְעַל חֶמָה רַב פָּשַׁע (משלי כט כב. נדרים כב ב). ואמר רבה בר רב הונא: כל הכועס, אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו, שנאמר: רָשָׁע כְּגֹבֶה אָפוּ בֶל יִדְרֹשׁ אֵין אֱלֹהִים כָּל מְזֻמּוֹתָיו (תהלים י ד. נדרים שם), שכאשר הוא כועס, חושב הוא שאין בעולם מי שיפרע לו על מעשיו (פירוש הרא"ש נדרים שם; מצודת דוד תהלים

שם. וכעין זה במפרש נדרים שם), וכתבו אחרונים שמכאן יש ללמוד, שהכועס נקרא רשע (פירוש הגר"א לאבות ה יא), וכן כתבו ראשונים, שמי שיש בו מידת הכעס נקרא רשע (מנורת המאור [אלנקאווה] אור גדול עמוד 538), שנאמר: רָשָׁע יִרְאָה וְכָפֵס (תהלים קיב י. מנורת המאור שם. וראה פירוש הגר"א לאבות שם).

אופנים שהכעס מגונה ביותר אדם, כתבו ראשונים, שמכל מקום בתלמיד חכם, ובמקום המיוחד לדברי תורה, ובמשא ובמתן של הלכה, מגונה היא ביותר, והכועס עתיד לתת על כך את הדין (מאירי יבמות צו ב, ושם: אלא אם כן היה לכוונת הפרשה מאיסור).

בשבת, מגונה הוא הכעס יותר מבשאר הימים, ולמדו כן מהכתוב: לֹא תִבְעֲרוּ אֶשׁ בְּכָל מִשְׁבְּתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת (שמות לה ג), שאש זו מרמזת על הכעס, שחמור הוא בשבת יותר מבשאר הימים (תקוני זוהר מח: הכועס בשבת כאילו אוקיד נורא דגהנום; של"ה שבת נר מצוה לב).

המעביר על המעביר על מידותיו ואינו כועס, אמרו חכמים מידותיו ואינו כועס שהרי הוא בכלל אלו שהקדוש ברוך הוא אוהבם (פסחים קיג ב, ובאוצר המדרשים [אייזנשטיין] עמ' 507: מי שאינו כועס במהרה), ומן הראשונים יש שהוסיפו שהקדוש ברוך הוא שומע לתפילתו (מנורת המאור [אלנקאווה] אור גדול עמוד 538).

מחברים בעל חימה, כתבו ראשונים שהוא מהדברים המעכבים את המעכבים את המעכבים את תקלא; ר"ף סוף יומא (ו א); רמב"ם תשובה ד ה), שהכועס ימשך אחרי הכעס תמיד, וקשה לו לפרוש ממנו (רמב"ם שם).

מעלות רוחניות שמפסיד מחמת כעסו וכדלהלן: מצאנו בתלמוד על מספר מעלות רוחניות שהאדם הכועס מפסיד מחמת כעסו וכדלהלן:

• כל הכועס, אמר ריש לקיש שאם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו (פסחים סו ב, וראה שם המקור; רמב"ם דעות ב ג), עד שאמרו שאפילו משה רבינו, לפי שבא לכלל כעס, בא לכלל טעות (ספרי מטות קנו; ויקרא

מסילת ישרים יא: איש כזה כדאי להחריב עולם מלא אם יהיה יכולת בידו, כי אין השכל שולט בו כלל.

כעס. 1. לא, טורים תתקיא-תתקלב. 2. וראה מנורת המאור [אלנקאווה] טו, ואחרות צדיקים יב, ושל"ה אות ה' רצון, שהאריכו בענין הכעס. 3. וראה

והמפזר מעותיו בחמתו, יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שכן אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו עבוד עבודה זרה, והולך ועובד (תוספתא בבא קמא ט יא, ושם נוסף: מתלש שערו; שבת קה ב), והרי הוא כופר בעיקר (ר"ן נדרים כב א), שיש לו מלחמה עם יצר הכעס להעבירו על דתו, והשליט את כעסו להעבירו על דברי תורה (שערי תשובה ג פב), ור' אבין הסמיך זאת לכתוב: לא יִהְיֶה כָּךְ אֶל זֶר וְלֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל נָכַר (תהלים פא ו), איזהו אל זר שיש בגופו של אדם - שכן "בך" משמע בקרבך (רש"י שבת שם ד"ה בך) - הוי אומר זה יצר הרע (שבת שם), שאם היה בך, תשתחוה לאל נכר לבסוף (רש"י שם), ששני הדברים אחד הם (רמב"ם בפירוש המשניות אבות ב י).

כשם שמוזהר אדם שלא לכעוס (ראה לעיל), כך הוא מוזהר אף שלא להכעיס מוזהר שלא להכעיס את חברו (שליה שער האותיות אות הרי"ש יח⁷), והמכעיס עובר משום לפני-עור (ראה ערכו. ברכי יוסף י"ד רמ יא).

ויש מהאחרונים סוברים שאינו עובר בכך משום לפני עור (שו"ת תורה לשמה שע, וראה שם ראיותיו, וראה ערך לפני עור אם יש איסור לפני עור בהכשלת חברו במידה רעה).

סיבות המביאות הכעס, כתבו ראשונים ואחרונים ששורשו בגאווה לידי כעס ובגובה הלב (תורת המנחה (לר"י סקלי) ב עז; כנפי יונה (לרמ"ע מפאנו) ג מט; ראשית חכמה שער הענוה ב; שלי"ה פרשת עקב תורה אור יז; שו"ע הרב או"ח קנו ג), שנאמר: רָשָׁע פִּגְמָה אָפוּ בַל יִדְרֹשׁ (תהלים י ד), כי מהגאווה לא יסבול לחברו בדבר, וכעס עליו ויכהו, וישחית ויפסיד כמה דברים מתוקנים (תורת המנחה שם), ואם היה ליבו נשבר ונדכה ודאי לא היה כועס, ולא היה משיב על חרפתו (ראשית חכמה שם).

ויש ראשונים שכתבו, שהמחלוקת והקטטה, ושמיצת האוזן המתאוה לשמוע דברים בטלים ודברי הבאי ודברי קנטורים, מביאים את האדם לידי כעס (ספר חסידים מח).

ויש ראשונים שכתבו בסיבת הכעס, שהיא ממיעוט ישוב הדעת, ומסכלות הכועס, ומחסרון חברת החכמים והמשכילים אשר יורוהו לכבוס כעסו, ומרוב התחברותו אל הכסילים והרשעים, ומשום שאינו מכיר עד כמה מגונה מידה זו (ספר הישר (המיוחס לר' זרחיה) ו).

כתבו ראשונים שראוי לאדם להתרחק מן הכעס עד לקצה האחר, וילמד עצמו שלא לכעוס, ואפילו לא על דבר שראוי לכעוס עליו, ויתרחק מן הכעס, עד שינהיג עצמו שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים (רמב"ם דעות ב ג⁸), ונחלקו אחרונים בדבר:

• יש סוברים, שאין כוונתם שבשום מקרה אין לכעוס - שהרי כתבו גם: לא יהיה אדם בעל חמה נוח לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש, אלא בינוני, ולא יכעס אלא על דבר גדול, שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת (רמב"ם שם א ד) - אלא הכוונה היא, שאין לכעוס אף על דבר שראוי לכעוס עליו, ואם

רבה שמיני יג; פסחים שם), וכן אלישע הנביא, לפי שכעס, נסתלקה ממנו נבואתו (פסחים שם).

• אמר ר' מני בר פטיש: כל הכועס, אפילו פוסקים עליו גדולה מן השמים, מורידים אותו (פסחים שם, וראה שם המקור⁴).

• ואמר ר' ירמיה מדיפתי על הכועס: משכח תלמודו, ומוסיף טפשות, שנאמר: פִּי כַעַס בְּחִיק פְּסִילִים יָנוּחַ (קהלת ז ט) - הרי שהכועס הוא כסיל (ר"ן נדרים כב ב [נדפס בעמוד א]), או שבחיקו של הכועס לא נשאר כי אם הכעס (פירוש הרא"ש נדרים שם) - ונאמר: וְכָסִיל יִפְרֹשׁ אֲגָלָת (משלי יג טו. נדרים כב ב), היינו שהוא מוסיף טפשות (פירוש הרא"ש ור"ן שם).

חללים ומכאובים הכועס, חיינו אינם חיים (פסחים קיג ב: שלשה אין הבאים מחמת חיייהם חיים וכו' והרתחנים; רמב"ם דעות ב א), ומביא על עצמו רעה, שנאמר: וְהָסֵר פֶּעַם מִלְּפָךְ וְהָעֶבֶר רָעָה מִבְּשָׂרָךְ (קהלת יא י. מדרש ואגדה להאזינו אות ו (בתי מדרשות ח"ב)⁵), והוא אף מת קודם זמנו, כמו שנאמר: פִּי לְאֵוִיל יִהְיֶה פֶּעַשׁ (איוב ה ב. ספר חסידים קמה).

וכן אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן על הכועס, שהתחטונו - היינו, חולי שיש לו לאדם בתוך נקביו (שיטה מקובצת נדרים כב א) - שולטות בו, שנאמר: וְנָתַן ה' לָךְ שֵׁם לֵב רָגֹז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדָבָוֶן נָפֶשׁ (דברים כח טה), איזהו דבר שמכלה את העינים - היינו, שהוא מאריך בחליו, ומצפה תמיד להתרפאות (פירוש הרא"ש נדרים שם) - ומדאיב את הנפש, הוי אומר, אלו התחטונו (נדרים שם. וראה המפרש שם, שלב רגז, היינו כעס).

וכן אמרו שהכעס מסלק את מאור העינים, שכן לאחר שנאמר: וְתִהְיֶינָה מַלְּחָה רֹחַ וְלִצְחָק וְלִרְבָּקָה (בראשית כו לה), נאמר על יצחק: וְתִכְתֶּינָה עֵינָיו מֵרָאָה (שם כז א. פסיקתא זוטרותא בראשית שם).

מביא לידי הכעס מביא את האדם לידי חטא (ברכות כט ב: לא תרתח ולא תחטי, ורש"י שם ד"ה לא⁶), שנאמר: גָּדֹל חֲמָה נֶשֶׁא עֲנָשׁ (משלי יט יט. תיקון מידות הנפש לר"ש בן גבירול ד א), והרי הוא עלול לפשעים ומופקר לנזקים (שערי תשובה לרבינו יונה א טו), שנאמר: וּבְעַל חֲמָה רַב פֶּשַׁע (משלי כט כב), ונאמר: עֵיר פְּרוּצָה אֵין חוֹמָה אִישׁ אֲשֶׁר אֵין מַעְצָר לְרוּחוֹ (שם כה כח. שערי תשובה שם). וכן כתבו ראשונים, שהכעס מביא את האדם לנקמות, הכאות, רציחות (מאירי אבות ד; המשלים עו) ומריבות, וליציאה מן הדת (המשלים שם), וגורם לאדם להוציא מפיו דברים שלא כהוגן, אף כלפי מעלה (ספר חסידים קמה).

כעובד עבודה זרה הכועס, הרי הוא כאילו עובד עבודה זרה (זוהר בראשית זרח וברעיא מהימנא קרח ופינחס, ותיקוני זוהר נו (וראה שם שנתנו טעם לדבר); גמרא דלהלן; רמב"ם דעות ב ג: אמרו חכמים הראשונים וכו'), לפי שבעת כעסו נסתלקה ממנו האמונה, כי אילו היה מאמין שמאת ה' היתה זאת לו, לא היה בכעס כלל (תניא איגרת הקודש כח). וכן אמר רבי שמעון בן אלעזר בשם חילפא בר אגרא שאמר בשם רבי יוחנן בן נורי: המקרע בגדיו בחמתו, והמשרר כליו בחמתו,

4. וראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד [דפוס פראג] אלף כג, שאפילו אם פוסקים לו גדולה וכבוד לשבעים שנה, מורידים אותו מגדולתו, שנאמר (קהלת יא י): הסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך. 5. וראה תנחומא חיי שרה ב, שאחד הדברים שמחמתם קופצת זקנה על האדם, הוא כעס שמכעיסים אותו בניו. וראה גיטין ע א, ורש"י שם ד"ה ולכשתכעוס, שהכעס לאחר שמילא כריסו באכילה, סכנה הוא, וראה קיצור שו"ע לב כב, שהרופא לשמור את הבריאות יזהר לא לאכול כשהוא

בכעס. 6. וראה חרדים ריש פרק ה ממצות תשובה, והובא בשלי"ה יומא אות סב, שהכעס הוא סיבת כל העבירות. וראה ארוחות צדיקים יב, שפירט את העבירות הנגרמות מחמת הכעס, וראה ספר ארך אפים א. 7. וראה חולין קז ב, ורש"י ד"ה לא יתן. וראה ספר המצות לא תעשה רנא. 8. וראה ספר חסידים קמה, שצריך להתרחק מן הכעס עד הקצה האחרון, ובארוחות חיים להרא"ש יוס א ו, שיש להתרחק מן הכעס בתכלית הריחוק.

יש שפירשו, שלא יהיה הדין מקפיד על דבריו (אבות דרבי נתן שם בפירוש חב', והובא במאירי שם).

• בסעודה אמרו: לעולם לא יהא אדם קפדן - כעסן או רגזן (הגהה בשו"ע או"ח קע ו) - בתוך סעודתו (דרך ארץ רבה ו; כלה רבתי ט ג פ"י); טוש"ע שם), לפי שהוא מונע מבני ביתו לתת לעניים כלום (לבוש שם, הובא במשנה ברורה שם ס"ק יח, וכעין זה בדברי חמודות חולין ח זג), ועוד שהאורחים ובני ביתו מתביישים לאכול, כי יחושו שמא יקפיד על אכילתם (פירוש ב' בדברי חמודות שם, הובא באלה זוטא על חלבוש שם אות ה, ובמשנה ברורה שם).

דיבורו עם דיבורו של אדם עם אשתו, צריך שיהיה בנחת, ולא אשתו יהיה רוגז (ראה להלן; רמב"ם אישות טו יט).

וכן אמר ר' זירא - או רב אדא בר אהבה (תענית כ ב) - בטעם שהאריך ימים: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי (מגילה כח א, וכעין זה בתענית שם), שאף שבביתו יש לו לאדם להטיל אימה שאינה יתירה, מכל מקום לא עשיתיו בקפידא וכעס, שכן הכעס היא מידה רעה (מהרש"א מגילה שם בחידושי אגדות).

וכן כתבו ראשונים על אותה ששינו: שלושה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשיכה וכו' (משנה שבת לד א. וראה ערך ערב שבת), שיהיה שלא יאמרם בכעס וטרוניה, שמא מתוך יראתו יאמרו שעשו, ולא עשו, ויחללו את השבת, אלא ישאלם בנחת, ובדרך שיכירו שאם לא עשו לא יכעס עליהם (מאירי שבת שם).

וכן כתבו ראשונים: אל תכעס באשתך, ואם רחוקת אותה בשמאל, קרב אותה בימין בלא איחור (ארחות חיים לרא"ש קכב, על פי ברייתא בסוטה מז א, וסנהדרין קז ב, וראה ערך דרך ארץ). ועל האשה אמרו, כי הכעס שלה בבית הוא כתולעת בשומשום, דהיינו, שמחריב הוא את הבית (סוטה ג ב: תוקפא בביתא כי קריא לשומשום, ורש"י שם. וראה תוספות שאנץ שם).

דיבורו עם בין התנאים הצריכים להיות לרב כדי ללמד לתלמידים, תלמידיו אמר רבן גמליאל במשנה: לא הקפדן - היינו כעסן (פירוש המשניות לרמב"ם ורבינו יונה ותפארת ישראל אבות ב ה) וקצר רוח (רבינו יונה שם) - מלמד (אבות שם; כלה רבתי ד, ושם שהוא הדין ברב המלמד ענייני דרך ארץ; רמב"ם תלמוד תורה ד דה, טוש"ע יו"ד רמו יא, ¹⁰), שכן אין הוא יכול ללמד כראוי (ברטנורא שם; תפארת ישראל שם אות מא); ועוד, שמחמת הכעס תסתלק חכמתו באותה שעה, להסביר דבריו יפה (ראה לעיל: מעלות רוחניות שמפסיד מחמת כעס. תפארת ישראל שם, ושם שאף לתלמיד קשה לשמוע מאדם כזה), אלא ישיב לכל אדם בכל דבר שישאל, ואף אם יתקשו להבין את דבריו, יחזור עליהם, עד שירדו לעומקו של דבר (רבינו יונה שם).

מקומות שמותר או אף מצוה

חלול ה' אין האדם צריך שלא לכעוס לעולם, שכן ראוי לכעוס במקום שיש בו חלול-השם (ראה ערכו). רבנו יונה אבות ה יא; פירוש החסיד יעב"ץ שם. וראה זוהר חדש פרשת נח, ודווקא תלמיד חכם, שכעסו הוא לשם שמים, ולא שאר אנשים, שאין כעסם לשם שמים (זוהר חדש שם), וכמו שמצינו אצל פנחס, שקינא לשם ה' (ראה במדבר כה ז ואילך). רבנו יונה ופירוש החסיד יעב"ץ שם, וכן מצינו במשה רבינו

הוא דבר גדול שראוי לכעוס עליו, כגון חלול-השם (ראה ערכו), יש לכעוס (לחם משנה שם א ד-ה. וכעין זה בכנסת הגדולה או"ח בסופו לשונות הרמב"ם שם, בפירוש ראשון).

• יש סוברים, שאמנם כופים את האדם ומייעצים לו לנהוג בדרך הבינונית בכל המידות, מכל מקום במידת הכעס, אף שמדרך החכמה היה די לו בדרך הבינונית, ראוי לו בעצמו להתרחק ממנה עד הקצה, מפני ההיזק הגדול הנמצא בה (פירוש הרד"ע לרמב"ם שם).

• יש סוברים, שאין לכעוס אפילו על דבר גדול, ולא אמרו אלא שהטלת אימה בתוך ביתו או על הציבור - שעל האדם להראות עצמו כועס, אף שאינו כועס (ראה להלן: מקומות שמותר או אף מצוה) - אינה מותרת אלא בדבר גדול שראוי לכעוס עליו (כנסת הגדולה שם, בפירוש שני).

• יש סוברים, שמי שהרגיל עצמו במידת הכעס, ורוצה להתרחק ממנה, צריך להתרחק עד הקצה האחרון, ולא יכעס אף על דבר גדול, כדי להרגיל עצמו במידת הסבלנות, אבל מי שלא הורגל במידת הכעס, רשאי לכעוס על דבר גדול (כנסת הגדולה שם, בפירוש שלישי. וכעין זה בלחם משנה שם בפירוש שני, ודחה).

• ויש סוברים, שכוונת הראשונים שאמרו שיתרחק במידת הכעס עד לקצה האחר, היינו "עד, ולא עד בכלל", שאין עליו להיות אלא קרוב מאוד לקצה האחר, ולא כמת שאינו מרגיש, ובכך הוא חשוב "בינוני" (פרי מגדים אשל אברהם ריש סי' קנו).

ארבע מידות ארבע מידות בדעות (אבות ה יא. וראה מגן אבות שם: בענין הכעס לתקנם או לקלקלם), בענין הכעס והריצוי (מאירי שם): והריצוי

• נוח לכעוס - שהוא כועס מהר על כל דבר (ברטנורא שם) - ונוח לרצות, יצא שכרו בהפסדו (משנה שם), היינו, גדול הפסדו משכרו (רש"י ורבינו יונה וברטנורא שם⁹), שאף שהוא נוח להתרצות (רבינו יונה וברטנורא שם), אחרי שבקל מהרה הוא כועס, יבוא לידי עבירה לפי שעה, ומי יוכל לתקן את אשר עיוות בשעת הכעס (רבינו יונה שם), ונמצא שרוב מעשיו מקולקלים (ברטנורא שם).

• קשה לכעוס - שאינו כועס אלא לעתים רחוקות בהכרח גדול, וברוב הפעמים הוא סבלן (רבינו יונה שם) - וקשה לרצות, יצא הפסדו בשכרו (משנה שם), היינו, שכרו מרובה מהפסדו (רש"י שם), שרוב מעשיו מתוקנים (ברטנורא שם).

• קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד (משנה שם) - היינו, שאף שמידות אלו באות מצד הטבע, מידה זו מביאה את האדם לידי חסידות, או שהמתרגל בכך, נקרא חסיד (מאירי שם) - ופירשו ראשונים, שהיינו במקום שמצוה על האדם לכעוס (ראה להלן: מקומות שמותר או אף מצוה), אלא שמידה טובה היא שעל כל פנים יכעס אך בקושי, ויתרצה במהרה (רבינו יונה ומגן אבות למשנה שם).

• נוח לכעוס וקשה לרצות רשע (משנה שם), שמתוך כך הוא בא לידי עוון (רש"י שם; מגן אבות שם).

אזהרה נוספת בכמה מקומות מצינו, שהזהירו בהם חכמים על הכעס אזהרה נוספת:

• באותה ששינו שאמרו לדיינים: הוו מתונים בדין (אבות א א),

עליהם (וראה ב"ח שם בדעת הטור), אלא אם כן נתרשלו בלימודם, שצריך הרב לרגוז עליהם.

9. וראה מחזור ויטרי תכח, ומגן אבות לרשב"ץ שם, שההפסד מאבד את השכר.
10. וראה רמב"ם וטוש"ע שם, שאפילו אם לא הבינו התלמידים לא יכעס.

בני ביתו שכעס כעס גדול (רבינו פרחיה שם), ורבי אבא שבר כיסוי של כד (שבת שם ורש"י ד"ה נכתמא). ומכל מקום יש ראשונים שכתבו, שראוי לכל חכם שלא ירגיל עצמו בכך, כדי שלא ילמדו ממנו אנשים שאינם מהוגנים (מאירי שבת שם).

שתהיה דעתו הכועס על חברו - באופן המותר (ראה לעיל) - אמרו מיושבת עליו חכמים שלא יכעס עד שיודיענו סרחונו (ספרי במדבר קד, שלמדו כן בקל וחומר מהקב"ה, שלא גזר נידוי על אהרן ומרים, בלא להודיעם סרחונם תחילה. וראה רמב"ם דעות ו' ו').

ומן הראשונים יש שכתבו, שהכועס על עוברי עבירה, עליו לשקול כעסו, כדי שתהא דעתו מיושבת עליו בינו לבין עצמו (ספר חסידים קלז; שו"ע הרב או"ח קנו ג), ויראה עצמו כאילו הוא כועס (שו"ע הרב שם), שאף על פי שלשם שמים הוא כועס, הכל צריך מידה (ספר חסידים שם). וכן אם רוצה להטיל אימה על בניו ובני ביתו, או אם היה פרנס ורוצה להטיל אימה על הציבור כדי שיחזרו למוטב, כתבו ראשונים שיראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם, ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו, כאדם שהוא מדמה איש בשעת כעסו, והוא אינו כועס (רמב"ם דעות ב ג; ספר חסידים קמה).

על נקימה ונטירה, והאופנים שמותר לאדם לכעוס על מי שחטא נגדו, ראה ערך נקימה ונטירה

הכועס

אדם שהיה לו כעס עם אשתו אסור לו לשמש עמה עד שיפייסנה (טוש"ע או"ח רמ"י, וראה שם ג: בני שנואה).

וכתבו ראשונים, שאם רואה אדם שאשתו ברגזנות וכעס, ואם ישמש עמה בעודו בכעס תדבר כעסים, אף שאין הכעסים עמו אלא על אחר, מוטב שלא ישמש, כי הולד יהיה רע ולא טוב (ספר חסידים תקסג).

בתפילה אין עומדים להתפלל מתוך כעס (רמב"ם תפילה ד יח; טוש"ע או"ח צג ב). וכן נהג רבי חנינא, שביום שכעס, לא היה מתפלל, משום שנאמר "בצר אל יורה" (עירובין סה א, והובא בטור או"ח צח, וראה שם שכל שאין דעתו מיושבת עליו אל יתפלל, וראה ערך תפלה). על הסוברים שמכל מקום יתפלל תפלה-קצרה (ראה ערכו), ועל הסוברים שבזמן הזה אף מי שאין דעתו מיושבת עליו חייב להתפלל, ראה ערך תפלה.

שליח ציבור שליח ציבור, כתבו ראשונים שהוא צריך להיות שלם במידותיו, ולא יהיה בעל כעס (מנורת המאור [אלנקאווה] ב (תפילה, ענין שליח צבור עמ' 86)).

אין לרצות בשעה שאדם כועס, אמר רבי שמעון בן אלעזר שאין לרצות אותו (אבות ד יח; רמב"ם דעות ה ז, בתלמיד חכם), שנאמר, פְּנִי לְלֹכֵי וְהִנֵּחְתִּי לָךְ (שמות לג יד), אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, המתן לי עד שיעברו פנים של זעם ואניח לך (ברכות ז א).

ובטעם הדבר:

- יש שכתבו שאין הריצוי מועיל בשעת הכעס, כי אינו מקבל ריצוי מתוך רגזנותו (רש"י אבות שם; ר' מתתיה היצחרי שם), לפי שאז אין הוא חשוב בר דעת (ר' מתתיה היצחרי שם).
- יש שכתבו שאף יוסיף הוא לכעוס יותר (פירוש החסיד יעב"ץ אבות שם; ר' מתתיה היצחרי שם).

ששבר את הלוחות (ראה שמות לב יט), וכיון שחרה אפו לשם שמים, הסכים עמו הקדוש ברוך הוא, ואמר לו: יישר כחך ששברת (ראה יבמות סב א, ושם נתבאר. ספר חסידים קלח). וכן אמרו, שכעסם של חכמים לכבוד הקדוש ברוך הוא טוב הוא (זוהר ב קפב ב). ואמר רב אשי: כל תלמיד חכם שאינו קשה כבדול - היינו קפדן (ראה רש"י תענית ד א ד"ה ברזל) וכועס (גבורת ארי תענית שם) - אינו תלמיד חכם, שנאמר: וּכְפָטִישׁ יִפְצֹץ סֵלַע (ירמיהו כג כט. תענית שם). ואמר רבינא, שאף על פי כן, צריך אדם להרגיל את עצמו להתנהג בנחת, שנאמר: וְהָסֵר פֶּעַס מִלִּפְיָךְ (קהלת יא י. גמרא שם¹¹), שאף שכשהוא רואה מעשים מכוערים של בני אדם כועס הוא, ראוי לו למעט בכעסו ככל האפשר, וללמדם בנחת, כדי שיעברו דבריו על שומעיהם, ויקבלו את דבריו, וכדי שלא לגרום לעצמו שום נזק (מאירי תענית שם), וכן כתבו ראשונים, שאף הכועס במקום הראוי לכעוס, פוגם הוא בנפשו (שמונה פרקים לרמב"ם ז).

הרב עם הרב שהיה ניכר לו שתלמידיו מתרשלים בדברי תורה ותלמידיו ומתפרים עליהם, ולכן לא הבינו תלמודם, חייב לרגז עליהם, ולהכלימם בדברים כדי לחדדם (רמב"ם תלמוד תורה ד ה; טוש"ע יו"ד רמז יא), וכמו שאמר רבי לבנו: זרוק מרה - אימה (רש"י כתובות קג ב ד"ה זרוק) - בתלמידים (כתובות שם. רמב"ם שם), היינו, שתהא אימתך עליהם (רש"י שם). וכן מותר לרב לכעוס על תלמידו כדי שיהיה מצוי בכבודו ובמוראו, ואף על שאר העם מותר לו לכעוס, כדי שיהיה מוראו עליהם, ובלבד שהוא כועס לשם שמים (זוהר חדש פרשת נח)¹².

ויש שכתבו שאף לשם שמים, כגון לכעוס על תלמיד שלא למד כהוגן, אין לכעוס (פתח עינים ברכות כט ב, וראה שם שביאר כן את דברי הגמרא שם: לא תרתח ולא תחטי).

אף האב שמסר בנו ביד מלמד, ורואה שהוא מתרשל ואינו מצליח בלימודו, יכעס עליו ועל רבו, ויקצוף על שניהם קצף גדול, לתועלת הבן, כדי שיזדרז הוא ללמוד ורבו ללמדו, ויקנה חכמה (תורת המנחה (לתלמיד הרשב"א) דרשה עו עמ' 682). וכן אמרו: טוֹב פֶּעַס מִשְׁחָק (קהלת ז א), טוב לו לאדם שיכעס על בניו ויוכיחם, משחוק, שלא יניחם בשירות לבם וישחק עמהם (פסיקתא זוטרותא שם).

הרב שראה בתלמידיו שהם שואלים באיזה דבר אם הוא מותר, והוא רואה שאף קל הימנו אסור, צריך הוא להשיב להם מעט בדרך כעס, כדי שיכירו שאין שאלתם ערבה אצלו, על שהם מראים שהם נוטים לקולא כל כך, כלומר: היאך אתם יכולים לשאול על דבר זה, והלא דבר זה שהוא קל הימנו אסור (מאירי קדושין מז א, וחולין נב א, על פי גמרא זבחים ל ב, וחולין שם: מרתח רתח).

להטיל אימה מותר לו לאדם לקרוע בגדים בחמתו, כדי להטיל על בני ביתו אימה על אנשי ביתו (שבת קה ב, ורש"י ד"ה שליף).

וכן מצינו שרב יהודה שלף חלק מן הבגד (שבת שם), כדי להראות שהוא כועס ויגורו מפניו (רש"י שם ד"ה שליף), ורב אחא בר יעקב שבר כלים שבורים (שבת שם. וראה ערך בל תשחית, שנחלקו ראשונים, אם מותר להשחית כדי להטיל אימה, או שלא השחיתו האמוראים אלא כלים שבורים), כדי שיראו ממנו, ויזהרו בכל מה שהוא רוצה לעשותו (רבינו פרחיה שם, ושם שלא הראה להם שהכלים היו שבורים), ורב ששת זרק ציר של דגים על ראשה של שפחתו (שבת שם), כדי שידעו

לפרש את דבריו. ¹² על שאר האופנים שמותר או מצוה לרב לכעוס על

¹¹ וראה הגהות הר"י עמדין שם, שרבינא לא בא לחלוק על רב אשי, אלא

בתרא קס ב, ותורת חיים שם, ובסנהדרין קי ב, וראה גיטין כו ב, וחתם סופר (שם). וכן המקדיש נכסיו מתוך כעסו על בניו אין ההקדש בטל (שו"ת הרשב"א א תרנו. וראה תרומת הדשן רעב).

על המוחל מתוך כעסו, וכגון שאמר לשכירו "לך", שנחלקו ראשונים אם מחילתו מחילה, והשכיר נפטר מעבודתו, אף שכבר קיבל את שכרו, ראה ערך מחילה וערך פועל.

דברים שאמר אדם דברים שאדם אומר מתוך כעסו, יש מקומות מתוך כעסו שמצינו שתולים את הדברים בכעסו (ראה להלן¹⁴). וכן כתבו אחרונים לענין הודאת-בעל-דין (ראה ערכו) שלא בפני בית-דין (ראה ערכו), שבאופנים מסויימים יכול אדם לטעון שהודה לבעל דינו מתוך כעס (מבי"ט ג קלו, ושם טעמים נוספים לכך שאין זה הודאה). וכן המוציא לעז על חברו מתוך כעסו, אינו נאמן אפילו כעד אחד, ותולים את דבריו בכעסו (שו"ת מהרי"ק החדשות כח, על פי שו"ת הרשב"א א שפו).

וכן אשה שאמרה לבעלה "טמאה אני", ולמחר אמרה לו טהורה אני, שאם נתנה אמתלא - טעם וסיבה לדברים בלתי נכונים שנאמרו קודם - (ראה ערכו) לדבריה נאמנת (ראה ערך אמתלא, וערך סוטה), כתבו אחרונים שאם אמרה "מה שאמרתי לך אמש טמאה, מפני שהייתי בכעס", אם רגילה אשה זו להיות כעסנית או קפדנית, שדרכה להיות נמנעת מבעלה מפני כעס וקטטה וקפידא, נאמנת באמתלא, ואם לאו, אינה נאמנת (שו"ת הרדב"ז ד רסד).

• ויש שכתבו שעל ידי זה יבא לומר דברים שאינם מהוגנים בו, כי יוסיף כעס על כעסו (רבינו יונה אבות שם).

בשעה שאדם כועס אסור להסתכל בפניו (זוהר תצוה בפניו דף קפב [ע"ב]. וכעין זה בספר חסידים אלף קכו, ראה שם הטעם, וראה ילקוט ראובני ואתחנן בשם עשרה מאמרות), והוא קשה לשכחה ומשכח תלמודו (ספר חסידים שם).
על הוראה בזמן כעס, ראה ערך הוראה.

מעשה שנעשה מתוך כעס

העושה מעשה מתוך כעסו, אינו נפטר מחמת כך מעונש המזיק או מתשלומים (ראה להלן). ולכן, ההורג את הנפש, אין לפטרו מחמת שעשה כן מתוך רוב כעסו (שו"ת הריב"ש רנא: כל הרוצחים דרכם כן, להרוג מתוך הכעס¹³). וכן המזיק את ממונו של חברו מחמת כעס אינו נפטר מתשלומים (שו"ת התשב"ץ חוט המשולש טור א סי' ו אות יא, שאשה ששברה כלים של בעלה מחמת כעס, חייבת בתשלומים).

מעשה קנין, העושה מעשה מתוך כעסו, כגון מעשה קנין, המעשה גירושין וכדו' קיים (שו"ת הרשב"א ד יד; שו"ת הרדב"ז ו ב אלפים ז; תורת חיים בבא בתרא קס ב: קנין או מתנה; שו"ת רבי עקיבא איגר החדשות חו"מ ה), שכן מעשה מתוך כעס אינו חשוב מעשה בטעות (שו"ת רבי עקיבא איגר שם). וכן הנותן לאשתו גט מתוך כעסו, הרי היא מגורשת (בבא

כִּיפָּה¹

עונש מיתה על מיני עבירות, על ידי שמכניסים את הנידון למקום סגור עד שימות

הפרקים:

- ההכנסה לכיפה וגדרה
- מי שלקה ושנה
- הורג נפש שלא בעדים
- בתערובת

ההכנסה לכיפה וגדרה

מקורה הכנסה לכיפה היא עונש מיתה הניתן על ידי בית-דין (ראה ערכו) במקרים מסויימים (ראה בפרקים הבאים).

דין ההכנסה לכיפה מן התורה הוא (ראה להלן), במי שלקה ושנה (ראה להלן: מי שלקה ושנה. רש"י סנהדרין פא ב ד"ה של; רמ"ה שם; ר"ן שם), ויש שכתבו כן אף ברוצח באופן שאי אפשר להרגו בבית דין (ראה להלן: הורג נפש שלא בעדים. קרית ספר רוצח ד, וכן נראה בר"ן שם). ומקורו בהלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו). רש"י סנהדרין שם ד"ה והיכא; יד רמה שם, וראה שם ד"ה והא דתניא, שדין כיפה הוא מדברי - סופרים, ראה ערכו; פסקי רי"ד שם; חידושי הר"ן שם).

וכן נרמז חיוב כיפה במי שלקה ושנה, באופנים שכוונסים אותו לכיפה (ראה להלן: מי שלקה ושנה), בכתוב תְּמוֹתָת רָשָׁע רָעָה (תהלים לד כב. ריש לקיש סנהדרין שם), היינו מי שהוחזק רשע - שלקה ושנה בחטאו (ראה גמרא שם ורש"י) - תמונתו רעתו (רש"י שם ד"ה תמונת), הרי שהוא מחוייב מיתה (רש"י ויד רמה שם).

וכן כתבו ראשונים שנרמז חיוב כיפה בהורג נפש - באופן שאי

אפשר להרגו בבית דין (ראה להלן, שם) - בכתוב: וְלֹאֲרֹץ לֹא יִכָּפֹר לְדָם אֲשֶׁר שָׁפַךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שֹׁפְכוֹ (במדבר לה לג), שאחר שיש עדי אמת שהרג, אי אפשר לפטרו (חידושי רי"ד בונפיל שם; חידושי הר"ן שם, וראה שם שלא הוזכר רמז זה בגמרא מחמת פשיטותו).

ויש סוברים שהכנסת הורג נפש לכיפה אינה מן התורה (ראשונים דלהלן; זרע יצחק ובית מאיר כתובות לג ב), שאין לנו מקור בתורה על זה (בית מאיר שם, וכעין זה בזרע יצחק שם), וחומר הוא שהחמירו בו חכמים (שו"ת ריב"ש רנא), ותיקנו לקרב מיתה למי שראוי לכלותו ואינו חייב מיתה בידים (מנורת המאור [אבוהב] א א חלק א סוף פרק ה), שיש לבית דין כח להרוג שלא מן התורה (שו"ת הרשב"א החדשות [מכתב יד] שטט; ריב"ש שם; מלחמת מצוה לרשב"ש בהקדמה חד', ובד"ה עוד השיב על דבריהם).

ויש שכתבו שאף ההכנסה לכיפה של מי שלקה ושנה, תקנת חכמים היא, לקרב מיתה למי שראוי לכלותו (מנורת המאור שם).

עניינה הכיפה עושים אותה בבית הסוהר (פירוש המשניות סנהדרין ט ה. וראה חמרא וחי סנהדרין פא ב בשם רבינו יחונתן, ונמוקי

מהרש"ך ד ו, על המנדה מתוך כעס, ועבר על תקנה שלא לנדות, וראה שם יא. כפה. 1. לא, טורים תתקלג-תתקסח.

תלמידיו, ראה ערך תלמוד תורה. 13. וראה שם שאין להקל בעונשו משום הכעס, אף ששם מדובר שלא הרג בעצמו אלא הורה להרוג. 14. וראה שו"ת

וכן אם נגמר דינו לכנסו לכיפה, והעידו עליו עדים שהוא חייב מיתת בית דין, והוזמו, נסתפקו אחרונים אם הם נהרגים, או שחשוב כמי שהעידו עדות זו במי שנגמר דינו למיתה, שאינם נהרגים אם הוזמו (אמרי יושר וחמדת ישראל וחזון איש שם).

מיתתו מכפרת המוכנס לכיפה, מיתתו מכפרת עליו כשאר חיבי-עליו מיתות-בית-דין (ראה ערכו), שמיתתם כפרתם (ראה ערך מיתת בית דין, וראה סנהדרין מג ב. חמדת ישראל נר מצוה לא תעשה יג דף פב אות א), ואין קוברים אותו בקברות אבותיו, שכפרת המיתה אינה אלא אחר קבורה ועיכול בשר, כמו שאר חיבי מיתות בית דין, שאין קוברים אותם בקברות אבותם מטעם זה (ראה ערך הנ"ל. אבי הנחל [שפירא] דרוש ו' (דף כד ע"ב)).

מקרים בכמה מקרים מוזכר בתלמוד שכונסים לכיפה: מי שמכניסים לכיפה שלקה ושנה; רוצח שלא בעדים; אדם או שור שהרגו ונתערבו באחרים. על פרטי דינים אלו, ראה בפרקים הבאים. מלבד אופנים הללו, יש מהראשונים שכתבו שהמגלה פנים בתורה שלא כהלכה (על מהותו, ראה ערך חיבי כריתות), אין בו כרת (ראה ערכו) גמור, אלא כונסים אותו לכיפה (שיטה מקובצת כריתות ב א אות ט בשם תוספות כתב יד, שכן מוכח משבועות יג א, וצריך ביאור).

מי שלקה ושנה

מי שלקה על חטאו, ושנה פעם שנייה, בית דין כונסים אותו לכיפה (משנה סנהדרין פא ב; רמב"ם סנהדרין יח ד), לפי שהוחזק רשע (גמרא סנהדרין שם. וראה ערך חזקה (ה): ברשעות), ואין מלקים אותו על החטא שכונסים אותו עליו לכיפה (בעל הלכות גדולות שם; רש"י שם ד"ה ומר סבר; תוספות שם א ד"ה אפילו; רמב"ם שם; סמ"ג עשה קה).

התנאים לכך כמה פעמים יעבור ויוחזק רשע, נחלקו תנאים, לשיטתם בכל חזקה (ראה ערכו) של מאורע החוזר

(ראה ערך חזקה (ה). וראה להלן): רבי סובר שבשתי פעמים שעבר עבירה הוחזק רשע, ורבן שמעון בן גמליאל סובר, שלא הוחזק רשע אלא אחר שעבר שלש פעמים (סנהדרין פא ב. וראה ערך הנ"ל). וכן נחלקו תנאים האם באותה עבירה שהוחזק בה רשע כונסים אותו לכיפה, או שאין כונסים אותו לכיפה, אלא כשעבר עבירה פעם נוספת אחר שהוחזק רשע (סנהדרין שם, וראה להלן).

בביאור מחלוקת זו, נאמרו שני אופנים:

• שנחלקו האם עבירות מחזיקות - אותו בחזקת רשע, כיון שהתרו בו (רש"י שם) - או מלקיות מחזיקות (ראה דברי רבינא בסנהדרין שם, בביאור משנה שם, וגמרא שם בביאור ברייתא הא' שם) - שאם עבירות מחזיקות, כונסים אותו לכיפה כשעבר עבירה זו שהוחזק בה רשע, כיון שהוחזק רשע בעבירות שעבר, אבל אם מלקיות מחזיקות, לא הוחזק רשע עד שילקה, וכיון שלקה על אותה עבירה, שוב אין כונסים אותו לכיפה עליה, שאין דנים אותו בשני דינים (רש"י שם; יד רמה שם; קונטרס הראיות לריא"ז שם), ולכך אף שהיה ראוי לכנסו לכיפה, שכן הוחזק רשע, כיון שעבר אותה עבירה וידע שילקוהו, אין כונסים אותו עד שיעבור עבירה נוספת, ואף אם עבר עליה קודם שהלקו אותו על אותה עבירה שהוחזק בה רשע (בנין שלמה סנהדרין שם, לדעה זו. וראה תוספות שם).

יוסף יבמות סד ב, שהכיפה היא בחפירה), גובהה כשיעור קומת האדם שכונסים אותו לתוכה (סנהדרין פא ב; רמב"ם סנהדרין יח ד: מקום צר כפי קומתו), שווה בשווה (פירוש המשניות שם), והיא מקום דחוק שאינו יכול לשכב בו (רמב"ם סנהדרין שם, וכעין זה בפירוש המשניות שם²), ולא לשבת בו (בעל הלכות גדולות לו: בעמידה, ובמאירי סנהדרין שם: מקום צר וכו' והוא צריך לעמוד שם), ולא לפשוט את אבריו (בעל הלכות גדולות שם: ידיו ורגליו; פירוש המשניות שם³).

המוכנס לכיפה מאכילים אותו (כן הוא במשנה סנהדרין ט ה, וברמב"ם רוצח ד ח ועוד) לחם צר ומים לחץ כדי שיצרו מעיו, ואחר כך מאכילים אותו שעורים עד שכריסו נבקעת (משניות סנהדרין פא ב ורב ששת בגמרא שם בביאור; רמב"ם רוצח שם).

גדרה ההכנסה לכיפה אינה בכלל מיתת-בית-דין (ראה ערכו, וראה ערך חיבי מיתות בית דין. חידושי הר"ן סנהדרין פא ב בתירוץ א', במי שלקה ושנה, וראה שם הנפקא מינה בזה, וראה בעל הלכות גדולות לו: דינו בידי שמים), לפי שמאליו הוא מת (חידושי הר"ן שם), ומכל מקום כתבו אחרונים שדינים אותה בבית דין של עשרים ושלשה כדיני-נפשות (ראה ערכו. מנחת קנאות [אריק] סוטה ג ב (דף ב ב); חזון איש סנהדרין כא סק"ה; שיעורי ר"ש רוזובסקי סנהדרין פ א אות שמב, ושם פא ב אות שפד), וכן אף על הכנסה לכיפה נאמר וְהָצִילוּ הָעֵדָה (במדבר לה כה), כבדיני נפשות (ראה ערך הנ"ל ועוד. בעל חזון איש בכנסת ישראל [וילנא] כב ד, וראה שם אות ב; קול מבשר א לה אות ט), וכן דינה כדיני נפשות לענין כל שאר ההבדלים שבין דיני ממונות לדיני נפשות (ראה ערך הנ"ל: הבדלם מדיני ממונות. חזון איש שם); ויש שכתבו, שדינים אותה אף בבית דין של שלשה (שו"ת קול מבשר ב כח אות א, וראה חמדת ישראל נר מצוה לא תעשה יג עמ' פו) [פד] שנסתפק, ושם על יחיד מומחה).

על הכנסה לכיפה, אם חמורה היא יותר משאר מיתות בית דין, ראה להלן: בתערובת.

בדין כאשר עדים שהעידו לחייב אדם בהכנסה לכיפה, והוזמו - ים מהאחרונים שכתבו שכונסים אותם לכיפה, מחמת דין "כאשר זמם" (ראה ערך עדים זוממים. ערוך לנר סנהדרין פא ב; קול מבשר א לה אות י; חמדת ישראל נר מצוה לא תעשה יג דף פב אות א וב, ודף פו אות ד ואות ו).

ויש שכתבו שעדים שהעידו על הכנסה לכיפה והוזמו, אין כונסים אותם לכיפה (אור שמח עדות ד א בהשמטות: מסתברא; חידושי הר"מ חו"מ ג; אמרי יושר ב קפז ב), אלא לוקים (אור שמח שם; חידושי הר"מ שם), שאין חיוב כאשר זמם אלא כשזממו לעשות, ולא כשזממו לגרום מיתה (חידושי הר"מ ואמרי יושר שם, על פי ריטב"א מכות ב א, וראה ערך הנ"ל).

ההורג את מי שהורג את מי שנגמר דינו לכנסו לכיפה, יש מהאחרונים שנראה מדבריהם שהוא נהרג כדין כל רוצח (משך חכמה במדבר לה לא. וראה שיעורי רבי שמואל רוזובסקי סנהדרין פ א הערה תתג**) - אף שההורג אחד מחיבי-מיתות-בית-דין (ראה ערכו) אחר שנגמר דינו, אינו נהרג (ראה ערך גמר דין: תקפו, וערך יוצא להרג: בהמיתוהו או חבלו בו) - ויש שנסתפקו בדבר (שו"ת אמרי יושר ב קפז ב; חמדת ישראל נר מצוה לא תעשה יג דף פה אות ו, ראה שם ב' טעמים; חזון איש סנהדרין כא סק"ה).

ש"קומתו" היא כל עובי האדם, ולא גובהו בלבד. 3. וראה יד רמה שם א שהכיפה צרה מלמטה ורחבה מלמעלה.

2. ומשמע קצת שלשבת הוא יכול (אבל במשך חכמה שמות כא כ, הביא מהרמב"ם שאף לשבת אינו יכול). וראה רש"י שם, שהרמב"ם מפרש

שניה הוחזק לרשע (בעל הלכות גדולות לו, על פי גמרא יבמות שם, וראה שם נז; ריטב"א יבמות סה א).

חומר העבירות מי שלקה ושנה, אין כונסים אותו לכיפה אלא אם שער כן עבר בלאו שיש בו כרת (ראה ערכו). רב ירמיה בשם רבי שמעון בן לקיש, סנהדרין פא ב, שמאחר שהוא בן מוות, והרי הוא מפקיר את עצמו - לעבירות (רש"י שם ד"ה דמוות; פסקי רי"ד שם); ויש מפרשים: למיתה (רמ"ה שם; ר"י מלוניל שם) - מקרבים את מיתתו (גמרא ורש"י סנהדרין פא ב). ואפילו עשה תשובה, ושוב אינו חייב כרת (ראה ערך חייב כריתות: כשעשו תשובה), אינו נפטר בכך מההכנסה לכיפה (בני חיי סנהדרין יח ב).

ודוקא כששנה באותו איסור עצמו, אבל אם עבר על איסורים שונים, אין כונסים אותו לכיפה, לפי שלא הפקיר את עצמו כל כך, ואינו בא אלא לטעום את טעם האיסורים (רבי יעקב בסנהדרין שם), שהעבירות אינן נגזרות זו אחר זו, ואין מחזיקים אותו מעבירה זו לעבירה זו (מאירי שם).

המבטל עשה אין כונסים אותו לכיפה, אלא כשעבר עבירה שיש בה מלקות (תוספות יבמות סד ב ד"ה דתתן, ותוספות הרא"ש ותוספות ישנים שם) - ואף לסוברים שעבירות מחזיקות ולא מלקות (ראה לעיל: התנאים לכך. שם ושם), אבל המבטל עשה שיש בו כרת - היינו מילה (ראה ערכו) וקרוב-פסח (ראה ערכו), ואף כשביטל בידים, כגון שטימא עצמו בזמן הקרבת הפסח (שו"ת ברכת חיים פ אות כא) - אין כונסים אותו לכיפה (ברכת חיים שם אות כ); ויש מהאחרונים שכתבו, שלסוברים שעבירות מחזיקות (ראה לעיל שם), כונסים אותו לכיפה, שאף הוא בן מוות והפקיר עצמו, אבל לסוברים שמלקות מחזיקות, כיון שאינו לוקה על עבירות אלו, אין כונסים אותו לכיפה (פירוש הר"י פערלא לרס"ג פתיחה לעונשין כב).

עד שיתרו בו אין כונסים אותו לכיפה, אלא אם כן התרו בו למלקות (ברייתא סנהדרין פא ב ורש"י שם, ותוספות שם א ד"ה אפילו; רמב"ם סנהדרין יח ה) - או למיתה (רמב"ם שם ומאירי סנהדרין שם, ושו"ת ברכת חיים פ כב) - בפעמים הראשונות שעבר, כדי שנדע שהוא מזיד, ויתברר לנו שהוא מפקיר את עצמו (יד רמה שם).

ואף בעבירה שהוחזק בה רשע, צריך שיתרו בו למלקות (רש"י שם; תוספות שם א; רמב"ם סנהדרין יח ה); ויש מהראשונים שכתבו, שלסוברים שעבירות מחזיקות ולא מלקות (ראה לעיל: התנאים לכך), אין צריך שיתרו בו באותה עבירה שהוחזק בה רשע (יד רמה שם).

התרו בו בפעמים הראשונות למלקות, ושתק או הרכין ראשו - והראה בעצמו שהוא מקבל את ההתראה, אבל לא התיר את עצמו למלקות בפירוש (רש"י שם), שאין מלקים אותו באופנים אלו (ראה ערך התראה. רש"י שם; רמב"ם שם ה) - הדבר תלוי במחלוקת תנאים אם עבירות מחזיקות - אותו בחזקת רשע, כיון שהתרו בו (רש"י שם) - או מלקות מחזיקות (ראה לעיל שם): יש סוברים שכונסים אותו לכיפה (תנא קמא ואבא שאול בתוספתא סנהדרין יב הובאה בגמרא שם), שעבירות מחזיקות (גמרא שם ורש"י שם), ואילו לסוברים שמלקות מחזיקות, אין כונסים אותו לכיפה (גמרא ורש"י שם). הלכה שכונסים אותו לכיפה (רמב"ם שם).

הורג נפש שלא בעדים

ההורג נפש שלא בעדים - היינו, שלא בעדות שיוחזק ברציחה האם צריך שניתן לבית דין להרגו מחמתה (יד רמה סנהדרין פא

• שנחלקו האם כיפה צריכה התראה, או לא (ראה דברי רבינא בסנהדרין שם, בביאור ברייתות שם, לגירסא שלפנינו, וכן היא גירסת רש"י שם, וכן כתבו תוספות שם א), שאם אינה צריכה התראה, כונסים אותו לכיפה באותה עבירה שהוחזק בה רשע - אם עבירות מחזיקות (ראה לעיל) - אף שלא התרו בו שיכנסוהו לכיפה, אבל אם כיפה צריכה התראה, אין כונסים אותו לכיפה, עד שיתרו בו אחר שהוחזק רשע, שאם יעבור שוב יכנסוהו לכיפה (ראה רש"י שם ב, וכן מבואר בראשונים דלהלן), ולכך צריך להתרות בו שילקוהו, ואין להתרות בו למלקות ולכיפה יחד, שהרי אין מענישים אותו בשני הענשים (תוספות שם א, וכעין זה בקונטרס הראיות לריא"ז שם ב), ואי אפשר להתרות בו התראה שהיא ודאי שקר, שאין שייך שיתחייב בשני ענשים אלו (בנין שלמה שם א).

מספר העבירות כמה פעמים יעבור למעשה ויכנסו אותו לכיפה, נחלקו תנאים, ומהטעמים האמורים:

• דעת סתם משנה ותנא קמא בברייתא, שאם לקה ושנה ושוב עבר פעם שלישית, מכניסים אותו לכיפה (משנה סנהדרין פא ב, וגמרא שם, ותוספתא סנהדרין יב ד הובאה בגמרא שם; רמב"ם סנהדרין יח ד; מאירי שם בפירוש הגמרא), וכמה ביאורים נאמרו בדעת תנאים אלו: או שהם סוברים כרבי, שכיון שעבר שתי פעמים הוחזק רשע (ראה לעיל. גמרא שם: לימא, וכן משמע בגמרא יבמות סד ב), והמלקות שלקה על שתי הפעמים הראשונות מחזיקות אותו בחזקת רשע, ולכך כונסים אותו לכיפה בפעם השלישית (גמרא ורש"י סנהדרין שם, ותוספות יבמות שם); או שאף שהעבירות מחזיקות אותו בחזקת רשע, כיפה צריכה התראה, וכל שלא התרו בו לכיפה אחר שהוחזק רשע, אין כונסים אותו לכיפה (תוספות שם ושם בפירוש הב' בדעת ר' יוסף ביבמות שם, בביאור המשנה).

• דעת אבא שאול, שכשעבר פעם רביעית כונסים אותו לכיפה (תוספתא שם הובאה בגמרא שם, לגירסא שלפנינו, וכן היא גירסת רש"י ותוספות), שהוא סובר שלא הוחזק רשע אלא כשעבר שלש פעמים, כרבן שמעון בן גמליאל, ושכיפה צריכה התראה (רבינא בגמרא שם, לגירסא זו). ויש מהראשונים סוברים בדעת אבא שאול, שהוא סובר שהמלקות שלקה בשלש הפעמים הן המחזיקות אותו לרשע, ולכך אין כונסים אותו לכיפה עד פעם רביעית (יד רמה שם, לגירסתו בברייתא שם).

• בדעת רבי הסובר שכיון שעבר שתי פעמים הוחזק רשע (ראה לעיל), כתבו ראשונים שמיד בפעם השנייה שעבר כונסים אותו לכיפה (בעל הלכות גדולות לו (מהדורת ורשא סח ב), וראה שם נז; תוספות סנהדרין פא א ד"ה אפילו), לסוברים שהעבירות מחזיקות אותו לרשע (תוספות סנהדרין שם א, וראה שם שהוא דוקא אם כיפה אינה צריכה התראה).

להלכה פסקו הרבה ראשונים, שבפעם השלישית כונסים אותו לכיפה (רמב"ם סנהדרין יח ד וה; סמ"ג מצות עשה קה; פסקי רי"ד סנהדרין פא ב; רבינו ירוחם מישרים לב ג), יש שפירשו הטעם, שהלכה כרבן שמעון בן גמליאל שבשלש פעמים הוחזק לרשע, ועבירות מחזיקות לרשע, וכיפה אינה צריכה התראה (לחם משנה שם בדעת הרמב"ם; ברכי יוסף או"ח נח סק"ו); ויש שפירשו הטעם, שהלכה כרבי שבפעם שניה הוחזק לרשע, ומלקות מחזיקות, ולכך אין כונסים לכיפה עד פעם שלישית (רשב"א שם בדעת הרמב"ם; מאירי שם).

ויש שפסקו שבפעם שניה כונסים אותו לכיפה, כרבי שבפעם

4. וראה אמרי בינה ב עדות ו ד"ה ולי דבריהם, ושו"ת בית יצחק אבהע"ז א מג אות ג, שסוברים שכשראוהו בזה אחר זה אין כונסים אותו לכיפה. 5. וראה

להלכה פסקו ראשונים שכולם פטורים (רמב"ם רוצח שם, וסנהדרין יד ז), והוסיפו שאוסרים את כולם (רמב"ם רוצח שם), עד שיתברר הדבר (כסף משנה ויד דוד [זיצנהיים] סנהדרין עט ב, ודברי מלכאל ב פו אות לה); ויש שפירשו שאוסרים אותם כעונש, שאף שאי אפשר לכנסם לכיפה, אפשר להענישם במאסר (חתם סופר חידושי סוגיות סוגיות רוצח שנתערב באחרים; אור שמח סנהדרין שם).

ויש שפסקו שכונסים אותם לכיפה (בנין שלמה סנהדרין שם, ואמרי יושר ב קפו אות ב, בדעת הרמב"ם רוצח שם).

שנתערב, קיבלו את העדויות, ונשאו ונתנו בדבר (רש"י שם ד"ה וכוין), ואינו גרוע מהורג שלא בעדים (יד רמה שם).

• לדעת ריש לקיש לא נחלקו תנאים ברוצח שלא נגמר דינו שנתערב באחרים, ואף רבי יהודה פוטר את כולם מכיפה (גמרא שם), שהואיל ויש שם אחד שלא נגמר דינו, אין לך ראייה לזכות גדולה מזו, והתורה אמרה "והצילו העדה" (במדבר לה כה. רש"י שם ד"ה דפטרין), ויש עונש בגרימת מוות לאדם שלא כדין (חידושי רבינו דוד וחידושי הר"ן שם).

כפורת

המכסה שעל הארון

עשרה). ויש מן הראשונים שכתבו שציפוי הזהב של הארון היה עולה למול עובי הכפורת, ומכסה את עוביה (רש"י יומא שם, ושמות שם יא, וכעין זה באברבנאל שם).

נתינת הכפורת על הארון במשכן, יש מן הראשונים שכתבו שהיא נעשית לאחר נתינת הלוחות בו (ראה ערך ארון), שנאמר: וְנָתַתְּ אֶל הָאָרֶץ אֶת הָעֵדֻת (שמות שם טז), ועוד נאמר: וְאֶל הָאָרֶץ תִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת (שם שם כא), כפל הכתוב, ללמד שיתן את הלוחות בארון תחילה, ואחר כך יתן עליו את הכפורת (רש"י שם. וראה רמב"ן שם שתמה ופירש בעניין אחר).

מדותיה אורך הכפורת שתי אמות וחצי, ורחבה אמה וחצי, שנאמר: אֲמַתִּים וְחֻצִי אַרְבָּה וְחֻצִי רִבְעָה (שמות כה יז). על שיעור האמה, ראה ערך אמה, כארכו ורחבו של ארון (ראה ערכו. רש"י שמות שם).

עוביה טפח (ראה ערכו. סוכה ד ב ושם נתבאר; ירושלמי שבת א א, וסוכה א א). שיעור זה נלמד - בבנין-אב (ראה ערכו) - מהשולחן, שנאמר בו: וְעֲשִׂיתָ לוֹ מִסְגָּרָת טַפַּח סָבִיב (שמות שם כה), מה להלן טפח אף כאן טפח (תני ר' חנינא סוכה ה א, וראה שם הטעם שלומדים מהמסגרת; ירושלמי שם ושם). או שנלמד ממה שנאמר: עַל פְּנֵי הַכִּפֹּת קִדְמָה (ויקרא טז יד), ואין פנים - של אדם (רש"י סוכה שם) - פחותות מטפח (רב הונא סוכה שם א; רב אחא בר יעקב בירושלמי שם ושם), ואף הפנים שנאמרו בכרובים (ראה שמות שם כ. גמרא דלהלן), אינן פחותות מטפח (רב אחא בר יעקב סוכה שם ב). וכתבו ראשונים שלא היה עובי טפח אלא בדפנות - קצוות - הכפורת, אבל באמצעה היתה דקה (תשב"ץ ג ע).

משקלה משקל הכפורת, יש שכתבו שקבלה בידם שהוא ככר (ראה ערכו) זהב (אבן עזרא בפירושו הארוך שמות לח כד (וראה שם בשם גאון, וראה ציון הבא)²); ויש שכתבו שזהב הכפורת עם זהב הארון יחד היו כיכר זהב (ראה פירוש הרס"ג [רצהבי] שם: מסתבר, ואבן עזרא בפירושו הקצר שם כו בשמו).

שם שכנה מתחילה היתה השכינה רגילה לשכון על הכפורת (ראש השכינה השנה לא א, ורש"י שם ד"ה מכפרת), ככתוב: וְנוֹעַדְתִּי לָךְ שֵׁם וְדִבַּרְתִּי אִתָּךְ מֵעַל הַכִּפֹּת מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרֻבִּים אֲשֶׁר עַל אֲרוֹן הָעֵדֻת אֵת כָּל אֲשֶׁר אֶצְוֶה אוֹתָךְ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות כה כב. ראה ראש השנה שם), וכשחטאו ישראל נסתלקה השכינה ונסעה משם (ראש השנה שם: עשר מסעות כו', ורש"י שם).

הכפורת

מקורה מצוה מן התורה לעשות כפורת, ולהניחה על הארון (ראה ערכו), שנאמר: וְעֲשִׂיתָ כִּפֹּת וגו' (שמות כה יז), ונאמר: וְנָתַתְּ אֶת הַכִּפֹּת עַל הָאָרֶץ מִלְמַעְלָה (שם כא. וראה להלן). מוני המצות לא מנו את עשיית הכפורת כמצוה בפני עצמה, אלא שהמונים את עשיית הארון במנין-המצוות (ראה ערכו. ראה ערך ארון וערך מנין המצוות), הזכירו בכלל מצות עשיית הארון אף את עשיית הכפורת (רמב"ן עשין לג, ובסוף מנין המצוות שלא מנה הרמב"ם).

ביאור המילה הלשון "כפורת", אמרו במדרש שהוא מלשון "כפרה", שהיתה מכפרת על ישראל (שמות רבה נ ד; תנחומא ויקהל י. וראה אבן עזרא שמות כה יז), ואמר רבי יוסי בן חנינא: יבוא הזהב של הכפורת, ויכפר על הזהב של העגל (ירושלמי שקלים א א; ספרי דברים פיסקא א).

וראשונים כתבו ש"כפורת" פירושה "מכסה" (רשב"ם שמות שם; רבנו בחיי שם כג. וראה רש"י שם יז. וראה הכתב והקבלה שם), שהארון (ראה ערכו) היה פתוח מלמעלה, והכפורת עשויה כמין דף, ומניחה על הארון לכסותו (רש"י שם, וראה רבינו גרשום בבא בתרא יד א).

גדרה הכפורת, יש מן הראשונים שכתבו, שאינה בגדר כיסוי לארון, אלא כלי בפני עצמה (רבנו הלל לתורת כהנים אחרי מות פרשה א, בפירוש התורת כהנים שם). וקדושת הכפורת, יש שכתבו שלא היתה שווה לקדושת הארון, אלא גדר אחד לקדושתה ולקדושת הפרוכת (ראה ערכו. אור החיים שמות לה יב).

ממה נעשתה הכפורת נעשית מזהב טהור - מזוקק (רשב"ם שמות כה יא), שמכניסים אותו לאש ואינו חסר כלום (ירושלמי יומא ד ד, ובמדבר רבה נשא יב) - שנאמר: וְעֲשִׂיתָ כִּפֹּת זָהָב טָהוֹר (שמות כה יז). במדרש אמרו שזהבה דומה לארגמן (במדבר רבה יב ד, ושיר השירים רבה ג ב).

זהב הכפורת היה בא מתרומת-הלשכה (ראה ערכו. ראה להלן. וראה ערך תרומת הלשכה, שכל הכלים היו באים ממנה).

היכן היתה הכפורת היתה מונחת על הארון (ראה לעיל), על מונחת ובאיו ארבעת כתליו (רש"י שמות כה יז), ואינה מחוברת לו במסמרים, אלא מונחת עליו בלבד (דרך הקדש לתורת כהנים אחרי מות א, על פי רבנו הלל שם. וראה לשון רש"י יומא עב ב ד"ה

כפורת. 1. לב, טורים א-י. 2. וראה שם שנראה שהכרובים נכללים במשקל

זה על זה, וראה ערך לנר מכות ז ב ויהודה יעלה יו"ד שנו.

• **ויש סוברים שהיו פניהם לגמרי איש אל אחיו** (ראה בבא בתרא שם, מחלוקת אמוראים בכרובים שעשה שלמה המלך, ושברייתא אמרו בשם אונקלוס שהיו פניהם מצודדים, וראה גמרא שם, ורשב"ם שם ד"ה הכתיב, וריטב"א שם, שמבואר שהוא הדין בכרובים שעל הכפורת)⁴, **בזמן שישראל עושים רצונו של מקום** (בבא בתרא שם, שאם אינם עושים רצונו של מקום, פניהם לבית לדעה זו, וראה רבנו בחיי שמות כה שם, שנראה שכן הוא בכרובים שעל הכפורת), **ומעורים זה בזה** (ראה יומא נד א'⁵), **להראות לישראל חיבה יתירה שהקדוש ברוך הוא מחבבם** (יומא שם, ורשב"ם בבא בתרא שם, ופסיקתא זוטרתא שמות כה כ.). **ופונים אל אמצע הכפורת** (רשב"ם ואבן עזרא שם, בביאור הכתוב שמות שם : אל הכפרת יהיו פני הכרבים), **ויש שכתבו שהיו כפופים למטה אל הכפורת** (דעת זקנים שם), **כתלמיד הנותן עיניו למטה מפני אימת רבו** (רבנו בחיי שם יח.).

כנפיהם פרושות הכרובים היו להם כנפיים פרושות למעלה, שנאמר: **וְהָיוּ הַכְּרֻבִים פְּרָשִׁי כְנָפִים לְמַעַלָּה** (שמות כה כ), וכעין זה למעלה
שם לו ט), דהיינו שלא היו הכנפיים שוכבות, אלא פרושות וגבוהות
אצל ראשיהם (רש"י כה שם), והיו הכנפיים למעלה מראשם, סמוך
לראשם, שנאמר: **פְּרָשִׁי כנפים למעלה** (שמות שם), ומשמעותו
למעלה מראשם סמוך לראשם, ולא גבוהות יותר, שכן לא נאמר:
למעלה למעלה (סוכה ה ב ורש"י) [ראה איור מס' 18 בסוף הכרך].

והיו הכרובים סוככים בכנפיהם על הכפורת (שמות שם), ומכסים בכנפיהם את כל רחבה (הדר זקנים שם).

מידתם גבהם של הכרוכים היה כלה בשליש הבית (בריייתא סוכה ה ב ורש"י. וראה ברייתא שם המקור לזה. וראה רבנו בחיי שמות שם יח) - המשכן, שגבהו עשר אמות שהן ששים טפחים (סוכה שם) - כלומר בגובה עשרים טפחים (גמרא שם), והכנפיים למעלה מזה (גמרא שם. ורש"י ורבנו בחיי שמות שם כ בביאורה).

בשיעור גבהם של הכרובים - בין הארון לראשם - נחלקו תנאים - ותלוי במחלקתם בגובה הארון (ראה ערך ארון, ושם שהלכה כרבי מאיר דלהלן. (סוכה שם) - ר' מאיר סובר שהיה גבהם עשרה טפחים, ור' יהודה סובר שהיה גבהם אחד עשר וחצי טפחים (סוכה שם).

פני הכרובים היו כפני תינוק, שלשון "כרוב" פירושו צורת פניהם, ובבבל קוראים לתינוק "רביא" (סוכה ה. ב. וראה גור אריה שמות כה יח (וע"ש כו א)⁶; ויש שכתבו שאפשר שרק פני אחד מן הכרובים היה כפני תינוק, והשני כפני אדם (רבינו בחי שמות שם: היה אפשר, שהוא כמראה שראה יחזקאל (ראה יחזקאל י יד, וגמרא סוכה שם)).

וכתבו ראשונים שכרוב אחד היה כמראה זכר, והשני כמראה נקבה (רבנו בחי שם; אברבנאל שם; ספורנו שם כ). גובה פני הכרובים היה טפח (רב אחא בר יעקב סוכה שם: גמיר').

גוף הכרובים, כתבו ראשונים שהיה בצורת עוף (רשב"ם ורבי אברהם בן הרמב"ם וחזקוני שמות שם יח⁷) (ראה איור מס' 18 בסוף הכרך).

איסור עשייתם הכרוכים נמנים בין הדברים שאף שהם אסורים
במקום אחר בעשייה במקום אחר, יש שמצוה לעשותם, שאף
שאמרה תורה: **לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה** (שמות כ ד), ציוותה

הכפורת והכרובים נמנו בין הדברים שהיו בבית ראשון, ולא היו בבית שני (יומא כא ב, וכעין זה במנחות כז ב), שכשגזגז יאשיהו את הארון (ראה ערך ארון: זמנו. ושם שיש סוברים שלא נגזז, אלא גלה לבבל), גזז את הכפורת והכרובים עמו (מהרש"א יומא שם, על פי רש"י שם; ערוך לנר סוכה נ ב).

על ההזאות שמזים מפר ושעיר של יום הכיפורים על הכפורת ולפני הכפורת, ראה ערך הזאה (לכפר): יום הכיפורים לפני ולפנים.

על העומד בקודש הקדשים ומתפלל, שהוא צריך לכיין לבו כנגד הכפורת, ראה ערך תפילה.

על חיוב מיתה בידי שמים לנכנס שלא כדין לקודש הקדשים, אם הוא רק על כניסה "אל פני הכפורת", או אף על כניסה לשאר קודש הקדשים, ראה ערך ביאת מקדש, וערך חיבי מיתות בידי שמים.

הכרובים

מִצוּה מִן הַתּוֹרָה לַעֲשׂוֹת שְׁנֵי כְרוּבִים, בְּשְׁנֵי קְצוֹת הַכְּפוֹרֶת, שְׁנֵאמַר: וַעֲשִׂיתָ שְׁנֵים כְּרֻבִים וּגּו' מִשְׁנֵי קְצוֹת הַכְּפֹת (שְׁמוֹת כה יח³), וְהִינּוּ כְרוּב אֶחָד מִכָּל צֶדֶד, שְׁנֵאמַר: וַעֲשֵׂה כְרוּב אֶחָד מִקֶּצֶה מִזֶּה וְכְרוּב אֶחָד מִקֶּצֶה מִזֶּה וּגּו' (שְׁמוֹת שם יט. רש"י שם, וְרָאָה מַלְבִּי"ם שם). וְהִיוּ מִשְׁנֵי קְצוֹת אֲרֻכָּה שֶׁל הַכְּפוֹרֶת (רש"י שם יח וְרֵא"מ בְּדַעְתּוֹ, וְרָאָה שם טעמים לזה; אֲבָן עֲזָרָא שְׁמוֹת שם יט; פִּירוּשׁ רַבִּי אֲבִרָהָם בֶּן הֶרְמְבִּי"ם שם), וְכָתְבוּ אַחֲרֵנִים שֶׁהֵיוּ בְּסוֹפָה מִמֶּשׁ (בְּאֵר יִצְחָק [וְהוֹרוּיָן] שֶׁם סוֹף אוֹת כ; הַעֲמֵק דָּבָר שם), וּמֵהֶם שֶׁכָּתְבוּ שַׁעַד שֶׁלֹּשׁ אֲצַבְעוֹת חֲשׁוּב בְּסוֹף (הַעֲמֵק דָּבָר שם, וּמִדְמָה לְצִיצִית, רָאָה עֲרֻכּוֹ, שַׁעַד שִׁיעוּר זֶה חֲשׁוּב קֶצֶה הַבְּגָד) [רָאָה אִיּוֹר מִס' 18 בְּסוֹף הַכְּרָד].

גוף כל כרוב היה בחצי רוחב הארון (הדר זקנים לבעלי התוספות שם
 ד"ה ועשו ארון), במרחק שווה מקצה הכפורת (אבן עזרא שמות שם יח).

ממה נעשו **הכרובים** היו נעשים מזהב (שמות כה יח) **טהור** (משך חכמה שם י, שכיון שעשויים מקשה מגוף הכפורת, אי אפשר שלא יהיו מאותו מין). ומגוף הכפורת היו נעשים, שנאמר: **מִן הַכֶּפֶרֶת תַּעֲשֶׂוּ אֶת הַכְּרֻבִים** (שמות שם יט), שאין עושים אותם בפני עצמם, ומחברים אותם לכפורת (רש"י שם), וכתבו ראשונים, שזהו שנאמר: **מִקֶּשֶׁה תַּעֲשֶׂה אֹתָם מִשְׁנֵי קַצוֹת הַכֶּפֶרֶת** (שמות שם יח), שמתילים בכפורת זהב הרבה בתחילת עשייתה, ומכים בה בפטיש כדי לעשות את הכרובים (רש"י שם); ויש מהראשונים שפירשו לשון מקשה, שיהיה גוף הכרובים אטום, בלא חלל (פירוש רבי אברהם בן הרמב"ם שמות שם בשם רס"ג, וכן כתב מלבי"ם שם), אבל יש מהראשונים שכתבו שגוף הכרובים היה חלול (רוקח סוף פרשת נשא).

אופן עמידתם בכרובים נאמר: וּפְנִיָּהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו (שמות כה כ), ונחלקו אמוראים בדבר:

- יש סוברים שאין הכוונה אלא שהיו מצודדים זה לזה - כתלמיד הנפטר מרבו (ראה ברייתא בבא בתרא שם, וראה רשב"ם שם: כאדם המדבר אל חברו, והופך ראשו קצת לצד אחר) - אבל פניהם היו לכיוון הבית - ההיכל (ריטב"א בבא בתרא צט א ד"ה ודילמא בשם רשב"ם, וראה רשב"ם שם), או לכיוון אחורי ההיכל (ריטב"א שם בשם יש מפרשים).

שעשה שלמה. **6.** וראה אבן עזרא בראשית כ, כג, ושמות כה יח, שמפרש לשון כרובים בענין אחר, שהם צורות, וכתב שקבלה היא צורתם כשני נערים. **7.** וראה פירוש ר"ע (רצחב) שמות כה יב-יח, שהיו בצורת מלאכים, וראה מורה נבוכים כ, מה, ורבעו בחיי שמות שם יח. וראה מדרש הגדול שם כה יח, שהיו כמראה אדם, וכנפיהם ככנפי העוף. וראה אדרת אליהו בראשית כ, כד.

זהו. וראה ערך ככר. 3. וראה מורה נבוכים ג מה, ומדרש הגדול שם, ורבו
בחי שם כג, בטעם מצוות עשיית הכרובים. 4. אבל בפסיקתא זוטרתא שם
ל'א כתב, שהיה הבדל בזה בין הכרובים שעל הכפורת לכרובים שעשה שלמה.
5. וראה רבנו בחיי שם, ומהרש"א שם, דהיינו כרובים שעל הכפורת, אבל
ברש"י יומא שם ד"ה מ, ותוספות ישינם ומאירי שם. מבואר שמדובר בכרובים

יש מהראשונים שכתבו שלא הזהיר הכתוב אלא שלא להוסיף כרובים על הכפורת, אבל על הארון מותר (ריב"א שמות כה יח בשם ר"י מאורלייניש ופענח רזא פרשת תרומה, בטעם שהותר לשלמה המלך להוסיף כרובים); ויש שכתבו שאף הוספה על הארון היא בכלל האזהרה, אבל מותר להוסיף כרובים אחרים שאינם עומדים על הארון (שו"ת רדב"ז ו סי' ב' אלפים רפט. וראה מלבי"ם שמות כ כ).

על הכרובים שעשה שלמה המלך בבית המקדש מעץ, וציפם זהב, והעמידם בקודש הקדשים (ראה מלכים א ו כג-כח, ודברי הימים ב ג י-ג) על הקרקע לצד הארון (ראה ברייתא דמלאכת המשכן ז, ורש"י מלכים שם כג, ודברי ימים ב ה ח, ורשב"ם בבא בתרא צח ב וצט א), ראה ערך כלי המקדש וערך קודש הקדשים.

התורה לעשות כרובים על הארון (מדרש אגדה (בובר): לך לא תעשה אבל לי עשה, ופסיקתא זוטרטא שמות כה יח), שלא נעשו להשתחוות להם, אלא דוגמת הכרובים של כסא הכבוד (רשב"ם שמות כ יט; חזקוני שם כה יח).

ומכל מקום אסור לעשות כרובים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כדרך שעושים בבית עולמים (מכילתא מסכתא דבחדש פרשה י, הובא ברש"י שם כ כ). ואף בבית המקדש אסור להוסיף על הכרובים, ואם הוסיפו על שני כרובים הרי הם כאלהי זהב (מכילתא שם, וכעין זה ברש"י שם: אם עשית ארבעה, וראה גור אריה שם), וכן אסור לעשותם משל כסף (ראה ערך כלי שרת), ואמרו שאם אינו עושה את הכרובים משל זהב הרי הם כאלהי כסף (מכילתא שם⁸).

כַּפִּיָּה¹

כפייתו של אדם לקיים מצוה או שאר חיובים, ולהימנע מלעבור על איסור

הפרקים:

- במצוות התלויות ברצון
- באיסורים
- במצוות שמדברין
- במצוות שמתן שכרן בצדן
- בקרבנות ובנדרים
- אופן הכפיה
- הכופים

במצוות עשה

מצות עשה, בעת שחל חיוב לקיימה, הנמנע מלקיימה כופים אותו על כך (ראה ברייתא דלהלן; ספר המצוות לרמב"ם הקדמת מנין המצוות, ובפירוש המשניות כתובות ד ו; החינוך מצוה ו; ראשונים דלהלן), ושנינו: אומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, טול לולב ואינו נוטל, עשה ציצית ואינו עושה, מכים אותו עד שתצא נפשו (ברייתא כתובות פו א, וחולין קלב ב; ספר המצוות שם, ובפירוש המשניות שם: עד שימות²), או עד שיעשה אותה מצוה (ספר המצוות ופירוש המשניות שם; החינוך שם), או עד שיקבל עליו לעשותה (אור זרוע א תעט; רמב"ן על התורה שמות כ ח; מאירי חולין שם).

והיינו קודם שעבר על ה"עשה", ויש בידו לקיימו (רש"י כתובות שם ב ד"ה מכין; ספר המצוות שם; רמב"ן כתובות שם א; ריב"ש צ), אבל מי שעבר ולא ישב בסוכה, אין להכותו על כך שעבר על המצוה (ספר המצוות שם; חידושי הר"ן שם; שו"ת הרא"ש סח כז).

ויש מי שכתב בדעת ראשונים, שהם סוברים שנחלקו תנאים בדבר, ויש מהתנאים סוברים שכפיה לא נאמרה אלא בקרבנות - ועל כך, ראה להלן: בקרבנות ובנדרים - ולא בשאר מצוות, ושכן הלכה (אבן האזל קריאת שמע ב יג אות ו, בדעת הרמב"ם).

חומרה ומקורה כפיה לקיים מצות עשה, נחלקו בה ראשונים ואחרונים, אם היא מן התורה (וראה להלן: בקרבנות ובנדרים, שכפיה על קרבנות, הכל מודים שמן התורה היא), ומהו מקורה:

• יש סוברים שמן התורה היא (ראה להלן; רא"ם שמות כ א; מנחת חינוך מצוה ח י, ושדי חמד מערכת כ' כלל קו בדעתו), שציוותה תורה למנות שופטים ושוטרים (ראה ערך בית דין) כדי שיכופו לקיים את

מצוות התורה, ויחזירו את הנוטים מדרך האמת אליה על כרחם (ספר המצוות לרמב"ם עשה קעו, וראה רמב"ם סנהדרין א א: ולהכות כל מעוות, וראה לחם משנה שם; החינוך מצוה תצא), ואף הכפיה לקיים מצוות, בכלל ציווי זה (שו"ת מהר"ם שיק או"ח קמד), או שמהכתוב שממנו למדו שכופים אדם להביא קרבן שנדר או שנדר (ראה להלן שם), למדו לכל התורה כולה, שכופים אף על שאר מצוות (מהר"ם שיק שם שכב), או שהטעם שכופים על מצוות הוא משום שכל-ישראל-ערבים-זה-לזה (ראה ערכו). שו"ת חתם סופר חו"מ קעז; שו"ת אמרי אש יו"ד קיב; שפת אמת ראש השנה ו א, וראה ערך כל ישראל ערבים זה לזה), אבל יש מהאחרונים שהוכיחו שאין הכפיה מדין ערבות (מהר"ם שיק שם; חמדת ישראל קונטרס נר מצוה דף טו).

• ויש חולקים וסוברים שכפיה לקיים מצוות אינה אלא מדברי חכמים (יראים השלם קסד, ושם שהכפיה היא קנס; מאירי חולין קלב ב; פרי מגדים פתיחה כוללת ד ח).

גדרה בגדר הכפיה לקיים את המצוות, נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שכופים אותו כדי שיבוא לקיים המצוה (ראה להלן, וכן משמע באחרונים שהובאו לעיל), וכן כתבו אחרונים שדווקא אם אפשר שעל ידי הכפיה יקיים את המצוה מותר לכופו, אבל אם ברי לנו שאף על ידי הכפיה לא יקיים את המצוה, אסור לנגוע אפילו בשערו (אור שמח ממרים ד א).

• יש סוברים שהכפיה היא עונש על שאינו מקיים המצוה (שערי תשובה ג יא; רידב"ז לירושלמי ברכות ז א; חמדת ישראל קונטרס נר מצוה דף טו, בדעת רש"י. וראה ספר חרדים בהקדמה).

¹ כפיה. 1. לב, טורים יא-ע. 2. על אופן הכפיה, ואם "עד שתצא נפשו" היינו אף להרגו, ראה להלן: אופן הכפיה.

וחומש הגר"א שמות שם: צורת אדם עם כנפיים (ראה איר 18 בסוף הכרך). 8. וראה מנחת חינוך סוף מצוה לט, שעמד שברמב"ם לא נזכרו איסורים אלו.

שכופים אדם לגרש את אשתו לאחר ששהה עמה עשר שנים ולא ילדה כדי לקיים מצות פריה-ורביה (ראה ערכו) - ואף כופים אותו לשאת אשה אחרת, לסוברים כן (ראה ערך פריה ורביה) - שאילו היה הבעל טוען שמכיר בעצמו שאינו ראוי להוליד, אין כופים אותו לגרש או לשאת אשה, שבכל מצוה כזו נאמן הוא על עצמו, כיון שאין הוכחה שאינו מקיים דרך מרד (ריטב"א יבמות סד א ד"ה ת"ר, בשם רבינו הר"מ: נראים הדברים, והובא בנמוקי יוסף שם (כ א)). ומן האחרונים יש שכתבו, שמטעם זה אין כופים כלל על מצות פריה ורביה - לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל) - שאפילו אם אינו אומר בפירוש שאינו ראוי להוליד, ראוי לדונו כך, שהואיל ואינו נושא אשה אף שלא טוב היות האדם לבדו, מסתמא יודע בנפשו שאינו ראוי להוליד (העמק שאלה יח א).

וכן צידדו ראשונים שאין כופין על מצות תפלין (ראה ערכו), שיכול לומר שאין גופו נקי, ואינו רשאי להניחם (ראה ערך הנחת תפלין. מהר"ח אור זרוע קצה).

דברים שהם חלק ממצוה כופים עליהם (משיב דבר ד כשהמצוה תתקיים בכל יא: ידוע ופשוט), אבל דברים שאינם מגוף המצוה, אופן כגון לענין מצות מילה (ראה ערכו), שמוטלת דווקא על האב (ראה ערך מילה), וכן לענין כיסוי-הדם (ראה ערכו), שמוטל דווקא על השוחט (ראה ערך כסוי הדם), וכן לענין יבום (ראה ערכו), שמוטל דווקא על הגדול שבאחים (ראה ערך יבום), כתבו אחרונים שאם מכל מקום המצוה מתקיימת, היינו שהמילה, או הכיסוי, או היבום מתקיימים על ידי אחרים, אף שענף מצוה הוא שימול האב, ושיכסה השוחט, ושייבם הגדול, אין כופים על כך (בינת אדם שער איסור והיתר ז; הלכות גדולות [לאדר"ת] ב).

בהדור מצוה הדור-מצוה (ראה ערכו), נחלקו בו ראשונים ואחרונים: יש מהראשונים שנראה מדבריהם, שכופים על קיומו בשיעור של עד שליש במצוה (ראה שיטה מקובצת בבא קמא קטו א, בשם רבינו יהונתן. וראה ערך הדור מצוה: שיעורו); ויש מהאחרונים שכתבו, שאין כופים על כך (ראה חוות יאיר קפו; שו"ת בית הלוי ב סוף סי' מז).

בחוב לנהוג לפני משורת הדין בחיוב לנהוג לפני משורת-הדין (ראה ערכו), נחלקו בו ראשונים אם כופים עליו:

• יש סוברים שאין כופים על כך (רא"ש בבא מציעא ב ז, והובא בבית יוסף חו"מ יב (וכתב: ופשוט הוא בעיני); שיטה מקובצת בבא קמא קטו א, בשם רבינו יהונתן; טושי"ע חו"מ רנט ה, ודרכי משה שם בדעתם; דעה ראשונה ברמ"א חו"מ יב ב), ואפילו נראה לבית דין שראוי לנהוג כן (רמ"א שם). ולכן לדעתם, אדם שמצא אבדה (ראה ערכו) במקום שרוב העוברים שם הם גויים, שמן הדין אינו חייב להכריז עליה (ראה ערך אבדה), אף שאם בא ישראל ונתן בה סימנים, חייב להשיבה משום לפני משורת הדין (ראה ערך הנ"ל, וערך לפני משורת הדין), מכל מקום אין כופים אותו לעשות כן (רא"ש שם). וראה רבינו חננאל בבא מציעא כד ב: אם רוצה לעשות לפני משורת הדין מחזיר).

• יש סוברים שכופים אדם לנהוג לפני משורת הדין (מרדכי בבא מציעא רנז, ושכן פסקו הראב"ן והראב"ה, וכן הוא באגודה בבא מציעא לד, ובמהרי"ל החדשות קלו בשם; דעה שניה ברמ"א שם; ב"ח חו"מ שם), אם יכול הוא לעשות כן (מרדכי שם³) - כגון להשיב אבדה לפני משורת הדין, אם הוא עשיר (הגהת הרמ"א על המרדכי שם).

• ויש מהאחרונים שכתבו בדעת ראשונים לחלק, שבמצוות שמן התורה, כופים אף מדין ערבות כדי שיבוא לקיים המצוה, אבל מצוות שמדברנן, שאינן בכלל החיוב של ערבות - לסוברים כן (ראה ערך כל ישראל ערבים) - אין כופים עליהן אלא בתורת עונש או קנס (חמדת ישראל שם, בדעת היראים השלם קסד).

האם כופים זמנים שאין דנים ומענישים בהם - כגון שבת, יום טוב ולילה (ראה ערך בית דין: זמן ישיבתם, וערך דיני מענישים בהם ממונות: זמנם, וערך דיני נפשות: זמנם) - נחלקו אחרונים אם כופים בהם על המצוות:

• יש סוברים, שהואיל והכפיה היא עונש - לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך) - אין כופים בשבת וביום טוב (כנסת הגדולה [לר"י סובאלסקין] עמ' 29, והובא בשדי חמד מערכת כ"ף קו; חמדת ישראל א קונטרס נר מצוה דף טז. וכעין זה בשו"ת מהר"ם שיק או"ח שכב).

• יש סוברים שכופים אף על אכילת מצה בליל פסח, או ישיבה בסוכה בליל סוכות, וכיוצא בזה, ואף אם חל החג בשבת, ואפילו בלילה כופים, כיון שזו מצוה עוברת, שאי אפשר לקיימה לאחר מכן (לב חיים [לרבי חיים פאלאגין] זב ד' קנד, והובא בשדי חמד שם).

• יש שהסתפקו אם כופים על המצוות בשבת וביום טוב (פרי מגדים פתיחה להלכות שבת, והובא בהגהות רבי עקיבא איגר או"ח שלט).

• ויש שתלו מחלוקת זו במחלוקת אם דווקא בית דין כופים על המצוות, שלסוברים שדווקא בית דין הם שכופים על המצוות (ראה להלן: הכופים), אין כופים בזמנים שאין דנים בהם, ולסוברים שכל אחד יכול לכופ את חברו (ראה להלן שם), אין זה דין כלל, וכופים אף בזמנים אלו (שדי חמד מערכת ח צב (דף קצא)).

האם כופים רק את המורד (ראה ערך מורד ומסרב (ראה ריטב"א יבמות סד א, בשם רבינו הר"מ; מנחת חינוך מצוה ח י), ולא אם יש צד לומר שאינו יודע שחייב (מנחת חינוך שם: וזה פשוט), או אם הוא רוצה לעבור מחמת איזה טעם, ואינו להכעיס (חמדת ישראל קונטרס אחרון לקונטרס נר מצוה (דף קמג)). וכן פירשו אחרונים בדעת ראשונים שכתבו שאין כופים אדם לקיים מצות עשה אלא אם אין בה חסרון כיס כל כך (ראה רש"י חולין קלב ב ד"ה כגון, ואחרונים דלהלן בדעתו, וראה רש"י שם שתמה מניין לו כן), שיש לתלות שאינו מתכוין למרוד, וזה שאינו מקיים הוא מחמת חסרון כיס, ואין כופים את מי שאינו מתכוין למרוד (חמדת ישראל שם; סדר הלכה קונטרס תורת העשין טז. וכעין זה במור וקציעה או"ח תרנ).

ויש שכתבו בדעת ראשונים שחולקים וסוברים שאף מי שאינו מורד כופים אותו לקיים את המצוה (סדר הלכה שם, בדעת הרמב"ם בספר המצות הקדמת מנין המצוות, שאינו מחלק, ובדעת הברטנורא נזיר ד א). וכן פירשו אחרונים דברי הראשונים שאין כופים על מצוה שיש בה חסרון כיס מטעם אחר, שאם יש בה חסרון כיס, יש לתלות שאין ביכולתו לקיימה, והרי הוא פטור הימנה, שאין אדם חייב לחזר על הפתחים כדי לקיים מצוה (ירושלמי פאה א א, וראה ערך מצות עשה. תפארת יעקב חולין שם), וכעין זה כתבו אחרונים, שאדם שיש בידו לקיים את המצוה, אף אם יש בה חסרון כיס גדול, כופים אותו לקיימה (לב אריה חולין שם, על פי רש"י שם).

כשהאדם טוען שהוא פטור מן המצוה כשטוען האדם שהוא פטור מהמצוה, אין כופים אותו עליה (ראה להלן). וכן כתבו ראשונים, לסוברים

3. וראה תומים שם סק"ד, שתמה על החילוק בין יש לו יכולת, לאין לו יכולת.

אלא במצות עשה, ואין ללמוד איסור לאו ממצות עשה (הגהות הרמ"ך שם), שעשה חמור מלא תעשה (מגילת אסתר לספר המצות ד; משובב נתיבות ג, שכן הוכיחו בעלי המוסר הראשונים).

וכתבו אחרונים, שזה שאמרו שמותר לאדם להכות את חברו, כדי להפרישו מלעשות איסור (ראה ערך אפרושי מאסורא ולהלן: הכופים), אינו אלא הכאה בעלמא, ואינו ככפיה שאמרו בה שמכים אותו עד שתצא נפשו (ראה להלן: אופן הכפיה. משובב נתיבות שם).

מצות לא תעשה שיש בה אף עשה, נראה מדברי ראשונים שכופים על קיום העשה (ראה ראשונים אף עשה ואחרונים להלן: בקרבנות ובגדרים, וערוך לנר דלהלן בדעתם); ויש מן האחרונים שכתבו, שאין כופים על קיומו, שכן עשה שיש עמו לאו, אין לוקים בו אלא על הלאו, והואיל ועל הלאו אין לוקים קודם שעבר, אף על העשה כן (ערוך לנר ראש השנה ו א ד"ה יקריב), וכתבו שלכך אם עבר על לאו-הניתק-לעשה (ראה ערכו), אין כופים אותו לקיים העשה, כשם שאין כופים אותו לכך מחמת תיקון הלאו (שם).

איסור דרבנן איסור דרבנן, נחלקו בו ראשונים אם כופים עליו: • יש סוברים שכשעבר על עבירה נמשכת, שיש לחוש שימשיך לעבור, מכים אותו עד שתצא נפשו, או עד שיקבל על עצמו כראוי דברי חכמים (ריטב"א כתובות מה ב ד"ה לוקה; ר"ן כתובות שם טז ב); רבינו מנוח חמץ ומצה ו יב, בדעת הרמב"ם שם, וראה שינוי נוסחאות [פרנקל] שם. וכן הוא בפרי מגדים או"ח פתיחה כוללת א כג), ואף לסוברים שעל מצוות דרבנן אין כופים (ראה להלן: במצוות שמדברנן, בדעת הריטב"א והר"ן והפרי מגדים). ומהם שכתבו, שאף לסוברים שאין כופים על מצוות לא תעשה (ראה לעיל), כשעבר על איסור דרבנן, מכים אותו עד שתצא נפשו, כשאנו מקבל דברי החכמים (רבינו מנוח שם; יד המלך חמץ ומצה שם), שחכמים עשו חיזוק לדבריהם יותר משל תורה (יד המלך שם).

• ויש סוברים שאין כופים על איסור דרבנן (הגהות הרמ"ך חמץ ומצה שם. וראה דב"ז ו ב אלפים קכו) - כשם שלדעתם אין כופים על איסור שמן התורה (ראה לעיל) - ואין בשום מקום, בעובר על דברי חכמים, "מכים אותו עד שתצא נפשו" (ריב"ש צ).

במצוות שמדברנן

מצוות דרבנן, נחלקו בהן ראשונים אם כופים אדם לקיימן: • יש מהראשונים שסוברים שכופים לקיימן (תוספות כתובות פו א ד"ה פריעת; רמב"ן במלחמות יבמות סב ב יט ב); שו"ת הרשב"א ד רסד, ובמיוחסות לרמב"ן רמ; רא"ש שם ט יד).

• ויש מהראשונים שכתבו שזה שאין בית דין כופים את היוורשים לפרוע את חוב אביהם מנכסים שאינם משועבדים, לסוברים כן (ראה ערך יורש אא) - אף שמצוה על היתומים לפרוע את חוב אביהם (אביי בכתובות צא ב; רמב"ם מלוה ולוה יא ח; טוש"ע חו"מ קז א) - הוא לפי שאין זו מצות עשה מפורשת כסוכה וכלולב, אלא מצוה - בעלמא (רש"י כתובות שם ד"ה מצוה; ריטב"א שם; רבינו קרשקש שם, בשם רבו) - מדברנן, לסוברים כן (רש"י שם; העיטור סוף מאמר ד; שו"ת מהר"ם בן בכרי דפוס [קרימונה] ע, בטעם ראשון; ריטב"א כתובות שם בשם רש"י ותוספות, והסכים, ועוד).

ולכן לדעתם, אדם שמצא אבדה במקום שרוב העוברים שם הם גויים, שאינו חייב להכריז עליה, ואם בא ישראל ונתן בה סימנים חייב להשיבה משום לפני משורת הדין (ראה לעיל), כופים אותו על כך (מרדכי שם; אגודה שם, בשם הראב"ן והראב"י; ש"ך חו"מ רנט סק"ג, ופתחי תשובה שם יב סק"ו בדעתו) אם הוא עשיר (מרדכי שם, בשם ראב"י; אגודה שם, בשם הראב"ן והראב"י; ב"ח שם).

• יש מהראשונים שסוברים, שאף שאין כופים כפיה גמורה על לפני משורת הדין, כופים בדברים (ראה להלן: אופן הכפיה), ויש מהאחרונים שכתבו שאין בדבר מחלוקת כלל, ושאף לדעת הסוברים שכופים על לפני משורת הדין, אין כופים אלא בדברים, ואף הסוברים שאין כופים, מודים בכך (תומים שם. וכעין זה בשבות יעקב א קסח).

• ויש מהאחרונים שכתבו שאין בדבר מחלוקת כלל, ושאף לדעת הסוברים שאין כופים, היינו שאין כופים בשוטים, אבל כופים בנידוי, ואפשר שאף בירידה לנכסיו (צמח צדק [הראשון] פט, והובא בשו"ת חתם סופר יו"ד סוף סי' רלט⁴).

כפיה על סיוע מי שיכול לסייע לחברו לקיים מצוה ואינו עושה כן, לקיים מצוה נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שכופים אותו על כך (ראה להלן), שהואיל וכופים אף על מצוה דרבנן - לסוברים כן (ראה להלן: במצוות שמדברנן) - ודאי שיש לכפות על אדם לסייע לחברו לקיים מצוה מן התורה (מחזה אברהם או"ח קלט).

• ויש סוברים, שאין כופים אדם לעזור לחברו לקיים מצוה (מהר"ם שיק או"ח שכב; חתם סופר גיטין מא ב ד"ה לשבת).

מצוה המוטלת על כל ישראל מצוה המוטלת על כל ישראל, ואין מי שיכול לקיימה אלא הוא, כופים אותו על כך (ראה להלן). ולכן, מקום שאין בו אלא מוהל אחד, ואינו רוצה למול בחינם, אם אין יד האב משגת לשלם לו, בית דין כופים אותו למול בחינם, שהואיל ואין האב יכול לשלם, הרי זה כמי שאין לו אב, שמוטל על בית דין למולו (ראה ערך מילה) - היינו, מוטל על כל ישראל (ביאור הגר"א יו"ד רסא סק"ז. וראה ערך הנ"ל) - וזה שיודע למול, ואין אחר שיודע, עליו מוטל החיוב ביותר (שו"ת הרשב"א א תעב, והובא בבית יוסף יו"ד רסד, וברמ"א שם רסא), והרי זו ככפיה על שאר מצוות עשה (ביאור הגר"א שם).

באיסורים

כפיה על המצוות שאמרו (ראה לעיל: במצוות עשה), אם נאמרה אף באיסורים, נחלקו בה ראשונים ואחרונים:

• יש מהראשונים שסוברים שלא רק על מצוות "עשה" כופים, אלא אף על מצוות "לא תעשה" (חידושי הר"ן חולין קלב ב; ים של שלמה בבא קמא ג ט; הפלאה כתובות מט ב, ומנחת חינוך ח י, בדעת ראשונים; נתיבות המשפט ג סק"א). לכן, אדם שהיה אוכל חמץ (ראה ערכו) בפסח, ולא רצה להפסיק, אף שמצות "לא תעשה" היא (ראה ערך חמץ), כופים אותו עד שיאמר רוצה אני, או עד שתצא נפשו (חידושי הר"ן שם).

• ויש חולקים וסוברים שאין כופים על איסור לאו (הגהות הרמ"ך חמץ ומצה ו יב; רבינו מנוח חמץ ומצה שם), הואיל ולא מצאנו דין כפיה

4. וראה שבות יעקב א קסח שתמה, שהרי נידוי חמור ממלקות.

שמצוה על היתומים לפרוע את חוב אביהם (אביי בכתובות צא ב; רמב"ם מלוה ולוה יא ח; טושי"ע חו"מ קז א) - כתבו ראשונים הטעם, שהמצוה לפרוע חוב אביהם היא משום מצות כבוד אב ואם - לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל) - והיא מצוה שמתן שכרה בצדה (תוספות כתובות פו א ד"ה פריעת; רא"ש שם ט יד; טור חו"מ קז), ואין בית דין רשאים לכפות עליה (סמ"ע שם סק"ב, ושם שכן דעת תוספות והרא"ש; תומים שם סק"א; קצות החושן שם סק"א).

• ויש סוברים, שזה שאמרו שאין בית דין מוזהרים עליה, היינו שאין נענשים אם אינם כופים (ריצב"א בתוספות בבא בתרא ח ב ד"ה אכפיה, ובאור זרוע א צדקה ד; אור זרוע שם, בשם ר"ש; שו"ת הרשב"א א תשמה, ומיוחסות פח). ונחלקו בזה ראשונים:

• יש סוברים שמכל מקום מוזהרים בית דין לכפות (ראב"ה דלהלן; אור זרוע שם; ריטב"א ראש השנה ו א בדעת הירושלמי), וזה שאמרו שאינם נענשים אם אינם כופים, היינו שאף שמוזהרים על כך אם העלימו עיניהם ולא כפו אין נענשים, כשם שנענשים אם לא כפו על שאר מצוות עשה (ריטב"א שם), או שאף שבמצוות שאין מתן שכון בצדן, מצווים הם לכפותו עד שתצא נפשו (ראה להלן: אופן הכפיה), במצוות שמתן שכון בצדן, אין הם מוזהרים לכפות כל כך (ראב"ה ד תתקטו; אור זרוע שם).

• ויש שסוברים, שאם אין בית דין רוצים לכופ - אינם כופים, אבל אם רצו לכופ - כופים (רשב"א שם; שיטה לא נודע למי קידושין לב א, בתירוצו שני; מרדכי כתובות קנט). וכן כתבו אחרונים, שאם רצו בית דין, רשאים לכפות על מצות כבוד אב ואם (ט"ז יו"ד רמ סק"א, ושי"ך חו"מ קז סק"א, בדעת הרמ"א).

מצוה שמתן שכרה
אינו כתוב ממש
אצל העשה

מצוה שמתן שכרה
יש מהאחרונים שכתבו, שאינה חשובה מצוה
שמתן שכרה בצדה, לענין כפיה (משנה למלך

עבדים ג יד; נחלת צבי יו"ד רמא ד). לכן, הענקה (ראה ערכו), אף שיש עליה מתן שכר - שנאמר: 'לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינָהּ בְּשִׁלְחָהּ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מִעֶמְקָהּ כִּי מִשְׁנֶה שָׂכָר שָׂכִיר עֲבָדָהּ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִרְכָּהּ ה' אֱלֹהֶיהָ כָּל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה' (דברים טו יח), ודרשו שבהרצאת האדון על הענקה הכתוב מדבר (ראה קידושין יד ב, ורש"י ד"ה להרצאת אדון) - כתבו אחרונים, שהואיל ואין מתן השכר כתוב אצל העשה, אנו אומרים שזה שאינו נוטל שכר זה, אינו עונשו של מי שלא מקיים, וכופים עליה, לסוברים כן (ראה ערך הענקה. משנה למלך שם).

ומטעם זה, כתבו אחרונים לענין מצות תלמוד-תורה (ראה ערכו), לראשונים הסוברים שכופים את האב לשכור מלמד לבנו (ראה ערך תלמוד תורה), שאף שהיא מצוה שיש מתן שכר על קיומה - לסוברים שהכתוב: 'לְמַעַן יִרְבּוּ יִמֵּיכֶם וְיִמֵּי בְנֵיכֶם' (דברים יא כא), נדרש אף "לפני פניו" (שבת לב ב), היינו על הכתוב האמור קודם לכן: 'לְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם' (דברים שם יט. רש"י שבת שם) - כיון שהשכר אינו כתוב ממש אצל העשה, ואינו מיותר כיון שנכתב אף על דברים נוספים, אינה חשובה מצוה שמתן שכר בצדה (נחלת צבי שם, וראה שם מה שביאר).

מצוה שלפעמים
לא מוזכר שכרה

מצוה הנזכרת בתורה כמה פעמים, ומהן פעמים
שאין מתן שכרה בצדה, יש מהאחרונים שצידדו
שאינה חשובה מצוה שמתן שכרה בצדה, וכתבו שלכן כופים על

ונחלקו בדעתם: יש סוברים שאף על שאר מצוות דרבנן אין כופים (שיטה מקובצת שם, בשם הריב"ש, וכן משמע בריב"ש צ; פרי מגדים או"ח בפתיחה הכוללת א כה, ובשושנת העמקים כלל ט, בדעת רש"י שם); ויש שצידדו בדעתם שאף שאין כופים על שאר מצוות דרבנן, מכל מקום מצוה שיש לה עיקר מן התורה כופים עליה (שדי חמד כ קו. וראה ערך דברי סופרים: פירושי התורה).

מצוות שחייב
האב לעשות
לבנו

מצוות שחייב האב לעשות לבנו, אף שיש מהן שאינן מפורשות בתורה - היינו, ללמדו אומנות, להשיאו אשה, ויש אומרים שאף ללמדו לשוט על פני המים (ראה ערך אב (א) המוליד: חובות האב) - כתבו ראשונים שמכל מקום כופים את האב עליהן (שו"ת הרשב"א ב שכא, ודבר אברהם ב א אות ו בדעתו); ומן האחרונים יש שסוברים, שעל מצוות האב לעשות לבן שאינן מפורשות בתורה אמרו בירושלמי שהן למצוה ולא לעיכוב, ואין כופים את האב על זה (ירושלמי קידושין א ז), שהכתובים שמהם נלמדים חיובים אלו, אינם אלא אסמכתא בעלמא (פני משה לירושלמי שם).

במצוות שמתן שכון בצדן

כל מצוה עשה שמתן שכרה בצדה - כגון מצות כבוד-אב-ואם (ראה ערכו), שנאמר עליה: 'לְמַעַן יִצְרָכֶן יְמֵיהֶן' (שמות כ יב, ודברים ה טז. ראה ברייתא חולין דלהלן, וגמרא שם, וראה מכילתא דלהלן) - שנינו שאין בית דין שלמטה מוזהרים עליה (ברייתא חולין קי ב; מכילתא יתרו מסכתא דבחדש ח), לכפות על קיומה (חולין שם; מאירי חולין שם), שלכך פירש הכתוב מתן שכרה, לומר "אם לא תקיימנה, זהו עונשן שלא תטול שכר זה" (רש"י שם. וראה רא"ם על התורה שמות כ א, שתמה על טעם זה), ומכלל הן אתה שומע לאו, ומה לנו לכופו עוד (לבוש יו"ד רמ ח).

וכן אמרו בירושלמי: 'מֵאֲנִי צִדְקָה אֲבִי צִדְקָה אֵיפֹת צִדְקָה וְהֵינִי צִדְקָה יְהִי לְכֶם' (ויקרא יט לו), מכאן אמרו חכמים, שכל מצוה שמתן שכרה בצדה, אין בית דין מוזהרין עליה (ירושלמי בבא בתרא ה ח), שדרשו את התבות "יהיה לכם" בדרך רמז, שכשיהיו מאנני צדק וגו', יהיה לכם ממון, ואם זה אינו רוצה לקבל את השכר, אין בית דין נזקקים לכך (פני משה שם⁵).

ואותה שאמרו בירושלמי, שכופים את הבן לזון את אביו (ירושלמי קידושין א ז; רמב"ם ממרים ו ג; טושי"ע יו"ד רמ ה. וראה ערך כבוד אב ואם), בתורת צדקה (ראה ערכו. ראה ערך הנ"ל) - שהיא מצוה שמתן שכרה בצדה (ראה להלן) - יש מן האחרונים שכתבו שמן התורה אין חייבים לכופו, ומה שאמרו שכופים אותו הוא מדרבנן (לבוש יו"ד רמ ח).

גדר מצוה שאין
בית דין
מוזהרים עליה

בביאור מה שאמרו שאין בית דין מוזהרים עליה
(ראה לעיל), נחלקו ראשונים:

• יש סוברים, שאין בית דין כופים על מצוות שמתן שכון בצדן כלל (ריטב"א ראש השנה ו א ד"ה ועשית, בשם רבו). וכן כתבו ראשונים ואחרונים, שאין בית דין כופים על מצות כבוד-אב-ואם (ראה ערכו), לפי שהיא מצוה עשה שמתן שכרה בצדה, שאין בית דין כופים עליה (ראה ראשונים דלהלן; רמ"א יו"ד רמ א).

וכן זה שאין בית דין כופים את היורשים לפרוע את חוב אביהם מנכסים שאינם משועבדים, לסוברים כן (ראה ערך יורש א) - אף

5. וראה שו"ת חתם סופר חו"מ קעז, שביאר את דברי הירושלמי באופן אחר.

בו-מעשה (ראה ערכו). קצות החושן צו ט, על פי ראשונים הנ"ל בצדקה), ולא אמרו שאין בית דין מוזהרים לכוף כשמתן שכרה בצדה אלא על מצות עשה בלבד (הגהות מיימוניות שם). וכתבו אחרונים, שלדעה זו, כופים אף על השבת-עבוט (ראה ערכו), שאף שהיא מצוה שמתן שכרה בצדה, שכן אמרו: וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבְרִכָּהּ (דברים כד יג), ציוותה על כך התורה אף בלאו, שנאמר: לֹא תִשָּׁכַב בְּעֵבֶט (דברים כד יב). קצות החושן שם; שו"ת חתם סופר חו"מ קעז שם). ויש מהאחרונים שכתבו, שאף לדעה זו אין מוזהרים לכפות, אלא אם רצו - כופים (ברכי יוסף יו"ד רמח סק"א, בביאור דברי משנה למלך מתנות עניים ז י).

• יש שנראה מדבריהם שמצות עשה שהזהירה עליה התורה אף בלאו, הרי היא כשאר מצוות עשה שמתן שכרן בצדן (ראה תוספות בבא בתרא שם, בשם רבינו תם; שער המלך אישות יב טו, ושו"ת חתם סופר וקצות החושן שם, בדעת ראשונים).

• ויש שחילקו בין מצוה שהזהירה עליה התורה בלאו שאין בו מעשה - כגון צדקה (ראה ערכו), שהנמנע מלתת צדקה עובר בלאו (ראה ערך צדקה) - שאין כופים על הלאו, כפי שהתורה אינה מחייבת מלקות (ראה ערכו) על לאו זה (ראה ערך לאו שאין בו מעשה, וערך מלקות), לבין מצוה שהזהירה עליה התורה אף בלאו שיש בו מעשה - כגון, שלוח-הקן (ראה ערכו), שאין עוברים על הלאו אלא על ידי מעשה של לקיחת האם (ראה ערך שלוח הקן) - שכופים עליה, כדי שלא יעבור על הלאו (לב אריה חולין קמא ב, בדעת רבינו תם בתוספות בבא בתרא שם (שסובר שאין כופים על הצדקה)).

במצוות התלויות ברצון

ב' מצוות שבקיום האחת נפטרים מהאחרת, והתורה אמרה שקיום אחת מהן עדיף על קיום האחרת, יש מהן שכופים עליהן, ויש מהן שאין כופים עליהן (ראה להלן).

יבום מצות יבום (ראה ערכו), אף שהיא קודמת למצות חליצה (ראה ערכו). ראה ערך יבום: קדימתו לחליצה, ושם שאין זה אלא כשכוונתם לשם מצוה, אם היבם אינו רוצה ליבם אלא לחלוץ, אמר רב שאין כופים אותו ליבם (ראה יבמות לט ב, ורבינו תם בתוספות שם ד"ה אמר, ובאור זרוע א תרלח; רמב"ם יבום וחליצה ב ז), ואף שעל היבום ציוותה התורה באופן מיוחד: לְהִקָּים לְאִחֵיו שֶׁם בְּיִשְׂרָאֵל (דברים כה ז. אור זרוע שם).

וכשהיו היבם והיבמה באים לפני רב, היה אומר ליבם: אם רצונך לחלוץ, ואם רצונך יבם, שבך תלה הכתוב, שנאמר: וְאִם לֹא יִחְפֹּץ וְגו' (דברים שם. יבמות שם). ואף רב יהודה סבר שאין כופים על כך, שהרי הוא תיקן לכתוב בשטר חליצה שאם ירצה היבם ליבם - ייבם (גמרא שם, ורבינו תם בתוספות שם).

לא רצה לייבם לא רצה היבם לא לייבם ולא לחלוץ, שכופים אותו ולא לחלוץ (ראה ערך חליצה וערך יבום), נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שכופים אותו לייבם או לחלוץ (ראה ערכים הנ"ל), ואין כופים אותו לייבם דווקא (פירוש רבינו אברהם מן החר יבמות לט ב; בית יוסף אהע"ז קסא, בשם הר"ש בן הרשב"ץ, בדעת הרמב"ם יבום וחליצה ב ז, והטור אהע"ז שם, ובשו"ע שם ד) - אף שמצות יבום קודמת למצות חליצה (בית שמואל שם סק"ה) - שהרי הכתוב תלה את היבום ברצונו (ראה לעיל. רבינו אברהם מן החר שם; יד דוד שם), ועוד

מצות מזוזה (ראה ערכו), שאף שהובטח שכר למי שמקיימה, שנאמר: לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וְגו' (דברים יא כא), נזכרת מצוה זו אף במקום אחר (דברים ו ט), בלא להזכיר את מתן שכרה (מנחת חינוך תעט ג. וראה נחלת צבי רמה ד, שכן כתב בשם הר"ר העשיל, ודחה את דבריו); ויש מהאחרונים שנראה מדבריהם שלא חילקו כן, וכתבו שאין כופים על מצות מזוזה, לפי שמתן שכרה בצדה (נפתחי תשובה יו"ד רפה סק"א, ונחלת צבי שם).

הדור מצוה ביותר משליש במצוה, כתבו ראשונים ביותר משליש מצוה שאין כופים עליו - אף לסוברים שכופים על הדור-מצוה (ראה ערכו) בשיעור של עד שלישי במצוה (ראה לעיל: במצוות עשה; בהדור מצוה) - שהואיל והקב"ה משלם על כך לאדם את שכרו בחייו - וכפי שאמרו: מכאן ואילך משל הקדוש ברוך הוא (בבא קמא ט ב, בשם ר' זירא), היינו, מה שיוסיף בהידור יותר על שלישי, יפרע לו הקדוש ברוך הוא בחייו (הערוך ערך הדר (הא); רש"י שם ד"ה מכאן; שיטה מקובצת בבא קמא קטו א, בשם רבינו יהונתן), ועל זה לא נאמר היום לעשותם, ולא היום ליטול שכרן (עבודה זרה ד ב. שיטה מקובצת בשם רבינו יהונתן שם) - הרי מתן שכרו בצדו, ואין כופים על כך (שיטה מקובצת בשם רבינו יהונתן שם⁶).

וזה הטעם שאין כופים על מצוה שלפנים משורת הדין, לסוברים כן (ראה לעיל שם: בחיוב לנהוג לפנים משורת הדין, מחלוקת בזה), שאף היא מצוה שמתן שכרה בצדה, שאף עליה הקדוש ברוך הוא משלם לאדם את שכרו בחייו (שיטה מקובצת בשם רבינו יהונתן שם).

במצות צדקה מצות צדקה, שמתן שכרה בצדה, לסוברים כן (ראה תוספות בבא בתרא ח ב ד"ה אכפיה, ושאר ראשונים שם, וראה ערך צדקה), יש מהראשונים שכתבו שאין כופים עליה (ראה תוספות שם, וחולין קי ב ד"ה כל, בשם רבינו תם, וכן הוא בתוספות כתובות מט ב ד"ה אכפיה בתירוך ראשון ושני. וראה ערך צדקה); מהם שכתבו שאף על פי כן כופים עליה בדברים (רבינו תם בתוספות בבא בתרא שם), ומהם שכתבו שאם קיבלו עליהם שיכפום - כופים (שם בשם רבינו תם בתירוך שני); ומהם שכתבו שבמקום שקבעו שיתנו כך וכך בחודש - כופים (תוספות כתובות שם בתירוך שני, ראה שם הטעם; מאירי חולין קי ב: יש שפירשו).

ויש סוברים שכופים עליה (ראה כתובות מט ב, ובבא בתרא ח ב, שררא כפה את רב נתן בר אמי; רמב"ם מתנות עניים ז י; טוש"ע יו"ד רמח א⁷), משום שנאמר בה לאו (ר"י בתוספות בבא בתרא שם, ותוספות כתובות מט ב ד"ה אכפיה (בתירוך שלישי), ותוספות חולין קי ב ד"ה כל (בתירוך שני); הגהות מיימוניות אישות יב כ).

מצות עשה מצות עשה שמתן שכרה בצדה - שאין בית דין שיש בה לאו מוזהרים עליה (ראה לעיל, ושם הדעות כך) - שהזהירה עליה התורה אף בלא תעשה, כגון צדקה (ראה ערכו), שהיא מצוה עשה שמתן שכרה בצדה (ראה לעיל), והזהירה עליה התורה אף ב"לא תעשה", שנאמר: לֹא תִאֲמַץ אֶת לְבָבְךָ וְלֹא תִפְּצֵן אֶת יָדְךָ מִאֲחִיךָ הָאֲבִיּוֹן (דברים טו ז), נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שהואיל והזהירה עליה התורה אף בלאו, כופים על קיומה (ר"י בתוספות בבא בתרא ח ב ד"ה אכפיה, ותוספות כתובות מט ב ד"ה אכפיה (בתירוך שלישי), ותוספות חולין קי ב ד"ה כל (בתירוך שני); הגהות מיימוניות אישות יב כ; מאירי חולין שם), ואף כשהלאו הוא לאו-שאי-

רשות. 7. וראה ערך צדקה, ושם שיש סוברים שמצות צדקה אינה חשובה מצוה

6. וראה ערך הדור מצוה, שיש סוברים שהדור מצוה ביותר משליש אינו אלא

חכמים דרשו זאת מן הכתוב: מוֹצֵא שְׁפָתַיךָ תִּשְׁמֹר וְעֵשִׂיתָ כְּאִשּׁר נִדְרָתָ לָהּ, אֲלֵהֶיךָ נִדְבָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ (דברים כג כד), וכך שנינו: "ועשית" - על כרחך (רש"י ראש השנה ו א ד"ה ועשית) - אזהרה לבית דין שיעשו, "כאשר נדרת", זה נדר, "לה' אלהיך", אלו חטאות ואשמות עולות ושלמים, "נדבה", כמשמעו, "אשר דברת", אלו קדשי בדק הבית, "בפיק", זו צדקה (ברייתא ראש השנה שם; רמב"ם מעשה הקרבנות יד טז, יז, לענין כפיה על קרבנות. וראה להלן, על פרטי הדינים לכל דבר).

ולענין קרבנות דרשו עוד: יִקְרִיב אֹתוֹ (ויקרא א ג), מלמד שכופים אותו (ברייתא ראש השנה שם, ושם נתבאר), שכן כתוב מיותר הוא, שהרי נאמר כבר בתחילת הפסוק: יִקְרִיבֻנָּה (ויקרא שם. רש"י ראש השנה שם ד"ה יקריב). ואמרו בטעם הדבר שהוצרכו לשתי דרשות לענין כפיה בקרבנות, שדרשה אחת - היינו מהכתוב "ועשית" (ראה לעיל. קרית ספר מעשה הקרבנות סוף פרק יד) - נצרכת למי שאמר - הרי עלי קרבן (רש"י שם ד"ה חד) - ולא הפריש, ודרשה אחרת - היינו מהכתוב "יקריב אותו" (ראה לעיל. קרית ספר שם) - נצרכת למי שהפריש ולא הקריב (ראש השנה שם. וראה רמב"ם שם).

ואף שכופים על כל מצות עשה, הואיל ובקרבנות נאמר: לְרַצְנָה (ויקרא שם), היה ניתן לומר שאין כופים עליהם, ולכך הוצרכו לדרשה מיוחדת על כך (תוספות שם ד"ה יקריב; תוספות הרא"ש שם).

חטאות ואשמות, שאמרו שכופים עליהם (ראה לעיל), אין ואשמות זה כלל בכל ענין, שהרי שנינו: חייבי חטאות ואשמות אין ממשכנים אותם (משנה ערכין כא א, וכן הוא בתוספתא שם ג, וברמב"ם מעשה הקרבנות יד יז), שכיון שהם מעוכבי כפרה, אין חוששים שמא יפגעו וישהו מלהביאם (רש"י בבא קמא מ א ד"ה חייבי; רמב"ם שם; שיטה מקובצת ערכין שם). ונחלקו ראשונים בביאור הדברים:

• יש סוברים, שאם כבר עבר עליהם בבל-תאחר (ראה ערכו), כופים אותו, ולא קודם לכן (תוספות ראש השנה ו א; מלחמות לרמב"ן בבא קמא לו ב יח ב), בשם יש אומרים; מאירי שם, בשם יש מפרשים).

• יש סוברים, שזה שאמרו שכופים חייבי חטאות ואשמות, היינו שבית דין רשאים למשכנם, וזה שאמרו שאין ממשכנים אותם, היינו שאינם צריכים למשכנם, שהרי הם מעושים ועומדים, כדי שתהיה להם כפרה (מלחמות לרמב"ן שם יח א); ריטב"א ראש השנה שם; מאירי שם, בשם יש מפרשים, ואם פגע ולא הביא, או שהזיד בכך, כופים אותו (ריטב"א שם).

• יש סוברים, שזה שאמרו שכופים על חטאות ואשמות, הוא דווקא באדם אמיד, ולא בסתם אדם (ריטב"א בבא בתרא מח א ד"ה דילמא, בשם יש אומרים, וצריך ביאור).

• ויש סוברים, שלא אמרו שכופים אלא במי שהפריש את הקרבן, שכופים אותו להקריבו, וזה שאמרו שאין ממשכנים על חטאות ואשמות, היינו אם עדיין לא הפריש את הקרבן (ריטב"א שם).

עולות ושלמים עולות ושלמים, שאמרו שכופים את החייב בהם (ראה לעיל), כתבו ראשונים שאף לסוברים שהדברים אמורים במקום שכבר עבר עליהם בבל-תאחר (ראה ערכו). ראה ראשונים לעיל בסמוך, מכל מקום אף קודם לכן ממשכנים אותו (תוספות ראש השנה ו א ד"ה יקריב; רמב"ן במלחמות בבא קמא לו ב יח ב); תוספות הרא"ש ראש השנה שם, אם רואים שהוא מתעצל להביא

שאי אפשר לכפות על כך, לפי שאין-אדם-דר-עם-נחש-בכפיה-אחת (ראה ערכו). בית יוסף בשם הר"ש בן הרשב"ץ שם; בית שמואל שם).

• ויש שנראה מדבריהם, שכופים אותו לייבם (אור זרוע א תרלח, וריטב"א יבמות לט ב, ומלאכת חרש ב דף ט הערה ה בדעתם. וראה הגהות שי למורה אה"ע"ז קסה א), שדווקא כשהוא רוצה לחלוץ תלה הכתוב את הדבר בדעתו, אבל כשאינו רוצה אף לחלוץ, וצריכים אנו לכופו לפטרה, יותר טוב שנכופו אותו לייבם, כיון שמצות יבום קודמת (מלאכת חרש שם), וכן ביארו אחרונים בדעת ראשונים שכתבו שהואיל ומצות עשה היא לחלוץ או לייבם (ראה ערך חליצה, וערך יבום), כופים אותו על כך כשאר מצוות עשה (מהר"ם בן בכרי [דפוס קרימנח] רמד, והובא בשו"ת ראנ"ח עח; בית יוסף אה"ע"ז קסה: מצאתי כתוב), שהיינו שכופים אותו לייבם (עין יצחק ב סב ענף ג).

מצות פדיון פטר-חמור (ראה ערכו), אף שקודמת למצות חמור עריפתו (ראה ערך פטר חמור), אם הבעלים אינו רוצה לפדות אלא לערוף, אין כופים אותו לפדות (תוספות ערכין כז א ד"ה מאי; מהר"ט אלגזי בכורות א סוף אות יד; מנחת חינוך כב כב: ופשוט, ושם כג ו) - ואף לסוברים שעריפה אינה מצוה אלא שמי שאינו פודה, עבירה היא בידו, שמזיק הוא ממונו של כהן, וקנסה אותו התורה לערוף (ראה ערך הנ"ל. מנחת חינוך כב שם) - כיון שהתורה נתנה לו רשות לערוף, וכפי שנאמר: וְאִם לֹא תִפְדֶּה וְעִרְפָּתוֹ (שמות יג יג, ושם לד כ), שאם לא רצה לקיים מצוה זו, הברירה בידו (רי"ט אלגזי ומנחת חינוך שם).

לא רצה לפדות לא רצה לא לפדות ולא לערוף - כופים אותו (רש"י ולא לערוף בכורות י ב ד"ה לפיכך, ומהר"ט אלגזי בכורות א ה, וסוף אות יד בדעתו; מנחת חינוך כב כב, ושם כג ו), ונחלקו:

• יש סוברים שאם עברו שלוש יום ולא פדה - וביטל מצות עשה, שלדעתם, אין הוא מבטל את העשה של פדיון פטר חמור אלא לאחר שלוש יום (ראה ערך פטר חמור, שנחלקו בכך אמוראים וראשונים ואחרונים בדעתם. ראה רי"ט אלגזי שם ושם) - כופים אותו לעורפו, כדי להפסידו ממון (רש"י שם), וביארו אחרונים, שסוברים שעריפת פטר חמור אינה מצוה אלא קנס (ראה ערך הנ"ל, מחלוקת ראשונים), ולכן אף שיכולים בית דין לכופו לפדות כשאר מצוות עשה, אין להם לכופו אלא על העריפה, שהרי התורה רוצה לקונסו שיפסיד ממונו (רי"ט אלגזי שם ושם, בדעת רש"י שם, וראה מנחת חינוך כג שם).

• יש שכתבו בדעת ראשונים - הסוברים שעריפה היא מצות עשה ולא קנס (ראה ערך הנ"ל. רי"ט אלגזי אות יד שם) - שאף אחר שלוש יום הרשות בידו לפדות או לערוף (רי"ט אלגזי שם; מנחת חינוך שם בדעת הרמב"ם והפוסקים, וראה שם בדעת רש"י), ואם לא רצה לא לפדות ולא לערוף, כופים אותו לקיים את המצוה כשאר מצוות עשה, ואין כופים לערוף כי אם לפדות, כדי שלא יפסיד ממונו, שהרי אין התורה רוצה לקונסו (רי"ט אלגזי שם).

• ויש שכתבו בדעת הסוברים שמצות פדיון פטר חמור אינה מוטלת על הבעלים, אלא על כל ישראל (ראה ערך הנ"ל), שחולקים על כל זה, וסוברים שאין כופים את הבעלים על כך כלל (מנחת חינוך שם, וראה שם שמסקנתו שהעריפה ודאי מוטלת על הבעלים).

בקרבנות ונדרים

המקור קרבנות ונדרים, בית דין כופים עליהם (ראה להלן, ושיש חילוקי דינים בין סוגי הקרבנות והנדרים).

ובטעם הדבר, יש שביארו שאין שייך בזה כפיה, שהרי יכול לומר "אתן, ומתי שארצה אתן" (ב"ח חו"מ שם, ובשו"ת תב"ח לו); ועוד, שיכול הוא להישאל על נדרו (ראה ערך נדר), ואין בית דין כופים אלא בחיוב גמור שאינו יכול להשמט ממנו (שו"ת הב"ח שם).

האם כופים אף מי שחשב בליבו ליתן איזה דבר להקדש, שחייב על מחשבה הוא לקיים את מחשבתו (ראה ערך הקדש), וכן מי שחשב בליבו לתת איזה דבר לצדקה, שחייב הוא לקיים את מחשבתו - לסוברים כן (ראה ערך נדר) - נחלקו אחרונים אם כופים אותו לקיים - לסוברים שכופים אדם לקיים את שנודר לצדקה (ראה לעיל בסמוך) - יש שכתבו שכופים אף על מחשבה, שאם אמר שחשב כך, כופים אותו לקיים (בית הלל יו"ד רנח סק"ד, בצדקה; הגהות חתם סופר לשו"ע שם יג, ושו"ת חתם סופר יו"ד רמג, והגהות אמרי ברוך שם, על פי מרדכי קידושין תצה), וזה שכתבו אחרונים שכופים אם נדר בפיו (רמ"א יו"ד שם יג), היינו משום שלא נדע מחשבתו עד שיאמר (חתם סופר שם ושם, וראה אמרי ברוך שם), ואף אם אמר שגמר בלבו כופים אותו (אמרי ברוך שם: אפשר).

ויש שציידו, שאף אם מודה שגמר בלבו לנדור, אין בית דין חייבים לכופו, שכן החיוב לכפות על הצדקה נלמד מהכתוב: מוֹצֵא שֶׁפִּתִּיךָ וגו' (דברים כג כד), ודרשו: בפיו, זו צדקה (ראה לעיל: המקור לכך), הרי שחיוב הכפיה נאמר דווקא על נדר שהיה במוצא שפתיו (אמרי ברוך שם: לכאורה יש סברא).

אופן הכפיה

בכפיה לקיים מצות עשה, שנינו שמכים אותו עד שתצא נפשו (ברייתא כתובות פו א, וחולין קלב ב), וכן בקרבנות שכופים על הבאתם, כופים במילים ובשטים עד שתצא נפשו (רמב"ן במלחמות בבא קמא לו ב יח ב). ונחלקו בזה:

- יש שנראה מדבריהם, ש"עד שתצא נפשו" היינו עד-ועד-בכלל (ראה ערכו), ואפילו תצא נפשו (שו"ת חוות יאיר סוף סי' קסו; משובב נתיבות ג; שו"ת חתם סופר חו"מ קעז; וימות זכאי; אור שמח ממרים ד א), ומהם שכתבו שהיינו הכאה אחר הכאה, ואין להמיתו בפעם אחת, אולי בין כך ישמע ויבין ויאזין וימות זכאי, או יחיה אחר נופלו (שו"ת חתם סופר שם), ודווקא להכותו מדעתו - עד שימות - שמא מחמת היסורים יקיים את המצוה, אבל להרגו בחשאי אסור, שמה נרויה אם ימות, הרי אף אז לא תתקיים המצוה (אור שמח שם).

- יש סוברים ש"עד שתצא נפשו" היינו עד ולא עד בכלל (שיטה מקובצת בשם תלמידי רבינו יונה דלהלן, וחמדת ישראל א בקונטרס אחרון לקונטרס נר מצוה חלק הלאוין דף קמג בדעתו), ולפי שאין גבול להכאה זו - בשונה ממלקות (ראה ערכו) - היא נקראת כך (חמדת ישראל שם), ולדעתם, בכל מקום שאמרו "מכים אותו עד שתצא נפשו", היינו שאין שם שיעור ידוע, אלא שיחלישו כוחו (שיטה מקובצת כתובות פו א, בשם תלמידי רבינו יונה).

ירידת לנכסים כפיה על המצוות, נחלקו בה ראשונים ואחרונים אם כוללת היא אף ירידה לנכסים:

- יש מהראשונים שסוברים שאף יורדים לנכסיו (ראה ראשונים דלהלן). וכן בדעת הסוברים שהכפיה על בעל חוב לפרוע את

(תוספות ותוספות הרא"ש שם), ומוציא הוצאות שלא לצורך, כדי שלא ישאר בידו במה לקנות (תוספות ישנים ראש השנה שם⁸), ואם אין מוצאים במה למשכנו, כופים אותו (תוספות שם), וזו היא ששינונו: חייבי עולות ושלמים ממשכנים אותם (משנה ערכין כא א, וכן הוא בתוספתא שם ג, וברמב"ם מעשה הקרבנות יד יד. תוספות ותוספות הרא"ש שם), שכיון שאינם באים לכפרה, חוששים שמא יהיו מלהביאם (רש"י ערכין שם ד"ה ממשכנים; שיטה מקובצת ערכין כא א).

קרבן העומר קרבן העומר (ראה ערכו), שדרשו בו מהכתוב: לְרִצְנָם (ויקרא כג יא), שאין כופים את הציבור בעל כרחו (תורת כהנים אמור י ה (וראה שם ז ב), וראה ערך עמר), יש מן הראשונים שפירשו, שאין דורשים מהם בית דין לקיים אלא ברשות וברצון, כי גנאי הוא לקרבן ציבור לבא מתוך הכרח, ואפילו אמרו "רוצים אנו" (ר"ש משאנץ שם).

ונחלקו אחרונים: יש שכתבו, שכן הוא הדין אף בשאר קרבנות ציבור (עמודי אש (לר"י אייזנשטיין) א יד); ויש שכתבו, שכופים על הציבור להביא את קרבן התמיד (ראה ערכו). זית רענן על הילקוט שמעוני אמור תרמ, וכתב שכן הוא בספרי פנחס).

עגלה ערופה אנשי העיר הקרובה אל החלל, שצריכים להביא עגלה-ערופה (ראה ערכו), אם נתאחרו ולא הביאו עגלה ערופה, כופים אותם ומביאים, ואפילו לאחר כמה שנים (רמב"ם רוצח י י. וראה מנחת חינוך תקל יג, במה שתמה על כך).

חייבי ערכין חייבי ערכין (ראה ערכו) - וכן חייבי דמים, היינו אם אמר דמי עלי, או דמי פלוני עלי (ראה ערך ערכין). רמב"ם ערכין ג יד) - ממשכנים אותם (משנה ערכין כא א; רמב"ם שם), היינו, גזבר נכנס לבתיהם ונוטל בעל כרחם (רש"י ערכין כג ב ד"ה ממשכנין; רמב"ם שם) מה שנדרו (רמב"ם שם), שכיון שאינם באים לכפרה (רבינו גרשום ערכין שם; רש"י בבא קמא מ א ד"ה ממשכנין), חוששים שמא ישהה (רש"י שם), ולא ישתדל לשלם (רבינו גרשום שם).

הנודר לצדקה הנודר לצדקה, לסוברים שמצות עשה שמתן שכרה בצדה, אין בית דין כופים עליה כלל, ושטעם זה אין כופים על קיום מצות צדקה (ראה לעיל: במצוות שמתן שכרן בצדן; במצות צדקה), נחלקו ראשונים ואחרונים בדינו:

- יש סוברים, שכופים אותו לקיים את נדרו (מרדכי בבא בתרא תצ (והגהות מרדכי שם תרנט), וקצות החושן כו בדעתו; ר"ן כתובות מט ב יח א); ט"ז חו"מ שם ג; קצות החושן שם), וזו היא ששינונו: בְּפִיךָ (דברים כג כד) - זו צדקה (ברייתא ראש השנה ו א. ר"ן שם; ט"ז שם). ואף שהטעם שאין כופים על מצות צדקה הוא לפי שמתן שכרה בצדה, וטעם זה הוא אף בנודר לצדקה (ראה קצות החושן שם, שתמה כן, וראה שם שמכל מקום הסכים לדינא), כתבו אחרונים שאינו דומה נדר צדקה למצות צדקה, שכן בנדר עובר הוא אף על איסור בל-יחל (ראה ערכו), שלא נאמרה עליו ברכה (הגהות אמרי ברוך לקצות החושן שם).

- ויש סוברים שאין כופים את הנודר לצדקה (בעל המאור בבא קמא לו א יח ב), ורשב"א כתובות מט ב, ור"ן כתובות שם יח א), בשם רב האי גאון, והסכימו לדבריו; סמ"ע כו יג, וקצות החושן שם בדעתו; ב"ח ובשו"ת הב"ח דלהלן), ותמהו עליהם (ראה כתוב שם לראב"ד ורמב"ן במלחמות בבא קמא שם).

התוספות שלפנינו.

שמתן שכרה בצדה, ולדבריהם ודאי כופים עליה. 8. נדפס בתוך דברי

שאינן כופים אותו עד שתצא נפשו, מכל מקום כופים אותו בדברים (רבינו תם בתוספות בבא בתרא ח ב ד"ה אכפיה, וחולין קי ב ד"ה כל, וכן הוא בתוספות כתובות מט ב ד"ה אכפיה בתירוץ ראשון; מאירי חולין קי ב: יש מפרשים), ונחלק בדעתם: יש סוברים שכפיה בדברים, היינו דרך ריצוי, ולא כפיה ממש (מאירי שם); ויש סוברים שכפיה זו, היא שמקללים אותו, או גוזרים עליו נידוי (חידושי הראשונים בכתובות שם).

וכן לענין לפנים-משורת-הדין (ראה ערכו) - לסוברים שאין כופים על כך (ראה לעיל: במצוות עשה; בחיוב לנהוג לפנים משורת הדין, וראה ערך לפנים משורת הדין) - יש מהאחרונים שכתבו שמכל מקום כופים על כך בדברים, שאומרים לו "חייב אתה לעשות כן, ואם אינך שומע אתה עבריין" (תומים יב סק"ד).

הכופים

כפיה על קיום מצות עשה, נחלקו בה ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים, שבית דין הם שכופים על כך (תוספות מנחות מא א ד"ה ענשיתו; יראים השלם קסד; החינוך מצוות ו, י, רסד; פירוש הראשונים נגעים ג ב; קצות החושן ג סק"א, ועוד), אם יש כח בידם (החינוך מצוה ו), שכן מצינו שבית דין הם הכופים על גרושי אשה (גיטין פח ב; רמב"ם גרושין ב כ), והרי היא כפיה על הבעל לקיים את המצוה לגרש את אשתו (קצות החושן שם).

• ויש סוברים, שכל אדם כופה את חברו לקיים מצות עשה (ים של שלמה בבא קמא ג ט, וראה קונטרסי שיעורים שם טו יב בדעתו; נתיבות המשפט ג סק"א; שו"ת חתם סופר ה קעז; אמרי בינה דיינים ט; אור שמח ממרים ד א), כשם שכל אדם מצווה להפריש את חברו מלעבור על איסור, לסוברים כן (ראה ערך אפרושי מאיסורא. נתיבות המשפט שם), ומהם שנתנו טעמים מיוחדים לכך שלכפיה על גרושין צריך דווקא בית דין (ראה חתם סופר שם).

איזה בית דין? בית דין, שאמרו שדווקא הם כופים לקיים את המצוה, לסוברים כן (ראה לעיל), כתבו ראשונים ואחרונים שהיינו בית דין סמוכים (ראה ערך בית דין, וערך סמיכה. יראים השלם קסד; קצות החושן ג סק"א, ובמשובב נתיבות שם; מנחת חינוך ח אות י, ושם תקנח כ). ובבית דין של חוץ לארץ, ובזמן הזה - שאין הבית דין סמוכים (ראה ערך בית דין, וערך דיני קנסות, וערך סמיכה) - כתבו אחרונים שכופים בתורת שליחות של בית דין הסמוכים (ראה ערך בית דין, וערך גט מעשה. קצות החושן ובמשובב נתיבות ומנחת חינוך שם), ומהם שהוסיפו, שבמצוות שאינם שכיחות אין הבית דין נעשים שלוחים של הראשונים, כמו שאין נעשים שלוחים שלהם כדיני ממונות בדבר שאינו שכיח (ראה ערך בית דין, שם. מנחת חינוך תקנח).

ויש מהראשונים שכתבו, שכפיה על המצוות על ידי הכאה היא קנס, ואין עושים כן בבית דין שבחוץ לארץ, שבדבר שלא שכיח אין עושים שליחותם של הסמוכים, ודבר זה אינו שכיח (יראים השלם שם, והובא בריקאנטי שם).

לחפשי להפריש מן האיסור (על החיוב למנוע מחברו לעבור על מן האיסור) אסור, ראה ערך אפרושי מאיסורא, וערך כל ישראל ערבים, ולעיל: באיסורים), כתבו ראשונים ואחרונים שכל אדם יכול להכות

חובו, וכן כפיה לשלם תשלומי נזיקין ושומרים, היא משום שתשלומים אלו הם מצוה מן התורה, וכופים על מצות עשה (ראה לעיל: במצוות עשה), יש מהראשונים שכתבו שמשום כך אף יורדים לנכסיו, כדי לכופו לקיים את המצוה (רמב"ם בבא בתרא קעה ב ד"ה ואיכא; שיטה מקובצת כתובות פו א, בשם הראשונים; מאירי כתובות שם; ר"ן כתובות צא ב (נ א): אפשר. וראה מחנה אפרים רבית א, וקצות החושן לט א), שעד שאתה כופהו בגופו, תכוף אותו בממונו (שיטה מקובצת ר"ן שם. וראה מחנה אפרים שם), ואף עדיף לכוף אותו על ידי ירידה לנכסיו מאשר על ידי הכאה (קצות החושן שם).

ונחלקו לדעה זו: יש מהראשונים שכתבו, שלא אמרו שיוורדים לנכסיו אלא אם הבעל חוב נמצא לפניו, אבל אם אינו לפניו, אין יורדים לנכסיו (ר"ן שם. וכן כתבו קצות החושן רצ, ואמרי בינה חו"מ דיני הלוואה ג, בדעת ראשונים לגבי כפיה על מצות צדקה); ויש סוברים שכופים בירידה לנכסיו אף שלא בפניו (ראה להלן), וכן כתבו ראשונים, שקטן שאביו חייב ללמדו תורה (ראה ערך אב א) המוליד: חובות האב, וערך תלמוד תורה), שלשיטתם כופים את האב לשכור לו מלמד, כשם שכופים על שאר מצוות (ראה הגהות מיימוניות דלהלן), אם אי אפשר להודיעו, יורדים לנכסיו בלא להודיעו (הגהות מיימוניות תלמוד תורה א א, בשם מהר"ם, והובא בבית יוסף יו"ד רמה, וברמ"א שם ד), וכתבו אחרונים, שהיינו שיוורדים לנכסיו אפילו שלא בפניו, כדי לכפותו לקיים את המצוה (מחנה אפרים שם, וקצות החושן רצ).

• יש סוברים, שאין בית דין יורדים לנכסיו של אדם כדי לכפותו על המצוות (רשב"א דלהלן, וראה שו"ת הרשב"א ד סוף סי' קנב, ומחנה אפרים שם בדעתו; ראשונים בכתובות ט יג; ראשונים בבא קמא ט כה, בשם הרמ"ה בפירוש שני, והובא בטור חו"מ שם, ודרישה שם א בדעתו; בעל התרומות סא ב אות ב). ולדעתם, אף שבית דין כופים את מי שאינו רוצה לתת צדקה, לסוברים כן (ראה לעיל: במצוות שמתן שכר בצדן; במצות צדקה), אין הם יורדים לנכסיו (רשב"א בכתובות מט ב). וכן מי שלוה מחברו, אף על פי שבית דין כופים אותו לפרוע, אין הם יורדים לנכסיו, לסוברים שאין שעבוד-נכסים (ראה ערך שעבוד נכסים) מן התורה (שו"ת הרשב"א ח"ג סי' נו, וכעין זה ברשב"א ב"ב קעה ב).

• ויש שחילקו וכתבו שדווקא כדי להפריש מאיסור לאו - שכופים אותו, לסוברים כן (ראה לעיל: באיסורים) - יורדים לנכסיו, ומטעם זה יורדים לנכסיו מי שאינו רוצה לתת צדקה, שכן עובר הוא אף על שני לאווים - "לא תאמץ", ו"לא תקפוץ" (דברים טו ז. ראה ערך צדקה) - אבל במקום שאינו עובר אלא על עשה, אין יורדים לנכסיו (חוות דעת יו"ד קסא סק"ו).

בשמתא וחרם כפיה על המצוות היא אף על ידי שמתא וחרם (רמב"ם קידושין יג ב ד"ה והא; ריטב"א בכתובות נ א), ואף במצות כבוד-אב-ואם (ראה ערכו), שאין כופים עליה, לפי שמתן שכרה בצדה, לסוברים כן (ראה לעיל: במצוות שמתן שכר בצדן), כתבו ראשונים שאף על פי שאין מלקים אותו עד שתצא נפשו - כבשאר מצוות עשה (ראה לעיל) - מכל מקום כופים בשמתא ובחרם, עד שיקיים (ראב"י ד תתקטו).

כפיה בדברים, מצוות שאמרו שאין כופים עליהן, כגון מצוות באופנים שאין שמתן שכר בצדן - לסוברים כן (ראה לעיל: במצוות כופים שמתן שכר בצדן) - יש מהראשונים שכתבו שאף

היינו שבית דין כופים אותו על כך (גיטין פח ב; רמב"ם גרושין ב כ), שנאמר: וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשֹּׂם לִפְנֵיהֶם (שמות כא א), ודרשו: לפניהם, ולא לפני הדיוטות (גיטין שם). והיינו בית דין של דיינים סמוכים (ראה ערך בית דין, וערך סמיכה. גיטין שם), שלענין כפיה צריך דיינים סמוכים (תוספות שם ד"ה לפניהם, וסנהדרין ב ב ד"ה ליבעל)¹⁰.

ואף לסוברים שכדי לכפות על מצות עשה אין צריך בית דין (ראה לעיל), כתבו אחרונים הטעם שלכפיה בגרושין צריך בית דין, הואיל ומוציאים בכך אשה מחזקת בעלה (שו"ת חתם סופר ה קעז), או שכוין שצריך לתת הגט מרצונו, וצריך לכפותו עד שיאמר רוצה אני, ויחשב כעושה מרצונו, צריך לזה בית דין (אמרי בינה דיינים ט, ואור שמח ממרים ד ג).

את חברו כדי לכפותו (רש"י בבא קמא כח א ד"ה איסורא; רא"ש שם ג יג; טוש"ע חו"מ תכא יג; נתיבות המשפט ג סק"א; משו"ב נתיבות שם; מנחת חינוך ח י, ושם תקנח כ), ואף לדעת הסוברים שדווקא בית דין כופים לקיים מצות עשה (משו"ב נתיבות שם; מנחת חינוך תקנח), ומהם שפירשו שהוא לפי שאסור-לאו (ראה ערכו) חמור יותר (מנחת חינוך שם), ומהם שכתבו שאף שכל אדם רשאי להכות את חברו ולכפותו כדי להפרישו מאיסור, אין הוא חייב לעשות כן, ודווקא בית דין חייבים לכפות (מנחת חינוך ח שם).

ויש שכתבו בדעת ראשונים שחולקים וסוברים שדווקא בית דין כופים כדי להפריש מן האיסור (ראה להלן).

בגירושין כל מקום שאמרו שכופים את הבעל לגרש את אשתו (ראה ערך גרושין; גרושין מחמת איסור; גרושין מחמת תביעה),

כפל¹

תשלום פי שנים, שמשלם הגנב על גניבתו

הפרקים:

- החיוב וגדרו
- החייבים בו
- הבעלים
- בגונב שלא מביתם
- דברים שהחייב נוהג בהם
- כשאינו חייב בקרן
- התשלומים
- למי משלם

החיוב וגדרו

הגנב חייב לשלם תשלומי כפל, שנאמר: אִם הִמָּצָא תִּמְצָא בְיָדוֹ הַגֵּנֵבָה מִשּׁוֹר עַד חֲמֹר עַד שֶׁהָ חַיִּים שְׁנַיִם יִשְׁלֹם (שמות כב ג). בבא קמא סג ב ברייתא ב'; טור חושן משפט שמוח); ויש שלמדו חיוב כפל בגנב אף מהכתוב: אִם יִמָּצָא הַגֵּנֵב יִשְׁלֹם שְׁנַיִם (שמות שם ו). בבא קמא שם ברייתא א') - וכן הוא להלכה (הלכה למשה גניבה א ה, ומרומי שדה בבא קמא סג א במהדורא תנינא, על פי בבא קמא שם) - ויש סוברים שכתוב זה אינו מדבר על חיוב כפל בגנב (בבא קמא סג ב).

אף בלא שבועה חיוב כפל בגנב הוא אף בלא שבועה (מכילתא דרשב"י שמות כב ג; בבא קמא סג ב, ושם סד ב; רמב"ם גניבה א ד; טור חו"מ שמוח), ואין צריך שיחשדוהו מתחילה בגניבה, וישבע - מעצמו - שלא גנב (ר"י מלוניל בשיטה מקובצת שם). ואינו כטוען - טענת-גנב (ראה ערכו), שאינו חייב כפל אלא בשבועה (ראה ערך טוען טענת גנב. בבא קמא שם ושם) - ואף לסוברים שכפל בגנב נלמד מהכתוב: אִם יִמָּצָא הַגֵּנֵב יִשְׁלֹם שְׁנַיִם (ראה לעיל. רש"י וראב"ד ורשב"א ותוספות רבינו פרץ שם), ואין אומרים שהוקשו בכתוב זה גנב וטוען טענת גנב, וכשם שטוען טענת גנב אינו חייב כפל אלא בשבועה, אף גנב אינו חייב כפל בשבועה (תוספות רבינו פרץ שם), או שהכתוב בפרשה שם: וְנִקְרָב פֶּעַל הַפִּיטָא אֶל הָאֱלֹהִים (שמות כב ז), מוסב אף על חיוב כפל בגנב עצמו (ראב"ד שם, וכעין זה ברשב"א שם) - שאם כן לא היה צריך להיכתב חיוב כפל בגנב, והיה אפשר ללמדו בקל-וחומר (ראה ערכו) מטוען טענת גנב, שבא לידו בהיתר, ואף על פי כן חייב כפל, והכתוב המחייב כפל בגנב, בא ללמדנו שהוא חייב כפל אף בלא שבועה (בבא קמא שם. וראה שם סג ב. וראה מכילתא דרשב"י שם).

בגולן אין חייב כפל אלא הגנב, אבל גולן אינו משלם כפל (מכילתא מסכתא דנוקין טו, לגירסא שלפנינו, וראה גירסת הגר"א שם; תוספתא בבא קמא ז; בבא קמא עט ב; רמב"ם גזילה א ה. וראה ערך גול) - וכן המודד או השוקל במידה ובמשקל חסרים, אף שהוא גונב, אינו משלם כפל (רמב"ם גניבה ז ב. וראה קרית מלך שם, שכן נראה בגמרא בבא בתרא פח ב), משום שהוא כגולן (מגיד משנה שם; קרית ספר שם), כיון שביד הקונה לשקול ולמדוד, ולידע שהמוכר לקח ממנו (קרית ספר שם) - על פרטי האופנים מתי הוא חשוב גנב ומתי גולן, ראה ערך גנבה: גדרה.

שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי: מפני מה החמירה תורה בגנב - לשלם כפל (רש"י בבא קמא שם ד"ה החמירה) - יותר מבגולן, אמר להם: הגולן השוה כבוד עבד לכבוד קונו - אינו ירא מבני אדם כדרך שאינו ירא מהקב"ה (רש"י שם ד"ה השוה) - והגנב לא השוה כבוד עבד לכבוד קונו - אלא חלק כבוד לעבד יותר מלקונו (מכילתא שם), שהוא ירא מבני אדם, ומעין של מעלה אינו נזהר (רש"י שם) - כביכול עשה עין של מטה כאילו אינה רואה, ואוזן של מטה כאילו אינה שומעת (מכילתא ותוספתא שם; בבא קמא שם).

מצוה זו מצוה על בית דין (ראה ראשונים דלהלן) לחייב את הגנב בתשלומי כפל (ספר המצות לרמב"ם עשה רלט²; סמ"ג עשין עא; החינוך מצוה נד). ומנו גאונים וראשונים מצוה זו במנין-המצוות (ראה ערכו. ראה להלן³), יש שמנו אותה כמצוה מיוחדת (רס"ג לה; אזהרות לרבינו אליהו הזקן; אזהרות רבינו שמשון הגדול ז"ל באתה הנחלת (במחזור לשבועות), ופירוש הר"י לרס"ג פרשה לה בדעתו), ויש שמנאוה בכלל כל דיני גנב (ספר המצות

עא-קמח. 2. וראה שם שורש יד, ומנין המצוות לרמב"ם בתחילת היד החזקה מצות עשה רלט, וברמזים שלפני הלכות גניבה. 3. וראה סמ"ק שלא מנה

10. על בית דין בחוץ לארץ ובזמן הזה, שכופים על גיטין בתורת שליחות של בית דין הסמוכים, ראה ערך בית דין, וערך גט מעשה. כפל. 1. לב, טורים

הגונב שלא על מנת לזכות בגניבה
כפל (אמרי משה לג יב; חזון איש בבא קמא טז סק"ט; אבן האזל גניבה ב טז ד"ה אכן על ואילך), וכן כתבו אחרונים בגונב על מנת לאבד, שהוא חייב כפל (לבוש מרדכי בבא קמא לה; אבן האזל שם), וכן הגונב דבר ההולך לאיבוד, כתבו אחרונים שהוא חייב כפל (דבר אברהם א כא ענף ז). וכן הגונב על מנת למיקט - לצער את חברו (רש"י וריטב"א בבא מציעא סא ב; ר"ש לתורת כהנים קדושים ב: להקניטו ולצערו שלא יהיה רגיל להניח חפצים במקום שאינו משתמר. וראה ערך גנבה), או להקניטו ולהקניטו (הערך ערך קט; ר"ש בציון הקודם; פירוש הראב"ד לתורת כהנים שם), או להבהילו לשעה (החינוך מצוה רכד). ואף אם דעתו להחזיר לו את הגניבה (הערך שם; החינוך שם; ריטב"א שם) - כתבו אחרונים שהוא חייב כפל (מנחת חינוך נד כב; חידושי הרי"מ חו"מ שמח סק"ד; אמרי משה לד יג; זרע אברהם (עניינים) כה א).

החייבים בו

אשה אחד האיש ואחד האשה שגנבו, חייבים לשלם תשלומי **כפל** (בבא מציעא י ב, ומאירי שם שהנידון על כפל; רמב"ם גניבה א ז; טור חו"מ שמט), שהשוה הכתוב אשה לאיש לכל דינים שבתורה (מגיד משנה שם ופרישה וסמ"ע שם סק"א, על פי בבא קמא טו א. וראה ערך אשה, וראה להלן), ושנינו לענין תשלומי ארבעה-וחמשה (ראה ערכו) - הכוללים את הכפל (ראה ערך ארבעה וחמשה) - כ"י יגנב איש (שמות כא לו), אין לי אלא איש, אשה מנין, תלמוד לומר: **יְשֻׁלָּם**, בין איש ובין אשה (מכילתא דרשב"י שם).

היתה אשת איש שאין לה לשלם, הרי הכפל עליה חוב עד שתתגרש או ימות בעלה (בבא מציעא שם; רמב"ם וטור שם, על פי בבא קמא פז א), והגנב מעמידה בדין מיד, וכותבים לו בית דין שהיא חייבת לו כפל מיד כשיהיה לה (פרישה ודרישה שם סק"א וסמ"ע שם סק"ג. על גביה מנכסי מלוג, ראה ערך נכסי מלוג וערך קנס).

חרש שוטה קטן שגנב פטור מן הכפל (רמב"ם גניבה א ח; טור חו"מ וקטן שמט), ואף אחרי שיגדיל - פטור (רמב"ם וטור שם; בית יוסף שם), שנאמר לענין כפל: "איש" - כי יגנב איש שור או שה (שמות כא לו). סמ"ע שם סק"א - וממעטים קטן (בית יוסף חו"מ שם), מפני שאינו בן דעת (פרישה ודרישה שם סק"ג. וראה ערך חרש שוטה וקטן), וכיון שבשעת הגניבה אינו בן דעת, אינו מתחייב אף כשיגדיל (פרישה ודרישה שם. וראה לבוש שם). והוא הדין חרש ושוטה שגנבו פטורים מכפל, שדינם שוה לקטן בכל מקום, וטעם אחד להם (ראה ערך חרש שוטה וקטן. דרישה וסמ"ע שם). על דינו של קטן לפני משורת הדין ולצאת ידי שמים, ראה ערך קטן (וראה ערך חובל וערך נזקין).

עבד כנעני עבד-כנעני (ראה ערכו) שגנב חייב כפל (בבא מציעא י ב, ומאירי שם שהנידון על כפל), שכשישתחרר העבד חייב הוא לשלם, אבל קודם שחרורו פטור מן הכפל (בבא מציעא שם; רמב"ם גניבה א ט; טור חו"מ שמט), שאין לו משלו מה לשלם (בבא מציעא שם; טור שם).

גוי גוי (ראה ערכו) שגנב אינו משלם כפל (מנחת חינוך נד; אחיעזר ג לו אות ז), שנתמעט מהכתוב: **יְשֻׁלָּם שְׁנֵים לְרֵעֵהוּ** (שמות כב ח. אחיעזר שם), ואף בדיניהם אין חיוב כפל (אחיעזר שם).

הגונב בשוגג גנב בשוגג, כגון שנתן לו חברו חפץ של אחר, והוא

לרמב"ם שם; סמ"ג שם; החינוך שם), או בכלל כל פרשת נזיקין (בעל הלכות גדולות במנין פרשיות חוקים ומשפטים המסורים לצבור מצוה ג: פרשת נזיקין החובל בחברו ונוגח ונוגף וגונב וממונות), או בכלל כל דיני ממונות (זהר הרקיע נג, בדעת אזהרות לר"ש בן גבירול), ויש שלא מנאזה בכלל מצוות עשה, והביאו דיני כפל בכלל האיסור של גניבה (יראים קכד. וראה ספר המצות לרמב"ם לא תעשה רמד).

בתורת קנס חיוב כפל הוא בתורת קנס (בבא קמא ד ב, ושם סד ב ועוד; רמב"ם גניבה א ה; טור חו"מ שמח). תשלומי כפל הם מאבות-נזיקין (ראה ערכו. בבא קמא ד ב. וראה סמ"ג עשין עא, ותוספות בבא קמא סב ב. וראה חידושי רבי נחום בבא קמא ד א אות צח). ולמדו חכמים אזהרה לחיוב כפל, מהכתוב: **לֹא תִגְנְבוּ** (ויקרא יט יא. תורת כהנים קדושים ב), והוא עונש על שעבר על איסור גניבת ממון (ספר המצות לא תעשה רמד, על פי תורת כהנים שם; יראים השלם קכד; שו"ת בן פורת ב ג אות ג). וכתבו ראשונים, שבחיוב כפל נמצא שהוא מפסיד כשיעור שביקש לחסר את חברו (רמב"ם שם, וראה מורה נבוכים ג מט), שראוי לעשות לגנב כמו שעשה לחברו, שיחסרו ממנו כשיעור שגנב (עקדת יצחק מו י; מאור עינים קידושין ה, ופירוש הרי"ף על עין יעקב בבא קמא עט ב), כיון שנתכוין להכניס לרשותו את מה שחיסר לחברו (מרחשת ג ל אות ז).

וכתבו אחרונים, שאף שלדעתם חיוב הגנב בקרן הוא, הן מחמת חיוב השבת הגניבה, והן מחמת שהתורה החשיבתו כמזיק, חיוב כפל אינו אלא מחמת שהוא חשוב מזיק (ברכת שמואל בבא קמא לג ב, בכוונת דברי חידושי רבי חיים הלוי גזילה ואבידה ט ה); ויש שכתבו שחיוב כפל אינו מגדיר מזיק, אלא שקנסתו תורה לשלם כפל (אבן האזל גניבה ב ד).

חיוב כפל הוא אין הגונב מתחייב בכפל, אלא דרך קנין (ראה ירושלמי רק דרד קין) שבועות ח א, וראה להלן), היינו עד שיעשה בגניבה אחד מן הקניינים שקונים בהם את המטלטלים (פירוש המשניות לרמב"ם בבא קמא עט א. וראה ערך גנבה).

לפיכך אם משך את הבהמה שגנב ברשות הבעלים, הרי הוא פטור מכפל, אבל אם הוציאה ברשות הבעלים - חייב כפל, וכן אם הגביה את הבהמה ברשות הבעלים - חייב כפל (רמב"ם גניבה ב טז; רבינו יהונתן בשיטה מקובצת בבא קמא שם, על פי משנה שם, וראה ברטנורא ותוספות יום טוב למשנה שם; טור חו"מ שמח).

היתה בהמת חברו רבוצה ברשות הרבים וטבחה, אינו חייב אלא קרן, כיון שלא עשה בה קנין (תוספתא בבא קמא ז, ומנחת ביכורים וחסדי דוד שם בבאורה; בבא קמא שם ב: הא לא משך, ותוספות ורשב"א שם, שקושיית הגמרא היא אף כשטבח), אלא אם כן משכה (בבא קמא שם. וראה אבן האזל גניבה ב טז ד"ה ובמה). אבל אם היתה ברשותו, ונתכוין לגונבה - חייב כפל (ראשונים כתובות לד ב) - וארבעה וחמשה - שיש כאן קנין חצר (תרומת הכרי שמח; אמרי משה לב יא; אבן האזל גניבה ג ד. וראה ערך גנבה).

בשליחות האומר לשלוחו: צא וגנוב לי, והלך וגנב, אין המשלח חייב כפל (בבא מציעא ח א, ורש"י שם. וראה ערך גנבה: על ידי אחר), שאין-שליח-לדבר-עבירה (ראה ערכו. רש"י שם ח א ד ד"ה פטור), אלא השליח חייב (רש"י שם, והגר"א חו"מ שמח ס"ק כה בדעתו; רמב"ם גניבה ב טז), כשהוא יודע שהיא גניבה (מגיד משנה שם; מחנה אפרים גזילה ז); ויש מן הראשונים שכתבו, שאף השליח פטור, שלא נתכוון לגנוב לעצמו (פסקי ריא"ז בבא קמא ז אות ח).

קדשים שחייב הגונב קדשים שהוא חייב באחריותם (ראה ערך נדרים באחריותם ונדבות, מתי הוא חייב באחריות), נחלקו בו תנאים:

• חכמים סוברים שהוא פטור מכפל (בבא קמא עו א, בביאור משנה שם עד ב, לענין ד' וח', ורש"י עא ב שפירש לענין כפל, וראה ראב"ד שם עח ב), ואף שזה דבר-הגורם-לממון - דבר שאינו ממון בעצמו, אבל הוא מסבב זכות ממון - (ראה ערכו) - שכן אילו מת הקרבן, חייב לשלם (רש"י שם עא ב ד"ה חייב) - שלדעתם דבר הגורם לממון אינו חשוב כממון (ראה בבא קמא שם).

• ורבי שמעון סובר שהוא חייב כפל, שחשוב "וגנב מבית האיש" (בבא קמא עו א, בביאור משנה שם עד ב כשטבח בהמה, וראה לעיל שראשונים פירשו אף לכפל), שלדעתו דבר הגורם לממון כממון (שם עא ב).

הלכה שאינו חייב כפל (רמב"ם גניבה ב א), שדבר הגורם לממון אינו כממון (ראה מגיד משנה שם); ויש מן הראשונים שפסקו כרבי שמעון, שדבר הגורם לממון חשוב כממון וחייב כפל (ראה ערך הנ"ל).

מעשר שני הגונב מעשר-שני (ראה ערכו), שנינו בו שהוא משלם כפל (תוספתא בבא קמא ז). ופירשו אחרונים שהיינו לסוברים שמעשר שני ממון הדיוט הוא (ראה ערך מעשר שני. חסדי דוד ומנחת ביכורים וחזון יחזקאל לתוספתא שם; אור שמח מעשר שני ג כד, וגניבה ב א), וכן כתבו ראשונים שהגונב מעשר שני אינו משלם כפל, שמעשר שני - לדעתם - ממון גבוה הוא (ראה ערך הנ"ל. רמב"ם מעשר שני שם), ונאמר: לְרַעְהוּ (שמות כב ח), ודורשים: ולא להקדש (רדב"ז שם; כסף משנה שם), וכיון שמעשר שני ממון גבוה אין זה "רעהו", ואין זה "בית האיש" (ראה לעיל: הקדש. ר"י קורקוס שם).

גונב שלא מביתם

הגונב מן הגנב הגונב מן הגנב, אינו משלם תשלומי כפל לגנב הראשון (משנה בבא קמא סב ב, וגמרא שם סט א בביאור; מכילתא לשמות כב ו (מסכתא דנזקין טו), ומכילתא דרשב"י שם; רמב"ם גניבה א יז; טור חו"מ שט), שנאמר: וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ (שמות שם), ודרשו: ולא מבית הגנב (מכילתא ומכילתא דרשב"י שם; בבא קמא סט ב; רמב"ם שם), שאין חיוב כפל בדבר שאינו שלו (גמרא שם; רמב"ם שם), שהרי דין הגניבה לחזור בעיניה לבעלים, ולא קנאה הגנב (רמב"ם שם). וכן אם מכרה הגנב לאחר - באופן שלא קנאה בשינוי-רשות (ראה ערך שינוי רשות) - וגנבה אחר מהלוקח, אינו משלם כפל ללוקח (בבא קמא סח א).

וכל זה הוא דווקא באופנים שלא קנה הגנב הראשון את הגניבה, אבל אם קנאה הגנב הראשון, או הלוקחה ממנו, משלם לו הגנב השני כפל (ברייטא וגמרא שם סח א, וגמרא שם סז ב, על יאוש ועל שינוי רשות ועל שינוי מעשה; רמב"ם שם יז, יח; טור שם).

אינו משלם כפל הגונב מן הגנב אינו משלם תשלומי כפל אף אף לבעלים (משנה בבא קמא סב ב, וגמרא שם סט א בביאור; מכילתא לשמות כב ו (מסכתא דנזקין טו); רמב"ם גניבה א יז; טור חו"מ שט) - ואף כשהוא מוסיף בגניבה, כגון שעשה בה שינוי, והוציאה מרשות בעלים לגמרי (משנה בבא קמא סב ב: ולא הטובח וכו', וראה אור שמח גניבה ג ב, ואמרי משה לב ו ולד א) - שאין הדבר

סבור ששל הנותן הוא, יש מהראשונים שכתבו שהוא פטור מכפל (ריבנו יהונתן בשיטה מקובצת בבא קמא עט א, וראה להלן), שגנב בשוגג אינו חשוב גנב (קובץ שיעורים בבא קמא עח, בדעת רבינו יהונתן) - ואף מהקרבן פטור (ריטב"א כתובות לד ב, ושו"ת הרא"ש צג ב, ומחנה אפרים גזילה ז בדעתם, שאין דין גנב וגזלן בשוגג⁴) - ויש מהאחרונים שנראה מדבריהם, שאף אם גנב בשוגג חשוב גנב (ראה ערך גזל), פטור הוא מכפל, שחיוב הכפל הוא על שעבר באיסור גניבה, והשוגג שאינו עובר על האיסור אינו חייב כפל (גור אריה ויקרא יט יא, וכן כתב באמרי יוסף [דוידובסקי] גניבה ב ד).

ויש מן האחרונים שכתבו, שגנב בשוגג חייב כפל (ראה מחנה אפרים שם, שהרמב"ם גניבה ב טז הוא באופן שהיה שוגג, וראה רמב"ם שם שהוא חייב כפל; שו"ת עמק הלכה ב כח בהערות מחתן המחבר).

הבעלים

הגונב מגוי אינו חייב כפל (מכילתא דלהלן; רמב"ם גניבה ב א; טור חו"מ שט), שנאמר: יִשְׁלַם שְׁנֵים לְרַעְהוּ (שמות כב ח), לרעהו ולא לגוי (מכילתא טו: לרעהו ולא לאחרים, וראה זית רענן שהכוונה לגוי; רמב"ם שם).

הגונב מאשה חייב כפל (כתובות עט ב; בבא מציעא לד ב. וראה ירושלמי בבא קמא ז א, ופני משה ונועם ירושלמי שם). וכן הגונב מעבד (מנחת חינוך נד ז, וראה ערך עבד כנעני, שעבד הוא בכלל רעהו).

הגונב מקטן חייב כפל (משרת משה [עטייה] גניבה א ח, ע"פ רמב"ם שם א; מנחת חינוך שם).

הקדש הגונב נכסי הקדש פטור מתשלומי כפל (משנה בבא מציעא נו א; תוספתא דלהלן; רמב"ם גניבה ב א, ותרומות י כד; טור חו"מ שט), שנאמר: יִשְׁלַם שְׁנֵים לְרַעְהוּ (שמות כב ח), לרעהו ולא להקדש (מכילתא שם; תוספתא תרומות ז ח; בבא קמא סב ב; ירושלמי תרומות ו ב; רמב"ם גניבה שם). ועוד למדו כן מן הכתוב: וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ (שמות כב ו), ולא מבית הקדש (בבא קמא עו א; רמב"ם גניבה ב א), ואף כשגנב מבית המקדש - פטור (בבא קמא שם; רמב"ם שם), שכל מקום שנמצא ברשות הקדש הוא (ראב"ד בבא קמא שם), ואף הגונב הקדש שאפשר לפדותו, פטור מכפל (בכורות יא א).

קדשים-קלים הגונב קדשים-קלים (ראה ערכו), נחלקו בו תנאים: תנא קמא סובר שהוא פטור מלשלם כפל, ורבי יוסי הגלילי סובר שקדשים קלים כהדיוט (תוספתא בבא קמא ז, וראה להלן), והגונבם חייב כפל, שהוא סובר שקדשים קלים ממון בעלים הם (חסדי דוד שם, על פי בבא קמא יב ב ואילך).

ויש מהאחרונים שכתבו, שאף לסוברים שקדשים קלים ממון בעלים הם, מכל מקום הגונבם פטור מכפל, שנתמעטו מהכתוב: וְגָנַב מִבֵּית הָאִישׁ, ולא מבית הקדש (לחם משנה נזקי ממון ח א; ברכת שמואל בבא קמא לד בשם רבי חיים, וחיידושי רבי חיים [מישור] בבא קמא עו א; חיידושי רבי שמעון שקאפ שם טז (כא) ב ד"ה אמנם מצאנו⁵).

להלכה כתבו ראשונים שהגונב קדשים קלים פטור מן הכפל (רמב"ם גניבה ב א. וראה ערך ממון גבוה וערך קדשים קלים); ויש שכתבו שממון בעלים הם, וחייב כפל (פסקי ריא"ז בבא קמא ז ב אות ב).

נתיבות המשפט ומשובב נתיבות שם. וראה ערך גזל. 5. וראה מרחשת ב ליקוטים ג, שתמה שבתוספתא הנ"ל מפורש שלרבי יוסי הגלילי חייב כפל.

מצוה זו, ונראה שסובר שזה נכלל במצוה אחרת. 4. וכן כתבו בתלמידי רבינו פרץ בשיטה מקובצת בבא קמא סט א, וכן כתב בקצות החושן כה סק"א, וראה

וראה שו"ת הרשב"א ה יז, ועוד). ופירשו אחרונים בטעם הדבר, ששומר אינו חשוב גנב, כיון שהחפץ תחת ידו מדעת הבעלים (חזון איש בבא קמא טז סק"כ), ואינו חשוב מעשה גניבה, שמקום החפץ הוא ברשותו (חידושי רבי שמואל רוזובסקי שם כא ב; שיעורי אבי עזרי כתובות לד ב אות נו).

הגונב אבדה • יש סוברים שהגונב אבדה (ראה ערכו) חייב כפל (אור שמח גניבה ג ב; שיעורי רבי שמואל רוזובסקי בבא מציעא ב לח, בדעת הקצות החושן), שלדעתם אבדה חשובה שהיא ברשות בעלים (שיעורי רבי שמואל שם, וראה אור שמח על הרמב"ם שם).

• ויש סוברים שאינו חייב כפל (אולם המשפט שטמ, וענף פרי לפרי יצחק סב, בביאור ירושלמי שבועות ח א; אמרי הצבי בבא קמא עט א אות קמג; קהילות יעקב בבא מציעא כח ב; שיעורי רבי שמואל שם בשם הגרי"ז), לפי שלדעתם כשם שגניבה חשובה שאינה ברשות בעלים, כך אבדה חשובה שאינה ברשות בעלים (אמרי הצבי שם; אולם המשפט שם, ושם רנט א; קהילות יעקב שם). ודווקא קודם שמצאנו, אבל אם מצאנו אדם ונטלה על מנת להחזירה - אף שאינו יודע מיהו בעליה - הגונבה ממנו חייב כפל לבעלים (נתיבות המשפט רנט שם, וראה אור שמח שם).

הגונב מרשות הרבים חייב כפל (משנה בבא קמא עט מרשות הרבים א, וראשונים שם בביאור; קצות החושן שטמ סק"א, שכן משמע מסתימת הרמב"ם וטושי"ע; מנחת חינוך נד ה).

ויש מן האחרונים שכתבו בדעת הירושלמי, שהוא חולק וסובר שאין חיוב כפל אלא על הגונב ממקום המשתמר, אבל הגונב מרשות הרבים פטור (ירושלמי שבועות ח א, וקצות החושן שם בביאור).

דברים שהחיוב נוהג בהם

תשלומי כפל נוהגים בין בדבר שיש בו רוח חיים, ובין בדבר שאין בו רוח חיים (משנה בבא קמא סב ב), והגונב בהמה, או עופות, או כסות, או פירות, או כלים - משלם כפל (תוספתא שם ז), ואותה ששנינו: אחד שור ואחד כל בהמה לתשלומי כפל (משנה שם נד ב), אין הכוונה שאין חיוב כפל אלא בבעלי חיים, אלא שלימדתנו המשנה שהנאמר בכתוב: **עַל שׁוֹר עַל חֲמוֹר עַל שֶׁה** (שמות כב ח), הוא לאו דווקא (ראב"ד בבא קמא שם; רשב"א שם).

במקור דין זה נחלקו בתלמוד: לסוברים שמהכתוב **אִם יִמָּצָא הַגֵּנֵב** (שמות שם ו), לומדים כפל בגנב עצמו (ראה לעיל: החיוב וגדרו), לומדים שחיוב כפל הוא בכל דבר ממה שנאמר בכתוב זה: **עַל כָּל דְּבַר פֶּשַׁע** (שם ח), "כל" ריבוי הוא (ראה ערך כל. בבא קמא סג א, בטוען טענת גנב, ושם ב, שכן הוא בגנב לדעה זו), שחייב על כל שיש בו פשיעה (שם נד ב); ולסוברים שכתוב זה אינו מדבר על גנב (ראה לעיל שם), לומדים שחיוב כפל הוא בכל דבר מהכתוב: **אִם הִמָּצָא תִּמְצָא כִּידוֹ הַגֵּנֵב מִשּׁוֹר עַד חֲמוֹר עַד שֶׁה חַיִּים שְׁנַיִם יִשְׁלַם** (שמות שם ג), וכסוברים שכל מקום שיש שני כללים הסמוכים זה לזה, אין דורשים אותם בכלל-ופרט-וכלל (ראה ערכו), אלא בריבוי ומיעוט וריבוי (ראה ערך כלל ופרט וכלל: בכללים סמוכים, מחלוקת תנאים, ושיש סוברים שכן פסק הרמב"ם להלכה), ולכן דורשים את הכללים "המצא תמצא" בריבוי ומיעוט וריבוי, ומרבים כל דבר (בבא קמא סד ב, ורש"י שם).

הגנב ברשותם של הבעלים (גמרא שם; רמב"ם שם. וראה ערך דבר שאינו ברשותו), וכתבו ראשונים שלומדים כן מהכתוב: **וְגֵנֵב מִבֵּית הָאִישׁ** (שמות כב ו), ודרשו: ולא מבית הגנב (תוספות רי"ד בבא קמא קיא ב; מאירי שם סז ב), ומהאחרונים יש שכתבו שאת פטורו לשלם לבעלים אין למדים מדרשה זו, אלא מסברא (מנחת חינוך נד ה; בית רידב"ז סוף סי' טו).

הגונב מבית שומר, חייב בתשלומי כפל לבעלים (משנה בבא מציעא לג ב; ירושלמי שבועות ח א; רמב"ם שאלה ופקדון ח א; טור חו"מ רצה. וראה להלן), ועיקר הכתוב של כפל נאמר על גונב מבית שומר: **כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ כְּלִים לְשֹׁמֵר וְגֵנֵב מִבֵּית הָאִישׁ אִם יִמָּצָא הַגֵּנֵב יִשְׁלַם שְׁנַיִם** (שמות כב ו. תוספות בבא קמא ע א ד"ה לא) - לסוברים שכתוב זה נאמר על כפל בגנב (ראה לעיל: החיוב וגדרו, מחלוקת בזה) - ואינו כגונב מן הגנב, שאינו חייב כפל לבעלים (ראה לעיל), שפקדון בכל מקום שהוא, ברשות בעליו הוא (ראה ערך דבר שאינו ברשותו: בפקדון. ראב"ד בשיטה מקובצת בבא מציעא לד א; קצות החושן שטמ סק"א; תוספות רבי עקיבא איגר בבא קמא ז א אות נו; מנחת חינוך נד ה), כיון שהשומר מחזיק את הפקדון עבור הבעלים, ולכן הגונב ממנו חשוב כ"גונב מבית האיש" (קצות החושן שם, על פי ירושלמי שם; רבי עקיבא איגר שם).

ואף שואל ושוכר חשובים כשאר שומרים, והגונב מביתם משלם כפל לבעלים, שאף בשואל ושוכר הפקדון חשוב ברשות הבעלים (בבא מציעא לד א, ב, ורמב"ם שם א, ב, וטור שם, וראה קצות החושן ריא סק"ב). ויש שכתבו שהגונב מבית שואל אינו חייב כפל לבעלים (ים של שלמה בבא קמא ה לד, וקצות החושן שם בדעת; נועם ירושלמי בבא קמא ז א וה"ו), מהם שפירשו שכיון שהשואל חייב באונסים, אינו חשוב ברשות בעלים (נועם ירושלמי א שם), אבל גונב מבית שוכר חייב כפל לבעלים (נועם ירושלמי שם), ויש שכתבו שאף גונב מבית שוכר אינו משלם כפל לבעלים, שכיון שיש לשוכר שעבוד בחפץ, אינו חשוב ברשות בעלים (ים של שלמה שם לג, וקצות החושן שם בדעתו, וראה מערכת הקנינים שם).

כפר השומר בפקדון וגנב מביתו, פטור הגנב מכפל, לפי שאז אין הפקדון חשוב ברשות הבעלים (שו"ע יו"ד רנח ז, וראה ערך דבר שאינו ברשותו. דברי משפט שם סק"א).

שומר שגנב שומר שגנב מרשותו, נחלקו ראשונים אם הוא חייב מרשותו כפל:

• יש סוברים שהוא חייב (רמב"ם גניבה ד י, ואחרונים דלהלן בדעתו; שיטה מקובצת בבא קמא קו ב מהמאירי ד"ה ולענין פסק, ויש פוסקים וכו', ודברי משפט שם בדעתו), וכן כתבו ראשונים, שאם היתה פרה שאולה אצלו, וטבחה דרך גניבה - בצינעה, ולא בפרהסיא (שיטה מקובצת כתובות לד ב, לשיטתו בביאור דעת הרמב"ם גניבה ג ד) - חייב כפל (רמב"ם שם, וטור חו"מ שט), שרשות השומר מושאלת לבעלים, והרי הוא כגונב מרשות בעלים (נתיבות המשפט שם).

• ויש מן הראשונים סוברים, ששומר שגנב מהפקדון אינו חייב כפל (השגות הראב"ד גניבה ד י, ומגיד משנה שם בדעתו⁶), וכן כתבו ראשונים, ששואל שטבח את הבהמה שברשותו, אינו חייב כפל (רש"י כתובות לד ב ד"ה היתה פרה; ראב"ד בבא קמא קיב א; רשב"א שם,

6. וראה מגיד משנה שם, שנסתפק לומר שאף הרמב"ם סובר כן.

לא ג; ים של שלמה שם א), שנתמעט מהכתוב: **עַל שְׁלֵמָה** (שמות כב ח. בבא קמא שם לראשונים אלו).

• **ויש שכתבו שחייבים** (הר"י מיגאש בתשובה שבשיטה מקובצת בבא קמא סג א; רמב"ם גניבה ב ב, שהשמיט דין דבר שאינו מסוים, וים של שלמה שם ועוד בדעתו; חידושי הראב"ד בבא קמא סג א וסד ב, ועוד), שהמיעוט מהכתוב על שלמה אינו כלפי **כפל בגנב** (ר"י מיגש שם; ראב"ד שם ושם).

איסורי הנאה **הגונב אסורי-הנאה** (ראה ערכו) **פטור מכפל** (תוספתא בבא קמא ז, ומכילתא מסכתא דנזיקין יג, שהוא פטור אף מקרן), ואפילו איסורי הנאה שאינם אסורים אלא מדרבנן (חסדי דוד שם), ואף אם אינם אסורים אלא לבעליהם (חסדי דוד שם, ראה שם כמה אופנים בזה). **הטעם**: איסורי הנאה, אף לסוברים שהם שלו, אינם ברשותו (ראה ערך אסורי הנאה: בעלות באיסורי הנאה), ואינו נחשב: **וְגִנֵּב מִבֵּית הָאִישׁ** (שמות כב ו. אבן האזל גניבה ב א).

תרומה **הגונב תרומה מבית כהן, משלם כפל** (תוספתא בבא קמא ז, לפירוש חסדי דוד שם ופירוש א' במנחת ביכורים שם; מאירי קידושין נח ב), שהתרומה, אף שהיא נקראת "קדש" (ראה ויקרא יד, ושם כב ו-יד, וקדושין ג א-ב, וסנהדרין פג ב. וראה ערך תרומה), ממונו של כהן היא (חסדי דוד שם), והרי היא בכלל "רעהו" (מאירי קדושין שם).

הגונב תרומה - ומעשר ראשון (מאירי שם) - **מישראל שהפרישה, לסוברים שטובת-הנאה** (ראה ערכו) אינה ממון, אינו משלם כפל (רמב"ם גניבה ב ה; מאירי שם); **ולסוברים שטובת הנאה ממון** - **משלם** (תוספתא שם, לפירוש חזון יחזקאל שם, וראה ערך טובת הנאה); **ויש סוברים שלדברי הכל משלם, שקנסו את הגנב** (מנחת ביכורים שם בפירוש ב' בתוספתא שם).

כשאינו חייב בקרן

אין הגנב חייב בתשלומי כפל אלא אם כן חייב הוא בתשלומי קרן, אבל אם היה פטור מקרן, פטור אף מן הכפל (ראה להלן), שנאמר: **חֵיִים שְׁנֵי יִשְׁלֵם** (שמות כב ג), תשלומי שנים אמרה תורה, ולא תשלומי אחד (ראשי בשמים י ו, וכעין זה באבן האזל גניבה ג ב, ד, וראה ענף פרי לפרי יצחק סב).

הגונב בשבת **הגונב בשבת** - באופן שחילל שבת בגניבתו (ראה כתובות לא א-ב, ורש"י שם לד ב, ושאר ראשונים שם, האופנים בזה) - **פטור מתשלומים** (כתובות לד ב; רמב"ם גניבה ג ד), ואף לסוברים שמכפל שהוא קנס (ראה לעיל: החיוב וגדרו; בתורת קנס) אינו נפטר משום קנס-ליה-בדרבה-מיניה (ראה ערך קנס ליה בדרבה מיניה וערך קנס, ושם שאין הלכה כן. ראה כתובות שם), מכל מקום פטור, כיון שאינו חייב בקרן, שמעשה הגניבה המחייב את הקרן מחייבו מיתה, ואין אדם מת ומשלם ממון (ראה ערך קנס ליה בדרבה מיניה. רש"י שם), וכל שאינו חייב קרן - אינו חייב כפל (שיטה מקובצת שם בשם שיטה ישנה, ולחם משנה שאלה א ה, בבאור דעת הרמב"ם גניבה שם).

השיב הגניבה **אם חזרה הקרן לבעלים, פטור הגנב מן הכפל** (בבא קמא לבעלים סח ב⁸), שאין חיוב כפל אלא כשהגניבה נמצאת ביד הגנב - **בשעה שהעידו עדים** (רש"י שם) - אבל אם הגנב כבר השיב את הגניבה לבעלים, אינו חייב כפל, שנאמר: **אִם הִפָּצֵא תִפְצֹא כִּידוֹ**

פחות **חיוב כפל, כתבו ראשונים שהוא אף בגונב פחות משתי כסף** (רמב"ן בבא מציעא נו ב ד"ה תדע⁷); **ויש שכתבו שאין הגנב חייב כפל אלא אם כן גנב שתי כסף, כשם שאין נשבעים על טענה של פחות משתי כסף** (ראה ערך מודה במקצת וערך שבועת הדינים. פסקי תוספות בבא קמא קנד, בדעת תוספות שם; ים של שלמה שם ז א).

שותפים שגנבו חייבים בתשלומי כפל (מכילתא דרשב"י שמות כב ג; תוספתא בבא קמא ז; שבת צג ב, ותוספות שם; בבא קמא עח ב, ומאירי שם; רמב"ם גניבה ב יד) - **ואף לסוברים ששנים-שעשו (ראה ערכו) מעשה, צריכים שיעור לכל אחד** (ראה ערך שנים שעשו, ושם שאין הלכה כן), **בכפל אין צריך שיעור, שהוא נוהג בכל שהוא** (תוספות שבת שם); **וכן שותף שגנב מחברו משלם כפל** (מכילתא דרשב"י שם; משנה בבא קמא עח ב, ומאירי שם בבאורה, וראה גמרא שם; תוספות בבא קמא סב ב).

ואף שמתשלומי ארבעה-וחמשה (ראה ערכו) **פטורים באופנים אלו** (ראה ערך ארבעה וחמשה) - **כיון שאין הטביחה או המכירה כולה באיסור** - **למדו מהכתוב: אִם הִפָּצֵא תִפְצֹא כִּידוֹ הַגֵּנֵבָה מִשּׁוֹר עַד חֲמֹר עַד שֶׁהָ חֵיִים שְׁנֵי יִשְׁלֵם** (שמות שם), **"משור" - אפילו מקצת שור** (מכילתא דרשב"י שם).

גנב בהמה חוץ מידה או רגלה, משלם כפל (מכילתא דרשב"י שם), **ואף שבתשלומי ארבעה וחמשה פטור אם מכרה חוץ מידה או רגלה** (ראה ערך הני"ל), **למדו מהכתוב "עד שה" - אפילו מקצת שה** (מכילתא דרשב"י שם).

קרקעות או הגונב קרקעות, או עבדים, או שטרות - **אינו חייב לעבדים או לשלם תשלומי כפל** (משנה בבא מציעא נו א, וברייתא שם שטרות נו ב, וברייתא בבא קמא סב ב, ושם סד ב; רמב"ם גניבה ב ב; טור חו"מ שם).

במקור דין זה פירשו בתלמוד, לסוברים שהכתוב: אִם יִפָּצֵא הַגֵּנֵב יִשְׁלֵם שְׁנֵי (שמות כב ו), מדבר על חיוב כפל בגנב (ראה לעיל: החיוב וגדרו), **לומדים כן ממה שנאמר: עַל שׁוֹר עַל חֲמֹר עַל שֶׁה וגו' (שמות כב ח), שאחר שלמדנו מ"כל", שתשלומי כפל נוהגים אף בדבר שאין בו רוח חיים** (ראה לעיל), **באו הפרטים בכתוב: "שור", "חמור", "שה", למעט קרקעות, עבדים ושטרות** (בבא קמא סג א).

ולסוברים שהכתוב: אם ימצא הגנב, לא נאמר על כפל בגנב (ראה לעיל שם), **פירשו בתלמוד, שכיון שדין זה שתשלומי כפל נוהגים בכל דבר, נלמד לדעה זו מהכתוב: אִם הִפָּצֵא תִפְצֹא כִּידוֹ הַגֵּנֵבָה מִשּׁוֹר עַד חֲמֹר עַד שֶׁהָ חֵיִים שְׁנֵי יִשְׁלֵם** (שמות כב ג), **"שהמצא תמצא" הם שני כללים, וכל שני כללים הסמוכים זה לזה, דנים אותם בריבוי מיעוט וריבוי, לסוברים כן, הרי מהפרטים שבכתוב זה: שור חמור ושה, ממעטים קרקעות עבדים ושטרות** (שם סד ב. וראה ירושלמי שם ז א, ופני משה ומראה הפנים שם).

דבר שאינו הגונב דבר-שאינו-מסוים (ראה ערכו) - **שאיין לבעלים מסוים סימן בו, או: שאינו במידה ובמשקל, או: שאינו שלם, כגון חצי רמון או חצי אגוז** (ראה ערך דבר שאינו מסוים וערך טוען טענת גנב) - **נחלקו בו ראשונים אם חייבים עליו כפל**:

• **יש מהראשונים שכתבו שאין חייבים** (רש"י בבא קמא סג א ד"ה למעוטי; תוספות רבינו פרץ שם סד ב; רא"ש שם א; רבינו ירוחם מישרים

למה סוברים כן. 8. וראה מלבושי יום טוב ב חו"מ ו, שמצדד שיש מחלוקת

7. וראה קובץ שיעורים בבא קמא אות ה, שאף התוספות בבא קמא סג א ד"ה

ערכו), לדעתו (ראה ערך שינוי, ושם שכן הלכת. ראה בבא קמא שם), ואף לסוברים ששינוי אינו קונה (ראה ערך הני"ל), אינו משלם אלא כשעת הגניבה (בבא קמא שם), שכיון שנשתנתה הגניבה שינוי גמור, אינו חייב לשלם אלא כמו שהיתה שוה בשעת הגניבה, שהגנב אומר לו: כלום איל גנבתי ממך, טלה גנבתי ממך (מלחמות לרמב"ן שם צו ב; תוספות רבינו פרץ שם סה ב; רבי עקיבא איגר שם, בביאור דברי הרא"ש שם ב), ולדעתו, אם נתפטמה הבהמה מאליה - שהפיתום שייך לבעלים הראשונים, לסוברים כן (ראה ערך הני"ל. מלחמות שם צו ב) - משלם כפל כשעת העמדה בדין (גמרא שם סה ב).

• ורבי חנינא סובר שאף אם אינו חשוב שינוי, משלם כעין שגנב, שהגנב אומר לבעלים: כלום איל גנבתי ממך, טלה גנבתי ממך (בבא קמא שם), שכיון שנשתנה במקצת, אף שאין זה שינוי הקונה, אינו משלם עליו כפל, כיון שלא היה בשעת גניבה (מלחמות לרמב"ן שם צו ב), ואף אם נתפטמה הבהמה מאליה, אומר הגנב: כלום שמינה גנבתי ממך (רא"ש שם, ורבי עקיבא איגר שם סה ב בדעתו; ים של שלמה שם ד).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שהגונב בהמה כחושה ונתפטמה אצלו מאליה, משלם כעין שגנב, שהגנב אומר לו: כלום שמינה גנבתי ממך (תוספות רי"ד ותוספות רבינו פרץ ורי"מ מסרקסטה בשיטה מקובצת שם סו א, בשם רי"ח; תוספות שם סה א ד"ה אנא, וסו א ד"ה טלאים בשם רי"י, ורא"ש שם ב בשם; ראשונים שם⁹), שהלכה כרבי חנינא (ים של שלמה שם ז ג בדעת תוספות).

• ויש שכתבו שהוא משלם כשעת העמדה בדין (רא"ש שם בדעת הרי"ף שם ריש פרק ז; רש"י בבא קמא סה א ד"ה ומשני, ושם סו א ד"ה טלאים; מלחמות לרמב"ן שם צו ב; טור חו"מ שם ד; ים של שלמה שם¹⁰). וכתבו ראשונים בדעתם, שהם סוברים שהלכה כרבי אילעא (מלחמות לרמב"ן שם; רא"ש שם בדעת הרי"ף), הסובר שהגונב בהמה כחושה והשמינה אצלו מאליה, שאינו חשוב שינוי, משלם כפל כשעת העמדה בדין, שאינו יכול לומר לו: כלום שמינה גנבתי ממך (מלחמות שם).

גנב בהמה שמינה והכחישה, משלם תשלומי כפל כעין שגנב (ברייתא בבא קמא סה א, ותוספתא שם ז; רמב"ם גניבה א יג; טור חו"מ שם ד), ולא כשעת העמדה בדין, שאומרים לגנב: מה ההבדל בין אילו הרגת את כל הבהמה, לבין אם הרגת את חציה (בבא קמא שם). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שלא נאמרו הדברים אלא כשהכחישה בידים (ראשונים דלהלן; מלחמות לרמב"ן שם צו ב (לד א); רא"ש שם ז ב; טור חו"מ שם ד), מהם שפירשו הסברא, שהכחשה תחילת טביחה היא (רש"י שם סה א ד"ה מה); ומהם שפירשו, שכיון שהוא הכחישה, דין הוא שישלם הכל כמו שהיתה שווה בשעת הגניבה (פסקי רי"ד שם).

• ויש מפרשים שהדברים אמורים אף כשהוכחשה מאליה (תוספות שם סה א ד"ה מה ל), שכשם שאילו הרג את הבהמה וקנאה בשינוי (ראה ערכו), לא היה משלם כפי שהיא שוה כעת, שהרי אינה של הבעלים, אלא כפי שהיתה שוה קודם שהרגה, כשהיתה שייכת לבעלים, כך אם הרג את חציה היינו שהכחישה, אינו משלם כפי שהיא שוה כעת, אלא כפי שהיתה קודם שהכחישה, ומטעם זה

(שמות כב א), היינו שהגניבה נמצאת ביד הגנב (רש"י בבא קמא שם), והימצאות הגניבה בידו היא המשך מעשה הגניבה, והיא חלק מהמעשה המחייב כפל (חידושי הגר"ט בבא קמא קלא ד"ה ולפיני' ד).

לאחר שבית דין החזיר את הגניבה אחרי שבית דין אמרו לו: חייב אמרו לו להשיב אתה ליתן לו, אף שלא אמרו: צא תן לו, שוב אינו נפטר מכפל (בבא קמא סט א. וראה ערך גמר דין).

לא השיב הגנב את הגניבה, אלא שפסקו לו בית דין: צא תן לו (ראה ערך גמר דין), יש סוברים שזה חשוב שחזרה קרן לבעלים (אחרונים דלהלן), שכשפסקו בית דין: צא תן לו, יצא מכלל גניבה (מלבושי יום טוב א חו"מ יא, וחלק ב חו"מ ה ו, וראה תוספות רבינו פרץ בבא קמא שם, וחזון איש שם יח סק"י).

התשלומים

הגונב חייב לשלם תשלומי כפל לבעל הגניבה (משנה בבא קמא סב ב, ושבועות מט א; רמב"ם גניבה א ד; סמ"ג עשין עא; טור חו"מ שם). גנב דינר משלם שנים, גנב חמור או כסות או גמל משלם שנים בדמיהם (רמב"ם שם).

היתה הגניבה שוה בשעת הגניבה ארבעה זוזים, ובשעת העמדה בדין הוזלה ואינה שוה אלא זוז, שתשלומי הקרן הם כפי שהיתה שוה בשעת הגניבה (ראה ערך גנבה), אמר רב: תשלומי כפל כשעת העמדה בדין (בבא קמא סה א; רמב"ם גניבה א יד; טור חו"מ שם ד), היינו כשווי עכשיו בזמן שנגמר הדין (רא"ש בבא קמא ז ב).

בטעם הדבר כתבו ראשונים, שלמדו בתלמוד מהכתוב שהגנב חייב לשלם את הקרן כשעת הגניבה, שנאמר: אִם הִמָּצָא תִּמְצָא בְּיָדוֹ הַגָּנֵבָה וְגו' חַיִּים שְׁנֵים יִשְׁלֹם (שמות כב א), למה נאמר "חיים" ב"גניבה", לומר לך: אחייה - השלם (רש"י בבא קמא סד ב ד"ה אחייה; תוספות שם סה א ד"ה דתניא, שאחיה הוא לשון תשלומים, וכל דבר שמשלים החסרון קרוי אחייה) - לקרן כעין שגנב (בבא קמא שם. וראה ערך גנבה), ומשמע שאת הקרן לבדה יש לשלם כעין שגנב, אבל את הכפל ישלם כשעת העמדה בדין (תוספות שם ד"ה גופא, ותוספות רבינו פרץ שם; רא"ש שם), שהקרן לבדה קרויה גניבה, שהיא הגנבה (שיטה מקובצת שם בשם שיטה), אבל הכפל אינו נקרא גניבה, שהרי לא גנבו (שיטה מקובצת שם בשם רבינו יהונתן).

ויש מהראשונים שכתבו שזה שכפל משלם כשעת העמדה בדין הוא מסברא, לפי שבחיוב כפל אינו מחוייב עד שעת העמדה בדין (חידושי הראב"ד בבא קמא סה א, ושם סו א; רא"ש שם בדרך ב'; שיטה מקובצת שם בשם שיטה), שהרי לפני כן אם הודה בו - נפטר (ראה ערך מודה בקנס. רא"ש שם; שיטה שם).

גנב בהמה כחושה והשמינה, משלם תשלומי כפל כשעת הגניבה (ברייתא בבא קמא סה א, ותוספתא שם ז, וראה להלן; רמב"ם גניבה א יג; טור חו"מ שם ד; ופיטמה, וראה להלן), ולא כשעת העמדה בדין, שאומר לו הגנב: אני פיטמתי את הבהמה, ולמה תיטול אתה תשלום עבור זה (בבא קמא שם).

גנב טלה ונעשה איל, עגל ונעשה שור, משלם כפל כשעת הגניבה (ברייתא שם סה ב; רמב"ם שם; טור חו"מ שם), ונחלקו בכך אמוראים: • רבי אילעא פירש שהוא משום שטלה ונעשה איל הוא שינוי (ראה

הרמב"ם שם יג. 10. וראה בית יוסף חו"מ שם, וים של שלמה שם, שפירשו

תנאים בדבר. 9. וראה אמרי משה לב טו, ואבן האזל גניבה א יד, שכן דעת

הרדב"י ב אלף מט (תרכד), שלכן חייבתו תורה לשלם דווקא לבעלים, ולא למי שירצה לשלם).

ואף באופנים שאין לבעלים הפסד מהגניבה, משלם להם הגנב כפל (מרחשת ג ל אות ז), ולא למי שהפסיד מהגניבה (ספר הזכרון אבן ציון מהגר"ח; אבי עזרי נזקי ממון ח א ד"ה ואשר נראה), כיון שכפל הוא קנס (ראה לעיל: החיוב וגדרו; בתורת קנס), ואינו תשלומי ההפסד (מרחשת שם; אבי עזרי שם), אלא חיוב שחייבתו תורה מפני שעשה איסור (ראה לעיל שם).

גנב נכסי מלוג גנב ולד בהמת נכסי-מלוג (ראה ערכו) - היינו נכסים שנפלו לאשת איש מבית אביה, שהגוף שלה והפירות של בעל (ראה ערך נכסי מלוג, וראה ערך בעל: פירות) - משלם הגנב כפל לאשה (כתובות עט ב; רמב"ם אישות כב כח).

גנב נכסי מלוג עצמם, נחלקו ראשונים בדבר:

• יש אומרים שאף כאן משלם כפל לאשה, לפי שלא תקנו לו לבעל אלא את הפירות שיוצאים מגוף נכסי מלוג, ולא אלו שבאים ממקום אחר (תוספות כתובות שם ד"ה פירא בשם הריב"ן וברא"ש שם; ראשונים שם), וקונים בדמי הכפל קרקע והבעל אוכל פירות (בית מאיר אה"ע פה טז).

• ויש חולקים וסוברים שכפל של נכסי מלוג עצמם לבעל הוא, לפי שאף פירות שאינם יוצאים מגוף הנכסים יש לו, ודווקא פירות של הפירות לא תקנו לו (מאירי בבא מציעא לד ב).

הגונב מן השומר, משלם כפל לבעלים, ולא לשומר (משנה השומר בבא מציעא לג ב; ירושלמי שבועות ח א; רמב"ם שאלה ופקדון ח א; טור חו"מ רצה. וראה לעיל: בגונב שלא מביתם; הגונב מבית שומר). שילם השומר את הקרן לבעלים - או אפילו נתרצה לשלם (בבא מציעא לד א; ירושלמי שם ג א; רמב"ם שם; טור שם) - ונמצא הגנב, משלם כפל לשומר (משנה שם לג ב. וראה להלן).

ונחלקו אמוראים: רב יהודה בשם שמואל ורבי אלעזר סוברים שרבי יוסי חולק (בבא מציעא לו א), ולדעתו אף אם שילם השומר את הקרן, משלם הגנב את הכפל לבעלים, שכיזד זה נותן לתוך כיסו כפילו של זה (רש"י שם ד"ה אף), שלדעתו "אין אדם עושה סחורה בפרתו של חברו" (גמרא שם, על פי משנה שם לה ב), ולדבריהם הלכה כמותו (גמרא שם לו א); ורבי יוחנן סובר שאף לדעת רבי יוסי משלם את הכפל לשומר, כיון שהשומר שילם או נתרצה לשלם (שם).

להלכה הכפל לשומר (רבינו חננאל שם לד א; רי"ף שם יח ב; רמב"ם שם; רא"ש שם ג א; אור זרוע ג פסקי בבא מציעא קג בשם ר' ברוך מארץ יון; טור שם), שכל מקום שנחלקו שמואל ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן (ראה ערך הלכה ד). רבינו חננאל שם; אור זרוע שם בשם ר' ברוך מארץ יון), ומה שר' אלעזר סובר כשמואל, אינו חשוב, כיון שהיה תלמיד קטן לגבי ר' יוחנן (ראה ערך הנ"ל. רבינו חננאל שם; אור זרוע שם בשם ר' ברוך מארץ יון).

ויש מן הראשונים שסובר שהלכה שהכפל לבעלים (אור זרוע שם), שהלכה כשמואל בדינים (ראה ערך הנ"ל), ועוד שרבי אלעזר סובר כמותו (אור זרוע שם).

הוא הדין אם הבהמה הוכחשה אצלו מאליה, משלם כעין שגנב, שכשם שאילו היתה מתה מאליה, יש לחייבו כשוויה מתחילה שהיתה של גנב, ולא כשוויה עתה שנשתנתה, הוא הדין במתה חציה, דהיינו הוכחשה (תוספות שם. וראה תוספות רבינו פרץ שם).

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאם הוכחשה מאליה משלם כפל כשוויה עתה (רש"י שם סה א ד"ה מה, ושם סו א ד"ה טלאים; תוספות שם סו א ד"ה טלאים בשם רבינו תם; רא"ש שם; טור חו"מ שנד; לבוש שם ד), שהם סוברים שאין אומרים: מה לי הרגת כולה, מה לי הרגת חציה, אלא בהכחשה בידים ולא בהוכחשה מאליה (רש"י סה שם; לבוש שם).

• ויש סוברים שאף אם הוכחשה מאליה משלם כפל כשוויה בשעת גניבה (תוספות שם סו א בשם ר"י; תוספות רבינו פרץ שם סה א בפירוש א, ושם סו א; מלחמות שם צו ב), מהם סוברים שאף בזה אומרים: מה לי מתה כולה, מה לי מתה חציה (תוספות רבינו פרץ שם); ומהם סוברים שלמסקנא אף בלא סברא זו, לענין כחש לא אמר רב שהוא משלם כשעת העמדה בדין (תוספות שם בשם ר"י).

צורת התשלום תשלומי כפל משולמים מ"מיטב הארץ", ועל כך, ראה ערך אבות נזיקין, וערך תשלומי נזק, ושם אם רשאי לשלם תשלומי כפל בקרקע, כשיש לו מטלטלים. ונחלקו ראשונים:

• יש שנראה מדבריהם שאינו רשאי לשלם תשלומי כפל בשברי כלים (רמב"ם גניבה א טו, והגהות מיימוניות ומגיד משנה ועוד שם בבאורו), שתשלומי כפל יש לשלם כמו תשלומי קרן, והרי דרשו בירושלמי מהכתוב: חַיִּים שְׁנֵים יִשְׁלֹם (שמות כג א) - ולא מתים (ירושלמי בבא קמא א א. מגיד משנה שם), וכלים שבירתם זו היא מיתתם (ערוך השלחן חו"מ שנד יב).

• ויש סוברים שתשלומי כפל חלוקים מתשלומי קרן, ונראה מדבריהם שהוא רשאי לשלם תשלומי כפל בשברי כלים (ראב"ד גניבה שם, ואחרונים הנ"ל בבאורו, וראה אבן האזל שם), ולדעתם מה שלמדו מהכתוב שמשלם חיים ולא מתים, אינו אלא על תשלומי קרן - כמו גזלן (ראב"ד שם. וראה ערך גזל) - אבל כפל יכול לשלם אף בשברי כלים (חידושי רבי חיים הלוי על הרמב"ם שם).

כשאין לו אם אין לו לשלם את הכפל, אין בית דין מוכרים אותו איד לשלם לעבד-עברי (ראה ערכו) עבור תשלום כפל (מכילתא דרשב"י שמות כב ב; ירושלמי סוטה ג ח; קידושין יח א; רמב"ם גניבה ג יב; טור חו"מ שמח) - כשם שמוכרים אותו, עבור תשלום הקרן (ראה ערך גנבה: תשלומיה ע"י מכירת הגנב) - שממעטים מהכתוב: וְנִמְכַּר בְּגִבְתּוֹ (שמות כב ב), בגנבתו ולא בכפלו (מכילתא דרשב"י שם; ירושלמי שם; קידושין שם), ונשאר הכפל חוב עליו עד שיעשיר (רמב"ם שם).

למי משלם

תשלומי כפל משלם הגנב לבעל הגניבה (רמב"ם גניבה א ד), וכן נאמר בכתוב: אֲשֶׁר יִשְׁעֶץ אֱלֹהִים יִשְׁלֹם שְׁנֵים לְרֵעֵהוּ (שמות כב ח), שכיון שנצטער זה שגנבו ממנו, דין הוא שיזכה בכפל (שו"ת

כפרות¹

מנהג עריכת כפרות בימים נוראים

הפרקים:

- הדבר בו הוא נעשה
- זמנו ועשייתו

- המנהג וטעמיו

לעניים, לסוברים כן (ראה להלן: זמנו ועשייתו. ראש יוסף [אישקאפא] שם. וראה חבור התשובה למאירי שם), אך כיון שאין הצדקה מכפרת אלא עם התשובה, יש לשחוט תרנגול - לנוהגים כן (ראה להלן: הדבר בו נעשה) - הנקרא גבר (ראה יומא כ ב), כדי לעורר את האדם לתשובה, שיכין שהוא הגבר חייב מיתה (שו"ת כנף רננה או"ח נט).

והמקובלים כתבו טעם אחר (שער הכוונות דרושי יום הכיפורים, הובא בכף החיים או"ח תרה סק"ח).

המתנגדים לכך יש מן הראשונים שאסרו את מנהג הכפרות (ארחות חיים דין ערב יום הכיפורים א, בשם הרמב"ן; שו"ת הרשב"א א שצה; שו"ע או"ח תרה), שלדעתם אינו אלא דברי הבאי בעלמא (רשב"א שם⁴), ויש לחוש בו משום דרכי-האמורי (ראה ערכו. ארחות חיים שם בשם הרמב"ן. וכעין זה דעת השואל בתשובות הגאונים המובאת במדרכי יומא תשכג, שיש בו משום נחש (ראה ערכו)).

וכן יש מן הראשונים שכתבו, שכאשר עושים כפרות לתינוקות, נראה הדבר כאילו התינוקות הקדש הם, ורוצים לחלל את קדושתם על התרנגול, ולא נודע במנהג זה שורש או יסוד בתלמוד כלל, ויש בו משום דרך נחש (ראה ערכו. חבור התשובה למאירי משיב נפש ב ח (עמ' 398), שהקשה כן, וראה שם שקצת גאונים מחו במנהג זה, ולא נענו, שסמכו רוב הגאונים להיות העולם כמנהגו נוהג; ויש שכתבו, ששחיטת הכפרות נראית כשחיטת קדשים בחוץ (מנהג מרשלייאה המנהגות לר' משה ב"ר שמואל עמ' 128; לבוש שם בשם יש אומרים; ראש יוסף [אישקאפא] שם).

מהראשונים שהתירו לעשות מנהג זה, יש שכתבו שאין בעשייתו משום נחש (תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות רבי נטרונאי גאון או"ח קעט; חבור התשובה למאירי שם, שיישב המנהג; ב"ח ריש סי' תרה), לפי שנחש לטובה הוא (חמדה גנוזה ורב נטרונאי שם. וראה ערך נחש); או שלא עשו כן לשם נחש, אלא כדי להרבות באדם יראת ה', שיראה את עצמו כאילו הוא ובניו ביתו מחוייבים לה' מחמת העוונות (ראה לעיל: טעמו); ועוד שעל ידי כך יזכור את ענין העקדה, ויתעורר לידע עד היכן מגעת אהבת ה' ויראתו (ראה לעיל שם. חבור התשובה למאירי שם). וכן יש שכתבו שאין במנהג זה משום דרכי האמורי (ב"ח שם. וראה ערך דרכי האמורי). וכן יש שכתבו, שאין עשיית הכפרות נראית כשחיטת קדשים בחוץ, שלפיכך לוקחים מינים שאינם ראויים לקרבן - לדעתם (ראה להלן: הדבר בו נעשה) - כדי שידעו הכל שלא לשם קרבן הנהיגוהו (לבוש שם; מגן אברהם תרה סק"ג. וראה שו"ת הרשב"א שם, וראש יוסף שם).

אם נותנים את הכפרות לעניים, יש שכתבו שאף האוסרים מודים שאין בזה משום דרכי האמורי (שו"ת רדב"ז ב תשמ, בדעת הרשב"א שם).

מנהג הכפרות, נזכר לראשונה בדברי גאונים כמנהג שנהגו בו העם וחכמי ישראל (ראה להלן); ויש שנראה מדבריהם שמנהג קדום הוא מזמן התלמוד (גנזי שכטר ב עמ' 18 מר' עמרם גאון, בביאור הגמרא כתובות ה א; מחזור ויטרי שלט, שמנהג הכפרות נזכר בפסיקתא²; שו"ת הרשב"ן (שיק תר"ס) אורח חיים רלה ד, בביאור הירושלמי שקלים ד ד, וראה משפט צדק (קוטנא תרע"ד) בהשגתו לתשובה הנ"ל).

היו שרצו לבטל את המנהג, אם מצד ערעור על עצם המנהג, ואם מצד תקלות שנגרמו במהלך קיומו, ועל כך, ראה להלן: המנהג וטעמיו.

המנהג וטעמיו

מקורו יש נוהגים לערוך בימים הנוראים את מנהג הכפרות (על אופן עשיית מנהג זה, ועל הזמן המסויים בו נוהגים לעשותו, ראה להלן: זמנו ועשייתו), וכתבו גאונים וראשונים שכן היה המנהג במקומם (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בשו"ת הרשב"א ז תא, ובטור או"ח תרה; תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט), ושכן הוא מנהג כל חכמי ישראל (מרדכי יומא תשכג בשם תשובות הגאונים), ורבני אשכנז (שו"ת הרשב"א א שצה; רמ"א שם: וכן נוהגים בכל מדינות אלו), ומנהג אבותינו תורה הוא (מחזור ויטרי שלט), והוא מנהג ותיקין (רמ"א שם).

טעמו כמה טעמים מצינו בגאונים ובראשונים למנהג הכפרות:

- יש שכתבו, שהכפרות הן תמורת האדם (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בטור או"ח תרה; צדה לדרך ד ה פרק ה³), שאם נגזרה על האדם מיתה, צריך ליתן למלאך המות כופרו כדי לבטל הגזירה (שו"ת מהר"י וייל קצב), שכיון שיצא המשחית אינו משיב, אלא אם כן חל על איזה דבר (שם קצא), או כדי להשביע עיניו של השטן, המקטרג על הבריות כדי שיימסרו בידו, וכשישחט אדם בעל חיים במקומו, ויחשוב כאילו שחט את עצמו, אין לו מקום לקטרג כל כך (לבוש או"ח שם).

- יש שכתבו בטעם המנהג, שהוא להעיר את לב האדם ולהרעידו, להיות מראה את עצמו כאילו הוא ובניו ביתו מחוייבים לה' מחמת העוונות, ואם ישוב לה' בכל לבו יהפוך לו ה' את הקללה לברכה (חבור התשובה למאירי משיב נפש ב ח), ועוד כתבו - למנהג שהיו עושים את הכפרות על ידי שחיטת איל (ראה להלן: הדבר בו נעשה) - שעל ידי שחיטת האיל יזכרו את ענין העקדה, ויתעוררו לידע עד היכן מגעת אהבת ה' ויראתו (מאירי חבור התשובה שם. וראה אליה רבה או"ח שם סק"ז בשם ספר אמרכל).

- ויש שכתבו, שעיקר הכפרה הוא בצדקה שנותנים את בעל החיים

כן דעת הרמב"ם שם, שמה שכתב השמינה היינו בידיים.

כפרות. 1. לב, טורים רכא-רלט. 2. וראה תרגום שני אסתר ג ח: בתשעה ביה [בתשרי] נכסין חיון ואווזין [שוחטים חיות ואווזים] ואכלין ושתין, ויפה ללב ב או"ח קונטרס אחרון תרה סק"א, והארות שמש שבספר חמדת שאול ז. ו.

3. וראה שו"ת באר שבע נג, שתמה שאין לעשות תמורה לאדם, ועוד שהעופות אינם נעשים תמורה (ראה ערכו). 4. וראה דפוסים ראשונים של השו"ע בכותרת תרה: מנהג כפרות בערב יום הכיפורים מנהג של שטות הוא, וראה שו"ת שמש צדקה או"ח כג (ד"ה והאמת), בשם ר"ש אבוחב, שקבלה בידו שלא

תרנגול לבן תרנגול שאותו לוקחים לכפרות - לנוהגים כן (ראה לעיל בסמוך) - יש מן הראשונים שכתבו שיש הנהגים שיהיה לבן (תניא רבתי עב; מהר"ל הלכות ערב יום הכיפורים; לקט יושר או"ח עמ' קמ ענין א; רמ"א או"ח תרה; לבוש שם⁷), על שם הכתוב: אִם יִהְיֶה חֲטָאֵיכֶם פְּשָׁנִים פְּשָׁלָג יִלְבִּינוּ (ישעיה א יח). תניא רבתי שם; מהר"ל שם; רמ"א שם⁸), ויש שלא הקפידו ליקח תרנגול לבן דווקא (מטה משה אות תתלח בשם המהרש"ל).

ויש מן הראשונים סוברים שאין ליקח לכפרות תרנגול לבן, משום דרכי-האמורי (ראה ערכו). לקט יושר שם בשם מהר"ר מיישטרלן, על פי עבודה זרה יד א⁹, או שעל כל פנים אין לקחתו בדמים יקרים, שכיון שהוא מחזור ושואל אחר תרנגול לבן דווקא, יש לחוש בזה משום דרכי-האמורי (ראה ערכו). ב"ח שם; מגן אברהם שם סק"ג.

בעל חיים טרפה (ראה ערכו), אין עושים בו כפרות (אשל טרפה אברהם (בוטשאטש) תרה מהדורא תניא; תורת אביגדור או"ח שם; שו"ת תורה לשמה קנה).

נתנבל בשחיטה, צריך לקחת אחר (תורה לשמה שם; שער הכולל יום הכיפורים סוף אות ב), כי עיקר תיקון הכפרה נעשה בשחיטה (תורה לשמה שם; שער הכולל שם).

נמצא טרפה אחר שנשחט, נחלקן אחרונים בדבר: יש שכתבו שהוא צריך כפרה אחרת, כקרבן הנמצא טריפה (ראה ערך טרפה (ב): בקדשים ובמצוות. תורת אביגדור שם. וראה שלחן שלמה תרה, ותורה לשמה שם, שנסתפקו בזה); ויש שכתבו שאינו צריך (אשל אברהם שם; שער הכולל שם), שבשעת השחיטה כבר נעשה התיקון הראוי (שער הכולל שם. וראה אשל אברהם שם טעם אחר).

תרנגול מסורס תרנגול מסורס, יש שהקפידו שלא ליטלו לכפרות (מטה אפרים תרה ד, שכן נהגו במקומו; קצור שולחן ערוך קלא א), שאף שבדרך כלל אין חוששים במסורס שמא טרפה הוא, מכל מקום בערב יום הכיפורים מדקדקים יותר (אלף למטה שם סק"ד: אפשר. וראה בית הכפרת דיני מנהג הכפרות יא, שאע"פ שתרגול מסורס אינו קרוי גבר, מכל מקום יוצאים בו לכפרות).

רבים העושים כפרות יחד, יש מן הגאונים והראשונים אנשים בדבר שנראה מדבריהם שיעשה כל אחד מהם כפרות על אחד דבר בפני עצמו (תשובות רב נטרונאי גאון שצה, וכן הוא ברש"י שבת פא ב ד"ה האי בשם תשובות הגאונים; תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט; מחזור ויטרי שלט¹⁰), לפי שהכפרות דוגמת קרבן חובה הן, ואין שנים מביאים קרבן אחד (ראה ערך קרבנות. אליה זוטא תרה סק"ד, ואליה רבה שם סק"ח; ביאור הגר"א שם: אינו דומה לנדבה).

ומן האחרונים יש שכתבו, שכמה אנשים יכולים לעשות כפרות בדבר אחד (לבוש שם; מגן אברהם שם סק"ב¹¹), שלדעתם הכפרות דוגמת קרבן נדבה הן - שיכולים שנים להתנדב קרבן אחד (ראה ערך הנ"ל) - שהרי אין הכפרות חיוב אלא מנהג (מחצית השקל שם בדעת המגן אברהם שם).

כשיש חשש לאיסור נבילה או טריפה במקומות שיש חשש איסור נבילה וטריפה בכפרות, שמתקבצים הרבה ודוחקים זה את זה, והשוחטים נעורים כל הלילה ואינם מרגישים בסכין מפני רוב העבודה, כתבו אחרונים שיש למנוע את המנהג (חיי אדם קמד ד, ושם שמי שיכול ורוצה לעשותו מנהג זה באופן המובחר, יקרא את השוחט לביתו באשמורת הבוקר; ישועות יעקב יורה דעה יח פירוש הקצר סק"ג; ערוך השלחן או"ח תרה ה), והרוצה לקיימו, יקדים לעשותו קודם ערב יום הכיפורים (ראה אחרונים להלן: זמנו ועשייתו), או שיקיים את המנהג בדברים אחרים, שאינם בעלי חיים (ראה להלן: הדבר בו נעשה. חיי אדם שם).

הדבר בו נעשה

מנהג הכפרות, יש שהיו עושים אותו באיל, זכר לאילו של יצחק (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בשו"ת הרשב"א ז תא, ובטור או"ח תרה, שכן היה מנהג העשירים. וראה חבור התשובה למאירי משיב נפש ב ח (עמ' 399)). ויש שהיו עושים אותו בכבשים וגדיים (ראבי"ה תקמז, ומרדכי יומא תשכג, בשם תשובות הגאונים, שכן היה מנהג העשירים⁵).

ובהרבה מן הגאונים והראשונים נזכר המנהג לעשות מנהג זה בתרנגולים (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שם; תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט; שו"ת הרשב"א א שצה; ארחות חיים דין ערב יום הכיפורים א, וכלבו סח; טושי"ע או"ח תרה, ועוד) - לפי שהתרנגול מצוי בבתים, יותר מכל בהמה חיה ועוף (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שם), או לפי שהתרנגול שמו גבר, ושוחט תמורת גבר בגבר (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שם; ארחות חיים שם; כלבו שם), או לפי שהתרנגול אינו ראוי להקרבה, ואין לקחת מין הראוי להקרבה, שלא יראה כמקריב קדשים בחוץ (פרישה שם: אפשר), ומהם שכתבו, שמי שאין לו תרנגולים, יקח בעל חיים אחר, כגון אוזים ותורים ובני יונה (לבוש שם), ואפילו דגים (לבוש שם בשם יש אומרים).

ויש שנהגו לעשות את מנהג הכפרות בחותלות של כפות תמרים שזרעו בהם זרעונים (תשובות רב נטרונאי גאון שצה, וכן הוא ברש"י שבת פא ב ד"ה האי בשם תשובות הגאונים, וראה מגן אברהם תרה סק"ג: עציץ עם הזרעים⁶). ומן האחרונים יש שהזכירו את המנהג לעשות את הכפרות בכסף (חיי אדם קמד ד: טוב יותר; כף החיים שם ס"ק כב, ושם שכסף עדיף על זרעים).

בעל חיים הראוי להקרבה, כתבו אחרונים שאין להקריבה (פרישה או"ח תרה; כרתי ה סק"ט; סדור יעב"ץ סדר הכפרות), שלא יהא נראה כמקדיש קדשים ושוחטם בחוץ (אחרונים הנ"ל).

אבל ראשונים כתבו שעושים את מנהג הכפרות בדבר הראוי להקרבה (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בשו"ת הרשב"א ז תא, ובטור או"ח תרה, שעשו הכפרות באיל. הובאה לעיל בסמוך).

סק"ב. 9. וראה אדני פז או"ח שם, שכתב טעמים שאין בחיזור אחר תרגול לבן משום דרכי האמורי, וראה יפה ללב ב שם, והלכות חג בחג ימים נוראים ככ"א הע' 39. 10. וראה שער הכוונות דרושי יום הכיפורים, שכן היה נוהג האר"י. 11. וראה מטה אפרים שם ד, ומשנה ברורה שם סק"ג, שאין לעשות כן אלא אם אין ידם משגת לכפרה לכל אחד.

המחבר כתב את הכותרות, אלא מסדרי הסימנים והמפתחות. 5. וכעין זה בתשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט, ושבלי הלקט רג: אלים או כבשים. 6. וראה מקור חיים (לר"י בכרך) או"ח תרה, שמנהג זה זר יותר ממנהג הכפרות. 7. וראה של"ה יומא אות קלג, שכן היה נוהג האר"י. 8. וראה טעמים נוספים ביפה לב ב או"ח תרה, ושם ג שם

או"ח תרה בשם השל"ה; קיצור של"ה ריש יומא; מטה אפרים תרה ג, וראה שם ז, קודם שיאיר היום (שער הכונות שם; קיצור של"ה שם; סידור הרעב"ץ סדר הכפרות; מטה אפרים שם ז), שאז גוברים הרחמים (מגן אברהם שם; מטה אפרים שם ד).

• יש שכתבו, שהשעה הראויה למנהג הכפרות היא לאחר שהאיר היום (נזירות שמשון או"ח שם, וראה שם שמפרש כן דעת האר"י, וכן כתב ביפה ללב ב או"ח א ב), שהכפרות דוגמת קרבן הן, ואין מקריבים קרבן בלילה (ראה ערך קרבנות. נזירות שמשון שם).

• ויש שכתבו, שיש לעשות את הכפרות לאחר תפילת שחרית (מעגלי צדק מ, הובא באליה רבה תרה סק"א, וראה שם שכן מנהגם; מנהגי הר' זלמן יענט בספר המנהגים לר"א טירנא ד"ה בערב יום הכפורים (מהדורת מכון י-ם עמ' קעד)).

למי מבני הבית יש שנהגו לעשות כפרות לכל בני הבית (נגזי שכתב ב עמ' עושים כפרות 18, מר' עמרם גאון; תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט; מחזור ויטרי שלט; לקט יושר או"ח עמ' קמ ענין א), ואף לעוברים שבמע"א (מהרי"ל הלכות ערב יום הכיפורים; רמ"א או"ח תרה; לבוש או"ח שם; ב"ח או"ח שם; מטה משה תתל¹³).

ויש שנראה מדבריהם, שלא היו עושים כפרות אלא לתינוקות (תשובות רב נטרונאי גאון שצה, וכן הוא ברש"י שבת פא ב ד"ה האי; שו"ת הרשב"א א שצה; חבור התשובה למאירי משיב נפש ב ח עמ' 398); שו"ע או"ח תרה: על כל בן זכר).

עושה הכפרות יש שנהגו שהמתכפר אומר את נוסח הכפרה (ראה להלן) והפסוקים (ראה להלן) ומסובב את הדבר (ראה לעיל: הדבר בו הוא נעשה) מעל ראשו (ראה להלן), בעצמו (ראשונים להלן; מהרי"ל הלכות ערב יום הכיפורים ב; מנהגי הר' זלמן יענט בספר המנהגים לר"א טירנא ד"ה בערב יום הכפורים (מהדורת מכון י-ם עמ' קעד); שו"ת מהר"י וייל קצב); ויש שנהגו שאדם אחר היה עושה כן עבורו (ראשונים להלן; שו"ת הרשב"א ז תא; חבור התשובה למאירי משיב נפש ב ח עמ' 398); מהרי"ל שם).

יש שכתבו, שעדיף שיעשה אדם את הכפרות לעצמו, משיעשה לו זאת אדם אחר, אלא אם כן היה המתכפר עם הארץ, ועושה הכפרות תלמיד חכם (מקור חיים (לר"י בכרך) או"ח תרה).

הנוהג לעשות כפרות על ידי אדם אחר, יש שכתבו שיעשה כן על ידי זקן או חסיד ובעל כוונה (ארחות חיים דין ערב יום הכיפורים א וכלבו סח).

העושה כפרות לאחרים, כתבו אחרונים שיעשה כן לאחר שעשה כפרות לעצמו, שיבוא זכאי ויכפר על החייב (קיצור של"ה ריש יומא. וראה מטה אפרים או"ח תרה ו, וכף החיים שם ס"ק טז, שאין זה מעכב).

אמירת דברים נוהגים לומר בעשיית הכפרות דברים מענין הכפרה מענין הכפרה (ראה להלן), ונוסחאות שונות בדבר:

• יש נוהגים לומר, "זה חליפתי זה תמורתי זה כפרתי" (אגודה יומא ריש פרק ח; שו"ת מהר"י וייל קצא, הובא בדרכי משה או"ח תרה; מטה משה אות תתל; סידור הרעב"ץ סדר הכפרות, ועוד), או: זה חליפתך זה תמורתך זה כפרתך (לקט יושר או"ח עמ' קמ ענין א; ט"ז שם תרה סק"ב; סידור הרעב"ץ שם).

זכר לזכר העושים כפרות בבעלי חיים, כתבו גאונים וראשונים שיקחו זכר לזכר, ונקבה לנקבה (מחזור ויטרי שלט; תשב"ץ קטן קכה; שו"ת הרשב"א ז תא; רמ"א או"ח תרה).

טעה ועשה כפרה בשאינו מינו, כתבו אחרונים שמועיל (אשל אברהם (בוטשאטש) תרה מהדורא תנינא שם, ראה שם טעמו).

מעוברת העושה אשה מעוברת העושה כפרות בבעלי חיים, נחלקו כפרות בבעלי בה ראשונים:

• יש שכתבו, שהיא צריכה ליקח שני בעלי חיים, אחד לה ואחד לעוברת (מהרי"ל הלכות ערב יום הכיפורים; מעגלי צדק מ; רמ"א או"ח תרה; לבוש שם; ב"ח שם; מטה משה תתלח), ויהיו זכר ונקבה, שמא העובר הוא זכר, ואם הוא נקבה, תהא התרנגולת כפרה לאם ולעובר (רמ"א שם; לבוש שם; ב"ח שם; מטה משה שם), לפי ששנים יכולים לעשות כפרה אחת, לסוברים כן (ראה לעיל: כפרת כמה אנשים בדבר אחד. לבוש שם), או לפי שעובר-ירך-אמו (ראה ערכו, מחלוקת תנאים ואמוראים ומחלוקת ראשונים להלכה. ביאור הגר"א שם, לסוברים שאין שנים יכולים לעשות כפרה אחת (ראה לעיל שם), וכעין זה במחצית השקל שם).

• ויש שכתבו, שאשה מעוברת צריכה ליקח שלשה בעלי חיים (הגהות המנהגים בספר המנהגים לר"א טירנא הלכות ערב יום הכיפורים קלט, בשם מרדכי קטן; דרכי משה שם; שער הכונות דרושי יום הכיפורים, שכן היה נוהג האר"י, וכן כתב במגן אברהם שם סק"ב בשם האר"י), זכר ושתי נקבות, מספק אם תלד בן או בת (דרכי משה שם; שירי כנסת הגדולה שם הגהות בית יוסף ו, בדעת המרדכי; שער הכונות שם), שלדעתם אין שנים לוקחים כפרה אחת (אליה זוטא שם סק"ד; שו"ע הרב שם ג. וראה שער הכונות שם), אפילו האם עם עוברת (מחצית השקל שם). ובשלשה די, שאין חוששים לתאומים (הגהות המנהגים שם, בשם מרדכי קטן).

זמנו ועשייתו

זמן עשיית הכפרות, כתבו גאונים וראשונים שהוא בערב יום הכיפורים (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בשו"ת הרשב"א ז תא, ובטור או"ח תרה; תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, וראב"ה תקמז; תשב"ץ קטן קכה; ארחות חיים דין ערב יום הכיפורים א, וכלבו סח; טושי"ע או"ח תרה, ועוד¹²).

ויש מן הגאונים והראשונים שכתבו שהוא בערב ראש השנה (שבלי הלקט רפג בשם תשובות הגאונים; רש"י שבת פא ב ד"ה האי פרפיסא, לענין מנהג הכפרות בזרעונים; תניא רבתי עב); ויש שכתבו, שהוא ביום טוב ראשון של ראש השנה (תשובות רבי נטרונאי גאון או"ח קעט), אלא שחכמים ובעלי בתים עושים זאת הן בראש השנה, והן בערב יום הכיפורים (תשובות רבי נטרונאי גאון שם. וכעין זה בראב"ה שם בשם הגאונים).

ומן האחרונים יש שכתבו, שבמקצת מקומות נהגו לעשות כפרות בהושענא-רבה (ראה ערכו. נוה שלום ערב יום הכיפורים סק"ה, שיש הנוהגים כן במצרים, וכן כתב בספר נהר מצרים הלכות יום הכיפורים סק"ב).

השעה הראויה הערב יום הכיפורים השעה הראויה לעשיית הכפרות בערב יום הכיפורים, נחלקו בה אחרונים:

• יש שכתבו, שיש לעשות את הכפרות לאחר הסליחות (שער הכונות דרושי יום הכיפורים, שכן היה נוהג האר"י, וכן הובא במגן אברהם

יומים קודם ערב יום הכיפורים. 13. וראה אוצר הברית א סוף סי' ב בשם ר"ש אלישיב, וקובץ מבית לוי ב עמ' יז בשם ר"ש ואזנר, שקודם מ' יום לעיבור

12. וראה פר מגדים שם אשל אברהם סק"א, וערוך השלחן שם תרה ה, שבמקומות שיש לחשוש לאיסור נבילה, יש להקדים ולעשות מנהג זה יום או

בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בטור או"ח תרה), תוך כדי אמירת דברים מענין הכפרה (תשובות הגאונים חמדה גנוזה שם; תשובות ר' ששנא גאון שם; ארחות חיים שם וכלבו שם¹⁵), ויש נוהגים לעשות כן שוב, תוך כדי אמירת הפסוקים (תשובות ר' ששנא גאון שם).

וכתבו ראשונים, שיש לעשות כסדר הזה פעם אחת (תשובות הגאונים חמדה גנוזה שם), או ג' פעמים (מחזור ויטרי שלט; ארחות חיים שם וכלבו שם; טור שם), או ד' פעמים (אבודרהם סדר תפילת יום הכיפורים), או ז' פעמים (תשובות ר' נטרונאי גאון ורש"י שם, לענין מנהג הכפרות בזרעונים; תשובות ר' ששנא גאון שם).

מהעושים את מנהג הכפרות בבעלי חיים (ראה לעיל: הדבר בו נעשה), יש שהיו מסובבים את בעל החיים קודם השחיטה (חמדה גנוזה ור' נטרונאי גאון שם); ויש שהיו מסובבים אותו הן קודם השחיטה והן לאחריה (ארחות חיים שם וכלבו שם).

וכתבו ראשונים, שיחשוב המתכפר בלבו - בשעה שמסובב את בעל החיים סביב ראשו (מטה אפרים תרה ה) - שחייב הוא מיתה כבעל חיים זה (שו"ת מהר"י וייל קצא, הובא בדרכי משה שם), ולא שיהיה סבור שבעל החיים נכנס תחתיו להיות נידון במקומו, אלא שיתעורר וישם אל לבו כי היה ראוי שיעשה לו כן (מטה אפרים שם).

לחניח ידו על העושים את מנהג הכפרות בבעלי חיים (ראה לעיל: ראש בעל החי הדבר בו נעשה), יש גאונים וראשונים שכתבו עליהם, שמניח המתכפר את ידו על ראש בעל החיים דוגמת סמיכה (ראה ערכו), קודם שישחטנו (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בטור או"ח תרה; לקט יושר עמ' קמ ענין א, שכן היה נוהג בעל התרומת הדשן; רמ"א או"ח תרה); ויש שנראה מדבריהם, שלא המתכפר מניח ידו על בעל החיים, אלא עושה הכפרות (טור שם, ורבינו ירוחם אדם וחוה ז א, ואבודרהם סדר תפילת יום הכיפורים, בשם הגאונים; מהרי"ל הלכות ערב יום הכיפורים).

ואחרונים תמחו על מנהג זה, שהרי קרבן העוף אינו טעון סמיכה כלל (ראה ערך סמיכה. שו"ת באר שבע נג). ויש שכתבו למנוע המנהג מטעם אחר, שהעושה כן נראה כמקדיש קדשים ושוחטם בחוץ (ט"ז או"ח שם סק"ג. וראה ערך חשד; מראית העין).

ויש שכתבו מטעם זה, שלא יסמוך המתכפר ידו על ראש בעל החיים, כבכל סמיכה (ראה ערכו), אלא על צוארו או על צדדיו (פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ג; אלף המגן שם סק"ט).

וכמה גאונים וראשונים לא הזכירו את הסמיכה בסדר הכפרות (תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט; מחזור ויטרי שלט; תשב"ץ קטן קכה).

לשחוט מיד העושה כפרות בבעל חיים הטעון שחיטה (ראה לעיל: הדבר בו נעשה), כתבו גאונים וראשונים שישחטנו מיד לאחר הסמיכה (ראה ערכו) - לסוברים שעושים סמיכה (ראה לעיל בסמוך) - דוגמת שחיטת הקרבן הנעשית תכף לסמיכה (ראה ערך סמיכה וערך שחיטת קדשים. תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט; מהרי"ל הלכות ערב יום הכיפורים; רמ"א או"ח תרה; לבוש שם), שתחול הכפרה מיד ותצא לפועל (סידור הריעב"ץ סדר הכפרות). ובאותם שאינם עושים סמיכה בכפרות (ראה לעיל שם), כתבו

• ויש נוהגים לומר: זה תחתי, זה תמורת, זה חליפתי (תשובות רב נטרונאי גאון שצה, וכעין זה ברש"י שבת פא ב ד"ה האי בשם תשובות הגאונים, לענין מנהג הכפרות בזרעונים; מחזור ויטרי שלט), או: זה תחת זה, זה חילוף זה, זה תמורת זה (תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג; ארחות חיים דין ערב יום הכיפורים א, וכלבו סח), או: זה תחת זה, זה חילוף זה, זה בשביל זה, זה מחול על זה (תשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט).

מאותם הנוהגים לעשות כפרות בבעלי חיים (ראה לעיל: הדבר בו נעשה), יש נוהגים לומר: זה ילך למיתה (שו"ת הרשב"א ז תא; לקט יושר שם; לבוש שם; סידור הריעב"ץ שם), ואני אכנס ואלך לחיים טובים ארוכים ולשלום (קיצור של"ה ריש יומא), או: ואתה תיכנס ותלך לחיים טובים ארוכים ולשלום (לקט יושר שם; קיצור של"ה שם; סידור הריעב"ץ שם).

מהעושים את מנהג הכפרות בתרנגול (ראה לעיל שם), יש נוהגים לומר קודם שחיתתו: גבר תחת גבר (תשב"ץ קטן קכה), או: נפש תחת נפש (תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט; שו"ת הרשב"א שם). ויש המוסיפים תפילות, לזכות לחיים טובים, ולהינצל מכל צרה וצוקה ומכל יגון ואנחה (מחזור ויטרי שם).

אמירת פסוקים נהגים לומר בעשיית הכפרות פסוקים מסויימים (ראה גאונים וראשונים דלהלן), ומנהגים שונים בדבר:

• יש האומרים את הפסוקים ממזמור קז בתהלים: יִשְׁכְּבִי חֶשֶׁן וְצִלְמֹת אֶסְרִי עֲנִי וּבְרֹזֶל (תהלים קז י); יִצְיָאֵם מִחֶשֶׁן וְצִלְמֹת וּמוֹסְרוֹתֶיהָ יִנְתֵּק (שם יד); אֲוִלִים מִדֶּרֶךְ פֶּשַׁעַם וְגו' עד: יִדְּוּ לָהּ חֲסִדֹ וְנִפְלְאוֹתֶיהָ לְבָנֵי אֲדָם (שם יז - כא. תשובות ר' ששנא גאון בתשובות הגאונים שערי תשובה רצט, הובאה בטור או"ח תרה, ואבודרהם סדר תפילת יום הכיפורים; שו"ת הרשב"א ז תא; מהרי"ל הלכות ערב יום הכיפורים).

• יש נוהגים להתחיל מהפסוק: אֲוִלִים מִדֶּרֶךְ פֶּשַׁעַם וְגו' (מחזור ויטרי שלט; ארחות חיים דין ערב יום הכיפורים א, וכלבו סח; לקט יושר או"ח עמ' קמ ענין א).

• ויש האומרים את הפסוקים מספר איוב: אִם יֵשׁ עָלַי מְלֶאכֶּה מִלִּיץ אֶחָד מִנִּי אֶלֶף לְהַגִּיד לְאָדָם יִשְׁרֹ (איוב לג כג. שו"ת הרשב"א שם; תשב"ץ קטן קכה; ארחות חיים שם וכלבו שם; מהרי"ל שם; לקט יושר שם), וְיִחַנְנוּ וַיֵּאמְרוּ פְדֵנוּהוּ מִיָּדָה שְׁחַת מְצֵאתִי כָפָר (שם כד. שו"ת הרשב"א שם; תשב"ץ קטן שם; ארחות חיים שם וכלבו שם; מהרי"ל שם).

בטעם אמירת פסוקים אלו, יש שכתבו, שהוא כדי להורות שענין עשיית הכפרות הוא להעיר את לב האדם שישוב לה' בכל לבו - לסוברים כן (ראה לעיל: המנהג וטעמיו) - ושל לא יטעו לדמות שעניינה הוא מדרך נחוש (חבור התשובה למאירי משיב נפש ב ח עמ' 398). ויש מהגאונים והראשונים, שלא הזכירו בסדר עשיית הכפרות אמירת פסוקים כלל (תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט; אגודה יומא ריש פרק ח בשם הגאונים; שו"ת מהר"י וייל קצא - קצב¹⁴).

לסובב מעל נוהגים לסובב את הדבר מעל ראש המתכפר (תשובות ראש המתכפר ר' נטרונאי גאון שצה, וכן הוא ברש"י שבת פא ב ד"ה האי בשם תשובות הגאונים, לענין מנהג הכפרות בזרעונים; תשובות הגאונים חמדה גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט; ארחות חיים דין ערב יום הכיפורים א וכלבו סח, ועוד), או להניחו עליו (תשובות ר' ששנא גאון

15. וראה לקט יושר שם, שבתחילה אומרים את הפסוקים, ואחר כך מסובבים את הדבר, ואומרים את נוסח הכפרה, וכן הוא בקיצור של"ה ריש יומא, ובסידור הריעב"ץ סדר הכפרות, ובמטה אפרים שם ג, ובקיצור שולחן ערוך קלא א, וכן

אין צריך כפרה לעובר, וראה ערך עובר. 14. וכן כתב בספר מועד לכל חי טז ד, וכף החיים או"ח תרה סק"ח, שכן נוהגים בני ספרד. וראה ראש יוסף [אישקאפא] או"ח שם, שבהרבה מקומות אין עושים כל הסדר, אלא שוחטים ושולחים לעניים.

הראשונים שמקבלים את האוכל, לפיכך מרחיקים מהם כדי שיתן אדם אל ליבו להרחיק עצמו מן הגזל (חיי אדם שם); ויש שהוסיפו טעם, לפי שהתרנגולים אוכלים שקצים ורמשים (לבוש שם).

ומן האחרונים יש שכתבו, שלא רק את בני המעיים זורקים, אלא אף את הכבד והכליות (מגן אברהם שם סק"ו, וראה פרי מגדים ומחצית השקל שם). בזמנינו, יש שכתבו שאין זורקים את בני המעיים, אלא העניים באים ונוטלים אותם (אלף למטה על המטה אפרים תרה סק"ו).

לאת את בעלי החיים לעניים, או ליתומים ולא למנות (תשובות הגאונים חמדה וליתומים גנוזה צג, ותשובות ר' נטרונאי גאון או"ח קעט; ארחות חיים

דין ערב יום הכיפורים א, וכלבו סח; רא"ש יומא ח כג; טור או"ח תרה; רמ"א שם), כדי שיהא הדבר כפרה עבור המתכפר (רא"ש וטור שם), דוגמת קרבן, שהכהנים אוכלים והבעלים מתכפרים (ראה ערך אכילת קדשים. שלחן שלמה תרה א), או לפי שנאמר: וַיִּצְדָּקָה תְּצִיל מִמָּוֶת (משלי י ב). ארחות חיים שם, וכלבו שם; שו"ת מהר"י וייל קצב), שכשם שהציל את העני ממיתה, כך תצילנו הצדקה, מידה כנגד מידה (מהר"י וייל שם).

וכתבו ראשונים, שיותר טוב לפדות את בעלי החיים במעות, ולשלוח לעניים את דמיהם (מהר"י הלכות ערב יום הכיפורים; מנהגים ישנים מדורא עמ' 59. וראה שו"ת מהר"י וייל שם), כיון שכששולחים להם את בעל החיים, מתביישים העניים ואומרים, זה השליך עוונותיו על בעל חיים זה, ונבזה אני לו ששלחו אלי (מהר"י וייל שם; מנהגים ישנים מדורא שם).

יש שהיו נוהגים - בכלל מנהג הכפרות ובסמוך לו - להרבות בצדקה, ולשלוח מנות לאבינונים עם התרנגולים, איש כמתנת ידו (חבור התשובה למאירי שם).

אחרונים שישחטו את בעל החיים תכף לעשיית הכפרות (מעגלי צדק מ; דרך החיים קנה; סידור האר"י מר' יעקב קאפיל סדר הכפרות).

במקום חשש איסור נבלה (ראה ערכו), כגון שהיו מרבים העם להביא, ולא היה פנאי לבדיקת השחיטה כדין, יש מן האחרונים שהזהירו שלא למהר לשחוט עד שיהיה פנאי לשחוט במתינות (כרתי יח ס"ק יז).

מהעושים את מנהג הכפרות בחותלות של כפות תמרים הזרועות זרעונים (ראה לעיל: הדבר בו נעשה), יש שכתבו שלאחר מכן ישליכו את החותלות לנהר (תשובות רב נטרונאי גאון שצה, וכן הוא ברש"י שבת פא ב ד"ה האי, בשם תשובות הגאונים).

יש נוהגים לעשות בבעל חיים מעין ארבע-מיתות-בית-דין (ראה ערכו): תופסו בצואר כעין חנק (ראה ערכו), שוחטו כעין הרג (ראה ערכו), זורקו לארץ כעין סקילה (ראה ערכו), ושורפו - היינו שמחרכו באש, או שמבשלו באור (מטה אפרים תרה ה, וכעין זה בשער הציון תרה סק"ב) - כעין שריפה (ראה ערכו). שו"ת מהר"י וייל קצא, הובא בקיצור שלי"ה ריש יומא, ושער הציון שם בדעתו; פלא יועץ כ כיפור; מטה אפרים שם¹⁶).

יש נוהגים לזרוק את בני המעיים של התרנגולים על הגגות - או בחצר, מקומות שהעופות יכולים לקחתם משם (רמ"א או"ח תרה. וראה לבוש שם, שלא הזכיר היכן לזרקם) - כדי ליתנם לעופות (רא"ש יומא ח כג; תשב"ץ קטן קכו; טור או"ח שם; שו"ת מהר"י וייל קצב; רמ"א שם), לרחם עליהם, שכל המרחם על הבריות מרחמים עליו מן השמים (שו"ת מהר"י וייל שם; ט"ז שם).

בטעם הדבר שזורקים את בני המעיים דווקא, כתבו אחרונים, שבני המעיים נהנו מן הגזל (לבוש או"ח שם; ב"ח שם בשם מהרש"ל; חיי אדם קמד ד), שהתרנגולים ניזונים מן הגזל, ובני המעיים הם

כריעה

שחיית הגוף בתפילה, דרך כניעה

הפרקים:

- המקומות שאסור לכרוע
- הכריעה
- כריעה בשאר מקומות
- בשמונה עשרה

הכריעה

חכמים תיקנו שהמתפלל שמונה-עשרה (ראה ערכו) יכרע בכמה מקומות בעת התפילה (ברכות יב א, ושם כח ב, ושם לד א; רמב"ם תפילה ה א, י; טוש"ע או"ח קיג א, ושם קכג א), וכריעות אלו הם מהדברים שהמתפלל צריך להיזהר בהם ולעשותם (רמב"ם שם א).

בטעם לכריעות שתיקנו חכמים, כתבו ראשונים, שהוא כדי שהמתפלל יכניע וישפיל עצמו (רש"י ברכות לד ב ד"ה כהן; מאירי שם א, בכהן גדול ומלך), ושיזכור לפני מי הוא עומד, ושסופו להיות עפר (אבודרהם תפילת שמונה עשרה), או כדי שהמתפלל יעורר את עצמו לכוון יותר (מאירי שם), או כדי להראות את הפחד והיראה שיש מלפני השם (תלמידי רבינו יונה שם יב א ו ב בדפי הרי"ף) ד"ה כשהוא; ריטב"א שם).

שיעור שיש לשחות בכריעה, נחלקו אמוראים:

- ר' יהושע בן לוי אמר: המתפלל צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (ברכות כח ב²), וכן אמר ר' סימון בירושלמי בשמו, שבשעה שאדם עומד ומתפלל, צריך לשוח בכל חוליות בשדרה (ירושלמי תענית ב ב, וקרבן העדה שם, וראה שם ברכות ד ג בשם ר' סימון בלבד), שנאמר: כָּל עֲצָמוֹתַי תִּאֲמַרְנָה ה' מִי כְמוֹךָ (תהלים לה י. ירושלמי שם ושם), והחוליות הן רוב בניינו של אדם (חרדים לירושלמי ברכות א ה ד"ה אמר ר' ירמיה).

ופירשו ראשונים, שישחה כל כך עד שייראו - שיבלטו (תלמידי רבינו יונה ורא"ש שלהלן) - הפקקים, דהיינו קשרי החוליות שבגבו (רש"י ברכות שם ד"ה שיתפקקו; תלמידי רבינו יונה ברכות סוף פרק ה (כד א בדפי הרי"ף) ד"ה עד שיתפקקו; רא"ש שם ה כב; טור או"ח קיג;

כריעה. 1. לב, טורים רמא-רעד. 2. וראה גירסת הערוך ערך פק (ב), והאשכול הלכות תפילה, ורמב"ם תפילה ה יב [מהד' פרנקל]: שיתפקקו, וראה דקדוקי

נדפס בסידורים. 16. וראה אלף המגן שם ס"ק יג, שמכל מקום אין לזרוק את הבעל חי קודם השחיטה, שמא יטרפנו, ומשום צער בעלי חיים.

• ויש סוברים, שאין צריך להיזהר מלשווה יותר מדי בכריעות שבתפילה (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סב; טור או"ח שם; בית יוסף שם כז, בדעת הרמב"ם תפילה ט ד). שלא הזהירו מלשווה יותר מדי, אלא במודים שבחזרת הש"ץ (בית יוסף שם), שכבר התפללו, ואין כורעים שם אלא מעט כדי שלא יראו ככופרים (ראה ערך הודאה), ובזה אם שוחה יותר משאר העם יש לחוש ליוהרא (בית יוסף שם בשם מהר"י אבוהב. וראה מגן גבורים או"ח שם א).

כריעה
בראש זקוף
הכורע לא ישוח קומתו בעוד ראשו נותר זקוף (בעל הלכות גדולות הלכות ברכות ה; הערוך ערך חזר (ב), בשם רב האי גאון; תוספות ברכות יב ב ד"ה כרע; רא"ש שם א טו; טוש"ע או"ח קיג ד), אלא יכוף ראשו כאגמון (בעל הלכות גדולות שם; הערוך שם; שו"ע שם) - מחט כפופה שצדים בה דגים (רש"י ישעיה נח ה, ואיוב מ כו. וראה הערוך גמ' (ב)), או צמח רך שראשו כפוף (רד"ק ישעיה שם; מצודת ציון שם) - וסימן לדבר שנאמר: הָלַכְךָ כְּאַגְמֹן רִאשׁוֹ (ישעיה שם), מכאן שמנהג כריעה הוא בכפיפת הראש (בעל הלכות גדולות שם; רשב"א ברכות כח ב ד"ה עד).

וכתבו ראשונים, שזהו שאמרו על רב ששת שהיה כורע כחזירא - מין קוץ, שראשו כפוף (הערוך שם) - דהיינו, שיש לכוף אף את הראש, ולא שיכרע באמצע מתניו, וראשו ישאר זקוף ועומד כברייתו (בעל הלכות גדולות שם; הערוך שם; תוספות שם; רא"ש שם).

כריעה
במהירות
כשהוא כורע, יכרע במהירות (ספר היראה לרבינו יונה; מאירי ברכות יב א; אבודרהם תפילת שמונה עשרה; טוש"ע או"ח קיג ו), כי מהירות ההשתחויה מורה על גדלות הדבר אשר לו ייכנע המשתחוה (ספורנו שמות לד ח; לבוש או"ח שם ו; עטרת צבי שם סק"ד), ויש שכתבו, שזהו שאמרו על רב ששת, שכאשר היה כורע, כרע "כחזירא" (ברכות יב ב; ספורנו שם), ופירושו, שכרע כשבת הנמצא ביד האדם, וחובטו כלפי מטה בבת אחת (רש"י שם ד"ה כחזירא³).

ויש שכתבו בדעת ראשונים, שאין חיוב לכרוע במהירות, ולדעתם אף רב ששת לא עשה כן אלא ממידת חסידות (מעיל שמואל (פלורנטינו) תפילה ה י בדעת הרמב"ם שם שהשמיט דין זה, הובא במעשה רקח ובן ידיד שם יב).

ראשו וגופו
בפעם אחת
כשהוא כורע, יכרע בפעם אחת (רש"י ברכות יב ב ד"ה בפעם אחת; אבודרהם תפילת שמונה עשרה; מאירי שם יב א; טוש"ע או"ח קיג ו), ראשו עם גופו (שו"ת מהר"ם מנץ פא, ועי' רש"י שם ד"ה זקיף, ואבודרהם ומאירי וטוש"ע שם).

ויש מהראשונים שנראה מדבריהם, שאין לכרוע בראשו ובגופו בבת אחת (סידור רש"י לב; מחזור ויטרי כג; ארחות חיים הלכות תפילה ל, ומהם שכתבו שכופף ראשו תחילה, ואחר כך גופו (סידור רש"י ומחזור ויטרי שם).

ובזה אמרו, שהמברך כורע בברכיו כשאומר "ברוך", וגו' בראשו כשאומר "אתה" (רע"א מהימנא עקב דף רעא ב), ועל פי זה כתבו אחרונים, שכשאומר "ברוך" יכרע בברכיו, וכשאומר "אתה" ישחה עד שיתפקקו חוליותיו (של"ה תמיד נר מצוה (עניי תפילה) עח ד"ה אלו ברכות; מגן אברהם קיג סק"ד; שו"ע הרב שם ו; על פי הסוד; חיי אדם כג ב), ויש שכתבו, שיעשה שתי כריעות, דהיינו, כשאומר "ברוך" יכרע בגופו בלבד, וכשאומר "אתה" יכרע

אבודרהם תפילת שמונה עשרה); ויש שפירשו, שיכפוף קומתו עד שייפתחו החוליות מבחוץ מאחוריו (הערוך ערך פק (ב); אור זרוע הלכות תפילה צב, בשם ר"ח; רבינו מנוח תפילה ה יב), וייראו כאילו הן נפרדות זו מזו (רבינו מנוח שם).

• עולא אמר: המתפלל צריך לכרוע עד כדי שיראה איסר (ראה ערכו) כנגד לבו (ברכות שם). ופירושו ראשונים, שישחה כל כך עד שיראו שני קמטים בבשרו כנגד לבו, אחד מלמעלה ואחד מלמטה, וביניהם בשר ברוחב איסר (רש"י שם ד"ה איסר; מאירי שם; ויש קורים); ויש שפירשו, שישחה כל כך עד שיוכל לראות איסר המונח על הארץ כנגד לבו (תלמיד רבינו יונה ברכות שם בפירוש הא'; ראב"ה שם בשם הר"ח).

• ר' חנינא אמר: כיון שנענע ראשו - כלומר שהרכין המתפלל ראשו דרך כריעה (אור זרוע שם, בשם ר"ח; מאירי סוכה לו ב; שו"ע שם ה) - שוב אינו צריך (ברכות כח ב), ופירש רבא, שהדברים אמורים כשניכר שהוא חפץ לכרוע, אלא שמצער עצמו (ברכות שם, ורש"י שם ד"ה דמצער).

ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים, שאף ר' חנינא מודה שהמתפלל צריך לכרוע כאחד השיעורים דלעיל (רמב"ם וכסף משנה שם יב; רא"ש שם; מאירי שם; כלבו יא; טוש"ע שם ד-ה), ולדעתם לא אמר ר' חנינא שדי בהרכנת הראש, אלא בזקן או חולה (הגהות מיימוניות שם, בשם ר"י; רא"ש שם; טוש"ע שם ה).

• ויש סוברים, שלדעת ר' חנינא אין שיעור לכריעה (הערוך ערך נע, ושם ערך חזר (ב); האשכול הלכות תפילה; אור זרוע שם בשם ר"ח; שבלי הלקט ענין תפילה כב), ודי בכך שמרכין ראשו ומראה עצמו ככורע (הערוך שם; אור זרוע שם).

להלכה, צריך המתפלל לשחות עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (רמב"ם תפילה ה יב; טוש"ע או"ח קיג ד).

ויש מהראשונים שכתבו שצריך לכוף ראשו ושדרתו עד שיראה איסר כנגד לבו (אהל מועד שער התפילה דרך א); ויש שכתבו, שצריך לשחות עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה, או עד שיראה איסר כנגד לבו (רבינו ירוחם אדם וחיה ג ג; ספר המאורות ברכות לד א); ויש שכתבו, שאין שיעור לכריעה, ודי בכך שמרכין ראשו, ומראה עצמו ככורע (הערוך ערך חזר (ב) וערך נע (ב); האשכול הלכות תפילה; אור זרוע א הלכות תפילה צב בשם הר"ח; שבלי הלקט ענין תפילה כב).

בזקן או בחולה, הכל מודים שכיון שהרכין ראשו דיו (רמב"ם שם; טוש"ע שם ה), מאחר שניכר שהוא חפץ לכרוע אלא שמצער עצמו (שו"ע שם. וראה ערך חולה).

שחיה יותר הכורע בתפילה, נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שאין לו לשוח יותר מדי (אור זרוע א הלכות קריאת שמע כח ותפילה צב, ובית יוסף או"ח קיג בדעתו; מאירי ברכות לד א; בית יוסף שם, ושו"ע שם קיג ה, ושם כז א, וט"ז שם סק"א, ומגן אברהם שם סק"א, בדעת הבית יוסף והשו"ע), והיינו עד שיהיו פניו כנגד חגורו, שאין זו דרך כבוד לשוח כל כך (אור זרוע שם), או שדרך יוהרא היא לשחות יותר מהשיעור (בית יוסף כז שם; לבוש שם קיג ה; ב"ח שם; ט"ז שם סק"ה, וסי' קז סק"א).

דיני תפילה סי' ס, וסמ"ג שם, וסמ"ק מצוה יא, והגהות רבנו פרץ שם.

סופרים ברכות שם. וראה מאירי ברכות שם: מעט מחוליותיו. 3. וראה המנהיג

בשמונה עשרה

המתפלל שמונה-עשרה (ראה ערכו) כורע בברכות ארבע פעמים (סידור רס"ג; רמב"ם תפילה ה י. וראה להלן). ואלו ברכות שאדם שוחה בהן: באבות (ראה ערכו) תחילה וסוף, בהודאה (ראה ערכו) תחילה וסוף (ברייטא בברכות לד א; ירושלמי שם א ה; תוספתא שם (יא); רמב"ם שם; טוש"ע או"ח קיג א, ושם קכא א). ובברייטא שנינו: מקום שאמרו לשוח, אינו רשאי שלא לשוח (תוספתא שם ז), וראה מנחת בכורים (שם), והכריעות הם מהדברים שצריך המתפלל להיזהר בהם ולעשותם (רמב"ם שם א).

וכתבו ראשונים, שכורע כריעה חמישית כשגומר התפילה (רמב"ם שם י; סמ"ע עשין יט; ארחות חיים הלכות תפילה כד, וכלבו יא; טוש"ע שם קכא א; ויש שכתבו, שבגמר התפילה כורע שלש כריעות (ספר היראה).

בברכת אבות (ראה ערכו) שוחה כשאומר "ברוך אתה" בתחילת אבות הברכה, וכשאומר "ברוך אתה" בסופה (סידור רס"ג).

בטעם הכריעה בברכה זו, כתבו ראשונים, שכן דרך ארץ שמשתחוים כשבאים לפני המלך (תוספות ר"י החסיד ברכות לד א; תוספות רא"ש שם; נמוקי יוסף שם), ויש שדרשוה מהכתוב: וְאַתְּ תִּתֶּנָּהּ לָהּ וְאַבְרָהָם אֶת ה' וּגו' (בראשית כד מח), שמשמע כשאברך אליו אקוד ואשתחוה (תוספות רבי יהודה החסיד שם; תלמידי רבינו יונה שם (כד א בדפי הרי"ף); תוספות רא"ש שם; אבודרהם תפלת שמונה עשרה), דהיינו שתי פעמים (תלמידי רבינו יונה שם. וראה בראשונים שם טעמים נוספים).

בברכת הודאה בברכת הודאה שוחה ב"מודים" וב"לך נאה להודות" (רש"י ברכות לד א ד"ה תחלה), כלומר, כשאומר "ברוך אתה" שבסוף ברכת ההודאה (נמוקי יוסף ברכות שם; מור וקציעה קכא; משנה ברורה קיג סק"א⁵).

בטעם הכריעה בברכה זו, כתבו ראשונים, שלשון "מודים" שאומרים בברכה זו, אינו לשון הודאה אלא לשון השתחוואה, וסמכו דבריהם על דברי ציבא לדוד: הִשְׁתַּחֲוִיתִי (שמואל ב טז ד), שתרגומו הוא "מודינא" (ראה תרגום יונתן שמואל שם. ראה מאירי ברכות שם ב, וראה המנהיג דיני תפילה, ואבודרהם תפלת שמונה עשרה, וארחות חיים הלכות תפילה ל⁶).

ויש שכתבו, שכורע בהודאה משום שהנוטל פרס מרבו משתחוה לו בעת ההודאה (רבינו מנחם תפילה ה י; ב"ח או"ח קא ד"ה כתב), וזאת הברכה תחילתה וסופה הודאה (רבינו מנחם שם), או שדרך ארץ היא להשתחוות למלך כשנפטרים מלפניו (נמוקי יוסף ברכות שם).

על האמוראים החולקים וסוברים שאין כורעים בסוף הודאה, ראה ערך הודאה: הכריעה.

על חיוב הכריעה עם שליח ציבור כשמיגיע להודאה, שלא יראה ככופר, ראה ערך הנ"ל.

על דיני הכריעה ב"מודים דרבנן", ראה ערך הנ"ל: מודים דרבנן.

עונשו של מי מי שאינו כורע במודים, אמרו חכמים ששדרתו נעשית לנחש אחרי שבע - ויש גורסים שבעים (אשכול הלכות תפילה, ורוקח שכב, ומנורת המאור (אלנקאה) ב תפילה סדר י"ח ברכות ע' 139, וטור או"ח קכא) - שנים

בראשו (שער הכוונות (למהר"י) כוונת העמידה דרוש ב, ופרי עץ חיים שער העמידה ז; שו"ת בית יעקב כז; משנת חסידים מסכת האצילות דערבית ב). ומהם שכתבו, שמכל מקום כשאומר "מודים", ישחה בראשו ובגופו בבת אחת (שער הכוונות שם; בית יעקב שם).

כשהוא זוקף, כשהוא זוקף, זוקף בנחת (ספר היראה לרבינו יונה; זוקף בנחת טוש"ע או"ח קיג ו), וכן מצינו, שכאשר רב ששת היה נזקף מכריעתו, היה זוקף כמו נחש (ברכות יב ב), כלומר, נזקף מעט מעט (רש"י ברכות שם ד"ה כחויא; ראב"ן ברכות קמד; המנהיג דיני תפילה ס), שלא תראה כריעתו עליו כמשא (רש"י שם ד"ה זקיף).

ונחלקו בזה:

- יש סוברים שזוקף ראשו תחילה, ואחר כך גופו (הערוך ערך נע ב); רש"י ברכות שם ד"ה כחויא; ספר המחכים ד"ה קדיש קצר; טוש"ע או"ח שם), וכן מצינו שכשהיה רב ששת נזקף מכריעתו, זקף את ראשו תחילה, כזקיפת הנחש (ראה ברכות שם. הערוך שם; רש"י שם).
- ויש חולקים וסוברים שזוקף גופו תחילה, ואחר כך ראשו (שער הכוונות (למהר"י) ענין כוונת העמידה דרוש ב⁴), ולדעה זו, אף רב ששת זקף גופו תחילה (ראה להלן), שאף הנחש דרכו להזדקף כשראשו כפוף (אמרי נועם ברכות שם), או שלא אמרו שרב ששת נזקף כנחש, אלא לענין זה שהיה נזקף בנחת (ראה לעיל. שיח יצחק קונטרס תפילת כל פה קיג ו, וראה שם שהוכיח כן).

העומד שחוח היה עומד שחוח, והגיע למקום שצריך לכרוע בו, נראה מדברי ראשונים שצריך לזקוף ולחזור ולכרוע

(ראה להלן), וכתבו לנוהגים לשחות בראש-השנה (ראה ערכו) וביום-הכפורים (ראה ערכו) כל התפילה, שעליהם לזקוף מעט קודם שמגיעים למקומות שתיקנו לכרוע בהם (ראה להלן: בשמונה עשרה, המקומות שכורעים בהם. תוספות ברכות יב ב ד"ה כרע, ומהרש"א ואליה זוטא או"ח תקפב סק"ג, בדעתם; רא"ש שם ה ג; טור או"ח קיג, ודרכי משה שם ב; שו"ע שם ב, ורמ"א וט"ז סק"ג שם), כדי שיהיה ניכר שחוזר וכורע משום התקנה (דרכי משה ורמ"א שם; אליה זוטא שם), ואם לא נזקף תחילה, אלא נותר שחוח, לא יצא ידי חובת כריעה (דרכי משה שם).

וכתבו אחרונים, שעל המתפלל להקדים ולזקוף כמה תיבות קודם שמגיע למקום שצריך לכרוע בו, שיהיה ניכר שחוזר וכורע משום תקנת חכמים (ט"ז שם, וסי' תקפב סק"ב).

המתפלל צריך לעמוד בשעת הכריעה (תשובות עמידה בשעת הכריעה הגאונים החדשות (אופק) קצא; שבלי הלקט ענין תפילה יח, בשם רב האי גאון; ארחות חיים הלכות תפילה מד, ורבינו מנחם תפילה ה ב, בשם ר"צ גיאת; שו"ע או"ח צד ה, ורמ"א שם), ואף שרשאי לישב כל תפילתו - כגון שהוא בספינה או בעגלה (ראה ערך תפלה) - מכל מקום, אם יכול לעמוד בשעת הכריעות, יעמוד ויכרע (ארחות חיים ורבינו מנחם שם, בשם ר"צ גיאת; שו"ע ורמ"א שם, וראה מגן אברהם שם סק"ח), כדי לקיים הכריעות כדרכן (רמ"א שם).

אם אינו יכול לעמוד, יש שכתבו, שאף כורע כשהוא יושב (ארחות חיים שם אות מה; שו"ע שם ז); ויש שנראה מדבריהם, שאין לו לכרוע, שכריעה במיזבזב אינה חשובה כריעה (תשובות הגאונים שם: שבטל מכריעות; שבלי הלקט שם, בשם רב האי גאון).

4. וראה פתח הדביר (פונטרימול) אורח חיים שם, שהשווה שתי הדעות.
5. וראה שער הציון שם סק"א, וביאור הלכה שם ד"ה ואם. 6. וראה של"ה

ספר היראה לרבנו יונה) - בעת שהוא פוסע של פסיעות לאחריו (סידור רס"ג; רמב"ם שם י; מאירי יומא נג ב; כלבו יא; טוש"ע או"ח קכ"א⁸), ובשעה שיתחיל בפסיעות אלו צריך לכרוע, ואין זו מכריעתו עד שיעשה את שלשתן באותה כריעה (מאירי שם. וראה ראשונים הנ"ל), כי השכינה שורה בכל שלש הפסיעות (אבודרהם תפילת שמונה עשרה).

ומהם שכתבו, שבעודו כורע - קודם שיזקוף (טוש"ע שם) - נותן שלום משמאל עצמו ומימין עצמו (רמב"ם שם; טוש"ע שם⁹), ואחר כך מגביה ראשו מן הכריעה (רמב"ם שם), ויש שכתבו, שאף ישתחוה לפניו כעבד הנפטר מרבו (ראב"ה צו; מרדכי ברכות קיא; שו"ע שם).

ויש ראשונים שלא הזכירו שיש לכרוע בגמר התפילה (פסקי ר"ד יומא שם; פסקי ריא"ז ברכות ד ג (אות ח); הרוקח שכ"ג).

מלך וכהן במה דברים אמורים - שהמתפלל כורע באבות ובהודאה - בהדיוט, אבל כהן-גדול (ראה ערכו) ומלך (ראה ערכו) מרבים בשחיה (רמב"ם תפילה ה י, וראה להלן), שכל מי שהוא גדול ביותר, צריך להכניע ולהשפיל עצמו יותר (רש"י ברכות לד ב ד"ה כהן, בבחן גדול; רא"ה שם א, במלך; ריטב"א שם, במלך; מאירי שם), שכל שמעלתו גדולה משאר בני אדם מידת הדין מתוחה כנגדו, ומפשפשת במעשיו יותר (מאירי שם). ונחלקו אמוראים:

• יש אומרים, שכהן גדול שוחה בסוף כל ברכה וברכה (ר"ש בן פזי בשם ריב"ל בשם בר קפרא בברכות לד ב).

• יש אומרים, ששוחה אף בתחילת כל ברכה וברכה (ר' יצחק בר נחמני בשם ריב"ל בברכות שם, וכסף משנה ולחם משנה תפילה ה י). וכן נחלקו במלך:

• יש אומרים, שמלך שוחה בתחילת כל ברכה וברכה, ובסוף כל ברכה וברכה (ר"ש בן פזי שם).

• ויש אומרים, שכיון ששחה בתחילה, שוב אינו זוקף - עד שיגמור (רש"י שם ד"ה אינו; רמב"ם להלן) - שנאמר: וַיְהִי כְכָלוֹת שְׁלֹמֹה לְהִתְפַּלֵּל וְגו' קָם מִלְפָּנֵי מִזְבֵּחַ ה' מְכַרֵּץ עַל בְּרָכָיו (מלכים א ח נד. ר' יצחק בר נחמני שם).

להלכה, כהן גדול כורע בתחילת כל ברכה ובסוף כל ברכה, ומלך כיון ששחה בראשונה, אינו מגביה ראשו עד שגומר תפילתו (רמב"ם תפילה ה י).

בתפילות ראש השנה (ראה ערכו) ויום-הכפורים (ראה ראש השנה ערכו), כתבו ראשונים, שהמנהג הוא להתפלל ויום הכיפורים בכריעה (תוספות ברכות יב ב ד"ה כרע; מחזור ויטרי שכד, בשם רבינו תם; ספר המנהיג הלכות ראש השנה (עמ' שז), והובא באבודרהם תפלת ראש השנה; רא"ש ברכות ה ג; טוש"ע או"ח קיג ב, ושם תקפב ד, שיש נוהגים כן). ונחלקו ראשונים:

• יש שכתבו, שהמנהג הוא לשחות כל התפילה, ואף בתחילת הברכות וסופם, לפי שהם ימי הדין לכל, והכל חשובים כמלך הכורע כל התפילה, משום שהוא נידון בכל יום (מחזור ויטרי שם; ספר המנהיג שם, הובא באבודרהם שם; אבודרהם שם, ועוד).

• ויש מהראשונים והאחרונים שמפקקים בהיתר זה לכרוע בכל התפילה (ראה להלן: מקומות שאסור לכרוע, שאין לכרוע במקומות שלא תיקנו, ושם הפרטים בזה. רא"ה ברכות לד א; ריטב"א שם לד ב; ביאור הגר"א

(ברייטא וגמרא בבא קא טז א, לגירסא שלפנינו; ירושלמי שבת א ג, ולא הוזכר שם דווקא מודים, וראה קרבן העדה שם), אחר מותו (תורת חיים שם; שו"ע הגר"ז שם א), לפי שכריעתו צריכה להיות עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (ראה לעיל: שיעורה. ירושלמי שם; אשכול שם בשם גאון; תורת חיים שם), ולכך שדרתו היא שנעשית לנחש (תורת חיים שם), ואף לסוברים שלהלכה אינו צריך אלא לכפוף ראשו (ראה לעיל שם), הרי עדיף להחמיר יותר (האשכול שם. וראה ארחות חיים שם). ונעשית לנחש, לפי שהכורע כמצוותו, כשזוקף הוא זוקף נחש (ראה לעיל שם), ולכך מידה כנגד מידה נעשה נחש (תוספות שם ב ד"ה והוא; רוקח שם; מנורת המאור שם; טור שם).

במהות העונש בכך ששדרתו נעשית לנחש, כתבו ראשונים שגנאי הוא לו במה שנעשה נחש (תוספות שם ב), ויש שכתבו, שלעתיד לבוא האדם נוצר מעצם חזקה וקשה שיש בשדרתו, וכשאותה עצם נעשית לנחש אינו חי לעתיד לבא (גליון לתוספות שם, ותוספות שאנץ בשיטה מקובצת שם א בשם יש מפרשים. וראה שו"ע הגר"ז שם), וחלקו עליהם, שאין סברא לומר שיהא עונש גדול כל כך בשביל עוון זה, שהרי כל ישראל יש להם חלק לעולם-הבא (ראה ערכו. גליון ותוספות שאנץ שם).

היכן כורע כשהוא כורע - באבות ובהודאה (רש"י ברכות יב א ד"ה בברכות הללו כשהוא; רמב"ם תפילה ה י: בארבע הכריעות; מאירי ברכות שם) - כורע ב"ברוך" (רבה בר חיננא סבא בשם רב בברכות שם; רמב"ם תפילה ה י; טוש"ע או"ח קיג ז. וראה ירושלמי שם א ה, ושם ד א), שנאמר: וּמִפְּנֵי שְׁמֵי נִחַת הוּא (מלאכי ב ה. ברכות שם, וירושלמי שם), ו"נחת" הוא לשון הכנעה (רש"י ברכות שם ד"ה נחת), מכאן שקודם שמזכיר את השם הוא נכנע, ומראה הפחד והיראה שיש מלפניו (תלמידי רבינו יונה ברכות שם ו ב בדפי הרי"ף; ארחות חיים דיני תפילה ל, וכלבו יא), דהיינו כשאומר "ברוך" (תלמידי רבינו יונה שם; ריטב"א שם⁷).

ותחילת ברכת הודאה, שאין שם לשון "ברוך", כורע בהודאה (מאירי שם), דהיינו כשאומר "מודים" (לבוש או"ח קכא ב; חיי אדם א כג ג; יסוד ושורש העבודה ה ה; משנה ברורה קיג ס"ק יב, ושם קכא סק"ג).

היכן זוקף בברכות הללו כשהוא זוקף מכריעתו - באבות ובהודאה (רש"י בברכות הללו ברכות יב א ד"ה כשהוא; רמב"ם תפילה ה י; טוש"ע או"ח קיג ז) - זוקף את עצמו בשם (רבה בר חיננא סבא בשם רב בברכות שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם. וראה ירושלמי ברכות א ה), שנאמר: ה' זָקַף כְּפופֵים (תהלים קמו ח. ראה דעת שמואל ברכות שם; טור שם), כלומר כשיזכיר את שם השם, יהיה נזקף מכפיפתו (אבודרהם תפילת שמונה עשרה. וראה רש"י ברכות שם ד"ה כשהוא), כדי שיכוון שה' זוקף כפופים (רשב"ץ ברכות שם), ולהודיע שהוא מודה שה' זוקף כפופים בכוחו (ארחות חיים תפילה כט, וכלבו יא).

ונחלקו ראשונים ואחרונים אימתי צריך הוא לזקוף:

• יש סוברים שהוא זוקף בעת שהוא מזכיר את השם (רש"י שם; ר"י מלניל שם; אבודרהם שם; ארחות חיים שם, בשם יש מפרשים).

• ויש סוברים שהוא זוקף קודם שהוא מזכיר את השם (ראב"ה לט; ר"י מלניל שם בשם יש מפרשים; ארחות חיים שם, הדעה הא'; רשב"ץ שם).

כשגומר התפילה, כתבו ראשונים, שכורע - כשיעזר בגמר התפילה כריעה שבתפילה (רמב"ם תפילה ה י, ושם יב: כל הכריעות;

9. על החיוב ליתן שלום, ועל אופן נתינת השלום, ראה ערך תפילה. ערך תפילה.

7. על טעמים נוספים לכריעה ב"ברוך", ראה יפה מראה ואגדת אליהו ברכות א ה סימן יט. 8. על החיוב לפסוע ג' פסיעות לאחריו, ואופן הפסיעה, ראה

מיימוניות תפילה ה ע, בשם ר"י; טושי"ע או"ח ק"ג א, וראה שם קט א, ושם תקפ"ד - בין באמצע ברכה אחת, בין באמצע כמה ברכות (בית יוסף שם ק"ג, וראה טושי"ע תקפ"ב שם) - ולדעתם לא אמרו שאינו ראוי לשחות, אלא בתחילת ברכה או בסופה, שנראה כמוסיף על תקנת חכמים, או שיש לחוש ליוהרא (ראה לעיל), אבל השוהה באמצע ברכה אינו נראה כמוסיף על תקנת חכמים, שלא תיקנו לשחות באמצע ברכה כלל (תלמידי רבינו יונה שם (כד א בדפי הרי"ף); בית יוסף שם ק"ג), וכן אין לחוש ליוהרא אלא במי שהוא שוחה כמו ששוחה מלך או כהן גדול (ראה לעיל: בשמונה עשרה; מלך וכהן), אבל השוהה באמצע הברכה אינו דומה לאלו, שכן כהן גדול אינו שוחה אלא בתחילת הברכות ובסופן (ט"ז שם סק"ב. וראה לבוש שם א, ועולת תמיד שם סק"ב).

ויש שנראה מדבריהם, שאף לדעה זו אין שוחים באמצע הברכה אלא כשמזכירים דברי תחנונים, אבל כשמגיעים לפסוקים שאינם של תחנונים, יש לזקוף (מרדכי ברכות קב, וראה שם יצחק קונטרס תפילת כל פה ק"ג ב, וראה סמ"ק מצוה יא).

ויש חולקים וסוברים שאסור לשחות אף באמצע הברכות (בית יוסף שם בשם מהר"י אבוהב; מקור חיים או"ח שם א).

בשאר ברכות, שאינן מתפילת שמונה עשרה, כתבו גאונים שאף בהן אין לכרוע, שאין לשוח בכל הברכות שהתקינו ראשונים, חוץ מאלו שהזכירו

בברכות שאינן מתפילת שמונה עשרה

ששוחים בהן (תשובות הגאונים החדשות (אופק) לו), וכן כתבו אחרונים שאין לכרוע בכל ברכות בתחילתן או בסופן (של"ה תמיד נר מצוה (עניני תפילה דף פב ב) אות עד, ושם שכן דעת מהרש"ל; עולת תמיד ק"ג סק"ג, וראה מקור חיים שם ב, שמפקפק), ולפיכך אין לכרוע בברכת-התורה (ראה ערכו) בתחילה וסוף (של"ה שם). וראה ערך ברכת התורה, שכל השוהה בברכה, נראה כמוסיף על הברכות שתיקנו חכמים לכרוע בהן (ביאור הלכה ק"ג ד"ה בסוף).

כריעה בהודאה שבהלל (ראה ערכו) - כגון כשהוא אומר "הודו לה' כי טוב" (רש"י ברכות לד ב ד"ה בהודאה; תלמידי רבינו יונה שם (כד א בדפי הרי"ף); מאירי שם), או "אודך כי עניתי" (אבודרהם תפילת שמונה עשרה ד"ה (וכשיגיע)), או "כי לך טוב להודות" של ברכה אחרונה (מאירי שם), או "ונודה לך שיר חדש" שבברכת גאולה שבלייל הסדר (ראה ערך סדר של פסח. מאירי שם) - וכן הכורע בהודאה שבברכת-המזון (ראה ערכו) - כגון כשהוא אומר "על הכל וכו' אנחנו מודים לך" (תלמידי רבינו יונה שם; מאירי שם. וראה משנה ברורה ק"ג סק"ח) - הרי זה מגונה (ברכות שם; טור או"ח קכז; שו"ע שם ק"ג ג¹³).

בטעם הדבר יש מהראשונים שכתבו, שאין ראוי לכרוע אלא ב"מודים" שבתפילה, שלשון "מודים" היא לשון השתחואה (ראה לעיל: בשמונה עשרה; בברכת הודאה), מה שאין כן הודאות של הלל ושל שאר ברכות, שהן לשון הודאה (מאירי שם); ואחרונים כתבו, שהודאה ב"מודים" היא דרך הכנעה, ויש בה וידוי וקבלת עול מלכות שמים, שטעונים יראה וכובד ראש, אבל בשאר הודאות הענין מוכיח שהן לשון שבח והלל, ואין מקום לכרוע בהן (חידושי אנשי שם ברכות שם (כד א בדפי הרי"ף), בשם הר"מ (טיקטין); ט"ז או"ח שם סק"ד, ומשנה ברורה שם סק"ט).

או"ח תקפ"ב שם), ומהם שכתבו, שדי שישחה בתפילות שהוא מוסיף מחמת היום (רא"ה שם), או שלא ישחה אלא ב"מלכויות זכרונות ושופרות", שהן עיקר חובת היום (ריטב"א שם), וכן יש מהראשונים שלא הזכירו שנוהגים לשחות אלא בתפילות היום, כגון כשאומרים "זכרנו" ו"ובכן תן פחדך", ו"ותמלוך", וזוקפים קודם שיגיעו לסוף הברכה (רא"ה שם; טושי"ע ק"ג שם, וראה שם תקפ"ב).

האם הכריעה אין הכריעה מעכבת בתפילה, והמתפלל שלא כרע, משום שהיה דחוק או אנוס, או שעבר במזיד ולא כרע, אינו צריך לחזור ולהתפלל (רמב"ם תפילה ה א).

מקומות שאסור לכרוע

שחיה בתחילת כל ברכה ובסופה ברכה וברכה, ובתחילת כל ברכה וברכה - בסוף כל מאבות והודאה (על הכריעה באבות ובהודאה, ראה לעיל: בשמונה עשרה) - שנינו שמלמדים אותו שלא ישחה (ברייטא בברכות לד א; ירושלמי שם א ה; תוספתא שם א; טושי"ע או"ח קט א, ושם ק"ג א. והרמב"ם השמיט, וראה להלן), כדי שלא יעבור על תקנת חכמים (מנורת המאור (אלנקאה) ב תפילה סדר י"ח ברכות ע' 138), והיינו שאסור לשחות במקומות אלו (טושי"ע שם ושם), וכן שנינו: מקום שאמרו שלא לשוח, אינו ראוי לשוח (תוספתא שם, וראה מנחת בכורים שם).

וכתבו אחרונים, שלא אמרו "מלמדים אותו" אלא במי שאינו יודע שאסור לכרוע במקומות אלו, אבל היודע את הדין ועובר עליו, גוערים בו שעבר על דברי חכמים (שו"ת אבקת רוכל לו ד"ה עוד כתב כ"ח חמישית); ויש שכתבו שמלשון "מלמדים אותו" נראה שאין מוחים בידו (שו"ת חוות יאיר רכב י¹⁰).

ויש מהראשונים שסוברים, שאין אסור לשוח בתחילת כל ברכה או בסופה (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סב, והמספיק לעובדי ה' ב ב כה (הכריעה); מעשה רוקח וכן ידיד תפילה ה י בדעת הרמב"ם, שהשמיט הלכה זו), ומהם שכתבו, שהמרבה בכריעות תבוא עליו ברכה (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם והמספיק לעובדי ה' שם), ואותה שאמרו שמלמדים אותו שלא ישחה (ראה לעיל), לדעה זו הכונה היא שמלמדים אותו שאינו חייב לשחות (שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם והמספיק לעובדי ה' שם¹¹).

הטעם שאין לשוח בטעם שאין לשוח בתחילת כל ברכה ובסופה, לסוברים כן (ראה לעיל), כתבו ראשונים, שהוא כדי שלא תיעקר תקנת חכמים, שיאמרו שכל אחד מחמיר על עצמו כפי שהוא רוצה, ואין כאן תקנת חכמים (תוספות ברכות לד א ד"ה מלמדי, וראה ט"ז או"ח ק"ג סק"א; תוספות ר"י החסיד שם; תלמידי רבינו יונה שם (כד א בדפי הרי"ף); אי נמי; טור או"ח ק"ג), ועל ידי כך יבוא להקל בכריעה שבאבות ובהודאה (שו"ע הרב שם א), או משום שיש לחוש ליוהרא (תוספות שם¹²; תוספות ר"י החסיד שם; אי נמי; תלמידי רבינו יונה שם), שהכנעת הדיוט במקום שאינה ראויה לו, יוהרא היא לו, שמחזיק עצמו כאדם כשר יותר משאר הציבור (תלמידי רבינו יונה שם).

הבא לשחות באמצע ברכה, כתבו ראשונים, שראוי באמצע ברכה הוא לשחות (תוספות ברכות לא א ד"ה ומוצאו בשם ר"י; תלמידי רבינו יונה שם (כב ב וכד א בדפי הרי"ף), בשם יש מפרשים; הגהות

12. וראה בית יוסף או"ח שם, והגהות הב"ח ברכות שם, שהוא תירוץ נפרד, וראה נחלת צבי או"ח שם סק"א, שהכל תירוץ אחד. 13. וראה פרי חדש שם

10. וראה שם, שמטעם זה השמיט הרמב"ם הלכה זו, וראה ציון הבא. 11. וראה בני ציון או"ח שם א (ד"ה אכן), שתמה עליו מתוספתא הנ"ל.

אין זה בכלל השתחואה (שלי"ה שם); ויש שכתבו, שאף שחיה מועטת אסורה, ואפילו לנענע בראשו (ישועות יעקב או"ח שם סק"א).

שחיה כשהוא יושב, כתבו אחרונים, שמותרת אף במקומות שאין לכרוע בהם (מגן אברהם נא סק"ח; שיח יצחק קונטרס תפלת כל פה קיג ג, בדעת מהרי"ל הלכות תפילה א), ויש שביארו שהוא משום שאין יכול לשוח כשיעור כריעה כשהוא יושב, והרי זו שחיה מועטת, שמותרת לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך. מחצית השקל שם וסי' קיג סק"ג, על פי מגן אברהם שם ושם).

ויש שכתבו, שהשוחה בהודאות אף כשהוא מיושב, הרי זה מגונה (בי"ח שם קצו ד"ה והא דתניא), על פי טור שם; מטה יהודה רפא סק"א).

כריעה בשאר מקומות

באמירת קדיש כשהחזן אומר קדיש (ראה ערכו), כתבו גאונים וראשונים, שיכרע כמה כריעות (תשובות הגאונים החדשות (אופק) נספח סי' יא, ומחזור ויטרי י, בשם רב נחשון; כלבו דין פירוש הקדיש ז; אבודרהם הקדיש ופירושו; טוש"ע או"ח נו ד); ויש שכתבו, שאין לכרוע בקדיש כלל (ביאור הגר"א או"ח שם).

על הטעמים לכך שיש לכרוע בקדיש, לסוברים כן, ועל מחלוקת הראשונים לענין המקומות שבהם יש לכרוע, ראה ערך קדיש.

באמירת ברכו כשהחזן אומר ברכו (ראה ערכו), כתבו ראשונים שהוא כורע, וזוקף בשם (מחזור ויטרי קא; ארחות חיים דין ברכו אות א, וכלבו הלכות דין ברכו ח. וראה ערך ברכו), ונהגו לשחות אף כשעונים "ברוך וכו'" (שו"ת זכר יהוסף או"ח צ ד"ה ויתכן), ויש שסמכו כריעה זו על המקרא: וַיֹּאמֶר דָּוִד לְכָל הַקָּהָל פָּרְכוּ נָא אֶת ה' וגו' וַיִּבְרְכוּ כָל הַקָּהָל וגו' וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ וגו' (דברי הימים א כט כ. ביאור הלכה קיג ד"ה הכורע, וראה שם; ומנחה ישראל תורה).

ויש המפקפקים בכריעה זו (ראה מקור חיים נו א¹⁷).

באמירת קדושה יש מהראשונים שנהגו לכרוע בקדושה (ראה ערכו) בשעה קדושה שהיו אומרים "ברוך כבוד", וזקפו בשם, וכן כרעו בשעה שאמרו "ימלוך", וזקפו בשם (ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות תפילה (אות ב), והובא בדרכי משה או"ח קכה ב, ומגן אברהם שם סק"א. וראה מחצית השקל שם, שנראה ששחה כשיעור כריעה).

כשמעיד על עצמו כשהאדם מעיד על עצמו שהוא כורע או משתחוה, כגון בתפילת "עלינו לשבח" שאומר "ואנחנו כורעים ומשתחיים", יש מהאחרונים שכתבו שעלינו לכרוע, שאם לא כן, יוחזק ככפן וכמעיד עדות שקר בעצמו (שלי"ה תמיד נר מצוה (עניני תפלה, דף פב ב) עה; מגן אברהם קלב סק"ב. וראה ט"ז או"ח קיג סק"ד), ומטעם זה יש שכתבו שצריך לכרוע אף בסליחות, כשהוא אומר: "בואו נשתחוה ונכרעה וכו' נשתחוה אל היכל קדשך" (שלי"ה שם).

באמירת וידוי בשעת הוידוי (ראה ערכו), כתבו אחרונים שישוה עד שיתפסקו כל חוליות שבשדרה (שלי"ה מסכת יומא עמוד התשובה אות כה (דף סג ב), והובא במגן אברהם תרו סק"ד. וראה ערך וידוי), וכן נהגו ראשונים להתוודות בכפיפת ראש, כדרך ששוחים

וכתבו ראשונים, שאף בשאר הודאות אין לכרוע, כגון כשאומר "נשמת כל חי": ולך לבדך אנחנו מודים (תלמידי רבינו יונה שם, בשם מורו; אבודרהם שם; שו"ע שם, ושם רפא א, ורמ"א שם נא ז), וכשאומר ב"ויברך דוד": אנחנו מודים לך (דברי חמודות ברכות ה סה), שאין כורעים אלא במקומות שתיקנו חכמים, והיינו בהודאה שבשמונה עשרה בלבד (תלמידי רבינו יונה שם; שו"ע רפא שם, וראה הגה"ה בשו"ע קיג שם, ומגן אברהם שם סק"א), שכיון שהוא כורע במקומות שחכמים לא תיקנו לכרוע בהם, הרי זו יוהרא (לבוש או"ח קיג א), וכריעתו היא סכלות (שו"ע הרב שם א).

באמירת כשאדם אומר תחנונים, כתבו ראשונים, שרשאי הוא לתחנונים (תשובות הגאונים החדשות (אופק) לו; תוספות ברכות לא א ד"ה ומוצאו; תלמידי רבינו יונה שם (כב ב בדפי הרי"ף); אחר סיום התפלה; רא"ש שם ה ג; מרדכי שם קב; טור או"ח קד). ונחלקו בזה:

• יש סוברים, שאף בשאר תפילות - שאינן ברכות, ואינן הודאה - מותר לכרוע (שלי"ה תמיד נר מצוה (עניני תפילה, דף פב ב), על פי תוספות ותלמידי רבינו יונה ורא"ש הנ"ל; ט"ז או"ח קיג ד; שו"ע הרב שם א), שלא אסרו לכרוע אלא דוגמת מה שתיקנו חכמים (שלי"ה שם), ואינו נראה כמוסיף על תקנת חכמים, שהרי אין לחכמים שום תקנה בזה (שו"ע הרב שם. וראה ערוך שלחן שם ו).

• ויש מהראשונים שכתבו, שמה שרשאי לכרוע בתחנונים הוא משום שאינם מן החובה, ולא אסרו לכרוע אלא בברכות - או בהודאות (ריטב"א שם. וראה תשובות הגאונים שם) - שהן חובה (תשובות הגאונים שם; רא"ה שם; ריטב"א שם; ביאור הגר"א או"ח נו ד, בדעת תוספות שם), ותיקנום בלא שחיה (רא"ה וריטב"א שם¹⁴) - והוא הדין שמותר לשחות בהודאה שב"נשמת", כיון שאינה חובה כמו הלל, אלא מנהג הגאונים לכבוד השבת (ריטב"א שם), אבל בשאר תפילות אין לכרוע (שלי"ה שם בדעת רבינו ירוחם; ביאור הגר"א שם), שאין כורעים אלא במקומות שתיקנו חכמים (שלי"ה שם), ואין להוסיף על הכריעות כלל (ביאור הגר"א שם).

המתפלל המתפלל ביחיד, ולא בציבור, כתבו גאונים וראשונים, שרשאי הוא להרבות בכריעות כמה שירצה (תשובות הגאונים החדשות (אופק) לו; מאירי ברכות לד א¹⁵), וכן מצינו בר' עקיבא, שהרבה בכריעות ובהשתחויות דוקא כשהתפלל בינו לבין עצמו, אבל לא כשהתפלל בציבור (ברכות לא א. תשובות הגאונים שם; שבלי הלקט ענין תפילה יח); ויש שכתבו, שאף המתפלל ביחיד, אסור לו לכרוע במקומות שתיקנו שלא לכרוע בהם (לחם יהודה תפילה ה¹⁶).

הכורע לכבוד התורה, כתבו אחרונים שאינו בכלל האיסור לשחות בברכות שלא תיקנו לשחות בהן, ולדעתם זה טעם הסוברים שמותר לשחות בברכת-התורה (ראה ערך ברכת התורה, ושם שיש חולקים), שאין כוונתו לשחות בברכה אלא לכבוד התורה (מגן אברהם קלט סק"ח), ומכל מקום לא יכרע אף בסוף הברכה, שלא יראה ככורע משום הברכה (אליה רבה שם סק"ז).

שחיה שחיה מועטת, כתבו אחרונים, שמותרת אף בתחילת ברכות ובסופן (שלי"ה מסכת ראש השנה עמוד הדין (דף נג ב ד"ה כתוב); מגן אברהם קיג סק"ג, והובא במשנה ברורה שם סק"ט), ואף שהראש כפוף,

שם שאף בגדול ומפורסם בחסידות, אין לחוש ליוהרא. 16. וראה שם, שאותה שאמרו ברבי עקיבא שהיה מרבה בכריעות "בינו לבין עצמו", אין הכונה כשהתפלל יחיד בביתו, אלא כשלא היה ש"ץ. 17. וראה ערוך השלחן שם נו

קיג, שמכל מקום אין משתקים אותו. 14. וראה תשובות הגאונים שם, שכיון שהראשונים תיקנום, היה להם להזכיר ששוחים בהם. 15. וראה שיח יצחק קונטרס תפלת כל פה קיג א (ד"ה ומ"ש ואם), שאין בזה משום יוהרא, וראה

כשמחזירים את ספר התורה למקומו (רוקח ש"ט ד"ה תמה). וראה ערך השתחואה; ויש שכתבו שנוהגים להשתחוות בעת הוצאת ספר התורה (ארחות חיים א דין מה שמוסיפים בשני ובחמישי ז). ויש מהאחרונים, שכשהיו עולים לתורה ורואים בספר-תורה (ראה ערכו) את הפרשה שיקראו בה, היו משתחווים לכבוד ספר התורה (של"ה תמיד נר מצוה (עניני תפילה דף פב ב) אות עד, בשם מהרש"ל). על ההשתחואה בעת הכניסה לבית הכנסת, ובעת היציאה ממנו, ראה ערך השתחואה: בבית הכנסת.

ב"מודים" (ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות ליל יום כיפור. וראה מגן אברהם שם: וטוב שישחך כמו במודים, ושער הציון שם אות ו), כדי להתוודות בהכנעה גדולה (שו"ע הרב או"ח שם ז), ולא בוידי של יום-הכפורים (ראה ערכו) בלבד, אלא אף בכל ימות השנה יעשה כן (של"ה שם). בשעת הגבהת ספר התורה לראות את הכתב ולכרוע (מסכת סופרים יד; שו"ע או"ח קלד ב¹⁸), ככריעה ב"מודים" (ראה לעיל: בשמונה עשרה; בברכת הודאה. ברכי יוסף שם); ויש מהראשונים שכתבו שנוהגים להשתחוות

פְּרָפִים, עֵירוֹת וּכְפָרִים¹

מיני מקומות ישוב, לענין הדינים התלויים בהם

עובדי עבירות גזל (ראה ערכו) ועירות (ראה ערכו) ושבועת-שוא (ראה מצויים בהם ערכו), ושבועת-שקר (ראה ערכו), מצויים בכרכים יותר מבערים (ראה עירובין כא ב²), שהכרכים מקומות שווקים הם, וישובים גדולים, ורגל רוכלים וסוחרים מצויה בהם (רש"י עירובין שם ד"ה כרכים).

עירות סתם עיירות הן מקומות ישוב הגדולים מן הכפרים, וקטנים מן הכרכים (רש"י כתובות קג א ד"ה עיירות), ואין בהם שווקים (שיטה מקובצת שם קי ב בשם הרא"ש), ואין כל הדברים מצויים בהם (כתובות שם), ואין בהם הרבה לוקחים (כתובות ד א, ורש"י שם).

וכן מצינו שאמרו לגבי "מתא מחסיא" - וכן הוא ברוב עיירות (תוספות כתובות ד א ד"ה כגון) - שקטנה היא מכרך וגדולה מכפר (כתובות שם, ורש"י שם ד"ה דמפקא).

ויש שכתבו, שהעיירות הן הכפרים שסביבות הכרך (פירוש המשניות כתובות יג י).

כפרים סתם כפרים הם מקומות ישוב הקטנים מן העיירות (ראה רש"י כתובות קג א ד"ה עיירות), ואינם מוקפים חומה (רבינו גרשום ערכין לג ב), ויושביהם מועטים הם, ועניים (רש"י חולין קכח א ד"ה חלב, וראה רש"י נדה נ ב ד"ה ונבלת, ומאירי חולין שם), ולא שכיחים שם קונים (כתובות ד א, ורש"י שם), ואין שולחני מצוי שם (רש"י בבא מציעא נב א ד"ה בכפרים; רמב"ם מכירה יב יא; טוש"ע חו"מ רכז יז).

לענין קריאת-המגילה (ראה ערכו), הזכירו חכמים כרכים עיירות וכפרים. על מהותם וגדריהם של מקומות אלו לענין זה, ראה ערך קריאת המגילה.

חילוקי הדינים ביניהם

כפיית אשה על מקום מגורים הנושא אשה אינו יכול לכפותה לבוא עמו מעיר לכרך, או מכרך לעיר (משנה כתובות קי ב; רמב"ם אישות יג יז, ושו"ע אבן העזר עה א; טור שם), שיש בכרך מעלות על העיר, ויש בעיר מעלות על הכרך (גמרא וראשונים דלהלן), שהכרך כל הדברים מצויים בו, ובעיר אין הכל מצוי (ראה לעיל. גמרא שם), ומאידך הכרך ישיבתו קשה (גמרא שם), שהכל מתיישבים שם

מהותם

כרכים סתם כרכים הם מקומות הגדולים מן העיירות (רש"י מגילה ג ב ד"ה כרך, וכתובות קג א ד"ה עיירות; רשב"א וריטב"א מגילה שם), והם מקומות שווקים (רבינו גרשום בכורות י א; רש"י עירובין כא ב ד"ה כרכים, ומגילה שם; שיטה מקובצת כתובות כה ב בשם הרא"ש), ומכל סביבותיהם באים שם לסחורה (רש"י כתובות קי א ד"ה אין, וראה שם כה א ד"ה בכרכין: מצויים בו עוברים ושבים; שיטה מקובצת שם קי א), ורגילים לבוא לשם אורחים, וכל דבר מצוי בהם (כתובות שם ב; רש"י שם א, וערכין לג ב ד"ה ולא), והדברים נמכרים בהם ביוקר (שיטה מקובצת כתובות שם בשם תלמידי רבינו יונה), לפי שמתקבצים בהם אנשים - לוקחים - רבים (שיטה מקובצת שם. וראה רש"י כתובות ד א ד"ה בכרך), ודרך הסוחרים לבא לשם (רש"י ערכין כד א ד"ה לכרך). פעמים שבלשון "כרכים", הכוונה דווקא על מקומות אלו כשהם מוקפים חומה, ופעמים שהלשון כולל כל מקום המוקף חומה, ופעמים שאף כרך שאינו מוקף חומה, הוא בכלל לשון זה (ראה על כל זה להלן).

יושביהם מרובים יושבי הכרכים מרובים הם (רש"י חולין קכח א ד"ה ועשירים חלב בפירוש א; תוספות בכורות י א ד"ה ונבלת בפירוש ב), ועשירים (רבינו גרשום בכורות י א, ורש"י חולין שם בפירוש ב, ובכורות שם ד"ה בשווקים), ודרךם להתנהג בגדולה (רש"י עבודה זרה יב א ד"ה בכרכים); הכל נמשכים לגור בכרכים, ולפיכך אין מצויים בהם בתים לשכור (רש"י בבא מציעא קא ב ד"ה ובכרכין).

ישיבתם קשה ישיבת הכרכים קשה היא, שנאמר: וְיִכְרְכוּ הָעָם לְכָל הָאֲנָשִׁים הַמֵּתְנַדְּכִים לְשִׁכַּת בִּירוּשָׁלַם (נחמיה יא ב. כתובות קי ב), ומכך שהוצרך לברכם, משמע שישבת הכרכים קשה (שיטה מקובצת שם בשם רש"י במהדורא קמא).

בטעם הדבר כתבו ראשונים, שהכל מתיישבים שם, ודוחקים ומקריבים את הבתים אלו לאלו, ואין שם אויר, ולא גנות ופרדסים (רש"י שם ד"ה ישיבת; פסקי רי"ד שם), או: שמתוך שמתקבצים לשם הרבה בני אדם, נמכרים שם הדברים ביוקר; ועוד, שבכרכים צריכים בני האדם להתנהג במעלת העשירים, בין בהוצאה בין במלבוש (שיטה מקובצת כתובות שם בשם תלמידי רבינו יונה).

להשתחוות לספר תורה, וראה ברכי יוסף או"ח שם ג בשם מהריק"ש, בדעתו. וראה ערך הגבהה (ב).
כרכים, עירות וכפרים. 1. לב, טורים רעה-רפו. 2. וראה פסחים קיג א,

א, שנוהגים לכרוע מעט, ולא ככריעות שבשמונה עשרה. 18. וראה ספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות תפלה, שהיה נוהג להשתחוות נגד הכתב, והוא בדרכי משה קמז ד. וראה שלטי גיבורים קידושין (יד ב בדפי הרי"ף) בשם ריא"ז, שאין

להיכנס בהן ללא רחיצה (ראה ערך רחיצה. מאירי שם) - ואף שאסור חכמים להיכנס למרחץ להזיע בשבת (ראה ערך הנ"ל. רש"י שם ד"ה ואינו) - ואינו חושש (ברייטא שם) שמא יזיע (פסקי הרי"ד שם; רבינו ירוחם אדם וחיה יב ט), או שמא יאמרו מזיע הוא (רש"י שם), כיון שאינו מתכוין לזיעה (חידושי הר"ן שם), והואיל ורחבות הן, אין זיעה מצויה בטיול שבתוכן (מאירי שם. וכעין זה ברא"ש שבת ג ז, וברבינו ירוחם ובטור או"ח שכו).

אבל אמבטיאות של כפרים, אמר רבא שאסור לטייל בהן בשבת (שבת שם ב⁴), שקטנות הן, ויש להן הרבה הבל (שבת שם ב), ומשתמר החום בתוכן (חידושי הר"ן שם א), וזיעה מצויה בהן (מאירי שם), ומזיע (רש"י שם ב), וכיון שאי אפשר שלא יזיע, הרי הוא נכנס להזיע (ריטב"א שם מ ב), ויש שכתבו שהאיסור הוא, גזירה שמא יבוא להזיע (חידושי הר"ן שם א).

קריאת מגילת אסתר נקראת בכרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון, ביום ט"ו באדר (משנה מגילה ב א; רמב"ם מגילה א ד; טוש"ע או"ח תרפ"א. וראה ערך קריאת המגילה⁵); בעיירות - וכן בכרכים שאינם מוקפים חומה מימות יהושע בן נון (רמב"ם שם; טוש"ע שם ג) - נקראת המגילה ביום י"ד באדר (משנה שם; רמב"ם מגילה שם; טוש"ע שם); ובכפרים - כשאין יושביהם מתקבצים בבתי כנסיות אלא בימי שני וחמישי, ובזמן שיש לישראל מלכות (רמב"ם שם ו, ח, ט, וראה ערך יום הכניסה) - נקראת המגילה ביום י"ד אדר, אלא שמקדימים בהם את הקריאה ליום-הכניסה (ראה ערכו. משנה שם; רמב"ם שם. וראה ערך הנ"ל).

על גדרי כרכים עיירות וכפרים לענין קריאת המגילה, ועל שאר דיני קריאת המגילה בכרכים בעיירות ובכפרים, ועל דיני מי שהיה בכרך והלך לעיר או להיפך, ראה ערך קריאת מגילה וערך יום הכניסה.

תפילה בכניסה וביציאה מן הכרך הנכנס לכרך מתפלל שתיים, אחת בכניסתו ואחת ביציאתו; בן עזאי אומר: ארבע, שתיים בכניסתו, ושתיים ביציאתו, נותן הודאה על שעבר, וצועק על העתיד (משנה ברכות נד א; רמב"ם ברכות י כה; טוש"ע או"ח רל א), שבכרך מצויים מושלים רעים המחפשים להעליל עלילות (רש"י שם ד"ה הנכנס). אבל הנכנס לעיר קטנה, אינו צריך לומר כלום, לא כשנכנס אליה, ולא כשיוצא ממנה (משנה ברורה שם סק"ב).

ויש סוברים שאף בעיר גדולה, אם אינה מוקפת חומה אין דינה ככרך לענין זה (תוספות יום טוב ברכות ט ד. אבל מסתימת הרבה פוסקים לא משמע כן). על יתר פרטי הדינים של תפילה זו, ראה ערך תפילת הדרך.

קדושת בית הכנסת בית-הכנסת (ראה ערכו), אמרו בתלמוד שיש חילוק בדינו, בין בתי כנסיות של כרכים, לבתי כנסיות של כפרים (יומא יב א, בדעת חכמים ברייתא שם), ונחלקו ראשונים בטעם החילוק שביניהם:

• יש שכתבו שבתי כנסיות של כפרים כל בעליהם ניכרים, והרי הם כבית השותפים; אבל בתי כנסיות של כרכים, שהם מקום שווקים, ומתקבצים שם ממקומות הרבה, עשויים הם לכל הבא להתפלל, ואין להם בעלים מיוחדים (רש"י שם).

ודוחקים ומקרבם הבתים אלו לאלו, ואין שם אור, ולא גנות ופרדסים (רש"י שם ד"ה ישיבת; פסקי רי"ד שם), ואינו כעיר שיושבת בין שדות ואילנות, ויש לה אור יפה, ונוחה ישיבתה (שיטה מקובצת שם בשם רש"י במהדורא קמא); ויש שכתבו שהכרך מתוך שמתקבצים בו הרבה בני אדם נמכרים בו הדברים ביוקר; ועוד, שבכרכים צריכים בני אדם להתנהג במעלת העשירים, בין בהוצאות בין במלבושים (שיטה מקובצת שם בשם תלמידי רבינו יונה).

ונחלקו ראשונים, יש סוברים שכרך לענין זה הוא דווקא כשהוא מוקף חומה (שיטה מקובצת שם בשם רש"י במהדורא קמא ובשם הרא"ש); ויש סוברים שאף כשאינו מוקף חומה חשוב כרך לענין זה (רשב"א מגילה ג ב בשם תוספות; ריטב"א שם).

קידושי טעות המקדש אשה על מנת שהוא בן עיר, ונמצא בן כרך - אינה מקודשת (משנה קדושין מט ב; רמב"ם אישות ח א; טוש"ע או"ח ל"ח כד), ששיבת הכרכים קשה (ראה לעיל: מהותם; ישיבתם קשה. רש"י שם ד"ה בן עיר). וכן אם אמר לה: על מנת שאני בן כרך, ונמצא בן עיר - אינה מקודשת (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאף כשהטעה לשבח, טעות היא לבטל את הקידושין, לסוברים כן (ראה ערך קדושין וערך תנאי, מחלוקת תנאים, ושכן הלכה. רש"י שם), או לפי שיש נשים שנוח להם בן כרך מבן עיר (מהרש"א שם: לולי רש"י).

על חתן שהכנינו לו סעודת נישואין, ומת לו או לכלה מת, שפעמים שהתירו להם להינשא קודם הקבורה, משום הפסד הסעודה, שמצינו בזה הבדל בין כרכים עיירות וכפרים, שבכרכים כיון שמצויים אנשים, פעמים שאין לו הפסד סעודת הנישואין, שיש עליה קופצים והוא יכול למכרה, ובעיירות יש פחות קופצים, ובכפרים אף פחות מבעיירות, ראה ערך נישואין, ושם על כל פרטי דין זה.

על כהן הנוטל מתנות - זרוע-לחיים וקיבה (ראה ערכו) - שבכרכים יש סוברים שיש בכך חזקה לכהונה, ועל פרטי הדין וטעמו, ראה ערך יוחסין.

שאלת שלום מאבל רבתי ד, וכעין זה במסכת שמחות א, והובא בארחות חיים הלכות אבל, ובמנורת המאור (אלנקאווה) ו עמ' 507, ובטוש"ע יו"ד שמג ב), כשיש שם מת (ארחות חיים ומנורת המאור וטוש"ע שם. על פרטי הדין, ראה ערך שאלת שלום), שאינו עת שלום (לבוש שם), ויש שכתבו משום לועג לרש (לקט יושר יורה דעה ע' פ, על פי תשב"ץ קטן תלט).

ואם היה כרך גדול - שואלים (מסכת שמחות שם ושם, והובא בארחות חיים ובמנורת המאור ובטור ולבוש שם), שבכפר הכל יודעים שיש שם מת, מה שאין כן בכרך גדול (נחלת יעקב למסכת שמחות שם³), או שבכפר הכל צריכים להתעסק עמו, אבל בכרך אין הכל משגיחים על המת (לבוש שם).

לטייל בשבת במבטיאות - בתי מרחץ גדולים (רש"י שבת מ א ד"ה בבתי מרחץ אמבטאות), ויש שפירשו חריצים גדולים שהמים החמים נקוים לתוכם (מאירי שם) - של כרכים, שנינו שמותר לטייל בהן בשבת (ברייטא שבת שם א), דהיינו: מותר לילך בהן לפי דרכו, ולא כדי להזיע (רש"י שם ד"ה מטיל), או שמותר

ובפסקי הרי"ד שם ובראב"ה רב ובמאירי שם א, ונרמז ברא"ש שם. 5. וראה ערך ארץ ישראל וערך חוץ לארץ, בטעם שהצריכו חכמים שתהיה לדרך חומה מימות יהושע.

שהקב"ה מכריז בכל יום על רווק הדר בכרך ואינו חוטא. 3. וראה ערך השלחן יו"ד שם, שעיר קטנה כל שהמת נרגש בה דינה ככפר, ושם המת אדם גדול, אף עיר גדולה דינה ככפר. 4. והובא החילוק להלכה ברבינו חננאל

שהשוכר רוצה לצאת, צריך להודיעו שלשים יום קודם לכן; ואם הבית הוא בכרכים, צריך להודיעו שנים עשר חודש קודם לכן (ראה משנה וגמרא בבא מציעא קא ב; רמב"ם שכירות ו; טוש"ע חו"מ ש"ב ה-ז. וראה ערך שכירות⁷), שהכרכים מקום השווקים הם, והכל נמשכים לגור שם, ואין הבתים מצויים בהם לשכור (רש"י שם ד"ה ובכרכין).

זמן תביעת האונאה (ראה ערכו) במטבע (ראה ערך אונאה במטבע אונאה: אונאה במטבעות), בכרכים הוא עד כדי שיראה לשולחני - שאין מכיר במטבע חסרוננו ודמיו אלא השולחני (רמב"ם מכירה יב יא; טוש"ע חו"מ רכז יז) - ובכפרים - שאין השולחני מצוי שם (רש"י בבא מציעא נב א ד"ה בכפרים; רמב"ם שם; טוש"ע שם) - עד ערבי שבתות (משנה בבא מציעא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאז יבוא להוציאה לסעודת שבת, ויידע אם יקבלוה ממנו (רש"י שם ד"ה עד⁸).

סימני גדלות (ראה ערך גדולה) של בנות הכרכים והכפרים, אמר רבן שמעון בן גמליאל שאצל בנות הכרכים הסימן התחתון - ויש גורסים: עליון (מאירי נדה מח ב) - ממהר לבא, שרגילות הן במרחצאות; ואילו אצל בנות הכפרים הסימן העליון - ויש גורסים: תחתון (מאירי שם) - ממהר לבא, שטוחנות הן בריחיים (בריתא נדה שם).

על הדינים היוצאים מזה, ועל שאר תנאים אם נחלקו על רבן שמעון בן גמליאל בדבר, ראה ערך גדולה.

על כפרים שסביבות העיר, אם הם נידונים כאותה העיר, לענין איסור יורד-לאומנות-חברו (ראה ערכו), שרשאים בני העיר לעכב על בני עיר אחרת מלסחור בהם, ראה ערך יורד לאומנות חברו: בבני עיר אחרת⁹.

• ויש שכתבו, שבת כנסיות של כפרים - אף כשאין בהם בית דירה - יש בהם דירה לאורחים (ר"י הלכות מזוזה ו ב בדפי הרי"ף); רמב"ם מזוזה ו ו; רא"ש הלכות מזוזה טו; החינוך מצוה תכג; טור יו"ד רפו), שבני הכפרים אין ידם משגת להכניס את האורחים בבתיהם, ואינם מקדישים את בתי הכנסת שלהם הקדש גמור, כדי שיהיו האורחים מותרים לאכול ולשכב בהם; אבל בני הכרכים שהם רבים, יכולים לעשות בתים לצורך האורחים, שאין מגיע לכל אחד אלא טורח מעט, ואין האורחים צריכים לשכב ולאכול בבית הכנסת (נמוקי יוסף ר"י מלוניל) שם, וכעין זה בב"ח יו"ד שם, ולכך בתי כנסיות של כרכים הם "קודש" (ראה רמב"ם וחנינוך שם).

חיוב מזוזה לענין מזוזה (ראה ערכו), כתבו ראשונים שבת-הכנסת בבית הכנסת (ראה ערכו) של כפרים חייב במזוזה, ושל כרכים - אם אין בו בית דירה לחזן (ראה ערכו) - פטור ממזוזה (ר"י הלכות מזוזה ו ב בדפי הרי"ף); רמב"ם מזוזה ו ו; רא"ש הלכות מזוזה טו; החינוך מצוה תכג; טור יו"ד רפו, וראה שו"ע שם ג. וראה ערך מזוזה), שבת הכנסת של כפרים דרים בו אורחים (ראשונים שם⁶).

מכירת בית הכנסת בית-כנסת (ראה ערכו) של כרכים - אף שאין מוקפים חומה (רשב"א מגילה ג ב, בשם תוספות; ריטב"א שם. וראה שו"ת מהר"ם שיק או"ח עב) - אסור למכרו, אף באופנים שמותר למכור בתי כנסיות של כפרים (ראה ערך בית הכנסת: מכירתו. מגילה כו א; ירושלמי שם ג א; רמב"ם תפלה יא יז; טוש"ע או"ח קנ"ז), שבאים לשם מכל העולם, והוא חשוב של רבים (ראה ערך הנ"ל), היינו שלפיכך הכל בעליו, ואין בני המקום לבדם בעלים עליו (ראה ערך הנ"ל, ושם אריכות בדבר), או שכיון שרבים מתפללים שם קדושתו חמורה (ראה ערך הנ"ל).

שכירות בית המשכיר בית לחברו בעירות, ורצה להוציאו משם, או

פְּרָמְלִית

מקום שמן התורה אינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים לענין איסור מוציא מרשות לרשות בשבת, ומדברנן נתנו עליו את חומרי שתי הרשויות

- באיסור הוצאה
- כרמלית ברשות היחיד

הפרקים:

- גדרה

גדרה

אלא בינונית, ואף זו אינה לא רשות היחיד, ולא רשות הרבים אלא כרמלית (ירושלמי שבת א א; ערוך, כרמלית, והעתים עמ' 307, ותוספות שם ד"ה כרמלית, בשמו)².

מקורה דין זה אינו אלא מדרבנן, ומן התורה אין אלא שלש רשויות, רשות היחיד ורשות הרבים ומקום פטור, וחכמים חילקו במקום פטור, שיש שגזרו עליו ועשאוהו כרמלית (מגיד משנה עירובין א א; קרית ספר שבת יד), משום הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים (טור או"ח שמו).

ורחבה גזירה זו היא במקום שיש בו ארבעה טפחים על ארבעה

ארבע רשויות לשבת: רשות-היחיד (ראה ערכו), רשות-הרבים (ראה ערכו), כרמלית, ומקום-פטור (ראה ערכו). תוספתא (צוקרמאנדל) שבת א א; שבת ו א; רמב"ם שבת יד א; טוש"ע או"ח שמה א).

כרמלית היא מקום שלא נשלמו בו לא תנאי רשות היחיד, ולא תנאי רשות הרבים (שו"ת ר"י מיגש כד; פירוש המשניות לרמב"ם שבת ב א), היינו שאין לו מחיצות כרשות היחיד (רש"י שם ו א ד"ה אינו), ואינו עשוי להילוך הרבים כרשות הרבים (רש"י שם ד"ה ולא).

נקרא כרמלית לשון "כרמל", תבואה שאינה לא לחה ולא יבשה

6. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד רפא, ודבר אברהם א לו ו ואילך. 7. וראה שם שהדברים אמורים בהשכיר סתם, ושיש מפרשים בהשכיר לזמן וכלו ימי השכירות, ושם שאם כלו השלשים יום מסוכות עד פסח, אינו ראוי להוציאו אלא לאחר מכן. 8. וראה הטעם בתוספתא בבא מציעא ג: שכן דרך השוק להיות עומד בעירות מערב שבת לערב שבת. 9. וראה שו"ת דברי חיים יו"ד א ט, ושו"ת מהרש"ם א קכה. על הכפרים שסביבות העיר, אם נידונים הם כאותה עיר לענין החומרות שנוהגים בני אותה העיר, ראה שו"ת שם אריה חו"מ יז, ומשנת אליעזר (רבינובץ) יח עמ' לב (ד"ה ועתה). על בני הכפרים, אם הם יכולים להיפרד מבני העיר ולקבל על עצמם רב משלהם, ראה שו"ת דברי חיים יו"ד נא, ושו"ת מנחת הקומץ עב.

כרמלית. 1. לב, טורים רפט-שלח. 2. לביאורים אחרים לטעם השם, ראה: העתים שם; מגיד משנה שבת יד ה; ריטב"א שם.

המונח ברשות הרבים, וגובהו משלשה טפחים עד עשרה, ורחב ארבעה על ארבעה טפחים ויותר (גמ' שם ז א; טושי"ע שם י; וכן גומא ברשות הרבים, העמוקה משלשה טפחים ועד עשרה, אם היא רחבה ארבעה טפחים על ארבעה (כן משמע מהגמ' שם ח א; טושי"ע שם יא).

• רשות הרבים מקורה, שאין חייבים עליה משום רשות הרבים, לפי שאינה דומה לדגלי מדבר (ראה ערך רשות הרבים. רמב"ם שם ו; טושי"ע שם יד); וכן רשות הרבים שאינה רחבה שש עשרה אמה (ראה ערך הנ"ל. רמב"ם שם); וכן רשות הרבים שאין עוברים בה ששים ריבוא, לסוברים שאין חייבים עליה (ראה ערך הנ"ל. כן משמע מתוספות שבת סד ב ד"ה רב; רמב"ן ערוכין נט א, בדעת רש"י).

• מקום המוקף בארבע מחיצות שגובהן משלשה טפחים עד עשרה, וביניהן ארבעה על ארבעה או יותר (כן משמע משבת ז א; רמב"ם שם ד; כן משמע מטושי"ע שם טו); וכן תל שיש בו ארבעה על ארבעה טפחים או יותר, וגובהו משלשה עד עשרה (רמב"ם שם; טושי"ע שם יד), או חריץ שיש בו ארבעה על ארבעה ויותר, ועומקו משלשה עד עשרה (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

שלוש מחיצות מקום שאין לו אלא שלש מחיצות, אסור מדרבנן לטלטל בתוכו אלא בארבע אמות, עד שיעשה לו תיקון ברוח רביעית (כן משמע מעירובין יא ב, ורמב"ם שם ד; טושי"ע או"ח שסג א) - במבוי (ראה ערכו) לחי (ראה ערכו) או קורה (ראה ערכו). כן משמע מהגמ' שם), ובחצר (ראה ערכו) פסים (כן משמע מהגמ' שם יב א) - וכל זמן שלא תיקנו הוא ככרמלית (משנה עירובין צד א, לפי מגיד משנה שבת יז ט, בדעת הרמב"ם שם, ולפי תוספות ר"י"ד שם; טושי"ע או"ח שמה יד).

רחב וגובה מקום רחב ארבעה על ארבעה בלא מחיצות, והוא גבוה יותר מעשרה טפחים, כגון זיז רחב ארבעה על ארבעה הבולט מכותל למעלה מעשרה מן הקרקע, או גג הבולט מעבר למחיצות הבית, באופן שאין מחיצות הבית ניכרות לעומד על הגג, לסוברים שהחלק הבולט אינו רשות היחיד (ראה ערכו), נחלקן ראשונים:

• יש סוברים שחשוב כרמלית (תוספות עירובין פט א ד"ה במחיצות, ואור זרוע קצה, בשם ר"י), וכן הלכה (טושי"ע או"ח שמה טז). וזה שאמרו שאין כרמלית תופסת אלא עד עשרה, היינו שאין אויר שלמעלה מעשרה נעשה כרמלית מכוח הקרקע, אבל כשקרקע הכרמלית למעלה מעשרה אין בכך כלום, ואין לומר שכיון שאין רגל הרבים שולטת שם הרי זה מקום פטור, שלא מצינו מקום פטור רחב ד' (תוספות שם; רא"ש שם ט ב).

• ויש סוברים שאינו חשוב כרמלית, אלא מקום פטור (תוספות ורא"ש ואור זרוע שם, בדעת רבי יוחנן בירושלמי עירובין ז ב, ושם י ד; עבודת הקדוש, בית נתיבות ג א; בית מאיר או"ח שנג, בדעת רש"י שם צח ב ד"ה עד עשרה, ורמב"ם שבת טו ד, ו).

ים ים הוא כרמלית (שבת ק ב), ונחלקו אמוראים אם מודדים אויר עשרה טפחים מקרקעית הים, ולמעלה מהם הרי זה מקום פטור אפילו בתוך המים (רב הונא בגמ' שם); או שרואים את

טפחים, ומקום הפטור היינו מקום שאין בו שיעור זה (כן משמע משבת ז א-ב, ושם ח ב, ועוד; שו"ת ר"י מיגש שם; רמב"ם שם ד, ז; טושי"ע או"ח שמה יד, יח-ט)³, שכך משמע לשון מקום פטור, שאפילו שיעור מקום אין בו (שו"ת ר"י מיגש שם). טעם החילוק, שמקום שאין בו ארבעה על ארבעה אינו דומה לרשות היחיד מפני קוטנו, ולכן לא גזרו עליו (פירוש קדמון ממצרים שבת ו א). ונקרא כרמלית כל שאין בו חילוק לרבים (רש"י שם ו א ד"ה ולא; טושי"ע שם יד), ואין לו מחיצות כרשות היחיד (רש"י שם ד"ה אינן).

היה בו ארבעה על ארבעה טפחים בגובהו, אבל לא בקרקעו, כגון ספינות קטנות שהולכות ונעשות צרות למטה עד כחודו של סכין, ואין בקרקעיתן רוחב ארבעה על ארבעה, הרי הוא מקום הפטור (כן משמע מתוספות שם קא א ד"ה הני ותוספות רא"ש ותוספות ר"י הזקן שם, וריטב"א ומיוחס לר"ן שם, בשם הרא"ה)⁴.

גובהה כרמלית אינה תופסת אלא עד עשרה (גמ' שם ז א; רמב"ם שם ה; טושי"ע שם יח), היינו שאויר הכרמלית הרי הוא ככרמלית עד עשרה טפחים (גמ' שם; רמב"ם שם), ולמעלה מעשרה טפחים באויר כרמלית הרי זה מקום פטור (גמ' שם ב; רמב"ם שם ה, ז; טושי"ע שם יח), שהקילו חכמים בכרמלית מקולי רשות היחיד, ומקולי רשות הרבים (גמ' שם), הואיל ואין איסורה אלא מדרבנן (רש"י ד"ה ואקילו בה) - מקולי רשות היחיד, שאינה אלא ברוחב ארבעה (ראה ערך רשות היחיד. גמ' שם); ומקולי רשות הרבים, שאינה תופסת אוירה אלא עד עשרה טפחים (ראה ערך רשות הרבים. גמ' שם).

דין זה לא נאמר לעניין הנחה על גבי דבר מסויים למעלה מעשרה, כגון עמוד העומד שם, שהרי אם רחב ארבעה על ארבעה הרי הוא רשות היחיד, ואם אינו רחב, הרי הוא מקום הפטור גם למעשה מעשרה (ראה להלן), אלא הדברים אמורים במדביק דבלה למעלה מעשרה בפני כותל או בפני לבינה העומדים בתוך כרמלית, או באויר ממש, כגון בקולט חפץ מאויר כרמלית למעלה מעשרה, שמותר להוציאו לרשות היחיד, או לרשות הרבים (רש"י שבת ז א ד"ה דעד; רבנו יהונתן ומאירי שם).

דיניה כרמלית אין מוציאים בשבת מתוכה לרשות הרבים, ולא מרשות הרבים לתוכה, ואין מכניסים מתוכה לרשות היחיד, ולא מרשות היחיד לתוכה, ואם הוציא והכניס - פטור (תוספתא (ליברמן) שבת א ד; גמ' שם ו א; רמב"ם שם יג; טושי"ע או"ח שמו א), שמן התורה אין חיוב אלא בהוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים או להיפך, וחכמים אסרו אף בכרמלית (טושי"ע שם).

וכן אסור להעביר ארבע אמות בתוך כרמלית, כמו ברשות הרבים (ראה ערך מעביר ארבע אמות ברשות הרבים; כן משמע מהגמ' שם, ורש"י ד"ה אין נושאין; רמב"ם שם יא; טושי"ע שם ב), לפי שכרמלית דומה לרשות הרבים (רש"י שם; רמב"ם שם), ושמא תתחלף ברשות הרבים (רש"י שם; רמב"ם שם; טור שם), ואם העביר - פטור (תוספתא שם; רמב"ם שם), שאין האיסור אלא מדרבנן (רמב"ם שם; טושי"ע שם).

אופניה כמה אופנים של כרמלית הם:

• כל המעכב דריסה ברשות הרבים (ירושלמי שם), דהיינו דבר

אבל בכרמלית לא הקילו כל כך, וכיון שיש למעלה שיעור ד' לא הקפידו על קרקעיתה שהיא צרה (ריטב"א שם), או שכיון שכרמלית אינה צריכה מחיצות, כל שיש בה רוחב ארבעה, ואינה לא רשות הרבים, ולא רשות היחיד, הרי היא כרמלית, אף על פי שאין בקרקעיתה שטח של ארבעה על ארבעה (חידישי הר"ן

3. יש מהאמוראים הסובר שמחלוקת תנאים היא אם שיעור כרמלית הוא ארבעה טפחים, או ששיעורה שלשה טפחים (זעירי בעירובין פז ב). 4. ויש מהראשונים הסובר שהרי הוא כרמלית (רש"י שם ד"ה אין מטלטלין), לפי שרשות היחיד של תורה צריך שיהא בקרקעיתה מקום תשמיש ברוחב ארבעה,

• יש סוברים שאינם ככרמלית (אבי בר אבין ורב חנינא בר אבין בעירובין פ"ב, ואף על פי שחורי רשות הרבים הרי הם כרשות הרבים, לסוברים כן (ראה ערך רשות הרבים. כן משמע מרש"י שם ד"ה ותיחוי), בכרמלית לא החמירו חכמים כל כך (רש"י ד"ה אין), שהכרמלית אינה אלא מדרבנן, ולא החמירו אלא בכרמלית גופה, ולא בחוריה (המאור ומאירי ורשב"א וריטב"א שם), והחורים נידונים לפי גובהם ורוחבם (מגיד משנה שם יד י; שו"ע או"ח שמה יז), שאם אין ברוחבם ארבעה טפחים על ארבעה, והם גבוהים משלשה טפחים עד עשרה הרי הם מקום פטור (שלחן ערוך הרב שם יח), וכן הלכה (רא"ש שם ח ח; רשב"א וריטב"א שם; מאירי שם, ושבת ז ב; טושי"ע שם) ⁶.

• ויש סוברים שחורי כרמלית הרי הם ככרמלית (רב אשי בגמ' שם, לפי ריטב"א שם, בשם יש אומרים), ואף על פי שכרמלית אינה אלא מדרבנן, כל-דתקון-רבנן-כעין-דאורייתא-תקון (ראה ערכו. ריטב"א שם).

כלים אין כרמלית בכלים (תוספות שבת ה א ד"ה כאן, על פי רש"י שם ח א ד"ה פחות מכן, ותוספות יא ב ד"ה אלא, ועוד; הישר (החידושים) קפ; ורשב"א שבת רא; רמב"ן שם ה א, בתירוץ הראשון; רשב"א וריטב"א וחידושי הר"ן שם), היינו שכלי המונח ברשות הרבים, רחב ארבעה על ארבעה וגובהו משלשה טפחים ועד עשרה, אינו חשוב כרמלית, ומותר לטלטל מתוכו לרשות הרבים, לפי שלא גזרו חכמים לבטלו מתורת כלי (רש"י שם), ולא תיקנו כרמלית בכלים, אלא בדבר הקבוע בקרקע (ריטב"א שם ו ג ב) ⁷. ולא כלי בלבד, אלא כל דבר שעומד להינטל מיד (כן משמע מרשב"א שבת ז א; ריטב"א שם ה א).

כלל זה נאמר בשל תורה, שאין כלי המונח ברשות הרבים חשוב מקום פטור מן התורה, אלא דינו כרשות הרבים (תוספות שם ה א ד"ה כאן; הישר שם; רמב"ן וריטב"א וחידושי הר"ן שם; מגן אברהם או"ח שמה סק"ד; ועוד), שאין כלי חולק רשות לעצמו להיות כרמלית, אלא בטל הוא לגבי הרשות שהוא בה (רשב"א שם; מיוחס לר"ן שם) מכיון שאינו קבוע, ועשוי הוא להינטל משם (רשב"א שם ז א; מיוחס לר"ן שם, בשם הרא"ה), ואינו מבטל את דריסת הרבים שם (מיוחס לר"ן שם, בשם הרא"ה) ⁸. היה הכלי מונח בכרמלית, דינו ככרמלית (הביתים, איסור הוצאה ב; מגן אברהם שנה סק"ו, בדעת רש"י שם ק א ד"ה אבל לא), שלעולם הכלי נידון כרשות שהוא עומד בה, אם ברשות הרבים - כרשות הרבים, ואם ברשות היחיד - כרשות היחיד, ואם בכרמלית - ככרמלית (הביתים שם), ואפילו כשאין כלי זה רחב ארבעה, מכיון שעומד הוא בכרמלית, דינו ככרמלית (הביתים שם; ישועות מלכו או"ח נב, בדעת רש"י).

היה הכלי כלי שאינו עומד להינטל ממקומו - דינו ככרמלית, ולכן לבינה המונחת ברשות הרבים כרמלית היא (כן משמע מהגמ' שם ז א, ורש"י ד"ה חייב), שהרי היא קבועה שם יותר מכלי (ריטב"א שם), וכן גת של יין אינו חשוב כלי לענין זה, ונעשה כרמלית (תוספות שבת יא ב ד"ה אלא).

כל עומק המים כקרקע עבה, ומודדים עשרה טפחים משפת המים ולמעלה (רב חסדא ורבה בר רב הונא בגמ' שם). להלכה נחלקו ראשונים אם לפסוק כדעה הראשונה (אגודה שם קיג, בשם רשב"ט וריב"א; ראבי"ה שם רא; או השניה (ר"י שם; רא"ש שם יא ב; אגודה שם, בשם יש גאונים), וכן הלכה (טושי"ע שם יח).

מקום פטור בתוך כרמלית, כגון עמוד גבוה שלשה טפחים ויותר, ואינו רחב ארבעה על ארבעה, העומד בכרמלית; או בור שבכרמלית שעמוק שלשה טפחים ויותר, ואינו רחב ארבעה על ארבעה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שדינו ככרמלית (רמב"ם שבת יד ו; ר"ן וחידושי הר"ן שבת ז א, בשם יש אומרים), וכן הלכה (טור שם; רמ"א שם יח-יט, ושם שמו ג, בסתם; שלחן ערוך הרב או"ח שמה כה). ואף על פי שאילו היה ברשות הרבים היה דינו כמקום פטור (ראה ערך מקום פטור וערך רשות הרבים), עכשיו שהוא בכרמלית מצא מין את מינו, וניעור (ר"ן שם, על פי עירובין ט א; כסף משנה שם, בדעת הרמב"ם; רמ"א או"ח שמו ג). ומכל מקום חלוק עמוד מבור, שעמוד שבכרמלית שאינו רחב ארבעה, אם הוא גבוה יותר מעשרה הרי זה מקום פטור (כן משמע מהר"ן שם), שלמעלה מעשרה אין לומר מצא מין את מינו וניעור, שהרי אף הכרמלית עצמה אינה תופסת אלא עד עשרה (כן משמע מפרי מגדים או"ח שמה, משבצות זהב ס"ק יא; תוספת שבת שם ס"ק מו; שער הציון שם ס"ק עה); אבל בור שבכרמלית, לדעתם, אפילו עמוק מאה אמה הרי הוא כרמלית (רמב"ם שם יד ו; טושי"ע או"ח שמה יח).

• יש סוברים שדינו כמקום פטור (כן משמע מרש"י שבת ז א ד"ה דעד עשרה; רבנו יהונתן שם; מאירי שם ו ח ב; רשב"א שם ק א; רמ"א או"ח שמה יט, בשם יש חולקים, ושם שנה ג, בשם יש אומרים), שאי אפשר שיהא דינו כשהוא בכרמלית חמור מדינו כשהוא ברשות הרבים (כן משמע מרש"י שם; רשב"א שם).

• ויש מחלקים בין בור שבכרמלית, שהוא ככרמלית, לבין עמוד שבכרמלית, שהוא מקום פטור (כן משמע ממגיד משנה שבת יד ו-ז, בדעת הרמב"ם), שבבור נראה הכל כרשות אחת, אבל עמוד ניכר הוא בפני עצמו (בני ציון או"ח שם).

בור עמוק ורחב בור עמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה, שהוא רשות היחיד (ראה ערך רשות היחיד), הרי זה אף כשהוא בתוך כרמלית (כן משמע מרבי שמעון בתוספתא שבת (ליברמן) י ב, וגמ' שם ק א, וכן משמע מגמ' שם ח ב, ועירובין לד ב; שו"ת הרמב"ם (בלאו שב; ראבי"ד שבת יד ו; רשב"א וריטב"א שם ק א; כן משמע מטור או"ח שמה, ורמ"א שם יח) ⁵.

חורי כרמלית חורי כרמלית, כגון בית הסמוך לבקעה, ויש בכותל הבית חורים הפתוחים לבקעה, ואינם מפולשים לתוך הבית (משנה ברורה שמה סק"ע), נחלקו בהם אמוראים:

וקהילות יעקב שבת ז, וכלי רחב ארבעה טפחים על ארבעה המונח על גבי קנה ברשות הרבים למטה מעשרה טפחים, אינו רשות הרבים אלא כרמלית (ראבי"ד שם). 8. ויש מהראשונים הסוברים שכלי כזה המונח ברשות הרבים דינו כמקום פטור (כן משמע מפסקי מהרי"ח שם ה א, בשם רש"י ור"י; אבן העזר שבת ה א ואו"ח שמה, בדעת רש"י), שלדעתם מן התורה כל דבר המונח ברשות הרבים ומעכב את דריסת הרבים, אף על פי שהוא עומד להינטל משם, אין לו דין רשות הרבים, והרי הוא מקום פטור מן התורה, ומה שאמרו שאין כרמלית בכלים היינו שבכלים לא גזרו חכמים שיהא להם דין כרמלית, ודינם כמקום פטור (אבן העזר או"ח שמה).

שם; שפת אמת שם). 5. ויש מהראשונים הסובר שבור בכרמלית הרי הוא כרמלית (רמב"ם שם, לגירסת הראב"ד שם), לפי שאין הבור ניכר כל כך כמקום בפני עצמו בתוך הכרמלית, ונחשב בכללה (רשב"א וריטב"א שם, לדעה זו; מאירי שם ח ב, בשם גדולי הדור), ולא אמרו שבור עמוק מעשרה ורחב ארבעה הוא רשות היחיד אלא כשהוא עומד ברשות הרבים (מאירי שם, לדעה זו, ודחה), שלדעתו מחלוקת תנאים היא אם בור זה הוא רשות היחיד או כרמלית, והלכה כדעת הסוברים שהוא כרמלית (רשב"א שם). 6. ויש מהראשונים שפסקו כדעה השניה (ריטב"א שם, בשם יש אומרים). 7. ויש מהראשונים הסובר שיש כרמלית בכלים (ראבי"ד שבת יד יח, לפי חזון יחזקאל שבת יא ז,

אף להלכה נחלקו ראשונים: יש אוסרים (המאור שם; המאורות שם פז א, ושם עו ב, בשם ההשלמה; רשב"א שם; רא"ש שם ח ח; ריטב"א שם; כן משמע מהטור או"ח שמו; שו"ע שם א, בשם יש אוסרים), וכתבו אחרונים להלכה שיש לחוש לדעה זו (רמ"א או"ח שעב ו, לפי משנה ברורה שם ס"ק מט; שלחן ערוך הרב או"ח שמו ג); ויש מתירים (כן משמע מרי"ף עירובין עז א; מגיד משנה שבת טו כ, בדעת הרמב"ם שם; כתוב שם לראב"ד שם; הבתים, איסור הוצאה ט י; שו"ע שם, בשם יש מתירים).

יום טוב יום-טוב (ראה ערכו), נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שלא גזרו בו על הוצאה בכרמלית, אף במקום שברשות הרבים יש בכך איסור תורה לדעתם, כגון בהוצאה שלא לצורך היום כלל, או לצורך נכרי (ראה ערך יום טוב: בהוצאה ובהבערה), כדרך שלא גזרו, לדעתם, על טלטול ביום טוב מחצר לחצר כשלא עירבו (ראה ערך עירובי חצרות. תוספות כתובות ז א ד"ה מתוך, בשם הרשב"א, בהוה אמינא, ותוספות שאנץ שם, בשם רבו, ושכן דעתו בהוה אמינא; תוספות רא"ש שם, בשם יש אומרים).

• ויש סוברים שגזרו ביום טוב אף על כרמלית (תוספות שם, ותוספות שאנץ שם, במסקנה; תוספות רא"ש שם; הגהות אש"ר שם א י, בשם ר"י ומהרי"ח; שלחן ערוך הרב או"ח תקיב א; משנה ברורה שם ס"ק יט), אם מפני שאף על חצרות שלא עירבו גזרו (ראה ערך הנ"ל. תוספות שם; תוספות שאנץ שם; הגהות אש"ר שם), או שעל חצרות שלא עירבו לא גזרו, אבל כרמלית חמורה יותר, וגזרו עליה (תוספות שם; תוספות שאנץ שם; תוספות רא"ש שם) ¹⁰.

כבוד הבריות איסור הוצאה בכרמלית נדחה מפני כבוד-הבריות (ראה ערכו), כדרך שנדחים מפניו שאר איסורים דרבנן (ראה ערך כבוד הבריות: דחיית איסורים דרבנן. שבת צד ב; מנחות לח א, בלשון השניה; תוספות סוכה לו ב ד"ה בשבת; רמב"ם שבת טו כב-כג; טוש"ע או"ח שיא ב, ושו"ע שם יג ג, ורמ"א שם שיב א; אליה רבא שנה סק"ג; משנה ברורה שם ס"ק לט, בשמו).

היזק הרבים איסור כרמלית נדחה מפני היזק הרבים, כגון קוץ המונח בכרמלית, שמותר לטלטלו ארבע אמות (שבת מב א; רמב"ם שם טו כב; טוש"ע או"ח שח יח) כדי שלא יזקו בו רבים (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם שם; שו"ע שם), שבמקום היזק רבים לא גזרו חכמים שבות (ראה ערכו. שו"ע שם), ולא החמירו להוליך את הקוץ פחות-פחות מארבע אמות (עבודת הקודש, בית נתיבות ג ב) ¹¹.

ספק ספק באיסור הוצאה, שברשות הרבים וברשות היחיד מחמירים בו כדין ספק-דאורייתא (ראה ערכו), נחלקו אחרונים אם בכרמלית מותר, כדין ספק-דרבנן (ראה ערכו) שהוא להקל (ביאור הגר"א או"ח שנ ב, לפי משנה ברורה שם ס"ק יא, ונשמת אדם ב יא ב); או שאסור (שו"ע שם, לפי משנה ברורה שם, ואמרי בינה או"ח ד), שהואיל והוא אותו ספק עצמו שמחמירים בו בשל תורה, מחמירים בו גם לגבי איסור דרבנן (אמרי בינה שם).

שבות הוצאה לכרמלית דינה כדין שבות (ראה ערכו) לענין בין-השמשות (ראה ערכו), שלסוברים שלא גזרו על שבות בין השמשות (ראה ערך בין השמשות: דיניה), לא גזרו אף בהוצאה לכרמלית (עירובין לד ב; רמב"ם שבת כד י; טוש"ע או"ח שמב א). וכן

ידו של אדם העומד ברשות אחת ופשוטה לרשות אחרת, שאינה נמשכת אחר גופו להיות לגמרי כרשות שהוא עומד בה, בין שהיא רשות היחיד ובין שהיא רשות הרבים (ראה ערך מוציא), נסתפקו בתלמוד אם עשאוה ככרמלית לענין החזרתה לרשות היחיד, שאם הוציא ידו מרשות היחיד לרשות הרבים כשחפץ בתוכה לא יחזירנה אצלו עד שתחשך (שבת ג ב, ורש"י ד"ה בעל), שאפשר שהחמירו עליה חכמים לעשותה ככרמלית, שכיון שאינה נמשכת אחר גופו הרי היא כרשות אחרת מדרבנן, ואסור להוציא ממנה לרשות היחיד ולרשות הרבים (רש"י שם), וכתבו ראשונים להלכה שאינה ככרמלית (כן משמע מרמב"ם שבת יג כ, וטוש"ע או"ח שמח א; רבנו ירוחם יב ה).

באיסור הוצאה

כרמלית אין מוציאים מתוכה לרשות הרבים, ולא מרשות הרבים לתוכה, ואין מכניסים מתוכה לרשות היחיד, ולא מרשות היחיד לתוכה (תוספתא שבת (ליברמן) א ד; שבת ו א; רמב"ם שבת יד יג; טוש"ע או"ח שמו א), וכן אסור להעביר ארבע אמות בתוך כרמלית (כן משמע מהתוספתא שם, וגמ' שם, ורש"י ד"ה אין נושאים; רמב"ם שם יא; טוש"ע שם ב), ואם הוציא והכניס או העביר ארבע אמות - פטור (כן משמע מהתוספתא שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאין איסור כרמלית אלא מדרבנן (רמב"ם שם יא; טוש"ע שם).

מכרמלית מותר לטלטל מכרמלית לכרמלית (כן משמע משבת ח ב, לכרמלית וטור או"ח שמו; הבתים, איסור הוצאה ח; אהל מועד, השבת יג א), כגון ים ובקעה, שהם כרמליות, שמותר לטלטל מזו לזו בתוך ארבע אמות (עבודת הקודש, בית נתיבות ג ב; מרדכי שבת ריט; שו"ע שם ב), ושניהם מצטרפים לארבע אמות (עבודת הקודש שם) ⁹. אכן אסור להעביר או לזרוק מכרמלית לכרמלית דרך רשות היחיד (כן משמע מרמ"א שם ג; שלחן ערוך הרב שם ד, ח ושמו ט), אבל דרך מקום פטור, בתוך ארבע אמות - מותר (שלחן ערוך הרב או"ח שמו ד).

מרשות היחיד לזרוק מרשות היחיד לרשות היחיד דרך אור לרשות היחיד כרמלית - למטה מעשרה - אסור (כן משמע מרמב"ם שבת יד י, ומרדכי שבת שעד, וריטב"א עירובין צט ב; שלחן ערוך הרב או"ח שמו ח), משום ההעברה באור הכרמלית, שנראה כמוציא מרשות היחיד לכרמלית (כן משמע מפירוש רבי דוד עראמה לרמב"ם שם), וכן אסור להעביר חפץ מרשות היחיד לרשות היחיד דרך כרמלית (כן משמע מהרמב"ם שם). ודווקא למטה מעשרה, אבל אור למעלה מעשרה הרי הוא מקום פטור, ומותר לזרוק דרכו (ראב"ה שבת רא, בשם יש מפרשים; מרדכי שם).

מרשות אחרת לזרוק מרשות אחרת "להחליף" בכרמלית דרך מקום פטור - היינו לטלטל מכרמלית לרשות היחיד או לרשות הרבים, ולהיפך, דרך מקום פטור - נחלקו אמוראים: יש אוסרים (כן משמע מזעירי בשם רבי יוחנן בעירובין פז ב; רב חסדא ורבה בר רב הונא בשבת ק ב, לפי רמב"ן שם, בתירוץ השני, ורשב"א ומאירי וריטב"א וחיידושי הר"ן ומיוחס לר"ן שם); ויש מתירים (כן משמע מרב דימי בשם רבי יוחנן בעירובין שם), שלא אסרו להחליף אלא ברשויות של תורה (ראה ערך מוציא וערך מקום פטור), ולא ברשויות דרבנן (גמ' שם).

⁹ יש מהאמוראים הסובר שאסור לטלטל מכרמלית לכרמלית (רבי בון בי רבי חייה בירושלמי שבת יא ה), ויש מהגאונים וראשונים שפסקו כמותו (רבנו חננאל שבת קא ב, לגירסתו; כן משמע מיראים רעד, ורוקח צט). ¹⁰ לסוברים שהוצאה מותרת מן התורה ביום טוב אף שלא לצורך היום כלל, ואינה אסורה אלא מדרבנן (ראה ערך מתוך), יש המצדד שבכרמלית לא נאסרה, שלא גזרו גזרה-לגזרה (ראה ערכו). פרי מגדים או"ח שמה, משבצות זהב סק"א.

¹¹ ויש מהראשונים שכתב שאם אפשר לו, יוליך פחות פחות מארבע אמות, ולא התירו אלא כשאין לו שהות להתעכב כל כך (רבנו יוחנן שם).

היחיד מן התורה, הואיל ועיקר האיסור לטלטל מרשות היחיד לכרמלית אינו אלא מדרבנן, הם-אמרו-והם-אמרו (ראה ערכו), הם אמרו שקרפף יותר מבית סאתים אסור לטלטל בו ארבע אמות, והם אמרו שאסור לטלטל מרשות היחיד לכרמלית, וסלע זה כיון שאסור לטלטל בתוכו ארבע אמות התירו לטלטל ממנו לכרמלית ומכרמלית לתוכו, כדי שלא יאמרו שהוא רשות היחיד גמורה, ויבואו לטלטל בתוכו (רב אשי בגמ' שם, לגירסתנו), שראו שאין שני איסורים אלו מתקיימים כאן, וביטלו את האיסור לטלטל ממנו לכרמלית, כדי שיתקיים האיסור לטלטל בתוכו (רש"י שם ד"ה רב אשי), והעמידו דבריהם בטלטול בתוכו ולא העמידו דבריהם בטלטול ממנו לים - ולא להיפך (חידושי המאירי וריטב"א שם) - לפי שטלטול בתוכו מצוי, וטלטול ממנו לים אינו מצוי (גמ' שם, לגירסתנו), ולא גזרו בדבר שאינו מצוי (רש"י ד"ה תוכו), וכן הלכה (רמב"ם שבת טז ב; טוש"ע או"ח שמו א).

כשאין שתי רשות המוקפת מחיצות של "שתי" בלא "ערב", כגון וערב יחד שנעץ קנים בקרקע וביניהם פחות פחות מג' טפחים, שחשובים כמחיצה מטעם לבוד (ראה ערכו), או של "ערב" בלא "שתי", כגון שהקיפה בכמה חבלים זה מעל זה ואין ביניהם ג' טפחים, שאם יש בה יותר מבית-סאתים (ראה ערכו) אסור מדרבנן לטלטל בה אלא בארבע אמות (ראה ערך רשות היחיד וערך מחיצות), אסור לטלטל ממנה לכרמלית, לפי שאינה כרמלית, אלא רשות היחיד גמורה, אלא שהחמירו חכמים שלא לטלטל בתוכה (תוספת שבת שם סק"ד; משנה ברורה שם סק"ה, בשמו).

שלוש מחיצות מקום שאין לו אלא שלש מחיצות, שאסרו חכמים לטלטל בו אלא בארבע אמות (ראה ערך רשות היחיד), נחלקו ראשונים בדינו:

- יש סוברים שמותר לטלטל ממנו לכרמלית (תוספות שבת ט א ד"ה אף על גב; רשב"א שם, בדעת רבא), אף על פי שלדעתם מן התורה דינו כרשות היחיד (ראה ערך הנ"ל, וראה תוספות שם), מכיון שמדרבנן עשאוהו ככרמלית (כן משמע מהרשב"א שם), וכן הלכה (בית יוסף או"ח שעד א; שלחן ערוך הרב או"ח שסא ד).
- ויש סוברים שאסור לטלטל ממנו לכרמלית, מכיון שהוא רשות היחיד (עבודת הקודש, בית נתיבות ג א).

אמת המים אמת המים העוברת בחצר אין ממלאים ממנה בשבת (משנה עירובין פז א; רמב"ם שבת טו יא; טוש"ע או"ח שנו א), שהרי זה טלטול מכרמלית לרשות היחיד (פסקי ריא"ז שם ו א). ואף על פי שהאמה ברשות היחיד, כרמלית היא (רש"י שם ד"ה אמת המים; רבנו יהונתן ומאירי שם), ואינה בטלה אצל רשות היחיד (מאירי שם), לפי שהיא באה מכוח כרמלית, הנהר שנמשכת ממנו (רבנו יהונתן ומאירי שם). במה דברים אמורים, באמה העמוקה עשרה טפחים ורחבה ארבעה או יותר מזה, אבל אם אינה עמוקה עשרה או שאינה רחבה ארבעה, מותר למלא ממנה (כן משמע מהמשנה שם וגמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), לפי שאין מים נעשים רשות לעצמם בפחות מעומק עשרה ברוחב ארבעה, וכיון שהם בחצר הרי הם רשות היחיד (רש"י ד"ה שלא היתה), שהאמה בטלה לגבי החצר (מאירי וריטב"א שם). ואף על פי ששיעור כרמלית ביבשה הוא ארבעה על ארבעה בגובה שלשה טפחים עד עשרה (ראה

לענין "שבות דשבות" לצורך מצוה שהותרה באמירה לנכרי, לסוברים כן (ראה ערך אמירה לנכרי שבות), אף אמירה לנכרי להוציא בכרמלית בכלל ההיתר (כן משמע מרמב"א או"ח שכה ב, לפי שלחן ערוך הרב שם ד, ומשנה ברורה שם ס"ק יא; אליה רבא שז סק"ה, לפי ביאור הלכה שם ד"ה להביא).

כשברשויות דאורייתא הוצאה באופן שאין בה איסור תורה ברשויות האיסור מדרבנן של תורה, לפעמים בכרמלית אין בה איסור אפילו מדרבנן, מכיון שעיקר איסור ההוצאה בכרמלית אינו אלא מדרבנן, ואין גוזרים גזרה-לגזרה (ראה ערכו), כגון העומד ברשות היחיד או ברשות הרבים שלהלכה מותר לו להושיט את ראשו לכרמלית לשותות משם (רבא בשבת יא ב; רמב"ם שבת טו ב; טוש"ע או"ח שם א), שכיון שאף ברשויות של תורה אינה אלא גזירה שמא יביא את הכלי אליו (ראה ערך מוציא), בכרמלית שאין איסור הוצאה אלא מדרבנן לא גזרו גזרה לגזרה (רבא בגמ' שם) ¹². לפעמים גזרו על כרמלית אפילו בהוצאה דרבנן, כגון בהוצאה גמורה לכרמלית, שדומה למלאכה דאורייתא, שבה גזרו אף באופנים שברשות הרבים אינם אסורים אלא מדרבנן, ולכן אסור להוציא פחות משיעור לכרמלית (רמב"ם שבת צד ב ותורת האדם, ענין מי שמתו, כתבי רמב"ם ב עמ' עז-עח; מיוחס לר"ן שם, בשם הרא"ה; ריטב"א ור"ן שם).

כרמלית ברשות היחיד

קרפף אפילו מקום מוקף מחיצות, שמן התורה הוא רשות היחיד, באופנים ידועים עשאוהו חכמים ככרמלית שלא לטלטל בתוכו אלא בארבע אמות, ושלא להוציא ממנו לרשות היחיד אחרת, כגון קרפף (ראה ערכו) [מקום מוקף מחיצות מחוץ לעיר, המשמש כאוצר להכניס בו עצים], אם יש בו יותר מבית-סאתים (ראה ערכו) ולא הוקף לדירה, אף על פי שמן התורה דינו כרשות היחיד (ראה ערך הנ"ל), אסרו חכמים לטלטל בתוך ארבע אמות (כן משמע ממשנה עירובין יח א, ושם כג א; טוש"ע או"ח שמו א), שעשאוהו ככרמלית (רש"י שבת ז א ד"ה כגון, ועירובין כג ב ד"ה אלא; תוספות שבת ו א ד"ה ארבע) ¹³. וכן כל מקום המוקף מחיצות, ולא הוקף לדירה, כגון גנות ופרדסים וכיוצא בהם, אם יש בו יותר מבית-סאתים (ראה ערכו) אסור לטלטל בתוכו אלא בארבע אמות (כן משמע מהמשנה שם ושם; רמב"ם שבת טז א; טוש"ע או"ח שם שנה א) ככרמלית (רמב"ם שם), וכן אסור להוציא ממנו לרשות היחיד גמורה (כן משמע מרש"י עירובין צא א ד"ה וקרפפות, ותוספות שם צ ב ד"ה לשמואל, ורשב"א וריטב"א שם, על פי גמ' שם כג ב, ורבנו יהונתן שם לד ב; תוספות רבנו פרץ שם כג ב; השלמה שם פט א, על פי גמ' הנ"ל; מאירי שם סז ב; טור או"ח שעב; פרי מגדים או"ח שמו, משבצות זהב סק"ג).

סלע שבים סלע שבים הגבוה עשרה טפחים ורחב ארבע אמות ויש בו יותר מבית סאתים, שדינו כקרפף יותר מבית סאתים שלא הוקף לדירה, נחלקו אמוראים אם מותר לטלטל מתוכו אל הים, שהוא כרמלית גמורה, או מן הים לתוכו:

- יש אומרים שהדבר אסור (כן משמע מרבא בעירובין סז ב), שהרי הסלע רשות היחיד הוא מן התורה, ואסור לטלטל ממנו לכרמלית (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י ד"ה לעולם).
- ויש אומרים שהדבר מותר, ואף על פי שהסלע הוא רשות

טעמה של הגזירה שלא לטלטל בקרפף ושאר פרטי הדין, ראה ערך קרפף.

12. ויש מאמוראים החולקים וסוברים שהדבר אסור (אביי בגמ' שם). 13. על

כאילו היא מתחילה בחצר זו, ואינה מחוברת למים שחוץ לחצר (כן משמע מרש"י שם ד"ה עשו לה).

עשו לה מחיצה בכניסה ולא עשו לה ביציאה, או ביציאה ולא בכניסה, אין ממלאים ממנה בשבת (תוספתא עירובין (ליברמן) ו כו; גמ' שם), שהרי היא מחוברת למים שחוץ לחצר ביציאה או בכניסה, ונעשה הכל כרמלית (רש"י שם).

לעיל: גדרה), באמת המים שיעורה בעומק עשרה טפחים ורוחב ארבעה, שבשיעור זה נמנעת הרגל מלדרוס בה, וכל שאין בה שיעור זה אינה חולקת רשות לעצמה (מאירי שם).

כשעשו לה עשו לאמת המים מחיצה גבוהה עשרה טפחים בכניסתה לחצר וביציאתה ממנה, מותר למלא ממנה מים (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שאז אינה כרמלית, ודומה

כֶּרֶס

אבר פנימי בגוף הבהמה המשמש לעיכול מאכלה, ונמצא בין הושט לבין בית הכוסות

מהותה וצורתה

מהותו הכרס היא כיס גדול בגוף הבהמה, שהמאכל נכנס לתוכה מן הושט (ראה ערכו. ראב"ן רסד; תפארת ישראל חולין ג יכין יד), ולעוף (ראה ערכו) אין כרס (רמב"ם שחיטה ו יז; טור יו"ד מט; ב"ח שם א, בדעת רש"י) [על מיקומה בגוף הבהמה, ראה איור מס' 4 בסוף הכרך].

צורתו בתוך הכרס יש בליטות קטנות כעין שערות (כן משמע מחולין מד א, לגירסתנו, ורש"י ד"ה עד מקום), ויש בתוכה מקומות חלקים שאין בהם כעין שערות או צמר (כן משמע מרש"י שם נ ב ד"ה מקום ומאירי שם) [ראה איור מס' 21 בסוף הכרך]. קצה אחד של הכרס סמוך לבית-הכוסות (ראה ערכו. רש"י שם מב א ד"ה ובית), והמאכל מגיע מהכרס לבית הכוסות (כן משמע מרש"י שם). הכרס מיעוטה נחבא בין צלעות החזה, ורובה מחוץ להם (רש"י חולין נ ב ד"ה בשר). הכרס יש עליה שלשה חלבים (ראה ערך חלב), חלב הפריסה הפרוס עליה מלמעלה, ומתחתיו קרום, ומתחת הקרום יש חלב הדבוק לכרס (כן משמע מתשובות רבנו אפרים ורבנו יואל באור זרוע א תיג).

כרס פנימית טריפות הכרס, חילקו בה חכמים בין כרס הפנימית, וחיצונית שהחמירו בטריפותה, לבין כרס החיצונה, שהקלו בה (ראה להלן: בטריפות).

איזוהי כרס הפנימית ואיזו החיצונה, נחלקו תנאים ואמוראים (ראה שרש"י של הדעות השונות באיור מס' 21 בסוף הכרך):

- יש אומרים שהכרס הפנימית היא פי הכרס (רבי ישמעאל בחולין נ ב, לפי ערוך, אסטומכא, ומוסף הערוך שם).
- יש אומרים שהכרס הפנימית חלק מהכרס שנמצא מן ה"מיצר" - המקום שהכרס הולכת ומיצרת לצד הושט (רש"י שם ד"ה ולמטה) - ולמטה (רב אחא בר רב עוא, בשם רב אסי, בדעת רבי יוחנן בגמ' שם; רבינא בשם גניבא בשם רב, ללשון אחת בגמ' שם מד א, לפי מאירי שם נ ב), היינו לכיוון מטה כשתולים את הבהמה להפשיטה (רש"י שם ד"ה מן), ושאר הכרס היא הכרס החיצונה (כן משמע מהגמ' שם נ ב, ורש"י ד"ה מקום).
- יש אומרים שהכרס הפנימית הוא מקום חלק בכרס שאין שם כעין צמר (רבי יעקב בר נחמני בשם שמואל בגמ' שם, לפי רש"י ד"ה מקום).
- יש אומרים שהכרס הפנימית היא סניא דיבי (בן שילא ראש טבחים בצפורי משום רבי נתן בתוספתא חולין (צוקרמאנדל) ג ב, ובגמ' שם), וכל שאר הכרס היא הכרס החיצונה (רש"י שם ד"ה סניא). ונחלקו ראשונים אם סניא הוא מקום בכרס שהטבחים - אחרי שהוציאו את הכרס מהבהמה - נוקבים שם ומוציאים את הפרש (רש"י שם ד"ה

סניא, בלישנא אחרינא; מאירי שם), ונקרא כן משום שהשנוא - הפרש - זב משם (רש"י שם); או שהוא מעי היוצא מן הדקין העשוי ככיס וסתום בראשו (כן משמע מרש"י שם, בשם מורו ובשם רבי מכיר).

• יש אומרים שהכרס הפנימית הוא המקום בכרס שנראה כשפותחים הטבחים את הבהמה להוציא את המעיין (רב אויא בדעת רבה בר רב הונא בגמ' שם, ורש"י ד"ה מפרעתה).

• יש אומרים שכרס הפנימית אינה מן הכרס עצמה, אלא היא טפח בושט סמוך לכרס, והכרס עצמה היא הכרס החיצונה (רבי אבינא בשם גניבא בשם רב בגמ' שם, וללשון אחת בגמ' שם מד א), ודווקא בשור חשוב אותו טפח כרס הפנימית, שבושט השור מצויות כעין שערות בכל הטפח הסמוך לכרס, ודומה שם בשר הושט לבשר הכרס, אבל בבהמה קטנה ממנו נידון מקום זה כושט (כן משמע מהגמ' שם מד ב).

• ויש אומרים שכל הכרס היא כרס הפנימית, וכרס החיצונה היא בשר החופה את רוב הכרס (במערבא אמרי בשם רבי יוסי בר חנינא בגמ' שם נ ב), וכן נהגו - מספק (כן משמע מרש"י שם ד"ה מאי (השני); פתחי תשובה יו"ד מח סק"ב; ערוך השלחן שם יב) - להלכה (רוקח שפה; רא"ש חולין ג לג; כן משמע מטוש"ע שם ב).²

בטריפות

נקב בכרס הכרס הפנימית (ראה לעיל: מהותה וצורתה) שניקבה - הפנימית טריפה (ראה ערכו. משנה חולין מב א; רמב"ם שחיטה ו א יא; טוש"ע יו"ד מח ב), והיא מהטריפות שנאמרו למשה בסיני (כן משמע מהמשנה וגמ' שם).

הנקב המטריף הוא נקב המפולש לחלל הכרס (רמב"ם שם; תוספות שם ד"ה ניקב; רשב"א שם; הגהות סמ"ק רא; מאירי שם), והוא אוסר במשהו (רש"י שם ד"ה שניקבה; רמב"ם שם; רוקח שפה; מאירי שם; טור שם).

נמצא נקב נמצא נקב לאחר שחיטה בבהמה, תולים להקל שלאחר שחיטה ניקבה התולעת את הכרס (כן משמע מראב"ן רמו, ואיסור והיתר הארוך נא ב), ונחלקו אחרונים אם אף כשנמצאה התולעת מחוץ לכרס ורוחק מהנקב, תולים להקל שניקבה את הכרס לאחר השחיטה (כן משמע מש"ך שם סק"ב); או דווקא כשנמצאה סמוך לנקב (פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"ג, בדעת הרמ"א שם); או דווקא כשנמצאה התולעת בכרס, או בתוך הנקב עצמו (כן משמע מט"ז שם סק"ג).

נמצאה מחט נמצאה מחט לאחר שחיטה כשרה, שתולים שנכנסה בתוך מאכלה (תורת הבית הארוך ב ג; רבנו ירוחם טו ה י; כן משמע מטוש"ע שם ו).

אחרים, ראה: רי"ף שם; רבנו יהונתן שם מב א; ראב"ה תשובות וביאורי

כרס. 1. לב, טורים שם-שנח. 2. ויש מהגאונים וראשונים שפסקו באופנים

ט ה; טושי"ע יו"ד מח א, שכל שנקרע בה טפח אף על פי שאין בקרע רובה - טריפה, וכל שנקרע בה רובה, אפילו אין בקרע טפח - טריפה, ואפילו כשהרוב שנקרע הוא משהו פחות מטפח, אין אומרים שחשובה גדולה, ואינה טריפה עד שיקרע בה טפח (גמ' שם)³. מכל מקום אם אין בקרע טפח, והוא לרוחב הכרס, שיעורו הוא ברוב רוחבה (שבלי הלקט, טריפות יג; בית יוסף שם וכסף משנה שם; דרכי משה הארוך שם סק"ב; ש"ך שם סק"ו).

נקרעה רוב החיצונה שאמרו, היינו בין שנקרעה רובה, ובין שניטל רובה (כן משמע מהגמ' שם נב ב; רי"ף שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם).

קרע שאינו קרע בשר כרס החיצונה קרע שאינו מפולש, נחלקו מפולש ראשונים:

• יש סוברים שאם נקרע רוב עובי הבשר - טריפה (רמב"ם שם), ואין חילוק בין קרע מפולש לשאינו מפולש (ט"ז שם סק"ה), וכן הלכה (שו"ע שם; בי"ח שם; ט"ז שם)⁴.

• יש סוברים שאינה טריפה אלא בקרע מפולש עד הכרס הפנימית (רשב"א ור"ן ומאירי שם).

כשניקבה כרס החיצונה שנקדרה - שניקבה נקב עגול (ערוך, קד; נקב עגול) כן משמע מרש"י שם נ ב ד"ה נקדרה) - כסלע - דהיינו יותר מסלע (רבי חייא בר אבא בשם גניבא בגמ' שם; רי"ף שם; רמב"ם שם ו; רא"ש שם ג לג; טושי"ע שם ד) - טריפה, שאם תמתח תעמוד על טפח (גניבא אמר רבי אסי בגמ' שם).

כרס של עולה (ראה ערכו), טעונה הדחה - כשאר בני עולה מעים של עולה (ראה ערך הנ"ל) - כל צרכה, קודם הקרבתה על גבי המזבח (משנה תמיד לא א), ולא נתנו חכמים מנין לפעמים שמדיחים אותה - כדרך שנתנו מנין להדחת שאר בני מעיים (ראה משנה שם) - לפי שהיא מטונפת ביותר, ואין קבע למנין הפעמים שמדיחים אותה (המפרש שם ד"ה וידיו).

ומדיחים אותה בבית המדיחים (ראה ערך לשכות. משנה שם), שכיון שהכרס זבלה רב, לא הדיחוה בחוץ יחד עם שאר בני מעיים, אלא קבעו לשכה מיוחדת להדחתה (המפרש שם)⁵.

נמצאו תולעים תולעים שנמצאו בכרס, אין לחוש שמא באו לשם מבחוח - דרך נקב שבכרס, ואם כן ניקבה הכרס וטריפה (פרי מגדים שם) - אלא תולים שגדלו מן הפרש, או שהבהמה אכלתם (הגהות שערי דורא מז; רמ"א שם ב).

נמצאה מחט תחובה בכרס מצד אחד, נחלקו ראשונים: תחובה בכרס

• יש סוברים שדינה כמחט שנמצאה תחובה בבית-הכוסות (ראה ערכו) מצד אחד, שכיון שעורה עבה אין חוששים שמא ניקבה נקב מפולש (ראה ערך בית הכוסות: מחט שניקבתו), ואף עור הכרס עבה, ואין חוששים בו לנקב (כן משמע משו"ת הרשב"א א רג; הגהות סמ"ק רא, בשם רבנו תם).

• ויש סוברים שכיון שעור הכרס דק מעור בית הכוסות, חוששים שניקבה נקב מפולש ואינו ניכר, ואסורה (הגהות סמ"ק שם, בשם רש"י), וכתבו אחרונים שיש להחמיר כן שלא במקום הפסד-מרובה (ראה ערכו. פרי מגדים שם, שפתי דעת ס"ק יג, בדעת הש"ך שם).

ניקבה וחלב הכרס שניקבה, וחלב הדבוק בכרס (ראה לעיל: מהותה סותם הנקב וצורתה) סותם את הנקב, לסוברים שיש בו חלק שאינו נידון כחלב אלא כשומן, ומותר (ראה ערך חלב: החלבים האסורים), הרי אותו חלב המותר סותם את הנקב והבהמה כשירה, שלדעתם חלב זה הוא מהודק (תשובות רבנו אפרים ורבנו יואל באור זרוע א תיג), ככל חלב המותר בבהמה, שסותם את הנקב לפי שהוא מהודק (כן משמע מחולין מט ב, וראה ערך נקובה); ולסוברים שחלב זה הוא חלב אסור (ראה ערך הנ"ל: שם) - אינו סותם (כן משמע מרמב"ם שחיטה ו יא ושו"ע יו"ד מח ב; תשובת רבנו אפרים באור זרוע שם), ככל חלב האסור בבהמה שאינו סותם את הנקב, לפי שאינו מהודק (כן משמע מהגמ' שם), ובמקומות שנוהגים להחמיר באכילת חלב זה, יש להחמיר אף לענין סתימת נקב, ואין לומר בו שכיון שיש מקומות שאוכלים אותו, אין להחמיר בו לענין סתימה (אור זרוע שם).

כרס חיצונה הכרס החיצונה (ראה לעיל: מהותה וצורתה) שנקרעה שנקרעה ברובה - טריפה (תנא קמא במשנה חולין מב א), דהיינו הגדולה טפח והקטנה ברובה (רבי יהודה במשנה שם; רמב"ם שחיטה

כרפס

תקנת חכמים, לאכול בסדר-של-פסח ירק על ידי טיבול

מבואר ברש"י שם קיד א ד"ה מטבל, ורשב"ם שם ד"ה מטבל, וראה מה שביאר בעיטור שם ושם, ובאבודרהם סדר ההגדה בפירוש מה נשתנה).

"כרפס" נזכר כאחד מסימני סדר ליל הפסח (ראה מחזור ויטרי עמ' 281 בשם רש"י, וכן הוא בכל ההגדות המצויות, וראה ערך סדר של פסח).

טעם תקנת טיבול הכרפס הוא כדי לעשות היכר לתינוקות (פסחים קיד ב; טור או"ח תעג²), שישאלו (רש"י ורשב"ם שם א; טור שם) - שכן היא מצות אמירת ההגדה, לעשותה בדרך שהתינוקות ישאלו (ראה ערך הגדה וערך סדר של פסח, ושם דברים נוספים

ראה ערך בני מעיים: במליחה; על מליחת הכרס, ראה ערך הנ"ל: שם. **כרפס**. 1. לב, טורים שנט-שעב. 2. וראה רמב"ם חמץ ומצה ז ג, שלא מנה את אכילת כרפס בין הדברים הנעשים להיכר, אף שמנה שם שאר דברים שהזכיר גם על הסדר. וראה שו"ע הרב או"ח שם טו, שאף היושב יחידי ואין לפניו תינוקות שישאלוהו, חייב בטיבול זה, שלא חילקו חכמים בתקנתם.

התקנה

עניינה תקנת חכמים שיאכל אדם בסדר-של-פסח (ראה ערכו) ירק (משנה פסחים קיד א: מטבל בחזרת, ורש"י ורשב"ם שם, וגמרא שם ב: היכא דאיכא "שאר ירקות"; רמב"ם חמץ ומצה ח ב; טושי"ע אורח חיים תעגו), על ידי טיבול (משנה שם, ושם קטז א: מטבילין וכו' הלילה הזה שתי פעמים, וכן הוא בשאלת הכן בסדר ההגדה. ראה ערך חרסת: בכרפס) - על מחלוקת הראשונים במה נעשה טיבול זה, ראה ערך חרסת: בכרפס - ויש מהראשונים שפירשו, שאין צריך לטבל את הירק, שבלשונם "טיבול" לשון אכילה הוא (העיטור מצה ומרור (רמ"י קלג ד וקלד ב), וכן

סוגיות אלף פט יג. 3. יש מהגאונים שפירש ששתי כריסות יש, הגדולה שיש בה וט, שטריפתה בטפח, והקטנה הסמוכה לבית הכוסות, שטריפתה ברובה (רב האי גאון בהלכות פסוקות מן הגאונים לו). 4. ויש סוברים שקרע שאינו מפולש יש להקל בו בהפסד-מרובה (ראה ערכו. פרי חדש שם סק"ו; תבואות שור שם). 5. על כרס אם היא בכלל בני מעיים, שהם בחזקת שאין בהם דם,

שמברכים על המרור שיאכל לאחר מכן, כדי שיפטור את המרור בברכתו (פרי מגדים תעג אשל אברהם סק"ט; משנה ברורה שם סק"כ).

הטעם שנהגים כתבו ראשונים, שנהגו לאכול המין הנקרא "כרפס" לאכול מין (ריטב"א סדר ההגדה; אבודרהם סדר ההגדה) - על הנקרא כרפס זהותו, ראה להלן - וכמה טעמים נאמרו בכך:

• יש שכתבו שיש לחזור אחר מין זה (ראשונים דלהלן), שהוא נוטריקון (ראה ערכו) ס' פרך, כלומר ששים ריבוא שעבדו עבודת פרך (שו"ת מהרי"ל נח שאלה א, ובסדר ההגדה אות יד, הובא במגן אברהם תעג סק"ד, ובמשנה ברורה שם סק"ט; אבודרהם שם);

• יש שכתבו שהוא נוטריקון "סימן" ו"פרך" (המנהיג הלכות פסח; ספר הפרדס שער המעשה).

• יש שכתבו שכרפס יש בו אותיות פרך, ואות ס' לרמזו על "סבלות" מצרים (ארחות חיים סדר פסח כה בפירוש הא'; כלבו ו).

• יש שכתבו שכרפס הוא נוטריקון "כתונת פסים", על שם הכתונת של יוסף שהיתה סיבת ירידת אבותינו למצרים (ארחות חיים שם בפירוש הב'; רבנו מנחם חמץ ומצה ח ב).

• ויש שכתבו, שלוקחים כרפס על שם שהיו ישראל מוכים בעבודת פרך, והמנהג לעשות תחבושת על המכה מכרפס (ארחות חיים שם בפירוש הג', וראה שם פירוש נוסף⁴). וכן כתבו המקובלים שיש להיזהר ולאכול דווקא כרפס ולא מין אחר (שער הכוונות דרושי הפסח דרוש ו, הובא בכף החיים או"ח שם סק"ט מט).

מהו המין מין זה הנקרא "כרפס", מין ירק הוא (תוספתא כלאים א; כרפס רמב"ם כלאים א ט. ונזכר הכרפס לענין כמה דינים, ראה שביעית ט א, וסוכה לט ב, ועוד) - או כמה מיני ירקות הנקראים כך (פירוש המשניות לרמב"ם ערלה ב, וראה רמב"ם מאכלות אסורות טז טו שמנה כמה מיני כרפס) - ונקרא כרפס מלשון ישמעאל (ערוך ערך כרפס), והוא הנקרא בלע"ז "אפיו" (ערוך שם), או "אפיא" (רש"י סוכה שם ד"ה והכרפס בשם יש אומרים; רוקח רפג; שבלי הלכת ריח: "אפייה"; מהרי"ל וויל ס' קצג: אפיא), או "איפך" (מהרי"ל סדר ההגדה אות יד, וראה אגור תתא בשמו: אפיא⁵) [ראה אגור מס' 19 בסוף הכרך].

אין לו כרפס אין לו כרפס, יש מן הראשונים שכתבו שיקח "כרתי" (שו"ת מהרי"ל נח שאלה א, ובסדר ההגדה אות יד, בשם אביו מוה"ר מוסל; שו"ת מהרי"ל וויל קצג⁶), לרמז שיכרתו שונאנו (מהרי"ל וויל שם), או לפי שאף בכרתי יש את רמזי הכרפס, לפי שכרתי הוא כרפס הנהרות (מהרי"ל סדר ההגדה שם, ושם בשם רש"י סוכה לט ב ד"ה והכרפס, שתרגם כרפס הנהרות "קפלוט", שהוא כרתי, ולפנינו ברש"י בפירוש הא' תרגם "קירשון", וראה שם בפירוש הב'⁷).

סדר האכילה

אכילת הכרפס בסדר פסח נעשית על ידי טיבול (ראה לעיל: התקנה; ענינה), על מחלוקת הראשונים אם טיבול זה הוא בחרוסת (ראה

שמשנים כדי שישאלו התינוקות) - שהרי אין גלילות לאכול ירק לפני הסעודה (רש"י ורשב"ם שם; טור שם), וזו אחת מהשאלות ששואלים התינוקות בליל הסדר, למה מטבילים בלילה זה שתי פעמים (משנה פסחים קטז א; רמב"ם חמץ ומצה ח ב; טור שם. על נוסח השאלות, ראה ערך סדר של פסח), ויש להשיב להם, שטיבול זה קודם האכילה דרך חירות הוא, כדי להמשיך תאוות המאכל (ב"ח שם ד"ה ולוקח, בשם קצת מפרשים. וראה רוקח רפג, הסבר אחר מה עונים לתינוקות).

ויש שכתבו טעם אחר לאכילת הכרפס קודם הסעודה, כדי שיברכו עליו ויפטרו את המרור שלאחר מכן (רי"ץ גאות הלכות פסחים עמ' שכז; העיטור הלכות מצה ומרור; סמ"ג עשין מא, בפירוש הא'; שבלי הלכת ריח בשם רבנו ישעיה; רא"ש פסחים י כו, ובהלכות פסח בקצרה; טור שם תעה, בשם הרשב"ם והרא"ש, ומבואר שם ובסי' תעג, שהסכים), או כדי לטעום דבר מה קודם הגדה והלל, ולא לשהות זמן רב בלא אכילה (ב"ח שם).

גדרה אכילת כרפס, נראה בתלמוד שאין לקרוא לה חיוב (גמרא פסחים קטז א, ורשב"ם שם, ומרדכי שם תריא, ובית יוסף וט"ז ומגן אברהם או"ח תעג בביאורה), וכן כתבו ראשונים ואחרונים שהטיבול אינו אלא כדי שיראו התינוקות וישאלו, ואינו חובה (ראה ערך כל ישראל ערבים זה לזה, ושם שמטעם זה אין אדם יכול להוציא את חברו בברכת הכרפס, אלא אם כן הוא מחוייב בברכה³).

ויש שכתבו שהכרפס חשוב מצוה (ריטב"א ואבודרהם דלהלן; ביאור הלכה סוף ס"י תעג), והוא אחד מ"ב המצוות שמקיים אדם בסדר של ליל פסח (אבודרהם סדר ההגדה (ד"ה ושאינו יודע)), וכתבו ראשונים שהטעם שאין מברכים ברכת-המצוות (ראה ערכו) על אכילת כרפס הוא, שלפי שהוצרכו להקדימו לעיקר מצוות הלילה, משום היכר לתינוקות, אף שאינו מעיקר הסדר, עשו בו היכר שלא לברך עליו ברכת המצוות (ריטב"א סדר ההגדה).

הירק שיוצאים יוצאים ידי תקנה זו בירק מאיזה מין שירצה (טור בו ידי חובה תעג), ובגאונים ובראשונים מצינו שמנו כמה מיני ירקות הראויים לטיבול זה, וביניהם את הירק המסוים הנקרא "כרפס" (סדר רב עמרם גאון סדר פסח; ר"י מלוניל למשנה פסחים קטז א; רוקח רפג; שבלי הלכת ריח; כלבו נ. על מהותו של הירק הנקרא "כרפס", ראה להלן).

מי שאין לו ירקות, כתבו אחרונים שיקח "מין לפת" (מגן אברהם תעה סק"ב); ויש שכתבו שלא אמרו חכמים אלא ירקות, ולא מיני לפת (ערוך השלחן תעה יג).

וכתבו ראשונים, שיש לעשות הטיבול מירק שאין גלילות לאכול, כדי שישאלו התינוקות (ארחות חיים סדר פסח כד, וכלבו ו); ויש מן הראשונים שכתבו שיש ליקח לכרפס מירקות מרים, שתקנת כרפס היא זכר לכתוב: וַיִּמְרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה (שמות א יד. ריטב"א סדר ההגדה). וכתבו אחרונים, שלכתחילה יש ליקח לכרפס מין ירק שמברכים עליו אותה ברכת-הנהנין (ראה ערכו)

3. וראה שם, שיש סוברים שהוא יכול להוציא, ואף החולקים יש שנתנו טעמים אחרים, ואפשר שהם סוברים שאף שאינה חשובה חובה, כיון שהוא צריך לעשות כן מתקנת חכמים, שייך בזה דין ערבות. 4. וראה כעין זה ברבנו מנחם שם, וראה שם טעמים נוספים. וראה ארחות חיים וכלבו שם, שנראה מדבריהם שחכמים קראו "כרפס" למין מסוים, כדי לרמז על עניינים אלו. 5. שמו המדעי Apium graveolens, והמין הנפוץ היום הוא כרפס ריחני Apium graveolens, והוא ירק הסלרי. 6. וראה מהרי"ל סדר ההגדה, ומהרי"ל וויל שם, ובהערות

המהדיר לשו"ת מהרי"ל שם, מה הוא כרתי, וראה להלן. 7. וראה ירושלמי שביעית ט א, שכרפס הנהרות הוא הנקרא "פיטרוזלין", וראה תוספות יום טוב שבת ט ה שהוא הנקרא באשכנז "פיטרוזיל" (פטרזיליה, סלרי ההרים), ושרגילים לקחתו לטיבול ראשון (וכן כתב מגן אברהם תעג סק"ד, וחק יעקב שם סק"יב), על פי הירושלמי, וכעין זה במהרי"ל וויל שם, וראה אגור תתא בשם מהרי"ל, שיש להסתפק בפיטרוזיל שמא עולשין הוא, ויוצאים בו ידי חובת מרור, ראה ערכו, ועל כן אין לקחתו לכרפס, וראה בית יוסף או"ח שם

בשם רש"י: ונראים דבריו; שו"ת הרשב"א המיוחסות רב; רא"ש פסחים י כה; הגהות מיימוניות שם; טושי"ע או"ח תעג ו, וטור שם תפג) - אלא די בכל שהוא (ריטב"א שם, לדעה זו; הגהות מיימוניות שם; לבוש שם) - כיון שאינו בא אלא כדי שישאלו התינוקות (שו"ת הרשב"א שם; ריטב"א שם: שאינו אלא לזכר; הגהות מיימוניות שם; לבוש שם). ומהם שכתבו, שאף יש להיזהר שלא לאכול מן הכרפס כזית, כדי שלא להיכנס לספק ברכה-אחרונה (ראה ערכו, וראה ערך ברכה אחרונה. טושי"ע ולבוש שם, ומגן אברהם שם ס"ק יח, וט"ז שם סק"ח).

ברכתו יש לברך על הכרפס ברכת-הנהנין (ראה ערכו) בורא פרי האדמה (פסחים קיד ב, בשאר ירקות ובחסא; רמב"ם חמץ ומצה ח ב; טושי"ע או"ח תעג ו).

ואף האוכל את הכרפס בתוך הסעודה - כגון מי שאין לו יין, שהוא אוכל את הכרפס לאחר שקידש על המצות, לסוברים כן (ראה ערך סדר של פסח וערך קידוש) - יש שכתבו שיש לו לברך עליו ברכת הנהנין, שכיון שאינו מלפת בו את הפת, דינו כדברים הבאים שלא מחמת הסעודה, שהם טעונים ברכה לפנייהם (ראה ערך ברכת הפת. לבוש או"ח תפג א: נראה לי; מגן אברהם שם סק"ב⁸); ויש סוברים שאינו צריך לברך, אלא אם כן הוא מין ירק שאינו בא מחמת הסעודה (מגן אברהם שם, שכן משמע בתוספות שם קטו א ד"ה וחדר, וכן פסק שו"ע הרב שם ב, ומשנה ברורה שם סק"ד).

מתי יברך ברכת הנהנין שעל הכרפס, יש סוברים שיברך אותה קודם הטיבול (מהרי"ל סדר ההגדה אות טו; לבוש או"ח שם ו ואלה רבה שם ס"ק כה בדעתו), שלדעתם הטיבול עצמו מצוה הוא, ועל כן ראוי היה לברך עליו ברכת-המצות (ראה ערכו), אלא שברכתו נכללת בברכת הנהנין שעל אכילת הכרפס (אלה רבה שם); ויש שכתבו, שאין לברך ברכת הנהנין שעל הכרפס אלא לאחר הטיבול, סמוך לאכילתו (מחצית השקל שם: ואולי).

האם מברך עליו ברכה אחרונה, ושם מחלוקת אמוראים אם ירק טעון ברכה אחרונה, ושהלכה שצריך, כשאכל ממנו כזית (ראה ערכו). וראה לעיל: שיעור הכרפס, אם צריך לאכול כזית, וראה ערך ברכה אחרונה, שיש סוברים שברכה אחרונה אין טעונה כזית, נחלקו בה ראשונים:

• יש שכתבו שאינו צריך לברך עליו בורא נפשות (הפרדס שער המעשה, וספר הנייר עמ' פח, בשם הגאונים; עיטור מצה ומרור; שו"ת הרשב"א א רמא, והחדשות מכתב יד לה; טור או"ח תעג בשם רשב"ם ורא"ש, ומשמע שהסכים; אבודרהם סדר ההגדה; שו"ע תעג ו), לפי שלדעתם ברכת הכרפס באה לפטור אף את המרור (עיטור שם; רשב"א שם ושם; אבודרהם שם), והוא נפטר מברכה אחרונה בברכת-המזון (ראה ערכו. ב"ח שם, בדעת הטור שם, לצד זה; ט"ז שם סק"ח, ומחצית השקל שם ס"ק יח, ושו"ע הרב שם יז, לצד זה).

• ויש שכתבו שכשאכל כזית כרפס מברך עליו בורא נפשות (סידור רב סעדיה גאון עמ' קלו; עיטור שם בשם יש אומרים; שבלי הלקט ריח, וטור שם, ואגור תתב, בשם ר"י; אור זרוע ב רנו; רוקח רפג; פרי חדש תעה ב), שלדעתם ברכת הנהנין של הכרפס אינה באה לפטור את המרור (שבלי הלקט שם בדעת ר"י; אור זרוע שם).

ערכו), או בחומץ, או אף ביין, או במים ומלח, ועל טעמי המחלוקת אם מטבילים בחרוסת דווקא, ראה ערך חרוסת: בכרפס; ויש מהראשונים שסוברים שאין צריך לאכול את הכרפס על ידי טיבול (ראה לעיל שם). על המחלוקת אם אכילה זו טעונה הסבה, ראה ערכו.

מביאים לפני בקערה לפני בעל הבית הדברים - כרפס או ירק אחר (משנה פסחים קיד א, ורש"י ורשב"ם שם, וראה תוספות שם; ר"ף ורא"ש פסחים קיד; רמב"ם חמץ ומצה ח א; טושי"ע או"ח תעג ד. על סידור הקערה, ומקום הנחת הכרפס בה, ראה ערך סדר של פסח).

אכילת הכרפס היא אחרי הקידוש (ראה ערכו), לפני מזיגת כוס שני ואמירת ההגדה (ראה ערכו). משניות פסחים קיד א, ושם קטז א; רמב"ם שם והלכה ב; טושי"ע שם א-ז), ולפני חציית המצה (ראה ערך הני"ל. ארחות חיים שם אות יב ויז, וכלבו שם; טושי"ע שם ו).

נטילת ידיים יש ליטול ידיים קודם אכילת הכרפס (פסחים קטו ב; רמב"ם חמץ ומצה ח א; טושי"ע או"ח תעג ו), כדין כל דבר שטיבולו במשקה שהוא טעון נטילת-ידיים (ראה ערכו). פסחים קטו א, ב; טור שם). ואף אלו שאינם נזהרים כל השנה בנטילה זו - שיש סוברים שיש להם על מה לסמוך (ראה ערך נטילת ידיים, וראה חק יעקב דלהלן) - בפסח נוהגים ליטול, שמשום חיבת הרגל, ושהוא טיבול של מצוה, נהגו עצמם עכשיו בטהרה יותר (לבוש או"ח שם ו), או שעושים כן כאחד מן השינויים שעושים כדי שישאלו התינוקות (חק יעקב שם ס"ק כח, הובא בשער הציון שם ס"ק סט).

אף שהוא אוכל פחות מכזית (ראה ערכו), לסוברים כן (ראה להלן בסמוך), טעון נטילה (ראשונים להלן).

נטילה זו נזכרה בסימני הסדר (ראה מחזור ויטרי עמ' 281 בשם רש"י, וכן הוא בכל ההגדות המצויות, וראה ערך סדר של פסח). על נטילה זו, אם היא עד הזרוע, או עד הפרק, ועד איזה פרק, ראה ערך נטילת ידיים.

האם מברכים על נטילה זו, נחלקו ראשונים אם מברכים עליה, כשם שנחלקו בכל נטילת ידיים לדבר שטיבולו במשקה (ראה ערך נטילת ידיים. טור אורח חיים תעג, ושם שהרוצה לצאת מהספק יביא עצמו לידי חיוב נטילה מצד אחר, ראה ערך הני"ל, וראה לבוש שם א, וט"ז שם סק"ז).

לסוברים שמברכים, הוא אף כשיאכל מהכרפס פחות מכזית (ראה להלן בסמוך, שיש סוברים שאין צריך לאכול כזית. שו"ת הרשב"א המיוחסות רב; הגהות מיימוניות חמץ ומצה ח ב; הפרדס שער המעשה; טור תעג, ולבוש שם); ויש מן האחרונים שכתב, שאם יאכל ממנו פחות מכזית, אינו מברך, שלדעתו אין מברכים על נטילת-ידיים (ראה ערכו) בדבר שטיבולו במשקה, כשאין בו כזית (ראה ערך הני"ל. שער הציון תעג סק"ע, וראה מור וקציעה תפג).

שיעור הכרפס בשיעור הכרפס נחלקו ראשונים:

• יש שכתבו שיש לאכול ממנו כזית (ראה ערכו). רמב"ם חמץ ומצה ח ב; ראב"ה תקכה; מרדכי פסחים סדר פסח (הא'); אבודרהם סדר ההגדה, שאין אכילה פחותה מכזית (מגיד משנה שם).

• ויש סוברים שאין צריך לאכול ממנו כזית (ריטב"א בסדר ההגדה,

פֶּרֶת; מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם¹

עונשים בידי שמים, הניתנים לעוברים במזיד על עבירות מסוימות

הפרקים:

• מהות הכרת

• מהות המיתה בידי שמים

• ההבדלים בין העונשים

מהות הכרת

עונש כרת, מצינו שעניינו כרת לגוף, וכן מצינו שעניינו כרת לנפש בעולם הנשמות ובתחתית-המתים (ראה ערכו), וכן כרת לזרע (ראה להלן). ונחלקו ראשונים אם יש חייבי כריתות - או כולם - שאינם נענשים בכל העניינים האלו.

ביאור הלשון לשון "כרת" פירושה הפסק (ראה ברייתות להלן), וכן אמרו בברייתא: וְנִכְרְתָהּ (שמות יב טו, ועוד), אין הכרתה אלא הפסקה (מכילתא בא ח, וכן תשא; ספרי שלח קיב), היינו שחיי החוטא נפסקים מן העולם קודם זמנו (ברכת הנצי"ב למכילתא בא ח ד"ה אין הכרתה, על פי ספרי ועוד), ושנפשו נפסקת משרשה העליון (ברכת הנצי"ב שם (הפירוש הב'), על פי תורת כהנים אמור פרק יד, לביאור הרמב"ן ויקרא יח כט), או אף שזרעו כלה ונפסק מן העולם (ברכת הנצי"ב שם, על פי רש"י שם).

עוד דרשו בברייתא: וְהֶאֱבַדְתִּי אֶת הַנֶּפֶשׁ הַהִוא (ויקרא כג ל), מה תלמוד לומר - שהיה לו לכתוב ונכרתה (פירוש רבינו הלל לתורת כהנים דלהלן) - לפי שהוא אמור כרת בכל מקום ואיני יודע מהו, כשהוא אומר והאבדתי, לימד על הכרת שאינו אלא אבדן (תורת כהנים אמור יד), היינו שהחוטא אובד מן העולם בקיצור ימים (רבינו הלל שם), או שנפשו אובדת מעולם הנשמות (רמב"ן שם, ובתורת האדם שער הגמול ד"ה ועכשיו); רבינו בחיי ויקרא שם). עוד דרשו: וְנִכְרְתָהּ הַנֶּפֶשׁ הַהִוא (ויקרא כג א), יכול מצד זה לצד זה - שיכרת החוטא ממקומו, ויתיישב במקום אחר (רש"י ויקרא שם; רבינו הלל לתורת כהנים אמור סוף פרק א) - תלמוד לומר: מִלְּפָנַי אֲנִי ה' (ויקרא שם), בכל מקום אני (תורת כהנים שם), כלומר בכל מקום שאני, תכרת הנפש ההיא, והקדוש ברוך הוא מלא כל הארץ כבודו (רבינו הלל שם).

ענינו החייב כרת מת קודם זמנו (ספרי להלן; מועד קטן כח א; ירושלמי ביכורים ב א; טור יורה דעה שלט), בקיצור שנים (דברי אביי מועד קטן שם; שערי תשובה ג ככד), קודם הזמן שהיה ראוי לו כפי טבעו (אברבנאל במדבר טו כב ד"ה ומפני). ומטעם זה חשוב החייב כרת "בן מוות" (סנהדרין פא ב, וראה ערך כפה), שסופו למות בידי שמים (רש"י סנהדרין שם ד"ה דגברא; יד רמה שם; חידושי הר"ן שם).

וכתבו ראשונים, שעונש מיתה בעולם הזה נזכר בכתוב: וְנִכְרְתָה הָאִשָּׁה הַהִוא (ויקרא יד וט. רמב"ן שם יח כט; רבינו בחיי שם יח כט; ריקאנטי בראשית יז יד), כלומר שיכרת גופו בשנים או בימים (רבינו בחיי שם). ויש שפירשו, שמטעם זה נאמר לגבי החייבים כרת: וְנִכְרְתוּ לְעֵינַי בְּנֵי עָמָם (ויקרא כ יז), שכיון שהם מתים בימי הנעורים, הכל יודעים שנענשו בידי שמים על עוונם (רמב"ן ויקרא שם ט: על דרך הפשט, וראה שם יז. וראה רבינו בחיי שם).

עונש כרת שהוא מת קודם זמנו, נחלקו בו ראשונים: מיתה קודם הזמן

• יש סוברים שכל החייבים כרת נכרתים מן העולם הזה קודם זמנם (ראה שערי תשובה לרבינו יונה ג אותיות קכ-קכא; חידושי רבנו דוד סנהדרין צ ב; אברבנאל במדבר טו כב ד"ה ומפני).

• ויש סוברים שאין נכרתים מן העולם הזה אלא חייבי כרת שזכויותיהם מרובות מעוונותיהם, שאינם נענשים אלא בגופם, ויש להם חלק לעולם הנשמות, אבל אם עוונותיהם מרובים מזכויותיהם, פעמים שהם מאריכים ימים עד זקנה ושיבה, ואינם נכרתים אלא מעולם הנשמות (רמב"ן ויקרא יח כט, ובתורת האדם שער הגמול; רבינו בחיי ויקרא שם; ריקאנטי בראשית יז ד), ומהם שכתבו שהעוברים על עבירות שעליהן נאמר בכתוב: כִּי דָּבָר ה' בָּרָא וּגּוֹ' הַפֶּרֶת תִּפְּרָת (במדבר טו לא) - כגון עובד עבודה-זרה (ראה ערכו) ומגדף (ראה ערכו. רמב"ן שם ושם, וראה שם עוד עבירות; רבינו בחיי שם. וראה ערך חיבי כריתות) - נכרתים בכל אופן אף מן העולם הזה (רמב"ן שם ושם; רבינו בחיי שם).

ויש שכתבו בדעת ראשונים, שאין נכרתים אף מן העולם הזה אלא עובד עבודה זרה ומגדף, אבל שאר החייבים כרת אינם נכרתים אלא מעולם הנשמות (אברבנאל שם ד"ה וחדעת הה') בדעת הרמב"ם².

זמנו על זמנה של מיתת כרת, נחלקו תנאים ואמוראים:

• בברייתא אמרו: מת פחות מחמשים, מת בהכרת (כן היא הגירסא לפנינו במסכת שמחות ג, וכן הגירסא בתוספות הרא"ש מועד קטן כח א³). ובירושלמי דרשו מן הכתוב: אֶל תִּכְרִיתוּ אֶת שִׁבְט מִשְׁפַּחַת הַקֵּהָתִי וּגּוֹ', וְזֹאת עָשׂוּ לָהֶם וְחָיוּ וְלֹא יָמָתוּ (במדבר ד יח-ט), כלומר עשו ללוויים תקנה שלא יזונו עיניהם מבית קודש הקדשים - ולא ימותו בעת עבודתם מיתת כרת (תוספות שבת כה א ד"ה כרת; תוספות הרא"ש מועד קטן כח א) - ועבודת הלוויים היא עד גיל חמשים, שנאמר: וּמִכֵּן חֲמִשִּׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצֵּבָא הָעֶבֶדָה (במדבר ח כה. ירושלמי ביכורים ב א, וראה פני משה שם), מכאן שמיתת כרת היא קודם חמשים (תוספות שבת שם, בדעת הירושלמי; ראבי"ה ד תתקח, בשם ריב"א בדעת הירושלמי; תוספות הרא"ש שבת ומועד קטן שם).

וכן סתמו כמה ראשונים, שמיתת כרת היא עד חמשים שנה (פירוש סידור התפילה לרוקח סדר הוידוי; רד"ק ישעיהו לח י; תוספות הרא"ש מועד קטן שם; ריקאנטי במדבר טו כה). לדעה זו, כתבו אחרונים שאף מיתה בשנת החמשים היא בכלל מיתת כרת (נחלת יעקב על מסכת שמחות שם. וראה גבורת ארי תענית ה ב, ושער יוסף שם ח א ד"ה אף).

• ויש סוברים, שמיתת כרת היא עד ששים שנה (ראה להלן). וכן מצינו שכאשר היה רב יוסף בן ששים, עשה יום טוב לחכמים, ואמר: יצאתי מכלל כרת (מועד קטן כח א. וראה תוספות ותוספות הרא"ש שבת שם, וראבי"ה שם). וכן אמר רבה: מחמשים ועד ששים שנה, זו היא מיתת כרת (מועד קטן שם. וראה תוספות יבמות ב א ד"ה

קטן כח א: מת בחמשים שנה זו היא מיתת כרת, ויש ראשונים שסתמו כנוסח ברייתא זו, ראה רי"ף גיאת הלכות אבל, וספר הישר שם, ותורת האדם שם, וטור י"ד שם.

כרת; מיתה בידי שמים. 1. לב, טורים שעגת. 2. וראה רדב"ז מכתב יד ע שדחה פירוש זה בדעת הרמב"ם, וראה שדי חמד כ צו. 3. וראה גירסת רמב"ן בתורת האדם ענין הפטירה, וטור י"ד שלט: בן חמשים. וראה ברייתא מועד

כרת של ימים אף במי שמת כשהגיע זמנו, שהוא מת פתאום (כסף משנה מילה א ב, ובית יוסף יו"ד רסא, וראה ב"ח שם).

מיתת "כרת של ימים", היא שחלה ומת לאחר שלשה ימים (דברי ר' חנינא בן אנטיגנוס במסכת שמחות שם; סמ"ג לאוין קט; רבינו בחיי ויקרא יח כט; ים של שלמה יבמות ו ח), או קודם לכן (ר' חלפתא בן שאול בברייתא בירושלמי ביכורים ב א. ועי' ברייתא מועד קטן ושמחות שם), אבל אם מת לאחר ארבעה ימים, יצא מכלל כרת של ימים (ברייתות בירושלמי ובשמחות שם); ויש מהראשונים שנראה מדבריהם, שמיתת כרת של ימים היא שמת פתאום, ללא חולי כלל (רבינו שלמה בן היתום מועד קטן כח א ד"ה מכרת, וראה רש"י שם ד"ה מת וד"ה כרת).

זקן בן שמונים זקן בן שמונים, נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שאין בו מיתת כרת כלל, ואפילו כרת של ימים (אברבנאל במדבר טו כב ד"ה והדעת הב'; שו"ת חכם צבי מט; שו"ת יהודה יעלה ב קנח), ולדעתם זהו שאמרו בזקן שהגיע לגבורות - לגיל שמונים (ברייתא במועד קטן כח א. וראה אבות ה כא) - שאם מת פתאום, הרי זו מיתת נשיקה (מועד קטן שם: תנא להו וכו'), היינו שאין בו מיתת כרת של ימים (יעיר און עין זוכר ב כג, ושער יוסף הוריות ח א ד"ה אף, בדעת החכם צבי שם).

• ויש סוברים שאף בזקן בן שמונים יש מיתת כרת של ימים, ואותה שאמרו שאם מת פתאום הרי זו מיתת נשיקה, היינו דוקא כשמת בלא חולי כלל, אבל חלה ומת - בתוך שלשה ימים (ראה לעיל בסמוך) - הרי זו מיתת כרת (עין זוכר ושער יוסף שם).

פעמים שהחוטא מאריך לחיות ראשונים שאף על פי כן פעמים שהוא מאריך לחיות (ראה האמונות והדעות לרס"ג ט (תשובת השאלה התשיעית); שערי תשובה (לרבינו יונה) ג קכב: שנים ושלשה דורות (ושמא הכוונה לזרעו); תורת האדם לרמב"ן שער הגמול; ריקאנטי במדבר טו כה), שהקדוש ברוך הוא מאריך אפו שמא יחזור בתשובה (האמונות והדעות שם; שערי תשובה שם קכג), או שסיבת איחור המות היא לשלם לרשע שכרו בעולם הזה, ובכך לאבדו מן העולם הבא, וכמו שנאמר: וּמְשַׁלֵּם לְשֹׁנָאֵיו אֶל פְּנֵיו לְהַאֲבִידוֹ וגו' (דברים ז י. שערי תשובה שם. וראה ריקאנטי שם), או שמא עתידים לצאת ממנו בנים צדיקים (שערי תשובה שם, וראה שם דוגמאות לדבר).

כרת מעולם הנשמות החוטא, נפשו נכרתת מעולם הנשמות (רמב"ם תשובה ח א, ובפירוש המשניות סנהדרין ט ו, ושם י א; רמב"ן ויקרא יח כט, ובתורת האדם שער הגמול; רבינו בחיי ויקרא שם; אברבנאל במדבר טו כב (ד"ה ומפני)). וכתבו ראשונים, שעונש זה נרמז בכתובים שנאמר בהם שהכרת הוא על "הנפש", כגון: וּנְכַרְתָּה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִלְּפָנַי (ויקרא כב ג), וכן: וְהַאֲבַדְתִּי אֶת הַנֶּפֶשׁ הַהִוא (שם כג ל. רמב"ן שם ושם, ורבינו בחיי שם). ויש שכתבו, שאותה שדרשו: הַפֶּתֶר תִּפְרֹת הַנֶּפֶשׁ הַהִוא (במדבר טו לא), הכרת בעולם הזה, תכרת לעולם הבא (ברייתא סנהדרין סד ב, ושם צ ב, ושם צט א, ושבועות יג א), הכוונה היא שאותה הנפש שפירשה מן הגוף בעולם הזה, נכרתת אף מעולם הנשמות (רמב"ם פירוש המשניות י שם, על פי ברייתא שם. וכעין זה באברבנאל שם (ד"ה ומפני)).

ויש שכתבו בדעת ראשונים, שעונש כרת הוא לגוף בלבד, ואין

אשת, ויראים השלם כד), ואותה ששנינו בברייתא שמיתת כרת היא בחמשים שנה (ברייתא במועד קטן שם), פירש רבה שלא אמרו כן אלא משום כבודו של שמואל הרמתי, שמת בן חמשים ושתים שנה (מועד קטן שם). וכן סתמו כמה ראשונים ואחרונים, שמיתת כרת היא עד ששים שנה (ראה תוספות מועד קטן שם ד"ה ומיתה; יראים השלם שם; ראבי"ה שם, בשם ריב"א; פסקי ריא"ז מועד קטן שם (הלכה ו); כסף משנה ביאת מקדש ד ד).

מת בשנת הששים, נחלקו ראשונים ואחרונים אם זו מיתת כרת: • יש סוברים שמיתת כרת היא עד ששים שנה, ואין שנת הששים בכלל (תוספות מועד קטן שם, וביאור הר המוריה ביאת מקדש ד ד, בדעתם; ים של שלמה יבמות ו ח: אפשר, ומשמע שם שהכריע כן; דינא דחיי לסמ"ג שם (ד"ה רב יוסף, ואילך)).

• ויש שנראה מדבריהם, שאף מיתה בשנת הששים, מיתת כרת היא (ראה תוספות יבמות שם: ונוכל לומר. ועי' דינא דחיי שם, שיש לגרוס בתוספות בענין אחר).

לא אמרו שמיתת כרת היא בחמשים או בששים חמשים שנה, אלא לפרש שהחייב כרת לא יחיה יותר, אבל יתכן שיקצרו ימיו וימות הרבה לפני כן (מסכת שמחות ג; ירושלמי ביכורים ב א; פירוש סידור התפילה לרוקח סדר הוידוי; תוספות הרא"ש מועד קטן כח א; ריקאנטי במדבר טו כה. וראה שו"ת מהרי"ל דיסקין כתבים סא), ואותה שאמרו רבה שמיתת כרת היא מחמשים ועד ששים שנה (ראה לעיל בסמוך), הכוונה היא אפילו מחמשים עד ששים (תוספות הרא"ש יבמות ב א).

ויש מן הראשונים והאחרונים שכתבו, שאין מיתת כרת קודם חמשים (פירוש הראב"ד לתורת כהנים ויקרא דבורא דחובה יט ח, על פי תורת כהנים שם; שיטה מקובצת כתובות ל א בשם קונטרסים, בדעת ריב"א; ביאור מהרש"ל לסמ"ג לאוין קט, בדעת הסמ"ג שם), והמת קודם חמשים, לדעתם מת מחמת סיבה אחרת (ראב"ד שם; מהרש"ל שם).

יצא מכלל שני זקן שיצא מכלל שנים שיש בהן מיתת כרת - היינו כרת ונתחייב שהוא בן חמשים שנה או ששים שנה - ועבר עבירה בכרת שנתחייב עליה כרת, נענש במיתת "כרת של ימים" (דברי אביי מועד קטן כח א. וראה ברייתא דלהלן⁴), כלומר, שהוא מת פתאום (ראה מועד קטן שם: רב הונא נח נפשיה פתאום וגוי). וכן אמר אביי לרב יוסף, שאף שמי שהגיע לגיל ששים יצא מכלל כרת של שנים, מכל מקום לא יצא מכרת של ימים (מועד קטן שם), שמא ימות מיתה חטופה (פירוש לרבינו גרשום מועד קטן שם; רש"י שם ד"ה כרת; רבינו שלמה בן היתום שם ד"ה מכרת).

וכן אמר רבי חנינא בן אנטיגנוס: זקן שאכל חלב, או שחלל שבת - ונתחייב כרת (ראה ערך חיבי כריתות) - מי מודיענו שמת בהכרת, אלא המת לשלשה - היינו שחלה ומת לאחר שלשה ימים (ראה ירושלמי וטור דלהלן) - מת בהכרת (מסכת שמחות ג; תורת האדם לרמב"ן שער הסוף; טור יו"ד שלט. וראה ירושלמי ביכורים ב א, בשנויי לשון).

וכתבו ראשונים שמיתת כרת של ימים פירושה שהזקן מת קודם זמנו, ואינו ממלא את ימיו כפי שנקצב לו, וכיון שכרת זה אינו מפורסם אמרו שהוא מת לשלשה ימים, לפרסם שמת מיתת כרת (רבינו בחיי ויקרא כח יט, על פי הגמרא הנ"ל); ויש שכתבו שיש עונש

4. וראה ערוך לנר יבמות ב א, שכרת זה אינו כרת גמור האמור בכתוב.

כרת לנפש כלל (אברבנאל שם ד"ה ואמנם, עד סוף ד"ה והדעת הדי) בדעת הרשב"י ורש"י ותוספות).

מהותו על מהותו של כרת הנפש, כתבו ראשונים שאין לומר שהנפש אובדת לגמרי (רמב"ן ויקרא יח כט, ובתורת האדם שער הגמול; רבינו בחיי ויקרא יח כט; אברבנאל במדבר טו כב ד"ה ומפני). יש שכתבו, שאינה זוכה לטובה שזוכים בה נפשות הצדיקים (רמב"ם בפרוש המשניות סנהדרין י א). ויש שכתבו, שהחוטא נדון לאחר מיתתו שנים עשר חודש בגהינם (תורת האדם שם), ולאחר מכן זוכה לשכר מועט מזה שהיה ראוי לו מתחילה אילו לא היה חוטא (תורת האדם שם; רבינו בחיי שם). ויש שכתבו, שאין כל הכריתות שוות, והזמן שהחוטא נדון בגהינם משתנה לפי חומרת החטא (אברבנאל שם). ויש שכתבו שהעובר על אחד מאיסורי כרת שעליהם נאמר: **כִּי דָּבָר ה' בְּזָה וגו'** (במדבר טו לא. ראה ערך חיבי כריתות), נדון בגהינם לעולם (תורת האדם שם, וראה רמב"ן במדבר שם).

יש שכתבו בדעת ראשונים, שחולקים על כל זה, ולדעתם עונש כרת בעולם הבא הוא שהנפש אובדת לגמרי (רבינו בחיי ויקרא יח כט, בדעת אבן עזרא ובדעת הרמב"ם תשובה ח א; אברבנאל במדבר טו כב, על פי פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין י א⁵).

מי נכרת גם בעונש הכרת לנפש לאחר מיתה, נחלקו ראשונים: מעולם הנשמות • יש סוברים שכל חיבי כרת נכרתים מעולם הנשמות (רבינו בחיי ויקרא יח כט, ואברבנאל במדבר טו כב ד"ה והדעת הדי), בדעת הרמב"ם תשובה ח א, ובספר המצות שרש יד⁶; רבינו בחיי שם בשם אבן עזרא; אברבנאל שם ד"ה ומפני, בין בכרת חמור ובין בכרת קל (רבינו בחיי שם לדעה זו), ואף מי שנכרת בעולם הזה, נכרת גם בעולם הנשמות (אברבנאל שם, וראה רבנו בחיי ואברבנאל שם, בדעת הרמב"ם).

• יש שנראה מדבריהם, שאין כרת לנפש אלא בעובד עבודה זרה, או עובר על אחד משאר איסורי כרת שנאמר עליהם: **כִּי דָּבָר ה' בְּזָה וגו'** הַפֶּרֶת תִּפְרֹת הַנֶּפֶשׁ הַהִוא (במדבר טו לא. ראה ערך חיבי כריתות), שהם נכרתים אף מהעולם הבא, אבל חיבי כרת אחרים אינם נכרתים אלא מן העולם הזה (שערי תשובה לרבנו יונה ג אותיות קיט-קכא וקמג ואילך. וראה ערך הני"ל).

• ויש סוברים, שדוקא אם עוונותיו מרובים מזכויותיו, יש עונש כרת לנפש, אבל אם זכויותיו מרובות מעוונותיו, נענש בכרת הגוף, ונפטר מעונש כרת לנפש (רמב"ן ויקרא שם, ובתורת האדם שער הגמול; רבנו בחיי שם; ויקאנטי בראשית יז יד), ומהם שכתבו, שדוקא בעובר על שאר איסורי כרת, אבל העובר על איסורי כרת שנאמר עליהם: **כִּי דָּבָר ה' בְּזָה**, בכל אופן נענש בכרת לנפש (רמב"ן שם ושם, ורבנו בחיי שם).

כרת מעולם הבא שלאחר תחיית המתים • החייב כרת, מצינו שהוא נכרת מחיי העולם הבא (ראה ערכו. ראה להלן), ואותה שדרשו בברייתא מהכתוב לענין עובד עבודה זרה:

כִּי דָּבָר ה' בְּזָה וגו' הַפֶּרֶת תִּפְרֹת הַנֶּפֶשׁ הַהִוא (במדבר טו לא), הכרת בעולם הזה, תכרת לעולם הבא (ראה ערכו. ברייתא סנהדרין סד ב, ושם צ ב, ושם צט א, ושבעות יג א), היינו תחיית המתים (דברי רבי אליעזר ברי יוסי שם צ ב, וראה רבנו דוד שם; ראשונים דלהלן), שהחוטא לא יחיה לעתיד לבוא בתחיית המתים (יד רמה שם סד ב; רמב"ן ויקרא יח כט, ובתורת האדם שער הגמול; מגן אבות לרשב"ץ ג יא).

וכתבו ראשונים, שאין הדברים אמורים אלא בעובר על אחד מאיסורי כרת שעליהם נאמר: **כִּי דָּבָר ה' בְּזָה וגו'** (רמב"ן שם ושם; מגן אבות שם), והם בכלל אלו שאמרו בהם, שאין להם חלק לעולם הבא (משנה סנהדרין צ א. רמב"ן שם; מגן אבות שם), אבל שאר חיבי כרת, זוכים לתחיית המתים (תורת האדם שם; מגן אבות שם).

ויש שכתבו, שאין לחלק בין חיבי הכרת, ובכולם נפש החוטא נכרתת לעולם הבא (מרכבת המשנה למכילתא בא ח ו).

האם אף על זרעו של החייב כרת, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים, שזרעו של החייב כרת נכרת אף הוא (ערוך ערך כרת בשם הר"ח; רש"י שבת כה ב ד"ה כרת, ויבמות נה א ד"ה עיריים, ועל התורה בראשית יז יד; רבינו תם בתוספות שבת שם א ד"ה כרת; יראים השלם כד, בשם יש מרבותיו; רבינו יונה בשערי תשובה ג אותיות קז וקט וקכ; מאירי יבמות נה א, ועוד), שסתם "כרת" פירושו שאף הזרע נכרת (רא"ם ויקרא כ כ, בדעת רש"י יבמות שם, וראה שם יז ט, ובראשית יז יד), והחוטא מת בלא בנים (רש"י כריתות ב א ד"ה פסח).

ומהם שהוכיחו שהזרע נכרת, ממה שנאמר בכרת שהנפש נכרתת "מעמיה" (בראשית יז יד, ועוד מקומות. וכעין זה בשמות ל לג: "ונכרת מעמיו", ועוד מקומות), שלדעתם הכוונה היא ששמו של החוטא נכרת, ומי שיש לו בנים כאילו הוא חי, ושמו לא נכרת (אבן עזרא בראשית שם). ולדעה זו, אותה שדרשו מהכתוב באשת-אח (ראה ערכו): **עֲרִירִים יִהְיוּ** (ויקרא כ כא), שאם יש לו בנים בשעת החטא הרי הוא קוברם (יבמות נה א, ורש"י שם ד"ה עיריים יהיו), וכן דרשו מהכתוב באשת-אח-האב (ראה ערכו): **עֲרִירִים יִמְתּוּ** (ויקרא שם כ), שאף בנים שיוולדו לו לאחר החטא, ימותו בחייו (יבמות שם, ורש"י שם ד"ה עיריים ימותו), אלו לימודים לכל חיבי כריתות (רש"י ויקרא שם, ורא"ם שם בדעתו; תוספות שבת שם בשם רבינו תם), וכל כרת הוא "עירי", היינו שימות בלי בנים (אברבנאל במדבר טו כב ד"ה והדעת הדי), בדעת רש"י. ויש מהראשונים שכתבו, שאף לדעה זו, אפשר שימותו הבנים אחריו (תוספות כריתות ז א ד"ה דחנקתיה).

• ויש סוברים שלא בכל "כרת" יש "עירי" (ריב"א בתוספות שבת ויבמות וכריתות שם; יראים השלם שם; אור זרוע א שלח; סמ"ג לאוין קט; רמב"ן ויקרא יח כט; אברבנאל שם, ושכן דעת הרמב"ם ועוד ראשונים), ואין נכרת הזרע אלא באותם חיבי כריתות שנאמר בהם עונש עירי - היינו באשת אח ובאשת אחי האב (אברבנאל שם), או אף בשאר עריות (ראה ערכו. ר' משה ור"י בתוספות יבמות שם; תוספות מהר"ם ורבינו פרץ שם נה א בשם רבינו נתנאל; תוספות הרא"ש שם; אור זרוע שם; רמב"ן שם), שהוקשו כל העריות זו לזו (יבמות נד ב, וראה ערך עריות. תוספות שם; תוספות הרא"ש שם; אור זרוע שם; רמב"ן שם) - אבל בשאר חיבי כריתות, אין הזרע נכרת (ראשונים הני"ל).

האם זרעו בנים הנענשים בעון אביהם (ראה לעיל, מחלוקת שבכל גיל נכרת ראשונים אם בכל חיבי כרת הוא כן, או בחלקם בלבד), כתבו ראשונים, שדוקא בנים קטנים נענשים, אבל לא בנים גדולים (רבינו תם בתוספות שבת כה א ד"ה כרת; תוספות הרא"ש יבמות ב א; תוספות ישנים יבמות שם אות ג, וראה שם שהוא דוקא כשאננם אווזים מעשה אבותיהם בדיהם), היינו בנים ש"הגיעו לפרקם" קודם שחטא (תוספות הרא"ש שם).

מהעולם הזה, וראה ברכת הנצי"ב למכילתא פרשת בא ח ד"ה אין) בדעת הרמב"ם.

5. וראה רמב"ן בתורת האדם שם, שדחה פירוש זה בדעת הרמב"ם. 6. וראה שו"ת רדב"ז מכתב יד סוף סי' ע, שאף לדעת הרמב"ם יש שאינם נכרתים אלא

7. וראה שדי חמד מערכת הכ"ף כלל צו, שדחה.

ההבדלים בין העונשים

האם כרת חמור ממיתה בידי שמים (שבת כה ב, ויבמות עג ב, וחולין חמור לא, ועוד; פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין טו, ואבות ב א, ובספר המצות שרש יד; שערי תשובה ג; תרומת הדשן (פסקים) קיח⁹).

ויש סוברים - ומהם שכתבו כן בדעת תנאים (ראה ראב"ד להלן) - שבעניינים מסוימים מיתה חמורה מכרת (פירוש הראב"ד לתורת כהנים ויקרא דבורא דחובה יט ח, על פי תורת כהנים שם; קרבן אהרן ויקרא דבורא דנבחה ד ח).

ההבדלים שבניהם
בהבדלים שבין כרת למיתה בידי שמים - ושמתם כרת חמור יותר - מצינו כמה דעות:

• יש סוברים שמיתת כרת היא קודם חמשים שנה, ואילו מיתה בידי שמים היא עד ששים (תוספות שבת כה א ד"ה כרת, ויבמות ב א ד"ה אשת, בדעת הירושלמי ביכורים ב א; תוספות הראב"ש שבת שם. וראה לעיל, שיש סוברים ששייך כרת ומיתה בידי שמים אף קודם הזמן); ויש סוברים, שמיתת כרת היא קודם ששים, ומיתה בידי שמים היא בששים (תוספות מועד קטן כח א ד"ה מיתה, ויבמות שם, על פי מועד קטן שם. וראה לעיל), או שבמיתה בידי שמים אין זמן קבוע למיתה כלל (תוספות שבת שם, על פי מועד קטן שם).

• יש סוברים, שבכרת אף זרעו של החוטא נכרת, ואילו במיתה בידי שמים אין זרעו מת עמו (רש"י שבת שם ב ד"ה כרת, וכתובות ל ב ד"ה זר; שערי תשובה ג קז; פירוש הראב"ד לתורת כהנים ויקרא דבורא דחובה יט ח; רבינו הלל על ספרי חוקת (פיסקא קכה). וראה לעיל, מחלוקת אם בכרת זרעו נכרת).

• ויש שכתבו, שבכרת לא נתכפר החטא במיתתו, ונשאר עליו העונש אף לאחר המיתה, ואילו במיתה בידי שמים, נתכפר חטאו במיתתו (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין טו, ובספר המצות שרש יד; ברטנורא שם).

עניינים שבהם
מיתה בידי שמים
חמורה
בראשונים ואחרונים מצינו כמה עניינים שבהם מיתה בידי שמים חמורה מכרת:

• יש מהראשונים שכתבו, שהחייב מיתה בידי שמים מת אף קודם חמשים, ואילו החייב כרת מת בחמשים (פירוש הראב"ד לתורת כהנים ויקרא דבורא דחובה יט ח), וכעין זה כתבו אחרונים, שהחייב כרת יכול לחיות עד זמן כרת (על זמן כרת ראה לעיל: מהות הכרת; זמנו), ואילו החייב מיתה בידי שמים מת בפעם הראשונה שנמצא במקום סכנה (חסדי דוד לתוספתא כריתות א ב ד"ה ולעד"ט), על פי שבת לב א, בדעת הכסף משנה ביאת המקדש ד ד¹⁰.

• יש מהראשונים שכתבו, שהחייב מיתה בידי שמים אף בעלי החיים שלו מתים, כגון פרתו רועה באפר והיא מתה, תרגולתו רועה באשפה והיא מתה, והמות דבק בו עד כלותו אותו, מה שאין כן בכרת (שערי תשובה ג קז, הובא לעיל: מיתה בידי שמים; חטאו מתכפר ע"י עונשים).

• ומהאחרונים יש שכתבו, שהחייב מיתה בידי שמים מת במיתה משונה, ואילו החייב כרת מת על מיסתו (יפה ללב או"ח תרו ו, בדעת קרבן אהרן ויקרא דבורא דנבחה ד ח).

מחמת חטאו קודם זמנו (תוספות שבת כה א, הדעה הא'; פירוש הראב"ד לתורת כהנים ויקרא דבורא דחובה יט ח; תוספות הראב"ש שבת שם, בדעת ריב"א; מגן אבות לרשב"ץ ג יא, ועוד), הן קודם חמשים (ראב"ד שם), והן אחר ששים (לב דוד (לחיד"א) ה, בדעת התוספות שם).

• ויש סוברים - ומהם שכתבו כן אף בדעת הירושלמי (ראה תוספות וים של שלמה דלהלן) - שמיתה בידי שמים היא בששים, אבל לפני כן זו מיתת כרת (תוספות מועד קטן שם ד"ה ומיתה, הדעה הא', ויבמות ב א ד"ה אשת; אברבנאל במדבר טו כב ד"ה והדעת הג'), בדעת תוספות שבת שם (וצ"ב); ים של שלמה יבמות ו ח: אפשר). ואותה שאמרו, שלמדים מדור המדבר שזמן המיתה הוא לששים (ראה לעיל), הכוונה היא שלא מת אחד מהם פחות מבין ששים (תוספות מועד קטן שם. וראה תוספות יבמות שם ואברבנאל שם).

ונחלקו לדעה זו, יש סוברים שמיתה בידי שמים היא אחר ששים (תוספות יבמות שם); ויש סוברים שהיא בשנים הששים (ביאור מהר"ז זק לסמ"ג לאוין קט, והר המריה ביאת המקדש ד ד, בדעת תוספות מועד קטן שם; ים של שלמה שם: אפשר); ויש שכתבו, שלדעה זו מיתה בידי שמים היא מששים ואילך (ים של שלמה שם; תוספות אהרן מועד קטן שם, בדעת תוספות מועד קטן ויבמות שם; שו"ת חבצלת השרון תנינא עא, בדעת תוספות יבמות שם), אלא שהחוטא מת קודם שבעים (תוספות אהרן וחבצלת השרון שם).

צדיק שמת בצעירותו
שמשפר ימיהם מלכתחילה הוא פחות מששים, כמו שאמרו: בן חמשים ושתים, זו היא מיתתו של שמואל הרמתי (בריייתא מועד קטן כח א, ובירושלמי ביכורים ב א. שערי תשובה ג קכד⁸).

חטאו מתכפר ע"י עונשים
בנוהג שבעולם, אדם נכשל בעבירה שחייבים עליה מיתה בידי שמים, מת שורו, אבדה תרגולתו, נשברה צלוחיתו, נכשל באצבעו, והחשבון מתמצה (ירושלמי סוטה א ז; במדבר רבה פרשת נשא ט כד, וקהלת רבה ז (אות כז)), כלומר מתכפר לו חטאו (קהלת רבה שם (וכן הוא בילקוט שמעוני שם רמז תתקעז)), שהעונשים מצטרפים כאילו קיבל עונש מיתה (יפה מראה שם; קרבן העדה שם. וראה פני משה שם).

ויש מהראשונים שכתבו שמי שחייב מיתה בידי שמים, עולה מות בחלונותיו, ובעלי חיים שברשותו מתים, פרתו רועה באפר והיא מתה, תרגולתו רועה באשפה והיא מתה, וידבק המות בו עד כלותו אותו (שערי תשובה ג קז, בשם רז"ל (ושמא כוונתו לירושלמי ה"ל); מגן אבות לרשב"ץ ג יא, בשם המדרש; כסף משנה ביאת מקדש ד ד).

על חייבי מיתה בידי שמים שעשו תשובה (ראה ערכו) שבת דין של מעלה מוחלים להם, ונפטרים מעונש על ידי התשובה, ראה ערך חיבי מיתות בידי שמים, וערך תשובה. על חייבי מיתה בידי שמים שעבר עליהם יום-הכפורים (ראה ערכו), אם נתכפרו אף ללא תשובה ויסורים, ראה ערך יום הכפורים. על חייבי מיתה בידי שמים שלקן, אם נפטרו מעונש, ראה ערך חיבי מיתות בידי שמים.

על עונש מיתה בידי שמים, אם הוא פוטר ממלקות או מתשלומי ממון, ראה ערך קם ליה בדרכה מיניה.

9. וראה שדי חמד מערכת הכ"ף צו, שהאריך בזה. 10. וראה שם שתמה מנין לו לכסף משנה חילוק זה.

8. וראה מהרש"א תענית ה ב חידושי אגדות ד"ה אקפץ, שמגמרא שם נראה ששמואל מת קודם זמנו, וראה גירסת הב"ח ברש"י תענית שם ד"ה והאמר.

כְּשׁוּף; כְּשָׁפִים¹

האיסור לכשף, והאופנים בהם חוששים לנזקי הכישוף

הפרקים:

- שמם ומהותם
- האיסור
- החיוב
- שאלה במכשפים
- האופנים המותרים
- קשה לכשפים

שמם ומהותם

הכשפים הם מעשים הפועלים לשנות את הנהגת העולם (כן משמע מהרמב"ן דברים יח ט, ורבנו בחיי שמות כב יז, וחינוך סב), על ידי הקטרה (כן משמע מברכות נג א), ומלאכי חבלה (שמות רבה ט יא; רמב"ן שמות ז יא; חינוך שם; רבנו בחיי שם כב יז; ריב"ז צב), ותחבולות במיני עשבים ואבנים (חינוך תקיא), וכן על ידי פעולות אנושיות, כרקוד, טפוח, צווחה, שחוק, שכיבת פרקדן על הארץ, שריפת דברים מסוימים ועישון הידוע (מורה נבוכים ג לו), וכן על ידי דיבור מסויים (כן משמע משבת פא ב, וסנהדרין סז ב, ושם סח א), והזכרת שמות טומאה (כן משמע מרש"י סנהדרין צא א ד"ה שם טומאה)².

המעשים הללו נקראים כשפים, משום שהם מכחישים - מלשון הכחשה, כאדם המכחיש את דברי חברו (רמ"ה סנהדרין סז א, בפירוש הראשון)³ - פמליא של מעלה (סנהדרין סז ב, וחולין ז ב, לגירסתנו), שתיבת "כשפים" היא נוטריקון (ראה ערכו), כחש פמליא של מעלה (רש"י שם ושם ד"ה כשפים)⁴, שהכשפים נראים כאילו הם מכחישים פמליא של מעלה (רבנו בחיי שמות כב יז, בשם רבנו חננאל), שמראים שעושים אותות ומופתים מעין מעשיו של מקום (שכל טוב שמות ז יא).

מעשים הפועלים בדרך הטבע ומאירי סנהדרין סז ב, וחינוך תקיא, על פי שבת סז א, ואפילו אם דברים מתמיהים הם (כן משמע מהמאירי שם). אף מעשים שאינם פועלים בדרכי הטבע הנראה לעין, אלא שידוע על פי הניסיון שהם מועילים - מותרים (כן משמע ממורה נבוכים שם, ושו"ת הרשב"א א תיג, וחינוך סב).

אם יש בכשפים ממש

אם יש בכשפים ממש • יש סוברים שאין בכשפים כוח לפעול, כי אם מה שגזור בהם הקדוש ברוך הוא (רבנו בחיי שמות כב יז, בשם רבנו חננאל), ויש שכתבו יותר מזה, שהכשפים אינם אלא דברי שקר וכזב, ותוהו והבל, וכל המאמין בהם ומחשב בלבו שהם אמת, אינו אלא מן הסכלים (כן משמע משכל טוב שמות ז יא וכב, ואבן עזרא ויקרא יט לא, וחינוך רמט ורנ ותקיא; רמב"ם עבודה זרה יא טז), שאין בהם אלא אחיזת עינים (שכל טוב שם).

• ויש סוברים שיש בכוחם של הכשפים לפעול (כן משמע מרמ"ה סנהדרין סז ב, ורמב"ן דברים יח ט, והרשב"א בשו"ת א תיג, וחינוך אגדות חולין ז ב; באר הגולה למהר"ל ב ד), והרי אי אפשר להכחיש הדברים המפורסמים (רמב"ן שם), ומצינו בתורה מעשי כשפים (שו"ת הרשב"א שם), וכן מצינו בתלמוד מעשים רבים שאירעו על ידי כשפים (באור הגר"א יו"ד קעט ס"ק יג).

האיסור

הכישוף אסור מן התורה, שנאמר: לא יִמָּצֵא כָּךְ וגו' ויִמְכָּשֶׁף (דברים יח י). מכילתא משפטים, נזיקין יז; רמב"ם שם טו), ונמנה איסור זה במנין-המצוות (ראה ערכו. ספר המצוות לרס"ג ל"ח כג; ספר המצוות לרמב"ם ל"ח לד; יראים רלט; סמ"ג לאוין נה; סמ"ק קלח; חינוך תקיא).

יש מהראשונים סוברים שמלבד איסור זה עובר המכשף אף על האיסור שלא ללכת בחקות-הגוים (ראה ערכו), שנאמר: לא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת פְּתוּעַבַת הַגּוֹיִם הֵהֶם, לא יִמָּצֵא כָּךְ וגו' ויִמְכָּשֶׁף (דברים יח ט-י). כן משמע מהרמב"ן שם ט, ומאירי סנהדרין נו ב, וטור יו"ד קעח).

טעם האיסור מספר טעמים נתנו ראשונים לאיסור לכשף:

- להציל מטעות עבודה-זרה (ראה ערכו), ומדעות אחרות בלתי אמתיות מעין עבודה זרה, כי כל מכשף הינו עובד עבודה זרה בדרכים מיוחדות (מורה נבוכים ג לו; כן משמע מהמאירי שם).
- שחפץ הבורא הוא שיונח העולם למנהגו ולטבעו הפשוט (רמב"ן דברים שם; כן משמע מהחינוך סב; רבנו בחיי שמות כב יז).
- לפי שיש בפעולות אלו כדי לבטל או להחליף לפי שעה דבר במעשי הבורא השלמים (חינוך שם).
- שהכישוף גורם הרבה תקלות ומיתה ונזקים (כן משמע מהחינוך שם).
- או לפי שהקדוש ברוך הוא ברא עולמו באופן שהמשפיעים טוב ישפיעו תמיד, והמשפיעים רע לא ישפיעו אלא כאשר ירצה הקדוש ברוך הוא לצורך השעה, ואותם המתעסקים בענייני הכשפים יכינו התחתונים לקבל רשמי המשפיעים רע, והוא הפך מה שסודר בפמליא של מעלה (דרשות הר"ן, הדרוש הרביעי)⁵.

ריפוי חולה חולה שיש בו סכנה או ספק סכנה, נחלקו בו אחרונים אם מותר לו להתרפאות על ידי כישוף, שפעמים מכוונים המכשפים ומוצאים דברים כנים ונכוחים (כן משמע מהמהרש"ל בשו"ת ג, וים של שלמה חולין ח יג, וש"י יו"ד קעט סק"א בדעת הבית יוסף); או שאסור, שלדעתם איסור כישוף הוא מאבזריהו של עבודה זרה ואין מתרפאים בזה (כן משמע משו"ת הרדב"ז א תפא; כן מצדד במנחת חינוך תקיא ג, בדעת החינוך).

אמונה בכשפים המאמין בכשפים, יש מן הראשונים שכתבו שהוא עובר באסור-עשה (ראה ערכו) של תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים יח יג), שעניינו הוא שיתמים אדם מעשיו, ולא יאמין בקוסמים ובמכשפים ובמנחשים ובמעוננים, שנאמר: לא יִמָּצֵא כָּךְ וגו' (שם י), וסמך לו: תמים תהיה עם ה' אלהיך, פירוש, אל תאמין באלו, אלא היה תמים (יראים תלא; כן משמע משו"ת מהרש"ל ג, בדעת הרמב"ם עבודה זרה יא טז)⁶.

4. לביאור נוסף, ראה רמ"ה שם. 5. לטעמים נוספים, ראה: רבנו בחיי שם, בשם רבנו חננאל; אברבנאל שם. 6. על בן נח, אם נצטווה על איסור כישוף, ראה ערך בן נח: שבע מצוות.

כשוף; כשפים. 1. לב, טורים תא-תכו. 2. על אחיזת-עינים, מהותה וגדרה, ואם היא בכלל איסור כשוף, ראה ערך אחיזת עינים. על מעשה שדים, מהותו, ואם הוא בכלל איסור כישוף, ראה ערך שד. 3. לביאור נוסף, ראה רמ"ה שם.

שכן לא מנאוהו במשנה בכלל חיבי-כריתות (ראה ערכו). תוספות זבחים מט א ד"ה לפי, על פי משנה כריתות ב א; דינא דחיי לאוין נה, ומרכבת המשנה שגגות א ב, ומנחת חינוך תקיא א, בדעת הרמב"ם שם ג-ד, ולא יצאו אוב וידעוני מן הכלל ללמד על המכשף, לסוברים כן, אלא לעניין סקילה (ראה לעיל), ולא לעניין חיוב כרת (כן משמע מתוספות שם).

בשגה העובר על איסור כישוף בשוגג, שנינו בתורת כהנים שאינו חייב חטאת (תורת כהנים ויקרא, דבורא דחובה פרשה א ב); ויש מהראשונים שכתבו שחייב חטאת (ספר המצוות לרמב"ם ל"ת לד; חינוך תקיא).

העמדה לדין המתת המכשף, נחלקו ראשונים אם טעונה בית-דין (ראה ערכו). כן משמע מרש"י שמות כב יז, ורמב"ם סנהדרין יד ג, וחינוך סב), שימיתוהו לאחר שיגמרו את דינו למיתה (כן משמע מהרמב"ם שם); או שאינה טעונה דין - וכן עדים או התראה (ראה ערכו). נחלת בנימין על המצוות סג, לדעה זו - אלא כל אחד היודע על אדם שמכשף הוא, עליו להקדים להרגו, ולא יעמידנו בדין, וכל הקודם בדבר זכה, שנאמר: **לֹא תִחָּהּ** (שמות כב יז). בכור שור וחדר זקנים שם; כן משמע מהחזקוני שם), וכמו שמצינו בשמעון בן שטח, שתלה שמונים נשים באשקלון ביום אחד (ראה לעיל). בכור שור וחדר זקנים שם), שאם ימתין עד שיביאו את המכשף לבית דין, שמא יעשה שום כישוף להינצל (בכור שור וחדר זקנים וחזקוני שם), או לפי שהמכשף הרי הוא כרודף (ראה ערכו), שמצוה להרגו אף בלא עדים והתראה (ראה ערך רודף), שכן דרכו וכוונתו להזיק (נחלת בנימין שם).

כשנמנעו בית דין שנמנעו מלהמית את המכשף, מלבד שביטלו מלהמיתו מצות עשה להמית את החייבים מיתה (ראה ערך ארבע מיתות בית דין), עברו אף בלא תעשה, שנאמר: **מְכַשֵּׁף לֹא תִחָּהּ** (שמות כב יז). רמב"ם סנהדרין יד ג, וספר המצוות ל"ת שי; סמ"ג לאוין קצח; רמב"ן שמות שם; חינוך סב), ונמנית מצוה זו במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם שם; סמ"ג שם; חינוך שם).

בטעם הדבר שהחמיר הכתוב במכשף יתר על שאר חיבי-מיתות-בית-דין (ראה ערכו), והזהיר בלאו על המתתו, כתבו ראשונים שעניין הכישוף דבר רע הוא עד מאוד, וגורם כמה תקלות לבני אדם (חינוך שם), או לפי שהשוטים נפתים אחריו (רמב"ן שמות כב יז), או לפי שהמכשף יודע להערים ולהינצל מן המיתה, ולכן הזהירה התורה לבטל ערמתו, כי הסנהדרין בקיאים בביטול הכישוף (זוהר הרקיע לאוין פט, בדעת אבן גבירול).

החייאת המכשף כלולה באיסור מכשפה לא תחיה (מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות סב ג; אמרי בינה שבת א), ולפיכך אסור ליתן למכשף שום מחיה, או להנותו שום הנאה (אבן עזרא שמות שם), וכן לתמכו ולסעדו ולעשות לו גמילות-חסדים (ראה ערכו). מהר"ם שיק שם), וכן אם נפל לבור אסור להעלותו (אמרי בינה שם).

שאלה במכשפים

השואל ודורש במכשפים, נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שהוא עובר איסור מן התורה (בית יוסף יו"ד קעט א, על פי הזוהר; שו"ת הרדב"ז א תפח, ושו"ת מהרש"ל ג, ומהר"ם שיק לתרי"ג מצוות תקיא, בדעת הרמב"ם עבודה זרה יא ז), שלדעתם הכתוב: **וְשֹׂאֵל אוֹב וְיִדְּעָנִי** (דברים יח יא), שלמדו ממנו שהשואל בהם עובר בלא

לימוד כישוף (הלומד כישוף, על מנת לעשותו באופנים האסורים (ראה להלן: האופנים המותרים), יש שכתב בדעת גאונים וראשונים, שאף שעדיין לא עשה, הוא עובר על איסור תורה בעצם הלימוד, שנאמר: **לֹא תִלְמַד לַעֲשׂוֹת פְּתוּעַת הַגּוֹיִם הָהֵם וְגו'** ומכשף (דברים שם ט-י). ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג ל"ת יז, בדעת רס"ג ורבי אליהו הזקן ור"י ברצלונאי).

החיוב

העושה מעשה כישוף חייב מיתה (כן משמע מהמשנה סנהדרין ג א, ושם סז א; רמב"ם עבודה זרה יא טו), שנאמר: **מְכַשֵּׁף לֹא תִחָּהּ** (שמות כב יז). כן משמע מסנהדרין סז א). אחד המכשף ואחד המכשפה חייבים מיתה - שכן לגבי אוב (ראה ערכו) וידעני (ראה ערכו), שמכשפים הם, לא חילק הכתוב בין איש לאשה, שנאמר: **וְאִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יִהְיֶה בָהֶם אוֹב אוֹ יִדְּעָנִי מוֹת יוֹמָתוֹ** (ויקרא כ כז). רש"י סנהדרין שם ד"ה מכשפה) - אם כן למה נאמר "מכשפה", מפני שרוב נשים מצויות בכשפים (גמ' שם; ירושלמי סנהדרין ז יא), היינו שהכישוף מצוי בנשים (סמ"ג לאוין קצח; מאירי שם ב), ודבר - הכתוב-בהווה (ראה ערכו). רמ"ה שם; סמ"ג שם; חינוך סב; מאירי שם; קרית ספר שם נב).

צורת המיתה מיתת המכשף, נחלקו בה תנאים:

• יש סוברים שמיתתו בסייף (ראה ערך הרג. רבי יוסי הגלילי בסנהדרין סז א; רבנן ורבי עקיבה בירושלמי סנהדרין ז יג), שנאמר: **מְכַשֵּׁף לֹא תִחָּהּ** (שמות כב יז), ונאמר להלן: **לֹא תִחָּהּ כָּל נִשְׁמָה** (דברים כ טז), מה להלן בסייף - שנאמר במלחמת סיחון ועוג: **וַיַּכְהוּ יִשְׂרָאֵל לְפִי חֶרֶב** (במדבר כא כד). רש"י סנהדרין סז א ד"ה מה) - אף כאן בסייף (רבי ישמעאל במכילתא משפטים, נזיקין יז; רבי יוסי הגלילי בגמ' שם; רבנן ורבי עקיבה בירושלמי סנהדרין ז יג).

• ויש סוברים שמיתתו בסקילה (ראה ערכו). סתם משנה שם נג א; רבי עקיבא במכילתא שם, וגמ' שם סז א; בן עזאי בגמ' שם סז ב, ויבמות ד א; רבי יוסי הגלילי במכילתא שם; רבי יחזקאל בירושלמי שם, וגמ' שם ושם; בן בתירה במכילתא שם), שנאמר: **מְכַשֵּׁף לֹא תִחָּהּ**, ונאמר להלן: **אִם בָּהֶמָּה אִם אִישׁ לֹא יִחָּהּ** (שמות יט יג), מה להלן בסקילה - שנאמר: **כִּי סָקוֹל יִסָּקֵל אוֹ יָרֵה יִיָּרֶה** (שמות שם). רש"י סנהדרין שם ד"ה בסקילה) - אף כאן בסקילה (רבי עקיבא במכילתא שם, וגמ' שם), שיש ללמוד ישראל מישראל, שריבה בהם הכתוב מיתות הרבה, ולא ללמוד ישראל מנכרים, שלא ריבה בהם הכתוב אלא מיתה אחת (ראה ערך בן נח: ענשם. גמ' שם, בדעת רבי עקיבא⁷), וכן הלכה (רמב"ם שם, וסנהדרין טו י; רבנו יהונתן שם; יראים רלט; חינוך תקיא).

מכשף שאי אפשר להרגו במיתה שהוא מחויב בה, יש מן הראשונים שכתבו, שמצוה להמיתו בכל מיתה שיוכלו - וכפי שמצינו בשמעון בן שטח,

שתלה שמונים נשים כשפניות (ירושלמי חגיגה ב ב, וסנהדרין ו. פנח רזא שמות כב יז; אלה המצוות (חאגיז) סב) - ואף לסוברים ששאר חייבי מיתות שאי אפשר להרגם במיתה הכתובה בהם אין הורגים אותם במיתה אחרת (ראה ערך חיבי מיתות בית דין: שלא במיתתו), שלכן לא פירש הכתוב את מיתתו של המכשף (פנח רזא שם; פירוש הטור עה"ת שם; מצות דוד סז; אלה המצוות שם).

העובר על איסור כישוף במזיד אינו חייב כרת (ראה ערכו),

7. ללימודים נוספים, ראה גמ' שם.

אלו מעשי כישוף יש חיוב מיתה, ועל אלו לא (רב האי גאון בתשובות הגאונים (שערי תשובה) יד (החדשות) קטו).

• או כדי שיהא אדם יכול להבין מעשי המכשפים ולדעת במה ינצל מהם, ואיך לבטלם (שו"ת הרשב"א א תיג).

• או משום שעל כל אדם ללמוד את דיני המכשף ומציאותו, ולדרוש בהם, כשאר דיני התורה (שו"ת חתם סופר יו"ד קכח).

לבטל כשפים עשיית כשפים כדי לבטל כשפים אחרים - מותרת אחרים (כן משמע משבת פא ב, וחולין קה ב; שו"ת הרשב"א א תיג).

ישבה אין מושיבים בסנהדרין (ראה ערך בית דין הגדול) אלא בסנהדרין בעלי כשפים (סנהדרין יז א, ומנחות סה א; רמב"ם סנהדרין ב א), כדי שיהיו הסנהדרין יודעים לדון את המכשפים (רב האי גאון בתשובות הגאונים שם ושם; תוספות מנחות שם ד"ה בעלי, בשמו; רמב"ם שם; רבנו בחי דברים יח ט).

קשה לכשפים

פעולות מסוימות, אמרו חכמים שקשות הן לכשפים, היינו שהנשמר מלעשות אותן, אין כשפים נוחים לחול עליו, ואילו העושה אותן, יכול הרואה אותו לעשות לו כשפים (כן משמע מחולין קה ב, ורש"י ד"ה לכשפים):

• להוציא ירק מאגודה שקושרים מוכרי הירקות, כדי לאכלו (גמ' שם, ורש"י ד"ה מכישא).

• הריגת כינה כשהיא על המלבוש (שבת פב א, וחולין שם), או על גבי כרעי המיטה (דרך ארץ, היוצא ג; כלבו קיח).

• המקנה בחרס (שבת פא ב ופא א, וחולין שם; רי"ף ורא"ש שבת שם; טושי"ע או"ח ג יא), ובדבר שהאור שולט בו (רמ"א שם, לפי לבוש שם יא, ומגן אברהם שם ס"ק יא).

• הטובל בנהר או במרחץ, ואינו שוטף את רגליו (כלבו קיח).

• המניח בגדים תחת ראשו (תנא ושייר (עטייה) לד ו, בשם האחרונים).

• הזורק צפרנים, יש שפירשו שאסור שמא תעבור עליהם אשה מעוברת ותפיל משום כשפים (נמוקי יוסף מועד קטן יח ב, בשם יש אומרים).

• השופך מי נטילת-ידיים (ראה ערכו) של שחרית (לבוש או"ח ד ט).

• הממשש בפי הטבעת בצרור או בקיסם לפתוח נקיבו, לאחר שישב (ברכות סב א, ורש"י ד"ה משמש; טושי"ע או"ח ג א).

פעולות אלה נחלקו ראשונים אם אסור לעשותן, לפי ששמירת עצמו מן הסכנות בכלל המצוות היא (כן משמע ממאירי שבת פא ב); או שאין איסור בדבר, אלא שמי שאינו נזהר בזה הרי הוא מגונה (כן משמע מתשובת הרמב"ם שבכסף משנה איסורי ביאה כא לא).

שמא יאמרו עניינים מסוימים אין צריך לעשותם, שמא יאמרו כשפים הם הגויים, "כשפים הוא עושה":

• בדיקת חמץ בחור הכותל שבין ישראל לגוי, לסוברים כן (ראה ערך בדיקת חמץ: המקומות).

• כפיית האבל את המיטה (ראה ערך אבלות: אבלות יום ראשון).

• מזוזה בחצרות או עיירות שדרים שם גם גויים, לסוברים כן (ראה ערך מזוזה).

תעשה (ראה ערך אוב וערך ידענל), אמור אף לענין מכשף, הנזכר בכתוב שלפניו (שם י. שו"ת מהרש"ל שם).

• ויש סוברים, שהשואל ודורש במכשפים אינו עובר באיסור לאו, שלא הזהירה התורה אלא שלא לשאול באוב או בידעוני, ולא בשאר מכשפים - שהאוב והידעוני חמורים יותר (תרומת הדשן, פסקים צו) - והשואל במכשפים אינו עובר אלא בעשה של: תְּמַיִם תִּהְיֶה (דברים יח יג. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן רפג; תרומת הדשן שם, בדעת הרמב"ם; כן משמע מהרמ"א שם).

חולה שאין חולה (ראה ערכו), שאין בו סכנת נפשות, נחלקו בו הדעות:

• לדעה שהשואל במכשפים אינו עובר על לאו אלא בעשה של תמים תהיה (ראה לעיל), נחלקו הדעות אם מותר לו לשאול במכשפים (תרומת הדשן שם; שו"ת מהרש"ל שם, בהוה אמינא); או אסור (שו"ת הרדב"ז שם; שו"ת מהרש"ל שם, במסקנתו), אם משום שאיסור גמור הוא (שו"ת הרדב"ז שם), או משום שסוברים שאין בכישוף ממש (ראה לעיל: שמם ומהותם. שו"ת מהרש"ל שם).

• ולדעה שעובר על לאו (ראה לעיל) - ודאי אסור (בית יוסף שם; שו"ת הרדב"ז שם; שו"ת מהרש"ל שם).

מלקות השואל ודורש במכשפים אינו לוקה אלא מכת-מרדות (ראה ערכו), אף לסוברים שהוא עובר בלא תעשה (ראה לעיל. שו"ת הרדב"ז שם; שו"ת מהרש"ל שם), שלא-שאיין-בו-מעשה (ראה ערכו) הוא (שו"ת מהרש"ל שם).

האופנים המותרים

הלכות יצירה לעסוק בהלכות יצירה - לצרף את אותיות השם שבהן נברא העולם (כן משמע מרש"י סנהדרין סז ב ד"ה עסקי, ורבנו יהונתן ופסקי רי"ד שם) - כשעל ידי כך נבראים דברים (כן משמע מהגמ' סנהדרין שם, ורש"י שם), זהו כישוף המותר (גמ' שם), שאין בזה כלל משום כישוף, לפי שמעשים אלו חשובים מעשיו של הקדוש ברוך הוא, הנעשים על ידי שם קדושה שלו (רש"י שם; רבנו יהונתן שם), ואינם אלא נראים ככשפים (שו"ת הרדב"ז ג תה; באר הגולה למהר"ל ב ד; מהרש"א שם), שאין איסור אלא לעשות כישוף המשנה ומבטל מה שנגזר למעלה (ראה לעיל: שמם ומהותם), אבל העושה כן על ידי הזכרת שמותיו יתברך אשר בהם ברא עולמו, חשוב הדבר שנעשה כמו שנגזר למעלה, ולא כשינוי בעולם (באר הגולה שם).

להבין ולהורות מותר ללמוד כישוף - ולעשותו (ראה להלן) - כדי להבין ולהורות, שנאמר: לא תִּלְמַד לַעֲשׂוֹת פְּתוּעַבַת הַגִּוִּים הֵהֱם (דברים יח ט), ודרשו: לעשות אי אתה למד, אבל אתה למד להבין ולהורות (ספרי שופטים קע; שבת עה א, וסנהדרין סח א). מספר טעמים נאמרו להיתר זה:

• שלא אסר הכתוב להתעסק בכשפים אלא להנאת כמה מקולקלים הם ענייני הכשפים, ויורה האדם לבניו שאסור לעשות כך וכך, ושמעשים אלו מחקות-הגויים (ראה ערכו) הם (רש"י דברים יח ט).

• שאם יעשה נביא שקר כישוף לפניך, תבין שהוא מכשף (רש"י שבת שם ד"ה להבין; הגהות אשר"י שבת ז ז).

• שכיון שציותה התורה להמית את המכשף, הוצרך הדבר לגלות מה הם הכשפים, כדי שידעו הסנהדרין (ראה ערך בית דין הגדול) על

כְּתָב; כְּתִיבָה¹

הכתב והכתיבה המשמשים בדיני התורה

הפרקים:

- הכתב
- מעשה הכתיבה
- דרך כתיבה
- כתיבה כדיבור
- כתיבה בדינים שונים

וכן כתב החקוק בלוח, או באבן, או בטס של מתכת, כתבו ראשונים שחשוב כתב (רמב"ם שם; מאירי שם), שנאמר: **כְּתוּבָה בְּעֵט בְּרָזָל** (ירמיהו יז א, וראה רש"י ורד"ק שם), היינו, על ידי חפירה (רמב"ם שם), וכן מצינו בלוחות הברית, שנאמר: **לַחַת כְּתָבִים וְגו'** וְהִמְקָתָב מִכְתָּב וְגו' חֲרוּת עַל הַלָּחַת (שמות לב טו - טז), והיינו שהיה כתבם חקוק (תוספת גיטין כ א ד"ה למימרא, ותוספות הרא"ש שם).

וכן שריטה בסכין על גבי נייר, חשובה כתב (תוספות גיטין ט ב ד"ה מקרעין; פסקי הרי"ד גיטין יט א; ראשונים שם ט ב; מאירי שם יט ב). אבל רושם - שאינו רושם בעומק הנייר (שו"ת שאילת דוד (נדפס בסוף ספר פסקי הלכות א) ז (עמ' רלט) בהגהה), ואינו מתקיים (מגיד משנה גרושין ד ז; שאילת דוד שם. וראה ערך גט) - כתבו ראשונים שאינו חשוב כתב (תוספות שם; רשב"א שם, ורבינו ירוחם אדם וחיה כד ב, בדעת רש"י שם); ויש סוברים שאף רושם חשוב כתב (רמב"ם שם, שמכשיר רושם בגט, ומגיד משנה שם בדעתו, וראה ערך גט).

ויש סוברים בדעת ראשונים ששריטה בסכין על גבי נייר אינה חשובה כתב, שאין נקרא כתב אלא כעין דיו, שמסדר האותיות על הקלף (פסקי הרי"ד שם בדעת רש"י שם ט ב ד"ה מקרעין).

כתב הנוצר על ידי חק-תוכות (ראה ערכו) - שחוקק על ידי חקיקה בלוח, ומשאיר צורת אות שאינה חקוקה, וכן שאר יוצר צורת אות בלי לעשות מעשה באות עצמה, אלא מסביב לה - נחלקו בו:

• יש סוברים, שאינו חשוב כתב (רמב"ם גירושין ד ו, וחידושי ר' ראובן גיטין יז, בדעתו; אבני נזר יו"ד שעג ג, וחידושי ר' ראובן שם בדעת ספר התרומה רה, (וסמ"ג עשין כב), ומרדכי גיטין שמא), וכן יש ראשונים הסוברים שהחק תוכות בשבת אינו חייב משום כותב (ראה ערך כותב), וכתבו אחרונים בדעתם שחק תוכות אינו חשוב כתב (ישועות יעקב או"ח סוף סי' לב מנכד המחבר ד"ה עוד נראה; שו"ת אבני נזר או"ח עא ג; שיעורי ר' שמואל גיטין אות שכז), וכן יש מצדדים לומר שאין איסור מחיקת-השם (ראה ערכו) בשם שנעשה בחק תוכות (תורת גיטין גיטין כ א).

• ויש סוברים שהנכתב בחק תוכות, אף שעשייתו אינה חשובה כתיבה, הרי הוא כתב (ראה להלן), מהם שכתבו בטעם הראשונים הסוברים שהחק תוכות בשבת חייב משום כותב (ראה ערך כותב), שהנעשה על ידי חק תוכות חשוב כתב (גידולי הקדש ד ט; ישועות יעקב שם; אהל יצחק גנזי האהל גיטין כ א (דף רכה), מרבי אלחנן וסרמן), ואף לסוברים שהחק תוכות בשבת פטור (ראה ערך הנ"ל), אין זה משום שאינו חשוב כתב, אלא מפני שמעשה החקיקה סביב צורת האות אינו חשוב כתיבה (רבי אלחנן וסרמן שם).

אותיות העומדות בפני עצמן, ואינן כתובות על גבי דבר אחר, יש סוברים שאינן חשובות כתב

בכמה מקומות בתורה כתיבה משמשת בהכשר מצוה או דין, כגון מזוזה (ראה ערכו) שנאמר בה: **וְכָתַבְתֶּם עַל מְזוֹזֹת בֵּיתְכֶם** (דברים ו ט. וראה ערך מזוזה. וראה ערך כתיבת סת"ם, שהוא הדין בכתיבת שאר סת"ם), ומגילת-סוטה (ראה ערכו) שנאמר בה: **וְכָתַב אֶת הָאֵלֶּת הָאֵלֶּה** (במדבר ה כג. וראה ערך מגלת סוטה), וגט (ראה ערכו) שנאמר בו: **וְכָתַב לָהּ** (דברים כד א), ואמרו שאין הגט כשר לגרש בו אלא אם כן נעשה על ידי כתיבה (גיטין כ א, וראה ערך גט: אופן הכתיבה), וכן מגילה (ראה ערכו), נאמר בה: **וְכָתַב אֶסְתֵּר הַמֶּלֶכָה** (אסתר ט כט. וראה מגילה יט א), וכן: **וְנָכַתָּב בְּסֵפֶר** (שם שם לב. וראה ב"ח או"ח תרצא).

ויש שעצם הכתיבה נאסרה, כגון כתיבה בשבת וביום טוב (ראה ערך כותב, ושם: הכתיבה), ובחול-המועד (ראה ערכו: בכתיבה), וכתיבת פסוקים או פרשיות מתורה-שבכתב (ראה ערכו) באופנים שונים (ראה ערך תורה שבכתב), וכן כתובת-קעקע (ראה ערכו) שאסרה תורה, יש סוברים שהיא דווקא בעושה צורת כתב (ראה ערכו, ושם שיש חולקים וסוברים שכל צורה שעושה על בשרו אסורה).

ערך זה דן בגדרי כתב וכתיבה השווים בכל מקום. על דיני כתיבה המיוחדים לכל אחת מהמצוות, או הדינים, או האיסורים, ראה בערכים המיוחדים להם (ראה ערך גט וערך חול המועד וערך כותב וערך כתבת קעקע וערך כתיבת סת"ם וערך מגילה וערך מגילת סוטה וערך מזוזה וערך מחיקת השם וערך ספר תורה וערך תפלין, ועוד).

הכתב

בכל כותבים, בין בדיו (ראה ערכו). ירמיהו לו יח, ומשנה שבת עח ב, וברייתא שם קלג ב, ומשנה מגילה יז א, וברייתא שם ח ב, ומשנה סוטה יז ב, וברייתא שם מח ב, וברייתא בבא מציעא עא א, ומשנה אבות ד כ, ועוד. על הדברים שחייבים לכותבם בדיו דווקא, ראה ערך דיו: בספר תורה, תפלין ומזוזות), ובין בשאר סממנים (משנה שבת קד ב בכתיבה בשבת, וראה ערך כותב), ועל הכל כותבים, על עור (ראה ערכו). משנה שבת עח ב, וגמרא שם קח א, וברייתא מנחות לד ב, וגמרא שם לב א, ומשנה ידים ד ה, ועוד. ראה ערך גויל וערך עור וערך קלף), על עלה של זית, ועל קרן של פרה, ועל עור האדם (משנה גיטין יט א. וראה ערך גט: מכשירי הכתיבה), ועל אבנים, כגון כתיבת דברי התורה בהר עיבל, שהיתה על גבי אבנים, שנאמר: **וְכָתַבְתָּ עַל הָאֲבָנִים אֶת כָּל דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת** (דברים כז ח), ועל קרשים (ראה ערך כותב).

סוגי הכתב אותיות בולטות, שלא נכתבו בסממנים, אלא הן יוצאות מהלוח עצמו, חשובות כתב (רמב"ם גרושין ד ו, בגט; מאירי גיטין כ א), וכן מצינו בציץ (ראה ערכו), שכתבו היה בולט כדינרי זהב (ברייתא בגמרא שם), ונאמר בו: **וְיִכְתְּבוּ עָלָיו מִכְתָּב פְּתוּחֵי חֹתָם** (שמות לט ל), היינו, שהכתוב עליו חשוב כתב (רש"י גיטין שם ד"ה והא. על דרך הבלטות האותיות, ראה להלן: מעשה הכתיבה).

• יש אחרונים שכתבו, שאף הפוסלים גט שנכתב על דבר שאינו מתקיים (ראה לעיל), מודים שחשוב כתב, ולא הצריכו דבר המתקיים אלא בגט שנאמר בו: סָפֵר (דברים כד א ו), וספר הוא דבר המתקיים (דברי יחזקאל ד כג, וחזון יחזקאל גיטין ב ו ד"ה ונראה בבאור, על פי ספרי דברים רסט).

• ויש שנראה מדבריהם שאף כתב שאינו מתקיים חשוב כתב (טור אהע"ז קכה, וב"ח שם, ובית שמואל שם סק"א בדעתו, שמכשיר גט בדבר שאינו מתקיים).

על הכותב (ראה ערכו) בשבת, שאינו חייב אלא בכותב בכתב המתקיים, ראה ערך כותב. על המוחק (ראה ערכו) בשבת, שאינו חייב אלא במוחק כתב המתקיים, ראה ערך מוחק.

דיו לח, שעד שיתייבש יכול להסירו, כתבו ראשונים שיתייבש יכול להסירו
שאינו כתב המתקיים (מרדכי גיטין שם; ארחות חיים הלכות גיטין ו; כלבו עו) - ואין לגרש בגט כשהדיו עדיין לח (שם ושם), ובשעת הנתינה עדיין אינו כתב המתקיים (בית שמואל קכד ס"ק כא) - שיכול להסירו בקל, באופן שלא יהיה רישומו ניכר (חלקת מחוקק קכד ס"ק כד). וכתבו אחרונים, שלדעה זו אף הכותב (ראה ערכו) בשבת - שאינו חייב אלא בכותב המתקיים (ראה ערך כותב) - אינו חייב אלא לאחר שהתייבש הדיו (גט מקושר סדר גט ראשון קנז; מנחת חינוך מצוה לב מוסד השבת אות לד הכותב; אמרי בינה (אייזנשטטר) גיטין יט א).

ומן האחרונים יש חולקים, וכתבו שדיו חשוב כתב המתקיים אף בעודו לח (פרי חדש אה"ע סוף סי' קכד; שו"ת חתם סופר חו"מ השמטות ר, וראה שם שלמעשה צריך עיון; גט מקושר שם; אמרי בינה שם), לפי שאינו נמחק אלא על ידי מעשה (חתם סופר וגט מקושר שם), ובלי מעשה סופו להתייבש מאליו ולהתקיים (חתם סופר שם), ומהם מוסיפים, שאף הראשונים שכתבו שאין לתת לאשה גט כשהדיו עדיין לח משום שהוא כתב שאינו מתקיים, לא כתבו כן אלא לזהירות בעלמא (חתם סופר וגט מקושר ואמרי בינה שם).

דבר שמתקיים עליו הכתב, כתבו ראשונים שהוא עליו הכתב
כגון עור וקלף ונייר ועץ, וכיוצא בהם, והכותב (ראה ערכו) עליהם בשבת חייב (רמב"ם שבת יא טו, וראה ערך כותב). כתב על עלי זית ועל עלי דלעת ועל עלי חרוב, שנינו בתוספתא שהוא דבר המתקיים, והגט כשר (תוספתא גיטין ב), ונחלקו ראשונים: יש סוברים שאף כתיבה בדיו על עלי זית מתקיימת (ריטב"א גיטין יט א (נדפס בדף כא א); ר"ן שם ט א); ויש סוברים שכתבה בדיו על עלי זית אינה מתקיימת - שהדיו אינו נבלע יפה בגוף העלים, ונושר ואינו מתקיים (גט פשוט קכה סוף ס"ק יט) - ולא אמרו שעלה זית הוא דבר המתקיים אלא כשמקדע בו צורת אותיות (מגיד משנה גירושין ד ז במהדורת פרנקל (וראה שם בשו"י נוסחאות), וכן הוא בבית יוסף אהע"ז קכד בשמו).

• כתב על בשרו של אדם חשוב כתב על דבר המתקיים, והעושה כן בשבת חייב, ואף שחמימות הבשר מעברת הכתב, הרי זה דומה לכתב שנמחק (רמב"ם שבת יא טו), שמצד עצמו דבר המתקיים הוא, שעור הוא דבר המתקיים, ודבר אחר הוא שמחקו (מחצית השקל או"ח שם סק"ז).

(שו"ת מהרי"ל דיסקין קונטרס אחרון ה קסח; צפנת פענח תנינא יסודי התורה ו ו), ולדעתם רצונות התפילין, אף לסוברים שצריך לקושרם בצורת אותיות (ראה ערך תפילין), כיון שאין האותיות כתובות על גבי דבר אחר, אינן חשובות כתב (חבל יוסף אהע"ז קכה כג); והרבה סוברים שאף אותיות העומדות בפני עצמן חשובות כתב (אור שמח תפילין ומזוזה וספר תורה ג א; שו"ת הר צבי א טל הרים כותב אות ב; חידושי הגר"ז תפילין ג טז).

אותיות הרקומות
על בגד
אותיות רקומות על בגד, נחלקו בהן ראשונים אם חשובות כתב:

• יש סוברים שאין חשובות כתב (הערוך ערך אנדכתי וערך כפה, והעיתור מאמר ז (ח"א דף כו א) בשם ר"ח, ורבינו ירוחם אדם כד ב, ובית יוסף אהע"ז סוף סי' קכה בדעתם; מאירי גיטין כ א) - וכן אותיות ארוגות, או שעשויות במעשה מחט, אינן חשובות כתב (בית יוסף שם, ושו"ע שם כג, על פי הערוך שם) - לפי שגוף האותיות אינו מחובר (נשמת אדם לו ב). ולדעתם גט שאותיותיו רקומות על גבי בגד - פסול (הערוך והעיתור בשם ר"ח ומאירי שם, ורבינו ירוחם שם, על פי ברייתא גיטין שם).

• יש מצדדים לומר בדעת ראשונים, שרקמה שאינה קבועה, אלא שהאות מוטלת על הבגד, ושני ראשיה תחובים בבגד, אינה חשובה כתב, אבל רקמה קבועה חשובה כתב, וגט שנכתב ברקמה קבועה על בגד - כשר (רש"י גיטין שם ד"ה אנדוכתי וכן הוא בפסקי הרי"ד שם, ובית יוסף שם בדעתו).

• ויש סוברים שאף אותיות רקומות חשובות כתב, שרקמה הרי היא ככתיבה (שו"ת הרמב"ם (פאר הדור) ז; מחצית השקל או"ח שם סק"י, וחתם סופר שבת קד ב, בדעת רש"י שם), ולדעתם כשם שאסור לכתוב פסוקים מהתורה שאין בהם חומש שלם (ראה ערך תורה שכתב, ושם אם האיסור נוהג גם בזמן הזה), כך אסור לרקום פסוקים בבגד (שו"ת הרמב"ם שם²; שו"ע יו"ד רפג ד, וט"ז שם סק"ג (וראה ש"ך שם סק"ו)).

כתב שעל גבי מסך מחשב
כתב שעל גבי מסך מחשב (תשובות והנהגות ג שכו³. וראה שבת הלוי ו לו, ושם ז ד. וראה שו"ת שאילת שאול א יו"ד ס, על אופן פעולת מסך המחשב ועל סוגי מסכים שונים), שאין בו ממש, ואינו עומד בעצמו אלא החשמל מעמידו כל רגע (תשובות והנהגות שם).

כתב שאינו מתקיים, יש סוברים שאינו חשוב כתב מתקיים (ראשונים דלהלן; פסקי ריא"ז גיטין ב ב. וראה לבוש אהע"ז קכה א, ופרי חדש שם קכד סק"ו), שאין כתב אלא דבר שרישומו קיים ועומד זמן רב (לבוש שם), וזה הטעם שגט (ראה ערכו) - שנאמר בו: וְכָתַבְתָּ (דברים כד א) - אין כותבים אותו אלא בדבר שרישומו עומד (רמב"ם גירושין ד א; שו"ע אהע"ז קכה א. וראה ערך גט).

כתב בסממן המתקיים על גבי דבר שאינו מתקיים, נחלקו ראשונים, ואחרונים בדעתם:

• יש סוברים, שאינו חשוב כתב (פרי חדש אהע"ז קכד ס"ו, שכן דעת כל הפוסקים חוץ מהרמב"ם, ראה להלן; שו"ת מעיל צדקה כד; גט מקושר סדר גט ראשון קנז).

• יש שנראה מדבריהם שחשוב כתב, וגט שנכתב על דבר שאינו מתקיים - כשר, שאין צריך אלא לכתוב בסממן המתקיים (רמב"ם שם ג, ושו"ע שם קכד ב, ופרי חדש שם בדעתם).

של אלקטרוניים אינו חשוב מן התורה כתב, וצריך ביאור אם כוונתו שאינו כתב כלל, או שדווקא לענין שבת אין בו מלאכת כותב.

2. וראה שם טעם נוסף לאיסור, שמביא את הפסוקים לידי בזיון. 3. וראה נשמת אברהם ה או"ח שם סק"ו ד"ה כתב, מרבי שלמה זלמן אויערבאך, שירי

קכו (ורצונו לומר שבזה שונה מכתב אשורי, ראה ערכו, שנמסר בנבואה⁶) - **חשוב כתב** (רמב"ם וטושי"ע דלהלן; בית שמואל אהע"ז קכו סק"א), וגט הנכתב בו **כשר** (טושי"ע אהע"ז קכו א, וראה ערך גט: כתבו ולשונו) - **שהכתוב לענין גט: וְכָתָב (דברים כד א), כל כתב במשמע, ולא דווקא כתב אשורי (שו"ת הרשב"א המיוחסות קכב) - וחייבים על כתיבתו בשבת** (רמב"ם שבת יא י, וראה ערך כותב).

ויש מן הראשונים שכתבו שכתב שאינו אשורי או יווני, הכותבו בשבת פטור, שאינו חשוב כתב (ראב"ה תקמט, מובא באור זרוע שבת פד, ובהגהות ממיימוניות תפלין א יט אות ע; רמ"א או"ח שו יא. וראה ערך הני"ל).

מעשה הכתיבה

כל מקום בתורה שנאמר בו לשון כתיבה, היינו כתיבת גוף האותיות, ולא שיהיו האותיות נעשות מאליהן (ספר התרומה קטו; סמ"ג עשין נ; מרדכי גיטין שמד), וכתיבה על ידי חק-תוכות (ראה ערכו) - חקיקה בתוך חלל האות וסביבותיה, או עשיית מעשה שלא בגוף האות, באופן שהכתב נעשה או הוכשר מאליו - אינה חשובה כתיבה, שאינו עושה מעשה בגוף האותיות (רש"י גיטין כ א ד"ה הא; אור זרוע א תשטו; ספר התרומה קיד; סמ"ג שם; מרדכי שם), אלא הן נעשות מאליהן (רש"י שם; אור זרוע שם; ספר התרומה קטו).

חקיקת ירכותיהן של האותיות - היינו חקיקת של האותיות ממש, שישקע הכתב (רש"י גיטין כ א ד"ה הא (הג"י)) - הרי זו כתיבה (גיטין שם, ורש"י שם; רמב"ם גירושין ד ו, וראה שו"ת הרמב"ם רסח; טושי"ע אהע"ז קכה ד), שהחוקק עושה מעשה בגוף האותיות (סמ"ג עשין נ; מרדכי גיטין שמד; רבינו ירוחם אדם כד ב), והרי נאמר: **כְּתוּבָה בְּעֵץ פָּרֹזֶל (ירמיהו יז א), כלומר שהוא חופר (רמב"ם שם), וכן נאמר בלוחות הברית: לַחַת פְּתָכִים וגו' וְהִמְכָּתֵב מִכְּתָב וגו' חֲרוּת עַל הַלְּחָת (שמות לב טו - טז), היינו חקיקה, שהיה כתבם חקוק (תוספות גיטין שם ד"ה למימרא; תוספות הרא"ש שם).**

רקמת אותיות - **רקמת אותיות - באופן שהרקום חשוב כתב, לסוברים כן** (ראה לעיל: הכתב; אותיות הרקומות על בגד) - **חשובה כתיבה** (שו"ת הרמב"ם רסח, והובא ברבינו ירוחם אדם ב, והרוקם אותיות על בגד בשבת חייב משום כותב (חתם סופר שבת קד ב; נשמת אדם ב לו ב. וראה ערך כותב); ויש מוסיפים, שאף לסוברים שתחבת אותיות בבגד אינה חשובה כתיבה (ראה ערך כותב), אין זה אלא משום שאינו עושה מעשה בגוף האותיות, אבל הרוקם, הרי הוא עושה מעשה בגוף האותיות (נשמת אדם שם).

שפיכת דיו - **השופך דיו על גבי קלף שהיה כתוב עליו במי עפצים, שאינם ניכרים, והדיו הנשפך עליו נדבק במקום מי העפצים, ונראית צורת כתב, אמרו בירושלמי שגט הנכתב כך פסול, שנאמר וְכָתָב (דברים כד א), ודרשו: ולא השופך (ירושלמי שבת יב ד, וגיטין ב ג), וביארו אחרונים ששפיכה אינה חשובה כתיבה (פרי חדש אהע"ז קכה סוף סק"ו; פני משה גיטין שם; שו"ת שאילת דוד (נדפס בסוף ספר פסקי הלכות א) ז סוף אות א).**

וכן נייר שיש בו קרעים בצורת אותיות ומונה על גבי נייר אחר, השופך דיו על הנייר העליון ועל ידו נעשית צורת אותיות בנייר התחתון, כתבו ראשונים שאין זו כתיבה (ריטב"א גיטין ט ב).

• **רושם - כגון, שריטה בציפורן (גט פשוט קכה ס"ק יט) - על העור, יש שכתבו שאינו מתקיים (פרי חדש קכה סק"ז, בדעת הרמב"ם שבת יא טז, וראה מגיד משנה גירושין ז ז שנסתפק בזה).**

• **עלי חזרין ועלי כרישין ועלי בצלים ועלי ירקות, אין כתב מתקיים עליהם (תוספתא גיטין ב. וראה ערך גט), לפי שמתכמשים ומתייבשים (חסדי דוד לתוספתא שם).**

• **אבנים, כתב בדיו עליהן אינו מתקיים (תוספות מנחות לד א ד"ה וכתבתם. וכן כתב בשו"ת מעיל צדקה כד, ושו"ת חתם סופר החדשות (מהדורת רש"א שטרן) י"ד לו ד"ה ומזה).**

• **שעוה, יש שכתבו שכתב עליה אינו מתקיים (רמ"א או"ח תקמה ז, על פי ארחות חיים חול המועד ח); ויש שכתבו שמתקיים (רש"י שבת קד ב ד"ה על (הב), ובאור הלכה שמ ד סוף ד"ה במשקין, בדעתו).**

כתב שאינו ניכר • **כתב שאינו ניכר, כגון הכותב במים ששרו בהם עפצים שחוקים על קלף המעובד בעפצים, אינו חשוב כתב** (גיטין יט א, ורש"י שם ד"ה במי וד"ה הא; רמב"ם גירושין ד ב; טושי"ע אה"ע קכה ג), ואפילו ניכר קצת בשעת כתיבה מצד לחות המים, כל שאחר כך נבלע, ואינו ניכר כלל - אינו כתב (פתח הדביר או"ח שמ סוף ס"י).

כתב שאינו ניכר, ואם יעבירו עליו מי צבע, יתגלה, נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

• **יש סוברים, שאינו חשוב כתב (רש"י גיטין שם ב ד"ה השתא; רשב"א שם; מאירי שם; רבינו ירוחם אדם וחיה כד ה), וגט הנכתב בכתב שאינו ניכר - אינו גט (רש"י שם; תוספות שם; רשב"א שם; מאירי שם; רבינו ירוחם שם).**

• **יש סוברים שהדבר ספק אם חשוב כתב (ריטב"א ורבו קרקש גיטין שם⁴).**

• **ויש שנראה מדבריהם שחשוב כתב (ירושלמי שבת יב ד, שמדמה את העברת מי הצבע לכתב על גבי כתב; לבוש אהע"ז קלה ד; חידושי רבי עקיבא איגר גיטין שם; תפארת ישראל אהע"ז קלה סק"ג, ושו"ת מנחת יצחק ז כב, בדעת הערוך).**

אות שאינה מתוקנת כהלכה, יש מן הראשונים מתוקנת כהלכה • **שכתבו שאינה חשובה כתב (אור זרוע תקמו והגהות מיימוניות תפלין ומזוזה וספר תורה ז טז, בשם רבינו שמחה).**

ויש מן הראשונים שנסתפקו באותיות חתוכות ופסוקות וקטועות, אם חשובות כתיבה, וכתבו שאין לנו כוח לאסור כתיבה כזו בחול-המועד (ראה ערכו). מרדכי מועד קטן תתנט, וכעין זה באגודה שם כת. וראה ערך חול המועד).

אותיות חלולות - שבמקום הקיום העבים שבאותיות, סימן את גבול הקיום ולא מילא בפנים דיו - כתבו אחרונים שאותיות הן (פרי מגדים או"ח לב ז סוף סק"ז; שואל ומשיב תליתאה א שצ; דברי מלכיא ד צ, ועוד⁵), ואף שהקיום כפולים, חשוב צורת אותיות (דברי מלכיא שם).

על אותיות הצריכות תגים (ראה ערכו) בראשיהן - שבע האותיות שעטנ"ז ג"ץ (ראה ערך תגים, ושם מה הם הדברים שבכתיבתם צריך לתייג את האותיות. וראה ערך גט וערך כותב וערך כתיבת סת"ם) - שנכתבו בלא תגים, אם הן בכלל אותיות שאינן מתוקנות כהלכתן, ראה ערך תגים.

כתב האומות • **כתב האומות - שהוא כתב הסכמי (בית יוסף אהע"ז**

תמה" וראה ערך כתיבת סת"ם. 6. ולא נתבארו גדרי ההסכמה הנצרכת להחשיבו כתב. על כתב ברייל המשמש לעורים, ראה חלקת יעקב או"ח קכד, וחשושי חמד סנהדרין כא ב (עמ' קכב) מרי"ש אלישיב, וגנזי הקודש יא סק"ו.

4. וראה בית שמואל שם סק"ו שכן משמע בטושי"ע שם. 5. וראה קובץ בית אהרן וישראל קנט עמ' קיג בשם רי"ש אלישיב, שלפעמים אין עליה צורת אות, כגון י חלולה, שנראית כמ"ם סתומה. וראה פרי מגדים שם, שאינה "כתיבה

איטר אטר (ראה ערכו), דרך כתיבה אצלו היא ביד שמאל, ובשבת חייב על כתיבה בשמאל, ואם כתב בימין - פטור (שבת קג א; רמב"ם שבת יא יד. וראה ערך אטר, וערך כותב), וכן צריך לכתוב בשמאלו סת"ם (ספר התרומה רה; סמ"ג עשין כב; הלכות תפילין לרא"ש קיצור תיקון תפילין; ארחות חיים א כה; טושי"ע או"ח לב ה) וגט (רמ"א אהע"ז קכג א, בשם תיקון ישן. וראה ערך אטר, וערך גט).

השולט השולט בשתי ידיו, דרך כתיבה אצלו היא בשתי ידיו, ובין כתב בימינו, בין כתב בשמאלו בשבת - חייב (משנה שבת קג א, ודברי אב"י בגמ' שם; רמב"ם שבת יא יד. וראה ערך כותב), ואפילו אינו שולט יפה אלא באחת מידי, ועושה בה את רוב המלאכות, כיון שהוא שולט אף ביד השנייה וכותב בה לפעמים, הכתיבה בה חשובה מלאכה כדרכה (ריטב"א שבת שם ד"ה בשולט¹¹).

סת"ם, כתבו ראשונים שהשולט בשתי ידיו יכתבם ביד ימין (ספר התרומה רה; הלכות תפילין לרא"ש קיצור תיקון תפילין; ארחות חיים א כה; טושי"ע או"ח לב ה), ואם כתב בשמאל - כשרים (מגן אברהם שם סק"ד, וראה הגהות רבי עקיבא איגר שם; הגר"א שם; משנה ברורה שם ס"ק יח); ויש שכתבו שהעושה את רוב מלאכתו בשמאל, אף שכותב בשתי ידיו, יכתוב סת"ם בשמאל (צמח צדק (ליובאוויטש) או"ח יב; משנת אברהם שער הימין טז יא).

הכותב ביד אחת, ושאר כל מעשיו עושה בידו השנייה, כתבו אחרונים שדרך כתיבה אצלו היא ביד שרגל לכתוב בה, ואינו חייב בשבת אלא על כתיבה בה (שו"ת אמרי אש או"ח ב), וכן יש שכתבו שיש לו לכתוב סת"ם ביד שרגל לכתוב בה (משנת אברהם שער הימין טז י; ישועות יעקב או"ח לב סק"ו; שו"ת דברי חיים יו"ד א נח; שו"ת אמרי אש שם); ויש שנראה מדבריהם שאף ביד שרוב מעשיו בה חשוב דרך כתיבה (פרי מגדים או"ח לב אשל אברהם סק"ה, וקסת הסופר ג ז, שבדיעבד כשר אף בידו השנייה, כשולט בשתי ידיו).

גידם (ראה ערכו) הכותב בפיו, נחלקו אחרונים אם הכותב בפיו **חשובה דרך כתיבה:**

• **יש סוברים שאין דרך כתיבה בפה כלל, וספר תורה, תפילין, או מזוזה שנכתבו בפה על ידי גידם - פסולים, ואם כתב בפיו בשבת - פטור (שו"ת רמ"ע מפאנו לח. וראה ערך כותב), ואף שאינו יכול לכתוב אלא כך, אין להחשיבה אצלו כדרך כתיבה, שאין טבע הגידם לכתוב כך, והכתיבה בפה היא חכמה יתירה (ציץ הקדש א כה).**

• **ויש שכתבו שהואיל ורגל לכתוב בפיו, הכתיבה בפיו חשובה אצלו דרך כתיבה, ולענין כתיבת סת"ם, כתיבתו כשירה לכתחילה, ואם כתב בפיו בשבת, חייב משום כותב (נשאל דוד או"ח ג; שו"ת יהודה יעלה ב קעב; ציץ אליעזר יט ה), וגט (יהודה יעלה שם; ציץ אליעזר שם); ויש מוסיפים שאף אם כתב ברגלו או במרפקו, דרך כתיבה היא אצלו (יהודה יעלה שם).**

המשרט צורת כתב על בשרו, נחלקו תנאים אם דרך כתיבה בכך, שר' אליעזר סובר שהמשרט על בשרו

הדפסה הדפסה במכונת דפוס - שמעמידים אותיות על תבנית, ומושחים את האותיות בדיו, ואחר כך שמים נייר על כל התבנית, והדיו מהאותיות נדבק בנייר, ונראה בו כתב (ערוך השלחן יו"ד רעא לט, וראה אחרונים דלהלן⁷) - נחלקו בה אחרונים:

• **יש סוברים, שאינה חשובה כתיבה (שו"ת מהרשד"ם יו"ד קפד; ב"ח או"ח תרצא; חוות יאיר קפד, לענין כתיבת סת"ם; פרי חדש או"ח שם סק"ב; חתם סופר גיטין כ א; חזון איש או"ח ס ס"ק יא).** לדעה זו, ספר תורה, תפילין ומזוזה שנדפסו - פסולים (חוות יאיר שם. וראה לבוש או"ח רפד א, לענין ספרי הפטרות שנעשו בדפוס), ומגילה (ראה ערכו) שנדפסה, אין יוצאים בה ידי חובת מקרא-מגילה (ראה ערכו) בפורים (ב"ח שם).

• **ויש חולקים וסוברים שהדפסה חשובה כתיבה (שו"ת רמ"ע מפאנו צג; ט"ז או"ח רפד סק"ב, ויו"ד רעא סק"ח; מגן אברהם או"ח שם בהקדמה, וסי' לב ס"ק נז; בית שמואל אהע"ז שם סק"ג; שו"ת פנים מאירות א מה ועו, שכן הסכימו כל הפוסקים, ועוד⁸).** לדעה זו כתיב הקדש הנדפסים, קדושתם שווה לקדושת ספרים הנכתבים (משנת בנימין צט; ט"ז יו"ד שם; גט פשוט קכא טו⁹), וכן גט שנדפס - כשר (רמ"ע מפאנו שם), וכן ספר תורה, תפילין ומזוזה שנדפסו - כשרים הם (רמ"ע מפאנו שם; משנת בנימין שם).

על המדפיס בשבת, אם חייב משום כותב, ראה ערך כותב.

דרך כתיבה

ביד ימין דרך כתיבה היא לכתוב ביד ימין, ולא ביד שמאל (שבת קג א. על דרך כתיבה של אטר ושל השולט בשתי ידיו, ראה להלן), ורוב בני אדם כותבים ביד ימין (רש"י מנחות לו א), והכותב (ראה ערכו) בשבת - שאין חייבים על מלאכה בשבת אלא בעושה אותה כדרכה, ולא בעושה אותה כלאחר-יד (ראה ערכו) - אינו חייב אלא על כתיבה בימין (שבת שם; רמב"ם שבת יא יד).

וכן כתיבת-סת"ם (ראה ערכו), שנאמר בה: **וְכָתְבָתֶּם** (דברים ו ט ויא כ, בכתיבת מזוזה, וראה ערך כתיבת סת"ם, שמזוזה למדים לשאר סת"ם), כתבו ראשונים שצריך לכתוב ביד ימין (ספר התרומה רה; סמ"ג עשין כב; הלכות תפילין לרא"ש קיצור תיקון תפילין; ארחות חיים הלכות תפילין אות כה; טושי"ע או"ח לב, בתפילין, ויו"ד רעא ז, בספר תורה¹⁰), שהואיל ונאמרה בה "כתיבה", צריך כתיבה חשובה, שהיא כתיבה כדרכה (ראבי"ה ב תרצד; שו"ת הר צבי או"ח א כה, בדעת ספר התרומה שם), ואין דרך כתיבה בשמאל (ספר התרומה שם, על פי שבת קג א).

גט (ראה ערכו), כתבו אחרונים שלכתחילה יכתוב בידו הימנית (רמ"א אהע"ז קכג א, בשם תיקון ישן. וראה ערך גט), שנאמר: **וְכָתְבָתֶּם** (דברים כד א), וסתם כתיבה היא ביד ימין (ערוך השלחן שם יא), ומכל מקום בדיעבד - כאשר כבר ניתן הגט (בית שמואל שם סק"ד), והוא הדין במקום עיגון (בית שמואל שם; תורת גיטין שם חידושים סק"ה) - גט הנכתב בשמאל כשר (חלקת מחוקק שם סק"ה, ושכן משמע ברמ"א שם, והובא בבית שמואל שם ובפרי חדש שם סק"ד).

השירים שנעשו בדפוס. וראה ערך כתבי הקדש. ¹⁰ וראה משנה ברורה שם ס"ק יז, שלא דווקא הכתיבה עצמה, אלא אף עשיית תיקון כלשהו בענין הכתיבה, צריך לעשות בימין, ומכל מקום להפריד אותיות הדבוקות זו לזו, אפשר אף בשמאל, ראה שם טעמו. ¹¹ וראה רמב"ם שם: שולט בשתי ידיו בשוה, וכעין זה בפירוש המשניות שם, וראה ערך אטר.

⁷ בזמן הזה נתחדשו אופני דפוס שונים, ויש לדון בכל אחד ואחד בפני עצמו. ⁸ וראה ערוך השלחן יו"ד רעא לט, והחשמל לאור ההלכה ג ט, שאף לסוברים שהדפסה הרי היא ככתיבה, אינו אלא במכונות הדפוס שהיו בזמנם, והיו מופעלות בידי אדם, ולא במכונות דפוס המופעלות בלא כוח אדם, כגון על ידי חשמל. ⁹ וראה מגן אברהם שם, שמברכים על קריאה במגילת איכה או שיר

תרה הב' (אלף לא); שו"ת מהריב"ל א מג ונ; שו"ת מהרש"ד א קעב, ושם חלק ד לה; שו"ת משפטי שמואל קכט; חוות יאיר שם, ועוד).

• **ויש סוברים שהכתיבה כדיבור** (שו"ת שבות יעקב ב קנו; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא ל; כתב סופר יו"ד קו; שו"ת ברית אברהם יו"ד נט; שו"ת רמ"ץ יו"ד ב א; אחרונים דלהלן), שכשם שהדיבור פועל על חוש השמיעה, אף הכתיבה פועלת על חוש הראיה, והרי חוש הראיה פועל על הדמיון יותר מחוש השמיעה (שו"ת רבי שלמה איגר יו"ד א; שו"ת לשד השמן (שפרינץ) או"ח א פרפרת ג), שכיון שבמעשה הכתיבה מבטא את מה שחשב בלבו, חשובה כדיבור (תומים צו סק"ה, ולשד השמן שם בדעתו).

וכן כתבו אחרונים בספירת-העומר (ראה ערכו), שהכותב את מנין הימים, יצא ידי חובתו - אף לסוברים שספירת העומר צריכה דיבור (ראה לעיל) - שהכתיבה כדיבור (שו"ת מגן שאול כ, בשם זקנו הר"ח טאיטצק; קול אליהו או"ח ל). ואף אותה שכתבו גאונים שהנשבע שלא לדבר עם חברו רשאי לכתוב לו (ראה לעיל), יש מן האחרונים שכתבו שהוא משום שאינו מדבר עמו בצורה ישירה, שאין חברו קורא את הכתב אלא לאחר כתיבתו, שבאופן זה אף כדיבור - שהוא מדבר אל אחר, והמודר שומע - מותר (ברכי יוסף או"ח תפט ס"ק יד; שו"ת רבי שלמה איגר יו"ד שם), ומותר לו לשלוח את הכתב אל המודר (ברכי יוסף שם).

אילם אלם (ראה ערכו), שאינו יכול לדבר, נחלקו בו אחרונים אם כתיבתו חשובה כדיבור:

• **יש שכתבו שלסוברים שכתבה כדיבור** (ראה לעיל), אף כתיבת אילם חשובה כדיבור (שו"ת שבות יעקב א קנו, והוכיח כן משו"ע חו"מ צו, שלא מנה אילם בפסולים להישבע; שו"ת כתב סופר יו"ד קו; זכר יצחק מא; צמח דוד ל, לענין שבועה).

• **ויש סוברים שאין הכתיבה חשובה כדיבור** אלא בראוי לדבר בפה, ואילם שאינו יכול לדבר בפה, כתיבתו אינה כדיבור, שכל-שאינו-ראוי-לבילה-בילה-מעכבת-בו (ראה ערכו), וכמו לענין עדות (ראה ערכו), שאף באופנים שהיא כשירה בכתב, עדות אילם פסולה, לסוברים כן (תומים צו סק"ה, ושו"ת מהרש"ם א ס בדעתו; נודע ביהודה קמא חו"מ ל, ושם יו"ד סו; שו"ת חתם סופר יו"ד רכז, ועוד).

במקומות שכתבה תורה לשון "אמירה" כתיבה, אף אם היא כדיבור (ראה לעיל), יש סוברים שאינה חשובה אמירה (ראה להלן), וכן פירשו אחרונים, שאותה שכתבו ראשונים שבמקומות שכתבה בהם התורה לשון אמירה - כמו בקריאה בחליצה (ראה ערכו) שכתוב בה: וְאָמַר (דברים כה ח), וְאָמַרָהּ (שם ט). תוספות גיטין עא א ד"ה והא - אין הכתיבה מועילה (תוספות שם בתירוץ א), הוא אף לסוברים שכתבה כדיבור, שלשון אמירה הוא בפה דווקא (שו"ת שבות יעקב א קנו; נודע ביהודה קמא יו"ד סו; שו"ת חתם סופר יו"ד רכ ורכז, ועוד), ומטעם זה כתבו אחרונים שאף לסוברים שכתבה כדיבור, ברכת כהנים הנלמדת מן הכתוב: אָמַר לָהֶם (במדבר ו כג. וראה ערך נשיאת כפים), אינה נעשית בכתיבה (צמח דוד כט).

ויש שכתבו שהכתיבה חשובה אף כאמירה (נודע ביהודה וכתב סופר שם, בדעת תירוץ הב' בתוספות שם).

בדן "קריאה" כתיבה, אף אם היא כדיבור (ראה לעיל), יש סוברים

בשבת - חייב (משנה שבת קד ב), ור' יהושע פוטר (משנה שם, לגירסה שבמשניות ובירושלמי ורי"ף ופירוש המשניות לרמב"ם שם, ועוד, ולפנינו: וחכמים פוטרם, וראה דקדוקי סופרים שם), ואפילו הוציא דם (פירוש המשניות לרמב"ם שם; ברטנורא שם), היינו שנשארו האותיות כתובות בדם (קול הרמ"ז למשנה שם), לפי שאין דרך כתיבה בכך (ר"י מלוניל שם; פירוש המשניות שם; מאירי שם; חיי אדם הלכות שבת לו ב), שאין דרך בני אדם לחבול בכשרם על מנת לכתוב, והרי הוא ככותב בשמאל (ראה לעיל: ביד ימין. שו"ת שדה הארץ או"ח יט), או כלאחר-יד (ראה ערכו). שדה הארץ שם; מנחת חינוך לב מוסד השבת הכותב יא). הלכה כר' יהושע, שהמשרט על בשרו - פוטר (רמב"ם שבת יא טז; ברטנורא שם יב ד¹²).

כתובת קעקע כתובת-קעקע (ראה ערכו) - ששורט את בשרו, ונותן כחול או דיו על מקום השריטה (ראה ערך כתובת קעקע) - יש מן האחרונים שסוברים שדרך כתיבה היא, והכותב כתובת קעקע בשבת, חייב משום כותב (נשמת אדם הלכות שבת לו א; שושנים לדוד שבת יב ד; שו"ת שדה הארץ או"ח יט. וראה ערך כותב). ויש מוסיפים, שאף לסוברים ששריטה על בשרו אינה דרך כתיבה (ראה לעיל בסמוך), כתובת קעקע חשובה דרך כתיבה, שדרך הגויים לכתוב כך על בשרם (שדה הארץ שם), או שמילוי השריטה בדיו דרך כתיבה הוא (מנחת חינוך לב מוסד השבת הכותב יא, וכן משמע בנשמת אדם שם).

ויש שנראה מדבריהם שכתובת קעקע אינה חשובה דרך כתיבה (ראה אחרונים שבערך, שהזקקו לתת טעמים אחרים לחייב על כתובת קעקע בשבת). על טעמים אחרים שכתבו אחרונים לחייב את הכותב כתובת קעקע בשבת, אפילו אינה דרך כתיבה, ראה ערך כותב.

הדפסה במכונת דפוס, לסוברים שחשובה כתיבה במכונת דפוס (ראה לעיל: מעשה הכתיבה; הדפסה במכונת דפוס, מחלוקת אחרונים), יש אחרונים שסוברים שאין דרך כתיבה בכך (מאיל המלואים סוף סי' רעא; ספר סת"ם הלכות ספר תורה סא), ואף אם כשרה לגט, שאין צריך בו דרך כתיבה, פסולה לכתבת סת"ם, והמדפיס בשבת - פוטר (ספר סת"ם שם).

כתיבה כדיבור

דינים שדיבור משמש בהם (על הדינים שנאמרו כדיבור שדנו בהם, ראה להלן: כתיבה בדינים שונים), אם הכתיבה - שעל ידיה הוא מראה את דבריו כלפי חוץ - חשובה כדיבור, נחלקו אחרונים:

• **יש סוברים שאינה כדיבור** (תומים צו סק"ה; שו"ת שאילת יעבץ ב קמ; שו"ת הר"מ יו"ד יג; אחרונים דלהלן), שדיבור הוא בעקימת פיו דווקא (שו"ת חוות יאיר טז. וראה שו"ת רמ"ץ יו"ד יא יא הא, ושו"ת מהרי"ז ענזל ה, ואגרות משה אבה"ע א קטז), ובמצוות הצריכות דיבור כגון ספירת-העומר (ראה ערכו) - לסוברים שהיא צריכה דיבור (ראה אחרונים דלהלן, וראה ערך ספירת העומר, וערך הרהור כדיבור) - הכותב את מנין הימים, לא יצא ידי חובתו (שו"ת מגן שאול (שלונקי תקי"ז); תשובות ר"י איגר בשו"ת רבי עקיבא איגר קמא כט ולא; ברכי יוסף או"ח תפט ס"ק יד). וכן יש מן האחרונים שפירשו בדעת הגאונים, שכתבו במי שנשבע שלא ידבר עם חברו, שמותר לכתוב לו כתב (תשובות הגאונים (הרכבי) קעט, ובתשובת גאוני מזרח ומערב ד, הובאה בבית יוסף יו"ד רכא; רמב"ם נדרים ו יח; טוש"ע יו"ד רכא ו), שהוא משום שסוברים שכתבה אינה כדיבור בכל מקום (שו"ת רדב"ז ג

12. וראה רבינו ירוחם אדם יב יד, שחייב, וראה אליה רבה או"ח שמ ס"ק יא.

שבת קד ב, ורש"י שם. משיבת נפש דלהלן) - כתבו אחרונים שכשם שהמדבר כן בפה אינו מועיל, לדעתם, אף כתיבה זו אינה מועילה (שו"ת משיבת נפש א כא; שו"ת בית יצחק יו"ד ב סוף סי' נג; שו"ת אהל יחושה ב צג. וראה ברכי יוסף או"ח תפט ס"ק יד).

ויש שכתבו, שדווקא דיבור פה אינו מועיל באופן זה, שאין דרך דיבור בכך, אבל בכתיבה שהדרך לכתוב כן, לסוברים שכתובה כדיבור, חשובה כדיבור כל הכתיבה (אמת ליעקב שבת קג ב; קונטרסי שיעורים נדרים א לג).

חתימה על נוסח כתוב, שלא כתבו החותם, נחלקו חתימה על נוסח כתוב בה אחרונים:

• יש שכתבו לסוברים שכתובה כדיבור (ראה לעיל), אף חתימה על כתב, חשובה כאילו דיבר את כל הכתוב בו (שו"ת חתם סופר יו"ד רכז; שו"ת הרי"מ יו"ד יד), ואפילו כשחתמו עדים בציוויו (חתם סופר שם), ובמסירת הכתב ליד חברו, הרי הוא כאומר לו את כל הכתוב בכתב (חתם סופר שם, וכעין זה בשו"ת הרי"מ שם).

• ויש סוברים שהחתימה על כתיבה קיימת, בלא כתיבת כל הנכתב, אינה חשובה כאילו דיבר את הכתוב בו (נודע ביהודה קמא יו"ד סח; שו"ת שמן רוקח ב יו"ד כז; שו"ת נפש חיה יו"ד סח; שו"ת דבר משה (תאומים) א פז, ועוד).

כתיבה בדינים שונים

בכמה דינים מצינו שכתובה מועילה בהם, שהם חלים על ידי כתיבה, או שהכתיבה פועלת להחשיבם, או שיש מצוה או איסור בכתיבתם:

בשבועה הכותב לשון שבועה (ראה ערכו) - כגון "הריני נשבע" - שבועה צריכה דיבור (ראה ערך שבועה, וראה אחרונים דלהלן), נחלקו אחרונים אם שבועתו חלה כמוציא שבועה מפיו:

• יש שכתבו שכתובת שבועה אינה חשובה שבועה (אחרונים דלהלן; שו"ת מבי"ט ב ריז); מהם סוברים שבכל מקום כתיבה אינה כדיבור (ראה לעיל: כתיבה כדיבור. שו"ת רדב"ז ג תרה הב' (אלף לא); שו"ת מהרש"י א קעב, ושם ד לה; שו"ת חוות יאיר טז; שו"ת חכם צבי (נוספות) א; שו"ת זרע אמת יו"ד קב, ועוד); ומהם שכתבו שאף שבשאר דברים הצריכים דיבור, הכתיבה כדיבור (ראה לעיל שם), שבועה בכתב אינה חלה, שמן הכתובים: נִפְשׁ פִּי תִשָּׁבַע לְבָשָׂא בְשָׁפְתַי (ויקרא ה ד), או: לְכָל אֲשֶׁר יִבְטֹא הָאָדָם בְּשָׁבָעָה (שם), למדים, שהשבועה היא על ידי דיבור פה דווקא (שו"ת משפטי שמואל קכט; נודע ביהודה קמא יו"ד סח, וראה שם סו; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא קכט; שו"ת צמח צדק (לובאוויטש) יו"ד קפד, ועוד).

• ויש שכתבו ששבועה בכתב שבועה היא (מחנה אפרים בהגהות לטור אה"ע צו; שו"ת רדב"ז א תקפא; שו"ת אבקת רוקח קצו; שו"ת בני יעקב (ששון) ו, ועוד).

בנדר הנודר בכתב - שנדר צריך דיבור, ואינו חל בהרהור, לסוברים כן (ראה ערך נדרים) - כתבו אחרונים שדינו כנשבע בכתב, ולסוברים ששבועה בכתב אינה חלה משום שנכתב בה לשון ביטוי שפתיים (ראה לעיל), שממנה נלמד שצריכה דיבור פה, וכתובה, אף אם היא כדיבור, אינה כדיבור פה (ראה לעיל), אף בנדר כן, שאף בנדר אמרה תורה לשונות שנראה מהם שצריך דיבור בפה, כמו: לֹא יִחַל דְּבָרָו (במדבר ל א), וכן: כָּכָל הַיָּצָא מִפִּי יַעֲשֶׂה (שם), ולכן

שאינה חשובה "קריאה" (ראה להלן), וכן יש מן האחרונים שכתבו שלדברי הכל אין יוצאים ידי חובת מצות קריאת-שמע (ראה ערכו) וידי חובת מקרא-מגילה (ראה ערכו) בכתיבה, כיון שהצריכה בהם התורה קריאה (תומים צו ה, וראה שו"ת כתב סופר יו"ד קו. וראה להלן: כתיבה בדינים שונים, שהרבה חולקים), ויש מן האחרונים שכתבו שבמקומות שכתבה התורה לשון קריאה - וכגון בלימוד המחייה בברכת-התורה (ראה ערכו) שנלמד מן הכתוב: כִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא וגו' (דברים לב ג) - לדברי הכל כתיבה אינה מועילה, מטעם אחר, שלשון קריאה היא אמירה בקול, והכתיבה אף אם חשובה כדיבור, אינה בקול (קונטרסי שיעורים נדרים א יט, על פי רש"י חגיגה ה ב ד"ה הכי, שקריאה השמעת קול היא, וראה שם עוד).

בדין "זכירה" בדברים שנאמר בהם לשון "זכירה", יש מן האחרונים שכתבו, שאף לסוברים שכתובה כדיבור (ראה לעיל), אין הכתיבה מועילה בהם, שלשון זכירה משמע בפה דווקא, ולא על ידי כתיבה (חסדי דוד (צימטבוים) סוף סי' ה). והרבה סוברים שלסוברים שכתובה כדיבור, אף במקום שנאמר לשון זכירה - מועילה כתיבה (תומים צו ה; מנחת חינוך פו ד; שו"ת רמ"ץ יו"ד יא ז; בית יצחק יו"ד א קנב, ושם שמצדד שכן הוא אף אם כתיבה אינה כדיבור).

בספירה האמורה בתורה לענין מצוות - כגון התלויים בספירה ספירת-העומר (ראה ערכו) - או איסורים - כגון מניית בני ישראל (ראה ערך ישראל: מפקד בני ישראל) - יש מן האחרונים שכתבו, שאף לסוברים שכתובה אינה כדיבור (ראה לעיל), ספירה בכתב חשובה ספירה, והסופר ספירת העומר בכתב יצא ידי המצוה, וכן הסופר את בני ישראל בכתב, עובר על האיסור, אף שלא הוציא בפיו המספר (שו"ת כתב סופר יו"ד סוף סי' קו, בשם חתם סופר). והרבה חולקים וסוברים שספירה היא כדיבור, והסופר בכתב דינו כשאר דינים התלויים כדיבור, שנחלקו בהם אם כתיבה כדיבור (שו"ת מגן שאול (שלונקי תק"ז); תשובות ר"ו איגר בשו"ת רבי עקיבא איגר קמא כט ולא; ברכי יוסף או"ח תפט ס"ק יד; שו"ת יהודה יעלה יו"ד שטז. וראה לעיל).

כתיבה בלא ניקוד - בשפה הצריכה ניקוד - יש סוברים שאינה כדיבור (שו"ת רבי שלמה איגר יו"ד א; שו"ת כתב סופר יו"ד קו; שו"ת מצפה אריה תנינא יו"ד כב),

משום שהכתיבה אינה מובנת מעצמה, ואפשר אף לקוראה בענין אחר, ואי אפשר לידע מתוך הכתב מה כוונתו, ואינה דומה לדיבור שעל פי דיבורו לבד מובן הענין לשומעו (כתב סופר שם; מצפה אריה שם, וראה שם שדן בזה, אם הוא אף כשאינו מקום לטעות), וכיון שמחשבתו היא על האות עם ניקודה, כשכתיבתו הוא מחסירה, הרי הוא כמי שמחסיר תיבה או אות ממה שרצונו לדבר, שמה שלא כתב - אף שניתן להבינו ממה שכתב - אינו בכלל הדיבור, והרי הוא כאילו אומר תיבה על ידי אמירת אותיותיה זה אחר זה בנפרד (רבי שלמה איגר שם), וכן כתיבה בלא פיסוק, שאפשר לקוראה בענין שיובן ממנה דבר אחר, אינה חשובה כדיבור (כתב סופר שם).

ויש סוברים שאף כתיבה בלא ניקוד חשובה כדיבור, ואינה חשובה כדיבור אלא לאחר כתיבת כל התיבה, שעל ידה כוונתו מובנת (שו"ת הרי"מ יו"ד יד).

כתיבה בראשי תיבות - כתיבה בראשי תיבות - כשעשה סימן עליה, להבין שלתיבה שלימה כתבה, והיא הנקראת פעמים בלשון חכמים: לשון נוטריקון (ראה ערכו).

דיבור פה, וכתובה אף שהיא כדיבור, אינה חשובה דיבור פה (תומים שם; שו"ת רמ"ץ יו"ד ב א. וראה נודע ביהודה קמא חו"מ ל, ושם יו"ד סו).

• ויש שפירשו טעם הפסול, שאף אם כתיבה כדיבור, לדעתם חשובה כדיבור בשעת הכתיבה, וכיון שהכתיבה היא חוץ לבית דין, הרי זו עדות שנאמרת שלא בפני בית דין, שהיא פסולה (ראה ערך הנ"ל. נודע ביהודה שם ושם; ברכי יוסף או"ח תפט ס"ק יד), וכתבו שלפי זה אם כתבו העדים עדותם בפני בית דין, עדותם כשירה, שכתובה כדיבור, וחשובה עדות בפני בית דין (נודע ביהודה שם ושם).

כתיבת שם כתיבת שם אביו או רבו - שאסור להזכיר את שמם אביו או רבו (ראה ערך כבוד רבו, וערך מורא אב ואם. וראה ערכים הנ"ל על פרטי הדינים) - יש מן האחרונים שכתבו שדווקא הזכרה בפיו אסורה, אבל כתיבה מותרת (ים של שלמה קידושין א סה, שיש שפירש כן בדעת הטור, שהזכיר שם אביו; שו"ת יוסף אומץ פז א; שו"ת אמרי נועם (הורו"ץ) ג בתשובות מבן המחבר יג; שו"ת אגרות משה יו"ד א קלג, ועוד), ומהם שפירשו שהוא משום שכתובה אינה כדיבור (שו"ת עמק שאלה סז לצד זה), ויש שכתבו שאף אם הכתיבה כדיבור, כיון שהאיסור בהזכרת שמם הוא משום בזיון, אין בזה בזיון כל כך לכתוב את שמם (אמרי נועם שם).

ויש חולקים (ראה ים של שלמה שם, ויוסף אומץ ואגרות משה שם בדעתו; שו"ת דברי חיים ליקוטים והשמות מג; שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר א יו"ד רסג), ואף לדבריהם, בחתימת שמו מותר להזכיר שם אביו (יוסף אומץ שם; אולי; דברי חיים שם; אגרות משה שם).

כתיבת אזכרה כתיבת אזכרה - שם משמותיו של הקדוש ברוך הוא שלא לצורך - שלא לצורך, נחלקו בה אחרונים:

• יש סוברים שהיא אסורה משום מוציא שם שמים לבטלה (ראה ערך אזכרות: איסור הזכרת שם שמים לבטלה), כיון שכתובה כדיבור, לדעתם (ראה לעיל: כתיבה כדיבור. שו"ת כתב סופר יו"ד קו; ר"י פערלא לרס"ג מילואים לעשה א, לדעה זו).

• יש סוברים שמותרת, שכתובה אינה כדיבור, לדעתם (ראה לעיל שם. שו"ת חוות יאיר טז; בני יונה רעו סק"ח; שו"ת שאילת יעבץ ב קמ).

• ויש שכתבו שאף אם כתיבה כדיבור, כיון שאין בכתובה בזיון, אין בה איסור (ראה שו"ת חתם ספר יו"ד רכו, ושו"ת יהודה יעלה שם שטז, ואבני נזר שם שו כד, בדעתו; יהודה יעלה שם שכא, על פי רמ"א יו"ד רעו יג).

כתיבת שם הוי"ה כתיבת שם הוי"ה, יש מן האחרונים שכתבו שלסוברים שם הוי"ה שכתובה כדיבור (ראה לעיל: כתיבה כדיבור), אסורה משום הוגה-את-השם (ראה ערכו) - לסוברים שהאיסור הוא אף במזכיר שם הוי"ה (ראה ערך הוגה את השם) - שכתבתו חשובה כקורא את השם ככתבתו (שו"ת חוות יאיר טז; שו"ת רבי עקיבא איגר ל, ולכן כתבו אחרונים, שסופר הכותב שם הוי"ה, יכוין בכתבתו שלא לשם דיבור, שלדעתם באופן זה הכתיבה אינה כדיבור (רבי עקיבא איגר שם, ושו"ת עמק שאלה יו"ד סז, וקהילות יעקב ברכות יב ב, וקונטרסי שיעורים נדרים א כא בדעתו¹³), או שאף שאין הסופר מחשב בזה, ואין לו עסק בזה, גם בסתמא כל שלא נוח לו שתהיה הכתיבה כדיבור, אינה כדיבור, לסוברים כן (ראה לעיל שם. אבני נזר יו"ד שו כג, בדעת רבי עקיבא איגר שם).

ויש סוברים שאין בכתבת השם כלל איסור משום הוגה את השם (אחרונים דלהלן). וכמה טעמים נתנו אחרונים בדבר:

הנודר בכתב ולא הוציא מפיו, אינו נדר (נודע ביהודה קמא יו"ד סו; שו"ת בית שלמה יו"ד ב פז, שנדרים ושבעות למדים זה מזה).

וכן המקבל על עצמו נזירות (ראה ערכו) בכתב - שנזירות אינה חלה בהרהור (אחרונים דלהלן, וראה ערך נזירות) - כתבו אחרונים שדינו כנושבע בכתב, וכשם ששבועה אינה חלה אלא בביטוי שפתיים, לסוברים כן, אף בנזירות צריך שיקבל עליו הנזירות בפה (שו"ת מבי"ט ב ריז; בית שלמה שם), שנזירות ושבועות למדות זו מזו (בית שלמה שם), או שמן הכתוב: איש וגו' פי יפלא (במדבר ו ב), לומדים שקבלת נזירות היא כדיבור בפה דווקא, ולכן קבלת הנזירות בכתב אינה מועילה, כדרך שאמרו כן בשבועה (שו"ת בית יצחק יו"ד א ב אות ד).

בנדר מצוה נדר מצוה, כגון נדר לצדקה, יש מן האחרונים שכתבו שאינו חל בכתובה, לסוברים כן בשאר נדרים

(ראה לעיל. שו"ת מהר"ם גלאנטי יג, הובא ביד מלאכי כללי הדינים צ, ובבית לחם יהודה בגליון שו"ע רנח יג, והסכים לזה), שכתובה לדעתם אינה חשובה הוצאת דברים מפיו (מהר"ם גלאנטי שם), ופירשו אחרונים, שאף שנדרי מצוה חלים אף במחשבה (ראה ערך נדרים), אין להחשיב כמסירה להדיוט ממש (ראה ערך אמירה לגבנה כמסירה להדיוט, שלהרבה ראשונים בנדרי צדקה נקנה החפץ לעניים מטעם זה), אלא על ידי דיבור, ולכן הנודר בכתובה, אם אין כתיבה כדיבור, אין הנדר חל אלא מצד המחשבה, ואינו כמסירה (שו"ת צור יעקב א קנג. וראה נחלת שבעה שטרות לח במהדורא בתרא).

ויש סוברים שנדרי מצוה חלים על ידי כתיבה לדברי הכל, כיון שהם חלים אף במחשבה (בית לחם יהודה שם; יש מי שחולק; זכר יצחק מא).

מקלל חברו מקלל (ראה ערכו) חברו, יש מן האחרונים שכתבו, שלסוברים שכתובה כדיבור (ראה לעיל: כתיבה כדיבור), אף המקלל בכתב - חייב (תומים צו סק"ה; ר"י פערלא לרס"ג מילואים לעשה א).

ויש שכתבו שמקלל בכתב פטור לדברי הכל (אחרונים דלהלן), מהם שפירשו הטעם, שאיסור מקלל הוא משום הבזיון שבהזכרת שם שמים על הקללה, ובכתובה אין בזיון כל כך (שו"ת חתם סופר יו"ד רכו. וראה ר"י פערלא שם, וראה ערך מקלל), ולדבריהם, דווקא מקלל חברו, אבל מקלל-אביו-ואמו (ראה ערכו), אין חומר האיסור משום הזכרת שם שמים, אלא משום שהוא מקלל את יולדיו, וחייב מיתה אף על ידי כתיבה (חתם סופר שם¹³); ומהם שפירשו הטעם, שהאזהרה למקלל חברו נלמדת מהכתוב: לא תְקַלֵּל חֲרֹשׁ (ויקרא יט יד), שמשמעותו משום שאינו שומע הקללה, וודאי אינה מדברת על מקלל בכתב, שאף החרש יכול לראותו (שו"ת מצפה אריה תנינא יו"ד כב).

בעדות עדים השולחים עדותם לבית דין בכתב, נחלקו ראשונים אם עדותם כשרה, על פרטי הדינים בזה, ראה ערך עדות. ונחלקו אחרונים:

• יש שכתבו שטעם הפוסלים עדותם הוא משום שכתובה אינה כדיבור (ט"ז או"ח מז סק"ב).

• יש סוברים שאף שכתובה כדיבור, גזירת הכתוב בעדות: עַל פִּי שְׁנֵי עֵדִים (דברים יט ט), ודרשו בו: מפיהם ולא מפי כתבם (יבמות לא ב, וגיטין עא א; מדרש תנאים דברים שם. שו"ת חוות יאיר קצד; תומים צו סק"ה; שו"ת ברית אברהם יו"ד נט ג), ומהם שכתבו, שגזירת הכתוב היא שצריך

שמענו שיהא הסופר צריך לחשוב שלא לשם דיבור, ואין הסופרים יודעים דין זה.

13. וראה ר"י פערלא שם, וראה מה שהביא בזה ביביע אומר ד יו"ד ט א, וראה ערך מקלל אביו ואמו. 14. וראה עמק שאלה ואבני קודש שם, שתמהו שלא

לכתוב דברי תורה כנגד ערוה, ובידיים שאינם נקיות, וכשם שמותר להרהר בדברי תורה באופנים אלו (ראה ערך הרהור כדבור. לשד השמן שם).

המחוייב **בברכה** **האם** **יכול לכתוב** **כדיבור** (ראה לעיל: כתיבה כדיבור), יכול הוא לכתבה, ויצא ידי חובתו (תשובות ר"ו איגר בשו"ת רבי עקיבא איגר

קמא כט; שו"ת עמק שאלה סז; לשד השמן או"ח א פרפרת ג; קונטרסי שיעורים נדרים א), וכן אפשר להתפלל על ידי כתיבה (עמק שאלה שם).

ויש שכתבו שלכתחילה אין לברך על ידי כתיבה, משום שבכרכה לכתחילה צריך להשמיע לאזניו (ראה ערך ברכות), ולשיטתם על ידי כתיבה אינו חשוב כמשמיע לאזניו (שו"ת רבי עקיבא איגר שם ל).

ויש שכתבו שאף לסוברים שכתבה כדיבור בכל מקום, כתיבת ברכה אינה מועילה, שבדברים שהם ברכה ושבה, עיקרם הכוונה והתעוררות הלב, ואינם אלא בהוצאת התיבות מפיו (שו"ת כתב סופר י"ד קו), ונראה בדבריהם שאף איסור ברכה לבטלה אינו אלא כדיבור, ולא בברכה שעל ידי כתיבה (כתב סופר שם).

הכותב דברים **שמצוותם בקריאה** - כגון הכותב **שמצוותם בקריאה** **פרשת שמע** (ראה ערך קריאת שמע, וראה ערך הרהור כדיבור. תומים דלהלן, וראה שו"ת מהרי"ז ענזל ה), או מגילת אסתר (ראה ערך מקרא מגילה. אחרונים דלהלן) - אם יוצא בכתיבתו ידי חובת קריאה, נחלקו אחרונים:

• יש שכתבו שלסוברים שהכתיבה כדיבור (ראה לעיל: כתיבה כדיבור), כתיבת הדברים חשובה כקריאה ויוצא בה ידי חובתו (שו"ת רבי עקיבא איגר קמא ל; שו"ת ברית אברהם י"ד נט; חכמת שלמה או"ח מז), ומהם שכתבו שאף שיוצא בכתיבה ידי חובתו, אינו לכתחילה משום שצריך לכתחילה להשמיע לאזניו (ראה ערך מקרא מגילה (ושם שיש סוברים שבמגילה צריך להשמיע לאזנו לעיכובא) וערך קריאת שמע), ולשיטתם על ידי הכתיבה אינו חשוב כמשמיע לאזניו (שו"ת רבי עקיבא איגר שם ל, וראה שם סי' לב, שכן משמע בתומים צו סק"ה; שו"ת הרי"מ י"ד יד).

• ויש שכתבו שאף אם כתיבה כדיבור אין יוצאים ידי חובה בקריאת המגילה בכתיבה, שאף שכתבה כדיבור, אינה כקריאה (אחרונים דלהלן), ולדעתם, מצות קריאת המגילה היא בקריאה דווקא (תומים צו סק"ה), שבמגילת אסתר אין הכתיבה מועילה במקום קריאה, משום שמצות קריאתה נלמדת מן הכתוב: **נִזְכָּרִים וְנִשְׁמָעִים** (אסתר ט כח), ולמדים גזירה שוה זכירה מהכתוב: **זָכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה וְגו'** (דברים כד ט), שדרשו בו: זכור בפה (מגילה יח א. תומים שם. וראה בשו"ת חתם סופר י"ד רכז טעם נוסף שאין יוצאים ידי חובת קריאת מגילה בכתיבה).

כשהדיבור **אסור בהם** **משום הפסק** **במקומות אסור בהם משום הפסק**, כגון **בתפילה** (ראה ערכו) **וכיוצא, אם כתיבת הדברים, חשובה כהפסק**, יש שכתבו שלסוברים שכתבה

כדיבור (ראה לעיל: כתיבה כדיבור), חשובה הפסק (שו"ת לשד השמן או"ח א, וראה שמן הנוטף שם לפרפרת ז; נחלת אליהו (דושניצר) עמ' שז).

ויש מצדדים לומר שאף לסוברים שכתבה כדיבור אינה חשובה הפסק, שאף שחשובה כדיבור, אינה נעשית בפה, ולכן אינה הפסק לדיבור שמוציא בפיו (קהילות יעקב ברכות יב¹⁸).

• יש שפירשו שאף שכתבה כדיבור, איסור הוגה את השם, נלמד מן הכתוב: **זֶה שְׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר** (שמות ג טו), שדרשו בו: לא כשם שאני נכתב אני נקרא (פסחים נ א), ומפורש בו שבכתיבה שהיא בהעלמה אין בה איסור (צמח דוד ל; שו"ת כתב סופר י"ד קו; עמק שאלה שם. וראה שו"ת חוות יאיר טז).

• או משום שמהכתוב נלמד שאיסור הוגה את השם הוא בזכירה דווקא, ולדעתם לשון זכירה הוא בפה (חסדי דוד (צימטבוים) סוף סי' ה).

• ויש שכתבו שטעם ההיתר לכתוב שם הוי"ה, הוא כיון שאי אפשר בענין אחר (שו"ת בית יצחק י"ד ב נב ה, ולכאורה הכוונה שכשאמרה תורה לכתוב סת"ם, התיירה לכתוב שם הוי"ה).

ברכה על כתיבת דברי תורה **עליה ברכת-התורה** (ראה ערכו. אבודרהם ברכות השחר, חובא בבית יוסף או"ח מז; תשב"ץ קטן קצד בשם ר' יצחק מווינא, ואגודה ברכות א כה בשמו; שו"ע או"ח שם ג¹⁵), ופירשו אחרונים שמקיים בכתיבתו מצות תלמוד-תורה (ראה ערכו. אחרונים דלהלן).

וכתבו אחרונים, שאף לסוברים שאין מברכים על הרהור בדברי תורה (ראה ערך ברכת התורה, מחלוקת בזה), מברכים על כתיבת דברי תורה (אחרונים דלהלן¹⁶), מהם שסוברים שאף בהרהור מקיים מצוה, אלא שאין מברך עליו, לסוברים כן, משום שאין מברכים על המחשבה, אבל כותב שהוא עושה מעשה בכתיבה מברך (לבוש או"ח שם); ומהם שכתבו, שאף שאין מברכים על הרהור - שבתורה כתוב לשון דיבור (תומים צו סק"ה ונהר שלום מז סק"א, ושו"ת חתם סופר י"ד רכז) - כתיבה עדיפה מהרהור, שכתבה כדיבור (שו"ת חוות יאיר קצד; שו"ת שבות יעקב א קנו; חתם סופר שם, ועוד. וכן מבואר בט"ז או"ח שם סק"ב ובתומים שם, לסוברים שכתבה כדיבור, וכן מצדד בברכי יוסף או"ח תפס ס"ק יד).

ויש מן האחרונים שמפקקים בזה, וסוברים שכתבה אינה עדיפה מהרהור, ולסוברים שאין לברך ברכת התורה על הרהור, אף על כתיבה אין לברך (ט"ז שם; מגן אברהם שם סק"א; תומים שם, שמספק אין לברך¹⁷); ויש שכתבו שאף לסוברים שצריך לברך על הכתיבה, אין הטעם משום הכתיבה, אלא משום שדרך הכותב להוציא מפיו את מה שהוא כותב (חיי אדם ט יא. וכן מצדד בברכי יוסף תפס שם).

כתיבת דברי תורה במקום שאינו נקי **במקומות שאינם נקיים לגמרי, שאסור לדבר בהם דברי תורה, ומותר להרהר** (ראה ערך בית המרחץ וערך הרהור כדיבור), כתבו אחרונים שאסור לכתוב בהם

דברי תורה (אור לי (שד"ח) ט; שו"ת שלמת חיים (י-ם תשסז) סא. וראה פרי מגדים או"ח מז משבצות זהב סק"ב שנסתפק), שהכותב הוא כלומד ממש (פרי מגדים שם לצד זה. וראה אור לי שם, שדן לאסור משום חשש שיוציא בשפתיו), וכן אין ראוי לכתוב דברי תורה כנגד ערוה, שכתבה היא כדיבור, ואסור לדבר בדברי תורה כנגד ערוה (ראה ערך מחנה קדוש וערך ערוה. אשל אברהם מהדורא תנינא עה א, וכעין זה נחלת אליהו (דושניצר) עמ' שז, לסוברים שכתבה כדיבור).

ויש שכתבו שמותר לכתוב דברי תורה במקומות אלו, שכתבה אינה כדיבור (ראה לעיל: כתיבה כדיבור. שו"ת לשד השמן או"ח א), וכן מותר

משנה ברורה שם סק"ד, ויביע אומר שם אות כג, ואבני ציון שם ט ב. 18. ראה שמצדד כן בדעת הראשונים ששומע כעונה, אינו חשוב הפסק, ראה ערך שומע כעונה, אבל מסקנתו שדוקא שומע כעונה אינו חשוב הפסק.

15. וראה ערך ברכת התורה, שדוקא בכותב בדרך לימוד, ולא במעתיק ספר, או בכותב פסוק בלשון צחות. 16. וכן משמע בשו"ע שם, ג.ד. וראה מה שהביא בזה ביביע אומר ד או"ח ח אותיות יב ויג וכו', ובאבני ציון ב ח אות ה. 17. וראה

כְּתָב אֲשׁוּרִי¹

הכתב, שבאותיות שלו ניתנה התורה

מהותו

כתב התורה באותיות כתב אשורי ניתנה התורה, ונחלקו תנאים:

• יש אומרים שהתורה ניתנה בכתב עברי (רבי יוסי בתוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד, ז, וגמ' סנהדרין כב א; רבי נתן בירושלמי מגילה א ט; כן משמע מרבי אליעזר בן יעקב בזבחים סב א) - של בני עבר הנהר (רש"י סנהדרין כא ב ד"ה כתב עברי) - שנאמר: וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת (דברים יז יח), היינו כתב הראוי להשתנות (רבי יוסי בתוספתא שם, וגמ' שם כב א), וחזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורי (רבי יוסי בתוספתא שם, וגמ' שם; רבי אליעזר בן יעקב בזבחים שם), ולמה נקרא שמה אשורי, על שום שעלה עמהן מאשור (רבי יוסי בתוספתא שם, וסנהדרין שם; רבי לוי בירושלמי שם), ונביא העיד להם על התורה שתכתב אשורית (רבי אליעזר בן יעקב בזבחים שם), והניחו כתב עברי להדיטוט (מר זוטרא או מר עוקבא בסנהדרין כא ב), דהיינו הכותבים (רב חסדא בגמ' שם) [ראה איור מס' 20 בסוף הכרך].

• יש אומרים שבתחילה - בימי משה (רש"י שם כב א ד"ה בכתב זה) - ניתנה תורה לישראל בכתב אשורי, וכיון שחטאו - בימי בית ראשון (רש"י שם) - נהפך להם לרועץ - ששכחוהו (רש"י שם) - וכיון שחזרו בהם החזירה להם, שנאמר - בנבואה על בית שני (רש"י שם ד"ה שובו לביצרון) - : שובו לְבִצְרוֹן אֲסִירֵי הַתְּקָנָה גַם הַיּוֹם מִגִּיד מִשְׁנֵה אֲשִׁיב לָךְ (זכריה ט יב). רבי בתוספתא שם, וגמ' שם, וירושלמי שם), ונקרא כתב אשורי לפי שהוא מאושר בכתב (רבי בגמ' שם; ירושלמי שם), היינו כתב המיושר באותיותיו (רבנו חננאל שם), או שהיינו כתב שאינו משתנה, ולא יפול בו דמיון לעולם, לפי שאותיותיו בלתי מתדמות, ולפי שאינו נדבק אות באות בשיטת כתיבתו (פירוש המשניות לרמב"ם ידים ד ה).

• ויש אומרים שכתב זה לא נשתנה כל עיקר (רבי שמעון בן אלעזר משום רבי אלעזר בן פרטא משום רבי אלעזר המודעי בתוספתא שם ח, וגמ' שם, וירושלמי שם), שנאמר: וְנִי הָעֲמִידִים (שמות כז י) - מה עמודים לא נשתנו, אף ווים לא נשתנו (רבי שמעון בן אלעזר משום רבי אלעזר בן פרטא משום רבי אלעזר המודעי בתוספתא שם, וגמ' שם; ירושלמי שם), והיינו שיהיו הווים של תורה דומים לעמודים (ירושלמי שם), ואומר: וְאָל הַיְּהוּדִים כְּכִתְבָם וְכְלִשׁוֹנָם (אסתר ח ט), מה לשונם לא נשתנה, אף כתבם לא נשתנה (רבי שמעון בן אלעזר משום רבי אלעזר בן פרטא משום רבי אלעזר המודעי בתוספתא שם, וגמ' שם), ואף לשיטה זו נקרא כתב אשורי לפי שהוא מאושר בכתב (רבי שמעון בן אלעזר משום רבי אלעזר בן פרטא משום רבי אלעזר המודעי בתוספתא שם; רבנו חננאל שם), וכן הלכה (תשובות הגאונים (הרכבי) שנח; רבנו חננאל שם; רמ"ה שם).

כתב הלוחות בכתב הכתוב בלוחות שהוריד משה מהר סיני, נחלקו הדעות אם אף בו נחלקו תנאים, שלסוברים שהתורה ניתנה בכתב עברי (ראה לעיל), אף הלוחות נכתבו בכתב זה (כן משמע מתוספות רא"ש סנהדרין כא ב; יפה מראה מגילה א ח); או

שהכל מודים שהלוחות נכתבו בכתב אשורי (ריטב"א ועין יעקב מגילה ב ב; דרשות אבן שועיב שלח; העיקרים ג טז, בפירוש השני; תפארת ישראל למהר"ל סד).

כתב ספר ספר התורה שמסר משה לישראל, נחלקו הדעות אם אף בו נחלקו תנאים, שלסוברים שהתורה ניתנה בכתב עברי (ראה לעיל), אף ספר תורה זה נכתב בכתב עברי (דרשות אבן שועיב שם); או שהכל מודים שספר תורה זה נכתב בכתב אשורי (עין יעקב שם, בדעת הריטב"א; חסדי דוד לתוספתא שם).

כתב ספר התורה ספר התורה שכותבים המלכים לעצמם (ראה ערך שכותבים המלכים כתיבת ספר תורה וערך מלך), נחלקו הדעות אם אף בו נחלקו תנאים, שלסוברים שהתורה ניתנה בכתב עברי (ראה לעיל), אף ספר תורה זה נכתב בכתב עברי (ריטב"א שם חסדי דוד שם); או שהכל מודים שספר תורה זה נכתב בכתב אשורי (העמק דבר דברים יז יח; צפנת פענח תנינא יסודי התורה ו ב).

כתיבות כתב אשורי הוא הכתב שכותבים בו ספרי תורה תפילין מרובעות ומזוזות, ועוד (ראה להלן: מעלתו וקדושתו), והדרך היא לכתבו בכתיבה גסה (כן משמע מבית יוסף אה"ע קכו א), ומכל מקום לעניינים מסויימים, אף כל כתיבה מרובעת כעין כתב אשורי, חשובה ככתב אשורי (כן משמע מגליון מהרש"א יו"ד רפד ב, וכתב סופר אה"ע כב).

כתב משיט"א - כתב דק, כעין כתב רש"י (בית אפרים אה"ע ג קו; שער הציון תקמה סק"ח), או כתב שלנו (שער הציון שם) - אינו חשוב כתב אשורי (בית יוסף שם; שו"ת הרמ"א לד), אף שהוא דומה לכתב אשורי, שהוא כתב אשורי שאינו מרובע (כן משמע מהבית יוסף שם)².

מעלתו וקדושתו

כתב אשורי כותבים בו ספרי תורה תפילין ומזוזות (ראה ערך סת"ם), מגילת-אסתר (ראה ערכו: לשונה), נביאים-וכתובים (ראה ערכו), וגיטין (ראה ערך גט: כתבו ולשונו), ושאר כל השטרות אינם צריכים כתב אשורי (בית אפרים שם).

ספרי קודש ספרי קודש הנכתבים בכתב אשורי - בזמן הזה שמותר לכתוב בכתב אחר (ראה ערך עת לעשות לה') - נחלקו הדעות אם אין בהם קדושה, אלא שאסור לאבדם (שו"ת ר"י הנגיד כה); או שקדושתם פחותה מקדושת הספרים הנכתבים בכתב אשורי (כן מצדדים בשו"ת הרדב"ז ג תקיג, ושו"ת הרמ"א לד, וחוות יאיר קט)³.

לדברי חול כתיבת דברי חול בכתב אשורי, נחלקו בו ראשונים: • יש סוברים שכיון שניתנה תורה בכתב זה, וניתנו בו לוחות הברית (ראה לעיל: מהותו), מגונה הדבר מאד להשתמש בו שימוש של חול, ונזהרו בכך בכל הדורות, שבכל שימוש של חול כתבו

הדינים המיוחדים שנאמרו בהצלת כתבי הקודש מן הדליקה בשבת, אם נאמרו דווקא כשהם כתובים בכתב אשורי, ראה ערך כתבי הקודש: גדרם; על האיסור לגעת בידים בספר תורה, או אף נביאים וכתובים, אם הוא דווקא כשהם כתובים בכתב אשורי, ראה ערך הנ"ל: שם; על מחיקת השם, אם היא אסורה מן התורה אף בשם שאינו בכתב אשורי, ראה ערך מחיקת השם.

כתב אשורי. 1. לב, טורים תקט-תקיח. 2. על האותיות של כתב אשורי, לעניין סת"ם ושאר כתבי הקודש, ראה ערך אותיות; על צורותיהן הפרטיות של האותיות, ועל דעות שונות בחלק מהאותיות, ראה על כל אות בערכה. 3. באלו אופנים מותר לכתוב תורה נביאים וכתובים ושאר ספרים ללמוד בהם, שלא בכתב אשורי, ראה ערך עת לעשות לה' וערך תורה שבכתב וערך תורה שבעל פה; על

בדעת רב האי גאון, וכן הלכה (רמ"א שם); או שאינה חשובה שבועה (בית יוסף שם, בדעת הרמב"ם).

ונחלקו אחרונים:

- יש סוברים שאין בו קדושה אלא כשישראל כתבו, ואפילו כשלא נתכוין לקדושה, אבל אם נכתב על ידי גוי, או שנכתב לנסות את הקולמוס, או בדפוס - אינו קדוש (חוות יאיר קט), ולכן הנשבע בכתב אשורי שנדפס, הכל מודים שאינה שבועה (חוות יאיר שם; פתחי תשובה שם סק"ב, בשמו).
- ויש סוברים שאף הנדפס בכתב אשורי קדוש (מרכבת המשנה אלפנדר) ספר תורה ז יד, בדעת שו"ת הרמ"א לד⁴.

בכתב אחר (שו"ת הרמב"ם (בלאו) רסח; רבנו ירוחם ב, ובית יוסף יורה דעה רפד, בשמו), ויש מהפוסקים שכתבו כן להלכה (רמ"א יורה דעה רפד ב, בשם יש אומרים), והעידו אחרונים שאין נזהרים בזה (בית הלל שם סק"ב).

- ויש סוברים שאין קדושה בכתב אלא בדבר הנכתב (תשב"ץ א ה). שבועה הנשבע והחזיק בידו דבר הכתוב בכתב אשורי - או הניח ידו עליו (ש"ך יו"ד רלו ס"ק יא, בשם מהר"ם מינץ), ואפילו בחכמות-חצוניות (ראה ערכו) הכתובות בכתב אשורי (בית יוסף שם ו; רמ"א שם) - ונשבע בו, נחלקו הדעות אם חשובה שבועתו שבועה, משום שהאותיות שבו מצטרפים לשמות (בית יוסף שם,

פְּתַב יְדוֹ¹

דיני שטר בכתיבת ידו או בחתימתו של המתחייב, בלא חתימת עדים

הפרקים:

- העניינים שמועיל בהם
- בטוען המתחייב כנגדו
- קיומו

- מהותו
- החתימה

מהותו

כתב ידו של החייב - שמועיל לראיה לגבות בו מנכסיו, ולעשות בו קניינים (ראה להלן: העניינים שמועיל בהם) - היינו בין שכתב אני פלוני הבא על החתום מודה שאני חייב לפלוני, וחתם למטה, ובין שכתוב כן בכתב יד אחר, והוא חתום למטה (תוספות יבמות ל ב ד"ה כתב, בשם ריב"ם, על פי כתובות כא א, ובבא בתרא קסז א; שו"ת הרשב"א ב שט; ריטב"א ור"ן גיטין פו א; טושי"ע חו"מ סט א).

לא היה החייב חתום למטה, אלא כתב את השטר בכתב ידו, נחלקו בו ראשונים:

- יש סוברים שכתב ידו של החייב מועיל אף אם לא נזכר שמו כלל (המכריע נב; רמב"ן גיטין פו א, ושו"ת כג; התרומות יג א ב, וריטב"א כתובות קב א, וטור שם, בשמו; התרומות שם א-ב; שו"ת הרשב"א ב שט, ושם ג נה), וכן הלכה (שו"ע שם א).

- ויש סוברים, שאין כתב ידו מועיל עד שיחתום שמו (כן משמע מרש"י שם ד"ה ה"ג; תוספות שם ד"ה דאמר; התרומות שם א, בשם איכא מאן דאמר; רבנו ירוחם מישירם ו, בשם ריב"ם), והכתיבה אינה מעלה ואינה מורידה, בין אם היא שלו, בין של אחרים (רבנו ירוחם שם, בשם ריב"ם), ואף על פי שכתב לשון הודאה בכתב ידו, מכל מקום, כיון שלא חתם, יכול הלווה לטעון שלא מסרו לתובע אלא כתבו לטופס בעלמא (כן משמע מריטב"א שם; מאירי שם כא א), ולא הודה לו, ולא התחייב לו מעולם (ריטב"א שם קב א). לדעה זו נחלקו ראשונים אם כתב ידו מועיל רק כשחתם בסוף (כן משמע מהעיסור ע - עיסקא וחוב, דף יג טור ב במהדורת רמ"א, בדעת רש"י; התרומות שם, בשם איכא מאן דאמר); או שאף אם כתב בכתב ידו: אני פלוני בן פלוני מודה שאני חייב לך מנה, הרי זה שטר טוב (תוספות שם; כן משמע מאור זרוע ג בבא בתרא רכא, בשם ריב"ם; תוספות הרא"ש שם), וזה מועיל אפילו למה שכתב בו למטה משמו, שכיון שהזכיר שמו, הרי זה כאילו חתם למטה (תוספות שם; תוספות הרא"ש שם).

כשיש מנהג במקום שנוהגים להתחייב בכתב ידו בלא חתימה, כגון כתיב יד שנוהגים השותפים להוציא זה על זה, הכל מודים שגובים בהם, ואין המתחייב יכול לטעון שכתבו לטופס בעלמא (ריטב"א שם), ובמקום שאין נוהגים להתחייב בכתב יד בלא חתימה, כגון בזמננו שלעולם אין אדם מוציא כתב ידו על חברו בלי הזכרת שמו, מלבד שותפים וכדומה, הכל מודים שנאמן החייב לטעון לטופס בעלמא כתבתי (ש"ך שם סק"ד).

כשמוכח מהשטר שצריך חתימה - השטר פסול, שתולים שביקש לחתום ולא חתם, לפי שלבסוף לא התחייב (אורים סט סק"ד).

הוציא עליו כתב ידו שאין בסופו חתימה, ולא נזכר שמו, ואין אחריו מקום חלק כלל - השטר פסול, שתולים שהנתבע כתבו כטופס שיחתום עליו איש אחר, ולאחר שחתם האחר, גזז התובע את חתימתו של האחר והוציא את השטר על הנתבע (אורים שם).

אין צריך לכתוב זמן בכתב ידו, לפי שאין גובים בו ממשועבדים (ראה להלן: העניינים שמועיל בהם. רמב"ן ורשב"א גיטין פו א; שו"ע חו"מ מג ו, וסמ"ע שם סק"ט). ואף על פי שזמן בכתב ידו מועיל לעניין קדימה בגביה מנכסי הלווה, לסוברים כן (ראה להלן: שם), מכל מקום לא תקנו לכתוב זמן אלא לצורך גביה מלקוחות, אבל לצורך קדימה לבעלי חובות אחרים אין צריך לתקן זמן, שהרי יכול המלוה להראותו לעדים מיד כשמגיע השטר לידו (תומים מג סק"א).

לצורך ראיה שטר בכתב ידו, שמועיל לראיה (ראה להלן: שם), אף על פי שלא כתב: אני מודה, או כיוצא בזה, חשוב שטר (מבי"ט א רצב). כשלא נכתב בדרך הודאה כלל, נחלקו אחרונים אם מועיל לראיה (כן משמע מנועד ביהודה תנינא חו"מ טו); או שאינו חשוב כשטר בכתב ידו (כן משמע ממשפטי שמואל עו).

4. על כתיבה בשבת, אם אסורה כשאינה בכתב אשורי, ראה ערך כותב: הכתב; על כתיבה בחול המועד, אם אסורה כשאינה בכתב אשורי, ראה ערך חול

המועד: בכתיבה.
כתב ידו. 1. לב, טורים תקיט-תקסו.

ידו הוא כשטר חוב, שהכל מודים שנקנה בכתיבה ומסירה (ראה ערך הנ"ל. נתיבות המשפט סו ס"ק כג, ומשובב נתיבות שם), שאף כתב ידו - כשטר חוב - חשוב שטר קנין, לפי שחל שיעבוד על ידי כתיבתו (משובב נתיבות שם), או שאף בכתב ידו תקנו שיהיה אפשר למכרו בכתיבה ומסירה, כדי שלא תנעל דלת בפני לוויים (נתיבות המשפט שם, על פי סמ"ע שם ס"ק לח).

חתימה על בתלמוד אמרו, שלא יחתום אדם שמו על דף חלק, דף חלק שיש לחוש שמא ימצא אדם שאינו הגון את חתימתו, ויוסיף מעליה דברים כדי לחייבו - כגון שיכתוב מעל לחתימתו: אני פלוני החתום למטה, לריתי מנה מפלוני (רש"י כתובות כא א ד"ה וכתב; רשב"ם בבא בתרא קסז א ד"ה אמר אביי, הראשון; נמוקי יוסף שם) - ולאחר מכן יוציא עליו כתב ידו (כתובות ובבא בתרא שם), וכשצריך לחתום את שמו חותם בראש הדף (בבא בתרא שם), או שהוא חותם על דבר היכול להזדייף (כן משמע מכתובות שם). ונחלקו הדעות אם אמרו כן דרך עצה טובה בלבד (כן משמע מהנמוקי יוסף שם); או שיש איסור בדבר (דרכי משה חו"מ קכו סק"ה), שיש לחוש שמא האדם שאינו הגון שימצא את חתימתו, יכתוב מעליה שטר חוב בעד אחד על אחר (נודע ביהודה תנינא חו"מ טו) ³.

החתימה

כתב יד אחר היתה חתימתו בראש הדף, ומתחתיה נכתב בכתב יד תחת חתימתו אחר שהוא חייב לפלוני, אין גובים בו (כן משמע מתוספות כתובות כא א ד"ה ודוקא, על פי בבא בתרא קסז א; שו"ת הרמב"ן כג; התרומות יג א ב, וטור חו"מ סט, בשמו; ריטב"א כתובות קב א, בשם הרמב"ן, ובבא בתרא שם; נמוקי יוסף שם; טוש"ע שם א), שיש לחוש שמא חתם שמו בראש הדף - לקיים חתימתו בפני בית דין (סמ"ע שם סק"ב), או שחתם שמו בסתם (לבוש שם א) - ומצא אחר חתימתו, והוסיף דברים תחתיה (שו"ת הרמב"ן שם; טוש"ע שם); ועוד, שיש לחוש שמא חתם שמו על ענין אחר, ובא אחר וחתך את הכתוב לפני חתימתו, והוסיף דברים תחת חתימתו (ש"ך שם סק"ג, בשם אביו), ואף אם אין החייב טוען מעצמו אחת מטענות אלו, כתבו אחרונים שבית דין טוענים לו שמא חתם שמו בראש הדף כדי לקיים חתימתו בבית דין (סמ"ע שם, לפי נתיבות המשפט שם סק"א).

היתה חתימתו באמצע הדף, ומתחת חתימתו נכתב בכתב יד אחר שהוא חייב לפלוני, נחלקו בו אחרונים:

- יש סוברים שהשטר פסול, שחוששים שמא חתם שמו סתם באמצע הדף, ובא אחר והוסיף דברים תחת חתימתו (אורים שם סק"ג, בדעת הלבוש שם א), ואף כשאין החייב טוען כן, בית דין טוענים לו (כן משמע מאורים שם ונתיבות המשפט שם).
- ויש סוברים שהשטר כשר, שלדעתם אין חוששים אלא שמא חתם שמו בראש הדף לקיים חתימתו בבית דין, אבל לא שחתם שמו באמצעו (אורים ונתיבות המשפט שם, בדעת הסמ"ע והש"ך).

שטר שנחתם בידי אחר ועשה כדבריו, וכתב בשטר: פלוני בן פלוני חתם במסירת קולמוס, או שכתב: פלוני בן פלוני ציוה לחתום - הרי זה שטר כשר (סמ"ע מה סק"ח, על פי תשב"ץ א קכח בשם הרשב"א; ש"ך שם סק"ח), שאותו החותם הוא עד בדבר (סמ"ע

כשייטכן שזויף שטר בחתימת המתחייב, שאפשר שהמחזיק בו זייפו ושינה את הכתוב בו, כגון שנכתב השטר על חרס וכיוצא, שאפשר למחוק ולשנות את הכתוב בו, בלא שיבחינו במחיקה - ושטר כזה בעדי חתימה פסול (ראה ערך שטרות) - השטר פסול לראיה, והמוציא אינו גובה בו (כן משמע מכתובות כא א, לפי תוספות שם ד"ה ודוקא, ורמב"ן ומאירי וריטב"א שם). ואף לתנאים הסוברים שעדי המסירה הם היוצרים את השטר (ראה ערך עדי חתימה וערך שטרות), ושטר כשר אף אם אינו "מוכח מתוכו" (ראה ערך הנ"ל), שטר בחתימת ידו שאפשר שהמחזיק בו זייפו - פסול לראיה (מהרש"א ופני יהושע שם; ש"ך חו"מ מב סק"ב, ונתיבות המשפט שם סק"א), שלא אמרו שאין צריך שיהיה השטר מוכח מתוכו, אלא אם אין בו חשש זיוף, כגון שעדי המסירה לפנינו, אבל אם יש בו חשש זיוף, יכול החתום על השטר לטעון שהתובע מחק וכתב על חתימתו כרצונו (פני יהושע שם; נתיבות המשפט שם).

היה השטר כתוב על דבר שאפשר לזייפו, אך כולו בכתב יד המתחייב, כשר הן לראיה והן לקנין, שהרי אי אפשר שזייף את כתב ידו של המתחייב (כן משמע מתוספות בבא בתרא נא א ד"ה כתב, בתירוץ השני, ושו"ע חו"מ מ ב) ².

שיטה אחרונה שטר הכתוב כולו בכתב ידו של המתחייב, למדים אף משיטה - שורה - אחרונה, שהרי היא כתובה בכתב ידו, ואין לחוש שהוסיף בה בעל השטר דבר, אבל אם נכתב השטר בכתב יד אחר, וחתם המתחייב שמו לבסוף, אין למדים משיטה אחרונה (שו"ת הרשב"א ג נה; שו"ע חו"מ מד ב), שיש לחוש - כמו שחששו בשטר בחתימת עדים (ראה ערך שטרות) - שהרחיק המתחייב חתימתו מן הכתב משום שאינו יכול לצמצם לחתום בסמוך לכתב, ואחר כך הוסיף בעל השטר דברים בין הכתב לחתימה (שו"ת הרשב"א שם; סמ"ע שם סק"ד).

שטר בכתב ידו, שמסרו בפני עדים - לסוברים שעדי בפני עדים מסירה כורתים (ראה ערך שטרות) - דינו כשטר בעדים (תשובות הגאונים (שערי צדק) ד ו יד, ותשובות גאוני מזרח ומערב צח, ועיטור ע - עיסקא וחוב, דף יג טור ב במהדורת רמ"י, בשם רבנו שרירא; מרדכי בבא בתרא תרנה; כן משמע משו"ע חו"מ מ ב, וש"ך שם מח סק"ב), ואף לסוברים שבשטר בכתב ידו נאמן לטעון פרוע (ראה להלן: בטוען המתחייב כנגדו), בשטר זה אינו נאמן בטענת פרוע (תשובות גאוני מזרח ומערב ועיטור שם, בשם רבנו שרירא; מרדכי שם).

כתב ידו נקנה בכתיבה ומסירה כשאר שטרות (ראה ערך קנין מכירת שטרות. שו"ת הרמב"ן נב; התרומות נא ג ה; שו"ת הרשב"א א תתקפד, ושם אלף לח, ומיוחסות לרמב"ן עו; טוש"ע חו"מ סו ו), ואף על פי שאין גובים בו ממשועבדים (ראה להלן: העניינים שמועיל בהם) - והלווה אף נאמן לומר פרעתי, לסוברים כן (ראה להלן: שם. שו"ת הרשב"א שם ושם ושם) - הרי גובים בו מבני חורין (רמב"ן שם; התרומות שם; שו"ת הרשב"א שם ושם ושם; טור שם), ולכן אין להחשיבו כמלוה-על-פה (ראה ערכו), שאינה נקנית אלא במעמד-שלשתן (ראה ערכו וערך מלוה על פה. טור שם), ובוודאי דין שטר יש לו, אף על פי שאין לו קול, ואין גובים בו ממשועבדים (שו"ת הרשב"א א תתקפד, ומיוחסות שם), והוא מוכר את הראיה שבו (התרומות שם). ואף על פי שאין נקנים בכתיבה ומסירה אלא שטרי קנין ולא שטרי ראיה, לסוברים כן (ראה ערך מכירת שטרות), כתב

2. ויש מהראשונים הסובר שאף שטר כזה פסול, שלא חילקו חכמים (מאירי

3. על האופנים שחותם אדם שמו בפני בית דין, כדי לקיים

נתקיימו חתימות העדים, הרי זה שטר מקום, ויש לו דין שטר בחתימת עדים לגבות ממשועבדים (כן משמע מהרשב"א בבא בתרא קעה א; תשב"ץ ד טור ג א, בשם תשובת הרשב"א) - כשידוע שנכתב השטר קודם קנייתם (רשב"א שם; תשב"ץ שם, בשם תשובת הרשב"א) - ואינו נאמן לומר פרעתי, אף לסוברים שבשטר בכתב ידו הוא נאמן לומר פרעתי (ראה להלן: שם. תשב"ץ שם, בשם תשובת הרשב"א), שבחתימת ידו הודה שחתימת העדים היא אמת (רשב"א שם).

העניינים שמועיל בהם

שטר בכתב ידו שטר גמור הוא (כן משמע מרמב"ן ורשב"א וריטב"א גיטין פו א), ואין חילוק בינו לבין שטר בחתימת עדים, אלא בדברים שיש סברא לחלק ביניהם (כן משמע משו"ת רא"ם סא, ונודע ביהודה קמא חו"מ ל⁴).

שטר הלוואה והתחייבות המוציא על חברו כתב ידו שהוא חייב לו - היינו, שהודה בכתב ידו שהוא חייב לו (כן משמע מרש"י כתובות קא ב ד"ה בשטרא, ורשב"ם בבא בתרא קסז א ד"ה אמר; ר"ן כתובות שם; טוש"ע חו"מ סט א), כגון שכתב: אני פלוני לויתי מפלוני מנה (רשב"ם שם) - הרי הוא גובה בו מנכסיו (משנה בבא בתרא קעה ב, ורשב"ם שם ד"ה כתב; רמב"ם מלוה יא ג; טוש"ע שם), אף על פי שאין עליו עדים (רשב"ם שם), אם נתקיים כתב ידו (ראה להלן: קיומו. ר"ף שם קעו א; רא"ש שם י מט; טוש"ע שם ב). טעם הדבר, ששטר בכתב ידו שטר מעולה הוא (רמב"ן ורשב"א וריטב"א גיטין פו א, על פי רש"י שם ד"ה ואם; ר"ן שם), וכאילו יש בו עדי-חתימה (ראה ערכו. כן משמע מרמב"ן ורשב"א שם, וריטב"א שם ויבמות ל ב), שאין לך חתימה גדולה מזו (תוספות גיטין ג ב ד"ה שלשה), וכתבת ידו חשובה כמאה עדים (כן משמע מרש"י גיטין פו א ד"ה ואם; מאירי שם ג ב, בשם גדולי הרבנים), שיש כאן הודאת-בעל-דין (ראה ערכו. כן משמע מרשב"ם בבא בתרא קעו א ד"ה ה"ג, ותוספות גיטין ג ב ד"ה וגובה; ריטב"א יבמות שם וכתובות קב א; מהר"ם חלאהו קה; נמוקי יוסף יבמות שם), והודאתו מועילה אף מתוך הכתב (ראה ערך הודאת בעל דין: בכתב). וכן המחייב עצמו ממון בשטר בכתב ידו, מתחייב בכך, שכשם שמחייב אדם את עצמו בממון לחברו על ידי שטר, לסוברים כן (ראה ערך התחייבות: גדרה ואופניה), כך מחייב עצמו בכתב ידו (כן משמע מרמב"ן כתובות קב א).

שטר מכירה ונתינה הכותב - בכתב ידו (שו"ת הרשב"א ו רעא, ומיוחסות לרמב"ן רנד) - שדי מכורה לך, או שדי נתונה לך, כיון שהגיע השטר לידו של הקונה, או של מקבל המתנה, אף על פי שאין שם עדים כלל - קנה (כן משמע מרמב"ם מכירה א ז, ושו"ת הרשב"א שם ושם, וטוש"ע חו"מ קצא א). ודווקא שטר הנכתב בכתב יד אחר אינו מועיל לקנין, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל: שם), משום שאין לו דין שטר כלל (תומים סח סק"ח; נתיבות המשפט לו סק"י), ולא מסרו ליד הקונה אלא לצחוק (תומים שם), שאין כתב חשוב שטר אלא כשיש ראיה ממנו (נתיבות המשפט שם, ושם מה סק"ב, על פי תומים שם); אבל בכתב ידו, כתיבתו או חתימתו עושה את השטר (תומים שם; נתיבות המשפט לו סק"י), שהרי יש בו ראיה (נתיבות המשפט שם). ומכל מקום, אין כתב ידו מועיל לקנין אלא לסוברים ששטר קנין מועיל בעדי-חתימה (ראה ערכו וערך שטרות), אבל לסוברים ששטר קנין אינו מועיל אלא בעדי מסירה (ראה ערך

שם, בדעת הרשב"א), ואף כשלא קיבלו עליהם בני העיר מנהג זה שתועיל חתימת השליח כחתימת המשלח - השטר כשר (ש"ך שם).

חתימה לפני חתם המתחייב על השטר קודם שנכתב בו החיוב, נחלקו הדעות:

• יש סוברים שאין השטר מועיל כלום, כשם שחתימת עדים קודם הכתיבה אינה מועילה כלום, לסוברים כן (ראה ערך עדי חתימה. שו"ת הב"ח לב; קצות החושן מה סק"א, ושם מה סק"ה), שאם נכתב השטר אחר החתימה אין לו דין שטר (קצות החושן מה סק"ה), שאף חתימת ידו, כחתימת עדים, אינה גומרת את השטר אלא לאחר כתיבתו (קצות החושן מה סק"א).

• ויש סוברים שחתימתו מועילה לחייבו (כן משמע מתוספות כתובות קא ב ד"ה דאמר, ותוספות הרא"ש שם, וריטב"א שם וגיטין פו א, ותומים סט סק"ט), ואף לסוברים שחתימת עדים אחר הכתיבה אינה מועילה (ראה להלן), שדווקא עדים החותמים על השטר, שחתימתם מועילה מדין עדות (ראה ערכו), צריכים לחתום אחר הכתיבה, שאם יחתמו קודם הכתיבה, הרי זו עדות שקר, שאינם יודעים על מה הם מעידים, מה שאין כן בכתב ידו, שיכול אדם להתחייב בחתימתו אף על מה שאינו יודע (תומים שם).

חתימה על שטר שאינו יודע מה כתוב בו חתימה על שטר מה כתוב בו, כגון שהשטר כתוב בגופן של גויים, והדבר ברור שהוא אינו יודע לקרות, הרי הוא

מתחייב בכל מה שכתוב בשטר (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן עז; שו"ע חו"מ מה ג), שכיון שחתם על השטר ולא חשש לקרותו, הרי שסמך על אחרים, וגמר בדעתו להתחייב בכל מה שכתוב בו (שו"ת הרשב"א שם; סמ"ע שם סק"ה), ואפילו בדבר שאינו קשור לגוף העניין שלשמו נעשה השטר - כגון שנכתב בשטר על שדה שלו שהיא של אחר, ולא נזכרה השדה בשטר אלא לסימן למצרי השדה הנמכר - מה שאין כן בשטר הנעשה בחתימת עדים, שאם לא ידע מה כתוב בו, אינו מתחייב אלא בגוף העניין שלשמו נעשה השטר, שעל זה העידו עדים שנתרצה, אבל לא בשאר עניינים הנזכרים בו, לסוברים כן (ראה ערך שטרות. שו"ת חתם סופר חו"מ ה).

חתימת עדים על כתב ידו החתים המתחייב עדים על כתב ידו, אף על פי שהשטר כתוב בלשון הודאה, אין דינו כשטר בכתב ידו, אלא הרי הוא ככל שטר בחתימת עדים, והכל מודים שאינו נאמן לומר פרעתי, שהעדים חתמו כדי לקיים את הכתוב בשטר, ולא לקיים את חתימתו בלבד (העיטור ע - עיסקא וחוב, דף יד טור א במהדורת רמ"י, בשם רב האי; בית יוסף חו"מ סט ג, בדעת רש"י כתובות כא א ד"ה מנכסים, ורמב"ם מלוה יא ג, ורא"ש שם ב יז; שו"ע שם), ומטעם זה אף גובים בו ממשועבדים (ש"ך שם סק"כ, על פי רמב"ם ובית יוסף שם), שהעדים החתומים עליו מוציאים קול (ראה להלן: העניינים שמועיל בהם. ראש יוסף שם כו). ואם לא חתמו העדים אלא לקיים חתימת החייב - היינו שכתוב בפירוש שחתימתם באה לקיים שזו חתימתו (כן משמע מפנים מאירות ב קב) - דין השטר כשאר כתב יד, שנאמן החייב לומר שפרע, לסוברים כן (ראה להלן: שם. העיטור שם; כן משמע מהשו"ע שם).

כתב ידו עם עדים שטר שחתומים עליו עדים, ואף המתחייב חתום עליו, אם נתקיימה חתימת המתחייב, אף על פי שלא

חתימתו שעל שטר אחר, ראה ערך קיום שטרות. 4. ויש מהראשונים הסובר שאין תורת שטר עליו (ריב"ש תעח).

כשיש בו זמן הוציא התובע כתב יד שיש בו זמן - לסוברים שבמלוה-על-פה (ראה ערכו) יש דין קדימה בגבייה מנכסי הלווה (ראה ערך גבית מלוה: קדימה בגבייה. כן משמע משו"ת הרשב"א ז שכו, וסמ"ע מח סק"א; תומים מג סק"ג) - נחלקו הדעות אם יש לו דין קדימה בגבייה מנכסי המתחייב:

• יש סוברים שאין למוציא כתב היד דין קדימה, שחוששים שמא עשה המתחייב קנוניא (ראה ערכו) עמו, וכתב בשטר זמן מוקדם (כן מצדד בשו"ת הרשב"א שם; פרישה חו"מ סו סק"ה; ש"ך חו"מ מג סק"ח, ושם מח סק"ב, על פי שו"ת הרשב"א ב קנא), ומכל מקום אם קדם התובע ותפס, אין מוציאים ממנו, ונאמן לומר שנכתב בזמנו (כן משמע משו"ת הרשב"א ז שכו; קצות החושן סט סק"א, על פי תוספות גיטין ג ב ד"ה כתב).

• ויש סוברים שיש למוציא כתב היד דין קדימה, שזמנו של שטר מוכיח עליו, וחזקה שנמסר בזמנו, ואין חוששים לקנוניא (כן משמע משו"ת מהר"ם לובלין לה, לפי ש"ך חו"מ מח סק"ב; תומים מג סק"ג).

הלואה המלוה את חברו, שהדבר משובח שלא ילוונו בלא שטר, ואף כשיש עדים על ההלוואה (ראה ערך הלואה: כשאסור להלוות), אם מלוה בשטר בכתב ידו של לוה, יש מהראשונים המפרש שתלוי במחלוקת הראשונים אם נאמן לטעון פרעתי נגד כתב ידו (ראה להלן: בטוען המתחייב כנגדו), שלסוברים שהוא נאמן לטעון פרעתי, אין להלוות אלא בחתימת עדים, אבל לסוברים שאינו נאמן לטעון פרעתי, אפשר לכתחילה להלוות בשטר בכתב ידו (כן משמע מריטב"א בבא מציעא עה ב, ובבא בתרא קעה ב), ולהלכה נחלקו אחרונים: יש פוסקים שיכול לכתחילה להלוותו גם בשטר בכתב ידו, שאף בו כתוב בפירוש כמה היתה ההלוואה (ש"ך חו"מ ע סק"ב, על פי סמ"ע שם סק"ד); ויש פוסקים שלכתחילה אין להלוותו בשטר בכתב ידו (מהרש"ם חו"מ כג, על פי בבא מציעא שם; ש"ך שם, בשמו).

בטוען המתחייב כנגדו

טוען שאין זה טען החייב שאין זה כתב ידו, ונתקיים כתב ידו בבית דין (ראה להלן: קיומו) - חייב לשלם (רי"ף בבא בתרא קעו א; רא"ש שם י מט; מאירי שם קעה א; טוש"ע חו"מ סט ב), ואינו נאמן במיגו שהיה יכול לטעון פרוע (ראה להלן). כן משמע מרי"ף ומאירי וטוש"ע שם).

טוען שפרעו חוב שבכתב ידו - ונתקיים כתב ידו בבית דין, וטען החייב שפרעו, נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שהחייב נאמן לטעון שפרע את החוב (תשובות הגאונים (שערי צדק) ד ו יד, בשם רב האי; תשובות גאוני מזרח ומערב צח; רי"ף בבא בתרא קעו א; רמב"ם מלוה יא ג; מרדכי שם תרנה, בשם מהר"ם; טור חו"מ נ וסט; ועוד), שלא מצינו שדין שטר בכתב ידו הוא כדין שטר לעניין טענת פירעון (כן משמע מתשובות גאוני מזרח ומערב שם), אלא הרי זה כמלוה-על-פה (ראה ערכו) לעניין נאמנות הלווה לטעון פרעתי (ראה ערך מלוה על פה. כן משמע מתשובות הגאונים ורי"ף ורמב"ם שם), ששטר שיש בו עדים, מקפיד הלווה ליטלו בשעת הפירעון, לפי שיש לו קול וגוברים בו מנכסים משועבדים, וכל זמן שנמצא ביד המלוה מוזלים נכסי הלווה (מלחמות לרמב"ן שם), ואפילו אם הוא שטר שאין גוברים בו ממשועבדים, כגון שאין בו

הנ"ל), אף שטר בכתב ידו אינו מועיל בלא עדי מסירה, שכתב ידו אינו עדיף על עדי חתימה (תומים מ סק"ג).

שטר קדושין (ראה ערכו) שכתבו הבעל בכתב ידו, ואין עליו עדים, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שמהתורה הוא מועיל לקידושין כשטר שחתומים עליו עדים (רא"ש יבמות ג ז; ריטב"א שם לא ב בשם הרמב"ן, והסכים עמו, וקידושין ט א בשם מורו, ושם סה ב בשם רב רבו; מאירי יבמות ל ב, בשם גדולי הדורות; נמוקי יוסף יבמות שם, בשם אחרים) - אף על פי שהודאת הבעל אינה מועילה בקידושין לאסור את האשה (ראה ערך קדושין. כן משמע מריטב"א ונמוקי יוסף יבמות שם) - שכתבת ידו חשובה כעדים לעשות מעשה שטר (ריטב"א ונמוקי יוסף שם).

• ויש סוברים שאף מהתורה כתב ידו אינו מועיל לקידושין, שאין דבר שבערוה פחות משנים, והודאת בעל דין אינה מועילה כיון שחב לאחרים (רשב"א יבמות וקידושין שם; ריטב"א יבמות שם, בשם יש אומרים).

גט כתב גט בכתב ידו ואין עליו עדים, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שהגט פסול, ואם נישאת - הולד כשר (תנא קמא במשנה גיטין פו א), שהגט כשר מן התורה, שכתב ידו הרי זה כעדים, אלא שחכמים פסלוהו, שמא יבואו להכשיר בכתב סופר (רש"י שם ד"ה ואם ניסת) ללא עדים (כן משמע מרש"י שם), או לפי שהוא כגט שאין בו זמן, שכיון שהוא כתב ידו יוכל לכתוב איזה זמן שירצה (תוספות שם ג ב ד"ה כתב), וכן הלכה (מאירי שם פו א).

• ויש אומרים שאם יש עדי מסירה - כשר (רבי אלעזר במשנה שם), ואפילו לכתחילה (רש"י שם ג ב ד"ה ואם; תוספות שם ד"ה רבי).

נכסים משועבדים אין גוברים בכתב ידו של המתחייב אלא מנכסים בני חורין, ולא מנכסים-משועבדים (ראה ערכו). משנה בבא בתרא קעה ב; רמב"ם מלוה יא ג; טוש"ע חו"מ סט א) - אפילו המתחייב מודה שלא פרע (סמ"ע שם סק"ה) - שאין גוברים ממשועבדים אלא במלוה-בשטר (ראה ערכו), היינו כשיש על ההלוואה שטר עם עדים, ששני אלו מוציאים עליה קול, אבל בכתב ידו בלא עדים אין יוצא קול (רש"י כתובות כא א ד"ה מנכסים; רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה גובה; פסקי רי"ד שם קעו א; רשב"א שם, וגיטין פו א; ריטב"א וחיידושי הר"ן גיטין שם), ודינו כמלוה-על-פה (ראה ערכו) שאין גוברים בה ממשועבדים (ראה ערך מלוה על פה. כן משמע מהרמב"ם שם; טור שם). אפילו כתב: חתימתי תעיד עלי כמאה עדים, אין גוברים בו מנכסים משועבדים (סמ"ע שם סק"ד, על פי רמ"א שם). אפילו הוחזק כתב ידו בבית דין - כלומר שנתקיים כתב היד בבית דין אחר שמסרו למלוה, כגון שהודה החייב שזהו כתב ידו (כן משמע מרשב"ם בבא בתרא קעו א ד"ה בעא), או שהעידו עדים שזהו כתב ידו של החייב (שיטה מקובצת שם, בשם הראב"ד), וכתבו הדיינים על כתב היד שהוא מקום (כן משמע מהרשב"ם שם) - מכל מקום אין גוברים בו אלא מנכסים בני חורין (גמ"ם שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ב), ואף על פי שאחר שהוחזק בבית דין יצא עליו קול (רבנו יונה שם), לפי שלא כתבו החייב מתחילה אלא להודות לתובע שהוא חייב לו, אבל לא כתבו על דעת לגבות בו ממשועבדים (רשב"ם שם ד"ה ה"ג, לפי תוספות גיטין ג ב ד"ה וגובה ורשב"א שם) - שלא נתכוין לעשות שטר שיהיה לו קול (תוספות שם; רשב"א שם) - ואין הקיום שנעשה אחר כך בבית דין, שעל ידיו יוצא קול, יכול לעשותו שטר לגבות בו ממשועבדים (רשב"ם שם)⁵.

5. לטעמים נוספים, ראה: תרומות יג ג ב; ר"ן גיטין פו ב.

וכן אינו יכול לטעון שלא כתב כן אלא שלא להראות את עצמו שבע ועשיר, ועל כך, ראה ערך אדם עשוי שלא להשביע את עצמו (שו"ת הרא"ש שם; טור שם, בשמו; שו"ע שם).

ואפילו כשיש לו מיגו שהיה יכול לומר פרוע, לסוברים כן (ראה לעיל), אינו נאמן לטעון טענות אלו (כן משמע מסמ"ע סט סק"ג, וש"ך חו"מ פא ס"ק מג), שאנחנו עדים שלא התכוין לשטות, או שלא להראות את עצמו שבע (אורים שם ס"ק נה).

טוען
טענת ספק (ראה לעיל), אלא כשהוא טוען טענת ודאי, אבל לא בטוען טענת ספק (העיסור; התרומות שם; רמ"א שם) על ההלואה (תרומות שם) - כגון שטוען שאינו מכיר את המלוה, או שאינו זוכר אם לזה ממנו (ש"ך שם) - שבאופן זה החתימה היא ודאי, וטענתו היא ספק, ואין ספק מוציא מידי ודאי (התרומות שם; סמ"ע שם סק"י, וש"ך שם, בשמו).

לא נתפרש
בשטר למי
נתחייב
הוציא עליו כתב ידו שהוא חייב, ולא נתפרש בשטר למי נתחייב - שהמחזיק בשטר יכול לגבות בו (ראה ערך שטרות) - נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שמתוך שהוא נאמן לומר פרעתי, לסוברים כן (ראה לעיל), נאמן לומר למוציא השטר: לא לויתי ממך אלא מאחר, ונפל ממנו, ואתה מצאתו (תרומות יג א ב, בשם הרמב"ן), וכן הלכה (טוש"ע חו"מ נ א).

• יש סוברים שאף על פי שהלווה היה יכול לטעון פרעתי, מכל מקום אינו נאמן בטענת נפילה (רשב"ם בבא בתרא קעב א ד"ה ההוא, לפי תפארת שמואל (קאידנור) לטור שם; כנסת הגדולה שם, הגהות טור סק"ה, בשם בני שמואל), שאדם נזהר בשטרותיו שלא יפלו, ואין לחוש שמא נפל מאדם אחר, והרי זה כטענת מיגו במקום עדים, שאינה מועילה (תפארת שמואל שם).

קיומו

שטר בכתב ידו של בעל דין, צריך לקיימו כדי לגבות בו - כשם שצריך קיום לחתימות עדים שבשטר (ראה ערך קיום שטרות) - וכותבים עליו בית דין הנפק לקיימו, כשטר שיש בו חתימת עדים (ריב"ש תנ"ד, על פי רשב"ם בבא בתרא קעו א ד"ה בעא; דרכי משה חו"מ סט סק"ד, בשמו).

על ידי דימוי
לשטרות אחרים
הבא לקיים כתב ידו של לווה על ידי שטרות אחרים - היינו שמדמים כתב יד זה לכתב ידו של הלווה היוצא בשטרות אחרים, כדרך שמדמים בשטרות כתב יד העדים לכתב ידם היוצא בשטרות אחרים (ראה ערך קיום שטרות) - נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שבכתב ידו אין מועיל קיום הנעשה על ידי דימוי לשטרות אחרים (התרומות שם, וטור שם, בשם רב שריא; ב"ח שם; קצות החושן מו סק"ח), שמה ששטרות מועילים לראיה הוא מדרבנן כדי שלא תנעל דלת בפני לוויים (ראה ערך שטרות), ולכך תקנו חכמים אף להקל ולקיימם על ידי דימוי שטרות (ראה ערך קיום שטרות), ומשום כך אין להקל ולקיימם על ידי השוואת שטרות בשטר בכתב ידו, שלא מצינו שהקילו בו חכמים שאפשר לקיים בדרך זו (בית יוסף שם, לפי גידולי תרומה שם).⁷

אחריות (ראה ערכו), מכל מקום יש עליו שם שטר, וכל זמן שנמצא ביד המלוה, מוזלים נכסי הלווה (ש"ך חו"מ סט ס"ק יד, בדעת הרמב"ן), ואילו שטר בכתב ידו, אין הלווה מקפיד ליטלו בשעת הפירעון, כיון שאין גובים בו ממשועבדים (ראה לעיל: העניינים שמועיל בהם. שו"ת הרא"ש סז א; חידושי הר"ן בבא בתרא ע א; ריטב"א שם קעה ב), שכיון שאין גובים בו ממשועבדים - ואף אין שם שטר עליו (ש"ך שם) - אף כשנשאר ביד המלוה אין נכסיו מוזלים (רשב"א שם קעו א).⁶ ואפילו הוחזק כתב ידו בבית דין - נאמן לטעון פרעתי (כן משמע מהרי"ף שם, ורמב"ם שם), שהרי אף לאחר שהוחזק בבית דין אין גובים בו ממשועבדים (ראה לעיל: שם), ואין הלווה חושש להשאירו ביד המלוה (תפארת ישראל חו"מ שם סק"ה).

• ויש סוברים שאינו נאמן, שלעניין טענת פירעון דין כתב ידו כדין שטר שיש עליו עדים, שיכול התובע לטעון הרי שטרך בידי (ראה ערך מלוה בשטר. המאור שם קעה ב; כן משמע מרשב"ם שם מ א ד"ה הודאה, ושם קעו א ד"ה ה"ג; תוספות כתובות כא א ד"ה הוציא, וסמ"ג עשין צד, ומרדכי בבא בתרא שם, בשם ר"י; ועוד), שלדעתם אף במלוה הכתובה בכתב ידו אין הלווה פורע חובו עד שיחזיר לו המלוה את כתב ידו (תוספות כתובות שם), ואין הבדל בין שטר בעדים לשטר בכתב ידו (תוספות ר"ד בבא בתרא מ א).

אף להלכה נחלקו הדעות:

• יש פוסקים שנאמן לומר פרעתי (שו"ע חו"מ נ א, ושם סט ב; שו"ת מהר"ם לובלין סט; ש"ך חו"מ סט ס"ק יד).

• יש פוסקים שאינו נאמן (מהרש"ל בים של שלמה כתובות ב כה, ובביאור לטור חו"מ סט).

• יש פוסקים שמכיון שהיא מחלוקת, מספק אין מוציאים מיד המוחזק (מרדכי שם; שו"ת הרא"ש שם, לפי משנה למלך מלוה יא ג; מהר"א ששון צה; ב"ח חו"מ סט ב).

• ויש פוסקים - שכיון שהדבר ספק (ש"ך שם, בדעת הרמ"א) - אין לדיין אלא מה שענינו רואות (ריב"ש תנ"ד; רמ"א שם), ואם הדיין אומד בדעתו שאילו היה הלווה פורע את חובו לא היה מניח כתב ידו ביד המלוה, אין הלווה נאמן לטעון שפרע (ש"ך שם).

במקום שהמנהג שהפורע חובו מקפיד שלא להותיר כתב ידו ביד המלוה, כגון במקום שדין המלכות הוא שאינו נאמן לטעון פרעתי נגד כתב ידו, אין הלווה נאמן לטעון שפרע, אפילו לסוברים שבסתם נאמן לטעון שפרע (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן כב; תומים סט סק"ה).

כתב ידו שיש בו נאמנות (ראה ערכו) למלוה - היינו שכתב שלא יהיה הלווה נאמן לטעון שפרע, או שכתב שהמלוה יהיה נאמן לטעון שלא פרע (כן משמע מסמ"ע שם ס"ק יג, והגהות דרישה ופרישה לדרכי משה שם) - הכל מודים שאין הלווה נאמן לטעון שפרע החוב שבכתב היד (התרומות יג ב ב; טוש"ע שם ב) אם נתקיים השטר בבית דין (טוש"ע שם), שכיון שיש בכתב היד נאמנות למלוה, אילו פרע הלווה חובו לא היה מניחו בידו (טוש"ע שם), ובוודאי הוא משקר (ש"ך שם ס"ק יז).

טוען שמשה
היה בתובע
(שו"ע חו"מ פא יז, על פי שו"ת הרא"ש סה א, והטור שם בשם הרא"ש).

7. לטעמים נוספים, ראה: ש"ך שם; קצות החושן שם.

6. לטעמים נוספים, ראה: כתוב שם בבא בתרא קעו א; מגיד משנה מלוה יד י.

בשטר בכתב ידו אין המקיימים מעידים על גוף הלווה אלא על כתב ידו (מהרש"ם שם).

להצריכו טען המתחייב שאין זה כתב ידו, ואין אפשרות לחתום בפניו לקיים את הכתב ממקום אחר, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שעליו לחתום בפני בית הדין, ומדמים את החתימות (העיסור ע - עיסקא וחוב, דף יד טור א במהדורת רמ"י, ותרומות יג ג, בשם איכא מאן דאמר, הראשון), וביארו אחרונים שאין לומר שאין בזה תועלת, שהרי ודאי ישנה את כתב ידו, שמא אינו יודע לכתוב אלא כמו שהורגל, ואם ישנה אין בכך הפסד, שהרי אין כתב ידו יוצא ממקום אחר, ואם ימצאו אחר כך לקיימו יגבו בו (כן משמע מראש יוסף חו"מ סט ס"ק כה).

• ויש סוברים שאין מצריכים את המתחייב לחתום בפניו כדי לקיים את כתב היד, שכן הוא יכול להערים ולשנות את כתב ידו (העיסור ותרומות שם, בשם איכא מאן דאמר, השני), ובוודאי יעשה כן (ש"ך שם ס"ק יג), וכן הלכה (שו"ע שם, לפי הש"ך שם).

• ויש סוברים שאין לחלק בין קיום כתב ידו לקיום שאר שטרות, ואף כתב ידו מתקיים על ידי דימוי לשטרות אחרים (כן משמע מרי"ף בבא בתרא קעו א, ורמב"ם טוען ו ג, ורא"ש שם י מט, ושו"ע שם ב; טור שם).

שלא בפני בעל דין הבא לקיים שטר בכתב ידו שלא בפני בעל הדין, נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שאין לקיימו אלא בפניו, שלא אמרו שמקיימים שטרות שלא בפני בעל דין, לסוברים כן (ראה ערך קיום שטרות), אלא בשטר בחתימת עדים, שמשום שאין צריך לקיימו אלא מדרבנן, הקילו בו לקיימו שלא בפני בעל דין (ראה ערך הנ"ל), מה שאין כן בשטר בכתב ידו, שצריך לקיימו מן התורה, לסוברים כן (ראה לעיל. ש"ך חו"מ מו סק"י, ושם סט ס"ק יב).

• ויש סוברים שאין לחלק בין קיום שטר בכתב ידו לקיום שאר שטרות, ומקיימים אותו אפילו שלא בפני בעל דין (מהרש"ם חו"מ קמו; מהר"ש א לב; קצות החושן שם סק"ה), ומהם שפירשו שאף

כְּתָב עַל גְּבִי כְּתָב

כתב הנכתב על גבי כתב קיים, לעניין חשיבות הכתב העליון ככתב, ולעניין מחיקת הכתב התחתון

• בכתב שונה
• הכתב התחתון

הפרקים:
• באותו הכתב

באותו הכתב

מתקן כלום בכתב התחתון, נחלקו ראשונים אם חשוב כתב:

• יש סוברים שלדברי הכל אינו חשוב כתב, שדווקא בגט (ראה ערכו) שנכתב שלא לשמה (ראה ערכו), יש סוברים שיכול להעביר עליו קולמוס לשמה ולהכשירו (ראה לעיל), משום שהכתב השני מתקן יותר מהראשון, שהראשון היה כתוב שלא לשמה, והשני כתוב לשמה, ולכך חשוב הכתב העליון כתב (תוספות שבת קד ב ד"ה אמר, וגייטין יט א ד"ה דיו; רשב"א גיטין שם; תוספות רא"ש שם ושם), שבמקום שיש בכתב תיקון, חשוב הכתב העליון ככתב בפני עצמו (נשועות יעקב או"ח לב טו; גט פשוט ככה לג, בדעת התוספות), והרי הוא כדיו על גבי סיקרא שחשוב כתב, לסוברים כן (חידושי חתם סופר גיטין שם; כן משמע מנשועות יעקב שם).

• ויש סוברים שאין חילוק בין אם הכתב העליון מתקן, או אינו מתקן, ולסוברים שהעברת קולמוס מועילה להכשיר גט שנכתב שלא לשמה, אף כשהכתב העליון אינו מתקן - חשוב כתב (רמב"ן וחידושי הר"ן גיטין שם; ריטב"א שבת וגייטין שם).

להלכה פסקו ראשונים שאינו חשוב כתב (רמב"ם שבת יא יא, טז; מאירי גיטין כ א).

בשבת כתב על גבי כתב, לסוברים שאינו חשוב כתב (ראה לעיל) אף לענין שבת פטור (כן משמע מהמשנה שבת קד ב, וגמ' שם), שהרי לא עשה כלום (שו"ת הרמ"א קיט), ומכל מקום לכתחילה אסור לכתוב בשבת כתב על גבי כתב (כן משמע מהמשנה שם, ורמב"ם שבת א א, כיון שמכל מקום הוא כותב, והכתב העליון הוא העיקר, שהרי התחתון אינו נראה, ולדברי הכל הכתב העליון חשוב כתב במקצת, אלא שאינו מן המובחר (שו"ת הרמ"א שם), או משום שלאחר העברת

בגט כתב על גבי כתב - היינו שהעביר קולמוס על אותיות הכתובות כבר (רש"י שבת קד ב ד"ה כתב) - נחלקו בו אמוראים:

• יש אומרים שאם כתב גט (ראה ערכו) שלא לשמה (ראה ערכו), והעביר עליו קולמוס לשמה - כשהכתב העליון שווה לתחתון, כגון שהוא דיו על גבי דיו - אם חשובה העברת קולמוס ככתיבה, הדבר תלוי במחלוקת תנאים בספר-תורה (ראה ערכו) שנכתבו אזכרות (ראה ערכו) שבו שלא לשמן (רב חסדא בגיטין כ א), שיש הסוברים שאפשר להעביר קולמוס עליהם ולקדשן (רבי יהודה בשבת שם, וגייטין שם), ולדעתם חשובה העברת קולמוס ככתיבה, והגט כשר, שחשוב שנכתב לשמו (כן משמע מרב חסדא בגיטין שם, לדעה זו); ויש הסוברים שבספר תורה אין לעשות כן (חכמים בגמ' שם ושם), ולדעתם הכתיבה בכתב על גבי כתב בגט אינה חשובה ככתיבה, והגט פסול (כן משמע מרב חסדא בגיטין שם, לדעה זו).

• ויש אומרים שהכל מודים שחשובה העברת קולמוס ככתיבה, והגט כשר, ומה שיש אוסרים בספר תורה להעביר עליו קולמוס לשמו הוא מטעם אחר שאין השם מן המובחר, ואף על פי שחשובה העברת קולמוס ככתיבה (כן משמע מרב אחא בר יעקב בגמ' שם).

להלכה נחלקו ראשונים אם אינו גט (רמב"ם גירושין ג ד; רא"ש שם ב יז; ר"ן ומאירי שם; שו"ע אה"ע קלא ה, בסתם); או שיש לחוש לדעה שהוא גט (רשב"א שם, בשם רבנו חננאל, והסכים עמו; שו"ע שם, בשם יש אומרים), ואם נתגרשה בגט זה וקידשה אחר - חוששים לקידושיו (בית שמואל שם סק"ה).

כשאינו מתקן כתב על גבי כתב, כשעל ידי הכתב העליון אינו

כתב דיו על גבי דיו, אף אם היה הכתב התחתון מטושטש מעט, והעביר עליו קולמוס לחדשו, אינו חשוב כתב (כן משמע מרש"י שבת קד ב ד"ה כתב; מאירי שם), ואינו חשוב ככותב דיו על גבי סיקרא (שו"ת חתם סופר יו"ד רנו),

• יש סוברים שהכתב התחתון חשוב כמי שנמחק (כן משמע מברכי יוסף או"ח לב י, ובית יצחק יו"ד ב קב א וז; חידושי הגר"ח קמה), ואסור להעביר דיו על גבי שמות שאינם נמחקים (ראה ערך אזכרות וערך מחיקת השם), שכשמעביר עליהם דיו - חשוב כמחוקם (ברכי יוסף שם, על פי תשב"ץ א קכז, ושם ג קצג; בית יצחק שם, על פי תשב"ץ שם), והמעביר דיו בתפילין (ראה ערכו) על גבי אותיות לאחר כתיבתם, יש בו פסול משום שלא כסדרן, שהוא פסול בתפילין, ואין הכתב התחתון מכשירן (ראה ערך כתיבת סת"ם. כן משמע מתרומת הדשן מח).

• ויש סוברים שאינו חשוב כמחוק, שהכתב העליון מחזק את התחתון, ונעשו שניהם כתב אחד (צמח צדק או"ח טו, על פי שו"ת מהר"ל קיט; גידולי הקודש ד ו, על פי תשב"ץ א קכז).

דיו על גבי המעביר בשבת דיו על גבי סיקרא - שהכתב העליון סיקרא בשבת הגון מן התחתון (ראה לעיל: בכתב שונה) - אמרו שחייב משום מוחק (ראה ערכו. גיטין יט א; ירושלמי שבת יב ד, וגיטין ב ג), שהוא מוחק את הכתב התחתון (רש"י שם ד"ה מוחק), שמכהה מראיתו (גידולי הקודש או"ח לב סק"ב), ואף לסוברים שדיו על גבי סיקרא אינה חשובה כתב (ראה לעיל: שם. כן משמע מהתשב"ץ א קכז).

ואף לא ככתב המתקן את הכתב הראשון, שחשוב כתב לסוברים כן (ראה לעיל: באותו הכתב. כן משמע מתרומת הדשן מח). ולכן, תפילין (ראה ערכו) שנמחקו אותיותיהן קצת, ועדיין רישומן ניכר - שעדיין כשרות הן (ראה ערך כתב; כתיבה) - שיכול להעביר עליהן קולמוס כדי שלא ימחקו יותר, ואין חשובה כתיבה שלא כסדרן - שפסולה בתפילין (ראה ערך סת"ם כסדרן: הדין וגדרו) - שאין הכתב העליון חשוב כתב, לפי שהכתב התחתון כשר, ואינו מתקן בו עכשיו כלום (תרומת הדשן שם, על פי תוספות שבת קד ב ד"ה אמר, וגיטין יט א ד"ה דיו; כן משמע משו"ע או"ח לב כז, וביאור הגר"א שם).²

מקום המחק לסוברים שכתב על גבי כתב אינו כתב (ראה לעיל: באותו הכתב), אין לכתוב על מקום המחק, שנשאר בו רושם דיו למטה, כי חשוב כתב על גבי כתב (פרי מגדים אורח חיים לב, אשל אברהם ס"ק לד; בית שלמה אורח חיים ז; כן משמע מהמשנה ברורה שם ס"ק קיג).

הכתב התחתון

הכתב התחתון בדיו על גבי דיו, לסוברים שהכתב העליון חשוב כתב אף כשאין בו תיקון (ראה לעיל: באותו הכתב), נחלקו אחרונים:

פְּתִי הַקּוּדֶשׁ¹

דיני ספרים ודפים שכתובים בהם דברי תורה-שבכתב ותורה-שבעל-פה

הפרקים:

- גדרם
- איסור איבודם
- כבודם
- שמירתם והצלתם

גדרם

"כתבי הקודש" נזכרו בחז"ל בכמה מקומות (שבת קטו א; עירובין צו ב; בבא בתרא יא א; ידים ג וד; תוספתא שבת יג; ספרי דברים צה; פסיקתא זוטריתא אמור ומטות. ועוד), והם עשרים וארבעה הספרים של תורה-שבכתב (ראה ערכו) ונביאים-וכתובים (ראה ערכו). רש"י שבת שם ד"ה כל, ובבא בתרא שם ד"ה כתב, אבל לא נכללו בלשון חז"ל בלשון "כתבי הקודש" ספרי תלמוד ותפילות ושאר כתבי הקודש, שבזמננו עדיין לא הותר לכתוב תורה-שבעל-פה (ראה ערכו). ראה ערך עת לעשות לה, וערך תורה שבעל פה, ולכן הדינים שנאמרו בכתבי הקודש, לא נאמרו אלא בתורה נביאים וכתובים שהיתה כתיבתם מותרת (ספר התרומה רמה; שו"ת באר שבע מג), וכשנכתבו בכתב ובלשון ובאופן שהותר לכותבם (ראה ערך תורה שבכתב, על הצורה שבה ניתנו להיכתב), אבל בזמן הזה - שהותר לכתוב תורה שבעל פה - בלשון "כתבי הקודש" נכללו אף שאר כתבים של דברי תורה (ראה להלן), ומכל מקום יש מצדדים לומר שאף בזמן המשנה היתה בכל כתבי הקודש קדושה מועטת, והיה חיוב לנהוג בהם כבוד (שו"ת משאת בנימין סוף סי' ק).

דינים האמורים בכתבי הקודש, יש מהם שאף בזמן הזה אינם נוהגים אלא בתורה נביאים וכתובים הכתובים כהלכתם, בכתב אשורי, על ספר ובדיו (ידים ד ה, ורמב"ם שאר אבות הטומאות ט ז, וראה ערך נביאים וכתובים וערך ספר תורה), ויש מהם שבזמן הזה נוהגים בכל כתבי הקודש (ראה ציונים הבאים) - כגון הצלתם מפני

הדליקה (ראה להלן), ודינים נוספים של איסור איבודם, וחיוב שמירתם והצלתם (ראה להלן: איסור איבודם; שמירתם והצלתם), ודינים נוספים של כבודם (ראה להלן: כבודם) - ובכלל זה אף כתבי ראשונים ואחרונים בפירושיהם לתנ"ך ולתלמוד וכיוצא (באר שבע שם. וראה ערך גניזה).

הערך שלפנינו עוסק בדינים שנאמרו בכלל כתבי הקודש, אף כשנכתבו באופן שאין בהם קדושת ספר-תורה (ראה ערכו), או חומשים (ראה ערכו), או קדושת נביאים-וכתובים (ראה ערכו), ואף בספרי תורה-שבעל-פה (ראה ערכו). על דינים המיוחדים לספר תורה וחומשים וספרי נביאים וכתובים שנכתבו באופן שיש בהם קדושה, ראה בערכים המיוחדים להם, וראה ערך ידים: ידים הבאות מחמת ספר, וערך שמונה עשר דבר.

גדר קדושת ספרי תורה-שבעל-פה (ראה ערכו), נחלקו ספרי תורה שבעל פה אחרונים:

• יש שכתבו שקדושתם מחמת עצמם (אחרונים דלהלן; אבני נזר יו"ד שעו כ ואילך, בדעת מגן אברהם וט"ז, וראה להלן), וראוי ונכון לנהוג קדושה גדולה במשנה ובגמרא ובפירושיהם, מפני שיש בהם סרך קדושת ספר-תורה (ראה ערכו. שו"ת באר שבע מג).

• ויש סוברים, שספרי תורה שבעל פה אינם קדושים מחמת עצמם, אלא מחמת שעומדים ללמוד בהם (אבני נזר שם אות ח ואילך; שו"ת אגרות משה או"ח ד לט, שלכך כשבלו, ואין עומדים ללימוד,

¹ כתבי הקודש. 1. לב, טורים תרג-תרסב.

² ויש מהראשונים הסובר שאם היה הכתב התחתון מטושטש, הכתב העליון חשוב כתב (תשב"ץ א קכז וג קצג, לפי גידולי הקודש ח נ).

לסוברים שהדפסה חשובה כתיבה (ראה ערך הנ"ל וערך כתיבת סת"ם)
 - או שהיא חקיקה, אלא שחקיקה דינה ככתיבה לכל ענין (ראה ערך כתב; כתיבה, וערך משאת בנימין וט"ז דלהלן) - יש בהם קדושה כשאר כתבי הקודש (שו"ת מהרש"ם יו"ד קפד; ט"ז או"ח רפד סק"ב, ויו"ד רעא ח; מגן אברהם בהקדמה לסי' רפד; משנה ברורה מ סק"ד), וכתבו אחרונים שכל המקל בקדושתם עתיד ליתן את הדין (ט"ז יו"ד שם. וראה מנחת יצחק א יז ח, וציץ אליעזר ג א כ).

כתבי הקודש שלא נכתבו לשם קדושה - כגון דפי כשלא נכתבו לשם קדושה הגהה שנדפסו לניסיון (שו"ת עין יצחק א או"ח ח), וכן כתבים שנכתבו על ידי אפיקורוס (ראה ערכו) הכופר בתורה (עין יצחק שם, על פי רמב"ם יסודי התורה ו ח), וכן לוחות שכותבים לתניקות על מנת להתלמד, ודרך לכתוב להם לפי שעה ולמחוק (עין יצחק שם אות יא, על פי רמב"ם תפילין י ד, וראה ציץ אליעזר ג א אות טו) - יש סוברים בדעת ראשונים שאין בהם קדושה (עין יצחק שם אות ט בדעת רמב"ם שם. וראה ציץ אליעזר טז לא), ועוד כתבו לצדד שאף הנכתבים סתם, ללא כוונה, אין בהם קדושה, כיון שלא התכוון לקדשם (עין יצחק שם בדעת הרמב"ם יסודי התורה שם, וראה שם מסקנתו, וראה ציץ אליעזר ג שם אותיות י ויד), וכעין זה כתבו ראשונים שכתבים שנכתבו שלא על מנת להגות בהם, אינם צריכים גניזה (תשב"ץ א ב⁴).

והרבה אחרונים כתבו שכתבי הקודש שנכתבו שלא לשם קדושה יש בהם קדושה (שו"ת מהרש"ם יו"ד קפד; שו"ת שבות יעקב א טו; שו"ת ר"פ כץ שבסוף ליקוטי הפרדס (אמסטרדם) עמ' כה; שו"ת משיב דבר ב פ, וראה ציץ אליעזר חלק טז שם) - וכמו שאמרו בספר-תורה (ראה ערכו) שכתבו גוי (ראה ערכו) שייגנו (ראה ערך גניזה, ורמב"ם יסודי התורה שם), אף על פי שגוי אינו כותב לשם קדושה (מהרש"ם שם) - שכיון שניתן לקרוא בהם, הרי הם בכלל שאר כתבי הקודש (שבות יעקב שם; ר"פ כץ שם).

כשנכתבו מלכתחילה כתבי הקודש שנכתבו מלכתחילה שלא על מנת על מנת לאבדם ללמוד בהם אלא על מנת לאבדם - כגון דפי הגהה שנדפסו לניסיון - יש מן האחרונים שכתבו שאין בהם קדושה, שמלכתחילה נכתבו על מנת לאבדם (משיב דבר ב פ; עין יצחק א או"ח ח); ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם שיש בהם קדושה (שו"ת מהרש"ם יו"ד קפד. וראה מנחת יצחק א יח טז, על פי תשב"ץ א ב).

כתבי הקודש שלא ניתן ללמוד מהם - כגון שבלו כשלא ניתן ללמוד מהם (אגרות משה או"ח ד לט. והיינו אף שמתחילתם היו ראויים), או שיש בהם שגיאות (תשובות רא"א גרונדנסקי באחיעזר ב מח אות ג) - יש מן האחרונים שכתבו שכמו שכתבי הקודש שאסור ללמוד בהם, להלכה אין להצילם מן הדליקה בשבת (ראה להלן: שמירתם והצלתם, מחלוקת תנאים ואמוראים, וכן הלכה), כמו כן אלו שלא ניתן ללמוד בהם, אין להצילם מפני הדליקה בשבת (אבני נזר יו"ד שעו ח; תשובות רא"א גרונדנסקי שם; אגרות משה שם), שכיון שאין ראויים ללמוד בהם - אין בהם קדושה (אגרות משה שם. וראה ציץ אליעזר ג א ח, ושם חלק טז לא).

דברי תורה לצד דברי כפירה כתבים שמחברים בהם דברי תורה עם דברי כפירה, כתבו אחרונים שבחלק של דברי תורה יש קדושה (שו"ת מהר"ם שיק או"ח סו), ומכל מקום יש שכתבו שבזיון הוא

אין בהם כלל קדושה, אף על פי שאפשר ללמוד בהם), ודינם כתשמישי קדושה (ראה ערך תשמישי מצוה וקדושה. אבני נזר שם), ולדעה זו יש סוברים שאף ספרי תורה-שבכתב (ראה ערכו) הכתובים שלא כהלכתם, אינם קדושים אלא מחמת שעומדים ללמוד בהם (אגרות משה שם, שגם הם אחר שבלו אין קדושתם קיימת אלא מחמת האזכרות שבהם); ויש סוברים שספרי תורה שבכתב הכתובים שלא כהלכתם, בכלל תקנת חכמים להתיר כתיבתם משום עת-לעשות-לה' (ראה ערכו), תיקנו שתהיה כתיבתם מקדשתם כדי שיהיה דין הקורא אותם כקורא מתוך הכתב (אבני נזר שם אות כו).

הכתובים בכתב כתבי הקודש הכתובים בכתב שאינו כתב-אשורי שאינו אשורי (ראה ערכו) - כגון בכתב רש"י, או בכתב לטיני (שו"ת חוות יאיר קט. על מהותם של כתבים אלו, ראה ערך כתב; כתיבה. וראה ערך כתב אשורי, אם כתב משיט"א או כתב מרובע כעין כתב אשורי, נכללים בכלל כתב אשורי) - יש מן הראשונים שכתבו שאינם נקראים כתבי הקודש, שאף ספר-תורה (ראה ערכו) שאינו בכתב אשורי אין בו קדושת ספר תורה (ראה ערך ספר תורה, ושם אם אין בו קדושה לגמרי, וראה שו"ת ר"י הנגיד דלהלן, ופרי מגדים או"ח קנ"ג משבצות זהב טו), וכל שכן פירושו, ולא הותרה הקריאה בהם אלא בשעת הדחק (ראה ערך עת לעשות לה', וראה שו"ת ר"י הנגיד דלהלן), ואין אנו חייבים לשמרם (שו"ת ר"י הנגיד כה כו), להלכות שבת כג כו). וראה שו"ת רדב"ז ג תקיג, ושואל ומשיב תליתאה א שכו).

והרבה אחרונים כתבו שאין לנהוג בהם שום בזיון (חוות יאיר שם) - בזמן הזה שהותרה כתיבתם אף שלא בכתב אשורי (ראה ערך עת לעשות לה', ושם אם הותרה אף כתיבת תנ"ך שלא בכתב אשורי) - שהרי הם קדושים מצד הענין הנאמר בהם, ומצד התכלית שהם עשויים לצרכה, ללמוד וללמד דברי תורה או מוסר וכיוצא (חוות יאיר שם), אלא שכתבו שקדושתם קלה יותר מכתבי הקודש שבכתב אשורי (שו"ת רמ"א לד; חוות יאיר שם וסי' קפד), שצורת האותיות היא חלק מהקדושה, ואינה אלא בכתב אשורי (חוות יאיר קט. על קדושת כתב אשורי, ראה ערכו), ולפיכך יש מצדדים לומר שאין להחמיר בהם כשאר כתבי הקודש לענין ישיבה על כלי שיש בו ספרים אלו, ולענין תשמיש-המטה (ראה ערכו) בחדר שהם שם, ולענין הכנסתם לבית הכסא, כשאינם נמצאים בכלי בתוך כלי (ראה להלן. רדב"ז ורמ"א שם, וחוות יאיר שם וסי' קפד, וראה מנחת יצחק א יח אות כ, וציץ אליעזר טז לא). על דין דברי חול הכתובים בכתב אשורי, שלדינים שונים דינם ככתבי הקודש, ראה ערך כתב אשורי.

כשנדפסו כתבי הקודש שנוצרו שלא בדרך כתיבה, כגון שנדפסו לסוברים שהדפסה אינה חשובה ככתיבה (ראה ערך כתב; כתיבה, ושם על אופנים שונים של הדפסה), כתבו אחרונים שקדושתם קלה יותר משאר כתבי הקודש, ודינים שונים הנוהגים בכתבי הקודש מפני כבודם - כגון האיסור לשמש מיטתו בפניהם (ראה להלן: כבודם) - אינם נוהגים בהם (שו"ת חוות יאיר קפד; שו"ת תאיר נרי יו"ד ח²), ומכל מקום כתבו אחרונים שיש לחוש לבזיונם, אפילו נדפסו באופן שאינו חשוב מעשה אדם (שו"ת מהרש"ם ג שנו; חזון איש ידים ח ס"ק יח (יו"ד קסד סק"ג)³), ומהם שכתבו שאין הדברים אמורים אלא כשדעת האדם ללמוד בהם, אבל אם אין דעתו ללמוד בהם, אין בהם קדושה, ומותר לאבדם (חזון איש שם, וראה ציץ אליעזר טז לא).

2. וראה ט"ז יו"ד רעא ח: שמעתי אומרים. 3. וראה שו"ת שבט הלוי ה קסג, בצילומים. 4. וראה שם שהנכתב ללימוד תינוקות אסור למחקו. וראה מנחת

לנשקם הפותח או סוגר ספר מכתבי הקודש, יש מן האחרונים שכתבו שהמנהג לנשקו (כפ החיים (פלאג'י) כ יא. וראה כפ החיים (סופר) קנה יב, שהביא מנהג זה לגבי ספר תורה, והוסיף: ובפרט ספרי קבלה).

עמידה בפניהם **כתבי הקודש, אין צריך לעמוד מפניהם** (בית יוסף יו"ד רפב בדעת הרמב"ם תפילין ז יד; רמ"א בשו"ע שם ב דעה א; לבוש שם ב).

כמה דינים נאמרו באיסור לבזות כתבי הקודש בגופם:

לזרקם כל כתבי הקודש - אפילו הלכות ואגדות (רמב"ם תפילין י ה; שו"ע יו"ד רפב ה) - **אסור לזרוקם** (רב אחא בר אבהו בעירובין צח א; רמב"ם שם; שו"ע שם), שכשנותנם לחברו לא יתנם לו בזריקה (כסף משנה תפילין שם בשם רבנו מנוח; ב"ח יו"ד שם ג. וראה שו"ת באר שבע מג); וכן כשמונים, לא יניחם דרך זריקה, אלא יקחם בידו דרך כבוד ויניחם במקומם (ב"ח שם. וראה רבינו ירוחם אדם וחוה יב יג, והובא בבית יוסף או"ח שט), שזריקתם היא מנהג בזיון (קרית ספר תפילין י). היו מונחים בארגז, יש מן האחרונים שכתב שמותר לזרוק את הארגז (שו"ת אמרי יוסף ב קעא ב).

איסור זריקת כתבי תורה-שבעל-פה (ראה ערכו), לסוברים שכתבי תורה שבעל פה אינם אלא כשאר תשמישי קדושה (ראה לעיל: גדרם; גדר קדושת ספרי תורה שבעל פה), הרי זה כאיסור זריקת פת (ראה ערך בזוי אוכלים), שעל ידה חי האדם, ואף כתבי הקודש על ידם יחיה האדם חי עולם (אבני נזר יו"ד שעו יט).

כתבי הקודש, אין להניחם על גבי קרקע (רבנו יונה קרקע וכדו' אבות ד; ארחות חיים הלכות תלמוד תורה טו; מהרי"ל ליקוטים פ; רמ"א בשו"ע יו"ד רפב ז⁵), ואף על המדרגות שעושים לפני ארון הקודש - שהן גבוהות מן הקרקע, ואינן כקרקע ממש (אגרות הרמ"ז לו), ואינן עשויות להילוך חול (שו"ת גבול יהודה ז) - **אסור להניחם** (מהרי"ל שם; רמ"א שם).

כתבי הקודש המונחים בכלי, מצדדים אחרונים להתיר בשעת הצורך להניח את הכלי עם כתבי הקודש על גבי קרקע (דעת קדושים שם סק"ד. וראה מגן אברהם מג ס"ק יג, וביאור הלכה שם ד"ה ומניח). וכן כתבו ראשונים שאין להניח ספרים על מיטה שישן עליה (ספר חסידים קנז, הובא באלה רבה מ סק"ה, ובמשנה ברורה רמ ס"ק נד), שאדם מפית במיטה (ספר חסידים שם (וראה משנה ברורה שם)), וכל שכן במיטה שישן עליה עם אשתו, שמצוי שם שכבת זרע (ספר חסידים שם, ומשנה ברורה שם).

הנחת כתבי הקודש מאחוריו, שנינו בברייתא בירושלמי, וכן כתבו ראשונים, שהיא מותרת (ירושלמי ברכות ג ה; מחזור ויטרי תכז; תוספות ברכות יח א ד"ה וירכב; רא"ש שם ג ז; מרדכי שם נט; רבינו ירוחם אדם וחוה ב ד דעה א); ויש מהראשונים שאוסרים (ספר חסידים שם; רבינו ירוחם שם דעה ב), והביאו רמז מהכתוב: **וְאֵתִי הִשְׁלַכְתָּ אַחֲרַי גִּנְף** (מלכים א יד ט. ספר חסידים שם), ופירשו ראשונים, שאף הירושלמי לא התיר אלא במקום סכנה, אבל שלא במקום סכנה אסור (רבינו ירוחם שם).

תליית כתבי הקודש בין רגליו, כתבו ראשונים שהיא אסורה (ספר חסידים שם).

לא יניח כתבי הקודש במקום שיכולים ליפול (ספר חסידים תתקכב).

כשנפלו לארץ ספר מכתבי הקודש שנפל לארץ, צריך להרימו (ספר

לכתבי הקודש שיש בצידם דברי כפירה, וכל שאינו יכול להפרידם זה מזה, צריך לשרוף את הספר כולו, אף שממילא ישרפו גם כתבי הקודש, ואפילו יש בהם פסוקים ושמות, שכבודם הוא שישרפו ויסולק הבזיון (אגרות משה יו"ד ב קלז).

כבודם

כתבי הקודש, חייב אדם להיזהר מאוד בכבודם (ספר חסידים תתקטז, וראה פלא יועץ ערך ספר ד"ה וחיוב), ואסור לבזותם (ראה להלן, שבאופנים שונים התירו לעבור על איסורים דרבנן כדי למנוע את בזיונם), בין במעשה הנעשה בגופם שאינו דרך כבוד (ראה להלן), ובין על ידי שימוש בהם להנאתו (ראה ספר חסידים תתקד), ובין בהנהגה שיש בה בזיון בפניהם (ראה להלן), כי הם חשובים בגדי המלך, וכל המכבד את התורה גופו מכובד, וזוכה לכתרה של תורה, וכל המרבה בכבוד הספרים לכבוד שמים, כבודו מתרבה (פלא יועץ שם). איסור בזיון כתבי הקודש, כתבו אחרונים שהוא משום שמן התורה צריך לנהוג כבוד בתורה, בכל מה שהוא כבוד לה (קרית ספר תפילין י, וראה מנחת יצחק א יז ו, וראה להלן). אף כתבים הנראים ככתבי הקודש - כגון דפי הגהה, שאין בהם קדושה, לסוברים כן (ראה לעיל: כשנכתבו מלכתחילה על מנת לאבדם) - יש מהאחרונים שכתבו שאין לנהוג בהם מנהג ביזיון, שכיון שצורתם דומה לצורת כתבי הקודש, ראייתם בביזיונם גורמת לביזיון כתבי הקודש (שו"ת משיב דבר ב פ).

כמה דינים נאמרו בחיוב לנהוג כבוד בכתבי הקודש:

לכבדם יותר צריך אדם לכבד כתבי הקודש יותר מממונו (ספר חסידים תתקכג), והוא בכלל הכתוב: **פָּדוּ אֶת ה' מִהוֹנָךְ** (משלי ג ט), היינו יותר מהונך (ספר חסידים שם).

וצריך להניח ספריו במקום נקי ובמקום הנבחר שבביתו (פירוש ר"י בן שושן למסכת אבות ד על המשנה: כל המכבד וכו'), ויקנה ארגז נאה לשים בו את כתבי הקודש שלו, כשם שאת כספו וזהבו הוא שומר בארגז (שם קכט), ומידי פעם צריך לנערם מאבק (פלא יועץ ערך ספר ד"ה וחיוב). ולא ישים ספרי כמרים, בתיבה שיש בה ספרי קודש (ספר חסידים תתקיג).

וכשנפלו לארץ ספר ושאר דברים, ירים קודם את הספר (שם תתקכג). **נפל לכלוך על ספר ועל מלבוש, יקנה את הספר תחילה** (שם תתצז), שכבוד שמים קודם לכבוד הבריות (מקור החסד שם), ולא יקנה הספר בדבר מגונה (ספר חסידים תתקטו).

יאחזם ביד הלוקח כתבי הקודש מחברו, יקחם ביד ימין (ראה ערכו), **לפי שהתורה נתנה בימין, ככתוב: מִיְמִינוּ אֵשׁ דָּת לָמוּ** (דברים לג ב. ספר חסידים קט (הובא בקצרה במשנה ברורה רו ס"ק יח)), ויאחזם בדרך כבוד (פלא יועץ ערך ספר ד"ה וחיוב). וכן הנותן כתבי הקודש לחברו, יתן לו ביד ימין (בית לחם יהודה יו"ד רפב).

אטר (ראה ערכו), כתבו אחרונים שכמחלוקת הראשונים לעניין לקיחת דבר שמקיים בו מצוה - שנחלקו באיזו יד יקח, שיש סוברים שלוקח בימין, שהיא חשובה בכל מקום (ראה ערך ימין: במקום של כבוד וחשיבות. ראה ערך אטר), ויש סוברים שלוקח בשמאל (ראה ערך הני"ל), שהיא ידו החזקה (ראביה תרצד) - כך מחלוקת לעניין היד שבה יקח כתבי הקודש (פרי מגדים רו אשל אברהם סק"ו).

יצחק א יח אותיות יז וז, וציץ אליעזר שם אות ח וטו וטו הב'. 5. וראה גני

הקודש ב הערה ה וז, על השיעור שצריך שיהיו גבוהים מהקרקע, וראה נשמת

כשיוצא (כף החיים (פלאגיא) כ יא; שו"ת ישכיל עבדי ה יורה דעה נו, על פי ש"ך שם⁷).

הנחת ספר מכתבי הקודש פתוח לצורך שמירתו - כגון שעומד זמן רב, ופותחים אותו כנגד הרוח שלא יתעפש - כתבו אחרונים שהיא מותרת, ומצוה לעשות כן, שזה כבוד הספר ותקנתו (ערוך השלחן שם ג. וראה ישכיל עבדי שם, שמפקפק בזה).

הנחת ספר פתוח לזמן מועט כדי ליבש הדיו שנכתב בו, כתבו אחרונים, שאין להניחו ללא כיסוי מעליו (ישכיל עבדי שם, על פי טושי"ע יו"ד שם א, לעניין יריעה של ספר תורה).

ישיבה **על גביהם** **דבר המפסיק בינו לבין כתבי הקודש**, כל שמכביד עליהם בגופו, כגון שיושב על שק שכתובו כתבי הקודש - אסור (ב"ח או"ח קע"ב; ש"ך בנקודת הכסף רפ"ב. וראה להלן, שיש אוסרים אפילו אינו מכביד עליהם), ואפילו הניח עליהם כמה כיסויים זה על גבי זה, אסור לשבת עליהם (ט"ז יו"ד שם סק"ד, וראה שו"ת רמ"א שם), שהישיבה מעל כתבי הקודש היא גנאי גדול (ט"ז שם).

ישיבה מעל כתבי הקודש באופן שאינו מכביד עליהם בגופו - כגון ישיבה על תיבה שמונחים בה כתבי הקודש (שו"ת רמ"א שם⁸) - נחלקו בה אחרונים:

• **יש מן האחרונים שמתירים (ב"ח או"ח שם; שו"ת באר עשק קט; בכור שור עירובין ב, בשעת הדחק; שו"ת ברכה יו"ד שם), מהם שכתבו בטעם ההיתר, שכיון שאין התיבה נכפפת מגופו, אין כאן ביזיון (ב"ח שם, וראה בכור שור שם); ומהם שכתבו טעם אחר, שהתיבה סתומה מכל צדדיה ומה שכתובה נחשב כמונח בבית אחר (שו"ת באר עשק שם, וע"י בכור שור שם).**

• **ויש אוסרים (שו"ת רמ"א שם; ט"ז שם, וראה שם שאף כשכיסה התיבה אסור, וראה שו"ת רמ"א ונקודת הכסף שם; שו"ת בית יהודה יו"ד כב), שלדעתם אין המונח בכלי חשוב כמונח ברשות בפני עצמה (שו"ת רמ"א שם).**

ויש מהאחרונים שכתבו, שאם יש חלל טפח פנוי בתיבה, לדבריו הכל מותר לשבת עליה (משנה ברורה מ ס"ק יג, וראה שם לגבי תפילין שבעל נפש ראוי לו להחמיר שלא במקום הדחק).

להניח ספר **על גביהם** **תנצח, הובא במגן אברהם קנ"ד ס"ק יד, ובמשנה ברורה שם ס"ק לא. וראה שלמת חיים י-ט תשס"ז יו"ד קס).**

מותר להניח ספר מכתבי הקודש, על ספר אחר מכתבי הקודש שקדושתו שווה או פחותה מהראשון, כגון להניח תורה על תורה, או על נביאים וכתובים (מגילה כז א; רמב"ם תפילין י ה; טושי"ע יו"ד רפ"ב יט), או נביאים על כתובים ולהפך (תוספות בבא בתרא יג ב ד"ה ר' יהודה; אגודה שם לא; ר"ן מגילה שם ח ב); רמ"א לשו"ע שם). ואסור להניח ספר שקדושתו פחותה על גבי ספר שקדושתו גדולה יותר, כגון נביאים וכתובים על גבי תורה (מגילה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), או תלמוד על נביאים וכתובים (שו"ת הר"י מיגאש צב), ומכל מקום להניח לצורך הספר התחתון, כגון להצילו מאבק ועשן - מותר (ספר חסידים תתקט, בתורה שבעל פה על גבי ספר תורה).

חסידים תתקכ"ג; מהרי"ל ליקוטים פ. וראה מנחות לב ב, וסמ"ק קנה) מהר, ואפילו באמצע לימודו, יפסיק כדי להרימו (ערוך השלחן יו"ד רפ"ב יא), אבל באמצע תפילת שמונה-עשרה (ראה ערכו), לא ירימו, ואם אינו יכול לכיין, מותר להגביהו כשיסיים הברכה שעומד בה (ספר חסידים יח ותשעז; מגן אברהם צו סק"ג, ופרי מגדים שם; משנה ברורה צו סק"ז).

כשמרימים ספר מכתבי הקודש שנפל לארץ, כתבו ראשונים שנהגו לנשקו (ספר חסידים תתקכ"ג; מהרי"ל ליקוטים פ), ויש מוסיפים שהוא הדין דף שיש בו דברי תורה, אך לא מכתב או עיתון שיש בו דברי תורה יחד עם דברי חול (גנזי הקודש ב לט בשם ר"י אלשיב).

נפלו כמה ספרים מכתבי הקודש על הקרקע, כתבו ראשונים שירים את כולם, ואחר כך ינשקם (ספר חסידים שם; מהרי"ל שם: קבלה מחסידים הראשונים), שבזיון הוא לספר המונח על גבי קרקע להמתין מלהרימו עד שינשק את חברו (מהרי"ל שם). היה שיהיו וטורח בהרמת הספרים אחד אחד, יותר מאסיפת כולם בערימה על הקרקע והרמתם יחד, הסתפקו אחרונים אם עדיף להרימם אחד אחד, או לאסוף את כולם בערימה על הקרקע ולהרימם יחד (תפארת למשה יו"ד רפ"ז, הובא בפתחי תשובה שם סק"ז).

לתלות כתבי הקודש, אסור לתלותם בשרשרת (מגן אברהם מ סק"א), ודווקא דרך זלזול, אבל אם כתב פסוק אחד על מנת לתלותו כדי לעורר הרואים, שאין בזה זלזול, אין איסור לתלותו (שו"ת מהרי"ט ב או"ח ג, הובא במגן אברהם שם, ובמשנה ברורה שם סק"א).

היו מונחים בכיס, מותר לתלותם (משנה ברורה שם. ראה שם שלמד כן מתפילין, ראה ערכו). וכן מותר לתלותם על חמור משני צידיו, אבל לא יתלה מצד אחד כתבי הקודש, ומצד שני ספרי כמרים (ספר חסידים תתק"ג).

הנחתם פתוחים **הנחת כתבי הקודש הפוכים - היינו כשהם פתוחים, ופניהם כלפי מטה (ביאור הגר"א יו"ד רפ"ב ס"ק טז; שיורי ברכה רפ"ב סק"ה בשם הגהות רד"ק) - אסורה (רמ"א בשו"ע שם ה), ויש מהאחרונים שכתבו שהוא הדין בספרים סגורים, שאסור להניחם כששער הספר למטה (מקדש מעט שם ס"ק כז). וכן העמדתם כשראשי האותיות למטה, כתבו אחרונים שאף היא בכלל העמדת ספר הפוך, ואסורה (ערוך השלחן שם יא).**

המוצא ספר מכתבי הקודש הפוך, צריך להפכו ולהניחו כדרכו (מהרי"ל ליקוטים פ; רמ"א שם).

השארתם פתוחים **ספר מכתבי הקודש שאינו לומד בו, אין להשאירו פתוח, והמפסיק מלימודו צריך לסגור את הספר, או להניח עליו מפה לכסותו (ב"ח יו"ד רעז, על פי עירובין צ"א א, בספר תורה, וירושלמי מגילה א ט; ט"ז שם; ש"ך שם), שהשארת כתבי הקודש כשהם פתוחים, ביזיון הוא להם (עירובין שם⁶).**

היוצא לזמן קצר ודעתו לחזור וללמוד בספר, נחלקו אחרונים:

• **יש שכתבו שאינו צריך לסגור את הספר (יד שאול יו"ד שם סק"א; ערוך השלחן שם ב), שביטול תורה הוא לחזור ולפתחו כל פעם מחדש (יד שאול שם).**

• **ויש שכתבו שאפילו דעתו לחזור מיד, צריך לסגור את הספר**

8. על ספסלים שבנאום לכתחילה כדי להצניע כתבי הקודש תחתיהם, ראה שו"ת באר עשק קט, ושו"ת בית יהודה יו"ד כב, ושיורי ברכה יו"ד שם סק"ו שם הגהות ר"ד קורטאלדי, וערוך השלחן שם ס"ק יב, ומשנה ברורה מ ס"ק יג.

6. וראה ש"ך שם, על פי חכמי האמת, שיש מלאך אחד הנקרא ש"ד והוא שומר דפין, שמי שמניח כן משכח תלמודו. 7. וראה יד שאול שם בשם אורנים ותומים, ושו"ת משנה הלכות יב רז, שראוי לכסות הספר במפה.

אחרונים שאסורה (מגן אברהם מה סק"ב; שו"ע הרב שם א) - כשם שאסור לעמוד ערום בפני שם השם (שבת קכ ב, ורמב"ם יסודי התורה ו.ו. מגן אברהם שם), משום ולא יראה בך ערוכת דבר (דברים כג טו. רש"י שבת שם ד"ה מכלל) - ואין להכניסם למקום שיש בו אנשים ערומים (מגן אברהם שם; שו"ע הרב שם).

כאשר כתבי הקודש עומדים בגובה עשרה טפחים - יש סוברים מראשו (שו"ת חוות יאיר קפד, וכן נראה בט"ז יו"ד רפב סק"א), ויש סוברים מן הקרקע (נשמת אדם א ג א) - מותר לגלות ערותו בפניהם (רמב"ם תפילין י, וטושי"ע יו"ד שם א, בספר תורה, וכל שכן בשאר כתבי הקודש¹¹).

תשמיש המיטה כתבי הקודש מגולים, כתבו ראשונים שאין בפני כתבי הקודש לשמש מיטתו בפניהם (תוספות ברכות כו א ד"ה מגולים ס"ת; ראב"ד בעלי הנפש שער הפרישה ב; רבנו יונה ברכות שם (זו ב); רא"ש ברכות ג נה; וטושי"ע או"ח רמ ו, ויו"ד רפב ח) - עד שתהא מחיצה בפניהם (ברכות שם, וטושי"ע או"ח שם, בספר תורה. וראה להלן) - ובכלל כתבי הקודש לענין זה אף ספרי התלמוד (ראב"ד שם; וטושי"ע שם) ופוסקים (ערוך השלחן שם יב).

בטעם האיסור נחלקו אחרונים:

- יש סוברים שהוא משום "לא יראה בך ערות דבר" (דברים כג טו, וראה ערך מחנה קדוש. שער אפרים קיט, הובא בבית שמואל כה סק"ה; אבני נזר יו"ד שם יח שם), ולטעם זה, אם הספרים אינם רואים את המיטה, אף שהם באותו חדר, מותר לשמש שם, וכן כשהאיש והאישה מכסים את גופם בסדין - מותר (שו"ת פנים מאירות א עד, לדעה זו); ואם הספרים רואים את המיטה, אפילו יש מחיצה ביניהם, אלא שיש בה חורים שיכול לראות דרכם - אסור (שער אפרים שם. וראה מגן אברהם רמ ס"ק טו, ואלה רבה שם ס"ק יד).

- ויש סוברים בטעם האיסור, שבית שיש בו ספרים הוא קדוש, ואסור לעשות בבית זה דבר שהוא בזיון לכתבי הקודש (פנים מאירות שם), ולפיכך כיסוי סדין אינו מועיל (שם), ועוד כתבו שמטעם זה אסור לשמש מיטתו בחדר הפתוח לאותו בית שיש בו ספרים (שם).

ויש מהגאונים שכתבו שאין איסור לשמש מיטתו בפני כתבי הקודש - שאין איסור אלא בפני ספר-תורה (ראה ערכו) שראוי לקרוא בו בציבור (רב האי גאון דלהלן) - ומכל מקום משום כבוד כתבי הקודש, מצוה מן המובחר לא לשמש מיטתו בפניהם (רב האי גאון באשכול (אלבק) הלכות ספר תורה).

אף כשכתבי הקודש נמצאים למעלה מעשרה טפחים - שלדינים מסוימים, כגון לעמוד ערום ולהשתין בפניהם, יש סוברים שהם כמצויים ברשות אחרת (ראה לעיל בסמוך) - יש מהאחרונים שכתבו לאסור תשמיש-המיטה (ראה ערכו) בפניהם (שו"ת חוות יאיר קפד. וראה נשמת אדם א ג, שמצד כן בדעת כמה ראשונים).

תשמיש המיטה בפני כתבי הקודש מודפסים, יש מן האחרונים שכתבו שאף הוא אסור (שו"ת רמ"א לד; פרי מגדים שם אשל אברהם ס"ק יח; משנה ברורה שם ס"ק כט, ושם ס"ק מ סק"ד), ואפילו אינם מודפסים בכתב-אשורי (ראה ערכו. שו"ת רמ"א שם; משנה ברורה ס"ק מ שם), ויש מן האחרונים שצידדו להתיר בשעת הדחק - כגון במקום ביטול מצות עונה (ראה ערכו. שו"ת חוות יאיר קפד) - תשמיש המיטה בפני

הכנסתם לבית הכסא ולבית המרחץ כתבי הקודש מגולים - ובכלל זה כל דבר שכתובים בו פסוקים (שו"ת הרמב"ם (פאר הדור) ז (בלאו רסח), בבית המרחץ, ראה להלן) - אסור להכניסם לבית-הכסא (ראה ערכו. ברכות כג א, בספרא דאגדתא, ושבת סא ב, בקמיעות, וראה ערך קמיעות וראה שו"ת הרמב"ם שם⁹), וכן אסור להכניסם לבית-המרחץ (ראה ערכו), מחמת ההבל והטינוף ששם (שו"ת הרמב"ם דלהלן; מגן אברהם מה סק"ב).

בית הטבילה - כשאין בו אדם ערום (מגן אברהם מה סק"ב; שו"ע הרב שם א) - שנחלקו בו ראשונים אם דינו כבית המרחץ, לענין האיסור לדבר בו בדברי תורה (ראה ערך בית המרחץ, ושם אם נחלקו אף במקוה שמחממים אותה), נראה מדברי אחרונים, שאף לענין להכניס לתוכו כתבי הקודש נחלקו, ולסוברים שמותר לדבר בו בדברי תורה, מותר להכניס לתוכו כתבי הקודש, ולסוברים שאסור לדבר בו דברי תורה, אסור להכניס לתוכו כתבי הקודש (מגן אברהם שם, ושם בשו"ת הרמב"ם שם (ובמהדורת בלאו נשמט) אוסר להכניס לתוכו כתבי הקודש).

איסור הכנסת כתבי הקודש לבית הכסא ולבית המרחץ, כתבו ראשונים שהוא משום שיש בזה ביוזי התורה, שמפקיר דברי תורה לידי זלזול (שו"ת הרמב"ם שם). על הסוברים שהאיסור הוא משום וְהָיָה מִתְּנִיף קְדוֹשׁ (דברים כג טו), ראה ערך מחנה קדוש.

הכנסת כתבי הקודש מכוסים לבית הכסא, יש סוברים בדעת ראשונים שמותרת (שו"ת רדב"ז ג תקיג, ומגן אברהם מג ס"ק יד, על פי רמב"ם תפילין י ה¹⁰).

ויש מן האחרונים שלא התירו להכניסם אלא כאשר אם ישאירם בחוץ אינם נשמרים, כגון לבית הכסא שבשדה, אבל אם יכול להשאירם בחוץ - אסור להכניסם, כפי שאסרו בתפילין אפילו כשהם מכוסים (ראה ערך תפילין. שו"ע הרב שם ו).

ויש מן האחרונים שכתבו שאין להכניסם לבית הכסא (ערוך השלחן יו"ד רפב ז).

מכירתם משנה וגמרא ופירושיהן לא ימכרם אלא כדי ללמוד תורה, או לישא אשה (רא"ש הלכות ספר תורה א; רבינו ירוחם אדם וחיה ב ב, ושכן כתבו הגאונים; וטושי"ע יו"ד רע ב. וראה פלא יועץ ערך ספר ד"ה ולכן) - באופנים שאסור למכור ספר-תורה (ראה ערכו. מגן אברהם קנ ס"ק כג, ומשנה ברורה שם ס"ק סב. וראה שם טעם האיסור למכור ספר תורה) - אבל אינם חמורים כספר תורה, ומעשים שבכל יום שאדם מוכר ספריו (בית יוסף חו"מ רמח).

ויש מהאחרונים שכתבו שהיינו שאין איסור במכירתם, אלא שאין ראוי למוכרם (ראה ערך הנ"ל. ברכי יוסף יו"ד שם י. וראה שו"ת בית הלוי א ז), וכן כתבו אחרונים בדעת ראשונים, שדווקא בספר תורה אמרו שהמוכרו אין רואה סימן ברכה לעולם, אבל בשאר ספרים לא אמרו שאינו רואה סימן ברכה (ב"ח יו"ד שם, בדעת רבנו מנוח שבבית יוסף שם).

ויש שכתבו שמותר למכור כתבי הקודש (תפארת למשה יו"ד שם, בדעת רבנו מנוח שם, וראה שם הטעם).

כמה דינים נאמרו באיסור לנהוג מנהג בזיון בפני כתבי הקודש:

עמידה בפניהם עמידה כשהוא ערום בפני כתבי הקודש, כתבו כשהוא ערום

בכתבי הקודש מכוסים רק כשאין כתובים בכתב אשורי (ראה ערכו), וראה צ"ץ אליעזר טז לא אות ב. 11. וראה נשמת אדם שם, שמצדד שיש

9. על נתינת כתבי הקודש לקטן, שיכניסם לבית הכסא, ראה חשוקי חמד שבת צ ב. 10. וראה רדב"ז שם, שכתב שלמעשה הוא נוהג להכניס לבית הכסא

מצוה תלו; תשב"ץ שם) - שהכתוב לא תעשון כן לה' אלהיכם אינו אוסר אלא איבוד אזכרות, שלא לאבד את שם ה' כדרך שמאבדים שם עבודה זרה (תשב"ץ שם) - ומדרבנן הוא בכלל איסור לא תעשון כן לה' אלהיכם (החינוך שם), או שהוא גזירה שמא יבוא לאבד כתבי הקודש שיש בהם אזכרות, שאיבודם אסור מן התורה (שו"ת חסד לאברהם (תאומים) תנינא או"ח יז).

• ויש שכתבו שאיסור איבוד כתבי הקודש הוא משום כבוד ה' ויראתו (חזון איש ידים ח ס"ק יז (יו"ד קסד סק"ב) ד"ה ואיסור, בביאור דברי הרמב"ם שם, ומבואר שהוא מהתורה, אלא שאינו לאו ואין לוקים עליו, וראה שם ד"ה והא דאמרין), שחייבים בכבוד כל דבר שנקרא עליו שם השם, ואיבודם הוא פגיעה בכבודם (חזון איש שם).

עונשו המאבד כתבי הקודש, כתבו ראשונים שלוקה מכת-מרדות (ראה ערכו. רמב"ם יסודי התורה ו ח), שאיסור איבוד כתבי הקודש, לדעתם, אינו נלמד מן הכתוב לא-תעשון-כן-לה'- אלהיכם (ראה ערכו. דברים יב ד. ראה לעיל בסמוך), והרי הוא ככל העובר על דברי חכמים שלוקה מרדות (ראה ערך מכת מרדות. כסף משנה שם, ושו"ת עין יצחק או"ח ה א).

לסוברים שאיסור איבודם מן התורה מן הכתוב לא תעשון כן לה' אלהיכם (ראה לעיל שם), המאבדם לוקה מלקות (ראה ערכו) של תורה (כן משמע באחרונים הנ"ל, וכן כתב בשו"ת עולת שמואל טו בדעת הרמב"ם).

כשבלו כתבי הקודש שבלו - צריך לגנוזם (ראה ערך גניזה), ואפילו אינם ראויים לקרוא בהם (רש"י סוטה כ א ד"ה נגזזין).

בטעם שאסור לאבדם, נראה מדברי האחרונים שאף שבלו בקדושתם הם עומדים, ואסור לאבדם, כשם שאסור לאבד כל כתבי הקודש (ראה לעיל. שו"ת באר שבע מג, בכתבי הקודש שנמחקו, וכן סתימת הרבה אחרונים שדנו על ספרים שבלו, ולא הזכירו שאם אין ראויים לקרוא בהם איסורם קל יותר); ויש שכתבו שאינו משום קדושתם, אלא סברא היא, שכיון שהיתה בהם קדושה, אסור לאבדם (אגרות משה או"ח ד לט).

ויש מן האחרונים שכתבו שאיסור איבוד כתבי הקודש שבלו אינו אלא מדרבנן, אף לסוברים שקודם שבלו מן התורה אסור לאבדם (שו"ת חסד לאברהם (תאומים) תנינא או"ח יז. וראה זרע אמת יו"ד קלג).

גרימת איבוד גרימת איבוד כתבי הקודש, יש מהראשונים שכתבו הקודש ומהאחרונים שסוברים שאסורה (מאירי שבת קטו ב; חזון איש ידים ח ס"ק יז (יו"ד קסד סק"ב) ד"ה ואיסור; אגרות משה או"ח א ד, ושם חלק ד ח ולט; מנחת יצחק א יז ה; ציץ אליעזר ג א ז), מדרבנן (חזון איש שם), משום כבוד השם ויראתו (חזון איש שם, וראה ציץ אליעזר שם). עבר וגרם איבוד כתבי הקודש, יש שכתבו שלוקה מכת-מרדות (ראה ערכו. חזון איש שם).

ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שמותר לגרום איבוד כתבי הקודש (שו"ת עין יצחק או"ח ה לו, ושו"ת הר צבי יו"ד רלא; שדי חמד כללים מ יא).

איבוד או מחיקת כתבי הקודש - שאין בהם אזכרות - שלא בדרך השחתה וקלקול אלא לצורך, יש מהראשונים מתירים (החינוך מצוה תלו; כפות תמרים סוכה מא ב ד"ה מיתבי; לצורך קצת, שכן משמע מתרומת הדשן פסקים קעא; סדר משנה יסודי התורה ו ה בדעת הרמב"ם שם); ויש

כתבי הקודש הנדפסים שלא בכתב אשורי, או שנדפסו על ידי גוי שאינו מאמין (חוות יאיר שם, וראה שם קט; אליה רבה מ סק"ב).

כתבי הקודש מכוסים, נחלקו בהם ראשונים: הקודש מכוסים

• יש מתירים לשמש מיטתו שם, ואף שבפני ספר-תורה (ראה ערכו), אפילו הוא מכוסה אסור לשמש (ראה ערך ספר תורה, וראה ערך חומשים, שגם הם דינם כספר תורה), שאר כתבי הקודש דיים בכיסוי בעלמא (תוספות ברכות כו א ד"ה ס"ת).

• ויש שלא התירו אלא כשנמצאים בכלי בתוך כלי (ראב"ד בעלי הנפש שער הפרישה ב; רבנו יונה ברכות שם (זו ב), על פי גמרא שם; רא"ש ברכות ג נה; טושי"ע או"ח רמ ו, ויו"ד רפב ח), ולפחות אחד הכלים איננו כלי המיוחד להם (טושי"ע או"ח ויו"ד שם, ומדמים לתפילין שהצריכו בהם שני כיסויים, ראה ערך תפילין).

כריכת הספר, יש מן האחרונים שכתבו שאינה נחשבת כיסוי, אלא היא מגוף הספר (פרי מגדים מ אשל אברהם סק"ב; משנה ברורה שם סק"ד); ויש מן האחרונים שכתבו שנחשבת לכיסוי אחד (חסד לאלים רמ ח).

להשתין בפניהם אין להשתין מים בפני כתבי הקודש - כשהם מגולים (מגן אברהם שטו סק"ג, וראה שם שנראה שאין צריך בזה ב' כיסויים) - אלא אם יש בינו לבינם מחיצה עשרה טפחים (מרדכי שבת שיא בשם מהר"ם; רמ"א בשו"ע או"ח שטו א), וכשיש שם מחיצה מותר להשתין אף כשכתבי הקודש מונחים למעלה מגובה המחיצה (מגן אברהם שם).

כתבי הקודש העומדים בגובה עשרה טפחים - מראשו, ויש סוברים מעל הקרקע (ראה לעיל: עמידה בפניהם כשהוא ערום) - יש מן האחרונים שמתירים בשעת הצורך להשתין בפניהם ללא מחיצה (חיי אדם לא מו), שנחשבים כעומדים ברשות בפני עצמה (נשמת אדם א ג א); ויש סוברים שאף בגבוהים אין להתיר בלא מחיצה (מגן אברהם שם על פי מרדכי בשם מהר"ם שם, ונשמת אדם שם בדעתו).

איסור איבודם

האיסור וגדרו כתבי הקודש - שאין בהם אזכרות (ראה ערכו) שאסור לאבדן משום לא תעשון כן לה' אלהיכם (ראה ערכו).

דברים יב ד. ראה ערך אזכרות וערך לא תעשון כן לה' אלהיכם וערך מחיקת השם) - אסור לשרפם או לאבדם (רמב"ם יסודי התורה ו ח), וכן אסור לאבד ספרי הפטרות, ומגילות שכותבים לתינוקות להתלמד בהן, וקמיעות (ראה ערכו. תשב"ץ א ב, על פי שבת קטו א, וראה ערך קמיעות) - שהיו כותבים בהם פסוקים ללחש (רש"י שבת שם בביאור קמיעות הנזכרים שם) - וספרי תלמוד ואגדות (שו"ת באר שבע מג, בדעת הרמב"ם שם), ופירושיהם וביאוריהם (רמב"ם שם).

ונחלקו ראשונים בחומר האיסור:

• יש שכתבו שאיסור איבוד כתבי הקודש הוא מן התורה, בכלל הכתוב לא תעשון כן לה' אלהיכם (דברים שם. מגן אברהם קנד סק"ט, ושו"ת עולת שמואל טו, ואבני נזר או"ח לד יז ו, ומשנה ברורה קנד ס"ק כד, בדעת רמב"ם במנין המצות לא תעשה סה).

• יש מן הראשונים שכתבו שהאיסור אינו אלא מדרבנן (כסף משנה יסודי התורה שם, ותשב"ץ שם בדעת רמב"ם יסודי התורה שם; החינוך

מהראשונים שחולקים על היתר למעלה מ"י בשאר דינים, ולכאורה גם בדין זה.

המכבד וכו', הובא בפירוש ר"י יעב"ץ אבות שם, ומשם בראשית חכמה שער היראה טו, ובברכי יוסף יו"ד רעז סק"ב).

- לא ישים ספרים אצל אוכלים, שלא יבואו עכברים לשם ויאכלו את הספרים (ספר חסידים תתקי, עיין שם).
- לא יביא ספר יחד עם דיו או שאר דבר לח, פן יישפך על הספר, ואפילו הדבר הלח נתון בכלי סגור, לא יביאנו עם הספר בידו, אלא יקשרנו באזור שבמתניו (ספר חסידים תתצא).
- לא ימשכן ספרים ביד נכרי (שם תתקיד).

הצלחם מצילים כתבי הקודש מן הדליקה בשבת (משנה שבת מדליקה בשבת קטו א; רמב"ם שבת כג כו; טוש"ע או"ח שלד יב), או ממים או משאר דבר המאבדם (רביהו ירוחם אדם וחוה יב ג בשם המפרשים; שו"ע שם יט).

ובין כתבים שקוראים בהם בשבת בציבור בבית הכנסת - כגון תורה, שקוראים בה את הפרשה (מאירי שם), ונביאים, שמפטירים בהם (רש"י שבת שם ד"ה בין שקורין; רמב"ם בפירוש המשנה שם; מאירי שם) - ובין כתבים שאין קוראים בהם בשבת - כגון כתובים (גמרא שם), שאין קוראים בהם בציבור (רש"י שם ד"ה בין שאין), ויש סוברים שאף ביחיד אין קוראים בהם (רש"י שם בשם רבינו הלוי; רמב"ם בפירוש המשנה שם) - מצילים אותם (משנה שבת שם).

כתבי הקודש שנכתבו שלא כדינם, ולא ניתנו לקרוא בהם, דנו בתלמוד ובפוסקים בהצלחתם מפני הדליקה, וכמה חילוקים בדבר:

כתבי הקודש שהיו כתובים בכל לשון, ואף בלשון כשכתובים בכל לשון תרגום (ראה ערכו), לסוברים שלא ניתנו לקרוא בהם (ראה ערך נביאים וכתובים וערך תורה שבכתב, מחלוקת תנאים אם תנ"ך ניתנו להיכתב בשאר לשונות ובאלו לשונות, ושם אם אף תרגום נביאים בכלל המחלוקת) - בזמן חז"ל (וראה להלן בזמן הזה) - נחלקו תנאים ואמוראים אם מצילים אותם בשבת מפני הדליקה: לר' יוסי ולרב הונא אין מצילים (שבת קטו א), ובברייתא השנויה בסתם שנינו שמצילים (שם), וכן סובר רב חסדא שמצילים (שבת שם), וכן כתבו אחרונים בדעת הירושלמי (מראה הפנים שבת טז א), ואף שלא ניתנו לקרוא בהם, לדעתם מצילים אותם משום בזיון כתבי הקודש (שבת שם).

להלכה, כתבו ראשונים שאין מצילים כתבי הקודש הכתובים בשאר לשונות, כרב הונא (רבינו חננאל שבת קטו א; רי"ף שם מג א; רמב"ם שבת כג כו; רא"ש שם טז א), שרב חסדא תלמידו הוא, ואין-הלכה-כתלמיד-במקום-הרב (ראה ערכו). רבינו חננאל ורי"ף שם; ויש מהראשונים שפוסק שמצילים, שאותה ששנינו בסתם שמצילים, דעת חכמים היא, והלכה כמותם, שר' יוסי יחיד הוא, ויחיד ורבים הלכה כרבים (ראה ערך הלכה: על פי הרוב. פסקי רי"ד שבת שם, וראה ריטב"א שם).

כתבי הקודש שנכתבו בכתב שאינו כתב-אשורי (ראה ערכו) - בזמן שאסור לכותבם באותו כתב, לסוברים כן (ראה משנה מגילה ח ב, מחלוקת תנאים (וראה ריטב"א ומהרש"א שם), וראה גמרא שם ט ב שהלכה כרשב"ג, ופירוש המשניות לרמב"ם שם, ורמב"ם תפילין א יט. וראה ערך נביאים וכתובים וערך תורה שבכתב), שלדעתם פסקה מהם הקדושה, ולא הותר לקרוא בהם אלא בשעת הדחק (ראה לעיל: גדרם; הכתובים בכתב שאינו אשורי) - כתבו ראשונים שדינם ככתבי הקודש שנכתבו בשאר לשונות, שאין מצילים אותם, לסוברים כן (ראה רמב"ם שבת כג כו, ובפירוש המשניות שבת טז א).

שנראה מדבריהם שדווקא כשעושה כן לצורך תיקון הספר (תשב"ץ א ב; שו"ת עין יצחק א או"ח ה ב).

ומצינו כמה אופנים של איבוד או מחיקה לצורך:

- לוח שכתובים עליו דברי תורה, וצריך את הלוח כדי לכתוב עליו דברי תורה אחרים, כתבו ראשונים שמותר למוחקו, כדי לכתוב עליו דברי תורה אחרים (תשב"ץ שם, הובא בפתחי תשובה יו"ד רפג סק"ב).
- הכותב פסקים או חידושי תורה וחזון בו, והמוצא טעות בתלמוד או בפוסקים, כתבו אחרונים שנוהגים שמעביר קולמוס על הטעות ומגיה, ואין בזה איסור מחיקת כתבי הקודש, שמחיקה לצורך - מותרת (כפות תמרים שם; שו"ת דברי דוד (מילדולה) סוף סי' פז).
- ויש מהאחרונים שכתבו בדעת ראשונים שחולקים על כל זה, וסוברים שמדרבנן אסור לאבד כתבי הקודש אף במקום הצורך (שו"ת עולת שמואל טו, בדעת הרמב"ם יסודי התורה שם ח).

כתבי הקודש שיש חשש שיבואו לידי בזיון, כגון שיבואו לידי נכרים וישתמשו בהם תשמיש מגונה - ואי אפשר לגונזם מאיזה טעם, כגון שהם רבים מאד עד שאי אפשר לגונזם כדינם (ראה ערך גניזה: בכתבי הקודש ובתשמישיהם) - יש מהאחרונים שכתבו שמותר לשורפם (שו"ת שבות יעקב ג יב, וראה שו"ת באר שבע מג; שו"ת חסד לאברהם (תאומים) תנינא או"ח יז) - אלא שיש לשורפם מעט מעט ובצינעא (שבות יעקב שם) - כדי שלא לזלזל בכבוד כתבי הקודש (שבות יעקב שם).

ומהם שכתבו שאין להתיר אלא בכתבי הקודש שבלו, ואין ראוי לקרוא בהם, לסוברים שאיסור איבודם אינו אלא מדרבנן (ראה לעיל: כשבלו. שו"ת חסד לאברהם שם). והרבה אחרונים כתבו שאף הכתבים שבלו אסור לשורפם (באר שבע שם, הובא במגן אברהם קנד סק"ט, ובאליה רבה שם סק"ז; פרי מגדים או"ח שם אשל אברהם סק"ט; ישועות יעקב או"ח שם סק"ג; שדי חמד ג עג; אגרות משה או"ח ב נח).

אף לדעה זו שאסור לשורפם, כתבי הקודש שלא נכתבו כדי ללמוד בהם אלא לצורך אחר, כגון דפי הגהה שמדפיסים אותם כדי להגיה מהם את הספרים לפני הדפסתם, והם רבים עד שאי אפשר לגונזם, יש מן האחרונים שכתבו שכדי למנוע בזיונם מותר לשורפם (שו"ת משיב דבר ב פ; חזון איש ידים ח ס"ק יח יו"ד קסד סק"ג) ד"ה ואם, לפי שלא נתקדשו מעולם, שמתחילה לא נדפסו כדי ללמוד בהם אלא על מנת לאבדם לאחר שיגיהו מהם הספרים (משיב דבר שם, וראה חזון איש שם).

כתבי הקודש שיש חשש שתבוא מחמתם שריפה - ואי אפשר לגונזם כדינם (ראה ערך גניזה: בכתבי הקודש ובתשמישיהם) - יש מן האחרונים שכתבו שמותר לשורפם, בדרך כבוד, שישורפם מעט מעט ובצינעא (שו"ת שבות יעקב ג יב); ויש מן האחרונים שכתבו שאסור לשורפם (שו"ת כנסת יחזקאל יו"ד לו, והובא בשינויים בשבות יעקב שם יא; ישועות יעקב או"ח שם סק"ג).

שמירתם והצלחתם

כתבי הקודש, יש להיזהר בשמירתם, שלא יאבדו או ימחקו (ראה להלן), ומצינו בראשונים הנהגות שונות בזהירות בשמירתם:

- צריך להיזהר שלא ירד עליהם הדלף, ולשומרם מלחות ומכל דבר המפסידם (פירושי ר"י בן שושן למסכת אבות ד על המשנה: כל

או מושכרים לו, ואם ישרפו יתחייב לשלם לבעליהם (ספר חסידים שם, הובא באליה רבה שם ס"ק, וממנו בפרי מגדים ובמשנה ברורה שם).

איסורים דרבנן שונים הותרו באופנים מסויימים לצורך הצלת כתבי הקודש:

טלטול בשבת (ראה ערכו) לרשות היחיד (ראה ערכו) לרשות היחיד אחרת, מרשות לרשות דרך רשות-הרבים (ראה ערכו), באופן שאינו מניח את החפץ בינתיים - שאסור מדרבנן (ראה ערך מוציא) - יש מהאחרונים שפירשו בירושלמי שלצורך הצלת כתבי הקודש התירוהו (ירושלמי שבת טז ב לפירוש קרבן העדה שם. וראה פני משה שם שמפרש בענין אחר).

טלטול בחצר (ראה ערכו) שלא עירבו בה ערוב-חצרות (ראה או מבוי האסורים ערכו), ומבוי (ראה ערכו) שלא נשתתפו בו שתוף-מבואות (ראה ערכו) - שאסור מדרבנן לטלטל לתוכם (ראה ערך ערוב הדליקה (ירושלמי שבת טז ב; רש"י שבת קטו א ד"ה מצילין; תוספות שם קיז א ד"ה ועוד ומהרש"א שם; רמב"ם שבת כג כו; טושי"ע או"ח שלד יז), מפני כבוד כתבי הקודש (פסקי הרי"ד שבת קיז א ד"ה להיכן, ושבלי הלכות קטו בשמו). ואף שלא התירו שבות (ראה ערכו) להצלת כתבי הקודש מבזיון, לסוברים כן, בהצלה מפני הדליקה, שיש חשש שישרפו ויאבדו לגמרי - התירו (ירושלמי שבת שם א, וקרבן העדה ופני משה שם).

ויש מהראשונים שכתבו שנחלקו אמוראים בדבר, לרב חסדא ורבה לא התירו, ולרב אשי התירו (רבינו חננאל שבת קיז ב בדעת רב אשי שם; רמב"ן שם קיז א, וראה רשב"א וריטב"א שם).

טלטול כרמלית (ראה ערכו) - שהוצאה אליה אסורה מדרבנן (ראה לכרמלית ערך כרמלית) - לא התירו להציל כתבי הקודש לתוכה (תוספות ותוספות הרא"ש שבת קיז א ד"ה שלש; ערכי תנאים ואמוראים ערך ר' יוסי בן פרידא וערך רב יוחנן אחוהי דמר בריה דרבנא). ואף רבי שמעון שסובר שהתירו שבות (ראה ערכו) להציל כתבי הקודש מבזיון (ראה משנה עירובין צא ב), מודה שלא התירו להוציאם לכרמלית, שמא יחליף ברשות הרבים, ויבוא להוציא גם אליה (ערכי תנאים ואמוראים ערך רבי יוסי בן פרידא, וראה שם ערך רב יוחנן אחוהי דמר בריה דרבנא שמסתפק).

כיבוי דליקה, שהוא מלאכה-שאינה-צריכה-לגופה בשבת (ראה ערכו), לפי שאינו צריך את גוף הכיבוי (ראה ערך מכבה וערך מלאכה שאינה צריכה לגופה), שנינו בתוספתא שהוא מותר לצורך הצלת כתבי הקודש (שבת יד ה. וראה חסדי דוד שם), ואמרו בירושלמי שזו דעת ר' שמעון, הסובר שאין לך דבר שאסור משום שבות עומד בפני כתבי הקודש (ראה שיטתו במשנה עירובין צא ב. ירושלמי שבת טז א), וסובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה אינה אסורה אלא משום שבות (ראה ערך מלאכה שאינה צריכה לגופה, ושם מחלוקת ראשונים להלכה), ולכן הותרה לצורך הצלת כתבי הקודש (רשב"א ור"ן שבת קטו א, וקרבן העדה ופני משה על הירושלמי שם).

וכתבו ראשונים, שאף לדעת הירושלמי, לא הותר הכיבוי אלא כשאנו יכול להציל בלא כיבוי (רשב"א ור"ן שם ד"ה מצילין¹⁴).

בדעת הבבלי, כתבו ראשונים שאף לדעת ר' שמעון אסור לכבות (ראשונים דלהלן), שאף לסוברים שמלאכה שאינה צריכה לגופה אינה אסורה אלא מדרבנן, אין דוחים בידיים איסור שבות לצורך

תורה-שבעל-פה (ראה ערכו) שנכתבה בזמן שלא ניתנה שבעל פה להיכתב - שדברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם (ראה ערך תורה שבעל פה, ושם שבדורות האחרונים ניתנה להיכתב) - אין מצילים אותה בשבת מפני הדליקה (ראה להלן על תלמוד, ועל טופסי ברכות; טושי"ע הרב או"ח שלד יב; משנה ברורה שם ס"ק לא).

וכן הקמיעות (ראה ערכו) אף שיש בהם אותיות של שם ה', ועניינים הרבה שבתורה - ללחש (רש"י שבת קטו ב ד"ה ומעניינות. וראה ערך קמיעות וערך תורה שבעל פה, בטעם שלא ניתנו להיכתב) - וכן הברכות - מטבע ברכות שטבעו חכמים, כגון תפילת שמונה-עשרה (ראה ערכו) ושאר ברכות (ראה ערכו). רש"י שם קטו ב ד"ה הברכות, וראה מאירי שם ואוצר הגאונים שבת חלק התשובות (שיא) - אין מצילים אותם בשבת מפני הדליקה, אלא נשרפים במקומם, הם והשמות הכתובים בהם (תוספתא שבת יד ג; ברייתא שבת קטו ב¹²).

כשכתובם כתבי הקודש שכתובם מינים - שבחול יש לשרפם (שבת מינים קטז א, וראה רש"י שם ד"ה ספרי מינין; טושי"ע או"ח שלד כא) - אין מצילים אותם בשבת מפני הדליקה, ולא מן המפולת, ולא מן המים, ולא משאר דבר המאבדם (שבת שם; טושי"ע שם).

כתבי הקודש שאין ידוע מי כתבם, כגון הנמצאים במקום שאוספים בו כתבי חכמה מכל אומה, יש מהראשונים שסוברים שהדבר ספק בתלמוד אם מצילים אותם (הערוך ערך בי אבדן, ורבינו חננאל שבת שם); ויש מהאחרונים שכתבו בדעת ראשונים בכתבי הקודש שנמצאו ביד מין - שמספק טעונים גניזה (ראה ערך גניזה) - שאין מצילים אותם (גליון רבי עקיבא איגר לטושי"ע שם, בדעת התוספות שבת שם ד"ה ספרי וד"ה כך).

בזמן הזה, שהתירו לכתוב תורה-שבעל-פה (ראה ערך תורה שבעל פה, ושם מתי התירו) - ובכלל זה המשניות והברייתות והתלמוד ופירושי כל חכמי הדורות (ריטב"א שבת קטו ב, וראה ערך הני"ל), וברכות (בעל המאור שם א (מב ב), שנהגו לכתוב ברכות), ותפילות (מרדכי שם שצו) - כיון שניתנו להיכתב, מצילים אותם (הלכות גדולות הלכות שבת טז, שמצילים ספר הפטרות; תוספות שבת קטו א ד"ה אליבא; ראשונים שם; ספר התרומה רמא; ר"ש שם טז א; טושי"ע או"ח שלד יב).

וכן כתבי הקודש הכתובים בלשון אחרת, ולא בלשון הקודש, שהותרה כתיבתם בזמן הזה (ראה ערך הני"ל וערך תרגום) - כגון תרגום אונקלוס ותרגום יונתן בן עוזיאל (ראה רמב"ן במלחמות, ובחיזושו שבת קטו א, וראה ערך תרגום); ויש שסוברים שהתירו לכתוב בכל לשון שהעם שבאותו מקום בקיאים בה (רשב"א וריטב"א ור"ן שבת קטו א בשם הראב"ד (ומאירי שם בשם גדולי המפרשים, ועי' בסמוך), וראה ערכים הני"ל וערך נביאים וכתובים וערך תורה שבכתב) - כתבו ראשונים שמצילים אותם (ראשונים הני"ל; טושי"ע או"ח שלד יב).

הצלת כתבי הקודש קודמת להצלת שאר ממון (ספר החצלות חסידים תתקכג).

הצלת תורה-שבכתב (ראה ערכו) קודמת להצלת תורה-שבעל-פה (ראה ערכו). ספר חסידים (מרגליות) תתנח, הובא במגן אברהם שלד ס"ק טו, ובמשנה ברורה שם סק"ל¹³, אף אם ספרי התורה שבעל פה מושאלים

בהם, אם מצילים אותן, ראה ערך שם המפורש. 13. וראה פרי מגדים שם, שדן בתורה וחומשים ונביאים וכתובים, וכן חומשים, איזה מהם קודם (וציין למגן אברהם קג סק"ב שדן בסדר קדושתם). 14. וראה שם שנראה שגרסו

12. וראה פרי מגדים או"ח שלד משבצות זהב ס"ק יב, הובא במשנה ברורה שם ס"ק מא, שדווקא בקמיע של חולה שאין בו סכנה, אבל קמיע של חולה שיש בו סכנה - מותר להצילו, וראה שם איך יוציאו. על שם הוי"ה שנכתב

התירו להצילם לכרמלית (ראה ערכו. ראה לעיל: טלטול לכרמלית) - מכל מקום שבות של אמירה לנכרי התירו, שכיון שאין הישראל עושה מעשה בידים, איסורו קל יותר (בית יוסף שם; שו"ע הרב שם יט).

וכן מותר לומר לנכרי לכבות את הדליקה מפני כתבי הקודש (מגן אברהם שם סק"ל, ומשנה ברורה שם ס"ק סח, ושער הציון ס"ק נח בדעתו; שו"ע הרב שם כה), אם אי אפשר להצילם באופן אחר (שו"ע הרב שם. וראה תהלה לדוד שם ס"ק מא).

טלטול מוקצה לצורך הצלת כתבי הקודש, התירו לטלטל מוקצה (ראה ערכו), כגון להציל תיק הספר עם הספר, אף שיש בתוכו מעות (משנה שבת קטז ב; רמב"ם שבת כג כח; טוש"ע או"ח שלד טו), אף שמטלטל המעות שהם מוקצה (ראה רמב"ן שם ד"ה ואע"פ, ורשב"א שם קמב א ד"ה אמר, וביאור הגר"א או"ח שם ב).

הצלת כתבי הקודש (ריטב"א ומאירי שבת קטו א, ומרדכי שם שצג, שלא אמרו בבבלי אלא שמותר להוציאם לרשות אחרת), ועוד שלא כל שבות התירו לצורך הצלת כתבי הקודש (מגיד משנה שבת כג כו: אפשר. וראה פרי מגדים שלד אשל אברהם ס"ק כה, ושיירי קרבן לירושלמי שבת פ ב).

אמירה לנכרי אמירה לנכרי, שאסורה מדרבנן (ראה ערך אמירה לנכרי שבות), כתבו ראשונים שמותרת לצורך הצלת כתבי הקודש - ובכלל זה לצורך הצלת התלמוד ושאר ספרים (פרי מגדים אורח חיים שלד אשל אברהם ס"ק כג) - ומותר לומר לנכרי להציל את כתבי הקודש דרך רשות-הרבים (ראה ערכו). שבלי הלקט קטו בשם גאון, הובא בבית יוסף או"ח שם; תניא רבתי יט בשם גאון; שו"ע שם יח), שלא גזרו על אמירה לנכרי במקום בזיון כתבי הקודש (מגן אברהם שם ס"ק כג). ואף שלא כל שבות (ראה ערכו) התירו להצלת כתבי הקודש - שלא

כתובה

החיוב שעל בעל לשלם סכום קצוב לאשתו אם גירשה, או כשנאלמנה ממנו

הפרקים:

- מקורה וגדרה
- שיעורה
- בבתולה ובשאינה בתולה
- האישות המחייבת
- שעת חיובה
- שעבודה
- גבייתה
- איסור שהייה בלא כתובה
- המפסידות כתובתן
- בתנאי ובמחילה
- בספק

וישאנה (רש"י שם) - שנאמר: הָרְבּוּ עָלַי מָאֵד מְהֵרָ וּמָתָן וְאֶתְנָה פְּאֶשֶׁר תֹּאמְרוּ אֵלַי וְתֵנוּ לִי אֶת הַנֶּעֱרָה לְאִשָּׁה (בראשית לד יב. מכילתא משפטים, נזיקין יז; תני רבי ישמעאל בירושלמי כתובות ג ח).³ אף אם לא כתב הבעל כתובה לאשתו הרי הוא חייב בכך לדעה זו מן התורה, כדין חמישים של אונס (ראה ערכו), ושאר חיובי תשלומים שבתורה (רבנו שמחה בתשובות ופסקים מחכמי אשכנז וצרפת קנב; הגהות מימוניות אישות י ז, בשמו).

• **יש אומרים שכתובת אישה אינה אלא מדרבנן** (תנא קמא במשנה שם קי ב, לפי הבבלי שם, וברייתא ראשונה בגמ' שם י א, וברייתא שניה בגמ' שם, לפי התירוץ הראשון; רבן שמעון בן גמליאל במשנה שם קי ב, לפי הירושלמי שם, ובברייתא בירושלמי שם; ועוד)⁴, ותוקנה כדי שלא תהא האשה קלה בעיני הבעל להוציאה (יבמות פט א; כתובות לט ב, ושם נד א), שהרי יכול הוא לגרשה בעל כרחו (ראה ערך גרושין: דעת המתגרשת. כן משמע מגיטין מט ב). אכן, הבעל, לא תיקנו לו כתובה מן האשה - כדי שלא תמרוד בו (ראה ערך מורדת), ויצטרך לגרשה (כן משמע מהמאירי שם) - מפני שהאיש אינו מגרש אלא לרצונו, ויכול הוא להשהותה ולא לתת לה גט (גמ' שם), ואם נתן לה גט, הרי מרצונו גירשה (רש"י שם ד"ה אפשר). אף להלכה נחלקו גאונים וראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (ספר המכריע מב, בשם מקצת גאונים; תשובת רבנו גרשום בשו"ת מהר"ם

השם כתובה נזכר בחז"ל ובפוסקים בכמה מובנים. ערך זה עוסק בחיוב התשלום של "עיקר כתובה", מנה ומאתים.²

מקורה וגדרה

בעל שמת בחיי אשתו, או שגירשה, הרי זו גובה את כתובתה מנכסיו, מנה או מאתים וזו (ראה להלן: שיעורה. רמב"ם אישות טז ג; טוש"ע אה"ע צג א). חיוב זה נקרא "עיקר כתובה" (כן משמע מכתובות פט א ושם צ א; רמב"ם שם י ז), ואינו תלוי בכתובת השטר, שאפילו לא כתב לה כתובה - בתולה גובה מאתים, ואלמנה מנה, מפני שהוא תנאי בית דין (משנה שם נא א; כן משמע מהרמב"ם שם יב ה, וטוש"ע שם סט א).

מקורה בחיוב החיוב נחלקו תנאים ואמוראים:

• **יש אומרים שכתובת אשה היא מן התורה** (רבן שמעון בן גמליאל במשנה שם קי ב, לפי הבבלי שם, וברייתא ראשונה בגמ' שם י א; תנא קמא במשנה שם קי ב, לפי ירושלמי כתובות יג יא, ובברייתא בירושלמי שם; רבי מאיר במשנה שם נד ב, לפי הגמ' שם נו ב; ועוד), שנאמר בקנס של מפתה (ראה ערכו): מְהֵרָ וּמָתָן לֹא לְאִשָּׁה (שמות כב טו), ואין מוהר אלא כתובה - היינו שיכתוב לה כתובה כדרך שכותב איש לאשתו,

כן בירושלמי, ושלכן במשנה הוזכר מצילין ולא מכבים.

כתובה. 1. לג, טורים א-קפ. 2. על תוספת כתובה, ראה ערך תוספת כתובה; על כתובה במובן של שטר, ראה ערך שטר כתובה; על נדוניא ועל נכסי אשה נשואה בכלל ראה ערך נדוניא וערך נכסי מלוג וערך נכסי צאן ברזל; על חיוביו של בעל לאשתו ראה ערך בעל וערך שאר כסות ועונה וערך מזונות וערך תנאי כתובה וערך כתובת בנין דכרין; על חיוב יבם בכתובת יבמתו לאחר שייבמה, ראה ערך כתובת יבמה. 3. ללימוד נוסף, ראה כתובות י א. ויש מהראשונים סוברים שאף לדעה זו אינה ממש מן התורה, אלא שיש לה סמך מן התורה

(תוספות סוטה כז א ד"ה איש; עיטור כ - כתובות, דף ל טור א במהדורת רמ"י); ויש מהראשונים הסובר שהלימוד אינו אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א), ומן התורה היינו הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו). רמב"ן כתובות קי ב). 4. לדעה זו נחלקו הדעות אם מוהר האמור בתורה אינו כתובה, אלא סבלונות (ראה ערכו), מתנות שהיה החתן שולח לכלתו (רמב"ן שמות שם); או שאמנם מוהר הוא כתובה, ואף על פי שחיובה אינו אלא מדרבנן, מכל מקום כבר היה מנהג קדום כך, שכל הנושא בתולה כותב לה כתובה (משנה למלך נערה בתולה א ג; בני אהובה אישות טז ה; גור אריה ופנים יפות שמות שם).

דינה ככתולה, והנושא אותה חייב בכתובתה מן התורה (תוספות כתובות שם; תוספות רא"ש שם).

כתובת ארוסה ארוסה (ראה ערכו), לסוברים שיש לה כתובה כשנתאלמנה או נתגרשה מן האירוסין (ראה להלן: האישות המחייבת), אין כתובתה אלא מדרבנן (הפלאה, קונטרס אחרון אה"ע סו ו; בית יעקב כתובות נג א), שכיון שלא בא עליה אין כאן מוהר בתולים (בית יעקב שם), ואם נתקדשה בביאה (ראה ערך קדושין), כתובתה מן התורה (בית יעקב שם). אפילו בתולה שנתאלמנה או נתגרשה מן הנישואין קודם שנבעלה אין כתובתה מבעלה זה אלא מדרבנן, לפי שכתובה מוהר הבתולות היא, וכל שלא שיבר בתוליה אין חיובו בכתובה אלא מדרבנן (הפלאה כתובות נא א, ושם נד ב; בית יעקב שם עג א; חידושי הרי"מ אה"ע סו סק"ט).

בוגרת בוגרת (ראה ערכו), שבתוליה מתמעטים (ראה ערך הנ"ל), כתבו ראשונים שלדעת התנאים שלשון "בתולה" שבכתוב משמע בתולה שלמה ולא בוגרת (ראה ערך בעולה לכהן גדול), אף לענין כתובה אין בוגרת בכלל "כמוהר הבתולות", ואף לסוברים שכתובת בתולה מן התורה, בוגרת אין לה כתובה אלא מדרבנן, אבל לתנאים הסוברים שבכלל לשון "בתולה" שבכתוב אף בוגרת (ראה ערך הנ"ל), אף כתובת בוגרת היא מן התורה (תוספות ישנים ותוספות רא"ש יבמות נט ב).

אנוסה אנוסה (ראה ערכו) שנשאה האונס לאשה, בדעת התנאים הסוברים שיש לה כתובה (ראה להלן: האישות המחייבת), נחלקו ראשונים: יש סוברים שכתובתה מן התורה (כן משמע מתוספות כתובות לט ב ד"ה טעמא, ותוספות שאנץ שם); ויש סוברים שאין כתובתה מן האונס אלא מדרבנן, מפני שנאמר באונס: כָּסֶף יִשְׁקַל כְּמֹהַר הַבְּתוּלָה (שמות כב טז), הרי שמן התורה כסף קנסה עומד במקום מוהר בתוליה, שהוא הכתובה (תוספות רא"ש שם).

מפתה המפתה (ראה ערכו) נערה בתולה, ונשאה לאשה, נחלקו ראשונים: יש סוברים שכותב לה כתובה כשאר הבתולות (רמב"ם נערה בתולה א ג; סמ"ג עשין נד; פסקי ריא"ז כתובות ג ב ה; טור אה"ע קעז), היינו מאתים (כן משמע מפסקי ריא"ז שם; משנה למלך שם, בדעת רש"י והרמב"ם); ויש סוברים שאין כתובתה אלא מנה (רשב"א ונמוקי יוסף כתובות לט ב, בשם הראב"ד; תוספות רא"ש וריטב"א ונמוקי יוסף יבמות ס א), כדין כתובת בעולה (ראה להלן: שיעורה. תוספות שם ד"ה שאינו; תוספות רא"ש שם), שכתובתה מדרבנן (ראה לעיל. תוספות ותוספות רא"ש שם; רמב"ן שמות שם).

שיעורה

בתולה שיעור כתובתה מאתים זוז, ואלמנה מנה⁷ (משנה כתובות י ב; רמב"ם אישות י ז; טוש"ע אה"ע סו ו), ואם רצה הבעל להוסיף ולהתחייב יותר משיעור זה, רשאי הוא להוסיף (ראה ערך תוספת כתובה. משנה שם נד ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם ז).

לסוברים שכתובה דרבנן, ונתקנה כדי שלא תהא שיעור מאתים

מרטנבורג (ברלין) שער ג שלח; הגהות מימוניות אישות י ז, וטור אה"ע סו, בשם רבנו תם; ים של שלמה כתובות א כו; ועוד); ויש פוסקים כשניה (תשובות הגאונים (חמדה גנוזה) סו; תשובות הגאונים (הרכבי) עג; ספר המכריע שם, בשם תשובת גאון ורבנו חננאל; טור שם, בשם הגאונים; רי"ף כתובות י א, ושם קי ב; ועוד), וכן הלכה (רמב"ם אישות י ז, ושם יא יד, ועוד; כן משמע משו"ע אה"ע שם ו, וטוש"ע אה"ע ק ה; לבוש שם סה ו; בית שמואל סו ס"ק יד; חלקת מחוקק שם ס"ק כו)⁵.

הבעל שכתב לאשתו שטר כתובה, נחלקו בו כשכתב שטר כתובה אחרונים:

• יש סוברים שאף לסוברים שכתובה דרבנן, כשכתב שטר חיובו הוא מן התורה, שאין חוב הכתובה גרוע משאר חיובי ממון שמתחייב אדם לחברו בשטר, שחייב בהם מן התורה (ראה ערך התחייבות. כן משמע מפני יהושע גיטין לה א; חידושי חתם סופר כתובות י א; ישועות יעקב אה"ע עב סק"א; אבני נזר אה"ע שח).

• ויש סוברים שלסוברים כתובה דרבנן, אף כשכתב לאשתו כתובה אין עיקר חיובו לפורעה אלא מדרבנן (כן משמע מתומים זו ס"ק כא; חידושי הרי"מ אה"ע סח ס"ק כג; עין יצחק א אה"ע עט יא), שלדעתם אין כתיבת הכתובה חשובה כהתחייבות, מפני שאין הבעל מתחייב מדעתו, אלא שמחוייב לקיים תקנת חכמים אפילו בעל כרחו, וחכמים לא תיקנו שיתחייב מרצונו, ואינו חייב לפורע אלא מדרבנן (חידושי הרי"מ שם).

שיעורה לדעה שכתובה היא מן התורה, נחלקו תנאים אם שיעור כתובת בתולה, שהוא מאתים זוז (ראה להלן: שיעורה), אף היא מן התורה, שנאמר: כְּמֹהַר הַבְּתוּלָה (שמות כב טז), הרי כל הבתולות כזו, מה זו בכסף, אף כל הבתולות בכסף, מה זו בחמשים כסף אף כל הבתולות בחמשים כסף (תנא קמא במכילתא דרשב"י שם); או שכתובת אשה אין לה קיצבה מן התורה (רבן שמעון בן גמליאל במכילתא דרשב"י שם), וכן נקטו הראשונים (רמב"ן כתובות קי ב, וגיטין מח ב; ר"א"ה ורשב"א וריטב"א כתובות שם; חידושי הר"ן ונמוקי יוסף גיטין שם)⁶.

גדרה גדר חיוב הכתובה, שהיא חלק מגוף האישות, שהיא מוהר הבתולות ותמורת האישות, ולכן המתנה בשעת קידושין על מנת שלא יתחייב בכתובה, חשוב כמתנה-על-מה-שכתוב-בתורה (ראה ערכו) שתנאו בטל, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל), ואינו דומה למתנה על חוב ממון אחר, לפי שקידושין בלא כתובה הרי הם כקידושין לחצאין, שאינם קידושין (בית יעקב אה"ע סז יא בדעת תוספות כתובות נו א ד"ה הרי, בתירץ השני).

כתובת אלמנה ובעולה אף לסוברים שחיוב כתובה הוא מן התורה, אין הדברים אמורים אלא בכתולה - שנאמר: כְּמֹהַר הַבְּתוּלָה (שמות כב טז). כן משמע מכתובות י א) - אבל כתובת אלמנה אינה אלא מדרבנן (גמ' שם, בדעת רבן שמעון בן גמליאל). וכן כתובת בעולה, אינה אלא מדרבנן (תוספות שם לט ב ד"ה טעמא, ויבמות ס א ד"ה שאינו; תוספות רא"ש שם ושם), אבל אם נבעלה לא כדרכה

נוסח הכתובה, ראה ערך שטר כתובה, ולענין נאמנות הבעל לטעון "פתח פתוח מצאתי", ראה ערך טענת בתולים. 6. אך יש ראשונים שנראה מדבריהם שסוברים כדעה הראשונה (כן משמע מתוספות שאנץ ותוספות רא"ש כתובות י א, ורא"ש שם א יט). 7. ונרמז בשם "אלמנה", על שם מנה, ואף על פי שאין בכתובה אלא מדרבנן (ראה לעיל: מקורה וגדרה), נרמז בתורה שעתידים

5. על הבדלים להלכה בין הסוברים שכתובה מן התורה ובין הסוברים שאינה אלא מדרבנן, לענין שיעור הכתובה, ראה להלן: שיעורה, ולענין גבייתתה, ראה להלן: גבייתתה; ולענין איסור שהייה בלא כתובה ראה להלן: איסור שהייה בלא כתובה; ולענין תנאי ומחילה ראה להלן: בתנאי ובמחילה; על הבדלים להלכה בין הסוברים שכתובה מן התורה ובין הסוברים שאינה אלא מדרבנן, לענין

(ראה ערכו), שהם חמשים שקל בשקל הקודש (ראה ערך דינר וערך כסף צורי; כסף מדינה. קרבן העדה ופני משה שם), כשיעור הקנס של אונס (ראה ערכו) ומפתח (ראה ערכו), שכתובת בתולה נלמדת ממנו (ראה לעיל: מקורה וגדרה. רבי אבין בירושלמי שם), ואף מנה של כתובת אלמנה הוא בכסף צורי, לפי שכתובת אלמנה היא מחצית מכתובת בתולה (ירושלמי שם).

• **ויש אומרים במטבע היוצא** (רבי אבא בר אבונא ורבי חנניה ורבי יונתן ורבי יהושע בן לוי, וריש לקיש בשם רבי יודן נשיא בירושלמי שם), ונחלקו ראשונים אם היינו שהוא בדינרים של "כסף מדינה" (ראה ערך כסף צורי; כסף מדינה. רמב"ן כתובות קי ב; כן משמע מהמכריע מב; קרבן העדה ופני משה שם) - שהוא שמינית מכסף צורי (ראה ערך הנ"ל) - והוא המטבע שהיה יוצא באותו זמן (רמב"ן שם); או שהוא מטבע היוצא באותו מקום של הבעל והאשה (כן משמע מתוספות כתובות י א ד"ה נותן, והעיסור כ - כתובות, דף כט טור ד במהדורת רמ"י; שיטה מקובצת שם, בשם תר"י).

ואף גאונים וראשונים נחלקו בדבר:

• **יש סוברים ששיעור הכתובה תלוי במחלוקת התנאים אם חיוב כתובה הוא מן התורה או מדרבנן** (ראה לעיל: מקורה וגדרה), שאם כתובה היא מן התורה, שיעורה הוא מאתים וזו של כסף צורי, כקנס של אונס ומפתח, שדינו ככל כסף קצוב האמור בתורה, שהוא כסף צורי (ראה ערך כסף צורי; כסף מדינה: בדיני התורה ומצוותיה), ואם היא מדרבנן, שיעורה הוא בכסף מדינה, כדין כל כסף של דבריהם, שהוא כסף מדינה (ראה ערך הנ"ל: שם. כן משמע מתשובות הגאונים (חמדה גנוזה) סו, וראב"ד בבא קמא פט ב; המכריע שם; קרבן העדה ופני משה שם).

• **יש סוברים שלדברי הכל שיעורה הוא מאתים וזו כסף צורי, שהרי לתנאים האומרים שהיא מן התורה, ונלמדת מ"כמורה הבתולות" האמור במפתח, שיעורה הוא בכסף צורי, והתנאים החולקים וסוברים שאינה אלא מדרבנן לא מצינו שנחלקו עליהם בעיקר שיעור הכתובה** (תוספות בבא קמא לו ב ד"ה ושל, בשם ר"י, וכתובות סז א ד"ה אמר, ובכורות נ ב ד"ה כל; תוספות שאנץ כתובות שם, בשם רבנו תם; רא"ש בבא קמא ד ב, וכתובות א יט, ותוספות רא"ש כתובות שם, וקדושין יא א, בשם יש מפרשים). ואף על פי שלדעתם אין כתובה אלא מדרבנן, חכמים תיקנו שיהא שיעורה מאתים וזו צורי, כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (רא"ש כתובות שם, בשם יש מפרשים).

• **יש סוברים להיפך, שלדברי הכל שיעור הכתובה הוא מאתים וזו של מדינה, שלדעתם אף לתנאים הסוברים שיעיקר החיוב של כתובה הוא מן התורה, שיעורה אינו אלא מדרבנן, וחכמים תיקנו שיהא שיעורה מאתים וזו מדינה כשאר כסף של דבריהם** (רמב"ן כתובות קי ב, וגיטין מח ב; רא"ה כתובות שם, ושם י א; רשב"א גיטין שם, וכתובות י א; ריטב"א כתובות שם ושם).

• **ויש סוברים שאם כתובה דרבנן שיעורה אינו לא בכסף צורי ולא בכסף מדינה, אלא במטבע היוצא בכל עיר ועיר, שכך היתה תקנת חכמים לתת לבתולה מאתים מן המטבע שבכל עיר ועיר** (כן משמע מהעיסור שם; שיטה מקובצת כתובות י א, בשם תר"י שכתב בשם רבו).

אף להלכה נחלקו גאונים וראשונים: יש סוברים שהשיעור הוא בכסף מדינה (תשובות הגאונים שם; רבנו חננאל בבא קמא לו ב; רמב"ם

קלה בעיניו להוציאה (ראה לעיל: מקורה וגדרה), כתבו ראשונים ואחרונים מספר טעמים לשיעור זה:

• **אף על פי שמאתים וזו אינו אלא דבר מועט, חכמים שיערו בעניי שבישראל, ובזמנם היו עניים ביותר, ואף בסכום מועט כזה לא היתה קלה בעיניו להוציאה, ותיקנו שיעור זה לכולם בשוה, כדי שלא לבייש את מי שאין לו, והרוצה להוסיף עליו מוסיף** (ריב"ש קנא).

• **בזמן חז"ל היה בסכום זה כדי פרנסה במזון ובלבוש למשך שנה אחת, ותיקנו לאשה שיעור זה, שלא תצטרך לצדקה לפחות במשך שנה** (תפארת ישראל פאה ח ח, שכן מצא כתוב, על פי ר"ש ורא"ש פאה שם).

במקום שנשתנה ערך הכסף עד שאין כל חשיבות לסכום של מאתים וזו, וקצבו שם סכום אחר לכותבו בכתובה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, יש מהאחרונים שנקט שהרי זה בכלל עיקר התקנה של שיעור הכתובה (יד דוד אישות י נא).

בית דין של-כהנים (ראה ערכו) היו גובים לבתולה - בת של כהנים כהן שנישאת לכהן, וכל שכן כשנישאת לישראל (רש"י כתובות יב א ד"ה היו גובין), וכן בת ישראל שנישאת לכהן (גמ' שם ב) - ארבע מאות וזו (משנה שם א), לפי שכהנים חשובים הם, וגנאי להם גירושי בנותיהם יותר מלישראל (כן משמע מרש"י שם ב ד"ה דמזולזל; נמוקי יוסף שם), ולא מיחו בידם חכמים (משנה שם א) לומר: קנאה אתם מטילים בין המשפחות (רבנו יהונתן ומאירי שם), אלא כך ראוי שיתפארו המשפחות המיוחסות יותר מאחרות (רבנו יהונתן שם), ואין מוחים ביד הרוצה להכיר מעלה לראויים לה, מאחר שאין הכרח בדבר (מאירי שם). ואף על פי שכל אדם אם רצה להוסיף על הכתובה מוסיף (ראה ערך תוספת כתובה), הכהנים היו גובים אפילו כשלא כתב הבעל בלשון תוספת, אלא כתב "דחזו ליכי" (תוספות שם ב ד"ה בית; תוספות שאנץ ותוספות רא"ש שם א), לפי שמנהג טוב הוא וראוי להיות בכהנים, ושייך לומר בזה "דחזו ליכי" (תוספות ותוספות שאנץ ותוספות רא"ש שם); ועוד, שאפילו בסתם, כשלא כתב לה כתובה, היו גובים ד' מאות (תוספות ותוספות שאנץ שם; רא"ש שם א כו, ותוספות רא"ש שם; מאירי שם), לפי שתקנה גמורה היא בכהנים כמו מאתים בבנות ישראל (תוספות ותוספות שאנץ ותוספות רא"ש שם), או שכיון שהנהיגו שררה בעצמם, כל הכונס מבנותיהם על דעת כן הוא כונס, ומסכים לכך מתוך חשיבותם (רשב"א וריטב"א ורבנו קרשקש ונמוקי יוסף שם). ולא בית דין של כהנים בלבד אמרו, אלא אפילו משפחות מיוחסות שבישראל, אם רצו לעשות כדרך שהכהנים עושים - עושים (גמ' שם ב), שאם קבעו תנאי ביניהם שכל הנישאת מהם תגבה כך וכך - תנאם מועיל (מאירי שם; רא"ש שם), ואין אומרים שנראים הם בכך כעוקרים תקנת חכמים (פסקי רי"ד שם), ואם בא אדם ונשא בתולה מהם בסתם חייב ליתן לה ארבע מאות (ר"ן שם), לפי שכל הכונס מבנותיהם על דעת כן כונס (כן משמע מהריטב"א שם), מכיון שנתפרסם התנאי, ואין לזה לומר שלא ידע בכך (מאירי שם).

המטבע באיזה מטבע נאמרו:

• **יש אומרים בשקל הקודש** (רב הונא בשם שמואל בירושלמי כתובות א א), היינו שמאתים וזו הם מאתים דינר (ראה ערכו) של כסף-צורי

שם, וריב"ש שיש, בדעת הרמב"ם, שלדעתם לא תיקנו שיעור מאתים זוז של מדינה אלא במקום שאין כותבים כתובה, או במפרש כך בכתובה - או שכתב "דחזו ליכיי", שכוונתו לסכום שתיקנו חכמים (מגיד משנה שם, בשם הרשב"א; ריב"ש שם) - אבל הכותב זוזים סתם, גובה על פי המטבע היוצא במקום הנישואין או הגירושין, ובלבד שלא יפחות מן השיעור (רמב"ן ורשב"א כתובות קי ב; ריב"ש שם, בשם; והסכים עמם).

• יש סוברים שאף הכותב דינרים סתם גובה מאתים זוז של מדינה, ומחלוקת התנאים היא בכתב לה בפירוש בעיקר כתובתה "מטבע היוצא", שאז כוונתו למטבע שבאותו מקום (ראב"ד אישות שם; רמב"ן שם, בשם יש אומרים, ודחה).

• יש סוברים שלדברי הכל נותן לה שיווי של מאתים זוז צורי, אלא שנחלקו אם פורע לה סכום זה במעות ארץ ישראל, שאינן חריפות, או במעות קפוטקיא שהן חריפות (תוספות תלמיד ר"י בבא קמא צ ב, וריטב"א כתובות י א, ושם קי ב, בשם ר"י; תוספות שאנץ ותוספות רא"ש כתובות י א, בחוה אמינא, ודחו). ואף על פי שרשאי לפרוע כל מה שירצה, ואפילו סובין (ראה להלן: גבייתת), על דעת כן נישאה שיפרע לה במטבע היוצא במקום הכתיבה (ריטב"א שם קי ב).

• יש מפרשים שבקפוטקיא הוסיפו על משקל הזוזים של כסף צורי, ושיעור הכתובה משתנה על פי תוספת זו, שבקפוטקיא אף תוספת זו היא בכלל שיעור הכתובה, ואילו בארץ ישראל שלא הוסיפו נשאר השיעור במעות ארץ ישראל (שיטה מקובצת שם, בשם תר"י, שכתב בשם רבנו יעקב, על פי בכורות נ א).

• ויש מפרשים על פי שיטתם ששיעור הכתובה אינו קבוע, אלא הוא על פי המטבע היוצא בכל מקום ומקום (ראה לעיל: שם), ונחלקו אם הולכים אחר המטבע שבמקום הנישואין, או במקום הגירושין (שיטה מקובצת שם, בשם תר"י, שכתב בשם רבו).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שהנושא אשה במקום אחד, וגירשה במקום אחר, אם היו מעות מקום הנישואין טובות ממעות מקום הגירושין, נותן לה ממעות מקום הגירושין, ואם היו מעות מקום הגירושין טובות ממעות הנישואין, נותן לה ממעות מקום הנישואין, שהוא מקולי כתובה שטיטול האשה הפחות שבמטבעות (רמב"ם אישות טז ו; טוש"ע אה"ע ק ה), ודווקא כשיש בשיווי המטבע שמגבה לה מאתים ומנה - כשיעור שתיקנו חכמים (חלקת מחוקק ובית שמואל שם ס"ק כח) - אבל אי אפשר לפחות מכאן (שו"ע שם); ויש פוסקים שאם היו מעות מקום הנישואין טובות ממעות מקום הגירושין נותן מהן (טור שם, וריטב"א כתובות י א, והגהות מימוניות אישות י ז, בשם רבנו תם; סמ"ג עשין מח).

במה דברים אמורים, שפורע במטבע הפחות שבמקום הגירושין, לסוברים כן, כשהלכו האיש והאשה למקום אחר ושם גירשה הבעל, אבל אם האשה עדיין במקום הנישואין, ושלח לה הבעל גט ממקום אחר, כתבו ראשונים שהולכים אחר מקום הנישואין (שו"ת הרשב"א החדשות מכת"י קצו; בית יוסף אה"ע ק ה, בשמו; רמ"א שם), שהרי שם האשה גובה את כתובתה, ונמצא שמקום השיעבור ומקום הגבייה אחד הוא (שו"ת הרשב"א שם).

בבתולה ובשאינה בתולה

בתולה כתובתה מאתים זוז, ואלמנה כתובתה מנה (משנה כתובות י ב; רמב"ם אישות י ז; טוש"ע אה"ע סו ו). לסוברים שאף כתובת בתולה אינה אלא מדרבנן, כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (ראה

אישות י ח, ויבוס ד לג; ראב"ד ורמ"ך אישות טז ו; רמב"ן ורא"ה כתובות קי ב; טור אה"ע סו בשם רבנו מאיר וגאונים ורמב"ם; שו"ע שם ו; רמ"א שם, בשם קצת הפוסקים); יש סוברים שהשיעור הוא בכסף צורי (תוספות בבא קמא שם ד"ה ושל, בשם ר"י; טור שם, בשם רבנו תם; רמ"א שם, בשם יש פוסקים, וכן משמע מהרמ"א שם, במסקנתו; לבוש שם סה ו, שכן המנהג); ויש סוברים שהשיעור הוא במטבע היוצא בכל דור ודור (עיטור שם).

כשכתוב "דחזו ליכיי" שכתוב בה "כסף זוזי מאתן דחזו ליכיי" מדאורייתא, יש מהראשונים סוברים שלדברי הכל גובים בה מאתים זוז של כסף צורי, אף לסוברים שכתובה אינה אלא מדרבנן, ושיעורה הוא בכסף מדינה, פירושו של נוסח זה הוא: הריני מחייב עצמי לך במאתים זוז כשל תורה, היינו בכסף צורי, ולא בכסף מדינה שהוא כסף של דבריהם (ארחות חיים ב עמ' 71, בשם הראב"ד; שיטה מקובצת כתובות י א, בשם תר"י, שכתב בשם רבנו יונה; חלקת מחוקק סו ס"ק כו); ויש סוברים שאין האשה גובה בכתובה זו אלא כסף מדינה (רמב"ן ור"ן כתובות קי ב; תשב"ץ ב קפב), אם משום שלדעתם לשון זו טעות היא, אין האשה גובה כלל מחמת שטר כתובה זה, אלא שגובה מאתים של כסף מדינה מחמת תקנת חכמים, כמו במקום שאין כותבים כתובה (רמב"ן ור"ן שם), או משום שאין משמעות לשון זו שכוונתו להוסיף לה על מה שקצבו לה חכמים, ואינה אלא טעות, שכתב לה שלא כהלכה, שכתובה אינה אלא מדרבנן (תשב"ץ שם).

מי שנשא אשה במקום אחד, וגירשה במקום אחר, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שבין אם נשא אשה בארץ ישראל וגירשה בארץ ישראל, ובין אם נשא בארץ ישראל וגירשה בקפוטקיא, או שנשאה בקפוטקיא וגירשה בארץ ישראל, לעולם משלם ממעות ארץ ישראל (תנא קמא במשנה כתובות קי ב).

• ויש אומרים שהנושא אשה בקפוטקיא ומגרשה בארץ ישראל, נותן לה ממעות קפוטקיא (רבן שמעון בן גמליאל במשנה שם).

ונחלקו התלמודים:

• לדעת התלמוד הבבלי מעות ארץ ישראל קטנות ורעות ממעות קפוטקיא (כן משמע מגמ' שם, ורש"י ד"ה מעות קפוטקיא), והדעה הראשונה סוברת שכתובה דרבנן (ראה לעיל: מקורה וגדרה), והוא מקולי כתובה; והדעה השנייה סוברת שנותן ממעות קפוטקיא, שלדעתה כתובה מדאורייתא (ראה לעיל: שם גמ' שם), והולכים בה אחרי שעת השיעבור, כדין כל שטרי חוב (רש"י שם ד"ה קסבר כתובה דאורייתא).

• והתלמוד הירושלמי סובר להיפך, שמטבע ארץ ישראל יפה משל כל הארצות, ולדעה הראשונה כתובה מדאורייתא, ולכן נותן ממעות ארץ ישראל, ולדעה השנייה כתובה מדרבנן, ולכן אינו נותן אלא ממעות קפוטקיא (ירושלמי כתובות יג יא, לגירסתנו).

בפירוש הלכה זו נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שיעיקר הכתובה שיעורה קבוע, מאתים זוז, ואינו תלוי לא במקום הנישואין ולא במקום הגירושין, ואין מחלוקת התנאים אלא לעניין תוספת-כתובה (ראה ערכו). שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם פב; ריטב"א כתובות קי ב בשם יש אומרים, ודחה; שיטה מקובצת כתובות י א, בשם תר"י, שכתב בשם יש אומרים, ודחה, ובשם שיטה ישנה). • יש מפרשים שהדברים אמורים בעיקר הכתובה, וכגון שיש במטבע יותר משיעור מאתים זוז של מדינה (הגהות הרמ"ך אישות טז ו; מגיד משנה

טושי"ע שם ו, ואין חוששים שמא נחבטה בקרקע ונעשית מוכת עץ מבלי שתרגיש בכך (בי"ח שם).

גדול שבא על קטנה - הפחותה מבת שלש שנים ויום אחד, שאין ביאתה ביאה, ובתוליה חוזרים (ראה ערך על קטנה ביאה וערך בתולה. רש"י כתובות שם ד"ה הבא) - כתובתה מאתים (משנה שם; רמב"ם שם ג; טושי"ע שם ד).

קטן שבא על גדולה (ראה ערך ביאה. רש"י שם ב ד"ה וקטן) - שבא על הגדולה, נחלקו אמוראים: יש סוברים שכשהשיר הקטן בתוליה - כתובתה מנה (כן משמע מרבי אבין בירושלמי שם א ג); ויש סוברים שאין לקטן כוח ליגע בסימנים (רבי יוסי ברבי אבין בירושלמי שם), היינו להשיר בתוליה (קרבן העדה ופני משה שם).

במקום אחר נחלקו אמוראים באופן אחר: יש סוברים שעשאה מוכת עץ (רב בגמ' שם), שאף על פי שאין ביאתה ביאה, אינה פחותה מעץ הנתקע בה (רש"י שם ד"ה עשאה), ותלוי במחלוקת תנאים במוכת עץ אם כתובתה מאתים או מנה (ראה לעיל גמ' שם); ויש סוברים שאין מוכת עץ בבשר (שמואל בגמ' שם), וכיון שאינה חשובה בעולה, גם מוכת עץ אינה (רש"י שם ד"ה אין מוכת), והכל מודים שכתובתה מאתים (כן משמע מהגמ' שם).

להלכה פסקו ראשונים שכתובתה מאתים (רמב"ם אישות יא ג; רא"ש שם; טושי"ע אה"ע סז ד) אם לא השיר בתוליה, אבל אם השיר בתוליה כתובתה מנה (רא"ש שם; טושי"ע שם).

נבעלה שלא נבעלה כדרכה, שבתוליה קיימים, נחלקו הדעות: • יש סוברים שכתובתה מאתים (כן משמע מתוספות כתובות לט ב ד"ה טעמא, ותוספות שאנץ ותוספות רא"ש שם; חקרי לב אה"ע לא, בדעת הרמב"ם אישות יא ח), שהרי היא חשובה כבתולה גמורה לענין קנס של אונס (ראה ערכו) ומפתה (ראה ערכו). ראה ערך אונס ב וערך בתולה. תוספות ותוספות שאנץ ותוספות רא"ש שם, והוא הדין באופנים אחרים שבא עליה ולא השיר בתוליה, כגון בהעראה, שכתובתה מאתים (הפלאה כתובות יא ב, בדעת תוספות).

• ויש סוברים שכתובתה מנה (כן משמע מירושלמי כתובות א ג; מאירי כתובות יא ב, על פי הירושלמי שם; ים של שלמה שם א לו), כדרך שלהלכה חשובה כבעולה לענין איסורה לכהן-גדול (ראה ערכו). ראה ערך בעולה לכהן גדול. מאירי שם, וסברא היא, שהרי נפגמה בבעילה, ואין נותנים לה מוהר בתולות (ים של שלמה שם), והוא הדין שמי שנבעלה בהטיה, או בהעראה, שלא נשרו בתוליה, כתובתה מנה, שהרי נפגמה בביאה זו (ים של שלמה שם, בדעת התוספות).

גיורת ושפחה גיורת (ראה ערכו) ושפחה (ראה ערכו) משוחררת, אם נתיגירו ונשתחררו כשהיו פחותות מבנות שלש שנים ויום אחד - כתובתן מאתים (משנה כתובות יא א; רמב"ם שם א; טושי"ע אה"ע סז א), שאפילו נבעלו לפני כן הרי בתוליהן חוזרים (ראה ערך בתולה. רבנו יהונתן ור"ן שם). ואם היו מבנות שלש שנים ומעלה - כתובתן מנה (משנה שם ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), לפי שהן בחזקת בעולות (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם), ואפילו כשהן בתולות - כתובתן מנה (רמב"ם שם ב; מאירי שם), שהואיל וחזקתן

לעיל: מקורה וגדרה), הטעם שכתובת אלמנה אינה אלא מנה, ולא השוו חכמים מידותיהם לתקן לה מאתים כמו לבתולה, מפני שאלמנה אין חפצים לשאתה כל כך, ואם היה שיעור כתובתה כשיעור כתובת בתולה, היו אומרים: עד שנישא אלמנות, נלך ונישא בתולות (רבנו יהונתן שם).

רצה לכתוב רצה לכתוב לבעולה מאתים כדין בתולה - רשאי, שהרי הוא כמתחייב לה את המנה השני בתורת תוספת-כתובה (ראה ערכו. תשב"ץ ג קעח).

בתולה אלמנה בתולה שהיא אלמנה, או גרושה, או חלוצה (ראה מן האירוסין ערכו) מן האירוסין, וחזרה ונישאת, כתובתה מאתים (משנה כתובות י ב, ורש"י ד"ה בתולה; רמב"ם שם יא א; טושי"ע שם סז א), שהרי בחזקת בתולה נישאת לשני (רש"י שם ד"ה מאתים).

נתאלמנה, או נתגרשה, או נחלצה מן הנישואין - כתובתה מנה (משנה שם יא א; רמב"ם שם; טושי"ע שם ב) אם נישאת לאחר, שבחזקת בעולה היא משנכנסה לחופה (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה כתובתה; טור שם), ואפילו נמצאת שהיא בתולה - כתובתה מנה (כן משמע מירושלמי שם ג, ד, ושם ב א; רשב"א ומאירי שם; שיטה מקובצת שם, בשם תר"י ושיטה ישנה, על פי ירושלמי כתובות א ג), ואפילו כשיש עדים שלא נסתרה עם הראשון (כן משמע מירושלמי שם ד; רמב"ן ורא"ה ורבנו קרשקש שם יב א; פסקי ריא"ז כתובות א ב כג; כן משמע מטושי"ע שם), לפי שבטל חינה (ירושלמי שם א ג; רמב"ן ורא"ה שם, בשמו), ואין אדם רוצה ללוקחה אלא בדמי בעולה (רמב"ן ורא"ה שם) ⁸.

בתולה בוגרת בתולה שהיא בוגרת (ראה ערכו) - שבתוליה ואילונית מתמעטים (ראה ערך בוגרת) - כתובתה מאתים (תוספתא כתובות (ליברמן) א ג; גמ' שם יא ב; ירושלמי שם א ג, ד; רמב"ם שם ד; טושי"ע שם ו). וכן אילונית (ראה ערכו) - שאין לה נערו, אלא יוצאת מקטנות לבגרות (ראה ערך הנ"ל), והרי היא בוגרת (חזון יחזקאל שם) - כתובתה מאתים (תוספתא שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאף על פי שבוגרת אין לה בתולים, לא בטל חינה (ירושלמי שם א).

מוכת עץ מוכת עץ, שנשרו בתוליה מחמת מכה, נחלקו בה תנאים:

• יש אומרים שכתובתה מאתים (רבי מאיר במשנה שם א; תוספתא שם ב), כשם שבוגרת כתובתה מאתים אף על פי שכלו בתוליה (ראה לעיל), הואיל ולא נעשה בה מעשה בידי אדם, ואינה דומה לבעולה שכתובתה מנה, שבעולה נעשה בה מעשה בידי אדם (גמ' שם ב), ומוכת עץ לא בטל חינה (ירושלמי שם, לדעה זו), או משום שנאמר: בְּתוּלָה וְאִישׁ לֹא יִדְעָה (בראשית כד טז), הרי שאם נבעלה מעץ עדיין היא בתולה (רבי חנינא משם רבי אליעזר בבראשית רבה ס ה).

• ויש אומרים שכתובתה מנה (חכמים במשנה שם), אם משום שלדעתם אינה דומה לבוגרת, שלא נעשה בה מעשה כלל, אלא לבעולה, שנעשה בה מעשה (גמ' שם), ובטל חינה (ירושלמי שם), או משום שדורשים: בְּתוּלָה (בראשית שם), הרי שאם נבעלה מעץ אינה בתולה (רבי חנינא משם רבי אליעזר בבראשית רבה שם), ש"איש לא ידעה" ממעט בעולה, ו"בתולה" בא למעט אף מוכת עץ (כן משמע מיפה תאר שם), וכן הלכה (רמב"ם אישות יא ג; טושי"ע אה"ע סז ה).

בתולה סומא בתולה שהיא סומא כתובתה מאתים (רמב"ם שם ד;

טעות, ואין לה כתובה (ראה להלן: שם), אם רצה לקיימה, כתובתה מנה כדין בעולה (תוספתא שם)¹⁰.

האישות המחייבת

ארוסה (ראה ערכו) שכתב לה בעלה כתובה, ונתאלמנה או נתגרשה מן האירוסין - יש לה כתובה (כן משמע ממשנה כתובות נד ב, וגמ' שם פט ב, ובבא מציעא יז ב; רמב"ם אישות יא; טוש"ע אה"ע נה ו). לא כתב לה הבעל כתובה, נסתפקו בתלמוד אם יש לה כתובה מתנאי בית דין, ולא נפשט הספק (גמ' שם ושה), ויש מפרשים שאין הספק בעיקר הדין, שוודאי יש לה כתובה, אלא שהנידון בתלמוד היה אם יש לכך מקור במשנה או בברייתא (שיטה מקובצת כתובות שם, בשם הרא"ה; ריטב"א כתובות מג ב, ובבא מציעא שם). ונחלקו גאונים וראשונים להלכה:

• **יש פוסקים שאין לה כתובה** (הלכות גדולות, כתובות, עמ' שסב במהדורת מכון ירושלים; רב שרירא בתשובות הגאונים (הרכבל) יח, ושערי צדק ד ד יט; פסקי רי"ד כתובות פט ב, בשם רב צמח גאון, וקדושין סה א, בשם הרי"ף; רמב"ם שם; ראב"ד שם ט כא; מאירי כתובות שם, ושם פט ב, ובבא מציעא שם, בשם רוב הפוסקים), שלא תיקנו חכמים כתובה לאשה עד שתינשא, או עד שיכתוב (רמב"ם שם), שכיון שלא נפשט הספק, אין לארוסה כלום (מגיד משנה שם), וכן הלכה (שו"ע שם; רמ"א שם, שכן נוהגים).

• **יש פוסקים שיש לה כתובה** (תשובת רב האי בפסקי רי"ד כתובות שם; תוספות בבא מציעא שם ד"ה מן; רשב"א שם, וכתובות מג ב; רא"ש כתובות ד ד, ותוספות רא"ש בבא מציעא שם, שכן נוהגים באשכנז ובצרפת; מאירי בבא מציעא שם, בשם קצת פוסקים).

• **יש מחלקים, שאלמנה מן האירוסין אין לה כתובה, אבל גרושה יש לה** (המאור בבא מציעא קמה א, בפירוש הראשון; מאירי כתובות פט ב, וקדושין סה א, ובבא מציעא שם, בשם יש אומרים), כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (מאירי קדושין שם).

• **יש סוברים שאף על פי שמן הדין יש כתובה לארוסה, לא היה זה אלא בימי קדם, שהיו רגילים לכתוב כתובה למקצת הארוסות, ולכן לא הפסידה במה שלא כתב, אבל בזמן הזה שלא הורגלו לכתוב כתובה לשום ארוסה, כל שלא כתב לה - אין לה כתובה** (מרדכי בבא מציעא שפה, בשם הראב"ה; פסקי ריא"ז שם).

משודכת הכותב כתובה למשודכת לו לפני קדושין, וחזרו בהם ולא נתקדשה, לדברי הכל אינה כלום, שלא כתב לה אלא על מנת לקדשה ולכונסה (ריב"ש צז; דרכי משה אה"ע נה סק"ב, וחלקת מחוקק שם ס"ק יט, ובית שמואל שם ס"ק יג, בשמו).

נתגרשה וחזרה המגרש את אשתו והחזירה, וחזר וגרשה, אינה גובה ונתגרשה שנית אלא כתובה אחת, לפי שהמגרש את אשתו ומחזירה, על דעת כתובתה הראשונה מחזירה (משנה כתובות פט ב; רמב"ם שם טז ל; טוש"ע שם ק טו). וכן אם גרשה והחזירה ומת, אינה גובה אלא כתובה אחת, שעל דעת כתובתה הראשונה החזירה (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם טז). במה דברים אמורים, שלא

שתיבעלה תיקנו להן כתובה מנה, בין אם נבעלו ובין אם לא נבעלו, והרי הן כבעולות לכל דבר (רמב"ם שם)⁹.

שבויה (ראה ערכו) בידי נכרים, נחלקו בה תנאים:

• **יש סוברים שאם נפדתה כשהיא פחותה מבת שלש שנים ויום אחד - כתובתה מאתים** (סתם משנה שם א), ואם נפדתה מבת שלש שנים ומעלה - שאסורה לכהן, שמא נבעלה לנכרי (ראה ערך שבויה) - כתובתה מנה (משנה שם ב), שהיא בחזקת בעולה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), וכן הלכה (רי"ף שם; רא"ש שם א כה; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• **יש סוברים שקטנה בת ישראל שנשבת, אפילו היא בת עשר שנים הרי היא בקדושתה, וכתובתה מאתים** (רבי יהודה בתוספתא כתובות (ליברמן) ג ד, וגמ' שם לו ב; כן משמע מתני רבי חייה בדעת רבי יהודה בירושלמי שם ג ב), שהם חולקים על עיקר האיסור של שבויה לכהן, וסוברים שהיא בחזקת בתולה (רבי יוחנן בגמ' שם), או שמודים בעיקר האיסור של שבויה לכהן, אבל לדעתם לעניין כתובה לא גזרו, שמא יימנעו ולא ישאו אותה (גמ' שם, בדעת רבה), שאם יפחתו מכתובתה תהיה בחזקת בעולה, וירחקו אותה אפילו ישראל (רש"י שם ד"ה דלמא).

מחזיר גרושתו המחזיר את גרושתו מן הנישואין, כשכבר נפרעה ממנו את כתובתה מן הנישואין הראשונים, שצריך לכתוב לה כתובה אחרת (ראה להלן: האישות המחייבת), אין לה אלא מנה, כדין כתובת בעולה (תשובת רב נטרנאי בתשובות הגאונים (שערי צדק) ד ד כט; עיטור כ - כתובות, דף לא טור א, בשם גאון).

כשהיה נשוי לה קטן (ראה ערכו) שהשיאו אביו אשה - שאין נישואיו בקטנותו או כלום (ראה ערך קדושין וערך קטן), אבל כשהגדיל - בעל, ונתקדשה לו בביאה זו (ראה ערך אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. כן משמע מירושלמי כתובות ט י; רבנו יהונתן ומאירי ורי"ן ונמוקי יוסף כתובות צ א) - כתובתה קיימת, שעל מנת כן קיימה (משנה שם; רמב"ם אישות יא ז; טוש"ע אה"ע מג א, ושם סז יא). וכן גר (ראה ערכו) שנתגיירה אשתו עמו - ובא עליה משנתגייר (רבנו יהונתן ומאירי ורי"ן ונמוקי יוסף שם) - כתובתה קיימת, שעל מנת כן קיימה (משנה שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם סז יא). "כתובתה קיימת" שאמרו היינו עיקר כתובה, מנה ומאתים, שבתולה גובה מאתים, ואלמנה מנה (גמ' שם). ונחלקו ראשונים:

שוטה וחרש שוטה (ראה ערכו) או חרש (ראה ערכו) שנשאו נשים פקחות - שהשוטה אין נישואיו כלום (ראה ערך שוטה), והחרש אף על פי שיש לו נישואין מדרבנן, לא תיקנו לו כתובה (ראה להלן: האישות המחייבת) - אם נשתפה השוטה ונתפקח החרש ורצו לקיימן אחר שהבריאו, כתובתן מנה (תוספתא כתובות (ליברמן) א ג; יבמות קיג א; רמב"ם שם ו; טוש"ע שם ו). וכן חרשת שכנסה - שאין לה כתובה (ראה להלן: שם) - ונתפקחה, כתובתה מנה (רמב"ם שם ד; טוש"ע שם ח). וכן שוטה שכנסה - שאין נישואיה כלום (ראה ערך שוטה) - ונשתפתה ורצה לקיימה כתובתה מנה (טוש"ע שם), שרואים אותן כמי שעכשיו נישאו, והרי עכשיו בעולות הן (בית יוסף שם).

אילונית אילונית (ראה ערכו) שלא הכיר בה, שקידושה קידושי

9. ויש מהאמוראים שנסתפק בדבר (רבי אלעזר בירושלמי כתובות א ד, לגירסת שו"ת הרשב"א א אלף קסב ומיוחסות לרמב"ן קמב). 10. על אשה שמחלה את כתובתה לבעלה, לסוברים שהמחילה מועילה, וצריך לכתוב לה כתובה חדשה, אם כותב מאתיים או מנה, ראה להלן: בתנאי ובמחילה; על המורדת

9. ויש מהאמוראים שנסתפק בדבר (רבי אלעזר בירושלמי כתובות א ד, לגירסת שו"ת הרשב"א א אלף קסב ומיוחסות לרמב"ן קמב). 10. על אשה שמחלה את כתובתה לבעלה, לסוברים שהמחילה מועילה, וצריך לכתוב לה כתובה חדשה, אם כותב מאתיים או מנה, ראה להלן: בתנאי ובמחילה; על המורדת

שצריכה גט אינו אלא מדרבנן (רבה בגמ' שם); או מפני שהדבר ספק אם קידושה קדושי טעות או לא, ולכן לעניין גט ספק איסור לחומרא (ראה ערך ספק דאורייתא), ואילו לעניין כתובה ספק ממון להקל (רבה בגמ' שם), שהמוציא-מחברו-עליו-הראיה (ראה ערכו). רש"י ד"ה גבי ממונא, וכן הלכה (רמב"ם שם ז ח; טוש"ע שם לט ה), ולכן אם תפסה כדי כתובה אין מוציאים ממנה מספק (מאירי שם עב ב, בשם רוב הגאונים).

על מנת שאין עליה נדרים, או שאין בה מומים, ונמצאו עליה נדרים, או שנמצאו בה מומים, לסוברים שאם כנסה סתם צריכה גט (ראה ערך אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות: בקדושי תנאי), מכל מקום אין לה כתובה (משנה כתובות עב ב, לפי רב בגמ' שם עג א). ואף לסוברים שמקודשת בוודאי וצריכה גט מן התורה, מפני שאין-אדם-עושה-בעילתו-בעילת-זנות (ראה ערכו), וגמר ובעל לשם קידושין בלא תנאי (ראה ערך הנ"ל: שם), לא אמרו כן אלא לעניין גט, אבל לעניין ממון ודאי עמד בתנאו שאם ימצאו עליה נדרים - או מומים - תצא שלא בכתובה (כן משמע מרש"י שם עג א ד"ה אלא טעמא דרב; פסקי ר"ד ורשב"א שם; ריטב"א שם ב; רבנו קרשקש שם, בדעת רש"י), ואף על פי שהמקדש את האשה על מנת שלא תהא לה כתובה תנאו בטל, לסוברים כן (ראה להלן: בתנאי ובמחילה), באופן זה מכיון שהאשה היא שהטעתה את הבעל, והוא התנה על כך בשעת הקידושין, לא חייבוהו חכמים בכתובה, ותנאו קיים (חידושי רבי עקיבא איגר שם).

הנושא אשה מן העריות (ראה ערכו) שאין קידושין תופסים בהן (ראה ערך קדושין), אין לה כתובה (תוספתא יבמות (ליברמן) ב ב; חלקת מחוקק אה"ע קטז סק"א).

הנושא אשה מחיבי-לאוין (ראה ערכו), להלכה, שקידושין תופסים בחיבי לאוין (ראה ערך הנ"ל), יש לה כתובה (משנה יבמות פד א, וכתובות ק ב; תוספתא שם ג; יבמות פה א; רמב"ם אישות כד ד; טוש"ע שם א). במה דברים אמורים, כשהכיר הבעל באשה שהיא אסורה ונשאה, אבל אם לא הכיר בה - נחלקו אמוראים אם יש לה כתובה (כן משמע מרב הונא בכתובות קא ב; או שאין לה (כן משמע מרב יהודה בגמ' שם), מפני שהוא מקח טעות (רבנו יהונתן שם), וכן הלכה (מסקנת הגמ' שם; רמב"ם שם ב; טוש"ע שם).

הנושא אשה שהיא מן השניות (ראה ערכו) לעריות, שאסורות מדרבנן (ראה ערך שניות), אין לה כתובה (משנה יבמות שם; תוספתא שם ד; גמ' שם; רמב"ם שם ב; טוש"ע שם ד), ואינו דומה לנושא עריות שאין קידושין תופסים בהן, שאין לה כתובה (ראה לעיל), מפני שדברי תורה אינם צריכים חיזוק, ואילו דברי סופרים צריכים חיזוק (ראה ערך חכמים עשו חזוק לדבריהם. רבי בתוספתא שם, וגמ' שם ב; סתמא דירושלמי יבמות ט ד, בטעם הראשון), ולכן הפסידו לשניות את כתובתן, שכיון שאין לשניה כתובה תעזבנו ותצא ממנו (נמוקי יוסף שם), או שלא תינשא לו מתחילה (רבי אברהם מן החר שם)¹³.

אילונית (ראה ערכו), יש לה כתובה (משנה כתובות ק ב; תוספתא כתובות (ליברמן) א ג; רמב"ם שם א; טוש"ע שם א), אף באופן שכופים את הבעל להוציאה כדי לקיים פריה ורביה (ראה ערך אילונית: בנשואין ובגרושין. רמב"ם שם).

פרע לה הבעל את כתובתה כשגרשה, אבל אם כבר פרע לה והחזירה, חייב לה כתובה אחרת כשאר הנשים (שו"ת הרי"ף קמט), שהרי בזה אין לומר שהחזירה על דעת הכתובה הראשונה (רבנו יונה שם פא א), וכן אם מחלה לו על כתובתה הראשונה, חייב לה כתובה אחרת (שו"ת הרי"ף שם). ואף כשלא פרע, דווקא כשלא כתב לה כתובה אחרת, אבל אם כתב לה כתובה אחרת כשהחזירה, גובה שתי כתובות (כן משמע מהמשנה שם, ורמב"ם שם, וטוש"ע שם יג).

חרש וחרשת (ראה ערכו) וחרשת, אף על פי שתיקנו להם חכמים נישואין (ראה ערך חרש: בקידושין ונישואין), לא תיקנו להם כתובה בנישואים אלו (כן משמע מיבמות ק"ג א; רמב"ם שם יא ד, ו; טוש"ע שם סז ח, י)¹¹.

שוטה (ראה ערכו) שנשא פקחת - שאין נישואיו כלום, אפילו מדרבנן (ראה ערך שוטה) - אף על פי שחזר השוטה ונשתפה, אין לה עליו כתובה (תוספתא כתובות (ליברמן) א ג; יבמות שם; רמב"ם שם ו; טוש"ע שם סז י). פקח שנשא שוטה - שאין נישואיה כלום, אפילו מדרבנן (ראה ערך הנ"ל) - אין לה כתובה (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם שם ד; כן משמע מהטוש"ע שם ז, ט), אבל אם כתב לה כתובה אפילו מאה מנה, כתובתה קיימת, שהרי הוא כמי שרצה להזיק את נכסיו (גמ' שם; רמב"ם שם ה; טוש"ע שם ט).

קטן (ראה ערכו) שהשיאו אביו - שאין קידושיו ונישואיו כלום, אפילו מדרבנן (ראה ערך הנ"ל) - אין לאשתו כתובה (כן משמע מהמשנה כתובות צ א; רמב"ם שם ז; טוש"ע שם יא). נבעלה לו לאחר שהגדיל, שנעשית אשתו (ראה ערך הנ"ל), בכתובה קיימת (כן משמע מהמשנה שם, ורמב"ם שם, וטוש"ע שם). וכתבו ראשונים שכשגובה אותה אין גבייתה מכוח השטר שנכתב בקטנותו, שאינו אלא כחרס בעלמא, אלא מתנאי בית דין (כן משמע מהגמ' שם, ורמב"ם שם; רש"י שם ד"ה אלא; טור שם).

קטנה יתומה (ראה ערכו) יתומה שהשיאו אמה ואחיה, שמקודשת מדרבנן (ראה ערך קטנה), ויצאה מן הבעל בגט, יש לה כתובה (תוספתא יבמות (ליברמן) יג ג; סתמא דגמ' יבמות ק"ג א; שמואל בגמ' שם ק ב; ר"ף שם; טוש"ע אה"ע קטז ו וקנה י)¹².

מיאנה בבעלה, ויצאה ממנו במאון (ראה ערכו), אין לה כתובה (גמ' שם; רמב"ם אישות כד ה; טוש"ע שם ושמ), מפני שמעצמה היא יוצאת (רש"י שם ד"ה אין לה כתובה) בעל כרחו של הבעל (רש"י יבמות ק"ג א ד"ה ממאנת, ובבא מציעא סז א ד"ה אין לה כתובה).

קידושי טעות אשה שנתברר שהיו קידושיה קדושי-טעות (ראה ערכו), כגון שנמצאה אילונית (ראה ערכו), אין לה כתובה (משנה כתובות ק ב; תוספתא כתובות (ליברמן) א ג; רמב"ם אישות כד ב; טוש"ע אה"ע קטז א), וכן כשכנסה בחזקת בתולה ונמצאת בעולה, לסוברים שהם קדושי טעות (ראה ערך קדושי טעות. כן משמע מכתובות יא ב, ורמב"ם שם יא י-יא; טוש"ע שם סז ה), או כשנמצאו עליה נדרים שדרך בני אדם להקפיד עליהם, לסוברים שהם קדושי טעות (ראה ערך הנ"ל). כן משמע מהגמ' שם עג ב; רמב"ם שם כה א; טוש"ע שם ק"ז א, או כשנמצאו בה אחד ממומי-אשה (ראה ערכו). כן משמע מהמשנה שם עב ב, וגמ' שם עג ב, ושם קא א; רמב"ם שם ב; טוש"ע שם ד).

ואף באופן שצריכה גט, אין לה כתובה (כן משמע מהגמ' שם עג ב), ונחלקו אמוראים אם הטעם שמן התורה אין קידושיה כלום, וזה

13. לטעמים נוספים, ראה: תוספתא שם; ירושלמי שם.

11. על טעם הדבר ועל פרטיו, ראה ערך חרש: בכתובה ותנאיה. 12. ויש מהאמוראים הסובר שאין לה כתובה (רב בגמ' שם, לגירסתו במשנה).

ואילך), שהרי אף בחיי הבעל דין כתובה כדין שאר חובות לעניין שיעבוד הנכסים, שחל משעת נישואין (ראה להלן: שעבוד. עין יצחק שם יא), וכן דינה כשאר חובות לעניין מחילה, שאם מחלה האשה על כתובתה בחיי הבעל - מחילתה מחילה, לסוברים כן (ראה להלן: במחילה ובתנאי. עין יצחק שם כה) ¹⁴.

כשמחוייב לגרש הבעל שמחוייב לגרש את אשתו, באופנים שאמרו את אשתו חכמים "יוציא ויתן כתובה" (ראה יבמות סד א, ושם סה א, וכתובות מח א, ושם ע א, ושם עא ב, ושם עז א, ושם קי ב), יש מהראשונים שכתבו שאף שאין כופים אותו להוציא, לדעתם (ראה ערך גרושין: הכפיה בגרושין), מכל מקום כופים אותו ליתן כתובה (מרדכי כתובות קצד, בשם מהר"ם; ר"ן כתובות עז ב; ריב"ש קכו; מהר"ק קז) בעודה תחתיו (שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן קלח), שעל הגט אין כופים, שלא יהא גט-מעושה (ראה ערכו) שלא כדין, אבל ממון למה לא נוציא ממנו, כיון שחייבוהו חכמים לתת לה ממון זה (מרדכי שם, בשם מהר"ם) ¹⁵.

יבמה אשה שמת בעלה בלא בנים, והניחה זקוקה ליבום (ראה ערכו) ולחליצה (ראה ערכו) מאחיו, אינה גובה כתובתה עד שתחלוץ (כן משמע מהמשנה כתובות פ ב, ותוספות שם ד"ה נכסים, ושם פא ד"ה מאן, ורמב"ם יבום ב יד, טז, וטושי"ע אה"ע קסה ד-ה), לפי שיש ליבם קצת אישות בה (פסקי ריא"ז כתובות ח ד א).

כנסה היבם, אף על פי שהיא כאשתו לכל דבר (ראה ערך יבום: הביאה והקנין), כתובתה על נכסי בעלה הראשון (ראה ערך כתובות יבמה. משנה שם; רמב"ם אישות כב יא; טושי"ע אה"ע קסו ד וקסח ג).

מתה בעודה שומרת-יבם (ראה ערכו), יורשי הבעל יורשים את כתובתה (כן משמע מהמשנה שם; רמב"ם שם י; טושי"ע שם קס ז), היינו שהכתובה נשארת בחזקתם, ואין יורשי האשה גובים אותה (רש"י יבמות לח ב ד"ה לא פליגי), שלא ניתנה כתובה ליגבות מחיים (ראה לעיל), והיבם במקום הבעל הוא עומד (רש"י שם, על פי כתובות פא א), מכיון שהוא מצפה לכונסה (רש"י כתובות שם ד"ה לגבות).

יבמה שדינה שתחלוץ ולא תתייבם (ראה ערך יבמה שאינה עולה ליבום: חיובה בחליצה) נוטלת כתובתה כשאר כל האלמנות (רמב"ם יבום ב יד; טושי"ע אה"ע קסה ד), ונחלקו ראשונים אימתי נוטלת:

• יש סוברים שיבמה שנתן לה היבם גט-יבמין (ראה ערכו), שפסלה עליו, או שנפסלה עליו בעניין אחר, אף על פי שצריכה עדיין להיפטר ממנו בחליצה - גובה כתובתה, הואיל ואינה ראויה להתייבם (אור זרוע א תשלח, בשם ר' אביגדור כ"ך; פסקי ריא"ז כתובות ח ד א; בית שמואל צג סק"א, בשמו; כן משמע מתשובת המרדכי שבהגהות מרדכי כתובות שח), שיבם זה שאינו רשאי לייבם אינו עומד במקום אחיו (מרדכי שם).

• יש סוברים שאין לה כתובה עד שתחלוץ (כן משמע מתוספות גיטין לה ב ד"ה גט, ותוספות רא"ש ונמוקי יוסף שם; אור זרוע שם, על פי תוספות שם).

• ויש סוברים שיבמות החולצות ולא מתייבמות אינן נוטלות כתובתן לפני חליצה (שו"ת הרשב"א החדשות מכת"י רכה), ומכל

הוחזקה עקרה אשה שהוחזקה עקרה - שנישאה בזה אחר זה לשנים, ושהתה עשר שנים עם כל אחד מהם ולא ילדה (ראה ערך חזקה - מקרה החוזר: בנישואין) - שאסורה להינשא למי שלא קיים פריה ורביה (ראה ערך הנ"ל: שם), אם הכיר בה ונשאה, יש לה כתובה (הלכות גדולות, כתובות, עמ' שסח במהדורת מכון ירושלים; תוספות יבמות סה א ד"ה תצא; רמב"ן ורשב"א שם; טושי"ע אה"ע קנד יז; ועוד), שאינה גרועה מאילונית שהכיר בה, שיש לה כתובה (ראה לעיל: רמב"ן ורשב"א שם), ואינה דומה לשניות לעריות שאין להן כתובה (ראה לעיל), שבצורה הוא עושה איסור, ולא היא (ראב"ן שם), ומותרת היא למי שיש לו בנים (פסקי רי"ד שם; ועוד, שיש לה תקנה אף כשנישאת למי שאין לו בנים, שיכול לישא עמה עוד אשה אחרת (ראב"ן שם; פרי"ד שם).

אנוסה האנוס (ראה ערכו) שנשא את האנוסה, נחלקו בו תנאים:

• יש סוברים שאם יצאה ממנו בגט אין לה עליו כלום (תנא קמא בתוספתא שם ג ח, וכתובות לט ב), שלא תיקנו כתובה - לסוברים שכתובה היא תקנת חכמים (ראה לעיל: מקורה וגדרה) - לשאר נשים אלא כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (ראה לעיל: שם), ואילו זו אינו רשאי להוציאה (גמ' שם, בדעת תנא קמא; רמב"ם נערה בתולה א ד), וכן אם מת יצא כסף קנסה בכתובתה (תנא קמא בגמ' שם), שכסף הקנס שנתחייב לאביה הוא במקום כתובתה (כן משמע מרש"י שם ד"ה אע"פ; פסקי ריא"ז שם; טור אה"ע קעז), וכן הלכה (רמב"ם שם; טושי"ע שם ג).

• ויש סוברים שיש לה כתובה מנה (רבי יוסי ברבי יהודה בתוספתא שם, וגמ' שם, וירושלמי כתובות ג ח), אף על פי שאינו רשאי לגרשה בעל כרחו, מפני שיכול לצערה עד שתאמר שאינה רוצה בו (גמ' שם, בדעת רבי יוסי ברבי יהודה).

שעת חיובה

לא ניתנה כתובה להיגבות בחיי הבעל (כתובות פא א, ורש"י ד"ה לגבות), אלא לאחר מיתתו, או לאחר שגירשה (רמב"ם אישות טז ג; טושי"ע אה"ע צג א), שכך הבעל כותב לאשתו בכתובה: "לכשתנישאי לאחר תטלי מה שכתוב ליכ"י", היינו אם תתגרש או תתאלמן, שאז תהא מותרת להינשא לאחר, אבל לא כל זמן שיושבת תחתיו (ראב"ן, שו"ת קז), ולא תיקונה לגבותה כל זמן שתוצה האשה (רמב"ם שם), אלא הרי היא כחוב שיש לו זמן (רמב"ם שם; שו"ע שם).

מתה אשה בחיי הבעל, אינו חייב בכתובתה (כן בחיי בעלה משמע מהמשנה מכות ג א), שכך היו כותבים בשטר הכתובה: "לכשתנשאי לאחר, תטלי כל מה שכתוב ליכ"י" (ראה ערך שטר כתובה. כתובות נג א), ולכן כל זמן שלא מת ולא נתגרשה לא נשתעבד לה (רש"י שם ד"ה שאין). ולא משום לשון השטר בלבד, אלא שכך הוא עיקר החיוב, שלא ניתנה כתובה לגבות מחיים (ריטב"א שם), שבשעת הנישואין חל עצם החיוב, וזמן הפרעון הוא בגירושין או במיתה, ובתוך חיי הבעל הוא כחוב בתוך זמנו (רמב"ם אישות טז ג, ושו"ע אה"ע צג א, לפי פרשת המלך שם י יא; ראב"ד שם יח יד, לפי אבני מלואים שם ס"ק כז; עין יצחק א עה ה

משמע מחידושי הר"ם שם). ¹⁵ ויש סוברים בדעת ראשונים שבמקום שאין כופים לגרש אף אין כופים לתת כתובה (רד"ך ב ז, בדעת תוספות כתובות סד א ד"ה תבע, ושם ע א ד"ה יוציא), אבל במקום שכופים להוציא, ואין הבעל לפנינו שנוכל לכופו על הגט, יורדים לנכסיו ומגבים לה כתובתה (רד"ך שם; באר היטב אה"ע קנד סק"א, בשמו).

¹⁴ ויש מהראשונים הסובר שעצם חיוב הכתובה אינו חל אלא בשעת גירושין או מיתה (כן משמע מרא"ש כתובות ה א), ואף על פי שהנכסים משתעבדים לכתובה משעת הנישואין, מכיון שסיבת החיוב היא הנישואין, חל השעבוד מיד משעת הנישואין (קובץ שעורים כתובות קנד, בדעת הרא"ש), או שהיא תקנת חכמים מיוחדת בכתובה שישתעבדו הנכסים אף לפני חלות עצם החיוב (כן

כשלא נכתב
השיעבוד בכתובה
לא כתב לה: כל נכסים דאית לי אחראין
לכתובתיך, חייב (משנה כתובות נא א) להיות כל
הנכסים אחראים לה (רש"י שם ד"ה ולא כתב), מפני שהוא תנאי בית
דין (ראה משנה שם), ונחלקו התלמודים:

- לדעת התלמוד הבבלי היינו לדעת התנאים הסוברים - וכן הלכה - שאחריות-טעות-סופר (ראה ערכו) היא (ראה ערך אחריות טעות סופר: בכתובה), אבל לסוברים שאינה טעות סופר, אם לא כתב לה אחריות אינה גובה מן המשועבדים, אלא מבני חורין (ברייתא שם ב, לפי הגמ' שם א-ב).

- ולדעת התלמוד הירושלמי אף הסוברים שאחריות אינה טעות סופר, ושטר שאין בו אחריות אינו גובה מן המשועבדים, בכתובה מודים שגובה (ירושלמי כתובות ד ט), שבכתובה אחריות טעות סופר (פני משה שם).

אף במקומות שאין כותבים כתובה הרי היא נגבית ממשועבדים, משום תנאי בית דין (כן משמע מהראב"ד אישות טז כה; ריטב"א בבא בתרא קעו א; ים של שלמה כתובות ד לא).

ייחוד מטלטלין אם רשאי הבעל לייחד לאשה מטלטלין בכתובה נחלקו תנאים:

- יש אומרים שאין עושים כתובת אשה מטלטלין - לייחדם לה בכתובתה (רש"י כתובות נו ב ד"ה אין עושים) - מפני תיקון העולם (תנא קמא בתוספתא כתובות (ליברמן) יב ב, וגמ' שם), שמא יאבדו או יפחתו דמיהם (רש"י שם ד"ה מפני תיקון), ותיקון העולם הוא זה, שאם לא כן לא ירצו נשים להינשא (רמב"ן שם). ודווקא כשלא קיבל עליהם אחריות (גמ' שם, בדעת תנא קמא) אם יאבדו (רש"י שם ד"ה שלא קבל), אבל אם קיבל הבעל אחריות - עושים (גמ' שם, בדעת תנא קמא), והיינו אחריות אונסין, אבל אין חוששים שמא יזלו (רש"י שם).

- ויש אומרים: מה תיקון העולם יש בזו, והלא אין קצובים ופוחתים (רבי יוסי בתוספתא שם, וגמ' שם), שאין דמיהם קצובים לעולם, ופעמים שהם מוזלים (רש"י שם ד"ה אין קצובין), ולכן אין מייחדים אותם לכתובה אפילו כשקיבל הבעל אחריות (גמ' שם, בדעת רבי יוסי), אבל אם קיבל עליו גם אחריות של זול - מותר (תוספות שאנן ותוספות הרא"ש וריטב"א ונמוקי יוסף שם).

יש מהראשונים שפסק כדעה זו (פסקי ריא"ז כתובות ד ד כו); ואחרונים כתבו בדעת הרבה ראשונים שלהלכה אפילו בקבלת אחריות אונס וזול - אסור (כן משמע מבית שמואל אה"ע סו סק"ח, בדעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש; כן משמע מבאור הגר"א אה"ע שם ס"ק יב).

במקום אחר שנינו שלא יאמר אדם לאשתו: הרי כתובתך מונחת על השולחן (משנה כתובות פ ב), והיינו שלא ייחד לה מעות או מטלטלין לכתובתה (טוש"ע אה"ע סו א), ופירשו בתלמוד שאינה אלא עצה טובה שלא לעשות כן (כן משמע מהגמ' שם פא ב), שמא יאבדו המטלטלין ונמצאת בלא כתובה, ויצטרך לכתוב לה כתובה אחרת (רש"י שם ד"ה עצה טובה), או משום איבה (תוספות שם ד"ה פא א) מגרשה, למסקנת הגמ', שהמייחד לאשתו קרקע או מטלטלין נותן איבת עולם ביניהם, שסוברת שענינו נותן בגירושין (רש"י שם ד"ה משום איבה).

מקום כתבו שיבמה שנתן לה גט יבמין אפשר שגובה כתובתה מיד (שו"ת הרשב"א שם, בדעת רש"י), לפי שבתחילה ראויה היתה ליבום, ומיד כשמת בעלה הגיע זמן חיוב כתובתה, שאנו קוראים בה "לכשתנשאי לאחר", שהיבם הוא כאחר, אלא שהוא זוכה בה ובנכסיה, וכיון שנתן לה גט ואינו רשאי לייבמה נסתלקה זכותו וגובה כתובתה, מה שאין כן ביבמות שמתחילתן אינן ראויות ליבום, שאין אנו קוראים בהן "לכשתנשאי לאחר", שהרי אינן ראויות לא לאחרים ולא ליבם (שו"ת רשב"א שם).

אמרה האשה שאמרה מת בעלי - שנאמנת להתירה להינשא מת בעלי (ראה ערך עדות אשה) - תיטול כתובתה (בית שמאי במשנה יבמות קטז ב, ועדיות א יב; בית הלל במשנה שם ושם, שחזרו להורות כן; רמב"ם אישות טז לא, ונחלז"ז ב; טוש"ע אה"ע יז מג) - אף מן הלקוחות (שו"ת הרשב"א א אלף קעא; רבנו ירוחם מישרים כג, בסופו) מיד כשהתירה להינשא (כן משמע מהראב"ן, שו"ת קז, ושו"ת מהרי"ט ב אה"ע כו; אגודת אזור (ביאלא) ב דף קיא) - שאם התירו ערוה החמורה, לא כל שכן שתיטול ממון הקל (בית שמאי במשנה שם ושם); ועוד, שמספר כתובתה יש ללמוד, שכותב לה "לכשתנשאי לאחר תטלי מה שכתוב לייכי" (בית שמאי במשנה יבמות שם קיז א, ועדיות שם), ואפילו לא כתב לה כתובה, כך הוא עיקר תנאי כתובה אף למי שלא כתב (מאירי שם ושם) ¹⁶.

אסורה להינשא אשה האסורה להינשא לאחר מות בעלה, כגון מפני זיקת הבעל שנתברר על ידי מיתת בעלה שהיא קטלנית (ראה ערכו וערך חזקה - מקרה החזו: בנישואין), יש לה כתובה (רמב"ן ורשב"א ומאירי ועוד כתובות מג ב; טוש"ע אה"ע ט א), שהתנאי "לכשתנשאי לאחר" אינו ממעט אלא שאין חיוב כתובה כשמתה האשה בחיי הבעל, שאינה יכולה להינשא כלל (ראה לעיל), או כשאין האשה יכולה להינשא מחמת זיקת הבעל (ראה לעיל: רשב"א ורבנו קרשקש ור"ן שם), מה שאין כן באשה האסורה להינשא מחמת דבר אחר (רשב"א ומאירי ורא"ה ורבנו קרשקש ור"ן שם), והרי היא כחולה או מוכת שחין שאינה יכולה להינשא, שיש לה כתובה (רא"ה וריטב"א ורבנו קרשקש שם).

וכן אשה שהוחזקה כעקרה - כגון שנישאה בזה אחר זה לשנים, ושהתה עשר שנים עם כל אחד מהם ולא ילדה (ראה ערך הנ"ל: שם) - שאסורה להינשא למי שאין לו בנים, יש לה כתובה, מפני שאין התנאי "לכשתנשאי לאחר" בא להוציא אלא כשאינה יכולה להינשא מפני זיקת הבעל (ריטב"א יבמות סה א, בטעם השני).

שיעבודה

שמעון בן שטח תיקן שיכתוב אדם לאשתו: כל נכסי אחראים וערבים לכתובתך (תוספתא מסכת (ליברמן) פרק יב א; שבת יד ב, ורש"י ד"ה תיקן, וכתובות פב ב), שתקנת חכמים היא שיהיו כל נכסי הבעל אחראים לכתובה, ואפילו היתה כתובתה מנה, ויש לו קרקע באלפיים זהובים, הכל תחת שעבוד הכתובה (רמב"ם אישות טז י), ואפילו אם רצה הבעל לייחד לאשה את כתובתה במעות או במטלטלים אין שומעים לו, אלא צריך שיכתוב לה שטר בדמי הכתובה, ויהיו כל נכסיו משועבדים לה (טוש"ע אה"ע סו א).

¹⁶ ודווקא לגבי נישואין הקילו חכמים משום עיגון (רש"י יבמות שם ד"ה שאין), ואף על פי שכותב לה "לכשתנשאי לאחר תטלי", אינם דורשים "מדרש כתובה" (כן משמע מכתובות פא א) וסוברים ש"לכשתנשאי לאחר" היינו כשנישאת

16. ויש מהתנאים שסברו בתחילה לומר שלא תיטול, ואף על פי שנאמנת לענין איסור ערוה החמורה, אינה נאמנת לענין ממון, שהרי מצינו שאין היורשים נכנסים לנחלה על פיה (ראה ערך ירושה: הברורים). בית הלל במשנה שם ושם,

- יש סוברים שיינתן המלוה לכתובת האשה (רבי טרפון במשנה כתובות פד א, לפי הגמ' שם), ואף על פי שמטלטלין של יורשים אינם משתעבדים לא לכתובה ולא לבעל חוב (ראה ערך נכסים משועבדים), כאן שאינם ברשות היורשים מוציאים מיד הלווה, ונותנים לכתובה שנתחייב בה המת מחיים (רש"י שם ד"ה ינתנו), וכן הלכה (כן משמע מהר"ף שם פב א; תוספות שם פד א ד"ה לכתובת, ובבא בתרא קכה ב ד"ה ואין, ובכורות נא ב ד"ה ולא; סמ"ג עשין צו, בשם ר"י; טוש"ע שם א; ועוד).
- יש סוברים שיינתן המלוה ליורשים (רבי עקיבא במשנה שם), ואין האשה גובה מהם, לפי שמטלטלין של יורשים אינם משתעבדים (רבנו קרשקש שם).

איסור שהייה בלא כתובה

פוחת משיעור הכתובה
התנה הבעל עם אשתו שלא תהא לה כתובה, או שפחת לה משיעור כתובה, נחלקו תנאים:

- יש אומרים שכל הפוחת לכתולה ממאתים ולא למנה ממנה הרי זו בעילת זנות (רבי מאיר במשנה כתובות נד ב, וגמ' שם נו ב), שכיין שהאשה סוברת שאין לה מוהר בתולות, כשמוסרת עצמה לביאה אינה עולה אלא לשם זנות, ולא לשם נישואין (רבנו יהונתן שם נד ב), וכן הלכה (גמ' שם נו א; רמב"ם אישות יב ח; טוש"ע אה"ע סו ט). ואף על פי שתנאו בטל, ויש לה כתובה, לסוברים כן (ראה להלן: בתנאי ובמחילה. גמ' שם נו ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם), שהואיל והתנה עמה כך מתחילה, בשעת ביאה לא סמכה דעתה על הכתובה (גמ' שם, ורש"י ד"ה כל הפוחת), ואינה בטוחה שתיטול (תוספות שם נא א ד"ה מני; תוספות שאנץ שם), שסבורה היא שהתנאי מועיל ושאיין לה (רבנו יהונתן שם נד ב; טוש"ע שם), וסבורה שתהא קלה בעיניו להוציאה (כן משמע מתוספות שאנץ שם, בשם רבו).

- יש אומרים שרשאי לפחות (רבי יוסי בגמ' שם נו ב; כן משמע מרבי יהודה במשנה שם, וגמ' שם) לעשות כן לכתחילה (ריטב"א ורבנו קרשקש שם), ובעילתו כשרה (רא"ה שם; ריטב"א שם; רבנו קרשקש שם).

מוחלת או מוכרת כתובתה
אסור לאדם לשהות עם אשתו שעה אחת בלא כתובה (בבא קמא פט א; רמב"ם אישות י י, וחובל ד יח; טוש"ע אה"ע סו ג), כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (גמ' שם; רמב"ם שם ושם; טור שם), אף כשכבר כתב לה כתובה, ואחר כך מחלה לו עליה (כן משמע מכתובות נו א; רמב"ם אישות שם; טוש"ע שם), או שמכרה לו את כתובתה (כן משמע בבבא קמא שם ב; תוספות שם א ד"ה כל, ותוספות רבנו פרץ שם, על פי גמ' שם; רמב"ם שם ושם; טוש"ע שם ה, ושם קה א), ואם רצה לקיימה חוזר וכותב לה עיקר כתובתה (רמב"ם אישות שם; טוש"ע שם סו ה). אבל אשה שמכרה את כתובתה לאחרים (ראה ערך מכירת שטרות), אין הבעל צריך לכתוב לה כתובה אחרת (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ה), משום שלא תהא קלה בעיניו, שהרי אם יגרשנה יגבו ממנו הלקוחות את כתובתה (גמ' שם; רמב"ם שם; טור שם).

המפסידות כתובתה

כשזינתה
אשה שזינתה תחת בעלה, אין לה כתובה (כן משמע ממשנה סוטה כג ב - כד א, וגמ' כתובות יא ב, ושם קא א, ונדרים צ ב - צא

גבייתה

סוג הקרקע
כתובה נגבית מן הזיבורית (ראה ערך עדית בינונית וזבורית. תנא קמא במשנה גיטין מח ב; רבי יהודה משום רבי שמעון בתוספתא כתובות (ליברמן) יב ג; רבי יהודה ורבי שמעון בגיטין מט ב; שאילתות סב; רמב"ם אישות טז ג; טוש"ע אה"ע ק ב; ועוד), בין באלמנה הגובה מיתומים, ובין בגרושה הגובה מן הבעל עצמו (מסקנת הגמ' שם נ א)¹⁷. ואינה כבעל חוב, גובה מבינונית משום שלא תנעול דלת בפני לווים (ראה ערך גבית מלוה: גבייה בקרקעות), לפי שיותר משהאיש רוצה לישא, האשה רוצה להינשא (גמ' שם), ואין כאן נעילת דלת (מאירי שם מח ב; ריטב"א שם מט ב), שלא תימנע להינשא מחמת זה (ר"ן שם)¹⁸.

בזמן הזה, שכותבים בכתובה שתיגבה מ"שפר ארג נכסין" (ראה ערך שטר כתובה), כתבו ראשונים שנגבית מעידית (עיסור ד - אחריות, דף כב טור ב במהדורת רמ"י; שו"ת הרמ"ה רסח; ראבי"ה תתקט; ריטב"א כתובות י א, ושו"ת הריטב"א נד; ועוד), שהרי זה תנאי בדבר שבממון שהוא קיים (ריטב"א שם ושם).

שיעבוד מטלטלין
אם מטלטלין משתעבדים לכתובה, נחלקו תנאים: יש סוברים שמשתעבדים (רבי מאיר בקדושין סה ב); ויש סוברים שאינם משתעבדים (כן משמע מחכמים במשנה כתובות פ ב, וגמ' שם פא ב), וכן הלכה (כתובות נא א, ושם סט ב; רמב"ם אישות טז ה; טוש"ע אה"ע ק א) מדין התלמוד (טוש"ע שם), אבל תקנת הגאונים היא שכתובה נגבית אף מן המטלטלין (רמב"ם שם ז; טוש"ע שם), ואפילו ממטלטלין של יתומים (אגרת רב שרירא גאון שנת אלף וצ"ו; רי"ף כתובות סט ב, ושם פד א; רמב"ם שם ז; טוש"ע שם), ותיקנו כן לפי שרוב בני אדם בזמנם לא היו להם קרקעות, וכדי שתסמוך האשה בכתובתה תיקנו לגבות אף ממטלטלין (תשובות הגאונים (חמדה גנוזה) סה)¹⁹.

מן השבח
אין האשה גובה כתובתה מן השבח (ראה ערכו. משנה בכורות נב א; רמב"ם שם, ומלוה כא א; טוש"ע שם ב) ששבחו נכסים לאחר מיתת הבעל (רמב"ם אישות שם; טוש"ע שם), כגון שלא היו הנכסים שוים כשיעור הכתובה בשעת מיתה, ואחר כך השביחו, אינה גובה אלא כמות שהיו שוים (רש"י שם ד"ה ולא האשה), וכן אינה גובה שבח מן הלקוחות (רמב"ם שם; טוש"ע שם), אפילו שבח ששבחו הנכסים מאליהם (כן משמע מהגמ' שם ב; בית שמואל וחלקת מחוקק שם ס"ק יב). ואף על פי שבעל חוב גובה את השבח (ראה ערך נכסים משועבדים וערך שבח) הרי זה מקולי כתובה, שהקילו חכמים בה יותר מבעל חוב (גמ' שם; רמב"ם שם ושם).

הראוי לבוא
אין אשה גובה כתובה אלא מן ה"מוחזק", ולא מן ה"ראוי" (משנה בכורות נב א; טוש"ע אה"ע ק ב), היינו מנכסים שהיו שייכים לבעל בשעת מיתתו, ולא מנכסים שנפלו לו לאחר מיתה, כגון שמת אחד ממורישיו לאחר מותו (כן משמע מרש"י שם נא ב ד"ה בראוי), ואף לסוברים שבעל חוב גובה מן הראוי (ראה ערך ראוי; מוחזק), הרי זה מקולי כתובה שאינה גובה מן הראוי (מאירי בבא בתרא קיג ב, בשם יש אומרים; מרדכי כתובות קצא וריד; הגהות אש"ר שם ט ב, בשם מהר"ח).

מלוה ביד
מי שמת והניח אשה, והיה לו מלוה ביד אחרים, נחלקו אחרים בו תנאים:

מקורה וגדרה, לא תגבה אלא מן הזיבורית (כתובות י א).¹⁹ ויש מהראשונים סוברים שמטלטלין נגבים בזמן הזה מדין התלמוד, אף בלא תקנת הגאונים, שהם כגמלים שבערביא (תוספות כתובות סז א ד"ה גמלים; תוספות

בעדות ברורה, ולא כשינשאת על פי עצמה (תוספות יבמות שם ד"ה בית הלל).¹⁷ ויש מהתנאים הסובר שכתובה נגבית מבינונית (רבי מאיר במשנה שם, וגמ' שם).¹⁸ במקום אחר שנינו בטעם, שהואיל ותקנת חכמים היא (ראה לעיל:

שם; טושי"ע שם קנ"א, וכן הדין בכל אלו ששינו בהן: תצא מזה ומזה (כן משמע מהמשנה גיטין שם, ושם ע"ב, ורמב"ם שם ח; טושי"ע שם קטו ה).

עוברת **אשת איש העוברת על דת-יהודית** (ראה ערכו) [מנהגי על דת משה **צניעות שנהגו בהן בנות ישראל**] יוצאת בלא כתובה (משנה כתובות ע"ב א; רמב"ם שם י; טושי"ע שם ד) משום עזות פניה (כן משמע מרבנו יהונתן שם, ורא"ש שם ז ט), ומשום חשש זנות (רא"ש שם), שיש לחוש שמא תזנה תחתיו (בית שמואל שם סק"א; נודע ביהודה תנינא אה"ע צא; בית מאיר שם). וכן יוצאת בלא כתובה העוברת על דת-משה (ראה ערכו. משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם א), היינו המצוות האמורות בתורה או הרמוזות בה (מאירי שם), שמאכילה את בעלה דברים אסורים (רמב"ם שם יא), כגון שאינה מפרישה חלה (ראה ערכו. משנה שם; רמב"ם שם), או שמאכילתו דבר שאינו מעושר (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ואין צריך לומר המאכילתו שקצים ורמשים ונבלות (רמב"ם שם), או אחד מכל האיסורים (טושי"ע שם), והמשמשתו נדה (ראה ערכו. משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם). במה דברים אמורים, כשמכשילה את בעלה בכך, או שגורמת לו תקלה ומכשול בכך, אבל העוברת איסור באופן שאין לבעלה מכשול בכך, כגון שאוכלת דבר איסור, לא הפסידה כתובתה (מאירי שם; רא"ש שם, ובשו"ת לב ח; חלקת מחוקק ובית שמואל שם סק"א)²¹.

העוברת על דת, שרצה הבעל לקיימה, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שאף על פי שלחלה אין כופים אותו להוציאה (ראה ערך עוברת על דת), אין לה כתובה, שהכתובה תקנת חכמים היא - לסוברים כן (ראה לעיל: מקורה וגדרה) - כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (ראה לעיל: שם), ולא הקפידו אלא על בנות ישראל הצנועות, אבל הפרוצות אין להן תקנה זו, אלא תהא קלה בעיניו להוציאה (רמב"ם שם טז; מאירי כתובות ע"ב א), וכן הלכה (חלקת מחוקק אה"ע קטו ס"ק יח; בית שמואל שם ס"ק יט).

• ויש סוברים שיש לה כתובה (פסקי ריא"ז סוטה א א יא; ריטב"א כתובות שם, בשם רוב רז"ל; פסקי ר"י ד שם).

בתנאי ובמחילה

תנאי הפוחת לאשתו משיעור הכתובה, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שכל הפוחת לכתולה ממאיתם ולא למנה ממנה הרי זו בעילת זנות (רבי מאיר במשנה כתובות נד ב, וגמ' שם נו ב), שלדעתם כתובה חיובה מהתורה (ראה לעיל: מקורה וגדרה), וכל המתנה-על-מה-שכתוב-בתורה (ראה ערכו) תנאו בטל (ראה ערך הנ"ל. גמ' שם נו ב, בדעת רבי מאיר), ואף על פי שתנאו בטל - בעילת זנות היא (גמ' שם) עד שיבטל את תנאו בפירוש, ויתנה עמה במאיתם (רשב"א שם), שהואיל והתנה עמה כך מתחילה, בשעת ביאה לא סמכה דעתה על הכתובה (גמ' שם, ורש"י ד"ה כל הפוחת). ואף על פי ששיעור הכתובה אינו מן התורה, לסוברים כן (ראה לעיל: שם), מכל מקום הפוחת משיעור זה תנאו בטל, שהואיל ועיקר הכתובה הוא מן התורה, ותיקנו לה חכמים שיעור זה, הרי זה כחיוב של תורה, ונחשב מתנה על מה שכתוב בתורה (רבנו קרשקש שם נו ב). וכן הפוחת לאלמנה ממנה תנאו בטל, אף על פי שכתובת אלמנה לדברי הכל אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל: שם), מפני שעיקר דין כתובה הוא מן התורה (תוספות שם ד"ה קסבר; תוספות שאנץ שם; תוספות הרא"ש שם), וכל שתיקנו חכמים כעין של תורה תיקנו (ראה

א; רמב"ם אישות כד ו, י; טושי"ע אה"ע קטו ה), לא עיקר ולא תוספת (רמב"ם שם ושם; טושי"ע שם), שהרי מעשיה גרמו לה להיאסר על בעלה (ראה ערך אשת איש: איסורה לבעלה. רמב"ם שם ו; שיטה מקובצת כתובות ע"ב א, בשם רש"י במהדורה קמא). אף אשה האסורה לבעלה, כגון אלמנה-לכהן-גדול (ראה ערכו), שהיא מחייבי לאוין, שיש להן כתובה (ראה לעיל: האישות המחייבת), אם זינתה תחתיו אין לה כתובה (כן משמע מהמשנה סוטה כד א), שהזנות גורמת לה להיאסר עליו אפילו היתה ראויה לו, ולפיכך אינה בת כתובה, שאינה עדיפה מכשרה שזינתה (רש"י שם ד"ה ולא נוטלת שם).

במה דברים אמורים, שזינתה ברצון, אבל אם נאנסה - שהיא מותרת לבעלה (ראה ערך אשת איש: איסורה לבעלה) - לא הפסידה כתובתה (כן משמע מכתובות יב ב, ושם יג א, ונדרים צ ב; רמב"ם שם כב; טושי"ע שם ו).

אשת כהן **אשת-כהן** (ראה ערכו) שנאנסה, אף על פי שנאסרת לבעלה (ראה ערך הנ"ל) יש לה כתובה (נדרים צא א; רמב"ם שם כד; טושי"ע שם), לפי שהיא אומרת לו: אני ראויה לך, ונסתחפה שדך (גמ' שם), שקדושת כהונתך היא שגרמה לך שאהא אסורה, שהרי אשת ישראל שנאנסה מותרת, ומזלך הוא שגרם (ר"ן שם).

אשת איש שקינא לה בעלה מפלוני ונסתרה עמו, שנאסרת עליו בכך (ראה ערך סוטה) אם היה הדבר באופן שאין משקים אותה מי סוטה, כגון ארוסה (ראה ערכו) שקינא לה הארוס (ראה ערך הנ"ל), אינה נוטלת כתובה (משנה סוטה כג ב; רמב"ם סוטה ב ב), שהיא גרמה לאסור עצמה על בעלה בסתירה זו (רש"י שם ד"ה ולא נוטלות), שיודעת היתה שאין ארוסה שותה, ולמה הכניסה עצמה לספק זה (ירושלמי סוטה ד א; תוספות שם ד"ה ושומרת, בשמו). וכן בזמן הזה, שאין לנו מי סוטה, הרי היא יוצאת בלא כתובה (רמב"ם סוטה א ב, ואישות שם; טור אה"ע קטו; כן משמע משו"ע שם ח, ושם קע"א א), לא עיקר ולא תוספת, שהרי מעשיה הרעים גרמו לה להיאסר (רמב"ם אישות שם; טור שם).

כשתצא **אשת איש שהלך בעלה למדינת הים, ובאו ואמרו לה: מת בעלך, ונישאת לאחר, ואחר כך בא בעלה, שאסורה לחזור לבעלה הראשון** (ראה ערך עדות אשה) מדרבנן (כן משמע מיבמות יא א), כשאר אשת איש שזינתה (רש"י שם פז ב ד"ה תצא מזה ומזה; פירוש המשניות לרמב"ם שם; מאירי וריטב"א ונמוקי יוסף שם), אף על פי שמן התורה מותרת היא, שהיא אנוסה בדבר, שנישאת על פי בית דין (רש"י שם יא א ד"ה סוטה דרבנן; מאירי וריטב"א שם), לפי שהחמירו חכמים לעשותה כמי שזינתה ברצון (ריטב"א שם), או שהואיל ומדרבנן צריכה גט מן השני (ראה ערך הנ"ל) אם יחזירנה הראשון יאמרו שהוא מחזיר-גרשו (ראה ערכו) לאחר שנישאת (רש"י גיטין פ ב ד"ה דמיחלפא; בדק הבית אה"ע קנט, בדעת רש"י יבמות צה ב ד"ה ואמר רב הונא), אין לה כתובה לא מן השני, ולא מן הראשון (משנה יבמות פז ב; רמב"ם שם ז; טושי"ע אה"ע יז נו). לא מן השני, לפי שאינם נישואין (מאירי שם), ולא מן הראשון, לפי שחכמים שתיקנו כתובה לאשה הרי זה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (ראה לעיל: מקורה וגדרה), ואילו זו, אדרבה, תהא קלה בעיניו להוציאה (גמ' שם פט א). ואף לסוברים שכתובה היא מן התורה (ראה לעיל: שם), כאן קנסה כדי שתהא קלה בעיניו להוציאה (תוספות שם ד"ה מאי טעמא)²⁰.

וכן הדין באשת איש שנתגרשה ונישאת לאחר, ונמצא שהיה גיטה פסול מן התורה ובטל - שאסורה לחזור לבעלה הראשון (ראה ערך גרושין: גרושין בגט פסול) - שאין לה כתובה לא מזה ולא מזה (רמב"ם

הראשון (רבי יוסי במשנה שם פז ב). 21. ויש מהתנאים החולקים באיסורים שונים (ראה רבי מאיר ורבי יהודה במשנה שם).

שאנץ שם; ועוד). על גרי תקנת הגאונים ופירי דין זה, ראה ערך נכסי יתומים וערך נכסים משועבדים. 20. ויש מהתנאים החולק וסובר שיש לה כתובה מן

א, ומגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם, ובעילת זנות היא (רמב"ם שם; מאירי שם), וכן הלכה (שולחן ערוך אה"ע סו ט, לפי בית שמואל שם סק"ט); או שמחילה מועילה (כן משמע מהרמב"ן ורא"ה שם; ריטב"א שם), אפילו בעל פה (ביאור הגר"א שם), בין בתחילה ובין בסוף (ריטב"א שם).

מחלה ורצה המוחלת כתובתה לבעלה, ורצה הבעל לקיימה, צריך בעלה לקיימה לכתוב לה כתובה אחרת (שו"ת הרי"ף מב; רמב"ם אישות י י; טושי"ע אה"ע סו ג), וכותב בכתובה זו זמן של עכשיו, ולא זמן של הכתובה הראשונה (רי"ף שם; טור שם, בשם העיטור), שהרי הכתובה הראשונה כבר נמחל שיעבודה (רי"ף שם; בית יוסף שם), וכותב בה מאתים כדין כתובת בתולה (כן משמע משו"ת הרשב"א ד מו, ורשב"א כתובות נג א; פרישה שם סק"ג), לפי שבשעת הנישואין בתולה היתה, והולכים בעניין זה אחר שעת הנישואין, ולא אחר שעת ההתחייבות בכתובה (חזון איש אה"ע סה סק"ח).

בספק

כשטוען להפסיד בעל הטוען זינתה אשתו תחתיו ברצון והפסידה כתובתה ואין לו ראייה לדבריו, אינו נאמן (רי"י מיגש בלא ראייה כתובות טו ב; רמב"ן ורובנו קרשקש ושיטה לר"ן שם ט ב; רשב"א ורא"ה שם י א). וכן אינו נאמן בשאר טענות הגורמות להפסד כתובתה (רמב"ן שם; רא"ה שם), לפי שהאשה היא כבעל חוב שיש שטר בידו, שאין הלווה נאמן להיפטר ממנו בטענת פרעתין (ראה ערך מלוה בשטר. רמב"ן ורובנו קרשקש ושיטה לר"ן שם; רשב"א ורא"ה שם), ואף כשאין ביד האשה שטר כתובה אין הבעל נאמן להפסידה, שהרי חייב לה כתובה מתנאי בית דין, וכל מעשה בית דין חשוב כשטר (רי"י מיגש שם). במה דברים אמורים, כשטוען כך כשעבר זמן רב משעת הנישואין, אבל הנושא אשה בחזקת בתולה, וטען לאלתר לאחר שנשאה שלא מצא לה בתולים - ובא להפסידה כל כתובתה משום מקח טעות, או משום ספק זנות, או שבא להפסידה מאתים של כתובת בתולה - פעמים שהוא נאמן בכך (ראה ערך טענת בתולים: להפסידה כתובתה).

כשטוען שבעל שבא להיפטר מכתובה משום אחד הדברים שהאשה מפסידה כתובתה מחמתם (ראה לעיל: המפסידות כתובתן) באופן שהיה נפטר בכך אילו היה טוען טענת ברי, אבל טען טענת שמא, כגון שטען שמא זינתה תחתיו ברצון, והאשה טוענת ברי שלא זינתה - להלכה, שברי-ושמא (ראה ערכו) ברי אינו עדיף, והנחבע פטור (ראה ערך ברי ושמא: בספק חיוב), וכשאין חזקה או מיגו מסייעים לטענת האשה (ראה ערך הנ"ל: ברי בצירוף סיוע) - נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שמכל מקום חייב הבעל בכתובה, כדין ברי ושמא בלווה הטוען "איני יודע אם פרעתין", שחייב לשלם, מפני שהחיוב הוא ודאי, וספק אם פרע (ראה ערך הנ"ל: בספק פרעון), ואף כאן חיוב הכתובה הוא ודאי, וספק אם נפטר הבעל ממנו (השלמה יבמות סה א-ב; חידושי מהרי"ט כתובות ט א; הפלאה שם ט ב, ושם פא א, וקונטרס אחרון קטו ס"ק יח; שב שמענתא ב י).

• ויש סוברים שפטור, כדין הטוען "איני יודע אם נתחייבתי" (תוספות סוטה כה ב ד"ה בית, לפי תומים עה ס"ק כב, ורש"י סוטה לא א, וחידושי ר' מאיר שמחה שם כה ב; חידושי חתם סופר כתובות ט ב), שכיון שלא ניתנה כתובה להיגבות מחיים (ראה לעיל: שעת חיובה), כל זמן שלא נתאלמנה או נתגרשה עדיין לא חל החיוב (תומים וחידושי חתם סופר ורש"י שם).

ערך כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון. תוספות שם נא א ד"ה מני, בשם ריב"ן; תוספות שאנץ שם), ולא חילקו חכמים בין בתולה לאלמנה (רמב"ן ורשב"א וריטב"א שם, בפירוש השני).

• יש סוברים שרשאי (רבי יוסי בגמ' שם נו ב) לעשות כן לכתחילה (ריטב"א ורובנו קרשקש שם), ותנאו קיים (רש"י שם ד"ה ר' יוסי; רא"ה שם נו א; ריטב"א ורובנו קרשקש שם נו ב), ובעילתו כשרה (רא"ה שם; ריטב"א ורובנו קרשקש שם), שלדעתם כתובה אינה אלא דרבנן, או שלדעתם המתנה על מה שכתוב בתורה בדבר שבממון תנאו קיים (ראה ערך מתנה על מה שכתוב בתורה. פני יהושע שם).

• ויש אומרים שאם רצה כותב לכתולה שטר של מאתים, והיא כותבת לו: התקבלתי ממך מנה; ולא למנה מנה, והיא כותבת לו: התקבלתי ממך חמשים וזו (רבי יהודה במשנה שם נד ב, וגמ' שם נו ב), שלדעתם אינו רשאי לפחות מן הכתובה אלא על ידי תחבולה זו שכותבת לו התקבלתי, אף על פי שלא נתן לה כלום, אבל אינו רשאי לפחות מן הכתובה בפירוש, כדי שלא לעבור על תנאי בית דין (פסקי רי"ד שם נו ב), ואם התנה כן - תנאו בטל (רובנו יהונתן ומאירי שם נד ב; רא"ה ונמוקי יוסף שם נו א; ריטב"א ורובנו קרשקש שם נו ב), שלדעתם כתובה היא מדרבנן, וחכמים-עשו-חזוק-לדבריהם (ראה ערכו) יותר משל תורה (גמ' שם נו א), כדי שלא תיעקר תקנתם (רובנו קרשקש שם).

להלכה פסקו ראשונים כדעה הראשונה (רמב"ם אישות יב ח; טושי"ע אה"ע סו ט), אלא שנחלקו אם מכיון שהיא בעילת זנות התנאי בטל, וגובה את כל הכתובה (רמב"ם שם; רובנו יהונתן שם נד ב; מאירי שם נו ב; פסקי ריא"ז שם ד ד כג), וכן הלכה (טושי"ע שם, ושם סט ו); או שהתנאי קיים, ואינה גובה אלא כפי שהתנו ביניהם (רמב"ן ורשב"א ורא"ה ורובנו קרשקש וריטב"א ור"ן שם; מגיד משנה שם, בשם יש אומרים), אלא שבעילתו בעילת זנות (רמב"ן ורשב"א ורא"ה ורובנו קרשקש שם; ר"ן שם; מגיד משנה שם, לדעה זו) כל זמן שלא כתב לה כתובה אחרת (רשב"א שם).

כששיעבד שדה הכותב לאשתו שדה שוה מנה תחת מאתים וזו, ולא שאינו שוה כתב לה: כל נכסים שיש לי אחראים לכתובתך - חייב לכתובתה (משנה כתובות נא א) להיות כל הנכסים אחראים לה, ואינו יכול לומר לה: אין לך אלא שדה הכתובה לך בשטר כתובתך (רש"י שם ד"ה ולא כתב), מפני שהוא תנאי בית דין (משנה שם).

מחילה בתחילת הנישואין במחילת האשה לבעלה על הכתובה נחלקו תנאים: • יש סוברים שאם רצה כותב לכתולה שטר של מאתים, והיא כותבת לו: התקבלתי ממך מנה; ולא למנה מנה, והיא כותבת לו: התקבלתי ממך חמשים וזו (רבי יהודה במשנה כתובות נד ב, וגמ' שם נו ב), אף על פי שלא קיבלה, אלא מוחלת לו וכותבת בלשון שובר (רש"י שם נד ב ד"ה והיא כותבת).

• לדעת התנאים הסוברים שהפוחת משיעור כתובה הרי זו בעילת זנות (ראה לעיל), אף כשכתבה לו האשה התקבלתי מנה הרי זו בעילת זנות (רובנו יהונתן שם; רשב"א ופסקי רי"ד שם נו ב), ונחלקו בדעתם אם המחילה מועילה שלא תגבה אלא כפי שכתבה (רא"ה ורובנו קרשקש כתובות נו א; ריטב"א שם, בשם יש אומרים); או שאינה מועילה (רובנו יהונתן שם; רשב"א שם); או שמחילה בכתב מועילה, אבל לא בעל פה (תוספות בבא קמא פט א ד"ה כל; תוספות שאנץ כתובות נא א; רא"ש שם ז ז).

אף להלכה נחלקו ראשונים אם התנאי בטל (רמב"ם אישות יב ח; מאירי כתובות נד ב; נמוקי יוסף שם נו א), שאין מחילה מועילה, בין בתחילת הנישואין, ובין לאחר הנישואין (כן משמע מהר"ן כתובות נו

פְּתוּבִים

חלק מכתבי הקודש (תורה נביאים וכתובים)

(ברייתא שם), יש מפרשים עד המקום בו הוא מיחס את עצמו (רש"י שם ד"ה עד לו), ויש מפרשים עד הכתוב: וְלֹא אֲחִים בְּנֵי יְהוֹשֻפֵט וגו' (דברי הימים ב כא ב. תוספות שם ד"ה עד בשם ר"ח), ואת שאר הספר כתב נחמיה בן חכליה (גמרא שם, ורבנו גרשום ורש"י ותוספות שם בבאורא), ויש מי שפירש שעזרא כתב את כל הספר (מהרש"ל שם בפירוש דברי הברייתא והגמרא שם).

מי מתוכם נקרא מגילה
מלבד מגילת אסתר, הנקראת במשנה ובתלמוד בשם מגילה (ראה ערכו. מגילה ב א ועוד), אף רות קהלת שיר השירים ואיכה נקראים במדרש ובראשונים בשם מגילות⁶.

ויש מן האחרונים שכתב שדווקא מגילת אסתר היא מגילה, שמשמעות המילה מגילה היא גויל (ראה ערכו) או קלף שכתוב עליהם, וכיון שדינה של מגילת אסתר להיכתב על גויל או על קלף דווקא (ראה ערך מגילה) היא נקראת מגילה (רש"י בבא בתרא יד ב. וראה שם בחידושי ר' אליעזר משה הורביץ), אבל שאר הכתובים שאינם צריכים להיכתב על גויל או קלף דווקא - לסוברים כן (ראה ערך נביאים וכתובים שנחלקו אם צריך לכתובם על גויל או קלף דוקא) - אינם נקראים מגילות (רש"י שם).

סדרם לאחר הנביאים
בסדר התנ"ך, הכתובים הם אחרי הנביאים (ראה הנביאים ברייתות בבא בתרא יג ב, ושם יד ב; רמב"ם ספר תורה ז טו; ראשונים ראש השנה לב א; טוש"ע יו"ד רפג א וה), וכפי שמוכח בתלמוד ובמדרשים: דבר זה כתוב בתורה, ושנוי בנביאים, ומשולש בכתובים (מגילה לא א, ועבודה זרה יט ב; ילקוט שמעוני דברים רמז תתנו ותתקם, ויהושע רמז ז, וישעיהו רמז תפח, ותהלים רמז תריד).

הטעם לסדר זה, כתבו ראשונים, שכך הוא סדר קבלת התורה, שמשם קיבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים (רמב"ן שם), או משום שיש נביאים שקדמו לכתובים, ולפיכך הקדימו את כל הנביאים (ריטב"א שם).

החילוק בין נביאים לכתובים
בביאור ההבדל שבין הכתובים לנביאים, יש נביאים לכתובים שכתבו, שהנביאים נאמרו בנבואה, והכתובים ברוח הקודש (זוהר במדבר קפג ב; רי"ף גיאת הלכות ראש השנה עמ' לו; רד"ק בהקדמה לספר תהלים; רבנו בחיי ויקרא ח ח⁷), שאת הדברים הכתובים בספרי הנביאים נשלחו הנביאים לומר, והדברים שבכתובים לא נשלחו לומר (רי"ף גיאת שם; אבודרהם סדר תפילת ראש השנה ד"ה ועתה), ומשום כך נקראים הנביאים דברי-קבלה (ראה ערכו. ראה מסכת סופרים יח ד, ומחזור ויטרי תקצו יח, ורמב"ן שמות ל יא), שנתקבלו מפי הגבורה (חידושי אנשי שם ראש השנה ט א (בדפי הרי"ף) אות א. וראה ערך דברי קבלה, טעמים אחרים מדוע נקראו כן), והכתובים

השם כתובים, במובן הרחב, מתייחס למקראות הכתובים בתנ"ך (ראה משנה שקלים ו ו; פסחים כו א: שני כתובים הבאים כאחד. ועוד). ערך זה אינו עוסק בכתובים במובן זה, אלא כחלק השלישי של התנ"ך.

ברוב העניינים, שוים דיני הכתובים וקדושתם לדיני ספרי הנביאים וקדושתם. ועל כל זה, ראה ערך נביאים וכתובים. ערך זה אינו עוסק אלא בדברים המיוחדים לכתובים.

יש שהכתובים נקראו דברי קדושה (וראה ערך דברי קבלה, שהכתובים נקראים אף: דברי קודש), בניגוד לספרי הנביאים, הקרויים דברי-קבלה (ראה ערכו), ועל כך, ראה להלן. ויש שאף הכתובים הם בכלל דברי קבלה, ראה ערך דברי קבלה, ומצינו שנקראו דברי-תורה (ראה ערכו. וראה ערך דברי קבלה).

מהותם

הכתובים הם אחד עשר מתוך כ"ד ספרי הקודש (ראה להלן), וסדרם הוא: רות; תהלים; איוב; משלי²; קהלת; שיר השירים; קינות - היינו איכה; דניאל; אסתר; עזרא³; דברי הימים (ברייתא בבא בתרא יד ב; רמב"ם ספר תורה ז טו; טוש"ע יורה דעה רפג ה. וראה בבא בתרא שם, ורש"י ותוספות בטעם סדר זה). לפיכך הכותב את הכתובים בגלילה אחת - לסוברים, וכן הלכה, שמותר לחברם כאחד (ראה ערך נביאים וכתובים. וראה ערך ספר תורה) - יש לו לכתבם בסדר זה (רמב"ם וטוש"ע שם).

מי כתבם
את רות כתב שמואל הנביא, את ספר תהלים כתב דוד, מדברי עצמו ומדברי עשרה זקנים שהיו לפניו: אדם הראשון, מלכי צדק, אברהם אבינו, משה רבנו, הימן, ידותון, ואסף - לויים משוררים שהיו בימי דוד (רש"י שם ד"ה ע"י עשרה) - ושלשת בני קרח (ברייתא בבא בתרא יד ב) - אסיר אלקנה ואביאסף (שמות ו כד. רש"י תהלים מב א); ויש גורסים ששלמה (ראה תהלים עב א ו, וראה תוספות טו א ד"ה ועל, בטעם המחלוקת) הוא אחד מהעשרה, ולדעתם אסף הוא אביאסף בנו של קרח (תוספות שם, בשם יש ספרים); ויש סוברים שיעקב הוא אחד מהעשרה, ואסף הוא אביאסף, ושלמה אינו אחד מהעשרה (תוספות שם: יש ספרים); ויש סוברים שדוד עצמו הוא בכלל העשרה, ואף שלמה בכלל, והימן וידותון אינם בכלל העשרה (רש"י תהלים א א).

את ספר איוב כתב משה רבנו (ברייתא בבא בתרא שם⁴), את משלי קהלת ושיר השירים כתבו חזקיה וסיעתו, את איכה כתב ירמיה, את דניאל ומגילת אסתר כתבו אנשי כנסת הגדולה⁵, את עזרא כתב עזרא (ברייתא שם טו א), את דברי הימים כתב עזרא "עד לו"

את איוב בנבואה, וצריך ביאור. 5. וראה סדר עולם כט שאסתר כתבה את מגילת אסתר, שנאמר: ותכתב אסתר (אסתר ט כט), וראה על כך בחידושי הרי"ז הלוי על הרמב"ם מגילה ב ט, ובהקדמה ב להעמק שאלה אות ג, ובמרומי שדה מגילה שם. 6. על רות: ראה רות רבה ח; מחזור ויטרי שיב; אבן עזרא בהקדמה לרות; ספר הרוקח שבועות רצו; שבלי הלקט קעד; אור זרוע ב תנה. על קהלת: ראה ספר המנהיג הלכות סוכה עמ' תיז; שו"ת רדב"ז ב תשעא. על שיר השירים: ראה מחזור ויטרי הלכות פסח קו; אבן עזרא זכריה ב יד; אור זרוע שם. על איכה: ראה רש"י סנהדרין קד א ד"ה לקו; ר"ש כלים כו ב. 7. וראה מורה נבוכים ב מה, ורד"ק שם, ורבנו בחיי שם על החילוק שבין נבואה לרוח הקודש, וראה תוספות יום טוב אהלות יז א, ושו"ת חתם סופר קובץ תשובות סד.

כתובים. 1. לג, טורים קפא-קצו. 2. תהלים איוב ומשלי נתייחדו משאר הכתובים, שיש להם מערכת טעמים מיוחדת, ראה ערך טעמים, והם מכונים בברכות נו ב: שלשה כתובים גדולים. 3. ראה סנהדרין צג ב, שספר נחמיה הוא חלק מספר עזרא (ואינו ספר נפרד כפי שהוא בכתובים המודפסים היום), וכן מבואר בסוכה לו א, ובברייתא דידן, וכן מבואר ברש"י דברים לב כו, ופסחים ב א ד"ה עד. וראה מראית העין לחיד"א סנהדרין שם: שכבר כמה מאות שנים שספר עזרא לחוד, וספר נחמיה לחוד, ושאין זה מקרה, שהכל מן השמים בדקדוק גמור, בפרט בענייני קדושה כאלה, וראה שם מדוע סיבבו כן מן השמים. 4. וראה גמרא טו א שהוא כדעות שאיוב היה בימי משה, וראה חידושי אגדות למהר"ל בבא בתרא שם, שאף הסוברים שאיוב היה אח"כ, סוברים שמשם כתב

ב אלפים צא; רמ"א או"ח תצ ט: נהגו העם, וראה שו"ת הרמ"א שם, ודרכי משה שם; ט"ז שם סק"י; שו"ע הרב שם יז, שחיוב קריאתו אינו נזכר בתלמוד, ואינו אלא מנהג בעלמא, ואין יברכו עליה "וצונו" (שו"ת הרדב"ז שם; שו"ת הרמ"א שם: טעם שלישי; שו"ע הרב שם. וראה ערך ברכת המצוות וערך הלל וערך מנהג, אם מברכים על מנהג).

• יש סוברים שדווקא על קריאת מגילת איכה יש לברך (שו"ת הרמ"א שם, בדעת ספר המנהגים לר"א טירנא, שלא הזכיר שמברכים על רות קהלת ושיר השירים, ואילו באיכה כתב (בהלכות תשעה באב) שמברכים), שלדעתם דווקא אותה קורא אחד עבור הציבור, ותיקנו לברך עליה משום כבוד הציבור, אבל את שלש המגילות האחרות קורא כל אחד לעצמו (שו"ת רמ"א שם⁹); ועוד, שקריאת איכה בתשעה באב מוזכרת, לדעתם, בתלמוד (ראה תענית ל א: וקורא בקינות), ואילו קריאת שלש המגילות האחרות אינה אלא מנהג בעלמא (שו"ת רמ"א שם: ועוד).

• יש סוברים שעל איכה רות ושיר השירים יש לברך, אבל על קהלת אין לברך (שו"ת מהר"י ברונא טו; הגהות לספר המנהגים לר"א טירנא חג הסוכות אות א; לבוש או"ח תרסג ב: כן נהגו; מטה משה תתקסז; מגן אברהם שם סק"ט), שלא נכתבה ברוח הקודש, לדעתם (מהר"י ברונא שם; הגהות לספר המנהגים לר"א טירנא שם; לבוש שם; מטה משה שם).

גדרה של ברכה הברכה שמברכים על קריאת ארבע המגילות - לסוברים כן (ראה לעיל) - כתבו אחרונים שנחלקו ראשונים בגדרה: יש סוברים שהיא בכלל ברכת המצוות, שתיקנו לברך על קיום מצות הלימוד בהן (חדושי ר"י הלוי הלכות ברכות ד"ה ונהג), בדעת רבינו תם בתוספות סוכה מד ד"ה כאן; ויש סוברים, שאינה בכלל ברכת המצוות, אלא שתיקנו ברכה לקריאתו בציבור (חדושי ר"י הלוי שם בדעת הרמב"ם ברכות יא טז. וכן נראה קצת משו"ת הרמ"א לה). הפסקת פסוק הפסקת פסוק באמצעו, שאסור לעשות כן בתורה ובנביאים (ראה ערך טעמים), נחלקו בה ראשונים: יש סוברים שאף בכתובים אסור (תוספות ותוספות רא"ש סוכה לח ב ד"ה הוא; הרוקח שיט הלכות ברכות; ארחות חיים הלכות תפלת המועדים אות ו תירוצ א'; כל בו נב בתירוצ אחד); ויש סוברים שדווקא בתורה ובנביאים אסור, אבל בכתובים מותר (ארחות חיים שם תירוצ ב'; כל בו שם נב תירוצ ב'. וראה מגן אברהם תכב סק"ח).

איסור קריאה בכתובים בשבת (משנה שבת קטו א; ר' בכתובים בשבת נחמיה שם קטז ב). ונחלקו תנאים בטעם האיסור: וטעמו

• במשנה שנינו שהוא משום ביטול בית-המדרש (ראה ערכו. משנה שם. וראה ערך בית המדרש), שבשבת היו דורשים דרשה לבעלי בתים העוסקים במלאכה כל ימות החול, והיו מורים להם הלכות איסור והיתר, והכתובים מושכים את הלב, ואם יעסקו בהם לא ישמעו את הדרשה, וטוב שישמעו את הדרשה משיקראו בכתובים (רש"י שם קטו א ד"ה בין שאין), ואמר רב: במה דברים אמורים בזמן הדרשה - דהיינו קודם זמן האכילה (רש"י שם קטז ב ד"ה שלא), אבל שלא בזמן הדרשה - דהיינו אחר האכילה, שאין דורשים אחר האכילה מפני שכרות (רש"י שם) - קוראים (גמרא שם); ויש שאמרו בשם רב: במה דברים אמורים בבית המדרש - בו החכם דורש (רש"י שם ד"ה במקום) - אבל שלא בבית המדרש - קוראים, ולדעה זו שמואל חולק וסובר שבזמן הדרשה אין קוראים בכל מקום (רב אשי בגמרא שם).

דברי קדושה (מסכת סופרים שם; ר"י גיאת שם בשם רב האי גאון; מחזור ויטרי שם. וראה ערך, שפעמים אף הכתובים נקראים דברי קבלה), שנתקבלו ברוח הקודש (חידושי אנשי שם שם).

ויש שכתב, שאף הכתובים נבואות הם, וההבדל בינם לבין ספרי הנביאים הוא, שאת הנבואות שבספרי הנביאים היו הנביאים צריכים לומר בעל פה, ורק אחרי כן נכתבו הנבואות בספרים, ואילו את הנבואות שבכתובים היה צריך בתחילה לכתוב, ואחר כך נקראו מתוך הכתוב (הגר"י בשם הגר"ח, בחידושי הגר"ח ה).

הקריאה בהם

על חובת קריאת מגילת אסתר בימי הפורים (ראה ערכו), ועל כך שאין קוראים את המגילה כשהיא כתובה בין שאר הכתובים, ועל הברכות (ראה ערכו) שמברכים בקריאתה, ראה ערך מקרא מגילה.

זמני הקריאה את מגילות רות קהלת שיר השירים ואיכה נוהגים בהם לקרוא בזמנים מיוחדים כדלהלן:

• את מגילת רות נוהגים לקרוא בחג השבועות (ראה ערכו. זוהר חדש מגילת רות מד ב; מסכת סופרים יד טז; מחזור ויטרי שיב; מהר"ל מנהגים הלכות שבועות; רמ"א או"ח תצ ט; לבוש שם תצד ב. על טעם הדבר, ראה ערך שבועות), ובחוץ לארץ נוהגים לקרואה ביום-טוב-שני (ראה ערכו. מחזור ויטרי שם; מהר"ל שם; לבוש שם. וראה ערך הנ"ל בטעם הדבר); ויש שכתבו שקוראים בשני הימים (שיירי כנסת הגדולה או"ח תצ תגהות הטור ח); ויש שנהגו לקרוא את חציה ביום הראשון, ואת חציה ביום השני (שנות חיים (נאה) כ ה ו; כתר שם טוב לרש"י גאגין א עמ' קנד, שכן נהגו בלונדון ואמשטרדם, וראה מסכת סופרים שם).

• את מגילת קהלת נוהגים לקרוא בשבת חול המועד של סוכות (ראה ערכו. מנהגים ישנים מדורא עמ' 155; רמ"א או"ח תצ ט, ושם תרסג ב); ויש שנהגו לקרואה בשמיני עצרת (סדר טרוייש סי' י, וראה שם טעם לדבר. ועיי' שכן היו נוהגים בטרוייש).

• את מגילת שיר השירים נוהגים לקרוא בשבת חול המועד של פסח (ראה ערכו. מהר"ל סדר התפילות של פסח אות י; רמ"א שם תצ ט); ויש שנהגו לקרואה בשביעי של פסח (סדר טרוייש שם, וראה שם טעמים לדבר); ויש שנהגו לקרואה בשני הימים האחרונים של פסח (כנסת הגדולה שם).

• את איכה נוהגים לקרוא בתשעה-באב (ראה ערכו. מסכת סופרים יח ה; איכה רבה ג ה; הרוקח שי; שבלי הלקט רע; טוש"ע או"ח תקנט ב⁸).

ויש שאין נוהגים לקרוא את רות קהלת ושיר השירים (ראה ערך סוכות וערך פסח וערך שבועות).

האם מברכים בקריאת ארבע המגילות בזמנים המיוחדים לקרותן, על קריאתו נחלקו ראשונים ואחרונים אם יש לברך על קריאתו:

• יש סוברים שמברכים "על מקרא מגילה" (מחזור ויטרי תקכו עמ' 706; הגהות מיימוניות תעניות ה ג בשם מהר"ם; אבודרהם תפילות הפסח; דרכי משה או"ח תצ א, וראה רמ"א שם ט, ושו"ת רמ"א לה; ביאור הגר"א שם), מהם שכתבו שאפילו קוראים אותן מתוך כתובים הכרוכים כאחד מברכים: על מקרא מגילה (מסכת סופרים יד א; מחזור ויטרי שם; אבודרהם שם); ומהם שכתבו, שבאופן זה מברכים: על מקרא כתובים (מרדכי מגילה תשפג בשם מסכת סופרים).

• יש סוברים, שאין לברך על קריאת המגילות כלל (שו"ת רדב"ז ו

ושהמנהג הוא לקרוא בלילה, ושיש שחוזרים וקוראים ביום. 9. וראה ערך סוכות וערך פסח וערך שבועות וערך תשעה באב, שנחלקו בהן אם יש לקרוא בציבור.

8. וראה ערך תשעה באב שיש שנהגו לקרוא בלילה, שכתוב באיכה "קומי רוני בלילה" (איכה ב יט) ו"בכה תבכה בלילה" (שם א ב), ויש שנהגו לקרוא ביום,

• ור' נחמיה אומר שטעם האיסור הוא, כדי שלא יקראו בשטרי הדיוטות, שיאמרו, בכתבי הקדש אין קורים, כל שכן בשטרי הדיוטות, ולדבריו אסור לקרוא בכתובים כל השבת ובכל מקום (גמרא שם).

אף בזמנים שאסור לקרוא בכתובים, מכל מקום שונים בהם - היינו שלומדים במדרשים שלהם (רש"י שם ד"ה שונין) - ודורשים בהם, ואם נצרך לפסוק מביא ספר ורואה (גמרא שם).

להלכה פסקו ראשונים שבזמן הדרשה בלבד הוא שאסור לקרוא בכתובים, ואסור אפילו שלא בבית המדרש (רבינו חננאל שם; רמב"ם שבת כג יט; רא"ש שם טז ב). וכתבו ראשונים, שבזמן הזה שאין נוהגים לדרוש בכל שבת ושבת עד זמן הסעודה, אין נוהגת תקנה זו (בעל המאור שם; מאירי שם; בית יוסף או"ח שז); ויש שנראה מדבריהם שאף בזמן הזה נוהגת תקנה זו (שו"ע או"ח רצ ב, וביאור הגר"א שם. וכן נראה ברמב"ם וברא"ש שם שסתמו).

קדושתם ודינם

ביחס לספרי קדושת הכתובים ביחס לקדושת ספרי הנביאים, נחלקו נביאים בה ראשונים ואחרונים:

• יש שכתבו שקדושת שניהם שוה, ולפיכך אם מכרו נביאים מותר לקנות בדמיהם כתובים, ואין בכך הורדה בקדושה, ומשום כך מותר, לדעתם, להניח כתובים על גבי נביאים (ריטב"א ראש השנה לב א ד"ה רבי; לבוש יו"ד רפב יט. וראה חידושי הגר"ח ח).

• יש שכתבו שקדושת הכתובים אינה גדולה כקדושת הנביאים (שו"ת הר"י מיגאש צב; מאירי מגילה כז א: ויש שנוהגין; רבנו בחיי ויקרא ח ח; אבודרהם סדר תפילות ראש השנה; נודע ביהודה תנינא או"ח כ), שכן הנביאים נאמרו בנבואה, והכתובים ברוח הקודש (רבנו בחיי שם; אבודרהם שם), ומשום כך אסור, לדעתם, להניח כתובים על גבי נביאים (מאירי שם: ויש שנוהגין; רבנו בחיי שם; מחצית השקל קנל למגן אברהם סק"ב).

• ויש שחילקו בין קדושת הדברים הכתובים בספרים, לקדושת הספרים עצמם, שהדברים הכתובים בנביאים קדושים יותר מהדברים הכתובים בכתובים, אבל הספרים עצמם שוים בקדושתם, ומשום כך מותר, לדעתם, להניח כתובים על גבי נביאים (שו"ת חתם סופר יו"ד רעט, ופחד יצחק (הוטנר) שבועות ב י, בדעת הר"ן).

הנחת ספרי כתובים על ספרי נביאים, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שהיא אסורה (מאירי מגילה כז א: ויש שנוהגין; מנורת המאור ה תלמוד תורה עמ' 325; מגדל עוז שבועות יב ד; רבנו מנוח שופר ג ח; מגן אבות לרשב"ץ אבות ד ו. וראה שו"ת הר"י מיגאש צב), הואיל, וכאמור (ראה לעיל בסמוך) לדעתם, קדושת הנביאים גדולה מקדושת הכתובים (מאירי שם; רבנו בחיי שם).

• ויש סוברים שמותר להניחם על הנביאים (תוספות בבא בתרא יג ב ד"ה רבי; מאירי שם; כפתור ופרח טז; רמ"א יו"ד רפב יט), שלדעתם קדושת ספרי הנביאים והכתובים שוה (ריטב"א ראש השנה לב א), או שלא הקפידו שלא להניח ספר על גבי ספר קדוש ממנו, אלא כשהספר הקדוש הוא תורה, שקדושת התורה חמורה ביותר (מגן אברהם כח סק"ד, אבל ראה שם קנל סק"ב, שדחה).

סדר הפסוקים בסדר הפסוקים של תורה נביאים וכתובים, במלכויות וזכרונות שאומרים בראש-השנה (ראה ערכו) במלכויות-ושופרות

זכרונות-ושופרות (ראה ערכו), מקדימים את הפסוקים של כתובים לפסוקים של נביאים (תוספתא ראש השנה ב יב; רמב"ם שופר ג ח; ראשונים ראש השנה לב ב; רא"ש שם ד ג; טושי"ע או"ח תקצא ד¹⁰). וכמה טעמים כתבו ראשונים ואחרונים להקדמת פסוקי הכתובים:

• יש שכתבו, הואיל ותהילים משלי ואיוב קדמו לנביאים (תוספות שם לב א ד"ה מתחיל; תוספות רא"ש שם ורא"ש שם ד א).

• יש שכתבו, משום שמעלים-בקודש (ראה ערכו), שלדעתם קדושת הנביאים גדולה מקדושת הכתובים (ר"ן שם ט א).

• יש שכתבו, משום שהפסוקים שאומרים הם מתהילים, שהם מזמורים של דוד ומשוררים אחרים, ולא נאמר בהם שהם דברי השם כפי שנאמר בנביאים, וכדי שלא יזלזלו בקדושתם, הקדימו לאמרם, שידעו שאף הם נאמרו ברוח הקודש (ריטב"א שם).

• ויש שכתבו שהדברים שבפסוקי הכתובים שבמלכויות וזכרונות ושופרות קודמים בזמנם לדברים שבפסוקי הנביאים, שכן הפסוקים שאומרים מהכתובים הם שבח על מה שהיה ויהיה, והפסוקים שאומרים מהנביאים עדיין לא נתקיימו, שהם מדברים על אחרית הימים (קרבן נתנאל על הרא"ש שם אות כ¹¹).

פְּתוּבַת בִּנְיָן דְּכָרִין

תנאי מתנאי הכתובה, שאם תמות האשה בחיי בעלה, יירשו בניה מאביהם, אחרי מותו, את כתובת אמם יתר על חלקם בירושה עם שאר אחיהם

הפרקים:

- התקנה וגדרה
- לחלק מנשיו
- חיובי הבעל בכתובה שבכלל התקנה
- הזוכים בה
- הנכסים מהם נגבית
- כשנעקר דין ירושה של תורה
- במוחלת או מוכרת כתובתה

התקנה וגדרה

מתנאי כתובה שהבעל מתחייב לאשתו, שהבנים שתלד

לו יירשו את כתובת אמם (משנה כתובות נב ב, ושם צא א; רמב"ם אישות יב ב, ושם יט א; טושי"ע אה"ע קיא א), יתר על חלקם בירושה

שופר ג ח, וראה נודע ביהודה תנינא או"ח כ.

כתובת בנין דכרין. 1. לג, טורים קצט-רנח.

10. וראה ערך מלכויות וזכרונות ושופרות, וראה שם שהגאונים נסתפקו בדבר, ושכל מקום כתבו שבתפוצות ישראל נוהגים להקדים כתובים. 11. וראה טעמים נוספים בתניא רבתי הלכות ראש השנה ד"ה הני עשרה וברבינו מנוח

אם לא כתב, מכל מקום יש לה כתובת בנין דכרין, שתנאי בית דין הוא (משנה כתובות נב ב; ראה רמב"ם אישות יב ה; ראה טוש"ע אה"ע סט א), וחייב בה הבעל כאילו כתוב הדבר בשטר הכתובה (פירוש רשב"ם העקרי בבא בתרא קלא א ד"ה חייב; שו"ת הריב"ש קו; שו"ת יכין ובעז א ו). ויש שכתבו שלא הקלו חכמים בדבר אלא שתהיה כתובת בנין דכרין נקנית באמירה לחוד, אבל אם לא אמר ולא התנה מתחילה על הדבר, אינו מתחייב בה, ואף על פי ששאר תנאי בית דין חלים בלא אמירה כלל, כתובת בנין דכרין יש בה ביטול עשה של ירושה של תורה, ובלא התנאה ואמירה אין לה קיום (ים של שלמה כתובות ד מ, ועמודי שלמה עשה מח).

ואף שככתב לה, אין הבנים נוטלים כתובתה משום השטר, שהרי אין אדם מקנה לדבר שאינו בעולם (ראה ערך דבר שלא בא לעולם: לדבר שלא בא לעולם), ובשעת הנישואין אין הבנים בעולם, אלא משום תנאי בית דין הוא שיוורשים (בבא בתרא קלא א, ורבינו גרשום ורשב"ם שם ד"ה אמר ליה), שמועיל אפילו לדבר שלא בא לעולם, משום שהפקר בית דין הפקר (רשב"ם שם ד"ה אלא), ועשו חכמים דבר שלא בא לעולם כדבר שבא לעולם (רמב"ן בבא בתרא שם, בשם הר"ר יהוסף; רשב"א שם; ריטב"א שם).

לא כתב נדוניא אפילו אם לא כתב האב לבתו נדוניא כלל, יש לבניה כתובת בנין דכרין (ראה כתובות נב ב), אף על פי שלא תקנו כתובת בנין דכרין אלא כדי שיכתוב האב נדוניא יפה לבתו (ראה לעיל. רש"י שם ד"ה היכא דכתב), שלא חילקו חכמים בתקנתם, ורוב הכתובות יש בהן נדוניא (כתובות שם, ורש"י ד"ה לא פלוג; ר"י מלוניל שם. ראה ערך לא פלוג רבנן).

כתובה לאחר נישואין כתובה שמתחייב בה הבעל לאחר נישואין, כגון שמכרה או מחלה כתובתה לבעלה, וחזר וכתב לה כתובה חדשה, כתבו הראשונים שיש לבניה כתובת בנין דכרין בשיעור הכתובה החדשה (ראה רשב"א כתובות נג א, בשם הראב"ד; ראה רא"ש כתובות ד כד); ויש שכתבו שאין הבנים נוטלים כתובת בנין דכרין כלל, שלדעתם לא תקנו כתובת בנין דכרין אלא בכתובה הנכתבת בשעת הנישואין, שאז שייך טעם התקנה - שיתן האב נדוניא יפה לבתו כבנו (ראה לעיל) - ולא בכתובה הנכתבת אחר הנישואין (פני יהושע כתובות שם; בית יעקב קיא טו).

מטה אחר בעלה אשה שמתה לאחר מות בעלה אין לבניה כתובת בנין דכרין (ראה משנה כתובות ז א, ושם צא א; רמב"ם אישות יט ז; טוש"ע אה"ע קיא יא), אלא שכתובתה מוטלת על נכסי בעלה, ובניה יורשים אותה, שלא תקנו כתובת בנין דכרין אלא כשהבעל ירש את אשתו, ולא כשמתה היא בחייה (חלקת מחוקק שם ס"ק טז).

ירושא או מתנה באופן זכית הבנים בכתובת בנין דכרין, נחלקו תנאים ואמוראים:

• רבי סובר שזכיתם היא דרך ירושה (ראה בבא בתרא קלא א; ראה ירושלמי כתובות ד יא), וכן גרסו בני פומבדיתא בסתם משנה, שהנוסח הכתוב בכתובה הוא: אינון ירתון (הם יירשו) כסף כתובתיך (כתובות נה א, ובבא בתרא שם, בגירסת המשנה כתובות נב ב), שהוא לשון ירושה (רשב"ם בבא בתרא שם ד"ה ואמר).

לדעה זו, מי שהיה נשוי שתי נשים, ומתה אחת בחייו, ולאחר מותו באו בני הראשונה לגבות כתובת בנין דכרין - לסוברים שאף על פי שמת בחיי השניה ואין כתובת בנין דכרין לבניה, לבני הראשונה יש כתובת בנין דכרין (ראה להלן: לחלק מנשיו) -

עם אחיהם בני אשה אחרת (ראה משנה כתובות נב ב, ורש"י שם ד"ה יתר). וכן יירשו בניה את נדונייתה, שמקבל הבעל על עצמו בתורת נכסי צאן ברזל (ראה ערך נדוניא. ראה כתובות נב ב, וראה שו"ת ר"י מיגאש לג, ורמב"ן ומאירי כתובות נד ב, ורא"ה שם נה א; רמב"ם שם; טוש"ע שם); וכן תוספת כתובה, לסוברים כן (ראה להלן: חיובי הבעל בכתובה שבכלל התקנה), ואחר כך חולקים את שאר הירושא עם אחיהם בשוה (רמב"ם שם; טוש"ע שם). ואף על פי שאביהם ירש את אמם, שהבעל יורש את נשיו (ראה ערך ירושת הבעל), והיה בדין שיהיו כל בניו חולקים את כל נכסיו בשוה, מכל מקום תנאי בית דין הוא שיהיו בני כל אחת מנשיו נוטלים כתובת אמם (מאירי כתובות שם, וראה רש"י שם ד"ה מפני).

כיצד, הרי שהיה אדם נשוי כמה נשים, ונולדו לו מהן בנים, ומתו הנשים בחייו, ולאחר מכן מת הוא, יורשים בני כל אחת מן הנשים את כתובת אמם, ולאחר מכן חולקים כל הבנים את שאר הירושא בשוה. דוגמא לדבר, אדם שהיו לו שתי נשים, ולשתיהן אותו מספר של בנים, והיתה הכתובה והנדוניה של הראשונה אלה, ושל השניה מאתים, ואחר כך מת והניח אלפיים, בני הראשונה יורשים אלה של כתובת אמם, ובני השניה יורשים מאתים של כתובת אמם, והשאר חולקים בשוה, נמצאו ביד בני הראשונה אלה וארבע מאות, וביד בני השניה שש מאות (ראה רמב"ם אישות יט ב, ובפירוש המשניות כתובות ד י; ראה סמ"ק מצורף קפ; ראה פסקי רא"ז כתובות ד ג; ראה ספר הנייר הלכות שאר כסות ועונה ד"ה ובנין; ראה חקות הדיינים רפט; ראה טוש"ע אה"ע קיא א, ד).

היו לאשה אחת בנים מועטים ולשניה מרובים, והיו הכתובות שוות, המועטים חולקים כתובת אמם, והמרובים כתובת אמם, והשאר חולקים בשוה, נמצא שכל אחד מהמועטים מקבל יותר מכל אחד מהמרובים (רש"י כתובות נ ב ד"ה דלמא, ושם נב ב ד"ה יתר; ר"י אלמנדי ור"ן שם נב ב; נימוקי יוסף שם; רבי עובדיה מברטנורא כתובות שם).

טעם התקנה טעם התקנה של כתובת בנין דכרין הוא כדי שיקפוץ אדם ויכתוב נדוניא יפה לבתו כבנו, ומתוך כך יקפצו עליה בני אדם לשאתה (כתובות נב ב, ורש"י ד"ה ויתן; שיטה מקובצת שם, בשם תלמידי רבינו יונה; ראה ירושלמי כתובות ד יא). שלולא התקנה היה דן כל אחד בעצמו ואומר, לא אתן נכסי לבתי, שמא תמות בחיי בעלה ויירשנה, ותהא ירושתי נופלת ביד אחרים, עכשיו אתן לה הרבה, שאפילו תמות בחיי בעלה יירשוה בניה, ובני בתי חביבים עלי כבתי (רי"ד כתובות שם, בשם רש"י; שיטה מקובצת שם, בשם רש"י במהדורא קמא; ר"י מלוניל שם).

ומטעם זה נוטלים הבנים אף את עיקר הכתובה, שאם לא יירשו הבנים אלא את הנדוניא בלבד, יימנע האב מלכתוב לה נדוניא, שיאמר, אחרי שהבעל מקפיד על שלו מלהוריש לבני בתי, אף אני אמשוך ידי מלהרבות לו נדוניא (כתובות נב ב, ורש"י ד"ה אב; רי"ד שם; ר"ן שם); או שיאמר, למה ארבה בנדוניית בתי, שמא לא תניח בנים, ומדוע אכניס עצמי בספק שאפסיד ולא ארויח, אבל עכשיו, שאם יהיו לה בנים יירשו אף משל בעל, כיון שפעמים אפשר שירוויחו בדבר, שיירשו אף מה שכתב אביהם, אף אני אוסיף בנדונייתה על הספק (שיטה מקובצת שם, בשם תלמידי רבינו יונה).

כתיבת התקנה בנוסח הכתובה כותבים: בנין דכרין דיהוו ליכי מינאי, אינון ירתון כסף כתובתיך יתר על חולקהון דעם אחוהון (בנים זכרים שיהיו לי ממך, הם יירשו את כסף כתובתך יתר על החלק שהם נוטלים עם אחיהם).

כבנו (ראה לעיל), ובזמן הזה נותנים האבות לבנותיהם יותר מאשר לבניהם (תשובות הגאונים שערי צדק שם; עיטור שם, בשם חנניה בן יהודה ומר רב שמואל; ר"א"ה שם; ר"ן שם; ריב"ש שם, בשם מקצת גאונים; תשב"ץ שם), ומעבירים נחלה מבניהם (נמוקי יוסף כתובות צא א).

ויש סוברים שתקנת כתובת בנין דכרין נוהגת אף בזמן הזה (ראה עיטור שם, וש"ת הרשב"א ד קנב, וש"ת הריב"ש קו, וטור אה"ע קיא, בשם רב האי גאון; ש"ת הריב"ש קו, בשם רב שרירא גאון ורב דוסא גאון ורבי שמואל הנגיד; ש"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג) רמח ואלף ד; מאירי כתובות נב ב; ש"ת הרשב"א שם, בשם "הגדולים שבמלכותנו"; ש"ת הרשב"א שם, וחיידושי הר"ן כתובות צא א, בדעת הרי"ף והרמב"ם; ר"א"ש כתובות ד כד; ש"ת זכרון יהודה א; ריטב"א כתובות נג א, בשם הרמ"ה; ש"ת הרשב"ש תט, בשם הסכמת האחרונים; תשב"ץ ב קסה, בשם רוב הפוסקים; ראה ש"ת אה"ע קיא, שהביא כל דיני כתובת בנין דכרין; ראה ש"ת דברי ריב"ת רסג, שכך הסכמת רוב הפוסקים), שאין לעקור תקנת חכמים אפילו בטל טעמה (ש"ת מהר"ם מרוטנבורג שם אלף ד; ריטב"א כתובות נג א, בשם הרמ"ה; ר"א"ש כתובות ד כד, בשם הרמ"ה ור' יונה. ראה ערך דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו); ועוד, שמא אין מרבים נדונים לבנותיהם אלא משום שסומכים על התקנה (מאירי כתובות נב ב).

הנושא אשה במקום שנהגו לגבות כתובת בנין דכרין בזמן הזה, כתבו הראשונים, שאף לסוברים שהגאונים בטלו כתובת בנין דכרין בזמן הזה (ראה לעיל), יש לילך אחר המנהג, שכל הנושא אשה על דעת המנהג הוא נושא, ואף על פי שלא כתב, כמי שכתב הוא דומה (ש"ת הרשב"א ד קנב, הובא בבית יוסף אה"ע קיא).

לחלק מנשי

היה נשוי שתי נשים, ומתה אחת מהן בחייו והשניה לאחר מותו, ויש לו בנים משתייהן - וקודם שמתה נשבעה השניה שלא נטלה כתובתה, שבניה יורשים כתובתה (ראה ערך כתובה. שבועות מח א; רמב"ם אישות יט ז; טוש"ע אה"ע קיא ח) - נחלקו אמוראים בדבר:

• רב יוסף אמר שלדעת ר' עקיבא אין לבני הראשונה כתובת בנין דכרין, שלדעתו יש לחוש שמא יבואו בני שתי הנשים לידי מריבה (כתובות צ ב, ושיטה מקובצת שם בשם רש"י במהדורא קמא), שיורשי השניה אינם נוטלים כתובת אמם בתורת כתובת בנין דכרין, אלא בתורת חוב שהיה האב חייב לאמם, והם ירשו ממנה, ולא מאביהם באה להם, ואילו בני הראשונה באים ליטול את חלקם היתר מכוח ירושת אביהם, ויש לחוש שיאמרו בני השניה לבני הראשונה, לא תיטלו בירושת אבינו יותר ממנו (ראה רש"י שם ד"ה שמע מינה, ורש"י צא א ד"ה ליחוש).

• בן ננס אמר שיש לבני הראשונה כתובת בנין דכרין, וכן סוברים תנא קמא ור' שמעון (כתובות צ ב, צא א), וכן סוברים רבה ורבנן דבי רב אף בדעת ר' עקיבא (כתובות צ ב).

הלכה, שמתה אחת מהן בחייו ואחת לאחר מותו, נוטלים בני הראשונה כתובת בנין דכרין (כתובות צא א; רמב"ם אישות יט ז; טוש"ע אה"ע קיא ח).

חיובי הבעל בכתובה שבכלל התקנה

החלק שיורשים הבנים משום כתובת בנין דכרין של אמם קודם שהם חולקים עם אחיהם בירושת האב,

והשניה או יורשיה באו לגבות כתובתה, השניה ויורשיה קודמים לבני הראשונה, שכתובת השניה חוב היא, ואילו בני הראשונה באים לירש את אביהם, לפיכך יש לפרוע החוב תחילה, והשאר ירושה (ראה משנה כתובות צ א, ורש"י שם ד"ה שניה; כתובות צ ב, ורש"י ד"ה לא).

• ובני מתא מחסיא גורסים בסתם משנה שנוסח הכתובה הוא: אינן יסבון (הם יטלו) כסף כתובתיך (כתובות נה א), ולדעתם זכיית הבנים בכתובת בנין דכרין היא דרך מתנה, ש"יסבון" לשון מתנה הוא (רבנו גרשום בבא בתרא קלא א; רשב"ם שם ד"ה ואמר; יד רמה שם; ראב"ד בשיטה מקובצת שם. וראה רש"י כתובות שם ד"ה יסבון). לדעה זו, בני הראשונה קודמים לבני השניה (משמרות כהונה וחיידושי הגר"ס כתובות צ ב), ואם בני השניה גבו את כתובתה, חוזרים בני הראשונה וגובים מהם כתובת בנין דכרין, שאף בני הראשונה בעלי חוב הם, ושיעבודם קודם לשיעבוד השניה ויורשיה, שבעלי חוב מאוחרים הם (ראה רש"י כתובות צ ב ד"ה לא, וראה תוס' שם נה א ד"ה יסבון).

הלכה שהבנים זוכים בכתובת בנין דכרין דרך ירושה (כתובות נה א. וראה רמב"ם אישות יט ט, וטוש"ע אה"ע קיא ג), והשניה ויורשיה קודמים לבני הראשונה בגביית הכתובה (ראה רמב"ם שם ז וטוש"ע שם ט).

כתובת בנין דכרין, לסוברים שירושה היא (ראה לעיל), כתבו הראשונים שהיא חלק מהירושה שהאב מוריש לבניו (ראה רש"י כתובות נב ב ד"ה יתר, שם צ א ד"ה שניה, ושם צ ב ד"ה שמע מינה, וראה ש"ת די חשב אה"ע יד ד"ה עוד (הב') בדעתו; ראה ר"י מלוניל כתובות צ ב; ראה רשב"ם בבא בתרא קלא א ד"ה ששנית; ראה ר"י כתובות נג א; מאירי בבא בתרא קלא א; ש"ת מהרש"ך ב סא; אבני מילואים קיא סק"ה; חתם סופר כתובות נב ב), שהוא יורש את אשתו, ומוריש את הכתובה שירש ממנה לבניו (ראה ר"י ד שם). וכתבו האחרונים שכן נראה מלשון הכתובה: "יתר על חולקיהן דעם אחיהן", שהבנים נוטלים בנכסי האב יתר על חלק אחיהם (ש"ת מהרש"ך שם; חתם סופר שם).

ויש חולקים וסוברים, שהבנים נוטלים את כתובת בנין דכרין מכוח האם (ראה תשב"ץ א קנ, ונתיבות משפט כג י, הובא במשנה למלך נחלות ב ח, וש"ת די חשב אה"ע יג ד"ה איברא, בדעתו; ראה ש"ת הרשב"ש תקלו, וש"ת די חשב שם, בדעתו; ראה יד המלך אישות יט יב; ראה דברות משה כתובות כב ענף ו), שהיא כמורשה להם מיד במותה מעכשיו ולאחר זמן, ואף על פי שבתחילה יורש הבעל את כתובת אשתו, אין קניינו בה אלא לזמן, עד שימות ויזכו בה יורשיה (ראה יד המלך שם; דברות משה שם. ראה ערך מעכשיו ולאחר זמן).

בזמן הזה תקנת כתובת בנין דכרין, יש מן הגאונים שביטלוה (ראה תשובות הגאונים שערי צדק ד ד יז, ותשובות חנניה בן יהודה בעיטור כתובות לב ד, לג א); ראה מאירי כתובות נב ב, בשם גאוני הראשונים; ראה תשב"ץ ב קסה, ולפיכך יש סוברים שאין תקנת כתובת בנין דכרין נוהגת בזמן הזה (תשובות רב נטרנאי גאון (ברודי) אה"ע שט, הובאה בש"ת הריב"ש קו; ותשובות שערי צדק שם; עיטור שם, בשם תשובת חנניה בן יהודה ומר רב שמואל, הובא ברא"ש כתובות ד כד, ובמרדכי כתובות רמז קסב, ובטור אה"ע קיא; ש"ת הרשב"א ד קנב, בשם רוב הגאונים; ר"א"ש שם, בשם רב מתתיה גאון; ר"א"ה כתובות נג א, ותשב"ץ ב קסה, בשם הגאונים; כתובות נ ב, בשם מקצת הגאונים; טור אה"ע יז קיא, בשם רבים מהגאונים; מהרי"ל (מנהגים) ליקוטים עד; ש"ת הריב"ש קו, בשם מקצת גאונים ורב חנינא גאון; ים של שלמה כתובות ד מ; רמ"א אה"ע קיא טז, ושכן נוהגים), אלא כל הבנים יורשים את הנכסים בשוה (תשובות הגאונים שערי צדק שם); לפי שציקר טעם התקנה הוא כדי שיקפוץ אדם ויתן לבתו

נכסי

צא ברזל

הנכסים מהם נגבית

כתובת בנין דכרין אינה נגבית אלא מן הקרקעות (כתובות נ ב, ושם נב ב; ירושלמי כתובות י ג; רמב"ם אישות טו ז; שו"ע אה"ע ק א, ושם קיא יד), שעשאוה חכמים ככתובה, שלא יהא תנאי הכתובה עדיף מן הכתובה עצמה (כתובות נב ב; רי"ד כתובות שם; ראה רשב"א שם; ראה רא"ש שם י ב), וכתובה אינה נגבית אלא מן הקרקעות, שאין מטלטלים של יתומים משתעבדים לשטר חוב (ראה ערך כתובה: גבייתה. רש"י כתובות שם ד"ה ככתובה). ויש מוסיפים, שהטעם שתקנו כתובת בנין דכרין הוא כדי שיתן אדם לבתו כבנו (ראה לעיל: התקנה וגדרה), ודי לזה שתהיה כתובת בנין דכרין ככתובה עצמה (רשב"א כתובות שם).

ור' מנא בירושלמי אמר שנחלקו תנאים בדבר, שלדעת ר' שמעון אין כתובת בנין דכרין נגבית אלא מן הקרקעות, ולדעת חכמים נגבית אף מן המטלטלים (ירושלמי כתובות י ג).

הלכה שאינה נגבית אלא מקרקעות (רמב"ם אישות טו ז; שו"ע אה"ע ק א, ושם קיא יד).

בזמן הזה, שתקנו הגאונים שתהא כתובה נגבית אפילו מן המטלטלים (ראה ערך כתובה), נחלקו הראשונים אם אף כתובת בנין דכרין, לסוברים שנוהגת בזמן הזה (ראה לעיל: התקנה וגדרה), נגבית ממטלטלים:

• יש סוברים שנגבית מהם (תוס' כתובות נב ב ד"ה ותגבה; תוס' ר"ש משאנך כתובות נא א; ריצב"א, הובא ברא"ש כתובות ד כד; סמ"ג עשין מח, בשם רבנו שמשון; רי"ד כתובות נב ב; מאירי כתובות נ ב, ושם נב ב; סמ"ק רעז; שו"ע אה"ע קיא יד, בשם "יש מי שאומר"; ים של שלמה כתובות ד מ), שהרי ככתובה עשאוה חכמים (תוס' שם; תוס' ר"ש משאנך שם), והרי הטעם שמעיקר הדין אין כתובת בנין דכרין נגבית ממטלטלים, הוא משום שתנאי כתובה אינו עדיף מהכתובה עצמה (ראה לעיל), וכיון שבזמן הזה נגבית אף הכתובה עצמה מן המטלטלים, אף כתובת בנין דכרין נגבית מהם (רי"ד שם; ים של שלמה שם).

• ויש סוברים, שאף בזמן הזה אין כתובת בנין דכרין נגבית אלא מן הקרקעות (רמב"ם אישות טו ז; עיטור ה' כתובות (לג א), בשם מר רב בר שמואל; סמ"ג עשין מח; ריטב"א כתובות צא א; רא"ש כתובות י ב, ושם ד כד; שו"ת זכרון יהודה א; שו"ת הרשב"ש טט, בשם הסכמת האחרונים; רבי עובדיה מברטנורא כתובות ד י, ושם י ג; שו"ע אה"ע ק א, ושם קיא יד, בשם יש אומרים), שכיון שבזמן הזה מרבית האבות ליתן לבנותיהם, ואין טעם התקנה שייך (ראה לעיל: התקנה וגדרה), יש להעמיד התקנה בחזקתה כפי שהיתה בתחילה, שאין גובים כתובת הבנין דכרין אלא מקרקעות בלבד, ולא ממטלטלים, ולענין זה לא עשו חכמים את כתובת בנין דכרין ככתובה (ראה רא"ש כתובות ד כד, בשם הרמ"ה ור' יונה); או שכיון שאין מנהג בירושלם כתובת בנין דכרין שפשוט בכל ישראל, שהרי יש מן הגאונים שבטלוה בזמן הזה (ראה לעיל: התקנה וגדרה. ראה מאירי כתובות נ ב, בשם גדולי המחברים), יש להעמידה על דין התלמוד שאינה נגבית אלא מן הקרקעות (רמב"ם שם).

אף לסוברים שבזמן הזה אין כתובת בנין דכרין נגבית מן המטלטלים, במקום שנתפשט המנהג לגבותה מן המטלטלים, כתבו הראשונים שהכל הולך אחר המנהג, שכיון שכן הוא המנהג, כל הנושא אשה על דעת כן הוא נושא, ואף על פי שלא כתב, הרי הוא כמי שכתב (שו"ת הרשב"א ד קנב, הובא בבית יוסף אה"ע קיא).

הוא בין עיקר הכתובה, ובין הנדוניא שהכניסה לאביהם בתורת נכסי צאן ברזל (ראה כתובות נב ב; רמב"ם אישות יט א; טוש"ע אה"ע קיא א).

תוספת כתובה - שהבעל מוסיף לאשתו בכתובתה מדעתו (ראה ערך תוספת כתובה) - כתבו הראשונים שאף היא בכלל כתובת בנין דכרין (ראה רש"י כתובות נב ב ד"ה ואימא; רי"ד שם; מאירי כתובות נב ב; ראה ר"י אלמנדר שם נב ב; מעשה רוקח אישות יט א, בדעת הרמב"ם שם; טור אה"ע קיא; שו"ע שם א, בשם יש אומרים; ראה חלקת מחוקק ובית שמואל שם סק"א, וביאור הגר"א שם סק"ג); ויש שכתבו שתוספת כתובה אינה בכלל כתובת בנין דכרין (ראה בית שמואל אה"ע שם מהדורא קמא סק"א, וישועות יעקב שם סק"א, בדעת הרמב"ם).

נכסי מלוג [נכסים שהאשה מביאה לבעלה, ואינם נרשמים בכתובה], כתבו הראשונים שאינם בכלל כתובת בנין דכרין (ראה רמב"ם אישות יט א; ראה טוש"ע אה"ע קיא א; פסקי ריא"ז כתובות ד ג; שו"ת ר"י הלוי עג), שלא תקנו חכמים כתובת בנין דכרין אלא כדי שיתן האב מנכסיו לבתו (ראה לעיל: התקנה וגדרה), ועל כן אין תקנה זו שייכת אלא בנכסים הנמצאים בשעת הנישואין, כגון נדוניא שנותן האב לבתו, אבל לא בנכסי מלוג שבאו לה לאחר זמן (ראה ערך נכסי מלוג. שו"ת ר"י הלוי שם); ויש מן האחרונים שכתבו, שאף נכסי מלוג בכלל כתובת בנין דכרין הם (ראה שו"ת ראני"ח ב; קרבן נתנאל על הרא"ש כתובות ה א סק"ב), ואף על פי שטעם התקנה לא שייך בנכסים אלו, לא חילקו חכמים בתקנתם (שו"ת ראני"ח שם).

הזוכים בה

בנות כתובת בנין דכרין, דווקא בנים זכרים זוכים בה, ולא בנות (ראה משנה כתובות נב ב; רמב"ם אישות יט א; טוש"ע אה"ע קיא א).

בנות שאינן יורשות כתובת בנין דכרין, זהו בין בבת בין הבנים, כגון שהיתה לו בת מאשה אחת, ובנים מאשה אחרת (רש"י שם ד"ה בת בין הבנים; ר"י מלוניל שם; מאירי שם; ר"ן שם), שחכמים עשו את כתובת בנין דכרין כירושה, ואין בת יורשת בין הבנים (כתובות נב ב, ורש"י ד"ה כנחלה); ובין בבת בין הבנות, כגון שהיתה לו בת מאשה אחת, ובנות מן האחרת (ראה ירושלמי כתובות י ב; רש"י כתובות שם ד"ה בת בין הבנות; ר"י מלוניל שם; מאירי שם; ר"ן שם), שאף על פי שכשאר בנים, הבנות יורשות את אביהן, לא חילקו חכמים בתקנתם שבת בין הבנות תיטול, ובת בין הבנים לא תיטול (ראה כתובות שם, ורש"י ד"ה בת וד"ה לא פלוג).

בכור שחלקו בירושלם נכסי אביו פי שנים מאחיו הפשוטים (ראה ערך ירושת הבכור), נסתפקו בירושלמי אם נוטל בכתובת בנין דכרין פי שנים מאחיו בני אמו הפשוטים, או פי שנים "בכל האחים", דהיינו שרואים כאילו חולקים כל בני אביו כל הנכסים שהניח להם אביהם בשוה, וחלק בכורה הוא כחלק אחד מן האחים בחשבון זה (ראה ירושלמי כתובות י ב; ראה ריא"ז כתובות ד ג, הובא בשלטי גיבורים כתובות נב ב, ובדרכי משה אה"ע קיא ד), אבל בחלק פשיטות, הרי הוא כשאר האחים (בית יעקב שם ח).

להלכה נחלקו הראשונים: יש שכתבו, שאין הבכור נוטל פי שנים בכתובת בנין דכרין כלל (שו"ת התשב"ץ א ק, ונתיבות משפט כג י, ומשנה למלך נחלות ב ח, בדעתו; ראה שו"ת די השב אה"ע יג); ויש שכתבו, שנוטל הבכור כנגד כל הנכסים (ריא"ז כתובות ד ג. וראה בית מאיר אה"ע קיא א. וראה ערך ירושת הבכור: בשאר זכויות ממון).

• לדעת תנא קמא נחשב מותר דינר (ראה כתובות צ ב, ושם צא א, ורש"י ד"ה ואיפוך; ירושלמי כתובות ג א), שאף בהם מתקיים דין ירושה של תורה (רי"ד כתובות צא א; רא"ש כתובות י ב).

• ר' שמעון אומר שאין כתובת בנין דכרין עד שיהיו שם נכסים שיש להם אחריות - דהיינו קרקעות - יותר על שתי הכתובות דינר (כתובות צא א). וכתבו הראשונים בטעמו, שמותר דינר הרי הוא ככתובת בנין דכרין עצמה, שאינה נגבית אלא מקרקעות, לסוברים כן (ראה לעיל: הנכסים מהם נגבית. רי"ד כתובות שם; שיטה מקובצת שם).

להלכה, נחלקו הראשונים:

יש שפסקו שהמטלטלים נעשים מותר דינר (רי"ד שם; פסקי ריא"ז כתובות ד ג; מאירי שם; תוס' יום טוב כתובות י ג, ואור שמח אישות יט ג, בדעת הרמב"ם שם; טוש"ע אה"ע קיא יד); ויש שפסקו שאין מותר דינר אלא מן הקרקעות (ראה פירוש המשניות לרמב"ם כתובות י ב, ורבי עובדיה מברטנורא שם ג; ראה שו"ת יכין ובעוז א קלו; ראה דינא דחיי עשין מח, בדעת הרמב"ם).

במוחלת או מוכרת כתובתה

מוחלת כתובתה המוחלת כתובתה לבעלה, אין לבניה כתובת בנין דכרין (כתובות נג א; רמב"ם אישות יז יט; טוש"ע אה"ע קיא טו), שהמוחלת הרי היא כנפרעת כתובתה, שאומרת: הריני כאילו נתקבלתי, ונמחל שיעבודה, והרי היא כמי שאין לה כתובה (ריטב"א כתובות שם).

מוכרת כתובתה המוכרת כתובתה לאחרים - שאם תתאלמן או תתגרש יטלוה הם, ואם תמות בחיי בעלה יירשנה בעלה (רש"י כתובות נג א ד"ה מוכרת כתובתה לאחרים; נימוקי יוסף שם) - אינה מפסידה כתובת בנין דכרין (כתובות שם; בבא קמא פט ב; רמב"ם אישות יז יט; טוש"ע אה"ע קה ד, ושם קיא טו), שלא מכרה האשה לאחרים אלא את זכות כתובתה לכשתתאלמן או תתגרש, והיא לא נתאלמנה ולא נתגרשה אלא מתה בחייו (רשב"א כתובות שם; מאירי שם; ראה ריטב"א).

נכסים משועבדים, נחלקו תנאים ואמוראים אם כתובת בנין דכרין נגבית מהם:

• רבי סובר שאין כתובת בנין דכרין נגבית מהם (בבא בתרא קלא א. וראה כתובות נב ב, ושם צ ב), שלדעתו כתובת בנין דכרין ירושה היא ("ייתרון תנן"), ויורשים אינם גובים מלקוחות (ראה כתובות נה א, ורש"י ד"ה יתרון).

• ובני מתא מחסיא סוברים שכתובת בנין דכרין נגבית מנכסים משועבדים, שלדעתם כתובת בנין דכרין מתנה היא ("יסבון תנן"). כתובות נה א, והרי הבנים בעלי חוב מעכשיו (ראה רשב"ם בבא בתרא קלא א ד"ה ואמר ליה), וכיון ששטרם קודם לשטר הלקוחות, גובים הם את כתובת הבנין דכרין מן המשועבדים (ראה רבנו גרשום בבא בתרא שם).

להלכה, שכתובת בנין דכרין אינה נגבית מנכסים משועבדים (רי"ף כתובות נה א; רמב"ם אישות יט ט; רא"ש כתובות ה ב; טוש"ע אה"ע קיא ג).

כשנעקר דין ירושה של תורה

מותר דינר מי שמת, והשאר נכסים שאין בהם אלא כשיעור כתובות בנין דכרין שחייב בהן, כגון שהיו לו שתי נשים, ולהן בנים, ולא נשאר בנכסיו אלא כשיעור שתי הכתובות, חולקים כל הבנים את נכסיו בשוה, כדין שאר ירושה (משנה כתובות צא א, ורש"י ד"ה חולקין; רמב"ם אישות יט ג; טוש"ע אה"ע קיא ב), שלא תקנו חכמים כתובת בנין דכרין במקום שייעקר על ידי תקנתם דין ירושה של תורה (כתובות נב ב, ורש"י ד"ה במקום).

היה שם מותר דינר או יותר, נוטלים אלו כתובת אמם, ואלו כתובת אמם (ראה משנה כתובות צא א; רמב"ם אישות יט ג; טוש"ע אה"ע קיא ב), שבאותו דינר מתקיימת נחלה של תורה (רש"י כתובות נב ב ד"ה לא תקון; ראה רמב"ם שם; ראה טוש"ע שם).

שומת הנכסים, לידע אם יש בהם מותר דינר, נעשית בבית דין (ראה משנה כתובות צא א; ראה רמב"ם אישות יט ה; ראה טוש"ע אה"ע קיא ה).

מותר דינר אם יש מותר דינר ממטלטלים ולא מקרקעות, נחלקו ממטלטלין תנאים:

כְּתוּבַת יְבָמָה (יְבָמִים)¹

הכתובה שיש לה לְיָבָמָה לאחר שכינסה היבם, וההבדלים שבין כתובתה לכתובת שאר אשה

הפרקים:

- חיוב הכתובה
- כשאין לה כתובה מראשון
- שטר כתובת יבמים
- נספח לערך – נוסח שטר כתובת יבמה

כשפסלה בגט, וכן לסוברים שמצות חליצה קודמת למצות יבום, אם גובה כתובתה קודם חליצה, ראה ערך כתובה. על יבמה המסרבת להתייבם, אם היא כמורדת, ומפסידה את כתובתה, ראה ערך מורדת.

חיוב הכתובה

מהות הכתובה יבמה שכינסה היבם, כל זמן שהיא נשואה ליבם, אינה גובה את הכתובה שהיה לה מבעלה הראשון,

הערך שלפנינו עוסק בכתובת היבמה לאחר שִׁיָּבָמָה היבם, שלכל דיניה היא כאשתו (ראה ערך יבום: המצוה וגדרה).

על הכתובה מבעלה הראשון, שאין היבמה גובה אותה לאחר מיתת בעלה הראשון; ועל יבמה שמתה בעודה שומרת-יבם, שאין יורשיה גובים כתובתה, והטעם בזה, ואם יורשי הבעל מתחייבים בקבורתה, ראה ערך כתובה.

על גביית כתובתה לאחר שנחלצה, ראה ערך חלוצה.

על יבמה שאין ראוייה ליבום, כגון כשהיא אסורה ליבם, או

¹ כתובת יבמה (יבמים). 1. לג, טורים רנט-שכו.

מהם, כשם שפטור מעיקר הכתובה (ראה כתובות נג ב, ורש"י שם ד"ה כיון דאמר מר), ואין היבמה גובה אותם אלא מנכסי הבעל הראשון (תוס' כתובות שם ד"ה בת; רא"ש שם כח; ריטב"א שם; ר"ן שם; מאירי שם).

מזונות היבמה בחיי היבם נגיבים מנכסי היבם ולא מנכסי הבעל הראשון, אף לסוברים שחייב מזונות לאשה הוא חיוב מתנאי כתובה (ראה רמב"ם אישות יב ד, וראה ערכים: תנאי כתובה; מזונות), משום שהיבם חייב במזונותיה, כשאר בעל שחייב במזונות אשתו (דרישה אה"ע קס סק"א; צפנת פענח אישות יב ב).

תוספת כתובה תוספת כתובה שנהגו לכתוב אף לאלמנה, שהנושא אלמנה בסתם חייב לכתוב כפי המנהג (ראה רמב"ם אישות כג יב. וראה ערך תוספת כתובה), כתבו האחרונים שאין היבם חייב בה (שו"ת בית דוד (שאלוניקי) ב אה"ע קז; שו"ת מעיל שמואל (פלורנטיין) לב. וראה שו"ת ר"י מיגאש קלט ד"ה ואם), משום שאשה הקנו לו מן השמים (ראה לעיל), ומנהג המקום אינו גדול מתקנת חכמים ליתן מנה לאלמנה, שאין היבם חייב בו (בית דוד שם. וראה שו"ת מעיל שמואל שם).

ויש מן האחרונים שמצדדים לומר שאף על פי שכתובה על נכסי בעלה הראשון, ואין צריך לכתוב לה עיקר כתובה, צריך לכתוב לה תוספת כתובה כמנהג כל נושא אלמנה, שתוספת כתובה אינה אלא מתנה שנותן הבעל לאשתו משום חיבת ביאה, ואינו יכול להיפטר בזה בתוספת שכתב לה בעלה הראשון (שו"ת בארות חמים אה"ע ד).

נדוניה נדוניה - שהם נכסים שמכניסה האשה לבעלה בשעת נישואיה, והבעל מקבל על עצמו אחריותם (ראה ערכים: נדוניה; נכסי צאן ברזל) - שהכניסה היבמה לבעל הראשון, ובשעת מיתתו קיימים נכסי הנדוניה, או שהותיר נכסים לאחריותה, וכשנתייבמה נכנסו לרשות היבם (ראה ערך נדוניה), נחלקו הראשונים בדינה:

- יש ראשונים סוברים שאינה נגבית אלא מנכסי הראשון (רבינו קרשקש כתובות פב ב; ר"ן שם; פני יהושע כתובות פא א על תוס' ד"ה הרוצה), והיבם אינו חייב באחריות הנכסים (חזון איש אה"ע קלה פרק האשה שנפלו סק"א), שלא נשתעבד לנכסים אלו, ולא קיבל עליהם אחריות (אילת אהבים כתובות שם).

- ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שאף על פי שהיבם פטור מכתובת יבמה, אינו פטור אלא מעיקר כתובה, אבל מתחייב הוא באחריות נכסי נדונייתה שקיימים בשעה שכנסה, ואף על פי שירשה מאחיו, דנים כאילו הכניסה לו היבמה נכסים אלו - וכאילו גבתה את הנדוניה מן הראשון והכניסה לשני (מלאכת חרש ח ס"ק מח, וחזון איש שם) - ואם נפסדו אותם נכסים, גובים כנגדם משאר נכסיו (ים של שלמה יבמות ד יד, בדעת הרמב"ם).

גרשה והחזירה יבמה שנתייבמה, וגרשה היבם והחזירה קודם שתגבה כתובתה, אין לה כתובה אלא מנכסי בעלה הראשון, ואין היבם חייב לה כתובה נוספת (ראה משנה כתובות פ ב; שיטה מקובצת כתובות פב ב; טושי"ע אה"ע קסח ב), ואין שאר נכסיו משועבדים לה (שיטה מקובצת שם פב ב, בשם תלמידי רבינו יונה), שעל מנת לכתובה הראשונה החזירה (ראה כתובות פב ב) - כשאר אשה, שאם גרשה בעלה והחזירה אין לה אלא כתובתה הראשונה (ראה ערך כתובה) - ואף על פי שלא כתב לה כתובה, לא תקנו חכמים שיכתוב לה עתה כתובה (תוס' רי"ד כתובות פב ב; שיטה מקובצת שם, בשם ר' יונתן).

ואם תתאלמן או תתגרש מהיבם יש לה כתובה כשאר נשים (ראה ערך כתובה. ראה פסקי ריא"ז כתובות ח ד א), וגובה כתובתה מנכסי בעלה הראשון שמת, שירש אותם היבם (משנה יבמות לח א, כתובות פ ב; רמב"ם יבום א א, אישות כב יא; טושי"ע אבן העזר קסו ד, ושם קסח ג. ראה ערך ירושת היבם); ואין היבם מתחייב לה כתובה נוספת (תוס' ישנים יבמות לט א, בשם ר"ש; רמב"ן ורא"ה כתובות פב ב), ושאר נכסיו אינם משועבדים לכתובתה (שיטה מקובצת כתובות שם בשם רש"י מהדורא קמא, וראה רש"י יבמות שם ד"ה מן), אף על פי שבשאר נשים חייב הבעל כתובה, וכל נכסיו משועבדים לה (ראה ערך ירושת היבם).

טעם פטור בטעם שהיבם אינו חייב לה כתובה, אמרו שהוא היבם מכתובה משום שאשה הקנו לו מן השמים (יבמות לט א; כתובות פב ב). בביאור טעם זה, נחלקו הדעות:

- יש מן הראשונים שפירשו שסברא זו נאמרה לפטור את היבם מלהתחייב ליבמה כתובה ושאר חובות שבעל חייב לאשתו, מהם שפירשו, שאשה הקנו לו מן השמים הכוונה שיכול היבם ליבמה בעל כרחא (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג תרנח; מרדכי יבמות רמז כו), ולא באה לו על ידי כתובה (שיטה מקובצת כתובות פב ב, בשם רש"י מהדורא קמא); ומהם שפירשו, שאשה הקנו לו מן השמים, בלא שום טורח ובלא שום הוצאה (ר"י מלוניל כתובות פ ב), ולא מצאנו שהטיל עליו הכתוב ליתן לה מוהר ומתן (לבוש אה"ע קסו ב).

- מן האחרונים יש סוברים שאין חייב בכתובה אלא הנושא אשה מרצונו, ומפרשים "אשה הקנו לו מן השמים", שבעל כרחו של היבם מייבמה, שזה חובתו מן התורה לייבם את יבמתו, ולפיכך אינו חייב לה כתובה (חידושי מהר"א כתובות פב ב; משך חכמה שמות כב טו).

- יש סוברים שאין הבעל מתחייב בכתובה אלא כשהוא קונה את האשה, והיבם אינו קונה את היבמה, אלא התורה היא שהקנתה לו את היבמה בעת שבא עליה, אפילו אינו מתכוין לקנותה (ראה ערך יבום), ולכן אינו חייב לה כתובה (אבני נזר אה"ע ריב ד).

- יש מן האחרונים שפירשו ש"אשה הקנו לו מן השמים" אינו אלא סברא שכתובת המת משמשת ככתובה לנישואי היבם, ומפרשים "אשה הקנו לו מן השמים", שעל כרחא היא אשתו, כאילו הוא הבעל הראשון, ואין כאן נישואים חדשים, אלא הם הנישואים הראשונים, ובהם כבר יש לה כתובה (בית יעקב כתובות פב ב; אמרי בינה (גרמיואן) כתובות שם; אבן האזל יבום א א).

- ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם שחולקים על כל זה, וסוברים שהטעם שאין לה כתובה מן היבם אינו משום שהקנו לו אשה מן השמים, אלא משום שהיבם על דעת כתובתה הראשונה כנסה, והיבם עומד במקום אחיו, והרי זה כמגרש את אשתו והחזירה, שאין לה ממנו אלא כתובה אחת (ראה פסקי ריא"ז כתובות ח ד ג, וראה קובץ שיעורים כתובות אות רפז).

פטור היבם מחיוב כתובה ליבמתו, יש סוברים שהוא מעיקר הדין (לבוש אה"ע קסח א; שו"ת שבט בנימין רכו, ד"ה אשר (פח א); שו"ת אבני שיש ב נח ד"ה ואבוא; חידושי מהר"א כתובות פב ב; משך חכמה שמות כב טו); ויש סוברים בדעת ראשונים שמעיקר הדין חייב היבם בכתובה אלא שתקנת חכמים היא לפטור (ראה מהרש"א כתובות פא א על תוס' ד"ה הרוצה, בדעת תוס' שם; בית שמואל אה"ע קסח סק"א).

תנאי כתובה תנאי כתובה - כגון מזונות שאשה ניוזנה מנכסי בעלה המת כל ימי אלמנותה (ראה ערך מזונות) - היבם פטור

ויש ראשונים שכתבו, שהיבם משתמש במטלטלים כמו שירצה, שאין כוח בתקנת גאונים זו למונעו מנכסי אחיו, ולאוסרם עליו באחריות זו שלא ישא ויתן בהם (רמב"ם אישות כב יג; שו"ע שם דעה ב), ודי שנחמיר שתגבה היבמה מן המטלטלים בעת גביית כתובתה (פירוש המשניות לרמב"ם כתובות ח ז; ריב"ש שם, בדעת הרמב"ם).

בזמן הזה כתבו האחרונים, שתקנו הגאונים שאחר חתימת התלמוד שהיבם ישתעבד לכתובת היבמה מנכסיו, אפילו באופן שיש לה כתובה מהראשון, והניח אחריו נכסים (כנסת הגדולה אה"ע קסו הגהות הטור סק"ט, בשם שו"ת ר"א חסון כתי"י, בדעת הר"י; מלאכת חרש ח ס"ק לא). וכן כתבו הראשונים להלכה, שאף על פי שיש נכסים לראשון מתחייב היבם באחריות כתובתה מנכסיו (ר"י ברצלוני ספר השטרות שטר לה; ר"י יבמות קו ב; רא"ש יבמות יב יט; ראה העיטור כ' כתובת יבמין (לח ג); ראה מלאכת חרש שם ס"ק מ; ראה אור זרוע תרמא; מאירי יבמות לח א, קו ב, כתובות פ ב). ומהם יש מוסיפים שנהגו שקורעים את כתובתה מהראשון, וכותב לה היבם כתובה אחרת, כדי שיהיה שעבודה על כל נכסיו (מאירי יבמות לח א, וכתובות שם). ויש מן האחרונים מוסיפים, שאם לא רצה היבם לשעבד נכסיו לאחריות כתובתה, כופים אותו לחלוץ (שו"ת מבי"ט ב נג, וראה שו"ת שבט בנימין רכו; שו"ת בארות המים אה"ע ד).

ויש אחרונים סוברים, שאף בזמן הזה כשיש נכסים מראשון לכתובתה, אין היבם צריך להשתעבד לכתובתה מנכסיו (ראה שו"ע אה"ע קסו ד. וראה שו"ת שבט בנימין שם צ א), בדעת משפט צדק שם).

לסוברים שמתחייב היבם באחריות כתובתה, כתבו האחרונים שאף על פי שמדין התלמוד יבם אינו רשאי למכור נכסי המת (ראה לעיל), מכל מקום כיון שנשתעבד לה מתקנת הגאונים, רשאי למכור את נכסי המת (כנסת הגדולה אה"ע קסו הגהות הטור סק"ט; בארות המים שם).

בטעם התקנה לחייב את היבם, כתבו האחרונים, שתקנו כן כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציא (כנסת הגדולה שם, בשם ר"א חסון ומלאכת חרש ח ס"ק לג, בדעת הר"י והרא"ש), ואף על פי שבזמן התלמוד לא חששו לזה, בזמן הגאונים חששו, שנתלקלו הדורות וגברה מידת הכעס וההקפדה, וחששו שיותר בקל יבא להוציא את אשתו (מלאכת חרש ח ס"ק לו הג"ה ב).

שאר חיובי ממון שבכתובה, כגון תוספת כתובה שכתב לה הראשון, ונדוניא שהכניסה לראשון ולא נכנסה לרשות היבם, לסוברים שתקנת הגאונים היתה לחייבו לשלם שיעור כתובת הראשון (ראה לעיל), יש מן האחרונים סוברים שמתחייב היבם אף בתוספת כתובה שכתב לה הראשון (גינת ורדים אה"ע כלל ד יד ד"ה תשובה, בשם ר"א הכהן; שו"ת ויאמר יצחק א אה"ע קפה), וכן מתחייב בנדוניא שהכניסה לראשון (שו"ת שבט בנימין רכו, בדעת מהר"ש; ויאמר יצחק שם); ויש מן האחרונים סוברים, שלא תקנו לחייב היבם אלא בעיקר כתובה, אבל אינו חייב בתוספת כתובה שהיתה לה בכתובת הראשון, וכן אינו חייב בנדוניא שהכניסה לראשון ולא נכנסה לרשות יבם (גינת ורדים שם טו ד"ה ואעיקרא; מלאכת חרש ח ס"ק מח), שלא הפריזו בתקנתם לחייבו כתובת הראשון בשלימותה, ולחייבו בדבר שלא אכל ולא שתה, וכשם שחששו לתקנת האשה ראוי לחוש לתקנת האיש (גינת ורדים שם).

תוספת כתובה, למנהג שבזמננו שכותבים לכל הנשים תוספת (ראה ערך תוספת כתובה), וכן שהבעל כותב לאשתו נדוניא מנכסיו

מכירת נכסי הבעל הראשון, אין היבם רשאי למכרם (כתובות הבעל הראשון פא ב; רמב"ם אישות כב יא; טוש"ע אה"ע קסח ג) - אף על פי שירשם ואוכל מהם פירות (ראה משנה כתובות פ ב. ראה ערך יבום) - ואפילו משייר מהם כדי כתובתה (רש"י שם א ד"ה ויפייס וד"ה מגרשה; תוס' שם ד"ה הרוצה), לפי שהם משועבדים לפרעון כתובתה (ראה כתובות פא א; רמב"ם שם; טוש"ע שם), ואפילו הנכסים שוים מאה מנה, וכתובתה אינה אלא מנה (כתובות שם ב). ואף להחליפם בדבר העושה פירות יותר מהקרקע, כיון שאינו בטוח כמותה - אינו רשאי (ראה שו"ת ר"י מיגאש קלט).

גרשה היבם, אין לה בנכסי המת אלא כתובתה (משנה כתובות פ ב), ואם בא היבם למכור שאר נכסים - רשאי למכרם (רש"י שם פב ב ד"ה גירשה).

עבר ומכר עבר היבם ומכר בנכסי המת בעודה תחתיו, נחלקו אמוראים אם מכירתו בטלה:

- לדעת רב יוסף מכירתו בטלה מיד, אפילו קודם שתבוא האשה לגבותם (כתובות פא ב; תוס' שם א ד"ה הרוצה, וראה מהר"א שם; רמב"ן בבא בתרא נ א), מפני שחזקו חכמים את שעבוד היבמה - יותר משאר שעבוד, שמכירתו קיימת ואינה בטלה אלא כשגובים ממנו (ראה ערך נכסים משועבדים) - שכל תקנה שתקנו חכמים בדיני ממונות משום הפסדו של אחר, תקנו שלא יועילו מעשי העובר עליה (שו"ת רדב"ז ו ב' אלפים סח, בתירוצו ב; שו"ת פנים מאירות א לד; ט"ז אורח חיים תקכד סק"א; שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורא קמא קכט, קעד; שו"ת חתם סופר יורה דעה ו).

- אביי חולק וסובר שהיבם שמכר - מכירתו קיימת (כתובות פא ב. וראה רש"י שם ד"ה שלחה), שלדעתו לא תקנו חכמים להחמיר ביבמה שלא יחולו מעשיו (מהר"א כתובות פא א, על תוס' ד"ה הרוצה).

הלכה, שמכירתו בטלה, בין מכר ובין נתן מתנה, ובין שחלק עם אחיו בנכסי המת, בין שמכר קודם יבום את זכותו בנכסים שיזכה בהם ביבום, ובין שמכר אחר היבום (כתובות פא א; רמב"ם אישות כב יא; טוש"ע אה"ע קסח ג).

נכסי הבעל הראשון המשועבדים לכתובת יבמה, שאין מטלטלים היבם רשאי למכרם, הם אותם נכסים המשועבדים לכתובת כל אשה (ראה משנה כתובות פ ב, וגמרא שם פא ב).

מטלטלים שהשאיר הראשון, לסוברים שמטלטלים משועבדים לכתובת אשה (ראה ערך כתובה), יילקח בהם קרקע, והיבם אוכל פירות (כתובות פא ב).

בזמן הזה, שתקנו הגאונים לגבות כתובה ממטלטלים, אף לסוברים שמטלטלים אינם משועבדים לכתובה (ראה ערך כתובה), כתבו הראשונים שאף ביבמה משועבדים המטלטלים שהניח המת לכתובתה, ואסור ליבם למכרם (ר"י כתובות פא ב; רמב"ן בספר הזכות גיטין מא א; רשב"א שם; ריטב"א שם פב א; רא"ש שם ח יג; טור אה"ע קסח; דעה א בשו"ע שם ה).

ויש מן הגאונים שכתב, שתקנת הגאונים לא היתה אלא באלמנה או גרושה כדי שיהא חן, דהיינו שיהיה לה ממון ויהיו קופצים עליה לשאתה, אבל יבמה שהיבם מייבם אותה ואינה צריכה חן, לא תקנו להוציא מהיבם מטלטלים שהשאיר בעלה משום שעבוד כתובה, ואין לוקחים בהם קרקע (העיטור כ' כתובות סוף ד"ה החמישי (לד ב), ורמב"ן בספר הזכות גיטין מא א, בשם גאון).

• ויש סוברים שאין היבם חייב בתנאי כתובה, שלא תקנו לה חכמים מהיבם אלא עיקר כתובה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (מאירי כתובות שם, בשם גדולי הרבנים; שיטה מקובצת כתובות שם, בדעת רש"י).

תוספת ונדוניא תוספת כתובה שכתב ליבמה בעלה הראשון, כתבו הראשונים שאף במקום שהיבם מתחייב בעיקר הכתובה - כשאין לה כתובה מהראשון, כגון שלא השאיר נכסים - בתוספת אינו מתחייב (שו"ת ר"י מיגאש קלט; שיטה מקובצת כתובות פב ב, בשם תלמידי רבינו יונה; שו"ת תשב"ץ ב רע; שו"ת רדב"ז א רל; פני יהושע כתובות שם פא א; שו"ת משפט צדק א נו), שלא תקנו חכמים לחייבו אלא כדי שלא תהא קלה בעיניו לגרשה, ואין בכלל התקנה אלא עיקר הכתובה, שהוא השיעור שנתנו חכמים בכל מקום כדי שלא תהא אשה קלה בעיני בעלה לגרשה (ר"י מיגאש שם).

יבמה שאין לה כתובה מבעלה הראשון, שתקנו לה חכמים כתובה מהיבם, הרי זה בין שלא היה כלל חיוב כתובה לבעל הראשון (ראה להלן), כגון כשנתאלמנה מן האירוסין, ולא כתב לה בעלה הראשון כתובה בשעת אירוסיה, שאין לה כתובה מבעלה, לסוברים כן (ראה ערך כתובה. מאירי יבמות לח א, כתובות פ ב; פרשת המלך אישות כב יד, בדעת הרמב"ם יבוס ב יז; פרישה אה"ע קסו סק"ח); ובין כשמחלה כתובתה לבעלה הראשון (רמב"ם אישות ויבוס שם; רבי אברהם מן החר יבמות לט א; מאירי יבמות שם, וכתובות שם; טושי"ע אה"ע קסח ח-ט), או שמכרה לו כתובתה (רמב"ם יבוס שם; טושי"ע שם ט), ולא הספיק הבעל הראשון לכתוב לה כתובה אחרת (ב"ח אה"ע שם ג); ובין כשאין נכסים מהבעל הראשון לכתובתה, כגון שלא השאיר אחריו נכסים (ראה שו"ת גאונים קדמונים צא; רס"ג בשו"ת שערי צדק ג א כד; רש"י יבמות לט א ד"ה ואי, פה א ד"ה או, כתובות נג ב ד"ה או; רא"ש כתובות ד כח; ריטב"א יבמות פה א, כתובות נג ב; רבי אברהם מן החר שם שו"ת תשב"ץ ב רע; טושי"ע אה"ע קסו ד; טור שם קסח; רמ"א אה"ע קסח ט).

שטר כתובת יבמים

חיוב היבם שטר כתובה שכותב היבם ליבמתו - והוא הנקרא לכתוב כתובה בפוסקים "כתובת יבמים" (רס"ג ספר העדות והשטרות (שנתון המשפט העברי יא-יב עמ' 231 ואילך), ור"י ברצלוני ספר השטרות שטר לה, וספר מתיבות יבמות ה, ומחזור ויטרי תקנה, ורמב"ם יבוס ד לא, וטור אה"ע קסו, ועוד); או "כתובת יבוס" (ראה ר"ף יבמות קו ב, ורא"ש שם יב יט, וראב"ה תתצד); או "כתובת יבמה" (ראה טופס כתובות רצאבי ב, עיטור הכתובה קטו, מכתבי יד תימניים), נחלקו הראשונים אם חובה על היבם לכתבו, כשאר נושא אשה שחייב לכתוב לה שטר כתובה, כדי שתסמוך דעתה שלא יגרשנה (ראה ערך שטר כתובה), אף על פי שיש בידה שטר כתובה מראשון, או שאין חייב לכתבו:

• יש סוברים שהיבם אינו חייב לכתוב לה כתובה חדשה (ראה רש"י כתובות פב ב ד"ה כתובה; ים של שלמה יבמות ד יד, בדעת שו"ת מהר"ם; ראה חוקות הדיינים שמג; ראה שו"ת רדב"ז א קל; ראה בית שמואל אה"ע קסח סק"ד).

• ויש סוברים שהוא חייב לכתוב לה, ותקנת חכמים היא שיכתוב לה שטר כתובה, כשאר נושא אשה (אור זרוע א תרמא; רמב"ם יבוס ב ב, ושם ד לא; סמ"ג עשין נא; סמ"ק רפ; ארחות חיים הלכות יבוס ב; פסקי ריא"ז יבמות ו א יב; טושי"ע אה"ע קסו ד).

אף על פי שלא הכניסה לו כלום (ראה ערך נדוניא), כתבו האחרונים שבזמן הזה, אחר שתקנו הגאונים לחייב היבם להשתעבד לכתובת היבמה, דינה של יבמה הוא כשאר נשים, וחייב היבם אף בתוספת כתובה (נכנסת הגדולה אה"ע קסו הגהות הטור ט; שו"ת בארות המים אה"ע ד ד"ה הרי (קלו א); שו"ת שבט בנימין רכו ד"ה איך; שו"ת ויאמר יצחק א אה"ע קפה ד"ה גם; מלאכת חרש ח ס"ק מט).

כשאין לה כתובה מראשון

חיוב הכתובה יבמה שלא היתה לה כתובה מן הבעל הראשון - כגון שלא היו לו נכסים, או שמחלה לו כתובתה (ראה להלן) - תקנו לה חכמים כתובה מהיבם (יבמות לט א; כתובות פב ב; רמב"ם אישות כב יד, יבוס ב יז; טושי"ע אה"ע קסו ד, ושם קסח ח, ט) לאחר שכנסה (רמב"ן יבמות פה א; רשב"א שם; מאירי שם; ריטב"א שם; שו"ת רשב"ש יג) - אפילו לא ירש דבר מהמת (שו"ת בית דוד (שאלוניקי) ב אה"ע קז) - כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (יבמות שם; כתובות שם).

גדר החיוב בגדר התקנה, יש סוברים שחכמים תקנו שהיבם חייב בכתובה אפילו לא יכתוב לה כתובה (ראה ביאור הגר"א אה"ע קסח ס"ק יג, בדעת רמב"ן ורשב"א יבמות פה א; שו"ת רדב"ז א רל); ויש סוברים שלא תקנו חכמים אלא שהיבם חייב לכתוב לה כתובה, משום שאסור לאדם לשהות עם אשתו בלא כתובה (ראה ערך כתובה. שיעורי ר' שמואל יבמות לט א, תסח), ועד שלא יכתוב, אינו חייב בכתובתה (ראה ביאור הגר"א שם ס"ק יא, בדעת הרמב"ם יבוס ב יז).

שיעור הכתובה שיעור כתובת היבמה מהיבם, כשאין לה כתובה מהראשון ותקנו לחייב היבם בכתובה, נחלקו בו הראשונים:

• יש סוברים שתקנו לה שיעור כתובה כפי שהיה ראוי לה מבעלה הראשון, ולפיכך אם נשאת לראשון כשהיא בתולה שכתובתה מאתים, אף על פי שנפלה ליבוס כשהיא בעולה - ובעולה כתובתה מנה (ראה ערך כתובה) - כתובתה מהיבם היא מאתים (רבינו קרקש כתובות פב ב; שיטה מקובצת שם בשם ריב"ש).

• ויש סוברים ששיעור הכתובה שתקנו לה אינו אלא כשיעור שהיה מתחייב בו היבם אילו היה נושאה עתה. לפיכך, נפלה ליבוס כשהיא בעולה, אף אם כתובתה מראשון היתה מאתים - משום שנשאת לו כשהיא בתולה - אין היבם חייב לה אלא מנה (העיטור כ' כתובת יבמן (לו ד), בדעת רס"ג בתשובה; ראה שו"ת שערי צדק ג א כד; רמב"ם אישות כב יד, יבוס ב יז, ובפירוש המשניות יבמות ד ד; רמב"ן כתובות פב ב, בשם יש מפרשים; רשב"א שם; ריטב"א שם; שיטה מקובצת בשם תלמידי רבינו יונה שם; ניםוקי יוסף שם; רבי אברהם מן החר יבמות לט א; ראה פסקי ר"ד יבמות לט א; שו"ת תשב"ץ ב רע; טושי"ע אה"ע קסח ח, ט), שהרי נשאת לו כשהיא בעולה (רשב"א שם), ואין לה עליו כלום ממה שהיה לה על בעלה הראשון, שאינו מן הדין שהיבם, שאשה הקנו לו מן השמים (ראה לעיל: חיוב הכתובה), יתחייב במה שהיה חייב אחיו המת (שו"ת תשב"ץ שם).

תנאי כתובה תנאי כתובה - כגון חיוב מזונות לאשה אחרי שמת בעלה - אם חייב בו היבם, כשאין לה כתובה מהראשון כלל ונתחייב היבם בכתובה, נחלקו בו הראשונים:

• יש סוברים שכשם שחייב בכתובתה, כך חייב בתנאי כתובה (תוס' כתובות נג ב ד"ה בת; ריטב"א שם; מאירי שם; רא"ה שם; שיטה לר"ן שם).

• תוספת כתובה, דהיינו ממון שמתחייב הבעל להוסיף לאשתו על עיקר כתובה (ראה ערך תוספת כתובה), שכתב הבעל הראשון ליבמה, יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שכותב אותה היבם בכתובת יבמים, ומפרש בכתובה שהוא הסכום שהתחייב לה הראשון, ושאינה נגבית אלא מנכסי הראשון (ראה שו"ת ר"י מיגאש קלט); ויש מן האחרונים שנראה מדבריהם שאין מזכירים בכתובת יבמים תוספת שהיתה לה מראשון (ראה שו"ת בארות המים אה"ע ד, ים של שלמה יבמות ד יד, שפרשו תוספת שבנוסח כתובת יבמים של הגאונים, שהיא תוספת מהיבם).

נוסח שטר כתובת יבמים יסדוהו הגאונים (אור זרוע א תרמא). וכתבו הראשונים שאף בדברים שאין בנוסח שלהם שום קפידא, כגון להזכיר שהחתן הוא בחור, אין לשנות כלום מנוסח הכתובה (שו"ת תשב"ץ ב רע, בשם ריב"ש, והסכים עמו).

נספח לערך כתובת יבמה

נוסח שטר כתובת יבמים (על פי שו"ת שבות יעקב ג קלו)²

בכך בשבת, כך וכך יום לחדש פלוני שנת כך וכך לבריאת עולם למנין שאנו מונין כאן במקום פלוני איך אתא לקדמנא פלוני בר פלוני ואמר לנו: אחא דמן אבא שכיב, וחיים לרבנן ולכל ישראל שבק ובר וברת מורית ומחסין ומקים שמא בישראל לא שבק, ושבק הדא איתתא דשמה פלונית בת פלוני דהוי נסיבת ליה, ולית אח אחרא דמן אבא אלא אנא וחזי לי מדאורייתא לייבומא כדכתיב בספר אורייתא דמשה: יבמה יבא עליה, ואנא אפלח ואוקיר ואיזון ואפרנס יתיכי כהלכת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין וזנין ומפרנסין לנשיהון בקושטא, ויהבנא ליכי כסף זוזי מאה דחזי ליכי מדרבנן ומזוניכי וכסותיכי וסיפוקיכי ומיעל לותיכי כארח כל ארעא וצביאת פלונית בת פלוני דא ואתייבמת לפלוני בר פלוני יבמה בדיל לאוקמי שמיה בישראל, כדכתיב והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחי המת ודא נדוניא דהנעלת ליה מבי נשא עשרים וחמשה לטריין וצבי פלוני דין והוסיף לה מדיליה עשרין וחמשה לטריין סך הכל חמשים לטריין כסף וכך אמר לנו פלוני דנן אחריות שטר כתובתא דא ותוספתא דין קבלית עלי ועל ירתי בתראי להתפרע מכל שפר ארג נכסין וקנינין דאית לי תחת כל שמיא, דקנאי ודעתיד אנא למקני נכסין דאית להון אחריות ודלית להון אחריות, כולהון יהון אחראין וערבאין לפרוע מנהון שטר כתובתא דא ותוספתא דין קבל עלי פלוני דין כחומר כל שטר כתובת ותוספתות העשוי בישראל כדחזי דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי. וקנינין מן פלוני בר פלוני דין למרת פלונית בת פלוני ככל מה דכתב ומפורש לעיל, במנא דכשר למקניה ביה, והכל שריר וקים.

ב' עדים.

בכאן חותם היבם

לא היו נכסים לראשון מהיבם (ראה לעיל: כשאין לה כתובה מראשון), כתבו האחרונים שחייב היבם לכתוב לה כתובה, אף לסוברים שבהשאייר הראשון נכסים אין היבם חייב לכתוב לה שטר כתובה (בית שמואל אה"ע קסח סק"ד; ראה שו"ת רדב"ז א רל).

כתובה שאבדה כתובת יבמים שאבדה, כתבו הראשונים, שחובה על היבם לכתוב ליבמה שטר חדש, כשאר אשה שאבדה כתובתה, משום שאסור לשהות עמה שעה אחת בלא שטר כתובה (ראה ערך שטר כתובה. ספר האסופות מכתב יד (הובא בקובץ שיטות קמאי כתובות נו ב), נוסח שטרות תקכ. וראה שו"ת אבני שיש ב נח).

החייבים הנכתבים בכתובה החייבים שכותבים בשטר כתובת יבמים, יש מהם הנכתבים בכתובה שלדברי הכל כותבים אותם בכתובה, ויש שנחלקו בהם:

• עיקר כתובה, דהיינו, מאתים לבתולה, או מנה לאלמנה (ראה ערך כתובה), הנכתבים בכל שטר כתובה, יש מן הראשונים שנראה מדבריהם שכותבים אותו בכתובת יבמים אף כשיש לה כתובה מבעלה הראשון, ואינה נגבית אלא מנכסיו (ראה שו"ת ר"י מיגאש קלט ד"ה ואם; ראה בית שמואל אה"ע קסח סק"ד); ויש שכתבו שכאשר כתובתה מהבעל הראשון קיימת, אינו כותב בכתובתה עיקר כתובה שהיה לה מראשון (ראה פסקי ריא"ז כתובות ו א יב; שער החדש על העיטור כי כתובת יבמין (לח ב) סק"ב, בדעת העיטור שם; שבט בנימין רכו (פח ב) ד"ה ולכאורה). ומכל מקום בזמן הזה, לסוברים שהיבם משעבד נכסיו לאחריות כתובת הראשון (ראה לעיל: חיוב הכתובה), כותב עיקר כתובה שהיה לה מבעלה הראשון (ראה מאירי יבמות קו ב; שו"ת שבט בנימין רכו).

• מזונות היבמה ופרנסתה, שהיבם חייב בהם כשאר בעל (ראה ערך שאר כסות ועונה), ונכתבים בשטר כתובה של שאר נשים (ראה ערך שטר כתובה), יש מן הגאונים שכתבו בנוסח הכתובה את חיובו של היבם לעבוד ולכבד ולזון ולפרנס את יבמתו, כנוסח שאר כתובה (ראה ערך שטר כתובה. רס"ג ספר העדות והשטרות (שנתון המשפט העברי יא-יב עמ' 232); רב האי גאון ספר השטרות יט; מחזור ויטרי תקנה; אור זרוע א תרמא; מאירי יבמות קו ב; טור אה"ע קסו); ויש מן הגאונים והראשונים שלא הזכירו בנוסח כתובת יבמים את התחייבות היבם לזון ולפרנס (מתיבות יבמות ה; רי"ף יבמות קו ב; רמב"ם יבוס ד לב; ראב"ה תתצד; רא"ש יבמות יב יט. וראה שו"ת צפנת פענח א קיח).

• חיוב עונה, שיבם חייב ליבמה כשאר אשה (ראה ערך עונה), שכותבים אותו בשאר שטר כתובה (ראה ערכים: עונה; שטר כתובה), יש ראשונים שהזכירוהו בנוסח כתובת יבמים שלהם (העיטור כתובת יבמין (לח ג); אור זרוע א תרמא; מאירי יבמות קו ב; טור אה"ע קסו); ויש ראשונים שלא הזכירוהו (רס"ג ספר העדות והשטרות (שנתון המשפט העברי יא-יב עמ' 232); רב האי גאון ספר השטרות יט; מחזור ויטרי תקנה; רבי יהודה ברצלוי ספר השטרות לה).

מקרים שמשנים מהנוסח, ראה באנציקלופדיה. וראה שם על נוסח יהודי תימן.

2. על שיטות הראשונים בנוסח הכתובה, על דיוקי הלשונות בנוסח זה, ועל

פֿתוּבֿת קֶעקֶע

האיסור לתת כתובת קעקע באדם

שתעמוד לעולם (כן משמע מרמב"ם שם ושם, ורבנו הלל לתורת כהנים שם, וסמ"ג שם, וחינוך שם), וכן הלכה (כן משמע מטוש"ע שם).

• ויש סוברים שצריך הכתב לעמוד ימים רבים (רבנו יהונתן שם; נמוקי יוסף שם).

וכל מקום שבגוף שכתב עליו כתובת קעקע - חייב (רמב"ם עבודה זרה שם; חינוך שם; טור שם), בין מגולה בין מכוסה בבגדים (חינוך שם).

כתב על אחר הכותב על חברו - חייב (תוספתא מכות (צוקרמאנדל) ד טו; מאור האפלה ויקרא שם), ובכלל זה אף הכותב על קטן (חקרי לב יו"ד ב כט; פתשגן הכתב יג וטו) וחרש ושוטה (פתשגן הכתב טו).

כתיבת כתובת קעקע על נכרי - מותרת, שלא אסר הכותב אלא "בכם", היינו בישראל (נודע ביהודה תניינא אה"ע קלה) ⁵.

עבד-כנעני (ראה ערכו), אסור לכתוב עליו כתובת קעקע (כן משמע מתוספות גיטין שם, ותוספות הרא"ש שם), שכיון שחייב במצוות (ראה ערך הנ"ל) הרי הוא כישראל לכל דבריו (נודע ביהודה שם) ⁶.

מי שכותבים אדם שכותבים בבשרו ומקעקעים בו, אף הוא עובר ומקעקעים עליו באיסור של נתינת כתובת קעקע (תוספתא שם; ש"ך יו"ד קפ סק"ד) ⁷, שהאיסור נאמר בלשון רבים - לא תתנו (ויקרא יט כח) - ומשמע שמלבד האיסור שעל המקעקע יש איסור אף לזה שקעקעו בבשרו (רמב"ם מכות כ ב; ריטב"א קידושין לה ב) ⁸. ואם סייע, נמצא שעשה מעשה, ולוקה (כן משמע מהרמב"ם עבודה זרה שם, וארחות חיים, פאות הראש והזקן ד, וכלבו שם, וחינוך שם, וריטב"א שם, וטוש"ע שם ב) - אבל לא סייע, אינו לוקה (רמב"ם וארחות חיים וכלבו וחינוך וטוש"ע שם), שלא עשה מעשה, ואין לוקים על לאו-שאיין-בו-מעשה (ראה ערכו. חינוך שם).

אפילו המקעקע אינו בר חיוב, כגון שהוא גוי, אותו שקעקע בו עובר על האיסור (יד הקטנה עבודה זרה ו, ל"א נז, מנחת עני ס"ק פח).

הכתיבה בכתיבה שחייבים עליה, נחלקו תנאים:

• יש אומרים שאינו חייב עד שיכתוב שם את השם (רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון במשנה מכות כא א, ותורת כהנים קדושים פרק ו י, כלומר שם של עבודה זרה (סתמא דתוספתא שם, לפי באור הגר"א יו"ד קפ סק"א; תני בר קפרא בגמ' שם; גמ' שם, בדעת רבי שמעון), שייחס לצורה שם סיבה ראשונה (מאירי שם יג א), שנאמר: וכתבת קעקע לא תתנו בכם אָנִי ה' (ויקרא שם. רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון במשנה שם; תני בר קפרא בגמ' שם), אני ה' ולא אחר (תני בר קפרא בגמ' שם), ואסורים אתם לכתוב שם אחר על בשרכם (ריב"ן שם ד"ה את השם) ⁹.

• ויש מחייבים בכל כתובת קעקע (תנא קמא במשנה שם, לפי ריב"ן שם ד"ה כתובת קעקע), ש"אני ה' " שאמר הכותב, כוונתו אני ה' נאמן להיפרע. ואף על פי שהגויים לא היו רגילים אלא בשם

אסור לתת כתובת קעקע באדם, שנאמר: וכתבת קעקע לא תתנו בכם (ויקרא יט כח), ונמנה איסור זה במנין המצוות (ספר המצוות לרמב"ם ל"א מא; סמ"ג לאוין סא; סמ"ק עב; חינוך רנג), והעובר על הלאו - בין איש בין אשה (רמב"ם עבודה זרה יב יא) - לוקה (משנה מכות כא א; רמב"ם עבודה זרה שם, וספר המצוות שם). טעם האיסור כתבו ראשונים משום שזה היה מנהג הגויים שהיו רושמים עצמם לעבודה זרה שלהם, כדי לומר שהוא עבד מכור לה ומסור לעבודתה (כן משמע מרמב"ם שם ושם, וסמ"ג שם; חינוך שם) ².

כתיבה קעקוע כתובת קעקע שחייב עליה היא כשיכתוב ויקעקע (משנה מכות כא א; תורת כהנים קדושים פרק ו י, והיינו שישירוט על בשרו - במחט (רש"י עה"ת שם; ריב"ן מכות שם ד"ה בכתובת קעקע), או בסכין (ריב"ן שם; פסקי תוספות שם לב), או בכלי (תוספות ישנים שם), או ביד (ריטב"א שם) - וימלא מקום השריטה כחול, או דיו, או שאר צבעונים הרושמים (רמב"ם עבודה זרה שם; סמ"ג שם; סמ"ק שם; שו"ע יו"ד קפ א), ונחלקו ראשונים אם הכתיבה היא בדיו, או באחד הסממנים שכותבים בהם, והקעקוע הוא שריטת הבשר במחט או בסכין כדי להכניס את הצבע בין העור לבשר (כן משמע מרש"י עה"ת שם; ריב"ן שם; ר"ש משאנץ לתורת כהנים שם; חינוך שם); או להיפך: "כתובת" היא שריטה, וקעקוע הוא נתינת הצבע בה (סמ"ג שם; סמ"ק שם).

ונחלקו ראשונים בסדר המחייב:

• יש אומרים שאין חילוק בסדרם, ובין שכתב ואחר כך קעקע, ובין שקעקע תחילה ואחר כך כתב - חייב (רמב"ם שם ושם, לפי ברית משה לסמ"ג שם ב; כן משמע מהריטב"א שם), וכן הלכה (ב"ח שם; ש"ך שם סק"א).

• יש אומרים שאינו חייב אלא בכותב בדיו תחילה (ריב"ן שם, לפי מרומי שדה שם; פתשגן הכתב ב, בדעת הריטב"א שם).

• ויש אומרים שאינו חייב אלא בשורט תחילה (תוספות ישנים ור"י אלמדארי שם, וברטנורא שם ג, לפי משנת חכמים נז).

כתב ולא קעקע, קעקע ולא כתב - פטור (תורת כהנים שם; משנה שם; רמב"ם עבודה זרה שם), ומכל מקום אסור מדרבנן (דינא דחיי לסמ"ג לאוין סא; מנחת חינוך רנג סק"א, בדעת תוספות גיטין כ ב ד"ה בכתובת, ובית שמואל קכד ס"ק טז) ³.

הכתב שבכתובת קעקע הוא כתב שאינו יכול להזדייף (כן משמע מגיטין שם), ובזמן שיכולה לעמוד, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהאיסור הוא רק בכתובת שאינה יכולה להימחק לעולם (רש"י עה"ת שם; ריב"ן מכות שם; כלבו צד) ⁴.

• יש סוברים שכל כתובת קעקע היא בכלל האיסור, ואין צורך

לעולם קיים, ורק שאינו חייב אם אינו עושה כתובת קעקע שיכולה לעמוד לעולם (פסקי דין - ירושלים דיני ממונות ובירורי יהדות ד, ע"מ קנה). ⁵ ויש מצדדים לאסור (משנת חכמים נז). ⁶ ויש מהראשונים המתיר (כן מצדד במאירי גיטין שם). ⁷ ויש הסוברים שמחלוקת תנאים בדין זה (ערוך לנר מכות כ ב). ⁸ לדעות נוספות במקור הדין, ראה: ש"ך שם סק"ד; חסדי דוד לתוספתא שם; ערוך לנר מכות שם. ⁹ ונחלקו ראשונים אם לדעה זו, מכל מקום שאין בה שם עבודה זרה, אסור אבל פטור ממלקות (ריב"ן שם ד"ה

כתובת קעקע. ¹ לג, טורים שכז-שלח. ² ויש מהראשונים שכתבו שהאיסור גזירת מלך הוא (ריב"ן מכות כא א ד"ה כתובת קעקע; כן משמע מפסקי הרי"ד שם, בפירוש הראשון); ויש שכתבו שני הטעמים (ריטב"א שם). ³ ויש הסובר שדווקא שריטה אסורה מדרבנן, שהרואה ששרט יחשוב שמן הסתם דעתו למלאות את השריטה בדיו, אבל צבע לחד, אין בו איסור (פתשגן הכתב יח); ויש סוברים ששניהם מותרים לכתחילה (משנת חכמים נז, בדעת הרמב"ם; תועפות ראם שלח ג, בדעת היראים שם). ⁴ ויש שביאר לדעה זו, שאיסור

בכלל האיסור, ואין צורך שתעמוד לעולם (ראה לעיל), העושה כתובת קעקע חייב (ברכת אשר עה"ת שם). ולמרות שאין עושים כן לשם כתובת קעקע אלא לשם נוי, הרי זה ככותב על עבדו שלא יברח (ראה לעיל) שפטור ממלקות, אבל עובר על איסור (פסקי דין – ירושלים דיני ממונות ובירורי יהדות ד, עמ' קנז, על פי רמ"א שם ד).

אפר מקלה על נתינת אפר מקלה על גבי מכה - אפר שריפה (תוספות גבי מכה ישנים ור"י אלמדארי שם) שהוא קשה, ולאחר זמן מקעקע את מקום המכה, והרושם נראה שם (ריב"ן שם ד"ה אפר) - נחלקו בה אמוראים:

• יש אוסרים - מדרבנן (ריטב"א שם) - מפני שנראה ככתובת קעקע (רב מלכיא אמר רב אדא בר אבהו בגמ' שם), אף על פי שאינו כותב כלום (תורת חיים עבודה זרה כט א).

• ויש אוסרים אפילו במקום הקזת דם (אביי בגמ' שם, לפי ר"י אלמדארי שם), ולדעתם אסור לשים שם שום דבר רפואה המשחירו (פסקי הרי"ד שם).

• ויש מתירים - אפילו יש בה צורת אות (ראה לעיל. מעיל צדקה ל, בלשון השניה) - משום שכל מקום שיש שם מכה - מכתו מוכיחה עליו (רב אשי בגמ' שם, לפי פסקי רי"ד וריטב"א שם), שאינו עושה כחקות הגויים, אלא לרפואת המכה (ש"ך שם סק"ו), ואפילו לאחר שחיתה המכה, רושם המכה עדיין נשאר (בי"ח שם; ט"ז שם סק"א), וכן הלכה (תוספות שם ד"ה רב; רא"ש שם ג ו; מאירי וריטב"א ונמוקי יוסף שם; טושי"ע שם ג; ועוד), וכל שכן שמותר לתת על מכתו שאר עפר (בי"ח שם; ש"ך שם סק"ה)¹².

עבודה זרה - והרי טעם האיסור משום שכך היו הגויים רגילים לכתוב בבשרם (ראה לעיל) - הפריזו הכתוב במידה, ואסר כל כתיבה (ריטב"א שם), וכן הלכה (פירוש המשניות לרמב"ם שם; טור שם; שו"ע שם א, לפי באור הגר"א שם)¹⁰.

ובכתיבה האסורה לדעה זו נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאינו חייב אלא כשכתב כעין אותיות (רבנו יהונתן ור"י אלמדארי ותוספות ישנים שם; ברטנורא שם; סמ"ק עב; ארחות חיים שם), ואפילו לא כתב אלא אות אחת (חינוך רנ"ג)¹¹, והבא לקעקע שריטה בעלמא אסור מדרבנן (יד הקטנה שם).

• ויש סוברים שאין צריך צורת אותיות, אלא חייב על כל צורה שרושם (פירוש הראב"ד ור"ש משאנץ לתורת כהנים שם; יד הקטנה שם, בדעת ריב"ן והרמב"ם), ונחלקו אחרונים אם לדעה זו אינו חייב אלא על צורה שלמה (משנת חכמים נז; פתשגן הכתב ח, בדעת המיוחס ליונתן שם; או שחייב אף על שריטה בעלמא (ערוך לנר שם)).

בשמאל כתב בשמאל - שאינו דרך כתיבה, והכותב בשמאלו בשבת פטור (ראה ערך כותב: הכתיבה) - מכל מקום חייב, שאין צריך לכתוב דרך מלאכה (תועפות ראם שם).

הכותב על עבדו הרושם בכתובת קעקע על עבדו שלא יברח - פטור שלא יברח (תוספתא שם; שו"ע שם ד) - אבל אסור (רמ"א שם) - שלא חייבה התורה על כתובת קעקע אלא כשעושה אותה משום עצם הכתוב, כחק הגויים (גט פשוט כד ל; מנחת חינוך רנ"ג סק"ו, בשמו).

בימינו אף בימינו, שניתן להסיר את כתובת הקעקע באמצעות קרני לייזר, מכל מקום להלכה שכל כתובת קעקע היא

פְּתוּנָת

לבוש, שהכהן לובשו על בשרו, והוא מכסה את כל גופו, אחד מארבעת בגדי-כהונה

הוא פשתן (תוספתא מנחות ט ז; יומא עא ב; ירושלמי כלאים ט א מ א), וראה פני משה שם; רמב"ם כלי המקדש ח ג), וכן נאמר: וְלִבְשׁ הַכֹּהֵן מְדוּ - היינו הכתונת (רש"י ויקרא ו ג, וראה אבן עזרא שם) - בְּד (ויקרא שם), ובד הוא פשתן (יומא עא ב; רמב"ם שם. וראה ערך בגדי כהונה).

החוט שעושים ממנו את הכתונת, הוא חוט כפול ששה (רמב"ם שם ח א, ג; מאירי שם) - כחוט של שאר דברים שנאמר בהם "שש" (ראה ערך בגדי כהונה) - היינו שעושים אותו מששה חוטים שזורים יחד (מאירי וריטב"א יומא שם; משנה למלך שם ג ד"ה עוד יש לדקדק).

לא היה החוט כפול ששה - פסולה (יומא שם: וחד לעכב, ורבינו חננאל שם בביאורו; רש"י זבחים יח ב ד"ה דברים).

נעשית משובצת הכתונת של הכהן הגדול, נאמר בה: וְשִׁבְצָתָּ הַכֹּהֵן נְעִישִׁית (שמות כח לט), ונאמר: וְכִתְּנָתָּ תִּשְׁבֹּץ (שם ד), שהיא נעשית משובצת (רמב"ם כלי המקדש ח טז), כלומר נעשית משבצות-משבצות לנוי (רש"י שם, וראה רש"י ור"י בכור שור שם לט).

ענינה הכתונת היא כמין חלוק (רש"י שמות כח ד. וראה פסיקתא זוטרותא שמות כט טו), ויש לה בתי ידים ארוכים (ראה להלן: מידות השרוול שלה), והכהן לובשה סמוך לבשרו (רש"י ורבנו בחיי שמות כח ד²) - על המכנסים (ראה ערכו) - וחוגר אותה באבנט (ראה ערכו. רש"י שם; פסיקתא זוטרותא שם. וראה ערך אבנט) (ראה איוור מס' 3 בסוף הכרך).

נמנית בין הכתונת, בין של כהן (ראה ערכו) הדיוט ובין של בגדי הכהונה כהן-גדול (ראה ערכו), נמנית בין בגדי כהונה (שמות כח ד, ושם לט-מ; משנה יומא עא ב; רמב"ם כלי המקדש ח א וב), וכן נמנית הכתונת בין בגדי הלבן שהכהן הגדול לובש בעבודת-יום-הכפורים (ראה ערכו. ראה להלן: מבגדי לבן שהכהן לובש ביום הכיפורים). על הדינים שבכל בגדי-כהונה, ראה ערכו.

על סדר לבישת הכתונת בין שאר הבגדים, ראה ערך בגדי כהונה.

ממה היתה הכתונת נעשית מפשתן (רמב"ם כלי המקדש ח א; מאירי עשויה יומא עא ב), שנאמר: הַכֹּהֵן יִשֹּׁשׁ (שמות לט כז), ושם

כתב (מעיל צדקה לא; זרע אמת ג קיא; לקט אליהו ב מא); ויש מן האחרונים שכתבו שאין חייב אלא הכותב שתי אותיות, כשיעור שחייב על כתיבה בשבת (מעין החכמה (רעדעליהם) דף נ; לחם ושמלה עה"ת שם, בדעת אונקלוס), שאות אחת אינה כתב (מעין החכמה שם).¹² ויש פוסקים כדעה הראשונה (תוספות רא"ש גיטין כ ב; פסקי תוספות שם עג; ר"ח פלטיאל ויקרא יט כח). כתונת. 1. לג, טורים שלט-שמו. 2. וראה אבן עזרא בראשית לו כג ש"כתונת"

וכתובת; או שמותר (כן משמע מיראים שלח וארחות חיים שם).¹⁰ ויש סוברים שההלכה כדעה החולקת (רי"ף שם, לפי ריטב"א שם, ומנחת חינוך רנ"ג סק"ב; רא"ש שם ג ו; רבנו יורחם יז ה, בשם יש פוסקים).¹¹ ואין למדים מכתובה בשבת - שאין חייב עליה אלא הכותב שתי אותיות (ראה ערך כותב: השיעור) - שלענין שבת שיעור המלאכה הוא כפי שהיה במשכן (ראה ערך הנ"ל: שם), אבל לענין כתובת קעקע חייב אף על אות אחת, שאף אות אחת חשובה

ונחלקו בכך המפרשים:

- יש שפירשו שהמשבצות הן כמין גומות העשויות בתכשיטי זהב לקבוע בהן אבנים טובות ומרגליות (רש"י שם ד, וראה רשב"ם שם).
- יש שפירשו שעשו בתים-בתים באריגתה כדרך שעושים האורגים בבגדים הקשים (רמב"ם שם).
- יש שפירשו שהיא מרוקמת בצבעים נאים (רס"ג (קאפח) שמות שם, וראה מה שתרגם שם לט, והערת המהדיר שם).
- ויש שכתבו שהכתונת היתה משובצת זהב, כחלוק שרוקמים בו פסים (רבנו בחיי שם).

המשבצות, יש מן האחרונים שכתבו שאין צריך לעשותן בשעת אריגת הכתונת, ואפשר לארגה אריגה פשוטה, ואחר כך לעשות בה גומות למשבצות על ידי כלי (העמק דבר שם בהשמות, על פי לשון הכתוב שם: ושבצת הכתנת (ולא: ועשית כתונת תשבץ), שמשמע שאחרי עשיית הכתונת ישבץ בה משבצות).

שיבוץ בשל כהן הכתונת של כהן הדיוט - שלא נאמר בה שיבוץ - נחלקו בה ראשונים:

- יש שכתבו שאינה נעשית משובצת (אבן עזרא שמות כח לט (לו) ומא, ואברבנאל שם לט), שדווקא הכתונת של הכהן הגדול נעשית משובצת, משום כבודו (אבן עזרא שם).
- ויש שכתבו שאף הכתונת של כהן הדיוט נעשית משובצת (רמב"ם כלי המקדש ח טז³; רמב"ן שמות לט כז; רלב"ג שם כח מ), שנאמר בעשיית הבגדים: וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַכֹּהֵן שֶׁשׁ מַעֲשֶׂה אֲרָג לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו (שמות לט כז), מכאן שהכתונת שווה בכולם (רמב"ן שם).

מידתה הכתונת מכסה את כל גופו של הכהן (סנהדרין מט ב), וצריכה שתהיה כמידת הכהן הלובשה, שנאמר בה: מִדּוּ בֶד (ויקרא ו ג. וראה לעיל: ממה היתה עשויה, שמידו היינו כתונת), כמידתו (תורת כהנים צו ב; פסחים סה ב; יומא כג ב; זבחים לה א). ובכלל זה, שתהא מידת ארכה כאורך קומתו של הכהן (ראשונים דלהלן, וראה רש"י יומא שם).

יש מן הראשונים הסוברים שהכתונת מגעת עד למעלה מן העקב (רמב"ם כלי המקדש ח יז), מעט (חינוך מצוה צט); ויש שנראה מדבריהם שהיא מגעת עד הארץ (רש"י פסחים סה ב ד"ה כמידתו: שווה לארץ); ויש מן האחרונים שכתבו שאינה מחלוקת, אלא שבתחילת לבישתה מגעת הכתונת עד הארץ, שזו היא מידתה, ולאחר חגירת האבנט היא מגעת עד למעלה מן העקב (קרית ספר על הרמב"ם שם פרק ח, ויריעות שלמה שם יז).

מידות השרוול אורך בית היד של הכתונת הוא עד פס - כף - ידו של הכהן (ברייתא בגמרא יומא עב ב (בבית יד של בגדי כהונה); רמב"ם כלי המקדש ח יז (בכתונת), משום "מדו - כמידתו" (ראה לעיל בסמוך), ולא יותר, שיוכל לעבוד עבודה בידו (קרית ספר על הרמב"ם שם); ויש מן הראשונים שכתבו שבית היד של הכתונת מגיע עד קשרי אצבעותיו (רבנו גרשום ערכין ג ב).

רוחב בית היד של הכתונת הוא כרוחב יד הכהן (רמב"ם שם), משום "מדו - כמידתו" (ראה לעיל שם: קרית ספר והר המריה שם).

מספר הכתונות במספר הכתונות שעושים לכל כהן, נחלקו תנאים: חכמים סוברים שעושים שתי כתונות לכל אחד ואחד, שנאמר: וְלִבְנֵי אֶהֱרֹן תַּעֲשֶׂה כִּתְנֹת (שמות כח מ), ור' יוסי אומר אפילו כתונת אחת לכל אחד ואחד (ברייתא בירושלמי יומא ג ו, וחגיגה א א), וזה שנאמר: תַּעֲשֶׂה כִּתְנֹת, לשון רבים, היינו שלכהנים רבים עושים כתונות רבות (ירושלמי שם ושם: למאה בני אהרן תַּעֲשֶׂה כִּתְנֹת. וראה אבן עזרא פירוש הקצר שמות כח ל, כתונת אחת לכל כהן (פני משה שם)).

בדעת חכמים, שעושים שתי כתונות לכל אחד ואחד, יש מן האחרונים שביארו שהוא כדי שיהיה לכל כהן כתונת פחותה להוצאת הדשן (ראה ערך דשון מזבח החיצון. חתם סופר חגיגה ג א; משך חכמה שמות שם, ומשמע מדבריו שהוא חדין בשאר בגדי כהונה); ויש שביאר שהוא כדי שיהיה לכל כהן כתונת להחלפה, שהכתונות דבוקה לבשר ודרכה להתלכלך מזוהמת הגוף (תורה תמימה שמות שם, ולפי זה כתב שם שזה דוקא בכתונת).

מבגדי לבן הכתונת היא אחד מבגדי הלבן שהכהן הגדול לובש (שם). בעבודת יום הכיפורים (ראה ערך בגדי כהונה וערך עבודת יום הכיפורים. רמב"ם כלי המקדש ח ג), שנאמר: כִּתְנֹת בֶד קֹדֶשׁ יִלְבָּשׁ (ויקרא טז ד), בד, שתהיה של בוך (תורת כהנים אחרי מות א), שהיא נעשית מפשתן (רמב"ם שם), והיא שווה לכתונת של כהן הדיוט (יומא יב א, ורש"י שם ד"ה אמר, ששאר בגדי לבן שווים הם לבגדי כהן הדיוט, וראה תוספות שם ב ד"ה אלא), ושל הכהן הגדול בכל השנה (משנה למלך שם ג ד"ה בגדי לבן), והיתה משובצת (משנה למלך שם טז).

כפרתה הכתונת מכפרת על שפיכות דמים (זבחים פח ב; ערכין טז א; ירושלמי יומא ז ג; שיר השירים רבה ד, על הפסוק כמגדל דוד; תרגום יונתן שמות כח לט) - כשאר בגדי הכהונה, שכל אחד מהם מכפר על עוון מיוחד (ראה ערך בגדי כהונה: כפרתם) - היינו שהיא מכפרת על הציבור שלא ייענשו על עוון שפיכות דמים (ראה ראשונים דלהלן), שנאמר: וַיִּטְבְּלוּ אֶת הַכִּתְנֹת בְּדָם (בראשית לו לא. גמרא וירושלמי שם, ומדרש שם), רמז שהכתונת עתידה לכפר על הדם, שטבילה היינו כפרה (רש"י זבחים שם ד"ה ויטבלו, וכעין זה ברבנו גרשום ורש"י ערכין שם). וכפרתה היא כשידוע מי הרוצח, והרג במזיד ולא התרו בו (זבחים וערכין שם. וראה שם הטעם).

אם הכתונת מכפרת על הרוצח עצמו, נחלקו ראשונים: יש שכתבו שאינה מכפרת (רש"י זבחים שם ד"ה ידיע וד"ה במזיד, וערכין שם ד"ה אהנו; תוספות זבחים שם ד"ה מכפרים); ויש שכתבו שהיא מכפרת, אבל אינה מצילה אותו אלא מעונש מיתה, ונגעים ויסורים באים עליו (תוספות זבחים שם בשם יש מפרשים; תוספות ערכין טז א ד"ה הא בשם ר"י).

בירושלמי ובמדרש אמר ר' סימון שהכתונת מכפרת על לובשי כלאים (ירושלמי יומא ז ג; ויקרא רבה י ו; שיר השירים רבה ד, על הפסוק כמגדל דוד), שנאמר: וַעֲשֶׂה לוֹ כִּתְנֹת פָּסִים (בראשית לו ג. ויקרא רבה ו שיר השירים רבה שם⁴).

על השימוש בבלאות הכתונת לפתילות למנורה, ראה ערך הדלקת המנורה.

מצמר, והביא לזה ראיות. וראה ילקוט שמעוני צו רמז תקיג, שהכתונת מכפרת על זורעי כלאים, מפני שהיא צמר ופשתים. וראה ילקוט שמעוני (היימן) שם, שיש אומרים שהיא מכפרת על שנאת חנם (אבל לפנינו: על הדם).

בלשון הקודש היא החלוק הדבק לעור. 3. וראה שם הלכה ב, שהכתונת של כהן גדול שווה לכתונת של כהן הדיוט. 4. וראה תוספות לחידושי הרש"י לויקרא רבה שם, שביאר בכתונת פסים הנזכרת בכתוב, שכתונת היא מפשתן ופסים הם

פְּתוּתֵי מִכְתַּת שִׁיעוּרִיָּה¹

חפץ העומד לאיבוד מחמת איסורו, שיעורו חשוב ככתות וחתוך, לדינים שונים

הפרקים:

- כשיש לו היתר
- הכלל וגדרו
- האיסור הגורם את האיבוד
- השיעור
- הדינים שנאמר בהם הכלל

הכלל וגדרו

חפץ העומד לאיבוד מחמת איסורו (ראה להלן: האיסור הגורם את האיבוד), שיעורו חשוב ככתות וחתוך (כן משמע מראש השנה כח א, וחולין פט ב, וסוכה כט ב, ושם לב ב, ושם לג ב, ושם לד ב), ולכן התוקע בשופר (ראה ערכו) של עבודה-זרה (ראה ערכו) - או של עיר-הנדחת (ראה ערכו). ראש השנה כח א; רמב"ם שופר א ג - והנוטל לולב (ראה ערכו) של עבודה זרה - או של אשרה או של עיר הנדחת (סוכה כט ב) - לא יצא ידי חובתו (חולין פט א), שהרי לשריפה הם עומדים (ראה ערך בעור עבודה זרה וערך עיר הנדחת. רש"י שם ב ד"ה שיעורא; מאירי שם א; ריטב"א שם).

דין זה נחלקו הדעות אם הוא מן התורה (כן משמע מיבמות קג ב, וערכי תנאים ואמוראים, רבי יוסי בן יאסין, וריטב"א סוכה לד ב), ואפילו להקל חשוב הדבר ככתות וחתוך (כן משמע מיבמות שם, ותוספות סוכה לה א ד"ה ללמדך); או שאינו אלא מדרבנן (כן משמע מפרי מגדים או"ח שסג, משבצות זהב סק"ה), ולא נאמר בשל תורה אלא להחמיר, ולא להקל (פתח הדביר או"ח לד סק"ב, בשם כמה אחרונים, ותמה; כן משמע מפרי מגדים שם).

גדרו בגדר דין כתותי מכתת שיעוריה, נחלקו הדעות:

- יש סוברים שדבר שאומרים בו כתותי מכתת שיעוריה חשוב כאילו נפחת לגמרי משיעורו, ואין בו שום שיעור, ואינו מועיל לעניינים הטעונים שיעור (כן משמע מרי"ף גיאת, ראש השנה, ותוספות סוטה כה ב ד"ה לאו, והמכתם ומאירי סוכה כט ב), שדבר שאינו עומד אלא לאיבוד, בטלה חשיבות שיעורו, אף על פי שעדיין לא אבד (כן משמע מתוספות רא"ש עירובין פ ב; פסקי הלכות יד דוד א אישות ג ג; מלא הרועים, כל העומד לזרוק ו).

- יש סוברים שדבר שאומרים בו כתותי מכתת שיעוריה חשוב כאילו הוא כתות וחתוך לחתיכות קטנות (כן משמע מראב"ה, תשובות וביאורי סוגיות אלף קמ, ומאירי וחיידושי המאירי עירובין יד ב), ואין כתותי מכתת שיעוריה מועיל אלא בדבר הצריך להיות שלם, כגון לולב (ראב"ה שם; מאירי שם ושם), ולדעתם הכוונה בכתותי מכתת שיעוריה אינה על השיעור, אלא על עצמות הדבר, כאילו אמרו: נכתתה ונפסדה ונתבטלה צורתו ותמונתו (זכר ישעיהו טומאת אוכלין א כה).

- יש סוברים שכתותי מכתת שיעוריה היינו שהדבר נידון כמי שאבדה חשיבותו ואיכותו, וחשוב הוא כאילו עשוי מעפר (כן משמע מתוספות סוטה כה ב ד"ה לאו, ור"ן סוכה כט ב), ולדעתם הכוונה בכתותי מכתת שיעוריה, אינה לשיעור החפץ דווקא, אלא לאיכותו, כאילו אמרו: נכתתה איכותו ונתבטלה (ר"מ פרובינצאלו א קי; יד המלך סוכה ה יא).

- ויש סוברים שגדר דין כתותי מכתת שיעוריה הוא כדין "כל העומד להישרף כשורף", שהחפץ נידון על שם סופו, וחשוב כמי

שכבר אבד ואיננו (כן משמע משאילתות פח, ורש"י סוכה כט ב ד"ה ושל, וחולין פט ב ד"ה שיעורא).

דין כתותי מכתת שיעוריה נחלקו אחרונים אם כלל גמור תוקפו הוא, וכל דבר שאין דנים בו דין כתותי מכתת שיעוריה צריך ליתן בו טעם על שלא דנו בו דין זה (תורת האשם (אייכנשטיין) ב י); או להיפך, שאין לנו בו אלא מה שאמרו חכמים שדנים בו כתותי מכתת שיעוריה, ואין לדמות דבר לדבר, ולכן מצינו שלא דנו דין זה בעניינים מסויימים (מנחת חינוך טו ד, בדעת תוספות סוטה שם).

האיסור הגורם את האיבוד

במקצת דברים מצינו שמלשון הכתוב דרשו שאין לומרם בהם כתותי מכתת, כגון בית-המנוגע (ראה ערכו) שהוחלט (ראה ערך נגעי בתים), שהוא מטמא (ראה ערך בית המנוגע), ואין אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה - אף על פי שהוא טעון נתיצה (ראה ערך נגעי בתים) - שנאמר: וְנִתַּן אֶת הַבֵּית (ויקרא יד מה), ודרשו: אפילו בשעת נתיצה קרוי בית (יבמות קג ב).

וכן בגד-המנוגע (ראה ערכו) שהוחלט (ראה ערך נגעי בגדים), אם יש בו שלש על שלש אצבעות, ונכנס רובו לבית, הרי הוא מטמא את הבית, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל: טומאתו) - אף על פי שהוא טעון שריפה (ראה ערך הנ"ל: שריפתו) - שנאמר: וְשָׂרַף אֶת הַבֶּגֶד (ויקרא יג נב), ודרשו: אפילו בשעת שריפה קרוי בגד (גמ' שם).

סנדל המנוגע שהוחלט, נחלקו אמוראים אם אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה לעניין חליצה (ראה ערכו). רב פפי בשם רבא בגמ' שם; או שאין אומרים בו (רב פפא בשם רבא בגמ' שם), שכשם שהוא קרוי בגד לעניין טומאה (ראה לעיל), כך הוא קרוי בגד לעניין חליצה (רש"י שם ד"ה חליצתה; רשב"א ומאירי וריטב"א שם).

עבודה זרה (ראה ערכו) של ישראל, שאינה טעונה שריפה אלא גניזה (ראה ערכו). ראה ערך בעור עבודה זרה: מחותו, נחלקו בה הדעות:

- יש סוברים שכיון שאינה טעונה שריפה, אין אומרים בה כתותי מכתת שיעוריה (שאילתות פח, לפי העמק שאלה שם סק"כ; רש"י סוכה לא ב ד"ה באשרה, לפי צמח צדק אה"ע קסג; רמב"ם לולב ח א, לפי כפות תמרים סוכה לא ב; תוספות יבמות קד א ד"ה סנדל, בתירוץ השני, לפי צמח צדק שם, וחיידושי הר"מ אה"ע קכד סק"ז, והעמק שאלה שם).

- ויש סוברים שאומרים בה כתותי מכתת שיעוריה (תוספות שם, בתירוץ הראשון; המאורות ומאירי סוכה כט ב), שסוף סוף אין לה תקנה (מאירי שם), וכיון שטעונה גניזה אין לך כתותי שיעור גדול מזה (תוספות יבמות שם).

דבר שאינו טעון איבוד אלא איבוד מדרבנן, נחלקו בו הדעות אם אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה אף מן

קג ב ד"ה חליצתה; המאור חולין פט א; תוספות סוכה לא ב ד"ה באשרה, וחולין שם ד"ה והתניא; המכתם סוכה כט ב; מאירי עירובין פ ב וסוכה שם ועבודה זרה מז א; ר"ן סוכה שם, בשם הראב"ד; שו"ע או"ח תקפו א), שכיון שיש לה תקנה בביטול, אינה חשובה עומדת לאיבוד (רש"י יבמות שם; ר"ן סוכה שם, בשם הראב"ד).

• ויש סוברים שכל עוד לא נתבטלה, אומרים בה כתותי מכתת שיעוריה (תוספות סוכה שם, ויבמות קד א ד"ה (קג ב) סנדל, וחולין שם, בשם רבנו תם; רמב"ם לולב ח א, לפי הכסף משנה שם; כן משמע מרמ"א שם ג, בשם יש מחמירים).

אף לדעה הראשונה, אם זכה ישראל בעבודה זרה אומרים בה כתותי מכתת שיעוריה (המאור סוכה לה א; תוספות סוכה לא ב ד"ה באשרה, וחולין שם; השלמה סוכה לא ב; מאורות שם כט ב; רא"ש ראש השנה ג ט, ותוספות רא"ש סוכה שם, וחולין שם ב; טו"ע או"ח תקפו ג, ושם תרמט ג, ורמ"א שם), שבאופן זה הרי אין מועיל בה ביטול (כן משמע מהמאור שם, ותוספות שם ושם).

נתבטלה העבודה זרה (ראה ערך בטול עבודה זרה: עבודה זרה שנתבטלה) בידי גוי, מותרת בהנאה, ואין אומרים בה כתותי מכתת שיעוריה (כן משמע מתוספות סוכה שם, ויבמות שם, וחולין שם, בשם רבנו תם; אגודה אזוב (בורנשטיין), כתותי מכתת שיעוריה ג).

כשיש פדיון דבר שיש לו פדיון אין אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה (השלמה סוכה לא ב; רבי אברהם מן החר שם לא ב, בשם איכא מאן דמפרש; מאורות שם כט ב; מאירי שם).

כשאפשר להישאל דבר האסור שאפשר להישאל עליו (ראה ערך שאלה), כגון תרומה-טמאה (ראה ערכו) ביד הבעלים, אין אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה, שכיון שאפשר ליהנות ממנו על ידי שאלה, אינו חשוב כעומד לאיבוד (מהר"ם מינץ ה; יהודה יעלה או"ח קלח; מרכבת המשנה לולב ח ב).

השיעור

כשאינו טעון שיעור דבר שאינו טעון שיעור, נחלקו הדעות אם דנים בו כתותי מכתת שיעוריה:

• יש סוברים שאין דנים דין כתותי מכתת שיעוריה אלא בדבר הטעון שיעור (כן משמע מר"י גיאת, ראש השנה, ותוספות סוטה כה ב ד"ה לאו, ור"ן וחידושי הר"ן גיטין כ א; ריטב"א שם, בשם רבו).

• יש סוברים שאף בדבר שאינו טעון שיעור, דנים דין כתותי מכתת שיעוריה (תוספות שם, ור"ן סוכה כט ב, לפי יד המלך סוכה ה יג; שאלתות פת, ורש"י סוכה שם ד"ה ושל, וחולין פט ב ד"ה שיעורא, לפי ערוך לנר סוכה שם).

• ויש סוברים שדין זה מועיל בכל דבר הצריך להיות שלם, אף אם אינו טעון שיעור, כגון בבהמת עיר הנידחת שהוקדשה לקרבן, שאף על פי שאין בהמה טעונה שיעור לקרבן (ראה ערך קרבנות), מכל מקום צריכה היא להיות שלימה (ראה ערך בעל מום ב. תוספות חולין קמ א, לפי ערוך לנר סוכה שם).

הטעון שיעור בארכו בלבד, אבל לא ברחבו ובעביו, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאין דנים בו כתותי מכתת שיעוריה (כן משמע מרש"י עירובין פ ב ד"ה כל שכן, ורמב"ם שבת יז יב, ומאירי סוכה שם), ואף כשהוא דין שיש בו מצוה מן התורה (כן משמע מהמאירי שם); ויש

התורה (תוספות סוכה לא ב ד"ה באשרה, לפי שער המלך לולב ח א; כן משמע מריטב"א סוכה לד ב); או שאין אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה מן התורה (כן משמע מחידושי הר"ם אה"ע קכד סק"ה, ותפארת ישראל פסחים א ז). לדעה זו נחלקו אחרונים אם מכל מקום מדרבנן אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה (בעל בית אפרים בכרם שלמה יח א; חידושי רעק"א סוכה שם); או שאין אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה כלל (כן משמע מכפות תמרים וחידושי חתם סופר שם), שלא גזרו חכמים לחדש דין כתותי מכתת שיעוריה מדעתם (שבט הלוי ו פא).

כשעומד לאיבוד דבר העומד לאיבוד מחמת המציאות, כגון ספר מחמת המציאות שנפל לתנור, שמטמא את התרומה, אף על פי שעומד להישרף במציאות, מכל מקום כיון שאינו עומד לאיבוד מחמת הדין, אין אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה (תוספתא שבת (ליברמן) יג ו, לפי גליוני הש"ס בבא קמא קטו ב).

כשעומד לאיבוד דבר העומד לאיבוד מחמת הספק - כגון שנתערב מחמת הספק בחפץ אחר העומד לאיבוד, באופן שיש לאבד את שניהם מחמת הספק (ראה ערך תערובת) - אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה (כן משמע מאיגרא רמה סוכה שם; אלה המצוות ג א), ולכן אתרוג של עבודה זרה השייך לישראל ולגוי בשותפות - שבחלק הגוי מועיל ביטול, ובחלק הישראל לא מועיל (ראה ערך בטול עבודה זרה: המבטל) - שכיון שאי אפשר לברר את חלק הגוי מחלק הישראל, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל: שם, וערך ברירה: בחלוקת שותפות), וסוף סוף שניהם לשריפה עומדים, אומרים בשניהם כתותי מכתת שיעוריה (עונג יום טוב לה).

שריפה לצורך דבר שיש בו חיוב שריפה לצורך גבוה, ולא כדי לאבדו, נחלקו בו הדעות: יש סוברים שאומרים בו כתותי מכתת שיעוריה (כן משמע מתוספות סוטה כה ב ד"ה לאו); ויש סוברים שאין אומרים בו, שלא אמרו כן אלא בדבר הטעון איבוד מחמת גרעון ופחיתות, מה שאין כן בדבר החייב שריפה לגבוה, שכיון ששריפה זו חשיבות היא אצלו, אין חשיבות הדבר בטילה מחמתה (אגודת אזוב (בורנשטיין) כתותי מכתת שיעוריה ד).

כשמותר לאיבוד דבר העומד לאיבוד, אלא שמותר ליהנות ממנו בדרך ליהנות ממנו כל שהיא - כגון אתרוג של תרומה טמאה, שמותר ליהנות ממנה בשעת שריפתה (ראה ערך תרומה טמאה) - נחלקו ראשונים אם אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה (כן משמע מתוספות סוכה לה א ד"ה לפי, לפי פני יהושע שם, וכתוב שם לראב"ד שם, ומלחמות לרמב"ן סוכה כט ב, ומאירי שם, בשם יש מוסיפין), שסוף סוף לאיבוד הוא עומד (כן משמע מהר"ן שם; ערוך לנר שם לה א, לדעה זו); או שאין אומרים בו (כן משמע מהמאור סוכה לה א, ופסקי ריא"ז שם ג ה, לפי ערוך לנר שם; ותוספות רי"ד ופסקי רי"ד שם, לפי שפת אמת שם; מנחת ברוך צו).

כשאינו עומד לאיבוד בפועל אף חפץ של איסור, שאינו עומד לאיבוד בפועל, כגון ששייך לגוי (ראה ערכו), שאינו מצווה לאבדו, אומרים בו כתותי מכתת שיעוריה (כן משמע מתוספות סוכה לב א ד"ה ואשרה, ויבמות קד א ד"ה (קג ב) סנדל, וחולין פט א ד"ה והתניא, בשם רבנו תם, ורמב"ם לולב ח א, לפי הכסף משנה שם).

כשיש לו היתר

עבודה זרה עבודה זרה של גוי, שיש לה ביטול (ראה ערך בטול של גוי עבודה זרה: המבטל), נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שאין אומרים בה כתותי מכתת שיעוריה (רש"י יבמות

ערכו), שאף על פי שצריך שיהיה חופה רוב רגלו של היבם (ראה ערכו), מכל מקום משתנה הוא מאדם לאדם, הגדול לפי גדלו, והקטן לפי קטנו (ראה ערך חליצה: הנעל) - נחלקו הדעות אם הכל סוברים שדנים בו כתותי מכתת (כן משמע מרש"י יבמות קג ב ד"ה ושל, ושם קד א ד"ה ושל, ומחזה אברהם או"ח לח, ואגודת אזוב (ברונשטיין) כתותי מכתת שיעוריה ד; או שמחלוקת אמוראים בדבר (מקראי קדש (אבולעפיא) לולב ח ד"ה וליאת, ומעשה רקח יבוס ד כ, בדעת כסף משנה לולב ח א, בתירוץ השני, בדעת הרמב"ם, שתלוי במחלוקת האמוראים בדין סנדל של חליצה).

שמחלקים בין עניינים שמן התורה לעניינים דרבנן, שבעניינים של תורה דנים דין כתותי מכתת שיעוריה אף אם אינם טעונים שיעור אלא בארכם בלבד, ובעניינים דרבנן אין דנים כן (כן משמע מתוספות שם, ותוספות רא"ש וריטב"א שם, ואור זרוע שם); ויש סוברים שאף עניינים דרבנן שאינם טעונים שיעור אלא בארכם בלבד מועיל בהם כתותי מכתת שיעוריה (כן משמע מתוספות ותוספות רא"ש שם, בשם ה"ר אברהם, וראב"ד שבת יז יב).

שיעור שאינו קצוב - כגון בסנדל של חליצה (ראה שיעור שאינו קצוב)

פתיבת ספר תורה

המצוה על כל אחד מישראל לכתוב ספר-תורה

• מעשה המצוה • בשאר כתבי הקודש • במלך	הפרקים: • המצוה והחייבים בה • הספר

המצוה והחייבים בה

שכותב (עמק ברכה כתיבת ספר תורה א; ויש שכתבו שהמצוה שיהיה לו דווקא ספר שהוא עצמו כתב (שאגת אריה לו; מנחת חינוך שם אות ה; אבני נזר או"ח מו; שו"ת חסד לאברהם (תאומים) תניינא כד).

• יש מן האחרונים שחולקים על כל זה, וסוברים שהמצוה של כתיבת ספר תורה היא בכתיבה עצמה בלבד (שו"ת חתם סופר או"ח נב, וערוך השלחן יו"ד רע יא,ב, בדעת רמב"ם ספר תורה ז א שהמצוה "לכתוב", ומבואר שהמצוה דווקא בכתיבה עצמה ולא כדי ללמוד; שאגת אריה לה; שו"ת בית הלוי א ו אות ב²) - ולא לצורך לימוד בו אחרי שיכתבו - שכתוב "כתוב" (דברים לא יט. בני יונה רע ארוך א), והכתוב "ולמדה את בני ישראל" הוא ענין בפני עצמו, ואינו נוגע למצות הכתיבה, ולהלכה אין דורשים טעמא-דקרא (ראה ערכו. שו"ת בית יהודה (עייאש) יו"ד כג).

• יש מן האחרונים שכתבו שהמצוה היא שייכתב ספר תורה בהשתדלותו ובסיבתו (העמק דבר דברים יז יח; שו"ת בית שערים יו"ד שס-שסז; אמרי בינה או"ח יא; חמש ידות יד א ג ד"ה והנה. וראה שו"ת שבט הלוי ב קלה).

• ויש שכתבו שמן התורה המצוה היא שיהיה לו ספר תורה, ומדרבנן הוא שחייב בכתיבתו בעצמו, והסמיכו חכמים לכתוב: "כתבו לכם" (שו"ת שרידי אש ב עז אותיות יט-כ, בדעת רמב"ם מלכים ג א).

חובת נשים נשים, כתבו ראשונים שפטורות מכתבת ספר תורה במצוה זו (ספר המצות לרמב"ם במנין העשין שנשים פטורות מהן, שממצוה יח (כתיבת ספר תורה) אשה פטורה³; החינוך סוף מצוה תריג⁴).

בטעם שהנשים פטורות - אף שמצות כתיבת ספר תורה היא מצות עשה שלא הזמן גרמא, ונשים חייבות בה (ראה ערך אשה) - יש שכתבו שהוא מפני שאינן מצוות בתלמוד-תורה (ראה ערכו. ראה ערך אשה, וערך תלמוד תורה. מהר"ם שיק מצוה תריג ד; בית הלוי א ו, על פי לשון החינוך מצוה תריג) - ואף שחייבות ללמוד מצוות הנוהגות בהן (ראה ערך אשה וערך תלמוד תורה), אינן חייבות ללמוד כל התורה כאנשים (בית הלוי שם. וראה שאגת אריה לה שחלק על טעם זה).

מצות עשה על כל איש מישראל לכתוב לו ספר-תורה (ראה ערכו. רבה בסנהדרין כא ב; רמב"ם ספר תורה ז א; טוש"ע יו"ד רע א), שנאמר: וְעָתָה כְּתֹבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת (דברים לא יח. סנהדרין שם; רמב"ם שם), והיינו את התורה שיש בה שירה זו (רמב"ם שם, ובספר המצות עשה יח). והפליגו חכמים במצוה זו, ואמרו שהכותב ספר תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלו מהר סיני (ר' יהושע בר אבא אמר רב גידל אמר רב במנחות ל א; רמב"ם שם; טור שם). על האופנים שמתקיימת מעלה זו, ראה להלן. המצוה נמנית במנין-המצוות (ראה ערכו. ספר המצות לרמב"ם שם; סמ"ג עשין כד; סמ"ק קנה; החינוך מצוה תריג. וראה ערך מנין המצוות).

יש מן הראשונים שסוברים בדעת תנאים ואמוראים שחולקים וסוברים שאין חובה על כל יחיד ויחיד לכתוב לעצמו ספר תורה (רבנו יונה סנהדרין שם, בדעת ר' יוסי שם, ובדעת אבבי בגמרא שם שהקשה לרבה; מהרש"א שם בלשון שני, בדעת ר' יוסי ואבבי הנ"ל; ערוך השלחן יו"ד רע י, בדעת אבבי הנ"ל), שהכתוב "כתבו לכם" אינו ציווי (רבנו יונה שם), או שהוא ציווי לדורו של משה בלבד (מהרש"א שם).

גדרה בגדר מצות כתיבת ספר תורה, נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש שכתבו שהמצוה היא לכתוב ספר תורה כדי ללמוד בספר תורה שכותב (רא"ש הלכות ספר תורה, וטור יו"ד רע, ורבינו ירוחם אדם וחיה ב ב בשם הגאונים; שו"ת רשב"ש יא. וראה נודע ביהודה תנינא יו"ד קעד), שנאמר: וְלִמְדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁירָה כְּפִיהֶם (דברים לא יט. רא"ש וטור ורבינו ירוחם ורשב"ש שם). וכן כתבו ראשונים בטעם המצוה, שציונו הקדוש ברוך הוא להיות לכל אחד ואחד מבני ישראל ספר תורה מוכן אצלו כדי שיוכל לקרות בו תמיד, ולא יצטרך ללכת אחריו לבית חברו (החינוך מצוה תריג, וראה שם עוד, וראה בית יוסף שם).

• יש מהאחרונים שכתבו שהמצוה היא שיהיה לו ספר תורה (מנחת חינוך מצוה תריג ה; אבני נזר או"ח מו; מהרש"ג ב רה; מרחשת ג ה אות ב, ועוד), ומהם שכתבו בטעם הדבר, שהמצוה היא כדי ללמוד בספר

סופר יו"ד קכט, ובית הלוי א ו, ומחנה חיים ט, שכן משמע מלשון הרמב"ם ספר תורה ז א, וסמ"ג עשין כד, ושו"ע יו"ד רע א, שהמצוה על כל "איש" מישראל, וראה משנת אברהם א סק"א, וראה ברכי יוסף שם, שכן כתב גם

כתיבת ספר תורה. 1. לג, טורים תיג-תע. 2. וראה חתם סופר שם, שכן דעת שאר פוסקים. 3. הובא בשאגת אריה לה, וראה ערוך השלחן יו"ד רע ו, שכתב שטעות סופר הוא ברמב"ם. 4. וראה ברכי יוסף יו"ד רע סק"א, ושו"ת כתב

תורה (ר"י אישקאפה שם. וראה ערך ברכת המצוות: הנוסח), ולדעה זו יש סוברים שתחילה יכתוב את כל התורה עד "לעני כל ישראל" (דברים לד יב) - המלים האחרונות בתורה - ויגיה כל הספר - שאם יש בו טעויות אינו מקיים בו את המצוה (ראה להלן: הספר) - ואז יברך קודם שכותב "לעני כל ישראל", שבכתיבת מלים אלו הוא מקיים את המצוה וגומרה (חתם סופר שם סי' נב לדעה זו).

ויש שכתבו שלמעשה אין לברך, משום שאין אנו בקיאים בחסרות ויתרות (תשובה מאהבה שפו (לסי' רע)).

שיעור החוצאה
למצוה זו
לצורך כתיבת ספר תורה, צריך אדם לבזבז מנכסיו, כבשאר מצוות עשה (ראה ערך מצות עשה, ושם על השיעור שצריך להוציא. מנחת חינוך תריג י; אגרות משה י"ד א סוף סי' קסג).

הספר

מצוה לכתוב את ספר התורה כולו (ראה להלן. וראה שו"ת בנין עולם י"ד סוף סי' נד), ומדברי ראשונים נראה, וכן כתבו אחרונים, שהמצוה היא לכתוב ספר הקדוש בקדושת ספר-תורה (ראה ערכו. רמב"ן מלחמות סוכה ד ב, וחידושי הר"ן סנהדרין מח ב, ושו"ת רדב"ז ב תשעו. וראה שו"ת מהרש"ג סוף סי' ר, מרחשת ג ה אות ב, ועמק ברכה כתיבת ספר תורה אות א), ואין יוצאים ידי חובה בכתיבת חומשים (ראה ערכו), שאין בהם קדושת ספר תורה (ראה ערך חומשים וערך ספר תורה שאין בחומשים קדושת ספר תורה, וראה מהרש"ג ועמק ברכה שם, שמטעם זה אינו יוצא ידי חובה בחומשים). ויש מן האחרונים שכתבו, שלסוברים שתכלית המצוה היא כדי ללמוד בספר שכותב (ראה לעיל: המצוה והחייבים בה; גדרה), מתקיימת המצוה אף בכתיבת חומשים, אף שאין בהם קדושת ספר תורה, שאף בזמן שתורה-שבעל-פה (ראה ערכו) לא נתנה להיכתב (ראה להלן: בשאר כתבי הקודש), חומשים נתנו להיכתב וללמוד מהם (ראה ערך חומשים שמותר לכתבם, וערך תורה שבכתב. אגרות משה או"ח ד לט ד"ה עכ"פ הא, ומשנה הלכות ז ח ד"ה ובמה).

וכתבו ראשונים שאף שלמדים את חיוב הכתיבה מהכתוב: ועתה כתבו לכם את השירה הזאת (דברים לא יח. ראה לעיל: המצוה והחייבים בה), ו"השירה הזאת" היא, לדעתם, שירת "האזינו" (ראשונים דלהלן, וראה רש"י ורמב"ן דברים שם), אין לומר שהמצוה לכתוב שירת האזינו בלבד, שאין כותבים את התורה פרשיות-פרשיות (ראה ערך תורה שבכתב), ובהכרח כוונת הכתוב לצוות שיכתבו תורה שיש בה שירה זו (רמב"ם תפילין ומזוזה וספר תורה ז א, ובספר המצות עשה יח. וראה חינוך מצוה תריג), כלומר לכתוב כל התורה עד שירה זו שהיא גמר התורה (בית יוסף י"ד רע; ב"ח שם; ערוך השלחן שם א).

ויש מן הראשונים שכתבו ש"השירה הזאת" הכוונה לכל התורה (רלב"ג שם; תוספות נדרים לח א ד"ה למען; ר"ן שם), שמצינו שהתורה נקראת שירה (ראה חגיגה יב ב. הכתב והקבלה שם).

כשאנו יכולים
לכתוב ספר
שלם
מי שאינו יכול לכתוב ספר תורה שלם, כתבו אחרונים שאינו חייב לכתוב מקצתו (אחרונים דלהלן) - אף שבשאר מצוות מי שאינו יכול לקיים את המצוה, כולה, חייב לקיים מקצתה, כדין חצי-שעור (ראה ערכו) במצוה, לסוברים כן (ראה ערך חצי שעור: במצוות עשה) - כיון שהמצוה היא

ויש שכתבו טעם אחר שנשים פטורות, שאינן יכולות לקיים את המצוה, כיון שפטולות לכתיבת ספר תורה, לדעתם (ראה שו"ת חתם סופר י"ד רעא ד"ה ומ"מ; מנחת חינוך מצוה תריג ט; שו"ת כתב סופר י"ד קכט; אמרי בינה או"ח יא; בית הלוי א ו), ולדעה זו כתבו אחרונים שלדעת התנאים המכשירים אשה לכתיבת ספר תורה (ראה ערך כתיבת סת"ם), נשים חייבות בכתיבת ספר תורה (שו"ת כתב סופר שם ד"ה ולפ"ז).

זמן המצוה
זמן המצוה, לסוברים שהמצוה היא הכתיבה (ראה לעיל: גדרה), כתבו אחרונים שהוא יכול לכתוב כל ימי חייו, אלא שראוי להקדים ולכתוב - כשאר מצוות שמוטלות על האדם לעשותן פעם אחת בימי חייו (ראה ערך מצוות עשה) - שזריזים-מקדימים-למצוות (ראה ערכו. מנחת חינוך מצוה תריג ז).

לסוברים שהמצוה היא שיהיה לו ספר (ראה לעיל שם) נחלקו אחרונים:

- יש שכתבו שהיא מצוה תמידית, ובכל רגע ורגע שאין לו ספר תורה הוא מבטל מצות עשה, ואפילו יכתוב, אינו מתקן את העבר, שבכל רגע חייב שיהיה לו ספר תורה, ותיכף בהגיעו לכלל מצוות מחויב במצוה (מנחת חינוך שם. וראה שם שלא ראינו נזהרים בזה).
- ויש שכתבו שחייב בה פעם אחת כל ימי חייו, ויכול לקיימה עד יום מותו (שו"ת מהרש"ג ב רח).

יש לו כבר
ספר תורה
מי שיש לו ספר תורה שמקיים בו את המצוה, יש מן האחרונים שכתבו שאם יכתוב ספר נוסף, אינו מקיים בו מצוה, שכבר יצא ידי חובה בספר שבידו (שו"ת מגד שמים נה; שו"ת חיים ביד עז (בסוף דבריו)).

ומדברי ראשונים נראה שכל ספר נוסף שכותב הוא בכלל המצוה (יד רמה ורשב"א וריטב"א ומאירי בבא בתרא יד א).

אף לסוברים שאינו מקיים את המצוה בכתיבת ספר נוסף, כתבו אחרונים שהכותב כמה ספרים אינו עובר בבל-תוסיף (ראה ערכו) - אף לסוברים שהעושה מצוה שתי פעמים, יש בו משום בל תוסיף (ראה ערכו, וראה שם שהרבה חולקים) - כיון שמטעמי המצוה שירבו הספרים בינינו (ראה לעיל: גדרה. שו"ת חיים ביד שם, וראה שם שכן כתב בדעת מגד שמים שם).

ברכה על
המצוה זו
הבא לכתוב ספר תורה, כתבו אחרונים שאינו מברך על המצוה (ראה להלן).

- יש שפירשו הטעם משום שכל מצוה שאינה נשלמת בעשייתה, וצריך לעשות מעשה נוסף אחריה - אין מברכים עליה (ראה ערך ברכת המצוות), ומצות הכתיבה היא כדי ללמוד אחר כך בספר שכותב, לסוברים כן (ראה לעיל: גדרה), ואם אינו לומד בספר, אינו מקיים את המצוה, לדעתם (תשובת ר"ש בן עזרה בשו"ת מהר"י בירב סב; שו"ת חתם סופר או"ח נב, בדעת הרא"ש; שו"ת חסד לאברהם (תאומים) מהדורא קמא פד).

- ויש שכתבו שלא תקנו חכמים ברכה, כי אפשר שאינו מקיים המצוה בספר זה, שאין אנו בקיאים בחסרות-ויתרות (ראה ערכו. שו"ת חתם סופר שם, וסי' נד).

ויש מצדדים לומר שיברך (ר"י אישקאפה בשו"ת מהר"י בירב שם בתחילת התשובה⁵), אשר קדשנו במצוותיו וציונו על כתיבת ספר

בדעת הטור. 5. וראה שם שיברך רק כשכותב ספר תורה או כשצוה לכותבו,

אבל לא כשקונה, גם לסוברים שיש בקנייתו מצוה, ראה שם הטעם.

וסוברים שאינו מקיים את המצוה בהגהה (שאגת אריה לד; צפנת פענח הלכות ספר תורה ז א, ואבי עזרי שם, בדעת הרמב"ם. וכן צידד מקדש מעט שם סק"ט), שהמצוה היא לכתוב את הספר כולו מתחילתו לסופו (מקדש מעט ואבי עזרי שם).

הכותב אות הכותב אות
אחת בספר, ואחרים סיימו כתיבתו
סוברים שאף הוא בכלל המגיה אות אחת, שמעלים עליו כאילו כתבו, ומקיים את המצוה. לפיכך כמה אנשים שכתבו ספר תורה, וכל אחד מהם כתב מקצתו, כולם מקיימים את המצוה כאילו כל אחד מהם כתב את כולו, כשם שהמגיה אות אחת בספר מקיים את המצוה (ראה לעיל בסמוך. שו"ת בית אפרים יו"ד סג).

והרבה סוברים שדווקא המשלים את הספר מקיים בכתיבתו את המצוה (שו"ת חתם סופר או"ח נב; שו"ת טוב טעם ודעת א רלב; מרחשת ג ה אות ב; חמש ידות יד א ז).

השוכר סופר וכתב לו ספר תורה, כתבו ראשונים שיצא ידי חובתו (ספר המצות לרמב"ם עשה יח, וראה רמב"ם ספר תורה ז א; החינוך מצוה תריג; רבנו יהונתן (נ"י) הלכות ספר תורה ב ב; רמ"א בשו"ע יו"ד רע א⁶), ששלוחו של אדם כמותו (ראה ערך שליחות. האשכול (רצב"א) ריש הלכות ספר תורה. ראה תשובת ר"י אישקפה בשו"ת מהר"י בי רב סב, ושלחן גבוה יו"ד שם סק"ג, ומנחת חינוך תריג ח, ועוד).

אף לסוברים שהשוכר סופר לכתוב לו יוצא ידי חובתו, כתבו ראשונים שלכתחילה טוב יותר שיכתוב בעצמו (רמב"ם שם; החינוך שם). ואחרונים כתבו כמה טעמים בדבר:

- יש שכתבו שהכותבו בעצמו חשוב כקבלו מהר סיני, אבל השוכר סופר לכתוב לו אינו חשוב כאילו קבלו מהר סיני, לסוברים כן (בני יונה רע א; שו"ת רבי עקיבא איגר (המאור) ד יו"ד סה (געשטטר עג), מר"ז איגר).

- יש שביארו שטוב שיכתוב בעצמו כיון שכך מקיים את המצוה על ידי מעשה (ראה ערך מצוות עשה. שו"ת שרידי אש ב עז ה).

- ויש שכתבו שלסוברים שכתובת סופר עבורו מועילה מטעם שליחות (ראה לעיל), עדיף שיכתוב בעצמו, שמצוה-בו-יותר-מבשלוחו (ראה ערכו), לסוברים שבכל המצוות נאמר שמצוה בו יותר מבשלוחו (ראה ערכו. חיי אדם סח ז; דובב מישרים א מז ב. וראה ערך הדור מצוה וערך מצוה בו יותר מבשלוחו).

על מי שאם יעשה את המצוה בעצמו, תתקיים בפחות הידור מאם יעשנה על ידי שלוחו - כגון שכתובת הסופר נאה ומהודרת משלו — ראה ערך מצוה בו יותר מבשלוחו (וראה חיי אדם ודובב מישרים שם, וראה שבט הלוי ב קלה).

• הניחו לו אבותיו ספר תורה, אף על פי כן מצוה לכתוב משלו, שנאמר: וְעָתָה פָּתְבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה (דברים לא יט. רבה בסנהדרין כא ב; רמב"ם הלכות ספר תורה ז א, וספר המצות יח; שו"ע יו"ד רע א). יש מן הראשונים שכתבו שלמדים כן ממלת "כתבו" (רמב"ן במלחמות סוכה א (ד ב מדפי הרי"ף); חידושי הר"ן סנהדרין מח ב; שו"ת רדב"ז ב תשעז), וביארו אחרונים שלמדים ממנה שהמצוה היא בכתיבה, ומשום כך אינו

שיהיה לו ספר תורה, לסוברים כן (ראה לעיל: המצוה והחייבים בה; גדרה), ואין ענין שיהיה אצלו חצי ספר, שאין בו קדושת ספר תורה, ולדעתם קיום המצוה הוא רק בספר שיש בו קדושת ספר תורה, וכתובת חצי ספר אינה חצי שעור ואינה כלום (מרחשת ג ה אות ב, וראה שו"ת חתם סופר יו"ד רעט).

ועוד כתבו טעם אחר, שאין מצוה בכתיבת מקצת מהספר, ואף לסוברים שהמצוה היא הכתיבה (ראה לעיל שם), שהרי אסור לכתוב מהתורה פחות מפרשה שלימה (ראה ערך תורה שבכתב), ובהכרח שמצוה זו לא ניתנה לחצאין, ובכתיבת מקצתה אינו מקיים דבר (מרחשת שם).

ספר שפסול משום טעות בחסרות-ויתרות (ראה ערך חסרות ויתרות: בהכשר ספר תורה תפילין ומזוזה. וראה מנחת חינוך תריג א), אין מתקיימת בו המצוה (שאגת אריה לו; תשובה מאהבה ג שפט), ולפיכך יש מן האחרונים שכתבו, שבזמן הזה, שאין אנו בקיאים בחסרות ויתרות, אין בידנו לקיים המצוה (שאגת אריה שם; תשובה מאהבה שם), אלא שכתבו שמדרבנן יש חיוב לכתוב ספר תורה אף בזמן הזה, שאם לא כן תהא התורה משתכחת, וכיון שצריך לכתוב חמשה חומשי תורה כדי שלא תשכח תורה מישראל, ראוי לכותבם כדיני קדושת ספר תורה לכל דבר (שם ושם); ועוד כתבו שאין החיוב לכתוב בזמן הזה אלא כדי ללמוד בספר שכותב, ולפיכך מי שיש לו ספר תורה ללמוד בו שוב אינו צריך לכתוב ספר אחר (שאגת אריה שם).

על דעת הרבה ראשונים ואחרונים שיש לסמוך על הנוסח המסור בידנו להכשיר ספר תורה, ואין לחוש שפסול משום חסרות ויתרות, ראה ערך חסרות ויתרות.

ספר הכתוב בלשון אחר - כתיבת ספר תורה בשאר לשונות חוץ מלשון הקודש - שספר תורה כשר בכל לשון (ראה ערך ספר תורה) - יש מהאחרונים שכתבו שאין יוצאים בה חובת המצוה, שאין המצוה אלא בכתיבה בלשון הקודש (טורי אבן מגילה ח ב ד"ה אין); ויש שכתבו בדעת ראשונים שמקיימים את המצוה אף בספר הכתוב בשאר לשונות (בית אהרן (ראב"ן) ככו אות א ד"ה אך, בדעת ר"ח בתוספות סוטה לג א ד"ה כל; נחל איתן הלכות ספר תורה ז, בדעת רמב"ם שם).

מעשה המצוה

מצות כתיבת ספר תורה אינה דווקא בכתיבת כולו מתחילתו, אלא אף ספר שהיה מוטעה והגיהו, אפילו לא הגיה בו אלא אות אחת - לאחר שקנאו (ראשונים דלהלן), או ירשו (ספר הקנה סוד מצות ספר תורה וכתובתה; מנחת חינוך מצוה תריג ד; נחל אשכול הלכות ספר תורה אות טו (הא'); בית הלוי א ו סוף אות ב; ערוך השלחן יו"ד רע ד; שו"ת מהרש"ג ב רד) - שמעלים עליו כאילו כתבו (מנחות ל א; רמב"ם ספר תורה ז א; רמ"א בשו"ע יו"ד רע א), כתבו ראשונים שמקיים בו את המצוה לכתוב לו ספר תורה (תוספות מנחות ל א ד"ה אם; רא"ש הלכות ספר תורה א; הגהות מיימוניות ספר תורה ז א; סמ"ג עשין כד; מנחת חינוך ונחל אשכול שם בדעת הרמב"ם; רמ"א שם).

ואף במוחק אות מיותרת, שעל ידי מחיקתו מכשיר הספר, כתבו אחרונים שמקיים בזה המצוה (ספר סת"ם הלכות ספר תורה עד).

יש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שחולקים על כל זה,

מעלת המדות הלכות ספר תורה, הובא בפתי תשובה יו"ד שם סק"ז.

6. על סופר שכתב עבור אחר שלא ציוהו על כך, ראה משנת חכמים קונטרס

ולשיטה זו שהקונה מקיים מצוה, אותה שאמרו שהקונה ספר תורה כחוטף מצוה מן השוק (ראה לעיל), היינו שהיא כמצוה שנזדמנה לו במקרה, ולא שכיוון לבו עליה (קרית ספר למאירי מאמר ד א).

• ויש מן האחרונים שכתבו שהקונה אינו מקיים את המצוה אלא כשקנה את הספר ממי שכתבו כדי למוכרו, אבל הקונה ממוכר שכתב לעצמו, אינו מקיים את המצוה (אהל משה (הורביץ) מנחות ל א; ערוך השלחן ר ג בסופו. וראה באחרונים הטעמים והגדרים בכך).

כתב ספר תורה כתב ספר תורה ואבד הספר

• יש סוברים שבטלה ממנו מצותו, וצריך לכתוב ספר אחר (שו"ת רדב"ז ללשונות הרמב"ם מלכים ג א, וחלק ה עב; תורת חיים סנהדרין כא ב; בני יונה יו"ד רע בארוך אות ב; שו"ת חסד לאברהם (תאומים) תניינא סוף סי' כד; שו"ת מהרש"ג ב רד ורה; אגרות משה או"ח א נב א, ועוד), שנאמר: **כְּתֹבוּ לָכֶם (דברים לא יט), "לכם" משלכם** (תורת חיים שם), שהמצוה היא שיהיה לו ספר תורה, לדעתם (ראה לעיל: המצוה והחייבים בה; גדרה. מנחת חינוך מצוה תריג ה; אבני נזר או"ח מ ו; חסד לאברהם שם; מהרש"ג שם רה; מרחשת ג ה ב; עמק ברכה שם⁸), או משום שהמצוה היא כדי ללמוד בספר שכותב, לסוברים כן (ראה לעיל שם), וכשאבד הספר אינו יכול ללמוד בו (גידולי הקדש יו"ד רע סק"ד שם; שו"ת שואל ומשיב קמא א רסו ד"ה והנה לכאורה; שו"ת שרידי אש ב עז יב).

• ויש מן האחרונים שכתבו שאף אין מקיים המצוה אם מכרו (שו"ת בית אפרים יו"ד סג; מנחת חינוך שם; אבני נזר שם; מהרש"ג שם; שו"ת שרידי אש שם אות כב ד"ה ובכאף), או הקדישו לבית הכנסת (שו"ת מהרש"ג ב ח (ב) ד"ה ועוד; תורת חיים שם; מנחת חינוך מצוה תריג ה; אבני נזר שם); ויש חולקים שאף אם הקדישו לא בטלה מצותו, כיון שאפשר ללמוד ממנו (שואל ומשיב קמא שם), וכן יש מן האחרונים המצדדים שכל שהספר קיים, אפילו כבר אינו שלו - כגון שמכרו או הקדישו - לא בטלה ממנו המצוה (בני יונה ארוך שם, בלשון שני).

• ויש חולקים על כל זה וסוברים שהכותב ספר תורה, אפילו אבד מן העולם, אינו צריך לכתוב אחר (תורת נתנאל פרשת יתרו; פרדס דוד פרשת כי תצא (למסכת מנחות); בני יונה שם בקצר ה, ובארוך אות ב בלשון ראשון; חמש ידות יד א ו; שו"ת אגרות משה שם סוף ד"ה ואני, בדעת שו"ת מהרש"ל טז (הובא ב"ז או"ח סי' קנ"ג ס"ק טו), ועוד), שהמצוה היא הכתיבה, וכבר קיימה (תורת נתנאל שם; פרדס דוד שם; בני יונה שם; חמש ידות שם), ואף שדורשים "לכם", משלכם - לסוברים כן (ראה לעיל) - אין צריך שיהיה שלו אלא בשעת הכתיבה, והרי אז היה שלו (פרדס דוד שם; דברי שאול יו"ד רע).

הכותבים ספר הכותבים ספר תורה בשותפות (ראה ערכו) - שהסופר תורה בשותפות כותב בשליחות השותפים (שו"ת בית אפרים דלהלן), וכן שותפים שקנו ספר תורה, לסוברים שאף בקניה מקיימים את המצוה (ראה לעיל: הקונה ספר תורה. שו"ת בנימין זאב דלהלן) - נחלקו אחרונים אם יצאו ידי חובה:

• יש סוברים שאין מתקיימת המצוה בשותפות (שו"ת בית אפרים יו"ד סג, ושו"ת בית יהודה יו"ד כג, בדעת רמב"ם ספר תורה ז א, שהמצוה על כל "איש ואיש" מישראל; כרם שלמה לשו"ע יו"ד רע; פלא יועץ ערך ספר;

יוצא בספר שהניחו לו אבותיו, שלא הוא כתבו (תורת נתנאל פרשת יתרו; פרדס דוד פרשת כי תצא (למס' מנחות); שאגת אריה לו; מנחת חינוך מצוה תריג ב; שו"ת בית הלוי א ו ב), ויש מן האחרונים שביארו שכיון שכתוב "כתבו" בלשון רבים, למדים שכל איש ואיש מישראל מחוייב לכתוב לעצמו (ב"ח יו"ד שם).

• יש סוברים בדעת תנאים ואמוראים שחולקים, וסוברים שיוצא ידי חובה בספר שהניחו לו אבותיו (מהרש"א סנהדרין כב א בלשון ראשון, ותורת חיים שם, בדעת ר' יוסי, ובדעת אב"י בגמרא שם; שו"ת רבי עקיבא איגר (המאור) ד יו"ד סה (גשטטנר עג), בלשון ראשון, לסוברים שבקניה יוצא ידי חובה, ראה בסמוך, והוא הדין בירושה; ערוך השלחן יו"ד שם י, בביאור מסקנת גמרא שם), ולא אמר הכתוב "כתבו לכם", אלא במי שלא הניחו לו אבותיו ספר תורה (מהרש"א שם), אלא שיש שכתבו שכיון שלא עשה מעשה, לא קיים מצוה, ו"יצא ידי חובה" שאמרו, היינו שפטור מכתבת ספר אחר (שו"ת שרידי אש ב עז אותיות ג וי⁷).

יש שכתבו בדעת ראשונים שהלכה כדעה זו שיוצא ידי חובה בספר שהניחו לו אבותיו (בית הלוי א ו ד, בדעת הסוברים שלהלכה בקניה יוצא ידי חובתו, ראה בסמוך, והוא הדין בירושה, ובדעת הר"ף שם; ערוך השלחן שם, בדעת רא"ש וטור שהשמיטו דברי רבה).

אבל הרבה פוסקים כתבו שלהלכה אינו יוצא ידי חובה בספר שהניחו לו אבותיו (ב"ח שם; שו"ת מהר"ט ב יו"ד ה; שאגת אריה לד. וכן נקטו בפשיטות הרבה אחרונים).

הקונה בקניית ספר תורה -

• יש מן הראשונים שכתבו שאינו מקיים בה את המצוה (האשכול (רצ"א) ריש הלכות ספר תורה, בדעת הר"ף; שו"ת רבי עקיבא איגר (המאור) ד יו"ד סה (גשטטנר עג), מר"ז איגר, ומנחת חינוך מצוה תריג ב, ובית הלוי א ו ב, בדעת רמב"ם ספר תורה ז א; רמ"א בשו"ע יו"ד רע א; מנחת חינוך שם, בדעת החינוך מצוה תריג, ופירשו אחרונים שכל קונה אינו מקיים את המצוה, שקניה היא כירושה, שאינו מקיים בה את המצוה, לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך. מנחת חינוך שם; ביאור הלכה שם), שהמצוה היא הכתיבה, והרי הקונה לא כתב (מהרש"ל לטור שם, הובא בפרישה שם בסוף הסימן; מנחת חינוך שם; ביאור הלכה שם). ולדבריהם זה הוא שאמר ר' יהושע בר אבא אמר רב גידל אמר רב שהקונה ספר תורה הוא כחוטף מצוה מן השוק (מנחות ל א; רי"ף הלכות ספר תורה ב ב; רא"ש הלכות ספר תורה א; טור יו"ד רע ורמ"א בשו"ע שם א), דהיינו שאינו מקיים מצוה (רמ"א בשו"ע יו"ד רע א).

• יש מן הראשונים שכתבו שבקניית ספר תורה מקיים את המצוה (רש"י מנחות ל א, על פי גמרא שם, וט"ז יו"ד שם סוף סק"א; ספר המצות לרמב"ם מצוה יח; החינוך מצוה תריג; שו"ת רשב"ש יא; בית יוסף יו"ד שם ד"ה וכתב עוד הר"ר מנוח; שו"ת בנימין זאב קפב, ועוד). ופירשו אחרונים שכל קונה מקיים את המצוה (ראה להלן), מהם שלדעתם המצוה היא שיהיה לו ספר תורה כדי ללמוד בו (ראה לעיל: המצוה והחייבים בה; גדרה), ולפיכך יוצא אף בספר קנוי (בית יהודה יו"ד כג; שו"ת שרידי אש ב עז (וראה שם אות ז); עמק ברכה כתיבת ספר תורה ג); ויש מן האחרונים שכתבו שמקיים את המצוה בקניה מפני שטורה במצוה, ועושה אותה בממונו (שו"ת רבי עקיבא איגר (המאור) ד יו"ד ה (גשטטנר עג), מר"ז איגר, בדעת ט"ז; סדר משנה הלכות ספר תורה ז א (עמ' רו)).

7. וראה שם שלכתחילה ראוי שיכתוב עוד ספר כדי לקיים את המצוה.
8. וראה מנחת חינוך ומהרש"ג שם, ולהורות נתן ז עה, שכן משמע מלשון

תורה (בני יונה רע ו ובארוך א; שו"ת שאגת אריה לו; ברכי יוסף יו"ד שם ס"ק יב), וכתובת שאר כתבי הקודש כדי להגות בהם אינה אלא מסעיפי המצוה (בני יונה קצר שם), או ענף מצוה (ברכי יוסף שם).

כתובת ספר תורה כתיבת ספר תורה בזמן שתורה-שבעל-פה (ראה ערכו) ניתנה להיכתב (ראה ערך עת לעשות לה', וערך תורה שבעל פה) - לסוברים שבזמן הזה יש מצוה בכתיבת שאר כתבי הקודש כדי להגות בהם (ראה לעיל) - נחלקו אם יש בה מצות כתבו לכם את השירה הזאת:

• יש שכתבו שבזמן הזה אין מצוה אלא בכתיבת שאר כתבי הקודש, ולא בכתיבת ספר תורה, שענין המצוה - בין בספר תורה, ובין בשאר כתבי הקודש - הוא כדי ללמוד בספר שכותב, ובזמן הזה אין למדים מספר תורה (מהר"ל על הטור יו"ד רע; דרישה ופרישה שם; ש"ך שם סק"ה; שו"ת פנים מאירות יו"ד ג סוף סי' כ; ערוך השלחן שם ט).

• ויש מן הראשונים שנראה מדבריהם, וכן כתבו אחרונים, שאף בזמן שתורה שבעל פה נתנה להיכתב יש מצוה בכתיבת ספר תורה כדי ללמוד בו (קיצור פסקי הרא"ש הלכות ספר תורה א; בית יוסף יו"ד רע, וראה שו"ע שם א; לבוש שם; ט"ז שם סק"ד; שו"ת נפש חיה יו"ד עה; אגרות משה יו"ד א קסג ד"ה אבל (הא"י)) - שהמצוה לדעתם שווה בספר תורה ובשאר כתבי הקודש, וכשם שיש מצוה בכתיבת שאר כתבי הקודש כדי להגות בהם, כך יש מצוה בכתיבת ספר תורה כדי ללמוד בו (ראשונים ואחרונים שבציון הקודם) - ונראה מדברי ראשונים, וכן כתבו אחרונים, שאינו מקיים את המצוה בכתיבת ספר תורה לחוד, או בכתיבת שאר כתבי הקודש לחוד, אלא כשכותב הן ספר תורה והן שאר כתבי הקודש (קיצור פסקי הרא"ש שם; בית יוסף שם; לבוש שם; נפש חיה שם).

קניית קיום המצוה בשאר כתבי הקודש שלא בכתיבתם - כתבי הקודש כגון בקנייתם - בזמן שיש מצוה בכתיבתם (ראה לעיל), לסוברים שבספר תורה אין מתקיימת המצוה אלא בכתיבתו, ומשום כך אינו מקיים מצוה בקניה (ראה לעיל: מעשה המצוה; הקנה ספר תורה), נחלקו אחרונים בדבר:

• יש סוברים שאין באופן זה מצוה, כשם שבספר תורה אין מצוה אלא בכתיבתו, לדעה זו (שו"ת נפש חיה יו"ד עה¹²).

• ויש סוברים שיש בו מצוה (לבוש יו"ד רע א, ושם ב; בני יונה שם א וב; שו"ת סמיכה לחיים שם ד"ה ועוד (הד"י) וד"ה וכבר), כיון שאף באופנים אלו יש את הטעם שמחמתו מתקיימת בכתיבתם המצוה, שילמד בהם וידע פירוש המצוות והדינים על בוריים (סמיכה לחיים שם ד"ה וכבר. וראה שם שכן נראה מסתימת הפוסקים. וראה שם שהביא כן מחינוך מצוה תריג).

במלך

המצוה מצות עשה על המלך (ראה ערכו) לכתוב לו ספר-תורה (ראה ערכו). ספרי דברים קס; משנה סנהדרין כא ב; רמב"ם ספר תורה ז ב, ומלכים ג א), שנאמר: וְהָיָה כְשֶׁכָּתְבוּ עַל פֶּסָא מִמְּלִכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר (דברים יז יח. סנהדרין שם). ויכול

חידושי רבי עקיבא איגר לשו"ע שם; ערוך השלחן שם יא, ועוד), שכתוב "לכם" (דברים לא יט), והיינו משלכם, ובשותפות אינו חשוב "לכם", לסוברים כן (ראה ערך לכם וערך שותפות. פרדס דוד פרשת כי תצא, הובא בפתיח תשובה רע סק"א; שו"ת שואל ומשיב קמא א רסו; שו"ת באר יצחק יו"ד יט; ערוך השלחן שם).

• ויש סוברים שבשותפות מתקיימת המצוה (שו"ת בנימין זאב קפב; פרדס דוד שם במסקנא; שו"ת שואל ומשיב שם במסקנא; שו"ת חסד לאברהם (תאומים) קמא פד; אור שמח ספר תורה ז א; ספר חמש ידות יד א ז⁹), וכתבו שכן מנהג העולם (פרדס דוד שם; חמש ידות שם). שהכתוב "לכם" נדרש לענין אחר, ואין צריך שיהיה הספר משלכם, לדעתם (שואל ומשיב שם; שו"ת יהודה יעלה רפ ד).

בשאר כתבי הקודש

כתיבת תורה-שבעל-פה (ראה ערכו), וכן כתיבת תורה-שבכתב (ראה ערכו) באופן שאין בה קדושת ספר-תורה (ראה ערכו) - כגון שאינה מדויקת בחסרות-ויתרות (ראה ערכו), ושם אם בכל אופן נפסל בכך, או בלא תגים (ראה ערכו), לסוברים כן (ראה ערך תגים) - בזמן שנתנה תורה שבעל פה להיכתב ולומדים אותה מתוך הכתב, וכן תורה שבכתב נכתבת אף באופן שאין בה קדושת ספר תורה (ראה ערך עת לעשות לה', וערך תורה שבכתב, וערך תורה שבעל פה), נחלקו בדבר:

• יש מן הראשונים שכתבו שיש בכתיבתם מצות "כתבו לכם את השירה הזאת", שהמצוה היא לכתוב חומשי התורה ומשנה וגמרא ופירושיהם - וכן ספרי אגדה (בני יונה רע ו; אורחות יושר (מולכו) כב¹⁰) - להגות בהם הוא ובניו (רא"ש הלכות ספר תורה א, וטור יו"ד רע בשמו; רבינו ירוחם אדם וחיה ב ב, ושם שכן כתבו הגאונים; צידה לדרך א ד ד בשם חכמי צרפת; שו"ע יו"ד שם ב), כיון שמצות כתיבת ספר תורה היא כדי ללמוד בספר שכותב - לדעתם (ראה לעיל: המצוה והחייבים בה; גדרה) - ועל ידי הגמרא והפירושים ידע פירוש המצוות והדינים על בוריים (רא"ש שם; רבינו ירוחם שם).

ומצדדים אחרונים שאין בזה שיעור, וכל שעושה אפילו פעולה אחת בספר שעל ידה אפשר ללמוד בו, יש בה קיום מצוה, שענין המצוה, לדעה זו שמקיימים מצוה בשאר כתבי הקודש, הוא כדי ללמוד, וכל שפעל במעשיו כדי ללמוד, קיים בזה כוונת התורה במצוה זו (משנה הלכות ה סוף סי' קפז¹¹. וראה נפש חיה יו"ד עה ד"ה והנה).

• ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שחולקים, וכתבו שאין המצוה מתקיימת בכתיבת שאר כתבי הקדש, אלא בכתיבת ספר תורה בלבד (מקדש מעט רע ס"ק כג, בדעת החינוך מצוה תריג. וראה שו"ת סמיכה לחיים (פלאג"י) יו"ד ו ד"ה גם וד"ה וכבר, בדעתו), וכתבו שמכל מקום מאותם טעמים העומדים בשורש מצות כתיבת ספר תורה (ראה לעיל שם), אף בשאר הספרים שנתחברו על פירוש התורה יש לכל אחד לעשות מהם כפי היכולת, ואף שהניחו לו אבותיו מהם רבים (החינוך שם).

ואף בדעת הראשונים שכתבו שיש מצוה בכתיבת שאר כתבי הקודש, יש מן האחרונים שכתבו שעיקר המצוה הוא לכתוב ספר

מצוה ואינו כחצי שיעור. ¹². וראה שם שבמדפיס ספר שלו, אף שאינו כותבו בעצמו, כיון שוודאי יש בו על כל פנים כמה דברים אמיתיים שלא הודפסו, והגהות שונות בתורה בספרים שכבר נדפסו ובתלמוד, אפשר שמקיים בזה מצות כתבו לכם את השירה הזאת, וראה שם בהקדמת הספר.

ספר תורה. ⁹. וראה בנימין זאב שם, שחשוב "לכם" כיון שאינם מקפידים זה על זה שישתמש כל אחד לבדו, ראה בבא בתרא קלז ב, וראה ערך לכם וערך נטילת לולב. ¹⁰. וראה אורחות יושר שם, שגם מוסר, וצריך ביאור אם גם קבלה. ¹¹. ופשוט שאין הכוונה שבכך יצא ידי חובה, אלא שיש בו קיום

לכתוב ספר תורה (תורת המלך (אריאל) מלכים ג א. וראה מרגליות הים סנהדרין כא ב אות לו, שנקט שאינה חייבת כיון שאינה חייבת בקריאה).

הספר שמצווה • הספר שמצווה המלך לכתוב הוא ספר התורה כולו (ספרי דברים קס; פסיקתא זוטרתא שופטים בשם רבותינו), שנאמר: וְהִתְּהָ עִמּוֹ וְגו' לְשֹׁמֵר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת (דברים יז יט. שם ושם).

• אחרים אומרים שלא נצטוו לכתוב אלא משנה תורה - ספר דברים (ראה ברכות כא ב, ומגילה ז א ועוד, וראה ערך תורה שבכתב, ושם בטעם שנקרא "משנה תורה" - בלבד (פסיקתא זוטרתא שם, וראה אדרת אליהו דברים שם יח), כמשמעות הכתוב: וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת (דברים יז יח. ספרי שם. וראה שם ופסיקתא זוטרתא שם, שנראה שהוא משום שאין צריך לקרוא בהקלה אלא ספר דברים).

הלכה שצריך לכתוב את התורה כולה (רמב"ם מלכים ג א, וספר תורה ז ב¹³); ויש מן הראשונים שכתבו מפי השמועה, שהמלך אינו מצווה לכתוב לו אלא את עשרת הדברות (דעת זקנים מבעלי התוספות דברים יז כ; רא"ש שמות כ יד¹⁴).

חייב לכתוב חייב לכתוב המלך שנינו שחייב לכתוב שני ספרי תורה, שנאמר: וְהָיָה כְּשֶׁכָּתְבוּ עַל כָּסֵא מִמְּלָכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה (דברים יז יח. ברייתא סנהדרין כא ב, ושם כב א), "משנה" משמע שנים (רש"י ויד רמה ופסקי רי"ד שם כא ב).

וכתבו ראשונים בספר אחד כתוב כשאר הדיוט - ויוצא בו ידי חובה אפילו כתבו קודם שמלך, כשהיה הדיוט (רמב"ם ספר תורה ז ב, וסמ"ג עשין כה), ואין צריך שיהיה עמו תמיד, כמו הספר שכותב בתורת מלך (ראה ערך מלך), אלא מניחו בבית גנזיו (סנהדרין כא ב; רמב"ם ספר תורה ז ב, ומלכים ג א; סמ"ג עשין כה) - ולא נצטוו כמלך אלא על ספר אחד נוסף על זה שחייב בו כשאר ישראל (ראה לעיל: המצוה והחייבים בה. רש"י ויד רמה שם; רמב"ם ספר תורה שם, וראה מלכים שם).

עוד כתבו ראשונים שאין חילוק בין המלך ובין הדיוט בספר שהמלך כתוב כשאר הדיוט, וכשם שהדיוט אינו יוצא ידי חובתו בספר שהניחו לו אבותיו - לסוברים כן (ראה לעיל: מעשה המצוה; הניחו לו אבותיו ספר תורה) - כך המלך אינו יוצא בו ידי חובתו (יד רמה סנהדרין כא ב).

אמנם יש מן הראשונים שסוברים שהמלך שהניחו לו אבותיו ספר תורה, אינו חייב לכתוב אלא ספר אחד (רמב"ם מלכים ג א, ושו"ת רדב"ז ה אלף תמה (עב) וכסף משנה שם ועוד, בדעתו; מאירי סנהדרין כא ב), וכתבו אחרונים בדעתם שכמו כן אם קנה ספר תורה, אינו חייב לכתוב אלא ספר אחד נוסף (מנחת חינוך מצוה תריג). ואף שהדיוט אינו יוצא בספר שהניחו לו אבותיו (ראה לעיל שם), המלך, כיון שבספר תורה שהוא חייב בו מדין מלך אינו סומך על של אביו, הרי מחייב הוא לכתוב ספר תורה, ודי לו בזה (כסף משנה שם).

לכתוב ספרו על ידי אחרים (רמב"ם ספר תורה ז ב, וכעין זה בסמ"ג עשין כה, ובמאירי סנהדרין כא א). על הנהגות מיוחדות שעל המלך לנהוג בספר תורה שלו, כגון שצריך להיות עמו בכל מקום, ושצריך לקרוא בו, ועל פרטי הדינים, ראה ערך מלך (וראה להלן).

• הרבה ראשונים מנו את מצות המלך לכתוב ספר תורה במנין-המצוות (ראה ערכו. ספר המצוות לרמב"ם עשין יז; סמ"ג עשין כה; החינוך מצוה תקג; יראים השלם תמז), וכללו בה את חיובו שיהא ספר התורה אתו תמיד (ראה ערך מלך. ספר המצוות שם; החינוך שם), ושיקרא בו (ראה ערך הנ"ל. החינוך שם).

• ויש שלא מנאוה (ראה מנין המצוות ברס"ג ובסמ"ק, ורי"פ פרלא לרס"ג עשה טז ופרשה י), וכתבו אחרונים שלדעתם אינה מצוה בפני עצמה, אלא הכשר למצות הקהל (ראה ערכו), שחייב המלך לקרוא בתורה באזני כל ישראל (ראה ערך הקהל: המצוה), וחייבו הכתוב שיהיה לו ספר מיוחד בפני עצמו לקריאה זו (ראה ערך הנ"ל. רי"פ פרלא לרס"ג שם).

טעמה בטעם המצוה, יש מן הראשונים שכתבו שהוא המפורש בכתוב: וְלִבְלִיתִי סוּר מִן הַמִּצְוָה יִמִּין וּשְׂמֹאל (דברים יז כ), שהוא נתינת טעם לכתוב שלפניו: וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת (שם יח. דעת זקנים מבעלי התוספות שם כ). ויש מוסיפים, שהמלך הוא ברשות עצמו, ולא יוכיחו אדם על מעשיו ולא יגער בו, ורשאי להכות ולהמית את מבזיו (ראה ערך מורד במלכות וערך מלך), על כן צריך שמירה גדולה וזכרון טוב שיעמוד נגדו ויביט אליו תמיד, למען יכבוש את יצרו ויטה לבו אל יוצרו (החינוך תקג).

החייב בה מלך החייב בכתיבת ספר תורה, הוא בין מלך ממלכי בית דוד, ובין מלך ממלכי ישראל (ורבנו יונה וחיזוקי הר"ן סנהדרין כא ב). אפילו אינו מלך על כל ישראל, כתבו אחרונים בדעת ראשונים שחייב בכתיבת ספר תורה (מחנה חיים א סוף סי' ט, על פי רמב"ם מלכים א ח), שעל זה נאמר: כְּשֶׁכָּתְבוּ עַל כָּסֵא מִמְּלָכְתּוֹ (דברים יז יח), ממלכתו שלו אף שאינה על כל ישראל (מחנה חיים שם). ויש שכתבו עוד שאף מלך שמלך שלא כדין, כל שבפועל הוא מנהיג מלכות, חייב בכתיבת ספר תורה (תורת המלך (אריאל) מלכים ג א).

ויש מן הראשונים שכתבו שפרשת המלך אינה נוהגת אלא במלך על כל יהודה וישראל, ושנתמנה על פי המקום (תוספות סנהדרין כ ב ד"ה מלך בתירוץ אחרון. וראה שם בתירוצים ראשונים, ורבנו יונה וחיזוקי הר"ן שם, וראה ערך מלך). וכתבו אחרונים בדעתם, שאף מצות כתיבת ספר תורה בכלל פרשת המלך, ואינה נוהגת במלך שאינו על כל ישראל, או שלא נתמנה על פי המקום (משיב דברים יו"ד קנט).

אשה אשה, לסוברים שאפשר שתירש את המלוכה (ראה מנחת חינוך מצוה תצז ב, וראה ערך מלך), כתבו אחרונים שחייבת בכתיבת ספר תורה - אף לסוברים שאשה אינה חייבת לכתוב ספר תורה בתורת הדיוט (ראה לעיל: המצוה והחייבים בה; חובת נשים במצוה זו. תורת המלך דלהלן) - שאף היא בכלל החיוב המוטל על המלך

פְּתִיבַת סֵת"ם¹

דיני כתיבת ספר תורה, נביאים וכתובים, תפילין ומזוזה, בכדי להכשירם למצוותיהם

הפרקים:

- הסופר
- מכשירי הכתיבה
- שרטוט
- מעשה הכתיבה

הסופר

הדין והטעם אין כשר לכתיבת סת"ם (ספר תורה, תפילין, מזוזה) אלא הקצונה על הנחת-תפילין (ראה ערכו. רמב"ם תפילין א יג, על פי ברייתא דלהלן), שנאמר: "וקשרתם... וכתבתם" (דברים ו ח - ט), ודרשו חכמים: כל שישנו בקשירה - שחייב בהנחת תפילין (ראה רש"י גיטין מה ב ד"ה עבד) - ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה, אינו בכתיבה (תני רב המנונא בריה דרבא מפשרניא בגיטין שם, ומנחות מב א²; רמב"ם שם; שו"ע או"ח לט א³).

לפיכך גוי (ראה ערכו) - שאינו שייך במצוות כלל (ראה ערך גוי: בדיני התורה בכלל. חידושים מכתב יד המיוחסים לריטב"א (מהדורת מוסד הרב קוק), גיטין שם (ובמהדורת מכון - ירושלים הם חידושי הרמ"ה)) - וכן עבד (ראה ערכו) ואשה (ראה ערכו) - שאינם חייבים בהנחת תפילין, לסוברים כן (ראה ערך הנחת תפילין. תוספות ר"ד גיטין שם; חידושים מכתב יד שם) - וכן קטן (ראה ערכו) - אפילו הגיע לחינוך (שו"ע או"ח שם), שפטור מן המצוות (ראה ערך חרש שוטה וקטן. חידושים מכתב יד שם) - פסולים לכתיבת סת"ם (גיטין שם, ורש"י שם, ומנחות שם ב; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח שם לענין תפילין⁴, ושו"ע יו"ד רפא ג לענין ספר תורה).

אותה ששינו בברייתא שספר תורה שכתבו גוי כשר לקרות בו (גיטין שם), יש שכתבו, שברייתא זו חולקת וסוברת שאין מקישים קשירה לכתיבה, ואף הפטור מהנחת תפילין כשר לכתיבת סת"ם (תוספות רא"ש גיטין שם ד"ה ואמרי, על פי רש"י שם ד"ה ואמרי, ושם ד"ה שחזר; מהרש"א גיטין שם; מגן אברהם לט סק"ז).

יש שכתבו, שאין חולק על הדרשה של "וקשרתם... וכתבתם" (רמב"ן גיטין שם; מגן אברהם ומחצית השקל שם, בדעת הרא"ש שם ד מה), ופירשו שאותה ששינו שספר תורה שכתבו גוי כשר לקרות בו, אין הדברים אמורים בגוי, אלא בגר שחזר לסורו מחמת יראה, שלדעתם חשוב כמי שישנו בקשירה (רמב"ן שם; חידושים מכתב יד שם; מחצית השקל שם).

טעם הפסול בטעם פסולו של מי שאינו בקשירת תפילין לכתיבת כתיבת מזוזה (ראה ערכו), אף שחייב במזוזה - כגון אשה, שפסולה לכתיבת מזוזה (ראה לעיל), אף שחייבת במזוזה (ראה ערך אשה, וערך מזוזה) - כתבו ראשונים, שמן הדרשה של "וקשרתם... וכתבתם" למדים לפסלו אף לכתיבת מזוזה (תוספות גיטין מה ב ד"ה כל; רא"ש שם ד מה; ראשונים גיטין שם), שהרי הכתוב "וכתבתם" נאמר לענין מזוזה (ראשונים שם), ודרשו כל שאינו ב"וקשרתם" של תפילין אינו ב"וכתבתם" של מזוזה (שאגת אריה לה).

מגילה (ראה ערכו), יש מהאחרונים שכתבו, שהחייב בקריאתה כשר לכתיבתה, אף שאינו בקשירת תפילין - כגון אשה, שחייבת בקריאת המגילה (ראה ערך אשה, וערך קריאת

המגלה (ושם שיש סוברים שחייבת רק בשמיעתה)), ופטורה מהנחת תפילין, לסוברים כן (ראה ערך הנחת תפילין) - שלדעתם אין פסול לכתיבה אלא מי שאינו מחויב באותו דבר (שו"ת נשאל דוד או"ח ל; פרי מגדים או"ח תרצא משבצות זהב סק"ב; ערוך השלחן או"ח שם ג, או שאין הפסול של מי "שאינו בקשירה" אמור אלא בסת"ם השייכים בדרשה של "וקשרתם... וכתבתם", אבל מגילה אינה שייכת בדרשה זו (ברכי יוסף או"ח שם סק"ו, ומחזיק ברכה שם, על פי תוספות גיטין מה ב ד"ה כל).

יש שכתבו, שכל מי "שאינו בקשירה", אף שחייב בקריאת המגילה, מכל מקום, פסול הוא לכתיבתה (חידושי רבי עקיבא איגר או"ח שם ב, וראה שם שסיים בצריך עיון; לשכת הסופר (וצוהר הלשכה) א, בדעת התוספות שם; אבני נזר או"ח תקטז ד, ושם תקיז ו), שלדעתם מי שאינו בקשירה פסול לכל דבר הצריך "כתיבה", ומגילת אסתר צריכה כתיבה כספר תורה (צוהר הלשכה שם. וראה אבני נזר תקיז שם), או משום שדיני כתיבת מגילת אסתר נלמדים בגזרה שוה של "כתיבה כתיבה" מתפילין ומזוזה, שנאמר בה: וְתָכַתֵּב אֶסְתֵּר (אסתר ט כט. צוהר הלשכה שם).

נביאים וכתובים נביאים-וכתובים (ראה ערכו), נחלקו אחרונים אם מי שאינו בקשירת תפילין כשר לכתיבתם:

• יש שכתבו בדעת ראשונים, שהוא כשר לכתיבתם, שלדעתם אין למדים מהכתוב לפסול מי שאינו בקשירה אלא לכתיבת ספר תורה ותפילין ומזוזה (ברכי יוסף או"ח תרצא ו, על פי תוספות גיטין מה ב ד"ה כל).

• ויש שכתבו, שמי שאינו בקשירת תפילין פסול אף לכתיבת נביאים וכתובים, שדין כתיבת נביאים וכתובים שוה לדין כתיבת תפילין ומזוזה (אבני נזר או"ח תקטז טו, על פי משנה מגילה ח ב, ורש"י שם ד"ה ספרים).

כשאנו מניח תפילין מחמת אונס כשאנו מניח תפילין מחמת אונס (ראה ערך גדם) - שפטור מן התפילין, לסוברים כן (ראה ערך גדם) - שחשוב "ישנו בקשירה" וכשר לכתיבת סת"ם, שהרי הוא חייב במצות תפילין, אלא שאינו יכול לקיימה (מגן אברהם שם סק"ה).

וכן בחרש (ראה ערכו) ושוטה (ראה ערכו), יש מן האחרונים שנסתפק שמא חשובים הם שישנם בקשירה, שבני חיוב הם, ואינם פטורים אלא מחמת האונס (פרי מגדים פתיחה כלולת ב ג, ושם, או"ח אשל אברהם לט סק"א, שנראה שמצד שהם פסולים. וראה ערך חרש שוטה וקטן).

הפורק מעליו עול מצוות, כתבו ראשונים, שפסול עול מצוות לכתיבת סת"ם (ראה להלן), ולדעתם, אותה ששינו במומר (ראה ערכו) לכל התורה, ובמוסר (ראה ערכו) שפסולים

שם. 3. על אופן הלימוד מתפילין למזוזה ולספר תורה ראה להלן. 4. וראה משנה ברורה שם סק"א, שהוא הדין בספר תורה ומזוזה.

נקרא ספר תורה. כתיבת סת"ם. 1. לג, טורים תעא-תקעב. 2. ובמנחות הגירסא: רב חנינא (במקום רב המנונא), וראה דקדוקי סופרים השלם גיטין

שמתעצל (משנה ברורה שם בדעת המגן אברהם) - נחלקו אחרונים בדעת ראשונים:

- **יש שכתבו, שדינו כמומר שאינו חשוב "בר קשירה"** (מגן אברהם שם, על פי רי"ף ורמב"ם; קרבן נתנאל גיטין מה ב בדעת הרא"ש שם ד מה).
- **ויש שכתבו בדעת ראשונים, שאף שיכול לקיים תפילין בצנעה, ואינו מניח, מכל מקום חשוב הוא "בר קשירה", וכשר לכתיבת סת"ם** (מגן אברהם שם בדעת הרא"ש שם והשו"ע שם. וראה שם שאין להקל כדעה זו).

מי שאינו חייב **מי שאינו חייב במקצת מן המצוות, כגון גר או ממזר**
במקצת מן המצוות - **שאינם מוזהרים על כמה מן המצוות, כגון על פסולי-קהל** (ראה ערכו. ראה ערך גר: בחתנות, וערך ממזר.

פרי מגדים **אוי"ח תרצא משבצות זהב סק"ב**; נודע ביהודה תניינא יו"ד קפב בדעת הש"ך דלהלן) - **או עבר או אשה, נחלקו בו אחרונים:**

- **יש שכתבו, שהוא פסול לכתיבת ספר תורה** (ש"ך יו"ד רפא סק"ח, בדעת השו"ע שם ד), **שכל שאינו מצווה בכל מצוות התורה, אינו כשר לכתיבה** (פרי מגדים או"ח לט אשל אברהם סק"ט, בדעת הש"ך שם).
- **ויש שכתבו, שמי שאינו חייב במקצת מן המצוות כשר אף לכתיבת ספר תורה, שאין מקור לפסול לכתיבה אלא מי "שאינו בקשירה"** (ראה לעיל: הדין והטעם. שו"ת חתם סופר יו"ד רעא; יד שאול יו"ד שם. וראה ערך השלחן יו"ד שם יא).

לכתיבת תפילין, כתבו אחרונים, שהכל מודים שאין לפסול מי שאינו בכל המצוות (אלה רבה או"ח נג ס"ק כב; פרי מגדים שם לט אשל אברהם סק"ט, בדעת דרכי משה שם אות א, שגר וממזר כשרים לכתיבת תפילין ומזוזות), **שהרי אין בהן אלא מצות עשה אחת, ואף הוא חייב בה** (פרי מגדים שם).

מי שאינו יודע **מי שאינו יודע לקרוא, אינו רשאי לכתוב ספר תורה לקרוא** (מסכת סופרים א; אור זרוע א תקנה, והובא במדכדי סוף הלכות קטנות), **וכן תפילין ומזוזות** (שו"ע או"ח לב ל, בתפילין. וראה מקרא סופרים שם יב ב), **שבקל יכול לטעות, ואינו מרגיש** (לבוש או"ח שם כט; שו"ע הרב שם מד). **ויש מי שכתב, שדווקא ספר תורה אינו רשאי לכתוב, לפי שאסור לכתוב אפילו אות אחת בספר תורה שלא מתוך הכתב** (ראה להלן: מעשה הכתיבה), **אבל רשאי הוא לכתוב תפילין ומזוזות, שהרי אין איסור לכתבם שלא מתוך הכתב** (ראה להלן שם. נחלת יעקב על מסכת סופרים שם).

צריך להיות **סופר הכותב תפילין, צריך להיות מאד ירא שמים**
ירא שמים ובקי בהלכות **וחרד לדבר השם, לפי שאם חיסר או הותיר אות אחת - התפילין פסולות, ונמצאו המניחים אותן מברכים בכל יום ברכה לבטלה, ואף שרואים בלא מצות תפילין, ונמצא עונש הסופר מרובה** (רא"ש הלכות תפילין סדר תיקון התפילין וכתבתן; טוש"ע או"ח לב כ. וראה לשכת הסופר א א).

וכתבו אחרונים, שאף הכותב ספרי תורה ומזוזות צריך להיות בקי בכל הלכות סת"ם וכתבתם, וכן צריך להיות מומחה למלאכתו (מלאכת שמים כלל א), **ואין להתיר - בזמן הזה** (שואל ומשיב להלן) - **לאדם לעסוק בכתיבת סת"ם, אלא אם כן יש לו כתב קבלה ממומחה שהוא יודע הלכות אלו** (שו"ת יהודה יעלה רחצ; שו"ת שואל ומשיב קמא ג קלג, על פי מלאכת שמים שם⁶).

לכתיבת סת"ם (ברייתא גיטין מה ב; רמב"ם תפילין א יג, וכסף משנה שם; טוש"ע או"ח לט א, לענין תפילין, ושו"ע יו"ד רפא ב, לענין ספר תורה), **הוא משום שפרקו מעליהם עול מצוות** (רש"י גיטין שם ד"ה מומר; רמב"ם שם, וכסף משנה שם, ובית יוסף או"ח שם, בדעתו; תוספות רי"ד שם; ריטב"א שם), **ואינם מאמינים במצוות התורה** (רמב"ם ובית יוסף שם; שו"ע שם), **ובכלל זה במצות תפילין** (רמב"ם שם, ורבנו מנוח ובית יוסף שם, בדעתו), **וכל שאינו מאמין במצות תפילין - כהלכתה** (דרישה או"ח שם אות א) - **פסול לכתיבת סת"ם** (רמב"ם שם; שו"ע שם).

מומר לעבירה **בדיני מומר לעבירה אחת הפסול לכתיבת סת"ם, מצאנו כמה גדרים כדלהלן:**

- **מומר לעבירה אחת להכעיס** - **היינו שיש לפניו היתר ואיסור, ומניח את ההיתר, ואוכל את האיסור** (ראה ערך מומר. וראה ראשונים להלן) - **כתבו ראשונים, שפסול לכתיבת סת"ם כמומר לכל התורה, שהרי פרק מעליו עול מצוה** (ריטב"א גיטין מה ב ד"ה שנאמר; ר"ן שם (כג ב בדפי הרי"ף) בשם אחרים; בית יוסף או"ח לט; מגן אברהם שם סק"ג), **ואינו מאמין במצוה** (פרי מגדים או"ח שם משבצות זהב סק"א). **לסוברים כמומר לעבירה אחת להכעיס שאין דינו כמומר לכל התורה** (ראה ערך מומר), **כתבו אחרונים, שהרי הוא כשר אף לכתיבת סת"ם** (מגן אברהם לט סק"ג, בדעת הרשב"א בתורת הבית הארוך א א (דף ח ב), והקצר (דף ה ב)).

- **מומר לעבירה אחת שלא להכעיס ושלא לתיאבון** - **כגון שעבר עבירה כדי לטעום טעם איסור** (מגן אברהם להלן) - **כתבו אחרונים בדעת ראשונים, שפסול לכתיבת סת"ם, ואף שאינו חשוב כמומר לכל התורה** (ראה ערך מומר), **מכל מקום כיון שפרק מעליו עול מצוה, עשאוהו חכמים כמי "שאינו בקשירה"** (מגן אברהם שם, בדעת הר"ן גיטין מה ב (כג ב בדפי הרי"ף); ביאור הגר"א יו"ד ב טז, בדעת רש"י גיטין שם, וביאור הלכה או"ח שם (ד"ה או מומר) בדעתו); **ויש שכתבו, שפסול מהתורה לכתיבת סת"ם, שכיון שאינו חושש למצוה, הרי הוא פורק עול מצוה, ואינו מאמין בה** (שו"ע הרב או"ח שם א).

- **מומר לעבירה אחת לתיאבון** - **היינו שאוכל איסור כשאין לפניו היתר** (ראה ערך מומר. ראה ראשונים להלן) - **כתבו ראשונים, שכשר הוא לכתיבת סת"ם** (ריטב"א גיטין שם; ר"ן שם (כג ב בדפי הרי"ף), ומגן אברהם לט סק"ג בדעתו; בית יוסף או"ח שם), **שאינו חשוב פורק עול מצוות** (בית יוסף שם. וראה ריטב"א ור"ן שם); **ויש שכתבו בדעת ראשונים, שלענין כתיבת סת"ם מומר לתיאבון שווה למומר לכל התורה, שפסול לכתיבת סת"ם** (מגן אברהם שם בדעת תוספות עבודה זרה כו ב ד"ה סמ"י⁵), **וכתבו אחרונים, שלכתחילה יש להחמיר כדעה זו** (משנה ברורה שם סק"ו. וראה באר היטב סוף סק"ג מהד' מכון י - ס. וראה שו"ת רבי עקיבא איגר קמא סט (ד"ה וגם המג"א) בדעת המגן אברהם).

כשאנו מקיים מצוות מחמת אונס **מי שאינו מקיים את מצוות התורה מחמת יראה, כגון שחושש שמא יהרגוהו גוים, כשר לכתיבת סת"ם** (שו"ע או"ח לט ג, לענין תפילין, ויו"ד רפא ב, לענין ספר תורה. וראה מגן אברהם שם סק"ז, ומשנה ברורה שם ס"ק יא), **שאף שהיה לו למסור את הנפש על האמונה, מכל מקום אין דינו כפורק עול מצוות, שהרי הוא אנוס** (משנה ברורה שם).

5. וראה שו"ת רבי עקיבא איגר קמא סט, שאף לדעה זו אינו פסול אלא מדברין. וראה מחצית השקל שם ורבי עקיבא איגר שם (ד"ה ואולם, ואילך) וחומות

ירושלים סוף ס"י רסח, שפירשו דברי התוספות בענין אחר. 6. וראה הסכמת החתם סופר לקסת סופר. וראה לשכת הסופר שם, שאף צריך שידע הסופר ללמוד

מכשירי הכתיבה

כתיבת ספרי תורה נכתבים על גבי עורות (תנא דבי מנשה בשבת עט ספר תורה ב, וראה גמרא שם; ירושלמי מגילה א ט; מסכת סופרים א א; רמב"ם תפילין א ח; טוש"ע יו"ד רעא א), וספר תורה שנכתב על גבי נייר - **העשוי מעשבים כתושים שמדבקים אותם בדבק** (רש"י סוטה יז א ד"ה נייר, ומגילה יט א ד"ה מחקא), או **מבלאות של בגדים** (ספר המכריע פד; מאירי סוטה יד א) - או על גבי מטלית, פסול (תנא דבי מנשה וגמרא שבת שם. וראה רמב"ם שם ט), ואפילו נייר שאינו מחוק, אף שדרך העולם לכתוב עליו, פסול לכתובת ספר תורה (תוספות מנחות לא ב ד"ה הא; ספר התרומה קצג, וש"ך יו"ד שם סק"י בדעתו; רא"ש הלכות קטנות הלכות ספר תורה ד; ש"ך שם בשם שאר הפוסקים).

הכשר עור בלבד לכתובת ספר תורה, אמרו בירושלמי, וכן שנינו במסכת סופרים, שהוא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. ירושלמי שם; מסכת סופרים שם א; רי"ף הלכות ספר תורה (ד ב בדפי הרי"ף); רמב"ם שם ח וט), ויש לו סמך מן המקרא, שנאמר: **וְאֲנִי כָתַב עַל הַסֵּפֶר בְּיָדִי** (ירמיה לו יח. מסכת סופרים שם, ראה נוסחת הגר"א שם אות ב, וכסא רחמים שם), וסתם "ספר" הוא העשוי מעור (רש"י עירובין טו ב ד"ה ספר, וגיטין כא ב ד"ה ספר; מאירי סוטה שם). ויש ראשונים שכתבו, שלמדים לפסול נייר לכתובת ספר תורה מכך שספר תורה צריך להיות "ספר", לפי שנקרא בכתוב במקומות רבים "ספר" (דברים כח נח; שם סא, ועוד), והכתוב על נייר אינו חשוב "ספר" (תוספות מנחות שם; ספר התרומה שם; רא"ש שם), לפי שנייר אינו בר קיימא, והוא נמס כמים, ולא נקרא "ספר" אלא העשוי מעור בהמה (ספר המכריע שם. וראה שבלי הלקט קצו).

אמנם יש מן הראשונים חולקים וסוברים שספר תורה שנכתב על נייר שאינו מחוק - כשר (תוספות שבת עט ב ד"ה תפילין, על פי מסכת סופרים א (הענין תלוי בגרסאות שם), וביארו אחרונים, שלדעתם אין למעט מ"ספר" אלא דברים שאין דרך לכתוב עליהם - כגון נייר מחוק, או מטלית, או לוח מעץ, או אבנים (ראה מנחות לד א) - אבל הנכתב על דבר שדרך לכתוב עליו, כגון נייר שאינו מחוק, בכלל ספר הוא (עמק הנצי"ב על הספרי ואתחנן פסקא לו).

פרשיות תפילין ומזוזות נכתבות על גבי עורות ומזוזות (ברייטא שבת עט ב; ברייתא וגמרא שם קח א בתפילין; ברייתא מנחות לב א; מסכת סופרים א א, לגירסת הגר"א (אות א) ונחלת יעקב⁷; רמב"ם תפילין א ח; טוש"ע או"ח לב ז בתפילין, ויו"ד רפח ו במזוזה), ואם נכתבו על גבי נייר או על גבי מטלית - פסולות (שבת עט ב), ואפילו נכתבו על נייר שאינו מחוק (תוספות שם ד"ה תפילין, על פי ברייתא וגמרא שם קח א).

הכשר עור בלבד לכתובת תפילין ומזוזות, אף בו אמרו בירושלמי, ויש גורסים כן במסכת סופרים, שהוא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. ירושלמי מגילה א ט, וראה כסף משנה תפילין א יב, ושו"ת אבני נזר או"ח טו ג; מסכת סופרים שם, לגירסת הגר"א ונחלת יעקב הנ"ל), ויש לו סמך מן המקרא: **וְאֲנִי כָתַב עַל הַסֵּפֶר בְּיָדִי** (ירמיה לו יח. מסכת סופרים שם), וסתם "ספר" הוא העשוי מעור (ראה לעיל בסמוך), וכן שנינו בברייטא: הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף (ראה ערכו), ומזוזה על דוכסוסטוס (שבת עט ב; מנחות שם; רמב"ם שם; שו"ע או"ח שם בתפילין).

נייר שאינו מחוק, אף שכשר לכתובת ספר תורה ומגילת סוטה, לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך), מכל מקום, פסול הוא לכתובת תפילין ומזוזות (תוספות שבת עט ב ד"ה תפילין, על פי ברייתא וגמרא שם קח א), שבתפילין נאמר: **לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת ה' בְּפִיךָ** (שמות יג ט), ודרשו שצריך לכתוב על "המותר בפיך" (ראה ערך מן המותר בפיך), כלומר שאין לכתוב אלא על דבר ששייך לחלק בו בין "מותר בפיך" לאינו "מותר בפיך", והיינו עורות של בעלי חיים, שיש מהם שאסורים באכילה, אבל לא על נייר - העשוי מעשבים, או מבלאות של בגדים (ראה לעיל שם) - שאין בו איסור אכילה (חתם סופר שבת שם ד"ה כתבה), ומזוזות הוקשו לתפילין (חתם סופר שם).

אין כותבים מגילה (ראה ערכו) אלא על ספר (משנה מגילה יז א) - דהיינו העשוי מקלף (ראה ערכו. רש"י שם ד"ה בספר; רמב"ם מגילה ב ט; טוש"ע או"ח תרצא א), או מגויל (ראה ערכו. רמב"ם שם; טוש"ע שם) - ומגילה שנכתבה על נייר - פסולה (רמב"ם שם; טוש"ע שם ב), ואין יוצאים בה ידי חובת מקרא-מגילה (ראה ערכו. משנה שם; רי"ף שם ו א בדפי הרי"ף), שנאמר במגילה: **וַתִּכְתֹּב אֶסְתֵּר הַמִּלְכָּה** (אסתר ט כט), ודרשו גזרה-שוה (ראה ערכו) "כתיבה" "כתיבה" מהכתוב: **וְאֲנִי כָתַב עַל הַסֵּפֶר בְּיָדִי** (ירמיה לו יח), שכשם ש"כתיבה" האמורה שם היא על ספר, כך כתיבת המגילה צריכה להיות על ספר (מגילה יט א).

שאר ספרי נביאים וכתובים (ראה ערכו) שנכתבו נביאים וכתובים על נייר, נחלקו בהם גאונים וראשונים:

- **יש סוברים, שכל ספרי נביאים וכתובים צריכים להיכתב ב"ספר"** (שאלות סז, לגירסת הרד"ל והעמק שאלה שם אות לג, וכן הוא בכתב יד (והגירסא שלפנינו נראית משושבת); תוספות שבת קטו ב ד"ה מגילה, וספר התרומה קצג, בשם ר"י; מרדכי הלכות קטנות תתקנט, בפירוש ב), ולפיכך הכתובים על נייר פסולים, ואין קוראים בהם (תוספות שם; ספר התרומה שם; מרדכי שם), אלא שמכל מקום מצילים אותם מפני הדליקה בשבת, מפני האזכרות (ראה ערכו) שבהם (ראה ערך אדם בהול על ממונו, וערך כתבי הקדש. תוספות שם; ספר התרומה שם; מרדכי שם).

- **ויש סוברים שכל הספרים - מלבד ספר תורה ומגילת אסתר - אינם צריכים להיכתב ב"ספר"** (תוספות שם ושם, וספר התרומה שם, ומרדכי שם, בשם ה"ר יוסף), ולפיכך אף הכתובים על נייר - כשרים (ספר התרומה שם בדעתו).

סוג העור עור שאמרו שכותבים עליו סת"ם, הוא עור של בהמה (ראה ערכו), או של חיה (ראה ערכו. ברייתא שבת קח א בתפילין; מסכת סופרים א א⁸; מסכת ספר תורה א א בס"ת; רמב"ם תפילין א י; טור יו"ד רעא, ואו"ח לב בתפילין; שו"ע או"ח שם יב בתפילין, ויו"ד שם א בספר תורה), וכן עור של עוף (ראה ערכו) כשר לכתובת תפילין (רב הונא בשבת שם; רמב"ם שם; טוש"ע או"ח שם), והוא הדין לספר תורה ומזוזות (ירושלמי שבת יד א, במזוזה; רמב"ם שם; מרדכי הלכות קטנות ב; טור יו"ד שם; שו"ע שם, בספר תורה), שלענין כתיבת סת"ם אף עור העוף חשוב "עור" (גמרא שבת שם, וראה מרומי שדה שם), ואינו חשוב בשר (ראה ערכו. ריטב"א שבת שם). ואף שעור העוף יש בו נקבים נקבים - במקום מושב הנוצה (רש"י שם ד"ה נקבי) - מכל מקום, כל נקב שהדיו עוברת עליו, אינו נקב (שבת שם. וראה ערך אותיות).

8. לגירסא שלפנינו בספר תורה, ולגירסת הגר"א ונחלת יעקב בכל סת"ם.

7. לגירסא מעצמו. 7. לגירסא שלפנינו לא הוזכרו שם תפילין ומזוזות.

העור העדיף מין העור שיש להעדיפו לכתיבת סת"ם, למצוה מן המובחר, נחלקו בו אחרונים:

• יש שכתבו שעור עוף משובח מעור חיה ובהמה (שו"ת רמ"ע מפאנו לז, בשם ספר הקנה הלכות מצוות תפילין וכוונותיהם, חובא באליה רבה או"ח לב ס"ק יט; קסת הסופר ב א; ביאור הלכה שם יב ד"ה יהיה), ועור חיה משובח מעור בהמה (רמ"ע מפאנו שם, על פי דברי ספר הקנה שם; קסת הסופר שם; ביאור הלכה שם), ונתנו טעם לדבריהם על פי תורת הנסתר (רמ"ע מפאנו שם).

• ויש חולקים וסוברים שעור עוף גרוע מעור בהמה וחיה (מור וקציעה או"ח שם; מאיל המלואים ה ב), שבעור העוף יש נקבים - במקום מושב הנוצה (ראה לעיל בסמוך מרש"י) - והאות נכתבת על הנקב (מור וקציעה שם ומאיל המלואים שם, על פי גמרא שבת קח א), ועוד שעור בהמות וחיות חזק יותר ועשוי לעמוד ימים רבים (מאיל המלואים שם⁹).

וכן יש חולקים וסוברים שעור בהמה משובח מעור החיה (מור וקציעה שם), שהרי התורה ציותה להביא קרבנות מן הבהמה ולא מן החיה, שהבהמות אינן טורפות, ואינן בעלות חמס וגזל (שם). וראה ערוך השלח או"ח לב כג).

אף לסוברים שעור העוף עדיף מכולם, יש מן האחרונים מצדדים לומר שהיינו דוקא בעופות הקרבים על גבי המזבח - תורים ובני יונה (ראה ערך קרבנות) - אבל שאר עופות גרועים מבהמה (מור וקציעה שם, בדעת ספר הקנה הנ"ל).

שלשה מיני עורות לכתוב עורות מיני עורות הן: גויל (ראה ערכו), קלף (ראה ערכו) ודוכסוסטוס (רמב"ם תפילין א ו). על מהותם של עורות אלו, ראה ערך גויל וערך קלף. על מחלוקת הראשונים אם קלף הוא חלק העור העבה הסמוך לבשר, ודוכסוסטוס הוא חלק העור הדק הסמוך לשיער, או להיפך, ראה ערך קלף. על צד העור שכותבים עליו במיני העורות השונים, אם הוא הצד שכלפי הבשר או הצד שכלפי השיער, ועל מי ששינה וכתב במקום ההפוך, ראה ערך גויל, וערך קלף.

ספר תורה ספר תורה כותבים על גויל (ברייטא שבת עט ב, ובגמרא שם; על גויל ירושלמי מגילה א ט; מסכת סופרים א ה; מסכת ספר תורה א ה; רמב"ם תפילין א ח; טוש"ע יו"ד רעא ג), ויש שכתבו, שזו הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו). רמב"ם שם, ובשו"ת רפ"ט; מחזור ויטרי תקיז; ראב"ה תשובות וביאורי סוגיות אלף קמט; סמ"ג עשין כה), שהגויל - העשוי מעור שלם שלא נחתך באמצע עוביו, לסוברים כן (ראה ערך גויל) - הוא העור החזק מכולם, ועור שכותבים עליו סת"ם צריך להיות חזק ובריא בכל אחד מהם כפי קדושתו (שו"ת הרמב"ם שם), וספר תורה הוא המקודש מכולם (שבת עט ב. שו"ת הרמב"ם שם, ורבנו מנוח שבסמוך), לפיכך קבעה ההלכה לכותבו על הגויל (שו"ת הרמב"ם שם; רבנו מנוח תפילין שם ח, בפירוש א), או שספר תורה צריך להיכתב על עור חזק, מפני שהוא נגלל ומיטלטל תמיד (רבנו מנוח שם, בפירוש ב). וכן ספר תורה שכתב משה (דברים לא ט) היה על הגויל (דברים לא ט: ויכתב משה את התורה הזאת. ראה בבא בתרא יד ב, וראה רשב"א שם א. וכן כתב בתרגום יונתן דברים שם כד, ראה בני יונה רעא ג), וכן נהגו בזמן התלמוד לכתוב על הגויל (רמב"ן ור"ן שבת שם, על פי גיטין נד ב, וראה ביאור הגר"א יו"ד שם סק"ט, שכן משמע גם במנחות כט א) (ראה אזור מס' 22 בסוף הכרך).

כשנכתב על ספר תורה שנכתב על קלף - כשר (ברייטא שבת עט ב; קלף ירושלמי מגילה א ט; מסכת סופרים א ה; מסכת ספר תורה א ה; רמב"ם תפילין א ט; טוש"ע יו"ד רעא ג). ואף לסוברים שהלכה למשה מסיני לכתוב על גויל (ראה לעיל), לא נאמרה ההלכה אלא לפסול את הדוכסוסטוס, לסוברים כן (ראה להלן. רמב"ם שם).

אף לסוברים שקלף הוא מין העור הדק ביותר (ראה ערך קלף), כתבו ראשונים, שהקלו לכתוב עליו ספר תורה, כדי שיהיה הספר קל, ויהיה ניתן להניחו בחיקם של חסידים (מאירי שבת פא א).

למצוה מן המובחר, יש סוברים שיש לכתוב על גויל (רבנו חננאל בבא בתרא יד א; רמב"ם תפילין א ט, ובית יוסף יו"ד רעא בדעתו), שהוא מין העור החזק מכולם (שו"ת הרמב"ם רפ"ט; רבנו מנוח תפילין שם), ואין להתיר לכתוב על הקלף אלא בדיעבד (ראשונים שם, בשם רבינו חננאל); ויש שכתבו, שקלף שוה לגויל לכתיבת ספר תורה (סמ"ג עשין כה, והגהות מיימוניות תפילין שם ד, וראה ביאור הגר"א שם בדעתו ובדעת שאר פוסקים. וראה טור יו"ד שם).

ויש ראשונים חולקים וסוברים שספר תורה שנכתב על הקלף - פסול, שהואיל וספר תורה נגלל ומיטלטל תמיד, אין לכותבו אלא על העור החזק שבכולם (מאירי שבת פא א, וקרית ספר א ג, בשם יש שאין מכשירין).

כשנכתב על ספר תורה שנכתב על דוכסוסטוס, נחלקו בו:

• יש שכתבו שפסול (רמב"ם תפילין א ט; מאירי שבת פא א, וקרית ספר א ג, בשם יש שאין מכשירין; שו"ע יו"ד רעא ג (שלא הזכיר אלא גויל וקלף, אך לא סיים שדוכסוסטוס פסול), וראה או"ח תרצא א, וביאור הגר"א יו"ד שם סק"ט, ואו"ח שם סק"א, בדעתו), שלענין זה נאמרה ההלכה למשה מסיני שיש לכתוב על הגויל (ראה לעיל בסמוך), למעט את הדוכסוסטוס (רמב"ם שם), שדוכסוסטוס הוא מין העור הדק ביותר, לסוברים כן (ראה ערך קלף. ראה כסף משנה תפילין שם, בדעת רבנו מנוח שבסמוך), ועלול להיקרע פתאום, ולפיכך פסול אף בדיעבד (רבנו מנוח תפילין שם ט), או שהואיל וספר תורה נגלל ומיטלטל תמיד, צריך לכותבו על העור החזק ביותר (מאירי שם, בשם יש שאין מכשירין).

• ורבים מהראשונים כתבו שספר תורה שנכתב על דוכסוסטוס - כשר (ספר התרומה קצד; אור זרוע א תקמ; רא"ש הלכות קטנות ספר תורה ה; סמ"ג עשין כה; ביאור הגר"א יו"ד שם סק"ט, שכן דעת כל הפוסקים), ומהם שכתבו שמכל מקום לכתחילה צריך לכותבו על גויל או על קלף (סמ"ג שם; הגהות מיימוניות שם).

פרשיות תפילין פרשיות תפילין, הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו) כותבים על קלף שיהיו כותבים אותן על הקלף (ברייטא שבת עט ב, ומנחות לב א; רמב"ם תפילין א ח; שו"ע או"ח לב ז), שהקלף דק מהגויל ועבה מדוכסוסטוס, לסוברים כן (ראה ערך גויל וערך קלף), ועור שכותבים עליו סת"ם צריך להיות חזק ובריא בכל אחד מהם כפי קדושתו, ותפילין מקודשות פחות מספר תורה, ויותר ממזוזה (שבת עט ב. תשו"ת הרמב"ם שבסמוך), ולפיכך קבעה ההלכה לכותבן על הקלף (שו"ת הרמב"ם רפ"ט; רבנו מנוח תפילין שם ט בפירוש א); ועוד, שהתפילין צריכות לעמוד ימים רבים, שהרי אינן נבדקות אלא אחת לשבעים שנה, לסוברים כן (ראה ערך תפילין. רבנו מנוח שבסמוך, וראה שו"ע או"ח לט י, ולפיכך יש לכותבן על עור עבה, אלא

בנקל, ראה ערך מחיקת-השם.

9. וראה שם עוד, שכיון שעור העוף קל להיקרע, יכול לבוא לידי איבוד השם

א. וכן אמר רב: קלף הרי הוא כדוכסוסטוס, מה דוכסוסטוס כותבים עליו מזוזה, אף קלף כותבים עליו מזוזה (שבת שם).

בדעת המכשירים קלף לכתובת מזוזה, כתבו ראשונים שלא נאמרה ההלכה למשה מסיני שמזוזה נכתבת על דוכסוסטוס, אלא למצוה לכתחילה (ר"ן שבת שם (לג ב בדפי הרי"ף), בדעת הרי"ף הלכות מזוזה (ה א בדפי הרי"ף)).

להלכה נחלקו ראשונים:

- יש שכתבו שהכתובה על הקלף - כשרה, אלא שלמצוה יש לכתוב על דוכסוסטוס (רי"ף שם; רמב"ם תפילין א ט; שו"ע יו"ד רפח ו).
- יש שכתבו שבמזוזה הנמצאת במקום הצריך שימור, כגון שעומדת במקום התורפה, או במזוזה של רבים שאינה נבדקת אלא פעמיים ביוכל (ראה ערך מזוזה), יש לכתוב על הקלף אף לכתחילה, שעל ידי כך המזוזה משתמרת יפה (ר"ן שבת שם).
- יש שכתבו שקלף כשר לכתובת מזוזה אף לכתחילה (רבינו חננאל שם; ספר הישר רפ; טור יו"ד רפח, ובית יוסף שם בדעתו).
- ויש מן הראשונים שכתבו שמזוזה שנכתבה על קלף - פסולה (ספר העיטור הלכות תפילין).

כשנכתבה על מזוזה שנכתבה על גויל, יש שכתבו שכשרה (רמב"ם גויל תפילין א ט; אור זרוע א תקמ; רא"ש הלכות קטנות מזוזה ו; טוש"ע יו"ד רפח ו), ולא אמרו לכתוב על הדוכסוסטוס אלא למצוה (רמב"ם שם; שו"ע שם), שכיון שכשרה על הקלף, לסוברים כן (ראה לעיל בסמוך), כך כשרה גם על הגויל (רא"ש שם), ואף שהוא גס יותר מכולם, מכל מקום אפשר לברר לה קנה רחב בכדי הצריך לו (קרית ספר למאירי מאמר א ג); ויש שכתבו שאף לכתחילה נהגו לכתוב מזוזה על הגויל, לפי שהוא חזק, ועל ידי כך משתמרת המזוזה יותר (רא"ש שם; טור יו"ד שם).

ויש שכתבו שמזוזה שנכתבה על גויל - פסולה (רא"ש וטור שם, בשם ר"י; ריטב"א שבת פא א, בשם כל הגאונים ותוספות).

על מה נכתבת מגילה (ראה ערכו), יש שכתבו שאינה נכתבת אלא על מגילה (הגויל או על הקלף כספר תורה (רמב"ם מגילה ב ט; שו"ע או"ח תרצא א), ולדעתם מגילה הכתובה על דוכסוסטוס - פסולה (ביאור הגר"א או"ח שם סק"א; פרי מגדים שם משבצות זהב סק"א), שלמדים שמגילה צריכה להיכתב על "ספר" מגזירה שוה "כתיבה" "כתיבה" (ראה לעיל: מגילות), ולפיכך אין לכתובה אלא על מין העור שכותבים עליו ספר תורה (ביאור הגר"א שם).

לסוברים שספר תורה שנכתב על דוכסוסטוס כשר (ראה לעיל: כשנכתב על דוכסוסטוס), הוא הדין מגילת אסתר שנכתבה על דוכסוסטוס - כשרה (ביאור הגר"א שם; פרי מגדים שם).

צבע העור צבע העור שכותבים עליו ספר תורה, יש שכתבו שצריך להיות לבן, כשם שהתורה שנתן הקדוש ברוך הוא למשה היתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה (ראה גינת ורדים שבסמוך, על פי דברים רבה ג יב, ושיר השירים רבה ה ו, ומדרש תנחומא בראשית א, ועוד).

היה העור צבוע בגוון אחר, כגון ירוק או אדום, יש מצדדים לומר שפסול לכתובה (שו"ת גינת ורדים או"ח ב כט¹⁰), ויש שכתבו שאינו פסול (ברכי יוסף יו"ד רעא סק"ה. וראה קסת הסופר לשכת הסופר ב ס"ק יד).

שהואיל ואין בהן אלא ארבע פרשיות, דיין בקלף (רבנו מנוח שם, בפירוש ב).

כשנכתבו על תפילין שנכתבו על דוכסוסטוס, נחלקו בהן תנאים: יש סוברים שפסולות (ברייתות שבת עט ב, ומנחות לב א-ב, וראה גמרא שם ושם), שהלכה למשה מסיני לכותבן על הקלף ולא על הדוכסוסטוס (שו"ע או"ח לב ז), שהדוכסוסטוס עבה מהקלף, לסוברים כן (ראה ערך קלף), ואין הוא נגלל יפה כפי צרכו לצורת הבית שהוא נכנס בתוכו (מאירי שבת פא א, וקרית ספר א ג), ורבי אחא בשם רבי אחי בר חנינא, ויש אומרים בשם רבי יעקב ברבי חנינא - מכשיר (שבת שם ומנחות שם), שלדעתו לא נאמרה ההלכה אלא למצוה לכתחילה (ספר העיטור הלכות תפילין).

להלכה יש פוסקים כרבי אחא, שתפילין שנכתבו על דוכסוסטוס - כשרות (מרדכי הלכות קטנות תתקנט), והרבה ראשונים פוסקים כחכמים - שפסולות (רי"ף שבת שם (לג ב בדפי הרי"ף), ובהלכות מזוזה (ה א בדפי הרי"ף); אור זרוע א תקמ; רא"ש הלכות קטנות מזוזה ו; שו"ע או"ח שם, וראה בית יוסף שם). לפוסלים תפילין שנכתבו על דוכסוסטוס, אף הכתובות על הגויל - פסולות (שבת עט ב; תוספות שבת שם ד"ה תפילין, ומנחות לב א ד"ה תפילין; רא"ש הלכות קטנות מזוזה ו; שו"ע או"ח לב ז).

כשנכתבו על תפילין שנכתבו על הגויל - פסולות (שבת עט ב; תוספות גויל שבת שם ד"ה תפילין, ומנחות לב א ד"ה תפילין; רא"ש הלכות קטנות מזוזה ו; שו"ע או"ח לב ז). וראה רבנו מנוח תפילין א ט, ואף למכשירים תפילין על דוכסוסטוס (ראה לעיל בסמוך), כתבו ראשונים שמודים הם שהכתובות על קלף - פסולות (פסקי הרי"ד שבת שם, שכ"מ מגמ' שבת ה"ל), שאין כותבים על הגויל אלא במקום שיער (ראה ערך גויל), ותפילין צריכות להיכתב במקום בשר (פסקי הרי"ד שם. וראה ערך קלף, וערך תפילין), או משום שצריך להכניס הפרשיות בבתים, ולפיכך אין כותבים אותן על הגויל שהוא עב (פסקי הרי"ד שם).

ויש שכתבו שתפילין שנכתבו על גויל - כשרות (שמושא רבא (ברא"ש הלכות קטנות סוף הלכות תפילין)).

מזוזה כותבים מזוזה, הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו) שיהיו כותבים על דוכסוסטוס אותה על דוכסוסטוס (ברייתא שבת עט ב, ומנחות לב א; רמב"ם תפילין א ח. וראה טוש"ע יו"ד רפח ו), שדוכסוסטוס הוא העור הדק ביותר, לסוברים כן (ראה ערך קלף), ועור שכותבים עליו סת"ם צריך להיות חזק ובריא בכל אחד מהם כפי קדושתו, ומזוזה מקודשת פחות מספר תורה ותפילין (שבת עט ב. שו"ת הרמב"ם רפט), ולפיכך קבעה ההלכה לכותבה על הדוכסוסטוס (ראה שו"ת שם; רבנו מנוח תפילין שם בפירוש א); או שהואיל והמזוזה אינה צריכה לעמוד ימים, שהרי היא נבדקת אחת לשבע שנים (ראה ערך מזוזה), ואין כתובות בה אלא שתי פרשיות בלבד, לפיכך דיה בעור הדק ביותר (רבנו מנוח שם, בפירוש ב).

מזוזה שנכתבה מזוזה שנכתבה על קלף, נחלקו בה תנאים על קלף ואמוראים, וכך שנינו בברייתא: כתבה על הקלף וכו' פסולה, אמר רבי שמעון בן אלעזר רבי מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשתמרת (שבת עט ב) - שהקלף חזק מדוכסוסטוס (רא"ש הלכות קטנות מזוזה ו. ולכאורה היינו לסוברים שקלף עבה מדוכסוסטוס, ראה ערך קלף), או להיפך: הקלף דק מדוכסוסטוס, לסוברים כן (ראה ערך ה"ל), אלא שהואיל ומניחים את המזוזה בקנה דק, היא משתמרת יותר כשכתובה על קלף (מאירי שבת פא

10. וראה שם טעם נוסף לכך שצריך לכתוב על גבי עור לבן על פי תורת הנסתר.

עור הספר
תורה צריך
להיות מעובד

עורות שכותבים עליהם ספרי תורה, צריכים להיות מעובדים במלח, בקמח, ובעפצים (שאליות קמה; טור יידי רעא; ביאור הגר"א או"ח לב ח ס"ק כז), שהוא מין פרי הגדל על העצים ביערות (אניה דיונה ו').

"דיפתרא" - עור שנמלח, ועובר בקמח, אך לא בעפצים (ראה שבת עט א. וראה רש"י סוטה יז ב ד"ה דיפתרא) - נחלקו בו ראשונים אם כשר לכתובת ספר תורה:

להלכה נחלקו גאונים וראשונים:

• יש ראשונים מצדדים לומר שלדברי הכל ספר תורה הנכתב על גבי דיפתרא כשר (מחזור ויטרי תקיז; יראים השלם שצט), אלא שאף לדעתם אין לכתוב על דיפתרא לכתחילה (שם ושם).

• ויש שכתבו בדעת ראשונים לחלק בין גויל לבין קלף, שגויל שכותבים עליו ספר תורה צריך להיות מעובד בעפצים, שכשאינו מעובד אינו יכול להיגלל, וכל שאינו נגלל אינו חשוב "ספר" (העמק שאלה שבסמוך), אבל קלף הוא דק ונגלל אף בלא עפוף, ולפיכך אפילו אינו מעובד על ידי עפצים - כשר (העמק שאלה סז כו, בדעת רש"י שבת עט ב ד"ה גויל).

עורות תפילין ומזוזות

עורות שכותבים עליהם את פרשיות התפילין והמזוזות, צריכים להיות מעובדים בעפצים (שאילתות שאילתא קמה במזוזה; בית יוסף ושו"ע או"ח לב ח בתפילין, וביאור הגר"א שם שהוא חדין במזוזה), ותפילין ומזוזות שנכתבו על דיפתרא - פסולות (שאילתות שם, במזוזה; רש"י גיטין כב א ד"ה לכתוב, בתפילין; רמב"ם תפילין א יד; יראים השלם שצט, בפירוש א; ביאור הגר"א שם; משנה ברורה שם ס"ק כג בתפילין), שלמדים בגזרה-שוה (ראה ערכו) "כתיבה" "כתיבה", שיש לכתוב מזוזות על "ספר" (ראה לעיל: פרשיות תפילין ומזוזות), והכתוב על דיפתרא אינו חשוב "ספר" (יראים השלם שם), והוקשו תפילין למזוזה (שו"ע הרב שם), שנאמר: וּקְשַׁרְתֶּם לְאוֹת עַל יַדְּךָ וְגו' וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוֹזוֹת בֵּיתְךָ וְגו' (דברים ו ח-ט. שו"ע הרב שם, ראה קידושין לד א, ורש"י שם ד"ה ונקיש).

מגילה (ראה ערכו) צריך שתהא כתובה על "ספר" (משנה מגילה יז א; רי"ף שם (ו א בדפי הרי"ף)), והכתובה על דיפתרא - פסולה (רמב"ם מגילה ב ט; טוש"ע או"ח תרצא ב), והקורא בה אינו יוצא ידי חובת מקרא-מגילה (ראה ערכו: משנה שם; רי"ף שם) - שהכתוב על דיפתרא אינו חשוב "ספר" - שנאמר בה: וְתִכְתֹּב אֶסְתֵּר הַמֶּלֶכָה (אסתר ט כט. ראה לעיל: מגילות), ודרשו גזירה-שוה (ראה ערכו) "כתיבה" כתיבה" מהכתוב: ואני פתב על הספר בדין ירמיה לו יח. מגילה יט א).

אף לסוברים שספר תורה שנכתב על דיפתרא כשר (ראה לעיל בסמוך), במגילת אסתר החמירו חכמים ופסלו את הכתובה על דיפתרא, כיון שנאמר בה: **פְּתָתָם וְכָל־שׁוֹנָם** (אסתר ח ט), ומשמע שהמגילה צריכה להיות כפי שרגילים לכותבה, ואין רגילות לכתוב אלא על עור מעובד (מחזור ויטרי תקיז, ומדכי הלכות קטנות תתקנט).

עֵיבוֹד הָעוֹר להכשירו לכתִיבַת סֵפֶר תוֹרָה, כְּתָבוּ גֵאוֹנִים וְרֵאשׁוֹנִים בְּדַעַת רַבִּי אֲבָהוּ, שֶׁצִּירִיךְ לִהְיוֹת לִשְׂמָה (רֵאחַ עֵרְכוֹ), וְסֵפֶר תוֹרָה שֶׁנִּכְתַּב עַל עוֹר שֶׁלֹּא עֵיבְדוּהוּ לִשְׂמָה

פסול (גיטין נד ב. תשובות הגאונים (הרכבי) תלב; ספר האשכול (דפוס י - ס) הלכות ספר תורה בשם מר רב כהן צדק ורב האי גאון; תוספות גיטין מה ב

עֵיבוֹד הָעוֹר לִכְתִּיבַת פְּרָשִׁיּוֹת הַתְּפִלִּין, יֵשׁ
לְפָרָשִׁיּוֹת הַתְּפִלִּין שֶׁכָּתְבוּ שְׁצִרִיךְ שִׁיהִיָּה לְשִׁמָּה (רָאָה עֲרֻכּוֹ). רִשְׁיִי
מִנְחוֹת מִבְּב ד"ה תְּפִלִּין, וְרָאָה הִגְהוֹת מִיִּמּוֹנוּיֹת תְּפִלִּין אֶאוֹת ו; בַּעַל
הַמֵּאוֹר סוֹכָה ט א (ד ב בִּדְפִי הַרִי"ף); רִמְב"ם תְּפִלִּין א יא; טוֹש"ע או"ח לב
ח; (רָאָה בִּיאוֹר הַגְר"א שם), וְתְּפִלִּין שֶׁנִּכְתְּבוּ עַל עוֹר שְׁעִיבְדוּהוּ שֶׁלֹּא
לְשִׁמָּה - פְּסוּלוֹת (בַּעַל הַמֵּאוֹר שם; רִמְב"ם תְּפִלִּין שם יח; בִּיאוֹר הַגְר"א
שם; בִּיאוֹר הַלֵּכָה שם ד"ה וְצִרִיד).

ויש שכתבו שהדבר תלוי במחלוקת תנאים בעור הבתים או הרצועות (ראה לעיל בסמוך) שלא עיבדום לשמה, שחכמים מכשירים, ורבן שמעון בן גמליאל פוסל (ראה לעיל שם), וכשם שנחלקו בעורות אלו, כך חולקים הם בעור שכותבים עליו את הפרשיות (תשובות הגאונים הרכבי תלב, בשם רב משה גאון; תוספות גיטין מה ב ד"ה עד; ספר התרומה קצ; אור זרוע א תקלג; רא"ש הלכות קטנות ספר תורה ג; ביאור הגר"א או"ח שם), מהם שכתבו שהלכה כדעת הפוסלים (תוספות שם; ספר התרומה שם; אור זרוע שם, בדעת ר"ח ור"ת; רא"ש שם; ביאור הגר"א או"ח שם), ומהם שכתבו שהלכה כדעת המכשירים (פסקי הרי"ד סנהדרין מח ב; אור זרוע שם בדעת רש"י, וראה שלטי הגבורים או"ח לב סק"ח; רמב"ן במלחמות סוכה שם, ועוד).

ב ט; שו"ע או"ח תרצא א), שנאמר במגילה: וְתִכְתֹּב אֶסְתֵּר הַמֶּלֶכָה (אסתר ט כט), ולמדים גזרה שוה "כתיבה" "כתיבה" מהכתוב: וְאֶנִּי כָתַב עַל הַסֵּפֶר בְּדִיּוֹ (ירמיה לו יח), שכשם ש"כתיבה" האמורה שם היא בדיו, כך כתיבת המגילה צריכה להיות בדיו (מגילה יט א).

בשאר ספרי נביאים וכתובים (ראה ערכו), נחלקו נביאים וכתובים גאונים וראשונים:

• יש סוברים שאף הם צריכים להיכתב בדיו (שאלות שאילתא סז, והעמק שאלה שם אות לג בדעתו; תוספות שבת קטו ב ד"ה מגילה; ביאור הגר"א יו"ד רעא ו ס"ק כב, שכן כתבו שאר פוסקים. ראה ערך נביאים וכתובים וערך תורה שבכתב).

• ויש סוברים שכל ספרי נביאים וכתובים - מלבד ספר תורה ומגילת אסתר - אינם צריכים להיכתב דוקא בדיו (רש"י שבת שם ד"ה מדקאמר; תוספות שם, בשם ה"ר יוסף; רמ"א שם בשם יש אומרים. וראה ערכים הנ"ל).

הקולמוס שכותבים בו לעשותו מקנה (הגהות מרדכי גיטין שכו, שכן נראה מדברי הר"ש משאנץ; רמ"א בשו"ע יו"ד רעא ז, בשם יש אומרים. וראה ערך גט) נראה איור מס' 22 בסוף הכרך, וכמו שאמרו: לעולם יהא אדם רך כקנה, ואל יהא קשה כארז, ולפיכך זכה קנה ליטול הימנו קולמוס לכתוב בו ספר תורה תפילין ומזוזות (תענית כ ב. ביאור הגר"א שם ס"ק כג), ואין לעשותו מנוצה (הגהות מרדכי שם; רמ"א שם), שקולמוס העשוי ממנה אינו כותב אלא חורץ וחוקק, ולצורך סת"ם צריך כתיבה (לבוש יו"ד שם ז).

ויש שכתבו שאין נוהגים לכתוב בקולמוס של קנה (לבוש שם; ט"ז שם; ש"ך שם ס"ק יג), לפי שהכתב הנכתב על ידו אינו יוצא מיושר מחמת חולשתו, ואין לחשוש לחששות רחוקות שלא הוזכרו בתלמוד (בני יונה רעא ו), אלא נוהגים לכתוב בקולמוס מנוצה של עוף (מקדש מעט שם ס"ק מד; הגהות חתם סופר שם; ערוך השלחן שם. וראה ספר חסידים רפג, שתקן קולמוס מעצם של עוף) [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך], או אפילו מברזל, שעל ידו יוצא הכתב מיושר מאוד, וכך עדיף משום: זֶה אֱלִי וְאֶנְהוּ (שמות טו ב. ראה ערך הדור מצוה. בני יונה שם; קסת הסופר ג ו. וראה ספר חסידים שם ¹³).

שרטוט

בספר תורה ספר תורה צריך שרטוט (ראה ערכו). ירושלמי מגילה א ט: ומסרגלין; מסכת סופרים ריש א: מסרגלין; פסיקתא

זוטרתא אסתר ט כח; רמב"ם תפילין א יב, ושם ז ט, וראה מגילה ב ט; טושי"ע יו"ד רעא ה, וראה שו"ע או"ח תרצא א ¹⁴, והנכתב בלא שרטוט - פסול (רמב"ם פרק ז שם; שו"ע שם).

דין שרטוט בספר תורה הוא הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו). ירושלמי ט שם; מסכת סופרים שם; רש"י מגילה טו ב ד"ה כאמיתה; רמב"ם פרק א שם).

בשרטוט הנצרך בספר תורה, נחלקו ראשונים:

- יש סוברים, שצריך לשרטט בין כל שיטה ושיטה

ויש שכתבו שהעיקר כדעת הפוסלים (פרי מגדים או"ח שם משבצות זהב סק"י; ביאור הלכה שם), ומכל מקום, אם אין לו תפילין אחרות - יניח תפילין שלא עיבדו את עורם לשמה, אלא שלא יכרך עליהן (שם ושם).

עיבוד העור לכתובת מזוזת אם צריך שיהיה לשמה לכתובת מזוזת (ראה ערכו), נחלקו בו תנאים, וכך אמרו בירושלמי: עור שעבדו לשם קמיע, מותר לכתוב עליו מזוזת, ורבן שמעון בן גמליאל אוסר (ירושלמי יומא ג ו), שלחכמים עור המזוזת אינו צריך עיבוד לשמה, ולרבן שמעון בן גמליאל צריך עיבוד לשמה (רמב"ן סוכה ט א ד ב בדפי הרי"ף); קרבן העדה שם; שו"ת משיב דבר א ח, וכן יש מהראשונים שכתבו שהדבר תלוי במחלוקת תנאים בעור של תפילין שלא עיבדוהו לשמה (ראה לעיל בסמוך, אם מחלוקתם בעור הבתים, או הרצועות), שחכמים מכשירים ורבן שמעון בן גמליאל פוסל (ראה לעיל שם), וכשם שנחלקו בעור של תפילין, כך חולקים הם בעור של מזוזת (ספר התרומה קצ; רמב"ן שם).

להלכה כתבו הפוסקים שמזוזת צריכה עיבוד לשמה לכתחילה, אבל במקום שאם ימתין לעור מעובד לשמה יתבטל מהמצוה, יכתבנה על עור שאינו מעובד לשמה הנמצא בידו, ויקיים המצוה מיד בעוד שמבקש עור מעובד לשמה (בית יוסף ושו"ע יו"ד רפח ח).

ויש שכתבו שהעיקר להלכה שמזוזת שנכתבה על עור שאינו מעובד לשמה פסולה אף בדיעבד (ב"ח יו"ד שם; ט"ז שם סק"ב; ש"ך שם סק"ד), מהם שכתבו שאף מי שאין לו עור מעובד לשמה לא יקבע מזוזת שנכתבה על עור שמעובד שלא לשמה, שמתוך כך יבוא להשתדל אחר מזוזת כשרה (ב"ח שם, הובא בט"ז שם); ומהם שכתבו שבאופן שאם ימתין לעור מעובד לשמה תתבטל המצוה, יקבע מזוזת שנכתבה על עור שעובד שלא לשמה, אלא שלא יכרך עליה (ט"ז שם; ש"ך שם).

כתיבת סת"ם ספרי תורה, תפילין ומזוזות, הלכה-למשה-מסיני דווקא בדיו (ראה ערכו) שיהיו כותבים אותם בדיו (ראה ערכו). ירושלמי מגילה א ט, וראה כסף משנה תפילין א ג; מסכת סופרים א א, לגירסת הגר"א ונחלת יעקב שם בכל סת"ם, ולגירסת שלפנינו בספר תורה; מסכת ספר תורה א א, בספר תורה; ר"ף הלכות ספר תורה ד ב בדפי הרי"ף), בספר תורה; רמב"ם תפילין שם, בתפילין, ושם ה, בספר תורה ומזוזת ¹¹, ויש לדבר סמך מן המקרא: וְאֶנִּי כָתַב עַל הַסֵּפֶר בְּדִיּוֹ (ירמיה לו יח. מסכת סופרים שם; מסכת ספר תורה שם).

ספר תורה שנכתב שלא בדיו - ייגנז (בריייתא שבת קג א, וראה מנחות לא ב. וראה רש"י שבת שם ד"ה כתבה, ותוספות מנחות שם ד"ה עשאה), שהוא פסול (רמב"ם שם ה; שו"ע יו"ד שם), ואסור לקרוא בו (תוספות שבת קטו ב ד"ה חיו ¹²), ואפילו כתב אות אחת שלא בדיו - פסול (רמב"ם שם; שו"ע שם), והוא הדין בתפילין ומזוזות (רמב"ם שם; מאירי שבת שם; שו"ע או"ח לב ג, בתפילין).

כתיבת מגילה אין יוצאים ידי חובת מקרא-מגילה (ראה ערכו), אלא במגילה הכתובה בדיו (משנה מגילה יז א; רמב"ם מגילה

ואין ראוי שהמאריך יכתב על ידי המקצר, וראה שו"ת שבט הלוי ב קלו, שלפי זה אפשר לכתוב בקולמוס מזהב, שאינו מנקב את העור, ואינו מקצר את חייו של אדם, אלא שאין לנהוג כך רק במקום שקשה לו הכתיבה בקנה, והכתיבה בזהב תצא מהודרת יותר, אבל בלא צורך אין לכתוב אלא בנוצה כפי הנהוג מעולם. ¹⁴ על גדר חיוב שרטוט בספר תורה, ראה רמב"ן מגילה יז א, שהוא תיקון הכתיבה, וראה חידושי מרן ר"י הלוי הלכות מגילה.

¹¹ וראה טושי"ע יו"ד רעא ו בספר תורה, ואו"ח לב ג בתפילין, אלא שלא הוזכר בדבריהם שהוא הלכה למשה מסיני. ¹² וראה מגן אברהם שלד ס"ק יח, ושם, אם האיסור לקרוא הוא בציבור או אף ביחיד, ואם בזמן הזה בטל האיסור, וראה ערך ספר תורה, וערך תורה שבכתב, וערך עת לעשות לה'. ¹³ וראה ערוך השלחן שם, שלא כדאי לכתוב בקולמוס מברזל, לפי שהוא נוקב את העור, ועוד, שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם והתורה מאריכה את חייו,

שיטה ושיטה, אלא די שישרטט שורה ראשונה, ושיטה ראשונה נעשית כשרטוט לשיטה שניה, ושניה לשישית, וכן כולן (ארחות חיים הלכות מגילה אות יא, וכלבו מה¹⁶).

האם צריך לדבר בשיטות שרטוט, כתבו ראשונים, שאין לשרטט לשמה (ראה ערכו). ספר התרומה סוף סי' קצ, ושם, מפתח הסימנים קצב; טור יו"ד רעא, בספר תורה, והובא בש"ך שם סק"ב, וראה פרי מגדים או"ח לב משבצות זהב סק"ד, שהוא הדין במזוזה, שאינו אלא הזמנה בעלמא, ו"הזמנה לאו מילתא", לסוברים כן (סנהדרין מז ב: רבא אמר וכו' הזמנה לאו מילתא היא), והיינו שהשרטוט אינו מעשה חשוב שיהא צריך לעשותו לשמה (ספר התרומה קצ, בשם רבינו תם; בית יוסף שם; ומכל מקום, כתבו אחרונים, שאף לדעה זו אם השרטוט נעשה שלא לשמה, אלא לשם דבר אחר, הרי זה שרטוט פסול (פרי מגדים שם: ואפשר. וראה חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד רעא לש"ך סק"ב).

ויש ראשונים ואחרונים שכתבו, שצריך לשרטט לשמה (האשכול (אלבק) הלכות מזוזה (דף עא ב), וארחות חיים הלכות מזוזה אות א, בשם רב מתתיה גאון, במזוזה; כד הקמח מזוזה, בשם יש מן הגאונים, בספר תורה ומזוזה; בי"ח או"ח לב (ד"ה ומ"ש טוב) ופרי מגדים שם, בדעתו, וראה פרי מגדים שם, שאפשר שהוא רק במזוזה).

וכתבו אחרונים, שהמנהג הפשוט הוא לעשות השרטוט לשמה (ערוך השלחן יו"ד רעא יב, על פי תוספות גיטין מה ב ד"ה עד. וראה קסת הסופר ג ה, שלכתחילה ישרטט לשמה).

שרטוט אחר הכתיבה אחר (תוספות סוטה יז ב ד"ה כתבה איגרת, במגילת סוטה. וראה שו"ת רבי עקיבא איגר קמא נ, שהוא הדין במזוזה וספר תורה), שאפשר שהשרטוט אינו הכשר לכתיבה, ואין הכתיבה צריכה לשרטוט (שו"ת מענה אליהו פט).

וכתבו אחרונים, שמסתימת הפוסקים בספר תורה שאין בו שרטוט, שפסול, נראה שלא מועיל שרטוט אחר הכתיבה (רבי עקיבא איגר שם, על פי רמב"ם ושו"ע בהלכות ספר תורה; שו"ת כתב סופר יו"ד קכט; קרן אורה סוטה שם).

מעשה הכתיבה

סופר הכותב סת"ם, צריך להיות זהיר במלאכתו מאוד, שמלאכתו מלאכת שמים היא, ואם יחסר או יותיר אות אחת, נמצא מחריב את העולם כולו (עירובין יג א). ופירשו ראשונים, שלפעמים בחסרון או יתור אות אחת נמצא שכותב דברי כפירה (רש"י שם ד"ה מחסר; תוספות שם ד"ה או). ועוד כתבו ראשונים, שסופר צריך לדקדק בחסירות ויתירות, שאפילו הותיר או החסיר אות אחת בתפילין - והרי הן נפסלות בכך (ראה ערך חסרות ויתרות) - עונשו מרובה, שהמניחן מברך כל יום ברכה לבטלה, ושרוי בלא תפילין (רא"ש הלכות תפילין לג; טוש"ע או"ח לב כ). והוסיפו אחרונים שעונשו חמור מהמכשיל באיסורים אחרים, מחמת חומר ברכה לבטלה (ראה ערך ברכה שאינה צריכה. פרי מגדים משבצות זהב או"ח לב ס"ק יט).

יש שכתבו, שהסופר יתפלל לפני הכתיבה שלא יטעה בכתיבתו (שערי תשובה לב סק"ג, מפרי עץ חיים), ויש שהוסיפו שיתוודה על מה שעבר (תורת השלמים לחיד"א יח כ, וראה שם אותיות כה-כח דברים

(רש"י מגילה טז ב ד"ה כאמיתה; ספר התרומה הלכות ספר תורה קצו, בשם רבו, וראה שם רד, שמסתפק בזה; רמב"ם תפילין א יב, ורבינו מנוח בדעתו; רא"ש הלכות קטנות הלכות ספר תורה ז; ארחות חיים הלכות מגילה אות יא וכלבו מה) [ראה איור מס' 22 בסוף הכרך].

• ויש סוברים, שאין צריך לשרטט בין כל שיטה ושיטה, ומכל מקום, אף לדעה זו משרטטים בין כל שיטה ושיטה בספר תורה - שקוראים בו תמיד (ספר התרומה שם, בדעת רבינו תם), ויש בו הרבה שורות (ספר התרומה שם) - משום הדור-מצוה (ראה ערכו). רבינו תם בתוספות סוטה יז ב ד"ה כתבה, וספר התרומה שם, ורא"ש הלכות קטנות שם, שיהיה הכתב נאה ומיושר (ספר התרומה שם; רא"ש שם); ויש שכתבו, שאפילו משום הדור מצוה אין לשרטט בין כל שיטה ושיטה, אלא אם כן הסופר אינו יודע לכוון יפה כתיבתו בלא שרטוט, אבל המחמיר לשרטט בספר תורה בלא צורך, הרי הוא בכלל כל-הפטור-מן-הדבר-ועושהו (ראה ערכו), ונקרא הדיוט (תוספות גיטין ו ב ד"ה א"ר; סמ"ג עשין כה, בשם רבינו תם).

במזוזה נחלקו בה תנאים אם צריכה שרטוט, לדעת ר' ירמיה בשם רבינו, מזוזה אינה צריכה שרטוט (בריתא מגילה יח ב, ומנחות לב ב), ולדעת רב מניומי בר חלקיה בשם רב חמא בר גוריא בשם רב, מזוזה צריכה שרטוט, וכל מזוזה שאינה משרטטת - פסולה (מנחות שם¹⁵) מהלכה למשה מסיני (רב מניומי בר חלקיה מנחות שם; רש"י מגילה שם ד"ה והלכתא; רמב"ם שם).

הלכה, שמזוזה צריכה שרטוט (מגילה שם, ומנחות שם; רמב"ם תפילין א יב; טוש"ע יו"ד רפח ח).

בתפילין תפילין, אינן צריכות שרטוט (בריתא וגמרא מגילה יח ב, ומנחות לב ב; רמב"ם תפילין א יב; טוש"ע או"ח לב ו) - בין כל שיטה ושיטה (תוספות מנחות שם ד"ה הא; טוש"ע שם) - לפי שהן מחופות (רמב"ם שם; רמב"ן גיטין ו ב ד"ה וכתב; מאירי גיטין שם. וראה פסקי רי"ד מגילה יח ב), ואין קוראים בהן כלל (ספר המכריע פה בשם רב פלטי גאון; ריטב"א גיטין שם; מאירי שם), והשרטוט לא נאמר אלא משום הקריאה (ספר המכריע שם).

ואין צריך לשרטטן אפילו משום הידור מצוה, שהרי אינן מגולות, ואין שייך בהן נוי (רבינו תם בתוספות מנחות לב ב ד"ה הא); ויש שכתבו, שאין משרטטים תפילין, משום שהקלף שלהן דק, לסוברים כן (ראה לעיל: מכשירי הכתיבה), ויש לחוש שמא יקרע (נמוקי יוסף הלכות קטנות הלכות מזוזה (דף ה א)).

במגילה (ראה ערכו) צריכה שרטוט, בין כל שיטה ושיטה (מגילה טז ב; רמב"ם מגילה ב ט; טוש"ע או"ח תרצא א, וראה משנה ברורה שם סק"ה), וכן דרשו בגמרא מהכתוב: דְּכָרִי שְׁלוֹם וְאֶמֶת (אסתר ט ל), שמגילה צריכה שרטוט "כאמיתה של תורה" (מגילה שם. וראה ירושלמי מגילה א א, שנדרש באופן אחר), והיינו, כספר תורה עצמו (רש"י מגילה שם ד"ה כאמיתה; רמב"ם שם; שו"ע שם), שצריך שרטוט בין כל שיטה ושיטה, לסוברים כן (ראה לעיל: בספר תורה), או כמזוזה (תוספות סוטה יז ב ד"ה כתבה איגרת, בשם הר"ח; רבינו תם בתוספות גיטין ו ב ד"ה א"ר, ובספר הישר (חידושים) קד) - שיש בה עול מלכות שמים (תוספות סוטה שם) - שצריכה שרטוט בין כל שיטה ושיטה, לסוברים כן (ראה לעיל: במזוזה).

ויש מהראשונים שכתבו, שמגילה אינה צריכה שרטוט בין כל

15. וראה ספר המכריע פה, על פי תשובת רב פלטי גאון, בפירוש המחלוקת.

16. וראה בית יוסף או"ח שם, שסתם כדעה זו (וכן הוא בלבוש שם ב, ומגן

נוספים שראוי לומר קודם הכתיבה; קסת הסופר לשכת הסופר ד סק"א). ועוד כתבו, שראוי לסופר לכתוב בטהרה (תורת השלמים שם אות יח), וכן ראוי ליחד חדר מיוחד לכתיבה, כדי שלא יבלבלו אותו בשעת הכתיבה (לשכת הסופר שם).

בכתיבת פרשיות התפילין, קודם שיתחיל לכתוב פרשיות תפילין הפרשה, טוב לנסות הקולמוס, שלא יהיה עליו דיו יותר מדי, ותיפסד הכתיבה (בית יוסף או"ח לב בשם ר"י אסקנדרני; שו"ע שם כב. ומשמע בבית יוסף שם שדוקא בתפילין, מפני שפסולות שלא כסדרן, ראה ערך כתיבת סת"ם כסדרן).

הבא להתחיל פרשה חדשה בתפילין ומזוזה אחרי שסיים פרשה קודמת, כתבו אחרונים שיקרא היטב ובדקדוק את הפרשה שכבר סיים כמה פעמים (בית יוסף שם בשם ר"י אסקנדרני; שו"ע שם כא), כדי שאם ימצא טעות, תיפסל רק פרשה זו שכבר כתב, ולא הפרשיות שיכתוב אחריה (ראה ערך כתיבת סת"ם כסדרן. בית יוסף שם).

ביד ימין הכותב סת"ם, כתבו ראשונים שיש לו לכתוב בימין (ספר התרומה תפילין רה; סמ"ג עשין כב; רא"ש בקיצור הלכות שבסוף הלכות תפילין; טוש"ע או"ח לב ה בתפילין, ושו"ע יו"ד רעא ז בספר תורה, ושם רפח יב במזוזה. וראה להלן¹⁷), שסברא היא שצריך בסת"ם כתיבה חשובה, והיינו כדרך כתיבה, שהיא בימין (ראה ערך כתב; כתיבה: דרך כתיבה. רבנו יואל הלוי בשו"ת מהר"ם בן בכרי (פראג) יב, ובשו"ת הרשב"א אלף קכ; ראב"ה תרצד; ספר התרומה שם), או שלמדים בהיקש: וקשרתם וכתבתם (דברים ו ח-ט), כשם שקשירת תפילין נעשית ביד ימין - שהרי מניחם על ידו השמאלית שהיא "יד כהה" (ראה ערך הנחת תפילין: מקומה), ועל כורחו צריך לקשור ביד ימין (לבוש או"ח שם ה בפירוש הבי) - כך הכתיבה צריכה להיות ביד ימין (הגהות מיימוניות תפילין ב א; ארחות חיים תפילין כה. וראה לבוש שם בפירוש ב'. וראה שו"ת אבני נזר או"ח יג).

ויש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים שחולקים על כל זה, וסוברים שאין צורך לכתוב סת"ם דווקא ביד ימין (מאמר מרדכי לב סק"ו, בדעת הרמב"ם שלא הזכיר שצריך לכתוב בימין).

אטר אטר (ראה ערכו) כתבו ראשונים שיכתוב ביד שמאל (ספר התרומה תפילין רה; סמ"ג עשין כב; רא"ש בקיצור הלכות שבסוף הלכות תפילין; טוש"ע או"ח לב ה בתפילין), אבל השולט בשתי ידיו - שדינו לכל דבר כסתם אדם (ראה ערך אטר) - יכתוב בימין (ספר התרומה שם; סמ"ג שם; רא"ש שם; טוש"ע שם).

סת"ם שנכתבו בשמאל סת"ם שנכתבו בשמאל, יש ראשונים שכתבו שפסולים (ספר התרומה תפילין רה); ויש ראשונים שנראה מדבריהם שבדיעבד כשרים (סמ"ג עשין כב; רא"ש הלכות תפילין לג; ארחות חיים תפילין כה; טור או"ח לב).

להלכה כתבו אחרונים שתפילין שנכתבו ביד שמאל - פסולות (שו"ע או"ח לב ה), אבל אם אי אפשר למצוא אחרות - יניחן (שו"ע שם). יש שכתבו שיניחן בברכה (לבוש או"ח שם; מור וקציעה שם), שלדעתם הלימוד לימין אינו לימוד גמור, אלא אסמכתא בלבד (לבוש שם); ויש שכתבו להניחן ללא ברכה (בית שמואל כג סק"ד; אליה רבה או"ח שם סק"י; פרי מגדים או"ח שם אשל אברהם סק"ד); ויש מהאחרונים שנראה מדבריהם שאפילו אם אי אפשר למצוא

אחרות לא יניחן (שו"ת רמ"ע מפאנו לח; ערוך השלחן או"ח שם טז). השולט בשתי ידיו שכתב בשמאל, כתבו אחרונים, שכשר בדיעבד (מגן אברהם לב סק"ד; ביאור הגר"א לשו"ע שם ה; שו"ע הרב שם ז; משנה ברורה שם ס"ק יח); ויש מהאחרונים שכתב שדווקא כשאי אפשר למצוא אחרים (ערוך השלחן או"ח לב טז, וראה שם שפירש כן בדעת שו"ע שם ה).

כתיבה כשיש על ידיו בתי ידיים, כתבו אחרונים שאין על ידיו בתי ידיים כתיבה כשיש על ידיו בתי ידיים (מגן אברהם לב סק"ד; ביאור הגר"א לשו"ע שם ה; שו"ע הרב שם ז; משנה ברורה שם ס"ק יח); ויש מהאחרונים שכתב שדווקא כשאי אפשר למצוא אחרים (ערוך השלחן או"ח לב טז, וראה שם שפירש כן בדעת שו"ע שם ה).

זו דרך כבוד לספר - כשם שעבודה (ראה ערכו) במקדש בידים כרוכות בבגד אינה דרך כבוד (פסחים נו א, ורש"י שם ד"ה כריך בלשון שני, וראה ערך עבודה. ראה מהר"ם פרובינציאל דלהלן, ופתחי תשובה יו"ד רעא ס"ק יט) - ואפילו בתי הידיים חתוכים בראשי האצבעות, ואפילו אינו כותב אותיות אלא רק מתייגן, ואפילו הקור גדול (שו"ת מהר"ם פרובינציאל לג, הובא בברכי יוסף רעא י).

אסור לכתוב בו אפילו אות אחת שלא מתוך הכתב אסור לכתוב בו אפילו אות אחת שלא מתוך הכתב (מגילה יח ב; רמב"ם תפילין א יב; טוש"ע יו"ד רעד ב), שמא יטעה (מאירי מגילה שם; כסף משנה על הרמב"ם שם), כגון בחסרות-ויתרות (ראה ערכו. כסף משנה שם).

בירושלמי הביאו סמך מהדברים שאמר ברוך על ירמיה: מִפִּי יִקְרָא אֵלַי אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֲנִי כְּתֹב עַל הַסֵּפֶר (ירמיהו לו יח. ירושלמי מגילה ד א, וראה קרבן העדה שם בביאור); ויש מהאחרונים מצדדים לומר שהאסור לכתוב שלא מהכתב הוא הלכה למשה מסיני (שו"ת חתם סופר ב רנד).

אף מגילת אסתר, אסור לכותבה שלא מן הכתב (מגילה שם; רמ"א בשו"ע או"ח תרצא ב).

תפילין ומזוזות מותר לכתוב שלא מן הכתב (מגילה שם; מנחות לב ב; רמב"ם תפילין א יב; טור יו"ד רפח במזוזה), מכיוון שפרשיותיהן שגורות בפי הכל (מגילה שם; מנחות שם), ואין אדם טועה בהם (רש"י מנחות שם ד"ה מגרס). וכתבו ראשונים שמי שהפרשיות של תפילין אינן שגורות בפיו צריך לכתבן מתוך הכתב (טוש"ע או"ח לב כט).

היו שגורות בפיו חלק מהפרשיות, יש אחרונים שכתבו בדעת ראשונים שצריך לכתוב את כולן מתוך הכתב, אף אותו חלק השגור בפיו (בית יוסף או"ח לב בדעת הטור שם; לבוש או"ח שם ס"ל), שמא יטעה (לבוש שם); ויש אחרונים שכתבו שאת החלק השגור בפיו יכול לכתוב שלא מן הכתב (ב"ח או"ח שם אות טז; מגן אברהם שם ס"ק מא).

יש אחרונים שכתבו בדעת ראשונים שלמצוה מן המובחר יכתוב תמיד, בין תפילין ובין מזוזה, מתוך הכתב (ב"ח שם ויו"ד רפח א), שמא יטעה בחסרות ויתרות (ט"ז יו"ד שם); ויש אחרונים שכתבו בדעת ראשונים לחלק, שדווקא תפילין לכתחילה יכתוב מן הכתב, אבל מזוזה שפרשיותיה שגורות יותר, אף לכתחילה אין צורך לכותבה מתוך הכתב (ט"ז שם, שכן משמע בטור יו"ד שם).

הכותב פרשיות התפילין בספר תורה, יש מן הראשונים שמצדדים לומר שיכול לכתבן שלא מן הכתב, מכיוון שהן שגורות (רבנו מנוח על הרמב"ם תפילין א יב).

שדין הוא שהיא בימין, וראה רש"י שם ד"ה מה, שמשמע שאינו דין, אלא כך הרגילות. 18. ונראה שסובר שאינו בזיון למצוה אלא כשאינו רוצה שיתלככו

אברהם שם סק"א), וראה דרכי משה שם אות א, שתמה. 17. וראה ספר התרומה שם, שכן כתב על פי מנחות לו א, מה קשירה בימין, ומשמע שמפרש

לביין תפילין ומזוזה שאין צורך להוציא בפה כשכותב מתוך הכתב (פרי מגדים אשל אברהם שם).

כשכותב שם הוי"ה, יש אחרונים שכתבו שלא יקרא בפה, מכיוון שאסור להגות את השם באותיותיו (ראה ערך הוגה את השם. ספר סת"ם הלכות ספר תורה פו; קסת הסופר לשכת הסופר ד סק"ו); ויש אחרונים שכתבו שיקרא את האותיות בתוספת "עם" בין אות לאות (דעת קדושים רעד סק"ד; מקדש מעט רעד ס"ק יא); או שיכנה ויאמר ק"י במקום ה"י (שם ושם); ויש אחרונים שכתבו שיקרא בשם אדנות, שידוע שמה שקורא באדנות כותב - בדרך כלל - בשם הוי"ה, ואין חשש שיטעה (דעת קדושים שם).

כתב בלי כתב בלי לקרוא בפיו (בית יוסף או"ח לב על פי סמ"ג עשין כב. וראה שבלי הלקט ח ו, שאף לטעם של המשכת קדושה, בדיעבד כשר, וכן משמע במשנה ברורה לב ס"ק קלו), אלא שלסוברים שהקריאה היא כדי למשוך קדושה על הכתב (ראה לעיל: קריאה בפה לפני הכתיבה), יש שכתבו שהספר אינו מהודר כל כך (שבלי הלקט שם).

כתיבת סת"ם, כתיבת סת"ם, אם צריך שתהיה לשמה (ראה ערכו), אמרו בגמרא שלדעת רבן שמעון בן גמליאל שעור של תפילין צריך עיבוד לשמה (ראה לעיל: מכשירי הכתיבה), כל שכן שכתבת ספרי תורה ותפילין - שהיא עיקר הסת"ם (חידושי רבי חיים הלוי על הרמב"ם תפילין א טו) - צריכה להיות לשמה (גיטין מה ב, ורש"י שם ד"ה כתיבה, ור"ן שם (כג ב בדפי הרי"ף)). וכתבו ראשונים, שהוא הדין בכתיבת מזוזה (ריטב"א גיטין שם ד"ה והא); ויש ראשונים שנראה מדבריהם שאף רבן שמעון בן גמליאל אינו מצריך כתיבה לשמה במזוזה (מאירי מגילה ח ב, וקריית ספר מאמר א ב); ויש אחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שלא אמרו שלרבן שמעון בן גמליאל צריך כתיבה לשמה, אלא דווקא בכתיבת האזכרות (ראה ערכו), אבל כתיבת שאר ספר התורה אינה צריכה להיות לשמה (אור שמח תפילין שם, בדעת הרמב"ם שם ושם י א).

בדעת חכמים, הסוברים שעור של תפילין אין צריך עיבוד לשמה (ראה לעיל שם), נחלקו ראשונים:

- יש סוברים שלדעתם אף הכתיבה אינה צריכה להיות לשמה (מחזור ויטרי תקיז, מרבינו תם; ספר התרומה קצ; מאירי שם ושם, בשם קצת מהמפרשים; ריטב"א גיטין שם: ואפשר).
- יש סוברים שאף חכמים מודים בה שצריך שתהיה לשמה, שכתבת סת"ם היא גוף הקדושה (בעל המאור סוכה ט א ד ב בדפי הרי"ף); מרדכי הלכות קטנות בתקמט, וראה חזון איש מנחות מא ס"ק יג).
- ויש סוברים שבספר תורה אף לדעת חכמים צריך כתיבה לשמה, אבל בתפילין ומזוזה אין צריך כתיבה לשמה (רמב"ן במלחמות סוכה שם; ריטב"א גיטין שם; חידושי הרי"ן גיטין נד ב וסנהדרין מח ב).
- להלכה נחלקו ראשונים ואחרונים:
- יש סוברים שכתבת סת"ם צריכה שתהא לשמה (ספר האשכול (אלבק) הלכות ספר תורה, בספר תורה; בעל המאור סוכה ט א ד ב בדפי הרי"ף); סמ"ג עשין כה; רא"ש הלכות קטנות ספר תורה ג-ד; טושי"ע יו"ד רעד א בספר תורה, ואו"ח לב יט בתפילין).

כתיבה מפי מפי מקריא, שהסופר עצמו אינו רואה את הספר, אלא שומע מהמקריא לו מתוכו, יש מן הראשונים שכתב שאסור, שצריך שהכותב עצמו יראה מתוך הכתב (הגהות רבנו פרץ לסמ"ק מצווה קנה); ויש ראשונים שנראה מדבריהם שמותר לכתוב מפי מקריא (סמ"ג עשין כב, וראה ספר התרומה קצח), וכן הכריעו אחרונים (מגן אברהם תרצא סק"ד; משנה ברורה לב ס"ק קלד).

עבר וכתב שלא עבר וכתב ספר תורה שלא מתוך הכתב, כתבו ראשונים, שאסור לקרוא בו - אפילו אין בו טעות - אלא בשעת הדחק (רשב"א מגילה יח ב ד"ה והא, על פי ירושלמי שם ד א; ר"ן מגילה שם (ה ב בדפי הרי"ף); דרכי משה או"ח תרצא ב, בשם הרי"ן¹⁹); ויש שכתבו, שאם עבר וכתב שלא מן הכתב, יכול לכתחילה לקרוא בו (רבנו מנוח על הרמב"ם תפילין א יב).

קריאה בפה הכותב סת"ם - או מגילה (מהרי"ל הלכות פורים יד; לפני הכתיבה רמ"א בשו"ע או"ח תרצא ב) - לפני שכותב כל תיבה, כתבו ראשונים שצריך להוציא בפה (סמ"ק מצווה קנג, בכתיבת תפילין; טושי"ע או"ח לב לא בתפילין, ושו"ע יו"ד רעד ב בספר תורה), וכן משה רבינו כשכתב את התורה מפי הקדוש ברוך הוא, היה תחילה אומר אחריו - כדי שלא יטעה (רש"י מנחות ל א ד"ה הקדוש ברוך הוא) - ואחר כך כותב (בבא בתרא טו א, וראה מנחות שם: כותב ואומר), וכתבו ראשונים שכך אף הסופרים צריכים לקרוא בפהם (ספר התרומה קצח; סמ"ג עשין כב; מרדכי הלכות תפילין תתקנז), שלא יטעו (סמ"ג שם; מרדכי שם); ויש שכתבו בדעת ראשונים טעם אחר, כדי שתהיה קדושת הבל קריאת כל תיבה ותיבה היוצאת מפי הקורא נמשכת על האותיות (ב"ח או"ח לב אות טז (והובא במשני"ב שם ס"ק קלו), בדעת הסוברים שגם כשכותב מתוך הכתב צריך להוציא בפיו).

חיוב הקריאה בפה, יש מן האחרונים שכתבו שהוא מדרבנן (ספר סת"ם הלכות ספר תורה פו²⁰); ויש שכתבו שאינו אלא עצה טובה (דעת קדושים רעד סק"ה).

ונחלקו ראשונים בחיוב זה אם הוא דווקא בכותב שלא מתוך הכתב, או אף בכותב מתוך הכתב:

- יש שכתבו שאין צריך להוציא בפה אלא הכותב מפי מקריא (ספר התרומה שם; סמ"ג שם; שו"ע או"ח שם (בתפילין)), או בעל פה (בית יוסף או"ח לב בשם ר"י אסקנדרני), שדווקא כשכותב שלא מן הכתב יש לחוש לטעות (סמ"ג שם).
- יש שכתבו שתמיד צריך להוציא בפה (סמ"ק מצוה קנג; מרדכי הלכות תפילין תתקנז; טור או"ח שם; שו"ע יו"ד רעד ב), שלעולם יש לחוש לטעות (מרדכי שם).
- יש מהאחרונים שחילקו, שסופר שהפרשיות שגורות בפיו, כשכותב מתוך הכתב אין צריך להוציא בפה, שאין חשש שיטעה; אבל סופר שאין הפרשיות שגורות בפיו, אף כשכותב מתוך הכתב צריך להוציא בפה (מגן אברהם לב ס"ק מב, ופרי מגדים שם בבאורו; אליה רבה לב מח).
- ויש מהאחרונים שחילקו בין ספר תורה שקדושתו חמורה יותר, שצריך תמיד להוציא בפה כדי להמשיך קדושה על האותיות,

שלא מתוך הכתב - פסול. 20. וראה שם שאע"פ שנלמד ממשנה רבינו, יש לומר שמשנה רבנו היה מקיים אף דינים מדרבנן (ולכאורה יש לומר שלא בתורת

ידיו בה, ראה תוספות סוכה לו א ד"ה דבעינא. 19. וראה בני יונה רעא ו בפלפול ארוך (ד"ה והנה ודאי), שהוכיח מירושלמי שם, שספר תורה שנכתב

• יקח קולמוס שהכתב היוצא ממנו יהיה נאה (ברייתא שבת שם, לפי שו"ת בנין שלמה ו).

• יכתוב בכתב מיושר (טושי"ע או"ח לבו בתפילין, ויו"ד רעז ג בספר תורה).

• יכתוב כתיבה גסה קצת שלא ימחקו האותיות מהר (אור זרוע הלכות תפילין תקנה; מרדכי סוף הלכות תפילין; רמ"א בשו"ע או"ח לב ד).

• יעשה השורות שוות שלא תהיה אות אחת נכנסת ואחת יוצאת (ספר התרומה רה; סמ"ג עשין כב; רא"ש בקיצור הלכות שבסוף הלכות תפילין; טושי"ע או"ח לב ג, וראה גר"א שם), ולפחות יזהר שלא יכתוב שלש אותיות מחוץ לשורה (טושי"ע שם. וראה טושי"ע יו"ד רעז ג), ומכל מקום בדיעבד לא פסל (שו"ע או"ח שם); ויש מן הראשונים מצדד לפסול בתפילין ומזוזות כשכתב חלק מהשורות ארוכות וחלק קצרות (ספר התרומה שם).

תפילין, יש ראשונים שכתבו שאין צריך לכתוב הפרשיות בכתיבה נאה, מכיוון שהן מחופות, ואין רואים את הכתב (תוספות מנחות לב ב ד"ה הא); ויש ראשונים שכתבו שאף פרשיות התפילין יש לכתוב בכתיבה נאה (אור זרוע שם; מרדכי שם; טושי"ע או"ח לב ו).

הכותב על ידי מעשה שאינו בגוף האותיות, באופן מעשה שאינו כגוף חק-תוכות (ראה בגוף האותיות ערכו) - שחוקק בתוך חלל האות וסביבותיה, ועל ידי כך נוצרת שם האות (ראה ערך חק תוכות) - פסול, שחקיקת תוכות אינה חשובה כתיבה (גיטין כ א; טושי"ע או"ח לב יז. וראה ערך הנ"ל).

החוקק ירכותיהן של האותיות שישקע הכתב - שחקיקה זו חשובה כתיבה (ראה ערך גט, וערך חק תוכות) - כתבו אחרונים שכשרה (שו"ת משאת בנימין צט; ט"ז יו"ד רעז סק"ח; מגן אברהם לב ס"ק נז), שחקיקת יריכות חשובה כתיבה לכל דבר (שו"ת משאת בנימין שם; ט"ז שם), אלא שיש שכתבו שלכתחילה אין לכתוב סת"ם - וכל דבר הצריך כתיבה (ראה ערך גט, וערך כתיבה) - בחקיקה (ט"ז שם; מגן אברהם שם).

ויש סוברים שחקיקת יריכות פסולה (שו"ת רמ"ע מפאנו צג; שו"ת זרע אמת ב קיז), שבכתיבת סת"ם צריך מעשה בגוף האות - כמו כתיבה בדיו (שו"ת זרע אמת שם) - ובחקיקה אין המעשה בגוף האות (שו"ת רמ"ע מפאנו שם), ואין דרך כתיבה בכך (שו"ת זרע אמת שם).

כתיבה בדפוס - כתיבה בדפוס - שמסדר צורת אותיות מעופרת, ומושח אותן בדיו, ודוחק אותן אל הקלף (אחרונים דלהלן) - כתבו אחרונים, שאף לסוברים שחשובה כתיבה (ראה ערך כתב; כתיבה. וראה שם שיש חולקים²²), מכל מקום, אינה כשרה לכתיבת תפילין ומזוזות (מגן אברהם לב ס"ק נז; בני יונה הארוך סוף סי' רעז (סק"ה). וראה אחרונים להלן), שבכתיבה על ידי דפוס אי אפשר לצמצם, ופעמים שהאות השניה נדפסת קודם האות הראשונה, והרי זו כתיבה "שלא כסדרן", שפסולה בתפילין ומזוזות (ראה ערך כתיבת סת"ם כסדרן. מגן אברהם שם; מור וקציעה שם²³).

ויש שכתבו, שכתבה על ידי דפוס פסולה אף בספר תורה (שו"ת חוות יאיר קפד. וראה אחרונים להלן), שכתבה על ידי דפוס חשובה כחקיקת ירכי האותיות, שפסולה לכתיבת סת"ם, לסוברים כן

• יש סוברים שרק ספר תורה ותפילין צריכים כתיבה לשמה, אבל מזוזות אינה צריכה כתיבה לשמה, אלא שאף לדעתם נהגו לכתוב מזוזות לשמה, והוא מנהג נאה ומתקבל (מאירי מגילה ח ב, וקריט ספר מאמר א ב).

• יש סוברים שדווקא ספר תורה צריך כתיבה לשמה, ותפילין ומזוזות אינן צריכות כתיבה לשמה (רמב"ן במלחמות סוכה ט א (ד ב בדפי הר"ף)).

• ויש אחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שאף ספר תורה ותפילין אין צריכים כתיבה לשמה (אור שמח תפילין א טו, בדעת הרמב"ם שם, ויש י א, שלא הזכיר פסול של כתיבה שלא לשמה²¹).

לשמה, בכתיבת כתיבת המגילה, יש ראשונים שכתבו שצריך שתהיה לשמה, שהמגילה נקראת "ספר" (אסתר ט כט. ראה מגילה יט א), ולפיכך נוהגים בה דיני ספר תורה (ארחות חיים א הלכות מגילה ופורים, בשם ר' אהרן הלוי; ריטב"א מגילה שם ד"ה מנא), ואף לסוברים שעבוד העזר במגילה אינו צריך להיות לשמה - שלדעתם אין נוהגים במגילה כל דיני ספר תורה (ראה לעיל: מכשירי הכתיבה) - כתבו אחרונים, שמכל מקום כתיבתה צריכה להיות לשמה (מעשה רקח מגילה א א; שו"ת אבני נזר או"ח תקיח י, ושו"ת ציץ אליעזר יא מז, בדעת הרמב"ם).

ויש שכתבו, שמגילה אינה צריכה כתיבה לשמה (מאירי מגילה ח ב, וקריט ספר מאמר א ב).

שיעור הפוסל בכתיבה שלא לשמה (משנה ברורה לב ס"ק צב. וראה אחרונים שלהלן), ואפילו כתב רוב אות לשמה, ומיעוטה שלא לשמה - (שו"ת מהרד"ק א א; קסת הסופר ד ג), וכן תיקון האותיות הנפרדות צריך להיות לשמה, הואיל ובלא התיקון אין עליהן צורת אותיות כראוי, והתפילין פסולות (משנה ברורה שם ס"ק ג).

כתיבה תמה - הכתיבה בתפילין ומזוזות צריך שתהא "כתיבה תמה" (ברייתא שבת קג ב, ורש"י שם ד"ה וכתבתם; מנחות לד א, במזוזות; שם לה א, בתפילין; טור או"ח לב, ורמ"א שם ד, בתפילין), שלמה כהלכתה (רש"י שבת שם ד"ה תם), שנאמר לענין מזוזות: וְכָתַבְתֶּם (דברים ו ט. ברייתא שבת שם; מנחות שם), ודרשו שכאילו נכתב: "כתב תם" (רש"י שבת שם ד"ה תם, ובית יוסף או"ח שם), וכתוב זה נאמר אף על תפילין (רש"י שבת שם; וכתבתם, דתפילין ומזוזות; מאירי מגילה יח ב; מרדכי גיטין שמה בשם ר"י).

וכן כתיבת ספר תורה צריך שתהא כתיבה תמה (ר"ף הלכות ספר תורה ג ב בדפי הר"ף), ושו"ת הריטב"א שם בדעתו; תוספות גיטין כ ב ד"ה לא; מחזור ויטרי תקיז (מרבנו תם); שו"ת הרשב"א א תריא; טושי"ע יו"ד רעז ג, ובית יוסף שם), שספר תורה חמור מתפילין ומזוזות, ואם בתפילין ומזוזות צריך כתיבה תמה, כל שכן בספר תורה (רשב"א שם).

כתיבה נאה - יש להשתדל שהכתיבה תהיה נאה, והוא בכלל הכתוב: זֶה אֱלֵי וְאֵנָהוּ (שמות טו ב. שבת קלג ב; טושי"ע יו"ד רעז ג, וראה בית יוסף שם. וראה ערך הדור מצוה). כמה דינים נלמדו מהצורך בכתיבה נאה:

הלוי ה קנת, שבהדפסה של ימינו, אין ספק שאינה חשובה כתיבה, שאינה נעשית בכוח האדם כלל. ²³ ולפי זה לכאורה בספר תורה, שאין צריך לכתוב "כסדרן", ראה ערך הנ"ל, מועילה כתיבה בדפוס, וכן משמע במגן אברהם שם, וסי' רפד בהקדמה (וכן כתב רבי עקיבא איגר לשו"ע יו"ד רעז יא, בדעתו).

חיוב עשה כן, אלא להזירות בעלמא). ²¹ וראה חידושי ר' חיים הלוי פרק א שם, שהרמב"ם לא הזכיר פסול זה משום שסתם כתיבה חשובה לשמה, וראה שו"ת מנחת שלמה תניא ד, וחזון איש או"ח יב סק"ה. ²² וראה ערך הנ"ל שאף לסוברים שחשובה כתיבה, יש הבדלים בין אופני דפוס שונים, ושו"ת שבת

כסדרן. שו"ת תשובה מאחבה ג שצא, וראה פתח הדביר ב (דף ו ב)).
 ויש מהאחרונים שחולקים וסוברים שכתובה על ידי דפוס כשרה
 אף לכתיבת סת"ם (גט פשוט קכה ס"ק טו, וראה כפות תמרים סוכה מא
 ב ד"ה מתיבי, שלא הכשיר אלא בדיעבד).

(ראה לעיל בסמוך. זרע אמת יו"ד קיז); או שבכתובה על ידי דפוס חסרה
 בכל אזכרה כוונה לשם קדושת השם (בני יונה שם); או שבכתובה על
 ידי דפוס אין אותיות השם נכתבות כסדרן, ואף בספר תורה יש
 לכתוב אותיות השם כסדרן, לסוברים כן (ראה ערך כתיבת סת"ם

כְּתִיבַת סֵת"ם פְּסִדְרָן

החייב לכתוב פרשות פסוקים ואזכרות לפי הסדר

הפרקים:

- העברת קולמוס
- בשמות הקדושים

- הדין וגדרו
- החשוב כסדרן

הדין וגדרו

תפילין (ראה ערכו), צריך לכתבן כסדרן (מכילתא בא יח;
 תוספות מנחות לד ב ד"ה והקורא, בשמו; תנחומא בא יד; לקח טוב
 שמות יג טז; אשכול (אלבק) עמ' 225, בשם שימושא רבא; רא"ש, הלכות
 קטנות, תפילין ב, ה, וסדר תיקון תפילין; טור או"ח לב, לד), שנאמר: וְהָיוּ
 הַדְּבָרִים (דברים ו ו). שו"ת הרדב"ז א שי; לבוש או"ח לב כג), בהוויתן יהיו,
 כלומר, כסדר שנכתבו בתורה יהיו כתובים בכל מקום שצריך
 לכתבם (לבוש שם)², וצריך שיקדים זמן כתיבת המוקדם בפרשה
 לפני כתיבת המאוחר לו (כן משמע מהמרדכי, הלכות קטנות תתקנח, על
 פי המכילתא שם, וטושי"ע או"ח לב כג, ורמ"א שם א), שדין כסדרן נאמר
 אף בתיבות ואף באותיות (מרדכי שם; שו"ת הרדב"ז א שי, ושם ח ו), ואף
 אם חסר אות אחת, כגון שכתב את המלא חסר, או שכתב את האות
 בפסול והמשיך בכתיבתו, אינו יכול לחזור ולכתוב אותה האות,
 משום שהוא "שלא כסדרן" (כן משמע מרמב"ם תפילין ב א).

בכתיבת הפרשיות, נחלקו הדעות:

• יש סוברים שצריכה שתיעשה כסדרן, וצריך לגמור את הפרשה
 המוקדמת, קודם שיתחיל את הפרשה המאוחרת ממנה (כן משמע
 מהמכילתא שם, וארחות חיים, תפילין כה), שנאמר: וְהָיוּ לְטִטְפַת
 (דברים ו ח), והמילה "והיו" מיותרת, ללמד שבתפילין יש קפידא
 אפילו בכתיבת הפרשיות שלא יקדים המאוחרת למוקדמת לה
 (גינת ורדים או"ח ב ד), וכן הלכה (כן משמע מהרמ"א או"ח לב א). ואף
 לסוברים שהסדר בו כתובות הפרשיות בתפילין של יד, ובו
 מונחות הפרשיות בתפילין של ראש, אינו הסדר שהן כתובות
 בתורה - שבתפילין פרשת והיה אם שמוע קודמת לפרשת שמע,
 ובתורה שמע קודמת לוהיה אם שמוע (ראה ערך תפילין) - מכל
 מקום הכתיבה צריכה שתהיה כסדר שהפרשיות כתובות בתורה
 (תוספות מנחות לד ב ד"ה הקורא, לפי בית יוסף או"ח לב א; סמ"ג עשין
 כב; רא"ש, הלכות קטנות, תפילין ה, וסדר תיקון תפילין; טור שם), ולכן
 בתפילין של יד יש לכתוב להניח את מקומה של פרשת והיה אם
 שמוע חלק, ולכתוב תחילה פרשת שמע, ואחר כך יכתוב פרשת
 והיה אם שמוע במקומה (סמ"ג שם; רא"ש שם; טור שם).

• ויש סוברים שאין להקפיד אלא בכל פרשה בפני עצמה שתיכתב
 כסדרה, אבל בכתיבת הפרשיות אפשר להקדים פרשה המאוחרת
 למוקדמת (מרדכי שם; דברי מנחם (שטיינהרט) כ, ופתח הדביר, קונטרס

אחרון לאו"ח לד, בדעת רש"י מנחות לה א ד"ה בגוייתא), מהם שכתבו כן
 בכל פרשיות התפילין שאפשר להקדים פרשה המאוחרת למוקדמת
 (מרדכי שם; הר המור ב, ומשיבת נפש (צינץ) או"ח ב ד"ה ואחרי כתבי, בדעת
 הט"ז), ומהם שחילקו בין פרשיות "שמע" ו"והיה אם שמוע" שאין
 צריך לכתבן כסדר, לבין פרשיות "קדש" ו"והיה כי יביאך", שצריך
 לכתבן כסדרן (מרדכי ש, בשם יש מפרשים).

מזוזה (ראה ערכו), צריך לכתבה כסדרה (ירושלמי מגילה א ט, לפי
 סמ"ג עשין כב, ורא"ש הלכות קטנות תפילין ג, וסדר תיקון תפילין;
 טושי"ע יו"ד רפח א), שתפילין ומזוזות דין אחד להן (גינת ורדים שם)³.

ובכתיבת הפרשיות נחלקו הדעות:

• יש סוברים שצריכה שתיעשה כסדרן, וצריך לגמור את הפרשה
 המוקדמת, קודם שיתחיל את הפרשה המאוחרת ממנה (כן משמע
 מרמב"ם מזוזה ה א, וארחות חיים, מזוזה א), וכן הלכה (כן משמע מושי"ע
 יו"ד רפח א).

• ויש סוברים שאין להקפיד אלא בכל פרשה בפני עצמה
 שתיכתב כסדרה, אבל בכתיבת הפרשיות אפשר להקדים פרשה
 המאוחרת למוקדמת (כן משמע מתוספות שבת עט ב ד"ה הא, ומנחות לב
 א ד"ה דילמא).

ספר תורה (ראה ערכו), אין צריך לכתבו כסדרו,
 ואפשר לכתוב את המאוחר קודם שכותב את
 המוקדם לו (כן משמע מהירושלמי שם), שבתפילין הוצרכו ללמוד מן
 הכתוב שצריך לכתבן כסדרן (ראה לעיל), ובספר תורה שלא למדו
 מן הכתוב, אין צריך לכתבו כסדרו (רביד הזהב דברים ו ו). ואף על
 פי שספר תורה קדושתו חמורה מתפילין (ראה ערך מעלים בקודש),
 והיה לנו ללמוד שספר תורה צריך לכתבו כסדרו, בקל-וחומר
 (ראה ערכו) מתפילין (קסת הסופר, לשכת הסופר ט א), או בהיקש
 שהוקשה כל התורה לתפילין (באר יצחק יו"ד כא), שאילו היתה
 חובה לכתבו כסדר, לא היה בנמצא ספר תורה כשר (שו"ת הרדב"ז
 א שי; גינת ורדים שם), ולא-ניתנה-תורה-למלאכי-השרת (ראה ערכו.
 גינת ורדים שם)⁴.

נביאים וכתובים (מהירושלמי שם), וכן מגילת אסתר אין צריך לכתבה
 כסדרה (כן משמע מטורי אבן מגילה יז א).

א ד"ה דילמא, בשם רש"י, לפי גינת ורדים שם). 4. ויש המפרש הטעם, שבכל
 אופן הפרשיות שבספר תורה כתובות שלא כסדרן, לפי שאין-מוקדם-ומאוחר-
 בתורה (ראה ערכו. עולת שלמה מנחות לד ב).

כתיבת סת"ם כסדרן. 1. לג, טורים תקעג-תרמ. 2. ויש שכתב שדין זה הוא
 הלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו. קרית ספר, תפילין א). 3. ויש מהראשונים
 סוברים שאין צריך לכתבה כסדרה (תוספות שבת עט ב ד"ה הא, ומנחות לב

אם בא למשוך אות כ"ף (ראה ערכו), ימשוך מעט למעלה ומעט למטה וחוזר חלילה, עד שיאריכנה כרצונו, אבל לא ימשוך מיד את כל שיעורה למעלה, שאז תאבד מהאות צורתה, ותיקונה אחר כך הוא כתיבתה, ונמצא שנכתבה שלא כסדרה (מלאכת שמים ח, חכמה ו; קסת הסופר שם ה,ז).

כשאין צורת האות
כתב אות באופן שאין שמה וצורתה עליה, והמשיך לכתוב אחריה, אינו יכול לחזור ולתקנה, שכיון שאין שמה עליה, התיקון הוא עיקר הכתיבה, וחשוב שלא כסדרן (הגהות מיימוניות תפילין א יט; כן משמע משו"ע או"ח לב כה), ואפילו אינה דומה בחסרונה לאות אחרת (משנה ברורה שם ס"ק קיד), ולכן ו"ו שכתבה דומה ליו"ד אינו יכול לתקנה אחר שהמשיך לכתוב אחריה (הגהות מיימוניות שם).

תגים (ראה ערכו) שעושים בראש אותיות שסימנן שעטנ"ז ג"ץ, אף לסוברים שאם לא עשאוהו אין האות כשרה (ראה ערך תגים) - וכל שכן שאר תגים שנהגו הסופרים להוסיף מעצמם (מלאכת שמים ח, חכמה יב) - אפשר לעשותם אף אחרי כתיבת הפרשה (התרומה רא, בשם הרב קרשביוו הנקדח), ואין בזה משום שלא כסדרן (ב"ח או"ח לו א; מגן אברהם שם ס"ק ג; שלחן ערוך הרב שם ה; ערוך השלחן או"ח לב ד; משנה ברורה לו ס"ק טו), שהרי צורת האות עליה (ב"ח שם; ערוך השלחן שם; משנה ברורה שם).

הוסיף אות
הוסיף אות אחת על תיבה שבתפילין ובמזוזה, והמשיך לכתוב אחריה, להלכה שהתפילין או המזוזה פסולות באופן זה (ראה ערך חסרות ויתרות), מכל מקום אפשר לגרד את האות, ועל ידי כך להכשירן, ואין בכך משום שלא כסדרן (רא"ש, סדר תיקון תפילין; טושי"ע או"ח לב כג), והוא הדין אם כתב תיבה יתירה, שאף על פי שהתפילין או המזוזה פסולות עד שימחק אותה תיבה (ראה ערך מזוזה וערך תפילין), אפשר למחוק את התיבה אף אחר שהמשיך בכתיבתו, ואין בזה פסול של שלא כסדרן (שו"ת הרדב"ז ד פב; מגן אברהם שם ס"ק לג; פרי מגדים שם, משבצות זהב ס"ק כ; משנה ברורה שם ס"ק קיא), וכן אם הוסיף אות בין שתי תיבות, ועל ידי כך נראות שתי התיבות כתיבה אחת - כגון שבמקום: בחזק יד (שמות יג א), כתב: בחזקליד - אפשר לגרור את האות היתירה, ואינו נפסל משום שלא כסדרן (גט פשוט ככה ס"ק לו).

הוסיף אות יתירה, שיש בהן בכדי לשנות את משמעות התיבה או העניין, והמשיך לכתוב אחריה, שכל שאינו מתקן את האות עצמה, מותר למחוק את האות היתירה, ואין בכך משום שלא כסדרן (תורת חיים (סופר) לב ע; ארץ צבי (תאומים) או"ח א).

שתי תיבות
שתי תיבות שנדבקו ונראות כתיבה אחת, מותר להפריד דבוקות ביניהן - על ידי מחיקת עובי האות - ואין בזה משום שלא כסדרן (בית דוד או"ח כב; דעת קדושים לב ס"ק כג), שהתיקון אינו דרך כתיבה כלל (דעת קדושים שם).

תיבה שיש בה הפסק
תיבה שיש בה הפסק (ראה ערך סת"ם), אפשר לתקנה ולהכשירה אחר שהמשיך לכתוב, ואין בכך משום שלא כסדרן (פרי מגדים או"ח לב, אשל אברהם ס"ק לג; מלאכת שמים ח, בינה ו), ואף אם שני חצאי

מגילת סוטה (ראה ערכו), נחלקו בה הדעות אם צריכה להיכתב כסדרה:

- יש סוברים שאם הקדים לכתוב את המאוחר, אף על פי שכתבו במקומו, והפרשה כולה כתובה כסדרה, מכל מקום פסולה, ולדעתם, על זה אמרו, שמגילת סוטה שכתבה למפרע פסולה, שנאמר: הָאֱלֹתִים הָאֵלֶּה (דברים ל ז), האלה ככתבן (סוטה יז ב; רמב"ם סוטה ד ז. רש"י מגילה ח ב; תפארת ירושלים מגילה א ח; באר יצחק שם).
 - ויש סוברים שאין בה דין כתיבה כסדרן, ודין "ככתבן" האמור במגילת סוטה, אינו אמור על מעשה הכתיבה, אלא על סדר הכתוב בה (כן משמע מרש"י סוטה שם ד"ה למפרע, וטורי אבן מגילה שם).
- במקומות שהצריכו כתיבת כסדרן, אם כתב פרשה כסדרה, ושוב נמחקה באמצעה אות אחת, אינו יכול לחזור ולתקנה, שלעניין כסדרן אין חילוק בין כתב מתחילה שלא כסדרן, לבין כתב כסדרן ונמחק, שלעולם אינו יכול לכתוב שלא כסדרן (כן משמע מהגהות מיימוניות תפילין א יט; חסד לאברהם תנינא יו"ד סה; משנה ברורה, משנת סופרים ד"ה כתב), שדין כסדרן למדו מ"והיו" (ראה לעיל), ומשמע יהיו בכל זמן (חסד לאברהם שם).

החשוב כסדרן

כתיבת האות
בכתיבת כל אות בפני עצמה, שלא כסדרה - כגון ה"א שכתב מקודם ה"ו"ד שבה, ואחר כך הדל"ת (ערוך השלחן או"ח לב ד) - אין פסול של שלא כסדרן (גינת ורדים או"ח ב יא; פרי מגדים, השמטה לפתיחה לאו"ח שם; משנה ברורה, משנת סופרים, בתחילתו).

השלים המוקדמת
לפני סיום המאוחרת
כתב מקצת אות המאוחרת, ואחריה כתב אות המוקדמת, ואחר כך השלים את האות המאוחרת, חשובה כתיבה כסדרן - וכשרה (פרי מגדים שם; קסת הסופר ט לשכת הסופר ג; ערוך השלחן שם), ואף על פי שכתב את מחציתה הראשונה של האות המאוחרת שלא כסדרן, כיון שדין כסדרן למדו מ'והיו הדברים' - בהויתן יהיו (ראה לעיל: הדין וגדרו), יש לומר שדבר שלם צריך שיהיה כתוב כסדרו, ולא חצי דבר (דברי יהודה יח א).⁵

מחיקת הנכתב
שלא כסדרן
דילג תיבה או אות אחת, והמשיך לכתוב אחריה, יש לו תקנה במחיקת כל שנכתב שלא כסדרו (ארחות חיים, תפילין כה, בשם רבנו יונה), ואינו צריך למחוק את כל האותיות אלא יגרור בכל אות ואות עד שתקלקל צורתה, ואחרי שישלים החסר הקודם להם, יחזור ויתקן, כי מה שמתקן עתה כסדרן הרי זה ככתיבה חדשה (קסת הסופר שם; שלחן מלכים, קדושת השם יג, שלום ואמת יח).⁶

למשוך אות או לעבות אותה
הבא למשוך או לעבות את הכתובה כהלכתה, אחרי שכבר כתב אותיות שאחריה, אם היא אות שלא משתנית צורתה על ידי המשיכה או העיבוי, אף כשצריך לעשות כן לצורך הכשר, אין בזה משום כתיבה שלא כסדרן (שו"ת חתם סופר, השמטות קפט; קסת הסופר ט, לשכת הסופר ו), ויש לו להיזהר שתוך כדי המשיכה והעיבוי לא תתבטל צורת האות, כגון

א צו). 7. ויש מהאחרונים הסובר שאם הוא מוחק את האות היתירה, פסול משום שלא כסדרן, שקודם התיקון יש לתיבה משמעות שונה, ובגרירת האות היתירה, פנים חדשות באו לכאן (כן משמע מזכרון יוסף טז).

5. ויש מהאחרונים הסובר שחשובה כתיבה שלא כסדרה (אבני נזר או"ח י).
6. ויש הסובר שאם עשה כן - פסול, ואף אם גרר כל האותיות פסול, שאי אפשר שלא יאשר קצת מהכתב הראשון, והרי הוא שלא כסדרן (שואל ומשיב תליתאה

סט; שו"ע שם), שכתב העליון אינו חשוב כתב, כיון שאינו מוסיף הכשר על התחתון (תרומת הדשן שם).

בשמות הקדושים

ספר תורה אין צריך לכתבו כסדרו (ראה לעיל: הדין וגדרו), ובשם הוי"ה שבספר-תורה (ראה ערכו), נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שצריך לכתבו כסדר (מים רבים ב יו"ד נט; שו"ת ר"י טיאה וויל יו"ד סט; שמש צדקה יו"ד נב; תשובה מאהבה ג שצא), שהרי יש סוברים שלמדו שאמירת ההלל תהיה כסדרה מהכתוב: יְהִי שֵׁם ה' מְבָרֵךְ (תהלים קיג ב. רב אויא במגילה יז א), שכהויתו של שם יהיה הילולו (ראה רש"י שם ואחרונים דלהלן בדעתו, וראה מהר"ם שיק דלהלן, שמפסק אם כוונת רש"י לזה), ומכאן שהויתו של שם, דהיינו כתיבתו, צריכה להיות כסדרה (מהריא"ז ענין נט; מהר"ם שיק יו"ד רסח).

• יש סוברים שלכתחילה יש לכתוב השם כסדרו, ובדיעבד כשר אף אם כתבו שלא כסדרו (חידושי רבי עקיבא איגר יו"ד רעו יא; צמח צדק יו"ד ריג).

• ויש סוברים שאין צריך לכתוב את השם כסדרו (שו"ת הרדב"ז ו ב אלפים קכא; זכרון יוסף יו"ד טז), שהרי דין כסדרן למדו מן הכתוב: והיו (ראה לעיל: הדין וגדרו), ומכתוב זה אין למדים לעניין אזכורת שבספר תורה (צמח צדק שם, לדעה זו).

כתב את השם כסדרו, ואחר כך נמחקו או נפסלו אוטיות ראשונות שבו, אף לסוברים שצריך לכתוב את השם כסדרו, היינו דווקא בשעת כתיבת השם, שאינו מתקדש אלא בכתיבה כסדר, אבל אחרי שנתקדש אין קדושתו פוקעת במחיקת חלק מאותיותיו, ולכן אפשר לחזור ולכתוב את האותיות הראשונות אחר האותיות האחרונות הקיימות כבר (באר יצחק יו"ד כא; מהר"ם שיק יו"ד רסח).

שאר שמות שאר השמות הקדושים, נחלקו בהן אחרונים:

• יש סוברים שאף אותם יש לכתוב כסדרן, שהשווה השמות כולן לכמה דינים (גינת ורדים או"ח ב יב; ספר יהושע יו"ד נו, בדעת בית יוסף או"ח לב נב, בשם ר"י אסקנדרני ורמ"א שם), ולכן בקשירת רצועות התפילין (ראה ערכו) של יד ושל ראש, שנרמז בקשרים שם שדי, יקשרן לפי סדר אותיות השם (ראה ערך תפילין. בית יוסף שם, בשם ר"י אסקנדרני; רמ"א שם).

• ויש סוברים ששאר שמות נכתבים שלא כסדרן (זרע אמת ב קכ, בדעת הגינת ורדים שם; כן משמע מחידושי רבי עקיבא איגר יו"ד רעו יא, בדעת נודע ביהודה תנינא יו"ד קעא; כוכב מיעקב א כב).

התיבה יש להם משמעות בפני עצמן, כגון אם כתב במקום: ובלכתך בדרך, "בד רך", מותר לחברם (דעת קדושים שם), שכשהתיבה מופרדת אין זה כאילו אינה כתובה כלל (גט מקושר (צינץ) סדר הגט ז), וכל שאינו צריך לתקן את האות עצמה בכתיבה בגוף האות, אינו נפסל משום שלא כסדרן (פרי מגדים שם ומשבצות זהב סק"כ).

שתי תיבות שיש ביניהן הפסק הפוסלן (ראה ערך הפוסל בין שתי תיבות) סת"ם), מותר להאריך את האות שבסוף התיבה הראשונה כדי להכשירן, ואין בזה משום שלא כסדרן (כן משמע ממגן אברהם לב ס"ק לג, ופרי מגדים שם, אשל אברהם ס"ק לג, ומשנה ברורה שם ס"ק קי).

כתב מזוזה (ראה ערכו) באופן שאין השורות מסתיימות בשוה, אלא כקובה, כזנב, או כעיגול, שהיא פסולה (ראה ערך מזוזה) - וכן תפילין (ראה ערכו), לסוברים שהן נפסלות בכך (ראה ערך תפילין) - אפשר לתקן אחרי הכתיבה על ידי שימושך את האותיות שבפנים שיסתיימו השורות בשוה, ואין בזה משום שלא כסדרן, שאין הפסול בצורת האות, וכשם שמותר למשוך אותיות למלא הפסק שבתוך התיבה (ראה לעיל. דעת תורה או"ח לב לג).

העברת קולמוס

על גבי כתיבה שלא כסדרן, ובא להעביר עליו קולמוס ולכתוב כסדרן, לסוברים שבכתב-על-גבי-כתב (ראה ערכו), אין הכתב העליון חשוב כתב אלא כשהוא מוסיף בכשרות הכתיבה (ראה ערך כתב על גבי כתב: באותו הכתב), נחלקו אחרונים אם מכשיר את הכתיבה בכך:

• יש סוברים שלא מועילה העברת הקולמוס להכשיר הכתיבה, שכיון שאין הפסול בגוף הכתב, אין הכתב העליון חשוב תיקון לתחתון ואינו כתב, ואין כאן אלא כתב התחתון שנכתב שלא כסדרן (מחנה חיים ב יו"ד מח; כן משמע מחזון נחום א ט ד).

• ויש סוברים שהעברת הקולמוס מועילה (כן משמע מאמרי יושר א כו ג ו, ואפרקסטא דעניא ג קצו).

על גבי אותיות אותיות או תיבות שנמחקו קצת - ועדיין עומדות שנמחקו קצת בכשרותן, ותינוק קורא כהוגן (תרומת הדשן מח; שו"ע או"ח לב כז) את צורת האותיות שנשתיירה מהן (גדולי הקדש שם ס"ק לז) - אפשר להעביר עליהן קולמוס, כדי שלא ימחקו יותר (תרומת הדשן שם), וכדי להטיב את הכתב ולחדשו (מהרי"ל ושו"ע שם) - ואין בזה משום שלא כסדרן (תרומת הדשן שם; שו"ת מהרי"ל קיט; מהרי"ק

פְּתָמִים¹

כתם דם שנמצא, שיתכן שבא ממקורה של האשה, לעניין טומאתו וטומאת האשה

הפרקים:

- דינם וגדרם
- מקום מציאתם
- על מקום שאינו בדוק
- על דבר שאינו מקבל טומאה
- על בגדי צבעונים
- שיעורם וצורתם
- תליה שאינם מן האשה
- בשבעה נקיים
- במסולקות דמים
- כתם הבא מכמה נשים
- כשאפשר לברר שאינו דם
- בעד בדיקה

דינם וגדרם

מדאורייתא אשה הרואה כתם דם על גופה, או על בגדיה, אינה נטמאת - ואינה נאסרת לבעלה (טושי"ע יו"ד קצ א) - מן התורה, לא משום נדה (ראה ערכו), ולא משום זבה (ראה ערכו). כן משמע מהמשנה נדה נח ב, וגמ' שם נז ב; רמב"ם איסורי ביאה ט א; טושי"ע שם, שנאמר: וְאִשָּׁה כִּי תִהְיֶה זָבָה דָּם יִהְיֶה זָבָה בְּבִשְׁתָּהּ (ויקרא טו יט) - דם ולא כתם (רבי עקיבא במשנה שם, לגירסתנו), שאינה נטמאת עד שתראה את הדם מגופה (כן משמע מרש"י בבא קמא לח ב ד"ה מרקם, וחולין נה א ד"ה חוץ מכגריס)².

בטעם הדבר, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהטעם הוא לפי שאינה טמאה אלא בהרגשה (כן משמע מרש"י שם נח א ד"ה אלא, ורמב"ם שם; רמב"ן נדה נב ב, והלכות נדה ד א; חינוך רז; ועוד), ואף אם ידוע שהדם הגיע מגופה, כיון שלא הרגישה, טהורה מן התורה (רמב"ן נדה שם).

• ויש סוברים שהטעם הוא שהתורה לא אסרה אלא דם שבא ודאי מגופה, וכתם, הואיל ויתכן שבא ממקום אחר, לא אסרה אותו התורה (כן משמע מתוספות רי"ד שם נז ב; סדרי טהרה קצ ס"ק צג, בדעת הרבה ראשונים).

דם הכתם דם הכתם עצמו, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאף הוא טהור מן התורה (רש"י בבא קמא לח ב ד"ה מרקם; תוספות נדה נז ב ד"ה מבין; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ט ז, ט, ובהקדמה לפירוש המשניות לסדר טהרות), ופירשו אחרונים, שכן הוא אף לסוברים שמקור מקומו טמא (ראה ערך דם נדה: טומאת המקור), שכיון שהאשה טהורה משום שיתכן שהדם לא בא מגופה, לסוברים כן (ראה לעיל), אף דם הכתם טהור מטעם זה, שטומאת מגע אינה עדיפה מטומאת ראייה שטיהרתה תורה משום שאפשר שלא בא מגופה (סדרי טהרה שם).

• ויש סוברים שדם הכתם עצמו טמא מן התורה (כן משמע מרש"י נדה נז ב, בשם רבו, ומאירי שם, ור"ן נדה נז ב), וביארו אחרונים שאף על פי שלא הרגישה, ואינה נטמאת מחמת ראייה זו (ראה לעיל), מקור מקומו טמא, לסוברים כן (נודע ביהודה קמא יו"ד נב ונה; שו"ת רבי עקיבא איגר קמא סב), ודם זה טמא אפילו כשבא שלא בהרגשה

(נודע ביהודה שם נה; שו"ת רבי עקיבא איגר שם). ומהם שהוסיפו שאפילו לסוברים שמקור מקומו טהור (ראה ערך הנ"ל: שם), דם שנעקר מחיים טמא אף בלא הרגשה (שו"ת רבי עקיבא איגר שם).

קטנה ושוטה אף קטנה שראתה כתם אינה טמאה, ואין אומרים שאינה נאמנת לומר שלא הרגישה (כן משמע מנדה ה א, ורמב"ם איסורי ביאה ט ה, וטושי"ע יו"ד קצ ב), וכן שוטה שראתה כתם אינה טמאה מן התורה, ואין חוששים שמא הרגישה, שכיון שאינו ודאי מן המקור, טהורה משום ספק-ספיקא (ראה ערכו), ספק שמא אינו מן המקור, וספק שמא לא הרגישה (סדרי טהרה שם).

כתם שוודאי בא מגופה בלא שהרגישה, ויש כשיש לתלות שהרגישה לתלות שהרגישה, אלא שסבורה היתה שהרגשת דבר אחר הוא - טמאה בו (כן משמע מהרמב"ם שם א, לפי פלתי קפג סק"א, וסדרי טהרה שם סק"ב, וחוות דעת קצ ס"ק א וכו'; כן משמע מתוספות נדה ג א ד"ה שטהורה, ושו"ת הרשב"א החדשות צט, ותרומת הדשן פסקים מז, ולקט יושר יו"ד עמ' יט). ונחלקו ראשונים אם טומאתה מספק, לפי שהוא ספק מן התורה, שמא הרגישה, ותלתה בדבר אחר (רמב"ם שם, לפי פלתי שם; כן משמע מתוספות שם ולקט יושר שם); או שטמאה ודאי (רמב"ם שם, לפי סדרי טהרה וחוות דעת שם; כן משמע משו"ת הרשב"א שם), שכן חזקת הדם שבא בהרגשה, שכל אשה מרגישה בעצמה ביציאת הדם מגופה (שלחן ערוך הרב יו"ד קפג ג, וקונטרס אחרון סק"ג, על פי נדה ג א)³.

מדברין הרואה כתם דם על גופה, או על בגדיה - שמן התורה, אינה נטמאת ואינה נאסרת לבעלה (ראה לעיל) - החמירו בה חכמים, וגזרו על הכתמים (נדה נט א) לטמא טהרות (ראה להלן רמב"ן שם יט ב), ולעניין איסור אישה על בעלה (רמב"ם שם לט; רמב"ן שם; מאירי שם נח ב; טושי"ע יו"ד קצ ב), כדי שלא יבואו להקל בנדה גמורה (רש"י שם נט א ד"ה לא), והרי היא טמאה (רמב"ם שם ב; טושי"ע שם א) מדרבנן (נדה טו א), אף על פי שלא הרגישה (רמב"ם וטושי"ע שם, על פי גמ' שם נז ב), ואף על פי שבדקה עצמה ולא מצאה דם (רמב"ם וטושי"ע שם, על פי משנה שם סא א), כאילו מצאה דם לפניו בבשרה (רמב"ם שם)⁴.

בגדר גזירת כתמים, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאמנם הכתם נמצא בלא הרגשה, אולם חוששים

אלא לעניין טהרות (ראה ערך נדה), שאף מעת לעת גזירה מדברי חכמים היא (בעלי הנפש, הכתמים, פתיחה, בשם יש אומרים) - ולכן לדעתם, אין גזירת כתמים נוהגת בזמן הזה (האשכול (אויערבך) נדה, בתחילתו, בדעת הר"ף; רמב"ן שם, בשמו; בעלי הנפש שם, בשם יש אומרים), ומהם שצידדו לומר, שבזמן שנוהגים כתמים לעניין טהרות, מתוך שגזרו על טהרות, גזרו אף לעניין איסור לבעלה (האשכול שם).

כתמים. 1. לג, טורים תרנט-תתנה. 2. ללימוד נוסף, ראה גמ' שם נז ב. 3. ויש מהראשונים סוברים שאין האשה טמאה מן התורה מחמת כתם זה (הגהות מימוניות איסורי ביאה ד טז, בשם מהר"ם, לפי שו"ת מהר"ם לובלין ב, ופלתי קפג סק"א; כן משמע מהשו"ת בשו"ת הרשב"א שם). 4. ויש מהראשונים סוברים שאין הכתמים אוסרים את האשה לבעלה, ולא גזרו על הכתמים אלא לעניין שטמאת טהרות - כשם שאין נדה מטמאת מעת לעת

כתם על כל אחד מהם - והוא הדין לבשה בגד אחד, ומצאה עליו כל יום כתם (תוספות נדה נב ב ד"ה בתרי) - חוששת שמא נעשתה זבה (גמ' שם, ורש"י ד"ה ג' חלוקות), אבל רואה כתם בבגד אחד, נחלקו בה תנאים:

• יש סוברים שחוששת משום זוב (רבי מאיר במשנה שם), אם מצאה עליו כתם בשיעור שלשה גריסים ועוד, ואפילו במקום אחד בבגד (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י שם ד"ה וחוששת), ועברו עליה שלשה מימי זיבה משלכשה בגד זה (רש"י שם), וכן אם לבשה שלשה בגדים בבת אחת שלשה ימים, ומצאה בכולם כתם, ואפילו זה כנגד זה (רמב"ם שם), אבל בפחות משלשה גריסים אין חוששים לזבה, שתולים שראתה את הכתם בשני ימים, ודווקא כשראתה שיעור שלשה גריסים, כיון שיש לחלק לשלשה ימים, ויהיה לכל יום גריס ועוד, תולים בשלש ראיות (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם איסורי ביאה שם, ופירוש המשניות שם).

• ויש סוברים שאינה חוששת לזיבה, ואפילו מצאה שלשה כתמים בשלשה מקומות בבגד (חכמים במשנה שם; רבי תנינא בן אנטונינוס בגמ' שם).

באופנים שחוששת משום זוב, נחלקו ראשונים אם מביאה קרבן - כדין זבה שראתה שלש ראיות (ראה ערך זבה: קרבנה) - אלא שאינו נאכל (פירוש המשניות לרמב"ם שם; מאירי שם, בשם גדולי הרבנים); או שאין מביאה קרבן כלל, שאין הכתמים מטמאים מן התורה, אלא מדברי חכמים (רמב"ם ורשב"א ומאירי ור"ן שם).

זבה (ראה ערכו) שראתה שתי ראיות גמורות בשני ימים, וביום השלישי מצאה כתם - וכן אם מצאה כתם על בגדה היום, וראתה דם אחר כך שני ימים זה אחר זה (תוספתא נדה צוקרמאנדל) ג ד; רמב"ם איסורי ביאה ט יד) - הכתם מביא אותה לידי זיבה (נדה נב ב).

ראתה כתם, אשה שראתה כתם, ואחר כך ראתה דם, תולה את ואחר כך ראתה כתמה בראייתה (נדה נג ב), ואומרים שהכתם מדם דם נדות זה הוא (רש"י שם ד"ה תולה), שכבר נתעורר הדם, וממנו נהיה הכתם (מאירי שם). ונחלקו תנאים: יש סוברים שתולה כתמה בראייתה, כל שראתה תוך מעת לעת ממצאת הכתם (רבי בגמ' שם); ויש סוברים שתולה דווקא אם ראתה ביומו (רבי שמעון בן אלעזר בגמ' שם), שאם ראתה בו ביום תולה, ואם שקעה החמה, אף על פי שראתה בתוך מעת לעת, אינה תולה (רש"י שם ד"ה יומו).

מראה המטמא אין הכתם טמא אלא אם כן מראהו כמראה דם טמא (ראה ערך דם נדה: מראיו), ובזמן הזה, שאין בקיאים במראה הדמים, ונוהגים להחמיר בכל מראה דם הנוטה לאדום או לשחור (ראה ערך הנ"ל: שם), כתבו אחרונים שמחמירים אף בכתם שמראהו נוטה למראה אדום (תבואות שור לח סק"ז; סדרי טהרה קצ ס"ק נב; פרי דעה קפח שפתי לוי סק"א, בדעת הר"ן). ואף על פי שמה שמחמירים בכל מראה דם, הוא משום שאיסור נדה הוא איסור-כרת (ראה ערכו), אין מחלקים, ומחמירים אף בכתמים שאינם אסורים אלא מדרבנן (תבואות שור שם). ובכתם הנוטה למראה שחור, נחלקו אחרונים אם מחמירים בו (תבואות שור שם; פרי דעה שם, בדעת הר"ן, וקצ סק"ט, בדעת שלחן ערוך הרב); או שאין מחמירים בכתם הנוטה לשחור (סדרי טהרה שם), לפי שאינו שכיח

שמא האשה הרגישה ואינה יודעת (רש"י נדה נח א ד"ה מדרבנן), היינו שלא שמה ליבה להרגשה (נודע ביהודה תנינא יו"ד קיח).

• ויש סוברים שאף אם ברור לנו שלא הרגישה, טמאה היא, הואיל וראתה דם נדות (תוספות שם ד"ה מודה).

טומאתה הרואה כתם, נעשית אב הטומאה מדברי סופרים (ראה ערך אבות הטומאות: אבות הטומאה מדברי סופרים. רמב"ם מטמאי משכב ומושב ג ט), ומטמאת - מספק, שמא דם המקור הוא (רמב"ם איסורי ביאה ט ב) - אוכלים ומשקים (נדה ו א), משכב-ומושב (ראה ערכו. גמ' שם; רמב"ם מטמאי משכב ומושב ג ח) ומרכב (ראה ערכו. רמב"ם שם) - לטמא אדם ובגדים (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם שם) - ואפילו כלי חרס המוקף צמיד-פתיל (ראה ערכו) - שאינו נטמא על ידי שאר טמאים (כן משמע מרש"י שם ד"ה וכלי חרס) - נטמא בהיסטה (ראה ערך חסט: בכלי חרס. כן משמע מהגמ' שם), ומטמאת את בועלה (משנה שם יד א; גמ' שם ו א; רמב"ם שם), ואף רוקה ומי רגליה טמאים (רמב"ם שם) ⁵.

אוכלים ומשקים הנטמאים, נחלקו בהם ראשונים:

• יש סוברים שגזור על כתמים שיטמאו חולין (כן משמע מתוספות נדה ג א ד"ה והא; רמב"ן שם).

• ויש סוברים שאוכלים ומשקים שאמרו, היינו תרומה (ראה ערכו), וקדשים, וכן חולין שנעשו על טהרת הקודש - היינו, חולין הנשמרים מכל טומאות הפוסלות בקדשים (ראה ערך חלין: כשנעשו על טהרת הקודש) - שמספק אין שורפים אותם, אלא תולים, אבל חולין הנעשים על טהרת תרומה - היינו, חולין הנשמרים מכל טומאות הפוסלות בתרומה (ראה ערך הנ"ל: כשנעשו על טהרת תרומה) - וכן חולין הטבולים לחלה (ראה ערכו), אינם נטמאים מחמת כתם, שכן טומאתו מדרבנן (רמב"ם שם ט, על פי נדה ו ב).

למנין ימי הרואה כתם, אף על פי שהיא טמאה למפרע (ראה ערך הנדה: טמאה למפרע: ברואה כתם), מונה ימי נדה מראיית הכתם (נדה ו א, ורש"י ד"ה ואינה; רמב"ם איסורי ביאה ט ג), ואף אם הכתם יבש, ובוודאי שהוא נמצא כבר מהיום הקודם, מכל מקום אינה מונה אלא מיום מציאת הכתם, שלא חילקו חכמים בכך (ראה ערך לא פלוג רבנן. פני אריה נדה שם).

הרואה כתם, הרי זו מקולקלת (משנה שם נב ב; גמ' שם ו א; רמב"ם שם) למניינה (גמ' שם) שמא בא הדם מהמקור (רמב"ם שם), שאינה יודעת פתח נדותה, מתי מתחילים אחד עשר יום שבין נדה לנדה - שלאחר שבעה ימי נדות, מונה האשה אחד עשר יום הנקראים "ימי זיבה" (ראה ערך ימי נדה; ימי זיבה: קביעתם ומניינם) - שהרי אינה יודעת מתי יצא הדם מהמקור (רש"י שם ו א ד"ה מקולקלת, ושם נב ב ד"ה הרי; מאירי שם ו א, ושם נב ב, בשם יש אומרים), ושמא אירע בימים שקדמו למציאתו, משעת כיבוס בגדה (תוספות נדה נג ב ד"ה עצמה; רמב"ן שם), ואין הדבר דומה לאשה שראתה דם, שאין חוששים שמא הדם יצא כבר קודם מהמקור, ועתה יצא לחוץ (ראה ערך נדה), שכן ראתה בוודאי, והחשש שמא ראתה קודם הוא ספק, ואינו בדין להסתפק במקום שיש ראיית ודאי, אבל כתם, אף שעת מציאתו אינה ודאית (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן שם).

חשש זיבה - בימי זיבה (רמב"ם איסורי ביאה ט יב) - שלשה בגדים בשלשה ימים - בגד אחד בכל יום - ומצאה

כתם. אם בגד שנמצא עליו כתם מטמא למפרע, ראה ערך הנ"ל: בשאר טומאות.

5. אם הרואה כתם מטמאת באלו אף למפרע, ראה ערך טומאה למפרע: ברואה

שם א), שהטבילה היא מצוה (ראה ערך טבילה: מצותה וברכתה), ומברכים אף על מצוות שמדרבנן (ראה ערך ברכת המצות: חיובה ודיניה), וכיון שרוב דמיה באים מן המקור, הרי זה כוודאי (טוב טעם ודעת שם); או שאין מברכים עליה, שטומאת כתם אינה אלא מחמת ספק, לסוברים כן (ראה לעיל), ולדעתם אין מברכים על דבר שמדברי חכמים שעיקרו מפני הספק (מלבושי טהרה ר, באר מים חיים ג; פני לוי א יב-יג).

קביעת וסת כתמים אינם קובעים וסת (ראה ערכו. בעלי הנפש, הכתמים ג; הלכות נדה לרמב"ן ד מח; טוש"ע יו"ד קצ נד), ואפילו הם ודאי מגופה, כל שהיו ללא הרגשה (שלחן ערוך הרב שם קכב). כיצד, מצאה כתם בראש חודש אפילו שלש פעמים - שאם היתה רואה דם כסדר הזה, היתה קובעת וסת, והוא וסת הימים (ראה ערך הנ"ל) - לא קבעתו (הלכות נדה לרמב"ן שם; טוש"ע שם). כמו כן, כתמים אינם עוקרים וסת (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן שם; טוש"ע שם), היינו, שאם יש לאשה וסת קבוע, ואחר כך פסקה מלראות, וראתה שלשה כתמים, או שתי ראיות וכתם בשלשה זמנים ידועים - שאם היתה רואה שלש ראיות, היה נעקר הוסת הקבוע (ראה ערך הנ"ל: עקירתו ושינויו) - אין אומרים שבזה נעקר הוסת הקבוע לענין שאין צריכה לחשוש לו עוד, שראיית כתמים אינה נחשבת אלא להפסקה - שאם חזרה וראתה אפילו פעם אחת, חוזרת לקביעותה (ראה ערך הנ"ל: שם) - ולא לעקירת הוסת (פרישה יו"ד שם ס"ק צא; סדרי טהרה שם ס"ק צד).

על עד בדיקה מצאה כתם על עד הבדוק לה, כתבו ראשונים שקובעת וסת או עוקרתה, שהואיל וכתם על עד מטמא בכל שהוא (ראה להלן: בעד בדיקה) הרי הוא כראיה לכל דבר (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן שם; טוש"ע שם). ואם לא מצאה אלא כתם אחד - שאינה קובעת וסת, אלא שצריכה לחשוש לו, כדין וסת שאינו קבוע (ראה ערך וסת: וסת שאינו קבוע) - נחלקו בה אחרונים: יש סוברים, שהואיל וכתם על עד בדוק הוא כראיה לכל דבר, צריכה לחשוש לו אף לענין וסת שאינו קבוע (השואל בהרי בשמים קמא צח; בית שלמה בתרא יו"ד ז; ויש סוברים, שלא אמרו שכתם על עד בדוק הוא כראיה, אלא לענין קביעת וסת ועקירתו, ולא לענין חשש מכתם אחד (כן משמע מהרי בשמים שם, בשם רב אחד). מצאה כתם על עד שאינו בדוק, הרי הוא כשאר כתמים שאינם קובעים וסת (ט"ז יו"ד קצ ס"ק מא; סדרי טהרה שם ס"ק סג).

בימי טוהר כתם שנמצא בימי טוהר (ראה ערך דם טוהר: מנין ימי טוהר) - הימים שלאחר ימי טומאת יולדת, שהדם שהאשה רואה בהם הוא דם-טוהר (ראה ערכו), ואינו מטמא (ראה ערך הנ"ל: טהרתו) - בזמן הזה, שנוהגים להחמיר שדם טוהר טמא (ראה ערך הנ"ל: בזמן הזה), נחלקו בו ראשונים ואחרונים:

- יש סוברים שהוא מטמא (כן משמע מבעלי הנפש שם, והלכות נדה לרמב"ן ד לא, ותורת הבית הארוך ז ד; דגול מרבבה תנינא יו"ד קצד א; חסד לאברהם (תאומים) קמא יו"ד ס; האלף לך שלמה יו"ד רכב), שבכלל המנהג שהחמירו בדם טוהר, החמירו אף בכתם (חסד לאברהם שם).
- ויש סוברים שכתם שנמצא בימי טוהר אינו מטמא (השגות הר"ה לבעלי הנפש שם; דברי חיים, מים חיים לב; התעוררות תשובה ג כב), שלא החמירו בדם טוהר בזמן הזה אלא בראיה ולא בכתם (דברי חיים שם), או משום שעיקר גזירת כתמים היא לטהרות, ומתוך שגזרו על טהרות גזרו אף לענין איסור לבעלה, לסוברים כן (ראה לעיל),

(פרי דעה קפח שם, בדעת הסרי טהרה שם). ובירוק כזהב וכשעווה, כתבו אחרונים שאף המחמירים בכך בזמן הזה לענין ראיה (ראה ערך הנ"ל: שם), אין מחמירים בכתם (של"ה, האותיות, ק - קדושת הזווג).

כשאבד מראה הכתם אשה שמצאה כתם, ואבד, ואין היא יודעת אם היה לו מראה טמא (ראה לעיל), נחלקו בה אחרונים אם היא טהורה, לפי שטומאת כתמים אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל), וספק-דרבנן (ראה ערכו) להקל (חכמת אדם קיג כט; דברי מלכאל ד סז), ועוד שיש לה חזקת טהרה (דברי מלכאל שם); או שהיא טמאה (מי נדה קונטרס אחרון תנינא קצ מו; שואל ומשיב ד ג עו), שהואיל ואין במה לתלות את הכתם, ודאי מגופה הוא, והואיל ורוב דם הבא מן המקור מראהו טמא, אף בספק דרבנן אין מקילים כנגד רוב (מי נדה שם, על פי רש"י נדה יט ב ד"ה לא).

הרחקות ההרחקות הנוהגות בין בעל ואשתו, כשהיא נדה (ראה ערכו) או זבה (ראה ערכו. ראה ערך נדה), נוהגות אף באשה שמצאה כתם (תורת הבית הקצר ז ב; טוש"ע יו"ד קצה יד), שעשאוה כרואה דם לכל דבריה (תורת הבית שם).

הפסק טהרה הרואה כתם צריכה בדיקה להפסיק בטהרה (כן משמע מרב אסי בנדה נג ב; ראב"ד איסורי ביאה יא יא; הלכות נדה לרמב"ן ד מז; חינוך רז; תורת הבית הארוך ז ד-ה; טוש"ע יו"ד קצ א), כמי שראתה דם (ראה ערך זבח: טהרתה, וערך נדה. הלכות נדה לרמב"ן שם; תורת הבית הארוך ז ד; טור שם; רמ"א שם), שאם ראתה דם בימי נדתה, צריכה להפסיק בטהרה בבין השמשות של יום השביעי (רש"י שם ד"ה צריכין; תוספות הרא"ש וריטב"א ומאירי שם). וכן אם ראתה דם בימי זיבתה, צריכה להפסיק בטהרה קודם ספירת ימים נקיים כדינה (ראב"ד שם; הלכות נדה לרמב"ן שם; חינוך שם; רשב"א נדה שם, ותורת הבית הארוך ז ד-ה; מאירי שם; שו"ע שם; פרישה שם ס"ק ג; ב"ח שם).

לסוברים שהרואה דם אינה יכולה להפסיק בטהרה ביום הראשון לראייתה מבעוד יום, אלא דווקא בבין השמשות (ראה ערך בדיקת אשה: להפסק טהרה), המוצאת כתם אין מחמירים בה כל כך, אלא די בכך שבודקת עצמה לאחר מציאת הכתם (בעלי הנפש, הכתמים ג; חינוך שם; דברי חמודות נדה י כה; ש"ך יו"ד קצו סק"ו, בשמו), שהרי כתמים אינם אלא מדברי חכמים (סדרי טהרה שם סק"י).

כשיש חשש שתפלוט שכבת זרע ותסתור את מניינה (ראה ערך בעל קרי: פולטת), נוהגת אף במוצאת כתם (כן משמע מהתרומה צח, וסמ"ג לאוין קא; רמ"א יו"ד קצו יא), ונחלקו אחרונים אם המנהג להמתין אף כשלא שימשה (ראה ערך הנ"ל: שם) נוהג אף בכתם (לבוש שם יא); או שלא נהגו חומרא זו אלא ברואה, ולא בכתמים שאינם אלא מדברי חכמים (ראה לעיל), שחומרא זו היא גזירה רחוקה (ש"ך שם ס"ק כא).

שבעה נקיים בזמן הזה, שנהגו בנות ישראל שכל הרואה טיפת דם כחרדל יושבת עליו שבעה נקיים (ראה ערך זבה: בזמן הזה), כתבו ראשונים שעל כל כתם יש לה למנות שבעה נקיים, כדין רואה דם (האשכול (אויבערד) נדה מד; ראב"ד איסורי ביאה יא יא; הלכות נדה לרמב"ן ד א ומז; חינוך רז; רשב"א נדה נג ב, ותורת הבית הארוך ז ד; טוש"ע יו"ד קצ א).

ברכה על הטובלת לטהרתה לאחר שמצאה כתם, נחלקו אחרונים אם מברכת על טבילתה (טוב טעם ודעת קמא קצו, והאלף לך שלמה יו"ד רכב; יד אליהו, פסקים לח; ערוך השלחן יו"ד ר א; דעת תורה

למעלה מאותו מקום אשה שמצאה כתם על בשרה, אינו מטמא אלא אם כן הוא נמצא למטה מאותו מקום וכנגד אותו מקום, אבל אם הוא נמצא למעלה מאותו מקום, או שנמצא למטה מאותו מקום אבל לא כנגד אותו מקום - טהורה (כן משמע מהמשנה שם, וגמ' שם; רמב"ם שם ח; טושי"ע שם), שאין זה אלא דם שניתן עליה ממקום אחר (רמב"ם שם; מאירי שם), ואף אם אין במה לתלות את הכתם (ראה להלן: תליה שאינם מן האשה. האשכול (אויערבך) א מא; בעלי הנפש, הכתמים ב; רשב"א שם; ש"ך שם ס"ק יט), שאנו תולים שעברה בשוק של טבחים, או עסקה בכתמים, ושכחה (רשב"א שם), או שכמה מאכולות נמצעו שם זו אצל זו (ב"ח שם; לחם ושמלה קצ לחם ס"ק מה), ואין חוששים שמא נגעה בידיה באותו מקום והביאה את הדם לשם, לפי שאין מחזיקים טומאה ממקום למקום (ראה ערך אין מחזיקין ממקום למקום: בטומאה. תורת הבית הארוך שם, על פי נדה נח א; מאירי שם; לבוש שם יא; ט"ז שם ס"ק יב; ש"ך שם). ואם נזדקרה - היינו, שהתהפכה, ראשה למטה ורגליה למעלה (האשכול שם; בעלי הנפש שם; תורת הבית הארוך שם; ש"ך שם סק"כ) - אפילו הכתם נמצא למעלה מאותו מקום, טמאה (גמ' שם; רמב"ם שם כא; טושי"ע שם), בין נמצא מלפניה, ובין נמצא מלאחריה (בעלי הנפש שם; רמב"ן שם; תורת הבית הקצר שם; טושי"ע שם), אבל אם נמצא הכתם בצידה - טהורה, שאין דם מן המקור יכול לבא לשם (תורת השלמים שם ס"ק יז, על פי בעלי הנפש ותורת הבית הקצר שם; סדרי טהרה קצ ס"ק כז, בשמו, והסכים עמו). ודווקא כשיודעת שנזדקרה - טמאה (בעלי הנפש ורמב"ן ותוה"ב וטושי"ע שם), אבל מן הסתם אין חוששים שמא נזדקרה (תורת הבית הארוך שם), כיון שאינו שכיח שמזדקרת (מקור חיים קצ ס"ק נט).

על שוקה מציאה כתם על שוקה - היינו, הן השוק הן הירך (חידושי הר"ן נדה שם, על פי נדה נח א), למטה עד פרסות רגליה (אור זרוע א שמט, בשם הרשב"ם; מאירי שם נז ב; רא"ש שם ח א, ותוספות רא"ש שם נח א), ולמעלה עד אותו מקום (מאירי שם; רא"ש שם, לגירסתנו, ותוספות רא"ש שם) - אם נמצא מבפנים, הרי זו טמאה, ואם נמצא מבחוץ או מן הצדדים, הרי זו טהורה (משנה שם נז ב; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאין זה אלא דם שניתן עליה ממקום אחר (רמב"ם שם). "מבפנים", היינו עד מקום חבק, וחבק עצמו כלפנים (גמ' שם נח א), ונחלקן ראשונים:

- יש מפרשים, שהחבק הוא מקום מתיחת הגידים שחובקים את הירך והשוק (רש"י שם ד"ה עד מקום; אור זרוע שם, בשם הרשב"ם), והחבק עצמו, היינו רוחב הגידים (רא"ש שם ושם, בדעת רש"י), וכנגד מקום זה, לאורך הירך והשוק, הוא "מבפנים" (אור זרוע שם, בשם הרשב"ם; רא"ש שם ושם, בדעת רש"י).

- יש מפרשים, שהחבק הוא המקום שבו הרגלים נדבקות זו בזו בעת שתעמוד ותדביק שוק לשוק (אשכול (אויערבך) א מא; מאירי שם), והחבק עצמו, היינו מעט יותר (אשכול שם) מצד זה ומצד זה, מה שנראה מבפנים ומבחוץ (בית יוסף שם).

- יש מפרשים, שהחבק הוא מקום חיבור לולאות של אנפילאות שנועלים על השוק (ערוך, חבק, בפירוש הראשון; תוספות שם ד"ה מקום ורא"ש שם ושם, בשמו).

- יש מפרשים, שהוא מקום שמחבכת יריכה על שוקה כשכופפת יריכה (ערוך שם, בפירוש השני; תוספות שם, ורא"ש שם ושם, בשמו).

על פרסותיה מציאה כתם על פרסותיה, אם נמצא מבפנים - היינו,

ויולדת בימי טוהר, הואיל ומטמאת טהרות בנגיעתה (ראה ערך טבול יום: מהותו וגדרו) אינה בכלל גזירת כתמים (התעוררות תשובה שם).

כתמי גויים כתמי גויים אינם מטמאים (כן משמע מהמשנה נדה נו ב; פירוש המשניות לרמב"ם שם; תוספות שם ד"ה מבין; תוספות רא"ש שם; ברטנורא שם; רש"י בבא קמא לח ב ד"ה מרקס), לפי שמן התורה אין הגויים מטמאים לא בזיבה ולא בנידות (ראה ערך גוי: בטומאה וטהרה), אלא שחכמים גזרו על דם הגויה - לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל: שם) - ולא גזרו על כתמיה (רש"י שם; פירוש המשניות לרמב"ם ותוספות ותוספות רא"ש וברטנורא שם), שהרי אף כתמי ישראל אינם טמאים אלא מדרבנן, לסוברים כן (ראה לעיל. רש"י שם; תוספות שם).

כתמי כותים כתמי כותים, לסוברים שכותים גרי אריות הם (ראה ערך כותים: גרותם ויהדותם), הרי הם ככתמי גויים ואינם מטמאים, ולסוברים שגרי אמת הם - לפני שגזרו עליהם בדורות אחרונים שיהיה דינם כגויים (ראה ערך הנ"ל: שם) - הרי הם ככתמי ישראל, ומטמאים (כן משמע מהמשנה נדה שם, וגמ' שם). בזמן הזה, לאחר שגזרו על הכותים שיהיה דינם כגויים, אף לסוברים שהכותים הם גרי אמת, כתמיהם טהורים (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם, וברטנורא שם, ומאירי שם ובבא קמא שם).

כתמים הנמצאים כל הכתמים הנמצאים בערי ישראל - בכל מקום (כן משמע מהמשנה נדה שם; רמב"ם מטמאי משכב ד י גלוי (רש"י שם ד"ה בערי; מאירי שם) - טהורים, שלא נחשדו ישראל להשליך כתמיהם, אלא מצניעים אותם (גמ' נדה שם; רמב"ם שם), שלא יטמאו בהם טהרות (רש"י בבא קמא שם ד"ה מבין), ואנו אומרים שהם של גויה שעברה שם (רשב"א שם). כתמים הנמצאים בחדרים - טמאים (משנה נדה שם), אפילו במקום של ישראל (רש"י שם ד"ה בכל מקום), שהואיל והצניעים, מסתמא מדם נדה הם (רש"י שם ד"ה בחדרים). וכן כתמים הנמצאים בסביבות בית הטמאות (משנה שם; רמב"ם שם), היינו חדר שהנשים משתמשות בו בזמן טומאתן (רש"י שם ד"ה בית הטמאות), ויש מפרשים: בתי מרחצאות שלהן (מאירי שם).

הכתמים הנמצאים בערי כותים - או בעיר שדרים בה ישראל וכותים (אליה רבה נדה שם) - במקום גלוי, נחלקו בהם תנאים:

- יש סוברים שהם טמאים (רבי מאיר במשנה שם, וגמ' שם), שלדעתם נחשדו הכותים על כתמיהם (גמ' שם) שאינם מצניעים אותם (רש"י שם ד"ה נחשדו).

- ויש סוברים שהם טהורים, שלדעתם, לא נחשדו הכותים על כתמיהם (חכמים במשנה וגמ' שם), שאינם חשודים לזרוק בשווקים בגד שיש בו כתם דם, אלא נוטלים ומצניעים אותו עד שיכבסוהו, וכתם זה הנמצא אינו אלא דם חיה ודם בהמה וכיוצא בהן, ולפיכך השליכוהו (פירוש המשניות לרמב"ם שם).

מקום מציאתם

כתם, שגזרו חכמים שמטמא, הוא בין אם הוא נמצא על בשרה של האשה, בין על בגדיה (כן משמע מהמשנה נדה נו ב; רמב"ם איסורי ביאה ט ב; טושי"ע י"ד קצ א), ובין על כלי שישבה עליו, כגון ספסל (כן משמע מהמשנה שם נט ב, ורמב"ם שם ז, וטושי"ע שם מט), או על מיטה ששכבה עליה (כן משמע מהמשנה שם ס ב, ורמב"ם שם לב, וטושי"ע שם נ), אלא שאין הוא מטמא אלא במקום כזה שיתכן שהגיע לשם מן המקור (כן משמע מהמשנה שם נז ב, ורמב"ם שם ח, ג, ותורת הבית הארוך ד; טושי"ע שם יא).

על חלוקה נמצא כתם על חלוקה - היינו, בגד תחתון (סדרי טהרה קצ ס"ק מה, על פי מרדכי תענית תרלה) - הרי היא טמאה (משנה שם נז ב; רמב"ם שם י; טושי"ע שם יב), אף על פי שאין כלל דם על בשרה (אשכול שם; תורת הבית הארוך שם; מאירי שם), שפעמים נוסף דם על חלוקה ולא על בשרה (אשכול ותורת הבית הארוך ומאירי שם), ודווקא אם נמצא הכתם למטה מן החגור (משנה ורמב"ם וטושי"ע שם) - היינו סינר שאשה חוגרת לצניעות (בעלי הנפש, הכתמים ב; תורת הבית הארוך שם; מאירי שם) - לפי שהחגור הוא למעלה מאותו מקום (כן משמע מתורת הבית הארוך שם), וממנו ולמטה הוא כנגד אותו מקום (סדרי טהרה שם ס"ק פח, בדעת רש"י ותורת הבית הארוך), ואף אם נמצא הכתם כנגד החגור עצמו - טמאה (טושי"ע שם), לפי שפעמים שהיא שוחה ומגיע החגור כנגד אותו מקום (בעלי הנפש שם; אור זרוע א ש, בשם הרשב"ם).

נמצא הכתם למעלה מן החגור - טהורה (משנה ורמב"ם וטושי"ע שם), שלא יתכן שנטף שם דם מהמקור (תורת הבית הארוך שם; מאירי שם), לפי שאין החלוק מכוון כנגד אותו מקום (בעלי הנפש שם), ואין חוששים לשחיה מרובה שמחתה הגיע החלוק עד כנגד אותו מקום (סדרי טהרה שם ס"ק לא, על פי בעלי הנפש, הכתמים ב; חכמת אדם קיג יז), ואף על פי שאין במה לתלות את הכתם, אנו אומרים שעברה בשוק של טבחים וכיוצא בזה, ואינה זוכרת (ספר הישר (חידושים) קסח; בעלי הנפש שם, בפירוש הראשון; רשב"א שם נט א), או שנתעסקה בכתמים ואינה זוכרת (רשב"א שם ותורת הבית הארוך שם), או שהוא דם מאכולת שנתמעכה שם (בעלי הנפש שם, בפירוש השני; תורת הבית הארוך שם), שאף על פי שכתם שגודלו יותר מכגריס אין תולים אותו במאכולת במקום זה, שאין לומר שהדם בא מהמקור, תולים במאכולת אף כתם בשיעור של יותר מכגריס (בעלי הנפש שם), ואומרים שכמה מאכולת נתמעכו שם, זו אצל זו (תורת הבית הארוך שם).

אבד החלוק או התכבס, ואין יודעים אם הכתם היה למטה מן החגור או למעלה מן החגור, אין מטהרים אותה משום ספק-דרבנן (ראה ערכו) להקל, שהואיל ואין במה לתלות את הכתם, ודאי מגופה הוא, ואף אין אומרים שעברה בשוק של טבחים וכיוצא בזה ואינה זוכרת, אלא אומרים שהכתם היה למטה מהחגור, והרי היא טמאה (נחלת אבות י).

לא נמצא הכתם אלא על צידו החיצוני של החלוק - טמאה (הלכות נדה לרמב"ן ד י; טושי"ע שם), לפי שהחלוק עשוי להתקפל, ואפשר שהגיע מה שבצד חוץ לצד פנים, ונטף שם מן המקור (בית יוסף שם; פרישה שם ס"ק כא; ב"ח שם).

על צידי הבגד לא היה הכתם שעל בגדה כנגד אותו מקום, אלא בצידי הבגד או מאחוריו - טמאה, לפי שהבגדים חוזרים הנה והנה (אשכול שם; בעלי הנפש שם; תורת הבית הארוך שם; מאירי שם; חידושי הר"ן שם; רמ"א שם).

על בית יד נמצא כתם על בית יד של בגדה, שנינו שאם מגיע כנגד אותו מקום - טמאה, ואם לאו - טהורה (משנה שם נז ב; רמב"ם שם י; טושי"ע שם יג), ואין חוששים שמא נגעה בידה באותו מקום והביאה את הדם לשם, וכן אין חוששים שמא נטף בלילה מדמה למקום אחר, וכשישנה נתהפכה אילך ואילך ונכתם הבית יד, שאין מחזיקים טומאה ממקום למקום (ראה ערך אין מחזיקין ממקום למקום: בטומאה. תורת הבית הארוך שם; מאירי שם).

במקום שבו נוגעות הרגלים זו בזו בעת שתעמוד ותדביק רגל לרגל (רמב"ם שם; טושי"ע שם) - הרי זו טמאה, ואם נמצא מבחוץ או מן הצדדים, הרי זו טהורה (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאין זה אלא דם שניתז עליה ממקום אחר (רמב"ם שם).

על עקבה נמצא כתם על העקב - טמאה (משנה שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שמא נגע העקב באותו מקום (נדה נח א; רמב"ם שם; טור שם) בעת ישיבתה (רמב"ם שם; טור שם) כדרך הישמעאלים שרגליהם תחת עגבותיהם (פרישה שם ס"ק יז; ט"ז שם סק"י, בשמו, והסכים עמו). ובמקומות שאין רגילים לשבת כדרך הישמעאלים, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שטהורה, אלא אם כן יודעת שישבה כך (כן משמע מחכמת אדם קיג יא; פרי דעה קצ טורי כסף סק"י, בדעת הט"ז שם).

• ויש סוברים שטמאה (כן מצדד בפרי דעה שם; ערוך השלחן שם מו, בדעת הרמ"א והפרישה), אם משום שחוששים שמא ישבה כך (פרי דעה שם), או משום שאף בישיבה שלנו, פעמים יושבת באופן שהעקב הוא כנגד אותו מקום (ערוך השלחן שם).

על רגלה נמצא כתם על ראש אגודל הרגל - טמאה (משנה שם, ורש"י ד"ה על; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שמא נטף דם מאותו מקום על רגלה בעת שהלכה (גמ' שם נח א, ורש"י ד"ה עבד; רמב"ם שם; טור שם), שפעמים עוקרת רגל אחת ונותנת אותה לפניה, וגופה נמשך אחריה, ורגלה השניה עדיין עומדת במקומה, שנמצא ראש אגודלה של אותה רגל שלא נעקרה כנגד אותו מקום (אור זרוע שם, בשם הרשב"ם), וכל שכן אם נמצא הכתם על גב הרגל שכנגד האגודל (בית יוסף שם, בדעת תורת הבית הקצר שם; רמ"א שם). כתם שנמצא על שאר גב הרגל שאינו כנגד האגודל, נחלקו בו אחרונים אם הוא טמא (בית יוסף שם, בדעת תורת הבית הקצר שם; רמ"א שם); או שהוא טהור, שאפילו בשעת הליכתה לא עשוי הדם להגיע לשם (ב"ח שם, בדעת תורת הבית הקצר שם).

על ידיה נמצא כתם על ידיה - דווקא ידה, ולא זרועה (אשכול שם; חידושי הר"ן שם) - ואפילו על קשרי אצבעותיה - היינו, גב ידה (רש"י שם ד"ה על קשרי; אור זרוע א שמט, בשם הרשב"ם); ויש מפרשים שדווקא פרקי אצבעותיה שבגב היד (סדרי טהרה י"ד קצ ס"ק כו, בדעת הפוסקים; כן משמע מחכמת אדם קיג יב; ערוך השלחן שם ג) - טמאה, מפני שידים עסקניות הן (גמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), ושמא נגעו באותו מקום (כן משמע מהגמ' שם; טושי"ע שם) וחוששים שמא נגעה אף בקשרי אצבעותיה (כן משמע מהגמ' שם; אשכול שם; תורת הבית הארוך ז ד). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים, שלא אמרו שטמאה אלא אם כן בדקה את עצמה באותו מקום, ולא נטלה ידיה לאחר הבדיקה - היינו, שבדקה עצמה בעד והעד נמצא טהור, וחוששים שמא טיפת דם נדבקה בידה (בינת אדם, בית הנשים יד) - אבל אם לא בדקה, טהורה, לפי שאינה עשויה לגעת שם אלא בכוונה, כדי שלא תלכלך את ידיה (רשב"א שם ותורת הבית שם, בשם רבותיו; בינת אדם שם, בדעת תוספות שם ד"ה ומל).

• ויש סוברים, שאף אם לא בדקה עצמה, הרי היא טמאה, שכיון שידים עסקניות הן, חוששים שנגעה באותו מקום (כן משמע מהאשכול שם; מאירי נדה נז ב; טושי"ע שם, ושי"ך שם ס"ק יח ב) שלא בכוונה (מאירי שם), או שמא נטף דם מן המקור על ידיה בשעה שנגעה במקומות שכנגד אותו מקום (מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם והרמב"ן).

• ויש סוברים שאין חילוק בין בגדי האשה לבגדי אדם אחר (מצפה שמואל לתוספתא נדה ו יב, ולחם ושמלה קצ לחם סק"ג, ושמלה סק"ד, על פי התוספתא שם; ערך ש"י יו"ד קפז א), שהרי חכמים גזרו אף על כתם הנמצא בסדין (ראה לעיל), ואין הבדל בין סדין לבגד של אחר (לחם ושמלה שמלה שם).

במקום שעברה נמצא דם במקום שעברה בו האשה, ואין יודעים אם הדם בא ממנה, תחזור ותעבור שם (נדה נח א; טוש"ע יו"ד קצ לב) כדרך שעשתה קודם, ואם הדבר שעליו נמצא הכתם הוא כנגד בין רגליה - טמאה (רש"י שם ד"ה תיזיל). ואף על פי שאין סומכים על בדיקה כעין זו - שאומרים שאף על פי שעתה לא נמצא כן, שמא מתחילה היה באופן אחר (כן משמע מרש"י שם ד"ה והנתיא) - לחומרא הצריכה בדיקה זו, ואם ימצא כן - טמאה (גמ' שם), שמסתמא טהורה היא, משום שלא נמצא הכתם לא על בשרה ולא על חלוקה (רש"י שם ד"ה כז), היינו דברים המשמשים אותה - כחלוקה, מיטה, ספסל וכיוצא בהם - שדבר המשמש אותה, בטל לגופה, ובכתם הנמצא עליו היתה עיקר גזירת כתמים, אבל כתם הנמצא על דבר שאינו משמש אותה, אינו מטמא אלא משום חומרא, ולכן תלו דינו בבדיקה זו (לבנון נטע קצ ס"ק כה).

על מקום שאינו בדוק

אין אשה טמאה משום כתם אלא אם כן נמצא הכתם על דבר בדוק - בידי האשה עצמה או חברתה (כן משמע מנדה נח א, ורמב"ם איסורי ביאה ט ז, ותורת הבית הארוך ז ד, וטוש"ע יו"ד קצ מ) - אבל לא היה הדבר שנמצא בו הכתם בדוק, הרי היא טהורה (כן משמע מנדה נז ב - נח א; אשכול (איוערבך) א מא; ותורת הבית הארוך שם; טוש"ע שם לט), שאנו אומרים כתם זה כבר היה קודם ואינו ממנה (אשכול שם; ותורת הבית הארוך שם; ש"ך שם ס"ק מו), כיון שטומאת כתמים אינה אלא מדרבנן (ראה לעיל: דינים וגדרם. ותורת הבית הארוך שם; ש"ך שם), ולכן אין אשה נטמאת על ידי כתם שנמצא על בגד שאינו בדוק שלבשה (אשכול שם; בעלי הנפש, הכתמים א; רמב"ן נדה יד א, והלכות נדה ד כט; רשב"א נדה יד ב, ותורת הבית הארוך שם; טוש"ע שם), או על סדין שאינו בדוק שישנה עליו (רשב"א שם), או על כלי אחר שאינו בדוק (תורת הבית הארוך שם).

דבר שנבדק, נחלקו ראשונים עד מתי הוא בחזקת בדוק:

• יש סוברים שאינו בחזקת בדוק אלא סמוך לבדיקתו (כן משמע מתוספות נדה יד ב ד"ה בעד, ורמב"ן שם א בשם תוספות; בדק הבית שם), אבל לא לאחר יום או יומיים (תוספות שם), ואפילו לא לאחר שעה או שעתיים (משמרת הבית שם, בדעת הרמב"ן), שכל שזו מתוך ידה, שוב אינו בחזקת בדוק (תורת הבית הארוך שם, בדעת התוספות והרמב"ן), ואפילו היה מונח במקום מוצנע (תוספות שם), לפי שלא נתברר שעומד בנקיונו (בדק הבית שם), ואפשר שנכתם ממקום אחר (תורת הבית הקצר שם, בדעת הרמב"ן), ומכל מקום, בגד בדוק, כל זמן שלובשת אותו, הרי הוא עומד בחזקתו (בדק הבית שם).

• ויש סוברים שדבר בדוק אינו יוצא מחזקתו (רשב"א שם, ותורת הבית הארוך שם; מאירי נדה יד א, בשם יש אומרים) לעולם, עד שתדע שיצא מחזקתו (תורת הבית הארוך שם), היינו, שתדע מאין בא הדם שעליו, או שתדע שיש דבר שיכולה לתלות בו את הכתם (רשב"א ומאירי שם).

בגד שנלבש בגד - אפילו בדוק (בעלי הנפש, הכתמים ג; רא"ש נדה ט בימי נידתה ב; ש"ך שם סק"ס) - שלבשה אשה בימי נדתה, וחזרה

על חלוקה עליון לבשה כמה חלוקים, אף אם לא נמצא כתם אלא על החלוקה העליון - טמאה (גמ' שם נח ב; רמב"ם שם כז), ואין אומרים שאילו הגיע הדם מהמקור, היה נמצא אף על החלוקים התחתונים, שמא התקפלו החלוקים התחתונים ולא נטף הרם אלא על העליון (בעלי הנפש, הכתמים ג; מאירי שם), ואין הדברים אמורים אלא בבגדים שעשויים להתקפל, שהדם יכול להגיע לבגד העליון בלא שיגיע בבגד התחתון, כגון בחלוק שאינו תפור מלמטה, אבל אם לא יתכן בשום ענין שהבגד העליון יהיה סמוך לגופה כנגד אותו מקום, אינה טמאה מחמת כתם בבגד העליון (פנים מאירות ב קפג; חכמת אדם קיג יח).

על בגד שפשטה אותו והתכסתה בו בלילה, כל מקום שהתכסתה בו שנמצא בו כתם - טמאה (משנה שם נז ב; רמב"ם שם יא; טוש"ע שם יד), מפני שהוא חוזר (משנה שם; טוש"ע שם) הילך והילך (טוש"ע שם), ופעמים שראש הבגד מתהפך ומגיע כנגד אותו מקום (רש"י שם ד"ה שהוא; אשכול שם; אור זרוע א שגא, בשם הרשב"ם; תורת הבית הארוך שם; מאירי שם) ואינה יודעת (אור זרוע שם).

וכן הוא הדין אם נמצא כתם על פוליוס (משנה שם), ונחלקו ראשונים אם היינו סדין שמתכסה בו בלילה (אשכול שם; בעלי הנפש, שהכתמים ב; מאירי שם, בפירוש השני); או מעפורת המשמשת לכיסוי הראש (רש"י שם ד"ה וכן; אור זרוע שם, בשם הרשב"ם; תורת הבית הארוך שם; מאירי שם, בפירוש הראשון; מגיד משנה שם, בשם יש מפרשים; טור שם; שו"ע שם, בפירוש הראשון); או אזור (רמב"ם שם, ופירוש המשניות שם; כלבו פה; רבנו ירוחם כו ב; שו"ע שם, בפירוש השני).

על מיטתה נמצא כתם על מיטתה - או על הסדין ששכבה עליו (חכמת אדם שם יח) - טמאה (כן משמע מהמשנה שם ס ב, ורמב"ם שם לב, וטוש"ע שם ג), והיינו בכל מקום במיטה, לפי שהמיטה כולה מקומה; ועוד, דם זה מהיכן בא (רשב"א שם סא א, ותורת הבית הארוך שם).

נמצא כתם על הסדין שמתחת לכר שעליו היא מניחה את ראשה, ובבוקר עדיין היה הכר מונח שם - טהורה, וכל שכן אם נמצא כתם על הכר עצמו (חכמת אדם שם).

נמצא כתם על הכר שמתחת לסדין שעליו היא ישנה - טמאה, לפי שחוששים שמא הסדין התקפל (פנים מאירות ב קפג, על פי הש"ך שם ס"ק סז), אבל אם יש על המיטה כמה כרים זה על זה, שמידתם כמידת המיטה, ואין אפשרות שיתהפכו, ונמצא כתם על הכר התחתון - טהורה (פנים מאירות שם).

על בגד של נמצא כתם על בגד של אדם אחר, שיכול להגיע אדם אחר מהאשה, כגון על בגד בעלה או בנה, נחלקו בו אחרונים:

• יש סוברים שאינו מטמא (פנים מאירות ב קכז; חכמת אדם שם ד; סדרי טהרה קפז סק"ג, ושם קצ ס"ק יא, סא; מהרש"ם א קסג ו, בשם ר"ח מצאנו), שלא גזרו חכמים אלא על כתם הנמצא על בגדי האשה, ולא על כתם הנמצא על בגדי אדם אחר (פנים מאירות שם; חכמת אדם שם; סדרי טהרה שם; מהרש"ם שם, בשם ר"ח מצאנו), ואפילו לא על כתם שנמצא על בגד בעלה לאחר תשמיש (חכמת אדם שם), שהואיל ולא נמצא כתם על בגד האשה או על גופה, רגלים לדבר שהדם בא ממקום אחר (סדרי טהרה קצ ס"ק סא, על פי תוספות נדה יד א ד"ה וליחוש; בית שערים שם רנ, על פי נדה נז ב).

- ויש סוברים שהכתם טמא (רבי יעקב בגמ' שם ס ב).

כדעה החולקת (הלכות נדה לרמב"ן ד ו, לפי רא"ש שם; מאירי שם, בשם מקצת גדולי הדורות; ריטב"א שם). ¹⁰ ויש מהאחרונים הסובר שהואיל והטעם לכך שכתם הנמצא על בגד צבוע אינו מטמא, הוא לפי שאין הדם ניכר בו, אם הוא צבוע שמראה הדם ניכר בו, הרי היא טמאה (מקור חיים שם ס"ק מח: דרכי תשובה שם ס"ק סב. בשמו).

סדרי טהרה שם ס"ק טא; לחם ושמלה שם לחם ס"ק כא, בשמו, ואפילו התפשט הכתם לאחר שבא לפני החכם ונעשה יותר משיעור כגריס, אינו מטמא, שקבעו חכמים לשעור כפי שבא לפניו, שאם לא כן אשה שהורו לה היתר ושמשה עם בעלה, ואחר כך התפשט הכתם היו חוזרים ומטמאים אותה, ואין זה דרכי-נעם (ראה ערכו. סדרי טהרה שם).

טיפים-טיפים נמצא הכתם טיפים-טיפים על בגדה, אין הטיפים מצטרפים לשיעור כגריס - ותולים כל טיפה במאכולת (טור יו"ד קצ) - והאשה טהורה (נדה נט א; רמב"ם שם; טוש"ע שם).

נמצא הכתם טיפים-טיפים על בשרה, הטיפים מצטרפים לשיעור כגריס (אשכול (אויערבך) א מא; בעלי הנפש, הכתמים ג).

כשעובר לבגד שתחתיו כתם שאין בו שיעור כגריס, והוא עובר מבגד לבגד שתחתיו שתחתיו עד שאם נצרך את הכתמים שבשני הבגדים יהיה בשיעורם שיעור כגריס, אין הכתמים מצטרפים והכתם טהור, שהרי שני כתמים שבבגדיה אינם מצטרפים לשיעור, ואם נבוא לדון את הכתם שבשני הבגדים ככתם אחד, הרי הוא ככתם הבלוע בבגד עבה, ואין בו שיעור כגריס, שאף על פי שיש בו ריבוי דם, מאחר שלא התפשט בארכו ורחבו יותר מכגריס, לא חילקו חכמים בין כתם בלוע בבגד דק לבלוע בבגד עבה, ואינו טמא (פחד יצחק כ - כתם, מתשובת ר"מ קזיס ור"י אבובב ודעת עצמו).

כשמאכולת כתם שגודלו יותר מכגריס - ואפילו היה בו שיעור שני גריסים (רא"ש נדה ח ח) - והיתה רצופה בו מאכולת, נחלקו בה אמוראים אם טמאה, שאינה תולה במאכולת אלא כתם עד שיעור כגריס ולא כתם הגדול יותר (רבי חנינא בנדה נט א); או שטהורה, שדווקא כתם שאין רצופה בו מאכולת, אינה תולה אותו אלא עד שיעור כגריס, אבל אם רצופה בו מאכולת, הדבר מוכיח שחלק מהכתם דם מאכולת הוא, ואת השאר תולה במאכולת נוספת, כמו כל כתם (רבי ינאי בגמ' שם), וכן הלכה (בעלי הנפש, הכתמים ג; רא"ש שם; טוש"ע שם) ¹³.

כשאין הדם בצורה הראויה לבוא מהמקור עגולה כצמיד (רש"י נדה נח א ד"ה כשיר); או טיפים-טיפים מסודרים זה אחר זה בעיגול (כן משמע מתוספות שם ד"ה כשורה, בשם ר"י) - או כשורה - שורות-שורות סמוכות זו לזו (רא"ש שם ח ב, ותוספות רא"ש שם, בשם רשב"ם); או טיפים-טיפים מסודרים זה אחר זה בשורה (תוספות שם, בשם ר"י; רא"ש שם ושם, בפירוש הראשון); או משוך בקו ישר כקורה ולא באלכסון (מאירי שם) - או טיפים-טיפים - מסודרים זה אחר זה בעיגול או בשורה (רא"ש שם ושם, בדעת הרשב"ם), או מעורבבים (תוספות שם, בשם ר"י) - או לרוחב יריכה - רצועה לרוחב הירך (כן משמע מרש"י שם ד"ה כרצועה, ורמב"ם שם ט) - נסתפקו בו בתלמוד אם הוא מטמא (רבי ירמיה בגמ' שם, לפי רש"י שם ד"ה מהו, ורמב"ם ורמב"ן ומאירי שם), כיון שאם נפל מאותו מקום אינו עשוי ליפול באופן זה (כן משמע מרש"י שם ד"ה כרצועה, ורמב"ם שם, והלכות נדה לרמב"ן ד ט), ולהלכה פסקו ראשונים שטמא (רמב"ם ורמב"ן שם; רא"ש שם, בשם איכא דאמרי, השני; מאירי שם, בשם רוב הפוסקים שו"ע שם ט). הוא הדין בכל דם הנמצא במקום שיכול להגיע מגופה

מצויות (כן משמע מרבן שמעון בן גמליאל בתוספתא שם וברייתא שם), ושמא בעת שישבה או שנתהפכה נהרגה מאכולת ודם זה דם מאכולת הוא (רמב"ם איסורי ביאה ט כג ופירוש המשניות שם; הלכות נדה לרמב"ן ד טז), ועל כן כל כתם ששיעורו עד כגריס (ראה ערכו) של פול - והיינו פול שנכתש במכתשת או נגרס בריחיים ונחלק לשנים (כן משמע מרש"י נזיר נ ב ד"ה בש"א) - תולה אותו במאכולת וטהור (משנה וגמ' שם) ¹¹, וכן הלכה (אשכול (אויערבך) א מא; רמב"ם שם ו, כג; הלכות נדה לרמב"ן שם; רא"ש שם ח ו; טוש"ע יו"ד קצ ח), אבל כתם יותר מכגריס אינה תולה בפשפש (כן משמע מרש"י שם ז) ¹².

• ודעת רבן שמעון בן גמליאל אינה תולה את הכתם במאכולת (תנא קמא במשנה שם, לפי הגמ' שם; רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא שם, וגמ' שם, לפני שחזר בו), ולכך אין שיעור לכתם (כן משמע מרבן שמעון בן גמליאל בגמ' שם, ורש"י ד"ה לדברי), ואף אם מצאה כתם כחרדל, הרי היא טמאה (רש"י שם).

• ויש סוברים שאף ביותר מכגריס הכתם טהור, ולא נתנו שיעור לכתם (כן משמע מחכמים בתוספתא שם, וגמ' שם), ואפילו מצאה כתם כסלע או יותר - טהורה (רש"י שם ד"ה לדברי), ואמרו בתלמוד דהיינו עד כתורמוס - מין קטנית עגול כעדשה (כן משמע מרש"י ביצה כה ב ד"ה תורמוס), ושיעורו כמעה קטנה (רש"י שם; מעדני יום טוב נדה ח ג, בשם הערוך; ט"ז שם סק"ט), שכתם עד כתורמוס אינו מטמא, שיש לתלותו בפשפש (גמ' שם) שכתמו גדול (רש"י נדה שם ד"ה אמר ר"י).

אף משהחמירו בנות ישראל על עצמן, שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה שבעה נקיים (ראה ערך זבה: בזמן הזה), כתם שאין בו שיעור כגריס אינו מטמא (רבנו ירוחם כו ב; רשב"ן נדה נח ב), שלא החמירו אלא בראיה גמורה המטמאת מדין תורה, ולא בכתמים שטומאתם מדברי סופרים (ראה לעיל: הדין וגדרו. רבנו ירוחם שם). ונחלקו אחרונים: יש שכתבו שאפילו תרצה האשה להחמיר ולטמא מחמת כתם שאין בו שיעור כגריס, יש למחות בידה (הלכות קטנות ב כב); ויש שכתבו שנהגו נשים להחמיר על עצמן ולטמא אף מחמת כתם פחות מכגריס (שלחן גבוה יו"ד קצ ס"ק כג).

כשיש ספק כתם שיש ספק במדידת שיעורו, הולכים בו להחמיר - בשיעור כדין ספק-חסרון-ידיעה (ראה ערכו) - והאשה טמאה (אמרי יושר א פח). אבד הכתם ויש ספק אם היה בו שיעור כגריס, האשה טהורה, שספק בכתמים שהם מדברי סופרים (ראה לעיל: שם) - הולכים בו להקל (חכמת אדם קיג כט; דברי מלכאל ד טז).

כשהכתם ארוך היה הכתם ארוך - ולא מרובע כגריס (כן משמע יצר מרמב"ם איסורי ביאה ט ו, וטוש"ע יו"ד קצ ח), ואף על פי שהוא צר ואין רחבו כרוחב הגריס (תורת הבית הקצר ז ד) - כל שיש באורכו כדי להצטרף לשטח של שיעור כגריס, הכתם טמא (כן משמע מנדה נט א; רמב"ם שם; טוש"ע שם). וכן כל כתם שהוא מצורף במקום אחד ממש, כולו מצטרף לשיעור כגריס לטמא (תורת הבית הקצר שם).

היתה התפשטות הכתם פחות משיעור כגריס, אבל הוא צרור ועבה שאם ימעכוהו יתפשט לשיעור כגריס, כתבו אחרונים שאינו מטמא, כי קבעו חכמים לשער את הכתם כפי שהוא, ואפילו כתם עבה אינו מטמא אלא בשיעור כגריס משום לא-פלוג (ראה ערכו).

בקאים בשיעור גריס, ולכן יש לשער בכתמים לפי שיקול הדעת, בשיעור שלא יתכן שבא מדם מאכולת או פרעושים (יראים כו). ¹³ ויש הפוסקים כדעה

¹¹ על שיעור גריס שמשערים בו את הכתם, והאם משערים בגריס מסוים או בכל גריס שהוא, ראה ערך גריס. ¹² ויש מן הראשונים הסובר שאינו

מהדברים שאמרו חכמים שתולה בהם (רמב"ן שם ורשב"א ומאירי ותוספות רא"ש וטור וחיידושי הר"ן שם, בשם יש אומרים).

• ויש סוברים, שתולה מן הסתם כל כתם אדום בדבר אדום, וכל כתם שחור בדבר שחור (אשכול (אויערבך) א מא; בעלי הנפש, הכתמים ג; רמב"ן שם, בשם תוספות, ובהלכות נדה ד כג; רשב"א שם ושם; הלכות נדה לרא"ה ג; מאירי ותוספות רא"ש שם; ריטב"א וחיידושי הר"ן שם, בשם תוספות, והסכימו עמם; טור שם), אפילו אינה בקיאה במראה דמים (בעלי הנפש שם; רמב"ן ותוספות רא"ש ומאירי וריטב"א וחיידושי הר"ן שם; רשב"א שם ושם, ושו"ת החדשות צב), ואפילו בזמן הזה (רמב"ן ותוספות רא"ש ומאירי שם; רשב"א שם ושם), וכן הלכה (כן משמע משו"ע שם כג,ל).

מכה תולה את הכתם במכה שיש לה בגופה (משנה נדה נח ב; רמב"ם שם כב; טוש"ע שם יא,יח), בין במכה שעל גופה מבחוץ (כן משמע מהגמ' שם, ורמב"ם שם, וטוש"ע שם יא), ובין במכה בחלל הגוף (סדרי טהרה קפז ס"ק יח, על פי פנים מאירות ב קפז), כגון באותו מקום (התרומה צב; שערי דורא נדה ו; כלבו קמה; רמ"א יו"ד קפז ה), או בטחורים (מהרי"ף פ), אפילו אינה יודעת שהמכה יכולה להוציא דם - תולה בה (התרומה שם; מרדכי נדה תשלה; שערי דורא שם; רמ"א שם), לפי שסתם מכה לפעמים מוציאה דם (ספר התרומה שם), והקילו חכמים בכתמים (התרומה שם; שערי דורא שם) כיון שהם מדרבנן (ראה לעיל: דינים וגדרם. מרדכי שם) ¹⁵.

במה דברים אמורים, במכה הנמצאת במקום שדם ממנה יכול להגיע אל מקום הכתם (גמ' שם א; כן משמע מהרמב"ם שם כה; טוש"ע שם יא,יח), שתיגע המכה במקום הכתם, בין כשהיא שוחה, בין מוטה, ובין עומדת (בעלי הנפש, הכתמים ג), וכן אם הדם יכול לנטוף מהמכה למקום הכתם (רש"י שם ד"ה בצוארה; בעלי הנפש שם; טוש"ע שם יח), אבל מכה שדמה אינו יכול להגיע אל הכתם - לא בנגיעה ולא בנטיפה (בעלי הנפש שם), כגון שהמכה על כתפה (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם יא), והכתם על שוקה (רמב"ם שם) - אינה תולה בה (גמ' שם; טוש"ע שם).

בגד שישנה בו בגד שפשטה אותו והתכסתה בו בלילה, תולה כל כתם שנמצא בו במכה הנמצאת בכל מקום בגופה, אפילו אינו כנגד המכה (בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן ד כא; טוש"ע שם טז), שאני אומר נהפך ובא כנגד מכתה (בעלי הנפש שם; טוש"ע שם).

בבנה ובעלה תולה את הכתם בבנה או בבעלה (משנה שם ב; רמב"ם שם כד; טוש"ע שם יט), שאם היה לבנה או בעלה מכה, תולה שמא נטף עליה דם מהמכה כששכבו יחד (רש"י שם יט ב ד"ה בבנה), וכן תולה במכה של אשה אחרת ששכבה אצלה (התרומה צב; סמ"ג לאוין קיא; מרדכי שם; שערי דורא שם; רמ"א שם), אך ללא מכה, אינה תולה בבנה ובעלה, ואף על פי שנתעסקו בדם או בצבע, שאינם שוכבים במיטה כשדם או צבע על ידיהם כשהם לחים (פרדס רמונים קצ שפתי כהן ס"ק לג).

אף כשלא שכבו יחד, תולה שבנה ובעלה נגעו בה בידם (רמב"ם שם, ופירוש המשניות שם; האשכול (אויערבך) א מב; הלכות נדה לרמב"ן ד יח; טוש"ע שם), ואף אם אינו ברי לה שנגעו בה, תולה שנגעו בה, לפי שדרכם ליגע בה (האשכול שם; טוש"ע שם), ואפשר שנגעו בה

(ראה לעיל: מקום מציאתם), אף על פי שצורתו באופן שאין דרך דם הנוסף מגופה להימצא כן, אינה תולה שבא ממקום אחר, ומחמירים בו אף על פי שהוא ספק (כן משמע מהרמב"ם ורמב"ן ושו"ע שם) ¹⁴.

תליה שאינם מן האשה

הרואה כתם - באופן שללא תליה יש לטמאה מחמתו - אם ניתן לתלות שהגיע מדבר אחר, ואינו דם שיצא ממקורה, תולה בו וטהורה (משנה נדה נח ב; רמב"ם איסורי ביאה ט יט; טוש"ע יו"ד קצ יח), שלא אמרו חכמים להחמיר אלא להקל (משנה שם; רמב"ם שם), שכיון שטומאת כתמים אינה אלא מדרבנן - מקילים בהם (כן משמע מהגמ' שם נט א, ורש"י שם ד"ה לא; טוש"ע שם), ולכך תולה אפילו בדבר שרחוק לומר שהכתם בא משם (לחם ושמלה קצ ס"ק כג), ואף שמצאה הדם בשעת וסתה, תולה אותו כשיש לה במה לתלות (כן משמע מהרמ"א שם קפז ה).

כשרוב ימיה אשה שרוב ימיה טמאים - היינו שאחרי מציאת טמאים הכתם היו רוב ימיה טמאים (תוספות נדה נז ב ד"ה ובמגעות, לגירסתנו); ויש שפירשו שדווקא אם קודם מציאת הכתם היו רוב ימיה טמאים (תוספות שם, לגירסת מהר"ם שם); ויש שפירשו שהיינו אשה שאין לה וסת, ורגילה לראות תדיר (מאירי שם) - יש מהראשונים שכתבו בביאור דברי תנאים, שאם ראתה כתם אין יכולה לתלות שהגיע ממקום אחר (תוספות ותוספות רא"ש ורשב"א ומאירי שם, בביאור הברייתא שם), ודווקא לגבי קדשים וטהרות, שמחמירים בהם יותר, אבל לבעלה טהורה אף באופן זה (תוספות רא"ש ורשב"א ומאירי שם; פרדס רמונים בפתיחה לקצ תנאי ו אות ב, ובשפתי חכם קצ ס"ק טז; מרומי שדה נדה שם).

צורת התליה כל דבר שצבעו אדום תולה בו את הכתם (כן משמע מנדה נט א, וטוש"ע יו"ד קצ כג), אם נתעסקה בדבר אדום (גמ' שם; רמב"ם איסורי ביאה ט כז; טוש"ע שם). וכן תולה בדם של בעלי חיים, כגון בהמה חיה ועוף - אם נתעסקה בהם (כן משמע ממאירי שם) - כגון ששחטה בהמה חיה או עוף (משנה נדה נח ב; רמב"ם שם כ; טוש"ע שם יח).

כשהכתם בצבע אחר דווקא כשצבעו של הדבר שתולה בו הוא כצבע הכתם שמצאה, אבל לא כצבע אחר, שאם נתעסקה בדבר אדום, אינה תולה בו אלא כתם אדום, ולא כתם שחור (גמ' שם נט א; רמב"ם שם כז; טוש"ע שם כג).

כשאנו ידועים הבאה לתלות כתם שהוא בצבע שהתעסקה בו, ואין אם דומה לו ידוע אם דומה לו ממש, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים, שאינה תולה את הכתם בדבר אחר אלא אם כן הם דומים ממש זה לזה (רמב"ן ותוספות רא"ש ומאירי וחיידושי הר"ן נדה יט ב, בשם יש אומרים; רשב"א שם, ותורת הבית הארוך ד, בשם יש אומרים; טור יו"ד קצ, בשם יש אומרים), לפיכך יש להניח את הכתם בסמוך לדבר שבאה לתלות בו, כדי לראות אם הם דומים זה לזה (רמב"ן שם, בשם יש אומרים). ולדעתם, בזמן הזה שאין אנו בקיאים במראה דמים (ראה ערך דם נדה: מראיו), אינה תולה כתם בשום דבר

מהאחרונים הסובר שאינה תולה אלא במכה שיודעת בה שיכולה להוציא דם (חכם צבי מו).

החולקת (רמב"ם שם כג; כלבו פה). ¹⁴ ויש החולקים וסוברים שאינו מטמא (רא"ש שם, בשם איכא דאמר, הראשון; מאירי שם, בסתם). ¹⁵ ויש

שם; מרדכי שם), שבשלשת הימים הראשונים מעיינה בחזקת פתוח (דרכי משה שם סק"א; לבוש שם י; באר הגולה שם; סדרי טהרה קצ ס"ק עד, ושם קצו ס"ק לד), והיא מוחזקת רואה (לבוש שם), שאין מעינה מוחזקת כסתום אלא לאחר שלשה ימים (סדרי טהרה שם ושם) שלא ראתה בהם דם (תפארת צבי שם י"ד כד), ולא הרגישה בהם ביציאת דם (סדרי טהרה קצ ס"ק עד).

• **ויש סוברים**, שאף כתם שנמצא בשלשת הימים הראשונים לספירת שבעה נקיים, תולים אותו בדבר אחר (תורת הבית הארוך ז ד, ובית יוסף י"ד קצ א, לפי דרכי משה שם).

במסולקות דמים

מעוברת או מניקה או זקנה שמצאה כתם, אף על פי שהיא מסולקת דמים - היינו, שאין דם מצוי בה (כן משמע מרש"י נדה ד ב ד"ה ד' נשים) - הרי היא טמאה (גמ' שם ה א; רמב"ם איסורי ביאה ט ה, ומטמאי משכב ג ח; כן משמע מטוש"ע י"ד קצ מה, מט, נב).

קטנה שהגיעה קטנה שהגיעה זמנה לראות - היינו, משהגיעו ימי זמנה לראות הנעורים (גמ' שם) - ומצאה כתם, טמאה (גמ' שם; טור שם). ונחלקו ראשונים:

• **יש סוברים**, שאפילו לא ראתה דם מעולם, הרי היא טמאה (רשב"א נדה ט ב, ותורת הבית הארוך ז ד; מאירי שם י א; ריטב"א שם ה א; טור שם).

• **ויש סוברים**, שאינה טמאה אלא אם כן ראתה כבר דם (מאירי שם, בשם יש אומרים; ריטב"א שם, בשם יש אומרים; רשב"ץ נדה י א, בשם הרא"ה), מהם שכתבו שטמאה אף אם לא ראתה אלא פעם אחת (מאירי שם, בשם יש אומרים); ומהם שכתבו שטמאה דווקא אם ראתה פעמיים (ריטב"א שם, בשם יש אומרים).

נערה שלא חביאה שתי נעשית גדולה, לסוברים כן (ראה ערך גדולה: השנים) - ולא הביאה שתי שערות - שהן סימני גדלות שלה (ראה ערך הנ"ל: הסימנים) - נחלקו בה ראשונים:

• **יש סוברים**, שחשובה היא שהגיע זמנה לראות, וכתמיה טמאים (רש"י נדה ה א ד"ה אין; ריטב"א שם), שחוששים שמא היו לה שתי שערות ונשרו (נחלת אבות י).

• **ויש סוברים** שעדיין חשובה היא קטנה, וכתמיה טהורים (תורת הבית הארוך שם; מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם), כשם שהיא חשובה קטנה לשאר דיני התורה, ואין חוששים שמא היו לה שתי שערות ונשרו, שלעניין איסורים מדרבנן אין חוששים שמא נשרו (תורת הבית הארוך שם), וכן הלכה (טוש"ע י"ד קצ ב), ומכל מקום, כל שהיא בת י"ב שנה ויום אחד ולא נבדקה, חזקה שהביאה סימנים (תורת הבית הארוך שם; טור שם).

קטנה שאינה בת י"ב שנים ויום אחד, שהביאה שתי שערות קטנה שהביאה שתי שערות, נחלקו בה ראשונים: יש סוברים, שחשובה היא שהגיע זמנה לראות, וכתמיה טמאים (רש"י שם); ויש סוברים שעדיין חשובה היא קטנה, וכתמיה טהורים (תורת הבית הארוך שם; מגיד משנה שם, בדעת הרמב"ם), כשם שהיא קטנה לשאר דיני התורה (כן משמע מתורת הבית הארוך שם), וכן הלכה (טוש"ע שם).

ולא ידעה (רמב"ם שם ושם; רמב"ן שם; מאירי שם), אלא אם כן ברור לה שלא נגעו בה (מאירי שם), ותולה הן בדם מכה שיש בהם (רמב"ם שם ושם; האשכול שם; רמב"ן שם; טוש"ע שם), הן בדם שנתעסקו בו (רמב"ם שם; האשכול שם; רמב"ן שם יח-יט), או בצבע שנתעסקו בו (האשכול שם; מאירי שם). אינה תולה בדם שנתעסקו בו אלא אם כן כשבדקו נמצא דם על ידיהם, אבל אם לא נמצא - אינה תולה (רמב"ן שם יט; מאירי נדה נז ב, בשם יש אומרים; טוש"ע שם), שכיון שאין שום דבר על ידיהם, היאך נתלה שהכתם בא מנגיעתם בה (בית יוסף שם), ואם נודע שהיה בהם דם לאחר שנתעסקו בו, אף על פי שבשעה שבאה לתלות בהם אין בהם דם, תולה שהיה בהם דם בשעה שנגעו בה (ב"ח שם; ש"ך שם ס"ק לא); וכן אם לא ידוע כלל אם היה דם על ידיהם, כגון שאינם כאן או שהתרחצו, תולה שהיה בהם דם (פרדס רימונים שם) ¹⁶.

היו בנה ובעלה עסוקים בדבר שדרכו להינתן, כגון ששחטו בעל חיים, תולה את הכתם בדם שניתן עליה מחמתם, אף על פי שלא נמצא בהם דם (בית יוסף ושו"ע שם), ואפילו אינה יודעת שעברה בצידם, לפי שמן הסתם עברה בצידם (לחם ושמלה שם ס"ק כח).

נתעסקה בדם אינה תולה כתם אלא בדבר שיש אפשרות שיהיה יצבע ממנו כתם כגודל הכתם שמצאה, אבל נתעסקה במועט, אינה תולה בו מרובה (נדה נט א; רמב"ם שם כו; טוש"ע שם כו), ואם אינה יודעת מה היה שיעור הדבר שנתעסקה בו, אם היה כגודל הכתם שמצאה, תולה בו, מפני שספק כתמים להקל (בעלי הנפש, הכתמים ג; תורת הבית הארוך שם; בית יוסף שם כז; רמ"א שם).

שתי נשים שנתעסקו בדבר שאין בו אלא כסלע דם, ונמצא דם כסלע על כל אחת מהן, שתיהן טמאות (נדה נח ב; רמב"ם שם; טוש"ע שם כח), ואף על פי שנתעסקו בדם זו אחר זו (תוספות שם ד"ה מאי, ורשב"א שם, ותוספות רא"ש שם, בשם רבנו תם), שאי אפשר לתלות את שני הכתמים בדם שנתעסקו בו, ואי אפשר לטהר אחת מהן, ולטמא את השניה שאיזו מהן נטהר (רש"י שם ד"ה סלע).

בשבעה נקיים

המוצאת כתם בימי ספירת שבעה נקיים (ראה ערך זבה: טהרתה) סותרת מחמתו את ספירתה (כן משמע מנדה ס א, ורמב"ם איסורי ביאה ט כט) מדרבנן (כן משמע מחוות דעת קצו סק"א), ואותו יום שמצאה בו כתם אינו עולה לספירתה מן התורה (סדרי טהרה קצו ס"ק לד), שאף על פי שכתם אינו מטמא מן התורה (ראה לעיל: דינים וגדרים), שבעה נקיים צריכים להיות בלא דם כלל (כן משמע מסדרי טהרה קצו סק"ד).

תלייה בדבר אחר כתם שנמצא בשלשת הימים הראשונים של שבעה נקיים, ויש במה לתלותו ולומר שאינו דם שיצא מהמקור (ראה לעיל: תליה שאינם מן האשה), נחלקו ראשונים אם תולים אותו בדבר אחר:

• **יש סוברים** שבשלשת הימים הראשונים לספירתה - היינו, עד סוף היום השלישי, ואין אומרים בזה שמקצת-היום-ככולו (ראה ערכו. אבן שתיה נז) - אין תולים את הכתם בדבר אחר (התרומה צב; מרדכי נדה תשלח; רמ"א י"ד קצ מא, ושם קצו י), ששלשת הימים הראשונים צריכים להיות נקיים לגמרי (התרומה שם; מרדכי שם; רמ"א שם קצו י), כדי לדעת שבוודאי פסק הדם מהמקור (התרומה

¹⁶ לפנינו ולא נראה בהם דם, שמא היה עליהם דם ונתקנה בה (כן משמע

16. ויש מהראשונים סוברים שאם היו עסוקים בדם, תולה בהם אף אם הם

היה הכתם כנגד אותו מקום של הקצרה או תחתיו, ולמעלה מאותו מקום של הארוכה, הקצרה טמאה והארוכה טהורה (גמ' שם; טושי"ע שם).

כשישנו במטה שלש נשים שישנו במטה אחת, משולבות - היינו אחת תכופות ודבוקות יחד (רש"י נדה סא א ד"ה אי"ר אמי; רא"ש שם ט ד), או שרגליהן מעורות זו בזו (תורת הבית הקצר ז ד; טושי"ע שם ג) - ונמצא דם תחת אחת מהן, כולן טמאות (משנה נדה ס ב, וגמ' שם סא א; טושי"ע שם), שכיון שהן משולבות, אין ידוע מקומה של כל אחת ואחת (בעלי הנפש, הכתמים ב; תורת הבית הארוך שם), ואפשר שדם זה בא מכל אחת משלשתן (תורת הבית הארוך שם והקצר שם), ואפילו נמצא הדם תחת הפנימית, חוששים שמא הוא מהחיצונה (רש"י שם).

שלש נשים שישנו במטה אחת, כשאין משולבות, אם עלו למיטה דרך מרגלותיה - שכל אחת עלתה כנגד מקומה (בעלי הנפש שם), ולא עברה במקום חברתה (רש"י שם ד"ה אימתי) - נמצא דם תחת האמצעית, כולן טמאות (משנה שם; רמב"ם איסורי ביאה ט לד; טושי"ע שם), שמתוך שינה הן דוחקות זו את זו, ושמא באה הפנימית למקום האמצעית, או שהחיצונה באה למקום האמצעית (תורת הבית הארוך והקצר שם; רא"ש שם, בשם הראב"ד). נמצא דם תחת הפנימית, שתים הפנימיות טמאות והחיצונה טהורה, נמצא תחת החיצונה, החיצונה והאמצעית טמאות והפנימית טהורה (משנה ורמב"ם וטושי"ע שם), שאין חוששים שמא הגיעה החיצונה עד מקום הפנימית, או הפנימית למקום החיצונה (לחם ושמלה שם לחם ס"ק קעה), וכן אין חוששים שמא התהפכו הנשים מתוך שינה ונעשו משולבות (תורת הבית הארוך שם; ש"ד שם ס"ק סח), ואם עלו למיטה דרך החיצונה, נמצא דם תחת אחת מהן, כולן טמאות (משנה ורמב"ם וטושי"ע שם), שאף אם נמצא דם תחת החיצונה, הפנימית טמאה, שמא כשעברה במקום החיצונה נטף ממנה דם (רש"י שם ד"ה אבל; טושי"ע שם).

שלש נשים שישנו במיטה אחת, ונמצא כתם על הסדין שהתכסו בו - כולן טמאות, אף על פי שאין משולבות, לפי שהסדין עשוי להתהפך (רא"ש שם; טושי"ע שם ג). נמצא כתם על הסדין שעל המיטה, נחלקו בו ראשונים: יש סוברים שכולן טמאות, שאף הסדין שעל המיטה עשוי להתהפך (תורת הבית הארוך והקצר שם; רא"ש וטור שם, בשם הראב"ד); ויש סוברים, שסדין שפרוס על המיטה אינו עשוי להתהפך (רא"ש שם; כן משמע מהשו"ע שם).

שלש נשים שישנו במיטה אחת ונמצא בה כתם, באופנים שכולן צריכות לחשוש שמא הכתם הגיע מהן, שנינו במשנה שאם בדקה אחת מהן ונמצאת טמאה, היא טמאה ושתייהן טהורות (משנה נדה ס ב), שחברותיה תולות בה את הכתם (רש"י שם ד"ה והוא וד"ה בעלה פטור). בדיקה זו, נחלקו בה אמוראים:

• יש סוברים שחברותיה תולות בה את הכתם דווקא אם בדקה עצמה ב"שיעור וסת" (ראה ערך נדה. רב יהודה בשם רב בגמ' שם) למציאת הכתם (רש"י שם ד"ה והוא; בעלי הנפש שם; הלכות נדה לרמב"ן ד לט), שקנחה עצמה תיכף למציאת הדם בעד שהיה כבר בידה, ולא בדקה בהכנסת העד לחורים ולסדקים, שאם בדקה בחורים ובסדקים, כבר שהתה לאחר מציאת הכתם עד שנמצאה טמאה

קטנה קטנה שלא הגיע זמנה לראות, שמצאה כתם - טהורה (רבי מאיר בתוספתא נדה (צוקרמאנדל) ג א, לגירסתנו; רבי חנניא בן אנטיגנוס בגמ' שם; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שאינה מטמאת טהורות (כן משמע מהגמ' שם; מאירי שם), ואינה אסורה לבעלה (רמב"ם שם; מאירי שם; טושי"ע שם), אפילו סדינים שלה מלוכלכים בדם (רב יהודה אמר שמואל בשם רבי חנניא בן אנטיגנוס נדה שם; טור שם), ואפילו יש עליהם הרבה דם (בדי השלחן קצ ס"ק כג)¹⁷. בטעם הדבר נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלא גזרו כלל על כתמים של קטנה (רש"י שם ד"ה אין, לפי ש"ד שם סק"ג; תורת הבית הארוך ז ד; טושי"ע שם), הואיל ואין דם מצוי בה (כן משמע מרש"י שם).

• ויש סוברים שכתמים של קטנה תולים אותם בדם שבא ממקום אחר, כגון שעברה בשוק של טבחים או שהתעסקה בדם, שאף אם אין דבר ידוע שאפשר לתלות בו, תולים שאירע דבר ולא נתנה דעתה על כך (רש"י שם, לפי ב"ח שם; תוספות שם ג א ד"ה והא; רשב"א שם), הואיל ואין דם מצוי בה (כן משמע מרש"י שם).

קטנה שלא הגיע זמנה לראות, אפילו ראתה דם פעם אחת, כתם שמצאה לאחר מכן טהור (נדה י א; רמב"ם שם; טושי"ע שם), שכיון שלא ראתה אלא פעם אחת, אין היא מוחזקת כרואה (רש"י שם ד"ה כתם).

ראתה פעמיים, נחלקו בה אמוראים אם כתמה טמא (חזקיה בגמ' שם; או טהור (רבי יוחנן בגמ' שם; רבי שמעון בן יהוצדק בגמ' שם י ב), וכן הלכה (כן משמע מהגמ' שם י ב, ורש"י ד"ה ה"ג).

קטנה שלא הגיע זמנה לראות, והיתה שופעת דם, אפילו במשך כמה ימים, אין זה אלא כראיה אחת, שאם מצאה כתם, הרי היא טהורה (גמ' שם י ב; כן משמע מרמב"ם מטמאי משכב ד ב; טושי"ע י"ד קצ ג).

קטנה שלא הגיע זמנה לראות, שראתה כמה פעמים והוחזקה רואה, שכתמה טמא, ולאחר מכן פסקה מלראות תשעים יום, חוזרת לקדמותה, וכתמה טהור (תורת הבית הארוך והקצר ז ד, על פי גמ' שם ט ב; טושי"ע שם ד), שהפסק זה מוכיח שהדמים הראשונים היו מקרה של דמים יתרים, ואין היא מוחזקת רואה מחמתם (תורת הבית הקצר שם), ואף לאחר מכן, אין כתמה טמא אלא אם כן תחזור ותראה שלש פעמים (תורת הבית הארוך והקצר שם; טושי"ע שם), ואף אם חזרה וראתה פעם אחת או פעמיים באותו זמן שהיתה רגילה לראות בו קודם, אינה חוזרת להיות מוחזקת (תורת הבית הארוך שם; ש"ד שם סק"ה).

כתם הבא מכמה נשים

שלש נשים שלבשו חלוק אחד בדוק - או שישבו על ספסל אחד בדוק (משנה נדה נט ב; טושי"ע י"ד קצ מט) - זו אחר זו, ואחר כך נמצא עליו כתם, כולן טמאות (משנה שם; רמב"ם איסורי ביאה ט לב; טושי"ע שם), והוא שאין אחת מהן יכולה לתלות בחברתה, כגון שלא היתה בדיקה ביניהן (תורת הבית הקצר ז ד, כן משמע מטושי"ע שם מ).

כשגובחן שונה שתי נשים, אחת ארוכה ואחת קצרה, שלבשו חלוק בדוק אחד, זו אחר זו, ולא בדקו ביניהן, ונמצא בו כתם כנגד אותו מקום לארוכה, שתייהן טמאות (גמ' שם נח א; טושי"ע שם מח), שהרי לשתייהן הכתם מאותו מקום ולמטה (טושי"ע שם).

וסוברים שהיא טמאה (הגהות הגר"א לתוספתא שם, בדעת רבי מאיר).

מהרמב"ם שם; מאירי שם). 17. ויש הגורסים בדעת תנאים החולקים

שהטמאה מתקלקלת יותר מחמת הכתם, אין אומרים שתולים קלקלה במקולקל (רש"י שם ד"ה רבי, שכן סובר רב אדא בדעת רבי; רשב"א שם, שכן סובר רב חסדא בדעת רבי), או שכיון שבידה לטבול, הרי היא כטהורה, ואין אומרים בה שתולים קלקלה במקולקל (רשב"א שם, שכן סובר רב אדא בדעת רבי), או שלדעתם אין כלל שתולים קלקלה במקולקל (רמב"ן שם, שכן סובר רב חסדא בדעת רבי).

כשאחת מהן כתם הבא מכמה נשים ואחת מהן גויה, תולים בה גייה את הכתם (משנה נדה נט ב; רמב"ם שם כט; טוש"ע שם מא), לפי שגויה אינה בודקת את עצמה, ואינה יודעת באיזה יום היא רואה ובאיזה יום היא פוסקת לראות (בעלי הנפש, הכתמים א), לכן לעולם היא מוחזקת שמעייתה פתוח (פרדס רמונים קצ שפתי חכם ס"ק מט, בפירושו הראשון בדעת בעלי הנפש שם)¹⁹. ונחלקו תנאים באיזו גויה מדובר:

• יש סוברים שאין תולים אלא בגויה הרואה (תנא קמא בגמ' שם, לפי רב ורבא בגמ' שם), היינו שהגיע זמנה לראות וראתה (רש"י שם ס א ד"ה הרואה; בעלי הנפש שם; רשב"א נדה נט ב, ותורת הבית הארוך ז ד), אבל לא הגיע זמנה לראות, אף על פי שראתה, או הגיע זמנה לראות ולא ראתה, אין תולים בה, שאין דמים מצויים בה (לבוש שם מא), וכן הלכה (טוש"ע שם).

• יש סוברים שתולים דווקא בגויה שהגיע זמנה לראות (רבי מאיר בגמ' שם), ואפילו לא ראתה (רש"י שם ד"ה תריץ).

• ויש סוברים שתולים אף בגויה שלא הגיע זמנה לראות, ואף אם עדיין לא ראתה (תנא קמא בגמ' שם, לפי רב ששת בגמ' שם ס א, ורש"י ד"ה ראויה וד"ה ותסברא).

כשאפשר לברר שאינו דם

כל כתם הנמצא על בגד, אם הוא ספק דם ספק צבע אדום, מעבירים עליו שבעה סממנים (ראה להלן), אם עבר או דהה, הרי זה כתם דם וטמאה, ואם עמד כמות שהוא, הרי זה צבע (כן משמע מהמשנה נדה סא ב; רמב"ם איסורי ביאה ט לו; טוש"ע יו"ד קצ לא), שהעברת הסממנים מבררת שאין זה דם, הן לעניין טהרת הבגד, והן לעניין טהרת האשה לבעלה (רמב"ם שם; מגיד משנה שם; רשב"א וריטב"א שם; שו"ע שם); ויש סוברים, שאין בדיקה זו מבררת לעניין טהרת האשה, אם הכתם טמא או טהור (ראב"ד שם; רמב"ן נדה סב א; הגהות מימוניות שם, בשמו ובשם רבינו שמחה; בדק הבית שם; מאירי שם סא ב), שאין בדיקת סממנים דבר ברור כל כך שנטהר בו את האשה (מאירי שם; הגהות מימוניות שם, בשם הרמב"ן), ומה ששינוי שאם עמד כמות שהוא הרי זה צבע, היינו שדינו כצבע (ר"ן סנהדרין מט ב).

שבעת הסממנים המבררים את הכתם אם דם הוא או צבע, הם: רוק תפל, היינו של מי שלא טעם כלום כל אותו היום קודם לכן - שאין לו טעם (רש"י שם ד"ה רוק), והשינה ממררת את הרוק ומחזקת אותו (רש"י שם סג א ד"ה לאפוקי); ומי גריסים, היינו לעיסת גריסים של פול שנחלקו - שנפרדו מן הקליפה (רש"י שם סב א ד"ה לעיסת), ולועסים וכוססים אותם ומשפשפים אותם בהם (רש"י שם, וסנהדרין מט ב ד"ה ומי גריסין); ומי רגלים שהחמיצו - היינו, שהסריחו (רש"י סנהדרין שם ד"ה ומי רגלים); ונתר - היינו, מין אדמה

(כן משמע מהגמ' שם יב א, ורש"י שם ד"ה לקינוח, ותוספות שם ס ב ד"ה והוא, ורמב"ם שגגות ה ו, ותורת הבית הארוך ז ד, וטוש"ע שם נא).

• יש סוברים שאפילו בדקה עצמה מיד לאחר מציאת הכתם ונמצאה טמאה, אין מחזיקים שהיתה כבר טמאה מעט לפני הבדיקה (רבי אושעיא בגמ' שם, לפי רש"י שם), שאין הלכה כמשנה זו, אלא אף על פי שבדקה אחת מהן מיד לאחר שנמצא הכתם ונמצאה טמאה, אין האחרות תולות בה, וכולן טמאות (רש"י שם).

• ויש סוברים שהלכה כמשנה זו, אלא שאפילו בדקה עצמה מיד אין מחזיקים שהיתה כבר טמאה מעט לפני הבדיקה, ואין הבדל בין בדקה מיד ללא בדקה מיד, ואפילו לא בדקה מיד, חברותיה תולות בה (רא"ש שם, בדעת רבי אושעיא).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים, שחברותיה תולות בה דווקא אם בדקה עצמה מיד לאחר מציאת הכתם (בעלי הנפש שם; רמב"ם שם; רמב"ן שם; תורת הבית הארוך שם; שו"ע שם) כשיעור וסת (בעלי הנפש ורמב"ן ותורת הבית), וכן הלכה (שו"ע שם); ויש פוסקים שאפילו לא בדקה מיד לאחר מציאת הכתם, חברותיה תולות בה (רא"ש שם; כן משמע מהטור שם; בית יוסף שם, בשם רבנו ירוחם שכתב בשם התוספות).

כשניתן לתלות בשאין מסולקות דמים, הרי היא תולה בחברותיה הראויות לראות (משנה שם ס ב, וגמ' שם; רמב"ם שם לג; טוש"ע יו"ד קצ מט, נב). ואף אם יש לזו שאינה מסולקת דמים וסת (ראה ערכו) קבוע (ראה ערך וסת), ונמצא הכתם שלא בעת וסתה, חברתה שמסולקת דמים תולה בה, שאין היא מסולקת דמים לגמרי שלא בעת וסתה (פרי דעה שם שפתי לוי ס"ק עא).

כשכולן מסולקות דמים - כולן טמאות (משנה שם, וגמ' שם; טוש"ע שם נב), ואפילו כל אחת מהן מסולקת דמים מטעם אחר, כגון שאחת זקנה ואחת מניקה (טוש"ע שם), ואף אם היתה האחת זקנה מופלגת, אינה תולה בזקנה שאינה מופלגת, שלא חילקו חכמים בכך (בדי השלחן שם ס"ק תפח).

כשאחת מהן נדה או זבה כתם הבא מכמה נשים, ואחת מהן נדה (ראה ערכו), או זבה (ראה ערכו) קטנה ביום הראשון לראיתה (ראה ערך זבה: זבה קטנה), תולים בה את הכתם (משנה נדה נט ב, וגמ' שם ס א; רמב"ם שם כט; טור שם), אף אם זו שבאה לתלות בה אינה טהורה לגמרי אלא שהיא בספירת שבעה נקיים (בית יוסף ושו"ע שם), שבאיסור דרבנן תולים קלקלה במקולקל, שכיון שהיא כבר טמאה אף בלא כתם זה, תולים בה את הכתם (רש"י שם נט ב ד"ה הרי, ושם ס א ד"ה ושיון; רמב"ן ורשב"א שם א).

כתם הבא מכמה נשים, ואחת מהן זבה קטנה ביום השני לראיתה, או זבה גדולה ביום השביעי לספירת שבעה נקיים (ראה ערך זבה: טהרתה), נחלקו תנאים אם תולים בה את הכתם (רבן שמעון בן גמליאל בגמ' שם ס א), שתולים קלקלה במקולקל, אף על פי שמחמת התליה היא מתקלקלת יותר, כיון שעכשיו טמאה היא (רש"י שם ד"ה בשני וד"ה ובסופרת; רשב"א שם), וכן הלכה (בעלי הנפש, הכתמים ג; הלכות נדה לרמב"ן ד לב; תורת הבית הארוך ז ד; טוש"ע שם מב)¹⁸; או שאין תולים את הכתם בטמאה (רבי בגמ' שם), שכיון

19. לטעמים נוספים, ראה: רש"י נדה נט ב ד"ה הרי; רמב"ן שם; בית יוסף

18. ויש מהראשונים הפוסק כדעה החולקת (רמב"ם איסורי ביאה ט כט).

בשעת הבדיקה, אלא שאף על פי כן יש להקל בזה באופנים שונים - כגון שהכניסה העד בעומק, ויש לומר שטענה בהרגשה (סדרי טהרה קפ סק"ב) - משום שיש לתלות ההרגשה בהרגשה העד (כן משמע מהגהות מימוניות שם ד כז, בשם מהר"ם מרוטנברג).

כתם זה שמטמא האשה מן התורה, הוא אפילו אין בכתם שיעור כגרים טמאה (כן משמע מהגמ' שם), ואפילו אין הכתם אלא כחרדל (מאירי וריטב"א שם א; טושי"ע יו"ד קצ ל), ואפילו פחות מזה (כן משמע מרש"י שם יד ב ד"ה אף וטור שם), ואפילו הוא עגול (הלכות נדה לרמב"ן ד מה; מאירי שם; טושי"ע שם), כדרך כתם דם מאכולת, שאין לתלות שאירע הכתם מחמת מאכולת שנמצאה באותו מקום, שאותו מקום אין מאכולת מצויה בו (כן משמע מהגמ' שם יד א).

כשמצויות כיני במקום שמצויות שם כינים קטנות בשיער הסמוך לאותו מקום, ומוצאת האשה תמיד בבדיקת עד באותו מקום כתמי דם קטנים מאד שאין דרך שיבואו מגופה, ומוצאת כן אף כשמקנחת במקום שיער מבחוץ, כתבו אחרונים שיכולה לתלות אותם הכתמים הקטנים שמוצאת על העד באותן כינים ולטהר (שב יעקב לו ולט), ואף שאמרו שדם על העד מטמא ואין לתלותו במאכולת משום שאין מצויות מאכולת באותו מקום (ראה לעיל) לא אמרו כן אלא בזמנם, שאפשר שלא היו כינים אלו מצויות, והרי כינים אלו טבען להיות במקום שיער, ובזמנם היו הנשים רגילות לגלח שער הערוה, ואף אם היו כינים אלו מצויות, לא היה לדם שיער להיסרך בו שם, וגם אם היה שם דם, האשה הבודקת היתה יכולה לדייק שלא ליגע בעד סמוך לאותו מקום, אבל בזמן שיש שיער הערוה, ומצויות בו כינים אלו, ודמן נסרך בשיער, ומחמת השיער אי אפשר לאשה לדייק שלא יגע העד בשיער, אשה שמוצאת כתמים קטנים אלו אף כשמקנחת השיער מבחוץ, תולה באותן כינים גם בבדיקה באותו מקום, אם אינה בשעת וסתה, וטהרה (שב יעקב שם לו).

לבנה (רש"י שבת טז א ד"ה נתר); ובורית, וקמוניא, ואשלג (משנה נדה שם; רמב"ם שם).

אופן נתינתם, שיכסס שלש פעמים לכל אחד ואחד - היינו, שצריך לשפשף את הבגד שלש פעמים בין שתי ידיו, כדרך כיבוס בגדים, שכופל צדו עם צדו, ומשפשף ומוליך ומביא (רש"י נ שם ד"ה לכסס וד"ה שלש), ואם העבירם שלא כסדר שנשנו במשנה, או שהעביר שבעה סממנים כאחת, לא עשה ולא כלום (משנה שם; רמב"ם שם), הקדים אחרונים לראשונים, אלו שהעביר באחרונה, שהם הראשונים, עלו לו, וחוזר ומעביר אחריהם האחרונים שהקדים, עד שיעברו השבעה על הסדר (כן משמע מהגמ' שם; רמב"ם שם).

בזמן הזה, כתבו הפוסקים שאין לנו העברת סממנים, מפני שאין אנו בקיאים בקצת משמותם (בית יוסף ושו"ע שם לא).

כשעובר על ידי כתם שעובר על ידי רוק, נחלקו בו אחרונים: יש רוק סוברים שאם הכתם עובר מיד כשרוקקים עליו, הרי זה סימן שאין זה דם (של"ה שער האותיות ק - קדושת הזיווג, על פי שלטי הגבורים שבועות ב א בדפי הרי"ף אות א; צמח צדק יו"ד קצ לא); ויש סוברים שאין לסמוך על בדיקה זו (דבר שמואל רכו; בית לחם יהודה קצ ס"ק יג), שאין לנו קבלה עליה שמועילה (דבר שמואל שם).

בעד בדיקה

המוצאת דם בעד בדיקה (ראה ערך בדיקת אשה: העד) שבדקה בו עצמה, טמאה מן התורה בוודאי, ואינו ככתמים שאינם מטמאים מן התורה (ראה לעיל: דינם וגדרם. כן משמע מנדה נו ב). ונחלקו הדעות, אם אף כשלא יודעת שהרגישה טמאה מן התורה, שתולים שהרגישה וסברה שהוא הרגשה עד (רמב"ם איסורי ביאה ט א, לפי סדרי טהרה קפ סק"ב, וחוות דעת קצ סק"א; כן משמע משו"ת הרשב"א החדשות צט); או שאינה טמאה מן התורה אלא כשהרגישה

ל

האות השתים עשרה מכ"ב האותיות של האל"ף-בי"ת

צואר הלמ"ד - הצואר שבין ראשה לגופה הוא דק (אלפא ביתא (מליהוזה) ראשון; בית יוסף שם), ומלכתחילה צורתו כצורת רגל הוי"ו, שעוביו מתמעט והולך בסופו (ראה ערך הנ"ל: שם), ומלכתחילה (משנת סופרים שם) חיבור הצואר אל הגוף צריך שתהיה לו זוית, בין סוף הוי"ו שיוורד בדקות, ובין ראש הכ"ף (בית יוסף שם, בשם ר"י אסכנדרני; משנת סופרים שם). צואר זה יהיה ארוך (תיקון תפילין שם) כעובי שני קולמוסים (אלפא ביתא שם; בית יוסף שם), ועם הראש יהיה אורכו כאורך האות בי"ת (אלפא ביתא שם), שהלמ"ד גבוהה משאר האותיות כולן כשיעור אות אחת (אגור שם, וברוך שאמר לתיקון תפילין שם, בשם רבנו שמחה; אלפא ביתא (מליהוזה) אחרון), ולפיכך אמרו שיש להניח בספר תורה בין שיטה לשיטה כמלא שיטה (ראה מנחות ל א), כדי שיהיה ריוח לכתוב צוארה של למ"ד וראשה ושני תגיה (תיקון תפילין שם; אגור שם), ולכן יעשה את צואר הלמ"ד כמין וי"ו, ולא יקצרו ויעשהו כמין יו"ד (ברוך שאמר שם; מגן אברהם שם, בתחילת הסימן; משנת סופרים שם).

צורתה

צורת האות למ"ד מהאל"ף בי"ת שבכתב-אשורי (ראה ערכו), בכתיבת ספר תורה, תפילין ומזוזה, וכן בגט אשה, היא כצורת כ"ף כפופה ועליה וי"ו (התמונה א ל; אגור פה, בשמו; אלפא ביתא (מליהוזה) ראשון ואחרון; בית יוסף או"ח לו, בשם הרי"י אסכנדרני), ומורכבת מראש, צואר וגוף [ראה איור מס' 23 בסוף הכרך].

ראש הלמ"ד - שלמעלה מגוף האות, יש לעשותו כעין ו (ספר השם לרוקח עמ' קפד; אלפא ביתא (מליהוזה) ראשון; בית יוסף שם), ומלכתחילה יש לעשות (שלחן ערוך הרב שם ב; משנת סופרים שם) ראשו עגול לימינו, ובשמאלו זוית (אלפא ביתא שם), כמו ראש האות ו (ראה ערך ו: צורתה. שלחן ערוך הרב שם; משנת סופרים שם), ומלכתחילה (משנת סופרים) יעשה על ראשו שני תגים למעלה (תיקון תפילין, ל; אגור שם, בשמו; אלפא ביתא שם ושם; בית יוסף שם; משנת סופרים שם), מימין תג גדול ומשמאל קטן (בית יוסף שם, בשם ר"י אסכנדרני).²

שכתב שאין לעשות לה תגים (מיוחס לרשב"א מנחות כט ב).

שם, בדעת הרשב"א. 1. ל, טורים תתנו-תתסח. 2. ויש מהראשונים

דברים שם; מדרש רבי עקיבא על אותיות גדולות בבתי מדרשות ב עמ' תפ; מחזור ויטרי (הורוויץ) עמ' 683 מכת"י ר"י טוב עלם; קרית ספר למאירי ב א; ועוד); ויש מוסיפים למ"ד של וְהִלָּטָא (ויקרא יא ל. מסורה קטנה במקראות גדולות שם; מנחת שי שם, בשם מקצת ספרי הדפוס, ושאינו בכ"י מדויקים, ולא בשום נוסח של אלפא ביתא רבתי), ושל לְגִלְגֵּלְתָם (במדבר א כב. מחזור ויטרי שם), ושל יִשְׁרָאֵל (דברים לד יב. קרית ספר למאירי שם, ושם, בסוף ב בשם יש סופרים דווקנים), ושל לִינִי (רות ג יג. מסורה קטנה שם, בשם מדינחאי, וראה מנחת שי שם, שדחה) ושל לְסִרְבָּה (ישעיהו ט ו. מחזור ויטרי שם, מנחת שי שם, בשם נוסחא מדויקת), ושל לְה' (דניאל ט ט. דקדוקי הטעמים (בער ושטראק) נוסח ב עמ' 48).

אותיות קטנות בין האותיות הקטנות (ראה ערך הנ"ל: שם) הוזכרה למ"ד של לֹא (איכה א יב. מסורה גדולה ריש ויקרא; מדרש רבי עקיבא על אותיות קטנות בבתי מדרשות ב עמ' תפ), ויש שכתבו למ"ד של אֱלִיכָם (איכה שם. מחזור ויטרי (הורוויץ) עמ' 684 מכת"י ר"י טוב עלם), ויש שכתבו למ"ד של עֲלִינִי (צפניה ג יא. דקדוקי הטעמים נוסח ב שם) ⁴.

הברתה ושימושה

הברתה למ"ד היא מאותיות הלשון, דטלנ"ת (יצירה ב ג; זוהר א פ א, בסתרי תורה, ושם ג רכח א, ברעיא מהימנא), ומבטאים אותה בקצה הלשון כשהיא נדבקת בתחילת השורה העליונה של השיניים (הרקמה ב; ר"י ברצלוני ליצירה שם), וכשהלשון מוגבהת במקצת (כן משמע מצחות, אותיות ל), ולכן פעמים שלמ"ד מתחלפת בנו"ן (הרקמה ז; רש"י בראשית כה ג, ויקרא יט טז, ועוד) ובדל"ת (תוספות פסחים קיט א ד"ה כמצודה), ככל האותיות שמוצאיהן ממקום אחד (רש"י שמות כח כב, ושם ויקרא שם, ועוד) כמו בכתוב: לַעֲשׂוֹת לוֹ נֶשֶׁכָּה (נחמיה יג ז), שפירושו: לשכה (רש"י ישעיהו כא טו), ופעמים שלמ"ד מתחלפת ברי"ש (הרקמה שם; רש"י ויקרא שם, ואיוב ו כה; רמב"ן שמות כב טו).

שימושה למ"ד היא מאותיות השימוש בכל"ם ומשמשת במקום אל (ראה מזרחי ויקרא א א), ובמקום על (רש"י שמות ד כו), ובעוד מובנים (ראה הרקמה ו) ⁵.

כשמנוקדת למ"ד שבתחילת תיבה הנקודה בפתח, פעמים שמובנה כמו "לא", ולכן לענין נדרים, האומר לחברו: לחולין שאוכל לך, הרי הוא כאומר: "לא חולין" יהא מה שאוכל לך, אלא קרבן, שנאסר על ידי כך בהנאתו, לסוברים כן (ראה ערך נדרים. ראה משנה נדרים י ב, וגמ' שם יא א), ועל פי זה יש מהראשונים שהיה מדקדק לומר בתפילות של עשרת-ימי-תשובה (ראה ערכו) "זכרנו לחיים" בשוא ולא בפתח, כי "לחיים" בפתח משמע "לא חיים" (תשב"ץ קטן קיט, ואגור תתפו, וטור או"ח תקפב, בשם מהר"ם מרוטנבורג; מנהגים (טירנא), ראש השנה) ⁶.

עשאו כמין יו"ד, נחלקו אחרונים: יש פוסלים (אור ישראל (ליפשיץ) מו, וטנ-נד; שנות חיים צא); ויש מכשירים (תשובות מכמה רבנים באור ישראל מז-נ; דברי חיים ב יו"ד קלא; קסת הסופר ה, לשכת הסופר ס"ק יז), אף לכתחילה לא הקפידו אלא שלא יקצרו, אבל רשאי להאריכו יותר משיעור וי"ו (מקדש מעט על דעת קדושים בקונטרס א"ב על הלבוש ל סק"א). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שצואר הלמ"ד מכוון כנגדו וזקוף (כתרי אותיות תפילין לר"י החסיד; תיקון תפילין שם, ואגור פה, לפי הגהות מנחת סולת שם), וכן המנהג (מקדש מעט שם).

• ויש סוברים שחלק האות שלמעלה מן הלמ"ד הוא כפוף למטה (רש"י סנהדרין קו ב ד"ה במגדל, בשם רבו מפי השמועה) לפניה (אלפא ביתא (מילהויזן) ראשון, שלישי ואחרון; בית יוסף שם).

גוף הלמ"ד גוף האות למ"ד הוא בצורת האות כ"ף כפופה (ראה ערך כ, ד; צורת כ כפופה. התמונה א ל; אגור פה, בשמו; אלפא ביתא (מילהויזן) ראשון ואחרון; בית יוסף שם, בשם הר"י אסכנדרני, דהיינו תהא עגולה מאחוריה (אלפא ביתא (מילהויזן) ראשון; בית יוסף שם, בשם הר"י אסכנדרני; משנת סופרים שם), לצד ימין (משנת סופרים שם). ומכל מקום אינו ממש צורת האות כ"ף כפופה, אלא קרוב לצורה זו (גן המלך קיד; קהלת יעקב (קרלין), שו"ת או"ח ד), ויהא המושב קצר מן הגג (קול הרמ"ז י), ולא ימשיכו אלא מעט (משנת סופרים שם, בשם קהלת יעקב) ³; ויש שכתבו שנהגו למושכו עד כנגד מחציתו של הגג (ערוך השלחן שם טז); ויש שכתבו שלא ימעט את המושב התחתון מרוחב הגג אלא קצת (מאיר עיני סופרים ז, בשם בעל צמח צדק; עבודת היום שם); ויש שנהגו לכתוב למ"ד בלא מושב ממש, אלא שירכה מתעגלת בשיפוע לשמאל, והיא עומדת על חודה (תמונת האותיות עמ' כז ואילך ומסורת האותיות עמ' לז, בדעת הרבה ראשונים, וצילומים מספרי תורה ישנים שנכתב כן), וכן אמרו במדרש, שלמ"ד אין לה ישוב (תדשא ב).

כתב ספרדי כתב הספרדי הלמ"ד יש לה בראשה כמין יו"ד קטנה מעט, וצוארה זקוף ודק למעלה, ועקום מעט לאחוריו במקום דיבוקו בנקודה שעליו, וגופה לצד ימין אינו עגול ממש, אלא הוא כעין רי"ש שרגלה קצר, ויוצא ממנו קו באלכסון משופע לצד שמאל (מור וקציעה לו). וכתבו אחרונים שבכתב זה הלמ"ד מתעקם מעט לצד אחוריו לימין בסוף הדקות שלו ונעשה עב מעט (מור וקציעה שם), ובימינו לא נהגו הסופרים בעיקום ועיבוי זה.

למדין מיוחדות

אותיות גדולות בין האותיות הגדולות שישנן בתורה ובנביאים ובכתובים (ראה ערך אותיות: אותיות גדולות וקטנות) נמנתה בספרי המסורה ובמדרשי האגדה למ"ד של: וַיִּשְׁלַכֶם (דברים כט כז. מסורה גדולה ריש בראשית וריש דברי הימים, ומסורה קטנה

תורה שלמה כט עמ' קנז-קס. על ספר תורה שנכתב בו למ"ד הפוכה, ראה: לקט הקמח (חאגיז) יו"ד, תחילת הלכות ס"י; לחמי תודה כח; נפש חיה יו"ד ער-עז. 5. על מחיקת למ"ד ושאר אותיות השימוש שלפני שם ה', ראה ערך מחיקת השם. 6. על השימוש בלמ"ד בתורת מספר שלשים ראה ערך אותיות:

3. ויש החולקים וסוברים שצורתה כצורת כ"ף כפופה ממש (לשכת הסופר ו; מלאכת שמים כ, בינה ס"ק כא, ומשנת סופרים שם, בדעת שו"ת הרדב"ז ד פב). 4. בין האותיות המשוונות שנהגו בהן הסופרים ואינן נהוגות עוד בימינו (ראה ערך אותיות: אותיות משונות) נמנו מספר סוגי אותיות משונות, ראה

לא בשמים היא¹

גילוי משמים שיש בו חידוש מצוה או פסיקת הלכה, אין בכוחו לשנות מהמסור בידנו

להלכה נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שאין פוסקים הלכה כבת קול (רמב"ם יסודי התורה ט ג, לפי הכסף משנה שם; חקרי לב אה"ע נט, על פי רש"י שבת קח א ד"ה מאי, ורמב"ם שם), ולא בגילוי של רוח הקודש (רדב"ז בית הבחירה ו יד; כפות תמרים סוכה לב ב ד"ה נקטם; תורת נביאים א; משפט כהן צו ז), ואפילו לא על פי נבואה, ונביא שאמר בדין מדיני תורה שה' ציווה לו שהדין כך הוא והלכה כדברי פלוני, הרי הוא נביא שקר, שהרי הוא בא להכחיש את התורה שאמרה לא בשמים היא (רמב"ם שם ד, ובפירוש המשניות, בהקדמה), וכן בפירושי התורה, חכם שפירש פירוש בתורה, ואמר נביא שה' אמר לו פירוש אחר, אין שומעים לו (פירוש המשניות לרמב"ם שם). ויש מן הראשונים שכתבו יותר מזה, שהאמת היא כפי שאמרו מן השמים באותו גילוי, ואף על פי כן אין מכריעים להלכה כפי האמת, אלא כפי שמורה שכלם של החכמים, שההכרעה בדיני התורה נמסרה להם (כן משמע מחינוך תצו, ודרשות הר"ן ז,א), ואף על פי שיודעים שאין האמת כדבריהם, כך הוא ציווי התורה ללכת אחרי הדבר ששכל החכמים נוטה אליו (כבוד חכמים (מסיר ליאון) עמ' 131).

• ויש סוברים שפוסקים הלכה כבת קול (כן משמע מתוספות עירובין ו ב ד"ה כאן, ויבמות יד א ד"ה רבי, ובבא מציעא נט ב ד"ה לא, ועוד), כל שלא יצאה לכבוד חכם בלבד (תוספות עירובין שם, בתירוצו הראשון, ויבמות שם, בתירוצו הראשון, ועוד); ויש שכתבו שדוקא אם אינה כנגד דעת רוב החכמים, שזה נגד התורה שאמרה אחרי רבים להטות, אבל במקום שבת קול מכריעה כרוב חכמים, אפילו החכמים החולקים על הרוב מחודדים יותר, שעל זה לא אמר הכתוב אחרי רבים להטות (ראה ערך רוב), פוסקים כבת קול (תוספות ותוספות רא"ש ברכות נב א ד"ה רבי; תוספות ותוספות רא"ש עירובין שם, בתירוצו השני, ועוד). וכן יש מן הראשונים סוברים שמכריעים בספקות על פי נבואה (מאירי בהקדמה לאבות), ומפרשים פירושים בתורה על פי נבואה (כוזרי ג מא), ופוסקים הלכה על פי רוח הקודש (מהריב"ל ג קטו, ומשפט כהן שם, בדעת הראב"י לולב ח ה, ובית הבחירה ו יד), ועל פי שאלת חלום (כן משמע מכל סימני שו"ת מן השמים).

ספק שאין בו הכרעה מן האחרונים יש מחלקים, שבמקום שחכמי התורה יכולים להכריע את הספק, אין פוסקים על פי גילויים משמים, אבל בספק שאין בו הכרעה, כגון דבר שנחלקו בזמן הסנהדרין, ועמדו במחלוקתם בלא הכרעה, פוסקים על פי גילויים משמים, וכמו שפסקו הלכה כבית הלל נגד בית שמאי על פי בת קול (ראה לעיל), שלא היה מי שיוכל להכריע במחלוקתם (כן מצדד בשם הגדולים, גדולים, רבנו יעקב החסיד; כן משמע מדרכי הוראה (אליאשברג) ח), והרי עיקר טעם דעה זו ידענו כבר קודם אותו גילוי משמים. ובזמן שלאחר הגאונים אין ביד חכמי הדור להכריע הלכה, ולפיכך אם הופיעה רוח הקודש על גדול הדור יש לסמוך על

חידוש והזכרת הלכה גילוי משמים - נבואה (ראה ערכו. ראה להלן), רוח הקודש (רבנו גרשום תמורה טו א; כפות תמרים סוכה לב ב ד"ה נקטם; תורת נביאים א)², בת-קול (ראה ערכו. ראה להלן), אות ומופת (כן משמע מרמב"ם יסודי התורה ט ד), מלאך המלמד תורה ומגלה דינים (מור וקציעה כד), אורים-ותומים (ראה ערכו. כן משמע מתורת הנביאים א, על פי עירובין מה א) ושאלת חלום (שבלי הלקט קנו) - אין מחדשים מצוה או הלכה על פיו (כן משמע משבת קד א, ומגילה ב ב, ויומא פ א, וירושלמי מגילה א ה; רמב"ם שם א), ולא מזכירים על ידו הלכה שנשתכחה (תמורה טז א) לאחר פטירת משה רבנו (כן משמע ממנהרש"א שם; סדר משנה שם ד; חתם סופר או"ח רח), ושלשת אלפים הלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה, ואמרו לו ליהושע שישאל עליהן - מן השמים (מנהרש"א שם) - אמר להם לא בשמים היא (גמ' שם), שנאמר: אֵלֶּה הַמִּצְוֹת (ויקרא כז לד), ודרשו: אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה (תורת כהנים בחקותי פרק יג ז; ירושלמי שם; שבת ומגילה ויומא ותמורה שם; רות רבה שם; מיוחס ליונתן ויקרא שם), ונאמר: לֹא בַשָּׁמַיִם הִיא (דברים ל יב. רמב"ם שם), שלא נשתייר הימנה - מן התורה - בשמים (דברים רבה ח ו), שכבר ניתנה לנו כולה (רבנו גרשום תמורה שם), ואין בה חסרון, ואין הקדוש ברוך מחליף בה דבר (רב ניסים גאון ברכות יט א)³.

הכרעה במחלוקת חכמים א: על פי הרוב, ויצאה בת קול שהלכה כמותו, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שלא בשמים היא, ואין משגיחים - בשום (תוספות עירובין ו ב ד"ה כאן, ופסחים קיד א ד"ה דאמר, וחולין מד א ד"ה ורבי) - בת קול, שכבר ניתנה תורה מהר סיני, וכתוב בה: אֲחֲרֵי רַבִּים לְהִטָּת (שמות כג ב. רבי יהושע בבבא מציעא נט ב), ואין בתורה ספק שנצטרך בו לראיה מן השמים (רב ניסים גאון ברכות יט ב; שיטה מקובצת בבא מציעא שם, בשמו), ולא אמרה תורה - במקום שיש מחלוקת בדין - ובאת אל הנביא, אלא: וְכָאֵת אֶל הַפְּתָנִים הָלֹזִים וְאֶל הַשֹּׁפֵט (דברים יז ט). פירוש המשניות לרמב"ם, הקדמה לפירוש). ואף על פי שיצאה בת קול שהלכה כבית הלל במחלוקתיהם עם בית שמאי (ראה עירובין יג ב), לדעה זו אין משגיחים בה (ברכות נא ב; עירובין ו ב - ז א; פסחים שם; חולין שם).

• ויש אומרים שמביאים ראיה מבת קול (רבי אליעזר בבבא מציעא שם), וכן אמרו שהלכה כבית הלל, לפי שיצאה בת קול שהלכה כמותם (כן משמע מסתמא דגמ' בעירובין ופסחים וחולין שם). אלא שאף לדעה זו, כתבו ראשונים שיש שאין הולכים אחר בת קול, כגון אותה בת קול שיצאה ואמרה שהלכה כרבי אליעזר במחלוקתו עם חכמים (בבא מציעא שם), שאין הלכה כמותה, שלא יצאה אלא לכבודו של רבי אליעזר, וסותרת לכתוב: אחרי רבים להטות (תוספות ר"י שירליאון ותוספות רא"ש ברכות שם).

אין לומר עליה לא בשמים היא (יפה תואר חיי שרה, דף שנה ע"א). 3. על איסור בל תוסיף נביא שהוסיף מצוה, ראה ערך בל תוסיף: הוספת מצוה חדשה; על נביא שהורה לעבור על אחת ממצוות האמורות בתורה לפי שעה,

אותיות בתורת מספרים, וערך גימטריא: בחשבון האותיות. לא בשמים היא. 1. לג, טורים תתס-תתפב. 2. שיש בה גילוי חדש, אבל רוח ממרום השורה על האדם להכינו וליישר דעתו להבין דבר משום פלפול, ודאי

ממנו הלכה (תורת נביאים שם), שנבואה המבררת את המציאות אינה הוראה, אלא עדות, ועל זה לא נאמר לא בשמים היא (בית שערס יו"ד שלב), ואין זה נוגע לדיני התורה וההכרעה בהם, אלא הוא כמו שאר הדברים הנעלמים שנביא מגלה (סדר משנה יסודי התורה שם), וכמו שמצינו באלהיו הנביא, שבהרבה דברים אמרו שהוא עתיד לברר את הספקות במציאות (ראה ערך אליהו: התרתו את הספקות), ומכל מקום במקום שצריכים עדות גמורה, ואין די בבירור המציאות, כמו בדיני עונשים, שגזרת הכתוב היא: על פי שני עדים וכו' יקום דבר (דברים יט טו), וכגון שבא נביא ואמר שפלוגי הרג את הנפש או חילל את השבת, אין פוסקים על פיו אף בספק במציאות, ואין מענישים את החוטא על פי גילוי משמים (חסדי דוד שם; תורת נביאים שם; בית שערס שם)⁴.

• ויש סוברים שאף בספק במציאות אין פוסקים על פי גילוי משמים (כן משמע מתוספות יום טוב יבמות טז ו; תוספת יום הכפורים יומא עה א; ועוד) שאין להכריע שום ספק על פי הנבואה (בית מאיר בתשובת צלעות הבית א); ומהם שכתבו שדווקא השומעים מנביא או מבעל רוח הקודש בירור בספק במציאות אינם רשאים לשמוע לו, אבל הנביא או בעל רוח הקודש עצמו רשאי לסמוך על מה שנגלה לו (מצפה איתן שם; תשורת שי א טז).

נביא שאמר הלכה בשם חכם, אם אי אפשר לברר הלכה בשם חכם שכך אמר החכם, אין שומעים לו (שו"ת חתם סופר או"ח רח; שני אליהו ב ד, בדעת הרמב"ם), שכיון שהדבר נודע לנו באמצעות נבואה, הרי זה בכלל לא בשמים היא (שני אליהו שם).

בית המקדש בניין בית-המקדש (ראה ערכו) ועשיית כלי-המקדש וכליו (ראה ערכו), עושים אותם על פי נביא (חתם סופר בשו"ת או"ח רח, ושם יו"ד רלו, ותורת משה שמות כה ט; תפארת ישראל מדות ג א; בית שערס יו"ד שלב; משפט כהן צב) - אף באופנים שאין פוסקים על פי גילוי משמים (ראה לעיל) - שנאמר: כָּל אֲשֶׁר אָנִי מְרַאֶה אוֹתָךְ אֶת תְּבִנֹת הַמִּשְׁכָּן וְאֶת תְּבִנֹת הַמִּזְבֵּחַ כֹּל כְּלֵי וְכֵן תַּעֲשֶׂהוּ (שמות כה ט), ודרשו חכמים: וכן תעשו - לדורות (שבועות טו א), ופירשו שכמו שהראה הקדוש ברוך הוא למשה את תבנית המשכן, כך לדורות מראה הקדוש ברוך הוא לנביאים את תבנית המקדש, ובונים את המקדש על פיהם (חתם סופר שם ושם; בית שערס שם). ואף על פי שבשאר מצוות אין שומעים לנביא לשנות, מצות בניין בית המקדש ועשיית כליו ניתנה כך מתחילה, על מנת שיהיה אפשר לשנות בעשייתם על פי נבואה (תורת משה שם), וזהו ששנינו: כִּי אִם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל שְׁבִטֵיכֶם (דברים יב ה), דרוש על פי נביא (ספרי ראה סב), שבענייני מזבח, וכן כל ענייני תכנית המקדש ובניינו, מסור לנביא להודיעם, או אף לדרוש ממנו שישאל מן השמים בנבואה לבררם (ראה לעיל. משפט כהן שם)⁵.

הכרעתה, ומכל מקום חכם אחר המביא ראיות על פי התורה, יכול לחלוק על מה שאמר אותו חכם על פי רוח הקודש, שלא בשמים היא (שם הגדולים שם).

וכן יש מן האחרונים שכתב גילוי משמים הבא להכריע בספק ששני הצדדים ידועים אלא שאין בו הכרעה, אפשר להכריע על פיו, שאין כאן חידוש תורה ממש, כיון שהספק בשני צדדיו בנוי על פי התורה, ולכן פסקו הלכה כבית הלל על פי בת קול (ראה לעיל), ולא אמרו לא בשמים היא אלא במקום שאין ידועים כלל סברות צדדי הספק, שזה כתורה חדשה, ולכן לא יכלו לחדש ההלכות שנתשכחו בימי אבלו של משה (ראה לעיל. משפט כהן צב, ועף הדר סעיף לד, ואגרות הראיה א עמ' קכד).

לשאול אף לסוברים שפוסקים על פי נבואה ורוח הקודש, מכל מקום אין נביא רשאי לשאול עליו (ראש דוד פרשת נצבים וילך בשם ר"מ גלנטי, ומשפט כהן צב, בדעת התוספות; ערוך לנר סוכה מד א, בדעת רש"י); ואם שאל, אפילו נענה, אין לחדש או לפסוק הלכה על פי מה שנענה, ולכן אין הלכה כרבי אליעזר, שהבת קול יצאה מן השמים רק לאחר שאמר: מן השמים יוכיחו (ראה בבא מציעא שם. משפט כהן שם).

בטעם שמסרה התורה הכרעת הספקות לחכמים ולא לנביאים, יש ראשונים שביארו שהוא לפי שהנביאים אינם מתנבאים בכל עת, ואם הכרעת הספקות תהיה תלויה בנביאים, הרי שבזמן שלא תהיה נבואה לא יהיה אפשר לפשוט את הספקות; ועוד, שטוב שתימסר ההכרעה לחכמים שיסכימו עליה בטעם וראיה, משתימסר לנביא שפעמים שהוא מוחזק לנביא על פי אות, והאות אפשר שיהיה בכישוף (דרשות הר"ן שם); ומן האחרונים יש שביארו שאם היינו שומעים לנביא בדבר הלכה, יכול לבוא מזה עקירת כל התורה, שיש לחוש שיבוא אדם ויעשה מופתים בתחבולות ובכישוף, וישנה את כל המצוות שבתורה, ולפיכך קבע הקדוש ברוך הוא כלל שלא בשמים היא, ואין נביא רשאי לחדש דבר (שו"ת חתם סופר או"ח רח).

ספק במציאות ספק במציאות הנוגע להלכה - ובכלל זה ספק בטבע הדברים, כגון אם הקובע סעודה על יין, קביעות היא (תורת נביאים ב, על פי ברכות לה ב) - והתבררה המציאות על פי גילוי משמים, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שפוסקים הלכה על פי אותו גילוי (משנה למלך אישות ט ו; ברכי יוסף או"ח לב ד; חקרי לב אה"ע נט; חסדי דוד אהלות ד יג; מהר"ץ חיות בתורת נביאים שם, ובחולין ה א; ועוד) - אף באופן שאילו נתגלתה הלכה כך, אין הולכים אחריה - שאין זה פסק הלכה על פי גילוי משמים, אלא בירור מצב הדברים, אף על פי שנובעת

נביא, כגון לברר על בהמה קודם שחיתתה שאינה טריפה, שנמצא כל הדין נסמך עליו, אין סומכים על נביא (בית שערס יו"ד שלא).⁵ על דברים נוספים שנעשים על פי נביא, ראה ערך נביא.

ראה ערך הוראת שעה וערך נביא. ⁴ ויש שכתב שאין שומעים לנביא בספק מציאות אלא בספק שבדרך כלל אפשר לברר בלי נבואה, אלא שעכשיו אין אדם יודע אותו מלבד הנביא, אבל בספק במציאות שאי אפשר לברר אלא על פי

לֹא חֲצִיף אֵינִישׁ¹

חזקה שאדם אינו עושה מעשים שיש בהם חוצפה, בתורת ראייה המבררת מהו המעשה שעשה, ולעניין חשש שיעשה מעשה להבא

החזקה וגדרה

כמה מעשים נזכרו בתלמוד ש"לא חציף איניש" - אין אדם חצוף לעשותם (גיטין פז ב, וקדושין מה ב, ובבא בתרא לג ב, ושם לו א), וכתבו ראשונים שחזקה היא שאין אדם חצוף לעשות אותם מעשים (ראה ערך חזקה ג - בטבע האדם. רמב"ם טוען ט ו; פסקי רי"ד ועליות דרבנו יונה ורי"י קרקושא וריטב"א בבא בתרא לג ב; רשב"ש תקעד), וביארו אחרונים בגדר החזקה שהיא חזקה הבאה מכוח רוב (ראה ערכו. פרי מגדים יו"ד א משבצות זהב סק"י; שו"ת חתם סופר אה"ע א מט).

בדיני תורה חזקה זו, סומכים עליה אף באיסור תורה (כן משמע מרבינא בקדושין מה ב). וכן מדין תורה יש סומכים עליה להוציא ממון, כגון לעניין עדים החתומים על השטר, שמן התורה הרי הם כמי שנחקרה עדותם (ריש לקיש בכתובות יח ב, וגיטין ג א), וגובים בשטר, ואין צריך לקיים את החתימות (גיטין שם), שאין אדם חצוף לזייף שטר (רש"י שם ד"ה נעשה; פסקי רי"ד שם). וכן שטר שכתוב בו שמת פלוני, יש סוברים שמתירים את אשתו להינשא אפילו אין השטר מקויים (רמב"ן ורשב"א יבמות קכב ב; מאירי שם, בשם חכמי הדורות וגדולי הדור; ריטב"א שם א, בשם הר"ם; מגיד משנה גרושין יג כח, בדעת הרמב"ם; שו"ע אה"ע יז יא), שבעדות אשה הקלו חכמים לסמוך על דין תורה שאין אדם חצוף לזייף שטר (רמב"ן ורשב"א ומאירי שם; ריטב"א שם, בשם הר"ם). ומכל מקום מדרבנן חששו ואמרו שלא לסמוך על החזקה לעניין שטרי ממון, והצריכו חכמים לקיימם (גמ' שם).

בגוי חזקה זו, נחלקו בה אחרונים אם נאמרה רק בישראל, ולא בגוי (הגהות יעב"ץ קדושין מה ב, ושאלת יעב"ץ א לב; שו"ת חתם סופר שם; בית שלמה אה"ע מז; שו"ת הרי"מ אה"ע יב), שישראל ביישנים הם (ראה ערך ישראל: במעלות ובמידות), ואילו הגויים עזי פנים (ראה ערך גוי: טבעו. יעב"ץ שם ושם); או שנאמרה אף בגוי (כן משמע מבנימין זאב כח, ושו"ת מהרי"ט א יב).

כשרבו הרמאים חזקה זו תלויה בטבע בני אדם באותו זמן, ובזמן שנראה שרבו הרמאים, אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות, ואין אומרים על הבא לפנינו שאינו רמאי משום "לא חציף איניש" (כן משמע מהמאירי בבא בתרא לג ב).

מעשה שהיה לנו לתלות שנעשה באופן מסוים, מוכיחות אחרת משום ש"לא חציף איניש" לעשותו בעניין אחר, יש שמחמת ראיות אחרות אין הולכים אחרי חזקה זו (מרכבת המשנה טוען ט ו), כגון הקוצץ דקל של חברו, וטוען שחברו אמר לו לקוץ את הדקל, שהוא חייב לשלם את דמיו (כן משמע בבבא קמא צא ב, ורמב"ם חובל ז יג; טור חו"מ שפב; רמ"א שם א), יש מן הראשונים סוברים שהוא אף כשקצץ את הדקל, באופן שאין אדם חצוף לעשותו אם לא אמר לו חברו לקוץ, לפי שלדעתם חזקה שאין אדם עשוי לומר לקוץ את דקלו (רמב"ן בבא בתרא לג ב, בשם יש אומרים), ונמצא שחזקה זו עומדת כנגד חזקת "לא חציף איניש" (מרכבת המשנה טוען שם); ויש פוטרם, שאף על פי שגם לדעתם חזקה שאין אדם אומר לקוץ את דקלו, והקוצץ את הדקל

אפילו יש לו מגו (ראה ערכו) המסייעו לומר שחברו אמר לו לקצצו, אינו נאמן, שאין אומרים מיגו כנגד חזקה זו, מכל מקום אם קצצו בעניין שאין אדם חצוף לקצוץ בלי רשות - פטור (רמב"ן שם; ריטב"א שם, בביאור הראשון).

כשהוכיח מי שעשה מעשה חוצפה, יש שאין אומרים בו "לא חציף איניש" באותו עניין, שהרי כבר הראה שהוא חצוף, כגון בהתרת-נדרים (ראה ערכו), אף על פי שאין פותחים לאדם בכבוד אביו ואמו, לומר לו: אילו היית יודע שעקב הנדר יזלזלו באביך ואמך, היית נודר - שאין אדם חצוף לומר שהיה נודר למרות כן (ראה הלן: שם), וחוששים שיאמר שהיה נמנע אף על פי שאינו אמת, ונמצא שאין הנדר ניתר (ראה ערך התרת נדרים: בפתח) - המדיר את אביו ואמו מנכסיו - שנחשב לחוצפה (כן משמע מנדרים סד ב, ותוספות שם ד"ה כיון, ופירוש הרא"ש שם ד"ה הכי, ורי"ן שם ד"ה תנן) - ניתן לפתוח לו בכבוד אביו ואמו כדי להתיר את הנדר (כן משמע מהמשנה שם; טושי"ע יו"ד רכח יא), שכיון שהחציף פניו להדיר אביו ואמו, אם אינו מתחרט חרטה גמורה, יחציף פניו אף בשעת ההתרה לומר שלא היה נמנע מלידור משום כבודם (תוספות שם; רא"ש שם).

כסברא בביאור סברת "לא חציף איניש" יש שהיא משמשת כסברא בביאור הכתוב, שיש לומר שאין הכתוב מדבר אלא באופן הרגיל, ולא באופן שאין אדם חצוף לעשותו, כגון דרשת חכמים: תָּבֵל תִּחְבֹּל (שמות כב כח), אין לי אלא שמשכנו ברשות - כי סתם חבלה על פי בית-דין (ראה ערכו) הוא, שלא שכיח שאדם יהיה חצוף להיכנס לבית וליטול מטלטלים שלא ברשות (רש"י בבא מציעא לא ב ד"ה שלא ברשות) - משכנו שלא ברשות מנין, תלמוד לומר חבל תחבל, מכל מקום (גמ' שם).

החשוב חוצפה

כמה דברים אמרו בהם שהם חשובים חוצפה, ואין אדם חצוף לעשותם:

- אין אדם חצוף להיכנס לרשותו של חברו בלא רשות, לקחת משם דברים שחברו לא הרשה לו לקחתם (כן משמע בבבא בתרא לג ב, ושם לו א, ורמב"ם טוען ט ו, וטור חו"מ קלז), שהרי הבעלים יכולים להוציאו משם, והוא ירא להיכנס לשם (נמוקי יוסף שם לג ב), וחושש שיתבייש מאנשים (רמ"ה שם לו א), ולפיכך כל שנטל פירות מרשות חברו שלא בדרך גניבה, יש לתלות שברשות נטלם (כן משמע מתוספות שם לג ב ד"ה לא; כתוב שם לראב"ד שבעות מו ב).

- טענת שקר, בפני מי שמכיר בשקר, חשובה חוצפה, ואין אדם טוען כן, ולפיכך תולים שטענתו היא אמת, כגון האב שאמר שקידש את בתו, ואינו יודע למי קידשה, ובא אדם ואמר - בפני האב (כן משמע מרש"י קדושין סג ב ד"ה אף; רבנו ירוחם כב ב; רמ"א אה"ע לו כב) - "אני קידשתי את בתך", נאמן, שאדם ירא לטעון כך בשקר, שמא האב יכחישו (רש"י ורבנו יהונתן ורי"ן שם, על פי משנה שם)².

- אין אדם חצוף לטעון טענת שקר, כשהאמת עשויה להתגלות

לא חציף איניש. 1. לג, טורים תתפג-תתקו. 2. ויש הסוברים שטאמן אף שלא

שאינן כותבים אלא ללווה או מוכר מוכר, שאפשר שאדם יאמר שהוא אחר על מנת לזייף את השטר (רמב"ם מלוה כד ג; רשב"א שם א; טוש"ע חו"מ מט ב, ושם רלח א), וביארו אחרונים שאין החשש אלא מדרבנן (מהרשד"ם אה"ע נט), שמן התורה נאמן אדם ב"לא חציף אניש" (כן משמע ממהרשד"ם שם).

בדבר שבערה אף בדבר שבערה סומכים על חזקת "לא חציף אניש", כגון אב שאמר: קידשתי את בתי, ואינו יודע למי קידשתי, ובא אחד ואמר: אני קידשתי - נאמן (משנה קדושין סג ב; רמב"ם אישות ט יב; טוש"ע אה"ע לו כא). ובפירוש הדבר נחלקו תנאים ואמוראים:

• יש סוברים שנאמן אף לכנוס (סתם ברייתא בגמ' שם; רב אסי בגמ' שם, וירושלמי שם ג ז; רב הונא בשם רב בירושלמי שם; רבי יוחנן בירושלמי שם), שאינו חצוף לומר בשקר שהוא המקדש, שהוא ירא שמה יכחישינו האב (רש"י שם ד"ה אף), וכן הלכה (רמב"ם שם; טוש"ע שם).

• ויש סוברים שאינו נאמן אלא לתת גט (רב בגמ' שם; שמואל בירושלמי שם), שאין אדם חוטא ולא לו, אבל לכנוס אינו נאמן, שמה יצרו תקפו (רב בגמ' שם).

שם אביו לסימן גט שנחתם תחתיו: יעקב, וידוע שזה כתב ידו של ראובן בן יעקב, ואין זו חתימתו של יעקב, אין חתימה זו כלום, ואין תולים שזו חתימת ראובן, ועשה את שם אביו לסימן - וסימן יכול לשמש כחתימה (ראה ערך שטר) - שאין אדם חצוף לעשות את שם אביו סימן לחתימתו (כן משמע מגיטין פז ב, ובבא בתרא קסא ב).

בחשש להבא

בכמה מקומות סמכו שלא יחציף אדם לעשות מעשה, או חששו שלא יעשה מעשה שאין אדם מחציף פניו לעשותו:

• שטר שאינו מקויים שביד המלוה, אף על פי שאינו מועיל לגבות בו (ראה ערך קיום שטרות), שאם הלווה מכחישו - נאמן, ואם מודה בו - אינו צריך לשטר (רמב"ם שבת עט א), מכל מקום חשוב כדבר הראוי לתשמיש, שחייבים על הוצאתו בשבת (כן משמע מאב"י בגמ' שם עח ב - עט א), וביארו ראשונים הטעם, שאין אדם חצוף לומר בשקר שהוא מזויף, שירא שמה יבואו עדים ויקיימו את השטר ונמצא כפרן (ראה לעיל: החשוב חוצפה), וכן הוא מתבייש לומר שפרעו, שיאמר לו המלוה: מה לשטרך בידי, ונמצא שהשטר גורם לכך שאין הלווה כופר בחוב (רמב"ם שם).

• הלוקח מקח, ואינו יודע ממי לקח, ותבעוהו חמשה בני אדם, וכל אחד מהם אומר שהוא זה שמכר לו, שלהלכה אינו חייב לשלם לכל אחד מהם, אלא מניח דמי המקח ביניהם ומסתלק (רבי טרפון במשנה יבמות קיח ב; רמב"ם מכירה כ ב; טוש"ע חו"מ רכב ב), כתבו ראשונים בטעם שאינו כפקדון, שאם אינו יודע מי הפקיד אצלו, פשיעה היא וחייב לשלם לכולם (ראה ערך פקדון), שבמקח אינה פשיעה, שלא היה לו לחוש שמה יתבעוהו אדם אחר מלבד המוכר, שרגילים לתבוע דמי המקח מיד (רמב"ם בבא מציעא לו ב; רשב"א וחיידושי הר"ן שם א), ואין אדם חצוף לתבוע דמי המקח מיד אחר המקח, כשהוא אינו המוכר (רמב"ם שם; רשב"א שם).

(כן משמע מבכורות לו א-ב; מהרשד"ם אה"ע נט; פני יהושע כתובות כח א, וגיטין ג א), ולכן אין אדם חצוף לזייף שטר (כן משמע מרש"י גיטין ג א ד"ה נעשה, ופסקי רי"ד שם) - ולפיכך שטר הבא לפנינו, מן התורה גובים בו (גיטין שם, ורש"י שם), אלא שחכמים הצריכו לקיימו (ראה ערך קיום שטרות. גמ' שם).

• אין אדם חצוף לעשות מעשה של זלזול באביו, כגון למנות את אביו לשליח (קדושין מה ב), ואף לא לדבר מצוה (תורה לשמה רסח, על פי גמ' שם), ואפילו היא מצוה שמוטל על האב לסייע בה לבנו (כן משמע מהרמב"ן שם, ורשב"א שם בשם תוספות, ותוספות רא"ש שם; שבות יעקב ב קעז, על פי גמ' שם), ואב שקידש אשה לבנו, ואין ידוע שבנו שלחו לקדש עבורו, אין חוששים כלל לקידושין (גמ' שם). בזמן הזה, יש מן האחרונים מצדדים לומר שאין זו חוצפה לעשות את אביו שליח, ועוד כתבו שכולם ממנים את אביהם שליח לקדש להם אשה, ואדרבה, לקדש על ידי אחרים היא חוצפה (בני דוד (פאלקון) אישות כד יח); ויש מן האחרונים הסוברים שאף בזמן הזה אין אדם חצוף למנות את אביו שליח לקדש לו אשה (כן משמע מצדקה ומשפט אה"ע כה; פרי צדיק כג).

• מעשה שאם אינו עושהו כראוי, נמצא שהוא מכשיל אחרים באיסור, אין אדם חצוף לעשותו אם אינו יודע לעשותו כראוי, וזה הטעם שהשוהט שאין ידוע אם הוא מומחה, ואינו לפנינו לבדקו, בדיעבד שחיתתו כשירה (ראה ערך שחיטה), שתולים שמומחה הוא, שאילו לא היה יודע היטב הלכות שחיטה, לא היה חצוף לשחוט (פרי מגדים יו"ד א משבצות זהב סק"ו).

לעבור עבירה בפריהסיא, יש מהראשונים סוברים שהדבר ספק אם אדם חצוף לעבור (כן משמע מריטב"א בפרהסיא כתובות כד ב), ולדעתם זהו שנסתפקו בנושא כפיו ככהן אם מעלים אותו משום כך לכהונה, שאפשר שזר (ראה ערכו) - העובר בעשה אם ישא כפיו (ראה ערך זר: בנשיאת כפים) - אינו חצוף לשאת כפיו (גמ' שם); ויש מהאחרונים סוברים שהספק הוא במעשה המיוחד לכהנים, שהדבר ספק אם זה חצוף לעשות אותו מעשה בפריהסיא (כן משמע משו"ת מהרי"ט א קמט, ופני יהושע כתובות שם).

דינים שהחזקה משמשת בהם

להחזיק ממון חזקת "לא חציף אניש" מועילה באופנים שונים להחזיק ממון, כגון ביורד לשדה חברו ואכל פירותיה פחות משלש שנים - שאילו היה טוען שקנה את השדה, לא היה נאמן (ראה ערך חזקת קרקעות: חזקת שלש שנים) - ובעל השדה טוען שבגזל לקחם, והיורד אומר שברשות אכל - שמכר לו את הפירות, (רשב"ם בבא בתרא לג ב ד"ה אמר רב זביד; טוש"ע חו"מ קלו א), או שהיה אריס בשדה (רבנו גרשום שם; רשב"ם שם), או שהשדה היתה ממושכנת לו לאכול פירותיה (רבנו גרשום שם) - נאמן היורד, ופטור מלשלם על הפירות שאכל (גמ' שם; רמב"ם טוען ט ו; טוש"ע שם), שאין אדם חצוף לאכול פירות שאינם שלו (ראה לעיל: החשוב חוצפה. גמ' שם; רמב"ם שם).

בכתיבת שטר (ראה ערכו), שכותבים ללווה אף על פי שאין המלוה עמו, ולמוכר אף על פי שאין הלוקח עמו (משנה בבא בתרא קסז ב), כתבו ראשונים

סוברים שהטעם הוא, מפני שאין אדם חצוף לומר שלא היה נמנע בשביל כך ויאמר שהיה נמנע אף על פי שאינו אמת, ונמצא אין נדרים ניתנים יפה, שאין הנדר נעקר מעיקרו (אביי בגמ' שם, ור"ן ד"ה אמר אביי).

• בהתרת-נדרים (ראה ערכו), שאין פותחים לאדם בכבוד המקום, לשאול אם היה נודר אילו היה יודע שהוא מקל בזה בכבוד המקום (משנה נדרים סד א; טושי"ע יו"ד רכח י), שהנודר כאילו נודר בחיי המלך (ר"ן שם ד"ה אמר ר' צדוק; טושי"ע שם), יש מהאמוראים

לא טובה השמועה¹

אדם שיוצא עליו קול שהוא עובר על איסורי עריות

פי לוא טובה השמועה (שמואל א ב כד) הוא בקשת עלי מבניו שלא יעשו מעשים שאינם טובים, אלא כיון שהזכיר הכתוב העניין בלשון לאו, הסמיכו לו חכמים שיש להלקות אדם שיוצאת עליו שמועה לא טובה (כן משמע מסמיכה לחיים שם).

• ויש סוברים - שהלימוד לימוד גמור הוא - והמלקות על שמועה לא טובה, מדברי קבלה הן (כן משמע מרש"י שם ד"ה על, ורמב"ם שם; שער אפרים סד; מהר"י אסאד שם), וכתבו, שאף לסוברים שמניין המלקות במכת מרדות אין לו שיעור קבוע (ראה ערך מכת מרדות), על שמועה לא טובה לוקים ארבעים (שער אפרים שם; מהר"י אסאד שם).

התראה מי ששמועתו רעה לוקה בלא התראה (רש"י סנהדרין כו ב ד"ה ארבעין).

הקראה בתלמוד אמרו על אחד האמוראים שבשעה שהלקו אדם משום לא טובה השמועה, היה מר זוטרא קורא לפניו את הכתוב: אל בני וגו' (מר זוטרא בקדושין שם, והפוסקים השמיטוהו), שממנו למדו את חיוב המלקות (ראה לעיל) - ולא את הכתוב שקוראים כשמלקים את שאר הלוקים: וְהַפְּלֵא ה' אֶת מִכְתָּף וְגו' (דברים כח נט). ראה ערך מלקות. כן משמע מפסקי רי"ד שם) - כדי להודיע שעל שמועה לא טובה הוא לוקה (רש"י קדושין שם ד"ה ומקרי; תוספות ר"י הזקן שם; פסקי רי"ד שם), ולא יצא עליו לעז שעבר על איסור חמור יותר (כן משמע מים של שלמה שם ד כב).

היכן נוהג מלקות על שמועה לא טובה נוהגות בכל מקום (רמב"ם שם), היינו אף בבית דין שבחוץ לארץ שאינם סמוכים (כן משמע מב"ח חו"מ ב), ומלקים אף בזמן הזה (כן משמע מר"ף שם, ורא"ש שם ד כג, וטושי"ע אה"ע קעח כ), ובזמן שאין יכולת ביד בית דין להלקות, מחמת שלטון הגויים, או מפני קרוביו של הנידון, גוערים בו בניזיפה, ומאיימים עליו שאם לא יתנהג כשורה, סופו שיבדילוהו לרעה וידחוהו (ים של שלמה שם, על פי ריב"ש רסה).

נידוי וביזוי מי שיוצאות עליו שמועות רעות בענייני עריות, מנדים אותו (כן משמע משו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם ה, והגהות מימוניות שם, וריטב"א מועד קטן יז א, על פי גמ' שם), ומותר לבזותו (מגילה כה ב, לפי רש"י שם ד"ה דסני ורמב"ם שם).

תלמיד-חכם (ראה ערכו) שיוצאות עליו שמועות רעות בענייני עריות, נחלקו בדינו:

• יש סוברים שלא הותר לבזותו, שתלמיד חכם יש להסתיר בזיונו ואסור לבזותו בפרהסיא (ראה ערך כבוד חכמים: פרטי הכבוד. כסף משנה שם, ובית יוסף חו"מ ב, על פי מועד קטן שם; סמ"ע שם סק"ח).

הדין אדם ששמועתו רעה, כלומר שיוצא עליו קול שהוא עובר עבירות (רש"י קדושין פא א ד"ה על; תוספות ר"י הזקן שם) באיסורי עריות (רמב"ם סנהדרין כד ה), ומעשיו מכוערים אצל השומעים עד שיאמרו על אותה השמועה שאינה טובה (מאירי שם), אבל אין עדים שעבר עבירה (תשובות הגאונים (שערי תשובה) קעט, והובא ברבנו ירוחם כג ב; תוספות סנהדרין ט ד"ה לרצונו, ושם כו ב ד"ה ארבעין; מאירי קדושין שם), מלקים אותו (גמ' שם; רמב"ם שם; טור חו"מ ב) בית דין (רמב"ם שם), שנאמר: אַל כִּנֵּי פִי לֹא טוֹבָה הַשְׁמָעָה (שמואל א ב כד. קדושין שם).

גדרו בגדר האיסור נחלקו ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שאיסור לאו מדברי-קבלה (ראה ערכו) הוא, להתנהג בקלות ראש עד שהבריות מרננות אחריו תמיד שהוא עובר עבירות, וכיון שעבר על לאו - לוקה (כן משמע מרש"י קדושין שם ד"ה על, ומאירי שם).

• ויש סוברים, שמלקים אותו משום שתולים שהקול אמת, ועבר על איסורי העריות שהוא חשוד בהם (כן משמע ממחר"ש הלוי יג, ומהר"ם מינץ (מאובן) י, ושואל ומשיב רביעאה ג קלב, וביאור הגר"א חו"מ ב סק"ד), ואף על פי שבשאר עבירות אין מלקים את העובר אלא על פי שני עדים (ראה ערך חיבי מלקיות: גדרם וחיובם), לענין עריות - שנפשו של אדם מחמדתן (חגיגה יא ב. מהר"ם מינץ שם) - יש לחוש יותר שהקול אמת (מהר"ש הלוי שם; מהר"ם מינץ שם; שואל ומשיב שם).

כשאין העם פרוצים בעריות המלקות על שמועה לא טובה, נחלקו בהם אחרונים:

• יש סוברים שהן בכלל העונשים שבית דין מענישים בהוראת-שעה (ראה ערכו), כפי ראות עיני הדיינים, כדי לעשות סייג לתורה, מחמת פרצת הדור (ראה ערך הוראת שעה: על פי בית דין. כן משמע מרמב"ם שם, לפי אורח משפט ב, וברכי יוסף שם אות ג, בשם ר"מ הלוי, וביאור הגר"א שם, לפי באר אליהו שם).

• ויש סוברים, שהמלקות נוהגות בכל זמן, אף כשאין העם פרוצים בעריות (רמב"ם שם, לפי ברכי יוסף שם, ומהר"י אסאד ב פט).

מקורו המלקות על שמועה לא טובה, נחלקו בהן הדעות:

• יש סוברים שמכת-מרדות (ראה ערכו) הן (תשובת רב האי ורב שרירא בפרדס לרש"י (עהרערייך) עמ' קי; ים של שלמה קדושין ד כב, וכתובות א כח; סמיכה לחיים יא, בדעת הרבה ראשונים), כדין העובר על דברי חכמים (רמ"ה קדושין פא א; ים של שלמה שם; סמיכה לחיים שם), שהדרשה שלמדו ממנה שלוקים אינה אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א. כסף משנה שם; ים של שלמה שם), שפשט הכתוב: אַל כִּנֵּי

אדם שיצא עליו קול שעבר פעם אחת על אחד מאיסורי עריות, אין מלקים אותו (כן משמע מתשובת רב האי ורב שרירא שם), ואין עונשים אלא אדם שיצא עליו קול שעבר כמה פעמים (כן משמע מרש"י קדושין שם; מאירי שם; ריב"ש שם), והרי הוא מוחזק כחשוד בעריות (כן משמע מהריטב"א שם, וריב"ש רס"ה).

האיסורים האיסורים שאם יצא עליהם קול חשוב הדבר כשמועה לא טובה הם כל איסורי ביאה, ובכלל זה הנחשד שבא על הפנויה, או על משכב זכר (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם קדושין שם).

יצא עליו קול שזינה עם אשת איש מסויימת, נחלקו הדעות:

• יש סוברים שאינו לוקה, כדי שלא יצא לעז על בניה שהם ממזרים (תשובת רב נטרנאי בתשובות הגאונים (שערי תשובה) א ו; תשובות הגאונים (שערי צדק) ג א ו).

• ויש סוברים שלוקה (כן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם שם; ר"י אלמדארי שם; תוספות סנהדרין ט ב ד"ה לרצונו, ורא"ש שם ג יג, לפי חקקי לב אה"ע סד)³.

• ויש סוברים שאף תלמיד חכם מותר לבזותו, מפני חלול-השם (ראה ערכו) הנגרם על ידו (כן משמע מתשב"ץ א ל). וכן כתבו ראשונים שמנדים אותו (כן משמע מרבי אברהם בן הרמב"ם והגהות מימוניות שם). ואף על פי שתלמיד חכם ססרה אין מנדים אותו בפרהסיא (ראה ערך כבוד חכמים: שם), מכל מקום על שמועות רעות בענייני עריות, שיש בהן משום חלול-השם (ראה ערכו) - מנדים (רבי אברהם מן החר שם)².

השמועה הקול היוצא על אדם, שמחמתו חשוב ששמועתו לא טובה, כתבו ראשונים שהוא קול שאינו פוסק (רמב"ם שם, על פי יבמות כה א; רמ"ה וריטב"א קדושין שם; רא"ש סנהדרין ג יג), היוצא במשך יום ומחצה או יותר (כן משמע מהרמב"ם שם, וסוטה ב יד), ובלבד שאינו יוצא על ידי אויביו הידועים של אותו אדם (רמב"ם סנהדרין שם; רמ"ה שם; מהרי"ק קפח).

אדם הפרוץ בעריות, ויש רגלים לדבר שעבר עבירה, אפילו לא יצא עליו קול שאינו פוסק, הרי הוא לוקה (כן משמע מיבמות נב א; ריטב"א שם).

לא יהא חוטא נשפך¹

אין זה ראוי שירויח חוטא מחטאו

(ראה ערכו), שיש מהתנאים סוברים שחייב קנס כדין האונס ומפתה בתולה (רבי יהודה במשנה כתובות לו ב), ויש מהאמוראים שביארו טעמם, כדי שלא יהא חוטא נשכר (רבה בגמ' שם).

• יש שמשמעותה היא שחוטא שקנסתו התורה, ראוי לחייבו בקנס זה מדרבנן אף באופנים שמדין תורה הוא פטור, כגון האונס ומפתה גיורת (ראה ערכו), שנתגירה כשהיא קטנה, שחייב קנס (ראה ערך גיורת: קנסה), שיש מהאמוראים סוברים שנותנים לה את הקנס מיד בקטנותה, אף על פי שאם תגדיל ותמחה תתבטל גרותה למפרע (ראה ערך גרות: בגר קטן), כדי שלא יהא חוטא נשכר (אב"י בגמ' שם יא א, לפי הרמב"ם ורא"ה ורשב"א וריטב"א שם), ולכן אף על פי שמן התורה אין לה קנס עכשיו, חייב בקנס מדרבנן (ריטב"א שם).

• ופעמים שהשתמשו בלשון זו במובן אחר: שלא יהא חוטא עדיף ממי שלא חטא, כגון מה שאמרו תנאים: בדין היה שתהא מנחת-חוטא (ראה ערכו) טעונה שמן ולבונה, שלא יהא חוטא נשכר (רבי שמעון בסוטה טו א, ומנחות ו א), להקל במנחתו יותר משאר מנחות (רש"י סוטה שם ד"ה שלא).

לשון זו נזכרת במשנה ובתלמוד בכמה מקומות במשמעויות שונות:

• משמעותה העיקרית היא שאין זה ראוי שירויח חוטא מחטאו, כגון בגזלן שהקדיש את הבהמה הגזולה לקרבן, שהעמידו חכמים את הבהמה ברשותו כדי שיחול ההקדש - לסוברים כן (ראה גיטין נה א-ב) - שלא העמידוה ברשותו אלא בשעת ההקדש, ולא למפרע משעת הגזלה, שאם כן יהא חוטא נשכר, ולכן אינו זוכה בגיזות וולדות שלפני ההקדש (רבה בגמ' שם ב; רמב"ם גיילה ב ח).

• במשמעות דומה היא משמשת אף לומר שאין זה ראוי שירויח חוטא מן העונש המוטל עליו בעקבות חטאו, כגון לעניין חיובו של האונס (ראה ערך אונס ב) נערה בתולה לשאת את אנוסתו (ראה ערך הנ"ל: חובתו לקחת האנוסה לאשה), שאביה של האנוסה יכול לעכב שלא יישאנה (ראה ערך הנ"ל: שם), ויש מהאמוראים שאמרו שדין זה נלמד מסברא, שלא יהא חוטא נשכר (אב"י בכתובות לט ב), שהרי אילו לא היה אונסה לא היה יכול לישא אותה אלא מדעת אביה (ראה ערך אב א: זכויות האב. אהבת ציון שם).

• יש שמשמעותה היא שאין זה ראוי שייפטר חוטא מחיובו כתוצאה מתקנת חכמים או מגזירתם, כגון האונס ומפתה שבויה

לא יהא טפל חמור מן העיקר¹

דבר הטפל לחברו, אינו חמור ממנו בדיניו

מהעיקר, ובמקום שנמצאת קולא בעיקר, מקילים אף על הטפל (כן משמע מתוספתא מעשר שני (ליברמן) ב יז, וגמ' מנחות צא ב), כגון

איש שעשתה מעשים שמחמתם יש לחוש שזינתה, אם היא נאסרת לבעלה ולנחשד, ראה ערך כעור.

לא יהא חוטא נשכר. 1. לג, טורים תתקיו-תתקכו.

לא יהא טפל חמור מן העיקר. 1. לג טורים תתקכו-תתקלה.

הכלל וגדרו

דבר שיש בו עיקר וטפל, אי אפשר שיהיה הטפל חמור בדיניו

2. על פסולו לעדות של מי שיצאה עליו שמועה לא טובה, ראה ערך חשוד; על מינויו לשליח ציבור, ראה ערך שליח צבור; על מי שיצאה עליו שמועה לא טובה, ועשה תשובה, אם מועילה התשובה לפטרו מעונש, ואם אחרי שנפסל חוזר להכשרו לעדות או להיות שליח צבור, ראה ערך תשובה. 3. על אשת

איסור הפרי למדים מבכורים (ראה ערכו) למעט משקים, אבל את איסור הקליפה אין למדים מביכורים (תוספות הרא"ש קדושין נו ב).

הטפל

ה"טפל" וה"עיקר" שנאמר בהם הכלל, מצינו אותם בכמה אופנים: תולדה ועיקר תולדה של דבר, היא טפילה, ואינה חמורה מן העיקר, כגון ולדות-קדשים (ראה ערכו) שקדושתם היא מחמת אמם, הולדות טפלים הם לאמם (בכורות יד ב, ורש"י ד"ה טפל וד"ה עיקר), וכן תמורה (ראה ערכו) היא טפילה לעיקר הקרבן (תוספתא מעשר שני (ליברמן) ב יז; זבחים מט א), וכן הלקוח בכסף מעשר-שני (ראה ערכו), טפל הוא למעשר שני עצמו (תוספתא שם; גמ' שם).

קרבן החלוק מותר קרבן הפסח, שהוא קרבן שלמים (ראה ערכו), ערך מעיקרו מותרות, וערך קרבן פסח, יש מפרשים שאינו חשוב טפל לפסח (רש"י זבחים מט א ד"ה שלמים), שאין קדושת שלמים נמשכת מכוח קדושת הפסח, אלא שכן הוא בעיקר הקדש הפסח, שמותרו הוא שלמים (קהלת יעקב פסחים נא, בשם בנן), ולפיכך חמור מותר הפסח מהפסח (ראה ערך מותרות). וכן "אחד עשר" של מעשר בהמה (ראה לעיל: הכלל וגדרו), יש מפרשים שאינו חשוב טפל לעשירי שהוא מעשר, וחמור הוא ממנו (ראה לעיל: שם), לפי שקרבן שלמים הוא (תוספות זבחים מט א ד"ה פסח); ויש מפרשים שאחד עשר של מעשר חשוב טפל לעשירי, ומכל מקום חמור הוא מן העיקר, לפי שקרבן שלמים הוא (כן משמע מראב"ה, תשובות וביאורי סוגיות תתקסד).

טפל במציאות דבר הטפל במציאות אינו חמור מן העיקר, כגון העזרה טפילה היא להיכל (ראה ערכו) לענין שחיטת שלמים (ראה לעיל: שם), לפי שאמר הכתוב: וְשִׁחֲטוּ פֶתַח אֹהֶל מוֹעֵד (ויקרא ג ב), תלה הכשר העזרה משום שהיא בפתח אהל מועד, הרי אהל מועד עיקר, ועזרה טפל (זבחים סג א, ומנחות ח ב, ורש"י זבחים שם ד"ה שנאמר, ותוספות זבחים שם ד"ה שכן, ומנחות ח א ד"ה מנחה).

הלמד מחברו דבר הלמד מחברו, הלמד טפל הוא לעיקר, ולא יהא הדבר הלמד חמור מן המלמד (כן משמע מזבחים מח ב), ואף דין הכתוב בלמד, אין המלמד יכול להיות קל ממנו, אם עיקר הדין נלמד מן המלמד (שאגת אריה צד). לכן חטאת (ראה ערכו) שהיא טפילה לעולה (ראה ערכו) לענין דין שחיטת צפון - ואף על פי שהחטאת חמורה מעולה, שהחטאת מכפרת על חיבי-כריתות (ראה ערכו). כן משמע מהגמ' שם - לפי שדין שחיטת צפון בחטאת נלמד מעולה (ראה ערך חטאת: הקרבתה ואכילתה).

איסור דרבנן איסורו שאיסורו הוא משום דבר האסור מן משום איסור התורה, לא יהא חמור מן העיקר האסור מן התורה (פני תורה יהושע שבת טז א), כגון שומנו של גיד-הנשה (ראה ערכו), שאיסורו הוא משום גופו של גיד (ראה ערך הנ"ל: הגיד), השומן טפל לגיד (רשב"א חולין פט ב; מאירי שם צו א; ריטב"א שם פט א), וכן קנוקנות לסוברים שאין איסורם אלא משום הגיד (ראה ערך הנ"ל: שם) טפלים הם לגיד (רשב"א שם צב ב; מאירי שם). לפיכך יש סוברים שאין השומן או הקנוקנות אוסרים בתערובת בנותן טעם, שכן הגיד עצמו אינו אוסר בתערובת, ולא יהא טפל חמור מן העיקר (תוספות שם פט ב ד"ה אם, ושם צו א ד"ה שאני, בשם ר"י בר"מ, ושם צט ב ד"ה והלכתא; תורת הבית הארוך ג ג, בשם יש מי שאומר; סמ"ק רג, בשם ר"י ב"ר נתן).

הלקוח בכסף מעשר-שני (ראה ערכו) שנשטמא, שאין אומרים שייקבר, אלא ייפדה (ראה ערך פדיון מעשר שני), כמעשר שני עצמו (תנא קמא בתוספתא שם).

וכן במקום שנמצאת חומרא בטפל, מחמירים כך אף על העיקר, שלא יהא הטפל חמור מן העיקר, ולכן שלמים (ראה ערכו) ששחטם בהיכל (ראה ערכו) - כשרים, שלא יהא טפל חמור מן העיקר (זבחים סג א; מנחות ח ב), שכיון שהעזרה (ראה ערכו), שהיא טפילה להיכל (ראה להלן: הטפל), ראויה לשחיטה (ראה ערך עזרה וערך שחיטה ב), קל וחומר שההיכל כשר (כן משמע מרש"י זבחים שם ד"ה לא יהיה).

ויש מהתנאים והאמוראים החלוקים על כלל זה (כן משמע מרבי יהודה בתוספתא שם; רבי מאיר בשביעית ז ב, לפי מהרש"ם א קפג; מר זוטרא בריה דרב מרי בזבחים מח ב, וגמ' שם מט א, לפי זבחי אפרים שם מה א, וזבחי צדק מנחות ח א; זבחים סג א, לפי טוב טעם ודעת קמא רעה), ואף לסוברים את הכלל, ישנם יוצאים מן הכלל, כגון במעשר-בהמה (ראה ערכו), שאם קרא לתשיעי עשירי, ולעשירי תשיעי, ולאחד עשר עשירי, שלשתן מקודשין, התשיעי נאכל במומו, והעשירי מעשר, ואחד עשר קרב שלמים (משנה בכורות ס א), שדורשים את הכתוב: הָאֶחָד (במדבר טו ה) - לרבות אחד עשר של מעשר, שהוא טעון נסכים (ראה ערכו), ואף על פי שהמעשר עצמו אינו טעון נסכים (ראה ערך הנ"ל וערך נסכים: מנחות צא ב, ורש"י ד"ה זה וד"ה שיהא).

חומרות חכמים אף בחומרות דרבנן באיסורי תורה, לא באו חכמים להחמיר על הטפל יותר מעל העיקר (לקח טוב (צהלון) יז, וקובץ הערות סו, על פי תוספות פסחים לח א ד"ה רבי), שכיון שהתורה לא עשתה את הטפל חמור מן העיקר, אין חכמים מתקנים דבר שאין כמותו בתורה (קובץ הערות שם).

דינים מתקנת אף בדינים שכל כולם אינם אלא מדרבנן, אין הטפל חמור מן העיקר, כגון באיסור מעשה-שבת (ראה ערכו) - כגון המבשל בשבת, שהתבשיל אסור באכילה (ראה ערך מעשה שבת) - שהאיסור על העושה את המלאכה אינו יכול להיות קל יותר מהאיסור על אחרים (שו"ת חתם סופר יו"ד רכג; רב פעלים או"ח יז).

טעם הכלל "לא יהא טפל חמור מן העיקר", נחלקו בו הדעות:

- יש סוברים שמדין קל-וחומר (ראה ערכו) הוא, ולפיכך בקדשים (ראה ערכו), דבר הלמד מ"לא יהא טפל", אינו חוזר ומלמד בהקש (ראה ערכו), לסוברים שדבר הלמד בקל וחומר, אינו חוזר ומלמד בהקש בקדשים (ראה ערך הקש: היקש ושאר מידות. כן משמע מתוספות זבחים נ ב ד"ה אלא, ונה א ד"ה מה עולה).

- יש סוברים ש"לא יהא טפל" אינו לימוד קל וחומר, ודבר הלמד מ"לא יהא טפל", חוזר ומלמד בהיקש, אף בקדשים (חידושי רבי עקיבא איגר שם נה א; קרן אורה שם ושם), ואף אינו חשוב לימוד, אלא סברא הוא (קרן אורה מנחות ח א).

כשיש טעם מקומות מסויימים שיש בהם טעם להחמיר על החמיר על הטפל יותר מן העיקר, אין אומרים בהם "לא יהא טפל", כגון בערלה שיש סוברים שמשקים היוצאים מן הפרי מותרים, ואילו משקים היוצאים מקליפת הפרי אסורים, ואף על פי שאיסור הקליפה טפל הוא לאיסור עיקר הפרי, מחמירים על הטפל, כיון שיש טעם בדבר, שדווקא את

לא יהיה קדש; לא תהיה קדשה¹

איסורים הנכללים באיסור קדש וקדשה הנזכרים בכתוב

יניחו לבת ישראל לשבת בקובה של זונות, ולא יניחו בבני ישראל קדש המזומן למשכב זכור (רבי עקיבא בגמ' שם, לפי הרמ"ה שם; ספרי שם, לפי הראב"ד שם, ורמב"ן דברים שם, ובהשגות לספר המצוות שורש ה ול"ת שנה)⁴, ואין בית דין לוקים אם עברו על לאו זה, לפי שאינם עושים מעשה (ראה ערך לאו שאין בו מעשה. חינוך תקע).

• ויש מפרשים שהלאוים נאמרו על ביאת עבד על בת ישראל, וביאת ישראל על שפחה (אונקלוס שם; רבי עקיבא בגמ' שם, לפי חידושי הר"ן שם; כן משמע מתוספות גיטין מא ד"ה לישא, וקדושין כא ב ד"ה בביתא, ובבא בתרא יג א ד"ה כופין, ויראים לד וסמ"ג לאוין פ; חרדים מל"ת ז, בשם שאר פוסקים מלבד הרמב"ם)⁵, ומוני המצוות העומדים בדעה זו מנו את שניהם בלאו אחד (יראים שם; סמ"ג שם; סמ"ק רצא), ששניהם ענין אחד (סמ"ג, ברמזי המצוות שם; מהרש"ל לסמ"ג שם). בגדרי הלאוים בעבד ובשפחה נחלקו אחרונים בדעת ראשונים: יש סוברים ששני הלאוים נוהגים בין בישראל הבא על השפחה, ובין בעבד הבא על בת ישראל, שכל שאין קדושין תופסים חשוב קדשות, אלא שהזכר עובר ב"לא יהיה קדש", והנקבה ב"לא תהיה קדשה" (רש"י בבא בתרא שם, בדעת התוספות); ויש סוברים ש"לא יהיה קדש" לא נאמר אלא בישראל הבא על השפחה, ו"לא תהיה קדשה" לא נאמר אלא בעבד הבא על בת חורין (מהר"ם לובלין גיטין שם, בדעת התוספות; חידושי חתם סופר בבא בתרא שם), אלא ששני הלאוים נאמרו בין לזכר ובין לנקבה, ולכן ישראל הבא על השפחה אף השפחה עוברת ב"לא יהיה קדש", שהרי אף היא חייבת במצוות (מהר"ם לובלין שם, וחידושי חתם סופר שם, בדעת התוספות); ויש סוברים שהלאוים לא נאמרו אלא על הישראל והישראלית, אבל השפחה והעבד לא הוזכרו על כך מצד עצמם, אלא שמצוים שלא להכשיל את ישראל משום לפני-עור (ראה ערכו. תפארת יעקב גיטין שם).

נאמר: לא תהיה קדשה מִפְּנוֹת יִשְׂרָאֵל, וְלֹא יִהְיֶה קֹדֶשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל (דברים כג יח), ונחלקו הדעות בפירושו הכתוב:

• יש מפרשים שלא תהיה קדשה הוא איסור שלא לבא על פנויה (ראה ערכו. כן משמע מספרי כי תצא רס ומיוחס ליונתן שם; רמב"ם בספר המצוות ל"ת שנה, ואישות בהקדמה ושם א ד, ונערה בתולה ב יז; רשב"ם דברים כג י; שו"ת הרשב"א א שיד; טור אה"ע כו)², כמו שנאמר: לֹא יִהְיֶה בָּזָה קֹדֶשׁה (בראשית לח כא. ספרי שם), שקדשה היא הנבעלת לשם זנות בלא קדושין (סמ"ג לאוין פ); ויש מפרשים: בלא כתובה ובלא קדושין (רמב"ם בספר המצוות שם, ובאישות בהקדמה), ולוקים על לאו זה (רמב"ם בספר המצוות שם, ואישות א ד, ועוד); ויש סוברים שהפנויה היא שעוברת בלא תהיה קדשה, אבל הבעל אינו עובר אלא משום לפני-עור (ראה ערכו) לא תתן מכשול (רבנו ירוחם כג א). לשיטה זו יש סוברים ש"לא יהיה קדש" לא נאמר על ביאת פנויה, אלא הוא אזהרה למשכב-זכור (ראה ערכו. רבי ישמעאל בסנהדרין נד ב, וירושלמי שם ז ז; ספר המצוות לרמב"ם ל"ת שנה), וכן הוא אומר: וְגַם קֹדֶשׁ הָיָה בְּאֶרֶץ עֲשׂוֹ כָּל הַתּוֹעֵבֹת הַגּוֹיִם (מלכים א יד כד. רבי ישמעאל בגמ' שם), ומשכב זכור תועבה הוא (רש"י שם ד"ה וגם קדש)³. ולדעה זו אין הכתובים נמנים במנין-המצוות (ראה ערכו) אלא בלאו אחד שלא לא תהיה קדשה (ספר המצוות שם), שלא תהיה קדש הוא כפל הלאו של משכב זכור (ספר המצוות שם; חינוך תקע); ויש סוברים שאף הלאו של "לא יהיה קדש" הוא על ביאת פנויה, שלא יהא האיש פרוץ לבעול פנויות (רשב"ם שם; רלב"ג שם), שלא יזנה (כן משמע מהמיוחס ליונתן שם); ויש מפרשים שקדשה היא המקודשת ומזומנת לזנות, וקדש הוא המזומן למשכב זכור (רש"י שם; ראב"ד לספרי שם), ויש ממוני המצוות שמנו האיסורים בשני לאוים (הלכות גדולות, הקדמה; ספר המצוות לרס"ג ל"ת קי-קיא).

• יש מפרשים ששני הלאוים לבית-דין (ראה ערכו) נאמרו, שלא

לא יומתו אבות על בנים וכו'

אין אדם נענש בעוון אבותיו או בניו

בדיני אדם

הלימוד אין לחייב אדם מיתה בעוון בנו או אביו, ככתוב: לֹא יוֹמָתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים עַל אָבוֹת אִישׁ בְּחֻטָּאוֹ יוֹמָתוּ (דברים כד טז). וכן כתוב באמציה בן יואש מלך יהודה: וַיִּדְּ אֶת עֶבְדֵי הַמִּפְּסִים אֶת הַמֶּלֶךְ אָבִיו. וְאֵת בְּנֵי הַמִּפְּסִים לֹא הָמִית בְּכָתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' לֵאמֹר לֹא יוֹמָתוּ

הערך שלפנינו דן על הכלל, שאין אדם נענש על עוון אבותיו או זרעו, שעל זה נאמר, לפי פשוטו של מקרא: לֹא יוֹמָתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וּבָנִים עַל אָבוֹת אִישׁ בְּחֻטָּאוֹ יוֹמָתוּ (דברים כד טז); ועל האופנים שאף על פי כן הוא נענש על זה. על פסול הקרובים לעדות, הנדרש מהמקרא: לֹא יוֹמָתוּ אָבוֹת עַל בָּנִים וגו', ראה ערך פסולי עדות.

אף לאנשים שאין קידושיהם תופסים בה (חינוך שם, בדעת הרמב"ן).⁵ ויש מהראשונים המפרש שאמנם הלאו נאמר בעבד ושפחה לישראל, ומכל מקום עיקר הלאו הוא אזהרה לבית דין, אלא שצירף לזה עבד ושפחה הבאים בישראל בדרך נישואין, מפני שהכל יודעים בעבד הזה שנשא בת ישראל שאין לו בה קידושין, ושהיא עמו כאשה עם בעלה, ואם כן היא קדשה לעיני השמש, ומחוייבים להפרישם (רמב"ן דברים שם, בדעת אונקלוס שם).

לא יומתו אבות על בנים וכו'. 1. לג, טורים תתקמג-תתקס.

לא יהיה קדש; לא תהיה קדשה. 1. לג טורים תתקלז-תתקמא. 2. על עיקר האיסור בביאת פנויה ועל גדרי האיסור, ראה ערך פנויה. 3. וכן בכלל פסוק זה אזהרה לנשכב על ידי בהמה (ראה ערך רובע ונרבע. רבי ישמעאל בגמ' שם), שאף זה בכלל תועבות הגויים (רש"י שם ד"ה כתועבות הגויים). 4. ויש סוברים לדעה זו שלא תהיה קדשה נאמר אף לבעול ולנבעלת עצמם, אלא שאינו נוהג בכל ביאת פנויה, אלא באשה שאין קידושין תופסים לבעול בה (חינוך תקע, בשם הרמב"ן), ולוקים שניהם על לאו זה, ומלבד זאת לאו זה הוא גם אזהרה לבית דין, שלא יניחו בישראל אשה מופקרת לזנות, לפי שסופה להיבעל

בנים וגו', לא הוצרך לפטור את האבות מעונש על חטא בניהם, שהרי הדבר פשוט שאם הכה הבן את אביו, או קלל אותו, לא נהרוג את האב, והשכל מחייב שלא יומתו אבות על בנים, או בנים על אבות, ולא בא הכתוב אלא להזהיר שלא יעלה על לב המושל לשפוך חמתו על הבנים בעוון האב, או על האב בעוון הבנים, שמנהג המלכים הקדמונים היה להרוג את בני המורדים, כדי שלא יקומו שונאים למלכות, ואסרה תורה למלכי ישראל להרוג את זה בשביל זה (ר"ן סנהדרין כז ב; ספורנו דברים כד טז. וראה מלבי"ם והעמק דבר שם. וראה דעת כהן יו"ד קצג).

• ויש חולקים וסוברים שמותר למלך להמית את קרובי המורדים בו (פירוש רבי יהודה החסיד ופירוש רבי חיים פלטיאל במדבר כז כא; שו"ת חתם סופר או"ח רח; תורת הנביאים ז; אבי הנחל (שפירא) דרוש יד לפרשת זכור); ומהם מוסיפים טעם, שאם לא יהרוג המלך את בני המורדים, יהיו כל ימיו בדאגה שלא ינקמו את מות אביהם, ויבוא לידי הטיית הדין מאימתם (פירושי רבי יהודה החסיד שם).

בקנס חכמים קנס שקונסים חכמים את העובר באיסור, יש מהאחרונים שכתבו שאין קונסים או מענישים אדם על עבירות בניו ובנותיו, מן הכתוב: לא יומתו אבות וכו' (ערוך לר סוכה נו ב. וראה מהרש"א בחידושי אגדות ורש"י שם. וראה צ"ח אליעזר י יז סק"ו). הלבנת פני חברו ברבים משום חטא שחטאו בניו, יש מהאחרונים שכתבו, שכיון שהמלכין פני חברו ברבים הוא כשופך דמים (בבא מציעא נח ב), הרי שאף על זה נאמר: לא יומתו אבות על בנים (שבות יעקב ב ב. ואפשר שאינה אלא מליצה).

בחרם ונדוי כשמטילים חרם או נידוי על עברייך, יש רשות ביד בית דין לגזור שלא ימולו ולא יקברו את בניו בכדי לגדור הדין; וכן יש סוברים שמגרשים את בניו מבית הספר (ראה ערך חרם א); המוחרם, וראה ערך נידוי פרטי הדין. וראה רמ"א אה"ע קנד כא; שו"ת הרשב"א המיוחסות רמז). וכתבו האחרונים שאין הדברים אמורים אלא בבנים קטנים, שהם תלויים ועומדים בזכות של אביהם, אבל לא בגדולים, שהם בני שר ועונש מחמת עצמם (ט"ז יו"ד שלד סק"ג).

וכן יש סוברים שמגרשים את אשתו של המוחרם מבית הכנסת (רמ"א יו"ד שלד ו. וראה שו"ת חתם סופר יו"ד שכב); ויש חולקים, שאם הוא חטא, מה חטאה היא (ראה ים של שלמה בבא קמא י ג).

בעיר הנדחת בכמה מקומות מענישים אף את הבנים בחטא אבותם, כגון בעיר הנדחת, שיש מן התנאים סוברים שהורגים את הטף שבה, ויש מהראשונים שפסקו כן להלכה (ראה ערך עיר הנדחת. וראה רמב"ם עבודה זרה ד ו). וביארו הראשונים בדעתם, שדווקא בעבודה זרה החמירה תורה להרוג קטנים בחטא אבותם, למען ישמעו וייראו הנשארם, כי יש אדם שבנו הקטן חביב עליו מגופו (מורה נבוכים א נד; רבי אהרן מלוניל באגרות הרמ"ה כז); או כדי למחות רושם עבודה זרה המביא לידי הפסד גדול (מורה נבוכים שם). וביארו האחרונים שהריגתם של אנשי עיר הנדחת אינה בגדרים של שאר עונש מיתת בית דין, ולפיכך מענישים בה אף את הבנים בעוון אבותם (תורת הנביאים ח דין עיר הנדחת; אבי הנחל יד דרוש לפרשת זכור).

ויש תנאים שחולקים וסוברים שאין הורגים את הטף שבעיר הנדחת, שהם דורשים שהמקרא: לא יומתו אבות על בנים וגו', לא

אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות כי אם איש בחטאו יומת (מלכים ב יד ה-ו, וראה דברי הימים ב כה ד). וכן הוא בדברי הנביאים: הַנֶּפֶשׁ הַחַטָּאָה הִיא תָּמוּת בֶּן לֹא יִשָּׂא בְּעוֹן הָאָב וְאָב לֹא יִשָּׂא בְּעוֹן הַבֵּן צִדְקַת הַצַּדִּיק עָלֶיָּה תִּהְיֶה וְרִשְׁעַת רִשְׁעוֹ הַרְשָׁע עָלֶיָּה תִּהְיֶה (יחזקאל יח כ).

וכך דרשו חכמים: איש בחטאו יומתו, אבות מתים בעוון עצמם, ובנים מתים בעוונות עצמם (ספרי דברים (פינקלשטיין) רפ). וכן דוד, שמסר את בני ונכדי שאול להריגה בעוון שאול (שמואל ב כא ח-ט), אמרו בתלמוד שהיתה במעשהו עקירת הכתוב: לא יומתו אבות על בנים וגו', אלא שעשה כן מפני שמוטב שתיעקר אות אחת מן התורה כדי שלא יתחלל שם שמים בפרהסיא (יבמות עט א. וראה סנהדרין מד א).

הלימוד מן המקרא שאבות ובנים אינם נענשים זה על חטאו של זה, הוא מסוף הכתוב: איש בחטאו יומתו, ואילו תחילת הכתוב: לא יומתו אבות על בנים וכו', נדרשת לענין אחר, לפסול עדות קרובים (ספרי דברים רפ; סנהדרין כז ב; בבא קמא פח א, וראה ערך פסולי עדות).

וכתבו הראשונים שאף מתחילת הכתוב: לא יומתו וכו', למדים שלא יומת אחד בחטאו של השני, שזהו פשוטו של המקרא ומשמעות הכתוב, שלא יומת הבן בעוון האב, ולא האב בעוון הבן (רס"ג דברים כד טז; הרי"ף בתשובה, הובא בשו"ת הרשב"א אלף קפה, ובמיוחסות קכה; רד"ק ורלב"ג מלכים ב יד ו; רמב"ן במשפט החרם, ובחשגות על ספר המצות שורש ב; שו"ת הרשב"א ב רל; ריטב"א יבמות עט א; ר"ן סנהדרין כז ב), ואין מקרא יוצא מידי פשוטו (רמב"ן משפט החרם שם; ר"ן סנהדרין שם בפירוש א').

וכמה ראשונים חולקים וסוברים שלא באה תחילת הכתוב אלא לפסול עדות קרובים בלבד (תוס' כתובות כט א ד"ה אלו, עבודה זרה לו ב ד"ה דכתיב; תוס' הרא"ש יבמות עו א; רבנו יונה סנהדרין שם, בתירוק ב; ר"ן סנהדרין שם, בתירוק ב; מהרש"א יבמות עט א).

ויש מהראשונים שכתבו, שהכתוב: לא יומתו וגו', אינו אמור על עונש בידי אדם, אלא על עונש בדיני שמים, אלא שלמדים מהם לדיני אדם, שאם אף בדיני שמים אינם חייבים עונש על חטא אביהם או בניהם, כל שכן בידי אדם (רבנו יונה סנהדרין כז ב).

באוחזים מעשה אבותם שמים מענישים את האוחזים במעשה אבותם (להלן: בדיני שמים) - בדיני אדם אין מענישים אותם על עוון אבותם (רשב"ם דברים כד טז; רד"ק שמואל כא א; רבנו יונה ור"ן סנהדרין כז ב), שאין בית דין יכולים להבחין בין אוחזים מעשה אבותם לאינם אוחזים, ובסתם, מחזיקים אותם כאינם אוחזים מעשה אבותם (רבנו יונה ור"ן שם).

בנים קטנים בנים קטנים, נראה מדברי הראשונים שאף אותם אין להעניש בחטא אביהם (ראה אגרות הרמ"ה מט). ויש מהראשונים שנראה מדבריהם שפעמים שהם נענשים, וכתבו בעובר על החרם שבזמן יהושע, שנאמר בו: וְהָיָה הַנֶּלְכָד בְּחָרָם יִשְׂרָאֵל בְּאֵשׁ אֹתוֹ וְאֵת כָּל אֲשֶׁר לוֹ (יהושע ז טו), שהוחרמו אף בניו ובנותיו הקטנים, שהם בכלל ממנו לגבי העונש (רד"ק שם).

מורד במלכות מורד במלכות, נחלקו בו אם המלך רשאי להמית את בניו:

• יש סוברים שאינו רשאי, וכתבו שהכתוב לא יומתו אבות על

בעונש שבידי שמים על חטאי האבות, שנאמר: פָּקֵד עוֹן אָבוֹת עַל בָּנִים וְעַל בְּנֵי בָנִים עַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רַבְעִים (שמות לד ז)³, ואין המקרא מדבר בבנים שאינם מחזיקים ברשעת אבותם, שעליהם כבר נאמר: וּבָנִים לֹא יוֹמְתוּ עַל אָבוֹת (דברים כד טז), אלא בבנים רשעים המחזיקים ברשעת אבותם (ראה מכילתא יתרו ו; ברכות ז א; סנהדרין כז ב; תרגום אונקלוס במדבר יד יח; תרגום ירושלמי השלם ותרגום יונתן שם), דהיינו שהם עוברים עבירות חמורות כמו אביהם (אבן ישראל (סלנטר) דרוש ז), ואפילו הן עבירות אחרות (ראה מהרש"א סוטה יג ב. וראה רמב"ן שמות כ ה).

ויש סוברים שהבנים נענשים דווקא כשהם עוברים באותו סוג עון שעבר עליו אביהם (שו"ת ר"ש לאניאדו החדשות דרושים עמ' רלג; ארץ חמדה למלבי"ם בראשית ד יד. וראה בית יצחק (שמלקס) דברים לג כח).

ויש מן הראשונים שכתבו שאפילו אין לבנים אלא מחשבה לעבור עבירה, הם נענשים עבור עון האבות (רבי חיים פלטיאל שמות כ ה, בשם מהר"ח).

על בנים אלו האוחזים מעשה אבותם אמרו: וְאֵף פְּעֻלַּת אֲבוֹתָם אִתָּם יִפְקֹד (ויקרא כו לט), דהיינו בזמן שעוון אבותם בידם (ספרא בחקתי ב; סנהדרין כז ב, ותורת חיים שם). וכן נזכר בנביאים בכמה מקומות עונש לבנים בעוון אביהם, כגון וּמִשְׁלֵם עוֹן אָבוֹת אֶל בְּנֵיהֶם אֲחֵרֵיהֶם (ירמיה לב יח. וראה רש"י ורד"ק שם); אֲבֹתֵינוּ חָטְאוּ אִינֶם וְאֵינָם וְאֶנְחֵנוּ עֲוֹנוֹתֵיהֶם סָבְלָנוּ (איכה ה ז. וראה רבי אברהם אבן עזרא שם ורד"ק ישעיהו נג ד).

בטעם שפוקדים על הבנים את עוון אבותם, יש שכתבו שכוון שהם אוחזים ברשעת אבותם הרי הם כחלק וענף מאביהם (גור אריה שמות כ ה, ותפארת ישראל לח).

בתלמוד אמרו שר' יוסי בר חנינא מנה גזירות שגזר משה רבינו על ישראל, ובאו נביאים וביטלו אותן, וכלל בהן את המקרא שאמר משה רבנו: פוקד עון אבות על בנים, ובא יחזקאל וביטל גזירה זו, שנאמר: הִנֵּפֶשׁ הַחֲטָאָה הִיא תָמוּת (יחזקאל יח ד. מכות כד א). וכתבו האחרונים שהדברים אמורים אפילו באוחזים מעשה אבותיהם בידיהם (מהרש"א שם, וראה ערוך לנר שם); ויש שכתבו שדווקא על החוטא בשוגג אמר יחזקאל, שלא תיענש אלא הנפש החוטאת בלבד (יערות דבש דרוש י, בשם האר"י).

סוג העונש פקידה שאמרו שהבנים נפקדים בעוון אבותם, יש סוברים שהכוונה שאין הקדוש ברוך הוא מאריך להם אף (ראה מכילתא דרשב"י שמות כ ה; ראה אבן עזרא שמות שם; רבי חיים פלטיאל שמות שם ד"ה כי; רבי יוסף בכור שור שם; חזקוני שם; מאירי סנהדרין כז ב); וכמה ראשונים כתבו שנפרעים מהם עוונותיהם ועוון אבותם (רש"י סנהדרין שם ד"ה כשאוחזין; רד"ק ירמיה לא כח; רמב"ן שמות שם; אברבנאל שמואל ב כא א).

עונש הבנים, יש סוברים שאינו אלא יסורים, ולא מיתה, שמיתה התמעטה מ"איש בחטאו יומתו" (בית אלהים שער התשובה י); והרבה סוברים שיש שהם נענשים אף במיתה (ראה רד"ק שמואל ב כא א; רשב"ם דברים כד טז; שו"ת מהרלב"ח עו).

סוגי החטאים החטא שפוקדים עליו את הבנים, יש מהראשונים שכתבו, שאינו אלא חטא של עבודה זרה (מורה נבוכים

הנידחת הוא מדבר (ילקוט שמעוני דברים רמז תתפת, בשם ספרי. ובספרי בכל הדפוסים אינו נמצא)².

בהוראת שעה משום הוראת שעה (ראה ערכו) מצינו כמה מקרים שהענישו בנים בעוון אביהם:

- דוד מסר בני ונכדי שאול להריגה על עוון שאול (שמואל ב כא ח-ט), והסכימה שכינה על ידו (ראה יבמות עט א, וריטב"א שם), כדי שלא יהיו האומות אומרות אין אומה זו ראויה להידבק בה, שהרי פשטו ידיהם בגרים ליטול מזונותיהם, ולא עשו בהם נקמה (רש"י שם ד"ה ואל), והיא כהוראת שעה (אגרות הרמ"ה מט; ריטב"א שם; מאירי שם). וזה כמו שבית דין שמכים ועונשים שלא מן התורה (ראה ערך בית דין: כח בית דין, וערך הוראת שעה: על פי בית דין. ריטב"א שם. וראה דעת כהן יו"ד קצג).

- וכן הרגו את טפס של אנשי יבש גלעד, בשביל עוון האנשים שלא התייצבו במצפה (שופטים כא ו), משום הוראת שעה (אגרות הרמ"ה מט).

- יש מהראשונים שנראה מדבריהם שאף על הגוי נאמרה אזהרת: לא יומתו, שלא יומתו בניו בעונו (ראה יד רמה סנהדרין נט א, ואבני נזר או"ח תקח, בדעתו).

- ויש סוברים שאזהרת לא יומתו אינה אלא בישראל, אבל בגוי אין איסור (קול יעקב (שאל) דרוש שמיני דף כו טור ב, בשם מורו (בעל בתי כהונה); עולת שמואל (קונפורטי) מטות כו א. וראה כלי חמדה דברים אות א, שופטים אות ו), וכמו שמצינו בדוד, שרצה לנקום בבני אדום ומואב על חטא אבותם (ראה בראשית רבה ויצא עד טו. קול יעקב שם). ואף לדעתם, גר תושב בכלל האזהרה (כלי חמדה שופטים שם).

בדיני שמים

כשאנשים עושים מעשה אבותם אף בדיני שמים, אין הבנים נענשים בעוון אביהם (ראה ספרא בחקתי ב; ראה ברכות ז א, סנהדרין כז ב).

יש מהראשונים שכתבו שהוא בכלל המקרא: אִישׁ בְּחַטָּאוֹ יוֹמְתוֹ (דברים כד טז. ראה רמב"ם תשובה ו א; רבנו יונה ומאירי סנהדרין כז ב. וראה משך חכמה דברים כד טז); ויש סוברים שהמקרא: אִישׁ בְּחַטָּאוֹ יוֹמְתוֹ, אמור בדיני אדם דווקא (ראה רבי אברהם בן עזרא דברים כד טז; ראה רבנו יונה סנהדרין כז ב, בלשון ראשון; רשב"ם וחזקוני דברים כד טז; רד"ק ואברבנאל שמואל ב כא א; פירוש רבי אברהם בן הרמב"ם שמות כ ה), ומכל מקום אף לדעתם אין הקדוש ברוך מעניש בנים בעוון אביהם, אלא אם כן הם אוחזים מעשה אביהם (ראה להלן. ראה רבנו יונה שם ואברבנאל שם).

בספרי המקובלים, יש שכתבו שדווקא על חטא בשוגג נאמר: לא יומתו אבות על בנים וכו' איש בחטאו יומתו, אבל על עוון במזיד באים על הבנים יסורים מחמת אבותם, שעל זה נאמר: פוקד עון אבות על בנים (ראה יומא פז א, ומהרש"א שם. שער הפסוקים (להארי"י ז"ל) דניאל ט. וראה ספר חסידים קסד, ורב פעלים ג יו"ד יג).

ויש שכתבו שבנים שנולדו לאחר החטא, נפקדים בעוון האבות, ודווקא בנים שכבר היו בעולם כשחטא אביהם, עליהם נאמר: לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, שאינם נפקדים (פתח עינים סנהדרין קד א, בשם גורי האר"י).

בעושים מעשה בנים האוחזים מעשה אבותם בידיהם, נענשים אבותם

נוהגים כבוד באביו; וערך לא טובה השמועה, על מי ששמועתו לא טובה, שמותר לבזות את אמו. ³. וראה רמב"ן שמות כ לד, שבדור חמישי לא יענש

². וראה ערך בת כהן, על בת כהן שזינתה או השתמדה, שאין נוהגים באביה מנהגי כבוד הנוהגים בכהנים. וראה ערכים: מומר; רשע, על רשע או מומר, אם

"איש" בחטאו יומת, אבל קטן מת אף בחטא אביו (ספרי דברים רפ; רש"י דברים כד טז; רמב"ם שם; פירוש המיוחס לראב"ד לספרי שם).

וכן אמרו בכמה עבירות, שנענשים עליהן במיתת בנים קטנים, כגון עוון נדרים (שבת לב ב; כתובות עב א), וביטול תורה (שבת שם), ועוד (ראה שבת לב ב, ושם קה ב; סוטה יג ב; בבא מציעא קב א).

קטנים שאמרו שנפרעים בהם על חטא אבותם, הכונה עד שלש עשרה שנה, שעד אז הבן לוקה בעוון אביו, מכאן ואילך איש בעונו יומת (ילקוט שמעוני ומדרש זוטא רות א ה; ראה רמב"ם תשובה ו א; ראה שו"ת מהרלב"ח עו)⁴. ויש שכתבו שעד גיל עשרים נפרעים מהם על חטא אביהם (ראה מדרש תנאים דברים כד טז; ראה מגיד מישרים שמיני; עיון יעקב יבמות קה א).

באמהות יש מהאחרונים שכתבו שאין פוקדים את עוון על בניהן, לא על הקטנים, ולא על רשעים האוחזים במעשה האמהות (גור אריה ויקרא טו לא; זבח השלמים מצורע אות עד; פרי מגדים רכה אשל אברהם סק"ה; אפרקטא דעניא ד שפה; באר משה (דאנושעווסקי) א יו"ד לז), וכן עוון אבי האם אין פוקדים על בני בתו (באר משה שם). ואף לדעתם, בעבירות מסוימות של האמהות נענשים אף הבנים (ראה זבח השלמים שם).

ויש שכתבו, שאף עוון אמהות פוקדים על הבנים, וכן עוון אבות האמהות (ספר חסידים רסד; אהלי יהודה לספרי דברים רפ, דף קיג טור ד; ראה נודע ביהודה קמא יו"ד סט; תורה תמימה שמות כ הערה לה; וראה אברבנאל שמואל ב כא א, ואלשיך שם)⁵.

כפרה למתים בכמה מקומות מצינו שיש כפרה למתים ביסורים הבאים על בניהם (ראה ערכים: הזכרת נשמות; יום שמת בו אביו או אמו; כבוד אב ואם. וראה ספרי במדבר קיב, ובפירוש הספרי לרבי אליעזר נחום שם).

לא ילבש

איסור על גברים ללבוש בגדי נשים, או לנהוג בתיקוני גוף שלהם

הפרקים:

- האיסור וגדרו
- לבישת בגדים
- תיקוני גוף
- שלא לשם יפוי וקישוט

האיסור וגדרו

אסור לגבר ללבוש בגדי אשה, שנאמר: וְלֹא יִלְבָּשׁ גִּבּוֹר שְׂמִלַּת אִשָּׁה (דברים כב ה), וכן אסור לאשה ללבוש בגדי גבר, שנאמר: לֹא יִהְיֶה קְלִי גִבּוֹר עַל אִשָּׁה (דברים שם). ספרי כי תצא רכו; כן משמע מנזיר נט א; רמב"ם עבודה זרה יב י, וספר המצוות ל"ת לט-מ; חינוך תקמג; כן משמע מטוש"ע יו"ד קפב ה), ונמנים במנין-המצוות (ראה ערכו) כשתי מצוות, אחת על האיש, שלא ילבש בגדי אשה, ואחת על האשה, שלא תלבש בגדי איש (כן משמע מהלכות גדולות, הקדמה, עמ' יג במהדורת מכון ירושלים; ספר המצוות שם ושם; יראים שפה ושפו; ועוד)².

הטעם טעם האיסורים מפורש בכתוב: כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל

עֲשֵׂה אֲלֶיהָ (דברים שם), וביארו חכמים שלבישת האיש בגדי אשה, וכן לבישת האשה בגדי איש - באופנים האסורים (ראה להלן: לבישת בגדים) - מביאה לידי תועבה של תערובת אנשים ונשים (כן משמע מתנא קמא בספרי שם, וגמ' שם, ומדרש תנאים לדברים שם, ורבי ישמעאל במדרש תנאים שם), ולידי ניאוף וזנות (כן משמע מרבי ישמעאל במדרש תנאים שם ורש"י ורשב"ם ועוד שם)³.

חוב מלקות העובר על איסורי לא יהיה כלי גבר ולא ילבש - לוקה (כן משמע מנזיר נח ב - נט א; רמב"ם סנהדרין יט ד, ועבודה זרה יב י, וספר המצוות ל"ת לט-מ).

קטן קטן (ראה ערכו), אף על פי שמן התורה הוא פטור ממצוות

זרעו נכרת. **לא ילבש**. 1. לד, טורים א-נח. 2. ויש מן הראשונים שלא מנה אלא את האיסור על האיש ללבוש בגדי אשה (סמ"ק לג), ששני האיסורים בעיקרם איסור אחד הם (צביון העמודים לסמ"ק שם). 3. לביאורים נוספים בטעם המצוה, ראה: רבי אליעזר בן יעקב בספרי שם, וגמ' שם, ומדרש תנאים

הבן בעוון האב. 4. וראה ערך בר מצוה, שיש סוברים שברכת: ברוך שפטרני, שמברך מי שבנו נעשה גדול, היא משום שעד עתה הבן נענש בעוון אביו, ומעתה לא ייענש בעונו. 5. וראה ערך כרת, על עונש כרת, שיש סוברים שאף זרעו וזרעו של החייב נכרתים, ועל הסוברים שדווקא במקום שנאמר "עריירי"

כשאנו די בכך איש הלוּבש בגד אחד של אשה, אף שאין בכך - לשינוי צורתו בדרך כלל - כדי לשנות את צורתו לצורת אשה, מכל מקום אסור הדבר מן התורה (כן משמע מרמב"ם שם, וספר המצוות ל"ט-ל"ט-מ, וחינוך שם וטושי"ע שם).

מה נחשב בגד איש ומה בגד אשה קביעת גדרו של בגד כבגד אנשים או כבגד נשים תלויה במנהג המקום והזמן, שבגד הנלבש במקום ובזמן מסוימים על ידי נשים - כגון משום שהוא עשוי בצורה מסוימת (כן משמע מרמב"ם עבודה זרה שם, וטושי"ע שם), או מחומר מסוים, או בצבע מסוים (כן משמע מתשובת רב שריא ורב האי שבשו"ת הרשב"א ה'קכ"א), או משום שהוא תפור באופן מסוים (כן משמע מחכמת אדם איסור והיתר צ) - אסורים האנשים ללבשו, וכן בגד הנלבש במקום ובזמן מסוימים על ידי נשים, אסור לנשים ללבשו (תשובת רב שריא ורב האי שם; כן משמע מרמב"ם שם, וחינוך שם, וטושי"ע שם; חכמת אדם שם).

כעשוי בצורה זהה לשני המינים בגד הנעשה באופן זהה הן לאנשים והן לנשים, מותר לשניהם ללבשו, ואין בזה משום לא ילבש (תוספות שבת יב א ד"ה אפילו, לפי הגהות יעב"ץ שם, וביאור הגר"א יו"ד קפ"ס יא; כן משמע מרמב"ם שם, וטושי"ע שם; מהרש"א נדרים מט ב, בחידושי אגדות, ופתח עינים והגהות יעב"ץ שם), ואף בגד המיוחד מעצם טבעו לאנשים, ולא נמצא בלבושי הנשים סוג בגד כזה כלל, אם יחדוהו מסיבה מסוימת לאנשים ולנשים ובצורה זהה, אין בלבושתו משום לא ילבש (כן משמע מגילויי הש"ס קדושין לו ב, על פי תוספות שם ד"ה חוץ).

כעשוי כעין בגד איש משל איש, ונראה לעינים שעשאוהו לה כדי להידמות לאיש - שמו עליו, ואסור לאשה ללבשו (אבני צדק יו"ד עב; מנחת יצחק ב קח א; ואם לא נעשה להידמות לאיש - מותר לאשה ללבשו (אבני צדק שם)).

בגדים שאינם נראים וגלויים, נחלקו תנאים בדבר, שלסוברים שהעברת שְׁעָר בית השחי ובית הערוה אסורה מהתורה (ראה להלן: תיקוני גוף), אף בגדים ותיקוני גוף שאינם גלויים אסורים מהתורה; ואילו התנאים שסוברים שאין איסורה אלא מדרבנן, הוא הדין ששאר תיקונים שאינם ניכרים אינם אסורים אלא מדרבנן (בית יוסף יו"ד קפ"א, בדעת הרמב"ם עבודה זרה יב י; ברכת ראש נזיר נט א, בדעת המפרש שם ד"ה שלא; ביאור הגר"א שם סק"ו, בדעת השו"ע שם), שכיון שאינם ניכרים, ואינם גורמים לטעות בין איש לאשה, אינם בכלל "תועבה" הנזכרת בכתוב (בית יוסף שם), וכן הלכה (ביאור הגר"א שם, בדעת השו"ע שם).⁶

נשים המניחות תפילין (ראה ערכו) אינן עוברות באיסור לא ילבש (כן משמע מעירובין צו א, וארחות חיים תפילין ג, בשם הרשב"א), וכן נשים המתעטפות בציצית (ראה ערכו). כן משמע מהרמ"א או"ח יז ב) - אף על פי שהן פטורות ממצוות אלו,

(ראה ערך חרש שוטה וקטן: במצוות ואיסורים), מכל מקום אסור להלבישו בגדי אשה, לפי שאסור להאכיל קטן איסורים בידים (ראה ערך חנוך: באיסורים. כן משמע מחידושי רבי אברהם בן הרמב"ם שבראש ספר מעשה רוקח).

טומטום ואנדרוגיניס (ראה ערכו) אסור ללבוש בגדים כאשה, אלא לובש בגדי איש (בכורים ד ב, לגירסתו; רמב"ם עבודה זרה יב י; רמ"א יורה דעה קפב), ונחלקו ראשונים בטעם הדבר: • יש מפרשים שמשום שהוא ספק איש, לכן אסור בין בעטיפת הראש כאשה, ובין בגילוח הראש כאיש, והוא הדין טומטום (ראה ערכו). כן משמע מרמב"ם שם, לפי כסף משנה שם ט), שנותנים עליהם חומרי אנשים וחומרי נשים (חינוך תקמ"ג), אבל אינם לוקים (רמב"ם שם; חינוך שם) מספק (חינוך שם).

• ויש מפרשים שאין האיסור אלא כדי שלא יבוא להינשא לאיש אם יתנהג כאשה, וטומטום ואנדרוגיניס מותרים בלבישת בגדי אנשים, ולהסתפר כאנשים (ר"ש שם; רבי אברהם מן ההר שם); ועוד, שאי אפשר ליתן עליהם הן חומרי אנשים, והן חומרי נשים, שאי אפשר להם לילך ערומים, ושכלל אופן שיסתפרו יעברו איסור (יד הקטנה עבודה זרה ו ל"ט נו פא).⁴

לבישת בגדים

איסורי "לא ילבש" בלי תערובת אנשים ונשים, נחלקו בהם תנאים:

• יש אומרים שאיסור לא ילבש אינו שלא ילבש איש שמלת אשה, ואשה שמלת איש, שהרי נאמר בו לשון תועבה - תוֹעֵבָה ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל עֲשֵׂה אֱלֹהִים (דברים כב ה) - ואין כאן תועבה, אלא האיסור הוא שלא ילבש איש שמלת אשה וישב בין הנשים, וכן שלא תלבש אשה שמלת איש ותשב בין האנשים (תנא קמא בספרי כי תצא רכו, ונזיר נט א) לשם ניאוף (סמ"ג ל"ט ס; יראים שפה), ואין האשה אסורה ללבוש בגדי אנשים, ולא האיש אסור ללבוש בגדי נשים, אלא אם כן הלוּבש הולך ויושב עם בני המין האחר (כן משמע מהמפרש נזיר שם ד"ה א, ויראים וסמ"ג שם, ועוד, בדעת תנא קמא שם ושם).⁵

• ויש אומרים שאסור לאשה ללבוש בגדי איש אף כשאינה הולכת ויושבת בין האנשים, וכן אסור לאיש ללבוש בגדי אשה אף כשאינו הולך ויושב בין הנשים (רבי אליעזר בן יעקב בספרי שם, וגמ' שם, לפי תוספות שם ד"ה הוא, ויראים שם, ועוד), שלדעתם יש לדרוש את הכתוב: לֹא יִהְיֶה כָּלִי גֵבֶר עַל אִשָּׁה וגו' (דברים שם) כפשוטו (תוספות שם; יראים שם) - שאסור לאשה ללבוש בגדי איש אף כשאינה הולכת ויושבת בין האנשים (בינת אדם איסור והיתר עד - שאף בלא יחוד תועבה היא (רבי אברהם מן ההר שם; בית יוסף שם), לפי שאפשר לבוא מזה לידי תועבה (כן משמע מהבית יוסף יו"ד קפ"ה), וכן הלכה (כן משמע מרמב"ם עבודה זרה יב י, וספר המצוות ל"ט מ, וחינוך תקמב, וטושי"ע שם).⁷

מצות, ובי"ח יו"ד קפ"ה, בדעת הסמ"ג שם). 6. ויש שביארו כן אף בדעת התנאים החולקים (ספרי דבי רב לספרי שם; עמק הנצי"ב שם, בפירוש הראשון; מקראי קודש עבודה זרה יב י, בדעת רש"י והרמב"ם). 7. ויש הפוסקים כדעה החולקת (רבי אברהם מן ההר שם, בשם איכא מאן דפסק; כן משמע מהמורחזי שם, בדעת רש"י שם). 8. וכן תיקוני גוף, לסוברים שהם אסורים מהתורה (ראה להלן: תיקוני גוף). 9. ויש מהראשונים הסוברים שלא נחלקו תנאים בדבר, ולדברי הכל הם אסורים מן התורה (כן משמע מסמ"ג לאוין ס, ויראים שפה, ועוד).

שם; ספר המצוות ל"ט מ, ומורה נבוכים ג לו; חינוך שם. 4. ויש המחלק, שמתירים הם בלבישת בגדי אנשים, שאי אפשר להם לילך ערומים, אבל לענין תספורת צריכים הם להחמיר הן חומרי איש, והן חומרי אשה (חסדי דוד לתוספתא שם, בדעת הרמב"ם). 5. ויש המפרשים שאף התנאים החולקים וסוברים שאסור לאשה לצאת בכלי זין למלחמה, ושאסור לאיש להתקטש בתכשיטי נשים (רבי אליעזר בן יעקב בספרי שם וגמ' שם), לא אמרו כן אלא בדברים העשויים לנוי וקישוט, אבל שאר בגדים אין איסור ללבושם אלא כשהלבוש הולך ויושב עם בני המין האחר (דינא דחיי שם ל"ט נט, בשם משמרת

שהם משונים בצורתם אלו מאלו, וכתבו, שסוג מלבושים המיוחדים לאנשים או לנשים בלבד, נידונים אף כתיקוני גוף (שבט הלוי ב סג).

• ויש סוברים שכל התקשטות בכלל האיסור (תפארת אדם לחפץ חיים ו).
דברים שאין אדם לובש על גופו, אלא אוזנים בידו, כגון כלי זין, אין דינם כמלבושים, אלא כתיקוני גוף (כן משמע מסמ"ג לאוין ס וריטב"א מכות כ ב).

כשהתיקון שונה תיקוני גוף שעשה בהם שינוי ממה שהדרך לעשותם, כגון אשה המגלחת את שער הראש עם פאות הראש, שלא כמנהג האנשים המגלחים את שער ראשם בלא פאות הראש - הדבר מותר (חקרי לב יו"ד ב ל; דרכי תשובה יו"ד קפב ס"ק יב, בשמו). לכן נזירה מגלחת את שער ראשה (ראה ערך תגלחת נזיר), שכיון שהיא מגלחת אף את פאות הראש, אין זה דומה לגילוח של האיש (חקרי לב שם). וזה טעם מנהג קצת מקומות, שנשים נשואות מגלחות את שער ראשן, שכיון שהן מגלחות אף את פאות הראש, אין זה דומה לגילוח של האיש (דרכי תשובה שם) ¹¹.

כשאופן העשייה שונה תיקוני נשים שעשאם האיש באופן עשייה שונה מהאופן שרגילות הנשים לעשותם, וכן להיפך, נחלקו אחרונים:

• יש אוסרים (כן משמע מרב פעלים ג יו"ד יח, ואגרות משה יו"ד א פב), ולדעתם איסור לקיטת שערות לבנות מתוך שחורות (ראה להלן) נוהג אף במקום שבו מנהג הנשים אינו ללקט השערות, אלא לצבען, וכן איסור צביעת השערות בשחור (ראה להלן), שהוא נוהג גם במקום שבו מנהג הנשים אינו לצבוע את השערות הלבנות, אלא ללקטן מתוך השחורות, וכן השחרת השערות על ידי בליעת כדורים, אסור לעשות כן אף במקום שאין הנשים משחירות שערותיהן באופן זה (אגרות משה שם, בדעת הרמב"ם עבודה זרה יב י, ובאור הגר"א יו"ד קפב ס"ק יד), שעיקר האיסור הוא בתוצאה, שעל ידי התיקון אין לו שערות לבנות, אלא שחורות בלבד, ולכן לא אכפת לנו כיצד נעשה הדבר (אגרות משה שם).

• ויש מתירים, ולדעתם אין השחרת השערות אסורה לאיש, אלא באופן בו נוהגות הנשים לעשותה, שסוברים שגדר האיסור אינו התוצאה, אלא עצם מעשה ההתקשטות והיפוי (חלקת יעקב יו"ד פז).

כשאף אנשים תיקונים המיוחדים מטבעם לנשים, כגון העברת נוהגים בתיקונים שער בית השחי ובית הערוה (ראה להלן), או הסתכלות במראה, לסוברים שהיא אסורה לאיש (ראה להלן), במקומות שאף אנשים נוהגים בהם - וכן במקומות שאף הנשים אינן נוהגות בהם (ים של שלמה יבמות יב יז, ובביאורו לטור יו"ד קפב; ב"ח שם ה, וט"ז שם סק"ה, בשמו) - נחלקו הדעות אם מותר לאנשים לעשותם:

• יש סוברים שאסור (כן משמע משבלי הלקט ב מ, בשם ר' אביגדור כ"ץ; כן משמע מבית יוסף שם, ודרכי משה שם סק"ב, וים של שלמה שם, בדעת הרמב"ם עבודה זרה יב ט), שאף על פי שאינם מעשי נשים, מכל מקום אסור לאיש ליפות את עצמו בתיקוני נשים (דברי חיים יו"ד ב סב).

• ויש סוברים, שבמקומות אלו הם מותרים אף לאנשים (כן משמע מתשובת רב שרירא ורב האי שבשו"ת הרשב"א ה קכא; כן משמע מרבי אברהם מן החר נזיר נט א, וכסף משנה שם, בדעת הרמב"ם שם; כן משמע

להלכה (ראה ערך אשה וערך הנחת תפלין וערך ציצית) - אם משום שלבישת אשה בגדי איש הנעשית שלא לשם יפוי וקישוט מותרת (ראה להלן: שלא לשם יפוי וקישוט. מהר"ם שיק יו"ד קעג; ערך ש"י יו"ד קפב; שרידי אש ב מא יג); או משום שסוברים שבגד שאינו עשוי אלא למצוה אינו בכלל איסור לא ילבש, שאין לובשים אותו אלא משום גזירת מלך, ולא להנאה כשאר מלבושים, שמצוות-לאו-ליהנות-ניתנו (ראה ערכו. ערך ש"י שם) ¹⁰.

תיקוני גוף

תיקוני גוף המיוחדים לנשים - כגון כיחול ופרכוס (המפרש נזיר נט א ד"ה שלא; פירוש הרא"ש שם), או התקשטות במיני בשמים (מהר"ם שיק יו"ד קעג) - אסורים לאנשים, וכן תיקוני גוף המיוחדים לאנשים - כגון גילוח הראש (רמב"ם עבודה זרה יב י) - אסורים לנשים (כן משמע מנזיר נח ב - נט א; רמב"ם שם ט-י; טוש"ע יו"ד קפב א), ונחלקו בדבר תנאים ואמוראים:

• יש סוברים, שאין תיקוני גוף אסורים אלא מדרבנן (ראה להלן), שלדעתם יש לפרש את הכתוב: וְלֹא יִלְבָּשׁ וגו' (דברים כב ה) כפשוטו, שלא נאסרה אלא לבישה של בגדי נשים, אבל לא תיקוני גוף (כן משמע מסמ"ג לאוין ס, ויראים שפה, וריטב"א מכות כ ב, בדעת תנא קמא בנוזר נט א, וסתם ברייתא שם, ובדעת רבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן בגמ' שם, בלשון אחת).

• ויש סוברים, שתיקוני גוף אסורים מהתורה (רבי אליעזר בגמ' שם; כן משמע מסתם ברייתא אחרת, ומרבי חייא בר אבא בשם רבי יוחנן בלשון שניה), שאף על פי שמלשון הכתוב: וְלֹא יִלְבָּשׁ גִּבּוֹר שְׂמֹלֶת אִשָּׁה (דברים שם) לא משתמע אלא איסור לבישה, מכל מקום יש ללמוד שלא יתקן איש תיקוני אשה, מן הכתוב: לֹא יִהְיֶה כְּלִי גִבּוֹר עַל אִשָּׁה (דברים שם), שאפשר לפרש את לשון הכתוב, שאותו כלי הרגיל להיות על אשה לא יהיה עכשיו כלי לגבר (רבנו פרץ נזיר שם, לדעה זו).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים שתיקוני הגוף אסורים מן התורה (תוספות יבמות מח א ד"ה לא, לפי חדרי דעה שם א; סמ"ג שם; יראים שם; ריטב"א שם; רבנו יוחנן מכות כ ב; ים של שלמה יבמות יב יז; שו"ע שם, לפי ביאור הגר"א שם ו); ויש פוסקים שאינם אסורים אלא מדרבנן (רמב"ם שם י, לפי עבודת המלך שם; שו"ע שם, לפי ערוגת הבשם יו"ד קלח א; שואל ומשיב קמא א רי, שכן דעת רוב הפוסקים).

גדרם בגדר תיקוני גוף, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שהם דברים העשויים לנוי וקישוט, אף על פי שאינם מיני מלבוש, ולדעתם, בגדים העשויים לנוי וקישוט, אסור ללבשם הן מחמת שבגדים הם, והן מחמת שהם חשובים תיקוני גוף (ב"ח יו"ד קפב א; כן משמע מספרי דבי רב כי תצא רכו, ובינת אדם איסור והיתר עד).

• ויש סוברים שגדר תיקוני גוף הוא כל דבר שטבע האיש ללבשו, כגון כלי זין, וכל דבר שטבע האשה ללבשו, כגון תכשיטים (כן משמע ממרומי שדה נזיר נט א, ועמק הנצי"ב לספרי שם).

• ויש סוברים שתיקוני גוף הם סוג דברים המיוחדים לנשים או לאנשים בלבד, שלא כבגדים, הנוהגים הן באנשים והן בנשים, אלא

מוציא. ¹¹ ויש הסובר שתיקוני גוף אסורים גם אם עשה בהם שינוי, שלדעתו תיקוני גוף הם סוג דברים הנוהגים באנשים או בנשים בלבד (ראה לעיל) ואין

¹⁰ על איש הלוש בגדי אשה, או אשה הלוש בגדי איש - שעברו ועשו כן, או אף אם לבשו באופן המותר - אם הם מותרים לצאת בהם בשבת, ראה ערך

• **יש סוברים**, שלא נאסרה העברת שיער זה אלא כשהיא נעשית בתער, אבל לא במספרים (טור יו"ד קפב, בשם רבנו תם; ריטב"א יבמות מח א), ואפילו לא במספרים כעין תער (תוספות נזיר נט א ד"ה ההוא וד"ה אמר, וסמ"ג לאוין ס, בדעת הלכות גדולות; תוספות יבמות מח א ד"ה לא, ורא"ש שם יב ח, בדעת הלכות גדולות שהובאו מאספמאי) - דהיינו שהוא גוזז בהם את השערות סמוך לברש (המפרש נזיר נח ב ד"ה כעין) - שהתער משיר את השיער מעיקרו, מה שאין כן במספרים, שאינן משירות את השיער מעיקרו (כן משמע מפירושו הרא"ש נזיר נט א ד"ה חזינן), או משום שדרך הנשים היא להעביר את השיער בתער, ולא במספרים.

• **ויש סוברים**, שהעברת שיער זו אסורה אפילו במספרים (כן משמע מרמב"ם עבודה זרה יב ט; סמ"ק לג; שבלי הלקט ב מ, בשם ר' אביגדור כ"ץ; טור שם, בשם יש אומרים, ושכן מסקנת הרא"ש), וכן הלכה (שו"ע שם א; לבוש שם א).

על ידי העברת שיער בית השחי על ידי חיכוך היד, נחלקו בה חיכוך היד אמוראים:

• **יש סוברים** שהיא אסורה (רבי חייה בנזיר נט א, לפי המפרש ד"ה מהו לחוך, ותוספות ד"ה מהו, ועוד), שאף על פי שהעושה כן אינו נראה כל כך כמתכוין להעביר את השיער, אלא לחכך בעלמא, מכל מקום יש בזה משום תיקוני נשים (קרו אורה שם). ואף על פי שהעברת שיער במספרים מותרת - לסוברים כן (ראה לעיל) - מכל מקום העברתו בחיכוך היד אסורה, שהחיכוך משיר את השיער מעיקרו, כתער, מה שאין כן מספרים, שאינן מעבירות את השיער מעיקרו, ולפיכך אין זה חשוב תיקון נשים (כן משמע ממאירי מכות ד א, ופרח שושן יו"ד ו ב).

• **ויש סוברים** שהיא מותרת (מסקנת הגמ' נזיר שם, לפי תוספות ד"ה מהו; ים של שלמה יבמות שם, בשם תשובה, ובדעת הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש), שאין דרך תיקוני נשים בכך (ים של שלמה שם).

להלכה, נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (כן משמע ממאירי נזיר שם ומכות שם), וכן הלכה (טושי"ע יו"ד קפב ג); ויש פוסקים כדעה השניה (תוספות נזיר שם; ים של שלמה יבמות שם, בדעת הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש)¹³.

על ידי העברת שיער בית השחי על ידי חיכוך הבגד כנגדו - חיכוך הבגד מותרת (נזיר נט א, לפי המפרש שם ד"ה מהו לחוך בבגד, ומאירי שם נח ב), שהואיל ואין האדם נוגע בשיער אלא בבגד בלבד, אין זה חשוב תיקון נשים (פירוש הרא"ש שם; שיטה מקובצת שם, בשם תוספות חיצוניות).

מקצת שערות העברת מעט משערות בית השחי, או משערות בית הערוה, אינה בכלל האיסור, שאין זה חשוב תיקוני נשים (ים של שלמה יבמות שם; ערך לחם יו"ד קפב ג), מהם שכתבו שדווקא העברת כל השערות אסורה, שבאופן זה בלבד חשוב הדבר תיקוני נשים (ערך לחם שם); ומהם שכתבו שאף בהעברת חציין יש משום תיקוני נשים, אבל לא בהעברת מיעוטן (ים של שלמה שם).

שער שאר העברת שיער שאר איברים - שאין דרך הנשים לתקנם, איברים כגון השיער שעל הזרועות (מרדכי שבת שכז) - נחלקו בה ראשונים:

מרמ"א יו"ד קנו ב, בשם יש אומרים, ושם קפב א; לבוש יו"ד קנו ב, ושם קפב א, שכל ענייני האנשים והנשים נקבעים לפי מנהג המקום והזמן, ולא אמרו חכמים שאסור לאיש להעביר את שיער בית השחי ובית הערוה, או להסתכל במראה, לסוברים כן, אלא לפי שבמקומם ובזמנם היה הדבר מנהג נשים (תשובת רב שרירא ורב האי באוצר הגאונים נזיר נח ב). ונחלקו הדעות האם היתר גמור הוא, ואין בו חשש כל עיקר (תשובת רב שרירא ורב האי שם), ואפילו משום פרישות אין בכך (לבוש יו"ד קפב א); או שמכל מקום ה"חברים" נמנעים מלעשות כן (ר"ן ונמוקי יוסף עבודה זרה כט א, על פי נזיר נט א; רמ"א יו"ד קפב א)¹².

נהגו אנשים גויים בתיקוני נשים, נחלקו הדעות:

• **יש סוברים** שמותר אף לאנשים מישראל לנהוג כן (כן משמע מתשובת הגאונים בשבלי הלקט ב מ, ואוצר הגאונים נזיר נח ב ו; פרישה יו"ד קפב סק"ה, בצד הראשון).

• **ויש סוברים** שמנהג גויים אינו חשוב מנהג לענין זה, שאין לנו להניח דברי רבותינו מחמת מנהג הגויים (כן משמע משבלי הלקט שם, בשם ר' אביגדור כ"ץ, ומים של שלמה יבמות יב יז).

כשהתחילו לנהוג תיקוני נשים, שהחלו אנשים לנהוג בהם, אין זה בתיקוני נשים חשוב מנהג אנשים (כן משמע משו"ת הרשב"א ד ז, ומים של שלמה שם, ומפרישה שם), שאף שהרגיל אדם ונמשך בדבר האסור, ונמשכו רבים אחריו, אין האיסור חוזר להיתרו (שו"ת הרשב"א שם), וחלילה לנו לחזק מנהג שבא בעבירה כדי לפטור אנשים מן האיסור (ים של שלמה שם).

החלו כל האנשים יחד לנהוג במנהג נשים, נחלקו הפוסקים אם מוחים בידם, שאין האיסור חוזר להיתרו (כן משמע מים של שלמה שם); או שאין מוחים בידם, וכיון שגם אנשים נוהגים במנהג זה אין בו איסור (פרישה שם, בצד השני).

העברת שער השחי והערוה (נזיר נח ב - נט א), שדרך הנשים להעבירו (המפרש נזיר נט א ד"ה איכא), ואף על פי שאינה לנוי, אלא להסיר הלכלוך והמאוס (כן משמע מהב"ח שם), ונחלקו בדבר תנאים ואמוראים:

• **יש סוברים** שאין העברה זו אסורה אלא מדרבנן (ברייתא אחת בנזיר נח ב ונט א, לפי הגמ' שם ושם; תנא קמא בגמ' שם נט א, לפי הגמ' שם; רבי חייה בר אבא בשם רבי יוחנן בגמ' שם נח ב, ללשון הראשונה, לפי סמ"ג לאוין ס, ויראים שפה, וריטב"א מכות כ ב).

• **ויש סוברים** שהעברה זו אסורה מן התורה (ברייתא אחרת בגמ' שם נט א, לפי הגמ' שם; רבי חייה בר אבא בשם רבי יוחנן בגמ' שם נח ב, ללשון השני).

להלכה נחלקו ראשונים: יש הפוסקים כדעה הראשונה (כן משמע מהרי"ף מכות שם, ורמב"ם עבודה זרה י ט, ושו"ת הרשב"א ה רעא; מאירי נזיר נח ב; בית יוסף ובי"ד יו"ד קפב א, בדעת הרא"ש; שו"ע שם, לפי ביאור הגר"א שם סק"י); ויש הפוסקים כדעה השניה (תוספות יבמות מח א ד"ה לא, לפי חדרי דעה שם א; סמ"ג שם; יראים שם; ריטב"א שם; ים של שלמה שם).

אופן ההעברה האופן בו נאסרה העברת שיער בית השחי ובית הערוה לאנשים, נחלקו בו ראשונים:

אסורים אלא מדרבנן (ראה לעיל), מותרים הם במקומות אלו (כן משמע ממאירי יו"ד נו, וחדרי דעה לשו"ע שם א; להורות נתן ב ע).¹³ על המעביר שיער ואינו מתכוין לכך, כגון שהוא מחכך את השיער בידו, ואינו מתכוין

שינוי מועיל בהם (כן משמע משבט הלוי ב ט).¹² ויש מהאחרונים שכתבו, שלסוברים שתיקוני גוף אסורים מהתורה (ראה לעיל), אסורים הם אף במקומות שגם מנהג האנשים הוא לעשותם; ואילו לסוברים שתיקוני גוף אינם

• יש סוברים שהיא מותרת אף בתער (תוספות נזיר נט א ד"ה ההוא; סמ"ג לאוין ס; שיטה מקובצת שם, בשם ה"ר עזריאל; כן מצדד בים של שלמה יבמות שם).

• ויש סוברים שהעברת שְׁעָר שאר איברים בתער אסורה (כן משמע משו"ת הרשב"א ד צ, ומרדכי שבת שכו; שבלי הלקט ב מא, בשם ר' אביגדור כ"ץ; טור יו"ד קפב, בשם רבנו תם, ובשם יש אומרים), לפי שדומה הדבר לתיקון נשים (אגרת התשובה לרבנו יונה ד לו), וכן הלכה (כן משמע משו"ע שם א, ולבוש שם א)¹⁴.

שיער שאינו בנשים - כגון זקן, באופן שאין בהעברתו משום השחתת-זקן (ראה ערכו) - נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאינו בכלל שְׁעָר שאר איברים, והעברתו מותרת (כן משמע ממאירי מכות כ ב: כן מצדד השואל בשו"ת הרשב"א ד צ; שו"ע יו"ד קפב ו, לפי אמרי דוד (הורו"ץ) קעד; אגרות משה יו"ד ב סא), שכיון שאין הנשים מעבירות שיער זה, אין העברתו חשובה תיקון נשים (כן משמע מהמאירי שם; אמרי דוד שם; אגרות משה שם), ובזמן שלא היה לנשות ישראל שְׁעָר בית השחי ובית הערוה (ראה סנהדרין כא א, לפי חידושי הר"ן שם) לא היתה העברת שיער זה אסורה לאנשים (ים של שלמה יבמות שם, וחכמת שלמה סנהדרין שם).

• ויש סוברים, שאף שיער שאינו בנשים הוא בכלל איסור זה (מאירי שם, בשם יש מחמירין; כן משמע משו"ת הרשב"א שם; שבלי הלקט שם, בשם ר' אביגדור כ"ץ; זכר נתן ב ג), ודינו כשְׁעָר שאר איברים (ראה לעיל. כן משמע מהמאירי שם, ושבלי הלקט שם), ומן האחרונים יש שכתבו שדינו כשְׁעָר בית השחי ובית הערוה (ראה לעיל. צמד צדק יו"ד צג ח-ט), שאף על פי שאין הנשים מעבירות אותו, מכל מקום כיון שהעברת שיער שייכת בנשים, בשְׁעָר בית השחי ובית הערוה, חשובה כל העברת שיער תיקון נשים (צמח צדק שם, בביאור הראשון)¹⁵.

המעביר כל שְׁעָר את שְׁעָר כל גופו, מראשו ועד רגליו - היינו שְׁעָר גופו שהוא מגלח את שְׁעָר כל גופו מראשו ולמטה, בלא שְׁעָר ראשו (פרישה שם סק"ב; ש"ך שם סק"ד, בשמו)¹⁶ - מותר לו להעביר אף את שְׁעָר בית השחי ובית הערוה (תשובות הגאונים החדשות (אופק) קכט; אוצר הגאונים נזיר נח ב; תוספות יבמות מח א ד"ה לא, ותוספות הרא"ש שם, וסמ"ג לאוין ס, ורא"ש יבמות יב ח, וטור שם, בשם הגאונים) שכיון שהוא מגלח את כל גופו, אין זה יפוי אלא ניוול, ואינו עושה כן אלא לשם רפואה (תוספות ורא"ש וטור שם, בשם הגאונים)¹⁷.

ונחלקו אחרונים בביאור טעם הדין:

• יש מפרשים שההיתר הוא משום שאינו עושה כן לשם יפוי, אלא לשם רפואה, ומה שהוצרכו לטעם שכיון שהוא מגלח כל גופו אין זה יפוי, הוא כדי להתיר אף אם אינו חושב לשם רפואה במפורש, ואפילו כשהוא חושב במפורש שלא לשם רפואה, מותר לעשות כן, שאין משגיחים בו, שכיון שהוא ניוול ודאי לשם רפואה הוא עושה (בית יוסף שם, בדעת התוספות, בביאור השני).

• ויש סוברים שלא התירו אלא משום שהוא מנוול את עצמו בכך, ואף על פי כן לא הותר אלא לצורך רפואה, שאף שיש בכך

ניוול אסור מדרבנן, כשם שאסרו שְׁעָר שאר איברים, לסוברים כן (ראה לעיל), ומשום רפואה לבד אין להתיר אלא במקום שיש צער בדבר (בית יוסף שם, בדעת התוספות, בביאור הראשון), או שמשום רפואה אין להתיר אלא כשהכל יודעים שהוא עושה כן משום רפואה (ב"ח שם).

ונחלקו ראשונים אם ההיתר להעביר את שְׁעָר כל הגוף הוא גם בתער (כן משמע מתוספות יבמות שם; בית יוסף שם ב, בדעת הרבה ראשונים; כן משמע משו"ע שם) - אף על פי שהעברת שְׁעָר בית השחי ובית הערוה בתער אסורה מהתורה, לסוברים כן (ראה לעיל) - שכיון שאין זה יפוי אלא ניוול, ואינו עושה כן אלא לצורך רפואה, אף בתער יש להתיר (בית יוסף שם); או שלא הותרה לו העברת שְׁעָר בית השחי ובית הערוה בתער, אלא במספרים (סמ"ג שם, לפי ב"ח שם, ומהריט"ץ נ, ורב פעלים ג יו"ד יח), שהעברת השיער במספרים אינה אסורה אלא מדרבנן, לסוברים כן (ראה לעיל), ואילו העברתו בתער אסורה מהתורה, לסוברים כן (ראה לעיל), ולכן לא התירו חכמים לעשות כן אפילו לצורך רפואה (כן משמע מהב"ח שם).

נזיר (ראה ערכו), החייב לגלח את שְׁעָר ראשו (ראה ערך תגלחת נזיר), נחלקו בו אמוראים:

• יש אומרים שמותר לו לגלח אף את שְׁעָר בית השחי ובית הערוה (רב נחמן בנזיר נט א, לפי תוספות נזיר נט א ד"ה בנזיר, ותוספות רבנו פרץ ופירוש הרא"ש שם), שכיון שהוא מעביר את כל שְׁעָר ראשו, אין העברת שְׁעָר בית השחי ובית הערוה חשובה לגביו נוי ותיקון (תוספות שם), שהרי גילוח השיער בזיון הוא עבורו (כן משמע מהמפרש נזיר כט א ד"ה קסבר). ואם כן ודאי שאינו חושש לנוי ותיקון (אורח מישור וברכת ראש נזיר נט א, לצד זה).

• ויש אומרים שאסור גם לנזיר לגלח את שְׁעָר בית השחי ובית הערוה (מסקנת הגמ' שם, לפי תוספות שם, ותוספות רבנו פרץ שם, ופירוש הרא"ש שם), אף על פי שהמעביר את שְׁעָר כל גופו, מותר לו להעביר את השיער הזה, לסוברים כן (ראה לעיל), שהמעביר את כל שְׁעָר גופו, חשובה העברת שיער זה כניוול עבורו, ואילו נזיר, שאינו מעביר אלא את שְׁעָר ראשו בלבד, חשובה עבורו העברת שיער זה כפוי, ולא כניוול (כן משמע ממרומי שדה נזיר שם; שרידי אש ב מא יא), וכן הלכה (תוספות ותוספות רבנו פרץ ופירוש הרא"ש שם).

ליקוט שערות אסור לאיש ללקט את שערותיו הלבנות - שבראשו לבנות (רמב"ם עבודה זרה יב י) - מתוך השחורות, שנאמר: וְלֹא יִלְבֹּשׁ גִּבּוֹר שְׂמֹלֶת אִשָּׁה (דברים כב ה). שבת צד ב, ומכות כ ב; רמב"ם שם; טושי"ע או"ח שמ א, ויו"ד קפב ו, שהוא מיפה את עצמו בנויי אשה (ריב"ן מכות שם ד"ה אף; ריב"ן שבת שם), שהנשים מקפידות בזה, שלא יתגנו בעיני בעליהן (ר"ן שבת שם). לסוברים שתיקוני הגוף אינם אסורים אלא מדרבנן (ראה לעיל), אף איסור לקיטת שערות לבנות מתוך שחורות אינו אלא מדרבנן - ואין הלימוד מהכתוב אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א) - ואילו לסוברים שתיקוני הגוף אסורים מן התורה (ראה לעיל), אף איסור זה מן התורה הוא (כן משמע מריטב"א מכות שם, ור"ן שבת שם, ובית יוסף יו"ד שם)¹⁸.

סק"א). 17. ויש מהאחרונים החולק וסובר שאף המעביר את כל שער, אסור לו לגלח את שְׁעָר בית השחי ובית הערוה (ים של שלמה שם). 18. ויש מן האחרונים שכתב בדעת אחד הראשונים, שלדברי הכל אין איסור זה אלא מדרבנן, שלא אסרה תורה אלא לבישת בגדים, או תיקוני גוף הנשארים על הגוף בעינם, אבל לא תיקוני גוף שתיקונם הוא בהסרתם, ומדרבנן נאסר אף מעשה ההתקשטות כשלעצמו (שרידי אש ב מא טז, בדעת הראב"ד עבודה זרה יב י).

להשירו, ראה להלן: שלא לשם יפוי וקישוט. 14. ויש מהאחרונים סוברים, שהעברת שְׁעָר שאר איברים אסורה מדרבנן אף במספרים כעין תער (ים של שלמה יבמות שם, בדעת רבי יוחנן; חכם צבי, תוספות חדשים כו, בדעת הרמב"ם), שכיון שעיקר טעם האיסור הוא משום תיקון יופי, לדעתם, אין חילוק בין זה לזה (ים של שלמה שם). 15. לביאורים נוספים, ראה: צמח צדק שם; אגרות משה שם. 16. ויש שפירש שהוא מגלח אף את שְׁעָר ראשו (הגהות חכם צבי לט"ז שם

וביאור הגר"א יו"ד שם ס"ק יג; חינוך שם) מהתורה (כן משמע מהכסף משנה שם, בדעת הרמב"ם), שתיקון הניכר הוא (כסף משנה וביאור הגר"א שם, בדעת הרמב"ם), או שאף על פי שאינו ניכר, שהרי נשאר לו שערות לבנות נוספות, מכל מקום תיקון נשים הוא זה (כן משמע מהבית יוסף שם, בדעת הרמב"ם).

• ויש סוברים, שתיקון שיעור אינו בכלל איסור לא ילבש מהתורה (כן משמע מהרמב"ם שם), שלדעתם תיקון זה אינו ניכר כלל, ועל כן אינו אסור אלא מדרבנן (ראב"ד שם, בטעם הראשון, לפי בית שער יו"ד יט), או שלקטת שיעור לבנה אחת מותרת לגמרי, שאין זה עדי - תיקון וקישוט - של אשה כלל (ראב"ד שם, בטעם השני, לפי כסף משנה שם ומנחת חינוך שם א).

נזירה אשה נזירה, שהיא מגלחת את שער ראשה (ראה ערך תגלחת נזיר), אף על פי שגילוח כזה הוא בכלל "לא יהיה כלי גבר על אשה" (ראה לעיל), מכל מקום מצות עשה של תגלחת-נזיר (ראה ערכו) דוחה את איסור לא יהיה כלי גבר (ראה ערך עשה דוחה לא תעשה. חקרי לב ב יו"ד ל, בתירוץ הראשון).²⁰

הסתכלות הסתכלות של איש במראה - דרך התקשטות (כן משמע במראה מהסמ"ק לג, ומאירי שבת קמ"א), כדי לראות אם הוא נאה (כן משמע ממחזור ויטרי (הורוויץ), הלכות משה"ק ק, וכלבו צז, ומרדכי עבודה זרה תתטז), או כדי ליפות את שערות ראשו, או כדי לגלח את זקנו (אור זרוע ד עבודה זרה קנ; הגהות אש"רי עבודה זרה ב יא, בשמו) - נחלקו בה ראשונים:

• יש האוסרים (מחזור ויטרי שם, ותוספות עבודה זרה כ"א ד"ה המסתפר, ותוספות הרא"ש ור"ן ונמוקי יוסף שם, על פי תוספתא עבודה זרה (צוקרמאנדל) ג, וירושלמי שבת ו א, ועבודה זרה ב ב; מסקנת התרומה קנה, ורוקח תעג; סמ"ק שם; מאירי עבודה זרה שם, ושבת שם בשם יש אוסרים; טושי"ע יו"ד קנ"ב, ושם קפ"ו), משום לא ילבש גבר שמלת אשה (מחזור ויטרי שם; תוספות שם; סמ"ק שם; טושי"ע שם ושם), שדבר זה מקישוטי הנשים הוא (מאירי עבודה זרה שם; טור יו"ד קפ"ב). ומכל מקום אין האיסור אלא מדרבנן (אור זרוע ד עבודה זרה קנ"א, על פי הירושלמי שם ושם; כן משמע מתוספות שאנץ עבודה זרה שם; שיירי כנסת הגדולה יו"ד קנ"ו, הגהות בית יוסף ג, בדעת הרבה ראשונים).

• ויש מתירים (כן משמע מאור זרוע שם, בשם יש דוחין, וריטב"א שבת קנ"א א)²¹.

הסדרת דבר הסדרת דבר מגונה מן הגוף, כגון גרירת גלדי צואה מגונה מהגוף - כשיש זיעה מרובה על בשרו, והיא מתייבשת ונדבקת בבשרו כגלד (ר"ש מקוואות ט ב; תורת הבית הארוך ז ז; מאירי שם; רא"ש מקוואות כו; מרדכי מקוואות תשמו) - וגלדי מכה שעל הבשר, כדי להתנאות, נחלקו בה תנאים ואמוראים:

• יש סוברים שהיא אסורה (ברייתא ראשונה בשבת נ ב, לפי רש"י ד"ה משום, וריטב"א ופסקי הרי"ד שם; כן משמע מברייתא אחרת שם; רב מרדכי בגמ' שם, בדעת מר זוטרא), משום לא ילבש (כן משמע מרש"י שם; ריטב"א ופסקי רי"ד שם).

• ויש סוברים, שהסדרת דבר מגונה מן הגוף מותרת, ורוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום בשביל קונו (כן משמע מברייתא שניה בגמ')

להלכה, נחלקו ראשונים: יש פוסקים שהאיסור הוא מן התורה (כן משמע מהרמב"ם וטור שם; כן משמע מהכסף משנה שם, בדעת הראב"ד, בפירוש הראשון); ויש פוסקים שהאיסור הוא מדרבנן (כסף משנה שם, בדעת הראב"ד, בפירוש השני; ביאור הגר"א יו"ד שם ס"ק יג, בדעת הראב"ד; אבני זכרון ג לט א, בדעת השו"ע שם).

לקיטת כל שערות הראש, הן הלבנות והן השחורות - מותרת (שיח יצחק (חיות) מכות כ ב; כן מצדד במחנה חיים ב יו"ד ל), שאין תיקון זה חשוב נוי באשה (מחנה חיים שם).

צביעת שערות אסור לאיש לצבוע שערותיו הלבנות בשחור (רמב"ם לבנות שם) - מהתורה (כן משמע מהרמב"ם וטור שם; מהר"י אשכנזי יו"ד יט, בדעת הראב"ד שם; מהר"י אשכנזי שם, ומהר"ם שיק יו"ד קעג, שכן הסכמת הפוסקים); ויש סוברים שהוא מדרבנן (מנחת אלעזר ד כג, בדעת הראב"ד שם; שרידי אש שם טו, בדעת השו"ע שם) - שנוי אשה הוא זה (חכמת אדם צ ב), ואף אדם צעיר שנתלבנו שערותיו שלא כדרך הטבע אסור לו לצבוע (כן משמע ממחנה חיים שיק ומהר"י אשכנזי שם, ושער שלמה צד, ואבני זכרון ג לט, ועוד).

צביעת שיער לבן בצבע שאין הנשים נוהגות לצבוע בו את שערותיהן, ואינו נוי להן - כגון אדום חזק (מהר"ם שיק שם), או כחול (קצות השלחן ז עמ' קסח) - יש מן האחרונים שכתבו שהיא מותרת (מהר"ם שיק שם); ויש סוברים, שאם על ידי צביעה זו נראה האיש צעיר יותר, אסור לו לעשות כן, אף על פי שאין הנשים נוהגות בזה, ואין הדבר נוי להן, שלדעתם כל עשיה שיש בה כדי להיראות צעיר יותר, מתיקוני נשים היא (קצות השלחן שם).

כשהופך שער מותר לאיש ללקט שערות שחורות מתוך לבנות (כן משמע מבית שער יו"ד יט, בדעת ריב"ן מכות כ ב ד"ה במלקט, וחסדי דוד שבת י ח), והוא הדין לצבוע שערות שחורות בלבן (בית יוסף שם, וט"ז שם סק"ז), שאף על פי שנוי הוא לאיש שתהיינה שערותיו לבנות, מכל מקום כיון שלגבי אשה אין זה נוי, אלא חיסרון, אין בזה משום "לא ילבש גבר שמלת אשה" (בית יוסף שם); ויש סוברים שצביעת שערות שחורות בלבן אסורה לאיש (ראב"ד שם, וטור שם, לגירסתנו, לפי פרישה שם סק"ט; מחנה חיים ב יו"ד ל), דהיינו באופן שיש לו נוי שיהיו שערותיו לבנות (מחנה חיים שם).

בזקן איסור ליקוט שערות לבנות מתוך השחורות נוהג אף בשערות הזקן (רמב"ם שם), והוא הדין באיסור צביעת שערות לבנות (צמח צדק יו"ד צג ט). ואף על פי שלאשה אין זקן, ואינו מתחלף על ידי זה באשה, מכל מקום כל התייפות של גבר בתיקון אשה אסורה משום לא ילבש (לבוש מרדכי כד, בדעת הרמב"ם), וכיון שמצינו בנשים ליקוט שערות לבנות מתוך שחורות בשער הראש, חשוב כל תיקון של ליקוט שערות לבנות כנוי אשה (צמח צדק שם, בביאור הראשון; ערוך לנר מכות כ ב, בדעת הרמב"ם).¹⁹

שיעור האיסור איסור לקיטת שערות לבנות מתוך השחורות נוהג אף בלקיטת שיעור לבנה אחת (רמב"ם שם; כן משמע מטושי"ע או"ח ש"מ א, וי"ד קפ"ו), והוא הדין באיסור צביעת שערות לבנות (רמב"ם שם; חינוך תקמ"ג; טושי"ע יו"ד שם). ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהעושה כן לוקה (רמב"ם שם, לפי כסף משנה שם,

¹⁹ ואף לסוברים שגילוח הזקן שאינו בנשים אינו בכלל איסור גילוח שער האיברים (ראה לעיל), איסור גילוח שער האיברים אינו אלא מדרבנן משום שהוא דומה לתיקוני נשים (ראה צלעיל) ולכן בשער הזקן שאינו בנשים לא

שייך האיסור, שאינו דומה לתיקוני נשים, אבל ליקוט שערות לבנות וצביעתן, הוא קישוט המיוחד לנשים, ולכן אסור באיש בכל השערות שיש בגופו (שרידי אש ב מא לג). ²⁰ לביאורים נוספים, ראה חקרי לב שם. ²¹ אם מותר

ושם; סמ"ג שם; רא"ש שם; טושי"ע שם), שאין זה בכלל קישוט, ואינו דרך תאווה ופתוי יצר הרע (רבנו בחי דברים כב ה).

כשהאיסור נחלקן אחרונים:

מדאורייתא • יש סוברים, שדווקא מעשים האסורים מדרבנן מותר לעשותם - שהטעם שאסרו חכמים מעשים אלו, הוא משום שהאיש מתיפה בהם, ועל כן מותר לעשותם שלא לשם יפוי וקישוט (כן משמע מיד הקטנה עבודה זרה ו ל"ט נו פב) - אבל דברים האסורים מהתורה, אסורים בכל ענין (ברכת ראש נזיר נט א; מנחת אלעזר ד כג; דעת סופר יו"ד סד), אלא שאיסור אינו אלא מדרבנן (ב"ח שם, וחדרי דעה שם ב, בדעת הרשב"א), משום גזירה שהוא נראה כתיקוני נשים (חדרי דעה שם).

• ויש סוברים שאף מעשים האסורים מהתורה מותר לעשותם שלא לשם יפוי וקישוט, ואפילו לבישת האיש בגדי אשה מותרת באופן זה (מהר"י מינץ טו; ב"ח שם; ט"ז שם סק"ד; אבני צדק יו"ד עב), שאינו חשוב תיקוני נשים כלל (כן משמע ממהרש"ם ב רמג), או שכיין שהתורה נתנה טעם לאיסור, שתועבה הוא (ראה לעיל: האיסור וגדרו), כל שאינו עושה לשם תועבה, אין בזה איסור (בינת אדם איסור והיתר עד, לדעה זו; שרידי אש ב מא ז), שלא עצם המעשים אסורים, אלא ההתקשטות על ידם, והתקשטות היא דבר התלוי במחשבה ורצון, וכיון שאינו רוצה ואינו מתכוין לכך, אין זו התקשטות (שרידי אש שם ח) ²⁵.

שחוק ועראי לבישת בגדים בדרך שחוק ועראי, כגון בשמחת פורים, או בשמחת חתן וכלה, נחלקו בה הדעות:

• יש סוברים שאינה בכלל איסור לא ילבש (מהר"י מינץ טו, בשם ה"ר אליקים סגל; רמ"א או"ח תרצו ח, שכן המנהג; לבוש שם ח), שלבישת בגדים שלא לשם יפוי וקישוט - מותרת (ראה לעיל: שלא לשם יפוי וקישוט), ואף כאן אין הלבשה נעשית לשם יפוי וקישוט, אלא כדי להרבות את השמחה (מהר"י מינץ שם).

• ויש סוברים, שלבישת בגדים אסורה אף בדרך שחוק ועראי (יראים שפה; כן משמע ממהר"י מינץ שם, בשם יש אומרים; רמ"א שם, בשם יש אומרים), שלא חילק הכתוב בין לבישת קבע ללבישת עראי (יראים שם), ואף שלבישת בגדים שלא לצורך יפוי וקישוט מותרת, מכל מקום, כיון שכוונת האנשים העושים כן היא להתייפות ולהתקשט כדי להידמות בזה לנשים, אלא שעושים כן לשם שמחה בלבד, אסור לעשות כן (יד הקטנה שם); או שלא הותרה לבישה שלא לצורך יפוי אלא כשאי אפשר בענין אחר, אבל לא כשלושים את הבגדים לשם שחוק, שאפשר לשמוח באופנים אחרים (ב"ח שם, בדעת היראים).

שם; אמימר ורב אשי בגמ' שם), משום שהאדם נברא בצלם אלקים (ראה ערך אדם: צלם אלקים), ועוד, שהרואה בריות נאות אומר: ברוך ששכח לו בעולמו (ראה ערך ברכות הראיה: על מעשה בראשית. רש"י שם ד"ה בשביל קונוהו), שלדעתם תיקון גוף שלא נעשה בדרך קישוט, אין בו משום לא ילבש (ריטב"א שם), ובאיסור לא ילבש לא נאסר אלא שינוי צורת האדם מדרך בריאתו הרגילה, אבל לא החזרת צורתו לדרך בריאתו הרגילה (לבושי מרדכי יו"ד קמא ק; אבני זכרון ג לט ו), וכן הלכה (כן משמע מרבנו יהונתן ביצה כא ב, ומאירי ברכות, בית יד ד"ה מגדולי המחברים, ושבט שם; ריטב"א שם) ²².

מומים והוא הדין מומים שנוצרו בגוף האדם, ויש לו מהם גנאי, שדינם כגלדי צואה שלהלכה מותר להסירם, (שהרי אין הסרתם משנה את גוף האדם מדרך בריאתו, אלא מחזירתו לדרך בריאתו הרגילה (לבושי מרדכי שם; אבני זכרון שם). ואף מומים שהיו בגוף האדם משעת לידתו - מותר להסירם (מנחת יצחק ו פא; שבט הלוי ו קיח א), שאף על פי שאין הסרתם מחזירה את גוף אותו אדם לכפי שהיה בשעת לידתו, מכל מקום מחזירה היא אותו לצורת שאר אדם (מנחת יצחק שם).

פעולות המיוחדות לאנשים ונשים פעולות המיוחדות לנשים, שאין בהן משום שינוי בגופו של האיש או במלבושו, כגון אפיה או אריגה, וכן פעולות המיוחדות לאנשים - אינן אסורות משום לא ילבש (יד הקטנה עבודה זרה ו ל"ט נו אות פב; כן משמע מאגרות משה יו"ד ב סא) ²³.

שלא לשם יפוי וקישוט

תיקוני גוף שיש בהם משום יפוי וקישוט, אם אינם נעשים לשם יפוי וקישוט, אלא מטעם אחר, כגון כדי למנוע צער או בושת - מותר לעשותם (כן משמע מתוספות שבת נ ב ד"ה בשביל, ותוספות הרא"ש שם, ורא"ש עבודה זרה ב יא, וטושי"ע יו"ד קפב ה, ועוד), כשאי אפשר לעשותם בענין אחר (ב"ח שם, לפי מהרש"ם ב רמג); ויש מתירים אף כשאפשר לעשותם בענין אחר (מהרש"ם שם, בדעת התוספות) ²⁴.

וכן כתבו ראשונים לענין הסתכלות במראה, לסוברים שהיא אסורה (ראה לעיל: בתיקוני גוף), שאם הוא עושה כן שלא לשם התקשטות ויפוי - כגון שהוא מסתכל במראה משום מיחוש עינים (כן משמע מתוספות עבודה זרה כט א ד"ה המסתפר; סמ"ג לאוין מה; רא"ש שם; טושי"ע יו"ד קנ ב), או בשעה שהוא מסתפר ומתגלח, כדי שלא יחבול בעצמו (תוספות שם, ונזיר נט א ד"ה גבול בשם הר"ף ור"ש מאוירא; תשב"ץ קטן תקמב; רא"ש שם; טושי"ע שם), או כדי להסיר נוצות משערותיו, שלא יתגנה בעיני הבריות (דרכי משה שם סק"א, בשם הר"ר זעלקיל), או כדי להיראות אדם חשוב (שו"ע שם) - הרי היא מותרת (תוספות שם

במראה מחשיב את האשה כיפה ומקושטת, שכלל שמרבה האשה להסתכל במראה, כך גדלה חשיבותה ביופי (אגרות משה שם) ²⁴. ויש אחרונים האוסרים אף מעשים שאינם נעשים לשם יפוי וקישוט (כן משמע ממעשה רקח עבודה זרה יב י, וסדר משנה תפילה ד ג ב, ושער שלמה צד). ²⁵ ויש המחלק, שדבר שאינו מלבוש, ולא נאסר אלא מחמת הקישוט והיפוי שבו, הרי כשאינו כוונתו לזה, אין לאסור לעשותו, אבל לבישת איש בגדי אשה אסורה אף כשהיא נעשית שלא לשם יפוי וקישוט (כן משמע מבינת אדם שם).

להסתכל במראה, במקום שדרך האנשים לעשות כן, ראה לעיל. ²² ויש מהראשונים שפסק כדעה הראשונה (כן משמע ממרדכי שבת שכו-ז). על הסרת דבר מגונה מן הגוף שלא כדי להתנאות, אלא כדי למנוע צער או בושת, ראה להלן: שלא לשם יפוי וקישוט. ²³ ומכל מקום אסרו חכמים לאיש להסתכל במראה - לסוברים כן (ראה לעיל) - כיון שההסתכלות במראה קשורה בהתקשטות האדם וביפוי הגוף, שכן דרך נשים היא להסתכל במראה בשעת הלבשה וההתקשטות (יד הקטנה שם), או משום שעצם מעשה ההסתכלות

לא יראה בך ערות דבר¹

איסור התנהגות בפריצות במחנה ישראל בשעת מלחמה, ואיסור אמירת דברי קדושה כאשר נראית ערוה

בבא מציעא קיד ב ד"ה ערות; כן משמע מהראב"ד לספרי שם; נמוקי יוסף שם; יראים שם; סמ"ק שם; ברטנא תרומות א ו, שכך קבלו חכמים (חיי אדם ד א), שכן נאמר: "ערות דבר", שבשעה שאתה מדבר בו - בה' - לא יראה בך ערוה (רש"י ונמוקי יוסף שם; ברטנא שם).

• יש מפרשים שהכתוב בא לאסור ראיית ערוה במחנה ישראל בשעת מלחמה (ראה לעיל), ולמדים ממנו לאסור ראיית ערוה אף בשעת אמירת דברי קדושה (כן משמע משערי תשובה לרבנו יונה ג מד; מהר"ם שיק שם; ערוך השלחן שם א-ב), שבכל מקום שה' מתהלך בקרב מחנינו נוהג איסור זה (שלחן ערוך הרב שם א; משנה ברורה עה ס"ק יט, בשמו), וקל וחומר שהוא נוהג בשעת אמירת דברי קדושה (מהר"ם שיק שם; ערוך השלחן שם).

• ויש סוברים שאין הכתוב מזהיר אלא על קדושת מחנה ישראל בשעת מלחמה, ואילו איסור ראיית ערוה בשעת אמירת דברי קדושה אינו אלא מדרבנן, והלימוד מהכתוב אינו אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א. כן משמע מהבית מ"ע קצד).

מהות האיסור איסור "ולא יראה" בשעת אמירת דברי קדושה, נאמר בשני אופנים:

• אסור לקרוא קריאת-שמע (ראה ערכו) - וכן אסורה אמירת כל דברי קדושה (יראים שם; שערי תשובה לרבנו יונה שם) - בשעת ראיית ערוה, שנאמר: ולא יראה בך ערות דבר (ברכות כה ב, ושבת קנ א; רמב"ם קריאת שמע ג טז; טוש"ע או"ח עה ד - ה)⁵.

• ערום - היינו מי שערוותו מגולה - אסור לברך, שנאמר: ולא יראה בך ערות דבר (בבא מציעא קיד ב, ורש"י ד"ה ערות ותוספות ד"ה מנין), אף על פי שהמברך אינו רואה את ערוותו (רשב"א ברכות כד א, בשם הראב"ד, והסכים עמו; פרי מגדים או"ח עד, משבצות זהב סק"א, בדעת רש"י), שלא אמר הכתוב: לא תראה, אלא "לא יראה", שלא יראה הרואה בך ערות דבר (רשב"א שם, בשם הראב"ד). ונחלקו אחרונים אם כיון שכן אינו עובר בלאו אלא כשיש אחר הרואה את ערוותו (ראש יוסף ברכות שם ב, ובפרי מגדים שם, לדעה זו), או שהוא עובר כל שהוא ערום, אף כשאין שם אחר (פרי מגדים שם, על פי רש"י דברים כג טו)⁶.

• איסור אמירת דברי קדושה בשעה ש"לבו רואה את נוספים הערוה", לסוברים כן (ראה ערך ערוה), שאף הוא נדרש מהכתוב: ולא יראה בך ערות דבר (כן משמע מרש"י ברכות כה ב ד"ה וחר"י), שאנו קוראים בו לא יראה (לבוש שם א)⁷, אין איסורו אלא מדרבנן (שרשי הים לולב ז יב; מור וקציעה שם; פרי מגדים שם), והלימוד מהכתוב אינו אלא אסמכתא (ראה ערך אסמכתא א. פרי מגדים שם, אשל אברהם סק"ט, בדעת הלבוש).

• האיסור לעמוד ערום בפני שם שמים (ראה שבת קכ ב, ורמב"ם יסודי התורה ו ו), יש מן הראשונים מפרשים שאיסורו הוא משום: ולא יראה בך ערות דבר (רש"י שם ד"ה מכלל).

• כשיש כנגד עיני אדם צואה (ראה ערכו), או עמוד של מי-רגלים (ראה ערכו) בשעת הקילוח, נחלקו ראשונים בדבר: יש סוברים

הלאו שאמר הכתוב: ולא יראה בך ערות דבר (דברים כג טו), נזכר הן לענין הנהגת מחנה ישראל בשעת מלחמה, שיש להיזהר בו מהנהגה של פריצות, והן לענין ההנהגה בשעת אמירת דברי קדושה, שאין לאמרם בענין שנראית בו ערוה².

יש ממוני המצוות שמנו את הלאו במנין-המצוות (ראה ערכו), בתור לאו כללי (הלכות גדולות, הקדמה, לאוין שבמלקות רמו, עמ' יד במהדורת מכון ירושלים; אזהרות אבן גבירול ל"ת קעו), או כלאו לענין איסור במחנה במלחמה (השגות הרמב"ן לספר המצוות לאוין יא, לפי זוהר הרקיע סה, בפירוש הראשון), או לענין אמירת דברי קדושה (יראים שם; סמ"ק פג); ויש ממוני המצוות שלא מנו אותו (ספר המצוות לרמב"ם; חינוך; סמ"ג; ועוד), שהכתוב: ולא יראה בך ערות דבר, אינו בא לאזהרת איסור, אלא הוא פירוש הטעם לכתובים שלפניו, ולפיכך אינו נמנה כמצוה (זוהר הרקיע שם, בדעת הרמב"ן, בפירוש השני; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות תקסז).

העובר על לאו זה במזיד אינו לוקה, שהוא לאו-שאיין-בו-מעשה (ראה ערכו), שאין לוקים עליו, להלכה (ראה ערך לאו שאין בו מעשה. פרי מגדים או"ח עד, משבצות זהב סק"א)³.

במחנה ישראל בשעת מלחמה יראה בך ערות דבר" (ראה להלן), ובמהות האיסור נחלקו הדעות:

• יש סוברים שהוא להישמר מאיסורי עריות, שנאמר: כי תצא מִמִּנְהָ עַל אִבְיָךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכָּל דָּבָר רָע וְגו' וְלֹא יֵרָאֶה בְּךָ עֲרֹת דָּבָר (דברים כג יטו). כן משמע מספרי כי תצא רנד, לפי רבנו הלל והראב"ד שם, לפי הרמב"ן בהשגות לספר המצוות שם, ועל התורה שם ו, שמלבד מה שנצטוונו על עריות בכל מקום, הוסיף הכתוב לאו במחנה (כן משמע מהרמב"ן שם ושם), לפי שהחטא מצוי במחנה (כן משמע ממורה נבוכים ג מא, והרמב"ן שם ושם) אצל אנשי החיל שיאריך עומדם חוץ לבתייהם (מורה נבוכים שם), ועוד שאיסורי עריות גורמים לסילוק השכינה (ספרי שם; רמב"ן שם ושם; רבינו בחיי שם), והעובר עליהם במחנה גורם להפיל את ישראל ביד אויביו (השגות הרמב"ן לספר המצוות שם).

• יש סוברים שהוא איסור שלא יהיה כל דבר של בזיון וחלזול בקדושת המחנה וכבודו בעת מלחמה, ומנו איסור זה בכלל המצוות המוטלות על הציבור (ספר המצוות לרס"ג, מנין הפרשיות ו, לפי ר"י פערלא שם), שבידם להעמיד שומרים להשגיח על הדבר (ר"י פערלא שם)⁴.

• ויש סוברים שהוא איסור שתיראה ערוה מגולה במחנה במלחמה (מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות תקסז; ערוך השלחן או"ח עד א). אמירת דברי קדושה איסור שתיראה ערוה, מהכתוב: ולא יראה בך ערות דבר (כן משמע מברכות כה ב, ושבת קנ א, ועוד), שראיית ערוה מסלקת את השכינה (יראים שם). ונחלקו ראשונים:

• יש מפרשים שהכתוב מדבר על שעת אמירת דברי קדושה (רש"י

ערך מחנה קדוש וערך מלחמה. 5. על פרטי דיני האיסור, ראה ערך ערוה; על הרהור בדברי תורה בשעה שהוא רואה ערוה, ראה ערך הרהור כדבור: במקום וזמן האסורים בתורה. 6. על שאר דיני איסור זה, ראה ערך ערוה. 7. והוא

לא יראה בך ערות דבר. 1. לד, טורים נט-סד. 2. על פרטי הדינים בשני עניינים אלו, ראה להלן. 3. אם הוא לוקה מכת מרדות, ראה ערך מכת מרדות; אם נפסל לעדות, ראה ערך פסולי עדות. 4. על דיני מצוה זו, ראה

- איסור ניבול-פה (ראה ערכו) יש למדים אותו מהכתוב: ערות דבר, שאנו קוראים בו: "ערות דיבור" (רבי שמואל בר נחמן בויקרא רבה כד ז; חרדים שם מט, בשם הוזהר).
- שיכור (ראה ערכו), יש הסוברים שאסור לו לקרוא קריאת-שמע (ראה ערכו), מהכתוב: ערות דבר, שאנו קוראים בו: "ערות דיבור" (רבי אסי בירושלמי תרומות א ד, לגרסת הר"ש שם א ד, והמאירי ברכות כו א, ומגן אבות ג, בשם ספר מדויק, והמרדכי עירובין תקיב), שעל ידי השכרות, הדיבור הוא "ערוה" (רידב"ז שם) ⁹.

- שאף זה הוא בכלל "ולא יראה", ואסור לקרוא קריאת שמע כנגדם כשאננם מכוסים (ראה ערך צוואה. כן משמע מרשב"א ברכות כב, ושם כה א; כן משמע משערי תשובה לרבנו יונה ג מד, וספר היראה רכז; חרדים ל"ת ד עה, בשם רבנו יונה); ויש מתירים כשהם ברשות אחרת (כן משמע מרא"ש ברכות ג מו; חיי אדם ג טז, בשם תר"י) ⁸.
- המשהה נקיבו, גדולים או קטנים - שהוא עובר על כל-תשקצו (ראה ערכו) - יש מן הראשונים שכתב שהוא עובר אף משום ולא יראה בן ערות דבר (היראה רכז).

לֹא יֵרָאוּ פָּנֵי יִיקָם; לֹא יֵרָאֶה אֶת פָּנֵי ה' יִיקָם¹

איסור על אדם להימנע מלהביא עולת ראייה כשהוא נראה בעזרה ברגל

- יש סוברים שעבר על הלאו, ואין התשלומים מתקנים אותו (רמב"ם שם, לפי מים חיים שם, ושיירי קרבן חגיגה א א, וערוך השלחן העתיד קצו טו).
- ויש סוברים שלא עבר על הלאו (כן משמע מרש"י בכורות נא ב ד"ה מה, הראשון; סמ"ג לאוין שם, לפי לחם משנה שם, ושיירי קרבן שם), ומותר להיראות ריקם על מנת להביא קרבן אחר כך (מהרש"ם ד קיג), שלא הושלם הלאו עד שעבר הרגל ולא הביא (כן משמע מהר"י קורקוס שם).
- נראה בזמן נראה בעזרה ברגל בזמן שאינו ראוי להקריב עולת ראייה, כגון בלילה (ראה ערך קרבנות), או בשבת (ראה לקרבן ערך עולת ראייה), או אפילו בסוף היום כשאין שהות להספיק לשחוט ולזרוק את הדם (ראה ערך הני"ל), אינו עובר על הלאו של ראיית פנים ריקם, שאין הלאו אלא שלא יראה ריקם בזמן שהוא יכול להקריב (מנחת חינוך תפט ב).
- הפטורים מהראיה אשה (ראה ערכו) שנראתה בעזרה ברגל בלא הבאת קרבן, לדעת הסוברים שאינה חייבת להיראות בעזרה ברגל (ראה ערך ראייה), אינה עוברת על הלאו של ראיית פנים ריקם (ספר המצוות לרמב"ם ל"ת קנו; חינוך תצ), שהלאו של ראיית פנים ריקם הוא מחמת המצוה של ראייה (טורי אבן חגיגה ב א), והוא הדין שאר הפטורים מהראיה (ראה ערך הני"ל).
- כשלא הביא שלמי חגיגה הנראה בעזרה ברגל, ולא הביא שלמי חגיגה (ראה ערכו), שמצווים בהם כל ישראל ברגל (ראה ערך חגיגה), נחלקו ראשונים:
- יש סוברים שעבר בזה על הלאו של ראיית פנים ריקם (כן משמע מרש"י דברים טז טז; ספר המצוות לרמב"ם שם; כן משמע מחינוך פח; ברטנורא פאה א א), שאף החגיגה היא על גבי המזבח כעולת ראייה (גור אריה דברים שם) ⁶.
- ויש סוברים שבחגיגה אינו עובר כלל על הלאו (כן משמע מרש"י

- אסור לאדם לעלות לרגל מבלי שביא קרבן (ספר המצוות לרמב"ם ל"ת קנו; סמ"ג לאוין שם; חינוך תצ), היינו שלא ימנע מלהביא עולת-ראייה (ראה ערכו) כשהוא נראה בעזרה ברגל (ראה ערך ראייה. מכילתא משפטים כספא כ; חגיגה ז א; רמב"ם חגיגה א א) ², שנאמר: וְלֹא יֵרָאוּ פָּנֵי יִיקָם (שמות כג טו, ושם לד כ. רמב"ם שם ושם; סמ"ג שם) - שישאל לא יראו לְפָנֵי יִיקָם (כן משמע מאבן עזרא שם כג טו, וחינוך שם) - ונאמר: וְלֹא יֵרָאֶה אֶת פָּנֵי ה' יִיקָם (דברים טז טז. חינוך שם) ³, ונמנה לאו זה במנין-המצוות (ראה ערכו). הלכות גדולות, הקדמה, לאוין שבמלקות כד, עמי' במהדורת מכון ים; ספר המצוות לרמב"ם שם; יראים שם; סמ"ג שם; חינוך שם) ⁴.
- ואינו עובר בה אלא כשנראה בעזרה בלא קרבן (כן משמע מחגיגה ז א, וירושלמי חגיגה א א; רמב"ם חגיגה שם) ⁵, אבל המבטל את מצות ראייה, ואינו נראה בעזרה ברגל כלל, לא עבר על לאו של ראיית פנים ריקם (כן משמע מסנהדרין קב א, לגרסתנו, וספר המצוות וסמ"ג וחינוך ויראים שם).
- מלקות העובר על הלאו אינו לוקה, שהוא לאו-שאיין-בו-מעשה (ראה ערכו). רמב"ם חגיגה שם), וכל לאו שאין בו מעשה אין לוקים עליו (ראה ערך הני"ל וערך חיבי מלקיות).
- ממתי עובר הבא לעזרה ברגל ואין בידו קרבן, עבר מיד על איסור ראיית פנים ריקם (כן משמע מהמאירי חגיגה ז א, ועונג יום טוב צד וקט).
- כשיש בידו כסף לרכוש קרבן (מאירי חגיגה ז א, על פי מכילתא משפטים כספא כ); או שאינו עובר (רמב"ם שם א ג, לפי עונג יום טוב שם ושם).
- הביא קרבן נראה בעזרה ביום טוב ראשון ולא הביא קרבן, בימי ההשלמה והביא לאחר מכן קרבן בשאר ימות הרגל - שיש לעולת-ראייה (ראה ערכו) תשלומים כל ימות הרגל (ראה ערך עולת ראייה), וכן אם הביא בימי ההשלמה של שבועות (ראה ערכו וערך יום טובו) - נחלקו ראשונים אם עבר על הלאו:

- המצוות (רס"ג), על טעמו ראה: ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג מ"ע מו.
- 5. ויש מן הראשונים הסובר שאף לא יעלה לירושלים אם אין בידו קרבן או כסף לקנות קרבן (מאירי חגיגה שם, על פי בכורות נא א, ורמב"ם שם א ג).
- 6. ויש מפרשים שלא עבר אלא על הלאו של וְלֹא יֵרָאֶה אֶת פָּנֵי ה' יִיקָם (דברים שם) שסמך לו נאמר: אִישׁ כְּמִתְּנֵת יָדוֹ (דברים שם יז) הנלמד אף לענין חגיגה (ראה ערך הני"ל) ולא על הלאו של וְלֹא יֵרָאוּ פָּנֵי יִיקָם (שמות כג טו, ושם לד כ. מורחי דברים שם, בדעת רש"י שם ושם ושם); ויש המפרש שדעה זו באה להקל, שדווקא כשלא הביא כלל קרבן, לא ראייה ולא חגיגה, עבר על הלאוים, אבל כשהביא אחד מן הקרבנות לא עבר (פתח הבית חגיגה א א, בדעת רש"י).

- הדין בעקבו רואה את הערוה, לסוברים שהוא אסור באמירת דברי קדושה (ראה ערך הני"ל. פסקי הר"י שם). 8. על פרטי דיני האיסור, ראה ערך מחנה קדוש. 9. על כך, ועל החולקים על זה, ראה ערך קריאת שמע וערך שיכור.
- לא יראו פני ייקם; לא יראה את פני ה' ייקם. 1. לד, טורים סה-עד.
- 2. ואפילו הביא עולת נדבה, עבר בלאו זה כל שלא הביא עולת ראייה (תוספות חגיגה ד א ד"ה אלא, לפי תוספות הר"י לירושלמי חגיגה א). על בעלי החיים מהם מביאים עולה זו, שיעורה ודיני הקרבנות, ראה ערך עולת ראייה. 3. על הצורך בכפילות הכתוב, ראה: חזקוני דברים שם; ר"י פערלא לספר המצוות לרסמ"ג מ"ע מו, ומל"ת רסד. 4. ויש מהגאונים שלא מנה אותו במנין

בספרי שעבר בלאו של וְלֹא יֵרָאֶה אֶת פְּנֵי ה' רִיקָם (דברים טז טז), שהוא ריקם מן הצדקה (ספרי ראה קמג; לקח טוב שם); ומהרבה ראשונים נראה שאינו עובר על לאו זה (כן משמע מספר המצוות וסמ"ג שם וחינוך תצ)⁷.

מנחות צ ב ד"ה מאי ניהו, ותוספות פסחים פ א ד"ה אתה, וסמ"ג לאוין שם; רמב"ם חגיגה א א, לפי הגהות משנה למלך לחינוך שם, ופתח הבית שם; רש"י מגילה ה א; ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג מ"ע מו).

כשלא הביא הנראה בעזרה ברגל בלא צדקה (ראה ערכו), שנינו צדקה

לא יֵרָבֶה לוֹ כֶּסֶף וְזָהָב¹

האיסור על המלך להרבות כסף וזהב

כלומר לעצמו - אינו מרבה (גמ' שם), כשמרבה להניח בגזיו להתגאות בו, או להתנאות בו (רמב"ם מלכים ג ד), וכדי למצוא גסות רוח בראיית כסף וזהב (יראים שפא), וכל המרבה כסף וזהב להשלים חפצו בלבד, ולא לתועלת העם ושמירתם - כגון ליתן שכר לחיילים הנכנסים ויצאים עמו (גמ' שם, ורש"י ד"ה אספניא) - עובר באיסור (חינוך שם). ומכל מקום אינו מותר להרבות כדי ליתן שכר החיילים אלא לצורך שנה אחת (ירושלמי סנהדרין ב ו; רבנו חננאל ומאירי שם, בשמו), ובכל עת רשאי להרבות עד שיהא לו כשיעור הנצרך לשנה מכאן ואילך (מהרי"ל דיסקין דברים שם)⁵.

להוצאות המלך וכן להוצאות המלך עצמו מותר לו להרבות (כן משמע מרמב"ם מלכים ד א, ורבנו יהונתן שם), וכן להספקת נשיו (ספר המצוות לר"ח בן יצליח עמ' 54), וכן להספקת עבדיו (ספר המצוות שם; רמב"ם שם ג ב) ומשמשי (רמב"ם שם).

על מנת ריבוי כסף וזהב על מנת ליתנו או להקדישו, נחלקו להקדישו אחרונים: יש אוסרים (חידושי רא"ם הורבץ לירושלמי סוף סדר זרעים, ומשך חכמה דברים יז כ, על פי ירושלמי פאה ד ב); ויש מתירים, שלדעתם אין האיסור אלא כשמניח הממון בבית גזיו (מצות המלך (טריפולי) אזהרות רכה).

מלקות הרבה המלך כסף וזהב, נחלקו ראשונים: יש אומרים שלוקה (רמב"ם שם ד, וסנהדרין יט ד); ויש אומרים שאינו לוקה (חינוך תקב, לפי מצות המלך (טריפולי) שם, ועמודי הארזים מד א), שאף על פי שהרבה, לעולם אפשר שלצורך העם הרבה (מצות המלך (טריפולי) שם, ועמודי הארזים שם).

לדעה שלוקה, נחלקו אחרונים אם לוקה כל שהרבה פרוטה (כן מצדד במצות המלך (קליין) תקב); או רק אם הרבה דינר (תורת משה שופטים, בסופו; התעוררות תשובה ד טט); או ששיעורו לא נודע לנו (מנחת חינוך שם ב).

ועוד נחלקו אחרונים אם לוקה רק כשהתרו בו ואמר שמרבה לצרכו, שאחרת אפשר שהרבה ממון לצורך העם, שמותר (ראה לעיל. מנחת חינוך שם; מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות תקא; באר משה (ירושלמיסקי) מו); או שאין האיסור תלוי בכוונתו, אלא בהנחה בבית גזיו (ראה לעיל), וכיון שהניח בבית גזיו שהוא המקום המיועד לו לצרכו, אפילו דעתו להשתמש בו לצורך העם, עבר על האיסור ולוקה (מצות המלך (טריפולי) שם).

המלך אסור לו להרבות כסף וזהב - כל סוג של ממון (כן משמע מירושלמי סנהדרין ב ו, וספר המצוות לרמב"ם ל"ת ששה, וחינוך תקב) - שנאמר: וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יֵרָבֶה לוֹ מֵאֵד (דברים יז יז), ולא זו נמנה במנין-המצוות (ראה ערכו. ספר המצוות לרמב"ם שם; סמ"ג לאוין רכד; יריאים שפא; חינוך שם).

טעם האיסור בטעם האיסור נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהטעם הוא כדי שלא יתגאה במלכותו יותר מדי (כן משמע מהמיוחס ליונתן שם; דעת זקנים מבעלי התוספות שם כ; ר"י בכור שור שם; פירוש הרא"ש שם), ולא יבטח באוצרו, ויסיר בטחונו מה' יתברך (רבנו בחיי שם), וימרוד באלקי השמים (מיוחס ליונתן שם), שהכתוב: לְבִלְתִּי רוֹם לְקִבּוֹ (דברים יז כ) לדעתם הוא נתינת טעם לאיסור (דעת זקנים מבעלי התוספות ור"י בכור שור ורבנו בחיי שם; רבנו יהונתן סנהדרין כא ב; חינוך תקב).

• יש סוברים שנאסר בריבוי כסף וזהב - וסוסים ונשים (ראה ערך לא ירבה לו נשים וערך לא ירבה לו סוסים. דרשות ופירושי ר"י גירונדי פרשת שופטים ד"ה צדק) - כדי שלא יתעסק בהנאות הגוף כי אם בהנהגת ההמון (דרשות ופירושי ר"י גירונדי שם).

• ויש סוברים שטעם האיסור, שלא יעניש את ישראל (אבן עזרא דברים יז יז), ולא יטיל עליהם מס (רבנו יהונתן שם, בשם יש מי שמפרש; דינא דחיי לאוין רכד)².

שלא על ידי האיסור למלך להרבות כסף וזהב, נחלקו בו ראשונים: הטלת מס

• יש סוברים שהוא דווקא על ידי הטלת מס על העם, אבל באופנים אחרים - מותר (רמ"ה סנהדרין כא ב; חידושי הר"ן שם), שכן נראה מלשון הכתוב "לא ירבה", שהאיסור במתכוין להרבות, ולא שהגיע הכסף מעצמו (רמ"ה שם)³. לכן מלך שכבש מדינה, מותר ליקח אוצרותיה (רמ"ה שם; חידושי הר"ן שם, על פי גמ' שם א), ומותר לו להרבות כסף וזהב משלו - בעסק - כאחד העם (ערוך לנר שם ב).

• ויש סוברים שהמלך אסור לו להרבות כסף וזהב בכל דרך שהיא (רמב"ם קידוש החודש ד יא, וחידושי הר"ן שם, בצד הראשון, לפי ערוך לנר שם; כן משמע מהחינוך שם, והעיקרים ד כו), שאם ישתדל לקבץ כסף וזהב אפילו מן האויבים, כשלא ימצא בהם יקח מעמו (העיקרים שם)⁴.

לצורך העם הכל מודים שאין האיסור אלא במרבה לצרכו, שנאמר: וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יֵרָבֶה לוֹ (דברים יז יז), שדווקא לו -

המלך שהיה לו ריבוי כסף, שנאמר: אֵין כֶּסֶף נְחֹשֶׁב בְּיָמֵי שְׁלֹמֹה לְמֵאוֹמָה (דברי הימים ב ט כ. רמ"ה שם); ויש סוברים ששלמה הרבה כסף באיסור (ירושלמי סנהדרין ב ו). 4. על מלך שהטיל מס להרבות כסף וזהב שלא כדין, אם חייב להחזיר את הממון שגבה, ראה ערך כל מלתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עבד וכו': הדין, טעמו וגדרו. 5. ויש שכתבו שמותר למלך להרבות כדי שיתן לחיילותיו כל ימי מלכותו (לחם משנה מלכים ג ד, בדעת הבבלי והרמב"ם;

7. ויש מהראשונים שביארו אף בספרי שאין הכוונה לצדקה אלא לקרבן (רבנו הלל לספרי שם; יריאים שם); ומכל מקום יש מהראשונים שכתבו להלכה שבנוסף לקרבן הוא צריך להביא צדקה (מדרש הגדול דברים שם); או שבמקום להביא קרבן הוא יכול לתת צדקה (יראים תכה; ערוך השלחן העתיד קצו יא). לא ירבה לו כסף וזהב. 1. לד, טורים עה-פ. 2. לטעמים נוספים, ראה: טעמי מצוות למנחם בן משה הבבלי רפט; אברבנאל שם. 3. וכן מצינו בשלמה

לו נשים) - אם משום שהאיסור הוא מחשש שירום לבבו (ראה לעיל), וההדיוט, כיון שאין לו שררה, אף אם ירבה לא ירם לבבו; או משום שהאיסור הוא ליטול מס מהעם (ראה לעיל), ואינו שייך אלא במלך (חידושי הר"ן שם).

• ויש סוברים שאסור להרבות כסף וזהב (רבנו מיוחס דברים יז יז; הצואה (כץ) ג יז), ולא יהא לו אוצר ממון אלא כדי חייו (רבנו מיוחס שם), שלא על המלך לבדו עלתה אזהרה זו, אלא על כל אדם (צואה שם), קל-וחומר (ראה ערכו) ממלך (רבנו מיוחס שם).

כשמשחה הרבה המלך כסף וזהב, חייב להוציאם מרשותו, ובכל רגע ורגע שמשחה את הכסף וזהב ברשותו, עובר באיסור (ישועות מלכו כתבים יז).

הדיוט, אם מותר לו להרבות כסף וזהב, נחלקו בדבר ראשונים:

• יש סוברים שמותר להרבות כסף וזהב (כן משמע מתוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד ה; חידושי הר"ן סנהדרין כא ב), ואין צריך למעט מהכתוב - כדרך שמיעטוהו מאיסור ריבוי נשים (ראה ערך לא ירבה

לא ירבה לו נשים

האיסור על המלך להרבות נשים

הר"ן שם), אם הן בדוקות ככשרות (השגות הרמב"ן לספר המצוות, השורש החמישי) - ובלבד שלא יסירו את לבו (רבי יהודה במשנה שם), אבל סתם נשים - אסור, שעל הרוב יסירו את לבו (רמ"ה שם) - שהם דורשים טעמא-דקרא (ראה ערכו) במקום שהטעם מפורש בתורה (ראה ערך טעמא דקרא: חילוק בדין על פי הטעם), וכיון שטעם האיסור נתפרש בתורה, כדי שלא יסור לבבו (ראה לעיל), הרי שאין האיסור אלא בנשים המסירות את לבו (גמ' שם, בדעת רבי יהודה).

• ויש סוברים שאפילו נשים כאביגיל אשת דוד אסור להרבות (רבי שמעון במשנה שם; תנא קמא במשנה שם, לפי ר"י בכור שם דברים שם), אם משום שלדעתם אפילו אשה אחת המסירה את לבו אסור למלך לשאת (ראה לחלק), מפני שהם סוברים שבכל מקום דורשים טעמא דקרא (ראה ערך הנ"ל: נתינת טעם למצוות), ואפילו לא פירש הכתוב את הטעם, היינו דורשים אותו, ולא הוצרך הכתוב לפרש הטעם שהמלך לא ירבה נשים, אלא שבא הכתוב לאסור אפילו אשה אחת המסירה את לבו, והכתוב לא ירבה - שמשמע שדווקא הרבה אסור - מתקיים בנשים כשרות (גמ' שם, בדעת רבי שמעון); או משום שלדעתם אין דורשים טעמא דקרא אפילו הטעם מפורש בכתוב (ראה ערך הנ"ל: חילוק בדין על פי הטעם), ולכן לא ירבה לו יותר משמונה עשרה נשים (ראה לעיל), ואפילו כשרות (רמ"ה שם, בדעת תנא קמא), וכן הלכה (כן משמע מהרמב"ם מלכים שם, ופירוש המשניות שם; יראים שם).

אשה רשעה אשה רשעה את לבו, נחלקו בה תנאים:

• יש סוברים שאסור למלך לישא אותה, שהכתוב: ולא יסור לבבו (דברים יז יז) אינו טעם לאיסור ריבוי נשים - שלדעתם דורשים טעמא-דקרא (ראה ערכו) אפילו אין הטעם מפורש בכתוב, ולא הוצרך הכתוב ליתן טעם באיסור (ראה לעיל) - אלא הוא איסור בפני עצמו (רבי שמעון במשנה שם, לפי ר"י בכור שור דברים שם, והשגות הרמב"ן שם)⁴, וכן הלכה (יראים שם; מאירי שם).

• ויש סוברים שאף נשים המסירות את לבו, אין איסור אלא

המלך (ראה ערכו), אסור לו להרבות נשים, שנאמר: ולא ירבה לו נשים (דברים יז יז). משנה סנהדרין כא א; רמב"ם מלכים ג ב, ונמנה לאו זה במנין-המצות (ראה ערכו). ספר המצוות לרמב"ם ל"ת שסד; יראים שפ; סמ"ג לאוין רכב; חינוך תקא).

טעם האיסור טעם האיסור מפורש בתורה, שהוא כדי שלא יסור לבבו (דברים שם), שמוטל עליו לעסוק בהנהגת ההמון, ולא בהנאות הגוף (דרשות ופירושי רבנו יונה גירונדי שופטים ד"ה צדק), והנשים מרבות על בעליהן תחרות וריבוי דברים ודברי חלקלקות, ומפתות אותם לעשות מה שאינו ראוי (חינוך תקא)².

הדיוט על אף שהסרת הלב שייכת גם בהדיוט (דרשות ופירושי רבנו יונה שם; ערך לנר שם ב) רק המלך אסור בריבוי נשים, שנאמר: לו (דברים שם. גמ' שם), לפי שצריכה המלכות להנהגתו, אבל ההדיוט אין צורך לעולם בהנהגתו (תשובות הגאונים (אסף, תרפ"ז) א).

מספר הנשים מספר הנשים המותר למלך, נחלקו בו תנאים:

• יש אומרים שלא ירבה לו נשים אלא שמונה עשרה (תנא קמא במשנה שם א), שמצינו בדוד שהיו לו שש נשים (ראה שמואל ב ג ב-ה), ואמר לו נתן הנביא: ואם מָעַט וְאִסְפָּה לָךְ פְּהֶנָּה וְכֶהֱנָה (שם יב ח), "כהנה" היינו שש, "וכהנה", שש נוספות, הרי הן שמונה עשרה (גמ' שם), וכן הלכה (רמב"ם מלכים ג ב).

• יש אומרים שלא ירבה לו יותר מעשרים וארבע נשים (ברייתא אחת בגמ' שם), שדורשים כהנה הרי שתים עשרה, וכהנה הרי עשרים וארבע (גמ' שם).

• ובברייתא אחרת שנינו שלא ירבה לו יותר מארבעים ושמונה (ברייתא שניה בגמ' שם), שדורשים כהנה הרי שתים עשרה, וכהנה הרי עשרים וארבע, וי"ו של וכהנה הרי ארבעים ושמונה (שם)³.

נשים כשרות נשים כשרות, נחלקו תנאים אם רשאי המלך להרבות בהן:

• יש סוברים שהמלך רשאי להרבות לו נשים - אפילו אלף (חידושי

שם); אכן ראשונים כתבו בדעת אותם תנאים שסוברים שהשיעור הוא שמונה עשרה (ראה לעיל). פסקי הר"ד וחידושי הר"ן שם), וכתבו אחרונים שאדברא זאת היתה טעותו של שלמה, שחשב שאין לדבר שיעור, ואין האיסור אלא במסירות את ליבו (פתח עיניים שם, על פי ירושלמי סנהדרין ב ו).⁴ ויש מפרשים לדעה זו, שכל אשה שאינה מוחזקת בכשרות, אסור למלך לנושא, שיש לחוש שתסיר את לבו, והכתוב לא יסור לבבו פירושו שלא יעשה דבר שגורם להסיר את לבו (רמ"ה שם).

מלאכת שלמה סנהדרין ב ד).¹ לא ירבה לו נשים. 1. לך, טורים פא-צ. 2. לטעמים נוספים, ראה: רלב"ג שם; אברבנאל שם; ספר המצוות למנחם בן משה הבבלי רפט. 3. יש מהאחרונים הסוברים בדעת תנאים שאין לדבר שיעור כלל, והכל תלוי אם מסירות את לבו (רבי יהודה במשנה שם, לפי שירי קרבן סנהדרין ב ה, ומרומי שדה שם), שהם דורשים טעמא-דקרא (ראה ערכו) במקום שהטעם מפורש בתורה, וכיון שטעם האיסור נתפרש בתורה - כדי שלא יסור לבבו - הרי שאין לדבר שיעור (שירי קרבן שם, בדעת רבי יהודה במשנה

שאינן קידושין תופסים בחיבי-לאוין (ראה ערכו), תופסים לו קידושין בה, שאין האיסור מצד האשה עצמה, שהרי יכול לגרש אחרת ותהא זו מותרת לו (ראה לעיל), אלא מפני שנשלם מספר הנשים שהתירה לו תורה (נשמת חיים (ברלין) קלא).

חייב האשה אשה שלקח המלך יתר על מספר הנשים המותר לו, נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שאף היא עוברת באיסור, וכשאר איסורי ביאה שבתורה, שאף האשה מוזהרת עליהם (ראה ערך אשה: בלאוין) ולוקה, כדינו של מלך (ראה להלן. מנחת חינוך תקא ב).

• ויש סוברים שאינה מוזהרת, שאין האיסור בביאה עצמה, אלא במה שמביאה להסרת הלב (נר מצוה (ואלק) מ; שם משמעון אה"ע א), ואין שייכת הסרת הלב אלא במלך (זכר ישעיהו (יולס) נערה בתולה א ז).

מלקות מלך שהוסיף אשה יתר על המותר לו - לוקה (רמב"ם שם וסנהדרין יט ד; חינוך תקא), ונחלקו ראשונים:

• יש סוברים שלוקה כשבעלה (רמב"ם שם), ואינו לוקה על מעשה הקידושין (כסף משנה שם), שכיון שתלתה תורה איסור ריבוי נשים בהסרת הלב (ראה לעיל), האיסור תלוי בביאה לבד, שאין הסרת הלב אלא בה (לחם משנה שם).

• ויש סוברים שלוקה על הקידושין (כן משמע מהחינוך שם, ומאירי סנהדרין כא א).

מנין המלקות מלך שנשא כמה נשים יותר משיעור המותר לו, לוקה על כל אשה ואשה (מאירי שם); ולדעה שלוקה על הביאה (ראה לעיל), לוקה על כל ביאה וביאה (מנחת חינוך שם).

מלך שהרבה נשים, חייב לגרש הנשים שהרבה (חינוך תקא).

לחיות מצוי אפילו אין למלך אלא אשה אחת, כתבו ראשונים שלא תמיד אצל יהיה מצוי אצלה תדיר כדרך הטיפשים, שנאמר במלך: אַל תִּתֵּן לְנָשִׁים חֵילָךְ (משלי לא ג. רמב"ם מלכים ג ו), והוא בכלל הסרת הלב שהקפידה עליה תורה (רמב"ם שם, לפי הרדב"ז שם), שהסרת הלב היא שיהיה שטוף תמיד אחרי הנשים, ויסור לבו מענייני המלכות, ומה לי הרבה נשים, מה לי אשה אחת שמצוי אצלה תמיד (יד דוד (זינצהיים) סנהדרין כא א).

ונחלקו אחרונים אם דין זה הוא רק לדעה שאפילו אחת ומסירה את לבו, הרי זו לא ישאנה (ראה לעיל. כן משמע מקרית ספר שם; וזכרון דברים (סאפרין) דרוש לפי פרה ד"ה ואתיק); או שאף לסוברים שרשאי להרבות נשים המסירות את הלב (ראה לעיל) למדים מהכתוב: וְלֹא יָסוּר לְבָבוֹ (דברים יז) שאפילו באשה אחת אסור למלך להיות מצוי אצלה תמיד (עדות ביהוסף (קוקיס) לה).

להרבות בהן (רבי יהודה במשנה שם), שנשים מועטות, אפילו רעות, אינן מסירות את לבו (רבי יהודה שם, לפי ר"י בכור שור).

ומכל מקום אשה המוחזקת ברשעות לדברי הכל אין למלך לשאת (רמ"ה שם; ליקוטי הלכות סנהדרין ב עין משפט ט), ולא משום "לא ירבה", אלא אפילו הדיוט ראוי להרחיק מלישא, אלא שלדעה המתירה לא נאסרה משום הסרת הלב שבה (ליקוטי הלכות שם).

היו לו נשים רבות בטרם הוּמַלְךְ (ליקוטי הלכות סנהדרין ב, עין משפט אות פ; ישועות מלכו כתבים יז; אמת ליעקב (רבינובין) ל"ת שסד) ⁵.

פילגש פילגש (ראה ערכו), נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שדינה כאשה, וממעטת ממנין הנשים המותרות למלך (רמב"ם מלכים ג ב; רד"ק שמואל ב ה יג; רמ"ה סנהדרין כא א; סמ"ג לאוין רכב; חידושי הר"ן שם כב א; מאירי בבא מציעא קטו א), כיון שהאיסור הוא משום הסרת הלב (ראה לעיל), ואף הפילגשים מסירות לבו של אדם (מרכבת המשנה שם). ולדעה זו דוד שלקח פילגשים, שנאמר: וַיִּקַּח דָּוִד עוֹד פִּלְגָּשִׁים וְנָשִׁים מִירוּשָׁלַם (שמואל ב ה יג), היו ממנין שמונה עשרה נשיו (כסף משנה שם), ורחבעם שהרבה פילגשים, שנאמר: כִּי נָשִׁים שְׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה נָשָׂא וּפִלְגָּשִׁים שֵׁשִׁים (דברי הימים ב יא כא), שלא כדין עשה, שמצינו שעזב את תורת ה' (נר ישראל (וואל) דברי הימים שם; זכר ישעיהו (יולס) מלכים שם; מרכבת המשנה שם), ואף על פי שהקפיד לישא שמונה עשרה נשים בלבד, ונראה שהקפיד על מנין הנשים - שהוא שמונה עשרה (ראה לעיל) - וסבר שפילגשים מותרות, יש לומר שעזב תורה שבעל פה, ופירש את האיסור שלא כדין, בנשים ולא בפילגשים (מרכבת המשנה שם).

• ויש סוברים שדווקא נשים אסור למלך להרבות, אבל מותר לו להרבות פילגשים (ראב"ד שם; מאירי סנהדרין שם). ולדעה זו לדוד היו פילגשים לבד משמונה עשרה נשים שהותרו לו (ראב"ד שם; חידושי הר"ן סנהדרין שם, בשם רבנו דוד), ורחבעם כדין עשה, שלקח בדיוק שמונה עשרה נשים, ומכל מקום הרבה פילגשים (רבנו דוד שם).

ביאת זנות בא המלך ביאת זנות על אשה לאחר שנשא נשים כשיעור המותר לו, אינו עובר - אף לסוברים שאסור לו להרבות פילגשים (ראה לעיל) - על האיסור להרבות נשים (מהר"ט קידושין ב ב בחידושים על הר"ף; מנחת חינוך תקא ב; ערך שי אה"ע כב).

גירושין מלך שנשא נשים כשיעור המותר לו, ורצה לשאת נשים נוספות, כתבו ראשונים שיכול לגרש כמה מנשיו - באופנים שיותר לגרש אשה (ראה ערך גרושין) - ולישא אחרות תחתיהן (רמב"ם שם, על פי סנהדרין כב א) ⁶.

חלות הקידושין מלך המקדש אשה יתר על המותר לו, אף לסוברים

לא ירבה לו סוסים¹

האיסור על המלך להרבות סוסים

אחד אסור למלך להרבות, שנאמר: לְמַעַן הִרְבּוּת סוּס (דברים יז טו), אפילו סוס אחד (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד ה; גמ' שם). אם עובר בעשה יש מן הראשונים גורסים בתלמוד שהמרבח סוסים

אסור למלך להרבות סוסים, שנאמר: לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים (דברים יז טו), ונמנה איסור זה במנין-המצות (ראה ערכו. ספר המצוות לרמב"ם ל"ת שסג; יראים שעט; סמ"ג לאוין רכג; חינוך תצט). אפילו סוס

⁵ ויש המצדד שצריך לגרש, שלענין הסרת הלב שבה תלוי האיסור, אין חילוק בין נשים שהיו לו מכבר לנשים שנושא לאחר שמלך (ברכת שי (ברמן) סנהדרין כ ב).

⁶ על הדרך שמשלח פילגשים כדי להתירו בנשים אחרות - לסוברים

שאף פילגשים מצטרפות לשיעור (ראה לעיל) - ראה ערך פילגש.

לא ירבה לו סוסים. 1. לד, טורים צא-צו.

(דברים יז טז) - כלומר לעצמו - אינו מרבה, אבל מרבה כדי רכבו ופרשיו (גמ' שם), ולא הוצרכו ללמוד מ"לו" אלא שרשאי להרבות לרכבו ולפרשיו אף בריוח (גמ' שם, לגירסתנו).

הרוחה זו המותרת, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שרשאי להרבות רכב ופרשים, ולהרבות סוסים כנגדם, אבל סוסים בטלנים, אף לפרשיו אסור לו להרבות (רמ"ה שם, בפירוש הראשון; דינא דחיי לאוין רכג).

• יש סוברים שרשאי להרבות לפרשיו סוסים לרכב בהרוחה (רש"י שם ד"ה לאפוש, בפירוש ראשון), ויכול הפרש להנהיג סוס נוסף עם סוסו שכשתייגע האחד ירכב על השני (רש"י שם, בפירוש שני; מאירי שם; פסקי ריא"ז שם ב ב ב).

• יש סוברים שדווקא למלך עצמו נאסר להרבות סוסים בטלנים, אבל להרבות סוסים בטלנים לפרשיו - מותר (רמ"ה שם, בפירוש השני), וטוב הוא כדי שיראה מחנהו גדול (דינא דחיי שם, בשם רבינו ישעיה שכתב בשם ר"י מיגאש), שידעו המלכים מסביב את גודל כוחו וייראו מלהילחם (אברבנאל מלכים א ה ו).

לצורך המלך - נחלקו הדעות במנין הסוסים שמותר להשאיר:

• יש סוברים שמותר לו להותיר כמנהג המלכים שבדורו (כן משמע מירושלמי סנהדרין ב ו, ורש"י שמואל ב ח ד, ורד"ק שם ועוד; חשבונות של מצוה תצט), וכן נאמר: וילפד דוד מִמֶּנּוּ אֵלָף וישבע מאות פָּרָשִׁים וגו' ויעקר דוד את כל הָרֶכֶב ויִתֵּר מִמֶּנּוּ מֶאֶה רֶכֶב (שמואל ב ח ד), שהיו צריכים לו לכדי מרכבתו (רש"י שם, על פי ירושלמי שם), ומאה רכב הם ארבע מאות סוסים (רש"י שם, על פי דברי הימים ב א יז; ורד"ק שם), שאין האיסור אלא להרבות סוסים בטלנים (ראה לעיל), ולא הותרם דוד אלא כדי צרכו לצורך מרכבתו (רד"ק שם).

• יש סוברים שלא יהיה לו אלא סוס אחד שרוכב עליו (ספר המצוות לרמב"ם ל"ת שסג; כן משמע מחינוך תצט) כאחד העם (פירוש המשניות לרמב"ם סנהדרין ב ו), ודוד הותר ארבע מאות סוסים, מפני שלא הרבה אותם בעצמו, אלא באו לידי על ידי כיבוש (ראה להלן. רמ"ה שם; דינא דחיי תצט, בשם רבינו ישעיה).

• יש סוברים שלא ירבה המלך יתר על שני סוסים (מיוחס ליונתן דברים יז טז), שריבוי סוסים שאסרה תורה הוא שיהיו לו שלשה או יותר, שסתם לשון ריבוי הוא שלשה (רד"צ הופמן שם).

מלקות הרבה המלך סוסים - לוקה (רמב"ם מלכים ג ג, וסנהדרין יט ד), ובשעה שקונה את הסוס מתחייב (כן משמע מרדכי"ז שם, ודינא דחיי לאוין רכג; כן מצדד במנחת חינוך תצט ב)⁴.

על כל סוס מלך שהרבה כמה סוסים עובר בלא תעשה על כל סוס וסוס (גמ' שם, לגירסתנו), שנאמר: סוסים (דברים יז

טז) - לשון רבים (תוספות סנהדרין שם ד"ה סוסים; יד רמה סנהדרין כא ב ד"ה לא) - לעבור על כל סוס וסוס (גמ' שם)⁵. ויש מן הראשונים שאינם גורסים דרשה זו (ראה רבנו חננאל ורמ"ה וחיידושי הר"ן שם), ונחלקו אחרונים אם לדעתם מכל מקום לוקה על כל סוס (חקרי

עובר אף בעשה, שדרשו: לִמְעַן הָרְבוֹת סוּס (דברים שם) - לעבור עליו בעשה (רבנו חננאל סנהדרין כא ב; רמ"ה שם, בשם הר"י מיגאש; חידושי הר"ן שם, בשם גירסת הספרים); ויש שאינם גורסים זאת (רש"י שם ד"ה בעשה; תוספות שם ד"ה סוסים), וכתבו ש"למען הרבות סוס" אינו עשה (תוספות שם), וכן מוני המצוות לא מנו עשה זה (רמב"ם; סמ"ג; חינוך).

טעם האיסור טעם האיסור מבואר בתורה: רַק לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים וְלֹא יֵשִׁיב אֶת הָעַם מִצְרִימָה לְמַעַן הָרְבוֹת סוּס וְהָאֵמֶר לָכֵן לֹא תִסְפּוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד (דברים שם), שהסוסים באים ממצרים (רש"י על התורה שם), לפי שארץ מצרים רבת דשאים וארץ עמקים, וראויה לגידול סוסים (מאור האפלה שם), וצריך לשלוח שלוחים לשם לקנותם, ויעברו על האיסור לשבת בה (ראה ערך מצרים. רש"י סנהדרין שם ד"ה לו; רבנו יהונתן שם), שיקבעו את דירתם במצרים לגדל לו שם סוסים (חינוך תצט)².

ואמרו על שלמה המלך, שכתוב בו: וַיְהִי לְשִׁלְמָה אֲרָבָעִים אֵלָף אֲרוֹת סוּסִים לְמִרְכָּבוֹ וּשְׁנַיִם עָשָׂר אֵלָף פָּרָשִׁים (מלכים א ה ו), שאמר: אני ארבה ולא אשיב - שחשב שריבוי סוסים אין בו הכרח שיביא להשבת העם למצרים (ספר המצוות לרמב"ם ל"ת שסה) - והרבה סוסים, וסופו שהשיב העם מצרימה, שנאמר: וּמוֹצֵא הַסּוּסִים אֲשֶׁר לְשִׁלְמָה מִמִּצְרַיִם וגו' וַתַּעֲלֶה וַתֵּצֵא מִרְכָּבָה מִמִּצְרַיִם בָּשָׁשׁ מְאֹד פָּסָף וְסוּס בְּחֻמְשִׁים וּמֶאֶה (מלכים א י כח-כט. גמ' שם). וביארו ראשונים ששלמה סבר שיכול לקנות סוסים בארץ ישראל, ובסוף נתייקרו כל כך שהוצרך לקנותם במצרים (רבנו יהונתן שם)³.

סוסים הבאים משאר מקומות סוסים הבאים משאר מקומות, ולא ממצרים, לתנאים הדורשים טעם הפסוק כשהוא מפורש בתורה (ראה ערך טעמא דקרא: חילוק בדן על פי הטעם), נחלקו אחרונים:

• יש סוברים שמותר למלך להרבות, ואין האיסור אלא להרבות סוסים ממצרים, ששייך בהם טעם הכתוב ולא ישיב את העם מצרימה (ראה לעיל. ערוך לנר שם).

• יש סוברים שאסור לקנות סוסים מכל הארצות, ואין לדרוש כאן טעם הפסוק, שהכתוב לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה, העיד שעל ידי ריבוי הסוסים מכל מקום ישיב המלך את העם מצרימה (תועפות ראם ליראים שעט).

האיסור למלך להרבות סוסים, הוא בריבוי סוסים בטלנים (גמ' שם), היינו שמרבה סוסים שיהיו מוכנים לרכב עליהם בכל יום שירצה (פירוש המשניות לרמב"ם שם), או שירוצו לפניו לכבוד (רמב"ם מלכים ג ג, ופירוש המשניות שם; חינוך תצט), כדרך שעושים שאר מלכים (רמב"ם שם ושם) להרחיב דעתו בריבוי סוסים (רש"י שם ד"ה לו), אבל סוסים למרכבתו ולפרשיו - לצורך רכיבת החיילים (פירוש המשניות לרמב"ם שם), או לרכיבת מלווי (כן משמע מקטעים חדשים מספר המצוות לר"ח בן יצחיה עמ' 53) - מותר המלך להרבות בהם (גמ' שם), וסברא היא, שמלכות בלא רכב ופרשים אינה חשובה (כן משמע מהגמ' שם, ורש"י ד"ה הוה). ורשאי להרבות סוסים בריוח לרכבו ולפרשיו, שעל זה נאמר: לו

מהאחרונים הסובר שבשעת קנין עדיין אינו לוקה, אלא רק כשמוסיף במרכבתו, או כשרץ הסוס לפניו (כן מצדד בחשבונות של מצוה תצט).⁵ ואף לסוברים גופין-מחלקין (ראה ערכו) הוצרכו ללמוד מן הכתוב שחייב על כל סוס, כיון שנאסר בתורה להרבות סוסים, ובין סוס אחד ובין סוסים רבים, ריבוי סוסים הוא (פני מבין שם; די השב יו"ד טו; ישועות מלכו כתבים יט).

2. לטעמים נוספים, ראה: מיוחס ליונתן שם; רמב"ן עה"ת שם; חינוך תצט. על הסוברים שהשבת העם למצרים היא איסור בפני עצמו, ראה ערך מלך וערך מצרים. 3. ויש מהראשונים שכתב ששלמה לא חטא, שהרבה סוסים כדי שידעו המלכים מסביב את גודל כוחו וייראו מלהילחם, ולמלך מותר להרבות סוסים בטלנים לפרשיו לצורך זה (ראה להלן. אברבנאל מלכים א ה ו). 4. ויש

משמע שהאיסור במתכוין להרבות, ולא בסוסים שקבלם מתנה (רמ"ה שם), ודוד שהותיר ממה שכבש מאה רכב בלבד, עשה זאת ממידת חסידות (ישועות מלכו כתבים יז).

היו לו סוסים היו לו סוסים קודם שמלך, רשאי להשאירם ברשותו, קודם שמלך ולכן אדוניו הרבה סוסים, כמו שנאמר: וַיַּעַשׂ לוֹ רֶכֶב וּפָרָשִׁים (מלכים א א ח), כדי שיוכל להשאירם כשימלוך (אהבת יחונת, הפטרת חיי שרה).

עבר והרבה הרבה המלך סוסים, חייב להוציאם מרשותו, ובכל רגע שמשהה הסוסים עובר על איסור (ישועות מלכו כתבים יח).

הדיוט הדיוט מותר להרבות סוסים (תוספתא סנהדרין (צוקרמאנדל) ד ה; ירושלמי סנהדרין ב ו), ואין צריך מיעוט להתיר לו - כשם שהוצרך לגבי ריבוי נשים (ראה ערך לא ירבה לו נשים) - שהרי טעם האיסור להרבות סוסים הוא פן ישיב את העם מצרימה (ראה לעיל), וזה לא שייך בהדיוט (חידושי הר"ן סנהדרין כא ב).

לב יו"ד א לד); או שכשקנה כמה סוסים בבת אחת, לוקה רק אחת (רדב"ז שם; דינא דחיי לאוין רכג).

כשקבלם במתנה מלך שנתנו לו סוסים במתנה - או על ידי כיבוש ועל ידי כיבוש (ראה להלן) - נחלקו הדעות אם מותר לו לקבלם ולהשהותם אצלו:

• יש סוברים שאסור לו להשהותם אצלו (כן משמע מירושלמי סנהדרין ב ו, ורש"י שמואל ב ח ד, ורד"ק שם; חשבונות של מצוה תצט), וכן נאמר בדוד: וַיִּלְכֹּד דָּוִד מִמֶּנּוּ אֶלֶף וּשְׁבַע מְאוֹת פָּרָשִׁים וּגְוִיָּעָר דָּוִד אֶת כָּל הָרֶכֶב - משום "לא ירבה לו סוסים" (רש"י ומהר"י קרא ורד"ק ורלב"ג שם, על פי ירושלמי שם) - וַיִּוְתֵר מִמֶּנּוּ מֵאָה רֶכֶב (שמואל שם) שהיו צריכים לו לכדי מרכבתו (רש"י שם, על פי ירושלמי שם).

• ויש סוברים שלא נאסר אלא שירבה לו סוסים מעצמו (רמ"ה שם; דינא דחיי שם, בשם רבינו ישעיה), שלשון הכתוב לא ירבה,

לא ישבו בארץ¹

האיסור להושיב גוי עובד עבודה זרה בארץ ישראל

האיסור וגדרו

אסור להושיב גויים עובדי עבודה-זרה (ראה ערכו) בארץ-ישראל (ראה ערכו). מכילתא דרשב"י כג לג; ספר המצוות לרמב"ם ל"ט נא; סמ"ג לאוין מט; חינוך צד; הבתים אזהרה נא), ואם רצו לשכון בארץ ישראל, אסור להניח להם לעשות כן (רמב"ם עבודה זרה י ו, וספר המצוות שם; יראים שטו; הבתים שם), שנאמר: לֹא יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ עַמִּי (שמות כג לג. רמב"ם שם ושם), ואיסור זה נמנה במנין-המצוות (ראה ערכו). הלכות גדולות, הקדמה, לאוין שבמלקות סד, עמ' י במהדורת מכון ירושלים; ספר המצוות לרמב"ם שם; סמ"ג שם; חינוך שם).

זמן חלות מצוה זו אמורה בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות המצוה העולם (רמב"ם עבודה זרה שם; הבתים שם), ואפילו כשארץ ישראל בחורבנה (מנחת חינוך צד ד), ובזמן הגלות, שאין בידינו כוח למנוע מהם לשבת בארץ ישראל, עלינו להשתדל שתהיה הרחקה בינינו ובינם, ושלא נהיה אנחנו סיבת חנייתם בארץ ישראל (הבתים שם), שמכל מקום, אף כשאין ידינו תקיפה כל כך, אסור לתת להם מקום לשבת בארץ ישראל (משנת חכמים מג, צפנת פענח א, בדעת הרמב"ם).

גוי אחד אפילו גוי אחד אסור להניח לו לשבת בארץ ישראל (כן משמע מהרמב"ם עבודה זרה שם; רלב"ג שמות שם), שהאיל וטעם האיסור הוא שמא יחטאו את עם ישראל (ראה להלן), אף בגוי אחד יש לחשוש לכך (רלב"ג שם).

גויים היושבים גויים היושבים כבר בארץ ישראל, חייבים כבר בארץ ישראל

למחות בהם ולגרשם (כן משמע מרד"ק שמואל ב כד כג, ופני יהושע גיטין מה א; מנחת חינוך רפד כג, בדעת הרמב"ם).

טעם האיסור טעם האיסור מפורש בכתוב: פֶּן יִחַטְּאוּ אֶתְךָ לִי בִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם בִּי יִהְיֶה לְךָ לְמוֹקֵשׁ (שמות שם), שהם מתכוונים להמרידכם בי, ואתם נכשלים ומתחייבים כליה (מכילתא דרשב"י שם), ולכן הזהירה התורה שלא יֵשְׁבוּ בארצנו, כדי שלא נלמד מכפירתם (ספר המצוות לרמב"ם שם; חינוך שם) לעבוד את אלהיהם (ראב"ע שם, בפירוש הקצר; רמב"ן שם; רלב"ג שם; ספורנו שם).

מי חייב במצוה איסור זה נוהג בזכרים ובנקבות (חינוך שם), שכל אדם מישראל מצווה שלא להניח לעובדי עבודה זרה לשבת בארץ ישראל (מנחת חינוך שם ג).

מלקות העובר על האיסור אינו לוקה (עמודי הארזים ליראים מד, בדעת הרמב"ם והסמ"ג; מנחת חינוך שם, בדעת הרמב"ם), לפי שהוא לאו-שאין-בו-מעשה (ראה ערכו), שאין לוקים עליו, לסוברים כן (ראה ערך הנ"ל. מנחת חינוך שם).

ארץ ישראל בגדר "ארצכם" - ארץ ישראל - שאסר הכתוב להניח לגויים לשבת בה, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שהדבר תלוי בקדושת ארץ ישראל (ראב"ד עבודה זרה י ו, לפי מקראי קדש (אבולעפיה) שם, ופרשת הכסף שם), ולכן - להלכה, שקדושה ראשונה בטלה (ראה ערך ארץ ישראל ד: קדושה ראשונה) - מקומות בארץ ישראל שלא החזיקו בהם עולי בבל, מותר להניח

ברית עם הגויים (ראה ערך לא תכרות להם ברית. רבי אברהם בן הרמב"ם שמות כג לב, בשם רס"ג; ר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג ל"ט יג"ד, בדעת רס"ג), או שהואיל וטעמו של איסור "לא ישבו בארץ" הוא גדר והרחקה לאיסור עבודה זרה (ראה להלן), הרי הוא בכלל איסור עבודה זרה (ראה ערכו). ר"י פערלא שם ל"ט א-ד). 3. ויש הסובר שאין האיסור אלא להושיבם בארץ, אבל אין חיוב לגרשם (צ"ץ אליעזר י א עא, בדעת הסמ"ג). 4. ויש מהאחרונים הסובר שהציווי אמור לבית דין, שהם המושלים בארץ לקיים את דברי התורה (עמודי הארזים ליראים מד).

6. ויש הסובר בדעת ראשונים שאף על פי שעובר על לאו בכל סוס וסוס, מכל מקום כשקנה כמה סוסים בבת אחת, אינו לוקה אלא אחד (רדב"ז שם). 7. והעיקור הוא שהשייר פרוטותיהם מהארכובה ולמטה שלא יזונו ממקומם, והשאירם אצל אויביו, ועיקרם שלא יקחו מהם אנשי החיל, ולא המיתם, כי אסור להשחית דבר נברא דרך השחתה (ראה ערך בל תשחית), אם לא היה מויק, או דבר שאסור בהנאה, או למחות זכר כמו בעמלק (ראה ערך מחית עמלק. רד"ק שם). לא ישבו בארץ. 1. לד, טורים צז-קט. 2. ויש ממוני המצוות שלא מנאוהו (רס"ג; סמ"ק), אם משום שהוא נכלל באיסור לכרות

נכללו בציווי "לא תחיה כל נשמה", הנאמר בשבע אומות - לסוברים כן (ראה ערך חוץ לארץ: יושביה, וערך שבע אומות) - אסור להניחם לשבת בארץ ישראל (רמזי הסמ"ג לאוין מט).

כשקיבלו על עצמם מצוות שקיבלו לקיים שבע מצוות בני נח, נחלקו בהם ראשונים ואחרונים:

• יש סוברים שאם קיבלו על עצמם שלא לעבוד עבודה זרה, אף על פי שלא קיבלו על עצמם לקיים את שאר מצוות בני נח, מותר להניחם לשבת בארץ ישראל (תוספות גיטין מו א ד"ה כיון, על פי גמ' שם מה א; ספר המצוות שם; כן משמע מהרמב"ן דברים כ י; חינוך צד; מאירי גיטין מה א, ויבמות מח ב) - ואפילו היו משבע-אומות (ראה ערכו). כן משמע מרש"י שם מה א ד"ה לא ישבו; רמב"ן שם; מאירי שם) - שנאמר: לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו, עמך יִשְׁבּוּ בְּקִרְבְּךָ וְגו' (דברים כג טז-יז), והיינו עובד עבודה זרה שברח לארץ ישראל, אל תוציאוהו מביניכם להשיבו לעבודה זרה שלו, אלא עמך ישב בקרבך (גמ' שם, ורש"י ד"ה אל אדוניו); ועוד, שהואיל וטעם האיסור להניחם לשבת בארץ ישראל הוא כדי שלא יחטאו את עם ישראל (ראה לעיל: שם), אם קיבלו על עצמם שלא לעבוד עבודה זרה, לא יחטאו (זוהר הרקיע ל"ט פג). ולדעה זו לכן נקרא גר-תושב (ראה ערכו), שלדעתם הוא גוי שקיבל על עצמו של לעבוד עבודה זרה (ראה ערך גר תושב: גדרו), ונקרא גר תושב, שמותר לו לשבת בארץ ישראל (ספר המצוות שם; חינוך שם).

• ויש סוברים שאף גויים שקיבלו על עצמם שלא לעבוד עבודה זרה, אסור להושיבם בארץ ישראל - שאף על פי שאין חשש שיחטאו את ישראל בעבודה זרה, יש חשש שיחטאו בשאר המצוות שנצטוו עליהן בני נח (הכתב והקבלה שמות כג לג) - ודווקא אם קיבלו על עצמם שבע מצוות בני נח מותר להניחם לשבת בארץ ישראל (רמב"ם עבודה זרה שם, ואיסורי ביאה יד ז; מדרש הגדול שם; רד"ק שמואל ב כד כג; ריטב"א מכות ט א; הכתב והקבלה שם). ולדעה זו גר תושב הוא מי שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נח (ראה ערך הנ"ל: שם. רמב"ם איסורי ביאה שם; מדרש הגדול שם; ריטב"א שם).

כשלא קיבלוהו גוי המקיים שבע מצוות בני נח, אבל אינו גר תושב, נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים שאסור להניחו לשבת בארץ ישראל (ריטב"א שם), שכל עוד לא קיבלנו אותו כגר תושב, אין אנו בטוחים בזהירותו, ואין אנו בקיאים בו (חזון איש שביעית כד ג). וכן גוי שקיבל על עצמו לקיים מצוות אלו בזמן שאין היוכל (ראה ערכו) נוהג - שאינו חשוב גר תושב, שאין מקבילים גר תושב אלא בזמן שהיוכל נוהג (ראה ערך הנ"ל: בזמן הזה) - אסור להניח לו לשבת בארץ ישראל (רמב"ם עבודה זרה שם, לפי הראב"ד שם, וזו משנה שם, ומנחת חינוך צד ב). וכן אסור להושיב בארץ ישראל גוי המקיים שבע מצוות בני נח מפני הכרע הדעת, ולא מפני שציוה ה' כך - שאינו חשוב גר תושב (ראה ערך הנ"ל: גדרו) - הואיל וטעם האיסור בישיבת גויים בארץ ישראל הוא כדי שלא יחטאו את עם ישראל (ראה לעיל: האיסור וגדרו), וכל עוד לא קיבל מצוות לשם שמים, יש לחשוש לכך (מעשה רוקח איסורי ביאה שם).

• ויש סוברים, שגוי שקיבל על עצמו - בפני בית-דין (ראה ערכו)

לגויים לשבת בהם (תוספות יבמות פא א ד"ה מאי, לפי שבת הארץ, מבוא יב; מנחת חינוך שם ד).

• ויש סוברים שאיסור לא ישבו אינו תלוי בקדושת ארץ ישראל, ובארץ ישראל, אף במקום שאין בו קדושה, אסור להניח לגויים לשבת (רמב"ם שם, לפי שבת הארץ שם; שבת הלוי ה, קונטרס המצוות לד), אם משום שטעם האיסור מפורש בתורה שהוא כדי שלא יחטאו את עם ישראל (ראה לעיל) אסרה תורה שיגור בסביבת ישראל, ואין זה תלוי בדינים שיש על הקרקע (שבת הלוי שם); או שמן התורה יכולים לשבת במקום שאין קדושה, ואין הדבר אסור אלא מדרבנן (כן מצדד בשבת הארץ שם, בדעת הרמב"ם).

הישיבה האסורה משום לא ישבו, נחלקו בה ראשונים:

• יש סוברים שאף ישיבת עראי של גויים בארץ ישראל אסורה (רמב"ם שם; ראב"ד שם, לפי יד יהודה (אשכנזי) בבא בתרא ח א, וכתר תורה (סוכסטוב) דרך מצוותיך קצו; כן משמע מרלב"ג שמות כג לג; עץ חיים (לונדון) עבודה זרה וגרים ח; חינוך צד, לפי מגלת ספר לסמ"ג לאוין מט); ומהם סוברים, שאף מעבר של גויים בארץ ישראל ממקום למקום לסחורה - אסור (רמב"ם שם; מדרש הגדול שמות שם; עץ חיים שם; חינוך שם, לפי מגלת ספר שם), שנאמר: לא יִשְׁבּוּ בְּאֶרְצָךְ (שמות שם), אפילו לפי שעה (רמב"ם שם; רלב"ג שם), שהואיל והטעם לאיסור "לא ישבו" הוא כדי שלא יחטאו את ישראל (ראה לעיל), אף בישיבת עראי יש לחשוש לכך (רלב"ג שם; כסף משנה שם) שמא באותו זמן מועט יחטאו אותם (רלב"ג שם), ואף במעבר ממקום למקום יש לחשוש לכך (כסף משנה שם).

• יש סוברים שמעבר גויים ממקום למקום בארץ ישראל - מותר, שמעבר אינו בכלל ישיבה שנאסרה בכתוב (ראב"ד שם; יראים פו, לפי שם חדש (פינסו) ליראים שם; חינוך שם, לפי עמודי הארזים ליראים שם, ומנחת חינוך שם ב; סמ"ג לאוין מט, לפי מגלת ספר שם, ועמודי הארזים שם), ועל ידי מעבר ממקום למקום לא יבואו ללמוד ממעשיהם (שם חדש שם).

• ויש סוברים שאף ישיבת עראי של גויים בארץ ישראל מותרת (ראב"ד שם, וחינוך שם, לפי עמודי הארזים שם), שכשהם יושבים ישיבת עראי לא יבואו ללמוד ממעשיהם (שם חדש שם).⁵

האנשים שישבתם אסורה

האומות שאיסור ההושבה נוהג בהן, נחלקו בהן ראשונים:

• יש סוברים שהאיסור נוהג בכל הגויים (כן משמע ממכילתא דרשב"י כג לג, ומדרש הגדול שם, ורמב"ם עבודה זרה י ו, וספר המצוות ל"ט נא; יראים שטו; חינוך צג וצד), ואף לסוברים שהכתוב: לא יִשְׁבּוּ בְּאֶרְצָךְ (שמות כג לג) מדבר בשבע אומות, הואיל וטעם האיסור הוא שמא יחטאו את עם ישראל (ראה לעיל: האיסור וגדרו), כל המחטאים בכלל האיסור (יראים שם; בית יעקב (בירב) וכסף משנה שם), שמשבע אומות יש ללמוד לשאר האומות (כס"מ שם) וכל גויים, יש לחשוש שיחטאו (בית יעקב שם).

• ויש סוברים, שגויים שאינם משבע אומות, אינם נכללים באיסור זה (ראב"ד שם; סמ"ג לאוין מט, לפי לחם משנה מלכים ו א, ומנחת חינוך צד א; כן משמע מפני יהושע גיטין מה א, בדעת רש"י), ומכל מקום גויים משבע אומות הדרים בחוץ-לארץ (ראה ערכו), אף על פי שלא

5. על עניינים שאסרו חכמים, שמא ילמד ממעשיהם של הגויים, שהם תולדה

של איסור לא ישבו, ראה ערך גוי: מחשש לימוד ממעשיו.

משמע מיראים שטו; אבני נזר יו"ד קכו ד), ואף לסוברים שדווקא גויים משבע אומות נכללו באיסור לא ישובו (ראה לעיל), מכל מקום כל שכן שמומר נכלל בו, שסופו להחטיא את עם ישראל (פחד יצחק, אגרות וכתבים נז), והואיל וטעם האיסור בישיבת גויים בארץ ישראל הוא שלא יחטיאו את עם ישראל (ראה לעיל: האיסור וגדרו), כל שכן שאסור להושיב שם מומר (מחנה חיים ב חו"מ כד).

• ויש סוברים שאף על פי שהמומר חשוב קצת כגוי, אין איסור "לא ישובו בארצך" נוהג בו, שכן האיסור נאמר על העמים, ובכלל זה נאסר כל יחיד מהם, אבל על יחיד בפני עצמו לא נאמר האיסור (שערי טהרה ח קכב).

של שלושה (משפט כח סא)⁶ - לקיים שבע מצוות בזמן שאין היובל נוהג, מותר להניח לו לשבת בארץ ישראל (ראב"ד עבודה זרה שם, לפי הכסף משנה שם; כן משמע משו"ת הרשב"א א קפב, בשם הראב"ד), שהואיל וטעם האיסור הוא שמא יחטיאו את עם ישראל (ראה לעיל: שם), אם קיבל על עצמו לקיים שבע מצוות בני נח, אין לחשוש שיחטיא, אף על פי שבזמן שאין היובל נוהג אין מקבלים אותו לגר תושב (כסף משנה שם).

ישראל מומר - ישראל מומר (ראה ערכו), נחלקו בו הדעות:

• יש סוברים שהואיל ודינו כגוי לכמה דברים (ראה ערך מומר) נכלל הוא באיסור "לא ישובו", ואסור להניח לו לשבת בארץ ישראל (כן

לא נתנה תורה למלאכי השרת

המצוות והאיסורים לא נאמרו בדברים שקשה לאדם לעמוד בהם, שלשם כך הוא יצטרך להיות כמלאך

שיהיו מרובעות (ראה ערך תפילין), שאין צריך להקפיד שיהיו מרובעות בדיוק לפי כלי המדידה, שבכל דיני התורה הולכים אחרי חושי האדם, כי התורה ניתנה לאדם לפי חושי, וכעין מה שאמרו שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, ולכן כל שראיתו כתיקונה, אין לו אלא מה שענינו רואות, וכל שנראה לעין שהן מרובעות - כשרות (ערוך השלחן או"ח לב עה).

כטעם לעיתים נאמר שטעם דין הנלמד מן הכתוב, או מהלכה-למשה-מסיני (ראה ערכו), משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת. כגון כל הטמאים, שמותרים הם בתלמוד-תורה (ראה ערכו), שאין דברי תורה מקבלים טומאה (ראה ערך הני"ל), יש שכתבו בטעם הדבר, שהוא משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת (מחזור ויטרי (הורוויץ) תעד, בשם רבנו תם בספר הישר; לבוש או"ח פח א), וסברא היא, שאם נאסור את כל הטמאים בתלמוד תורה, כמה ימים ולילות ייפטר האדם מזה, שהרי אין כל אדם יכול להנהיג עצמו בטהרה ולהיות נזהר מטומאה, והרי נאמר: וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה (יהושע א ח. לבוש שם). ואף בטעם הסוברים שבעל-קרי (ראה ערכו) מותר בתלמוד תורה, שאין דברי תורה מקבלים טומאה (ראה ערך הני"ל), יש שכתבו, שהוא משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת (המנהיג, דיני תפילה, טבילת בעלי קריין פא).

ומצינו אף שלא ניתנה תורה למלאכי השרת נאמר כטעם לעשות מעשה באופן מסויים, ולא באופן אחר, שאם יעשוהו באותו אופן יהיה קשה להיזהר שלא יבואו לידי איסור, ולא ניתנה תורה למלאכי השרת היכולים להיזהר בכך, ולכן כשבונים במקדש אין לוקחים לבנין עצים ואבנים מן ההקדש, אלא בונים את הכל מן החול, ואחר כך מקדישים (שמואל במעילה יד א; רמב"ם מעילה ח ד), משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, שמא יבואו - בשעת המלאכה (רמב"ם שם) - לסמוך על האבנים וימעלו בהם (רב פפא בגמ' שם; רמב"ם שם)⁴.

סברא היא שלא ניתנה תורה למלאכי השרת (לבוש או"ח פח א; שאגת אריה מ)², ואיסורי התורה לא נאמרו בצורה כזו שיקשה מאוד לעשותם, שלא העמיסה התורה עול על האדם שיהיה כמלאך (גליוני הש"ס קדושין נד א), ולא נתנה תורה דיניה לתקלה (דברות משה שבת כו הערה ח).

שלילת איסור לעיתים נוקטים שאיסור או מצוה, מן התורה או מתקנת חכמים, לא נאמרו באופן מסויים, שכן לא ניתנה תורה למלאכי השרת, היכולים לעמוד בזה, כגון בחומת ירושלים (ראה ערכו), אף על פי שהיא נבנית ממעות שירי-הלשכה (ראה ערכו) - ומעות אלו הנתורות מתרומת-הלשכה (ראה ערכו) הן הקדש (ראה ערכו וערך תרומת הלשכה) - מכל מקום מותר ליהנות ממנה לישב בצילה ועליה, ואין בזה איסור מעילה (ראה ערכו), - שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, שיהיו זריזים מליהנות מן החומה לשבת בצילה ועליה (כן משמע מקדושין נד א, ורש"י ד"ה והא), ומתחילה הקדישו מעות אלו על מנת כן, שיהיה מותר לבנות מהן את החומה וליהנות ממנה (ריטב"א שם)³.

היתר איסור יש שמתירים דבר שיש בו איסור מן התורה או מדברי חכמים, שכשאין האדם יכול לעמוד בו, נאמר בו היתר, משום שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, ומה הוא יכול לעשות עוד, כגון שמותר לאדם להניח תפילין (ראה ערכו) אצל מראשותיו, ולפרוס סודר עליהן ולישון (סוכה כו א, ורש"י שם ד"ה דפריס), ואף על פי שיש חשש שיפיח ליד התפילין (כן משמע מרש"י יומא סט א ד"ה שמו), שלא ניתנה תורה למלאכי השרת (רש"י סוכה שם; מאירי שם ב), ומה עליו לעשות עוד (מאירי שם).

בירור בדיני בירור, שבדבר שקשה לאדם לברור לגמרי, אין עליו לברור אלא עד מקום שידו מגעת, שלא ניתנה תורה למלאכי השרת לחוש יותר מזה, כגון בתפילין (ראה ערכו) שצריך

השרת, ואי אפשר שלא ליהנות מהקטורת בשעת חפינה ופיטום והולכה (ראה ערכו) והקטרה (ראה ערכו), וחכמים גזרו בו קודם שתעלה תמורתו (תוספות ישנים יומא נט ב ס א ד"ה והרי). 4. ואף על פי שבשאר מקומות אומרים, שמטעם שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, אף אם ייהנה לא מעל (ראה להלן: בדברים שקשה לעמוד בהם), היינו כשאין עצה איך לתקן את הדבר, ולכן כיון שלא ניתנה התורה למלאכי השרת ודאי אין מועלים בהם כלל, מה שאין כן כשיש עצה לעשות באופן אחר, לא התירה התורה את האיסור, וצריך לעשות באותו אופן (תקנת עזרא קמא לגמ' שם, ורמב"ם שם; קול מבשר ב כח לב).

6. ויש סוברים שכן הדין אפילו אם קיבל על עצמו המצוות שלא בפני בית דין של ישראל (מנחת חינוך שם).

לא ניתנה תורה למלאכי השרת. 1. לך, טורים קיא-קלח. 2. ויש שסמכוהו לכתוב: וְזֹאת תֹּרַת הָאָדָם (שמואל ב ז יט. שכל טוב שמות יג טז). 3. יש מהראשונים שכתבו - שמצינו שחכמים אסרו דבר נגד הכלל - בריח הקטורת (ראה ערכו), שלאחר שתעלה תמורתו אין בו מעילה (ראה ערכו). פסחים כו א, אף קודם שתעלה תמורתו אין בו מעילה מן התורה, שלא ניתנה תורה למלאכי

לא פלוג רבנן¹

לא חילקו חכמים בתקנותיהם ובגזירותיהם, אלא תיקנו וגזרו אף באופנים שאין טעם התקנה והגזירה קיים

הכלל וגדרו

הכלל "לא פלוג רבנן" נזכר בכמה מקומות בתלמוד ובראשונים, בלשון זו (יבמות סו א, ושם קז א, ועוד; רש"י כתובות ס ב ד"ה בגזירותיו, ועוד; תוספות עירובין מג א ד"ה הלכת, ועוד), בתרגומו לעברית: "לא חילקו חכמים" (רש"י כתובות קא א ד"ה יוצאה בגט, ועוד; ותוספות שבת צד א ד"ה בסוס, וקדושין מה ב ד"ה ונמצאת; ועוד), ובלשונות דומים (ראה: גיטין ד א; בבא בתרא קס ב; נדה ד ב), ונזכר בין לעניין גזירות חכמים (ראה ערך גזירה. יבמות סו א; ועוד), ובין לעניין תקנותיהם (ראה ערך תקנה. יבמות קז א; ועוד).

כנימוק לחיוב מובנו העיקרי של הכלל הוא שכשתיקנו חכמים תקנה, או גזרו גזרה (ראה ערכו), תיקנו וגזרו אף במקום שאין טעם התקנה והגזירה קיים, כגון:

- בחזרת-הש"ץ (ראה ערכו) על התפילה, שטעם התקנה הוא כדי להוציא ידי חובה מי שאינו בקי להתפלל בעצמו (ראה ערך חזרת הש"ץ: גדרה וטעמה), ותיקנוה אף כשכל הציבור בקיאים והתפללו, שאם לא כן היו נותנים דבריהם לשיעורים, והיו צריכים לבדוק כל אדם בבית הכנסת אם הוא בקי (שו"ת הרמב"ם (פרידברג) רכא).

- וכן בגזרה שגזרו חכמים על מעשר-שני (ראה ערכו) שנכנס לירושלים (ראה ערכו), שאפילו יצא משם כבר קלטוהו מחיצות, ואי אפשר לפדותו (ראה ערך פדיון מעשר שני), גזרו אף כשנפלו חומות העיר, אף על פי שמן הדין היה שלא לגזור אלא בזמן שהמחיצות קיימות, שלא חילקו חכמים בדבר (בבא מציעא נג ב).

כנימוק לשלילה לא פלוג מצינו לפעמים גם כנימוק לשלילה, שכדי שלא לחלק בגדרי תקנתם וגזירתם נמנעו חכמים מלתקן ומלגזור אף במקום שהטעם קיים, כגון:

- בכתובת-בנין-דכרין (ראה ערכו) [אדם הנשוי כמה נשים ומתו בחייו, תיקנו חכמים שהבנים הזכרים של כל אחת מהן נוטלים תחילה בירושת אביהם את כתובת אמן ונדונייתה, ואחר כך חולקים כל האחים את הירושה בשוה], שתיקנוה לבנים זכרים, אבל לא לבנות (ראה ערך כתובת בנין דכרין), אף על פי שטעם התקנה קיים אף בבנות (ראה ערך הנ"ל: התקנה וגדרה), שהואיל ותקנה זו בתורת ירושה (ראה ערכו) תיקנוה, לסוברים כן (ראה ערך כתובת בנין דכרין: שם), ובת בין הבנים אינה יורשת (ראה ערך ירושה: סדר נחלות), לא תיקנו לה כתובת בנין דכרין, וכיון שלא תיקנו לבת בין הבנים, לא תיקנו אף לבת בין הבנות, אף על פי שהיא יורשת, שלא חילקו חכמים בדבר (כתובות נב ב) לומר שבת בין הבנות תיטול כתובת אמה, ובת בין הבנים לא תיטול (רש"י שם ד"ה לא פלוג, השנ"י).

- וכן בטבילת מצוה, שמותרת בשבת ולא אסורה משום שהוא כמתקן את עצמו, מפני שאין זה ניכר שכוונתו לשם טבילה, אלא נראה כמצנן עצמו או כרוחץ מלכלוך, התירוה אף ביום

הכיפורים, אף על פי שביום הכיפורים היה ראוי לאוסרה, שהרי הרחיצה אסורה בו, וניכר שכוונתו לשם טבילה, שאין לך דבר שמותר בשבת ואסור משום מלאכה ביום הכיפורים (ביצה יח ב), שכל מידות חכמים כך הן, לגזור דבר ולא חצי דבר, ולכן התירו הכל, שאין גוזרים לחצאים, ולא אסרו שבת משום יום הכיפורים, מפני שהשבת תדירה, ולא רצו לבטל כמה טבילות של מצוה מפני חשש של יום אחד בשנה (מלחמות לרמב"ן ביצה ב א).

מתי נאמר אימתי נאמר לא פלוג רבנן לחיוב ואימתי לשלילה, דנים על פי הרוב, שאם ברוב המקרים טעם התקנה והגזירה קיים, תיקנו חכמים וגזרו אף במיעוט המקרים שאינו קיים (כן משמע מרש"י כתובות שם ד"ה לא פלוג, הראשון, ותוספות בבא בתרא קלט ב ד"ה התם), ולא חששו למיעוט (רבנו יהונתן כתובות שם), ואם הטעם לגזור אינו קיים אלא במיעוט המקרים, לא גזרו אף על המיעוט, כשם שלא גזרו על הרוב (כן משמע מתוספות עירובין סה ב ד"ה התם, ונדה ג א ד"ה מרגשת, ומלחמות לרמב"ן ביצה שם).

נגד דין תורה לא פלוג רבנן מצינו אף לעניין עקירת דין תורה, במקום שעקרו חכמים דין תורה (ראה ערך יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה), שפעמים שעשו כן אף במקום שאין טעם תקנתם וגזירתם קיים, משום לא פלוג רבנן (כן משמע מתוספות בבא מציעא כ א ד"ה שובר, ותשב"ץ א קצז), אבל לענין העמידו-דבריהם (ראה ערכו), שגזרו חכמים אף במקום שעל ידי כך תבטל מצוה של תורה (ראה ערך הנ"ל), לא אמרו כן אלא בגוף הגזרה, אבל בדבר שאין איסורו אלא משום לא פלוג לא העמידו דבריהם (כן משמע מתוספות שם נג ב ד"ה לא; פרי מגדים או"ח קכח אשל אברהם סק"ל).

ביחס לגוף דבר האסור מטעם לא פלוג בלבד אין מחמירים בו כמו הגזירה בגוף הגזרה (תרומת הדשן, פסחים קסד; מגן אברהם תמו סק"ה, בשמח), וכן לפעמים לא החמירו חכמים בדבר שנאסר משום לא פלוג אלא לכתחילה, ולא בדיעבד (פני יהושע ברכות ל ב, וגיטין יח א).

אי אפשר האומר אי-אפשרי-בתקנת-חכמים (ראה ערכו) שלא נתקנה אלא לטובתו, שמועילים דבריו (ראה ערך הנ"ל), יש סוברים שלא אמרו כן אלא כשהתקנה היא תמיד לטובתו, אבל בתקנה שאמרו בה לא פלוג רבנן, מכיון שמשום לא פלוג היא נוהגת אף באופנים שלא תהיה לו תועלת ממנה, אין לו רשות לבטלה (עטרת חכמים (פרנקל) חו"מ י, בדעת הש"ך חו"מ קצח סק"י)².

מקומות שחילקו

בהרבה מקומות מצינו שחילקו חכמים בתקנותיהם ובגזירותיהם, ולא תיקנו ולא גזרו אלא במקום שקיים בו טעם התקנה או הגזרה (ט"ז אה"ע קיט ס"ק יב, על פי שבת יח ב, ועוד), שיש גזרות שלא החליטו חכמים איסורן כשאר הגזרות שהשוו בהן מידותיהם, ולא גזרו אלא מפני חשש איסור שיש באותו עניין, ומתחילה היתה

וערך מראית העין: בחדרי חדרים; על "לא פלוג" בדיני תורה, שאף לדעת התנאים הדורשים טעמא דקרא לחלק בדיני התורה ובמצוותיה על פי הטעם, פעמים שנוהגים המצוה או הדין אף במקום שאין הטעם קיים, שלא חילקה התורה בדבר, (ראה ערך טעמא דקרא: חילוק בדין על פי הטעם; על השיעורים בדיני תורה, שאף כשנאמר בהם טעם הם קבועים ומוחלטים אף באופן שאין

לא פלוג רבנן. 1. לד, טורים קלט-קנ. 2. על גזירת חכמים שבטל טעמה, שאף על פי כן אינה בטלה עד שיעמוד בית דין אחר ויבטלנה, ראה ערך דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו; על קנסות חכמים, שפעמים שקנסו אף במי שאין בו טעם הקנס, ראה ערך קנס; על דברים האסורים מפני חשד או מראית העין, שפעמים שאסרום אף באופן שאין חשש לחשד ולמראית העין, ראה ערך חשד,

שכיון שהנר אסור כשהוא למטה, אין איסורו פוקע במה שהגביהו (ט"ז שם ושם).

בשני עניינים כשהעניינים חלוקים מצד חלוקים מצד עצמם פלוג רבנן, שבאותו ענין שגזרו בו, לא פלוג רבנן וגזרו אף באופן שאין טעם התקנה קיים, אבל בענין אחר החלוק ממנו, ואין טעם הגזירה קיים בו, לא גזרו (לחם משנה יום טוב ג יב).

דבר שאינו מצוי אף דבר שאינו מצוי, שדרך כלל לא גזרו בו חכמים (ראה ערך מלתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן) פעמים שגזרו עליו משום לא פלוג (כן משמע מגיטין ה א), שכיון שעיקר הגזרה היתה בדבר המצוי, לא חילקו בה וגזרו בכל האופנים, אף באופן שאינו מצוי (ישועות יעקב אה"ע יג סק"ח). במה דברים אמורים, כשטעם הגזרה קיים, אבל במקום שאינו קיים יש מצדדים בדעת ראשונים שאין אומרים לא פלוג בדבר שאינו מצוי (שיטה מקובצת כתובות ס ב, בדעת רש"י שם ד"ה בגזירותיו), שבדבר מצוי, כיון שגזרו בסתם ולא חילקו, הכל בכלל הגזירה, אבל דבר שאינו מצוי לא נכנס בכלל הגזירה מעיקרא (שיטה מקובצת שם), ופעמים שחילקו חכמים בתקנתם, ולא תיקנו בדבר שאינו מצוי, אף באופן שטעם התקנה קיים (כן משמע מקדושין כח ב, ובבא מציעא מו ב).

כשלא גזרו אלא גזרה שלא גזרו חכמים אלא לכתחילה, אבל מלכתחילה בדיעבד מותר, נחלקו אחרונים אם אין אומרים בה לא פלוג לגזור כשאין טעם הגזרה קיים, הואיל ואף כשהטעם קיים מותר בדיעבד (שם אריה אה"ע ד); או שאף בזה לא פלוג רבנן (בית יצחק אה"ע ב ה).

תקנות-הקהלות (ראה ערכו) אין אומרים בהם לא פלוג, תיקנות הקהילות שלא אמרו לא פלוג אלא בתקנת חז"ל, אבל תקנות הקהילות, שלא נתקנו אלא במקומן, לא נתקנו אלא באופן שהטעם קיים (מהר"י וייל סה).

דעתם שיהא הכל לפי המקום והזמן, ולא אסרו אלא במקום ובזמן שקיים אותו חשש איסור (ריטב"א עבודה זרה ו ב), ואין לדמות גזרות חכמים זו לזו, שפעמים שכללו בגזרתם אף דברים שאין טעם הגזרה קיים בהם, ופעמים שלא גזרו אלא במקום שהטעם קיים (מהר"ח אור זרוע י, בשם התוספות). ודווקא באותן גזרות שפירשו בהן חכמים שלא גזרו אלא לפי המקומות ולפי האנשים הולכים על פי הטעם, אבל במקום שלא חילקו אנו אומרים שוודאי השוו חכמים מידותיהם לאסור בכל אופן, אף על פי שלא שייך בו טעם הגזרה (ריב"ש שצד; מהר"י וייל נב).

כשלא נתפרש במקום שלא נתפרש בדברי חכמים אם חילקו בגזרתם שלא לגזור אלא כשטעם הגזרה קיים, או שלא חילקו, יש סוברים שאומרים לא פלוג רבנן, שאין לנו לומר שחילקו בגזרתם (ראה שו"ת מהר"י וייל נב).

בשני אופנים אף באותו ענין עצמו מצוינו שבאופן אחד אמרו לא בגזירה אחת פלוג רבנן, וגזרו במקום שאין טעם הגזירה שייך, ובאופן אחר שאין הטעם קיים חילקו חכמים ולא גזרו, כגון בגזרה שלא יקרא אדם לאור הנר בשבת, שמא יטה את הנר להמשיך אליו שמן ונמצא מבעיר בשבת (ראה ערך מבעיר), שגזרו אפילו כשהנר גבוה שתי קומות ויותר (שבת יב ב; רמב"ם שבת ה יד; טוש"ע או"ח רעה א), אף על פי שאין לחשוש בזה להטייה, משום לא פלוג (רש"י שם ד"ה ואפילו גבוה; טוש"ע שם), ואילו בשני בני אדם הקוראים לא גזרו (גמ' שם; רמב"ם שם; טוש"ע שם ב), מפני שאין בזה חשש הטייה, שאם יבוא האחד להטות יזכירנו חברו (רש"י שם ד"ה הא תרי). טעם הדבר, שבשיעור הגובה לא חילקו חכמים, שאם כן נתת דבריך לשיעורים, אבל בין אדם אחד לשנים חילקו, שיש גבול לדבר (ב"ח שם, בתירוץ הראשון); או שבאדם הקורא חילקו בין אחד לשנים, שלא גזרו על אדם אחד מפני אדם אחר, אבל בנר עצמו לא חילקו, כדי להשוות גזרתם באותו דבר עצמו שגזרו עליו (ב"ח שם, בתירוץ השני; ט"ז שם סק"א, ואה"ע קיט ס"ק יב),

לא ראינו, אינה ראייה¹

אי-ראיית דבר בדרך כלל אינה ראייה לקבוע שהדבר לא היה

הכלל וגזרו

עדות זה מודים שלא ראינו אינה ראייה, ודווקא במציאת פסול בקדשים, שאין העדות מוכחשת, והיא נסמכת על זמן רב, סוברים שחשובה ראייה (תשובת ר"ש שמעלקא בבית אהרן וישראל נב), ואף בזה אין הלכה כמותם (ראה ערך שרפת קדשים).

עדות שמיעה אף בעדות התלויה בשמיעה, והעידו עדים שלא שמעו שנעשה מעשה מסוים, אף על פי שיש מקום ללמוד מכך שאכן לא נעשה אותו מעשה, מכל מקום, אין דבריהם חשובים כעדות שלא נעשה המעשה, שיתכן שנעשה, והם לא שמעו (תשב"ץ ב קמא; רשב"ש שכו; אבקת רוכל קפא; מבי"ט ב קלח), ולכן בעל שמסר מודעא (ראה ערכו) על גט (ראה ערכו) שנתן לאשתו, ושנים מעידים ששמעוהו שהשיב הן על ביטול המודעות קודם נתינת הגט, ושנים מעידים שלא שמעוהו שהשיב הן, האשה מותרת להינשא, שעדותם של האומרים לא שמענו אינה חשובה עדות, ואין אומרים אילו היה הבעל מבטל היו העדים

עדות ראייה עדות שלא ראינו שנעשה מעשה מסוים, אף באופן שהיתה אפשרות ללמוד מכך שאכן לא נעשה אותו מעשה, מכל מקום, אין בעדות זו ראייה שלא נעשה המעשה, שיתכן שנעשה, והמעידים לא ראוהו מסיבות שונות (ראה להלן), כגון בקדשים שלאחר הפשטם נמצא שהם פסולים, שנחלקו בהם תנאים אם עורותיהם נשרפים, והעיד אחד התנאים שמימיו לא ראה עור בפני עצמו שיצא לבית השריפה (רבי חנינא סגן הכהנים במשנה עדיות ב ב, וזבחים קג ב), ונחלקו תנאים אם לסמוך על דבריו (רבי עקיבא במשנה שם ושם); או שאין לו להוכיח כן מעדותו, ש"לא ראינו" אינה ראייה (חכמים במשנה שם ושם), שאפילו אירע בימיו שנמצא פסול אחר הפשט, אפשר ששרפו העור והוא לא ראה (רש"י זבחים קג ב ד"ה אין), שלא שכיח שיימצא פסול אחר ההפשט (ש"ך חו"מ לו ס"ק לח, על פי רש"י שם). ואף הסוברים שסומכים על

שנכבשה על ידי גויים, והעידו על נשים שהיו עמם שלא נאנסו על ידי אותם גויים, ששנינו שעדותם עדות, ואותן נשים כשרות לכהונה (ראה ערך שבוייה), והעיד אחד התנאים שלא זזה ידה של אשתי מתוך ידי, משעה שנכנסו גויים לירושלים ועד שיצאו - ולא נאנסה - ואלמלא שהיתה אשתו, ואין אדם מעיד על אשתו (ראה ערך אשתו כגופה), היו מקבלים את עדותו (כן משמע מהמשנה כתובות כז ב). וכן מצאנו בתלמוד הרבה פעמים עדים המעידים על פלוני שהיו עמו וראו שלא עשה דבר, ועדותם עדות, כגון שהעידו שלא אכל (כריתות יא ב), או שלא גזל (כתובות כא ב).

שתי כתות עדים שהיו באותו מעמד - בכל אותו הזמן שהעידו העדים הראשונים, שבמקומו אירע אותו דבר (פסקי רי"ד כתובות כג א) - מעידים, לא ראינו שאירע אותו דבר, העדות האומרים לא ראינו, חשובה עדות (משפטי שבועות לרב האי ב ה; העיטור ק - קבלת עדות, דף סא טור א במהדורת רמ"י, לגירסת הגהות מרדכי סנהדרין תשכה; כן משמע מהרמב"ם עדות יח ב; פסקי רי"ד שם; כן משמע מהמאירי שם, בשם הגאונים; שו"ע חו"מ כט ג; רמ"א אה"ע קנב ד, ושו"ת הרמ"א ל וצא), וכיון שהיו באותו מעמד ולא ראו, הרי הם כאומרים לחבריהם, אף אתם לא ראיתם (כן משמע מהעיטור שם; שו"ע חו"מ שם) והרי זו הכחשה (העיטור שם; שו"ע שם).

אף בעדות התלויה בשמיעה, אם אמרו שנים שהיו באותו מעמד "לא שמענו", הרי זו עדות (שו"ת הרשב"א החדשות מכת"י רטו; מאירי כתובות כג א, בשם הגאונים), ואין לחלק בין שמיעה לראיה, ולומר שבשמיעה עשויים אנשים יותר שלא לשמוע (שער אפרים קיב), ולכן שנים שהעידו על שכיב מרע שצוה ליתן מתנה לפלוני, ובאו שנים ואמרו היינו שם באותה שעה ולא שמענו שצוה, הרי זו הכחשה (מאירי שם).

בהעדר קול

מעשה הנעשה עדות "לא ראינו" שאמרו שאינה ראייה (ראה לעיל) בצניעה פירשו בתלמוד דהיינו במעשה שיש שעושים אותו בצניעה, שאף על פי שהעדים שאמרו לא ראינו, דרים באותה חצר - ובדרך כלל יש למעשה קול, ואילו אמת היה הדבר, אי אפשר שלא היו העדים יודעים אותו (כן משמע מכתובות כג א) - אפשר שנעשה המעשה בצניעה (ראה להלן), וכן אמרו בעדים שאמרו לא ראינו שנתקדשה, שלא ראינו אינה ראייה, אף כשהם דרים באותה חצר, שאין אומרים אילו אמת היה שנתקדשה היה קול לדבר, שיש אנשים המקדשים בצניעה (כן משמע מהגמ' שם, ורמב"ם אישות ט ל, וטושי"ע אה"ע מז א), או משום שקידש אשה שאינה הגונה לו (ריטב"א שם). וכן אמרו בעדים שאמרו לא ראינו שנתגרשה, שלא ראינו אינה ראייה, שאין אומרים אילו אמת היה שנתגרשה, היה קול לדבר, שאפשר שגירש את אשתו בצניעה (גמ' שם), כדי שלא תתבזה בבית דין (רבנו יהונתן וריטב"א שם).

מעשה שאינו נעשה בצניעה כלל - והוא מעשה שיש נעשה בצניעה בו קול (זקן אחרון (הלוי) לו) - והעידו עדים הדרים באותה חצר שלא ראו ולא שמעו שנעשה אותו מעשה, הרי זו ראייה שלא נעשה (כן משמע מהגמ' שם; אבקת רוכל קפא, ושו"ת בית יוסף דיני כתובות ב; זקן אחרון שם), ומועילים דבריהם אף להכחיש עדים אחרים שהעידו שנעשה המעשה (כן משמע מהגמ' שם), ואם

שומעים דבריו, שיתכן שבשעה שאמר הן היה לב העדים פונה לדבר אחר, שתיבת "הן" היא תיבה קצרה, או שהבעל ביטל בקול נמוך שלא ישמעו קרוביו שהיו שם שהצטערו על עניין הגירושין (ריב"ש קכו).

כשנמשך זמן רב בדבר שדרכו להיראות על ידי אחרים, משום שדרכו להיראות שהוא נמשך זמן רב, "לא ראינו" ראייה היא, שאילו אירע אותו דבר, אי אפשר שלא ראוהו (כן משמע מתשובת רבי בצלאל אשכנזי ו, וצמח צדק אה"ע קנב וקנד ו), ולכן עדים שהעידו על בת שהיא קטנה (ראה ערכו), שהרי היו נכנסים ויוצאים תדיר בבית אמה, וראו שלא היתה לה בת כל אותו הזמן, ובוודאי נולדה הבת לאחר מכן, שעדותם עדות, ואין חוששים שמא היתה הבת קיימת באותה שעה ולא ראוה, שאין דרך נשים להחביא ילדיהן, וכיון שהיו נכנסים ויוצאים בבית תדיר, אילו היתה לה בת בוודאי היו רואים אותה (תשובת רבי בצלאל אשכנזי שם).

מניעת לזות אשה ששנים אומרים ראינוה שנתגרשה, ושנים - הדרים באותה חצר (רמב"ם גירושין יב ח; פסקי ריא"ז כתובות ב ג; מאירי כתובות כג א; ריב"ש קכו; בית שמואל קנב סק"י) - אומרים לא ראינו ולא שמענו שנתגרשה - שאם נישאת לא תצא, שלא ראינו אינה ראייה - לא תינשא לכתחילה (כתובות כג א; רמב"ם שם; טושי"ע אה"ע קנב ד) משום לזות שפתיים (רש"י שם ד"ה דמגרשי; רבנו יהונתן ורמב"ן ומאירי ור"ן ונמוקי יוסף שם), שכיון שבדרך כלל יש קול לגירושין, לא נראה לאנשים שיש להאמין יותר לאומרים ראינו שנתגרשה מלאומרים לא ראינו (נמוקי יוסף שם).

כשאין צורך בכמה מקומות מצינו, שיש סוברים שדי בעדות "לא ראינו" לבירור העניין, שלפי שאין בהם אלא חשש, אין צריך בהם עדות גמורה, כגון עדים המעידים על אדם שלא היתה לו קרקע מעולם - לעניין שאינו פסול לעדות משום נוגע (ראה ערכו), כשמכר מטלטלין שלא באחריות, ובא אחד להוציא את המטלטלין מיד הלוקח, בטענה שהיו גזולים ביד המוכר, ובא המוכר להעיד על המטלטלין שהיו שלו, שאילו היתה לו קרקע מעולם, נוגע הוא בעדות, שמא שיעבד לבעל חובו את המטלטלין אגב (ראה ערכו) קרקע (כן משמע מבבא בתרא מג ב - מד ב) - יש מן הראשונים שכתבו שדי שיעידו אנשים שדרו עמו מעולם בעיר, ורגילים אצלו תמיד ויודעים כל עסקיו, שלא הרגישו בו שהיתה לו קרקע מעולם (רמב"ן ועליות דרבנו יונה ורשב"א וריטב"א ור"ן ונמוקי יוסף שם מד ב), ואין צריכים להעיד שלא זזה ידם מתחת ידו מעולם (רשב"א וריטב"א ור"ן שם), ושלא עשה מעשה משהגדיל אלא בפניהם (עליות דרבנו יונה שם), שאין לנו אלא חשש שמא היתה לו קרקע ושיעבד מטלטלים אגבה, ורוצה להעמידם בפני בעל חובו, ודי בעדות "לא ידענו" להוציא מחשש זה (כן משמע מהרמב"ן ורשב"א שם); ויש חולקים וסוברים שצריך שיעידו העדים שאיש זה לא פרש מהם מעורו עד היום, וברי להם שלא קנה קרקע מעולם (רשב"ם שם ד"ה לא צריכא, ורמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן שם, בשם רבנו חננאל; רבי ברוך הספרדי שם).

ראינו שלא נעשה מעשה

פעמים שעדים המעידים שלא נעשה מעשה מסוים, אין משמעות עדותם שהם מעידים שלא ראו שנעשה אותו מעשה, אלא שהם מעידים שראו שלא נעשה, ועדותם עדות, כגון עדים שהיו בעיר

אבל אם העידו שנעשה בצניעה באופן שלא יהיה בו קול - נאמנים (שאלת דוד אה"ע ט), ואף אם העידו שני עדים שראו המעשה, אין זה חשוב קול (כן משמע מתוספות כתובות שם ד"ה וזו, ובבא בתרא שם ד"ה וזו, ותוספות שאנץ כתובות שם, ורמב"ן בבא בתרא שם). וכל זה בדבר שלעולם יש לו קול, אבל אם רק רוב פעמים יש לו קול, הרי אם העידו עדים שנעשה אותו דבר סומכים עליהם (כן משמע מהגמ' שם ושם), שמחמת עדות העדים אנו אומרים שפעם זו היא ממיעוט הפעמים שנעשה דבר זה בלי קול (רבנו גרשום בבא בתרא שם; ריטב"א כתובות שם).

• דבר שכשהוא נעשה יש לו קול ברוב הפעמים, אם אין קול שנעשה אותו דבר, מועיל העדר הקול להרע רוב (ראה ערכו) אחר שכנגדו, ולפיכך אף על פי שרוב הנשים נישאות בתולות, אם על אשה מסוימת לא היה קול שנישאה בתולה אין לסמוך על רוב זה, כיון שרוב הנישאות בתולות יש להן קול (גמ' שם ושם), ואפילו עבר זמן רב, הורע הרוב, ואין אומרים שמחמת אריכות הזמן נשתכח הקול (משמרות כהונה כתובות ובבא בתרא שם).

• דבר שכשהוא נעשה רגילות היא שיש לו קול, ולא יצא קול, הרי זה ראייה נגד ראיית מגו (ראה ערכו), כגון בעל שאמר גרשתי את אשתי, שיש סוברים שאינו נאמן והרי היא ספק מגורשת (ראה ערך גרושה: חזקת גרושה), ואף על פי שבידו לגרשה - ואדם נאמן על דבר שבידו (ראה ערכו) - אינו נאמן, משום שאילו גירשה היה הקול נשמע (רשב"ם בבא בתרא קלד ב ד"ה אינו נאמן, וקלה א ד"ה ואנו; תוספות שם קלד ב ד"ה אזל; ועוד), וכיון שלא נשמע קול הרי זה כמיגו במקום עדים שאינו מועיל (ראה ערך מגו. רשב"ם קלד ב שם; תשובות מיימוניות נשים א), ואף כשאומר שגירשה בעיר אחרת - אינו נאמן, שאילו גירשה, הרי כשבא לכאן היה יוצא עליה קול שהיא גרושה (שו"ת הרדב"ז ו ב' אלפים שלה; פתחי תשובה אה"ע קנב סק"א, בשמו).

• וכן מצינו שהעדר קול, בדבר שכשהוא נעשה רגילות היא שיש בו קול, יש מהראשונים סוברים שגורם שאין טוענים-ליוורש-וללוקח (ראה ערכו) שנעשה אותו דבר - אף שטוענים להם, טענה שהיה הראשון נאמן בה (ראה ערך טוענים ליוורש וללוקח) - ולכן לדעתם אין טוענים ליוורש טענה שאינה שכיחה - כגון לטעון ליוורשי נפקד, שהפקדון שהיה ביד אביהם נאנס - משום שאילו היתה האמת כן היה קול לדבר (תוספות בבא בתרא ע ב ד"ה מ"ד).

הוא מעשה שנעשה בפרסום, וכשהוא נעשה הוא נשמע אף מעבר לאותה חצר, אפילו האומרים לא ראינו ולא שמענו אינם דרים באותה חצר, אם הם דרים במקום שאילו היה קורה אותו דבר היה נשמע בו, הרי זו ראייה שלא אירע אותו דבר (כן משמע משו"ת הבית יוסף שם). ולכן לעניין נתינת גט בזמן הזה, שנוהגים ליתנו באסיפת אנשים, כדי שלא יצא לעז, ולברר את כל הספיקות, שאם שנים מעידים על אשה שנתגרשה, ושנים הדורים עם האשה באותה חצר מעידים שלא ראו ולא שמעו שנתגרשה, יש בזה משום הכחשה ולא תינשא, ואם נישאת תצא (ים של שלמה כתובות ב לד).

בדבר המצוי עדות שלא שמעו עליו כלל חשובה ראייה שלא נעשה, ולכן כשיש ספק האם המנהג הוא לעשות דבר מסויים, בעניין שהוא מצוי, ולא שמענו שנהגו לעשותו, הוא ראייה שאין נוהגים לעשותו, שאילו היו נוהגים בו, היו שומעים על כך (כן משמע מהר"ק קעב, והובא להלכה ברמ"א חו"מ לו כב; אגור אלף סב, לפי ש"ך יו"ד א סק"א, וחו"מ לו ס"ק לח; שו"ת רבי בצלאל אשכנזי ט, על פי שו"ת הרא"ש כלל עט ד), אם לא במקום שיש ליתן טעם אחר שבאופן קבוע לא עשו כן, ולא מחמת המנהג (כן משמע מאורח מישור לדרכי משה יו"ד א, ושערי תורה (כ"ח כללים) כלל ו, ועוד). ודווקא כשאין בזה הכחשה, ואין עדים המעידים שנהגו לעשותו, אבל כשיש עדים המעידים שנהגו לעשותו, אף על פי שאחרים אמרו שלא שמעו שנהגו לעשותו, אין לא ראינו ראייה (כן משמע מהמהר"ק שם).

כשלא יצא קול בדבר שכשהוא נעשה יש לו קול, והרבה יודעים עליו, מצינו שאם לא יצא קול שנעשה הדבר, הרי זו ראייה לדינים מסויימים באופנים מסויימים, כפי חזקת הקול שהיה צריך לצאת:

• דבר שכשהוא נעשה, לעולם יש לו קול, הרי אם אין קול שנעשה אותו דבר, יש מזה ראייה ברורה שלא נעשה, ואפילו העידו עדים לא כן, עדי שקר הם (כן משמע מכתובות טז ב, ובבא בתרא צב ב), שאם לא באו הרבה עדים להעיד שנעשה הדבר, ודאי לא נעשה, שאילו היה נעשה, חזקה שהיה קול לדבר והרבה היו יודעים (כן משמע מרש"י כתובות שם ד"ה דאתו, וחזקה זו עדיפה מעדים, שאנן-סהדי (ראה ערכו) שאילו היה נעשה המעשה היה לו קול (ריטב"א שם). ודווקא שהעידו עדים שנעשה הדבר כדרכו,

לֹא שְׁבִיק הֵיתְרָא וְאָכִיל אִיסוּרָא¹

אדם היכול לעשות מעשה בהיתר, חזקה שאינו עושה אותו באיסור

הפרקים:

- המוחזקים לעשות בהיתר
- בממון

- החזקה וגדרה
- האיסורים

החזקה וגדרה

לעשות מעשה בהיתר, חזקה עליו שאינו עושה אותו באיסור (כן משמע מהגמ' שם ושם ושם), וסומכים על חזקה זו אף להתיר באיסור האסור מן התורה (ראה להלן: האיסורים); ויש סוברים שסומכים עליה אף להוציא ממון (ראה להלן: בממון).

החזקה של "לא שביק איניש היתרא ואכיל איסורא" - אין אדם מניח את ההיתר ואוכל איסור - נזכרת כמה פעמים בתלמוד (גיטין לו ב, וחולין ד א-ב; ראה תמורה כז א), ועניינה הוא שאדם היכול

באיסור, או שכיון שוודאי עשה איסור באמירה זו לעניין התמימה, אין חזקה שלא עשה איסור בבעלת המום (תמורה כז א, ורש"י שם ד"ה או), ולצד שאף שוודאי עשה איסור באמירה זו נהגת חזקת "לא שביק", כשעשה שלשה מעשים בפעולה אחת, שנים מהם אסורים, כגון שהיו לפניו שלש בהמות הקדושות בקדושת הגוף, שתיים תמימות ואחת בעלת מום, ושלש בהמות של חולין, ואמר "אלו תחת אלו", שבשתי התמימות ודאי עשה איסור, נסתפקו אם תולים שכמו שבשתי התמימות נתכוין לעשות תמורה, אף בשלישית הולכים אחר הרוב וכוונתו להמיר, או שגם בזה נהגת חזקת "לא שביק" לעניין המעשה השלישי (גמ' שם, ורש"י שם ד"ה היו), ולצד שאף כשעשה שני מעשים באיסור נהגת חזקת "לא שביק", כשעשה ארבעה מעשים בפעולה אחת, שלשה מהם אסורים, כגון שהיו לפניו ארבע בהמות הקדושות בקדושת הגוף, שלש תמימות ואחת בעלת מום, וארבע בהמות של חולין, ואמר "אלו תחת אלו", שבשלש התמימות ודאי עשה איסור, נסתפקו בתלמוד אם כיון שהוחזק באיסור - שחזקה היא בשלש פעמים, לסוברים כן (ראה ערך חזקה (ה) מקרה החור) - אין אומרים "לא שביק" לעניין המעשה הרביעי, או שמכל מקום נהגת בו חזקת "לא שביק", והעמיד התלמוד הדבר בספק (רב אשי בגמ' שם).

להלכה כתבו ראשונים, בפעולה שיש בה מעשה אחד או שני מעשים שוודאי נעשו באיסור, נהגת בה חזקת "לא שביק" לעניין מעשה נוסף שיש בה שאפשר שנעשה בהיתר (כן משמע מהרמב"ם שם), ואילו פעולה שיש בה שלשה מעשים שנעשו באיסור, הדבר ספק, ועל כן לעניין איסור יש להחמיר, שספק של תורה אסור (ראה ערך ספק איסור), ואילו לעניין מלקות (ראה ערך) יש להקל, שאין לוקים מספק (כסף משנה ור"י קורקוס שם, ושפת אמת תמורה שם, בדעת רמב"ם שם).

כשיש לפני אדם שני אופנים, באופן אחד אסור מן האיסור דרבנן לעומת איסור דאורייתא, ובאופן השני אינו אסור אלא מדרבנן, חזקה עליו שעושה באופן האסור מדרבנן, ולא באופן האסור מן התורה (כן משמע מתוספות חולין ד ב ד"ה מותר, וריטב"א שם, ותוספות הרא"ש שם בדעת רש"י שם ד"ה מפני; שו"ת הרדב"ז ד רצ"ז; מהרי"ט אלגזי בכורות ד לא, בדעת רש"י בכורות כט ב ד"ה החשוד), שלא שביק היתרא דאורייתא ואכיל איסורא דאורייתא (שו"ת הרדב"ז שם), ולכן לסוברים שחמץ-שעבר-עליו-הפסח (ראה ערך) אסור באכילה לאחר הפסח מן התורה (ראה ערך הנ"ל: שם), מה שאמרו שחמצם של עוברי עבירה אחר הפסח מותר מיד, מפני שמחליפים חמצם בחמץ של גויים, שלא שביק היתרא ואכיל איסורא (ראה להלן: האיסורים), אף על פי שגם חליפי החמץ אסורים למחליף, לסוברים כן (ראה להלן: שם), הוא משום שחליפי החמץ אינם אסורים אלא מדרבנן (ראה ערך הנ"ל: שם. תוספות וריטב"א שם; ותוספות הרא"ש שם, בדעת רש"י שם).

מעשה שיש טרחה בעשייתו באופן המותר, אף בעשייה באופן המותר, כשר חזקה שיטרח ויעשה באופן המותר (כן משמע מחולין ג א, וד א). היתה עשיית המעשה באופן המותר כרוכה בטרחה גדולה מאוד, כתבו ראשונים, שנחלקו תנאים אם אף בזה חזקה שיעשה המעשה באופן המותר, שלסוברים שהתובע חוב שעברה עליו שביעית (ראה ערך), אינו נאמן לטעון "פרוובול" (ראה

יחס לחזקה דמעיקרא על חזקה-דמעיקרא (ראה ערך) [שיש להעמיד דבר על חזקתו הראשונה] אלא על טבעו של אדם מישראל, שאינו מניח את האופן המותר ועושה מעשה באופן אסור (חידושי חתם סופר חולין ג ב; שואל ומשיב קמא ב קלו), ולכן חזקת "לא שביק" עדיפה על החזקות שאינן מיוסדות על סברא, כגון "חזקה דמעיקרא" - כשם ששאר חזקות המיוסדות על טבעו של אדם עדיפות על חזקות אלו (ראה ערך חזקה (ג) בטבע האדם: גדרה) - ומטעם זה מותר לאכול מבהמה שנשחטה על ידי מומר לתיאבון, משום חזקת "לא שביק", לסוברים כן (ראה להלן: המוחזקים לעשות בהיתר), אף על פי שחזקה דמעיקרא מתנגדת לחזקה זו, שבהמה בחייה בחזקת איסור עומדת עד שיודע לך במה נשחטה (חולין ט א. שעי תורה שם). ויש מהאחרונים שכתבו יותר מזה, שחזקה זו עדיפה על רוב (ראה ערך), והרי זה כמו שאנן-סהדי (ראה ערך) שכך הוא, שהרי ברוב אין מוציאים ממון (ראה ערך אין הולכים בממון אחר הרוב), ובחזקה זו מוציאים ממון, לסוברים כן (ראה להלן: בממון. כן משמע מהמהרי"ץ החדשות רלד, וכנסת הגדולה חו"מ סז, הגהות טור נא, ושואל ומשיב קמא ב קלו, וחידושי הגר"ט פג, בפירוש הראשון, ועוד); ויש שכתבו, שחזקת "לא שביק" אינה חשובה כבירור בעדים אלא כרוב בלבד (ערך ש"י חו"מ סז לג; חידושי הגר"ט שם, בפירוש השני).

מלבד חזקת "לא שביק היתרא ואכיל איסורא", יש לכל אדם מישראל חזקת-כשרות (ראה ערך) שלא עשה עבירה, ואפילו אין בפניו אופן לעשות את המעשה בהיתר, ובתנאי שאין ידוע שפרוץ הוא באותה עבירה (ראה ערך הנ"ל: מהותה וגדרה). חזקות אלו, יש מן האחרונים שכתבו שחלוקות הן זו מזו בגדרן, שחזקת כשרות מיוסדת על חזקה-דמעיקרא (ראה ערך), שלא נולד אותו אדם עם עבירה זו (ראה ערך הנ"ל: שם), וחזקת "לא שביק" מיוסדת על טבעו של אדם (ראה לעיל). אף בדינה, חלוקה חזקת "לא שביק" מחזקת כשרות, שחזקת "לא שביק" נהגת גם במומר (ראה ערך) לתיאבון לדבר האסור, לסוברים כן (ראה להלן: המוחזקים לעשות בהיתר), וכן היא מועילה להוציא ממון, לסוברים כן (ראה להלן: בממון).

אף במקום שנהגת החזקה של "לא שביק היתרא ואכיל איסורא", כל מה שאפשר לברר מבררים, וכפי שמצינו בשאר חזקות, שאם אפשר לברר - מבררים (ראה ערך חזקה (ג) בטבע האדם: כשאפשר לברר. פרישה יו"ד ב סק"י; שער משפט סז סק"י), ולכן מומר לתאבון שהיו בידו סכין בדוקה וסכין פגומה, אף על פי שחזקה שבסכין הבדוקה שחט (תורת הבית הארוך א א), מכל מקום אין לאכול משחיטתו עד שיאמר שבסכין הבדוקה שחט, שכל מה שאפשר לברר - מבררים (פרישה שם, וש"ך שם ס"ק יג, וכתרי שם ס"ק יג, בדעת תורת הבית הארוך שם).

עשה מעשה איסור יחד עם ספק איסור עשה שני מעשים בפעולה אחת, האחד איסור, והאחר ספק איסור ספק היתר, כגון שהיו לפניו שתי בהמות הקדושות בקדושת-הגוף (ראה ערך), אחת תמימה - שלא ניתן לחללה (ראה ערך פדיון הקדש) - והאחרת בעלת מום - שניתן לחללה (ראה ערך הנ"ל) - ושתי בהמות של חולין, ואמר "אלו תחת אלו", ולא הניח ידיו על אחת מהבהמות, שאת התמימה ודאי המיר, שהרי אי אפשר לחללה, ועבר על איסור תמורה (ראה ערך), נסתפקו בתלמוד אם נהגת חזקת "לא שביק" לעניין בעלת המום, שחזקה שנתכוון לחללה ולא להמירה

ודברי מלכאל ד ד, והרי בשמים ב קפו, ועוד), ולכן באיסור השכרת מרחץ לגוי (ראה ערך הנ"ל: על ידי גוי), שכיון שטעם האיסור הוא שמא יחשדו בבעל המרחץ שעושה מלאכתו בשבתות וימים טובים על ידי שלוחו הגוי (ראה ערך הנ"ל: שם), כשישנה אפשרות שעושה כן הישראל באופן המותר, מותר לו להשכיר מרחץ לגוי, שלא יחשדו בו שעושה באיסור, שחזקה "לא שביק היתרא ואכיל איסורא" (חסד לאברהם שם; דברי מלכאל שם; מהר"ם בריסק א קטו).

לא שביק מצינו בתלמוד ענין לא שביק היתרא ואכיל איסורא במקרה נוסף, בבעל הבית ששיגר לו לביתו יין וחלב וגבינה וכיוצא - במתנה (רש"י עבודה זרה לט ב ד"ה שיגר לו) - שמותר, אף במקום שאין ניקחים אלא ממזמחה (כן משמע מהגמ' שם), שחזקה על בעל הבית "שלא שביק היתרא ואכל איסורא", וכששולח לאחרים, ממה שהוא אוכל הוא שולח (גמ' שם), ומטעם זה אף אם מתארח אצל בעל הבית, מותר לו לאכול אצלו (כן משמע מהגמ' שם, ורבנו חננאל שם). ופירשו ראשונים שהדברים אמורים במי שחשוד למכור לאחרים, ואינו חשוד לאכול בעצמו, שכשמשגר מתנה או נותן לאורחיו, נותן להם ממה שאוכל בעצמו, ולא ממה שנותן לאחרים (רש"י שם ד"ה אין לוקחים, לפי משמרת הבית ד ב; תורת הבית הארוך שם; רא"ה שם; טוש"ע יו"ד קיט ב). ומה שאמרו "לא שביק היתרא", הוא מהלשונות המתחלפים שבתלמוד, ואין הכוונה דווקא כשיש לו היתר, כמו בשאר מקומות (ראה לעיל), אלא אפילו אין לו היתר, לעולם אינו אוכל איסור (רא"ה שם).

האיסורים

כשהאופן האסור אינו אסור אלא מדרבנן, נחלקו מדרבנן הדעות:

• בתלמוד נאמר בסתם שחזקה על אדם שיעשה באופן המותר (חולין ד א), ולכן לענין חמץ-שעבר-עליו-הפסח (ראה ערכו) חמץ של עוברי עבירה - שאינם מבערים את החמץ בפסח מפני הפסד ממון (רש"י חולין ד א ד"ה של) - אחר הפסח מותר מיד, מפני שהם מחליפים (גמ' שם) - חמץ בחמץ של גוים (רש"י שם ב ד"ה מפני, הראשון) - שלא שביק היתרא ואכיל איסורא (גמ' שם), הרי זה אף לסוברים שחמץ שעבר עליו הפסח אינו אסור אלא מדרבנן (ראה ערך הנ"ל: מקורו, גדרו ואיסורו), שאף באיסורים דרבנן נאמרה חזקה זו (גמ' שם). וכן יש מן הראשונים שכתבו לענין דמאי (ראה ערכו) - שאיסורו מדרבנן (ראה ערך דמאי: תקנת דמאי) - שמי שאינו נאמן על המעשרות, שנשלח להביא פירות ממי שנאמן על המעשרות, חזקה עליו שלא שביק היתרא ואכיל איסורא (כן משמע ממשמרת הבית א א).

• ויש שכתבו בדעת אמוראים שבאיסורים דרבנן לא נאמרה החזקה של "לא שביק היתרא ואכיל איסורא", שכיון שאיסורים קל אין חזקה שיעשה באופן המותר דווקא (פני יהושע חולין שם, בדעת רבא בגמ' שם א; כן משמע מאהלי אהרן א כו, בדעת "סברוה" בגמ' שם), ולדעתם לא אמרו שחזקה על עוברי עבירה שמחליפים חמץ אחר הפסח בחמץ של גוי, אלא לסוברים שחמץ שעבר עליו הפסח אסור מדאורייתא (ראה ערך הנ"ל: שם), ולא לסוברים שאיסורו מדרבנן (פני יהושע שם; אהלי אהרן שם). וכן יש מן הראשונים שכתבו לענין חזקה אין-אדם-עושה-בעילתו-בעילת-זנות (ראה ערכו) - שיסודה בחזקה "לא שביק היתרא ואכיל איסורא", לסוברים כן (ראה לעיל: החזקה וגדרה) - שאם לא היתה

ערכו) היה לי ואבד" (ראה להלן: בממון), מעשים שיש בהם טרחה גדולה מאוד אינם בכלל החזקה של "לא שביק וכו'", שבכתיבת הפרוזבול אפשר שלא יזדקקו לו בית-דין (ראה ערכו וערך פרוזבול) ויש בזה טרחה גדולה מאוד; ואילו לסוברים שנאמן אדם לטעון פרוזבול היה לי ואבד" (ראה להלן: שם), אף מעשים שיש בהם טרחה גדולה מאוד בכלל החזקה של "לא שביק היתרא ואכיל איסורא" (ראה כן משמע מהרמב"ן שם ד א).

כשיש הפסד בעשייה באופן המותר - או אפילו בחשש הפסד ממון (כן משמע מבית יצחק (שמעלקיש) או"ח עד א) - או בהפסד אחר, אין נוהגת בזה חזקה "לא שביק" (נודע ביהודה קמא אה"ע נד; תורת חסד או"ח כב ב; כן משמע מבית יצחק שם).

כשיש לאדם שני אופנים אחד אסור ואחד מותר, ולא ידע שהאופן האסור ידע שהאופן האסור אכן אסור, אין נוהגת בזה חזקה "לא שביק", שהרי הכל היתר בעיניו (רש"י חולין ד ב ד"ה כהיתרא; שו"ת חתם סופר אה"ע ב ט), ולכן מי שקידש אשה ובא עליה, ואחר הביאה נודע שלא תפסו הקידושין (ראה ערכו), אין חזקה שבעל לשם קידושין, שבשעה שבעל לא ידע שאם לא יכוין לשם קידושין תהיה בעילתו בעילת זנות (שו"ת הרב"ז ג תצק).

מי שאינו יודע שאפשר לעשות המעשה באופן המותר, אין נוהגת בו חזקה "לא שביק" (חוות יאיר מותר לה; כן משמע מתשובת השאגת אריה שבבית אפרים אה"ע מב; בית יצחק (שמעלקיש) אה"ע א כט ט), ולכן איש מהמון העם שבא על פנויה בזמן הזה, שאין ידוע שאפשר לקדש בביאה, שאין רגילים בכך, אין חזקה שבעל לשם קידושין (תשובת השאגת אריה שם; בית יצחק שם).

כשהאופן המותר אינו מצוי, אין נוהגת חזקה "לא שביק" (כן משמע מהט"ז יו"ד קסב סק"ז), ולכן מי שהלוה לחברו סאה פירות על מנת שיחזיר לו חברו סאה מאותם פירות לאחר זמן, והתייקרו הפירות, אינו נאמן לטעון שהלוה באופן המותר (כן משמע משו"ת הרא"ש קח טו, ושו"ע יו"ד קסב ה) - כגון שבזמן ההלוואה היה ביד הלווה פירות מאותו מין, או שיצא השער של הפירות (ראה ערך רבית) - לפי שאופני ההיתר אינם מצויים (ט"ז שם).

כטעם להימנעות מתקנה פעמים שנאמר כטעם לכך שלא תקנו חכמים תקנות מסוימות, שלא חששו שמא יעשה אדם מעשה מסוים באיסור, כיון שיכול לעשותו בהיתר, כגון בתקנת חכמים שלא יאכל אדם עם אשתו נדה (ראה ערכו) מקערה אחת, כדי שלא יבוא לידי הרגל דבר (ראה ערך הנ"ל), שאחר שבעה-נקיים (ראה ערכו) קודם הטבילה, אין איסור בדבר, שכיון שהיא יכולה לטבול ולהיטהר, אין חוששים שמא יבוא עליה קודם שתטבול, שלא שביק היתרא ואכיל איסורא (ראב"ן שלה; ש"ך יו"ד קצה ס"ק יז, בשמו).

מראית עין מעשים מסוימים שיש לאוסרם משום חשד (ראה ערך חשד; מראית העין) ומראית העין, אם ישנה אפשרות שנעשים באופן המותר כמו באופן האסור, מותר לעשותם, ואין לחוש בהם משום מראית העין, שמסתבר שהרואים יתלו שמעשים אלו נעשו באופן המותר, לפי שחזקה "לא שביק היתרא ואכיל איסורא" (כן משמע מחסד לאברהם (תאומים) תנינא או"ח כו,

בהמה, וידוע שהיתה בידו סכין יפה, מותר לאכול משחיטתו (רמב"ם בחולין ג א, ושם ד א, ושם ה א; רב אשי בגמ' שם ג א; סתמא דגמ' שם ד ב ו ה א), ואף לכתחילה מותר ליתן לו סכין יפה כדי שישחט (כן משמע מהגמ' שם ג ב, ורמב"ם שחיטה ד יד), שכיון שיש לפניו הן היתר והן איסור - שבידו להכשיר את הבהמה, ובידו לנבלה (כן משמע מרבנו גרשום שם ד א ד"ה כיון; רש"י שם ד"ה כיון; כן משמע מהריטב"א שם) - לא שביק היתרא ואכיל איסורא (חולין ד א), ואינו אוכל נבילה, או מכשיל אחרים באכילתה (תוספות שם ג ב ד"ה בודק; רא"ש שם א ז; תוספות הרא"ש שם; ש"ך יו"ד ב סק"ה). ואף על פי שכבר דש באיסור אכילת נבילה, מכל מקום אין הדבר חשוב לו כהיתר, אלא כאיסור (רש"י שם ה א ד"ה מומר; רא"ש שם; שו"ת הרדב"ז א כד), וכן הלכה (רא"ש שם, בדעת הרמב"ם, והסכים עמו; טושי"ע יו"ד ב ב; כנסת הגדולה שם, הגהות טור ה, בדעת רי"ף עבודה זרה כו ב).

• ויש סוברים שישראל מומר אוכל נבלות לתאבון אסור לאכול משחיטתו (גמ' שם ג ב, בדעת אביי שם א), שכיון שדש באיסור אכילת נבלה (ראה ערכו), כהיתר חשוב הוא לו (גמ' שם ד ב), ויש לחוש שמא אינו מקפיד על שחיטתו לעשותה באופן כשר (רבנו גרשום שם).

כשהאיסור יהיה לאחרים
בא המומר לעשות מעשה, שאם ייעשה באופן האסור לא יהיה ממנו איסור אלא לאחרים, כגון מומר אוכל נבלות לתאבון ששוחט בהמה עבור אחרים, דינו כעושה לצורך עצמו, שלהלכה יש בו חזקת "לא שביק" (כן משמע מתוספות שם ג ב ד"ה בודק, ותוספות הרא"ש שם, ורא"ש שם וטור יו"ד ב).

בדעות יש מן הראשונים שכתבו, שאף אם בא להעיד באותו בעניין שמומר לו - נאמן (כן משמע משו"ת הרשב"א א תל ותרפ"ז; ערוך השלחן יו"ד ב לט, בדעת טושי"ע שם ז), שכיון שאין טרחה בדבר, חזקה עליו שלא שביק היתרא ואכיל איסורא (שו"ת הרשב"א שם ושם); ומן האחרונים יש שכתבו, שבעניין שמומר לו, אינו נאמן להעיד אפילו על של אחרים (ש"ך יו"ד קיט ס"ק יח, ושם קכז סק"כ; חכמת אדם עא ה).

מומר לתאבון
מומר לאיסור מסויים
מומר לתאבון לאיסור מסויים
מומר לכל התורה כולה (ראה ערך מומר) - שבא לעשות מעשה בעניין שאינו מומר לו, ויכול לעשותו הן באופן מותר והן באופן אסור, כגון מומר לערלות שבא לשחוט, חזקה שיעשה המעשה באופן המותר (כן משמע מהגמ' שם ב; רמב"ם שחיטה ד יד; טושי"ע יו"ד ב ו), ואם יש טרחה בעשיית המעשה באופן המותר, נחלקו ראשונים:

• יש סוברים, שאף באופנים שאם היה בא לעשות מעשה בעניין שמומר לו לא היתה חזקה שיטרח ויעשה באופן המותר (ראה להלן) כשבא לעשות מעשה בעניין שאינו מומר לו, חזקה שיטרח ויעשנו באופן המותר, ולכן מומר לתאבון לעניין מסויים, מותר לאכול משחיטתו, אף אם לא נתן לו ישראל כשר סכין בדוקה - אף על פי שמומר לאכול נבלות לתאבון, ששחט באופן זה, אסור לאכול משחיטתו (ראה להלן) - שחזקה שיטרח המומר ויחזר אחר סכין ויבדקנה (רשב"א שם ד ב, ושו"ת א תל ותרפ"ז, ותורת הבית הארוך א א; רא"ש שם א ז; מאירי חולין ב א; ר"ן שם ובחיידושים שם; רבנו ירוחם טו א, בשם רוב הפוסקים; טושי"ע יו"ד ב ו, דעה ראשונה בסתם).

• ויש סוברים שמומר לתאבון שבא לעשות מעשה בעניין שאינו מומר לו, דינו לעניין מעשה שיש בו טרחה כמי שבא לעשות מעשה בעניין שהוא מומר לו (ראה לעיל), ולכן מומר לתאבון

פנויה (ראה ערכו) אסורה באיסור דאורייתא, אלא באיסור דרבנן בלבד (ראה ערך פנויה), לא היו סומכים על חזקה זו, שאיסורים דרבנן אין כל האנשים זהירים בהם (מגיד משנה אישות א ד).

בעילות אסורות
(משלי ט יז)
בעילות אסורות, שנאמר בהן: מים גְּנוּבִים יִמְתְּקוּ (משלי ט יז) וטעמן טוב לאדם מטעם בעילות מותרות (רש"י משלי שם), הסתפקו בהן אחרונים אם נחלקו תנאים אם נוהגת בהן חזקת "לא שביק", לסוברים אין-אדם-עושה-בעילתו-בעילת-זנות (ראה ערכו, בהקדמה לערך) נוהגת חזקה זו אף בבעילות אסורות, שכיון שיכול לבעול בהיתר ויכול לבעול באיסור, חזקה עליו שבעל בהיתר, ואילו לסוברים שאדם עושה בעילתו בעילת זנות (ראה ערך הנ"ל: שם), לא נאמרה חזקה זו אלא בשאר עניינים שבהם אין טעם האיסור טוב מטעם ההיתר, אבל לא בעניין בעילות אסורות, שטעמן טוב מטעם בעילות היתר (האלף לך שלמה אה"ע קיג, בתירוץ השני); או שאין הבדל בין בעילות אסורות לשאר איסורים, והתנאים הסוברים שאדם עושה בעילתו בעילת זנות, שחולקים הם על עיקר חזקת "לא שביק" (האלף לך שלמה שם, בתירוץ הראשון); ויש מהאחרונים המחלקים, שבאיסורים דאורייתא נוהגת חזקת "לא שביק" אף בבעילות אסורות, ובאיסורים דרבנן אינה נוהגת בהן (כנף רננה או"ח כא).

מידת חסידות
עניינים שאין בהם אלא מדת-חסידות (ראה ערכו), נחלקו ראשונים אם נוהגת בהם חזקת "לא שביק היתרא ואכיל איסורא":

• יש סוברים שאין חזקה זו נוהגת אלא באיסורים גמורים, ולא בעניינים שאין בהם אלא מידת חסידות (כן משמע מהרמב"ן גיטין לו א), שמא אין אותו אדם רוצה לנהוג במידת חסידות (בית אהרן (מגיד) ד עמ' תפא וד עמ' רכח), ולכן אף על פי שהאומר פרוזבול (ראה ערכו) היה לי ואבר - נאמן, משום "לא שביק", לסוברים כן (ראה להלן: בממון), בזמן הזה, ששמיטת-כספים (ראה ערכו) אינה נוהגת אלא משום מידת חסידות - לסוברים כן (ראה ערך שמיטת כספים) - אין נוהגת חזקה זו, ואינו נאמן (כן משמע מהרמב"ן שם).

• ויש סוברים שחזקה זו נוהגת אף בעניינים שאין בהם אלא מידת חסידות, שאין אדם עובר על מנהג חסידות כשבידו לעשות את המעשה באופן המותר לגמרי, וכתבו שאף לדעתם ששמיטת כספים בזמן הזה אינה נוהגת אלא משום מידת חסידות, הטוען פרוזבול היה לי ואבר - נאמן (כן משמע מהשגות הראב"ד על הרי"ף שם, ומהמאירי שם).

כשהאיסור הוא עבור אחרים
מעשה שאם נעשה באופן האסור אין ממנו איסור
אם לא לאחרים, כגון ששוחט בהמה עבור אחרים, אף הוא בכלל חזקת "לא שביק" (כן משמע מתוספות חולין ג ב ד"ה בודק, ותוספות הרא"ש שם, ורא"ש שם א ז, וטור יו"ד ב), שאף הכשלת אחרים אסורה משום לפני-עור (ראה ערכו) לא תתן מכשול (ראה ערך לפני עור. תוספות ותוספות הרא"ש שם; ופרישה שם סק"ז, בדעת הטור שם).

המוחזקים לעשות בהיתר

מומר לתיאבון
ישראל המומר (ראה ערכו) לתאבון לאיסור מסויים, שבא לעשות מעשה בעניין שמומר לו, ויכול לעשותו הן באופן מותר והן באופן אסור, נחלקו בו אמוראים:

• יש סוברים שישראל המומר לאכול נבילות לתיאבון, ששחט

גויים גויים, אינם בכלל חזקת "לא שביק היתרא ואכיל איסורא" (כן משמע מרמב"ם שחיטה ד טו, ונמוקי יוסף חולין ב א, וארחות חיים שחיטה ד, וחידושי חתם סופר חולין ג ב).

בממון

שבועת היסט חזקת "לא שביק" המסייעת לנתבע, באופן שהתביעה תלויה במעשה שאם נעשה באיסור חייב הנתבע לשלם, ואם נעשה בהיתר אינו חייב לשלם, מועילה לנתבע, ופטור אף משבועת-היסט (ראה ערכו. כן משמע משו"ת הרא"ש קח ט, ורבנו ירוחם מישרים ח ו, וטושי"ע יו"ד קסח כה), ואף על פי ששבועת היסט תיקנו משום החזקה אין-אדם-תובע-אלא-אם-כן-יש-לו-עליו (ראה ערכו), חזקת "לא שביק" דוחה חזקה זו (נחל יצחק צד ד א).

שבועה המוציא ממון מחברו מכוח חזקת "לא שביק" - לסוברים שמועילה חזקה זו להוציא ממון (ראה לעיל) - נחלקו ראשונים אם צריך להישבע:

• יש סוברים שהוא נאמן בלא שבועה (תוספות גיטין לו ב ד"ה לא שביק, ואגודה שם סב, ועוד, בשם רבנו תם; סמ"ג לאוין רעא; רשב"א גיטין שם, ושו"ת א אלף כז, ועוד; ריטב"א שם, ובשו"ת קצו; רא"ש שם ד כ, ובשו"ת קח ז; טור חו"מ סז לד, בשם הרא"ש שפסק כרבנו תם; שו"ת הרדב"א ז צד, שכן הסכימו רוב הפוסקים; ש"ך חו"מ צד סק"ח) - ואף אחר שנטל, אין יכול שכנגדו להשביעו שבועת היסט (כן משמע משו"ת מהר"ם מרוטנבורג (קרימונא) קסז) - שחזקה גדולה ואלומה היא (שו"ת הרשב"א ב שיג; ריב"ש תצא, בדעת רבנו תם), והרי היא אצלנו כוודאי (ב"ח שם) ואנן-סהדי (ראה ערכו) שבהיתר עשה, ואין שבועה במקום עדים (מהרי"ץ החדשות רלד); ועוד, שמכוח חזקה זו מותר לאכול משחיטת מומר לתיאבון (ראה לעיל: המוחזקים לעשות בהיתר), ואם כן כל שכן שיש לסמוך עליה לפטור משבועה (ב"ח שם), ואלמלא שהוא נאמן בלא שבועה לא היו בית דין פותחים למלוה "כלום פרוזבול היה לך ואבד" (ראה להלן. שו"ת הרשב"א ב ריב ושיג, ושם ג לג; ריטב"א שם ושם), שאין פותחים בדבר שאפשר שהוא שקר (ראה ערך טוען ונטען: פתח פיך לאלם. ב"ח שם).

• ויש סוברים, שאינו נאמן להוציא ממון מכוח חזקת "לא שביק" אלא בשבועה (העיטור פ - פרוזבול, דף עז טור ב במהדורת רמ"י, בדעת רב האי; ראב"ן גיטין שם; שו"ת הריטב"א שם, בשם גדולי הראשונים; טור שם בשם הרמ"ה; רמ"א יו"ד קסח כה). מהם יש שכתבו שהוא נשבע שבועת-הנוטלים (ראה ערכו. ראב"ן שם; רמ"א שם), ויש שכתבו שנשבע - לאחר שנטל (ראה ציון הבא) - שבועת-היסט (ראה ערכו. התרומות ה כב, בשם איכא מאן דאמר; השואל בשו"ת הרשב"א ג ל), ויש מחלקים: שכשהנתבע אינו מכחיש את טענת התובע, כגון בחוב שעברה עליו שביעית וטוען המלוה "פרוזבול היה לי ואבד", והלווה אינו יודע, שנאמן מכוח חזקת "לא שביק", לסוברים כן (ראה להלן), נאמן התובע בלא שבועה, אבל כשהנתבע מכחיש את המלוה בטענת ברי, כגון מלוה התובע רבית, וטוען רבית זו בהיתר הלויתך, אף על פי שחזקת "לא שביק" מסייעתו (ראה להלן), אינו נאמן אלא בשבועת הנוטלים (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (קרימונא) קסז, וברלין ב קמג).

נגד טענת ברי טען הנתבע ברי שלא כדברי התובע, וחזקת "לא שביק" מסייעת לתובע, נחלקו ראשונים: יש סוברים

לאיסור מסויים, שלא נבדק סכינו על ידי ישראל כשר, אסור לאכול משחיטתו (כן משמע מרמב"ם שחיטה ד יד, ואור זרוע א שסז, וארחות חיים, שחיטה ג; רבנו ירוחם שם, בשם קצת מהפוסקים; ים של שלמה חולין א ו; פרי מגדים שם, משבצות זהב סק"י, ושלחן ערוך הרב יג, בדעת השו"ע שם ז) אפילו בדיעבד (כן משמע מהש"ך שם ס"ק יח, ופרי חדש שם סק"כ, בדעת הרמב"ם), שכל העובר על אחת מן העבירות לתאוות, יש לחוש שמא לא יטרח לקיים שום מצוה כהלכתה (כן מצדד הרא"ש שם, בדעת הרמב"ם).

מומר להכעיס מומר להכעיס, ובא לעשות מעשה באותו עניין שהוא מומר לו, כתבו ראשונים שאין חזקה שיעשה את המעשה באופן המותר, שמועד הוא לעבור על איסור זה בכוונה (רשב"א חולין ד ב, ותורת הבית הארוך א א; מאירי חולין ב א, בשם גדולי קדמונינו, והסכים עמם; ר"ן ונמוקי יוסף חולין שם). ואם בא לעשות מעשה בעניין אחר שאינו מומר בו, יש סוברים שחזקה שיעשה את המעשה באופן המותר, אלא אם כן יש טרחה בעשייתו באותו אופן (דמשק אליעזר חולין שם ג אות ה, ודעת כהן יו"ד ח ב, בדעת הרמב"ם שחיטה שם; דמשק אליעזר שם, בדעת תוספות שם ד"ה אלא); ויש סוברים, שדינו כמי שאינו מומר כלל, וחזקה שיעשהו באופן המותר אף אם יש בזה טרחה (כן משמע מהמאירי שם; ביאור הגר"א יו"ד ב ס"ק יז; חזון איש יו"ד ב ס"ק יא, בדעת הרא"ש).

מומר לא לתאבון ולא להכעיס מומר לא לתאבון ולא להכעיס, כתבו ראשונים ואחרונים שגרוע הוא ממומר לתאבון לעניין זה, ואין חזקת "לא שביק" נוהגת בו כלל לעניין אותו איסור (כן משמע ממאירי שם ב א, ור"ן שם ד א), ולכן מומר האוכל נבלות משום שפרק עול מצות שחיטה מעליו, ואינו עושה כן לא לתאבון ולא להכעיס, אין שחיטתו כשרה אלא כשישראל עומד על גביו (מאירי שם).

כשידוע שמניח היתר ועושה איסור וכן מי שידוע שמניח את ההיתר ועושה איסור אף בלא שתהיה לו הנאה מכך, שאין אומרים בו "לא שביק היתרא ואכיל איסורא", שהרי אנו רואים שמניח היתר ועושה איסור (השואל בשו"ת הרא"ש עז ד; כן משמע מתשב"ץ ב ס; רדב"ז שמיטה ט כו; כן משמע מהט"ז יו"ד קסח ס"ק לו), וכשמצויים עמי הארץ שמניחים את ההיתר ועושים איסור, אין שייכת כלל חזקה זו (כן משמע מהשואל שם, והט"ז שם).

עבר עבירה עבירה נפסל באקראי נפסל לעדות עבירה נפסל לעדות, ובא לעשות מעשה בעניין אחר, אף לסוברים שבמומר לעניין אחר אין חזקה שיטרח ויעשה המעשה באופן המותר (ראה לעיל), מי שלא עבר עבירה אלא פעם אחת, חזקה עליו שיטרח ויעשה את המעשה באופן המותר (ראה רמב"ם שחיטה שם, לפי מאירי חולין ב א, וכסף משנה ובית יוסף יו"ד ב ו, ורדב"ז שם; שו"ע שם, לפי ש"ך שם ס"ק יט), שלא אמרו ששחיטת מומר אינה כשרה אלא כשסכין בדוקה בידו, שאם לא כן חוששים שלא יטרח (ראה לעיל) אלא במומר שהוחזק לעבור עבירה שלוש פעמים, ופרק עולה מעל צוארו, אבל מי שלא עבר אלא פעם אחת, אין צריך ליתן לו סכין בדוקה, שחזקה שיטרח לשחוט בסכין בדוקה (כסף משנה שם).

נשים נשים, אף הן בכלל חזקת "לא שביק" (כן משמע מחוות דעת יו"ד קפה סק"א, וכן סתימת לשון הפוסקים שלא חילקו).

הראב"ד לר"י גיטין שם; כן משמע מתוספות שם ד"ה לא, בשם רבנו תם; סמ"ג לאוין רעא; רשב"א שם, ובשו"ת ב רח וריב ועוד; רא"ש שבת ו יג, וגיטין ד כ, וכן הלכה (טושי"ע חו"מ סז לג); ויש פוסקים כדעה השניה (רמב"ן ורשב"א וריטב"א ור"ן שם, ורא"ש גיטין שם, וטור שם, בדעת הר"י; העיטור פ - פרוזבול, דף עו טור ב במהדורת רמ"י; מאירי שם; מרדכי שם שפא, בשם התרומה)².

לא טען המלוה מעצמו שעשה פרוזבול - לסוברים שאם טען שעשה פרוזבול, הרי הוא נאמן (ראה לעיל) - בית דין פותחים לו ושואלים אם עשה פרוזבול (גמ' שם; רמב"ם שמיטה ט כד; טושי"ע שם), שחזקת "לא שביק" היא חזקה גדולה (שו"ת הרשב"א ב שיג), והרי זה כוודאי אצלנו שכך היה (שו"ת הרשב"א ב רח). ויש מן הראשונים שכתבו, שכשבא המלוה לתבוע את חובו, אומרים לנתבע: שלם לו, ואם טען הנתבע ואמר איה פרוזבול שלו, פותחים לו למלוה, כלום פרוזבול היה לך ואבד (רמב"ם שם; מאירי שם).

כשאין רגילים מקום שאין רגילים לכתוב בו פרוזבול (ראה ערך לכתוב פרוזבול פרוזבול) נחלקו בו ראשונים:

• יש סוברים, שכיון שאין רגילים לכתוב פרוזבול במקום זה, אין המלוה נאמן בטענת "פרוזבול היה לי ואבד" (יראים קסד; סמ"ג לאוין רעא; מרדכי גיטין שפא, בשם התרומה; שו"ת הרשב"א ג נז, ועוד; שו"ת הרא"ש עז ד; טור שם; ים של שלמה גיטין ד מו).

• יש סוברים, שאף שאין רגילים לכתוב פרוזבול במקום זה, מכל מקום נאמן המלוה בטענת "פרוזבול היה לי ואבד", אלא שאין בית דין פותחים לו "כלום פרוזבול היה לך" (ראה לעיל. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) תתקעב, ולובלין קצח, בשם היראים ובשם ר"ב ממגנצא; מרדכי שם, ואגודה שם סג, בשם היראים; דרכי משה שם סק"ל).

• ויש שהכריעו, שאם טען המלוה "פרוזבול היה לי", נאמן בשבועה (מרדכי שם בשם ה"ר קופלין מוירצבורק, ושכן מצא באביאסף בשם ראב"ן; ב"ח שם, בדעת הסמ"ג; נחל יצחק צד א).

ריבית קצוצה חבע הלווה את המלוה: השב לי רבית (ראה ערכו) קצוצה ומשכון - להלכה שיוצאה בדיינים (ראה ערך רבית) - שנטלת מידי, והמלוה טוען בהיתר הלויתך, המלוה נאמן בלא שבועה, שחזקה לא שביק היתרא ואכיל איסורא (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (קרימונא) רכד, ועוד; שו"ת הרא"ש קח ט; רבנו ירוחם מישרים חו; טושי"ע יו"ד קסח כה). וכן אם תבע הלווה - שפרע את הקרן ולא פרע את הריבית - את המלוה, השב לי משכון שבידך שנתתי לך בעד הרבית שנתחייבתי, והמלוה טוען בהיתר נטלתיו, נאמן המלוה בלא שבועה מכוח חזקת "לא שביק" (פסקי ריקאנטי שמג; כן משמע מהרמ"א שם).

לא נטלתי טען המלוה לא היו דברים מעולם - לא נטלתי כלל כלל ריבית ריבית - נחלקו ראשונים:

• יש סוברים שנאמן מכוח חזקת "לא שביק", ואין צריך שבועה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (פראג) שפד, בשם רבנו תם; רבנו ירוחם שם, בשם רבינו מאיר בתשובה; מהריב"ל ב מו; שו"ת הרדב"ן ג תתקכג, בדעת הרא"ש). ואף על פי שאין החזקה מסייעת לעצם טענתו שלא נטל ריבית כלל, מכל מקום מסייעת היא לו בדין, שאנו אומרים שאם ההלוואה היתה בריבית, כדברי הלווה, חזקה שהיתה נעשית בהיתר (תשב"ץ חוט המשולש ב יד, ותורת חיים (מהר"ח"ש) ג כ, בדעת רבנו ירוחם).

שחזקת "לא שביק" מועילה אף כנגד טענת ברי של הנתבע (תשובת ר"י מפרש בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ברלין) ב קמה, ובמרדכי גיטין שעט; תורת חיים (מהר"ח"ש) ב ל; ויש סוברים, שאין חזקת "לא שביק" מועילה אלא כשהתובע טוען ברי, והנתבע טוען שמא (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (קרימונא) קסז, וברלין) ב קמג; שו"ת הרא"ש קח ז; ים של שלמה גיטין ד מו) - שבלא חזקת "לא שביק", אף באופן זה יש להעמיד הממון בחזקתו, לסוברים כן (ראה ערך ברי ושמא: בספק חיוב) - וחזקת "לא שביק" מסייעת לטענת ברי של התובע, ומועילים להוציא ממון (תומים סז ס"ק כט).

היה לי פרוזבול מלוה הבא לגבות חוב שעברה עליו שביעית (ראה ואבד ערכו), ואין בידו שטר פרוזבול (ראה ערכו) - שבלא עשיית פרוזבול משמטת השביעית את החוב (ראה ערך פרוזבול וערך שמיטת כספים) - נחלקו תנאים אם נאמן לומר שהיה לו פרוזבול, מכוח חזקת "לא שביק":

• יש אומרים שאין המלוה צריך שיהיה עמו פרוזבול (חכמים בגיטין לו ב), ונאמן אדם לומר פרוזבול היה בידי ואבד ממני, שכיון שיש לו תקנה לגבות בהיתר בפרוזבול, חזקה שלא שביק היתרא ואכיל איסורא (רב יהודה אמר רב נחמן בגמ' שם), וכוודאי ציוה לכתוב פרוזבול קודם שנשמט החוב (שו"ת הרא"ש קח ז).

• יש אומרים שאין המלוה נאמן לומר שהיה לו פרוזבול (סתם משנה כתובות פט א; רבן שמעון בן גמליאל במשנה שם, לפי תורת חיים שם, ולפי לחם יהודה (עייאש) שמיטה ט כד, ועוד, בדעת הרמב"ם שם; תנא קמא בגמ' גיטין שם), והמוציא שטר חוב ואין עמו פרוזבול - וטוען "פרוזבול היה לי ואבד" (רש"י גיטין שם ד"ה הרי; ר"ן שם) - הרי זה לא יפרע (סתם משנה כתובות שם), והמוציא שטר חוב צריך שיהיה עמו פרוזבול (תנא קמא בגמ' גיטין שם), ואינו נאמן לומר פרוזבול היה לי ואבד (כן משמע מהגמ' שם), שאולי לא יודקקו לו בית-דין (ראה ערכו), וטרח גדולה מאוד היא, ומעשים שיש בהם טרחה גדולה מאוד אינם בכלל החזקה של "לא שביק" (ראה לעיל: החזקה וגדרה. רמב"ן חולין ד א); או שאין לסמוך על חזקת "לא שביק" ולתלות שעשה פרוזבול, שהורעה החזקה בכך שאינו יוצא הפרוזבול מתחת ידו (תורת חיים שם); או שלדעה זו חזקת "לא שביק" אינה בגדר ודאי, ואין מוציאים על פיה ממון (ערך ש"י חו"מ סז לג; חידושי הגר"ט פג).

• ויש אומרים שמשעת הסכנה ואילך סמכו על חזקת "לא שביק" שעשה פרוזבול ואבד (רבן שמעון בן גמליאל במשנה כתובות שם, לפי פירוש המשניות לרמב"ם שם, ופסקי ר"י ד ותוספות ר"י ד ומאירי שם), ואין לסמוך על חזקת "לא שביק" לבדה, מפני שיש בה ריעותא שאין הפרוזבול ביד המלוה, ודווקא מן הסכנה ואילך, שלא חייבוהו לשמור על הפרוזבול, ואין ריעותא בחזקה, סומכים עליה (תורת חיים שם ל ולז; גרש ירחים גיטין שם), ואף לאחר שבטלה הסכנה גובה בלא פרוזבול (שיטה מקובצת כתובות שם, בשם תר"י שכתבו בשם הרמ"ה; ר"י קורקוס וכסף משנה שם, בדעת הרמב"ם; תורת חיים שם ל; גרש ירחים שם), שכבר הורגלו המלוים משעת הסכנה שלא לשמור על פרוזבוליהם, ושוב אין ריעותא בכך שאין המלוה מוציא פרוזבול מתחת ידו אף לאחר שבטלה הסכנה (גרש ירחים שם).

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים כדעה הראשונה (חשנות

• ויש שכתבו, שאף על פי שקטן אינו בן אזהרה ועונש כלל, הקפידה תורה שלא ירגילוהו לעבור עבירות, שכשיגדיל יבקש לעשות כהרגלו (תרומת הדשן פסקים סב; שו"ת כתב סופר או"ח לה; ראה חקרי לב או"ח סד ד"ה ואחריו), ואם יאכילוהו איסור בקטנותו, אף בגדלותו יסרך אחר הרגלו (שואל ומשיב קמא א רכז, תנינא ג מד).

• ויש שכתבו, שעל מנת למנוע את הקטן מעבירה אסרה תורה להאכילו, שלדעתם קטן בכלל אזהרת התורה הוא, אלא שאינו נענש (שו"ת זית רענן א או"ח הלכה ב א,ג, ושם ב ג, בדעת חלק מהראשונים; חתם סופר יבמות קיד ב; מלא הרועים ערך קטן אוכל נבילות כג; ראה קרן אורה יבמות קיד א ד"ה אלמא; עונג יום טוב צו; שו"ת בית שערים או"ח קכח; ויען יוסף או"ח קפט יג; ארץ צבי א עה).

• ויש שכתבו שלא מצדו של הקטן אסרה תורה להאכילו, אלא גזרת הכתוב היא (שו"ת בן יהודה כו; שו"ת חתם סופר או"ח פג, בדעת רשב"א; כתב סופר או"ח לה, בדעת רשב"א ור"ן; שו"ת מענה אליהו סו; ארץ צבי א עה), שכשם שהזהירה תורה שלא לאכול דבר אסור, כן הזהירה שלא להאכילו לקטנים (מלא הרועים ערך קטן אוכל נבילות כג; מענה אליהו שם).

האחרונים נחלקו אם מתחשבים בטעמים אלו להלכה:

• יש שכתבו שאין לתלות את דיני האיסור בטעמים אלו, ולהקל במקום שלא שייך הטעם, כיון שלהלכה אין דורשים טעמא דקרא (ראה ערך טעמא דקרא. ראה שבט סופר אה"ע כא; ראה מהר"ם שיק או"ח קסג, ולב דוד ה כב).

• ויש חולקים שלהלכה הדינים תלויים בטעמי האיסור אף להקל (ראה שו"ת בית שערים או"ח סי' נד, קכח; חקרי לב יו"ד ג קמה; שו"ת בית יצחק או"ח ד ד), שכיון שאי אפשר לפרש את המקרא כפשוטו שאסור לכל, שאם כן אפילו לבהמה חיה ועוף היה אסור להאכיל, הרי שמסר הכתוב לחכמים לדרוש טעמא דקרא (מלא הרועים ב ערך טעמא דקרא יב).

ביחס לחיוב חינוך
חינוך
איסור לא תאכילום כתבו אחרונים שהוא שונה מחיוב חינוך, ולפיכך הוצרכו ללמוד איסור זה מן הכתוב, ואינו נלמד מחיוב חינוך, אף לסוברים שחיוב חינוך הוא מן התורה (ראה ערך חינוך). וישנם כמה הבדלים בין איסור זה לחיוב חינוך:

• חיוב חינוך אינו מוטל אלא על האב (ראה ערך חנוך), ואיסור לא תאכילום הוא אזהרה לכל אדם (שו"ת הר צבי יו"ד ז).

• חיוב חינוך אינו נוהג אלא בקטן שהגיע לגיל חינוך (ראה ערך חנוך), ואיסור לא תאכילום נוהג אף בקטן שלא הגיע לחינוך, לחלק מהדעות (ראה להלן: האישים שאסור להאכילם. הר צבי שם, בשם השואל בדעת הרמב"ם).

• חיוב חינוך אינו נוהג אלא במצות עשה, לחלק מהדעות (ראה ערך חנוך, מחלוקת ראשונים בזה), ואיסור לא תאכילום נוהג אף במצות לא תעשה (הר צבי שם, בשם השואל).

באיסור כרת
כרת
המאכיל לקטן איסור שהוא מחייבי כריתות, דרשו בתורת כהנים שהמאכיל אינו חייב כרת, ואף המאכיל לגדולים אינו חייב כרת (ספרא צו יג, י; ספרא אחרי ח; חקרי לב או"ח סז; מלבושי יום טוב יו"ד יט).

מלקות
המאכיל לקטן אחד מן האיסורים, לדעת הסוברים

ויש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים, שדרשות אלו אינן אלא אסמכתא, ולא הוזהרו על הקטנים אלא מדרבנן (קרית ספר מאכלות אסורות יז, בדעת רמב"ם וראב"ד. וראה נודע ביהודה קמא אה"ע עה).

איסורים
נוספים
ישנם איסורים נוספים שבהם מצאנו אזהרה שלא להאכילם לקטנים:

• באיסור אכילת עופות טמאים, נאמר: **לֹא יֵאָכְלוּ** (ויקרא יא ג), ודרשו בתורת כהנים, לחייב את המאכיל כאוכל (ספרא שמיני ה א), לחייב את המאכילם לקטנים (רש"י ויקרא שם; ראב"ד לספרא שם).

• במלאכת שבת, נאמר: **לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה אֲתָהּ וּבִנְךָ וּבִתְּךָ** (שמות כ י), ודרשו במכילתא: **"בִּנְךָ וּבִתְּךָ"**, אלו הקטנים, שהרי גדולים כבר מוזהרים הם (מכילתא יתרו ז; רש"י שמות שם). וכתבו האחרונים, שהיא דרשה גמורה. ומה שהוצרכה דרשה בפני עצמה במלאכת שבת - לסוברים שכל איסורי תורה אסור להאכילם לקטן מן התורה (ראה להלן: האיסורים) - יש מן האחרונים שכתבו בדעת ראשונים, שלמדים מדרשה זו שבאיסורי שבת יש בהם מצוה בפני עצמה שלא יעשה הקטן מלאכה לצורך הגדול, כעין מצות שביית בהמה, והוצרכו לאיסור זה, אף על פי שאף בלא זה הדבר אסור משום לא תאכילום, שמטעם זה אסור אף כשאינו נותן לקטן לעשות מלאכה, אלא שהקטן עושה על דעת אביו, שמשום לא תאכילום אין לאסור בזה, לחלק מהדעות (ראה להלן: ההאכלה. ראה שו"ת חתם סופר או"ח פג, ואחיעזר ג פא כג, ושו"ת הר צבי יו"ד ז, בדעת הרשב"א; ראה ערוך לר יבמות קיד א; ראה שפת אמת שבת קכא א, בדעת הרמב"ן והרשב"א; לשון הזהב שבת קכא א, ושם קנא א; שו"ת אבני נזר או"ח מא א).

ויש מהאחרונים שכתבו שדרשה זו אינה אלא אסמכתא, ועיקר הכתוב מדבר בבנו גדול (שו"ת בית אפרים יו"ד סב).

• באיסורי עריות, נאמר: **דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶמְרָתְ אֱלֹהִים** (ויקרא יח ב), ודרשו חכמים: דבור ואמירה, להזהיר גדולים על הקטנים (פסיקתא זוטרותא אחרי מות נ ב).

• באיסור חמץ בפסח, נאמר: **וְלֹא יֵאָכְל חֶמֶץ** (שמות יג א), ודרשו שבא לעשות המאכיל כאוכל (מכילתא בא טז; ירושלמי ערלה ג א, פסחים ב א); ופירשו האחרונים הכוונה שבא להזהיר שלא להאכיל חמץ לקטנים (פני משה על הירושלמי שם; קרבן העדה פסחים שם; ישועות יעקב או"ח שמג סק"ד; פרי יצחק א יג).

• בכמה מצוות נאמר בפסוק **בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**, ודרשו חז"ל שבא להזהיר גדולים על ידי הקטנים להנהיגם במצוות (סרי זוטא במדבר טו ב, בנסכים, ושם יז, בחלה, ושם לח, בציצית, ושם יט ב, בפרה אדומה, ושם כח ב, בתמיד. וחובא בילקוט שמעוני במדבר תשמה, תשמו, תשנ, תשנט, תשפ, ובפירוש הסידור לרוקח עמ' כה, רצד). ויש מהאחרונים שפירשו הדרשה שלא יאכילום הגדולים לקטנים, וכתבו שדרשה זו אינה אלא אסמכתא (ערוך לר סוכה ט א).

טעמי האיסור
לאיסור זה, נאמרו כמה טעמים:

• במדרש אמרו שטעם האיסור להאכיל שרצים לקטנים הוא שהם משקצים את הנפש, ולכן הזהיר שלא להאכילם לקטנים, שלא יגרמו לנפשותיהם שיבואו לידי שקוץ (מדרש הגדול שמיני. וראה אור החיים ויקרא יא מ). וכתבו האחרונים, שאף שאר איסורים אסרה תורה להאכילם לקטן מטעם שהם משקצים את הנפש (שו"ת לב דוד ל, בדעת הראשונים. וראה הגהות אשרי ע"ז ב ו, ורמ"א יו"ד פא ז).

ויש מהראשונים שכתבו, שמהתורה אין איסור אלא במאכיל לקטן, אבל נתינת איסור בידו אינה אסורה אלא מדרבנן (פסקי ר"ד שבת קנ"ג; שו"ת זכרון יוסף או"ח ו'; מלבושי יום טוב יו"ד יט). ומן האחרונים יש שהוסיפו בזה טעם, שכיון שלא אמר לו לעשות את האיסור, ואפשר שלא יעשהו הקטן, אינו חשוב כמאכילו בידים (חקרי לב או"ח סב).

ויש מן האחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים, שאין לאסור אף נתינת דבר איסור בידו כשאינו מאכילו ממש, שאין חיוב לעשות סייג וגדר לקטן שמא יאכל (חתם סופר שבת צ ב, בדעת הרמב"ם. וראה מרכבת המשנה שבת יח יח, ושם כד יא).

וכל זה בדבר שיש לחוש שהקטן יאכלנו, אבל דבר שאין לחוש שיאכלנו, כגון עוף טמא, שאף לכשימות אינו ראוי לאכילה בלא ביטול, מותר ליתנו לקטן (מגן אברהם שמג סק"א).

ויש מן הראשונים שכתבו, שמותר להעמיד קטן סמוך לאיסור כדי שישלח את ידו ויאכל (שו"ת הרשב"א החדשות כד, וראה רשב"א יבמות קיד א; מאירי יבמות שם, בשם יש מפרשים; שו"ת חתם סופר או"ח פג; שו"ת זכרון יוסף או"ח ו'; קנאת סופרים השמטות לשנות חיים קלד)⁴.

וכן כתבו האחרונים שמותר להעמיד את הקטן אצל גוי, כגון שמוסר קטן חרש לבית חינוך לחרשים, אף על פי שוודאי יאכילנו דברים אסורים, כיון שאינו אומר לו בפירוש להאכילו איסור (חתם סופר שם).

עושה על קטן העושה איסור על דעת אביו - או על דעת גדול דעת אביו אחר (ראה רש"י יבמות קיד א ד"ה בעושה; חיי אדם א סו ד; שו"ע הרב שם שלד סכ"ו. וראה שבט הלוי ז קד ה. וראה להלן), צריך למחות בו, שהוא כמצוהו לעשות, וחשוב כמאכילו בידים (ראה רשב"א שבת קכא א, ויבמות שם; מאירי שבת ויבמות שם; ראה פסקי ר"ד שבת קנ"ג; שו"ת ריב"ש תעט). ולכן קטן שבא לכבות דליקה בשבת, אין שומעים לו, אלא אומרים לו "אל תכבה" (משנה שבת קכא א; יבמות שם). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש שפירשו, שאין אביו צריך למחות בו אלא מדרבנן (פסקי ר"ד יבמות שם, ושבת קנ"ג ב. וראה ביאור הלכה רסו ו, ושער הציון שלד ס"ק נד).

• אבל הרבה ראשונים סוברים שמן התורה הוא חשוב כמאכילו בידים (ראה רשב"א ומאירי יבמות שם; ראה ריב"ש תעט).

• ויש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים, שהעושה על דעת אביו אין האב חשוב כמאכילו איסור בידים, ואין לאסור משום לא תאכילום, ולא אמרו שקטן שבא לכבות אין שומעים לו, אלא במלאכת שבת בלבד, שמוזהר האב על שביתת בנו (ראה שו"ת חתם סופר או"ח פג; אחיעזר ג פא כג; ערוך לנר יבמות קיד א; שפת אמת שבת קכא א).

• ויש סוברים שלא אמרו שכשעושה על דעת אביו צריך למנוע, אלא באביו ומדין חינוך (ראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ג ר; וראה קרן אורה יבמות שם).

כשעושה הקטן על דעת אביו, אף באיסור דרבנן צריך למחות בו (מאירי שבת קכא א; ריב"א שם; ר"ן שם), לדעת הסוברים שאסור

שאסור מן התורה להאכיל איסור לקטנים (ראה לעיל), נחלקו הראשונים בעונשו:

• יש שכתבו, שהוא לוקה (קרית ספר מאכלות אסורות יז, ורא"ם ויקרא יא יג, בשם ר"י מטרנני; פרי מגדים או"ח שמג משבצות זהב סק"א, בדעת רמב"ם; חקרי לב או"ח סז, בדעת רש"י; בית ישחק מאכלות אסורות ח ו, בדעת רש"י; אהבת חסד נזיר נז ב, בדעת רמב"ם), ונפסל לעדות (פרי מגדים משבצות זהב שם). ואף במאכיל שאר איסורים שלא נאמר בהם לימוד מיוחד שאין להאכילם - לוקה ונפסל (ראה פרי מגדים שם).

• ויש שכתבו שאינו לוקה (קרית ספר ורא"ם שם, בשם ר' אברהם זעירא, וראה אברהם יגל מאכלות אסורות יז כז, שהוא רבי אברהם בן עזרא; רא"ם שם, בדעת רמב"ם; שאילת דוד יו"ד יב, בדעת רמב"ם; רא"ם שם, בדעת סמ"ג לאוין קמח; קרבן אהרן לספרא שמיני ה א; פרי מגדים או"ח שמג אשל אברהם סק"ג; מלבושי יום טוב יו"ד יט; כלי חמדה מטות), ולא נפסל לעדות (פרי מגדים שם).

אמירה לגוי אמירה לגוי להאכיל איסור לקטן, כתבו הראשונים שהיא אסורה (ראה רשב"א יבמות קיד א, בשם רבינו חננאל; מאירי יבמות שם, בשם גאוני הראשונים; רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה א א, בשם רמ"ה, והובא במגן אברהם שמג סק"ג)³.

ההאכלה

אמירה לקטן האכלה לקטן דבר איסור שהיא אסורה (ראה לעיל), כתבו הראשונים שהיא אף כשאמר לו לאכול, ואף על פי שלא תחב המאכל לתוך פיו (רשב"א יבמות קיג ב, גיטין נה א, נדה מו ב; פסקי הרי"ד שבת קלט א, קנ"ג ב; מאירי יבמות קיד א; ריב"א יבמות קיג א; שו"ת הריב"ש תעט; שו"ת מהר"י בי רב נז; משנה למלך מאכלות אסורות יז כז), ואסור מהתורה, לדעת הסוברים שלא תאכילום הוא מן התורה (ראה לעיל: האיסור, מקורו וגדרו. ראה רשב"א שבת ויבמות שם; פסקי ר"ד שבת קנ"ג ב), ואף כשיש אפשרות שיעשה את האכילה בהיתר, אסור להגיד לו לאכול דבר איסור (ראה רשב"א יבמות שם; חתם סופר יבמות קיד ב הערה מ).

ויש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים, שסוברים שהאיסור אינו אלא כשמאכילו בידים, אבל אמירה לקטן אינה כמאכיל בידים, ואין בה איסור לא תאכילום מהתורה (ראה שו"ת זכרון יוסף או"ח ו; ערוך לנר יבמות צ א, בדעת תוס' שם ד"ה אוכלת; אהבת חסד נזיר נז ב, בדעת הרמב"ם; ראה תורת שבת רסו ס"ק ו; ויש מהם שכתבו שהיא אסורה מדרבנן, שהוא גורם לאיסור (אהבת חסד שם).

נתינת לידו נתינת דבר איסור לקטן שיש לחוש שיאכלנו, כגון לתת לקטן חגב חי טמא לשחק בו, שיש לחשוש שמא ימות החגב ויאכלנו הקטן, כתבו הראשונים שאף היא אסורה (ראה ריב"א שבת צ ב; פרי חדש יו"ד פה סק"ד, ושם קטו ס"ק יא; מגן אברהם שמג סק"ג; חיי אדם א סו ז) מן התורה (ראה רש"י שבת שם ד"ה דילמא; ראה ריב"א שם; פרי מגדים או"ח שמג אשל אברהם סק"ג), אם אכלה הקטן (אחיעזר ג פא ס"ק ז, ט), מפני שנחשב כמאכילו בידים (ראה רש"י שם; ריב"א שם; פרי חדש יו"ד פה סק"ד, קטו ס"ק יא; מגן אברהם שמג סק"ג; חיי אדם א סו ז).

הבנה כלל ליד מתג החשמל בשבת כשנכבה האור, גם אם ידוע לנו שהוא ישחק עם המתג וידליק את האור. וראה מאור השבת ד יג ס"ק קכב, שאסר לעשות כן.

3. וראה ערך פקוח נפש, על איסור שנדחה מחמת פקוח נפש, שיש סוברים שעדיף ליתן לקטן לעשותו, ולא שיעשה הגדול את האיסור בעצמו. 4. ראה ארחות שבת ב כד ח; פסקי תשובות שמג ד, שהתירו להעמיד קטן שאינו בר

נחשב כל כך לאיסור, ומותר ליתנו לקטן (בית יוסף או"ח רסט). וכתבו האחרונים, שמטעם זה מותר ליתן לקטן לשתות כוס של הבדלה בשבוע שחל בו תשעה באב, אף על פי שנהגו שלא לשתות יין בימים אלו, שהרי יש מתירים יין הבדלה אף לגדול (אליה רבה תקנא ס"ק כד; דגול מרבבה שם ט).

• ויש סוברים שאף דבר שיש בו מחלוקת אסור להאכילו לקטן, שלא מצינו חילוק בין איסור מוסכם לאיסור שיש בו מחלוקת, והרי אם נוקטים כדברי האוסר, הרי הוא אסור באיסור מוחלט (חקרי לב או"ח סט. וראה חלקת יעקב יו"ד יח).

טעימה קודם באיסור טעימה קודם קידוש (ראה ערכו) כתבו קידוש הראשונים שאיסור זה אינו נוהג בקטן, ומותר להטעימו (טוש"ע או"ח רסט א). מהם שפירשו הטעם שהאיסור לאכול קודם קידוש אינו אלא ביטול עשה, ואין איסור לא תאכילום בדבר האסור משום ביטול עשה, לחלק מהדעות (ראה לעיל. שו"ת מהר"ם הלכות ברכות יז, ותשב"ץ קטן שכב); ויש שפירשו, שבמאכל ומשתה שאינם אסורים בעצם, אלא מחמת הזמן, כיון שיש בהם צורך גידולו של הקטן, אין איסור לא תאכילום (מגן אברהם רסט סק"א).

וכתבו האחרונים, שהוא הדין שאין למנוע מקטנים אכילה קודם קידוש, וכל שכן קודם קידוש של יום, שיש סוברים שאף לגדול מותר לאכול (מגן אברהם רסט סק"א. וראה שו"ע הרב שם ג, ותעא י).

ביום הכיפורים ביום הכיפורים שהקטנים מותרים באכילה (משנה יומא פב א, שם עח ב; תוספתא יומא (ליברמן) ד א; רמב"ם שביתת עשור ב יא, ושם ג ז; טוש"ע או"ח תרטז א), כתבו הראשונים, שהגדולים מותרים להאכילם ולהשקותם בידים (רש"י יומא עח ב ד"ה הא; ספר הישר (תשובות) נב ב; רשב"א שבת קלט א, עירובין מ ב, יבמות קיד א; מאירי יבמות שם; ר"ן שבת שם; תרומת הדשן קמז; טור תרטז; רמ"א שם א, ושם תריב י. וראה ערך יום הכיפורים). ונחלקו הראשונים בדבר:

• יש שכתבו, שלא הותר להאכיל ולהשקות לקטנים ביום הכיפורים שלא במקום סכנה, שהרי המאכילם עובר בלא תאכילום, וההיתר להאכילם אינו אלא במקום סכנה (ספר הישר נב, בדעת האוסרים; חקרי לב או"ח קח; מנחת חינוך שיג ס"ק יח, והובא בכף החיים תרטז ס"ק כד), וכשיש בו סכנה, כיון שבעל כרחך אין בו איסור אכילה, אף כשיכולים לאכול בעצמם, מותר לגדול להאכילם (חקרי לב שם).

• יש שכתבו, שאפילו שלא במקום סכנה מותר להאכילם ולהשקותם בידים ביום הכיפורים, ואפילו לקטנים שיש בהם דעת (ספר הישר נב), ומותר להאכילם אפילו הרבה (רשב"א ור"ן שבת קלט א), מפני שלא נאסר להאכיל לקטנים אלא כשאפשר להם להימנע, כגון דם ושרצים וטומאת כהנים, אבל בעינוי יום הכיפורים, שאי אפשר להם בלי שום אכילה ושתייה, אף במקום שאין סכנה חששו ולא גזרו (ספר הישר נב).

• ויש סוברים שדווקא קטנים שלא הגיעו לחינוך מותר להאכילם ביום הכיפורים בידים, אבל קטנים שהגיעו לחינוך, יש איסור

להאכיל איסור דרבנן לקטן (ראה להלן: באיסורים דרבנן. וראה ביאור הלכה רסו ו ד"ה הג"ה).

ויש מהאחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים, שאין צריך למחות בו (מרכבת המשנה (אלפנדרי) שבת כד יא, בשם מהר"י הכהן, בדעת הרמב"ם).

האיסורים

שאר איסורים האיסור להאכיל לקטן איסורים, דרשוהו חכמים מן הכתוב בשלושה איסורים: שרצים, דם וטומאת כהנים (ראה לעיל: האיסור, מקורו וגדרו), אמנם אף שאר איסורים אסור להאכילם לקטן (רש"י יומא עח ב ד"ה אינשי; רמב"ן ויקרא כא א; רבנו בחיי ויקרא שם; ספר הישר (תשובות) נא, בשם המתפרשים בטהרה; רשב"א שבת קנג ב; ריטב"א שם; ר"ן שם; ראה תוס' חד מקמאי יבמות קיד ב; תרומת הדשן פסקים סב). ונחלקו המפרשים בגדר האיסור להאכיל שאר איסורים:

• יש מן הראשונים סוברים שהאיסור הוא מהתורה (רש"י יומא שם; ראה תוס' פסחים פח א ד"ה שה, וחי אדם א סו ו, בדעתם; רשב"א ורי"ד וריטב"א שבת קנג ב; נודע ביהודה תנינא או"ח א; מנחת חינוך רנא סק"ח; אור שמח מאכלות אסורות יז כז; ראה פרי יצחק א יג), שמשרצים, דם וטומאת כהנים, נלמד לשאר איסורים שבתורה (רמב"ן ויקרא כא א; אור שמח שם).

• ויש סוברים ששאר איסורים שבתורה אין איסור להאכילם לקטן אלא מדרבנן (ראה ספר הישר (תשובות) נא; ראה לבוש או"ח שמג א, בשם יש מפרשים; פרי מגדים שמג אשל אברהם סק"ג, ומשבצות זהב סק"א, בדעת הטור; ראה בית מאיר יו"ד קפא)⁵.

ביטול עשה דבר שאין איסורו אלא משום ביטול מצות עשה, נחלקו הראשונים אם יש בו משום לא תאכילום:

• יש מן הראשונים שכתבו שמותר להאכיל לקטן דבר שאיסורו משום ביטול מצות עשה, שאין ללמוד מבנין אב משרצים, דם וטומאת כהנים אלא בדומה להם, שהם איסורי לאו, ולא בביטול עשה (שו"ת מהר"ם הלכות ברכות יז, ותשב"ץ קטן שכב; פרי מגדים או"ח שמג אשל אברהם סק"ג, בדעת הרמב"ם). וכתבו הראשונים, שלכן מותר להאכיל לקטן שאינו מבין מה שמספרים בפסח מניסים ונפלאות שהיו ביציאת מצרים, מצה בערב פסח, שאין זה אלא ביטול עשה (תרומת הדשן צד, קכה; מנהגי מהרי"ל סדר ההגדה ג. וראה רמ"א או"ח תעא ב).

• ויש מהראשונים והאחרונים שנראה מדבריהם, שאף דבר שאיסורו משום ביטול מצות עשה יש בו משום לא תאכילום (ראה מנחת חינוך ט סק"ד; שו"ת לב דוד ל בדעת בית יוסף; ראה שו"ת חתם סופר ו יג, בדעת תוס' ישנים; ראה בית יוסף או"ח רסט; מגן אברהם שם סק"א; אליה רבה שמג סק"ג; שו"ת קול אליהו א או"ח לו).

דבר שיש בו מחלוקת באיסורו, כגון שליח ציבור המקדש על היין בבית הכנסת בליל שבת, שנחלקו הגאונים והראשונים אם מותר לטעום מכוס הקידוש (ראה ערך קידוש), נחלקו אם מותר להאכילו לקטן:

• יש שכתבו, שכיון שיש סוברים שאף לגדול מותר לטעום, איננו

יש מהם שלדברי הכל נאמר בהם איסור מיוחד למאכילם, ויש מהם שנחלקו בזה ראשונים. על פרטי איסורים אלו, ואם לוקים עליהם, והאם אף במאכל בהם קטן נאמרו איסורים אלו, ראה ערכיהם.

5. על איסורים שונים, שנאמר בהם איסור מיוחד על ה"מאכיל" בהם אחר, כגון גדידה ושריטה; הקפת הראש; השחתת זקן; טומאת כהנים; טומאת נזיר; כלאי בגדים; כתובת קעקע; לא ילבש, הסך בשמן המשחה, קרחתו, ועוד,

• יש מן האחרונים שמצדדים לומר, שלא אסרו להאכילו איסור דרבנן אלא כשהגיע לחינוך (שו"ת ראנ"ח קיב. וראה מלא הרועים ערך קטן אוכל נבילות כו, ושמחת יאודה או"ח יג).

• יש מן הראשונים שכתבו, שמותר להאכיל לקטן איסורים דרבנן (רשב"א שבת קכא א, ושם קנג ב, ובשו"ת א צב; ר"ן שבת שם ושם; מאירי יבמות קיד א, בשם יש חולקין; שיטה לר"ן שבת קכא א), בין איסורי אכילה בין שאר איסורים (שו"ת בית אפרים יו"ד סא, סב), ואף להאכילו ממש (ראה רשב"א יבמות קיד א, ובית אפרים שם, בדעתו; ראה בית הלוי א יג ז, בדעת הר"ן).

• ויש מן האחרונים שכתבו בדעת חלק מהראשונים, שלא התירו אלא לומר לקטן לאכלו, או ליתן לו איסור על מנת שיאכלנו בעצמו, ולא לתחוב לו בבית הבליעה (בית הלוי שם, בדעת הרשב"א).

בחולה חולה שאין בו סכנה, נחלקו בו האחרונים, לדעת האוסרים להאכיל איסור דרבנן לקטן:

• יש שכתבו, שכיון שגדול שהוא חולה אסור לאכול איסורים דרבנן כדרך הנאתם (ראה ערך חולה), אף לקטן חולה אסור להאכילם (ש"ך ופרי חדש יו"ד פא ס"ק כא בדעת הרמ"א שם ז; חיי אדם א סו ז, יג, ונשמת אדם שבת סט סק"ג. וראה שו"ת ראנ"ח קיב).

• ויש שכתבו שמותר להאכילו, שלא אסרו חכמים להאכיל לקטן במקום חולי (כנסת הגדולה יו"ד פא הגהות בית יוסף נה. וראה תורת שבת שמג סק"ז).

בתשעת הימים אכילת בשר ושתיית יין מראש חודש אב עד תשעה באב, האסורים משום מנהג (ראה ערך בין המיצרים), יש מן האחרונים שכתבו, שלדברי הכל מותר להאכילם לקטן, שמתחילה לא נהגו איסור להחמיר לקטנים (מגן אברהם תקנא ס"ק לא, בדעת הרמ"א שם י; חיי אדם קלג טז), ומטעם זה נותנים לקטן לשותות את יין ההבדלה במוצאי שבת חזון (מגן אברהם שם. וראה יביע אומר ט או"ח נ סק"ב). וכן יש שכתבו שמטעם זה מותר להאכילו קטניות בפסח (שדי חמד חמץ ומצה ו).

ויש סוברים שאף דבר האסור משום מנהג אסור להאכילו, לדעת האוסרים להאכיל איסור דרבנן לקטן (ראה אליה רבה תקנא ס"ק כד, ומשנה ברורה שם ס"ק ע, שלא התירו בהבדלה אלא משום מצוה. וראה חקרי לב או"ח סט. וראה דרך החיים קכט ב).

ללא צורך כשאין צורך בהאכלת האיסור לקטן, כתבו הראשונים שלדברי הכל אסור להאכילו אפילו איסור דרבנן, שלא התירו להאכיל לקטן איסורים דרבנן בחינם ושלא לצורך, ודווקא במקום צורך התירו להאכילם לקטן, לסוברים כן (ראה לעיל. שו"ת הרשב"א א צב. וראה רשב"א ור"ן ראש השנה לג א; וראה ערוגת הבשם או"ח עא). וכן כתבו האחרונים, שכשבידו לתקן האיסור, כגון טבל טבול מדרבנן, אסור להאכילו לקטן, שכיון שבידו לתקנו ולהאכילו בהיתר, לא התירו להאכילו באיסור (שער המלך שביתת עשור א ה; פרי חדש או"ח תריא א. וראה בית יצחק או"ח מד סק"ג).

המוזהרים

אשה וקטן האיסור להאכיל לקטן איסורים נהג בכל אדם מישראל, הן אנשים והן נשים, ככל הלאוין שבתורה (קדן אורה נזיר נז ב. וראה חקרי לב או"ח סח).

להאכילם בידים אף על מי שאינו מחוייב בחינוכם (ראה מגן אברהם תרטז סק"ב; משנה ברורה שם סק"ה, ושער הציון סק"ט. ראה ערך חנוך: החייבים לחנך).

אף בשאר עינויים ביום הכיפורים, כלומר אכילה ושתייה ורחיצה וסיכה (רש"י יומא ע"ב ד"ה מותרין), שנינו בתוספתא שהתנינו מותרים בכולן, חוץ מנעילת הסנדל שאסורים בה (תוספתא יומא (ליברמן) ד א; ברייתא יומא ע"ב; רמב"ם שביתת עשור ג ז; טוש"ע או"ח תרטז א). וכתבו הראשונים שאף הגדולים מותרים לרחוץ הקטנים ולסוכם (רש"י יומא שם ד"ה הא; ראה ספר הישר (תשובות) נב ב; ר"ן יומא ע"ב א).

אכילה בסוכות האכלת קטן בחג הסוכות מחוץ לסוכה, נחלקו בה האחרונים:

• יש מהאחרונים שכתבו שאסור להאכילו בידים ממש חוץ לסוכה, כגון שיתן לתוך פיו, או יצוה לו לאכול חוץ לסוכה, שבאופן זה הוא מאכילו אכילה אסורה (ראה מגן אברהם תרמ סק"ג, ומחצית השקל שם; אבני נזר או"ח תפא ח).

• ויש מהאחרונים שכתבו, שאף בנותן לתוך פיו אין בו משום לא תאכילום (לבושי שרד תרמ על מגן אברהם סק"ג; פרי מגדים אשל אברהם שם), שלדעתם אין לא תאכילום בביטול עשה (ראה לעיל), ואכילה חוץ לסוכה אין בה אלא ביטול עשה (ראה לבושי שרד שם).

בציצית בגד שיש בו ארבע כנפות, בלא ציצית, יש מהאחרונים שסוברים שאסור להלבישו לקטן, אף על פי שלא הגיע לחינוך (ערוך לנר סוכה ט א); ויש סוברים שמותר להלבישו לקטן, שאין איסור לא תאכילום במצות עשה, לסוברים כן (שפת אמת סוכה מב א, בדעת תוס'. פרי מגדים אשל אברהם יג סק"ח).

באבלות קטן שמת אחד מקרוביו, שאינו נוהג אבלות, שאין אבלות בקטן (ראה ערכים: חנוך; קטן), כתבו הראשונים, שמותר לגדול לספרו ולכבס בגדיו (מרדכי מועד קטן רמז תתעה, בשם מהר"ם), שבמקום שמחמת קטנותו אין עליו שם איסור, אין בו איסור "לא תאכילום" (שרשי ים תעניות ה ו).

באיסור דרבנן

דבר שאיסורו מדרבנן, נחלקו הראשונים אם מותר להאכילו לקטן:

• יש סוברים שאסור להאכילו לקטן (רמב"ם מאכלות אסורות יז כז, ורשב"א יבמות קיד א, בדעתו; ראה ספר הישר (תשובות) נב ב; תוס' ראש השנה לג א ד"ה תניא, ותוס' רא"ש שם; מרדכי שם רמז תשכ; סמ"ג לאוין קמח; מאירי שבת קכא א; ריטב"א שבת שם; טוש"ע או"ח שמג א, ומגן אברהם שם סק"ג, וביאור הלכה שם א ד"ה מד"ס), ואפילו לצורך התינוק אסור להאכילו (ראה ריטב"א יבמות קיד ב), וכן אמרו שיש איסור לא תאכילום במלאכות שבת דרבנן (ראה מאירי וריטב"א שבת קכא א; ראה ישועות יעקב או"ח שמג סק"ד). ונחלקו המפרשים בביאור דעה זו:

• יש מן הראשונים שכתבו, שאפילו לא הגיע לחינוך אין להאכילו אפילו איסורים דרבנן, שלא להקל באיסורים דרבנן (ריטב"א יבמות קיד ב, בשם רבו, הובא בר"ן שם; חקרי לב או"ח סט).

• יש מן האחרונים שכתבו, שלא אמרו כן אלא בקטן שיש בו דעת להבחין בין איסור להיתר, ועלול לבוא לידי עבירה לכשיגדל, אבל קטן בן יומו מותר להאכילו איסור דרבנן (כנסת הגדולה יו"ד פא הגהות בית יוסף ס"ק נה).

• יש שכתבו שאין איסור לא תאכילום נוהג אלא במאכיל לקטן (שאלת דוד יו"ד יב, בדעת רמב"ם; אחיעזר ג פא ז, בדעת רא"ש; פרי מגדים או"ח שמג אשל אברהם סק"ג, ומשבצות זהב סק"א; שו"ת חקרי לב או"ח סח; יהודה יעלה יו"ד קלה; בית יצחק או"ח צה; בית שערים או"ח קכח), שגדול בן דעת הוא, אבל קטן יש לחוש שאם יאכילוהו, יתרגל כן אף בגדלותו (פרי מגדים שם ושם).

• ויש שכתבו, שהאיסור נוהג אף במאכיל לגדול, מלבד איסור לפני עור, שכיון שלא אמר הכתוב במפורש קטנים, אף גדולים בכלל (ראה שו"ת זכרון יוסף או"ח ו; ראה אמרי בינה שבת ח; מלבושי יום טוב ב פלפולים ד; שו"ת מענה אליהו סו); ומהם שכתבו, שגדול אין נוהג בו לא תאכילום אלא כשאנו יודע שהוא דבר איסור, שכל שלא ידע שהדבר אסור הריהו כקטן, אבל במזיד אין בו לא תאכילום, שכיון שבן דעת הוא לא היה לו לשמוע למאכיל, שדברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים (אהבת חסד (לאנדא) נזיר נז ב; עדות ביהוסף יו"ד א ו, בדעת רמב"ם).

אופנים המותרים

קטן חולה קטן שהיה חולה שאין בו סכנה, כתבו האחרונים שאסור להאכילו איסורים (פרי מגדים או"ח שמג אשל אברהם סק"ג. וראה מגן אברהם שם סק"ג, ושו"ע הרב שם ה, ומשנה ברורה שם סק"ה).

ויש שכתבו שאין איסור להאכיל לקטן איסור במקום חולי, ומטעם זה, מותר להקיף ראשו של קטן כדי להברותו מחולי (קרו אורה נזיר נז ב, בדעת המפרש שם ד"ה א"ל. וראה ובית הלוי א טו ב).⁶

צורך גידולו דבר איסור שיש בו צורך גידולו של קטן, אף על פי כן אסור להאכילו (ראה בית הלוי א טו, מגן אברהם רסט סק"א. וראה לעיל שיש סוברים שאף קטן חולה אסור להאכילו).

ויש שכתבו, שכל שהוא לצורך גידולו ובריאותו של הקטן מותר להאכילו אם אי אפשר לו בדבר אחר (אבני מילואים פב סק"א; שו"ת מהרש"ג יו"ד עג).

"שמה יסרך"

האיסור האכלת איסור לקטן, אף באופנים שאין בה משום איסור לא תאכילום, מצינו בתלמוד שפעמים שאסורו מחמת גזירה 'שמה יסרך', דהיינו שחוששים שימשך הקטן אחר מנהגו, ויבוא לעשות כן לכשיגדל. וכן אמרו שאילו היו אומרים לברך ברכת שהחיינו על הכוס ביום הכפורים, היה אסור להטעים ממנו לקטן - אף על פי שמחמת לא תאכילום אין איסור להאכיל ולהשקות לקטן ביום הכפורים שלא במקום סכנה, לחלק מהדעות (ראה לעיל: האיסורים) - גזירה "שמה יסרך" (עירובין מ ב, ורש"י ד"ה דאתי).

יש מהראשונים שכתבו, שגם איסורים דרבנן, שלחלק מהדעות אין בהם לא תאכילום (ראה לעיל: באיסורים דרבנן), אין להאכילם לקטן, "שמה יסרך" (ראה רשב"א שבת קנב ב, יבמות קיד א, ושו"ת הרשב"א א צב; ראה ר"ן שבת שם).

ויש מן הראשונים שכתבו בדעת הירושלמי, שאף כשעושה הקטן איסור דרבנן מעצמו לצורך הגדול, צריך למחות בו, שלא יסרך אחר מנהגו (רשב"א וריטב"א שבת קכא א, בבאור גירסתם בירושלמי שם טז ז).

קטן, יש מהאחרונים שהסתפקו אם הוא בכלל איסור לא תאכילום, שבשאר איסורי תורה האיסור שייך אף בקטנים, אלא שאינם בני עונשים, אבל איסור לא תאכילום שהוא אזהרה לגדולים על הקטנים יש לומר שאינו שייך כלל אצל קטן (אחיעזר ג פא סק"ט. וראה שלחן שלמה (לגרש"ז אויירבך) או"ח שמג סק"ב).

כשאנו מוזהר מי שאינו מוזהר באחד מן האיסורים, נחלקו בו האחרונים:

• יש שכתבו שאף מי שאינו מוזהר על עצם האיסור מוזהר שלא להאכילו לקטן (ראה שו"ת חקרי לב או"ח סח, בדעת הראשונים; ראה בנין ציון קיז, ובית הלוי א טו סק"ב, בדעת הרוקח; ט"ז או"ח שמג סק"א, יו"ד שעג סק"א; ראה מגן אברהם תרטו סק"ב; מהר"ם שיק יו"ד שלו; שו"ת כתב סופר או"ח לה; אחיעזר ג פא סק"ז), כגון ישראל שאינו מוזהר על טומאה, אסור לו לגרום טומאה לכהן קטן (אחיעזר שם).

• ויש שכתבו שכל שאינו מוזהר בעצם האיסור, אינו מוזהר שלא להאכילו לקטן (מלא הרועים ערך קטן אוכל נבילות כג, בדעת הב"ח; אבני נזר או"ח תפא ח; בית הלוי שם; בית יצחק או"ח כט סק"ח).

האישים שאסור להאכילם

קטן ביותר נחלקו הדעות באיזה קטן אמרו שאסור להאכילו:

• לרוב הדעות קטן שמוזהרים עליו שלא להאכילו איסור בידים (ראה לעיל) הוא אפילו קטן שלא הגיע לחינוך (פרי חדש או"ח תריא א), ואפילו אינו בר הבנה (מגן אברהם שמג סק"ב; משנה ברורה שם סק"ד), ואפילו תינוק בן יומו (ראה ספר התרומה רלח; סמ"ג עשין רלא; הגהות מרדכי שבת רמז שלט; בית יהודה יו"ד מה; פרי מגדים או"ח שמג משבצות זהב סק"א; אבני מילואים פב סק"א). ויש שכתבו שאפילו עובר במעי אמו אסור להאכילו איסורים (ראה רוקח שטו, ואבני מילואים שם, בדעתו; וראה מגן אברהם שמג סק"ב).

• יש מן הראשונים שכתבו שכל שאינו בר הבנה, דהיינו שאינו מבין שדבר זה אסור לעשות, או לאכול (משנה ברורה שמג סק"ג), מותר להאכילו בידים (ראה איסור והיתר מח ח, וראה מגן אברהם שם; תוספות שבת או"ח שמג סק"ב; עמודי אש ד ו).

• ויש שכתבו בדעת חלק מהראשונים שכל שלא הגיע לחינוך מותר להאכילו איסור בידים (ראה כסף משנה שביתת עשור א ח, ובית יוסף או"ח תריא, בדעת הטור; ראה ב"ח או"ח שלד יב, ומחצית השקל רסט סק"א, בדעתו).

קטנה אף קטנה אסור להאכילה דבר איסור האסור לגדולות (ראה יבמות קיד א. וראה חתם סופר שם ב הערה מ; ראה שלחן שלמה (מירקש) או"ח שמג א).

חרש ושוטה חרש ושוטה, כתבו הראשונים והאחרונים שאסור להאכילם מן התורה (ראה רשב"א גיטין נה א, שבת קנב

ב; רבינו ירוחם אדם וחיה יח ג, הובא בבית יוסף יו"ד קנו; ראה שו"ת מהרי"ל קצו; ראה שו"ע או"ח רסו ו, ופרי מגדים שם משבצות זהב סק"ד, ושם שמג משבצות זהב סק"א; מנחת חינוך ה סק"ד, ושם ט סק"ד; אמרי בינה שבת ט; עמודי אש ד ו; אחיעזר ג פא א; תורת שבת שמו סק"י).

ויש מן האחרונים שכתבו שאין איסור מן התורה להאכיל לחרש ושוטה (שיבת ציון ד; ראה יד אברהם יו"ד א לשי"ך ס"ק כז).

בגדול המאכיל איסור לגדול, נחלקו הפוסקים בדבר:

לקטן חולה.

6. וראה לעיל: באיסור דרבנן, על איסור דרבנן, שנחלקו בו אם מותר להאכילו

• יש מן הגאונים שכתבו שאף באקראי אין נותנים לקטן לשתות מכוס הברכה (ראה קהלת שלמה ח (ג), בשם רב האי גאון; רמב"ן תורת האדם שער האבל ענין אבילות ישנה קיא, ורא"ש תענית ד מ, בשמו; רשב"א וריטב"א עירובין מ ב, בשם הגאונים; ריטב"א תענית ל א; ראה שו"ע יו"ד רסה ז).

• ויש מן הראשונים שכתבו, שלא חששו "שמא יסרך", אלא בדבר הנעשה באופן קבוע שנה אחר שנה, אבל באקראי מותר ליתן לקטן לשתות מכוס הברכה (תוס' שבת קלט א ד"ה וליתן, והלכות שמחות למהר"ם קמו, בשם רבינו תם; תוס' עירובין מ ב ד"ה דילמא, בשם רשב"ם; תוס' שאנץ פסחים קז א; אור זרוע הלכות עירובין קמ; מאירי שבת ועירובין שם; ריטב"א שבת קלז ב; ראה שו"ע או"ח תקנט ז, וראה רמ"א יו"ד רסה ד, וראה שו"ע ורמ"א או"ח תרכא ג).

ואף לדעה זו, יש שכתבו שבתשעה באב שחל במוצאי שבת, אין מבדילים על הכוס ונותנים לקטן לשתותה, כיון שלפי קביעות השנים יהיה כן כל כמה שנים, ולא התירו אלא בדבר שאינו שכיח כלל, ולא בדבר המצוי (המנהיג הלכות תשעה באב (עמ' רצא), בשם פסוקות; מאירי תענית ל א; שבלי הלקט רסח; אגודה פסחים פט; מרדכי עירובין רמז תצג; טור או"ח תקנט; ראה שו"ע או"ח תקנו, ומגן אברהם שם בתחילת הסימן); ויש שכתבו שאף באופן זה התירו ליתן לקטן (רא"ש תענית ד מ; מאירי תענית שם, בשם יש אומרים; המנהיג שם).

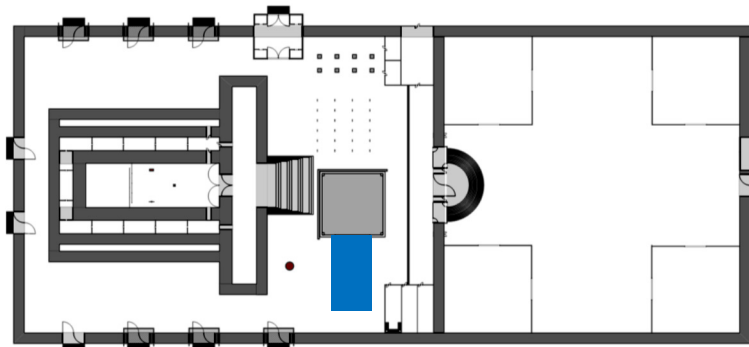
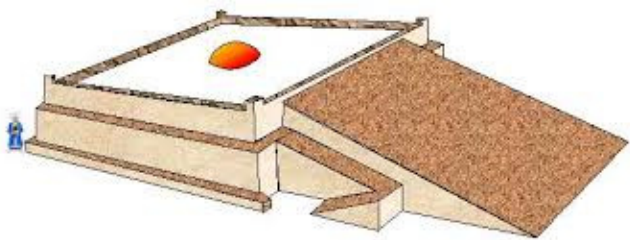
לצורך הקטן גזירה זו שמא יסרך אחר מנהגו, כתבו הראשונים, שלא גזרוה אלא כאשר הוא מאכילו לצורך הגדול, אף כשיש בה גם צורך לקטן (ראה שו"ת זית רענן א או"ח ב ב סק"ו. וראה חקרי לב או"ח סג, וראה חוט שני שבת ד עמ' רצו), אך במאכיל לצורך הקטן - מותר (רשב"א שבת קלט א, עירובין מ ב, יבמות קיד א ובשו"ת א צב, והובא במגן אברהם רסט סק"א; מאירי עירובין ויבמות שם; ריטב"א עירובין שם; ר"ן שבת קלט א), שאין חשש שיבוא לעשות כן בגדלותו (רשב"א יבמות שם), לפי שידוע לו שבשביל שהוא קטן מתירים לו צרכיו, ולא יטעה לעשות כן כשיגדל (שו"ע הרב או"ח שמג ז).

ויש מן הראשונים סוברים, שאף בדבר שהוא לצורך הקטן גזרו "שמא יסרך", ומה שמאכילים קטנים ביום הכפורים, הוא משום שלא חששו באכילה ביום הכיפורים "שמא יסרך" אלא בדבר מצוה, שעלול לטעות בו שמשום מצוה מותר לשתות, שכיון שאינו מבקש לשתות ונותנים לו, סבור הוא שמצוה לשתות (אבודרהם תפלת יום הכיפורים, הובא בבית יוסף או"ח תריט; ט"ז או"ח שם סק"ג, ושם תרכא סק"א; שו"ת חתם סופר ו יג).

באקראי דבר איסור שנודמן באקראי, כגון להטעים לקטן מכוס של ברכה בכרית מילה שנודמנה ביום תענית, נחלקו הגאונים והראשונים אם גזרו בו שמא יסרך אחר מנהגו:

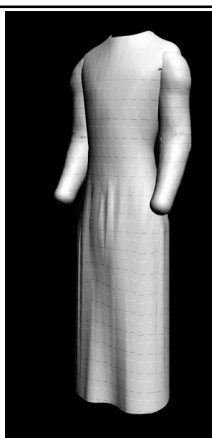
אִיּוֹרִים וְתַמּוֹנוֹת

איור מס' 1

כבש המזבח

מימין: מיקום הכבש בבית המקדש [הכבש צבוע בכחול], מתוך: ויקיפדיה. **משמאל:** צורת הכבש.

איור מס' 3

כתונת

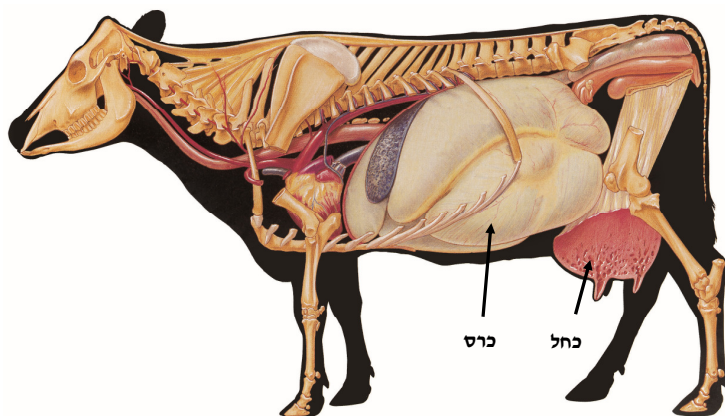
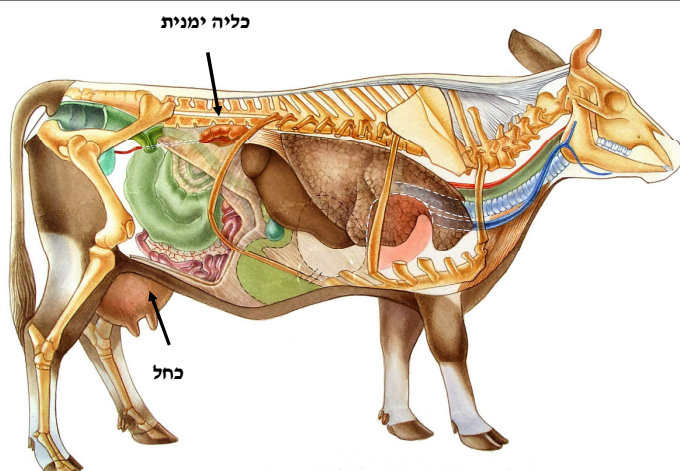
מתוך "אתר בית המקדש" - אשר כהן

איור מס' 2

כוי

מימין: כבש הבר—כבש המזרח, *Ovis orientalis*, מתוך: ויקיפדיה.
משמאל: תאו, *Bubalus*, תאו הבר אסייתי, מתוך: ויקיפדיה, צילום: Thimindu Goonatillake.

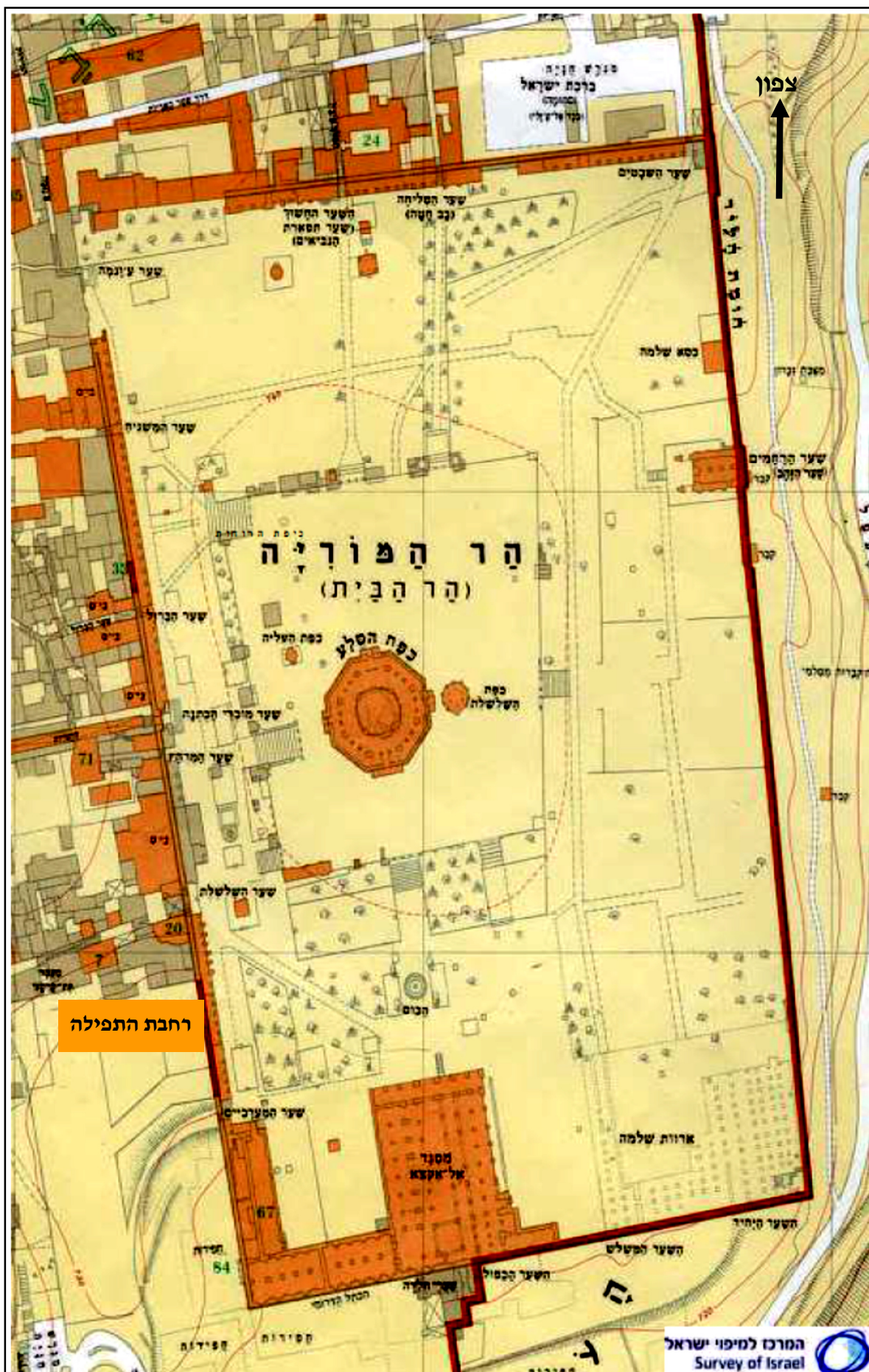

איור מס' 4

כחל, כליות, כרס

מיקומם בגוף הבהמה

מימין: מתוך הספר טמוני חול, הרב יעקב לאך. **משמאל:** מתוך הספר מאור למסכת חולין, הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר.

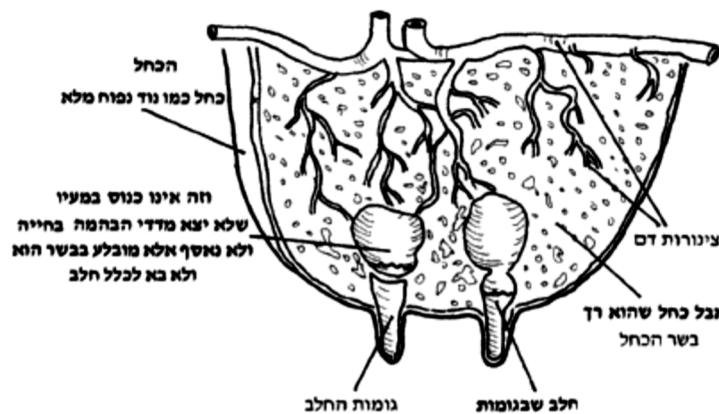

איור מס' 5

כותל מערבי

הכותל המערבי לכל אורכו. רחבת התפילה מצוינת במילים "כותל מערבי".

באדיבות המרכז למיפוי ישראל

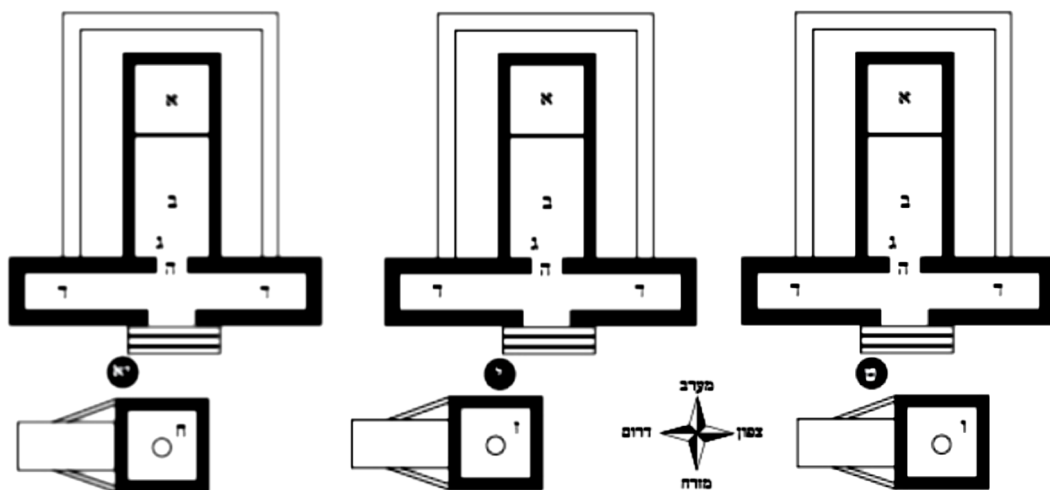

איור מס' 6

כחל

מימין: חלקי הכחל והחלב שבו, מתוך הספר: מאור למסכת חולין, הרב ד"ר ישראל מאיר לוינגר.

משמאל: כחל, חתך אורך, מתוך הספר: טמוני חול, הרב יעקב לאך.

איור מס' 7

כור

מימין: דגם של הכור, באדיבות: מכון המקדש, ירושלים. **משמאל:** מיקום הכור בבית המקדש, לדעות השונות. א. קדש הקדשים. ב. היכל. ג. פתח ההיכל. ד. אולם. ה. פתח האולם. ו. מזבח בצפון. ז. מזבח בדרום. ח. מזבח חציו בצפון וחציו בדרום. ט. מקום הכור אם המזבח בצפון. י. מקום הכור אם המזבח בדרום. יא. מקום הכור אם המזבח באמצע. [מתוך אנציקלופדיה תלמודית, כרך כח].

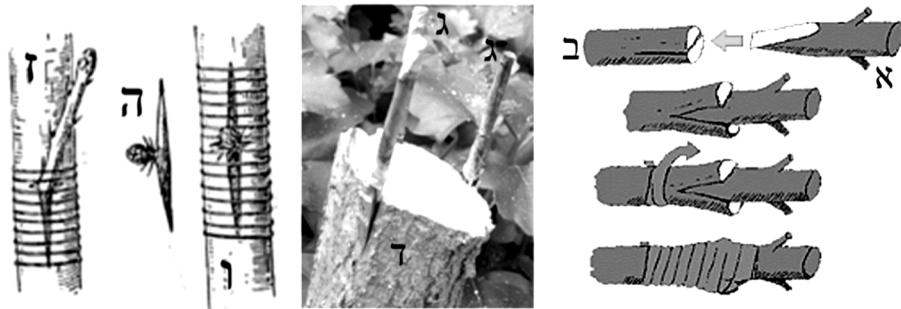
איור מס' 8

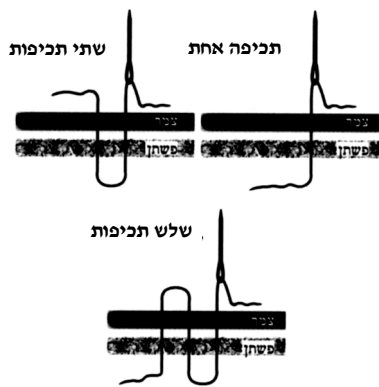
כלאי אילן

אופנים שונים של הרכבה: ענף בעץ- לקיחת ענף מעץ אחד (א) ותקיעתו בענף מעץ אחר (ב). אילן באילן- נטיעת יחור של אילן אחד (ג) בתוך גזע של אילן אחר (ד).

הרכבת עין- נטילת עין (ה) מענף אילן אחד (ו) והנחתו תחת קליפתו של אילן אחר (ז).

[מתוך אנציקלופדיה תלמודית, כרך כט]

4

3

2

1

איור מס' 9

כלאי בגדים

1. פשתן, פשתה תרבותית, *Linum usitatissimum*, צילום: ד"ר משה רענן. 2. קנבוס, *Cannabis sativa*, צילום: Michael w, מתוך ויקיפדיה. 3. כותנה, Cotton. 4. תכיפות מחט - חיבור בין צמר [העליון] לפשתן [התחתון]. [איורים 1-3 מתוך ויקיפדיה, איור 4 מתוך אנציקלופדיה תלמודית כרך כט]

4

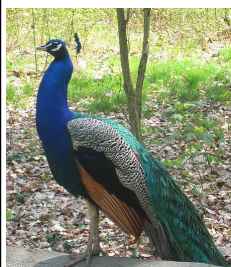
3

2

1

9

8

7

6

5

13

12

11

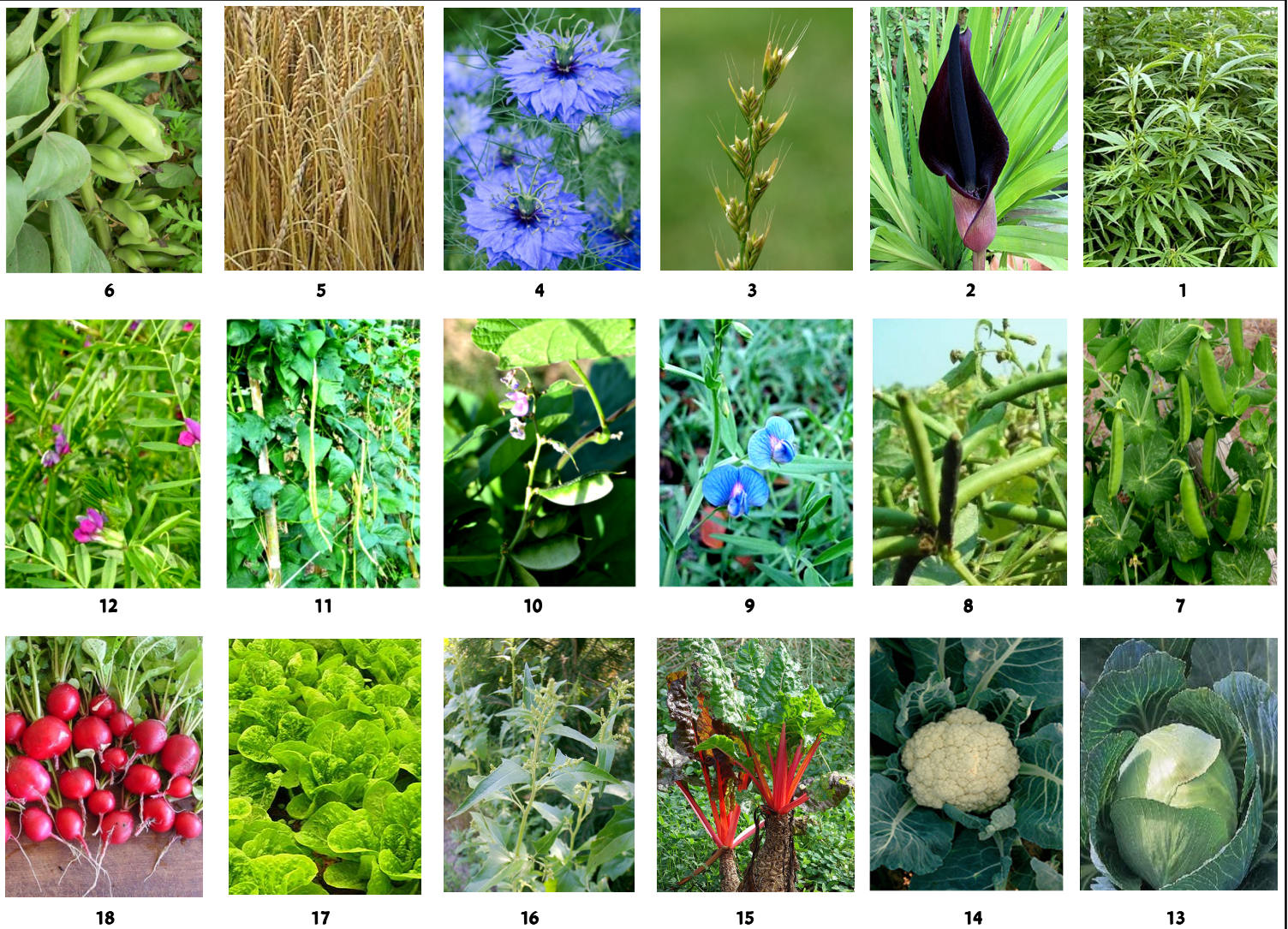

10

איור מס' 10

כלאי בהמה

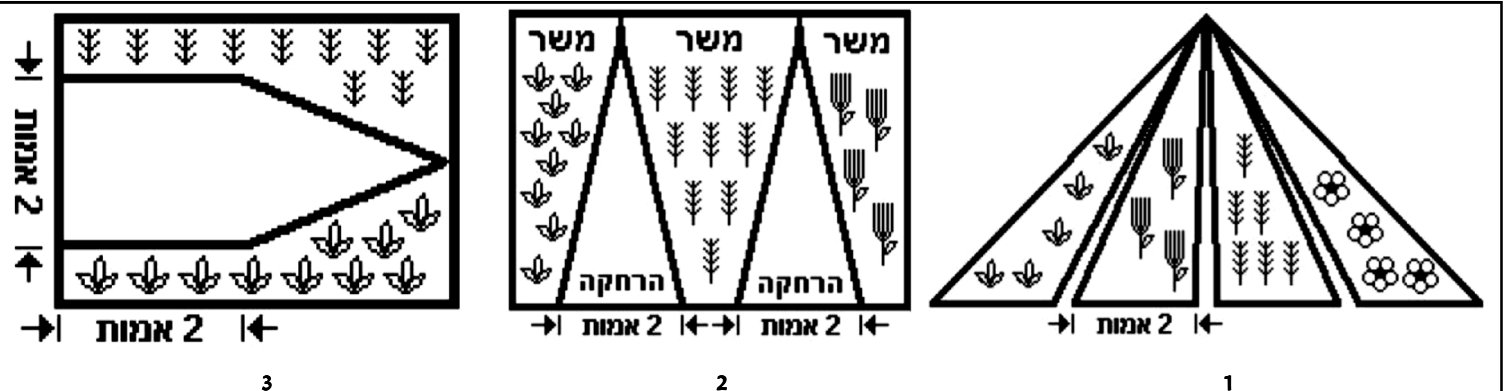
1. זאב, *Canis lupus*, צילום: Dhaval Vargiya, מתוך ויקיפדיה. 2. כלב גזע כנעני, צילום: Alexandra Baranova, מתוך ויקיפדיה. 3. כלב סלוקי [כלב כופרי?]. 4. שועל הנגב, *Vulpes rueppelli*. 5. ערוד, חמור הבר האפריקני, *Equus africanus*, צילום: Ericj, מתוך ויקיפדיה. 6. פרד, *Equus mulus*. 7. תרנגול הבית, צילום: Standing Tall, מתוך ויקיפדיה. 8. פסיון, *Phasianus*, מתוך ויקיפדיה. 9. טווס, *Pavo*, מתוך ויקיפדיה. 10. צבי הנגב, *Gazella dorcas*, צילום: MinoZig, מתוך ויקיפדיה. 11. עז הבית, *Capra aegagrus hircus*. 12. יעל, *Capra*, צילום: תהילה רענן. 13. כבש מופלון, *Ovis orientalis*, זכויות: GFDL, מתוך ויקיפדיה.

איור מס' 11

כלאי זרעים

1. קנבוס, *Cannabis sativa*, צילום: Michael w, מתוך ויקיפדיה. 2. לוף ארץ-ישראלי, *Arum palaestinum*, מתוך ויקיפדיה. 3. זונין, זון משכר *Lolium temulentum*. 4. זונין, קצח תרבותי, *Nigella Sativa*. 5. כוסמים, *Spelt*. 6. פול, *Vicia faba*. 7. ספיר, אפונת גינה, *Pisum sativum*, צילום: Rasbak, מתוך ויקיפדיה. 8. ספיר, שעועית המונג, *Phaseolus mungo*. 9. פורקדן, טופח תרבותי, *Lathyrus sativus*, צילום: Arr4, מתוך ויקיפדיה. 10. פול הלבן, לבלב מטפס, *Lablab bean*. 11. פול הלבן, לוביה תרבותית, *Vigna sinensis*. 12. שעועית, בקיה תרבותית, *Vicia sativa*. 13. כרוב, כרוב הגינה, *Brassica oleracea capitata*. 14. תרבותור, כרובית, *Brassica oleracea botrytis*. 15. תרדים, סלק עלים, *Beta vulgaris subsp. vulgaris*. 16. לעונים, מלוח, *Atriplex*. 17. חזרת, חסה, *Lactuca sativa*, צילום: דניאל ונטורה, מתוך ויקיפדיה. 18. צנון, *Raphanus sativus*.

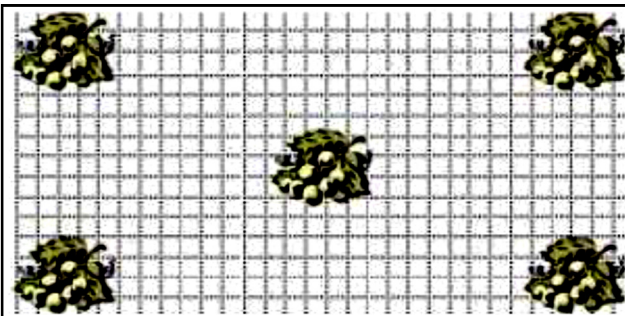

איור מס' 12

כלאי זרעים

הרחקה בחלקות קטנות

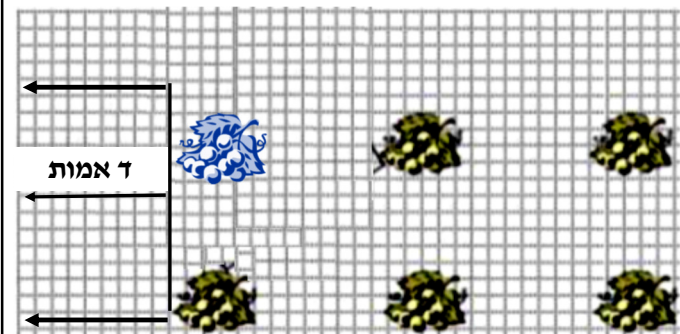
1. השיעורים במישרים עצמם. 2. הרחקה בין המישרים לשיטת הר"ש והרא"ש. 3. הרחקה בין המישרים לדעת הרמב"ם.

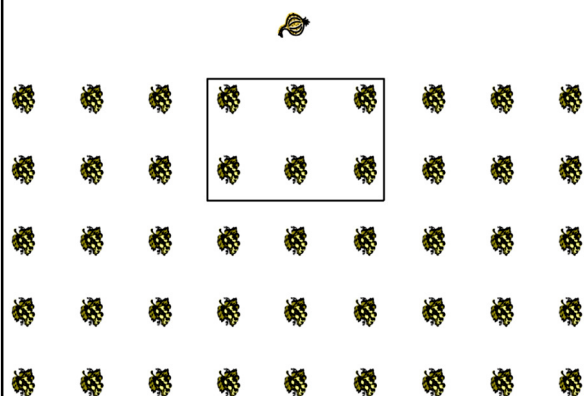
2

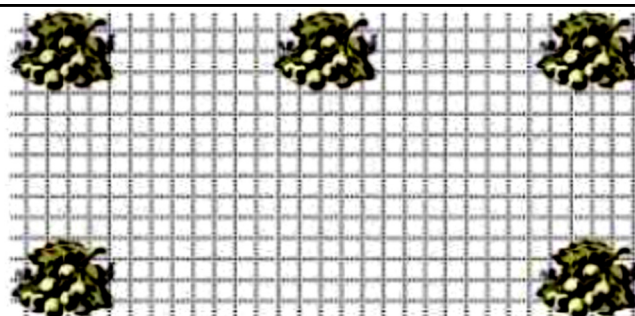
4

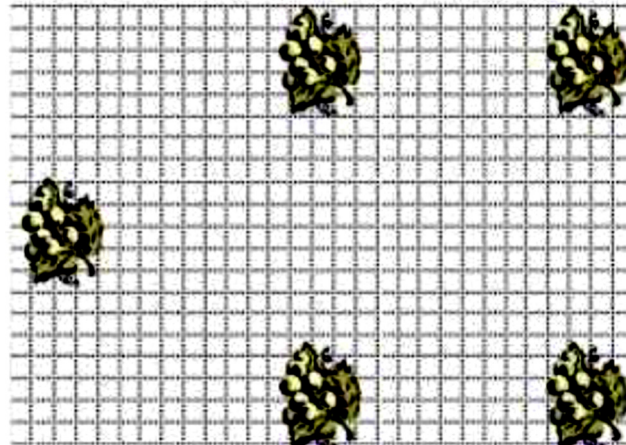
6

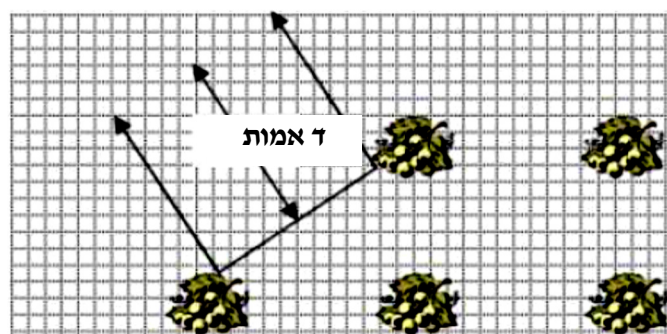
8

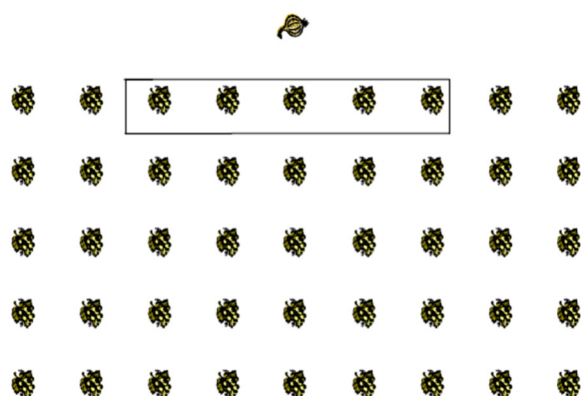
1

3

5

7

איור מס' 13

כלאי כרם

1. שתיים כנגד שתיים ואחת בינתיים. 2. שתיים כנגד שתיים ואחת באמצע. 3. 'יוצאת זנב' לשיטת רבנו נתן אב הישיבה והר"ח. 4. 'יוצאת זנב' לשיטת תוס', ר"ש, רא"ש, ראב"ה, ר"י קורקוס ורע"ב. 5. הרחקת ד"א מכרם 'יוצאת זנב' לדעת שמואל לפי שיטת התוס', הר"ש וסיעתם. 6. הרחקת ד"א מכרם 'יוצאת זנב' לדעת רבי יוסי בר זימנא בשם רבי יוחנן לפי שיטת התוס', הר"ש וסיעתם. 7. כרם שזרעו בתוך ד' אמות שלו, הגפנים שנאסרות, לדעת בית שמאי. 8. כרם שזרעו בתוך ד' אמות שלו, הגפנים שנאסרות, לדעת בית הלל.

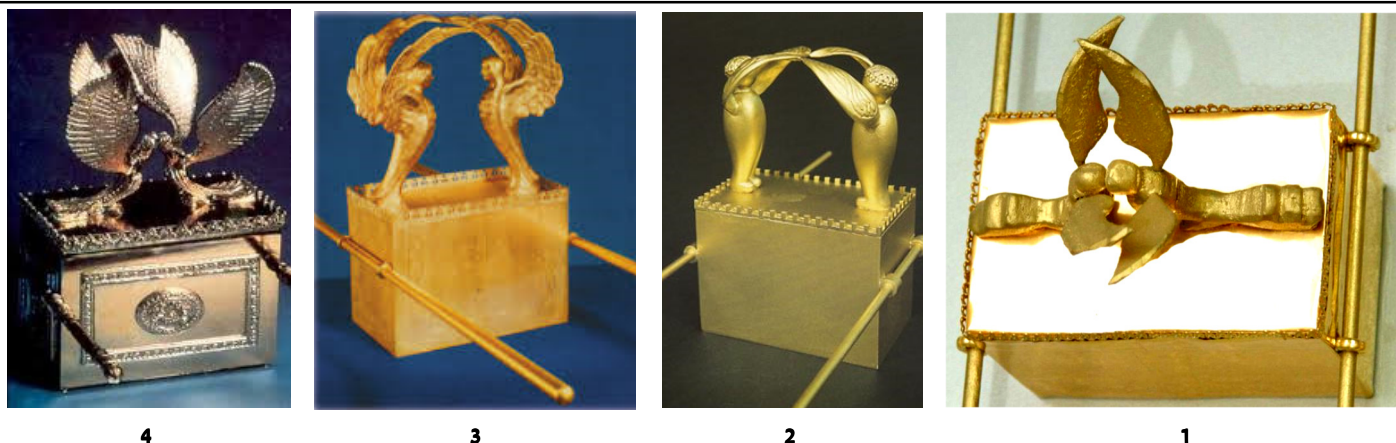

איור מס' 17

כסף צורי; כסף מדינה

1. שקל צורי שנמצא בירושלים. 2. מחצית השקל מזמן המרד הגדול. 3. מטבעות כסף מתקופת בר-כוכבא.

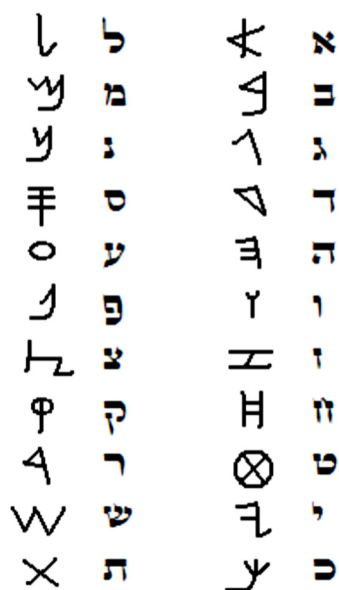

איור מס' 18

כפורת

1. מיקום הכרובים ברוחב הכפורת, מקור: ויקמילון. 2. גוף הכרובים בצורת אדם, מתוך אתר בית חב"ד. 3. גוף הכרובים בצורת עוף, ראשיהם מרוחקים זה מזה וכנפיהם פרוסות קדימה לאורך הכפורת [מתוך הספר: מלאכת המשכן, תל אביב תשכ"ח, מאת משה לוויין]. 4. ראשי הכרובים נוגעים זה בזה וכנפיהם פרוסות לצדדים ומכסות את רוחב הכפורת [דגם מכון המקדש לפי שיטת הרב ישראל אריאל].

צורת האותיות העבריות

איור מס' 20

כתב אשורי

כתב אשורי מול כתב עברי [מתוך ויקישיבה]

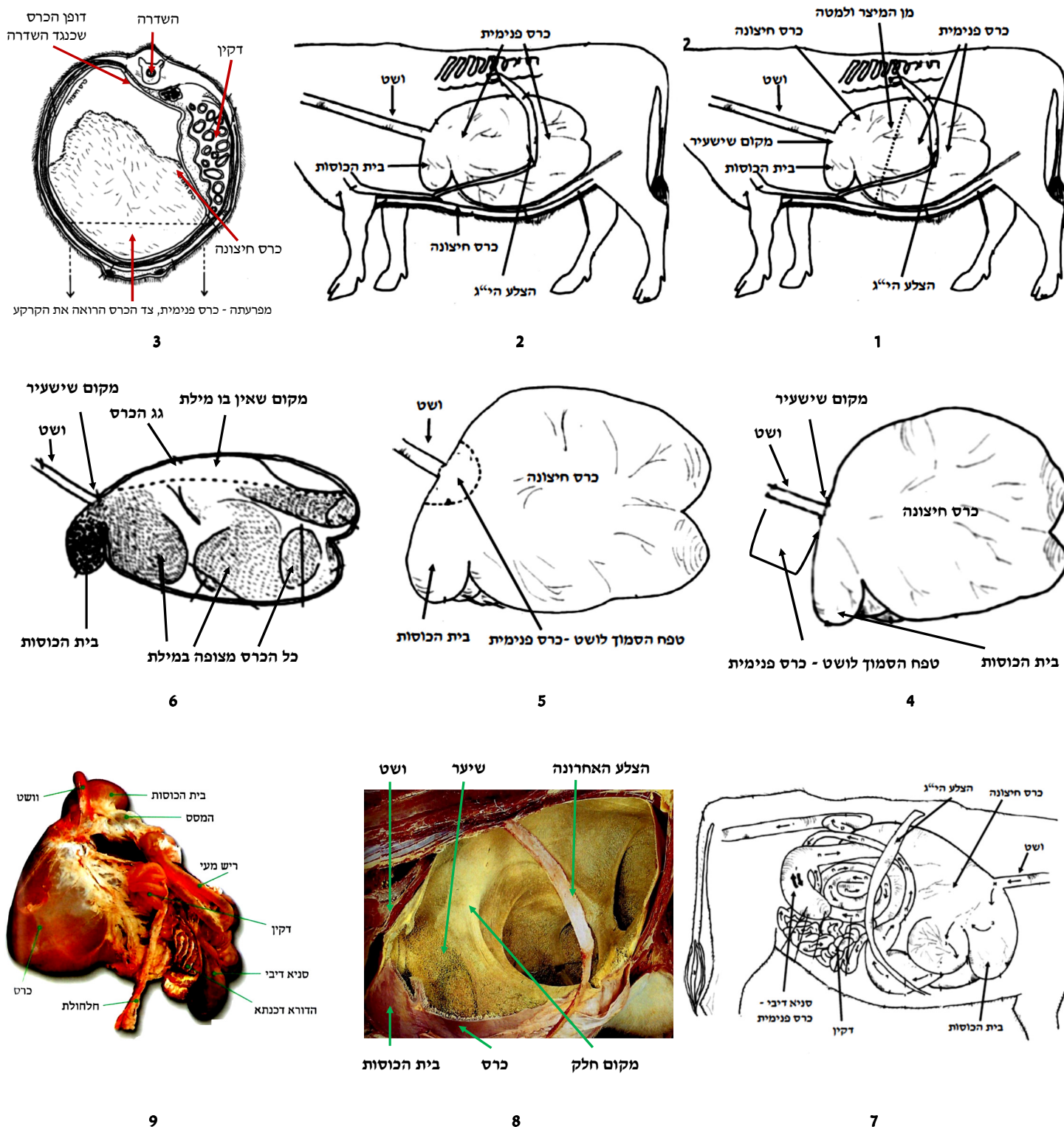

איור מס' 19

כרפס

סלרי, כרפס ריחני, *Apium graveolens*

איור מס' 21

כרס

1. הכרס הפנימית היא מן המיצר לצד הושט. 2. כל הכרס היא הכרס הפנימית, והחיצונית היא הבשר החופה. 3. הכרס הפנימית היא המקום בכרס שנראה כשפותחים את הבהמה ["מפרעתה"]. 4. הכרס הפנימית היא טפח בושט. 5. הכרס הפנימית היא בטפח הסמוך לושט. 6. הכרס הפנימית היא מקום חלק בכרס שאין בו צמר. 7. הכרס הפנימית היא הסניא דיבי. 8. מראה פנימי של הכרס. 9. הכרס וחלקי מערכת העיכול.

[איורים 1-7 מתוך הספר שיחת חולין, הרב אמיתי בן דוד. איורים 8-9 מתוך הספר טמוני חול, הרב יעקב לאך]

4

3

2

1

איור מס' 22

כתיבת סת"ם

1. קולמוס מקנה סוף לכתיבת סת"ם. 2. קולמוס מנוצה לכתיבת סת"ם. 3. שרטוט קלף. 4. ספר תורה עשוי מגויל, מיוחס לרמח"ל, נמצא בעכו.

כ ל כ

איור מס' 23

האות ל

מימין: כתב בית יוסף. באמצע: כתב ספרדי. משמאל: כתב האדמו"ר הזקן.

ספר זה יוצא לאור בסיוע

מלם-תים בע"מ *MalamTeam*

ISBN 978-965-445-050-8

No part of this work may be reproduced, copy, record, translate, store in a database, organize or transmitted in any form or by any other means electronic mechanical - without the express permission in writing from the publisher.

Printed in Israel, 5778 (2018)

Copyright by Talmudic Encyclopedia Publ. Ltd. Pbc.

Yad Harav Herzog, 30 Shmuel Hanagid St.

P.O.B. 71111, Jerusalem 9171002

THE ROHR

TALMUDIC MICROPEDIA

Based upon the entries of the TALMUDIC ENCYCLOPEDIA

An abridged version, with amendments and updates

Written in a simplified, user-friendly style

Review and comments

Rabbi Zalman Nechemia Goldberg

President

The Chief Rabbi of Israel

Rabbi David Lau

Editor-in-Chief

Rabbi Prof. Avraham Steinberg

Editors

Rabbi Yechezkel Fuchs

Rabbi Shlomo Hirsch

Rabbi Moshe Rosner

Rabbi Shmuel Shulewitz

Rabbi Moshe Wiener

Linguistic Editor

Rabbi Shlomo Rakovsky

Coordinator

Rabbi David Aronowski

Volume 9:

כבוד שבת; כבוד יו"ט – לא תאכילום

Talmudic Encyclopedia Institute Publ. Ltd. Pbc

Jerusalem, 5778 / 2018